
DOMINVS
REGIT ME

CORPUS
JURIS CIVILIS ROMANI.

TOMUS PRIMUS

CONTINENS

INSTITUTIONES, ET LIBROS DIGESTORUM

A I. AD XIV.

EX TYPOGRAPHIA ORSINIANA.

CORPUS
JURIS CIVILIS ROMANI,

IN QUO

INSTITUTIONES, DIGESTA AD CODICEM FLORENTINUM EMENDATA,
CODEX ITEM ET NOVELLÆ,

NEC NON

JUSTINIANI EDICTA, LEONIS ET ALIORUM IMPERATORUM NOVELLÆ,
CANONES APOSTOLORUM, FEUDORUM LIBRI, LEGES XII. TABB.
ET ALIA AD JURISPRUDENTIAM ANTE-JUSTINIANEAM PERTINENTIA SCRIPTA,
CUM OPTIMIS QUIBUSQUE EDITIONIBUS COLLATA, EXHIBENTUR.

CUM NOTIS INTEGRIS

DIONYSII GOTHOFREDI,

QUIBUS ACCESSERUNT

FRANCISCI MODII

ET ALIÆ ALIORUM JCTORUM CELEBERRIMORUM,
QUAS INSERUIT EDITIONI SUÆ

SIMON VAN LEEUWEN.

ADDITI QUOQUE LOCIS CONVENIENTIBUS
INDICES TITULORUM AC LEGUM EMENDATISSIMI.

PRÆMISSA EST

HISTORIA ET CHRONOLOGIA JURIS CIVILIS ROMANI,
QUÆ SINGULARI METHODO LEGUM LATARUM TEMPUS DESIGNAT.

EDITIO NOVA,

Omni, qua licuit cura, atque labore indefesso a quamplurimis, in notis præcipue, mendis falsisque allegationibus repurgata et correcta.

TOMUS PRIMUS.

NEAPOLI,
APUD JANUARIUM MIRELLI BIBLIOPOLAM.

MDCCCXXVIII.

PRÆFATIO.

LECTORI BENEVOLO S.

PRodit denuo D. JUSTINIANI immortale opus, in quo excudendo duobus abhinc seculis celeberrimæ sudarunt Typographorum officinæ, quæ non ultimam suæ artis gloriam in nitida legum Romanarum impressione quæsiverunt. Post inconditas multas editiones dignum tanto operi splendorem afferre primus studuit GREGORIUS HALOANDER, quem excepit JOHANNES HERVAGIUS Typographus Basileensis, qui secutus Noricam Haloandri editionem, ALCIATI aliorumque doctorum Virorum opera se adjutum fuisse gloriatur. Post hunc ANTONIUS SYPHRIANUS *Pandectas manuales* in minori forma Lugduni apud *Guilielmum Rovillum* anno 1551. studio ac opera BERNARDI ROLLANDI Castrensis excudi fecerat. HUGONIS a PORTA editio A. D. MDLII. insecuta est, quæ Græcas sanctiones cum Latina FRANCISCI HOTOMANNI versione exhibuit. Interea Florentiis LÆLIUS TAURELLIUS et filius FRANCISCUS TAURELLIUS venerandum illum Digestorum Codicem, quem seculorum antecedentium barbaries absorbere singulari fato non poterat, per decennium tractabant et auspiciis magni Principis COSMI MEDICEI accuratam ad illud exemplar editionem parabant, utentes opera PETRI VICTORII, ut Græce tradita, quæ frequentia in isto Codice erant, emendatissime prodirent. Doctissimorum Triumvirorum labores non poterant non in elegantioris jurisprudentiæ insigne incrementum vergere, cum ex sola collatione, quæ ANGELI POLITIANI industria cum Pandectis Florentinis instituta, quæque Haloandri manus inciderant, Jurisconsulti tantum profecissent. Utilitatem ex Codice illo hauriendam luculentissime docuit Episcopus Ilerdensis doctissimus ANTONIUS AUGUSTINUS, cui quantum bonæ literæ et omnis jurisprudentia debeat, neminem latere poterit. Is enim una cum JOHANNE METELLO per aliquot menses nobilissimis illis libris usus, *Emendationum et Opinionum Libros IV.* Venetiis apud Juntas A. MDXLIII. cum elegantioris jurisprudentiæ amatoribus communicavit, eos Digestorum, in quorum editionem Taurellii incumbebant, quæque A. MDLIII. ex officina LAURENTII TORRENTINI Ducalis Typographi prodibant, præmissurus. Nostro quoque ævo reverendissimi hujus viri vestigia LAURENTIUS THEODORUS GRONOVIUS, nimis mature Orbi litterato ereptus, pressit, qui A. MDCLXXXV. *Lugd. Batav.* Emendationes Pandectarum juxta Florentinum exemplar examinatas edidit, unde patet diligentiæ et doctrinæ posteriorum Jureconsultorum multa adhuc relicta esse, quæ tam ad correctionem textus, quam illustrationem legum Romanarum inservire possint, in quo instituto laudabiliter versari sæpius audivimus HENRICUM BRENCMANNUM *JCtum Belgam et Academicum Florentinum*, cujus doctissima epistola de Consulibus, quorum in Pandectis fit mentio, *Viro Clarissimo* HADRIANO RELANDO transmissa, et editioni Fastorum Consularium, quos JCtus doctissimus PETRUS RELANDUS, congesserat, adjecta mirum in modum sitim nostram accendit et moræ nos impatientes pene effecit. Taurellianos interim labores in suos usus convertit sequens JCtorum ætas. Percelebre est LUDOVICI RUSSARDI nomen, qui jus

civile manuscriptorum librorum ope emendavit, notisque illustravit. Promovit institutum FRANCISCUS DUARENUS, qui Summaria in Pandectas præscripsit. Accedebant huic editioni Novellæ Constitutiones, quæ ad optimum Græcum HENRICI SCRIMGERI, (qui anno MDLVIII apud Henricum Stephanum ex Bessarionis Cardinalis manuscripto editionem accuraverat) exemplar collatæ et suæ integritati restitutæ erant. Institutionum libri ex manuscriptorum inspectione et Digestorum evolutione castigatæ et Russardi perpetuis notis ornatæ erant, ita ut integrum opus Lugduni primum anno MDLXI in folio ederetur, repetitum postea in 8. *Antwerpiæ* apud *Christophor. Plantinum* anno MDLXVII. Singularem impenderat Russardus operam emendando Codici, quem diligentissime cum XV. exemplaribus contulit, quorum ipse præter cætera hæc enumerat: unum, quod suppeditaverat illi JOHANNES LUCIUS Catharinæ Reginæ Procurator, duo, quæ acceperat a GUILIELMO ABATO Senatore Parisiensi, tria a JOANNE GRÆNETIO Consiliario Regio apud Carnutenses, tum ea, quibus beneficio ADRIANI PULVÆI Advocati Parisiensis se usum fatetur. Post Russardum manum Juris Corpori admovit ANTONIUS CONTIUS, cujus nitidissima editio anno MDLX Parisiis apud GUILIELMUM MERLINUM excusa prostat. Hic anno MDLXI. Justiniani Institutiones, in quibus HALOANDER non pauca contra vetustatis fidem immutaverat, ex antiquissimis exemplaribus iterum restituit. Sequenti anno MDLXII. dabat Digestorum libros ex *Pandectis Florentinis* emendatos, magna quoque adhibita cura in repurgandis Justinianei Codicis mendis. In illo duas lacunas sub *tit. de bonis damnatorum* et sub. *tit. de interdictis et relegatis* Basilicorum ope replevit, nec non multas Constitutiones Græcas earumve epitomas plus quam CL. ex CUJACII thesauris, et ANTONII AUGUSTINI collectione, quam Ilerdæ emiserat, addidit. Novellas denique HALOANDRO interprete ad SCRIMGERIANAM editionem excussit, et aliquas Novellas in decimam collationem adjecit, quas olim JACOBUS DE BELLOVISO collegisse dicitur. Habemus quoque opera Contii Indices omnium legum Digestorum et Codicis, nec non Indicem rerum et verborum, quæ in Pandectis tractantur, a RENATO AUBERTO in suprema Curia Parisiensi Advocato conscriptum. Hæc etiam editio anno MDLXXI. a GUILIELMO ROUILLIO Lugdunensi typographo in 16. repetita est. Accedimus ad perelegantem LUDOVICI CHARONDÆ editionem, quam officina CHRISTOPHORI PLANTINI typographi Manutiis aliisque præstantibus typographis rerum cognitione et diligentia comparandi anno MDLXXV. divulgavit. Sequitur hæc in plurimis Russardi editionem, cui accesserunt breves CHARONDÆ et aliorum Jurisconsultorum notæ et in his ANTONII CONTII et JACOBI CUJACII eruditæ observationes ac emendationes. Codici multæ constitutiones, quæ antea desiderabantur, restitutæ sunt, adjectis novis argumentis sive summariis. Inspexerat quoque diversos Codices, quos STEPHANUS AURELIANUS Venetus, Vir admiranda linguarum et veteris juris scientia præditus, communicaverat. Codici additi sunt Canones Chronici nec non Fasti consulares ab ANTONIO CONTIO emendati, ad cujus mentem novellæ quoque constitutiones sunt impressæ, retenta Latina veteris interpretis translatione et adjecta seorsum GREGORII HALOANDRI interpretatione, quam LUDOVICUS RUSSARDUS emendatione FRANCISCI DUARENI recognitam ediderat. Cæterum ex P. PITHOEO tres constitutiones restituit, et cum CONTIUS, JUSTINI, TIBERII ac LEONIS constitutiones novissimas adjecisset, alias aliorum Imperatorum addidit, et eas quidem, quas ENIMUNDUS BONEFIDIUS in lucem emiserat. Non omittenda est JULII PACII editio, quæ anno MDLXXX. Lugduni prodiit,

et inter meliores referenda est. Tandem legum voluminibus se totum quasi addixit Dionysius Gothofredus, Vir inexhaustæ et stupendæ industriæ, qui cum videret Accursium magno cum successu priscorum Juris Interpretum, Irnerii nempe, Martini, Hugolini, Bulgari, Rofredi, Alrici, Azonis aliorumque notas collegisse, sibi et Neotericos Budæos, Alciatos, Zasios, Augustinos, Duarenos, Brissonios, Cujacios, Connanos et alios ex omni pene literatura scriptores adhibendos censuit, quo operæ utique pretium fecit, cum unus ex JCtis posterioribus majorem legibus attulerit lucem, quam rudis illa Glossatorum turba. Prodiit hoc marginalibus notis illustratum corpus primum Genevæ anno MDLXXXIII. quam editionem secunda, tertia et quarta repetitæ prælectionis secuta est, in postrema vero annis XXVI. publicæ rei literariæ scribendo se servivisse scribit. Neque defraudandus est promerita laude Gothofredus, quamvis ad Junioris Jac. Gothofredi eruditionis gloriam non pervenerit, ejusque notæ ex Autorum, quorum ex scriptis excerptæ sunt, dignitate æstimari debeant. Hæc tamen Gothofredi editio plurium manibus terebatur et in foris ac scholis multo cum applausu excipiebatur. Sæpius postea recusa, quæ librariorum est incuria, identidem magis corrupta, medicas anxie expectabat manus. Neque defuerunt, qui in recentioribus editionibus majori cura impressionem observarent; hinc etiam editio Francofurtana de anno MDCLXIII. præ aliis commendatur. Omnes autem post se reliquit Simon van Leeuwen JCtus Lugdunensis, qui pro auctiore atque emendatiore editione ab Amstelodamensi et Lugduno-Batavina societate facienda omnem adhibuit operam. Et quidem, quod ad Digesta attinet præter Florentini textus editionem Haloandri, Russardi, Contii, Hottomanni, Charondæ et Pacii editiones, retenta vulgari numerandi ratione, omnem in juris Interpretum libris confusionem evitaturus, consuluit: textum Græcum quarundam constitutionum inseruit: Novellarum epitomen, quæ Authenticarum appellatione venire solet, singulis Codicis legibus diverso charactere interposuit, notato titulo atque numero, unde et ex quibus Novellis sint desumptæ: Novellas Græcas ex Henrici Scrimgeri et Antonii Contii editione cum veteri et recepta interpretatione eruit, quibus Justini Junioris, Tiberii aliorumque post Justinianum Imperatorum Constitutiones, nec non Canones sanctorum Apostolorum subjunxit, ut et Feudorum jura consueto loco intexuit: tandem ad calcem reliquias jurisprudentiæ Ante-Justinianeæ, XII. Tab. LL. Caji, Ulpiani, Pauli et Papiani fragmenta adjecit. Coronidem Fasti Consularis et Marq. Freheri Chronologia utriusque tam Orientis quam Occidentis Imperii imponunt. Notæ marginales a Dionysio Gothofredo appositæ valde defatigarunt Leeuwenium: multis enim millibus allegationum mendis scatebant, a quibus tam vastum opus liberare, diuturnus et tædiosus labor fuit. His correctis, Antonii Anselmi JCti Antwerpiensis, qui quinquaginta et quod excedit in exercendo et volvendo jure contriverat annos, novas notas continentes inter cætera novas remissiones legum similium aut contrariarum ad genuinam cujusque legis interpretationem facientes, tum etiam Antonii Augustini, Goveani, Vacconii, Bellonii, Contii, Rævardi, Roberti, Alciati, Hottomanni, Charondæ, Cujacii, Leonini, Salmasii et Grotii observationes addidit, ita, ut hæc editio magno in pretio hactenus fuerit habita et omnes antecedentes sua elegantia ac emendata puritate vicerit.

Sed effugerunt non pauca ipsius Leeuwenii curam, aut Typographi attentionem. Hic quidem in præfatione ad lectorem spondet, » in correctione nihil quod ad summam perfectionem per-

» tineret, esse prætermissum, nullaque, vel in juris textu, vel in legum allegationibus superesse menda, aut si quæ forte humanam effugerint industriam, tam pauca fore, ut optimo jure gloriari nihilo minus possit, nunquam antea emendatius Juris Corpus in lucem prodiisse. » Aliud tamen docuit experientia, cum accuratius in laudatæ editionis conditionem inquirentium oculos innumeri errores et multæ legum falsæ citationes incurrant.

Cum igitur novam Corporis Juris Civilis Romani editionem urgeret exemplarium, quæ distracta erant, penuria: nullis pepercit sumptibus atque operæ GLEDITSCHIANI Nominis de re litteraria optime meriti dignissimus Heres, ut nobilissimos hos libros novo habitu eoque elegantissimo publicæ luci sisteret, nihilque neglectum fuit, quod ad splendorem et usum faciliorem operis facere potuit. Nam quod ad externam libri faciem attinet, primo statim intuitu patet, quomodo et commoditati evolventium et legentium notarum ac literarum elegantia tum et locupletissimis et emendatissimis indicibus fuerit consultum. In ipsum opus, quæ LEEUWIANA editio habuit singularia, excepto Græco constitutionum textu, quem præsentis editionis forma non capiebat, omnia transumpta sunt, ita tamen ut infiniti errores typographorum, quæ nitidissimam LEEUWIANAM editionem adhuc fœdabant, collatis aliis optimæ notæ editionibus expungerentur. Qui labor feliciter cessit, cum præsentis editionis curam illi egerint, qui quindecim abhinc annis circa priorem editionem tam in excudendo, quam corrigendo operam suam collocaverant, et hoc opus ita familiare sibi reddiderant, ut ex repetita tractatione habitum quasi contraxisse viderentur. Nec alia subsidia a Viris doctissimis subministrata tum in restituendo textu, tum in augenda operis dignitate neglecta fuere, quorum quippe consiliis et labori præsens editio debetur. Nec tacendum nobis videtur, nos in imprimendis Juris Ante-Justinianei fragmentis doctissimi JCti ANTONII SCHULTINGII *Jurisprudentiam veterem Ante-Justinianeam* perpetuo fere fuisse secutos. Cæterum, quæ in præsenti editione nuper addita, aut accuratius exposita fuerint, subsequens rerum in hoc corpus conjectarum index docebit, quem si lubet, LECTOR BENEVOLE, perlegisse te non pœnitebit (*).

(*) Præfationem hanc ad lectorem, veluti historiam continentem editionum Corporis Juris, ex Lipsiensi anni MDCCXIX. exscripsimus. Eo exemplari usus est Typographus, qui alteram Lipsiensem anno MDCCXL. exornavit, protestatus, se, quæ in priores irrepserant menda sustulisse, lectiones variantes in Notis suis Auctoribus recte adscripsisse, iterum ad partes vocasse *Haloandrinam*, *Contianam*, et omnium optimam *Leeuwianam*, consuluisse præcipue exemplar Godofredi JCti summi manu passim correctum, cujus ope non pauca integritati suæ restituisse, atque tandem adjecisse indicem CCXV. Authenticarum, nec non accurate revocasse annos legibus præfixos ad Chronicos canones. Ex hac altera Lipsiensi conflata est editio, quæ novissima prodiit Coloniæ Munatianæ anno MDCCLXXXI., in eaque quid præstitum fuerit sequens Bibliopolæ monitum docet. Colonianum exemplar in hac nostra Neapolitana fideliter sequuti sumus. Ejusdem tamen, postremum Lipsiense præ oculis habendo, quamplurima typorum errata, uti quisque potest dignoscere, maxima cura emendavimus. Illud præterea, quod nemo huc usque ausus fuerat, summo labore præstitimus, ut Textus paragraphi et Notarum numeri ab distincta versuum serie inciperent, quo majori legentium commodo consuleretur. BIBLIOP. NEAPOL.

BIBLIOPOLÆ
LECTORI.

PRodiit anno 1740. *Lipsiæ* nova CORPORIS JURIS CIVILIS editio, cum notis DIONYSII GOTHOFREDI et aliorum illustrium Jurisconsultorum in titulo enumeratorum, quæ editio, omnium editionum CORPORIS JURIS CIVILIS quæ huc usque prodierunt novissima est.

Cum vero hujusce editionis exemplaria fere omnia jam fuerint distracta, et magna sit eorum penuria, novam hanc editionem prælo subjicere suscepimus, quod consilium eo lubentius cepimus, quod prima omnium editionum CORPORIS JURIS CIVILIS cum notis GOTHOFREDI *Genevæ* prodierit, et majorum nostrorum sumptibus in lucem fuerit prolata, quos inter majores ipsum etiam Illustrem DIONYSIUM GOTHOFREDUM memorare possumus.

Si vero præsentem editionem cum Lipsiensi conferre velis, meridiana luce clarius tibi patebit, nostram longe præstare, sive ad characteres sive ad formam et chartæ qualitatem attendas.

In Lipsiensi, characteres ita sunt minuti, ut aciem oculorum fere fugiant: in nostra vero tales sunt, ut litteræ non tam impressæ quam potius insculptæ esse videantur, et, absit animus gloriandi, in hac editione, notarum characteres, characteribus textus editionis Lipsiensis, pares esse nullus est cui in oculos non incurrat.

Quoad formam et chartæ qualitatem, quantum inter eas discriminis intercedat, nullus est, nisi qui in Sole caligat, qui non primo intuitu videat.

Sed aliud est in quo editio nostra Lipsiensi præcellit, et quod Lectori majoris momenti videbitur, nempe accuratissima emendatio et repurgatio plurium mendorum quæ tum in textum tum in notas prioris editionis irrepserant. Cujus emendationis auctor est celeberrimus Jurisconsultus qui in se hoc opus suscipere non est dedignatus. Quamvis vero editio nostra Lipsiensi, horum omnium ratione habita, longe præcellat, attamen, quod mireris, æquali fere, vel saltem non multo majori pretio constabit. Jam vero si prior editio tam facile et intra sat breve tempus, in totum fere in vulgus fuerit emissa, quid de nostra augurari liceat dubium non est. Vale.

Genevæ Kal. Oct. MDCCLXXXI.

FRATRES DE TOURNES.

I N D E X

OMNIUM RERUM IN PRÆSENS CORPUS CONJECTARUM.

INTRODUCTIONIS INSTAR PRÆMISSA EST

I. *Historia Juris Romano-Justinianei* chronologica, quæ legum Romanarum origines, jurisque Romani mutationes et harum causas ac modum in compendio enarrat, atque ultra D. Justiniani tempora ad proximam nobis ætatem progreditur, et quænam fuerint tam in occidente quam oriente juris Justinianei fata, repræsentat.

II. *Chronologia Legum et Juris*, in qua, tempora legum, Senatusconsultorum, constitutionum imperialium, Jureconsultorum successiones, nomina, scripta et leges excerptæ, tam Digestorum, quam Codicis legibus nec non Novellis Constitutionibus ad suæ originis annos relatis, fastisque consularibus emendatis recensentur, cum præmonitione de utilitate ex subsequenti chronologia juris capienda.

Hæc ad præsentem editionem accesserunt, omissis aliis, quæ in prioribus editionibus inveniebantur, quibusve facile carere possumus. *DIONYSIUS GOTHOFREDUS* historiam juris a Justiniano compositi exhibiturus, Constitutiones illas, quas Imperator circa compilationem hujus voluminis dederat, sub uno conspectu excudi fecit: cum autem facili opera inveniri possint, sufficiat hic illarum sedem indicasse:

Const. I. de novo Codice faciendo ad Senatum urbis Constantinopolitanæ. Anno 528. *vide ab initio Codicis.*

Const. II. de Justinianeo Codice confirmando ad Mennam P. P. anno 529. ib.

Const. III. de conceptione Digestorum ad Tribonianum. Anno 530. vide *ab initio Digestorum.* et Cod. lib. 1. tit. 17. *de veteri jure enucleando et de autoritate jurisprudentium, qui in Digestis referuntur.*

Const. IV. de confirmatione Institutionum ad cupidam legum juventutem anno 533. v. *proœm. Institut.*

Const. V. de confirmatione Digestorum duplex constitutio ad Senatum et ad omnes populos anno 533. v. *ab init. Dig.*

Const. VI. de confirmatione Digestorum ad magnum Senatum d. anno 533. v. *ab initio Dig.*

Const. VII. de ratione et methodo juris docendi ad Antecessores anno 533. *inter Præfationes Digest.*

Const. VIII. de emendatione Codicis Dn. Justiniani et secunda ejus editione ad Senatum Urbis Constantinopolitanæ anno 534. *ab init. Cod.*

Ultimo loco tit. 2. lib. 1. Digestorum de origine juris et omnium Magistratuum et successione Prudentium posuit, quem vide *in Digestis loco citato.*

Occurrunt quoque in aliis editionibus *ANTONII CONTII Chronici Canones, Fastique Consulares:* Illos ad legum Romanarum studium proprie non referri et majori commodo in ea, quæ de temporum serie agit, disciplina perlustrari ac examinari posse credidimus. Propius jurisprudentiam Romanam concernunt Fasti Consulares, qui eruendis legum latarum temporibus inserviunt, et quos non tam ex Contii recensione, quam collatione cum doctissimorum scriptorum sententiis exhibuimus, Onuphrium, Pighium, Sigonium, Pagium, Basnagium, Norisium, Relandum aliosque consulentes. *MARQUARDI FREHERI Chronologiam Imperii utriusque Orientis et Occidentis* in hac editione repetere operæ pretium nobis non visum est. Addiderat illam Freherus Juri Græco-Romano, quod *JOHANNES LEUNCLAVIUS* multo studio ex variis Europæ Asiæque Bibliothecis eruerat: sed cum nostris temporibus, quæ ad historiam et chronologiam referuntur, in multo luculentiori loco sint posita, harum rerum studiosos ad illas disciplinas earumque scriptores remittimus. *NOTITIAM* quoque *JURIS ante et post Justinianum reliquiarum*, partim a Jacobo Gothofredo, partim a Josepho Maria Suaresio Vasionensi Episcopo conscriptam, omisimus, cum scripta, quibus illa continentur, satis obvia sint, et facile haberi possint. Igitur contenti fuimus elaboratione *Chronologiæ Legum et Juris*, quæ in legum interpretatione mirum in modum instar maximi arcani, si cum *JAC. GOTHOFREDO* loqui licet, prodesse poterit.

POST HÆC SEQUITUR IPSUM JURIS CIVILIS CORPUS ET QUIDEM

Tomo I.

Tomo II.

Tomo III.

HISTORIA
JURIS ROMANO
JUSTINIANEI CHRONOLOGICA

QUÆ

LEGUM ROMANARUM ORIGINES JURISQUE ROMANI MUTATIONES
ET HARUM CAUSAS AC MODUM IN COMPENDIO ENARRAT,

ATQUE

ULTRA D. JUSTINIANI TEMPORA AD PROXIMAM NOBIS ÆTATEM PROGREDITUR.

EAM EXCIPIT

CHRONOLOGIA LEGUM ET JURIS

IN QUA

TEMPORA LEGUM, SENATUSCONSULTORUM, CONSTITUTIONUM IMPERIALIUM, JURECONSULTORUM SUCCESSIONES, NOMINA, SCRIPTA ET LEGES EXCERPTÆ, TAM DIGESTORUM, QUAM CODICIS LEGIBUS NEC NON NOVELLIS CONSTITUTIONIBUS AD SUÆ ORIGINIS ANNOS RELATIS, FASTISQUE CONSULARIBUS EMENDATIS RECENSENTUR

ITA

UT AD LEGUM JUSTINIANEARUM INTERPRETATIONEM

EGREGIE INSERVIRE POSSIT.

PRÆMONITIO
DE UTILITATE EX SUBSEQUENTI CHRONOLOGIA
JURIS CAPIENDA.

Leges romanas intelligere, easque rite interpretari non leve negotium est, sed magnum ingenii acumen, et ingentem litterarum ac inprimis historicæ notitiæ apparatum requirit. Quam misere lapsi sint, et in quæ devia aberraverint, qui his luminibus destituti legum romanarum pelagum ingressi sunt, docent vasta Jureconsultorum scripta, qui primi in Italiæ et aliis occidentalis plagæ regionibus surgentis juris romani codices exceperunt, quorumque ferream diligentiam, ingeniique subtilitatem admirantes, jejunas et a veritate abludentes interpretationes ridere solemus. Ea tamen seculi istius erat infelicitas, ut fontes adhuc laterent, omnia densissimis tenebris immersa essent, et ita gravissimus mediorum, quæ ad interpretanda jura romana faciebant, esset defectus. De hoc querendi nulla seculo nostro relicta est causa: protracta sunt omnis antiquitatis monumenta et in illustri loco posita, ut leviori opera eorum notitia haberi possit. Non excusanda igitur hodie illorum est negligentia, qui ad legum sacra illotis adhuc manibus accedunt, et crassissima rei romanæ ignorantia laborantes, legum sensus exculere deque illis magna cum fiducia disserere audent. Sunt tamen proletaria sua scientia ita inflati et turgidi, ut antiquitatum et historiæ solidiorem cognitionem, tanquam rem otiosam intuiti, ex solo ingenio sapere et legum sensus ex illo effingere, imo aliquando dictatoria quadam autoritate aliis obtrudere non erubescant. Hos suo sensu abundare permittimus, cum non desint alii, qui saniora principia amplexi, æstimare noverint media, quæ historia juris ad genuinam legum interpretationem suppeditat. Quis enim non intelligit, quantum in indaganda sententia alterius prodesse possit notitia conditionis et ut loqui solemus circumstantiarum, in quibus loquens fuit constitutus. An res se aliter in legum explicatione haberet, ubi primaria interpretationis pars est, scire, quis legis fuerit autor, ad quem directa, qua de causa lata, quæ si dicere possis, omnem lapidem movisti. Unde autem hanc scientiam haurire possumus, quam ex historia juris et legum, quæ legislatoris conditionem, intentionem, legis originem, scopum mutationemque, detegere et clarissime exhibere solet. Sed non est, cur multa hic congeram et prolixe historiæ juris utilitatem commendem, cum Virorum doctissimorum admonitiones in publicum prostent, et eorum scripta sufficienter eam loquantur. Id dicam, quid in præsenti Codicis juris editione, respectu historiæ juris fuerit præstitum. Mens fuit legum studiosos, quorum plerumque prima cura esse solet, ut Corpus Juris Civilis sibi comparent, statim ab istius fronte monere, ut ab historia legum studium ordiantur, cum historia contineant et ex illa optimum bonæ interpretationis præsidium petant. In eorum igitur favorem JURIS HISTORIAM CHRONOLOGICAM ex diversis iisque optimis autoribus collectam præmisimus. Fundamenti loco fuit, doctissimi Jurisconsulti Bituricensis *FRANCISCI BROEI brevis chronologica juris historia, quam* expositionibus in Imp. Justiniani Institutionum Libros IV. *addidit. Ea enim, cum se sua brevitate, elegantia et animadversionum doctarum copia commendet, digna nobis visa, ut plurium commodis inserviret: hinc huc translata, et ex junioribus JCtorum observationibus emendata, auctaque, nec non ad sublevandam memoriæ imbecillitatem in periodos distincta est. Certi sumus, illos, qui breviorem hanc historiam sibi familiarem reddiderint, prolixiora legum volumina non absque insigni facilitate tractaturos esse. Hanc excipit CHRONOLOGIA LEGUM ET JURIS i. e. omnis historiæ juris et legum compendium, quod ex* Labitti, Antonii Augustini, Freymonii, Contii, Giphanii, Freheri, *aliorumque scriptis compilatum et in eum ordinem redactum est, ut tempus legum latarum, magistratuum introductorum, Jureconsultorum, quo vixerunt, nec non Legislatorum ævum, primo quasi intuitu in oculos incurrant. Fasti consulares, quos* Onuphrius Panvinius, Pighius, Sigonius, Norisius, Baronius, Pagius, Relandus, *aliique Viri in antiquitatibus versatissimi exhibuerunt, ex illorum observationibus emendati sunt. Rem forte non inutilem fecimus et, ut speramus, iis gratam, qui ex sententia summorum Virorum in explicandis legibus, plerumque ad statum reipublicæ et ad specialia quandoque facta absque historiæ lumine interpreti incognita, se referentibus, hoc filo ariadneo uti volunt. Patet ex his tabulis jurium et legum progressus, earum mutatio et ab antiquissimis institutis ad recentissimas constitutiones profectio. Multas enim jurisprudentia romana æque ac respublica passa est vicissitudines. Jacta legum sunt fundamenta sub regibus, qui dominorum et parentum potestatem in præjudicium imperantium nimis extendentes posterioribus legislatoribus materiam sanciendarum legum, quibus effrenæ plane potestates continerentur, amplissimam dederunt. Ejectis regibus, non exoleverunt regia instituta, quæ quoad maximam partem totius populi consensu introducta erant et quasi in ejus naturam abierant. Premebant incommoda juris consuetudinarii hoc tempore Romanos, qui republica in partes divisa, potestateque legislatoria admodum dubia, legum curam non quidem neglexerunt, magna tamen bonarum legum ferendarum impotentia laborabant. Leges, quæ rogabantur, magis ad jus publicum, quam privatum pertinebant, cujus fons erant Leges XII. Tabb. de quarum justitia et prudentia ipsi Romani,* teste Gellio, *diversissimas fovebant sententias. Jus privatum jureconsultorum sententiis et Magistratuum edi-*

ctis acquiescebat, quorum illi sub miti et modesto interpretationis, hi jurisdictionis titulo sensim legislatoriam autoritatem occupabant et negotia privatorum innumeris subtilitatibus involvebant. Ruente tandem republica sub Imperatorum potestatem, leges privatæ mirum in modum mutatæ sunt: terrebant primi Imperatores statuendo graviores pœnas in crimina, quæ in rebuspublicis liberis leviter puniri solent: terminos potestatum, quas cives romani in liberos et servos exercebant, angustiores reddebant: magistratuum jurisdictionem circumscribebant, et Jureconsultorum autoritatem enervabant. Hæc pedetentim fiebant, retenta primis temporibus antiqui status specie aliqua. Hadrianus apertius loqui incipiebat, qui quoque Prætorum edictis et antiquo juri prope fatalis fuit. Præiverat suo exemplo successoribus, qui imperatorii tituli memores, novas constitutiones quotidie effundebant. Insignem juri romano mutationem attulit christiana religio, quæ non solum abolitionem juris, quod paganismo infectum erat, urgebat, verum etiam aliquanto mitius efficiebat: aderant quoque Clerici, qui ædificium judicii ecclesiastici ex ruinis jurisdictionis veteris excitare laborabant. Theodosius Junior aliam plane faciem, Codicem suum compilando, induit jurisprudentiæ, qui quoque primus pene de minuendis testamentorum, contractuum atque judiciorum solennitatibus, quæ dimidiam juris romani partem conficiebant, serio meditatus est. Sed expectabant adhuc jura et leges romanæ JUSTINIANUM, Principem gloriæ cupidissimum, alterum Romanorum Numam, cujus circa jurisprudentiam romanam suscepti conatus ex vastissimis voluminibus, quæ ad nostram ætatem non sine maxima Justinianei nominis gloria pervenerunt, abunde constant. Hic tribus libris vagam et incertam romanorum jurisprudentiam inclusit. Parturiverant tot secula, quæ Justinianeum ævum præcesserant, hoc opus, quod innumeras leges, innumera volumina, innumeras constitutiones in aliquot libros redegit, quo ordine, quo successu jam dicere locus non est. Exercuerunt hi libri aliquot abhinc seculis viros ingenii perspicacissimi et stupendæ eruditionis, qui tamen non raro in egregio litterarum apparatu, quo instructi fuerunt, de magnis difficultatibus conquesti sunt. Confluxit in hoc corpore omne jus romanum, quod ea confusione coaluit, ut antiqua novis, nova antiquis fuerint mixta, respiciente adhuc jurisprudentia novissima ad antiquiora juris principia. Operæ igitur pretium est, ut hæ romanorum sanctiones ad sua tempora reducantur, quo illarum natales, autores et finem contemplari, ab hac autem consideratione bonæ interpretationis subsidia acquirere possimus. Et ita non inutilis præsens esse poterit juris chronologia. Docet illa, quando in republica insignis aliqua mutatio acciderit, quando et quo autore lex, plebiscitum, senatusconsultum fuerit latum, quando novum jus constitutum, celebriores prudentes vixerint, quorum sententiæ vel in Digestis recensentur, vel ex eorum scriptis a juris collectoribus excerptæ sunt. JACOBI LABITTI legum indice usi sumus, quem in quibusdam locis correximus, quædam supplevimus. Usum ipsius Labitti verbis describamus. « Primus, inquit in his illius usus erit, quod ex singulorum ejusdem inscriptionis capitum diligenti et accurata comparatione singulorum librorum comprehensio et summa quædam colligi, et eorum quæstio in universum velut oculis subjici, tum ex iis multarum legum genuina interpretatio peti poterit. Secundus hic erit, quod propter inscriptionum et quæstionum similitudinem, quæ divisa, et in varios titulos digesta sunt, legum capita pleraque recte et commode rursus conjungentur, et ita continuata quæstionis quædam tractatio percipietur. Nonnunquam vero et si commode conjungi non poterunt, id tamen inscriptionum similitudo præstabit, ut alia ex aliis propemodum pendere dignoscantur, et locum atque interpretationem capiant. His et hunc tertium addimus, quod non parum quandoque juvabit, omnia singulorum Jurisconsultorum fragmenta, in unum collecta cernere, quæ, qui seorsim legat, qua singuli juris tractandi ratione usi fuerint, quem in edictis, legibus, Senatusconsultis interpretandis, quem in respondendo de jure ordinem ac methodum servaverint, quam loquendi rationem sibi propriam atque familiarem usurparint, quam perpetuo sibi constiterint, quam sæpe in eadem quæstione tractanda, cum aliis consenserint, quam sæpe etiam et in quibus dissenserint facile intelliget. Ad eum vero usum et loci omnes, quibus alii aliorum sententias adferunt, sunt revocandi, quos accuratissime, ne dicam fastidiose, nullo, quantum fieri potuit, omisso notamus. Quanquam et horum locorum præcipuus atque adeo Indicis nostri quartus hic usus erit, ut, quod ab uno Jurisconsulto aliquo legis capite scriptum est, idem ab alio vel iisdem omnino, vel diversis verbis nonnunquam clarioribus et apertioribus aut notato loco, aut autore tantum laudato, relatum esse deprehendatur, ut ita loca quam plurima inter se conferri possint, et obscura illustrari et depravata emendari. Nec vero vel ejusdem autoris verba eadem repetita legere, vel sententiam eandem varie explicatam plerumque videre aut inutile erit aut injucundum. Ea porro omnia, quæ diximus, legum, quæ cum aliis pugnare videntur, vera atque facilis conciliatio sæpe consequetur. « Hactenus Labittus. Eadem ratione Codicis leges ex Principum constitutionibus decerptas exhibuimus, easque ad tempora cujusvis Imperatoris indicantibus illud in-et sub-scriptionibus legis retulimus, quem laborem Freymonius in Symphonia juris, Jac. Gothofredus in immortali opere ad Codicem Theodosianum, et Hadrianus Relandus in nitidissima Fastorum Consularium editione juverunt. Finivimus cum Imperatoris Justiniani morte: hic enim jurisprudentia romana, quæ in oriente ab Imperatoribus usque ad excidium urbis constantinopolitanæ perpetuis mutationibus vexata fuit, in occidente substitit.

HISTORIA
JURIS ROMANI CHRONOLOGICA.

I. JURISPRUDENTIA ROMANA ANTE JUSTINIANUM.

I. PERIOD. COMPLECTENS TEMPORA REGUM.

LEgum origo a ROMULO est, qui urbis juxta ac civitatis conditor est; urbs ait *Nonius* constat ædificiis, civitas legibus et incolis. Is vero non tantum pomœrium constituit, et mœnia urbis construxit, sed præclaris institutis Reipublicæ primordia stabilivit, primo solus, post Ilium captum anno CCCCXXXII. Olymp. VII. Octavo vero ab urbe condita *Titus Tatius* Sabinorum rex inito fœdere in consortium et regni societatem admissus est a Romulo, quorum uterque in hac societate (quæ quinquennis fuit) leges rogavit. *Romulus* non omnem reipubl. administrationem retinuit, sed majorem et quæ majoris ponderis erat, quæque tribus capitibus versabatur, populo communicavit, Dion. Halicar. *lib.* 2. *antiquit. Roman.* τῷ δὲ δημοτικῷ πλήθει τρία ταῦτα ἐπέτρεψεν ἀρχαιρεσιάζειν τέ καὶ νόμους ἐπικυροῦν καὶ περὶ πολέμου διαγινώσκειν. Populo tria commisit 1) *magistratus creare*, 2) *legem sancire*, 3) *de bello decernere*. Primus legem rogavit, cæterique reges rogarunt, populus scivit, quæ a Pomponio *Curiatæ* dictæ sunt *l.* 2. *in pr. ff. de orig. juris.* quia populus in curias primum divisus, et in eum ordinem convocatus leges ferebat.

§. 2. Postea *Servius Tullius* pro cujusque censu populum in classes et centurias distribuit, et ab eo per eosdem ordines convocato plerasque *leges* rogavit, quæ etiam *Centuriatæ* dictæ sunt, atque de iis comitiis breviter statim quædam capita attingam, quantum ad legum originem et progressum spectant.

§. 3. Leges tum Romuli et Titi Tatii cæterorumque regum collegerat *Sextus Papirius*, qui vixit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corinthii filius ex principalibus viris fuit. Eæque conscriptæ extabant in libro Papirii tempore Pomponii, quæ *jus civile Papirianum* appellabantur, non quia Papirius de suo quidquam ibi adjecit, sed quod leges latas in unum composuit. *d. l.* 2. *in pr. de or. jur.*

§. 4. Harum verba ipsa et fragmenta pauca reperiuntur. Romuli quidem unica cum Festi Pompeji cæteris pariter fragmentis periculum effugit et ad nos pervenit. *Sei nurus plorassit sacer diveis parentum esto*, et hoc quidem unicum fragmentum magna ex parte mancum laxatumque est. Sententiæ quidem ipsæ legum quas aliquando rogatas a Romulo et a populo scitas esse constat, apud historicos occurrunt, et passim reperiuntur: ex quibus *Lipsius* post *Balduinum* regia et decemvirali potestate absumpta veterem verborum flexum imitatus, verbis ad nutum effictis instar decemvirorum quasi redivivas et ab interitu excitatas expressit. Quæ si Balduino credimus in libro, quem de legibus Romuli scripsit, ex columna quadam ænea in

Capitolio erecta, et ex illorum temporum (si diis placet) archaismo scripta reperiuntur: sit fides penes autorem. Supersunt legum *Numæ* fragmenta quædam fide et diligentia Fulvii Ursini collecta, ad quem vel ad Festum et Plinium te remitto propter varias lectiones, variasque emendationes. Is quidem a quibusdam Romanarum legum autor circumfertur. *Virgilius* ejus est sententiæ *lib.* 6. *Æn.*

Quis procul ille autem ramis insignis olivæ
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta
Regis Romanis primus qui legibus urbem
Fundavit.

Unde *Suidas* Numam ἀπὸ τῶν νόμων dictum putat. Verum utrique legum origo adscribitur, Romulo rerum humanarum, Numæ divinarum. Numa sacra et ceremonias, omnemque cultum Deorum docuit, et ex his magnam famam retulit. *Dio Chrysostomus oratione* 25. leges, Deos et Rempubl. constituit et omnis autor fuit ejus quæ postea consecuta est felicitatis. Cui (omisso Tullo Hostilio, Anco Martio, et Prisco Tarquinio, qui nullas pene leges rogarunt aut ipsi sanxerunt) successit *Servius Tullius*, insignis studio et consilio, non tantum urbis fundamenta prima, seu vetus pomœrium retulit, sed etiam civitatis, id est Reipublicæ instituta a retro regibus feliciter inchoata ampliavit. Cessit tandem sub *L. Tarquinio superbo* ejus successore regia potestas consulari, et hæc fuit prima ætas P. R. et quasi infantia, quam habuit sub regibus septem CCXLIV. annis.

II. PERIOD. SUB REPUBLICA LIBERA.

§. 5. Regibus urbe exactis anno V. C. CCXLIV. consularis potestas Rempublicam tenuit libertate *Junio Bruto* vindice et duce comparata, et ut ait Livius *lib.* 2. *imperia legum potentiora quam hominum esse cœperunt.* Respublica populum convocandi morem per curias et centurias a regibus institutum retinuit et statim a Junio Bruto usurpatus, Dionys. *lib.* 4. *in f.* ταύτην εἰ βουλομένοις ὑμῖν ἐςὶ τὴν γνώμην εἶναι κυρίαν διαςάντες κατὰ φρήτρας ψῆφον ἐπενέγκατε. *Hanc sententiam si ratam esse vultis, per curias ferte suffragia.* Populum etiam per Centurias, quas Tullius instituerat, convocavit, hinc *centuriata* comitia quæ Arnob. *lib.* 2. *adversus Gentes* militaria vocat, quod populus more militari et romana gloria incensus eo ordine res gravissimi ponderis tractaret. Cic. *in orat. post reditum.* ut consensum populi extollat, quo revocatus est ab exilio, ait, se centuriatis comitiis revocatum, *quo die nos comitiis centuriatis etc.* Leges, quæ his comitiis latæ sunt, *centuriatæ* dictæ: et a Livio *lib.* 3. et a Cicerone ubique consulares, quia consules tantum hæc convocabant. Iisdem *leges Valeriæ* a P. Valerio Publicola de provocatione (libertatis insigni nota) latæ sunt. Valerius Maximus *lib.* 4. *c.* 1. Iisdem latæ leges XII. Tabb. Livius *lib.* 3.

§. 6. His comitiis hoc peculiare erat, quod antequam populi suffragiis quid committeretur, id prius in senatu agitaretur et patres autores fierent. Dion. *lib.* 9. differentiam hanc statuit inter curiata et centuriata comitia. Primis quidem temporibus, habitis comitiis centuriatis, patres autores fiebant, hoc est, ea quæ populus suis suffragiis jussisset, confirmabant. Qua in re insignis senatus potestas eminebat, sed id jus senatui ereptum et lege a *P. Philone* dictatore lata anno CCCCXIV. cautum fuit, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferendæ erant, patres autores fierent, ut scribit Livius *lib.* 8. et antequam comitia haberentur, patres autoritatem adhiberent futuro comitiorum decreto. Curiatis et Centuriatis comitiis plebe tumultuante *tributa* addita sunt A. Sempronio et M. Minucio Conss. anno CCLXII. Tum demum curiata sensim evanuerunt, et auspiciorum tantum causa remanserunt, ita ut curiatis non crearentur sed confirmarentur magistratus qui aliis comitiis creati fuerant, teste Cicerone *orat.* 2. *in Rullum* et Livio *lib.* 9. de L. Papirio quem consul dictatorem dixerat, atque ei legem curiatam de imperio etc. Leges, quæ tributis comitiis ferebantur, *Tribunitiæ* dictæ sunt, quas Tribuni pl. rogabant, plebs sciscebat; aliquando tamen etiam Tribunitiæ dictæ, quod potestatis tribunitiæ stabiliendæ causa latæ fuissent. Ita *Liv.* usurpat *l.* 5. Priori sensu tribunitiæ quod tributis comitiis a plebe latæ essent: secundo quod in centuriatis ab omni populo de Tribunorum potestate editæ essent. Illæ a magistratu, qui rogabat, hæ de magistratu, qui confirmabatur, Tribunitiæ appellabantur, illæ plebiscita, hæ proprie leges dicuntur.

§. 7. Hac in re observanda est religio Justiniani, qui sejunxit plebiscita a legibus §. 1. *I. de jur. natur.* quamvis Capito utrumque commiscuisset apud Gellium *lib.* 10. *c.* 20. et hac definitione comprehendisset: Lex est generale jussum populi ac plebis. Capito movebatur, quod consulentibus ipsum, tam ex mente legum quam plebiscitorum respondebat, cum non minus plebiscita quam leges, omnes tenerent, eisque omnes cives obnoxii essent; Qua in re magna inter legem et plebiscitum similitudo, inde factum ut *lex Aquilia*, quæ a Gallo Aquilio Tribuno plebis rogata est, ex sententia Capitonis collegæ ejus, sic dicta sit. Econtrario Justinianus variis de causis utrumque distinxit, alius est enim autor legis, alius plebisciti. Alibi lex, alibi plebiscitum constituebatur; autor legis populus, autor plebisciti plebs. Lex in centuriatis comitiis, plebiscitum in tributis, in quibus cum plebe tantum agebant Tribuni plebis teste Gellio *l.* 15. *c.* 26. Tribuni plebis neque advocant patricios, neque ad eos referre de ulla re possunt. Non poterant convocare patricios, neque in quibuscunque comitiis de ulla re referre, nisi permittente majore magistratu. Ideo Livius *lib.* 6. autor est tribunum plebis accusasse T. Manlium apud populum centuriatis convocatum, ubi recte Sigonius ait, *permittente consule*, ut idem ex Livio *lib.* 26. colligit. Cum enim apud populum Tribuni plebis erant aliquid rogaturi, petendus erat dies centuriatis comitiis a majore magistratu, absente Consule a prætore urbano. Livius *lib.* 23. *et* 43. ait, Tribunum plebis Sempronium et Rutilium, postquam perduellionis judicium reis pronunciaverunt, diem comitiis a prætore Urbano petiisse; hoc sensu puto Gellium *lib.* 13. *c.* 14. dicere, aliud esse cum populo agere, aliud ad populum loqui. Ad populum Tribuni loquebantur, cum populo majores tantum magistratus agebant. Tribuni ergo, ait Gellius *lib.* 13. *c.* 24. *Neque advocant patricios, neque ad eos referre de ulla re possunt.* Ita nec leges proprie sed plebiscita appellantur. Stante republ. quicquid a populo decernebatur legis nomine dicebatur, quia legis vigorem habebat, ut de quolibet principis placito dicitur. Livius *l.* 5. decretum, quo Camillus ab exilio revocatus est, legem curiatam vocat, et arrogatio, quæ in comitiis a populo fiebat, teste Gellio *l.* 5. *c.* 19. *lege fieri* dicitur. Adoptio hac ratione a Cicerone *pro domo sua P. Clodii* facta dicitur, per quam plebejus factus est. Livius *lib.* 1. judicium Horatii perduellionis accusati lege curiata factum ait; et bellum a populo lege decernebatur, lege fieri dicebatur, quia populi potestas æqualis erat in rebus specialibus et generalibus, eaque spectata, quicquid populus decernebat, lex erat.

§. 8. Jurisconsulti vero (qui commune præceptum, quo jus cuique restitui præscribitur, spectant) strictius legis

nomen usurpant eoque comprehendunt, quæ generaliter de rebus omnibus vel personis constituta sunt: ideo lex definitur, *commune præceptum l. 1. ff. de leg.* Eodem sensu Aristoteles *lib. 1. Rhet. c. 1.* Legislatoris officium esse ait non de rebus singularibus aut præsentibus, sed de futuris aut universalibus statuere, ὅτι ἡ μὲν τȣ̃ νομοθέτȣ κρίσις ȣ̓ κατὰ μέρος ȣ̓́τε περὶ τῶν παρόντων, ἀλλὰ περί μελλόντων τε καὶ καθόλȣ ἐςί. Gellius *lib. 10. c. 20.* ea quæ juris consultorum sunt tractans a legis usurpatione rejicit ea, quæ de re aut persona speciali cauta sunt. Ut quod de Imperio Cn. Pompeji, de reditu Marci Ciceronis, de cæde P. Clodii. Polybius etiam et Dion. Halicarn. propriam legis usurpationem comprehenderunt, cum hæc tria distinguunt, magistratus creare, leges condere, bellum indicere. Aliud est legem condere, aliud *lege aliquid facere;* lege magistratus creabantur; lege bellum indicebatur. Lex vero fiebat, cum aliquid generaliter in privatorum utilitatem constituebatur: id unum jurisconsulti, qui extincta republica floruerunt, interpretandum susceperunt, omissis quæ ad reipublicæ administrationem spectant, cum hæc arbitrio principis relicta sint.

§. 9. Generale vero et commune verbum erat *rogatio*, quo de decreto sive generali, sive speciali constituendo populus rogabatur, et quicunque magistratus quacunque de re Comitia habebat, rogabat, id est populum aut plebem consulebat. Festus *in verbo rogat*, rogat id est consulit populum et petit ab eo, ut sciscat quod ferat, unde nos quoque in consuetudine habemus pro petere, et orare. Cato in dissuasione, ne lex Rabia rogaretur, ait: *Hoc potius agam, quod hic rogat;* et populus, qui per curias aut centurias respondebat, aut plebs per tribus, si legi ferendæ annuebat clara voce, postquam lex Gabinia tabellaria lata, *uti rogas* conclamabat. Sed et Calpurnio Pisone et M. Popilio Lenate Coss. anno DCII. tabulæ dari cœperunt, in quarum una scriptum erat, *uti rogas*, in altera, *antiquo*. Illam dabat, qui annuebat legi ferendæ, hanc vero qui intercedebat et legislationem impediebat, ideo rogatio generaliter sumitur apud Jurisconsultos. Apud alios vero pro privilegio, ut apud Festum, *rogatio est, cum populus consulitur de uno pluribusve hominibus, quod non ad omnes pertineat*, et de una pluribusve rebus de quibus non de omnibus sanciatur. Nam quod *in omnes homines resve scivit populus, lex appellatur.*

HISTORIA LEGUM XII. TABULARUM.

§. 10. Cum breviter quædam capita de legibus populi romani et earum rogandarum ritu, quantum locus patitur, attigerim, nunc occurrunt leges duodecim tabularum, quæ cæteris legibus autoritate et splendore præstant. Ideo a variis autoribus *legis* nomine κατ' ἐξοχὴν appellantur, appellativo proprii nominis officium explente, atque harum peculiaris esse debet consideratio tum propter insignem reipublicæ status mutationem, quæ iis legibus ferendis contigit, tum propter earum in duodecim tabulis expressionem, quæ ideo *Jurisprudentiæ Romanæ initium* dederunt et ejus fundamentum constituerunt. Anno ab V. C. CCC. coss. Spurio Tarp. et Aulternio missi sunt legati Athenas jussique inclytas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores juraque noscere: deinde anno CCCII. cum rediissent legati cum Atticis Legibus, de decemviris creandis populus consulitur, et anno ab U. C. CCCIII. creantur decemviri, datumque est eis jus eo anno summum in civitate, uti leges corrigerent, si opus esset, et interpretarentur. Extabant integræ Diodori Siculi temporibus, ἡ δὲ γραφεῖσα νομοθεσία βραχέως καὶ ἀπερίττως συγκειμένη διέμεινε θαυμαζομένη μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς καιρῶν. *Hæc legum descriptio brevis et omnis apparatus expers ad hæc tempora durat.* Imo *D. Cypriani* tempore lectitabantur et adhuc superstites per omnium manus volitabant, ut scribit ad Donatum *lib. 2. Epist. 2.* Integras etiam Gellius habuit, ut colligere est ex *lib. 20. c. 1.* Sed eodem casu perierunt quo desideranda varia opera: fragmenta vero aliquot supersunt, quia ab omnibus, qui literas Romæ amplectebantur et libros scribebant, frequenter usurpabantur et memoriæ mandabantur, ut Cicero *lib. de legibus*. Discebamus pueri duodecim tabulas ut carmen necessarium, quas jam nemo discit. Et ex iis tanquam ex communi penu multa eliciebantur, atque integris bibliothecis præponebantur, ut Crassus apud Ciceronem in Oratore, qui tanti operis nobis augeat desiderium his verbis: *Fremant omnes licet, dicam quod sentio, bibliothecas omnium mehercule Philosophorum unus mihi videtur 12. Tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit et autoritatis pondere et utilitatis ubertate superare.* Hæc vero fragmenta quæ apud Varronem, Plinium, Gellium, Festum et Jurisconsultos nostros reperiuntur, nec instituti nec loci referre. Exhibet illa præsens juris civilis Romani volumen, cui in fine adjecta sunt. Restituit illa ordini suo, una cum eorum Historia, Probationibus, Notis et Glossario Jureconsultus immortalis nominis Jacobus Gothofredus in Fontibus Quatuor Juris Civilis.

§. 11. In his legibus jacta sunt prima Jurisprudentiæ fundamenta, et in his principiis omnium interpretationum cardo vertebatur, eoque majori studio expendebantur, quo paucis exceptis, quæ ad jus sacrum et publicum spectant, omnes pene singulorum tranquillitati et utilitati providerent. Primæ enim obligationibus necessitatem, juri patrio et connubiis pondus et autoritatem, hereditatibus et tutelis certas et statutas regulas constituerunt, dominiis, et possessionibus securitatem, delictis pœnas certas et legitimas, judiciis denique ordinem præscripserunt, ut vel ex ipsorum fragmentis multorum diligentia collectis conjicere est, ex quibus non tantum quid statuatur, sed quæ statuenda sint, possunt elici; cum omnia comprehendi non potuerint legibus. *l. 7. ff. de leg.*

HISTORIA JURISCONSULTORUM.

§. 12. Præmissa breviter legum origine et earum ferendarum ratione, sequitur dicere de *Jurisconsultis*, de ipsorum responsis et interpretationibus, quæ solent legibus latis desiderari et *Prudentum autoritate indigere*, *d. l. 2 §. iis legibus.* Et ante omnia responsa Jurisconsultorum a legibus distinguenda sunt. Leges sunt fontes et capita juris civilis, ex quibus deinde propagata est jurisprudentia. Responsa Jurisconsultorum *sunt regulæ et principia juris, quæ jurisconsulti constituerunt, cum legislatorum mentem attingere conati sunt et genuinum legum sensum elicere*: atque multiplici regularum collectione facta et præceptorum delectu habito *jus civile* fundarunt, *l. 2. §. post hos.* Leges per se juris civilis scientiam constituere non poterunt, et potius fontes et capita juris quam partes ejus dicendæ sunt. Ut enim nemo recte Solonem, Lycurgum, Numam Jurisconsultos dixerit, sed legislatores, ita nemo proprie dixerit leges esse simpliciter artem boni et æqui, ideo Aristoteles *lib. 5. Nicomacheorum* 6. Jus lege consistere ait, id est, ex legibus elici et colligi κατὰ νόμον γάρ ἦν (δίκαιον τὸ πολιτικόν) καὶ ἐν οἷς ἐπέφυκει εἶναι νόμος. *Jus lege constare in iisque locum habere apud quos legem esse*

*

communem patitur natura. Eodem recidere videtur illud Gratiani rescriptum in *l.* 1. *C. ne fidejuss. dot. dentur.* si ita id emendaveris, ut vere emendandum est, *sive ex lege, sive ex consuetudine jus proficiscitur.* Nam jus ut ex lege ita ex consuetudine proficiscitur. *l.* 32. *ff. de legib.* et Cic. *lib.* 1. *de orat.* his verbis leges a jure distinguit: *Neque legum aut juris civilis scientia negligenda est*, et alibi passim, Jurisconsulti cum singulas juris partes enumerant, propriis nominibus designant leges, Senatusconsulta, plebiscita, edicta Prætorum, constitutiones principum, at responsa seu interpretationes Prudentum non peculiari, sed communi nomine jus civile nominant, *d. l.* 2. §. *his legibus. versic. hæc disputatio.* A Jurisconsultis omnes superiores partes interpretationibus excultæ et exornatæ sunt, et ex iis velut lapidibus et cæmentis Jurisprudentia composita, quam Justinianus Templum vocat, *l.* 1. §. *ne autem. C. de vet. jur. enucl.*

§. 13. Jurisconsultorum ætas, respondendi ratio et autoritas non eadem et æqualis fuit, ideo *generales* atque etiam speciales *distinctiones* observandæ. *Generalis* sumenda ab insigni reipubl. mutatione, quæ contigit, cum populi potestas Imperatoribus cessa est, qua præcipua leges ferendi forma mutata est, atque in locum legum, quas populus sciscebat, constitutiones principum suffectæ sunt, et imposterum Jurisconsulti non verbo, sed scripto, non propria, sed principali autoritate responderunt.

§. 14. *Primi* stante republica varia forma jus tractarunt, et omnes Jurisconsulti habiti; at eos proprie Jurisconsultos intelligo, qui jus profiteri et responsa dare cœperunt, qui fiducia studiorum suorum freti, proprio arbitrio propriaque autoritate juris disciplinam excoluerunt, et perspectis Romanorum legibus et moribus et rerum judicatarum rationibus perpensis, ex cognitione juris et tritura forensi comparata responsa dederunt. Neque responsa signata dabant, sed plerumque judicibus ipsis scribebant aut testabantur, qui illos consulebant; *d. l.* 2. §. *post hunc. versic. Massurius.* Cumque verbo tenus fierent et singula singulis controversiis adhiberentur atque iis decisis evanescerent, juri scripto non adnumerantur *d. l.* 2. §. *his legibus*, sed moribus tribuuntur; qui si moribus populi romani congruebant, admittebantur, si populo displicebant rejiciebantur: ut enim leges ex populi suffragio et ejus acclamationibus ferebantur; ita et consuetudo tacita ex ejus voluntate sensim confirmabatur.

§. 15. Præposita generali Jurisconsultorum divisione, nunc distinguendi sunt specialiter primi, qui a cunabulis tum reipublicæ tum jurisprudentiæ fuerunt, qui in *quatuor* partes dividi possunt. *Prima pars* est eorum, qui non tam jus interpretati sunt, quam vel leges regias collegerunt, vel actiones ediderunt, aut eas in vulgus promulgarunt, quales sunt *septem* illi qui a Pomponio numerantur, *d. l.* 2. §. *juris scientiam. Sext. Papirius sive P. Papirius, A. Claudius Crassinus Decemvir, A. Claudius Cæcus, C. Flavius, P. Sempronius Sophus, C. Scipio Nasica, Q. Mutius:* hi septem potius Nomographi, quam Jurisconsulti, cum a nemine de jure consulti fuerint, multo minus publice sunt professi. Postea sequuntur hi, qui publice juris scientiam profiteri cœperunt, quos in tres reliquas partes distinguo. *Prima* est eorum, quorum simpliciter mentionem faciunt sequentes autores. *Secunda* est eorum, quorum et mentionem faciunt et verba aut scientiam referunt. *Tertia* eorum, qui vel referuntur, vel eorum scripta selecta, et in hos libros digestorum sparsa sunt sub eorum nomine. *Primo* hi simpliciter referuntur: *Tiberius Coruncanius, qui primus jus publice profiteri cœpit, S. Ælius Catus, P. Ælius Pœtus, P. Attilius, M. Porcius Cato Pater, M. Cato Filius, P. Mutius Scævola, M. Junius Brutus, M. Manilius, P. Rutilius Rufus, Virginius Paulus, Q. Ælius Tubero Stoicus, S. Pompejus, L. Cœlius Antipater, L. Licinius Crassus, Mucianus. Secundo* sequuntur hi, quorum verba ab aliis Jurisconsultis referuntur, *C. Aquilius Gallus, Lucilius Balbus, Sext. Papirius Juventius, Serv. Sulpitius Rufus, C. Anlius Ofilius, Titus Cæsius, Aufidius Tucca, Aufidius Namusa, Flavius Priscus, Accius Pacuvius, Antistius Labeo pater, Cinna, Pub. Gellius, Cornelius Maximus, C. Trebatius Testa, Q. Mucius Volusus, A. Casellius, Q. Ælius Tubero, Attejus Capito. Tertio* loco ii sunt quorum scripta extant in digestis. Primo *Q. Mutius Scævola*, quem veteres Q. Moncium P. F. Scævolam Pont. Max. dixerunt; *Ælius Gallus* a Marc. Varrone laudatus, *Alfenus Varus* Servii Sulpitii Rufi discipulus; *Q. Antistius Labeo* C. Trebatii Testæ discipulus.

§. 16. Secunda Classis Jurisconsultorum est eorum, qui sub imperatoribus fuerunt, quæ incipit a *Massurio Sabino* ad postremos usque, qui ad inclinantis et senescentis imperii tempora pervenerunt. Horum autem vel nomina vel sententiæ simpliciter referuntur, vel propria ipsorum scripta in digestis extant: hi et illi non propria autoritate, sed annuente principe de jure responderunt, idcirco Justinianus horum scripta juri scripto annumerat. §. *constat. I. de jure nat.* Cum hæc responsorum diversitas et Jurisconsultorum distinctio ex reipublicæ mutatione orta sit, quæ sub Julii Cæsaris dictatura contigit, eam prætereundam non putavi, sed antequam ad Jurisconsultos posteriores accedam, erit inter eos et illos quod dextræ sinistræque tibiæ inter unum alterumque actum.

PERIOD. III. JURISPRUDENTIA ROMANA SUB IMPERATORIBUS.

Sect. I. ab Augusto usque ad Hadrianum.

§. 17. Reipubl. liberæ status extinctus est *Julii Cæsaris dict.* victoria parta contra Cn. Pompejum, a qua dictaturam non semestrem more majorum sed continuam suscepit. Diei pugnæ Pharsalicæ nemo historicorum (quod mirum est) meminit. Propterea initium *a die prima secundi Consulatus* computamus, a quo usque ad diem cædis, nempe ad Idus Martias, summam potestatem et re ipsa regiam usurpavit, eamque nominibus reipublicæ liberæ *Dictatoris* scil. *Imperatoris Consulis Tribuni* adumbravit; atque eo velamento tacito senatus et populi Romani consensu retinuit. Eandem secuti Imperatores per vim et metum conservarunt, ut Dio scribit lib. 53. ὥστε τὰ τῶν βασιλέων πλὴν τοῦ φορτικοῦ τῆς προσηγορίας αὐτῶν ἔχειν, *regiam potestatem usurpant nisi quod invidiam nominis vitant.* Ideo Julius passus est, teste eodem *lib.* 42. statuam juxta Reges, qui quondam Romæ imperarunt, collocari, et apud eundem Augustus *Romulum* se dici cupiebat, sed ne eo nomine in regni affectati suspicionem incideret, Augustus dictus est, quo prætextu reliqui usque ad Vespasiani tempora remp. tenuerunt. Vespasianus *lege regia* recentata palam potestatem regiam usurpavit, hujus legis pars ultima in æde sancti Johannis Lateranensis legitur, quam refert Onufrius *in fastis.* Hæc autem tabula ænea ex dicto templo Gregorii XIII. jussu in capitolium vel *palazzo dei conservatori* translata est. Legis regiæ tribus temporibus meminere historiæ aut inscriptiones indicant. *Primo* cum Romulo reliquisque regibus potestas regni data est, ejusque

rogationis et promulgationis multa capita fuerunt, unius meminit *l.* 2. *ff. de mort. infer.* *Secundo* eadem renovata est a L. Val. Flacco, qua cautum, ut quicquid egisset Sylla dictator, id ratum esset, de qua Cic. *lib.* 1. *de legibus.* *Tertio* et postremo renovata sub Vespasiani temporibus, cujus vi summam potestatem attribuit, aliter quam ii, qui eam præcesserunt, qui ea palam usi non sunt, sed tacite potestate a populo in eos translata neque omni statim recepta. Nam comitia, quæ erant præcipua reipubl. liberæ insignia, sub Julio habita sunt, a quo et a cæteris magistratibus leges variæ veteri ritu rogatæ sunt et ab ejus nomine quædam *Juliæ* dictæ, ut variæ inscriptiones in Digestis et Codice testantur. Suet. *in Julio c.* 41. ait, *Ad creandos magistratus comitia cum populo partitum fuisse*, sed idem *in Augusto c.* 40. autor est, *ab ejus filio Augusto comitiorum jus pristinum reductum fuisse.* Denique qui sub illis duobus primis nutabat popularis potestas, et comitiorum usus incertus erat, at sub Tiberio penitus extincta sunt. Cornel. Tacit. *lib.* 1. *annal.* *Tum primum e campo Martio comitia ad patres translata sunt etc.*

§. 18. Sublatis vero comitiis desierunt leges a populo fieri, et in earum locum successerunt primo *Senatusconsulta*, deinde principum constitutiones, quas imposterum Jurisconsulti interpretandas susceperunt, quæ legibus antiquis non cedunt, sive æquitatem naturalem, sive subtiles juris rationes, quæ in eis elucent, spectaveris, quæ non ex mero principum arbitrio, sed ex juris consultorum consilio quibus examinandis adhibebantur editæ sunt. Suetonius *in Aug. c.* 35. ait Augustum consiliarios adhibuisse *ad res examinandas quæ ad senatum referendæ erant.* Severus apud Lamprid. *Negotia et causas prius a scriniorum principibus et doctissimis jurisperitis et sibi fidelibus, quorum tunc primus Ulpianus fuit, tractari ordinarique atque ita referri ad se præcepit, leges de jure populi et fisci moderatas et infinitas sanxit, neque ullam constitutionem sancivit sine viginti jurisperitis etc.* Ad juris consultos Magistratus gerentes condendi juris causa rescribebant principes. Rescripsit Antoninus Caracalla ad Clodium, Tripho. in *l.* 1. *C. de Judæis*, Severus et Antoninus ad eundem, *l.* 4. *C. de neg. gest.* Idem Caracalla ad Venulejum Saturninum, *l.* 1. *C. de excusat. vet.* Alexander in *l.* 1. *C. quibus non objic.* Et alii qui Jurisconsultos consulebant vel Jurisconsulti principes, qui mutua et amice conjuranti in jure constituendo opera non tantum jurisprudentiam veterem illustrarunt, sed etiam variis principiis et regulis exornarunt.

§. 19. Jurisconsulti ipsi orta æmulatione sectisque constitutis, et in diem crescentibus studiis omnia, quæ responsuri erant, ex regulis juris exacte examinabant et perpensa ad amussim ratione expendebant. Ita ut veteres, qui ante Augustum floruerunt, jus fundasse dictum sit *d. l.* 2. §. *post hos*; recentiores vero præsidia stabilitatis et ornamenta dignitatis huic disciplinæ adjecerunt, Jus in artem boni et æqui redegerunt. Sic definit Celsus *in l.* 1. *ff. de just. et jur.* Nondum ars tempore Ciceronis poterat dici. Gellius *lib.* 1. *c.* 20. citat librum Ciceronis de jure Civili in artem redigendo. Interim dissentiones inter JCtos in dies crescentes non poterant non perturbare jurisprudentiam. Primi diversarum factionum principes fuerunt Atteius Capito et Antistius Labeo. De his Pomponius: *Capito, inquit, in his, quæ ei tradita erant, perseverabat, Labeo ingenii qualitate et doctrinæ fiducia, qui et cæteris operis sapientiæ operam dederat, plurima innovare instituit.* Erant dissimillimi ingenii. *Labeo* vitæ severæ et ad Stoicam austeritatem compositæ, *Capito* Principum auræ velificatus plus quam verum adulatione famam suam nomenque defœdavit. *Labeo* Stoicis addictus immodica libertate in principes utebatur. Hinc ejus successores Stoicæ Philosophiæ amatores extiterunt. *Labeo* oblatos honores repudiabat: *Capito* affectabat. Componit eorum ingenia Tacit. *Annal. lib.* 3. *c.* 75. Quilibet sectatores habuit, quos sequenti schemate exhibemus.

ATTEJUS CAPITO		ANTISTIUS LABEO
|	Sub Tiberio.	|
MASSURIUS SABINUS, unde SABINIANI		NERVA PATER
|	Sub Claudio Nerone	|
C. CASSIUS LONGINUS l. 19. ff. de recept. qui arbitr. a quo CASSIANI		PROCULUS a quo PROCULEJANI
		NERVA FIL.
|	Sub Vespasiano	PEGASUS a quo PEGASIANI
CÆLIUS SABINUS		
|	Sub Traj. Adr. et Ant. Pio	|
PRISCUS JAVOLENUS		CELSUS P.
ALBURNIUS VALENS		CELSUS F.
TUSCIANUS v. rectius VOLUS		PRISCUS NERATIUS
MÆCIANUS		ATILICINUS
SALVIUS JULIANUS		ARISTO
Q. CERVIDIUS SCÆVOLA		ULPIUS MARCELLUS
S. CÆCILIUS AFRICANUS		TITUS CAJUS
TERENTIUS CLEMENS		URSEJUS FEROX
MINICIUS NATALIS		
VINDIUS		

Durasse videntur hæ sectæ usque ad Antonini Pii tempora, ortumque novum JCtorum genus, quod relicta utriusque dissentientis familiæ opinione media incessit via, unde ERCISCUNDI fuerunt dicti.

§. 20. Cæterum hæc mutatio reipublicæ sub Imperatoribus facta JCtis aliam de jure respondendi legem præscripsit. Nam imposterum de jure respondendi autoritas a principe impetrata est. Primus D. Augustus, ut major juris autoritas haberetur, id constituit. Primus *Masurius Sabinus* a Tiberio venia impetrata publice respondit, *d. l.* 2. §. *Masurius.* Eos autem qui ab Augusto ad Adrianum floruerunt, quique a Pomponio postremo loco referuntur, in duas partes divido. *Primo* referuntur, quorum simpliciter JCti faciunt mentionem. *Masurius Sabinus* Capitonis Ateji discipulus 2) *C. Cassius Longinus* Tuberonis Nepos, Servii Pronepos 3) *Cassius Longinus* major 4) *Cælius Sabinus* 5) *Tuscianus* Javoleni discipulus 7) *Cocc. Nervæ* filius 8) *Pegasus* Proculi discipulus 9) *P. Juventius* Pater. Hi vero quorum scripta relata extant in digestis sunt *Sempronius*, *Proculus* 2. *P. Juventius Celsus Filius* 3. *Neratius Priscus* 4. *Javolenus Priscus* 5. *Alburnius Valens* 6. *Julius Aquila* Gallus.

SECT. II. AB HADRIANO USQUE AD CONSTANTINUM MAGNUM. EDICTUM PERPETUUM.

§. 21. A *Juliano*, qui sub Adriano vixit anno Christi CXX. altera periodus jurisprudentiæ Romanæ constituenda est, sub quo jus civile quodam temporis interstitio parum exercitatum majori quam antea studio florere et a multis Jurisconsultis celebrari et exornari cœpit. *Salvius Julianus* Jurisconsultus Mediolanensis edicta omnium prætorum, quæ erant annua, perpetuæ jurisdictionis facturus, collegit, et ab eo *perpetuum edictum* denominatum est. Eutropius *l.* 8. *in Salvio Juliano*, quod Adriani et Senatus imperio comprobatum est, ut ex eo jus imposterum diceretur. Justinianus ipse *edicti perpetui ordinatorem* eum prædicat, *l. pen. C. de condict. causa dat.* Quamvis idem epistola la-

tina ad Senatum et omnes populos compositionem tribuat Adriano, cujus scilicet imperio collectum et ejus autoritate comprobatum fuit.

§. 22. Ad hanc edicti collectionem, ut majorem et potiorem jurisprudentiæ Romanæ partem illustrandam sequentes Jurisconsulti omne suum studium et laborem converterunt exemplo *Servii Sulpitii*, Q. Mucii discipuli, qui in edicta commentarios scripserat. *Paulus* libros octoginta, *Ulpianus* libros 83. in eam peculiariter scripserunt, cessitque tantum sub his, et aliis Jurisconsultis jurisprudentiæ postrema ætas. Eaque contigit sub Alexandro Severo anno Christi CCXXIV. qui et jus civile et Jurisconsultos majori quam ullus retro principum studio complexus est. Lampridius in Severo Jurisconsultos enumerat. *Ut scias*, inquit, *qui Viri in ejus consilio fuerint. Fabius Sabinus Sabini insignis viri filius Cato temporis sui*, *Domitius Ulpianus jurisprudentissimus*, *Ælius Gordianus Gordiani Imp. Pater et ipse revera vir insignis*, *Julius Paulus jurisprudentissimus*, *Claudius Venatus Imperator amplissimus*, *Pomponius legum peritissimus*, *Alphenus*, *Africanus*, *Florentinus*, *Martianus*, *Calistratus*, *Hermogenes*, *Venulejus*, *Triphoninus*, *Metianus*, *Celsus*, *Proculus*, *Modestinus*, *hi omnes juris professores*, *qui disciputi fuerunt splendidissimi Papiniani*, *et Alexandri consiliarios nominat.* Sed ex veteribus Membranis regiæ bibliothecæ, quas diligenter ad hunc locum examinavit Casaubonus, cæteros post Pomponium expungendos putat. Idem Cujac. observavit *lib.* 7. *observ. c.* 2. Reliquos diligenter collegit Labittus, eorum fragmenta relegit et in propriam sedem et propriam autorum seriem retexuit in indicibus juris, qui ea de re adeundus est. Rem operæ pretium nos facturos esse credidimus exhibentes in subsequentibus paginis, sub titulo chronologiæ juris, JCtorum nomina et ex illorum scriptis excerptas leges sub loco, tempore, quo vixerunt, annotato.

§. 23. Inclinante imperio et ad mutationem præcipiti Gothis Italiam incursionibus et assiduis bellis vastantibus, atque Imperatorum sensim resecta et diminuta ditione, Jurisconsulti desierunt, et responsa, quæ instar oraculorum erant, obmutuerunt. Quod circa *Gordiani* tempora contigit anno Christi 242. ad quem pervenit *Modestinus*, *arg. l.* 6. *C. ad exhib.* qui pene Jurisconsultorum postremus fuit: ab eodem tempore disciplinæ pene emortuæ jacuerunt, ingruente in dies barbarie et latini sermonis sedem occupante.

SECT. III. A CONSTANTINO M. USQUE AD THEODOSIUM JUNIOREM.

§. 24. Tandem *Flavius Constantinus* anno Christi 329. Byzantium delegit, ubi veteri Romæ æmulam excitaret, quam suo nomine Constantinopolim dixit, ad quam jura et arma imperii orientis migrarunt, ad quam posteriores Imperatores, excurrentibus quotidie ferocissimis nationibus et Italiam vastare perseverantibus, se receperunt, quia ab iis remoti erant. Ubi non minus pacem quam bellum meditantes et utriusque gloriam copulantes, deficientibus aliis partibus juris, constitutiones retro principum collegerunt. Constitutiones vero cum imposterum frequentiores factæ atque adeo eæ tantum editæ sint et solæ vim legis habuerint, distinguendæ sunt et in duas partes distribuendæ, in eas quæ *ab Augusti temporibus ad Constantinum* editæ sunt, et quæ a *Constantino ad Justinianum.* Earum, quæ ab Augusti temporibus factæ sunt, antiquiores non reperiuntur, quam Adriani: vel quod ante Adrianum leges antiquæ observabantur, vel si jura de novo condebantur Senatus Consultis, quorum pleraque hujus ætatis in jure occurrunt, præmissa principis oratione constituebantur, postea sub Antoninis jurisprudentia in dies crescente (ut crescere dicitur *l.* 11. §. *ergo. de leg.* 3.) variæ constitutiones cum variis Jurisconsultorum responsis editæ sunt, quibus controversiæ, quæ inter Jurisconsultos movebantur, decisæ sunt.

§. 25. Quædam a Constantino ad Justinianum partim in Italia partim in Thracia editæ sunt, pleræque omnes latinæ, priores ab Hermogeniano et Gregoriano Jurisconsultis collectæ sunt, nulla, ut opinor, principis autoritate, sed animi gratia. Horum Codicum reliquiæ quædam hodie supersunt, manu Aniani mutilatæ. Hinc illorum historia valde anceps. De collectoribus parum constat. Gregorium sub Constantino M. an. 336. vixisse et Præfectum Prætorio fuisse, quidam autumant. Hermogeniani ætatem ad Diocletiani tempora refert Guilielmus Grotius *in vit. JCtor.* Gothofredus eum sub Constantini M. liberis vixisse asserit. Quorumnam Imperatorum constitutiones his codicibus fuerint contentæ, iterum disputatur. Verosimile est, constitutiones ab Hadriani ævo exhibuisse. In Valeriano et Gallieno desiisse, opinatur Cujacius. Sed vel ipsa fragmenta et Diocletiani et Maximiani constitutiones in iis fuisse quærendas, evincunt. An uterque Codex unam, eandemque epocham sibi proposuerit, quæritur. Affirmat Gothofredus, tradens, alterum alterius operæ aliquid adjecisse, velut æmuli viderentur. Negat doctissimis argumentis politissimus Jureconsultus Anton. Schultingius *in Jurispr. Antejust. p.* 684. Publicam hos codices autoritatem habuisse, asserunt pene omnes. Justinianus cum Theodosiano codice contulit, et ex illis leges hoc anteriores hausit.

SECT. IV. A THEODOSIO JUNIORE USQUE AD JUSTINIANUM.

§. 26. Theodosius Imperator an. Christi CCCCXXXV. die 15. Kal. Martii Imperatorum Christianorum constitutiones collegit et in Codicem redegit, qui ab ejus nomine *Theodosianus* dictus est, mandavitque Valentiniano filio, ut jubeat promulgari, *Novell.* 1. *ad Valentinian.* Hujus Codicis fragmenta, quæ plerisque locis sparsa erant, non simul eodem tempore, sed successive per partes ad nos pervenerunt virorum eruditorum cura et solicitudine. Primo V. C. Charpinus *l.* 7. *et* 8. Constitutionum, Loisellus novellas Majoriani exhibuit, *Joannes Tilius* et *Joannes Sichardus* reliquos octo libros protulerunt: Postremo *Jac. Cujacius* libros 16. quos hodie habemus cum novellis Valentiniani et Majorani edi curavit. Omnium tamen operam circa hunc Codicem superavit JCtus excellens *Jacobus Gothofredus*, qui per triginta annos immortali suo operi insudans morte præventus editionis curam *Antonio Marvilio* Antecessori Primicerio in universitate Valentina reliquit, qui illud post decennium ferme a morte Autoris Lugduni anno MDCLXV. in publicam lucem ire jussit. Collectus fuit hic Codex A. D. 438. ab octo viris nobilibus, quorum in sua constitutione de Codicis autoritate meminit Theodosius. Erat Imperatoris mens, ut Antecessorum leges ab oblivione vindicaret, a mendis purgaret, et qua fieri posset brevitate in unum corpus colligeret. Mutandi licentiam collectoribus dedit. Ili ordinem Gregoriani Codicis sunt secuti, qui ipse ad ordinem edicti perpetui compositus fuisse videtur. In XVI. Libros divisus est, qui manus Aniani Referendarii in aula regis Alarici non effugerunt. Post Theodosium multæ constitutiones ab

ejus successoribus sancitæ sunt, quarum accuratiorem et auctiorem editionem ex vetustissimo MSto Ottoboniano pollicitus est Leonhardus Adamus Volsiniensis.

§. 27. Codici Theodosiano adjectus est incertus, qui cum Mosis legibus Romanas contulit. Quidam Licinium Rufinum fuisse conjiciunt. Quisquis sit, is Theodosii Junioris temporibus vixisse creditur et post consulatum ipsius XV. quo demum codex editus legitur. Ex quo hic unam retulit constitutionem de *impudicis*. Sed ex Theodosiano pleniorem recitat quam hodie in corpore ipso extet, *in l.* 6. *C. Theod. de adult.* Inde aliisque locis conjicere est, non superesse codicem hunc, quem Theodosius edi curavit, sed fragmenta quædam ab *Aniano* collecta. Aniano enim Alaricus Gothorum rex, qui Italiæ imperabat, mandavit, ut partim ex codice Theodosiano, Caji institutionibus, Pauli sententiarum libris 5. aliisque codicem constitutionum conficeret, quas usus fori aut ratio temporis aut mores gentis exigebant, ut ex ejus subscriptione colligere est.

II. JURISPRUDENTIA ROMANA SUB JUSTINIANO.

§. 28. Tandem Justinianus Jurisprudentiam Romanam Roma et pene tota Italia exclusam in Græciam revocavit, ut ea quasi Palladio et felici fortunatoque simulachro jus imperii occidentis conservaret. Cum autem et leges, plebiscita et constitutiones Imperatorum innumeræ essent, et imprimis Jurisconsultorum responsa per varios autores fusa et dispersa, quibus præcipue ars juris constat, in immensam molem assurgerent; Corpus justum et membris congruentibus constans conficere tentavit utiliorum delectu habito et superfluis detractis, atque ex hoc veluti juris antiqui latifundio divite et amplo messem auream manu plena collegit. Plerique ante idem consilium iniverant. Julius Cæsar *apud Sueton. c.* 44. Jus civile ad certum modum redigere cogitaverat atque ex immensa diffusaque legum *copia in paucissimos conferre libros constituerat*, ut ante eum Crassus, Tullius, Pomponius eandem cogitationem susceperant. M. Tullius librum peculiarem scripserat *de jure civili in artem redigendo*, teste Gellio *lib.* 1. *c.* 22. at Justinianus non tentavit, sed peregit et feliciter colophonem imposuit atque instar sanctissimæ justitiæ templum extruxit, ut ipsemet ait in *l.* 2. *§. ne autem. C. de jur. vet. enucl.* Hujus autem laboris hic est ordo chronicus.

§. 29. Anno salut. DXXIX. Imperii Justiniani secundo Decio consule Indictione 7. 16. Kal. Maji *novus codex* a Justiniano editus est, ex tribus aliis ejusdem argumenti codicibus compositus, Gregoriano, Hermogeniano, Theodosiano, qui tres postea perierunt, demptis ex Theodosio fragmentis, quæ supersunt ex illo codice, quem Anianus selegerat et ex Theodosiani constitutionibus composuerat. Qui quod iis tantum constaret, non Theodoricianus a Theodorico Gothorum rege, sed Theodosianus dictus est a Theodosio juniore. Datum id negotii fuerat anno superiori delectis ad hoc viris clarissimis, ut ejusdem Imperatoris constitutio edita *Idibus Februarii ad Senatum Constantinopolitanum* anno superiori sub consulatu ejusdem Imperatoris secundo declarat. Absoluto vero opere hoc anno septimo Idus Febr. ad Mennam Præfectum prætorio de confirmando eodem Codice constitutionem edidit sub consulatu Basilii; ad hoc curandum opus decemviratus constitutus est, et ab eodem Imperatore delecti Joannes Patricius vir consularis et exquæstor, Leontinus magister militum expræfecto prætorio, Phocus magister militum et Patricius, Basilides expræfecto prætorio orientis, Thomas exquæstor sacri Palatii, Tribonianus magister officiorum, Constantinus Comes Sacrarum largitionum, Theophilus comes sacri Consistorii, Dioscorus et Præsentinus togati judices sacri Prætoriani.

§. 30. Sequenti vero anno Christi DXXX. Lampadio et Oreste Coss. Indictione 8. 18. Kal. Junii exiit mandatum ad Tribonianum de componendis *pandectis*, ut patet ex inscriptione *l.* 1. *in f. C. de vet. jur. enucl.* Tertio anno et post Lampadii et Orestis primo Indict. 9. Tribonianus sibi imposito operi operam dat. Hoc autem anno tam oriens quam occidens sine Coss. fuerat. *Quarto* post Lampadii et Orestis consulatum (hic quoque annus sine Consulibus fuit) Indictione 10. præfati antecessores Theophilus, Dorotheus et Tribonianus, persequuntur compositionem pandectarum ad exitum perducere. Jus autem civile collegerunt dispersum per tot volumina, quot Jurisconsultorum opera extabant, quorum singuli peculiari methodo et propria inscriptione, singulari sententia de jure scripserant. Duæ tamen præcipuæ Sabinianorum et Proculianorum sectæ vigebant, quæ in quibusdam capitibus sibi invicem adversabantur et propriæ sententiæ laude gloriabantur; hinc varia inter eos dissidia et perpetuæ quasi hereditario et societatis jure opinionum dissensiones. Ex his vero pandectæ compositæ suppressis reliquiis autorum, quæ in delectu posthabitæ et neglectæ tamquam λείψανα evanuerunt.

§. 31. Quinto deinde anno Justiniano tertium consule Indictione 12. primum in lucem exierunt hi quatuor *Institut. libri* 2. Kal. Decembr. ut patet ex subscriptione sequentis constitutionis.

§. 32. Eodem anno, sequenti vero mense 15. *Kal. Januar.* emissæ sunt pandectæ, ut ex duabus constitutionibus eodem die scriptis et ex earum subscriptione discitur, quarum prior Græce extat in limine pandectarum.

§. 33. Aliud quidem corpus legum Laurentius edidit, teste Athenæo *lib.* 1. Dipnos. ἔτι δὲ νόμων συναγωγήν, addit ὃς ἔτι διδάσκουσι. Quæ verba Casaubono suspecta sunt propter particulam ἔτι. Non enim sic locutus fuisset Athenæus de opere non olim facto. Tribuit ergo abbreviatori, qui putavit paulo post Justinianum hoc corpus legum, de quo hic agimus, a Laurentio compositum fuisse: sed si quod Laurentius edidit, in quibusdam bibliothecis delituit et periit non sine magno damno juris civilis.

§. 34. Novissime 6. anno Justiniani 4. et Theodoro Paulo Coss. Indictione 13. 4. Kal. Jun. prodiit posterior *codicis* editio *ex repetita prælectione veteris codicis*: et hic est ordo hujus triplicis operis Justinianei, quod vivus ex Jure Civili Romanorum edi et servari voluit ab omnibus populis.

§. 35. Has tres juris partes secutæ sunt *constitutiones* ab eodem Imperatore editæ quæ *Novellæ* dictæ sunt. De ratione hujus nominis non satis constat. Cedrenus putavit Novellas dictas quod nova atque a veteribus dissidentia jura constituantur, ut innuere videtur his verbis: τοὺς παλαιοὺς νόμους πάντας ἀνενέωσε, ποιήσας νομοβιβλίον ὃ καὶ νεαρὰς διατάξεις ἐκάλεσε. Quinimo sic dictæ sunt quod novissime sint promulgatæ post Codicem repetitæ prælectionis. Nam et sæpissime a Græcis interpretibus appellantur νεαραὶ μετὰ τὸν κώδικα *Novellæ post codicem*. Et ab ipso Justiniano *Novellæ* 67. et *in constitutione de novo codice faciendo* et pariter Theodosii, Valentiniani, Martiani, Leonis, Majoriani, Severi, constitutiones non aliam ob causam, Novellæ appellatæ sunt, quam quod post codicem Theodosii editæ fuissent, et aliæ quædam Leonis Philosophi, Nicephori, Michaelis Romani, Alexii quod post βασιλικῶν libros promulgatæ essent, quin et Justinia-

ni constitutiones *quæ in l.* 1. *§. sed cum novellæ. C. de emend. cod. et l. si quis filium. in f. C. de inoff. test.* vocantur novellæ. Nondum enim retractato codice hanc appellationem meruerant, editæ cum essent post primam codicis editionem. Retractata vero repetitave jam codicis editione eam appellationem amiserunt. Nec enim novellæ sunt, quæ in corpus unum codicis repetitæ prælectionis justum constitutionum corpus referri meruerant, sed quæ post codicem illum emerserunt.

§. 36. His adjacent formæ præfectorum Præt. quædam sive ἐπάρχικα et novellæ, Justin. Tiberii, easque sequuntur etiam edicta tredecim, quæ a novellis non sunt separanda, cum inter novellas reperiantur edicta et inter edicta novellæ, et ex illis tredecim quæ ad Armeniam, Phœnicem Libani, Ponticam, Hellespontum, Ægyptum, Alexandriam, edicta proprie non sunt. Edicta enim sunt generales leges, quæ omnes populos et provincias tenent, *l.* 3. *C. de leg.*

§. 37. Novellas græce scriptas *Julianus* Antecessor Constantinopolitanus latinas fecit, procemiis et perorationibus sublatis singulorum capitum sententiam paucis et dilucide explicuit. De hoc autem Novellarum Epitomatore satis non constat, quia eadem ætate plures Juliani fuerunt. *Alciatus* in Parergis et consularem, et patricium appellat. Putavit enim illum esse cui Priscianus opus sic inscripsit: *Juliano Consuli et Patricio;* sed huic conjecturæ refragatur, quod Prisciani libri descripti ab ejus discipulis extant anno 527. ultimo imperii Justini Mavortio Consule, cujus consulis annus præcedit collectionem novellarum quinquaginta pene annis. Nam novellæ Justinianeæ collectæ sunt post ejus mortem. Et ita inter hunc Julianum et Novellarum collectionem totum Justiniani imperium et quod excurrit intercedit. *Alius* ejusdem nominis fuit præfectus prætorio, ad quem aliquot Græcæ constitutiones Lampadio et Oreste Coss. scriptæ extant; sed nec is noster est tum propter rationem temporum, tum quod hunc nec Patricium nec consulem fuisse advertimus. Nam in antiquo exemplari talis inscriptio est *Juliani Antecessoris.* Neque audiendi sunt qui putant a temporibus Irnerii scripsisse, quos refellunt libri veteres et plurima antiquorum scriptorum testimonia præsertim *Ivonis Carnotensis*, qui ejus pleraque verba refert. Certum exploratumque est usum fuisse hoc libro Irnerium, Bulgarum, Azonem, Joannem, Accursium et cæteros interpretes. Fuit ergo juris professor, qui statim post Justinianum vixit.

§. 38. Cur autem novellarum constitutionum volumen *Authentici* nomine appellarint interpretes, ratio videtur esse, quod *Irnerius* et etiam ante illum diversi JCti constitutionibus codicis Justinianei capita quædam adjecerint non ex Juliani epitome, sed ex barbarica translatione κατὰ πόδα prompta, quæ fusior prolixiorque erat. Irnerium secuti sunt cæteri, et Accursius has glossis illustravit et ad discrimen cæterarum versionum, quæ ab iis Interpretibus electa fuit, dicta Authentica seu Authenticæ constitutiones. Authenticum, quod est verum et approbatum, hoc verbum est recentiorum Græcorum. Nam αὐθέντης apud veteres Græcos qui se manu conficit ac necat. Thucyd. *schol. lib.* 3. τοὺς δὲ νῦν αὐθέντας καὶ δεσπότας. Nunc autores dominos vocant et potestatem habentes.

§. 39. Primus superiori ætate *Gregorius Haloander* nova illa laudatissima editione Græce et Latine hunc Novellarum librum restituendum putavit; postea *Henricus Scrimgerus* multis constitutionibus auctum Græce edidit, exemplum secutus Veneti lib. Bessarionis Cardinalis. Novissime *Joh. Frid. Homberg zu Vach Jur. In Acad. Marburg. Prof.* ex græco in latinam novellas convertit et notis illustravit.

§. 40. His novellis non minor autoritas quam Pandectis, Codici et Institutionibus Justinianeis tribuitur. Hoc tamen triplex opus, quod ex latinis autoribus haustum, latine se vivo edi curavit, præcepit ubique doceri, sed imprimis in scholis Constantinopolitana et Berytensi, et ex iis pensum singulis annis tum ab antecessoribus docendum, tum ab autoribus juris discendum præscripsit, ut colligere est ex *epist. quam ad Antecessores misit.* Et ut opus latine scriptum extabat, ita latina non vernacula in Græciæ Asiæque scholis exponebatur, atque hoc tempore tota pene Græcia Latine loquebatur. Neque abrogatum illud quod antea obtinebat, ut edicta, rescripta, decreta nonnisi latine etiam in provinciis proponi possent, *l. decreta ff. de re jud.* quod profectum erat ab illa lege P. R. ut Magistratus Græcis, cæterisque nonnisi latine responderent. Justinianus vocat πατρῴαν φωνήν *linguam patriam*, adeo ut cum permisit jus græce verti, id ea lege permisit, ut κατὰ πόδα verbum verbo redderetur, eoque consilio latina utebatur, ut omnes populi, qui quondam imperio Romano parebant, uterentur.

§. 41. Sed consilio exitus defuit. Nam nec Romam, nec in integram Italiam latinæ quidem linguæ propriam sedem, verosque penates, nec vivo Justiniano nec multo post Pandectæ pervenerunt. Sed dum jurisprudentia Justinianea, aut postea Basilii Imperatoris in Græcia aliisque regionibus imperii orientis in scholis docebatur, et in foro observabatur: Romæ et in Italia partim Gothorum leges, partim quædam jurisprudentiæ Romanæ fragmenta in controversiis disceptandis servabantur.

III. JURISPRUDENTIA ROMANA POST JUSTINIANUM.

Huic primæ parti Chronologicæ historiæ terminum statuit opus Justinianeum sui omnibus partibus absolutum, quod ex jurisprudentiæ Romanæ fragmentis conflatum, fundum et fundamentum ejus continet. Nunc gradum facio ad alteram partem, in qua agitur de interpretibus et eorum commentariis tam latinis quam græcis, quibus constitutiones Græcas annumero, quod ad Justinianei operis interpretationem adhibeantur, cum ex eo sint excerptæ.

FATA JURIS JUSTINIANEI IN ORIENTE.

§. 42. Anno Christi DCCCLXVII. trecentis circiter annis post Justinianum *Basilius Macedo*, qui captivus inter venales Constantinopolim adductus Imperator factus est, atque filii ejus Constantinus et Leo Philosophus vel Justinianeæ gloriæ æmuli vel nominis comparandi causa Justiniani opus supprimere conati sunt, eoque consilio Basilius pater edidit epitomen quandam juris i. e. textum Codicis et Digestorum compendiosiorem, multis scil. detractis quæ inutilia esse putavit, eamque πρόχειρον vocavit. Basilio patri *Leo* filius succedens promulgavit hos libros *Basilikων sexaginta* qui primo βασιλικαὶ διατάξεις, deinde a latinis in substantivo Basilicon libri dicti sunt. Solent enim latini ex quibusdam nominibus græcis adjectivis substantiva facere, quale est Epitaphium græce ἐπιτάφιος λόγος *sermo funebris.*

§. 43. Eodem tempore *Photius* episcopus Constantinopolitanus, qui etiam Bibliothecam consignavit, ex iis constitutionibus quasdam collegit, iisque Canones Ecclesiasticos admiscuit, ideo ejus collectio utroque jure constans

dicta est *Nomocanon*, et in quatuordecim libros distributa, quam postea *Theodorus Balsamon* Scholiis illustravit anno Christi MCXLIII. At ipse Balsamon in sua præfatione secum pugnare videtur, dum Leonem Constantinum Porphyrogenetam quasi auctorem Basilicon laudat. Verum observare est, non compositionem sed ἀνακάθαρσιν i. e. emendationem seu repetitionem non tantum Leoni, sed etiam Constantino tribuere, et modo sub Leonis Imperatoris tantum, modo sub Leonis et Constantini simul nomine extare in Bibliotheca Palatina et in jure Græco-Romano. Ut autem JCtis latinis mos fuit opera, quæ sibi prolixiora videbantur, in compendium redigere, et ut vulgariter loquar *epitomare*, ut colligitur ex variis librorum inscriptionibus, quæ in Digestis aliisque locis occurrunt, qualis est illa *de Alfeni responsis a Paulo Epitomatis*; ita Græcis familiare fuit excerpere ex antiquioribus constitutionibus eas quæ usui forensi utiliores et aptiores esse videbantur, et ex his codicem efficere, adeo ut ex libris Justinianeis *epitomes* tres compositæ sint: *Prima* est illa, quæ *Basilio Macedoni* tribuitur: quia tamen in ea latam legum comprehensionem instituit, eam τὸ πλάτος τῶν νόμων et nonnunquam τὸ πλάτος τῶν βασιλικῶν appellari adverto, eosque libros vulgo ἑξηκοντάβιβλον nuncuparunt, quod sint LX. iique divisi in τεύχη ἕξ i. e. *sex volumina*, quorum singula decem libros continent: ex his quidam tantum editi sunt opera *Gentiani Herveti*, qui ad eum pervenerunt beneficio *Antonii Augustini* de jurisprudentia bene meriti, quos quidem latinos *Hervetus* fecit, reliquos omnes penes *Jacobum Cujacium* fuisse fama est, quorum ipse sexagesimum latine vertit, eoque mortuo ad *Petrum Fabrum* Saniorianum præsidem Tholosanum pervenisse creditur. Existimarunt quidam, Cujacium contra bonam fidem in libris βασιλικῶν fuisse versatum, eosque corrupisse, ut furta sua laterent. Abstersit magno Cujacio hanc maculam Fabrotus. Cæterum libri βασιλικῶν non integri ad nos pervenerunt, sed libri tantum XLI. perierunt libri XIX. et XXXI. usque ad XXXVIII. et XLIII. XLIV. et a XLIX. usque ad LX. Plenissimam hujus operis editionem CAROLUS ANNIBAL FABROTUS *Antecessorum Aquisextiensium Decanus* ex Bibliotheca regis Christianissimi nobis a. MDCXLVII. dedit.

§. 44. Altera ex libris compendiosior facta est, quæ respectu prioris dicitur *Ecloga* sive *Synopsis*, quod ex priori ea, quæ magis usui videbantur, excerpta sint: ἐκλέγειν nihil est aliud quam excerpere, et eclogarii homines dicti sunt apud Ciceronem *ad Attic.* 11. olim, qui quicquid fere legebant excerpere solebant et in breviarium conferre; sic eclogæ reperiuntur e Diodoro, e Polybio, e Ctesia, e Theophrasto, e Strabone. Hinc et poemata imitata eclogæ dicuntur, ut Bucolica Maronis e Theocrito. Apollinaris Horatii poemata eclogas nominat. Sic Synopsis Basilicῶν ecloga dicitur, quod a Basilicis excerpta sit, ut et Harmenopuli promptuarium (a quibus etiam haustum est) eodem nomine appellare possis: hæc autem Synopsis, quam hodie habemus, debetur *Joanni Sambuco Pannonio*, eo nomine de jurisprudentia bene merito, qui eam *Tarenti* apud Calabros, dum per eam regionem peregrinaretur, reperit. Nemini vero mirum esse debet, quod in hac regione talia Græcorum monumenta reperiantur. nam hæc quæ magna olim Græcia dicebatur una cum Sicilia, quæ ei vicina est, sub ditione Constantinopolitana diu duravit, etiam postquam exarchatus Ravennat. a Longobardis et Francis ex ditione orientis sublatus est, ea postremo a Normannis usurpata. Præterea in eadem regione pandectæ antea inventæ fuerant, ut postea dicemus. Synopsim vero hanc latine vertit et edi curavit Joannes Leunclajus Tomo II. Juris Græco-Romani.

§. 45. Est et alia *Synopsis Attaliatæ*, quæ jussu Michaelis Ducæ Imperatoris, qui anno Christi 1077. imperabat, facta est, quæque superiori brevior. Ideo autor ipse in præfatione vocat compendium compendii, σύνοψιν ὡσπερεὶ συνόψεως, καὶ συντομίας ἀκριβεστάτης ὑπόθεσιν, quæ *in tomum* 2. *juris Græco-Romani* relata est.

§. 46. Superiores constitutiones sive integræ sive epitomatæ Constantinopoli et in totius imperii orientalis ditione observabantur, suppressis Justinianeis operibus, quod linguæ vernaculæ usu tandem obtinuisse videtur. Ut enim Justiniani latina opera ab Italia ultro suscepta, ut postea dicemus, quod tum linguæ quamvis corruptæ, tum moribus, a quibus profecta erant, congruerent, ita constitutiones hæ a Græcis, neglectis Justinianeis, ultro admissæ. Et ut in Italia plerique studium et operam converterant ad exponendum et illustrandum Justiniani opus; sic in Græcia superioribus constitutionibus illustrandis varii sese accinxerunt, quos ne omittam, in duas Classes divido. *Alii* scholia et glossas ad superiores libros Basilicῶν scripserunt, quæ ut glossæ Accursii juris corpori, ita græcæ oræ et margini horum librorum adjectæ nec sejunctæ reperiuntur. *Alii* sed pauci reperiuntur, qui promptuaria aliaque ex his libris hauserunt. Primo referam nomina illorum: deinde paucis de eorum docendi et scribendi ratione agam. Nomina sunt *Stephanus*, *Nicæus*, *Thalelæus*, *Isidorus*, *Eustathius*, *Eudoxius*, *Calocyrus*, *Sextus*, *Calistratus*, *Leo*, *Phocas*, *Modestinus*, *Domninus*, *Gobidas*, *Chumnus*, *Joannes*, *Hagio Theodoretus*, *Doxapater*, *Gregorius*, *Patzus*, *Garidas*, *Bestes*, *Baphius*, *Theophilus*. His non annumero Anonymum, Basilicum, Enantiophanem, quibus tamen quasi autoribus hæc nomina ut propria dantur, sed Anonymus sic dictus, quod Interpres incertus sit, Basilicus vero est contexus ipse Basilicῶν, Enantiophanes locorum, qui inter se pugnare videntur, collatio et decisio, cujus forsitan autor Photius, qui in nomocanone se περὶ ἐναντιοφανῶν libellum scripsisse refert. Superioribus adjectus est νομοφύλαξ et κωδικευτής et Romani πεῖρα vulgo praxis. Horum alii latam et amplam juris comprehensionem instituerunt, quam τὸ πλάτος τῶν νόμων vocarunt, diffusum legum indicem, ut Dorotheus et Cyrillus, sed Dorothei usitatior est. *Alii* breves quasdam velut periochas ad libros et capita adjecerunt, *alii* μεταφραστικῶς aut παραφραστικῶς scripserunt, *alii* secuti eam rationem, quam Justinianus κατὰ πόδα vocavit, qui verbis autorum religiose hæserunt. Anxia interpretatio quasi calculatrix verborum. *Alii* κατὰ τὸ παλαιὸν antiquioris latini contextus vestigia subtiliter persecuti sunt. *Alii* παραπόμπας adjecerunt, i. e. locorum similium et dissimilium indicationes vel ut ita dicam remissiones, quas alii male annotationes dici putarunt, alias ἔσωθεν i. e. *intrinsecas et interlineares*, alias ἔξωθεν κειμένας *extrinsecas* ad marginem et oram Codicis scriptas. Horum alii a Basilicῶν libris distincti, et ex iis quidam editi, ut Theophilus, Harmenopulus. Sed a superioribus omnibus *Theophilus*, harum institutionum paraphrastes eruditissimus, est distinguendus, quod hic non libris Basilicῶν, sed Justinianeis operibus hæserit, unde colligere est, ante Basilium fuisse, eumque Justiniano coætaneum vel non longe post ipsum vixisse. Neque assentior iis, qui putant, ab Accursii glossis, quædam sumpsisse. Ut enim nec Theophilus Accursium vidit, cum eo antiquior sit, ita nec Accursius Theophilum, quem nullum ex Græcis vidisse aut intellexisse puto.

§. 47. *Harmenopulus* vero judex Thessalonicensis, isque non Justinianeis, cum post promulgationem βασιλικῶν in

ori nte non obtinerent, sed Basilicis constitutionibus hæsit, ex quibus *promptuarium* suum compilavit et ad *Emanuelis Comneni Porphyrogenetæ* imperatoris ætatem pervenit, qui imperavit anno Christi MCXLV. Nam ipse novellas principum, qui ad hæc usque tempora imperarunt, allegavit. Non omittam tres paratitulorum libros, qui a *Joanne Leunclajo* latini facti sunt, quos ex superioribus libris excerptos puto, in quibus non oratione perpetua explicantur quæ ad singulos libros pertinent, sed in singulis adnotantur, quæ in aliis titulis et glossis ad illum titulum pertinentibus reperiuntur. Atque ita jurisprudentia, quæ inprimis a *Basilii* temporibus græca lingua usurpari et doceri cœpit, ad *Constantinum decimum tertium Palæologum*, ultimum Græcorum imperatorem, producta est, capta Constantinopoli anno Domini 1453. a Mahomete Othomano, et Corintho in suam ditionem redacta, hoc omne jus cum imperio extinctum est. Hactenus de jurisprudentia Græco-Romana. De qua si plura scire velis, adeas Episcopi Vasionensis JOSEPHI MARIÆ SUARESII Notitiam Basilicorum ad Urbanum IIX. Pontif. Max. directam, quam Cardinalis Barberini Fabroto Basilicorum editori communicavit.

FATA JURIS JUSTINIANEI IN OCCIDENTE.

§. 48. Redeamus ad Occidentem barbaris gentibus repletum, inter quas Franci caput extulerunt. Nondum extincta hic juris Romani memoria, quam ipse Alaricus Rex Gothorum conservare tenebatur. Cæso Alarico Clodovæus victor, jus Romanum illibatum reliquit. Carolus M. Codicem Theodosianum restituit, ut docent postrema verba, quæ adjecta sunt Commonitorio Alarici, præfixo Codici Theodosiano: *Et iterum anno 20. regnante Carolo Rege Franc. et Longobard. et Patritio Romano.* A Carolo Calvo obsolevit lex Theodosiana et Justinianea successit. Hincmarus Rhemensis *Ep. 7. Et sacri*, inquit, *Africæ Provinciæ Canones et* LEX JUSTINIANA *decernunt, ut clerici de judicii sui cognitione, cum cogantur in publico dicere testimonium.* vid. Alteserr. *rer. Aquitanic. lib. 3. p.* 212. In Italia Theodoricus Romani expugnator imperii legi Romanæ pepercit. Idem fecerunt Longobardi: permisit quoque Carolus M. ut Romani sua lege viverent. Tandem languescente imperio rursumque tyrannis laborante Italia, jus Romanum barbarie obsitum et pene inauditum jacuit, donec imperante Lothario Saxone, restitutum. Rem varie narrant. Vulgaris fabula hæc est: Sexcentis annis a Justinianei operis promulgatione expulsis Longobardis a Lothario anno 1136. (quos demum Fridericus fugavit anno 1158.) ab eodem ductu Innocentii secundi, Melphi, seu ut alii volunt Amalphi, civitate Apuliæ expugnata, repertum pandectarum antiquissimum illud exemplum, quod ut Palladium ex alto lapsum esse videtur, e situ et pulvere, in quo post omnem memoriam jacebat blattis tineisque depugnans, revocatum est, et luci restitutum. Idque Pisanis a Lothario et Innocentio Papa donatum, quod utrumque adversus Normannorum Rogerum juvissent, diuque Pisis asservatum est, donec per *Guinum Coponium* anno 1406. Pisis in potestatem redactis Florentini in ditionis Symbolum ad se transtulerunt, ut post Volaterranum, Taurellus in *præfatione harum pandectarum* affirmat. Quod quidem exemplar antiquissimum est, ipsius non quidem Triboniani prototypus in ipsa Græcia scriptus et in eam Italiæ partem, ut quidam volunt, delatus ab aliquo hanc regionem Justinianeo nomine administrante. Id certum, ea enim Italiæ pars diu post cæteras in potestate Græcorum Imp. duravit, in qua etiam Synopsis Basilicon reperta, aliaque Græcorum Magistratuum vestigia occurrunt. Hæc ergo Justinianea opera e tenebris excitata Lothario Imperatori deberi olim credebantur, qui præterea Irnerii ejus ætatis viri celeberrimi consilio jussisse in Gymnas. doceri et in foro observari commotus, referente Abbate Urspergensi, precibus Matildis Comitissæ fingitur. Comitissam Tusciæ intelligo quæ sua omnia bona Ecclesiæ Romanæ donavit, cum plures fuerint ejusdem nominis ejusdemque ætatis illustres fœminæ, ut observavit Baronius an. 1072. Ab eo tempore jus idem paulo post aliis Gymnasiis atque etiam extra Italiam constitutis communicatum est.

§. 49. *Pandectarum* vero observanda est vetus et nova distinctio, et usus notarum in iis aliisque libris allegandis a Jurisconsultis introductus. Pandectæ cum repertæ sunt duobus voluminibus comprehendebantur, quorum *primum* a Tit. *de just. et jure* ad Tit. *qui test. fac. possunt* porrigitur. Secundum *ab hoc tit. ad finem.* Sed cum ab Irnerio, Pyleo, Dino, Cypriano aliisque primis interpretibus glossæ et scholia in ora et margine addita sunt, utraque pars non potuit commode duobus voluminibus comprehendi, et ex duobus tria facta sunt, sic dicta *vetus*, *infortiatum et novum*, Nomina non longe accersita, sed ex ordine nullo labore petita, cum vetus novo antiquius non sit. Infortiati etymologiam aliqui in barbariei luto se volutantes, inquirunt, quod partim ex primo et postremo compositum, aliisque quæ deerant auctum, *infortiatum* sit: sed puræ locutionis amans statim ab hac et simili inepta deductione avertitur, eaque vocabula ut meras notas spectat, ut apud Dialecticos *barbara*, *celarent etc.*

§. 50. Ne autem crebra et frequens repetitio in allegandis Pandectis aliisque libris scribentibus tædio esset, notarum usus ab interpretibus græcis et latinis inductus est, neglecto edicto Justinianeo. Justinianus *in l. 1. in fin. C. de vet. jure enucl.* notarum et siglorum usum vetat. *Ne autem per scripturam aliqua fiat imposterum dubitatio: jubemus non per siglorum captiones et compendiosa ænigmata ejusdem codicis textum conscribi, etiamsi numerus librorum significatur aut aliud quidquam.* Prævaluit tamen usus, atque digesta per D. majusculum, veru curvo confixum vel linea recta, ut in nummis visuntur, Pandectæ per literam π designabantur, postea imperitia Librariorum pro litera π quæ accentu circumflexo notata erat, hæc nota ff. quæ hodie servatur formata est.

§. 51. Vetus exemplar pandectarum libris quidem, titulis, capitibus distinctum erat. Capita generali verbo *legis* appellantur. Lex enim generaliter Senatusconsulta, edicta Prætorum, responsa Jurisconsultorum comprehendit, quia hæ omnes juris scripti partes ab imperatore, qui eas simul conjunxit, ejusdem autoritatis et potestatis factæ sunt, et omnes pariter dicuntur νόμοι ἔγγραφοι, ad differentiam consuetudinis, quæ neque juri scripto neque legis verbo comprehenditur. In his vero allegandis consuetudo quædam, quæ ab Hebræis vel ab ipsis Romanis profecta est, fuit usurpata. Quemadmodum enim Hebræi a primo vocabulo librum Geneseos nominant *In principio*, librum Exodi *nomina*, Levitici *vocavit*, Numerorum *locutus est*, Deuteronomii *verba*; et apud Romanos quædam lex regia autore Festo a primo verbo nominata *pareas*, et lex 12. tab. a M. Tullio lib. 2. de leg. *Si in jus vocat atque eat*: Sic singula capita legum ab initiali verbo designata, ut *l. lecta l. frater l. pacta.* Et autores nostri librum vel edictum a primis verbis indicant: *si certum petatur. Uti possidetis.* Præterea in veteri exemplari hæc capita uno tenore continuoque spiritu scripta quamvis longissima, nulla nota interposita erant, propter magnitudinem ab iisdem

interpretibus distincta sunt sectionibus, ut inquirentibus facilius occurrerent. Sectionum autem notæ *paragraphi* dictæ. *Paragraphus*, ait Isidorus *l.* 1. *c.* 20. *ponitur ad separandas res a rebus*, *quæ in connexu occurrunt*. Nota autem capitis est litera L. quæ ante Irnerium et alios duplici litera pingebatur hoc modo lg. ut refert *Magno* in libello, quem de hoc argumento conscripsit et Carolo Magno inscripsit his versibus.

Hæc juris σημεῖα *lubens rex accipe Carle*,
Offert devotus quæ tibi Magne tuus.

Græci vero singula legum capita *digesta* vocabant, sic interpretes in Basilicis hæc laudant. Balsamon in Photii canones κεφάλαια, sectiones vero seu paragraphos θέματα seu θεματεῖα, utrumque exprimere solebant per sigla hujusmodi, seu singularias literas ꝺ et θ. Unde Anonymus quidam interpres Joannis a Porta in libellum de occultis literarum notis, non ex π sed ex θ confictam esse neotericam illam notam ff, quod tamen vel ex eo refellitur, quod latini interpretes alias Græcorum notas non usurparunt, quia vel libros non viderunt, aut nihil ex iis collegerunt, quod commercium linguæ græcæ eis esset infrequens.

§. 52. Eodem tempore, quo jus restitutum, cæteræ etiam scientiæ jacentes et pene extinctæ exsuscitatæ sunt. Petrus Lombardus cognomento Magister sententiarum Episcopus Parisiensis anno Christi 1160. primus Latinorum Theologiam per antiquorum libros sparsam in certam methodum artemque redegit, æmulatione Joannis Damasceni, qui ante quingentos annos idem Græcis Syris præstiterat. *Gratianus* Bononiensis Monachus eodem tempore Rapsodiam Decretorum, quam ipse absolverat, summo Pontifici confirmandam obtulit, et statim Joannes Semeca Teutonicus glossas in ea edidit. Petrus Trecensis cognomento Comestor autor historiæ Scholasticæ extitit, iique tres Gratianus, Lombardus, Comestor, si quibusdam credimus, fratres naturales ex concubina nati.

§. 53. Jure civili tandem primo Italiæ restituto, deinde aliis Europæis nationibus communicato, ejusque exercitatione ab Irnerio inchoata, ab ejus Schola prodierunt discipuli, qui exemplo ejus id docuerunt et novas interpretationes et cogitationes adjecerunt. *Joannes Bosianus*, *Martinus Cesias*, aut *Gesias*, ambo Cremonenses, eodem tempore Bononiæ floruerunt et duas opinionum sectas seu duas, ut *Volaterranus* ait, *factiones* statim constituerunt. Item *Bulgarus*, *Pisanus*, *Hugolinus et Placentinus*, hic quidem primus in Gallia in Monspeliensi Academia jus docere cœpit, et testimonio *Baldi* maximum lumen legibus attulit, atque Placentino in eadem Academia jus profitenti successit. Ex quorum omnium disciplina et doctrina *Odofredus* et Accursius multum profecerunt, ita ut partim ex Odofredi commentariis et Azonis lecturis, glossæ ab Accursio excerptæ sint.

§. 54. Accursius, cum jam pene quadragenarius esset, cœpit Bononiæ huic scientiæ operam dare, in qua adeo profecit, ut Odofredum insignis eruditionis autorem longe superaverit. Deinde relictis publicis prælectionibus in solitudinem se recepit, ubi libros juris glossematis annotavit. Septennium consumpsit in elaborandis glossis Pandectarum et Avthenticorum, ut ipsemet profitetur *in auth. ut proponatur*, in verbo *Indictionis*: Deinde Codici operam dedit circa annum Christi 1227. imperante Friderico II, ut ipse testatur *in l.* 2. *C. de accus.* Decessit vero anno vitæ 78. salutis ut quidam putant 1229. relicto Francisco Accursio, qui etiam Doctor insignis fuit et quædam scriptis patris addidit. Postremo *Vivianus* singulis pene legibus hypotheses addidit, quibus velut vivis rerum imaginibus eorum sententias oculis subjicit.

§. 55. Quanto autem in pretio ejus glossæ habitæ sint, ex eo colligere licet, quod perpetuo oræ et margini librorum juris sint adjectæ, adeo ut contextui coaluisse et unitatem fecisse videantur. In his intima jurisprudentiæ doctrina elucet, et mirabilis collatio omnium pene locorum sibi invicem congruentium, atque brevis perspicuaque dissidentium conciliatio, ita ut nihil desiderandum videatur in eo, quam ut feliciori vixisset ætate, in qua cultior puriorque latinus sermo fuisset; sed exterarum gentium inundatio et velut generale effluvium totam Europam occupaverat et commixtione linguarum facta sua barbarie infecerat, verumque literarum cultum extinxerat. Eademque barbarie sequentibus seculis grassante multa jurisprudentiæ aliisque disciplinis Gothicam et peregrinam gentem redolentia sparsa sunt, quæ potius ætati, in qua vivebat, quam sibi imputanda videntur. Propterea ei condonanda sunt aut compensanda cum recta et exacta juris doctrina, in qua insignis labor et obfirmatum in jure judicium observatur.

§. 56. Et ne aliquid intactum reliquisse videatur eorum quæ ad institutionem novi Justinianei spectant (cujus causa hanc prælusionem consignasse ab initio professus sum) quædam generaliter de *glossographia* delibabo, ne hoc verbum, cujus crebra et frequens recurrit allegatio, suspensum teneat adolescentem. Glossa pro lingua, pro dictione, pro dictionis interpretatione sumitur: hæc postrema usurpatio ei, de qua agamus, convenit. Glossa est scribendi et docendi ratio antiqua non jurisprudentiæ peculiaris, sed omni scientiæ et arti communis, et quæ non olim etiam Aristoteli interpretando adhibita. Varii in variis scientiis antiqui glossographi observantur, qui a *Suida*, *Hesychio*, *Athenæo* citantur, et ab iis suas glossas hauserunt. *Primi* illi mihi proprie glossographi dicendi videntur, quorum singuli scientiæ vel arti incubuerunt et interpretandæ studuerunt, sequentes vero lexicographi dicendi, qui indistincte, et sine delectu omnes omnino cujusque scientiæ et artis voces collegerunt. Glossæ plerumque ad oram libri scribuntur, λέξικα κατὰ στοιχεῖον secundum dictionum alphabeticum ordinem. Glossæ etiam secundum quosdam peregrina et obsoleta verba continent. Quint. *lib.* 1. *Inst. c.* 2. *et* 14. glossemata voces minus usitatas, λέξεις proprias voces esse ait. Denique glossographi alicujus scientiæ vel artis obscuriores et secretiores voces exponunt. At non ita vocibus addicti sunt, quin fusiores interpretationes adjiciant, cum res exigit: Ut antiquorum illorum Clidemi et Anticlidis glossis mores prisci, instituta et ritus admixti reperiuntur. Primi interpretes, *Irnerius*, *Pileus*, *Cyprianus*, *Rogerius* et alii antiquiores Accursio annotationes breves scripserunt, in quibus voces, quas obscuriores putabant, explicuerunt, additis locorum similium et dissimilium indicationibus et plerumque dissidentium conciliationibus adjectis. Neque sunt ausi initio Justinianea opera longis commentariis onerare propter sanctionem illam, *Nullis juris peritis imposterum audentibus commentarios illi applicare*, *d. l.* 1. *§. nostram. C. de vet. jur. enucl.* Ante Accursium *Odofredus* et *Azo* tractatus ediderunt, quos *lecturas* dicunt, sed illos secutus est, ex quorum glossematis ita profecit quibusdam additis vel detractis, ut viam sequentibus præcluserit glossas scribendi qui exhausta occupataque hac scribendi methodo, sibi interpretandi operam relictam tantum putarant.

§. 57. Ideo qui post eum jus professi sunt aliam scribendi viam aggressi sunt, neglectoque edicto Justinianeo commentarios fusos Justinianeis operibus applicuerunt, ut ex magna scriptorum turba videre est et ingenti commentariorum mole. In iis non tantum verba legum examinant

et potestatem earum expendunt, in qua juris scientia consistit, *l. scire 17. ff. de leg.* sed glossam ipsam quam pari pene pretio, quo textum habent, excutiunt. Ideo in partes quasdam concepta arte dividunt et divisam per suas partes ita religiose assumunt, ut flagitio sit particulam intactam relinquere.

§. 58. Sed hæc docendi ratio a recentioribus jurisperitis non omnino probata, et a florentioribus Galliæ Academiis mutata, quod præ studio glossæ et antiquorum interpretum fide, textus negligeretur, spuria multa pro veris intruderentur, et sensim per librariorum, mox typographorum culpam et aliorum imperitiam, ita verba autorum mutarentur, ut si longius depravatio progressura fuisset, non magis Papinianus, Ulpianus, et reliqui Jurisconsulti se in ea agnovissent quam Euphorbus apud Pythagoram. Nam hæc erat superioris ætatis calamitas et Philologiæ contemptus, ut limpida quælibet turbarent urcœno, et barbarie inficerentur, omni puræ veræque lectionis cura posthabita, atque adeo nullo pene doctrinæ interpretum examine habito. Tantaque erat autoritas eorum, ut sententiæ non expenderentur, sed numerarentur. Haloander *in præf. in Codicem* sua ætate observavit, plerosque omnes eorum, qui juri operam navabant, adeo textum neglexisse, ut comparata ingenti commentariorum supellectili, Juris corpus non haberent, cum per summam inscitiam putarent abolitos esse libros Justinianeos, qui præ interpretibus nugæ, eoque consilio plerique omnem laborem impenderunt in investiganda interpretum serie et ætate, qui ea de re adeundi, et post eos, Valentinianus Fosterus.

§. 59. Felicior eluxit dies cessitque ætas, qua libertas literis et literatis restituta, delectus antiquæ hujus doctrinæ habitus est, qua suppressa numerandi sententias consuetudine, licuit subtiles et quæ æquitati congruebant quæ multæ occurrunt, eligere, ineptas rejicere, tandem gravissimorum virorum autoritate, fascini illud genus quod ingenia obligata tenebat, et interpretibus addicebat, depugnatum est, variique literaturæ purioris studiosi rivulis impuris corruptisque neglectis ad fontes redierunt et ex iis limpidam jurisprudentiam haurire cœperunt. Nec non aggressi sunt multa, quæ in juris textu depravata erant, emendare, *Politianus*, *Beroaldus*, *Sabellicus*, *Bartholinus Nebricensis*, *Pius Egnatius*, *Budæus*, *Alciatus*, *Zasius*, *Viglius et cæteri*, qui viam secutis recentioribus præiverunt, qui innumera ærosa et adulterina Lydio lapide damnata ex juris corpore, quæ omnem sensum evertebant aut absurdum inducebant, rejecerunt.

§. 60. Imprimis *Gregorio Haloandro* bene de jurisprudentia merito laus magna debetur, qui vetustis exemplaribus undique conquisitis juris textum integrum multis maculis sublatis in lucem edidit circa annum MDXLI. Et post eum *Antonius Augustinus* vir ad miraculum eruditus, sed imprimis Critices gloria præstans, Pandectis Florentinis adjutus aliisque exemplaribus collatis multos nævos et maculas fœdissimas ex jure sustulit, et pandectas imprimis expurgavit et quasi pumice exornavit. Postea *Lælius Taurellus* et *Franciscus* ejus filius ipsas Pandectas summa cura Florentiæ adservatas in publicum evulgari et elegantibus typis cudi obtinuit anno MDLIII. Cujacium nominasse sat est. Squalidam ille et sordidam Themidi laneam togam ademit, et auream imposuit. Multis otium fecit, qui ex ejus scriptis sæpissime sapiunt: superiorem nondum invenit, cultores autem multos et clarissimos JCtos, qui forte non fuissent, nisi fuisset Cujacius. Hic ut semper habeat suos admiratores, qui ejus scriptis delectentur, ejusque vestigia premant, e re jurisprudentiæ romanæ esse arbitramur, et in legitimæ scientiæ emolumentum vovemus.

CHRONOLOGIA LEGUM ROMANARUM ET TOTIUS JURIS ROMANI,

IMMIXTI SUNT FASTI CONSULARES,

A PRIMIS ROMÆ INITIIS USQUE AD JUSTINIANI IMPERATORIS MORTEM.

Olymp. 7. *ann.* 1. *P. R. C. A.* 1. ROMULUS Romanorum Rex Urbis conditor omnia manu sua gubernavit, *leges curiatas* tulit, populum distribuit, Senatum equitum ac plebis ordines legit, tribus et curias constituit, et Parilia XI. Kal. Maj. qui est dies natalis urbis primus celebravit.

39 NUMA POMPILIUS Pontificem Maximum, Flamines, Feciales, Vestales, Augures, Rubigalia et pleraque sacra primus instituit.

82 TULLUS HOSTILIUS Quæstores Parricidii sive rerum capitalium instituit: disciplinam militarem formavit.

110 al. 114 ANCUS MARCIUS Numæ leges tabulis inscriptas in foro omnibus cognoscendas proposuit, et multa de jure fecialium disposuit.

138 L. TARQUINIUS PRISCUS imperii insignia et ornamenta triumphalia invenit.

175 SERV. TULLIUS primus Rex injussu populi, censum instituit, populum agrumque per tribus divisit, leges varias dedit, inter quas 50. de contractibus et delictis: æs primus signavit.

219 TARQUINIUS SUPERBUS omnia sua manu rexit, libertati gentis insidias struens urbe exactus est.

SEXT. PAPYRIUS JCtus, qui leges regias in unum librum congessit, sub hoc Rege vixisse creditur.

244 Regia dominatione sublata duo Consules (1) L. JUNIUS (2) BRUTUS et L. TARQUINIUS COLLATINUS (3) creati.

Leges regiæ, quæ regni erant propriæ, lege Tribunicia abrogatæ, salvo usu reliquarum.

245	P. Valerius Poplicola II.	L. Lucretius Tricipitinus
246	P. Valerius Poplicola III.	M. Horatius Pulvillus II. (4)
247	Sp. Lartius Flavus (5)	T. Herminius Aquilinus
248	M. Valerius	P. Postumius Tubertus II.
249	P. Valerius Poplicola IV.	T. Lucretius Tricipitinus II.
250	P. Postumius Tubertus II.	Agrippa Menenius Lanatus
251	Opiter Virginius Tricostus	Sp. Cassius Viscellinus
252	(6) Postumius Cominius Auruncus	T. Lartius Flavus (7)
253	(8) Serv. Sulpitius Camerinus	M. Tullius Longus (9)

Origo Dictaturæ, quam primus gessit T. Lartius.

254	T. Æbutius Helva	P. Vetusius Geminus
255	L. Lartius Flavus II.	Q. Clœlius Siculus
256	(10) A. Sempronius Atratinus	M. Minucius Augurinus (11)
257	A. Postumius Albus (12) Regillensis	T. Virginius Tricostus
258	(13) Appius Claudius	P. Servilius Priscus

Magna seditio plebis ob nexos.

259	A. Virginius Cœlimontanus	T. Veturius Geminus (14)
260	Postumius Cominius Auruncus II.	Sp. Cassius Viscellinus II.

Prima secessio plebis in montem sacrum autore L. Sicinio. Tribuni plebis creati duo, in quorum favorem *lex sacrata* ferebatur.

Eodem tempore duo *Ædiles Plebis* constituti.

261	T. Geganius Macerinus (15)	P. Minucius Augurinus (16)

Icilia lex de concionibus plebis.

262	M. Minucius Augurinus II.	A. Sempronius Atratinus II.

Mœnia lex de ludis.

263	Q. Sulpitius Camerinus Cornutus	Sp. Lartius Flavus
264	C. Julius Julus	P. Pinarius Mamercinus
265	Sp. Nautius Rutilus	Sex. Furius Fusus
266	C. Aquilius Tuscus	T. Tricinius Sabinus
267	Proculus Virginius Tricostus	Sp. Cassius Viscellinus III.

Consul primam legem Agrariam tulit, nunquam deinde sine magnis rerum motibus agitatam.

268	(17) Q. Fabius Vibulanus	Ser. Cornel. Maluginensis
269	K. Fabius Vibulanus	L. Aimilius Mamercus
270	M. Fabius Vibulanus	L. Valerius Potitus Volusus
271	Q. Fabius Vibulanus II.	C. Julius Julus.
272	(18) K. Fabius Vibulanus II.	Sp. Furius Fusus.

(1) *Fœdus* 1. *cum Pœnis.*

(2) *Kal. Junii init: hinc mensis Junius ab eo dictus.*

(3) Eusebius *manuscript. Chron. Romanorum Reges septem imperaverunt annis* 240. *sive, ut quibusdam placet* 244. *et pulsis Regibus vix usque ad quintumdecimum lapidem Romani imperium tenebant. Anno autem ab urbe condita* 244. *primos Romæ Consules creatos probat* Sigonius *ex Capitolinis tabulis, Messala, Orosio, Rufo, Eutropio, Jornande, Solino.*

(4) *Hi duo vitio librariorum apud Livium omissi sunt.*

(5) *Al.* Rufus.

(6) *Nono anno post Reges exactos*, DICTATOR, *T. Lartius, magister equitum, Sp. Cassius. Euseb. Alii autem anno* 12. *factum ajunt.*

(7) *Al.* Rufus frater Sp. Lartius, *de quo supra.*

(8) *Poplicola adeo hoc anno pauper moritur, ut sumptu publico sepeliatur.* Euseb.

(9) *Meminit* Cicero *in Bruto, et ait eum anno* 10. *post Reges exactos fuisse consulem.*

(10) *Bellum Latinum.*

(11) *Censa sunt* 120. *millia hominum. Euseb. manuscript.*

(12) Idem DICTATOR.

(13) *Al.* Appius.

(14) M. Valerius DICTATOR.

(15) *Oros.* Gessonium *vocat.*

(16) *Pestilentia, et fames.* Oros.

(17) *Latini anno* 268. *rebellant.* Euseb.

(18) *Trecenti nobiles Fabiæ familiæ a Vejentibus cæsi.* Euseb. Oros.

P.R.C.

273 M. Fabius Vibulanus II. — Cn. Manlius Cincinnatus (1)
274 R. Fabius Vibulanus III. — T. Virginius Tricostus Rutilus
275 L. Aimilius Mamercus II. — C. Servilius Structus Ahala
Imperia ac provinciæ extra ordinem primum.
276 C. (2) Oratius Pulvillus — T. Menenius Lanatus (3)
277 A. Virgilius Rutilus — Sp. Servilius Structus
278 C. (4) Nautius Rutilus — P. Valerius Poplicola
279 L. Furius Medullinus — A. Manlius Vulso
280 L. Aimilius Mamercus III. — Vopiscus Julius Julus
281 L. Pinarius Mamercinus — P. Furius Fusus
282 App. Claud. Sabinus — T. Quinctius Capitolinus
Lex Publilia de Tribunorum potestate primo anno rogata sed impedita, altero fertur.
283 (5) L. Valerius Potitus II. — T. Aimilius Mamercinus
284 T. Numicius Priscus — H. Virginius Cœlimontanus
285 T. Quinctius Capitolinus II. — Q. Servilius Priscus
286 T. Aimilius Mamercinus II. — Q. Fabius Vibulanus
287 Q. Servilius Priscus II. — Sp. Postumius Albus Regillensis
288 T. Quinct. Capitolinus III. — Q. Fabius Vibulanus II.
289 A. Postumius Regillensis — Sp. Furius Medullinus Fusus
Senatusconsultum ultimæ necessitatis primum, quod absolvebatur formula: VIDERENT. NE. QUID. RES. PUBLICA. DETRIMENTI. CAPERET. A. Postumio Cos. latum.
290 P. Servilius Priscus — L. Æbutius Helva
291 T. Lucretius Tricipitinus — Sp. Veturius Crassus
Lex Terentia de potestate consulari circumscribenda primum proposita.
292 P. Volumnius Amintinus Gall. — Ser. Sulpitius Camerinus
293 P. Valerius Poplicola II. — C. Claudius Sabinus
294 Q. Fabius Vibulanus III. — L. Cornelius Maluginensis
295 L. Minutius Augurinus — C. Nautius Rutilus (6)
Lex Virginia de decem Tribunis creandis, bini ex singulis classibus.
296 C. Oratius Pulvillus II. — Q. Minutius Augurinus (7)
297 M. Valerius Maximus — Sp. Virginius Cœlimontanus
Primum celebrati sunt Ludi seculares.
298 Tit. Romulus Vaticanus — C. Veturius Cicurinus
299 Sp. Tarpejus Capitolinus — A. Atterius Fontinalis
Lex Tarpeja Æternia de multis vel æquando jure magistratuum lata. Sp. Postumius, Ser. Sulpicius, A. Manlius in Græciam ad describendas leges missi.
300 (8) P. Tergeminus Curiatius — Sex. Quinctilius Varus.
301 (9) T. Menenius Lanatus — P. Sextius Capitolinus.
302 (10) App. Claudius Crassinus, T. Genutius Augurinus (11) Conss. ejurarunt Consulatum, creatis Decemviris consulari potestate sine provocatione legum ferendarum causa: fuerunt autem: App. Claudius, T. Genutius, P. Sextius, Sp. Veturius, C. Julius Julus, A. Manlius, Ser. Sulpitius Camerinus, Sp. Postumius Alb. P. Oratius (12), T. Romilius Vaticanus.
Decem Tabulas Legum condunt.
303 Decemviri: App. Claudius II. L. Minucius Augurinus, M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pætilius, T. Antonius Merenda, Cæso Duillius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabulejus.
Duas addunt tabulas: inde origo Legum XII. Tabb.
304 Decemviri propria autoritate continuant Magistratum: sed ob Appii Claudii facinora abdicantur. Rursus ad Consules recidit respublica, electique
M. Oratius Barbatus — L. Valerius Potitus
Secessio plebis secunda in Aventinum. Lex Horatia patricios etiam plebiscitis subjicit. Lex Duilia.
305 Lar. Herminius Exquilinus — T. Virginius Cœlimontanus Tricostus
Lex Trebonia de comitiis tribunitiis.
306 M. Geganius Macerinus — Claud. (13) Julius Julus
307 T. Quinctius Barb. Capitolinus — Agrippa Furius Fusus
Quæstores primum populi suffragio creati.
308 M. Genutius Augurinus — C. Curtius Philo
Canulea lex de connubiis plebejorum cum Patriciis. Lex de communicando plebi consulatu moveri cœpta est.
309 Primi *Tribuni Militum* consulari potestate numero tres eliguntur L. Atilius Longus, T. Clœlius Siculus, A. Sempronius Atratinus.
Sed his abdicare jussis denuo Consules creati.
L. Papyrius Mugillanus — L. Sempronius Atratinus
310 M. Geganius Macerinus II. — T. Quinctius Capitolinus V.
Censura novus Magistratus instituitur.
311 M. Fabius Vibulanus — P. Æbutius Helva Cornicen
312 C. Furius Pacillus — M. Papyrius Crassus
313 Proculus Geganius Macerinus — L. Menenius Lanatus II.
314 (14) T. Quinctius Capitolinus VI. — Agrippa Menenius Lanatus (15)
315 Trib. Mil. M. Aimilius Mamercinus — L. Quinctius Cincinnatus, L. Julius Julus
316 M. Geganius Macerinus III. — L. Sergius in hoc honore Fidenas appellatus (16)
317 M. Cornelius Maluginensis — L. Papyrius Crassus
318 C. Julius Julus II. — L. Virginius Tricostus (17)

(1) *Onufr.* Vulsionem *vocat.*
(2) *Al.* M.
(3) *Trecenti Fabii cæsi.* Onufr.
(4) *Pompilia virgo Vestalis ob stuprum viva defossa.* Euseb. Oros. *ait id factum anno* 275.
(5) *Sunia Vestalis ob stuprum viva defossa.* Euseb.
(6) *Decem Tribuni plebis primi.* Onufr.
(7) L. Quinctius Cincinnatus DICTATOR, et L. Tarquitius Flaccus, magister equitum. *Sigon. sed Eusebius multo ante etiam collocavit.*
(8) *Onufr.*
(9) *Al.* L.
(10) *Trecentesimo secundo anno ab urbe condita*, DECEMVIRI *creati composuerunt leges in decem tabulis, et sequenti anno duas alias tabulas addiderunt, atque ita leges duodecim tabularum appellatæ. Eas leges editas esse anno urbis* 304. *scribit* Euseb.
(11) *Hi abdicarunt, ut designarentur legum ferendarum causa Decemviri Consulares, qui per duos annos præfuerunt reip.*
(12) *Pro* Oratius, *Onufr. edit.* Curiatius.
(13) *Al.* Cajus C.
(14) *Sp. Mælius regnum affectans, occisus.*
(15) L. Quinctius Cincinnatus iterum DICTATOR.
(16) Aimilius Mamercinus DICTATOR.
(17) Q. Servilius Priscus DICTATOR.

P.R.C.		
319	C. Julius Julus III.	L. Virginius Tricostus II.(1)

Æmilia lex de censuræ tempore contrahendo.

320	Trib. Mil. Fabius Vibulanus	M. Fossius Flaccinator L. Sergius Fidenas
321	Trib. Mil. L. Pinarius Mamercinus	L. Furius Medullinus Sp. Postumius Albus

Lex prima de ambitu contra togas candidas lata.

322	T. Quinctius Pennus Cincinnatus	C. Julius Mento (2)
323	Papyrius Crassus II.	L. Julius Julus

Lex de multarum æstimatione a consulibus lata.

324	L. Sergius Fidenas II.	Hostus Lucretius Tricipitinus
325	T. Quinct. Pennus Cincinnatus II.	A. Cornelius Cossus

Leges de peregrina religione rejicienda comprobatæ.

326	L. Papyrius Mugillanus II.	C. Servilius Axilla (3) Structus
327	Trib. Mil. T. Quinctius Pennus Cincinnatus (4)	C. Furius Pacillus
	M. Postumius	A. Cornelius Cossus
328	Tr. Mil. A. Sempronius Atratinus	L. Furius Medullinus
	L. Quinctius Cincinnatus II.	L. Oratius Barbatus
329	Tr. Mil. Appius Claudius Crassus (5)	L. Sergius Fidenas
	Sp. Nautius Rutilus	Sex. Julius Julus
330	C. Sempronius Atratinus	Q. Fabius Vibulanus
331	Trib. Mil. L. Manlius Capitolinus	L. Papyrius Mugillanus
	Q. Antonius Merenda	L. Servilius Structus
332	N. Fabius Vibulanus	T. Quinctius Capitolinus Barbatus
333	Tr. M. T. Quinctius Cincinnatus II.	L. Furius Medullinus III.
	M. Manlius Capitolinus	A. Sempronius Atratinus II.
334	Tr. Mil. Aprippa Menenius Lanatus	Sp. Nautius Rutilus II.
	P. Lucretius Tricipitinus	C. Servilius Axilla
335	Trib. Mil.	C. Servilius Axilla II.
	L. Sergius Fidenas II.	M. Papyrius Mugillanus
336	Tr. M. P. Lucretius Tricipitinus (6)	L. Servilius Structus II.
	Agrippa Menenius Lanatus II.	Sp. Veturius Crassus
337	Tr. Mil. A. Sempron. Atratinus III.	M. Papyrius Mugillanus
	Q. Fabius Vibulanus	Sp. Nautius Rutilus II.
338	Tr. Mil. P. Cornelius Cossus	Quinctius Cincinnatus
	C. Valerius Potitus	N. Fabius Vibulanus
339	Tr. Mil. Q. Fabius Vibulanus II.	L. Valerius Potitus
	Cn. Cornelius Cossus	P. Postumius Regillensis
340	L. Furius Medullinus	M. Cornelius Cossus
341	Q. Fabius Ambustus	C. Furius Pacillus
342	M. Papyrius Mugillanus	C. Nautius Rutilus
343	M. Æmilius Mamercinus	C. Valerius Potitus Volusus
344	Cn. Cornel. Cossus	L. Furius Medullinus II.

SC. de Tribunis militum creandis ad plebejos quoque extensum.

345	Tr. Mil. C. Julius Julus	P. Corn. Cossus C. Servilius Ahala (7)
346	Tr. Mil. C. Valerius Potitus II.	C. Servilius Ahala II.
	L. Furius Medullinus II.	N. Fabius Vibulanus II.
347	Tr. Mil. P. Cornelius Cossus	L. Valerius Potitus II.
	Cn. Cornelius Cossus	N. Fabius Ambustus
348	Tr. Mil. C. Julius Julus II.	L. Furius Medullinus II.
	M. Æmilius Mamercinus	Q. Quinctius Cincinnatus
	T. Quinctius Capitolinus	A. Manlius Vulso
349	Tr. Mil. P. Cornel. Maluginensis	C. Valerius Potitus III.
	Sp. Nautius Rutilus III.	K. Fabius Ambustus II.
	Cn. Cornelius Cossus II.	M. Sergius Fidenas
350	Tr. Mil. Aimilius Mamercin. III.	L. Julius Julus
	M. Furius Fusus	M. Quinctilius
	App. (8) Claudius Varus	L. Valerius Potitus III.

Stipendia militibus ex publico decreta.
Ad matrimonia censorio edicto primum coactus populus Romanus.

351	C. Servilius Ahala III.	Q. Sulpitius Cornutus
	Q. Servilius Fidenas	L. Virginius Tricostus
	A. Manlius II.	M. Sergius Fidenas II. Trib. Mil.
352	M. Furius Camillus II.	L. Julius Julus
	L. Valerius Potitus IV.	M. Aimilius Mamercinus III.
	Cn. Cornelius Cossus	K. Fabius Ambustus II. Trib. Mil.
353	L. Publius Volscus	P. Mælius Capitolinus
	L. Titinius	P. Mælius
	Sp. Furius Medullinus	P. Licinius Calvus primus ex plebe Tr. Mil.
354	M. Pomponius	L. Atinius Longus
	C. Duillius	N. Veturius Cicurinus
	Volero Publilius Philo	Cn. Genutius Aventinensis Tr. Mil.
355	L. Valerius Potitus V.	L. Furius Medullinus III.
	M. Valerius Maximus	M. Furius Camillus II.
	Q. Servilius Fidenas II.	Q. Sulp. Camer. Cornutus II. Tr. Mil.
356	L. Julius Julus II.	L. Sergius Fidenas (9)
	L. Furius Medullinus IV.	A Postumius Regillensis
	P. Cornel. Maluginensis	A. Manlius Capitolinus Tr. Mil.
357	Cn. Genutius Aventinensis II.	P. Mælius Capitolinus II.
	L. Titinius II.	P. Licinius Calvus
	P. Menius II.	L. Atinius Longus Tr. M.
358	P. Cornelius Cossus	L. Furius Medullinus V.
	P. Cornelius Scipio	M. Valerius Maximus II.
	K. Fabius Ambustus III.	Q. Servil. Fidenas III. Tr. Mil.

(1) M. Aimilius II. DICTATOR.
(2) A. Postumius Tubertus DICTATOR.
(3) Ahala. *Onufr.*
(4) M. Aimilius Mamercinus III. DICTATOR.
(5) *Pro* Crassus *Onufr. edit* Crassinus.
(6) Q. Servilius Priscus Fidenas DICTATOR II.
(7) P. Cornelius Rutilus Cossus DICTATOR.
(8) *Onufr.* P. Claudius Crassinus, *edit.*
(9) Camillus DICTATOR. *vide Symmachum in epistolis.*

P.R.C.

359 M. Furius Camillus III. — L. Valerius Poplicola
L. Furius Medullinus VI. — C. Aimilius Mamercinus
Sp. Postumius Albinus — P. Cornelius Scipio II. Tr. Mil.

360 (1) L. Lucretius Flavus — Ser. Sulpitius Camerinus

361 L. Valerius Potitus — M. Manlius Capitolinus

362 L. Lucretius Flavus — M. Aimilius Mamercinus
Ser. Sulpit. Camerinus — L. Furius Medullinus VII.
Agrippa Furius Fusus — C. Aimilius Mamercinus Tr. Mil.

363 (2) Q. Sulpit. Longus — Q. Fabius Ambustus
K. Fabius Ambustus — C. Fabius (3) Ambustus
Q. Servilius Fidenas IV. — Ser. Cornelius Maluginensis Tr. Mil.

364 (4) M. Furius Camillus per annum Dictator, et L. Valerius Magister equitum rei publicæ constituendæ et seditionis impediundæ causa Magistratum continuarunt.

365 (5) L. Virginius Tricostus — L. Postumius Albinus
L. Valerius Poplicola II. — P. Cornelius Cossus
A. Manlius Capitolinus — L. Aimilius Mamercinus Tr. Mil.

Hi Tribuni fœderum ac legum regiarum et decemviralium tabulas, quæ urbis clade perierant, conquiri et reparari jusserunt. De diebus etiam religiosis vel atris Senatum consuluerunt, notatique ex autoritate collegii pontificum dies cladibus Romanis infames, quibus quidquam divinæ vel humanæ rei constituere nefas postea fuit habitum.

366 T. Q. Cincinnatus — L. Aquilius Corvus
Q. Servilius Fidenas V. — L. Julius Julus
L. Lucretius Tricipitinus II. — Ser. Sulpitius Rufus Tr. Mil.

367 L. Papyrius Cursor — L. Menenius Lanatus
C. Sergius Fidenas — L. Aimilius Mamercinus II.
L. Valerius Poplicola III. — C. Cornelius Cossus Tr. M.

368 Ser. Cornelius Maluginensis II. — T. Quinctius Cincinnatus
M. Furius Camillus IV. — Q. Servilius Fidenas VI.
L. Oratius Pulvillus — P. Valerius Potitus Poplicola Tr. Mil.

369 (6) A. Manlius Capitolinus — T. Quinctius Capitolinus
L. Quinctius Capitolinus — L. Papyrius Cursor II.
P. Cornelius Cossus — C. Sergius Fidenas Tr. M.

370 M. Furius Camillus V. — Ser. Sulpitius Rufus II.
Ser. Cornelius Maluginensis III. — P. Valerius Potitus Poplicola II.
C. Papyrius Crassus — T. Quinctius Cincinnatus Tr. Mil.

371 L. Valerius Poplicola IV. — M. Trebonius Flavus
L. Aimilius Mamercinus III. — A. Manlius Capitolinus III.
Ser. Sulpicius Rufus III. — L. Lucretius Tricipitinus II. Tr. Mil.

372 Q. Servilius Priscus Fidenas — Sp. Papyrius Crassus
L. Papyrius Crassus — L. Aimilius Mamercinus IV.
Ser. Sulpitius prætextatus — Ser. Cornel. Maluginensis IV. Tr. Mil.

373 L. Lucretius Tricipitinus III.
Furius Medullinus — M. Furius Camillus VI.
M. Fabius Ambustus Tr. M. — A. et L. Postumii Regillenses

374 L. Valerius Poplicola V. — P. Valerius Potitus Poplicola III.
C. Sergius Fidenas III. — L. Menenius Lanatus II.
Sp. Papyrius Cursor — Ser. Cornel. Maluginensis V. Tr. Mil.

375 P. Manlius Capitolinus — M. Albinus
C. Manlius Capitolinus — L. Julius Julus II.
L. Antistius — C. Sextilius Trib. Mil.

376 Q. Servilius Fidenas II. — P. Clœlius Siculus
Sp. Furius Medullinus — C. Licinius Calvus
M. Oratius Pulvillus — L. Geganius Macerinus Tr. Mil.

377 L. Aimilius Mamercinus V. — L. Quinctius Cincinnatus II.
C. Quinctius Cincinnatus — P. Valerius Potitus Poplicola IV.
Ser. Sulpitius prætextatus II. — C. Veturius Crassus Cicurinus Tr. Mil.

L. Sextius et C. Licinius Tribuni plebis multas leges, de ære alieno minuendo, de modo agrorum, de consularibus comitiis etc. tulerunt, continuantes tribunatum per decem annos. Hæ leges Sextiæ Liciniæ sunt appellatæ.

378 L. Sextio. Sextio. f. N. n. Sextino. Laterano et C. Li-
379 cinio C. f. P. n. Calvo tribunis plebis comitia per
380 intercessiones tollentibus quadriennio magistratuum
381 curulium solitudo fuit in urbe. Nec ante inter nobilitatem et plebem dissensiones sublatæ sunt, quam IX. inde anno, quo M. Furius Camillus Dict. FACTUS EST. Qui reconciliatis demum ordinibus Concordiæ ædem ex SC. posuit et dedicavit.

382 L. Furius Medullinus II. — P. Valerius Potitus Poplicola V.
C. Valerius Potitus — Ser. Cornelius Maluginensis VI.
A. Manlius Capitolinus IV. — Ser. Sulpitius prætextatus III. Tr. Mil.

383 Q. Servilius Fidenas III. — M. Cornelius Maluginensis
A. Cornelius Cossus — C. Veturius Crassus Cicurinus
Q. Quinctius Cincinnatus — M. Fabius Ambustus II. Tr. Mil.

Lata fuit lex Sextia Licinia de Decemviris sacrorum.

384 (7) L. Quinctius Capitolinus — Sp. Servilius Structus
Ser. Cornelius Maluginensis VII. — L. Papirius Crassus
Ser. Sulpitius prætextatus IV. — L. Veturius Crassus Cicurinus Tr. Mil.

385 Hoc anno Dictatores et Magistri equitum fuerunt
M. Furius Camillus IV. Dict. — L. Æmilius Mamercinus Mag. Eq.

Post illorum abdicationem

P. Manlius Capitolinus Dict. — C. Licinius Calvus primus e plebe Mag. Equitum seditionis sedandæ et rei gerundæ causa.

(1) CONSULES.
(2) *Bellum Gallicum Senonicum.*
(3) Camillus II. DICTATOR. *quo anno de Gallis triumphavit.*
(4) *Urbs a Gallis capta.*

(5) *Anno* 365. Camillus III. DICTATOR, *de Volscis triumphat.*
(6) *Anno* 369. A. Cornelius Cossus DICTATOR.
(7) *Anno* 385. M. Furius Camillus IV. DICTATOR.

P.R.C.

386 (1) A Cornelius Cossus II. L. Veturius Crassus Cicurinus II.
M. Cornel. Maluginensis II. P. Valerius Potitus Poplicola VI.
P. Manlius Capitolinus II. M. Geganius Macerinus TR. MIL.

Leges tribunitiæ Sextii et Licinii de decemviris sacrorum partim de plebe creandis, de plebejo consulatu, fœnore et agrorum modo perlatæ.

Consules e plebe post multas turbas primum creari cœpti.

387 (2) L. Aimilius Mamercinus L. Sextius Lateran. primus e plebe cos.

Hoc anno duo novi magistratus instituti Prætura et Ædilitas Curulis, unde lex Pletoria de jure et officio novi Prætoris.

388 L. Genutius Aventinensis Q. Servilius Ahala (3)

Ædilitas curulis plebi primum communicari cœpit.

389 C. Sulpitius (4) Peticus C. Licinius Calvus
390 L. Aimil. Mamercinus Cn. Genutius Aventinensis
391 Q. Servilius Ahala II. L. Genutius Aventinensis II.
392 C. Sulpitius Peticus II. C. Licinius Calvus II.
393 M. Fabius Ambustus C. Pœtelius Libo Visolus
394 M. Popilius Lænas Cn. Manlius Capitolinus Imperiosus
395 C. Fabius Ambustus C. Plautius Proculus

C. Pœtillius Tribunus plebis legem Petilliam de ambitu tulit, qua novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressit.

396 Cn. Manlius Capitolinus Imperiosus II. C. Martius Rutilus

Lex Manlia de vicesima manumissorum. Lex tribunitia de non sevocando populo. Duilia Mœnia de unciario tantum fœnore accipiendo.

397 M. Fabius Ambustus II. M. Popilius Lænas II.
398 C. Sulpitius Peticus III. M. Valerius Poplicola
399 M. Fabius Ambustus III. T. Quinctius Barbatus (5) Capitolinus Crispinus
400 C. Sulpitius Peticus IV. M. Valerius Poplicola II. (6)
401 P. Valerius Poplicola C. Marcius Rutilus II.

Quinque viri mensarii rem fœnebrem moderantur.

402 C. Sulpitius Peticus V. T. Quinctius Cincinnatus

C. Marcius Rutilus primus e plebe censor. Lex Ovinia de Senatu curiatim legendo per Censores.

403 M. Popilius Lænas III. L. Cornelius Scipio
404 L. Furius Camillus P. (7) Claudius Crassus
405 (8) M. Popilius Lænas IV. M. Valerius Corvus
406 T. Manlius Torquatus C. Plautius Venno Hypsæus
407 M. Valerius Corvus II. C. Pœtilius Balbus Libo Visolus II.
408 M. Fabius Dorso Ser. Sulpitius Camerinus
409 C. Marcius Rutilus III. T. Manlius Torquatus II.
410 (9) M. Valer. Corvus III. A. Cornelius Cossus Arvina
411 M. Marcius Rutilus IV. Q. Servilius Ahala II.

(1) *An.* 386. Camillus V. DICTATOR.
(2) *Hoc anno duo novi magistratus instituti sunt: Prætura et Ædilitas. Liv.*
(3) *Mors Camilli.*
(4) Pythicus *corrupte legitur in Fabio Quintiliano lib.* 1.
(5) *Pro* Barbatus, *Onufr. habet* Pennus.
(6) C. Julius Julus DICTATOR.
(7) *Onufr.* App. Claud. Crassinus Regill.

L. Genucius TRIB. PL. legem tulit, ne fœnerare liceret. Lata quoque lex de magistratibus non repetendis intra decennium.

412 C. Plautius Hypsæus II. L. Aimilius Mamercinus, Privernas postea dictus
413 T. Manlius Torquatus III. P. Decius Mus, qui se devovit
414 T. Aimilius Mamercinus Q. Publius Philo. Idem post eodem anno Dictator.

Q. Publiliæ leges, duæ de plebiscitis, tertia de plebeja censura.

415 L. Furius Camillus C. Mænius Nepos
416 C. Sulpitius Longus P. Ailius Pætus
417 L. Papirius Crassus K. Duillius Nepos

Q. Publilius Philo primus de plebe Prætor.

418 M. Valerius Corvus IV. M. Atilius Regulus
419 T. (10) Veturius Calvinus Sp. Postumius Regillensis Albinus
420 Annus sine COSS.

Pighius tamen nominat L. Papirium Cursorem et C. Pœtelium Libonem Visolum.

421 Cn. Domitius Calvinus A. Cornelius Cossus Arvina II.
422 L. (11) Valerius Potitus Flaccus M. Claudius Marcellus
423 L. Papirius Crassus II. L. Plautius Venno
424 L. Aimilius Mamercinus Privernas II. C. Plautius Decianus
425 P. Plautius Proculus P. Cornelius Scipio Scapula
426 L. Cornelius Lentulus Q. Publius Philo II.
427 C. Pœtelius Libo Visolus II. L. Papirius Cursor primus Procos.

Pœtelia Papiria lex de nexu.

428 L. Furius Camillus II. D. Junius Brutus Scæva (12)
429 L. Papirius Cursor Dictator, sine COSS.
430 C. Sulpitius Longus Q. Aulius Cerretanus
431 (13) Q. Fabius Maximus Rullian. L. Fulvius Curvus
432 T. Veturius Calvinus II. Sp. Postumius Albinus II.
433 L. Papirius Cursor II. Q. Publius Philo III.
434 L. Papirius Cursor III. Q. Aulius Cerretanus II.
435 L. Plautius Venno M. Fossius Flaccinator
436 Q. Aimilius Barbula C. Jun. Brutus Bubulcus
437 Sp. Nautius Rutilus M. Popilius Lænas
438 L. Papirius Cursor IV. Q. Publius Philo IV.
439 M. Pœtilius Libo C. Sulpitius Longus III.
440 L. Papirius Cursor V. C. Jun. Brutus Bubulcus II.

Ap. Claudius ædilis curulis funebres sumptus coarctavit.

441 M. Valerius Maximus P. Decius Mus

Lex Attilia Marcia de tribunis militum comitiatis. Lex Decia de duumviris navalibus.

442 Cn. Jun. Brutus Bubulcus III. Q. Aimilius Barbula II.
443 (14) Q. Fab. Max. Rullianus II. C. Martius Rutilus, Censorinus postea dictus (15)

(8) *Fœdus* II. *cum Pœnis.*
(9) *Bellum Samniticum.*
(10) *Al.* Ti.
(11) C. *Onufr.*
(12) L. Papirius Cursor DICTATOR.
(13) *Caudina pax.*
(14) *Bellum Etruscum et Samniticum.*
(15) *Anno* 443. *lata est lex Attilia de dandis tutoribus.*

P.R.C.

444 Hoc anno Dictator et Magister equitum sine COSS. fuerunt.

	L. Papirius Cursor II. Dict.	C. Jun. Bubulcus Brutus II. Mag. Eq.
445	Q. Fab. Max. Rullianus III.	P. Decius Mus II.
446.	App. Claudius Cæcus	L. Volumnius Flamma Violensis

Viæ per agros impensis publicis primum factæ.

447	(1) P. Cornelius Arvina	Q. Martius Tremulus
448	L. Postumius Megellus	T. Minutius Augurinus

Minutius in prælio occisus est, in ejus locum suffectus est M. Fulvius Curvus Pætinus

449	P. Sempronius Sophus	P. Sulpitius Saverrio

Cn. Flavius cum ingenti Senatus nobiliumque indignatione publicat fastos.

Papiria lex de locis publice consecrandis.

450	L. Genutius Aventinensis	Ser. Cornelius Lentulus
451	M. Livius Denter	M. Aimilius Paulus
452	Q. Fabius Maximus Dictator	M. Aimilius Paulus Mag. eq. M.
	Valerius Corvus II. Dict. et	P. Sempronius Sophus Mag. eq.
453	M. Valerius Corvus V.	Q. Apuleius Pansa

Valeria lex de provocatione tertium renovata. Ogulnia lex de sacerdotiis.

454	M. Fulvius Pætinus	T. Manlius Torquatus

Mortuo Manlio successit M. Valerius Corvus VI.

455	L. Cornel. Scipio	C. Fulvius Centumalus

Curia lex de Magistratuum Comitiis.

456	Q. Fab. Max. Rullianus IV.	P. Dec. Mus III. qui postea se devovit
457	App. Claudius Cæcus II.	L. Volumnius Flamma Violensis
458	Q. Fab. Max. Rullianus V.	P. Decius Mus IV. qui se devovit
459	L. Postumius Megellus II.	M. Atilius Regulus
460	L. Papirius Cursor	Sp. Carvilius Maximus

Lex Atilia de Tutelis a M. Atilio hujus anni Prætore lata videtur. T. Coruncanius JCtus primum jus Romæ profiteri cœpit.

461	Q. Fab. Max. Gurges	D. Jun. Brutus Scæva
462	L. Postumius Megellus III.	C. Junius Brutus Bubulcus
463	M. Curius Dentatus	P. Cornelius Rufinus
464	M. Valerius Corvinus VI.	Q. Cæditius Noctua

L. Papirius TR. PL. legem de treviris capitalibus quotannis a Prætore creandis tulit.

465	Q. Martius Tremulus II.	P. Cornelius Arvina
466	M. Claudius Marcellus	C. Nautius Rutilus

Secessio plebis a patribus tertia.

Leges Hortensii Dictatoris de plebiscitis et de nundinis. Leges tribunitiæ de fænore ac ære alieno. Lex Mænia de patrum autoritate in comitiis approbandis.

467	M. Valerius Maximus	C. Ailius Pætus
468	C. Claudius Canina	M. Aimilius Barbula
469	C. Servilius Tucca	L. Cæcilius Metellus
470	P. Cornel. Dolabella	Cn. Domitius Calvinus
471	Q. Aimilius Papus	C. Fabricius Luscinus
472	(2) L. Aimilius Barbula	Q. Martius Philippus
473	P. Valerius Lævinus	Tib. Coruncan. Nepos
474	P. Sulpitius Saverrio	P. Decius Mus
475	(3) Q. Aimilius Papus II.	C. Fabricius Luscinus II.
476	P. Cornel. Rufinus II.	C. Jun. Brut. Bubulcus II.
477	Q. Fabius Gurges II.	C. Genutius Clepsina
478	M. Curius Dentatus II.	L. Cornelius Lentulus
479	M. Curius Dentatus III.	Ser. Cornelius Merenda
480	C. Fabricius Luscinus	C. Claudius Canina
481	L. Papirius Cursor II.	S. Carvilius Maximus II.
482	C. Quintius Claudus	L. Genutius Clepsina
483	C. Genutius Clepsina II.	Cn. Cornelius Blasio
484	L. Quinctius (4) Gulo	C. Fabius Pictor (5)
485	P. Sempronius Sophus	App. Claudius Crassus
486	M. Atilius Regulus	L. Julius Libo
487	D. Junius Pera	M. Fabius Pictor
488	M. Valerius Maximus	Q. Mamilius Vitulus

Titia lex de provinciis quæstoriis.

489	(6) App. Claudius Caudex	M. Fulvius Flaccus
490	M. Valerius Maximus II.	M. Otacilius Crassus
491	L. Postumius Megellus	Q. Mamilius Vitulus II.
492	L. Valerius Flaccus	T. Otacilius Crassus
493	Cn. Cornel. Scipio Asina	C. Duellius
494	L. Cornelius Scipio	C. Aquilius Florus
495	A. Atilius Calatinus	C. Sulpitius Paterculus
496	C. Atilius Regulus	Cn. Cornelius Blasio
497	Q. Cæditius	L. Manlius Vulso Longus
498	Ser. Fulvius Nobilior	M. Æmilius Paulus
499	Cn. Corn. Scipio Asina II.	A. Atilius Calatinus II.
500	Cn. Servilius Cæpio	C. Sempronius Blæsus
501	C. Aurelius Cotta	P. Servilius Geminus
502	L. Cæcilius Metellus	C. Furius Pacilus
503	C. Atilius Regulus II.	L. Manlius Vulson.
504	P. Claudius Pulcher	L. Junius Pullus

Lex Papia de virgine Vestali sortienda.

505	C. Aurelius Cotta II.	P. Servilius Geminus II.
506	L. Cæcilius Metellus II.	M. Fabius Buteo
407	M. Otacilius Crassus II.	M. Fabius Licinus
508	M. Fabius Buteo II.	C. Atilius Bulbus
509	A. Manlius Atticus	C. Sempronius Blæsus II.
510	C. Fundanius Fundulus	C. Sulpitius Gallus
511	C. Luctatius Catulus	A. Postumius Albinus

Q. Valerius Falto primus prætor peregrinus fuit creatus.

512	Q. Luctatius Cereo	A. Manlius Atticus II. (7)
513	C. Claudius Centho	M. Sempronius Tuditanus
514	C. Mamilius Turinus	Q. Valerius Falto
515	T. Sempronius Gracchus	P. Cornelius Falto
516	L. Cornelius Lentulus Caudinus	Q. Fulvius Flaccus (8)
517	P. Cornelius Lentulus Caudinus	C. Licinius Varus
518	(9) C. Atilius Bulbus II.	T. Manlius Torquatus
519	L. Postumius Albinus	Sp. Carvilius Maximus

(1) *Fœdus III. cum Pœnis.*
(2) *Bellum Tarentinum.*
(3) *Fœdus 4. cum Pœnis.*
(4) *Onufr.* Q. *Ogulnius* Gallus.
(5) *Hoc primum anno 484. quinque annis ante primum bellum Punicum argentum Romæ signatum est. Plin. lib.* 33. *c.* 3.
(6) *Bellum Punicum primum.*
(7) *Pax cum Pœnis facta.*
(8) *Bellum Liguisticum.*
(9) *Pace populo Romano terra marique parta, iterum Janus clausus est.*

P.R.C.

520 Q. Fabius Verrucossus   M. Pomponius Matho

Hoc tempore lex Æbutia de legis actionibus centumviralium causarum lata fuisse videtur.

Centumviri ac Decemviri litibus judicandis hoc tempore primum creari cœpti.

521 M. Aimilius Lepidus   M. Poplicius Mallcolus

C. Flaminius TR. PL. legem agrariam de Picente Gallicoque plebi viritim dividundo tulere.

522 M. Pomponius Matho II.   C. Papirius Maso

523 M. Aimilius Barbula   M. Junius Pera

524 L. Postumius Albinus II.   Cn. Fulv. Centumalus (1)

525 Sp. Servilius Maximus II.   Q. Fabius Verrucossus II.

526 P. Valerius Flaccus (2)   M. Atilius Regulus

527 L. Apustius Fullo   M. Valerius Messala

528 L. Æmilius Papus   C. Atilius Regulus

Prætores quatuor primum creati.

529 Q. Fulvius Flaccus II.   T. Manlius Torquatus II.

Lex Pupia de legitimis Senatus diebus.

530 C. Flaminius Nepos   P. Furius Philus

531 M. Claudius Marcellus   Cn. Cornelius Scipio Calvus

532 P. Cornelius Asina   M. Minutius Rufus

Vitio facti abdicarunt : in eorum locum facti sunt M. Æmilius Lepidus II.   M. Valerius Lævinus

Lex Metilia de Fullonibus, de poliendarum scilicet vestium ratione.

533 L. Veturius Philo   C. Luctatius Catulus

534 L. Æmilius Paulus   M. Livius Salinator

535 (3) P. Cornelius Scipio   T. Sempronius Longus

Lex Claudia de quæstu, ac navium Senatoriarum modo.

536 C. Flaminius II.   Cn. Servilius Geminus

Lex Metilia de æquando magistri equitum et Dictatoris imperio.

537 L. Aimilius Paulus II.   C. Terentius Varro (4)

Minutia lex nummaria de Triumviris mensariis creandis, qui pecuniam publicam curarent.

538 T. Sempronius Gracchus   L. Postumius Albinus III.

Ab aliis designantur L. Postumius Albinus III. qui in Gallia antequam consulatum iniret, occisus est, in ejus locum factus M. Claudius Marcellus II. sed vitio fact. abd. in ejus loc. fact. est Q. Fabius Maxim. Verrucoss. III.

Lex Oppia de mundo ac sumptu muliebri superfluo.

539 Q. Fabius Maxim. Verrucossus IV.   M. Claudius Marcellus III.

540 Q. Fabius Max.   T. Sempronius Gracchus III.

Edictum Atilianum ex SC. de religione peregrina ex urbe pellenda. Improborum librorum inquisitio.

541 App. Claudius Pulcher   Q. Fulvius Flaccus III.

542 P. Sulpitius Galba Maximus   Cn. Fulvius Centumalus II.

543 M. Claudius Marcellus IV.   M. Valerius Lævinus II.

544 Q. Cæcilius Metellus (5)   Q. Fulvius Flaccus

545 M. Claudius Marcellus V.   T. Quintius Crispinus

546 M. Livius Salinator II.   C. Claudius Nero

547 Q. Cæcilius Metellus   L. Veturius Philo

548 P. Cornel. Scipio Africanus   P. Licinius Crassus Dives

549 M. Cornelius Cethegus   P. Sempronius Tuditanus

M. Cincius Alimentus TR. PL. tulit legem de donis et muneribus, ne quis ea ob causam orandam acciperet.

550 C. Servilius Cæpio   C. Servilius Nepos

551 (6) L. Claudius Nero   M. Servilius Pulex Geminus

552 Cn. Cornelius Lentulus   P. Ælius Pætus

553 (7) P. Sulpitius Galba Maxim. II.   C. Aurelius Cotta

554 C. Cornelius Lentulus   P. Villius Tapulus

555 T. Quinctius Flaminius   Sext. Ælius Pætus Catus

556 C. Cornelius Cethegus   Q. Minutius Rufus

Sex jam Prætores facti. Lex Atinia de usucapionibus furtorum. Portia lex de provocatione et libertate civium.

557 L. Furius Purpureo   M. Claudius Marcellus

558 L. Valerius Flaccus   M. Portius Cato

559 P. Cornelius Scipio Africanus II.   T. Sempronius Longus

560 L. Cornelius Merula   Q. Minutius Thermus

Lex Sempronia fœnebris contra fraudem.

561 L. Quinctius Flaminius   Cn. Domitius Ænobarbus

562 M. Attilius Glabrio   M. Cornel. Scipio Nasica

563 L. Cornel. Scipio Asiaticus   C. Lælius Nepos

564 Cn. Manlius Vulso   M. Fulvius Nobilior

Lex Terentia de civitate Romana.

565 C. Livius Salinator   M. Valerius Messala

566 M. Æmilius Lepidus   C. Flaminius Nepos

567 Sp. Postumius Albinus   Q. M. Philippus

568 App. Claudius Pulcher   M. Sempronius Tuditanus

569 P. Claudius Pulcher   L. Portius Licinus

570 P. Q. Fabius Labeo   M. Claudius Marcellus

571 L. Æmilius Paulus   Cn. Bæbius Tamphilus

572 P. Cornelius Cethegus   M. Bæbius Tamphilus

Lex Orcia sumptuaria de numero convivarum. Lex Aquilia de damno injuria dato.

573 A. Postumius Albinus   C. Calphurnius Piso

Piso in Magistratu mortuus est, in ejus locum factus est Q. Fulvius Flaccus. Villia lex annalis, quot annos nati, quemque magistratuum peterent caperentque. Prætores quatuor ex lege Bæbia creati sunt.

574 Q. Fulvius Flaccus   L. Manlius Accidinus Fulvian.

575 M. Junius Brutus   A. Manlius Vulso

Lex Papiria Nummaria.

576 C. Claudius Pulcher   T. Sempronius Gracchus

577 Q. Pætilius Spurinus   Cn. Cornelius Lævinus

578 Q. Mutius Scævola   M. Æmilius Lepidus II.

579 Sp. Postumius Paullulus   Q. Mucius Scævola

580 L. Postumius Albinus   M. Popilius Lænas

581 C. Popilius Lænas   P. Ælius Ligus

Lex Marcia de Statellatis Liguribus in libertatem restituendis.

582 P. Licinius Crassus   C. Cassius Longinus

583 (8) C. Hostilius Mancinus   C. Atilius Serranus

584 Q. Martius Philippus II.   Cn. Servilius Cæpio

Lex Voconia de coercendis mulierum hereditatibus.

585 L. Æmilius Paulus II.   L. Licinius Crassus

586 Q. Ælius Pætus   M. Junius Pennus

(1) *Bellum Illyricum.*
(2) *Bellum Gallicum Cisalpinum.*
(3) *Bellum Punicum secundum.*
(4) *Cannensis pugna.*
(5) *Alii :* Q. Fabius Max. Verrucoss.
(6) *Pax iterum cum Pœnis.*
(7) *Bellum Philippicum.*
(8) *Bellum Persicum.*

P.R.C.

587 C. Sulpitius Gallus — M. Claudius Marcellus

588 T. Manlius Torquatus — Cn. Octavius Nepos

Lex Mamilia de Limitibus.

589 A. Manlius Torquatus — Q. Cassius Longinus

590 T. Sempronius Gracchus II. — M. Juventius Thalna

591 P. Scipio Nasica — C. Martius Figulus

592 M. Valerius Messala — C. Fannius Strabo

Lex Fannia sumptuaria de ludis.

593 L. Anicius Gallus — M. Cornelius Cethegus

594 Cn. Cornelius Dolabella — M. Fulvius Nobilior

595 M. Æmilius Lepidus — C. Popilius Lænas II.

596 Sext. Julius Cæsar — L. Aurelius Orestes

597 L. Cornelius Lentulus — C. Martius Figulus II.

Ælia et Fusia leges de Comitiis.

598 P. Cornelius Nasica II. — M. Claudius Marcellus II.

599 Q. Opimius Nepos — L. Postumius Albinus

Albino in Magistratu mortuo in ejus locum suffectus est M. Acilius Glabrio.

600 Q. Fulvius Nobilior — T. Annius Luscus (1)

601 M. Claudius Marcellus III. — L. Valerius Flaccus

Lex Scatinia de illicita contra naturam Venere.

602 L. Licinius Lucullus — A. Postumius Albinus

603 (2) T. Quinctius Flaminius — M. Acilius Balbus

604 L. Marius Censorinus — M. Manilius Nepos

Calpurnia lex de repetundis prima.

605 Sp. Postumius Magnus — L. Calphurnius Piso Cæsonius

606 P. Scipio Africanus Æmilianus — C. Livius Drusus

607 Cn. Cornelius Lentulus — L. Mummius, qui post Achaicus dictus est (3)

608 Q. Fab. Maximus Æmilius — L. Hostilius Mancinus

609 Ser. Sulpitius Galba — L. Aurelius Cotta

610 App. Claudius Pulcher — Q. Cæcilius Metellus Macedonicus

Tidia lex sumptuaria.

611 L. Metellus Calvus — Q. Fabius Maximus Servilianus

612 Cn. Servilius Cæpio — Q. Pompejus Nepos

613 C. Lælius Sapiens — Q. Servilius Cæpio (4)

Memmia lex de accusatione, reis faciundis, calumniæque pœna.

614 Cn. Calphurnius Piso — M. Popilius Lænas

Gabinia tabellaria lex prima discordiarum fomes.

615 P. Scipio Nasica Serapio — Decius Junius Brutus

Q. Ælius Tubero magnus Philosophus et JCtus.

616 (5) M. Æmilius Lepidus Porcina — C. Hostilius Mancinus

Cassia Lex tabellaria secunda de judiciis. L. Cæcilius historicus et Jurisconsultus insignis.

617 P. Furius Philus — Sext. Atilius Serranus

618 S. Fulvius Flaccus — C. Calphurnius Piso

619 P. Scipio Africanus — C. Fulvius Flaccus

620 (6) P. Mutius Scævola — L. Calphurnius Piso Frugi

(1) *Bellum Celtibericum.*
(2) *Bellum Punicum tertium.*
(3) *Bellum Viratinum.*
(4) *Bellum Numantinum.*
(5) *Bellum servile primum.*
(6) *Seditio Gracchana prior.*

T. Sempron. Gracchus TR. PL. legem agrariam tulit.

621 P. Popilius Lænas — P. Rupilius

622 P. Licinius Crassus Mutianus — L. Valerius Flaccus (7)

Papiria lex tabellaria tertia in jubendis vel vetandis legibus observanda. Pinnaria lex annalis.

623 C. Claudius Pulcher — M. Perpenna Nepos

C. Atinii lex de Tribunorum plebis jure Senatorio.

624 C. Sempronius Tuditanus — M. Aquilius Nepos

625 Cn. Octavius — T. Annius Luscus

626 L. Cassius Longinus — L. Cornelius Cinna

627 M. Æmilius Lepidus — L. Orelius Orestes

Lex Junia de peregrinis urbe prohibendis.

628 (8) M. Plautius Hypsæus — M. Fulvius Flaccus

629 C. Cassius Longinus — Cajus Sextius Calvinus

630 Q. Cæcilius Metellus, Balearicus postea dictus — T. Quinctius Flaminius (9)

C. Sempron. Gracchus autor legum Semproniarum, quæ erant agrariæ, viariæ, frumentariæ, horreæ, de militum commodis, de libertate civium, de comitiis et ordine suffragiorum.

631 Cn. Domitius Ænobarbus — C. Fannius Strabo

Leges novæ C. Sempronii Gracchi imprimis judiciariæ: aliæ M. Livii Mamiliani Drusi TR. PL. Q. Rubrii Varronis. M. Bæbii Tamphili.

632 L. Opimius — Q. Fabius Maximus, Allobrogicus postea dictus

Lex Minucia de non restauranda colonia et abrogandis Gracchi legibus.

633 P. Manilius — C. Papirius Balbus

Lex Octavia frumentaria.

634 L. Cæcilius Metellus — L. Aurelius Cotta

Lex Maria de suffragiis: lex Tribunitia frumentaria. P. Virginius Rutilus Jurisconsultus celebris.

635 M. Pocius Cato Nepos — Q. Martius Rex

Cato in magistratu mortuus est, in ejus locum factus est Q. Ælius Tubero. C. Annius Bellienus Jurisconsultus.

636 L. Cæcil. Metell. Dalmaticus — Q. Mutius Scævola.

637 C. Licinius Geta — Q. Fabius Maximus

638 M. Æmilius Scaurus — M. Cæcilius Metellus

Æmiliæ leges sumptuariæ et de libertinorum suffragiis.

639 M. Acilius Balbus — C. Portius Cato (10)

Lex Aufidia contra SC. de feris Africanis.

640 (11) C. Cæcil. Metellus Caprarius — Cn. Papirius Carbo

641 M. Livius Drusus — L. Piso Cæsonianus

642 (12) P. Scipio Nasica — L. Calphurnius Bestia

Q. Mucius Scævola Jurisconsultus eximius, de quo in Digestis citantur leges et quidem ex libro singulari ΟΡΩΝ.

l. 64. de acquir. rer. dom.	l. 75. de evict.
l. 8. de aqua cott. et æstiv.	l. 3. de tutel.
Citatur	l. 35. de hered. instit.
l. 3. de pen. leg.	l. 29. de legat. lib. 3.
l. 27. de aur. arg. mund. leg.	l. 7. de ann. leg.

(7) *Bellum Asiaticum.*
(8) *Bellum Allobrogicum.*
(9) *Bellum Balearicum.*
(10) *Bellum Thracicum.*
(11) *Bellum Cymbricum et Teutonicum.*
(12) *Bellum Jugurthinum.*

P.R.C.

l. 55. de legat. lib. 3.	l. 9. de opt. leg.
l. 30. pro soc.	l. 19. 33. 34. de aur. arg. mund. leg.
l. 2. de orig. Jur.	l. 1. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 4. de usu et habit.	l. 29. 39. de statulib.
l. 1. si quadr. paup.	l. 23. de liber. caus.
l. 31. ad l. Aquil.	l. 3. de acq. vel amitt. poss.
l. 5. commod.	l. 1. 5. quod vi aut clam.
l. 48. mand.	l. 115. de verb. oblig.
l. 11. pro soc.	l. 76. de furt.
l. 59. 66. de contr. empt.	l. 17. de legation.
l. 13. de in diem addict.	l. 25. 98. de verb. sign.

643 M. Minutius Rufus — Sp. Postumius Albinus

Lex Licinia sumptuaria.

644 Q. Cæcilius Metellus — M. Junius Silanus

645 Ser. Sulpitius Galba — M. Æmilius Scaurus

646 L. Cassius Longinus — C. Marius

Cassius in prælio occisus est, in ejus locum succedit M. Æmilius Scaurus II. Cœlia lex tabellaria quarta. Thoria lex agraria.

647 C. Atilius Serranus — Q. Servilius Cæpio

648 P. Rutilius Rufus — C. Manilius Maximus

649 C. Marius II. — C. Flavius Fimbria

Cassiæ leges ad minuendam nobilitatis potentiam. Domitii TR. PL. leges de sacerdotiis. Servilia lex de judiciis et de repetundis. Marcia lex agraria.

650 C. Marius III. — L. Aurelius Orestes

651 C. Marius IV. — Q. Luctatius Catulus

Apuleja lex de majestate.

652 C. Marius V. — M. Aquilius

Lex de parricidio novam hujus delicti pœnam continens. Acilia lex de pecuniis repetundis.

653 (1) C. Marius VI. — L. Valerius Flaccus (2)

L. Appulejus Saturninus II. TRIB. PL. multas leges violenter tulit.

654 M. Antonius — A. Postumius Albinus

655 Q. Cæcilius Metellus — T. Didius Vivius

Lex Cæcilia Didia de legumlatione trinundinum. Valeria lex de civitate sacerdotis Cereris. Lex Plautia vel Plotia agraria.

656 Cn. Cornelius Lentulus Clodianus — P. Licinius Crassus

657 C. Domitianus Ænobarbus — C. Cassius Longinus

658 L. Licinius Crassus — Q. Mutius Scævola

Lex celeberrima Licinia et Mucia lata.

659 C. Cælius Caldus — L. Domitius Ænobarbus (3)

660 C. Valerius Flaccus — M. Herennius

661 C. Claudius Pulcher — M. Perpenna Nepos

662 (4) L. Martius Philippus — Sex. Julius Cæsar

Livia lex judiciaria, nummaria, de coloniis, seditioni occasionem præbent.

663 L. Julius Cæsar — P. Rutilius Lupus

664 (5) Cn. Pompejus Strabo — L. Porcius Cato

L. Jul. Cæsar Censor legem de civitate sociorum tulit. Lex Plotia de judiciis, de vi.

665 (6) Cornelius Sulla, qui postea Felix appellatus est — Q. Pompeius Rufus in mag. occisus est (7)

666 Cn. Octavius — L. Cornelius Cinna

Cinnæ abdicare coacti locum occupavit L. Cornelius Merula Flamen.

667 C. Marius VII. — L. Cornelius Cinna II.

Marius in Magistratu mortuus est: in ejus locum factus est L. Valerius Flaccus. Lex Valeria de ære alieno. Maria lex nummaria.

668 L. Cornelius Cinna III. — Cn. Papirius Carbo

669 L. Cornelius Cinna IV. — Cn. Papirius Carbo II.

670 L. Corn. Scipio Asiaticus — C. Junius Norbanus

671 (8) Cn. Papirius Carbo III. occisus — C. Marius in mag. occisus est.

672 M. Tullius Decula — Cn. Cornelius Dolabella

L. Sulla Dictator reipublicæ statum constituit ex arbitrio suo, legesque tulit Cornelias dictas de proscriptione, de sacerdotiis, de magistratibus, de judiciis, de falsis ponderibus, de sicariis et veneficiis, de injuriis, de repetundis, sumptuarias, de provinciis, agrariam, et de Tribunorum plebis potestate imminuenda.

673 L. Cornelius Sulla Felix II. — Q. Cæcilius Metellus Pius

674 (9) P. Servilius Varia Isauricus — App. Claudius Pulcher

675 M. Æmilius Lepidus — Q. Luctatius Catulus

676 M. Æmilius Mamercus — D. Junius Brutus

677 Cn. Octavius — C. Scribonius Curio

678 C. Aurelius Cotta — L. Octavius

679 L. Licinius Lucullus — M. Aurelius Cotta

680 (10) C. Cassius Longinus — M. Terentius Varro Lucul.

681 L. Gellius Poplicola — Cn. Cornelius Lentulus

682 P. Cornelius Lentulus Sura — Cn. Aufidius Orestes

683 Cn. Pompejus Magnus — M. Licinius Crassus

684 Q. Hortensius — Q. Cæcilius Metellus Creticus

685 (11) L. Cæcilius Metellus Creticus in mag. mortuus — Q. Martius Rex

686 C. Calpurnius Piso — M. Acilius Glabrio

Calpurnia lex de ambitu renovata. Gabinia lex. Roscia lex. Lex Cornelia de ambitu. Lex Cornelia, ut Prætores ex edictis perpetuis jus dicerent: alia, de Testamentis eorum, qui postea ab hostibus caperentur, ut rata manerent. Lex Manilia de Libertinis.

687 (12) M. Aimilius Lepidus — L. Volcatius Tullus

688 P. Cornelius Sulla — P. Antonius Pætus (13)

Lex Papia de peregrinis urbe pellendis.

689 L. Julius Cæsar — C. Martius Figulus

Lex Servilia agraria.

690 M. Tullius Cicero — C. Antonius

691 D. Junius Silanus — L. Licinius Muræna

692 M. Pupius Piso — M. Valerius Messalla Niger

Lex de ambitu ab Aufidio TR. PL. lata.

693 L. Afranius — Q. Cæcilius Metellus Celer (14)

(1) *Seditio Appulejana.*
(2) *Bellum servile secundum.*
(3) *Fœdus primum cum Parthis ictum.*
(4) *Seditio Drusiana.*
(5) *Bellum Marsicum*
(6) *Bellum civile Marianum.*
(7) *Bellum Mithridaticum.*
(8) *Decem Prætores facti.*
(9) *Bellum Sertorianum.*
(10) *Bellum contra Sparthacum servile.*
(11) *Bellum Creticum.*
(12) *Bellum Piraticum.*
(13) *Hi posteaquam designati sunt, ambitu damnati non inierunt: in eorum locum facti sunt L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus.*
(14) *Ad hunc annum pertinet lib. 2. Jul. Cæsar. de bello Gallico.*

P.R.C.

Lex Cæcilia de portoriis. Lex agraria L. Flavii.
694 C. Julius Cæsar — M. Calpurnius Bibulus
Leges Juliæ de majestate, de provincialibus Magistratuum sumptibus etc. Vatinii lex judiciaria.
695 (1) Calpurnius Piso Cæsoninus — A. Galbinius Nepos
P. Clodius Pulcher Tribunus Plebis multarum legum autor fuit, quæ ab eo Clodiæ appellantur.
696 P. Cornel. Lentulus Spinther — Q. Cæcilius Metellus Nepos
697 Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus — L. Martius Philippus
698 Cn. Pompejus Magnus II. — M. Licinius Crassus II.
699 (2) L. Domitius Ænobarbus — App. Claudius Pulcher
700 C. Domitius Calvinus — M. Valerius Messala
701 Cn. Pompejus Magnus III. et solus — Q. Cæcilius quinque mensibus extremis solus
Pompejæ leges a Cn. Pompejo III. Cos. latæ, egerunt de provinciis, de vi, ambitu, et forte illa de parricidiis. Q. Metellus Scipio legem Censoriam tulit, qua Clodium abrogavit.
702 Ser. Sulpitius Rufus — M. Claudius Marcellus
703 L. Aimilius Paulus — C. Claudius Marcellus
704 (3) C. Claudius Marcellus — Cn. Cornelius Lentulus
Eodem anno C. Jul. Cæsar DICTATOR Magist. equit.
Julius Cæsar varias hoc anno leges tulit, de fœnore atque pecuniis creditis.

An.C.

705 1 (4) C. Julius Cæsar II. (5) — P. Servilius Varia Isauricus (6)
Leges a M. Cœlio Rufo Prætore promulgatæ de usuris et mercede habitationum.
706 2 C. Fusius Calenus — P. Vatinius (7)
707 3 C. Julius Cæsar III. (8) — M. Aimilius Lepidus
Novæ leges Juliæ, Judiciaria, de provinciis, de annona. l. 2. D. ad l. Jul. de ann. de libertatibus. l. 14. D. manumiss. de terminis motis. l. 3. D. de term. mot.

Jurisconsulti, qui paulo ante vel sub Julio Cæsare vixerunt.

I. *Aquilius Gallus* citatur in

l. 2. de orig. jur.
l. 6. si servit. vind.
l. 17. de act. empt.
l. 29. de liber. et posth.
l. 74. de hered. instit.
l. 33. de vulg.
l. 30. de leg. lib. 1.
l. 32. de aur. arg. mund. leg.
l. 39. de statulib.
l. 7. quod vi aut clam.
l. 18. de acceptil.
l. 77. de verb. signif.
§. 2. I. quib. mod. toll. obl.

II. *Servius Sulpitius* citatur

l. 2. de or. jur.
l. 21. de negot. gest.
l. 1. de dolo.
l. 26. ex quibus caus. maj.
l. 40. de recept.
l. 80. de judic.
l. 6. si servit. vindic.
l. 17. quemadm. serv. am.
l. 1. si quadr. paup. fec.
l. 5. de his, qui effud. vel dej.
l. 3. de condict. tritic.
l. 2. de lege Rhodia.
l. 9. 17. de pecul.
l. 52. 65. pro socio.
l. 80. de contrah. empt.
l. 15. 19. 35. loc.
l. 69. de evict.
l. 8. de naut. fœn.
l. 79. de jure dot.
l. 66. solut. matrim.
l. 3. de tutel.
l. 4. de fidejuss. et nom. tut.
l. 25. qui testam. fac. poss.
l. 17. 45. de hered. instit.
l. 28. de cond. et dem.
l. 30. 57. 62. de leg. 3.
l. 6. de dot. præleg.
l. 12. 15. 16. de instr. vel instr. legat.
l. 3. de pen. leg.
l. 7. de sup. leg.
l. 4. 19. 27. 39. de aur. arg. mund. leg.
l. 40. de cond. et demonstr.
l. 1. de ventr. in poss. mitt.
l. 1. de bon. libert.
l. 8. de grad. affin.
l. 24. de damn. infect.
l. 35. 48. de manum. testam.
l. 3. 29. de statulib.
l. 24. de liber. caus.
l. 26. de acq. rer. dom.
l. 2. pro empt.
l. 2. pro hered.
l. 3. uti possid.
l. 3. de rivis.
l. 4. 5. 7. 13. quod vi aut clam.
l. 23. de act. et oblig.
l. 67. de solut.
l. 76. de furt.
l. 11. de capt. et postlim.
l. 25. 30. 77. 237. de verborum significat.
l. 5. de inst. act.
l. 8. de cond. caus. dat.
l. 2. 30. pro soc.
l. 3. de pen. legat.
l. 1. de aqua et aquæ pluv. arc.
§. 1. I. de tut.
§. 2. I. de societ.

III. *A. Ofilius* cit.

l. 55. de legat. 3.
l. 3. de pen. leg.
l. 234. de verb. sign.
l. 2. de or. jur.
l. 11. de jurisd.
l. 1. ne quis eum, qui in jus voc.
l. 1. si ex nox. caus. agat.
l. 2. de eo per quem fac. er.
l. 6. de minor.
l. 21. de recept.
l. 9. ad L. Aquil.
l. 16. famil. herc.
l. 1. de exerc. act.
l. 2. de lege Rhod.
l. 17. de pecul.
l. 22. de mand.
l. 8. 10. 17. 38. de ædil. edict.
l. 65. de furt.
l. 19. solut. matrim.
l. 3. de act. rer. amot.
l. 4. de autor. tut.
l. 39. de vulg. et pupill.
l. 30. 45. de leg. lib. 1.
l. 29. 100. de leg. 3.
l. 6. de dote præl.
l. 7. de trit. vin. ol. leg.
l. 25. 26. de fundo instr.
l. 10. de supell. leg.
l. 39. de aur. arg. mundo leg.
l. 40. de condit. et dem.
l. 1. ut leg. s. fideic. serv.
l. 1. 2. 3. 11. de aqua et aquæ pluv. arc.
l. 40. de manum. testam.
l. 39. de statuliber.
l. 1. de acqu. vel amitt. poss.
l. 2. ne quid in loc. publ.
l. 1. de aq. quot. et æstiv.
l. 1. 3. de rivis.
l. 2. de cloac.
l. 4. de doli mali except.
l. 6. de stipul. serv.
l. 21. de furt.
l. 5. 23. de injur.
l. 27. de capt. et postl. rev.
l. 180. de verb. signif.

IV. *Aufidius Namusa* cit.

l. 2. de or. jur.
l. 5. de commod.
l. 52. pro soc.
l. 20. de opt. leg.
l. 40. de condit. et dem.
l. 2. de aqua et aquæ pluv. arc.

V. *Publicius Cæcilius* cit.

l. 2. de or. jur.
l. 60. de leg. 1.
l. 51. de condit. et dem.
l. 2. ad SC. Tertyll.

VI. *Cinna* cit.

l. 2. de or. jur.
l. 6. de ritu nupt.
conf. l. 15. de condit. et demonstr. l. 30. de nuptiis.
l. 40. de condit. et demonstr.

VII. *C. Trebatius Testa* cit.

l. 2. de or. jur.
l. 1. de off. quæst.
l. 10. de pact.
l. 21. de recept.
l. 33. de rei vind.
l. 9. de usufr.
l. 5. de his, qui effud. vel dejec.
l. 6. comm. divid.
l. 14. de relig. et sumpt

(1) *Bellum Gallicum C. Cæsaris.*
(2) *Bellum Parthicum.*
(3) *Bellum civile Cæsaris et Pompeji.*
(4) *Imperium Cæsaris ab hoc anno incipit, et durat annos 4. mens. 11. dies 15.*
(5) Idem DICTATOR.
(6) Cæsar II. DICTATOR, cum Antonio Magistr. equit.
(7) Cæsar III. DICTATOR.
(8) *Ex hoc anno honorarii Consules creari cæpti.*

P.R.C.

l. 1. 21. depos.
l. 22. mand.
l. 15. 79. de contrah. empt.
l. 6. 12. 14. de ædil. ed.
l. 56. de evict.
l. 64. de donat. inter vir. et ux.
l. 66. solut. matr.
l. 33. de test. tut.
l. 13. 59. 69. de hered. inst.
l. 39. de vulg. et pup.
l. 11. de jur. del.
l. 5. 30. de leg. 1.
l. 49. de leg. 2.
l. 29. 30. 100. de leg. 3.
l. 17. de ann. leg.
l. 31. de usu et usufr. leg.
l. 7. 15. 16. de trit. vin. et ol. leg.
l. 4. 12. 25. 26. de instr. vel instrum. legat.
l. 22. de pecul. leg.
l. 3. de pen. leg.
l. 11. de supell. leg.
l. 14. de reb. dub.
l. 8. 40. de cond. et dem.
l. 10. de grad. affin.
l. 9. 24. 25. de damn. inf.
l. 1. 3. 11. de aq. et aq. pluv. art.
l. 3. 39. de statulib.
l. 5. 16. 41. de acq. rer. dom.
l. 3. de acquir. vel amitt. poss.
l. 2. pro empt.
l. 3. pro don.
l. 4. pro suo.
l. 1. de aq. quot. et æst.
l. 2. de cloac.
l. 1. 22. quod vi aut clam.
l. 4. de hom. lib. exhib.
l. 20. de except. rei jud.
l. 21. de furt.

l. 1. arb. furt. cæsar.
l. 17. de injur.
l. 27. de capt. et postlim.
§. 1. I. de codicill.

VIII. *Aulus Cascellius* cit.

l. 2. de or. jur.
l. 39. de vulg. et pupill.
l. 29. 100. de leg. 3.
l. 6. de dote prælcg.
l. 7. de trit. vin. et ol. leg.
l. 4. 26. de instr. vel instr. leg.
l. 10. de supell. leg.
l. 39. de aur. arg. mund. leg.
l. 40. de condit. et dem.
l. 1. de aq. pluv. arc.
l. 1. quod vi aut clam.
l. 158. de verb. sign.

IX. *Q. Ælius Tubero* cit.

l. 2. de or. jur.
l. 2. de usu et habit.
l. 5. 6. 7. de pecul.
l. 77. de contr. empt.
l. 13. de act. empt.
l. 29. l. 43. de leg. 3.
l. 7. de trit. vin. et ol. leg.
l. 25. de instr. vel instr. leg.
l. 7. de sup. leg.
l. 32. de aur. arg. mund. leg.
l. 1. de aq. et aqu. pluv. arc.
l. 72. de verb. obligat.

X. *Ælius Gallus.*

Ex lib. I. de verbor. signif. cit. l. 157. de V. S.
l. 19. de usur.

XI. *T. Cæsius.* XII. *Aufidius Tucca.* XIII. *Flavius Priscus.* XIV. *Visellius Varro.* XV. *Lucullus.* XVI. *Q. Corn. Maximus.* XVII. *Lucillius Balbus.* XVIII. *Sext. Pompej.* XIX. *C. Juventius.* XX. *A. Ofilius.* XXI. *Pacuvius Labeo.* XXII. *Fabius Mela.* XXIII. *M. Tullius Cicero.*

708 | 4 (1) C. Julius Cæsar sine Collega IV. abdicavit, et sibi suffecit Q. Fabium Maximum, C. Trebonium. Maximus extremo anni die moritur, cui Caninius Rebil. sufficitur (2).

709 | 5 (3) Julius Cæsar V. COS. M. Antonius COS. et Magister equitum et pro eo M. Aimilius Lepidus II. Magister equitum, et pro eo C. Octavius Mag. equitum, et pro eo Cn. Domitius Calvinus Mag. equit.

710 In Julii Cæsaris Idibus Martiis XXIII. vulneribus in curia Pompeji occisi locum P. Cornelius Dolabella COS. suffectus est.

Cæsar Prætores instituit. Ædiles primum sex creati.

An. Aug. OCTAVIANUS AUGUSTUS.

711 1 A. Hirtius in prælio occisus. C. Vibius Pansa.

His COSS. (4) ad Mutinam occisis, occupato omni exercitu, ante legitimam ætatem per vim adacto Senatu, C. Cæsar Octavianus (5) se cum Q. Pedio herede Cæsaris ex quadrante, COS. et ad x. diem Kalendas Octobris constituit (6).

T R I U M V I R A T U S.

712 2 M. Æmilius Lepidus II. L. Munatius Plancus (7)

713 3 P. Servilius Isauricus II. L. Antonius Pictus

714 4 (8) C. Domitius Calvinus II. C. Asinius Pollio.

Abdicarunt consulatum. In eorum locum facti sunt: L. Cornelius Balbus, P. Canidius Crassus. P. Falcidius TR. PL. legem de testamentis tulit, qua defalcat legata.

715 5 L. Portius (9) Censorinus C. Calvisius Sabinus

716 6 App. Claudius Pulcher C. Norbanus Flaccus

717 7 M. Vipsanius Agrippa L. Caninius Gallus

Caninius abd. in ejus locum factus est T. Statilius Taurus.

718 8 Gellius Poplicola. M. Coccejus Nerva.

Abdic. in eorum locum facti sunt: L. Munatius Plancus II. P. Sulpicius Quirinus.

719 9 (10) L. Cornificius Sext. Pompeius

720 10 (11) L. Scribonius Libo M. Anton. abdicatus. in ejus locum (12) L. Sempronius Atratinus (13) Ex Kal. Jul. Paul. Æmilius Lepidus Ex Kal. Nov. M. Herennius

721 11 C. Cæsar Octavianus II. K. Jun. abdic. in ejus loc. factus est L. Volcatius Tullus

P. Autronius Pætus
Ex Kal. Maj. L. Flavius nepos
Ex Kal. Jul. C. Fontejus Capito M. Acilius Aviola
Ex Kal. Sept. L. Vinucius nepos
Ex Kal. Oct. L. Laronius nepos

(1) *Anno 708. duodecim Prætores facti.*
(2) DICTATOR IV.
(3) *Bellum civile Mutinense.*
(4) *Augustus post lustra decem sex prorogat annos.*
(5) *Cum M. Antonio et M. Lepido, qui eum fugientem, in Gallia receptaverat, reconciliatus.*
(6) *Hoc eodem anno Cæsar, Lepidus, Antonius, Triumviratum ineunt reip. constituendæ causa v. Kalend. Decembr. ut pridie Kalend. Januarias v. post anno abdicarent.*
(7) *Anno 711. Imp. Octaviani Cæsaris Augusti imperium initium sumit apud Eusebium. Olympiadis* CLXXXIV. *primum annum eo anno numerat.*
(8) Triumviri.
(9) *Onufr.* Marcius.
(10) *Sallustius diem obit.*
(11) *Bellum Illyricum.*
(12) *Bellum Marsicum.*
(13) *Varus Poeta, quem Virgilius in Bucolicis notat, in Cappadocia moritur.*

P.R.C.A.J.

722 12 Cn. Domitius Ænobarbus — C. Sosius Nepos
Ex Kal. Jul. L. Cornelius
Ex Kal. Nov N. Valerius

723 13 C. Cæsar Octavianus III. — M. Valerius Messala Corvinus (1)
Ex Kal. Maj. M. Titius
Ex Kal. Oct. Cn. Pompejus.

Prœlium Actiacum, principatus Augusti initium.

724 14 C. Cæsar Octavianus IV. — M. Licinius Crassus
Ex Kal. Jul. C. Antistius Vetus
Ex eid. Sept. M. Tullius Cicero
Ex Kal. Nov. L. Sænius Nepos

725 15 (2) C. Cæsar Octavianus V. — Sext. Appulejus
Ex Kal. Jul. Potit. Valerius Messala

Imperatoris perpetui nec non Augusti nomen Octaviano datum.

726 16 C. Cæsar Octavianus VI. (3) — M. Vipsanius Agrippa II. (4)

727 17 C. Cæsar Octavianus VII. — M. Vipsanius Agrippa III.

728 18 C. Cæsar Octavian. A. VIII. — T. Statilius Taurus II.

729 19 (5) C. Cæsar Octavian. A. IX. — M. Junius Silanus

730 20 C. Cæsar Octavianus Aug. X. — C. Norbanus Flaccus

731 21 C. Cæsar Octavian. Aug. XI. abd. in ejus loc. factus est L. Sestius Vibi nepos — Terentius Varro Murena in Mag. mortuus est in E. L. F. E. Cn. Calpurnius Piso (6)

Dictaturam recusat Augustus tribunitia dignitate usurus.

732 22 M. Claudius Marcellus — L. Arruntinus Nepos

Ædilibus curulibus incendiorum extinguendorum curam demandavit Augustus, sexaginta servis, quorum ad hoc uterentur opera, assignatis.

733 23 M. Lollius nepos — Q. Aimilius Lepidus

734 24 M. Apuleius — P. Silius Nerva (7)

735 25 (8) C. Sentius Saturninus — Q. Lucret. Vispillo

736 26 Cornelius Lentulus — P. Cornelius Lentulus Marcellin.

737 27 C. Furnius — P. Junius Silanus (9)

738 28 L. Domitius Ænobarbus — P. Cornelius Scipio

739 29 M. Livius Drusus Libo — L. Calpurnius Piso

740 30 M. P. Licinius Crassus — Cn. Cornelius Lentulus Augur.

741 31 Claudius Tiberius Nero — P. Quintilius Varus

Augustus Pontificatum maximum suscepit.

742 32 P. M. Valerius Messala II. — P. Sulpitius Quirinus

743 33 Q. Ælius Tubero — Paulus Fabius Maximus

744 34 Julius Antoninus — Q. Fabius Maximus

745 35 Nero Claud. Drusus — T. Quinctius Crispinus

746 36 C. Martius Censorinus — C. Asinius Gallus

747 37 Claud. Tiberius Nero II. — Cn. Calpurnius Piso II.

748 38 D. Lælius Balbus — C. Antistius Vetus

749 39 C. Cæsar Octavianus A. XII. — L. Cornelius Sulla

750 40 Calvisius Sabinus II. — L. Passienus Rufus

751 41 L. Cornelius Lentulus — M. Valerius Messalinus

SCtum Calvisianum de nuptiis quinquagenariæ Ulp. tit. 16.

752 42 (10) C. Cæsar Octavianus Augustus XIII. — M. Plautius Silvanus

Lex Furia Caninia de manumissionibus lata a Furio Camillo et Caninio Coss. suffectis.

753 43 Cossus Cornelius Lentulus: postea Isauricus — L. Calpurnius Piso Augur.

754 44 Cajus Cæsar — Æmilius Paulus

Anni Christi.

1 (11) HIS COSS. DEI FILIUS JESUS CHRISTUS NASCITUR.

755 45 2 P. Vinutius — P. Alfinius Varus.

Alfenus non incelebris JCtus, cujus nomen in Digestis sæpius occurrit. Citatur

Ex Alfeni lib. XL. Digest.
Ex lib. II. l. 25. qui test. fac. poss.
l. 17. si servitus vind.
l. 5. si quadr. paup. fec.
l. 52. ad L. Aquil.
l. 26. comm. divid.
l. 16. de servo corr.
l. 16. de in rem vers.
l. 11. de peric. et comm. rei vend.
l. 26 de act. empti.
l. 27. locat.
l. 43. de damn. inf.
l. 14. de except.
l. 20. de obl. et act.
l. 202. de verb. sign.
Ex lib. IV. l. 6. de manumiss.
l. 14. de stat. liber.
Ex lib. V. l. 42. ex quib. caus. maj.
l. 44. de hered. instit.
l. 14. de pec. leg.
l. 2. de his, quæ pro non script.
l. 27. de cond. et demonstr.
Ex lib. VI. l. 76. de judic.
l. 57. de rei vind.
Ex lib. VII. l. 50. de recept.
l. 29. locat.
l. 18. de aur. arg. mund. leg.
l. 26. de oper. libert.
l. 15. de publican.
l. 7. de manumiss.
l. 203. de verb. signif.
cit. ex lib. XXXIX. l. 21. de negot. gest.

Ex Alfeni Digestorum a Paulo epitomatorum libris sumptæ leges.

Ex lib. I. l. 34. de usurp. et usuc.
l. 3. de interd. et releg.
Ex lib. II. l. 44. de evict.
l. 45. de her. inst.
l. 106. de leg. 1.
l. 60. de leg. 3.
l. 22. de ann. leg.
l. 12. de usu et usufr. leg.
l. 16. de instr. vel instr. leg.
l. 15. de pec. leg.
l. 35. de solut.
Ex lib. III. l. 30. loc.
l. 23. de præscript. verb.

---

(1) *Ab hoc anno, id est, post victum hoc anno ad Actium Antonium, quidam Augusti imperium computant annorum 48.*

(2) *Pace terra marique parta Janus tertio clausus.*

(3) *Quidam ab hoc anno primum annum Augusti Monarchiæ supputant, quo et Augustus ipse, et mensis quoque Sextilius dicti sunt, quamvis hanc appellationem cum 7. Consulatu adeptum alii dicant.*

(4) 725. *Augustus plurimas Romæ leges statuit. Euseb.*

(5) *Hoc anno nova dignitas et magistratus, id est, præfectura urbis creata, et Messala Corvinus primus præfectus urbi, sexta die se abdicavit, incivilem potestatem contestans.*

(6) *Hunc suffectum ait Onufr. ordinarium autem adscribit A. Terentium Varronem Murenam.*

(7) *Pax cum Parthis signis receptis.*

(8) *Bellum Pannonicum.*

(9) *Ludi seculares Quincti ex senatusconsulto facti.*

(10) 42. *Anno Augusti.*

(11) 751. *Nascitur Christus. Eusebius.*

P.R.C.A.J.P.C.N.

l. 19. de pact. dot.
l. 8. de fundo dot.
l. 38. de donat. inter vir.
l. 6. de sup. leg.
Ex lib. IV. l. 45. de evict.
l. 24. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 38. de acq. rer. dom.
l. 57. de furt.
Ex lib. V. l. 31. loc.
Ex lib. VI. l. 62. de re jud.
Ex lib. VIII. l. 61. de leg. 3.
l. 40. de usu et usufr. leg.
Citatur Alfenus non notato nomine librorum.
l. 2. de orig. jur.
l. 5. de rei vind.
l. 8. si servit. vind.
l. 20. ad l. Aquil.
l. 65. pro socio.
l. 18. de contrah. empt.
l. 74. de leg. 2.
l. 29. de leg. 3.
l. 60. de dote præleg.
l. 12. de instr. vel instr. leg.
l. 9. de damn. infect.
l. 2. de aqua et aquæ pluv. arc.
l. 10. de liber. caus.
l. 67. de solut.
l. 77. 87. 239. de verb. signif.

756	46	3 L. Ailius Lamia	M. Servilius Geminus
757	47	4 (1) Sext. Ailius Catus	C. Sentius Saturninus
		Lex Ælia Sentia de manumissionibus lata ab his Coss. de qua Pand. lib. 40. tit. 9.	
758	48	5 Cn. Cornel. Cinna Magnus	L. Valerius Messala Volusus
759	49	6 M. Aimilius Lepidus	L. Arruntius Nepos
760	50	7 Q. Cæcilius Metellus	A. Licinius Nerva Silanus
761	51	8 M. Furius Camillus	Sex. Nonius Quinctilianus
762	52	9 Q. Sulpitius Camerinus	C. Popæus Sabinus
763	53	10 P. Cornelius Dolabella	C. Junius Silanus
764	54	11 M. Aimilius Lepidus	T. Statilius Taurus II.
		Lex celeberrima Papia Poppæa a Papio Mutilo et Q. Poppæo qui suffecti Coss. lata autore Octaviano.	
765	55	12 T. Julius Germanicus Cæs.	C. Fonteius Capito
766	56	13 L. Munatius Plancus II.	C. Silius Nepos
767	57	14 Sextus Pompeius Nepos	Sextus Apuleius (2)
		Mors Augusti XIV. *Kal. Sept. hora diei nona* LXXVI. *ætatis anno.*	

LEGES ab AUGUSTO LATÆ.

De maritandis ordinibus. *v. l.* 6. *C. de operis lib. l.* 6. §. 4. *ff. de jur. patron. Ulp. tit. ib. de ritu nupt. l.* 19. *de ritu nupt.* De testamentis. *Paul. sent. l.* 4. *l.* 6. *l.* 4. *ff. de fideic. libert. l.* 96. §. 1. *de leg.* 1. De judiciis. *l.* 3. *de accus. l.* 12. *eod. l.* 4. *de test. l.* 2. §. 1. *de judic. l.* 9. *de arbit. l.* 41. *eod.* De sumptibus. De manumissionibus, de cessionibus bonorum. *l.* 4. *C. qui bon. ced. poss.* De prædio dotali. *tit. Inst. quib. alien. lic.* De delictis, et quidem de adulterio et stupro. *Lib. ff.* 48. *tit.* 5. *C.* 9. *tit.* 9. *de ambitu. l. un. ff. ad L. Jul. de amb. l.* 9. *tit.* 26. *de vi publica. ff.* 48. *tit.* 6. *Cod.* 9. *tit.* 12. *privata, ff.* 48. *tit.* 7. Peculatus et de sacrilegiis et residuis, *ff.* 48. *tit.* 13. De crimine Majestatis. *ff.* 48. *tit.* 4. *C.* 9. *tit.* 8. Mentio quoque fit Augusti *l.* 9. *ad L. Rhod. l.* 2. *ad SC. Vell. l.* 14. *de manumiss. l.* 21. *de manumiss. vind. l.* 23. *de lib. caus. l.* 8. *de quæst. l.* 1. *de cadav. pun. l.* 12. *de re mil.* §. 1. I. *quib. non est perm. fac. test.* §. 1. *fin. de fideicom. hered.* §. 1. I. *de Cod.* §. *antep. de adopt.*

Jurisconsulti, qui sub Augusto vixerunt.

I. *Q. Ælius Tubero,* Varii memorantur Tuberones, Familiæ caput fuit Q. Ælius Tubero, cujus supra ad annum 615. facta est mentio. Vir optimus et magnæ in republica autoritatis, sed tenui patrimonio. Gracchianæ factionis infensissimus hostis. Pervenit Tubero noster usque ad Augusti ætatem.

II. *Attejus Capito cit.*
l. 2. de or. jur.
l. 13. de servitut. præd. urb.
l. 29. de ritu nupt.
l. 79. de jure dot.
l. 30. de leg. 3.
l. 39. de auro, arg. mund. leg.
l. 2. de aqua et aqu. pluv. arc.

III. *Antistius Labeo.*

Ex Libris VIII. Pithanon.
Lib. I. l. 53. de act. empt.
l. 62. loc.
l. 29. de instr. vel instr. leg.
Ex lib. II. l. 34. depos.
l. 25. de hered. vel act. vend.
l. 54. de act. empt.
Ex lib. III. l. 42. de statulib.
Ex lib. V. l. 42. de auct. tutor.
cit. l. 246. de verb. sign.

Ex Labeonis lib. X. posteriorum sumptæ.
l. 42. de liber. caus.
cit. l. 13. 17. de hered. instit.
cit. l. 3. de pen. legat.
cit. l. 37. in l. 9. de dol.
cit. et lib. 38. in l. 9. ad leg. Jul. pecul.
citatur libris posteriorum. l. 2. de usu et habit.
l. 6. de cond. indeb.
l. 65. pro soc.
l. 45. de contr. empt.
l. 47. de damn. inf.
l. 21. de statulib.

Ex libris Pithanon Labeonis a Paulo epitomatorum hæ sumptæ sunt.
Ex lib. I. l. 21. si servit. vind.
l. 10. de leg. Rhod.
l. 35. de pignor.
l. 31. de legat. lib. 3.
l. 13. de dot. præl.
l. 5. de instr. vel instr. leg.
l. 51. de bon. libert.
l. 41. de statulib.
Ex lib. II. l. 67. de donat. int. vir. et ux.
l. 91. de fur.
Ex lib. III. l. 20. de vi et vi arm.
Ex lib. IV. l. 78. de rei vind.
l. 12. de supell. leg.
l. 28. de capt. et de postlim.
l. 244. de verb. sign.
Ex lib. V. l. 9. de naut. fœn.
l. 49. de usurp. et usucap.
l. 29. de acceptil.
Ex lib. VI. l. 79. de rei vind.
l. 84. de jur. dot.
l. 65. de acqu. rer. dom.
l. 23. de exception.
l. 91. de solut.
l. 29. de capt. et de postlim.
Ex lib. VII. l. 28. de probation.
Ex lib. VIII. l. 30. de capt. et de postl.

Ex libris posteriorum Labeonis a Javoleno epitomatis hæ sumptæ sunt.
Ex lib. I. l. 2. qui testam fac. poss.
l. 9. de vulg. et pup. subst.
Ex lib. II. l. 20. de cond. instit.
l. 29. 30. de legat. lib. 3.
l. 17. de ann. legat.
l. 31. de usu et usufr. legat.
l. 6. de dot. præleg.
l. 20. de opt. legat.
l. 22. de pecul. legat.
l. 31. de aur. arg. mund. legat.
l. 14. ut in poss. legat.
Ex lib. III. l. 30. quand. dies leg. ced.
Ex lib. IV. l. 19. de servitut.
l. 78. de contr. empt.
l. 24. de hered. vel act. vend.
l. 50. de act. empt.
l. 28. 58. locat.
Ex lib. V. l. 80. de contr. empt.
l. 51. de act. empt.
l. 60. locat.
l. 14. quib. mod. pig. vel hyp. sol.
Ex lib. VI. l. 43. de negot. gest.
l. 33. depos.
l. 84. pro soc.
l. 79. de jur. dot.
l. 65. de donationibus inter vir. et uxor.
Citatur Labeo libro 1. Prætoris urbani in l. 19. de verb. sign.
Cit. lib. 30. Prætoris peregrini in l. 9. de dol.
cit. lib. 1. ad edictum in l. 1. de fugit.
cit. libris epistolarum in l. 30. de usurp. et usucap.
cit. lib. 2. sine nomine libri, in l. 7. de recept.
citatur Labeo his locis non notato nomine librorum.
l. 2. de orig. Jur.
l. 34. de adoption.
l. 7. de senator.
l. 6. de jurisd.
l. 1. si quis jus dic. non obtem.
l. 4. 11. de in jus voc.
l. 1. si ex nox. caus. agat.
l. 2. 9. si quis caut.
l. 1. 4. 6. de edend.
l. 2. 7. 25. 27. de pact.

(1) *Ab his, Lex Ælia Sentia, hoc anno videtur lata ex Dione, lib.* 55.

(2) *Moritur Augustus* 14. *Kal. Septemb.*

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 1. de postuland.
l. 1. 4. 8. de his qui not. infam.
l. 33. 43. de procur.
l. 3. 6. 10. 19. de negot. gest.
l. 9. 14. quod met. caus.
l. 1. 7. 11. 13. 20. 21. de dolo.
l. 13. 14. 16. 45. de minor.
l. 9. 13. 17. 22. 26. 28. ex quib. caus. maj.
l. 3. 15. 17. 19. 25. 27. de recept.
l. 1. 3. naut. caupon.
l. 19. de judic.
l. 18. de hered. pet.
l. 1. si pars hered. pet.
l. 13. 15. 19. de rei vind.
l. 7. 12. 13. 15. 21. de usufr.
l. 13. quib. mod. ususfr. amitt.
l. 1. si ususfr. pet.
l. 10. 12. 13. de usu et habit.
l. 10. 24. de servit. præd. rust.
l. 2. 4. 6. si servit. vind.
l. 17. quemad. servit. amitt.
l. 2. 5. 7. 9. 23. 27. 29. ad l. Aquil.
l. 5. 6. de his qui effud.
l. 24. 26. de noxal. act.
l. 4. 22. fam. erc.
l. 4. 6. 19. com. divid.
l. 7. 11. 15. ad exhib.
l. 8. 14. 32. de relig. et sumpt.
l. 42. de reb. cred.
l. 41. de jurejur.
l. 15. de cond. caus. dat.
l. 4. de cond. ob turp. caus.
l. 2. de eo quod cert. loc.
l. 3. 27. de constit. pecun.
l. 1. 5. 17. commod.
l. 3. de pigner. act.
l. 2. de leg. Rhod.
l. 5. de institor. act.
l. 5. 7. 9. de tributor. act.
l. 3. 6. 7. 43. de pecul.
l. 1. quand. de pecul.
l. 1. 3. 7. de in rem vers.
l. 1. quod jussu.
l. 13. de compensat.
l. 1. depos.
l. 8. 10. 22. mand.
l. 60. 65. pro soc.
l. 21. 34. 50. 77. 79. de contr. empt.
l. 13. 14. de in diem addict.
l. 2. de hered. vel act. vend.
l. 1. 17. 42. de peric. et com. rei vend.
l. 11. 13. 19. 57. locat.
l. 1. 17. 19. 20. de præscr. verb.
l. 1. 17. 47. 64. de ædil. edict.
l. 5. 51. de evict.
l. 2. de naut. fœn.
l. 9. de jur. et fac. ign.
l. 9. de sponsal.
l. 18. 41. 80. de jure dot.
l. 29. 32. 64. de don. int. vir. et uxor.
l. 18. 22. 64. 66. sol. matr.

l. 1. de imp. in res dot. fac.
l. 13. 19. de act. rer. amot.
l. 23. de testam. tutel.
l. 5. de legit. tutor.
l. 1. de tut. et ration. distr.
l. 3. de contr. tut. et util. act.
l. 2. 9. quod fal. tutor.
l. 15. qui testam. fac. poss.
l. 6. de lib. et post.
l. 9. 13. 17. 20. 21. 29. 59. 64. de hered. inst.
l. 39. de vulg.
l. 7. 11. de jur. delib.
l. 28. 60. 62. 73. de acquir. vel omitt. hered.
l. 1. si quis omiss. caus.
l. 1. de SC. Silanian.
l. 5. 12. 30. 36. 47. de leg. lib. 1.
l. 11. 49. de legat. lib. 2.
l. 29. 43. 52. 65. 85. 86. 100. de legat. lib. 3.
l. 17. de ann. legat.
l. 39. 41. de usu et usufr. leg.
l. 7. 16. de trit. vin. ol. leg.
l. 4. 12. 25. 26. de instr. vel instrum. legat.
l. 8. de pecul. legat.
l. 3. 4. de pen. legat.
l. 7. 10. 11. de supellect. legat.
l. 32. 39. de aur. arg. mund. legat.
l. 6. 8. 39. 40. 69. de cond. et dem.
l. 12. 22. quand. dies leg. ced.
l. 3. de bonor. poss.
l. 8. de bonor. poss. contr. tab.
l. 1. de ventr. in poss. mitten.
l. 9. de Carbon. edicto.
l. 10. de jur. patron.
l. 8. 36. de oper. libert.
l. 1. und. cogn.
l. 6. de grad. et affin.
l. 3. 20. 21. de oper. nov. nunciat.
l. 9. 13. 15. 24. 30. 47. de dam. inf.
l. 1. 2. 3. 4. 5. 10. 19. de aqu. et aqu. pluv. arc.
l. 4. de publican.
l. 18. 19. 35. de donation.
l. 26. de manumission.
l. 41. de manum. testam.
l. 3. 8. 29. 39. de statulib.
l. 22. de lib. caus.
l. 19. 26. 28. de acqu. rer. dom.
l. 1. 3. 6. 30. 51. de acq. poss.
l. 4. 8. 32. de usurp. et usuc.
l. 4. de re judic.
l. 7. quib. ex caus. in poss. eat.
l. 12. 15. de reb. auct. jud. poss.
l. 6. 10. 25. quæ in fraud. cred.

l. 3. de tab. exhib.
l. 2. ne quid in loc. publ.
l. 1. de fluminib.
l. 1. ne quid in flum. publ.
l. 1. ut in flum. pub. navig.
l. 1. de vi et vi arm.
l. 3. uti possid.
l. 3. de itin. act. priv.
l. 1. de aq. cottid. et æstiv.
l. 2. 3. de rivis.
l. 1. 2. de cloac.
l. 1. 5. 7. 11. 13. 15. 22. quod vi aut clam.
l. 8. 22. de precar.
l. 1. de arb. cædend.
l. 3. de hom. lib. exhib.
l. 1. de migrand.
l. 15. de divers. temp. præscript.
l. 4. de dol. mal. except.
l. 67. 137. de verb. obl.
l. 20. de stip. servor.
l. 19. 95. de solution.

l. 8. de acceptil.
l. 8. 15. rat. rem hab.
l. 1. 23. 25. 31. 50. 52. 53. 90. de furt.
l. 1. 3. si is qui testam. lib. ess.
l. 6. si fam. furt. fec. dic.
l. 1. 3. arb. fur. cæs.
l. 2. 3. 4. vi bon. rapt.
l. 3. de incend. ruin. nauf.
l. 1. 5. 7. 13. 15. 17. 27. 44. de injur.
l. 3. de sepul. viol.
l. 1. de prævaric.
l. 23. ad l. Jul. de adult.
l. 4. ad l. Jul. de vi priv.
l. 1. de jur. fisc.
l. 27. de capt. et de postlim.
l. 5. ad municip.
l. 5. 14. 29. 38. 43. 45. 53. 60. 116. 194. 245. 246. de verb. sign.
§. 1. I. de codicill.

	A. T.	*An. Chr.* (1) Hucusque historia Livii ab urbe condita: hinc Annales Cornelii Taciti sumunt exordium (2).
767		(3) Eodem anno CLAUDIUS (4) TIBERIUS CÆSAR.
768	1	15 Drusus Cæsar — C. Norbanus Flaccus
769	2	16 Sisenna Statilius Taurus — L. Scribonius Libo *Usus Græcæ linguæ in Senatu vetitus. SC. Libonianum, ne quis sibi legatum adscribat in testamento alieno scribendo. l. 1. 10. 14. 17. 22. §. 1. D. Ad l. Corn. de falsis. idem SCtum a Principe dicitur Claudianum.*
770	3	17 L. Pomponius Flaccus — C. Cælius Rufus
771	4	18 Claud. Tiber. Nero Cæs. III. — Germanicus Cæsar II.
772	5	19 M. Junius Silanus — L. Norbanus Balbus *Lex Junia Norbana de libertinis lata his Coss Ulpian. in frag. Nov. 78. §. 4. I. de succ libert. Gravibus Senatus decretis libido fœminarum coercita, et occasione* Vistillæ *cautum, ne quæstum corpore faceret, cui avus, aut pater, aut maritus eques Rom. fuisset.*
773	6	20 M. Valerius Messala — M. Aurelius Cotta
774	7	21 Claud. Tiberius Nero Cæsar IV. — Drusus Cæsar II.
775	8	22 D. Haterius Agrippa — C. Sulpitius Galba
776	9	23 C. Asinius Pollio — C. Antistius Verus *Histriones urbe exturbavit, atque ut illa arte nunquam uterentur interdixit Tiberius. Dio. l. 57. 617.*
777	10	24 Sext. Cornelius Cethegus — L. Visellius Varro *Lex Visellia de Libertinis. v. tit. C. ad l. Visell.*
778	11	25 M. Asinius Agrippa — Cossus Cornelius Lentulus

(1) *Olympiadis* CXCVIII. *anno primo.* Euseb.
(2) Auson. *Versus, addidit Augustum divi matura senectus.*
(3) *Et ter septenis geminos, Nero Claudius addit, id est, regnat 23. annis.*
(4) *Al.* Tiberius Julius Cæsar Germanic. *regnat annis* 23.

P.R.C:A.J:P.C.N.

779	12	26 Cn. Lentulus Getulicus	C. Calvisius Sabinus
780	13	27 M. Licinius Crassus	L. Calpurnius Piso
781	14	28 App. Junius Silanus	P. Silius Nerva
782	15	29 C. Rubellus Geminus	C. Fusius Geminus
783	16	30 M. Vinutius Quartinus	C. Cassius Longinus Juriscons.
784	17	31 Claudius Cæsar V. et solus, licet postmodum collegam adsumpserit L. Ælium Sejanum.	
785	18	32 Fur. Camil. Aruntius Scribonianus	Cn. Domitius Ænobarbus (1)
786	19	33 Ser. Sulpitius Galba	L. Cornelius Sulla
787	20	34 L. Vitellius Nepos	P. Fabius Persicus
788	21	35 C. Cestius Gallus	M. Servilius Rufus Nonianus
789	22	36 Sextus Papinius Gallienus	Quin. Plautius Plautianus
790	23	37 Cn. Acerronius Proculus	C. Pontius Nigrinus

(2) XVII. Kalend. April. moritur Tiberius.

JCTI, QUI SUB TIBERIO VIXERUNT, SUNT

I. *Atejus Capito*, quem Tacitus Ann. 3. A. P. R. C. 774. mortuum dicit. II. *Antistius Labeo*, ex quibus duæ sectæ ortæ, quæ nomina sua acceperunt a discipulis. *Masurius Sabinus* Capitonis Sectator, *Coccejus Nerva* Labeonis discipulus fuit.

III. *Masurius Sabinus.*
Ex lib. III. Juris civil.
Lib. II. Resp. in l. 4. de l. Rhod.
Lib. V. ad edict. Præt. l. 18. de oper. lib.
L. Memorialium. l. 144. de V. S.
lib. ad Vitellium in l. 45. de leg. lib. 3.
l. 8. 12. de instr. vel instr. leg.
l. 3. de pen. legat.
l. 19. de aur. arg. mund. leg.
l. 22. de his quæ ut ind. *citatur non notato nomine librorum* l. 2. de orig. jur.
l. 8. de divis. rer.
l. 11. de jurisd.
l. 4. si ex nox. caus.
l. 2. de eo per quem fac. er.
l. 10. 17. de pact.
l. 4. de his qui not. inf.
l. 45. de procur.
l. 19. de negot. gest.
l. 29. 39. de dol.
l. 19. 29. de recept.
l. 28. de judic.
l. 13. 36. de hered. petit.
l. 9. 23. 35. 68. de usufr.
l. 10. quib. mod. ususfr. am.
l. 5. de usufr. ear. rer.
l. 6. 12. de usu et habit.
l. 4. 9. de servit.
l. 19. de servit. urban.
l. 19. si servit. vind.
l. 2. 12. quemad. servit. am.
l. 27. 36. ad leg. Aquil.
l. 15. 21. 31. de nox. act.
l. 12. fam. erc.
l. 6. 25. com. divid.
l. 9. ad exhib.
l. 14. de serv. corrupt.
l. 22. 31. de reb. cred.
l. 4. 6. de cond. ob turp. caus.
l. 2. de cond. trit.
l. 36. de pign. act.
l. 3. 42. 47. de pecul.
l. 11. 14. depos.
l. 9. 29. 38. 47. 52. 63. pro soc.
l. 1. 20. 27. 35. 57. de contr. empt.
l. 4. 9. 11. 13. de in diem addict.
l. 6. de resc. vend.
l. 6. de serv. export.
l. 6. 11. 24. de act. empt.
l. 13. 19. 59. locat.
l. 17. de præsc. verb.
l. 1. 9. 14. 20. de ædil. edict.
l. 9. 75. de evict.
l. 38. de usur.
l. 3. de jur. et fac. ign.
l. 33. de jur. dot.
l. 7. de don. int. vir. et ux.
l. 2. 17. 22. 25. 59. sol. matr.
l. 11. de impens. in res dot. fac.
l. 1. 8. de act. rer. amot.
l. 3. de tutel.
l. 37. de adm. et per. tutor.
l. 3. quand. ex fac. tut.
l. 1. de contr. tut. et util. act.
l. 8. quod fals. tut. auct.
l. 3. de lib. et post.
l. 9. 17. de hered. instit.
l. 71. de acq. hered.
l. 1. de SC. Silanian.
l. 14. de jur. codic.
l. 26. 50. 80. 104. 122. de legat. lib. 1.
l. 50. 52. 63. 70. de legat. 3.
l. 4. de annuis legat.
l. 9. 13. de trit. vin. et ol. leg.
l. 18. de instr. vel instr. leg.
l. 8. de pecul. legat.
l. 4. de pen. leg.
l. 6. 14. 71. de cond. et dem.
l. 1. 49. ad leg. Falcid.
l. 12. quand. dies leg. ced.
l. 10. ut leg. nom. cav.
l. 18. de op. libert.
l. 10. de grad. et aff.
l. 13. 15. 18. 37. 40. de dam. inf.
l. 1. 6. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 18. 57. de manum. test.
l. 34. de fideic. libert.
l. 20. de statuliber.
l. 30. de liber. caus.
l. 7. 28. de acq. rer. dom.
l. 1. 3. de acq. poss.
l. 4. 10. 35. de usurp. et usuc.
l. 2. pro empt.
l. 4. de cess. bon.
l. 9. quæ in fraud. cred.
l. 4. de interdict.
l. 1. ut in flum. publ. navig.
l. 1. de vi et vi arm.
l. 3. 19. quod vi aut clam.
l. 8. de precar.
l. 1. 8. 83. 105. 115. 137. 138. de verb. obl.
l. 17. de duob. reis.
l. 14. 32. de stipul. serv.
l. 93. de solut.
l. 8. rat. rem hab.
l. 1. 17. 21. 36. 42. 43. 53. de furt.
l. 7. arb. furt. cæs.
l. 5. de injur.
l. 12. de capt. et de postlim.
l. 13. 14. 215. de verb. sign.
l. 1. de div. reg. jur.
In Codice citatur.
l. 10. C. de impub. et al. subst.
In Institutionibus.
§. 2. de Empt. et vend.
§. 8. de Mandato.

IV. *Coccejus Nerva, Pater.*
l. 2. de orig. jur.
l. 5. de rei vind.
l. 3. de usufr. ear. rer.
l. 1. si ususfr. pet.
l. 12. de usu et habitat.
l. 6. comm. divid.
l. 9. 11. de reb. cred.
l. 7. de cond. caus. dat.
l. 11. de pecul.
l. 32. depos.
l. 45. mandat.
l. 1. 57. de contrah. empt.
l. 14. de in diem add.
l. 9. in quibus caus. pig. vel hypoth.
l. 13. qui potiores in pign.
l. 29. de evict.
l. 56. de jure dot.
l. 36. de donat. inter vir. et ux.
l. 44. sol. matr.
l. 1. de act. rer. amot.
l. 26. de leg. 1.
l. 19. 52. de leg. 3.
l. 14. de ann. leg.
l. 16. de pec. leg.
l. 16. de liberat. leg.
l. 49. ad L. Falcid.
l. 7. de acq. rer. dom.
l. 2. ne quid in loco publ.
l. 3. quod vi aut clam.
l. 4. de doli mali except.

V. *Coccejus Nerva fil.*
l. 2. de orig. jur.
l. 1. de postul.
l. 2. de his, qui not. infam
l. 13. de usufr.
l. 3. de pecul.
l. 25. de manum. vind.
l. 1. 3. de acquir. poss.
l. 21. de acceptil.
l. 47. de acq. poss.

C. CÆSAR CALIGULA.

791	1	38 M. Aquilius Julianus	P. Nonius Asprenas Torquat.
792	2	39 C. Cæsar Caligula II.	L. Apronias Cæsianus
793	3	40 C. Cæsar Caligula III. et solus.	
794	4	41 C. Cæsar Caligula IV. (3)	Cn. Sentius Saturninus (4)

TIB. CLAUDIUS CÆSAR V. P. R. IMP.

	1		
795	2	42 Tiber. Claudius (5) Cæsar II.	C. Licinius Cæcinna Largus

SC. Largianum de bonis libertorum. §. ult. de success. libert.

(1) 784. *Anno Tiberii* 18. *Christus secundum prophetias ad passionem venit. Nam in Evangelio Joannis scribitur post quintum decimum annum Tiberii, tribus annis Dominum prædicasse.* Euseb.
(2) *Sera senex Capreis, exul Nero fata peregit.*
(3) *Tertia finit hiems grassantia tempora Caji.*
(4) *Terdecies periit, repetito vulnere Cajus.*
(5) *Claudius hebdomadem duplicem trahit: et Nero dirus Tantundem; summæ Consul, sed defuit unus.*

*

P.R.C: A.J: P.C.N.

796 | 3 | 43 Tiberius Claudius Cæsar III. — L. Vitellius II.

797 | 4 | 44 Quinctius Crispinus II. — T. Statius Taurus II.

798 | 5 | 45 M. Vinutius Quartinus II. — M. Statilius Corvinus

799 | 6 | 46 C. Valerius Asiaticus II. — M. Junius Messala

SC. de Adsignatione libertorum. l. 1. D. de adsign. lib.

SC. Claudianum de navium et negotiorum præmiis. l. 3. D. de inc. ruin. nauf.

SC. Macedonianum hoc quoque Principe factum videtur. Tacitus Annal. 11.

800 | 7 | 47 Tib. Claudius Cæsar IV. — L. Vitellius II.

801 | 8 | 48 A. Vitellius Nepos — L. Vipsanius Poplicola

802 | 9 | 49 Q. Verannius — C. Pompejus Gallus

803 | 10 | 50 C. Antistius Vetus — M. Suillius Rufus Servillianus

804 | 11 | 51 Tib. Claudius Cæsar V. — Ser. Cornel. Scipio Orphitus

805 | 12 | 52 Faustus Sylla — L. Salvius Otho

De Mathematicis Italia pellendis factum Senatusconsultum atrox. Oratio ad Patres de pœna fœminarum, quæ servis conjungerentur.

806 | 13 | 53 D. Junius Silanus — Q. Haterius Antoninus

807 | 14 | 54 Asinius Marcellus — M. Acilius Aviola.

Mors Claudii. Hujus Imperatoris in Digestorum libris fit mentio l. 3. de minor. XXV. ann. l. 5. de jure patron. l. 2. qui sine manumiss. ad libert. perv. l. fin. ne de statu defunctor. l. 15. ad l. Corn. de fals.

E JCtis in hanc ætatem incidit
C. Cassius Longinus.

l. 2. de or. jur.	l. 3. de usufr. ear. rer.
l. 25. §. 5. de acq. hered.	l. 12. de usu et habit.
l. 2. de collat. *cit. lib. VII. Jur. civ.*	l. 3. de servitut.
	l. 4. de servitut. præd. urb.
Cit. lib. VIII. l. 7. 9. 23. 70. de usufr.	l. 2. quemadm. servit. amitt.
	l. 15. l. 31. de noxal. act.
cit. lib. X. l. 70. de usufr.	l. 44. famil. ercisc.
cit. apud Ulp. in l. 12. §. 11. de instr. vel instr. leg	l. 31. de reb. cred.
	l. 26. 28. de jurejur.
	l. 2. de cond. sine caus.
cit. ap. Ursej. l. 10. quibus modis ususfr. amitt.	l. 4. de condict. tritic.
	l. 1. commod.
l. 3. de tutel.	l. 18. 29. de pignor. act.
cit. absque nomine librorum.	l. 5. de instit. act.
	l. 3. 42. de pecul.
l. 8. de rer. divis.	l. 16. ad SC. Vellej.
l. 2. de Senat.	l. 11. 14. depos.
l. 11. de jurisdict.	l. 29. 52. 65. pro socio.
l. 4. 10. de in jus vocando.	l. 1. 35. 37. de contr. empt.
l. 4. de his, qui not. inf.	l. 11. 24. de act. empt.
l. 19. 40. de recept. qui arb.	l. 19. 32. loc.
l. 24. 28. de judiciis.	l. 17. 65. de ædil. edict.
l. 13. 31. 40. de hered. petit.	l. 38. de usur.
l. 23. de rei vind.	l. 3. de juris et facti ign.
l. 12. 17. 60. 70. de usufr.	l. 22. sol. matr.
	l. 1. de act. rer. amot.
l. 37. de admin. et per. tut.	l. 7. 27. de acquir. rer. dom.
l. 3. 6. de liber. et posthum.	l. 1. 3. de acqu. poss.
l. 21. de adquir. hered.	l. 4. 10. de usurp. et usuc.
l. 14. de jure Codicil.	l. 1. pro donato.
l. 5. 26. 37. 104. de leg. 1.	l. 1. pro dote.
l. 52. 65. de leg. 3.	l. 4. de cess. bon.
l. 18. de instr. vel instr. leg.	l. 2. de curat. bon. dand.
l. 5. de pen. leg.	l. 11. quæ in fraud. cred.
l. 8. 19. 21. de aur. arg. mundo leg.	l. 1. de flumin.
	l. 1. de vi et vi armata.
l. 18. de liberat. leg.	l. 3. uti possid.
l. 6. 43. 72. de cond. et dem.	l. 3. 11. quod vi aut clam.
l. 1. 31. 49 ad Leg. Falcid.	l. 4. de doli mal. except.
l. 12. quando dies leg. ced.	l. 1. quar. rer. act. non dat.
l. 7. de suis et leg.	l. 35. de oblig. et act.
l. 10. 15. 24. 28. de dam. infect.	l. 17. de duob. reis.
	l. 6. 9. 25. 28. de stipul. serv.
l. 1. 2. 11. de aq. et aq. pluv. arc.	l. 17. de solut.
	l. 5. 43. de furt.
l. 57. de manum. test.	l. 215. de verb. signif.
l. 35. de fideic. libert.	§. 2. I. de empt. et vend.
l. 3. 4. 28. de statuliber.	§. 4. I. de locat. cond.
l. 30. de liber. caus.	§. 8. I. de mandato.

(1) CL. DOMITIUS NERO CÆSAR.

808 | 1 | 55 Claudius Nero Cæsar — L. Antistius Vetus

809 | 2 | 56 Q. Volusius Saturninus — P. Cornelius Scipio

810 | 3 | 57 Claudius Nero Cæsar II. — L. Calpurnius Piso

811 | 4 | 58 Claudius Nero Cæsar III. — M. Valerius Messala

812 | 5 | 59 Vipsanius Apronianus — L. Fontejus Capito

813 | 6 | 60 Claudius Nero Cæsar IV. — Cossus Cornelius Lentulus

SCtum Neronianum apud Paul. lib. 3. tit. 5. Sentent. *dicitur etiam Pisonianum.*

814 | 7 | 61 Cæsonius Pœtus — Petr. Sabinus Turpilianus

Lex Junia Patronia de servis. v. l. 24. ff. de manumiss.

815 | 8 | 62 P. Marius Celsus — L. Asinius Gallus

Suffecti sunt hoc anno L. Ann. Seneca et Trebellius Maximus, quorum consulatu SC. Trebellianicum factum est 8. Cal. Sept. v. §. 4. I. de fideicom. hered.

816 | 9 | 63 Memmius Regulus — Paulus Virginius Rufus

817 | 10 | 64 C. Lecanius Bassus — M. Licinius Crassus Frugi

818 | 11 | 65 Silius Nerva — Atticus Vestinus

819 | 12 | 66 C. Suetonius Paulinus — L. Pontius Telesinus

820 | 13 | 67 C. Fonteius Capito — C. Julius Rufus

821 | 14 | 68 (2) M. Galerius Trachalus Turpillianus — Silius Italicus Poëta (3)

SC. Turpillianum de accusationibus desertis. v. tot. tit. ff. *Ad. SC. Turpillianum.*

SER. SULPICIUS GALBA CÆS. imperavit menses VII. dies VII. atque in medio urbis Romanæ foro capite truncatus est.

822 | 15 | 69 (4) Ser. Galba Augustus II. — T. Junius Rufinus

Trucidato Galba (5) novæ tempestates et cædes

(1) *Claudius ambiguo conclusit fata veneno.*
(2) *Matrique cida Nero proprio se perculit ense.*
(3) *Nero semet interficit.*
(4) *Galba senex periit sævo prostratus Othone: Mox Otho famosus, clara, sed morte potitus. Prodiga succedunt perimendi sceptra Vitelli.*
(5) *Galba senex, Otho lascive, et famose Vitelli, Tertia vos Latio regnantes nesciit æstas: Interitus dignos vita properante probrosa.*

P.R.G:A.J.P.C.N.

in republ. extiterunt, donec rerum potiretur Flavius Vespasianus pater, qui reipubl. statum pristinum, et orbi pacem restituit, nam neque M. Sylvius Otho (1) ultra menses III. dies V. neque A. Vitell. (2) ultra menses VIII. dies V. imperavit.

	1	FLAVIUS VESPASIANUS PATER.	
823	2	70 Fl. Vespasianus Augustus II.	Titus Cæs. (3)
824	3	71 (4) Fl. Vespasianus Aug. III.	Coccejus Nerva
825	4	72 Fl. Vespasianus Aug. IV.	T. Vespasianus filius Cæs. II.
826	5	73 Fl. Domitianus II.	Valerius Messalinus
		Suffecti sunt his Consulibus Pegasus et Pusio, a quibus SCtum Pegasianum factum. §. 5. I. de fideic. hered.	
827	6	74 Fl. Vespasianus Aug. V.	Tit. Vespasianus Cæsar III.
828	7	75 Fl. Vespasianus August. VI.	Tit. Vespasianus Cæsar IV.
829	8	76 Vespasianus Aug. VII.	Tit. Vespasianus Cæsar V.
830	9	77 Fl. Vespasianus Aug. VIII.	Fl. Domitianus VI. (5)
831	10	78 Commodus Verus	C. Cornelius Priscus
832	11	79 Fl. Vespasianus Aug. IX.	T. Vespasianus Cæsar VII. (6)

Decretum Vespasiani refertur in l. 7. de jure patron. l. 18. ff. de mun. et hon.

JCTI QUI A TIBERII ÆTATE USQUE AD VESPASIANI TEMPORA FLORUERUNT.

I. *Licinius Proculus.*
Ex libris VIII. Epist. Proculi sumptæ sunt.
Ex lib. I. l. 16. quemad. serv. amitt.
Ex lib. II. l. 31. de dol.
l. 13. de servit. præd. urb.
l. 69. de hered. instit.
l. 15. de trit. vin. ol. leg.
l. 55. de acq. rer. dom.
l. 113. de verb. obl.
l. 124. de verb. sign.
Ex lib. IV. l. 12. de off. præs.
Ex lib. V. l. 36. de pact.
l. 13. si servit. vind.
l. 76. 78. 80. pro soc.
l. 82. de jur. dot.
l. 60. sol. matr.
l. 46. de leg. 2.
l. 86. de leg. 3.
l. 6. de trit. vin. ol. leg.
l. 11. de aur. arg. mund. leg.
l. 27. de acq. poss.
l. 82. de solution.
l. 125. de verb. sign.
Ex lib. VI. l. 68. de contr. empt.
l. 47. de leg. 2.
l. 126. de verb. sign.
Ex lib. VII. l. 53. de cond. indeb.
l. 67. de jur. dot.
l. 84. de solution.
Ex lib. VIII. l. 44. de adoption.
l. 48. de leg. 2.
l. 56. de acq. rer. dom.
l. 7. de capt. et de postlim.
Ex libro XI. Epistol.
l. 69. de contr. empt.
l. 12. de præscr. verb.
l. 17. de pact. dotal.
Ex libro III. ex posterioribus Labeonis.
l. 16. de trit. vin. ol. legat.
Citatur Proculus non notato nomine librorum.
l. 2. de orig. jur.
l. 7. de senator.
l. 11. de jurisd.
l. 21. 27. de pact.
l. 11. 18. de neg. gest.
l. 35. ex quib. caus. maj.
l. 21. 23. de recept.
l. 11. 36. 40. de hered. pet.
l. 27. de rei vind.
l. 19. de usufr.
l. 3. de usufr. ear. rer.
l. 4. 12. de usu et habit.
l. 7. usufr. quem. cav.
l. 10. de servit.
l. 19. de servit. præd. urb.
l. 5. 24. de servit. præd. rust.
l. 7. 11. 27. 29. ad leg. Aquil.
l. 52. fam. erc.
l. 5. com. divid.
l. 18. de interrog. in jur. fac.
l. 14. de relig. et sumpt.
l. 9. 11. de reb. cred.
l. 3. 15. de cond. caus. dat.
l. 5. de cond. ob turp. caus.
l. 17. de instit. act.
l. 4. quod cum eo.
l. 17. 30. 47. de pecul.
l. 32. depos.
l. 4. 22. mand.
l. 38. 65. 67. pro soc.
l. 1. de contr. empt.
l. 6. 8. de per. et com. rei vend.
l. 38. de act. empt.
l. 3. 15. locat.
l. 13. qui pot. in pig.
l. 17. de ædil. edict.
l. 13. 16. de evict.
l. 19. de usur.
l. 48. de jur. dot.
l. 31. 64. de don. inter vir. et uxor.
l. 10. 17. sol. matr.
l. 1. 3. de act. rer. am.
l. 10. 33. de testam. tutel.
l. 6. de lib. et post.
l. 9. 11. 59. de hered. inst.
l. 60. 62. de acq. hered.
l. 14. de jur. codic.
l. 12. 15. 26. de legat. 1.
l. 20. 49. de legat. 2.
l. 49. 79. 100. de legat. 3.
l. 3. de pen. legat.
l. 3. 19. 32. de aur. arg. mund. leg.
l. 14. 40. 43. 58. de cond. et dem.
l. 1. 45. ad leg. Falc.
l. 10. 17. de jur. patr.
l. 20. de oper. libert.
l. 26. de dam. inf.
l. 11. de aq. et aqu. pluv. arc.
l. 7. qui et a quib.
l. 7. 21. 26. 27. 28. de acq. rer. dom.
l. 3. de acq. poss.
l. 4. 31. de usurp. et usuc.
l. 2. pro derelict.
l. 6. 7. 25. quæ in fraud. cred.
l. 1. de vi et vi arm.
l. 8. 21. 112. 138. de verb. obl.
l. 28. de stipul. serv.
l. 93. de solution.
l. 11. de injur.
l. 4. 116. de verb. sign.
Citatur in notis apud Labeonem, in
l. 10. de negot. gest.
l. 69. de cond. et dem.
§. 2. I. de emptione et vend.

II. *Cælius Sabinus.*
Cit. l. 2. de orig. jur.
l. 14. 17. 20. 38. 65. 72. de ædilitio edicto.

III. *Pegasus.*
Cit. l. 2. de or. jur.
l. 7. de Senator.
l. 11. de jurisd.
l. 2. de his, qui not. inf.
l. 18. de neg. gest.
l. 21. de recept.
l. 1. si pars hered. pet.
l. 9. de rei vind.
l. 9. 12. 15. de usufr.
l. 5. 7. ad L. Aquil.
l. 4. de cond. ob turp. caus.
l. 1. de exerc. act.
l. 30. de pecul.
l. 1. quando de pec. actio ann.
l. 19. de hered. instit.
l. 43. de leg. 2.
l. 12. de leg. 3.
l. 12. de instr. vel instr. leg.
l. 6. 8. 18. de pecul. leg.
l. 19. de donat.
l. 27. 41. de acquir. rer. dom.
l. 115. de verb. oblig.
l. 95. de solution.

IV. *Sextus Pedius.*
Cit. lib. 1. *de stipul.* l. 6. de reb. cred.
l. 6. de bon. poss.
l. 6. de neg. gest.
l. 7. quod metus causa.
l. 1. de dolo.
l. 4. de al. jud. mut. caus.
l. 7. 13. de recept.
l. 1. de tribut. act.
l. 7. de pec.
l. 13. de legibus.
l. 10. de in jus voc.
l. 3. ne quis eum, qui in jus voc.
l. 8. qui satisd. cog.
l. 1. 7. de pact.
l. 32. de recept.
l. 7. de rei vind.
l. 33. ad L. Aquil.
l. 30. de jurejur.
l. 3. de constit. pec.
l. 1. de exercit. act.
l. 7. de tribut. act.
l. 3. 9. de pecul.
l. 1. de rer. permut.
l. 12. 14. 19. 23. 25. 30. 31. 44. de ædil. edict.
l. 36. de donat. inter vir. et ux.
l. 63. ad L. Falcid.
l. 3. si cui plus quam per L. Falcid.
l. 1. de ventr. in poss. mitt.
l. 5. de op. novi nunc.
l. 8. de usurp. et usuc.
l. 1. 3. uti poss.
l. 1. quod vi aut clam.
l. 5. de doli mali except.
l. 83. de verb. oblig.

(1) *Otho propria manu occubuit.*
(2) *Vitellius a Vespasiani ducibus occisus, in Tiberim projicitur.*
(3) *Implet fatalem decadem sibi Vespasianus.*
(4) *Secundo anno imperii Vespasiani Titus filius Vesp. Aug. Ierosolyma subvertit sexcentis millibus virorum interfectis.*
(5) *Hic suffectus fuit, ordinarius autem Tit. Vesp. Cæs. VI.*
(6) *Laudatum imperium, mors levis Vespasiano.*

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 50. de furt.	l. 21. §. 10. ff. de recept. qui arbitr.
l. 7. arbor. furt. cæs.	l. 17. §. 2. ff. de ædil. edict.
l. 16. de injur.	l. 14. ff. de jure codic.
l. 13. de verb. signif.	VIII. *Aulicinus.*
V. *Octavenus* JCtus Sabinianus.	l. 17. ff. de pact. dot.
l. 12. ff. de usu et habit.	IX. *Ursejus Ferox.*
l. 16. ff. de hered. petit.	l. 27. §. 1. ff. ad L. Aquil.
VI. *Campanus.*	l. 11. ff. de aqua et aqua pluv.
l. 47. de op. libert.	l. 10. ff. quib. mod. ususf. amit.
VII. *Vivianus.*	
l. 33. f. ff. ex quibus caus. maj.	l. 1. Quarum rerum actio non det.

TITUS VESPASIANUS FILIUS (1).

	1		
833	2	80 T. Vespasianus August. VIII.	Flavius Domitianus VII.
834	3	81 Sex. Annius Silvanus.	T. Verus Pollio (2)

Ex Idib. Septemb. FL. DOMITIANUS imperat ANN. XIV. dies VI.

835	1	82 Fl. Domitianus Aug. VIII.	T. Flavius Sabinus (3)
836	2	83 Fl. Domitianus Aug. IX.	Q. Petilius Rufus II.

Imp. Domitiani lex, qua vetuit, ne quis aliquem in orbe Romano libidinis vel promercii causa castret.

837	3	84 Fl. Domitianus Aug. X.	App. Junius Sabinus.

SC. Junianum de collusione detegenda. l. 1. ff. de collus. detegenda.

838	4	85 Fl. Domitianus Aug. XI.	T. Aurelius Fulvus
839	5	86 Fl. Domitianus Aug. XII.	Ser. Cornelius Dolabella
840	6	87 Fl. Domitianus Aug. XIII.	A. Volusius Saturninus
841	7	88 Domitianus Aug. XIV.	L. Minucius Rufus
842	8	89 T. Aurelius Fulvus II.	A. Sempronius Atratinus
843	9	90 Fl. Domitianus A. XV.	Coccejus Nerva II.
844	10	91 M. Acilius Glabrio, in mag. occisus	M. Ulpianus Trajan. Crinitus
845	11	92 Fl. Domitianus Aug. XVI.	A. Volusius Saturninus II.
846	12	93 Pompeius Conlega	Cornelius Priscus
847	13	94 Nonius Asprenas	M. Arricinius Clemens
848	14	95 Fl. Domitianus Aug. XVII.	T. Flavius Clemens
849	15	96 C. Antistius Vetus	C. Fulvius Valens

Variæ leges a Domitiano latæ memorantur, de morum correctione, de licentia theatrali coercenda, contra scripta famosa etc.

Imp. COCC. NERVA imperat annum I. mens. IV. dies IX.

850	1	97 (4) Imp. Nerva Augustus III.	T. Virginius Rufus II. in magistratu mortuus est.
851	2	98 Imp. Nerva Augustus IV.	Nerva Trajanus Cæsar II. (5).

Edictum Nerva conscripsit, quo concessa a Cæsaribus beneficia possessoribus servabat. Refertur quoque lex Agraria Nervæ l. 3. ff. de term. moto. *Et edictum in* l. fin. ff. ne de statu defunct. *ejus mentio quoque fit* §. 1. I. quib. non est perm. fac. testam.

	1	TRAJANUS OPTIMUS A. imperat an. XIX. mens. VI. dies XV.	
852	2	99 A. Cornelius Palma.	C. Sossius Senecio II.
853	3	100 Ulp. Trajanus August. III.	M. Cornelius Fronto III.
854	4	101 Ulp. Trajanus A. IV.	Sex. Articulejus Pætus

SCtum Articulejanum factum de fideicommiss. libertatibus. l. 51. §. 5. *ff.* de fideicomm. libert.

Eodem anno suffectis Coss. Rubrio Gallo et Cœlio Hispione SC. Rubrianum de fideicommissariis libertatibus. l. 26. 33. l. 36. *ff.* de fid. lib.

855	5	102 C. Sossius Senecio III.	L. Licinius Sura II.
856	6	103 Ulp. Trajanus A. V.	Q. Maximus II.
857	7	104 Surranus II.	P. Neratius Marcellus II.
858	8	105 C. Julius Candidus II.	T. Numidius Quadratus II.
859	9	106 L. Cejon. Commodus Verus	L. Tutius Cerealis
860	10	107 C. Sossius Senecio IV.	L. Licinus Sura III.
861	11	108 App. Ann. Trebon. Gallus	M. Atilius Metilius Bradua
862	12	109 Cornelius Palma II.	C. Calvisius Tullus II.
863	13	110 Clodius Crispinus	Solenus Orfitus
864	14	111 L. Calpurnius Piso	Vetrius Rusticus Bolanus
865	15	112 Ulp. Trajanus A. VI.	C. Jul. Africanus
866	16	113 L. Publius Celsus	C. Clodius Crispinus
867	17	114 Manlius Vopiscus	Q. Ninnius Hasta
868	18	115 Valerius Messala	C. Popilius Carus Pedo
869	19	116 Æmilius Ælianus	L. Antistius Vetus
870	20	117 Quinctius Niger	T. Vipsanius Apronianus.

Citantur in Digestis variæ constitutiones Trajani. *l. 9. de feriis. l. 12. de admin. et peric. tut. l. 17. de excus. tut. l. 5. §. 20. de his, quibus ut indign. l. 130. §. fin. ad SC. Trebell. l. 5. si a parente quis man. l. 4. ad l. Jul. pecul. l. ult. de requ. reis. l. 1. de quæst. l. 5. de pœnis. l. 1. de interdict, et rel. l. 13. de jure fisci. l 16. eod. l. 4. in pr. de re milit. l. 14. de pollicit. l. 1. de cens. §. 1. I. quib. non est perm. fac. test. §. fin. I. de success. libert.*

JCTI, QUI TRAJANI ÆVO VIXERUNT.

I. *Neratius Priscus.*	*Ex lib.* IV. l. 2. de servit. præd. rust.
Ex XV. Libr. Regul.	
Ex lib. III. l. 18. de tutel.	*Ex lib.* V. l. 15. de acq. rer. dom.
l. 2. de confirm. tutor.	

(1) *Ostensus terris Titus est brevitate bienni.*
(2) *At Titus orbis amor rapitur florentibus annis.*
(3) *Sera gravem perimunt, sed justa piacula fratrem.*

(4) *A Nerva sequentium temporum historiam exorsus erat Ammianus Marcellinus, ut ipse ait lib.* 31.
(5) *Nerva moritur* VI. *Kal. Febr.*

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 40. de usurp. et usuc.
Ex lib. VI. l. 13. de acq. rer. dom.
Ex lib. X. l. 118. de legat. 1.
Ex Membranarum libris.
Ex lib. X. l. 53. ad leg. Aquil.
l. 4. in quib. caus. pig. vel hyp.
l. 9. de cur. fur.
l. 54. de hered. instit.
l. 64. de furt.
l. 4. de vac. et excus. mun.
Ex lib. II. l. 14. si quis caution.
l. 8. de cond. caus. dat.
l. 18. depos.
l. 15. de imp. in res dot. fact.
l. 59. de acq. hered.
l. 3. de servit. præd. rust.
Ex lib. III. l. 58. de pact.
l. 17. de Publ. in rem act.
l. 44. de usufr.
l. 54. fam. ercisc.
l. 31. de act. empt.
l. 53. de jur. dot.
l. 17. de statulib.
l. 6. de aq. cottid. et æst.
l. 15. judic. sol.
l. 9. ad municip.
l. 3. de servit. præd. rustic.
Ex lib. IV. l. 21. de exception.
l. 11. de doli mal. except.
l. 11. rem pupil. sal. for.
l. 7. de usufr.
l. 12. quemad. servit. amit.
Ex lib. V. l. 35. mandat.
l. 5. de leg. com.
l. 2. de jur. et fac. ignor.
l. 44. de don. int. vir. et ux.
l. 124. de legat. lib. 1.
l. 14. de acq. rer. dom.
l. 5. pro suo.
l. 41. de injur.
Ex lib. VI. l. 21. de legib.
l. 41. de condict. indeb.
l. 28. de evict.
l. 16. de imp. in res dot. fac.
l. 9. de Carbon. edic.
l. 47. de dam. infect.
l. 13. de hered. petit.
Ex lib. VII. l. 57. de hered. petit.
l. 18. de in rem ver.
l. 39. mandat.
l. 13. ut legat. seu fideic. ser. caus.
l. 41. de usurp. et usucap.
l. 27. de except. rei jud.
cit. *libris Membranarum* in l. 3. de cond. caus. dat.
l. 12. de cond. furt.
l. 17. solut. matr.
l. 49. de oper. liber.
Ex III. lib. Respons.
Ex lib. I. l. 55. de pecul.
l. 50. depos.
l. 6. de præsc. verb.
l. 52. de admin. et per. tutor.
l. 5. de oper. libert.
l. 43. de mort. caus. don.
l. 83. de furt.
cit. l. 3. de usufr. accresc.
l. 7. de SC. Macedon.
l. 43. de cond. et dem.
l. 22. ad SC. Treb.

Ex lib. II. l. 61. de usufr.
l. 24. de legat. lib. 3.
l. 23. de instr. vel instr. legat.
l. 22. 24. de stipul. ser.
l. 8. de incend. ruin. nauf.
cit. l. 7. de SC. Maced.
l. 9. de pecul.
l. 11. de act. empt.
cit. l. 19. de in rem vers.
cit. *libris ex Plautio*, in l. 5. de servit. præd. rustic.
cit. *ejusd. lib.* 4. *Epist.* in l. 12. de instr. vel instr. leg.
Citatur Neratius non notato nomine librorum.
l. 2. de orig. Jur.
l. 4. de adoption.
l. 27. de pact.
l. 11. de his qui not. infam.
l. 27. de procur.
l. 18. de negot. gest.
l. 19. de dol.
l. 15. ex quib. caus. maj.
l. 9. de Publ. in rem act.
l. 33. de usufr.
l. 3. de usufr. accresc.
l. 23. de usu et habit.
l. 19. de servit. præd. urb.
l. 2. si servit. vind.
l. 9. 23. 27. ad L. Aquil.
l. 21. de noxal. act.
l. 18. 20. fam. ercisc.
l. 7. com. divid.
l. 3. 5. 9. ad exhib.
l. 9. 11. de ser. corrupt.
l. 20. de relig. et sumpt.
l. 63. de cond. indeb.
l. 11. 32. de pecul.
l. 4. de compensat.
l. 1. depos.
l. 12. 22. 26. mand.
l. 52. 62. pro soc.
l. 57. de contr. empt.
l. 4. de leg. commissor.
l. 6. 11. 13. de act. empt.
l. 19. locat.
l. 3. in quib. caus. pig. vel hypoth.
l. 25. de ædil. edict.
l. 27. de evict.
l. 5. 20. de jur. dot.
l. 5. 13. 26. de donat. int. vir. et uxor.
l. 9. de tutel. et rat. distr.
l. 9. 55. de hered. insit.
l. 13. 45. de legat. 1.
l. 67. de legat. 2.
l. 18. de opt. legat.
l. 12. 13. 18. de instr. vel instr. leg.
l. 32. de aur. arg. mund. leg.
l. 8. de liberat. legat.
l. 6. 7. 37. de cond. et dem.
l. 82. ad leg. Falc.
l. 5. si a par. quis manum.
l. 9. de damn. infect.
l. 1. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 7. de manum. test.
l. 5. de statulib.
l. 3. 7. de acq. possess.
l. 8. de usurp. et usuc.
l. 3. pro suo.
l. 21. de re judic.

l. 7. ex quib. caus. in poss. eat.
l. 7. quod vi aut clam.
l. 9. 11. de except. rei jud.
l. 4. de dol. mal. except.
l. 43. de furt.
l. 1. 7. de injur.
l. 85. de verb. sign.
l. 191. de divers. reg. jur.
II. *Javolenus Priscus.*
Ex Libr. XV. ex Cassio.
Ex lib. I. l. 5. de lib. et post.
l. 14. 63. de hered. instit.
l. 37. de legat. 2.
Ex lib. II. l. 38. de legat. 2.
l. 84. de legat. 3.
l. 14. de opt. legat.
l. 11. de instr. vel instr. leg.
l. 17. de pecul. legat.
l. 6. de alim. vel cib. legat.
l. 54. 68. de cond. et dem.
Ex lib. III. l. 48. de heredit. pet.
l. 39. de legat. 2.
l. 34. de bon. libert.
Ex lib. IV. l. 64. de jur. dot.
l. 1. de pact. dotal.
Ex lib. V. l. 24. de testam. tutel.
l. 22. de reb. dub.
Ex lib. VI. l. 16. de adoption.
l. 2. de jurisd.
l. 21. 23. de oper. lib.
l. 28. de statulib.
l. 12. de muner.
l. 111. de verb. sign.
Ex lib. VII. l. 36. mand.
l. 63. de contr. empt.
l. 16. de per. et com. rei vend.
l. 18. de act. empt.
l. 21. de acq. poss.
l. 5. 7. pro legat.
Ex lib. VIII. l. 28. de neg. gest.
l. 37. locat.
Ex lib. IX. l. 14. de interrog. in jur. fac.
l. 51. mand.
Ex lib. X. l. 12. de servit. præd. urb.
l. 13. de servit. præd. rust.
l. 4. com. præd.
l. 14. quemadm. servit. am.
l. 28. de aqu. et aq. pluv. arc.
l. 2. de via publ. et itin. ref.
Ex lib. XI. l. 39. de recep.
l. 58. de acq. rer. dom.
l. 104. de verb. obl.
l. 78. de solution.
l. 112. de verb. sign.
Ex lib. XII. l. 33. 35. de pecul.
l. 2. 9. de in rem vers.
Ex lib. XIII. l. 22. de acq. poss.
l. 5. de tab. exhib.
l. 198. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIV. l. 37. ad leg. Aquil.
l. 60. ad leg. Falc.
l. 24. de donation.
l. 113. de verb. sign.
Ex lib. XV. l. 8. quod. cujuscunque univers. nom.

l. 34. ex quib. caus. major.
l. 34. de judic.
l. 9. de in lit. jur.
l. 14. de compensat.
l. 71. 73. de furt.
l. 12. arb. furt. cæs.
l. 13. de muner. et honor.
l. 114. de verb. sign.
Ex Epist. lib.
Ex lib. I. l. 36. de reb. cred.
l. 52. mand.
l. 40. de legat. lib. 2.
l. 23. de acq. poss.
l. 19. de usurp. et usucap.
l. 28. de reb. auct. jud. poss.
Ex lib. II. l. 53. de usufr.
l. 5. com. præd.
l. 12. si servit. vind.
l. 15. quemad. serv. amit.
l. 18. com. divid.
l. 15. de compensat.
l. 64. de contr. empt.
l. 15. de opt. legat.
l. 105. de verb. obl.
Ex lib. III. l. 54. de usufr.
l. 35. de bon. libert.
l. 12. si quid in fraud. patr
Ex lib. IV. l. 12. de servit.
l. 15. de injust. rupt.
l. 76. de acq. hered.
l. 61. ad leg. Falc.
l. 20. de usurp. et usuc.
l. 74. de furt.
l. 115. de verb. sign.
Ex lib. V. l. 3. de eo qui pro tutor.
Ex lib. VI. l. 6. de liber. legat.
l. 25. de donation.
l. 21. de usurp. et usuc.
l. 106. de verb. obl.
l. 199. de divers. reg. jur.
Ex lib. VII. l. 11. 64. de hered. instit.
l. 11. si quis omiss. caus.
l. 41. de legat. 2.
l. 23. de oper. nov. nunc.
l. 22. de usurp. et usuc.
l. 14. de divers. temp. præscr.
l. 116. de verb. sign.
l. 200. de divers. reg. jur.
Ex lib. VIII. l. 35. de bon. libert.
l. 107. de verb. obl.
Ex lib. IX. l. 38. ad leg. Aquil.
l. 4. de servit. leg.
l. 23. de usurp. et usuc.
l. 21. de injur.
l. 11. de jur. fisc.
l. 117. de verb. signif.
Ex lib. X. l. 35. de judic.
l. 101. de verb. obl.
l. 42. de fidejussor.
l. 79. de solution.
l. 201. de divers. reg. jur.
Ex lib. XI. l. 65. de contr. empt.
l. 21. 51. locat.
l. 20. de don. int. vir. et ux.
l. 42. de legat. 2.
l. 67. de cond. et dem.
l. 46. ad SC. Trebell.
l. 44. de fidejussor.
l. 202. de divers. reg. jur.

P.R.C:A.J:P.C.N.

Ex lib. XII. l. 65. de hered. instit.
l. 55. de obl. et act.
Ex lib. XIII. l. 3. de constit. princ.
l. 10. de præscr. verb.
l. 50. de don. int. vir. et ux.
l. 55. de cond. et dem.
l. 20. de fidejussor.
Ex lib. XIV. l. 56. de cond. et dem.
l. 24. de acq. poss.
l. 35. de stipul. serv.

Ex libris V. ad Plautium.

Ex lib. I. l. 44. de heredit. petit.
l. 10. de cond. caus. dat.
l. 58. de evict.
l. 57. de jur. dot.
l. 10. de legat. 2.
l. 77. de legat. 3.
Ex lib. II. l. 45. de cond. indeb.
l. 19. de in diem addict.
l. 8. 10. de hered. vel act. vend.
l. 60. de evict.
l. 4. pro empt.
l. 34. de stip. serv.
Ex lib. III. l. 9. quemad. serv. amitt.
l. 2. de duob. reis.
Ex lib. IV. l. 46. de cond. indeb.
l. 16. de usurp. et usuc.
Ex lib. V. l. 83. de verb. sign.

Ex libris ex posterioribus Labeonis.

Ex lib. I. l. 53. de ædil. edict.
l. 39. de vulg. et pup. sub.
l. 60. 62. de acq. hered.
l. 39. de cond. et dem.
l. 217. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 64. de acq. hered.
l. 100. de legat. 3.
l. 30. 41. de usu et usufr. leg.
l. 7. de trit. vin. ol. leg.
l. 4. 25. de instr. vel instr. leg.
l. 39. de aur. arg. mund. leg.
l. 17. de liberat. leg.
l. 40. de cond. et dem.
l. 242. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 24. quib. mod. ususf. amitt.
l. 49. de usur.
l. 10. de supell. leg.
l. 28. de reb. dub.
l. 72. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 77. de contr. empt.
l. 11. de jur. delib.
l. 26. de manumission.
l. 39. de statulib.
Ex lib. V. l. 20. de servit.
l. 79. de contr. empt.
l. 59. locat.
l. 25. qui testam. fac. poss.
l. 42. de usu et usufr. leg.
l. 26. de instr. vel instr. leg.
l. 51. de acq. poss.
Ex lib. VI. l. 57. ad leg. Aquil.
l. 80. 83. de jur. dot.
l. 32. de pact. dot.
l. 18. de fund. dot.
l. 64. de don. int. vir. et ux.
l. 66. sol. matr.
Ex lib. VIII. l. 33. de testam. tut.
Ex lib. IX. l. 57. locat.
l. 90. de furt.
l. 44. de injur.
l. 27. de capt. et de postlim.
Ex lib. X. l. 11. de supellect. leg.
l. 46. de fidejussor.

Cit. non notato numero librorum.

l. 2. de or. jur.
l. 20. de interr. in jure fac.
l. 2. de hered. vel act. vend.
l. 46. de ritu nupt.
l. 6. de lib. et posth.
l. 19. de hered. instit.
l. 15. de ann. leg.
l. 15. de aur. arg. mund. leg.
l. 5. de manum. vind.
l. 42. de liberal. caus.

III. *T. Aristo.*

l. 99. de acq. hered.
l. 10. de rer. divis.
l. 7. 58. de pact.
l. 16. de minor.
l. 7. 17. de usufr.
l. 40. de recept.
l. 3. de usufr. accres.
l. 6. 14. de usu et hab.
l. 8. si servit. vind.
l. 2. de relig. et sumpt. fun.
l. 9. de reb. cred.
l. 12. de condict. furt.
l. 39. mand.
l. 29. 62. pro soc.
l. 5. de lege comm.
l. 1. de rescind. vend.
l. 19. loc.
l. 2. de rer. permut.
l. 14. 16. de præscr. verb.
l. 3. quæ res pign. vel hyp.
l. 30. de ædil. edict.
l. 40. de ritu nupt.
l. 44. solut. matr.
l. 11. de imp. in res dot. fac.
l. 6. de act. rer. am.
l. 1. de ventr. insp.
l. 61. de adm. et per. tut.
l. 1. quando ex fac. tut.
l. 9. 17. 19. de hered. instit.
l. 5. de jure delib.
l. 28. de acq. hered.
l. 9. de jure Codicill.
l. 14. 28. 45. 88. de leg. 1.
l. 95. de leg. 3.
l. 22. de usu et usufr. leg.
l. 17. de fund. instr. vel instr. leg.
l. 3. de pen. leg.
l. 25. de aur. arg. mund. leg.
l. 7. de cond. et dem.
l. 1. ad L. Falcid.
l. 1. 3. 19. 21. 27. ad SC. Trebell.
l. 13. ut leg. 5. fideic. serv. caus.
l. 5. si a par. quis manum.
l. 4. de oper. libert.
l. 18. 28. de damn. inf.
l. 18. de donat.
l. 2. 46. de manum. test.
l. 20 de fideicomm. libert.
l. 5. 11. 29. de statuliber.
l. 16. qui et a quib. man.
l. 19. de acq. rer. dom.
l. 2. ne quid in loc. publ.
l. 1. de aq. quot. et æstiv.
l. 3. de rivis.
l. 1. 3. 5. 11. quod vi aut clam.
l. 83. de verb. oblig.
l. 16. de solut.

IV. *Servilius.*

l. 10. ff. de jure patr.

Ex III. Id. August. TRAJANUS HADRIANUS imperat an. XX. mens. X. dies XXIX.

871	1	118	Imp. Hadrianus A. II.	Fuscus Salinator
872	2	119	Imp. Hadrianus A. III.	Q. Junius Rusticus
873	3	120	Catilius Severus II.	T. Aurel. Fulvus
874	4	121	M. Annius Verus II.	L. Augur
875	5	122	M. Acilius Aviola	C. Cornelius Pansa

His Coss. latum est SCtum, quo negotiandi causa ædificia demoliri et marmora detrahere vetitum est. l. 2. C. de ædif. priv. et l. 41. ff. de leg. 1.

876	6	123.	Q. Arrius Petinus	C. Ventidius Apronianus
877	7	124	M. Acilius Glabrio	C. Bellicius Torquatus
878	8	125	P. Cornel. Scipio Asiatic. II.	Qu. Vettius Aquilinus
879	9	126	Vespronius Candidus Verus III.	Varius Ambibulus
880	10	127	Cælius Titianus	Gallicanus
881	11	128	Asprenas Torquatus	M. Annius Libo
882	12	129	Juventius Celsus II.	Q. Julius Balbus

SC. de pretiis rerum hereditariarum et usuris a possessore distractarum. l. 20. ff. de petit. hered.

883	13	130	Q. Fabius Catulinus	M. Flavius Aper
884	14	131	Ser. Octavius Lenas Pontianus	M. Antonius Rufinus
885	15	132	Sentius Augurinus	Arrius Severianus

Salvius Julianus EDICTUM PERPETUUM *composuit.* l. ult. C. de condict. indeb.

886	16	133	Hiberus	Junius Silanus Sisenna
887	17	134	Julius Servianus III.	L. Vibius Varus
888	18	135	Pompejanus Lupercus	Atticus Acilianus
889	19	136	L. Cejonius Commodus	Sex. Vetulenus Livica Pompejanus
890	20	137	Ælius Cæsar II.	P. Cælius Balbin. Vibull. Pius
891	21	138	Niger	Q. Sulpitius Camerinus

CONSTITUTIONES HADRIANI.

l. 1. C. de testamentis, et quemadmodum testamenta ordinentur.
l. 18. de statu homin.
l. 10. §. 2. de offic. procons.
l. 8. de postul.
l. 37. 48. de judiciis.
l. 5. §. fin. l. 20. 22. de petit. hered.
l. 3. si pars hered. pet.
l. 22. de usu et habit.
l. 4. de condic. indeb.
l. 3. §. 2. de testibus.
l. 7. §. 2. in f. de don. int. vir. et ux.
l. 8. de divort. et rep.
l. 12. §. 2. de admin. et per. tut.
l. fin. §. 2. de susp. tut.
l. 6. §. fin. l. 15. §. fin. de excus. tut.
l. 1. §. 2. de magist. conven.
l. 6. §. 7. de inj. rupto et irr. test.
l. 12. eod. tit.
l. 83. de hered. instit.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 1. ad SC. Silan.
l. 1. §. 1. si quis aliq. test. prohib.
l. 14. de aliment. et cib. leg.
l. 8. 10. de reb. dub.
l. 30. §. fin. ad SC. Treb.
l. 50. 74. ad SC. Treb.
l. 8. de ventr. in poss. mitt.
l. 8. 23. de jure patron.
l. 7. de oper. lib.
l. 5. de fideic. libert.
l. 20. de statuliberis.
l. 23. de liber. caus.
l. 2. si libert. ingen. esse dic.
l. 1. ne de statu defunct.
l. 33. de re judic.
l. 7. quib. ex caus. in poss. eat.
l. 27. de fidejuss.
l. 19. in fin. de accus.
l. 6. 12. de cust. et exhib. reor.
l. 6. ad L. Jul. de adult.
l. 1. 4. 14. ad L. Cornel. de Sicar.
l. 5. et 9. ad l. Pompej. de parricid.
l. 21. ad l. Cornel de fals.
l. 4. in f. ad L. Jul. pecul.
l. 6. ad l. Flav. de plag.

l. 14. ad SC. Turpill.
l. 1. 12. 17. 21. de quæst.
l. 5. 15. 35. de pœn.
l. 2. 6. 7. de bon. damnat.
l. 3. de bon. eor. qui ante sent.
l. 1. a quib. appell. non lic.
l. 2. §. 1. l. 3. 13. 15. de jure fisci.
l. 5. et 6. de re mil.
l. 13. 19. de pecul. castr.
l. 37. ad municipal.
l. 14. fin. de muner. et honor.
l. 5. de jure immunit.
l. 4. de leg.
l. 5. de decreto ab ord. fac.
l. 14. de pollicitat.
l. 1. de censib.

In Institutionibus mentio ejus fit.

§. 39. I. de rer. div.
§. 7. I. de testam.
pr. I. quibus non est perm. fac. test.
§. 5. I. de hered. qual. et diff.
§. 25. I. de Legatis.
§. 2. I. SC. de Tertyll.
§. 4. I. de fidejuss.

JURISCONSULTI, QUI SUB HADRIANO FLORUERUNT.

I. Salvius Julianus.
Ex libris XC. Digestorum.
Ex lib. I. l. 8. de off. præs.
l. 5. de jurisdict.
l. 25. 27. de judic.
l. 19. commod.
cit. l. 2. de judic.
Ex lib. II. l. 3. de eo per quem fact. erit.
l. 200. de verbor. signif.
Ex lib. III. l. 75. de procur. et defens.
l. 6. 30. de neg. gest.
cit. l. 35. de procur. et defens.
l. 9. quod met. caus.
l. 3. de except. rei jud.
Ex lib. IV. l. 47. 49. de recept.
l. 15. de obl. et act.
cit. l. 9. 11. quod met. caus.
l. 11. de minor.
l. 26. ex quib. caus major.
l. 17. 19. 21. 27. de recept.
l. 25. de hered. petit.
l. 2. de except. rei judic.
Ex lib. V. l. 3. de off. ejus cui mand.
l. 74. de judic.
l. 79. de legat. 1.
l. 60. de re jud.
Ex lib. VI. l. 54. de hered. petit.
l. 62. de divers. reg. jur.
cit. l. 16. 20. 31. de hered. petit.
l. 17. de rei vind.
l. 2. de hered. vel act. vend.
Ex lib. VII. l. 34. de rei vind.
l. 3. si ususfr. pet.
l. 32. 37. de serv. præd. urb.

l. 27. de serv. præd. rust.
l. 16. si servit. vind.
l. 22. de act. empt.
l. 25. de usur.
l. 12. de statulib.
cit. l. 7. 9. de Publ. in rem act.
l. 5. si ususfr. pet.
l. 10. de per. et com. rei vend.
Ex lib. VIII. l. 7. si pars hered. pet.
l. 9. fin. reg.
l. 51. fam. ercisc.
l. 24. com. divid.
l. 3. de cond. sin. caus.
cit. l. 37. de rei vind.
l. 4. de rescind. vend.
Ex lib. IX. l. 39. de nox. act.
l. 8. ad exhib.
l. 12. de jurejur.
l. 42. de except. rei jud.
cit. l. 9. de ser. corrupt.
Ex lib. X. l. 18. de relig. et sumpt.
l. 19. de reb. cred.
l. 39. de jurejur.
l. 11. de cond. caus. dat.
l. 20. 32. de cond. indeb.
l. 6. de sepulchr. viol.
cit. l. 18. 34. de jurejur.
l. 26. de cond. indeb.
Ex lib. XI. l. 2. 23. de const. pecun.
l. 28. de pign. act.
l. 12. de instit. act.
l. 8. de trib. act.
l. 28. de pecul. *al.* est ex lib. XII.
cit. l. 3. de cond caus. dat.

l. 5. de const. pecun.
l. 5. commod.
l. 14. de in rem vers.
l. 13. de præser. verb.
l. 7. de distr. pign.
Ex lib. XII. l. 25. com. divid.
l. 12. de trib. act.
l. 14. de SC. Maced.
l. 12. 14. 16. de pecul.
l. 28. 37. eod. *al.* est ex lib. XI.
l. 14. ad SC. Velleian.
l. 83. ad leg. Falc.
l. 11. de fidejuss.
cit. l. 39. de rei vind.
l. 3. de trib. act.
l. 7. de SC. Maced.
l. 3. 9. 11. de pecul.
l. 8. ad SC. Velleian.
l. 5. de oper. nov. nunc.
Ex lib. XIII. l. 40. de jurejur.
l. 15. depos.
l. 30. mand.
l. 10. de in diem addict.
l. 23. de act. empt.
l. 7. de evict.
l. 84. ad leg. Falc.
l. 36. de acq. rer. dom.
l. 36. de acq. poss.
l. 18. de precar.
l. 16. de obl. et act.
l. 15. de novat.
l. 32. de solution.
cit. l. 1. depos.
l. 6. mand.
Ex lib. XIV. l. 31. mand.
l. 3. de præscr. verb.
l. 2. de obseq. par. et patr.
l. 13. de fidejuss.
cit. l. 58. 63. pro soc.
Ex lib. XV. l. 12. de legib.
l. 39. de contr. empt.
l. 17. de in diem addict.
l. 18. de hered. vel act. vend.
l. 5. de resc. vend.
l. 24. de act. empt.
l. 16. 18. locat.
l. 8. de evict.
l. 5. de trit. vin. ol. leg.
cit. l. 11. de in diem addict.
l. 11. de act. empt.
l. 9. 15. locat.
l. 32. de evict.
Ex lib. XVI. l. 7. de cond. caus. dat.
l. 11. de sponsal.
l. 18. de rit. nupt.
l. 44. 46. de jur. dot.
l. 7. de fund. dot.
l. 30. solut. matr.
l. 53. de verb. oblig.
cit. l. 33. de jur. dot.
l. 5. de fund. dot.
l. 3. de statulib.
Ex lib. XVII. l. 13. 21. de pact. dot.
l. 4. 37. de donat. int. vir. et ux.
l. 1. 14. de donation.
l. 13. de mort. caus. don.
l. 63. de divers. reg. jur.
cit. l. 5. de jur. dot.
l. 3. 5. 11. de don. int. vir. et ux.

l. 2 de mort. caus. donat.
Ex lib. XVIII. l. 20. de reb. cred.
l. 47. de jur. dot.
l. 18. de pact. dot.
l. 31. sol. matr.
l. 85. ad leg. Falc.
l. 14. de mort. caus. don.
cit. l. 4. de divort.
Ex lib. XIX. l. 22. de act. rer. am.
l. 2. de agn. et al. lib.
cit. l. 5. de jur. dot.
l. 1. 3. de agn. et al. lib.
l. 1. si mul. ventr. nom.
Ex lib. XX. l. 20. de excusat.
Ex lib. XXI. l. 3. de confirm. tutor.
l. 18. de adm. et per. tut.
l. 12. 13. de auct. tut.
l. 4. ubi pupill. educ.
l. 2. 4. de cont. tut. et util. act.
l. 3. 5. de magistr. conven.
l. 7. de cur. fur.
cit. l. 6. de tutel.
l. 5. de adm. et per. tut.
l. 1. de tut. et rat. distr.
l. 11. quod fals. tutor.
Ex lib. XXII. l. 16. 40. de nox. act.
l. 14. de cond. furt.
l. 11. 23. de oper. libert.
l. 54. de verb. obl.
l. 5. de duob. reis.
l. 56. de furt.
l. 4. si fam. furt. fec. dic.
cit. l. 54. de pact.
l. 7. de Publ. in rem act.
l. 38. de nox. act.
l. 10. de cond. furt.
l. 14. 23. 52. de furt.
Ex lib. XXIII. l. 13. de bon. poss. contr. tab.
l. 2. 4. 6. de legat. præst.
l. 3. de collat.
l. 7. de bon. poss. sec. tab
l. 2. si fam. furt. fec. dic.
l. 3. de collation.
cit. l. 3. de bon. poss. contr. tab.
l. 14. de furt.
Ex lib. XXIV. l. 2. de insp. vent.
l. 25. de vulg. et pupill. sub.
l. 5. de bon. poss. contr. tab.
l. 4. 7. de Carb. edic.
l. 8. de bon. poss. sec. tab.
cit. l. 3. 5. de Carb. edic.
Ex lib. XXV. l. 19. de her. vel act. vend.
l. 106. de cond. et dem.
l. 20. de bon. libert.
Ex lib. XXVI. l. 41. de acq. hered.
l. 11. 13. 21. de bon. libert.
l. 6. 8. si quid in fraud. patr.
cit. l. 40. 42. de acq. hered.
l. 1. si quid in fraud. patr.
Ex lib. XXVII. l. 15. de legib.
l. 2. de testam. mil.
l. 21. si quis om. caus. test.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 23. de bon. libert.
l. 2. si tab. testam. null. ext.
l. 1. 4. und. legit.
l. 3. und. cogn.
l. 15. de mort. caus. don.
cit. l. 20. de cond. et dem.
l. 1. de ventr. in poss. mitt.
l. 22. de bon. libert.
Ex lib. XXVIII. l. 1. quib. non comp. bon. poss.
l. 4. quis ord. in poss. serv.
Ex lib. XXIX. l. 13. de lib. et post.
l. 37. de hered. instit.
l. 26. de vulg. et pup.
l. 11. de cond. instit.
l. 16. de mort. caus. don.
l. 64. de divers. reg. jur.
cit. l. 5. de hered. instit.
Ex lib. XXX. l. 7. 16. 22. 38. 40. de hered. instit.
l. 19. 27. de vulg. et pup. sub.
l. 13. de cond. instit.
l. 43. de acq. hered.
cit. l. 8. de usufr. accr.
l. 39. de hered. instit.
l. 10. 18. de vulg. et pup. sub.
Ex lib. XXXI. l. 14. de auct. tut.
l. 22. si quis om. caus.
l. 18. de legat. 1.
l. 21. de cond. et dem.
cit. l. 6. de acq. hered.
l. 6. si quis omiss. caus.
l. 12. de manum. testam.
Ex lib. XXXII. l. 81. de legat. 1.
l. 9. de opt. leg.
l. 8. de adim. vel transf. leg.
l. 15. de manum. testam.
cit. l. 44. 80. de legat. 1.
l. 3. de liber. legat.
Ex lib. XXXIII. l. 6. 82. 84. de leg. 1.
l. 10. de liber. legat.
l. 17. de obl. et act.
cit. l. 75. de legat. 1.
l. 7. de liber. legat.
Ex lib. XXXIV. l. 28. de servit. præd. rust.
l. 76. 86. de legat. 1.
l. 59. de legat. 3.
l. 3. de dot. præleg.
l. 10. de opt. legat.
Ex lib. XXXV. l. 55. de pact.
l. 41. ex quib. caus. maj.
l. 34. de usufr.
l. 4. de usufr. accr.
l. 7. 17. quib. mod. ususfr. vel us. amit.
l. 6. de usufr. ear. rer.
l. 4. si ususfr. pet.
l. 22. de cond. et dem.
l. 16. quand. dies leg. ced.
cit. l. 12. 25. 70. de usufr.
l. 1. de usufr. accr.
Ex lib. XXXVI. l. 75. de judic.
l. 89. 91. de legat. 1.
l. 11. de opt. legat.
l. 11. de liber. legat.
l. 11. de reb. dub.
l. 17. quand. dies leg. ced.
l. 17. de legat. præst.
l. 16. de manum. testam.
l. 55. de verb. obl.
Ex lib. XXXVII. l. 2. de jur. codic.
l. 12. de pecul. legat.
l. 10. de adim. vel transf. leg.
l. 11. 18. quand. dies leg. ced.
Ex lib. XXXVIII. l. 6. ut in poss. leg.
cit. l. 13. de usufr.
l. 71. de legat. 1.
l. 52. de furt.
Ex lib. XXXIX. l. 33. de cond. indeb.
l. 3. de jur. codic.
l. 60. 92. 94. 96. de legat. 1.
l. 12. de liber. legat.
l. 23. 25. ad SC. Trebellian.
cit. l. 49. de legat. 1.
l. 1. de pen. legat.
Ex lib. XL. l. 34. de cond. indeb.
l. 86. ad leg. Falc.
l. 27. ad SC. Trebellian.
cit. l. 3. de liberat. leg.
l. 75. ad leg. Falc.
l. 17. ad SC. Treb.
l. 1. quand. appel. sit.
Ex lib. XLI. l. 14. commun. præd.
l. 6. 13. de oper. nov. nunc.
l. 4. de aq. cottid. et æst.
Ex lib. XLII. l. 12. qui testam. fac. poss.
l. 97. de legat. 1.
l. 4. 5. de manum. vind.
l. 17. de manum. testam.
l. 47. de fideicom. libert.
cit. l. 34. ad leg. Falc.
Ex lib. XLIII. l. 20. de probat.
l. 23. de cond. et dem.
l. 13. de statulib.
l. 6. ne quid in loc. pub.
l. 12. de fidejussor.
Ex lib. XLIV. l. 29. de pigner. act.
l. 37. de acq. rer. dom.
l. 38. de acquir. poss.
l. 33. de usurp. et usucap.
l. 7. pro empt.
l. 2. pro hered.
Ex lib. XLV. l. 41. de minor.
l. 35. de cond. indeb.
l. 61. de re judic.
l. 36. de injur.
Ex lib. XLVI. l. 6. de separat.
Ex lib. XLVII. l. 44. de acq. hered.
l. 17. de mort. caus. don.
l. 5. de cur. bon. dand.
l. 14. de fidejuss.
Ex lib. XLVIII. l. 8. si pars hered.
l. 42. ad leg. Aquil.
l. 21. de reb. cred.
l. 7. ne quid in loc. pub.
l. 17. de vi et vi arm.
cit. l. 2. si servit. vind.
l. 6. 4. de in diem addic. *al.* lib. LXXXVIII.
l. 2. sol. matr.
Ex lib. XLIX. l. 16. de servit.
l. 2. 14. de oper. nov. nunc.
l. 15. 17. quæ in fraud. cred.
l. 19. de precar.
l. 1. de Salvian. interd.
cit. l. 5. de oper. nov. nunc.
Ex lib. L. l. 12. de reb. dub.
l. 13. de exception.
cit. l. 40. de procur.
Ex lib. LI. l. 10. fin. regund.
l. 15. ad SC. Velleian.
l. 8. 10. 16. 25. de except. rei jud.
l. 15. de fidejussor.
Ex lib. LII. l. 98. de legat. 1.
l. 24. de oper. libert.
l. 56. de verb. obl.
l. 6. de duob. reis.
l. 1. 10. de stip. servor.
l. 33. de solution.
cit. l. 38. de verb. obl.
Ex lib. LIII. l. 57. de verb. obl.
l. 7. 16. de fidejuss.
Ex lib. LIV. l. 25. de act. empt.
l. 11. de adim. vel transf. leg.
l. 18. de obl. et act.
l. 58. de verb. obl.
l. 13. 34. de solution.
l. 17. de acceptil.
l. 65. de divers. reg. jur.
cit. l. 13. de acceptil.
Ex lib. LV. l. 20. de legib.
l. 13. si quis cantion.
l. 52. 55. de rei vind.
l. 24. de cond. et dem.
l. 4. 14. jud. sol.
Ex lib. LVI. l. 22. rat. rem hab.
Ex lib. LVII. l. 39. de evict.
Ex lib. LVIII. l. 40. 43. de evict.
l. 42. de damn. inf.
Ex lib. LIX. l. 10. de legib.
l. 6. 8. de suis et legit.
cit. l. 2. ad SC. Tertyl.
Ex lib. LX. l. 55. de hered. petit.
l. 2. de donat.
l. 18. de mort. caus. don.
l. 66. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXI. l. 87. ad leg. Falc.
Ex lib. LXII. l. 11. de rit. nupt.
l. 6. de divort.
l. 28. de vulg. et pup. sub.
l. 48. de fideicom. libert.
l. 22. de capt. et de postlim.
Ex lib. LXIII. l. 4. de jur. cod.
Ex lib. LXIV. l. 18. quod met. caus.
l. 42. de hered. instit.
l. 9. si quid in fraud. patr.
l. 5. qui et a quib. man.
Ex lib. LXV. l. 25. de oper. libert.
l. 24. de bon. libert.
Ex lib. LXVIII. l. 14. quod vi aut clam.
Ex lib. LXIX. l. 26. de stat. hom.
l. 25. de cond. et dem.
l. 23. de capt. et de postlim.
Ex lib. LXX. l. 26. de adoption.
l. 99. de legat. 1.
l. 19. quand. dies leg. ced.
Ex lib. LXXIII. l. 19. de oblig. et act.
Ex lib. LXXVII. l. 100. de legat. 1.
Ex lib. LXXVIII. l. 56. de rei vind.
l. 30. de vulg. et pup. sub.
l. 101. de leg. 1.
l. 10. de usu et usufr. leg.
l. 1. de his quæ pro non script.
Ex lib. LXXX. l. 19. de mort. caus. don.
l. 201. de verb. sign.
Ex lib. LXXXI. l. 102. de leg. 1.
l. 13. de liberat. legat.
l. 201. de verb. sign.
Ex lib. LXXXII. l. 26. de cond. et dem.
Ex lib. LXXXIII. l. 103. de leg. 1.
Ex lib. LXXXV. l. 27. de adopt.
Ex lib. LXXXVI. l. 47. 51. ad leg. Aquil.
l. 6. de leg. Rhod.
l. 5. ad leg. Jul. de adult.
l. 5. ad leg. Corn. de fals.
cit. l. 2. de nox. act.
l. 13. locat.
Ex lib. LXXXVII. l. 67. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXXXIX. l. 50. de verb. obl.
cit. l. 4. de in diem addict. *al.* est ex l. XI.
Ex lib. LXXXIX. l. 17. de fidejuss.
Ex lib. XC. l. 11. de legib.
l. 2. de compensat.
l. 18. de fidejuss.
l. 32. de legib.
Ex libris VI. ad Minicium Natalem.
Ex lib. I. l. 67. de usufr.
l. 105. de legat. 1.
l. 11. de usu et usufr. leg.
l. 1. de servit. legat.
l. 12. de opt. legat.
l. 30. de cond. et dem.
l. 27. de oper. libert.
Ex lib. II. l. 22. 34. de serv. præd. urb.
l. 31. de servit. præd. rust.
l. 8. de leg. Rhod.
l. 10. depos.
l. 39. de acq. poss.
l. 8. 10. pro empt.
l. 7. pro derelict.

P.R.C:A J:P.C.N.

l. 62. de verb. obl.
Ex lib. III. l. 39. de acq. rer. dom.
l. 21. de obl. et act.
l. 59. de furt.
l. 10. arb. furt. cæs.
Ex lib. IV. l. 22. de reb. cred.
l. 33. mand.
l. 29. de act. empt.
l. 32. locat.
l. 50. de ædil. edict.
l. 5. de aq. cottid. et æst.
l. 19. de fidejuss.
Ex lib. V. l. 76. de procur. et defens.
l. 49. de jur. dot.
l. 39. de don. int. vir. et ux.
l. 25. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 30. de liber. caus.
l. 23. rat. rem hab.
Ex lib. VI. l. 56. de pact.
l. 59. 61. de rei vind.
l. 18. si servit. vind.
l. 26. de usur.
l. 206. de verb. sign.
cit. l. 11. de act. empt.

Ex libris IV. ad Urseium Ferocem.

Ex lib. I. l. 35. de usufr.
l. 32. de vulg. et pupil. sub.
l. 45. de acq. hered.
l. 104. de legat. 1.
l. 63. de legat. 3.
l. 29. de cond. et dem.
l. 25. de bon. libert.
l. 20. de mort. caus. don.
l. 36. de solution.
Ex lib. II. l. 41. de nox. act.
l. 52. fam. erc.
l. 5. comm. divid.
l. 48. de jur. dot.
l. 32. de pact. dot.
l. 32. 59. sol. matr.
l. 8. de hered. instit.
l. 21. de mort. caus. don.
l. 6. de manum. vind.
l. 18. de manum. test.
l. 7. qui et a quib. man.
l. 61. de verb. obl.
l. 37. de solution.
Ex lib. III. l. 5. de cond. ob turp. caus.
l. 37. de cond. indeb.
l. 20. commod.
l. 32. mand.
l. 41. de contr. empt.
l. 13. de peric. et comm. rei vend.
l. 28. de act. empt.
l. 19. de manum. testam.
l. 35. de usurp. et usuc.
l. 9. pro empt.
l. 14. de stip. servor.
Ex lib. IV. l. 47. de procur. et defens.
l. 34. de nox. act.
l. 18. de interrog. in jur. fac.
l. 16. ad SC. Velleian.
l. 15. de exception.
l. 58. de furt.
l. 10. locat.

Ex Juliani libro singulari de ambiguitatibus.

l. 31. de vulg. et pup. sub.
l. 62. de legat. 3.
l. 13. de reb. dub.

Ex libris ad edictum.

l. 1. de his qui not. infam.
cit. *lib.* III. in l. 8. de neg. gest.
lib. IV. in l. 7. de dol.
l. 17. ex quib. caus. major.
lib. VII. in l. 17. de rei vind.
lib. X. in l. 9. de reb. cred.
lib. XI. in l. 3. commod.
lib. XII. in l. 3. 9. de SC. Maced.
l. 13. de pecul.
lib. XIII. in l. 24. mand.
lib. XV. in l. 4. de in diem addict.
l. 13. de act. empt.
l. 14. ad SC. Trebellian.
lib. XVI. in l. 25. de usufr.
lib. XX. in l. 8. de testam. tutel.
lib. XXX. in l. 23. de usufr.
l. 15. de hered. instit.
lib. XXXV. in l. 12. 23. de usufr.
lib. XXXVII. in l. 1. de dot. præleg.
lib. XXXIX. in l. 22. de furt.
lib. XLIII. in l. 21. de evict.
lib. XLVI. in l. 11. de minor.
lib. LXI. in l. 29. de usufr.
lib. LXXV. in l. 1. 5. de assign. libert.
lib. LXXXVI. in l. 2. de nox. act.

Citatur Julianus, non notato nomine librorum.

l. 2. de orig. jur.
l. 6. de his qui sui vel al. jur.
l. 15. de jurisdict.
l. 3. quod quisque jur.
l. 8. de in jus voc.
l. 11. qui satisd. cog.
l. 2. si ex nox. caus.
l. 4. 10. si quis caut.
l. 4. 7. 10. 15. 21. 25. 28. 30. 34. de pact.
l. 8. 27. 31. 37. 39. 40. 45. 76. de procur.
l. 10. 13. de neg. gest.
l. 12. 14. quod met. caus.
l. 19. 20. de dol.
l. 33. de minor.
l. 9. 11. 27. 32. 35. de recept.
l. 16. 17. 18. 24. 36. de judic.
l. 13. 30. 31. 33. 34. 35. 36. 41. de hered. pet.
l. 21. 33. 62. de rei vind.
l. 11. de Publ. in rem act.
l. 15. 33. de usufr.
l. 5. de usufr. accr.
l. 1. quand. dies ususfr. leg. ced.
l. 5. 13. quib. mod. ususfr. amitt.
l. 5. de usufr. car. rer.
l. 5. de oper. servor.
l. 9. si servit. vind.
l. 5. 11. 15. 21. 23. 27. ad l. Aquil.
l. 2. 24. 31. de nox. act.
l. 16. 44. fam. erc.
l. 4. 6. 7. com. divid.
l. 3. 5. 9. 12. ad exhib.
l. 9. de interrog. in jur. fac.
l. 9. 11. de serv. corrupt.
l. 24. de relig. et sumpt. fun.
l. 9. 12. 18. 23. 29. 31. de reb. cred.
l. 13. 28. 42. de jurejur.
l. 14. de cond. caus. dat.
l. 2. de cond. ob turp. caus.
l. 6. 38. de cond. indeb.
l. 19. de cond. furt.
l. 2. de eo quod cert. loc.
l. 5. 7. de constit. pecun.
l. 13. 31. de pigner. act.
l. 1. de exerc. act.
l. 13. de instit. act.
l. 7. 9. 13. 18. 19. de SC. Maced.
l. 7. 27. 32. 47. 50. 57. de pecul.
l. 1. quand. de pecul.
l. 1. 13. de in rem ver.
l. 16. 19. ad SC. Velleian.
l. 10. de compensation.
l. 19. depos.
l. 8. 10. 22. 29. 33. 47. mand.
l. 47. 52. 63. 65. pro soc.
l. 45. de contr. empt.
l. 2. de in diem addict.
l. 3. de rescind. vend.
l. 8. de peric. et comm. rei vend.
l. 11. 43. 45. de act. empt.
l. 19. 41. locat.
l. 5. de præscr. verb.
l. 14. 21. de pignor.
l. 23. 29. 31. de ædil. edict.
l. 51. de evict.
l. 2. de except. rei vend.
l. 18. de probation.
l. 7. 9. de sponsal.
l. 12. 45. 51. de ritu nupt.
l. 5. 20. 41. 78. de jur. dot.
l. 11. 17. 19. 21. 28. 32. de don. int. vir. et ux.
l. 11. de divort.
l. 22. sol. matr.
l. 17. de act. rer. amot.
l. 1. 3. de agnosc. et alend. lib.
l. 1. si mul. vent. nom.
l. 3. de tutel.
l. 9. 23. de adm. et per. tut.
l. 6. quod fals. tut.
l. 1. de magistr. conven.
l. 10. de cur. fur.
l. 3. 6. 9. 29. de lib. et posth.
l. 5. de injust. rupt.
l. 1. 3. 4. 6. 20. 72. 76. de her. inst.
l. 2. 6. 48. de vulg.
l. 4. 16. de cond. instit.
l. 17. de testam. mil.
l. 20. 21. 26. 30. 74. de acq. hered.
l. 26. si quis omiss. caus.
l. 20. de jur. codic.
l. 10. 11. 34. 39. 68. 75. de legat. 1
l. 11. 53. 60. 61. 65. de legat. 2.
l. 5. 6. 94. de legat. 3.
l. 2. de dot. præleg.
l. 6. 8. 21. de pecul. legat.
l. 1. 5. de liberat. legat.
l. 3. de adim. vel transfer. leg.
l. 5. de reb. dub.
l. 7. 45. 62. 64. 86. de cond. et dem.
l. 1. 30. 32. ad leg. Falc.
l. 1. si cui plus quam per leg. Falc.
l. 1. 3. 6. 9. 11. 16. 63. ad SC. Trebel.
l. 6. 12. 14. quand. dies leg. ced.
l. 5. ut in poss. legat.
l. 5. de legat. præstand.
l. 1. 2. de collation.
l. 1. 3. de conjung. cum em. lib.
l. 1. 3. 6. de Carbon. edict.
l. 2. 5. 11. de bonor. poss. sec. tab.
l. 1. si a parent. quis man.
l. 6. 16. 17. de jur. patron.
l. 22. 37. de oper. libert.
l. 10. 16. 37. 43. 47. de bon. libert.
l. 8. de assig. libert.
l. 1. de success. edict.
l. 1. de suis et legit.
l. 1. ad SC. Tertyllian.
l. 7. 9. 10. 13. 15. 18. 40. de damn. inf.
l. 4. 11. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 8. 12. 31. 37. de mort. caus. don.
l. 13. 40. 57. 61. de manum. testam.
l. 20. de fideicom. libert.
l. 2. 4. 20. 22. 27. 31. de statulib.
l. 6. 15. 21. 24. 30. 31. qui et a quib.
l. 10. de liberal. caus.
l. 23. 33. 57. de acq. rer. dom.
l. 1. 43. de acq. possess.
l. 8. 15. 31. de usurp. et usuc.
l. 2. pro empt.
l. 1. pro don.
l. 2. pro derelict.
l. 1. pro dot.
l. 38. de re judic.
l. 3. de confess.
l. 3. quib. ex caus. in poss. eat.
l. 6. de reb. auct. jud. poss.
l. 6. 10. quæ in fraud. cred.
l. 1. ne vis fiat ei qui in poss. miss.
l. 1. 3. 19. de vi et vi arm.
l. 1. 3. de itin. act. priv.
l. 7. 11. 13. quod vi aut clam.
l. 1. de remiss.
l. 6. de precar.

P.R.C:A.J:P C.N.

l. 1. de liber. exhib.
l. 7. 9. 11. de except. rei jud.
l. 4. 7. de dol. mal. except.
l. 5. de obl. et act.
l. 2. 91. 131. de verb. obl.
l. 12. 15. de duob. reis.
l. 7. 9. 11. 18. 21. 28. de stip. serv.
l. 5. 8. 34. 37. de fidejuss.
l. 38. 58. 59. 98. 103. de solution.
l. 2. de prætor. stipul.
l. 7. judic. sol.
l. 12. 14. 17. 19. 24. 53. 66. 68. rat. rem hab.
l. 1. 5. 17. de injur.
l. 43. ad l. Jul. de adult.
l. 14. 22. ad l. Corn. de fals.
l. 3. 35. de jure fisci.
l. 12. de captiv. et postl.
l. 7. de admin. rer. ad civit. pert.
l. 9. 25. 77. 142. de verb. signif.

In Codice citatur.

l. 1. de vet. jure enucl.
l. 24. de neg. gest. act.
l. 15. de usufr.
l. 10. de cond. ind.
l. 5. de bon. quæ lib.
l. 1. de comm. serv. manum.

In Instit.

§. 6. de Nupt.
§. 5. de susp. tut. vel cur.
§. 9. 16. 18. 20. de legatis.
§. 2. de assign. libert.
§. 3. de obligat. quæ quasi ex del. nasc.

In Novell.

Novell. 87. in princ.

II. *Plautius.*

l. 61. de procurat.
l. 44. de cond. et demonstr.
l. 22. de damn. infect.

III. *P. Juventius Celsus.*

Ex Libr. XXXIX. Digest.

Ex lib. I. l. 33. de pact.
l. 9. de probation.
l. 47. de don. int. vir. et ux.
l. 25. de novation.
cit. l. 27. ad municip.
Ex lib. II. l. 28. de minor.
l. 37. de recept.
l. 51. de acq. rer. dom.
cit. l. 3. de minor.
l. 26. ex quib. caus. maj.
l. 17. 21. de recept.
Ex lib. III. l. 17. de off. præsid.
l. 12. de transact.
l. 38. de rei vind.
l. 16. de cond. caus. dat.
l. 39. de re judic.
l. 51. de oblig. et act.
l. 26. de novation.
Ex lib. IV. l. 45. de hered. petit.
l. 13. 18. de hered. petit.
Ex lib. V. l. 4. de legib.
l. 9. de servit.
l. 6. quemad. servit. am.
l. 32. de reb. cred.
l. 11. de re judic.
l. 86. de verb. sign.
l. 9. de interrog. in jur. fac.
l. 3. de don. int. vir. et ux.
Ex lib. VI. l. 42. de reb. cred.
l. 47. 48. de cond. indeb.
l. 6. de pecul.
l. 17. de probation.
l. 15. de legat. 2.
l. 13. de re jud.
cit. l. 26. de cond. indeb.
l. 5. commod.
l. 5. de pecul.
l. 67. de verb. obl.
Ex lib. VII. l. 48. mand.
l. 11. de precar.
l. 184. de divers. reg. jur.
cit. l. 6. 16. mand.
l. 52. 58. pro soc.
Ex lib. VIII. l. 59. de contr. empt.
l. 28. de act. empt.
l. 2. de præscr. verb.
l. 185. de divers. reg. jur.
cit. l. 13. de in diem addic.
l. 13. de act. empt.
l. 9. locat.
Ex lib. IX. l. 24. de legib.
l. 48. de donat. int. vir. et ux.
l. 79. de legat. lib. 3.
cit. l. 4. de hered. vel act. vend.
Ex lib. X. l. 6. de collation.
cit. l. 7. de jur. dot.
l. 5. de donat. int. vir. et ux.
Ex lib. XI. l. 32. depos.
l. 11. de probation.
l. 60. de jur. dot.
l. 11. de tutor. et cur. dat.
l. 7. de magistr. conven.
cit. l. 9. de hered. instit.
Ex lib. XII. l. 15. de cond. furt.
l. 30. de oper. libert.
l. 67. de furt.
l. 188. de divers. reg. jur.
cit. l. 1. de oper. nov. nunc.
l. 1. qui et a quib. man.
l. 14. 43. de furt.
Ex lib. XIII. l. 7. de collation.
l. 189. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIV. l. 50. ad leg. Falc.
Ex lib. XV. l. 75. pro soc.
l. 22. de rit. nupt.
l. 27. qui testam. fac. poss.
l. 43. de legat. 3.
l. 6. de censib.
cit. l. 3. de donat. int. vir. et uxor.
l. 51. de hered. instit.
l. 6. de acq. hered.
Ex lib. XVI. l. 24. 26. 59. de hered. instit.
l. 21. de cond. instit.
l. 25. si quis omiss. caus.
l. 16. de legat. 2.
l. 187. de divers. reg. jur.
cit. l. 2. 17. de hered. instit.
l. 6. si quis omiss. caus.
Ex lib. XVII. l. 5. de legib.

l. 12. de probation.
l. 63. de legat. 1.
l. 18. de legat. 2.
l. 53. ad leg. Falc.
l. 188. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVIII. l. 49. de rei. vind.
l. 2. de usufr.
l. 10. de servit.
l. 19. de legat. 2.
l. 14. de usu et usufr. leg.
l. 88. de verb. sign.
cit. l. 7. 9. de usufr.
l. 1. de usufruct. accr.
l. 5. de usufr. ear. rer.
l. 3. 11. de usu et habit.
Ex lib. XIX. l. 58. de jur. dot.
l. 20. de legat. 2.
l. 13. 25. de pecul. legat.
l. 7. de supell. legat.
l. 3. de aur. arg. mund. leg.
l. 93. de verb. sign.
cit. l. 12. de instr. vel instr. leg.
l. 19. de aur. arg. mund. leg.
Ex lib. XX. l. 18. de jur. codic.
l. 21. de legat. 2.
l. 32. ad SC. Trebellian.
l. 87. de solution.
l. 94. de verb. sign.
cit. l. 13. de usufr.
l. 1. 2. de dot. præl.
l. 33. ad SC. Trebellian.
Ex lib. XXI. l. 22. de legat. 2.
l. 2. ad SC. Trebellian.
Ex lib. XXII. l. 17. de adim. vel transfer. leg.
l. 25. de reb. dub.
l. 49. de cond. et dem.
l. 23. de statulib.
Ex lib. XXIII. l. 39. de legib.
l. 12. quemadm. serv. amitt.
l. 18. de acq. poss.
cit. l. 24. de fideicom. libert.
Ex lib. XXIV. l. 3. de cur. bon. dand.
l. 69. de solution.
l. 190. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXV. l. 2. de eo qui pro tutor.
l. 13. de re judic.
l. 7. de itin. act. priv.
l. 18. quod vi aut clam.
l. 12. de precar.
l. 6. de censib. *al.* est ex lib. XV.
l. 96. 153. de verb. signif.
Ex lib. XXVI. l. 17. de legib.
l. 26. de reb. dub.
l. 97. de verb. obl.
l. 70. de solution.
Ex lib. XXVII. l. 31. de judic.
l. 11 de servit. præd. rust.
l. 12. de act. empt.
l. 10. 62. de evict.
l. 71. de solution.
Ex lib. XXVIII. l. 5. de adoption.
l. 7. de suis et legit.
l. 21. de donation.
Ex lib. XXIX. l. 18. de legib.
l. 19. de stat. hom.
l. 60. de hered. instit.
l. 19. de manum. vind.
Ex lib. XXX. l. 13. de probation.
l. 23. de rit. nupt.
Ex lib. XXXII. l. 97. de verb. signif.
cit. l. 29. de usufr.
Ex lib. XXXIII. l. 19. de legib.
l. 191. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXXIV. l. 27. de leg. 2.
Ex lib. XXXV. l. 80. de legat. 3.
l. 1. de Regul. Catonian.
Ex lib. XXXVI. l. 29. de leg. 2.
Ex lib. XXXVII. l. 30. de legat. 2.
l. 11. de custod. et exhib. reor.
l. 21. de pœn.
Ex lib. XXXVIII. l. 50. mand.
l. 99. de verb. obl.
l. 193. de divers. reg. jur.
cit. l. 72. de verb. oblig.
Ex lib. XXXIX. l. 7. de adoption.
l. 3. ne quid in loc. publ.
l. 98. de verb. sign.
cit. l. 3. de minor.
Cit. libro XII. Quæst. l. 9. de hered. instit.
Lib. XIX. in l. 19. de aur. arg. mund. leg.
Cit. libr. VII. comment. in l. 19. de aur. arg. mund. leg.
Celsus citatur notato tantum numero librorum.
Lib. 4. l. 7. de SC. Maced.
Lib. 6. l. 3. de pecul.
Lib. 12. l. 15. de oper. libert.
Lib. 15. l. 2. de statulib.
Lib. 18. l. 3. de usufr. accresc.
Lib. 20. l. 51. de pact.
Lib. 34. l. 27. de usurp. et usuc.
Citatur Celsus non notato nomine librorum.
l. 1. de justit. et jur.
l. 2. de orig. jur.
l. 8. de in jus. voc.
l. 3. si quis in jus voc. non ier.
l. 29. de pact.
l. 4. de his qui not. infam.
l. 10. de negot. gest.
l. 23. de recept.
l. 2. 61. de judic.
l. 16. de hered. petit.
l. 19. si servit. vind.
l. 7. 11. 13. 19. 21. 27. 49. ad leg. Aquil.
l. 2. de noxal. act.
l. 18. fam. erc.
l. 5. ad exhib.

P.R.C.A.J.P.C.N.

l. 11. de interr. in jur. fac.
l. 20. 22. de relig. et sumpt.
l. 1. de reb. cred.
l. 3. de cond. caus. dat.
l. 4. 6. de cond. ob turp. caus.
l. 6. 17. 19. de cond. indeb
l. 2. 3. de cond. tritic.
l. 18. de constit. pecun.
l. 7. 13. commod.
l. 4. quod cum eo.
l. 7. de pecul.
l. 1. deposit.
l. 47. pro soc.
l. 6. de contr. empt.
l. 14. de pignor.
l. 29. de eviction.
l. 1. de except. rei vend.
l. 10. de pact. dotal.
l. 28. de don. int. vir. et uxor.
l. 21. sol. matr.
l. 3. de tutel.
l. 12. de tutor. et curat. dat.
l. 27. de hered. instit.
l. 2. de cond. instit.
l. 14. de legat. 1
l. 30. de legat. 2.
l. 65. de legat. 3.
l. 3. de trit. vin. vel ol. legat.
l. 12. de instr. vel instr. legat.
l. 6. de pecul. legat.

l. 19. de aur. arg. mund. leg.
l. 2. de liberat. legat.
l. 30. ad leg. Falc.
l. 12. quand. dies legat. ced.
l. 7. de oper. libert.
l. 9. 15. de damn. infect.
l. 6. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 29. de statulib.
l. 30. de acq. rer. dom.
l. 34. de acq. possess.
l. 2. pro empt.
l. 4. de re judic.
l. 7. quib. ex caus. in poss. eat.
l. 2. de curat. bon. dand.
l. 1. de flaminib
l. 7. quod vi aut clam.
l. 8. de precar.
l. 11. de except. rei jud.
l. 4. de dol. mal. except.
l. 14. 81. 91. de verb. obl.
l. 38. de stipul. servor.
l. 8. de novation.
l. 98. de solution.
l. 7. 14. 25. 50. de furt.
l. 3. de incend. ruin. nauf.
l. 2. de sepulc. viol.
l. 1. ad municip.
l. 13. de divers. reg. jur.

In Codice citatur.

l. 10. de cond. ind.
l. 10. qui test. fac. poss.

In Institut.

§. 12. I. de legat.

T. AUREL. ANTONINUS PIUS imperat ann. XXII. mens. VII. dies XXVI.

892	1	139	T. Antoninus Pius A. II.	Brutius Præsens
893	2	140	T. Antoninus Pius A. III.	M. Ælius Aurelius Cæsar
894	3	141	M. Peducæus Syloga Priscinus	T. Hœnius Severus
895	4	142	Cuspius Rufinus	L. Statius Quadratus
896	5	143	Torquatus	T. Claud. Atticus Herodes
897	6	144	Lollianus Avitus	C. Gavius Maximus
898	7	145	T. Antoninus Pius A. IV.	Ælius Aurelius Cæsar II.
899	8	146	Sextus Erucius Clarus II.	Cn. Claudius Severus
			l. 1. C. de impub. et al. substitut.	
900	9	147	Largus	Messalinus
			l. 1 C. adversus cred.	
901	10	148	Lucius Torquatus III.	C. Julianus Vetus
902	11	149	Serg. Scipio Orfitus	Q. Nonius Priscus
903	12	150	Gallicanus	Vetus
			l. 1. C. de procuratoribus.	
904	13	151	Quintilius Condianus	Quintilius Maximus
905	14	152	M. V. Acilius Glabrio	M. Valerius Homullus
906	15	153	C. Bruttius Præsens	A. Junius Rufinus
907	16	154	L. Ælius Aurelius Commodus	T. Sextius Lateranus
908	17	155	C. Julius Severus	M. Rufinus Sabinianus
			l. 1. C. de edendo.	
909	18	156	M. Cejonius Silvanus.	C. Serius Augurinus
910	19	157	Barbarus	Regulus
911	20	158	Tertullus	Claudius Sacerdos

His Consulibus factum est SCtum Tertullianum. Non contrariatur §. 2. I. de SCto Tertull. qui illud D. Hadriani temporibus factum esse asserit. Antoninus Pius enim adoptionis jure Hadrianus dictus est.

912	21	159	Plautus Quintillus	Statius Priscus

His Coss. de Adulteriis lex renovatur, ne maritus adulterii accusare posset uxorem, si impudicam ipse vitam ageret.

913	22	160	T. Clodius Vibius Varus	App. Annius Atilius Bradua
914	23	161	M. Aurelius Cæsar III.	Lucius Aurelius Commodus

Mors Pii Antonini. Inducta ab hoc Imperatore quarta bonorum arrogatoris danda arrogato, quæ idcirco Quarta sive quadrans D. Pii dicitur.

Constitutiones Codici insertæ ex subscriptione dubiæ.

l. 1. C. de usur.
l. 1. C. de hered. instituend.
l. 1. C. de impub. et al. substit.
conf. §. 2. I. de vulg. substit.
l. 1. C. de legatis.
l. 54. C. ut in possess. legat.
l. 1. C. de pœnis.

In Digestis autem hujus Imperatoris mentio fit.

l. 8. de statu hom.
l. 13. de officio præsid.
l. 3. de offic. proc. Cæs.
l. 10. de pact.
l. 8. de postul.
l. 3. §. 1. de negot. gest.
l. 2. de judic.
l. 5. 7. de petit. hered.
l. 12. de Publ. in rem act.
l. 16. de servit. præd. urb.
l. 2. fam. ercisc.
l. 3. 5. de servis fugit.
l. 5. de jurejur.
l. 3. de condict. ind.
l. 2. 4. ad SC. Vellej.
l. 32. de usur.
l. 59. de ritu nupt.
l. 1. de legit. tutor.
l. 2. 12. de tutor. et curat. datis ab his.
l. 2. de admin. et per. tut.
l. 6. §. 1. §. 3. de excus. tut.
l. 4. de vulg. et pupill.
l. 85. de acq. hered.
l. 77. de leg. 1.
l. 11. de leg. 3.
l. 3. de aliment. et cib. leg.
l. 17. de reb. dub.
l. 3. de reg. Cat.
l. 3. de his, quibus ut indignis.

l. 5. §. 1. eod.
l. 47. 49. de cond. et demonst.
l. 2. ad SCt. Trebell.
l. 31. 35. 55. §. 2. eod.
l. 7. de leg. præst.
l. 3. de Carbon. ed.
l. 16. §. 9. de public. et vectigal.
l. 26. de manum. test.
l. 30. 42. 51. de fideicomm. libert.
l. 15. de re jud.
l. 7. §. 19. quib. ex caus. in poss. eatur.
l. 1. de separat.
l. 4. de incend. ruin. nauf.
l. 3. de cust. et exhib. reor.
l. 38. ad l. Jul. de adult.
l. 6. ad l. Jul. de vi priv.
l. 1. ad l. Cornel. de sicar.
l. 31. ad l. Cornel. de fals.
l. 1. 9. 10. 15. de quæstion.
l. 7. de bon. damn.
l. 3. de bon. eor. qui ante sent.
l. 2. de interdict. et releg.
l. 1. 5. 14. de appellat.
l. 1. §. 2. l. 2. §. 15. l. 3. §. 4. l. 13. §. 7. l. 22. §. 2. de jure fisci.
l. 13. de re milit.
l. 11. ad l. municip.
l. 11. de muner. et honor.
l. 5. de jure imm.
l. 4. de legat.
l. 15. de pollicitat.
l. 4. de var. et extraord. cognit.
l. 5. de censib.
l. 240. de verb. signif.
l. 29. de reg. jur.
§. 1. I. de vulg. subst.

P.R.C:A.J:P.C.N.

JCTI QUI SUB HOC IMPERATORE FLORUERUNT.

I. *Vindius Verus.*
l. 2. si ex nox. caus. ag.
l. 7. de pact.
l. 5. de judic.
l. 32. ad L. Falcid.
II. *Ulpius Marcellus.*
l. 10. de cond. indeb.
l. 1. C. de comm. serv. manum.
§. 5. I. de usu et habitat.
III. *Arrianus.*
l. 11. de hered. petit.
l. 19. de hered. instituend.
l. 5. de grad. et affin.
l. 1. quor. legat.
l. 47. de oblig. et act.
IV. *Tertullianus.*
l. 7. de curat. furios.

914 | 1 | 161 Imperatores CC. M. AURELIUS ANTONINUS PHILOSOPHUS et L. ÆLIUS AURELIUS VERUS ANTONINUS DIVI FRATRES. AA. simul imperarunt.
l. 2. C. de alend. lib. ac parent.
l. 2. C. de procurat.

915 | 2 | 162 Junius Rusticus — C. Vettius Aquilinus
l. 2. C. de alend. lib. ac parent.

916 | 3 | 163 L. Ælianus — Pastor

917 | 4 | 164 M. Pompejus Macrinus — P. Juventius Celsus
l. 3. ff. de his quæ in test. delent.

918 | 5 | 165 L. Arrius Pudens — M. Gavius Orfitus

919 | 6 | 166 Q. Servilius Pudens — L. Fufidius Pollio

920 | 7 | 167 Imp. Lucius Aurel. Verus III. — Quadratus

921 | 8 | 168 T. Junius Montanus — L. Vettius Paullus

Factum est hoc tempore SCtum Apronianum, cujus mentio fit in l. 26. ff. ad SC. Trebell.

922 | 9 | 169 Q. Sosius Priscus — P. Cælius Apollinaris
l. 1. C. de necess. serv. hered. inst.

Moritur Verus Antoninus. Solus DIVUS MARCUS.

923 | 10 | 170 M. Cornelius Cethegus — C. Erucius Clarus
l. 1. C. de petit. hereditat. *Inscriptio hujus legis vitiosa notetur. Legendum, Imp. M. Aurelius Antoninus.*

924 | 11 | 171 Septimius Severus II. — L. Alfidius Herennianus

925 | 12 | 172 Maximus — Orfitus

926 | 13 | 173 M. Aurelius Severus II. — T. Claudius Pompejanus

927 | 14 | 174 Gallus — Flaccus

928 | 15 | 175 Calpurnius Piso — M. Salvius Julianus

929 | 16 | 176 T. Vitrasius Pollio II. — M. Flavius Aper II.

930 | 17 | 177 L. Aurelius Commodus — Quintillus

M. AURELIUS Pater Aurelium *Commodum* filium creat Augustum et in imperii consortium assumit.

931 | 18 | 178 Julianus Rufus — Gavius Orfitus

His Consulibus factum est Senatusconsultum Orfitianum.

932 | 19 | 179 L. Aurelius Commodus Aug. II. — T. Annius Aurelius Verus II.

933 | 20 | 180 L. Fulvius Bruttius Præsens II. — Sex. Quint. Condianus.

Moritur Marcus.

CONSTITUTIONES DIVORUM FRATRUM IN PANDECTIS.

l. 13. 14. de offic. præsid.
l. 18. de inoffic. test.
l. 39. de relig. et sumpt. fun.
l. 8. Mandati.
l. 9. Locati.
l. 29. de probat.
l. 58. de ritu nupt.
l. 24. de tut. et curat. dat.
l. 6. §. 4. de excus. tut.
l. 7. eod.
l. 29. de milit. test.
l. 11. de leg. 3.
l. 17. de jure patron.
l. 1. de suis et legit. hered.
l. 16. de public. et vect.
l. 26. de manum. testam.
l. 30. de fideicomm. libert.
l. 27. de liber. caus.
l. 15. de privileg. cred.
l. 4. de curat. bon. dand.
l. 19. de accusat.
l. 9. ad l. Pomp. de parr.
l. 31. ad l. Cornel. de fals.
l. 1. 16. de quæst.
l. 27. 33. de pœn.
l. 7. de interdict. et releg.
l. 1. 14. §. 2. de appellat.
l. 1. An per al. caus. appell.
l. 1. eum, qui appell. in prov. def.
l. 2. 3. 13. de jure fisci.
l. 3. §. 2. de decur.
l. 6. de muner. et honor.
l. 5. de jure immun.
l. 4. de legat.
l. 8. de pollicitat.

CONSTITUTIONES MARCI ANTONINI

l. 2. de off. jur.
l. 1. 2. 7. de feriis.
l. 10. 46. de pact.
l. 8. de transact.
l. 7. 13. de eo quod metus causa.
l. 11. de minor.
l. 25. de petit. hered.
l. 52. pro socio.
l. 17. de usufr.
l. 16. de ritu nupt.
l. 3. §. fin. de legit. tut.
l. 29. de tutor. et cur. datis ab his.
l. 1. §. 1. de adm. et per. tut.
l. 8. 13. de excus. tut.
l. 14. l. 44. eod. tit.
l. 51. 84. de hered. instituend.
l. 3. in fin. de mil. test.
l. 11. de leg. 3.

ORATIONUM hujus Imperatoris fit mentio.

l. 60. de ritu nupt.
l. 16. de ritu nupt.
l. 16. de sponsal.
l. pen. ad SC. Tertull. et Orfit.
l. 22. §. 3. de inoff. test.
l. 8. de transact.
l. 7. de feriis.
l. 1. §. 1. ne de stat. def.

CONSTITUTIONES in quibus MARCI ANTONINI et AURELII COMMODI mentio fit.

l. 21. de reb. dub.
l. 5. de his quib. ut indign.
l. 11. ad L. Falcid.
l. 54. 74. ad SC. Trebell.
l. 9. de collat. dot.
l. 3. de suis et legit. hered.
l. 20. de manum. vind.
l. 1. de manum. quæ serv. ad univers. pertin.
l. 50. de man. test.
l. 4. de fideicommiss. libert.
l. 30. §. 17. eod.
l. 1. l. 6. qui sine manum. ad libert. perv.
l. 17. qui et a quib. man.
l. 38. de liber. caus.
l. 1. §. 3. ne de statu defunct.
l. 2. de collus. deteg.
l. 10. quæ in fraud. cred.
l. 4. ad L. Cornel. de fals.
l. 17. de quæstion.
l. 1. quando appell. sit.
l. 7. de jure fisci.
l. 11. de muner. et honor.
l. 6. de oper. publ.
l. 226. de verb. signif.
§. 1. §. 6. I. de excusat. tut.
§. fin. I. de usucap.
§. 1. I. de eo cui libert. caus.

JCTI QUI HOC ÆVO FLORUERUNT.

I. *Papirius Fronto.*
l. 220. de V. S.
l. 114. §. 5. ff. de leg. 2.
II. *Paconius.*
l. 3. si a par. quis man.
III. *Puteolanus.*
l. 12. ff. de pactis
IV. *T. Cajus.*
Ex Caji libr. XXXII. ad Edict. prov.
Ex lib. I. l. 8. 11. de jurisd.
l. 4. quod quisq. jur. in al.
l. 3. 5. qui satisd. cog.
l. 1. si quis caution.
l. 10. de edend.
l. 18. 20. 28. 30. de pact.
l. 2. de postuland.
l. 3. de his qui not. inf.
l. 4. de judic.
l. 6. de damn. inf.
l. 3. de exception.
l. 29. ad municip.
l. 11. de verb. sign.
l. 107. de divers. reg. jur.

P.R.C:A.J.P.C.N.

Ex lib. II. l. 8. de judic.
l. 1. de nox. act.
l. 111. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 7. de postul.
l. 18. de his qui not. inf.
l. 9. 12. 21. 34. 46. 48. de procur.
l. 1. quod cujuscunq. univers.
l. 2. 22. de neg. gest.
l. 5. de interr. in jur. fac.
l. 41. mand.
l. 13. de curat. furios.
l. 39. de obl. et act.
l. 16. de verb. sign.
l. 113. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 4. 6. de calumniat.
l. 6. 10. 19. quod met. caus.
l. 6. 8. 23. 26. 28. de dol. mal.
l. 12. 15. 25. 27. de minor.
l. 1. 8. de cap. minut.
l. 25. ex quib. caus. major.
l. 1. 3. 7. de alien. jud. mut. caus.
l. 28. de constit. pecun.
l. 26. de act. rer. amot.
l. 10. quod fals. tutor. auct.
l. 9. de usurp. et usuc.
l. 22. de verb. signif.
Ex lib. V. l. 1. 9. qui satisd. cog.
l. 6. 20. 35. de recept.
l. 2. 5. naut. caup. stab.
l. 1. 21. 27. de jurejur.
l. 40. locat.
l. 30. de fidejussor.
l. 53. de solution.
l. 122. 125. de divers. reg. jur.
Ex lib. VI. l. 4. si ex nox. caus. ag.
l. 1. 3. 10. 15. 17. 21. 35. 39. 41. de hered. petit.
l. 2. si pars hered. pet.
l. 2. de possessor. hered. pet.
l. 2. 7. de his qui effud. vel dejec.
l. 15. 23. 25. 27. 29. de nox. act.
l. 15. de serv. corrupt.
l. 1. pro empt.
l. 24. de verb. sign.
Ex lib. VII. l. 13. de judic.
l. 18. 20. 24. 28. 30. 36. 40. 76. de rei vind.
l. 8. 13. de publ. in rem act.
l. 6. 39. 45. 74. de usufr.
l. 5. de usufr. accresc.
l. 19. 30. quib. mod. usus vel ususfr. am.
l. 2. 7. de usufr ear. rer.
l. 3. de oper. servor.
l. 1. 13. de usu et habit.
l. 5. de servit.
l. 2. 6. 8. de servit. præd. urb.
l. 8. de servit. præd. rust.
l. 3. com. præd.
l. 1. 3. quemadm. serv. amitt.
l. 3. si quadr. paup. fec.
l. 2. 4. 8. 32. ad l. Aquil.

l. 20. de noxal. act.
l. 3. fin. regund.
l. 1. 3. 5. 17. 19. 26. 28. fam. ercisc.
l. 2. 11. com. dividund.
l. 49. de evict.
l. 7. testam. quemad. aper.
l. 43. 45. de acq. rer. dom.
l. 30. de verb. sign.
l. 132. de divers. reg. jur.
Ex lib. VIII. l. 1. 3. de grad. et affin.
l. 31. de mort. caus. don.
l. 74. de verb. obl.
l. 26. de fidejussor.
l. 133. de divers. reg. jur.
Ex lib. IX. l. 4. de cond. tritic.
l. 1. 3. de eo quod cert. loc.
l. 18. commod.
l. 10. 12. de pigner. act.
l. 2. de exercit. act.
l. 2. 8. 10. de instit. act.
l. 11. de tribut. act.
l. 1. quod cum eo.
l. 13. de SC. Maced.
l. 10. 27. 29. de pecul.
l. 4. 12. de in rem vers.
l. 5. 13. ad SC. Velleian.
l. 5. 8. de compensat.
l. 14. depos.
l. 27. mand.
l. 9. de pignor.
l. 2. quib. mod. pig. vel hyp. sol.
l. 5. de curat. fur.
l. 42. de divers. reg. jur.
Ex lib. X. l. 13. mand.
l. 2. 22. 24. 66. 68. pro soc.
l. 35. de contr. empt.
l. 12. 15. de hered. vel act. vend.
l. 9. de per. et com. rei ven.
l. 6. 25. 34. loc.
l. 22. de præscr. verb.
l. 6. de evict.
l. 49. de furt.
l. 46. de divers. reg. jur.
Ex lib. XI. l. 8. de sponsal.
l. 17. 53. 55. de ritu nupt.
l. 42. de jur. dot.
l. 15. de pact. dot.
l. 4. de fund. dot.
l. 6. 8. 10. 30. 42. 61. de don. int. vir. et ux.
l. 2. de divort.
l. 27. sol. matr.
l. 32. de acq. rer. dom.
Ex lib. XII. l. 16. de tutel.
l. 1. de testam. tutel.
l. 9. de legit. tutor.
l. 5. de tutor. et cur. dat.
l. 13. de adm. et per. tut.
l. 9. de auct. et consen. tut.
l. 14. de tutel. et rat. distr.
Ex libr. XIII. l. 13. de nox. act.
l. 11. ut leg. seu fideic. ser. caus. cav.
l. 13. de publican. et vect.
l. 2. 8. 51. 54. de furt.
l. 2. si is qui testam. lib. esse juss.
l. 9. arb. fur. cæs.
l. 34. de injur.

Ex libr. XIV. l. 11. de bon. possess.
l. 7. 9. 12. de bon. poss. contr. tab.
l. 2. de dot. collat.
l. 5. de vent. in poss. mit.
l. 19. 22. de oper. libert.
Ex lib. XV. l. 11. de auct. et consens. tut.
l. 22. de vulg. et pup. sub.
l. 2. 17. de testam. mil.
l. 64. de legat. 1.
l. 2. si a par. quis manu.
l. 5. 7. de bon. libert.
l. 51. de diver. reg. jur.
Ex lib. XVI. l. 2. unde cogn.
l. 196. de verb. sign.
Ex libr. XVII. l. 6. de transact.
l. 56. de usufr.
l. 6. 8. qui testam. fac. poss.
l. 30. de lib. et post.
l. 31. de hered. instit.
l. 1. 3. testam. quemad. aper.
l. 13. 15. 17. 19. si quis om. causa test.
l. 9. 25. de SC. Silanian.
Ex lib. XVIII. l. 22. de cond. instit.
l. 66. 68. 70. de legat. 1.
l. 2. 4. de pecul. legat.
l. 18. de cond. et dem.
l. 73. 77. 79. 81. ad leg. Falc.
l. 57. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIX. l. 5. 7. 9. 13. 29. de relig. et sump. fun.
l. 20. de dam. inf.
Ex lib. XX. l. 26. de liberali caus.
Ex lib. XXI. l. 28. de reb. cred.
l. 20. de act. empt.
l. 2. de publ. et vectig.
l. 1. 5. de usurp. et usuc.
l. 5. vi bonor. rapt.
l. 2. 5. de incend. ruin. naufr.
l. 41. de verb. sig.
Ex lib. XXII. l. 50. de procurat.
l. 26. qui testam. fac. poss.
l. 12. 19. de injur.
l. 4. de leg. Fabia de plag.
l. 44. de verb. sign.
Ex lib. XXIII. l. 6. de jur. delib.
l. 57. de acq. hered.
l. 1. 3. 7. 13. de reb. auct. jud. poss.
l. 51. de verb. sig.
Ex lib. XXIV. l. 16. 21. de reb. auct. jud. poss.
l. 58. de verb. sign.
l. 147. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXV. l. 9. de acq. poss.
l. 2. de superficieb.
l. 3. de precar.
Ex lib. XXVI. l. 15. de acq. poss.
l. 5. quæ in fraud. cred.
l. 9. de precar.
l. 2. de migrand.
l. 62. de verb. sig.

l. 158. de divers. reg. jur
Ex lib. XXVII. l. 39. de dol. mal.
l. 16. ut leg. seu fideic. ser. caus. cav.
l. 6. rem pup. sal. for.
l. 7. jud. sol.
Ex lib. XXVIII. l. 53. de contr. empt.
l. 54. de evict.
l. 2. 29. 32. de dam. inf.
Ex lib. XXIX. l. 8. si quis caution.
l. 44. de rei vind.
Ex lib. XXX. l. 31. de jurejur.
l. 15. 17. de except. rei jud.
l. 6. de dol. mal. except.

Ex Libris XV. al. ad leg. Jul. et Papiam.

Ex lib. I. l. 17. de sponsal.
l. 29. de pœn.
Ex lib. II. l. 30. de rit. nupt.
Ex lib. III. l. 5. de vulg. et pup. sub.
l. 63. de cond. et demonst.
Ex lib. IV. l. 5. de re tab.
Ex lib. V. l. 8. de ann. legat.
l. 23. de reb. dub.
Ex lib. VI. l. 7. de censib.
Ex lib. VIII. l. 46. de rit. nupt.
l. 4. de bonor. poss.
l. 148. de verb. sig.
Ex lib. IX. l. 150. de verb. sig.
Ex lib. X. l. 13. de suis et legit. hered.
l. 55. de legat. lib. 2. *al.* ex lib. 12.
l. 149. 152. de verb. sign.
Ex lib. XI. l. 11. testam. quemadm. aper.
l. 14. de jur. fisc.
Ex lib. XII. l. 73. de hered. instit.
l. 55. de legat. 2.
l. 18. de manumissio.
Ex lib. XIII. l. 73. de hered. instit.
l. 69. de cond. et demonst.
l. 14. de suis et legit. hered.
l. 31. de statulib.
Ex lib. XIV. l. 53. de acq. hered.
l. 56. 58. de legat. 2.
Ex lib. XV. l. 10. de his quæ ut ind.

Lib. 10. ad Edict. Urb.

l. 5. de adim. vel transfer. leg.

Lib. VII. Aureorum.

Ex lib. I. l. 4. de mort. caus. don.
l. 7. de manu. vind.
l. 24. de manu. testam.
l. 10. qui et a quib. manu.
Ex lib. II. l. 5. de divis. rer.
l. 3. de usufr.
l. 11. de usu et habit.
l. 16. com. præd.
l. 2. 4. mand.
l. 72. pro soc.
l. 2. 15. de per. et com. rei vend.

P.R.C:A.J.P.C.N.

l. 2. locat.
l. 28. de usur.
l. 1. 3. 5. 7. 9. de acq. rer. dom.
l. 36. 38. de usurp. et usuc.
l. 1. de oblig. et action.
Ex lib. III. l. 4. 5. de oblig. et act.
l. 6. de extraord. cog.
Ex VI. ad L. XII. Tabb.
Ex lib. I. l. 1. de orig. jur.
l. 18. 20. 22. de in jus voc.
l. 6. si quis cantion.
l. 2. arb. fur. cæs.
l. 233. de verb. sig.
Ex lib. II. l. 234. de verb. sig.
Ex lib. III. l. 48. de pact.
l. 43. ad leg. Jul. de adult.
l. 235. de verb. sig.
Ex lib. IV. l. 13. fin. reg.
l. 9. de inc. ruin. naufr.
l. 4. de colleg. et corpor.
l. 236. de verb. sig.
Ex lib. V. l. 237. de verb. sig.
Ex lib. VI. l. 19. de usur.
l. 3. de litigios.
l. 238. de verb. sig.
l. 4. arb. fur. cæs.
Ex Libr. IV. Institut.
Ex lib. I. l. 9. de just. et jur.
l. 1. 3. 6. de stat. hom.
l. 1. 3. de his qui sui vel alien. jur.
l. 2. 28. de adoption.
l. 7. de legit. tutor.
Ex lib. II l. 1. de divis. rer.
l. 4. qui testam. fac. poss.
l. 13. de injust. rupt.
l. 10. de acq. rer. dom.
l. 37. de usurp. et usuc.
Ex lib. III. l. 2. de obl. et act.
Lib. III. de Verb. Obligat.
Ex lib. I. l. 4. commod.
l. 70. de fidejussor.
l. 232. de verb. sig.
Ex lib. II. l. 141. de verb. oblig.
l. 15. de duob. reis const.
l. 106. de solution.
Ex lib. III. l. 39. de neg. gest.
l. 16. de duob. reis const.
l. 28. de stip. ser.
l. 72. de fidejussor.
l. 34. de novation.
l. 22. de acceptil.
Lib. III. de manumiss.
Ex lib. I. l. 17. de curator. furios.
l. 25. de manumission.
l. 25. de manum. vind.
l. 29. qui et a quib. manum.
Ex lib. III. l. 57. de manum. testam.
Lib. II. fideicomm.
Ex lib. I. l. 2. 14. de legat. 3.
l. 29. de usu et usufr. leg.
l. 5. 7. de reb. dub.
l. 88. 90. de cond. et dem.
Ex lib. II. l. 40. fam. ercisc.

l. 96. de legat. 3.
l. 10. 41. 63. ad SC. Trebellian.
Ex Libro de casibus.
l. 63. de cond. indeb.
l. 88. de hered. instit.
l. 107. de cond. et dem.
l. 22. de jur. patron.
l. 49. de oper. libert.
l. 37. de statulib.
l. 8. de stipul. servor.
Ex Libro Regularum.
l. 21. de adoption.
Ex Libro de formula hypothecaria.
l. 4. 15. de pignor.
l. 2. quæ res pign. vel hypoth.
l. 11. qui potior. in pign.
l. 7. quib. mod. pign. vel hypoth. sol.
l. 4. de fid. instr.
Ex Libr. ad edictum ædilium curulium.
Ex lib. I. l. 3. 13. 18. 20. 22. 24. 26. 28. 45. de ædil. edict.
Ex lib. II. l. 32. de ædilit. edict.
l. 57. de evict.
Ex Libr. ad edict. præt. urbani tit. de prædiatoribus.
l. 54. de jur. dot.
Ad tit. de publicanis.
l. 19. de act. empt.
l. 5. de publican. et vectig.
Ad tit. de liberali causa.
l. 13. ad exhib.
l. 2. 4. 9. 11. 13. 25. de liberal. caus.
Ex lib. II. ad tit. de liberali caus.
l. 30. de bon. libert.
l. 1. de collusion. deteg.
l. 10. de vi et vi armat.
Ad tit. de aquæ pluviæ arcendæ.
l. 13. de aq. et aq. pluv. arcend.
Ad tit. de damno infecto.
l. 30. de noxal. act.
l. 8. 19. de dam. inf.
Ad tit. de re judicata.
l. 2. de act. rer. amot.
l. 7. de re judic.
Ad tit. de operis novi nunciatione.
l. 9. de oper. nov. nunc.
Ad tit. qui neque sequantur neque ducantur.
l. 48. de verb. signif.
Ad tit. de testamentis.
Ex lib. I. l. 32. de hered. instit.
l. 16. de cond. et dem.
Ex lib. II. l. 33. de hered. instit.
l. 14. 16. 18. si quis omiss. caus.
l. 55. de divers. reg. jur.
Ad tit. de legatis.
Ex lib. I. l. 65. 67. de legat. 1.
Ex lib. II. l. 69. de legat. 1.
l. 15. de dot. præleg.

l. 17. de cond. et dem.
l. 3. qui et a quib.
Ex lib. III. l. 73. de legat. 1.
l. 8. de usu et usufr. leg.
l. 72. 74. 76. 78. 80. ad leg. Falc.
l. 11. de donation.
l. 56. de divers. reg. jur.
Ad Ed. Prætor. urbani.
l. 6. de liberal. caus.
l. 139. de divers. reg. jur.
Ex lib. de tacitis fideicommissis.
l. 23. de his quæ ut indig.
Ex libro ad SC. Tertyllianum.
l. 8. ad SC. Tertyllian.
Ex libr. ad SC. Orficianum.
l. 9. ad SC. Tertyllian.
Ex libr. ad legem Glitiam.
l. 4. de inoff. test.
Ex libris regularum.
Ex lib. I. l. 100. de divers. regul. jur.
Ex lib. III. l. 43. de injur. cit. l. 54. de cond. et demonst.
l. 59. solut. matr.
l. 39. de stip. servor.
l. 78. de solution.
V. Cervidius Scævola.
Ex libris LX. Digestorum.
Ex lib. I. l. 47. de pact.
l. 3. de transact.
l. 12. de legation.
l. 6. de decret. ab ord. fac.
Ex lib. II. l. 32. de dol.
l. 39. de minor.
l. 44. de recept.
l. 24. ad munic.
Ex lib. III. l. 58. de hered. pet.
Ex lib. IV. l. 20. si servit. vind.
l. 22. de interrog. in jur. fac.
l. 9. de resc. vend.
l. 56. de adm. et per. tut.
Ex lib. V. l. 67. de cond. indeb.
l. 31. de constit. pecun.
l. 43. de pigner. act.
l. 20. de institor. act.
l. 58. de pecul.
l. 21. de in rem vers.
l. 80. ad SC. Trebellian.
l. 88. de solution.
Ex lib. VI. l. 62. mand.
l. 10. in quib. caus. pig. vel hyp.
l. 14. de distr. pig.
l. 15. quib. mod. pig. vel hyp. sol.
l. 27. de instr. vel instrum. leg.
l. 45. de fidejussor.
Ex lib. VII. l. 81. de contr. empt.
l. 8. de leg. commissor.
l. 10. de rescind. vend.
l. 10. de serv. export.
l. 52. de act. empt.
l. 61. locat.
Ex lib. VIII. l. 85. de jur. dot.

Ex lib. IX. l. 47. de usurp.
l. 29. de probat.
l. 65. de donat. int. vir. et ux.
Ex lib. X. l. 34. de testam. tutel.
l. 57. de adm. et per. tutor.
l. 20. de auct. et consens. tutor.
Ex lib. XI. l. 58. de adm. et per. tutor.
Ex lib. XIII. l. 20. de injust. rupt.
Ex lib. XIV. l. 32. de legat. 3.
l. 18. de annu. legat.
l. 31. de adim. vel transfer. leg.
l. 31. quand. dies leg. ced.
Ex lib. XV. l. 33. de legat. 3.
l. 32. de usu et usufr. leg.
l. 14. de dot. præleg.
l. 23. de pecul. legat.
l. 13. 15. de aur. arg. mund. leg.
Ex lib. XVI. l. 34. 101. de legat. 3.
l. 6. de instr. vel instrum. leg.
l. 28. de liberat. legat.
Ex lib. XVII. l. 35. 102. de legat. 3.
l. 19. de ann. legat.
l. 33. de usu et usufr. leg.
l. 22. de option. leg.
l. 15. de alim. vel cib. leg.
l. 40. de aur. arg. mund. leg.
Ex lib. XVIII. l. 37. de legat. 3.
l. 20. de ann. legat.
l. 34. de usu et usufr. leg.
l. 16. de alim. vel cib. leg.
l. 16. de aur. arg. mund. leg.
l. 29. de reb. dub.
l. 75. ad SC. Trebellian.
l. 243. de verb. sign.
cit. l. 36. de legat. 3.
Ex lib. XIX. l. 38. de legat. 3.
l. 17. de alim. vel cib. leg.
l. 108. de cond. et dem.
l. 76. ad SC. Trebell.
Ex lib. XX. l. 4. de insp. vent.
l. 11. de confirm. tutor.
l. 39. de legat. 3.
l. 18. de alim. vel cib. leg.
l. 30. de adim. vel transfer. leg.
l. 109. de cond. et dem.
l. 77. ad. ad SC. Trebellian.
l. 17. de dol. mal. except. *al.* ex lib. 27.
l. 20. judic. sol.
Ex lib. XXI. l. 40. de legat. 3.
l. 94. 95. ad leg. Falc.
l. 78. ad SC. Trebellian.
cit. l. 17. de fideic. libert.
Ex lib. XXII. l. 48. de usur.
l. 41. de legat. 3.
l. 21. de ann. leg.

P.R.C:A J:P.C.N.

l. 35. de usu et usufr. leg.
l. 21. de option. legat.
l. 47. de instr. vel instrum. leg.
l. 19. de alim. vel cib. leg.
l. 18. de aur. arg. mund. leg.
l. 24. ad L. Corn. de fals.
Ex lib. XXIII. l. 28. de instr. vel instrum. leg.
l. 29. 59. de manum. testam.
l. 18. de fideic. libert.
Ex lib. XXIV. l. 60. de manum. test.
l. 19. de fideicom. libert.
l. 40. de statulib.
Ex lib. XXV. l. 36. de usu et usufr. leg.
l. 14. pro empt.
l. 3. pro dot.
l. 64. de re judic.
l. 28. de appellat.
Ex lib. XXVI. l. 59. de peric. et com. rei vend.
l. 21. de auct. tutor.
l. 98. de acqu. hered.
l. 90. de solution.
Ex lib. XXVII. l. 34. de pignor.
l. 21. qui potior. in pign.
l. 17. de dol. mal. except.
Ex lib. XXVIII. l. 61. de obl. et act.
l. 122. de verb. obl.
Ex lib. XXIX. l. 18. ut leg. seu fid. serv. caus. cav.
l. 89. de solution.
Lib. XXX. cit. l. 25. de his quæ ut ind.
Ex lib. XXXI. l. 35. de donation:
Ex lib. XXXII. l. 23. quæ in fraud. cred.
Ex lib. XXXIII. l. 27. de probat.
l. 42. de legat. 3.
l. 37. de usu et usufr. leg.
Ex lib. XXXIV. l. 26. de SC. Silanian.
Ex lib. XX. Quæstion.
Ex lib. I. l. 9. 35. de neg. gest.
l. 38. de reb. cred.
l. 19. ad municipal.
cit. l. 1. quæ res pign. vel hyp.
Ex lib. II. l. 20. de inoff. test.
l. 46. de relig. et sumpt. fun.
l. 4. 6. de SC. Maced.
l. 51. de pecul.
l. 22. de compens.
l. 69. de evict.
l. 43. sol. matr.
cit. l. 25. de usufr.
l. 23. de acq. rer. dom.
Ex lib. III. l. 31. de pactis dotal.
l. 56. de don. int. vir. et ux.
l. 16. ad leg. Falc.
Ex lib. IV. l. 18. de condict. furt.
l. 31. de testam. tutel.
l. 44. de oper. libert.

l. 69. de furt.
l. 6. si fam. furt. fec. dic.
Ex lib. V. l. 18. de injusto, rupt.
l. 10. de collation.
l. 6. de conjung. cum eman. lib.
l. 7. si quid in fraud. patr.
l. 127. de verb. obl.
l. 88. de divers. reg. jur.
Ex lib. VI. l. 29. de lib. et post.
l. 19. de injust. rupt.
l. 17. ad leg. Falc.
Ex lib. VIII. l. 14. de jur. codic.
l. 10. de dot. præleg.
l. 21. de pecul. leg.
l. 80. de cond. et dem.
l. 19. ad leg. Falc.
Ex lib. IX. l. 20. ad leg. Falc.
cit. l. 10. de vulg. et pup. subst.
cit. l. 10. de usurp. et usuc.
l. 26. de verb. sign.
Ex lib. XII. l. 37. famil. ercisc.
l. 45. de dam. inf.
l. 129. de verb. obl.
Ex lib. XIII. l. 7. quando ex fact. tutor.
l. 89. de acq. hered.
l. 18. de option. legat.
l. 131. 133. de verb. oblig.
l. 19. de stipul. servor.
l. 4. rat. rem haberi.
cit. l. 11. de minor.
Ex lib. XV. l. 82. de hered. instit.
l. 29. de vulg. et pup subst.
l. 23. de pecul. legat.
l. 23. ad leg. Falc.
cit. l. 2. de eo quod cert. loc.
Ex lib. XVI. l. 7. qui et a quib. man.
Ex lib. XVIII. l. 83. de hered. inst.
l. 57. de fidejussor.
Ex lib. XIX. l. 47. sol. matr.
Ex Libr. VI. Respons.
Ex lib. I. l. 70. de procurat.
l. 47. de minor.
l. 43. de recept.
l. 67. de rei vind.
l. 41. de servit. præd. urb.
l. 39. fam. ercisc.
l. 30. com. dividund.
l. 26. de constit. pecun.
l. 7. quod cum eo.
l. 54. de pecul.
l. 20. de in rem vers.
l. 28. ad SC. Vellejan.
l. 28. depos.
l. 60. mand.
l. 31. de pignor.
l. 18. qui potior. in pig.
l. 11. de distr. pign.
l. 13. de usur.
l. 30. de probation.
l. 27. de usu et usufr. leg.
l. 80. de acq. rer. dom.
l. 21. quæ in fraud. cred.
l. 30. de obl. et act.

l. 60. de fidejussor.
Ex lib. II. l. 14. de transact.
l. 6. de leg. commissor.
l. 22. de hered. vel act. vend.
l. 8. de resc. vend.
l. 48. de act. empt.
l. 12. de evictiōn.
l. 6. 31. de probation.
l. 29. de pact. dotal.
l. 58. de don. int. vir. et ux.
l. 50. sol. matr.
l. 26. de tutor. vel cur. dat.
l. 47. de adm. et per. tut.
l. 37. de excusat.
l. 85. de hered. instit.
l. 47. de vulgari et pupillari substit.
l. 14. de Carb. edict.
l. 45. de oper. libert.
l. 48. de bon. libert.
l. 10. und. cogn.
Ex lib. III. l. 13. de inoff. testam.
l. 58. de usufr.
l. 88. de legat. 2.
l. 93. de legat. 3.
l. 17. 38. de usu et usufr. leg.
l. 12. 17. de dot. præleg.
l. 20. de instr. vel instrum. leg.
l. 26. de pecul. legat.
l. 7. de pen. legat.
l. 20. de alim. vel cib. leg.
l. 36. 38. de auro, argento, mund. leg.
l. 31. de liberat. legat.
l. 85. de cond. et demonst.
l. 27. quand. dies leg. ced.
Ex lib. IV. l. 89. de legat. 2.
l. 13. de ann. legat.
l. 13. de alim. vel cib. legat.
l. 26. de liber. legat.
l. 25. ad leg. Falc.
l. 62. ad SC. Trebellian.
l. 28. quand. dies leg. ced.
l. 18. de jur. patron.
l. 26. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 54. de manum. testam.
l. 41. de fideic. libert.
l. 26. qui et a quib. manum.
Ex lib. V. l. 44. de pact.
l. 61. de cond. indeb.
l. 32. de pignor.
l. 19. qui potior. in pig.
l. 8. quand. ex fact. tutor.
l. 26. ad leg. Falc.
l. 32. de donation.
l. 13. pro empt.
l. 5. pro donat.
l. 44. de re judic.
l. 22. quæ in fraud. cred.
l. 4. ne quid in loc. publ.
l. 4. de fluminib.
l. 15. de dol. mal. except.
l. 135. de verb. obl.
l. 62. de fidejussor.
l. 102. de solution.
l. 5. rat. rem hab.
l. 24. de appellat.

l. 90. de divers. reg. jur.
Ex lib. VI. l. 5. de naut. fœn.
l. 39. de usu et usufr. leg.
l. 27. ad leg. Falc.
l. 3. de natal. restit.
l. 63. de fidejussor.
Ex Libr. IV. Reg.
Ex lib. I. l. 45. ex quib. caus. major.
l. 20. 22. 24. quemad. serv. amitt.
l. 54. de rit. nupt.
l. 22. de excusat.
l. 5. de muner. et hon
l. 5. de legation.
Ex lib. II. l. 7. de assign. libert.
Ex lib. III. l. 3. de vacat. et excus. mun.
Ex lib. IV. l. 8. de testib.
l. 7. de grad. et affin.
l. 38. de injur.
l. 4. ad leg. Jul. majest.
l. 14. ad leg. Jul. de adult.
l. 2. ad leg. Jul. de vi publ.
l. 2. ad leg. Jul. de vi priv.
l. 2. de leg. Pompeia de par.
l. 2. de leg. Jul. repet.
l. 2. de appellat. recip.
Ex libro singulari quæstionum publice tractatarum hæ sumptæ sunt.
l. 65. sol. matr.
l. 48. de vulg. et pup. subst.
l. 103. de legat. 3.
l. 96. ad leg. Falc.
l. 79. ad SC. Trebellian.
l. 24. quæ in fraud. cred.
l. 14. de divers. tempo. præsc.
l. 93. de solution.
l. 21. judic. solv.
Ex Not. ad Libr. XXII. Dig. Juliani.
l. 54. de pact.
Cit. in notis ad lib. VII. Dig. Jul.
l. 10. de per. et com. rei vend.
Cit. in not. apud Marcellum.
l. 11. de donat. int. vir. et ux.
l. 56. ad leg. Falc.
Citatur non notato nomine librorum.
l. 2. de his qui sui vel al. jur.
l. 27. de pact.
l. 19. de negot. gest.
l. 24. de minor.
l. 49. de judic.
l. 50. de usufr.
l. 1. quand. dies ususfr. leg. ced.
l. 17. de reb. cred.
l. 1. quand. de pecul.
l. 12. de distr. pign.
l. 12. 43. 56. de jur. dot.
l. 13. de fund. dot.
l. 11. de donat. int. vir. et ux.
l. 7. solut. matrim.

P. R. C.: A. J.: P. C. N.

l. 13. 32. de excusat.
l. 3. 19. de lib. et post.
l. 38. de vulg. et pup. subst.
l. 1. 3. ad SC. Silanian.
l. 114. de legat. 1.
l. 16. de dot. prælegat.
l. 18. de instr. vel instr. leg.
l. 32. 56. de aur. arg. mund. leg.
l. 35. ad leg. Falc.
l. 22. ad SC. Trebellian.
l. 1. de conjung. cum em. lib.
l. 10. de bon. poss. sec. tab.
l. 18. de jur. patron.
l. 59. de fideic. libert.
l. 33. de acq. rer. dom.
l. 6. de reb. auct. jud. poss.
l. 47. de solution.
l. 1. si is qui testam. lib. esse.
l. 6. si fam. furt. fec. dic.
l. 4. de capt. et de postlim.
l. 19. de castr. pecul.

VI. Sextus Pomponius.

Ex libr. XXXIX. Lection. ad Quint. Mucium.

Ex lib. I. l. 66. de hered. instit.
l. 20. de adim. vel transfer. leg.
Ex lib. II. l. 21. de lib. et post.
l. 16. de injust. rupt.
l. 67. de hered. instit.
l. 26. de cond. instit.
l. 85. de legat. 2.
l. 118 de verb. sign.
Ex lib. III. l. 9. de testam. tutel.
l. 43. de legat. 2.
l. 1. de cond. et dem.
l. 4. de dot. coll.
l. 109. de verb. obl.
l. 37. de stipul. servor.
l. 119. de verb. sign.
Ex lib. IV. l. 31. quib. mod. ususfr. vel us. am.
l. 49. de pecul.
l. 3. quand. de pecul. act.
l. 44. de legat. 2.
l. 33. de aur. arg. mund. leg.
l. 26. de donation.
l. 110. de verb. obl.
l. 80. de solution.
Ex lib. V. l. 22. de usu et habit.
l. 50. de cond. indeb.
l. 65. de jur. dot.
l. 51. de donat. int. vir. et ux.
l. 10. de aur. arg. mund. leg.
l. 22. quand. dies leg. seu fid. ced.
l. 111. de verb. obl.
l. 38. de stipul. serv.
l. 120. de verb. sign.
Ex lib. VI. l. 22. quib. mod. ususfr. vel us. am.
l. 51. de cond. indeb.
l. 81. de solution.
l. 121. de verb. sign.
Ex lib. VII. l. 68. de hered. instit.

Ex lib. VIII. l. 66. de jur. dot.
l. 77. de acq. hered.
l. 45. de legat. 2.
l. 7. de ann. legat.
l. 20. de usu et usufr. leg.
l. 122. de verb. sign.
l. 203. de divers. reg. jur.
Ex lib. IX. l. 34. de aur. arg. mund. leg.
l. 57. de cond. et dem.
Ex lib. X. l. 13. de off. procons.
l. 11. de suis et legit. hered.
Ex lib. XI. l. 14. de recept.
Ex lib. XII. l. 28. de liberal. caus.
Ex lib. XIII. l. 4. de solution.
Ex lib. XIV. l. 13. de servit.
l. 19. de aq. et aq. pluv. arc.
Ex lib. XV. l. 112. de verb. obl.
Ex lib. XVI. l. 9. de his qui sui vel alien. jur.
l. 4. de eo qui pro tutor.
Ex lib. XVII. l. 39. ad leg. Aquil.
Ex lib. XVIII. l. 29. de statulib.
Ex lib. XX. l. 43. de adoption.
l. 56. de obl. et act.
Ex lib. XXI. l. 11. de negot. gest.
l. 29. de rei vind.
l. 23. commod.
l. 22. de re judic.
l. 75. de furt.
Ex lib. XXII. l. 45. de usurp.
l. 34. de oper. libert.
l. 39. de stipul. servor.
Ex lib. XXIII. l. 25. de acq. poss.
l. 3. pro hered.
l. 12. ex quib. caus. in poss. eat.
Ex lib. XXIV. l. 24. de usurp. et usuc.
l. 3. pro donat.
Ex lib. XXV. l. 22. qui et a quib. man.
Ex lib. XXVI. l. 55. de usufr.
l. 23. quib. mod. ususfr. vel us. amitt.
l. 7. de servit. præd. urb.
l. 36. de religios. et sumt. fun.
l. 26. de acqu. poss.
l. 123. de verb. sign.
Ex lib. XXVII. l. 52. de cond. indeb.
Ex lib. XXVIII. l. 204. de div. reg. jur.
Ex lib. XXX. l. 12. de suis et legit.
l. 19. de duob. reis *al.* est ex lib. 37.
Ex lib. XXXI. l. 15. de servit. præd. rust.

l. 12. 19. 66. de contr. empt.
l. 17. de peric. et com. rei vend.
l. 14. 16. 40. de act. empt.
l. 52. locat.
Ex lib. XXXII. l. 29. de servit. præd. urb.
l. 14. de servit. præd. rust.
l. 21. de aq. et aq. pluv. arc.
Ex lib. XXXIII. l. 13. de precar.
l. 40. de stip. servor.
Ex lib. XXXV. l. 78. de acqu. hered.
Ex lib. XXXVI. l. 57. de obl. et act.
Ex lib. XXXVII. l. 19. de duob. reis.
l. 3. 5. de capt. et de postlim.
l. 17. de legation.
Ex lib. XXXVIII. l. 16. de cond. furt.
l. 76. de furt.
Ex lib. XXXIX. l. 67. de contr. empt.
l. 11. de præscr. verb.
l. 205. de divers. reg. jur.

Ex XXXV. Libr. ad Sabinum.

Ex lib. I. l. 10. de testib.
l. 8. 10. de lib. et post.
l. 21. 23. de hered. instit.
l. 13. de vulg. et pup. subst.
l. 1. de manum. vind.
l. 3. de manum. test.
l. 3. de novation.
l. 1. de accusat.
Ex lib. II. l. 80. de judic.
l. 14. de vulg. et pup. subst.
l. 8. de legat. 1.
l. 44. de legat. 3.
l. 9. de bonor. possess. secund. tab.
l. 4. de manum. testam.
l. 9. de verb. obl.
l. 162. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 15. de publ. in rem act.
l. 18. quib. mod. ususfr. vel us. am.
l. 3. de jur. et fact. ign.
l. 4. de rit. nupt.
l. 2. de tutel.
l. 27. de hered. instit.
l. 16. de vulg. et pup. subst.
l. 11. 23. 27. 29. 36. de acq. hered.
l. 3. si quis omiss. caus.
l. 9. 12. de legat. 1.
l. 4. 6. de cond. et dem.
l. 9. de bon. poss.
l. 5. de manum. testam.
l. 19. de acq. rer. dom.
l. 10. de verb. obl.
l. 14. de capt. et de postlim.
l. 7. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 5. de rit. nupt.
l. 16. de vulg. et pup. subst.
l. 13. de legat. 1.
l. 16. de bonor. poss. contr. tab.
l. 4. de oper. libert.

l. 2. de bon. libert.
l. 5. si tab. testam. nul. ext.
l. 5. und. cogn.
l. 4. de suis et legit. hered.
l. 1. de interd. et releg.
l. 8. de divers. reg. jur.
Ex lib. V. l. 14. de adoption.
l. 10. 19. 28. 69. 73. de usufr.
l. 6. 14. quib. mod. ususfr. vel us. amitt.
l. 2. si ususfr. pet.
l. 7. 16. de usu et habit.
l. 15. de relig. et sumpt. fun.
l. 6. 8. commod.
l. 2. de pecul.
l. 8. de rit. nupt.
l. 3. de tutel. et rat. distr.
l. 29. de hered. instit.
l. 7. de cond. instit.
l. 37. de acq. hered.
l. 16. 20. 22. 24. 26. de legat. 1.
l. 1. de ann. legat.
l. 14. de aur. arg. mund. leg.
l. 2. de adim. vel transfer. leg.
l. 8. de cond. et dem.
l. 69. ad leg. Falc.
l. 8. de manum. testam.
l. 12. 14. de verb. obl.
l. 165. de verb. sign.
l. 11. 14. de divers. reg. jur.
cit. l. 12. de usufr.
l. 14. de usu et habit.
l. 19. de aur. arg. mund. leg.
Ex lib. VI. l. 42. fam. ercisc.
l. 4. ad exhib.
l. 2. de pigner. act.
l. 36. 38. 45. 48. de legat. 1.
l. 74. de legat. 3.
l. 2. de ann. legat.
l. 6. 8. de opt. leg.
l. 2. 14. de trit. vin. ol. leg.
l. 15. de instr. vel instrum. leg.
l. 1. de supellect. leg.
l. 1. 21. de aur. arg. mund. leg.
l. 2. 8. de liberat. leg.
l. 13. quand. dies leg. ced.
l. 3. de oper. libert.
l. 16. de verb. obl.
l. 9. de furt.
l. 89. 166. de verb. sign.
l. 18. de divers. reg. jur.
cit. l. 52. de legat. 3.
l. 4. de pen. leg.
Ex lib. VII. l. 4. 22. de pecul.
l. 54. de legat. 3.
l. 7. 10. de pecul. leg.
l. 11. de manum. testam.
l. 44. de fideicom. libert.
l. 20. de divers. reg. jur.
Ex lib. VIII. l. 8. com. præd.
l. 54. de legat. 1.
l. 14. de cond. et dem.

P.R.C:A.J.P.C.N.

l. 8. de oper. libert.
l. 5. 8. de statulib.
l. 11. de solution.
cit. l. 6. com. præd.
l. 6. de statulib.
l. 21. de furt.
Ex lib. IX. l. 61. de pact.
l. 3. de mort. infer.
l. 7. de cond. indeb.
l. 23. de pecul.
l. 6. pro soc.
l. 4. 6. 8. 13. 16. 18. 20. de contr. empt.
l. 5. 12. 15. de in diem addict.
l. 1. de hered. vel act. vend.
l. 6. de peric. et com. rei vend.
l. 3. 6. de act. empt.
l. 3. locat.
l. 16. de evict.
l. 55. de legat. 1.
l. 23. de verb. oblig.
l. 17. de stip. serv.
l. 4. de acceptil.
cit. l. 4. de in diem addict.
Ex lib. X. l. 18. de servit. præd. urb.
l. 9. com. præd.
l. 7. de act. empt.
l. 20. de evict.
l. 18. de verb. obl.
cit. l. 14. de furt.
Ex lib. XI. l. 13. commod.
l. 27. 29. de evict.
l. 21. de acq. rer. dom.
l. 25. de divers. reg. jur.
Ex lib. XII. l. 59. pro soc.
Ex lib. XIII. l. 9. quod cujuscunq. univers. nom.
l. 45. fam. ercisc.
l. 20. com. divid.
l. 1. de quib. reb. ad eund. jud. eatur.
l. 15. 18. 37. 39. 54. 60. 62. pro soc.
l. 4. de jur. et fact. ign.
Ex lib. XIV. l. 33. de nox. action.
l. 14. ad exhib.
l. 6. 15. 18. de jur. dot.
l. 29. 31. de don. int. vir. et uxor.
l. 9. sol. matr.
l. 56. de legat. 1.
l. 11. de statulib.
Ex lib. XV. l. 26. 28. 30. de relig. et sumpt.
l. 16. de cond. indeb.
l. 1. de rescind. vend.
l. 24. de jur. dot.
l. 7. de pact. dot.
l. 1. 4. 10. sol. matr.
l. 6. de usu et usufr. leg.
l. 10. 12. de oper. libert.
l. 7. de obl. et act.
l. 19. 21. de verb. obl.
l. 16. de solution.
l. 9. rem pupil. sal. for.
cit. l. 14. sol. matr.
Ex lib. XVI. l. 51. de rei vind.
l. 2. de cond. furt.
l. 4. locat.

l. 5. de sponsal.
l. 32. de jur. dot.
l. 9. de pact. dot.
l. 11. 16. 18. sol. matr.
l. 4. 8. 10. de act. rer. amot.
l. 20. de except. rei jud.
l. 8. de oblig. et act.
l. 171. de verb. sign.
l. 27. de divers. reg. jur.
cit. l. 3. de tutel.
l. 10. de testam. tutel.
Ex lib. XVII. l. 40. pro soc.
l. 26. de contr. empt.
l. 5. de tutel.
l. 13. de testam. tutel.
l. 17. de adm. et per. tutor.
l. 4. 6. de auct. tutor.
l. 1. de fidejussor. et nominat. tutor.
l. 4. de donation. *al.* est Pauli.
l. 28. de usurp. et usucap.
cit. l. 14. de præscr. verb.
l. 17. de furt.
Ex lib. XVIII. l. 18. de nox. action.
l. 15. ad exhib.
l. 15. de interrog. in jur. fac.
l. 3. de pigner. act.
l. 46. de ædil. edict.
Ex lib. XIX. l. 43. ad leg. Aquil.
l. 5. de pigner. act.
l. 30. de evict.
l. 17. de solution.
l. 35. 37. 44. de furt.
cit. l. 7. de furt.
l. 3. arb. furt. cæs.
Ex lib. XX. l. 9. de act. empt.
l. 16. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 25. de verb. obl.
l. 6. arb. furt. cæs.
Ex lib. XXI. l. 47. fam. ercisc.
l. 14. de cond. indeb.
l. 26. de præscr. verb.
l. 39. 41. de damn. infect.
l. 19. de solution.
Ex lib. XXII. l. 5. de reb. cred.
l. 15. de cond. causa data.
l. 7. de cond. ob turp. causam.
l. 19. 22. de cond. indeb.
l. 6. de eo quod cert. loc.
l. 12. depos.
l. 31. de contr. empt.
l. 16. de præscr. verb.
l. 21. ad SC. Trebellian.
l. 29. de usurp. et usucap.
l. 3. pro suo.
l. 27. de verb. obl.
l. 2. de fidejussor.
l. 20. de solution.
l. 175. de verb. sign.
l. 33. de divers. reg. jur.
cit. l. 25. de aur. arg. mund. leg.
Ex lib. XXIII. l. 25. de pecul.
l. 16. 36. 48. de ædil. edict.

l. 17. de precar.
Ex lib. XXIV. l. 2. de resc. vend.
l. 31. de verb. obl.
l. 4. de duob. reis.
l. 7. de novation.
l. 23. de solution.
Ex lib. XXV. l. 3. de legib.
l. 3. de compensat.
l. 33. de verb. obl.
Ex lib. XXVI. l. 10. de pact. dot.
l. 10. ut leg. seu fideic. ser. caus. cav.
l. 5. de verb. obl.
l. 6. de stipul. serv.
l. 9. de fidejussor.
l. 10. 12. de acceptil.
l. 12. judic. sol.
l. 18. rat. rem hab.
Ex lib. XXVII. l. 3. de reb. cred.
l. 3. de hered. vel act. vend.
l. 34. de evict.
l. 15. 40. 42. de verb. obl.
l. 15. de acceptil.
l. 36. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXIX. l. 60. 70. de rei vindic.
l. 1. quand. ex fact. tutor.
l. 14. de vi et vi arm.
l. 21. quod vi aut clam.
l. 5. 15. de precar.
l. 12. de obl. et act.
l. 38. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXX. l. 57. de legat. 3.
l. 27. de acq. rer. dom.
l. 30. de usurp. et usuc.
l. 1. de loc. et itin. publ.
l. 180. de verb. sign.
Ex lib. XXXI. l. 53. de rei vind.
l. 21. de except. rei jud.
l. 25. de solution.
Ex lib. XXXII. l. 19. quem. servit. amitt.
l. 31. 33. de acq. poss.
l. 32. de usurp. et usuc.
l. 6. pro empt.
l. 1. pro hered.
l. 4. pro don.
l. 5. pro derel.
l. 6. pro legat.
l. 4. pro suo.
l. 2. de aq. cottid. et æstiv.
l. 16. de precar.
l. 39. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXXIII. l. 32. de usufr.
l. 15. de servit.
l. 21. 23. 25. 27. de servit. præd. urb.
l. 20. 22. 24. de serv. præd. rust.
l. 11. com. præd.
l. 14. si servit. vind.
l. 22. com. divid.
l. 33. de contr. empt.
l. 11. de testib.
l. 9. de donation.
l. 28. de acq. rer. dom.
Ex lib. XXXIV. l. 25. de servit. præd. rust.
l. 20. de aq. et aq. [illegible]
[illegible]

l. 2. de fluminib.
l. 3. de aq. cottid. et æstiv.
l. 2. de arb. cædend.
l. 40. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXXV. l. 6. 8. de pigner. action.
l. 2. de leg. commiss.
l. 4. qui potior. in pig.
l. 26. de solution.
l. 181. de verb. sign.

Ex lib. XXXVI. ad Sabinum.

l. 20. de capt. et de postlim.

Ex Libr. XX. Epist.

cit. l. 124. de divers. reg. jur.
Ex lib. V. l. 105. de cond. et dem.
Ex lib. VI. l. 8. de trit. vin. ol. leg.
l. 14. de pollicit.
Ex lib. VII. l. 20. de fideic. libert.
cit. l. 29. de instr. vel instrum. legat.
Ex lib. VIII. l. 43. de nox. act.
l. 60. de adm. et peric. tutor.
cit. l. 18. de cond. furt.
l. 3. de trib. act.
l. 21. de pecul.
Ex lib. IX. l. 50. de minor.
l. 46. de legat. 1.
l. 110. de cond. et demon.
l. 62. de solution.
Ex lib. X. l. 55. de act. empt.
l. 245. de verb. sign.
Ex lib. XI. l. 111. de cond. et dem.
l. 61. de manum. testam.
l. 3. quib. ad libertat. procl. non lic.
l. 35. de jur. fisc.
Ex lib. XII. l. 112. de cond. et dem.
l. 12. de assign. libert.
cit. l. 32. de usur.
Ex lib. XVI. l. 246. de verb. sign.
Ex lib. XVII. l. 18. de recept.
l. 64. de ædil. edict.
Ex lib. XVIII. l. 42. de jurejur.
Ex lib. XX. l. 67. sol. matr.
l. 61. de admin. et peric. tutor.
Cit. lib. *Epist.* l. 7. qui satisd. cog.
l. 19. de aur. arg. mund. leg.

Ex Libr. XV. Lection. Variar.

Ex lib. I. l. 47. ad SC. Trebellian.
l. 6. de capt. et de postlim.
Ex lib. II. l. 11. de divis. rer.
cit. l. 9. de distr. pign
Ex lib. [illegible]
[illegible]

P.R.C:A.J:P.C.N.

cit. l. 7. de donat. int. vir. et ux.
cit. l. 43. de acq. poss.
Ex lib. VI. l. 14. de pollicitat.
Ex lib. VII. l. 19. de SC. Maced.
l. 46. de manum. testam.
l. 30. de statulib.
l. 30. de re judic.
l. 43. de fidejussor.
Ex lib. IX. l. 50. de minor.
l. 206. de divers. reg. jur.
Ex lib. X. l. 58. de cond. et dem.
l. 22. de aq. et aq. pluv. arc.
Ex lib. XI. l. 40. de recept.
l. 1. quib. mod. usus vel ususfruct. amitt.
l. 17. quemadm. servit. amitt.
l. 3. quib. ad libert. procl. non lic.
Ex lib. XII. l. 4. de senator.
l. 34. de pecul.
l. 41. de hered. instit.
Ex lib. XIII. l. 7. in quib. caus. pig. vel hyp. tac.
l. 77. de furt.
cit. l. 5. in quib. caus. pig. vel hyp. tac.
Ex lib. XIV. l. 83. de solution.

Ex libr. XVII. epistol. et variarum lectionum.

l. 18. de recept.
cit. lib. XXV. *lect.* l. 1. de rei vind.
cit. lib. XXXIV. *lect.* l. 21. de rei vind.
cit. lib. XLI. *lection.* l. 8. si servit. vind.
cit. *libris lectionum* in l. 7. de pact.

Ex libris VII. ad Plautium.

Ex lib. I. l. 22. de eviction.
l. 13. de manumission.
l. 21. de novation.
l. 65. de solution.
Ex lib. II. l. 62. de procur.
l. 59. de eviction.
l. 2. de except. rei vend.
Ex lib. III. l. 11. 47. mand.
l. 2. de naut. fœn.
l. 90. de verb. obl.
l. 23. de novation.
l. 16. rat. rem hab.
Ex lib. IV. l. 40. de rit. nupt.
l. 24. de re judic.
Ex lib. V. l. 47. 65. de usufr.
l. 40. de manum. testam.
l. 9. de re judic.
l. 10. de precar.
l. 18. de duob. reis const.
l. 24. de novation.
Ex lib. VI. l. 10. de divis. rer.
l. 8. 12. de reb. cred.
l. 50. de acq. rer. dom.
l. 11. de vi et vi arm.
l. 66. de solution.
l. 5. de sepulchr. viol.
Ex lib. VII. l. 49. de usufr.
l. 11. 13. de legat. 2.
l. 4. de liberat. legata.
l. 41. de manum. testam.
l. 8. de fideicom. libert.
l. 21. de statulib.
l. 50. de obl. et act.

Ex V. libr. fideicommiss.

Ex lib. I. l. 16. 18. de legat. 3.
l. 21. de instruct. vel instr. leg.
Ex lib. II. l. 31. ad leg. Falcid.
l. 70. ad SC. Trebellian.
Ex lib. III. l. 34. de fideicom. lib.
Ex lib. IV. l. 72. ad SC. Trebell.

Ex libr. V. JCtorum.

Ex lib. I. l. 32. ad SC. Vellejan.
l. 99. de acq. hered.
Ex lib. II. l. 10. ad SC. Tertyllian.
Ex lib. III. l. 43. de liberal. causa.
Ex lib. IV. l. 2. 4. 13. de assig. libert.
Ex lib. V. l. 20. de SC. Maced.
l. 3. si ingen. ess. dic.

Ex Libro Regularum.

l. 17. de servit.
l. 41. de jurejur.
l. 16. qui testam. fac. poss.
l. 35. de cond. et dem.
l. 24. de obl. et act.
l. 10. de castr. pecul.
cit. l. 63. de acq. vel om. hered.

Ex Libr. II. Enchirid.

Ex lib. I. l. 8. de grad. et affin.
Ex lib. II. l. 13. de tutel.
l. 107. de solution.

Ex libr. sing. Enchir.

l. 2. de just. et jur.
l. 2. de orig. jur.
l. 239. de verb. sign.
cit. libris ad edictum *lib.* VI. in l. 7. de pact.
Lib. VII. in l. 13. de pignor.
Lib. XXV. in l. 39. de pignor.
Lib. XXXIII. in l. 11. de recept.
Lib. XXXIX. in l. 21. de de rei vind.
Lib. LXIII. in l. 11. locat.
Lib. LXIIX. in l. 3. de adm. et peric. tut.
Lib. LXIX. in l. 1. de tutel.
Lib. LXXIX. in l. 1. de collation.
l. 1. de Carbon. edict.
Cit. lib. V. Digestorum in l. 44. solut. matr.

Libr. VIII. de stipulat.

l. 5. de usufr. ear. rer.

Cit. his locis notato numero lib.

Lib. V. in l. 12. de usufr.
l. 1. si ususfr. pet.
l. 4. 8. de usu et habit.
l. 73. de legat. 3.
Lib. VIII. in l. 5. de constit. pecun.
Lib. IX. in l. 8. de peric. et comm. vend.
Lib. X. in l. 9. de jurisd.
l. 49. de contr. empt.
Lib. XI. in l. 9. de pecul.
Lib. XXIV. in l. 1. 39. de procurator.
Lib. XXVI. in l. 6. 15. de neg. gest.
Lib. XXVII. in l. 9. de dolo.
Lib. XXVIII. in l. 7. 9. 12. quod met. caus.
l. 1. de dolo.
l. 7. 11. 13. 16. de minor.
Lib. XXX. in l. 1. 7. quod fal. tutor. auct.
Lib. XXXI. in l. 17. ex quib. caus. man.
l. 9. quod fals. tutor. auct.
Lib. XXXIII. in l. 7. 9. 11. 17. 21. de recept.
Lib. XXXIV. in l. 1. 3. naut. caup.
l. 27. de constit. pec.
Lib. XXXVI. in l. 8. de rei vindic.
Lib. XXXVII. in l. 1. de rei vind.
l. 36. de re jud.
Lib. XL. in l. 11. de Publ. in rem action.
l. 5. si ususfr. pet.
l. 5. de servit. præd. urb.
Lib. XLI. in l. 4. si servit. vind.
Lib. LX. in l. 5. 9. de tribut. act.
l. 3. de in rem vers. *al.* lib. 61.
Lib. LXI. in l. 1. quand. de pecul.
l. 1. de in rem vers.
l. 3. eod. *al.* lib. 60.
Lib. LXXXIII. in l. 1. si quid in fraud. patr.

Citatur non notato numero librorum.

l. 3. de off. prætor.
l. 7. de jurisd.
l. 3. quod quisq. jur. in alt.
l. 4. 10. de in jus voc.
l. 1. 4. ne quis eum qui in jus.
l. 2. 7. qui satisd. cog.
l. 2. si ex nox. caus. ag.
l. 10. si quis caution.
l. 9. de edend.
l. 7. 17. de pact.
l. 1. 3. de postul.
l. 2. 4. 11. de his qui not. inf.
l. 37. 39. 40. de procurator.
l. 5 quod cujuscunque univers. nom.
l. 6. 9. de negot. gest.
l. 1. de calumniat.
l. 3. 14. 21. quod met. caus.
l. 7. 21. de dolo.
l. 3. 11. 14. de minor.
l. 26. 28. ex quib. caus. maj.
l. 11. 13. 21. 25. de recept.
l. 1. 6. naut. caupon. stab.
l. 5. de judic.
l. 16. 36. de heredit. petit.
l. 3. 5. 33. de rei vind.
l. 7. de Publ. in rem act.
l. 3. 8. de usufr. accresc.
l. 29. quib. mod. usus vel ususf. am.
l. 9. usufr. quemadm. cav.
l. 2. 4. si servit. vind.
l. 41. ad leg. Aquil.
l. 7. 31. de nox. action.
l. 4. fin. regund.
l. 6. 8. 16. 18. 22. 25. 35. fam. ercisc.
l. 19. 29. com. dividund.
l. 3. 7. 9. ad exhibend.
l. 1. de aleator.
l. 3. 5. 7. si mens. fals. mod.
l. 3. 14. de religios.
l. 9. 28. de jurejur.
l. 9. de cond. ob turp. caus.
l. 13. 23. de cond. indeb.
l. 3. 11. 14. 18. 19. de const. pecun.
l. 17. commod.
l. 36. de pigner. act.
l. 1. de exercit. act.
l. 17. de instit. act.
l. 5. de tribut. act.
l. 7. 19. 36. de pecul.
l. 1. 3. 5. 8. 10. de in rem vers.
l. 4. quod jussu.
l. 22. ad SC. Vellejan.
l. 4. de compensat.
l. 1. 5. 11. depos.
l. 19. 40. mand.
l. 14. 23. 47. 57. 63. pro soc.
l. 15. 45. de contr. empt.
l. 4. 6. de in diem addict.
l. 5. 32. de act. empt.
l. 9. locat.
l. 17. de præscr. verb.
l. 12. de pignor.
l. 6. in quib. caus. pig. vel hyp. tac. cont.
l. 4. 6. 21. 23. 31. 33. 38. de ædil. edict.
l. 3. 44. de rit. nupt.
l. 20. de jur. dot.
l. 6. de pact. dotal.
l. 5. 28. de don. int. vir. et ux.
l. 7. sol. matr.
l. 5. de imp. in res dot. fact.
l. 6. de tutel.
l. 10. 16. de testam. tutel.
l. 17. de tutor. et cur. dat.
l. 15. de auctor. tutor.
l. 9. de lib. et post.
l. 1. de his quæ in testam. del.
l. 19. 41. de hered. instit.
l. 3. de testam. mil.
l. 22. 26. 30. de acq. hered.
l. 4. 32. de legat. 1.
l. 13. de option. leg.
l. 34. de aur. arg. mund. leg.
l. 1. 3. si cui plus quam per leg. Falc.
l. 3. ad SC. Trebellian.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 12. 21. quand. dies leg.
l. 1. de bon. poss. contr. tab.
l. 1. de collation.
l. 1. de bonor. poss. sec. tab.
l. 37. de oper. libert.
l. 3. de assig. libert.
l. 2. quis ord. in poss. ser.
l. 4. 18. 40. de dam. inf.
l. 1. de publ. et vectig.
l. 18. de donation.
l. 3. 4. de statulib.
l. 44. 48. 49. de acq. rer. dom.
l. 6. 10. 13. de acq. poss.
l. 4. de usurp. et usuc.
l. 2. pro empt.
l. 7. quib. ex caus. in possession. eatur.
l. 1. 4. 5. 6. de vi et vi arm.
l. 3. 4. uti possid.
l. 2. de rivis.
l. 1. de cloac.
l. 1. 20. quod vi aut clam.
l. 4. de dol. mal. except.
l. 37. de oblig. et act.
l. 2. 91. de verb. obl.
l. 27. 56. de fidejusser.
l. 7. 8. de solution.
l. 13. rat. rem hab.
l. 2. de priv. delict.
l. 12. 15. 21. 36. 41. 46. de furt.
l. 3. arb. furt. cæs.
l. 9. 13. 18. de injur.
l. 15. 23. ad leg. Jul. de adult.
l. 27. de verb. signific.
VII. Volusius Mæcianus.
Ex Lib. XVI. fideicommissorum.
Ex lib. I. l. 9. de legat. 3.
l. 28. ad leg. Falc.
l. 18. de castr. pecul.
l. 93. de divers reg. jur.
Ex lib. II. l. 13. 15. 95. de legat. 3.
l. 91. de cond. et dem.
l. 55. de manum. testam.
l. 31. de obl. et act.
l. 103. de solution.
Ex lib. III. l. 6. de reb. dub.
l. 86. de cond. et dem.
l. 58. de manum. testam.
cit. l. 72. de usufr.
Ex lib. IV. l. 62. de cond. indeb.
l. 14. de testam. mil.
l. 18. si quis omiss. caus.
l. 7. 64. ad SC. Trebellian.
Ex lib. V. l. 65. ad SC. Trebellian.
Ex lib. VI. l. 5. ad SC. Trebellian.
cit. l. 16. ad SC. Trebellian.
Ex lib. VII. l. 86. de heredib. instit.
l. 42. de fideicom. libert.
cit. l. 16. ad SC. Trebellian.
Ex lib. VIII. l. 45. de relig. et sumpt. fun.
l. 30. ad leg. Falc.

l. 69. ad SC. Trebellian.
l. 104. de solution.
Ex lib. IX. l. 32. ad leg. Falc.
Ex lib. X. l. 8. si cui plus quam per leg. Falc.
l. 71. ad SC. Trebellian.
Ex lib. XII. l. 9. si cui plus quam per leg. Falc.
l. 12. ut in poss. legat.
l. 90. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIII. l. 23. de SC. Silanian.
l. 73. ad SC. Trebellian.
Ex lib. XV. l. 32. 35. de fideic. libert.
Ex lib. XVI. l. 36. 54. de fideicom. libert.
Ex XIV. Libris Publicorum
Ex lib. V. l. 8. ad L. Jul. de vi publ.
Ex lib. X. l. 11. de publ. judic.
Ex lib. XI. l. 14. de SC. Silanian.
Ex lege Rhodia, l. 9. de leg. Rhod.
citatur non notato nomine librorum.
l. 86. de acq. hered.
l. 3. quib. mod. usus vel ususfr. am.
l. 6. de servit. præd. rustic.
l. 44. de vulg. et pupill. substitutione.
l. 11. de legat. lib. 3.
l. 20. ad leg. Falc.
l. 1. 16. ad SC. Trebellian.
l. 17. de jur. patron.
l. 6. de l. Pompej. de parricid.
VIII. Junius Mauricianus.
Ex Libris VI. ad Leges.
Ex lib. II. l. 57. de legat. 2.
l. 23. de usu et usufr. leg.
Ex lib. III. l. 15. de jur. fisc.
Ex Lib. II. de pœnis.
l. 3. de edendo.
citatur non notato nomine librorum.
l. 7. de pact.
l. 25. de usufr.
l. 36. de hered. petit.
l. 35. de rei vind.
l. 3. de lib. et post.
l. 1. pro suo.
IX. Terentius Clemens.
Ex Libr. XX. ad Leges.
Ex lib. II. l. 5. de jur. et fact. ign.
l. 146. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 16. de probation.
l. 21. de rit. nupt.
l. 61. de jur. dot.
l. 52. de legat. 2.
l. 147. de verb. sign.
Ex lib. IV. l. 72. de heredib. instit.
l. 6. de vulg. et pup. subst.
l. 53. de legat. 2.
l. 62. de cond. et dem.
l. 67. ad leg. Falc.

Ex lib. V. l. 25. de don. int. vir. et uxor.
l. 64. de cond. et dem.
l. 31. qui et a quib. man.
l. 151. de verb. sign.
Ex lib. VIII. l. 48. de ritu nuptiarum.
l. 14. de oper. libert.
l. 32. qui et a quib. man.
Ex lib. IX. l. 10. de jur. patron.
l. 38. de bon. libert.
l. 24. qui et a quib.
Ex lib. X. l. 39. de bonis libert.
Ex lib. XI. l. 153. de verb sign.
Ex lib. XII. l. 21. de liberat. legat.
l. 40. de bon. libert.
l. 10. de assig. libert.
Ex lib. XIII. l. 54. de legatis 2.
Ex lib. XV. l. 59. de legatis 2.
l. 16. de option. leg.
Ex lib. XVI. l. 82. de acq. hered.
Ex lib. XVII. l. 22. de lib. et post.
l. 17. de option. leg.
Ex lib. XVIII. l. 5. de oper. serv.
l. 1. de adempt. liber.
cit. l. 21. de statulib.
X. Africanus.
Ex Libr. IX. Quæst.
Ex lib. I. l. 46. de acq. hered.
l. 10. si quid in fraud. patr.
l. 22. de mort. caus. don.
l. 20. de manum. testam.
Ex lib. II. l. 23. de reb. cred.
l. 46. de hered. instit.
l. 33. de vulg. et pup. subst.
l. 15. de jur. codic.
l. 107. de legat. 1.
l. 2. 5. de auro, argento, mundo legat.
l. 31. 42. de cond. et dem.
l. 26. de bon. liber.
l. 23. de mort. causa don.
Ex lib. III. l. 77. de judic.
l. 8. de eo quod cert. loc.
l. 18. de in diem addict.
l. 8. qui et a quib. man.
l. 22. de obl. et act.
l. 10. rem pup. sal. for.
l. 6. ad L. Cornel. de fals.
l. 3. de legation.
l. 207. de verb. sign.
Ex lib. IV. l. 56. de hered. petit.
l. 17. 19. ad SC. Vellejan.
l. 14. 16. de lib. et post.
l. 47. de hered. instit.
l. 34. de vulgari et pupillari substitut.
l. 21. de testam. mil.
l. 47. 49. 51. de acq. hered.
l. 14. de bonor. possess. cont. tab.
l. 18. de legat. præst.
l. 4. de collation.
l. 8. de Carb. edict.

l. 27. de bon. libert.
l. 21. de manum. testam.
l. 4. de liber. exhib.
l. 208. de verb. sign.
Ex lib. V. l. 36. de usufr.
l. 2. 9. de usufr. accresc.
l. 17. de usu et habit.
l. 35. de vulg. et pup. subst.
l. 108. de legat. 1.
l. 4. de dot. prælег.
l. 5. de option. leg.
l. 16. de pecul. leg.
l. 88. ad leg. Falc.
l. 13. de bonor. poss.
l. 19. de legat. præst.
l. 7. de confess.
l. 24. rat. rem hab.
Ex lib. VI. l. 78. de procurat.
l. 32. de servit. præd. rust.
l. 28. de noxal. act.
l. 34. de ædil. edict.
l. 24. 46. de evict.
l. 109. de legat. 1.
l. 64. de legat. 3.
l. 28. ad SC. Trebellian.
l. 63. de verb. obl.
l. 15. judic. sol.
l. 25. rat. rem hab.
Ex lib. VII. l. 18. de jurisdictione.
l. 46. de negot. gest.
l. 4. de minor.
l. 29. 43. ex quibus causis maj.
l. 37. de usufr.
l. 9. com. dividund.
l. 16. depos.
l. 20. de hered. vel act. vend.
l. 23. de pact. dotal.
l. 33. sol. matr.
l. 40. de acq. rer. dom.
l. 40. de acq. poss.
l. 11. pro empt.
l. 23. de obl. et act.
l. 64. de verb. obl.
l. 21. de fidejusser.
l. 38. de solution.
l. 60. de furt.
Ex lib. VIII. l. 48. de negot. gest.
l. 41. de reb. cred.
l. 4. de cond. sine caus.
l. 21. commod.
l. 31. de pigner. act.
l. 7. de exercit. act.
l. 38. de pecul.
l. 17. de in rem vers.
l. 20. ad SC. Vellejan.
l. 34. 37. mand.
l. 30. 44. de act. empt.
l. 33. 35. locati.
l. 24. de præscr. verb.
l. 9. qui potior. in pig.
l. 51. de ædil. edict.
l. 47. de eviction.
l. 27. de usur.
l. 50. de jur. dot.
l. 9. 11. de fund. dot.
l. 34. sol. matr.
l. 23. de act. rer. am.
l. 23. de testam. tutel.
l. 110. de legat. 1.
l. 39. de solution.
l. 61. de furt.

Ex lib. IX. l. 33. de serv. præd. rust.
l. 38. de cond. indeb.
l. 32. de cond. et demon.
l. 15. de oper. nov. nunc.
l. 44. de damn. inf.
l. 24. de mort. caus. don.
l. 22. de manum. testam.
l. 49. de fideicom. libert.
l. 15. de statulib.
l. 16. 18. de exception.
l. 26. de except. rei jud.
l. 6. de divers. temporal. præscriptionib.
Ex Libro Quæstionum.
l. 1. de his quæ pœnæ causa relinqu.
Cit. lib. XX. *Epist.* in l. 39. de legat. 1.
Cit. his locis, l. 45. de act. empt.
l. 2. ad SC. Tertyllian.
XI. Marcellus.
Ex Libr. XXXI. Digest.
Ex lib. I. l. 30. de judic.
l. 12. de cur. fur.
l. 15. de appellat.
l. 31. ad municip.
l. 85. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 10. de re jud.
cit. l. 7. §. 16. de pact.
l. 3. de negot. ges.
l. 3. 11. de minor.
l. 4. quod cum eo.
Ex lib. III. l. 2. de senator.
l. 7. de in integr. restit.
l. 3. 5. 10. de inoff. test.
l. 10. de probation.
l. 37. de re judic.
l. 9. de exception.
l. 94. de verb. obl.
l. 183. de divers. reg. jur.
cit. l. 7. qui satisd. cog.
l. 11. de judic.
Ex lib. IV. l. 10. de servit. prædior. urb.
l. 11. quemadm. servitut. amittantur.
l. 12. de re judic.
cit. l. 13. 25. de hereditat. petitione.
l. 3. de rei vindic.
l. 1. quand. dies usufruct. leg. ced.
Ex lib. V. l. 35. de religios. et sumpt. fun.
l. 16. commod.
l. 22. depos.
l. 27. de pignor.
l. 95. de verb. obl.
cit. l. 25. de heredit. petit.
l. 41. ad L. Aquil.
l. 13. de cond. causa dat.
l. 10. de in rem vers.
l. 4. de in diem addict.
l. 3. quib mod. pig. vel hyp. sol.
Ex lib. VI. l. 11. si servit. vind.
l. 49. mand.
l. 60. de contr. empt.
l. 47. locati.
l. 2. de divers. temp. præscr.
cit. l. 10. de in jus voc.
l. 6. com. prædior.
l. 16. de pigner. act.

l. 1. depos.
l. 23. 26. pro soc.
l. 9. de contr. empt.
l. 2. de hered. vel act. vend.
l. 9. locat.
l. 5. de jur. dot.
Ex lib. VII. l. 59. de jur. dot.
l. 49. de don. int. vir. et ux.
l. 57. sol matr.
l. 20. de act. rer. amot.
l. 10. de Carb. edict.
l. 1. si ingen. esse dic.
cit. l. 63. pro soc.
l. 5. 7. 45. de donat. int. vir. et uxor.
l. 1. 3. de agn. et alend. lib.
l. 3. de concubin.
l. 18. de jur. fisc.
Ex lib. VIII. l. 8. de in lit. jur.
l. 48. locati.
l. 61. de evict.
l. 28. 29. de adm. et per. tutor.
l. 68. 70. de furt.
l. 5. si fam. furt. fec. dic.
cit. l. 21. de dolo.
l. 4. de pact. dotal.
l. 11. de act. rer. amot.
l. 9. de adm. et per. tutor.
l. 1. de tut. et rat. distr.
Ex lib. IX. l. 75. de acq. hered.
l. 9. de jur. codic.
l. 52. ad leg. Falcid.
l. 25. de legat. præst.
l. 3. de conjung. cum emancip. lib.
l. 4. si a par. quis man.
l. 31. de bon. libert.
l. 5. quis ord. in possess. ser.
cit. l. 20. de vulg. et pup. subst.
l. 8. de bon. poss. contr. tab.
l. 6. de bon. libert.
Ex lib. X. l. 8. 29. de testam. mil.
l. 17. de legat. 2.
l. 32. de bon. libert.
cit. l. 20. qui testam. facere poss.
l. 13. de testament. mil. *al.* lib. 11.
Ex. lib. XI. l. 24. de rebus dub.
cit. l. 13. de test. mil. *al.* lib. 10.
Ex lib. XII. l. 23. de cond. instit.
l. 5. 7. si quis omiss. causa test.
l. 16. de SC. Silanian.
l. 96. de verb. obl.
l. 87. de verb. sign.
cit. l. 1. de SC. Silanian.
l. 114. de legat. 1.
l. 3. de his quæ ut indig.
Ex lib. XIII. l. 20. de usu et habit.
l. 31. de testam. milit.
l. 83. de legat. 1.
l. 23. de legat. 2.
l. 15. de usu et usufr. leg.
l. 2. de servit. leg.

l. 67. de solution.
Ex lib. XIV. l. 19. de jur. codic.
l. 47. de cond. et demon.
l. 95. de verb. sign.
Ex lib. XV. l. 25. de legat. 2.
l. 48. de cond. et demon.
l. 54. ad leg. Falc.
l. 44. ad SC. Trebellian.
l. 22. de oper. nov. nunc.
l. 9. de fideicom. liber.
cit. l. 24. de fideicommiss. libert.
Ex lib. XVI. l. 26. de legat. 2.
l. 42. de manum. testam.
l. 10. de fideicom. libert.
l. 24. de statulib.
l. 68. de solution.
cit. l. 55. de fideicom. libert.
Ex lib. XVII. l. 71. de usufr.
l. 13. quemadm. servit. amitt.
l. 19. de acq. poss.
l. 17. de usurp. et usuc.
cit. l. 7. de Public. in rem. action.
Ex lib. XVIII. l. 12. quæ in fraud. cred.
cit. l. 7. de pact.
Ex lib. XIX. l. 20. de acq. poss.
l. 12. de vi et vi arm.
l. 19. de except. rei jud.
Ex lib. XX. l. 61. de contr. empt.
l. 55. de leg. Falc.
l. 98. de verb. obl.
l. 38. de fidejussor.
l. 72. de solution.
cit. l. 26. de cond. indeb.
l. 5. de solution.
Ex lib. XXI. l. 34. 36. ad leg. Aquil.
l. 30. de admin. et per. tut.
l. 5. si cui plus quam per L. Falc.
l. 17. rat. rem hab.
citatur l. 2. de adm. et per. tut.
Ex lib. XXII. l. 6. de his quæ ut indig.
l. 2. 56. ad leg. Falc.
l. 20. de donation.
l. 2. pro donat.
l. 1. de captivis, et de postlim.
Ex lib. XXIII. l. 15. de manumission.
Ex lib. XXIV. l. 4. de servis export.
l. 2. quib. ad libert. procl. non lic.
Ex lib. XXV. l. 12. ad L. Jul. pecul.
Ex lib. XXVI. l. 18. 20. 38. de adopt.
l. 41. de rit. nupt.
l. 57. ad leg. Falc.
Ex lib. XXVIII. l. 2. de mort. infer.
l. 10. de jur. delib.
l. 50. de legat. 2.

l. 34. de mort. caus. don.
Ex lib. XXIX. l. 3. de his quæ in testam. del.
l. 28. de legat. 2.
l. 3. de servit. legata.
l. 192. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXX. l. 73. de solution. *al.* ex lib. 31.
l. 26. ad legem Cornel. de fals.
Ex lib. XXXI. l. 73. de solution. *al.* ex lib. 30.
Ex lib. XXXIX. l. 2. de capt. et de postlim.
Ex Lib. VI. ad leges.
Ex lib. I. l. 32. 49. de ritu nupt.
l. 8. de agn. et alend. lib.
l. 38. de mort. causa don.
Ex lib. III. l. 33. 50. de rit. nupt.
Ex Libr. Respons.
l. 24. de constit. pec.
l. 34. de pigner. act.
l. 38. mand.
l. 38. sol. matr.
l. 21. de admin. et per. tutor.
l. 53. de hered. instit.
l. 25. de testam. mil.
l. 123. de legat. 1.
l. 69. de legat. 3.
l. 6. de aur. argento, mundo legat.
l. 36. de cond. et demon.
l. 3. de obseq. par. et patr.
l. 28. de mort. causa don.
l. 56. de fideic. libertat.
l. 24. de fidejussor.
l. 48. de solution.
Ex Lib. II. Public.
l. 22. de his qui not. infam.
Ex Lib. I. de offic. Præsid.
l. 43. de minor.
Ex Lib. V. de off. Cons.
l. 2. ne de stat. defunct. post quinq.
Ex Not. ad Dig. Juliani.
ad lib. XI. l. 14. de in rem vers.
ad lib. XXVII. l. 20. de cond. et demon.
ad lib. XXIX. l. 3. de hered. instit.
ad lib. XXXII. l. 80. de legat. 1.
ad lib. XL. l. 75. ad legem Falc.
ad lib. XLII. l. 34. ad legem Falc.
Ex not. ad Pomp. lib. sing. reg.
l. 63. de acq. hered.
Citatur in notis apud Julianum.
l. 9. quod met. causa.
l. 11. de minor.
l. 41. ex quib. caus. major.
l. 75. de judic.
l. 13. de heredit. pet.
l. 25. de usufr.
l. 1. si ususfr. petat. lib. 8.
l. 4. si servit. vind.
l. 2. de eo quod cert. loc.
l. 7. 16. de pecul.

P.R.C.A.J.P.C.N.

l. 8. ad SC. Vellejan.
l. 1. depos.
l. 23. de act. empt.
l. 44. de jur. dot.
l. 12. de auct. tutor.
l. 35. 39. de hered. instit.
l. 42. de acq. hered.
l. 53. 82. de legat. 1.
l. 1. de pen. leg.
l. 3. 5. de liberat. leg.
l. 3. 25. 27. ad SC. Trebellian.
l. 13. 15. de mort. caus. don.
l. 3. ex quib. caus. in possess. eat.
l. 8. de fidejussor.
l. 22. rat. rem hab.
l. 9. de verb. sign.
l. 66. de divers. reg. jur.
Citatur in notis ad Pomponium, in
l. 29. quib. mod. usus vel ususfr. amitt.
l. 16. qui test. fac. poss.
Citatur non notato nomine librorum.
l. 7. de pact.
l. 27. 39. de procurator.
l. 8. de neg. gest.
l. 23. de minor.
l. 2. de judic.
l. 25. de rei vind.
l. 12. 30. de usufr.
l. 11. 27. ad leg. Aquil.
l. 2. de nox. act.
l. 20. 22. fam. ercisc.
l. 9. ad exhib.
l. 27. de relig. et sumpt.
l. 9. 14. de reb. cred.
l. 3. 13. 34. de jurejur.
l. 6. de cond. causa dat.
l. 4. de cond. ob turp. caus.
l. 18. de constit. pecun.
l. 1. de instit. act.
l. 6. quod cum eo.
l. 3. 9. 19. de pecul.
l. 1. quand. de pec.
l. 1. quod jussu.
l. 1. 19. 31. depos.
l. 6. 12. 14. 41. mand.
l. 7. qui potior. in pig.
l. 31. 66. de ædil. edict.
l. 1. de except. rei vend.
l. 11. de usur.
l. 12. de jur. dot.
l. 11. 19. de don. int. vir. et ux.
l. 5. de imp. in res dot. fac.
l. 5. de agn. et alend. lib.
l. 18. de testam. tutel.
l. 1. 3. de legit. tutor.
l. 16. de admin. et per. tut.
l. 9. de lib. et post.
l. 6. de injust. rupt.
l. 1. 2. 9. 39. de heredib. instit.
l. 4. de cond. instit.
l. 26. 40. 56. de acq. hered.
l. 10. si quis omiss. causa.
l. 14. 39. 43. 49. 53. 82. 92. 113. 114. de legat. 1.
l. 24. de legat. 2.
l. 7. 11. de legat. 3.
l. 9. de pecul. leg.

l. 1. 3. ad leg. Falc.
l. 1. si cui plus quam per leg. Falc.
l. 1. ut leg. seu fideic. ser. caus. cav.
l. 5. ut in poss. legat.
l. 17. de bon. poss. cont. tab.
l. 1. de ventr. in poss. mit.
l. 1. 8. de assig. liber.
l. 1. si tab. testam. nul. ext.
l. 11. 13. de dam. inf.
l. 1. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 20. de manum. vind.
l. 28. de fideicom. libert.
l. 34. de acq. poss.
l. 10. 15. de usurp. et usuc.
l. 10. quæ in fraud. cred.
l. 1. de itin. act. priv.
l. 1. de aq. cottid. et æst.
l. 6. de precar.
l. 4. 5. de dol. mal. except.
l. 4. 8. 28. 38. 25. de verb. obl.
l. 8. 14. de novation.
l. 20. de acceptil.
l. 7. 11. de injur.
l. 14. ad leg. Cornel. de Fals.
l. 5. de bon. damnat.
l. 21. de jur. fisc.
l. 12. de capt. et de postlim.
l. 9. 10. de castrens. pecul.
l. 27. ad municip.
l. 160. de verb. sign.
Citatur notato tantum librorum numero.
lib. VII. in l. 12. de condict. furt.
lib. X. in l. 1. de suis et legit.
lib. XIII. in l. 7. de usufr.
lib. XX. in l. 3. de cond. tritic.
l. 4. de leg. commissor.
l. 33. de acq. rer. dom.
lib. XXVIII. in l. 28. de legat. 1.
XII. Florentinus.
Ex Lib. XII. Instit.
Ex lib. I. l. 3. de just. et jur.
l. 14. de adim. vel transf. legat. *al.* ex lib. 11.
Ex lib. III. l. 1. 3. de sponsal.
l. 24. de pact. dot.
Ex lib. VI. l. 3. de divis. rer.
l. 2. 4. 6. 16. de acq. rer. dom.
l. 26. de capt. et de postlim.
Ex lib. VII. l. 42. de relig. et sumpt.
l. 17. depos.
l. 36. locati.
Ex lib. VIII. l. 57. de pact.
l. 35. de pigner. act.
l. 43. de contr. empt.
l. 54. de acq. hered.
l. 65. de verb. obl.
l. 7. de duob. reis.
l. 15. de stip. serv.
l. 22. de fidejussor.
l. 16. de novation.

l. 2. de solution.
l. 18. de acceptil.
l. 211. de verb. sign.
Ex lib. IX. l. 4. de stat. hom.
Ex lib. X. l. 24. qui testam. fac. poss.
l. 17. de lib. et post.
l. 49. de hered. instit.
l. 37. de vulg. et pup. sub.
l. 17. de cond. instit.
l. 24. de testam. mil.
l. 28. de bon. libert.
l. 209. de verb. sign.
Ex lib. XI. l. 42. de usufr.
l. 39. de pecul.
l. 116. de legat. 1.
l. 2. de supell. leg.
l. 29. de aur. arg. mund. leg.
l. 14. de adim. vel transfer. leg.
l. 34. de cond. et demonstr.
l. 90. ad leg. Falcid.
XIII. Aburnius Valens.
Ex Libr. VII. fideicommiss.
Ex lib. I. l. 12. de legat. 3.
l. 22. de alim. vel cib. leg.

l. 87. 89. de cond. et dem.
l. 29. quand. dies leg. ced.
Ex lib. II. l. 10. 94. de leg. 3.
l. 25. de annuis leg.
l. 4. de admin. rer. ad civit. pert.
Ex lib. III. l. 67. ad SC. Trebellian.
Ex lib. IV. l. 68. ad SC. Trebellian.
Ex lib. V. l. 19. de legat. 3.
l. 28. de adim. vel transfer. leg.
l. 46. de oper. libert.
l. 43. de jur. fisc.
Ex lib. VI. l. 33. de minor.
l. 37. ad leg. Falc.
l. 47. de oper. libert.
Ex lib. VII. l. 15. de ann. legat.
Ex lib. VII. action.
l. 15. ut in possess. legat.
Citatur sine nomine librorum.
l. 2. de orig. jur.
l. 82. de legat. 2.
l. 78. de legat. 3.
l. 25. de fideicom. libert.

COMMODUS A. SOLUS.

934	1	181	Imp. Aurelius Commodus A. III.	L. Antistius Burrus
935	2	182	C. Petronius Mamertinus	Cornelius Rufus

His Coss. factum est SCtum cujus fit mentio l. 28. §. 4. ff. de fideicommiss. libert. Juncianum dicitur in l. 51. §. 8. ff. eod. *ab Hottomanno Æmilianum.*

936	3	183	Imp. L. Aurelius Commodus Aug. IV.	Victorinus II.
937	4	184	L. Eggius Marullus	Cn. Papirinus Ælianus
938	5	185	Maternus	Bradua
939	6	186	Imp. Aur. Commodus Aug. V.	Glabrio II.
940	7	187	Crispinus	Ælianus
941	8	188	C. Allius Fuscianus II.	Duillius Silanus II.
942	9	189	Junius Silanus	Q. Servilius Silanus
943	10	190	Imp. L. Aurelius Commodus Aug. VI.	M. Petronius Septimianus
944	11	191	Cassius Apronianus	Bradua

Ab hoc Aproniano SCtum Apronianum nomen sumpsisse quibusdam videtur. Confer. a. 168. supra. Ad hunc forte annum quoque respicit l. 16. de susp. tut.

945	12	192	Imp. L. Aurelius Commodus Aug. VII.	P. Helvius Pertinax

Vitiosa inscriptio l. 1. C ad SC. Maced. quæ habet Imp. Ælius Perinax. A. Atilio. pro Imp. Helvius Pertinax. A. Atilio. Occiditur Commodus. Ab hoc Imperatore nul-

P.R.C:A.J:P:C.N.

læ in Codice constitutiones , in Digestis autem sequentes leguntur.

l. 3. de jure annul.
l. 31. de jure fisci.
l. 16. de sponsalib.
l. 14. de offic. præsid.
l. 2. ad SC. Vellej.

l. 16. §. 6. de publican. et vectig.
l. 32. §. 1. l. 38. ad L. Jul. de adulter.

JCti , qui sub Commodo vixerunt.

I. *Papirius Justus.*
Ex libr. XX. Constitut.
Ex lib. I. l. 14. de servit. præd. urb.
l. 17. de servit. præd. rust.
l. 71. de contr. empt.
l. 30. de reb. aut. jud. poss.
l. 4. de curat. bon. dando.
l. 3. de leg. Jul. de annon.
l. 18. ad SC. Turpill.
l. 21. de appellat.
Ex lib. II. l. 37. de pact.
l. 7. de public. et vect.
l. 35. de re judic.
l. 38. ad municip.
l. 13. de decurion.
l. 9. de adm. rer. ad civit. pert.
l. 13. de pollicitat.
Ex lib. VIII. l. 60. de pact.
II. *Tarruntenus Paternus.*
Ex lib. IV. de re milit.
Ex lib. I. l. 6. de jure immunit.
Ex lib. II. l. 7. de re milit. citatur l. 12. de re milit.
III. *Hermogenianus.*
Ex Lib. VI. Epitom.
Ex lib. I. l. 5. de just. et jure.
l. 35. de legib.
l. 2. 13. de stat. hom.
l. 16. de transact.
l. 8. 17. 35. de minor.
l. 53. de judic.
l. 48. de adm. et per. tutor.
l. 94. de cond. et dem.
l. 38. ad leg. Falc.
l. 24. de manumission.
l. 23. de manum. vind.
l. 27. qui et a quib. man.
l. 53. de re judic.
l. 6. rat. rem hab.
l. 36. 42. de pœn.
l. 16. 23. ad municip.
l. 8. de decurion.
l. 1. 17. de muner. et honor.
l. 11. de vacat. et excus. mun.
Ex lib. II. l. 10. de off. præsid.
l. 45. de pact.
l. 52. de hered. petit.
l. 2? de cond. caus. dat.
l. 5. de leg. Rhod.
l. 23. 25. mand.
l. 75. de contr. empt.
l. 7. de leg. commissor.
l. 23. de hered. vel act. vend.
l. 19. de peric. et com. rei vend.
l. 49. de act. empt.
l. 12. 23. locati.
l. 74. de evict.
l. 60. 62. de don. int. vir. et ux.

l. 51. sol. matr.
l. 16. de act. rer. amot.
l. 7. de confir. tutor.
l. 10. de legit. tutor.
l. 27. de tutor. et cur. dat.
l. 50. de adm. et peric. tutor.
l. 41. 43. de excusat.
l. 10. de trit. vin. vel ol. legat.
l. 48. de oper. libert.
l. 6. pro donat.
l. 42. de re judic.
l. 32. de oblig. et act.
l. 64. de fidejussor.
l. 5. expilat. hered.
l. 26. de appellat.
l. 222. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 87. de heredibus instit.
l. 12. de cond. instit.
l. 94. 96. de acq. hered.
l. 30. si quis omiss. caus. test.
l. 20. de his quæ ut indig.
l. 2. 18. de bonor. poss. contr. tab.
l. 23. de legat. præst.
l. 3. de ventr. in poss. mitt.
l. 15. de Carb. edict.
l. 21. de jur. patron.
l. 6. und. legit.
l. 2. ne quid in loco sac.
l. 97. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 22. de legat. 3.
l. 95. de cond. et demonst.
l. 40. ad leg. Falc.
l. 14. ad SC. Trebellian.
l. 11. ut in possess. legat.
l. 98. de divers. reg. jur.
Ex lib. V. l. 74. de jur. dot.
l. 25. de tutel. et ration. distr.
l. 10. de publican. et vectigal.
l. 40. de liberal. caus.
l. 5. de collusion. deteg.
l. 50. de acq. possess.
l. 46. de usurp. et usucap.
l. 9. pro legat.
l. 45. de injur.
l. 9. ad leg. Jul. majest.
l. 37. de appellat.
l. 2. si tutor vel curat. magistrat. creat. appell.
Ex lib. VI. l. 3. de except. rei vend.
l. 33. de donation.
l. 3. ne de stat. defunct.
l. 61. de acq. rer. dom.
l. 2. de liber. exhib.
l. 24. de exception.
l. 13. de divers. temp. præscr.
l. 16. de dol. mal. except.
l. 65. de fidejussor.

l. 11. rat. rem hab.
l. 10. de accusat.
l. 10. ad leg. Jul. majest.
l. 20. ad leg. Corn. de fals.

l. 7. de leg. Fab. de plagiar.
l. 46. de jur. fisc.
Lib. IV. fideicommiss.
l. 14. ad SC. Trebellian.

P. HELVIUS PERTINAX post alterum mensem occiditur.

946 193 Q. Sosius Falco — C. Julius Erucius Clarus
l. 1. C. de inofficioso testam.
l. 1. C. ad SC. Macedon.
l. 2. C. de necess. serv. hered. institut. In Digestis fit mentio Pertinacis l. 12. §. 2. de fideicom. libert. Legem quoque tulit Pertinax, ut testamenta priora non prius essent irrita, quam alia perfecta essent ; neve ob hoc fiscus aliquando succederet. *Lampr.*

Inter suffectos Consules fuit Fabius Cilo , cujus frequens in jure mentio. *l. 1. ff. de offic. Præf. urb. l. 4. ff. de off. Præf. vigil. l. 8. §. 5. ff. de pœnis.*

DIDIUS JULIANUS per II. menses et V. dies imperium tenuit.

PESCENNIUS NIGER annum imperavit , qui non numeratur in fastis

L. SEPTIMIUS SEVERUS.

947 1 194 Imp. L. Septimius Severus II. — D. Clodius Albinus Cæs. II.
l. 1. C. de pign. et hypoth.
l. 1. C. si alien. res pign. dat. sit.
l. 1. C. de edendo.
l. 2. C. de fidejuss. minor.
l. 1. C. de furt. et serv. corrupt.

948 2 195 Scapula Tertullus — Tinejus Clemens
l. 1. C. de his qui accus. non poss.
l. 1. §. 1. ff. de reb. cor. qui sub tut. v. cura sunt. horum consulum meminit , et Orationis Severi sive SC. de prædiis rusticis pupilli etc. non alienandis.

949 3 196 Hoc anno CARACALLA a SEVERO in Imperii consortium assumptus.

C. Domitius Dexter II. — L. Valerius Messala Priscus

l. 1. C. an serv. pro suo fact.
l. 1. C. de probation.
l. 1. et 2. C. quod cum eo, qui in alien. pot.
l. 1. Cod. Gregor.
l. 1. C. de negot. gest.
l. 1. C. ub. de crimin. ag.
l. 2. C. de inoffic. test.

l. 1. C. de edicto D. Hadriani toll.
l. 3. C. ut in possess. leg.
l. 1. C. de quæstion.
l. 1. C. si omiss. caus. testam.
l. 1. C. de acquir. et ret. poss.

950 4 197 App. Claudius Lateranus — Rufinus

l. 2. et 3. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 2. C. de negot. gest.
l. 1. C. si advers. libert.
- - de restitut. milit.
- - ub. caus. fiscal.
l. 3. C. de inoffic. test.
l. 1. C. fam. ercisc.
- - quand. fisc. vel priv.
- - de non numer. pec.
- - solut. matrim.
l. 4. C. de alend. liber.
l. un. C. si contr. matr. volunt.

l. 1. C. de hered. tutor.
l. 2. C. de legat.
l. 1. C. de condition. insert.
- - ad SC. Trebell.
l. 1. et 2. C. ad L. Falc.
l. 1. C. de fideicommiss. libert.
- - quor. bonor.
- - quæ res pign. obl.
- - qui pot. in pign.
- - si pignor. convent.
- - ad L. Jul. de adult.

951 5 198 Ti. Saturninus — C. Gallus

l. 4. et 5. C. ex quib. caus. inf. irrog.
l. 1. C. si minor ab hered. se abst.

l. 2. et 3. C. ad SC. Macedon.
l. 1. C. quando dies legâtor.

952 6 199 P. Cornel. Anulinus II. — M. Aufidius Fronto

P.R.C:	A.J:P.C.N.		
		l. 3. C. de negot. gest. l. 1. C. de usufr. et habitat.	l. 1. C. de instit. et substit. l. 2. C. ad L. Jul. de adult.
953	7	200. Ti. Claudius Severus	C. Aufidius Victorinus
		l. 1. C. de pactis. l. 1. C. si advers. delict. l. 1. C. si advers. fisc. l. 2. C. de petit. hered.	l. 1. C. de contrah. et comm. stipul. l. 1. C. de evictionib. - - de fidejussorib.
		Vitiosæ harum legum subscriptiones, cum Severum faciant Augustum.	
954	8	201 L. Annius Fabianus	M. Nonius Mucianus
		l. 4. C. de negot. gest. - - ad SC. Maced.	l. 1. C. de contrar. judic. tut. l. 1. C. de jure dot.
955	9	202 Imp. L. Septimius Severus Aug. III.	Imp. M. Aur. Antoninus Aug.
		l. 3. C. de edendo. l. 2. et 3. C. de pact.	l. 1. C. de litis contest. l. 1. C. si advers. transact.
956	10	203 P. Septimius Geta	L. Fulvius Plautianus II.
		l. 2. §. 47. ff. ad SC. Tertull. l. 6. C. ex quib. caus. infam. irrog. l. 5. C. de negot. gest.	l. 1. C. de ordin. judicior. l. 3. C. de petit. hered. l. 1. C. de dolo malo. l. 2. C. q. admitt. ad bonor. poss.
957	11	204 L. Fabius Septimius Cilo II.	Flavius Libo
		l. 3. C. de procurat. l. 1. C. si sæp. in integr. rest. pet. l. un. C. ub. fideicomm. pet. l. 1. C. si cert. petat. l. 1. C. de dot. caut. non numer. l. 1. et 2. C. de excusat. tut. l. un. C. qui ætat. se exc.	l. 2. C. de furt. et serv. corrupt. l. 1. C. de oper. libert. l. 2. C. de impuber. et al. subst. l. 1. C. de liber. præter. - - de his quib. ut indign. l. 2. et 3. C. quand. dies legat. l. 2. C. de pignor. - - de quæstion.
958	12	205 Imp. M. Aurelius Antoninus Aug. II.	P. Septimius Geta
		l. 1. C. de mod. multar. l. 7. et 8. C. ex quib. caus. inf. irrog. l. 1. C. de judic. l. 4. C. de inofficios. testam. l. 2. C. de usufr. et habit. l. 1. C. de in lit. jurand. l. un. C. q. numer. tutelar. l. 2. C. de oper. libert. l. 2. C. de condit. insert. l. 2. C. ne de statu defunct. l. 3. C. de pignor. et hypoth. l. 2. C. si alien. res pign.	dat. sit. l. 1. C. de remiss. pign. l. 2. C. de eviction. l. 1. C. ad L. Jul. de vi publ. l. 1. C. de crim. expil. hered. l. 1. C. de suis et legitim. liber. l. 1. Cod. Greg. si deb. persolv. instr. ap. cred. l. 1. C. quando decret. opus non est. l. 2. C. de his qui accus. non poss.
959	13	206 Nummius Albinus	Fulvius Æmilianus
		l. 32. ff. de donat. int. vir. et ux. l. 4. C. de pactis. l. 1. C. de admin. tutor.	l. 3. C. de oper. libert. l. 1. C. de execut. rei jud. l. 1. C. de luition. pign. l. 3. de excusat. tutor.
960	14	207 Aper	Maximus
		l. 4. C. de procurat. l. 6. C. de negot. gest. l. 2. C. ubi caus. fisc. l. 1. C. de pignorat. act. l. 2. C. solut. matrim. l. 1. C. de testam. tut. l. 2. C. de administ. tut.	l. 2. C. quæ res pignor. oblig. poss. l. 1. C. debitor. vendit. pignor. imped. non poss. l. 1. C. de litigiosis. l. 2. C. de fidejuss. et mandator.
961	15	208 Imp. M. Aurelius Antoninus Aug. III.	P. Septimius Geta Cæsar II.
		l. 9. et 10. C ex quib. caus. inf. irrog. l. 4. C. quand. dies legat. - - de pignorib. et hypoth. l. 2. C. de remiss. pignor. l. 3. C. de fidejuss. et	mandator. l. 2. C. de his quib. ut indign. l. 1. C. de sentent. et interlocut. omn. judic.
962	16	209 Civica Pompejanus	Lollianus Avitus
		l. un. C. de privil. dot. l. 1. C. de his, qui in	prior. cred. loc. succ.
963	17	210 MV. Acilius Faustinus	Triarius Rufinus
		l. 1. C. de bonis libert. l. 2. C. de contrah. et comm. stipul. l. 3. C. de evictionibus.	l. 1. C. de donation. l. 2. C. de judiciis. l. 1. C. de rei vindicat.
964	18	211 Q. Epidius Rufus Lollianus Gentianus	Pomponius Bassus
		l. 4. C. Gregor. tit. incerti. l. 1. C. de transact. l. 2. C. de dol. mal. l. 5. C. de inoff. test. l. 1. C. de servitut. et aqua. l. 1. C. comm. utr. judic.	l. 1. C. ad SC. Vellej. l. 3. C. de legat. l. 1. C. de his, quæ sub mod. leg. l. un. C. de confess. l. 1. C. de requir. reis.
965	19	212 M. Pompejus Asper II.	C. Julius Asper.
		l. 1. C. de jur. et fact. ignor. l. 1. C. quib. ex caus. maj. l. 6. C. de inoffic. test. l. 1. C. de instit. et exercit. act. l. 1. et 4. C. de donat. inter vir. et ux. l. 2. C. de testament. tut. l. 3. de administrat. tut. l. 1. C. de suspect. tutor. l. 1. C. de arbitr. tutel. l. 2. C. de in lit. jurand. l. 2. C. de contrar. judic. tut. l. 1. C. de præd. et al. reb. min. l. 1. C. de magistrat. conven. l. 4. et 5. C. de oper. libert. l. 1. C. de testam. milit. l. 2. C. de hered. instituend. l. 1. C. de fideicommiss. l. 2. C. de usur. et fruct. legat.	l. 1. C. de pœn. judic. qui mal. judic. - - C. de liber. exhibend. l. 5. C. de pignoribus et hypoth. l. 2. C. qui potior. in pign. l. 1. C. de except. s. præscript. l. 1. C. de solut. et liberat. l. 1. C. Gregor. de petit. hered. l. 5. C. de procurator. l. 3. C. si alien. res pign. data sit. l. 1. C. de acceptilat. l. 4. et 5. C. de eviction. l. 1. C. ad L. Cornel. de falsis. l. 1. C. de his, qui sibi adscrib. l. 1. C. de bon. cor. qui mort. sibi consciv. l. un. C. de sentent. advers. fisc. lat. l. 4. C. de edendo.

Moritur SEVERUS.

Constitutiones, quarum subscriptiones incertæ.

l. 1. C. si adversus transact. vel divis. l. 4. C. de fundo dotali. l. 1. C. quando decreto opus non est. l. 2. C. qui admitti ad bon. possess. poss. l. 1. C. si omissa sit causa test. l. 4. C. de testament. manumiss. l. 1. C. de acquir. et ret. poss.	l. 3. et 4. C. de execut. rei jud. l. 2. C. de his qui accus. non poss. l. 2. C. ad L. Jul. de adulter. l. 1. C. de quæstionibus. l. 1. C. de contrar. judic. tutelæ. *Constitutiones sine Consule.* l. 1. C. ex quib. caus. inf. irrog.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 2. 3. 4. 5. C. de usuris.
l. 1. 2. 3. mand. vel contra.
l. 1. C. de hered. vel act. vend.
l. 1. C. rem alien. gerent. non interdici.
l. 1. 2. C. si serv. export. ven.
l. 1. 2. 3. C. de vectigal. comm.
l. 1. 2. C. vectig. nov. inst. non posse.
l. 1. C. de donat. ante nupt. vel propt.
l. 1. 2. 3. C. de nuptiis.
l. 1. C. de interd. matrim.
l. 1. C. qui admitt. ad bon. poss.
l. 1. C. de hered. instit.
l. 1. et 2. C. de testament. manumiss.

l. 1. 2. 3. C. de servo pign. dato manum.
l. 1. C. qui non poss. ad libert. perv.
l. 1. C. ne de statu defunct.
l. 1. C. de præscript. longi temp.
l. 1. C. de sententia, quæ sine certa.
l. 2. C. de execut. rei judic.
l. 1. C. si ex falsis instr. vel test. judic.
l. 1. C. de ædif. priv.
l. 1. C. de postlim. revers.
l. 1. C. de mun. et honor. non contin.
l. 1. C. de filiisfamil. quemadm. pro his pater ten.
l. 1. C. qui militare poss. vel non poss.

Constitutionum horum Principum mentio fit in Digestis.

l. 6. de offic. procons. et leg.
l. 3. de offic. procur. Cæs.
l. 11. de jurisdict. omn. judic.
l. 37. de pact.
l. 3. de transact.
l. 13. de servit. urb. præd.
l. 17. de servitut. rustic. præd.
l. 29. ad L. Aquil.
l. 17. de pignor. act.
l. 2. ad SC. Vellejan.
l. 46. de contrah. empt.
l. 16. de in diem addict.
l. 19. 20. de ritu nupt.
l. 1. 17. de suspect. tut.
l. 2. de excusat. tut.
l. 4. §. 1. 2. l. 6. l. 8. 10. 13. 15. de excusat. tut.
l. 13. de reb. eor. qui sub tut. sunt.
l. 2. §. fin. ad SC. Trebell.
l. 6. 16. de publican. et vectig.
l. 15. de donat.
l. 52. de manum. test.
l. 35. de re judic.
l. 1. de separat.
l. 5. de solution.
l. 4. de extraord. crim.
l. 3. de crim. expil. hered.
l. 20. de accusat.
l. 5. ad L. Jul. majest.
l. 13. ad L. Jul. de adulter.
l. 3. ad L. Jul. repet.
l. 5. 11. ad L. Jul. pecul.
l. 3. ad L. Fabiam.
l. ult. ad SC. Turpill.
l. 1. et ult. de req. reis.
l. 2. de bon. eor. qui ante sent.
l. 2. de cadav. punitor.
l. unic. si pendente appell. mors interv.
l. 18. 22. 30. 34. de jure fisci.
l. 9. 26. de captiv. et postlimin.
l. 1. §. 1. et l. 9. 13. de re milit.
l. 18. l. 21. §. 6. l. 24. 38. ad municip.

l. penult. de decur.
l. 11. de muner. et honor.
l. 4. de legat.
l. 8. de legat.
l. ult. de admin. rer. ad civit. pertin.
l. 9. 13. de pollicitat.
l. fin. de censib.

In Institutionibus.

§. fin. de excusat.
§. 3. et §. 9. de susp. tut.
§. 7. de testam.
§. 1. de hered. instit.
§. 3. de vulg. et pupill.
§. 3. §. fin. quib. mod. test. infirm.
§. 12. et §. 5. de legat.

Severi Patris tantum meminit

l. 24. de his, qui not. infamia.
l. 2. l. 3. §. 1. l. 11. de minor.
l. 20. de petit. hered.
l. 12. mand.
l. 16. de in diem addict.
l. 40. de jure dot.
l. 2. §. 1. qui pet. tut.
l. 1. 2. 6. §. 4. 9. 10. de excus. tut.
l. 10. de reb. eor. qui sub tut.
l. 12. de acquir. vel omitt. hered.
l. 78. de leg. 2.
l. 37. §. 2. ad SC. Trebell.
l. 40. de injur. et famos. libell.
l. 2. ad L. Jul. de adult.
l. 1. de quæstionibus.
l. 6. de interd. et releg.
l. 2. 25. 27. de jure fisci.
l. 9. de decur.
l. 7. de mun. et honor.
l. 8. de vacat. et excus. mun.
l. 7. de pollicitat.
l. 1. de variis et extraord. cognit.
l. 1. de censibus.
l. 17. de quæstionibus.

ANTONINUS CARACALLA Aug. P. SEPTIMIUS GETA imperarunt simul.

966 | 2 | 213 Imp. M. Antoninus Aug. IV. — D. Cælius Balbinus II.
Suff. ex Kal. Mart. M. Antonius Gordianus.

l. 1. C. Gregor. de pact. et transact.
- - - de Judæis et cœlic.
l. 5. 6. et 7. C. de pactis.
l. 2. C. de transaction.
l. 1. C. de advocat. fisci.
- - - de recept. arbitr.
l. 4. et 5. C. de petit. hered.
l. 2. C. de rei vindicat.
l. 3. C. de usufr. et habit.
l. 1. C. comm. divid.
- - - de relig. et sumpt. fun.
- - - de reb. credit.
l. 1. et 2. C. de condict. indeb.
l. 1. C. de fide instrument.
l. 2. et 3. C. ad SCt. Vellej.
l. 2. C. de jure dot.
l. 2. C. de pact. conv.
l. 2. et 3. C. de donat. inter vir. et ux.
l. 1. C. de fund. dot.
- - - in quib. caus. tut. vel cur. hab. tut. vel cur. det.
l. 4. C. de administ. tut.
l. 1. C. quando ex fact. tut.
l. un. C. ne tut. v. curat. vectig. conduc.
l. 2. C. arbitr. tutel.
l. 2. et 3. de heredib. tutor. v. curat.
l. 1. C. de usur. pupillaribus.
- - - quando tutor v. curator esse desin.
l. 2. et 3. C. de testam. milit.
l. 2. C. de instit. et substitut.
l. 1. C. de posth. hered.
l. 4. et 5. C. de legatis.
l. 10. C. de usuris.
l. 1. C. de verb. et rer. signif.
- - - de fals. caus. adject.
- - - de usucap. pro emptor.
- - - de re judicat.
- - - comminat. epistol. programm.
- - - quor. appellat. non recip.
l. 2. et 3. de privileg. fisci.
l. 1. C. de revoc. his, quæ in fraud. cred.
l. 6. C. de pignor. et hypoth.
l. 1. C. in quib. caus. pign. v. hyp. tac. contrah.
l. 4. C. qui potior. in pignore.
l. 1. C. si in caus. judicat. pign. capt. sit.
l. 2. C. de except. seu præscript.
l. 4. C. de fidejuss. et mandatorib.
l. 3. C. ad L. Jul. de adult.
l. 2. C. ad L. Jul. de vi publ. v. priv.
l. 1. et 2. C. ad L. Fab. de plag.
l. 2. C. de his qui sibi adscrib.
l. 1. C. de fide et jur. hast. fiscal.
l. 1. C. de advocat. divers. judic.
l. 2. C. de ordin. judic.
l. 1. C. de in lit. dand. tut. v. curat.
l. 1. C. de his qui a non domin. manumitt.
l. 2. C. Gregor.
l. 1. C. de excusat. veteranor.
l. 2. C. qui numer. liber. se excus.

967 | 3 | 214 Silius Messala — Sabinus

l. 1. C. de jurisdict. omn. judic.
l. 2. C. si cert. pet.
l. 4. C. quod cum eo q. in alien. pot.
l. 1. et 2. C. qui petant tut.
- - - de curator. furios.
- - - de libert. et eor. liber.
l. 1. C. de jure delib.
- - - de repud. vel abstin. hered.
l. 2. C. de liberali causa.
l. 3. C. de execut. rei judic.
l. 2. C. in quib. caus. pign. vel hyp. tac. contrah.
l. un. C. si commun. res pign. data sit.
l. 5. et 6. C. de fidejuss. et mandator.
l. 6. C. de pœnis.

968 | 4 | 215 Lætus II. — Cerealis

l. 3. C. Greg. tit. incerti.
l. 1. C. de condict. ob caus. dator.
l. 2. C. de condict. ob turp. caus.
l. 3. et 4. C. qui pet. tut. v. curat.
l. un. C. ub. petant. tut. v. curat.
l. 5. C. de administr. tut.
l. 2. C. de suspect. tut.
l. 1. C. de aliment. pupill. præst.
l. 3. C. arbitr. tutel.
l. 3. C. de in lit. jurand.
- - - de furt. et serv. corrupt.
l. 2. C. de repud. v. abstin. hered.

l. 6. et 7. C. de legatis.
l. 2. et 3. C. de fideicommissis.
l. 3. C. de condition. insert.
l. 4. C. ut in possess. legator.
- - - de testament. manumiss.
- - - de privileg. fisci.
l. 3. C. quæ res pignori obligari poss.
- - - qui potior. in pignore.
l. 1. C. de inutil. stipulat.
l. 7. C. de fidejussor. et mandator.
l. 2. C. de patria potest.
- - - si reus v. accus. mort. fuer.
l. 1. C. ad L. Corn. de sicar.

l. 2. C. de crimin. expil. hered.
l. 1. C. de general. abolit.
l. 2. C. an serv. pro suo fact.
- - - de probationibus.
l. 3. C. quod cum eo, qui in al. pot.
- - - solut. matrimon.
l. 1. C. de usucap. pro hered.
l. 2. C. de re judic.
l. 1. C. si tut. v. cur. interven.
- - - ubi et ap. quem cognit. in integr.
l. 2. C. ex quib. caus. major.
l. 3. C. ub. caus. fiscal.
l. 7. C. de inofficios. testam.
l. 2. C. de servitut. et aqua.

969 5 216 C. Atius Sabinus II. — Cornelius Anulinus

l. 1. C. de postulando.
l. 8. C. de legatis.
l. 2. C. de his, qui in prior. credit. loc.
l. 7. C. de negot. gest.
l. 5. C. de institut. et substit.

l. 3. C. si reus v. accus. mort. fuer.
l. 3. C. de crimin. expil. her.
l. 3. et 4. C. de quæstion.
l. 1. C. de fiscalib. usur.

970 6 217 M. Bruttius Præsens — T. Messius Extricatus II.

l. 9. C. de negot. gest.
l. 3. C. de contrah. et committ. stipulat.

CARACALLA occiditur.

Constitutiones Anton. Caracallæ quarum inscriptiones et subscriptiones incertæ.
l. 8. C. de pactis, ad Alexandri tempora spectat.
l. 4. C. de excusat. tutor. et curator. suspectam subscriptionem habet.
l. 1. de necess. hered. instit. Ex subscriptione videtur M. Antonini Philosophi esse.
Constitutiones, quæ nullum habent vel diem vel Consulem.
l. 1. C. de reputat. quæ fiunt.
l. 2. et 3. C. famil. erciscundæ.
l. 2. C. quando fiscus vel priv. deb.
l. 2. 3. 4. C. de non numer. pec.
l. 1. et 2. C. de compensation.
l. 6. 7. 8. 9. 10. 11. C. de usuris.
l. 1. et 2. C. de hered. vel act. vend.
l. 1. C. si propter publ. pensitat.
l. 1. C. si quis alteri v. sibi sub alt.
l. 1. C. de pact. int. empt.
l. 1. C. de ædilit. act.
l. 1. 2. 3. de loc. et cond.
l. 1. C. de liber. caus.

l. 2. C. de sentent. et interloc.
l. 3. C. de re judic.
l. 1. C. de usur. rei judic.
l. 1. C. de privil. fisci.
l. 2. 3. C. de exception. s. præscription.
l. 1. C. de Malef. et Mathemat.
l. 1. C. ad SCt. Turpillianum.
l. 2. 3. 4. 5. C. de pœnis.
l. 1. C. de bon. proscript. s. damn.
l. 1. et 2. C. de sentent. pass. et rest.
l. 1. C. de incol. et ubi quis domicil. hab. vid.
l. 1. et 2. C. de muner. patrimon.
l. 1. C. de his qui spont. publ. mun.
l. 1. C. de his q. num. lib. vel paup.
l. 2. C. de Professor. et Medic.
l. 1. C. de his, qui non impl. stip.
l. 8. C. de infamibus.
l. 1. C. de his, qui in exil. dat.
l. 1. 2. C. de filiisfam. quemadm. pro his pat.
l. 1. C. de potior. ad mun. nomin.
l. 1. et 2. C. de jure reipubl.
l. 1. C. de vend. reb. civit.

l. 1. C. de debit. civit.
l. 1. C. de per. cor. q. pro Magist. interv.

l. 1. C. quo quisque ord conven.
l. 1. C. de his, qui ex offic. qu. admin. conv.

JURISCONSULTI QUI SUB HIS
IMPER. FLORUERUNT.

I. Æmilius Papinianus. Ex Libr. XXXVII. Quæst.

Ex lib. I. l. 5. de off. procons.
l. 1. de off. ejus cui mand. est.
l. 33. de recept.
l. 74. de divers. reg. jur.
Ex lib. II. l. 15. si quis caution.
l. 38. de pact.
l. 17. de transact.
l. 8. de postul.
l. 25. de his qui not. infam.
l. 2. de quib. reb. ad eund. Jud.
l. 54. de cond. indeb.
l. 7. de præscr. verb.
l. 1. de usur.
l. 35. de adm. et per. tutor.
l. 33. de statulib.
l. 115. de verb. obl.
l. 33. de pœn.
l. 11. 13. ad municip.
l. 5. de decurion.
l. 6. de vacat. et excus. mun.
Ex lib. III. l. 8. de stat. hom.
l. 48. de neg. gest.
l. 30. de minor.
l. 19. ex quib. caus. maj.
l. 39. de judic.
l. 49. de hered. petit.
l. 16. de compens.
l. 1. de probation.
l. 36. de adm. et per. tutor.
l. 12. de vulg. et pup. subst.
l. 49. ad SC. Trebellian.
l. 8. de collation.
l. 18. de oper. nov. nunc.
l. 42. de usurp. et usuc.
l. 12. de dol. mal. except.
l. 36. ad L. Jul. de adult.
l. 75. de divers. reg. jur.
cit. l. 7. qui satisd. cog.
l. 5. de petit. hered.
l. 21. §. 5. de recept.
l. 20. §. 14. de hered. petit.
l. 6. §. 4. si servit. vind.
l. 28. mand.
Ex lib. IV. l. 40. de judic.
l. 51. de legat. 1.
l. 116. de verb. obl.
Ex lib. V. l. 39. de pact.
l. 14. de inoff. test.
l. 8. de stip. prætor.
l. 37. ad l. Jul. de adult.
cit. l. 8. de inoff. test.
l. 3. de his quæ ut ind.
Ex lib. VI. l. 50. de hered. petit.
l. 10. si pars hered. pet.
l. 62. de rei vind.

l. 55. de cond. indeb.
l. 2. de usur.
l. 8. ut in poss. legat.
l. 47. de manum. testam.
cit. l. 14. de publ. in rem act.
Ex lib. VII. l. 5. de usufr.
l. 4. de servit.
l. 36. de servit. præd. urb.
l. 34. de servit. præd. rust.
l. 17. com. præd.
l. 13. 31. fam. ercisc.
l. 28. com. divid.
l. 64. de evict.
l. 7. ad l. Falc.
Ex lib. VIII. l. 19. de interrog. in jur. fac.
l. 43. de relig. et sumpt. fun.
l. 56. 66. de cond. indeb.
l. 9. 25. de constit. pecu.
l. 1. de præscr. verb.
l. 1. qui potior. in pign.
l. 65. de evict.
l. 81. de jur. dot.
l. 94. de solution.
l. 78. de furt.
l. 10. de sepul. viol.
cit. l. 13. §. 1. 2. de reb. cred.
l. 17. de præscr. verb.
Ex lib. IX. l. 66. de procur.
l. 50. de pecul.
l. 7. ad SC. Vellejan.
l. 8. 24. depos.
l. 186. de V. S.
l. 53. mand.
l. 81. pro soc.
l. 11. de legat. 1.
l. 47. de fidejuss.
l. 79. de furt. conf. l. seq.
cit. l. 22. de pigner. act.
l. 4. quod cum eo.
l. 3. de pecul.
l. 10. de in rem ver.
l. 6. 8. ad. SC. Vellejan.
Ex lib. X. l. 17. de cond. furt.
l. 58. 72. de contr. emp.
l. 5. 7. de ser. export.
l. 68. de jur. dot.
l. 52. de donat. int. vir. et ux.
l. 48. de manum. testam.
l. 48. de fidejuss.
cit. l. 5. de jur. dot.
l. 32. §. 27. de don. int. vir. et ux.
Ex lib. XI. l. 41. de judic.
l. 5. de cond. sin. causa.
l. 39. 61. sol. matr.
l. 5. 30. de act. rer. am.
l. 5. de confir. tutor.
l. 13. de tutor. et cur. dat
l. 37. de admin. et per tutor.
l. 24. de excusat.

*

P.R.C:A.J:P:C.N.

l. 50. ad SC. Trebellian.
l. 5. si a par. quis man.
cit. l. 7. sol. matr.
Ex lib. XII. l. 63. de rei vind.
l. 14. de tutor. et cur. dat.
l. 38. de adm. et per. tut.
l. 10. de susp. tutor.
l. 23. de lib. et post.
l. 75. de hered. instit.
l. 41. de bon. libert.
l. 117. de verb. obl.
l. 12. rem pup. sal. for.
l. 80. de furt.
cit. l. 7. §. pen. de adm. et per. tut.
l. 8. §. 7. de bon. poss. cont. tab.
l. 12. de furt.
Ex lib. XIII. l. 20. ex quib. caus. maj.
l. 28. de cond. instit.
l. 14. de bon. poss.
l. 21. de legat. præst.
l. 11. de Carb. edict.
l. 11. de bon. poss. sec. tab.
l. 42. de bon. libert.
cit. l. 1. de collation.
Ex lib. XIV. l. 15. de inoff. test.
l. 3. qui test. fac. poss.
l. 34. de testam. mil. *al.* est Pauli.
l. 8. ad leg. Falc.
l. 12. de Carb. edict.
l. 43. de bon. libert.
l. 12. de castr. pecul.
cit. l. 15. §. fin. de testam. mil.
l. 1. §. pen. l. 3. pr. si quid in fraud. patr.
Ex lib. XV. l. 76. de hered. instit.
l. 10. de jur. codic.
l. 64. de legat. 2.
l. 3. de reg. Caton.
l. 11. de his quæ ut indig.
l. 24. ad SC. Trebell.
l. 1. de bonor. poss. fur. infr.
l. 14. ad municip.
Ex lib. XVI. l. 15. de cond. instit.
l. 84. de acq. hered.
l. 26. si quis omiss. caus. test.
l. 65. de legat. 2.
l. 5. de servit. legat.
l. 12. de his quæ ut indig.
l. 70. de cond. et dem.
l. 4. ad leg. Falc.
l. 13. de castr. pecul.
cit. l. 1. §. 6. ad SC. Tertyllian.
Ex lib. XVII. l. 33. de usuf.
l. 66. §. 6. de leg.
l. 2. quib. mod. ususfr. am.
l. 8. de usufr. ear. rer.
l. 77. de hered. instit.
l. 66. de legat. 2.
l. 2. de usu et usufr. legat.
l. 12. de aur. arg. mund. leg.
l. 71. de cond. et dem.
l. 51. ad SC. Trebellian.
cit. l. 3. quib. mod. ususfr. am.
l. 3. §. 9. de adim. vel transf. leg.
Ex lib. XVIII. l. 87. 90. de legat. 1.
l. 7. de dot. præleg.
l. 24. de his quæ ut ind.
l. 72. 99. de cond. et dem.
l. 25. quand. dies leg. ced.
cit. l. 10. de usu et habit.
Ex lib. XIX. l. 7. de jur. et fac. ign.
l. 35. de testam. mil. *al.* est Pauli.
l. 11. 13. de jur. codic.
l. 67. 69. de legat. 2.
l. 22. de liber. leg.
l. 73. de cond. et dem.
l. 9. ad leg. Falc.
l. 52. 54. ad SC. Trebellian.
l. 9. ut in poss. legat.
l. 21. de fideic. libert.
cit. l. 4. de usu et habit.
l. 14. de legat. 1.
Ex lib. XX. l. 64. de rei vind.
l. 3. de pignor.
l. 3. de usur.
l. 26. de probation.
l. 3. quand. ex fac. tut.
l. 70. 72. de legat. 2.
l. 10. 93. ad leg. Falc.
l. 12. 53. 55. ad SC. Trebellian.
l. 40. de oper. libert.
l. 118. de verb. obl. *al.* est ex lib. 27.
l. 218. de verb. sig. *al.* est ex lib. 27.
Ex lib. XXI. l. 34. de statulib.
Ex lib. XXII. l. 12. de jur. codic.
l. 22. de fideic. libert.
l. 4. si ingen. ess. dicet.
l. 43. de usurp. et usuc.
Ex lib. XXIII. l. 73. de legat. 2.
l. 44. 46. de acq. poss.
l. 44. de usurp. et usuc.
l. 3. 8. pro legat.
Ex lib. XXIV. l. 42. de judic.
l. 76. de diver. reg. jur.
Ex lib. XXV. l. 18. de tutel. et rat. distr.
l. 2. de separation.
Ex lib. XXVI. l. 1. de distr. pign.
l. 47. de acq. possess.
l. 18. quæ in fraud. cred.
l. 18. de vi et vi arm.
Ex lib. XXVII. l. 43. de judic.
l. 54. mand.
l. 6. 8. de ser. export.
l. 8. de præsc. verb.
l. 4. de usur.
l. 74. de legat. 2.
l. 3. de separation.
l. 28. de excep. rei judic.
l. 27. de oblig. et act.
l. 118. de verb. obl. *al.* est ex lib. 20.
l. 9. de duob. reis.
l. 18. de stipul. servor.
l. 49. de fidejuss.
l. 14. de castr. pec.
l. 218. de verb. sig.
Ex lib. XXVIII. l. 3. de cond. indeb.
l. 66. de evict.
l. 5. de usur.
l. 40. sol. matr.
l. 8. de tutel. et rat. distr.
l. 2. 5. ut leg. seu fid. servand. caus. cav.
l. 4. ut in possess. legat.
l. 95. de solut.
l. 1. rat. rem hab.
l. 77. de diver. reg. jur.
Ex lib. XXIX. l. 6. de usur.
l. 40. de vulg. et pup. sub.
l. 11. ad leg. Falc.
l. 7. si tab. test. nul. ext.
l. 15. de suis et legit. hered.
l. 27. de donat.
l. 40. de mort. causa don.
l. 10. de capt. et de postlim.
Ex lib. XXX. l. 85. de acq. hered.
l. 12. ad leg. Falc.
l. 19. de manumission.
l. 78. de diver. reg. jur. *al.* est ex lib. 31.
Ex lib. XXXI. l. 9. de stat. hom.
l. 32. de adoption.
l. 11. de capt. et de postlim.
l. 78. de diver. reg. jur.
cit. l. 18. de servit.
Ex lib. XXXII. l. 61. de rit. nup.
l. 13. de his quæ ut indig.
l. 74. de cond. et dem.
l. 79. de diver. reg. jur.
Ex lib. XXXIII. l. 14. de his quæ ut indig.
l. 80. de diver. reg. jur.
Ex lib. XXXIV. l. 75. de cond. et demon.
Ex lib. XXXV. l. 15. de castr. pecul.
Ex lib. XXXVI. l. 13. de adoption.
l. 119. de verb. oblig.
l. 38. ad l. Jul. de adult.
l. 14. ad l. Jul. pecul.
l. 7. de vacat. et excus. mun.
Ex lib. XXXVII. l. 19. de dol.
l. 54. ad leg. Aquil.
l. 41. sol. matr.
l. 13. ad leg. Falc.
l. 120. de verb. obl.
l. 10. de duob. reis.
l. 50. de fidejuss.
cit. l. 19. de legat. 1.
Ex Lib. XIX. Responsor.
Ex lib. I. l. 20. de off. præs.
l. 6. de off. adsess.
l. 14. de in jus voc.
l. 40. de pact.
l. 9. de postul.
l. 20. de his qui notant. infam.
l. 17. de compensat.
l. 55. mand.
l. 1. de jur. aur. annul.
l. 81. de furt.
l. 1. de crim. stellion.
l. 12. 15. 17. ad municip.
l. 6. de decurion.
l. 8. de vacat. et excus. mun.
l. 7. 13. de legation.
l. 3. de adm. rer. ad civit. pertin.
Ex lib. II. l. 67. de procur.
l. 31. de neg. gest.
l. 42. de recept.
l. 44. de judic.
l. 16. de inoff. test.
l. 51. de hered. petit.
l. 48. 65. de rei vind.
l. 4. de servit. præd. rustic.
l. 11. fin. regund.
l. 32. 57. fam. ercis.
l. 2. de distr. pign.
l. 7. de usur.
l. 20. de tutel. et rat. distr.
l. 6. de fidejuss. et nominat. tut.
l. 20. de SC. Silanian.
l. 41. de mort. causa don.
l. 22. de appellat.
l. 21. de verb. sign.
cit. l. 7. 20. de minor.
l. 8. de inoff. test.
l. 25. de adm. et per. tut.
Ex lib. III. l. 68. de procurat.
l. 32. de neg. gest.
l. 45. de judic.
l. 17. de relig. et sump. fun.
l. 57. de cond. indeb.
l. 40. 42. de pigner. act.
l. 19. de instit. act.
l. 27. ad SC. Vellejan.
l. 18. de compensat.
l. 25. depos.
l. 7. 56. mand.
l. 82. pro soc.
l. 73. de contr. emp.
l. 20. de in diem addic.
l. 18. de peric. et com. rei vend.
l. 41. de act. emp.
l. 2. de pignor.
l. 2. qui potior. in pign.
l. 3. de distr. pign.
l. 4. de naut. fœn.
l. 15. de fund. dot.
l. 7. de fidejuss. et nominat. tut.
l. 28. de donation.
l. 51. de fidejussor.
l. 27. de novation.
l. 36. de jur. fisc.
l. 81. de divers. reg. jur.
cit. l. 10. mand.
l. 52. pro soc.
l. 4. de leg. commiss.
l. 1. de ser. expor.
l. 13. de act. emp.
l. 12. qui potior. in pign.
l. 4. de evict.
l. 113. de legat. 1.

P.R.C:A J:P.C.N.

Ex lib. IV. l. 9. de senator.
l. 4. de off. adsessor.
l. 54. de ædil. edict.
l. 15. 34. 62. de rit. nup.
l. 31. 69. de jur. dot.
l. 26. de pact. dot.
l. 53. de donat. int. vir. et ux.
l. 42. sol. matr.
l. 27. de act. rer. am.
l. 26. 28. de testam. tutel.
l. 44. ad L. Jul. de adult.
cit. l. 15. 19. locat.
l. 21. 32. de don. int. vir. et ux.
Ex lib. V. l. 6. de confir. tutor.
l. 39. de admin. et per. tutor.
l. 5. quand. ex fact. tut.
l. 11. de susp. tutor.
l. 28. 30. de excusat.
l. 14. de cur. fur.
l. 17. de injust. rup.
l. 22. de legat. præst.
l. 9. de collation.
l. 5. de dot. collat.
l. 41. de oper. libert.
l. 25. qui et a quib.
l. 15. de muner.
cit. l. 60. de rit. nup.
l. 5. de admin. et per. tut.
l. 13. de reb. eor.
l. 16. quæ in fraud. cred.
Ex lib. VI. l. 10. de jur. et fac. ign.
l. 35. de rit. nup.
l. 40. de adm. et per. tut.
l. 4. de his quæ in test. del.
l. 70. 78. 80. de hered. instit.
l. 7. 15. 23. 41. de vulg. et pup. sub.
l. 24. de cond. instit.
l. 12. 27. de testam. mil.
l. 36. 43. eod. *al.* est Pauli.
l. 86. de acq. hered.
l. 27. si quis om. causa test.
l. 4. 21. de SC. Silanian.
l. 75. de legat. 2.
l. 22. de adim. vel transfer. leg.
l. 15. de his quæ ut ind.
l. 76. de cond. et dem.
l. 6. de dot. collat.
l. 8. si tab. test. nul. ext.
l. 9. und. cogn.
l. 2. de success. edict.
l. 49. de manum. testam.
cit. l. 18. de jur. fisc.
Ex lib. VII. l. 57. de usufr.
l. 11. usufr. quem. cav.
l. 33. fam. erc.
l. 8. de usur.
l. 41. de admin. et per. tut.
l. 5. de jur. codic.
l. 76. de legat. 2.
l. 91. de legat. 3.
l. 9. de ann. legat.
l. 24. de usu et usufr. leg.
l. 6. de servit. legat.

l. 8. de dot. prælegat.
l. 2. de instr. vel instrum. leg.
l. 19. de pecul. legat.
l. 9. de supellec. legat.
l. 8. de alim. vel cib. leg.
l. 23. de liberat. leg.
l. 23. de adim. vel transf. leg.
l. 1. de reb. dub.
l. 77. 100. de cond. et demon.
l. 56. ad SC. Trebellian.
cit. l. 10. de usu et habit.
l. 12. de instr. vel instrum. leg.
Ex lib. VIII. l. 34. fam. erc.
l. 54. de don. int. vir. et ux.
l. 71. 77. de legat. 2.
l. 10. de ann. legat.
l. 25. de usu et usufr. leg.
l. 9. de dot. præleg.
l. 3. de instr. vel instrum. leg.
l. 9. de alim. vel cib. legat.
l. 24. de liberat. legat.
l. 24. de adim. vel transf. leg.
l. 16. de his quæ ut ind.
l. 93. 101. de cond. et dem.
l. 5. ad leg. Falc.
l. 57. ad SC. Trebellian.
cit. l. 17. ad SC. Trebellian.
Ex lib. IX. l. 31. de minor.
l. 58. de cond. indeb.
l. 3. de probation.
l. 58. 61. de legat. 1.
l. 78. de legat. 2.
l. 10. de alim. vel cib. leg.
l. 25. de adim. vel transfer. leg.
l. 2. de reb. dub.
l. 78. 102. de cond. et dem.
l. 14. ad leg. Falc.
l. 58. ad SC. Trebellian.
l. 26. quand. dies leg. ced.
l. 42. de oper. libert.
l. 50. de manumiss. test.
l. 23. de fideicom. libert.
l. 35. de statulib.
l. 8. qui sin. manum. ad lib.
l. 35. de liberali causa.
l. 82. de diver. reg. jur.
cit. lib. in l. 92. de cond. et dem.
Ex lib. X. l. 8. de pact.
l. 33. de neg. gest.
l. 57. mand.
l. 1. in quib. caus. tac. pig. contr.
l. 67. de evict.
l. 87. de acq. hered.
l. 29. de donat. *al.* est ex lib. 12.
l. 20. de manumission.
l. 5. si ingen. esse dic.
l. 48. de acq. poss.
l. 45. de usurp. et usuc.

l. 12. pro emp.
l. 40. de re judic.
l. 37. de reb. auct. jud. poss.
l. 19. 37. de jur. fisc.
Ex lib. XI. l. 41. de pact.
l. 19. de compens.
l. 53. locat.
l. 9. de præs. ver.
l. 1. de pignor.
l. 3. qui potior. in pig.
l. 4. de distr. pign.
l. 1. quib. mod. pign. vel hyp. sol.
l. 68. de evict.
l. 9. de usur.
l. 79. de legat. 2.
l. 8. de dot. collat.
l. 19. quæ in fraud. cred.
l. 29. de except. rei jud.
l. 121. de verb. obl.
l. 11. de duob. reis const.
l. 52. de fidejussor.
l. 96. de solution.
l. 2. rat. rem hab.
l. 20. de jur. fisc.
cit. l. 11. de pignor.
l. 12. qui potior. in pign.
l. 41. de legat. 1.
l. 18. de jur. fisc.
Ex lib. XII. l. 35. fam. erc.
l. 55. de ædil. edict.
l. 16. de suis et legit. hered.
l. 29. 31. de donat. *al.* est ex lib. 10.
l. 36. de liberal. caus.
l. 4. de separation.
l. 3. rat. rem hab.
Ex lib. XIII. l. 20. de compens.
l. 17. de his quæ ut ind.
l. 15. ad leg. Falc.
l. 11. de obseq. par. et patr.
l. 8. de publican.
l. 42. de mort. caus. don.
l. 21. de manumiss.
l. 10. de divers. temp. præscr.
l. 8. ad leg. Jul. majest.
l. 12. ad leg. Cornel. de fals.
l. 38. de jur. fisc.
Ex lib. XIV. l. 25. de his quæ ut ind.
l. 11. de assign. libert.
l. 3. de manum. quæ ser. ad univer.
l. 51. de manum. testam.
l. 2. ne de stat. defunct.
l. 13. ex quib. caus. in poss. eat.
Ex lib. XV. l. 29. de testam. tutel.
l. 3. si quis aliqu. testar. prohib.
l. 18. de his quæ ut indign.
l. 23. de manumission.
l. 2. de jur. aur. annul.
l. 53. de fidejussor.
l. 13. de publ. jud.
l. 21. de accusat.
l. 39. ad leg. Jul. de adult.
l. 13. ad leg. Corn. de fals.
l. 9. de leg. Jul. repet.
l. 4. ad SC. Turpillian.

Ex lib. XVI. l. 2. de veteran. et milit. success.
l. 14. de publ. jud.
l. 22. de accusat.
l. 17. de quæstion.
l. 34. de pœn.
l. 3. de sent. pass.
l. 39. de jur. fisc.
cit. l. 1. de req. vel abs. damn.
l. 3. de bon. cor. qui ant. sent.
Ex lib. XVII. l. 42. de pact.
Ex lib. XIX. l. 3. de leg. Rhod.
l. 43. de oper. libert.
l. 23. de appellat.
l. 15. de re milit.
l. 16. de castr. pecul.
l. 5. de censib.

Ex Libr. II. Definit.

Ex lib. I. l. 1. de legib.
l. 5. de transact.
l. 37. 39. de reb. cred.
l. 74. de contr. empt.
l. 8. de jur. et fact. ign.
l. 63. de rit. nupt.
l. 27. de pact. dotal.
l. 42. de admin. et pericul. tut.
l. 21. de tutel. et ration. distr.
l. 1. de injust. rupt.
l. 34. 79. de hered. instit.
l. 42. de vulg. et pup. subst.
l. 80. de legat. 2.
l. 79. de cond. et dem.
l. 28. de oblig. et act.
l. 123. de verb. obl.
Ex lib. II. l. 7. de just. et jur.
l. 11. de usufr. accr.
l. 59. de cond. indeb.
l. 6. quand. ex fact. tutor.
l. 22. de manumission.
l. 36. de statulib.
l. 45. 49. de acq. poss.
l. 11. de divers. temp. præscr.
l. 124. de verb. obl.
l. 28. de novat.
l. 97. de solution.
l. 10. de publ. jud.
l. 41. de pœn.
l. 17. de castr. pec.
l. 83. de divers. reg. jur.

Ex Libr. II. de Adulter.

Ex lib. I. l. 13. de testib.
l. 12. de fund. dot.
l. 7. de divort.
l. 41. de solution.
l. 2. de accusat.
l. 2. de custod. et exhib. reor.
l. 6. 20. 22. ad L. Jul. de adult.
Ex lib. II. l. 9. de calumniat.
l. 8. de divort.
l. 8. 10. ad L. Jul. de adult.
l. 8. 10. ad SC. Turpillian.
l. 6. de quæstion.
l. 4. de bon. damn.
cit. l. 7. ad leg. Jul. de adult.

P.R.C:A.J.P.C.N.

Ex Libr. sing. de adulter.
l. 14. de testib.
l. 11. ad leg. Jul. de adult.
l. 11. ad SC. Turpillian.
Ἐκ τοῦ Ἀστυνομικοῦ μονοβίβλου τοῦ Παπινιανοῦ.
L. 1. de via publ. et si quid in ea.
Citatur absque nomine librorum.
l. 7. de pact.
l. 9. de minor.
l. 23. ex quib. caus. maj.
l. 6. de inoff. test.
l. 13. de hered. petit.
l. 3. quib. mod. ususfr. amitt.
l. 18. 20. 22. 24. fam. erc.
l. 6. comm. divid.
l. 6. de relig. et sumpt.
l. 40. de reb. cred.
l. 7. de in lit. jur.
l. 19. de pecul.
l. 10. 12. mand.
l. 12. de distr. pign.
l. 9. de sponsal.
l. 2. de pact. dot.
l. 7. 23. de don. int. vir. et ux.
l. 4. de susp. tut.
l. 1. de tutel. et rat. distr.
l. 35. de hered. instit.
l. 18. de cond. instit.
l. 20. 97. de acq. hered.
l. 15. de SC. Silanian.
l. 34. de legat. 1.
l. 43. ad SC. Trebellian.
l. 15. de oper. libert.
l. 1. de libert. univers.
l. 14. de furt.
l. 15. de injur.
l. 1. ad SC. Turpillian.
l. 4. de quæstion.
l. 10. de appellat.
l. 28. 50. de jur. fisc.
l. 2. de decur.
In Codice cit.
l. 10. de condict. indeb.
l. 22. §. 3. de furt. et serv. corr.
l. 6. 9. de institut. et substit.
l. 10. pr. de acquir.
l. 13. de sententiam passis.
l. 14. de sententiis et interlocut.
l. 35. §. 1. C. de inoffic. test.
l. 8. C. de institut. et substit.
l. 16. 30. de fideicommissis.
l. 3. de acquir. possessione.
l. 12. de legatis.
l. 14. de prædiis et aliis rebus.
In Institution.
§. 2. de excusat. tutor.
§. 7. de suspect. tut.
§. 8. de rerum divisione.
§. 4. de usucapion.
§. 5. de testam. ord.
§. 14. de legatis.
§. 7. de fideicom. hered.
§. 1. de Codicillis.
II. *Claudius Tryphoninus.*
Ex Lib. XXI. Disputat.
Ex lib. I. l. 5. de fugitiv.
l. 6. de in rem vers.
l. 225. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 46. de pact.
l. 38. de negot. gest.
l. 54. de adm. et peric. tutor.
l. 44. de excus.
l. 11. de SC. Silanian.
l. 13. de legat. præst.
l. 48. de re jud.
l. 42. ad leg. Jul. de adult.
Ex lib. III. l. 37. de minor.
Ex lib. IV. l. 19. de quæstion.
l. 12. de capt. et de postlim.
Ex lib. V. l. 11. de postul.
l. 22. de his quæ ut ind.
Ex lib. VI. l. 29. de jurejur.
l. 75. de jur. dot.
l. 9. de dot. collat.
Ex lib. VII. l. 62. de usufr.
l. 64. de cond. indeb.
l. 52. solut. matr.
l. 63. de acq. rer. dom.
l. 33. de novation.
Ex lib. VIII. l. 23. de pigner. act.
l. 57. de pecul.
l. 33. de pignor.
l. 20. qui potior. in pign.
l. 12. de distr. pign.
l. 13. quib. mod. pign. vel hyp. sol.
l. 45. de jur. dot.
l. 27. de liberat. legat.
Ex lib. IX. l. 31. depos.
l. 8. locat.
l. 67. de rit. nupt.
l. 76. de jur. dot.
l. 69. de fidejussor.
l. 86. de furt.
Ex lib. X. l. 15. de stat. hom.
l. 77. de jur. dot.
l. 30. de pact. dot.
l. 16. de don. int. vir. et ux.
l. 39. de pœn.
Ex lib. XI. l. 78. de jur. dot.
l. 16. de fund. dot.
l. 29. de act. rer. amot.
Ex lib. XII. l. 53. sol. matr.
l. 50. 52. de re jud.
Ex lib. XIII. l. 4. qui pet. tut. vel cur.
l. 39. 45. de excusat.
l. 16. de cur. fur.
Ex lib. XIV. l. 27. de testam. tutel.
l. 8. 10. de confirm. tutor.
l. 55. de adm. et per. tutor.
l. 6. ubi pupil. educ. vel mor. deb.
Ex lib. XV. l. 37. de noxal. act.
l. 20. de cond. furt.
l. 19. de bon. poss. cont. tab.
l. 23. de jur. patron.
l. 19. de vi et vi arm.
Ex lib. XVI. l. 7. 24. de legat. præst.
l. 7. de conjung. cum emanc. lib.
Ex lib. XVII. l. 22. de inoff. testam.
l. 10. de obseq. parent. et patr.
l. 15. 50. de bon. libert.
Ex lib. XVIII. l. 18. 41. de testam. mil.
l. 19. de castr. pecul.
Ex lib. XIX. l. 20. de bon. poss. cont. tab.
Ex lib. XX. l. 28. de lib. et post.
Ex lib. XXI. l. 90. de hered. inst.
l. 9. de reb. dub.
Ex notis apud Scævolam Lib. XVIII. Digest.
l. 36. de legat. 3.
Ex lib. XXI. l. 17. de fideic. libert.
cit. l. 10. de serv. export.
l. 58. de adm. et peric. tutor.
l. 88. de legat. 2.
l. 37. 38. 41. de legat. 3.
l. 32. de usu et usufr. legat.
l. 15. 16. de alim. vel cib. legat.
l. 16. de aur. arg. mund. leg.
l. 28. de liberat. legat.
l. 25. de his, quæ ut indig.
l. 109. de cond. et dem.
l. 77. 78. 80. ad SC. Trebell.
l. 59. de manum. testam.
l. 88. de solut.
l. 20. judic. solv.
cit. l. 50. de jur. fisc.
III. *Callistratus.*
Ex Libr. VI. de cognit.
Ex lib. I. l. 9. 19. de off. præsid.
l. 3. de in jus voc.
l. 36. de judic.
l. 26. de pœn.
l. 37. ad municip.
l. 11. de decurion.
l. 14. de muner. et honor.
l. 5. de jur. immunit.
l. 5. de extraord. cogn.
Ex lib. II. l. 31. de re judic.
l. 5. de decret. ab ord. fac.
l. 7. de operib. publ.
Ex lib. III. l. 16. de serv. præd. rust.
l. 14. de supellect. legat.
l. 3. qui sin. manum. ad libert.
l. 32. de re judic.
l. 2. de term. mot.
l. 31. ad leg. Corn. de fals.
l. 2. de nundin.
Ex lib. IV. l. 3. de testib.
l. 33. de adm. et per. tutor.
l. 6. de susp. tutor.
l. 17. de excusation.
l. 6. si cui plus quam per leg.
l. 3. de collus. deteg.
l. 127. de verb. sign.
Ex lib. V. l. 13. quod met. caus.
l. 37. de judic.
l. 2. de SC. Silanian.
l. 33. de re judic.
l. 3. de term. mot.
l. 19. de accusat.
l. 12. de custod. et exhib. reor.
l. 7. ad leg. Jul. de vi priv.
l. 15. de quæstion.
l. 27. de pœn.
Ex lib. VI. l. 3. de off. procur. Cæs.
l. 2. de fugitiv.
l. 3. de abig.
l. 13. de custod. et exhib. reor.
l. 14. ad leg. Corn. de sicar.
l. 6. de lege Fab. de plagiar.
l. 7. 28. de pœn.
l. 2. de bon. damnat.
l. 12. de jur. fisc.
l. 12. de decurion.
Libr. VI. Edict. Monitor.
Ex lib. I. l. 2. in jus vocat. ut cant.
l. 12. de edend.
l. 4. de in integ. restit.
l. 45. de minor.
l. 41. de recept.
l. 58. de obl. et act.
l. 85. de solut.
l. 6. de incend. ruin. naufr.
Ex lib. II. l. 2. 4. 9. 11. 14. ex quib. caus. major.
l. 50. de rei vindic.
l. 32. de noxal. act.
l. 1. de inter. in jur. fac.
Ex lib. III. l. 29. de neg. gest.
l. 18. de testam. tutel.
l. 13. ut in poss. legat.
l. 38. de oper. libert.
Ex lib. IV. l. 63. de legat. 2.
Ex Libr. IV. de jure fisc.
Ex lib. I. l. 27. de SC. Silan.
l. 4. ne de stat. defunct.
l. 1. de bon. damnat.
l. 1. de jur. fisc.
Ex lib. II. l. 2. 23. de jur. fisc.
Ex lib. III. l. 3. de jur. fisc.
Ex Lib. III. Instit.
Ex lib. II. l. 29. de adoption.
l. 41. de relig. et sumpt. fun.
l. 12. 25. de acq. rer. dom.
Ex lib. III. l. 21. ad SC. Vellejan.
Ex Libr. II. Quæstion.
Ex lib. I. l. 38. de legib.
l. 47. de judic.
l. 10. de in lit. jur.
l. 64. pro soc.
l. 15. ad leg. Corn. de fals.
l. 35. de pœn.

P.R.C:A.J:P.C.N.

Ex lib. II. l. 4. de leg. Rhod.
l. 72. de evict.
l. 5. de fid. instrum.
l. 64. de rit. nupt.
l. 8. de jur. dot.
l. 48. solut. matr.
l. 82. de cond. et dem.
l. 37. de liberal. caus.
l. 59. de acq. rer. dom.
l. 20. quæ in fraud. cred.
l. 7. de incend. ruin. naufr.
l. 220. de verb. sign.
IV. Arrius Menander.

Ex lib. IV. Militari
Ex lib. I. l. 29. de liberal. caus.
l. 2. 4. de re milit.
Ex lib. II. l. 5. de re milit.
Ex lib. III. l. 6. de re milit.
l. 1. de veteran.
cit. l. 1. de veter. et milit. success.
l. 14. de pœn.
l. 13. de re milit.

M. Opilius Macrinus imperat ann. I. mens. I. dies XXIII.

971 1 218 Imp. Antoninus Elagabalus Aug. — Q. M. Coclatinus Adventus II.

l. un. C. Greg. de patria potest.
l. 8. C. de negot. gest.

M. Antoninus Elagabalus *seu* Heliogabalus Imper.

972 2 219 Imp. Antoninus Elagabalus Aug. II. — Sacerdos II.
973 3 220 Imp. Antoninus Elagabalus Aug. III. — Eutychianus II.
974 4 221 Gratus Sabinianus — Claudius Seleucus
975 5 222 Imp. Antoninus Elagabalus Aug. IV. — M. Aurel. Sev. Alexander Cæsar

l. 2. et 3. C. de pignorat. action.
l. 3. C. de jur. dot
l. 6. C. Gregor. tit. inc.
l. 1. et 2. ad exhibend.
l. 3. C. an serv. pro suo fact.
l. 1. C. qui dar. tut. v. cur. poss.
l. 4. C. arbitr. tutel.
. - - de furt. et serv. corrupt.
l. 10. C. de oper. libert.
l. 4. C. de testam. mil.
l. 1. C. si quis aliquem test. proh. vel coeg.
l. 3. C. de his quib. ut indign.
l. 2. C. de fals. caus. adj.

l. 3. et 4. C. ad L. Falcid.
l. 4. C. de serv. pign. dat.
l. 1. C. quib. res judic. non noc.
l. 1. C. quand. prov. non est necess.
l. 1. et 2. C. si pend. appell. mors interven.
l. 2. C. de ædific. priv.
l. 4. C. de hered. v. act. vend.
l. 1. et 2. C. si vendit. pignor. agat.
l. 6. 7. 8. 9. C. de eviction.
l. 3. 4. 5. C. de his qui accus. non poss.
l. 1. et 2. C. de accusat.
l. 1. C. de injuriis.

Mors HELIOGABALI.

M. AURELIUS SEVERUS ALEXANDER. I.

976 2 223 L. Marius Maximus II. — L. Roscius Ælianus

l. 5. C. de edendo.
l. 3. C. de transaction.
l. 11. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 6. 7. 8. C. de procurator.
l. 1. C. de his quæ vi metusv. caus.
- - - de in integr. restit. minor.
l. 2. C. si tut. vel curat. interv.
l. 3. C. de restit. milit.
l. 8. 9. 10. C. de inoff. testam.

l. 3. et 4. C. de servitut. et aqua
l. 1. C. de noxal. action.
l. 3. C. ad exhibend.
l. 3. et 4. C. de religios. et sumpt. fun.
l. 2. C. de reb. cred.
l. 2. C. de testib.
l. 2. et 3. C. de fide instrument.
l. 4. C. de pignerat. act.
l. 5. C. quod cum eo qui in al. potest.
l. 4. C. ad SC. Vellejan.

l. 3. C. de hered. vel act. vend.
l. 4. C. de jure dot.
l. 3. C. de testam. tutel.
l. 5. C. qui petant tut. vel curat.
l. 6. et 7. C. de administr. tut.
l. 1. C. ub. pupill. educ. deb.
l. 2. C. de alim. pupill. præst.
l. 1. C. si tutor vel curat. non gess.
l. 1. C. si tutor vel curat. fals. alleg. excus. sit.
l. 5. C. de furt. et serv. corrupt.
l. 1. et 2. C. de obseq. patron. præst.
l. 1. C. de bonor. poss. sec. tab.
l. 1. C. de bonor. poss. contra tab. quam Pr.
l. 1. C. de successorio edicto.
l. 3. C. de hered. institu. end.
l. 3. C. de impuber. et al. substit.
l. 2. C. de jure deliber.
l. 1. C. quemadm. test. aperiant.
l. 2. C. de edict. D. Hadr. toll.
l. 4. C. de his quib. ut indig.
l. 9. C. de legatis.
l. 4. C. de fideicommiss.
l. 3. C. de fals. caus. adj.
l. 5. et 6. C. ad L. Falcid.
l. 1. C. de legitim. hered.
l. 1. C. de ordine cognit.
l. 3. C. de sentent. et interlocut. omn. jud.
l. 1. C. si a non competent. jud. judic. esse dic.
l. 2. C. commun. epi t. progr.
l. 1. C. qui bonis ced. poss.
l. 3. C. in quib. caus. pign. vel hypoth. tac. contr.
l. 4. C. si alien. res pign. dat.
l. 2. C. si in caus. judic. pign. capt. s.
l. 1. 2. 3. C. de distract. pign.
l. 3. C. si vendit. pign. agat.
l. 4. C. de exception. s. præjudic.
l. 2. C. de inutil. stipulat.
l. 8. et 9. C. de fidej. et mandator.
l. 1. C. de novat. et delegat.
l. 10. C. de eviction.
l. 1. C. creditorem evict. pign. non debere.
l. 1. C. de donat. mort. causa.
l. 3. C. de accusat. et inscript.
l. 5. 6. 7. C. ad L. Jul. de adult.
l. 2. C. ad L. Corn. de falsis.
l. 3. C. de his, qui sib. adscrib.
l. 1. C. de delatoribus.
l. un. C. de reis postulat.
l. 1. et 2. C. Greg. de inoff. testam.
l. 1. C. ad L. Jul. majestat.
l. 2. C. de ordin. cognition.

977 3 224 Julianus II. — Crispinus

l. 11. C. de inoffic. test.
l. 3. C. commun. divid.
l. 5. et 6. C. de religios. et sumpt. fun.
l. un. C. pœn. fiscal. credit. præferr.
l. 2. C. de fiscal. usur.
l. 1. C. quib. non objic. long. temp. præscript.
l. 2. C. de calumniat.
l. 2. C. de postul.
l. 12. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 3. C. de judic.
l. 6. C. de petit. hered.
l. 5. C. de pignerat. act.
l. 5. C. ad SC. Vellej.
l. 4. C. de testam. tut.
l. 1. C. de confirm. tut.
l. 6. C. qui pet. tut. vel curat.
l. 1. C. quand. mul. tut. offic. fung.
l. 2. C. de in lit. dand. tutor.
l. 2. C. si tut. vel curat. non gess.
l. 2. C. de usur. pupillar.
l. 1. C. de fidejuss. tutor.

l. 6. et 7. C. de excus. tut. vel curat.
l. 4. C. de obseq. patron. præst.
l. 2. C. de bonor. poss. contra tab. quam Pr. lib. pollic.
l. 1. C. unde legitimi.
l. 1. et 2. C. de collationib.
l. 4. C. de institut. et substitut.
l. 5. C. de his quib. ut indign.
l. 5. et 6. C. de fideicommiss.
l. 3. C. de usur. et fruct. leg.
l. 5. C. ut in possess. legat.
l. 2. C. de usucap. pro emptor.
l. 2. si ex fals. instrum. vel test. judic. sit.
l. 1. C. de interdictis.
l. 3. C. de ædific. privat.
l. 3. C. de his qui in prior. credit. loc. succ.
l. 1. C. de infant. exposit.
l. 6. C. de his qui accus. non poss.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 2. C. ad L. Jul. majestat.
l. 8. et 9. C. ad L. Jul. de adult.
l. 3. C. de L. Fab. de plagiariis.
l. 1. C. quæ sit long. consuet.
l. 5. C. de quæstionib.

978 4 225 Fuscus II. — Dexter

l. 2. C. qui dare tutor. v. curat. poss.
l. 2. C. de fidejuss. tutor.
l. 6. C. de testam. milit.
l. 2. C. de testamentis.
l. 4. C. de impub. et al. substitut.
l. 2. C. de liberis præterit.
l. 7. et 8. C. de fideicommiss.
l. 6. et 7. C. ut in possess. legat.
l. 1. C. ad SCt. Orfitianum.
l. 4. C. quæ res pign. obl. poss.
l. 4. et 5. C. de his qui sib. adscrib.
l. 1. C. de quæstion. rectius ad A. 196. refertur.
l. 7. et 8. C. de edendo.
l. un. C. ub. conv. qui cert. loc. dar. promis.
l. 6. C. de pigneratit. action.
l. 4. C. solut. matrimon.
l. 8. C. de excusat. tut.
l. 8. et 9. C. de oper. libert.
l. 7. C. de fideicommiss. libertat.
l. 3. C. de liber. causa.
l. 5. C. de privil. fisci.
l. 4. C. de distract. pignor.
l. 10. C. ad L. Jul. de adult.
l. un. C. de vendit. rer. fiscal.
l. 1. C. si omissa sit caus. test.
l. 1. C. de acquir. et retin. possess.
l. 7. C. Gregor. tit. incerti.

979 5 226 Imp. M. Aurelius Severus Alexander Aug. II. — C. Marcius Quintilianus II.

l. 1. C. de divers. rescript.
l. 8. et 9. C. de pactis.
l. 4. C. de transaction.
l. 10. C. de negot. gestis.
l. 2. C. de his, quæ vi metusve caus.
- - - si advers. fisc.
- - - si sæp. in integr. restit. postul.
- - - de restitut. milit.
l. 1. C. de uxorib. mil.
l. 3. C. de rei vindicat.
l. 4. et 5. C. de usufr. et habit.
l. 1. C. ad L. Aquil.
l. 2. C. commun. divid.
l. 2. C. de institor. et exercit. action.
l. 5. C. de jure dot.
l. 2. C. de confirm. tutor.
l. 1. et 2. de pericul. tut.
l. 7. C. de testam. mil.
l. 4. C. de condit. insert.
l. 7. C. ad L. Falcid.
l. 5. C. quand. dies leg. v. fideic. ced.
l. 1. C. commun. de usucap.
l. 11. C. ad leg. Juliam de adult.
l. 3. C. de bon. proscriptor.
l. 2. C. de bon. cor. qui mort. sibi consciv.

980 6 227 L. Albinus — Max. Æmilius Æmilianus

l. 8. C. Gregor. tit. inc.
l. 10. C. de pact.
l. 1. C. de error. advocat.
l. 10. C. de procurator.
l. 10. C. de legatis.
l. 3. Cod. commin. epist. programm. etc.
- - - de remission. pignor.
l. 1. C. de patr. pot.
l. 3. et 4. C. ad L. Cornel. de falsis.
l. 5. C. de transaction.
l. 4. C. si reus v. accus. mort. fuer.
l. 1. C. de pact. conv.

981 7 228 Ti. Manilius Modestus — Sergius Calpurnius Probus

l. 2. C. de modo multar.
l. 4. C. de judic.
l. 6. C. ad SCt. Vellejan.
l. 3. C. de confirm. tutor.
l. 2. C. in quib. caus. tut. v. cur. hab.
l. 9. C. de excusat. tutor.
l. 7. C. de furt. et serv. corrupt.
l. 4. C. ne de statu defunct.
l. 3. C. si pendent. appellat. mors interv.
l. 1. C. ne fisc. rem quam vend. evinc.
l. 1. §. 2. ff. de fugitiv.

982 8 229 Imp. M. Aurelius Severus Alexander August. III. Suff. M. Anton. Gordian. II. — Cassius Dio II.

l. 11. C. de procurator.
l. 1. C. in quib. caus. in integr. rest.
l. 12. C. de inoff. testam.
l. 4. C. de probation.
l. 6. C. de compensationib.
l. 1. C. sine cens. v. reliq.
l. 3. C. de compensat.
l. 2. C. de dot. caut. non numer.
l. 6. C. de donat. inter vir. et ux.
l. 1. C. de repud. et judic. de mor.
- - - rer. amotar.
l. 8. C. de administr. tut.
l. 3. C. de suspect. tutor.
l. 4. C. de hered. v. curat.
l. 10. C. de excusat. tutor.
l. 6. C. de his quib. ut indign.
l. 1. C. de jur. domin. impetr.
l. 11. C. de fidejussor. et mandator.
l. 11. C. de pactis.
l. 4. C. de sentent. et interlocut. omnium judic.
l. 13. C. ex quib. caus. infam. irrog.

983 9 230 L. Virius Agricola — Sex. Catius Clementinus

l. 1. C. Greg. quod cum eo, qui in al. pot.
l. 1. C. de officio præfect. prætor. orient.
l. 1. C. de in jus vocando.
l. 12. C. de negot. gest.
l. 6. C. de usufr. et habitat.
l. 4. C. ad exhibend.
l. 3. C. de instit. et exercit. act.
l. 5. C. ad SC. Macedon.
l. 9. et 10. C. de administrat. tut.
l. 3. C. de collationib.
l. 1. C. si antiq. credit. pign. vendider.
l. 1. C. de part. pignor. et omn. causa.
l. 12. C. de pactis.
l. 6. C. de transaction.
l. 3. C. de his, qui a non domino manum.
l. 12. C. de fidejussor. et mandator.
l. 7. C. de his, qui accus. non poss.
l. 5. C. ad L. Corn. de falsis.
l. 2. C. de injuriis.

984 10 231 Civica Pompejanus — Pelignianus

l. 1. C. si advers. rem judicat.
l. un. C. etiam per procurat. caus. in integr. rest.
l. 1. C. ubi caus. stat. agi deb.
l. 3. C. de probation.
l. 1. C. de dotis promission.
l. 3. C. in quib. cas. tut. v. cur. hab.
l. 11. C. de excusat. tutor.
l. 8. C. de furt. et servo corrupto.
l. 11. C. de legatis.
l. 5. C. de distract. pignor.
l. 11. C. de evictionibus.
l. 1. Cod. de crimine stellionat.

985 11 232 Lupus — Maximus

l. 1. C. ut lit. pend. v. post. provocat.
- - - qui et adv. quos in integr. rest. non poss.
l. 7. C. de donat. int. vir. et ux.
l. 3. C. de testament.
l. 7. C. de his quib. ut indign.
l. 2. C. de solution. et liberat.
l. 2. C. de revocand. his quæ in fraud. credit.

986 12 233 Maximus — Paternus

l. 4. C. de susp. tut.
l. 8. C. ad L. Falcid.
l. 5. C. quæ res pign. oblig. poss.
l. 5. C. qui potior. in pignor.
l. 1. C. de codicillis.
l. un. C. si advers. dot.
l. 1. C. si minor se major. dix.
l. 4. C. ubi caus. fisc.
l. 8. C. de donat. inter vir. et uxor.

987 13 234 Maximus II. — C. Cælius Urbanus

l. 14. C. de negot. gest.
l. 1. C. si mat. indemn. promisit.
l. 1. Cod. de officio rector. provinc.

988 14 235 Severus — Quintianus

l. 1. C. de offic. præf. præt. orient.

Mendosam hujus legis subscriptionem notat Pagius in Critica ad Baron. ad ann. 987.

Mors Alexandri Severi Imperatoris.

Constitutiones, quarum ætas dubia,

P.R.C:A.J:P.C.N.

Sequentes XXXV. Alexandrum autorem inscriptum habent : collata autem subscriptione cum inscriptione Antonino Heliogabalo adscribendæ videntur. Reperiuntur autem hæ constitutiones

Lib. 9. tit. 1. l. 3. lib. 8. tit. 45. l. 6. lib. 7. tit. 64. l. 1. lib. 8. tit. 38. l. 4. lib. 8. tit. 45. l. 7. lib. 6. t. 35. l. 3. lib. 5. t. 51. l. 4. lib. 3. t. 42. l. 1. lib. 7. tit. 56. l. 1. lib. 7. t. 8. l. 4. lib. 9. t. 1. l. 4. lib. 9. t. 2. l. 1. lib. 8. t. 30. l. 1. lib. 4. t. 14. l. 3. lib. 6. t. 2. l. 4. lib. 4. t. 24. l. 1. lib. 9. tit. 1. l. 5. lib. 6. t. 49. l. 3. lib. 8. tit. 16. l. 4. lib. 5. t. 34. l. 1. lib. 6. t. 3. l. 6. lib. 6. t. 44. l. 2. lib. 6. t. 21. l. 4. lib. 3. tit. 42. l. 2. lib. 9. t. 92. l. 2. lib. 9. t. 35. l. 1. lib. 7. t. 66. l. 2. lib. 8. tit. 45. l. 8. lib. 4. t. 24. l. 2. lib. 5. t. 12. l. 3. lib. 6. t. 34. l. 1. lib. 8. t. 10. l. 2. lib. 8. t. 45. l. 4. lib. 9. t. 30. l. 2. Reliquæ constitutiones dubiæ Lib. 1. t. 26. l. 2. lib. 2. t. 4. l. 5. lib. 2. t. 25. l. 2. tit. 28. l. 1. lib. 7. t. 27. l. 1. tit. 58. l. 3. tit. 66. l. 1. t. 68. l. 1. lib. 8. t. 28. l. 5. lib. 9. tit. 6. l. 3. tit. 9. l. 12. et l. 13.

Constitutiones sine die et Consule.

Lib. II. tit. 13. l. 9. Lib. III. t. 36. l. 4. et 5. Lib. IV. t. 30. l. 5. 6. 7. 8. tit. 31. l. 3. 4. 5. 6. 7. t. 32. l. 12. 13. 14. t. 34. l. 1. tit. 35. l. 4. et 5. tit. 39. l. 3. 4. 5. 6. t. 44. l. 1. tit. 48. l. 1. 2. 3. t. 50. l. 2. 3. t. 51. l. 1. tit. 54. l. 2. 3. 4. t. 55. l. 3. 4. 5. t. 56. l. 1. 2. 3. t. 57. l. 1. 2. 3. tit. 65. l. 4. 5. 6. 7. 8. 9. Lib. V. tit. 3. l. 2. 3. t. 4. l. 4. 5. t. 5. l. 1. tit. 6. l. 2. 3. t. 39. l. 2. t. 62. l. 5. Lib. VI. t. 6. l. 3. Lib. VII. t. 2. l. 5. t. 4. l. 3. 4. 5. 6. 8. 9. t. 8. l. 5. 6. t. 10. l. 2. t. 11. l. 2. 3. 4. 5. t. 14. l. 1. t. 16. l. 4. 5. t. 19. l. 3. t. 21. l. 3. t. 26. l. 3. 4. t. 28. l. 1. t. 32. l. 2. t. 35. l. 1. t. 46. l. 2. t. 55. l. 1. t. 62. l. 2. t. 64. l. 2. t. 68. l. 2. Lib. IX. t. 1. l. 1. l. 10. Lib. X. t. 3. l. 1. t. 4. l. 5. t. 5. l. 1. t. 8. l. 2. t. 9. l. un. t. 11. l. 11. t. 38. l. 1. t. 39. l. 2. t. 41. l. 3. t. 43. l. 2. t. 53. l. 1. t. 58. l. 1. t. 61. l. 1. t. 66. l. 1. t. 68. l. 1. t. 69. l. 1. Lib. XI. t. 29. l. 3. tit. 39. l. 1. Lib. XII. t. 1. l. 2. tit. 34. l. 2. tit. 36. l. 4. tit. 37. l. 1. 2. 3.

JURISCONSULTI QUI SUB HOC IMPERATORE FLORUERUNT.

I. Martianus.

Ex Libr. XVI. Institut.
Ex lib. I. l. 8. 12. de just. et jur.
l. 2. de legib.
l. 5. de stat. hom.
l. 2. de off. procons.
l. 42. de contr. empt.
l. 22. de bon. libert.
l. 23. de manum. testam.
l. 9. qui et a quib. manum.
l. 3. de jur. aur. annul.
l. 2. de natal. restit.
l. 17. de pœn.
Ex lib. II. l. 57. de rit. nupt.
l. 14. de testam. tutel.
l. 21. 29. de excusat.
l. 111. 128. de legat. 1.
l. 3. de jur. patron.
l. 5. de manumission.
l. 7. ad leg. Corn. de fals.
l. 1. de leg. Jul. de annon.
l. 5. de quæstion.
l. 4. de interd. et releg.
Ex lib. III. l. 2. 4. 6. de divis. rer.
l. 11. de off. præsid.
l. 23. de in jus voc.
l. 38. 40. de usufr.
l. 4. quib. mod. ususfr. vel us. am.
l. 39. de religios. et sumpt. fun.
l. 9. de tutel.
l. 15. de donation.
l. 8. 11. de acq. rer. dom.
l. 39. de usurp. et usuc.
l. 7. de divers. temp. præsc.
l. 40. de solution.
l. 7. de sepul. viol.
l. 1. expilat. hered.
l. 1. de colleg. et corpor.
l. 30. de jur. fisc.
l. 9. de re milit.
l. 4. de pollicitat.
Ex lib. IV. l. 2. 30. de inoff. testam.
l. 13. qui testam. fac. poss.
l. 48. de hered. instit.
l. 36. de vulg. et pup. subst.
l. 14. 16. de cond. instit.
l. 22. de testam. milit.
l. 52. de acq. hered.
l. 29. ad SC. Trebellian.
l. 31. de jur. fisc.
Ex lib. V. l. 4. de jur. patron.
l. 9. de suis et legit. hered.
Ex lib. VI. l. 21. de probat.
l. 88. 112. de legat. 1.
l. 23. de ann. legat.
l. 18. de pecul. legat.
l. 13. de adim. vel transf. leg.
l. 14. de reb. dub.
l. 2. de his quæ pœn. caus.
l. 1. de his quæ ut indign.
l. 33. de cond. et dem.
l. 20. quand. dies legat. ced.
Ex lib. VII. l. 41. de usufr.
l. 12. de usufr. ear. rer.
l. 18. de cond. instit.
l. 6. de jur. codic.
l. 113. de legat. 1.
l. 65. 67. de legat. 3.
l. 17. de instr. vel instr. leg.
l. 20. de pecul. legat.
l. 89. ad leg. Falc.
l. 12. ut leg. seu fideic. ser. caus.
l. 6. de assig. libert.
l. 50. de fideicom. libert.
l. 210. de verb. sign.
Ex lib. VIII. l. 51. de judic.
l. 39. de cond. indeb.
l. 19. de cond. instit.
l. 114. de legat. 1.
l. 24. de ann. legat.
l. 2. de alim. vel cibar. legat.
l. 30. 33. ad SC. Trebellian.
Ex lib. IX. l. 9. de tutor. et curat. dat.
l. 31. ad SC. Trebellian.
l. 29. de bon. libert.
l. 1. 25. de mort. caus. don.
l. 51. de fideic. libert.
Ex lib. X. l. 28. de rit. nupt.
l. 35. sol. matr.
l. 7. ad leg. Jul. de adult.
Ex lib. XI. l. 3. de his quæ pro non scr.
l. 2. de his quæ ut indign.
Ex lib. XII. l. 3. de concubin.
l. 4. de legation.
Ex lib. XIII. l. 117. de legat. 1.
l. 91. ad leg. Falc.
l. 5. de jur. patron.
l. 8. de manumission.
l. 9. de manum. vind.
l. 11. qui et a quib. man.
l. 19. de exception.
l. 4. de pœn.
l. 2. de interd. et releg.
Ex lib. XIV. l. 12. de alien. jud. mut. caus.
l. 15. de SC. Maced.
l. 29. de usur.
l. 2. de Carb. edict.
l. 11. de incend. ruin. naufr.
l. 37. de injur.
l. 6. de publ. jud.
l. 3. ad leg. Jul. majest.
l. 1. 3. 5. ad leg. Jul. de vi publ.
l. 1. ad leg. Jul. de vi priv.
l. 1. 3. ad leg. Corn. de sicar.
l. 1. 3. 5. de leg. Pomp. de parricid.
l. 1. ad leg. Cornel. de fals.
l. 1. de leg. Jul. repetund.
l. 4. ad leg. Jul. pecul.
l. 32. de jur. fisc.
l. 25. de capt. et de postlim.
Ex lib. XV. l. 9. de cession. bonor.
Ex lib. XVI. l. 19. de rit. nupt.

Ex Libr. V. Regul.

Ex lib. I. l. 119. de legat. 1.
l. 26. de manum. testam.
l. 4. de extraord. crim.
l. 5. de interd. et releg.
Ex lib. II. l. 36. de dol. mal.
l. 46. ex quib. caus. major.
l. 51. de recept.
l. 15. de auct. et consens. tut.
l. 32. de liber. et posth.
l. 39. de hered. instit.
l. 55. de acq. hered.
l. 7. de jur. cod.
l. 15. de reb. dub.
l. 34. ad SC. Trebellian.
l. 26. de mort. caus. donat.
l. 7. de separation.
l. 44. de solution.
l. 11. de re milit.
l. 3. de veteran.
Ex lib. III. l. 1. de servit.
l. 35. de servit. præd. urb.
l. 13. de cond. caus. dat.
l. 40. de cond. indeb.
l. 44. de contr. empt.
l. 25. de præscr. verb.
l. 52. de jur. dot.
l. 25. de act. rer. am.
l. 51. de heredib. instit.
l. 121. de legat. 1.
l. 5. de dot. prælег.
l. 2. de pen. legat.
l. 16. 18. de reb. dub.
l. 7. ut in poss. legat. *al.* est Modestini.
l. 2. si quid in fraud. patr.
l. 10. de manum. vind.
l. 43. de acq. poss.
l. 10. de dol. mal. except.
l. 46. de solution.
Ex lib. IV. l. 8. de divis. rer.
l. 52. de recept.
l. 16. ad leg. Aquil.
l. 17. de servo corrupt.
l. 5. de in lit. jur.
l. 32. de pigner. act.
l. 45. de contr. empt.
l. 52. de ædil. edict.
l. 32. de usur.
l. 58. de rit. nupt.
l. 20. de legat. præst.
l. 14. de manum. vind.
l. 53. 55. de fideicom. libert.
l. 23. de fidejussor.
l. 47. de solution.
l. 62. de furt.

P.R.C:A.J:P.C.N.

Ex lib. V. l. 31. 33. de adoption.
l. 19. si servit. vind.
l. 3. de aleator.
l. 40. de pecul.
l. 10. de tutor. et cur. dat.
l. 27. de excusat.
l. 3. de his quæ ut indign.
l. 15. de bon. poss. cont. tab.
l. 27. de mort. caus. don.
l. 5. qui sin. manu. ad liber. per.
l. 34. de reb. auct. jud. possid.
l. 9. de divers. temp. præscr.
l. 4. ad L. Jul. majest.
l. 5. ad L. Jul. pecul.
Ex Libr. II. de Appellat.
Ex lib. I. l. 5. 7. de appellat.
Ex lib. II. l. 1. de libel. dimissor.
l. 2. eum qui appel. in provinc. defend.
Ex Libr. II. Publ.
Ex lib. I. l. 15. de off. præsid.
l. 2. de off. adsessor.
l. 9. de publ. judic.
l. 13. de accusat.
l. 28. 33. ad L. Jul. de adulter.
l. 4. de L. Pomp. de parricid.
l. 11. ad L. Corn. de fals.
l. 10. ad L. Jul. pecul.
l. 3. de L. Fab. de plagiar.
l. 8. ad municip.
l. 4. de decurion.
l. 2. de decret. ab ord. fac.
l. 214. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 2. de serv. export.
l. 4. de obseq. parent. et patr.
l. 1. de receptator.
l. 2. de furib. balnear.
l. 3. expilat. heredit.
l. 3. de colleg. et corpor.
l. 6. de custod. et exhib. reor.
l. 1. 3. de requir. vel absent. damn.
l. 9. de quæstion.
l. 11. de pœn.
l. 8. de interd. et releg.
l. 2. de cadaver. punit.
l. 7. de muner. et honor.
Ex libr. singul.
Ex lib. de delatorib. l. 46. de contr. empt.
l. 15. de SC. Silanian.
l. 48. de damn. infect.
l. 16. de public. et vectig.
l. 30. de donation.
l. 1. ne de stat. defunct.
l. 3. de bonis cor. qui ant. sentent.
l. 18. 22. 24. de jur. fisc.
l. 10. ad municip.
Ex libr. ad hypothecariam formulam.
l. 17. 19. 33. de pigner. act.
l. 5. 11. 13. 16. de pignor.
l. 2. 5. in quib. caus. pign. vel hypoth.
l. 1. quæ res pig. vel hyp.
l. 12. qui potior. in pign.
l. 5. 7. de distract. pign.
l. 5. 8. quib. mod. pign. vel hyp. solv.
l. 23. de probat.
l. 19. de reb. cor. qui sub tutel.
l. 6. qui sin. manu. ad lib. perv.
l. 37. de acq. poss.
l. 35. de reb. auct. jud. poss.
l. 49. de solution.
Ex Lib. ad SC. Turpill.
l. 1. ad SC. Turpillian.
Ex Lib. VII. Digest.
l. 17. de fund. dot.
cit. l. 57. de rit. nupt.
l. 7. ad L. Jul. de adult.
l. 8. usufruct. quemadm. cav.
l. 5. qui testam. fac. poss.
l. 7. ad L. Jul. de vi privat.
II. *Julius Gallus Aquila. Libr. Responsor.*
l. 34. de adm. et per. tut.
l. 12. de susp. tutor.
III. *Æmilius Macer.*
Ex Libr. II. de re militari.
Ex lib. I. l. 12. de re milit.
Ex lib. II. l. 26. de testament. mil.
l. 92. ad L. Falc.
l. 1. de veter. et milit. success.
l. 14. de pœn.
l. 13. de re milit.
l. 11. de castr. pecul.
Ex Libr. II. de judic.
Ex lib. I. l. 8. de sepul. viol.
l. 2. de concussion.
l. 2. de abig.
l. 3. de prævaric.
l. 1. de publ. judic.
l. 18. 24. 32. ad L. Jul. de adult.
l. 3. ad L. Jul. de vi priv.
l. 10. ad L. Corn. de fals.
l. 3. 5. 7. de L. Jul. repetund.
Ex lib. II. l. 14. de off. præsid.
l. 63. de furt.
l. 40. de injur.
l. 9. de sepulchr. viol.
l. 4. de prævaricat.
l. 7. de publ. jud.
l. 8. 11. de accusat.
l. 9. 15. ad SC. Turpillian.
l. 2. 4. de requir. vel absent. damn.
l. 10. de pœn.
l. 2. de bonis cor. qui ant. sentent.
l. 34. de jur. fisc.
Ex Lib. II. de Off. Præsid.
Ex lib. I. l. 1. 16. de off. præsid.
l. 4. de off. ejus cui mand.
l. 3. de off. adsessor.
l. 61. de acq. hered.

Ex lib. II. *de custod. et exhib. reor.*
l. 12. de pœn.
l. 5. de vacat. et excus. muner.
l. 3. de oper. publ.
Ex lib. II. ad leg. vic. hered.
Ex lib. I. l. 13. de transact.
l. 37. de religios. et sumpt.
l. 7. qui testam. fac. poss.
l. 154. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 68. ad L. Falc.
Ex lib. II. de appellat.
Ex lib. I. l. 15. qui satisd. cog.
l. 2. 4. de appellation.
l. 2. quand. appell. sit.
l. 4. de apell. recip.
Ex lib. II. l. 8. de in integr. restit.
l. 63. de re judic.
l. 9. de appellat.
l. 3. quand. appell. sit.
l. 6. de appell. recip.
l. 1. quæ sent. sin. appell.
l. 2. an per al. caus. appell.
l. 1. si pendent. appell.
IV. Venulejus Saturninus.
Ex XIX. Stipul. Libr.
Ex lib. I. l. 137. de verb. obl.
l. 21. de stip. servor.
l. 9. de stipulat. prætor.
Ex lib. II. l. 18. de SC. Maced.
l. 12. de duob. reis const.
Ex lib. III. l. 13. de duob. reis const.
l. 31. de novation.
Ex lib. IV. l. 138. de verb. obl.
Ex lib. VI. l. 51. de adm. et per. tutor.
l. 139. de verb. obl.
l. 17. judic. solvi.
Ex lib. VII. l. 7. fam. ercisc.
l. 224. de verb. sign.
Ex lib. IX. l. 19. judic. sol.
Ex lib. XI. l. 21. de acceptil.
Ex lib. XII. l. 4. usufr. quemadm. cav.
l. 25. de stip. servor.
l. 99. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIII. l. 6. ad L. Falc.
Ex lib. XV. l. 8. rat. rem hab.
Ex lib. XVI. l. 75. de evict.
Ex lib. XVII. l. 76. de evict.
l. 6. vi bonor. rapt.
Ex Libr. X. action.
Ex lib. IV. l. 21. de precar.
Ex lib. V. l. 65. de ædilit. edict.
Ex lib. VII. l. 44. de liber. caus.
Ex lib. VIII. l. 11. de stipul. prætor.
Ex lib. X. l. 43. de usu et usufr. leg.
l. 32. de adim. vel transfer. leg.
Ex lib. IV. de Offic. Procons.
Ex lib. I. l. 2. si ingen. esse dicet.
l. 9. de custod. et exhib. reor.
l. 6. ad L. Corn. de sicar.
l. 15. de pœn.
Ex lib. II. l. 11. de off. procons.
l. 12. de testib.
l. 20. de cust. et exhib. reor.
l. 2. quis et a quo appell.
Ex lib. III. de publ. jud.
Ex. lib. I. l. 23. de testib.
Ex lib. II. l. 20. de testib.
l. 13. de SC. Silanian.
l. 39. de injur.
l. 5. de prævaric.
l. 12. de accusation.
l. 5. de custod. et exhib. reor.
l. 6. ad L. Jul. majest.
l. 7. ad L. Jul. pecul.
Ex lib. III. l. 4. 6. de L. Jul. repet.
l. 8. ad L. Jul. pecul.
Ex libr. VI. interd.
Ex lib. I. l. 52. de acq. poss.
l. 4. de itin. act. priv.
l. 4. de rivis.
l. 2. de cloac.
Ex lib. II. l. 2. 4. 8. 10. 12. 22. quod vi aut clam.
Ex lib. III. l. 7. 22. de precar.
Ex lib. IV. l. 2. 4. de hom. lib. exh.
l. 5. de lib. exhib.
Ex lib. 5. l. 53. de acq. poss.
l. 15. de divers. temp. præsc.
Ex lib. VI. l. 66. de acq. rer. dom.
l. 8. 11. 25. quæ in fraud. cred.
Ex lib. VII. Disputat.
l. 18. judic. sol.
cit. l. 1. de senator.
l. 1. de abig.
l. 1. de effractor.
l. 14. de custod. et exhib. reor.
V. Domitius Ulpianus.
Ex LXXXIII. lib. ad Edict.
Ex lib. I. l. 4. de jurisdict.
l. 1. si quis jus dic. non obtemp.
l. 1. si quis in jus voc. non ier.
l. 1. de fugitiv.
l. 6. de magistrat. conveniend.
l. 1. 4. de damn. inf.
l. 22. de injur.
l. 3. 8. de popul. act.
l. 25. ad municip.
l. 6. de adm. rer. ad civit. pert.

.R.C:A.J:P.C.N.

l. 1. de verb. sign.
l. 102. de divers. reg. jur.
Ex lib. II. l. 3. de off. præf. urb.
l. 13. de off. procons.
l. 3. de feriis.
l. 1. de judic.
l. 55. fam. erc.
l. 10. de reb. cred.
l. 17. de cond. indeb.
l. 9. commod.
l. 32. pro soc.
l. 39. loc.
l. 10. de tutel.
l. 76. de legat. 3.
l. 1. de except. rei jud.
l. 36. de obl. et act.
l. 67. de verb. obl.
l. 8. rem pup. salv. for.
l. 1. de sepulchr. viol.
l. 1. 27. ad municip.
l. 3. de verb. sign.
l. 104. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 7. 10. de jurisd.
l. 1. 3. quod quisq. jur. in alt.
l. 2. de judic.
l. 3. 5. 7. de nox. act.
l. 18. de pœn.
l. 6. de verb. sign.
Ex lib. IV. l. 30. de legib.
l. 1. 4. 6. 8. 13. de edend.
l. 1. 5. 7. 10. 12. 14. 16. 22. 26. 29. de pact.
l. 11. de transact.
l. 2. de recept.
l. 3. de judic.
l. 6. de pact. dot.
l. 1. de except.
l. 37. de oblig. et act.
Ex lib. V. l. 2. 4. 10. 24. de in jus voc.
l. 1. 3. 5. ne quis eum qui in jus voc.
l. 2. qui satisd. cog.
l. 2. de feriis.
l. 5. 16. de judic.
l. 1. si pars hered. pet.
l. 41. locat.
l. 8. de manum. vind.
l. 2. ex quib. caus. in poss.
l. 9. de verb. sign.
Ex lib. VI. l. 1. 3. 6. de postul.
l. 2. 4. 6. 8. 11. 13. 24. de his qui not. infam.
l. 6. de judic.
l. 18. de sponsal.
l. 2. de re judic.
l. 69. de verb. obl. *al.* ex lib. 7.
l. 1. de prævaric.
l. 32. de pœn.
l. 4. de jur. fisc.
l. 1. de re milit.
l. 10. 12. de verb. sign.
Ex lib. VII. l. 1. 3. si ex nox. caus. ag.
l. 1. de eo per quem fact. er.
l. 5. 7. de procur.
l. 7. de judic.
l. 11. de noxal. act.
l. 44. locat.
l. 69. de verb. obl. *al.* ex lib. 6.

l. 25. ad L. Corn. de fals.
l. 13. de verb. sign.
Ex lib. VIII. l. 15. 17. 19. 23. de his qui not. infam.
l. 8. 10. 13. 15. de procur.
l. 2. 5. quod cujuscunq. univers.
l. 7. de in lit. jur.
l. 17. de novation.
Ex lib. IX. l. 5. de postuland.
l. 1. 3. 17. 19. 23. 25. 27. 29. 31. 33. 35. 37. 39. 40. de procur.
l. 3. quod cujuscunq. univers.
l. 9. de judic.
l. 17. de tutor. et cur. datis.
l. 2. 4. 23. de adm. et per. tutor.
l. 41. de acq. rer. dom.
l. 9. rat. rem hab.
Ex lib. X. l. 7. quod cujusc. univ.
l. 4. 6. 8. 10. 12. 14. 20. de neg. gest.
l. 1. 3. 5. de calumniat.
l. 6. 21. de minor.
l. 10. de judic.
l. 1. de relig. et sumpt.
l. 27. de reb. cred.
l. 16. de jurejur.
l. 4. quod jussu.
l. 37. de usur.
l. 5. de eo qui pro tutor.
l. 5. 7. de obseq. par. et patr.
l. 17. de re judic.
l. 4. de vi et vi arm.
l. 15. 17. de verb. sign.
Ex lib. XI. l. 1. de in integr. restit.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 12. 14. 16. 20. quod met. caus.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. 17. 21. 24. 30. de dol.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 16. 18. 20. 22. de minor.
l. 36. de pignor. act.
l. 42. mandat.
l. 50. de contr. empt.
l. 32. de act. empt.
l. 6. de usurp. et usuc.
l. 5. de vi et vi arm.
l. 70. de verb. obl.
l. 25. de fidejussor.
l. 8. de munerib. et honor.
l. 19. de verb. sign.
l. 116. de divers. reg. jur.
Ex lib. XII. l. 2. de cap. minut.
l. 1. 3. 5. 7. 10. 12. 15. 17. 21. 23. 26. 28. ex quib. caus. major.
l. 10. de alien. judic. mut. caus.
l. 11. de judic.
l. 42. de pecul.
l. 1. 3. 5. 7. 9. quod fals. tut. auct.
l. 15. qui testam. fac. poss.
l. 1. pro derelict.
l. 1 quib. ex caus. in poss. eat.

l. 20. de verb. sign.
l. 118. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIII. l. 6. de in integ. restit.
l. 19. de minor.
l. 2. 4. 6. de alien. jud. mut. caus.
l. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. 17. 21. 23. 25. 27. 29. 31. de recept.
l. 25. de adm. et per. tutor.
l. 16. de oper. nov. nunc.
l. 2. de except. rei jud.
l. 71. de verb. obl.
l. 3. si is qui testam. lib.
l. 119. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIV. l. 7. qui satisd. cog.
l. 1. 3. naut. caup.
l. 1. 6. 8. de inoff. testam.
l. 5. 7. de hered. petit.
l. 1. si serv. vindic.
l. 27. de constit. pecun.
l. 28. mandat.
l. 4. de his quæ ut indig.
l. 2. de bonor. poss.
l. 1. de fideicom. libert.
l. 19. de statulib.
l. 52. de solution.
l. 7. de stipul. prætor.
l. 9. judic. sol.
l. 14. de appellat.
l. 1. de castr. pecul.
l. 23. de verb. sign.
l. 123. de divers. reg. jur.
Ex lib. XV. l. 1. de off. præfect. August.
l. 2. 9. 11. 13. 16. 18. 20. 23. 25. 27. 29. 31. 33. 37. de heredit. petit.
l. 4. si pars hered. pet.
l. 1. de possessor. hered. pet.
l. 17. de pignor.
l. 34. de usur.
l. 4. ut leg. seu fideic. serv. caus.
l. 1. pro suo.
l. 3. de except. rei jud.
l. 24. de injur.
l. 126. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVI. l. 9. de legib.
l. 1. de off. procur. Cæs.
l. 1. 3. de fideic. hered. petit.
l. 1. 3. 5. 9. 11. 13. 15. 17. 19. 22. 72. 75. de rei vind.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. 14. de Publ. in rem act.
l. 10. de curat. furios.
l. 37. 39. ad SC. Trebellian.
l. 10. de usurp. et usuc.
l. 5. de jur. fisc.
l. 26. de verb. sign.
Ex lib. XVII. l. 37. 39. 41. 73. 77. de rei vind.
l. 10. de usufr. accresc.
l. 5. si ususfr. pet.
l. 2. de oper. serv.
l. 2. de servit.
l. 5. de servit. præd. urb.
l. 3. 5. de servit. præd. rust.

l. 2. com. præd.
l. 2. 4. 6. 8. si servit. vind.
l. 19. depos.
l. 45. de don. inter vir. et ux.
l. 29. de mort. caus. don.
l. 1. de cession. bonor.
l. 60. de obl. et act.
l. 27. de verb. sign.
Ex lib. XVIII. l. 12. de jurisd.
l. 7. naut. caup.
l. 1. si quadr. pauper.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. 17. 19. 21. 23. 25. 27. 29. 35. ad L. Aquil.
l. 2. 6. 14. de noxal. act.
l. 7. de interrog. in jur. fac.
l. 34. de act. empt.
l. 14. de evict.
l. 25. de injur.
l. 2. de sepulchr. viol.
l. 10. ad L. Cornel. de sicar.
l. 31. de verb. sign.
l. 130. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIX. l. 2. fin. regund.
l. 2. 4. 6. 8. 10. 12. 14. 16. 18. 20. 22. 24. fam. erc.
l. 4. 6. com. divid.
l. 43. ad L. Falc.
l. 30. de manum. testam.
l. 44. de acq. rer. dom.
Ex lib. XX. l. 7. com. divid.
l. 41. pro soc.
l. 5. de itin. act. priv.
l. 60. 72. de verb. obl.
l. 3. de sepul. viol. *al.* ex lib. 25.
l. 7. de L. Pomp. de parricid. *al.* ex lib. 29.
l. 137. de diver. reg. jur. *al.* ex lib. 25.
Ex lib. XXI. l. 15. de judic.
l. 19. de pignor.
l. 30. de hered. instit.
l. 44. ad L. Falc.
l. 30. de mort. caus. don.
l. 2. de cession. bonor.
l. 42. de obl. et act.
l. 33. de verb. sign.
l. 134. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXII. l. 17. de stat. hom.
l. 17. de judic.
l. 2. 4. 6. 9. 11. 21. de interrog. in jur. fac.
l. 3. 5. 7. 9. 11. 13. de jurejur.
l. 43. ad SC. Trebellian.
l. 75. de verb. obl.
l. 27. de fidejussor.
Ex lib. XXIII. l. 1. de judic.
l. 1. 3. 5. de his qui effud. vel dejec.
l. 21. de nox. act.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. de ser. corrupt.
l. 1. de aleator.
l. 43. mand.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 33. de act. empt.
l. 8. de adm. et peric. tutor.
l. 31. de fidejussor.
l. 13. de vacat. et excus. muner.
l. 36. de verb. sign.
l. 135. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXIV. l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. ad exhib.
l. 1. 3. 5. 7. si mens. fals. mod. dix.
l. 1. de inspic. ventr.
l. 16. de acq. hered.
Ex lib. XXV. l. 7. de divis. rer.
l. 2. 4. 6. 8. 10. 12 14. 16. 20. 22. 24. 27. 31. de relig. et sumpt.
l. 50. de evict.
l. 9. de tutel. et rat. distr.
l. 3. de sepulch. viol.
l. 6. de popular. act.
l. 38. de verb. sign.
l. 137. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXVI. l. 51. de pact.
l. 61. de judic.
l. 1. 7. 9. 11. 13. de reb. cred.
l. 18. 19. 23. 25. 34. de jurejur.
l. 1. 3. de cond. caus. dat.
l. 2. 4. de cond. ob turp. caus.
l. 1. 26. de cond. indeb.
l. 7. de usu et usufr. leg.
l. 48. de verb. obl.
l. 41. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXVII. l. 36. de jurejur.
l. 8. de cond. furt.
l. 1. 3. de cond. tritic.
l. 2. 4. de eo quod cert. loc.
l. 1. 3. 5. 7. 11. 14. 16. 18. de constit. pecun.
l. 56. de re judic.
l. 5. de confess.
l. 11. de novation.
l. 182. de verb. sign.
Ex lib. XXIIX. l. 1. 3. 5. 7. commod.
l. 9. 11. 15. de pigner. act.
l. 1. de exercit. act.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. de instit. act.
l. 7. de compensat.
l. 43. pro soc.
l. 5. locat.
l. 17. de præscr. verb.
l. 27. de solution.
l. 183. 185. de verb. sign.
l. 43. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXIX. l. 14. de reb. cred.
l. 4. de exerc. act.
l. 1. 3. 5. 7. 9. de tribut. act.
l. 2. 4. quod cum eo.
l. 1. 3. 7. 9. 11. de SC. Maced.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. 17. 19. 21. 30. de pecul.
l. 1. quand. de pecul.

l. 1. 3. 5. 7. 10. 13. de in rem vers.
l. 1. quod jussu.
l. 2. 4. 6. 8. 10. ad SC. Vellejan.
l. 11. de pecul. leg.
l. 16. de vi et vi arm.
l. 7. de L. Pomp. de parricid.
l. 1. de appellation. recip.
l. 44. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXX. l. 35. de dol.
l. 3. de in lit jur.
l. 9. de cond. furt.
l. 22. 24. de pigner. act.
l. 1. 5. 7. depos.
l. 3. de leg. commissor.
l. 18. de præscr. verb.
l. 17. de act. rer. am.
l. 3. de bon. damn. *al.* ex lib. 33.
l. 2. de proxenetic. *al.* ex lib. 31.
l. 186. de verb. sign.
l. 45. 47. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXXI. l. 15. de reb. cred.
l. 25. de pigner. act.
l. 3. depos.
l. 6. 8. 10. 12. 14. 16. mand.
l. 5. 20. 24. 26. 33. 44. 49. 52. 58. 61. 63. pro soc.
l. 19. de præscr. verb.
l. 6. de tutel. et rat. distr.
l. 2. de proxenetic. *al.* ex lib. 30.
Ex lib. XXXII. l. 23. com. divid.
l. 2. de cond. sin. caus.
l. 11. de compensat.
l. 69. pro soc.
l. 30. de contr. empt.
l. 6. de in diem addict.
l. 4. de leg. commissor.
l. 4. 11. de hered. vel act. vend.
l. 1. de serv. export.
l. 11. 13. 15. 17. de act. empt.
l. 9. 11. 13. 15. 17. 19. locat.
l. 1. de æstim. act.
l. 20. de præscr. verb.
l. 4. 37. de evict.
l. 187. de verb. sign.
Ex lib. XXXIII. l. 37. de jurejur.
l. 39. de jur. dot.
l. 22. 24. 62. solut. matr.
l. 11. 13. de act. rer. amot.
l. 11. de adm. et per. tutor.
l. 59. de legat. 1.
l. 8. ad L. Corn. de sic.
l. 3. 5. de bon. damn. *al.* ex lib. 30.
l. 7. de castr. pecul.
Ex lib. XXXIV. l. 10. de senator.
l. 65. de judic.
l. 21. 23. de usur.
l. 14. 40. de jur. dot.

l. 11. de pact. dot.
l. 35. de donat. int. vir. et ux.
l. 5. de divort.
l. 15. 19. de act. rer. amot.
l. 1. 3. de agn. et alend. lib.
l. 1. si mul. vent. nom. in posses.
l. 1. ubi pupil. educ. vel mor. deb.
l. 41. de cond. et demonstr.
l. 27. de jur. fisc.
l. 190. de verb. sign.
Ex lib. XXXV. l. 22. de legib.
l. 6. ne quis eum qui in jus voc.
l. 17. de neg. gest.
l. 49. de minor.
l. 9. de sponsal.
l. 3. 17. 19. de testam. tutel.
l. 5. de legit. tutor.
l. 2. de tutor. et curat. dat.
l. 1. 3. 5. 7. de adm. et peric. tut.
l. 1. 3. de suspect. tutor.
l. 19. de excusation.
l. 7. 11. 13. de tutel. et rat. distr.
l. 11. quod fals. tutor.
l. 3. de fidejussor. et nomin. tut.
l. 1. 3. 5. 7. de reb. eor. qui sub tutel.
l. 3. rem pupil. salv. for.
l. 49. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXXVI. l. 4. de in lit. jur.
l. 3. de tutor. et curat. dat.
l. 6. 9. de adm. et per. tutor.
l. 2. ubi pupil. educ. vel mor. deb.
l. 1. de tutel. et rat. distr.
l. 1. 3. de contr. tut. et util. act.
l. 1. de eo qui pro tutor.
l. 4. de fidejussor. et nomin. tutor.
l. 1. de magistr. conveniend.
Ex lib. XXXVII. l. 8. 36. 38. 42. de noxal. act.
l. 16. de interr. in jur. fac.
l. 26. ad SC. Vellejan.
l. 12. de testib.
l. 50. 52. de furt.
l. 1. de tign. junct.
l. 9. ad L. Cornel. de sicar.
l. 192. de verb. sign.
Ex lib. XXXVIII. l. 17. de interr. in jur. fac.
l. 6. 10. 12. de cond. furt.
l. 13. de pigner. act.
l. 2. 13. 15. de oper. libert.
l. 12. de publican. et vectig.
l. 6. si ingen. esse dic.
l. 12. de exception.
l. 13. de novation.
l. 29. de solution.
l. 92. de furt.
l. 1. si is qui testam. lib. esse.

l. 1. furt. advers. naut. caup. stab.
l. 1. 3. si fam. furt. fec. dic.
l. 7. arb. furt. cæsar.
l. 1. de sentent. pass.
l. 193. de verb. sign.
Ex lib. XXXIX. l. 8. de off. proc.
l. 4. de off. præsid.
l. 4. de jurisd.
l. 62. de judic.
l. 4. de cond. caus. dat.
l. 22. qui testam. fac. poss.
l. 1. 3. 5. de bonor. possession.
l. 2. de bonor. poss. furios. inf.
l. 1. 3. de bon. poss. contr. tab.
l. 1. de bon. poss. secund. tab.
l. 6. si tab. testam. nul. ext.
l. 2. de quæstion.
l. 4. ad municipal.
Ex lib. XL. l. 38. de procur.
[illegible]
l. 8. 10. de bon. poss. contr. tab.
l. 1. 3. 5 8. 10. 12. 14. de legat. præst.
l. 1. de collation. bonor.
l. 1. de dot. collation.
l. 1. de conjung. cum emanc. lib.
Ex lib. XLI. l. 21. de vulg. et pup. subst.
l. 1. 6. de ventr. in poss. mittend.
l. 1. 3. 5. de Carbon. edict.
l. 2. de bonor. poss. sec. tab.
l. 3. de bon. libert.
Ex lib. XLII. l. 4. de bonor. poss. sec. tab.
l. 1. de bon. libert.
Ex lib. XLIII. l. 36. de contr. empt.
l. 17. de hered. vel act. vend.
l. 38. de acq. hered.
l. 6. 8. de bon. libert.
l. 4. si quid in fraud. patr.
l. 194. de verb. sign.
Ex lib. XLIV. l. 10. 12. de bon. libert.
l. 1. 3. si quid in fraud. patr.
l. 1. si tab. testam. nul. ext.
l. 52. de divers. reg. jur.
Ex lib. XLV. l. 22. de test. tutel.
l. 9. qui testam. fac. poss.
l. 1. 11. 13. 15. 42. 44. de testam. milit.
l. 1. si a parent. quis manum.
l. 1. de bonor. poss. ex testament. mil.
l. 14. 16. de bon. libert.
l. 6. und. cognat.
l. 8. de castr. pecul.
Ex lib. XLVI. l. 11. de injust. rupt.
l. 39. de acq. hered.
l. 23. si quis omiss. caus.

l. 2. und. legit.
l. 1. und. cognat.
l. 2. de gradib. et affin.
l. 5. de suis et legit.
l. 195. de verb. sign.
l. 54. de divers. reg. jur.
Ex lib. XLVII. l. 7. de ventr. in poss. mitt.
l. 17. de bon. libert.
l. 1. und. vir. et ux.
Ex lib. XLVIII. l. 1. si quis aliq. test. prohib.
l. 12. de bonor. posses.
l. 2. de pœn.
Ex lib. XLIX. l. 63. de judic.
l. 10. de adm. et per. tutor.
l. 1. de libert. univers.
l. 1. de successor. edict.
l. 1. ut ex legib. senatusve cons. bonor. poss. det.
l. 2. quis ord. in poss. serv.
Ex lib. L. l. 1. de transact.
l. 6. de fid. instrum.
l. 8. de cond. instit.
adm. aper.
l. 1. 4. 6. 8. 10. 12. si quis om. caus.
l. 1. 3. 5. 24. de SC. Silanian.
l. 12. de manum. testam.
l. 50. de verb. obl.
l. 3. de quæstion.
l. 45. de verb. sign. *al.* ex lib. 58.
Ex lib. LI. l. 68. de rei vind.
l. 64. de usufr.
l. 9. usufr. quemadm. cav.
l. 71. de legat. 1.
l. 51. de verb. obl.
l. 30. de solution.
Ex lib. LII. l. 1. 3. 5. ut in poss. legat.
l. 1. 3. 5. 7. de oper. nov. nunc.
Ex lib. LIII. l. 9. de servit. præd. urb.
l. 10. si servit. vind.
l. 7. 9. 11. 13. 15. 17. de damn. infect.
l. 1. 3. 4. 6. 8. 10. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 165. de divers. reg. jur.
Ex lib. LIV. l. 1. 3. 5. 7. de liberal. caus.
l. 12. de quæstion.
l. 7. de jur. fisc.
Ex lib. LV. l. 6. de oper. serv.
l. 1. 3. de public. et vectig.
l. 8. 10. 12. 14. 16. 18. 20. 22. de liber. caus.
l. 163. de divers. reg. jur.
Ex lib. LVI. l. 2. 4. vi bon. rapt.
l. 1. 3. de incend. ruin. nauf.
l. 1. 3. 5. de injur.
l. 15. de accusat.
l. 40. de verb. sign.
l. 140. de divers. reg. jur.
Ex lib. LVII. l. 12. de in jus vocand.

l. 18. de liber. et post.
l. 56. de acq. hered.
l. 19. quod vi aut clam.
l. 7. 9. 11. 13. 17. de injur.
l. 19. de pœn.
l. 42. de verb. sign.
Ex lib. LVIII. l. 4. in jus voc. ut caut.
l. 17. de donation.
l. 4. de re judic.
l. 2. de confess.
l. 3. de cession. bonor.
l. 43. 45. de verb. sign.
Ex lib. LIX. l. 5. de re judic.
l. 4. de cession. bonor.
l. 3. 5. 7. ex quib. caus. in poss. eat.
l. 4. ad L. Jul. de vi publ.
l. 46. 49. de verb. sign.
Ex lib. LX. l. 51. 53. de procur.
l. 19. de judic.
l. 1. 3. 7. de jur. delib.
l. 69. de acq. hered.
l. 2. 4. de fideicom. libert.
l. 8. quib. ex caus. in poss. eat.
l. 5. de reb. auct. jud. poss.
l. 1. de vi et vi arm. *al.* ex lib. 69.
Ex lib. LXI. l. 36. de usur.
l. 18. de tutor. et curat. dat.
l. 8. de susp. tutor.
l. 4. 8. de jur. delib.
l. 20. 66. 71. de acq. hered.
l. 8. de reb. auct. jud. poss.
l. 55. de solution.
l. 30. ad municip.
l. 50. 52. de verb. sign.
Ex lib. LXII. l. 1. de senator.
l. 5. de feriis.
l. 44. mand.
l. 46. de usur.
l. 9. 11. 14. de reb. auct. jud. poss.
l. 54. 56. de verb. sign.
l. 143. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXIII. l. 44. de pecul.
l. 10. de compensat.
l. 20. de pignor.
l. 3. de jur. dot.
l. 23. de damn. inf.
l. 7. de fideicom. libert.
l. 16. de re judic.
l. 17. 19. 22. 24. de reb. auct. jud. poss.
l. 6. de jur. fisc.
Ex lib. LXIV. l. 2. de SC. Maced.
l. 12. de compensat.
l. 4. quand. ex fact. tut.
l. 15. de liber. legat.
l. 29. de oper. libert.
l. 6. de cess. bon.
l. 25. de reb. auct. jud. poss.
l. 1. de separation.
Ex lib. LXV. l. 55. de procur.
l. 32. de manum. testam.

l. 3. de fideicom. libert.
l. 46. de acq. rer. dom.
l. 2. de curat. bon. dand.
Ex lib. LXVI. l. 56. de procur.
l. 9. de cond. indeb.
l. 13. de compensat.
l. 9. de obseq. parent. et patr.
l. 6. 18. de re judic.
l. 1. 3. 6. quæ in fraud. cred.
l. 145. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXVII. l. 12. 41. de hered. petit.
l. 1. de legat. 1.
l. 4. de acq. possess.
l. 1. de interdict.
l. 1. quor. bonor.
l. 1. quod legator.
l. 2. de castr. pecul.
l. 149. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXVIII. l. 9. de divis. rer.
l. 45. de rei vind.
l. 33. de relig. et sumpt. fun.
l. 1. de mort. infer.
l. 3. ne vis fiat ei qui in poss.
l. 1. 3. de tab. exhib.
l. 1. ne quid in loc. sacr.
l. 2. ne quid in loc. publ.
l. 1. de loc. publ. fruend.
l. 1. de via pub. et itin. pub. ref.
l. 1. de fluminib. ne quid in flum.
l. 1. ne quid in flum. publ. fiat.
l. 1. ut in flum. publ. navig. lic.
l. 1. de rip. muniend.
l. 10. ad leg. Jul. de vi publ.
l. 11. ad leg. Jul. pecul.
l. 59. de verb. sign.
l. 150. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXIX. l. 46. locat.
l. 10. de acq. poss.
l. 3. de interd.
l. 4. ne vis fiat ei qui in poss.
l. 2. 3. de vi et vi arm. *al.* ex lib. 60.
l. 1. 3. uti possid.
l. 5. ad leg. Jul. de vi priv.
l. 60. de verb. sign.
l. 152. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXX. l. 21. de judic.
l. 25. de rei vind.
l. 3. si servit. vind.
l. 35. de act. empt.
l. 5. de jur. delib.
l. 2. 6. 12. de acq. poss.
l. 4. uti possid.
l. 1. de superfic.
l. 1. 3. de itin. act. priv.
l. 1. de aq. cottid. et æstiv.
l. 1. 3. de rivis.
l. 1. de font.
l. 5. quod vi aut clam.
l. 2. de Salvian. interd.
l. 79. de verb. obl.

l. 1. de stipul. prætor.
l. 154. 156. de divers. reg. jur.
l. 157. eod. *al.* ex lib. 71.
Ex lib. LXXI. l. 12. com. divid.
l. 14. locat.
l. 20. de oper. nov. nunc.
l. 18. de donation.
l. 1. de cloac.
l. 1. 3. 7. 9. 11. 13. 15. quod vi aut clam.
l. 1. de remission.
l. 2. 4. 6. 8. de precar.
l. 1. de arb. cædend.
l. 1. de gland. legend.
l. 1. 3. de lib. hom. exhib.
l. 1. 3. de liber. exhibend.
l. 63. de verb. sign.
l. 157. de divers. reg. jur. *al.* ex lib. 70.
Ex lib. LXXII. l. 46. de donat. int. vir. et ux.
l. 13. de acq. poss.
l. 1. ne vis fiat ei qui in poss.
l. 1. utrubi.
l. 4. de except. rei jud.
Ex lib. LXXIII. [illegible]
10. 14. 21. de pignor.
l. 3. 6. in quib. caus. pign. vel hyp. tac.
l. 6. qui potior. in pig.
l. 4. 6. quib. mod. pig. vel hyp. solv.
l. 16. de acq. poss.
l. 2. 10. quæ in fraud. cred.
l. 1. de migrand.
Ex lib. LXXIV. l. 2. 4. si quis caution. in judic. sistend.
l. 2. de transact.
l. 57. de procur.
l. 59. de ædil. edict.
l. 16. de tutel. et rat. distr.
l. 2. de exception.
l. 5. de except. rei jud.
l. 1. de divers. temp. præscr.
l. 80. de verb. obl.
l. 14. de legation.
l. 66. de verb. sign.
Ex lib. LXXV. l. 11. qui satisd. cog.
l. 6. de heredit. petit.
l. 13. com. divid.
l. 3. pro empt.
l. 7. 9. 11. 13. de except. rei jud.
Ex lib. LXXVI. l. 1. de except. rei vend.
l. 46. ad leg. Falc.
l. 3. 19. de donation.
l. 32. de mort. caus. don.
l. 17. de acq. poss.
l. 2. 4. 7. de dol. mal. et met. except.
l. 1. quar. rer. act. non dat.
l. 1. de litigios.
l. 32. de fidejussor.
l. 67. de verb. sig.
l. 160. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXXVII. l. 12. qui satisdar. cog.

l. 9. si quis caution. in jud. sistend.
l. 6. de feriis.
l. 36. de recept.
l. 8. de naut. fœn.
l. 26. de re judic.
l. 81. de verb. obl.
l. 33. de fidejussor.
l. 57. de solution.
l. 20. de acceptil.
l. 3. 5. judic. solvi.
l. 25. de injur.
l. 68. de verb. sign.
l. 161. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXXVIII. l. 82. de verb. obl.
l. 6. judic. solv.
l. 69. de verb. sign.
Ex lib. LXXIX. l. 10. de usufr. car. rer.
l. 1. 3. 5. 7. usufructuar. quemadm. cav.
l. 47. ad leg. Falc.
l. 1. 3. si cui plus quam per leg. Falc.
l. 1. 3. 14. ut leg. seu fideicom. serv. caus. cav.
l. 9. ut in poss. legat.
l. 5. de collation. bonor.
l. 3. de stipulat. prætor.
l. 2. 4. rem pupil. salv. for.
l. 71. de verb. sign.
Ex lib. LXXX. l. 61. de ædil. edict.
l. 28. 51. de evict.
l. 21. de oper. nov. nunc.
l. 18. de except. rei jud.
l. 58. de solution.
l. 10. 12. rat. rem hab.
l. 73. de verb. sign.
Ex lib. LXXXI. l. 52. de evict.
l. 24. 26. 28. 30. de damn. inf.
l. 10. quib. ex caus. in poss. cat.
Ex LI. Lib. ad Sabinum.
Ex lib. I. l. 10. de stat. hom.
l. 9. de adoption.
l. 2. de contr. empt.
l. 1. de auct. tutor.
l. 1. de curat. furios.
l. 18. 20. qui testam. fac. poss.
l. 1. 3. 15. de liber. et posth.
l. 1. de hered. instit.
l. 4. de testam. mil.
l. 5. de acq. hered.
l. 7. de bonor. poss.
l. 1. qui et a quib. manum.
l. 17. de acq. rer. dom.
l. 6. de verb. obl.
l. 159. de verb. sign.
l. 2. de divers. reg. jur.
Ex lib. II. l. 2. de testam. tutel.
l. 21. qui testam. fac. poss.
l. 2. de injust. rupt.
l. 2. de hered. instit.
l. 3. de testam. mil.
l. 1. de option. leg.
l. 160. de verb. sign.

Ex lib. III. l. 8. de legib.
l. 22. de don. int. vir. et ux.
l. 4. 6. de lib. et post.
l. 3. 5. de injust. rupt.
l. 3. de hered. instit.
l. 4. de acq. hered.
l. 4. qui sin. manu. ad liber. perv.
l. 2. qui et a quib. manum.
l. 3. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 4. 6. de hered. instit.
l. 8. 10. de vulg. et pup. subst.
l. 5. de testam. mil.
l. 2. de acq. vel om. hered.
l. 3. de legat. 1.
l. 1. de manum. testam.
l. 2. de statulib.
l. 18. de acq. rer. dom.
l. 2. de stipul. servor.
Ex lib. V. l. 9. 28. de hered. instit.
l. 1. de cond. instit.
l. 6. de testam. mil.
l. 4. de legat. 1.
l. 2. de cond. et dem.
l. 1. de manum. quæ ser.
l. 2. de manum. testam.
l. 3. de stipul. servor.
l. 4. de novat.
Ex lib. VI. l. 33. de jur. dot.
l. 2. 3. de donat. inter vir. et ux.
l. 5. qui testam. fac. poss.
l. 2. de vulg. et pup. subst.
l. 2. de cond. instit.
l. 3. 6. de acq. hered.
l. 3. de cond. et dem.
l. 1. de manumission.
l. 7. de verb. obl.
l. 5. de castr. pecul.
l. 4. de divers. reg. jur.
Ex lib. VII. l. 13. 15. 17. 19. de hered. instit.
l. 8. 10. 13. 15. 17. 21. 24. de acq. her.
l. 2. si quis omiss. caus.
l. 8. de mort. caus. don.
l. 161. de verb. sign.
l. 6. de divers. reg. jur.
Ex lib. VIII. l. 4. de cond. instit.
l. 25. 28. 30. 32. 34. de acq. hered.
l. 3. si tab. testam. nul. ext.
l. 13. de vi et vi arm.
l. 2. stellionat.
l. 1. de legation.
Ex lib. IX. l. 6. de his qui sui vel alien. jur.
l. 12. de liber. et post.
l. 6. de cond. instit.
l. 7. 9. de testam. mil.
l. 35. de acq. hered.
l. 1. de legat. 2.
l. 30. de furt.
Ex lib. X. l. 10. com. præd.
l. 11. qui testam. fac. poss.
l. 6. 7. de injust. rupt.
l. 4. de reg. Caton.

Ex lib. XI. l. 8. de injust. rupt.
l. 10. de testam. mil.
Ex lib. XII. l. 1. de suis et legit. hered.
l. 1. ad SC. Tertyllian.
l. 11. de obl. et act. *al.* est Pauli.
l. 15. de capt. et de postlim.
Ex lib. XIII. l. 2. de suis et legit. hered.
l. 2. ad SC. Tertyllian.
l. 16. de capt. et de postlim.
Ex lib. XIV. l. 12. de adoption.
l. 18. de servit. præd. rust.
l. 1. de legit. tutor.
l. 1. de assign. libert.
l. 3. 5. eod. *al.* ex lib. 15.
l. 3. de suis et legit. hered.
l. 2. de manum. quæ ser. ad univers.
l. 3. de pœn.
Ex lib. XV. l. 19. de relig. et sumpt. fun.
l. 5. de testam. tutel.
l. 14. 17. 19. 21. de legat. 1.
l. 18. ad SC. Trebellian.
l. 2. quand. dies leg. ced.
l. 9. de ventr. in poss. mitt.
l. 5. de oper. libert.
l. 3. de assig. libert. *al.* ex lib. 14.
l. 164. de verb. sign.
l. 9. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVI. l. 2. 5. de cond. indeb.
l. 18. 20. de vulg. et pup. subst.
l. 70. ad leg. Falc.
Ex lib. XVII. l. 2. si ager vect. id est emph.
l. 7. 9. 12. 21. 23. 68. 70. 72. de usufr.
l. 1. 3. 6. 8. 12. de usufr. accr.
l. 1. quand. dies ususfr. leg. ced.
l. 1. 3. 5. 8. 10. 12. 29. quib. mod. ususfr. vel usus am.
l. 2. 4. 6. 8. 10. 12. 14. de usu et habit.
l. 2. de manumission.
l. 114. de verb. obl.
Ex lib. XVIII. l. 13. 15. 17. 20. 22. 25. 27. 29. de usufr.
l. 15. quib. mod. ususfr. vel usus am.
l. 1. 3. 5. 11. de usufr. car. rer.
l. 1. si ususfr. pet.
l. 12. usufruct. quemad. cav.
l. 6. de cond. ob turp. caus.
l. 1. de cond. furt.
l. 2. de cond. tritic.
l. 4. de usu et usufr. leg.
l. 7. de cond. et demon.
l. 2. de manum. vind.

l. 6. de manum. testam.
Ex lib. XIX. l. 2. de pact. dotal.
l. 28. 30. de legat. 1.
l. 1. de dot. præleg.
l. 20. ad SC. Trebellian.
l. 4. quand. dies leg. ced.
l. 7. de manum. testam.
l. 13. de verb. obl.
l. 25. de jur. fisc.
l. 13. de divers. reg. jur.
Ex lib. XX. l. 32. de legat. 1.
l. 71. 73. 75. de legat. 3.
l. 2. de option. leg.
l. 1. de trit. vin. vel ol. legat.
l. 8. 10. 12. de instr. vel instr. legat.
l. 19. de aur. arg. mund. leg.
l. 9. de cond. et dem.
l. 5. 7. quand. dies leg. ced.
Ex lib. XXI. l. 34. 37. 39. 41. 43. de leg. 1.
l. 17. de aur. arg. mund. leg.
[illegible]
l. 9. quand. dies leg. ced.
l. 4. de stipul. serv.
l. 2. de muner. et honor.
l. 16. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXII. l. 44. 47. de legat. 1.
l. 45. 47. 49. 70. de legat. 3.
l. 3. de pen. legat.
l. 22. de aur. arg. mund. leg.
l. 5. de regul. Caton.
Ex lib. XXIII. l. 49. de legat. 1.
l. 50. de legat. 3.
l. 3. de option. leg.
l. 3. 9. 11. 13. de trit. vin. vel ol. legat.
l. 3. 5. 7. de liberat. legat.
l. 10. de cond. et demonstr.
l. 10. 12. quand. dies legat. ced.
l. 17. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXIV. l. 8. de testam. tutel.
l. 2. de auct. tutor.
l. 50. de legat. 1.
l. 52. de legat. 3.
l. 3. de ann. legat.
l. 1. de pen. legat.
l. 9. de liber. legat.
l. 3. 7. de adim. vel transfer. leg.
l. 12. de cond. et demonstr.
l. 8. 14. quand. dies leg. ced.
l. 10. de mort. caus. don.
l. 9. de manum. testam.
l. 9. de solution.
l. 2. de acceptil.
l. 19. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXV. l. 7. de his qui sui vel alien. jur.
l. 53. de legat. 1.
l. 55. de legat. 3.
l. 6. 8. de pecul. legat.
l. 19. de reb. dub.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 3. ad municip.
l. 167. de verb. sign.
Ex lib. XXVI. l. 8. de his qui sui vel alien. jur.
l. 15. 17. 19. 22. de adoption.
l. 1. de off. prætor.
l. 3. de off. procons.
l. 2. de off. præsid.
l. 1. de offic. juridic.
l. 24. de pecul.
l. 9. 12. de rit. nupt.
l. 4. de divort.
l. 6. de oper. libert.
Ex lib. XXVII. l. 18. 24. de stat. hom.
l. 3. 6. de statulib.
l. 7. de usurp. et usuc.
l. 90. de verb. sign.
l. 21. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXVIII. l. 45. de recept.
l. 6. com. præd.
l. 3. 7. 9. 11. 14. 22. 24. de contr. empt.
l. 2. 4. 6. 9. 11. 13. de in diem addict.
l. 1. de leg. commissor.
l. 1. 4. de peric. et com. rei vend.
l. 1. de act. empt.
l. 1. de evict.
l. 7. de oper. libert.
l. 9. de statulib.
l. 17. de verb. obl.
l. 2. de censib.
l. 22. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXIX. l. 3. 15. 17. de servit. præd. urb.
l. 10. 12. commod.
l. 47. 49. de contr. empt.
l. 17. 19. 21. 23. 25. de evict.
l. 20. de acq. rer. dom.
l. 26. de usurp. et usuc.
l. 10. 12. 14. de furt.
l. 23. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXX. l. 56. de judic.
l. 43. fam. erc.
l. 3. 21. com. divid.
l. 6. de compens.
l. 7. 9. 11. 14. 16. 19. 21. 23. 29. 31. 35. 45. 47. 51. 53. 55. 57. pro soc.
l. 4. 13. de præscr. verb.
l. 5. sol. matr.
l. 29. de acq. vel amitt. poss.
l. 12. 14. de solution.
l. 173. de verb. sign. *al.* ex lib. 39.
l. 26. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXXI. l. 5. 7. 9. de jur. dot.
l. 4. de pact. dot.
l. 7. de don. int. vir. et ux.
l. 7. sol. matr.
l. 3. de curat. furios.
l. 27. de usurp. et usuc.
l. 1. pro dot.
l. 26. de jur. fisc.
Ex lib. XXXII. l. 1. 3. 5. 9. 11. 13. 15. 17. 19. 21. de don. int. vir. et ux.

l. 5. de donation.
l. 2. 7. de mort. caus. don.
l. 6. de castr. pecul.
Ex lib. XXXIII. l. 34. de jur. dot.
l. 32. de don. int. vir. et ux.
l. 57. de legat. 1.
l. 4. de adim. vel transfer. leg.
l. 11. de mort. caus. don.
l. 3. de loc. et itin. publ.
l. 170. de verb. sign.
Ex lib. XXXIV. l. 4. de reb. cred.
l. 25. de contr. empt.
l. 13. de rit. nupt.
l. 10. 12. 16. 19. de jur. dot.
l. 9. de oper. libert.
l. 20. de verb. obl.
l. 5. de novation.
l. 5. de acceptil.
l. 28. de injur.
l. 27. de jur. fisc.
Ex lib. XXXV. l. 11. de cond. indeb.
l. 4. de sponsalib.
l. 6. de rit. nupt.
l. 21. 23. de jur. dot.
l. 2. solut. matr.
l. 15. de cond. et dem.
l. 17. de bonor. poss. contr. tab.
l. 3. de publ. judic.
l. 18. de capt. et de postlim.
Ex lib. XXXVI. l. 5. de his qui sui vel alien. jur.
l. 49. de pact.
l. 6. de sponsal.
l. 27. 29. de jur. dot.
l. 33. de donat. int. vir. et ux.
l. 12. 14. 19. solut. matr.
l. 1. 3. 5. 7. 9. 11. de impens. in res dot. fact.
l. 7. de act. rer. am.
l. 10. de testam. tutel.
l. 28. de testam. mil.
l. 28. 30. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXXVII. l. 3. 14. de tutel.
l. 11. de testam. tutel.
l. 2. de legit. tutor.
Ex lib. XXXVIII. l. 20. de stat. hom.
l. 3. de off. prætor.
l. 6. 15. de tutel.
l. 12. 15. de testam. tutel.
l. 3. de legit. tutor.
l. 4. de curat. furios.
l. 172. de verb. sign.
Ex lib. XXXIX. l. 2. de off. juridic.
l. 6. 16. de testam. tutel.
l. 1. de tutor. et curat. dat.
l. 2. de fidejuss. et nomin. tutor.
l. 1. de fidejussor.
l. 17. de furt.
l. 173. de verb. sign. *al.* ex lib. 30.
Ex lib. XL. l. 1. de pignor. act.

l. 18. mand.
l. 5. 7. de auct. et consens. tutor.
l. 22. de acq. rer. dom.
l. 19. 21. de furt.
l. 15. cod. *al.* ex lib. 41.
Ex lib. XLI. l. 57. de judic.
l. 41. ad leg. Aquil.
l. 35. de nox. act.
l. 4. de cond. furt.
l. 4. de pigner. act.
l. 11. depos.
l. 28. de contr. empt.
l. 14. de præscr. verb.
l. 18. de solution.
l. 1. 3. 5. 7. 23. 25. 27. 29. 31. 33. 36. 39. 41. 43. 45. de privat. del.
Ex lib. XLII. l. 50. de pact.
l. 34. de dol.
l. 20. 44. ad leg. Aquil.
l. 7. de cond. furt.
l. 15. de præscr. verb.
l. 31. de eviction.
l. 33. 35. 37. de damn. infect.
l. 6. de donation.
l. 26. de verb. oblig.
l. 46. 48. de furt.
l. 2. de tign. junct.
l. 3. arb. furt. cæsar.
l. 30. 32. de injur.
l. 1. de proxenet.
l. 174. de verb. sign.
l. 31. de divers. reg. jur.
Ex lib. XLIII. l. 23. de cond. indeb.
l. 1. de cond. sine caus.
l. 41. de pecul.
l. 19. mand.
l. 29. de contr. empt.
l. 34. de donat. inter vir. et uxor.
l. 5. de tutel. et rat. distr.
l. 24. de pecul. legat.
l. 40. de damn. inf.
l. 23. de acq. rer. dom.
l. 3. de fidejussor.
l. 1. 3. 5. 7. de solut.
l. 2. de privat. delict.
l. 32. de divers. reg. jur.
Ex lib. XLIV. l. 37. de dol.
l. 32. de contr. empt.
l. 9. de ædil. edict.
l. 23. 25. 27. de aur. arg. mund. leg.
l. 7. de donation.
l. 12. de mort. caus. donat.
l. 1. ad leg. Jul. pecul.
Ex lib. XLV. l. 42. de neg. gest.
l. 42. pro soc.
l. 10. de oper. nov. nunc.
l. 36. de reb. auct. jud. poss.
l. 4. de fidejussor.
l. 22. de solution.
l. 176. de verb. sign.
l. 34. de divers. reg. jur.
Ex lib. XLVI. l. 4. de transact.
l. 24. de cond. indeb.
l. 10. de act. empt.

l. 32. de evict.
l. 29. de verb. obl.
l. 5. de fidejussor.
l. 1. 6. 8. de novation.
Ex lib. XLVII. l. 3. si quis in jus voc. non ier.
l. 5. si ex noxal. caus. ag.
l. 11. si quis caution.
l. 18. 25. de cond. indeb.
l. 9. 21. de eo quod cert. loc.
l. 35. de jur. dot.
l. 10. de oblig. et act. *al* est Pauli.
l. 30. 32. de verb. obl.
l. 3. de duob. reis.
l. 6. 8. de fidejussor.
l. 9. de novation.
l. 24. de solution.
l. 6. de acceptil.
l. 177. de verb. sign.
Ex lib. XLVIII. l. 24. de inoff.
l. 14. commod.
l. 36. 38. de jur. dot.
l. 8. de auctor. et consens. tutor.
l. 8. ut leg. seu fideic. ser. caus. cav.
l. 1. 34. 36. de verb. obl.
l. 5. 7. 9. 11. 13. de stipul. serv.
l. 2. de novation.
l. 8. de acceptil.
l. 35. de divers. reg. jur.
Ex lib. XLIX. l. 2. de hered. vel act. vend.
l. 3. 38. de verb. oblig.
l. 178. de verb. sign.
Ex lib. L. l. 47. ad leg. Aquil.
l. 12. de adim. vel transf. leg.
l. 41. 43. 45. 47. de verb. obl.
l. 7. 13. de acceptil.
Ex lib. LI. l. 13. de jurisd.
l. 6. de cap. minut.
l. 59. de judic.
l. 1. de in lit. jur.
l. 33. de evict.
l. 55. de re judic.
l. 179. de verb. sign.
l. 37. de divers. reg. jur.
Ex Libr. XX. *ad Leges.*
Ex lib. I. l. 25. de stat. hom.
l. 5. 7. de senator.
l. 43. de rit. nupt.
l. 62. ad leg. Falc.
l. 6. de jur. aur. annul.
l. 4. de collus. deteg.
l. 128. de verb. sign.
l. 207. de divers. reg. jur.
Ex lib. II. l. 1. de concubin.
l. 79. de acq. hered.
l. 130. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 16. de sponsal.
l. 27. 29. 45. de rit. nupt.
l. 11. de divort.
l. 4. de jur. aur. annul.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 131. de verb. sign.
Ex lib. IV. l. 10. de his qui sui vel alien. jur.
l. 46. de adoption.
l. 23. quand. dies leg. ced.
l. 9. de capt. et de postlim.
l. 133. 135. de verb. sign.
l. 209. de divers. reg. jur.
Ex lib. V. l. 14. de jur. patron.
l. 6. de grad. et affin.
l. 136. de verb. sign.
Ex lib. VI. l. 36. 38. ex quib. caus. major.
l. 31. de rit. nupt.
Ex lib. VII. l. 64. sol. matr.
l. 139. de verb. sign.
Ex lib. VIII. l. 51. de legat. 2.
l. 61. de cond. et demonstr.
l. 36. de mort. caus. don.
l. 15. ad leg. Corn. de sicar.
l. 3. de castr. pecul.
l. 141. de verb. sign.
Ex lib. IX. l. 4. de tutor. et curat. dat.
l. 143. de verb. sign.
Ex lib. X. l. 11. 16. de jur. patron.
l. 145. de verb. sign.
Ex lib. XI. l. 17. de jur. patron.
l. 36. de oper. libert.
l. 37. de bon. libert.
Ex lib. XIII. l. 31. de legib.
l. 7. de servitut.
l. 81. de acq. hered.
l. 10. 12. testam. quemadm. aper.
l. 4. de his quæ pro non script.
l. 59. de cond. et dem.
l. 64. ad leg. Falc.
Ex lib. XIV. l. 9. de his quæ ut indig.
Ex lib. XV. l. 22. de usu et usufr. legat.
l. 37. de mort. caus. don.
Ex lib. XVI. l. 60. de legat. 2.
Ex lib. XVIII. l. 6. de jur. et fact. ign.
l. 83. de acq. hered.
l. 61. de legat. 2.
l. 66. ad leg. Falc.
l. 16. de jur. fisc.
Ex lib. XIX. l. 2. de minor.
Ex lib. XX. l. 14. de offic. procons.
l. 18. de excusation.

Ex Libr. X. Disput.

Ex lib. I. l. 24. de adoption.
l. 1. de off. procons.
l. 28. de procur.
l. 64. de judic.
l. 17. de reb. cred.
l. 15. de tutel. et ration. distr.
l. 13. de obl. et act.
l. 20. rat. rem. hab.
l. 2. ad municip.
l. 2. de decurion.
l. 2. de pollicitation.
Ex lib. II. l. 14. 66. de judic.
l. 25. de inoff. test.
l. 49. fam. erc.
l. 5. de cond. caus. dat.
l. 29. de cond. indeb.
l. 6. quod cum eo.
l. 32. 36. de pecul.
l. 15. 26. de in rem vers.
l. 21. de præscr. verb.
l. 38. de evict.
l. 7. de tutel.
l. 57. de re jud.
l. 58. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 6. de cond. caus. dat.
l. 26. de pigner. act.
l. 3. quod cum eo.
l. 37. de contr. empt.
l. 5. 7. qui potior. in pign.
l. 10. de sponsal.
l. 56. de rit. nupt.
l. 43. de jur. dot.
l. 21. 29. sol. matr.
l. 5. de susp. tutor.
l. 2. 4. de magistratib. conveniend.
l. 12. de donation.
l. 4. qui et a quib.
l. 23. de except. rei jud.
l. 5. de divers. temp. præscr.
l. 55. de furt.
l. 26. ad leg. Jul. de adult.
l. 4. de quæstion.
l. 28. de jur. fisc.
l. 59. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 23. qui testam. fac. poss.
l. 4. 12. de injust. rupt.
l. 2. de his quæ in testam. del.
l. 35. de hered. instit.
l. 24. de vulg. et pup. subst.
l. 19. de testam. mil.
l. 40. 42. de acq. hered.
l. 20. si quis omiss. caus.
l. 1. de jur. codic.
l. 74. de legat. 1.
l. 58. de legat. 3.
l. 16. de legat. præscr.
l. 3. de dot. collat.
l. 5. de bonor. poss. sec. tab.
l. 19. de bon. libert.
l. 3. de manum. vind.
l. 33. de acq. rer. dom.
l. 3. ad leg. Cornel. de fals.
l. 9. de castrens. pecul.
l. 3. de pollicitation.
Ex lib. V. l. 16. quib. mod. ususfr. vel usus am.
l. 75. 77. de legat. 1.
l. 2. de dot. præleg.
l. 9. de adim. vel transf. leg.
l. 19. de cond. et dem.
l. 22. ad SC. Trebellian.
l. 3. 15. quand. dies leg. ced.
l. 13. de manum. testam.
l. 45. de fideic. libert.
Ex lib. VI. l. 16. de statu hom.
l. 44. de neg. gest.
l. 67. de judic.
l. 18. de probation.
l. 10. de reb. dub.
l. 35. ad leg. Falc.
l. 4. de manumission.
l. 46. de fideic. libert.
l. 1. pro legat.
l. 14. quæ in fraud. cred.
Ex lib. VII. l. 7. de transact.
l. 44. de procur.
l. 18. de reb. cred.
l. 29. mand.
l. 38. de contr. empt.
l. 8. qui potior. in pig.
l. 19. de probat.
l. 13. de donation.
l. 35. de acq. rer. dom.
l. 34. de acq. poss.
l. 58. de re judic.
l. 14. de obl. et act.
l. 52. de verb. obl.
l. 10. de fidejussor.
l. 14. de novation.
l. 31. de solution.
l. 16. de acceptil.
l. 13. judic. solv.
Ex lib. VIII. l. 68. 70. 72. de judic.
l. 26. de inoff. testam.
l. 10. de per. et com. rei vend.
l. 3. quib. mod. pign. vel hypoth. solv.
l. 49. de ædil. edict.
l. 36. de hered. instit.
l. 10. de cond. instit.
l. 78. de legat. 1.
l. 9. de usu et usufr. leg.
l. 82. ad leg. Falc.
l. 6. de bonor. poss. sec. tab.
l. 14. de publican. et vectig.
l. 14. de manum. testam.
l. 5. de publ. judic.
l. 2. 11. ad leg. Jul. majest.
l. 2. 4. ad leg. Jul. de adult.
l. 8. de leg. Pompej. de parricid.
l. 4. ad leg. Corn. de fals.
l. 7. ad SC. Turpillian.
l. 1. de pœn.
l. 1. de bon. eor. qui ant. sent.
l. 10. de appellation.
l. 29. de jur. fisc.
l. 8. de re milit.
Ex lib. IX. l. 49. ad leg. Aquil.
Ex lib. X. l. 30. de condict. indeb.
l. 1. de admin. rer. ad civit. pert.
l. 60. de divers. reg. jur.

Ex Libr. X. Protribunal.

Ex lib. I. l. 4. de offic. prætor.
l. 5. de offic. præs.
l. 7. de tutor. et cur. dat.
l. 2. 4. 7. de susp. tutor.
l. 3. ubi pupil. educ. vel mor. deb.
l. 6. de curat. fur.
Ex lib. II. l. 15. de jurisd.
l. 5. de fund. dot.
l. 6. 8. de reb. eor.
l. 31. de reb. auct. jud. poss.
l. 198. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 2. de off. ejus cui mand.
l. 16. de jurisd.
l. 35. de injur.
l. 11. de appellation.
Ex lib. IV. l. 1. de fer. et dilat.
l. 69. 71. 73. de judic.
l. 59. de re jud.
Ex lib. V. l. 8. de transact.
l. 1. de alim. vel cib. leg.
l. 35. de acq. poss.
l. 6. de confess.
Ex lib. VIII. l. 6. 8. de tutor. et curat. dat.
l. 1. de extraord. cogn.
l. 3. de proxenetic.
l. 199. de verb. sign.
Ex lib. IX. l. 17. ad exhib.
l. 38. de relig. et sumpt.

Ex Lib. X. de Offic. Procons.

Ex lib. I. l. 33. de legib.
l. 4. 6. 9. de off. procons.
l. 70. de divers. reg. jur.
Ex lib. II. l. 7. de off. procons.
l. 42. de minor.
l. 25. de excusation.
l. 1. quib. ad lib. procl. non lic.
l. 3. de priv. delict.
l. 6. de accusat.
l. 1. de custod. reor.
l. 71. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 12. de tutor. et curat. dat.
l. 5. ubi pupil. educ. vel mor. deb.
l. 11. de reb. eor.
l. 3. de decurion.
l. 1. de alb. scrib.
Ex lib. IV. l. 34. de legib.
l. 4. de veteran.
l. 6. de muner. et honor.
l. 2. de jur. immun.
l. 6. de legation.
cit. l. 6. de excusation.
Ex lib. V. l. 79. de judic.
l. 20. de adm. et per. tutor.
l. 5. de extraord. crimin.
l. 7. ad municip.
l. 3. de jur. immunit.
l. 6. de pollicitat.
Ex lib. VI. l. 8. de cur. fur.
l. 35. ad SC. Trebellian.
l. 11. 13. de manum. vind.
l. 2. de colleg. et corpor.
Ex lib. VII. l. 13. de off. præs.
l. 9. de fer. et dilat.
l. 3. de fugitiv.
l. 7. de accusat.
l. 3. de custod. et exhib. reor.
l. 1. ad leg. Jul. majest.
l. 6. ad leg. Jul. de vi publ.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 4. ad leg. Cornel. de sic.
l. 8. ad leg. Cornel. de fals.
l. 6. ad leg. Jul. pecul.
l. 14. ad SC. Turpillian.
l. 5. de pœn.
Ex lib. VIII. l. 2. de his qui sui vel alien. jur.
l. 19. de testib.
l. 12. de incend. ruin. nauf.
l. 5. de extraord. crim.
l. 1. de abig.
l. 1. de furib. balnear.
l. 1. de effractor.
l. 3. de stellionat.
l. 7. ad leg. Jul. de vi publ.
l. 6. ad leg. Pomp. de parricid.
l. 9. ad leg. Corn. de fals.
l. 1. de quæstion.
Ex lib. IX. l. 1. de jur. patron.
l. 7. 8. 9. 10. de extraordinar. crimin.
l. 2. de prævar.
l. 2. expilat. hered.
l. 4. de custod. et exhib. reor.
l. 2. de leg. Jul. de annon.
l. 2. de plagiar.
l. 6. 8. de pœn.
l. 6. de interd. et releg.
l. 1. de cadaver. punitor.
Ex lib. X. l. 10. de officio procons.
l. 9. de pœn.
l. 6. de bon. damn.
l. 7. 9. de interd. et releg.
Ex Libr. VII. Regul.
Ex lib. I. l. 10. de just. et jur.
l. 1. de jurisd.
l. 67. de acq. hered.
l. 8. de divers. temp. præscr.
l. 1. de leg. Fab. de plagiar.
l. 213. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 20. ad exhib.
l. 43. de solution.
l. 19. de acceptil.
Ex lib. III. l. 33. de reb. auct. jud. poss.
Ex lib. IV. l. 25. de manum. test.
l. 16. de statulib.
l. 42. de acq. poss.
Ex lib. V. l. 14. de imp. in res dot. fac.
l. 24. de act. rer. am.
Ex lib. VI. l. 2. de liber. et post.
l. 25. 50. de hered. instit.
l. 4. und. cogn.
Ex lib. VII. l. 43. de usufr.
Ex Fideicommiss. Lib. VI.
Ex lib. I. l. 2. 93. 95. de legat. 1.
l. 1. 3. 5. 7. de legat. 3.
l. 14. de liberat. leg.
Ex lib. II. l. 40. 42. de legat. 1.
l. 24. de legat. 2.

l. 11. de legat. 3.
l. 14. de ann. leg.
l. 14. 21. de alim. vel cib. legat.
l. 17. ad SC. Trebellian.
l. 94. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 1. 3. ad SC. Trebellian.
Ex lib. IV. l. 2. de constitut. princip.
l. 4. 6. 9. 11. 13. 16. ad SC. Trebellian.
Ex lib. V. l. 29. si quis omiss. caus.
l. 92. de cond. et dem.
l. 24. 26. 28. 30. de fideicom. libert.
Ex lib. VI. l. 8. de senator.
l. 19. de jurisd.
l. 50. 52. de judic.
l. 20. de legat. 3.
l. 6. ut leg. seu fideic. ser. caus.
l. 37. de fideicom. libert.
l. 15. quib. ex caus. in poss. eat.
l. 2. de litigios.
l. 43. de jur. fisc.
l. 95. de divers. reg. jur.
Ex opinion. Libr. VI.
Ex lib. I. l. 6. de off. præsid.
l. 17. de jurisd.
l. 2. de pact.
l. 9. de transact.
l. 5. de mort. infer.
l. 31. de cond. indeb.
l. 8. de tutel.
l. 2. quand. ex fact. tutor.
l. 2. de jur. patron.
l. 1. de obseq. par. et patron.
l. 21. rat. rem hab.
l. 10. de incend. ruin. naufr.
l. 2. de extraord. cogn.
Ex lib. II. l. 12. de appellation.
l. 6. ad municipal.
l. 1. de decurion.
l. 2. de alb. scribend.
l. 3. de muner. et honor.
l. 1. de vac. et excus. mun.
l. 2. de legation.
l. 1. de oper. publ.
Ex lib. III. l. 7. de off. præsid.
l. 2. de veteran.
l. 4. de muner. et honor.
l. 2. de vac. mun.
l. 1. de jur. immunit.
l. 2. de adm. rer. ad civit. pert.
l. 1. de decret. ab ord. fac.
l. 2. de oper. publ.
l. 61. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 53. de pact.
l. 74. de procur.
l. 45. de negot. gest.
l. 8. de calumniat.
l. 33. de dol.
l. 2. de extraord. crim.
Ex lib. V. l. 27. de stat. hom.
l. 25. de adoption.

l. 23. quod met. caus.
l. 38. de dol.
l. 40. 44. de minor.
l. 40. ex quib. caus. major.
l. 11. de alien. judic. mut. caus.
l. 81. de judic.
l. 29. de inoff. testam.
l. 26. de reb. cred.
l. 9. de reb. eor. qui sub tut.
l. 1. de concussion.
l. 2. de sentent. pass.
l. 21. de capt. et postlim.
l. 3. de extraord. cogn.
Ex lib. VI. l. 27. de inoff. test.
l. 6. si pars. hered. pet.
l. 54. de rei vind.
l. 13. com. præd.
l. 15. si servit. vind.
l. 50. ad leg. Aquil.
l. 8. fin. regund.
l. 50. fam. ercisc.
l. 18. ad exhib.
l. 27. de pigner. act.
l. 10. de reb. eor. qui sub tut.
Ex Libr. V. de adulteriis.
Ex lib. I. l. 1. 12. 16. 21. 23. ad leg. Jul. de adult.
l. 2. ad leg. Cornel. de sicar.
l. 3. ad leg. Jul. pecul.
l. 112. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 4. de accusat.
l. 3. 13. 15. 17. 19. 25. ad leg. Jul. de adult.
l. 12. ad SC. Turpillian.
Ex lib. III. l. 3. de extraord. crim.
l. 5. de accusat.
l. 27. ad leg. Jul. de adult.
l. 7. de quæstion.
Ex lib. IV. l. 12. 14. qui et a quib. *al.* ex lib. 5.
l. 9. 29. ad leg. Jul. de adult.
Ex lib. V. l. 2. 6. 13. de fund. dot.
l. 12. qui et a quib. *al.* ex lib. 4.
Ex Libr. IV. de appellat.
Ex lib. I. l. 13. de pœn.
l. 1. 3. de appellat.
l. 1. a quib. appellar. non lic.
l. 1. quis et a quo appellet.
l. 1. quand. appelland. sit.
Ex lib. II. l. 6. de appellat.
Ex lib. III. l. 3. de decr. ab ord. fac.
Ex lib. IV. l. 8. de appellat.
l. 5. de appellat. recip.
l. 1. nihil innov. appellat. interp.
l. 1. an per al. caus. appellat.
l. 1. eum qui appell.
l. 1. apud eum a quo appellat.
Ex Libr. III. de Offic. Consul.
Ex lib. I. l. 7. de fer. et dilat.

l. 32. 82. de judic.
l. 11. de servit. præd. urb.
l. 50. de cond. et demonstr.
l. 27. de reb. auct. jud. poss.
l. 99. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 1. de off. cons.
l. 14. de probat.
l. 5. de agn. et alend. lib.
l. 3. de alim. vel cib. legat.
l. 20. de manum. vind.
l. 27. de liberal. caus.
l. 2. de collus. deteg.
l. 16. de accusat.
l. 100. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 39. de adoption.
l. 17. de tutel. et ration. distr.
l. 15. de re judic.
l. 1. si tut. vel cur. mag.
l. 9. de muner. et honor.
l. 8. de pollicitat. *al.* est Pauli.
Ex Libr. II. Institut.
Ex lib. I. l. 1. 4. 6. de just. et jur.
l. 1. de constit. princip.
l. 4. de his qui sui vel alien. jur.
l. 28. sol. matr.
l. 1. de precar.
l. 24. de capt. et de postlim.
Ex lib. II. l. 41. de legib.
l. 1. de serv. præd. rustic.
l. 1. com. præd.
l. 115. de legat. 1.
l. 5. de mort. caus. donat.
Ex Libr. Regul.
l. 17. de testib.
l. 25. de obl. et act.
Ex Libr. VI. de censibus.
Ex lib. I. l. 1. de censib.
Ex lib. II. l. 12. de senator.
l. 3. de censib.
Ex lib. III. l. 4. de censib.
Ex lib. IV. l. 34. de acq. rer. dom.
l. 7. de prævar.
Ex lib. V. l. 26. de oblig. et act.
Ex Libr. II. Respons.
Ex lib. I. l. 10. de transact.
l. 93. pro soc.
l. 10. qui pot. in pig.
l. 31. de usur.
l. 22. de probat.
l. 25. de pact. dotal.
l. 19. de adm. et per. tutor.
l. 19. de tutel. et ration. distr.
l. 5. de contr. tut. et util. act.
l. 12. quod fals. tutor.
l. 68. de legat. 3.
l. 52. de fideicom. libert.
l. 31. de liberal. caus.
l. 8. de duob. reis.
l. 45. de solution.
l. 10. de stipul. prætor.

l. 33. de jur. fisc.
l. 5. de pollicit.
Ex lib. II. l. 53. fam. erc.
l. 4. de mort. infer.
l. 1. quod jussu.
l. 51. de jur. dot.
l. 40. de donat. int. vir. et uxor.
l. 37. sol. matr.
l. 23. de excusation.
l. 120. de legat. 1.
l. 16. de donation.
l. 1. de natal. restit.
l. 20. de precar.
l. 13. de appellat.
Ex libro de sponsal.
l. 2. 12. de sponsal.
Ex libro de officio præfecti urbi.
l. 1. de off. præf. urb.
l. 4. de off. præf. vig.
Ex lib. de officio præfecti vigil.
l. 2. de off. præf. vig.
Ex lib. sing. de officio curat. Reipublicæ.
l. 33. de usur.
l. 4. de decr. ab ord. fac.
l. 5. de oper. publ.
l. 1. 15. de pollicitat.
Ex lib. sing. de officio prætor. tutel.
l. 3. 5. 9. de excusation.
cit. l. 6. de excusation.
Ex lib. sing. de officio quæstoris.
l. 1. de off. quæstor.
Ex Libr. II. ad Ed. Ædil. Curul.
Ex lib. I. l. 13. de legib.
l. 31. de pact.
l. 1. 4. 6. 8. 10. 12. 14. 17. 19. 21. 23. 25. 27. 29. 31. 33. 35. 37. 63. 65. de ædil. edict.
Ex lib. II. l. 38. 40. 42. de ædil. edict.
l. 55. de eviction.
Ex Libr. ad leg. Æliam Sentiam.
Ex lib. I. l. 216. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 12. 16. de manum. vind.
Ex lib. IV. l. 30. qui et et a quib. man.
Ex libro de officio consularium.
l. 25. de reb. cred.
Ex libr. II. de officio quæstoris.
l. 3. de jurisd.
Ex Pandect. lib. sing. l. 24. de reb. cred.
l. 34. de liber. caus.
Ex libro sing. excusation.
l. 7. de excusation.
cit. l. 15. de excusation.
Ex Lib. XLVIII. Digest.
l. 2. de loc. et itin. publ.
Ex lib. XXVI. l. 8. de cession. bonor.
Cit. Ulpianus non notato nomine librorum.
l. 15. qui satisd. cogant.
l. 43. de act. empt.

l. 2. qui pet. tutor.
l. 2. 6. 8. 10. 12. 13. de excusation.
l. 68. ad L. Falc.
l. 5. de vacat. et excus. muner.
l. 3. de admin. rer. ad civit. pert.
Cit. in notis ad Papinianum.
l. 31. de negot. gest.
l. 5. de admin. rer. ad civit. pert.
Cit. in notis ad Aristonem in l. 9. de jur. codic.
Cit. in notis ad Marcellum.
l. 27. de pignor.
l. 28. de admin. et per. tutor.
In Codice citatur
l. 36. de inofficios.
l. 10. de cond. indeb.
l. 25. 28. de nupt.
l. 9. de institut. v. substitut. sub cond. fact.
l. 11. de impub. et aliis substit.
l. 6. de cond. insert.
l. 7. ad SC. Trebell.
l. 15. de testam. manum.
l. 4. de liber. præter. v. exhered.
l. 1. de emend. Cod.
l. 14. de hered. institut.
l. 3. de indict. vid. et L. Jul. misc. toll.
l. 11. de quæstion.
l. 1. de commun. serv. manum.
l. 4. de contrah. stipul.
l. 13. de sentent. pass. et restit.
Nov. 97. in fine.
VI. Julius Paulus.
Ex Lib. XXC. ad Edictum.
Ex lib. I. l. 20. de jurisd.
l. 19. 21. de in jus voc.
l. 2. si quis in jus voc. non ier.
l. 1. in jus voc. ut eant.
l. 4. de fer. et dilat.
l. 4. de heredit. petit.
l. 5. de damn. inf.
l. 35. de obl. et act.
l. 2. de popular. act.
l. 26. 28. ad municip.
l. 7. de admin. rer. ad civitat. pert.
l. 2. 4. de verb. sign.
l. 103. 105. de divers. reg. jur.
Ex lib. II. l. 12. de off. procons.
l. 6. de jurisd.
l. 1. de recept.
l. 4. de usufr.
l. 1. de oper. servor.
l. 6. depos.
l. 6. de rescind. vend.
l. 15. de tutor. et cur. dat.
l. 68. de verb. obl.
l. 5. 7. de verb. sign.
l. 106. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 9. de jurisd.
l. 2. quod quisq. jur. in alt.
l. 2. 5. 7. 9. de edend.

l. 2. 4. 6. 11. 13. 15. 17. 19. 21. 23. 25. 27. de pact.
l. 40. ad L. Aquil.
l. 4. de nox. act.
l. 14. de jurejur.
l. 7. de naut. fœn.
l. 22. de adm. et per. tutor.
l. 38. de oblig. et act.
l. 4. de popular. act.
l. 8. de verb. sign.
Ex lib IV. l. 1. 5. 7. 9. 11. de in jus voc.
l. 3. in jus voc. ut eant.
l. 2. 4. ne quis eum qui in jus voc.
l. 4. qui satisdar. cog.
l. 23. de injur.
l. 108. de divers. reg. jur.
Ex lib. V. l. 4. de postuland.
l. 5. 7. 9. 12. 14. de his qui not. infam.
l. 13. de sponsal.
l. 109. de divers. reg. jur.
Ex lib. VI. l. 16. qui satisdar. cog.
l. 2. si ex nox. caus. ag.
l. 2. de eo per quem fact. erit.
l. 6. de procur.
l. 6. de rei vind.
l. 12. de noxal. act.
l. 15. de jurejur.
l. 17. de auct. et consens. tutor.
l. 110. de divers. reg. jur.
Ex lib. VII. l. 5. de in integ. restit.
l. 9. ad L. Jul. de vi publ.
l. 14. de verb. sign.
Ex lib. VIII. l. 10. 16. de his qui not. infam.
l. 2. 4. 11. 14. 16. 20. 22. 24. 26. 32. 36. 42. de procur.
l. 86. de solution.
l. 1. 5. de popul. act.
l. 112. de divers. reg. jur.
Ex lib. IX. l. 41. 43. 45. de procurat.
l. 4. 6. quod cujuscunq. univers.
l. 7. 13. 15. 18. 21. de negot. gest.
l. 40. mandat.
l. 24. de adm. et peric. tutor.
l. 41. ad leg. Falc.
l. 51. de solution.
l. 18. de verb. sign.
l. 114. de divers. reg. jur.
Ex lib. X. l. 2. 7. de calumniat.
l. 8. de obseq. parent. et patr.
l. 115. de divers. reg. jur.
Ex lib. XI. l. 4. 8. 15. 21. quod met. caus.
l. 2. 4. 10. 12. 14. 16. 18. 20. 22. 25. 27. 29. de dol.
l. 10. 14. 23. 26. de minor.
l. 3. 5. 7. 9. de cap. min.

l. 5. de alien. jud. mut. caus. fact.
l. 7. de rei vind.
l. 6. de obseq. par. et patr.
l. 42. de acq. rer. dom.
l. 40. de oblig. et act.
l. 21. de verb. sign.
l. 117. de divers. reg. jur.
Ex lib. XII. l. 6. qui satisd. cog.
l. 6. 13. 16. 18. 22. 24. 27. 30. ex quib. caus. major.
l. 8. de alien. judic. mut. caus.
l. 8. de rei vind.
l. 2. 4. 6. 8. quod fals. tutor.
l. 8. de usurp. et usuc.
l. 120. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIII. l. 4. 8. 10. 12. 16. 19. 22. 24. 26. 28. 30. 32. 34. de recept.
l. 4. naut. caup. stab.
l. 12. de constit. pecun.
l. 42. locat.
l. 36. ad SC. Trebellian.
l. 121. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIV. l. 8. qui satisd. cog.
Ex lib. XV. l. 2. de publ. jud.
Ex lib. XVI. l. 8. de heredit. petit.
l. 124. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVII. l. 12. de judic.
l. 3. 12. de interr. in jur. fac.
l. 9. depos.
l. 3. 36. 38. de re judic.
l. 6. de vi et vi arm.
l. 35. de verb. sign.
Ex lib. XVIII. l. 22. 24. 26. de nox. act.
l. 2. 4. 8. 10. 17. 20. 22. 26. 28. 30. de jurejur.
l. 20. depos.
l. 14. de act. rer. am.
l. 7. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 5. de exception.
l. 76. de verb. oblig.
l. 29. de fidejussor.
l. 136. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIX. l. 2. 4. 6. 10. 12. de Publ. in rem act.
l. 4. 6. de his qui eff. vel dejec.
l. 2. 4. 6. 8. 10. 12. 14. de serv. corrupt.
l. 2. 4. de aleator.
l. 6. de jurejur.
l. 18. de pignor.
l. 11. de usurp. et usuc.
l. 26. de injur.
l. 128. de divers. reg. jur.
Ex lib. XX. l. 23. de neg. gest.
l. 14. 19. 22. 24. 26. 28. 30. 32. 34. 36. 38. 40. de hered. petit.
l. 2. de fideicom. hered. pet.
l. 38. 40. 42. ad SC. Trebellian.

P.R.C:A·J:P.C.N.

l. 2. quor. bonor.
l. 4. de exception.
l. 1. vi honor. raptor. *al.* ex lib. 22.
l. 127. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXI. l. 2. 4. 10. 12. 14. 16. 21. 23. 27. 31. 33. 35. 74. de rei vindic.
l. 1. 3. si ager. vectig. id est emphyt.
l. 6. si ususfr. pet.
l. 3. 6. de servitut.
l. 1. de servit. præd. urb.
l. 7. de servit. præd. rustic.
l. 5. 7. 9. si servit. vind.
l. 2. quemad. servit. am.
l. 2. ad exhib.
l. 51. de contr. empt.
l. 43. locat.
l. 12. de usurp. et usuc.
l. 25. 28. de verb. sign.
l. 129. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXII. l. 6. naut. caup.
l. 2. 4. si quadr. pauper.
l. 6. 10. 14. 22. 24. 26. 30. ad L. Aquil.
l. 10. 17. 19. de noxal. act.
l. 8. de inter. in jur. fac.
l. 22. commod.
l. 45. locat.
l. 41. de obl. et act.
l. 11. arb. furt. cæs.
l. 1. vi bonor. rapt. *al.* ex lib. 20.
l. 131. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXIII. l. 1. 4. 6. fin. regund.
l. 9. 11. 15. 21. 23. 25. 27. 29. 56. fam. erc.
l. 1. 8. 10. com. divid.
Ex lib. XXIV. l. 24. de neg. gest.
l. 6. si mens. fals. mod. dix.
l. 29. de constit. pecun.
l. 26. de adm. et per. tutor.
l. 10. de auctor. et consens. tutor.
l. 7. de vi et vi arm.
l. 73. de verb. obl.
l. 1. rem pup. salv. for.
l. 1. judic. sol.
l. 32. 34. de verb. sign.
Ex lib. XXV. l. 2. 4. si mens. fals. mod. dix.
l. 28. de fidejussor.
Ex lib. XXVI. l. 42. de rei vind.
l. 10. 12. ad exhib.
l. 6. de in lit. jur.
l. 31. de manum. testam.
l. 37. de verb. sign.
Ex lib. XXVII. l. 25. de neg. gest.
l. 45. de rei vind.
l. 4. quemadm. servit. am.
l. 3. 11. 21. 23. 25. 32. de relig. et sumpt. fun.
l. 27. de injur.
l. 4. de sepulchr. viol.
l. 138. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXVIII. l. 2. 6. de reb. cred.

l. 24. 35. de jurejur.
l. 27. de cond. indeb.
l. 5. 7. de eo quod cert. loc.
Ex lib. XXIX. l. 4. 8. 10. 13. 15. 17. 19. 21. de constit. pecun.
l. 2. 15. 17. commod.
l. 14. 16. 18. 20. de pigner. act.
l. 3. 5. de exercit. act.
l. 16. de instit. act.
l. 36. de evict.
Ex lib. XXX. l. 41. de negot. gest.
l. 4. 6. 17. de instit. act.
l. 2. 4. 6. 10. de tribut. act.
l. 5. quod cum eo.
l. 8. 10. 12. de SC. Maced.
l. 20. 26. 31. 45. de pecul.
l. 2. quand. de pecul. act. annal.
l. 8. 11. de in rem vers.
l. 2. quod jussu.
l. 1. 3. 11. ad SC. Vellejan.
l. 2. de æstim. act.
l. 22. de except. rei jud. *al.* ex lib. 31.
l. 184. de verb. sign.
Ex lib. XXXI. l. 2. 13. depos.
l. 31. de acq. rer. dom.
l. 22. de except. rei jud. *al.* ex lib. 30.
l. 12. de novation.
Ex lib. XXXII. l. 42. de negot. gest.
l. 16. de reb. cred.
l. 28. de cond. indeb.
l. 9. de compensat.
l. 1. 3. 5. 9. 22. 26. mand.
l. 1. 3. 13. 65. 67. pro soc.
l. 7. locat.
l. 1. de rer. permut.
l. 71. ad leg. Falc.
l. 9. de dol. mal. except.
Ex lib. XXXIII. l. 70. pro soc.
l. 1. 17. 34. de contr. empt.
l. 8. de in diem addict.
l. 5. 9. 14. 16. de hered. vel act. vend.
l. 3. de resc. vendit.
l. 8. de pericul. et commod. rei vend.
l. 21. de act. empt.
l. 5. de evict.
l. 188. de verb. sign.
Ex lib. XXXIV. l. 2. de leg. Rhod.
l. 1. 20. 22. 24. locat.
l. 189. de verb. sign.
Ex lib. XXXV. l. 6. 23. de adoption.
l. 7. de sponsal.
l. 2. 10. 14. 16. de rit. nupt.
l. 41. de jur. dot.
l. 12. 14. 16. 20. de pact. dot.

l. 1. 3. de divort.
l. 191. de verb. sign.
l. 48. de divers. reg. jur.
Ex lib. XXXVI. l. 1. 3. de fund. dot.
l. 36. de donat. int. vir. et ux.
l. 23. 25. sol. matr.
l. 4. 10. de imp. in res dot. fact.
Ex lib. XXXVII. l. 38. de jurejur.
l. 22. 24. de usur.
l. 26. sol. matr.
l. 9. 21. de act. rer. amot.
l. 2. si ventr. nom. mul.
l. 49. de verb. obl.
l. 4. de publ. jud.
Ex lib. XXXVIII. l. 1. de tutel.
l. 20. de testam. tut.
l. 6. 8. de legit. tutor.
l. 12. de admin. et peric. tutor.
l. 5. de fidejuss. et nomin. tut.
l. 28. de solution.
Ex lib. XXXIX. l. 48. ad leg. Aquil.
l. 9. de nox. act.
l. 11. 13. de cond. furt.
l. 3. de manumission.
l. 1. 53. de furt.
l. 8. arb. furt. cæsar.
l. 50. de divers. reg. jur.
Ex lib. XL. l. 10. usufructuar. quemadm. cav.
l. 16. 18. 20. de oper. libert.
Ex lib. XLI. l. 11. de senator.
l. 62. de legat. 1.
l. 6. de bonor. poss.
l. 4. 6. 11. de bon. poss. cont. tab.
l. 9. 11. 15. de legat. præst.
l. 2. 12. de collation. bonor.
l. 2. de conjung. cum emanc. lib.
l. 2. 4. de ventr. in poss. mittend.
l. 6. 16. de Carbon. edict.
l. 3. de bonor. poss. sec. tab.
l. 7. de popul. action.
Ex lib. XLII. l. 4. 9. de bon. libert.
l. 5. si quid in fraud. patr.
l. 53. de divers. reg. jur.
Ex lib. XLIII. l. 16. de testament. milit.
l. 18. de bon. libert.
l. 3. und. legit.
Ex lib. XLIV. l. 1. de jur. et fact. ign.
l. 2. si quis aliq. test. prohib.
l. 3. quis ord. in poss. servet.
Ex lib. XLV. l. 9. de cond. instit.
l. 9. testam. quemadm. aper.
l. 9. si quis omiss. caus. test.
l. 16. de injur.

l. 5. ad municip.
Ex lib. XLVI. l. 6. 8. de SC. Silanian.
Ex lib. XLVII. l. 66. de usur.
l. 26. de servit. præd. rust.
l. 3. de dam. infect.
Ex lib. XLVIII. l. 31. de servit. præd. urb.
l. 10. de interr. in jur. fac.
l. 72. de legat. 1.
l. 17. ut legat. seu fideic. serv. caus. cav.
l. 4. 8. de oper. nov. nunc.
l. 10. 12. 14. 16. *al.* ex lib. 60. 18. de damn. inf.
l. 5. de stipul. prætor.
l. 166. de divers. reg. jur.
Ex lib. XLIX. l. 10. de serv. præd. rust.
l. 2. 5. 9. 11. 14. de aq. et aquæ pluv. arc.
l. 77. de verb. sign.
l. 167. de divers. reg. jur.
Ex lib. L. l. 54. de procur.
l. 56. de contrah. empt.
l. 3. de serv. export.
l. 12. de manumission.
l. 17. de manum. vind.
l. 35. de manum. testam.
l. 23. de liberal. caus.
l. 47. de acq. rer. dom.
l. 6. quib. ex caus. in possess. cat. *al.* ex lib. 57.
l. 2. 4. de injur.
l. 75. de verb. sign.
Ex. lib. LI. l. 15. 17. 19. 24. de liberal. caus.
l. 76. de verb. sign.
l. 164. de divers. reg. jur.
Ex lib. LII. l. 4. de publican. et vectigal.
Ex lib. LIII. l. 31. ex quib. caus. major.
l. 42. de eviction.
l. 39. de verb. sign.
Ex lib. LIV. l. 14. de legib.
l. 49. de procur.
l. 52. de contr. empt.
l. 4. de aur. arg. mund. leg.
l. 1. 3. 7. de acq. vel amitt. poss.
l. 2. 4. de usurp. et usuc.
l. 2. pro empt.
l. 1. pro donat.
l. 2. pro derelict.
l. 2. 4. pro legat.
l. 2. pro dot.
l. 2. pro suo.
l. 2. de reb. auct. jud. poss.
l. 8. de vi et vi arm.
l. 3. vi bonor. rapt.
l. 4. de incend. ruin. naufr.
l. 8. de L. Jul. repetund.
l. 141. de divers. reg. jur.
Ex lib. LV. l. 6. 8. 10. 18. de injur.
l. 4. ad L. Jul. de vi priv.
Ex lib. LVI. l. 1. de confess.
l. 5. de cession. bonor.
l. 54. de solution.
l. 47. de verb. sign.

P.F.C.:A J.P.C.N.

l. 142. de divers. reg. jur.
Ex lib. LVII. l. 52. 77. de procurat.
l. 35. de usur.
l. 57. de hered. instit.
l. 2. de jur. delib.
l. 70. de acq. hered.
l. 17. de oper. nov. nunc.
l. 5. de fideic. libert.
l. 6. 9. quib. ex caus. in poss. eat. *al.* ex lib. 50.
l. 4. de reb. auct. jud. possid.
l. 1. de cur. bon. dand.
l. 18. de novation.
Ex lib. LVIII. l. 20. de judic.
l. 9. de jur. delib.
l. 4. quib. ex caus. in poss. eat.
l. 6. de reb. auct. jud. poss.
l. 77. de verb. obl.
Ex lib. LIX. l. 19. de acq. hered.
l. 10. 12. 14. de reb. auct. jud. poss.
l. 2. ne vis fiat ei qui in poss.
l. 53. 57. de verb. sign.
Ex lib. LX. l. 46. de pecul.
l. 21. depos.
l. 28. pro soc.
l. 2. de jur. dot.
l. 24. si quis omiss. caus.
l. 45. ad leg. Falc.
l. 16. de damn. inf. *al.* ex lib. 48.
l. 6. de fideicom. libert.
l. 25. de re judic.
l. 18. 20. 23. de reb. auct. jud. poss.
l. 6. quod vi aut clam. *al.* ex lib. 67.
l. 56. de solution. *al.* ex lib. 62.
Ex lib. LXI. l. 45. de pecul.
Ex lib. LXII. l. 9. de pact.
l. 74. pro soc.
l. 4. de ann. legat.
l. 65. de cond. et dem.
l. 7. 9. quæ in fraud. cred.
l. 78. de verb. oblig.
l. 56. de solution. *al.* ex lib. 60.
l. 144. 146. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXIII. l. 5. de acq. poss.
l. 2. de interd.
l. 2. quod legat.
Ex lib. LXIV. l. 34. de relig. et sumpt. fun.
l. 11. de manumission.
l. 2. de tab. exhib.
l. 1. ne quid in loc. publ.
l. 151. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXV. l. 8. 11. de acq. poss.
l. 2. 9. de vi et vi armat.
l. 2. uti possid.
l. 61. de verb. sign.
l. 153. 155. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXVI. l. 5. quemad. serv. amitt.

l. 2. 6. de itin. act. priv.
l. 2. de rivis.
l. 29. de verb. sign.
Ex lib. LXVII. l. 4. de interdict.
l. 6. 16. quod vi aut clam.
l. 64. de verb. sign.
Ex lib. LXVIII. l. 7. 12. de pignorib.
l. 15. qui potior. in pignor.
l. 14. de acq. poss.
l. 4. 13. quæ in fraud.cred.
Ex lib. LXIX. l. 3. 5. 7. si quis caution.
l. 60. de ædil. edict.
l. 2. de probat.
l. 4. de tab. exhibend.
l. 17. quod vi aut clam.
l. 19. de novation.
l. 211. de divers. reg. jur.
Ex lib. LXX. l. 17. de exception.
l. 6. 12. 14. de except. rei judic.
l. 3. de dol. mal. except. *al.* ex lib. 71.
l. 159. 162. de divers. reg. jur.
*Ex lib.*LXXI.l.58. de procur.
l. 14. de don. int. vir. et ux.
l. 6. de exception.
l. 1. de dol. mal. except.
l. 3. 5. eod. *al.* ex lib. 70.
l. 2. quar. rer. act. non det.
l. 2. judic. solv.
Ex lib. LXXII. l. 43. de obl. et act.
l. 83. de verb. obl.
l. 29. de stipul. servor.
l. 34. de fidejussor.
l. 20. de novation.
Ex lib. LXXIII. l. 16. de tut. et cur. dat.
l. 2. de stipul. præt.
l. 70. de verb. sign.
Ex lib. LXXIV. l. 46. mand.
l. 34. de manum. testam.
l. 44. de obl. et act.
l. 84. de verb. obl.
l. 8. 11. judic. solv.
Ex lib. LXXV. l. 10. 13. qui satisdar. cog.
l. 2. 6. 8. usufr. quemadm. cav.
l. 2. de legat. 2.
l. 2. 4. si cui plus quam per leg. Falc.
l. 15. ut leg. seu fideic. serv. caus. cav.
l. 85. 87. de verb. obl.
l. 4. de stipul. prætor.
Ex lib. LXXVI. l. 9. de evict.
l. 73. de fidejussor.
l. 5. rem pup. salv. for.
l. 13. rat. rem hab.
l. 72. de verb. sign.
Ex lib. LXXVII. l. 53. de evict.
Ex lib. LXXVIII. l. 25. 27. 31. de damn. inf.
Ex Libr. XXVI. Quæstion.

Ex lib. I. l. 37. de legib.
l. 15. de in jus voc.
l. 34. de negot. gest.
l. 17. quod met. caus.
l. 32. de minor.
l. 21. de compensat.
l. 56. de ædil. edict.
l. 88. de acq. hered.
l. 18. ad municip.
l. 14. de decurion.
Ex lib. II. l. 46. de judic.
l. 17. 19. de inoff. testam.
l. 66. de rei vind.
l. 38. de servit. præd. urb.
l. 36. fam. ercisc.
l. 29. com. divid.
l. 20. de interrog. in jur. fac.
l. 42. de act. empt.
l. 10. de usur.
l. 14. ex quib. caus. in poss. eat.
l. 125. de verb. obl.
Ex lib. III. l. 40. 44. de relig. et sumpt. fun.
l. 40. de reb. cred.
l. 8. de cond. ob turp.caus.
l. 21. 60. de cond. indeb.
l. 41. de pigner. act.
l. 5. de SC. Maced.
l. 28. de pignor.
l. 3. quæ res pig. vel hyp.
l. 16. qui potior. in pign.
l. 9. de distr. pign.
l. 10. quib. mod. pign. vel hypoth. solv.
l. 25. de probat.
l. 126. de verb. obl.
l. 54. de fidejussor.
l. 21. de jur. fisc.
l. 84. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 26. de legib.
l. 36. de negot. gest.
l. 10. de eo quod cert. loc.
l. 18. 52. de pecul.
l. 19. de in rem vers.
l. 58. mand.
l. 77. 79. pro soc.
l. 59. ad SC. Trebellian.
l. 71. de fidejussor.
Ex lib. V. l. 43. de pact.
l. 6. de hered. vel act. vend.
l. 7. de rescind. vend.
l. 9. de serv. export.
l. 43. 45. de act. empt.
l. 5. de præscript. verb.
l. 57. de ædil. edict.
l. 70. de evict.
l. 36. de rit. nupt.
l. 28. de pact. dot.
l. 10. de fund. dot.
l. 44. sol. matr.
l. 44. de bon. libert.
l. 9. qui sine manum. ad lib.
Ex lib. VI. l. 70. de jur. dot.
l. 55. de don. int. vir. et ux.
l. 45. soluto matr.
l. 18. 28. de act. rer. am.
l. 30. de testam. tut.
l. 31. de excusation.
l. 86. de divers. reg. jur.

Ex lib. VII. l. 43. de adm. et per. tut.
l. 32. 34. de excusation.
l. 30. 37. de testam. mil.
l. 5. de legat. 2.
l. 10. de ventr. in poss. mitt.
l. 12. de bon. poss. sec. tab.
l. 92. de verb. sign.
l. 86. de divers. reg. jur.
Ex lib. VIII. l. 38. de testam. mil.
Ex lib. IX. l. 46. sol. matr. *al.* ex lib. 19.
l. 24. de lib. et post.
l. 81. de hered. instit.
l. 43. de vulg. et pup. subst.
l. 39. de testam. mil.
l. 81. de legat. 2.
l. 26. de adim. vel transfer. leg.
l. 45. de bon. libert.
Ex lib. X. l. 44. de vulg. et pup. subst.
l. 42. de legat. 2.
l. 26. de usu et usufr. leg.
l. 7. de opt. legat.
l. 11. de alim. vel cib. legat.
l. 25. 30. de liberat. legat.
l. 128. de verb. obl.
l. 12. de stipul. servor.
l. 89. de divers. reg. jur.
Ex lib. XI. l. 34. de adoption.
l. 53. de pecul.
l. 68. 83. de legat. 2.
l. 18. ad leg. Falc.
l. 60. ad SC. Trebellian.
l. 55. de fidejussor.
Ex lib. XII. l. 5. de his quæ pro non script.
l. 21. ad L. Falc.
l. 22. de manum. vind.
l. 33. 52. de manum.testam.
l. 4. quib. ad lib. procl. non lic.
Ex lib. XIII. l. 71. de jur. dot.
l. 44. de adm. et per. tutor.
l. 22. de tutel. et rat. distr.
l. 5. de separation.
l. 87. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIV. l. 45. de adm. et per. tut.
l. 34. de test. mil. *al.* est Papin.
l. 3. de reb. dub.
l. 103. de cond. et dem.
l. 41. de re judic.
l. 30. de except. rei judic.
l. 13. de dol. mal. except.
Ex lib. XV. l. 130. 132. de verb. obl.
l. 20. de stipul. servor.
l. 56. de fidejussor.
l. 98. de solution.
l. 90. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVI. l. 21. de hered. vel act. vend.
l. 71. de evict.
Ex lib. XVII. l. 22. ad L. Falc.
l. 4. de sentent. pass.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 91. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIX. l. 46. solut. matr. *al.* ex lib. 9.
l. 35. de testam. mil. *al.* est Papiniani.
Ex lib. XXI. l. 16. de jur. codic.
l. 84. de legat. 2.
l. 11. de ann. legat.
l. 7. de servit. legat.
l. 27. de adim. vel transf. leg.
l. 81. de cond. et demonst.
l. 40. de jur. fisc.
Ex lib. XXII. l. 55. ad L. Aquil.
l. 58. de fidejussor.
l. 14. ad L. Cornel. de fals.
Ex lib. XXIII. l. 33. 35. de excusat.
l. 84. de hered. instit.
Ex lib. XXIV. l. 46. de act. empt.
l. 29. de novation.
l. 20. ad municip.
Ex lib. XXV. l. 11. de usur.
l. 6. de naut. fœnor.
Ex Lib. Quæst.
l. 19. de oper. nov. nunc.
Ex lib. XXII. Responsor.
Ex lib. I. l. 35. de adoption.
l. 43. de pœn.
l. 21. ad municipal.
l. 9. de vacat. muner.
l. 8. de legation.
Ex lib. II. l. 16. de in jus voc.
l. 14. qui satisd. cog.
l. 21. de his qui not. infam.
l. 46. de minor.
l. 48. de judic.
l. 36. de servit. præd. rust.
l. 5. ad SC. Turpillian.
Ex lib. III. l. 69. de procur.
l. 49. de judic.
l. 31. de inoff. testam.
l. 40. de servit. præd. urb.
l. 37. de servit. præd. rustic.
l. 12. fin. regund.
l. 38. fam. erc.
l. 11. de in lit. jur
l. 18. de usur.
l. 3. de fid. instrum.
l. 46. de bon. libert.
l. 42. de re judic.
l. 31. de except. rei judic.
l. 14. de dol. mal. except.
l. 4. expil. hered.
l. 16. ad L. Corn. de fals.
l. 2. quæ sent. sine appellat. resc.
l. 9. de legation.
Ex lib. IV. l. 60. de procur.
l. 16. de SC. Maced.
l. 26. depos.
l. 59. mandat.
l. 11. quib. mod. pig. sol.
l. 12. de usur.
l. 85. de legat. 2.

l. 29. de obl. et act.
l. 59. de fidejussor.
l. 99. de solution.
Ex lib. V. l. 54. locat.
l. 29. de pignor.
l. 4. quæ res pign. vel hypoth.
l. 12. quib. mod. pig. vel hyp. sol.
l. 58. de ædil. edict.
l. 30. de novation.
Ex lib. VI. l. 76. de contr. empt.
l. 47. de act. empt.
l. 30. de pignor.
l. 17. qui pot. in pig.
l. 10. de distr. pignor.
l. 11. de evict.
l. 4. de probation.
l. 36. de testam. mil. *al.* est Papin.
Ex lib. VII. l. 27. depos.
l. 73. de evict.
l. 37. 65. de rit. nupt.
l. 57. de don. int. vir. et ux.
l. 49. sol. matr.
l. 11. de dot. præleg.
Ex lib. VIII. l. 72. de jur. dot.
Ex lib. IX. l. 23. de compensat.
l. 5. de probation.
l. 32. de testam. tutel.
l. 24. de tutor. et curat. dat.
l. 46. de adm. et per. tut.
l. 19. de auct. tutor.
l. 36. de excusation.
l. 23. de tutel. et rat. distr.
l. 8. de fidej. et nomin. tutor.
l. 14. de reb. cor.
cit. l. 2. qui pet. tutor. vel cur.
Ex lib. X. l. 12. de tutel.
l. 25. de tutor. et curat. dat.
l. 3. qui pet. tutor. vel curat.
l. 100. de solution.
l. 221. de verb. sign.
Ex lib. XI. l. 40. de testam. mil.
l. 15. de bonor. poss.
l. 11. de collation.
l. 7. de dot. collation.
l. 13. de Carbon. edict.
l. 47. de bon. libert.
l. 9. si tab. test. nul. extab.
Ex lib. XII. l. 25. de liber. et post.
l. 45. de vulg. et pup. subst.
l. 90. de acq. hered.
l. 83. de cond. et dem.
Ex lib. XIII. l. 46. de vulg. et pup. subst.
l. 86. de legat. 2.
l. 92. de legat. 3.
l. 12. de ann. legat.
l. 28. de usu et usufr. leg.
l. 19. de instruct. vel instr. legat.
l. 39. de fideic. libertat
Ex lib. XIV. l. 14. de usur.
l. 29. qui testam. fac. poss.

l. 87. de legat. 2.
l. 7. 12. de alim. vel cibar. legat.
l. 35. de aur. arg. mund. leg.
l. 84. 104. de cond. et dem.
l. 24. ad leg. Falc.
l. 48. 61. ad SC. Trebellian.
Ex lib. XV. l. 31. commun. divid.
l. 91. de acq. hered.
l. 53. de manum. testam.
l. 40. de fideic. libert.
l. 38. de liberal. caus.
l. 134. de verb. oblig.
l. 61. de fidejussor.
l. 101. de solution.
Ex lib. XVI. l. 29. ad SC. Vellejan.
l. 15. de usur.
l. 22. de SC. Silan.
l. 19. de his quæ ut indig.
l. 43. de re judic.
l. 12. de divers. temp. præscr.
l. 3. quæ sent. sin. appell. resc.
Ex lib. XVII. l. 92. de acq. hered.
Ex lib. XVIII. l. 11. de stat. hom.
l. 36. de adoption.
l. 8. pro derelict.
Ex lib. XIX. l. 12. de stat. hom.
l. 4. de concubin.
l. 4. de reb. dub.
l. 40. ad L. Jul. de adult.
Ex lib. XX. l. 25. de appellation.
Ex lib. XXI. l. 37. de aur. arg. mund. leg.
l. 41. de jur. fisc.
Ex lib. XXIII. Brevium.
Ex lib. III. l. 8. ex quib. caus. major.
Ex lib. VI. l. 22. de pecun. constit.
l. 21. de pigner. act.
l. 6. de exercit. act.
l. 12. ad SC. Vellejan.
Ex lib. VII. l. 13. de impens. in res dot. fact.
l. 12. de act. rer. amot.
Ex lib. VIII. l. 21. de testam. tutel.
l. 14. de adm. et per. tutor.
l. 10. 12. de tutel. et rat. distr.
Ex lib. XVI. l. 26. de reb. auct. jud. poss.
l. 55. de verb. sign.
l. 148. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVIII. ad Plautium.
Ex lib. I. l. 10. si quis caution.
l. 61. de procurat.
l. 55. de jur. dot.
l. 18. de auct. et consens. tutor.
l. 72. de acq. hered.
l. 30. de stipul. servor.
l. 168. de divers. reg. jur.
Ex lib. II. l. 43. de hered. pet.

l. 26. de rei vind.
l. 33. ad leg. Aquil.
l. 13. de interrog. in jur. fac.
l. 1. de cond. ex leg.
l. 35. de fidejussor.
l. 59. de solution.
l. 169. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 24. 32. de pact.
l. 22. de judic.
l. 14. com. divid.
l. 43. de cond. indeb.
l. 7. de exception.
l. 14. rat. rem hab.
l. 78. de verb. sign.
l. 170. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 23. de legib.
l. 22. de reb. cred.
l. 20. de pecun. constit.
l. 14. de instit. act.
l. 47. de pecul.
l. 5. quod jussu.
l. 3. de legat. 2.
l. 2. de reg. Caton.
l. 33. de mort. caus. don.
l. 6. 60. de solution.
l. 4. de extraord. cognit.
l. 171. de divers. reg. jur.
Ex lib. V. l. 15. com. divid.
l. 30. de reb. cred.
l. 9. de cond. ob turp. caus.
l. 37. de pigner. act.
l. 4. depos.
l. 45. mandat.
l. 57. de contr. empt.
l. 2. de rer. permut.
l. 13. qui potior. in pig.
l. 55. sol. matr.
l. 6. de contrar. tut. et util. act.
l. 1. qui sine manum. ad lib. perv.
l. 13. de usurp. et usuc.
l. 8. de re judic.
l. 45. de oblig. et act.
l. 61. de solution.
l. 172. de divers. reg. jur.
Ex lib. VI. l. 16. com. dividund.
l. 38. de usur.
l. 39. de rit. nupt.
l. 56. de jur. dot.
l. 56. solut. matr.
l. 5. de grad. et affin.
l. 57. de acq. rer. dom.
l. 19. 21. 23. de re judic.
l. 8. de dol. mal. except.
l. 88. de verb. oblig.
l. 79. de verb. sign.
l. 173. de divers. reg. jur.
Ex lib. VII. l. 16. de neg. gest.
l. 23. de judic.
l. 31. de noxal. act.
l. 36. de act. empt.
l. 27. de adm. et per. tut.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 11. de curat. furios.
l. 73. de acq. hered.
l. 39. de oper. libert.
l. 36. de manum. testam.
l. 48. de acq. rer. dom.
l. 46. de obl. et act.
l. 66. de furt.
Ex lib. VIII. l. 29. de judic.
l. 18. ad SC. Vellejan.
l. 5. testam. quemadm. aper.
l. 4. 7. de legat. 2.
l. 13. de option. legat.
l. 7. de aur. arg. mund. legat.
l. 43. de cond. et dem.
l. 8. de bonor. poss.
l. 10. de bonor. poss. sec. tab.
l. 3. si a par. quis manum.
l. 21. de dam. infect.
l. 11. ex quib. caus. in poss. eat.
l. 17. de duob. reis constit.
l. 31. de stipul. servor.
l. 62. de solution.
l. 174. de divers. reg. jur.
Ex lib. IX. l. 46. 48. de usufr.
l. 18. de usu et habit.
l. 27. de legat. 1.
l. 8. de legat. 2.
l. 8. de aur. arg. mund. leg.
l. 16. 18. de liberat. legat.
l. 44. de cond. et dem.
l. 37. de manum. testam.
l. 49. de acq. rer. dom.
l. 3. de confess.
l. 89. de verb. obl.
l. 23. 32. de stipul. servor.
l. 63. de solution.
l. 80. de verb. sign.
Ex lib. X. l. 59. de procurat.
l. 22. de damn. infect.
l. 81. de verb. sign.
Ex lib. XI. l. 85. de legat. 1.
l. 175. de divers. reg. jur.
Ex lib. XII. l. 33. 74. de acq. hered.
l. 17. 20. de reb. dub.
l. 49. ad L. Falc.
l. 38. de manum. testam.
Ex lib. XIII. l. 28. quib. mod. ususfr. vel usus am.
l. 7. quemadm. servit. amit.
l. 13. de usu et usufr. legat.
l. 14. de usurp. et usuc.
l. 14. de injur.
l. 176. de divers. reg. jur.
Ex lib. XIV. l. 44. de cond. indeb.
l. 7. 13. de hered. vel act. vend.
l. 37. de act. empt.
l. 14. qui potior. in pign.
l. 3. de inspic. ventr.
l. 21. de reb. dub.

l. 8. de exception.
l. 47. de obl. et action.
l. 33. de stipul. servor.
l. 36. de fidejussor.
l. 22. de novation.
l. 64. de solution.
l. 6. de stipul. prætor.
l. 15. rat. rem. hab.
l. 82. de verb. sign.
l. 177. de divers. reg. jur.
Ex lib. XV. l. 20. quib. mod. ususfr. vel usus am.
l. 8. de servit.
l. 6. 35. de servit. præd. rustic.
l. 8. 10. quemadm. servit. amit.
l. 17. de aq. et aqu. pluv. arc.
l. 15. de usurp. et usuc.
l. 4. de confess.
l. 178. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVI. l. 78. de judic.
l. 11. de legit. tutor.
l. 19. de tutor. et curat. dat.
l. 45. de cond. et dem.
l. 14. de manumission.
l. 18. de manum. vind.
l. 39. de manum. testam.
l. 20. de statulib.
l. 18. qui et a quib.
l. 48. de obl. et act.
l. 1. 179. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVII. l. 6. de legib.
l. 24. 26. 28. de judic.
l. 3. 5. si pars. hered. pet.
l. 47. de rei vind.
l. 31. de reb. cred.
l. 9. de cond. caus. dat.
l. 65. de cond. indeb.
l. 48. de pecul.
l. 39. de mort. caus. donat.
l. 91. de verb. obl.
l. 37. de fidejussor.
l. 180. de divers. reg. jur.
Ex lib. XVIII. l. 5. de off. ejus cui mand. est jur.
l. 8. de probation.
l. 49. de oblig. et act.
l. 92. de verb. oblig.
l. 20. de pœn.
cit. l. 28. de don. int. vir. et ux.
Ex Lib. XVI. ad Sabinum.
Ex lib. I. l. 9. de testib.
l. 3. de rit. nupt.
l. 7. 9. de lib. et posth.
l. 16. de hered. instit.
l. 11. de vulg. et pup. subst.
l. 3. de cond. instit.
l. 7. de acq. hered.
l. 5. de legat. 1.
Ex lib. II. l. 10. de adoption.
l. 11. de capit. minut.
l. 44. ex quib. caus. major.
l. 15. mand.
l. 11. 31. de liber. et post.
l. 9. de injust. rupt.
l. 12. 20. de hered. instit.
l. 5. de cond. instit.

l. 1. 9. 14. 18. 22. 26. 31. 65. de acq. vel om. hered.
l. 7. 10. de legat. 1.
l. 5. de cond. et demonst.
l. 1. quand. dies leg. ced.
l. 10. de bonor. poss.
l. 4. si tabul. testam. nul. ext.
l. 8. 11. de verb. obl.
l. 13. 17. de capt. et de postlim.
l. 163. de verb. sign.
l. 5. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 14. 16. 18. 26. 30. de usufr.
l. 7. de usufr. accresc.
l. 9. 11. 13. quib. mod. ususfr. vel us. am.
l. 5. 9. 15. de usu et habit.
l. 14. de cond. caus. dat.
l. 4. 6. de cond. indeb.
l. 4. de compensat.
l. 5. de act. empt.
l. 3. de pact. dotal.
l. 7. de testam. tutel.
l. 15. 23. 25. 31. 35. de legat. 1.
l. 1. 3. 5. de usu et usufr. legat.
l. 4. de option. legat.
l. 20. de aur. arg. mund. leg.
l. 1. de adim. vel transfer. leg.
l. 19. ad SC. Trebellian.
l. 6. quand. dies legat. ced.
l. 1. si tab. testam. extab.
l. 9. de mort. caus. donat.
l. 16. de divers. temp. præsc.
l. 2. ad L. Corn. de fals.
l. 10. 12. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 3. 11. de adoption.
l. 2. de off. prætor.
l. 8. de pecul.
l. 52. de legat. 1.
l. 48. 51. 53. 56. 72. de legat. 3.
l. 4. 12. de trit. vin. vel ol. leg.
l. 1. 9. 13. de instr. vel instr. leg.
l. 1. 3. 5. 9. de pecul. legat.
l. 4. 5. de pen. leg.
l. 3. 5. de supellect. leg.
l. 11. de cond. et dem.
l. 10. de manum. testam.
l. 43. de fideic. libert.
l. 8. de confess.
l. 6. de obl. et act.
l. 10. de solution.
l. 3. de acceptil.
l. 168. de verb. sign.
l. 15. de divers. reg. jur.
Ex lib. V. l. 7. com. præd.
l. 11. commod.
l. 5. 10. 15. 21. 23. 48. de contr. empt.
l. 1. 3. 7. 14. de in diem addict.
l. 3. 5. 7. de peric. et comm. rei vend.
l. 2. 4. 8. de act. empt.

l. 2. 13. 15. 18. 26. de evict.
l. 13. de cond. et demonstr.
l. 1. 4. 7. 10. de statulib.
l. 13. 15. de furt.
l. 169. de verb. sign.
l. 24. de divers. reg. jur.
Ex lib. VI. l. 19. de serv. præd. urb.
l. 19. de servit. præd. rust.
l. 44. fam. ercisc.
l. 19. com. divid.
l. 8. de cond. indeb.
l. 8. 10. 12. 17. 25. 27. 30. 36. 38. 46. 48. 50. 56. pro soc.
l. 52. de rit. nupt.
l. 4. de jur. dot.
l. 16. de admin. et peric. tut.
l. 15. de solution.
Ex lib. VII. l. 36. de legib.
l. 46. fam. ercisc.
l. 10. 12. de cond. indeb.
l. 17. mand.
l. 11. 17. 20. 22. 25. 28. 30. de jur. dot.
l. 5. 8. de pact. dot.
l. 2. 12. 24. 26. 28. de donat. int. vir. et uxor.
l. 3. 6. 8. 13. 15. 17. 20. solut. matr.
l. 2. 6. 8. 12. de imp. in res dot. fac.
l. 1. 3. 6. de act. rer. am.
l. 3. 6. de mort. caus. donat.
l. 16. de furt.
Ex lib. VIII. l. 27. de contrah. empt.
l. 4. 17. de tutel.
l. 3. de auct. et consens. tut.
l. 2. 4. de tutel. et rat. distr.
l. 29. de divers. reg. jur.
Ex lib. IX. l. 3. 5. de cond. furt.
l. 9. de obl. et act.
l. 22. 24. de verb. obl.
l. 4. 6. 11. 18. 20. 22. 24. 26. 28. 32. 34. 38. 40. 42. 47. de furt.
l. 1. 5. arb. furt. cæs.
Ex lib. X. l. 40. de negot. gest.
l. 53. de hered. petit.
l. 46. de rei vind.
l. 24. 31. de usufr.
l. 12. 18. 28. 31. 45. ad leg. Aquil.
l. 16. ad exhib.
l. 1. 3. de cond. ob turp. caus. *al.* ex lib. 20.
l. 13. 15. de cond. indeb.
l. 3. de evict.
l. 6. de pen. legat.
l. 34. 36. 38. de damn. infect.
l. 28. de verb. obl.
l. 8. 21. 50. de solution.
l. 29. 31. 33. de injur.
Ex lib. XI. l. 6. si ex noxal. caus. ag.
l. 12. si quis caution.
l. 20. mandat.
l. 5. 7. 11. 15. 47. de ædil. ædict.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 24. 26. de aur. arg. mund. leg.
l. 11. de oper. nov. nunc.
l. 10. de novation.
l. 2. ad leg. Jul. pecul.
Ex lib. XII. l. 46. de recept.
l. 48. fam. ercisc.
l. 20. de usur.
l. 37. de jur. dot.
l. 9. ut leg. seu fideic. serv. caus. cav.
l. 11. de obl. et act. *al.* est Ulpian.
l. 2. 4. 35. 37. 39. 44. 46. de verb. obl.
l. 9. 11. 14. de acceptil.
Ex lib. XIII. l. 3. de off. præs.
l. 8. de fer. et dilat.
l. 58. de judic.
l. 69. 71. de rei vind.
l. 2. de in lit. jur.
l. 12. de oper. nov. nunc.
l. 5. de interd.
l. 15. de vi et vi arm.
l. 20. quod vi aut clam.
l. 14. de precar.
l. 19. rat. rem hab.
Ex lib. XIV. l. 11. de justit. et jur.
l. 60. de judic.
l. 6. ad exhib.
l. 1. de jur. dot.
l. 24. 26. de acq. rer. dom.
Ex lib. XV. l. 14. de servit.
l. 20. 24. 26. 28. 30. de serv. præd. urb.
l. 21. 23. de servit. præd. rust.
l. 12. com. præd.
l. 18. quemadm. servit. amitt.
l. 5. fin. regund.
l. 8. 10. de donation.
l. 30. 32. de acq. poss.
l. 4. pro derelict.
Ex lib. XVI. l. 12. 15. 23. de aq. et aq. pluv. arc.
l. 29. de acq. rer. dom.
l. 5. ne quid in loc. publ.
l. 3. de fluminib.
l. 19. de capt. et de postlim.
Ex lib. XVII. l. 4. de donat. *al.* est Pomponii.
Ex lib. XX. l. 1. de cond. ob turp. caus.
Ex lib. XXXII. l. 31. de usurp. et usucap.
Ex lib. XLVII. l. 10. de obl. et act. *al.* est Ulpiani.
Ex Libr. X. ad Leges.
Ex lib. I. l. 44. de rit. nupt.
l. 129. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 6. de senator.
l. 4. de testib.
l. 47. de rit. nupt.
l. 63. solut. matr.
l. 65. ad leg. Falc.
l. 35. 37. de oper. libert.
l. 134. 137. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 45. de adoption.

l. 35. 37. ex quib. caus. major.
l. 8. de capt. et de postlim.
l. 132. de verb. sign.
l. 208. de divers. reg. jur.
Ex lib. IV. l. 87. de legat. 3.
l. 138. de verb. sign.
Ex lib. V. l. 28. de legib.
l. 71. de hered. instit.
l. 68. 80. de acq. hered.
l. 20. de jur. codic.
l. 49. de legat. 2.
l. 88. de legat. 3.
l. 6. de adim. vel transfer. legat.
l. 4. pro hered.
l. 29. de reb. auct. jud. poss.
Ex lib. VI. l. 12. de cond. caus. dat.
l. 29. de legat. 1.
l. 89. de legat. 3.
l. 29. de liberat. legat.
l. 65. ad leg. Falc.
l. 24. quando dies leg. ced.
l. 35. de mort. caus. donat.
l. 140. 142. de verb. sign.
Ex lib. VII. l. 90. de legat. 3.
l. 21. de usu et usufr. leg.
l. 60. de cond. et dem.
l. 7. si cui plus quam per leg.
l. 13. de jur. fisc.
Ex lib. VIII. l. 15. de jur. patron.
Ex lib. IX. l. 5. de jur. aureor. annul.
Ex lib. X. l. 13. si quid in fraud. patron.
l. 14. de verb. sign.
Ex lib. XII. l. 2. de concubin.
Ex Libr. VII. Regul.
Ex lib. I. l. 30. de adoption.
Ex lib. II. l. 14. qui testam. fac. poss.
l. 52. de heredib. instit.
l. 58. de acq. heredit.
Ex lib. III. l. 59. de pact.
l. 33. 122. de legat. 1.
Ex lib. IV. l. 16. de stipul. servor.
Ex lib. VI. l. 9. 22. ad SC. Vellejan.
l. 32. de liberal. caus.
Ex Libr. Regular.
l. 10. de postul.
l. 38. locat.
l. 30. de usur.
l. 43. de don. int. vir. et ux.
l. 9. de manumission.
l. 32. de reb. auct. jud. poss.
l. 3. de appellat. recip.
l. 10. de re milit.
Ex Libr. V. Sentent.
Ex lib. I. l. 5. de offic. adsessor.
l. 6. 17. de in jus voc.
l. 15. de transact.
l. 30. 71. de procurat.

l. 37. 47. de neg. gest.
l. 2. de in integr. restit.
l. 2. 22. quod. met. caus.
l. 24. 34. 48. de minor.
l. 39. ex quib. caus. maj.
l. 54. de judic.
l. 9. de servit. præd. rust.
l. 4. de fugitiv.
l. 19. de jur. patron.
l. 46. de dam. infect.
l 45. 54. de re judic.
l. 38. de reb. auct. jud. poss.
l. 3. de via publ. et itin. publ. ref.
l. 11. de extraord. crim.
l. 41. ad leg. Jul. de adult.
l. 3. 6. ad SC. Turpillian.
l. 22. de quæstion.
l. 37. de pœn.
l. 3. de cadaver. punit.
l. 44. de jur. fisc.
l. 22. ad municipal.
l. 7. de decurion.
l. 16. de muner. et honor.
l. 10. 12. de vacat. et excus. mun.
l. 10. de legation.
l. 5. de adm. rer. ad civitat. pert.
Ex lib. II. l. 37. de adoption.
l. 56. ad leg. Aquil.
l. 34. de reb. cred.
l. 6. 30. de pecun. constit.
l. 7. de piguer. act.
l. 1. de leg. Rhod.
l. 17. de SC. Maced.
l. 30. ad SC. Vellejan.
l. 29. depos.
l. 24. mand.
l. 55. locat.
l. 8. in quib. caus. pig. vel hypoth. tac. cont.
l. 7. de probat.
l. 1. de fid. instrum.
l. 38. 66. de rit. nupt.
l. 73. de jur. dot.
l. 59. de don. int. vir. et ux.
l. 4. de agnosc. et alend. lib.
l. 5. de concubin.
l. 15. 49. de adm. et per. tutor.
l. 38. 40. de excusation.
l. 24. de tutel. et ration. distr.
l. 8. de reb. dub.
l. 82. de furt.
l. 223. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 59. de usufr.
l. 15. de testib.
l. 15. de curat. fur.
l. 10. 17. 30. qui testam. fac. poss.
l. 26. de liber. et post.
l. 93. de acq. hered.
l. 17. de jur. codic.
l. 66. de legat. 3.
l. 19. de option. legat.
l. 22. de instruct. vel instr. legat.
l. 29. de adim. vel transfer. leg.
l. 39. ad leg. Falc.
l. 10. ut in poss. legat.

l. 16. de bonor. poss.
l. 20. de jur. patron.
l. 49. de bon. libert.
l. 28. qui et a quib. man.
l. 7. rat. rem hab.
l. 18. ad leg. Corn. de fals.
Ex lib. IV. l. 14. de stat. hom.
l. 95. de acq. hered.
l. 4. 21. de legat. 3.
l. 9. de grad. et affin.
l. 4. de natal. restit.
Ex lib. V. l. 2. de off. proc. Cæsar.
l. 10. de fer. et dilation.
l. 36. de minor.
l. 60. de usufr.
l. 21. 23. 25. quemadm. servit. amitt.
l. 5. quæ res pig. vel hypoth.
l. 2. de fid. instrum.
l. 16. 24. de testib.
l. 31. qui testam. fac. poss.
l. 91. de hered. instit.
l. 23. de legat. 3.
l. 21. de his quæ ut ind.
l. 9. 11. de public. et vectig.
l. 34. de donation.
l. 39. de liberal. caus.
l. 47. de re judic.
l. 39. de reb. auct. jud. poss.
l. 3. ne quid in loc. sac.
l. 2. de loc. publ. fruend.
l. 7. de aq. cottid. et æstiv.
l. 136. de verb. obl.
l. 42. de injur.
l. 1. de extraord. crim.
l. 11. de sepulchr. viol.
l. 9. de accusation.
l. 11. ad leg. Jul. de vi publ.
l. 17. ad leg. Corn. de sicar.
l. 19. ad leg. Corn. de fals.
l. 18. de quæstion.
l. 38. de pœn.
l. 45. de jur. fisc.
l. 16. de re milit.
Ex Libr. IV. ad Vitell. Sabin.
Ex lib. I. l. 19. de lib. et post.
l. 10. de injust. rupt.
l. 18. de hered. instit.
l. 181. de divers. reg. jur.
Ex lib. II. l. 12. de legat. 2.
l. 46. 78. de legat. 3.
l. 16. de dot. prælega.
l. 14. 18. de instructo vel instrum. leg.
l. 32. de aur. arg. mund. leg.
l. 21. quand. dies leg. ced.
l. 84. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 1. 50. de usufr.
l. 3. 19. de usu et habit.
l. 11. de tutel.
l. 46. de cond. et dem.
l. 22. de statulib.
l. 93. de verb. obl.
l. 182. de divers. reg. jur.

Ex lib. IV. l. 58. de hered. instit.
l. 14. de legat. 2.
Ex Libr. IV. ad Nerat.
Ex lib. I. l. 26. quib. mod. ususfr. vel us. am.
l. 4. 9. de usufr. ear. rer.
l. 23. de usu et habit.
l. 31. ad SC. Vellejan.
l. 25. de legat. 3.
l. 96. de cond. et demonst.
l. 38. de statulib.
l. 66. de fidejussor.
l. 32. de novation.
l. 6. expilat. hered.
Ex lib. II. l. 19. de negot. gest.
l. 56. de pecul.
l. 61. mand.
l. 26. de legat. 3.
l. 97. de cond. et dem.
l. 24. de manum. vind.
l. 84. de furt.
Ex lib. III. l. 19. de cond. furt.
l. 63. de don. int. vir. et ux.
l. 27. de lib. et post.
l. 16. de ann. leg.
l. 24. de instruct. vel instr. leg.
l. 98. de cond. et dem.
l. 47. de usurp. et usuc.
l. 140. de verb. obl.
l. 67. de fidejussor.
Ex lib. IV. l. 23. de alim. vel cib. legat.
Ex libr. III. Fideicommiss.
Ex lib. I. l. 6. 8. de legat. 3.
l. 56. de manum. testam.
Ex lib. II. l. 29. ad leg. Falc.
l. 8. 15. 66. ad SC. Trebellian.
l. 91. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 33. 36. ad leg. Falc.
l. 25. 27. 29. 31. 33. de fideic. libert.
l. 17. ad leg. Corn. de fals.
Ex Libr. Decret. v. Imperial. Sentent.
Ex lib. I. l. 38. de minor.
l. 41. fam. ercisc.
l. 8. quod cum eo.
l. 13. de distr. pign.
l. 16. de usur.
l. 92. de hered. inst.
l. 81. ad SC. Trebellian.
l. 24. de jur. patr.
l. 87. de furt.
l. 47. de jur. fisc.
l. 9. de decurion.
l. 240. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 28. de tutor. et cur. dat.
l. 53. de adm. et peric. tutor.
l. 27. 97. de legat. 3.
l. 113. de cond. et dem.
l. 74. ad SC. Trebellian.
l. 10. de manumission.
l. 48. de jur. fisc.
Ex lib. III. l. 24. de compensat.

l. 97. de acq. hered.
l. 38. de fideicom. libert.
l. 33. de obl. et act.
l. 68. de fidejussor.
l. 20. de quæstion.
l. 40. de pœn.
l. 50. de jur. fisc.
Ex III. Libr. de adulter.
Ex lib. I. l. 8. de ventr. in poss. mitt.
l. 30. ad leg. Jul. de adult.
Ex lib. II. l. 18. de testib.
l. 9. de divort.
l. 36. solut. matr.
l. 31. ad leg. Jul. de adult.
l. 8. de quæstion.
Ex lib. III. l. 14. de fund. dot.
l. 13. qui et a quib. manum.
l. 42. de solution.
l. 3. de accusat.
l. 13. ad SC. Turpillian.
Ex Lib. III. Manual.
Ex lib. I. l. 72. de procur.
l. 10. quod cujuscunq. univers.
l. 27. quib. mod. ususfr. vel us. am.
l. 39. de servit. præd. urb.
l. 38. de servit. præd. rustic.
l. 18. com. præd.
l. 83. pro soc.
l. 48. de acq. hered.
l. 44. de mort. caus. donat.
l. 26. de stip. servor.
l. 226. de verb. sign.
Ex lib. II. l. 89. de hered. instit.
l. 7. ut leg. seu fideic. serv. caus. cav.
l. 51. de oper. libert.
l. 62. de acq. rer. dom.
l. 48. de usurp. et usuc.
l. 49. 51. de re judic.
l. 14. de duobus reis con.
l. 27. de stip. servor.
l. 168. de solution.
l. 85. de furt.
l. 227. de verb. sign.
Ex Libr. II. Institut.
Ex lib. I. l. 41. de acq. poss.
Ex lib. II. l. 4. de servit. præd. urb.
l. 3. de obl. et act.
Ex Libr. II. de offic. Procons.
Ex lib. I. l. 2. de curat. fur.
l. 7. de pollicitat.
Ex lib. II. l. 14. de accusation.
l. 5. ad leg. Corn. de sicar.
l. 11. de quæstion.
Ex Libr. III. ad leg. Æl. Sentiam.
Ex lib. I. l. 16. de auct. et cons. tutor.
l. 43. 55. de hered. instit.
l. 15. de manum. vind.
l. 27. de manum. testam.
Ex lib. II. l. 6. de jur. patron.
Ex lib. III. l. 11. si quid in fraud. patron.

l. 16. qui et a quib.
l. 66. de verb. obl.
Ex Libr. II. ad leg. Juniam.
Ex lib. I. l. 15. qui et a quib. manum.
Ex Libr. II. de jure fisc.
Ex lib. I. l. 5. de his quæ ut indig.
Ex Libr. II. de censibus.
Ex lib. II. l. 8. de censib.
Ex lib. singul. de pœnis paganorum. l. 89. de furt.
l. 2. de receptator.
l. 23. ad leg. Corn. de fals.
l. 21. de quæstion.
Ex lib. singul. de pœnis milit. l. 3. de furib. balnear.
l. 8. de custod. et exhib. reor.
l. 14. de re milit.
Ex lib. singul. de pœnis omn. leg. l. 10. de leg. Pomp. de parricid.
l. 2. ad SC. Turpillian.
Ex lib. sing. de usuris. l. 17. de usur.
Ex lib. sing. de grad. et adfin. l. 10. de grad. et adfinib.
Ex lib. singul. de jure codicillorum. l. 8. de jur. codic.
l. 127. de legat. 1.
l. 16. de adim. vel transfer. legat.
l. 38. de cond. et dem.
l. 28. de manum. testam.
Ex lib. sing. de excusation. tutel. l. 4. de confirm. tutor.
l. 11. 26. de excusation.
Ex lib. sing. ad reg. Caton. l. 20. de castr. pecul.
Ex lib. singul. ad SC. Orfitian. l. 6. 7. ad SC. Tertyllian. et Orphit.
l. 230. de verb. sign.
Ex lib. singul. ad SC. Tertyllianum. l. 28. de legat. 3.
l. 5. 7. ad SC. Tertyllian.
l. 231. de verb. sign.
Ex lib. sing. ad SC. Silanianum. l. 7. 10. 12. de SC. Silanian.
Ex lib. sing. ad SC. Vellejan. l. 23. ad SC. Vellejan.
Ex lib. sing. ad SC. Libonian. seu Claudian. l. 5. quib. ad liber. procl. non lic.
l. 22. ad leg. Corn. de fals.
Ex lib. singul. de officio præfecti vigil. l. 1. 3. de off. præfect. vig.
l. 56. locat.
l. 9. in quib. caus. pign. vel hyp. tac.
l. 2. de effractor.
Ex lib. singul. de officio præf. urbi. l. 2. de off. præfect. urb.

Ex lib. sing. de public. judic. l. 6. de prævaric.
l. 8. de publ. judic.
l. 7. ad leg. Corn. de sicar.
l. 9. ad leg. Jul. pecul.
Ex lib. sing. de inoffic. testam. l. 18. 23. 32. de inoff. testam.
Ex lib. sing. VIIviral. judic.
l. 7. 28. 31. de inoff. testam.
Ex lib. singul. de jure sing. l. 16. de legib.
l. 63. de usufr.
l. 54. solut. matr.
Ex lib. sing. de secund. tab. l. 56. de heredib. instit.
l. 38. de vulg. et pup. subst.
l. 126. de legat. 1.
Ex lib. sing. ad oration. Divi Severi. l. 2. 4. 13. de reb. eor. qui sub cur.
Ex lib. singul. ad orat. Divi Severi et Commodi. l. 20. de rit. nupt.
Ex lib. sing. ad orat. Divi Antonini et Commodi. l. 60. de rit. nupt.
Ex lib. ad leg. Cinciam. l. 29. de legib.
Ex lib. ad leg. Falcid. l. 7. de rit. nupt.
l. 6. de legat. 2.
l. 1. 3. ad leg. Falcid.
l. 105. de solution.
Ex lib. de tacito fideicomm. l. 49. de jur. fisc.
l. 229. de verb. sign.
Ex lib. sing. de portion. quæ liberis damnat. conced. l. 7. de stat. hom.
l. 7. de bon. damnat.
Ex lib. singul. de juris et facti ignor. l. 9. de jur. et fact. ign.
Ex lib. sing. de adult. l. 16. ad SC. Turpillian.
Ex lib. sing. de instructo et instrum. l. 99. de legat. 3.
l. 4. de supellect. legat.
Ex lib. singul. de appellat. l. 2. a quib. appell. non lic.
l. 7. de appellat. recip.
Ex lib. de jure libell. l. 11. de legation.
Ex lib. singul. de jure patron. l. 9. de agnosc. et alend. lib.
l. 17. 28. de oper. libert.
Ex lib. de concurrent. action. l. 34. de obl. et act.
l. 88. de furt.
Ex lib. de intercess. fœm. l. 24. ad SC. Vellejan.
Ex lib. de libert. dand. l. 18. de statulib.
l. 7. qui sin. manum. ad libert. perv.
l. 17. qui et a quib.
Ex lib. de Senatusconsultis. l. 26. ad SC. Trebellian.

P.R.C:A.J:P.C.N.

Ex Libr. ad Edict. Ædil.
Ex lib. I. l. 9. de alien. jud. mut. cau. fac.
l. 54. de contr. empt.
l. 2. 30. 39. 43. de ædil. edict.
Ex lib. II. l. 55. de contr. empt.
l. 41. 44. de ædil. edict.
l. 35. 41. 56. de evict.
l. 48. ad leg. Falc.
l. 74. de verb. sign.
Ex lib. ad SCtum. Turpill. l. 68. de rit. nuptiar.
l. 12. ad leg. Jul. de vi publ.
l. 21. ad leg. Cornel. de fals.
Ex lib. de assign. libert.
l. 59. de rit. nupt.
l. 14. de injust. rupt.
l. 30. de aur. arg. mund. legat.
l. 15. de adim. legat.
l. 69. de divers. reg. jur.
Ex lib. de offic. adsess.
l. 21. de off. præsid.
l. 1. de off. adsessor.
l. 73. de procur.
l. 55. de judic.
Ex lib. de var. lect. l. 18. de instit. act.
l. 1. de oper. libert.
l. 22. de exception.
Ex Pauli lib. sing. de cogn. l. 9. de confirm. tutor.
l. 29. de tutor. et curat. dat.
l. 42. 46. de excusat.
l. 5. de veteran.
l. 228. de verb. sign.
l. 101. de divers. reg. jur.
Ex lib. de forma testam. l. 98. de legat. 3.
Ex libr. de conception. formul. l. 20. de exception.
Ex libro de dotis repetitione. l. 68. de divers. reg. jur.
Ex lib. ad leg. Fus. Canin. l. 37. de cond. et dem.
l. 215. de verb. sign.
Ex libr. de liberali causa. l. 33. de liberal. caus.
Ex lib. de artic. liber. causæ. l. 41. de liberal. caus.
Ex Epitomar.
Ex lib. I. l. 15. commun. præd.
Ex lib. II. l. 11. de usufr.
l. 16. de servit. præd. urb.
l. 20. de servit. præd. rust.
l. 28. de cond. et dem.
l. 204. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 9. si pars hered. petat.
l. 58. de rei vind.
l. 27. commun. divid.
l. 7. de leg. Rhod.
l. 71. pro soc.
l. 12. 14. de per. et com. rei vend.

l. 27. de act. empt.
Ex lib. IV. l. 30. de serv. præd. rust.
l. 19. ad exhib.
l. 40. de contr. empt.
l. 205. de verb. sign.
Ex lib. V. l. 33. de servit. præd. urb.
l. 36. de condict. indeb.
l. 30. de pigner. act.
Ex lib. 3. de offic. Cons. l. 8. de pollicitat.
Ex not. ad lib. X. quæstion. l. 16. de Publ. in rem act.
Ad lib. 31. quæstionum. l. 18. de servit.
Ex notis ad lib. V. Respons. Papinian. l. 16. quæ in fraud. cred.
cit. l. 1. de off. ejus cui mand. est.
l. 72. de contr. empt.
l. 1. de usur.
l. 4. de iis quæ in test. del.
l. 9. de annuis legat.
l. 42. de bon. libert.
l. 116. de verb. obl.
l. 8. de prætor. stip.
Ex notis ad lib. 4. Digest. Julian. l. 11. quod met. caus.
Ex notis ad lib. 8. Digest. Julian. l. 4. de rescind. vend.
Cit. in not. Julian. l. 75. de judic.
l. 3. de collat.
l. 15. de mort. caus. don.
l. 4. de manum. vind.
Cit. in notis ad Scævolam.
l. 13. de inoff. test.
l. 26. qui et a quib. man.
Citatur Paulus his locis non notato nomine librorum. l. 9. de inoff. testam.
l. 14. de in rem vers.
l. 6. 13. de excusation.
l. 60. de acq. hered.
l. 18. de SC. Silanian.
l. 13. de option. leg.
l. 5. de instr. vel instr. leg.
l. 3. de collation.
l. 42. 51. de bon. libert.
l. 1. de veter. et milit. success.
l. 15. de mort. caus. don.
l. 23. de manumission.
l. 4. de manum. vind.
l. 26. qui et a quib.
l. 65. de acq. rer. dom.
l. 49. de usurp. et usuc.
l. 116. de verb. obl.
l. 23. de acceptil.
l. 91. de furt.
l. 2. quand. appelland. sit.
l. 28. 29. 30. de captiv. et de postlim.
l. 13. de re milit.
l. 244. de verb. sign.
In Codice citatur.
l. 5. de recept.
l. 10. de adoption.
l. 29. de jure deliber.
l. 6. de nupt.

l. 14. de præd. et al. reb. minor.
l. 1. de comm. serv. man.
l. 14. de legit. heredit.
l. 6. ad L. Jul. majestatis.
l. 13. de sentent. pass. et restit.
In Institutionibus.
§. 1. de hered. institut.
VII. *Aurelius Arcadius.*
Lib. sing. de testibus.
l. 1. 21. 25. de testib.
l. 10. de quæstion.
Ex lib. sing. de off. præf. præt.
l. 1. de off. præf. præt.
Ex libr. sing. de munerib. civilib.
l. 18. de muner. et honor.
VIII. *Licinius Rufinus.*
Libr. XII. Regul.
Ex lib. I. l. 51. de rit. nupt.
l. 32. de statulib.
l. 25. de usurp. et usucap.
Ex lib. II. l. 6. de testib.
l. 74. de hered. instit.
l. 210. de divers. reg. jur.
Ex lib. III. l. 15. de off. procons.
Ex lib. IV. l. 38. de judic.
l. 62. de legat. 2.
l. 21. de adim. vel transfer. legat.
Ex lib. V. l. 16. de fideic. libert.
Ex lib. VI. l. 41. de donat. int. vir. et ux.
Ex lib. VII. l. 155. de verb. sign.
Ex lib. VIII. l. 70. de contr. empt.
l. 59. de obl. et act.
Ex lib. X. l. 156. de verb. sign.
Ex lib. XIII. *regul.*
l. 34. de re judic.
cit. l. 4. quib. ad lib. procl. non lic.
IX. *Anthus, seu Furius Anthianus.*
Lib. V. ad Edict.
Ex lib. I. l. 62. de pact.
l. 40. de dol.
l. 80. de rei vindic.
X. *Ex Rutilio Maximo ad legem Falcidiam.*
l. 125. de leg. 1.
XI. *Herennius Modestinus.*
Ex lib. XIX. Respons.
Ex lib. I. l. 26. de negot. gest.
l. 12. de jur. patron.
l. 27. de re judic.
l. 36. ad municip.
l. 10. de decurion.
l. 10. de pollicitation.
Ex lib. II. l. 35. de pact.
l. 27. de neg. gest.
l. 29. de minor.
l. 16. de excusation.
Ex lib. III. l. 11. de inoffic.
l. 35. de reb. cred.
l. 41. de usur.
Ex lib. IV. l. 39. de pigner. act.

l. 26. de pignor.
l. 9. quib. mod. pig. vel hyp. sol.
l. 28. ad leg. Corn. de fals.
Ex lib. V. l. 39. de act. empt.
l. 63. de eviction.
l. 26. de rit. nupt.
l. 62. de jur. dot.
l. 7. de agnosc. et alend. lib.
l. 102. de verb. obl.
Ex lib. VI. l. 30. fam. erc.
l. 32. de adm. et per. tutor.
l. 8. de magistr. conven.
l. 76. de solution.
Ex lib. VII. l. 72. de furt.
Ex lib. VIII. l. 25. de legib.
l. 47. de heredit. petit.
l. 61. de hered. instit.
l. 27. de condit. instit.
Ex lib. IX. l. 33. de legat. 2.
l. 16. 18. de usu et usufr. legat.
l. 8. 13. de supell. legat.
Ex lib. X. l. 34. de legat. 2.
l. 83. de legat. 3.
l. 5. de ann. legat.
l. 4. de alim. vel cib. leg.
l. 20. de liberat. legat.
l. 66. de cond. et dem.
l. 44. de manum. testam.
l. 14. de fideic. libert.
Ex lib. XI. l. 42. de usur.
l. 6. de ann. legat.
l. 5. de alim. vel cib. legat.
l. 19. de adim. vel transfer. leg.
l. 105. de verb. sign.
Ex lib. XII. l. 22. de stat. hom.
l. 15. de probation.
l. 28. de re judic.
l. 10. de exception.
l. 20. de injur.
Ex lib. XIII. l. 11. de exception.
l. 41. de fidejussor.
Ex lib. XIV. l. 8. und. cogn.
Ex lib. XV. l. 23. de donation.
Ex lib. XVI. l. 35. de legat. 2.
Ex lib. XVII. l. 48. de accusat.
l. 5. de leg. Fab. de plagiar.
l. 17. ad SC. Turpillian.
l. 18. de appellation.
l. 9. de jur. fisc.
Ex lib. XVIII. l. 43. de usur.
Ex lib. XII. Digest.
Ex lib. I. l. 23. de stat. hom.
l. 11. de his qui sui vel alien. jur.
l. 42. de adoption.
l. 4. de capit. minut.
l. 13. de jur. patron.
l. 21. de manum. vind.
l. 27. de statulib.

P.R C:A.J:P.C.N.

l. 21. qui et a quib. man.
Ex lib. II. l. 1. qui testam. fac. poss.
l. 20. de liber. et post.
l. 62. de hered. instit.
l. 1. de vulg. et pup. subst.
l. 7. de cession. bonor.
Ex lib. III. l. 36. de legat. 2.
l. 5. und. legit.
l. 15. de fideic. libert.
l. 107. de verb. sign.
Ex lib. IV. l. 25. de testam. tutel.
l. 23. de tutor. et curat. dat.
l. 9. de magistr. conveniend.
l. 10. judic. sol.
l. 108. de verb. sign.
Ex lib. V. l. 19. qui testam. fac. poss.
l. 3. de usurp. et usucap.
l. 103. de verb. obl.
l. 109. de verb. sign.
Ex lib. VI. l. 1. de compensat.
l. 21. de bonor. poss. contr. tab.
l. 4. de conjung. cum emancip. lib.
l. 32. de oper. libert.
l. 1. quis ord. in poss. servet.
l. 110. de verb. sign.
Ex lib. VII. l. 1. 29. de re judic.
l. 77. de solution.
Ex lib. VIII. l. 3. de in integr. restit.
l. 19. de SC. Silanian.
Ex lib. IX. l. 59. ad leg. Falc.
l. 9. de assign. libert.
l. 11. de pollicitat.
Ex lib. X. l. 3. de in jus vocand.
l. 18. de procurat.
l. 7. fin. regund.
l. 33. de reb. cred.
l. 50. locat.
l. 44. de usur.
l. 1. de naut. fœnor.
l. 5. pro empt.
Ex lib. XI. l. 24. de pœn.
l. 11. de muner. et honor.
l. 4. 6. de operib. publ.
l. 12. de pollicitat.
Ex lib. XII. l. 4. de grad. et affin.
l. 7. ad leg. Jul. majest.
l. 13. ad leg. Corn. de sicar.
l. 9. de leg. Pomp. de parricid.
l. 30. ad leg. Cornel. de fals.
l. 5. de requir. vel absent. damn.
l. 25. de pœr.
Ex libr. Digest.
l. 45. de manum. test.
Ex libr. X. Regul.
Ex lib. I. l. 7. 40. de legib.
l. 1. 24. de rit. nupt.
l. 26. de jur. dot.

l. 10. de divort.
l. 31. de legat. 2.
l. 27. de reb. dub.
l. 31. de oper. libert.
l. 16. de manumission.
l. 19. qui et a quib. man.
l. 34. ad leg. Jul. de adult.
Ex lib. II. l. 1. 4. 8. 41. de adoption.
l. 21. de usu et habitat.
l. 25. de rit. nupt.
l. 52. de obl. et act.
l. 1. de duobus reis.
l. 39. de fidejussor.
l. 1. de acceptil.
Ex lib. III. l. 11. de edend.
l. 3. de pact.
l. 64. de procur.
l. 33. de judic.
l. 49. de cond. indeb.
l. 4. pro soc.
l. 23. de pignor.
l. 7. de testib.
l. 7. ut in poss. legat. *al.* est Marciani.
l. 53. de obl. et act.
l. 40. de fidejussor.
l. 74. de solution.
l. 4. de capt. et de postlim.
l. 34. ad municipal.
l. 1. de nundin.
Ex lib. IV. l. 48. de recept.
l. 8. de distr. pign.
l. 40. de usur.
l. 3. de naut. fœnor.
l. 24. de probation.
Ex lib. V. l. 18. de off. præsid.
l. 34. de pact.
l. 62. de contr. empt.
l. 24. de pignor.
l. 18. de usurp. et usuc.
l. 54. de obl. et act.
l. 13. de quæstion.
l. 8. de jur. fisc.
Ex lib. VI. l. 3. de senator.
l. 38. de recept.
l. 8. de jure patron.
l. 7. und. cog.
l. 17. de manumission.
l. 2. qui sin. manu. ad libert. perv.
l. 7. rem pupil. salv. for.
l. 11. ad leg. Corn. de sicar.
l. 4. de jur. immunit.
Ex lib. VII. l. 21. de stat. hom.
l. 27. de donat. int. vir. et ux.
l. 5. de natal. restit.
l. 52. de acq. rer. dom.
l. 35. de stip. servor.
l. 14. de vacat. et excus. muner.
l. 15. de legation.
l. 102. de verb. sign.
Ex lib. VIII. l. 25. de pignor.
l. 6. de distr. pig.
l. 2. de testib.
l. 17. de SC. Silanian.
l. 3. ad SC. Tertyllian.
l. 110. de verb. obl.
l. 75. de solution.

l. 1. de term. mot.
l. 35. ad leg. Jul. de adult.
l. 6. ad leg. Jul. de vi privat.
l. 12. ad leg. Corn. de sicar.
l. 27. ad leg. Corn. de fals.
l. 14. de quæstion.
l. 23. de pœn.
l. 17. de appell.
l. 3. quis et a quo appell.
l. 16. de legation.
l. 8. de adm. rer. ad civit. pert.
l. 103. de verb. sign.
l. 196. de divers. reg. jur.
Ex lib. IX. l. 32. ex quib. caus. major.
l. 52. de usufr.
l. 17. commun. divid.
l. 28. qui testam. facere poss.
l. 25. de cond. instit.
l. 32. de testam. milit.
l. 18. de SC. Silanian.
l. 9. 32. de legat. 2.
l. 82. de legat. 3.
l. 9. de aur. arg. mund. leg.
l. 19. de liberat. legat.
l. 8. de his quæ ut indig.
l. 58. ad leg. Falc.
l. 9. de jur. patron.
l. 4. ad SC. Tertyllian.
l. 13. de fideic. libert.
l. 26. de statulib.
Ex lib. IX. Different.
Ex lib. I. l. 40. de adoption.
l. 38. de pigner. act.
l. 3. de vulgar. et pup. subst.
l. 11. de fideic. libert.
l. 22. de pœn.
Ex lib. II. l. 23. depos.
l. 20. de re judic.
Ex lib. III. l. 21. quib. mod. ususfr. vel usus am.
l. 32. de jurejur.
Ex lib. IV. l. 14. de sponsal.
l. 4. de legitim. tutor.
l. 32. ad municip.
l. 9. de pollicitat.
Ex lib. V. l. 51. de cond. et demonstr.
l. 10. de muner. et honor.
Ex lib. VI. l. 63. de procur.
l. 46. de hered. petit.
l. 11. de servitut.
l. 7. de his quæ ut indig.
l. 5. de conjung. cum emancipat. lib.
l. 10. de suis et legit. hered.
l. 3. pro derelict.
l. 3. de divers. temp. præscr.
l. 17. de accusat.
l. 16. de appellation.
l. 194. de divers. reg. jur.
Ex lib. VII. l. 22. de pignor.
l. 4. de testam. tutel.
l. 20. de tutor. et curat. dat.
l. 1. qui pet. tutor. vel cur.

l. 52. de cond. et dem.
l. 8. de assig. liber.
l. 195. de divers. reg. jur.
Ex lib. VIII. l. 10. de capit. minut.
l. 32. de rei vindic.
l. 62. de ædilit. edict.
l. 18. de adim. vel transfer. leg.
l. 22. de donation.
Ex lib. IX. l. 51. de usufr.
l. 12. de servit. rustic.
l. 39. de usur.
l. 81. de legat. 3.
l. 25. de statulib.
l. 101. de verb. sign.
Ex Libr. VI. Excusat.
Ex lib. I. l. 21. de tutor. et cur. dat.
l. 2. qui pet. tutor. vel cur.
l. 31. de adm. et peric. tutor.
l. 1. de excusation.
l. 35. ad municip.
Ex lib. II. l. 4. de constit. princ.
l. 2. 4. 6. de excusation.
l. 104. de verb. sign.
Ex lib. III. l. 8. 10. 12. de excusation.
Ex lib. IV. l. 13. de excusation.
Ex lib. V. l. 22. de tutor. et curator. dat.
l. 14. de excusation.
Ex lib. VI. l. 49. locat.
l. 1. de confirm. tutor.
l. 15. de excusation.
Ex libr. IV. de pœn.
Ex lib. I. l. 25. de in jus voc.
l. 21. de liberal. caus.
l. 32. ad leg. Corn. de fals.
l. 30. de pœn.
Ex lib. II. l. 6. de publ. et vectig.
l. 20. de accusat.
l. 8. ad leg. Jul. de vi privat.
l. 13. ad leg. Jul. pecul.
l. 1. de leg. Jul. ambit.
l. 17. de jur. fisc.
Ex lib. III. l. 4. stellionat.
l. 12. de publ. judic.
l. 16. ad leg. Corn. de sicar.
l. 33. ad leg. Corn. de fals.
l. 16. de quæstion.
l. 31. de pœn.
Ex libr. IV. l. 14. de custod. et exhib. reor.
l. 13. de re milit.
Ex libr. de præscript.
l. 12. de inoff. testam.
l. 20. de appellat.
l. 10. de jur. fisc.
l. 106. de verb. sign.
Ex lib. de inoffic. testam.
l. 9. de inoff. testam.
Ex lib. de manumiss.
l. 6. de agnosc. et alend. lib.
l. 7. de jur. patron.
l. 33. de bon. libert.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 43. de manum. testam.
l. 12. de fideicom. libertat.
l. 33. ad municip.
Ex lib. de euremat.
l. 65. de procurat.
l. 25. ad SC. Vellejan.
l. 63. de jur. dot.
l. 58. sol. matr.
l. 9. de suspect. tutor.
l. 4. de vulg. et pup. subst.
l. 50. de acq. hered.
l. 19. de usu et usufr. leg.
l. 53. de cond. et dem.
l. 45. ad SC. Trebellian.
Ex lib. de enucleatis casibus.
l. 33. ex quib. caus. major.
l. 15. de sponsal.
l. 20. qui et a quib. man.

l. 29. ad leg. Corn. de fals.
l. 19. de appellation.
Ex lib. de differ. dotis.
l. 13. de jur. dot.
Ex lib. de ritu nupt.
l. 42. de rit. nupt.
l. 197. de divers. reg. jur.
Ex libr. IV. de præscript.
l. 101. de verb. obl.
Ex lib. XIV. ad Q. Mucium.
l. 53. de acq. rer. dom.
Ex lib. XXXI. ad Q. Mucium.
l. 54. de acq. rer. dom.
cit. l. 52. de furt.
l. 18. de muner. et hònor.
In Codice citatur.
l. 36. de inoffic.
l. 5. ad exhib.

JCTI QUORUM NOMINA IN DIGESTIS ALLEGANTUR, QUI AD CERTAM ÆTATEM REFERRI NON POTUERUNT.

Antæus. l. 14. de aq. et aq. pluv. arc.
Aulus. l. 17. de hered. institut.
Baldus Lucilius. l. 2. de or. jur.
Blæsus. l. 31. de usu et usufr. leg.
Brutus. l. 2. de orig. jur.
Cajus Scipio Nasica. l. 2. de orig. jur.
Campanus. l. 47. de oper. libert.
l. 34. de fideicommiss. libert.
Cartilius. l. 5. commod. §. 13.
l. 69. de her. institut.
Cato. l. 2. de orig. jur.
l. 10. de ædilit. ediet.
l. 44. solut. matr.
l. 44. de verb. obl.
l. 98. de verb. sign.
Cornelius Maximus. l. 2. de orig. jur.
l. 16. de instr. vel instr. leg.
Drusus. l. 38. de act. empt.
Flavius Priscus. l. 2. de orig. jur.
Fusidius lib. II. Quæst. l. 5. de aur. arg. mund. legat.
cit. l. 25. de manum. vind.
l. 29. de reb. auct. jud. poss.
Gracchanus Junius lib. 7. de potest. cit. l. 1. de off. quæstor.
Gran. Flacc. libr. de jure Papir. l. 144. de verb. sign.
Junius. l. 1. de off. quæst.
Juventius. l. 12. de usu et habit.
Lælius. l. 43. de hered. pet.
l. 3. si pars hered. pet.
Longinus. l. 2. de origin. jur.
Lucius Crassus Mucianus. l. 2. de orig. jur.
Manilius. l. 2. de orig. jur.
l. 3. de acq. poss.

Marcus Porcius Cato. l. 2. de orig. jur.
Mela. l. 2. de judic.
l. 6. de oper. servor.
l. 11. 27. ad leg. Aquil.
l. 4. comm. divid.
l. 14. de religios. et sumpt.
l. 5. commod.
l. 21. de pecul.
l. 7. de in rem vers.
l. 22. 26. mandat.
l. 52. pro soc.
l. 17. de act. empt.
l. 13. 19. locat.
l. 20. de præscr. verb.
l. 12. de pact. dotal.
l. 24. solut. matr.
l. 3. de act. rer. am.
l. 1. de tutel. et rat. distr.
l. 14. de ann. legat.
l. 1. de dot. præleg.
l. 14. de alim. vel cib. leg.
l. 24. de liberal. caus.
l. 25. quæ in fraud. cred.
l. 1. ut in flum. publ. navig. lic.
l. 1. de cloac.
l. 39. de solution.
l. 52. de furt.
l. 15. 17. de injur.
l. 207. de verb. sign.
Messius. l. 50. de jur. fisc.
Minicius. l. 6. de act. empt.
Paconius. l. 3. si a par. quis manum.
Papirius Fronto. l. 220. de verb. sign.
l. 4. de leg. Rhod.
l. 40. de pecul.
l. 114. de legat. 1.
Paulus Verginius. l. 2. de orig. jur.
Plautius. l. 61. de procur.
l. 44. de cond. et demonstr.
l. 22. de damn. inf.
Priscus. l. 10. de usu et habit
l. 112. de cond. et demon.
l. 21. de mort. caus. donat.
l. 1. de acq. poss.
l. 2. pro empt.
Priscus Fulcinius. l. 29. de relig. et sumpt.
l. 13. de cond. furt.
l. 29. de don. inter vir. et ux.
l. 1. de imp. in res dot. fac.
l. 3. 6. de act. rer. am.
l. 49. de legat. 2.
l. 43. de mort. caus. donat.
l. 8. de vi et vi arm.
l. 79. de verb. sign.
Publicius. l. 50. de legat. 1.
l. 51. de cond. et dem.
l. 2. ad SC. Tertyllian.
Publicius Gellius. l. 2. de orig. jur.
Publius Ælius. l. 2. de orig. jur.
Publius Atilius. l. 2. de orig. jur.
Publius Mucius. l. 2. de orig. jur.
l. 17. de legation.
Publius Rutilius Rufus. l. 2. de orig. jur.
l. 10. de usu et habit.
l. 3. de pen. legat.
l. 1. de arb. cæd.
Puteolanus cit. lib. I. adsessor. l. 12. de pact.
Quintus Mucius qui ad Carthaginenses missus legatus fuit. l. 2. de origin. jur.
Quintus Mucius Volusii auditor. l. 2. de orig. jur.
Quintus Saturninus lib. X. ad edictum. l. 19. de aur. arg. mund. leg.
l. 13. de jurejur.
Sempronius Σοφὸς. l. 2. de orig. jur.
Sextus. l. 1. de SC. Silanian.
l. 32. de legat. 1.
Sextus Ælius. l. 2. de orig. jur.
l. 38. de act. empt.
Sextus Cæcilius. l. 1. quand. de pecul. act. annal. est.
l. 14. de ædil. edict.
l. 2. 64. de donat. int. vir. et uxor.
l. 3. de pen. legat.
l. 71. de cond. et dem.
l. 36. ad leg. Falc.

l. 12. qui et a quib. man.
l. 13. 27. ad leg. Jul. de adult.
Valerius Severus. l. 4. de in jus voc.
l. 8. de procur.
l. 30. de negot. gest.
l. 1. de aq. cottid. et æstiv.
Varius Lucullus. l. 19. de acq. rer. dom.
Vindius. l. 2. si ex nox. caus. ag.
l. 7. de pact.
l. 5. de judic.
l. 32. ad leg. Falc.
Vitellius. l. 34. de acq. poss.
Citantur hi Jurisconsulti et Jurisconsultorum libri in Codice Justinianeo.
Salvius Julianus. l. 1. de veter. jur. enucl.
l. 24. de neg. gest. act.
l. 15. de usufr.
l. 10. de condict. indeb.
l. 5. de bon. quæ liber.
l. 1. de commun. serv. manum.
Æmilius Papinianus. l. 10. de cond. indeb.
l. 22. de furt. et serv. corrupt.
l. 9. de instit. vel substit. sub cond. fact.
l. 10. de adoption.
l. 13. de sentent. pass. et rest.
Ejusd. resp. cit. l. 35. de inoff.
l. 8. de instit. vel substit. sub cond. fact.
l. 16. 30. de fideicom.
l. 3. de acq. poss.
Sabinus. l. 10. de impub. et al. substit.
Sabiniani libri. l. 17. de usufr.
l. 14. de servit. et aq.
l. 3. de posth. hered. instit.
Juventius Celsus. l. 10. de cond. indeb.
l. 10. qui testam. fac. poss.
Marcellus. l. 10. de cond. indeb.
Item cit. in notis ad libros Digestorum Juliani. l. 1. de com. serv. manum.

1 JUL. MAXIMUS cum Filio MAXIMO.

989 2 236 Imp. C. Julius Maximus Aug. — Julius Africanus

Subdiaconi et Notarii a Fabiano Pontifice instituti.

l. 13. de pactis. — l. 6. C. de jur. dot.

990 3 237 Perpetuus — Cornelianus

Gordianus creatur Imperator. Imperium abrogatur Maximino. Maximus et Balbinus dicuntur Imperatores. Imperarunt unum annum. Anno enim CCXXXVIII. dum ludi Capitolini celebrabantur, a Prætorianis interficiuntur. *Vide Capitolinum.*

A. Gord. *Erronea igitur videtur esse subscriptio l. 2. C. de in jus voc.*

991 1 238 An. Pius — Pontianus Proculus

l. 2. C. de in integr. restitut. minor. — l. 2. C. de filiofamilias minor.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 2. C. si advers. rem judicat.
l. 1. C. si ut omiss. hered. v. bonor. poss.
l. 5. C. de judiciis.
- - - si reus v. accusat. mort. fuer.
l. 2. C. de delatorib.
l. 2. *C. Gregor.* de postulando.
- - - de pact. et transaction.
l. 8. C. de transaction.
Hæc lex Gordiani ita signata est P. P. X. Kal. Jan.
l. 14. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 3. C. de his quæ vi metusve caus.
l. 1. 2. 3. C. de tempor. in integr. restit.
l. 4. C. de rei vindicat.
l. 1. C. ne filius pro patre.
l. 4. C. an serv. pro suo fact. post man. ten.
l. 7. et 8. C. ad SCt. Vellejan.
l. 3. C. de dotis promiss.
l. 7. C. de jure dot.
l. 9. C. de donation. int. vir. et uxor.
l. 6. C. de susp. tutor.
l. 5. C. de arbitr. tut.

l. 4. C. de in lit. jurando.
l. 12. C. de excusat. tutor.
l. 2. C. de curator. furiosi.
l. 1. C. si quis ignor. rem minor. esse.
l. 1. et 2. C. si maj. fact. alien. fact. sin. decr.
l. 3. C. de magistrat. conven.
l. 11. C. de oper. libert.
l. 8. et 9. C. de testam. milit.
l. 4. C. de heredib. instituend.
l. 9. C. de fideicommiss.
- - - ad leg. Falcidiam.
l. 1. C. de precar. et Salv. interd.
l. 2. C. de bonis aut. jud. poss.
l. 7. C. de pignor. et hypoth.
l. 1. C. si pign. pignor. dat. sit.
l. 6. et 7. C. de distract. pignor.
l. 2. C. de jur. domin. impetr.
- - - de novat. et delegat.
l. 3. 4. 5. C. de solution. et liberation.
l. 8. C. de his qui accus. non poss.
l. 2. C. quomodo et quand. jud. sentent. prof.

GORDIANUS Junior.

992 | 2 | 239 Imp. M. Anton. Gordianus Aug. | M. Acilius Aviola

l. 3. C. de mod. multar.
l. 2. C. de in jus voc.
l. 7. C. de transaction.
l. 15. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 13. C. de procuratorib.
l. 15. C. de negotiis gest.
l. 4. et 5. C. de his quæ vi metusve causa.
l. un. C. in integr. restit. postul.
l. 4. C. de restitut. milit.
l. 6. C. de judiciis.
l. 1. C. qui legit. person. stand. in judic.
l. 13. et 14. C. de inoffic. testam.
l. 5. et 6. C. de rei vindicat.
l. 2. C. de leg. Aquil.
- - - de noxal. action.
l. 5. C. ad exhibend.
l. 3. C. si cert. pet.
l. 4. C. de fide instrument.
l. 9. C. ad SCt. Vellejan.
l. 8. C. de nuptiis.
l. 3. C. de pact. conv.
l. 7. C. qui pet. tut. vel curat.
l. 11. C. de administr. tut.
l. 3. C. quand. ex fact. tutor.
l. 13. et 14. C. de excusat. tutor.
l. 1. C. si tut. v. curat. reip. caus. aber.
l. 2. C. de excusat. veteranor.

l. 3. C. de curator. furios. v. prodig.
l. 2. C. de præd. et al. reb. minor.
l. 1. C. de bonor. possess. c. tab. libert. q. patron.
l. 4. et 5. C. de collation.
l. 4. C. de testament.
l. 8. C. de his quib. ut indign.
l. 10. C. de fideicommiss.
l. 4. C. de usur. et fructib. legator.
l. 2. C. de legitim. heredit.
l. 1. C. quib. ad libert. proclam. non lic.
l. 4. C. de ordin. cognition.
l. 3. C. quom. et quand. jud. sentent. prof. deb.
l. 8. et 9. C. de pignorib. et hypothec.
l. 3. C. si in caus. judicat. pign. capt. sit.
l. 4. C. de remiss. pignor.
l. un. C. etiam ob chirogr. pecun. pign. ten. poss.
l. 8. C. de distract. pignor.
l. 2. C. debitor. vendit. pignor. imp. non posse.
l. 14. C. de fidejussor. et mandatorib.
l. 3. et 4. C. de novat. et delegat.
l. 6. C. de solut. et liberat.
l. 12. 13. 14. C. de eviction.
l. 1. C. de adoptionib.
l. 2. C. de donat. mort. caus.

l. 9. et 10. C. de his, qui accus. non poss.
l. 6. C. si reus v. accus. mort. fuerit.
l. 14. C. ad leg. Jul. de adulter.
l. 4. C. ad leg. Fab. de plagiar.

l. 2. C. de crim. stellion.
l. 3. C. de injuriis.
l. 2. et 3. C. de fid. et jur. hast. fiscal.
subscrib. *Gordiano A. et Aviola Conss.*
l. 15. C. de fidejussor. et mandatorib.

993 | 3 | 240 Sabinus II. | Venustus

l. 2. *C. Gregor.* si amiss. v. debitor. reddit. instr.
l. 1. C. de offic. ej. qui vic. alic. jud. v. præs. obt.
l. 3. C. de postulando.
- - - de dolo malo.
l. 5. C. de fide instrumentor.
l. 7. C. de suspect. tutorib.
l. 5. C. de obseq. Patron. præstand.
l. 12. C. de legatis.
l. 4. C. de fals. caus. adject.
l. 2. C. de his quæ sub mod. legat.
- - - de ingen. manumiss.
l. 4. C. si vendit. pignor. agat.

l. 2. C. creditor. eviction. pign. non deb.
l. 12. C. ad leg. Jul. de adulter.
l. 1. C. de sepulchr. violat.
Sabino et Venusto Conss.
l. 4. *C. Gregor.* de pactis.
l. 16. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 5. C. de restitut. milit.
l. 3. C. quand. fisc. v. privat.
l. 3. C. de dot. promission.
l. 8. C. de jur. dot.
l. 4. C. de pact. convent.
l. 6. C. de privileg. fisc.
l. 2. C. de luition. pignor.
l. 6. C. de quæstionib.

994 | 4 | 241 Imp. M. Anton. Gordianus Aug. II. | Civica Pompejanus

l. 3. *C. Gregor.* de pactis.
l. 14. C. de pactis.
l. 9. C. de transactionib.
l. 14. C. de procuratorib.
l. 1. C. ne fisc. v. resp. procur. alic.
- - - de filiofam. minor.
l. 2. C. si advers. libertat.
- - - si min. ab hered. se abstin.
l. 3. C. de leg. Aquil.
l. 7. C. de religios. et sumpt. funer.
l. 1. de hereditar. actionib.
l. 7. C. de pignerat. action.
l. 11. C. de donat. int. vir. et uxor.
l. 2. C. de fund. dotal.
l. 12. C. de administr. tutor.
l. 1. C. de divid. tutel.
l. 2. C. si tut. v. curat. reip. caus. aber.
- - - si quis ignor. rem

minor. ess. sin. decr.
l. 5. C. de heredib. instituend.
l. 3. C. de jur. deliberand.
l. 1. C. de indict. viduitat.
l. 11. C. de fideicommiss.
l. 10. C. ad leg. Falcid.
l. 5. C. de remiss. pignor.
l. 16. C. de fidejussorib. et mandatorib.
l. 2. C. de postlimin. revers.
- - - de donationib.
l. 4. et 5. de accusationib.
Gordiano A. II. et Pompejano conss.
l. 5. C. comminat. epist. progr. etc.
Gordiano A. V. et Pompejano conss.
l. 3. C. de delatorib.
Gordiano A. II. et Pontiano conss.
l. 2. C. si advers. creditor.

995 | 5 | 242 C. Vettius Atticus | C. Asinius Prætextatus

l. 1. *C. Gregor.* de rei vindicat.
l. 17. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 1. C. de pedan. judicib.
- - - de obligat. et actionib.
l. 4. C. de magistratib. conveniend.
l. 6. C. de obseq. patron. præstand.
l. 2. C. de bonor. possess. secund. tabul.

l. 5. C. de execut. rei judicat.
l. 17. C. de fidejussorib. et mandatorib.
l. 13. et 15. C. ad leg. Jul. de adulter.
l. C. 4. de crimin. expilat. hered.
l. 1. C. de vi bonor. raptor.
l. 3. C. de crimin. stellionat.

Constitutiones Gordiani, quæ nullum subscriptum habent vel diem vel consulem, reperiuntur

Libr. III. tit. 36. l. 6. 7. 8. 9. 10. Libr. IV. tit. 31. l. 8. et 9. tit. 32. l. 15. 16. tit. 34. l. 2. 3. 4. tit. 35. l. 6. 7. tit. 45. l. 1. tit. 48. l. 4. tit.

P.R.C:A·J:P.C.N.

51. l. 2. t. 54. l. 5. tit. 57. l. 4. et 5. tit. 58. l. 2. tit. 64. l. 1. tit. 65. l. 10. Lib. V. t. 3. l. 4. tit. 4. l. 6. 7. 8. Lib. VII. t. 2. l. 6. 7. t. 8. l. 7. tit. 9. l. 1. 2. tit. 21. l. 5. tit. 26. l. 5. tit. 36. l. 1. t. 46. l. 3. et 4. tit. 48. l. 2. tit. 55. l. 2. tit. 56. l. 2. tit. 57. l. 4. tit. 64. l. 3. tit. 66. l. 4. et 5. tit. 72. l. 2. et 3. Libr. VIII. tit. 41. l. 13. Libr. IX. tit. 16. l. 3. tit. 45. l. 2. tit. 47. l. 11. tit. 49. l. 4. tit. 51. l. 6. Libr. X. t. 1. l. 2. 3. tit. 2. l. 1. tit. 3. l. 2. 3. tit. 11. l. 2. 3. tit. 38. l. 2. tit. 40. l. 2. tit. 45. l. 1. tit. 50. l. 1. tit. 52. l. 2. tit. 59. l. 2. tit. 67. l. 1. tit. 69. l. 2. Libr. XI. tit. 30. l. 1. tit. 33. l. 1. tit. 35. l. 2. et 3. Libr. XII. tit. 1. l. 3. tit. 36. l. 5. 6. 7. tit. 63. l. 1.

996 6 243 Arianus — Papus

l. 1. *C. Gregor.* de famil. hercisc.	l. 13. C. de administr. tutor.
Ariano et Papo Conss.	l. 15. C. de excusat. tutor.
l. 2. C. de jur. et fact. ignor.	l. 1. C. qui testam. fac. poss.
l. 7. C. de usufr. et habitat.	l. 6. C. de accusat. et inscript.
Ariano et Pappo conss.	l. 2. 6. C. ad leg. Cornel. de sicar.
l. 5. C. an serv. pro suo fact.	*Arriano et Pappo conss.*
l. 10. et 12. C. de donat. int. vir. et ux.	l. 11. C. ad leg. Falcid.

A. Phil.

997 1 244 Marcus Julius PHILIPPUS Imper. — Peregrinus Æmilianus

l. un. C. quand. non petent. part.	l. 7. C. de accusat. et inscript.
l. 6. C. de collationib.	

Hæ leges sunt Imp. Gordiani: quæ vero sequuntur Philippi sunt.

l. 3. C. de jur. et fact. ignor.	l. 3. C. si sæp. in integr. restit. postul.
l. 10. C. de transactionib.	l. 6. C. ad exhibend. *

* *Hæc lex data a Philippo 2. Id. Mart. uti et l. 10. C. de transact. prid. Kal. April. Sed ex eo non inferri potest Gordianum jam eo tempore fuisse occisum. Philippus quidem cum Gordiano regnavit, sed cum inter illos non conveniret, quilibet in particulari leges emittebat.* Reland.

l. 8. C. de religios. et sumpt. funer.	l. 7. C. de solutionib. et liberationib.
l. 10. et 11. C. ad SCt. Vellejan.	l. 11. C. de his qui accusar. non poss.
l. 3. et 4. C. qui dar. tutor. v. curat. poss.	l. 4. C. de crimin. stellionat.
l. 8. C. de suspect. tutorib.	*Peregrino et Æmiliano Conss.*
l. 16. C. de excusat. tutor.	
l. 2. C. de codicillis.	l. 4. C. quomod. et quand. jud.
l. 12. C. de fideicommiss.	
l. 2. C. ad SCt. Trebellian.	*Peregrino et Æliano Conss.*
l. 18. C. de fidejussorib. et mandatorib.	

998 2 245 Imp. M. Julius Philippus Aug. — Junius Titianus

l. un. *C. Gregor.* si maj. fuer. probat.	l. 9. C. de religios. et sumpt. funer.
l. 3. *C. Gregor.* de rei vindic.	l. 5. et 6. C. de probationib.
- - - si advers. rem judicat.	l. 6. C. ad SCt. Macedonian.
l. 15. C. de inofficios. testam.	l. 3. et 4. C. de pericul. tutor.
l. 1. C. de inofficios. donationib.	l. un. C. ut caus. post pubert. ads. tut.
l. 7. C. de rei vindicat.	
l. 2. C. si tut. v. curat. fals. alleg. excus.	*Philippo A. et Titiano Conss.*
l. 2. C. si omiss. sit caus. testam.	l. 14. C. de administr. tutor.
l. 4. C. de ædific. privat.	*Philippo A. II. et Titiano Conss.*
l. 8. C. de solutionib. et liberat.	l. 2. C. qui bon. ceder. poss.
l. 6. C. ad leg. Cornel. de fals.	*Philippo A. et Retiano Conss.*
l. 5. C. de crimin. expilat. heredit.	

999 3 246 Præsens — Albinus

l. 8. C. de rei vindicat.	l. un. C. qui morb. se excus.
l. 5. C. de servitut. et aqua.	l. 7. C. de collationib.
l. 4. C. si cert. petat.	l. 10. 11. 12. C. de testament. milit.
l. 8. C. de pignerat. action.	l. 6. C. de heredib. instituend.
l. 2. C. si mater indemn. promis.	l. 13. C. de fideicommiss.

Constitutiones Philippi Patris, quæ carent *die et consule.*

Libr. IV. tit. 32. l. 17. usque ad 25. tit. 65. l. 11. et 12. Libr. V. tit. 6. l. 4. Libr. VII. tit. 14. l. 3. tit. 26. l. 6. tit. 30. l. 3. Lib. IX. tit. 49. l. 5. tit. 51. l. 7. Libr. X. tit. 11. l. 4. tit. 38. l. 3. tit. 52. l. 3. tit. 62. l. 1. Libr. XI. tit. 1. l. 4. tit. 36. l. 8.

Philippus Imp. IV. et Philippus Jun.

1000 4 247 Imp. M. Julius Philippus Aug. II. — M. Julius Philippus Cæsar.

Filium suum Cæsarem dicit. Leges de meritoriis extinguendis sancit.

l. 2. *C. Gregor.* de rei vindicat.

Constitutiones Philippi Patris et Philippi Cæs. filii, quæ carent *die* et *consule.*

Libr. III. t. 36. l. 11. Libr. V. t. 6. l. 5. t. 63. l. 3. Libr. VII. t. 2. l. 8. t. 26. l. 7. 8. 9. t. 45. l. 5. t. 53. l. 6. t. 57. l. 6. t. 62. l. 4. Libr. X. t. 51. l. 2. 3. Libr. XI. t. 33. l. 2.

1001 5 248 Imp. M. Julius Philippus Aug. III. — Imp. M. Julius Philippus August. II.

Occiso Philippo DECIUS Imperat.

A. Dec.

1002 1 249 M. Æmilianus II. — Junius Aquilinus

l. 1. C. de revocand. donationib.	l. 6. C. de crimin. expil. heredit.

Hæ duæ leges sunt Philippi; quæ vero sequitur a Decio lata est: nam eodem hoc anno Philippi imperarunt, et postquam perierunt, Decius successit. Hæc lex XIV. Kal. Novembr. a Decio data est, aliæ Philipporum sunt, datæ X. Kal. Mart. et XV. Kal. Jul. adeoque mense Octobr. Imperator jam fuit Decius.

l. 2. C. de hereditar. actionib.	l. 3. C. de annon. et tribut. *hujus loci non est: pertinet enim ad annum 286. ubi vide.*
Æmiliano et Aquilino Conss.	

1003 2 250 Imp. C. Messius Quintus Trajanus Decius Aug. II. — Annius Gratus

Consules hoc anno suffectos nominant Gallum et Ulpianum.

l. 2. C. ub. caus. stat. ag. deb.	l. 4. C. de jur. deliber.
l. 3. C. de acq. et retin. possess.	l. 3. C. de legitim. heredib.
l. 9. C. de jur. dot.	l. 3. C. de donationib.

P.R.C:A.J:P.C.N.

1004 3 251 Imp. C. Messius Quintus Trajan. Decius Aug. III. — Q. Herennius Etruscus Messius Decius Cæsar.

Mors Decii funesta. Valerianus ex SCto fit Censor, quod censuræ veteris ultimum fuit exemplum.

GALLUS, HOSTILIANUS, VOLUSIANUS.

1005 1 252 Imp. C. Vibius Trebonianus Gallus Aug. II. — Imp. C. Vibius Volusianus Cæsar.

A. Val. et Gall. l. 16. de negot. gest.

VALERIANI et GALLIENI IMPP.

1006 1 253 Imp. C. Vibius Volusianus Aug. II. — M. Valerius Maximus.

1007 2 254 Imp. P. Licinius Valerianus Aug. II. — Imp. P. Licinius Gallienus Aug.

l. 2. C. de advocat. fisci.
l. 6. C. de restitut. milit.

1008 3 255 Imp. P. Licinius Valerianus Aug. III. — Imperat. P. Licinius Gallienus Aug. II.

l. 3. C. de testibus.
l. 13. C. de testam. milit.
l. 5. C. de testamentis.
l. 14. C. de fideicommissis.
l. 11. C. de transaction.

1009 4 256 Valerius Maximus II. — Glabrio

l. 2. C. de inoff. donation.
- - - quemadm. testam. aperiant.
l. 15. C. de fideicommiss.
l. 16. C. ad leg. Jul. de adulter.

1010 5 257 Imp. P. Licinius Valerianus Aug. IV. — Imp. P. Licinius Gallienus. Aug. III.

l. 3. C. de inoff. donat.
- - - de condict. ob caus. dator.
l. 5. C. de instit. et substit.
- - - de jure deliber.
l. 1. C. si un. ex plurib. hered. credit. et deb.
l. 17. C. ad leg. Jul. de adulter.

1011 6 258 Memmius Tuscus — Bassus

l. 2. C. in quib. caus. in integr. rest. nec. n. est.
l. 16. C. de inoffic. testam.
l. 12. C. ad SC. Vellejan.
l. 3. C. de præd. et al. reb. min.
l. 1. C. de donat. quæ sub mod.
l. 18. C. ad L. Jul. de adulter.
l. 7. C. ad L. Cornel. de fals.
l. 3. C. ad SC. Turpill.
l. 1. C. de requirend. reis. *Referenda* videtur ad annum 211. et Consulatum Gentiani et Bassi.

1012 7 259 Æmilianus — Bassus

Valerianus a Persis captus.

l. 15. C. de pactis.
l. 12. de transaction.
l. 4. de condict. ob caus. dator.
l. 6. quod cum eo, qui in aliena potest.
l. 2. de repudiis.
l. 5. solut. matrimon.
l. 1. de tutor. vel curator, qui sat. non ded.
l. 7. de privileg. fisci.
l. 5. ad leg. Fab. de plagiar,
l. 8. ad leg. Cornel. de falsis.
l. 4. C. de injuriis.
l. 1. *C. Gregor.* si advers. donat. spons. fact.
- - - si sub alter. nom. res empt. sit.
l. 5. *C. Gregor.* de pactis.
l. 4. C. de patria potestat.
Æmiliano et Basso II. Conss.
l. 1. C. de decurion. et fil. cor.

Constitutiones Valeriani et Gallieni, quæ omni carent *die* et *consule*.

Lib. IV. t. 22. l. 1. t. 34. l. 5. t. 38. l. 1. t. 62. l. 3. Lib. V. t. 6. l. 6. Lib. VII. t. 4. l. 9. et 10. t. 10. l. 4. t. 12. l. 2. t. 43. l. 6. t. 44. l. 1. t. 71. l. 3. Lib. IX. t. 51. l. 8. Lib. X. t. 16. l. 1. t. 31. l. 1. t. 41. l. 4. t. 63. l. 1. Lib. XI. t. 31. l. 2. t. 36. l. 1. Lib. XII. t. 1. l. 5.

GALLIENUS IMPERATOR solus.

1013 *A. Gall.* 8 260 Cornelius Secularis II. — Junius Donatus

l. 6. C. ne de stat. defunctor.
l. 2. C. de interdictis.
- - - vi bonor. raptor.
l. 4. C. ad SCt. Turpill.
l. 2. C. de annon. et tribut.
l. un. C. ub. de heredit. agat.
l. 2. C. de obligat. et actionib.
l. 18. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 3. C. si advers. libertat.
l. 5. C. de testament. tutel.
l. 4. C. in quib. caus. tut. vel curat. hab. t. v. c.
l. 2. C. de tutor. vel curat. qui sat. non ded.
l. 6. C. qui potior. in pignor.
Seculare II. et Donat. Conss.
l. 2. *C. Gregor.* de famil. herciscund.

Quamvis nonnullæ leges Valeriani nomen adhuc ferant, falsæ tamen inscriptiones, cum Valerianus fuerit captus.

1014 9 261 Imp. P. Licinius Gallienus Aug. IV. — L. Petronius Taurus Volusianus

1015 10 262 Imp. P. Licinius Gallienus Aug. V. — Faustinus

l. 3. C. de ordin. judicior.
Gallieno A. V. et Faustino Conss.
l. 2. *C. Gregor.* si debit. persol. instr. ap. cred.

1016 11 263 Albinus II. — Maximus Dexter

1017 12 264 Imp. P. Licin. Gallienus Aug. VI. — Saturninus

1018 13 265 P. Licinius Valerianus II. — L. Cæsonius Mater Lucillus Rufinianus.

l. 17. C. de excusat. tutor.
Valeriano II. et Luciano Conss.
l. 3. C. de in lit. dand. tutor.
Valeriano et Luciano Conss.
l. 4. C. ad leg. Corn. de sicar.

1019 14 266 Imper. P. Licinius Gallienus VII. — Sabinillus

l. 7. C. de probationibus.

1020 15 267 Paternus — Arcesilaus

l. 4. C. de in lit. dand. tutor. vel curat.

Constitutiones Valeriani et Gallieni Augg. et Valeriani junioris carent *tum die tum consule*.

Lib. IV. tit. 35. l. 8. t. 49. l. 2. t. 50. l. 4. t. 65. l. 13. 14. 15. 16. Lib. VII. t. 16. l. 6. t. 64. l. 4. Lib. X. t. 63. l. 2.

Cl. Gallieno interfecto CLAUDIUS creatur Augustus.

1021 1 268 Paternus II. — Marinianus

1022 2 269 Imp. M. Aurelius Claudius Aug. II. — Paternus

l. 6. C. de servitut. et aqua.

Mors Claudii. Quintillus frater succedit, quo extincto

VALERIUS AURELIANUS.

1023 *A. Aur.* 1 270 Antiochianus — Orfitus

l. 2. C. de divers. rescript.

P.R.C:A.J:P.C.N.

1024 | 2 | 271 Imper. Valerius Aurelianus Aug. II. | Cejonius Virius Bassus II.

1025 | 3 | 272 Quietus | Voldumianus

1026 | 4 | 273 M. Claudius Tacitus | Placidianus

1027 | 5 | 274 Imper. Valerius Aurelianus Aug. III. | C. Julius Capitolinus

l. 1. C. de his, qui ven. ætat. impetrav.

A. Tac. Interficitur Aurelianus. AURELIANUS TACITUS succedit.

1028 | 1 | 275 Imp. Valer. Aurel. A. IV. | T. Nonius Marcellinus

A. Prob. Interfic. Tacitus. Elig. AURELIUS PROBUS.

1029 | 1 | 276 Imp. M. Claudius Tacitus Aug. II. | Æmilianus

1030 | 2 | 277 Imp. Aurel. Valer. Probus Aug. | M. Aurel. Paullinus

l. 2. C. de revoc. donation.

1031 | 3 | 278 Imp. Aurel. Valer. Probus Aug. II. | Lupus

l. 1. C. ut nem. lic. sin. jud. auct. sign. reb.

1032 | 4 | 279 Imp. M. Aurel. Valer. Probus Aug. III. | Paternus

1033 | 5 | 280 Messala | Gratus

l. 4. C. de donation.

Interfic. Probus. Succedit M. AUR. CARUS.

1034 | 6 | 281. Imp. M. Aurel. Valer. Probus Aug. IV. | Tiberianus

1035 | *Car.* 1 | 282 Imp. M. Aurel. Valer. Probus Aug. V. | Victorinus

CARUS. CARINUS. NUMERIANUS.

1036 | 2 | 283 Imper. M. Aurelius Carus Aug. II. | M. Aurelius Carinus Cæsar.

Caro adscribit Baronius l. 8. C. de SS. Eccl. sed rectius ad Theodosium Juniorem refertur.

l. 9. C. de rei vindicat.
l. 4. C. de testibus.
l. 6. et 7. de præd. et al. reb. minor.
l. 16. de fideicommiss.
l. 4. C. in quibus caus. pign. vel hypoth. tac. contr.
l. 4. C. de calumniatoribus.
l. 9. *C. Gregor.* tit. incert.
l. 2. C. de recept. arbitr.
l. 6. C. de sentent. aut interlocut. omn. judic.
l. 5. C. quand. provocar. non est necess.

A. Dioc. Numeriano occiso VALERIUS DIOCLETIANUS fit AUGUST. Maximianus fit Cæsar.

1037 | 1 | 284 Imp. M. Aurel. Carinus II. | M. Aurelius Numerianus II.

Suffecti ad hunc annum. Diocletianus, Annius Bassus. M. Aurel. Val. Maximianus et M. Junius Maximus.

l. 19. C. ex quib. caus. infam. irrog.
l. 17. C. de inofficios. testam.
l. 2. C. de dividend. tutel.
l. 5. C. de donationib.
l. 3. C. de revocand. donationib.
l. 9. C. ad leg. Cornel. de fals.

Hæ leges sunt Carini et Numeriani: quæ vero sequitur, Diocletianum auctorem agnoscit.

l. un. C. ut nem. invit. ager. vel acc. cog.

Ex hujus legis subscriptione discimus die VI. Octobr. jam imperasse Diocletianum. Errarunt igitur Scaliger et Contius.

l. 4. C. de delatorib.

Carino et Numeriano AA. Conss.

Inscriptio hujus legis mendosa videtur, quæ Imp. Carum memorat. Hic enim anno præterito circa finem, vel saltem in initio præsentis anni, decessit. Certe diem 3. Kal. Sept. quo hæc lex data est, non attigit. Rescribe itaque, Imp. Carinus et Numerianus AA. idque argumento omnium legum hoc anno latarum.

1038 | 2 | 285 Imp. C. Aurelius Valerius Diocletianus II. | Aristobulus

Mors JULIANI et CARINI.

l. 7. C. de heredib. instituend.
l. 2. si quis aliq. testar. prohib. vel coeg.
l. 10. C. ad leg. Corn. de fals.
l. 3. et. 4. de decurionib. et fil. eor.
A.D. *add. l. 2. C. eod. arg. ordinis.*

Diocletiano A. II. et Aristobulo Conss.

l. 1. C. si advers. donat.
l. 3. et 4. C. quib. ex caus. major.
l. 8. et 9. C. de præd. et al. reb. minor.
l. 6. de testament.

Diocletiano A. et Aristobulo Conss.

1039 | 3 | 286 M. Junius Maximus II. | Vettius Aquilinus

Max. 1 | MAXIMIANUS Augustus creatur.

l. 2. *C. Gregor.* si sub alter. nom. res. empt. sit.
l. 18. C. de inoffic. testam.
l. 4. 5. 6. 7. C. de inoffic. donat.
l. 7. C. de servitut. et aqua.
- - ad exhibend.
l. 3. C. de reb. credit.
- - de obligat. et actionib.
l. 2. C. ne filius pro patr.
l. 5. C. de testib.
l. 6. 7. C. de fid. instrum.
l. 10. C. de jur. dot.
l. 13. C. de donat. int. vir. et uxor.
l. 1. C. de serv. fugitiv.
l. 7. C. de obsequ. patron. præstand.
l. 3. C. qui admitt. ad bonor. possess. poss.
l. 1. C. unde liberi.
l. 13. et 14. C. de legatis.
l. 17. C. de fideicommissis.
l. 8. C. de liberal. caus.
l. 2. C. de præscript. long. temp. 10. vel 20. annor.
- - quibus non objic. long. temp. præscr.
l. 5. C. si alien. res pign. data sit.
l. 4. C. de his qui in prior. cred. loc. succ.
l. 6. C. de remission. pignor.
l. 1. C. de duob. reis stipul. et promitt.
l. 9. C. de solut. et liberationib.
l. 2. et 3. C. de adoptionib.
l. 6. de donationibus.
l. 2. de donat. quæ sub mod.
- - - de general. abolit.
l. 5. C. de decurionib.
l. 4. *C. Gregor.* de rei vindicat.
l. 3. C. si tut. vel curat. intervener.
l. 4. C. si advers. rem judicat.
l. 7. C. de quæstionib.
l. 16. et 17. C. de pact.
l. 3. C. de annon. et tribut.
l. 12. *C. Gregor.* tit. incert.

Dioc.

1040 | 4 *Max.* 2 | 287 Imp. C. Aurelius Valerius Diocletianus Aug. III. | Imp. M. Aur. Valer. Maximianus Aug.

l. 5. *C. Gregor.* de rei vindicat.
l. un. *C. Gregor.* quib. res judic. non noc.
l. 18. C. de pact.
l. 1. et 2. C. ne uxor pro marit.
l. 8. C. de fid. instrument.
l. 15. C. de administr. tutor.
l. 3. C. de tutor. v. curat. qui sat. non ded.
l. 7. C. de remission. pignor.
l. 9. C. de distraction. pignor.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 2. C. de duobus reis stipul. et promitt.
l. 5. C. de patr. potest.
l. 3. C. de postlimin. revers.
l. 7. C. ad leg. Fab. de plagiar.
l. 11. C. ad leg. Cornel. de fals.
l. 3. C. de in jus vocand.
l. 2. C. de fidejussorib. minor.
- - - si minor se major. dixer.
l. 6. C. ad SCt. Turpill.
l. 1. C. ne lic. potent. patrocin. litig.

Rescriptum, quod Baronius ex libro VII. Codicis Gregoriani citat, quo Manichæi proscribuntur, subditum est. Basnage in Annal. Eccles. Tom. II. p. 452.

1041 — Dioc. 5 — Max. 3 — 288 Imp. M. Aur. Val. Maximianus. Aug. II. — Pompon. Januarius

l. 6. C. de patria potestat.

Hanc legem Samuel Petitus Comm. in leges Atticas mendum in consulis nomine habere scribit, et rescribendum cens. et P. P. XVII. Kal. Dec. Maximo II. et Januar. Conss. refutatus a Pagio.

1042 — Dioc. 6 — Max. 4 — 289 Bassus II. — Quinctianus

l. 9. C. de accusat. et inscript.
l. 8. C. de probationib.

1043 — Dioc. 7 — Max. 5 — 290 Imp. C. Aur. Valer. Diocletianus Aug. IV. — Imp. M. Aur. Valer. Maximianus Aug. III.

l. 4. C. de jur. et fact. ignor.
l. 1. C. si contra jus v. utilit. publ.
l. 10. Cod. de religios. et sumptib. funer.
l. 1. C. de collusion. detegend.
l. 13. 14. 15. C. de transactionib.
l. 10. C. de rei vindicatione.
l. 4. C. commun. utriusqu. judic.
l. 11. 12. C. de religios. et sumpt. funer.
l. 4. 5. C. de reb. credit.
l. 5. C. de condiction. ob caus. dator.
l. 3. C. de condiction. ob turp. caus.
l. 1. C. de legitim. tutel.
l. 5. C. de pericul. tutor.
l. 6. C. arbitr. tutel.
l. 7. 8. 9. C. de testament.
l. 8. C. de hered. instituend.
l. 5. C. de impuber. et al. substit.
l. 6. C. de jur. deliberand.
l. 3. C. de Codicillis.
l. 15. C. de legatis.
l. 18. 19. 20. C. de fideicommiss.
l. 12. C. ad leg. Falcid.
l. 2. C. de suis et legitim. liber.
l. 4. C. de legitim. hered.
- - - de acquir. et retin. possess.
l. 3. C. quib. non objicit. long. temp. præscr.
l. 9. C. quomod. et quand. jud. sentent. prof.
l. 3. C. de revocand. his quæ in fraud.
l. 1. C. unde vi.
l. 5. C. de ædific. privat.
l. 10. C. de pignorib. et hypothec.
l. 2. C. si pignus pignor. dat. sit.
l. 8. et 9. C. de remision. pignor.
l. 10. C. de distract. pignor.
l. 3. C. de inutilib. stipulat.
l. 16. et 17. C. de evictionib.
l. 4. C. de adoptionib.
l. 1. C. de emancipat. liberor.
l. 4. et 5. C. de postlimin revers. etc.
l. 7. et 8. C. de donationib.
l. 3. C. de donationib. quæ sub mod.
l. 10. C. de accusat. et inscriptionib.
l. 20. 21. 22. 23. C. ad leg. Jul. de adult.
l. 5. C. ad leg. Cornel. de sicar.
l. 8. C. ad leg. Fab. de plagiar.
l. 6. de his qui sib. adscrib.
l. 5. et 6. C. de injuriis.
l. 9. 10. 11. C. de quæstionib.
l. 4. C. de fid. et jur. hast. fiscal.
l. 19. C. de pactis.
l. 1. C. de precib. imper. offer.
l. 8. C. de donationib.
l. 10. *C. Gregor.* tit. incert.

1044 — Dioc. 8 — Max. 6 — 291 Tiberianus — Cassius Dio

l. 6. C. de reb. credit.
l. 8. C. qui petant tutor. v. curat.

l. 1. C. ad SCt. Tertullian.
l. 10. C. quom. et quand. jud. sentent. prof.
l. 5. C. de adoptionib.
l. 2. C. de emancipat. liberor.
l. 6. 7. 8. C. de postlim. revers.
l. 4. C. de donationib. quæ sub mod.
l. 25. C. ad leg. Jul. de adulter.
l. 12. C. de quæstionib.
l. 15. et 16. C. de donation. int. vir. et ux.
l. 9. C. de his quib. ut indign.
l. 1. C. de assessorib.
l. 4. C. de pedan. judicib.

1045 — Dioc. 9 — Max. 7 — 292 Hannibalianus — Asclepiodotus

Constantius et Galerius creati Cæsares.

l. 3. C. de divers. rescript.
l. 3. C. ub. de ratiocin. tam publ. quam priv. ag.
l. 4. C. quib. non objicit. long. temp. præscr.
l. 11. C. de accusat. et inscript.
l. 1. C. de bon. vacant.

1046 — Dioc. 10 — Max. 8 — 293 Imp. C. Aur. Valer. Diocletianus Aug. V. — Imp. M. Aur. Valer. Maximianus Aug. IV.

l. 5. C. de jur. et fact. ignorant.

Inscribe hanc legem hoc modo: Iidem AA. et Constantius et Maximianus Nobilissimi Cæs. Martiali.

l. un. C. ut quæ des. part. advoc. jud. supp.
l. 20. C. de pactis.
l. 16. et 17. C. de transactionib.
l. 4. C. si advers. liberat.
l. 7. C. quomod. et quand. jud. sent. prof.
l. un. *C. Hermog.* de instrument.
l. 17. C. de procuratorib.

1047 — Dioc. 11 — Max. 9 — 294 Fl. Valerius Constantius Chlorus Cæsar. — C. Galerius Valerius Maximianus Cæsar.

l. 6. C. de jur. et fact. ignor.
l. 1. *C. Hermog.* de calumniatorib.

1048 — Dioc. 12 — Max. 10 — 295 Tuscus — Anulinus

l. 25. C. famil. ercisc.
l. 17. C. de nuptiis.
l. 23. C. de excusat. tutor.
l. 15. C. de collationib.
l. 28. C. ad leg. Jul. de adulter.

Tusco et Anulino Conss.

l. 2. *C. Hermog.* de calumniatorib.

1049 — Dioc. 13 — Max. 11 — 296 Imp. C. Aur. Valerius Diocletianus Aug. VI. — Fl. Valer. Constantius Chlorus Cæsar II.

l. 11. *C. Gregor.* tit. incert.

add. l. 3. C. commun. utr. judic. quæ desumpta est ex d. l. 11.

1050 — Dioc. 14 — Max. 12 — 297 Imp. M. Aurel. Valer. Maximianus Aug. V. — C. Galerius Val. Maximianus Cæsar II.

l. 3. C. si a non compet. judic.

1051 — Dioc. 15 — M. 13 — 298 Anicius Faustus II. — Severus Gallus.

l. 21. C. de pactis.

1052 — Dioc. 16 — Max. 14 — 299 Imp. C. Aur. Valerius Diocletianus Aug. VII. — Imp. M. Aurel. Val. Maximianus Aug. VI.

l. 22. et 23. C. de pactis.

P.R.C:A.J:P.C.N.

1053 *Dioc.* 17 *M.* 15 — 300 Fl. Valerius Constantius Chlorus Cæsar III. — C. Galerius Valerius Maximianus Cæsar III.

l. 7. C. de jur. et fact. ignor. — l. 24. et 25. C. de pactis.

1054 *Dioc.* 18 *M.* 16 — 301 Titianus II. — Nepotianus

l. 25. C. de inoffic. testam. — l. 4. C. ne uxor pro marit.

1055 *Dioc.* 19 *Max.* 17 — 302 Fl. Valer. Constantius Cæsar IV. — C. Galerius Val. Maximianus Cæsar IV.

l. 8. C. de jur. et fact. ignor. — l. 2. C. de long. temp. præscript. quæ pro libert.

1056 *Dioc.* 20 *Max.* 18 — 303 Imp. C. Aur. Valerius Diocletianus Aug. VIII. — Imp. M. Aur. Valer. Maximianus Aug. VII.

l. 28. C. de pactis.

1057 *Dioc.* 21 *Max.* 19 — 304 Imp. C. Aur. Valerius Diocletianus Aug. IX. — Imp. M. Aur. Valer. Maximianus Aug. VIII.

l. 24. C. donationib. — l. 18. C. de his qui accus. non poss.

Constitutiones DIOCLETIANI et MAXIMIANI quæ carent die et Consule.

Lib. IV. tit. 30. l. 9. 10. 11. 12. tit. 31. l. 10 11. 12. 13. tit. 33. l. 1. 2. 3. 4. tit. 34. l. 6. 7. 8. 9. 10. tit. 35. a l. 9. usque ad 21. tit 37. l. 1. 2. 3. 4. 5. tit. 38. l. 2. usque ad 14. tit. 39. l. 7. 8. tit. 43. l. 1. tit. 44. l. 2. usque ad 15. tit. 45. l. 2. tit. 46. l. 2. tit. 48 l. 5. et 6. tit. 49. l. 3. usque ad 17. tit. 50. l. 5. 6. 7. 8. 9. tit. 51. l. 3. 4. 5. 6. tit. 52. l 7. et 8. tit. 54. l. 6. tit. 57. l. 3. et 4. tit 58. l. 2. usque ad 8. tit. 64. l. 17. tit. 65. l 30. Lib. V. tit. 1. l. 1. tit. 3. l. 8. usque ad 15. tit. 4. l. 10. usque ad 18. tit. 5. l. 2. Lib. X tit. 1. l. 4. 5. tit. 2. l. 3. tit. 3. l. 4. tit. 10 l. 1. tit. 16. l. 2. tit. 31. l. 2. usque ad 13 tit. 32. l. 1. tit. 38. l. 4. tit. 39. l. 3. usque ad 7. tit. 40. l. 3. tit. 41. l. 6. 7. tit. 42. l 6. 7. tit. 46. l. 3. tit. 47. l. 1. usque ad 7. tit 49. l. 1. 2. 3. tit. 50. l. 2. 3. 4. tit. 51. l. 4 5. tit. 52. l. 4. 5. tit. 54. l. 2. 3. tit. 55. l 1. tit. 56. l. 1. tit. 60. l. 3. 4. tit. 63. l. 3 Lib. XI. tit. 29. l. 4. tit. 30. l. 2. tit. 35. l 4. tit. 36. l. 2. tit. 41. l. 1. tit. 54. l. 1. Lib XII. tit. 1. l. 6. 7. 8. 9. 10. tit. 34. l. 3. tit. 37. l. 5. tit. 63. l. 2. 3. 4.

A Const. et Gal.

1058 1 — 305 Fl. Valer. Constantius Cæsar V. — C. Galer. Valer. Maximianus Cæsar V.

Diocletianus et Maximianus abdicant imperium. CONSTANTIUS et GALERIUS AA. Orbem Romanum dividunt. Hinc alii fuere consules in Italia, ubi Maxentius imperabat, alii in reliquo orbe Romano.

l. 9. C. de jur. et fact. ignor.

Suspecta inscriptio. Hæc lex forsitan referenda ad ann. 302.

l. 5. C. de tutor. vel curat. qui sat. non ded. — l. 7. C. qui admitt. ad bonor. possess. poss.

Mors Constantii. CONSTANTINUS Imperio potitur. Maxentius creatur Augustus.

1059 *G.C.* 2 1 — 306 Imp. Fl. Valer. Constantius Aug. VI. — Imp. C. Galer. Val. Maximianus Aug. VI.

Suffecti ad hunc annum P. Corn. Anulinus, Maximinus et Severus.

l. 10. C. de jur. et fact. ignor. — l. 7. C. communat. epist. progr. etc.

Est hæc lex Constantii non Constantini, licet ita in titulo appelletur: et lex præcedens inscripta est iidem AA. et CC. ii sunt Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et Constantinus et Maximianus Nobilissimi Cæsares. *Sed liquet ex dictis ad ann.* 305. *hoc anno non fuisse Diocletianum et Maximianum Augustos. Nec Cæsares erant Constantius et Maximianus hoc anno quando VI. Coss. erant. Ergo vel subscriptio vel superscriptio falsa est.*

G. 3 *C.* 2. *Max. et Lic.*

LICINIUS creatur Augustus et etiam MAXIMINUS.

1060 1 — 307 M. Aurel. Valer. Maximianus IX. — Fl. Valerius Constantinus.

G. 4 *C.* 3 *M.L.*

A Licinio nullæ leges latæ inveniuntur.

1061 2 — 308 M. Aurel. Valer. Maximianus X. — Imp. C. Galer. Val. Maximianus Aug. VII.

Post consulatum

G. 5 *C.* 4 *M.L.*

1062 3 — 309 M. Aur. Val. Maximiani X. — C. Galer. Val. Maximiani VII.

II. Post consolatum

G. 6 *C.* 5 *L.M.*

1063 4 — 310 M. Aur. Val. Maximiani X. — C. Galerii Val. Maximiani VII.

Maxentius III. solus in Italia Consul, in aliis orbis Romani partibus ea formula adhibebatur, anno II. post consulatum decimum et septimum Maximiani scilicet et Galerii.

C 6 *L.M.*

1064 5 — 311 Imp. C. Galerius Valerius Maximianus Aug. VIII.

Mors Galerii.

ΙΝΔΙΚΤΙΟΝΩΝ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΝΩΝ ΕΝΘΕΥΘΕΝ ΑΡΧΗ. Sic Fasti Græci ad hunc annum annotant.

Ind. P.R.C:C.L:P.C.N.

1 1065 7. 6 — 312 Imp. Fl. Val. Constantinus Aug. II. — Imp. P. Valer. Licinianus Licinius Aug. II.

Rescriptum Constantini pro Christianis.

Hoc anno indictiones institutæ. Constantinus enim debellato Maxentio novas Italicæ indictiones imposuit. Prima harum mentio reperitur in Epiphanii Anchorato p. 64.

l. 21. C. de procurator. *Hic scribitur Licinius II. consul, quia primus consulatus suffectus omittitur.*

l. 3. C. sentent. rescind. non posse.

2 1066 8. 7 — 313 Imp. Fl. Valer. Constantinus Aug. III. — Imp. P. Valer. Licinianus Licinius Aug. III.

Mors MAXIMINI. Rescriptum Constantini et Licinii pro Christianis apud Eusebium et Lactantium. Clericis variæ immunitates concessæ.

l. 3. C. si contr. jus vel utilitat. publ.

Ind. P.R.C:A.J:P.C.N.

Ex Codice Theodosiano.

l. 1. de testimon. ex tribun.
- - de petition. et ultr. dat.
- - de relation.
- de appellat. et pœn. ear.
- - de decurionib.
l. 2. de cens. sive adscript. *Hanc legem Gothofredus ad a.* 314. *refert. Norisius idem asserit. Pagius autem nihil mutat, quem vide ad h. a.*
l. 1. de episcop eccles. et cler.
l. 1. de cens. siv. adscript. *add. l.* 1. *C. de cens. et censitor.*
l. 1. de actor. et procurat.
l. 1. de bonis vacantibus.

Ex Codice Justinianeo.

l. 14. de decurion. et fil. eor.
l. 2. de bonis vacant.

3 | 1067 | 9. 8 | 314 C. Cejonius Rufus Volusianus II. | Annianus

Ex Codice Theodosiano.

l. 1. de dilationibus.
l. un. de ingen. qui temp. tyr. serv.
l. 1. de privileg. eor. qui in S. Palat.
l. un. ad leg. Jul. Majest.
l. 1. de pœnis.
l. 2. de appellat. et pœn. ear.
l. 1. quor. appellat. non recip.
l. 1. de curatorib. Kalend. et fidej.
l. 1. de naviculariis.
l. 1. de administrat. et peric. tut.
l. 1. ad SC. Claudian.

Ex Codice Justinianeo.

l. 8. de judiciis.
l. 2. de dilation.
l. 20. de administr. tut.
l. 3. de long. temp. præscr. quæ pro lib.
l. 10. de acquir. et ret. poss.
l. 12. de appellat. et consult.
l. 3. ad leg. Jul. Maj.
l. 16. de pœnis.
l. 3. de debitor. civitat.
l. 1. de privileg. eor. qui in S. pal. mil.

4 | 1068 | 10. 9 | 315 Imp. Fl. Val. Constantinus Aug. IV. | Imp. P. Valer. Licinianus Licinius Aug. IV.

Ex Codice Theodosiano.

l. 1. de diversis rescript.
l. 1. de pignoribus. *add. l.* 7. *C. J. quæ res pignor. oblig. poss. est enim eadem lex.*
l. 1. et 2. de cohortalib. princ. cornic.
l. 1. de curs. public. angar.
l. 1. de divers. offic. et apparitor.
l. 1. de concuss. advocat.
l. un. ad leg. Fabiam.
l. 2. de pœnis.
l. 1. de jure fisci. Inscriptio legis est. *Imp. Constantinus A. et Cæsar ad populum. Cæsaris nomine intelligitur Licinius.*
l. 1. si petition. soc. sin. hered. defec.
l. 1. de advocatis fisci.
l. 1. de thesauris.
l. 1. et 2. de annon. et tribut.
l. 1. de exactionib.
l. 1. de alim. quæ inop. parent.
l. 3. et 4. de appellat. et pœn. ear.
l. 2. quor. appell. non recip.
l. 2. de decurionib.
l. 2. de naviculariis.
l. 1. de centonar. et dendrofor.
l. un. de frument. Carthagin.
l. 1. de Judæis, cœlic. et Samarit.
l. 2. de privileg. eor. qui in S. palat.

Ex Codice Justinianeo.

l. 3. de Judæis et cœlicol.
l. 17. de pœnis. *adde l. un. C. de offic. procons. et legat. argumento inscriptionis, junct. l.* 1. *C. de exactorib. tribut. l.* 1. *C. de lucr. advocat. l.* 2. *C. Theod. de annon. et tribut. nisi referre malis ad annum* 326. *arg. l.* 3. *C. Theod. quor. appellat. non recip.*
l. un. si liberal. imper. soc. sine hered. decess.
l. 4. de annon. et tribut.
l. 1. de exactorib. tribut.
l. 1. de cohortalib. princip. cornicul.
l. 1. de lucris advocat.
l. 3. de advoc. fisci.
l. 1. de fund. patrimonialib.
l. 1. ad leg. Fab. de plagiar.

5 | 1069 | 11. 10 | 316 Sabinus | Rufinus

Ex Cod. Theodosiano.

l. 1. de tempor. curs. et reparat.
l. 1. de pact. et transact.
l. 2. de administr. et peric. tut.
l. 1. de long. temp. præscript.
l. 2. de curs. publ. angar. etc.
l. 1. 2. 3. de donationib.
l. 1. ad leg. Cornel. de fals.
l. 5. et 6. de appell. et pœn. ear.
l. 3. de decurionib.
l. 1. de offic. jud. comm.

Ex Cod. Justinianeo.

l. 1. de his, qui in eccles. manum.
l. 1. de legibus et constit. princ.
l. 21. de administr. tutor. vel curator.
l. 1. de bon. matern. et matern. gener.
l. 13. de appellation.
l. 26. de donation.
l. 21. ad leg. Cornel. de falsis.
l. 15. de decurionibus.
l. 1. de curs. publ. et ang. et parang.
l. 2. ut lit. pend. vel post provocat.
l. 1. de offic. diversor. judic.

6 | 1070 | 12. 11 | 317 Ovinius Gallicanus | Bassus

Suffecti Coss. Adrianus Sabinus et Rufinus.

Ex Codice Theodosiano.

l. 2. ad SC. Claudian.
l. 3. de cohortal. princip. cornicul.
l. 1. de accusat. et inscript.
l. 1. et 2. ad l. Jul. de vi publ. vel priv.
l. un. si quis solid. circul. ext. incid.
l. 1. de Cæsarianis.
l. un. de his qui se defer.
l. 1. de murilegul. et gynæciar.
l. 7. de appellat. et pœn. ear.
l. 4. et 5. de decurion.

Ex Codice Justinianeo.

l. 1. C. ubi senator. vel clariss.
l. 15. de fide instrument.
l. 4. de serv. fugitiv.
l. 14. de appellat. et consult.
l. 6. ad l. Jul. de vi publ. vel priv.
l. un. de his qui se defer.
l. 1. de murilegul. et gyneciar.

Lex dura contra Donatistas lata teste Augustino.

7 | 1071 | C. 13 L. 12 | 318 Imp. P. Valer. Licinianus Licinius Aug. V. | Fl. Julius Crispus Cæsar

l. 1. C. Theod de veteranis. vid. *Petav. in doctr. temp. libr.* 11. *c.* 43.
l. un. C. Theod. de parricidiis.
l. 9. C. de judiciis.
l. 4. C. Theod. de dilationib.
l. un. C. de his qui par. vel liber. occid.
l. 3. C. de dilationib.

8 | 1072 | C. 14 L. 13 | 319 Imp. Fl. Val. Constantinus Aug. V. | Licinius Cæsar

Ex Codice Theodosiano.

l. 2. de divers. rescript.
l. un. de dolo malo.
l. 2. de sponsal. et ante nupt. don.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

l. un. de his qui a non dom. man.
l. un. de bon. decurion.
l. 3. de privileg. cor. qui in S. pal.
l. 1. de filiis militar. appar. etc.
l. 1. de numerar. actuar. etc.
l. 4. de donationib.
l. 1. et 2. de matern. bon. et mat. gen.
l. 3. ad l. Jul. de vi publ. vel priv.
l. 1. de malef. et mathemat.
l. 1. de fals. monet.
l. 1. de famos. libell.
l. 1. de abolitionib.
l. 2. et 3. de jur. fisci.
l. 2. de bonis vacant.
l. 2. de petit. et ultr. dat.
l. 1. sine cens. vel reliq. fund.
Gothofredus h. l. putat transferendam ad annum 312. *Pagius autem ad ann.* 313. *refert.*
l. 2. de relationib.
l. 8. et 9. de appellationib.

l. 6. de decurionib.
l. 3. de naviculariis.
l. 1. de itiner. muniend.
l. 2. de episcop. eccles. et cler.
l. 2. de accusat. et inscript.
l. 1. de denuncian. vel edit. rescript.
l. 2. de tempor. curs. et reparat.
l. 1. de contrah. empt.
l. 1. de tutor. et curat. creand. add. l. 11. C. *qui dare tut. vel cur. poss. quæ ex hac lege sumpta est.*
l. 1. de re judicat.
l. 1. de emendat. servor.
l. 2. de malefic. et mathemat.
l. 3. de pœnis.
l. 1. de extraord. sive sord. mun.
l. 1. de inoffic. testament.
l. 1. de sponsalib.
Gothofredus ad ann. 321. *refert hanc legem.*
l. 2. de exaction.
l. 1. de pistorib. et catabolens.

Ex Codice Justinianeo.

l. 8. de dolo malo.
l. 27. de inofficios. testam.
add. l. 1. *C. Theod. de inoffic. testam.*
l. 2. sin. cens. vel reliq. fund. comp. non p.
l. 2. si ex plurib. tut. v. curat. omn.
l. 5. de serv. fugitiv.
l. 2. de pœn. judic. qu. mal. judic.
l. 2. de privil. eor. qui in S. pal. milit.
l. 7. de his qui a non dom. manum.
l. un. de his qui parent. v. lib. occid.

l. 2. de requirend. reis.
l. 2. quæ sit long. consuetud.
l. 15. de appellat. et consultat.
l. 15. de donation. ante nupt.
l. 1. de relationib.
l. 7. ad leg. Jul. de vi publ. vel priv.
l. 3. de malefic. et mathemat.
l. 2. de abolitionib.
l. 2. de collation. fund. patrimon.
l. 22. de procurator.
l. 1. de bon. matern. et matern. gen.

9 | 1073 | C. 15 L. 14 | 320 Imp. Fl. Valerius Constantinus Aug. VI. | Fl. Val. Constantinus Cæsar

Ex Codice Theodosiano.

l. un. de commiss. rescind.
add. l. 3. *C. de pact. pignorat.*
l. 1. de prætorib. et quæstorib.
l. 15. de privileg. eor. qui in S. palat.
l. 2. et 3. de veteranis.
l. un. de infirm. pœn. cœlibat.
l. 1. de custodia reor.
l. 1. de rapt. virgin.

l. 2. et 3. de famos. libell.
l. 3. de exactionib.
l. 10. de appellationib.
l. 8. de decurionib.
l. 3. de episcop. eccles et cleric.
l. un. de error. advocat
l. 1. de metall. et metallar.
l. 4. de jure fisci.
l. 1. de operib. public.

Ex Codice Justinianeo.

l. 2. de adsessorib. et domestic.

l. un. de concubinis.

l. 1. de tempor. et reparationib.
l. 3. pro quib. caus. serv. pro præm. lib.
l. 2. de exactorib. tributor.

l. 1. de castrens. omn. palatinor. pecul.
l. 1. de veteranis.
l. 1. de infirm. pœn. cœlib. *Hac lege, Papia in cœlibes nimis dura fuit abrogata.*

10 | 1074 | C. 16 L. 15 | 321 Fl. Jul. Crispus Cæsar II. | Fl. Val. Constantinus Cæsar II.

Ex Codice Theodosiano.

l. 1. de honorar. codicill.
l. 1. de privileg. eor. qui in S. Palat.
l. 2. de fals. monet.
l. 1. de bonis proscript.
l. un. de sentent. pass. et restit.
l. 11. de appellationib.
l. un. si pendent. appell. mors interv.
l. 3. de Jud. cœlic. et Samar.
l. 1. de pagan. sacrif. et templ.
Hæc lex Constantinum Paganismi suspectum facit, cum illa potestatem haruspices consulendi concedat. In ejus excusationem facit l. 1. de maleficiis.

l. 1. de feriis.
l. 1. de judiciis.
l. 1. de famil. herciscund.
l. un. de manumiss. in eccles.
l. 1. de collat. fund. patrimon.
l. 2. de operib. publ.
l. 1. de legit. hered.
l. 4. de episcop. eccles. et cleric.
l. 1. de suscept. præpos. et arcar.
l. un. de vectig. et commis.
l. 3. de tempor. cursu.
l. 1. de medicis et professor.
l. un. de his qui ven. ætat. impetr.
l. 2. de inoffic. testam.
l. 3. de malefic. et mathemat.

Ex Codice Justinianeo.

l. 2. pro quib. caus. serv. pro præm. libert.
l. 6. si pendent. appellat. mors interven.
l. 1. de fals. monet.
l. 13. de sentent. pass. et restituend.
l. 1. de SS. eccles.
Hac lege licentia data capiendi legata.
l. 2. de his qui in eccles. manum.
l. 3. de feriis.

Prima hæc est lex de die dominica.
l. 16. de appellat.
l. 6. de ædific. privat.
l. 2. de his qui ven. ætat. impetr.
l. 28. de inoffic. testam.
l. 26. famil. erciscund.
l. 6. de professorib. et medic.
l. 24. de donation. int. vir. et uxor.
l. 4. de malefic. et mathemat.

11 | 1075 | C. 17 L. 16 | 322 Petronius Probianus | Anicius Julianus

Ex Codice Theodosiano.

l. 1. de constit. princip.
l. 2. de denuntiat. vel edit. rescript.
l. 1. de liberal. causa.
l. 3. de accusationib.

l. 1. de indulgent. crimin.
l. 2. de alim. quæ inop. parent.

Ex Codice Justinianeo.

l. 4 de divers. rescript.
l. 2. de offic. rector. provinc.

l. 5. de dilationib.
l. 18. de præd. et al. reb. min. sin. decr.

12 | 1076 | C. 18 L. 17 | 323 Acilius Severus | Vettius Rufinus

Ex Codice Theodosiano.

l. 2. de liberal. caus.
l. 1. de re milit.
l. 1. de commeatu.
l. 1. de distr. pignor. quæ trib. caus.
l. 2. de extraord. sive sord. mun.

l. 12. de appellationib.
l. 8. de decurionib.
l. 5. de episcop. eccles. et cleric.
l. 2. de administr. et per. tut.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

Ex Codice Justinianeo.

l. 1. de magistratib. municip.	l. 10. de patr. potest.
l. 3. quib. ad libert. procl. non lic.	l. 25. de donation.
	l. 9. de re militar.
	l. 1. de commeatu.

Licinio ejecto CONSTANTINUS solus imperat.

13 | 1077 | C. 19 | 324 Fl. Julius Crispus Cæsar III. | Fl. Valer. Constantinus Cæsar III.

l. 1. C. *Theod.* de infirmand. his quæ sub.	l. 2. - - de his qui numer. liberor.
l. 9. - - de decurionib.	l. 16. C. de decurion.
l. 4. - - de navicular.	l. 6. C. de his, qui numer. lib.
l. 3. - - de extraord. siv. sord. mun.	

14 | 1078 | C. 20 | 325 Paulinus | Julianus

l. 3. C. *Th.* de divers. rescript.	l. 2. - - de infirmand. his quæ sub. tyr.
l. 1. - - de usuris.	l. 2. C. de precibus imperat. offerend.
l. 1. - - de erogation. milit. annon.	l. 5. C. de postuland.
l. 4. - - de veteranis.	l. 10. C. de judiciis.
l. 4. - - de accusationib.	l. 5. C. de municip. et originar.
l. 1. - - de fid. test. et instrum.	l. 1. C. de susceptorib. præpos. et arcar.
l. 10. 11. 12. - - de decurionib.	l. 1. C. de ponderatorib. et aur. illat.
l. 2. - - de suscept. præpos. et arcar.	l. 1. C. de his quæ ex public. collat. illat. s.
l. 1. - - de ponderatorib. et aur. illat.	l. 1. C. de gladiatorib. penit. tollend.
l. 1. - - de his quæ ex publ. coll. ill. s.	l. 2. C. *Theod.* de judiciis.
l. 1. - - de gladiatorib.	

15 | 1079 | 21 | 326 Imp. Fl. Valer. Constantinus Aug. VII. | Fl. Julius Constantius Cæsar.

l. 2. C. *Th.* de fil. militar.	l. 3. - - de bonis vacantib.
l. 3. 4. 5. 6. - - de curs. publ.	l. 3. - - quor. appellat. non recip.
l. 2. - - de divers. offic.	l. 13. et 14. - - de decurionib.
l. 5. de accusationib.	l. 2. - - de medic. et professorib.
l. 2. - - de custod. reor.	l. 5. - - de navicular.
l. 1. et 2. - - ad leg. Jul. de adulter.	l. 2. - - de suar. pecuar. et suscept.
l. un. - - si quis eam cuj. tut. fuer. corrup.	l. 3. - - de operib. publie.
l. un. - - de mulierib. quæ se propr. serv.	l. 3. 4. - - de infirm. his quæ sub tyr.
l. 2. - - ad leg. Cornel. de fals.	l. 3. C. - - de pact. pignor.
l. 3. - - de fals. monet.	
l. 5. - - de jur. fisci.	

Codex Theodos. in l. un. de commiss. rescind. hanc refert ad ann. 320.

l. un. C. de mulier. quæ se propr. serv. junx.	l. 1. - - unde vi.
l. 22. C. ad leg. Cornel. de fals.	l. 1. et 2. - - de hæreticis.
l. 17. C. de decurionib.	l. 1. C. de hæreticis.
l. 2. C. de curs. publ.	l. 4. C. quando decret. opus non est.
l. 29. C. ad leg. Jul. de adulter.	l. 30. C. ad leg. Jul. de adulter.
l. un. C. *Theod.* de hereditat. petition.	l. un. C. si quis eam cuj. tut. fuer. corrup.
l. 2. - - de tutorib. et curat. creand.	l. 7. C. de jur. fisc.
l. 3. - - ad SC. Claudian.	l. 18. 19. C. de decurionib.

l. 13. C. *Theod.* de appellationib.	l. 2. - - de emendat. servor.
l. 17. C. de appellationib.	l. 1. - - quemadm. muner. civil. indic.
l. 22. C. de administrat. tutor.	l. 6. - - de episcop. eccl. et cleric.
l. 1. C. *Theod.* de in integr. restitut.	l. 1. C. si per vim v. al. mod. absent. perturb.
l. 1. - - de testament.	l. 2. C. de fals. monet.

1 | 1080 | 22 | 327 Fl. Val. Constantinus | Maximus

l. 18. C. de appellationib.	l. 2. C. *Theod.* de famil. hercisc.
l. 6. C. de tempor. in integr. restit.	l. 2. C. *Theod.* de prætorib. et quæstor.
l. 2. C. *Th.* de dilationib.	l. 2. - - sin. cens. v. reliq. fund. comp.
l. 1. C. de capiend. et distrah. pign. tribut. caus.	l. 4. - - de exactionib.
	l. 14. - - de appellationib.
	l. 11. - - de decurionib.

2 | 1081 | 23 | 328 Januarius | Justus

l. 5. C. *Theod.* de privileg. cor. qui in S. Palat.	l. 4. C. *Th.* de extraord. siv. sord. muner.
l. 5. - - de veteranis.	l. un. - - de mens. olear.
l. 6. - - de accusationib.	l. 2. - - de veteranis.
l. 4. - - de famos. libell.	l. 1. C. de agricol. et censit.

3 | 1082 | 24 | 329 Imp. Fl. Valer. Constantinus Aug. VIII. | Fl. Valer. Constantinus Cæsar IV.

l. 15. C. *Theod.* de appellationib.	*add. l.* 18. *C. de decurionib.*
l. 4. - - de fals. monet.	l. 2. - - de in integr. restitut.
l. 17. et 18. - - de decurionib.	*add. l.* 5. *C. de temp. in integr. rest.*
add. l. 19. *C. de decurionib.*	l. 31. C. ad leg. Jul. de adulter.
l. 1. - - de his qui sanguinolent.	
l. 16. C. *Th.* de decurionib.	

Subscripta Constantino VIII. et Constantio Cæsar. IV. coss. videtur pertinere ad annum 339. *v. l.* 3. *C. Theod. ad leg. Jul. de adult. ubi eadem lex at diversimode subscripta.*

4 | 1083 | 25 | 330 Gallicanus | Symmachus

l. 1. et 2. C. *Th.* fin. regundor.	l. 12. C. de jur. et fact. ignor.
l. 3. - - de sponsal.	l. 3. 4. C. fin. regundor.
l. 1. - - de aquæduct.	l. 5. C. unde vi.
l. 7. - - de episc. eccles. et cleric.	l. 1. C. de aquæductu.
l. 2. - - de Judæis, cœlicol. et Samar.	

5 | 1084 | 26 | 331 Annius Bassus | Ablavius

l. un. C. *Theod.* de offic. præf. prætor.	l. 3. - - de fil. militar. appar. etc.
l. 1. - - de offic. rector. provinc.	l. 2. - - de numerar. actuar. etc.
l. 3. - - fin. regundor.	l. 16. et 17. - - de appellationib.
l. 1. - - de repudiis.	l. 1. - - de his qui per met. judic.
l. un. - - de litigiosis.	
l. 3. - - de liberal. caus.	
l. 1. - - de exposit.	

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

			l. 19. et 20. - - de decurionib. l. 4. - - de Jud. cœlic. et Samar. l. 3. C. de offic. rector. provinc. l. 19. C. de appellationib. l. 3. C. ut lit. pendent. v. post provoc.	l. 4. C. de jurisdict. omn. judic. l. 2. C. ubi in rem act. exerc. deb. l. 2. C. de litigiosis. l. 1. C. de filiis official. milit. etc.
6	1085	27	332 Pacatianus	Hilarianus
			l. 3. *C. Theod.* de inofficc. testam. l. 4. - - de sponsalib. l. 4. - - de liberali causa. l. 1. - - de libert. et eor. liber.	l. 1. - - de fugit. colon. et inquil. l. 4. *C. Theod.* de fil. militar. apparitor. etc. l. 2. C. de sponsalib. l. 6. C. de serv. fugitiv. l. 7. C. de codicillis.
7	1086	28	333 Fl. Dalmatius	Zenophilus
			l. 4. *C. Theod.* de divers. rescript. l. 3. - - de administr. et peric. tutor. l. 3. - - de medicis et professoribus. l. 4. C. si contr. jus v. utilit. public.	l. 27. C. de donationib. l. 5. *C. Theod.* de fil. militar. apparit. etc. l. 3. - - de numerar. actuar. l. 5. - - de donationib. l. 2. - - de fid. test. et instrum.
8	1087	C. 29	334 L. Acontius Optatus	Anicius Paullinus
			l. 2. *C. Th.* de offic. judic. omn. l. 4. - - de numerar. actuar. scriniar. l. 2. - - de iis qui administ. v. off. publ. l. 3. - - de matern. bon. l. 2. - - de Advocat. fisc. l. 3. - - de fid. test. et instrum. l. 1. - - de excusat. artific. l. 6. et 7. *C. Th.* de navicularis.	l. 1. - - de suariis, pecuar. et suscept. l. un. C. quand. imper. int. pupill. v. vid. l. 9. C. de testibus. l. 15. C. de testament. milit. l. 1. C. de numerar. actuar. scriniar. l. 1. *C. Th.* commun. dividund. l. 11. C. commun. utriusque judic.
9	1088	30	335 Julius Constantius	Cejonius Rufius Albinus
			l. 1. *C. Th.* de lacris officior. l. 3. - - de petit. et ultro dat.	l. 21. - - de decurionib. l. 4. C. de offic. rector. provinc. l. 5. C. de delatorib.
10	1089	31	336 Fl. Popilius Nepotianus	Facundus
			l. 5. *C. Th.* de sponsalibus. l. 3. - - de annon. et tribut. l. 22. - - de decurionib. l. 8. - - de navicular. l. 5. - - de Judæis, cœlic. et Samarit. l. 1. *C. Th.* ne Chri-	stian. mancip. Jud. hab. l. 4. C. de ordin. judicior. l. 1. C. de naturalib. liber. l. 16. C. de donationib. ant. nupt.

Constitutiones Constantini magni quæ omni subscriptione carent.
Lib. I. tit. 3. l. 1. 2. 3. 4. t. 10. l. 1. t. 18. l. 11. t. 22. l. 34. t. 23. l. 4. t. 35. l. 1. t. 40. l. 1. Lib. III. t. 12. l. 4. t. 26. l. 6. 7. Lib. IV. t. 32. l. 25. t. 35. l. 21. t. 42. l. 1. t. 43. l. 2. Lib. V. t. 16. l. 24. t. 71. l. 18. Lib. VI. t. 21. l. 15. Lib. VII. t. 16. l. 42. t. 18. l. 3. t. 19. l. 7. t. 32. l. 10. t. 37. l. 1. t. 57. l. 7. t. 65. l. 2. Lib. VIII. t. 54. l. 26. 27. Lib. X. t. 1. l. 6. 7. t. 14. l. 1. t. 31. l. 19. 20. 21. t. 36. l. 1. t. 37. l. 1. t. 39. l. 8. t. 41. l. 8. t. 47. l. 8. 9. t. 52. l. 6. t. 63. l. 4. t. 71. l. 1. t. 76. l. 1. Lib. XI. t. 5. l. 1. t. 7. l. 1. 2. t. 9. l. 1. 2. t. 10. l. 1. 2. t. 16. l. 1. 2. t. 32. l. 2. t. 40. l. 1. t. 42. l. 1. t. 47. l. 1. 2. t. 49. l. 1. t. 61. l. 12. t. 65. l. 1. t. 67. l. 1. 2. t. 74. l. 1. t. 76. l. 1. Lib. XII. t. 31. l. 1. t. 36. l. 9. 10. t. 37. l. 6. t. 38. l. 1. t. 42. l. 1. t. 47. l. 1. 2. 3. t. 48. l. 1. t. 50. l. 1. t. 51. l. 2. t. 52. l. 1. t. 56. l. 1. t. 58. l. 1. t. 59. l. 2. t. 60. l. 1. 2. t. 62. l. 12.

Constantinus M. in fata concessit XI. Kal. Jul. Interregnum usque ad IX. Sept. quo durante omnia edicta Constantini nomine inscribebantur. Filii ejus Constantinus, Constantius *et* Constans *nuncupantur Augusti.*

		CCC		
11	1090	1	337 Felicianus	Ti. Fabius Titianus
			l. 2. *C. Th.* de contrah. empt. l. 4. - - de annon. et tribut. l. 2. - - de distrah. pignor. q. trib. l. 2. - - de excusat. artific. l. 3. Cod. si propt. publ. pensitat.	l. 7. C. de repud. et judic. de morib. sublat. l. 1. C. de excusationib. artific. l. 2. C. de omn. agr. desert. l. 5. C. ubi caus. fiscal. l. 2. *C. Th.* quemad. muner. civ. indic.
12	1091	2	338 Ursus	Polemius
			l. 4. *C. Theod.* de tempor. curs. *Lex est Constantini et Constantis.* l. 26. - - de decurionib. l. 5. - - de oper. publ. *sunt Constantii et Constantis.* l. 2. - - de honorar. codicill. l. 5. - - de famos. libell. l. 4. *C. Theod.* de pe-	tit. et ultr. dat. l. 23. 24. 25. - - de decurionib. *sunt Constantii.* l. 1. C. de operib. public. *est Constantii et Constantis.* l. 7. *C. Theod.* de accusationib. *est Constantii.*
13	1092	3	339 Imp. Fl. Constantius Aug. II.	Imp. Fl. Constans Aug.
			l. 3. *C. Th.* de prætor. et quæst. *est Constantii.* l. 27. et 28. - - de decurionib. *falsa harum legum inscriptio notata a Gothofr.* l. 1. C. de infirm. pœn. cœlib. *est Constantini, Constantii et Constantis. vide supra sub n. 329.* l. 4. *C. Th.* de prætor. et quæst. l. 4. - - de matern. bon. l. 5. - - de annon. et tribut. l. 18. et 19. de appellationib. l. 5. C. de annon. et tribut. *sunt Constantii.*	l. 15. C. de testamentis. *est Constantini.* l. 4. *C. Theod.* quor. appellat. n. rec. *est Constantii et Constantis.* l. 8. - - qui admitt. ad bon. poss. *est Constantii.* l. 21. C. de legatis. *est Constantini, Constantii et Constantis.* l. 6. *C. Theod.* de Judæis etc. *est Constantii.* l. 2. si advers. vendit. *est Constantini, Constantii et Constantis.* l. 3. *C. Theod.* ad L. Jul. de adulter. l. 31. C. ad L. Jul. de adulter.

Ind.	P.R.	C:A.	J:P.C.N.	
			Constantius et Constans.	
14	1093	4	340 Acindinus	L. Aradius Valerius Proculus
			Constantinus Junior occiditur mense Aprili, hinc vitium inest legibus, quæ ejus nomen præferunt.	
			l. 6. C. de dilationib. *est Constantini, Constantii et Constantis.* l. 3. *C. Theod.* de dilationib. *est Constantini et Constantis.* l. 1. -- de immun. conc. l. 3. C. de custod. reorum. *sunt Constantini.* l. 21. *C. Theod.* de appellat. l. 29. et 30. - - de decurionibus. l. 20. et 21. C. de decurionibus. *sunt Constantii et Constantis.*	l. 3. *C. Th.* de honor. codic. l. 3. - - de custod. reor. l. 1. - - de sepulchr. viol. l. 5. -- de petit. et ultr. dat. l. 3. - - de advoc. fisc. l. 2. C. de sepulchr. violat. *sunt Constantii.* l. 1. *C. Th.* de salgam. hosp. n. pr. *Inscriptio falsa. lege. Impp. Constantius et Constans A. A.* l. 5. et 6. *C. Th.* de prætorib. et quæst. l. 20. - - de appellationibus.
15	1094	5	341 Marcellinus	Probinus
			l. 20. C. de appellationib. l. 6. *C. Th.* de donationib. l. 5. - - quor. appell. n. recip.	l. 31. et 32. - - de decurion. l. 1. *C. Theod.* de tabular. etc. l. 2.-- de pagan. sacrif. l. 1. C. de tabular. scrib.
1	1095	6	342 Imp. Fl. Constantius A. III.	Imp. Fl. Constans Aug. II.
			l. 33. et 34. *C. Th.* de decurionib. *est Constantii et Constantis.* l. 1. C. de formul. et impetr. act. subl. *est Constantii* l. 6. *C. Theod.* de pe-	tit. et ultr. dat. *est Constantii.* l. 6. - - quor. appell. n. recip. *est Constantii et Constantini. Huc referri debet l. 3. C. Theod.*
2	1096	7	343 M. Mœcius Memmius Romulus	Furius Placidus
			l. 1. *C. Theod.* de lenonib. l. 1. C. de episcop. et cleric. l. 1. de privileg. dom. Aug. *vide de his supra ad ann. 340.* l. 22. *C. Theod.* de appellat. *est Constantii et Constantis.* l. 2. de fals. monet.	l. 5. - - de extraord. s. sord. muner. l. 8. *C. Theod.* de episc. eccles. et cleric. *sunt Constantii.* l. 35. et 36. - - de decurionib. l. 4. C. de legationib. *sunt Constantii et Constantis. Ad hunc annum refert Gothofredus l. 6. C. ub. caus. fisc.*
	1097	8	344 Leontius	Sallustius
			l. 7. *C. Theod.* quor. appell. n. recip. l. 3. -- de excusat. artific. l. 2. C. quor. appell. n. recip. l. 2. C. de excusat. artific. *sunt Constantii et Constantis.*	l. 2. *C. Theod.* de concuss. advoc. *est Constantii.* l. 37. - - de decurionib. *est Constantii et Constantini.* l. 2. C. de lucr. advocat. *est hæc lex Constantii non Constantini.*
3	1098	9	345 Amantius	Albinus
			l. 7. *C. Theod.* de petit. et ultr. dat. l. 5. - de exactionib. l. 3. C. de exactor. tri-	butor. *sunt Constantii.* l. 23. *C. Theod.* de appellat.
4	1099	10	346 Imp. Fl. Constantius Aug. IV.	Imp. Fl. Constans Aug. III.
			l. 6. *C. Theod.* de extraord. s. sord. mun. l. 4. - - de fid. test. l. 38. de decurionib. l. 1. C. de Palatin. S. largit. *sunt Constantii et Constantis.*	l. 3. *C. Th.* de pagan. sacrif. etc. *est Constantii.* l. 4. -- de bonis vacantib. l. 18. C. de pœnis. *est Constantii.* l. 4. *C. Th.* de pagan. sacrif. etc. *est Constantii.*
			Hæc lex directa est ad Taurum P. P. et data Constantio IV. et Constante II. A. A. Coss. sed quum Taurus a. 353. præfectus prætorio tantum esse cœperit, referenda est ad a. 353. et legendum Constantio IV. et Constante Coss.	
			l. 1. C. de pagan. sacrif. et templ.	l. 1. *C. Th.* de conlat. translat. *est Constantii et Constantis.*
5	1100	11	347 Rufinus	Eusebius
			l. un. *C. Theod.* de bonis milit. l. 2. C. de hereditat. decurion.	l. 8. *C. Theod.* quor. appell. n. recip.
6	1101	12	348 Fl. Philippus	Fl. Salia
			l. 24. *C. Theod.* de appellat. l. 6. - - de jur. fisc.	l. 2. *C. Theod.* si petit. soc. sin. hered.
7	1102	13	349 Limenius	Aco Catullinus
			l. 2. et 3. *C. Theod.* de re milit. l. un. -- de præb. salar. l. 1. et 2. - - de revoc. donat. *sunt Constantii et Constantis.* l. 3. - - de suscept. præpos. l. 6. - - de filiis militar. l. 4. - - de cohort. princip. l. 3. - - de divers. offic. l. 5. -- de matern. bon. l. 2. - - de sepulchr. viol. l. 6. - - de fals. monet. l. 2. - - de rapt. virgin. l. 6. - - de exactionib. l. 9. - - de episcop. eccles. l. 4. C. de exactorib. tributor. *sunt Constantii.* l. 39. *C. Theod.* de decurion.	l. 11. *C. Theod.* de jurisdict. l. un. C. de præbend. salar. l. 10. C. de re militar. l. 7. C. de revocand. donat. l. 2. *C. Theod.* de long. temp. pr. l. 6. - - de operibus publ. *sunt Constantii et Constantis.* l. 2. C. de operib. publ. l. 3. C. unde liberi. l. 15. C. de jur. deliber. l. 3. C. de heredit. decur. l. 3. C. de sepulchr. violat. *sunt Constantii.* l. 1. *C. Theod.* de dotib.
8	1103	14	350 Sergius	Nigrinianus
			Constans occiditur, l. 4. *C. Theod.* de re militar.	Constantius solus.
9	1104	15	351 Post consulatum Sergii	Nigriniani

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

10 | 1105 | 16 | 352 Imp. Fl. Constant. Aug. V. — Fl. Constantius Gallus Cæsar

l. 5. C. qui testam. facer. poss. — l. 5. *C. Theod.* de infirm. his quæ. sub tyr.
l. 2. C. de libert. et eor. liber. — l. 6. *C. Theod.* de veteran.

In aliis editionibus legitur Constante II.

l. 2. C. de capiend. et distr. pignor.

11 | 1106 | 17 | 353 Imper. Fl. Constantius Aug. VI. — Fl. Constantius Gallus Cæsar II.

l. 7. *C. Theod.* de veteran. — l. 40. - - de decurionib.
l. 2. - - de testim. ex trib. — l. 7. - - de exactionib.
l. 3. C. de veteran. — l. 10. - - de episcop. eccles. et cleric.
l. 5. *C. Theod.* de pagan. sacrif. — l. 8. - - de petit. et ultro dat.

Gothofredus putat huic legi datæ Simio male subscribi Constantio A. VI. eo quippe anno in Italia erat Constantius, et illam refert ad annum 352. uti et l 3. C. Theodos. de privil. eor. qui in sacr. palat. et l. 1. C. Theod. de sponsalib. *ad hunc annum refert.*

l. 9. *C. Th.* quor. appell. n. recip. — l. 7. *C. Th.* de prætor. et quæstor.
l. 1. - - de tironib. — l. 41. *C. Th.* de decurionibus.

Gothofredus hanc legem collocat inter leges datas anno 353. sed adjicit, malim hanc referre ad annum sequentem. Notetur: Constantium Gallum Cæsarem a quibusdam Constantem dici, et propterea hunc annum non confundendum esse cum a. 320. qui in subscriptionibus legum dici solet Constantio A. VI. et Constantino Cæs. Coss.

12 | 1107 | 18 | 354. Imper. Fl. Constantius Aug. VII. — Fl. Constantius Gallus Cæsar III.

Gallus occiditur. Constantius iterum solus.

l. 1. C. de hereditat. decurion.

In quibusdam editionibus τὸ III. abest.

l. 6. *C. Theod.* de annon. et tribut.

Tollendum est AA. Cæsar enim erat, non Augustus, consul posterior et Augustus nunquam fuit, nam hoc anno occisus est.

l. 42. *C. Theod.* de decurionib. — l. 1. *C. Theod.* de agentib. in reb.
l. 4. - - de divers. offic. — l. 2. - - de indulgent. crimin.
l. 6. - - de divers. offic.

Hanc Gothofredus refert ad ann. 353.

l. 10. *C. Th.* quor. appell. n. recip. — l. 11. *C. Th.* de episcop. eccles. et cleric.
l. 1. - - de rapt. v. matrim. sanctim. — l. 3. C. ad SC. Tertullian.

A Gothofredo refertur ad ann. 353.

l. 5. *C. Th.* de divers. offic. — l. 1. *C. Theod.* de præd. navicul.
l. 7. - - de curs. public.

13 | 1108 | 19 | 355 Arbetio — Mavortius Lollianus

Julianus Cæsar creatur.

l. 2. *C. Theod.* de jurisdict.

Gothofr. in Cod. Theod. ad hanc legem observavit, Juliano emendandum esse in Lolliano.

l. 2. *C. Theod.* de incest. nupt. — l. 2. *C. Th.* de his q. per met. judic.
l. 1. - - de curiosis. — l. 11. et 12. *C. Theod.* quor. appellat. n. rec.
l. 2. - - de erogat. milit. annon. — l. 43. - - de decurionib.
l. 7. - - de donationib. — l. 1. - - de legat. et decret. legat.
l. 3. - - de revocand. donationib. — l. 2. - - de pistorib. et catabolens.
l. 6. - - de famos. libell. — l. 18. - - de episcop. eccl. et cleric.
l. 8. - - de exactionibus. — l. 8. C. ubi caus. fiscal.
l. 25. et 26. de appellationib.

Male inscribitur Constantinus pro Constantius, quæ nomina sæpissime confunduntur.

l. 21. et 22. C. de appellationib. — l. 8. C. de revocand. donat. *

* *Huic male inscribitur Constantinus et Constantius, vel iidem, quod ad illos refertur.*

l. 1. C. de curios. et station.

Hæc inscribitur Imp. Constantius perperam.

l. 6. C. qui testam. facer. poss.

14 | 1109 | 20 | 356 Imp. Fl. Constantius Aug. VIII. — Fl. Claudius Julianus Cæsar

l. 3. *C. Th.* de sepulchr. violat.

Gothofredus hanc legem collocat a. 356.

l. 1. *C. Th.* si quis pecun. conflav. — l. 6. - - de pagan. sacrif. et templ.
l. 2. - - de bonis proscriptor. — l. 8. et 10. *C. Theod.* de prætorib. et quæstor.
l. 7. - - de extraord. siv. sord. mun. — l. 9. *C. Theod.* de prætor. et quæstorib.
l. 2. - - de legat. et decret. legation. — l. 5. *C. Theod.* de divers. rescript.

15 | 1110 | 21 | 357 Imp. Fl. Constantius Aug. IX. — Fl. Claudius Julianus Cæsar II.

l. 11. *C. Th.* de prætor. et quæstor. — sord. mun.
l. 2. - - de curiosis. — l. 27. *C. Theod* de appellat.
l. 5. - - de numerar. actuar. — l. 1. - - de lustral. conlat.
l. 8. et 9. - - de curs. public. — l. 9. - - de navicular.
l. 4. - - de malefic. et mathemat. — l. 3. - - de censu s. v. adscript.
l. 8. - - de extraord. siv. — l. 2. - - de gladiatorib.
l. 13. et 14. *C. Th.* de episc. eccl. et cler.

Gothofredus ait ad a. 356. *legem esse referendam.*

l. 7. *C. Theod.* de Judæis, cœlic. et Samar. — l. 2. *C. Theod.* de episcop. et cler.

Ind.P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 1. C. de apostatis.
l. 2. C. de agricol. et censit.
l. 2. C. de curiosis.
l. 6. C. de malefic. et mathem.
l. 1. *C. Th.* de decur. urb. Rom.

Hanc ad a. 360. *refert Gothofredus.*

l. 3. *C. Th.* de bonis proscriptor.
l. 3. *C. Th.* de erogat. milit. annon.
l. 7. - - de jur. fisc.
l. 5. C. de malefic. et mathemat.
l. 8. C. de excusat. muner.
l. 5. *C. Th.* de malefic. et mathem.
l. 4. C. de sepulchr. violat.
l. 3. C. de curs. public.
l. 3. *C. Theod.* de juri-dict.
l. 2. - - qui petant etc.
l. 4. - - de sepulchr. violat.
l. 3. C. de navicular.

1 | 1111 | 22 | 358. Post consulatum Constantii A. IX. | et Juliani Cæs. II.

l. 10. *C. Theod.* de curs. public.

Ti. Fabius Datianus | Neratius Cerealis

l. 4. C. *Theod.* de erogat. milit. annon.
l. 6. - - de cohortal. princip.
l. 7. - - de divers. offic.
l. 4. *C. Theod.* de revocand. donation.
l. 6. *C. Theod.* de malefic. et mathemat.

Hujus legis subscriptionem sollicitat A. Valesius ad Ammian. Marcell. l. 19. *p.* 173.

l. 4. *C. Theod.* de bonis proscriptor.
l. 2. - - de murilegul.
l. 13. - - quor. appell. n. recip.
l. 44. 45. 46. de decurionibus.
l. 2. C. de cohortalibus princip. etc.
l. 1. *C. Th.* de inoffic. dotib.
l. 1. C. de inofficios. dotib.
l. 7. C. de malefic. et mathem.

2 | 1112 | 23 | 359 Flavius Eusebius | Fl. Hypatius

l. 14. 15. 16. *C. Theod.* de prætorib. et quæstoribus.
l. 3. 4. 5. *C. Theod.* de curiosis.
l. 5. - - de erogat. milit. annon.
l. 9. - - de extraordin. siv. sord. munerib.
l. 28. *C. Theod.* de appellationib.
l. 47. - - de decurionib.
l. 1. *C. Theod.* de calc. coctor. urb. Rom.
l. 1. C. de offic. prætor.
l. 3. C. de curiosis.

3 | 1113 | 24 | 360 Imper. Flav. Constantius Aug. X. | Flav. Claudius Julianus Cæsar III.

l. 1. *C. Theod.* de patrocin. vicor.
l. 2. - - de lustral. conlat.
l. 11. - - de episcop. eccles. etc.
l. 3. C. de episcop. et cleric.
l. 1. C. de erogat. militar. annon.
l. 2. *C. Theod.* de inoffic. dotib.
l. 6. *C. Theod.* de erogat. milit. annon.

4 | 1114 | 25 | 361 Flavius Taurus | Flavius Florentinus

l. 4. *C. Theod.* de inoffic. testam.
l. un. - - de inoffic. donation.
l. 12. et 13. *C. Theod.* de prætorib. et quæstoribus.
l. 1. *C. Theod.* de mutatis.
l. 7. - - de cohortalib princ.
l. 7. - - de annon. et tribut.
l. 1. - - de public. comparat.
l. 1. - - de protostasia.
l. 14. *C. Theod.* quor. appellat. non recip.
l. 48. et 49. *C. Th.* de decurionib.
l. 3. *C. Th.* de lustral. conlat.
l. 7. - - de operib. public.
l. 16. - - de episcop. eccles. et cler.
l. 14. C. de episcop. et cleric.
l. 9. C. de inofficios. donationib.
l. 7. C. de dignitatib.

Constantius morbo corripitur, JULIANUS solus.

5 | 1115 | *Jul.* 1 | 362 Mamertinus | Nevitta

l. 1. *C. Th.* de domin. rei quæ posc.
l. 14. - - ad SCt. Claudian.
l. 1. - - de domestic. et protector.
l. 7. - - de erog. milit. annon.
l. 6. et 7. *C. Th.* de numerar. actuar. etc.
l. 12. 13. 14. *C. Th.* de curs. public.
l. 1. *C. Theod.* de exhibend. v. transmitt. reis.
l. 5. *C. Theod.* de bon. proscriptor.
l. 1. - - de locat. fundor. jur. emphyt.
l. 2. *C. Th.* de immunit. concess.
l. 10. - - de extraord. siv. sord. munerib.
l. 2. - - de conlat. fundor. patrim.
l. 2. - - de protostasia.
l. 29. et 30. - - de appellation.
l. 5. *C. Th.* de fid. test. et instrum.
l. 50. 51. 52. 53. 54. *C. Theod.* de decurionib.
l. 1. *C. Theod.* de auro coronar.
l. 4. *C. Theod.* de lustral. conlat.
l. 4. et 5. *C. Th.* de medic. et profess.
l. 9. et 10. *C. Th.* de operib. public.
l. 4. C. de oper. publ. *

* *Male inscribitur Constantius et Constans AA. inscribenda est Julianus A.*

l. 22. et 23. de decurionib.
l. 7. C. de professorib. et medic.
l. 8. C. de dignitatib.
l. 4. C. de curs. public.
l. 8. *C. Th.* de erogat. milit. annon.
l. 1. *Cod. Th.* de proxim. comit. disposit.
l. 1. *C. Th.* si cert. petat. de suffrag.
l. 3. - - de contrah. empt.
l. 5. C. de pedan. judicib.
l. 1. de consortib. ejusd. lit.
l. 2. C. de his qui per met. judic. non appell.
l. 3. C. de collat. fundor. patrim.

Mors Juliani. JOVIANUS Imperator.

6 | 1116 | *Jov.* 1 | 363 Imp. Fl. Claudius Julianus Aug. IV. | Secundus Salustius

l. 2. *C. Theod.* de cognitor. et procur.

Apud Gothofr. legitur Juliano A. III.

l. 2. *C. Theod.* de dotib. s.
l. un. - - de long. consuetud.
l. 2. - - de agentib. in reb.
l. 8. - - de numerar. actuar. etc.
l. 15. et 16. *C. Theod.* de curs. public.
l. 5. *C. Theod.* de sepulchr. violat.
l. 2. - - de metall. et metallar.

Hæc lex falso tribuitur Juliano, qui jamjam VI. Kal. Jul. ex vulnere obierat. Quare Joviano adscribenda, cujus nomen cum Juliani solet confundi.

l. 3. et 4. *C. Theod.* sin. cens. v. reliq. fund.
l. 1. *C. Th.* de conlat. donatar.
l. 1. *C. Th.* de indulgent. debitor.
l. 31. - - de appellationib.
l. 55. et 56. *C. Th.* de decurionib.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

l. 56. data XII. Kal. Jun. et inscripta Julianus peccat in uno vel altero.

l. 2. *C. Theod.* de ponderatorib. et aur. illat.
l. 3. - - de suar. pecuar. etc.
l. 2. - - de itiner. muniend.
l. 23. C. de procuratorib.
l. 3. C. sin. cens. vel reliqu. fund. comp.
l. 5. C. de sepulchr. violat.
l. 24. C. de decurionib.
l. 7. C. de ædific. privat. *

* *Hæc lex a Juliano jamjam mortuo non potuit dari VI. Kal. Nov.*

l. 12. C. de except. seu præscript.
l. 2. C. de ponderator. et aur. illat. *

* *Hæc data legitur Salonæ a Juliano VIII. Kal. Maj. Sed Julianus ibi esse non potuit.*

Obitus Joviani. VALENTINIANUS Imper. qui assumit socium fratrem VALENTEM.

7 1117 *Val.* 1 364 Imp. Fl. Jovianus Aug. — Fl. Varronianus N. P.

N. P. id est Nobilissimus Puer : *erat enim, teste Ammiano, admodum parvulus, usque adeo, ut vagitu suo pertinaciter reluctaret, ne in curuli sella veheretur ex more.*

l. 2. C. de consortib. ejusd. lit.

Jovianus mortuus erat, ideo additur Divo.

l. 2. *C. Theod.* de rapt. v. matrimon. sanctim. *Add. l. 5. C. de episc. et cleric.*
l. 2. *C. Theod.* de offic. rector. provinc.
l. 4. - - de jurisdict.
l. 7. - - de pact. et transact.
l. 2. - - de cognitorib. et procur.
l. 2. 3. - - de domestic. et protector.
l. 6. - - de privileg. eor. qui in S. palat.
l. un. *C. Th.* de equestr. dignitat.
l. 5. - - de re militar.
l. 10. 11. 12. *C. Theod.* de erogat. militar. annon.
l. 8. *C. Theod.* de veteranis.
l. un. - - de privileg. apparit. etc.
l. 8. - - de cohortalib. princip.
l. 17. 18. 19. 20. 21. *C. Th.* de curs. public.
l. 1. *C. Theod.* ne quid public. lætit. nunt.
l. 3. *C. Theod.* de iis quæ administrant. v. offic.
l. 7. *C. Th.* de malefic. et mathem.
l. 1. et 2. - - quib. equor. us.
l. 5. 6. 7. - - de pœnis.
l. 6. - - de bonis proscriptor.
l. 8. - - de jur. fisci.
l. 2. - - de Cæsarianis.
l. 9. - - de petitionib. et ultr. dat.
l. 8. - - de annon. et tribut.
l. 9. - - de exactionib.
l. 1. *C. Theod.* de condit. in public. horr.
l. 3. *C. Th.* de conlat. fund. patrim.
l. 2. - - de conlat. donat. v. relev.
l. 32. 33. 34. *C. Theod.* de appellat.
l. 1. *C. Theod.* de reparat. appell.
l. 15. 16. *C. Theod.* quor. appell. non recip.
l. 57. 58. 59. 60. 61. 62. *C. Th.* de decurionib.
l. 3. 4. 5. *C. Theod.* de legat. et decret. legation.
l. 5. 6. *C. Theod.* de lustral. conlat.
l. 6. *C. Th.* de medic. et Professor.
l. 10. - - de navicular.
l. 1. - - de privileg. corporator.
l. 3. 4. 5. 6. 7. *C. Theod.* de pistorib. et Catabolens.
l. 2. *C. Theod.* de calc. coctorib. urb. Rom.
l. 1. *C. Theod.* de canon. frum. urb. Rom.
l. 1. 2. *C. Theod.* de annon. civic.
l. un. - - de naut. Tiberin.
l. un. - - de saccar. urb. Rom.
l. 11. 12. 13. *C. Theod.* de operibus public.
l. un. - - quor. us. interd. est.
l. 17. de episcop. eccles. et cleric.
l. 1. C. de commerc. et mercator.
l. 24. C. de appellat. *

* *Hæc lex legitur data prid. non. Febr. ab Impp. Valentiniano et Valente AA. Sed Jovianus adhuc illo tempore vivebat.*

l. 5. C. de operib. public.
l. 1. C. de condit. in public. horr.
l. 25. C. de decurionib.
l. un. C. de naut. Tiberin.
l. un. C. ut armor. us. insc. princip. interd.
l. 3. C. de erogat. mil. annon.
l. 1. C. de apparitorib. magistr. milit. etc.
l. 9. *C. Theod.* de erogat. milit. annon.
l. 2. C. de cond. in publ. hor.
l. 2. C. de erogat. milit. annon. *

* *Inscriptio hujus legis falsa est. Jovianus enim mense Februario jamjam erat mortuus.*

l. 2. *C. Th.* de auro coronar.
l. un. C. de equestr. dignitat.

8 1118 2 365 Imp. Fl. Valentinianus Aug. — Imp. Fl. Valens Aug.

l. 5. *C. Th.* de jurisdict.
l. un. - - de nupt. gentil.
l. un. - - ne colon. insc. dom. f. alien.
l. 28. - - de prætorib. et quæstoribus.
l. un. - - de stratorib.
l. 6. 7. 8. *C. Theod.* de re militar.
l. 13. 14. de erogat. milit. annon.
l. 1. - - de militar. vest.
l. 2. *C. Th.* de pascuis.
l. 2. *C. Theod.* de metatis.
l. 2. - - de tironib.
l. 1. - - de desertorib. et occult.
l. 7. - - de filiis militar.
l. 9. 10. 11. de numerar. actuar. etc.
l. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. *C. Theod.* de curs. public.
l. 1. *C. Theod.* de tractor. et statio.
l. 8. - - de divers. offic. et apparitor.
l. 1. - - de executorib. et exactionib.
l. 2. - - ne quid publ. lætit. nunt.
l. 4. et 5. - - de iis quæ administr. v. offic.
l. 2. - - de exhib. v. transmitt. reis.
l. 4. - - de custod. reor.
l. 3. 4. - - quib. equor. us. concess. est.
l. 7. et 8. - - de famos. libell.
l. 8. et 9. - - de pœnis.
l. 9. et 10. - - de jur. fisc.
l. 2. et 3. - - de actorib. et procurator.
l. 10. - - de petitionib. et ultro dat.

Forte referenda est ad ann. 370. In quibusdam codicibus nulli Consules sunt subscripti, et inscriptio Impp. Valent. Theod. et Arcad. A. A. A. ostendit ad hunc annum eam non pertinere.

l. 1. et 2. *C. Theod.* si vag. petat. mancip.
l. 1. - - de fisc. debitorib.
l. 3. - - de metall. et metallar.
l. 3. - - de murilegul. et gynæc.
l. 1. - - de his qui compensator.
l. 9. 10. 11. 12. *C. Theod.* de annon. et tribut.
l. 1. 2. *C. Theod.* tribut. in ips. specieb. inferr.
l. 10. 11. - - de exactionib.
l. un. *C. Theod.* ne dam. provinc. inflig.

Gothofredus hanc legem ad ann. 368. vel 370. refert et numerum II. vel III. addit.

l. 3. *C. Th.* de immunitat. concess.
l. 11. - - de extraord. siv. sordid. muneriib.

l. 3. - - de relationib.	l. 17. 18. -- quor. appel. n. recip.
l. 35. -- de appellationib.	l. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. *C. Theod.* de decurionib.
l. 2. 3. - - de reparat. appellat.	
l. un. - - de secund. lapsu.	

Vide Gothofredum, qui numeros Consulatibus adscribendos putat. Legem 63. et 64. refert ad ann. 373. 65. ad 365. 66. ad 368. 67. et 68. et 69. et 70. ad 365.

l. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. *C. Theod.* de susceptor.	l. 11. *C. Theod.* de navicular.
	l. 4. - - de cens. siv. adscript.

Quia data est ad Viventium P. P. Galliarum, quum hoc anno esset Germinianus, referenda est ad an. 368. *vel* 370.

l. 8. 9. 10. 11. 12. *C. Theod.* de pistorib. et Catabolens.	l. 1. et 2. C. de defensor. Civitat.
l. 3. *C. Theod.* de calc. coctorib. urb. Rom.	l. 9. C. ubi caus. fiscal.
l. un. - - de jur. Ital. urb. Constantinopol.	l. 6. C. de vectigalib. et commiss.
l. 3. et 4. *C. Theod.* de annon. civ. *Referenda ad an.* 368.	l. 2. C. de præscript. 30. et 40. annor.
l. 15. 16. *C. Th.* de operib. publ.	l. 2. C. de relationib.
l. 1. - - de fid. Catholic.	l. 3. C. quor. appellat. n. recip.
l. 18. et 19. - - de episcop. eccles. et cleric.	l. 1. C. de exhibend. et transm. reis.
l. 1. C. de episcop. audient.	l. un. C. de emendat. propinq.
l. 4. C. de Judæis et cœlicol.	l. 8. C. de malefic. et mathemat.
l. 5. C. de precib. Imper. offer.	l. un. C. de famos. libell.
	l. 19. C. de pœnis.
	l. 8. C. de jur. fisc.
	l. 6. C. de fid. et jur. hast. fiscal. *

* *Hujus legis inscriptio vel subscriptio falsa est. Hæc enim memorat Gratianum Augustum, qui hoc anno Augustus nondum erat.*

l. 1. C. de his qui ex publ. rationib. mut. pecun.	l. 1. C. de metallar. et metall.
l. 6. C. de annon. et tribut.	l. 3. et 4. C. de murilegul.
l. 26. et 27. de decurionib.	l. 3. C. de agricol. et censit.
l. 9. C. de excusat. muner.	l. 2. C. ne rustican. ad ull. obseq.
l. 2. 3. de susceptor. præposit. etc.	l. 1. C. de pasc. public. et privat.
	l. 3. C. de fund. patrimonialib.

Huic etiam legi in Codd. quibusdam consules adscripti non sunt.

l. un. C. de stratorib.	l. 3. C. de curs. publ.
l. 1. C. de militar. vest.	l. 1. C. de apparitorib. præf. prætor.
l. 2. 3. C. de numerar. actuar. etc.	l. 3. C. de Cohortalib. princip. *

* *Ex inscriptione hujus legis tolli debet nomen Gratiani, qui hoc anno Augustus nondum erat.*

l. 3. 4. 5. 6. de pact. et transact.	l. 2. - de militari veste.
l. 2. *C. Theod:* de postuland.	l. un. - - de emendat. propinquor.
l. 5. - - ad SC. Claudian.	l. un. - - de mancip. thermar. urb.
l. 17. - - de postuland.	l. 14. et 17. - - de operib. publ.
l. 3. - - de offic. rector. provinc.	

Ad hunc annum Gothofredus refert etiam l. 2. C. Theod. de pact. et transact. licet nulla consulum nomina sint adscripta.
Ad hunc annum referendæ quoque sunt.

l. 16. *C. Theod.* de erogat. militar. annon.	l. 2. de fid. et jur. hast
l. 7. - - de metall. et metallar.	l. 8. - - de annon. civ
	l. 5. C. de erogat. militar. annon.

Sunt enim datæ ad Probum P. P. (Illyrici l. un. Cod. Theod. ne damn. provinc. inflig. l. 2. C. ne rustican. ad ull. obseq.) cujus præfectura in hunc annum incidit, secundum l. 9. Cod. Theod. de cohortal princip. etc. l. 28. Cod. Theod. de curs. publ. l. 5. Cod. Theod. de iis q. administr. l. 1. 2. C. Theod. si vag. petat. manc. l. 1. Cod. Theod. de his q. e. dispens. l. 3. Cod. Theod. de aur. coronar. l. 2. C. de defensorib. civit. l. 1. C. de his qui ex publ. ration. Gothofredus et præfecturam Probi et consequenter leges ei inscriptas ad ann. 368. *refert, quem vide.*

9 1119 3 366 Post consulatum Valentiniani et Valentis AA.

l. 13. *C. Theod.* de annon. et tribut.

Fl. Gratianus N. P. Fl. Dagalaiphus

l. 6. *C. Th.* ad SC. Claudian.	l. 11. et 12. - - de susceptor. præpos. etc.
l. 9. - - de veteranis.	

l. 12. habet Degalaifo, uti editum est in Gothofredo.

l. 2. C. de magistrat. municipal.	l. un. C. ubi de possess. agi oport.
l. 2. *C. Theod.* de divers. offic.	l. 1. *C. Theod.* de postlim.
l. 15. - - de annon. et tribut.	l. 10. - - de pœnis.

Pagius inscriptionem legendam vult, ad Viventium P. V.

l. 14. *C. Theod.* de annon. et tribut.

Gothof. hanc legem ad an. 371. *referendam credit.*

l. 2. *C. Theod.* de canon. frument. urb. Rom.	l. 1. C. de canon. frument. urb. Rom. *

* *Inscriptio hujus legis mendosa est. Gratianus hoc anno nondum erat Augustus.*

l. 4. C. de agricol. et censit.	l. 19. C. de postlim. revers. etc. *

* *Hæc lex inscripta habet nomina* IMPP. GRATIANI, VALENTINIANI, THEODOSII AUGG. *quum tamen Augusti hoc anno fuerint Valentinianus et Valens.*

l. 8. *C. Th.* de accusat. et inscript.	l. 9. *C. Theod.* de accus. et inscript.

Constitutiones VALENTINIANI et VALENTIS, quæ nullum habent diem vel consulem.

Lib. I. tit. 28. l. 1. et 2. Lib. IV. tit. 60. l. 1. Lib. VII. tit. 38. l. 1. Lib. X. tit. 1. l. 6. tit. 31. l. 25. 28. 29. 30. tit. 41. l. 9.

Ind.P.R.C:A.J:P.C.N.

tit. 70. l. 1. 2. 3. 4. 5. Lib. XI. tit. 12. l. 1. tit. 47. l. 5. 18. tit. 50. l. 1. tit. 58. l. 3. tit. 61. l. 3. 4. tit. 64. l. 4. tit. 65. l. 2. tit. 69. l. 5. Lib. XII. tit. 17. l. 1. tit. 38. l. 1. 2. 3. 4. 5. tit. 51. l. 5. 6.

10 | 1120 | *Val.* 4 *Gr.* 1 | 367 Post consulatum Gratiani N. P. et Dagalaiphi.

GRATIANUS *creatur Augustus IX. Kal. Sept.*

l. 3. *C. Th.* de ponder. et aur. illat.	l. 16. *C. Th.* de annon. et tribut.

Fl. Lupicinus	Fl. Valens Jovinus
l. 7. *C. Th.* de privileg. eor. q. in S. palat.	ptorib. præposit. etc.
l. 9. 10. - - de re militar.	l. 1. - - si curial. relict. civit.
l. 3. et 4. -- de tironib.	l. 4. et 5. - - de præd. navicular.
l. un. - - de ingrat. liber.	l. 5. - - de cens. siv. adscript.
l. 3. - - ad leg. Cornel. de fals.	l. 4. - - de suar. pecuar. etc.
l. 4. -- de advocat. fisc.	l. 2. C. de bonis liber- tor.
l. 1.--de equor. conlat.	
l. 13. et 14. - - de susce-	l. un. C. de ingrat. liber.

Hæc lex dat i legitur XII. Kal. Sept. et inscriptionem habet Valentiniani, Valentis et Gratiani A. A. sed mendosa est, quia Gratianus demum IX. Kal. Sept. Augustus factus est.

l. 5. C. de susceptorib. præpos. et arcar.	omn. reb. navic.
l. 1. C. de præd. et	l. 2. C. de mancip. et colon. patrim.

In quibusdam codd. consules subscripti non sunt huic legi. Hanc legem illustrat Petitus in Comm. ad leges AA. et ostendit Gratianum nondum dici potuisse Augustum: hocque rescriptum non fuisse datum Romæ, Valentiniano in Galliis morante.

l. 3. *C. Th.* de indulgent. crimin.	l. 4. - - de metall. et metallar.
l. 11. - - de pœnis.	l. 2. C. de metallar. et metall.
l. 11. - - de jur. fisc.	

11 | 1121 | *V. G.* 5. 2 | 368 Post Consulatum Luciani et Joviani.

l. 29. *C. Theod.* de curs. public.

Imp. Fl. Valentin. Aug. II.	Imp. Fl. Valens Aug. II.
l. 30. *C. Theod.* de curs. publ.	l. 6. C. de postuland.
l. 4. - - de indulgent. crimin.	l. 4. C. quor. appel. non recip.
l. 19. quor. appell. n. recip.	l. 28. et 29. C. de decurionib.
l. 1. C. de offic. comit. rer. privat.	l. 4. C. de fund. patrimonialib.
l. 3. C. de defensorib. civitat.	l. 5. *C. Theod.* de tironib.

Ita etiam describitur l. un. C. Theod. ne damn. provincial. inflig.

12 | 1122 | *V. G* 6. 3 | 369 Valentinianus N. P. | Victor

l. 4. et 5. *C. Theod.* de offic. rector. provinc.	l. 2. de legitim. heredib.
l. 1. *C. Theod.* de fructib. et lit. expens.	l. 8. - - de privil. cor. q. in S. Palat.
	l. 15. -- de erogat. milit. annon.

l. 10. - - de veteranis.	l. 12. et 13. - - de navicular.
l. un. -- de obligat. equor.	l. 13. - - de pistorib. et catabolenb.
l. 10. - - de divers. offic. et apparit.	l. 2 - - de centonar. et dendrofor.
l. 3. - - ne quid publ. lætit. nunt.	l. 5. --de annon. civic. et pan. gradil.
l. 7. - - de fals. monet.	l. 2. C. de episcop. audient.
l. 1. - - de quæstionib.	l. 2. C. de fructib. et lit. expens.
l. 2. - - de abolitionib.	l. 3. C. de relationib.
l. 7. - - de bon. proscriptor.	l. 4. C. ad leg. Jul. majestat.
l. 1. - - de incorporat.	l. 3. C. de abolitionib.
l. 11. -- de petition. et ultr. dat.	l. 7. C. de bon. proscriptor.
l. 2.--de fisc. debitorib.	l. 4. C. de conveniend. fisc. debit.
add. l. 7. C. de vectigal. et commiss.	l. 5. C. de fid. et jur. hast. fiscal.
l. 1. *C. Theod.* de fid. et jur. hast.	l. 3. C. de bon. vacantib.
l. 5. et 6. - - de metall. et metallar.	l. un. C.ne oper. a collatorib. exig.
l. 1. - de vestib. holober. et aurat.	l. 1. C. de discussorib.
l. 1. -- ne oper. a conlat. exig.	l. 8. de professorib. et medic.
l. 1. - - de discussorib.	l. 1. C. de vestib. holober. et aurat.
l. 4. - - de reparat. appellat.	l. 4. C. de erogat. milit. annon.
l. 20. - - quor. appellat. n. recip.	l. 5. C. de feriis.
l. 6. - - de fid. test. et instrumentor.	l. un. *C. Theod.* de classic.
l. 15. - - de susceptorib. præpos. etc.	
l. 7. - - de lustral. conlat.	
l. 7. - - de medic. et professor.	

Add. l. 2. C. Theod. de legitim. heredib. l. 15. C. Theod. de erogat. milit. annon. quæ hoc anno latæ eandem habent inscriptionem.

13 | 1123 | *V. G.* 7. 4. | 370 Imp. Fl. Valentinianus Aug. III. | Imp. Fl. Valens III. Aug.

l. 6. *C. Theod.* de tironib.	l. 6. - - de cens. sive adscript.
l. 2. - - de tabular. logograph. et censual.	l. 1. - - de stud. liberal. urb. Rom.
l. 31. - - de curs. publie.	l. 20. de episcop. eccles. et cler.
l. 2. - - ne oper. a conlator. exig.	l. 7. C. de postulando.
- - - de patrocin. vicor.	l. 9. et 10. C. de prof. et med.
l. 71. et 72. - - de decurionib.	l. 1. C. de tironib.
l. 8. de lustral. conlat.	l. 73. *C. Th.* de decurionib.
l. 8. 9. 10. de medic. et professorib.	l. 16. *C. Theod.* de erogat. militar. annon.

Confer annum 365. ad quem hæ leges relatæ.

l. 2. - - de fid. et jur. hast.	vic. et pan. gradil.
l. 7. - - de metall. et metall.	l. 5. C. de erogation. militar. annon.
l. 6. - - de annon. ci-	*l. 6. C. de fid. et jur. hast. fiscal.*

Pagius l. 63. C. Th. de decurion. ad hunc annum refert, Gothofredus autem ad ann. 373.

14 | 1124 | *V. G.* 8. 5 | 371 Imp. Fl. Gratianus Aug. II. | Sept. Anicius Petronius Probus

l. 3. *C. Th.* de denuntiat. v. edit. rescript.	l. 1. - - de natur. fil. et matr. cor.
l. 1. - - de nuptiis.	l. 32. -- de curs. public.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

l. 11. - - de divers. offic. et apparit.
l. 9. et 10. - - de malefic. et mathemat.
l. 5. - - de indulgent. crimin.

v. Pagi dissert. hypat. h. l. et Gothof. Chronolog. Cod. Theod. ad a. 371.

l. 5. - - de murilegul.
l. 17. - - de annon. et tribut.
l. 1. - - de conlat. æris.
l. 74. 75. 76. - - de decurion.
l. 14. - - de naviculariis.
l. 7. - - de cens. siv. adscript.
l. 1. et 2. - - de scenicis.
l. 1. - - de equis curulib.
l. 21. - - de episcop. eccles. et cleric.
l. 18. C. de nuptiis.
l. 13. C. de oper. libertor.
l. 7. C. qui testam. fac. poss.
l. 3. C. de general. abolit.
l. 31. C. de decurionib.
l. un. C. de colon. Illyrican.
l. 4. C. de omn. agr. desert.
l. 6. C. de curs. public.
l. 1. C. de divers. offic.
l. 7. C. de serv. fugitiv.
l. 5. *C. Th.* de custod. reor.
l. 4. C. de custod. reor.
l. 2. C. de sentent. ex peric. recitand.

15 | 1125 | *V. G.* 9. 6 | **372 Domitius Modestus — Arintheus**

l. 19. 20. 21. *C. Th.* de prætorib. et quæstorib.
l. 1. *C. Th.* de præfect. prætor. s. urb.
l. 1. - - de quæstor. magistr. officior.
l. un. - - de magistr. scrinior.
l. 1. - - de comitib. rei milit.
l. 4. - - de honorar. codicill.
l. 11. de re militar.
l. 8. - - de filiis militar. apparitor.
l. 12. - - de cohortalib. princip. cornic.
l. 12. 13. - - de divers. offic.
l. 2. - - de locat. fundor. jur. emphyt.
l. 6. 7. - - de murilegul.
l. un. - - de conlocat. per logogr.
l. 77. 78. - - de decurionib.
l. 9. - - de lustral. conlat.
l. 6. - - de præd. navicular.
l. 1. - - de naufrag.
l. 14. - - de pistorib. et catabolensib.
l. 2. - - de stud. liberal. urb. Rom.
l. 7. - - de annon. civic. et pan. gradil.
l. 1. - - de spectaculis.
l. 22. - - de episcop.
l. 1. - - de spectaculis.
l. 22. - - de episcop. eccles. et cler.
l. 3. *C. Theod.* de hæreticis.

Hæc lex tribuitur Impp. Valentiniano et Valenti data Coss. Modesto et Arintheo id est Anno Christi 372. at quia Gratianus anno U. C. 1120. Ch. 367. a patre Valent. Augustus fuit appellatus ante diem XIII. Kal. Sept. Ambianis, hujus nomen in fronte legis non fuit omittendum.

l. 2. C. de naufragiis.
l. 5. C. de murilegulis.
l. 1. C. de præf. præt. s. urb.
l. 1. C. de comitib. rei milit.
l. 4. C. de cohortal. princip. et cornicul.
l. 5. C. de offic. rector. provinc.

1 | 1126 | *V. G.* 10. 7 | **373 Imp. Fl. Valentinianus Aug. V. — Imp. Fl. Valens Aug. IV.**

l. 22. et 23. *C. Th.* de prætorib. et quæstor.
l. 11. *C. Th.* de veteranis.

Gothofredus mallet hanc legem referre ad a. 368. v. 370. licet, ut scribit, consulatus hic diserte huic legi subnotatus sit.

l. 10. et 11. *C. Th.* de accusat. et inscript.
l. 5. et 6. *C. Th.* de reparat. appel.

l. un. *C. Theod.* ne præfect. exactor. v. curios.
l. 1. *C. Th.* ne S. Bapt. iteret. *Hanc etiam l. Gothofred. mallet ad a.* 370. *referre.*
l. 2. C. de apparitor. præfect. prætor.
l. 73. *C. Th.* de decurionib. *referenda videtur ad annum* 370 *arg. ordinis.*
l. 63. *C. Th.* de decurionib. *subscripta Valentiniano et Valenti A. A. Coss. licet annis* 365. 368. 370 *et* 373. *simul consulatum etc. gesserint, ad hunc annum refertur a Gothofredo.*

2 | 1127 | *V. G.* 11. 8 | **374 Imp. Fl. Grat. Aug. III. — C. Æquitius Valen[s]**

l. 1. *C. Theod.* de sentent. ex peric. recit.
l. 33. - - de curs. public.
l. 12. - - de accusationib.
l. 1. - - ad L. Cornel. de sicar.
l. 8. *C. Th.* de falsa moneta. *referrem huc l. 2. Cod. de commerc. et mercatorib. nisi obstaret legislator Theodosius.*
l. 3. *C. Th.* de rapt. virgin.
l. 1. - - de his qui latron. v. al. crim.
l. 8. - - de murilegul.
l. 1. - - de fabricensib.
l. 5. - - de relationib.
l. 36. - - de appellationib.
l. 21. et 22. - - quor. appellat. n. recip.
l. 10. - - de lustral. conlat.
l. 4. - - de excusat. artific.

Chilo vicarius Africæ dicitur in hac lege: sed mendosa est inscriptio, ut innumeris in locis Cod. Theod. scribendumque est Chiloni proconsuli Africæ, ut patet ex inscriptione legis 7. Cod. Theod. de præd. navicul. Valesius ad Ammianum XXVIII. 1.

l. 18. *C. Theod.* de operib. publ.
l. 3. C. de sentent. ex peric. recitand.
l. 2. C. de infantib. exposit.
l. 19. C. de his qui accus. n. poss.
l. 8. C. ad leg. Corn. de sicar.
l. 1. C. de his qui latr. v. al. crim. r. occult.

Constitutiones VALENTINIANI, VALENTIS et GRATIANI, quæ carent die et consule.

Lib. I. tit. 39. l. 1. et 2. Lib. VI. tit. 61. l. 7. Lib. X. tit. 2. l. 5. tit. 3. l. 6. tit. 26. l. 2. tit. 41. l. 10. t. 70. l. 6. Lib. XI. tit. 2. l. 2. tit. 5. l. 2. tit. 7. l. 5. tit. 8. l. 1. tit. 47. l. 6. 7. 8. 9. 10. Lib. XII. tit. 4. l. 1. tit. 17. l. 2. 3. tit. 38. l. 3. 4. tit. 51. l. 8. tit. 55. l. 1. tit. 56. l. 2.

Moritur Valentinianus. VALENTINIANUS. Junior creatur Imperator.

VALENS, GRATIANUS, VALENTINIANUS

3 | 1128 | *V. G.* 12. 9 | **375 Post consulatum Gratiani Aug. III. et Æquitii**

l. 7. *C. Theod.* de tironib.
l. 79. - - de decurionib.
l. 7. - - de præd. navicular.
l. 6. C. de susceptorib. præpos. etc.
l. 2. C. de præd. et omnib. reb. navicul.
l. 5. C. de cohort. princ. et cornic.
l. 16. *C. Theod.* de susceptor. præpos. etc.

4 | 1129 | *Val.* 13 *Grat.* 10 *Val.* 1 | **376 Imp. Fl. Valens Aug. V. — Imp. Fl. Valentinian. (Junior.) Aug.**

l. un. *C. Theod.* ne in sua causa quis jud. *l. 1. C. h. t. hanc legem refert ad ann.* 378.
l. 13. - - de accus. et inscript.
l. 1. et 2. - - de præt. crim. maj. serv.
l. 2. - - de quæstionib.

Ind.P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 8. - - de metall. et metallar.	l. 1. C. de spectaculis.
l. 11. - - de medic. et professor.	l. 24. *C. Theod.* de prætorib. et quæstorib.
l. 19. - - de operib. public.	l. 3. C. de offic. præf. urb.
l. 3. - - de scenicis.	l. 24. C. de probationib.
l. 23. - - de episcop. eccles. et cleric.	l. 10. C. de testib.
l. 23. C. ad leg. Corn. de fals.	l. 4. *C. Theod.* ad l. Corn. de fals.
l. 16. C. de quæstionib.	l. 4. *C. Theod.* de hæreticis.

5 | 1130 | *Val.* 14 *Grat.* 11 *Val.* 2

377 Imp. Fl. Gratianus Aug. IV.	Merobaudes
l. 6. *C. Theod.* de offic. rector. provinc.	l. 1. C. ne S. baptism. iteret.
l. 1. - - lib. VI. tit. 2.	l. 5. C. de conveniend. fisc. debitor.
l. 17. - - de erogat. milit. annon.	l. 5. C. de fund. patrimonialib.
l. 3. - - de militar. vest.	l. 10. et 11. C. de dignitatib.
l. 34. - - de curs. public.	l. 2. C. de Palatin. S. largition.
l. 14. - - de divers. offic. et apparit.	l. 2. C. de militar. vest.
l. 3. - - de quæstionib.	l. 7. C. de curs. public.
l. 3. - - de fisc. debitorib.	l. 8. C. de ædific. privat.
l. 3. - - tribut. in ips. specieb. inferr.	l. 6. C. de erogat. militar. annon.
l. 15. - - de pistorib. et catabol.	l. 24. *C. Th.* de episcop. eccl. etc.
l. 2. - - ne S. baptism. iteret.	l. 5. et 6. C. de episcop. et cleric. *

* *Pertinet hæc lex ad annum 364, ubi vide. Est eadem, quæ extat in l. 2. C. Theod. de rapt. v. matrim. sanctimon. Perperam hinc subscribitur in Codice Justinianeo Gratiano A. III. imo IV. et Merobaude coss. quum debeat subscribi, uti in C. Theodos. Joviano et Varroniano Coss.*

Mors Valentis. GRATIANUS et VALENTINIANUS.

6 | 1131 | *Grat.* 12 *Val.* 3 et 4

378 Imp. Fl. Val. Aug. VI.	Imp. Fl. Valent. Aug. II.
l. 35. *C. Th.* de curs. publ.	l. 37. - - de appellat. et pœn. ear.
l. un. - - vict. civilit. crimin. ag. poss.	l. 23. 24. 25. quor. appellat. n. recip.
l. 12. - - de pœnis.	l. 7. - - de fid. test. et instrum.
l. 1. - - de domib. ad rem priv. pertin.	l. 1. C. ne quis in sua caus. judic.
l. 9. - - de metall. et metallar.	

l. un. C. Th. eod. hanc legem ad annum 376. refert. Quum dies V. Id. Aug. ultimus fuerit, quo Valens Aug. apparuit, male in inscriptione hujus legis dat. Kal. Dec. legitur adhuc nomen Valentis, uti et in seq. data prid. Kal. Jan.

l. un. C. quand. civil. act. crimin. præjud.	l. 2. C. de advocat. diversor. judicior. *

* *Hæc lex XV. Kal. Sept. data legitur, adeoque male habet inscriptum nomen Valentis, qui mense Augusto jam obierat, aut alias anterioris mensis Kalendæ deberent substitui.*

l. 5. C. quor. appellat. n. recip.

Gratianus collegam sibi adsciscit THEODOSIUM.

7 | 1132 | *Grat.* 13 *Val.* 4 et 5 *Th.* 1.

379 Decimus Magnus Ausonius	Q. Clodius Hermogenianus Olybrius
l. 1. et 2. *C. Theod.* de Palatin. S. largit.	agent. in reb.
l. 12. *C. Theod.* de jur. fisc.	l. 3. et 4. - - de Palatin. S. largit.
l. 5. *C. Theod.* de hæretic.	l. 2. - - de desertorib. et occultat. cor.
l. 2. C. de hæretic.	l. 2. - - de executorib. et exactionib.
l. 1. C. de sportul. et sumpt.	l. 6. - - de matern. bon.
l. 4. C. quemadm. testam. aperiant.	l. 7. - - de reparat. appellat.
l. 6. C. quor. appellat. n. recip.	l. 26. - - quor. appellat. n. recip.
l. 5. C. de divers. præd. urban. (in textu.)	l. 4. - - de aur. coronar.
l. 3. et 4. C. de Palat. S. larg.	l. 11. - - de lustral. conlat.
l. 2. *C. Th.* de re judicat.	l. 12. - - de medic. et profess.
l. 1. - - qui bon. ex l. Jul. ced. poss.	l. 15. - - de navicular.
l. 1. *C. Th.* de princ.	l. 4. C. si a non compet. judic.
	l. 2. C. de commeatu.

8 | 1133 | *Grat.* 14 *Val.* 6 *Th.* 2.

380 Imp. Fl. Gratianus Aug. V.	Imp. Fl. Theod. Aug.
l. 6. *C. Theod.* de sponsalib.	l. 7. - - de legatis et decret. legation.
l. un. - - si provinc. rect. v. ad eum pert.	l. 16. - - de naviculariis.
l. un. - - si quacunque prædit. potest.	l. 16. et 17. - - de pistorib. et catabolens.
l. un. - - de usur. rei judicat.	l. 8. - - de annon. civic.
l. 2. - - de præfect. prætor. s. urb.	l. 20. et 21. - - de operib. public.
l. 2. *C. Theod.* de quæstor. magistr. officior.	l. 5. - - de scenicis.
l. 1. - - de primicer. et notar.	l. 2. - - de fid. catholic.
l. 3. - - de agentib. in reb.	l. 25. - - de episcop. eccles. et cleric.
l. 9. et 10. - - de privileg. cor. qui in S. Palat.	l. 1. de summ. Trinitat.
l. 8. et 9. - - de tironib.	l. 4. C. de mod multar.
l. 3. - - de desertorib. et occult. cor.	l. 3. C. de sponsalib.
l. 9. 10. 11. - - de filiis militar. apparitor.	l. un. C. si rect. provinc. v. ad eum pert.
l. 3. - - de tabular. logogr. etc.	l. un. C. si quacunque prædit. potest.
l. 6. - - de iis quæ admin. v. off.	l. 1. C. de secund. nupt.
l. 3. - - de exhibend. v. transmitt. reis.	l. 16. C. de testamentis.
l. 6. - - de custod. reor.	l. 4. ad SC. Tertullian.
l. 1. 2. - - ad l. Jul. repetund.	l. 25. de appellationib. et consultat.
l. 8. - - de bonis proscriptor.	l. 3. C. de litigios.
l. 3. - - de locat. fundor. jur. emphyt.	l. 2. C. de exhibend. v. transmitt. reis.
l. 12. 15. - - de petit. et ultr. dat.	l. 5. C. de custod. reor.
l. 2. - - de thesauris.	l. 1. C. de crimin. sacrileg.
l. 12. - - de extraord. s. sord. muner.	l. 8. C. de bon. proscriptor.
l. 38. - - de appellationib.	l. 1. C. de bonor. sublat.
l. 80. 81. 82. - - de decurionib.	l. 32. C. de decurionib.
	l. 12. C. de dignitatib.
	l. 2. C. de præfect. prætor. s. urb.
	l. un. C. de quæstorib. et magist. offic.
	l. 3. *C. Theod.* de naufrag.
	l. 3. C. de naufrag.
	l. 2. *C. Theod.* de princip. agent. in reb.

Ind P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 9. - - de bonis proscriptor. | l. 4. *C. Theod.* de scenicis.
l. 4. - - de desertor. et occultat. cor. | l. 83. - - de decurionib.
l. 4. - - de quæstionib. | l. 9. et 10. - - de murilegul.
l. 1. C. de desertorib. et occultat. cor. | l. 6. et 7. C. de murileg.

9 | 1134 | *Grat.* 15 *V.* 7 *Th.* 5 | 381 Flavius Syagrius | Flavius Eucherius

l. 2. et 3. *C. Theod.* de primicer. et notar.
l. 5. 6. - - de honorar. codicill.
l. 2. - - de proxim. comitib. dispos.
l. 36. - - de curs. public.
l. 15. - - de divers. offic. et apparit.
l. 6. - - de indulgent. crim.
l. 18. - - de annon. et tribut.
l. 39. - - de appellationib.
l. 8. - - de fid. testium et instrum.
l. 84. - - de decurionib.
l. 8. - - de scenicis.
l. 2. - - de equis curulib.
l. 1. - - de apostat.
l. 7. C. de episcop. et cleric.
l. 2. C. de secund. nupt.
l. 1. *C. Theod.* de secund. nupt.
l. 6. - - de curiosis.
l. 11. - - de privileg. cor. qui in S. Palat.
l. 10. - - de tironib.
l. 5. - - de desertorib. et occult. cor.
l. 6. - - de sepulchr. violat.
l. 2. et 3. - - de his qui cum dispens. contrax.
l. 85. 86. 87. - - de decurionib.
l. 1. - - de censitorib. peræquatorib. etc.
l. 6. 7. 9. - - de scenicis.
l. 3. - - de fide catholic.
l. 26. - - de episcop. eccles. et cler.
l. 6. 7. 8. - - de hæreticis.
l. 7. - - de pagan. sacrif. et templ.
l. 40. C. de transactionib.
l. 1. C. ne fidejussor. v. mandat. dot. dent.

* *Hæc lex vel Cynegio PP. perperam inscribitur, ut qui nonnisi anno 384. factus fuerit P. P. vel annus emendandus ibi est. Gothofred. in Chronologia C. Theod. ad ann. 381.*

l. 12. C. qui dar. tutor. vel curator. poss.
l. 2. C. de his qui ex publ. rat. mut. pecun.
l. 33. C. de decurionib.
l. 2. et 3. de spectacul.
l. 2. C. de cens. et censitorib.
l. 3. C. de privileg. cor. qui in S. Palat. milit.
l. 2. *C. Theod.* unde vi.
l. 2. C. de summ. Trinit.
l. 2. C. de SS. eccles.

10 | 1135 | *G. V.* 16. 8 *Th.* 4 | 382 Antonius | Afranidus Syagrius

l. 6. *C. Theod.* de divers. rescript.
l. 3. - - de cognitor. et procurator.
l. 2. - - de secund. nupt.
l. 3. - - de sentent. ex peric. recit.
l. un. - - de consulib. præf. mag. milit.
l. 3. - - de proxim. comit. disp.
l. 4. - - de agentib. in reb.
l. 11. - - de tironib.
l. 6. - - de desertorib. et occult. cor.
l. 12. et 13. - - de numerar. et actuar.
l. 13. - - de cohortal. princip.
l. 37. - - 42. - - de curs. publ.
l. 2. - - de lucr. officior.
l. 3. - - de iis quæ admin. v. off. publ.
l. 3. et 4. - - ad leg. Jul. repetund.
l. 3. et 4. - - de abolitionib.
l. 13. - - de pœnis.

De hac lege disputatur, an fuerit eadem cum lege a Theodosio lata occasione cædis Thessalonicensis factæ anno 390. Affirmat Gothofredus, qui ex titulo legis nomen Gratiani expungit et consules male subscriptos esse scribit; sed Pagius in Critica annal. an 390. refutat Gothofredum.

l. 16. et 17. *Cod. Theod.* de petitionib. et ultr. dat.
l. 10. - - de metall. et metallar.
l. 2. - - de vestibus holober. et aurat.
l. un. - - de superindict.
l. 14. et 15. - - de extraord. s. sordid. munerib.
l. 90. 91. 92. 93. - - de decurionib.
l. 2. - - de his qui ex publ. collat.
l. 9. - - de legat. et decret. leg.
l. 4. - - de calc. coctorib. urb. Rom.
l. 1. - - de habit. quo ut. oport. intr.
l. un. - - de mendic. n. invalid.
l. 3. - - de aquæduct.
l. 9. - - de hæreticis.
l. 8. - - de pagan. sacrif. et templ.
l. 4. C. de precib. imper. offerend.
l. 1. et 4. C. ad l. Jul. repetund.
l. 9. C. de calumniatorib.
l. 20. C. de pœnis.
l. 6. C. delatorib.
l. un. C. de superindict.
l. 11. et 12. C. de excusat. muner.
l. 3. C. de metallar. et metall.
l. un. C. de mendicant. valid.
l. 2. C. de tyronib.
l. 4. C. de numer. actuar. etc.
l. 9. et 10. C. de curs. public.
l. 2. *C. Theod.* de sentent. ex peric. recit.
l. 3. C. de secund. nupt.
l. 24. C. de procuratorib.
l. 6. C. unde vi.
l. 34. C. de decurionib.
l. 2. C. de his quæ ex publ. collat.
l. 2. C. de vestib. holober.
l. 13. *C. Theod.* de extraordinar. s. sord. munerib.
l. 88. 89. - - de decurionib.
l. 8. - - de legatis et decret. legat.
l. 10. C. de excus. mun.

Constitutiones GRATIANI, VALENTINIANI et THEODOSII, quæ omni subscriptione carent.

Lib. I. tit. 4. l. 2. t. 32. l. 1. t. 44. l. 6. Lib. IV. t. 40. l. 1. 2. t. 61. l. 8. 9. t. 63. l. 2. Lib. V. t. 1. l. 3. Lib. VII. t. 13. l. 4. Lib. X. t. 16. l. 6. tit. 23. l. 1. tit. 31. l. 39. tit. 47. l. 10. tit. 70. l. 8. Lib. XI. tit. 6. l. 4. tit. 7. l. 6. 7. 8. 9. tit. 8. l. 2. t. 10. l. 3. tit. 15. l. 1. tit. 19. l. 1. tit. 25. l. 1. tit. 40. l. 2. 3. tit. 57. l. 2. 3. tit. 61. l. 6. 7. 8. tit. 62. l. 3. 4. tit. 63. l. 5. 6. t. 67. lib. 4. Lib. XII. tit. 10. l. 1. tit. 19. l. 1. tit. 24. l. 3. 4. 5. 6. 7. 8. tit. 29. l. 3. 4. tit. 36. l. 11. tit. 46. l. 1. tit. 50. l. 2. 3. tit. 54. l. 1. tit. 64. l. 1.

Gratianus occiditur, ARCADIUS fit Imperator nec non MAXIMUS.

11 | 1136 | *Val.* 9 *Th.* 5 *Arch.* 1 | 383 Fl. Merobaudes | Fl. Saturninus

l. un. *C. Theod.* de mandat. princ.
l. 3. - - de offic. judic. omn.
l. 5. - - de inoffic. testam.
l. 4. - - de contrah. empt.
l. 3. - - de legitim. hered.
l. 2. - - lib. 6. tit. 2.
l. 1. - - ut dignit. ord. servet.
l. 7. - - de honorar. codicill.
l. 5. - - de palatin. S. largit.
l. 12. - - de privileg. cor. qui in S. pal.
l. 1. - - quid prob. deb. ad quamc. milit.
l. 7. 8. - - de desertorib. et occult. cor.
l. 14. - - de cohortalib. princ. etc.
l. 4. - - ne quid publ. lætit. nunt.
l. 14. - - de accusat. et inscript.
l. 5. - - ad L. Jul. repetund.
l. 2. - - de his qui latron. v. al. crim.
l. 1. - - de calumniatorib.

Ind.P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 10. - - de bonis proscriptor.
l. 4. - - de locat. fundor. jur. emphyt.
l. 18. - - de petitionib. et ultr. dat.
l. 12. - - de exactionib.
l. un. - - si per obrep. fuer. impetr.
l. 40. et 41. - - de appellationib.
l. 27. et 28. - - quor. appellat. n. recip.
l. 94. - 104. - de decurion.
l. 18. et 19. - - de susceptor. præpos. etc.
l. 8. - - de censu siv. adscript.
l. 22. - - de operib. public.
l. 10. 11. 12. - - de hæreticis.
l. 3. - - de apostatis.
l. 2. C. de apostatis.
l. 5. C. de Judæis et cœlicol.
l. 1. C. de mandat. princip.

l. 4. C. de advocat. fisc.
l. 15. C. de rescind. vendit.
l. 4. C. ad SC. Orfitian.
l. 6. C. de operib. public.
l. 13. C. de accusat. et inscript.
l. 3. C. ad L. Jul. repetund.
l. 1. C. de canon. largition. titul.
l. 1. C. de immunit. nemin. conced.
l. 35. 36. 37. C. de decurionib.
l. 2. C. de agricol. et censit.
l. 6. C. de omn. agr. desert.
l. 5. C. de palatin. S. largition.
l. 1. C. publ. lætit. v. consul. nuntiat.
l. 2. *C. Theod.* de apostatis.
l. 17. *C. Theod.* de susceptorib. etc.
l. 7. C. de susceptorib.

Nota leges hoc anno datas post diem VIII. Kal. Septemb. quarum multæ Gratiani nomen præferunt, mendosas esse, quia Gratianus tunc desiit esse in vivis.

12 | 1137 | *Val.* 10 *Th* 6 *Arc.* 2

384 Fl. Ricimer — Fl. Clearchus

l. 3. *C. Theod.* lib. VI. tit. 3.
l. 25. - - de prætorib. et quæstorib.
l. 2. - - ut dignitat. ord. servet.
l. 7. - - de palatin. S. largit.
l. 12. - - de re militar.
l. 3. - - de metatis.
l. 4. - - de tabular. logogr. etc.
l. un. - - de his q. pleb. aud. cont.
l. 7. - - de indulgent. crimin.
l. 11. - - de metall. et metallar.
- - - de murilegul.
l. 19. de annon. et tribut.
l. 4. - - tribut. in ips. spec. inferr.
l. 2. - - de public. comparat.
l. 42. 43. 44. - - de appellation.
l. 9. - - de fid. test. et instrumentor.
l. 105. 106. 107. 108. - - de decur.

l. 5. - - de aur. coronar.
l. 12. et 13. - - de lustral. conlat.
l. 23. - - de operib. publ.
l. 1. - - de expens. ludor.
l. 13. - - de hæretic.
l. un. C. de SCtis.
l. 2. C. de offic. diversor. judic.
l. 5. C. de mod. multar.
l. 7. C. de operib. public.
l. 3. C. de crimin. sacrileg.
l. 1. C. de seditiosis.
l. 38. C. de decurionibus.
l. 2. C. de tabulariis.
l. un. C. de aur. coronar.
l. 8. C. de murilegulis.
l. 6. C. de fund. patrimonialib.
l. 1. C. ut dignitat. ord. servet.
l. 7. C. de palatin. S. largit.
l. 11. C. de re militar.
- - - de curs. public.
l. 44. et 45. *C. Theod.* de curs. publ.
l. 4. - - de sentent. ex peric. recit. *

* *Hæc lex data est Mediolani Kal. Dec. et l. 44. de appellat. data pariter Mediolani sub consulibus Clearcho et Ricimere anno 384. quanquam non repugnat missam esse ad L. Aurelium Avianum Symmachum urbis etiam præfectum.*

l. 5. *C. Theod.* de contrah. empt.
l. 43. - - de curs. public.

l. 6. - - de palatin. S. largit.
l. 6. C. de palatin. S. largition.

13 | 1138 | *Val.* 11 *Th.* 7 *Arch.* 3

385 Imp. Fl. Arcadius Aug. — Bauto

l. 6. *C. Theod.* de divers. rescript.
l. 6. - - de jurisdict.
l. 4. - - de denuntiat. v. edit. rescr.
l. 4. - - fin. regundor.
l. 8. 9. - - de palatin. S. largition.
l. 2. - - quid probar. deb. ad quamc.
l. 15. - - de cohortalib. princip.
l. 46. et 47. - - de curs. public.
l. 16. 17. - - de divers. offic. et apparitorib.
l. 15. - - de accusationib.
l. 4. - - ad leg. Jul. de adulter.
l. 1. - - ut intr. ann. crim. quæst.
l. 8. - - de indulgent. crimin.
l. 2. - - de calumniatorib.
l. 14. - - de pœnis.
l. 13. - - de jur. fisc.
l. 4. - - de fisc. debitorib.
l. 12. - - de murilegulis.
l. 20. et 21. - - de annon. et tribut.
l. 16. et 17. - - de extraord. s. sordid. munerib.
l. 2. - ne conlat. translat. post.
l. 45. 46. - - de appellationib.
l. 29. 30. - - quor. appell. n. recip.
l. 10. - - de fid. test. et instrum.
l. 109. et 110. - - de decurionib.
l. 10. - - de legat. et decret. legat.
l. 14. - - de lustral. conlation.
l. 24. - - de operib. public.
l. 10. - - de scenicis.
l. 9. - - de pagan. sacrific. etc.

l. 3. C. de episcopal. audient.
l. 5. C. de divers. rescript.
l. 26. C. de appellationib.
l. 7. C. quor. appellat. n. recip.
l. 8. C. de operib. public.
l. 32. C. ad leg. Jul. de adulter.
l. 4. C. de crimin. sacrileg.
l. 1. Cod. ut intr. cert. temp. crimin. quæst. term.
l. 8. C. de calumniatorib.
l. 21. C. de pœnis.
l. 7. et 8. C. de annon. et tribut.
l. 13. C. de excusat. muner.
l. 9. C. de murilegulis.
l. 1. C. de fund. limitroph. etc.
l. 8. C. de palatin. S. largit.
l. 5. C. de numerar. actuar. et chartul.*
l. 12. C. de curs. public. etc.
l. 6. C. de cohortalib. princip. cornic.
l. 2. C. de pagan. et sacrif. et templ.
l. 3. C. de offic. præf. prætor. orient.
l. 4. C. de defensorib. civit.
l. 3. C. ubi in rem act. exerc. deb.
l. 10. C. ubi caus. fiscal. v. divin. dom.
l. 14. C. de accusationib.
l. 8. C. de episcop. et cleric.
l. 1. C. de apparitor. præf. urb.
l. 10. *C. Theod.* de palatin. S. largit.
l. 3. - - de religion.

Nota omnes leges Codicis Theodosiani et Justinianei, quæ hoc anno Gratiani nomen habent inscriptum, esse mendosas, quia Gratianus jam obierat.

14 | 1139 | *Val.* 12 *Th.* 8 *Arch.* 4

386 Fl. Honorius N. P. — Evodius

l. 2. *C. Theod.* qui bon. ex leg. Jul. ced poss.
l. 2. - - de fugitiv. colon. etc.
l. 4. - - de proxim. comit. dispos.
l. 5. - - de agentib. in reb.

l. 3. - - de princip. agent. in reb.
l. 11. - de palatin. S. largit.
l. 13. - - de privileg. cor. qui in s. al.
l. 48. - - de curs. publ.
l. 18. - - de divers. offic.
l. 3. 4. - - de exsecutorib. et exact.

Ind. P. R. C. A. J. P. C. N.

l. 16. - - de accusationib.
l. 6. - - de sepulchr. violat.
l. 6. - - ad leg. Jul. repetundar.
l. 9. -- de famos. libell.
l. un. - - de his qui ad stat. confug.
l. un. - - de petitorib. et desist.
l. 22. - - de annon. et tribut.
l. 13. - - de exactionib.
l. 47. - - de appellationib.
l. un. - - si de moment. fuer. appell.
l. 111. - - 115 - - de decurion.
l. 1. - - de præd. et mancip. curial.
l. 20. 21. 22. - - de susceptorib. præposit. etc.
l. 2. - - de curatorib. Kalendar.
l. 11. - - de legat. et decret. legation.
l. 15. - - de lustral. conlat.
l. 17. - - de navicular.
l. 2. - - de censorib. peræquator.
- - - de decur. urb. Rom.
l. 18. - - de pistorib. et catabolensib.
l. un. - - de honorator. vehicul.
l. 2. - - de spectaculis.
l. 4. - - de fide catholica.
l. 1. - - de his qui relig. contend.
l. 3. C. de S. S. ecclesiis.

l. un. C. de his qui ad stat. confug.
l. 7. et 8. C. de offic. rector. provinc.
l. 14. C. de religios. et sumptib. funer.
l. un. C. si de moment. possess. fuer. app.
l. 6. C. qui bonis ced. poss.
l. 4. C. ad leg. Jul. repetundar.
l. 9. C. de annon. et tribut.
l. 39. C. de decurionib.
l. 1. C. de prædiis decurion.
l. 4. 8. 9. de susceptorib.
l. un. C. de honorator. vehicul.
l. 3. C. de censib. et censitorib.
l. 7. et 8. C. de fund. patrimonialib.
l. 2. C. de fugitiv. colon. patrimon.
l. 1. C. de proxim. sacr. scrinior.
l. 1. C. de principib. agent. in reb.
l. 2. et 3. C. de divers. offic. et apparitor. judic.
l. 1. *C. Theod.* de defensorib. civitat.
l. 5. C. de ædilit. actionib.
l. 2. *C. Th.* de usuris.
l. un. - - de ædilit. actionib.
l. 5. *C. Theod.* de sentent. ex peric. recit.
l. 4. C. de privileg. eor. q. in S. palat. milit.

15 | 1140 | *Val.* 13 *Th.* 9 *Arch.* 5

387 Imp. Fl. Valentinianus Aug. III. — Eutropius

l. 3. *C. Th.* de domestic. et protect.
l. 4. - - de princip. agent. in reb.
l. 19. - - de petit. et ultr. dat.
l. 3. -- ne conlat. translat. postul.
l. 48. -- de appellationib.
l. 116. 117. 118. - - de decurion.

l. 6. -- de aur. coronar.
l. 13. et 14. *C. Th.* de medic. et professor.
l. 3. - - de itiner. muniend.
l. 1. C. de domestic. et protectorib.
l. 2. C. ne rei domin. v. templ. vindic.
l. 40. 41. C. de decurionib.

1 | 1141 | *Val.* 14 *Th.* 10 *Arch.* 6

388 Imp. Fl. Theodosius Aug. II. — Cynegius

l. 5. *C. Theod.* ad leg. Jul. de adulter.
l. 2 - - de fabricensib.
l. 119. -- de decurionib.
l. 6. et 7. - - de infirm. his quæ sub tyr.
l. 2. - - de his qui relig. contend.

l. 14. 15. 16. *C. Theod.* de hæreticis.
l. 6. C. de Judæis et cœlicol.
l. 1. C. de fabricensib.
l. un. *C. Theod.* de privat. carcer.
l. 2. - - de nuptiis.
l. 6. C. de mod. multar.

2 | 1142 | *Val.* 15 *Th.* 11 *Arch.* 7

389 Fl. Timasius — Fl. Promotus

l. 5. *C. Theod.* de denunt. v. edict. rescr.

l. 2. - . de feriis.

l. 3. - - de tutorib. et curat. creand.
l. 2. - - de testam. et codicill.
l. 4. - - de legitim. hered.
l. 5. - - de proxim. comit. dispos.
l. 16. et 17. - - de cohortal. princip.
l. 49. - - de curs. publ.
l. 5. - - ne quid publ. lætit. nunt.
l. 11. - - de malefic. et mathemat.
l. 9. - - de fals. monet.
l. 5. - - de quæstionib.
- - - tribut. in ips. specieb. inf.
l. 49. - - de appellationib.
l. 120. - - de decurionibus.
l. 23. - - de susceptor. præpos. etc.
l. un. - - de mancip.
l. 3. *C. Th.* de decur. urb. Rom.
l. 5. et 6. - - de suar. pecuar. etc.
l. 9. - - de annon. civic.
l. 25. - - de operib. public.

l. 4. et 5. - - de aquæductu.
l. 8. - - de infirm. his quæ sub tyr.
l. 17. 18. 19. - - de hæreticis.
l. 3. C. de offic. diversor. judic.
l. 7. C. de feriis.
l. 1. C. de tutorib. v. curator. illustr. v. clar. pers.
l. 8. C. de serv. fugitiv.
l. 9. C. de suis et legit. liber.
l. 7. C. unde vi.
l. 9. C. de malefic. et mathemat.
l. 24. ad leg. Corn. de fals.
l. 10. C. de susceptor. præpos. et arcar.
l. 1. C. de curialib. urb. Rom.
l. 1. C. de suar. et suscept. vin.
l. 2. et 3. C. de aquæductu.
l. 2. C. de proxim. S. scrinior.
l. 7. C. de cohortal. princ. cornicul.
l. 3. *C. Theod.* unde vi.

3 | 1143 | *Val.* 16 *Th.* 12 *Arch.* 8

390 Imp. Fl. Valentinianus Aug. IV. — Neoterius

l. 4. *C. Th.* de exhibend. v. transmitt. reis.
l. 6. - - ad L. Jul. de adulter.
In legis hujus subscriptione Gothofredus edidit Neotherico.
l. 4. *C. Th.* ad L. Jul. de vi publ. v. priv.
l. 7. - - ad L. Jul. repetundar.
l. 3. - - de thesauris.
l. 3. - - de fabricensib.
l. 18. - - de extraord. s. sord. muner.
l. 121. 122. - - de decurionib.
l. 18. et 19. - - de navicular.
l. 26. et 27. - - de operib. publ.
l. 27. et 28. - - de episcop. eccles. et cler.
l. 1. - - de monachis.
l. 9. C. de episcop. et cleric.
l. 2. C. quand. mulier tut. offic.

l. 8. C. ad L. Jul. de vi publ.
l. 5. C. ad L. Jul. repetundar.
l. 2. C. de fabricens.
l. 4. *C. Theod.* de tutorib. et curat. creand.
l. 6. - - de agentib. in reb.
l. 7. - - de curiosis.
l. 12. - - de Palat. S. largit.
l. 15. - - de curs. publ.
l. 28. - - de operib. public.
l. 3. C. de exhibend. et transm. reis.
l. 17. *C. Th.* de accusat. et inscript.
l. 15. C. de accusat. et inscript.
l. 13. C. de curs. publ.
l. 2. C. ubi senator. v. clariss.
l. 8. C. de incol. et ubi quis domicil.
l. 9. C. de offic. rector. provinc.

4 | 1144 | *Val.* 17 *Th.* 13 *Arc.* 9

391 Tatianus — Qu. Aurelius Symmachus

l. 2. *C. Theod.* de constitut. princ. et edict.
l. un. - - de patrib. qui fil. distrax.
l. 13. - - de re militar.
l. 2. - - ad L. Cornel. de sicar.

l. 5. - - sin. cens. v. reliq. fund.
l. 19. de extraord. s. sordid. mun.
l. un. - - de possess. ab eo qui bis provoc.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

l. 11. - - de fid. test. et instrum.
l. 123. - - de decurionib.
l. 2. de privil. corpor. urb. Rom.
l. 20. - - de hæreticis.
l. 4. et 5. - - de apostatis.
l. 10. et 11. *C. Th.* de pagan. sacrif. et templ.
l. 3. C. de apostatis.
l. 12. C. de jur. et fac. ignor.
l. 1. C. quand. lic. unicuique sin. judic. s. vind.
l. 14. C. de contrah. emption.
l. 14 C. de excusationib. muner.
l. 4. C. de naufragiis.
l. un. C. de privileg. corporat. urb. Rom.
l. 6. *C. Th.* de contrah. empt.
l. 4. - - de naufrag.

Constitutiones VALENTINIANI II. THEODOSII et ARCADII die et consule carentes.
Lib. I. tit. 28. l. 4. tit. 31. l. 2. tit. 38. l. 1. Lib. V. tit. 5. l. 4. 5. Lib. X. tit. 16. l. 7. Lib. XI. tit. 52. l. 1. tit. 58. l. 8. tit. 59. l. 9. tit 60. l. 1. tit. 63. l. 1. 2. tit. 66. l. 1. t. 67. l. 5. Lib. XII. t. 24. l. 9.
Hujus Constitutionis referuntur interdum autores Theodosius pater, Arcadius et Honorius Filius AAA.
Tit. 38. l. 6.

Hic Gratianus pro Valentiniano aliquando legitur.
Tit. 40. l. 1. tit. 50. l. 4. 5. tit. 58. l. 7.

5 | 1145 | *Th.* 14 *Arc.* 10 | 392 Imp. Fl. Arcad. Aug. II. | Fl. Rufinus

Valentinianus periit Id. Maj. et Eugenius imperat occidenti ann. II. mens. IV. dies XIII.

l. 2. 3. *C. Th.* de defensorib. civitat.
l. un. - - de fidejussorib. dot.
l. 51. - - de curs. public.
l. 2. - - de tractor. et statio.
l. 7. - - ad L. Jul. de adulter.
l. 1. - - de crimin. peculat.
l. 15. - - de pœnis.
l. 20. - - de petition. et ultr. dat.
l. 12. - - de metall. et metallar.
l. 8. - - de reparat. appellat.
l. 31. - - quor. appellat. n. recip.
l. 124. 129. *C. Th.* de decurion.
l. 12. et 13. *C. Th.* de legat. et decret. legation.
l. 20. et 21. *C. Th.* de navicularis.
l. 10. *C. Theod.* de annon. civic.
l. 2. - - de monachis.
l. 3. - - de his qui relig. contend.
l. 8. - - de Judæis, cœlicol. et Samarit.
l. 12. - - de pagan. sacrif. et templ.
l. 5. et 6. C. de defensorib. civit.
l. 25. C. de procuratorib.
l. 8. C. de feriis.
l. 5. et 6. C. fin. regundor.
l. un. C. si secund. nupser. mul.
l. 33. C. ad L. Jul. de adulter.
l. 42. C. de decurionib.
l. 5. C. de legationib.
l. 5. C. de metallar. et metall.
l. 1. C. de annon. civilib.
l. 13. C. de dignitatib.
l. 14. C. de curs. public.
l. un. C. de tractator. et stat.
l. 7. *C. Theod.* de jurisdict.
l. 5. - - fin regundor.
l. 2. C. de incol. et ub. quis domicil.
l. 128. *C. Th.* de decurionib.
l. 21. - - de hæreticis.
l. 3. *C. Th.* de fid. et jur. hast. fiscal.
l. 16. C. de rescind. vendit.

HONORIUS creatur Augustus. THEODOSIUS, ARCADIUS, HONORIUS.

6 | 1146 | *Th.* 15 *Arc.* 11 *Hon.* 1 | 393 Imp. Fl. Theodos. Aug. III. | Abundantius

l. 3. *C. Th.* de constit. princip. et edict.
l. un. - - de offic. judic. militar.

l. 4. - - de cognitor. et procurat.
l. un. - - de Carbon. edict.
l. 5. - - de liberal. caus.
l. 4. - - lib. VI. tit. 2.
l. 1. - - de prædiis senator.
l. 26. - - de prætorib. et quæstorib.
l. 5. - - de domestic. et protectorib.
l. 1. - - quis in grad. præfer.
l. 18. 19. 20. *C. Th.* de erogat. milit. annon.
l. 4. - - *C. Theod.* de metatis.
l. 3. - - de salg. hosp. non præbend.
l. 52. - - de curs. public.
l. 5. - - de revocand. donat.
l. un. - - si quis imperat. maledic.
l. 8. 9. - - ad. L. Jul. de adulter.
l. 10. - - de fals. monet.
l. 11. 12. 13. *C. Theod.* de bonis proscriptor.
l. 13. et 14. *C. Th.* de metall. et metallar.
l. 14. *C. Theod.* de exactionib.
l. un. - - de quadrimestr. brevib.
l. 50. 51. 52. *C. Th.* de appellation.
l. 130. - - 138. *C. Th.* de decurion.
l. 15. *C. Th.* de medic. et professor.
l. 22. et 23. *C. Th.* de navicular.
l. 3. et 4. *C. Th.* de censitor. peræquator. etc.
l. 11. et 12. - - de annon. civic.
l. 29. et 30. - - de operib. publ.
l. 11. - - de scenicis.
l. 19. - - de Jud. cœlic. et Samar.
l. 4. C. de offic. præf. prætor. orient.
l. 2. C. de tutor. v. curat. Illustr.
l. 9 C. de operib. public.
l. un. C. si quis imperat. maledix.
l. 34. C. ad L. Jul. de adulter.
l. 3. C. de fals. monet.
l. 43. et 44. C. de decurionib.
l. 6. C. de metallar. et metall.
l. 4. et 5. C. de censib. et censitor.
l. 1. C. de metat. et epidemetic.
l. 7. C. de Judæis et cœlicol.
l. 1. C. de offic. militar. judic.
l. 2. C. de Carbonian. edict.
l. 23. *C. Th.* de annon. et tribut.
l. 5. C. de exactorib. tribut.
l. 7. C. de erogation. milit. annon.
l. 1. C. de his qui a princ. vacat. acc.
l. 4. *C. Th.* de constit. princip.
l. 5. - - de cognitor. et procurat.

7 | 1147 | *Th.* 16 *Arc.* 12 *Hon.* 2 | 394 Imp. Fl. Arcad. Aug. III. | Imp. Fl. Honorius Aug. II.

l. 2. *C. Th.* si. cert. petat. de suffrag.
l. 14. - - de re militar.
l. 18. - - de cohort. princ. corn. etc.
l. 139. - - de decurionib.
l. 31. - - de operib. public.
l. 12. - - de scenicis.
l. 22. 23. 24. *C. Th.* de hæreticis.
l. un. C. de suffragio.
l. 10. C. de operib. publie.
l. 4. C. de spectacul.
l. 9. C. de omni agro deserto.
l. 8. C. de erogat. milit. annon.

Cod. Theodos. hanc legem refert ad annum 396. *vid. l.* 23. *Cod. Theodos. de erogat. milit. annon.*

Obitus Theodosii. ARCADIUS et HONORIUS, quorum ille Orienti, hic Occidenti præfuit.

8 | 1148 | *Arc.* 13 *et* 1 *Hon.* 3 *et* 1 | 395 Anicius Hermogenianus Olybrius | Anicius Probinus

l. 6. *C. Th.* de cognitor. et procur.
l. 5. - - lib. VI. tit. 2.
l. 6. - - de domestic. et protector.
l. 7. - - de agentib. in reb.
l. 5. - - de princip. agent. in reb.
l. 8. - - de curiosis.
l. 13. - - de Palatin. S. largit.
l. 3. - - de commeatu.
l. un. - - de obligat votor.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

l. 53. et 54. *C. Th.* de curs. public.
l. 5. 6. 7. *C. Th.* de executorib. et exactionib.
l. 7. *C. Theod.* de matern. bon.
l. un. - - de greg. dominic.
l. 2. - - de incorporat.
l. 24. - - de annon. et tribut.
l. 20. - - de extraord. s. sordid. muneribus.
l. 3. - - de patrocin. vicor.
l. 2. - - de indulgent. debitor.
l. 53. et 54. - - de appellationib.
l. 140. - - 150. *C. Theod.* de decurionib.

Lex 140. *subscripta est Olybrio Probino Coss.*

l. 24. et 25. *C. Th.* de navicular.
l. un. - - ne quid oner. publ. impon.
l. 32. et 33. *C. Th.* de operib. publ.
l. 6. - - de aquæductu.
l. 9. 10. 11. 12. *C. Th.* de infirm. his quæ sub tyr.
l. 29. *C. Theod.* de episc. eccles. et cleric.
l. 25. 26. 27. 28. 29. *C. Theod.* de hæreticis.
l. 41. C. de transactionib.
l. 16. C. de jur. deliberand.
l. 2. C. de bon. matern.
l. 27. C. de appellation.
l. 3. C. quor. bonor.
l. 8. C. unde vi.
l. 11. C. de operib. publ.
l. 45. 46. 47. de decurionib.
l. 15. C. de excusat. muner.
l. un. C. ne quid oner. publ. impon.
l. 3. C. de aquæduct.
l. 3. C. de divers. præd. urban.
l. un. C. de greg. dominic.
l. 2. C. de princip. agent. in reb.
l. 4. C. de curios. et stationar.
l. un. C. de oblat. votor.
l. 15. C. de curs. public.
l. 1. et 2. C. de executorib. et exactoribus.
l. 8. *C. Theod.* de jurisdict. *

* *Hæc lex Arcadii et Honorii data esse scribitur VIII. Id. Jan. Mediol. Olybrio et Probino Coss. At cum Theodosius ante XVII. Kal. Febr. iisdem Coss. obierit: nomen Theodosii eidem legi simul præfigendum est: vel certe in subscriptione τὸ Januarii mutandum in Junii, quorum mensium nomina sæpissime permutari a notariis observavi. Reines. epist. 27. ad Rupert. p. 116.*

l. 8. *C. Th.* de pact. et transact.
l. un. - - quor. bonor.
l. 27. - - de prætor. et quæstor.
l. 13. - - de pagan. sacrif. et templ.
l. 2. - - si quis pecun. conflav.
l. un. C. de abigeis.

9 | 1149 | *Arc.* 14 *et* 2 *Hon.* 4 *et* 2 | 396 Imp. Fl. Arcadius Aug. IV. | Imp. Fl. Honorius Aug. III.

l. 8. *C. Th.* de div. rescript.
l. 7. - - de contrah. empt.
l. 3. - de incest. nupt.
l. 4. - - de administ. et peric. tut.
l. un. - - unde liberi.
l. 3. - - de testament. et codicill.
l. 5. - - de legitim. heredib.
l. 2. et 3. - - de prædiis senator.
l. 28. 29. 30. - - de prætorib. et quæstorib.
l. 6. 7. 8. - - de proxim. comitib. disposit.
l. 9. et 10. - - de agent. in reb.
l. 14. - - de palatin. S. largit.
l. 15. - - de re militar. *Add. l. 8. C. de erog. militar. annon.*
l. 4. - - de militar. vest.
l. 9. - - de desertorib. et occult. cor.
l. 3. - - de testim. extribun. etc.
l. 19. - - de cohortal. princip. etc.
l. 55. et 56. - - de curs. pub.
l. 1. - - de jur. liberor.
l. 18. - - de accusationib.
l. 9. - - de indulgent. crim.
l. 14. 15. - - de bon. proscript.

l. 15. - - de jur. fisci.
l. 21. - - de petition. et ultr. dat.
l. 2. - - de collation. æris.
l. 3. 4. - de protostasia.
l. 55. et 56. - - de appellat.
l. un. - - de dilationib. ex consens.
l. 32. - quor. appellat. non recip.
l. 151. et 152. - - de decurion.
l. 2. - - si curial. relict. civit. rus hab.
l. 5. et 6. - - de censitorib. peræquat. *Legem 5. Gothofredus refert ad a.* 394.
l. 19. *C. Theod.* de pistor. et catabolens.
l. 13. - - de annon. civic. et pan. gradil.
l. 1. - - de Alex. pleb. primat.
l. 34. et 35. - - de operib. public.
l. 1. - - de majuma.
l. un - - de usu sellar.
l. 30. 31. 32. - - de hæreticis.
l. 6. - - de apostatis.
l. 10. 11. - - de Judæis, cœlicol. etc.
l. 5. C. de episcopal. audient.
l. 3. C. de hæreticis.
l. 9. C. de Judæis et cœlicol.
l. 1. C. quand. libell. princ. dat.
l. 3. C. de advocat. divers. judicior.
l. 11. C. de petition. heredit.
l. 24. C. de administr. tutor.
l. 28. C. de appellationib.
l. 8. C. quor. appellat. non recip.
l. 12. C. de operib. publ.
l. 9. C. de bonis proscriptor.
l. un. C. de collat. æris.
l. un. C. si curial. relict. civit. rus habit. mal.
l. un. C. de majuma.
l. 2. C. de fund. et saltib. rei domin.
l. 3. C. de proxim. S. scrinior.
l. 3. C. de militar. vest.
l. 8. C. de cohortalib. princ.
l. 17. C. de testamentis.
l. 6. C. de incest. et inutilib. nupt.
l. 14. *C. Th.* de pagan. sacrif. et templ.
l. 8. - - de agentib. in reb.
l. 4. - - unde vi.
l. 3. C. ne rei domin. v. templ. vind.
l. 12. *C. Th.* de fid. test. et instrum.
l. 7. - - de censitor. peræquatorib.
l. 6. C. de cens. et censitor.
l. 24. C. de excusat. tutor. v. curator.
l. 2. *C. Theod.* de condit. in publ. horr.
l. 26. - - de navicular.
l. 4. C. de naviculariis.

10 | 1150 | *Arc.* 15 *et* 3 *Hon.* 5 *et* 3 | 397 Clodius Hermogen. Cæs. | Atticus

l. 9. *C. Theod.* de jurisdict.
l. 3. - - de usuris.
l. 4. - - de testam. et codicill.
l. 5. - - unde vi.
l. 6. 7. 8. 9. - - lib. VI. tit. 2.
l. 4. - de prædiis senator.
l. 31. 32. - - de prætorib. et quæstor.
l. 2. - - de comit. rei militar.
l. 9. 10. 11. - - de proxim. comitib. disposit.
l. 12. 13. 14. - - de tyronib.
l. 57. - - de curs. public.
l. 19 - - de divers. offic. et apparit.
l. 8. - - de iis quæ administ. v. offic. publ.
l. 3. - - ne præter crim. majest. serv.
l. 3. - - ad L. Cornel. de sicar.
l. 1 - - ad L. Jul. de ambitu.
l. 2. - - de his q. ad eccles. confug.
l. 14. - - de jur. fisc.

Lex 14. *Cod. Theodos. de jur. fisci Impp. Grat. Valent. et Theodosio tribuitur et data tamen est* 16. *Kal. Jan. Cæsario et Attico Coss. anno Christi* 397. *atqui Gratianus ante anno IV. Theodos. ante biennium obierat, et Impp. tum Arcadius et Honorius, quorum tituli præfigendi propterea sunt. Reinesius epist.* 27. *ad Rupert.*

l. 1. *C. Th.* de superexactionibus.
l. 3. - - de condit. in publ. horr.

P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 21. et 22. *C. Th.* de extraordinar. s. sord. munerib.
l. 153. 154. 155. *C. Th.* de decurionibus.
l. 3. - - quemadm. muner. civil. indic.
l. 24. - - de susceptorib. præpos. etc.
l. un. - - de argent. pret. quod thesaur. inf.
l. 27. - - de navicular.
l. 6. - - de naufragiis.
l. 3. - - de privileg. corporat. urb. Rom.
l. 7. - - de suariis, pecuar. etc.
l. 1. - - de collegiatis.
l. 2. - - de habit. quo uti oport. int. urb.
l. un. - - quib. militant. ad urb. n. lic.
l. un. - - de camp. Martio urb. Rom.
l. 3. - - de canon. frum. urb. Rom.
l. 36. - - de operib. public.
l. 7. - - de aquæductu.
l. 3. - - de gladiatorib.
l. 30. - - de episcop. eccles. et cler.
l. 33. *C. Th.* de hæreticis.

l. 12. et 13. *C. Th.* de Judæis, cœlicol. et Samar.
l. 1. C. de his qui ad eccles. confug.
l. 1. C. de offic. Comit. S. Palat.
l. 5. C. de jurisdict. omn. judic.
l. 1. C. ubi quis decurial. v. cohort.
l. 18. C. de testament.
l. 11. C. de adquir. et retin. possess.
l. 12. C. de sentent. et interlocut.
l. 2. C. si per vim v. al. mod.
l. 20. C. de his qui accusar. n. poss.
l. 5. C. ad L. Jul. majestat.
l. 3. C. de condit. in publ. horr.
l. 48. et 52. C. de decurionib.
l. un. C. de arg. pret. quod thesaur. infert.
l. 2. C. de canon. frum. urb. Rom.
l. 4. C. de aquæductu.
l. 156. *C. Th.* de decurion.

11 | 1151 | *Arc.* 16 *et* 4 *Hon.* 6 *et* 4 | 398 Imp. Fl. Honor. A. IV. | Fl. Eutychianus

l. 19. *C. Th.* de divers. rescript.

Nomen Theodosii in titulo hujus legis inducendum, quia Theodosius junior eo anno natus nondum erat et Honorius cum Arcadio imperabat.

l. 10. *C. Theod.* lib. VI. tit. 2.
l. 16. 17. - - de re militar.
l. 24. et 25. - - de erog. mil. annon.
l. 3. de pascuis.
l. un. - - de burgariis.
l. 12. - - de filiis mil. apparitor. etc.
l. 14. - - de numerar. actuar. etc.
l. 58. - - de curs. public.
l. 3. - - de calumniatorib.
l. 16. - - de pœnis.
l. 3. - - de his qui ad eccles. confug.
l. 2. - - de dom. ad rem priv. pertin.
l. un. - - q. conduct. rei priv. fidei exig.
l. 22. - - de petitionib. et ultr. dat.
l. 4. - - de fabricensib.
l. 25. - - de annon. et tribut.
l. 4. - - de conlation. fundor. patrim.
l. 57. - - de appellationib.

l. 157. - - 160 - - de decurionib.
l. 8. - - de censor. et peræquator. etc.
l. 20. - - de pistorib. et catabolens.
l. 4. - - de canon. frument. urb. Rom.
l. un. - - de pretio panis Ostiens.
l. 37. 39. 40. de operib. publ.
l. 32. - - de episcop. eccles. et cler.
l. 34. - - de hæreticis.
l. 11. et 12. C. de episcop. et cleric.
l. 6. et 7. C. de episcop. audient.
l. 8. C. de Judæis et cœlicol.
l. 1. C. de stat. et imaginib.
l. 29. C. de appellationib.
l. 14. et 15. C. de operib. publ.
l. 10. C. de annon. et tribut.
l. 6. C. de exactorib. tributor.

l. 49. et 50. C. de decurion. et fil. cor.
l. 3. C. de fabricens.
l. 10. C. de omn. agr. desert.
l. 2. C. de pascuis publicis.
l. 9. C. de fund. patrimonialib.
l. 13. C. de re militari.
l. 9. C. de erogat. militar. annon.
l. 6. C. de numerar. actuar. etc.
l. 17. C. de curs. public.
l. 5. *C. Theod.* de metatis.

l. 13. C. de operib. public.
l. 4. C. de metat. et epidemetic.
l. 10. et 11. *C. Theod.* de jurisdict.
l. un. - - si secund. nupser. mul.
l. 7. - - ad SCt. Claudian.
l. 10. C. de erogat. milit. annon.
l. 38. *C. Th.* de operib. public.
l. 31. - - de episc. eccles. et cler.
l. 10. C. de episcop. et cleric.

Subscriptio hæc consulatus tertii Honorii nunc legitur in notatis legibus: sed olim ibi legebatur Honorio IV. uti et esse debet. Hoc apparet, quod ita citentur in Gregorii I. Papæ epistolis.

l. 33. *C. Theod.* de episcop. eccles. et cleric.

12 | 1152 | *Arc.* 17 *et* 5 *Hon.* 7 *et* 5 | 399 Eutropius | Fl. Manlius Theodorus

Eutropii nomen ex fastis erasum ipseque in magistratu occisus est. Quæ causa, quod ejus nomen in plurimis legibus non appareat.

l. 7. C. de dilationib.
l. 22. C. de pœnis.
l. 4. *C. Theod.* de dilationib.
l. 8. - - de contrah. empt.
l. un. - - de comitib. consistor.
l. 11. et 12. - - de agentib. in reb.
l. 6. - - de princip. agent. in reb.
l. 15. 16. 17. - - de palatin. S. largit.
l. 1. - - de excoct. et transl. annon.
l. un. - - de saturian. et subrafrens.
l. 5. - - quib. equor. usus concess.
l. 6. - - de quæstionib.
l. 17. et 18. - - de pœnis.
l. 16. - - de bon. proscriptor.
l. 16. - - de jur. fisc.
l. 26. - - de annon. et tribut.
l. 15. - - de exactionib.
l. 4. et 5. - - de patrocin. vicor.
l. 58. - - de appellationib.
l. 161. 164. 165. - - de decurionib.
l. 25. - - de susceptorib. præpos. etc.
l. 16. et 17. - - de lustral. conlation.
l. 28. - - de navicular.
l. 8. - - de prædiis navicular.

l. 1. - - de navib. n. excusand.
l. 9. - - de censitor. peræquator. etc.
l. 3. - - de habit. quo uti oport.
l. 5. et 6. - - de canon. frument. urb. Rom.
l. 8. - - de aquæductu.
l. 4. - - de itiner. muniend.
l. 2. - - de majuma.
l. 34. de episcop. eccles. et cler.
l. 35. et 36. - - de hæreticis.
l. 14. - - de Judæis, cœlicol. etc.
l. 15. 16. 17. 18. - - de pagan. sacrif. et templ.
l. 1. - - de religione.
l. 13. C. de episcop. et cleric.
l. 3. et 4. C. de pagan. sacrif. et templ.
l. 17. C. de rescind. vendit.
l. 30. C. de appellationib.
l. 17. C. de quæstionib.
l. 51. C. de decurionib. et fil. cor.
l. 3. C. de præd. et omnib. reb. navic.
l. 3. C. de canon. frument. urb. Rom.
l. 1. C. de comitib. consistorian.
l. 1. C. de excoct. et translat. milit. annon.
l. 162. et 163. *C. Th.* de decurion.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

l. 3. - - de his q. ex publ. conlat. ill.
l. un. - - de centurionib.
l. 3. C. de his q. ex publ. collat. ill.

l. 10. C. de fund. patrimonialib.
l. 5. C. de collat. fundor. patrimonial.
l. 59. *C. Th.* de appellationibus.

13 | 1153 | *Arc.* 18 *et* 6 *Hor.* 8 *et* 6

400 Fl. Stilicho — Aurelianus

l. 8. *C. Theod.* de metatis.
l. 59. 60. 61. - - de curs. publ.
l. 10. - - de indulgent. crim.
l. 5. - - de locat. fund. jur. emphyt.
l. 27. et 28. - - de annon. et tribut.
l. 2. -- de superexactionib.
l. 3 - - de conlat. donatar. v. relev. poss.
l. 2. - - de discussorib.
l. 60. et 61. - - de appellationib.
l. 166. -- de decurionib.
l. 26. et 27. - - de susceptor. præpos. et arcar.
l. 1. 2. 3. - - de his qui condit. propr. reliq.
l. 18. - - de lustral. conlation.
l. 29. et 30. - - de navicular.
l. 11 - - de patron. horreor. portuens.
l. 9. - - de aquæduct.
l. 35. - - de episcop. eccl. et cler.
l. 37. - - de hæretic.
l. 14. C. de episcop. et cleric.
l. un. C. de his qui potent. nom. tit. præd.

l. un. - - C. ad. L. Jul. de ambitu.
l. un. C. de superexactionib.
l. 2. C. de discussorib.
l. 11. et 12. de susceptorib. præpos. et arcar.
l. 5. C. de naviculariis.
l. 13. C. de agricol. et censit.
l. 11. C. de omni agro deserto.
l. 6. C. de fund. rei privat.
l. 14. C. de re militari.
l. 3. et 4. C. de metatis et epidemet.
l. 18. C. de curs. publ.
l. 3. C. de lucris advocator.
l. 18. *C. Theod.* de re militar.
l. 6. et 7. -- de metatis.
l. 10. - - de desertor. et occult. eor.
l. 12. - - de veteran.
l. 3. -- de concussionib. advocat.
l. 1. - - de assessorib. domest.
l. 2. - - ad L. Jul. de ambit.
l. un. -- de consularib.
l. un. - - utrum vi.
l. un. - - de his qui potentior. nom.

14 | 1154 | *Arc.* 19 *et* 7 *Hon.* 9 *et* 7

401 Vincentius — Fl. Fravitta

l. 12. *C. Theod.* de proxim. comitib. disposit.
l. 26. - - de erogat. milit. ann.
l. 63. *C. Th.* de curs. publ.
l. 17. 18. *C. Theod.* de bonis proscriptor.
l. 28. - - de petitionib. et ultr. dat.
l. 1. - - de indictionib.
l. 16. - - de exactionib.
l. 2. 3. - - de equor. conlat.
l. 3. - - de indulgent. debitor.
l. 41. -- de operib. publie.
l. 11. C. de annon. et tribut.
l. 7. C. de exaction. tributor.

l. 3. C. de tabul. scrib. logograph. etc.
l. un. C. quib. ad conduct. prædior. fiscal.
l. 11. C. de erogat. militar. ann.
l. 6. *C. Th.* de locat. fundor. jur. emphyteut.
l. 5. *C. Theod.* de tabular. logograph. etc.
l. 62. - - de curs. publie.
l. 29. - - de annon. et tribut.
l. 11. *C. Theod.* de senator. et de glebal. etc.
l. 28. *C. Th.* de susceptoribus præposit. et arcar.
l. 36. *C. Theod.* de episcop. et cleric.

15 | 1155 | *Arc.* 20 *et* 8 *Hon.* 10 *et* 8

402 Imp. Fl. Arcadius Aug. V. — Imp. Fl. Honorius Aug. V.

l. 15. *C. Theod.* de tironib.

l. 15. - - de annon. civic. et pan. gradil.

1 | 1156 | *Arc.* 21 *et* 9 *Hon.* 11 *et* 9

403 Imp. Fl. Theodo. Aug. — Fl. Rumoridus

l. 13. *C. Th.* de agentib. in reb.
l. 11. 14. - - de desertor. et occultat. eor.
l. 64. -- de curs. publ.
l. 3. - - ad L. Jul. de ambit.
l. 29. - - de suscept. præpos. etc.
l. 19. - - de lustral. conlat.

l. 21. -- de pistorib. et catabolens.
l. 2. C. de desertorib. et occult. eor.
l. 19. - - C. de curs. publ.
l. 10. C. de judæis et cœlicol.
l. 2. C. quand. lic. unicuique sin. judic.

2 | 1157 | *Arc.* 22 *et* 10 *Hon.* 12 *et* 10

404 Imp. Fl. Honorius Aug. VI. — Aristænetus

l. 14. *C. Th.* de agentib. in reb.
l. 2. - - de excoct. et transl. annon.
l. 65. - - de curs. publ.
l. 5. - - de fabricensib.
l. 4. - - de decur. urb. Rom.
l. 42. - - de operib. public.
l. 4. 5. 6. -- de his q. relig. contend.
l. 15. 17. -- de Judæis, cœlicol. etc.
l. 4 C. de assessorib. et domestic.

l. 15. C. de episcop. et cleric.
l. 2. C. de decurial. urb. Rom.
l. 1. C. de agentib. in reb.
l. 2. C. de excoct. et transl. mil. annon.
l. 31. *C. Theod.* de navicular.
l. 37. - - de episcop. eccles. et cler.
l. 16. - - de Judæis et cœlicol.

3 | 1158 | *Arc.* 23 *et* 11 *Hon.* 13 *et* 11

405 Fl. Stilicho II. — Anthemius

l. 18. *C. Th.* de Palat. S. largit.
l. 1. - - ne quis in Palat. man.
l. 19. - - de bon. proscript.
l. 24. - - de petit. et ultr. dat.
l. 62. 63. -- de appellat.
l. 43. - - de operib. publ.

l. 38. 39. -- de hæretic.
l. 2. C. de naturalib. liber.
l. 9. C. de Palatin. S. largition.
l. 5. C. de offic. præf. prætor. orient.
l. 7. C. de defensorib. civitat.
l. 19. C. de nuptiis.

* *De hac lege extat Sirmondi disquisito in libro cui titulum dedit, quæstio triplex. ibi examinat Contii et Brissonii opiniones de illa, et observat dici his Coss. datam illam ad Eutychianum præfectum prætorio, quum tamen eo anno Anthemius ipse esset præf. prætorio, et in antiqq. codd. eam legem non extare, sed videri a Triboniano fabricatam, qui alia tam multa in legibus omnium consensu interpolarit, nec esse relatam illam in Codicem Theodosianum, in quem relatæ sunt leges Arcadii et Honorii, atque ita relatæ, ut quæ in eo non sint, falsitatis nota damnentur ex novella prima Theodosii.*

l. un. *C. Theod.* de mensorib.
l. 3. 4. - - ne S. baptism. iteret.
l. 2 - - de religion.
l. 2. de episcopal. judic.

l. 4. *C. Theod.* de usuris.
l. 24. C. de agricol. et censit.
l. un. C. de mensorib.
l. 5. *C. Th.* ne S. baptism. iteret.

4 | 1159 | *Arc.* 24 *et* 12 *Hon.* 14 *et* 12

406 Imp. Fl. Arcadius Aug. VI. — Anicius Probus

l. 6. *C. Theod.* de nuntiat. vel edit. rescr.
l. 27. 28. de erogat. militar. annon.

l. 1. - - ne comit. et trib. lavacr. pr.
l. 16. et 17. - - de tyronib.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

l. 15. - - de desertor. et occultat. eor.	l. un. C. ne rei milit. comit. vel trib.
l. 10. - - de famos. libell.	l. 4. C. de interdict.
l. 13. - - de murilegulis.	l. 9. C. de ædific. privat.
l. un. - - de privileg. dom. Aug.	l. 10. C. de murilegulis.
l. 30. - - de annon. et tribut.	l. 12. C. de erogat. militar. annon.
l. 33. - - quor. apell. non recip.	l. 16. C. de operib. publ.
l. 167. - - de decurionib.	l. 1. C. de navib. non excus.
l. 10. - - de censitorib. peræquatorib.	l. 2. *C. Th.* de navib. non excus.
l. 44. 45. 46. - - de operib. publ.	l. 3. C. de desertor. et occultator. eor.

5 1160 *Arc.* 25 *et* 13 *Hon.* 15 *et* 13

407 Imp. Fl. Honorius Aug. VII.	Imp. Fl. Theod. junior Aug. II.
l. 13. 14. *C. Th.* de proxim. comit. disposit.	l. 40. 41. - - de hæreticis.
l. 29. - - de erogat. milit. annon.	l. 4. C. de hæreticis.
l. 2. - - ne quis in palat. man.	l. un. C. de offic. com. S. largition.
l. 20. - - de cohortalib. princip. etc.	l. 2. C. ne lic. potentiorib. patroc. litig.
l. 66. - - de curs. public.	l. 4. C. de proxim. S. scrinior.
l. 8. - - de bon. matern.	l. 20. C. de curs. public.
l. 4. - - de immunit. concess.	l. 10. C. de cohortalib. princip. etc.
l. 5. - - de decur. urb. Rom.	l. 1. - - de terr. limitan.
l. 38. - - de episcop. eccles. et cleric.	l. 18. - - de tyronib.
	l. 17. de jur. delib.

Constitutiones ARCADII et HONORII, quæ die et consule carent.

Lib. IV. tit. 40. l. 3. tit. 61. l. 10. 11. Lib. X. tit. 16. l. 9. 10. tit. 19. l. 6. tit. 31. l. 49. 50. 51. tit. 47. l. 16. tit. 70. l. 13. Lib. XI. tit. 3. l. 1. tit. 13. l. 2. tit. 16. l. 2. tit. 22. l. 2. tit. 47. l. 11. 12. 13. tit. 49. l. 2. tit. 51. l. 1. t. 58. l. 11. t. 60. l. 2. tit. 61. l. 9. 10. tit. 64. l. 5. tit. 69. l. 4. tit. 73. l. 1. 2. 3. tit. 74. l. 2. tit. 77. l. 1. Lib. XII. tit. 2. l. 1. 2. tit. 5. l. 1. tit. 19. l. 4. tit. 22. l. 2. tit. 24. l. 11. tit. 25. l. 1. tit. 61. l. 1.

Moritur Arcadius 1. Kal. Maj. HONORIUS et THEODOSIUS JUNIOR.

6 1161 *Hon.* 16 *et* 14 *Th.* 7 *et* 1

408 Annicius Bassus	Fl. Philippus
l. 7. *C. Th.* de off. rector. provinc.	l. 4. - de equor. conlat.
l. 1. - - de off. judic. civil.	l. 4. - - de indulgent. debitor.
l. 19. - - de palatin. s. largit.	l. 30. - - de susceptor. præpos. etc.
l. 19. - - de tyronibus.	l. 14. - - de legat. et decret. legat.
l. 1. - - de litor. et itiner. custod.	l. 8. - - de suar. pecuar. etc.
l. 4. - - de testimon. extriban. etc.	l. 15. - - de annon. civic. et pan. grad.
l. 7. de quæstionib.	l. 39. - - de episc. eccles. et cleric.
l. 19. 20. - - de pœnis.	l. 42. 43. 44. 45. - - de hæretic.
l. 20. 21. 22. - - de bon. proscript.	l. 18. - - de Judæis, cœlicol. etc.
l. 25. - - de petit. et ultr. dat.	l. 19. de pagan. sacrif. et templ.
l. 17. - - de exactionib.	

l. 8. C. de episcopal. audient.	l. 11. C. de offic. rector. prov.
l. 11. C. de Judæis et cœlicol.	l. 1. C. de offic. civil judic.
	l. 1. C. ut nemo privat. titul.

* *Rubenius pag. 87. in vit. Theod. hanc legem refert ad annum 431. arg. inscriptionis et l. 36. C. Theod. de annon. Gothofredus etiam in chronologia legum Codicis Theodosiani hanc legem ad hunc annum refert.*

l. 10. C. de feriis. Confer. *Petitus in comment. ad leges Atticas p. 53.*	ner. v. præst. nem. lic. se excus.
l. 16. C. si. cert. pet.	l. 13. C. de susceptorib. præpos. etc.
l. 2. C. de canon. largition. titulor.	l. 2. C. de suar. suscept. vin. etc.
l. 1. C. de quib. mu-	l. 3. C. de tyronib.

7 1162 *Hon.* 17 *et* 15 *Th.* 8 *et* 2

409 Imp. Fl. Honor. Aug. VIII.	Imp. Fl. Theod. jun. Aug. III.
l. 7. *C. Theod.* de denunciat.	l. 19. - - de Judæis, cœlicol. etc.
l. 3. - - de feriis.	l. 16. C. de episcop. et cleric.
l. un. - - si nupt. ex rescript. pet.	l. 9. 10. 11. de episcop. audient.
l. 2. - - de postlim.	l. 12. C. de Jud. cœlic. etc.
l. 2. - - quis in grad. præferat.	l. 2. C. de offic. civil. Judic.
l. 30. 31. - - de erogat. mil. annon.	l. 8. 9. C. de defens. civitat.
l. 9. - - de metatis.	l. 1. C. si nupt. ex rescr. pet.
l. 13. - - de veteranis.	l. 11. C. solut. matrim.
l. 8. - - de executorib. et exactorib.	l. un. C. si dos constant. matrim. solut. fuer.
l. 5. - - de exhib. v. transmitt. reis	l. 13. C. q. dar. tutor. v. cur. poss.
l. 12. - - de maleficis et mathemat.	l. 17. C. de operib. public.
l. un. - - de past. dent. fil. nutr.	l. 20. C. de postlim. revers.
l. un. - - de Nil. agger. n. corrump.	l. 1. C. de Nili. aggerib. non rump.
l. 2. - - ut intr. ann. crim. q. term.	l. 2. C. ut intr. cert. temp. crimin. quæst. term.
l. 4. - - de abolitionib.	l. un. C. de aur. publ. persecut.
l. 18. - - de exactionib.	l. un. C. de Irenarch.
l. 5. - - de superexactionib.	l. 6. 7. de navicular.
l. un. - - q. a præb. tiron. et equor. exc.	l. 6. C. de naufragiis.
l. 4. - - ne conlat. translat. postulet.	l. 5. C. de spectacul.
l. 5. - - de indulgent. debitor.	l. 11. C. de fund. patrimonialib.
l. 168. 169. 170. 171. *C. Theod.* de decurionib.	l. 13. C. de erogat. milit. annon.
l. un. *C. Th.* de aur. publ. prosec.	l. 12. C. de his q. vi metusv. caus.
l. un. - - de Irenarchis.	l. 13. C. de Judæis et cœlicol.
l. 32. 33. - - de naviculariis.	l. 13. *C. Theod.* de fid. testament. et instrum.
l. 11. - - de censitor. peræquat. etc.	l. 11. C. de testib.
l. 6. - - de frument. urb. Constant.	l. 7. *C. Th.* de custod. reor.
l. 47. - - de operib. publ.	l. 46. - - de hæreticis.
l. 3. - - de spectacul.	l. 4. C. de SS. ecclesiis.
l. 2. - - de expens. ludor.	l. 6. *C. Theod.* de exhibend. v. transmitt. reis.
l. 47. - - de hæreticis.	

8 1163 *Hon.* 18 *et* 16 *Th.* 9 *et* 3

410 Fl. Varana	Tertullus
l. 11. 12. *C. Th.* de	indulg. crimin.

Videatur de his legibus Pagius in Crit. annal. Baron. ad hunc annum, ubi Gotho-

dum refutat, ostenditque, Romam anno præcedenti prædæ datam.

l. 5. C. Th. ne conl. transl. postul.	gent. in reb.
l. 6. - - de indulgent. debitor.	l. 7. C. Th. de princ. agent· in reb.
l. 172. 173. - - de decurionib.	l. 20. - - de tyronib.
l. 34. - - de naviculariis.	l. 2. - - de litor. et itiner. custod.
l. 2. C. de infirmand. pœn. cœlibat.	l. 21. - - de cohortal. princip. etc.
l. 1. C. de jur. lib.	l. 2. 3. - - de jur. liberor.
l. 1. C. de apoch. public.	l. 20. - - de lustral. conlat.
l. 8. C. de navicul.	l. 48. 49. 50. 51. C. Th. de hæret.
l. 3. C. de princip. a-	l. 15. C. Th. de proxim. comit. dispos.

9 1164 Hon. 19 et 17 Th. 10 et 4 — 411 Imp. Theodosius junior Aug. IV.

l. 48. C. Th. de operib. public.

Gothofredus ad hunc annum etiam l. un. de lusoriis Danuvii (de qua vide ad ann. 412. et l. ult. de decurion. ab a. 401.) huc retrahit.

10 1165 Hon. 20 et 18 Th. 11 et 5 — 412

Imp. Fl. Honorius Aug. IX.	Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. V.
l. 10. C. Th. de divers. rescript.	l. 49. 50. - - de operib. public.
l. 2. - - de exposit.	l. 5. - - de itiner. muniend.
l. un. - - de comitib. vacantib.	l. 13. - - de infirmand. his quæ sub tyr.
l. 9. 10. - - de curiosis.	l. 40. 41. - - de episcop. eccles. et cler.
l. 17. - - de desertorib. et occultat. cor.	l. 52. 53. - - de hæreticis.
l. 22. 23. 24. 25. C. Th. de cohortalib. princ. cornicul.	l. 20. 21. - - de Judæis etc.
l. 4. - - de concussionib. advocator.	l. 5. C. de SS. eccles.
l. 4. - - de jur. liberor.	l. 14. C. de Judæis.
l. 21. C. Th. de pœnis. *Hanc legem Gothofredus recte refert ad ann. 413. et mutat subscriptionem.*	l. 12. C. de offic. rector. provinc.
l. 6. C. Th. de fabricensib.	l. 53. C. de decurionib.
l. 32. - - de annon. et tribut.	l. 16. C. de excusat. muner.
l. 19. 20. 21. de exactionib.	l. 24. C. de susc. præpos. et arcar.
l. 23. - - de extraord. siv. sord. munerib.	l. 5. C. de naufrag.
l. 64. - - de appellat.	l. 4. C. de fabricensib
l. 174. 175. - - de decurionib.	l. 1. C. de frument Alexandrin.
l. 31. - - de susceptorib. præpos. etc.	l. 3. C. Th. de secund. nupt.
l. 35. 36. 37. de naviculariis.	l. 1. - - de annon. et tribut.
l. 6. - - de naufragiis.	l. 2. C. de immunit. nemin. conced.
l. 12. - - de censitorib. peræquat. etc.	l. 12. C. de omn. agr. desert.
l. 2. - - de collegiat.	l. 15. C. Theod. de agent. in reb.
l. 1. - - de frument. Alexandr.	l. 32. - - de erog. milit. ann.
	l. 4. C. Th. de privileg. corporat. Urb. Rom.
	l. 1. C. Theod. de lusoriis Danuvii.

11 1166 Hon. 21 et 19 Th. 12 et 6 — 413 Lucius Heraclianus

Heracliani nomen postea ex fastis erasum est. l. 13. C. Theod. de infirmand. his quæ sub tyrann.

l. un. C. Theod. de comitib. et tribun. Scholar.	l. 3. C. Theod. de comit. rei militar.
l. un. - - de comit. qui in lustr. agent. adsid.	l. 18. C. de operib. public.
l. un. - - de comit. et arch. S. Palat.	l. un. C. de comitib. et tribun. scholar.
l. un. - - de comit. qui provinc. reg.	l. 2. C. de comitib. rei militar.
l. un. - - de comit. ord. prim. art. divers.	l. un. C. de comitib. et archiatr. S. Palat.
l. 16. - - de proxim. comitib. disposit.	l. un. C. de comitib. qu. provinc. reg.
l. 16. - - de agentib. in reb.	l. 5. C. de proxim. S. scrinior.
l. 7. - - de indulgent. debitor.	l. 20. C. Theod. de palat. sacr. largit.
l. 177. - - de decurionib.	l. 10. - - de metatis.
l. un. - - de pretio piscis.	l. 16. - - de desertorib. et occult. cor.
l. 51. - - de operib. publ.	l. 176. - - de decurionib.
l. 6. 7. - - ne sanct. baptism. iter.	l. 13. - - de scenicis.
l. 2. C. ne sanct. baptism. iteret.	l. 5. C. de metatis etc.
l. 6. C. de jurisdict. omn. judic.	l. 6. C. Th. de inoff. testam.
	l. 19. C. de testament.
	l. 10. C. de palatin. S. largit.
	l. 3. de commeatu.

12 1167 Hon. 22 et 20 Th. 13 et 7 — 414

Fl. Constantius	Fl. Constans
l. 6. C. Theod. unde vi.	l. 11. C. de profess. et medic.
l. 12. - - lib. VI. tit. 2.	l. un. C. de venation. ferar.
l. 11. - - de curiosis.	l. 14. C. de erogat. militar. ann.
l. 33. 34. - - de erogat. milit. annon.	l. 6. C. de metatis.
l. 11. 12. - - de metatis.	l. 8. C. quæ res pignor. obl. poss.
l. 22. - - de pœnis.	l. 13. C. de omn. agr. desert.
l. 8. 9. - - de indulgent. debitor.	l. 2. C. de offic. Comit. S. pal.
l. 16. 17. - - de medic. et professorib.	l. 3. C. q. legitim. pers. stand. in judic.
l. 38. C. Theod. de naviculariis.	l. 2. C. de his q. ad eccles. confug.
l. 1. - - de venation. ferar.	l. 8. C. de in integr. rest. min.
l. 54. 55. - - de hæreticis.	
l. 6. C. de re judicat.	
l. 23. C. de pœnis.	

13 1168 Hon. 23 et 21 Th. 14 et 8 — 415

Imp. Fl. Honorius Aug. X.	Imp. Fl. Theodo. junior Aug. VI.
l. 9. C. Th. de contr. empt.	l. 56. 57. 58. - - de hæreticis.
l. 4. - - de incest. nupt.	l. 22. - - de Judæis etc.
l. 17. - - de agentib. in reb.	l. 3. - - ne Christ. mancip. Jud. hab.
l. 12. - - de curiosis.	l. 20. - - de pagan. sacrif. etc.
l. 4. 5. - - de pascuis.	l. 5. C. de paganis.
l. 15. - - de numerar. actuar. scriniar.	l. 13. C. quod cum eo q. in al. potest.
l. 26. - - de cohortalib. princip. etc.	l. 13. C. de exceptionib. s. præscript.
l. 20. - - de divers. offic. et apparitor.	l. 9. C. ad l. Jul. de vi public.
l. 8. - - de donationib.	l. un. C. de crimin. peculat.
l. 2. - - de crimin. peculat.	l. 14. C. de omn. agr. desert.
l. 26. 27. - - de petit. et ultr. dat.	l. 3. C. de pascuis public.
l. 6. - - de patrocin. vicor.	l. 1. C. de silentiariis etc.
l. 10. - - de indulgent. debit.	l. 2. C. de agentib. in reb.
l. 65. - - de appellationib.	l. 11. C. de cohortalib. princip. etc.
l. 178. 179. - - de decurionib.	

Ind.	P.R.C:	A.J:P.C.N.		
			l. 5. C. de divers. offic. et apparitorib. l. 5. C. de assessorib. et	domest. l. 1. *C. Th.* de decurionib. et silentiar.
14	1169	*Hon.* 24 *et* 22 *Th.* 15 *et* 9	416 Imp. Fl. Theodosius junior Aug. VII. l. 8. 9. *C. Th.* de domestic. et protect. l. un. *C. Th.* de præposit. lab. l. 17. -- de proxim. comit. disposit. l. 18. - - de agentib. in reb. l. 21. - - de Palatin. S. largit. l. un. - - de decanis. l. 4. - - de salgam. hospit. n. præb. l. 21. - - de tironib. l. 9. - - de execut. et exact. l. 4. - - ad l. Jul. de ambit. l. 23. - - de pœnis. l. 2. de indictionib. l. 11. - - de indulgent. debit. l. 6. - - de relationib. l. 147. 180. 181. 182. *C. Th.* de decurionib. l. 15. - - de legat. et decret. legation. l. 13. - - de censitor. peræquator. l. 4. - - de habit. quo ut. oport. intr. urb. l. 14. - - de infirmand. his quæ sub tyrann.	Junius Quartus Palladius l. 42. - - de episc. eccles. et cler. l. 23. - - de Judæis. l. 21. - - de paganis. l. 17. C. de episcop. et cleric. l. 6. C. de precib. imperat. offerend. l. 2. C. de offic. militar. judic. l. 20. C. de testament. l. 24. C. de pœnis. l. 1. C. de indictionib. l. 6. C. de legationib. l. 1. C. de frument. urb. Constantinop. l. un. C. de præposit. labor. l. 6. C. de proxim. S. scrinior. l. 11. C. de palatin. S. largition. l. 1. C. de decanis. l. 3. C. de executorib. et exactorib. l. 54. C. de decurionib. l. 1. *C. Theod.* de castrensian. l. 1. C. de castrensian. et ministerian. l. 5. *C. Th.* de testament. et codicill. l. 2. *C. Theod.* de frum. urb. Constantinop.
15	1170	*Hon.* 25 *et* 23 *Th.* 16 *et* 10	417 Imp. Fl. Honorius Aug. XI. l. 13. *C. Th.* lib. VI. tit. 2. l. 19. - - de agentib. in reb. l. 2. - - de comit. et trib. lavacr. præst. l. 16. - - de numerariis, actuar. etc. l. 9. - - de donationib. l. 7. - - de locat. fundor. jur. emphyt. l. 9. - - de præd. navicularior. l. 14. 15. 16. - - de censitorib. peræquator. etc. l. 22. - - de pistorib. et catabolensi. l. 9. -- de suar. pecuar. etc.	Fl. Constantius II. l. 2. - - de venation. ferar. l. 4. - - ne Christian. mancip. Jud. hab. l. 6. C. de assessorib. et domestic. l. 28. C. de donationib. l. un. C. de venation. ferar. l. 15. C. de omn. agr. desert. l. 7. C. de censib. et censitor. etc. l. 1. C. ne Christian. mancip. Jud. v. hæretic. etc. l. 2. C. de apparitor. præf. urb.
1	1171	*Hon.* 26 *et* 24 *Th.* 17 *et* 11	418 Imp. Fl. Honorius Aug. XII. l. 3. *C. Th.* de incorporat. l. 28. - - de petitionib. et ultr. dat. l. 12. - - de indulgent. debitor. l. 183. -- de decurionib. l. 21. - - de lustral. conlation.	Imp. Fl. Theodosius junior Aug. VIII. l. 24. - - de Judæis. l. 15. C. de Judæis. l. 6. *C. Theod.* de testament. et codicill. l. 18. C. de Episcop. et cleric. l. 43. *C. Theod.* de episcop. eccles. et cler.
2	1172	*Hon.* 27 *et* 25 *Th.* 18 *et* 12	419 Monaxius l. 22. *C. Theod.* de Palatin. S. largit. l. 24. - - de pœnis. l. 66. -- de appellationib. l. 10. - - de suar. pecuar. etc.	Plinta l. 25. C. de pœnis. l. 5. *C. Theod.* de calc. coctorib. urb. Rom. l. 16. C. de agricol. et censit. l. un. *C. Theod.* de inquilin. et colon.
3	1173	*Hon.* 28 *et* 26 *Th.* 19 *et* 13	420 Imp. Fl. Theodosius jun. Aug. IX. l. 3. *C. Theod.* de litor. et itin. custod. l. un. C. de litor. et itiner. custod. l. 3. *C. Theod.* de rapt. v. matrimon. sanctim. l. 17. *C. Th.* de jur. fisc. l. 9. C. de jur. fisc.	Fl. Constantius III. l. 44. *C. Theod.* de episcop. eccles. et cleric. l. 19. C. de episcop. et cleric. l. 6. *C. Theod.* de legitim. hered. l. 10. C. de ædific. privat.
4	1174	*Hon.* 29 *et* 27 *Th.* 20 *et* 14	421 Eustachius l. 23. *C. Theod.* de bon. proscriptor. l. 30. - - de petit. et ultr. dat. l. 45. - - de episc. eccles. etc. l. 6. C. de SS. ecclesiis. l. 10. C. de jur. fisc. l. 4. C. de bonis vacantib. l. 1. C. de privileg. urb. Constantinopol.	Agricola l. 29. *C. Theod.* de petit. et ultro dat. l. un. *C. Theod.* si cert. petat. de chirog. l. 2. *C. Theod.* de repudiis. l. 1. *C. Theod.* de quinquenn. præscript. l. 35. C. ad l. Jul. de adulter. l. 3. C. de requirend. reis.
5	1175	*Hon.* 30 *et* 28 *Th.* 21 *et* 15	422 Imp. Honorius Aug. XIII. l. 2. *C. Theod.* de assessorib. domest. etc. l. 3. - - de postuland. l. un. - - de actionib. ad potent. translat. l. un. - - de pecun. sequestr. prohib. l. 2. - - de pignorib. l. un. - - de jussu. l. un. - - de peculio. l. 7. - - de sponsalib. l. un. - - de præposit. S. cubicul. l. 23. - - de Palatin. S. largit. l. 2. - - de castrensianis. l. 13. - - de metatis. l. 27. - - de cohortalib. princip. etc. l. 10. - - de executorib. et exactorib. l. 31. - - de petitionib. et ultr. dat.	Imp. Fl. Theodosius junior Aug. X. l. 13. - - de indulgent. debitor. l. 7. C. de assess. et domestic. l. 4. C. de advocat. divers. judicior. l. un. C. de prohibit. sequestr. pecun. l. 4. C. de sponsalib. l. 4. C. de secund. nupt. l. 8. C. si alien. res pignor. dat. sit. l. 17. C. de agricol. et censit. l. 1. C. de præposit. S. cubicul. l. 2. C. de castrensian. et ministerian. l. 7. C. de metatis etc. l. 4. C. de executorib. et exactorib. l. 3. *C. Theod.* de dotib.
6	1176	*Hon.* 31 *et* 29 *Th.* 22 *et* 16	423 Asclepiodotus *Moritur die XVIII.* l. 3. *C. Theod.* de assessorib. domest. etc. l. 12. - - de jurisdict. l. un. -- de rei vindicat. l. 2. - - de fructib. et lit. expens. l. 2. - - de decurion. et silentiar. l. 14. -- de privileg. eor. q. in S. palat.	Fl. Avitus Marinianus *Kal. Sept. Honor.* l. 35. - - de erogat. militar. annon. l. 5. -- de militar. vest. l. 2. -- de terr. limitan. l. 28. - - de cohortalib. princ. l. 19. -- de accusationib. l. 4. - - ne præt. crim. majestat. serv. l. 4. -- de conlation. donat.

Ind.P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 14. - - de indulgent. debitor.
l. 67. - - de appellationib.
l. 9. - - de reparationibus appellat.
l. 184. - - de decurionib.
l. 2. - - de præd. et mancip. curial.
l. 10. - - de præd. navicular.
l. 6. - - de itiner. muniend.
l. 59. 60. 61. - - de hæreticis.
l. 25. 26. 27. - - de Judæis.
l. 5. - - ne Christ. mancip. Judæis hab.
l. 22. 23. 24. - - de pagan. sacrific. et templ.
l. 7. C. de SS. eccles.
l. 6. C. de pagan. et sacrif.

l. 8. C. de adsessorib. et domest.
l. 3. C. de fructib. et lit. expens.
l. 11. C. de ædific. privat.
l. 10. C. de calumniatorib.
l. 4. C. de privileg. dom. Aug.
l. 15. C. de erogat. mil. annon.
l. 4. C. de militar. vest.
l. 12. C. de testib.
l. 3. C. de libert. et eor. liber.
l. 2. C. de his q. latron. etc. occultav.
l. 2. *C. Theod.* de libert. et eor. liber.
l. 31. C. de appellationib.
l. 17. C. de accusationib.
l. 2. C. de fund. limitroph.
l. 21. C. de his q. accus. n. poss.

Constitutiones HONORII et THEODOSII, quæ die et Consule destituuntur.

Lib. I. tit. 3. l. 16. usque ad 20. tit. 29. l. 2. tit. 36. l. 1. Lib. IV. tit. 40. l. 4. tit. 61. l. 12. tit. 63. l. 3. 4. 5. 6. Lib. V. tit. 4. l. 20. tit. 9. l. 4. Lib. VIII. t. 12. l. 18. Lib. X. tit. 5. l. 2. tit. 22. l. 1. tit. 25. l. 2. Lib. XI. tit. 5. l. 6. tit. 20. l. 1. tit. 47. l. 15. 16. 17. tit. 58. l. 13. 14. 15. 16. tit. 59. l. 2. tit. 60. l. 3. tit. 61. l. 11. tit. 63. l. 3. tit. 70. l. 3. et 4. tit. 74. l. 3. et 4. Lib. XII. tit. 1. l. 17. tit. 11. l. 1. tit. 15. l. 1. tit. 16. l. 1. 2. tit. 19. l. 5. tit. 30. l. 2. tit. 40. l. 4. tit. 41. l. 5. tit. 45. l. 1. tit. 47. l. 4. tit. 51. l. 4. tit. 58. l. 6. tit. 60. l. 5.

THEODOSIUS solus.

7 1177 *Th.* 23 *et* 17 — 424 Castinus — Victor

l. 1. et 2. C. de offic. quæst.
l. 7. *C. Theod.* de cognitorib. et procurat.
l. 7. - - de inoff. testam.
l. 7. - - de testam. et codicill.
l. 36. - - de erogat. militar. annon.
l. 15. - - de metall. et metallar.
l. 14. - - de murilegulis.
l. 3. - - de vestibus holober.
l. 33. - - de annon. et tribut.
l. 5. - - de conlation. donat.
l. 3. - - de conlation. æris.

l. 4. - - de relationib.
l. 52. *C. Theod.* de operib. public.
l. 4. - - de spectaculis.
l. 8. C. de SS. ecclesiis.
l. 8. C. de codicillis.
l. 19. C. de operib. public.
l. 7. C. de metallar. et metallis.
l. 11. C. de murilegulis.
l. 4. C. de vestib. holober. et aurat.
l. 12. C. de annon. et tribut.
l. un. *C. Theod.* de actionib. cert. temp. finiend.
l. 3. C. de præscript. 30. v. 40. annor.

THEODOSIUS et VALENTINIANUS.

8 1178 *Th.* 24 *et* 18 *Val.* 1 — 425 Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. XI. — Fl. Placidius Valentinianus Cæsar

l. 4. *C. Theod.* de primicer. et notar.
l. un. - - de professorib. q. in urb. Constant.
l. un. - - ne sin. juss. princ. cert. jud. lic. conf.
l. 32. - - de petit. et ultr. dat.
l. 15. - - de murilegulis etc.
l. 3. - - de stud. liberal. urb. Rom.
l. 53. - - de operib. public.
l. un. - - de imaginib. imperial.
l. 5. - - de spectaculis.
l. 46. - - 47. de episcop. eccles. et cler.
l. 62. 63. 64. - - de hæreticis.
l. 2. C. de legib. et constit. princ.
l. 2. C. de statuis et imaginib.

l. 8. - - de honorar. codicill.
l. 24. - - de palatin. S. largit.
l. un. C. ne sin. juss. princip. cert. jud. lic. conf.
l. 12. C. de murilegulis etc.
l. 1. C. de stud. liberal. urb. Rom.
l. 1. C. de professorib. q. in urb. Constant. doc.
l. 4. C. de libert. et eor. liber.
l. 5. C. *de commerc. et mercatorib. omni subscriptione caret, quam tamen huc referendam esse suadet ipsa legis inscriptio arg. l. 2. C. de stat. et imaginib. et l. 1. Cod. Theod. de statuis imperialib.*

9 1179 *Th.* 25 *et* 19 *Val.* 2 — 426 Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. XII. — Imp. Fl. Placidius Valentinianus II. Aug.

l. un. *C. Theod.* de cretion. v. bonor. poss.
l. 3. - - de libert. et eor. liber.
l. 7. - - de legitim. heredib.
l. 14. - - lib. VI. tit. 2.
l. 18. de proxim. comitib. dispos.
l. 20. 21. de agentib. in reb.
l. 21. 22. 23. - - de divers. offic. et apparitor.
l. 6. - - de revocand. donation.
l. 9. 10. - - de matern. bon. et matern. gen.
l. un. - - de bon. q. fil. ex matrim. acq.
l. 24. - - de bon. proscriptor.
l. 33. - - de petit. et ultr. dat.
l. 16. - - de murilegulis.
l. 1. 2. - - de conductorib. et hom. dom. Aug.
l. 16. *C. Theod.* de legat. et decret. legation.
l. 7. C. de apostatis.
l. 3. C. de legib.

l. 5. C. de advocat. diversor. judicior.
l. 18. C. de jur. deliberand.
l. 5. C. ad SC. Tertullian.
l. 1. C. de bonis quæ liber.
l. 10. C. de bonis proscriptor.
l. 13. C. de murilegulis.
l. un. C. de conductor. et procur. s. act. præd.
l. 7. C. de numerar. actuar. etc.
l. 6. C. de divers. off. et apparit.
l. 5. C. si contr. jus v. utilit. publ.
l. 25. *C. Theod.* de paganis.
l. 4. C. de apostatis.
l. 7. C. de precib. imperat. offer.
l. 8. *C. Theod.* de legitim. heredib.
l. 28. - - de Judæis.
l. un. - - de respons. prudent.

10 1180 *Th.* 26 *et* 20 *Val.* 2 *et* 3 — 427 Hierius — Ardaburius

l. un. C. nemin. licer. sign. salvat.
l. 2. C. de offic. ej. q. vic. alicuj. judic.
l. un. C. und. vir et uxor.
l. 15. C. de murilegulis.
l. 10. *C. Theod.* de domestic. et protectorib.
l. 17. - - de murilegul.
l. 18. - - de medic. et professorib.
l. 8. C. de metatis etc.
l. 14. *C. Theod.* de metatis etc.
Nov. Theod. tit. 2.

11 1181 *Th.* 27 *et* 21 *Val.* 3 *et* 4 — 428 Fl. Felix — Taurus

l. un. *C. Theod.* de omiss. action. impetr.
l. 3. - - de nuptiis.
l. 4. - - de dotibus.
l. 15. - - lib. VI. tit. 2.
l. 22. - - de tironibus.

l. 29. - - de cohortalib. princip. corniculi.
l. un. - - de imponend. lucrat. descript.
l. 19. - - de medic. et profess.

			l. 2. - - de lenonibus. l. 65. - - de hæreticis. l. 12. C. de episcop. audient. l. 5. C. de hæreticis. l. 3. C. ne S. baptism. iteret. l. 2. C. de formul. et impetrat. act. sublat. l. 22. C. de nuptiis. l. 6. C. de dot. promission. l. 11. C. de heredib. instituend. l. 2. C. de bonis q. liber. in potest. patr. constit.	l. 29. C. de donationib. l. 2. C. de præd. decurion. l. 1. C. quand. et quib. quart. pars deb. ex bon. l. 6. de spectaculis. l. 8. *C. Theod.* de sponsalib. l. 2. -- de naturalib. fil. l. 9. - - de legitim. heredib. l. 22. - - de agentib. in rebus. l. 17. C. de donationibus ante nupt.
2	1182	*Th.* 28 *et* 22 *Val.* 4 *et* 5	429 Florentinus	Dionysius
			l. 29. *C. Theod.* de Judæis, cœlicol. etc. l. 17. C. de Judæis. l. 4. C. de legibus. l. 8. C. de precib. Imp. offerend. l. 4. C. de hereditat. decurion. l. 34. 35. *C. Theod.* de annon. et tribut. l. 68. *C. Theod.* de	appellationib. l. 185. 186. - - de decurionib. l. 32. -- de susceptorib. præpos. etc. l. 2. C. de apoch. public. l. 15. C. de susceptorib. præpos. et arcar. l. 17. C. de omn. agr. deserto.
3	1183	*Th.* 29 *et* 23 *Val.* 5 *et* 6	430 Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. XIII.	Imp. Fl. Placidius Valentinianus Aug. III.
			l. 6. *C. Th.* de conlat. donat. l. 10. C. de suis et legitim. liber. l. 3. C. de bonis matern. etc. l. 9. C. de revocand. donat.	l. 23. *C. Th.* de agent. in reb. l. 15. C. de metatis. l. 34. *C. Theod.* de petit. et ultr. dat. l. 38. -- de susceptorib. præpos. etc.
14	1184	*Th.* 30 *et* 24 *Val.* 6 *et* 7	431 Bassus	Fl. Antiochus
			l. 36. *C. Theod.* de annon. et tribut. l. 5. C. de privileg. dom. August.	l. 4. 5. *C. Theod.* de his q. ad eccles. confug. l. 3. C. de his q. ad eccles. confug.
15	1185	*Th.* 31 *et* 25 *Val.* 7 *et* 8	432 Aetius	Valerius
			l. 3. *C. Theod.* de decurion. et silentiar. l. 3. C. de silentiariis etc. l. 2. C. de domestic. et protectorib.	l. 11. *C. Theod.* de domestic. et protector. l. 4. C. de his q. ad eccl. conf. l. 6. *C. Theod.* de his q. ad eccles. confug.
1	1186	*Th.* 32 *et* 26 *Val.* 8 *et* 9	433 Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. XIV.	Petronius Maximus
			l. 17. *C. Theod.* de numerar. actuar. l. 16. - - de indulgent. debit.	l. 9. C. de assess. et domestic.
2	1187	*Th.* 33 *et* 27 *Val.* 9 *et* 10	434 Ariovindus	Asper
			l. 20. C. de episc. et cleric. *Vide Gothofr. ibid. in not.* l. un. *C. Theod.* de bo-	nis cleric. etc. l. 3. *C. Theod.* de frument. urb. Constantin. l. 15. - - de indulgent. debitor.
3	1188	*Th.* 34 *et* 28 *Val.* 10 *et* 11	435 Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. XV.	Imp. Fl. Placidius Valentinianus Aug. IV.
			l. 6. C. de hæreticis etc. l. 5. C. de apostatis. l. 11. C. de suis et legitim. liber. l. 8. *C. Theod.* de princip. agent. in reb. l. 10. - - de metatis. l. 5. *C. Theod.* de bo-	nis vacantib. l. 66. - - de hæreticis. Novell. Theodos. tit. 1. l. 5. C. de bonis vacantib. l. 4. C. de princ. ag. in reb. Novell. Theod. tit. 4.
4	1189	*Th.* 35 *et* 29 *Val.* 11 *et* 12	436 Fl. Anthemius Isidorus	Senator
			l. 30. *C. Theod.* de cohortalib. princip. etc. l. 18. -- de murilegulis. l. 37. - - de annon. et tribut. l. 3. 4.--de indictionib. l. 17. - - de indulgent. debitor. l. 187. - - 192. - - de decurionib. l. 2. - - de frument. Alexandr. l. 2. - - de Alexand. pleb. primat.	l. 21. C. de episcop. et cleric. l. 2. C. de indictionib. l. 55. 56. 57. 58. 59. C. de decurionib. etc. l. 5. C. de vestib. holober. l. 2. C. de frument. Alex. l. un. C. de Alex. primatib. l. 12. C. de cohortalib. princip. etc.
5	1190	*Th.* 36 *et* 30 *Val.* 12 *et* 13	437 Aëtius II.	Sigisbuldus
			l. 1. C. ut. nem. ad suum patrocin. etc.	l. 4. *C. Theod.* de decurionib. et silentiar.
6	1191	*Th.* 37 *et* 31 *Val.* 13 *et* 14	438 Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. XVI.	Faustus
			Codex Theodosianus conditur ex Rescriptis Principum ab anno Constantini M. VII. ad usque Theodosii Junioris XXXI. hoc est ab anno Domini CCCXII. ad usque CCCCXXXVIII. De Novellis post Codicem Theodosianum a Theodosio, Valentiniano et Majoriano latis vide, quæ habet Henr. Brencmannus *in epist. de Consulibus, quorum in Pandectis fit mentio ap.* Reland. *in fast. Consul. p.* 859.	
			l. 7. C. de hæreticis.	l. 5. C. de fabricensib.
7	1192	*Th.* 38 *et* 32 *Val.* 14 *et* 15	439 Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. XVII.	Festus
			l. 10. C. de SS. eccles. l. 22. C. de episc. et cleric. l. 19. C. de Judæis. l. 5. 6. C. de legib. etc. l. 3. C. de statuis et imaginib. l. 6. et 7. C. de advocat. diversor. judicior. l. 2. C. ut nem. privat. tit. præd. s. v. alien. l. un. C. in quib. caus.	milit. for. præscr. l. 8. C. de testament. tutel. l. 21. C. de testamentis etc. l. 10. C. de legitim. heredib. l. 3. C. de bonis quæ liber. l. un. C. de sentent. præf. præt.
			Huic legi præponuntur nomina Imp. Diocletiani et Maximiani AA. quum tamen hic annus sit 134. *post abdicatum ab iis imperium.*	
			l. 20. C. de operib. public. l. 6. C. in quib. caus. pign. v. hyp. tacit. contrah.	l. 6. C. ad l. Jul. repetundar. l. 13. C. de fund. patrimon. Nov. Theod. t. 6. 7. 8. 9. 12.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

l. 9. C. de SS. ecclesiis.
l. 16. C. de Judæis.
l. 10. C. de adsessorib. et domest.
l. un. C. de annon. et capitat. administr.
l. 2. C. de navib. non excusand.
l. un. C. de collegiat. et chartoprat.
l. 6. C. ad SC. Tertullian.
Novell. Theodos. tit. 5.
l. 5. C. de secund. nupt.
Novell. Theodos. tit. 3.

8 | 1193 | *Th.* 39 *et* 33 *Val.* 15 *et* 16

440 Imp. Fl. Placidius Valentinianus Aug. V. — Anatolius

l. 11. C. de SS. eccles.
l. 7. C. de legibus.
l. 8. C. de advocat. diversor. judicior.
l. 3. C. de alluvionib.
l. 2. C. de tempor. et repar. appellat.
l. 21. C. de operib. public.
Novell. Theodos. tit. 10.
l. un. C. q. pro sua jurisd. jud. dar.
l. 7. C. de fund. rei priv. etc.

9 | 1194 | *Th.* 40 *et* 34 *Val.* 16 *et* 17

441 Cyrus

l. 10. C. de defens. civitat.
l. 2. C. ubi quis decurial. v. cohortal. etc.
l. 1. C. ut nem. ad s. patroc. etc.
l. 1. C. de privileg. scholar.
l. 3. 5. C. de apparitorib. magistr. milit.

10 | 1195 | *Th.* 41 *et* 35 *Val.* 17 *et* 18

442 Eudoxius — Dioscorus

l. 9. C. de advocat. divers. judicior.
l. 3. C. de naturalib. liber.
l. 3. C. de discussorib. quart. pars debet.
l. 2. C. quando et quib.
l. un. C. de imponend. lucrativ. descript.
Novell. Theod. tit. 11. l. 2.

11 | 1196 | *Th.* 42 *et* 36 *Val.* 18 *et* 19

443 Petronius Maxim. II. — Paternus

l. 4. C. de offic. magistr. officior.
l. 3. C. de offic. militar. judic.
l. 3. C. de fund. limitroph.

12 | 1197 | *Th.* 43 *et* 37 *Val.* 19 *et* 20

444 Imp. Fl. Theodosius Junior Aug. XIIX. — Albinus

l. 4. C. de statuis et imaginib.
l. 11. C. de adsessor. et domest.
l. 2. C. de petitionib. bonor. sublat.
l. un. C. de collat. donator.
l. 16. C. de omn. agro desert.
l. 1. C. de magistr. S. scrinior.
Novell. Theodos. tit. 17.
Novell. Valentin. tit. 1.

13 | 1198 | *Th.* 44 *et* 38 *Val.* 20 *et* 21

445 Imp. Fl. Placidius Valentinianus Aug. VI. — Nonius

Novell. Valentin. tit. 3.
Novell. Valentin. tit. 2.
l. 2. C. de quib. muner. v. præstat. nem. lic. s. excus.

14 | 1199 | *Th.* 45 *et* 39 *Val.* 21 *et* 22

446 Aëtius III. — Q. Aurelius Symmachus

l. 8. C. de legibus etc.
Nov. Valentin. tit. 4. l. 1.
Nov. Valentin. tit. 4. l. 2.

15 | 1200 | *Th.* 46 *et* 40 *Val.* 22 *et* 23

447 Callipius — Ardaburius

Novell. Valentin. tit. 6.
Novell. Valentin. tit. 5.

Hoc anno editus est liber Novellarum D. Theodosii, ut indicat præfatio Theodosii in eum librum.

1 | 1201 | *Th.* 47 *et* 41 *Val.* 23 *et* 24

448 Rufius Prætextatus Postumianus — Fl. Zeno

Novell. Valentin. tit. 13.

2 | 1202 | *Th.* 48 *et* 42 *Val.* 24 *et* 25

449 Protogenes — Asterius

l. 8. C. de repudiis etc.
Novell. Valentin. tit. 8
\- - - - tit. 14

Constitutiones THEODOSII JUNIORIS ET VALENTINIANI III. sine die et consule.
Lib. X. tit. 12. l. 2. tit. 17. l. 2. tit. 19. l. 8. tit. 22. l. 2. tit. 48. l. 1. tit. 30. l. 3 tit. 31. l. 59. tit. 33. l. 2. t. 34. l. 1. tit. 18. l. 2. t. 49. l. 4. Lib. XI. tit. 3. l. 2 tit. 7. l. 14. t. 9. l. 5. t. 17. l. 1. tit. 18 l. 1. tit. 21. l. 1. t. 42. l. 5. 6. 7. t. 47 l. 18. t. 58. l. 5. 6. 7. t. 59. l. 3. t. 61 l. 12. 13. t. 65. l. 7. t. 67. l. 6. tit. 70 l. 5. tit. 77. l. 2. Lib. XII. tit. 1. l. 14. e 15. t. 3. l. 1. tit. 5. l. 2. tit. 8. l. 2. tit 9. l. 1. t. 19. l. 6. t. 20. l. 1. 2. t. 22. l 4. 5. 6. tit. 24. l. 12. 13. 14. tit. 27. l. 2 tit. 39. l. 2. tit. 41. l. 6. 7. 9. tit. 43. l 2. tit. 51. l. 7. tit. 55. l. 2. tit. 60. l. 9 10. tit. 61. l. 3.

Mortuo Theodosio MARCIANUS fil. Imperator

3 | 1203 | *Val.* 25 *et* 26 *Mar.* 1

450 Imp. Fl. Placidius Valentinianus Aug. VII. — Gennadius Avienus

Novell. Martian. tit. 1.
\- - - - - - tit. 2.
l. 2. C. de offic. prætor.
l. 4. C. de fructib. et lit. expens.
Novell. Valentin. tit. 7.
l. 6. C. de apostatis.
l. 1. C. de prætorib. et honor. prætur.
l. un. C. de his qui ant. apert. tabul. hered. transmitt.

4 | 1204 | *Val.* 26 *et* 27 *Mar.* 1 *et* 2

451 Imp. Fl. Marcianus Aug. — Adelphius

l. 7. C. de paganis etc.
l. 5. C. de his q. ad eccl. confug.
l. 2. C. ne fisc. rem quam vend. evinc.
l. 5. C. de divers. præd. urban.
Novell. Martian. tit. 3.
Valentin. Novell. t. 9. 10. 11.

5 | 1205 | *Val.* 27 *et* 28 *Mar.* 2 *et* 3

452 Asporacius — Fl. Herculanus

l. 2. C. de consulib. et n. spargend. ab his pecun.
l. 10. C. de advocat. diversor. judicior.
l. 23. C. de episcop. et cler.
Novell. Valentin. tit. 12.
\- - - - - - tit. 13.

6 | 1206 | *Val.* 28 *et* 29 *Mar.* 3 *et* 4

453 Vincomalus — Opilio

7 | 1207 | *Val.* 29 *et* 30 *Mar.* 4 *et* 5

454 Aëtius — Audius

l. 12. C. de SS. eccles.
Novell. Martian. tit. 4.
l. 7. C. de incest. et inutilibus nupt.

Occiso Valentiniano 16. Kal. April. MARCIANUS SOLUS.

8 | 1208 | *Mar.* 5 *et* 6

455 Imp. Fl. Placidius Valentinianus Aug. IIX. — L. Anthemius

Iterum hoc anno caput imperii, Roma, in prædam et direptionem fuit exposita, sed Vandalis, qui præter id, quod urbem post homines natos potissimam spoliarunt, impe-

d. P. R. C: A. J: P. C. N.

rialia etiam ornamenta et insignia duce Genserico secum in Africam transtulerunt, scribente id Justiniano C. de off. P. P. Africæ.

l. 13. C. de SS. ecclesiis. — *vide Cujac. obs. XII. 31.*
l. 9. C. de legib. — Novell. Martian. tit. 5.

| 1209 | *Mar.* 6 *et* 7 | 456 Varanes | Johannes |

l. 25. C. de episc. et cleric. — l. 3. C. de apochis public.
l. 13. C. de episc. audient.

Marcianus moritur *pridie Kalendas Februarias.*
Succedit LEO in Occidente MAJORIANUS.

| 1210 | *Leon.* 1 | 457 Fl. Constantinus | Rufus |

l. 8. 9. C. de hæreticis.

| 1211 | *Leon.* 1 *et* 2 *Maj.* 1 *et* 2 | 458 Imp. Fl. Leo Aug. | Imp. Fl. Julius Majorianus Aug. |

Novell. Majorian. tit. 1. — l. 15. C. de re militar.
- - - - - - - tit. 8. — Novell. Majorian. tit. 3.
- - - - - - - tit. 6. — - - - - - - - tit. 5.
- - - - - - - tit. 7. — - - - - - - - tit. 4.

| 2 | 1212 | *Leon.* 2 *et* 3 *Maj.* 2 *et* 3 | 459 Patricius | Fl. Ricimer |

l. 4. C. de summ. Trinit. — l. 30. C. de donationib.

| 3 | 1213 | *Leon.* 3 *et* 4 *Maj.* 3 *et* 4 | 460 Magnus | Apollonius |

l. 11. C. de advocat. diversor. judicior. — Novell. Majorian. tit. 2.

| 4 | 1214 | *Leon.* 4 *et* 5 | 461 Severinus | Dagalaiphus |

A Richomero Majorianus occiditur.
LEO ET SEVERUS.

| 5 | 1215 | *Leon.* 5 *et* 6 *Sev.* 1 *et* 2 | 462 Imp. Fl. Leo Aug. II. | Imp. Fl. Libius Sever. Aug. |

| 1 | 1216 | *Leon.* 6 *et* 7 *S.* 2 *et* 3 | 463 Fl. Cæcina Basilius | Vivianus |

l. 12. C. de advoc. diversor. judicior. — Novell. Sever. tit. 1.

| 2 | 1217 | *Leon.* 7 *et* 8 *S.* 3 *et* 4 | 464 Rusticus | Fl. Anicius Olybrius |
| 3 | 1218 | *Leon.* 8 *et* 9 | 465 Herminericus | Fl. Basiliscus |

Moritur Severus Imperator.

Novell. Sever. tit. 2. — public. muner. sub.
l. 3. C. de his q. spont.

| 4 | 1219 | *Leo.* 9 *et* 10 | 466 Imp. Fl. Leo Aug. III. | Tatianus |

l. 6. C. de his q. ad eccles. confug.

| 5 | 1220 | *Leo.* 10 *et* 11 | 467 Pusæus | Joannes |

l. 17. C. de collationib.

LEO ET ANTHEMIUS.

| 6 | 1221 | *Leo.* 11 *et* 12 *Ant.* 1 | 468 Imp. Fl. Anthem. A. II. | |

l. 15. C. de episcop. audient. — l. 10. C. ad l. Jul. de vi publ. v. privat.
l. 10. C. de legibus. — l. 8. C. de exactorib. tributor.
l. 9. C. de pact. convent. — l. 3. 4. C. de canon.
l. 4. C. de bon. matern. — largitional. titulor.
l. 1. C. ut nem. ad suum patroc. — l. un. C. non lic. habitat. metrocom.

| 7 | 1222 | *Leo.* 12 *et* 13 *Ant.* 2 *et* 3 | 469 Fl. Marcianus | Zeno |

l. 31. C. de episcop. et cleric. — l. 4. C. de bonis q. liberis.
l. 16. C. de episcopal. audient. — l. 22. C. de operibus public.
l. 13. C. de jur. et fact. ignorant. — l. 11. C. q. potior. in pignor.
l. 42. C. de transactionib. — l. 10. C. de contrahend. et committ. stipulat.
l. 5. C. de sponsalib. — l. 3. C. quæ sit long. consuetud.
l. 6. C. de secund. nupt. — l. 14. C. de advoc divers. jud.
l. 3. C. de legitim. tutel. — l. 11. C. de feriis
l. 12. C. de heredib. instituend.

| 8 | 1223 | *Leo.* 13 *et* 14 *Ant.* 3 *et* 4 | 470 Jordanes | Severus |

l. 14. C. de SS. eccles. — l. 4. C. de naturalib. liber.
l. 6. C. de divers. rescript. etc.

| 9 | 1224 | *Leo.* 14 *et* 15 *Ant.* 4 *et* 5 | 471 Imp. Fl. Leo Aug. IV. | Anicius Probianus |

l. 13. C. de offic. rector. provinc. — l. 29. C. de episcop. et cleric.

| 10 | 1225 | *Leo.* 15 *et* 16 | 472 Festus | Marcianus |

Anthemius a Richomere extinguitur.

l. 15. C. de Advocat. diversor. judicior.

Constitutiones LEONIS et ANTHEMII quæ sine die et consule reperiuntur.

Lib. I. tit. 2. l. 14. 15. tit. 11. l. 8. t. 55. l. 1. Lib. II. tit. 7. l. 13. Lib. V. tit. 6. l. 8. Lib. XI. tit. 9. l. 6. Lib. XII. t. 51. l. 9. 10. 11.

| 11 | 1226 | *Leo.* 16 *et* 17 | 473 Imp. Fl. Leo Aug. V. | |

Leo junior coronatur.

l. 5. C. de bonis quæ liber. etc.

Constitutiones LEONIS omni subscriptione carentes.

Lib. I. tit. 3. l. 26. 27. Lib. IV. tit. 42. l. 2. tit. 65. l. 31. Lib. X. tit. 15. l. 1. tit. 23. l. 3. 4. tit. 31. l. 61. 62. 63. t. 43. l. 3. t. 48. l. 3. Lib. XI. tit. 23. l. 7. tit. 29. l. 3. tit. 47. l. 1. Lib. XII. tit. 3. l. 2. tit. 4. l. 2. tit. 5. l. 4. tit. 7. l. 1. tit. 12. l. 1. tit. 19. l. 9. et 10. tit. 22. l. 7. tit. 34. l. 4. tit. 36. l. 15. 16. tit. 38. l. 15. tit. 41. l. 11. tit. 46. l. 2. et 3. tit. 50. l. 7. et 8. tit. 51. l. 12. 13. 14. tit. 53. l. 1. 2. tit. 58. l. 13.

Moritur Leo. LEO JUNIOR et ZENO ISAURICUS.

| 12 | 1227 | *Zen* 1 | 474 Imp. Fl. Leo jun. Aug. | |

l. 11. C. de legib. — l. un. C. de thesauris.
l. 16. C. de advoc. divers. judicior. — l. 2. C. de seditiosis.

| 13 | 1228 | 1 *et* 2 | 475 Imp. Fl. Zeno Aug. II. | |

l. un. C. ut omn. judic. tam civ. quam militar. etc. — l. 29. C. de inoffic. testam.

Ind. P. R. C: A. J: P. C. N.

Ind.	P.R.C.	A.J.	P.C.N.	Consules	
14	1229	2 *et* 3	476	Fl. Basiliscus II.	Armatus
				l. 28. C. de jur. dot. l. 5. C. de naturalib. liber.	l. 16. C. de SS. eccles.
15	1230	3 *et* 4	477	Post Consulatum Basilisci II. et Armati.	
				l. 9. C. unde vi.	l. 7. C. de divers. rescript.
1	1231	4 *et* 5	478	Illus	
				l. 11. C. de injur. l. 7. C. de secund. nupt.	l. 31. C. de donat.
2	1232	5 *et* 6	479	Imp. Fl. Zeno Aug. III.	
				l. 11. C. qui petant tutor.	
3	1233	6 *et* 7	480	Basilius junior	
				l. 9. C. de in integr. restit. minor. l. 6. C. de magistratib.	conveniend. l. 22. C. de testament.
4	1234	7 *et* 8	481	Placidius	
5	1235	8 *et* 9	482	Severinus junior	Trocondus
6	1236	9 *et* 10	483	Faustus solus	
7	1237	10 *et* 11	484	Theodoricus	Venantius
				l. 10. C. unde vi.	
8	1238	11 *et* 12	485	Q. Aurel. Symmachus	
9	1239	12 *et* 13	486	Decius	Longinus
				l. 17. C. de advocat. diversor. judicior. l. 14. C. de testib.	l. 1. C. de privat. carcerib.
10	1240	13 *et* 14	487	Fl. Boëthius	
				Non confundendus hic Consul. cum Anicio Manlio Severino Boëtio. l. 5. C. de fructib. et lit. expens.	
11	1241	14 *et* 15	488	Claudius Dynamius	Sifidius
12	1242	15 *et* 16	489	Annicius Probinus	Eusebius
				l. 6. C. ad SCt. Trebellian.	
13	1243	16 *et* 17	490	Fl. Faustus junior	Longinus II.
				Constitutiones Zenonis omni subscriptione carentes. Lib. I. tit. 29. l. 3. Lib. III. tit. 24. l. 3. Lib. IV. tit. 59. l. 1. tit. 65. l. 32. tit. 66. l. 1. Lib. V. tit. 3. l. 18. t. 5. l. 8. t. 8. l. 2. Lib. VII. t. 37. l. 2. Lib. VIII. tit. 13. l. 1. Lib. X. tit. 31. l. 64. Lib. XI. tit. 42. l. 8. 9. 10. t. 50. l. 1. tit. 68. l. 1. tit. 69. l. 6. Lib. XII. tit. 3. l. 3. 4. tit. 13. l. 1. tit. 14. l. 1. tit. 16. l. 4. tit. 21. l. 1. tit. 22. l. 1. tit. 26. l. 4. tit. 28. l. 1. tit. 36. l. 17. tit. 43. l. 3. tit. 50. l. 10. et 11. t. 51. l. 15. 16. 17. 18. 19. t. 55. l. 5. tit. 57. l. 1. tit. 58. l. 12. 13. tit. 61. l. 4. Moritur Zeno. succedit Anastasius.	

Ind.	P.R.C.	A.J.	P.C.N.	Consules	
14	1244	*Ana.* 1 *et* 2	491	Olybrius junior	
				l. 4. C. de præscript. 30. v. 40. annor. l. 1. C. ut nem. lic. in	empt. specier. se ex cus. l. 14. C. de fund. patri monial.
15	1245	1 *et* 2	492	Imp. Fl. Anastas. Aug.	Rufus
				l. 3. C. de offic. quæstor.	
1	1246	2 *et* 3	493	Eusebius II.	Albinus
2	1247	3 *et* 4	494	Turcius Rufus Apronianus Asterius	Præsidius
3	1248	4 *et* 5	495	Fl. Viator	Æmilianus
				l. 2. C. de bonor. poss. contr. tab. libert.	
4	1249	5 *et* 6	496	Paulus	
				l. 16. C. de testam. milit. l. 32. C. de donationib. l. 13. C. de annon. et	tribut. l. 9. C. de exactorib tribut.
5	1250	6 *et* 7	497	Imp. Fl. Anast. Aug. II.	
				l. 1. C. de advoc. div. judic.	l. 9. C. de repudiis et
6	1251	7 *et* 8	498	Johannes Scytha	Paulinus
				l. 4. C. de legitim. tutel.	
7	1252	8 *et* 9	499	Johannes Gibbus	Asclepio
				l. 25. C. de excusat. tutor.	l. 5. C. de silentiar.
8	1253	9 *et* 10	500	Patricius	Hypatius
				Theodericus Rex Romam ingreditur. l. 43. C. de transactionib.	l. 2. C. de advocat. d vers. judic.
9	1254	10 *et* 11	501	Pompejus	Rufius Magn. Fa stus Avien.
10	1255	11 *et* 12	502	Probus	Rufius Magnus Fa stus Avienus juni
				l. 18. C. de collationib. l. 11. C. de legitim. heredib.	l. 5. C. de emancipa liberor.
11	2256	*Anast.* 12 *et* 13	503	Dexicrates	Volusianus
12	1257	13 *et* 14	504	Cethegus	
13	1258	14 *et* 15	505	Sabinus	Manlius Theodorus
				l. 19. C. de episcop. audient.	l. 3. C. de advoc. diver judicum.
14	1259	15 *et* 16	506	Areobindus	Ennodius Messala
				l. 4. C. de advocat. divers. judicum.	
15	1260	16 *et* 17	507	Imp. Fl. Anastasius Aug. III.	Venantius
1	1261	17 *et* 18	508	Venantius	Celer
2	1262	18 *et* 19	509	Importunus	

Ind.	P.R.	C:A.J:P.C.N.	Consules
3	1263	19 et 20	510 Anicius Manlius Severinus Boethius — Eutharius l. 10. C. de hæreticis.
4	1264	20 et 21	511 Secundinus — Fl. Felix
5	1265	21 et 22	512 Muschianus — Paulus
6	1266	22 et 23	513 Clementinus — Anicius Probus l. 14. C. de offic. rector. provinc.
7	1267	23 et 24	514 Aurelius Cassiodorus — Senator
8	1268	24 et 25	515 Anthemius — Florentinus
9	1269	25 et 26	516 Petrus
10	1270	26 et 27	517 Imp. Fl. Anastasius Aug. IV. — Flavius Agapetus l. 6. C. de naturalib. liber. — l. 5. C. de advoc. divers. judicum. — l. 21. C. ad SCt. Velleján. Constitutiones ANASTASII subscriptione dici et consulis carentes. Lib. I. tit. 29. l. 4. Lib. III. tit. 13. l. 7. Lib. IV. tit. 35. l. 22. Lib. V. tit. 5. l. 9. tit. 70. l. 5. Lib. VII. tit. 39. l. 5. 6. tit. 51. l. 5. Lib. X. tit. 27. l. 1. tit. 31. l. 65. Lib. XI. tit. 9. l. 7. tit. 61. l. 14. Lib. XII. tit. 5. l. 5. tit. 9. l. 1. tit. 12. l. 2. tit. 17. l. 4. tit. 21. l. 2. tit. 22. l. 2. 8. tit. 30. l. 3. tit. 36. l. 18. tit. 38. l. 16. tit. 44. l. 3. tit. 50. l. 12. tit. 51. l. 21. tit. 53. l. 3. tit. 58. l. 14. tit. 61. l. 5.
		Justin.	
11	1271	1	518 Magnus *Alii addunt Agapetum II. alii Florentinum.* Moritur Anastasius. succedit JUSTINUS.
12	1272	2	519 Imp. Fl. Anicius Justinus Augustus — Eutharius Amalus l. 7. C. de naturalib. liber. — l. 6. C. de adv. div. judicum.
13	1273	3	520 Vitalius — Rusticus
14	1274	4	521 Fl. Anicius Justinian. — Valerius l. 8. C. qui testam. fac. poss.
15	1275	5	522 Q. Aurelius Anicius Symmachus — Anicius Manlius Severinus Boethius
1	1276	6	523 Fl. Anicius Maximus
2	1277	7	524 Imp. Fl. Anic. Just. Aug. II. — Opilio l. 7. 8. C. de advocat. divers. judicum. *Constitutiones hæ falso nomen Justiniani habent : nam Justinus tunc imperabat. Sed frequenter nomen Justini et Justiniani confunditur, unde etiam factum est, quod Justinianus dicatur ἀναλφάβητος fuisse, quod de Justino Procopius tradidit et Suidas. Causa confusionis est, quod Justinus senior usus fuerit monogrammate constante solis quatuor literis JUST.* l. 23. C. de testament. — l. 41. C. de episc. et cleric.
3	1278	8	525 Fl. Theodor. Philoxenius — Fl. Anicius Probus junior l. 7. C. de præscript. 30. v. 40. annor.
4	1279	9	526 Flavius Anicius Olybrius junior l. 6. C. de sepulch. violat.
		Justin.	
5	1280	1	527 Vettius Agorius Basilius Mavortius *Justinianus Justini Collega fit Kal. April. mense Augusto moritur Justinus. Theodora Augusta Thathio Lazorum Regi fert suppetias. Episcopi ab urbe regia arcentur.* l. 5. C. de offic. magistr. officior. FLAVIUS ANICIUS JUSTINIANUS.
6	1281	2	528 Imp. Fl. Anicius Justinianus Aug. II. *Idib. Febr. datum X. viris mandatum de Codice componendo. Kal. Juniis editæ leges aliquot, et abrogata Lex Fusia Caninia.* Præfat. Codic. constit. 1. — l. 42. 43. C. de episcop. et cler. — l. 21. C. de episcopal. audient. — l. un. C. de contractib. judic. — l. 30. 31. C. de inoffic. testam. — l. 17. C. si cert. petat. — l. 17. 18. C. de testib. — l. 17. C. de fid. instrumentor. — l. 14. C. de non numerat. pecun. — l. 8. C. de secund. nupt. — l. 3. C. de dot. caut. non numer. — l. 25. C. de donation. int. vir. et uxor. — l. 10. 11. C. de repudiis. — l. 8. 9. C. de naturalib. liber. — l. 19. C. de collationib. — l. 24. 25. 26. C. de testament. — l. 9. C. de impuber. et al. substit. — l. 22. C. de legat. — l. 12. C. de suis et legitim. liber. — l. 27. C. de pignorib. et hypothec. — l. 9 C. quæ res pign. oblig. poss. — l. 11. C. de contr. et committ. stip. — l. 33. C. de donationib. — l. un. C. de rapt. Virgin. — l. 4. C. de apochis public. — l. 3. C. quand. et quib. quart. pars deb. — l. 2. C. de jur. liberor. — l. 23. C. de SS. ecclesiis etc. — l. un. C. de his q. pœn. nomin. — l. 7. ad SCt. Tertullian. — l. 11. C. de præscr. long. tempor. — l. un. C. de l. Fus. Canin. toll. — l. 26. C. de usuris. — l. 1. C. de offic. præf. præt. Afr. — l. 8. C. de præscr. 30. v. 40. annor.
7	1282	3	529 Decius junior. *Codicem decem viri Imperatori offerunt, qui referente Chronico Alexandrino, Decio Consule absolutus publica auctoritate promulgatur XVI. Kalend. April. Error igitur Chronologicus in Marcellino, qui ad ann. Dom. DXXXI. hæc habet : Post Consulatum Lampadii et Orestis Codex Justinianus orbi promulgatus est.* Præfat. Codic. constit. 2. — l. 44. de episcop. et cler. — l. 22. 23. 25. C. de episcop. audient. — l. 12. C. de legib. — l. 2. C. quand. libell. princip. dat. — l. 14. C. de adsessor. et domest. etc. — l. 3. C. de his q. ven. ætat. — l. 8. C. de restitut. milit. — l. 4. C. de recept. arbitr. — l. 1. C. de jurejur. propt. calumn. — l. 32. 33. C. de inoffic. testament. — l. 11. 12. C. de reb. cred. — l. 18. 19. de fid. instrumentor. — l. 9. 10. C. de secund. nupt.

Ind P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 30. C. de jur. dot.
l. 10. C. de pact. convent.
l. 26. C. de donationib. int. vir. et uxor.
l. 10. C. de natural. liber.
l. 5. C. de legit. tutel.
l. 3. C. quand. tutor. et curator. ess. desin.
l. 3. C. si major. fact. alienat. fact. sin. decr. rat. hab.
l. 3. C. de bonis libertor.
l. 20. C. de collationibus.
l. 13. C. de testam. milit.
l. 13. C. de heredib. instituend.
l. 19. C. de jur. deliber.
l. 30. C. de fideicommiss.
l. 1. C. commun. de legat.
l. 5. C. ad SCt. Orfitian.
l. 11. C. commun. de successionib.
l. 6. C. de bonis q. liber.
l. 8. C. quib. non objic. long. temp. præscr.
l. 2. C. de usur. rei judic.
l. 5. C. de tempor. et reparat. appell.
l. 10. C. quand. provoc. non est necess.
l. 1. C. de prætor. pignor.
l. 12. C. de contr. et committ. stip.
l. 3. C. de infantib. exposit.
l. 34. C. de donationibus.
l. 18. C. de quæstionib.
l. 3. C. de fiscalib. usur.
l. 20. C. de agricol. et censit.

8 | 1283 | 4 | 530 Posthumus Lampadius — Orestes

Romani Persas delent. frustranea de pace consilia. Justinianus jubet ecclesias restaurari et nosocomia et Deiparæ ecclesiam. Persequitur Hæreticos, Samaritas et Gentiles.

XVIII. Kal. Januar. editum mandatum de Pandectis componendis ac datum Triboniano et Collegis XV.

l. 26. C. de SS. eccles.
l. 45. 46. 47. de episc. et cler.
l. 24. 27. C. de episcop. aud.
l. 19. C. de hæretic.
l. 1. C. de vet. jur. enucleand.
l. 24. C. de negot. gest.
l. 4. C. de his qui ven. ætat.
l. 5. 6. C. de recept. arbitr.
l. 13. - - 18. de judiciis.
l. 3. C. de sportul. et sumpt.
l. 3. C. de pluspetitionib.
l. 34. 35. C. de inoffic. test.
l. 12. C. de petition. heredit.
l. 12. 16. C. de usufr. et habit.
l. 12. C. commun. utr. judic.
l. 10. 11. C. de condict. indeb.
l. 19. 20. C. de testibus.
l. 20. 21. C. de fid. instrumentor.
l. 2. 3. C. per quas person. cuiqu. acquir.
l. 7. C. ad SCt. Macedon.
l. 7. C. de dotis promission.
l. 31. C. de jur. dot.
l. un. C. de rei uxor. action.
l. 11. C. de pact. convent.
l. 27. C. de donation. int. vir. et uxor.
l. 2. C. ne fidejussor. v. mandat. dot. dent.
l. 11. 12. C. de natural. liber.
l. 4. C. de confirmand. tutor.
l. 3. C. quand. mulier tutel. off. fung. pot.
l. 13. C. arbitr. tutel.
l. 6. 7. C. de curator. furios. v. prodig.
l. 20. 21. 22. C. de furt. et serv. corrupt.
l. 21. C. de collationib.
l. 9. C. qui testam. facer. poss.
l. 27. 28. C. de testament.
l. 6. C. de institut. et substit.
l. 4. C. de necess. serv. her. inst.
l. 3. 4. C. de posthum. heredib. instit.
l. 23. C. de legatis.
l. 3. C. de verbor. et rerum signif.

Mirum est eodem die Kal. Mart. (nisi mendum sit) extare rescripta ad Julianum et Johannem P. P. l. 3. C. de verb. sign. l. 29. C. de testam. Alemannus in not. ad Procopii anecdota p. 160.

l. 7. C. ad SCt. Trebell.
l. 6. C. ad SCt. Orfitian.
l. 7. C. de bon. q. liber.

l. 14. 16. C. de fideicomm. libert.
l. 1. C. de commun. serv. manum.
l. 1. C. commun. de manumiss.
l. 1. C. de annal. exception.
l. 14. C. de sentent. et interloc. omn. judic.
l. 39. C. de appellat.
l. 2. C. de prætor. pignor.
l. 3. C. de jur. domin. impetr.
l. 13. C. de contrah. et committ. stipulat.
l. 26. C. de fidejussorib.
l. 8. C. de novationib.
l. 10. 11. C. de adoptionib.
l. 35. C. de donationib.
l. 10. C. de revocand. donat.
l. 4. C. de donation. caus. mort.
l. 26. 29. C. de episcopal. audient.

9 | 1284 | 5 | 531 Post Consulatum Lampadii et Orestis.

Componuntur Pandectæ. Actio receptitia sublata.

l. 2. C. de const. pec.

Differentia legati et fideicommissi singul. sublata.

l. 2. C. comm. de leg.

Lex Julia Miscella sublata.

l. 2. C. de indict. vid. toll.

Edictum D· Hadriani ob vicesimam hereditatum sublatum.

l. 3. C. de Ed. D. Hadr. toll.

Differentia sexus in exheredatione sublata.

l. 48. C. de episcop. et cleric.
l. 31. C. de episcop. audient.
l. 21. C. de hæretic.
l. 29. 30. C. de pactis.
l. 5. C. in quib. caus. in integr. rest. nec. n. est.
l. 2. C. qui et advers. quos in int. rest. n. poss.
l. 3. C. ub. et apud quem cognit. in int. rest.
l. 7. C. de tempor. in integr. rest.
l. 36. C. de inoffic. testam.
l. 11. 17. C. de usufr. et habitat.
l. 13. 14. C. de servitut. et aqua.
l. 13. C. de reb. credit.
l. un. C. ut action. et ab hered. et contr. hered. incip.
l. 2. 3. C. de constitut. pecun.
l. 7. C. pro socio.
l. 25. 26. 27. 28. C. de admin. tutor.
l. 4. 5. C. de auctorit. præstand.
l. 10. 11. 12. C. q. testam. facer. poss.
l. 29. 30. C. de testamentis etc.
l. 14. C. de heredib. instituend.
l. 7. 8. 9. C. de institut. et substit.
l. 10. 11. C. de impub. et al. substit.
l. 5. 6. C. de necessar. serv. her. inst.
l. 3. 4. C. de liberis præterit.
l. 20. 21. 22. C. de jur. deliberand.
l. 3. C. de edicto D. Hadrian. toll.
l. 11. C. de his quib. ut indign.
l. 24. 25. C. de legatis.
l. 4. C. de verbor. et rer. signif.
l. 2. 3. C. de indict. viduit.
l. 31. C. de fideicommiss.
l. 2. 3. C. commun. de legatis.
l. 3. C. de conditionib. insert.
l. 18. C. ad L. Falcid.
l. 14. C. de legitim. heredib.
l. 3. C. commun. de manumissionib.
l. un. C. de usucap. transformand.
l. 3. C. de quadrienn. præscript.
l. 3. C. de annal. exception.
l. un. C. de sentent. q. pro eo quod interest.
l. 7. C. q. bonis ceder. poss.
l. 13. C. de ædific. privat.
l. 12. C. qui potior. in pignor.

Ind.P.R.C:A.J:P.C.N.

l. 14. C. de contrah. et committ. stip.
l. 5. C. de duob. reis stipuland. et promitt.
l. 27. 28. C. de fidejussorib.
l. 9. C. de emancip. liberor.
l. 36. C. de donationib.
l. 22. C. de agricol. et censit.
l. 30. C. de episcop. audient.

10 1285 6 532 Post Consulatum Lampadii et Orestis.

Gravissima seditio in urbe, ob quam et Tribonianus quæstura, Johannes Cappadox Præfectura Prætorii jussi abdicarunt.

l. 50. 53. C. de episcop. et cleric
l. 22. C. de hæreticis.
l. 37. de inoffic. testam.
l. 18. C. de testam. milit.
l. 6. C. de repud. v. abstin. heredit.
l. 12. C. de his quib. ut indign.
l. 26. C. de legatis.
l. 5. C. de verbor. et rer. signific.
l. 7. C. de condition. insert.
l. 8. C. de SCt. Trebellian.
l. 19. C. ad L. Falcid.
l. 12. 13. C. de legitim. hered.
l. 10. C. de bonis auctorit. judic. poss.
l. 11. C. unde vi.
l. un. C. de nov. oper. nunt.
l. 7. C. in quib. caus. pign. et hypoth. tacit. contr.
l. 11. C. de remission. pignor.
l. 4. C. de litigios.
l. 15. C. de contrah. et committ. stipulat.
l. 36. C. ad L. Jul. de adulter.

11 1286 7 533 Imp. Fl. Anicius Aug. Justinianus III.

INSTITUTIONES Juris editæ XI. Kal. Decembr. DIGESTA. s. PANDECTÆ editæ XVII. Kalend. Januar.

l. 6. C. de summ. Trinit.
l. 54. C. de episcop. et cleric.
l. 2. 3. C. de veter. jur. enucleand.
l. 4. C. de sportulis et sumptib. etc.
l. 2. C. ubi et apud quem cognit. in integr. rest. etc. hujus loci non est, cum sit lata a Diocletiano et Maximiano.
Proœm. Institut.

12 1287 8 534 Imp. Fl. Anicius Justinianus Aug. IV. — Fl. Theodorus Paulinus Junior

Hic Paulinus fuit ultimus Consulum veteris Romæ, nam post hunc nulli creati sunt obstante scilicet bello Gothico.

Codex Justiniani iterum editus XVII. Kal. Decembr.

Præfat. Cod. Constit. 3.
l. 8. C. de summ. Trinit.
l. 57. C. de episc. et cleric.
l. 34. C. de episc. audient.
l. 2. C. de jurejur. propt. calumn. dand.
l. 31. C. de testament.
l. 15. C. de legitim. heredib.
l. 2. §. 22. C. de offic. præf. prætor. Afric.
l. 33. C. de episcop. audient.
l. 29. C. de nuptiis.
l. un. C. de caduc. tollend.
l. 1. C. de latin. libertat. toll.

13 1288 9 535 Fl. Belisarius

Justinian. Nov. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 17. 32. 35. 102. 110. 121. 135. 157.
Justinian. Novell. 5.
Justinian. Novell. 39.
Justinian. Novell. 155.

14 1289 10 536 Post Consulatum Belisarii V. C.

Justinian. Novell. 16. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 40. 41. 42. 45. 49. 50. 58. 105. 122.
Justinian. edict. 6.

15 1290 11 537 Post Consulatum Belisarii V. C. Ann. II.

Justin. Novell. 44. 46. 47. 48. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 60. 62.

1 1291 12 538 Fl. Joannes

Justinian. Novell. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 76.
Joanne V. C. Cons. Justinian. Novell. 57.

Post Consulatum Belisarii V. C. Anno III.

2 1292 13 539 Fl. Appion.

Justinian. Novell. 89. 90. 91. 94. 95. 96.

Appione V. C. Cons.

Justinian. Novell. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 97. 99. 100. 101. 133. 162.

Arione V. C. Cons.

3 1293 14 540 Justinianus Junior

Justinian. Novell. 98. Just. Sanct. Pragm.

4 1294 15 541 Fl. Basilius Junior

Justinian. Novell. 107. 108. 109. 111. 112. 113. 115. 117. 119. 120. 123. 124. 125. 128. 129. 131. 132. 134. 136. 137. 142.

5 1295 16 542 Post Consulatum Basilii V. C. Anno I.

Post hunc Basilium nemo privatus consul fuit.

6 1296 17 543 Post Consulatum Basilii V. C. Anno II.

7 1297 18 544 Post Consulatum Basilii V. C. Anno III.

Justinian. Novell. 118. 147. 149.

8 1298 19 545 Post Consulatum Basilii V. C. Anno IV.

Justinian. Novell. 130. 148.

9 1299 20 546 Post Consulatum Basil. V. C. Anno V.

Novell. 115.

10 1300 21 547 Post Consulatum Basilii V. C. Anno VI.

Justinian. edict. 8.

11 1301 22 548 Post Consulatum Basilii V. C. Anno VII.

Justiniani Novell. 38. 127.

Theodora Justiniani uxor moritur VI. Id. Jul. cum annos unum et viginti mensemque tertium in Imperio peregisset.

12 1302 23 549 Post Consulatum Basilii V. C. Anno VIII.

Romam Totilas ab Isauris militibus proditam capit et instaurat.

13 1303 24 550 Post Consulatum Basilii V. C. Anno IX.

14 1304 25 551 Post Consulatum Basilii V. C. Anno X.

15 1305 26 552 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XI.

1 1306 27 553 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XII.

Justiniani Novell. 145. 146.

2 1307 28 554 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XIII.

Ind.P.R.C:A.J:P.C.N.

3	1308	29	555 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XIV.
4	1309	30	556 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XV.
5	1310	31	557 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XVI.
6	1311	32	558 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XVII.
7	1312	33	559 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XVIII
	1313		Justiniani Novell. 141. - - - edict. XI.
8	1314	34	560 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XIX.
9	1315	35	561 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XX.
10	1316	36	562 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XXI.
11	1317	37	563 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XXII.
12	1318	38	564 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XXIII.

Constitutiones Justiniani, quibus in plerisque exemplaribus nec consul nec dies subscriptus est.

Lib. I. tit. 2. l. 16. 17. 18. 19. t. 3. l. 37. 38. 39. 40. 41. 42. t. 4. l. 21. t. 26. l. 1. 2. Lib. II. tit. 7. l. 26. t. 55. l. fin. Lib. III. tit. 22. l. fin. tit. 43. l. fin. Lib. IV. tit. 29. l. 22. 23. 24. 25. t. 30. l. 14. 15. 16. t. 31. l. fin. t. 32. l. 26. 27. 28. t. 34. l. 11. et 12. t. 35. l. fin. tit. 37. l. penult. et fin. t. 38. l. fin. t. 39. l. fin. t. 51. l. fin. t. 54. l. fin. tit. 65. l. fin. tit. 66. l. 2. et fin. Lib. V. tit. 3. l. fin. tit. 4. l. 23. 24. 25. 26. 27. Lib. VI. tit. 42. l. fin. t. 60. l. fin. Lib. VII. t. 2. l. fin. t. 3. l. fin. t. 4. l. 15. 16. et fin. t. 5. l. 1. t. 6. l. 1. t. 7. l. 1. et fin. t. 15. l. 1. et fin. t. 17. l. 1. et fin. t. 24. l. 1. t. 25. l. 1. t. 31. l. 1. t. 32. l. fin. t. 33. l. fin. t. 35. l. fin. t. 37, *sine die.* t. 39. l. 8. et fin. t. 40. l. 1. 2. et fin. t. 45. l. 13. 14. et fin. t. 47. l. 1. t. 54. l. 4. et fin. t. 62. l. 34. 35. et 36. t. 63. l. 3. et 4. et fin. tit. 64. l. fin. t. 67. l. fin. tit. 70. l. 1. t. 71. l. 7. et fin. t. 72. l. 10. Lib. VIII. t. 54. l. fin. Lib. IX. t. 44. l. fin. Lib. X. t. 8. l. 3. t. 22. l. 4. t. 31. l. 66. t. 34. l. 3. t. 43. l. 4. t. 71. l. 2. Lib. XI. t. 11. l. 1. t. 42. l. 11. t. 47. l. 19. 20. 21. 22. et 23. t. 53. l. 2. t. 68. l. 2. Lib. XII. tit. 1. l. 18. t. 3. l. 5. t. 7. l. 2. t. 10. l. 2. t. 16. l. 5. t. 19. l. 13. 14. 15. t. 32. l. 1. t. 33. l. 1. t. 34. l. 5. 6. 7. t. 35. l. 1. t. 51. l. 23. t. 61. l. 6.

Novellæ Justiniani sine die et Consule.

Nov. 126.	Nov. 149.	Nov. 158.
- - 130.	- - 150.	Prid. Id. Jul.
- - 137.	- - 151.	Nov. 159.
- - 138.	- - 152.	- - 160.
- - 139.	Cal. Jun.	- - 161.
- - 140.	Nov. 154.	- - 163.
- - 143.	- - 155.	- - 164.
- - 144.	Cal. Febr.	- - 165.
- - 148.	Nov. 156.	

13	1319		565 Post Consulatum Basilii V. C. Anno XXIV.

Annus hic Justiniano supremus fuit. Victor quidem Tununensis et Johannes Biclariensis mortem ejus ad annum DLXVI. referunt. Sed ostendit Norisius ex inscriptione, quam Romæ legit, hoc anno Justinianum esse mortuum. Corruit cum hoc Imperatore juris romani autoritas, occidente a barbaris gentibus occupata, in oriente novis in dies surgentibus legislatoribus, qui tamen ad gloriam Justiniani non accesserunt. Supersunt hodie hujus juris orientalis fragmenta a Bonefidio, Cujacio, Haloandro, Leunclavio, Frehero, Fabrotto aliisque luci publicæ exposita, quæ quoque in interpretandis legibus Justiniani multum inservire possunt, quod summus JCtus Jacobus Cujacius multis exemplis testatur. De his hic dicendi locus non est, cum præsens Chronologia saltem ad jurisprudentiam romano-justinianeam respiciat.

D. JUSTINIANI
SACRATISSIMI PRINCIPIS
INSTITUTIONUM JURIS
LIBRI QUATUOR
COMPOSITI
PER TRIBONIANUM
VIR. MAGN. ET EXQUÆSTOREM SACR. PALAT.
NEC NON
THEOPHILUM ET DOROTHEUM
V. V. ILLUSTRES ET ANTECESSORES.

INSTITUTIONUM RUBRICÆ SEU TITULI
ET EORUM INDEX.

I. SECUNDUM LIBROS ET MATERIAM.

Procemium de Confirmatione Institutionum.

LIBER I. JUS.

PERSONÆ.

LIBER II. RES.

LIBER III

OBLIGATIONES.

LIBER IV.

ACTIONES, EXCEPTIONES, REPLICATIONES, INTERDICTA, OFFICIUM JUDICIS, PUBLICA JUDICIA.

*

II. SECUNDUM ORDINEM ALPHABETI.

Prior numerus librum, alter titulum significat.

INDEX PARAGRAPHORUM
QUATUOR LIBRORUM INSTITUTIONUM,

IN QUO PRIOR NUMERUS IPSUM PARAGRAPHUM, ALTER TITULUM, POSTREMUS VERO LIBRUM SIGNIFICAT.

T.

V.

DE RATIONE ORDINIS IN LIBRIS INSTITUTIONUM A JURIS-CONSULTO SERVATI.

PRoœmium, sive constitutio, has Institutiones confirmans.

LIBER PRIMUS.

De justitia et jure. 1. Quid Justitia et Jurisprudentia 2. de methodo Juris discendi et docendi, item 3. de præceptis et 4. objectis juris seu de publico et privato.

Species.

De jure naturali, gentium, et civili 2. jus naturale est omnium animalium 2. gentium, omnium hominum: civile non omnium sed Romanorum vel alicujus civitatis 3. quod est vel scriptum vel non scriptum 4. scripti species sunt lex, quæ ab universo populo; Plebiscitum quod a plebe 5. Senatusconsultum quod a Senatu 6. Constitutiones Principum quæ a Principe 7. Edicta quæ vel a Prætore vel ab Ædilibus curulibus constituuntur 8. Responsa prudentum 9. non scriptum ex longo usu venit 10. 11. naturalia omnium gentium non mutantur: civilia jura aut tacito aut expresso consensu mutari possunt.

Objecta.

Personæ. §. *fin.*

Servæ.

De jure personarum 3. hic agit de servis: omnes liberi sunt vel servi, quid libertas 1. quid servitus 2. ἔτυμον servi 3. causæ servitutis 4. servorum idem status. 5.

Liberæ.

De ingenuis 4. Ingenuus est, qui ut natus est liber est 1. nec officit igitur ei in servitute et manumissum fuisse 1.

De libertinis 5. Libertini sunt, qui ex justa servitute manumissi 1. multis modis acquiritur 2. quolibet loco vel tempore 3. hodie omnes libertate donati cives fiunt Romani, et eadem, qua qui manumittunt, fruuntur libertate, sublata Deditītiorum, et Latinorum conditione, de quibus dicitur Lib. 7. Cod. t. 5. et 6.

Qui et ex quibus causis manumittere non possunt 6. alii legunt *non licet.* Non licet autem in fraudem creditorum manumittere 1. ei licet, qui solvendo non est, servum heredem instituere, ut ejus potius quam defuncti nomine creditoribus satisfiat, distractis scil. ejus servi bonis non defuncti 2. nec requiritur ad hoc ut sit liber, fieri libertatis mentionem 3. in fraudem manumittit, qui animum fraudandi habuit 4. item minori annis viginti non licet inter vivos manumittere servos, nisi apud Consilium ex justis causis 5. 6. 7. Testamento vero ei, qui 18. ætatis annum attigerit. *fin.*

De leg. Fusia Caninia tollenda. 7. morientibus licet integram familiam manumittere.

De his, personis quæ sui vel alieni juris sunt 8. Hic tractat de servis, et his, qui sunt alieno et dominorum juri subjecti: hodie sublata est vis ac potestas vitæ et necis dominorum in servos, etiam atrox in eos injuria. De personis, quæ alieno juri, parentum scil. subjecti sunt, ut liberi.

De patria potestate 9. Jus patriæ potestatis ac parentum in filios, Romanis in quibusdam casibus peculiare erat. Fit autem quis pater in causis, quæ sequuntur.

De nuptiis 10. hic explicat inter quas personas prohibitæ sunt nuptiæ, et 13. quomodo oblatione curiæ et legitimatione jus patriæ potestatis consequamur.

De adoptionibus 11. Ejus species Arrogatio et Adoptio 1. 2. 3. Hic tractat de effectibus adoptionum 10. 13. quando arrogatio fieri debeat, qua ætate quis adoptare possit 4. in cujus locum 7. 8. cujus consensus requiratur 9. qui adoptare 11. 12. et adoptari possint. *fin.*

Quibus modis jus patriæ potestatis solvitur 12. morte patris, deportatione, relegatione non item: servitute pœnæ, dignitate, captivitate non amittitur, sed est in suspenso propter jus postliminii; emancipatione, quæ ut fiat hic explicatur: adoptione.

De pupillis et eorum tutoribus, et curatoribus.

Species

Testamentaria.

De tutelis 13. Hic explicatur definitio 1. et etymon Tutelæ et Tutoris 2. Cæterum testamento pater tutores dare solet liberis in potestate, et impuberibus 3. posthumis 4. emancipatis 5.

Qui testamento tutores dari possunt 14. pater vel filiusfamilias 1. servus proprius 2. furiosus et minor viginti quinque annis et quomodo 3. quousque, pure, conditionaliter, et quando 4. Dantur autem non causæ et rei, sed personæ 5. Tutor autem filiabus vel filiis datus posthumis: liberis vero, nepotibus etiam: posteris, omnibus descendentibus censetur datus.

Legitima.

De legitima agnatorum tutela 15. Agnati sunt cognati per virilis sexus personas nobis conjuncti.

De capitis diminutione 16. Hic explicatur quid sit capitis diminutio, id est, mutatio. Caput hic libertatem, jus civitatis et familiæ, significat non membrum ac partem corporis 1. Maxima, et civitatem et libertatem 2. Media civitatem tantum 3. Minima neutram, sed statum solum tollit 4. Caput autem non minuitur manumissione 5. dignitatis mutatione 6. Cæterum ad proximioris gradus agnatos tutela pertinet 7.

De legitima patronorum tutela 17. patroni et eorum liberi consequuntur suorum libertorum tutelam.

De legitima parentum tutela 18. parentes filiorum emancipatorum tutelam consequuntur.

De fiduciaria tutela 19. fratrum emancipatorum et impuberum fratres majores natu tutelam consequuntur, qui fiduciarii Tutores appellantur 1.

Dativa.

De Atiliano tutore et eo qui ex leg. Julia et Titia dabatur 20. his scilic. quibus nullus tutor erat 1. aut erat quidem sed conditionis et

dici eventus, quo datus erat, pendebat: vel quia nondum hereditas fuisset adita 2. aut tutor datus captus erat ab hostibus 3. dari tamen tutores vel curatores solent ex inquisitione, interdum cautione exacta rem salvam pupillis fore, alias periculo suo magistratus eos dederit 4. 5. 6. Finita vero tutela tutor rationem reddere cogetur 7.

De autoritate tutorum 21. sine tutore obligari pupillus non potest: etsi obligare alios sibi potest 1. non tamen hereditatem, bonorum possessionem, fideicommissum quamvis lucrosum adire et suscipere potest 2. tutorque in ea interponenda præsens esse debet 3. hujus tamen autoritas non requiritur in judicio quod habiturus est cum pupillo.

Contraria.

Quibus modis tutela finitur 22. pubertate pupilli 1. capitis diminutione 2. eventu conditionis 3. morte 4. maxima capitis diminutione tutoris 5. tempore finito, ad quod datus est tutor 6. quoties tutor ab ea vel remotus est vel excusatus.

Affinia.

De curatoribus 23. dantur puberibus minoribus 3. furiosis et prodigis majoribus 4. mente captis, surdis, mutis, et perpetuo morbo laborantibus 5. pupillis si eorum legitimus tutor non sit idoneus.

De satisdatione tutorum vel curatorum 24. satisdare de indemnitate pupilli coguntur omnes præter testamentarios et datos ex inquisitione 1. inter testamentarios tamen, et datos ex inquisitione qui satisdationem offeret, cæteris præferetur ad administrandum: si nullus eorum satisdationem offerat, quem major pars tutorum elegerit, is geret: si dissentiunt in electione, Prætor eliget 2. et in tutores et in eos qui satisdationem accipiunt, pupillis datur actio, id est, in magistratus 4. excepto Præfecto urbi, Prætore et Præside 3. nisi vero caverint tutores, pignus dare tenentur.

De excusationibus tutorum vel curatorum 25. aliquis *excusatur* a tutela gerenda numero trium vel quatuor liberorum, naturalium tamen et superstitum, nisi in bello ceciderint 1. si res fisci administrat 2. si Reip. causa abest 3. potestate seu imperio vel munere publico 4. si litem cum pupillo habeat 5. tribus oneribus tutelæ vel curæ 6. propter paupertatem 7. et adversam valetudinem 8. imperitiam literarum pingendarum vel legendarum 9. si a testatore tutelæ periculosæ per inimicitias datus sit 11. item si testatori nondum reconciliatus 12. si ab eodem status controversiam passus fuerit 13. si major septuaginta vel minor vigintiquinque annis 14. si miles 15. si Grammaticus, Rhetor et Medicus in patria 18. si tutelam pupilli gesserit, a cura ejusdem excusari potest 19. ut maritus ab uxoris cura 20. *non excusabitur*, etsi is asserat patri pupilli se ignotum 10. et pollicitum tutelæ administrationem 16. intra quinquaginta dies si intra centesimum lapidem fuerint et sciverint se tutores datos excusationem proponent, si ultra, vide §. 16. Falsa allegatione excusatus non liberatur a tutela 20. et datus, universo patrimonio datus esse creditur 17.

De suspectis tutoribus vel curatoribus 26. Suspecti crimen ex leg. XII. tabul. descendit 1. de quo Prætor, Præses, Legatus et Proconsul cognoscunt 2. omnesque fieri suspecti possunt 3. et ab omnibus suspecti postulari, etiam mulieribus, et quidem externis si modo propensæ pietatis cognoscantur 4. non tamen a suis impuberibus tutores possunt postulari 5. et suspectus is est qui non ex fide tutelam gerit 6. ob solum dolum remotus fit famosus 7. suspecti postulatus, non administrabit 8. quod crimen morte finitur 9. si tutor absit, quominus pupillo alimenta decernantur, pupillus in possessionem bonorum ejus mittetur, quæ et distrahi poterunt, eoque nomine etiam removebitur a tutela 10. punitur etiam si falso dicat alimenta deesse et si pecunia ministerium tutelæ acquisivit 11. ut libertus fraudulenter tutelam administrans 12. hi omnes etiam si satis offerant removendi: paupertas vero non facit suspectum.

L I B. II.

Res.

De rerum divisione, et acquirendo, jure gentium, ipsarum dominio 1. res aliæ sunt in nostro patrimonio, aliæ extra 1. ut ea quæ naturali jure communia sunt; veluti aër, mare etc. 2. ut ea quæ publica, qualia sunt flumina, etc. 3. 5. et litus 4. et ripæ 6. ut, quæ universitatum sunt communia 7. ut, quæ nullius sunt, veluti res divini juris 8. quæ vel sacræ 9. vel religiosæ 10. vel sanctæ sunt 11. singulorum autem fiunt et nostri patrimonii, jure gentium vel civili 12. gentium, feræ bestiæ, volucres, pisces, quæ nullius sunt, et fiunt primi occupantis 13. nec sufficit feram fuisse vulneratam 14. apes etsi feræ, nostræ non sunt priusquam alveo includantur, et si examen ex nostro evolaverit, si tamen in conspectu non sit, fiet occupantis 15. pavones, columbæ, cervi, et animalia quæ ex consuetudine abire et redire solent, si revertendi consuetudinem deseruerint, fiunt occupantium 16. aliud in gallinis et anseribus: qui enim lucrandi animo ea animalia detinebit furtum committet 17. item jure gentium sunt in nostro patrimonio, ea quæ ex hostibus capimus 18. quæ in litore invenimus 19. quæ ex nostris animalibus nascuntur 20. quod agro nostro per alluvionem adjectum 21. non quod vi fluminis ex alterius prædio allatum, nisi radices in nostro egerit 22. primi quoque occupantis erit insula in mari nata: fluvialis vero si in medio fuerit confinium communis pro rata erit: sin citra, proximiorum erit, nisi flumen agrum ipsum insulam effecerit 23. Idem jus est in alveo fluminis exsiccato, quod in insula diximus 24. ager autem alicujus a flumine in alveum mutatus, publicus est, recessu fluminis confinium: meus tamen manebit ager, qui tantum erit inundatus 25. Qui ex aliena materia et sua, speciem novam fecerit, si species ad priorem materiam reduci potest, ad suum dominum materia revertetur: sin minus, ejus qui fecit, erit 26. Purpura quoque vestimento cedit, cui intexta est: furto tamen et condictione tenebitur qui hoc fecit 27. Materiæ similes aut diversæ dominorum voluntate aut fortuito confusæ, aut liquida et metalla, eorum sunt communes 28. idem jus est si consensu mutuo res commixtæ sint, ut aridæ: si casu, non item 29. quod de purpura diximus, locum habet in eo, qui ex aliena materia in suo solo ædificavit 30. vel ex sua in alio sciens, seu bona fide, sumtus enim repetet 31. Quod et locum habet si aliena planta in meo, vel mea in alieno posita radices egerit: cedit enim solo 32. In satis idem dici oportet 33. Et in iis, quæ in aliena charta et membrana scripta sunt 34. aliud omnino erit in tabula, quæ etsi alienæ picturæ et ei qui pinxit cedit: pictor tamen domino tabulæ tenebitur 35. si emptor vel possessor bonæ fidei, fructus perceptos lucratur: malæ fidei non item 36. sed usufructuarius tantum perceptos fructus lucratur 37. Partus autem ancillæ fructuum appellatione non continebitur 38. fructuarius vero ad instar boni patrisfamilias in locum demortuæ, ovis, vineæ, arboris aliam substituet 39. Thesaurus cedit ei qui in suo vel sacro et religioso fortuito tamen invenit, si in alieno qualicunque et fortuito, dimidium tantum ejus consequetur 40. Traditione quoque a domino facta animo transferendi res nobis acquiruntur 41. et seqq. quod si ante ex alia causa translata, ut puta deponendi animo, sine traditione et nuda voluntate, ut puta si quis donare velit, res acquiretur

45. sic traditione clavium transfertur proprietas mercium in horreo repositarum 46. acquirimus quoque missilia, etsi domini in incertam personam collata sit voluntas 47. et rem pro derelicto habitam, id est, ea mente abjectam a domino, ut in numero rerum suarum non esset: 48. pro derelicto autem non censetur quod in tempestate levandæ navis causa ejicitur, aut de rheda currente non intelligentibus dominis cadit.

De rebus corporalibus, quæ sui natura tangi possunt, *et incorporalibus* 2. quæ tangi non possunt ut jura et servitutes.

De servitutibus rusticorum et urbanorum prædiorum 3. Jus rustici prædii consistit in itinere, actu seu facultate agendi jumentum vel vehiculum, via et aquæ ductu 2. et quorundam opinione, aquæ haustu, pecoris ad aquam appulsu, jure pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ 1. Jus vero urbani prædii ædificiis inhæret, sive urbanis, sive villaticis, ut Tigni in parietem vicini immittendi, etc. 3. Prædiorum jura vocantur quia sine prædiis constitui non possunt 4. et pactione, stipulatione vel testamento constituuntur.

De usufructu 4. qui jus est rebus alienis utendi fruendi salva earum substantia, quibus sublatis perit 1. a proprietate differt. pacto et stipulatione acquiri 2. et rerum omnium esse potest, etiam earum, quæ usu consumuntur, et pecuniæ, quibus duobus casibus usufructuarius cavere tenetur de iis restituendis 3. finitur morte usufructuarii, maxima et media capitis diminutione, si per modum eo quis non utatur, si tempus sub quo relictus est, finitum: si acquiratur proprietas, aut si proprietario cedatur: interitu rei 4. et finito usufructu res ad proprietarium redibit.

De usu et habitatione 5. Usus, ut ususfructus acquiritur et finitur 1. minus tamen juris in usu quam in usufructu fundi 2. ædium 3. servi et jumenti 4. et pecorum 5. habitatio vero nec usus est, nec ususfructus, sed quasi proprium aliquod jus.

Quibus modis legitimo et civili jure res acquiruntur. §. *fin.* servitutes reales et personales, de quibus diximus, vel teste Justiniano, pactis vel testamento et stipulationibus acquiruntur, quæ ratione formæ juris sunt civilis. Potuissent igitur vel commode in hunc tractatum rejici. Acquiruntur igitur

Res singulæ his modis.

De usucapionibus et longi temporis præscriptionibus 6. res mobiles per triennium, immobiles decennio inter præsentes, viginti annis inter absentes, ubique usucapiuntur, et earum dominium juste acquiritur 1. nisi res fuerit extra commercium, ut res divini juris, et servus fugitivus 2. nisi res furto vel vi possideatur, et ab hujusmodi possessore, sciente tamen transferatur, quod locum non habet in eo, qui loci vacantis possessionem sciens propter absentiam aut negligentiam domini aut defectum heredis sine vi nactus est, et alteri tradidit etc.

De donationibus 7. quæ sunt vel mortis causa vel non 1. illæ fiunt propter mortis suspicionem, legatis per omnia comparatæ 2. Donatio vero quæ non mortis causa fit et quæ inter vivos appellatur, si perfecta sit, id est, si donator scripto aut sine, voluntatem suam manifestaverit, temere revocari non potest, immo tradendi necessitas incumbit donatori, nisi ob vitium ingrati. Cæterum donatio non excedens quingentos solidos sine insinuatione valebit 3. genus quoque inter vivos donationis est ea quæ olim ante nuptias, hodie propter nuptias vocatur, quæ etiam constante matrimonio augeri et minui potest.

De Jure accrescendi, quo communis servus ab uno dominorum manumissus alterius domini fiebat, nec libertatem consequebatur, hoc jus sublatum est, si tamen alteri domino pretium servi secundum partem dominii datum sit servus liberatur. *fin.* §.

Quibus alienare licet vel non licet 8. maritus res soli uxoris alienare neque obligare potest etiam uxore consentiente 1. 2. Sed voluntate debitoris creditor pignus alienare poterit 3. pupillo nec alienare nec mutuum dare, nec solvere licet, sine tutoris autoritate, ac si ei solutum erit pecuniamque salvam apud se habuerit, aut ex ea locupletior factus, si debitum petierit, doli exceptione submovebitur.

Per quas personas cuique acquiritur 9. Si filius in potestate quid ex re patris acquisiverit, totum, si ex alia causa solus ususfructus patri acquiritur 1. 2. si vero emancipatus, pater, pro tertia parte dominii in rebus acquirendis ab emancipato, quam olim retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed ususfructus retinebit 3. per servos quoque nostros ex qualibet causa etiam insciis nobis acquiritur 4. per usufructuarios vero id tantum quod vel suis operis, vel ex re nostra acquisiverint 5. et per servum alienum aut liberam personam bona fide a nobis possessam 6. et per procuratorem.

Hic dicendum erat de legatis et fideicommissis quibus res singulæ nobis acquiruntur, quorum tractationem in tit. 20. et 23. rejicit. §. ult.

Per universitatem.

De testamentis ordinandis, id est, quæ observari oporteat ut valeat testamentum 10. Testamentum mentis testatio est 1. olim quædam fiebant Calatis comitiis in pace: in procinctu vero, cum in prælium exituri essent; et per æs et libram, imaginaria quadam venditione et emancipatione 2. Postea jure Prætorio septem testium signa suffecerunt ad testamenti probationem 3. hodie uno contextu testamentum fieri debet et subscribi a testatore et septem testibus 4. nomen quoque heredis manu vel testatoris vel testium exprimi: 5. uno autem etiam alieno annulo omnes testes signare possunt 6. et testes adhiberi quibus testamentum facere licet 7. sufficitque tempore testamenti pro libero habitum qui servus erat 6. et plures ex eadem domo testes licet adhiberi 9. si modo non sint in potestate testatoris 8. vel heredes vel heredis pater, filius, vel frater 10. legatariis tamen et fideicommissariis testibus esse licebit 12. nec interest qua ex materia testamentum fiat 13. pluribusne Codicibus an uno 14. in testamento non scripto, sed nuncupativo septem testes tantum requiruntur.

De militari testamento 11. de cujus jure et solennitatibus hic agitur.

Quibus non est permissum facere testamentum 12. filiofamilias, nisi militi et veterano, et de castrensi peculio 1. impuberi, capto ab hostibus, furioso, nisi tempore lucidi intervalli, aut ante furorem, 5. aut ante captivitatem 2. prodigo et in fin. ei, cui bonis interdictum est 3. omnino muto et surdo et 4. cæco, nisi eo quem Justinianus præscripsit modo.

De exheredatione liberorum 13. Omnes hodie sive sui sive emancipati sint vel heredes institui vel nominatim exheredari debent, alias præteriti testamentum patris infirmabunt 1. 2. 3. 4. 5. 6. silentium tamen militis pro exheredatione habetur 7. ut matris, vel avi materni, et cæterorum per matrem ascendentium; querendi tamen de inofficioso potestatem habebit præteritus.

De heredibus instituendis 14. possunt institui heredes liberi vel servi, servus proprius hodie sine libertatis mentione instituitur, eo excepto quem domina adultera instituerit 1. 2. alienus vero jussu domini sui adibit 3. plurium vero unicuique dominorum pro portione dominii acquiret 4. Cæ-

terum plures heredes facere licet 5. hereditas vero vel in XII. vel in plures uncias dividi potest 8. et in dupondium 9. heres pure et sub conditione institui potest: ex certo tempore aut ad certum tempus non æque 10. quod si conditio sit impossibilis, pro non scripta habetur 11. si sub pluribus conditionibus conjunctim, utrisque parendum est, si separatim alterutri 12. is quem nunquam testator vidit institui potest.

De vulgari substitutione 15. potest quis in testamento suo plures gradus heredum facere, et alios aliis sufficere, ut uno herede non existente alius hereditatem consequatur.

De pupillari substitutione 16. pater non solum liberis suis impuberibus quos habet in potestate, substituere potest, ut si heredes filii non extiterint alius sit heres: sed eo amplius ut si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit ei aliquis heres.

Quibus modis testamenta infirmantur 17. rumpitur testamentum adoptione filii quasi agnatione sui heredis 1. 2. posteriore testamento 5. capitis diminutione.

De inofficioso testamento 18. datur hæc querela liberis et parentibus sine causa exheredatis vel omissis, fratri vero et sorori, turpibus personis scriptis heredibus.

De heredum qualitate et differentia 19. heres necessarius dicitur qui sive velit sive nolit heres esse tenetur, ut servus a domino est institutus, qui facultates suas suspectas habet 1. 2. suus et necessarius is est, qui in potestate morientis fuit, ut liberi in infinitum: quibus tamen prætor volentibus permittit abstinere ab hereditate 3. 4. extraneus qui testatoris juri subjectus non est 5. cui licet adire hereditatem facto prius inventario ut in tantum teneatur quantum valent bona hereditatis, ut ex hac causa jus deliberandi ut olim non sit ei necessarium 6. 7. fitque heres si pro herede se gerat, id est, si rebus hereditariis tanquam heres utatur vel si nuda voluntate hereditatem suscipiat, et iisdem modis hereditatem repudiare potest.

Hereditatis diminutio.

De legatis 20. Legatum est donatio a defuncto relicta ab herede præstanda 1. 2. si testator his verbis utebatur, HABE VENDICA, Vendicationis seu per vendicationem legatum erat: sin his verbis HERES MEUS DAMNAS ESTO DARE, per damnationem: sin ita, HERES SINAT LUCIUM SUMERE ILLAM REM, sinendi modo: sin his verbis LUCIUS ILLAM REM PRÆCIPITO, per præceptionem legatum erat: hodie his omnibus explosis legatario competit actio personalis, in rem et hypothecaria 3. ut et legata fideicommissis exæquata 4. Cæterum legari potest res aliena 5. et pignorata 7. et quæ in rerum natura non est si modo futura est 8. et eadem res duobus 10. res legatarii 13. liberatio 14. et debitum creditori interdum 15. et dos uxori 18. grex 19. domus 20. peculium 21. res corporalis et incorporalis 22. aliquid in genere 23. et optio 24. Legari autem non potest his quibus testamenti factio non est 25. ut olim incertis personis 26. 28. et alieno posthumo 27. quæ duo postrema hodie correcta sunt 29. Error in nomine si de persona constet 30. falsa demonstratio 31. falsa causa, nisi conditionaliter enunciata sit, legatum non vitiabit 34. ante heredis institutionem legari potest 35. et post mortem heredis vel legatarii 36. et pœnæ nomine.

De ademptione legatorum et translatione 21. quæ sc. eodem testamento fieri potest, vel codicillis.

De leg. Falcidia 22. qua modus legatis impositus est et licentia universi patrimonii legatis erogandi coarctata per legem Falcidiam qua cavetur, ne plus legare liceat quam dodrantem totorum bonorum 1. etc.

De fideicommissariis hereditatibus, et ad SC. Trebellianum 23. fideicommissum est cum aliquis recto jure testamento heres institutus, rogatus est, ut alii hereditatem restituat 1. 2. 3. 4. Senatusconsulto vero Trebelliano cautum erat, ut omnes actiones ei et in eum darentur cui ex fideicommisso restituta esset hereditas 5. SCto vero Pegasiano cautum fuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam retinere atque ex legatis Falcidiam retinere conceditur 7. quorum SC. vis hodie conjuncta est.

De singulis rebus per fideicommissum relictis 24. quas per fideicommissum relinquere licet 1. et proprias aut heredis aut legatarii aut fideicommissarii, aut cujuslibet alterius 2. libertatem quoque per fideicommissum relinquere concessum est 3. cujus verba hæc solennia erant, PETO, ROGO, MANDO, FIDEI TUÆ COMMITTO.

De Codicillis 25. de quorum origine 1. efficiente 2. materia 3. numero et solennitate hic agit.

De hereditatibus quæ ab intestato deferuntur 26. nam superius dixit de hereditatibus, quæ testamento deferebantur. Intestatorum autem hereditates primum ad suos heredes pertinent 1. 2. Sui autem heredes existimantur liberi qui in defuncti potestate fuerunt 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. nam emancipatis datur a Prætore bonorum possessio unde liberi 10. etc.

De legitima agnatorum successione 27. quæ locum habet si nemo suus heres vel eorum quos inter suos heredes Prætor, vel constitutiones vocant, existat 1. ad 7. in quibus successionibus servatur id quod diximus 6. Cod. 16. de successorio edicto 8. etc.

De SC. Tertylliano 28. quo mater ingenua vel libertina succedit filiis, cæterisque personis legitimis anteponitur excepta fratris et sororis persona 1. etc.

De SC. Orficiano 29. quo liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur 1. 2. 3. etiam vulgo quæsiti 4.

De successione cognatorum 30. quos prætor post suos et agnatos vel quasi ad successionem vocat 1. etc.

De gradibus cognationum 31.

De servili cognatione 32. Justiniani lege, nati ex servis si manumissis parentibus superstites sunt, jus cognationis consequuntur, ut scil. succedant patri vel matri jure patronatus in hac parte sopito.

De successione libertorum 33. id est, ut succedunt patroni suis libertis.

De assignatione libertorum 34. si defunctus uni ex liberis libertum assignaverit, is solus patronus liberti habebitur, cæteris nihil juris in eo habentibus.

De bonorum possessionibus 35. de quibus satis diximus in Pandectis. lib. 37. et Cod. lib. 6. tit. 11. etc.

De eo cui libertatis causa bona defuncti domini scilicet *addicuntur* 36. qui libertatem acceperunt a domino in testamento ex quo non aditur hereditas vel volunt bona sibi addici, libertatum conservandarum causa audiuntur.

De successionibus, quæ fiebant per bonorum debitoris scil. *venditiones sublatis*, nam hodie explosis ambagibus hujusmodi venditionum tantummodo creditoribus datur bona debitoris officio Judicis possidere, ut non sit necessaria eorum emptio ex jure veteri, *et ex SC. Claudiano* 37. quo scil. libera mulier servi amore bacchata ipsam libertatem, et cum libertate substantiam amittebat.

LIB. III.

Secuti sumus hanc librorum partitionem, quæ in multis Codicibus ita habet, ut liber 3. incipiat a tit. proximo.

De obligationibus 1. Obligatio ab obligando, hinc juris vinculum dicitur, quo quis astringitur alicujus rei solvendæ 1. Estque vel civilis, quæ a legibus aut constituta aut comprobata est: vel prætoria seu honoraria, quam prætor ex sua Jurisdictione instituit 2. estque vel

Ex contractu. §. *fin.* qui constat vel

Re.

Quibus modis re contrahitur obligatio 2. mutuo 1. indebiti solutione 2. commodato 3. deposito 4. pignore 5. de quibus diximus in Pandectis libro 12. 13. 14. 15. 16. et Cod. libro 4. titul. 1. 23. 24. 34.

Verbis, quibus constare dicitur hæc obligatio propter certam eorum formulam et solennitatem, qua hic contrahentes utuntur, interrogatione scil. et responsione.

De verborum obligationibus 3. de quibus diximus in Pandectis lib. 45. tit. 1.

De duobus reis stipulandi et promittendi 4. Vide 45. *ff.* 2.

De stipulatione servorum 5. Vide 45. *ff.* 3.

De divisione stipulationum 6. Vide 46. *ff.* 5.

De inutilibus stipulationibus 7. in stipulationem deduci possunt res omnes dominio nostro subjectæ 1. Inutilis autem erit, si quis stipuletur rem quæ in rerum natura non est, aut esse non potest 2. rem divini juris, publicam, et suam, liberum hominem 3. alterum daturum vel facturum, 4. alteri, quam ei, cujus juri subjectus sit, dari, non tamen solvi 5. item si quis ad ea, quæ interrogatus fuerit, non respondeat 6. vel ab eo stipuletur qui suo juri subjectus est 7. mutus quoque et surdus qui omnino non audit, nec stipulari nec promittere potest 8. nec furiosus 9. nec infans, infantiæ autem proximus et impubes si in potestate parentis sit, ne autore quidem patre obligabitur: si autem pupillus fuerit, tutoris autoritas necessaria erit ut possit obligari 10. sed et impossibilis conditio, cui natura impedimento est, stipulationi adjecta inutilem reddit stipulationem 11. et absentia: nam inter præsentes stipulatio fieri debet, de qua per scripturam si constiterit, credendum erit partes præsto fuisse: licebit tamen reo probare toto eo die quo conficiebatur instrumentum, sese vel adversarium suum in aliis locis fuisse 12. item si quis stipuletur sibi dari post mortem vel suam vel ejus qui promittit, stipulatio inutilis erit 13. etc.

De fidejussoribus 8. Qui solent obligari pro eo qui promittit, dum curant homines, ut diligentius sibi cautum sit 1. in omnibus obligationibus assumi possunt 2. heredem suum relinquunt obligatum 3. nec interest, quis fidejusserit ante vel post obligationem 4. si plures obligati sint, creditor a singulis qui solvendo sunt litis contestatæ tempore partes petere tenetur, idque ex epistola Divi Adriani, ante quam creditori liberum erat a quocumque is voluisset solidum petere 5. non possunt autem fidejussores obligari, ut plus debeant quam principalis, ut minus tamen debeant, possunt 6. datur autem fidejussori qui pro reo solvit, adversus reum mandati actio.

Literis.

De literarum obligationibus 9. Intra biennium non numeratæ pecuniæ adversus syngrapham exceptio opponi potest.

Consensu, *De obligationibus ex consensu* 10.

De emptione et venditione 11. vid. 18. *ff.* 4. *C.* 38. *tit. ad fin.*

De locatione et conductione 12. Utraque emptioni et venditioni proxima est et iisdem regulis juris consistit, et contrahi intelligitur, si merces constituta sit, competitque locatori actio locati, conductori conducti 1. sed si merces alieno arbitrio permissa fuerit, neutra actio dabitur, sed præscriptis verbis. Quemadmodum si rem aliquam utendam tibi aliquis dederit et invicem a te fruendam aliam acceperit 3. locationi et conductioni, immo emptioni et venditioni proxima est emphyteusis, quæ contractus proprii habet naturam. Fit autem emphyteusis, cum prædia perpetuo fruenda quibusdam dantur ea lege, ut quamdiu pensio sive reditus pro his domino præstabitur, emphyteuticario prædia auferre non liceat 5. Conductor autem secundum legem conductionis omnia facere tenetur et si quid in ea prætermissum fuerit, id ex æquo et bono præstare 6. eo mortuo intra tempora conductionis heres in conductione succedet.

De societate 13. Societas aut omnium aut quorundam bonorum esse potest 1. 2. 3. si lucri partes expressæ sint, hæ servabuntur: si non expressæ, socii æquales et in lucro et in damno erunt 4. solvitur societas si ei renuntietur 5. socii morte 6. si finis negotio impositus 7. si universa bona socii publicentur, seu distrahantur 8. si socius bonis suis cesserit 9. Cæterum alter alteri tenetur de dolo et culpa, quæ non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam a socio in communibus rebus adhiberi, qualem in suis rebus adhibere solet.

De mandato 14. Mandatum contrahitur vel mandantis tantum gratia et utilitate 1. 2. vel mandantis et mandatarii 3. vel alterius tantum 4. vel mandantis et alterius 5. vel mandatarii et alterius 6. vel mandatarii tantum, quod potius consilium est quam mandatum et ob id non est obligatorium 7. quemadmodum etiam si contra bonos mores erit 8. mandatarius vero non debet excedere fines mandati 9. quod si re integra revocatum erit, evanescet 10. morte tamen mandantis non semper solvitur 11. ad mandatum autem suscipiendum nemo tenetur: susceptum vero consummandum est aut quamprimum renuntiandum, nisi justa causa intercesserit, aut non renuntiandi, aut intempestive renuntiandi.

Ex quasi contractu, *De obligationibus, quæ quasi ex contractu nascuntur* 15. ita appellantur, quia neque ex contractu, neque ex maleficio vel quasi, suam substantiam capiunt: sequitur ergo ut sint ex quasi contractu 1. ut est negotiorum absentis gestio 2. tutela 3. hereditatis communio 4. ejusdem editio 5. nam heres legatorum solvendorum nomine legatariis ex quasi contractu tenetur 5. et solutio indebiti 6.

Per quas personas nobis obligatio acquiritur 16. per nosmetipsos et per eas personas quæ in nostra potestate sunt, de quibus etiam diximus Sup. lib. 2. tit. 9.

Quibus modis tollitur obligatio 17. solutione ejus quod debetur aut alterius rei, ex consensu creditoris 1. 2. acceptilatione 3. novatione 4. contrario consensu.

Ex delicto, *De obligationibus quæ ex delicto nascuntur* 18. in quibusdam Codicibus ab hoc titu-

lo liber 4. incipit : sed hic obligationum tractatus videtur quam optime contineri libro 3. ut eo integra obligationum natura finiatur. Cæterum hic agit

De furto 19.

De vi bonorum raptorum 20. hæc actio locum habet non solum in mobilibus, quæ rapi possunt, sed etiam in invasionibus, quæ circa res soli fiunt.

De lege Aquilia 21.

De injuriis 22. Injuria committitur facto, vel convitio et scripto 1. 2. eamque patimur non solum per nosmetipsos, sed etiam per liberos et uxorem 3. 4. 5. 6. et per servos 7. pœna injuriæ crescit aut minuitur secundum gradum dignitatis et vitæ honestatem 8. item si domum suam quis vi introitam esse dicat 9. atrox autem æstimatur injuria, vel ex facto vel ex loco, in quo vel in quem illata erit, vel ex persona 10. De injuria agi potest criminaliter, vel civiliter 11. Et de injuria is tenebitur etiam, qui procuravit ut fieret 12. tollitur autem dissimulatione, cum quis injuriæ ultionem dereliquit.

Ex quasi delicto, *De obligationibus, quæ ex quasi delicto nascuntur* 23. ex quasi delicto tenetur Judex qui litem suam fecit 1. 2. is ex cujus cœnaculo dejectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret 3. exercitor navis aut cauponæ aut stabuli de dolo aut furto quod in navi aut caupona aut stabulo factum erit.

LIB. IV.

Actiones.

Actor.

De actionibus 1. Actio est jus persequendi in judicio, quod sibi debetur 1. Actionum I. divisio est, ut aliæ sint *in rem* civiles, ut vindicatio rei corporalis 2. et incorporalis, quæ vel confessoria vel negatoria dicitur 3. Prætoriæ vero ex causa usucapionis 4. quæ prosunt ei, qui ex justa causa rem aliquam per traditionem accepit; cujus rei si possessionem amiserit, ad rem repetendam Publiciana utetur 5. prosunt quoque ei qui vel hostium captivus vel apud eos Reip. causa erat, adversus eum, qui rem ejus eo tempore usucepit rescissa hujusmodi usucapione 6. et creditori cui Pauliana actio datur ad rescindendam venditionem et traditionem rei a debitore suo factam 7. et domino fundi, qui Serviana experitur ad res coloni revocandas, quæ pignoris jure pro mercede fundi ei tenentur: et creditori, cui quasi Serviana datur ad rem pignori vel hypothecæ sibi datam persequendam 8. In personam vero Civiles dantur adversus eum, qui nobis est obligatus vel ex contractu vel ex maleficio. Prætoriæ autem sunt *in personam* hæ, quæ sequuntur: de constituta pecunia, qua adversus eum, qui pro se vel alio soluturum se constituit, experimur 9. de peculio, qua actione pater vel dominus ex contractu filii vel servi peculio tenus condemnatur 10. in factum ex jurejurando, quæ datur ei, qui postulante adversario juravit deberi sibi pecuniam quam petebat, non tamen ei solvitur 11 et pœnales 12. præjudiciales vero in rem sunt 14. 15. Actiones in rem, vocantur vindicationes : in personam condictiones. II. Divisio actionum. aliæ rei persecutoriæ sunt 16. 17. aliæ pœnæ persecutoriæ 18. aliæ mixtæ ex utrisque 19. 20. III. Divisio. Aliæ sunt in simplum 21. 22. in duplum 23. in triplum 24. in quadruplum 25. 26. 27. IV. Divisio. Aliæ bonæ fidei, aliæ stricti juris 28. quatuordecim illis actionibus quæ in præcedenti §. numeratæ sunt, additur ea quæ olim rei uxoriæ, hodie ex stipulatu actio dicitur 29. in quibus bonæ fidei judiciis libera potestas judici permittitur, ut ex bono et æquo æstimet, quantum actori restitui debeat 30. quibus arbitrariæ actiones affines sunt, quæ scilicet ex arbitrio Judicis pendent 31. V. Divisio. In aliis vel plus vel minus petitur : plus petitur quatuor modis: re, tempore, loco et causa 32. 33. 34. 35. VI. Divisio. In aliis solidum interdum persequimur, interdum minus : nam si non minus in peculio sit, quam petimus, in solidum dominus paterve condemnabitur : si vero minus inveniatur, eatenus condemnat Judex quatenus in peculio sit 36. sic in Judicio de dote, maritus uxori condemnabitur, quatenus facere possit seu quatenus ejus facultates patiantur 37. idem erit si quis cum parente vel patrono vel socio agat, vel si quis ex donatione sua conveniatur 38. Item petitioni solidi juste opponitur compensatio 39. quemadmodum is qui bonis cessit et aliquid postea acquisivit, non in solidum sed in id quod facere potest condemnandus est. *fin.* §.

De actionibus quæ nobis competunt ex facto eorum, qui sunt in alterius potestate.

Quod, id est, si aliquod *cum eo qui in aliena potestate est*, ut filius et servus, *negotium gestum esse dicitur* 2. et patris vel domini jussu contractum erit : dabitur in eos Quod jussu actio in solidum 1. 2. ut in exercitorem, qui magistrum navi, et in eum qui institorem tabernæ præposuit 3. et in patrem vel dominum si eorum servus et filius in peculiari merce negotiatus fuerit, dabitur Tributoria actio, ut quicquid in his mercibus erit, id inter creditores et ipsum dominum vel patrem si quid eis debebitur, pro rata portione distribuatur 4. quod si neutrius voluntate cum hujusmodi personis aliquid contractum erit, si in rem patris vel domini aliquid versum erit, id totum præstare tenebitur actione de in rem verso; si nihil in rem eorum versum, id eatenus præstare tenebuntur, quatenus peculium patitur, actione de peculio 5. 6. quod si filiofam. mutua pecunia data sit, SC. Macedoniano denegabitur creditori actio 7. etc.

De noxalibus actionibus 3. Noxa est ipsum corpus quod nocuit, id est, servus, hinc noxalis actio ea est quæ nobis competit ob maleficium aliquod a servo alterius factum, qua actione dominus litis æstimationem sufferre cogitur, aut ipsum servum noxæ, id est, pro maleficio dedere, id est, etc. hæ actiones ex solis servorum maleficiis proponuntur §. *fin.*

Si quadrupes 4. contra naturam scil. suam non ex genitali feritate, *pauperiem*, pauperies est damnum sine injuria facientis datum, nec enim potest animal injuriam fecisse dici, quod sensu caret, *fecisse dicatur* 4. per lasciviam, pavorem aut feritatem. si dominus eam noxæ dederit, illi proficiet ad liberationem 1. Cæterum Ædilitio edicto prohibemur feras illic habere, qua iter fit §. *fin.*

De iis, per quos agere possumus 5. per procuratorem, tutorem, curatorem 1. 2. etc.

De satisdationibus 6. quas præstant, qui alieno nomine agunt aut conveniuntur. Satisdatio autem est cautio pro eo quod a nobis petitur.

De perpetuis et temporalibus actionibus et quæ ad heredes et in heredes transeunt 7.

Reus. *De exceptionibus* 8. quæ sunt comparatæ eorum gratia cum quibus agitur 1. causæ exceptionum hæ sunt si de metu et dolo excipiamus 2. non numeratam item pecuniam 3. pactum 4. jusjurandum 5. rem judicatam 6. et cæt. hujusmodi 7. Exceptionum aliæ sunt legitimæ, aliæ Prætoriæ 8. et aliæ perpetuæ et peremptoriæ 9. 10. aliæ temporales et dilatoriæ 11. 12.

Actor et Reus. *De replicationibus* 9. Replicatio dicitur, quia per eam replicatur atque resolvitur jus exceptionis 1. quæ replicatio si iniqua fuerit, duplicatione quæ rei adjuvandi gratia comparata est, eliditur 2. quæ si iniqua quoque reperiatur, actori consulitur triplicatione, qua actor adjuvatur 3. etc.

De interdictis 10. seu actionibus, quæ eorum loco exercentur. Interdicta erant formæ atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut jubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat: tunc maxime cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. quorum prima divisio est, ut alia sint prohibitoria, quibus Prætor vetat aliquid fieri: restitutoria, quibus restitui aliquid jubet: exhibitoria, per quæ jubet exhiberi 1. Secunda divisio est, ut alia sint 2. adipiscendæ 3. 4. retinendæ 5. recuperandæ possessionis 6. Tertia divisio interdictorum, alia sunt simplicia, in quibus scil. alter Actor, alter Reus est: alia duplicia, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur 7. hodie interdictis non agitur, nam extra ordinem jus dicitur, judicaturque sine interdictis ac si utitis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

De pœna temere litigantium. 11. qui interdum pecunia, modo jurisjurandi religione, modo infamiæ metu coërcentur 1. 2. is autem qui litigare temere non cupit, adversarium in jus vocare, id est, ad eum qui jus dicturus sit, debet 3. item scire quas personas non possit in jus vocare sine Prætoris permissione, quales sunt parentes et patroni. *fin.*

Judex. *De officio judicis* 12. Judex illud imprimis observare debet ne aliter judicet, quam legibus, aut constitutionibus aut moribus proditum est 1. Non igitur ignorabit, quæ sint partes judicantis in Judicio noxali 2. actione reali 3. ad exhibendum 4. familiæ erciscundæ 5. communi dividundo 6. Finium regundorum 7. et adjudicationibus.

De publicis Judiciis 13. quæ neque per actiones ordinantur (de quibus supra) neque omnino quicquam simile habent cum cæteris judiciis, de quibus locuti sumus: magnaque diversitas eorum est et in instituendo et in exercendo 1. Publica autem dicta sunt quod cuivis ex populo executio seu accusatio plerumque datur 2. quorum alia sunt capitalia alia non capitalia, quæ vel infamiam irrogant, aut damnum pecuniarum inferunt 3. Publica ea sunt: crimen læsæ majestatis 4. adulterii 5. homicidii 6. parricidii 7. falsi 8. vis publicæ et privatæ 9. peculatus, et concussionis 10. plagii 11. ambitus, repetundarum, annonæ, et de residuis 12. Cætera latius exponuntur 48. *ff.* et 9. *Cod.*

INSTITUTIONUM
SEU
ELEMENTORUM D. JUSTINIANI
SACRATISSIMI PRINCIPIS,
PROOEMIUM (1).

De usu armorum, et legum. 1. *De bellis et legibus Justiniani.* 2. *De compositione Codicis et Pandectarum.* 3. *De tempore, auctoribus, fine et utilitate compositionis Institutionum.* 4. *Divisio Institutionum.* 5. *Quid in Institutionibus contineatur.* 6. *Ex quibus libris compositæ sint Institutiones, earumque recognitio et confirmatio.* 7. *Adhortatio ad studium Juris.*

[(2) IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI. (3)]

Imperator Cæsar, Flavius, JUSTINIANUS, Alamanicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor, ac triumphator, semper Augustus, cupidæ legum juventuti. [S.D.]

IMPERATORIAM majestatem non solum armis (4) decoratam (5), sed (6) etiam legibus oportet esse armatam (7): ut utrumque tempus, et bellorum, et pacis, recte possit gubernari: et princeps Romanus non solum in hostilibus præliis victor existat, sed etiam per legitimos tramites (8) calumniantium (9) iniquitates expellat (10): et fiat (11) tam juris religiosissimus (12), quam victis hostibus triumphator [magnificus].

§. 1. Quorum utramque viam cum summis vigiliis, summaque providentia, annuente Deo, perfecimus. † Et bellicos quidem sudores nostros Barbaricæ gentes sub juga nostra redactæ cognoscunt: et tam Africa, quam aliæ innumeræ provinciæ, post (13) tanta temporum spatia, nostris victoriis a cœlesti numine præstitis, iterum ditioni Romanæ, nostroque additæ imperio, protestantur. † Omnes vero populi legibus tam a nobis promulgatis, quam compositis, reguntur.

§. 2. Et cum sacratissimas (14) constitutiones, antea confusas, in luculentam ereximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa (15) veteris prudentiæ volumina: et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, cœlesti favore jam adimplevimus.

§. 3. Cumque hoc, Deo propitio, peractum est: Triboniano viro magnifico, Magistro (16), et Exquæstore sacri palatii nostri, [et Exconsule (17)], necnon Theophilo, et Dorotheo, viris illustribus, Antecessoribus (18) (quorum omnium solertiam, et legum scientiam, et circa nostras jussiones fidem, jam ex multis rerum argumentis accepimus) convocatis, mandavimus specialiter, ut ipsi nostra auctoritate, nostrisque suasionibus *Institutiones* componerent: ut liceat vobis prima legum (19) cunabula (20) non ab (21) antiquis fabulis (22) discere, sed ab imperiali splendore appetere: et tam aures, quam animi vestri, ni-

(1) ἡ διάταξις ἡ βεβαιοῦσα τὰ Ἰνστιτοῦτα, constitutio Institutiones confirmans, *Theoph.*

(2) Perpetuo hic notandum; quod in textu his [] notis inclusum est, additum esse ultra quam in Pandectis Florentinis, aut aliis manuscriptis legebatur.

(3) Deest hæc inscriptio apud *Theoph.* Quamvis exstet in pandect. Florent. et omnibus manuscript. Vide Cujacium *lib.* 14. *observat.* 24. S. L. Invocatio nominis divini non est de substantia Instrumenti, nisi consuetudine aliter sit receptum. Idem est de signo Crucis: est enim levis solennitas, cujus omissio non vitiat actum. *arg. l.* 1. *§. fin. ff. de ventr. inspiciend.* Bart. *ad l.*2. *§. prius.*4. *ff. de vulg. et pupill. substit.* Alciat. *lib.* 9. *parerg. cap.* 6. Idem *ad rubric. de nov. oper. nunciat.* Schneidwin. *hic*, *num.* 1. Covarr. *pract. quæst.* 20. *num.* 1. Non obst. *l.* 22. *§.* 2. *C. de Jure delib. Novell.* 90. Quia ibi sic moris fuisse, constat apud Constantinopolitanos. Vasq. *de Success. lib.*1. *§.* 9. *n.* 12. *circa fin.* Ans.

(4) Κόσμος est. Nam armis decor, legibus arma hic tribuuntur.

(5) Adde *Novell.* 24. *c.* 2. *et* Aristotelem 2. *Politic. l.* 3. *et* 5. et *lib.* 7. *c.* 9.

(6) Legibus non minus, quam armis respublica defenditur. *l.* 14. *C. de advoc. divers. jud.* 1.

(7) Tacitus *de claris oratorib.* Quid tutius est, quam exercere artem, qua semper armatus præsidium amicis, opem alienis feras? Sic Cicero *pro domo*, magistratus Deorum religione armari scribit. Jure etiam nostro, Advocati patrocinio suo velut armis Rempublicam defendunt. *l.* 14. *C. de advoc. divers. jud.* 1. iidem militare et quasi castrense peculium habere dicuntur.

(8) *Trames* Glossis, vel tramis, ὁδός.

(9) Calumniantur, qui scientes volentes delinquunt. *l.* 19. *ff. ad exhibend.* qui leges ipsas calumniose interpretantur. *l.* 5. *C. de legib.*

(10) Docendo, *l.* 8. *l.* 9. *C. de legib.* et puniendo. *l.* 13. *ff. de pœnis.*

(11) *Expellens: fiat*, *Vet.*

(12) *l.* 67. *in fin. ff. de legat.* 2.

(13) Africa post 95. annos. *l.* 1. *C. de off. præf. præt. Afric. Procop.* Italia post 60. *Goth.* Hotoman. et Wesenb. *hic.* Diss. Mynsinger. qui numerat annos 150. *Ans.*

(14) Priorem Codicem, qui hodie non extat, intelligit. *Goth.* qui ex tribus libris constabat, puta *C. Gregoriano*, *Hermogeniano et Theodosiano*, quem postea vocavit *C. Justinianeum*, edit. Ann. 529. Imp. sui 2. *Ans.*

(15) 2000 librorum, 3000000 versuum, vide *Const. ad magnum Senatum.*

(16) Alibi dicitur magister officiorum. *l.* 2. *C. de vet. jur. enucl.* Russard.

(17) Abest ab omnibus, et *Theoph.* tametsi exstet *l.* 2. *C. de vet. jure enucl.*

(18) *Antecessores* Græcis προηγηταὶ καὶ προηγούμενοι. Quæ vox Tertulliano doctoris ac magistri loco est: hic præcessorem significat. Huc referri possunt variæ jurisprudentium appellationes. Interdum enim Jurisprudentes, Conditores juris, Legumlatores, Jurisconsulti, νομοδείκται, et Juris studiosi dicuntur. *Goth.* Al. Antecessoribus. An sit legendum *Assessoribus*, vide Cujac. 12. *observ.* 40. Alciat. 3. *disp.* 12. Ans.

(19) *Cunabula juris* appellat Institutiones; haud nove. Sextum enim Ælium legimus librum Tripartita juris composuisse, quo veluti cunabula juris continebantur. *l.* 2. *§.* 38. *ff. de origine juris.* Theophilus cunabula juris vertit, τὰ πρῶτα τῶν νόμων προοίμια. Imperator *in l. un. C. de nudo jure Quiritum*, cunabula juris appellat, et primam legum audientiam.

(20) Alibi totius legitimæ scientiæ prima elementa. *§.* 4. *infra eod.* alibi leges. *§. ultim. infra eod.* alibi institutiones. *§.* 3. *eod.* Theoph. Ἰνστιτοῦτα ἤτοι εἰσαγωγὰς τῶν νόμων vocat.

(21) *v. l. unic. C. de nudo jure Quiritum.* et quæ scripsi ad Theophilum *hoc loco.*

(22) Jure ab usu rejecto. *Theoph.* Intelligit Institut. Caji et Ulpiani, in quibus multa antiqua et obsoleta explicantur. *Hot. hic.* Aliter explicat Rævard. *Conjectan. lib.* 3. *cap.* 2. Ans.

lid inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis (1) rerum obtinet argumentis accipiant: et quod priore tempore (2) vix post quadriennium [prioribus] contingebat [ut tunc *Constitutiones* imperatorias legerent], hoc vos a primordio ingrediamini, digni tanto honore, tantaque (3) reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat.

§. 4. Igitur post libros (4) quinquaginta Digestorum, seu Pandectarum (in quibus omne jus antiquum collectum (5) est, quod per eundem virum excelsum, Tribonianum, nec non caeteros viros illustres, et facundissimos confecimus) in quatuor libros easdem Institutiones partiri jussimus, ut sint totius legitimæ scientiæ prima elementa.

§. 5. In quibus breviter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod (6) postea desuetudine inumbratum, imperiali remedio illuminatum est.

§. 6. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et præcipue ex commentariis Caji nostri, tam Institutionum, quam rerum quotidianarum, aliisque multis commentariis compositas, cum tres viri prudentes prædicti nobis obtulerunt: et legimus, et recognovimus, et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus (7).

§. 7. Summa (8) itaque ope, et alacri studio has leges nostras accipite: et vosmetipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram Rempublicam in partibus ejus vobis credendis gubernari. D. CP. XI. Kal. Decemb. D. JUSTINIANO P. P. A. III. CONS. 533.

(1) Quod in usu versatur. *Theoph.*

(2) Vide *Constit. ad antecess.*

(3) Al. repleti.

(4) Confectos, nondum tamen editos. *Ans.*

(5) Πανδέκται enim dicuntur, ἐκ τοῦ τὸ πᾶν εἰς ἓν ἀθροισθὲν ὑπὸ ἔχειν quod omne jus in unum velut corpus collectum contineant.

(6) Huc referri potest titulus *de lege Fusia Caninia tollenda. Inf. et tit. de succ. sublatis. Inf. eod.* Ans.

(7) Ann. 534.

(8) Ita Crassus, *lib.* 1. *de. orat.* Pergite, ut facitis adolescentes, atque in id studium in quo estis incumbite, ut et vobis honori, et amicis utilitati, et Reip. emolumento esse possitis.

INSTITUTIONUM LIBER PRIMUS.

TIT. I. DE JUSTITIA ET JURE.

Definitio Justitiæ. 1. *Jurisprudentiæ.* 2. *Methodus juris tradendi, et principia.* 3. *Præcepta.* 4. *Objecta.*

JUSTITIA est (1) constans et perpetua (2) voluntas jus suum cuique (3) tribuendi (4).

§. 1. Jurisprudentia, est divinarum atque (5) humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia.

§. 2. His igitur generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere jura populi Romani: ita videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici (6) via (7), post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur: alioqui, si statim ab initio rudem adhuc et infirmum (8) animum studiosi, multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore (9), sæpe etiam cum diffidentia (quæ plerumque juvenes avertit) serius ad id perducemus, ad quod leviore via ductus, sine magno labore, et sine ulla diffidentia, maturius perduci potuisset.

§. 3. Juris præcepta sunt hæc: *honeste vivere*, *alterum* (10) *non lædere*, *suum* (11) *cuique tribuere*.

§. 4. Hujus studii (12) duæ sunt (13) positiones, publicum (14) et privatum. Publicum (15) jus est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Privatum, quod ad singulorum utilitatem. Dicendum est igitur de jure privato, quod (16) tripartitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut civilibus.

TIT. II. DE JURE NATURALI, GENTIUM, ET CIVILI.

De jure naturali. 1. *Distinctio juris gentium et civilis, a definitione et etymologia.* 2. *Ab appellatione et effectibus.* 3. *Divisio juris in scriptum, et non scriptum. Subdivisio juris scripti.* 4. *De lege et plebiscito.* 5. *De Senatusconsulto.* 6. *De constitutionibus.* 7. *De jure honorario.* 8. *De responsis prudentum.* 9. *De jure non scripto.* 10. *Ratio dictæ divisionis in jus scriptum, et non scriptum.* 11. *Alia juris divisio in immutabile et mutabile.* 12. *De objectis juris.*

JUs naturale est, quod (17) natura omnia animalia docuit: nam jus istud non humani generis proprium est, sed omnium (18) animalium, [quæ in cœlo (19),] quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque fœminæ conjunctio (20), quam nos matrimonium (21) appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc (22) educatio: videmus etenim, cætera quoque animalia istius juris peritia (23) censeri.

§. 1. Jus autem civile (24) a jure gentium distinguitur: quod omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit, id ipsius proprium civitatis est, vocaturque jus civile, quasi jus proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes (25) peræque custoditur, vocaturque jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utantur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus.

§. 2. Sed jus quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis, vel Draconis leges appellare jus civile Atheniensium, non erraverit: sic enim et jus, quo Romanus populus utitur, jus civile Romanorum appellamus; vel jus Quiritum, quo Quirites utuntur. Romani enim [a Romulo (26),] Quirites a Quirino (27) appellantur. Sed quotiens non addimus nomen, cujus sit civitatis, nostrum jus significamus (28): sicuti cum Poëtam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Græcos egregius (29) Homerus, apud nos Virgilius. † Jus autem gentium omni humano generi com-

(1) Ut in se est; nam ut in homine, consideratur justitia non nisi cum quodam temperamento. vide *l.* 18. §. 1. *ff. de ædil. edicto.*

(2) Βέλησις *Teoph.* ἕξις *Arist.*

(3) Deo, *l.* 2. *ff. eod.* proximo, *l.* 31. *D. depositi.* *l.* 14. *D. de condict. indeb.* Imo et sibi. *l.* 3. *ff. de bon. eor. qui mortem sibi consciverunt.*

(4) Duplici id Justitia perficitur: vel commutativa, vel distributiva: prior in contractibus; altera in pœnis et præmiis et honoribus versatur.

(5) Jus enim aliud divinum, aliud humanum: utrumque Pontificibus olim commissum. *l.* 2. §. *deinde. ff. de orig. jur.*

(6) *Simplex via* non est indiligens aut incuriosa; sed quæ ad hæc juris elementa adcommodata est, et discreta plane ab operosiore illa, qua non tyrones, sed milites ipsi juris exercentur. Huic enim ἁπλῷ τρόπῳ Justinianus opponit ἀκριβεστάτην καὶ λεπτοτάτην ἐξήγησιν.

(7) Τρόπον dixit Theophilus: qui nihil aliud quam μέθοδος de qua plenius aliquando dicemus.

(8) Al. *Infirmum et adhuc rudem.*

(9) Al. *labore ejus.*

(10) *v. l.* 2. §. *merito. ff. ne quid in loco publ.*

(11) *v. l.* 31. §. 1. *ff. depositi.* Goth. vide Cujac. *lib.* 26. *observ.* 40. *et* 5. *feud.* 14.

(12) Tertium tamen objectum, nempe jus sacrum, addit Ausonius *Eidyl.* 15.

(13) Θέσεις *Theoph.* Objecta, αἰτήματα, *Cont.* et male.

(14) Τὸ ἑνὶ καὶ πόλει ἀγαθόν. Arist. 1. *Ethic.* 2. *in fin.* Goth.

(15) Τὸ πόλει ἢ ἔθνει ἀγαθόν, Aristoteles *illo loco* τὸ κοινῇ συμφέρον. 3. *Politic.* 8.

(16) Τριμερὲς *Theoph.* et quibusdam manuscript. *tripartite collectum.*

(17) Τὸ κατὰ πάντων ζώων ἐπεκτεινόμενον. *Theoph.*

(18) Saltem inclinatione, idque citra jus et injuriam, *l.* 1. §. 3. *D. si quadrupes pauperiem.*

(19) i. e. aëre. unde ἐναέρια dicuntur *Theoph.* Lucretius: Cœli, quod dicitur aër. 13. Isid. 4. Cicer. 3. *de natura deor.* apud Nonium *cap.* 4. Uti crasso cœlo atque concreto.

(20) Al. *conjugatio.*

(21) Hinc collige, concubinatum de jure Civili esse prohibitum, vid. *not. in cap. unic. l.* 2. *feud. tit.* 29. Ans.

(22) *v. Tit. C. de alendis liberis ac parentibus.* Goth. Expositio infantium est igitur contra naturam. Hot. *hic l.* 4. *ff. de agnosc. lib.*

(23) Ἐν τοῖς τιμῶσι τοῦτον τὸν νόμον ἀναγεγραμμένα. *Theoph.* Pro *peritia*, mavult Cujac. *perita.*

(24) In quibusdam est: *vel gentium ita dividitur*, Cont.

(25) Exempla: pœnæ in delictis, fides in contractibus, honor erga superiores. *Theoph.*

(26) Desunt in omnibus et Theoph. Recte, qui rationem reddere voluit, non cur Romani appellarentur, sed *Quirites*: quam lectionem sequitur *Cont.*

(27) Id est Romulo, qui se Marte progenitum jactabat: Mars autem *Quirinus* appellatur. Theoph. et Dionys. ex Varrone *lib.* 2. Livius a *Curibus* Sabinorum urbe dictos mavult. *Cont.*

(28) Sic urbs absolute, pro Roma. *l.* 1. *ff. de offic. præf. urbi.*

(29) Ita Cicero in Topicis. vide *l.* 16. §. 8. *ff. de pœnis.*

*

mune est. nam usu exigente, et humanis necessitatibus, gentes humanæ [jura] quædam sibi constituerunt: Bella etenim orta sunt, et captivitates sequutæ, et servitutes, quæ sunt naturali juri contrariæ (1). Jure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc jure gentium omnes (2) pene contractus introducti sunt, ut emptio [et] venditio, locatio [et] conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles.

§. 3. Constat autem jus nostrum quo utimur, aut scripto, aut sine scripto (3): ut apud Græcos τῶν νόμων (4) οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι, id est *legum aliæ* (*sunt*) *scriptæ*, *aliæ non scriptæ*. Scriptum autem jus est lex, plebiscitum, Senatusconsultum (5), Principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentum.

§. 4. Lex est, quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante (veluti Consule) constituebat (6). † Plebiscitum (7) est, quod plebs plebejo magistratu interrogante (veluti Tribuno) constituebat. Plebs autem a populo eo differt (8), quo species (9) a genere: nam appellatione populi, universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis (10) autem appellatione sine patriciis et senatoribus cæteri cives significantur. Sed et plebiscita, lege Hortensia (11) lata, non minus valere, quam leges cœperunt.

§. 5. Senatusconsultum est, quod Senatus jubet, atque constituit. Nam cum auctus esset populus Romanus in eum modum, ut difficile esset in unum eum convocari legis sanciendæ causa: æquum visum est, Senatum vice populi consuli.

§. 6. Sed et quod Principi placuit, legis habet vigorem: quum lege (12) Regia, quæ de ejus imperio lata est, populus (13) ei et (14) in eum omne imperium suum et potestatem concedat. Quodcumque ergo Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto præcepit, legem esse constat. hæc sunt, quæ *Constitutiones* appellantur. Plane ex his quædam sunt personales, quæ nec ad exemplum (15) trahuntur: [quoniam non hoc Princeps vult.] Nam quod alicui ob meritum indulsit, vel si quam pœnam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non (16) transgreditur. Aliæ autem, quum generales sint, omnes proculdubio tenent.

§. 7. Prætorum quoque edicta non modicam obtinent juris auctoritatem. Hoc etiam jus honorarium (17) solemus appellare: quod qui honores gerunt, id est, magistratus, auctoritatem huic juri dederunt. Proponebant et Ædiles Curules edictum de quibusdam causis, quod et ipsum juris honorarii portio est.

§. 8. Responsa (18) *prudentium* sunt *sententiæ* (19) *et opiniones* eorum, quibus permissum erat de jure respondere (20). Nam antiquitus constitutum erat, ut essent, qui jura publice interpretarentur, quibus a Cæsare jus respondendi datum est, qui Jurisconsulti appellabantur: quorum omnium sententiæ et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut judici recedere a responsis eorum non liceret, ut est constitutum.

§. 9. Sine scripto (21) jus venit, quod usus approbavit: nam diuturni mores consensu utentium comprobati, legem (22) imitantur.

§. 10. Et non ineleganter in duas species jus civile distributum esse videtur: nam origo ejus ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet, et Lacedæmoniorum, fluxisse videtur: In his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedæmonii quidem magis (23) ea, quæ pro legibus observabant, memoriæ mandarent: Athenienses vero ea, quæ in legibus scripta comprehendissent, custodirent.

§. 11. Sed naturalia (24) quidem jura, quæ apud omnes gentes peræque observantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quæ ipsa sibi quæque civitas constituit, sæpe (25) mutari solent (26), vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata.

§. 12. Omne autem jus (27) quo utimur, vel ad perso-

(1) §. 2. *Instit. de jure person. et pr. Inst. de libertin.* Ans.
(2) i. e. exceptis legitimis. *l.* 6. *ff. de pact.* Goth. Ita explicatur *l.* 5. *ff. de just. et jure.* Pac.
(3) Ita *l.* 6. *ff. de just. et jure.* tametsi in omnibus legitur: *ex non scripto.* ut et infra §. 9. *Pac.*
(4) Plato 8. *de Rep.*
(5) In omnibus et Th. et *l.* 7. *ff. eod. plebiscita, senatusconsulta.*
(6) Sic et hodie statuta condita a populo, seu consilio aliquo populum repræsentante, re ipsa jus civile sunt et pro lege servantur. Vivius *decis.* 221. Ans.
(7) *V.* Festum *in* scita plebis.
(8) Sic creditum a mutuo differt, ut species a genere, *l.* 2. §. 3. *ff. de reb. credit.*
(9) Melius dixisset, quo pars a toto: plebs enim pars populi est, non species.
(10) *v. l.* 238. *D. de verb. sign.*
(11) Post Horatium 2. Gell. 25. *et* 16. Plin. 16. Vid. etiam Augustin. 3. *de Civit. Dei cap.* 17. Liv. 3. Epitome Flori *lib.* 11.
(12) *v. l.* 1. §. 7. *C. de veter. jur. enucl.*
(13) De Principe sic loquitur Th. Οὐ μόνου τῆς ἡμετέρας περιουσίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν σωμάτων ἐστὶ Κύριος. non solum nostrorum bonorum, sed et nostrorum corporum dominus est.
(14) *v.* §. 4. *et* §. 6. *ver. sed si recusabat.* §. *de fideicommiss. heredit. et l.* 1. §. 2. *ff. ad SC. Trebell. in eum*, id est, *in se.* Duaren. *lib.* 1. *disput. cap.* 19. Reciprocum pro demonstrativo. Ut in *l.* 41. *ff. ex quib. caus. major.* §. *ult. Inst. de empt. vend. l.* 2. §. *solet. de hered. vel act. vend.* Th. *hic.* Sed probabilior interpretatio est: si accipiamus *in eum*, id est, ut populus nullam habeat in eum potestatem, quam ante eam legem habebat. *Charond.*
(15) *V. l.* 28. *D. de legat.* 2. et ibi Notat.
(16) *l.* 2. *C. de legib.* Quando privilegia personam egrediantur, vide Zas. *Resp. lib.* 2. *cap.* 4. Ans.
(17) *v. l.* 52. §. 6. *ff. de obligat. et act.*
(18) Quorum extant elegantes formulæ *l.* 12. *de servit. urb. l.* 27. *D. qui testam.*
(19) *v. l.* 4. §. 14. *in fin. D. de doli mali et metus except.* Goth. Ad hunc §. vid. Marium Salomonium, *pag.* 55. *vers.* 56. Anton. Merend. *contr. lib.* 2. *c.* 4. Ans.
(20) Al. *Jura condere.*
(21) Al. *ex non scripto.*
(22) *εἰς μίμησιν τοῦ ἀγράφου νόμου. Th.*
(23) Recte hæc particula addita est, nam et scriptæ quædam leges Lacedæmoniis fuere. *Plutarchus* in Lycurgo, *Pausanias*, *Xenophon*, *Justinus:* ut et Atheniensibus, jus non scriptum, Hermogenes, 3. *περὶ εὑρέσεως*, *cap. περὶ ἐπιχειρημάτων.* Vixerunt vero Lycii solis moribus, ut refert Heraclides libro de Politiis: quod etiam de Scythis videtur referre Justinus *lib.* 2.
(24) Al. *Gentium.* Theoph. Haloand. 2. Russard. Cont. Ut et sanguinis, *v. l.* 8. *ff. de reg. jur.* Livius 31: Naturæ, quæ semper durat, hostes sunt, at homines mutantur et intereunt. Sic Dionysius matri iniqua petenti respondit, jus civitatis mutare eum quidem posse, naturæ non posse. Plut. *in apoph.* Jus naturæ immutabile esse, tradit quoque Aristoteles, 5. *Ethic. et lib.* 1. *Rhetor. ad Theodectem.* Cicer. *lib.* 2. *de inventione.* Horat. 1. *epist.* 10. Senec. 2. *de ira.* 20. *in fine.* Atqui illo loco Aristoteli jus naturæ quoddam mutabile est! Sic sane, si non naturam, sed homines ipsos spectes, ut illo loco explicat Eustathius. Idem Acron monet ad illum versum Horatii, *Mobilibusque decor naturis dandus et annus.*
(25) Ut Spartanorum ξενηλασία ab ara misericordiæ Atheniensium, ut vectigalia frumentaria Alexandriæ, solo fertili ab immunitate Attica, solo sterili. *Th.*
(26) Jus civile mutabile esse testatur Q. Rhemnius Fannius libro de ponderibus et mensuris: cuncta non fœdere certo Naturæ, sed lege valent. Adde quæ narrat *L. Valerius apud Livium* 34. Arist. 2. *Politic.* 60. Plaut. *in Trinummo.*
(27) Ex *l.* 1. *ff. de Statu hom.* Haloander et Theoph. transferunt hunc §. ad tit. seq.

nas pertinet, vel ad res (1), vel ad actiones. Et prius de personis videamus: nam parum est jus nosse, si personæ, quarum causa constitutum est, ignorentur.

TIT. III.
DE JURE (2) PERSONARUM.

Personarum divisio prior. 1. *Definitio libertatis*, 2. *et servitutis.* 3. *Etymologia servi et mancipii.* 4. *Quibus modis servi constituuntur.* 5. *Subdivisio.*

SUmma itaque divisio de jure personarum hæc est: quod omnes homines, aut liberi sunt, aut servi (3).

§. 1. Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi (4), si quid vi (5) aut jure prohibetur.

§. 2. Servitus autem est constitutio (6) juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur.

§. 3. Servi autem ex eo appellati sunt, quod Imperatores captivos vendere (7), ac per hoc servare (8), nec occidere (9) solent: qui etiam mancipia dicti sunt, [eo] quod ab hostibus manu capiuntur.

§. 4. Servi autem (10) aut nascuntur, aut fiunt: nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut jure gentium, id est, ex captivitate; aut jure (11) civili, cum liber homo major XX annis ad (12) pretium participandum (13) sese venundari passus est (14).

§. 5. In servorum conditione nulla est differentia: in liberis autem multæ: aut enim sunt ingenui, aut libertini.

TIT. IV.
DE INGENUIS.

Definitio ingenui. 1. *De servitute et manumissione facti.*

INgenuus est is, qui statim (15) ut natus est, liber est: sive ex duobus ingenuis matrimonio editus est, sive ex libertinis duobus, sive ex altero libertino, et altero ingenuo. Sed et si quis ex matre nascitur libera, patre vero servo, ingenuus nihilominus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera (16) et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et e contrario (17), si libera (18) conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit, eum qui nascitur, liberum nasci: quia non debet (19) calamitas matris ei nocere, qui in ventre est. Ex his illud quæsitum est, si ancilla prægnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit: liberum, an servum pariat? Et Martianus probat, liberum nasci: sufficit enim ei, qui in utero est, liberam matrem vel medio tempore habuisse, [ut liber nascatur:] Quod et verum est.

§. 1. Cum (20) autem ingenuus aliquis natus sit, non officit ei in servitute (21) fuisse, et postea manumissum esse: sæpissime enim constitutum est: natalibus (22) non officere manumissionem.

TIT. V.
DE LIBERTINIS.

Definitio et origo libertinorum, et manumissionis. 1. *Quibus modis*, 2. *ubi et quando manumitti potest.* 3. *De libertinorum differentia sublata.*

LIbertini sunt, qui ex (23) justa servitute manumissi sunt. Manumissio autem est de manu (24) datio. nam quamdiu aliquis in servitute est, manui et potestati suppositus est: et manumissus, liberatur potestate (25). Quæ res a jure gentium originem sumpsit: utpote cum jure naturali (26) omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. Sed postquam jure gentium servitus invasit, sequutum est beneficium manumissionis. et cum uno communi nomine omnes *homines* appellarentur (27), jure gentium tria [hominum] genera esse cœperunt: liberi, et his contrarium servi, et tertium genus libertini, qui desierant esse servi.

§. 1. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim (28) ex sacris constitutionibus in sacrosanctis (29) ecclesiis, aut vindicta (30), aut inter amicos, aut per epi-

(1) Atqui rei appellatione omnia continentur. *l.* 23. *ff. de Verb. Signif.* Dic quod hic in angustiori significatu sumatur pro eo quod in judicio petimus, quæ sunt res nostræ, vel nobis debitæ. §. 1. *Instit. de Act. l.* 25. *ff. de Obl. et Act.* Ans.

(2) i. e. statu et conditione. *lib.* 1. 5.

(3) Sunt et statuliberi, *ff. de statuliberis:* sunt et alia personarum genera hodie in usu. de quibus dixi plenius meis in Pandectis Practicis civilibus. *l.* 1. *tit. de stat. hominum.*

(4) 5. *Feudorum* 14.

(5) Potentioris, et quidem si libertatis actum spectes, non si jus. *l.* 22. *ff. de adq. vel amitt. poss.*

(6) *l.* 64. *ff. de condict. indeb. Nov.* 74. *c.* 1. *Nov.* 89. *c.* 1.

(7) Alii, *vendere jubent.*

(8) *l.* 239. §. 1. *ff. de verb. signif.*

(9) Imo sæpe occidere solebant, vel ipsos hostium duces et Imperatores. Cic. 5. *Verrina, seu de suppliciis.* Qui triumphant, inquit, diutius vivos hostium duces servant, ut sic per triumphum ductis, pulcherrimum spectaculum, fructumque victoriæ P. Romanus percipere posset: tamen cum de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem jubent: idemque dies et victoribus imperii, et victis vitæ finem facit. *Hæc Cicero.* Quid, quod jus vitæ et necis in servos dominis competit? de quo, ut satis comperto, plura nunc non dicenda.

(10) Confer. *l.* 5. *ff. de stat. hom.*

(11) Senatusc. Claudiano. *l.* 3. *ff. quibus ad libert.*

(12) *v. l.* 6. §. *irritum. ff. de injust. rupt.* idque solo momento, *arg. l.* 77. *ff. de adq. vel omitt. heredit.*

(13) Id abrogatum Constit. Leonis 59.

(14) Plures sunt libertatis amittendæ modi. §. 1. *Instit. de capit. diminut. l.* 4. *ff. de Re Milit.* Ans.

(15) *v. l.* 8. *C. eod.*

(16) *l.* 3. *C. sol. matr.*

(17) Contra in §. *pen. Inst. quib. mod. jus patr. pot. solv.* Ubi tempus conceptionis et intermedium consideratur. *Ans.*

(18) *v. l.* 4. *C. de pœn.*

(19) Imo nocet, §. 28. *Instit. de legat.* Ans.

(20) Paul. 5. *sent.* 1. §. 2.

(21) Aliud est servum esse, quam in servitute esse, qui potest dici servus putativus vel injustus. *Vult.* hic. Ans.

(22) τῇ εὐγενείᾳ, *Th.* Natales, status, quem quisque sortitur nascendo.

(23) Non justa est, quoties quis ignarus suæ conditionis servit. *Th. l.* 6. *ff. de statu homin.*

(24) v. *Nov.* 81. *in pr.*

(25) Al. *a domini potestate.*

(26) v. *l.* 32. *ff. de re jud.*

(27) in Dionys. et al. est, *appellarentur.*

(28) Haloander expunxit, *enim*, sed male.

(29) In locum census. *v. l.* 1. *et* 2. *C. de his, qui in eccl. manumitt.* Goth. De quo manumissionis modo vide Cujac. *lib.* 17. *observ.* 20.

(30) Vindicta manumittebantur apud magistratum, velut Prætorem, Consulem, Proconsulem. Ulp. 1. §. 7.

stolam (1), aut per testamentum (2), aut per aliam quamlibet (3) ultimam voluntatem. Sed et (4) aliis (5) multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris constitutionibus introducti sunt.

§. 2. Servi [vero] a dominis (6) semper manumitti solent: adeo, ut vel in (7) transitu manumittantur, veluti cum prætor, aut præses, aut proconsul (8) in balneum, vel in theatrum eant.

§. 3. Libertinorum autem status tripertitus (9) antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo majorem et justam libertatem consequebantur, et fiebant *cives* (10) *Romani*: modo minorem, et *Latini* (11) ex lege Junia (12) Norbana fiebant: modo inferiorem, et fiebant ex lege Ælia (13) Sentia *dedititii* (14). Sed quoniam dedititiorum quidem (15) pessima (16) conditio jam ex multis temporibus in desuetudinem abierat, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas omnia augere, et in meliorem statum reducere desiderans, duabus (17) constitutionibus hoc emendavit, et in pristinum statum reduxit: quia et a primis urbis Romæ cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est, eadem, quam habebat manumissor; nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licét manumissor ingenuus sit. Et dedititios (18) quidem per constitutionem (19) nostram expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones: per quas, suggerente nobis Triboniano viro excelso, quæstore [nostro], antiqui juris altercationes placavimus. Latinos autem Junianos, et omnem quæ circa eos fuerat (20) observantiam (21), alia constitutione (22) per ejusdem quæstoris suggestionem correximus, quæ inter imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos, nullo nec ætatis manumissi, nec domini (23) manumittentis, nec in manumissionis modo discrimine habito (sicut jam antea observabatur), civitate Romana decoravimus: multis modis additis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quæ sola est in præsenti, præstari.

TIT. VI.

QUIBUS (24) EX CAUSIS MANUMITTERE NON LICET.

Prius caput legis Æliæ Sentiæ. Regula de manumittente in fraudem creditorum. 1. *Exceptio de servo instituto cum libertate*, 2. *vel sine libertate.* 3. *Quid sit in fraudem creditorum manumittere.* 4. *Alterum caput legis Æliæ Sentiæ, de minore viginti annis.* 5. *Quæ sint justæ causæ manumittendi.* 6. *De causa semel probata.* 7. *Abrogatio.*

NOn tamen cuicunque volenti manumittere licet. Nam is, qui in (25) fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia (26) lex Ælia Sentia impedit libertatem.

§. 1. Licet (27) autem domino, qui solvendo non est, [in testamento] servum suum cum libertate heredem (28) instituere, ut liber fiat, heresque ei (29) solus et necessarius: si modo ei nemo alius ex eo testamento heres extiterit: aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres ei non extiterit. Idque eadem lege Ælia Sentia provisum est: et recte. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus (30) alius heres extiturus non esset, vel servum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hereditarias servi (31) nomine vendant, ne injuria (32) defunctus afficiatur.

§. 2. Idemque juris est, et si sine libertate servus heres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit, nova humanitatis ratione: ut ex ipsa scriptura institutionis

(1) Quotiens absenti epistola missa, jubebat eum dominus ut liberum vivere, Theoph. *hic*.

(2) Ulp. 1. §. 9. §. 10.

(3) legatum, fideicommissum, *v. l.* 24. *ff. de man. test.*

(4) Censu quoque manumittebantur, qui lustrali censu Romæ jussu dominorum inter cives Romanos censum profitebantur, Ulp. 1. §. 8. Th. *h. t.*

(5) v. *l.* 4. *C. de præp. sac. sub.*

(6) *Semper*, id est, quovis tempore, et loco, *l.* 7. *l.* 8. *ff. de man. vind.* omni dic. vid. *l. fin. C. de feriis.*

(7) Procedente magistratu, citra tribunal. Th. *l.* 7. *ff. de manum. vind.*

(8) *l.* 7. *ff. de man. vind.*

(9) Libertinorum alii cives, alii Latini, alii Dedititii. 1. Caj. 1. §. 1.

(10) *Cives* fiebant, qui vindicta, censu, aut testamento manumittebantur, Ulp. 1. §. 6. vel (ut Caji epitome 1. *Tit.* 1. §. 2. continet) qui aut testamento, aut in ecclesia, aut ante consulem manumittebantur. Hi testamenta facere, et ex testamento succedere poterant. Cajus *ibid.* §. 5.

(11) *Latini* fiebant, si aut per epistolam, aut inter amicos, aut convivii adhibitione manumittebantur. Cajus *illo loco.* §. 3. Hi neque testamentum facere, neque ex testamento succedere poterant: secunda tamen manumissione cives fieri poterant. Caj. §. 5.

(12) *Nov.* 78. *in pr.* Ulp. 1. §. 10.

(13) Non Augusti, ut velle videtur Suetonius, Brisson. 1. *select.* 9.

(14) *Dedititii* fiebant, qui post admissa crimina suppliciis subditi, et publice pro criminibus cæsi, aut in quorum facie, vel corpore quæcunque indicia igne, vel ferro sic erant impressa, ut deleri non possent. 1. Cajus 1. §. 4. qui pœnæ causa vincti a domino, quibus vestigia scripta, qui propter noxam forte, nocentesque inventi, quive traditi erant, ut ferro, aut cum bestiis depugnarent, vel in custodiam conjecti fuissent, Ulpianus 1. §. 11. adde *l.* 43. *ff. de fideicom. libert.* Paul. 4. *sent.* 12. §. 4. 5. 6. 7. 8.

(15) *De conditione dedititiorum* v. *l. un. C. de dedit. lib. toll.*

(16) Hi neque testamentum facere, neque ex testamento capere, neque cives fieri poterant. Cajus §. 5. *ibid.*

(17) *l. un. C. de dedit. libert. toll. l. unic. C. de Lat. libert. toll.*

(18) Dedititios exemplo peregrinorum vectigalium, qui rebelles victi a Romanis turpiter se dediderant, nominatos refert Theophilus *hoc tit.*

(19) *l. unic. C. de dedit. libert. tollend.* ubi plura dixi de dedititiis, adde *l.* 7. §. 7. *ff. de dolo.*

(20) de qua v. *l. unic.* §. *sancimus, C. de Latin. libertat.*

(21) De *Junianorum* statu, et quemadmodum liberi vivebant, servi moriebantur, et illis succedebant patronorum liberi, et de lege Junia, Senatusc. Largiano, et edicto D. Trajani circa Junianos, v. Theophilum §. *titul. de successione libertorum.*

(22) *l. unic. C. de Latin. libert. tollend.*

(23) ὅτε περὶ δεσποτείας *Th.* alias obstat §. 4. *Inf. tit. prox.* Theophili sententiam juvat Anton. Augustin. qui existimat *domini* positum, pro *dominii*, ut sæpe in istis genitivis alterum *i* omittitur. *Russard.* Idem probat Grot. *Flor. Spars.* hic: quod olim alii plene essent domini servorum, alii eos tantum in bonis habuerint. *S. L.*

(24) 40. *ff.* 9. *et Lib.* 7. *C.* 11. *et* 12.

(25) *l.* 10. *l.* 16. §. 2. *ff. qui, et a quibus.*

(26) Non tam auctoritas in disputando, quam rationum momenta quærenda. Cic. *de natur.* Argumentandi vero hoc genus ductum est a lege.

(27) Ulp. 1. §. 14.

(28) *l.* 6. *C. de necess. serv.*

(29) Ex lege Ælia, quæ μέχρι ἑνὸς τὴν οἰκείαν παραχαράττει νομοθεσίαν, Theoph. *l.* 42. *ff. de her. inst.*

(30) Injuriæ *ut Inf. eod.* inopiæque species est, heredem non habere. *l.* 26. *ff. de fidej.*

(31) Cui, licet ignominioso, jucunda est libertas. *Theoph.*

(32) Ejus cineribus, et ossibus inurenda. *Th.* olim juris, *arg. l.* 28. *ff. de reb. auct.* hodie facti, *l.* 11. *C. ex quib. causis in fin.*

etiam libertas ei competere videatur: quum non sit verisimile (1), cum, quem heredem sibi elegit, si prætermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse, et neminem sibi heredem fore (2).

§. 3. In fraudem (3) autem creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore quo manumittit, solvendo non est: vel qui datis libertatibus, desiturus est solvendo esse. Prævaluisse tamen videtur (nisi (4) animum quoque fraudandi manumissor habuerit) non impediri libertatem, quamvis bona [ejus] creditoribus non sufficiant: sæpe (5) enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est, et consilio (6) manumittentis, et ipsa re, eo quod ejus bona non sunt suffectura creditoribus.

§. 4. Eadem (7) lege Ælia Sentia domino (8) minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, justa (9) causa manumissionis adprobata, fuerint manumissi.

§. 5. Justæ (10) autem manumissionis causæ hæc sunt: veluti si quis patrem aut matrem, filium filiamve, aut fratres sororesve naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut educatorem, aut alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat: aut servum, procuratoris habendi gratia: aut ancillam (11), matrimonii [habendi] causa: dum tamen intra sex menses in uxorem ducatur: nisi justa causa impediat, et [servus,] qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem et septem annis (12) manumittatur.

§. 6. Semel (13) autem causa adprobata, sive vera (14) sit, sive falsa, non retractetur (15).

§. 7. Cum ergo certus (16) modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Æliam Sentiam constitutus esset: eveniebat, ut qui quatuordecim annos expleverat, licet testamentum facere (17), et in eo sibi heredem instituere, legataque relinquere posset: tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem servo dare non posset. Quod non erat ferendum: nam cui totorum suorum bonorum in testamento dispositio data erat (18): quare non (19) similiter ei, quemadmodum alias res, ita de servis suis in ultima voluntate disponere (20), quemadmodum voluerit, permittimus, ut et libertatem eis possit præstare? Sed cum libertas (21) inæstimabilis (22) res sit, et propter hoc ante XX ætatis annum antiquitas libertatem servo dare prohibebat (23): ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus (24), nisi decimum septimum annum impleverit, et decimum octavum attigerit. Quum enim antiquitas hujusmodi ætati, et pro aliis postulare (25) concesserit: cur non etiam sui judicii stabilitas ita eos adjuvare credatur, ut ad libertatem dandam servis suis possint pervenire?

TIT. VII.
DE LEGE (26) FUSIA CANINIA TOLLENDA.

Lege Fusia Caninia certus (27) modus constitutus erat in servis testamento manumittendis: quam, quasi libertates impedientem, et quodammodo invidam, tollendam esse censuimus: cum satis fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: morientibus (28) autem hujusmodi licentiam adimere.

TIT. VIII.
DE (29) HIS, QUI SUI, VEL ALIENI JURIS SUNT.

Personarum divisio posterior. 1. 2. *De jure gentium et civium Romanorum in servos.*

Sequitur de jure personarum alia divisio. Nam quædam personæ sui juris sunt, quædam alieno juri (30) subjectæ. Rursus earum, quæ alieno juri subjectæ sunt, aliæ sunt in potestate parentum, aliæ in potestate dominorum. Videamus itaque de his, quæ alieno juri subjectæ sunt. nam, si cognoverimus, quæ istæ personæ sunt: simul (31) intelligemus, quæ sui juris sunt. Ac prius inspiciamus de his, quæ in (32) potestate dominorum sunt.

(1) Verisimilitudo in argumentis attenditur.

(2) *l.* 5. *in pr. vers. cum igitur. C. de necessar. serv.* text. *in* §. 1. *Instit. qui test. tut. dar. poss. l.* 32. §. 2. *ff. de test. tut.* Ans.

(3) 1. Cajus 1. §. 6. Ulpian. 1. §. 15.

(4) *V. l.* 23. *ff. qui, et a quibus.*

(5) Imo quilibet præsumitur rerum suarum justum scire pretium, *l.* 15. *C. de rescind. vend.*

(6) *l.* 1. *C. qui manum. non poss.* Ans.

(7) Ulp. 1. §. 13.

(8) *V. Nov.* 119. *c.* 2. *l.* 9. §. 1. *ff. de aut. tutorum.*

(9) *V. l.* 1. *ff. de man. vind.*

(10) *V. l.* 11. *et seqq. D. de man. vind.* 1. Cajus 1. §. 8.

(11) *V. l.* 21. *D. qui, et a quib.*

(12) Major 17 annis procurator esse potest, *hic*. Nec distinguit text. an ad lites, an ad negotia constitutus sit. At jure canonico distinguitur inter negotia et judicia, ut ad illa possit deputari procurator major 17 annis, ad hæc non possit. *cap. qui generaliter.* 5. §. *ult. de procurator. in* 6. Ans.

(13) *l.* 9. §. 1. *ff. de man. vind.*

(14) i. e. justa, idonea, sufficiens.

(15) Vide *l.* 17. *C. de testib.* Ans. Imo retractatur. *l.* 26. §. 8. *D. de fideicom. lib.* v. quæ ibidem diximus. *Goth.*

(16) Ulp. 1. §. 24. 1. Cajus 2. *titul. de numero servorum testam. manum.*

(17) *l.* 5. *ff. qui testam. fac. poss.* Ans.

(18) Al. hunc locum ita legunt: *Quod non erat ferendum: si is cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur*, in omn. et Theoph.

(19) In al. *quare nos.*

(20) Imo quibusdam tantum. *l.* 5. *C. de fid. lib.*

(21) *l.* 106. *l.* 176. §. 1. *ff. de reg. jur. l.* 7. *C. de relig. et sump. fun.*

(22) Imo libertas est æstimabilis, potest enim liber homo vendi. *l.* 70. *D. de contrah. empt.* et æstimari, *l. ult. D. de his, qui effuderint.*

(23) Al. *prohibebat.*

(24) Hodie potest, qua ætate testari ei permittitur, *Nov.* 119. *c.* 2.

(25) *l.* 1. §. 3. *D. de postul.*

(26) 7. *C.* 3. Furia. Ulp. 1. *cap.* Φέριος Κανίνιος. 5. *Th.* 1. Fussia *Contio.* In Pand. Flor. ad *l.* 37. *ff. de Cond. et Demonstrat. et l.* 215. *ff. de Verb. Signif.* legitur *Fufia.* sive *Fussia.* S. L.

(27) *De quo* v. Ulp. 1. *Inst. et* Caj. 1. *Inst.* 2. 4. Paul. *sen.* 14. §. *ultimo. et l.* 1. *si Judæi. C. Th. de Jud.*

(28) Vid. Nicol. Everhard. *a contract. ad ult. volunt. loco* 36. quod quidem procedit, quando ratio est similis in utroque; *l. fin. C. de legat.* secus, quando est dissimilis. *l.* 37. *ff. de legat.* 1. Ans.

(29) Ulp. 4. 1. *D.* 6.

(30) Hujusmodi subjectio ὑπεξουσιότης. *Theoph.*

(31) *v. l.* 7. *C. de religiosis et sumpt.*

(32) Quæ ἄκρα ἐξουσία. *Theoph.*

§. 1. In potestate itaque dominorum sunt servi, quæ quidem potestas, juris gentium est. nam apud (1) omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos (2) vitæ necisque potestatem fuisse: et quodcunque per servum adquiritur, id (3) domino adquiri.

§. 2. Sed (4) hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine (5) causa legibus cognita, in servos suos [supra modum] sævire. Nam ex constitutione divi Antonini, *qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri jubetur, quam si alienum servum occiderit.* Sed et major asperitas dominorum ejusdem principis constitutione coërcetur: nam [Antoninus] consultus a quibusdam præsidibus provinciarum de his servis, qui ad ædem sacram, vel ad statuam principum confugiunt (6), præcepit, *ut si (7) intolerabilis videatur sævitia dominorum, cogantur servos suos bonis (8) conditionibus vendere, ut pretium dominis daretur.* et recte: expedit (9) enim reipublicæ, ne sua re quis male utatur (10). Cujus rescripti ad Ælium Martianum emissi verba sunt hæc: *Dominorum quidem potestatem in servos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum jus suum detrahi (11): sed dominorum (12) interest, ne auxilium contra sævitiam, vel famem, vel intolerabilem injuriam denegetur iis, qui juste deprecantur. Ideoque (13) cognosce de querelis eorum, qui ex familia Julii Sabini ad statuam confugerunt, et si vel durius habitos, quam æquum est, vel infami (14) injuria adfectos esse cognoveris: venire jube, ita ut in potestatem domini non revertantur. Quod si meæ constitutioni fraudem fecerit, sciat hoc me admissum severius executurum.*

TIT. IX.
DE PATRIA POTESTATE.

Summa tituli. 1. Definitio nuptiarum. 2. Cui competat?

IN potestate nostra sunt liberi (15) nostri, quos ex (16) justis nuptiis procreavimus.

§. 1. Nuptiæ autem, sive matrimonium, est viri et mulieris (17) conjunctio, individuam (18) vitæ consuetudinem continens.

§. 2. Jus autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium (19) est (20) civium Romanorum: nulli (21) enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.

§. 3. Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo et uxore ejus nascitur, id est, nepos tuus et neptis (22), æque in tua sunt potestate (23), et pronepos, et proneptis, et deinceps cæteri. Qui autem ex filia tua nascuntur, in potestate tua non sunt, sed in patris eorum (24).

TIT. X.
DE NUPTIIS (25).

Qui possunt nuptias contrahere. 1. Quæ uxores duci possunt vel non. De parentibus et liberis. 2. De transversalibus. De fratre et sorore. 3. De fratris vel sororis filia vel nepte. 4. De consobrinis. 5. De amita, matertera, amita magna, matertera magna. 6. De affinibus. De privigna vel nuru. 7. De socru vel noverca. 8. De comprivignis. 9. De quasi privigna, quasi nuru, quasi noverca. 10. De servili cognatione. 11. De reliquis prohibitionibus. 12. De pœnis injustarum nuptiarum. 13. De legitimatione.

JUstas autem nuptias inter se (26) cives Romani contrahunt, qui secundum præcepta legum coëunt, masculi quidem puberes (27), fœminæ autem (28) viripotentes, sive patresfamiliarum sint, sive filiifamiliarum: dum tamen si filiifamiliarum sint (29), consensum (30) habeant parentum, quorum in potestate sunt. Nam hoc fieri debere, et (31) civilis et (32) naturalis ratio suadet: in tantum, ut jussus parentis præcedere debeat (33). Unde quæsitum est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius uxorem ducere possit. Cumque super filio variabatur, nostra processit (34) decisio, qua permissum est ad exemplum filiæ furiosi, filium quoque [furiosi] posse et sine patris interventu (35) matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra constitutione modum.

§. 1. Ergo non omnes nobis uxores ducere licet. nam a quarundam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim per-

(1) *Gen.* 16. *Exod.* 21.
(2) *l.* 1. §. 1. *ff. eod.*
(3) Cur ita? *v. l.* 1. §. 6. *in fin. ff. de adquir. vel amit. possess.*
(4) *l.* 1. §. 2. *ff. ad L. Corn. de sicar.*
(5) *V. l.* 96. *ff. de verb. oblig.*
(6) *l.* 1. §. 27. *ff. de quæst.* adde casum in *l. ult. ff. si quis a parent. manumiss.* De jure Canonico dominus tenetur de servi impunitate cavere, priusquam ex ecclesia extrahi possit. *c.* 6. *extr. de immunitat. Eccles.* Ans.
(7) *V. l.* 11. §. *servo. ff. ad L. Corn. de sicar.*
(8) Ne, si servo quascunque conditiones domino liceat imponere, servus nunquam distrahatur. *Theoph.*
(9) V. Guid. Papæ *quæst.* 91.
(10) Imo licet alicui re sua abuti. *l.* 25. §. 11. ubi Goth. *ff. de petit. hæredit.* Ans.
(11) *Lib.* 5. *feud. tit.* 14. imo detrahitur, *l.* 12. §. 1. *ff. qui et a quib. manumiss.* Ans.
(12) Quippe vel aufugere, vel se ipsos interficere possunt. *Th.* et sæpius læsa patientia sit furor.
(13) Nec enim servis temere credendum, nam servus natura domini hostis est. *Th.* Totidem hostes, quot servi. Senec. 6. *epist.* 47. Arist. 2. *Poli.* 9. Fest. Quot servi, tot hostes.
(14) *V. l.* 12. *C. de episc. aud.*
(15) Quibus βασιλικῶς, καὶ πολιτικῶς, non δεσποτικῶς, imperamus.
(16) Secus injustis. §. *pen.* §. *tit. prox.*
(17) *v. l.* 1. *ff. de ritu nupt.*
(18) Secus in concubina. adde 27. *q.* 2. *c. beata, et seqq.*
(19) Inde a Romuli temporibus. *Halic.* 2. quo ἀπόλιδες, et peregrini privantur, §. *cum autem.* 3. §. *de adopt.*
(20) *l.* 3. *ff. de his qui sui vel alien. jur.* S. L. Proprium hoc, secundo modo proprium est: convenit enim soli speciei, non tamen omnibus. *Goth.*

(21) Imo Judæi. *Gen.* 38. 24. *et* 42. 37. *Job.* 1. *Num.* 11. 12. 15. et omnes ex jure divino eam potestatem habere videntur. *l.* 10. §. 1. *C. de adopt.* Vide *not. ad d. l.* 3. *ff. de his qui sui vel alien. jur.* et plura alibi de patria potestate, et an communis sit, an propria Romanorum.
(22) Sed quum hodie patria potestas matrimonio solvatur, nepos ex filio natus in avi sui potestate non est. Grœneweg. *hic. et ibi DD.* S. L.
(23) Quia in avi familia nascuntur. *Ans.*
(24) Vid. omnino Hottomann. *hic.* et *pr. Instit. de nupt.* filia enim non patri, sed marito filium parit. *l. familiæ.* 196. §. 1. *ff. de V. Sign.* Ans.
(25) 23. *D.* 1. *et* 2. 5. *C.* 4. *Nov.* 22.
(26) Ulp. 5. §. 1.
(27) i. e. duodecim aut quatuordecim annorum, *pr. Instit. Quib. mod. tut. fin. circa fin. l. fin. C. quand. tut. vel curat. esse desin.* Ans.
(28) *v. l.* 10. *vers. sed enim. D. de cond. et demonst.*
(29) Vel tacitum. *v. l.* 5. *ff. de spons.*
(30) In contrahendo, et redintegrando matrimonio. *v. l.* 18. *ff. de ritu nupt.*
(31) Quiritum propria potestas. Hotom. *illust.* 9.
(32) Pietas parentibus debita. Con. 1. *lect.* 4. ita ut ortum a natura sumpserit potestas patria, incrementum vero a jure civili, Hotom. h. t. *Ans.*
(33) Concordat *Carol. V. edict.* 4. *Octob.* 1540. Vide Peck. *de Testam. conjug. lib.* 1. *cap.* 5. Joan. a Sande. *lib.* 2. *tit.* 1. *defin.* 2. Vinn. *hic.* S. L.
(34) *l.* 25. *C. eod.*
(35) Curatore tamen furiosi, et judicis interventu. *l.* 25. *C. de nupt.*

sonas, quæ parentum liberorumve locum inter se obtinent, contrahi nuptiæ non possunt: veluti inter patrem et filiam, vel avum et neptem, vel matrem et filium, vel aviam et nepotem, et usque in (1) infinitum. Et si tales personæ inter se coierint: nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et hæc adeo vera sunt, ut quamvis per (2) adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse cœperint, non possint inter se matrimonio jungi: in tantum, ut etiam dissoluta adoptione, idem juris maneat. Itaque eam, quæ tibi per adoptionem filia vel neptis esse cœperit, non (3) poteris uxorem ducere, quamvis eam (4) emancipaveris.

§. 2. Inter eas quoque personas, quæ ex transverso gradu cognationis junguntur, est quædam similis observatio, sed non tanta. Sane enim inter (5) fratrem sororemque nuptiæ prohibitæ sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex altero (6) eorum. Sed si qua (7) per adoptionem soror tibi esse cœperit: quamdiu (8) quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiæ consistere non possunt: cum vero per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam uxorem ducere (9). Sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. Et ideo constat, si quis (10) generum adoptare velit, debere eum antea filiam suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare, debere eum antea filium suum emancipare.

§. 3. Fratris vero vel (11) sororis filiam uxorem ducere non licet: sed nec neptem fratris vel sororis quis ducere potest, quamvis quarto gradu sint: cujus enim filiam uxorem ducere non licet, neque ejus neptem permittitur. Ejus vero mulieris, quam pater tuus adoptavit (12), filiam non videris impediri uxorem ducere: quia neque naturali neque civili jure tibi conjungitur.

§. 4. Duorum autem fratrum vel sororum (13) liberi, vel fratris et sororis, conjungi (14) possunt (15).

§. 5. Item amitam (16), licet adoptivam, ducere uxorem non licet, item nec materteram: quia parentum loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, et materteram magnam prohiberi uxorem ducere.

§. 6. Adfinitatis quoque veneratione a quarundam nuptiis abstinere necesse est (17): ut ecce privignam (18) aut nurum (19) uxorem ducere non licet: quia utræque filiæ loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut privigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxorem eam ducere non poteris: quia eadem (20) duobus nupta esse non potest. Item si adhuc privigna tua est, id est, si mater ejus tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet.

§. 7. Socrum quoque et novercam (21) prohibitum est uxorem ducere: quia matris (22) loco sunt. Quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: alioquin si adhuc noverca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est: communi jure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia ejus tibi nupta est, ideo impediuntur tibi nuptiæ, quia duas uxores habere non potes.

§. 8. Mariti tamen filius ex alia uxore (23), et uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt: licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos.

§. 9. Si uxor (24) tua post divortium ex alio filiam procreaverit: hæc non est quidem privigna tua: sed Julianus ab hujusmodi nuptiis abstineri debere ait. nam constat, nec sponsam filii (25) nurum esse, nec patris sponsam novercam esse: rectius tamen et jure facturos eos, qui ab hujusmodi nuptiis abstinuerint (26).

§. 10. Illud (27) certum est, serviles (28) quoque cognationes impedimento nuptiis esse: si forte pater et filia, aut frater et soror (29) manumissi fuerint.

§. 11. Sunt et aliæ personæ, quæ propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur: quas in libris (30) Digestorum, seu Pandectarum, ex veteri jure collectarum, enumerari permisimus.

§. 12. Si (31) adversus ea, quæ diximus, aliqui coierint: nec (32) vir, nec uxor, nec nuptiæ (33), nec (34) matrimonium, nec (35) dos intelligitur. Itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) qua-

(1) *v. l.* 53. *D. de rit. nup.* Goth. etiàm inter cognatos. *l.* 56. *ff. eod.* Ans.
(2) *v. l.* 55. *ff. de ritu nupt. l.* 14. §. 1. *D. eod.*
(3) Quamvis emancipatione cessent reliqua adoptionum jura. *v. l. penult.* §. *sin autem.* 2. *C. de adopt.*
(4) Propter honestatem in nuptiis requisitam. *l.* 4. *C. eod.* Vide tamen *l.* 55. §. 1. *ff. de nupt.* Ans.
(5) *v. l.* 17. *C. eod.*
(6) Alii, *sive ab alterutro.*
(7) *v. l.* 17. *in pr. ff. de ritu nupt.*
(8) Secus ea dissoluta. v. *l.* 35. §. 1. *D. de verb. obl.*
(9) *l.* 9. §. *fin. ff. de lib. et posthum.* Ans.
(10) *l.* 67. §. 3. *D. eod.*
(11) *v. l.* 39. *ff. de ritu nupt.*
(12) Ut et sororem patris adoptivi. *l.* 12. *in fin. ff. de ritu nupt.* et novercæ filiam.
(13) i. e. consobrini. *v. l.* 19. *C. eod.*
(14) Οὐ δύνανται, non possunt. *Th.* v. Con. 2. *Lect.* 1. *et* Caj. 4. Tacit. 12.
(15) *v. l.* 3. *ff. de ritu nupt.* Jure Canonico non possunt. *cap. non debet. extr. de consanguin. et affin.* S. L.
(16) *l.* 17. §. 2. *D. de ritu nupt. l.* 17. *C. de nupt.*
(17) Quod ad eosdem affinitatis gradus, in cognatione prohibitos, extendi, nec tantum in linea recta, sed et in transversali obtinere, communis est doctrina. per *l.* 5. *pen. et ult. C. de incest. nupt.* facit *Levit. cap.* 18. *v.* 16. Vide Carpzov. *defin. Consist. lib.* 2. *tit.* 6. *defin.* 92. S. L.
(18) *l.* 17. *C. eod.* Imo licet, *Exod.* 6. *v.* 19.
(19) Etiamsi maritum ejus emancipavero. *l.* 14. §. 1. *D. de ritu nupt.*
(20) *v. l.* 18. *in pr. C. ad Leg. Jul. de adult.*
(21) Etiam apud gentes. 1. *Cor.* 5. *l.*4. §. *hos itaque.* 7. *D. de gradib. et affin.*
(22) Etiam in pœnalibus. §. 6. *infr. de publ. jud.*
(23) *l.* 34. §. *inter compriv. D. de rit. nupt.*
(24) *l.*12. §. *si uxor. ff. de ritu nupt. l.* 134. *ff. de verb. oblig.*
(25) Imo nurus est. *l.*6. §. 1. *l.* 8. *D. de grad. et affin l.* 4. *ff. ad L. Pomp. de parricid.*
(26) *l.* 42. *ff. h. t.* Ans.
(27) Hic omisit prohibitionem nuptiarum in affinitate collaterali. *v. l.* 5. *C. de incest. et inutil. nupt.*
(28) *v. l.* 14. §. 2. *D. de ritu nupt.*
(29) Puta cognationes in servitute quæsitas. Hæc enim verba significare videntur ante manumissionem impedimento non esse. *l. ult.* §. 5. *ff. de gradib.* Sed quum natura refragetur, ut pater filiam etc. uxorem ducat *l.* 14. *ff. h. t.* videtur quoque regulam *l.* 42. *eod.* hic esse servandam, si sint in servitute. *Ans.*
(30) Præsertim *d. l.* 14.
(31) *v. l.* 6. *in pr. C. de incest. et inutil. nupt.*
(32) *l.* 52. *D. de ritu nuptiarum.*
(33) Nuptiæ magis ad solennitatem quam ad conjugium ipsum pertinent. Vide *can.* 8. *nec illud. c.* 30. *q.* 5. *Et tit. ff. de Ritu nupt.* id est, *Solennitate Nuptiarum.* Ans.
(34) Videtur abrogari sententia, quæ apud Paulum extat 2. *sent.* 19. §. 2. ubi dicitur, eos, qui in potestate patris sunt, sine voluntate ejus matrimonium jure non contrahere, et contractum tamen non dissolvi. Contemplationem enim publicæ utilitatis (hoc est, nuptiarum) privatorum commodis præferri. *adde c.* 30. *q.* 5. *can. nec illud. can. si quis.*
(35) *l.* 1. *ff. unde vir, et uxor.*

les sunt ii, quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum et his pater incertus sit. unde solent spurii appellari (1) *παρὰ τὴν σποράν*, id est a *satione*, *et ἀπάτορες*, quasi sine patre filii. Sequitur ergo, ut dissoluto tali coitu, nec dotis, nec donationis exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, et alias pœnas patiuntur, quæ sacris constitutionibus continentur.

§. 13. Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim, ut nati sunt, in potestate parentum non sunt, postea redigantur in potestatem patris: qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea (2) curiæ datus, potestati patris subjicitur: nec non is, qui a muliere libera procreatus, cujus matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus (3) instrumentis compositis (4), in potestate patris efficitur. Quod et aliis liberis, qui ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra constitutio præbuit.

TIT. XI.
DE (5) ADOPTIONIBUS.

Scopus et nexus 1. *Divisio adoptionis.* 2. *Qui possunt adoptare filiumfamilias vel non.* 3. *De impuberibus.* 4. *De ætate adoptantis et adoptati.* 5. *De adoptione in locum nepotis, vel neptis, vel deinceps.* 6. *De adoptione filii alieni in locum nepotis, vel nepotis in locum filii.* 7. *De adoptione in locum nepotis, et de nepote in adoptionem dando.* 8. *Qui dari possunt in adoptionem.* 9. *De his, qui generare non possunt.* 10. *De fœminis.* 11. *De liberis adrogati.* 12. *De servo adoptato vel filio nominato a domino.*

Non solum autem naturales liberi, secundum ea, quæ diximus, in potestate nostra sunt: verum etiam (6) ii, quos adoptamus.

§. 1. Adoptio autem duobus (7) modis fit, aut principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve, qui quæve sui juris sunt. quæ species adoptionis dicitur (8) adrogatio. Imperio magistratus adoptamus eos easve, qui quæve in potestate parentum sunt: sive primum gradum liberorum obtineant: qualis est filius, filia: sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

§. 2. Sed hodie ex nostra (9) constitutione, cum filiusfamilias a patre naturali extraneæ personæ in adoptionem datur, jura patris (10) naturalis minime dissolvuntur (11), nec quicquam ad patrem adoptivum transit, nec in potestate ejus est: licet ab intestato jura successionis ei a nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam avo vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia concurrunt in unam personam et naturalia, et adoptionis jura, manet stabile jus patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum, et legitimo adoptionis modo constitutum (12): ut et in familia, et in potestate hujusmodi patris adoptivi sit.

§. 3. Cum autem impubes per principale rescriptum (13) adrogatur, causa cognita adrogatio fieri permittitur, et exquiritur causa adrogationis an honesta sit, expediatque pupillo. Et cum quibusdam conditionibus adrogatio fit, id est, ut caveat adrogator (14) personæ publicæ (15), si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem ejus venturi essent. Item non aliter emancipare eum potest adrogator, nisi causa cognita dignus emancipatione fuerit, et tunc sua bona ei reddat. Sed et si decedens pater (16) eum exheredaverit, vel vivus sine justa causa emancipaverit: jubetur (17) quartam partem ei bonorum suorum (18) relinquere, videlicet præter bona, quæ ad patrem adoptivum transtulit, et quorum commodum ei postea acquisivit.

§. 4. Minorem natu, majorem (19) non posse adoptare placet. adoptio enim naturam imitatur: et pro (20) monstro est, ut major sit filius, quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem vel adrogationem facit, plena (21) pubertate, id est, decem et octo annis præcedere.

§. 5. Licet (22) autem et in locum nepotis vel neptis, pronepotis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis (23) filium quis non habeat.

§. 6. Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filii.

§. 7. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex filio, quem habet jam adoptatum; vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: eo (24) casu et filius consentire debet, ne ei invito suus heres adgnascatur. Sed ex contrario, si avus ex filio nepotem det in adoptionem, non est necesse filium consentire (25).

§. 8. In plurimis autem causis adsimilatur (26) is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei, qui ex legitimo matrimonio (27) natus est: et ideo si quis per Imperatorem, vel apud prætorem, vel præsidem provinciæ non extraneum adoptaverit (28), potest eundem in adoptionem alii dare.

§. 9. Sed (29) et illud utriusque adoptionis commune est, quod et ii, qui generare non possunt (quales sunt

(1) *l.* 23. *D. de statu hom.*
(2) *v. Nov.* 89. *c.* 2.
(3) *v. Nov.* 12. *c.* 4. *Nov.* 74. *Nov.* 89. *c.* 8. adde et eum, qui legitimatur principis rescripto. *Nov.* 89. *c.* 9.
(4) Imo et sine dotalibus instrumentis consistunt hæ nuptiæ. vide quæ notavi *ad l.* 4. §. 4. *Cod. de advoc. divers. jud.* 2.
(5) 1. *D.* 7. *Lib.* 8. *C.* 48.
(6) Adde *l.* 13. *et l.* 14. *C. de probat.*
(7) Adde tertium ex testamento. 7. *Valer.* 9. *Dion.* 55.
(8) Cujus solennitates notavi *l. pen. in fin. C. eod.*
(9) *l.* 10. *C. eod.*
(10) Alii legunt: *jura potestatis patris.* quod confirmat *Th.*
(11) Propter incommodum, quod est in §. 14. *Inst. de hered. quæ ab intest. defer. pr. Inst. de excusat. tut.* Ans.
(12) Al. *constrictum:* ita in lib. Dionys. *Charond.*
(13) D. Pii. Ulp. *tit.* 8. §. 2. *tit. eod.* olim nisi *Vesticeps*, id est, is, cui prima vestis, seu lanugo erat, adrogari non poterat. 5. Gell. 19. v. Forner. 1. *select.* 19.
(14) Ταβυλλαρίῳ, *Theoph.*
(15) Id est, magistratui. §. 5. *Inst. de Atil. tut.* Ans.
(16) Scilicet adrogator. *Ans.*
(17) Quæ D. Pii appellatur. Ulp. *l.* 1. §. 21. *ff. de collat.*
(18) Scil. omnium bonorum. *l. fin. ff. si quid in fraud. patron. l.* 2. *C. de adopt.* Ans.
(19) *l.* 15. *in fin. l.* 16. *l.* 40. *ff. eod.* Rationem hujus arg. vid. apud Rainal. Cors. *indagat. jur. l.* 2. *c.* 15. Ans.
(20) Filius patre major ætate fingi non potest.
(21) *Plena pubertas* octodecim annis finitur.
(22) *l.* 43. *ff. eod.*
(23) *l.* 37. *D. eod.*
(24) *l.* 6. *l.* 11. *ff. eod.*
(25) Quia nepos ex filio in avi sui potestate est. §. 3. *Inst. de patr. pot.* Ans.
(26) Similitudo adoptati filii, et ex legitimis nuptiis suscepti.
(27) §. 4. *Inst. de exhered. lib. et ibi not.* Ans.
(28) *l.* 8. *C. eod.*
(29) *l.* 2. §. 1. *ff. eod.*

spadones (1)), adoptare possunt: [castrati (2) autem non possunt].

§. 10. Fœminæ (3) quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia (4) principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt.

§. 11. Illud proprium est adoptionis illius, quæ per sacrum oraculum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subjicitur, sed etiam liberi ejus in ejusdem fiunt potestate tanquam nepotes. Sic (5) etenim divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptasset: ut protinus, adoptione facta, inciperet Germanicus Augusti nepos esse.

§. 12. Apud (6) Catonem bene scriptum refert antiquitas, servos, si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Unde et nos eruditi, in nostra (7) constitutione etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverat (8), liberum esse constituimus: licet hoc ad jus filii accipiendum non sufficiat (9).

TIT. XII.

QUIBUS (10) MODIS (11) JUS PATRIÆ POTESTATIS SOLVITUR (12).

Scopus et nexus. De morte. 1. *De deportatione.* 2. *De relegatione.* 3. *De servitute pœnæ.* 4. *De dignitate.* 5. *De captivitate, et postliminio.* 6. *et* 7. *De emancipatione.* 8. *De adoptione.* 9. *De nepote nato post filium emancipatum vel in adoptionem datum.* 10. *An parentes cogantur liberos suos de potestate dimittere.*

Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno juri sunt subjecti, eo jure liberentur. Et quidem quemadmodum liberentur servi a potestate dominorum, ex iis (13) intelligere possumus, quæ de servis manumittendis superius exposuimus. Hi vero qui in potestate parentis sunt, mortuo eo (14) sui juris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit. Nam mortuo patre, sane omni modo filii filiæve sui juris efficiuntur. Mortuo vero avo, non omnino nepotes neptesque sui juris fiunt: sed ita (15), si post mortem avi in potestatem patris (16) sui recasuri non sunt. Itaque si moriente avo pater eorum vivit, et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore avus moritur, aut jam mortuus est, aut [per (17) emancipationem] exiit de potestate patris: tunc ii, qui in potestatem ejus cadere non possunt, sui juris fiunt.

§. 1. Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur (18), civitatem amittit: sequitur, ut (19) qui eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde (20) ac si (21) eo mortuo, desinant liberi in potestate ejus esse. Pari ratione et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit (22) esse in potestate parentis. Sed si ex indulgentia principis (23) restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt.

§. 2. Relegati (24) autem patres in insulam, in potestate liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati, in potestate parentum (25) remanent.

§. 3. Pœnæ servus (26) effectus, filios in potestate habere (27) desinit. Servi autem pœnæ (28) efficiuntur, qui in (29) metallum damnantur, et qui bestiis (30) subjiciuntur.

§. 4. Filiusfamilias (31) si militaverit, vel si senator, vel consul factus fuerit, remanet in potestate patris: militia enim, vel consularis dignitas de patris potestate filium (32) non liberat. Sed ex constitutione nostra summa (33) Patriciatus dignitas illico, imperialibus codicillis præstitis, filium a patria potestate liberat. Quis enim patiatur, patrem quidem posse per emancipationis modum potestatis suæ nexibus filium liberare: imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?

§. 5. Si (34) ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen (35) pendet jus liberorum propter jus postliminii (36): quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina jura recipiunt. idcirco reversus etiam liberos habebit in potestate: quia postliminium fingit (37), eum, qui captus est, in civitate semper fuisse. Si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui juris fuisse videtur. Ipse quoque filius, nepos ve, si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus, propter jus postliminii jus quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum (38) est autem postliminium a limine, et post. Unde eum, qui ab hostibus [captus

(1) V. hic Theophil *de spadonibus.*
(2) Qui nec pro conjugibus, nec parentes ulla spe esse possunt, *l.* 39. §. 1. *ff. de lib. et posth.* Idcirco abrogatur Leonis Nov. 26. *Goth.* An Hermaphroditus possit, vid. *l.* 10. *ff. de patr. potest.* Ans.
(3) *l.* 5. *C. eod.*
(4) *Nov. Leonis* 27. sine indulgentia.
(5) Suet. *in Tib.* Tacit. 12.
(6) De quo *l.* 4. §. *Cato, ff. de verbor. obligat.*
(7) *l. unica.* §. *similique. C. de Lat. libert. toll.*
(8) Nominare servum filium, et eum adoptare, paria. vide quæ scripsi ad *Novell.* 89. *c.* 11. *in fin.* Goth. Confer *Nov.* 117. *cap.* 2. *l.* 1. §. 3. *ff. de quæst.* Ans.
(9) Adoptioni servorum interdictum est. *l.* 15. §. *fin. ff. de adopt.* Ans.
(10) Paul.2. *sent.*25. *tit. Quemadmodum filii sui juris efficiuntur.*
(11) Certis modis patria potestas hic dissolvi dicitur: sane Nuptiis non dissolvitur. *l.* 2. *Inf. ad SC. Tert.l.*7.*C. de nuptiis. l.* 5. *C. de condit. insertis. l.* 12. *C. de coll.* ut nec militia, *l.* 7. *C. de patria potestate. l.* 3. *C. de castrensi peculio.*
(12) Vide *Nov.* 81. 8. *C.* 49.
(13) Contrariorum eadem est ratio.
(14) *l.* 15. *ff. quando dies legat. l.* 239. *ff. de verb. signif.* Ulp. 10. §. 2.
(15) *l.* 5. *ff. de his, qui sunt sui.*
(16) *v. l.* 56. §. 2. *ff. de jure dotium.*
(17) *l.* 41. *ff. de adopt.*
(18) *l.* 1. *C. de her. inst.*
(19) Quæ de toto, eadem et de parte intelligenda sunt, *l.* 76. *ff. de rei vind.*
(20) *l.* 63. *in fin. ff. pro socio.*
(21) Alii: quasi.
(22) *l.* 17. §. 1. *ff. de pœn.*
(23) *Toto tit. ff. et C. de sent. pass.*
(24) Hodie banniti dicuntur. *Contius.* olim, aqua et igni interdicti. 10. *Ulp.* 3. *l.* 2. *ff. de pœn.*
(25) *l.* 4. *l.* 7. *ff. de interdictis, et releg.*
(26) Quando fiat, vide §. 1. *Inst. de cap. diminut.* Ans.
(27) *l.* 29. *ff. de pœn.*
(28) Hodie nemo servus pœnæ. v. *Novell.* 22. *c.* 8.
(29) His hodie comparari possunt, qui ad remos, et opus publicum damnantur.
(30) *l.* 3. §. *pen. ff. ad L. Corn. de sicar.*
(31) Idem in servo, per *Not. Sup. de libert. et Nov.*81.*pr.cir.fin.*
(32) *l.* 3. *ff. de adopt.*
(33) Non gradu, (Consulatus enim major est,) sed duratione, quia perpetua. *Contius.* vide *l. ult. C. de Coss.* Goth. vid. Ræyard. *conjectan. l.* 3. *cap.* 7. Ans.
(34) 10. *Ulpian.* 4.
(35) Ut ita captivitas non tam solvat, quam suspendat potestatem, *l. penult. ff. de suis et leg. hered.* Jus illud suspensivum, primum caput legis Corneliæ est.
(36) Quid sit, vid. *l.* 19. *ff. de captiv. et postlim.* Ans.
(37) Jus illud fictitium alterum est caput legis Corneliæ.
(38) Etymon postliminii, vid. Ciceronem *in Topicis in loco ex notatis.*

est, et] in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum, recte dicimus. Nam limina sicut in domo finem quemdam faciunt: sic (1) et imperii finem esse limen, veteres voluerunt. Hinc et limen dictum est, quasi finis quidam et terminus. ab eo postliminium dictum est, quia ad idem limen revertebatur, quod amiserat. Sed et qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio redisse existimatur.

§. 6. Præterea emancipatione (2) quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. sed emancipatio antea quidem vel per antiquam (3) legis (4) observationem procedebat, quæ per imaginarias (5) venditiones, et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali (6) rescripto. Nostra autem providentia etiam hoc in melius per constitutionem (7) reformavit: ut fictione pristina explosa, recta via ad competentes judices, vel magistratus parentes intrent: et filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps, a sua manu dimittant. Et tunc ex edicto prætoris in bonis hujusmodi filii, vel filiæ, vel nepotis, vel neptis, qui quæve a parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadem jura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti (8). Et præterea si impubes sit filius, vel filia, vel cæteri: ipse parens ex manumissione (9) tutelam ejus nanciscitur.

§. 7. Admonendi (10) autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium, et ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit: filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere. et e converso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere, vel omnes sui juris efficere. Eadem et de pronepote, et pronepte dicta esse intelligantur.

§. 8. Sed et si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali secundum nostras constitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis (11) intervenientibus apud competentem judicem manifestaverit, præsente eo, qui adoptatur, et non contradicente, nec non eo [præsente], qui adoptat: solvitur quidem jus potestatis patris naturalis: transit (12) autem in hujusmodi parentem adoptivum, in cujus persona et adoptionem esse plenissimam antea diximus (13).

§. 9. Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea emancipaveris, vel in adoptionem dederis, prægnante nuru (14) tua; nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem vel adoptionem conceptus fuerit: patris sui emancipati, vel avi adoptivi potestati subjicitur.

§. 10. Et quidem neque naturales liberi (15) neque adoptivi ullo pene (16) modo possunt cogere parentes, de potestate sua eos dimittere.

TIT. XIII.
DE TUTELIS (17).

De personis sui juris. 1. *Definitio tutelæ.* 2. *Definitio et Etymologia tutoris.* 3. *Quibus testamento tutor datur. De liberis in potestate.* 4. *De posthumis.* 5. *De emancipatis.*

TRanseamus nunc ad aliam divisionem personarum. Nam ex his personis, quæ in potestate non sunt, quædam vel in tutela sunt, vel in curatione, quædam neutro jure tenentur. Videamus ergo de his, quæ in tutela vel in curatione sunt. Ita enim intelligemus cæteras personas, quæ neutro jure tenentur. Ac prius dispiciamus de his, quæ in tutela sunt.

§. 1. Est autem tutela (ut Servius definivit) vis ac (18) potestas in capite (19) libero ad tuendum (20) eum, qui propter ætatem se defendere nequit, jure civili data ac permissa (21).

§. 2. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque ipsa re nomen acceperunt. Itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores: sicut æditui (22) dicuntur, qui ædes tuentur.

§. 3. Permissum (23) est itaque parentibus, liberis impuberibus, quos in (24) potestate habent, testamento tutores (25) dare. Et hoc in filios filiasque procedit omnimodo; nepotibus vero neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in potestatem patris sui non sunt recasuri. Itaque si filius tuus mortis tuæ tempore in potestate tua sit, nepotes [ex] eo non poterunt ex testamento tuo tutores habere, quamvis in potestate tua fuerint: scilicet quia mortuo te, in potestatem patris sui recasuri sunt.

§. 4 Cum autem in compluribus aliis causis posthumi (26) pro jam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus posthumis (27), quam jam natis testamento tutores dari posse: si modo in ea causa sint, ut si vivis parentibus nascerentur, sui [heredes,] et in potestate eorum fierent.

§. 5. Sed et si emancipato filio tutor a patre (28) datus fuerit testamento, confirmandus est ex sententia præsidis omni modo, id est, sine (29) inquisitione.

(1) Vide Festum *in Limites.*
(2) *l.* 5. *C. de dolo.* 10. *Ulp.* 1.
(3) De qua vide Ulp. *d.* §. 1.
(4) Quæ extabat in quarta 12. Tab. *Hal.* 2. Ulp. *tit.* 10. adde *tit. de testam. infra.* Ulp. 3. §. 3.
(5) Vide *l. ult. C. de adopt.*
(6) Anastasii *l.* 5. *C. de emanc. lib.*
(7) *l. ult. C. de emancip.* ut Justinianea emancipatio a legitima, et Anastasii differat.
(8) *l.* 1. *ff. si a par. quis manum.*
(9) *Inf. de leg. par. tut.*
(10) *l.* 28. *ff. de adop.*
(11) *l. ult. C. de adopt. l.* 11. *C. de fide instrum.* Ans.
(12) *l. pen. in princ. vers. si vero. C. de adopt.*
(13) §. 2. *Sup. de adopt.* Ans.
(14) Vid. *supra de ingen. et l. fin. ff. de acq. rer. domin.* Ubi tempus conceptionis non consideratur. *Ans.*
(15) Vide *l.* 4. *C. de emancip.*
(16) Vide *l.* 6. *C. de spectac. l.* 11. adde *l.* 16. *in fin. ff. de curatore furios. etc.* Goth. Vide etiam *l.* 32. *ff. de adopt. l.* 12. *C. de episc. aud. l.* 3. §. *si quis minor. ff. de minor. l.* 5. *ff. si a par. quis man. l.* 92. *ff. de cond. et demonstrat.* Ans.
(17) 26. *D.* 1.
(18) δίκαιόν τι, i. e. jus quoddam. *Theoph.*
(19) id est, homine. Ulp. 11. *et* 5. Gell. 19.
(20) Vide *l.* 4. §. *ult. ff. rem pupill.*
(21) Hæc definitio non competit tutelæ dativæ. non enim est ex jure civili, id est, ex l. 12. tabul. *l. fin. ff. de bon. damnator.* sed ex l. Atilia. *Ans.*
(22) *l.* 77. §. 26. *ff. de leg.* 2.
(23) *l.* 1. *ff. de test. tutela.*
(24) *l.* 73. §. 1. *ff. de reg. jur.*
(25) An et substituere? vide *l. pen. ff. de test. tut. l.* 120. *ff. de verb. sign.*
(26) *l.* 231. *ff. de verb. signif.*
(27) *l.* 1. §. 1. *ff. de test. tutela.*
(28) secus si a matre. *l.* 2. *ff. de confirm. tut.*
(29) *l.* 6. *ff. de confir. tut.* Formam inquisitionis vide *d. tit. l.* 7. *in fin.*

TIT. XIV.
QUI TESTAMENTO TUTORES DARI POSSUNT (1).

Qui tutores dari possunt. De patre vel filiofamilias. 1. *De servo.* 2. *De furioso vel minore viginti quinque annis.* 3. *Quibus modis.* 4. *Et cui dantur tutores.* 5. *De filiorum, filiarum, liberorum, nepotum appellatione.*

DAri autem tutor potest testamento non solum paterfamilias, sed (2) etiam filiusfamilias.

§. 1. Sed et servus proprius testamento (3) cum libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum est, cum et sine libertate tutorem datum, tacite (4) libertatem directam (5) accepisse videri, et per hoc recte tutorem esse. Plane si per (6) errorem, quasi liber, tutor datus sit, aliud dicendum est. Servus autem alienus pure inutiliter (7) testamento datur tutor: sed (8) ita, *cum liber erit*, utiliter datur: proprius autem servus inutiliter (9) eo modo tutor datur.

§. 2. Furiosus vel minor viginti quinque annis tutor testamento datus, tutor tunc erit, cum (10) compos mentis, aut major (11) vigintiquinque annis fuerit factus.

§. 3. Ad certum tempus (12), vel ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante heredis institutionem (13) posse (14) dari tutorem, non dubitatur.

§. 4. Certæ autem (15) rei vel causæ tutor dari non potest: quia personæ, non causæ, vel rei [tutor] datur.

§. 5. Si quis *filiabus suis* vel *filiis* tutores (16) dederit, etiam (17) posthumæ [vel posthumo] dedisse videtur: quia filii vel filiæ appellatione (18) et posthumus et posthuma continentur: Quod si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sint (19)? Dicendum est, ut et ipsis quoque dati videantur: si modo *liberos* dixerit: Cæterum si *filios*: non (20) continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane si *posteris* (21) dederit, tam filii posthumi, quam cæteri liberi continebuntur (22).

TIT. XV.
DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA (23).

Summa. 1. *Qui sunt adgnati.* 2. *Quis dicatur intestatus.* 3. *Quibus modis adgnatio et cognatio finitur.*

QUibus autem testamento tutor datus non est: his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores (24), qui vocantur legitimi (25).

§. 1. Sunt (26) autem adgnati [cognati] per virilis sexus cognationem conjuncti, quasi (27) a patre cognati: veluti frater [ex] eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo: item patruus, et patrui filius neposve ex eo. At qui per fœminini sexus personas cognatione junguntur, adgnati non sunt: sed alias naturali jure cognati. Itaque amitæ tuæ filius non est tibi adgnatus, sed cognatus: et invicem tu illi eodem jure conjungeris: quia qui [ex ea] nascuntur, patris (28), non matris familiam sequuntur.

§. 2. Quod autem [*lex duodecim tabularum*] *ab intestato vocat ad tutelam adgnatos*: non (29) hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare, sed (30) si quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit: quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, vivo testatore decesserit (31).

§. 3. Sed adgnationis quidem jus omnibus modis capitis deminutione plerumque (32) perimitur: nam adgnatio juris [civilis] nomen est: cognationis vero jus non omnibus modis commutatur: quia civilis ratio civilia quidem jura corrumpere potest, naturalia vero non (33) utique.

TIT. XVI.
DE (34) CAPITIS DEMINUTIONE.

Definitio et divisio. 1. *De maxima.* 2. *De media.* 3. *De minima.* 4. *De manumissione.* 5. *De mutatione dignitatis.* 6. *Interpretatio §. ult. sup. tit. proximo.* 7. *Ad quos adgnatos tutela pertineat.*

EST autem capitis deminutio, status mutatio. Eaque (35) tribus modis accidit (36). Nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor, (quam quidam mediam vocant) aut minima.

§. 1. Maxima capitis deminutio est, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in his, qui servi (37) pœnæ efficiuntur atrocitate sententiæ: vel libertis, ut ingratis erga (38) patronos condemnatis: [vel his] qui se ad pretium participandum (39) venundari passi sunt.

§. 2. Minor, sive media capitis deminutio est, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur (40). quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit: vel ei, qui in insulam deportatus est.

§. 3. Minima capitis deminutio est, cum civitas retinetur et libertas, sed status hominis commutatur. quod ac-

(1) 26. *D.* 2. *Lib.* 5. *C.* 28.

(2) *l.* 67. §. 2. *de ritu nupt.* an et quatenus pro gestione ejus teneatur, vid. *l.* 7. *ff. de tut.* Ans.

(3) Aliud in codicillis, et alia ultima voluntate: et ita cessat antinomia *l.* 9. *C. de fideicommiss. libert.*

(4) Vide *l.* 5. *C. de necessariis serv. hered.* imo non tacite. vide *l.* 28. §. 1. *D. eod.*

(5) Non, ut ólim, fideicommissariam. vide *l.* 9. *in pr. C. de fid. lib. l.* 10. *in fin. ff. eod.* Goth. Concordat *l.* 32. §. 2. *ff. de test. tut.* Vide Donell. 3. *comm.* 5. Ant. Fab. 6. *conject.* 16. Ans.

(6) Vide *l.* 22. *ff. de test. tut.*

(7) Non inutiliter. *l.* 10. §. 4. *D. eod.*

(8) *l.* 10. §. 4. *ff. eod.*

(9) Cur ita? vide *l.* 21. *ff. de cond. inst.*

(10) *l.* 32. *in fin. D. eod. l.* 12. *D. de excusat. tut.*

(11) *l.* 32. *in fin. ff. eod.*

(12) *l.* 11. *D. de tutel.* Goth. §. 2. *et* §. 5. *Inst. quib. mod. tutel. finit.* Ans.

(13) Mox tamen facienda. *l.* 9. *D. eod.*

(14) §. 1. *infr. de Atiliano tut. l.* 8. §. 1. §. 2. *ff. de testam. tut.* Imo non potest. *l.* 6. §. 1. *ff. de tutelis. l.* 77. *ff. de reg. jur.* Solve, potest a testatore; a magistratu non potest. Id autem ex ipsis titulorum inscriptionibus, hoc scilicet titulo, et *de tutelis*, evincitur. adde *l.* 16. *ff. de in diem addict.*

(15) *l.* 12. 13. 14. *ff. eod. l.* 164. *ff. de V. Sign.* Ans.

(16) Filiorum recte meminit propter *l.* 46. *ff. de leg.* 1. *et l.* 81. *ff. de leg.* 3. Ans.

(17) *l.* 5. 6. 16. *ff. eod.*

(18) vide *l.* 164. *D. de verb. sign.*

(19) Vid. *l.* 84. *ff. de verb. sign.*

(20) Adde *l.* 220. *ff. de verb. sign. l.* 16. *ff. hoc titul.*

(21) Posthumis.

(22) Regulariter: secus *in l.* 1. *in fin. ff. de jure immunit.*

(23) 26. *D.* 4. *Lib.* 5. *Cod.* 30.

(24) Cur ita? vide *l.* 11. *in pr. ff. de test. tut.*

(25) Hodie etiam proximi cognati tutelam obtinent. *Nov.* 118. *c.* 5.

(26) *l.* 7. *ff. de leg. tut.*

(27) *d. l.* 7.

(28) *l.* 196. *in fin. ff. de verb. sign.*

(29) *l.* 6. *ff. de leg. tut.*

(30) *l.* 6. *ff. de leg. tut.*

(31) Hic §. *ult.* Tituli sequentis commodiss. inseri potest. *H. t.*

(32) Propter §. 1. *Inst. de successione cognat.* Ans.

(33) *v. l.* 8. *ff. de cap. minut.* Goth. *Utique*, id est, *omnimodo.* Charond.

(34) 4. *D.* 5.

(35) In al. est, *status prioris mutatio*, in al. *status permutatio.*

(36) Et definitur, libertate, civitate, familia.

(37) Hodie id abrogatum. *Nov.* 22. *c.* 8.

(38) v. *l.* 2. *C. de libertis et eor. lib.*

(39) Hodie id abrogatum per *Novell. Leon.* 59.

(40) Imo non retinetur, sed amittitur. *l.* 5. §. *ult. ff. de extraord. cogn. l.* 1. §. 8. *ff. ad SC. Tertull.* vide Duarenum 1. *disp.* 10.

cidit in his, qui cum sui juris fuerint, cœperunt alieno juri subjecti esse, vel contra [veluti si filiusfamilias a patre emancipatus fuerit, est capite deminutus (1).]

§. 4. Servus autem manumissus, capite non minuitur: quia nullum caput (2) habuit.

§. 5. Quibus autem dignitas magis, quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo, a senatu motos capite non minui (3) constat.

§. 6. Quod autem dictum est, manere cognationis jus etiam post capitis deminutionem; hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat. manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio interveniat: jus quoque cognationis perit, ut puta servitute alicujus cognati: et (4) ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed et si in insulam quis deportatus sit, cognatio solvitur.

§. 7. Quum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet; sed ad eos tantum, qui (5) proximiores gradu sunt: vel si plures ejusdem gradus sunt, ad (6) omnes [pertinet: veluti si plures fratres sunt, qui unum gradum obtinent, pariter ad tutelam vocantur].

TIT. XVII.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

EX eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quæ et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim [in] ea lege de hac tutela caveatur: sed quia perinde accepta est per interpretationem (7), ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, jusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere; crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere: cum et adgnatos, quos ad hereditatem [lex] vocat, eosdem et tutores esse jusserit: quia plerumque ubi (8) successionis est emolumentum, ibi et tutelæ onus esse debet. Ideò autem diximus *plerumque*: quia si a fœmina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, quum alius sit (9) tutor.

TIT. XVIII.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

EXemplo (10) patronorum recepta est et alia tutela, quæ et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem, aut neptem ex filio, et deinceps impuberes emancipaverit: legitimus eorum tutor erit.

TIT. XIX.

DE FIDUCIARIA (11) TUTELA.

EST et alia tutela, quæ fiduciaria appellatur: nam (12) si pater filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, vel deinceps, impuberes manumiserit: legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo (13) defuncto, si liberi [ejus] virilis sexus existant, fiduciarii (14) tutores (15) vel fratris vel sororis (16) efficiuntur. Atqui (17) patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque ejus legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum ejus sui juris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam: Libertus autem si servus mansisset, utique eodem jure apud liberos domini post mortem ejus futurus esset. † Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectæ sint ætatis (18): quod nostra constitutio in omnibus tutelis, et curationibus observari generaliter præcepit.

TIT. XX.

DE ATILIANO TUTORE (19) ET EO QUI EX LEGE JULIA ET TITIA DABATUR.

Jus antiquum, si nullus sit tutor. 1. *Si spes sit futuri tutoris testamentarii.* 2. *Si tutor ab hostibus captus sit.* 3. *Quando et cur desierint ex dictis legibus tutores dari.* 4. *Jus novum.* 5. *Jus novissimum.* 6. *Ratio tutelæ.* 7. *De tutelæ ratione reddenda.*

SI (20) cui nullus omnino tutor fuerat: ei dabatur in urbe quidem, a prætore urbano, et majore (21) parte tribunorum plebis, tutor ex lege (22) Atilia: in provinciis verò a præsidibus provinciarum ex lege Julia et Titia.

§. 1. Sed et si in testamento tutor sub conditione, aut ex die certo datus fuerat: quamdiu (23) conditio aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor dari poterat (24). Item si pure datus fuerat: quamdiu ex testamento nemo heres existebat, tamdiù ex eisdem legibus tutor petendus erat: qui desinebat esse tutor, si conditio extiterat, aut dies venerat, aut heres extiterat.

§. 2. Ab (25) hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in civitatem reversus fuerat. nam reversus recipiebat tutelam jure (26) postliminii.

§. 3. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam primo consules (27) pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione (28) dare cœperunt, deinde prætores ex constitutionibus. Nam supradictis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda, rem salvam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelæ administrationem, quidquam cavebatur.

§. 4. Sed hoc jure utimur, ut (29) Romæ quidem præfectus urbi, vel prætor secundum (30) suam jurisdictio-

(1) In al. est *capitis deminutio*.
(2) Juris, non corporis. Wes. *l.* 3. *in fin. ff. eod.*
(3) *l.* 3. *ff. de senator.*
(4) *l.* 7. *ff. unde cognati.*
(5) *Nov.* 118. *c.* 5.
(6) *l.* 9. *ff. de legit. tut.*
(7) *l.* 6. *in fin. ff. de verb. sign.*
(8) v. *l.* 65. *in fin. ff. pro socio.*
(9) v. *l. ult. ff. de tutelis. Nov.* 118. *c.* 5.
(10) v. *l.* 1. §. 1. *et* 2. *ff. si a parente quis. l.* 5. *C. de dolo.* huc pertinet *l.* 3. §. *ult. ff. de legitim. tutor.*
(11) *Fiduciaria* tutela, quæ τεθαῤῥημενη dicitur Theophilo *hic.* Goth. Vid. Donel. 3. *Comment. c.* 6. *circa med.* sic dicta, propter fiduciam diligentiæ et fidei fraternæ. *l.* 31. §. *pen. ff. de Negot. gest.* Ans.
(12) Legitimus est tutor liberis emancipatis pater: quoniam manumissor liberi capitis, exemplo ejus, qui ex vera servitute manumisit, hoc est, patroni manumissoris, ad tutelam emancipati vocatur. *Theoph.*
(13) Frater fratris a patre emancipati impuberis, patre mortuo, non legitimus sed fiduciarius est tutor.
(14) *l.* 4. *ff. de legit. tut.*
(15) In al. est, *tutores filiorum suorum*: quam lectionem communiter probant. *S. L.*
(16) Al. *sororis et cæterorum.*
(17) Objectio: Patronorum liberi, libertorum impuberum patroni legitimi sunt tutores: Igitur fratres a patre emancipatorum impuberum fratrum legitimi tutores dicendi, non fiduciarii.
(18) *Nov.* 118. *c.* 5.
(19) 26. *D.* 5. *Lib.* 5. *C.* 34. *et* 36.
(20) Vide *l.* 27. *ff. de testamentaria tutela.* vide Ulpianum *tit.* 11. §. 18.
(21) i. e. Lex, *Cujacius.*
(22) a L. Atilio Tribuno plebis, anno urbis 443. *Goth.* Sensus est: Non jure magistratus, sed speciali legis concessione. *Ans.*
(23) *l.* 11. *ff. de testam. tut.*
(24) Quidam curatorem pendente tutela dari putant. Vid. Treutl. *de tutel. th.* 3. *lit. h.* Ans.
(25) *l.* 15. *ff. de tutelis.*
(26) *l.* 8. *ff. de tut. et rat.*
(27) Facit *l.* 1. §. 1. *ff. de confirmando tutore.*
(28) Al. *jurisdictione.* Charond. *ex Th.*
(29) *l. pen.* §. *Romæ. ff. de exc. tut. Nov.* 118. *c.* 5.
(30) Adde *l. ult. ff. de jurisd.*

nem : in provinciis autem præsides (1) ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus jussu (2) præsidum, si non sint magnæ pupilli facultates.

§. 5. Nos autem per constitutionem (3) nostram hujusmodi difficultates hominum resecantes, nec exspectata jussione præsidum disposuimus : si facultates pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeant, defensores (4) civitatum una cum ejusdem civitatis religiosissimo antistite, vel alias publicas personas, id est, magistratus, vel juridicum Alexandrinæ (5) civitatis, tutores vel curatores creare: legitima cautela (6) secundum ejusdem constitutionis normam præstanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt.

§. 6. Impuberes autem in tutela esse, naturali (7) juri conveniens est : ut is qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur.

§. 7. Quum ergo pupillorum pupillarumque tutores negotia gerant : post pubertatem tutelæ judicio (8) rationem reddunt.

TIT. XXI.

DE AUCTORITATE (9) TUTORUM.

In quibus causis sit necessaria. 2. *Quomodo interponi debeat.* 3. *Quo casu interponi non possit.*

AUctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. ut ecce, si quid dari sibi stipulentur (10) : non est necessaria tutoris auctoritas. quod si aliis promittant pupilli, necessaria est tutoris auctoritas. Namque placuit meliorem quidem conditionem licere eis facere, etiam sine tutoris auctoritate : deteriorem vero non aliter, quam [cum] tutoris auctoritate (11). unde in his causis, ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, ut in emptionibus, venditionibus (12), locationibus, conductionibus, mandatis, depositis : si tutoris auctoritas non interveniat : ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur : at invicem pupilli non obligantur.

§. 1. Neque tamen (13) hereditatem adire, neque bonorum possessionem (14) petere, neque hereditatem ex fideicommisso (15) suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate (quamvis [illis] lucrosa (16) sit), ne (17) ullum damnum habeant.

§. 2. Tutor autem statim in ipso negotio (18) præsens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit : post tempus vero, vel per epistolam interposita auctoritas nihil agit (19).

§. 3. Si inter tutorem pupillumque judicium agendum sit; quia ipse tutor in (20) rem suam auctor esse non potest : non prætorius tutor (ut olim) constituitur, sed curator (21) in locum ejus datur : quo [curatore] interveniente, judicium peragitur, et eo peracto, curator esse desinit.

TIT. XXII.

QUIBUS (22) MODIS TUTELA FINITUR.

De pubertate. 1. *De capitis deminutione.* 2. *De eventu conditionis.* 3. *De morte.* 4. *De capitis deminutione.* 5. *De tempore.* 6. *De remotione et excusatione.*

PUpilli pupillæque, cum puberes esse cœperint, [a] tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam (23) ex habitu corporis in masculis æstimari volebant (24). Nostra autem majestas dignum esse castitate nostrorum temporum [existimans,] bene putavit : quod in fœminis etiam antiquis impudicum esse visum est, id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo [nostra] (25) sancta constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimum quartum annum completum illico initium accipere disposuimus : antiquitatis normam in fœminis bene positam, [in] suo ordine relinquentes, ut post duodecim annos completos viripotentes esse credantur.

§. 1. Item finitur tutela, si (26) adrogati sint adhuc impuberes, vel (27) deportati : item si in servitutem pupillus redigatur, vel [si] ab hostibus captus fuerit.

§. 2. Sed et si usque ad certam conditionem (28) datus sit [tutor] testamento : æque evenit, ut desinat esse tutor existente conditione.

§. 3. Simili modo finitur tutela morte (29) vel pupillorum, vel tutorum.

§. 4. Sed et capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel civitas amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis deminutione (30) tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum (31) tutela perit, cæteræ non pereunt. Sed pupilli et pupillæ capitis deminutio licet minima sit, omnes tutelas tollit.

§. 5. Præterea qui ad certum tempus testamento dantur tutores (32), finito eo, deponunt tutelam.

§. 6. Desinunt etiam tutores esse, qui vel removentur a tutela ob id quod (33) suspecti visi sunt : vel qui ex justa causa sese excusant, et onus administrandæ tutelæ deponunt, secundum ea, quæ inferius proponemus.

(1) *l.* 1. *ff. de tutorib. et cur. datis ab his.*
(2) Jussus non pro delegatione, sed excitatione et monitione capitur. *l.* 1. §. 6. *ff. de magistr. conv. l.* 46. §. 6. *ff. de administr. tutor.* Ans.
(3) *l.* 30. *C. de episc. aud.*
(4) Donationes. *l.* 19. *ff. de tutoribus datis.* Goth. Veram solidi æstimationem vide *Inf. de donat.* §. 2. *in not.*
(5) *l.* 2. *ff. de officio jurid.*
(6) *l.* 2. 3. *ff. de magistr. conveniend.*
(7) *l.* 1. *ff. de minor.*
(8) *l.* 1. §. 3. *ff. de tut. et ration.*
(9) *Lib.* 26. *D.* 8. *Lib.* 5. *C.* 59.
(10) Vide *l.* 1. *C. eod.*
(11) *l.* 28. *in pr. ff. de pactis.*
(12) *l.* 5. §. 1. *ff. eod.*
(13) Vide *l.* 9. §. 3. *ff. eod.*
(14) *l.* 11. *ff. eod.*
(15) *l.* 9. §. 4. *ff. eod.*
(16) Propter *l.* 189. *ff. de R. J. et l.* 9. *de acq. hered.* Ans.
(17) Quæri potest, quemadmodum quis damnum habere possit, lucrosam hereditatem adeundo? Frustra Accursius hoc loco laborat: legendum est ex Theophilo, *nec ullum damnum habeat*, et ita Cajus *in l. oblig.* 9. *ff. eod.* unde hic locus desumptus est.

(18) *l.* 9. §. *pen. ff. eod.*
(19) Vide Notata ad *l.* 9. §. *pen. ff. eod.*
(20) Vide *l.* 1. *ff. eod.*
(21) Vide *l.* 1. *C. de in litem dando tut.*
(22) *Lib.* 5. *C.* 60.
(23) Al. *ex habitudine.* Vide *l.* 32. *ff. de minor. l.* 3. *C. si minor se majorem.*
(24) Al. *solebant.*
(25) *l. ult. C. eod.*
(26) *l.* 5. *in fin. C. de auctor. præstand.*
(27) *l.* 14. *ff. de tutel.*
(28) Vide *l.* 14. §. 3. *et* 5. *in fin. ff. de tutelis.*
(29) Vide *l.* 4. *ff. de leg. tut.* vide Sebastianum Medicem *tractatu*, *Mors omnia solvit.* Ratio est, quia sublato jure successionis, solvitur quoque tutela. arg. vers. *quia plerumque Inst. de legit. patr. tutel.* Ans.
(30) Vide *l.* 7. *in pr. D. de cap. min.*
(31) Abrogatum *Novell.* 118. c. 4. Ans. adde Vinn. *ad* §. *ult. Inst. de legit. agnator. succ.* S. L.
(32) *l.* 14. §. 3. *D. de tutel.* §. 3. *supr. qui testam. tut. dari poss.*
(33) *l.* 14. §. 4. *D. de tutelis.*

TIT. XXIII.
DE (1) CURATORIBUS (2).

De adultis. 3. *De furiosis, prodigis.* 4. *Mente captis, surdis, perpetuo morbo laborantibus.* 5. *De pupillis.* 6. *De impedim. tutor.*

MAsculi quidem puberes, et fœminæ viripotentes, usque ad vicesimum quintum annum (3) completum curatores accipiunt: quia (4) licet puberes sint, adhuc tamen ejus ætatis sunt, ut sua negotia tueri non possint.

§. 1. Dantur autem curatores ab (5) eisdem magistratibus, a quibus et tutores. Sed curator testamento non (6) datur: datus tamen confirmatur (7) decreto prætoris vel præsidis.

§. 2. Item inviti (8) adolescentes, curatores non accipiunt, præterquam in litem (9). curator enim et ad certam causam dari potest.

§. 3. Furiosi quoque et prodigi, licet (10) majores viginti quinque annis sint: tamen in curatione sunt agnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed solent Romæ præfectus urbi vel prætores, et in provinciis præsides ex inquisitione (11) eis curatores dare.

§. 4. Sed et mente captis, et surdis, et mutis, et qui perpetuo morbo laborant (quia (12) rebus suis superesse non possunt,) curatores dandi sunt.

§. 5. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt: ut puta, si legitimus tutor (13) non sit idoneus: quoniam habenti (14) tutorem, tutor dari non potest. Item si testamento datus tutor, vel a prætore, aut præside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret, solet ei curator adjungi. Item loco tutorum, qui non in perpetuum, sed (15) ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari.

§. 6. Quod si tutor adversa valetudine, vel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare possit: et pupillus vel absit, vel infans sit, quem velit actorem (16), periculo ipsius tutoris, prætor, vel qui provinciæ præerit, decreto constituet (17).

TIT. XXIV.
DE (18) SATISDATIONE TUTORUM VEL CURATORUM.

Qui satisdare coguntur. 1. *Quatenus satisdatio in iis, qui satisdare non coguntur, locum habeat.* 2. *Qui tenentur ex administratione tutelæ, vel curationis.* 3. *Si tutor vel curator cavere nolit.* 4. *Qui dicta actione non tenentur.*

NE tamen pupillorum pupillarumve, et eorum qui quæve in curatione sunt, negotia a curatoribus, tutoribusque consumantur, vel deminuantur: curet prætor, ut et tutores, et curatores eo nomine (19) satisdent. Sed hoc non est perpetuum. nam tutores testamento dati (20) satisdare non coguntur: quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore approbata est. item ex inquisitione tutores vel curatores dati, satisdatione non (21) onerantur: quia idonei electi sunt.

§. 1. Sed si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint: potest (22) unus offerre satisdationem (23) de indemnitate pupilli vel adolescentis, et contutori suo vel concuratori præferri, ut solus administret: vel (24) ut contutor [aut concurator] satis offerens præponatur ei, ut et ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satisdationem a contutore suo vel concuratore: sed offerre debet, ut electionem det concuratori (25) vel contutori suo, utrum velit, satis accipere, an satisdare. Quod si nemo eorum satis offerat: si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis (26) gerat (27): ille gerere debet. Quod si non fuerit adscriptum, quem (28) major pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto prætoris cavetur. Sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos, qui gerere debent: prætor partes (29) suas interponere debet. Idem et in pluribus ex inquisitione datis comprobandum est: id est, ut major pars eligere possit, per quem administratio fiat.

§. 2. Sciendum autem est, non solum tutores vel curatores pupillis, vel adultis, cæterisque personis ex administratione rerum teneri: sed etiam (30) in eos, qui satisdationem accipiunt, subsidiariam actionem esse: quæ ultimum eis præsidium possit adferre. Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverunt (31), aut non idonee passi sunt caveri. Quæ quidem tam ex prudentium responsis, quam ex constitutionibus imperialibus etiam (32) in heredes eorum extenditur.

§. 3. Quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut nisi caveant tutores et curatores (33), pignoribus captis coërceantur.

§. 4. Neque autem (34) præfectus urbi, neque prætor, neque præses provinciæ, neque quisquam alius, cui tutores dandi jus est, hac actione tenebitur: sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent.

(1) *Lib.* 27. *D.* 10. *L.* 5. *C.* 70.

(2) Tutelæ et Curæ nomina et jura moribus plane sunt confusa, unaque in alteram transiit. vid. Montan. *de Tutel. c.* 37. Gail. 2. 96. *num.* 1. Christin. 3. *Decis.* 148. *num.* 14. S. L.

(3) *l.* 3. §. *minorem. D. de minor.*

(4) Vide *Nov. Leon.* 28.

(5) De quibus *l.* 3. *D. de tut. et curat.*

(6) Vide *l.* 1. *in fin. l.* 2. §. 1. *D. de confirm. tut.*

(7) Vide *l.* 1. *in fin. D. de confirm. tut. l.* 6. *C. de negotiis. l.* 7. *C. de testam. tut.*

(8) Imo inviti. *arg. l.* 7. §. 2. *D. de minor. l.* 2. §. 4. *D. qui petant tutores. l.* 3. §. 2. *D. de tutel.* Goth. Quod et mores ubique probant. *Vinn. Baro, Fons.* et *Groeneweg. hic.* S. L.

(9) Et solutionem. *l.* 7. §. 2. *D. de minorib.*

(10) *l.* 16. *D. de curator. furios. etc.*

(11) Vide *lib.* 27. *D.* 10. *et* 5. *C.* 70.

(12) *l.* 2. *ff. eod.*

(13) *l.* 13. *D. de tutelis.*

(14) Vide *l.* 27. *D. de testam. tut. et ibi Not.*

(15) Ut §. 3. *Inst. de excus. l.* 10. §. *qui primipilum. D. de excus.*

(16) Vide *l.* 24. *ff. de adm. tut.*

(17) Datur etiam matri. *l.* 8. *ff. de curat. furios.* Ventri et bonis. *titul. de curatore bonis dando.*

(18) 5. *C.* 42.

(19) *l.* 1. *D. qui satisdare. l.* 7. *D. rem pupilli.* Goth. Loquitur de dativis sine inquisitione. *in fin. h. t. l.* 4. *C. in quib. caus. in integr. l.* 3. *C. de postlim. revers. l.* 27. *vers. ita ut. C. de episc. aud. l. fin.* §. 6. *vers. sin autem. C. de curat. fur.* Ans.

(20) Vide *l.* 17. *ff. de test. tut.*

(21) Vide *l.* 8. *ff. de cur. fur.*

(22) Vide *l.* 17. *in pr. ff. de testam. tut.*

(23) Al. offerre satis. Ut in §. *ult. Instit. et l.* 5. *ff. de suspect. tutor.* et passim. Russard. et Duaren.

(24) *l.* 38. §. 20. *ff. de verb. obl.*

(25) Velut reo. *l.* 10. *in fin. ff. de jure dotium.*

(26) Vide *l.* 14. §. 1. *ff. de solutionib.*

(27) Vide *l.* 3. §. 1. *ff. de adm. tut.*

(28) *l.* 14. §. 1. *ff. de solution. l.* 3. §. 5. *ff. judicatum solvi.*

(29) Ut *l.* 17. *in fin. ff. de test. tut.* adde *l.* 1. §. 3. *ff. de inspic. ventre. l.* 3. §. 5. *ff. judicatum solvi.*

(30) Vide *l.* 1. *ff. de magistratib. conven. et ibi notat.*

(31) *l.* 1. §. 11. *ff. de magist. conveniendis.*

(32) Vide *l.* 2. *C. de magist. conven.*

(33) *l.* 3. *in princ. C. de suspect. l.* 4. §. 2. *ff. de dam. infect. l.* 9. *in fin. ff. ad l. Jul. pec.*

(34) *l.* 1. §. 1. *D. de magistr. conven.*

TIT. XXV.
DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM (1) VEL CURATORUM.

De polypædia. 1. *De administratione rei fiscalis.* 2. *De absentia reip. causa.* 3. *De potestate.* 4. *De lite.* 5. *De tribus oneribus tutelæ vel curæ.* 6. *De paupertate.* 7. *De adversa valetudine.* 8. *De literarum imperitia.* 9. *De datione propter inimicitias : et de tutore qui testatori consensit.* 10. *De ignorantia testatoris.* 11. *De inimicitiis capitalibus.* 12. *De status controversiam passo.* 13. *De ætate.* 14. *De militia.* 15. *De grammaticis , rhetoribus et medicis.* 16. *De tempore et modo proponendi excusationes.* 17. *De excusatione pro parte patrimonii.* 18. *De excusationibus propriis curatorum. De tutelæ gestione.* 19. *De marito.* 20. *De falsis allegationibus.*

EXcusantur autem tutores et curatores variis ex causis (2) : plerumque tamen (3) propter liberos , sive in potestate sint , sive emancipati. Si enim tres liberos superstites Romæ quis habeat , vel in Italia quatuor , vel in provinciis quinque : a tutela vel cura potest excusari , exemplo cæterorum munerum. nam et tutelam et curam placuit publicum (4) munus esse . Sed adoptivi liberi non prosunt . in adoptionem autem dati , naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt ut in locum patris sui succedant : ex filia non prosunt . Filii autem superstites tantum ad tutelæ vel curæ muneris excusationem prosunt : defuncti autem non prosunt. Sed si (5) in bello amissi sunt : quæsitum est , an prosint ? Et constat eos (6) solos prodesse , qui in acie amittuntur : *hi enim , qui pro republica ceciderunt , in perpetuum per gloriam vivere (7) intelliguntur.*

§. 1. Item Divus Marcus in Semestribus (8) rescripsit , eum (9) qui res fisci administrat, a tutela vel cura , quamdiu administrat , excusari posse.

§. 2. Item qui (10) Reipublicæ causa absunt , a tutela vel cura excusantur. Sed et si fuerint tutores vel curatores [dati] , deinde reipublicæ causa abesse cœperint , a tutela vel cura excusantur , quatenus reipublicæ causa absunt : et interea curator (11) loco eorum datur : qui si reversi fuerint , recipiunt onus tutelæ . nam nec anni (12) habent (13) vacationem , ut Papinianus libro quinto Responsorum scripsit . nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati.

§. 3. Et qui (14) potestatem aliquam habent , se excusare possunt, ut divus Marcus rescripsit : sed susceptam tutelam deserere non possunt.

§. 4. Item propter (15) litem , quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet , excusari non potest : nisi forte de omnibus bonis , vel hereditate (16) controversa sit.

§. 5. Item (17) tria onera tutelæ non adfectatæ (18) , vel curæ , prestant vacationem , quamdiu administrantur : ut tamen plurium pupillorum tutela vel cura eorundem bonorum , veluti fratrum , pro una computetur.

§. 6. Sed (19) et propter paupertatem excusationem tribui , tam divi fratres , quam per se divus Marcus rescripsit , si quis imparem se oneri injuncto possit docere.

§. 7. Item propter (20) adversam valetudinem, propter quam ne suis quidem negotiis interesse potest , excusatio locum habet.

§. 8. Similiter eos , qui literas (21) nesciunt , esse excusandos , divus Pius rescripsit : quamvis (22) et imperiti literarum possint ad administrationem negotiorum sufficere.

§. 9. Item si propter (23) inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit , hoc ipsum præstat ei excusationem : sicut per contrarium non excusantur , qui se tutelam administraturos patri pupillorum (24) promiserant.

§. 10. Non esse autem admittendam excusationem ejus, qui hoc solo utitur , quod (25) ignotus patri pupillorum sit , divi fratres rescripserunt.

§. 11. Inimicitiæ , quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit , si capitales (26) fuerunt , nec reconciliatio intervenit , a tutela vel cura solent excusare.

§. 12. Item is , qui status controversiam (27) a pupillorum patre passus est , excusatur a tutela.

§. 13. Item major (28) septuaginta annis a tutela et cura se potest excusare . minores autem viginti quinque annis, olim quidem excusabantur : nostra (29) autem constitutione prohibentur ad tutelam vel curam adspirare : adeo , ut nec excusatione opus sit . Qua constitutione cavetur , ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur , nec adultus : cum sit incivile , eos (30) qui alieno auxilio in

(1) 27. *D.* 1. *et* 5. *C.* 62. *ad* 70.

(2) Excusationes tutorum hodie arbitrariæ sunt , et magistratus prudentiæ committuntur. *S. L.*

(3) Vide *l.* 1. *C. qui num. lib.* Adde *l.* 7. §. 3. *ff. de bon. damnatorum.* Ans.

(4) Imo reipublicæ munus non est. *l.* 6. §. *tutela.* 15. *ff. eod.*

(5) *l.* 18. *ff. eod.* vide *l. ult. ff. de vacat. munerum.*

(6) Vide *l. ult. in pr. D. de vacat. muner.*

(7) Et omnium beatissimi. Cicero *in somnio* 1. *et Tusculan.* 1. Herodotus, *l.* 1. *ubi de Tello loquitur.* Ammian. *lib.* 23. 31. honore digni, ut alimenta liberis eorum constituenda sint ex publico. *Solon apud Laert.* Athenis publice sepulti et quotannis laudati. Plato *in Menex. Epitaphium Demosthenis.* Pericles *apud Thucydid.* 2. Plutarch. *in Isocrate* . Polyb. 6. Cic. *de oratore.* Quinimo et matronæ post mortem decreto senatus laudatæ , quæ aurum in belli usum contulissent. *Livius* 5. Hujusmodi mors dulcis, decora ac præclara. Horat. 3. *carm.* Cic. *Tuscul.* 1. Valer. Max. Porro quæ et quibus ex causis patriæ nos et nostra debeamus , ostendit Theosophistes et Hierocles in exemplis τῶν προγυμνασμάτων, Goth. In tantum ut filius mortui præferatur in successione majoratus suo patruo. Georg. Cabed. *decis.* 147. Val. *cons.* 148. *num.* 37. quem vide , et adde Georg. Acac. *de privil. milit. lib.* 2. *cap.* 3. Ans.

(8) Semestria quæ dicantur , dixi ad Theophilum *hoc loco.*

(9) Vide *l.* 10. *C. eod.*

(10) *Lib.* 5. *C.* 64. *et l.* 41. §. 2. *ff. eod.*

(11) Imo tutor. *l.* 12. *ff. de tutelis. l.* 3. §. 10. *ff. de suspectis. l.* 9. *ff. de tut. et rationibus distrahend.*

(12) De quo *l.* 10. §. 1. *ff. eod.*

(13) Imo habent. *l.* 10. *in princ. et* §. 1. *D. eod.*

(14) Id est , imperium. *l.* 215. *ff. de verb. sign. l.* 3. *ff. de jurisd.* secus in minoribus magistratibus. *l.* 17. §. *is qui.* 4. *ff. eod.*

(15) *l.* 16. *C. eod. et l.* 21. *ff. eod.*

(16) Al. *aut plurima parte eorum.* Russ.

(17) Vide *lib.* 5. *C.* 69. *et l.* 2. §. *ult. l.* 3. §. 4. 5. 6. *ff. eod.* Goth. Item una , si sit tam magna , ut pro pluribus cedat. *l.* 31. §. 4. *ff. h. t.* Ans.

(18) Vide *l.* 21. §. *semper.* 6. *ff. de tutorib. datis.* De affectandi verbo dixi ad *l.* 8. *in fin. ff. ad l. Aqu.*

(19) *l.* 7. *ff. eod.*

(20) Vide *lib.* 5. *C.* 67.

(21) Pingere se. *l.* 6. *in fin. ff. eodem.* Cur autem? vide *l.* 8. *D. de adm. tut.*

(22) Hic non confirmat præcedentia , sed restringit : et idem est ac si dixisset , Nisi; quomodo significationem ejus particulæ non uno in loco inveni , ut in *l.* 7. §. *si quis. ff. ad exhib. l.* 2. *si certum pet. ff. de præt. stip. l.* 75. §. 6. *ff. de Verb. Oblig.* Ans.

(23) Vide *Lib.* 10. *C.* 66.

(24) Adde *l.* 29. *ff. de test. tut.*

(25) Ignotus ita potest heres institui. *l.* 11. *C. de hered. inst.* Ignotus potestne esse testis? vide *Nov.* 90. *c.* 1.

(26) *l.* 6. §. 17. *ff. eod.*

(27) Adde *d. l.* 6. §. *pen.*

(28) Vide *Lib.* 5. *C.* 68.

(29) *l. fin. C. de legit. tut.*

(30) *Nov.* 118. *c.* 5.

rebus suis administrandis egere noscuntur, et ab aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire.

§. 14. Idem et (1) in milite observandum est, ut nec volens ad tutelæ onus admittatur.

§. 15. Item Romæ (2) grammatici, rhetores, et medici, et qui in patria sua has artes exercent, et intra numerum sunt, a tutela et cura habent vacationem.

§. 16. Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, et de quibusdam non probaverit, aliis (3) uti intra tempora [constituta], non prohibetur. Qui autem excusare se volunt, non (4) appellant: sed intra quinquaginta (5) dies continuos (6), ex quo cognoverint se esse tutores vel curatores datos, se excusare debent, cujuscunque generis (7) sint, id est, qualitercunque dati fuerint tutores: si (8) intra centesimum (9) lapidem sunt ab eo loco, ubi tutores dati sunt. Si vero ultra centesimum lapidem habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum, et amplius triginta dierum: qui tamen (ut Scævola dicebat) sic debent computari, ne minus sint, quam quinquaginta dies.

§. 17. Datus autem tutor, ad (10) universum patrimonium datus esse creditur.

§. 18. Qui tutelam alicujus gessit (11), invitus curator ejusdem fieri non compellitur: in tantum, ut licet paterfamilias, qui testamento tutorem dedit, adjecerit, se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum, divi Severus (12) et Antoninus rescripserunt.

§. 19. Iidem rescripserunt, maritum (13) uxori suæ curatorem datum, excusare se posse, licet (14) se immisceat.

§. 20. Si quis autem falsis (15) allegationibus excusationem tutelæ meruerit, non est liberatus onere tutelæ.

TITULUS XXVI.

DE SUSPECTIS (16) TUTORIBUS, VEL CURATORIBUS.

Unde suspecti crimen descendat. 1. *Qui de hoc crimine cognoscunt.* 2. *Qui suspecti fieri possunt.* 3. *Qui possunt suspectos postulare.* 5. *Quis dicatur suspectus.* 6. *De effectu remotionis.* 7. *De effectu accusationis* 8. *De morte accusati.* 9. *Si tutor copiam sui non faciat.* 10. *Si neget alimenta decerni posse.* *Si tutelam redemerit.* 11. *De liberto fraudulenter administrante.* 12. *Si suspectus satis offerat.* 13. *Quis dicatur suspectus.*

SCiendum est, suspecti crimen ex (17) lege duodecim tabularum descendere.

§. 1. Datum (18) est autem jus removendi tutores suspectos Romæ prætori, et in provinciis præsidibus earum, e legato (19) proconsulis.

§. 2. Ostendimus (20), qui possint de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possint. Et possunt quidem omnes tutores fieri suspecti, sive sint (21 testamentarii, sive non sint, sed alterius generis tutores Quare et si legitimus fuerit tutor, accusari poterit. Quid si patronus? Adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus (22), famæ patroni parcendum esse, licet u suspectus remotus fuerit.

§. 3. Consequens (23) est, ut videamus, qui possin suspectos postulare. Et sciendum est, quasi (24) publicam esse hanc accusationem, hoc est, omnibus patere (25) Quinimo et mulieres [admittuntur ex rescripto divorum Severi et Antonini:] sed eæ solæ, quæ pietatis necessitudine (26) ductæ, ad hoc procedunt: ut puta mater nutrix quoque, et avia. potest et soror. sed et si qua ali mulier fuerit, quam prætor propensa (27) pietate intellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed pietat productam, non sustinere injuriam pupillorum, admitte eam ad accusationem.

§. 4. Impuberes (28) non possunt tutores suos suspecto postulare. puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi Severus e Antoninus rescripserunt.

§. 5. *Suspectus* autem est, qui (29) non ex fide tutelam gerit, licet (30) solvendo sit, ut Julianus quoqu scripsit. Sed et ante (31) quam incipiat tutelam gerer tutor, posse eum quasi suspectum removeri, idem Julianus scripsit: et secundum eum constitutum est.

§. 6. Suspectus autem remotus, si quidem (32) ob dolum, famosus est: si ob culpam, non æque (33).

§. 7. Si quis autem suspectus postulatur; quoad cognitio finiatur (34), interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum est.

§. 8. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit: postea quam tutor vel curator (35) decesserit, extinguitur suspecti cognitio.

§. 9. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistola divorum Severi et Antonini, ut in (36) possessionem bonorum ejus pupillus mittatur: et quæ mora deteriora futura sunt, dato curator distrahi jubentur. Ergo ut suspectus removeri poterit qui (37) non præstat alimenta.

§. 10. Sed si quis præsens negat propter inopiam al

(1) *l.* 4. *C. qui dare tut. l.* 8. 9. 10. *ff. h. t.*
(2) *l.* 6. §. 1. *ff. eod.*
(3) *l.* 21. §. 1. *ff. eod.* Cur? vide *l.* 8. *D. de except.*
(4) *l.* 2. *C. de decurion.* Imo appellant. *arg. l.* 60. §. *fin. ff. de ritu nupt.* vide *l.* 4. *ff. hoc tit.*
(5) *l.* 13. §. 1. *D. eod.*
(6) *l.* 13. §. 9. *D. eod.*
(7) *l.* 1. 4. *C. de legit. tut.* Hot. Schneid. *hic. l.* 13. *ubi Gloss. ff. h. t. verb. necess. l.* 6. *C. de testam. tut.* Ans.
(8) Vide *l.* 13. *ff. eod.*
(9) Dixi ad *l.* 21. §. 3. *ff. de excusat. tut.*
(10) *l.* 21. §. 2. *ff. eod.*
(11) *l.* 20. *C. eod.*
(12) Hoc rescriptum hodie non extat. *Goth.* simile tamen est Diocl. et Max. in *l. curator. C. eod.* Russ.
(13) Vide *l.* 1. *in fin. ff. eod. l.* 4. *C. eod. l.* 14. *ff. de curat. furios. l.* 2. *C. qui dare tutores.* adde 17. *Gell.* 6.
(14) *l.* 2. *C. qui dar. tut. vel cur.* Ans.
(15) Vide *Lib.* 5. *C.* 63.
(16) *Lib.* 26. *D.* 10. *et Lib.* 5. *C.* 43.
(17) *l.* 1. §. 2. *D. eod.* Cic. 3. *offic.*
(18) *d. l.* 1. §. 3.
(19) *d. l.* 1. §. 4.
(20) *d. l.* 1. §. 5.
(21) Vide *l.* 4. *C. eod.*
(22) *l.* 11. *ff. de dolo mal.*
(23) *l.* 1. §. 6. *D. eod.*
(24) *l.* 1. §. 6. *D. eod. l.* 6. *C. eod. l.* 1. §. *suspecti. D.* a *SC. Turpill.*
(25) *l.* 1. §. 6. *ff. et l.* 6. *C. h. t.* Ans.
(26) Adde *l.* 5. §. 1. *ff. quibus ex causis in possessionem. l.* 1 §. 7. *ff. de suspectis.*
(27) In Florentin. est *perpensa.*
(28) *l.* 6. *in fin. C. eod. l.* 7. *ff. eod.*
(29) *l.* 3. §. 5. *ff. eod.*
(30) *Arg. l.* 5. *in pr. ff. eod.* licet etiam satisdederit. *l.* 5. *l.* 6. *ff. eod.*
(31) *l.* 3. §. 5. *vers. quod si quid admisit. ff. eod.*
(32) Vid. *l. ult. C. eod.*
(33) Vid. *l.* 3. §. *ult. l.* 4. *ff. eod.* Alii et Th. *nequaquam.* a *non adeo, non similiter.* Cont. legit, *nullo modo.* Clarond.
(34) Vide *l.* 7. *C. eod. l.* 14. §. 1. *in fin. ff. de solut.*
(35) Vel esse desierit. *l. pen. ff. eod.*
(36) *l.* 7. §. 2. *D. eod.*
(37) *l.* 3. §. *tutor. ff. eod.*

menta posse decerni: si hoc per mendacium dicat: remittendum eum esse ad præfectum urbi puniendum placuit: sicut ille remittitur, qui data (1) pecunia ministerium tutelæ (2) adquisierit, vel redemerit.

§. 11. Libertus (3) quoque si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni gessisse probetur, ad præfectum urbi remittitur puniendus.

§. 12. Novissime autem sciendum est, eos, qui fraudulenter tutelam administrant, etiamsi satis offerant, removendos esse a tutela: quia (4) satisdatio tutoris propositum malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem præstat.

§. 13. Suspectum etiam (5) eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit. Enimvero tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi (6) suspectus.

(1) *l.* 3. §. 15. *D. eod. l.* 1. §. *solent. ff. de offic. præf. urb.*
(2) Cujac. legit, *ministeriis tutelam.*
(3) *l.* 2. *ff. eod.*
(4) Vid. *l.* 5. 6. *ff. eod.*
(5) Al. enim. *Ans.*
(6) *l.* 17. §. 4. *ff. de adopt.* Goth. Ergo boni mores præferuntur divitiis. Adde *l.* 21. §. 5. *ff. de tut. et cur. dat. l.* 17. §. 4. *ff. de adopt.* Lauterb. *tr. de Arm. et lib. num.* 88. Ans.

INSTITUTIONUM,

SEU

ELEMENTORUM D. JUSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS,

LIBER SECUNDUS.

TIT. I.

DE (1) RERUM DIVISIONE, [ET (2) ADQUIRENDO IPSARUM (3) DOMINIO.]

Continuatio, duplex rerum divisio. 1. *De aëre, aqua profluente, mari, littore et ædificiis in littore positis.* 2. *De fluminibus et portubus.* 3. *Definitio littoris.* 4. *De usu et proprietate riparum.* 5. *Littorum.* 6. *De rebus universitatis.* 7. *De Nullius.* 8. *Sacris.* 9. *Religiosis.* 10. *Sanctis.* 11. *Et Singulorum.* 12 *De occupatione ferarum.* 13. *De vulneratione.* 14. *De apibus.* 15. *De pavonibus et columbis, et cæteris animalibus mansuefactis.* 16. *De gallinis et anseribus.* 17. *De captis ab hostibus.* 18. *De inventis in littore.* 19. *De fœtu animalium.* 20. *De his, quæ ad flumen vel mare pertinent. De alluvione.* 21. *De vi fluminis.* 22. *De insulis.* 23. *De alveo.* 24. *De inundatione.* 25. *De specificatione.* 27. *De confusione.* 28. *De commixtione.* 29. *De his, quæ solo cedunt. De ædificatione in suo solo, ex aliena materia.* 30. *Vel in alieno solo, ex sua materia.* 31. *De plantatione.* 32. *De satione.* 33. *De his, quæ quasi solo cedunt. De scriptura.* 34. *De pictura.* 35. *De fructuum perceptione.* 36. *De fructibus a solo separatis.* 37. *In pecudum fructu quænam?* 38. *De fœtibus in locum demortuorum submittendis.* 39. *De thesauris.* 40. *De traditione.* 44. *De quasi traditione. De traditione præcedente ex alia causa.* 45. *De traditione clavium.* 46. *De missilibus.* 47. *De habitis pro derelicto.* 48. *De jactis in mare levandæ navis causa. De his, quæ de rheda currente cadunt.*

SUperiore libro de jure personarum exposuimus: modo videamus de rebus: quæ vel in nostro patrimonio, vel extra patrimonium (4) nostrum habentur. Quædam (5) enim naturali jure communia sunt omnium, quædam publica, quædam universitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ ex variis causis cuique adquiruntur, sicut ex subjectis apparebit.

§. 1. Et quidem naturali jure communia sunt omnium hæc: aër (6), aqua profluens, et mare (7), et per hoc littora maris (8). Nemo (9) igitur ad littus maris accedere prohibetur (10): dum tamen a villis, et monumentis, et ædificiis (11) abstineat. quia non sunt juris gentium, sicut est mare.

§. 2. Flumina autem omnia (12), et portus publica (13) sunt. ideoque jus piscandi (14) omnibus commune est in portu fluminibusque.

§. 3. Est autem littus (15) maris, quatenus hybernus (16) fluctus maximus excurrit.

§. 4. Riparum quoque usus (17) publicus est jure gentium, sicut ipsius fluminis. itaque (18) naves ad eas appellere, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen navigare. sed proprietas earum illorum est (19), quorum prædiis hærent. qua de causa arbores quoque in iisdem natæ, eorundem sunt.

(1) *L.* 1. *D.* 8.
(2) *L.* 41. *D.* 1.
(3) Vid. Ulp. *tit.* de dominiis et adquisitionibus rerum 19. ubi varias species adquirendi dominii refert ex antiquo et veteri Romanorum jure. Adde Cajum *l.* 2. *tit. de reb.* 1.
(4) *Δεσποτείαν καὶ περιουσίαν vertit Th.* Datur tertium ex *l.* 1. *ff. de Usufr. legat.* sed loquitur de servitute nondum constituta. per *l.* 4. *ff. de Usufruct.* Ans.
(5) *l.* 2. *ff. eod.*
(6) §. *τὸ ὕδωρ τὸ ἀέναον Theoph.*
(7) *l.* 13. *in fin. D. de injur.*
(8) Tanquam accessorium. *l.* 2. §. 1. *ff. h. t.* Ans.
(9) *l.* 4. *D. eod.*
(10) Al. addunt, *piscandi causa.*
(11) Imo ædificare potest. *l.* 1. §. *antepen. ff. de novi oper. l.* 14. *l.* 50. *ff. de adq. rer. dom.*
(12) In aliis, *flumina pene omnia.*
(13) *l.* 4. *l.* 5. *ff. eod. l.* 3. *ff. de fluminib.*
(14) Vide *l.* 1. §. *si quis. ff. ne quid in loco publ.*
(15) *l.* 96. *l.* 112. *D. de verb. sign.*
(16) 2. Harmenop. 2.
(17) Vide *l.* 30. §. 1. *ff. de adq. rer.*
(18) Vide *l. un.* §. 1. *ff. ut in flumine.*
(19) *l.* 1. §. 6. *ff. ne quid in flum. publ.* Ans.

§. 5. Littorum quoque usus publicus est, et (1) juris gentium, sicut et ipsius maris, et ob id cuilibet liberum est casam (2) ibi ponere, in quam se recipiat: sicut retia siccare, et ex (3) mari deducere. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse: sed ejusdem juris esse, cujus et mare, et quæ subjacet mari terra vel arena.

§. 6. Universitatis sunt, non singulorum, quæ in civitatibus sunt, theatra, stadia, et si qua alia sunt (4) communia civitatum.

§. 7. Nullius (5) autem sunt res sacræ, et religiosæ, et sanctæ. quod enim divini juris est, id (6) nullius in bonis est.

§. 8. Sacræ res sunt (7), quæ rite per pontifices Deo consecratæ sunt: veluti ædes sacræ, et donaria, quæ rite ad ministerium Dei dedicata sunt: quæ etiam per nostram (8) constitutionem alienari et obligari prohibuimus: excepta (9) causa redemptionis captivorum. Si quis autem auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Locus autem, in quo ædes sacræ sunt ædificatæ, etiam diruto (10) ædificio sacer adhuc (11) manet, ut et Papinianus scripsit.

§. 9. Religiosum (12) locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum (13) infert in locum (14) suum. [In communem autem locum purum invito (15) socio inferre non licet.] in commune vero sepulcrum etiam invitis cæteris (16) licet [inferre.] Item si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente (17) usufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum consentiente domino licet inferre: et licet postea ratum [non] habuerit (18), quam illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit.

§. 10. Sanctæ quoque res, veluti muri et (19) portæ [civitatis,] quodammodo divini juris sunt: et ideo nullius in bonis sunt. Ideo (20) autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos (21), qui aliquid in muros deliquerint. Ideo (22) et legum eas partes, quibus pœnas constituimus adversus eos (23), qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

§. 11. Singulorum autem hominum multis (24) modis (25) res fiunt. quarundam enim rerum dominium nanciscimur jure naturali, quod (sicut diximus) appellatur jus gentium: quarundam [vero] jure civili (26). Commodius est itaque a vetustiore jure (27) incipere: palam est autem, vetustius esse jus naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. Civilia autem jura tunc esse cœperunt, cum et civitates condi, et magistratus creari, et leges scribi cœperunt.

§. 12. Feræ igitur bestiæ, et volucres, et pisces, et [omnia] animalia, quæ mari, cœlo (28) et terra nascuntur: simulatque ab aliquo capta fuerint, jure gentium statim illius esse incipiunt. quod enim (29) ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. nec interest (30), feras bestias et volucres, utrum in suo fundo quis capiat, an (31) in alieno. Plane qui alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest (32) a domino, si is præviderit, prohiberi, ne ingrediatur. Quicquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec (33) tua custodia coërcetur. Cum vero tuam evaserit custodiam, et in libertatem naturalem sese receperit, tuum esse desinit, et rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit ejus (34) persequutio.

§. 13. Illud quæsitum est, an si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intelligatur? [Et] quibusdam placuit, statim esse tuam: et eousque tuam videri, donec eam persequaris. quod si desieris persequi: desinere esse tuam, et rursus fieri occupantis. Alii vero putaverunt, non aliter tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quod multa accidere soleant, ut eam non (35) capias.

§. 14. Apium quoque fera natura est. Itaque [apes,] quæ in arbore tua consederint, antequam a te alveo (36) includantur, non magis tuæ intelliguntur esse, quam volucres, quæ in arbore tua nidum fecerint. ideoque si alius eas incluserit: is earum dominus erit. Favos quoque, si

(1) *l.* 4. *D. ne quid in loco publ.*

(2) *l.* 5. *l.* 6. *D. eod. l.* 14. *D. de adq. rer. dom.* Quid casa, vide *l. pen. D. de usufruct.*

(3) *l.* 5. *D. eod.*

(4) Vide *l.* 122. *in pr. ff. de legat.* 1.

(5) ἀδέσποτα *Theoph.* fiunt autem hujusmodi vel destinatione, vel natura, vel eventu, vel tempore, vel facto. *Mynsing.*

(6) Vide *l.* 83. §. *sacram. ff. de verb. obl. l.* 182. *D. de reg. jur.*

(7) His etiam continentur res sanctæ. *l.* 2. *ff. Ne quid in loc. sac.* Ans.

(8) *l.* 21. *C. de sacros. eccl.*

(9) *l.* 21. *C. de sacros. eccl.*

(10) *l.* 73. *ff. de contr. empt.*

(11) Nisi sit hostium. *l.* 36. *D. de relig. et sumpt.*

(12) Imo sacrum facit: et quidem ex leg. 12. Tab. unde mortuos *sacros* appellat Plutarchus *in Numa.* Plin. *lib.* 2. inde etiam factum, ut in sepulchris thesauri conderentur. Plaut. *Pseud.* Apul. *Metamorph.* 4. Ex sepulchris initium templa sumpsisse refert Euseb. Lact. Clemens Alexand. *l.* 9. *Protreptici.* Plura de sepulturis v. in titulo *de religiosis et sumpt.* ubi dixi.

(13) Non ad tempus. *l.* 4. *ff. de rel. et sumpt. fun.* Ans.

(14) Id est, non alienum. *l.* 1. §. 2. *ff. de relig. et sumpt.*

(15) *l.* 2. *C. de relig. et sumpt.*

(16) Quoniam sepulchro ad hoc utimur. *l.* 2. §. 2. *l.* 6. *in pr. ff. de relig. et sumpt.*

(17) Quia alias tollere mortuum debet, aut loci pretium præstare. *l.* 7. *ff. de relig. et sumpt.* Ans.

(18) Ita omnes manuscript. et *Haloander.* Sed Pand. Florent. *in l.* 6. §. 4. *ff. eod.* unde hæc desumpta sunt, hic negativam non admittunt. Quæ lectio magis probatur; ut sit sensus, ratihabitionem æquari mandato. *l.* 152. §. 2. *ff. de Reg. Jur. l. ult. C. ad SC. Macedon. l.* 12. *in fin. ff. de solut.* Anton. Cont. Russard. Charond. et Pac. Vid. Ant. Augustin. *Emendat. l.* 1. *c.* 2. S. L.

(19) Imo portæ non sunt sanctæ. vide Plutarch. *in Romanis quæst. et in Romulo.* Quin in *l. sanctum.* 8. *l. sacra.* 9. *l. ult. ff. de rer. divis.* portarum non fit mentio, tametsi *in l.* 2. *ff. ne quid in loco sacro.* Pandectæ Florentinæ portas faciunt sanctas: ubi tamen vulgata editio sacras facit.

(20) Aliam rationem v. hic apud Theoph.

(21) *v. l.* 2. *ff. ne quid in loco sacro. l.* 3. §. 17 *ff. de re milit.*

(22) Adde Festum in *verb. sanctum ff. de R. D.*

(23) *l.* 41. *ff. de pæn.*

(24) Octodecim *Wes.* quas ad tres referre soleo. *L. G.*

(25) Id est multis ex causis, et titulis, seu formis justificandi dominii. *Mynsing.*

(26) ἀκριβεῖ καὶ πολιτικῷ λόγῳ, τουτέστι τῷ ῥωμαίων. *Th.*

(27) Quod antiquius est, præfertur. fac. *l. Semper. ff. de Jur. Immun.* Ans.

(28) Id est, aere.

(29) *l.* 3. *ff. de adq. rer. dom.*

(30) Al. Nec interest, quoad feras; ut in *l.* 3. §. 1. *ff. de adq. rer. dom.* unde hæc desumpta sunt. *S. L.*

(31) Hinc venationis, aucupii, et piscationis jus ad jus gentium referri colligitur.

(32) *v. l.* 16. *ff. de servit. rustic.*

(33) *v. l.* 3. *in fin. ff. de adq. rer. dom.*

(34) *l.* 5. *in pr. l.* 44. *ff. de adq. rer. dom.*

(35) Atque ita conatus ab actu perfecto distinguitur, et aliud persecutio, quam ipsa occupatio erit.

(36) Σύμβλοις, id est, receptaculo et vase apum, Græci κυψέλην vocant. *Th.* vid. *l.* 26. *ff. de furt.* Ans

quos effecerint, eximere quilibet potest. Plane integra re, si (1) prævideris ingredientem fundum tuum, poteris eum jure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoque, quod ex alveo tuo evolaverit, eousque intelligitur esse tuum (2), donec in conspectu tuo est, nec difficilis persequutio ejus est, alioquin occupantis fit.

§. 15. Pavonum (3) quoque et columbarum fera (4) natura est: nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine evolare et revolare solent. nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. † Cervos quoque quidam ita mansuetos habent, ut in sylvam ire, et redire soleant; quorum et ipsorum feram esse naturam, nemo negat. † In iis autem animalibus quæ ex consuetudine abire et redire (5) solent, talis regula comprobata est, ut eousque tua esse intelligantur, donec animum (6) revertendi habeant: nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt, et fiunt occupantium. Revertendi autem animum videntur desinere habere tum, cum revertendi consuetudinem (7) deseruerint.

§. 16. Gallinarum (8) autem et anserum non est fera natura. idque ex eo possumus intelligere, quod aliæ sunt gallinæ, quas feras vocamus: item alii sunt anseres, quos feros appellamus. Ideoque si anseres tui, aut gallinæ tuæ, aliquo modo turbati turbatæve evolaverint: licet conspectum tuum effugerint, quocunque tamen loco sint, tui tuæve esse intelliguntur: et qui lucrandi animo (9) ea animalia detinet, furtum (10) committere (11) intelligitur.

§. 17. Item ea (12), quæ ex hostibus capimus, jure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem nostram (13) deducantur. qui tamen, si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi fuerint: pristinum statum (14) recipiunt.

§. 18. Item lapilli, et gemmæ, et cætera, quæ in littore maris inveniuntur (15), jure naturali statim inventoris fiunt.

§. 19. Item ea, quæ ex animalibus dominio tuo subjectis nata sunt, eodem jure tibi adquiruntur.

§. 20. Præterea quod per (16) alluvionem agro tuo flumen adjecit, jure gentium tibi adquiritur. Est autem alluvio incrementum latens. Per alluvionem autem id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligi non possit, quantum quoquo temporis momento (17) adjiciatur.

§. 21. Quod si vis fluminis de tuo prædio partem aliquam detraxerit, et vicini prædio attulerit, palam est eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo vicini tui hæserit, arboresque, quas secum traxit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitæ (18) esse.

§. 22. Insula, quæ in mari nata est, (quod raro (19) accidit) occupantis fit. nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata, (quod frequenter accidit) siquidem mediam partem fluminis tenet, communis (20) est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident. pro modo [scilicet] latitudinis cujusque fundi, quæ prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam prædia possident. Quod si aliqua parte divisum sit flumen, deinde infra unitum, agrum alicujus in formam insulæ redegerit, ejusdem permanet is ager, cujus et fuerat.

§. 23. Quod si naturali alveo in universum derelicto, ad aliam partem fluere cœperit: prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam ejus prædia possident: pro modo scilicet latitudinis cujusque agri, quæ prope ripam sit: novus autem alveus ejus juris esse incipit, cujus et ipsum flumen est, id est, (21) publicus. Quod si post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam ejus prædia possident.

§. 24. Alia sane causa est, si cujus totus ager inundatus fuerit: neque enim (22) inundatio fundi speciem commutat: et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum ejus manere, cujus et fuit.

§. 25. Quum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quæri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit: utrum is, qui fecerit, an potius ille, qui materiæ dominus fuerit? ut ecce, si quis ex alienis uvis, aut olivis, aut spicis, vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit: aut ex alieno auro, vel argento, vel ære vas aliquod fecerit: vel ex alieno vino et melle mulsum (23) miscuerit: vel ex medicamentis alienis emplastrum aut collyrium

(1) *v. l.* 13. *in fin. ff. de injuriis.*

(2) Quia licet evolaverit, tamen possidemus adhuc. *l.* 3. §. 16. *ff. de acqu. vel amitt. poss.* Idem de Columbis dicitur, *d. l. et l.* 8. §. 1. *ff. famil. ercisc.* Ans.

(3) *v. l.* 37. *ff. de furt.*

(4) Imo pavonum fera non est natura: nam Varro 3. *de re rust.* 5. rem tanquam miram refert, pavonum greges agrestes esse in Samo, et Planasia insula; et Q. Curtius refert, fuisse juxta flumen Hydratem nemus agrestium pavonum: unde colligas, pavones natura feros non esse, quod quidam agrestes dicantur. Nam et ita argumentatur Justinianus §. 16. *Inf. eod.* gallinas esse mansuetas, ex quo sunt aliæ feræ: et Sigebertus Gemblacensis, anno 1086, scribit, domesticas aves, pavones et anseres e domibus evolantes, feros evasisse.

(5) *l.* 8. §. 1. *ff. fam. ercisc.*

(6) Λογισμόν *Th.* Et qui eas dum pastum volant, occidunt, furti tenentur. *l.* 37. *ff. de furt. l.* 8. §. 1. *ff. famil. erciscund.* Ans.

(7) Ut ita ex consuetudine intermissionis, non redeundi, Judex id arbitretur.

(8) Rerum vilissimarum apud veteres, quæstiones quoque in jure admissæ, puta de ave, pisce, gallina, glande, et quinque pedibus, et similibus. *l.* 5. *C. finium reg.* adde *N.* 69. §. 1. ubi *gallinæ* fit mentio. Ex rebus tamen minimis non est captanda litigandi occasio. *N.* 73. *c.* 8. *in fin.*

(9) Veluti propter pennas vel ova. *Ans.*

(10) Utcunque res minimi momenti sit, *l.* 1. §. *illud. ff. de conjung. cum emancip. l.* 22. *in fin. pr. ff. de dam. inf.*

(11) Atqui de dolo actio ob rem modicam non datur, *l.* 9. 10. 11. *ff. de dolo,*

(12) Mobilia scil. *l.* 20. §. 1. *ff. de captiv. et postlim.* Ans. *Vid.* Bus. *ad. l.* 5. *ff. de acq. rer. dom.* Grot. *de Jure belli lib.* 3. *cap.* 9. *num.* 13. Ant. Merend. *lib.* 2. *controvers. cap.* 22. Imo nec mobilia omnia; sed ea tantum quæ quis in dimicatione singulari, et liberis excursionibus capit: quæ in actu bellico et ministerio publico capiunt milites, fisco et toti Reipub. cedunt. *arg. l. pen. ff. ad leg. Jul. pecul.* quorum quædam tantum inter eos, qui in comitatu et periculo fuerunt, pro præmio distribuuntur; nisi iis, ut tanto alacriores reddantur, omnis præda fuerit promissa, ut quandoque accidit. *Vide* Eguinar. Baro. et Vinn. *hic.* Georg. Tholosan. *Syntagm. lib.* 10. *cap.* 415. Grot. *de jure belli lib.* 3. *cap.* 6. *num.* 12. *et seqq.* S. L.

(13) Hoc inter Christianos fieri negat Alciatus, *l.* 118. *ff. de verb. signif.*

(14) Alii libertatem.

(15) Et apprehenduntur, *l.* 1. §. 1. *ff. de acq. vel amitt. poss.* alias nudus conspectus nihil facit. Ambar in littore maris inventum, Regis est. Georg. de Cabedo. *part.* 2. *decis.* 48. Ans.

(16) *v. l.* 1. *C. de alluv.*

(17) Momentum hic sumitur pro atomo. *l. placet. ff. de acq. vel omitt. hered.* alias pro hora. *l.* 3. *ff. de minorib. l. in Usucapionib. ff. de Usucap.* Ans.

(18) Adde *l.* 9. §. 1. *et* 2. *ff. de damno infect.*

(19) *v. l.* 64. *ff. de reg. jur.*

(20) Imo est publica. *l. pen. in fin. ff. de adq. rer. dom.*

(21) Cur ita? collige ex *l.* 30. §. 3. *ff. de adq rer. dom. l.* 30. §. 3. *ff. de adq. vel amitt. possess.*

(22) *l.* 23. *l.* 24. *ff. quib. mod. ususfruct. amitt.*

(23) Οἰνόμελι, de quo *l.* 9. *ff. de tritic. vino.*

composuerit: vel ex aliena lana vestimentum fecerit: vel ex alienis tabulis (1) navem, vel armarium, vel subsellia fabricaverit. Et post multam Sabinianorum et Proculianorum ambiguitatem, placuit media (2) sententia existimantium, si ea species ad priorem et rudem materiam reduci possit, eum videri dominum esse, qui materiæ dominus fuerit: si non possit reduci, eum potius intelligi dominum, qui fecerit (3): ut ecce, vas conflatum potest ad rudem materiam æris, vel argenti, vel auri reduci. Vinum autem, vel oleum, aut frumentum, ad uvas, vel olivas, vel spicas reverti non potest. at ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis: veluti ex suo vino et alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana et aliena vestimentum fecerit: dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum, qui fecerit: cum non solum operam suam dederit, sed et partem ejusdem materiæ præstiterit.

§. 26. Si [tamen] alienam purpuram vestimento suo quis intexuerit: licet pretiosior sit purpura, tamen accessionis (4) vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpuræ, adversus eum, qui subripuit, habet furti actionem, et condictionem: sive ipse sit, qui vestimentum fecit, sive alius: nam extinctæ (5) res, licet vindicari non possint, condici (6) tamen a furibus, et quibusque (7) aliis possessoribus possunt.

§. 27. Si duorum materiæ ex (8) voluntate dominorum confusæ sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est: veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflaverint (9). Sed et si diversæ materiæ sint, et ob id propria species facta sit: forte ex vino et melle mulsum, aut ex auro et argento electrum (10), idem juris est (11): nam et hoc casu communem (12) esse speciem non dubitatur. Quod si fortuito, et non voluntate dominorum, confusæ fuerint, vel ejusdem generis materiæ, vel diversæ: idem juris esse placuit.

§. 28. Quod si frumentum Titii frumento tuo mistum fuerit: si quidem ex voluntate vestra, commune est: quia singula corpora, id est, singula grana, quæ cujusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. Quod si casu id mistum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur (13) commune esse: quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex intelligitur esse communis, si pecora (14) Titii tuis pecoribus mista fuerint. Sed si ab alterutro vestrum totum id frumentum retineatur: in rem (15) quidem actio pro modo frumenti cujusque competit: arbitrio autem judicis (16) continetur, ut ipse æstimet, quale cujusque frumentum fuerit.

§. 29. Cum in suo solo aliquis ex aliena materia ædificaverit, ipse intelligitur dominus ædificii: quia omne (17), quod solo inædificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiæ dominus fuerat, desinit dominus ejus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest (18), neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem (19) duodecim tabularum, qua cavetur, *ne quis tignum alienum ædibus suis junctum, eximere cogatur, sed duplum pro eo præstet per actionem, quæ vocatur de tigno juncto*. Appellatione (20) autem tigni omnis materia significatur, ex qua ædificia fiunt. Quod ideo provisum est, ne ædificia rescindi necesse sit. Quod si aliqua ex causa dirutum (21) sit ædificium, poterit materiæ dominus, si non fuerit duplum jam consequutus, tunc eam vindicare, et ad exhibendum de ea re agere.

§. 30. Ex diverso, si quis in alieno solo ex sua materia domum ædificaverit, illius fit domus, cujus et solum est. Sed hoc casu materiæ dominus proprietatem ejus amittit (22): quia voluntate ejus intelligitur esse alienata, utique si non ignorabat se in alieno solo ædificare. et ideo licet diruta sit domus, materiam tamen vindicare non (23) potest. Certe illud constat, si in possessione constituto ædificatore, soli dominus petat domum suam esse, nec solvat pretium materiæ, et mercedes fabrorum: posse eum per (24) exceptionem doli mali repelli (25): utique si bonæ fidei (26) possessor fuerit, qui ædificavit. Nam scienti alienum solum esse, potest objici culpa, quod ædi-

(1) *l.* 61. *ff. de rei vindic.*

(2) V. *Edict. Just.* 7. *c.* 2. §. 1. Quibusdam *media* sententia hic videtur, quæ gravioribus et melioribus rationibus nititur. Sic inter diversas sententias, media sententia dicitur. Liv. 26. 31. 36. Diod. 13. Huc referendum, quod apud Livium est *l.* 26. Media similia veri esse.

(3) Suo nomine sc. *l.* 7. §. *cum quis. ff. de adq. rer. dom.* et bona fide: alioquin nostrum erit, quod ex re nostra constat. *l.* 49. §. 1. *ff. de rei vind. l.* 12. §. 3. *ff. ad exhib.* Goth. Ratio est, quia quod factum est, antea nullius erat. *d. l.* 7. §. *cum quis. ff. de acq. rerum dom.* Ans.

(4) *l.* 19. §. *perveniamus. ff. de auro et argent. l.* 23. §. 5. *ff. de rei vind.* Ans.

(5) Mutatione formæ. *v. l.* 13. §. 1. *ff. de verb. sign.*

(6) *l. pen. ff. de cond. triticiaria. l.* 1. §. 34. *ff. de vi, et vi armat. l.* 11. §. *ult. l.* 32. *ff. de reb. cred.*

(7) *Ant. Con.* legit, *quibusdam*, quem sequitur *Pacius* in Analysi. Sed a vulgata lectione, quæ etiam *Theophili* est, non recedendum probat *Arn. Vinn.* hic. *S. L.*

(8) *v. l.* 5. *in pr. ff. de rei vind.*

(9) Si separari non possint. *l.* 5. §. 1. *ff. de rei vindicat.* Ans.

(10) *Electrum* aurum est, in quo quinta est argenti portio, 33. *Plin.* 4. vel tres auri, una argenti, 16. *Isid.* 23.

(11) Hotomannus 4. *obs.* 21. legit *non idem Juris*, quo nihil ab hujus loci sententia alienius est. Id et superiora, sequentiaque satis indicant, cum primis vox *commune esse*, et *sed et si*. Goth. Cujus lectionis error ex eo esse videtur, quod apud *Theoph.* legatur ὂ τὸ αὐτὸ γενήσεται, id est, non idem erit: Ubi tamen librariorum incuria T omissum communiter putant, et rectius legendum, τοῦτο αὐτό. Sic ut non Theophili, sed librarii lapsus sit. *Cont.* quem sequuntur *Russard. Char.* et *Pac.* S. L.

(12) Non pro dimidia parte, proportione arithmetica: sed pro rata ejus, quod quisque contulit; proportione geometrica. *Wesemb.*

(13) Imo est *l.* 78. *ff. de solut.* Sed hoc in creditore cui suum debitum solvitur. *Ans.*

(14) *v. l.* 30. *in fin. ff. de usucap.*

(15) *l.* 23. *in pr. ff. de rei vind.*

(16) *v.* §. 2. *Inf. de off. judic.*

(17) Immobile, *l.* 7. §. *cum in suo. ff. de adqu. rer. dom.* secus in mobili. *l.* 60. *d. t.*

(18) *l.* 23. §. *pen. ff. de rei vind.*

(19) *l.* 1. *ff. de tigno junct.*

(20) *v. l.* 7. *in princ. ff. ad exhib.*

(21) *v. l.* 2. *C. de rei vind.*

(22) *l.* 7. §. *pen. ff. de adq. rer. dom.* vide quæ notavi ad *l.* 38. *ff. de pet. her.* Sed quamvis ædificium fundo cedat, fundi tamen dominus condemnari solet ut eum duntaxat recipiat, reddito sumptu quo pretiosior factus est, aut super fundo atque ædificio pensio imponatur ex meliorationis æstimatione, si maluerit. Bugnon. *de legib. abrogat. l.* 1. *Sat.* 202. Ans. Adde *Græneweg.* hic, et ibi *DD.* eoque jure utimur in prædiis locatis, ut ædificium a conductore prædii impositum finita locatione, refuso tantum justæ æstimationis pretio, domino locatori cedat. *S. L.*

(23) Maxime, si donandi animo ædificaverit, *l.* 2. *in fin. C. de rei vind.*

(24) *v. l.* 14. *ff. de except. doli.*

(25) Arg. *l.* 14. *ff. de condict. indeb.* Ans.

(26) Quod malæ fidei possessor non possit impensas imputare, ex stricto et summo jure est: secus erit, si jus benignum inspiciamus. *l.* 38. *ff. de petit. hered.* Ans.

ficaverit temere in eo solo, quod intelligebat alienum esse (1).

§. 31. Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit, ipsius erit. Et ex diverso si Titius suam plantam in Mævii solo posuerit, Mævii planta erit: si modo utroque casu radices egerit. ante enim quam radices egerit, ejus permanet, cujus fuerat. Adeo autem ex eo tempore, quo radices egerit planta, proprietas ejus commutatur: ut si vicini arbor ita terram Titii presserit, ut in ejus fundum radices egerit, Titii effici arborem dicamus: ratio enim (2) non permittit, ut alterius arbor esse intelligatur, quam cujus in fundum radices egerit. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit (3), communis fit.

§. 32. Qua ratione autem plantæ, quæ terræ coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. Cæterum sicut is, qui in alieno solo ædificavit, si ab eo dominus petat ædificium, defendi potest per exceptionem doli mali secundum ea, quæ diximus: ita ejusdem (4) exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa [bona fide] consevit.

§. 33. Literæ quoque, licet aureæ sint, perinde chartis membranisve (5) cedunt, ac solo cedere solent ea, quæ inædificantur, aut inseruntur. ideoque si in chartis membranisve tuis carmen, vel historiam vel orationem Titius scripserit: hujus corporis non Titius, sed tu dominus esse videris. Sed si a Titio petas (6) tuos libros tuasve (7) membranas, nec impensas scripturæ solvere paratus sis: poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si earum chartarum membranarumve possessionem bona fide nactus est.

§. 34. Si quis in aliena tabula (8) pinxerit, quidam (9) putant tabulam picturæ cedere: aliis (10) videtur, picturam, qualiscunque sit, tabulæ cedere: sed nobis videtur melius (11) esse, tabulam picturæ cedere (12). Ridiculum est enim picturam Apellis (13), vel Parrhasii (14), in accessionem (15) vilissimæ tabulæ cedere. Unde si a domino tabulæ imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat, nec solvat pretium tabulæ, poterit per exceptionem doli mali submoveri. At si is qui pinxit, [eam] possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulæ adversus eum detur: quo casu si non solvat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique (16) si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod sive is, qui pinxit, subripuit tabulas, sive alius: competit domino tabularum furti actio.

§. 35. Si quis a non domino, quem dominum esse crediderit (17), bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliave qualibet justa causa æque bona fide acceperit: naturali ratione placuit fructus, quos percepit, ejus esse pro cultura et cura (18). Et ideo si postea dominus supervenerit, et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei vero, qui alienum fundum sciens (19) possederit, non idem concessum est: itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere.

§. 36. Is vero, ad quem ususfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam (20) si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit, ad heredes ejus non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. Eadem fere (21) et de colono dicuntur.

§. 37. In pecudum (22) fructu etiam fœtus est, sicuti lac, pilus, et lana. itaque agni, hœdi, et vituli, et equuli (23) et suculi statim naturali jure dominii fructuarii sunt. Partus vero ancillæ in fructu non (24) est: Itaque ad dominum proprietatis pertinet. absurdum enim videbatur (25), hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura gratia hominis comparaverit.

§. 38. Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius summittere debet (ut et Juliano visum est): et in vinearum demortuarum (26) vel arborum locum alias (27) debet substituere. recte enim colere, et quasi bonus paterfamilias uti debet.

§. 39. Thesauros, quos quis in loco suo (28) invenerit, divus Hadrianus, naturalem æquitatem (29) sequutus, ei concesssit, qui [eos] invenerit. Idemque statuit, si quis in sacro (30), aut religioso loco fortuito casu invene-

(1) Omnes tamen expensas non amittit. *v. l.* 37. *ff. de rei vind.* In Institutionibus regulæ juris proponuntur, quæ omnes sunt ex summo jure, ut et rudimenta: in Digestis vero juris incrementa, et ad æquitatem res exactæ diligentius. Hic ergo suadet aliud æquitas. Cujacius 8. *ad Afric. et initio decimi observationum.*

(2) Quæ jus soli dicitur, *l.* 25. *ff. de usuris.*

(3) Et eo alatur, *l.* 6. *in fin. ff. arb. furt. cæsar.*

(4) *v. l.* 48. *ff. de rei vind.*

(5) *v. l.* 23. §. *sed et id.* 3. *ff. de rei vind.*

(6) Rei vindicatione, aut ad exhibendum, *l.* 3. §. *pen. ff. ad exhib.*

(7) *v. l.* 52. *ff. de legat.* 3.

(8) Quid, si in marmore? si solæ litteræ, cedunt marmori; si forma hominis insculpta, marmor cedit formæ.

(9) Cajus *l.* 9. §. 2. *ff. de adq. rer. dom.*

(10) Paulo *in d. l.* 23. §. 3. *ff. de rei vind.* et Cajo juniori, 2. *Inst.* 1.

(11) Et ita abrogantur *dd. ll*

(12) An quia tabula reduci ad pristinam formam potest, charta nequaquam, ut Raynerius putat? An quia tota charta non occupatur sicut tabula, ut Jac. Raven. et Bart.? An quia olim scriptura vilior charta, ut Accurs.? An quia in scriptura pretium non spectatur, quod difficulter a charta segregari potest, ut Albericus? An quia qualitas paulo pretiosior non cedit substantiæ, ut Jo. Plat.? An potius, quod qualitas multo pretiosior superat substantiam, ut censet Angelus?

(13) Hic non Judæus, ut censet Jo. Faber: sed Græcus, ex Coo insula: unde *Cous* Ovid. 4. *de Ponto.*

(14) Hic Ephesius fuit. de quo v. Plin. 35. *c.* 10.

(15) Plerumque enim pluris est cultus, atque forma manu addita, quam ipsa natura: vide quæ scripsi ad *l.*13. §. 1. *ff. de verb.sign.*

(16) *l.* 38. *ff. de pet. hered.*

(17) Bonæ fidei duas causas observa, Errorem, et justum titulum. v. *Wes.*

(18) Cui cedant fructus, v. *l.* 22. *C. de rei vind.* Quid? fructus cedunt ne hic ad modum tantum, et finem culturæ? vide quæ notavi ad *l.* 48. *ff. de adq. rer. dom.*

(19) Ab initio, non ex post facto, *l.* 25. *in fin. ff. de usuris.*

(20) *v. l.* 8. *ff. de annuis. l.* 61. §. 8. *in fin. ff. de furt.*

(21) Num per omnia, et cur? v. *l.* 10. *C. locati.* Theoph. hic putat τό fere παρέλκειν falso: Nec enim eadem omnino ratio coloni et usufructuarii.

(22) *l.* 28. *ff. de usur.*

(23) *l.* 14. §. 15. *ff. de furt.*

(24) vide *l.* 27. *ff. de petit. hered. l.* 48. §. 6. *ff. de furt.*

(25) *l.* 68. *ff. de usufr.*

(26) Non vento eversarum, *l.* 59. *ff. de usufr.*

(27) *l.* 7. *in fin. l.* 18. *ff. de usufr.*

(28) Sine magica arte, *l. unic. C. de thesauris.* Ans. Vide Grot. *de jure belli.* 2. 8. *num.* 7. Christin. *Vol.* 5. *decis.* 16. 17. Eguinar. Bar. *hic.* et Tholosan. *Syntagm.* 3. 11. *num.* 6. Arnold. Vinn. *et* Grœnewg. *hic.* Schultz. *ibid.* et Carpzov. *defin. forens. part.* 2. *Constit.* 53. *defin.* 4. 5. S. L.

(29) Quæ et Dei beneficium, *l. unic. C. de thesauris.*

(30) Vide *l.* 3. §. *pen. ff. de jure fisci. Cap. unic. Quæ sint Regal.*

it (1). At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuito invenerit: dimidium domino soli concessit, et dimidium inventori. Et convenienter, si quis in Cæsaris loco (2) invenerit, dimidium inventoris, et dimidium esse Cæsaris statuit. Cui conveniens est, [ut] si quis in fiscali loco, vel publico, vel [civitatis] invenerit, dimidium ipsius esse [debeat,] et dimidium fisci vel civitatis.

§. 40. Per traditionem (3) quoque jure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali æquitati, quam voluntatem (4) domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi, et ideo cujuscunque generis sit corporalis res, tradi potest, et a domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria quoque et tributaria prædia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria et tributaria prædia, quæ in provinciis sunt, inter quæ, nec non et Italica prædia, ex nostra constitutione (5) nulla est differentia. sed si quidem ex causa donationis aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

§. 41. Venditæ vero res et traditæ, non aliter emptori adquiruntur, quam (6) si is venditori pretium solverit, vel (7) alio modo satisfecerit: veluti expromissore aut pignore (8) dato. Quod quanquam cavetur ex lege XII. tabularum, tamen recte dicitur, et jure gentium, id est jure naturali, id effici. sed si is, qui vendidit, fidem emptoris sequutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri.

§. 42. Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate ejus alius, [cui ejus rei possessio permissa sit.]

§. 43. Qua ratione, si cui (9) libera universorum negotiorum administratio permissa fuerit a domino, isque ex his negotiis rem vendiderit, et tradiderit: faciet eam accipientis.

§. 44. Interdum etiam sine traditione (10) nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam: veluti si rem, quam tibi aliquis commodaverit, aut locaverit, aut apud te deposuerit, [postea aut vendiderit (11) tibi] aut donaverit, [aut dotis nomine dederit.] Quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit: eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim tibi adquiritur proprietas, perinde ac si eo nomine tibi tradita fuisset.

§. 45. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque (12) claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem.

§. 46. Hoc amplius, interdum et in incertam personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce, prætores et consules, cum missilia (13) jactant in (14) vulgus, ignorant (15) quod eorum quisque sit excepturus: et tamen quia volunt quod quisque acceperit, ejus esse, statim eum dominum efficiunt.

§. 47. Qua ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abjecerit, ut id [in numero] rerum suarum esse nolit: ideoque statim dominus ejus esse desinit (16).

§. 48. Alia sane causa est earum rerum, quæ in tempestate (17) levandæ navis (18) causa ejiciuntur. hæ enim dominorum permanent (19); quia palam est eas non (20) eo animo ejici, quod quis eas habere nolit, sed quo (21) magis cum ipsa navi maris periculum effugiat. Qua de causa, si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longe videntur discedere ab his, quæ de rheda (22) currente non intelligentibus dominis (23) cadunt.

TIT. II.
DE REBUS CORPORALIBUS ET INCORPORALIBUS.

Quædam præterea res corporales sunt, quædam incorporales.

§. 1. Corporales hæ sunt, quæ tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique aliæ res innumerabiles.

§. 2. Incorporales autem sunt, quæ tangi (24) non possunt: qualia sunt ea, quæ in jure (25) consistunt: sicut hereditas (26), ususfructus, usus [et] obligationes quoquomodo contractæ. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerunque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia. nam ipsum jus hereditatis, et ipsum jus utendi fruendi, et ipsum jus obligationis incorporale est.

§. 3. Eodem numero sunt jura prædiorum urbanorum, et rusticorum, quæ etiam servitutes vocantur.

TIT. III.
DE SERVITUTIBUS (27) PRÆDIORUM.

De servitutibus rusticis. 1. *De servitutibus urbanis.* 2. *De reliquis servitutibus rusticis.* 3. *Qui servitutem debere vel acquirere possunt.* 4. *Quibus modis servitus constituitur.*

Rusticorum (28) prædiorum jura sunt hæc: iter, actus, via, aquæductus. Iter est jus eundi, ambulandi (29) hominis (30), non etiam jumentum (31) agendi [vel vehiculum]. Actus (32) est jus agendi vel jumentum, vel

(1) Ac si quis, Forner. 2. *select.* 26.
(2) *Nov. Leonis* 51. Ans.
(3) Vide *l.* 20. *C. de pact.*
(4) Vide *l.* 5. *ff. pro derelicto.*
(5) *l. un. C. de usucap. transformanda.*
(6) *l.* 5. §. 18. *ff. de tributor. act.*
(7) *l.* 19. *l.* 53. *ff. de cont. empt.*
(8) Vide *l.* 7. *ff. de stip. præt.*
(9) *l.* 58. *l.* 59. *ff. de procur.*
(10) Atqui non pactis, sed traditionibus dominium transferri, dicitur, *l.* 20. *C. de pactis.*
(11) Vide *l.* 62. *in pr. ff. de evictionibus.*
(12) *l.* 1. §. *pen. ff. de adq. vel amitt. possess.*
(13) Vide *Nov.* 105. *c.* 2. §. 1.
(14) *l.* 1. *l.* 2. *C. de Consulib.*
(15) Al. quid eorum, et rectius *Russard. Charond. Pac.* S. L. vide *l.* 8. *ff. de contrah. empt.* Goth.
(16) *vid. l.* 2. *in fin. ff. pro derelicto.* Ans.
(17) *v. l.* 5. *ff. pro derel.*
(18) *vid. l.* 7. *ff. pro derelict.* Ans.
(19) Ut et alia bona naufraga, *l.* 1. *C. de naufrag. l. ult. ff. de incend. ruin. et naufrag. Auth. Navigia. C. de furt.* Vide Argentr. *ad consuetud. Brit.* 36. *gloss.* 1. *num.* 45. Rebuff. *ad Constit. Reg. proœm. gloss.* 5. *n.* 74. Selden. *Mare claus. lib.* 1. *cap.* 7. Grot. *de jure belli* 2. 7. *num.* 1. Gail. 1. 18. *num.* 6. Constit. Criminal. Carol. V. *art.* 218. S. L.
(20) Imo eo animo. *l.* 43. §. 11. *ff. de furt.*
(21) *l.* 2. *in fin. l.* 8. *ff. ad l. Rhodiam. l.* 9. §. *alia. ff. hoc tit. l.* 21. §. 1. *ff. de adqu. vel amitt. poss.*
(22) *l.* 3. *ff. de incend. ruin. et naufrag.*
(23) et jacent, *l.* 43. §. *qui alienum. ff. de furt.*
(24) An tradi possunt? vide quæ notavi *l.* 43. §. 1. *ff. de adqu. rer. dom.*
(25) Hujus distinctionis beneficio una res, et eadem corpore, uni: juris vero interventu, alteri utilis esse potest. de quo vide Oldend. *Classe* 3. *actione* 6. *in pr.*
(26) *l.* 119. *l.* 178. §. 1. *ff. de verb. sign.* Ulp. 19. §. 15.
(27) 8. *D.* 1. *Lib.* 3. *C.* 34.
(28) Quomodo ab *urbano* differat *rusticum*, vide *l.* 16. *C. de prædiis et aliis rebus.*
(29) Et equitandi, *l.* 12. *ff. de servit. rusticor. præd.*
(30) *l.* 1. *l.* 7. *l.* 8. *ff. de servit. rust.*
(31) Vide *l.* 157. *in fin. ff. de verb. sign.*
(32) Quid sit, *v. l.* 38. §. 4. 5. *ff. de ædilit. Edict.* Ans.

vehiculum. Ita qui habet iter, actum non habet: qui actum habet, et iter habet, [eoque uti potest] etiam sine jumento. Via est jus eundi (1) et agendi et ambulandi: nam et iter et actum via (2) in se continet. Aquæductus est jus aquæ ducendæ per fundum alienum.

§. 1. Prædiorum urbanorum servitutes sunt hæ, quæ ædificiis inhærent (3): ideo urbanorum prædiorum dictæ, quoniam (4) ædificia omnia, urbana prædia appellamus, etsi in villa ædificata sint. Item urbanorum prædiorum servitutes sunt, ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem ejus liceat vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen recipiat quis in ædes suas, vel in aream, vel in cloacam (5): ne altius quis tollat ædes suas (6), ne luminibus vicini officiat.

§. 2. Inter rusticorum prædiorum servitutes quidam computari recte putant aquæ haustum (7), pecoris ad aquam adpulsum (8), jus pascendi (9), calcis coquendæ, arenæ fodiendæ.

§. 3. Ideo autem hæ servitutes prædiorum appellantur, quoniam (10) sine prædiis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici prædii (11), nisi qui habet prædium, nec quisquam (12) debere, nisi qui prædium habet.

§. 4. Si quis velit vicino aliquod jus constituere, pactionibus atque stipulationibus (13) id efficere debet. Potest (14) etiam testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat ædes suas: ne luminibus ædium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem suum immittere, stillicidiumve adversus eum habere: vel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquamve ex eo ducere.

TIT. IV.

DE USUFRUCTU (15).

Definitio. 1. *Quibus modis*; 2. *Et quibus in rebus constituitur*. 3. *Quibus modis finitur*. 4. *Si finitus sit.*

Usufructus est jus (16) alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. Est autem jus in (17) corpore: quo sublato (18), et ipsum tolli necesse est.

§. 1. Usufructus a proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit: ut ecce, si quis usumfructum alicui legaverit; nam heres nudam habet proprietatem, legatarius vero usumfructum: et contra, si fundum legaverit deducto (19) usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero (20) usumfructum: item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. Sine (21) testamento [vero] si quis velit usumfructum alii constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. Ne (22) tamen in universum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu: placuit certis modis extingui usumfructum, et ad proprietatem reverti.

§. 2. Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et ædibus, verum etiam in servis, et jumentis, et cæteris (23) rebus: [exceptis iis, quæ ipso usu consumuntur,] nam hæ res neque naturali ratione, neque civili recipiunt usumfructum; quo [in] numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta (24): quibus proxima est pecunia numerata, namque ipso usu assidua permutatione (25) quodammodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus (26) censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui: ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur (27). Itaque si pecuniæ ususfructus legatus sit, ita datur legatario, ut ejus fiat, et legatarius satisdet heredi de (28) tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. Cæteræ quoque res ita traduntur legatario, ut ejus fiant: sed æstimatis his, satisdatur (29), ut si moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur, quanti hæ fuerint [æstimatæ.] Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem (30) quasi (31) usumfructum constituit.

§. 3. Finitur (32) autem ususfructus morte (33) usufructuarii, et duabus (34) capitis diminutionibus, maxima et media, et non (35) utendo per modum et tempus (36): quæ omnia nostra (37) statuit constitutio. Item finitur ususfructus, si domino proprietatis ab usufructuario ceda-

(1) Donell. 11. *Comm.* 6. legit, *vehundi*. Ans.

(2) Quomodo differant actus et via, vid. *l.* 7. *ff. de Servit. rustic. præd.* Ans.

(3) *l.* 1. *ff. comm. præd.*

(4) *l.* 198. *ff. de verb. signif.*

(5) Vel non recipiat, et ne quis altius, etc. Robert. 2. *recept. lect.* 23.

(6) Alias sine servitute utrumque licet. *l.* 8. *l.* 9. *C. de Servit. et Aq.*

(7) In fluvio ejus qui confinem fundum habet. *Ans.*

(8) Omnes quadrupedes continet, *l.* 2. *in fin. ff. ad leg. Aquil.* Ans.

(9) Hodie ubique licet pecus pascere prope viam. *t. unic.* §. *fin. Feud. de pace tenend.* Ans. Nisi ubi hoc expresse est prohibitum, ut passim apud nos. *S. L.*

(10) *l.* 1. *ff. commun. præd.* Goth. Obj. *l.* 23. §. 1. *ff. de servit. urban. prædior. l.* 10. *ff. de servit. præd. rusticor. l.* 25. §. 10. *ff. famil. erciscund. l.* 46. §. *si per. ff. de evict.* Resp. Bronchorst. *centur.* 1. *assert.* 96. Ans.

(11) In aliis et Theoph. *Nec quisquam debet nisi qui habet.* S. L.

(12) Quæ sequuntur desunt, ut *Duarenus* et vetusta exempl. certe ea ut adulterina rejecerunt, *Æm. Ferr.* et *Franc. Balduinus*. Habent tamen Theoph. et alia Exempl.

(13) Et consuetudine, seu loci statuto, *l.* 1. §. *ult. ff. de aqua et aquæ pluviæ*: et usucapione, *l.* 10. *ff. si serv. vind.* quod olim non erat, *l.* 4. *in fin. ff. de usucap.*

(14) *l.* 16. *ff. comm. præd.*

(15) 7. *D.* 1. *Lib.* 3. *C.* 33.

(16) *l.* 5. *in pr. D. si usufr. pet.*

(17) i. e. Corpori inhæret, et rei, *l.* 5. §. 2. *D. quibus mod. ususfr.*

(18) §. 3. *Inf. h. t. in fine.* Ans.

(19) *l.* 14. *C. de usufr.*

(20) Qui formalis ab interpretibus dicitur, sui enim ipsius forma est, non alterius accessio.

(21) *l.* 3. *D. de usufr. et quemadmodum quis utatur fruatur.*

(22) *d. l.* 3. §. 2.

(23) Mobilibus, *l.* 93. *D. de verb. sign. l.* 28. *l.* 4. *D. de usufr.*

(24) Vestimentorum videtur esse verus ususfructus, quia perpetuo durant, *l.* 25. *ff. de pecul.* Thessaur. *decis.* 8. Ubi vide, quomodo legato usufructu, heredi caveatur, et alia quædam ad hanc materiam. *Ans.*

(25) Permutatio cum pecunia signata esse potest, ut hic, *l. ult. D. de condict. causa data. l.* 8. §. *si cui.* 24. *ff. de trans. l.* 26. *D. de jure dotium. l.* 21. *D. de pact. dotal.* 31. Plin. 8. sic olim emptio sine nummo fuit.

(26) *l.* 24. *D. de usufr. legato.*

(27) *v. l.* 7. *D. de usufr. earum.*

(28) Ejusdem qualitatis, *d. l.* 7.

(29) Datis fidejussoribus, *l.* 1. *D. qui satisdare.*

(30) Ad quam implicatis in rebus recurritur, *l.* 5. 57. *D. soluto matrim.*

(31) *v. l.* 2. *in fin. D. de usufr. ear. rer.*

(32) Ususfructus quinque modis amittitur, capitis minutione, rei mutatione, non utendo, in jure cessione, dominii comparatione. Paul. 3. *sent.* 6. §. 28. *in fin.* finitur et apud eundem autorem. §. 33. tempore, quoties ad certum tempus datus est, puta ad tempus biennii aut triennii.

(33) *l.* 3. *in fin. D. quib. mod. ususfr. vel usus amitt.* Paul. *ibid. et* §. 33.

(34) Deportatione, pœna metalli, adrogatione, adoptione. Paul 3. *sent.* 6. §. 29.

(35) *l.* 16. *C. de usufr. l.* 13. *C. de servitutib.* Non utendo autem ususfructus amittebatur jure antiquo, si possessione fundi biennio fructuarius non utebatur: rei mobilis, anno. Paul. *ibid.* §. 30.

(36) *l.* 10. *ff. Quemadmod. servit. amitt.* Ans.

(37) *l.* 16. *C. de usufr. l. ult. C. de servit.*

tur: [nam cedendo extraneo nihil (1) agitur] vel ex contrario, si usufructuarius proprietatem rei adquisierit: quæ (2) res consolidatio appellatur. † Eo amplius constat, si (3) ædes incendio consumptæ fuerint, vel etiam terræ motu, vel vitio suo corruerint: extingui usumfructum (4), et ne areæ (5) quidem usumfructum deberi.

§. 4. Cum (6) autem finitus fuerit totus ususfructus: revertitur scilicet ad proprietatem, et ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

TIT. V.
DE USU, ET (7) HABITATIONE.

Communia de usufructu, et usu. 1. *Quid intersit inter usumfructum et usum fundi.* 2. *Vel ædium.* 3. *Vel servi vel jumenti.* 4. *Vel pecorum.* 5. *De habitatione.* 6. *Transitio.*

IIsdem (8) illis modis, quibus ususfructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet: iisdemque illis modis finitur, quibus et ususfructus desinit.

§. 1. Minus autem juris est in usu, quam in usufructu. nam is, qui fundi nudum habet usum, nihil ulterius habere intelligitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, fœno, stramentis, et lignis ad usum quotidianum utatur (9): in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit (10), neque iis, per quos opera rustica fiunt, impedimento: nec ulli alii jus, quod habet, aut locare, aut vendere, aut gratis (11) concedere potest, [quum (12) is, qui usumfructum habet, possit hæc omnia facere].

§. 2. Item is, qui ædium usum habet, hactenus jus habere intelligitur, ut ipse tantum inhabitet, nec hoc jus ad alium transferre potest, et vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat: et cum uxore, liberisque suis, item libertis, nec non personis aliis liberis, quibus non minus, quam servis utitur, habitandi jus habeat. Et convenienter, si ad mulierem usus ædium pertineat, cum marito ei habitare (13) liceat.

§. 3. Item is, ad quem servi usus pertinet, ipse tantum opera atque ministerio ejus uti potest: ad alium vero nullo modo jus suum transferre ei concessum est. Idem scilicet juris est et in jumento.

§. 4. Sed et si pecorum, vel ovium usus legatus sit: neque lacte, neque agnis, neque lana utetur usuarius: quia ea in fructu sunt. Plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.

§. 5. Sed si cui habitatio legata, sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur (14), neque ususfructus, sed quasi (15) proprium aliquod jus: quamquam habitationem habentibus, propter rerum utilitatem, secundum Marcelli sententiam nostra (16) decisione promulgata permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis (17) locare.

§. 6. Hæc de servitutibus, et usufructu, et usu, et habitatione dixisse sufficiat. De hereditatibus autem et obligationibus, suis locis proponemus. Exposuimus summatim, quibus modis jure gentium res adquiruntur: modo videamus, quibus modis legitimo et (18) civili jure adquiruntur.

TIT. VI.
DE USUCAPIONIBUS (19) ET (20) LONGI TEMPORIS PRÆSCRIPTIONIBUS.

Summa. 1. *Quæ usucapi possunt, vel non.* *De his, quæ sunt extra commercium, et de servo fugitivo.* 2. *De rebus furtivis, et vi possessis.* 8. *De vitio purgato.* 9. *De re fiscali.* *De bonis vacantibus.* 10. *Regula generalis.* 11. *De errore falsæ causæ.* 12. *De accessione possessionis.* 14. *De his qui a fisco, aut ab Imperatoris Augustæve domo aliquid acceperunt.*

JUre civili constitutum fuerat, ut qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cum crederet eum dominum esse, rem emerit, vel ex donatione, aliave quavis justa causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique uno: si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucaperet: ne (21) rerum dominia in incerto essent. Et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas præfata tempora: nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem (22) super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium:

(1) *l.* 66. *D. de jure dotium.* Imo aliquid agitur. potest enim fructus cedi, *l.* 63. *D. de usufr. l.* 11. §. 2. *D. de pignorib.*

(2) Σώρευσις. v. *l.* 3. *D. de usufr. accresc.*

(3) *l.* 5. §. 2. *D. quib. mod. ususfr. vel usus amitt.* Rei mutatione amittitur ususfructus, rei incendio aut ruina, etiamsi postea restituatur. Paul. 3. *sent.* 6. §. 31.

(4) Quia est jus in corpore, quo sublato et ipsum tolli necesse est, *pr. h. t.* Confer §. 17. *Instit. de legat.* Ans.

(5) Quæ est locus sine ædificio. *l.* 211. *D. de verb. signif.*

(6) Ususfructus amissus ad proprietatem recurrit. Paul. 3. *sent.* 6. §. 28.

(7) 7. *D.* 8. *Lib.* 3. *C.* 33.

(8) *l.* 1. *D. eod.*

(9) Sed et horto, aqua, foliis, oleo, frumento, frugibus, ad victum sibi, suisque, id est, convivis et hospitibus, etiam in oppido. *l.* 12. §. 1. *D. eod.*

(10) *l.* 11. *D. eod.*

(11) *d. l.* 11. *in fin. l.* 8. *D. eod.*

(12) *v. l.* 67. *D. de usufruct.*

(13) Quia viri et uxoris una domus est *l.* 1. §. *si vir. D. ad SC. Sil.* vide *l.* 4. 5. 6. 7. *D. hoc tit.*

(14) Quia usus in jure, habitatio in facto consistit. *l. pen. ff. de cap. minut.* Usus commodari non potest, habitatio potest, *l.* 1. §. 1. *in fin. ff. commod.* Usus non utendo amittitur, habitatio secus. *l.* 10. *ff. de usu et habit.* Ubi dicit Ulpian. Effectu tamen eadem esse. *Ans.*

(15) Imo idem jus, *l.* 32. *ff. de usufruct.*

(16) *l.* 13. *C. eod.* vid. Hotom. 3. *obs.* 23.

(17) In eo differt igitur ab usu. *l.* 8. *in pr. ff. hoc tit.*

(18) *Et;* pro, id est.

(19) 41. *D.* 3. *Lib.* 7. *C.* 31. 33. Et Paul. 5. *Sent.* 2.

(20) Usucapere, et diuturno usu adquirere, differunt, dixi ad *l.* 10. *ff. si servit. vindicetur.* a præscriptione uti differat, dixi ad *C. de usuc. transformanda.* Differt etiam a consuetudine. Consuetudo consensu populi, præscriptio sine consensu adversarii perficitur. Ex consuetudine jus *publico* oritur: ex præscriptione, privatis personis. In consuetudine contra jus non requiritur titulus, in præscriptione requiritur. Mala fide potest induci consuetudo, at non præscriptio. In præscriptione probanda est scientia et patientia adversarii, in consuetudine id non requiritur. Consuetudo extendenda ut favorabilis, præscriptio restringenda velut odiosa. Consuetudo ad mores et usum, præscriptio rerum est, et ad res pertinet. Præscriptio comparata est ad tollendum dominium, consuetudo ad id de novo inducendum: vide Bald. *tractat. de præscr.* 1. *quæst. ult.*

(21) *l.* 1. *D. eod.*

(22) *l.* 13. *C. de servit. et aqua.*

*

immobiles vero per longi temporis possessionem, [id est inter (1) præsentes decennio, inter absentes viginti annis] usucapiantur: et his modis non solum in Italia, sed etiam in omni terra, quæ nostro imperio gubernatur, dominia rerum, justa causa possessionis præcedente, adquirantur.

§. 1. Sed aliquando etiam si maxime quis bona fide rem possederit: non tamen illi usucapio ullo tempore procedit: veluti si quis liberum (2) hominem, vel rem sacram (3), vel religiosam, vel servum (4) fugitivum possideat.

§. 2. Furtivæ quoque res, et quæ vi (5) possessæ sunt, nec si prædicto longo tempore bona (6) fide possessæ fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum, et lex (7) Atilia (8) inhibent usucapionem: vi possessarum, lex Julia et Plautia (9).

§. 3. Quod autem dictum est, furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per leges prohibitam esse: non eo pertinet, ut ne ipse fur, quive per vim possidet, usucapere possit; [nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident;] sed ne ullus alius, quamvis ab (10) eis bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, usucapiendi jus habeat (11). Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonæ fidei possessoribus usucapio competat. Nam qui [sciens] (12) alienam rem vendiderit, vel ex alia causa tradiderit, furtum ejus committit.

§. 4. Sed tamen id aliquando aliter se habet: nam si heres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hereditariam esse, bona fide accipienti vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, usucapere possit, dubium non est: quippe cum ea res in furti vitium non ceciderit: quum utique heres (13), qui bona fide tanquam suam alienaverit, furtum non committat.

§. 5. Item si is, ad quem ancillæ ususfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit, aut donaverit, furtum non committit. furtum enim sine affectu furandi (14) non (15) committitur.

§. 6. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti, rem alienam ad aliquem transferat, et efficiat, ut a possessore usucapiatur.

§. 7. Quod autem ad eas res, quæ solo continentur, expedit (16), jus ita procedit, ut si quis loci vacantis (17) possessionem propter absentiam aut negligentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur: quamvis ipse mala fide possideat [quia (18) intelligit se alienum fundum occupasse]: tamen (19) si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri: quia neque furtivum, neque vi possessum acceperit. Abolita est enim quorundam (20) veterum sententia, existimantium etiam fundi locive furtum fieri, et eorum utilitati, qui res soli possident, principalibus constitutionibus (21) prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio debeat auferri.

§. 8. Aliquando etiam furtiva, vel vi possessa res usucapi potest: veluti si (22) in domini potestatem reversa fuerit. tunc enim vitio rei purgato, procedit ejus usucapio.

§. 9. Res fisci nostri usucapi non potest (23). Sed Papinianus scripsit (24) bonis vacantibus fisco nondum nunciatis, bonæ fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis usucapere posse, et ita divus Pius, et divi Severus et Antoninus rescripserunt.

§. 10. Novissime sciendum est, rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium (25), ut a bonæ fidei emptore usucapi possit, vel qui ex alia justa causa possidet.

§. 11. Error autem falsæ causæ usucapionem (26) non parit: veluti si quis cum non emerit, emisse se existimans, possideat: vel cum ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat.

§. 12. Diutina possessio, quæ prodesse cœperat defuncto, et heredi (27) et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat prædium (28) alienum esse. quod si ille initium justum non habuit: heredi et bonorum possessori licet (29) ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra constitutio (30) similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur.

§. 13. Inter (31) venditorem quoque et emptorem conjungi tempora, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

§. 14. Edicto divi Marci cavetur, eum qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium prætererierit, posse dominum (32) rei exceptione repellere. Constitutio autem divæ memoriæ Zenonis (33) bene prospexit iiś, qui a fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum accipiunt aliquid: ut ipsi quidem securi (34) statim fiant, et victores existant, sive experiantur, sive conveniantur. Adversus autem sacratissimum ærarium usque ad quadriennium liceat iis intendere, qui pro domiminio vel hypotheca earum rerum, quæ alienatæ sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. Nostra (35)

(1) Longi temporis præscriptio inter præsentes continuo decennii spatio, inter absentes vicennii spatio comprehenditur, Paul. 5. *sent.* 2. §. 3. atque ita in omni fere jure longum tempus accipitur. Paul. 5. *sent.* 5. §. 7. adde *l.* 13. *C. de servitutibus.*

(2) Vide *l.* 9. *ff. eod.* *l. ult. C. de long. temp. præscr. quæ pro lib.*

(3) *l.* 83. *§. sacram.* 5. *D. de verb. oblig.*

(4) Vide *l.* 1. *C. de serv. fug.*

(5) *l. ult. D. vi bonorum raptorum.*

(6) *l.* 24. *ff. eod.*

(7) *l.* 33. *in pr. et §. si dominus.* 2. *D. de usurpat. et usucap.*

(8) Atinia. *l.* 33. *ff. de usurp. et* 17. Gell. 7.

(9) *l.* 33. *§.* 2. *D. de usurpat.*

(10) Secus si a bonæ fidei possessore, *d. l.* 33. *§. si dominus*

(11) Nisi post 30 vel 40 annos, *arg. l.* 3. *et* 4. *C. de præscr.* 30 *vel* 40. *annor.* Mynsing.

(12) Vide *l.* 6. *C. de furt.*

(13) *l.* 36. *D. eod.*

(14) Vide *l.* 37. *ff. eod.*

(15) Imo committitur. *l.* 77. *ff. de furt.*

(16) alias: *expeditius*, *ita.* Sic Cujacius.

(17) *l.* 37. *§.* 1. *ff. eod.*

(18) *l. ult. C. unde vi.*

(19) *l.* 38. *ff. eod.*

(20) Sabini, apud Gell. 11. *c.* 18. vide *l.* 38. *ff. eod.*

(21) *d. l. ult. in fin.*

(22) *l.* 4. *§.* 6. *D. eod.*

(23) Vide *l.* 2. *C. com. de usucap.*

(24) Et Modestinus, *ad l.* 18. *ff. eod.*

(25) Vide *l.* 11. *C. de adq. et retin. poss.*

(26) Vide *l.* 1. *in pr. D. pro donat.* Goth. Nisi sit probabilis ignorantia. *l.* 11. *ff. pro emptore.* Ans.

(27) Vide *l.* 14. *§.* 1. *ff. de diversis temp. præscrip.*

(28) Pertinet enim ad immobilia. v. *l.* 4. *D. de div. temp. præscript.*

(29) *l.* 4. *§. heres. ff. eod.*

(30) *l. un. C. de usuc. transf.*

(31) *l.* 2. *§.* 20. *ff. pro empt.*

(32) Non minorem certo casu. *l. ult. C. si advers. fiscum.*

(33) *l.* 2. *C. de quadr. præscr.*

(34) 19. *Ecl.* 8. *c.* 74. *l.* 2. *C. de commun. rer. alienat.*

(35) *l.* 3. *d. t. C. de quadr. præscript.* adde *l.* 5. *C. de restit. maj.*

autem divina constitutio, quam nuper promulgavimus, etiam de iis, qui a nostra, vel venerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus alienationibus prælatæ Zenonianæ constitutionis continentur.

TIT. VII.

DE (1) DONATIONIBUS.

De donatione. 1. mortis causa. 2. vel simplici inter vivos. 3. vel propter nuptias. 4. De jure accrescendi.

EST et aliud genus adquisitionis (2), donatio. Donationum autem duo sunt genera: mortis causa et non mortis causa.

§. 1. *Mortis* (3) *causa donatio* est, quæ propter mortis fit suspicionem: cum quis ita donat, *ut si quid humanitus* (4) *ei contigisset, haberet is, qui accepit. Sin autem supervixisset: is, qui donavit, reciperet, vel* (5) *si eum donationis pœnituisset: aut prior decesserit is, cui donatum sit.* Hæ mortis causa donationes ad (6) exemplum legatorum redactæ sunt per omnia: nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causæ quædam habebat insignia, et alii ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitutum est (7), ut per omnia fere (8) legatis connumeretur, et sic procedat, quemadmodum nostra constitutio eam formavit.

† Et in summa, mortis causa donatio est, cum (9) magis se quis velit habere quam eum, cui donat: magisque eum, cui donat, quam heredem suum. sic et apud Homerum (10) Telemachus donat Piræo.

Πείραι, οὐ γάρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσται τάδ' ἔργα,
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρῃ κτείναντες πατρώϊα πάντα δάσονται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ', ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶν δέ.
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων.

id est:

Piræe, incertus quoniam rerum exitus harum est,
Si tacita incautum stolidi me forte necare
Morte proci poterunt, et opes vexare paternas,
Hæc ego te malo, quam illorum quempiam habere.
Sin ego eos justa meritos affecero clade,
Tum mihi tu læto reddas illa omnia lætus.

§. 2. Aliæ autem donationes sunt, quæ sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas *inter vivos* appellamus (11): quæ non omnino (12) comparantur legatis. quæ si fuerint perfectæ, temere (13) revocari non possunt. Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis, aut sine scriptis manifestaverit. Et ad exemplum venditionis nostra constitutio (14) eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit: ut (15) etiamsi non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur, et traditionis necessitas incumbat donatori. Et cum retro principum dispositiones insinuari (16) eas actis intervenientibus volebant, si majores fuerant ducentorum solidorum, constitutio (17) nostra eam quantitatem usque (18) ad quingentos solidos (19) ampliavit (20), quam stare etiam sine insinuatione statuit: sed et quasdam (21) donationes invenit, quæ penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. † Alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus: quæ omnia ex nostris (22) constitutionibus quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendum est tamen, quod etsi plenissimæ sint donationes, si tamen ingrati (23) existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem licentiam præstitimus certis ex causis (24) eas revocare: ne illi, qui suas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur injuriam vel jacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos.

§. 3. Est et aliud genus inter vivos donationis, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, po-

(1) 39. *D.* 5. 6. *Lib.* 3. *C.* 29. 5. *C.* 3. 8. *C.* 54. 55. 56. 57.

(2) Civile, respectu suæ formæ. *Myns.*

(3) Mortis causa donat, qui cum ad bellum proficiscitur, et cum navigaturus est, donat, ea conditione, ut si reversus fuerit, sibi restituatur; si perierit, penes eum remaneat, cui donavit. Paul. 3. *sent.* 7. §. 1. Idem, 2. *sent.* 23. §. 1. Mortis causa donatio est, quæ impendente metu mortis fit, ut valetudinis, peregrinationis, navigationis, vel belli. *Goth.* Vide *l.* 2. *ff. de mort. caus. donat.* Ubi triplicem statuit mortis causa donationem. *Ans.*

(4) Hoc verbo mors intelligitur, *l.* 26. *in pr. D. depositi. l.* 30. §. *ult. ff. de adim. vel transf. legat. l.* 162. §. 1. *ff. de Verb. Signific.*

(5) Donatio mortis causa, cessante valetudine et secuta sanitate pœnitentiaque, revocatur. Morte enim tantummodo convalescit. Paul. 3. *sent.* 7. §. 2.

(6) *l.* 15. *in fin. ff. de mortis causa donat.*

(7) Vid. *l. ult. in fin. C. de mortis causa donat.*

(8) Differunt in multis. Vid. *Hotomann.* hic.

(9) *l.* 1. *ff. de mortis causa donat.*

(10) *Od.* 17. *in princ.*

(11) Et directas, *l.* 25. *C. eod.*

(12) Omnino non comparantur. *Cont.* neque natura et propriis, neque forma et effectu. *Wesenb.*

(13) Nam ex justis causis possunt. *l.* 9. *C. de mortis causa donat.*

(14) *l.* 35. *in princ. C. eod.*

(15) *Nov.* 162. *c.* 1.

(16) Quis possit vel debeat facere insinuationem, donans vel donatarius, discutit Sarmient. *Select. lib.* 6. *cap.* 17. Ans.

(17) *l.* 34. *l.* 36. *in fin. C. eod.*

(18) Vide *Nov. Leonis* 50.

(19) Hungaricos. Wesenbec. *ff. de donat. num.* 6. Goed. ad *l.* 23. *ff. de verb. signif.* Andr. Gail. *l.* 2. *obs.* 39. *num.* 2. Ans. Quæ quamvis communior videatur opinio; quanti tamen valuerint, aut quantam summam eorum quingenti nostro ære conficerent, inter DD. non convenit: Quos ad concordiam vocari posse putem, si Constitutionum tempora bene distinguantur. Hi quidem ante Constantini Magni tempora pauciores erant et pondere graviores, quorum 4, unciam; 48, auri libram faciebant. Qui primum eorum pondus imminuit, numerumque adauxit, in tantum ut eorum 84, libram effecerint, quorum septem, scrupulorum quatuor, singulas uncias conficiebant. vid. *l.* 1. *Cod. Theodos. de ponderat.* Unde desumpta est *l.* 1. *C. eod.* Quod deinde a Valentiniano Seniore mutatum, qui, augescente auri pretio, ipsum libræ pondus imminuit, et extrinsecam aureæ monetæ æstimationem in tantum adauxit, ut eorum septuaginta duo, ejusdem ponderis, auri libram conficerent, eorumque sex in unciam accepto ferri voluit. *l.* 13. *Cod. Theodos. de Susceptor.* Unde desumpta est *l.* 5. *Cod. eod.* quo sensu interpretanda est *l.* 2. *Cod. de Vet. Numism. potest.* Quæ si bene distinguantur, facilis erit computatio quid valeat ære nostro aureus Romanus. Qui si Justinianeum spectemus, non erit Aureus Anglicus, ut Bodin. *lib.* 3. *cap.* 6. *de Republ.* æstimat. Neque Hungaricus, ut vulgo est receptum, sed coincideret cum æstimatione duorum Franciæ Scutatorum, sive Coronatorum, ut recte notat Grot. *flor. spars.* hic. et post Mornac. Grœneweg. *ad l.* 5. *Cod. de Susceptor.* Sed quum ejusmodi nummus nusquam in specie exstet, et ipso Jure Romano ex currentibus nummis aureis, pro temporum ratione subinde auctis, et diminutis, fuerit æstimatus, tandem pro eo, ut communiori et receptiori nummorum aureorum specie, ducatum aureum, sive Hungaricum supponi receptum est, quorum quingenti secundum valorem modernum efficiunt mille Thaleros Imperiales sive bis mille et quingentos florenos Carolinos. Ut in Frisia judicatum. Joann. a Sand. *lib.* 5. *tit.* 1. *defin.* 3. et in Germania receptum testatur Carpzov. *Respons. Jure Elect. tit.* 7. *Respons.* 56. S. L.

(20) Cum id piis tantum in causis esset. *l.* 34. §. *alias.* 1. *C. eod.*

(21) De quibus vide *d. l.* 36. §. 1. *Nov.* 52. *c.* 2. *l.* 34. *C. eod.*

(22) *l.* 33. 34. 35. 36. *C. eod.*

(23) Ingratitudinis causa revocatur donatio.

(24) Quinque sc. *l. ult. C. de revoc. don.*

stea autem a junioribus divis Principibus (1) introductum est, quod ante nuptias vocabatur: et tacitam in se conditionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium esset insequutum. Ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, et nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem D. Justinus (2) pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale eveniret, et ante nuptias augeri donationem, et (3) constante matrimonio, sua constitutione permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat; cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, et consequentia nomina rebus esse studentes constituimus (4), ut tales donationes non augeantur tantum, sed etiam constante matrimonio initium accipiant: et non ante nuptias, sed propter (5) nuptias vocentur: et dotibus in hoc exæquentur, ut quemadmodum dotes constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, non solum antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur, et constituantur.

§. 4. Erat olim et alius modus civilis adquisitionis per jus adcrescendi (6), quod est tale: Si communem servum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuerit vel vindicta, vel testamento, eo casu pars ejus amittebatur (7), et socio (8) adcrescebat. Sed cum pessimum fuerat exemplo, et libertate servum defraudari, et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, sævioribus autem dominis lucrum accedere, hoc quasi invidia plenum, pio remedio per nostram (9) constitutionem mederi necessarium duximus: Et invenimus viam, per quam et manumissor, et socius ejus, et qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente, (cujus favore antiquos legumlatores multa etiam contra (10) communes regulas statuisse manifestum est,) et eo, qui eam libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente: et socio indemni conservato, pretiumque (11) servi secundum (12) partem dominii, quod nos definivimus, accipiente.

TIT. VIII.

QUIBUS ALIENARE LICET, VEL NON.

Summa tituli. de Marito. 1. De Creditore. 2. De Pupillo.

Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienare non possit: et contra, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat.

† Nam dotale prædium maritus (13) invita muliere per Legem Juliam (14) prohibetur alienare (15), quamvis ipsius sit, dotis causa ei datum: quod nos, Legem Juliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Cum enim Lex in solis tantummodo rebus locum habeat (16), quæ Italicæ fuerant: et alienationes inhibebat, quæ invita muliere fiebant, hypothecas autem earum rerum, etiam volente ea: utrique remedium imposuimus, ut etiam in eas res (17), quæ in provinciali solo positæ sunt, interdicta sit alienatio (18) vel obligatio: ut neutrum eorum neque consentientibus (19) mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum convertatur.

§. 1. Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis (20) ejus ea res non sit, alienare (21) potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, quia ab initio contractus pactus est, ut (22) liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. Sed ne creditores jus suum persequi impedirentur, neque debitores temere suarum rerum dominium amittere viderentur: nostra (23) constitutione consultum est, et certus modus impositus; per quem pignorum distractio possit procedere: cujus tenore utrique parti, creditorum et debitorum satis abunde provisum est.

§. 2. Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse (24). Ideoque si mutuam (25) pecuniam sine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem: quia pecuniam non facit (26) accipientis: ideoque vindicari nummi possunt, sicubi extant. Sed si nummi, quos mutuo minor dederit, ab eo qui accepit, bona fide consumpti sunt, condici (27) possunt; si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. At ex contrario, omnes res pupillo, et pupillæ sine tutoris auctoritate recte dari (28) possunt (29). Ideoque si debitor pupillo solvat (30), necessaria est debitori tutoris auctoritas, alioqui non liberabitur. Sed hoc etiam evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Cæsarienses advocatos (31) ex suggestione Triboniani viri eminentissimi, quæstoris sacri palatii nostri, promulgavimus: qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius judicialis sententia sine omni damno celebrata, hoc permittat (32): quo subsequuto, si et judex pronunciaverit, et debitor solverit, sequatur hujusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autem aliter quam disposuimus, solutio facta fuerit; pecuniam autem salvam habeat pupil-

(1) Aurel. Diocl. Max. *Ferreto.* Constantinus et sequentes, *Contio.*
(2) *l.* 19. *C. de don. ante nupt.*
(3) Hæc particula Cujacio abundat.
(4) *l.* 20. *C. de don. ante nupt. Nov.* 97. *c.* 1. *cap.* 2. *et Nov.* 119.
(5) Rectius *propter dotem* vocasset, quomodo et a Græcis ἀντιφέρνη dicitur.
(6) Ulp. *tit.* 1. Paul. 4. *s.* 12. §. 1.
(7) Et ita abrogatur sententia, quæ extat apud Ulpianum, *tit.* 1. §. 18. *et* Paul. 4. *sent.* 12. §. 1.
(8) Paul. 3. *sent.* 6. §. 4.
(9) *l.* 1. *C. de communi servo.*
(10) *l.* 24. §. *si quis servo. ff. de fid. libert.*
(11) Quod 20 solidorum fuisse videtur. *l. ult. Cod. de com. serv. man.*
(12) Adde *l.* 16. *D. ad SC. Silan.*
(13) Et sponsus *l.* 4. *ff. de fundo dotali.* Goth. Confer *tit. de fundo dotal.* ubi Wesenb. *Ans.*
(14) De qua *l. un.* §. *pen. C. de rei uxor.*
(15) His addit Ant. Cont. (*Obligare vero, ne illa quidem volente*) ut plena fiat l. Juliæ recitatio; quod tamen ad hunc locum non pertinet. Ut rectius notat *Ans. Russard.* hic. *S. L.*
(16) *In aliis Edit.* habebat.
(17) Inæstimatas, secus est in æstimatis, vide *l. ult. in pr. ff. de pact. dot. l. unic.* §. *pen vers. licet. C. de rei uxor.* et mobilibus. vide *Nov.* 61. *in fin.*
(18) *l.* 2. *C. de fundo dot.* Goth. *Nov.* 61. *cap.* 1. Nisi post biennium consenserit *d. Novell. c.* 1. §. 1. *et* 3. Ans.
(19) Aliud esse traditur si juraverint. *cap.* 28. *ext. de jurejur. c.* 2. *de jurejur. in* 6. aliud etiam si secundum consensum præstiterint. vide *Nov.* 61.
(20) Vide *l.* 9. *C. de pignorat. act. l. si convenerit.* 4. *in fin. ff. de pign. act.*
(21) Vide *l.* 46. *ff. de adq. rer. dom.*
(22) Hæc conventio in pignoribus usitata. *l.* 4. *C. de pignorat. act.*
(23) Vide *l. ult. C. de jure dominii impetr.*
(24) *l.* 5. §. 1. *l.* 9. §. 1. *ff. de aut. tutor.* Nec jurare, *l.* 17. §. 1. *ff. de jurejur.*
(25) Adde *l.* 9. *in pr. ff. de autor. tut.*
(26) *l.* 14. *in fin. ff. de solut.*
(27) *l.* 19. §. 1. *ff. de reb. creditis.*
(28) Immo non possunt, *l.* 15. *ff. de solut.*
(29) Non tamen obligatur: atque ita recte hic adjicitur particula, *Ideoque.*
(30) *l.* 15. *D. de solutionibus.*
(31) Et Joannem PP. *l.* 25. *C. de admin. tut.*
(32) Interdum sine decreto potest, *l.* 27. *C. de admin. tut.*

lus, aut ex ea locupletior (1) sit, et adhuc eandem pecuniæ summam petat: per exceptionem (2) doli mali poterit submoveri. Quod si male consumpserit, aut furto, [aut vi] amiserit: nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus condemnabitur: quia temere sine tutoris auctoritate, et non secundum nostram dispositionem solverit. Sed ex diverso, pupilli vel pupillæ solvere sine tutoris auctoritate non possunt: quia id, quod solvunt, non fit (3) accipientis: cum scil. nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa sit.

TIT. IX.

PER QUAS (4) PERSONAS CUIQUE (5) ADQUIRITUR.

Summa. 1. *De liberis in potestate.* 2. *De emancipatione liberorum.* 3. *De servis nostris.* 4. *De fructuariis et bona fide possessis.* 5. *De reliquis personis.* 6. *Transitio.*

Adquiritur (6) vobis non solum per vosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habetis: [item per servos, in quibus usumfructum habetis:] item per homines liberos, et per servos alienos quos bona (7) fide possidetis, de quibus singulis diligentius dispiciamus.

§. 1. Igitur liberi (8) vestri utriusque sexus, quos in potestate habetis, olim (9) quidem, quicquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis) hoc parentibus suis adquirebant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut etiam esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum adquisitum esset, alii filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocumque modo voluerant, applicare. Quod nobis inhumanum visum est: et generali constitutione (10) emissa, et liberis pepercimus et patribus (11) honorem debitum reservavimus. Sancitum etenim a nobis est, ut si quid ex (12) re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquiratur. Quæ enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti? Quod (13) autem ex alia causa sibi filiusfamilias adquisivit; hujus usumfructum patri quidem adquirat, dominium autem apud eum remaneat: ne quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accesserit, hoc in alium perveniens, luctuosum ei procedat.

§. 2. Hoc quoque a nobis dispositum est et in ea specie, ubi parens emancipando (liberos suos) ex rebus, quæ (14) adquisitionem effugiebant, sibi tertiam partem retinere (si voluerat) licentiam ex anterioribus (15) constitutionibus habebat, quasi (16) pro (17) pretio quodammodo emancipationis: et inhumanum quiddam accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte [tertia] defraudaretur: et quod honoris ei ex emancipatione additum erat, quod sui juris effectus esset, hoc per rerum diminutionem decresceret. Ideoque statuimus (18), ut parens pro tertia parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed ususfructus retineat. Ita etenim res intactæ apud filium remanebunt, et pater ampliore summa fruetur, pro tertia dimidia potiturus.

§. 3. Item (19) vobis adquiritur (20), quod servi vestri ex traditione nanciscuntur: sive quid stipulentur, sive ex donatione, vel ex legato, vel ex qualibet alia causa (21) adquirant. Hoc enim vobis ignorantibus et invitis (22) obvenit. Ipse enim servus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere (23) potest. Sed si heres institutus sit, non alias nisi (24) vestro jussu hereditatem adire potest. Et si vobis jubentibus adierit: vobis hereditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. Et convenienter scilicet vobis legatum per eos adquiritur.

† Non (25) solum autem proprietas per eos quos in potestate habetis, vobis adquiritur, sed etiam possessio. Cujuscunque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. Unde etiam per eos usucapio, vel longi temporis possessio vobis accidit.

§. 4. De (26) iis autem servis in quibus tantummodo usumfructum habetis, ita placuit, ut quicquid ex re vestra, vel ex operis suis adquirant (27), id vobis adjiciatur: quod vero extra eas causas consequuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is servus heres institutus sit, legatumve quid ei, aut donatum fuerit: non usufructuario, sed (28) domino proprietatis adquiritur. † Idem (29) placet et de eo qui a vobis bona fide possidetur, sive is liber sit, sive alienus servus. Quod enim placuit de usufructuario, idem placet et de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas adquiritur: id vel ad ipsum pertinet, si liber est: vel ad dominum, si servus est. † Sed (30) bonæ fidei possessor cum usuceperit servum (quia eo modo dominus fit) ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest. Fructuarius vero usucapere (31) non potest: primum quia non possidet, sed habet jus utendi fruendi: deinde, quia scit servum alienum esse. Non solum (32) autem proprietas per eos servos, in quibus usumfructum habetis, vel quos bona fide possidetis, aut per liberam personam, quæ bona fide vobis servit, vobis adquiritur: sed etiam (33) possessio. Loquimur autem in utriusque persona secundum distinctionem,

(1) *l.* 4. §. 4. *ff. de doli except.*
(2) *l.* 15. *D. de solut.*
(3) *l.* 14. *in fin. ff. de solut.*
(4) 4. *C.* 27.
(5) Dominium aut possessio sc. §. 5. *in fin. Inst. de Tutor.* nam de obligatione acquirenda agitur *Inst. per quas person. nobis oblig.*
(6) *l.* 10. *ff. de adqu. rer. dom et* 2. Cajus 1. §. 9. *in pr.*
(7) *v. l.* 1. *C. de rei vind.*
(8) adde 2. Caj. 1. §. 9. *in pr.*
(9) Nam postea Constantinus excepit bona materna, *l.* 1. *C. de bonis mater.* Arcadius bona materni generis, *l.* 2. *d. tit.* Theodosius ex matrimonio obvenientia, *l.* 1. Leo ex sponsalibus, *l.* 5. *in fin.* Justinianus omnia adventitia. *l.* 6. *C. de bonis, quæ liber.*
(10) *d. l.* 6.
(11) Et sic utrique parti consulit, ut in simili fecit §. *fin. Sup. de donat. in fin. et in* §. 2. *h. t.* Ans.
(12) Peculium id profectitium.
(13) Peculium id adventitium
(14) Ut bona materna et lucra nuptialia.
(15) Id est, lege Constantiniana. *l.* 6. §. 3. *C. de bonis, quæ liberis.*
(16) Nec enim æstimari potest emancipatio: unde hic quasi pretium, non autem simpliciter pretium dicitur. *l.* 6. §. 3. *C. de bonis, quæ lib.*
(17) Vel præmio, *l.* 3. *C. de bon. mater.*
(18) *d. l.* 6. §. 3.
(19) *l.* 10. §. 1. *ff. de adq. rer. dom.*
(20) Jure civili. Nam hoc titulo agitur de causis adquirendi jure civili. *l.* 6. §. 2. *in fin. ff. de usufr.*
(21) *l.* 86. §. 2. *ff. de leg.* 1. *et l.* 32. *D. de adq. rer. dom.*
(22) *d. l.* 32. *in pr.* et vetantibus, *l.* 62. *ff. de verb. obl.*
(23) *l.* 79. *ff. de adq. hered.* ne quidem peculium, cum illud pendeat ex nutu domini.
(24) *l.* 6. *ff. de adq. her.*
(25) *l.* 10. §. 2. *ff. de adq. rer. dom.*
(26) *l.* 10. §. 3. *l.* 19. *ff. de adq. rer. dominio. et* 2. Cajus 1. §. *ult. vers. Hi vero servi.*
(27) *l.* 21. *ff. de usufr. et l.* 49. *D. de adq. vel amitt. possess.*
(28) *l.* 10. §. 3. *in fin. ff. de adqu. rer. dom.*
(29) *l.* 10. §. 4. *l.* 19. *D. de adqu. rer. dom.*
(30) *d. l.* 10. *in fin. D. de adq. rer. dom.*
(31) *d. l.* 10. *in fin. l.* 8. *C. de usufr.*
(32) *d. l.* 10. §. 2.
(33) *l.* 1. *C eod. l.* 10. §. 2. *D. de adq. rer. dom.*

quam proxime exposuimus. id est, si quam possessionem ex re vestra, vel ex suis operis adepti fuerint.

§. 5. Ex his itaque apparet, per (1) liberos homines, quos neque vestro juri subjectos habetis, neque bona fide possidetis: item per alienos servos, in quibus neque usumfructum habetis, neque (2) possessionem justam: nulla ex causa vobis adquiri posse. Et hoc est, quod dicitur, per extraneam personam (3) nihil adquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam, veluti (4) per procuratorem, placet, non solum scientibus, sed et (5) ignorantibus vobis adquiri possessionem, secundum divi Severi (6) constitutionem: et per (7) hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuerit, qui tradidit: vel usucapionem, aut longi temporis præscriptionem, si dominus non sit.

§. 6. Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulæ res vobis adquirantur: nam legatorum jus, quo et ipso singulæ res vobis adquiruntur: item fideicommissorum, ubi singulæ res vobis relinquuntur: opportunius inferiore loco (8) referemus. † Videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis adquirantur. Si cui ergo heredes facti sitis, sive cujus bonorum possessionem petieritis, vel si quem adrogaveritis, vel si cujus bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint; ejus res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est: nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est ut de his dispiciamus, quæ ex testamento vobis obveniunt, qua in re necessarium est initium de ordinandis testamentis exponere.

TIT. X.

DE (9) TESTAMENTIS ORDINANDIS (10).

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis sit (11).

§. 1. Sed ut nihil antiquitatis (12) penitus ignoretur, sciendum est, olim quidem duo (13) genera testamentorum in usu fuisse: quorum altero in pace et otio utebantur, quod calatis (14) comitiis appellabant; altero, cum in prælium exituri essent, quod procinctum dicebatur (15). Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per æs (16) et libram: scilicet quod per emancipationem (17), id est (18), imaginariam (19) quandam venditionem agebatur, quinque testibus et libripende (20) civibus Romanis puberibus præsentibus, et eo, qui familiæ emptor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per æs et libram fiebat, licet diutius permanserit, attamen partim (21) et hoc in usu esse desiit.

§. 2. Sed prædicta quidem nomina testamentorum ad jus civile referebantur: postea vero ex edicto prætoris forma alia faciendorum testamentorum introducta est. Jure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur: sed septem testium (22) signa sufficiebant, cum jure civili signa testium non essent necessaria.

§. 3. Sed cum paulatim tam ex usu hominum, quam ex constitutionum emendationibus cœpit in unam consonantiam jus civile et prætorium jungi, constitutum est (23), ut uno eodemque tempore, (quod jus civile quodammodo exigebat) septem testibus (24) adhibitis, et subscriptione testium (quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto prætoris) signacula testamentis imponerentur: Ita, ut hoc jus tripertitum esse videatur: et testes (25) quidem et eorum præsentia, uno (26) contextu testamenti celebrandi (27) gratia, a jure civili descendant: subscriptiones (28) autem testatoris et testium, ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur: signacula autem, et testium numerus ex edicto prætoris.

§. 4. Sed his omnibus a nostra constitutione (29) propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manus testatoris vel testium (30) nomen heredis exprimatur, et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

§. 5. Possunt autem omnes testes et uno annulo (31)

(1) Paul. 5. *sent.* 2. §. 2.

(2) Imo potest *l.* 14. *in fin. D. de furtis.*

(3) *v. l.* 11. *§. pen. D. de pign. act.*

(4) Paulus *d* §. 2. Per procuratorem nobis adquiri possessionem, utilitatis causa receptum est.

(5) *l.* 47. *D. de usuc.*

(6) *l.* 1. *C. de adqu. et retin. poss.*

(7) Dominium seu usucapiendi conditio per possessionem adquiritur. *l.* 1. *l. per procuratorem.* 8. *C. de adq. et retin. poss. l.* 1. *C. per quas personas.*

(8) *tit.* 20. 21. 22. 23. 24. *Inf.*

(9) V. *Valerium.*

(10) et eorum solennitate 28. *D.* 1. *Lib.* 6. *C.* 23.

(11) Et sic allusione quadam, 6. *Gell.* 12. quam Grammatici παρονομασίαν Rhetores πάρισον appellant, in quo sola nominum conformitas spectatur, quæ non ad vocis originem, sed ad soni similitudinem refertur, Quintiliano teste *l.* 9. *c.* 3. Hoc autem melior est allusio, quo propius veritatem rei notat. Nam in testamentis mens potissimum spectatur et dominatur. Proinde Valla frustra ridet Jurisconsultum: quasi mens nihilo plus operetur in testamento, quam in calceamento, vestimento, et similibus. Porro testamenti definitio est *in l.* 1. *D. eod.*

(12) De qua v. Theophilum *hic*, ad quem dixi.

(13) Imo tria. *inf. hoc §. vers. accessit.* Ulp. 20. §. 1. Fuit et quartum genus, prætorium; sed et quintum, civili jure. *Goth.* Vide Vacon. 1. *Declar.* 16. *per tot.* Aul. Gell. *lib.* 15. *cap.* 27. et Arnold. Vinn. hic. *S. L.*

(14) Id est, in concione populi per cornicinem convocati, 15. *Gell.* 27.

(15) Et in procinctu, Gell. *d. loco.* Ulp. *tit.* 20. *dixi ad* Theoph. *hic et l.* 43. *D. de militari test. et ad* Festum *in procinctam classem.*

(16) Quod et *raudus* dicebatur, quo emptor libram feriebat. *de quo scripsi ad leges XII. tab. lib.* 2. *tit.* 13. §. 3.

(17) Vel mancipationem: quæ species erat alienationis, dixi ad *l.* 77. *D. de reg. jur.* Ulp. *l.* 19. §. 3. *et l. ult. C. de adopt.*

(18) *v. l. ult. C. de adopt. l.* 36. 38. *D. de contr. empt.* §. 6 *Instit. quib. mod. jus patr. potestatis:* Ulp. 19. §. 3.

(19) *De qua scripsi ad l.* 6. *C. de emancip. et* Ulp. 19. §. 3.

(20) *Libripens* erat is qui stateram tenebat. Idem antestatus dicebatur. 1. Cajus 6. §. 4. Porro libræ adhibendæ solennitas ex eo profecta, quod veteres infectum argentum solebant appendere, non numerare. Nam P. Romanus argento signato non usus est ante Pyrrhum regem devictum, *v. Plin.* 3. Inde libralis (unde libella) et dupondius appellatur assis. Inde quoque impensæ et expensæ, dependere in rationibus, libripendia et libripendes. Eadem pendendi consuetudine utebantur in rerum mancipi venditionibus: cujus rei vestigia ad sua usque tempora mansisse in æde Saturni, refert Varro 4. *de lingua sub fin.* in qua trutina propter pensationem posita extabat.

(21) Manent enim testes ficta emptione sublata. *Vigl.*

(22) De quibus *l.* 12. *C. eod.*

(23) Formam scripti Testamenti observa.

(24) Jure Canonico, coram parocho et duobus testibus. *cap.* 10. *Extr. de Testam.* Quod mores ubique fere ad Notarium sive actuarium publicum et duos testes masculos, majores et fide dignos, extendunt. vide Grœneweg. *hic.* S. L.

(25) *l.* 14. *D. de reb. dub.* iique septem, *ut hic*: pauciores ex *Novell.* 41. *Leonis*, *etc.* 10. *et* 11. *extr. eod.*

(26) *l.* 21. *in fin. D. eod.*

(27) Ad hoc rogati *d. l.* 21. §. *pen.*

(28) *v. Nov. Leon.* 42.

(29) *l.* 29. *in pr. C. eod.*

(30) Hodie cujuslibet. *Nov.* 119. *c.* 9.

(31) Non alio signo. Ulp. *in l.* 22. §. *signum. ff. eod.* a quo dissentit Accurs. Bart. Fab. et alii.

signare testamentum: quid enim si septem annuli una sculptura fuerint, secundum quod Papiniano visum est? Sed et alieno (1) quoque annulo licet signare [testamentum (2)].

§. 6. Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio (3) est. Sed neque mulier (4), neque impubes, neque servus (5), neque furiosus, neque mutus, neque surdus, neque is cui bonis interdictum est, neque ii, quos leges jubent improbos intestabilesque esse, possunt in numerum testium adhiberi (6).

§. 7. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea autem servus apparuit, tam divus Hadrianus Catoni (7); quam postea divi Severus et Antoninus (8) rescripserunt, subvenire se ex sua liberalitate (9) testamento: ut sic habeatur [firmum], ac si ut oportebat factum esset: cum eo tempore (10) quo testamentum signaretur, omnium consensu (11) hic testis liberi loco fuerit: neque quisquam esset qui status ei quæstionem moveret.

§. 8. Pater, necnon is qui in potestate ejus est, item duo fratres, qui in ejusdem patris potestate sunt, utique testes in uno testamento fieri possunt (12): quia nihil nocet, ex una domo plures testes alieno negotio (13) adhiberi.

§. 9. In testibus autem non debet esse is, qui in potestate testatoris est. † Sed si filiusfamilias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum: nec pater ejus recte adhibetur testis, nec is, qui in potestate ejusdem patris est: reprobatum est enim in ea re (14) domesticum testimonium.

§. 10. Sed neque heres scriptus (15), neque is, qui in potestate ejus est, neque pater ejus, qui eum habet in potestate, neque fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt; quia hoc totum negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie (16) inter testatorem et heredem agi. † Licet autem totum jus tale conturbatum fuerat: et veteres quidem familiæ emptorem, et eos qui per potestatem ei conjuncti fuerant, a testamentariis testimoniis repellebant; heredi [autem], et iis qui per potestatem ei conjuncti fuerant, concedebant testimonia in testamentis præstare, licet ii, qui id permittebant, hoc jure minime abuti eos debere suadebant; tamen nos eandem observationem corrigentes, et quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiæ emptoris, merito nec heredi (qui imaginem vetustissimi familiæ emptoris obtinet), neque aliis personis, quæ ei (ut dictum est) conjunctæ sunt, licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia præstare. ideoque nec ejusmodi veteres constitutiones nostro Codici inseri permisimus.

§. 11. Legatariis autem et fideicommissariis, quia non juris (17) successores sunt, et aliis personis eis conjunctis testimonium non denegamus (18): imo in quadam nostra constitutione (19) et hoc specialiter eis concessimus (20). Et multo magis iis, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, hujusmodi licentiam damus.

§. 12. Nihil autem interest, testamentum in tabulis (21), an in chartis, membranisve, vel in alia materia fiat.

§. 13. Sed (22) et unum testamentum pluribus codicibus (23) conficere quis potest, secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis: quod interdum etiam necessarium est, veluti si quis navigaturus et secum ferre, et [domi] relinquere judiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quæ humanis necessitatibus imminent.

§. 14. Sed hæc quidem de testamentis, quæ scriptis conficiuntur [sufficiunt]: si quis autem sine (24) scriptis voluerit ordinare jure civili testamentum, septem testibus adhibitis, et sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum jure civili, firmumque constitutum.

TIT. XI.
DE (25) MILITARI TESTAMENTO.

SUpra dicta diligens observatio in ordinandis testamentis, militibus propter nimiam imperitiam (26) eorum, constitutionibus [principalibus (27)] remissa est. Nam quamvis ii neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum solennitatem observaverint; recte (28) nihilominus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra (29) constitu-

(1) Alienus est etiam qui ab ipso testatore testi datur. *l.* 22. §. 2. *ff. eod.*

(2) Modo subscriptione alienum constet. Spec. §. *videndum. tit. de probat.*

(3) Active, vel passive. *Th.*

(4) *l.* 20. §. 6. *et seq. ff. eod.*

(5) Et peregrinus: arcentur enim a solennibus. aliud ergo erit in Testamento non solenni, militari, ad pias causas, inter liberos, *Novell.* 107. donatione causa mortis, et Codicillis. *Vigl.*

(6) *l.* 26. *ff. eod.* dixi *ad leges XII. tab. tit. de test.*

(7) *l.* 1. *C. eod.*

(8) Quorum rescriptum non extat.

(9) De jure itaque testamentum est injustum, *l.* 1. *C. de Testam.* sed benignitate Imperatorum confirmatum, nec ex hoc §. recte colligitur communem errorem jus facere. De quo vide Morla, Emp. Jur. *p. v. tit.* 2. *quæst.* 26. Zichard. *ad l.* 1. *C. de Test num.* 5. 6. Non enim error, sed imperium potestasque Cæsarum hoc jus peperit, quum alioqui testamentum injustum esset. *Ans.*

(10) *l.* 22. §. 1. *ff. et d. l.* 1. *C. eod.* eo exemplo dici potest, morte testis tabulas testamenti non decidere. *v. l.* 4. *C. quemadm. testamenta aper.*

(11) Huc quidam referunt casum testis impuberis, qui testamenti faciendi tempore pubes habebatur, postea impubes fuisse compertus est; quasi communis error et testamentorum favor etiam, hoc vitium suppleat: eoque adducunt text. *l. Barbarius Philippus. ff. de officio prætor.* Quod, quum hodie testamentorum solennitas ad ordinariam facti (duorum sc. testium) probationem sit redacta, cui, ut de eo constet, nihil amplius demi potest, et impuberem ipsius naturæ et judicii defectus a dicendo testimonio repellat, ad exemplum trahi minime potest. *S. L.*

(12) *l.* 22. *in pr. ff. eod.*

(13) Secus in suo, *l.* 10. *ff. de testib.*

(14) Et aliis *l.* 2. *C. de testib.*

(15) *l.* 20. *in pr. ff. eod.*

(16) Et olim. *l.* 20. *in pr. ff. eod.* Ulp. 20. §. 3. sed innuit hodie abolitum testamentum per æs et libram: in quo, quia negotium peragebatur inter testatorem et emptorem, heres testis esse poterat. Ulp. *tit.* 20.

(17) Universi, sed particularis tantum. Non sunt etiam principaliter successores, sed ex consequentia et per alium tantum, id est, per heredem. Mercede quoque nonnulla legatarii fuerunt provocandi, ne alioquin passim tabulæ testibus destituerentur. Vigl. *in l.* 14 *ff. de reb. dub.*

(18) Loquitur de testamento scripto. §. 5. 10. *et* 14. *h. t.* Ans. Etiam in Nuncupativo. *Vigl.* Moribus tamen indistincte eorundem testimonia reprobari recte notat *Grœneweg.* hic. *S. L.*

(19) Quæ fuit in priori Codice.

(20) Confirmata *l.* 20. *in pr. ff. eod. l.* 22. *C. eod.* forte ob interpretum calumnias idem sæpius inculcari oportuit. *Vigl.*

(21) *v. l.* 15. *in fin. C. eod.* an et notis? v. *Nov.* 107. *c.* 1.

(22) *l.* 24. *ff. eod.*

(23) *l.* 47. *ff. de leg.* 2.

(24) Per nuncupationem: de quo v. *l.*21. §. *per nuncupationem. C. de testam.*

(25) *Lib.* 29. *D.* 1. *Lib.* 6. *C.* 21.

(26) Tacit. *in Agricola.*

(27) Julii, Titi, Domitiani, Nervæ, Trajani, *l.* 1. *ff. eod.*

(28) Rite *Cujac.*

(29) *l. pen. C. eod.*

tio introduxit. Quoquo (1) enim modo voluntas ejus suprema inveniatur, sive scripta, sive sine scriptura; valet testamentum ex voluntate ejus. Illis autem temporibus, per quæ extra expeditionum necessitatem in aliis locis vel suis ædibus (2) degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adjuvantur: sed testari quidem, etsi filii familiarum sint, propter militiam conceduntur: jure tamen communi eadem observatione et in eorum testamentis adhibenda, quam in testamentis paganorum proxime exposuimus.

§. 1. Plane de testamentis militum divus Trajanus Catilio (3) Severo ita rescripsit: Id privilegium quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse; quod et sine scriptura, et a non militantibus quoque fieri potest. Si ergo miles, de cujus bonis apud te quæritur, convocatis ad hoc (4) hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita loquutus est, ut declararet, quem vellet sibi heredem esse, et cui libertatem tribueret; potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas ejus rata habenda est. Cæterum si (ut plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui, ego te heredem facio, aut bona mea tibi relinquo; non oportet hoc pro testamento observari. Nec (5) ullorum magis interest, quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, ejusmodi exemplum non admitti. Alioqui non difficulter post mortem alicujus militis testes existerent, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona cui visum sit, et per hoc vera judicia subverterentur.

§. 2. Quinimo et mutus et surdus (6) miles testamentum facere potest (7).

§. 3. Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant, et in castris degunt. Post missionem vero veterani, vel extra castra, [alii] si faciant adhuc militantes testamentum; communi omnium civium romanorum jure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum non communi jure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. Quid ergo si intra annum quis decesserit: conditio autem heredi adscripta, post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? Et placet valere, quasi militis.

§. 4. Sed et si quis ante (8) militiam non jure fecit testamentum, et miles factus et in expeditione degens resignavit illud, et quædam adjecit, sive detraxit; vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis: dicendum est valere hoc testamentum, quasi ex nova militis voluntate.

§. 5. Denique et si in (9) adrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamilias emancipatus est, testamentum ejus quasi ex nova militis voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri.

§. 6. Sciendum tamen est, quod cum ad exemplum castrensis peculii, tam anteriores (10) leges, quam principales constitutiones (11) quibusdam (12) quasi castrensia dederant peculia, et horum quibusdam permissum fuerat, etiam in potestate degentibus testari: nostra [id] constitutio (13) latius extendens, permiserit omnibus in hujusmodi peculiis testari quidem, sed jure communi (14). Cujus constitutionis tenore perspecto licentia est, nihil eorum, quæ ad præfatum jus pertinent, ignorare.

TIT. XII.

QUIBUS (15) NON EST PERMISSUM FACERE TESTAMENTUM.

NOn tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ii, qui (16) alieno juri subjecti sunt, testamenti faciendi jus non habent: adeo quidem, ut quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis jure testari possint (17): exceptis iis, quos antea enumeravimus, et præcipue militibus, qui in potestate parentum sunt; quibus de eo quod in castris adquisierunt, permissum est ex constitutionibus (18) principum testamentum facere. Quod quidem jus ab initio tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate D. Augusti, quam Nervæ, nec non optimi Imperatoris Trajani: postea vero subscriptione D. Hadriani, etiam dimissis a militia, id est, veteranis concessum est. Itaque siquidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum, quem heredem reliquerunt: si vero intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes eorum jure communi (19) pertinebit. Ex hoc intelligere possumus: quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere (20), vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune (21) esse: sed scilicet proprium ejus esse, qui id in castris adquisierit, quanquam jure civili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet iis, quæ ex sacris constitutionibus et præcipue nostris propter diversas causas non adquiruntur. Præter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filiusfamilias testa-

(1) *v. l. 1. in pr. ff. eod.*
(2) Sedibus vel sedetis. *v. l. 18. C. de Episc. aud.*
(3) *l. 24. ff. eod.*
(4) Duobus saltem. *l. 12. ff. de testib. junct. l. 1. §. 2. eod.* An hoc necessitatis est? negat contra communem Viglius, nisi constet militem convocatis hominibus testari voluisse, *ut hic*: alioquin sufficere, si testetur vel uno teste præsente. Th. *hic in pr.*
(5) *l. 24. in fin. ff. eod.*
(6) Simul: non autem natura, ut Accurs. putat (ob id enim dimittebatur, *l. 4. ff. eod.* ut sacramenti præstandi, imperii, classici audiendi, atque petendæ factionis testamenti a principe incapax:) sed ex accidenti, et quidem scribendi ignarus.
(7) Nutu vel signis miles testari ex hac constitutione potest: reliqui non milites hoc beneficium specialiter a Principe tenentur petere. *l. 7. D. qui test.*
(8) *l. 9. in fin. l. 25. D. eod.*
(9) *v. l. 22. D. eod.*
(10) *v. l. 1. §. 6. D. ad SC. Treb.*
(11) *v. l. 7. C. de adsess.*
(12) De quib. v. *l. ult. C. de inoffic. testam.*
(13) *d. l. ult. C. de inoffic. testam.*
(14) Intelligit eos qui non sunt in expeditione sed in hybernis vel aliis locis. §. 1. 2. 3. 4. *etc. h. t.* si enim sunt in expeditionibus, possunt testari quomodo velint. *l. 1. in fin. ff. h. t.* Ans.
(15) *Lib. 28. D. 1. Lib. 6. C. 22.*
(16) *l. 6. l. 16. D. eod. l. 3. §. 1. C. eod.*
(17) Cur magis donare possunt? *l. 25. §. 1. D. de mortis causa donat.* An quod testamentum magis solenne, ac publici juris est, et ideo ex alieno arbitrio pendere non debet? An quod filiifamilias nullam hereditatem nullamve familiam habeant, quam transferant? aut potius quod hereditatem pacto transferri sit incivile, donare patris jussu non æque?
(18) Filiusfamilias jure civili nulla de re testari potest, sed constitutionibus.
(19) Olim quasi peculium, *l. 2. ff. de castrensi.* hodie jure successionis, *Nov. 118. c. 2.*
(20) *C. ne filius pro patre.*
(21) *v. l. 1. §. nec castrense. ff. de collat. bon.*

mentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis (1) factus decesserit.

§. 1. Præterea (2) testamentum facere non possunt (3) impuberes (4): quia nullum eorum animi judicium est. Item furiosi (5): quia mente carent. Nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes: aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit, et decesserit. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus (6) est, jure testati esse videntur (7): certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento valente: Nam neque testamentum recte factum, neque ullum aliud negotium recte gestum, postea furor interveniens perimit.

§. 2. Item prodigus (8), cui bonorum suorum administratio interdicta (9) est, testamentum facere non potest (10): sed id, quod ante fecerit, quam interdictio bonorum suorum ei fiat, ratum est.

§. 3. Item surdus (11) et mutus non semper testamentum facere possunt. Utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. sæpe enim etiam literati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt. Unde nostra (12) constitutio etiam his subvenit, ut certis casibus et modis secundum normam ejus possint testari, aliaque facere, quæ eis permissa sunt. Sed si quis post testamentum factum, adversa valetudine, aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse cœperit; ratum nihilo minus manet ejus testamentum.

§. 4. Cœcus autem non (13) potest (14) facere testamentum, nisi per observationem quam lex (15) D. Justini patris nostri introduxit.

§. 5. Ejus, qui apud hostes est (16), testamentum, quod ibi fecit, non (17) valet, quamvis redierit: sed quod dum in civitate fuerat, fecit: sive redierit, valet jure postliminii: sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

TIT. XIII.
DE EXHEREDATIONE (18) LIBERORUM.

Non tamen ut omnino valeat testamentum, sufficit hæc observatio, quam supra exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum heredem instituat (19), vel exheredem eum nominatim faciat (20): alioqui si eum silentio præterierit, inutiliter testabitur (21): adeo quidem, ut si vivo patre filius mortuus sit, nemo heres ex eo testamento existere possit: quia sc. ab (22) initio non constiterit testamentum. † Sed non ita de filiabus et aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus antiquitati fuerat observatum: sed si non fuerant scripti heredes scriptæve, vel exheredati exheredatæve: testamentum quidem non infirmabatur, jus tamen adcrescendi eis ad certam portionem præstabatur: sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros hoc facere.

§. 1. Nominatim autem quis exheredari videtur, sive ita exheredetur, *Titius filius meus exheres esto*: sive ita, *filius meus exheres esto*; non adjecto proprio nomine, scilicet, si alius filius non extet (23). † Posthumi quoque liberi, vel heredes institui debent, vel (24) exheredari (25). Et in eo par omnium conditio est, quod et filio posthumo, et quolibet ex cæteris liberis, sive fœminini sexus sive masculini, præterito, valet quidem testamentum, sed postea adgnatione (26) posthumi sive posthumæ rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier, ex qua posthumus aut posthuma sperabatur, abortum fecerit: nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. Sed fœminini quidem sexus personæ, vel nominatim, vel inter (27) cæteros exheredari solebant: dum tamen, si inter cæteros exheredarentur, aliquid eis legaretur, ne viderentur præteritæ esse per oblivionem. Masculos vero posthumos, id est, filios et deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredarentur: hoc scil. modo, *quicunque mihi filius genitus fuerit, exheres esto*.

§. 2. Posthumorum (28) autem loco sunt et hi, qui in sui heredis locum succedendo, quasi agnascendo fiunt parentibus sui heredes: ut ecce, si quis filium, et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat, quia filius gradu præcedit, is solus jura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius ejus vivo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate ejus: incipit nepos neptisve in ejus locum suc-

(1) Si tamen suæ potestatis factus, illud testamentum, quod de aliis rebus quam de castrensibus vel quasi, fecit, approbaverit, valebit. §. 4. *Sup. de militari testam. l.* 20. §. 1. *ff. h. t.* Ans.

(2) Testamentum facere impuberes seu pupilli non possunt, *ut hic. et l.* 5. *ff. eod.* quod olim remissum pupillis Tribunis militum, *l. ult. C. de testam milit.* et pupillis cœlibatum profitentibus, *teste Sozomeno et Niceph.*

(3) *v. l.* 5. *ff. eod.*

(4) Impuberes autem hic esse desinunt masculi post completum 14, fœminæ post 12 annum completum. *l.* 5. *ff. eod.* ubi dixi.

(5) *v. l.* 16. §. 1. *ff. eod.* 2. Cajus 2. §. 4. Paul. 3. *sent.* 4. §. 5. Goth. Quia hic tempus testamenti facti, non mortis testatoris, inspicitur. *l.* 18. *ff. de testam.* contra quam in §. 4. *Instit. de hered. qual. et differ.* Ans.

(6) v. quæ scripsi *ad l.* 1. §. 10. *ff. si quadrupes.*

(7) In testamento Tuditani insani Centumviri, magis quid scriptum esset, quam quis scripsisset, spectarunt. 7. *Valer.* 8.

(8) *v. l.* 18. *ff eod.*

(9) Interdictionis formam v. *apud* Paul. 3. *sent.* 4. §. 6.

(10) Hoc jus quodammodo mutatum est constitutione *Leon.* 39.

(11) *l.* 6. §. 1. *l.* 7. *ff. eod.*

(12) *l.* 10. *C. eod.*

(13) Ut olim. 3. Paul. 4. §. 4. v. *quæ not. ad Nov. Leon.* 69.

(14) Potest autem: quia accire potest adhibitos testes, et audire sibi testimonium perhibentes. Paul. *illo loco.*

(15) *l.* 8. *C. eod.*

(16) Obsidis, vel captivi, non legati. *l.* 8. *l.* 11. *l.* 13. §. 1 *ff eod.* Paul. 3. *sent.* 4. §. 8.

(17) Valet ex *Novell. Leon.* 40.

(18) *Lib.* 28. *D.* 2. *Lib.* 6. *C.* 28. 29. *Et ejus causis. Nov.* 115. *cap.* 3. 2. Caj. 3.

(19) Quamvis ex minima parte. *Cont.*

(20) Ea exheredatio differt ab abdicatione. *l.* 6. *C. de patr. potest.*

(21) Etiam quoad legata et fideicommissa, et reliqua omnia. *l.* 1. *ff. de injust. rupt. l.* 7. *l.* 30. *ff. de lib. et posthum. l.* 30. §. 1. *ff. de inoff. test. l. ult. in fin. C. de lib. præter.* Sed matris præteritio pro exheredatione est, quæ non nisi per inofficiosi querelam rescinditur, manentibus legatis, et reliquis præter institutionem articulis. §. *ult. Inst. h. t. l.* 1. *ff. de legat. præstand. contra tab. bon. poss. petita. Nov.* 115. *cap.* 3. S. L. Atqui suus præteritus petens bonorum possessionem contra tabulas, illud rescindit? Non rescindit: vel ideo, quod qui non petit, tacite parentis testamentum probat: et de parente modestius sentit, quam si ejus testamentum nullum affirmaret. *Bart. Vigl.* Goth.

(22) *v. l.* 29. *et* 201. *ff. de reg. juris.*

(23) *l.* 2. *D. de liberis et posthumis.* vel aliter, ut *l.*24. *de manum. testam.*

(24) Hodie liberi non possunt exheredari sine causa, quæ in posthumo nulla esse potest. *arg. Nov.* 118. *c.* 1. *et Nov.* 115. *c.* 3.

(25) Alioqui testamentum nullum est ipso jure, non ex æquo et bono, *l.* 17. *ff. de injusto rupt. et irrit.* v. quæ scripsi ad *l. ult. C. de bon. possess. cont. tab.*

(26) *l.* 3. §. 6. *ff. de injusto rupt. et irrit.* Cic. pro *Cæcinna.*

(27) Non nominatim et ἀορίστως. *Theoph.* Veluti si quibusdam institutis ita subjungat testator, *cæteri exheredes sunto. l.* 25. *in pr. ff. de lib. et posthum.*

(28) *l.* 13. *ff. de injusto rupt. et irrit.*

cedere : et eo modo jura suorum heredum quasi adgnatione nanciscitur. Ne ergo eo modo rumpatur ejus testamentum : sicut ipsum filium vel heredem instituere, vel nominatim exheredare debet testator, ne non jure faciat testamentum : ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere, vel exheredare : ne forte eo vivo, filio mortuo succedendo in locum ejus nepos neptisve quasi adgnatione rumpat testamentum. Idque lege Julia Velleja (1) provisum est, in qua similis exheredationis modus ad similitudinem posthumorum demonstratur.

§. 3. Emancipatos liberos jure civili neque heredes instituere, neque exheredare necesse est : quia non sunt sui heredes. Sed Prætor omnes, tam fœminini sexus, quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari jubet : virilis sexus nominatim, fœminini (2) vero inter cæteros : quia si neque heredes instituti fuerint, neque ita (ut diximus) exheredati, permittit eis Prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

§. 4. Adoptivi liberi, quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, ejusdem juris habentur, cujus sunt justis nuptiis quæsiti (3) : itaque heredes instituendi, vel exheredandi sunt, secundum ea, quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati vero a patre adoptivo, neque jure civili, neque [eo] jure quod ad edictum Prætoris attinet, inter liberos connumerantur. Qua ratione accidit, ut ex diverso (quod ad naturalem parentem attinet) quamdiu quidem sunt in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur : ut eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit : cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiant in ea causa esse, in qua futuri essent, si a naturali patre emancipati fuissent.

§. 5. Sed hæc quidem vetustas introducebat. Nostra (4) vero constitutio inter masculos et fœminas in hoc jure nihil interesse existimans : quia utraque persona in hominum procreatione simili naturæ officio fungitur, et lege antiqua [XII tabularum] omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod et Prætores postea secuti esse videntur : ideo simplex ac simile jus, et in filiis, et in filiabus et in cæteris descendentibus per virilem sexum personis, non solum jam natis, sed etiam posthumis introduxit : ut omnes sive sui, sive emancipati (5) sint, vel heredes instituantur, vel nominatim exheredentur : et eundem habeant effectum circa testamenta parentum sucrum infirmanda, et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive jam nati sint, sive adhuc in utero constituti, postea nati sint. Circa adoptivos autem [filios] certam induximus divisionem, quæ in nostra constitutione (6) quam super adoptivis tulimus, continetur.

§. 6. Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, et liberos suos jam natos, vel posthumos nominatim non exheredaverit, sed [silentio] præterierit, non ignorans, an habeat liberos : silentium ejus pro exheredatione nominatim facta valere, constitutionibus (7) Principum cautum est.

§. 7. Mater, vel avus maternus, necesse non habent liberos suos aut heredes instituere, aut exheredare (8) : sed possunt eos silentio omittere (9). nam silentium matris, aut avi materni, et cæterorum per matrem ascendentium, tantum facit, quantum exheredatio patris. Neque enim matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est : sive de jure civili quæramus, sive de edicto Prætoris, quo [Prætor] præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit : sed aliud eis adminiculum (10) servatur : quod paulo post vobis manifestum fiet.

TIT. XIV.
DE HEREDIBUS (11) INSTITUENDIS (12).

Heredes instituere permissum est tam liberos homines, quam servos (13) : et tam proprios, quam alienos. Proprios autem olim quidem secundum plurium sententias non aliter, quam cum libertate, recte instituere licebat : hodie vero etiam sine libertate, ex nostra (14) constitutione heredes eos instituere permissum est. Quod non per innovationem induximus, sed quoniam æquius erat, et Attilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinum, quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. † Est tamen casus, in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cujus verba hæc sunt : Servum adulterio maculatum (15) non jure testamento manumissum ante sententiam (16) ab ea muliere videri, quæ rea fuerat ejusdem criminis postulata, rationis est (17). Quare sequitur, ut in eundem a domina collata heredis institutio, nullius momenti habeatur (18). † Alienus servus etiam is intelligitur, in quo usumfructum testator habet.

§. 1. Servus autem a domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber heresque ei necessarius. Si vero a vivo testatore manumissus fuerit ; suo arbitrio adire hereditatem potest ; quia non fit heres necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequatur. Quod si alienatus fuerit ; jussu

(1) Hic §. ita accipiendus est : Lege 12. tab. posthumi alieni heredes institui non poterant ; Præteritis ergo similes rumpebant ipso jure testamentum avi. Quod ne fieret, dedit Prætor posthumis bonorum possessionem ventris, et secundum tabulas. Ne eo nomine Prætor semper esset adeundus, Gallus Aquilius vel lege, vel interpretatione induxit, nepotem post mortem avi ex filio præmortuo nasciturum instituendum : postea Julius Vellejus, ut idem esset si vivo avo nasceretur, constituit, eamque legem Scævola postea interpretatus est. *l.* 29. *ff. de lib. et posth.*

(2) In nepotibus exheredandis alia sunt jura civilia, alia prætoria. v. *l. ult. C. de liberis præterit.*

(3) *l.* 15. *l.* 27. *l.* 45. *ff. de adopt. l.* 13. *C. de probat. l.* 1. *ff. de bonor.poss.contra tab.* §.8. *Sup.de adopt.* Quod verum est, si pater adoptivus decedat antequam filium emancipet ; alioquin civilis adoptionis actus contraria emancipatione solvitur. *l.* 14. *ff. de adopt.* Ans.

(4) *l.* 4. *C. de lib. præt.*

(5) Et extraneo in adoptionem adsciti. *l.* 10 *vers. omnia igitur. C. de adopt.* Ans.

(6) *l. pen. C. de adopt.*

(7) *l.* 9. *cum seq. C. de testam. milit.*

(8) Ut nec liberi parentes. *l.* 17. *C. de inoffic. testam.*

(9) Ut ita *l.* 4. *C. de lib. præt.* ad paterna tantum testamenta pertineat.

(10) Inofficiosi querela. *l.* 15. *C. de inoffic. testam.* Ans.

(11) *Lib.* 28. *D.* 5. *Lib.* 6. *C.* 24. et seqq.

(12) Id est, qui et qualiter heredes fieri possint.

(13) *l.* 3. *l.* 31. *ff. eod.*

(14) *l. pen. C. de necessar. serv. hered.*

(15) ἔνοχον ὄντα τῇ μοιχείᾳ. sed alibi accusatum. *l.* 48. §. 2. *ff. eod.* Goth. Vid. *l.* 12. §. 1. *ff. Qui et a quib. manum.* Et sic detrahitur alicui jus quæsitum. §. *fin. Inst. de his qui sunt sui vel alien. jur.* Ans.

(16) Id est, cognitionem finitam, *l.* 12. §. *pen. ff. qui et a quibus.*

(17) An aliud, si absolutus sit? hoc putat Viglius *arg. l.* 77. §. 4. *ff. de leg.* 2.

(18) Pœna capitalis in utrumque constituta est hodie. *l. unic. C. de mulier. quæ se prop. serv. junx.*

novi domini adire hereditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse alienatus, neque liber, neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institutus fuerit: destitisse enim a libertatis datione videtur dominus, qui eum alienavit (1). Alienus quoque servus heres institutus, si in eadem causa duraverit, jussu (2) ejus domini adire hereditatem debet. Si vero alienatus fuerit ab eo, aut vivo testatore, aut post mortem ejus, antequam adeat; debet (3) jussu novi domini adire. At si manumissus est vivo testatore, vel mortuo antequam adeat, suo arbitrio adire potest hereditatem.

§. 2. Servus etiam alienus post domini mortem recte heres instituitur: quia et cum hereditariis servis est testamenti factio. Nondum (4) enim adita hereditas personæ vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti (5): cum etiam ejus, qui in (6) utero est, servus recte heres instituatur.

§. 3. Servus [autem (7)] plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres, unicuique dominorum, cujus jussu adierit, pro portione dominii adquirit hereditatem.

§. 4. Et unum hominem, et plures usque in (8) infinitum, quot quis heredes velit, facere licet.

§. 5. Hereditas (9) plerumque dividitur in duodecim uncias, quæ assis appellatione continentur. Habent autem et hæ partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta hæc: sescunx (10), sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx. Non autem utique [semper] duodecim uncias esse oportet. nam tot unciæ assem efficiunt, quot testator (11) voluerit: et si unum tantum quis ex semisse (verbi gratia) heredem scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim idem (12), ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest: nisi sit (13) miles, cujus sola voluntas in testando spectatur. Et e contrario potest quis in quotcunque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere (14).

§. 6. Si plures instituantur heredes: ita demum in hoc casu partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex æquis partibus heredes esse: satis enim constat, nullis partibus nominatis ex æquis (15) partibus eos heredes esse (16). Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit: si quidem aliqua pars assi deerit: ex (17) ea parte heres fit. Et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrunt (18). Si vero totus as completus sit: ii, qui nominatim expressas partes habent, in dimidiam partem vocantur: et ille, vel illi omnes in alteram dimidiam (19). Nec interest (20), primus, an medius, an novissimus sine parte heres scriptus sit: ea enim pars data intelligitur (21), quæ vacat.

§. 7. Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit heres institutus, quid juris sit: veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. Et constat, vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere (22), et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent. Et ex diverso, si plures heredes scripti in portionibus sint, tacite (23) singulis decrescere (24): ut si (verbi gratia) quatuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte heres scriptus fuisset (25).

§. 8. Et si plures unciæ quam duodecim distributæ sint: is, qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemque erit (26), si dupondius expletus sit. Quæ omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

§. 9. Heres et pure et sub (27) conditione institui potest: ex certo tempore, aut ad certum tempus non potest (28): veluti, *post quinquennium quam moriar*: vel *ex calendis illis*, vel *usque ad calendas illas heres esto*. Denique diem adjectum haberi pro supervacuo (29) placet: et perinde esse, ac si pure heres institutus esset.

§. 10. Impossibilis (30) conditio in institutionibus et legatis, nec non in fideicommissis et libertatibus pro non scripta habetur (31).

§. 11. Si plures conditiones in institutionibus adscriptæ sunt, si quidem conjunctim, ut puta *si illud et illud factum fuerit*, omnibus parendum est; si separatim, veluti *si illud aut illud factum erit*, cuilibet (32) [conditioni] obtemperare satis est.

§. 12. Ii, quos nunquam (33) testator vidit, heredes institui possunt: veluti si fratris filios peregrinantes (34), ignorans qui essent, heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

(1) *Novell.* 162. *cap.* 1. §. 12. *Instit. de legat.* Ans.
(2) Ne onerosæ hereditati invitum dominum obliget. *Vig.*
(3) *l.* 62. *in fin. ff. de adq. her.*
(4) *v. l.* 31. *in fin. ff. eod.*
(5) Id enim utilius est: quid enim si non possit futurus heres institui? *Vigl.*
(6) *l.* 64. *ff. eod.*
(7) *l.* 67. *ff. de adq. her.*
(8) Modo non vagetur voluntas sub incerta dinumeratione, *v. l.* 1. §. *si autem. D. ad SC. Treb.* et præsertim §. *incertis. Instit. de leg.*
(9) *v. l.* 13. §. 1. *et l.* 50. *in fin. D. eod.*
(10) Hæc sescunx. alii uncia. *Goth.* De hisce Veterum computandi formulis vide Anton. Augustin. *lib.* 2. *Emendat. cap.* 8. *et* Duaren. *lib.* 2. *disput.* 36. Sed præterea hereditas in partes naturales dividitur; veluti in duas dimidias, tres tertias, et quatuor quartas, et sex sextas. *l.* 2. §. 7. *ff. de collat.* §. 7. *Inf. h. t. l.* 76. *ff. de acq. vel omitt. hered.* Quod et moribus fere convenit, quibus rarior in testamentis assis aut unciarum distributio. *S. L.*
(11) *v. l.* 2. §. 2. *D. de bon. poss. secund. tab. l.* 13. §. 1. *D. eod.* Adde *l.* 17. *et l.* 58. §. 1. *ff. eod.*
(12) Paganus, *l.* 7. *D. de reg. jur.* Goth. Hodie quilibet paganus pro parte testatus et pro parte intestatus decedit, adeoque si quis ex certa re institutus sit, nullo dato coherede, tota hereditas ei accrescit. Grœneweg. hic. et ibi alleg. *S. L.*
(13) *l.* 6. *in fin. ff. de test. milit.* Imo alius quam miles, *l.* 15. *D. de inofficioso testam.*
(14) *l.* 9. §. 12. *ff. eod.*

(15) *v. l.* 17. *ff. eod.*
(16) *v. l.* 9. §. *hered.* 12. *D. eod.* et gravatos, *l.* 124. *D. de leg.* 1.
(17) *l.* 17. *in pr. D. eod.*
(18) Æqualiter.
(19) Videtur enim testator ad dupondium descendisse. *d. l.* 17. §. 5. *ff. eod.*
(20) *v. l.* 20. *D. eod.*
(21) *l.* 78. §. 2. *ff. eod.*
(22) *l.* 13. §. 2. *D. eod.*
(23) *d. l.* 13. §. 3.
(24) *l.* 13. §. 4. *D. eod.*
(25) Nisi expleto asse testator ipse scripserit: *ex reliqua parte Sejus heres esto.* tunc enim nihil capiet, quia nihil superest. *l.* 17. §. 3. *ff. h. t.* Ans.
(26) *v. l.* 17. *in fin. D. eod.*
(27) *Tot. Tit. de cond. inst.*
(28) Sed vitio temporis sublato, manet institutio. *l.* 34. *D. eod.*
(29) Ut utile per inutile non vitietur.
(30) Paul. 3. *sent.* 4. §. 14.
(31) Id est, non vitiat sed vitiatur, quia non præsumitur testator intestatus decedere voluisse. *Wes.* aliud in stipulatione et contractibus. v. *l.* 31. *ff. de obl. et* §. 11. *Instit. de inut. stipul.*
(32) Id est, alterutri. *v. l.* 13. *D. de reb. dub.*
(33) *l.* 11. *C. eod.*
(34) Sic vertit Theoph. *οἷον εἶχέ τις ἀδελφὸν ἐπὶ ξένης διάγοντα ἐπαιδοποιήσατο οὕτως.* aliud in peregrinis. *l.* 1. *C. eod.*

TIT. XV.
DE VULGARI (1) SUBSTITUTIONE.

POtest autem quis in testamento suo plures (2) gradus heredum facere: ut puta: *Si ille heres non erit, ille heres esto*: et deinceps, in quantum velit testator, substituere (3) potest; ut novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituere [possit.]

§. 1. Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli in singulorum, vel invicem ipsi, qui heredes instituti sunt.

§. 2. Et si (4) ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit, et nullam mentionem in substitutione partium habuerit: eas videtur (5) in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit. (et ita D. Pius rescripsit.)

§. 3. Sed (6) si instituto heredi, coherede substituto dato, alius ei substitutus fuerit; divi Severus et Antoninus sine distinctione (7) rescripserunt, ad utramque partem substitutum admitti.

§. 4. Si (8) servum alienum quis patremfamilias arbitratus, heredem scripserit; et si heres non esset, Mævium (9) ei substituerit; isque servus jussu domini adierit hereditatem: [Mævius] substitutus, in partem admittitur. Illa enim verba, *si heres non erit*, in eo quidem, quem alieno juri subjectum esse testator scit, sic accipiuntur, Si neque ipse heres erit, neque alium heredem effecerit: in eo vero, quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant, Si hereditatem sibi, vel ei, cujus juri postea subjectus esse cœperit, non adquisierit (10). Idque Tiberius (11) Cæsar in persona Parthenii (12) servi sui constituit.

TIT. XVI.
DE PUPILLARI (13) SUBSTITUTIONE.

LIberis suis impuberibus (14) quos in potestate quis habet (15), non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est, ut si heredes ei non exstiterint, alius sit ei heres; sed eo amplius, ut si heredes ei exstiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres: veluti si quis dicat hoc (16) modo, *Titius filius meus heres mihi esto. Et, si filius meus heres mihi non erit* (17): *sive heres erit, et prius moriatur quam in suam* (18) *tutelam venerit*: *tunc Seius heres esto*: quo casu, si quidem non exstiterit heres filius; tunc substitutus patri fit heres, si vero exstiterit heres filius, et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus: nam moribus (19) institutum est, ut quum ejus ætatis filii sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant.

§. 1. Qua ratione excitati etiam constitutionem (20) posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, ut si qui mente captos (21) habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes cujuscunque sexus vel gradus, liceat eis, et si puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis, certas personas substituere (22): sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari (23); et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quæ, postquam pupillus adoleverit, infirmatur.

§. 2. Igitur in pupillari substitutione secundum præfatum modum ordinata, duo (24) quodammodo sunt testamenta: alterum patris, alterum filii, tanquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum testamentum est duarum causarum, id est, duarum hereditatum.

§. 3. Sin (25) autem quis ita formidolosus sit, ut timeat, ne filius suus pupillus adhuc, ex eo, quod palam substitutum acceperit, post obitum ejus periculo insidiarum subjaceat: vulgarem quidem substitutionem palam facere, et in primis testamenti partibus [ordinare] debet: illam autem substitutionem, per quam, si heres exstiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur; separatim in inferioribus partibus (26) scribere debet, eamque partem proprio lino (27), propriaque cera consignare: et in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulæ vivo filio et adhuc impubere aperiantur (28). Illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in eisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset: quamvis pupillo hoc periculosum sit.

§. 4. Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut si heredes eis exstiterint, et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is quem ipsi voluerint: sed etiam exheredatis (29). Itaque eo casu, si quid [exheredato] pupillo ex hereditatibus, legatisve, aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit: id (30) omne ad substitutum pertinebit.

† Quæcunque diximus de substitutione impuberum liberorum vel heredum institutorum, vel exheredatorum, eadem etiam de posthumis (31) intelligimus.

§. 5. Liberis autem suis testamentum nemo facere po-

(1) *L*.28. *D*.6. *l*.6. *C*.25.26. Vulgaris substitutio dicitur ὅτι ἐπὶ παντὸς ἁρμόζει τῦτο μὲν ἐξωτικῦ, τῦτο δὲ παιδός. Theoph. *Inf. tit. prox.* vel quod a quocunque, de quocunque, in quemcunque casum concipi possit, nihil speciale habens. *Bart.*

(2) *l.* 36. *D. h. t. in pr.*

(3) *abundant:* substituere potest.

(4) *l.* 24. *ff. eod.*

(5) Præsumptionis hoc genus observa.

(6) *l.* 27. *ff. eod.*

(7) Hujus distinctionis mentio fit in *l.* 41. *ff. h. t.* Ans.

(8) *l.* 40. *ff. de hered. inst.*

(9) Mævium coheredem, *Cantiuncula hic.*

(10) *l.* 40. *ff. de heredib. instituend.*

(11) Al. *Tit. Vespas.* Alc. 2. *dispunct.* 2. adde *Sueton. Dionem*, *Martialem.*

(12) Hujus meminit Martialis variis locis.

(13) Quæ fit liberis a patre, cujusque vis confertur in id tempus, quo pupilli futuri sunt, id est, post mortem patris. *L.* 28. *D.* 6. et 6. *C.* 26.

(14) id est, si intra pubertatem decesserint. *l.* 7. *C. de impub. et aliis substit.*

(15) His verbis excluduntur emancipati, spurii, et naturales (nisi sub conditione legitimationis,) et matres. *Vigl.*

(16) Adde *aliam formulam ex* 2. Caji 4. §. 3.

(17) Hanc formam substituendi, Βυλγαροπυπιλλαρίαν vocat Theophilus.

(18) Id est, si moriatur durante tutela. *l* 9. §. 1. *ff. de admin. tut.* atque ita impubes.

(19) *l.* 2. *ff. eod.* nam vulgaris est ex *lege* 12. *tab. l.* 162. *ff de verb. sign.*

(20) *l.* 9. *C. eod.*

(21) ἤγυν παραφρονῦντας. Theoph.

(22) Exemplaris hæc substitutio est, de qua hic et duobus locis in jure. *l. ex facto.* 43. *ff. de vulgari. l.* 9. *C. de impub.*

(23) alii addunt: *sancimus.*

(24) Principale et pupillare scilicet, *dixi ad l. pen. ff. test. quemad.* et tamen unum. *l.* 20. *ff. eod.*

(25) 2. Cajus 4. §. 3.

(26) Id est, ima cera, Sueton. *in Julio c.* 15. in extrema pagina, 2. Cajus 4. §. 3.

(27) v. Paul. 5. *sent.* 25. §. 5.

(28) Sed cum pubes obierit. Talis est cautio *in l. ult. ff. ad SC. Treb.*

(29) *l.* 1. §. 2. *ff. h. t.* Ulp. 23. §. 8. Theoph. *hic.*

(30) Imo id solum quod a testatore profectum est. *l.* 41. §. *pen. ff. de milit. test.*

(31) *l.* 2. §. 4. *in fin. ff. h. t.*

test, nisi et (1) sibi faciat: nam pupillare testamentum, pars (2) et sequela est paterni testamenti; adeo ut si patris testamentum non valeat, nec filii quidem valebit.

§. 6. Vel (3) singulis liberis, vel ei, qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest: singulis quidem, si neminem eorum intestatum decedere voluerit; novissimo, si jus legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit.

§. 7. Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti *Titius*: aut generaliter, ut (4), *quisquis heres mihi erit*. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui et scripti sunt heredes, et exstiterunt, et pro qua parte heredes facti sunt (5).

§. 8. Masculo igitur usque ad quatuordecim (6) annos substitui potest: fœminæ usque ad duodecim annos: et si hoc tempus excesserint, substitutio evanescit (7).

§. 9. Extraneo (8) vero, vel filio puberi heredi instituto, ita (9) substituere nemo (10) potest, ut si heres exstiterit, et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres: sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget, alii hereditatem ejus, vel totam, vel pro parte restituere; quod jus quale sit, suo loco (11) trademus.

TIT. XVII.
QUIBUS (12) MODIS TESTAMENTA INFIRMENTUR.

TEstamentum jure (13) factum usque eo valet, donec rumpatur, irritumve fiat.

§. 1. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti jus vitiatur. Si quis enim post factum testamentum (14) adoptaverit sibi filium per Imperatorem, eum, qui est sui juris; aut per Prætorem secundum nostram constitutionem, eum, qui in potestate parentis fuerit: testamentum ejus rumpitur, quasi adgnatione sui heredis.

§. 2. Posteriore quoque testamento quod (15) jure perfectum est, superius (16) rumpitur (17): nec interest, exstiterit aliquis heres ex eo, an non: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit heres esse; aut vivo testatore, aut post mortem ejus, antequam hereditatem adiret, decesserit; aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit: in his casibus paterfamilias intestatus moritur. Nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore: et posterius æque nullas habet vires, cum ex eo nemo heres exstiterit.

§. 3. Sed et si (18) quis priore testamento jure perfecto, posterius æque jure fecerit: etiamsi ex certis (19) rebus in eo heredem instituerit, superius tamen testamentum sublatum esse, divi Severus et Antoninus rescripserunt: cujus constitutionis verba [et hic] inseri jussimus, quum aliud quoque præterea in ea constitutione expressum sit. Imperatores Severus et Antoninus Cocceio Campano: Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, perinde jure valere (20), ac si rerum mentio facta non esset: sed et teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia (21), hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissi verba, quibus ut valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet. Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

§. 4. Alio autem modo testamenta jure facta infirmantur: veluti cum is, qui fecit testamentum, capite (22) deminutus sit; quod quibus modis accidat, primo libro retulimus.

§. 5. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, quum alioqui et quæ rumpuntur, irrita fiant; et ea, quæ statim ab initio non jure fiunt, irrita sint: sed et ea, quæ jure facta sunt, et postea per capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sane commodius erat, singulas causas singulis appellationibus distingui (23): ideo quædam non jure facta dicuntur, quædam jure facta rumpi, vel irrita fieri.

§. 6. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ ab initio jure facta, per capitis deminutionem irrita facta sunt: nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres (24) secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere: si modo defunctus et civis Romanus et suæ potestatis mortis tempore fuerit. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia civitatem, vel etiam libertatem testator amisit; aut quia in adoptionem se dedit, et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit: non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere (25).

§. 7. Ex eo autem solo non (26) potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluerit valere: usque adeo, ut et si quis post factum prius testamentum posterius facere cœperit, et aut mortalitate præventus, aut quia eum ejus rei pœnituit, id non perfecerit, divi Pertinacis oratione (27) cautum sit, ne alias tabulæ priores jure factæ, irritæ fiant, nisi sequentes jure ordinatæ et perfectæ fuerint: nam imperfectum (28) testamentum sine dubio nullum est.

(1) *l.* 1. *in fin. et l.* 2. *§. prius.* 4. *ff. eod.* non tamen conversa scriptura nocebit: si modo substitutioni conjunctim hæreat institutio. quippe inter conjuncta ἀμέσως pene nihil præcedere vel sequi videtur. *Vigl.*

(2) *l.* 38. *in fin. ff. eod. l. pen. ff. testam. quemad. aper.*

(3) *l.* 37. *ff. h. t.*

(4) *l.* 3. *l.* 5. *l.* 8. *§.* 1. *l.* 1. *in pr. ff. eod.*

(5) *l.* 24. *ff. eod.*

(6) *v. l.* 7. *ff. eod.*

(7) Non potest enim liberam testandi facultatem filio eripere. *tot. tit. C. si quis aliq. test. proh.* ac ne princeps quidem id facere potest. *l.* 43. *ff. h. t.* Ans.

(8) Extraneus non erit, si eum adoptet. *l.* 2. *ff. eod.*

(9) Id est, post pubertatem.

(10) Nisi miles. *l.* 15. *ff. eod.*

(11) *l.* 41. *§.* 3. *ff. h. t.* Ans.

(12) *L.* 28. *D.* 3.

(13) Id est, rite. *l.* 6. *in pr. ff. ad leg. Corn. de fals.*

(14) *l.* 8. *D. eod.*

(15) Non alias. *§. pen. Inf. eod.* Goth. Vid. *l.* 2. *ff. de injust. rupt.* Quando testamentum posterius, etiam imperfectum, tollat prius, *l.* 21. *§.* 3. *C. de Testam. et ibi* Sichard. *Ans.*

(16) Cur ita? v. *l.* 1. *§.* 1. *ff. de bon. possess. secund. tab.*

(17) Ipso jure: ut superflua sit Notariorum cautio, qui prioris testamenti revocationem secundo ingerunt. *Vigl.* hic num. 1. et 2. *Goth.* Sichard. *l.* 21. *§.* 3. *vers. Unde si quis. C. de Testam.* Ans.

(18) *l.* 29. *D. ad. SC. Treb.*

(19) In quibus testatorem tantum derogasse priori testamento, quis arbitrari posset. *Vigl.*

(20) *l.* 1. *§.* 4. *l.* 10. *D. de her. inst.*

(21) Lex Falcidia ad fideicommissa ex Pegasiano: ad donationes causa mortis, ex const. D. Severi: ad Codicillos, et intestati causam, ex constit. Antonini producitur, *Cujac.*

(22) *l.* 6. *§. irritum. D. de inj. rupt. test.*

(23) *vid. §.* 29. *Inf. de leg.* Ans.

(24) *l.* 12. *D. de inj. rupt.*

(25) Quæ negatur ei, qui jus testandi non habet. *l.* 1. *§.* 8. *D. de bon. possess. secund. tab.*

(26) Imo posse videtur, *l.* 29. *D. de testam.*

(27) Hujus orationis meminit Capitolinus *in Pertinace.*

(28) Imperfectus actus nihil operatur. Imperfecta jure pro nullis habentur. *l.* 6. *ff. de his qui satisd. cog.*

§. 8. Eadem oratione expressit, non admissurum se hereditatem ejus, qui litis (1) causa Principem reliquerit heredem: neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum: neque ex nuda voce heredis nomen admissurum: neque ex ulla scriptura, cui juris auctoritas desit, aliquid adepturum. Secundum hoc divi Severus et Antoninus sæpissime rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti simus, attamen (2) legibus vivimus.

TIT. XVIII.
DE (3) INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Quia plerumque parentes sine causa (4) liberos suos exheredant, vel omittunt: inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut inique se exheredatos, aut inique præteritos; hoc (5) colore, quasi non sanæ mentis fuerint, cum testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si vere furiosus sit (6), nullum testamentum est.

§. 1. Non autem liberis tantum permissum est testamentum parentum inofficiosum accusare: verum etiam liberorum parentibus (7). Soror autem et frater (8) turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus prælati sunt. Non ergo contra omnes heredes agere possunt. Ultra (9) fratres igitur et sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere.

§. 2. Tam autem naturales (10) liberi, quam secundum nostræ constitutionis (11) divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si (12) nullo alio jure ad defuncti bona venire possint. Nam qui ad hereditatem totam vel partem ejus alio jure veniunt, de inofficioso agere non possunt. Posthumi quoque, qui nullo alio jure venire possunt, de inofficioso agere (13) possunt.

§. 3. Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est, quod nostra (14) constitutio ad verecundiam naturæ introduxit. Sin vero quantacunque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta: de inofficioso querela quiescente, id, quod eis deest, usque ad quartam legitimæ partis (15) repleatur (16): licet non fuerit adjectum, boni viri (17) arbitratu debere eam compleri (18)

§. 4. Si tutor nomine pupilli, cujus tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo: nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere (19).

§. 5. Sed si e contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inofficioso egerit, et superatus est: ipse [tutor,] quod sibi in testamento eodem legatum relictum est, non (20) amittit.

§. 6. Igitur quartam (21) quis debet habere, ut de inofficioso agere non possit: sive jure hereditario, sive (22) jure legati, vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos: in iis tantummodo casibus, quorum mentionem facit nostra constitutio; vel aliis modis, qui [in nostris] constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est: ut sive unus fuerit, sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut ea pro rata eis distribuatur (23).

TIT. XIX.
DE HEREDUM QUALITATE, ET DIFFERENTIA.

Divisio heredum. 1. De heredibus necessariis. 2. De suis heredibus. 3. De extraneis. Qui sunt heredes extranei. 4. De testamenti factione. 5. De jure deliberandi, et beneficio inventarii. 6. De acquirenda vel amittenda hereditate.

Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei.

§. 1. Necessarius heres est servus heres institutus. Ideoque sic appellatur, quia sive velit (24), sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. Unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo, aut secundo, aut etiam ulteriore gradu heredem instituere; ut si creditoribus satis non fiat, potius ejus heredis bona, quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos dividantur. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum præstatur, ut ea, quæ post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reserventur. Et quamvis bona defuncti non sufficiant creditoribus: [iterum] tamen ex ea causa res ejus, quas sibi adquisierit, non veneunt.

§. 2. Sui (25) autem et necessarii heredes sunt, veluti filius, filia, nepos, neptisve ex filio, et deinceps cæteri liberi, qui in potestate (26) morientis modo fuerint. Sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse; sed opus est, ut pater ejus vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus a patris potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, et vivo quoque patre quo-

(1) *l. ult. D. qui testam. facere. l.* 91. *D. de hered. inst.*
(2) *l.* 3. *C. de testam.*
(3) 5. *D.* 2. *Lib.* 3. *C.* 28.
(4) Id est, ex injusta, cui non assentiendum. *l.* 4. *D. h. t.*
(5) *l.* 2. *D. eod.* quia nulla impugnandi ejus testamenti causa commodior: cessat enim injuriarum post mortem.
(6) *l.* 16. *in fin. D. qui testam. facere.*
(7) *l.* 1. *l.* 15. *ff. h. t.*
(8) Utrinque conjunctus, non uterinus, *l.* 27. *C. h. t.*
(9) *l.* 21. *C. eod.*
(10) Legitimi tamen. v. quæ not. ad *Nov.* 89. *c. ult.*
(11) *l. pen. C. de adopt.*
(12) Est enim subsidiaria. *l.* 4. *§. scimus. C. de lib. præt.*
(13) Posthumi præteriti agnatione rumpunt testamentum, exheredari non possunt, cum nulla sit in eis ingratitudinis suspicio, v. §. 1. *Sup. de exhered.*
(14) *l.* 30. *C. h. t.*
(15) Singulis sua portio in quadrante vel triente vel semisse legitimæ partis relinquenda est.
(16) Condictione ex *d. l.* 30 *et l* 36. *C. eod.* quæ vulgo actio ad supplementum legitimæ vocatur.
(17) Quod olim adjici, vel intelligi necessarium erat. *l.* 36. *in pr. C. eod.*
(18) Nec enim prohiberi aut gravari potest. *l.* 35. 36. *C. eod.*
(19) *v. l.* 22. *ff. de his, quæ ut indign. v. l.* 30. *§.* 1. *h. t.*
(20) *d. l.* 22. *ff. de his, quæ ut indignis.*
(21) Quæ hodie ut aucta sit, *v. Nov.* 18. *c.* 1. 22. *c.* 48. 39. *c.* 1.
(22) Hodie jure institutionis quarta relinquenda est. *Nov.* 115. *c.* 3. *in pr. et c.* 5.
(23) Addendum hanc condictionem ad supplementum non quinquennio (instar quærelæ) sed 30 annis præscribi. Jas. *l.* 34. *C. h. t.* Dec. *cons.* 303. Vigl. Myns. *contra Bar.* addendum etiam quoad institutionem heredis (filio injuste præterito vel exheredato) irritum esse testamentum, legata vero et cætera firma manere. *Auth. Ex causa. C. de liber. præt. Nov.* 115. *c* 3. *§. si autem. §. si vero.*
(24) *l.* 12. *ff. qui testam.* quod in aliis non est. *l.* 16. *C. de jur. delib. l.* 85. *ff. de acqu. vel omitt. her.*
(25) *l.* 1. *§. suos. ff. de suis.*
(26) *l.* 12. *in fin. ff. qui testam.*

quammodo (1) domini existimantur. Unde etiam si quis intestatus moriatur, prima (2) causa est in successione liberorum (3). Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnino, sive (4) velint, sive nolint, tam ab intestato, quam ex testamento [ex lege duodecim tab.] heredes fiunt: sed his Prætor (5) permittit (6) volentibus abstinere hereditate, ut potius parentis, quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur.

§. 3. Cæteri, qui testatoris juri subjecti non sunt, extranei (7) heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti, extranei heredes nobis videntur. Qua de causa, et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt: quia fœminæ in potestate liberos non habent (8). Servus quoque heres a domino institutus, et post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur.

§. 4. In extraneis heredibus illud observatur (9), ut sit cum eis testamenti factio, sive heredes ipsi instituantur, sive hi, qui in potestate eorum sunt: et id duobus (10) temporibus inspicitur; testamenti quidem [facti] tempore, ut constiterit institutio; mortis vero testatoris, ut effectum habeat. Hoc amplius, et cum adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure, sive sub conditione heres institutus sit: nam jus heredis eo (11) maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, et mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio juris non (12) nocet heredi: quia (ut diximus) tria tempora inspici debent. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest: sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alii adquirere, licet non possit facere testamentum (13). Et ideo furiosus et mutus (14), et posthumus (15), et infans, et filiusfamilias, et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi vel alii adquirere possunt.

§. 5. Extraneis (16) autem heredibus deliberandi potestas est (17) de adeunda hereditate, vel non adeunda. Sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit (18) se bonis hereditatis; sive extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit: postea reliquendæ hereditatis facultatem non (19) habet, nisi minor (20) sit XXV. annis. Nam hujus ætatis hominibus, sicut in cæteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, prætor succurrit.

§. 6. Sciendum est tamen, D. Hadrianum etiam majori XXV. annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande æs alienum, quod aditæ hereditatis tempore latebat, emersisset. Sed hoc quidem D. Hadrianus cuidam speciali beneficio præstitit (21): divus autem Gordianus postea militibus tantummodo hoc concessit. Sed nostra benevolentia commune omnibus subjectis imperio nostro hoc beneficium præstitit: et constitutionem (22) tam æquissimam, quam nobilissimam scripsit: cujus tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem, et in tantum teneri, quantum valere bona hereditatis contingit: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium sit eis necessarium, nisi omissa observatione nostræ constitutionis, et deliberandum existimaverint, et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint.

§. 7. Item extraneus heres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest aut pro herede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendæ hereditatis heres fieri. † Pro herede autem gerere quis videtur (23), si rebus hereditariis tanquam heres utatur, vel vendendo res hereditarias, vel prædia colendo locandove, et quoquo modo voluntatem suam declaret vel re, vel verbo de adeunda hereditate: dummodo sciat eum, cujus in bonis pro herede gerit, testatum intestatumve obiisse (24), et se ei heredem esse. Pro (25) herede enim gerere, est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. † Sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit: ita contraria (26) destinatione statim ab

(1) *l.* 11. *ff. de liber. et posth. v. l.* 6. §. 5. *ff. de adq. vel omitt. her.* Hereditas (ut recte scribit Cassiodorus *in Psal.* 2. 15. 77.) ab hero dicta, id est a domino, quod eam jure legitimo dominus possideat. Nec quis interea miretur, quod quæ in heres syllaba producitur, in hero corripiatur, *v. Gell.* 12. c. 3. adde Cuj. 5. *obs.* 10. *in fin.*

(2) *v. l.* 1. §. 1. *et* 5. *ff. si tabulæ testam. nullæ extabunt. ubi dixi.*

(3) §. 1. *Inf. de hered. quæ ab intest. l.* 1. §. 1. *ff. si tabulæ testam. null.*

(4) *v. l.* 12. *ff. qui test.*

(5) Jus abstinendi, legibus 12. tabb. introductum non fuisse, hinc colligitur, quia jure 12. Tabb. liberi erant necessarii. *Sup.eod.* sed jure prætorio, *ut hic.* quod et confirmatum est jure civili Digestorum. *l.* 12. *ff. de vulgari et pupill.* et novissimo *C. et Nov. l. ult. C. de jure delib.* et ita communiter tenetur, licet alii *in l. unica C. quando non petentium partes.* putent, jus abstinendi juris esse civilis præcise, v. Pyrrhum *disputat.* 10. *sub finem Comment. in consuet. Aurelianens.*

(6) *l.* 57. *in pr. ff. de acq. vel omitt. her.*

(7) *l.* 12. *ff. qui testam.*

(8) Et per consequens nec suos, *l.* 4. §. 2. *ff. de bon. poss. contra tab.*

(9) *l.* 49. §. 1. *ff. de hered. instit.*

(10) *d. l.* 49. §. 1. *ff. de hered. inst.*

(11) *l.* 62. *in princ. ff. de hered. inst. l.* 52. *ff. de leg.* 2.

(12) *l.* 6. §. *solemus. ff. de hered. inst.*

(13) Ut sit duplex testamenti factio, una ejus faciendi: altera ex eo capiendi. *l.* 16. *ff. qui test.*

(14) *l.* 1. §. 2. *ff. de hered. inst.*

(15) *l.* 4. *ff. de liberis et posth.*

(16) Et suis, *Cantiuncula.* Goth. *l.* 7. *ff. et l. ult.* §. 2. 12. 13. *C. de jure delib.* Ans.

(17) Deliberandi potestas data a Prætore: olim pro arbitrio. *l.* 1. *ff. de jure delib.* hodie intra certum tempus. *l. ult.* §. *sed quia.C. de jur. delib.*

(18) Immiscere se hereditati sui et necessarii dicuntur: quemadmodum extranei adire. *l.* 3. §. *scio. l.* 7. §. 5. *vers. non solum. ff. de minor. l.* 14. §. *plerique ff. de religios. l.* 1. §. *qui sunt. ff. si quis omissa. l.* 57. *ff. de adq. vel omitt. hered. l.* 5. *in fin. ff. quod cum eo. l.* 6. §. *sed et. ff. ad SC. Treb. l. pen. ff. de sepul. l.* 8. *l.* 10. *C. de jure delib. l.* 1. *C. si minor se ab hered.* Ideoque immiscere, et abstinere separantur. *l.* 7. §. *restitutus. ff. de minor. l.* 6. §. *si filius. ff. de bon. libert.* Porro quod ad jus se immiscendi attinet, notandum est, semper non esse perpetuum, ut Jason putat, sed tamen perpetuum dici, ut annis triginta finiatur, *Tit. Instit. de perpetuis et temporalib. act. Inf. et l. ult. C. de præscr.* 30. *annor.* et ita intelligenda et Glossa *in l. un. C. quando non petentium.* v. Pyrrhum *superiore loco.* Baldum 4. *de præs* 4. *q.* 19.

(19) Paul. 3. *sent.* 4. §. *ult. l.* 3. §. 2. *ff de lib. et posthum.*

(20) Cui impuberi, abstentionis: puberi vero, restitutionis in integrum beneficium datur, v. *l. ult. C. de repud. her.*

(21) Ex generali clausula, *Si qua mihi justa causa*, *l.* 1. *ff. ex quib. caus. major.*

(22) *v. l. fin. C. de jure delib.* quæ de inventario conficiendo et ejus utilitate tractat, et quæ ibidem notavi.

(23) *l.* 20. *in princ. ff. de adq. vel omitt. hered. v. l.* 1. *C. de repud. her.*

(24) *v. l.* 1. *ff. pro her.*

(25) *v. l.* 20. *ff. de adqu. vel omitt. hered.*

(26) *v. l.* 6. *in princ. ff. ad SC. Treb. l.* 13. *ff. de adq. hered.*

hereditate repellitur (1). Eum (2), qui surdus vel mutus natus, vel postea factus est, nihil prohibet pro herede gerere, et adquirere sibi hereditatem: si tamen intelligit, quod agit (3).

TIT. XX.
DE (4) LEGATIS.

Continuatio. 1. *Definitio*. 2. *De antiquis generibus legatorum sublatis*. 3. *Collatio legatorum et fideicommissorum*. 4. *De re legata, de re testatoris, heredis, aliena, cujus non est commercium*. 5. *De re pignerata*. 6. *De re aliena post testamentum a legatario acquisita*. 7. *De his, quæ non sunt in rerum natura*. 8. *De eadem re duobus legata*. 9. *Si legatarius proprietatem fundi alieni sibi legati emerit et ususfructus ad eum pervenerit*. 10. *De re legatarii*. 11. *Si quis rem suam quasi non suam legaverit*. 12. *De alienatione vel oppigneratione rei legatæ*. 13. *De liberatione legata*. 14. *De debito legato creditori*. 15. *De dote uxori legata*. 16. *De interitu et mutatione rei legatæ*. 17. *De interitu quarundam ex pluribus legatis.* 18. *De grege.* 19. *De ædibus.* 20. *De peculio.* 21. *De rebus corporalibus, et incorporalibus*. 22. *De legato generali*. 23. *De optione legata*. 24. *Quibus legari potest*. 25. *Jus antiquum de personis incertis*. 26. *Et de posthumo alieno*. 27. *Jus novum de personis incertis, et posthumo alieno*. 28. *De posthumo alieno herede instituto*. 29. *De errore in nomine legatarii*. 30. *De falsa demonstratione*. 31. *De falsa causa*. 32. *De servo heredis*. 33. *De domino heredis.* 34. *De modo et ratione legandi*. *De ordine scripturæ*. 35. *De legato post mortem heredis, vel legatarii*. 36. *Si pœnæ nomine relinquatur, adimatur, vel transferatur.*

POst hæc videamus de legatis, quæ pars juris extra propositam quidem materiam videtur: (nam loquimur de iis juris figuris (5), quibus per universitatem (6) res nobis adquiruntur) sed cum omnino de testamentis, et de heredibus qui in testamento instituuntur, loquuti simus: non sine causa sequenti loco potest hæc juris materia tractari.

§. 1. Legatum itaque est (7) donatio quædam a defuncto relicta, ab herede præstanda.

§. 2. Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor (8): per vindicationem (9), per damnationem (10), sinendi (11) modo, per præceptionem (12): et certa quædam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quæ singula genera legatorum significabantur. Sed ex constitutionibus divorum Principum (13) solennitas hujusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes, et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura, et quibuscunque (14) verbis aliquid relictum sit, liceat legatariis id persequi, non solum per actiones personales (15), sed etiam per in rem, et per hypothecariam (16). Cujus constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est.

§. 3. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. Cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem; fideicommissis autem, quæ ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus, omnia legata fideicommissis exæquare (17), ut nulla sit inter ea differentia; sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum; et si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum natura. Sed ne, in primis legum cunabulis permistim de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem: operæ pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis, et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque juris cognita facile possint permistionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere.

§. 4. Non solum autem (18) testatoris vel heredis (19) res, sed etiam aliena (20) legari potest: ita, ut heres cogatur redimere eam, et præstare: vel si eam (21) non potest redimere, æstimationem ejus dare. Sed si talis sit res, cujus commercium non est, [vel adipisci non potest:] nec æstimatio ejus debetur: veluti si campum (22) Martium, vel basilicas, vel templa, vel quæ publico (23) usui destinata sunt, legaverit: nam nullius momenti [tale] legatum est.

† Quod autem diximus, alienam rem posse legari: ita intelligendum est (24), si defunctus sciebat alienam rem esse, non si ignorabat (25). Forsitan enim, si scivisset alienam rem esse, non legasset. et ita D. Pius rescripsit. Et verius (26) est, ipsum qui agit, id est, legatarium probare oportere, scivisse alienam rem legare defunctum; non heredem probare oportere, ignorasse alienam: quia

(1) Omnino si extraneus: secus si suus. *l. ult. C. de repud. hered.*
(2) *v. l.* 5. *D. de adq. vel omitt. hered.*
(3) Secundum distinctionem §. 3. *Inst. Quib. non est permissum facere testam.*
(4) *L.* 30. 31. 32. 33. 34. *D.* 6. *C.* 37.
(5) Causis, speciebus, formis et modis. *l.* 31. *in pr. D. de mortis causa.*
(6) *v. l.* 37. *D. de adq. vel omitt. her.*
(7) *l.* 36. *D. de leg.* 2. adde *l.* 116. *in pr. D. de legat.* 1. *et* Ulp. *tit.* 24. §. 1.
(8) Vid. Ant. Fabr. 6. *Conj.* 5. qui duo tantum legatorum genera fuisse putat: damnationis, et vindicationis. cætera autem differentias potius quam distincta genera. Arum. *Exerc. Justin.* 9. *th.* 2. Ans.
(9) Paul. 3. *sent.* 6. §. 7. Per vindicationem ita legatur: Do, lego, capito, sumito sive habeto. Ulp. 24 §. 3. ubi §. 7. vide quæ res per vindicationem legari poterant. ibidem quoque §. 12. differentiam facit res per vindicationem disjunctim, an conjunctim legetur.
(10) V. Paul. *ibi.* §. 6. Per damnationem his verbis legatur: Heres meus damnas esto dare, dato, facito. Heredem meum dare jubeo. Ulp. 24. §. 4. ubi §. 8. *et* 9. v. res, quæ legari poterant per damnationem: ibidem quoque §. 13. differentiam facit, res per damnationem legetur pluribus conjunctim, an disjunctim.
(11) Paul. *ibi.* §. 11. Sinendi modo ita legatur: heres meus damnas esto sinere Lucium Titium sumere illam rem, sibique habere. Ulp. 24. §. 5. ubi §. 10. refert quæ poterant legari sinendi modo.
(12) Per præceptionem ita legabatur: Lucius Titius illam rem præcipito. Ulp. 24. §. 6. ubi §. 11. recenset quæ res legari poterant per præceptionem.
(13) Constantini, Constantis, et Constantii, *l.* 21. *C. de legat.*
(14) *l.* 2. *C. comm. de leg.*
(15) *l.* 1. *C. comm. de legat.*
(16) Duæ priores simul non possunt proponi. *l.* 1. *C. de furt.* sed altera alteram elidit. *l.* 76. §. *pen. ff. de legat.* 2.
(17) *l.* 1. *ff. de leg.* 1.
(18) §. 11. *Instit. h. t. l.* 67. §. *si rem. ff. de leg.* 2.
(19) *v. l.* 25. *C. de fideic.*
(20) *v. l.* 10. *C. de fideic.*
(21) *v. l.* 40. *ff. de leg.* 1. *l.* 11. §. 16. *ff. de leg.* 3. *Goth.* Quia dominus forte aut omnino nolit, aut immodico pretio vendere velit. *l.* 14. §. *ult. ff. de leg.* 3. Ans.
(22) *l.* 39. §. 9. *ff. de legat.* 1.
(23) *v. l.* 34. §. 1. *ff. de contr. empt.*
(24) *v. l.* 10. *C. de legat.*
(25) Fallit in cognatis, *l.* 10. *C. de legat.* et in uxore, *d. l.* 10. *C. h. t. l.* 38. §. 1. *ff. de donat. inter vir. et uxor.* ubi licet sciverit defunctus, rem esse alienam, valet legatum. *Ans.*
(26) *l.* 21. *ff. de prob.*

semper necessitas probandi incumbit illi (1), qui agit.

§. 5. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres [eam] (2) luere (3). Et [in] hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena: ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse. et ita D. Severus et Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluerit legatarium luere, et hoc expresserit, non debet heres eam luere.

§. 6. Si res aliena legata fuerit, et ejus rei vivo testatore legatarius dominus factus fuerit: siquidem ex causa emptionis (4), ex testamento actione pretium consequi potest. Si vero ex causa lucrativa (5), veluti ex donatione, vel ex alia simili causa, agere non potest. nam traditum est, duas lucrativas causas in eundem (6) hominem, et eandem rem concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest (7), utrum rem, an æstimationem ex testamento consequutus sit: nam si rem habet, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa (8); si æstimationem, agere potest.

§. 7. Ea quoque res, quæ in rerum natura non est, si modo futura (9) est (10), recte legatur: veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit.

§. 8. Si eadem res duobus legata sit, sive conjunctim, sive disjunctim: si ambo perveniant ad legatum, scinditur (11) inter eos legatum: si alter deficiat (quia aut spreverit legatum, aut vivo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit (12)) totum ad collegatarium pertinet. Conjunctim autem legatur, veluti si quis dicat, *Titio et Sejo hominem Stichum do, lego* (13): Disjunctim ita, *Titio hominem Stichum do, lego: Sejo hominem Stichum do, lego*. Sed et si expresserit eundem hominem Stichum, æque disjunctim legatum intelligitur.

§. 9. Si cui fundus alienus legatus sit, et (14) emerit proprietatem deducto usufructu, et ususfructus ad eum pervenerit, et postea ex testamento agat: recte eum agere, et fundum petere, Julianus ait: quia ususfructus in petitione, servitutis locum obtinet (15). Sed officio judicis continetur, ut deducto usufructu, jubeat æstimationem præstari (16).

§. 10. Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile est legatum (17): quia quod proprium est ipsius, amplius ejus fieri non potest: et licet alienaverit eam, non debetur (18) nec ipsa res, nec æstimatio ejus.

§. 11. Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus (19) valet quod in veritate (20) est, quam quod in opinione (21). Sed et si legatarii esse (22) putavit, valere constat: quia exitum voluntas defuncti habere potest.

§. 12. Si rem suam legaverit testator, posteaque eam alienaverit (23): Celsus putat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi. Idemque divi Severus et Antoninus rescripserunt. ✝ Iidem rescripserunt (24) eum, qui post testamentum factum prædia, quæ legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri: et ideo legatarium cum herede [ejus] agere posse, ut prædia a creditore luantur. ✝ Si vero quis partem rei legatæ alienaverit, pars, quæ non est alienata, omnino debetur: pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit (25).

§. 13. Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est: et neque ab ipso debitore, neque ab herede ejus potest heres petere, neque ab alio, qui heredis loco sit. Sed et potest a debitore conveniri, ut liberet (26) eum. Potest etiam quis vel (27) ad tempus jubere, ne heres petat.

§. 14. Ex contrario, si debitor creditori suo quod debet, legaverit: inutile est legatum, si (28) nihil plus est in legato, quam in debito: quia nihil amplius per legatum habet. Quod si in diem (29), vel sub conditione debitum ei pure legaverit: utile (30) est legatum, propter repræsentationem (31): Quod si (32) vivo testatore dies venerit, vel conditio extiterit: Papinianus scripsit, utile esse nihilominus legatum, quia semel constitit. quod et verum est. Non enim placuit sententia existimantium (33), extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenerit, a qua incipere non potest.

§. 15. Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum: quia plenius (34) est legatum, quam de dote actio. Sed si (35) quam non accepit dotem legaverit: divi Severus et Antoninus rescripserunt, siquidem simpliciter le-

(1) *l.* 4. *C. de edend.*
(2) *v. l.* 6. *C. de fideic.* Adde *l.* 57. *ff. de legat.* 1.
(3) Paul. 3. *sent.* 6. §. 8.
(4) Id est, ex causa non lucrativa, *l.* 108. §. 4. *ff. de leg.* 1. Goth. Idem est si cui res propria legata sit sub conditione, qua existente legatarius eam habere desierat. *l.* 31. *ff. de V. O.* Ans.
(5) *v. l.* 21. §. 1. *ff. de leg.* 3.
(6) *v. l.* 34. §. 1. *ff. de leg.* 1. *l.* 17. *l.* 19. *in fin. ff. de oblig. et act.*
(7) *v. l.* 48. *in fin. ff. de furtis.*
(8) Nec enim potest amplius nostrum fieri, quod jam nostrum est. §. 14. *Instit. de act. l.* 7. *l.* 10. *ff. de hered. vel act. vendita.*
(9) Futura recte legamus. *l.* 24. *ff. de leg.* 1.
(10) Certo, Paul. 3. *sent.* 6. §. 13.
(11) *v. l.* 85. *ff. de leg.* 1. Goth. Et quidem ex æquis partibus. §. 6. *Inst. de hered. instit.* Ans.
(12) *l.* 1. §. *pen. ff. de usufr. adcresc.*
(13) *v. l.* 142. *ff. de verb. sign.*
(14) *l.* 82. §. 2. *ff. de leg.* 1.
(15) Id est, qui hic petitur, ususfructus est formalis non causalis: vel legati tempore a proprietatis causa separatus erat.
(16) Ejus, quod legatario abest: abest autem solius proprietatis pretium. *d. l.* 82. §. 2. *ff. de leg.* 1.
(17) *v. l.* 13. *C. eod. l.* 1. *ff. de Reg. Caton. l.* 69. *ff. de R. J.*
(18) Imo debetur, *l.* 1. *in fin. ff. de Reg. Caton.*
(19) Imo plus non valet. v. *l.* 15. *ff. de adq. vel omitt. hered.*
(20) *v. l.* 9. §. 4. *ff. de juris et facti ignor.*
(21) Imo aliud, *l.* 15. *ff. de acq. vel omitt. her.*
(22) Al. *rem testator putavit.*
(23) Puta necessitate, *l.* 11. §. 12. *ff. de leg.* 3. nam si voluntarie alienavit, perimit legatum. *Gothof.* ibid. Confer §. 1. *Inst. de hered. instit. Novell.* 162. *c.* 1. Ans. Idem, si pignori, vel fiduciæ dederit. Ex eo enim voluntatem mutasse non præsumitur. Paul. 3. *sent.* 6. §. 16. *l.* 3. *C. de legatis.* Goth.
(24) *l.* 3. *C. eod.*
(25) Confer *l.* 43. *ff. de fid. libert.* Ans.
(26) Pacto, vel acceptilatione, vel redditione instrumenti, reus multo magis exceptione tutus erit, *l.* 3. §. 3. *ff. de lib. leg.*
(27) *l.* 8. §. 1. *ff. de lib. leg.*
(28) *v. l.* 28. *in fin. l.* 29. *ff. de leg.* 1.
(29) *v. l.* 13. 14. *ff. de lib. leg.*
(30) Imo inutile, *l.* 82. *ff. de leg.* 2. *l.* 5. *D. ad l. Falc. ubi dixi.*
(31) Id est, quia debitor vult de præsenti solvi.
(32) *l.* 5. *in fin. ff. ad l. Falcid.*
(33) Pauli, *l.* 82. *ff. de legat.* 2. *et l.* 140. §. 2. *ff. de verb. oblig.* Marcelli, *l.* 98. *ff. de verb. oblig.*
(34) *l.* 1. §. 2. *ff. de dote præleg.* Goth. Actione dotis non plus quam maritus facere potest exigitur, ne alias egeat. *l.* 18. *ff. solut. matrimon.* at legatum hoc sola lege Falcidia minuitur. *l.* 2. *ff. de dote præleg.* 2. dos soluto matrimonio annua, bima, trima die debetur, legatum statim ab adita hereditate. v. *l. unic.* §. 7. *vers. exactio. C. de rei Uxor. act.* Ans.
(35) *v. l.* 21. *in fin. ff. de verb. oblig.*

*

gaverit (1), inutile esse legatum: si vero certa pecunia, vel certum corpus, aut (2) instrumenta dotis in prælegando demonstrata sunt, valere legatum.

§. 16. Si res legata sine (3) facto heredis perierit (4), legatario decedit. Et si servus alienus legatus sine facto heredis (5) manumissus fuerit: non tenetur heres. Si vero heredis servus legatus sit (6), et ipse eum manumiserit: teneri ipsum Julianus scripsit: nec interest, sciverit (7), an ignoraverit a se eum legatum esse. Sed et si alii donaverit servum, et is, cui donatus est, eum manumiserit: tenetur heres, quamvis ignoraverit, a se eum legatum esse.

§. 17. Si quis ancillas (8) cum suis natis legaverit, etiamsi ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. † Idem est, et si ordinarii servi (9) cum vicariis legati fuerint: quia licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedunt. † Sed si servus fuerit cum peculio legatus: mortuo servo, vel manumisso, vel alienato, peculii legatum extinguitur (10). † Idem est, si fundus instructus, vel cum instrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, et instrumenti legatum extinguitur (11).

§. 18. Si grex legatus fuerit, et postea (12) ad unam ovem pervenerit: quod superfuerit, vindicari potest. Grege autem legato, etiam (13) eas oves, quæ post testamentum factum gregi adjiciuntur, legato cedere, Julianus ait. Est autem gregis unum (14) corpus ex distantibus capitibus, sicut ædium unum corpus est, ex cohærentibus lapidibus.

§. 19. Ædibus denique legatis, columnas et marmora, quæ (15) post testamentum factum adjecta sunt, legato [dicimus] cedere.

§. 20. Si peculium legatum fuerit: sine dubio quicquid peculio accedit, vel decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est (16). Quod si post mortem testatoris ante aditam hereditatem [aliquid] servus adquisierit: Julianus ait (17), si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne quod ante aditam hereditatem adquisitum est, legatario cedere: quia hujusmodi legati dies ab adita hereditate cedit: sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. † Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur (18). quamvis si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt.

† Iidem rescripserunt, peculio legato, non videri id relictum (19), ut petitionem habeat pecuniæ, quam in rationes dominicas impenderit (20).

† Iidem rescripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse jussus est, et ex eo reliqua inferre.

§. 21. Tam (21) autem corporales (22) res legari possunt, quam incorporales: et ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari (23), ut actiones suas heres legatario præstet: nisi exegerit (24) vivus testator pecuniam. nam hoc casu legatum extinguitur. † Sed (25) et tale legatum valet, *damnas esto heres meus domum illius reficere* (26): vel *illum ære alieno liberare*.

§. 22. Si generaliter servus vel res alia legetur: electio legatarii est (27), nisi aliud testator dixerit.

§. 23. Optionis legatum, [id est], ubi testator ex servis suis, vel aliis rebus optare legatarium jusserat, habebat olim in se conditionem: et ideo, nisi ipse legatarius vivus optasset, ad heredem legatum non transmittebat (28): sed ex constitutione (29) nostra et hoc in meliorem statum reformatum est: et data est (30) licentia heredi legatarii optare [servum], licet vivus legatarius hoc non fecerit. Et diligentiore tractatu habito, et hoc in nostra constitutione additum est: sive plures legatarii extiterint, quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo: sive unius legatarii plures heredes [sint], et inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente: ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant) fortunam (31) esse hujus optionis judicem, et sorte (32) hoc esse dirimendum, ut ad quem sors pervenerit, illius sententia in optione præcellat.

§. 24. Legari autem illis solum potest, cum quibus (33) testamenti factio est.

§. 25. Incertis vero personis neque legata, neque fideicommissa olim (34) relinqui concessum erat. Nam ne miles quidem incertæ personæ poterat relinquere, ut D. Hadrianus rescripsit. Incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subjiciebat: veluti si quis ita dicat: *Quicunque* (35) *filio meo filiam suam in matrimonium dederit, ei heres meus illum fundum dato.*

(1) Potest enim vel minimus nummus dos esse, *l.* 69. §. 4. *ff. de jure dot.* Goth. Simpliciter, id est, non expressa quantitate. *Ans.*

(2) *l.* 3. *C. de falsa causa.* Goth. Quia tunc non tam dotem, quam pecuniam legavit. *l.* 6. *ff. de dote præleg.* Ans.

(3) *v. l.* 26. §. 1. *ff. de leg.* 1.

(4) Legato fataliter sine culpa heredis interempto, legatarii damnum est. Paul. 3. *sent.* 6. §. 9.

(5) *l.* 35. *ff. de leg.* 1.

(6) *l.* 112. §. 1. *ff. de leg.* 1.

(7) *v. l.* 91. §. 2. *ff. de verb. oblig.*

(8) *v. l.* 62. *ff. de leg.* 1.

(9) *l.* 4. *ff. de pecul. leg.*

(10) *l.* 1. *ff. de pecul. leg.* Goth. Confer §. 3. *Instit. de usufr.* arg. *l. cum principalis. ff. de Reg. Jur.* Ans.

(11) *l.* 1. *l.* 5. *ff. de instructo vel instrum.* Imo non extinguitur, *l.* 5. *ff. de instructo vel instrumento.*

(12) *l.* 22. *ff. de leg.* 1.

(13) *l.* 21. *ff. de leg.* 1.

(14) *v. l.* 30. *ff. de usuc.*

(15) *l.* 41. §. *pen. l.* 44. §. *si area. ff. de leg.* 1.

(16) Ut ita augeatur et minuatur. *l.* 65. *in princ. ff. de leg.* 2.

(17) Tempus, quo dies legati cedit, spectari: si extraneo, mortis tempus. *l.* 8. *in fin. ff. de pec. leg.*

(18) *v. l. un. C. de peculio ejus, qui libert. meruit.*

(19) *v. l.* 6. §. *pen. ff. de pec. leg.*

(20) Atque ita videtur abrogari *l.* 23. §. 1. *ff. de pec. leg.*

(21) Paul. 3. *sent.* 6. §. 11.

(22) *v. l.* 41. *in pr. ff. de leg.* 1.

(23) *l.* 39. §. 3. *ff. de leg.* 1.

(24) *l.* 75. §. 2. *ff. de leg.* 1. §. 12. *Inst. h. t.*

(25) Paul. 3. *sent.* 6. §. 10.

(26) *v. l.* 108. *ff. de leg.* 1. *l.* 49. *in fin. ff. de leg.* 2.

(27) *v. l.* 2. §. 1. *ff. de opt. l.* 25. §. 17. *ff. familiæ.* Goth. *l.* 108, §. 2. *ff. de leg.* 1. ubi rationem vide. Adde quod favore ultimarum voluntatum inductum videatur. *arg. l.* 12. *ff. de R. J.* Testator enim ad legatarium verba dirigens, hanc electionem illi dare videtur. Secus in contractibus, ubi in obligatione generali, debitoris electio est. *l. plerumque. in fin. ff. de jure dot.* Ans.

(28) Hinc apparet, a Triboniano detractam negationem, *l.* 19. *ff. de opt.*

(29) *v. l.* 3. *C. comm. de leg.*

(30) *l. ult. C. comm. de leg.*

(31) Id est, sortem.

(32) *d. l. ult. in pr.* Theophilus hic κλήρῳ ἤτοι λαχμῷ, id est, sorte et micatione. Est enim Glossis λαχμός *micatio*: ut hunc locum referas ad digitorum micationem.

(33) *l.* 101. *in fin. ff. de leg.* 1.

(34) Ulp. *tit.* 24. §. *incertæ.* Paul. 3. *sent.* 6. §. *legat.* 13. *l.* 69. §. 4. *ff. de jure dot.* hodie aliud est, *l.* 1. *C. de incertis personis.*

(35) Aliud est in legato pauperum, *v. l.* 24. *C. de episc.*

Illud quoque quod iis relinquebatur, *qui post testamentum scriptum primi consules designati essent* (1), æque incertæ personæ legari videbatur: et denique multæ aliæ hujusmodi species sunt (2). Libertas (3) quoque incertæ personæ non videbatur posse dari: quia placebat nominatim (4) servos liberari. Sub certa vero demonstratione, (5) id est, ex certis personis incertæ personæ recte legabatur: veluti, *ex cognatis meis*, *qui nunc sunt*, *si* (6) *quis filiam meam uxorem duxerit*, *ei heres meus illam rem dato.* Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta, et per errorem soluta (7), repeti non posse, sacris constitutionibus cautum erat.

§. 26. Posthumo quoque alieno inutiliter (8) [antea] legabatur. Est autem alienus posthumus, qui natus inter suos, heres testatori futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat posthumus avo.

§. 27. Sed nec hujusmodi species penitus est sine justa emendatione relicta: quum in nostro Codice (9) constitutio posita sit, per quam et huic parti medemur, non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis: quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus (10) dari debet: quia certo judicio debet quis pro tutela suæ posteritati cavere.

§. 28. Posthumus autem (11) alienus heres institui et ante poterat (12), et nunc potest: nisi in utero ejus sit, quæ jure nostro uxor esse non potest.

§. 29. Si quidem (13) in nomine, cognomine, prænomine, [agnomine] legatarii testator erraverit: cum de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in heredibus servatur: et recte. Nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt: qui si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest.

§. 30. Huic proxima est illa juris regula, falsa (14) demonstratione legatum non perimi: veluti si quis ita legaverit, *Stichum servum meum vernam do*, *lego*: licet enim non verna, sed emptus sit: si tamen de servo constat, utile est legatum. Et convenienter, si ita demonstraverit, *Stichum servum*, *quem a Seio emi*, sitque ab alio emptus: utile est legatum, si de servo constat.

§. 31. Longe magis legato falsa (15) causa [adjecta] non nocet: veluti cum quis ita dixerit, *Titio*, *quia me absente negotia mea curavit*, *Stichum do*, *lego*. vel ita: *Titio*, *quia patrocinio ejus capitali crimine liberatus sum*, *Stichum do*, *lego*. Licet enim neque negotia testatoris unquam gesserit Titius, neque patrocinio ejus liberatus sit, legatum tamen valet. Sed si (16) conditionaliter enunciata fuerit causa, aliud juris est, veluti hoc modo: *Titio*, *si negotia mea curaverit*, *fundum meum do*, *lego*.

§. 32. An (17) servo heredis recte legemus, quæritur: et constat, pure inutiliter legari, nec quicquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit: quia quod (18) inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. Sub (19) conditione vero recte legatur [servo], ut requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit.

§. 33. Ex diverso: herede instituto servo, quin domino (20) recte etiam [illegible] testamentum decesserit testator: non tamen apud eum, qui heres sit, dies legati cedere intelligitur: cum hereditas a legato separata sit: et possit per eum servum alius heres effici, si prius, quam jussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit: vel manumissus ipse heres efficitur; quibus casibus utile est legatum. Quod si in eadem causa permanserit, et jussu legatarii adierit: evanescit legatum.

§. 34. Ante (21) heredis institutionem inutiliter antea legabatur: scil. (22) quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti heredis institutio. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat (23). Sed quia incivile esse putavimus (24) scripturæ ordinem quidem sequi (quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum) sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem (25) et hoc vitium emendavimus: ut liceat et ante heredis institutionem, et inter (26) medias heredum institutiones legatum relinquere, et multo magis libertatem, cujus usus favorabilior est.

§. 35. Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur (27): veluti si quis ita dicat, *cum heres meus mortuus fuerit*, *do*, *lego*. Item: *Pridie* (28) *quam heres aut legatarius morietur*. Sed simili modo et hoc correximus (29), firmitatem hujusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem præstantes: ne in hoc casu deterior causa legatorum, quam fideicommissorum inveniatur.

§. 36. Pœnæ quoque nomine inutiliter [antea] legabatur (30), et adimebatur, vel transferebatur. Pœnæ autem

(1) Al. *erunt.*

(2) Incertus dicitur, quem ignoramus, *l.* 39. *in fin. ff. de verb. sign.*

(3) Libertas nominatim testamento relinquenda, dixi *ad* Ulp. 1. §. *ult.*

(4) *l.* 24. *ff. de manum. test.*

(5) Hæc duo verba, *id est*, desunt apud Theoph.

(6) Adde casum, *l.* 5. *ff. de reb. dub.*

(7) Utque debita naturaliter, v. *l.* 9. *C. ad l. Falc.*

(8) Imo utiliter, *l. pen. ff. de leg.* 1.

(9) Id est, veteri: consentaneum est, ea Constitutione fuisse inductum, ut et incertæ personæ et alieno posthumo legari possit. *Goth.* Hic Codex hodie non exstat. Wesenb. Mynsing. et al. *hic.* Codex enim qui Institutionum tempore extabat, jussu Justiniani abolitus est, et novus compositus: ut constat *tit. C. de emendat. C. incipit:* Cordi nobis est. Donell. *l.* 5. *ff. de reb. dub.* Cujac. *tr.* 2. *ad Afric. l.* 108. §. *hujusmodi. ff. de leg.* 1. Ans.

(10) *l.* 20. *l.* 30. *ff. de test. tut.*

(11) *Non alienus*, Alciat. 1. *par.* 9. reprehensus a Rob. 1. *recepta.* 1.

(12) Jure Prætorio, non civili, Cujac.

(13) *v. l.* 4. *C. de testam.*

(14) *v. l.* 33. *ff. de cond. et dem*

(15) *v. l.* 72. §. *falsam. ff. de cond. et dem.*

(16) *v. l.* 17. §. *pen. ff. de cond. et dem.*

(17) *l.* 20. *ff. ad leg. Falc.*

(18) *l.* 1. *ff. de regul. Caton.*

(19) *l.* 86. *ff. de cond. et demon.*

(20) Adde *l.* 25. *ff. de leg.* 1.

(21) Paul. 3. *sent.* 6. §. 2.

(22) *l.* 1. *in fin. ff. de vulg. et pupill. subst. l. ult. ff. de jure cod.*

(23) Ulp. 1. §. 20.

(24) *v. l.* 6. *ff. de solutionibus.*

(25) *l.* 24. *C. de testamentis.*

(26) Et ita abrogatur quod apud Ulp. 1. §. 2.

(27) Id est, ne ab herede heredis legari videatur. Ulp. 24. §. *post mortem.* Paul. 3. *sent.* 6. §. 6. *Post mortem.*

(28) Paul. 3. *sent.* 6. §. 6.

(29) *l.* 11. *C. de contr. stip. l. un. C. ut act. ab hered.*

(30) Ulp. *tit.* 24. §. *pœnæ causa.* 17. sic enim libertas alterius videbatur minui. *arg. l.* 71. §. 2. *ff. de cond. et dem.* sed et legata heredis odio dari, minime consentaneum, sed nec ab eo pendere. *Theoph.* Vide Vigl. §. *impossibilis. Instit. de hered. instit. n.* 3. Ans.

nomine legari videtur (1), quod coërcendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat: veluti si quis ita scripserit: *Heres meus si filium suam in matrimonium Titio collocaverit*: vel ex diverso, *si non collocaverit, dato decem aureos Seio*: aut si ita scripserit, *Heres meus si servum Stichum alienaverit*: vel ex diverso, *si non alienaverit, Titio decem aureos dato*. Et in tantum hæc regula observabatur, ut quam (2) plurimis principalibus constitutionibus significaretur, nec Principem agnoscere, quod ei pœnæ nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliæ militum voluntates in ordinandis testamentis valde observabantur: quinetiam nec libertates pœnæ nomine dari posse placebat. eo amplius nec heredem pœnæ nomine adjici posse, Sabinus existimabat: veluti si quis ita dicat, *Titius heres esto. Si ius quoque heres esto*. Nihil enim intererat, qua ratione Titius coërceretur, utrum legati datione, an coheredis adjectione. Sed hujusmodi scrupulositas nobis non placuit: et generaliter ea quæ relinquuntur, licet pœnæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in alium translata: nihil distare a cæteris legatis constituimus (3), vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo: exceptis videlicet iis, quæ impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut alias probrosa (4). Hujusmodi enim testamentorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.

TIT. XXI.
DE ADEMPTIONE (5) LEGATORUM (6).

De ademptione. 1. De translatione.

ADemptio legatorum (sive (7) eodem testamento adimantur, sive (8) codicillis) firma est: sed et sive contrariis verbis (9) fiat ademptio; veluti si quis ita quid legaverit, *do, lego*, ita adimatur, *non do, non lego*: sive non contrariis, sed (10) aliis quibuscunque verbis.

§. 1. Transferri (11) quoque legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit: *Hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do, lego*: sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul [et] Titio adimi videtur, et Seio dari.

TIT. XXII.
DE LEGE (12) FALCIDIA.

Scopus et nexus, ratio hujus legis. 1. De pluribus heredibus. 2. Quo tempore spectatur quantitas patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur. 3. Quæ detrahuntur ante Falcidiam.

SUperest, ut de lege Falcidia (13) dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. Cum enim olim lege (14) duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe [cum] ea lege ita cautum esset: *uti quisque* (15) *legasset suæ rei, ita jus esto*) visum est hanc legandi licentiam coarctare: idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id quod plerunque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo (16) lucro hereditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia (17), quam lex Voconia (18) latæ sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur, novissime (19) lata est lex Fal- [illegible] legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum: id est, ut sive unus heres institutus sit, sive plures, apud eum eosve pars (20) quarta remaneat.

§. 1. Et cum quæsitum esset: duobus heredibus institutis (veluti Titio et Seio) si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quæ nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata; a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quæ partem ejus dumtaxat in partem dimidiam minuant: an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta sunt, retinere liceat, ut quartam partem suæ partis salvam habeat? Placuit, posse retinere: etenim (21) in singulis heredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est.

§. 2. Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis (22) tempore spectatur (23). Itaque (verbi gratia) si is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legaverit: nihil legatariis prodest (24), si ante aditam hereditatem per servos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex fœtu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum [aureis] legatorum nomine erogatis, heres quartam partem hereditatis habiturus sit: sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diverso, si septuagintaquinque legaverit, et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona (incendiis forte (25), aut naufragiis, aut morte servorum) ut non amplius, quam septuagintaquinque [aureorum substantia,] vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur (26). Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quæ res efficit, ut sit necesse legatariis, ne destitu-

(1) Hujus legati extat exemplum apud Horat. 2. *serm.* 3.
(2) Quæ non extant.
(3) Vide *l. un. C. de his, quæ pœnæ.*
(4) Quale est in virgine, ne nubat, et in vidua, ne unquam nubat. *vid. Auth. Cui relictum. C. de indicta viduit.*
(5) Adde, et translatione legatorum. Agitur enim hoc titulo de utrisque, hoc est, ademptione et translatione, §. 1. *Inf. h. t.* et ita quoque apud autorem Eclogæ titulus conceptus est 64. *tit.* 17.
(6) *Lib.* 34. *D.* 4.
(7) Ulp. 24. §. 29.
(8) *l. pen.* §. 1. *ff. h. t.*
(9) Et nuda voluntate, *l.* 3. *in fin. ff. eod.*
(10) Olim eodem modo adimenda erant legata, Ulp. *illo loco.*
(11) *l.* 5. *ff. eod.*
(12) *Lib.* 35. *D.* 2. *Lib.* 6. *C.* 50. Ulpian. 24. §. 32. Paul. 3. *sent.* 8. *et* 2. Cajus 6.
(13) Lata a Falcidio Trib. pleb. sub Augusto adhuc Triumviro. *App. Dion, Euseb.*
(14) Lege 12. Tabularum liberrima erat legandi facultas. Post lege Furia cautum fuit, ut ne quis plus 100 aureis legaret. Dein lege Voconia, ut ne plus legatario relinqueretur, quam heredi. Postremo lege Falcidia constitutum, ut ne legatario ultra novem uncias relinqui posset. Theoph. *hic.*
(15) Uti quisque paterfamilias, *Cornificius.* v. *l.* 120. *ff. de verb. sign.*
(16) Minimum seu exiguum lucrum pro nihilo est. Minima enim non curat prætor *l.* 4. *ff. de restit. in integr. et ibi notat.* Verum ad quantam summam, mensuram, valorem, aut numerum exiguitatis æstimatio redigenda sit, ut nihilo æquiparetur, aut ejus non admodum ratio habeatur! Verius est, modicam rem pro quæstionis cujusque ratione et circumstantiis, arbitrio judicis æstimandam esse. Gloss. et Bart. *in l. omnino. verb. modicas. de impens. in res dotal.* Plin. *l.* 1. *part.* 2. *n.* 72. *C. de bon. matern.* Menoch. *de arbitr. jud. lib.* 2. *Cent.* 2. *cas.* 145. Ans.
(17) Ulpian. *tit.* 1. §. 6. *tit.* 28. §. 7.
(18) Cicer. *Verr.* 3.
(19) Anno urb. 714. Calvino et Pollione, Coss.
(20) *v. l.* 73. *in fin. ff. h. t.*
(21) *l.* 77. *ff. eod.*
(22) *l* 56. *in princ. l.* 73. *in princ. ff. eod.*
(23) Præterquam in conditionali et rei alienæ legato. *Myns.*
(24) Nisi testator jusserit fructus in Falcidiam imputari, vel nisi fructus sati vel maturi erant mortis tempore. *Schneidw.*
(25) Res perit domino, *l.* 9. *C. de pignoratitia.*
(26) Nisi specialia, id est, speciei legata fuerint.

to testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci.

§. 3. Cum autem ratio legis Falcidiæ ponitur, ante (1) deducitur (2) æs alienum (3), item funeris (4) impensa, et (5) pretia (6) servorum manumissorum: tunc demum in reliquo ita ratio habetur (7), ut ex eo quarta pars apud heredem remaneat (8), tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scil. portione ejus, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si fingamus, quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse; quarta pars legatariis singulis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus; octava debet detrahi. Quod si (9) quingentos legaverit; initio quinta, deinde quarta detrahi debet (10). Ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis (11) apud heredem remanere oportet.

TIT. XXIII.
DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS,
[ET AD SENATUS CONSULTUM (12) TREBELLIANUM.]

Continuatio. 1 *Origo fideicommissorum.* 2. *De fideicommisso heredis scripti.* 3. *De effectu restitutionis.* 4. *De SC. Trebelliano.* 5. *De SC. Pegasiano.* 6. *Quibus casibus locus est SC. Trebelliano, vel Pegasiano.* 7. *Pegasiani in Trebellianum transfusio.* 8. *In quibus heredibus, et in quibus fideicommissariis supradicta locum habeant.* 10. *De fideicommisso heredis ab intestato.* 11. *De fideicommisso relicto a fideicommissario.* 12. *De probatione fideicommissi.*

NUnc transeamus ad fideicommissa: sed prius est, ut de hereditatibus fideicommissariis videamus.

§. 1. Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis (13) temporibus infirma fuisse: quia nemo invitus cogebatur præstare id, de quo rogatus erat. Quibus (14) enim non poterant hereditatem, vel legata relinquere (15), si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant [hereditatem]. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo juris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea divus Augustus primus, semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, jussit Consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia justum videbatur, et populare erat: paulatim conversum est in assiduam jurisdictionem: tantusque eorum favor factus est, ut paulatim etiam (16) Prætor proprius crearetur, qui de fideicommissis jus diceret, quem fideicommissarium appellabant.

§. 2. In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto jure testamento heres instituatur; ejusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat (17): alioqui inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur (18). Cum igitur aliquis scripserit, *Lucius Titius heres esto*: potest adjicere, *rogo te Luci Titi, ut, cum primum poteris hereditatem meam adire, eam Caio Seio reddas, restituas*. ┼ Potest autem quisque et de (19) parte restituenda heredem rogare. ┼ Et liberum est, vel pure (20) vel sub (21) conditione relinquere fideicommissum, vel ex certo die (22).

§. 3. Restituta autem hereditate, is quidem, qui restituit, nihilominus heres permanet (23): is vero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis, aliquando legatarii loco habetur (24).

§. 4. Et Neronis quidem temporibus, Trebellio Maximo et Annæo Seneca Consulibus (25), SC. factum est (26): quo cautum est, ut si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quæ jure civili heredi, et in heredem competerent, ei et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas (27). Post quod SC. Prætor utiles actiones ei, et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi, et in heredem dare cœpit.

§. 5. Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem, aut pene totam plerunque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus, Pegaso et Pusione Consulibus (28), Senatus censuit: ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est.

┼ Post quod SC. ipse heres onera hereditaria sustinebat: Ille autem, qui ex fideicommisso recipiebat partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id (29) est ejus legatarii, cui pars bonorum legabatur: quæ species lega-

(1) In hereditate defuncti nihil esse dicitur, nisi deducto ære alieno et funeris impensa.

(2) Creditor præfertur legatario, *l.* 6. *C. ad L. Falc. l.* 39. §. 1. *ff. de verb. sign.*

(3) Creditores præferuntur omnibus legatariis defuncti.

(4) *l. pen. ff. de relig. et sumpt.* doti uxoris præferenda. Bart. *l.* 1. *ff. solut.*

(5) *l.* 33. *ff. h. t.*

(6) Libertatis datio minuit patrimonium defuncti: unde a simili colligunt, Falcidiam non detrahi ex piis legatis.

(7) Quoties de modo quartæ retinendæ quæritur; propter periculum plus petendi, officio judicis omnibus æstimatis, quarta facienda est, quæ apud heredem remaneat: aut certe exigenda est cautio a legatario, ut quod plus dodrante perceperit, restituatur. Paul. 3. *sent.* 8. §. 2.

(8) Et legata ad pias causas. *Novell.* 131. *c.* 12.

(9) Legata, quæ excedunt summam bonorum, non fiunt nulla, sed pro rata minuuntur.

(10) Falcidia tamen non detrahitur ex legato ad pias causas, ut et ex dotis prælegato: et rursus ex legato vetito alienari a legatario ejusve successoribus: si miles testatus: si testator prohibuit detrahi: si heres defuncto id pollicitus: si sciens integra legata solvit: si inventario non confecto hereditatem adiit.

(11) Etiam ex fideicommisso particulari, *l.* 2. legato principis, *l.* 4. donatione causa mortis, *l.* 5. inter vir. et uxor. *l.* 12. mortis capione, *l. pen. C. ad L. Falc.*

(12) *L.* 36. *D.* 1. *L.* 6. *C.* 49. Ad intellectum hujus Rubr. vide Bellon. *supput. l.* 3. *cap.* 19. Ans.

(13) Id est, ante Augustum, *v. t.* 25. *Inf. h. lib.*

(14) Per fideicommissa legib. illudebant, Hieronymus *ad Nepotianum.*

(15) Puta incapacibus.

(16) *v. l.* 2. §. *capta.* 32. *ff. de orig. jur.*

(17) Secus, si tantum codicillos facere voluit testator, §. 10. *Inf. eod.*

(18) *v. l.* 14. *C. de testam.*

(19) *v. l.* 16. §. 4. *ff. ad SC. Treb.*

(20) *l.* 19. *ff. ad SC. Treb.*

(21) *l.* 13. *ff. ad SC Treb.*

(22) Heres autem ex certo die institui non potest. §. 9. *Instit. de hered. instit.* Ans.

(23) Cur ità? vid. *l.* 88. *in fin. ff. de hered. instit.*

(24) Siquidem universale sit fideicommissum, rogatusque heres totum assem restituere, heredis locum obtinebit; sin particulare, legatarii. *Ans.*

(25) Suffectis ex Kal. Juliis anno urbis 814. Nec enim Seneca ordinarius consul. Ausonius *in Panegyr.*

(26) *l.* 1. §. 1. *ff. ad SC. Treb.*

(27) Ne restituenti fides sua damnosa fieret. Paul. 4. *sent.* 2.

(28) Quos suffectos esse constat, cum non reperiantur in fastis.

(29) Partiarius legatarius dicebatur is, cui pars bonorum legabatur.

ti, partitio (1) vocabatur: quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Unde quæ solebant stipulationes inter (2) heredem et partiarium [legatarium] interponi (3), eædem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est (4), ut lucrum et damnum hereditarium pro (5) rata parte inter eos commune esset.

§. 6. Ergo si quidem non plus, quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere: tunc ex Trebelliano SC. restituebatur hereditas, et in utrumque actiones hereditariæ pro rata parte dabantur: in heredem quidem jure civili; in eum vero, qui recipiebat hereditatem, ex SC. Trebelliano tanquam in heredem. At si plus, quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus esset: locus erat Pegasiano SC. et heres, qui semel adierat hereditatem (si modo (6) sua voluntate adierat) sive retinuerat quartam partem, sive retinere noluerat: ipse universa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis et (7) pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium et heredem: si vero totam hereditatem restitueret, emptæ et venditæ hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recusabat scriptus heres adire hereditatem ob id, quod diceret eam sibi suspectam esse, quasi damnosam: cavebatur Pegasiano SC. ut desiderante eo, cui restituere rogatus esset, jussu Prætoris adiret (8), et restitueret hereditatem, perindeque ei et in eum, qui reciperet hereditatem, actiones darentur, ac juris est ex Trebelliano SC. quo casu nullis stipulationibus est opus: quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariæ ei et (9) in eum transferuntur, qui recepit hereditatem, utroque SC. in hac specie concurrente.

§. 7. Sed quia stipulationes ex SC. Pegasiano descendentes, et ipsi antiquitati displicuerunt, et quibusdam casibus captiosas (10) eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat, et nobis in legibus magis simplicitas (11), quam difficultas placet: ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quam differentiis utriusque SC. placuit exploso SC. Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano SC. præstare, ut ex eo fideicommissariæ hereditates restituantur: sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam (12), sive plus, sive minus, sive nihil penitus: ut tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere, vel repetere solutum (13), quasi ex Trebelliano SC.: pro rata portione actionibus, tam in heredem, quam in fideicommissarium competentibus (14): si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariæ actiones fideicommissario, et adversus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegasiani SC. fuerat, ut quando recusaret heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas (15) ei imponeretur, totam hereditatem volenti fideicommissario restituere, et omnes ad eum et contra eum transferre actiones: et hoc transposuimus ad SC. Trebellianum, ut ex hoc solo necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissarius (16) desideret restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem remanente.

§. 8. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus, aut totam (17) hereditatem, aut pro parte restituere rogatur: an ex parte heres institutus, aut totam eam partem, aut partem partis restituere rogatur. Nam et hoc casu eadem observari præcipimus, quæ in totius hereditatis restitutione diximus.

§. 9. Si quis una (18) aliqua re deducta, sive præcepta, quæ quartam continet (veluti fundo, vel alia re) rogatus sit restituere hereditatem: simili modo ex Trebelliano SC. restitutio fiet, perinde ac si quarta parte retenta, rogatus esset reliquam hereditatem restituere (19). Sed illud (20) interest, quod altero casu, id est, cum deducta sive præcepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo SC. actiones transferuntur; et res, quæ remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum remanet, quasi ex legato ei adquisita: altero vero casu, id est, cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem et restituit, scinduntur (21) actiones, et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem. Quinetiam licet una re aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hereditatem rogatus sit, in qua maxima pars hereditatis contineatur: æque in solidum transferuntur actiones: et secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. Eadem sc. interveniunt, et si duabus pluribusve deductis præceptisve rebus, restituere hereditatem rogatus sit. Sed et si certa summa deducta præceptave, quæ quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere: idem juris est. Quæ [autem] diximus de eo, qui ex asse institutus est, eadem transferimus et ad eum, qui ex parte heres scriptus est.

(1) v. Ulp. 25. §. 15. de partitionis legato, vide *l.* 164. §. 1. *ff. de V. S.*

(2) v. Ulp. *illo loco.*

(3) Alioquin is, qui heres non est mero jure, ad onera hereditatis non tenebatur.

(4) Partis et pro parte stipulationes hæ dicebantur, quæ de lucro et damno communicando solebant interponi inter heredem et legatarium, Ulp. *illo loco.* quod postea extensum est ad heredes et fideicommissarios, *ut hic.* Paul. 4. *sent.* 3. §. 1. id ita exprimit: inter heredem, inquit, et fideicommissarium, cui ex Pegasiano hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur: ut heredi instituto pro quarta actiones, pro cæteris vero portionibus, fideicommissario competant.

(5) Paul. 4. *c.* 3. §. 1. *l.* 2. *C. ad SC. Treb.*

(6) Id est, sponte, *l.* 45. *ff. eod.*

(7) Id est, quæ de damno et lucro communicando interponebantur.

(8) *l.* 4. *in princ. ff. eod. l.* 17. *ff. si quis omissa.*

(9) *l.* 27. §. *qui ex Treb. ff. ad. SC. Treb.*

(10) Creditoribus scil. sed heredi præsertim, qui post stipulationes interpositas inter eum et fideicommissarium a creditoribus et legatariis conveniebatur, *l.* 2. *l. debitor. C. de pactis. l.* 2. *C. de hereditat. et act. vendita.* adde *Nov.* 1. *c.* 1. *et* 39. *in pr.*

(11) §. 3. *Inf. de legit. adgnat. success.*

(12) Variæ sunt quartæ: ut legitima, Falcidiana, Trebellianica; filii arrogati, concubinæ (de qua *Novell.* 74. *c.* 5.) Uxoris pauperis, in bonis mariti locupletis. *Nov.* 117. *c.* 5.

(13) Ignorantia facti. *l.* 68. *in fin. ff. ad SC. Treb. l.* 9. *C. ad l. Falcid.* Qui totam hereditatem restituit, cum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, repetere eam non potest. Nec enim indebitum solvisse videtur, qui plenam fidem defuncto præstare maluit. Paul. 4. *sent.* 3. §. *ult.*

(14) Post hereditatem restitutam retenta quarta, nondum ære alieno soluto.

(15) *l.* 11. §. 3. *ff. de leg.* 3.

(16) Capax fideicommissi et quidem universalis, qui cavet heredi de sarciendo ei damno aditæ hereditatis.

(17) Ulp. 25. §. 11.

(18) *v. l.* 13. *l.* 14. *ff. si quis omissa.*

(19) *v. l.* 30. §. *multum interest. ff. ad SC. Treb.*

(20) *l.* 3. *C. de sent. passis. l. pen. C. de heredib. inst. l. si legatus.* 30. §. *multum.* 3. *ff. ad SC. Treb.*

(21) Interdum tamen in solum fideicommissarium datur actio. *l.* 13. §. *idem erit. ff. de petit. her.*

§. 10. Præterea intestatus (1) quoque moriturus, potest rogare eum, ad quem bona sua, vel legitimo jure vel honorario, pertinere intelligit: ut hereditatem suam totam, partemve ejus, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam,) alicui restituat: cum alioqui legata, nisi ex testamento, non valeant.

§. 11. Eum quoque cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursum alii aut totum; aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat.

§. 12. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent et tam nomen, quam substantiam acceperint: ideo D. Augustus ad necessitatem juris ea retraxit. Nuper et nos eundem Principem superare contendentes, ex facto, quod Tribonianus vir excellentissimus (2) Exquæstore sacri palatii suggessit, constitutionem (3) fecimus: per quam disposuimus, si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem, vel speciale fideicommissum, restituat, et neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores quam quinque, vel nemo penitus testis intervenerit (4): tunc sive pater heredis, sive alius quicunque sit, qui fidem heredis elegerit, et ab eo restitui aliquid voluerit: si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius jusjurandum ei detulerit (5), cum prius ipse de calumnia juraverit: necesse eum habere vel jusjurandum subire, quod nihil tale a testatore audiverit, vel recusantem ad fideicommissi vel universalis, vel specialis solutionem coarctari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. Eadem observari censuimus, et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quod si is a quo relictum dicitur, [postquam negaverit,] confiteatur quidem aliquid a se relictum esse, sed ad legis subtilitatem recurrat, omnino solvere cogendus est.

TIT. XXIV.

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

Summa. 1. *quæ relinqui possunt*. 2. *De libertate*. 3. *De verbis fideicommissorum*.

POtest tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, [et] pecuniam numeratam: et vel ipsam heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium (6), quamvis a legatario legari non possit (7).

§. 1. Potest autem non (8) solum proprias res testator per fideicommissum relinquere: sed et heredis, aut legatarii, aut fideicommissarii, aut cujuslibet alterius. Itaque et legatarius (9) et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit: sed etiam de alia, sive ipsius, sive aliena sit. † Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere (10), quam ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est, inutiliter relinquitur.

†. Cum (11) autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei (12) qui rogatus est, aut ipsam redimere et præstare, aut æstimationem (13) ejus solvere.

§. 2. Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest: ut heres eum rogetur manumittere (14), vel legatarius, vel fideicommissarius. Nec (15) interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis, aut legatarii, vel etiam extranei sit. Itaque et alienus servus redimi et manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat, si modo (16) nihil ex judicio ejus, qui reliquit libertatem, perceperit (17): non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit, tempore procedente, ubicunque occasio servi redimendi fuerit, præstari libertas. Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed (18) ejus qui manumittit. At is qui directo ex testamento liber esse jubetur, ipsius testatoris libertus fit; qui etiam Orcinus (19) appellatur. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui (20) utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum, et quo moreretur. Directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat; sed (21) velut ex suo testamento libertatem ei competere vult.

§. 3. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in usu habentur: *Peto*, *rogo*, *volo*, *mando*, *fidei tuæ committo* (22): quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.

TIT. XXV.

DE (23) CODICILLIS.

Origo. 1. *efficiens*. 2. *materia*. 3. *numerus et solennitas*.

ANte Augusti tempora constat Codicillorum (24) jus in usu non fuisse: sed primus Lucius Lentulus (ex cu-

(1) Etiam ab intestato fideicommissa relinqui possunt. *l.* 1. §. *hoc autem. l.* 78. *in pr. ff. ad SC. Treb. l.* 3. *C. eod.* Ulp. 25. §. 4. *l.* 13. *D. de inoffic. l.* 114. §. 2. *ff. de leg.* 1. *l.* 89. §. *Lucius. ff. de leg.* 2. *l.* 4. *C. de codicill.* §. 1. *in pr. Inf. de codicillis.*

(2) Al. Excelsus.

(3) *l. ult. C. de fideicomm.*

(4) His verbis omnibus ultimarum voluntatum juribus derogare videtur, quæ requirunt quam minimum quinque testes. *l. ult. in fin. C. de codicill.*

(5) Jusjurandum qui defert, prius jurare debet de calumnia. *l.* 34. §. 4. *ff. de jurejur.*

(6) *l.* 5. §. 1. *ff. de leg.* 3.

(7) Jure veteri: hodie secus, *v. l.* 2. *in fin. C. comm. de legat.*

(8) Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquere possumus. Paul. 4. *sent.* 1. §. 7. Alienas, id est, ipsius heredis, legatarii, extranei. 2. Caj. 8. §. 5.

(9) *l.* 50. *ff. de leg.* 2.

(10) Vide *l.* 1. §. *si is, qui. ff. ad SC. Treb.*

(11) 2. Cajus 7. §. 7. Res nostræ per fideicommissum relictæ, statim: alienæ, æstimatæ aut redemptæ præstantur. Paul. 4. *sent.* 1. §. 7.

(12) Hoc est, ei vel legatario. Cajus *d.* §. 7.

(13) Id est, pretium ejusdem rei, quantum æstimata fuerit. *d.* §. 7.

(14) Vide *l.* 12, §. 1. *ff. de fideic. libert.*

(15) Vide *l.* 16. *ff. de fideic. libert.*

(16) Vide *l.* 5. §. 4. *ff. de his quæ ut indig.*

(17) aliis *recepit*.

(18) Manumissus ex fideicommisso, fit libertus manumittentis. Ulp. 2. §. 8.

(19) Id est, orci seu defuncti, 1. *Gel.* 24. χαρωνιανός. Theoph. Ulp. *illo loco*.

(20) *l.* 35. *ff. de manum. testam.*

(21) *l.* 19. *ff. de manum. testam.*

(22) *l.* 2. *C. comm. de legat.* Ulp. 24. §. 2. adde Deprecor, Injungo, Paul. 4. *sent.* 1. §. 6. Opto des, Credo te daturum, *l.* 115. *D. de leg.* 1. Cupio des, *d. l.* 115. *d.* §. 6. Desidero uti des, §. 6. *l.* 118. *D. de legat* 1. Exoro uti des. Volo hereditatem meam Titii esse. Scio hereditatem meam restituturum te Titio, *l. et eo modo.* 118. *D. de leg.* 1. An Relinquo? negat Paul *illo loco*: quod tamen non videtur, ex *l.* 78. *ff. ad SC. Treb.* Quid Jubeo? videtur directum. *l.* 2. *C. comm. de leg.* sed verius est precarium esse, *l.* 28. §. *pen. D. de liber. legat.* Quid Commendo? non est precarium, Paul. *illo loco*. *l.* 11. §. 2. *D. de leg.* 3. *l.* 12. *C. de fideic. libert.*

(23) *Lib.* 29. *D.* 7. *Lib.* 6. *C.* 36.

(24) Codicilli ex tabulis cera illitis fiebant, breviores codicibus: unde sinu gestari poterant. Testamenta vero tabulis grandioribus scribebantur.

jus persona etiam fideicommissa [esse] cœperunt) Codicillos introduxit. Nam cum decederet, in Africa scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum D. Augustus voluntatem ejus implesset: deinceps reliqui ejus auctoritatem secuti, fideicommissa præstabant: et filia Lentuli legata, quæ jure non debebat, solvit. Dicitur autem Augustus convocasse sapientes viros, interque eos Trebatium quoque, cujus tunc auctoritas maxima erat, et quæsisse, an posset recipi hoc, nec absonans a juris ratione Codicillorum usus esset: et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium (1) hoc civibus esse, propter magnas et longas peregrinationes, quæ apud veteres fuissent, ubi si quis testamentum facere non posset, tamen Codicillos posset. Post quæ tempora, cum et Labeo Codicillos fecisset: jam nemini dubium erat, quin Codicilli jure optimo admitterentur.

§. 1. Non tantum autem testamento facto potest quis Codicillos facere (2), sed [et] intestatus quis decedens fideicommittere Codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum Codicilli facti erant, Papinianus ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed divi Severus et Antoninus rescripserunt: ex iis Codicillis (3), qui testamentum præcedunt, posse fideicommissum peti: si appareat, eum qui testamentum fecit, a voluntate quam in Codicillis expresserat, non recessisse (4).

§. 2. Codicillis autem hereditas neque dari, neque adimi potest: ne confundatur jus testamentorum et Codicillorum: et ideo nec exheredatio scribi. Directo (5) autem hereditas Codicillis neque dari, neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas Codicillis jure relinquitur. Nec conditionem heredi instituto Codicillis adjicere, neque substituere (6) directo [quis] potest.

§. 3. Codicillos autem etiam plures (7) quis facere potest, et nullam (8) solennitatem ordinationis desiderant.

(1) Propter civium Romanorum (qui in Testamentis testes requiruntur) penuriam.

(2) *l.* 8. *l.* 16. *D. de jure Codicill. l.* 4. *C. h. t.*

(3) De quo *l.* 22. §. 6. *ff. ad L. Corn. de falsis.*

(4) Vide *l.* 5. *D. de jure Codicill.*

(5) *l. pen.* §. 1. *ff. de cond. instit.*

(6) *l.* 6. *in fin. pr. D. de jure Codicill.*

(7) Etiam diversos: secus si sint contrarii, tunc enim prius, per posterius rumpitur. *l.* 3. *C. eod.* Ans.

(8) Differunt in eo Codicilli a Testamentis: tanquam non solenne a solenni. *Goth.* Et quod Codicillis hereditas adimi non possit, nec dari. §. 2. *Sup. h. t.* Ans. *Nullam solennitatem*, talem scilicet, qualis in testamento requiritur, non absolute, sed comparative. *S. L.* Subsignatio sc. testatoris non requiritur, *l.* 6. §. 1. *ff. h. t.* et sufficit testes etiam non rogatos adesse. *l. fin. in fin. Cod. eod.* Qui tamen uno tempore adesse debent et subscribere. *d. l. fin. in fin.* Ans.

INSTITUTIONUM,
SEU
ELEMENTORUM D. JUSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS,
LIBER TERTIUS.

TIT. I.
DE HEREDITATIBUS (1) QUÆ AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Definitio intestati. 1. *primus ordo succedentium ab intestato.* 2. *qui sint sui heredes.* 3. *Quomodo sui heredes fiant.* 4. *De filio, post mortem patris ab hostibus reverso.* 5. *De memoria patris damnata ob crimen perduellionis.* 6. *De divisione hereditatis inter suos heredes.* 7. *Quo tempore suitas spectatur.* 8. *De nato post mortem avi, vel adoptato a filio emancipato.* 9. *De liberis emancipatis.* 10. *Si emancipatus se dederit in adoptionem.* 11. *Collatio filiorum naturalium et adoptivorum.* 12. *De bonorum possessione contra tabulas.* 13. *Unde cognati.* 14. *Emendatio juris antiqui de adoptivis.* 15. *et descendentibus ex fœminis.*

INtestatus decedit (2), qui aut omnino testamentum non fecit: aut non jure fecit: aut id quod fecerat, ruptum (3) irritumve (4) factum est: aut si ex eo nemo heres extiterit (5).

§. 1. Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum, primum ad suos heredes pertinent (6).

§ 2. Sui autem heredes existimantur (ut supra diximus) qui in potestate morientis fuerint; veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, pronepos, proneptisve ex nepote, ex filio nato prognatus, prognatave. Nec interest, utrum naturales sint liberi, an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem [nuptiis vel] matrimoniis non sunt progeniti, Curiis (7) tamen Civitatum dati secundum Divalium constitutionum, quæ super his positæ sunt, tenorem, [heredum] suorum jura nanciscuntur: necnon eos, quos nostræ amplexæ sunt constitutiones (8): per quas jussimus, [ut] si quis mulierem in suo contubernio (9) copulaverit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere conjugium, et ex ea liberos sustulerit; postea vero affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, et filios vel filias habuerit, non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, justos et in potestate patris esse; sed (10) etiam anteriores, qui et iis qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterunt. Quod obtinere censuimus, et si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtracti. Ita demum tamen nepos neptisve, pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si (11) præcedens persona desierit in potestate parentis esse: sive morte id acciderit: sive alia ratione, velut emancipatione (12). Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate ejus sit: nepos ex eo suus heres esse non potest (13). Idque et in cæteris deinceps liberorum personis dictum [esse] intelligimus. Posthumi (14) quoque, qui si vivo parente nati essent, in potestate [ejus] futuri forent, sui heredes sunt.

§. 3. Sui autem heredes fiunt etiam ignorantes; et licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus (15) ex causis ignorantibus nobis acquiritur, ex his causis et furiosis acquiri potest. Et statim morte parentis quasi (16) continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis; cum etiam ignorantibus acquiratur suis heredibus hereditas; nec curatoris assensu acquiritur furioso, sed ipso jure (17).

§. 4. Interdum autem, licet in potestate (18) [parentis] mortis tempore suus heres non fuerit, tamen suus heres parenti efficitur: veluti [si] ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris [sui:] jus enim postliminii hoc facit.

§. 5. Per contrarium [autem hoc] evenit, ut licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat: veluti si post mortem suam pater judicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria ejus damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedat (19), sed potest dici ipso [quidem] jure suum heredem esse, sed desinere.

§. 6. Cum filius filiave, et ex altero filio nepos neptisve existunt, pariter ad hereditatem [avi] vocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. Æquum enim esse videtur, nepotes neptesve in patris sui locum succedere (20). Pari ratione et si nepos neptisve sit ex fi-

(1) *Lib.* 38. *D.* 16. *et* 6. *C.* 55. *Nov.* 118. *et* 2. Cajus 8. Ulp. 26. Paul. 4. *sent.* 8.

(2) Quatuor modis, ut hic.

(3) Agnatione posthumi, et altero testamento, §. 1. 2. 3. *Sup. quibus modis test.*

(4) Capitis diminutione. §. 4. 5. *Sup. quibus modis testam.* querela inofficiosi probata. *Auth. ex causa. C. de lib. præterit.*

(5) Sed et qui tutores non dedit, *l.* 6. *ff. de leg. tutor.*

(6) Æqualiter, ut succedant in capita, si eodem gradu sunt. §. 3. *in fin. Inf. de success. libert. et Inf. de adsignat. libert. in princ.* adde *l.* 3. *l.* 4. *C. de naturalibus liberis. et titt. de decurionibus.*

(7) Vide §. *ult. Sup. de nuptiis.*

(8) *l.* 10. *l.* 11. *C. de natur. liber.*

(9) Vide *l.* 1. *C. de incestis.*

(10) Legitimatio interdum ad anteriores liberos retrotrahitur. *l.* 57. *in fin. D. de rit. nupt.*

(11) Vide *l.* 5. *in pr. D. si tabulæ test. nullæ.*

(12) Vide *Sup. quib. mod. jus patr.*

(13) Adde §. 7. *in fin. Inf. h. t.*

(14) Vide *l.* 3. §. *utique. D. de suis.*

(15) *l.* 24. *in princ. ff. de obl. et act.*

(16) Vide *l.* 11. *ff. de lib. et posth. l.* 8. *C. de jur. delib.*

(17) Secus in hereditate extranei. *l.* 9. §. 3. *ff. de aut. tutor.* §. 1. *Instit. eod.* secus in possessione, *l.* 1. §. 3. *ff. de adq. vel amitt. poss.* præsertim feudali. *Zas. consil.* 20. *num.* 8. 9. 13.

(18) *l.* 31. *l.* 34. *D. de vulg.*

(19) In solidum in eo crimine. *l. ult. ff. ad l. Jul. majest. l.* 5. *C. ad l. Jul. majest.* in aliis pro dimidia jure veteri. *l. ult. C. de bon. proscr.* jure novo, in nulla. *Novell.* 17. *cap.* 12.

(20) Vide *l.* 2. 3. *C. de suis.*

lio, et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur (1). Et quia placuit nepotes neptesve, item pronepotes proneptesve in parentis sui locum succedere: conveniens esse visum est, non in capita (2), sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat, et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filiis nepotes neptesve existant, ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor: ad unum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel ad quatuor altera dimidia.

§. 7. Cum autem quæritur, an quis suus heres existere possit: eo tempore quærendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse; quod accidit, et (3) destituto testamento. Hac ratione (4), si filius exheredatus fuerit, et extraneus heres institutus, et filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quia non potuit; nepos avo suus heres existet: quia, quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos (5). et hoc certum est.

§. 8. Et licet post mortem avi natus sit: tamen (6) avo vivo conceptus, mortuo patre ejus, posteaque deserto avi testamento, suus heres efficitur. Plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento, suus heres avo non existet: quia nullo jure cognationis patrem sui patris attigit. Sed nec (7) ille est inter liberos avi, quem filius emancipatus adoptavit. Hi autem, cum non sint sui (quantum ad hereditatem) liberi: neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. Hæc de suis heredibus.

§. 9. Emancipati autem liberi, jure civili nihil juris habent, (neque enim sui heredes sunt, qui in potestate parentis esse desierunt) neque ullo alio jure per legem XII. tabularum vocantur: sed (8) Prætor naturali æquitate motus, dat eis bonorum possessionem Unde liberi: perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: sive soli sint, sive cum suis heredibus concurrant. Itaque duobus liberis existentibus, emancipato uno, et eo qui tempore mortis in potestate fuerit, sane quidem is, qui in potestate fuit, solus jure civili heres est, et solus suus heres: sed cum emancipatus beneficio (9) Prætoris in partem admittitur, evenit, ut suus heres pro parte heres fiat.

§. 10. At hi (10), qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia fuerint. Nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec unquam in adoptiva familia fuissent. Et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Po mortem vero naturalis patris emancipati (11) ab adoptiv patre, et quantum ad hunc adoptivum patrem pertinet æque extraneorum loco fiunt: et quantum ad naturalis pa tris bona pertinet, nihilomagis liberorum gradum nanc scuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, es in potestate patris adoptivi (12), ad quos bona natural patris pertineant, utrum ad liberos ejus, an ad agnato

§. 11. Minus ergo juris habent adoptivi [filii] qua naturales: namque naturales emancipati, beneficio (1 Prætoris gradum liberorum retinent (14), licet jure civi perdant; adoptivi vero emancipati, et jure civili perdu gradum liberorum, et a Prætore non admittuntur: et re cte. Naturalia (15) enim jura civilis ratio perimere no potest. nec, quia desinunt sui heredes esse, possunt desine re filii filiæve, aut nepotes neptesve esse: adoptivi ver emancipati, extraneorum loco incipiunt esse; quia jus no menque filii filiæve, quod per adoptionem consequuti sunt alia civili ratione (16), id est, emancipatione perdunt.

§. 12. Eadem hæc observantur, et in ea bonorum pos sessione, quam (17) contra tabulas testamenti parentis li beris præteritis, id est, neque heredibus institutis, nequ ut oportet exheredatis, Prætor pollicetur. Nam eos qui dem, qui in potestate mortis tempore fuerint, et emanci patos, vocat Prætor ad eandem bonorum possessionem eos vero, qui in adoptiva familia fuerint per hoc tem pus (18), quo naturalis parens moreretur, repellit. Iten adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bo na ejus [non] admittit, quia desinunt [in] numero li berorum [ejus] esse (19).

§. 13. Admonendi tamen sumus, eos qui in adoptiva familia sunt, quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente natural mortuo, licet ea parte Edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur (20), alia tamen parte vocari, scilicet qua cognati defuncti vocantur (21). Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obstent, neque adgnatus quidem ullus interveniat (22). Ante enim Prætor liberos vocat, tam suos heredes, quam emancipatos; deinde legitimos heredes; deinde proximos cognatos.

§. 14. Sed ea omnia antiquitati [quidem] placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione (23) acceperunt, quam super iis personis composuimus, quæ a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, et adoptione facile per emancipationem soluta, ad

(1) Hinc colligunt, jus repræsentationis in linea recta non habere locum in infinitum, sed tantum ad pronepotes, per *h.* §. *et l.* 23. §. 1. *ff. de bon. lib.* Sed contra vide Arum. *exerc. Justin.* 11. *th.* 5. ex *l.* 7. §. 1. *si tab. test. null.* ibi: *liberos.* ergo et eos qui sunt post nepotes, *l.* 220. *ff. de verb. signif.* Item ex *l. unic. C. de his qui ante apert. tab.* Ubi pronepos transmittit hereditatem a suo proavo relictam in liberos suos: Ergo multo magis eum repræsentabunt: quum repræsentatio facilius inducatur, quam transmissio. *l.* 3. *C. de suis et legitim.* vide Forster. *de success. lib.* 4. *c.* 20. Treutl. *de hered. ab intest. th.* 1. *litt. h.* Ans.

(2) §. *ult. Inf. eod. Nov.* 118. c. 1. *in fin.* adde *l.* 2. §. 7. *D. de excus. tut.*

(3) *l. ult. in fin. ff. de cond. instit.*

(4) *l.* 1. §. *sciendum. D. de suis.*

(5) Al. *Nepos suus heres esse.* S. L.

(6) *l.* 6. *l.* 7. *D. eod.*

(7) *l.* 26. *ff. de adopt.*

(8) Quis enim patiatur jura filii naturalis, nexu divino copulata, ludibrio defraudari? *l.* 10. *in princ. C. de adopt.* adde §. 11. *Inf. eod.* vide *l.* 15. §. *cum igitur prætorem.* 1. *C. de leg. her.*

(9) *l.* 5. *C. de cond. indeb.*

(10) *l.* 4. *ff. unde lib.*

(11) *l. pen.* §. 2. *C. de adopt.*

(12) Ex arbitrio alieno; huc facit *l.* 32. *l.* 70. *D. de her. instit.*

(13) *l.* 3. *C. de legit. her.*

(14) *Novell.* 118. *c.* 1. *in fin.*

(15) §. *ult. Inf. de legit. ag.* *l.* 8. *ff. de reg. jur.*

(16) Id est, alio civili actu, *l.* 77. *ff. de reg. jur.*

(17) *l.* 1. §. 1. *ff. de bon. poss. contra tab.*

(18) *l. pen. in pr.* ibi, *si enim post patris obitum C. de adopt.*

(19) Ut autem quis admitti possit, ex liberis eum esse oportet, *l.* 1. §. *et sui.* 6. *l.* 3. §. 2. *ff. de bonor. possess. contra tab.*

(20) *l.* 4. *ff. unde liberi.*

(21) *l.* 1. §. *cognationem. ff. unde cognati.*

(22) *l.* 1. *D. quis ordo in bon. poss.*

(23) *l. pen. C. de adopt.*

neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam definimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia jura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut (1) possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. Testamento autem ab eo facto, neque jure civili, neque prætorio, ex hereditate ejus aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta: cum nec necessitas patri adoptivo imponatur, vel heredem eum instituere, vel exheredatum eum facere, utpote nullo vinculo naturali copulatum, neque si ex Sabiniano Senatusconsulto ex (2) tribus maribus fuerit adoptatus. Nam et in ejusmodi casu, neque quarta ei servatur, neque ulla actio ad ejus persequutionem ei competit. Nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit. Utroque enim jure tam naturali, quam legitimo in hanc personam concurrente, pristina jura tali adoptioni servamus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit adrogandum: quæ specialiter et singulatim ex præfatæ constitutionis tenore possunt colligi.

§. 15. Item vetustas (3) ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui [quæve] ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem, et jure (4) adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus (5) nati sunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco connumerans, post adgnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni, quam in aviæ vel proaviæ, sive paternæ, sive maternæ successionem. Divi autem Principes (6) non passi sunt talem contra naturam injuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune sit utriusque, tam qui ex masculis, quam qui ex fœminis descendunt: ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis, qui non solum naturæ, sed etiam veteris juris suffragiis muniuntur: portionem nepotum vel neptum, vel deinceps (de quibus supra diximus) paulo minuendam esse existimaverunt: ut minus tertia parte acciperent, quam mater eorum, vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel avus paternus, sive maternus, quando fœmina mortua sit, cujus de hereditate agitur: iisque (licet soli sint) adeuntibus adgnatos minime vocabant. Et quemadmodum lex (7) XII. tabularum filio mortuo nepotes, vel neptes, pronepotes, vel proneptes in locum patris sui (8) ad successionem avi sui vocat: ita et principalis dispositio in locum matris suæ vel aviæ, eos cum jam designata partis tertiæ deminutione vocat.

§. 16. Sed nos, cum adhuc dubitatio maneret inter adgnatos et memoratos nepotes, quartam partem substantiæ defuncti adgnatis sibi vindicantibus ex cujusdam constitutionis auctoritate: memoratam quidem constitutionem a nostro Codice segregavimus, neque inseri eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus. Nostra (9) autem constitutione promulgata, toti juri ejus derogatum est: et sancimus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, et deinceps superstitibus adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare: ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores iis habeantur, qui recto jure descendunt. Quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem et tempora, et nunc sancimus: ita tamen, ut quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit (10), non in capita, sed in stirpes dividi hereditatem: similiter nos inter filios et nepotes ex filia, distributionem fieri jubeamus, vel inter omnes nepotes et neptes, et inter pronepotes et proneptes et alias deinceps personas: ut utraque progenies, matris vel patris, aviæ vel avi portionem sine ulla deminutione consequatur: ut si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

TIT. II.
DE LEGITIMA (11) ADGNATORUM (12) SUCCESSIONE.

Secundus ordo heredum legitimorum. 1. *De adgnatis naturalibus*. 2. *De adoptivis*. 3. *De masculis et fœminis*. 4. *De filiis sororum*. 5. *De proximis vel remotis*. 6. *quo tempore proximitas spectatur*. 7. *De successorio Edicto*. 8 *De legitima parentum successione*.

SI nemo suus heres, vel eorum, quos inter suos heredes Prætor, vel Constitutiones vocant, existat, qui successionem quoquomodo amplectatur: tunc ex Lege (13) XII. tab. ad (14) adgnatum proximum pertinet hereditas.

§. 1. Sunt autem (15) adgnati (16) (ut primo quoque libro tradidimus) [cognati] per virilis sexus personas cognatione conjuncti, quasi a patre cognati: itaque [ex] eodem patre nati fratres, agnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur (17): nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, et invicem is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt (18), qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus.

† Ii (19) etiam, qui post mortem patris nascuntur, jura consanguinitatis nanciscuntur. † Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem: sed iis, qui tunc proximiores (20) gradu sunt, cum certum esse cœperit aliquem intestatum decessisse.

§. 2. Per adoptionem (21) quoque adgnationis jus consistit: veluti inter filios naturales, et eos quos pater eorum adoptavit. Nec dubium est, quin improprie consanguinei appellentur. Item si quis ex cæteris adgnatis [tuis,]

(1) §. 2. *Sup. de adopt.*
(2) Vide *l. ult. in fin. C. de decur.*
(3) Et jus divinum, *Num.* 25. hoc tamen jus succedendi Justinianus barbarum vocat. *Nov.* 21. *in princ.*
(4) Al. *Juri agnatorum*. S. L.
(5) Quæ familiæ suæ et caput et finis sunt. *l.* 195. *in fin. ff. de verb. sign.*
(6) Valent. Theod. Arcad. *l.* 9. *C. de suis.*
(7) *l.* 17. *C. de collat.* Aus.
(8) *l.* 3. *C. de suis.*
(9) *l. ult. C. eod.*
(10) Vide §. 6. *Sup. eod.*
(11) *L.* 38. *D.* 16. *L.* 6. *C.* 58. *Nov.* 118. *cap.* 3. Ulp. *tit.* 26.
(12) Hodie adgnati non differunt jure a cognatis, vide *Nov.* 118. c. 4. *et quæ ibidem notavi.*
(13) Quam vide *apud* Ulp. *tit.* 25. §. 1.
(14) *l.* 1. 2. *D. eod.*
(15) Vide *l.* 5. *D. unde legit.*
(16) Agnatis cognati continentur. Patruus et agnatus est et cognatus: Avunculus, cognatus tantummodo. Paul. 4. *sent.* 8. §. 1.
(17) Vide *l.* 1. §. *pen. D. eod.*
(18) *l. ult.* §. *quarto gradu.* 15. *ff. de gradibus.*
(19) *l. ult. D. unde legitimi.* 1. §. 10. *in fin. D. de suis et legit.*
(20) *l.* 2. §. 2. 4. *D. de suis et legit.*
(21) *l.* 2. §. 3. *D. de susi et legit.*

velut frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptaverit aliquem: adgnatus inter suos (1) heredes esse non dubitatur

§. 3. Cæterum inter masculos quidem adgnationis jure hereditas etiamsi longissimo gradu (2) sint, ultro citroque capitur. † Quod ad fœminas vero attinet, ita placebat, ut ipsæ (3) consanguinitatis jure, tantum capiant hereditatem, si sorores sint: ulterius non capiant. Masculi autem ad earum hereditates, etiamsi longissimo gradu sint, admittantur. Qua de causa fratris tui, aut patrui tui filiæ, vel amitæ tuæ hereditas ad te pertinebat: tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita jura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent.

† Sed quia sane iniquum erat, in universum eas quasi extraneas repelli: Prætor eas ad bonorum possessionem admittit, ea parte, qua (4) proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita sc. admittuntur, si neque adgnatus ullus, neque proximior cognatus interveniat. † Et hæc quidem Lex XII. tabularum nullo modo introduxit: sed simplicitatem (5) legibus amicam amplexa, simili (6) modo omnes adgnatos, sive fœminas (7), cujuscunque gradus, ad (8) similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat. Media autem jurisprudentia (9), quæ erat quidem Lege XII tabularum junior, imperiali autem dispositione anterior: subtilitate quadam excogitata, præfatam differentiam inducebat, et penitus eas a successione adgnatorum repellebat: omni alia successione incognita, donec Prætores paulatim asperitatem juris civilis corrigentes, sive quod deerat implentes, humano proposito, alium ordinem suis Edictis addiderunt: et cognationis linea, proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adjuvabant, et pollicebantur his bonorum possessionem, quæ *unde cognati* appellatur. † Nos vero Legem XII. tab. sequentes, et ejus vestigia in hac parte conservantes: laudamus quidem Prætores suæ humanitatis, non tamen eos in plenum [huic] causæ mederi invenimus. Quare etenim uno eodemque gradu naturali concurrente, et adgnationis titulis, tam in masculis, quam in fœminis æqua lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus; nisi soli sorori ad adgnatorum successionem patebat aditus. Ideo [nos] in plenum omnia reducentes, et ad jus XII. tab. eandem dispositionem exæquantes, nostra constitutione (10) sancimus, omnes legitimas personas, id est, per virilem sexum descendentes, sive masculini generis, sive (11) fœminini sint, simili modo ad jura successionis legitimæ ab intestato vocari secundum (12) sui gradus prærogativam: nec ideo excludendas, quia consanguinitatis jura, sicut germanæ, non habent.

§. 4. Hoc etiam addendum nostræ constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a jure cognationis in legitimam successionem: ut non solum fratris filius et filia (secundum quod jam definivimus) ad successionem patris (13) sui vocentur: sed etiam germanæ consanguineæ, vel sororis uterinæ filius et filia soli, et non deinceps personæ una cum his ad jura avunculi sui perveniant: et mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filiis, avunculus autem sororis suæ soboli: simili modo ab utroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes, legitimo (14) jure veniant, sc. ubi frater et soror superstites non sunt. His etenim personis præcedentibus et successionem admittentibus: cæteri gradus remanent penitus semoti (15), videlicet hereditate non in stirpes, sed in capita dividenda.

§. 5. Si plures sint gradus adgnatorum: aperte Lex XII. tab. (16) *Proximum* vocat. Itaque si (verbi gratia) sint defuncti frater, et alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur. Et quamvis singulari numero usa Lex [XII. tab.] *proximum* vocet, tamen dubium non est, quin si plures sint ejusdem gradus, omnes (17) admittantur (18). Nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur: et tamen non dubium est, quin licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas.

§. 6. Proximus autem, siquidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cujus de hereditate quæritur (19). † Quod si facto testamento quisquam decesserit: per hoc tempus requiritur, quo certum esse cœperit, nullum ex testamento heredem extiturum, tunc enim proprie quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit, ut proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus.

§. 7. Placebat (20) autem, in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse: id est, ut quamvis proximus, qui secundum ea quæ diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem, aut antequam adeat, decesserit: nihilo magis legitimo jure sequentes admittantur. Quod iterum Prætores imperfecto jure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis jure eis recluso. Sed nos nihil perfectissimo juri deesse cupientes,

(1) Hottomann. et Pac. leg. *Inter suos*, deleta voce, *heredes*. Al. *inter tuos*. S. L.

(2) Puta decimo. §. *fin. infra de succes. cognat.* an et ultra decimum? negat ibidem *Myns.* ait itaque agnatis præferri vel virum vel uxorem vel Ecclesiam vel fiscum: ab eo tamen dissentit *Wesenbecius.*

(3) Fœminæ ad hereditatem legitimam ultra consanguineam vel ultra consanguinearum gradum ad successiones: item ad legitimam hereditatem non admittebantur, jure civili Voconiana rogatione. Paul. 4. *sent.* 1. §. 3. Ulp. 26. §. 6.

(4) De qua *Inf. prox. tit. in princ. et Inf. in pr. de servili cognat. l.* 3. *l.* 4. *ff. unde cognati.*

(5) §. 7. *Sup. de fideic. heredit.*

(6) Paul. 4. *sent.* 8. §. 5. *Nov.* 118.

(7) Ulp. 26. §. 1.

(8) Hoc falsum esse videtur. *Inf. ad SC. Tertull.*

(9) Intelligit legem Voconiam (de qua Paul. *d. loco. et* Ulp. *tit.* 26. §. 6.) per quam fœminæ, ultra consanguineorum gradum, ab hereditatibus legitimis arcebantur.

(10) *l. pen. et ult. C. de legit. hered.*

(11) *Novell.* 21. *in pr. et* 118. *c.* 4.

(12) Ut priore loco consanguinei, id est, fratres et sorores ex eodem patre: post reliqui, adgnati proximi, et ex iis descendentes etiam fœminæ, servato semper gradu suo.

(13) Patrui sui, *l. pen.* §. 1. *C. de leg. her.*

(14) Et succedant inter se in capita. *Inf. eod. d. l. pen.* Zas. 1. *respons.* 7. Myns. 3. *obs.* 94. idem Carolus V. statuit. Cajus 2. *Instit.* 8.

(15) Hodie non sunt semoti ob introductum jus repræsentationis. *Novell.* 127. quo liberi defuncti fratris cum patruo succedunt in stirpes. *Auth. cessante. C. de leg. her.*

(16) *l.* 195. §. 1. *ff. de verb. sign.*

(17) Singulari numero continetur pluralis. *l.* 17. §. 1. *ff. de leg.* 1.

(18) Non in stirpes, sed in capita, *l.* 2. §. 2. *ff. de suis.*

(19) Defuncto proximus quis censetur ab intestato mortis tempore: ex testamento, eo destituto, vide *l.* 2. §. 6. *ff. eod.*

(20) In hereditate legitima olim non erat successio. Nam fratre decedente antequam adiret, aut repudiaret hereditatem, fratris filius admitti non poterat: quia omnis successio proximiori deferebatur. Paul. 4. *sent.* 8. §. 4.

nostra constitutione (1), quam de jure patronatus, humanitate suggerente protulimus, [sancimus] successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis (2) denegandam: cum satis absurdum erat, quod cognatis a Prætore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum: maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit, et quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum.

§. 8. Ad legitimam successionem nihilominus vocatur (3) etiam parens, qui contracta (4) fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat: quod ex nostra constitutione (5) omnino inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur quasi contracta fiducia fieri: cum apud veteres non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

TIT. III.

DE SENATUSCONSULTO TERTYLLIANO (6).

De lege XII. *Tabb. et jure Prætorio*. 1. *De constitutione Divi Claudii*. 2. *Ad SC. Tertull. de jure liberorum*. 3. *Qui præferuntur matri vel cum ea admittuntur*. 4. *Jus novum*. *De jure liberorum sublato*. 5. *Quibus mater præponitur, et quibuscum admittitur*. 6. *De tutore liberis petendo*. 7. *De vulgo quæsitis*.

Lex XII. tabularum ita stricto jure utebatur, et præponebat masculorum progeniem: et eos qui per fœminini sexus necessitudinem sibi junguntur, adeo (7) expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendæ jus daret: nisi quod Prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem bonorum possessione, *unde cognati*, accommodata, vocabant.

§. 1. Sed hæ juris angustiæ postea emendatæ sunt. Et primus quidem Divus Claudius (8) matri ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum detulit hereditatem.

§. 2. Postea autem SC. Tertylliano, quod D. Hadriani (9) temporibus factum est, plenissime de tristi (10) successione matri (11), non etiam aviæ, deferenda cautum est: ut ingenua trium liberorum jus habens, libertina quatuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis sit (12): ut scil. cum alieno juri subjecta est, jussu ejus adeat [hereditatem] cujus juri subjecta est.

§. 3. Præferuntur (13) autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quive suorum loco sunt, sive primi gradus, sive ulterioris. Sed et filiæ suæ mortuæ filius, vel filia præponitur ex constitutionibus matri defunctæ, id est, aviæ suæ. Pater vero utriusque, non etiam avus et proavus matri (14) anteponitur (15), scil. cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filii quam filiæ excludebat (16) matrem (17): soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerant frater et soror consanguinei, et mater liberis onerata: frater quidem matrem excludebat; communis autem erat hereditas ex æquis partibus (18) fratribus et sororibus.

§. 4. Sed nos constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus: respicientes ad (19) naturam, et puerperium (20), et periculum, et sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in ejus admitti detrimentum: si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito (21) defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures sed paucos peperit? Et dedimus jus legitimum plenum matribus (sive ingenuis sive libertinis), et si non ter enixæ fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam qui quæve morte intercepti sunt, ut sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem.

§. 5. Sed cum antea constitutiones (22) jura legitimæ successionis perscrutantes, partim matrem adjuvabant, partim eam prægravabant, nec in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum (23) est recta et simplici via matrem omnibus personis legitimis (24) anteponi, et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint, sive sola cognationis jura habentes: ut quemadmodum eam toti alii ordini legitimo præposuimus, ita omnes fratres, et sorores, sive legitimi sint, sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus: ita tamen, ut si quidem solæ sorores adgnatæ vel cognatæ, et mater defuncti vel defunctæ supersint (25): dimidiam quidem mater (26), alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. Si vero matre superstite et fratre, vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, sive legitimis, sive sola cognationis jura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur: in capita distribuatur ejus hereditas.

§. 6. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere: scituris eis, quod si tutores (27) liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati, intra annum petere neglexerint; ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur.

§. 7. Licet autem vulgo quæsitus (28) sit filius filiave: potest tamen ad bona ejus mater ex Tertylliano Senatusconsulto admitti.

(1) Quæ non extat.

(2) Proximis scil. adgnatis: siquidem olim proximo moriente aut spernente ante aditam hereditatem, sequentes non admittebantur. *l.* 2. *in pr. ff. eod.*

(3) *Nov.* 118. c. 2.

(4) 1. Cajus 6. et ita pater heres erat filii emancipati ex contracta fiducia. Atqui patri adquiri hereditatem non posse, dicitur *l.* 4. *C. de inutilib. stipul. l.* 61. *ff. de verb. oblig. l.* 34. *C. de transact. l.* 25. *C. de pact.*

(5) *l. ult. C. de emancip.*

(6) *L.*38.*D.*17.*L.*6. *C.*56.Ulp.*tit.*26. §.*ult.* Paul.4.*sent.*9. Tertulliano Senatusconsulto cavetur, quemadmodum liberis matres succedant.

(7) Imo idem in masculis et fœminis eadem lex statuebat, *l.* 14. *in pr. C. de legit. her.*

(8) Suet. *in Claudio*, *c.* 19.

(9) Id est, D. Pii (eam enim appellationem sortitus est adoptionis jure) Tertullo et Sacerdote Coss. *Cujac.*

(10) Vide *l. ult. C. de inst. et subst.*

(11) Hodie etiam avia succedet suo gradu. *Nov.*118.*c.* 2. *in princ.*

(12) Vide *l.* 12. *in pr. C. de collat.*

(13) Vide *l.* 2. §. *liberi.* 6. *ff. l.* 2. *C. h. t.*

(14) *l.* 2. *C. eod. l.* 2. §. *objicitur.* 15. *D. eod.*

(15) Hodie non anteponitur pater matri, *l. ult.* §. 1. *C. eod.*

(16) *l.* 4. *C. eod.*

(17) Hodie frater defuncti, ejus matrem non excludit.

(18) *l. ult. C. de jure liberorum.*

(19) Liberorum successiones matribus delatæ quatuor potissimum de causis.

(20) Vide *l. ult. C. qui potiores.*

(21) *l.* 2. *C. de jure liberorum.*

(22) Constantini, *l.* 1. *l.* 2. *C. Theod. de legit. hered.*

(23) *l. ult. C. eod.*

(24) Id est, agnatis. *pr. Instit. de success. cognator.*

(25) *l. ult. in fin. C. eod.*

(26) Hodie mater cum fratribus et sororibus defuncti succedit in virilem portionem, *Nov.* 22. *cap.* 47. *in fin.* Vide *Nov.* 118. *cap.* 2.

(27) Vide *l.* 2. §. 1. *ff. qui petant tut.*

(28) *l.* 1. *in pr. ff. unde cognati.*

TIT. IV.
DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO (1).

Origo et summa Senatusconsulti. 1. De nepote et nepte. 2. De capitis deminutione. 3. De vulgo quæsitis. 4. De jure accrescendi inter legitimos heredes.

PEr contrarium autem liberi (2) ad bona matrum intestatarum admittuntur ex Senatusconsulto Orphitiano (3), quod Orphitio et Rufo Consulibus effectum est divi Marci temporibus: et data est tam filio, quam filiæ legitima hereditas, etiamsi (4) alieno juri subjecti sint: et præferuntur consanguineis et adgnatis defunctæ matris.

§. 1. Sed cum ex hoc SC. nepotes [et neptes] ad aviæ successionem legitimo jure non vocarentur, postea hoc constitutionibus principalibus (5) emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur.

§. 2. Sciendum autem est, hujusmodi successiones, quæ ex Tertylliano et Orphitiano Senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam, qua novæ hereditates legitimæ capitis (6) deminutione non pereunt, sed illæ solæ, quæ ex lege duodecim tabularum deferuntur.

§. 3. Novissime sciendum est, etiam illos liberos qui vulgo quæsiti sunt (7), ad matris hereditatem ex hoc Senatusconsulto admitti.

§. 4. Si (8) ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quominus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio: et licet ante decesserint, ad heredes tamen eorum pertinet.

TIT. V.
DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Tertius ordo succedentium ab intestato. 1. Qui vocantur in hoc ordine. De adgnatis capite minutis. 2. De conjunctis per fœminas. 3. De liberis datis in adoptionem. 4. De vulgo quæsitis. 5. Ex quoto gradu adgnati, vel cognati succedunt.

POst suos heredes, eosque quos inter suos heredes Prætor et constitutiones vocant, et post legitimos (quo numero sunt adgnati, et hi, quos in locum adgnatorum tam supradicta Senatusconsulta, quam nostra erexit (9) constitutio) proximos cognatos Prætor vocat.

§. 1. Qua parte naturalis cognatio spectatur: nam adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege XII. tabularum inter legitimos non habentur, sed a Prætore tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis (non etiam liberis eorum) quos lex Anastasiana (10) cum fratribus integri (11) juris constitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem sive sororis: non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen anteponit eos, et procul dubio cognatis.

§. 2. Eos etiam qui per fœminini sexus personas ex transverso cognatione junguntur: tertio gradu proximitatis nomine Prætor ad successionem vocat.

§. 3. Liberi quoque (12), qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu (13) vocantur.

§. 4. Vulgo quæsitos (14), nullos habere adgnatos, manifestum est: cum adgnatio a patre sit, cognatio a matre: hi autem nullum patrem habere intelliguntur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis (15) jus species est adgnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut et matri cognati sunt. Itaque omnibus [istis ex] ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.

§. 5. Hoc loco et illud necessario admonendi sumus: adgnationis quidem jure (16) admitti aliquem ad hereditatem (17), etsi decimo (18) gradu sit: sive de lege XII. tabularum quæramus, sive de edicto, quo Prætor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. † Proximitatis (19) vero nomine iis solis Prætor promittit bonorum possessionem, qui usque ad (20) sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo sobrino sobrinaque nati natæve.

TIT. VI.
DE GRADIBUS COGNATIONUM (21).

Continuatio, divisio cognationis. 1. Gradus Primus. 2. Secundus. 3. Tertius. 4. Quartus. 5. Quintus. 6. Sextus. 7. Septimus, et reliqui. 8. De gradibus adgnationis. 9. De graduum descriptione.

HOc loco necessarium (22) est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem (23) aliam supra nu-

(1) *L.* 38. *D.* 17. *L.* 6. *C.* 57. Ulp. tit. 26. §. 7. Paul. 4. tit. 10.

(2) *l.* 1. *in pr. ff. h. t. l.* 1. *C. eod.*

(3) Non ex lege 12. Tabb. quia fœminæ suos heredes non habent. Ulp. *tit.* 26. §. 7.

(4) *l.* 9. *D. eod.*

(5) Theodosii et Arcadii, *l.* 4. *C. Theodos. de legitimis heredibus.*

(6) *l.* 1. §. *capitis. D. h. t.*

(7) Paul. 4. *sent.* 10. §. 1. *l.* 1. §. 2. *D. eod.*

(8) *l.* 9. *D. de suis et legit.*

(9) *l. pen. C. de legit. hered.*

(10) Ejus fit mentio *l.* 4. *C. de legit. tut. l. ult. C. de leg. hered.*

(11) Id est, capitis diminutionem vivo parente non passis.

(12) *l.* 1. §. *cognationem. D. unde cognati.*

(13) Scilicet cognatorum. *l.* 1. §. 3. *ff. unde cognat.* Ans.

(14) *l.* 4. *D. unde cognati. l.* 4. §. *sciendum. ff. de gradib. et affin.*

(15) Consanguinitatis jus species adgnationis, nihil aliud est quam fraternitas, distincta autem a cognatione naturali, vide Cujac. 11. *observ.* 26. et quæ scripsi *ad l.* 1. *D. de tut. dat. et in notis ad Accursium ad d. l.* 1.

(16) Forte quia adgnati, quia familiam conservabant, digniores erant cognatis. *Ans.*

(17) Ut et ad feudum. 2. *feud.* 50.

(18) Qui longissimus dicitur. *v.* §. 3. *in pr. Sup. de legit. agn. success.* multo magis octavo, *l.* 9. *ff. unde cognati.* Goth. Sumitur hic numerus certus pro incerto, eo quod admodum rarus sit gradus decimus; hinc communis pragmaticorum error, qui hunc locum strictius et secundum literam exclusive intelligendo, putarunt fiscum propter decimi gradus defectum, tanquam in bona vacantia, ad successionem admitti. Qui eo solo casu succedit, quo (sublata agnationis et cognationis differentia), nemo, vel remotissimus supersit, text. est in *l. un. C. unde vir et uxor. junct.* §. 3. *Instit. de legit. agnat. succ.* §. *ult. Instit. de servil. cognat. et l.* 2. §. 1. *ff. de suis et legitimis.* Junct. *Novell.* 118. *cap.* 3. *in fin.* Vide *Arn. Vinn.* hic. Quod et mores ubique probant. Vide *Eguin. Baron.* hic. Choppin. *de doman.* Franc. *lib.* 1. *tit.* 13. *num.* 7. *in fin.* Carpzov. *Jurisp. Forens. part.* 3. *constit.* 18. *defin.* 31. Gudelin. *de jure Noviss. l.* 1. *cap.* 15. *vers. sciendum.* Zyp. *Not. jur. Belg. rubr. unde liberi.* contra Grot. *Introd. Jurispr. Batav. lib.* 1. *cap.* 30. et eum ex putativa juris recepti relatione secutos *Vinn. et Græneweg.* hic. *S. L.*

(19) Id est, ut cognatus, nemo admittebatur decimo gradu, Theoph. *hic.*

(20) Hodie jus cognatorum agnationis juri exæquatum est, atque ita cognati eodem gradu succedunt. *Novell.* 118.

(21) *L.* 38. *D.* 10. Paul. 4. *sent.* 11.

(22) Id est, utile propter matrimonia, hereditates, tutelas, testimonia, bonorum possessiones. *l.* 10. *in pr. D. h. t.*

(23) *l.* 1. *D. eod.*

merari, aliam infra, aliam ex transverso, quæ etiam a latere dicitur. Superior cognatio est parentum: inferior liberorum: ex transverso fratrum sororumve, et eorum, qui quæve ex his generantur, et convenienter patrui, amitæ, avunculi, materteræ. Et superior quidem et inferior cognatio, a primo gradu incipit: at ea, quæ ex transverso numeratur, a secundo.

§. 1. Primo gradu est supra, pater, mater: infra filius, filia (1).

§. 2. Secundo [gradu] supra avus, avia: infra nepos, neptis: ex transverso frater, soror (2).

§. 3. Tertio [gradu] supra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis: ex transverso fratris sororisque filius, filia, et convenienter patruus, amita, avunculus et matertera (3). Patruus est frater patris, qui Græce πατράδελφος appellatur; Avunculus est frater matris, qui Græce μητράδελφος dicitur: et uterque promiscue θεῖος appellatur. Amita est patris soror, [quæ Græce πατραδέλφη appellatur]; Matertera vero matris soror, [quæ Græce μητραδέλφη dicitur]: et utraque promiscue θεία appellatur.

§. 4. Quarto (4) gradu supra abavus, abavia: infra abnepos, abneptis: ex transverso fratris sororisque nepos, neptisve, et convenienter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater et soror. item avunculus magnus, et matertera magna, id est, aviæ frater et soror: consobrinus, consobrina, id est, qui quæve ex sororibus aut fratribus procreantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filiæ nascuntur, sorores patrueles appellari. At eos, qui ex fratre et sorore progenerantur, amitinos proprie dici [putant]. Amitæ tuæ filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

§. 5. Quinto (5) gradu supra atavus, atavia: infra adnepos, adneptis: ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis, et convenienter, propatruus, proamita, id est, proavi frater et soror. [et proavunculus et promatertera, id est, proaviæ frater et soror]. Item fratris patruelis, vel sororis patruelis, consobrini et consobrinæ, amitini et amitinæ filius, filia: propius sobrino, propius sobrina. Hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius, filia.

§. 6. Sexto (6) gradu supra tritavus, tritavia: infra trinepos, trineptis: ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis, et convenienter abpatruus, abamita, id est, abavi frater et soror: abavunculus, abmatertera, id est, abaviæ frater et soror. [item propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius, filia. item propius sobrino sobrinave, filius filia]: item sobrini, sobrinæ, id est, qui quæve ex fratribus vel sororibus patruelibus, vel consobrinis, vel amitinis progenerantur (7).

§. 7. Hactenus ostendisse sufficiat quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum ulteriores quoque gradus numerare debeamus: quippe semper generata persona gradum adjicit (8), ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare.

§. 8. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur.

§. 9. Sed cum (9) magis (10) veritas oculata fide, quam per aures animis hominum infigatur (11): ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

TIT. VII.
DE SERVILI COGNATIONE.

De servili cognatione. 1. Collatio ordinum et graduum.

ILlud certum est, ad serviles cognationes illam partem Edicti, qua (12) proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur (13). Sed nostra (14) constitutione, quam pro jure patronatus fecimus (quod jus usque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenum et undique confusum fuerat), et hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili constitutus consortio liberum, vel liberos habuerit, sive ex libera, sive ex servilis conditionis muliere: vel contra serva mulier ex libero, vel servo habuerit liberos cujuscunque sexus: et ad libertatem his pervenientibus, ii, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant ipsi in servitute eos habuerint, et postea ad libertatem pervenerint: ut hi omnes ad successionem patris vel matris veniant (15), patronatus jure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes: sive soli inveniantur, qui in servitute nati et postea manumissi sunt: sive una cum aliis, qui post libertatem parentum concepti sunt: sive ex eodem patre, sive ex eadem matre, sive ex

(1) Et ita quatuor personæ. *l.* 10. §. *primo gradu.* 12. *D. eod.*

(2) Hæ personæ dupliciter intelligendæ, ut sint duodecim. *d. l.* 10. §. *secundo gradu.* 13.

(3) Paul. *in d. l.* 10. §. *tertio gradu.* 14. enumerat 32. personas.

(4) Et in *d. l.* 10. Paulus §. *quarto gradu.* 15. enumerat 80. personas.

(5) Idem Paulus *in* §. *quinto gradu.* 16. enumerat 184. personas.

(6) Idem scil. tradit, hoc gradu contineri 448. personas in *d. l.* 10. §. *sexto gradu.* 17.

(7) Idem Paulus notat in septimo gradu contineri 1024. personas, *d. l.* 10. §. *septimo gradu.* 18. quæ omnes simul conjunctæ efficiunt 1784 personas. Ultra septimum gradum cognatorum nomina non reperiuntur, et vix ultra septimum gradum cognatorum vita subsistit, *l.* 4. *in pr. D. eod.* in hoc gradu continetur sobrino et sobrina natus. *l.* 1. §. 3. *D. unde cognat.*

(8) Si quidem gradus nihil aliud est, quam generatio, ut quavis quæstione proposita, quot inter utramque personam generationes extiterint, totidem gradus sint constituendi.

(9) Horat. *in arte: Segnius irritant animos demissa per aurem, Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus, et quæ ipse sibi tradit spectator.* et apud Herodotum 1. et Lucianum *libello de saltatione: Aures hominibus persuadent minus quam oculi:* sic Plautus *Truculento, Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem.* et Horatius, *Certior aure est oculus.* Inde a quibusdam receptum, ut testi de auditu non credatur. *Demosthen.* Orat. πρὸς εὐβουλίδην. Est et alioqui acutissimus sensus, et qui ad stellas usque protenditur, cum nullus sensus id, quod mille passibus distet, sentire possit. Varro 2. *de lingua.* Huc addendum, oculis portam corneam (ut qui duriores sint in sensibus et frigori non obnoxii) ori eburneam a poetis attribui: ut indicarent, vera nos oculis haurire; falsa loqui posse. Servius 6. *Æneid.* Cicero *de Natura.*

(10) Imo minus in disciplinis: plus enim ibi in auribus, quam oculis situm est. Lactant. 3. *Instit.*

(11) ὄψις κατ' αὐτήν, inquit Arist. *Lib.* περὶ αἰσθήσεως ἀκοὴ δὲ κατὰ συμβεβηκός. visus per se est, auditus per accidens.

(12) De qua vide §. 3. *Sup. de legit. agnat. succ.*

(13) Servilis tamen cognatio impedimento nuptiis esse dicitur, §. 10. *Sup. de nupt.* adde *l.* 1. §. 2. *ff. unde cognati.* *l. ul.* §. *non parcimus.* 5. *ff. de gradib.*

(14) Quæ non extat: extant tamen fragmenta in *l.* 4. *C. de bon. libert.*

(15) Et ita recipiant cognationem: abrogata *l.* 7. *ff. unde cognati.* *l.* 6. *C. de suis, et legit. hered.*

alus (1) nuptiis ad similitudinem eorum, qui ex justis nuptiis procreati sunt (2).

§. 1. Repetitis itaque omnibus, quæ jam tradidimus, apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari, eoque amplius, ne eum quidem qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. Cum enim prima causa sit suorum heredum, et eorum, quos inter suos heredes enumeravimus: apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse, quam fratrem aut patrem matremque defuncti: cum alioqui pater quidem et mater (ut supra quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognationis, et abnepos quarto. Nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex fœmineo sexu propagatus est. Amotis quoque suis heredibus, et quos inter suos heredes vocari diximus: adgnatus, qui integrum jus habet adgnationis, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materteræ præfertur. Totiens igitur dicimus aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt: quotiens neque suorum heredum, quique inter suos heredes sunt, neque adgnationis [jure], aliquis præferri debeat, secundum ea quæ tradidimus: exceptis fratre et sorore, emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur: qui etsi capite deminuti sunt, tamen præferuntur cæteris ulterioris gradus adgnatis.

TIT. VIII.

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM (3).

Qui succedunt ex XII. *Tabb*. 1. *Jure Prætorio*. 2. *Ex lege Papia*. 3. *Ex constitutione Justiniani*. 4. *Quibus libertinis succeditur*.

NUnc de libertorum bonis videamus. Olim (4) itaque licebat liberto patronum suum impune testamento præterire: nam ita demum Lex XII. Tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum (5), si intestatus mortuus esset libertus, herede suo nullo relicto. Itaque intestato mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset; patrono nihil in bonis ejus juris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela: si vero adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat, nihil juris patrono superesse.

§. 1. Qua de causa postea Prætoris edicto hæc juris iniquitas emendata est: sive enim faciebat testamentum libertus, jubebatur ita testari, ut patrono partem (6) dimidiam bonorum suorum relinqueret; et si aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio: sive intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo, dabatur æque patrono contra hunc suum heredem, partis dimidiæ bonorum possessio. † Prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum (7) naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, et in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti heredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto [Prætorio] petierant: nam exheredati nullo modo repellebant patronum.

§. 2. Postea [vero] lege (8) Papia adaucta sunt jura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, *ut ex bonis ejus qui sestertium centum millium patrimonium* (9) *reliquerat*, *et pauciores*, *quam tres liberos habebat*, *sive is testamento facto*, *sive intestatus mortuus erat*, *virilis pars patrono deberetur*. Itaque cum unum [quidem] filium filiamve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine ullo filio filiave intestatus (10) decessisset: cum [vero] duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus.

§. 3. Sed nostra (11) constitutio, quam pro omni natione Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita hujusmodi causam definivit, ut siquidem libertus vel liberta minores centenariis (12) sint, id est, minus (13) centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiæ summam interpretati sumus, ut pro (14) mille sestertiis unus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione: si tamen testamentum fecerint. Sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto: tunc patronatus jus (quod erat ex lege XII. tabularum) integrum reservavit. Cum vero majores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum plures cujuscunque sexus vel gradus: ad eos successiones parentum deduximus, patronis omnibus modis una cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint, siquidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem aut patronas præterierint, (cum nullos liberos haberent, vel habentes, eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos præterierint, ita quod non possint argui inofficiosa eorum testamenta), tunc et nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam (ut antea) sed tertiam partem bonorum liberti consequantur; vel quod deest, eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus, vel liberta eis reliquerit: ita sine onere, ut nec liberis liberti libertæve ex ea parte legata vel fideicommissa præstentur, sed ad coheredes eorum hoc onus reduu-

(1) Sive ex aliis, qualicunque copulatione, nati sint ad similitudinem, etc. *Cujac. Hotom.*

(2) Jure civili servi non dicuntur contrahere matrimonium, sed contubernium. *l.* 3. *C. de incestis et inutil.* jure Pontificio secus. *c.* 1. *extr. de conjug. servor.*

(3) Id est, ut patroni succedant libertis. Huc refer *L.* 38. *D.* 2. *Lib.* 6. *Cod.* 4. Ulp. 27. 29.

(4) Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet, deinde ad eos quorum liberti sunt, veluti patronum, patronam, liberosve patroni. Ulp. 27. §. 1.

(5) *v. l.* 17. *ff. de bonis libert.*

(6) *l.* 1. *in fin. D. de bonis libert.*

(7) *l.* 3. *in princ. ff. de suis.*

(8) De qua Ulp. 29. §. 3. 5. 6. *l.* 1. §. *pen. D. si cui plus quam per legem Falc.*

(9) Sic pauperiores dicuntur qui minus 50 aureorum in bonis habent. *l.* 10. *de Accus.* Ans.

(10) *Testatus decessisset.* Cujac. *hic. et* 3. *obs.* 13. *Contius.* (cui Græca *Theophili* paraphrasis consentit ibi ἐπὶ διαθήκῃ) reprehensus a Roberto 2. *recept. lect.* 24.

(11) Quæ non extat, vide tamen ejus fragmentum *in l.* 4. *C. de bonis libertorum.* Cuj. 20. *obs.* 34.

(12) *l.* 16. *D. de jur. patr. l.* 26. *D. de bon. libert.*

(13) Minus mille aureis. *Hotom.*

(14) Pro centum sestertiis. *Hotom.* movetur Hotomannus, quod Suetonius in Othone, unius aurei mentionem faciat, et eundem aureum Tacitus (idem commemorans) centenis sestertiis exæquet. Contius vero hic notat recte solidum æstimari mille sestertiis, quia in *l.* 49. *soluto matrimonio.* decem solidi paulo post vocantur decem millia: utut sit, pauperes vocantur, qui minus quam 50 habeant. *l.* 10. *de accus.* non igitur male locupletiores liberti hic dicuntur, qui centum millium sestertium, id est, centum aureos patrimonium reliquerint. Erat autem hæc summa pœna popularis actionis. *l.* 25. *in fin. ad SC. Silan.* et ambitus, *l. un.* §. 1. *et ult. ff. ad l. Juliam de ambitu.* Cæterum de aurei æstimatione vide Cujac. 19. *obs.* 31.

det: multis aliis casibus a nobis in præfata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad hujusmodi dispositionem juris perspeximus, ut tam patroni patronæque, quam liberi eorum, necnon qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum libertarumve vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est: et si ejusdem patroni vel patronæ, vel duorum duarumque pluriumve liberi sint, qui proximior est, ad liberti vel libertæ vocetur successionem, et in capita (1) non in stirpes dividatur successio: eodem modo et in iis, qui ex transverso latere veniunt, servando. Pene enim consonantia jura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus (2) fecimus.

§. 4. Sed hæc de iis libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt: cum nec sint alii liberti, simul et Dedititiis (3) et Latinis sublatis; cum Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant, quia licet ut liberi vitam suam peragebant (4), attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum, ita bona eorum jure quodammodo peculii ex lege (5) Junia [Norbana] manumissores detinebant. Postea vero SC. Largiano (6) cautum fuerat, *ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur*. Quibus etiam supervenit divi (7) Trajani Edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem Romanam venire ex beneficio Principis festinarat, faciebat quidem vivum civem Romanum, Latinum vero morientem. Sed nostra constitutione propter hujusmodi conditionum vices, et alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam legem Juniam, et SC. Largianum (8), et Edictum divi Trajani in perpetuum deleri censuimus: ut omnes liberti civitate Romana fruantur: et mirabili modo quibusdam adjectionibus (9) ipsas vias, quæ in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

TIT. IX.

DE ADSIGNATIONE (10) LIBERTORUM.

IN summa (quod ad bona libertorum [attinet]) admonendi sumus, censuisse Senatum (11), ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui ejusdem gradus sunt (12), æqualiter bona libertorum pertineant: tamen licere parenti, uni ex liberis adsignare (13) libertum, ut post mortem ejus solus (14) is patronus habeatur, cui adsignatus est; et cæteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla adsignatione interveniente pariter admitterentur, nihil juris in his bonis habeant, sed ita demum pristinum jus recipiant, si is cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictis.

§. 1. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio, nepotive, sed etiam filiæ neptive adsignare permittitur.

§. 2. Datur autem hæc adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis quos in potestate habet, adsignare libertum libertamve liceat. Unde quærebatur, si eum cui adsignavit, postea emancipaverit: num evanescat adsignatio? Sed placuit evanescere (15), quod et Juliano et aliis plerisque visum est.

§. 3. Nec (16) interest, [an] testamento quis adsignet, an sine testamento: sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex SC. quod Claudianis temporibus factum est, Sabellio (17) Rufo et Asterio Scapula consulibus.

TIT. X.

DE BONORUM (18) POSSESSIONIBUS (19).

Ratio et effectus. 1. *De speciebus ordinariis*. *Jus vetus*. 2. *Jus novum*. 3. *Species extraordinaria*. 4. *De petenda bonorum possessione*. *De tempore*. 5. *De Jure accrescendi et successorio edicto*. 6. *Explicatio dicti temporis*. 7. *Quomodo peti debet*.

JUs bonorum possessionis introductum est a Prætore emendandi veteris juris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus jus eo modo Prætor emendavit, sicut supra dictum est: sed in eorum quoque qui testamento facto decesserint. Nam si alienus posthumus heres fuerit institutus: quamvis hereditatem jure civili adire non poterat, cum institutio non valebat: honorario tamen jure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a Prætore adjuvabatur. Sed et is a nostra constitutione hodie recte heres instituitur, quasi et jure civili non incognitus. Aliquando tamen neque emendandi, neque impugnandi veteris juris, sed magis confirmandi gratia [Prætor] pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui recte testamento facto heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem. Item ab intestato suos heredes, et adgnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed et remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas jure civili. † Quos autem solus vocat Prætor ad hereditatem, heredes quidem ipso jure non fiunt (20); nam Prætor heredem facere non potest (21), per legem enim tantum, vel similem juris constitutionem heredes fiunt, veluti per SC. et constitutiones principales: sed cum eis Prætor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur, et vocantur bonorum possessores. Adhuc autem et alios complures gradus Prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis (22) finibus

(1) Libertorum hereditas in capita non in stirpes dividitur · et ideo si unius patroni duo sint liberi, alterius quatuor, singuli viriles, id est, æquales portiones habebunt. Paul. 3. *sent.* 2. §. 3. dixi ad Th. *hoc loco*. Ulp. 27. §. 4.

(2) Et aliis, puta matrimoniis. *Nov.* 78. *c.* 3.

(3) *C. de latina et dedititia libertate.*

(4) *v. ad hunc locum Timotheum* 3. *ad Ecclesiam.*

(5) *v. Sup. tit. de libert.* §. 3.

(6) *Nov.* 78.

(7) *l. un. C. de latina libertate.*

(8) *d. Nov.* 78.

(9) Id est, modis, *Accursius*: Alciatus vero hanc vocem ad familiarum adjectiones refert; sed Cujacius ad modos manumittendi per Epistolam, et inter amicos, quibus olim tantum latini, hodie cives fiunt manumissi, 18. *obs.* 21. qua de re dicemus plenius ad *l. un. C. de latina libertate.*

(10) *Lib.* 38. *D.* 4.

(11) De quo *l.* 1. *ff. h. t.*

(12) §. 3. *in fin. Sup. tit. prox.*

(13) *l.* 107. *ff. de verb. sign.*

(14) *l.* 30. §. *ult. ff. qui et a quibus.*

(15) Imo non evanescit, sed tenet. *l.* 9. *ff. h. t.*

(16) *l.* 1. §. 3. *l.* 7. *l.* 13. *ff. h. t.*

(17) Vellejo Rufo et Hosterio Scapula Coss.

(18) *L.* 37. *D.* 1. Ulp. 28. Bonorum possessio hic non significat nudam rei possessionem a dominio abstractam: sed ipsum quasi rerum dominium, quod successione Prætoria per universitatem adjicitur, ex quo oritur bonorum possessoria hereditatis petitio, quæ datur ei cui jure Prætorio patrimonium defuncti defertur. *l.* 1. *l.* 2. *ff. de possessor. hered. petit.*

(19) An hodie bonorum possessiones abrogatæ aut non necessariæ sint, v. §. *ult. Inf. eod.*

(20) Ad intellect. hujus §. vid. Bellon. *supput. lib.* 1. *cap* 10. Ans.

(21) Hinc etiam in dominio pignoris addicendo, autoritate principis opus est. *l.* 24. *ff. de pignor. act. l. debitor. ff. ad Senat. Trebell.* Et in acquirendo ejus rei dominio quam prætor possidere jussit, usucapione opus est, *l. prætoris. l. his qui. l. si finita.* §. *Julianus. et* §. *si de vectigal. D. de damn. infect.* Ans.

(22) Excludebat enim emancipatos natos, et filias, et matres. *Hotom.*

constitutum per Legem XII. Tabularum jus percipiendarum hereditatum, Prætor ex bono et æquo (1) dilatavit.

§. 1. Sunt autem (2) bonorum possessiones ex testamento quidem hæ. Prima, quæ præteritis liberis datur, vocaturque contra tabulas. Secunda, quam omnibus jure scriptis heredibus Prætor pollicetur, ideoque vocatur secundum tabulas. Et cum de testatis (3) prius loquutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis heredibus, et iis, qui ex edicto Prætoris inter suos heredes connumerantur, dat bonorum possessionem, quæ vocatur unde liberi. Secundo legitimis heredibus. Tertio, decem personis, quas extraneo manumissori præferebat. Sunt autem decem personæ hæ: Pater, mater, avus, avia tam paterni, quam materni; item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio, quam ex filia: frater, sororve, consanguinei vel uterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto, tanquam ex familia. Sexto, patrono patronæque liberisque eorum et parentibus. Septimo, viro et uxori. Octavo, cognatis manumissoris.

§. 2. Sed eas quidem Prætoria introduxit jurisdictio: a nobis tamen (4) nihil incuriosum prætermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas: necnon ab intestato unde liberi et unde legitimi bonorum possessiones. Quæ autem in Prætoris edicto quinto loco posita fuerat, id est, unde decem personæ: eam pio proposito, et compendioso sermone supervacuam ostendimus. Cum enim præfata bonorum possessio decem personas præponebat extraneo manumissori: nostra constitutio (5), quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit: ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium, et supervacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur prædicta quinta bonorum possessione, in gradum ejus sextam antea bonorum possessionem induximus: et quintam fecimus, quam Prætor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio, tanquam ex familia, et octavo, unde patroni patronæque et liberi ac parentes eorum: utramque per constitutionem nostram, quam de jure patronatus fecimus, penitus evacuavimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum, libertinorum successiones posuimus (6), quas usque ad quintum gradum tantummodo coarctavimus (ut sit aliqua inter ingenuos et libertinos differentia), sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio, quam unde legitimi, et unde cognati; ex quibus possunt sua jura vindicare, omni scrupulositate, et inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quæ unde vir et uxor appellatur, et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est, sexto eam posuimus: decima quoque bonorum possessione, quæ erat, unde cognati manumissoris, propter causas enumeratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariæ permaneant, suo vigore pollentes.

§. 3. Septima (7) eas secuta, quam optima ratione Prætores introduxerunt. Novissime enim promittitur Edicto iis etiam bonorum possessio, quibus ut detur (8) Lege, vel SC. vel Constitutione comprehensum est: quam neque bonorum possessionibus, quæ ab intestato veniunt, neque iis, quæ ex testamento sunt, Prætor stabili jure connumeravit: sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium (prout res exegit) accommodavit, scil. iis qui ex legibus, SC. Constitutionibusve Principum, ex novo jure, (vel ex testamento, vel ab intestato) veniunt.

§. 4. Cum igitur plures species successionum Prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset: et in unaquaque specie successionis sæpe plures extent dispari gradu personæ: ne (9) actiones creditorum differrentur, sed haberent, quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, et eo modo sibi consulerent: ideo petendæ bonorum possessioni (10) certum tempus præfinivit. Liberis itaque et parentibus, tam naturalibus, quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni (11) spatium, cæteris [autem adgnatis, vel cognatis,] centum dierum dedit.

§. 5. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit: ejusdem gradus personis adcrescit (12): vel si nullus sit, deinceps cæteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui præcedebat, ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit (13), non quo usque tempus bonorum possessioni præfinitum excesserit, expectatur (14): sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur.

§. 6. In petenda autem bonorum possessione dies utiles (15) singuli considerantur.

§. 7. Sed bene (16) anteriores (17) Principes et huic causæ providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet (18): sed quocunque modo admittentis eam (19) judicium (intra statuta tamen tempora) ostenderit: plenum habeat earum beneficium.

TIT. XI.

DE ADQUISITIONE (20) PER ADROGATIONEM.

Est et alterius generis per universitatem successio, quæ neque lege XII. Tabularum neque Prætoris edicto, sed eo jure, quod consensu (21) receptum est, introducta est.

(1) *l.* 6. §. 1. *ff. h. t.* Lex 12. Tabb. gentis et familiæ: Prætor sanguinis et naturæ rationem habuit. *Hot.*

(2) Vide Vigl. *de inoffic. testam.* §. *quia plerumque. num.* 5. Ans.

(3) Al. habent, *de testamentis. h. t.*

(4) Observandum ex his quæ sequuntur, lege Justiniani tantum has septem bonorum possessiones hoc ordine ex undecim Prætoriis receptas: nempe contra tabulas, secundum tabulas, unde liberi, unde legitimi, unde vir et uxor, et ex legibus ex jure prætorio: sublatis quinta, unde decem personæ; septima, tanquam ex familia; octava, unde patroni, etc. decima, unde cognati manumissoris.

(5) *l. ult C. de emancip. liberorum.*

(6) §. 3. *in fin. Sup. de success. libert.*

(7) Vide Bellon. *lib.* 1. *supputat.* 15. Ans.

(8) *l.* 3. *in fin. ff. de pet. hered. l.un. in pr. ff. ut ex legib.*

(9) *v. l.* 1. *in pr. ff. de successor. edicto.*

(10) *v. l.* 69. *in fin. ff. de adq. vel omitt. hered.*

(11) *l.* 1. §. *largius. ff. de successorio.*

(12) *l. un. C. Quando non pet. part. pet. accresc.* Ans.

(13) Id enim potest, *l.* 13. *ff. de adq. vel omitt. hereditate.*

(14) *v. l.* 13. *in pr. ff. de adq. vel omitt. hered.*

(15) *l.* 2. *ff. quis ordo in bonor. possess.*

(16) Vide Bellon. *lib.* 3. *supput. cap. fin.* Ans.

(17) *l. ult. C. qui admitti ad bon. possess.*

(18) Hodie nemo adstringitur ad petendam bonorum possessionem ab ipso prætore ex priscis formulis (sic enim restringenda est *l. ult.* §. 3. *vers. nos itaque. C. de curat. furios.* quæ paulo generalius tradit sublatas a Constantino bonorum possessiones, *l.* 17. *C. de jure delib.*) cogi tamen quisque videtur, suam amplectendæ hereditatis voluntatem apud aliquem judicem contestari. *l. ult. C. qui admitti.* utut sit, unde vir et uxor hic a Justiniano probatur. *Sup.* §. 2. v. Cujac. 17. *obs.* 19.

(19) Indicium, *Cujac. et Cont.*

(20) §. *ult. Sup. per quas personas cuique adquiritur. l.*22. §. *ult. ff. de inofficioso testam.*

(21) Id est, quod primum sine scripto, dein longius per usum productum, postremo a prudentibus confirmatum. *Theoph.*

§. 1. Ecce enim cum paterfamilias sese in adrogationem dat, omnes res ejus corporales et incorporales, quæque ei debitæ sunt, adrogatori antea quidem pleno jure adquirebantur: exceptis iis, quæ per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes, et jus adgnationis: usus etenim et ususfructus licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli prohibuit nostra constitutio (1).

§. 2. Nunc autem nos eandem adquisitionem, quæ per adrogationem fiebat, coarctavimus ad similitudinem naturalium parentum: nihil enim aliud, nisi (2) tantummodo ususfructus tam naturalibus parentibus, quam adoptivis per filiosfamiliarum adquiritur in iis rebus, quæ extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato. Mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia, etiam dominium [rerum] ejus ad adrogatorem pertransit: nisi supersint aliæ personæ, quæ ex constitutione nostra patrem, in iis quæ adquiri non possunt, antecedant.

§. 3. Sed ex diverso, pro eo quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem jure adrogator non tenetur, sed nomine (3) filii convenitur: et si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus, bona, quæ ejus cum usufructu futura fuissent, si se alieno juri non subjecisset, possidere, et legitimo modo ea disponere.

TIT. XII.

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Continuatio. Summa. 1. *Rescriptum divi Marci.* 2. *Ejusdem utilitas.* 3. *In quibus casibus locum habeat. De libertate in testamento vel in codicillis relicta.* 4. *Si certum sit, vel incertum, an successor existet.* 5. *De in integrum restitutione.* 6. *Si libertates datæ non sunt.* 7. *De speciebus additis a Justiniano.*

Accessit novus casus successionis ex Constitutione (4) divi Marci. Nam si ii, qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatum (5) conservandarum causa: audiuntur.

§. 1. Et ita divi Marci rescripto (6) ad Pompilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: Si Verginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona [ejus] esse cœperunt, ut venire debeant; is cujus de ea re notio est, aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatum tam earum, quæ directo, quam earum, quæ per speciem fideicommissi, relictæ sunt, tuendarum gratia addicantur tibi: si idonee (7) creditoribus caveris de solido, quod cuique debetur, solvendo. Et ii quidem, quibus (8) directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset. Ii autem, quos heres manumittere rogatus est, a te libertatem consequentur: ita autem ut si non alia conditione velis tibi bona addici, quam ut [ii] etiam, qui directo libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuæ, si ii, quorum de statu agitur, consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. Et ne hujus rescriptionis nostræ emolumentum alia ratione irritum fiat; si (9) fiscus bona agnoscere voluerit: et ii, qui rebus nostris attendunt, sciant (10), commodo pecuniario præferendam esse libertatis causam: et ita bona cogenda, ut libertas iis salva sit, qui eam adipisci potuerunt, ac si hereditas ex testamento adita esset.

§. 2. Hoc rescripto subventum est et libertatibus, et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant (11). Certe si fuerint hac de causa bona addicta: cessat bonorum venditio: existit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido (12) creditoribus cavet.

§. 3. In primis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datæ sunt. Quid ergo si quis intestatus (13) decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hereditas? [an] favor constitutionis debebit locum habere? Certe si intestatus decesserit, et codicillis dederit libertatem: competere eam, nemini dubium est.

§. 4. Tunc [enim] constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. Ergo quamdiu (14) incertum erit, utrum existat, an non: cessabit constitutio. Si vero certum esse cœperit, neminem existere; tunc erit constitutioni locus.

§. 5. Si (15) is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit hereditate: an quamvis potest in integrum restitui, possit admitti constitutio, et bonorum addictio fieri? Quid (16) ergo si post addictionem libertatum conservandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum revocari libertates: quia (17) semel competierunt.

§. 6. Hæc constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullæ sunt datæ: cessat [hæc] constitutio (18). Quid ergo si vivus dederit libertates, vel mortis causa: et ne de hoc quæratur, utrum in fraudem creditorum, an non, factum sit, idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sint? Et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba constitutionis.

§. 7. Sed cum multas divisiones ejusmodi constitutioni deesse perspeximus: lata est a nobis plenissima constitutio (19), in qua multæ species collatæ sunt, quibus jus hujusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsius lectione constitutionis potest quis cognoscere.

(1) *l.* 16. *C. de usufr.*
(2) *v. l.* 6. §. 1. *C. de bonis, quæ liber.*
(3) *l.* 42. *ff. de peculio.*
(4) Hereditas enim jure civili: Bonorum possessio prætorio: per arrogationem vero successio moribus et consuetudine adquiritur.
(5) *v. l.* 6. 15. *C. de testam. manum. l.* 2. *in fin. ff. de fideic. libert.*
(6) *l.* 2. *ff. de fideicomm. libert. l. ult. C. de test. manum.*
(7) Fidejussore vel pignore, vel si ei fides habita, *l.* 4. §. *addici. ff. de fideic. libertat.*
(8) *l.* 4. §. 12. *ff. de fideic. libert.*
(9) *l.* 4. §. *eadem.* 17. *ff. de fideic. libert.*
(10) Hinc fit, ut servos in successionibus fisco prælatos videamus. *Nov.* 1. *c.* 1.
(11) Id enim turpe. §. 1. *Sup. quib. ex caus. man.*
(12) *l.* 4. §. *de solido.* 11. *ff. de fideic. libert.*
(13) *l.* 2. *ff. de fideic. libert.*
(14) *l.* 4. *in princ. ff. de fideic. libert.*
(15) *l.* 4. §. 1. *ff. de fideic. libert.*
(16) *d. l.* 4. §. 2.
(17) Libertas semel data, non revocatur. *l.* 1. *C. si adversus libertatem.*
(18) Causa finali cessante, dispositio cessat. *c. cum cessante. de appell.* vid. Tiraquellum, *tractatu, Cessante causa cessat effectus.*
(19) *l. ult. C. de test. manum.*

TIT. XIII.

DE SUCCESSIONIBUS (1) SUBLATIS, QUÆ FIEBANT PER BONORUM (2) VENDITIONIS, ET EX SENATUSCONSULTO (3) CLAUDIANO (4).

ERant ante prædictam (5) successionem olim et aliæ per universitatem successiones, qualis fuerat bonorum emptio (6), quæ de bonis debitoris vendendis per multas ambages (7) fuerat introducta, et tunc locum habebat, quando judicia ordinaria (8) in usu fuerant. Sed cum extraordinariis (9) judiciis posteritas usa est: ideo cum ipsis ordinariis judiciis etiam bonorum venditiones exspiraverunt, et tantummodo creditoribus datur officio judicis bona possidere (10). et prout utile eis visum est ea disponere, quod ex latioribus Digestorum libris (11) perfectius apparebit.

§. 1. Erat et ex Senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem adquisitio (12): cum libera mulier servili amore bacchata (13), ipsam libertatem per Senatusconsultum amittebat, et cum libertate substantiam: quod indignum nostris (14) temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri, et non inseri nostris Digestis concessimus.

TIT. XIV.

DE OBLIGATIONIBUS (15).

NUnc (16) transeamus ad obligationes (17). Obligatio (18) est juris vinculum (19), quo necessitate (20) adstringimur alicujus rei (21) solvendæ, secundum (22) nostræ civitatis jura.

§. 1. Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur: namque aut Civiles sunt, aut Prætoriæ. Civiles (23) sunt, quæ aut legibus constitutæ, aut certo jure civili comprobatæ sunt. Prætoriæ sunt, quas Prætor ex sua jurisdictione (24) constituit, quæ etiam honorariæ vocantur.

§. 2. Sequens divisio in quatuor species dividitur. Aut enim ex (25) contractu sunt, aut quasi (26) ex contractu: aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de iis, quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum æque quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu (27). De quibus singulis dispiciamus.

TIT. XV.

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

De mutuo. 1. *De indebito soluto.* 2. *De commodato.* 3. *De deposito.* 4. *De pignore.*

RE contrahitur obligatio (28), [veluti] mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus consistit, quæ pondere, numero, mensura constant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo in hoc damus, ut accipientium fiant. Et quoniam nobis non eædem res, sed aliæ ejusdem naturæ et qualitatis redduntur (29), inde etiam mutuum appellatum est, quia ita a me tibi da-

(1) Duabus nimirum.

(2) *Subaudi*, debitoris: et quidem per creditores. vid. *hic* Theoph.

(3) 7. *C.* 24.

(4) Quo libera mulier se servo conjungens libertatem et substantiam amittebat.

(5) De qua *Sup. tit. prox.*

(6) Infamis, quæ et in locum sectionis creditorum in partes, Lege 12. Tabb. introductæ, successerat. Tertull. *in Apolog. c.* 4. *de qua l.* 60. *de pact. l.* 9. §. 5. *de jurej. l.* 29. *de rebus aut. jud.* Interea quidam hic notant, emptionem sumi pro venditione: atque ideo unum vocabulum pro altero sumi. *l.* 19. *ff. de act. empt.* quod tamen fallit. *l.* 2. *C. de locat.*

(7) An quia creditor proponens actionem, et in syllaba errans, causa cadebat?

(8) Usitata ante Constantinum, *l.* 1. *C. de formul. subl.*

(9) V. quæ scripsi ad *l. ult.* §. 3. *ff. quod metus causa.* Alii notant, ordinarium judicium dici dupliciter, respectu materiæ, in judice: et formæ, in judiciis requisitæ.

(10) Olim universa. *l.* 1. *in fin. ff. quib. ex caus. in poss.* hodie pro mensura debiti. *Nov.* 53. *c.* 4. *in fin.*

(11) *Lib.* 42. *D. tit.* 4. *quib. ex caus. in poss. et tit.* 5. *de reb. auctor. judicis poss. et lib.* 7. *C.* 72.

(12) De qua vid. *l. un. C. de SC. Claud.* Ulp. *tit.* 11. §. 11. Tacit. 12. *annal.*

(13) Huc referri potest, quod alibi dicitur, furore amoris nihil esse vehementius, *Novella, quibus modis naturales.* 89.

(14) Hodie igitur libera mulier potest nubere impune homini servo, *l. ult. C. de agric.* ita ut hujusmodi nuptiis libertatem non amittat, sed ejus conditionem plane liberi sequantur.

(15) *L.* 44. *D.* 7. *L.* 4. *C.* 10.

(16) De personis et rebus dixit. Dicturus consequenter de actionibus præmittit tractatum de obligationibus. Est enim obligatio actionis mater. *l.* 42. §. 2. *ff. de procuratorib.* Hic Hotomannus initium facit *lib.* 3. *Instit.* qui jure reprehenditur a Cont. 1. *Subcisiv. lect. c.* 1. Ans.

(17) Ex quibus personalis: ut ex dominio realis actio nascitur.

(18) Naturalis et Civilis simul, seu mixta, ex qua actio jusque exigendi oritur. Quippe Naturalis tantum obligatio (cujus causa est vel contractus, vel delictum factum, vel consensus) destituta civili approbatione, exceptionem quidem habet, sed actionem (veluti inter patrem et filium in potestate, dominum et servum, creditorem et pupillum mutuum sine tutoris auctoritate accipientem) non parit. *l.* 7. §. 4. *l.* 27. §. 2. *ff. de pactis.* Habet et alios effectus; impedit enim soluti repetitionem. *l.* 16 §. 4. *ff. de fidejuss.* Accedere ei potest pignus et fidejussor qui naturaliter et civiliter obligatur. *Inf. de fidejussor. in pr.* compensationem admittit. *l.* 6. *ff. de compensat.* Civilis tantum, actionem quidem parit, sed vim exigendi non habet: quia civiliter tantum obligatus, tutus est exceptione, puta, vel nudi pacti, vel metus illati, vel pecuniæ sibi non numeratæ *l. in contractib.* 14. *C. de non numerata pecunia.* Potest ei pignus et fidejussor accedere. *l.* 16. §. 3. *ff. de fidejuss.* Neutra vero obligatio nascitur, quando lex nominatim factum improbat: veluti contractum inter tutorem et pupillum; donationem inter conjuges, et similia.

(19) Unde adstringere dicitur. *l.* 99. *ff. de verb. oblig.*

(20) *v. l.* 108. *ff. de verb. sign.* ut hinc colligas, hic non definiri obligationem, quæ exceptione eliditur. *l.* 13. *ff. de reg. jur. l.* 42. *in fin. ff. de oblig.*

(21) Vel facti. *l.* 1. *ff. de reb. cred. l.* 3. *in princ. ff. de oblig.*

(22) An hæc verba referenda ad verbum *obligatio*, ut hic de obligatione civili agatur: an ad verbum *vinculum*: an potius ad verbum *solvendum*, vid. quæ scripsi ad *l.* 2. *ff. de reb. cred. l.* 3. §. 1. *ff. commodati.*

(23) Civiles obligationes vim habent, sive quia usu receptæ, sive quia jure quodam civili comprobatæ.

(24) Per jurisdictionem intellige totum prætoris officium, cujus pars est edictum, alias enim ex jurisdictione prætoris non nascitur obligatio. *l.* 27. *ff. de Oblig. et Act.* Jurisdictio autem est edicti executio. *Ans.*

(25) Contractus est facti. *l. consil.* 7. §. *ult. ff. de curat. furios.* ex eo obligatio quæ juris. *l.* 2. *C. si certum.* Ex obligatione actio. *l.* 42. §. 2. *ff. de procurat.*

(26) Contractus proprie est, qui utrinque contrahentes obligat: improprie, in quo unus magis improprie, distractus, *l.* 19. *ff. de verb. sign.*

(27) Addi potest, contractuum alios esse nominatos vel innominatos; alios bonæ fidei vel stricti juris; et in iis quædam ut substantialia et formalia (veluti in venditione pretium) quædam ut solennia (puta ut minor rem cum decreto vendat) quædam ut naturalia et adminicula ac tacite intellecta (ut est in venditione evictio), quædam ut accidentalia ac minime necessaria (veluti ut mihi venditori fundum ad certum tempus loces) spectari. v. Hotom. *qu.* 35.

(28) Re dicitur contrahi obligatio, quoties præter consensum rem actu ipso intervenire necesse est. *l.* 52. §. 1. *ff. de oblig. et act.* utcunque inter nos conveniat de mutuo dando, obligatio tamen ex mutuo non nascitur. Cur? Aliud est contractus, aliud de contrahendo facta promissio.

(29) In eodem ac non diverso genere: eodem, inquam, et similitudine et utilitate: vel aliter: non eædem res in individuo, sed in specie, redduntur: sed tamen res aliæ solvi possunt volenti. Quod si ab initio convenit, ut res aliæ solvantur, alius erit contractus, quam mutui.

ur, ut ex meo tuum fiat: et ex eo contractu nascitur actio, quæ vocatur condictio.

§. 1. Is quoque (1) qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem solvit, re (2) obligatur: daturque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ei condici potest (3), si apparet eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si (4) ei sine tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione: non magis, quam mutui (5) datione. Sed (6) hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere: cum is, qui solvendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere (7), quam contrahere.

§. 2. Item is, cui res aliqua utenda datur, id est, commodatur, re obligatur, et tenetur commodati actione (8). † Sed is ab eo, qui mutuum accepit, longe distat: namque non (9) ita res datur, ut ejus fiat: et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet (10) fortuito casu amiserit, quod accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incursu, nihilominus obligatus remanet. At is, qui utendum accepit, sane quidem exactam (11) diligentiam custodiendæ rei præstare jubetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterat eam rem custodire. Sed propter majorem vim majoresve casus non tenetur, si (12) modo non ipsius culpa is casus intervenit: alioqui si id, quod tibi commodatum est domi, peregre (13) tecum ferre malueris, et vel incursu hostium prædonumve, vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. † Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, [res] tibi utenda data est: alioqui mercede interveniente, locatus tibi usus rei videtur. † Gratuitum enim debet esse commodatum.

§. 3. Præterea et is, apud quem res aliqua (14) deponitur, re obligatur, (teneturque actione (15) depositi:) quia et ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur (16). † Sed is ex eo solo tenetur (17), si quid dolo commiserit: culpæ autem nomine, id est, desidiæ ac negligentiæ, non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit: quia qui negligenti (18) amico rem custodiendam tradit, [non ei,] sed suæ facilitati id imputare debet.

§. 4. Creditor quoque qui pignus accepit, re obligatur: quia et ipse de ea re quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia (19). Sed quia pignus utriusque (20) gratia datur, et debitoris, quo magis pecunia ei credatur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibeat: quam si præstiterit, et aliquo (21) fortuito casu rem amiserit: securum esse, nec impediri creditum petere (22).

TIT. XVI.

DE VERBORUM (23) OBLIGATIONIBUS

Summa. 1. De verbis stipulationum. 2. De puritate. 3. De die. 4. De conditione. 5. De loco. 6. De conditione ad tempus præsens vel præteritum relata. 7. Quæ in stipulatum deducuntur.

VErbis (24) obligatio contrahitur (25) ex interrogatione et responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur, ex qua duæ proficiscuntur actiones, tam condictio (certi (26)) si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu (27), si incerta sit: quæ hoc nomine inde utitur, quod stipulum apud veteres (28) firmum appellabatur, forte (29) a stipite descendens.

§. 1. In hac re olim talia verba tradita fuerunt, *Spondes? spondeo. Promittis? promitto.* [*Fide promittis? fi-*

(1) Solvens id quod civiliter tantum vel naturaliter et civiliter debuit (quod petitum tamen poterat elidere dubii eventus, vel perpetua eademque favorabili exceptione, puta Vellejani) is solutum repetit. At qui debitum vel naturaliter tantum, vel naturaliter et civiliter (quod tamen elidere potuisset exceptione perpetua favorabili, ut Macedoniani): item qui indebitum vel ratione diei vel confidejussorum (veluti cum potuisset uti Epistola D. Hadriani) solvit, is solutum non repetit. Cessat quoque hæc actio, quoties quis vel sciens, vel rei judicatæ, aut pietatis intuitu, aut transactionis, aut jurisjurandi autoritate solvit. Idem si alienum debitum, si ex ea causa, unde lis inficiando crescit, solverit. *Myns.*

(2) *l.* 5. §. 3. *ff. de obl. et act.*

(3) Imo tenetur ex quasi contractu. §. 6. *Instit. de oblig. quæ quasi ex contr.* Declarationem hujus vers. vide apud Rainald. Cors. *indagat. jur. lib.* 1. *cap.* 32. Ans.

(4) Pupillus non obligatur indebitum accipiendo.

(5) Pupillus non obligatur mutuum accipiendo.

(6) Indebitum qui accipit, non proprie ex contractu, sed quasi ex contractu obligatur.

(7) Solutio distractus est magis, quam contractus. Nam qui solvit, magis distrahit, quam contrahit.

(8) *v. l.* 1. §. 3. *ff. de O. et A.*

(9) *v. l.* 8. *l.* 9. *ff. commodati.*

(10) *v. l.* 11. *C. si cert. petatur.*

(11) Hotomannus legit *exactissimam:* ad Instit. hic, quem omnino vide. ex *l.* 1. §. 4. *ff. de oblig. et act. l. contractus. ff. de Reg. Jur.* §. 16. *Instit. de furt.* Ans.

(12) *v. l.* 1. *C. de commod.*

(13) *v. l.* 1. §. 4. *ff. de obligat. et action.*

(14) Simpliciter et custodiæ causa, ut hic; vel debita. *l.* 19. *C. de usuris.* vel litigiosa. *l.* 6. *ff. depositi.*

(15) *v. l.* 1. §. 5. *ff. de obl. et act.*

(16) Etiam latroni, *l.* 31. *ff. depositi.* nec petere potest compensationem, *l. ult. C. de compens.* non potest etiam opponere exceptionem dominii. *l. pen. C. depositi.*

(17) *v. l.* 20. *ff. depos.*

(18) *v. l.* 1. §. 5. *de oblig. et act.*

(19) *v. l. ult. C. de luitione pignoris.*

(20) *l.* 5. §. 2. *in fin. ff. commodati.*

(21) *v. l.* 6. *C. de pignorat. act.*

(22) Obiter hic observandum, pignorari non posse res quæ sunt extra commercium, *l.* 3. liberos homines, *l.* 6. instrumenta ad culturam agrorum deputata, *l.* 8. *C. quæ res pignor.* res pupillares sine decreto, *l.* 1. *in pr.* litigiosas, *d. l.* 1. §. 2. *in med. ff. quæ res pign.* alienas, *l.* 1. §. 1. *ibid.* servitutes urbanas, *l.* 11. §. 3. *ff. de pignor. et hypothec.* cæteræ possunt.

(23) 45. *D.* 1. *Lib.* 8. *C.* 38.

(24) Quæ verbis est obligatio, verbis omnimodo contrahitur. Potest tamen, et quæ consensu est, ut et pactum, verbis contrahi. *l.* 7. §. 12. *ff. de pact. l.* 1. §. 6. *ff. de const. pec.*

(25) *l.* 1. §. 7. *verbis. l.* 52. §. 2. *verbis. ff. de oblig. et act.*

(26) *l.* 9. *in princ. ff. de reb. cred. l.* 74. *ff. h. t.*

(27) *l.* 75. *in princ. ff. h. t.* Cur non actio ex stipulatione dicitur quæ ex certa stipulatione, cum ea competat pro dote (quæ ut sæpius certa est) *l. un. C. de rei uxoriæ act.* et pœna promissa certa. *l.* 1. §. *si reus. D. de eo, per quem factum. l.* 21. *in fin. ff. de arbitris. l.* 28. *ff. de act. empt. l.* 68. *D. de verb. obl.* Ad hæc, certi condictio ex incerto contractu competit. *l.* 9. *D. de reb. cred.* et incerti pro re certa. *l.* 3. *D. de condict. sine causa.* verum dici potest Tribonianum has actiones distinxisse, ut et Ulpianum *in l.* 24. *ff. de reb. cred.*

(28) Paul. 5. *sent.* 7. §. 1.

(29) Stipulatio a stipite seu fuste in terram defixo. *l. granaria.* 18. *ff. de act. empt.* Festus *in stipes.* qualis figebatur in confinibus ad finium custodiam firmandam. Ovid. 2. *Fastor. ubi de Termino.* 12. Gell. 6. at paulo ante a stipulo, quod firmum significat, dicitur. Varro, 4. *de lingua in fin.* a stipando, id est, componendo. Festus in *stipem*, stipulatorem eum ait qui stipem, id est, æs stipuletur. Idem *in stipatores*, stipam, idem quod firmum interpretari videtur. Isidor. 5. *c.* 24. stipulationem a stipula deducit. quod veteres, quoties sibi aliquid promittebatur, stipulam tenentes frangebant, quam iterum jungentes, stipulationes suas agnoscebant. Alciat. 1. *parerg.* 39. a ςυϕω, quod est adstringere.

de promitto.] *Fidejubes? fidejubeo. Dabis? dabo. Facies? faciam.* Utrum autem Latina, an Græca (1), vel qualibet alia lingua (2) stipulatio concipiatur, nihil interest: scil. si uterque stipulantium intellectum ejus linguæ habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti: sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quinetiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solennia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana (3) constitutio lata est, quæ solennitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, quibuscunque (4) tandem verbis expressum est.

§. 2. Omnis stipulatio aut pure, aut in diem, aut sub conditione fit. Pure, veluti, *quinque aureos dare spondes?* Idque (5) confestim peti potest. In diem: cum adjecto die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti *decem aureos primis Kalendis Martiis dare spondes?* Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur (6): sed peti prius quam dies venerit, non potest. At (7) ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest: quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. Neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, prius quam is præterierit.

§. 3. At si ita stipuleris, *decem aureos annuos, quoad* (8) *vivam, dare spondes?* et pure facta obligatio intelligitur, et perpetuatur: quia ad tempus non potest deberi: sed (9) heres petendo, pacti exceptione summovebitur.

§. 4. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur (10) obligatio: ut si aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur stipulatio: veluti, *Si Titius consul fuerit* (11) *factus, quinque aureos dare spondes?* Si quis ita stipuletur, *Si* (12) *in Capitolium non* (13) *ascendero, dare spondes?* perinde erit ac si stipulatus esset, cum moreretur sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes (14) est debitum iri: eamque ipsam spem in heredem transmittimus (15), si prius quam conditio extet, mors nobis contigerit.

§. 5. Loca etiam inseri stipulationi solent: veluti *Carthagini dare spondes?* Quæ stipulatio licet pure fieri videtur: tamen re ipsa habet tempus adjectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo, si quis Romæ ita stipuletur (16), *hodie Carthagini dare spondes?* inutilis (17) erit stipulatio: cum impossibilis sit repromissio.

§. 6. Conditiones, quæ (18) ad præsens vel præteritum tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt, veluti, *Si Titius consul fuit*, vel *si Mævius vivit, dare spondes?* Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio; sin autem ita se habent, statim valet. Quæ enim per rerum naturam sunt certa: non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

§. 7. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam (19) facta: ut si stipulemur aliquid fieri vel non fieri, et in hujusmodi stipulationibus optimum (20) erit pœnam subjicere, ne quantitas stipulationis in incerto (21) sit, ac necesse sit actori probare, quid ejus intersit. Itaque si quis, ut fiat aliquid, stipuletur: ita (22) adjici pœna debet, *Si ita factum non erit, tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?* Sed si quædam fieri, quædam non fieri, una eademque conceptione stipuletur quis: clausula hujusmodi erit adjicienda, *Si adversus ea factum erit, sive quid ita factum non fuerit: tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?*

TIT. XVII.
DE DUOBUS (23) REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Quibus modis duo rei fieri possunt. 1. *De effectu hujusmodi stipulationum.* 2. *De puritate, die, conditione.*

ET stipulandi et promittendi (24) duo, pluresve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, *spondeo*: utputa, cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, *Utrique vestrum dare spondeo.* Nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interroganti spondeat, alia (25) atque alia erit obligatio, nec credentur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt, *Mævi decem aureos dare spondes? et Sei eosdem decem aureos dare spondes?* [si] respondeant (26) singuli separatim, *spondeo.*

§. 1. Ex hujusmodi obligationibus, et stipulationibus solidum singulis debetur, et promittentes (27) singulis in solidum (28) tenentur. In utraque tamen obligatione una res vertitur: vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo, omnium perimit obligationem, et omnes liberat.

§. 2. Ex (29) duobus reis promittendi, alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest: nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

TIT. XVIII.
DE STIPULATIONE (30) SERVORUM.

An servus stipulari possit. 1. *Cui acquirat: De persona, cui stipulatur: et de stipulatione impersonali.* 2. *De stipulatione facti.* 3. *De servo communi.*

SErvus ex persona domini jus stipulandi habet. Sed et hereditas in plerisque personæ defuncti (31) vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, adquirit (32) hereditati, ac per hoc etiam heredi postea facto adquiritur.

(1) *l.* 1. §. 6. *D. h. t.*
(2) Ut et hodie sententiæ. *l.* 12. *C. de sent. et interl.*
(3) *l.* 10. *C. de verb. obl. adde notat. ad l.* 1. §. 2. *ff. eod.*
(4) *l.* 1. §. 2. *D. eod. l.* 10. *C. de cont. et committ. stip.*
(5) *v. l.* 41. *in fin. D. h. t.*
(6) *v. l.* 46. *in pr. D. eod.*
(7) Imo eo ipso die. *l.* 118. §. *pen. D. eod.*
(8) *v. l.* 56. §. 4. *D. eod.*
(9) *l.* 52. *in fin. D. de pact.*
(10) Incertum et futurum, *l.* 54. *D. de verb. sign.* Conditionem nihil aliud esse quam dilationem debiti in aliquem casum, hinc collige.
(11) Conditio casualis.
(12) Conditio potestativa. *v. l.* 115. §. 1. *et* 2. *D. h. t.*
(13) *l.* 115. §. 1. *D. de verb. obl.*
(14) *l.* 54. *in fin. ff. de verb. signif.*
(15) *l.* 57. *ff. h. t.*
(16) *l.* 2. §. *qui ita.* 6. *ff. de eo quod certo loco.*
(17) Non tamen semper. *v. l.* 141. §. 4. *ff. h. t.*
(18) *v. l.* 37. *ff. de reb. cred.*
(19) *l.* 2. *in princ. ff. h. t.*
(20) *l. ult. ff. de præt. stipul.*
(21) *l.* 68. *l.* 80. *ff. h. t.*
(22) *l.* 71. *l.* 137. §. *pen. ff. eod.*
(23) *Lib.* 45. *D.* 2. *Lib.* 8. *C.* 40. *Nov.* 99.
(24) *l.* 1. *ff. de duob. reis const.*
(25) Imo alia non erit. *l.* 3. *ff. eod.*
(26) *l.* 4. *ff. eod.*
(27) *v. l.* 2. *ff. eod.*
(28) Hodie necessaria est discussio. *Nov.* 99. *c.* 1.
(29) *l.* 7. *ff. eod.*
(30) *Lib.* 45. *D.* 3.
(31) *v. l.* 31. *in fin. ff. de her. inst.*
(32) *l.* 16. *ff. de obl. et act.*

§. 1. Sive autem domino, sive sibi, sive (1) conservo suo, sive (2) impersonaliter servus stipuletur: domino adquirit. Idem juris est et in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis adquirere possunt.

§. 2. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si servus stipuletur, ut (3) sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus ejus.

§. 3. Servus communis stipulando, unicuique dominorum pro (4) portione dominii adquirit: nisi (5) jussu unius eorum, aut nominatim alicui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur. Quod servus communis stipulatur (6), si alteri ex dominis adquiri non potest: solidum alteri adquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

TIT. XIX.
DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

Divisio. 1. *De stipulationibus judicialibus*. 2. *De prætoriis*. 3. *De conventionalibus*. 4. *De communibus*.

STipulationum (7) aliæ [sunt] judiciales (8), aliæ prætoriæ, aliæ conventionales, aliæ communes tam prætoriæ, quam judiciales.

§. 1. Judiciales sunt duntaxat, quæ a mero (9) judicis (10) officio proficiscuntur (11): veluti de dolo cautio, [vel de (12) persequendo servo, qui in fuga est: restituendove pretio].

§. 2. Prætoriæ (13) [sunt], quæ a mero Prætoris officio proficiscuntur (14), veluti damni infecti, [vel legatorum]. † Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his etiam contineantur ædilitiæ (15): nam et hæ a jurisdictione [Prætoris] (16) veniunt.

§. 3. Conventionales sunt, quæ ex conventione (utriusque partis (17)) concipiuntur, [hoc est, neque jussu judicis, neque jussu prætoris, sed ex conventione contrahentium,] quarum totidem genera sunt, quot (pene dixerim) rerum contrahendarum.

§. 4. Communes sunt (18): velut rem salvam fore pupillo: Nam (19) et Prætor jubet (20) rem salvam fore pupillo, caveri, et interdum judex, si aliter hæc res expediri non potest: vel de rato stipulatio.

TIT. XX.
DE (21) INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

De his quæ sunt in commercio. 1. *De his quæ non sunt in rerum natura*. 2. *De his quæ non sunt in commercio*. 3. *De facto vel datione alterius*. 4. *De eo in quem confertur obligatio, vel solutio*. 5. *De interrogatione et responsione*. 6. *De his qui sunt vel habent in potestate*. 7. *De muto vel surdo*. 8. *De furioso*. 9. *De impubere*. 11. *De conditione*. 12. *De absentia*. 13 *De tempore in quod confertur stipulatio*. 14. *De præposteratione*. 15. *De stipulatione collata in tempus mortis*. 16. *De stipulatione post mortem alterius*. 17. *De promissione scripta in instrumento*. 18. *De pluribus rebus*. 19. *De pœna adjecta stipulationi alii dari*. 20. *Si intersit ejus, qui aliis stipulatur*. 21. *De pœna adjecta promissioni facti alieni*. 22. *De re stipulantis futura*. 23. *De dissensu*. 24. *De turpi causa*. 25. *De morte contrahentium*. 26. *Quando agi potest ex stipulatione*.

OMnis res, quæ dominio nostro subjicitur, in stipulationem deduci potest: sive mobilis sit, sive soli.

§. 1. At si quis rem, quæ in rerum natura non est, aut (22) esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum (23), qui mortuus sit, quem vivere credebat; aut hippocentaurum (24), qui esse non possit (25): inutilis erit stipulatio.

§. 2. Idem juris est (26), si rem sacram aut religiosam, quam humani juris esse credebat: vel rem publicam, quæ usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum, vel theatrum: vel (27) liberum hominem, quem servum esse credebat, vel cujus commercium non habuerit: vel rem (28) suam dari quis stipuletur. Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci, et ex libero servus fieri potest (29), et commercium adipisci stipulator potest, et res [sua] stipulatoris esse desinere potest: sed protinus (30) inutilis est (31). Item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit: si [tamen] postea (32) in aliquam eorum causam, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit, extinguitur stipulatio (33). At nec statim ab initio talis stipula-

(1) *l.* 1. §. 3. *ff. h. t.*
(2) *l.* 15. *ff. eod.*
(3) *l.* 38. §. *hi qui sunt.* 6. *ff. de verb. obl.*
(4) *l.* 7. §. 1. *l.* 27. *ff. h. t.*
(5) *l.* 33. *ff. eod.*
(6) *l.* 25. §. *quæstionis. ff. de usufructu.*
(7) *l.* 5. *ff. de verb. obl.* sive dividuæ, sive individuæ: sive dandi, sive faciendi sint. *l.* 5. *ff. de verb. obl.*
(8) Judicialium stipulationum auctor est judex, a Prætore datus: Prætoriarum ipse Prætor.
(9) Merum judicis officium appellat, quod interponitur sine jussu prætoris, sine conventione partium.
(10) Subaudi, a Prætore specialiter dati inter litigantes.
(11) Judiciales stipulationes sunt, quæ nunquam apud Prætorem, sed tantum apud judicem interponuntur. *l.* 4. §. *duas. ff. de damno.*
(12) Hæc verba ad §. Prætoriæ. hic abundant: desunt in *l.* 5. *ff. de verb. obl.*
(13) *v. tit. D. de stip. prætoriis. et l.* 5. *D. de verb. obl.*
(14) Prætoriæ stipulationes sunt quæ nunquam nisi apud Prætorem aut eos qui loco Prætorum sunt, puta Ædiles et Præsides, interponuntur; et quidem certa formula. *l.* 52. *ff. de verb. obl.*
(15) Ædilitiæ stipulationes, sunt cautiones de morbis et vitiis venalium rerum.
(16) Hoc verbum deest Theophilo: deest etiam *d. l.* 5. et alioquin Jus ædilitium honorarium est, prætorium nunquam. Et hæ veniunt non ab edicto Prætoris, sed Ædilium.
(17) Vel utriusque contrahentium. Contrahentes dicuntur *in l.* 3. *in fin. ff. de obl. l.* 52. *l.* 115. § 2. *ff. de verb. obl.*
(18) Et ita communis dicitur, quia apud Prætorem. *l.* 2. *ff. rem pupilli.* et apud judicem.
(19) Communes sunt quæ jubente Prætore (vel Ædili,) et interdum officio judicis interponuntur.
(20) Hæc prætoria dicitur in *l.* 1. *ff. de stipul. prætor.* et tamen interdum judicis officio interponitur. Theoph. *hic.*
(21) *L.* 8. *C.* 39.
(22) *v. l.* 31. *ff. de obl. et act. l.* 35. *ff. de verb. obl.*
(23) *v. l.* 69. *ff. de V. O.*
(24) Vide *l.* 97. *ff. de verb. oblig.*
(25) Hippocentaurum in Thessalia natum eodem die interiisse, Plin. 7. c. 3. refert.
(26) *l.* 83. §. *sacram*. *ff. de verb. obl.*
(27) *v. l.* 103. *ff. de V. O.*
(28) *v. l.* 82. *ff. de verb. obl.* idque dominio, non possessione.
(29) Quia id spectari neque civile, neque naturale est. *d. l.* 83. §. *sacram. in fin.*
(30) ἐξ ἀρχῆς. Theoph. *hic.* id est, ab initio. Potest et hoc dici, cum τὸ protinus ei opponatur, quod superius dixit in pendenti, eo verbo instans tempus notari, ut apud Senec. illo loco, Omnia in incerto jacent, protinus vive, id est, fruere instanti.
(31) Quia de his recte stipulamur, quæ dominio nostro subjici statim possunt. *d.* §. *sacram.*
(32) *v. l.* 98. *pr. l.* 140. §. *ult. ff. de verb. obl.*
(33) An ad æstimationem teneatur, *v.* §. 4. 6. *Instit. de legat.* S. L.

tio valebit, *Lucium Titium* (1), *cum servus erit*, *dare spondes?* et similia: quæ enim natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt (2).

§. 3. Si quis (3) alium daturum, facturumve (4) quid promiserit, non obligabitur (5): veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se, ut Titius daret, spoponderit, obligatur.

§. 4. Si quis alii, quam (6) ei, cujus juri subjectus sit, stipuletur: nihil agit (7). Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, *Mihi aut Seio dare spondes?* ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi (8) tamen Seio, etiam invito eo, recte possit, ut liberatio ipso jure contingat: sed ille adversus Seium habeat (9) mandati actionem. † Quod si (10) quis sibi et alii, cujus juri subjectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valet quidem stipulatio: sed utrum totum debeatur [stipulatori] quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est: sed placuit, non plus quam dimidiam partem ei adquiri. † Ei [vero], qui juri tuo subjectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris: quia vox (11) tua, tanquam filii sit: sicuti et filii vox, tanquam tua intelligitur in (12) iis rebus, quæ tibi adquiri possunt.

§. 5. Præterea inutilis (13) est stipulatio, si [quis] ad ea quæ interrogatus fuerit, non respondeat (14): veluti (15) si quis decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: aut si ille pure stipuletur, tu (16) sub conditione promittas, vel contra: si modo scil. id exprimas, id est, si cui sub conditione, vel in diem stipulanti, tu respondeas, *præsenti* (17) *die spondeo*. Nam si hoc solum respondeas, *promitto*: breviter videris in eandem diem vel conditionem spopondisse. Neque enim necesse est, in respondendo eadem omnia (18) repeti, quæ stipulator expresserit.

§. 6. Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo juri subjectus est (19), vel si is a te stipuletur. Sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne (20) quidem ulli alii: filii vero familiarum aliis (21) obligari possunt.

§. 7. Mutum (22) neque stipulari, neque promittere posse, palam est (23): quod et in surdo receptum est: quia et is qui stipulatur, verba promittentis, et is, qui promittit, verba stipulantis audire debet: unde apparet non de eo nos loqui, qui tardius exaudit (24): sed de eo, qui omnino non audit.

§. 8. Furiosus nullum negotium gerere potest: quia non intelligit quod agit (25).

§. 9. Pupillus omne negotium recte gerit: ita tamen, ut ubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor: veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare (26) etiam sine tutoris auctoritate potest.

§. 10. Sed quod diximus de pupillis, utique de iis verum est, qui jam habent aliquem intellectum: nam (27) infans, et qui infantiæ proximus est (28), non multum a furioso distant: quia hujusmodi ætatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infantiæ, propter utilitatem eorum, benignior juris interpretatio facta est: ut idem juris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes (29), ne auctore quidem patre obligatur.

§. 11. Si impossibilis conditio (30) obligationibus adjiciatur; nihil valet stipulatio (31). Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat: veluti si quis ita dixerit: *Si* (32) *digito cœlum attigero*, *dare spondes?* At si ita stipuletur: *Si digito cœlum non attigero*, *dare spondes?* pure facta obligatio intelligitur, ideoque statim peti potest.

§. 12. Item verborum obligatio inter (33) absentes concepta, inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus præstabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus, et non præsentes fuisse vel se vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Cæsarienses advocatos scripsimus: per (34) quam disposuimus, tales scripturas, quæ præsto esse partes indicant, omnino esse credendas (35): nisi is qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam (36), vel per testes idoneos adprobaverit, toto eo die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel adversarium suum in aliis locis fuisse.

§. 13. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat: non magis, quam post ejus mortem, a quo stipula-

(1) *d.* §. *sacram.* verb. *sed hæc.*
(2) et e contra *l.* 34. §. 1. *ff. de contr. empt.*
(3) *v. l.* 38. *in princ. ff. de verb. oblig.*
(4) Vid. §. 21. *Inf. h. t.*
(5) Nisi habere licere, nisi factum heredis, nisi sub pœna vel cum juramento promiserit.
(6) *v. l.* 38. §. *alteri.* 17. *ff. de verb. obl.*
(7) Nisi mea intersit, nisi juraveris, nisi sub pœna promiseris, nisi consuetudo contraria sit, nisi pus locis vel procuratori stipulatus sim.
(8) *l.* 10. *l.* 12. §. *pen. ff. de solut.*
(9) *l.* 98. §. *qui stipulatus. in fin.* 5. *de solut.*
(10) *l.* 110. *ff. de verb. obl.*
(11) Adde *l.* 42. *ff. de damno infect.*
(12) *l.* 130. *ff. de verb. obl.*
(13) Imo in decem erit contracta. *l.* 1. §. *si stipulanti.* 4. *ff. de verb. obl.*
(14) §. 1. *Sup. de verb. obl.* Vide Arum. *Exercit. Justin.* 13. *th.* 5. Ans.
(15) Imo hoc casu utilis est stipulatio in quinque. *l.* 1. §. 4. *ff. de verb. oblig.* Imo non est utilis. *l.* 58. *ff. de verb. oblig.*
(16) *l.* 1. §. 3. *ff. de verb. obl.*
(17) Ei quod majus est, et minus inest.
(18) *l.* 65. *l.* 134. §. 1. *ff. de verb. obl.*
(19) *l.* 2. *ff. de contrah. empt.* Ans.
(20) *v. l.* 14. *ff. de obl. et act.*
(21) *v. l.* 39. *ff. de obl. et act.*
(22) *l.* 1. *ff. de verb. obl.*
(23) Potest tamen muta voce, seu literis obligari. *arg. l.* 38. *ff. de obl. et act.*
(24) §. 3. *Sup. Quibus non est permissum fac. testam.*
(25) *l.* 70. §. *si a furioso. ff. de fidejuss. et mandat. l.* 5. *l.* 40. *ff. de reg. jur.*
(26) *v. l.* 7. *C. de contr. stip.*
(27) *v. l.* 70. *ff. de verb. obl.*
(28) Id est, septennis: hucque referenda est *l.* 70. *ff. de verb. obl.* septennio major potest, quo referenda est *l.* 6. *ff. rem pupilli.* Goth. Quis sit infantiæ aut pubertati proximus, docet Hotoman. *hic*, quem vide. *Ans.*
(29) Quid pubes? *v. l.* 7. *C. de contr. stip.*
(30) *l.* 7. *ff. de verb. oblig.* natura et jure affirmative concepta. *v. l.* 31. *ff. de oblig. et act.* negative concepta non suspendit, nec contractum vitiat, sed pro non apposita habetur: quia est certa et necessaria et jam existit, *ut hic.*
(31) Secus in ultima voluntate §. 10. *Sup. de her. inst.* et matrimoniis. *c. fin. ext. de cond. apposit.*
(32) Cicero: Nostri principes digito se cœlum putant attingere. Ovid. Tanquam vertice cœlum. Horat. Sublimi feriam sidera vertice. Symmachus, Nec ego ut ajunt, supra convexa tetigissem.
(33) Verborum obligatio inter præsentes, non inter absentes contrahitur. Paul. 5. *sent.* 7. §. 2. *in pr. l.* 8. *ff. de duob. reis.*
(34) *l.* 14. *C. de contrah. stip.*
(35) Præsumitur enim pro instrumento.
(36) Ut ita contra præsentiam scriptura contestatam, admittatur probatio absentiæ, et negativa, quæ directo probari nequit, *l.* 23. *C. de probat.* per obliquum probari possit.

atur. Ac nec is, qui in alicujus potestate est, post mortem ejus stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videretur. Sed et si quis ita stipuletur, *pridie quam moriar*, vel *pridie quam morieris*, *dare spondes?* inutilis erit stipulatio. Sed cum (ut jam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valeant, placuit nobis etiam in hunc juris articulum necessariam inducere emendationem (1), ut sive post mortem, sive pridie quam moriatur stipulator, sive promissor, stipulatio concepta sit, stipulatio valeat.

§. 14. Item si quis ita stipulatus erat, *si navis* [*cras*] *ex Asia venerit* (2) *hodie dare spondes?* inutilis erat stipulatio, quia præpostere concepta est. Sed quum Leo inclytæ recordationis (3) in dotibus eandem stipulationem, quæ præpostera nuncupatur, non (4) esse rejiciendam existimaverit: nobis placuit, et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat hujusmodi conceptio stipulationis (5).

§. 15. Ita autem stipulatio concepta, veluti si Titius dicat, *cum* (6) *moriar*, *dare spondes?* vel *cum morieris?* et apud veteres utilis erat, et nunc (7) valet.

§. 16. Item post (8) mortem alterius recte stipulamur.

§. 17. Si (9) scriptum in instrumento fuerit, promisisse aliquem: perinde habetur (10) atque si interrogatione præcedente responsum sit.

§. 18. Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, siquidem promissor simpliciter respondeat, *dare spondeo*, propter omnes tenetur (11). Si vero unam ex his, vel quasdam daturum se spoponderit: obligatio (12) in iis, pro quibus spoponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus una, vel quædam videntur esse perfectæ: singulas enim res stipulari, et ad singulas respondere debemus.

§. 19. Alteri (13) stipulari (ut supra dictum est) nemo potest. Inventæ enim sunt hujusmodi [stipulationes vel] obligationes ad hoc, ut unusquisque adquirat sibi, quod sua interest. Cæterum si alii detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, pœnam stipulari conveniet: ut nisi ita factum sit, ut est comprehensum, committatur pœnæ stipulatio etiam ei, cujus nihil interest. Pœnam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quod intersit ejus, sed quæ sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis [ita] stipuletur, *Titio dari*, nihil agit: sed si adjecerit pœnam, *nisi dederis, tot aureos dare spondes?* tunc committitur stipulatio.

§. 20. Sed [et] si quis stipuletur alii, cum (14) ejus interesset, placuit stipulationem valere. Nam si is, qui pupilli tutelam administrare cœperat, cesserit administrationem contutori (15) suo, et stipuletur rem pupilli salvam fore: quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est (cum obligatus futurus sit pupillo, si male res gesserit) tenet obligatio. Ergo et si quis *procuratori* (16) *suo dari* stipulatus sit: habebit vires stipulatio. Et si *creditori suo* [quis stipulatus sit], quod sua interest, ne forte vel pœna committatur, vel prædia distrahantur, quæ pignori data erant, valet stipulatio.

§. 21. Versa vice, qui (17) *alium facturum* promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi pœnam ipse promiserit.

§. 22. Item nemo rem suam futuram (18), in eum casum, quo sua sit, utiliter stipulatur.

§. 23. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: veluti si hominem Stichum a te quis stipulatus fuerit (19), tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris.

§. 24. Quod turpi (20) ex causa promissum est; veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat: non valet.

§. 25. Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, licet ante conditionem decesserit: postea existente conditione heres ejus agere potest (21). † Idem est et ex promissoris parte.

§. 26. Qui hoc anno (22), aut hoc mense dari stipulatus est: nisi (23) omnibus partibus anni vel mensis præteritis, non recte petet.

§. 27. Si fundum dari stipuleris vel hominem: non poteris continuo agere, nisi (24) tantum spatium præterierit, quo (25) traditio fieri possit.

TIT. XXI.
DE FIDEJUSSORIBUS (26).

Cur accipiantur. 1. *Et in quibus obligationibus*. 2. *De herede*. 3. *Si fidejussor præcedat, vel sequatur obligationem*. 4. *De pluribus fidejussoribus*. 5. *In quam summam obligatur fidejussor*. 6. *De actione fidejussoris adversus reum*. 7. *Si fidejussor Græce accipiatur*. 8. *Si scriptum sit, aliquem fidejussisse*.

PRo (27) eo, qui (28) promittit, solent alii obligari, qui fidejussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit.

(1) *l.* 11. *l. ult. C. de contr. stip.*
(2) Adde *l.* 64. *ff. de verb. obl.*
(3) *l.* 25. *C. de testamentis.*
(4) Præposteri vitium non nocet stipulationi, *l. præposteri.* 25. *C de testam.* hoc est, nihil officit stipulationi, quod contractui sit inserta ante alia pacta vel post, ut *l. petens.* 27. *C. de pactis.* Non officit idem quoque, quod quis hodie stipuletur dari, si navis ex Asia venerit, *ut hic.* officeret tamen præposteratio responsionis et interrogationis. Ideoque si promissio præcedit, interrogatio sequitur, nudum pactum est, non stipulatio.
(5) *l.* 24. *C. de testamentis.* Ans.
(6) *l.* 45. *§.* 1. *ff. de verb. oblig.*
(7) Adde *l. ult. C. de contr. stipul.*
(8) *d. l.* 45. *§.* 2.
(9) Paul. 5. *sent.* 7. *§.* 2. *in fin.*
(10) *V. §. ult. Inf. tit. prox. v. l.* 134. *§.* 2. *ff. de verb. obl.*
(11) Cur ita? *v. l.* 29. *l.* 86. *ff. de verb. obl. l.* 32. *et* 72. *ff. de evictionib.*
(12) *l.* 83. *§.* 4. *ff. de verb. obligat.*
(13) *v. l.* 38. *§. alteri.* 17. *ff. de verb. obl.*
(14) *v. l.* 3. *in pr. Cod. h. t.*
(15) *l.* 38. *§.* 20. *ff. de verb. obl.*
(16) *d. l.* 38. *§.* 23.
(17) *d. l.* 38. *in pr.*
(18) *l.* 87. *ff. de verb. oblig.*
(19) *l.* 137. *§.* 1. *ff. de verb. obl.*
(20) *l.* 123. *ff. de verb. obl. l.* 5. *in fin. C. de cond. ob turp.*
(21) Conditionali in legato, morte heredis ante conditionis eventum legatum non extinguitur. *l.* 65. *ff. de cond. et demonst.* morte legatarii extinguitur, nec ad ejus heredem transmittitur. *l.* 57. *ff. de verbor. obl. l. unic. §. sin autem. C. de cad. toll.* In stipulationibus vero neque morte promissoris, aut stipulatoris, stipulatio extinguitur, ut hic et *l.* 57. *ff. de verb. obl. l. unic. C. ut action. et ab her. §.* 4. *vers. ex conditionali. Sup. de verb. obl.*
(22) *§.* 2. *Sup. de verb. obl. §.* 33. *vers. tempore. Inf. de Action.* Ans.
(23) *l.* 42. *ff. de verb. obl.*
(24) *l.* 73. *in princ. ff. de verb. obl.*
(25) *v. l.* 73. *ff. de verb. obl. l.* 105. *ff. de solution.*
(26) *L.* 46. *D.* 1. *L.* 8. *C.* 41. *Nov.* 4.
(27) Fidejussio hac parte differt a constituto. *§.* 9. *Inf. de act.*
(28) *l.* 1. *§.* 8. *ff. de obl. et action.*

§. 1. In (1) omnibus autem obligationibus adsumi possunt; id est, sive (2) re, sive verbis, sive literis, sive consensu contractæ fuerint. At nec illud quidem interest, utrum civilis (3), an naturalis sit obligatio, cui adjicitur fidejussor: adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit, qui fidejussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur.

§. 2. Fidejussor non tantum ipse obligatur, sed etiam (4) heredem relinquit obligatum.

§. 3. Fidejussor et (5) præcedere obligationem, et sequi potest.

§. 4. Si plures sint fidejussores: quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur (6). Itaque liberum est (7) creditori, a quo velit, solidum petere. Sed ex epistola (8) divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui (9) modo solvendo sunt, litis contestatæ tempore, partes petere (10). Ideoque si quis ex fidejussoribus eo tempore solvendo non sit; hoc cæteros onerat. Sed si ab uno fidejussore creditor totum consequutus fuerit: hujus solius detrimentum erit, si is, pro quo fidejussit, solvendo non sit (11): et sibi imputare debet, cum potuerit juvari ex epistola divi Hadriani, et desiderare, ut pro parte in se detur actio.

§. 5. Fidejussores ita obligari non possunt (12), ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quam in principali re. At ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt: itaque si reus decem aureos promiserit, fidejussor in quinque recte obligatur: contra vero obligari non potest. Item si ille pure (13) promiserit, fidejussor sub conditione promittere potest: contra vero non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus (14) intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare: minus est, post tempus dare (15).

§. 6. Si quid autem fidejussor pro reo solverit (16): ejus recuperandi causa habet cum eo mandati judicium (17).

§. 7. Græce (18) etiam fidejussor ita accipitur, *τῆ ἐμῆ πίςει κελεύω ἐγώ.* id est, *mea fide jubeo ego*: [sed et si dixerit] *θέλω* sive *βούλομαι.* id est, volo, sed et *φημὶ*, id est, *affirmo.* pro eo erit, ac si dixerit *λέγω*, id est, *dico* (19).

§. 8. In stipulationibus fidejussorum sciendum est, hoc generaliter accipi: ut quodcunque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideoque constat, si quis scripserit se fidejussisse: videri (20) omnia solemniter acta.

TIT. XXII.

DE LITERARUM OBLIGATIONIBUS (21).

OLim scriptura (22) fiebat obligatio, quæ nominibus (23) fieri dicebatur, quæ nomina (24) hodie non sunt in usu. Plane si quis debere se scripserit (25), quod sibi numeratum non est (26): de pecunia minime numerata (27) post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim sæpissime constitutum est. Sic fit, ut et hodie, dum quæri non potest, scriptura obligetur: et ex ea nascatur condictio, cessante scil. verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem (28) nostram tempus coarctatum est, ut ultra (29) biennii metas hujusmodi exceptio (30) minime (31) extendatur (32).

TIT. XXIII.

DE OBLIGATIONIBUS EX CONSENSU.

COnsensu (33) fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis.

§. 1. Ideo autem istis modis obligatio dicitur consensu (34) contrahi: quia neque scriptura, neque præsentia omnimodo opus est: at nec dare quicquam necesse est, ut

(1) *l.* 1. *l.* 2. *l.* 8. §. 1. *ff. h. t.*
(2) *l.* 8. §. 1. *ff. eod.*
(3) *l.* 6. *in fin. l.* 16. §. 3. *ff. eod.*
(4) *v. l.* 4. §. 1. *ff. eod.*
(5) *v. l.* 50 *in fin. ff. de pecul. l.* 4. *l.* 6. §. 2. *ff. h. t.*
(6) *v. Nov.* 99.
(7) *v. l.* 3. *l.* 5. *C. h. t.*
(8) De qua dixi ad *l.* 26. *ff. eod.*
(9) *v. l.* 28. *ff. eod.*
(10) Compellitur quoque creditor principalem præsentem prius convenire: aut eo absente, præstituere fidejussori certum tempus, intra quod principalem sistat, *Nov.* 4. *c.* 1.
(11) Nisi cessas habeat actiones a creditore, *v. l.* 11. *C. h. t.*
(12) *l.* 8. §. *illud commune. l.* 16. §. *qui certo. l.* 38. *l.* 43. *in pr. ff. eod. v. l.* 8. *C. de non num. pec.*
(13) *l.* 6. §. 1. *l.* 8. §. 7. *ff. h. t.*
(14) §. *si quis agens* 33. *vers. plus. Inf. de act. l.* 58. *ff. de solut. l.* 12. *ff. de verb. sign.*
(15) Dies enim pars est stipulationis, *l.* 1. §. *editiones. ff. de edendo.*
(16) Ut tamen non solverit, interdum agere potest, puta, si principalis debitor bona sua prodigit ac profundit: si profectionem longinquam parat: si liberam fidejussori agendi potestatem fecit: si diu in obligatione stetit, (quod arbitrio judicis finitur) si tempus solutionis instet: si ipse fidejussor ad solutionem condemnatus est.
(17) Quomodo? *v. l.* 10. *in fin. ff. mandat.* Nisi pro invito, aut pro eo qui mandare non potuit; nisi donandi et nunquam agendi animo fidejussit.
(18) *l.* 8. *ff. h. t.* vide quæ notavi ad *l.* 11. *ff. de leg.* 3.
(19) Adde *l.* 12. *C. h. t. l.* 8. *ff. eod.*
(20) §. 16. *Sup. tit. prox. l.* 30. *l.* 134. §. *pen. ff. de verb. oblig. l.* 1. *C. de contrah. stip.*
(21) Et earum speciebus et effectu, vide quæ notavi ad *Nov.* 73. *in pr.*
(22) Scriptura hic, scriptura est mensæ argentariæ, *l.* 4. *ff. de pign. l.* 38. *ff. de oblig. l.* 27. *ff. de furt. et in fin. princ. tit. Inf. de empt. l.* 35. *in fin. ff. de verb. obl.*
(23) Hoc fieri dicitur, quum pecunia præsens non numeratur, sed tantummodo in tabulas refertur quod nobis debetur. Hotom. *hic.* Ans. Vid. Ciceron. *pro Rosc. Comœd.* Salmas. *de usur. cap.* 6. *et ad jus Attic. cap.* 29. Goth. *Idem, ad l.* 1. *ff. de ann. legat.* S.L.
(24) *l.* 9. *ff. de pact. l.* 1. *ff. de ann. legatis. l.* 1. *ff. de SC. Maced.*
(25) Privatim vel publice, si modo in hujusmodi publica cautione numerationis non sit facta mentio: alias auctoritas instrumenti publici, onus probandi in negantem transferret, *l.* 18. *C. de probat.* §. 12. *in fin. Sup.* de inutil. *stip. Nov.* 73. *cap.* 2. 3. 4. 5.
(26) Hanc exceptionem Justinianus vocat *ἀναργυρίαν.* adde 2. Harm. 2. §. 1. 56. *Ecl.* 8. §. 30.
(27) An hæc exceptio locum habeat in solo mutuo, *v. l.* 5. *C. de non num. pec.*
(28) Adde §. 2. *Inf. de except.*
(29) *l.* 14. *C. de non num.*
(30) Et condictio. *l.* 7. *C. de non num.*
(31) Nisi a minore. *l. ult. C. in quib. caus. in integ. rest. necess.* An et intra biennium major interdum eam non opponet? Sic sane, puta si eam summam vel testamento vel inter vivos semel atque iterum, vel post dotalia instrumenta confecta confessus est, si partem debiti inferre cœpit, si de vectigalis illatione agatur. *Myns.* Quid si juramento huic exceptioni renunciatum fuerit? *v. l. ult. C. de non num.* Quid si hypotheca præter syngrapham data? Ne his quidem juvabitur creditor. *l.* 4. *d. t.*
(32) Quid si debitor ea falso usus est? dupli pœna punietur. *v. Nov.* 19. *cap.* 4.
(33) Sumptus hic integer titulus est ex *l.* 2. *ff. de obl. et action. l.* 35. *in fin. ff. de verb. obl.*
(34) Nudo: at non tacito; licet interdum tacito convalescat, ut in relocatione diximus, *l.* 13. *in fin. l.* 14. *ff. locati*, et ex una tantum parte tacito consensu possint constare. *l.* 35. *in fin. ff. de verb. obl.*

substantiam capiat obligatio: sed sufficit eos, qui negotia gerunt, consentire.

§. 2. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam, vel per nuncium.

§. 3. Item (1) in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono et æquo præstare oportet (2), [cum alioqui in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat (3)].

TIT. XXIV.

DE EMPTIONE ET (4) VENDITIONE.

De emptione pura. De pretio, conventione, arrhis, et scriptura. 1. De pretio certo, vel incerto, vel in arbitrium alienum collato. 2. In quibus pretium consistat. Differentia emptionis et permutationis. 3. De periculo et commodo rei venditæ. 4. De emptione conditionali. 5. De emptione rei, quæ non est in commercio.

Emptio et venditio contrahitur (5) simulatque de pretio convenerit: quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhæ nomine datur, argumentum (6) est emptionis et venditionis contractæ. Sed hoc quidem de emptionibus et venditionibus quæ (7) sine scriptura consistunt, obtinere oportet: nam nihil a nobis in hujusmodi emptionibus et venditionibus innovatum est: in (8) iis autem, quæ scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse venditionem constituimus, nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahentibus autem subscripta (9); et si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint, et fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his (10), et pœnitentiæ locus est, et potest emptor vel venditor sine pœna recedere ab emptione [et venditione]. Ita tamen impune [eis recedere] concedimus (11), nisi jam arrharum nomine aliquid fuerit datum: hoc enim subsecuto, sive in scriptis, sive sine scriptis, venditio celebrata est: is, qui recusat adimplere contractum (12), si quidem est emptor, perdit quod dedit: si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum est.

§. 1. Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine (13) pretio esse potest (14). † Sed et (15) certum esse pretium debet: alioqui si inter aliquos ita convenerit, ut quanti Titius rem æstimaverit, tanti sit empta: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur (constaretne venditio, an non). Sed nostra (16) decisio ita hoc constituit, ut quoties sic composita sit venditio, *quanti ille æstimaverit*, sub hac conditione staret contractus: ut si quidem ille, qui nominatus est, pretium definierit: [tunc] omnimodo secundum ejus æstimationem, et pretium persolvatur, et res tradatur, et venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex (17) empto actione, venditore ex (18) vendito agente. Sin autem ille, qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit (19) pretium definire: tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod jus cum in venditionibus nobis placuit: non est absurdum, et (20) in locationibus, et [in] conductionibus trahere.

§. 2. Item pretium in (21) numerata pecunia consistere debet. Nam in cæteris rebus, an pretium esse posset, valde quærebatur: veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretium esse posset? [Et] Sabinus et Cassius etiam in alia re putabant (22) pretium posse consistere: unde illud est, quod vulgo dicebatur, permutatione rerum emptionem et venditionem contrahi: eamque speciem emptionis vetustissimam esse: argumentoque utebantur Græco poëta Homero, qui aliquam partem exercitus Achivorum vinum sibi comparasse ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis.

Ενθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Αλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Αλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν.
Αλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

id est:

Hinc sibi certatim gentis de more comati
Vina parant Graii ære dato, fulgenteque ferro,
Tergoribusque, bobus sed et ipsis, mancipiisque.

Diversæ scholæ auctores (23) contra sentiebant: aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem: alioqui non posse rem expediri, permutatis rebus, quæ videatur res venisse, et quæ pretii nomine data esse: nam utramque videri et venisse, et pretii nomine datam esse, rationem non pati. Sed Proculi sententia, dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam, merito prævaluit: cum et ipse aliis (24) Homericis versibus adjuvabatur, et validioribus rationibus argumentabatur: quod et anteriores divi Principes admiserunt, et in nostris Digestis latius significatur.

§. 3. Quum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus (25), simul atque de pretio conve-

(1) *d. l. 2. §. fin. ff. de oblig. et act.*
(2) Etiamsi lingua non sit nuncupatum. v. *l. 6. §. 1. in fin. ff. de cont. empt.*
(3) Id est, cum in stipulationibus obligatio eatenus nascatur et sententia feratur, quatenus lingua nuncupatum est. *l. 99. in pr. ff. de verb. obl.*
(4) *L. 18. D. 1. et 19. D. 1. et 4. C. 38.* adde 2. Paul. *sent. 17. et 3. Const. Harm. 3.*
(5) *v. l. 9. C. de cont. empt.*
(6) *l. 35. ff. de cont. empt.*
(7) Possunt enim ita fieri, *v. l. 12. C. de cont. empt.*
(8) *v. l. 17. C. de fide instr.*
(9) Vid. *l. 20. C. de donat.* Subscribens, totam censetur facere scripturam. *l. 6. §. 1. ff. de Edendo.* Ans.
(10) *l. 6. in fin. ff. de cont. empt.*
(11) *d. l. 17. in fin.*
(12) Vide *l. contractus. 17. C. de fide instrumentorum. l. 2. C. Quando liceat ab empt. reced.* Vide omnino Wesenb. *ff. de contr. empt. num. 9. per tot.* et Anton. Fab. *ad C. tit. de fid. instrument. defin. 14.* Ans.
(13) *v. l. 2. in fin. ff. de cont. empt.*
(14) Olim sine pretio emptio esse potuit, nummis nondum prisco seculo inventis, quæ dixi *ad l. 1. §. 1. ff. de cont. empt.*
(15) *l. 7. in fin. d. t.*
(16) *l. ult. C. de contr. empt.*
(17) *l. 2. pr. l. 11. pr. ff. et C. tit. de act. empt.*
(18) *l. 13. §. ex vendito. 19. ff. de act empt.*
(19) *v. l. 75. ff. pro socio.*
(20) *l. ult. in fin. C. de cont. empt.*
(21) *v. l. pen. C. de permutat.*
(22) Et male, *l. 1. §. 1. ff. de contrah. empt.*
(23) Nerva et Proculus. *d. §. 1. et l. 5. §. et si quidem. ff. de præscr. verb.*
(24) Orator et Jurisconsultus instructus esse debet exemplorum etiam a Poetis petitorum varietate et copia, adde 2. *Quintil.* 4. Sic Athenienses Homero teste usi sunt, de Salamina contendentes: et Tenedii adversus Sygeos: et Leophron contra Critiam Solonis usurpavit elegias. Arist. 1. *Rhetor.* 15. Laert. Ita Philomelus versibus Homeri persuasit Phocensibus, ne Amphictyonum judicio starent, quod antiquitus Delphicum oraculum in eorum potestate fuisset, Diod. *lib.* 6.
(25) *in pr. Sup. eod.*

nerit), cum sine scriptura res agitur, periculum rei venditæ statim (1) ad emptorem pertinet, tametsi (2) adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque (3) si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio (4) consumptæ fuerint: aut fundus vi fluminis (5) totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione (6) aquæ aut arboribus turbine (7) dejectis longe minor (8) aut deterior esse cœperit: emptoris damnum est, cui necesse (9) est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. Quidquid enim (10) sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed et si post emptionem fundo aliquid (11) per alluvionem accesserit, ad emptoris commodum pertinet. Nam et commodum ejus esse debet, cujus periculum est. Quod si fugerit homo, qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus, neque culpa venditoris intervenerit: animadvertendum (12) erit, an custodiam ejus usque ad traditionem venditor susceperit. Sane enim si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit, securus est. Idem et in cæteris animalibus, cæterisque rebus intelligimus. Utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere (13) debebit emptori: quia sane, qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti et damni injuriæ actione (14).

§. 4. Emptio (15) tam sub conditione (16), quam pure contrahi potest (17): sub conditione, veluti, *Si stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot* (18).

§. 5. Loca sacra vel religiosa, item publica (veluti forum, basilicam) frustra quis (19) sciens emit: quæ tamen si pro profanis vel privatis, deceptus a venditore quis emerit, habebit actionem ex empto, quod (20) non habere ei liceat, ut consequatur (21), quod sua interest eum deceptum non esse. Idem juris est, si (22) hominem liberum pro servo emerit.

TIT. XXV.

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE (23).

Collatio emptionis et locationis. De mercedis conventione. 1. *De mercede collata in arbitrium alienum.* 2. *In quibus rebus consistit.* 3. *De emphyteusi.* 4. *De forma alicui facienda ab artifice.* 5. *Quid præstare debet conductor.* 6. *De morte conductoris.*

Locatio et conductio proxima (24) est emptioni et venditioni, iisdemque juris regulis consistit. Nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit: sic et locatio et conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit: et competit locatori quidem locati actio, conductori (25) vero conducti.

§. 1. Et quæ supra diximus, si alieno arbitrio pretium promissum fuerit: eadem et de locatione et conductione dicta esse intelligimus, si (26) alieno arbitrio merces promissa fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandave, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit: non proprie locatio et conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis (27) verbis datur.

§. 2. Præterea sicut vulgo quærebatur, an permutatis (28) rebus emptio et venditio contraheretur? ita quæri solebat de locatione et conductione: si forte rem aliquam utendam sive fruendam tibi aliquis dederit (29): et invicem a te utendam sive fruendam aliam [rem] acceperit. Et placuit, non esse locationem et conductionem: sed proprium genus contractus: veluti (30) si cum unum bovem quis haberet, et vicinus ejus unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, et apud alterum [alterius] bos perierit: neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum (31): verum præscriptis verbis agendum est.

§. 3. Adeo autem aliquam familiaritatem (32) inter se videntur habere emptio et venditio, item locatio et conductio: ut in quibusdam causis quæri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio? ut ecce de prædiis, quæ perpetuo (33) quibusdam fruenda traduntur: id est, ut quamdiu (34) pensio sive reditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori, neque heredi ejus, cui-

(1) *v. l.* 1. *C. de peric. et comm.*
(2) *l.* 62. *in fin. C. de cont. empt. l.* 36. *ff. de act. empt. l.* 8. 12. 13. 14. *ff. de peric. et comm. l.* 14. *in princ. ff. de furt. l.* 4. *C. de peric. et comm.*
(3) *v. l.* 18. *ff. di peric. et comm.*
(4) *l.* 11. *ff. et l.* 5. *C. de peric. et comm.*
(5) *l.* 7. *l.* 10. *in fin. ff. de peric et comm.*
(6) *d. l.* 10.
(7) *l.* 9. *ff. de peric. et comm.*
(8) *v. l.* 70. *ff. de evict.*
(9) Imo non est necesse. *l.* 33. *ff. loc.* cum ei competat liberatio: imo et dati repetitio. adde *l.* 14. *ff. de per. et comm. l. ult. ff. de condict. causa data. l.* 78. *ff. de solut.* Dic, in his Institutionibus regulas juris breves, et stricti juris contineri: in Digestis æquiores. Sic his Institutionibus, §. 30. *vers. certe. Sup. de rer. div.* malæ fidei possessor non repetit sumptus, quos Digestorum jura ei concedunt.
(10) *l.* 5. 16. *ff. de per. et comm.*
(11) *l.* 7. *in pr. d. tit.*
(12) *l.* 35. §. *si res vend. ff. de cont. empt.*
(13) Cedere, *l.* 80. *ff. de furt.*
(14) *v. l.* 40. *ff. de act. empt.*
(15) At non mancipatio. *l.* 77. *ff. de reg. jur.*
(16) *l.* 20. *ff. locati.*
(17) Et in diem. *l.* 80. §. *sylva cædua. ff. de contr. empt.*
(18) Adde *tit. de l. commissoria. et, de in diem addictione.*
(19) *l.* 4. 5. 62. §. 1. *l.* 70. *ff. de cont. empt. l.* 33. *ff. de liberali. l. ult. ff. quibus ad libertatem.*
(20) Formula actionis ex empto.
(21) Adde casus elegantes *l.* 39. *ff. de act. empt. et l. penult. ff. ad leg. Corn. de falsis.*
(22) *l.* 4. *ff. quib. ad libert. proclamare.*
(23) *L.* 19. *D.* 2. *Lib.* 4. *C.* 65. *et* 11. 70. 2. Paul. *sent.* 18. *et* 3. Harm. 8.
(24) *l.* 2. *ff. h. t.*
(25) *l.* 15. *in pr. ff. eod.*
(26) *l.* 25. *in pr. ff. eod.*
(27) *l.* 22. *in fin. ff. de præs. verb.* Goth. Dicitur præscriptis verbis eo quod prætor hanc formulam non ex edicto suo sumebat; sed litigatores verba ei præscribebant, secundum quæ judicium dabatur, quæ etiam vocatur actio in factum, quod ex facto concipiatur. *Ans.*
(28) Permutatis rebus sine pecunia olim consistebat emptio et venditio, *ut hic.* per contrarium permutatio, cum pecunia esse potest, *l.* 25. *ff. de jur. dot.* dixi ad *l. ult. ff. de condict. causa data.*
(29) *v. l.* 1. 5. *ff. de præs. verb.*
(30) *l.* 17. §. *si cum bovem.* 3. *ff. de præsc. verb.*
(31) §. 2. *Sup. quib. mod. re cont. oblig.* Ans.
(32) *l.* 19. *l.* 20. *ff. de act. empt. v. l.* 2. §. 1. *ff. h. t.*
(33) Quod tempore Justiniani in Gothicis et Vandalicis bellis crebro usu venire necesse fuit, unde perpetua conductio, *l.* 10. *C. eod.* et jus perpetuarium appellatum, *l.* 1. *C. de off. Com. sac. pal. l.* 1. 2. 3. *C. de locat. præd.* ad longum tamen tempus fieri potest, *l. ult. si ager vectig. l.* 1. §. *quia autem. ff. de superficieb. l.* 1. *ff. si ager vectigal.*
(34) In rebus ecclesiasticis biennio, *c. potuit. ext. de loc.* in privatis triennio, *l.* 3. *C. de jure emphyt.* Quid si eo tempore elapso dominus pensionem recepit, poteritne emphyteutam dejicere? non poterit, nisi jus id sibi exceperit: vel nisi Emphyteuta rem deteriorem reddidit vel alienavit. *Schneid.*

ve conductor heresve ejus id prædium vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, aliove quocunque modo alienaverit, auferre liceat? Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana (1) lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis (2) pactionibus fulciendam: et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus: sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum; sin autem particularis, ad emphyteuticarium hujusmodi damnum venire. Quo jure utimur (3).

§. 4. Item quæritur, si cum (4) aurifice Titius convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ annulos ei faceret, et acciperet (verbi gratia) decem aureos: utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahi videatur? Cassius ait, materiæ quidem emptionem et venditionem contrahi: operæ autem locationem et conductionem. Sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta: dubium non est, quin locatio et conductio sit.

§. 5. Conductor [autem] omnia secundum (5) legem conductionis facere debet (6), et si quid in lege prætermissum fuerit, id ex bono et æquo præstare (7). Qui pro usu aut vestimentorum, aut argenti, aut jumenti, mercedem aut dedit, aut promisit: ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus (8) paterfamilias suis rebus adhibet: quam si præstiterit, et aliquo casu [fortuito (9) eam] rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur.

§. 6. Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres ejus eodem (10) jure in conductione (11) succedit (12).

TIT. XXVI.
DE SOCIETATE (13).

Divisio a materia. 1. *De partibus lucri et damni.* 2. *De partibus inæqualibus.* 3. *De partibus expressis in una causa.* 4. *Quibus modis societas solvitur.* *De renunciatione.* 5. *De morte.* 6. *De fine negotii.* 7. *De publicatione.* 8. *De cessione bonorum.* 9. *De dolo et culpa a socio præstandis.*

SOcietatem coire solemus aut (14) totorum (15) bonorum, quam Græci specialiter κοινωνίαν (16) appellant: aut unius (17) alicujus negotiationis, veluti mancipiorum vendendorum emendorumque, aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendique.

§. 1. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit: æquales (18) sc. partes et in lucro et in damno spectantur. Quod si expressæ fuerint [partes]: hæ servari debent. Nec enim unquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sint, ut ad unum quidem duæ partes et lucri et damni pertineant, ad alium tertia.

§. 2. De illa sane conventione quæsitum est, si Titius et Seius inter se pacti sint, ut ad Titium lucri duæ partes pertineant (19), damni tertia: ad Seium duæ partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conventio? Quintus Mutius contra naturam societatis (20) talem pactionem esse existimavit, et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpitius (cujus sententia prævaluit) contra sensit (21): quia sæpe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos justum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam et ita (22) coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat (23), alter non conferat: et tamen lucrum inter eos commune sit: quia sæpe opera alicujus pro (24) pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mutii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit, posse convenire, ut quis lucri partem ferat, de damno (25) non teneatur: quod et ipsum Servius convenienter [sibi] fieri existimavit. Quod tamen ita intelligi oportet, ut si in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit: compensatione facta, solum, quod superest, intelligatur lucro esse.

§. 3. Illud expeditum est, si (26) in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno: in altera vero omissa; in eo quoque, quod prætermissum est, eandem partem servari.

§. 4. Manet autem societas eo usque, donec (27) in eodem consensu (28) perseveraverint. At cum aliquis renunciaverit societati, solvitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renunciaverit societati, ut obveniens aliquod

(1) *v. l* 1. *C. de jure Emphyt.*
(2) *l.* 2. *d. t.*
(3) *l.* 2. *C. de jure Emphyt.* Ans.
(4) *l.* 2. §. 1. *ff. h. t. et l.* 20. 65. *ff. de cont. empt.*
(5) *l.* 25. §. *conductor. ff. h. t. l.* 19. *C. eod.* Goth. adde *l.* 9. §. 2. *l.* 11. §. 4. *ff. locat.* Ans.
(6) Potest autem rem alteri locare. *l.* 6. *C. h. t.*
(7) *l.* 17. *C. h. t.* Ans.
(8) *l.* 25. §. *pen. ff. locat.* §. 16. *Instit. de oblig. quæ ex delict.* Quod singulare est et contra *l. contractus.* 23. *ff. de reg. jur. et l.* 3. §. 1. *ff. naut. caupon. stab.* Ans.
(9) *l.* 28. *C. h. t.*
(10) Quamvis conductor non sit. *l.* 60. §. 1. *D. locati.*
(11) *l.* 10. *C. eod.*
(12) An, quando, quibus ex causis, et a quibus conductor ante finitum tempus locationis expelli possit, *v. l.* 3. *C. eod.* An invito locatore impune migrare, *v. l.* 27. *in fin. ff. eod.* An et quomodo ob causam sterilitatis, pestis, belli et similium, remissionem pensionis petere possit, *v. l.* 15. §. 2. *vers. Labeo.* 5. *l.* 25. §. 6. *ff. eod.*
(13) *Lib.* 17. *D.* 2. *Lib.* 4. *C.* 37. Paul. 2. *sent.* 16. *et* 3. Harmen. 10. 11.
(14) *l.* 5. *ff. h. t.*
(15) Hæc societas jus fraternitatis inducit. *l.* 63. *in princ. D. eod.* 2. Cajus 9. §. 17.
(16) Al. κοινοπραξίαν.
(17) Hanc venaliciarii ineunt. *l.* 65. *in fin. princ. D. pro socio. l.* 44. §. 1. *D. de ædil. edict.*
(18) *l.* 29. *in pr. ff. h. t.*
(19) Et ita inæquales, *l.* 30. *D. eod.*
(20) Quæ jus quoddam fraternitatis in se habet. *l.* 63. *in pr. D. eod.*
(21) Imo idem, *d. l.* 30. sic igitur restituo: *Et ob id non esse ratam habendam Serv. Sulpitius sensit, cui sententia contraria prævaluit, quia sæpe, etc.* Wesenb. tamen sic interpretatur: *contra sensit*, inquit, non in genere et quoad regulam: sed in specie, quoad exceptionem.
(22) Non est captiosa aut iniqua societas, ubi alter corpus, alter disciplinam in societatem confert. Cicero *pro Roscio Amerino.*
(23) *l.* 1. *C. eod.*
(24) *l.* 1. *C. eod. l.* 5. §. 1. *l.* 52. §. *utrum.* 2. *ff. eod.*
(25) Pecuniæ sc. a socio collatæ, cum satis ei sit, operas suas perdere: quod locum non habebit in eo, qui pecunias conferret. v. Andr. Gail. 2. *observ.* 34.
(26) Quæ pars in lucro damnove definita est, eadem et in altero definita esse intelligitur, *Hotom.*
(27) *l.* 4. *l.* 63. §. *societas. l.* 65. §. *diximus.* 3. *D. eod. l.* 5. *C. eod.*
(28) Societas solvitur voluntate, nimirum quoties socii renunciant, aut separatim sibi quisque negotiari incipit. 3. Harm. 11. §. 4. adde 2. Cajum 9. §. 18.

lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renunciaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaceret: cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifaciat, quod non captaverit: ad ipsum solum pertinet. Ei vero, cui renunciatum est, quidquid omnino post renunciatam societatem adquiritur, soli (1) conceditur.

§. 5. Solvitur adhuc societas etiam morte (2) socii (3): quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit: sed et si consensu plurium societas contracta sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint; nisi in coëunda societate aliter convenerit.

§. 6. Item si alicujus rei contracta societas sit, et finis negotio impositus est; finitur societas.

§. 7. Publicatione (4) quoque distrahi societatem manifestum est: scilicet si universa bona publicentur. Nam cum in ejus locum alius succedat, pro mortuo habetur.

§. 8. Item si quis ex sociis mole debiti prægravatus, bonis suis cesserit (5), et ideo propter publica aut privata debita substantia ejus veneat (6), solvitur societas: sed hoc casu, si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas.

§. 9. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione (7), si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi (8) apud se passus est: an etiam culpæ, id est, desidiæ atque negligentiæ nomine, quæsitum est? Prævaluit tamen etiam (9) culpæ (10) nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere [socium] qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adsumit; de se queri, sibique hoc imputare debet.

TIT. XXVII.

DE MANDATO (11).

Divisio a fine. 1. *Si mandantis gratia mandetur*. 2. *Si mandantis et mandatarii*. 3. *Si aliena*. 4. *Si mandantis et aliena*. 5. *Si mandatarii et aliena*. 6. *Si mandatarii*. 7. *De mandato contra bonos mores*. 8. *De executione mandati*. 9. *Quibus modis mandatum solvitur*. *De revocatione*. 10. *De morte*. 11. *De renunciatione*. 12. *De die et conditione*. 13. *De mercede*.

Mandatum contrahitur quinque (12) modis: sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. At si tua tantum gratia mandatum sit, supervacuum est mandatum: et ob id (13) nulla ex eo obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur.

§. 1. Mandantis [(14) tantum] gratia intervenit mandatum: veluti si quis tibi mandet (15), ut negotia ejus gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes.

§. 2. Tua gratia et mandantis: veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur, aut si volente te agere cum eo ex fidejussoria causa, mandet tibi (16), ut cum reo agas, periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat.

§. 3. Aliena autem [tantum] causa intervenit mandatum: veluti si tibi aliquis mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres (17), vel ut pro Titio sponderes.

§. 4. Sua et aliena: veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes.

§. 5. Tua et aliena: veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes: quia si sine usuris pecuniam crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum.

§. 6. Tua (18) tantum gratia intervenit mandatum: veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloces, quam fœneres: vel ex diverso, ut pecunias tuas fœneres potius, quam in emptiones prædiorum colloces. Cujus generis mandatum, magis consilium, quam mandatum est (19): et ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio mandati obligatur (20), etiamsi non expediat ei, cui mandabatur: cum liberum cuique sit apud se explorare, an sibi expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres, vel eam crederes: quamvis non expediat eam tibi emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur (21). Et adeo hæc ita sunt, ut quæsitum sit, an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut pecuniam Titio fœnerares? sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia (22) non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset.

§. 7. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod (23) contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut [de] damno faciendo, aut de injuria facienda mandet tibi: licet enim pœnam istius facti nomine præstiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem (24).

§. 8. Is, qui exequitur mandatum, non (25) debet excedere fines mandati (26). Ut ecce, si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi, ut fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes: neque pluris emere debes, neque (27) in ampliorem pecuniam fidejubere: alioqui non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiamsi usque ad centum aureos cum eo

(1) *l.* 65. §. *item qui societatem*. 6. *ff. eod.*

(2) Societas solvitur personis intereuntibus, veluti uno sociorum mortuo vel damnato, vel relegato, vel publicato. Harm. *d. loco.*

(3) *l.* 4. 59. 60. 63. §. *ult. l.* 65. §. *morte. D. eod.*

(4) Societas solvitur rebus intereuntibus, hoc est, aut nullis relictis, aut conditione earum mutata, utpote consecratis vel publicatis, Harm. *ibi. l.* 63. *in fin. l.* 65. §. *publicatione*. 12. *ff. eod. l.* 1. *in pr. D. de bonis damnat.*

(5) *l.* 4. §. 1. *in verb. egestate. l.* 65. §. 1. *ff. h. t.* Item si quis fuit insolvendo. Vid Benven. Strach. *de Decoctorib.* §. *Circa tertiam. num.* 47. 48. Ans.

(6) *l.* 65. §. 1. *D. eod.*

(7) De qua *l.* 31. 34. 72. *D. eod.*

(8) §. 3. *Sup. Quib. mod. re contrah. obl.* Ans.

(9) *l.* 52. §. *utrum*. 2. *l.* 72. *D. h. t.*

(10) Non tantum doli et furti. *l.* 45. *l.* 51. *ff. eod.*

(11) *Lib.* 17. *D.* 1. *Lib.* 4. *C.* 35. *et* Paul. 5. *sent.* 15.

(12) *l.* 2. *ff. h. t.*

(13) *l.* 47. *D. de reg. jur.*

(14) *l.* 2. §. 1. *D. h. t.*

(15) *l.* 42. §. *ea. D. de proc.*

(16) *v. l.* 22. §. 2. *ff. h. t.*

(17) *l.* 6. §. 4. *ff. eod.*

(18) *l.* 2. *in fin. D. eod.*

(19) Mandatum pars quædam imperii est: consilium rem arbitrio consultoris permittit. *Hotom.*

(20) §. 11. *Instit. de oblig. quæ ex delict.* Ans.

(21) Ut qui id faciat, cum stultitia sua potius lædatur, quam alieno consilio, sibi non alii id imputare debeat. §. *ult. Sup. de societate.*

(22) *l.* 6. §. *plane. l.* 32. *ff. h. t.*

(23) *l.* 6. §. *rei turpis. l.* 22. §. *qui ædem. ff. eod. l.* 35. §. *veneni mali*. 2. *D. de contr. empt.* 2. Cajus 9. §. 19. ibi: *dummodo honestum. Nam si contra bonos mores. l.* 12. §. 11. *ff. h. t.*

(24) *l.* 22. §. 6. *ff. eod.* Ans.

(25) *l.* 5. *in pr. D. eod.*

(26) Ut et formæ in mandato. 2. Cajus 9. §. *ult.*

(27) *l.* 3. 4. *D. eod.*

agere volueris, inutiliter te acturum. [Sed] diversæ scholæ auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant, quæ sententia sane benignior est (1). Quod si minoris emeris, habebis sc. cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minoris (si possit) emeretur.

§. 9. Recte quoque mandatum contractum, si dum (2) adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit.

§. 10. Item si adhuc integro mandato, mors (3) alterutrius interveniat, id est, vel ejus qui mandaverit, vel illius, qui mandatum susceperit, solvitur (4) mandatum. Sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandaverat, tu (5) ignorans (6) eum decessisse, executus fueris mandatum: posse te agere mandati actione. Alioqui justa et probabilis ignorantia tibi damnum adferret. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii, per (7) ignorantiam liberto solverint, liberari eos, cum alioqui stricta juris ratione non possent liberari, quia alii solvissent, quam cui solvere debuerint.

§. 11. Mandatum non suscipere, cuilibet liberum est; susceptum autem (8) consummandum est, aut quamprimum renunciandum, ut per semetipsum aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renuncietur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio (9) locum habet; nisi justa causa (10) intercesserit, aut non renunciandi, aut intempestive renunciandi.

§. 12. Mandatum et in diem (11) differri, et sub conditione fieri potest.

§. 13. In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio et conductio esse. Et (ut generaliter dicamus) quibus casibus sine (12) mercede suscepto officio, mandati sive depositi contrahitur negotium; iis casibus interveniente mercede locatio et conductio intelligitur contrahi. Et ideo si fulloni polienda curandave quis dederit vestimenta, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta, neque promissa, mandati competit actio.

TIT. XXVIII.
DE OBLIGATIONIBUS, [QUÆ QUASI EX CONTRACTU NASCUNTUR].

Continuatio. 1. *De negotiorum gestione*. 2. *De tutela*. 3. *De rei communione*. 4. *De hereditatis communione*. 5. *De aditione hereditatis*. 6. *De solutione indebiti*.

POst genera contractuum enumerata, dispiciamus etiam de iis obligationibus, quæ quidem non proprie nasci ex contractu intelliguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur.

§. 1. Igitur cum quis (13) negotia absentis gesserit: ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quæ appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei gestæ adversus eum, qui gessit, directa (14) competit actio: negotiorum autem gestori contraria. Quas ex nullo contractu proprie nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit. Ex qua causa ii, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque utilitatis (15) causa receptum est: ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia, quæ sane nemo curaturus esset: si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui utiliter gessit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum: ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis reddat rationem. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem, nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alius diligentior [eo] commodius administraturus esset negotia.

§. 2. Tutores quoque, qui tutelæ judicio tenentur, non (16) proprie ex contractu obligati [esse] intelliguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur) sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuæ sunt actiones. Non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem: sed et contra tutor cum pupillo habet contrariam (17) tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro (18) eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus ejus obligaverit.

§. 3. Item si inter aliquos communis res sit sine (19) societate: veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo judicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius ejus solus in eam rem necessarias impensas fecerit: non intelligitur ex contractu proprie obligatus esse: quippe nihil inter se contraxerunt: sed quia ex maleficio non tenetur: quasi ex contractu teneri videtur.

§. 4. Idem juris est de eo, qui (20) coheredi familiæ erciscundæ judicio ex his causis obligatus est.

§. 5. Heres (21) quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur: (neque (22) enim cum herede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest) et tamen quia ex maleficio non est obligatus, quasi ex (23) contractu debere intelligitur.

(1) Quippe majori summæ minor inest. §. 5. *Sup. de inutil. stipul. l.* 1. §. 4. *ff. de verb. oblig.*

(2) *l.* 12. §. *si mandavero. l.* 15. *D. h. t.*

(3) *v. l.* 26. *in pr. ff. eod.*

(4) Fallit, si mandatum fuit alicui, ut dotem solveret. *arg. l.* 9. §. 1. *D. de jur. dot.* aut aliquid ad piam causam pertinens. Bald. *in l. mandatum.* 15. *C. mandati.* v. Franciscum Cremensem, *singul.* 143. idem, si mandator necessitate cogebatur mandatum exequi. Marsil. *singular.* 44.

(5) *v. l.* 58. *in pr. ff. h. t.*

(6) *v. l.* 12. §. 2. *D. de solutionib.*

(7) *l.* 11. *in fin. ff. depos.*

(8) *l.* 5. 22. §. *ult. l.* 27. §. *qui suscepit. ff. h. t. l.* 17. §. *sicut. D. commodati.*

(9) Directa: de qua *l.* 22. *in fin. D. h. t.* de contraria, *l.* 10. §. *idem Labeo. l.* 12. *in fin. D. eod.*

(10) *Ut in l.* 23. 24. 25. *ff. eod.* Ans.

(11) *l.* 1. §. 3. *D. eod.*

(12) *l.* 22. *D. de præscriptis verb.* Goth. Imo licet mandatum non sit gratuitum, non ideirco desinit esse mandatum. *l.* 24. *l.* 26. §. 1. *ff. depositi. l.* 6. *ff. h t.* Possunt enim unius rei plures esse fines, sed subordinati. Wesenb. *ff. de pact. num.* 8. Ans.

(13) *l.* 5. *in pr. ff. de oblig. et act.*

(14) *l.* 2. *ff. de negot. gest.*

(15) *l.* 1. *ff. de neg. gest. l.* 5. *in princ. vers. ideo autem. D. de oblig. et act.*

(16) *l.* 5. §. *tutelæ. ff. de oblig. et act.*

(17) *l.* 1. §. *præterea. l.* 6. *ff. de cont. tut. l.* 2. *C. de in litem dando.*

(18) *l. ult. ff. de contraria tutelæ.*

(19) Ut quos conjunxit ad societatem non consensus, sed res. *l.* 25. §. *non tantum.* 16. *in fin. ff. famil. ercis. l.* 15. *in pr. ff. de peculio.*

(20) Cum coherede non contrahimus, sed in eum incidimus. *l.* 25. §. 16. *ff. familiæ ercis.*

(21) *l.* 5. §. *heres. ff. de obl. et act.*

(22) *l.* 5. §. 2. *ff. de obligat. et action.*

(23) Quia adiit. *l.* 20. *ff. de adqu. vel omitt. hered. l* 3. *in fin. ff. quib. ex causis in possess. l.* 6. *in fin. ff. de separat.*

§. 6. Item (1) is, cui quis per errorem non debitum solvit, [quasi ex contractu debere videtur]. Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus [esse], ut si certiorem rationem sequamur, magis (ut supra diximus) ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium, quam contrahat. Sed tamen perinde is, qui accepit, obligatur, ac si mutuum ei daretur: et ideo condictione tenetur.

§. 7. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit: sic namque definierunt veteres, ex quibus causis inficiando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non (2) posse: veluti (3) ex lege Aquilia, item ex legato (4). Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quæ certa constituta, per damnationem cuique legata fuerant: nostra autem constitutio (5), cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit (6), hujusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis hoc præbuit, sed tantummodo in iis legatis et fideicommissis, quæ sacrosanctis Ecclesiis et cæteris venerabilibus locis, quæ religionis vel pietatis intuitu honorantur, relicta sunt: quæ, si indebita solvantur, non repetuntur.

TIT. XXIX.

PER QUAS PERSONAS (7) NOBIS OBLIGATIO (8) ADQUIRITUR (9).

De his, qui sunt in potestate. 1. *De bona fide possessis.* 2. *De servo fructuario*, [*vel usuario.*] 3. *De servo communi.*

EXpositis generibus obligationum, quæ ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur: admonendi sumus, adquiri nobis non solum per (10) nosmetipsos, sed per eas quoque personas, quæ in nostra potestate sunt: veluti per servos, et filios nostros: ut tamen, quod per servos [nostros] nobis adquiritur (11), totum nostrum fiat: quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis, et ususfructus, quam nostra decrevit constitutio (12): ut, quod ab actione commodum perveniat, hujus usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum Novellæ nostræ (13) constitutionis divisionem (14).

§. 1. Item per liberos homines, et alienos servos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis: sed tantum ex duabus causis: id est, si quid ex operis (15) suis, vel ex re nostra adquirant.

§. 2. Per eum quoque servum, in quo usumfructum [vel usum] habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur.

§. 3. Communem servum pro (16) dominica parte domini adquirere, certum est: excepto eo, quod nominatim uni stipulando, aut per traditionem accipiendo illi soli adquirit: veluti cum ita stipulatur, *Titio domino meo dare spondes?* Sed si domini unius jussu servus fuerit stipulatus: licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem (17) res expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere jussit, ut supra dictum est.

TIT. XXX.

QUIBUS MODIS TOLLITUR (18) OBLIGATIO.

De solutione. 1. *De acceptilatione.* 2. *De Aquiliana stipulatione et acceptilatione.* 3. *De novatione.* 4. *De contrario consensu.*

TOllitur autem omnis obligatio (19) solutione ejus, quod debetur: vel si quis consentiente creditore, aliud pro alio (20) solverit. Nec interest, quis (21) solvat: utrum ipse, qui debet, an (22) alius pro eo: liberatur enim et alio solvente; sive sciente, sive ignorante debitore, vel (23) invito [eo] solutio fiat. Item si (24) reus solverit: etiam ii, qui pro eo intervenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fidejussor solverit: non enim ipse solus liberatur (25), sed etiam reus.

§. 1. Item per (26) acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio, imaginaria (27) solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, si id velit Titius remittere, poterit (28) sic fieri, ut patiatur hæc verba debitorem dicere: *Quod ego tibi promisi, habesne acceptum?* et Titius respondeat, *habeo.* † Sed et Græce (29) potest acceptilatio fieri: dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet [exigi], *ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβὼν*, id est, *tot denarios acceptos habes? acceptos habeo.* Quo genere (ut diximus) tantum eæ solvuntur obligationes, quæ ex verbis consistunt, non etiam cæteræ. Consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem, aliis posse verbis dissolvi. Sed et id, quod alia ex causa debetur (30), potest in stipulationem deduci, et per acceptilationem dissolvi. Sicut autem quod debetur, pro parte recte solvitur (31): ita in (32) parte debiti acceptilatio fieri potest.

§. 2. Est [autem] prodita stipulatio, quæ vulgo Aquiliana appellatur (33), per quam contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renovat omnes obligationes, et a Gallo Aquilio ita composita est: *Quid-*

(1) *d. l.* 5. §. *is quoque. ff. de obli. et action.*
(2) *l.* 4. *C. de condict. indebiti.*
(3) *l.* 4. *C. de lege Aquilia.*
(4) Ad pias causas, et deposito. §. *sed furti.* 26. *Inf. de act.*
(5) Quæ extat *l.* 2. *C. comm. de legat.*
(6) *l.* 1. 2. *C. comm. de legat. l.* 1. *ff. de leg.* 1.
(7) Universim non specie, ut *lib.* 3. *tit.* 18. *Sup.*
(8) Non dominium, ut *lib.* 2. *tit.* 9. *Sup.*
(9) *Lib.* 4. *C.* 27.
(10) *v.* §. 1. *Sup. per quas personas.*
(11) *v. l.* 41. *ff. de peculio.*
(12) *l.* 6. *C. de bonis, quæ lib.*
(13) *l. ult. C. de bonis, quæ liber.* quæ ideo sic dicitur, quod lata fuit priore Codice edito; postea vero inserta fuit posteriori Codici.
(14) *v. l.* 1. *C. de rei vindicat.*
(15) Ulp. *tit.* 19. §. 20.
(16) *v. l.* 45. *ff. de adquir. rer. dom.*
(17) *l. ult. C. per quas personas.*
(18) *Lib.* 46. *D.* 3. 4. *Lib.* 8. *C.* 43. 44.

(19) *l.* 107. *ff. de solution.* Goth. Quibus modis tollatur obligatio, vide apud Joan. Modinam. *tract. de reb. restit. quæst.* 3. Ans.
(20) Puta pecora, res, operas, *v. l.* 17. *C. de solut.* alias non est cogendus creditor alia forma nummos accipere. *l.* 99. *ff. de solut.*
(21) *l.* 104. *ff. de verb. obl.*
(22) *l.* 56. 64. 66. *ff. de sol. l.* 5. *l.* 17. *C. de solut.*
(23) *v. l.* 23. *ff. de solut.*
(24) *l.* 38. §. *de peculio. ff. de solut.*
(25) *l.* 36. *ff. de fidejussor.*
(26) *l.* 1. *ff. de acceptil.*
(27) *l.* 5. *ff. de accept.*
(28) *v. l.* 8. §. *acceptum. et* §. *ult. ff. de acceptil.*
(29) *l.* 8. *in fin. ff. de acceptilat.*
(30) *v. l. ult. C. de acceptilat.*
(31) *v. l.* 9. *ff. de acceptilat.* Vide Zanger. *de except. part.* 3. *c.* 2. *n.* 15.
(32) *d. l.* 9. *et l.* 10. *ff. de acceptilat.*
(33) *v. l.* 18. §. 1. *ff. de acceptilat.*

uid te mihi ex quacumque causa dare facere oportet, oportebitve, præsens, in diemve: quarumcumque rerum mihi tecum actio est: quæque adversus te petitio, vel adversus te persecutio est, eritve (1): *quodve tu meum habes, tenes, possides* (2), [*dolove malo fecisti, quo minus possideas*], *quanti quæque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Nigidius: Quod Numerius Nigidius Aulo Agerio spopondit, id haberetne a se acceptum, Numerius Nigidius Aulum Agerium rogavit, Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.*

§. 3. Præterea novatione tollitur obligatio; veluti si id, quod tibi Seius debebat, a Titio dari stipulatus sis. Nam interventu novæ (3) personæ nova (4) nascitur obligatio, et prima tollitur, translata in posteriorem: adeo, ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis jure tollatur: veluti si id, quod tu Titio debes, a pupillo (5) sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit: quo casu res amittitur: nam et prior debitor (6) liberatur, et posterior obligatio nulla est. Non (7) idem juris est; si a servo quis fuerit stipulatus: nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris: ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit; forte si (8) conditio aut dies, aut fidejussor adjiciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adjiciatur, novationem fieri: sic intelligi oportet, ut ita dicamus factam novationem (9), si conditio extiterit: alioqui si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem (10), cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat; per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc præsumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra (11) processit constitutio, quæ apertissime definivit, tunc solum novationem prioris obligationis fieri (12), quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt: alioqui et manere pristinam obligationem, et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostræ constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

§. 4. Hoc amplius, eæ obligationes, quæ consensu contrahuntur (13), contraria (14) voluntate dissolvuntur. Nam si Titius et Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureis: deinde re nondum secuta (15), id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos ut discederetur ab ea emptione et venditione: invicem liberantur. † Idem (16) est in conductione et locatione, et in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut jam dictum est (17).

(1) In diem vel sub conditione, *l.* 16. *ff. de solut. l.* 12. *ff. de acceptilat.*
(2) *Habere* generale verbum est: *Tenere* facti: *Possidere* juris. *l.* 38. *in pr. ff. de verb. obl.*
(3) *l.* 1. *ff. de novat.*
(4) Id est, delegatione, v. *l.* 2. *C. de novat.*
(5) *l.* 20. *in fine. ff. de novat.*
(6) *v. l.* 19. *ff. de reg. jur.*
(7) *l.* 30. §. *pen. ff. de pactis.*
(8) *v. l.* 14. *ff. de novationibus.*
(9) *v. l.* 14. *in pr. ff. de novat.*
(10) *v. l.* 8. §. 1. *ff. de novat.*
(11) *l.* 8. *seu ult. C. de novat.*
(12) Hodie igitur stipulatæ usuræ pacto simplici non differrentur: quod tamen extat in *l.* 40. *in fin. ff. de reb. cred.*
(13) *v. l.* 3. *ff. de rescind. vendit. et l.* 80. *ff. de solution.* excipe matrimonium.
(14) *v. l.* 35. *ff. de reg. jur.*
(15) *l.* 2. *ff. de rescindenda vendit.*
(16) *v. l.* 80. *in fin. ff. de solut.*
(17) Adde ultra superiores quinque modos tollendæ obligationi ipso jure, compensationem, §. *in bonæ fid.* 30. *Inf. de act.* confusionem hereditatis, *l.* 50. *ff. de fidejuss.* oblationem, depositionem, et consignationem pecuniæ, *l.* 19. *C. de solut.* deportationem, *l.* 47. *ff. de fidejuss.* Chirographi redditionem, *l.* 7. *ff. de pactis.*

INSTITUTIONUM,

SEU

ELEMENTORUM D. JUSTINIANI

SACRATISSIMI PRINCIPIS,

LIBER QUARTUS.

TIT. I.

DE OBLIGATIONIBUS, QUÆ EX DELICTO (1) NASCUNTUR.

Continuatio et divisio obligationum ex delicto. 1. *De furto. Ejus definitio.* 2. *Etymologia.* 3. *Divisio.* 4. *De furto concepto, oblato, prohibito, et non exhibito.* 5. *Pœna.* 6. *Quomodo furtum fit. De contrectatione.* 7. *De affectu furandi.* 8. *De voluntate domini.* 9. *Quarum rerum furtum fit. De liberis hominibus.* 10. *De re propria.* 11. *Qui tenentur furti. De eo cujus ope, consilio furtum factum est.* 12. *De his qui sunt in potestate: et ope, ac consilio extranei.* 13. *Quibus datur actio furti.* 14. *De pignore subrepto creditori.* 15. *De re fulloni, vel sarcinatori, vel bonæ fidei emptori subrepta.* 16. *De re commodata.* 17. *De re deposita.* 18. *An impubes furti teneatur.* 19. *Quid veniat in hanc actionem, et de affinibus actionibus.*

Quum sit expositum superiore (2) libro de obligationibus ex contractu, [et quasi ex contractu]: sequitur, ut de obligationibus ex maleficio, [et quasi ex maleficio] dispiciamus. Sed illæ quidem (ut suo loco tradidimus) in quatuor genera dividuntur: hæ vero unius generis sunt: nam omnes ex re nascuntur (3), id est, ex ipso maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, injuria.

§. 1. Furtum est contrectatio (4) fraudulosa (5), lucri (6) faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus ejus, possessionisve, quod lege naturali (7) prohibitum est admittere.

§. 2. Furtum autem vel a furvo, id est, nigro (8) dictum est, quod clam et obscure fiat, et plerumque nocte: vel a fraude: vel a ferendo, id est, auferendo: vel a Græco sermone, quod φῶρας apellant fures. Imo et Græci a ferendo φῶρας dixerunt.

§. 3. Furtorum autem duo sunt (9) genera, manifestum et nec manifestum. Nam conceptum et oblatum, species potius actionis sunt furto cohærentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. † Manifestus fur est, quem Græci ἐπ' αὐτοφώρῳ (10) appellant: nec (11) solum is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo [furtum] fit: veluti qui in domo furtum fecit, et nondum egressus januam deprehensus fuerit; et qui in oliveto olivarum, aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut vineto deprehensus fuerit. Imo ulterius furtum manifestum est extendendum, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit: sive in publico, sive in privato: vel a domino, vel ab alio, antequam (12) eo pervenerit, quo deferre (13) vel deponere destinasset. Sed si pertulit, quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. † Nec manifestum furtum quid sit, ex iis quæ diximus intelligitur (14): nam quod manifestum non est, id scil. nec manifestum est.

§. 4. Conceptum (15) furtum dicitur, cum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita (16) et inventa sit: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quæ appellatur concepti. † Oblatum (17) furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit: utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum qui dedit, conciperetur (18): nam tibi apud quem concepta sit, propria adversus eum qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati. † Est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quærere testibus præsentibus volentem prohibuerit (19). † Præterea pœna constituitur Edicto Prætoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quæsitam et inventam non exhibuit. † Sed hæ actiones, scilicet concepti et oblati, et furti prohibiti, necnon furti non

(1) Hic de furtis agit, 47. *D.* 2. *L.* 6. *C.* 2. Paul. 2. *sent.* 31.

(2) Ex his verbis constat, initium quarti libri Institutionum hic inchoari.

(3) Seu peccato, *l.* 4. *et l.* 25. §. 1. *ff. de oblig. et act.* Goth. Excipe injuriam quæ verbis fit. *l. aut facta. ff. de pœnis.* Ans.

(4) *l.* 1. *in fin. D. de furt.* Goth. Et quidem corporalis, *l.* 75. *ff. de furt.* et mobilis, §. 7. *Instit. de usucap.* Ans.

(5) Mente et facto, *l.* 41. *in fin. ff. ad leg. Aqu. l.* 50. §. *recte.* 2. *l.* 53. *ff. de furtis. princ. l.* 5. *C. de injur.*

(6) Invito domino, *l.* 48. §. 2. *D. de furtis.*

(7) *l.* 1. *in fin. ff. de furt. l.* 42. *D. de verb. signif.*

(8) Vide *l.* 1. *in pr. D. de furtis.*

(9) *v. l.* 2. *D. de furt.* Immo quatuor: manifestum, nec manifestum, conceptum, oblatum. Paul. 2. *sent.* 31. §. 2.

(10) *l.* 3. *in pr. ff. eod.*

(11) Manifestus fur est, qui in ipso furto deprehensus, vel qui non quidem in ipso furto, sed intra terminos ejus loci unde rem subripuit; vel qui deprehensus est, antequam ad eum locum, quem destinaverat, perveniret.

(12) *l.* 3. *in fin. l.* 4. *et* 5. *D. eod.* Paul. 2. *sent.* 31. §. 2.

(13) Id est, quo destinavit eo die manere cum furto, *d. l.* 4.

(14) Paul. 2. *sent.* 31. §. 2. *in fin.* ita definit: Nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem deprehensus non est, sed eum furtum fecisse negari non potest.

(15) Concepti furti actione is tenetur, apud quem furtum quæsitum et inventum. Is vero concepti agit, qui rem concepit et invenit. Paul. 2. *sent.* 31. §. 3. *et* 5.

(16) Id est, concepta seu quærendo apprehensa, licet fur non sit.

(17) Oblati furti actione tenebatur qui rem furtivam alii obtulerat, ne apud se inveniretur. Is vero agebat penes quem res concepta et inventa. Paul. *d.* §. 3. *et* 5. ejus pœna tripli erat et ipsius rei repetitio, Paul. *illo loco*, §. 13. 11. Gell. 18. adde *l.* 3. *ff. qui satisdare cogant.*

(18) Id est, inveniretur.

(19) *l.* 1. §. 2. *D. de fugitivis.*

exhibiti in desuetudinem abierunt. Cum enim requisitio (1) rei furtivæ hodie secundum veterem (2) observationem non fiat: merito ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu communi recesserunt: quum manifestum sit, quod omnes, qui scientes rem furtivam susceperint (3), et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt.

§. 5. Pœna manifesti furti, quadrupli (4) est, tam ex servi, quam ex liberi persona: nec manifesti, dupli.

§. 6. Furtum autem fit, non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet: sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contrectat. Itaque sive creditor (5) pignore, sive is, apud quem res deposita est, ea re utatur: sive is, qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat, quam cujus gratia ei data est, furtum committit: veluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cœnam invitaturus, et id peregre secum tulerit: aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius (6) aliquo duxerit: quod veteres (7) scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset.

§. 7. Placuit tamen, eos qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere: si (8) se intelligant id invito domino facere, eumque, si intellexisset, non permissurum: at si permissurum credant, extra crimen videri, optima sane distinctione: quia furtum sine (9) affectu furandi non committatur.

§. 8. Sed et si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi contrectare (10), domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. † Unde illud quæsitum est, cum Titius servum Mævii solicitaverit, ut quasdam res domino subriperet, et ad eum perferret, et servus eas ad Mævium pertulerit: Mævius [autem] dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit servo quasdam res ad eum perferre: utrum furti, an servi corrupti judicio teneatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque servi corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo: nos hujusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem (11) sancimus, non solum furti actionem, sed et servi corrupti contra eum dari. Licet enim [is] servus deterior [a solicitatore] minime factus est, et ideo non (12) concurrant regulæ quæ servi corrupti actionem introducunt: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei pœnalis actio imposita, tanquam [si] re ipsa fuisset servus corruptus: ne ex hujusmodi impunitate et in alium servum, qui facile posset corrumpi, tale facinus a quibusdam perpetretur.

§. 9. Interdum (13) etiam liberorum hominum furtum fit: veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit.

§. 10. Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis committit: veluti si debitor rem (14) quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit.

§. 11. Interdum [quoque] furti tenetur qui ipse furtum non fecit: qualis est is, cujus (15) ope et consilio furtum factum est. In quo numero est, qui (16) tibi nummos excussit, ut alius eos raperet: aut tibi obstiterit, ut alius rem tuam exciperet, aut oves tuas, vel boves fugaverit, ut alius eas acciperet: et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugavit (17) armentum. Sed si quid eorum per lasciviam (18), et non data opera, ut furtum admitteretur, factum est: in (19) factum actio dari debet. At ubi ope Mævii Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur. Ope (20), et consilio ejus quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit: aut ipsas fenestras vel ostium (21) effringit (22) ut alius furtum faceret: quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodaverit, sciens cujus rei gratia commodaverit. Certe qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum (23) consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.

§. 12. Ii qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, et res in furtivam causam cadit (nec ob id ab ullo usucapi potest (24), antequam in domini potestatem revertatur) sed furti actio (25) non nascitur: quia nec ex (26) alia ulla causa potest inter eos actio nasci. Si vero ope et consilio alterius furtum factum fuerit: quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur: quia verum est, ope (27) et consilio ejus furtum factum esse.

(1) *v. l.* 1. §. 2. *ff. de fugitiv.* Ans.

(2) Id est, per lancem et licium, 11. Gell. *ult.* quia qui furtum quærebat in domo aliena, licio cinctus (quod ex Platone 12. *de legib.* sumtum videtur: et vero lictores, qui magistratibus apparebant, licio seu lino cinctos fuisse, constat *ex* 12 *Gellii* 13.) intrabat, lancemque ante oculos tenebat, propter matrumfam. et virginum pudorem. *Festus.* Alii quod sacerdotes licio cincti panem aetite lapide (qui κλεπτέλεγχος et fures deprehendit, *teste Dioscoride*) conditum, in lance ceremoniæ causa deferentes, ei qui furti suspectus fiebat offerre soliti essent. Alii, quod is ritus esset furti quærendi, sicuti in emptionibus æs et libra solenniter adhibebatur. Alii (*Mari. Tat. Alpinus et Balduinus*) furto per lancem et licium significari putant furtum rerum ad sacrificia collectarum, quod eum in finem ministri sacrorum licio cincti, lancem ad eas comportandas gestarent.

(3) Vide *l.* 14. *C. de furt.*

(4) *l.* 1. §. 3. *D. de publican. et vectig.* Goth. Et est totum quadruplum pœna, non rei persecutorium. §. *fin. hic pr. Instit. tit. seq.* §. 14. *vers. plane odio. et* §. 18. *Inf. de action.*

(5) *l.* 54. *in princ. ff. de furt.*

(6) *l.* 48. *ff. eod.* Goth. *l.* 40. *l.* 76. *ff. de furt. l.* 5. §. 8. *ff. commod.* Ans.

(7) Scævola et Brutus apud 7. *Gell.* 15. *et* 8. *Valer.* 2.

(8) Vide *l.* 46. §. *recte. D. de furt.*

(9) Vide *l.* 53. *in pr. D. de furtis.*

(10) *d. l.* 46. §. *pen.*

(11) *l.* 21. *C. eod.*

(12) Non concurrunt, quia servus non fuit revera corruptus. *l.* 1. *D. de serv. corrupto.*

(13) Nec enim mater filii subrepti actionem habet, sed pater: vide *l.* 37. 38. *D. de furt.* ut pater sc. *l.* 14. §. 13. *D. de furtis.*

(14) *v. l.* 66. *in pr. D. eod.* Paul. 2. *sent.* 31. §. 16.

(15) *l.* 50. §. *ope. D. eod.* Paul. 2. *sent.* 31. §. 10

(16) Vide *l.* 52. §. *si quis de manu.* 13. *D. eod.*

(17) *l.* 50. *in fin. D. de furtis.* Taurum color rubicundus excitat. Seneca 2. *de Ira*, 30. *et* 2. *de Ira*, 11. Theophylact. *in epistolis:* Plutarchus *de Alexandri fortuna:* Cicero 2. *de divinatione.*

(18) Vel lusum perniciosum, qui impunitus esse non debet, vide *l.* 10. *ff. ad l. Aqu.*

(19) Vide *l.* 52. §. 20. *ff. de furtis.*

(20) *l.* 50. §. 1. *ff. de furtis.*

(21) Imo non tenetur furti, præsertim si meretricis ostium libidinis causa effregit, *l.* 39. Utcunque injuriæ causa effregerit, et alius res amoverit, *l.* 53. *in princ.* Utcunque ferramenta sciens commodaverit ad effringendum, vel scalas ad ascendendum, *l.* 54. §. *pen. D. h. t.*

(22) *l.* 54. §. 4. *ff. de furtis.*

(23) *l.* 36. *l.* 67. *D. de furtis.* Consilium enim non obligat. §. 7. *Inst. de mandat.* Ans. Nisi fuerit fraudulentum, *l.* 47. *ff. de reg. jur. juncta l.* 12. *ff. ad l. Jul. de adult. l.* 36. *l.* 52. *ff. de furt. l.* 3. §. 1. *et* §. 4. *ff. ad l. Corn. de sicar.* Vid. Ant. Math. *de criminib. cap.* 1. *n.* 7. *et seqq.* S. L.

(24) *v. l.* 84. *D. h. t.*

(25) *v. l.* 16. *D. eod.*

(26) Vide *l.* 4. *D. de judiciis.*

(27) *v. l.* 36. §. 1. *D. de furtis.*

§. 13. Furti autem actio ei competit, cujus (1) interest rem salvam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quam si ejus intersit rem non perire.

§. 14. Unde constat, creditorem (2) de pignore subrepto furti [actione] agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat: quia expedit (3) ei pignori potius incumbere, quam in personam agere: adeo quidem, ut quamvis (4) ipse debitor eam rem subripuerit, nihilominus creditori competat actio furti.

§. 15. Item si fullo (5) polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa [constituta] acceperit, eaque furto amiserit: ipse furti habet actionem, non dominus: quia domini nihil interest (6) eam rem non perire, quum judicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi possit. Sed et bonæ (7) fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamvis dominus non sit (8), omnino competit furti actio, quemadmodum et creditori. Fulloni vero et sarcinatori non aliter furti actionem competere, placuit, quam si solvendo fuerint: hoc est, si domino rei æstimationem solvere possint. Nam si solvendo non sint: tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit: ipsi domino furti competit actio: quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. Idem est, et si in parte solvendo fuerit fullo, aut sarcinator.

§. 16. Quæ de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum, cui (9) commodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam ut ille fullo mercedem accipiendo, custodiam præstat: ita is quoque, qui commodatum utendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra providentia etiam hoc in nostris decisionibus (10) emendavit: ut in domini voluntate sit: sive commodati actionem adversus eum, qui rem commodatam accepit, movere desiderat: sive furti adversus eum qui rem subripuit: et alterutra earum electa, dominum (11) non posse ex pœnitentia ad alteram venire actionem. Sed si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit, penitus liberari: sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem: eum autem, qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem: ita tamen, si dominus sciens rem esse (12) subreptam adversus eum, cui res commodata fuerit, pervenit: sin autem nescius et dubitans rem esse subreptam, apud eum commodati actionem instituerit, postea autem re comperta, voluerit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem actionem pervenire; tunc licentia ei conceditur et adversum furem venire, obstaculo nullo ei opponendo: quoniam incertus constitutus movit adversus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem: nisi domino ab eo satisfactum fuerit: tunc enim omnino furem a domino quidem furti actione liberari: suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit: cum manifestissimum sit, etiamsi ab initio dominus actionem commodati instituerit, ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito, adversus furem transierit; omnino liberari eum, qui rem commodatam acceperit, quemcumque causæ exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione obtinente, sive in parte, sive in solidum solvendo sit is, qui rem commodatam acceperit.

§. 17. Sed is (13), apud quem res deposita est, custodiam non præstat: sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo (14) malo fecerit. Qua de causa si res ei subrepta fuerit: quia restituendæ ejus rei nomine depositi non tenetur, nec ob id ejus interest rem salvam esse, furti agere non potest; sed furti actio domino competit.

§. 18. In summa sciendum est, quæsitum esse, an impubes (15) rem alienam amovendo, furtum faciat? Et placuit, quia furtum ex affectu [furandi] consistit (16), ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, et ob id intelligat se delinquere.

§. 19. Furti (17) actio, sive dupli sive quadrupli, tantum ad pœnæ persecutionem pertinet. Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando (18) aut condicendo potest auferre. Sed rei vindicatio quidem adversus possessorem est; sive fur ipse possidet, sive alius quilibet: condictio autem adversus furem ipsum heredemve ejus, licet non possideat, competit.

TIT. II.
DE VI BONORUM RAPTORUM (19).

Ori o hujus actionis, et quid in eam veniat. 1. *adversus quos.* 2. *et quibus datur.*

QUi res alienas rapit, tenetur (20) quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est, eum (21) improbum furem esse): sed tamen propriam actionem ejus delicti nomine Prætor introduxit, quæ appellatur Vi bonorum raptorum: et est intra annum quadrupli (22), post annum simpli: quæ actio utilis est, etiamsi quis unam (23) rem, licet minimam (24), rapuerit. Quadruplum autem non totum pœna est (25), sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest et rei persecutio: ut pœna tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non. Ridiculum

(1) *l.* 10. *l.* 11. *l.* 12. *D. eod. l. ult. in princ. C. eod.*
(2) *d. l.* 12. §. *sed si res.*
(3) *l.* 25. *ff. de reg. jur.*
(4) Vide *l.* 66. *in pr. D. h. t.*
(5) Vide *l.* 48. §. *si ego. ff. eod.*
(6) Nisi fullo solvendo non sit, *l.* 12. *ff. eod.*
(7) *l.* 20. §. 1. *l.* 52. §. 10. *l.* 74. *ff. eod. l.* 5. *C. eod.*
(8) Et directa in rem actione uti non possit, §. 4. *Inf. de act.*
(9) *v. l.* 68. *in fin. ff. h. t.*
(10) *v. l. ult. in pr. C. de furt.*
(11) Quoties duæ competunt ejusdem rei actiones; unius electio alteram consumit, *l.* 9. §. 1. *D. de tributoria act.* nisi quis sibi unicam competere per errorem fuerit arbitratus, *l.* 4. *in fin. D. quod cum eo.*
(12) In aliis est, *non esse*, sic et *l. ult. C. de furt.* Hotom. Et Cujac. qui ita legit: *rem surreptam non esse apud eum, commodati actionem instituit: postea autem re comperta voluit remitte-re.* S. L.
(13) *l.* 14. §. *is autem apud quem.* 3. *D. eod.*
(14) §. *pen. Sup. quib. modis re.* et lata culpa quæ dolo fraudeve non caret: quam ob id Bartolus dolum præsumptum vocat: vide *l.* 223. *l.* 226. *D. de verb. signif.*
(15) *v. l.* 23. *ff. h. t.*
(16) Ut non factum quæratur, sed causa faciendi, *l.* 39. *ff. eod.*
(17) Furti manifesti actio, præter pœnam quadrupli ipsius rei persecutionem genere vindicationis et condictionis continet, Paul. 2. *sent.* 31. §. 12. h. c. extra pœnam est rei persecutio, quam aut vindicando aut condicendo dominus potest auferre.
(18) *v. l.* 54. §. 3. *ff. eod.*
(19) *Lib.* 47. *D.* 8. *Lib.* 9. *C.* 33.
(20) *l.* 2. §. *pen. ff. h. t.*
(21) *l.* 2. §. *cæterum.* 10. *ff. eod.*
(22) *v. l.* 3. *C. eod.*
(23) *l.* 2. §. 11. *ff. eod.*
(24) *l.* 2. §. 24. *ff. eod. Nov.* 63. *c.* 1.
(25) In hac prætoria actione scil. nihilominus tamen etiam furti in eum agi potest. *Sup. eod.* et criminaliter, *l.* 6. *in fin. C. ad l Jul. de vi public.* furti vero pecuniaria pœna est.

enim (1) esset, levioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quam qui clam amovet.

§. 1. Ita tamen competit hæc actio, (2) si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem (3) suam esse existimans, et imprudens juris, eo animo rapuerit, quasi (4) domino liceat etiam per vim rem suam auferre a possessoribus, absolvi (5) debet. Cui scilicet conveniens est, nec furti teneri eum qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitantur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius Divalibus (6) constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere vel rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis contra statuta Principum fecerit, rei quidem suæ dominio cadere: sin autem aliena [res] sit, post restitutionem ejus, etiam æstimationem ejusdem rei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam [in] invasionibus quæ circa res soli fiunt, ut ex hac causa ab omni rapina homines abstineant.

§. 2. Sane in (7) hac actione non utique expectatur, rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit (8), sive non: si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare sive (9) locata, sive commodata, sive etiam pignorata, sive deposita sit [res] apud Titium, sic ut intersit ejus eam rem [per vim] non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promisit), sive bona fide possideat, sive usumfructum quis habeat in ea, vel quid aliud juris, ut intersit ejus non rapi: dicendum est, ei competere hanc actionem, non ut dominium accipiat, sed illud solum [quod] ex bonis ejus, qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia ejus ablatum esse proponatur. Et (10) generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

TIT. III.
DE LEGE (11) AQUILIA.

Summa. Caput primum. 1. *De quadrupede quæ pecudum numero est.* 2. *De injuria.* 3. *De casu, dolo, culpa.* 4. *De jaculatione.* 5. *De putatione.* 6. *De curatione relicta.* 7. *De imperitia medici.* 8. *De imperitia aut infirmitate mulionis aut equo vecti.* 9. *Quanti damnum æstimatur, et de heredibus.* 10. *Quid æstimatur.* 11. *De concursu hujus actionis, et capitalis.* 12. *Caput secundum.* 13. *Caput tertium. Quod damnum vindicatur.* 14. *De dolo, et culpa.* 15. *Quanti damnum æstimatur.* 16. *De actione directa, utili, et in factum.*

DAmni injuriæ actio (12) constituitur per legem Aquiliam (13), cujus primo capite cautum est, *ut si quis alienum hominem (14) alienamve quadrupedem, quæ pecudum numero sit, injuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur.*

§. 1. Quod autem non præcise de quadrupede, sed de ea tantum, quæ pecudum numero est, cavetur: eo pertinet, ut neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus: sed de iis tantum, quæ [gregatim] proprie pasci dicuntur: quales sunt equi, muli, asini, oves, boves, capræ. † De suibus (15) quoque idem placuit. Nam et sues (16) pecudum appellatione continentur: quia et hi gregatim pascuntur. Sic denique et Homerus in Odyssea (17) ait (sicut Ælius Martianus in suis institutionibus refert.)

> *Δήεις τὸν σύεσσι παρήμενον, οἱ δὲ νέμονται*
> *Πὰρ Κόρακος πέτρῃ ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.* id est,
> *Sectantem videas, qui errant per pascua porcos*
> *Ad Coracis saxum, juxta fontemque Arethusam.*

§. 2. Injuria occidere intelligitur (18), qui nullo jure occidit. Itaque qui (19) latronem [insidiatorem] occiderit: non tenetur, utique si aliter periculum (20) effugere non potest.

§. 3. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui (21) casu occidit, si modo culpa ejus nulla inveniatur: nam alioqui non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur.

§. 4. Itaque si quis dum (22) jaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem servum tuum trajecerit, distinguitur. Nam si id ab milite in eo campo, ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa ejus intelligitur: si alius tale quid amiserit, culpæ reus est. Idem juris est de milite, si in alio loco quam qui ad exercitandum militibus destinatus est, id admiserit.

§. 5. Item si putator ex arbore dejecto (23) ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam (24) aut vicinalem (25) id factum est, neque proclamavit (26), ut casus evitari posset, culpæ reus est: sed si proclamavit, nec ille curavit præcavere, extra culpam est putator. Æque extra culpam esse intelligitur, si seorsum a via forte, vel medio fundo cædebat: licet non proclamavit: quia [in] eo loco nulli extraneo jus fuerat versandi.

(1) Hæc vox refertur ad illa superiora: *sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non.* non ad illa: *non totum pœna est, sicut in actione furti*, ac si diceret, cum non distinguatur in hoc delicto, sicut in furto, sitne manifestum necne, raptorem gravius fure puniri constat. *v. hic* Theoph.

(2) *l.* 2. §. 2. §. 8. *ff. h. t.*

(3) *l.* 2. §. 18. *ff. eod. l.* 21. §. 3. *D. de furt.*

(4) *v. l. si quis in tantam.* 7. *C. unde vi.*

(5) Vide quæ notavi ad *l.* 1. *in fin. D. de furtis.*

(6) *l.* 7. 10. *C. unde vi. l.* 13. *D. quod metus causa.*

(7) *l.* 2. §. *in hac actione.* 22. *ff. h. t.*

(8) Hoc quid sit, *v. l.* 52. *ff. de acquir. rer. dom.*

(9) De causa bonorum, *v. l.* 1. §. 10. *ff. si is, qui testam.*

(10) *l.* 2. §. *et generaliter.* 23. *ff. h. t.*

(11) *L.* 9. *D.* 2. *L.* 3. *C.* 35.

(12) Id est, actio damni culpa aliqua dati, quo alteri injuria infertur.

(13) Seu plebiscitum Aquilianum, *l.* 1. *ff. h. t.*

(14) Id est, servum aut ancillam, *l.* 2. *l.* 3. *ff. eod.*

(15) Vide *l.* 65. §. 4. *ff. de leg.* 3.

(16) *l.* 5. §. 4. *ff. de leg.* 3.

(17) *l.* 13.

(18) *l.* 5. *l.* 49. §. *quod dicitur. ff.h.t.l.*1. *in pr. D.de injuriis.*

(19) *l.* 4. *l.* 5. *l.* 45. §. *pen. ff. eod.*

(20) Hodie nemo tenetur ad fugam. *l.* 1. *C. quando cuique sine judice. In verb. resistendi.* Ans. Christiano tamen, ad arcendam alapam, contumeliam magnam, aut ne fugiatur, interfectionem licitam non esse; recte defendit Grot. *de Jure belli, lib.* 2. *cap.* 1. *num.* 10. Vide porro DD. *ad l. ut vim.* 3. *ff. de Just. et Jure.* S. L.

(21) Adde *l.* 52. *ff. h. t.*

(22) *l.* 9. §. *ult. ff. h. t.*

(23) *l.* 31. *D. eod. l.* 7. *D. ad l. Corn. de sicar.*

(24) Quæ et militaris et βασιλικὴ. Theoph.

(25) Vide *l.* 3. *D. de locis et itineribus.* ἡ ἐπὶ κώμας ἄγουσα. Vicus γὰρ ἡ κώμη. Theoph.

(26) Ergo clamandum, ut omnes sibi caveant. Vide Wamcs. *centur.* 2. *consil. civil.* 51. *n.* 5. Ans.

§. 6. Præterea si (1) medicus qui servum tuum secuit (2), dereliquerit curationem [ejus], et ob id mortuus fuerit servus, culpæ reus erit.

§. 7. Imperitia quoque (3) culpæ adnumeratur: veluti si medicus [ideo] servum tuum occiderit, quia male eum secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit.

§. 8. Impetu quoque mularum, quas mulio propter (4) imperitiam retinere non potuit, si servus tuus oppressus fuerit, culpæ reus est mulio: Sed et si propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior retinere eas potuisset, æque culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cum equo veheretur, impetum ejus aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

§. 9. His autem verbis legis, *quanti* (5) *id eo in anno plurimi fuerit*, illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti (6) hodie erit: sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est pœnalem esse hujus (7) legis actionem: quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat in heredem eam actionem non transire (8), quæ transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis æstimaretur.

§. 10. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit: non solum perempti corporis æstimationem habendam esse, secundum ea quæ diximus: sed eo amplius quicquid prætcrea perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit: veluti si (9) servum tuum heredem ab aliquo institutum, ante (10) quis occiderit, quam is, jussu tuo hereditatem adierit: nam hereditatis quoque amissæ rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum unam, vel ex quadrigis equorum unum quis occiderit, vel (11) ex comœdis unus servus occisus fuerit: non solum occisi fit æstimatio, sed eo amplius, id quoque computatur, quanti depretiati sunt qui supersunt.

§. 11. Liberum autem est ei cujus servus occisus fuerit, et ex judicio privato legis Aquiliæ damnum persequi, et capitalis criminis (12) [eum reum facere].

§. 12. Caput secundum legis Aquiliæ in usu non est (13).

§. 13. Capite tertio de omni cætero damno cavetur. † Itaque, si quis servum vel eam quadrupedem, quæ pecudum numero est, vulneraverit: sive eam quadrupedem, quæ pecudum numero non est; veluti canem aut feram bestiam (14) vulneraverit, aut occiderit; hoc capite actio constituitur. † In cæteris (15) quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus (16), quæ anima carent, damnum per injuriam datum hac parte vindicatur. Si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit: actio ex hoc capite constituitur, quanquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere. † Ruptum enim intelligitur (17), quod quoquo modo corruptum est. Unde non solum fracta, aut usta, sed etiam scissa, et collisa, et effusa, et quoquo modo perempta, atque deteriora facta, hoc verbo continentur. † Denique responsum est, si (18) quis in alienum vinum aut oleum, id miscuerit, quo naturalis bonitas vini aut olei corrumperetur: ex hac parte legis [Aquiliæ] eum teneri.

§. 14. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa ejus homo aut quadrupes occisus occisave fuerit: ita ex hoc capite (19), de dolo aut culpa, [et] de cætero damno quemque teneri. † [Ex] hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed (20) quanti in diebus xxx. proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit.

§. 15. At nec (21) plurimi quidem verbum adjicitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam æstimationem, ac si etiam hac parte plurimi verbum adjectum fuisset. nam plebem Romanam, quæ Aquilio tribuno interrogante hanc legem tulit, contentam fuisse, (22) quod prima parte eo verbo usa esset.

§. 16. Cæterum placuit, ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis præcipue (23) corpore suo damnum dederit. † Ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles (24) actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, ut (25) fame necaretur: aut jumentum ita vehementer egerit (26), ut rumperetur: aut pecus in tantum exagitaverit, ut præcipitaretur (27): aut si quis alieno servo persuaserit, ut in (28) arborem ascenderet vel in puteum (29) descenderet, et is ascendendo, vel descendendo, aut mortuus, aut aliqua parte corporis læsus fuerit, utilis actio in eum datur. † Sed si quis alienum servum [aut] de (30) ponte aut de ripa in flumen dejecerit, et is suffocatus fuerit: eo quod projecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi potest; ideoque ipsa lege Aquilia tenetur.

† Sed si (31) non corpore damnum fuerit datum, neque corpus læsum fuerit: sed alio modo alicui damnum contigerit: quum non sufficiat, neque directa, neque utilis (32)

(1) *l.* 6. §. 3. *D. de offic. præsid.*

(2) *l.* 8. *in pr. ff. h. t.* φλεβοτομήσας. *Theoph.* ut ad venæ sectionem hunc locum referas.

(3) *l.* 8. §. 1. *l.* 27. §. *si calicem. ff. eod.* vide *l.* 7. *in fin. ff. eod. l.* 13. §. 5. *ff. locati.* Goth. Vide Raimald. Cors. *lib. indagat. jur.* 1. *c.* 24. Ans.

(4) Infirmitas culpæ adnumeratur, *l.* 8. §. *mulionem. D. eod.* Goth. Vide *l.* 36. §. 1. *ff. de rei vind.* Ans.

(5) *l.* 21. *in pr. l.* 23. §. *idem Julianus scribit æstimationem. D. h. t.*

(6) Al. *quanti is hodie.* S. L. Intellectum hujus §. vide apud Hartmann. Pistor. *qu.* 27. *n.* 6. Ans.

(7) *l.* 23. §. 8. *D. eod.*

(8) Quia ex maleficiis pœnales actiones in heredem non competunt, nisi lite cum defuncto contestata, et herede locupletiore facto, vide §. 1. *Inf. de perpetuis et tempor.*

(9) *l.* 23. §. 1. *D. h. t.*

(10) *l.* 23. *D. eod. l.* 8. *D. de eviction.* Imo si ante occiderit, non tenetur, *l.* 63. *D. ad l. Falcid.*

(11) *l.* 22. §. 1. *D. h. t.*

(12) *l.* 23. §. *si dolo.* 9. *D. eod. l.* 3. *C. eod.*

(13) *l.* 27. §. *hujus legis.* 4. *D. eod.* fuisse autem videtur non de damno rei nostræ, sed de quovis alio damno, veluti intercepta nobis utilitate quadam: quemadmodum apud Plinium est casus singularis, 9. *c.* 59.

(14) Aprum, leonem. *l.* 29. §. *ex hoc.* 6. *D. eod.*

(15) Ut avibus, *d.* §. *ex hoc.* 6.

(16) Fune, retiis, nave, tecto, aqua, et similibus, *d. l.* 29. §. 5. *ff. et l.* 2. *C. eod.*

(17) *l.* 27. §. *inquit lex.* 13. §. *rupisse.* 17. *D. eod.*

(18) *d. l.* 27. §. *cum eo.* 15. *eod.*

(19) *l.* 30. §. *in hac.* 3. *D. eod.*

(20) *d. l.* 27. §. *tertio autem.*

(21) *l.* 29. *in fin. ff. eod.*

(22) *v. l.* 134. *in fin. ff. de verb. obl.*

(23) *l.* 52. *ff. h. t.*

(24) *l.* 4. *D. de servo corrupto.*

(25) *l.* 9. §. *si quis hominem. l.* 29. §. *pen. D. h. t. l.* 5. *C. eod.*

(26) *l.* 39. 53. *D. eod. l.* 51. *D. de furt.*

(27) *l.* 53. *ff. de furt.*

(28) *l.* 3. *D. de servo corrupto.*

(29) *v.* Quintil. *declamat.* 360. Cujac. 15. *obs.* 26. *in fin.*

(30) *l.* 7. §. *sed si quis de ponte. ff. h. t.*

(31) Si corpore, directa: si alio modo quam corpore corpori damnum datum sit, utilis Aquiliana datur: si vero neque corpore, neque corpori damnum datum sit, in factum actio datur. *hoc* §.

(32) Quia nec a corpore, nec in corpus damnum datum est.

legis Aquiliæ actio, placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis misericordia (1) ductus, alienum servum compeditum (2) solverit, ut fugeret (3).

TIT. IV.
DE INJURIIS (4).

Verbum injuria quot modis accipitur. 1. *Quibus modis fit injuria.* 2. *Qui et per quos injuriam patiuntur. De parente et liberis, viro, uxore, socero et nuru.* 3. *De servo.* 4. *De servo communi.* 5. *De servo fructuario.* 6. *De eo qui bona fide servit.* 7. *Pœna injuriarum ex L.* XII. *Tab. et ex jure Prætorio.* 8. *ex L. Cornelia.* 9. *De æstimatione atrocis injuriæ.* 10. *De judicio civili et criminali.* 11. *Qui tenentur injuriarum.* 12. *Quomodo tollitur hæc actio.*

Generaliter injuria dicitur (5) omne, quod non jure fit: specialiter, alias (6) contumelia, quæ a contemnendo dicta est, quam Græci ὕβριν appellant: alias culpa, quam Græci ἔγκλημα (7) dicunt, sicut in lege Aquilia damnum injuria datum accipitur, alias iniquitas et injustitia, quam Græci [ἀνομίαν καὶ] ἀδικίαν vocant: cum enim Prætor vel Judex non (8) jure (9) contra quem pronunciat, injuriam accepisse dicitur.

§. 1. Injuria (10) autem committitur, non solum cum quis (11) pugno pulsatus, aut fustibus cæsus, vel etiam verberatus erit: sed et si (12) cui convicium factum fuerit, sive cujus bona (13) quasi debitoris, qui nihil deberet (14), possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi debere: vel si quis ad infamiam alicujus libellum (15) aut carmen, [aut historiam] scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit quo quid eorum fieret (16): sive quis matremfamilias aut prætextatum (17), prætextatamve (18) adsectatus (19) fuerit: sive cujus pudicitia attentata (20) esse dicetur, et denique aliis plurimis modis admitti injuriam manifestum est.

§. 2. Patitur autem quis injuriam non solum per semetipsum, sed (21) [etiam] per liberos suos (22), quos in potestate habet: itemque per (23) uxorem suam: id enim magis prævaluit. Itaque si filiæ alicujus, quæ Titio nupta est, injuriam feceris: non solum filiæ nomine tecum injuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. Contra autem, si viro injuria facta sit: uxor (24) injuriarum agere non potest. Defendi (25) enim uxores a viris, non viros ab uxoribus, æquum est. Sed et socer nurus nomine, cujus vir in [ejus] potestate est, injuriarum agere potest.

§. 3. Servis autem ipsis quidem nulla injuria fieri intelligitur (26), sed domino per eos fieri videtur: non tamen iisdem modis quibus etiam per liberos et uxores: sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit (27), et quod aperte ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum servum [atrociter] verberaverit: et in hunc casum actio proponitur. At si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum percusserit: nulla in eum actio domino competit.

§. 4. Si communi (28) servo injuria facta sit: æquum est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, æstimationem injuriæ fieri: sed ex dominorum persona (29): quia ipsis fit injuria.

§. 5. Quod si ususfructus in servo Titii est, proprietas Mævii, magis Mævio (30) injuria fieri intelligitur.

§. 6. Sed (31) si libero [homini], qui tibi bona fide servit, injuria facta sit; nulla tibi actio dabitur: sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit: tunc enim competit et tibi injuriarum actio. Idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente: ut totiens admittatur injuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam injuria ei (32) facta sit.

§. 7. Pœna autem injuriarum ex Lege (33) XII. Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariæ (34) pœnæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Sed (35) postea Prætores permittebant ipsis, qui injuriam passi sunt, eam æstimare: ut judex vel tanti [reum] condemnet, quanti injuriam passus æstimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed pœna quidem injuriæ, quæ ex Lege XII. Ta-

(1) *l.* 7. §. *idem Labeo. ff. de dolo. v. l.* 14. §. 2. *ff. de cust. reor.*
(2) Solebant enim servi ut sæpius in villis et possessionibus compediti esse, uti ostendi *ad l.* 7. §. 7. *ff. de dolo.*
(3) Adde casum *l.* 27. §. 21. *ff. h. t.* de eo qui de manu nummos excussit.
(4) *L.* 47. *D.* 10. *et* 9. *C.* 35. 36. Paul. 5. *sent.* 4.
(5) *l.* 1. *in pr. ff. h. t.*
(6) *l.* 5. §. 1. *ff. ad l. Aquil.*
(7) Al. *ἀδίκημα.* S. L. Arist. 5. *Ethic.*
(8) Secus si ad vindictam magistratus. *l.* 32. *et* 33. *D. h. t.*
(9) Imo et jus dicit, etiam cum inique decernit. *l. pen. ff. de just. et jure.*
(10) Injuriam patimur aut in corpus, aut extra corpus. In corpus verberibus et illatione stupri. Extra corpus convitiis et famosis libellis: quod ex affectu uniuscujusque patientis et facientis æstimatur. Paul. 5. *sent.* 4. §. 1.
(11) *l.* 5. *in pr. ff. h. t.*
(12) *l.* 1. §. 1. *l.* 15. §. *convitium. l.* 42. *ff. eod.*
(13) *v. l.* 20. *D. eod.*
(14) In vet. manusc. erat: *quasi debitoris possideantur ab eo.* etc. quod magis probat Cujac.
(15) *v. l. un. C. de famosis libellis.*
(16) Aut cantaretur, Paul. 5. *sent.* 4. §. 15.
(17) Vide quæ scripsi ad *l.* 3. *in fin. ff. de liber. exhib.*
(18) Puellæ quoque prætexta utebantur. Cicer. *in Verr.* at non peregrini. 1. *Macr.* 6.
(19) *v. l.* 15. §. *aliud. D. h. t.*
(20) *d.* §. *aliud. l.* 9. *in fin. l.* 10. *D. eod.*
(21) Patimur injuriam per liberos, uxores et liberorum uxores: ideoque eo nomine injuriarum agemus, si modo is qui fecit, in injuriam nostram id fecisse doceatur. Paul. 5. *sent.* 4. §. 3.
(22) Idque per consequentias. *l.* 1. §. *item aut. l.* 41. *D. eod.*
(23) *v. l.* 2. *C. eod.*
(24) *l.* 2. *ff. eod.* multo minus ulteriores adgnati: quod tamen de causis tantum civilibus non criminalibus intelligendum est.
(25) *Novell.* 117. *c.* 9.
(26) Facta tamen punitur. *l.* 1. *C. eod. l.* 2. *ff. de his qui sunt sui.*
(27) Adversus bonos mores et injussu domini. *l.* 15. §. *Prætor. D. h. t.*
(28) *l.* 15. *in fin. l.* 16. *D. eod.*
(29) Qualitate, dignitate et conditione: ut pluris æstimetur injuria facta senatori domino quam plebejo.
(30) Proprietario scil. *l.* 15. §. *antepen. D. eod.*
(31) *l.* 15. §. 48. *D. eod.*
(32) Servo scil. Doctores idem statuunt, si subdito, vasallo, monacho, civi, famulo, procuratori et ministro, in contumeliam eorum, quibus hi subjecti sunt, facta sit injuria.
(33) Injuriarum actio lege, aut more, aut mixto jure introducta est. lege XII. Tabb. erat de famosis carminibus, membri rupti, et ossibus fractis. Paul. 5. *sent.* 4. §. 6.
(34) Id est, vigintiquinque asses librales, 20. Gell. 1. Festus *in verbo, Grave æs.* 18. Plin. 3.
(35) Hæc actio injuriæ honoraria infra dicitur: et moribus introducta a Paul. 5. *sent.* 4. §. 7. quoties nimirum factum pro qualitate sui arbitrio judicis æstimatur, et congruenti pœna supplicii vindicatur.

bul. introducta est (1), in desuetudinem abiit: quam (2) autem Prætores introduxerunt (quæ etiam honoraria appellatur) in judiciis (3) frequentatur. Nam secundum (4) gradum dignitatis, vitæque honestatem, crescit aut minuitur æstimatio injuriæ, qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur: ut aliud in servo actore (5), aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito (6) jus æstimationis constituatur.

§. 8. Sed et lex (7) Cornelia de injuriis loquitur, et injuriarum actionem introduxit, quæ competit ob (8) eam rem, quod se pulsatum quis, verberatumve, vel domum suam (9) vi introitam (10) esse dicat. Domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitet, sive (11) in conducta, sive gratis, sive hospitio receptus sit (12).

§. 9. Atrox (13) injuria æstimatur (14) vel ex facto: veluti si quis ab alio vulneratus sit, vel fustibus cæsus. Vel ex loco: veluti si cui in theatro, vel in foro (15) vel in conspectu Prætoris, injuria facta sit. Vel ex persona: veluti si Magistratus (16) injuriam passus fuerit, vel si Senatori ab humili persona injuria facta sit, aut parenti (17) patronove fiat a liberis vel libertis. Aliter enim Senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personæ injuria æstimatur. † Nonnunquam et locus vulneris atrocem injuriam facit: veluti si (18) in oculo quis percussus fuerit. Parvi autem refert, utrum patrifamilias an filiofamilias talis injuria facta sit: nam et hæc atrox injuria æstimabitur.

§. 10. In summa sciendum est, de omni injuria eum, qui passus est, posse vel criminaliter (19) agere, vel civiliter (20). Et si quidem civiliter (21) agitur: æstimatione (22) facta secundum quod dictum est, pœna reo imponitur. Sin autem criminaliter: officio judicis extraordinaria pœna reo irrogatur. † Hoc videlicet observando, quod Zenoniana (23) constitutio introduxit, ut viri illustres, quique super eos sunt, et per (24) procuratores possint actionem injuriarum criminaliter persequi vel suscipere, secundum ejus tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet.

§. 11. Non solum autem is injuriarum tenetur, qui fecit injuriam, id est, qui percussit: verum (25) ille quoque tenetur, qui (26) dolo fecit [injuriam], vel qui procuravit, ut cui (27) mala pugno percuteretur.

§. 12. Hæc actio dissimulatione (28) aboletur, et ideo si quis injuriam dereliquerit, hoc est, statim (29) passus ad animum suum non revocaverit: postea ex pœnitentia remissam injuriam non poterit recolere.

TIT. V.
DE OBLIGATIONIBUS, QUÆ QUASI EX DELICTO NASCUNTUR (30).

Si judex litem suam fecerit. 1. *De dejectis, vel effusis, et positis, vel suspensis.* 2. *De filiofam. habitante seorsim a patre.* 3. *De damno aut furto, quod in nave, aut caupona, aut stabulo factum est.*

SI judex (31) litem suam fecerit: non proprie ex maleficio obligatus videtur: sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, et utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri; et in quantum de ea re æquum religioni judicantis videbitur, pœnam sustinebit.

§. 1. Item is (32), ex cujus cœnaculo, vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis (33) habitat, dejectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret, quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut servi, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter (34) fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit) alicui nocere: quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo vero, quod dejectum effusumve est, dupli, quantum damni datum sit, constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum, quinquaginta (35) aureorum pœna constituitur. Si vero vivat, nocitumque ei esse dicatur: quanti ob eam rem æquum judici videtur, actio datur. Judex enim computare debet mercedes medicis (36) præstitas, cæteraque impendia, quæ in curatione facta sunt: præterea operas quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est.

§. 2. Si filiusfamil. seorsim a patre habitaverit, et quid ex cœnaculo ejus dejectum effusumve fuerit, sive quid positum suspensumve habuerit, cujus casus periculosus est: Juliano placuit in patrem nullam (37) [esse] actionem,

(1) Id est, talionis: 20. Gell. 1. *de qua Exod.* 21.
(2) Hanc honorariam paulo post vocat. et *Sup.* a prætoribus introductam, quamque Paulus moribus introductam appellat, ut ante diximus.
(3) Extra ordinem, *l. ult. D. eod.*
(4) *l.* 17. §. 3. *D. eod.*
(5) Actor servus erat, qui pecuniis domini credendis et exigendis præerat. *l.* 24. *in princ. D. depositi.*
(6) Solebant enim domini servos fugæ suspectos nervo vincire, de quo plenius dixi *ad l.* 7. §. 7. *D. de dolo.*
(7) Hæc actio injuriarum, mixto jure ex lege Cornelia constituta dicitur, a Paulo 5. *sent.* 4. §. 8.
(8) Id est, his tribus de causis. *l.* 5. *in princ. ff. h. t.*
(9) Vide *l.* 23. *D. eod. l.* 7. *ff. de extraord. criminib.*
(10) *Subaudi*, ab his qui directarii appellantur, in quos extra ordinem animadvertitur. Paul. *illo loco.*
(11) *l.* 5. §. *domum.* 2. *D. h. t.*
(12) Non momentaneo, sed ad longius aliquod tempus, puta domicilio. vide *l.* 1. §. 2. *vers. domum. D. de aleatoribus.*
(13) Paul. 5. *sent.* 4. §. 10. Atrox injuria æstimatur loco (ut si in publico); tempore (ut si interdiu); persona, ut si senatori, equiti, decurioni, vel alias spectatæ autoritatis viro illata sit.
(14) *l.* 7. §. *atrocem. l.* 8. *l.* 9. *ff. h. t. l.* 4. *C. eod.* Paul. 5. *sent.* 4. §. 10.
(15) Sic injuria augetur ratione loci. *l. aut facta* 16. §. 4. *ff. de pœn.* Ans.
(16) Huc pertinet oratio Demosth. curatoris ludorum Bacchi, cæsi in mala a Midia.
(17) *l.* 8. §. *omnia. D. de pœnis.*
(18) *l.* 8. *ff. h. t.*
(19) Extraordinario, *ut hic:* seu privato judicio. *l.* 7. *l. ult. C. eod.*
(20) *l.* 37. *in fin. D. eod.*
(21) Injuriarum civiliter damnatus, ejusque æstimationem inferre jussus, famosus efficitur, Paul. 5. *sent.* 4. §. 9.
(22) Vide *l.* 21. *D. eod.*
(23) *d. l. ult.*
(24) Vide *l.* 11. §. 2. *l.* 17. §. 19. *D. eod.*
(25) *l.* 37. *in fin. ff. eod.*
(26) Id est, cujus ope, consiliove factum dicitur. Paul. 5. *sent.* 4. §. 19.
(27) *l.* 11. *ff. eod.*
(28) Unius anni lapsu, *l.* 5. *C. eod.* pacto, transactione, jurejurando, vide *l.* 11. §. 1. *ff. eod.* morte, vide *l.* 10. §. 2. *ff. si quis cautionib.*
(29) Hinc colligunt, Dominum, canonem post triennium recipientem, remisisse injuriam emphyteutæ suo videri vel præsumi.
(30) *L.* 9. *D.* 3. *et* 4. *L.* 4. *D.* 9. *et* 47. *D.* 5.
(31) *v. l. ult. ff. de var. et extr. cognit.*
(32) *l.* 5. §. *is quoque. ff. de obl. et act. et toto tit. D. de his, qui effud.*
(33) *l.* 5. §. 2. *ff. de his, qui effud.*
(34) *l.* 1. §. 2. *l.* 5. §. 9. *D. de his, qui effud. l.* 31. *D. ad leg. Aquil.*
(35) *l.* 1. *in princ. et* §. 5. *ff. de his, qui effud.*
(36) *l. ult. D. de his, qui effud.*
(37) Cur ita? *l.* 1. §. 7. *d. t. et v. l.* 58. *D. de reg. jur.*

sed cum ipso filio (1) agendum esse. Quod et in filiofamilias judice observandum est, qui litem suam fecerit.

§. 3. Item exercitor (2) navis, aut cauponæ, aut stabuli, de dolo aut furto, quod in navi aut caupona aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicujus eorum (3), quorum opera navem aut cauponam, aut stabulum exercet. Cum enim neque ex maleficio, neque ex contractu sit adversus eum constituta hic actio, et aliquatenus (4) culpæ reus est, quod opera malorum hominum uteretur: ideo quasi ex maleficio teneri videtur. ✝ In his autem casibus in factum actio competit: quæ heredi quidem datur, adversus (5) heredem autem non competit.

TIT. VI.
DE ACTIONIBUS (6).

Continuatio et definitio. 1. *Divisio prima in actiones reales et personales.* 2. *De actione confessoria, et negatoria.* 3. *De actionibus prætoriis realibus.* 4. *De Publiciana.* 5. *De rescissoria.* 6. *De Pauliana.* 7. *De Serviana et quasi Serviana seu hypothecaria.* 8. *De actionibus prætoriis personalibus.* 9. *De constituta pecunia.* 10. *De peculio.* 11. *De actionibus in facto et jurejurando.* 12. *De actionibus pœnalibus.* 13. *De præjudiciis.* 14. *An res sua condici possit.* 15. *De nominibus actionum.* 16. *Divisio secunda.* 17. *De rei persecutoriis.* 18. *De pœnæ persecutoriis.* 19. *De mixtis, hoc est, rei et pœnæ persecutoriis.* 20. *De mixtis, id est, tam in rem quam in personam.* 21. *Divisio tertia.* 22. *De actionibus in simplum.* 23. *in duplum.* 24. *in triplum.* 25. *in quadruplum.* 26. *Subdivisio actionum in duplum.* 27. *Subdivisio actionum in quadruplum.* 28. *Divisio quarta de actionibus bonæ fidei.* 29. *De rei uxoriæ actione in ex stipulatu actionem transfusa.* 30. *De potestate judicis in judicio bonæ fidei: et de compensationibus.* 31. *De actionibus arbitrariis.* 32. *De incertæ quantitatis petitione.* 33. *De pluris petitione. Quinta divisio.* 34. *De minoris summæ petitione.* 35. *Si aliud pro alio petatur.* 36. *Divisio sexta de peculio.* 37. *De repetitione dotis.* 38. *De actione adversus parentem, patronum, socium, donatorem.* 39. *De compensationibus.* 40. *De eo qui bonis cessit.*

SUperest, ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam jus (7) persequendi (8) in judicio, quod sibi debetur (9).

§. 1. Omnium autem actionum quibus inter aliquos apud judices (10) arbitrosve de quacunque re quæritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt (11) aut in personam (12). ✝ Namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio: quo casu proditæ sunt actiones in personam, per quas intendit adversarium ei dare aut facere oportere, et aliis quibusdam modis (13). Aut cum eo agit, qui nullo (14) jure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam: quo casu proditæ actiones in rem sunt: veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, possessor autem dominum ejus se esse dicat (15); nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est.

§. 2. Æque si agat [quis], jus sibi esse fundo forte vel ædibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi, agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi: in rem actio est. ✝ Ejusdem generis est actio de jure prædiorum urbanorum, veluti (16) si [quis] agat jus sibi esse altius ædes suas tollendi prospiciendive, vel projiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini ædes. ✝ Contra quoque de usufructu, et de servitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum urbanorum, invicem quoque proditæ sunt actiones: ut (17) si quis intendat jus non esse adversario utendi fruendi, eundi, agendi, aquamve ducendi, item altius tollendi prospiciendive, vel projiciendi, immittendive: istæ quoque actiones in rem sunt, sed negativæ. ✝ Quod (18) genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est. Nam in his is agit, qui non possidet (19): ei vero, qui possidet (20), non est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. Sane uno (21) casu qui possidet, nihilominus [is] actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit.

§. 3. Sed istæ quidem actiones, quarum mentionem habuimus, et si quæ sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt, quas Prætor (22) ex sua jurisdictione comparatas habet tam in rem, quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere: [ut] ecce, plerumque ita permittit [Prætor] in rem agere, ut vel (23) actor dicat se quasi usucepisse, quod non usuceperit: vel ex diverso possessor (24) dicat adversarium non usucepisse quod usuceperit.

§. 4. Namque si cui ex justa causa res aliqua tradita fuerit (veluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum) et necdum ejus rei dominus effectus

(1) *v. l.* 39. *in not. ff. de obl. et act.* Ans.
(2) *l.* 5. §. *ult. D. de oblig. et act.*
(3) *l.* 1. §. 5. *et ultim. D. nautæ, caup. l. un. ff. furti advers. naut.*
(4) *l.* 5. *in fin. D. de obl. et action.*
(5) *l.* 16. *D. de judic. d. l. ult.* §. *hæc jud. l.* 5. §. *hæc autem act.* 5. *d. tit. de his, qui effud.*
(6) *L.* 44. *D.* 7.
(7) Id est, formula apud pedaneos judices agendi: nam in jure actione non utimur. Cujac. v. *l.* 51. *D. de oblig. et actionib.*
(8) An et excipiendi, v. *l.* 1. *ff. de except.*
(9) Hæc definitio tam personali, quam reali actioni competit, vide Hotom. *lib.* 3. *obs.* 17. Ans.
(10) *l.* 15. *in pr. D. de re jud.*
(11) *v. l.* 25. *in pr. ff. h. t.*
(12) *l.* 25. *ff. h. t.* Ans.
(13) Puta, ne quid fiat (quo pertinent quædam interdicta) vel ut fiat, vel ne fiat, *l.* 5. *C. de ingen. man.*
(14) Forte legendum, *qui neutro jure.*
(15) Id est, contra vindicet (id enim olim erat usitatum, teste Boetio *in Topic.*) saltem verbo tenus, Cont. 1. *disp.* 12.
(16) *l.* 2. *D. si serv. vind.*
(17) *l.* 5. *D. si ususfr. pet.*
(18) Sensus hujus versiculi talis est: fundi possessor, quique ab eo servitutem deberi negat, actione negative concepta juvatur, et obtinere potest. At in controversia rei corporalis actor, si nude rem possessoris non esse dixerit, non eo solo juvabitur: ut cui necesse sit ulterius progredi, ac fundum ipsum, quem non possidet, vindicare.
(19) Charond. *verisim. lib.* 3. *cap.* 2. Ans.
(20) Alias non ultro datur actio possessori, *l.* 1. §. 6. *D. uti possid.*
(21) Baro legit, *in hoc casu*, id est, actionibus negatoriis servitutum. Ferretus vero, *non in uno casu:* qui ob id a Roberto reprehenditur, 1. *recept.* 18. Ad tria judicia mixta Accursius refert illum unum casum. Faber, ad *l.* 14. *ff. de probation.* Corrasius *miscell.* 23. ad interdictum uti possidetis, cui favet *l.* 1. §. 6. *ff. uti possidetis.* Contius 1. *Subcesivarum* 1. ad *l.* 15. *de novi operis nunc.* Mynsinger. *hic*, ad præjudiciales in rem actiones. Charondas ad *l.* 9. *ff. de rei vind.* recte Hotomannus hic ait: torquere illud esse, non docere: interea, dum apertius loquatur Imperator, sibi videri ait legendum, *sane illo casu:* ut superior significetur.
(22) Actionum aliæ civiles, aliæ honorariæ. *l.* 25. *in fin. D. de obl. et act.*
(23) Hi duo casus proxime exponuntur §. 4. *et* 5.
(24) Ex diverso possessorem dicat. Bald. *hic.* §. 5. *Inf. eod.*

*

est: si ejus rei possessionem casu amiserit, nullam habet in rem directam (1) actionem ad eam persequendam: quippe ita proditæ sunt jure civili actiones (2), ut quis dominium suum vindicet. Sed quia sane durum erat, eo casu deficere actionem: inventa est a prætore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usucepisse, quam usu non cepit, et ita vindicat suam esse: quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primum a (3) Publicio Prætore in Edicto proposita est.

§. 5. Rursus ex diverso, si quis (4) cum Reip. causa abesset, vel (5) in hostium potestate esset, rem ejus, qui in civitate esset, usuceperit: permittitur domino, si possessor Reip. causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere: id est, ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse, et ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam et aliis simili æquitate motus Prætor accommodat, sicut ex latiore Digestorum seu Pandectarum volumine intelligere licet.

§. 6. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis ejus a creditoribus possessis ex sententia Præsidis: permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione eam rem petere (6), id est, dicere eam rem traditam non esse, et ob id in bonis debitoris mansisse.

§. 7. Item Serviana et quasi Serviana (quæ etiam hypothecaria vocatur) ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt. Serviana (7) autem experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris jure (8) pro mercedibus fundi ei tenentur. † Quasi Serviana autem est, qua (9) creditores pignora hypothecasve persequuntur (10). † Inter pignus autem et hypothecam (quantum ad actionem hypothecariam attinet) nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata: utraque hac appellatione continetur: sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis (11) sit. At (12) eam, quæ sine traditione, nuda conventione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus.

§. 8. In personam quoque actiones ex sua jurisdictione propositas habet Prætor: veluti (13) de pecunia constituta: cui similis videbatur receptitia. Sed ex nostra constitutione (cum [et] si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniæ constitutæ transfusum est) [et] ea quasi supervacua, jussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere.

† Item Prætor proposuit actionem de peculio servorum, filiorumque familiarum: et eam, ex qua quæritur, an actor juraverit? et alias complures.

§. 9. De constituta autem pecunia cum omnibus agitur (14) quicumque pro se vel pro alio soluturos se constituerint: nulla scil. stipulatione interposita: nam alioqui si stipulanti promiserint, jure (15) civili tenentur.

§. 10. Actiones autem de peculio ideo adversus patrem (16) dominumve (17) comparavit Prætor: quia licet ex contractu filiorum servorumve ipso jure non teneantur (18): æquum tamen est peculio tenus (quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum) condemnari eos.

§. 11. Item si quis postulante adversario juraverit, deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur: justissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quæritur, an ei pecunia debeatur (19), sed an juraverit.

§. 12. Pœnales quoque actiones Prætor multas ex sua jurisdictione introduxit: veluti adversus eum, qui quid ex albo ejus (20) corrupisset: et in eum, qui patronum, vel parentem (21) in jus vocasset, cum id non impetrasset: item adversus eum (22), qui vi exemerit eum, qui in jus vocaretur, cujusve dolo alius exemerit, et alias innumerabiles.

§. 13. Præjudiciales actiones (23) in rem esse videntur: quales sunt per quas quæritur, an aliquis liber (24) an libertus (25) sit, vel de partu agnoscendo (26). Ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quæritur, an aliquis liber sit: cæteræ ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

§. 14. Sic itaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere, Si apparet eum dare oportere (27). Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet quia (28) dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, ut ejus fiat. Nec res quæ [jam] actoris est (29), magis ejus fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione (30) teneantur, Si appareat eos dare oportere: quamvis sit adversus eos etiam

(1) Quia dominus non est. §. 15. *Sup. de obl. ex delict.*
(2) *l.* 23. *de rei vind.*
(3) *l.* 1. *D. de Public. in rem.*
(4) *v. l.* 1. §. 1. *l.* 31. *ff. ex quib. caus. major.*
(5) *v. l.* 14. 15. *d. tit.*
(6) Pauliana vel in factum actione, *l.* 1. §. 2. *et l.* 14. *ff. quæ in fraud. cred.* ut et patrono Faviana, *l.* 1. *D. si quid in fraud. patr.* utrique Calvisiana: minori (in casu *l.* 96. *in princ. D. de solut.*) Interdicto, vel Edicto fraudatorio.
(7) Quæ prætoria dicitur, quod a prætore sit approbata. *DD. hic. l.* 19. *C. de usur.*
(8) *v. l.* 4. *ff. in quibus caus. pign.* Hinc interim nota, pignus prætorium ob contumaciam ante sententiam; judiciale, ad executionem sententiæ; legale, vi legis, et quidem tacite; conventionale, partium consensu contrahi. *Goth.* Vide Moz. *de pignor. cap.* 2. *num.* 24. Ans.
(9) Vide *l.* 16. §. 3. *l.* 17. *ff. de pign. et hypoth.* dicitur etiam hypothecaria.
(10) Et vindicant. *l.* 10. *in fin. C. de pignorat.*
(11) *l.* 238. §. 2. *ff. de verb. signif.*
(12) Differunt ea ratione tituli de pignoribus et de pignoratitia actione.
(13) Est igitur de constituto actio prætoria. *l.* 1. *ff. de pecunia const.* alias jure civili, non est actio ex nudo pacto. *l.* 7. *D. de pact.*
(14) Constitutoria actione, *l.* 5. §. 2. *l.* 21. *ff. l.* 2. *C. de constit. pecun.*
(15) *v. l.* 8. *in fin. ff. de acceptilat.*
(16) *v. l.* 1. *C. ne filius pro patre.*
(17) *v. l.* 12. *C. quod cum eo.*
(18) Vide tamen *l.* 39. *cum not. ff. de Oblig. et Act.* Ans.
(19) *v. l.* 5. §. *dato. ff. de jurejurando.*
(20) Quo Edictum perpetuum continebatur, *l.* 7. *in princ. ff. de jurisd.*
(21) *v. l.* 4. *ff. de in jus vocando.*
(22) *l.* 1. *l. pen. et tot. tit. ff. ne quis eum, qui in jus.*
(23) De natura actionum præjudicialium vide Vultei. *discept. cap.* 3. Ans.
(24) Hæc datur domino in servum, *l.* 26. et contra. *l.* 24. *ff. de liberali causa.*
(25) Hæc datur patrono in libertum, et e contra. *l.* 14. *ff. de prob.*
(26) Hac quæritur, an ex marito mulier prægnans sit. *l.* 1. *in fin. ff. de lib. agnosc.* adde interdictum de liberis exhibendis, vindicationem liberorum jure Quiritium adversus tertios, *l.* 1. §. 2. *ff. de rei vind.* actionem pro rebus piis, *l.* 9. *l. pen. ff. de obseq. parent. et patron.* et alimentis parenti exhibendis, *l.* 5. *in pr. ff. de lib. agnosc.* et contra.
(27) Formula actionis personalis.
(28) *v. l.* 167. *ff. de reg. jur.*
(29) *v.* §. 6. *et* 10. *Sup. de legatis.*
(30) Id est, condictione furtiva, quoties rem non possident. *l.* 1. *et tot. tit. de condict. furtiva.*

[hæc] in rem actio, per quam rem suam quis esse petit.

§. 15. Appellamus autem, in rem quidem actiones, vindicationes (1): in personam vero actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, condictiones. Condicere (2) enim est denunciare prisca lingua: nunc vero abusive dicimus condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denunciatio fit.

§. 16. Sequens illa divisio est, quod quædam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequendæ, quædam mistæ sunt.

§. 17. Rei persequendæ causa comparatæ sunt omnes in rem actiones. ✝ Earum vero actionum, quæ in personam sunt, eæ quidem quæ ex contractu nascuntur, fere (3) omnes rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor: item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. ✝ Plane si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit: in duplum actionem Prætor reddit: si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede ejus de dolo ipsius agitur, quo casu mista est actio.

§. 18. Ex maleficiis vero proditæ actiones, aliæ tantum pœnæ persequendæ causa comparatæ sunt: aliæ tam pœnæ, quam rei persequendæ, et ob id mistæ sunt. Pœnam tantum persequitur quis actione furti (4): sive enim manifesti agatur, quadrupli: sive non manifesti, dupli: de sola pœna agitur. nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens: sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet. ✝ Eo amplius adversus furem etiam condictio est [rei] (5).

§. 19. Vi autem bonorum raptorum actio mista est: quia in quadruplo rei persecutio continetur: pœna autem tripli est. ✝ Sed et legis Aquiliæ actio de damno injuria [dato], mista est, non solum si adversus inficiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agat: veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit: tanti enim damnatur, quanti (6) is homo eo in anno plurimi fuerit, secundum jam traditam divisionem. ✝ Item mista est actio (7) contra eos, qui relicta sacrosanctis Ecclesiis, vel aliis venerabilibus locis, legati vel fideicommissi nomine, dare distulerint, usque adeo, ut etiam in judicium vocarentur. tunc enim et ipsam rem vel pecuniam, quæ relicta est, dare compelluntur, et aliud tantum pro pœna, et ideo in duplum ejus fit condemnatio.

§. 20. Quædam actiones mistam (8) causam obtinere videntur, tam in rem quam in personam: qualis est familiæ erciscundæ actio, quæ competit coheredibus de dividenda hereditate (9). ✝ Item communi dividundo, quæ inter eos redditur, inter quos aliquid commune (10) est, ut id dividatur. ✝ Item finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui confines agros habent (11). In quibus tribus judiciis permittitur (12) judici rem alicui ex litigatoribus ex bono et æquo adjudicare: et si unius pars prægravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

§. 21. Omnes autem actiones, vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum; ulterius autem nulla actio extenditur (13).

§. 22. In simplum agitur, veluti ex stipulatione, et mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato: et denique ex aliis quamplurimis (14) causis.

§. 23. In duplum agimus, veluti furti nec manifesti, damni injuriæ ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam causis (15). Item servi corrupti (16): quæ competit in eum, cujus hortatu consiliove servus alienus fugerit, aut contumax adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere cœperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit. In qua actione earum etiam rerum, quas fugiendo servus abstulerit, æstimatio deducitur. Item ex legato quod (17) venerabilibus locis relictum est, secundum ea quæ supra diximus.

§. 24. Tripli vero [agimus], cum quidam majorem vera æstimatione quantitatem in libello conventionis inserunt, ut ex hac causa viatores (18), id est executores litium (19), ampliorem summam sportularum nomine exigerent. tunc enim id quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, [in] triplum ab actore consequetur: ut in hoc triplo etiam simplum, in quo damnum (20) passus est, connumeretur. Quod nostra constitutio introduxit, quæ in nostro Codice (21) fulget, quam (22) proculdubio certum est ex lege condictitia emanare.

§. 25. Quadrupli autem agitur, veluti furti (23) manifesti. Item de (24) eo quod metus causa factum sit, deque ea pecunia quæ in hoc data sit, ut is cui datur, calumniæ (25) causa negotium alicui faceret, vel non faceret. ✝ Item (26), ex lege condictitia nostra constitutio oritur, in quadruplum condemnationem imponens iis executoribus litium, qui contra nostræ constitutionis normam a reis quicquam exegerint.

§. 26. Sed furti quidem nec manifesti actio, et servi corrupti, a cæteris, de quibus simul (27) locuti sumus, eo differunt, quod hæ actiones omnimodo dupli sunt: at illæ, id est, damni injuriæ ex lege Aquilia, et interdum depositi, inficiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa quæ de his competit, quæ relicta venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur (28), sed etiam si distulerit relicti solutionem usque quo jussu magistratuum nostrorum conveniatur. In confi-

(1) *v. l.* 25. *ff. de obl. et act.*

(2) Vide Festum *in Condicere.*

(3) Nam depositi, tumultus causa, actio mixta est, *ut hic Inf. eod.* et legati ad pias causas, §. 19. *Inf. eod.* ex quasi contractu.

(4) *l.* 54. §. *cum furti. ff. de furtis.* aliud vero persequitur aliis actionibus.

(5) Furtiva, sed et ad exhibendum, et vindicatio. *l.* 7. §. 1. *ff. de condict. furt.*

(6) *l.* 23. §. 3. *ff. ad l. Aquil.*

(7) §. 23. *in fin. Inf. eod.*

(8) *l.* 37. §. 1. *ff. de obl. et act.*

(9) *l.* 22. §. *pen. ff. fam. ercisc.*

(10) Citra hereditatis causam. *l.* 4. §. 3. *ff. comm. divid.*

(11) *l.* 1. 2. 3. 4. *ff. fin. regund.*

(12) *l.* 2. §. 1. *ff. fin.reg.l.* 52.§.2.*ff.fam. ercisc.l.*1.*comm.divid.*

(13) Lege tamen Mosis furtum bovis quintuplo puniebatur. *Exod.* 22.

(14) Id est, talibus.

(15) Puta incendii et naufragii. *l.* 1. §. 1. *ff. depositi.*

(16) *l.* 10. *l.* 14. *ff. de serv. corrupt.*

(17) *l.* 46. §. 7. *C. de episc. et cler.*

(18) Quibus interdum magistratus arbitrium committit. *l. ult. ff. de judic.*

(19) Ac sententiarum. *v. l.* 12. *C. de prox. sacr. scrin. lib.* 12.

(20) *v. Nov.* 53. *cap.* 3. *in fin.*

(21) Priori scil.

(22) Ex qua proculdubio est ex lege condictitiam emanare. Cujac. *ita legit.*

(23) *Sup. vi bon rapt.*

(24) *l.* 14. §. 10. *ff. quod met. caus.*

(25) *l.* 1. *ff. de calumniatorib.*

(26) Item lex condictitia extra constitutionem oritur.

(27) Supra locuti.

(28) Id est, hæc actio duplatur et inficiatione et mora. v. §. 1. *Inf. de pœna temere.*

tentem vero, ante quam jussu magistratuum conveniatur solventem, simpli redditur.

§. 27. Item actio de eo quod metus causa factum sit, a cæteris de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod ejus natura tacite continetur, ut qui judicis jussu ipsam rem actori restituat (1), absolvatur: quod cæteris casibus non est ita: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.

§. 28. Actionum autem quædam (2) bonæ fidei sunt, quædam stricti juris. Bonæ fidei (3) sunt hæ: ex empto, vendito (4), locato, conducto (5), negotiorum gestorum (6), mandati (7), depositi (8), pro socio (9), tutelæ (10), commodati (11), pignoratitia (12), familiæ erciscundæ (13), communi (14) dividundo, præscriptis verbis, quæ de æstimato (15) proponitur, et ea quæ ex permutatione (16) competit, et hereditatis (17) petitio. Quamvis enim usque adhuc incertum erat, inter bonæ fidei judicia connumeranda hereditatis petitio esset, an non, nostra tamen constitutio (18) aperte eam esse bonæ fidei disposuit.

§. 29. Fuerat antea et rei uxoriæ actio una ex bonæ fidei judiciis: sed cum pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes, omne jus quod res uxoria antea habebat, cum multis divisionibus in actionem ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus: merito rei uxoriæ actione sublata, ex stipulatu [actio] quæ pro ea introducta est, naturam bonæ fidei judicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonæ fidei sit. [Sed] et tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem aliis creditoribus (19) in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur: cujus solius providentia hoc induximus.

§. 30. In bonæ fidei judiciis libera potestas permitti videtur judici ex bono et æquo æstimandi quantum actori restitui debeat. In quo et illud continetur, ut si quid invicem præstare actorem oporteat, eo compensato, in reliquum is cum quo actum est, debeat condemnari. Sed et in stricti juris judiciis ex rescripto D. Marci opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio (20) easdem compensationes, quæ jure aperto (21) nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso jure minuant, sive in rem, sive in personam, sive alias quascunque: excepta (22) sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, sane iniquum esse credimus: ne sub prætextu compensationis, depositarum rerum quis exactione defraudetur.

§. 31. Præterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio judicis pendentes, appellamus, in quibus, nisi arbitrio judicis is cum quo agitur, actori satisfaciat: veluti rem restituat, vel exhibeat, vel solvat, vel ex noxali causa servum dedat: condemnari debeat. Sed istæ actiones, tam in rem, quam in personam inveniuntur: In rem, veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quæ etiam hypothecaria vocatur. In personam, veluti quibus de eo agitur quod (23) [vi] aut metus causa, aut (24) dolo malo factum est. Item cum id (25), quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio, ex arbitrio judicis pendet (26). In his enim actionibus et cæteris similibus permittitur judici ex bono et æquo secundum cujusque rei, de qua actum est, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat (27).

§. 32. Curare (28) autem debet judex, ut omnino quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ vel rei sententiam ferat: etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est.

§. 33. Si quis agens, [in] intentione sua plus (29) complexus fuerit quam ad eum pertineat, a causa cadebat (30), id est, rem amittebat: nec facile in integrum restituebatur a Prætore, nisi minor erat XXV. annis. Huic enim sicut in aliis causis, causa (31) cognita, succurrebatur, si lapsus juventute fuerat: ita et in hac causa succurri solitum erat. Sane (32) si tam magna causa justi (33) erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset (34), etiam majori XXV. annis succurrebatur; veluti si quis totum legatum petierit: post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quæ efficiebant, ut plus petiisse videretur petitor, quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur (35). † Plus autem quatuor (36) modis petitur: re, tempore, loco, [et] causa. † Re: veluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur, viginti

(1) *v. l.* 14. *§.* 1. *D. quod met. caus.*
(2) Quarum aliæ generales, aliæ speciales. *l.* 38. *D. pro socio.*
(3) Cur ita dicantur, v. §. 30. *Inf. eod.*
(4) *l.* 1. *l.* 11. *ff. de act. empt.*
(5) *l.* 17. *C. de loc. et cond.*
(6) *l.* 5. *D. de obl. et act. l.* 7. *D. de negotiis gest.*
(7) *l.* 2. *§. ult. et l.* 5. *D. de obl. et act. l.* 3. *in fin. l.* 10. §. 3. *l.* 35. *ff. mandati.*
(8) *l.* 1. §. 19. *D. depositi. l.* 7. *ff. de eo, quod certo loco.*
(9) *l.* 52. §. 1. *ff. pro socio.*
(10) *l.* 1. §. 2. *ff. de tutelæ et rationib. distr.*
(11) *l.* 3. §. 2. *ff. commodati.*
(12) *l.* 7. *D. et l.* 6. *C. de pignorat. act.*
(13) *l.* 9. *C. fam. ercisc.*
(14) *l.* 4. §. 2. *l.* 14. §. 1. *D. comm. divid.*
(15) *l.* 1. *D. de æstimatoria.*
(16) *l.* 2. *D. de rer. permut. l.* 2. *C. eod.*
(17) *l. ult. in fin. C. de her. petit.*
(18) *l. ult. C. de her. petit.*
(19) An anteriorem et expressam habentibus? vide *Nov.* 109. *c.* 1. *l. assiduis.* 12. *C. qui potiores.* an et creditoribus posterioribus quorum pecunia emta militia, empta aut reparata fuerit navis aut domus? v. *Novell.* 97. *c.* 3. 4.
(20) *l. ult. C. de compens.*
(21) Id est, liquidi ad liquidum.
(22) *v. l. ult. C. depos.*
(23) *l.* 14. §. 1. *ff. quod met. caus.*
(24) *l.* 18. *ff. de dol.*
(25) *l.* 2. *ff. de eo quod cer. loc.*
(26) *l.* 3. §. 2. *D. ad exhib.*
(27) Quid? arbitrariæ actiones num bonæ fidei erunt ex ratione §. 30. *Sup. eod.*? Wesenb. tradit, natura sua stricti juris esse: ex accidenti vero (quia incerta quantitas et æstimatio vel jurejurando in litem vel arbitrio judicis petita postea certa taxatur. §. 32. *Inf. eod.*) arbitrarias esse.
(28) Sententia certam summam continere debet. v. *C. de sent. quæ sine certa quantitate profertur.*
(29) *v. C. de plus petit.* ubi dixi.
(30) Plus debito petens in quam pœnam incidat, vid. Tessaur. *decis.* 231. Ut tamen plus petens causa cadat, requiruntur quatuor, quæ vide apud Capyc. *decis.* 49. *num. fin.* Ita fallit, casu quo quis in sua conclusione clausulam salutarem adhibuerit: qua eo casu in majori summa minor inest, Joseph. Ludovic. *decis.* 51. *p.* 1. *in fin.* Hodie tamen hæc pœna amissionis causæ cessat, et solummodo restat actio ad reparationem ejus damni, quod quis ratione plus petitionis passus est. Wames. *vol.* 2. *consil.* 64. Ans. Adde Mornac. Autumn. et Francis. *Zyp. ad tit. C. de plus petit.* Christin. *decis. Belg.* 1. 66. *et vol.* 22. 158. *num.* 10. S. L.
(31) *l.* 1. *l.* 11. §. *sciendum. ff. de minor.* v. Paul. 1. *sent.* 10. Cujac. 7. *obs.* 27. *et Nov.* 15. *c.* 4. *et C. de plus petit. et ext.* 2. *tit.* 11.
(32) Ex justa causa datur restitutio.
(33) Error justus esse potest.
(34) Constantissimus quisque labi potest.
(35) *l.* 1. *D. quod leg. l. pen. C. ad l. Falcid.*
(36) Plus quatuor modis petitur.

petierit: aut si is cujus ex parte res est, totam eam, vel majorem partem suam esse intenderit. ✝ Tempore: veluti si quis (1) ante diem vel ante conditionem (2) petierit. Qua enim ratione qui tardius (3) solvit, quam solvere deberet, minus solvere intelligitur, eadem ratione qui præmature petit, plus petere videtur. ✝ Loco plus petitur: veluti cum quis id quod certo loco sibi [dari] stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus est: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerit, *Ephesi dare spondes?* Romæ pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur: quia utilitatem, quam haberet promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam, alio loco petenti arbitraria actio proponitur (4): in qua scil. ratio habetur utilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solveret (quo se soluturum spopondit.) Quæ utilitas plerumque in mercibus (5) maxima invenitur: veluti vino, oleo, frumento, quæ per singulas regiones diversa habent pretia. Sed et pecuniæ numeratæ non (6) in omnibus regionibus sub eisdem usuris fœnerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo ut sibi detur stipulatus est; pura (7) actione recte agit: idque etiam Prætor monstrat: scil. quia utilitas solvendi salva est promissori. ✝ Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is qui causa plus petit: ut ecce, si quis ita a te stipuletur, *hominem Stichum, aut decem aureos dare spondes?* deinde alterum petat, veluti hominem tantum aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur: quia in eo genere stipulationis promissoris (8) est electio, utrum pecuniam (9), an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario: et eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero [sui] deteriorem. qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum, aut aureos decem sibi dari oportere: id est, ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea, si quis generaliter hominem stipulatus sit, et specialiter Stichum petat: aut generaliter vinum stipulatus sit, et specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intelligitur: quia electionem adversario tollit, cui stipulationis (10) jure liberum fuit, aliud solvere, quam quod peteretur. Quin etiam licet vilissimum sit, quod quis petat: nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod majoris pretii est (11). Sed hæc quidem antea in usu fuerant; postea vero lex Zenoniana (12) et nostra (13) rem coarctavit. Et, siquidem tempore (14) plus fuerit petitum: quid statui oporteat, Zenonis divæ memoriæ loquitur constitutio: sin autem quantitate (15) vel alio modo plus fuerit petitum: [in] omne, si quod forte damnum ex hac causa acciderit ei contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione (sicuti supra diximus) puniatur (16).

§. 34. Si minus (17) in intentione sua complexus fuerit actor, quam ad eum pertineat: veluti si cum ei decem [aurei] deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit: aut [si] cum totus fundus ejus esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine (18) periculo agit: in reliquum enim nihilominus judex adversarium in eodem judicio (19) ei condemnat ex constitutione divæ memoriæ Zenonis.

§. 35. Si quis aliud pro alio intenderit: nihil eum periclitari placet, sed in eodem judicio, cognita veritate, errorem suum corrigere (20) [ei] permittitur: veluti si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

§. 36. Sunt præterea quædam actiones quibus non [semper] solidum, quod nobis debetur, persequimur: sed modo solidum persequimur, modo minus: ut ecce, si in peculium filii servive agamus. Nam si non minus in peculio sit, quam persequimur: in solidum dominus paterve condemnatur: si vero minus inveniatur: eatenus (21) condemnat judex, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus (22).

§. 37. Item si de dote [in] judicio mulier agat: placet eatenus maritum (23) condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates ejus patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrant facultates ejus, in solidum damnatur: si minus, in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem (24) quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito [quasi] retentio concessa est: quia ipso jure (25) necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet.

§. 38. Sed et si quis cum parente suo (26) patronove agat (27): item si socius (28) cum socio, judicio societatis agat: non plus actor consequitur, quam adversarius ejus facere potest. ✝ Idem est, si quis ex (29) donatione sua conveniatur.

§. 39. Compensationes quoque oppositæ plerumque efficiunt (30), ut minus quisque consequatur, quam ei debeatur. Nam (31) ex bono et æquo habita ratione ejus, quod

(1) *l. unic. in fin. D. quando dies ususfr. l. 1. ff. de edend. l. 44. ff. de obl. et act. l. 38. §. inter. l. 41. l. 137. §. 2. ff. de verb. obl.*

(2) Etiam tacitam. *v. l. 21. ff. de jur. dot.*

(3) *l. 12. in fin. D. de verb. sign.*

(4) Et proponi potest, quia summa in stipulationem deducta restricte et definite non petitur, sed hoc demum, quod æquius melius arbitrio videbitur. *l. 1. ff. quod certo loco.*

(5) Et earum pretio. *l. 63. ff. ad l. Falc.*

(6) *l. 1. in pr. D. de usur. l. 3. in fin. l. 4. ff. quod cert. loc.*

(7) Id est, sine arbitrii mentione. *l. 4. in princ. D. quod certo.*

(8) *v. l. 34. §. pen. D. de contr. empt. l. 10. in fin. ff. de jure dot. l. 95. in pr. ff. de solut.*

(9) Id est, sub alternatione, quemadmodum stipulatus est, utque talis sit actio, qualis stipulatio. *l. 75. §. illud. §. qui illud. ff. de verb. obl.*

(10) Generalis, æque ac alternativæ, *l. 32. in fin. ff. de condict. indeb.*

(11) Nec enim æstimatio ad rem, sed ad utilitatem debitoris referenda est: quin etiam, quod invito fit, ei melius fieri videri non potest. *v. l. ult. ff. de usu et habit.*

(12) De qua §. 10. *Inf. de except.*

(13) Quæ desideratur.

(14) *l. 2. in pr. C. de plus petit.*

(15) *d. l. 2. §. ult.*

(16) Excipe legem 1. *C. de condict. ex lege.*

(17) *d. l. 2. §. 1.*

(18) Et ita libellum emendare potest. *l. 3. C. de edend.*

(19) Si residuum petitum sit, *v. l. 18. ff. comm. divid.*

(20) Usque ad sententiam. v. *l. ult. C. de error. advoc.* porro quando emendare et mutare libellum quis possit, *v. Doctores in l. edita. C. de edendo.*

(21) *l. 47. §. 2. D. de pecul.*

(22) *Inf. tit. prox.*

(23) Et e contra mulierem, *l. 17. l. 20. ff. de re judic.*

(24) Impensarum nomine. *l. 5. et tot. tit. de impensis in res dotal.*

(25) *l. 1. l. 5. d. t. l. 56. §. 2. ff. de jure dot.*

(26) Id est, omnibus ascendentibus. *l. 16. in fin. ff. de re judic.*

(27) *l. 17. ff. de re judic.*

(28) *d. l. 16.*

(29) *l. 12. D. de donat.*

(30) *l. ult. C. de compens.*

(31) *v. l. 5. C. de compens.*

invicem actorem ex eadem causa præstare oportet, in reliquum eum cum quo actum est, [condemnat] (1): sicut jam dictum est.

§. 40. Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquisierit, quod idoneum emolumentum habeat: ex integro in id quod facere potest, creditores (2) experiuntur: inhumanum enim erat, spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

TIT. VII.

QUOD CUM EO (3), QUI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

Scopus et nexus. 1. *De servis quod jussu*. 2. *De exercitoria et institoria actione*. 3. *De tributoria*. 4. *De peculio et in rem verso*. 5. *De concursu dictarum actionum*. 6. *De filiisfamilias*. 7. *De SC. Macedoniano*. 8. *De actione directa in patrem vel dominum*.

QUia [tamen] superius (4) mentionem habuimus de actione qua in peculium filiorum familiarum servorumque agitur: opus est, ut de hac actione et de cæteris, quæ eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. Et quia sive cum servis negotium gestum sit, sive cum his, qui in potestate parentum sunt, eadem fere jura servantur: ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem (5) intellecturi de liberis quoque et parentibus quorum in potestate sunt. Nam si quid in his proprie servetur, separatim ostendemus.

§. 1. Si igitur jussu domini cum servo negotium gestum erit: in solidum (6) Prætor adversus dominum actionem pollicetur: sc. quia is qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

§. 2. Eadem ratione Prætor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria (7), altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cum quis servum (8) suum magistrum navi præposuerit, et quid cum eo ejus rei gratia, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus navis quæstus pertinet (9). Institoria tunc locum habet (10), cum quis tabernæ forte, aut cuilibet negotiationi servum suum præposuerit, et quid cum eo ejus rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, institores vocantur (11). Istas tamen duas actiones Prætor reddit, et si liberum quis hominem, aut alienum servum navi aut tabernæ aut cuilibet negotiationi præposuerit: sc. quia eadem æquitatis ratio etiam eo casu interveniat.

§. 3. Introduxit et aliam actionem (12) Prætor, quæ tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce, sciente (13) domino, negotietur, et quid cum eo ejus rei causa contractum erit: ita Prætor jus dicit, ut (14) quicquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et cæteros creditores, pro (15) rata portione distribuatur: et [ideo tributoria vocatur,] quia ipsi domino distributionem Prætor permittit. Nam si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat, quæ tributoria appellatur.

§. 4. Præterea introducta est actio de peculio, deque eo quod in rem domini versum erit: ut quamvis sine voluntate (16) domini negotium gestum erit, tamen sive (17) quid in rem ejus versum fuerit, id totum præstare debeat: sive (18) quid non sit in rem ejus versum, id eatenus præstare debeat: quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessario in rem ejus impenderit servus: veluti si mutuatus pecuniam creditoribus ejus solverit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familiæ frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem puta aureis, quos servus tuus a Titio mutuo accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit: pro quinque [quidem] in solidum damnari debes: pro cæteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo sc. apparet si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint: totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una est actio, qua de peculio, deque eo, quod in rem domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque judex, apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit: nec aliter ad peculii æstimationem transit, quam aut nihil in rem domini versum intelligatur, aut non totum. Cum autem quæritur, quantum in peculio sit? Ante (19) deducitur, quicquid servus domino, eive qui in potestate ejus sit, debet: et quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio: veluti si is in ipsius peculio sit: quod eo pertinet, ut si (20) quid vicario suo servus debeat, id ex peculio ejus non deducatur.

§. 5. Cæterum dubium non est, quin is quoque qui jussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio, deque eo quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit: se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, et tantum habere ut solidum sibi solvi possit. Is quoque cui tributoria actio competit, æque de peculio et de in rem verso agere potest. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio, et de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio præci-

(1) *Novell.* 135. *v. l.* 4. *D. de cess. bon.*
(2) Vid. exceptiones apud Socinum *reg.* 47.
(3) *Lib.* 14. *D.* 5. *et Lib.* 4. *C.* 25. 26.
(4) §. 36. *Sup. tit. prox.*
(5) §. 6. *Inf. eod.*
(6) *v. l.* 1. *in pr. D. quod jussu.*
(7) *v. lib.* 14. *D.* 1. *et* 4. *C.* 25.
(8) Et alium quemvis, *Inf. eod.*
(9) *l.* 1. §. *exercitorem. ff. de exercitoria.*
(10) *l.* 3. 4. 5. *in pr. et* 18. *ff. de institor.*
(11) Qui certæ rei aut facto institores, *l.* 5. §. *idem ait. D. eod.*
(12) Quia actione de peculio conventus dominus vel pater ante omnes creditores suum debitum præcipit. *l.* 9. §. 2. *ff. de pecul.*
(13) Id est, non prohibente: ut non sit necesse dominum velle: sufficiat autem nolle. *l.* 1. §. *scientiam. ff. de tributoria.*
(14) *l.* 1. *in pr. D. de tribut.*
(15) *l.* 5. *in fin. ff. de tributor.*
(16) De in rem verso actio non nititur domini voluntate, sed utilitate.
(17) *l.* 1. *D. de in rem verso.*
(18) Ex superioribus collige, ex jussu domini generali dari actionem *quod jussu*: ex speciali, *exercitoriam*, si navi, *Institoriam*, si tabernæ, *Quasi institoriam*, si certæ rei servum aut quemvis præposuit: ex gesto servi patiente domino, *Tributoriam*: eo ignorante, actionem de *in rem verso*, si quid versum est, vel si ratum dominus habuit; *de peculio*, si nihil versum est; adversus parentem aut dominum actionem tribui. Et hæc de contractibus hujusmodi personarum, siquidem *prox. tit.* de illarum delictis, ut et *tit.* 9. de pauperie facta ab animalibus dicetur.
(19) Idque privilegio parentum et dominorum singulari. *l.* 9 § 2. *D. de pecul.*
(20) *v. l.* 17. *ff. de pecul.*

pua (1) non est, id est, quod domino debetur, non deducitur: sed ejusdem juris est dominus, cujus et cæteri creditores. At in actione de peculio ante (2) deducitur, quod domino debetur: et in id quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo (3) expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur: at in tributoria ejus tantum, quo negotiatur. Et potest quisque tertia forte parte peculii, aut quarta, vel etiam minima negotiari: majorem autem partem in prædiis, vel mancipiis, aut fœnebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem, vel illam eligere debet. Certe qui potest probare, in rem domini versum esse: de in rem verso agere debet (4).

§. 6. Quæ diximus de servo et domino, eadem (5) intelligimus et de filio et filia, et nepote et nepte, et patre avove, cujus in potestate sunt.

§. 7. Illud proprie servatur in eorum persona, quod SC. Macedonianum (6) prohibuit mutuas pecunias dare eis qui in potestate parentis sunt: et ei qui crediderit, denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve (sive adhuc in potestate sint, sive morte parentis, vel emancipatione suæ potestatis esse cœperint) quam adversus patrem avumve: sive eos habeat adhuc in potestate sive emancipaverit. Quæ ideo Senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitæ parentum insidiabantur (7).

§. 8. Illud in summa admonendi sumus, id quod jussu patris, dominive contractum fuerit, quodque in rem ejus versum erit: directo (8) quoque posse a patre dominove condici, tanquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque qui exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet: quia hujus quoque jussu contractum intelligitur.

TIT. VIII.

DE NOXALIBUS (9) ACTIONIBUS.

De servis. Summa. 1. *Quid sit noxa et noxia.* 2. *Ratio harum actionum.* 3. *Effectus noxæ deditionis.* 4. *De origine harum actionum.* 5. *Qui conveniuntur noxali actione.* 6. *Si servus domino noxiam commiserit: vel contra.* 7. *De filiisfam.*

Ex maleficiis servorum (10), veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut injuriam commiserint: noxales actiones proditæ sunt, quibus (11) domino damnato permittitur (12), aut litis æstimationem sufferre, aut ipsum hominem noxæ dedere.

§. 1. Noxa (13) autem est [ipsum] (14) corpus quod nocuit, id est servus: noxia (15) ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, injuria.

§. 2. Summa autem ratione permissum est, noxæ deditione fungi. Namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra (16) ipsorum corpora dominis damnosam esse.

§. 3. Dominus noxali judicio servi sui nomine conventus, servum actori noxæ dedendo liberatur (17): nec minus in perpetuum ejus servi dominium a domino transfertur. Sin autem damnum ei cui deditus est [servus] resarcierit quæsita pecunia: auxilio Prætoris invito domino manumittetur (18).

§. 4. Sunt autem constitutæ noxales actiones, aut legibus, aut edicto Prætoris. Legibus: veluti furti (19) ex Lege XII. tabularum, damni injuriæ ex lege Aquilia. Edicto Prætoris: veluti injuriarum (20), et vi bonorum raptorum.

§. 5. Omnis (21) autem noxalis actio caput (22) sequitur. Nam si servus tuus noxiam commiserit: quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio. Si autem in alterius potestatem pervenerit: cum illo incipit actio esse. At si manumissus fuerit: directo ipse tenetur, et extinguitur noxæ deditio. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit (23). Nam si liber homo noxiam commiserit, et is servus tuus esse cœperit (quod quibusdam casibus effici, primo (24) libro tradidimus) incipit tecum esse noxalis actio, quæ ante directa fuisset.

§. 6. Si servus domino noxiam commiserit: actio nulla nascitur. Namque inter (25) dominum et eum qui in potestate ejus est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque et si (26) in alienam potestatem servus pervenerit, aut manumissus fuerit: neque cum ipso, neque cum eo cujus nunc in potestate sit, agi potest. Unde si alienus servus noxiam tibi commiserit, et is (27) postea in potestate tua esse cœperit, interdicitur (28) actio: quia (29) in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. Ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes: quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit: nec si manumissus aut alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest.

§. 7. Sed veteres quidem hoc in filiisfamiliarum masculis et fœminis admisere: nova autem hominum conversatio hujusmodi asperitatem (30) recte respuendam esse exi-

(1) *l.* 1. *ff. de tributoria.*
(2) *v.* §. 4. *in fin. Sup. eod.*
(3) *v. l.* 11. *D. de tributoria.*
(4) *l.* 5. §. 2. *ff. de in rem vers.*
(5) *Sup. eod. in pr.*
(6) *l.* 1. *ff. ad SC. Maced. et C. eod. tit.*
(7) *l.* 1. *l.* 3. §. 3. *vers. nam pecuniæ. ff. ad SC. Maced.*
(8) Id est, suo nomine. *l.* 1. *de in rem verso. l.* 1. *quod jussu.*
(9) *Lib.* 9. *D.* 4. *et* 3. *C.* 41.
(10) Dictum est enim superiori tit. de eorum contractibus.
(11) Servus qui furtum fecerit, damnumve dederit, nisi id pro sui quantitate dominus sarcire sit paratus, noxæ dedi potest. Paul. 2. *sent.* 31. §. 7.
(12) Ad sententiæ executionem usque, l. 20. §. 5. *ff. de petit. her.* et sic intelligenda est *lex* 1. *ff. de noxal.*
(13) Noxam a noxia hic distinguit Tribonianus, quod Grammatici notant: et male. Noxa enim a nocendo. Noxiam vero pro maleficio usurpat Plautus Bacchidibus, Careo noxia. sic noxa pro noxia apud Virgil.
(14) Noxa caput sequitur. *l.* 20. *ff. de noxalib. act. l.* 1. §. 2. *ff. de priv. delict.* S. L.
(15) *l.* 238. *in fin. ff. de verb. sign.*
(16) *l.* 7. §. 1. *D. de damn. infect. l.* 1. §. 15. *ff. de vi et vi.*
(17) *l.* 2. *C. h. t.*
(18) Quia actor non plenum jus potestatis adeptus erat. *arg. l.* 2. *in fin. D. si ex noxali causa.*
(19) Accursius subaudit, non manifesti, ut eo sensu constituat furti manifesti actionem prætoriam: verum hæc vox de furto quoque manifesto intelligenda est, quia generalis est. Deinde ex ipsis legib. 12. Tab. constat furti manifesti quoque actionem descendere. Neque pugnat quod *Inf. in princ. de perpetuis et temporalibus actionibus* actio furti manifesti dicitur esse Prætoria. Pœnam enim pecuniariam Tribonianus illo loco spectavit, quæ a Prætore est inventa, et ita quoque Theophilus ibidem scriptum relinquit.
(20) *v. l.* 17. §. 4. *ff. de injur.*
(21) Servus si furtum fecerit, deinde manumissus fuerit aut alienatus, cum ipso manumisso vel emptore agi potest. Noxa enim caput sequitur, Paul. 2. *sent.* 31. §. 8.
(22) *l.* 1. *in fin. ff. de privat. delict.*
(23) Quoties scil. qui liber deliquit, servus factus est.
(24) *v.* §. *servi autem.* 4. *Sup. de jure person.*
(25) *l.* 1. *in fin. C. h. t.*
(26) *l.* 11. *in princ. vers. sed et. ff. de minorib.*
(27) *l.* 37. *D. h. t.*
(28) *l.* 37. *D. eod.* alias intercidi, ἀποσβέννυται. *Theoph.*
(29) *v. l.* 16. *D. ad l. Aquil.*
(30) Ut noxæ dedantur sc. *l.* 33. 34. 35. *D. h. t.*

stimavit, et ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, et maxime filiam, in noxam alii dare: ut pene per [filii] corpus pater magis (1) quam filius periclitetur: cum in filiabus etiam pudicitiæ favor hoc bene excludat? Et ideo placuit, in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cum apud veteres legum commentatores invenerimus sæpius dictum, ipsos (2) filiosfamiliarum pro (3) suis delictis posse conveniri.

TIT. IX.
SI QUADRUPES (4) PAUPERIEM FECISSE DICATUR.

De actione si quadrupes, ex lege XII. *tab.* 1. *De actione ædilitia concurrente cum actione de pauperie.*

Animalium nomine, quæ ratione carent (5), si (6) qua lascivia, aut pavore, aut feritate pauperiem (7) fecerint: noxalis actio Lege XII. tabul. prodita est. (Quæ animalia si noxæ dedantur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita lex XII. tabularum scripta est), ut puta, Si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus, [cornu] petierit. Hæc autem actio in iis quæ contra naturam (8) moventur, locum habet. Cæterum si genitalis (9) sit feritas; cessat actio. Denique si ursus fugerit a domino, et sic nocuerit; non potest quondam dominus conveniri: quia desiit dominus esse, ubi fera evasit. Pauperies autem est damnum sine injuria facientis datum. Nec enim potest animal injuriam fecisse dici, quod (10) sensu caret. Hæc quidem ad noxalem pertinent actionem.

§. 1. Cæterum sciendum est, ædilitio edicto (11) prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere, qua vulgo iter fit, et si adversus ea factum erit, et nocitum libero homini esse dicatur: quod bonum et æquum judici videtur, tanti dominus condemnetur, cæterarum [vero] rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Præter has autem ædilitias actiones et de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, præsertim pœnales de eadem re concurrentes, alia (12) aliam consumit.

TIT. X.
DE IIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

Per quos agere licet. 1. *Quibus modis Procurator constituitur.* 2. *Quibus modis tutores vel curatores constituuntur.*

Nunc (13) admonendi sumus agere posse quemlibet hominem aut suo nomine, aut alieno. Alieno: veluti procuratorio, tutorio, curatorio; cum olim in usu fuisset, alterius nomine agere non (14) posse, nisi pro populo, pro libertate (15), pro tutela (16). Præterea lege Hostilia permissum (17) erat furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublicæ causa abessent, quive in eorum cujus tutela essent. Sed quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine, neque agere, neque excipere actionem licebat: cœperunt homines per procuratores litigare. Nam et morbus (18), et ætas, et necessaria peregrinatio, itemque aliæ multæ causæ sæpe hominibus impedimento sunt quo minus rem suam ipsi exequi possint.

§. 1. Procurator neque certis verbis, neque præsente [semper] adversario, imo plerumque eo ignorante (19) constituitur. Cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere: is tuus procurator intelligitur.

§. 2. Tutores et curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est.

TIT. XI.
DE SATISDATIONIBUS (20).

Jus antiquum de judicio reali. 1. *De judicio personali.* 2. *Jus novum de reo.* 3. *De procuratore actoris.* 4. *De procuratore rei præsentis.* 5. *vel absentis.* 6. *Unde hæc forma discenda.* 7. *Unde hæc forma observanda.*

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor (21) compellebatur: ut si victus [esset], nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationem: potestas esse petitori, aut cum eo agendi, aut cum fidejussoribus ejus, quæ satisdatio appellatur, judicatum solvi. Unde autem sic appelletur, facile est intelligere. Namque stipulabatur quis, ut solveretur sibi, quod fuisset judicatum. Multo magis is qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine judicium accipiebat (22). Ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisdare jubebatur, rem ratam dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores [vero] et curatores eodem modo quo et procuratores satisdare debere, verba (23) Edicti faciebant: sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Hæc ita [erant] si in rem agebatur.

§. 1. Si vero in personam: ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione, qua in rem agitur. Ab ejus vero parte cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo satisdaret: quia nemo defensor in aliena re sine (24) satisdatione idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis judicium accipiebat in personam; judicatum solvi, satisdare non cogebatur.

§. 2. Sed hodie hæc aliter observantur. Sive enim quis in rem actione convenitur, sive personali suo nomine: nullam satisdationem pro litis æstimatione dare compellitur: sed pro sua tantum persona, quod in judicio permaneat (25) usque ad terminum litis, vel committitur (26) suæ

(1) *l.* 8. *in fin. D. quod met. caus.*

(2) Furti directa actio hodie in ipsos filiosfam. datur, a patre non defensos, *ut hic. et l.* 33. *l.* 34. *D. de noxalib. act.* Olim in eos tantum emancipatos directa erat. Paul. 2. *sent.* 31. §. 9.

(3) *l.* 57. *D. de judiciis. et l.* 39. *D. de oblig. et act.*

(4) *Lib.* 9. *D.* 1.

(5) Nam rerum inanimatarum nomine alia actione agitur.

(6) *l.* 1. *ff. h. t.*

(7) Olim de pastu dabatur. Paul. 1. *sent.* 15.

(8) Id est, contra suam qualitatem naturalem, v. quæ scripsi *ad l.* 1. §. 7. *ff. eod.*

(9) Naturalis, *d. l.* 1. §. 10.

(10) *v. l.* 33. *in fin. C. de inoff. testam.*

(11) *l.* 40. 41. 42. *ff. de ædil. edict.*

(12) *l.* 60. *D. de obl. et act. l.* 130. *D. de reg. jur.*

(13) Forte hoc addidit, ut intelligeremus priscis temporibus suo tantum nomine agere licuisse, idque mero jure, ut dixi *ad l.* 123. *D. de regul. jur.* Nunc vero utilitatis causa necesse esse, lege agere, etiam alieno nomine.

(14) Adeo ut senibus non daretur etiam excusatio. 1. *Gell.* 20.

(15) Ne servus egisse cognosceretur; assertores et vindices constituti erant. *Hot.*

(16) Quia minor per ætatem se defendere nequit.

(17) Permissum fuerat agere. *Hot.*

(18) *l.* 1. §. *usus. D. de procur.*

(19) Et absente. *l.* 1. *l.* 65. *D. de procur.*

(20) *Lib.* 2. *D.* 8. *Lib.* 2. *C.* 57.

(21) *l.* 33. *in pr. ff. de fidejuss. l.* 8. *ff. jud. solvi. l. un. C. uti possid.*

(22) Nam et de rato cavebat. *l.* 40. §. *sed et is. D. de proc.*

(23) Quæ extant *l.* 33. §. 3. *D. de procur.*

(24) *v. l.* 46. §. 2. *l.* 53. *D. de procur.*

(25) *v. Nov.* 112 c. 2. Hodie non est id in usu apud Gallos. v. Rebuff. *in proœm. constit. reg. gloss.* 5. *n.* 3.

(26) *v. Nov.* 112. *cap.* 2.

promissioni cum (1) jurejurando (quam juratoriam cautionem vocant) vel nudam promissionem (2), vel satisdationem pro qualitate personæ suæ dare compellitur.

§. 3. Sin autem per procuratorem lis vel infertur, vel suscipitur: in actoris quidem persona si non mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in judicio procuratoris sui personam confirmaverit (3), ratam (4) rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur: eodem observando, et si tutor, vel curator (5), vel aliæ tales personæ quæ alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt.

§. 4. Si vero aliquis convenitur: siquidem præsens procuratorem dare paratus est: potest vel ipse in judicium venire, et sui procuratoris personam per judicatum solvi (satisdationem (6) solenni stipulatione) firmare, vel extra judicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fidejussor existat pro omnibus judicatum (7) solvi satisdationis clausulis. Ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur: sive in judicio promiserit, sive extra judicium caverit: ut tam ipse quam heredes (8) ejus obligentur. Alia insuper cautela, vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiæ recitandæ (in judicium) veniet: vel si non venerit, omnia dabit fidejussor, quæ in condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum.

§. 5. Si vero reus præsto ex quacunque causa non fuerit, et alius velit defensionem ejus subire: nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda, potest hoc facere: ita tamen, ut satisdationem judicatum solvi pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum veterem regulam (ut jam dictum est) alienæ rei sine (9) satisdatione defensor idoneus intelligitur.

§. 6. Quæ omnia apertius et perfectius a quotidiano judiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent.

§. 7. Quam formam non solum in hac regia Urbe, sed [etiam] in omnibus nostris Provinciis (etsi propter imperitiam forte aliter celebratur) obtinere censemus: quum necesse sit, omnes Provincias, caput omnium nostrarum civitatum, id est, hanc regiam Urbem, ejusque observantiam sequi.

TIT. XII.
DE PERPETUIS ET (10) TEMPORALIBUS ACTIONIBUS, ET QUÆ AD HEREDES ET IN HEREDES TRANSEUNT.

De perpetuis et temporalibus actionibus. 1. *De actionibus quæ in heredes transeunt, vel non.* 2. *Si pendente judicio reus actori satisfecerit.*

HOc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quæ ex lege, Senatusve consulto, sive ex sacris Constitutionibus (11) proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacræ constitutiones, tam in rem, quam in personam actionibus certos fines dederunt (12): eas vero quæ ex propria Prætoris jurisdictione pendent, plerumque (13) intra annum vivere: nam et ipsius Prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est, usque ad finem ex constitutionibus introductum: quales sunt eæ, quas bonorum possessori, cæterisque qui heredis loco sunt, accommodat (14). Furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius Prætoris jurisdictione proficiscatur: tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimavit, anno eam terminari.

§. 1. Non autem omnes actiones quæ in aliquem aut ipso jure (15) competunt, aut a Prætore dantur, et in heredem æque competunt, aut dari solent. Est enim certissima (16) juris regula, ex maleficiis (17) pœnales actiones in heredem [rei] non competere: [veluti] furti (18), vi bonorum raptorum, injuriarum, damni injuriæ. Sed heredibus hujusmodi actiones competunt (19), nec denegantur: excepta injuriarum actione, et si qua alia similis inveniatur. Aliquando (20) tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit: veluti (21) cum testator dolose versatus sit, et ad heredem ejus nihil ex eo dolo pervenit. † Pœnales autem actiones quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ (22), et heredibus dantur, et contra heredes transeunt (23).

§. 2. Superest, ut admoneamus, quod si ante rem judicatam, is cum quo actum est, satisfaciat actori: officio judicis convenit eum absolvere, licet in ea causa fuisset judicii accipiendi tempore, ut damnari deberet: et hoc est quod antea vulgo dicebatur, omnia judicia absolutoria esse.

TIT. XIII.
DE EXCEPTIONIBUS (24).

Continuatio. Ratio exceptionum. 1. *Exempla, quod metus causa, de dolo, in factum.* 2. *De non numerata pecunia.* 3. *De pacto.* 4. *De jurejurando.* 5. *De re judicata.* 6. *De cæteris exceptionibus.* 7. *Divisio prima.* 8. *Divisio secunda.* 9. *De peremptoriis.* 10. *De dilatoriis.* 11. *De dilatoriis ex persona.*

SEquitur ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autem sunt exceptiones defendendorum (25) eorum gratia, cum quibus agitur. Sæpe enim accidit, ut licet ipsa persecutio, qua actor experitur, justa sit; tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur.

§. 1. Verbi gratia, si metu coactus (26), aut dolo inductus (27), aut errore (28) lapsus, stipulanti Titio promisisti, quod non debueras [promittere]; palam est, jure civili te obligatum esse: et actio qua intenditur, dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te conde-

(1) *v. l.* 12. *C. de prox. sac. scrin. lib.* 12.
(2) *v. l.* 6. *in fin. D. ut legator. s. fideicomm. servand.*
(3) *v. Nov.* 113. *c.* 3. vel literas adversario direxerit de rato. *v. l.* 65. *D. de procur.*
(4) Vid. tit. Digestorum, Ratam rem haberi.
(5) *l.* 2. §. 2. *C. de jurejur.*
(6) *l.* 2. §. 2. *C. de consortibus ejusdem litis.*
(7) Vide titulum Digestorum, Judicatum solvi. Hujusmodi stipulatio hodie apud Gallos non est in usu.
(8) *l.* 5. *in pr. ff. qui satisdare cog.*
(9) §. 1. *Sup. eod. l.* 110. §. 1. *ff. de reg. jur.*
(10) *L.* 44. *D.* 3.
(11) *l.* 3. *l.* 4. *C. de præscr.* 30. *ann.*
(12) Ut et rerum usucapionibus. Cur? boni publici causa. *l.* 1. *ff. de usurpationibus.*
(13) Cur ita? *v. l.* 35. *ff. de obl. et action.*
(14) *l.* 2. *ff. de possess. her. pet.*
(15) Ex legibus.
(16) Civilis constitutio. *l.* 1. *ff. de privatis delictis.* adde *l.* 111. §. 1. *ff. de reg. jur. l.* 2. *in fin. ff. vi bon. rapt.*
(17) adde §. 9. *Sup. de l. Aquil.*
(18) Furti manifesti, concepti, et oblati actio heredi competit. Sed in heredem non datur. Paul. 2. *sent.* 31. §. 6.
(19) *l.* 1. §. 44. *ff. de vi et vi arm.*
(20) Regulariter contra. *l.* 12. *l.* 49. *ff. de obl. et action.*
(21) Hæc particula delenda. v. Cujac. *ad l.* 121. *in fin. ff. de verb. oblig.*
(22) *v. l.* 26. *ff. de obl. et action.*
(23) Idem dicendum, si heres factus est locupletior, tunc enim actio transit, quantum ad ipsum pervenit, *l.* 23. §. *hanc actionem. ff. ad l. Aquil. l. un. C. ex delict. defunct.*
(24) *L.* 44. *D.* 1. *L.* 8. *C.* 36.
(25) *v. l.* 2. *in pr. ff. h. t.*
(26) *v. l.* 9. *C. de cont. stipul. l.* 4. §. *pen. ff. de doli mali except.*
(27) *v. l.* 5. *C. de inutil. stip.*
(28) *v. l.* 57. *ff. de obl. et action.*

*

mnari. Ideoque datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum (1), composita ad impugnandam actionem.

§. 2. Idem juris est, si quis [quasi (2)] credendi causa pecuniam a te stipulatus fuerit, neque numeravit. Nam eam pecuniam a te petere posse eum, certum est: dare enim te oportet: quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari: placet exceptione (3) pecuniæ non numeratæ te defendi debere: cujus tempora (4) nos (secundum quod jam superioribus (5) libris scriptum est) constitutione nostra coarctavimus.

§. 3. Præterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne (6) a se pecunia peteretur, nihilominus obligatus manet: quia pacto convento obligationes non omnino (7) dissolvuntur: qua de causa efficax est adversus eum actio quam actor intendit, Si apparet eum dare oportere. sed quia iniquum est, contra pactionem eum condemnari: defenditur per exceptionem pacti conventi (8).

§. 4. Æque si debitor creditore deferente juraverit, nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet (9): sed quia iniquum est de perjurio quæri; defenditur (10) per exceptionem jurisjurandi. † In iis quoque actionibus, quibus in (11) rem agitur, æque necessariæ sunt exceptiones, veluti si petitore deferente possessor juraverit eam rem suam esse, nihilominus petitor eandem rem vindicet: licet enim verum sit, quod intendit, id est, rem ejus esse: iniquum tamen est possessorem condemnari.

§. 5. Item si in judicio tecum actum fuerit, sive in rem, sive in personam: nihilominus obligatio durat: et ideo ipso jure de eadem re postea adversus te agi potest: sed debes per exceptionem (12) rei judicatæ adjuvari.

§. 6. Hæc exempli causa retulisse sufficiat. Alioqui, quam ex multis variisque causis exceptiones necessariæ sint, ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest.

§. 7. Quarum quædam ex legibus vel ex iis (13) quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

§. 8. Appellantur autem exceptiones aliæ perpetuæ et peremptoriæ, aliæ temporales et dilatoriæ.

§. 9. Perpetuæ et peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstant, et semper rem de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, et quod metus causa factum est, et pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia peteretur.

§. 10. Temporales atque dilatoriæ sunt (14), quæ ad tempus nocent, et temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi: cum ita convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium: nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. Ergo ii, quibus intra certum tempus agere volentibus objicitur exceptio aut pacti conventi, aut alia similis; differre debent actionem, et post tempus agere: ideo enim et dilatoriæ istæ exceptiones appellantur. Alioqui si intra tempus egerint, objectaque sit exceptio: neque eo judicio quicquam consequebantur, propter exceptionem, neque post tempus olim agere poterant: cum temere rem in judicium deducebant, et consumebant: qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte hoc procedere volumus: sed eum qui ante tempus (15) pactionis vel obligationis litem inferre ausus sit, Zenonianæ (16) constitutioni subjacere censemus: quam sacratissimus Legislator de iis qui tempore plus petierint, protulit: ut et inducias quas ipse actor sponte indulserit, vel quas natura actionis continet, si contempserit; in duplum habeant ii qui talem injuriam passi sunt: et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: ut actores tali pœna perterriti, tempora litium doceantur observare.

§. 11. Præterea etiam ex persona sunt dilatoriæ (17) exceptiones, quales sunt procuratoriæ. Veluti si per militem aut mulierem (18) agere quis velit. Nam militibus (19) nec pro patre, vel matre, vel uxore, nec ex sacro Rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa [militaris] disciplinæ possunt. † Eas vero exceptiones, quæ olim procuratoribus propter infamiam (20) vel dantis (21) vel ipsius (22) procuratoris opponebantur, cum in judiciis frequentari nullo modo perspeximus, conquiescere sancimus: ne dum de iis altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

TIT. XIV.
DE REPLICATIONIBUS.

De replicatione. 1. *De duplicatione.* 2. *De triplicatione.* 3. *De cæteris exceptionibus.* 4. *Quæ exceptiones fidejussoribus prosunt*, *vel non.*

Interdum evenit, ut exceptio, quæ prima facie justa videtur, [tamen] inique noceat: quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi actoris gratia: quæ (23) replicatio vocatur: quia (24) per eam replicatur, atque resolvitur jus exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat (25): deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, ut creditori petere liceat: si creditor agat, et excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit, ne eam pecuniam credi-

(1) *l.* 2. §. *et generaliter.* *l.* 4. §. *adversus.* *ff. de doli mali except.*
(2) *l.* 2. §. 3. *ff. de doli mali.*
(3) *v. Sup. de literar. obl.*
(4) Biennium.
(5) *Tit. Sup. de literar. oblig.*
(6) *l.* 2. §. 4. *ff. de doli mali et metus except.*
(7) Id est, ipso jure. *l.* 27. §. *pactus.* 2. *ff. de pact.*
(8) *l.* 7. §. *sed cum nulla. ff. de pact.*
(9) An quia jusjurandum non est modus tollendæ obligationis jure civili? an ex alia causa?
(10) *v. l.* 40. *ff. de jurejur.*
(11) *l.* 3. §. 1. *ff. de jurejur.*
(12) *v. l.* 7. §. *et generaliter. ff. de except. rei jud.*
(13) *l.* 3. *in pr. ff. eod.*
(14) *l.* 27. §. *si cum.* 1. *ff. de pact. v. l.* 19. *C. de prob l.* 12. *C. de except.*
(15) Potest tamen creditor ante tempus cautionem exigere, casu quo animadvertit debitorem sua dilapidare, ne postea inanis fiat actio. *l.* 41. *ff. de judic. l. inter omnes. ff. qui satisd. cog. l. quod si in diem.* §. 1. *ff. de petit. heredit. l.* 2. *ff. de Evict.* Ans. Adde *l.* 14. *ff. de pignor.* et ibi Bart. Bald. Costal. Caccialup. *in tract. de debitore suspecto*. Moss. *de contract. Rubr. de pignorib. vers. quæ actio. num.* 12. 13. Menoch. *de Arbitr. jud. lib.* 1. *cent.* 1. *cas.* 87. S. L.
(16) De qua §. 33. *in fin. Sup. de act.*
(17) *l.* 2. *in fin. ff. h. t.*
(18) *l.* 41. *ff. de procuratoribus.*
(19) *l.* 7. *l.* 9. *C. de procur. l.* 31. *C. de locato. l.* 8. §. 2. *ff. de procurat.*
(20) Eorum scilicet, et utilitatem.
(21) Est enim honor, per procuratorem litigare. *l. ult. C. de injuriis. l.* 19. §. 2. *ff. de probat.*
(22) *l.* 19. §. 2. *ff. de probat. ubi dixi.* Goth. Infamis procurator esse potest, *hoc* §. secus Jure Canonico, *can.* 1. *et* 2. *et ibi Gloss. qu.* 7. *caus.* 3. quod tanquam honestius hodie servatur. Andr. Gail. vid. *l.* 21. *ff. de accusat. et l.* 6. *C. de procurat.* Ans.
(23) *l.* 10. *C. de except.*
(24) *l.* 2. §. 2. *et* 3. *l.* 22. *ff. de except. d. l.* 10. *C. de except.*
(25) *l.* 27. §. *pactus*, *ne peteres. ff. de pact.*

tor petat, nocet ei exceptio. Convenit enim ita: namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt: sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento.

§. 1. Rursus interdum evenit, ut replicatio quæ prima facie justa est, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi rei gratia, quæ (1) duplicatio vocatur.

§. 2. Et si rursus ea prima facie justa videatur, sed propter aliquam causam actori inique noceat: rursus alia allegatione opus est, qua actor adjuvetur: quæ dicitur triplicatio.

§. 3. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius, quam diximus, varietas negotiorum introducit, quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est agnoscere.

§. 4. Exceptiones autem quibus debitor defenditur, plerumque adcommodari solent, etiam (2) fidejussoribus ejus, et recte: quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati judicio redditurus est eis quod [ii] pro eo solverint. Qua ratione, et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit; placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque, qui pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quædam exceptiones non solent his accommodari. Ecce (3) enim debitor (4), si bonis suis cesserit, et cum eo creditor experiatur: defenditur per exceptionem, si (5) bonis cesserit. Sed hæc exceptio fidejussoribus non datur: ideo scilicet quia qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab iis, quos pro eo obligavit, suum consequi.

TIT. XV.
DE INTERDICTIS (6).

Continuatio et definitio. 1. *Divisio prima.* 2. *Divisio secunda.* 3. *De interdictis adipiscendæ.* 4. *De interdictis retinendæ.* 5. *De retinenda vel acquirenda possessione.* 6. *De interdicto recuperandæ, et affinibus remediis.* 7. *Divisio tertia.* 8. *De ordine, et vetere exitu seu ritu.*

SEquitur, ut dispiciamus de interdictis, seu actionibus quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta formæ atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut jubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat: quod tunc maxime fiebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

§. 1. Summa autem divisio interdictorum hæc est (7): quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. † Prohibitoria sunt, quibus Prætor vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti vel mortuum inferenti (8), quo ei jus erat inferendi, vel in sacro loco ædificari, vel in flumine publico ripave ejus aliquid fieri, quo pejus navigetur. † Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid jubet, veluti bonorum possessori possessionem eorum quæ quis pro herede aut pro possessore possidet [ex ea hereditate]: aut cum jubet ei, qui vi de possessione fundi dejectus sit, restitui possessionem. † Exhibitoria sunt, per quæ jubet exhiberi: veluti eum cujus de libertate agitur: aut libertum, cui patronus operas indicere velit: aut parenti liberos, qui in potestate ejus sunt. † Sunt tamen, qui putent proprie interdicta ea vocari quæ prohibitoria sunt, quia interdicere sit denunciare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria, proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari: quia inter duos dicuntur.

§. 2. Sequens divisio (9) interdictorum hæc est, quod quædam adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ.

§. 3. Adipiscendæ possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur, *Quorum bonorum* (10), ejusque vis et potestas hæc est: ut quod ex his bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat: id ei cui bonorum possessio data est, restituere debeat. † *Pro herede* autem possidere videtur, qui (11) putat se heredem esse. *Pro possessore* (12) is possidet qui nullo jure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. † Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur interdictum: quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem, amiserit eam: hoc interdictum ei inutile est. † Interdictum quoque quod appellatur *Salvianum* (13), adipiscendæ possessionis causa comparatum est: eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.

§. 4. Retinendæ possessionis causa comparata sunt interdicta *uti possidetis* et *utrubi*: cum (14) ab utraque parte de proprietate alicujus rei controversia sit: et (15) ante quæratur, uter ex litigatoribus possidere, et uter petere debeat? Namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui: quia et civilis, et naturalis ratio facit, ut alius possideat, et alius a possidente petat (16). Et quia longe (17) commodius est [et potius] possidere, quam petere: ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum (18) autem possidendi in eo est, quod etiamsi ejus res non sit, qui possidet: si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet [in] suo loco possessio: propter quam causam cum obscura sunt utriusque jura, contra petitorem judicari solet. † Sed (19) interdicto quidem *uti possidetis*, de fundi vel ædium possessione contenditur: *utrubi* vero interdicto de rerum mobilium possessione. Quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat. Nam *uti possidetis* interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab adversa-

(1) *l.* 2. §. *sed et contra.* *ff.* *de except.*

(2) *l.* 7. *l.* 19. *ff.* *l.* 11. *C. de except.* *l.* 16. *l.* 49. *ff.* *de fidejuss. et mandat.*

(3) De quo prædicatur species, de eodem et genus prædicatur.

(4) *l.* 3. *C. de bonis autoritate judicis.* *l.* 17. *in pr. D. de recept. qui arbitr.*

(5) *Al. nisi et.* Basilica *ad l.* 3. *C. de bon. autor.* ἀλλ' εἰ μὴ ἐξέστην. et ita legendum apud Theophilum, non ἔξεστιν.

(6) *L.* 43. *D.* 1. *L.* 8. *C.* 1.

(7) Summa dicitur ab officio interdictorum. *l.* 1. §. *interdictor.* *ff.* *h. t.*

(8) *l.* 1. §. *prætor. D. de mortuo infer.*

(9) Hæc divisio ab interdictorum fine sumitur. *l.* 2. §. *hæc autem. D. h. t.*

(10) *D. et C. quorum bonorum.*

(11) *l.* 11. *in pr.* *ff.* *de petit. hered.* *l.* 33. §. 1. *ff.* *de usucapion.*

(12) *v. l.* 11. §. 1. *l.* 12. 13. §. 2. *ff.* *de pet. her.*

(13) *l.* 2. §. *adipiscendæ.* 3. *in med. D. h. t. et l.* 2. *D. de Salviano interdicto.*

(14) *v. l.* 37. *in fin. D. de oblig. et act.*

(15) *v. l.* 3. *C. h. t.*

(16) *l.* 62. *ff.* *de judic.* Sarmient. *lib.* 1. *cap.* 2. *n.* 1. *et* 2. Ans.

(17) *l.* 1. §. 1. *ff.* *de superficiebus.*

(18) *l. fin.* *ff.* *de adq. vel amitt. poss.* *l. fin. C. de rei vind.* *vide l.* 128. *ff.* *de reg. jur.*

(19) *l.* 1. §. *hoc interdictum.* *ff.* *uti possidetis.*

rio possessionem: etiam (1) si alium vi expulerat, aut clam arripuerat alienam possessionem, aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret: *utrubi* vero interdicto is vincebat, qui (2) majore parte ejus anni, nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat. Hodie tamen aliter observatur. Nam utriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem pertinet) exæquata (3) est: ut ille vincat [et] in re soli, et in re mobili, qui (4) possessionem nec vi, nec clam, nec precario ab adversario litis contestatæ tempore detinet.

§. 5. Possidere autem videtur quisque, non solum si ipse possideat, sed (5) et si ejus nomine aliquis in possessione sit, licet is ejus juri subjectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. Per eos quoque apud quos deposuerit quis, aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur. Et hoc est, quod dicitur retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui ejus nomine sit in possessione. † Qui etiam animo quoque solo (6) retineri possessionem placet: id est, ut quamvis neque ipse sit in possessione, neque ejus nomine alius: tamen si non relinquendæ possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. † Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro (7) exposuimus. Nec ulla dubitatio est, quin animo solo (8) adipisci possessionem nemo possit.

§. 6. Recuperandæ (9) possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel ædium vi dejectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum *unde vi*, per quod is qui dejecit, cogitur ei restituere possessionem: licet is ab eo qui vi dejecit, vi, vel clam, vel precario possideat (10). Sed ex Constitutionibus sacris (ut supra diximus), si quis rem per vim occupaverit, siquidem in bonis ejus est (11), dominio ejus privatur: si aliena, post ejus restitutionem, etiam æstimationem [rei] dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim dejecerit: tenetur lege Julia de vi privata (12), aut de vi publica: sed de vi privata, si sine armis vim fecerit: sin autem cum armis eum de possessione vi expulerit, de vi publica [tenetur.] Armorum (13) autem appellatione non solum scuta, et gladios, et galeas: sed et fustes, et lapides significari intelligimus.

§. 7. Tertia divisio interdictorum hæc est, quod aut simplicia sunt (14), aut duplicia. † Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus [est (15)]: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor (16) is est qui desiderat aut exhiberi, aut restitui. Reus autem is est a quo desideratur, ut restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum Prætor prohibet in loco sacro, vel in flumine publico, ripave ejus aliquid fieri (17). Nam actor est qui desiderat ne quid fiat: reus est qui aliquid facere conatur. † Duplicia (18) sunt, veluti *uti possidetis* interdictum, et *utrubi*. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur: sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet.

§. 8. De ordine et vetere exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere. Nam quotiens extra ordinem jus dicitur (qualia sunt (19) hodie omnia judicia) non (20) est necesse reddi interdictum: sed perinde judicatur sine interdictis, ac si utilis actio (21) ex causa interdicti reddita fuisset.

TIT. XVI.
DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

De pœnis in genere. 1. *De jurejurando, et pœna pecuniaria.* 2. *De infamia.* 3. *De in jus vocando.*

NUnc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui jura sustinebant (22), ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum cum quibus agitur, modo pecuniaria (23) pœna (24), modo jurisjurandi religione (25), modo infamiæ (26) metu coërcetur

§. 1. Ecce enim jusjurandum omnibus qui conveniuntur, ex Constitutione (27) nostra defertur. Nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius juraverit, quod putans se bona instantia uti, ad contradicendum pervenit. At adversus inficiantes ex quibusdam causis dupli [vel tripli] actio constituitur: veluti (28) si damni injuriæ, aut (29) legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur (30). Statim autem ab initio pluris quam simpli est actio: veluti furti manifesti, quadrupli: nec manifesti, dupli. Nam ex his et aliis quibusdam causis (sive quis neget, sive fateatur) pluris quam simpli est actio. † Item actoris quoque calumnia coërcetur. Nam etiam actor pro calumnia jurare cogitur ex nostra Constitutione (31). † Utriusque etiam partis Advocati jusjurandum subeunt, quod alia (32) nostra constitutione comprehensum est.

(1) *v. l.* 1. §. *fin. ff. uti possidetis.*
(2) *l.* 1. *ff. utrubi. v. l.* 156. *ff. de verb. sign.*
(3) *l. un. ff. utrubi.*
(4) *l.* 1. §. 1. *perpetuo. ff. uti possidetis.* Goth. Qui hodie antiquiorem possessionem edocet tanquam justiorem habens causam, prævalet. *cap. Licet. de probat.* Ans.
(5) *l.* 9. *ff. de adq. vel amitt. possess.*
(6) *v. l.* 8. *l.* 44. *in fin. ff. de adq. vel amitt. poss.*
(7) *Titulo per quas personas.*
(8) *v. l.* 3. §. 1. *D. de adquir. vel amitt. poss.*
(9) *l.* 1. §. *hoc interdictum. ff. de vi et vi. l.* 2. *C. unde vi. c. redintegranda.* 3. *q.* 1.
(10) Et prædo sit. c. 5, *extra. de restit. spol.*
(11) *v. l.* 7. *C. unde vi.*
(12) De qua *l.* 13. *ff. de vi et vi arm. l.* 32. *ff. de pœnis.*
(13) *v. l.* 3. §. 2. *ff. de vi et vi.*
(14) *l.* 2. *in princ. ff. h. t.* Sumpta est autem hæc divisio ab interdicendi forma.
(15) Id est, in quibus prætor non utrumque litigatorem (*ut in Uti possidetis*) sed alterum tantum alloquitur, *ut Unde tu illum dejecisti.*
(16) *l.* 13. *ff. de judiciis.*
(17) Cum unum tantum alloquitur prætor. *l.* 2. *in pr. ff. ne quid in loco publico. l.* 1. *in pr. ff. de fluminib.*
(18) *v. l.* 3. §. 1. *ff. uti possidetis.*
(19) §. 1. *Sup. de success. sublat.*
(20) *v. l.* 3. *C. h. t.*
(21) *l.* 49. *ff. de negotiis gest.*
(22) Id est, Jurisconsultos, Prætores, Principes. *v. l.* 2. *C. de jurejur. propter calum.*
(23) Decima litis in libello comprehensæ. §. 1. *Inf. eod. et Nov.* 112. *c.* 2.
(24) In inficiantes sc. §. 1. *Inf. eod.*
(25) *l.* 44. §. 4. *ff. familiæ.* Porro sacramentum pecunia erat litis causa ab utroque deposita, sic ut victi consecraretur, victori sua restitueretur. Varro 5. *de lingua*: Pithœus 1. *subcesivarum* 18.
(26) §. 1. *Inf. eod.*
(27) *l.* 14. §. 1. *C. de judiciis. l.* 2. *C. de jurejurando propter calumn.*
(28) *v. l.* 4. *C. ad leg. Aquil.*
(29) §. 26. *Sup. de act.*
(30) Altera pecuniaria pœna est causæ amissio, *l.* 1. *C. de pœnæ jud.* et ad expensas condemnatio, *l.* 79. *ff. de judiciis.*
(31) *l.* 2. *C. de jurejur. propter cal.* Goth. Al. addunt (*quod non calumniandi animo litem movisset, sed existimando, se bonam causam habere.*) Ut explicetur formula qua actor de calumnia jurat. *S.L.*
(32) *l.* 2. *C. de jurejur. propter.*

† Hæc autem omnia pro veteri calumniæ actione introducta sunt, quæ in desuetudinem abiit: quia in (1) partem decimam litis actores multabat, quod nusquam factum esse invenimus: sed pro his introductum est [et] præfatum jusjurandum, et ut improbus litigator [et] damnum, et (2) impensas litis inferre adversario suo cogatur.

§. 2. Ex quibusdam judiciis damnati, ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, de dolo (3), item tutelæ, mandati, depositi, directis, non contrariis actionibus (4). Item pro socio, quæ ab utraque parte directa est: et ob id quilibet ex sociis eo judicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem aut vi bonorum raptorum, aut injuriarum, aut de dolo non solum damnati notantur ignominia, sed (5) et pacti: et recte. Plurimum enim interest (6), utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

§. 3. Omnium autem actionum instituendarum principium (7), ab ea parte Edicti proficiscitur, qua Prætor edicit de in jus vocando. Utique enim in primis adversarius in jus vocandus est: id est, ad eum vocandus qui jus dicturus sit (8). Qua parte Prætor parentibus (9) et patronis (10), item parentibus liberisque (11) patronorum et patronarum hunc præstat honorem: ut non aliter liceat liberis libertisque eos in jus vocare, quam si id ab ipso Prætore postulaverint, et impetraverint. Et si quis aliter vocaverit: in eum pœnam solidorum quinquaginta (12) constituit.

TIT. XVII.
DE OFFICIO JUDICIS.

De officio Judicis in genere. 1. *De judicio noxali.* 2. *De actionibus realibus.* 3. *De actione ad exhibendum.* 4. *Familiæ erciscundæ.* 5. *Communi dividundo.* 6. *Finium regundorum.* 7. *De adjudicatione.*

SUperest, ut de Officio Judicis dispiciamus. Et quidem in primis illud observare debet Judex, ne aliter judicet (13), quam legibus aut constitutionibus, aut moribus proditum est.

§. 1. Ideoque si noxali judicio aditus est, observare debet, ut si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, *Publium Mœvium Lucio Titio in decem aureos condemno, aut noxam dedere.*

§. 2. Et si in rem actum sit [coram Judice]: sive contra petitorem judicaverit, absolvere debet possessorem: sive contra possessorem, jubere ei debet, ut rem ipsam restituat (14) cum fructibus. Sed si possessor neget in præsenti se restituere posse, et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum (15) est ei: ut tamen de litis æstimatione caveat (16) cum fidejussore, si intra tempus quod ei datum est, non restituerit. Et si hereditas petita sit: eadem circa fructus interveniunt, quæ diximus intervenire de singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos (17) culpa sua possessor non perceperit: [sive illorum] quos perceperit: in utraque actione eadem ratio pene habetur, si prædo fuerit (18). Si vero bonæ fidei possessor fuerit; non habetur ratio [neque] consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum [fructuum] ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt (19).

§. 3. Si ad exhibendum actum fuerit: non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum est; sed opus est, ut etiam rei causam debeat exhibere, id est, ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si, cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset (20). Ideoque si inter moras [exhibendi] usucapta sit res a possessore: nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum medii temporis, id est, ejus quod post acceptum ad exhibendum judicium, ante rem judicatam intercesserit, rationem habere debet Judex. Quod si neget reus cum quo ad exhibendum actum est, in præsenti se exhibere posse, et tempus (21) exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur: dare ei debet, ut tamen caveat se restituturum: quod si neque statim jussu Judicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit in id quod actoris intererat, si ab initio res exhibita esset.

§. 4. Si familiæ erciscundæ [judicio] actum sit; singulas res singulis (22) heredibus adjudicare debet: et si in alterius persona prægravare videatur adjudicatio; debet hunc invicem coheredi certa pecunia (sicut jam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine coheredi (23) quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi perceperit, aut rem hereditariam corruperit (24), aut consumpserit. Quæ quidem similiter inter plures quoque, quam duos coheredes, subsequuntur.

§. 5. Eadem interveniunt, et si communi dividundo de pluribus rebus actum sit. Quod si de una re, veluti de fundo; siquidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat: partes (25) ejus singulis adjudicare debet: et si unius pars prægravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est. Quod si (26) commode dividi non possit, veluti si homo forte, aut mulus erit, de quo actum sit: tunc totus (27) uni adjudicandus est, et is invicem alteri certa pecunia condemnandus est.

§. 6. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet judex, an necessaria sit adjudicatio: quæ sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti. Nam tunc

(1) Hoc quemadmodum sublatum sit, aut ignoratum a Justiniano, prudens lector dijudicabit, *ex Nov.* 112. *c.* 2. *in princ. v. Edictum* 7. *Justiniani. c.* 5.
(2) *v. l.* 4. *C. de fructib. et lit. exp.*
(3) *v. l.* 4. *in fin. ff. de his, qui notantur.*
(4) Cur non contrariis? *v. l.* 6. *in fin. ff. de his, qui notantur.*
(5) *l.* 6. *§. pactusve. d. t.*
(6) *l.* 7. *d. t.*
(7) *l.* 1. *ff. de in jus vocando. l.* 13. *in fin. ff. de judiciis.*
(8) De forma vocationis v. quæ notavi *ad d. l.* 1.
(9) *l.* 3. *C. de in jus.*
(10) *l.* 4. *ff. de in jus.*
(11) *l.* 2. *C. de in jus.*
(12) Alias 500. *l.* 12. 24. 25. *ff. de in jus.* v. Pith. 1. *subcesivarum* 18.
(13) *l.* 40. *§.* 1. *ff. de judiciis. l.* 1. *§.* 3. *ff. ad Leg. Cornel. de falsis. l.* 2. *C. de pœna judicis. Nov.* 15. *c.* 1. *in fin. Novell.* 24. *c.* 2. *Novell.* 82. *cap.* 13. *Nov.* 149. *c.* 1. *Nov. Leonis* 1. *Auth. præsides. C. de episcopali audientia.*
(14) *l.* 17. *§.* 1. *vers. idem Julianus ait. ff. de rei vind. l.* 5. *l.* 17. *C. de rei vind.*
(15) *l.* 21. *ff. de judiciis.*
(16) *l.* 11. *ff. de rei vind.*
(17) *v. l.* 22. *C. de rei vind.*
(18) Ut prædo fructus restituat, v. quæ not. *ad l.* 22. *C. de rei vind.*
(19) Ut bonæ fidei possessor fructus restituat, v. quæ scripsi ad *d. l.* 22.
(20) *l.* 9. *§. quantum ad hanc actionem.* 5. *D. ad exhib.*
(21) *l.* 5. *§. fin. l.* 12. *§. si justa. ff. ad exhib.*
(22) *v. l.* 22. *§. familiæ.* 1. *in fin. l.* 51. *ff. familiæ.*
(23) *l.* 19. *d. t.*
(24) *l.* 3. *l.* 19. *C. famil.*
(25) *l.* 54. *in pr. ff. de verb. obl.*
(26) *l.* 55. *ff. familiæ.*
(27) *l.* 11. *in fin. ff. de jurisd. l.* 2. *in fin. l.* 3. *ff. finium. l.* 55. *ff. familiæ. l.* 3. *§. cum autem. C. comm. divid.*

necesse est, ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adjudicari: quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari.

† Eo quoque nomine condemnandus est quisque hoc judicio, quod forte circa fines aliquid malitiose commisit: verbi gratia, quia lapides finales (1) furatus est, vel arbores finales excidit. † Contumaciæ quoque nomine quisque eo judicio condemnatur: veluti si quis jubente Judice metiri agros passus non fuerit.

§. 7. Quod autem istis judiciis alicui adjudicatum fuerit: id statim ejus fit, cui adjudicatum est (2).

TIT. XVIII.

DE PUBLICIS JUDICIIS (3).

Differentia a privatis. 1. *Etymologia.* 2. *Divisio.* 3. *Exempla de læsa majestate.* 4. *De adulteriis.* 5. *De sicariis.* 6. *De parricidiis.* 7. *De falsis.* 8. *De vi.* 9. *De peculatu.* 10. *De plagiariis.* 11. *De ambitu*, *Repetundis*, *Annona*, *Residuis.* 12. *Excusatio.*

PUblica judicia neque per actiones ordinantur (4), neque omnino quicquam simile habent [cum] cæteris judiciis (5), de quibus locuti sumus: magnaque diversitas eorum est et in instituendo (6), et in exercendo (7).

§. 1. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo executio (8) eorum plerumque (9) datur.

§. 2. Publicorum judiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia (10) dicimus, quæ ultimo supplicio afficiunt [homines], vel [etiam] aquæ et ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera, si quam infamiam irrogant cum damno pecuniario: hæc publica quidem sunt, non tamen capitalia.

§. 3. Publica autem judicia hæc sunt: lex Julia (11) majestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem, vel rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cujus pœna animæ amissionem sustinet, et memoria rei etiam post mortem damnatur.

§. 4. Item lex Julia de adulteriis coërcendis, quæ non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio (12) punit, sed et eos (13) qui cum (14) masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Julia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi (15) vel virginem, vel viduam honeste viventem stupraverit. Pœnam autem eadem lex irrogat stupratoribus (16), si honesti sunt, publicationem partis (17) dimidiæ bonorum: si humiles, corporis coërcitionem cum relegatione.

§. 5. Item lex Cornelia (18) de sicariis (19) quæ homicidas ultore ferro persequitur, vel eos qui hominis occidendi causa cum (20) telo ambulant. Telum (21) autem (ut Cajus noster ex interpretatione legum XII. Tab. scriptum reliquit) vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed et omne significat quod manu cujusque jacitur: sequitur ergo, ut lignum et lapis, et ferrum hoc nomine contineatur: dictum ab eo quod in longinquum mittitur, [a] Græca voce τηλȣ̃ (22) figuratum. Et [sic] hanc significationem invenire possumus et in Græco nomine. Nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant. Admonent (23) nos epigrammata in Xerolopho urbis faustissimæ scripta, καὶ τὰ βέλη ὁμῶς ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. id est, *Et hujusmodi tela simul ab eis ferebantur, lanceæ, spicula, fundæ, plurimi autem et lapides.* Sicarii autem appellantur a sica (24), quod significat ferreum cultrum. Eadem lege et venefici (25) capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quam susurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint.

§. 6. Alia deinde lex asperrimum crimen nova pœna persequitur, quæ Pompeia de parricidiis (26) vocatur: qua cavetur, ut si quis parentis aut filii, aut omnino adfinitatis ejus quæ nuncupatione parentum continetur, fata præparaverit (27) (sive clam, sive palam id ausus fuerit) [necnon is cujus dolo malo id factum est, vel conscius (28) criminis existit, licet extraneus sit,] pœna parricidii puniatur, et neque gladio neque ignibus, neque ulli alii solenni pœnæ subjiciatur (29), sed insutus culleo cum Cane, et Gallo gallinaceo, et Vipera, et Simia, et inter eas ferales angustias comprehensus (secundum quod regionis qualitas tulerit) vel in vicinum mare, vel in amnem projiciatur, ut omnium elementorum usu vivus carere incipiat, et ei cœlum superstiti, [et] terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione (30) vel adfinitate

(1) *v. l.* 4. §. *si dicantur termini. ff. finium.*

(2) Hinc adjudicatio inter modos adquirendi numeratur ab Ulp. *t.* 19. §. 16. Porro an judex petitum officium alicui possit imperiri, vid. quæ not. *in l.* 4. §. *antepen. ff. de damn. infect.*

(3) *L.* 48. *D.* 1.

(4) Sed per accusationes, et inquisitiones.

(5) Sive ex contractu, sive ex maleficio oriantur.

(6) Privata judicia apud judices datos: publica apud quæsitorem instituebantur.

(7) Hæc ab uno judice aut tribus recuperatoribus in comitio fiebant. Publica vero in foro, palam, sub dio, vel ab ipsis prætoribus (sex lictoribus coram tribunal circumstantibus) sive quæsitoribus, pro tribunali, in sella curuli sedentibus (quibus aderant judices in subselliis sedentes 50 vel 60) exercebantur. Vide hic Hotom. adde ordinem veterem usu desiisse, *l.* 8. *D. de accusat.* formam accusationis, *v. l. ult. C. de accus.*

(8) Id est, persecutio, *l.* 11. *in pr. D. de accus. l.* 1. §. 1. *ff. de privat. delict. l.* 7. *ff. de injur.*

(9) *l.* 43. §. 10. *ff. de ritu nupt. et C. qui accusare. et l.* 8. 9. *ff. de accus.*

(10) *l.* 2. *ff. h. t.*

(11) *v. l.* 3. *ff. et tot. tit. C. ad l. Jul. majest.*

(12) Hoc ut verum sit, *v. l.* 5. *ff. de quæst.*

(13) Vide *Novell.* 143.

(14) *v. Nov.* 141.

(15) *v. l.* 4. *C. de furt. et servo corrupt. et tot. tit. ff. et C. de serv. corrupto.* Ans.

(16) *v. l.* 6. §. *lex stuprum. ff. ad L. Jul. de adul.*

(17) Imo capitaliter puniuntur. *l.* 1. *in fin. ff. de extraord. criminib.*

(18) Lata a L. Cornelio Sylla dictatore.

(19) *l.* 1. *ff. ad L. Corn. de sicar.*

(20) *l.* 7. *C. ad L. Corn. de sicar.*

(21) Vid. *l.* 11. §. *telorum. D. ad L. Jul. de vi publ. l.* 233. §. 2. *ff. de verb. sign.*

(22) V. Festum *in Arma et Tela.*

(23) Admonet nos Xenophon, nam ita scribit, 5. ἀναβάσεως scil. Ant. Aug. 4. *Emend.* 5.

(24) Sica a secando: est autem brevissimus culter recurvus et inflexus, Persici acinacis longitudine, teste Josepho, 20. *antiquit.* 1. Ideo Suidas appellari sicas τὰ ἐπικάμπη ξίφη ait. Tranquillus apud Isidorum 18. c. 16. etiam ostendit levissimum cultrum fuisse. Nam cum gladiatoris in ludum emissi recurvus factus fuisset gladius et ad eum corrigendum alius venisset, respondit gladiator, sica pugnabo. Brevissimam quoque sicam fuisse indicio est, quod vel a pueris (ut Cicero refert) vibraretur. ac proinde cædibus media in turba perpetrandis sica aptissima erat, ut etiam veste occultaretur. His adjungendus est Josephus, 2. *de bello Judaico* 12. *et* 20. *antiq.* 2. Hac autem lege improprie tenentur, qui cædem alio telo admiserunt. 10. *Quint.* 1. Adde superioribus Brissonium 2. *Selectar.* 11.

(25) *v. l.* 3. *in pr. ff. ad L. Corn. de sicar.*

(26) *v. l. un. C. de his qui parentes vel liberos occiderunt.*

(27) *Al.* properaverit. Vopiscus *in Probo*, Fatalem properavit necessitatem. Seneca *in Hercule furente*, Quid juvat durum properare fatum? *Petronius*, Ultimum hoc gaudium fatis properantibus rape. Cujac. *hic.*

(28) *l.* 2. *ff. ad leg. Pomp. de parricidiis.*

(29) *l.* 9. *in princ. ff. ad l. Pompeiam de parr.*

(30) *d. l.* 9. §. 2.

personas conjunctas necaverit: pœnam legis Corneliæ de sicariis sustinebit.

§. 7. Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam testamentaria vocatur, pœnam irrogat ei, qui testamentum (1), vel aliud instrumentum falsum scripserit (2), signaverit, recitaverit, subjecerit: vel signum (3) adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit, sciens dolo malo. Ejusque legis pœna in servos, ultimum supplicium est (quod etiam in lege de sicariis et veneficis servatur): in liberos vero deportatio (4).

§. 8. Item lex Julia de vi publica seu privata, adversus (5) eos exoritur qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed siquidem armata vis arguatur; deportatio (6) ei ex lege Julia de vi publica irrogatur: si vero sine armis, in tertiam (7) partem bonorum [suorum] publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus (8) virginis, vel viduæ, vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus: tunc et raptores, et ii qui opem [huic] flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostræ constitutionis definitionem, ex qua hoc apertius possibile est scire.

§. 9. Item lex Julia (9) peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem sacram (10), vel religiosam furati fuerint. Sed siquidem ipsi judices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerint; capitali (11) animadversione puniuntur: et non solum hi, sed etiam (12) qui ministerium eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtractas ab his scientes susceperint. Alii vero, qui in hanc legem inciderint: pœnæ deportationis subjugentur.

§. 10. Est et inter publica judicia lex Fabia de plagiariis (13), quæ interdum (14) capitis pœnam ex sacris Constitutionibus irrogat, interdum leviorem.

§. 11. Sunt præterea publica judicia, lex Julia de ambitu (15), lex Julia repetundarum (16), et lex Julia de annona (17), et lex Julia de residuis (18), quæ de certis capitulis loquuntur: et animæ quidem amissionem non irrogant: aliis autem pœnis eos subjiciunt, qui præcepta earum neglexerint.

§. 12. Sed de publicis judiciis hæc exposuimus, ut vobis possibile sit summo (19) digito, et (20) quasi per indicem (21) ea tetigisse: alioqui diligentior eorum scientia vobis ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris Deo (22) propitio adventura est.

(1) *l.* 14. *C. ad L. Corn. de fals.*

(2) Scriptor falsi punitur, *v. l.* 5. §. 9. *ff. de injur.*

(3) *l.* 30. *ff. ad L. Corn. de fals.*

(4) *l.* 3. §. *pen. ff. ad L. Corn. de sic.*

(5) *l.* 152. *ff. de reg. jur.*

(6) Quæ successit in locum interdictionis aquæ et ignis. *l.* 10. *in fin. ff. ad L. Jul. de vi publ.*

(7) *l.* 1. *in pr. l. ult. ff. ad l. Jul. de vi privata.*

(8) *v. l. un. C. de rapt. virg.*

(9) *l.* 1. *ff. ad l. Jul. pec.* Goth. Al. legunt: *prædicatoribus.* Vide Menoch. *de Arbitr. Jud. lib.* 2. *cent.* 3. *cas.* 288. *num.* 10. 11. Ans.

(10) *l.* 1. *ff. eod.*

(11) Deportatione. *l.* 3. 10. *ff. ad l. Jul. pecul.*

(12) *v. l. un. C. de crim. pecul.*

(13) *l.* 13. *C. ad l. Fabiam de plagiariis.*

(14) Est enim extraordinaria. *l. ult. ff. ad l. Fabiam de plag.*

(15) *v. ff. et C. ad l. Jul. de ambitu.*

(16) *v. ff. et C. ad l. Jul. repet.*

(17) *v. ff. de annona.*

(18) *v. l.* 2. *ff. ad l. Jul. pecul.*

(19) Summo digito attingere non est longiori aut medio digito attingere, ut hic somniat Accursius. Theophil. ἄκρῳ γεύσασθαι τῷ δακτύλῳ dixit, ut metaphora sumpta videatur a coquis, summo digito condimenta sua et intinctum attingentibus, ac post degustantibus: sic Cicero *pro M. Cælio* dixit, primoribus labris gustare, et extremis digitis attingere.

(20) Hæc desunt Theophilo.

(21) Per indicem attingere, metaphoricῶς, nihil aliud quam summatim.

(22) Deo propitio dixit, more loquendi satis usitato. Quibus enim prosperum successum, iisdem et Deos propitios et faciles precabantur. Livius 39. Seneca 1. *epist.* 17. *et* 15. *epist.* 111. Terentius *Phormione, act.* 4. *scena* 3. ut et contrariis, iratos. Plaut. *Amphitr. act.* 4. *scena* 2. Quæ duo cum mihi occurrunt, meos ad jus civile commentarios, cæteros denique ad alios autores, quos ad hunc usque 39. ætatis scripsi, spectanti, moveor ipse, ut quæ in illis errata mihi exciderint, irato mihi juste numini, quæ secus, Deo plane propitio et facili, lingua, pariter, et manu menteque tribuam, cui laus in perpetuum sit et gloria.

EPITOME INSTITUTIONUM.

DE JURE.

JUstinianus Imperator superatis multis hostibus (1), priore Codice, qui non extat, Digestis seu Pandectis (2) editis, composuit per Tribonianum, Theophilum, et Dorotheum has Institutiones (3), easque libris quatuor partitus est: in quibus totius legitimæ scientiæ prima elementa breviter explicat (4), quibus desumptis ex veterum Institutionibus, maxime Caii (5), robur legum atque constitutionum tribuit (6).

JUstitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi (7). Quæ justitiam docet scientia, Jurisprudentia est (8). Ea primo levi ac simplici via, post diligentissima interpretatione tradenda est (9). Docet autem honeste vivere, alterum non lædere, suum cuique tribuere (10). Refertur ad publicam utilitatem, vel singulorum seu privatam (11). Collecta est vel ex naturali, vel gentium, vel civili jure (12).

† Jus naturale omnium animalium (13): Civile cujusque civitatis proprium est (14): Gentium, omni humano generi commune est, eoque omnes pene contractus introducti (15). † Civile, aut scriptum est, aut non scriptum (16). Scripti species, Lex quæ ab universo populo: Plebiscitum, quod a plebe (17): Senatusconsultum quod a Senatu (18): Principum placita quæ a Principe vel per epistolam, vel per decretum, vel edictum, personaliter vel generaliter sunt constituta (19): Edicta quæ vel a Prætoribus vel Ædilibus curulibus (20): Responsa prudentum, sunt opiniones eorum quibus permissum erat de jure respondere (21). Non scriptum jus est, quod usus approbavit (22): hoc Lacedæmonii, illo Athenienses utebantur (23). Civilia jura tacite, vel expresse mutari possunt, naturalia non item (24). Civilis juris objecta personæ, res, actiones (25).

De personis.

Personarum prima divisio est in liberas et servas (26): Libertas a natura (27): Servitus a jure gentium procedit (28). Servi dicuntur quod captivi servari, nec occidi solent (29). Nascuntur ex ancillis, fiunt jure gentium, si capiuntur: civili, si liber seipsum vendit (30). Liberi sunt ingenui aut libertini (31). Ingenuus est, qui statim ut natus est, liber est (32), cui non officit in servitute fuisse, et postea manumissum esse (33).

†Libertini, qui ex justa servitute manumissi (34). Manumissio fit aut in Ecclesiis, aut vindicta apud Prætorem, aut inter amicos, aut Epistola, aut ultima voluntate, aut aliis modis (35): quocunque tempore et loco (36). Manumissi hodie cives fiunt Romani (37). † In fraudem creditorum non licet manumittere (38). In fraudem non manumittit, qui licet solvendo non sit, servum suum cum libertate in testamento heredem instituit (39) vel sine libertate (40). In fraudem manumittit: qui non tantum cum solvendo non est, manumittit, sed qui animo fraudandi (41). Non licet quoque minori XXV. annis, nisi causa cognita (42): qui tamen XVII. annum implevit, et XVIII. attigit, manumittere potest (43). † Potest et is, ut et quivis alius, omnes servos testamento manumittere (44). Secunda personarum divisio: Personarum quædam alieni juris sunt, vel sui (45): alieni ut servi, ut filii. Servi dominis acquirunt, quicquid acquirunt (46). Non tamen in eos jus vitæ et necis habent domini, nisi causa cognita: quin eos durius tractare non licet (47). † Liberi vero variis modis patri adquiruntur. Primo si ex justis nuptiis procreati sunt, in potestate sunt parentum (48). † Nuptiæ, sunt viri et mulieris conjunctio, cum individua vitæ consuetudine (49). Talis potestas Romanorum est propria (50). Liberos hic intellige, qui ex te et uxore, filio

(1) *Procemio Instit. in pr.* §. 1.
(2) §. 2.
(3) §. 3.
(4) §. 4.
(5) §. 5.
(6) §. 6.
(7) *Lib.* 1. *Tit.* 1. *De justitia et jure.*
(8) §. 1.
(9) §. 2.
(10) §. 3.
(11) §. 4.
(12) *d.* §. 4.
(13) *Tit.* 2. *De jure naturali, gentium et civili.*
(14) §. 1.
(15) §. 2.
(16) §. 3.
(17) §. 4.
(18) §. 5.
(19) §. 6.
(20) §. 7.
(21) §. 8.
(22) §. 9.
(23) §. 10.
(24) §. 11.
(25) §. *ult.*
(26) *Tit.* 3. *De jure personarum.*
(27) §. 1.
(28) §. 2.
(29) §. 3.
(30) §. 4.
(31) §. *ult.*
(32) *Tit.* 4. *De ingenuis.*
(33) §. 1.
(34) *Tit.* 5. *De libertinis.*
(35) §. 1.
(36) §. 2.
(37) §. *ult.*
(38) §. *Tit.* 6. *Quibus ex causis manumittere non licet.*
(39) §. 1.
(40) §. 2.
(41) §. 3.
(42) §. 4. 5. 6.
(43) §. *ult.*
(44) *Tit.* 7. *De lege Fusia Caninia tollenda.*
(45) *Tit.* 8. *De his qui sui vel alien. juris sunt.*
(46) §. 1.
(47) §. *ult.*
(48) *Tit.* 9. *De patria potestate.*
(49) §. 1.
(50) §. 2.

ejusve uxore, non qui ex filia tua nascuntur (1). † Justæ nuptiæ dicuntur quas cives puberes, filiifamilias cum consensu parentum (2), et omnes, intra gradus a lege definitos, contraxerunt. Huc pertinet quod dicitur, ratione consanguinitatis vel honestatis inter parentes et liberos, etiam servos (3), etiam adoptivos (quantumvis dissoluta sit adoptio (4)) nuptias non posse contrahi: item inter fratres et sorores, etiam adoptivos, (nisi dissoluta sit adoptio (5)). Non possumus quoque ducere fratris vel sororis filiam vel neptem (neptis non est quæ nata est ex sorore tua adoptiva (6)) amitam, materteram, etiam magnam, etiam adoptivam (7), (non idem est in duorum fratrum vel sororum liberis (8)); affinitatis ratione privignam, nurum (9), socrum, novercam (10) (non idem est in comprivignis (11)). Privignæ loco habetur, quam uxor tua post divortium ex alio procreavit. Nurus loco habentur, filii sponsa, socrus, sponsa patris (12). Alia impedimenta nuptiarum vide in Digestis (13). Si a quoquam adversus ea præcepta contractæ sunt nuptiæ, vir, uxor, nuptiæ, matrimonium, dos, potestas patria, dotis, donationisque exactio nulla est, et alias etiam pœnas patitur (14): et hoc quidem primo modo liberi parentibus adquiruntur. Secundo per oblationem Curiæ. Tertio, legitimatione in parentum suorum liberi potestatem rediguntur (15). † Quarto adoptione (16). Quoties adoptamus eos qui sui juris sunt, Principis autoritate, Adrogatio: quoties imperio Magistratus, eos easve qui quæve in potestate parentum sunt, Adoptio dicitur: Hic titulus plura capita continet, sed quod hodie parum sit in usu, prætermittetur. † Nunc videndum est quibus modis jure patriæ potestatis quis solvatur. Solvitur patria potestas morte patris (17), deportatione ejusdem (18) (non relegatione (19)) servitute pœnæ (20) (hic tamen casus hodie est abrogatus Nov. 22. cap. 8). Patriciatus (non tamen militia, non senatoria vel consulari) dignitate (21), captivitate patris jus patris suspenditur (22), emancipatione patria potestas solvitur. Fit autem emancipatio recta via apud competentem Judicem (23), non invito patre (24). Reliqua non sunt ita magni momenti in hoc titulo (25): et hæc de personis alieni juris. † Quæ sui juris sunt, vel in tutela, vel in curatione sunt (26). † Tutela est potestas in caput liberum, ad tuendum eum qui se defendere nequit, jure civili data et permissa (27). Tutor est qui eam potestatem habet (28). Tutelæ variæ sunt species. † Prima Testamentaria: est enim permissum parentibus, liberis impuberibus quos in potestate habent, ac non in alterius potestatem recasuris, testamento tutores dare (29), ut et posthumis (30), et emancipatis: sed hoc casu tutor confirmandus est sententia Præsidis sine inquisitione (31). † Dari tutor testamento potest paterfamilias, filiusfamilias (32), servus proprius, etiam sine libertate: servus alienus, cum liber erit (33): furiosus, cum compos mentis: minor, cum major xxv. annis factus fuerit (34): ad certum tempus, ex certo tempore, sub conditione, ante heredis institutionem (35), non certæ rei vel causæ (36). Filiabus vel filiis tutor datus, posthumo vel posthumæ, non tamen nepotibus, liberis, posteris et posthumis et natis (37) datus intelligitur. † Secunda tutelæ species est Legitima ab intestato, eaque multiplex, veluti adgnatorum proximorum (38), id est, cognatorum per virilem sexum: adgnatio autem omnibus modis capitis minutione plerumque perimitur (39). † Item patronorum, per quam libertorum et libertarum tutela ad patronos eorumque liberos pertinet (40). † Item parentum, per quam parentes filiorum suorum ac deinceps emancipatorum tutelam habent (41). † Item fratrum, quæ et Fiduciaria dicitur (42).

† Tertia species (43), Dativa quæ deficiente Testamentaria, et Legitima locum habet. Dantur tutores Romæ a Præfecto urbi, vel Prætore: in provinciis a Præside: vel si facultates pupilli quingentos solidos non excedant, vel a defensoribus civitatum una cum Antistite civitatis, vel a Magistratibus, vel Juridico Alexandrino exacta cautione (44).

† Porro post pubertatem, tutelæ judicio tutores rationem reddere coguntur (45): constante vero tutela, autoritatem pupillis interponent præsentes: statim, non post tempus, aut per epistolam (46). Nec enim sine tutore pupilli obligari possunt (quamvis alios possint obligare), vel mutuo aliquo contractu (47), vel hereditatem adeundo, vel bonorum possessionem, vel fideicommissum petendo (48). Quod si inter tutorem pupillumque judicium agendum sit, ipse quidem tutor in rem suam actor esse non potest: ideoque curator pupillo dabitur ad judicium peragendum: eoque peracto, curator esse desinet (49). † Tu-

(1) §. *ult.*
(2) *Tit.* 10. *De nuptiis.*
(3) §. 10.
(4) §. 1.
(5) §. 2.
(6) §. 3.
(7) §. 5.
(8) §. 4.
(9) §. 6.
(10) §. 7.
(11) §. 8.
(12) §. 9.
(13) §. 11.
(14) §. 12.
(15) §. *ult.*
(16) *Tit.* 11. *De adoptionibus.*
(17) *Tit.* 12. *Quibus modis jus patriæ potestatis solvitur.*
(18) §. 1.
(19) §. 2.
(20) §. 3.
(21) §. 4.
(22) §. 5.
(23) §. 6.
(24) §. *ult.*
(25) §. 7. 8. 9.
(26) *Tit.* 13. *De tutelis.*
(27) §. 1.
(28) §. 2.
(29) §. 3.
(30) §. 4.
(31) §. *ult.*
(32) *Tit.* 14. *Qui testamento tutores dari possunt.*
(33) §. 1.
(34) §. 2.
(35) §. 3.
(36) §. 4.
(37) §. *ult.*
(38) *Tit.* 15. *De legit. agnatorum tut.*
(39) §. 1. 2. et §. *ult.* adde *de capitis deminutione*, et *Tit.* 16. *ubi agitur de speciebus capitis minutionis.*
(40) *Tit.* 17. *De legitima patronorum tutela.*
(41) *Tit.* 18. *De legitima parentum tutela.*
(42) *Tit.* 19. *De fiduciaria tutela.*
(43) *Tit.* 20. §. 1. 2. 3. 4. *De Attiliano tutore, et eo qui ex lege Julia et Titia dabatur.*
(44) §. 5.
(45) §. 7.
(46) *Tit.* 21. §. 2. *De autoritate tutorum.*
(47) *d. Tit.* 21. *in pr.*
(48) §. 1.
(49) §. *ult.*

tela finitur pubertate in masculis post XIV. annum completum: in fœminis post XII. (1) si pupilli adrogati, vel deportati, vel in servitutem redacti, vel ab hostibus capti (2), conditione sub qua datus erit (3), vel tempus ad quod tutor datus erit, existentibus (4), morte vel pupillorum vel tutorum (5), maxima et media tutorum capitis minutione, omni vero pupillorum (6), si tutores remoti vel excusati (7). ┼ Interea sciendum est, utcumque tutela finiatur pubertate, puberes tamen usque ad XXV. annum curatores accipere (8), ab iisdem magistratibus a quibus et tutores accipiunt: testamento non accipiunt, datus tamen confirmatur decreto Prætoris (9). Non accipiunt etiam inviti, præterquam in litem (10). Nec tantum eis solis curator datur, sed et furiosis et prodigis, licet majoribus XXV. annis (11): sed et mente captis, surdis et mutis, et perpetuo morbo laborantibus (12). Quin etiam ipsi impuberes interdum curatorem accipiunt, si tutore idoneo careant (13). ┼ Ad tutores et curatores pertinet tutelæ nomine satisdare de indemnitate pupilli, adeo, ut nisi caveant, pignoribus captis coërceri possint (14), nisi testamento, vel ex inquisitione dati sint (15): eo tamen casu pluribus datis, potest unus contutori vel curatori offerre, vel ab eo exigere satisdationem, ut ab uno tantum tutela administretur: quod si nemo eorum satis offerat, is gerat quem testator adscripserit: si nullus adscriptus sit, quem major pars elegerit: si dissentio circa eligendum sit, Prætor partes suas interponet (16). Quod si indemnes pupilli vel puberes esse non possunt, puta, quia tutores non sunt solvendo, subsidiaria eis dabitur actio in eos eorumve heredes (excipe Prætorem, Præsidem provinciæ et alios quibus tutores dandi jus est (17)) qui (cum satisdationem exigere debeant) aut omnino non, aut non idonee a tutoribus vel curatoribus satisdari curaverunt (18). ┼ Antea diximus tutores curatores esse desinere, quoties vel removentur, vel excusantur: de utroque videndum est. Excusantur ergo Romæ propter tres liberos superstites (tales sunt etiam in bello mortui) in Italia propter quatuor, in provinciis propter quinque. Liberos intellige etiam nepotes ex filio et adoptatos a patre naturali (19). Excusatur pariter quis quamdiu res fisci administrat (20), quamdiu reipublicæ causa abest (21), qui potestatem aliquam habet (22), qui litem de omnibus bonis vel hereditate cum pupillo vel adulto habet (23), quamdiu quis tria onera tutelæ non affectatæ, vel curæ habet (24), propter paupertatem (25), adversam admodum valetudinem (26), si literas pingere vel legere nesciat (27), si propter inimicitias testamento tutor datus sit (28) (inimicitias intellige capitales, non reconciliatas (29)) si status controversiam a pupillorum patre passus est (30), major LXX. annis, minor XXV. (31), miles, adeo ut nec volens ad tutelæ onus admittatur (32), qui Grammaticam vel Medicinam vel Rhetoricam Romæ, vel in patria sua exercet (33). Intra quod tempus tutores dati excusare se debeant, vide §. 16. Non justa excusatio est in eo qui hoc solo utitur, quod patri pupilli fuerit ignotus (34). Datus tutor, ad universum patrimonium datus intelligitur (35): invitus curator esse non compellitur (36), quemadmodum et maritus uxoris (37), falsa allegatione excusatus, non plene liberatur onere tutelæ (38). Et hæc de excusationibus.

┼ Removentur autem tutores suspecti (39), a judicibus ordinariis (40), suspecti, inquam, tutores sive testamentarii, sive alterius generis, sive patroni, dum tamen eorum famæ ignoscatur (41). Postulantur suspecti etiam a quavis muliere, verecunda tamen et pietate producta (42), ab ipsis puberibus consilio necessariorum (43). Porro suspectus est, qui non ex fide tutelam gerit, vel gerere potest, licet sit solvendo (44): qui moribus talibus est, ut suspectus sit (45): qui sui copiam non facit, et absens non præstat alimenta: tunc enim in bonorum possessionem ejus pupillus mittitur (46): si præsens mendaciter id dicit, punitur a judice, quemadmodum et is qui data pecunia ministerium tutelæ adquisivit vel redemit (47), ut libertus fraudulenter tutelam filiorum patroni administrans (48): remotus ob dolum famosus est (49): quoad cognitio suspecti finiatur, interdicitur tutori administratio (50): suspecti cognitio extinguitur morte tutoris (51), fraudulenter tutelam administrans etiamsi satis offerat, removendus est (52). De personis dictum est.

(1) *Tit.* 22. *Quibus modis tutela finitur.*
(2) §. 1.
(3) §. 2.
(4) §. 5.
(5) §. 3.
(6) §. 4.
(7) §. *ult.*
(8) *Tit.* 23. *De curatoribus.*
(9) §. 1.
(10) §. 2.
(11) §. 3.
(12) §. 4.
(13) §. 5. *et ult.*
(14) *Tit.* 24. §. 3. *De satisdatione tutorum vel curatorum.*
(15) *d. tit.* 24. *in pr.*
(16) §. 1.
(17) §. 4. *seu ult.*
(18) §. 2. *et ult.*
(19) *Tit.* 25. *De excusationibus tutorum vel curatorum.*
(20) §. 1.
(21) §. 2.
(22) §. 3.
(23) §. 4.
(24) §. 5.
(25) §. 6.
(26) §. 7.
(27) §. 8.
(28) §. 9.
(29) §. 11.
(30) §. 12.
(31) §. 13.
(32) §. 14.
(33) §. 15.
(34) §. 16.
(35) §. 17.
(36) §. 18.
(37) §. 19.
(38) §. *ult.*
(39) *Tit.* 26. *De suspectis tutoribus vel curatoribus.*
(40) §. 1.
(41) §. 2.
(42) §. 3.
(43) §. 4.
(44) §. 5.
(45) §. *ult.*
(46) §. 9.
(47) §. 10.
(48) §. 11.
(49) §. 6.
(50) §. 7.
(51) §. 8.
(52) §. *ult.*

De rebus et earum adquirendarum modis.

Sequitur ut de rebus, earum divisione et adquisitione videamus. Quarum aliæ in nostro patrimonio, aliæ extra sunt (1). Et hæ quidem sunt, vel naturali jure communes (ut aër, mare, maris littora (2)) vel publicæ (ut flumina, portus (3), et ripæ, usu tamen: nam proprietas riparum illorum est quorum prædiis hærent (4)) vel nullius, ut littora, quæ usu publica sunt, proprietate nullius (5), (ut res sacræ quæ per Pontifices Deo consecratæ (6): religiosæ, veluti locus in quem mortuus est illatus (7), sanctæ, ut muri, portæ civitatis, leges (8)) vel universitatis, ut theatra, stadia, communia civitatum (9). † Singulorum vero res fiunt multis modis. Primum jure naturali seu gentium (10), idque multifariam. Siquidem feræ bestiæ, ut volucres, et pisces, et alia fera animalia quoties capiuntur, et nostra custodia coërcentur, nostra fiunt (11): capta non sunt, quæ tantum vulnerata (12), quæ in arbore nostra tantum nidum fecerunt, quæ ex alveo nostro evolarunt apes (13), quæ revertendi animum seu consuetudinem non habent (14). Aliud est in cicuribus animantibus, puta gallinis et anseribus: licet enim ea animalia conspectum nostrum effugerint, nostra tamen manent: et qui ea animo lucrandi detinet, furtum committit (15): Eodem jure gentium, quæcunque ex hostibus capimus, nostra fiunt (16): ut et ea quæ in littore invenimus (17), quæ ex animalibus nostris nascuntur (18), quæ per alluvionem seu incrementum latens, agris nostris flumen adjecit (19): quæ vi fluminis prædiis nostris adjecta longiore tempore hæserunt, et radices egerunt (20). De Insula hoc tenendum: in mari natam fieri occupantis: in medio flumine, confinium, pro modo latitudinis agri sui citimam ejus qui ab ea parte prædia possidet: nasci non dicitur insula, si ager meus in formam insulæ redactus est (21). Idem est jus in alveo fluminis derelicto, nisi quod ager meus, alveus factus, fit publicus (22). Quod si meus ager inundatus fuerit, meus manebit: inundatio namque fundi speciem non commutat (23). Ad hæc eodem jure gentium, quam ex aliena materia speciem feci, mea est, si ad priorem materiam reduci non potest: multo magis si ex mea et aliena speciem fecero (24). Eodem modo quam purpuram meo vestimento intexui, mea fit (25). Res aliena meæ confusa, vel fortuito, vel mea voluntate, fit communis (26): mixta fortuito, mea manet: voluntate, fit communis (27). Quæ (etiam alterius) in meo fundo (quamvis a me ædificata fuerit) mea fit (28): ex contrario, rem meam amitto quam in alieno fundo ædificavi (29), vel plantavi (30), vel sevi (31), vel in aliena charta scripsi. Non idem est in pictura: picturæ namque tabula cedit (32). Eodem jure gentium, bonæ fidei possessor fructus suos facit, malæ fidei possessor nullos (33). Bonæ fidei possessori adsimilis est usufructuarius et colonus (34). Fœtus pecudum sunt in fructu: ancillæ non sunt (35). Usufructuarii officio incumbit in locum demortuorum animalium alia submittere: demortuarum vinearum vel arborum, alias substituere (36). Eodem quoque jure gentium, quem in meo (etiam sciens) vel sacro, vel religioso (fortuito tamen) thesaurum inveni, fit meus: quem in alieno, etiam Cæsaris, fisci, publico, vel civitatis, (fortuito tamen,) dimidio tenus (37). Eodem etiam jure res nostræ fiunt, quoties nobis traduntur a domino (38) vel ejus procuratore, seu alio ejus voluntate (39). Nuda etiam voluntate, sine traditione, res nostræ fiunt, puta patientia (40), clavium traditione (41). Nostræ etiam res fiunt quæ cum in vulgus missæ essent (42), vel pro derelicto habitæ, a nobis occupatæ sunt (43). Derelictæ non censentur quæ in tempestate, levandæ navis causa, sunt ejectæ, vel quæ de rheda currente, non intelligentibus dominis, ceciderunt (44).

† Hic dicendum erat de modis rerum acquirendarum jure civili: sed quia Tribonianus hic interseruit alteram rerum divisionem præter eam de qua superius dictum est, ea nobis consideranda est. Sit igitur hæc alia rerum divisio, Rerum alias esse corporales, alias incorporales (45). Illæ innumerabiles, tangi possunt (46): hæ non possunt, et in jure consistunt: sicut hereditas, usus, ususfructus, obligationes (47), jura seu servitutes prædiorum urbanorum et rusticorum (48). Rusticorum prædiorum jura sunt, iter, actus, via, aquæductus (49) et secundum quosdam, aquæ haustus, pecoris ad aquam adpulsus, jus pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ (50): urbanorum vero jura ædificiis inhærent, suntque plurima, veluti servitus oneris sustinendi, tigni immittendi, stillicidii vel fluminis

(1) *Lib. II. Tit.* 1. *De rerum divisione, et acquirendo ipsarum dominio.*
(2) §. 1. *et* 3.
(3) §. 2.
(4) §. 4.
(5) §. 3. 5.
(6) §. 8.
(7) §. 7. 9.
(8) §. 10.
(9) §. 6.
(10) §. 11.
(11) §. 12.
(12) §. 13.
(13) §. 14.
(14) §. 15.
(15) §. 16.
(16) §. 17.
(17) §. 18.
(18) §. 19.
(19) §. 20.
(20) §. 21.
(21) §. 22.
(22) §. 23.
(23) §. 24.
(24) §. 25.
(25) §. 26.
(26) §. 27.
(27) §. 28.
(28) §. 29.
(29) §. 30.
(30) §. 31.
(31) §. 33.
(32) §. 34.
(33) §. 35.
(34) §. 36.
(35) §. 37.
(36) §. 38.
(37) §. 39.
(38) §. 40. 41.
(39) §. 42. 43.
(40) §. 44.
(41) §. 45.
(42) §. 46.
(43) §. 47.
(44) §. *ult.*
(45) *Tit.* 2. *De rebus corporalibus et incorporalibus.*
(46) §. 1.
(47) §. 2.
(48) §. *ult.*
(49) *Tit.* 3. *in princ et* §. 3. *De servitutibus rusticorum et urbanorum prædiorum.*
(50) §. 2.

recipiendi, altius non tollendi, luminibus non officiendi (1), acquiruntur autem hujusmodi servitutes pactionibus, stipulationibus, testamento (2).

† Sic ususfructus adquiritur (3). Hoc jure possumus alienis rebus uti salva earum substantia (4): non tamen in æternum: si quidem certis modis extinguitur et ad proprietatem revertitur (5): constituitur vero in omnibus rebus etiam iis quæ usu consumuntur, ut tamen earum nomine caveatur (6). † Usus iisdem modis constituitur et finitur, quibus et ususfructus (7): et minus juris est in usu, quam in usufructu (8): habitatio, neque usus est, neque ususfructus, sed proprium aliquod jus (9). † Hic dicendum erat de hereditatibus et obligationibus: Tribonianus tamen transire ad modos rerum acquirendarum jure civili maluit (10). Hoc interim varie res acquirimus, puta usucapione (11), donatione (12), et quodam speciali jure adcrescendi, testamento (13), ab intestato, jure civili (14) vel Prætorio (15), per adrogationem (16), bonorum addictionem (17), et olim per bonorum possessionem et ex SC. Claudiano (18); olim vero et hodie obligationibus (19). † De Usucapionibus primo loco videndum est, de quibus hoc constitutum est: Res mobiles per triennium; immobiles inter præsentes decennio, inter absentes viginti annis usucapi, et nostras fieri ubicunque sitæ sint (20): qualescunque sint: libero homine, re sacra, religiosa, servo fugitivo (21), rebus fisci (22), furtivis, vi possessis, exceptis: quæ neque a fure, neque ab alio (nisi ipso domino, idque quantum ad res furtivas et vi possessas attinet (23)) quamvis bonæ fidei possessore, usucapi possunt (24): res tamen alienas mobiles, si bona fide eas nostras existimemus, alienare possumus (25). Fiscus et Imperator in eadem causa sunt: quas res enim alienas vendit, vel donat, vel quocunque titulo transfert, statim facit accipientis: quo casu adversus fiscum vel Imperatorem intra quadriennium dominis ipsis vel hypothecariis competit actio (26). Immobiles vacantes propter absentiam vel negligentiam domini, alii bona fide accipienti tradere possumus: etiam in præjudicium fisci (si modo sequatur usucapio (27)) ut eas longæva possessione adquirere possit. Nec enim earum, utpote immobilium, furtum fit: cum furtum sine affectu furandi non committatur: idque utilitas eorum qui longa et indubitata possessione muniti sunt, exposcit (28). Ad hæc, ut res a bonæ fidei possessore usucapi possit, res vitio carere debet (29): qui usucapit, errore falsæ causæ carere (30). Diutina bonæ fidei possessoris vel usucapio, vel possessio, ad heredem qualemcunque continuatur (31), veluti emptorem (32). † Sequitur Donatio, secundus acquirendi jure civili modus: est autem vel mortis causa, vel inter vivos (33). illa fere per omnia legatis connumeratur (34): hæc non item, perfectaque temere revocari non potest; perficitur scripto, vel non scripto, nec requiritur in ea traditio. Quæ si 500 solidos non excedit, insinuatione non indiget (35): quemadmodum et quæ fit vel pro redemptione captivorum, vel a magistris militum ipsis militibus, vel a quovis iis quorum domus incendio vel ruina corruptæ sunt (36). Revocari possunt donationes ob ingratitudinem donatarii et aliis ex causis (37). Tertium genus donationis olim ante nuptias, hodie propter nuptias vocatur, dotibus exæquatum. Potest enim ante vel post matrimonium fieri (38). † Tertius acquirendi modus olim jure civili fuit jus accrescendi, de quo vide paragraphum ultimum (39). † Hic dicendum erat de testamentis: sed Tribonianus hic interseruit tractatum de personis alienantibus et acquirentibus. Quod ad personas alienantes attinet, hoc tenendum, Maritum res dotales, etiam consentiente uxore, alienare non posse, quamvis sit earum dominus (40): Creditorem pignus ex pactione alienare posse: quamvis non sit ejus dominus (41): Pupillos nullam rem sine tutoris autoritate alienare, mutuum dare, in solutum (nisi de judicis mandato) accipere, ac solvere posse (42). Quod ad personas vero adquirentes attinet: Acquiritur nobis per nosmetipsos (43), per liberos nostros, utriusque sexus, quos in potestate habemus: totum, si ex re nostra: usufructu tenus, si aliunde quæsierint (44), adquirimus per emancipatos dimidiam ususfructus tantum, non dominii (45). Per servos quos in potestate habemus etiam ignorantes et inviti (nisi forte heredes instituti sint: tunc enim nisi nostro jussu, hereditatem adire non possunt) adquirimus dominia, possessiones, usucapiones, præscriptiones: quodcunque denique traditione, stipulatione, donatione, legato, testamento, vel ex alia causa ab iis acceptum fuerit (46). Per servos usufructuarios et bona fide possessos, quod ex re nostra vel operis suis acquisiverint (47): Per alienos servos, et per liberos homines (excepto tamen procuratore) nobis nil acquiritur (48).

(1) §. 1.
(2) §. *ult.*
(3) *Tit.* 4. *De usufructu.*
(4) *d. Tit.* 4. *in princ.*
(5) §. 1. *in fin.* §. 3. *et ult.*
(6) §. 2.
(7) *Tit.* 5. *De usu et habitatione.*
(8) §. 1. 2. 3. *et* 4.
(9) §. 5.
(10) §. *ult.*
(11) *Tit.* 6. *De usucapionibus et longi temporis præscriptionibus.*
(12) *Tit.* 7.
(13) *Tit.* 10. *et seq.*
(14) *lib.* 3. *tit.* 1. *et seq.*
(15) *lib.* 3. *tit.* 10.
(16) *lib.* 3. *tit.* 11.
(17) *lib.* 3. *tit.* 12.
(18) *lib.* 3. *tit.* 13.
(19) *lib.* 3. *tit.* 14. *usque ad tit. de act.*
(20) *d. tit.* 6.
(21) §. 1.
(22) §. 9.
(23) §. 3.
(24) §. 4.
(25) §. 4. *vers. sed tamen.* §. 5. *vers. item si is. et seq.*
(26) §. *ult.*
(27) §. 4.
(28) *d.* §. 7. *vers. quod autem. et sequentibus.*
(29) §. 5.
(30) §. 6.
(31) §. 7.
(32) §. 8.
(33) *Tit.* 7. *De donationibus.*
(34) §. 1.
(35) §. 2. *in pr.*
(36) §. 2. *vers. sed et quasdam donationes. juncta l.* 36. *C. de donat.*
(37) §. 2. *vers. sciendum.*
(38) §. 3.
(39) §. *ult.*
(40) *Tit.* 8. *Quibus alienare licet vel non licet.*
(41) §. 1.
(42) §. *ult.*
(43) *Tit.* 9. *Per quas personas cuique acquiritur.*
(44) §. 1.
(45) §. 2.
(46) §. 3.
(47) §. 4.
(48) §. 5.

† Nunc dicendum est de quarto acquirendi modo, jure civili: Tale est Testamentum quod hic definitur esse mentis testatio (1): hujus olim diversæ formæ ac genera (quæ nunc desueta sunt) fuerunt. Unum pacis, quod calatis comitiis: alterum belli, quod procinctum: tertium per æs et libram vocabatur (2). Hodie in testamentis paganorum qui milites non sunt, scriptis (3), quæ sequuntur, necessaria sunt. Uno et eodem tempore ac contextu fieri debent, septem testibus adhibitis, subscribere testes oportet, eorum signacula testamento imponenda (4), per manus testatoris vel testium nomen heredis exprimendum est (5): possunt omnes testes uno etiam alieno annulo signare (6). Testes in testamento esse non possunt mulier, impubes, servus, furiosus, mutus, surdus, bonis interdictus, infamis, et is cum quo testamenti factio non est (7): servus (nisi eo tempore quo testamentum signabatur omnium consensu, liberi loco habebatur (8)) Pater, ac ejus liberi (9) (nisi in alieno negotio (10)) heres defuncti ejusdemque heredis pater, liberi, et fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, testes esse non possunt (11). Legatarii et fideicommissarii, et personæ illis conjunctæ testes esse possunt (12). Et hæc de testibus. Testamentum in quacunque materia fieri potest (13) et pluribus codicibus (14). et hæc de forma scripti testamenti dicta sint. In eo quod sine scriptis fit, seu nuncupativo, sufficit septem testibus adhibitis nostram voluntatem coram eis nuncupare (15). Et hæc testandi forma hodie passim apud omnes gentes usitata est. † Supra dicta diligens observatio testium et solennitatum in ordinandis testamentis paganorum, in testamento militis, dum in expeditione occupatus est, quatenus militat et in castris degit, (non post missionem (16): nisi, quod ad veteranos attinet, intra annum testati sint,) non observatur (17). Testamentum fecisse dicitur, non si simpliciter dixit, Te heredem facio, sed tunc demum, cum id dixerit in præsentia testium ad id convocatorum (18). E contrario testamentum militis censetur, cui ante expeditionem facto, posteave constante militia resignato, aliquid detractum vel adjectum est (19). Singularia et hæc sunt, quod filiusfamilias miles testari possit (20), mutus et surdus (21), quod milite adrogato, vel emancipato, testamentum ejus irritum non fiat tanquam capitis minutione (22). Quod dictum est de militari testamento, ad eos quoque qui quasi militant, extenditur ratione peculii quasi castrensis (23). † Longe ab hujusmodi privilegio absunt filiifamilias, quibus etiam permittente patre, testari non licet, (nisi, ut antea diximus, de castrensi vel quasi peculio (24)) ut et impuberibus et furiosis constante furore (25): sed et interdictis bonis, et prodigis (26), surdis et mutis (nisi beneficio principali (27)), cæcis (nisi secundum observationem D. Justini (28)), captis ab hoste (29). Est et hæc observatio, præter superiores, in testamentis observanda, ut pater (aliud est in matre et avo materno (30), aliud in milite patre quod ad posthumos (31)) liberos, cujuscunque sexus sint, natos et posthumos, de quibus v. §. 1. 2. 6. (32) tam suos quam emancipatos, heredes instituat, vel nominatim exheredet. Alioquin, si silentio præterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem, ut si vivo patre filius ita præteritus mortuus sit, nemo heres ex eo testamento possit existere: quia scilicet ab initio testamentum non constitit (33). De adoptivis vide paragraphum quartum et quintum in fine (34). De emancipatis paragraphum tertium, et quartum in vers. emancipati (35). † Porro de extraneis heredibus instituendis, hoc tenendum est, nobis permissum esse instituere tam liberos homines quam servos, et tam proprios quam alienos (36): et unum hominem et plures usque in infinitum (37), quinetiam eos quos nunquam vidimus (38), et hereditatem dividere in plures uncias quam duodecim (39), quin vel in nullas, vel partim in quasdam, partim in nullas. Quod cum accidit, quid juris sit, vide §. 6. 7. 8. (40) Heredem pure et sub conditione (non tamen impossibili, talis enim pro non scripta habetur (41)) quin et sub diversis conditionibus (quæ si conjunctæ, omnibus: si separatæ, cuilibet obtemperandum erit) instituere possumus (42). Ex certo tempore, aut ad certum tempus non possumus: quo casu dies habetur pro supervacuo: et perinde est ac si pure heres scriptus fuerit (43). † Possumus quoque in testamento plures gradus heredum facere (44), et plures in unius, vel unum in plurium, vel singulos in singulorum locum, vel invicem substituere (45). Possumus et ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituere, et nullam mentionem in substitutione partium facere, quo casu videmur eas in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressimus (46). Possumus quoque et instituto heredi coheredem substitutum dare, et alium ei substituere: quo casu ad utramque partem substitutus admittitur (47). Item possumus heredi

(1) *Tit.* 10. *De testamentis ordinandis.*
(2) *pr.*
(3) §. *ult.*
(4) §. 3. 4.
(5) *d.* §. 4.
(6) §. 5.
(7) §. 6.
(8) §. 7.
(9) §. 8.
(10) §. 9.
(11) §. 10.
(12) §. 11.
(13) §. 12.
(14) §. 13.
(15) §. *ult.*
(16) *Tit.* 11. §. 3. *De militari testamento.*
(17) *d. tit.* 11. *in pr.*
(18) §. 1.
(19) §. 4.
(20) *d. tit.* 11. *in pr.*
(21) §. 2.
(22) §. 5.
(23) §. *ult.*
(24) *Tit.* 12. *Quibus non est permissum facere testamentum.*
(25) §. 1.
(26) §. 2.
(27) §. 3.
(28) §. 4.
(29) §. *ult.*
(30) *Tit.* 13. §. 1. 2. 6. *De exheredatione liberorum.*
(31) §. *ult.*
(32) §. 6.
(33) *d. Tit.* 13. *in pr. et* §. 5.
(34) §. 4. *et* 5. *in fin. l. pen. C. de adopt.*
(35) §. 3. *et* 4. *vers. emancipati.*
(36) *Tit.* 14. *in princ.* §. 1. 2. 3. *De heredibus instituendis.*
(37) §. 4.
(38) §. 12.
(39) §. 5.
(40) §. 6. 7. 8.
(41) §. 10.
(42) §. 11.
(43) §. 9.
(44) *Tit.* 15. *De vulgari substitutione.*
(45) §. 1.
(46) §. 2.
(47) §. 3.

sub hac conditione, Si heres non erit, scripto, alium substituere, de quo quid juris sit, vide §. ult. (1) † Possumus præterea liberis impuberibus et furiosis (quo casu ad exemplum pupillorum eis substituimus (2)) quos in potestate habemus, non solum ita, Si heredes nobis non extiterint, alius sit eis heres, sed eo amplius, Si (instituti vel exheredati liberi etiam) posthumi (3) heredes nobis extiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, alius (puta Seius) sit eis heres (4). Talis substitutio vocatur pupillaris: eaque et sibi et filio pater testamentum facit (5): hocque illius est sequela: illud si non valet, hoc etiam non valebit (6). Possumus etiam singulis liberis, vel ei qui ultimus impubes morietur, substituere (7), specialiter, id est nomine expresso, vel generaliter (8): masculo ad decimum quartum, fœminæ ad duodecimum annum (9). Extraneo vel puberi filio ita non possumus substituere: eos tamen gravare per fideicommissum possumus, ut hereditatem alii totam, vel pro parte restituant (10). Quomodo parens substitutione pupillari vitæ filii periculum creare non possit, vide §. 3. (11).

† Valent ergo superioribus modis testamenta: quæ interdum accidit infirmari, rumpi vel irrita fieri (12). Rumpitur adgnatione sui heredis (13), posteriore testamento (14). Prius testamentum non valide revocatur, si simpliciter dixerimus nolle nos id valere: item, si posterius facere tantum cœpimus (15): et ita quidem, ut his duobus casibus Princeps non capiat (16). Fit irritum capitis minutione (17). Utcunque autem tanta nobis testantibus competat potestas, non possumus tamen inique liberos vel parentes exheredare aut inique præterire (18): sed nec fratres et sorores, turpibus personis scriptis heredibus postponere: Et universum testamentum rescindere possunt: nam si quid eis relictum fuerit, quarta eis supplenda fuerit: alias hujusmodi personæ de inofficioso defuncti testamento agere possunt (19). Quod si hujusmodi personæ quartam, vel jure legati, vel fideicommissi, vel mortis causa, vel inter vivos, vel aliis modis habuerint, de inofficioso agere non poterunt. Nam si quid eis relictum fuerit, quarta eis supplenda fuerit (20). Quartam ita intellige, ut sive unus fuerit, sive plures, quibus agere de inofficioso permittitur, una quarta eis detur, quæ pro rata eis distribuatur (21). † Cæterum hic notandum est, nostrorum heredum esse differentiam, eorumque alios esse nobis necessarios (ut servos (22)) alios suos et necessarios (veluti filios (23)) alios extraneos (24). Extraneis deliberandi de adeunda hereditate, vel non adeunda, suis et necessariis abstinendi potestas datur (25). Extraneus heres hereditatem adit vel nuda voluntate vel pro herede gerendo. Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tanquam heres utitur: Utitur, qui vendit, qui colit, qui locat (26). † Et hæc omnia non tantum possumus, sed etiam legandi nobis potestas data est (27). Legatum est donatio a defuncto relicta, ab herede præstanda (28). Olim variis generibus legabatur, veluti per vindicationem, damnationem, sinendi modum et præceptionem. Sed hodie omnium istorum legatorum una est natura, et quibusvis verbis legare licet, actione personali, in rem, et hypothecaria legatariis data (29). Olim etiam legata fideicommissis strictiora erant, hodie exæquata (30). Videndum est de rebus quas legare possumus. Legare possumus res nostras, heredis rem alienam (scientes tamen, et in commercio positam; hoc ultimo casu cogitur heres eam rem redimere, vel æstimationem dare (31), nisi legatarius ex causa non onerosa, sed lucrativa, puta donationis, eam rem vivo testatore fuerit consecutus (32)) rem obligatam creditori (33), quod futurum esse potest (34): rem nostram quasi alienam (35), rem nostram eamque postea alienare (totam scil. vel in parte) ac pignori dare (quo casu non videmur legatum adimere (36): aliud erit si res legata sine facto heredis perierit: tunc enim res legatario decedit (37)): debitori nostro liberationem (38): creditori vero pure legare possumus, quod in diem et sub conditione ei debemus (alias si nihil est plus in legato quam in debito, legatum erit inutile (39)): dotem uxori (plenius enim est legatum, quam de dote actio (40)) ancillas cum suis natis, ordinarium servum cum vicariis, servum cum peculio, fundum cum instrumento: sed hoc casu, mortua ancilla, et ordinario partus et vicarius debetur: mortuo servo, fundo alienato peculium et instrumentum non debetur (41). Gregem quoque legare possumus, cujus quod superfuerit, etiam minimum, puta una ovis a legatario vindicari poterit (42). Ædibus legatis, quæcunque post testamentum testator eis adjecerit, ædibus cedunt (43). Legare etiam possumus peculia servorum (44), res corporales et incorporales (45), optionis facultatem (46). Rem legatarii ei legare non possumus (47): et hæc de rebus. Illis

(1) §. *ult.*
(2) *Tit.* 16. §. 1. *De pupillari substitutione.*
(3) §. 4.
(4) *d. Tit.* 16. *in pr.*
(5) §. 2.
(6) §. 5.
(7) §. 6.
(8) §. 7.
(9) §. 8.
(10) §. *ult.*
(11) §. 3.
(12) *Tit.* 17. *Quibus modis testamenta infirmentur.*
(13) §. 2.
(14) §. 2. 3.
(15) §. 7.
(16) §. *ult.*
(17) §. 4. 5. 6.
(18) *Tit.* 18. *De inofficioso testamento.*
(19) §. 1. *et* 2.
(20) §. 3.
(21) §. *ult.* adde et casus §. 4. 5.
(22) *Tit.* 19. *in pr. et* §. 1. *de heredum qualitate et differentia.*
(23) §. 2.
(24) §. 3. 4.
(25) §. 5.
(26) §. *ult.*
(27) *Tit.* 20. *De legatis.*
(28) §. 1.
(29) §. 2.
(30) §. 3
(31) §. 4.
(32) §. 6. *et* 9.
(33) §. 5.
(34) §. 7.
(35) §. 11.
(36) §. 12.
(37) §. 16.
(38) §. 13. *et* §. 21. *in fin.*
(39) §. 14.
(40) §. 15.
(41) §. 17.
(42) §. 18.
(43) §. 19.
(44) §. 20.
(45) §. 21. *in pr.*
(46) §. 23.
(47) §. 10.

solum legare possumus cum quibus testamenti factio est (1), incertis personis (2), alieno posthumo (posthumus alienus dicitur, qui natus inter suos heres testatori futurus non est (3), qui et olim et hodie heres institui potest, nisi in utero ejus mulieris sit, quæ jure nostro uxor esse non potest (4). Non idem est in tutore, qui incertus dari non debet (5)). et hæc de personis. Videndum est, qua forma legare possumus. Possumus vero legare conjunctim vel disjunctim (6), et generaliter, puta servum, ut eo casu electio sit legatarii (7): Possumus in nomine, cognomine, prænomine, agnomine legatarii errare, (sufficit enim si de persona ejus constet (8)): possumus eundem falso demonstrare (9), eique falsa causa legare (10), sub conditione, servo heredis (11), ante heredis institutionem, et inter medias heredum institutiones (12), post mortem heredis aut legatarii (13), pœnæ nomine (14).

† Possumus quoque adimere legata (sive eodem testamento, sive codicillis, sive contrariis verbis, sive aliis quibuscunque (15)) transferre ab alio ad alium (16). † Possumus quoque universa bona legatis erogare: sed tamen ea potestas primum per legem Furiam, dein per legem Voconiam, tandem per Falcidiam est restricta, qua cavetur ne plus legare, quam dodrantem totorum bonorum liceat, id est, ut sive unus heres institutus sit, sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneat (17). Ea lex in singulis heredibus locum habet, tam iis quorum pars legatis onerata est, quam illis quorum pars non est onerata (18). Quantitas patrimonii mortis tempore spectatur: ideoque, quæ mortuo testatore hereditati ante aditam hereditatem adjunguntur vel adimuntur, ad lucrum vel damnum heredum pertinent (19). Falcidiæ ratio ponitur, ære alieno, funeris impensa, et pretiis servorum manumissorum deductis (20). † Nunc transeamus ad fideicommissa, seu fideicommissarias hereditates (21). Fideicommissa primum eo fini reperta fuerunt, ut quibus hereditas vel legatum relinqui non posset, ii per alium utrumque caperent. Ea D. Augustus, istis rationibus motus, confirmavit: confirmata paulatim in assiduam jurisdictionem versa sunt, Prætore ad id peculiariter creato, qui fideicommissarius dicebatur (22). Est autem fideicommissum, quoties heredem institutum rogamus, ut hereditatem alii restituat (23): eaque restituta nihilominus est heres (24): quamquam olim ei et in eum (25) darentur omnes actiones, cui ita erat restituta hereditas. Postea permissum fuit SC. Pegasiano, heredi perinde quartam retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur: quo subsecuto, ipse heres onera hereditaria pro rata parte sustinebat: alter, legatarii partiarii loco erat, id est, ejus cui pars bonorum legata est, eaque species legati Partitio vocabatur: qua cum herede Partiarius partiebatur hereditatem (26): atque ita in heredem, jure civili; in eum qui recipiebat hereditatem, ex SC. Trebelliano actiones pro rata parte dabantur (27). Hodie heres in solidum vel pro parte (28), testamentarius vel legitimus vel honorarius (29), quin et is cui aliquid restitui mandavimus, et a nobis rogatus ut id, aut totum, aut parte tenus, alii restituat (30), hereditatem restituere debet, quartamque vel quod quartæ deest, retinere et repetere potest pro rata portione, actionibus tam in eum, quam in fideicommissarios, competentibus, nisi hujusmodi personæ volentes scientes totam restituerint, vel noluerint adire: tunc enim soli fideicommissarii tenentur (31). Fideicommissa coram quinque testibus relinquere possumus: quin coram solo herede: quo casu fideicommissarius heredi jusjurandum deferre potest, heresque cogitur vel jurare, se nihil tale a testatore audivisse, aut, si recusat jurare, fideicommissum præstare (32). † Nec tantum autem universam hereditatem per fideicommissum relinquere possumus (33), sed et res singulas, propriam heredis, legatarii, fideicommissarii, aut cujuslibet alterius (34), libertatem (35): iis verbis potissimum; peto, rogo, volo, mando, fidei tuæ committo; quæ perinde singula firma sunt, ac si in unum congesta sint (36). † Possumus quoque non tantum per testamentum solenne, de quo antea diximus, sed et codicillis vel uno vel pluribus (qui minorem solennitatem requirunt (37)) relinquere (38) fideicommissum vel quid aliud: non tamen hereditatem directo, licet per obliquum. Per obliquum relinquimus, quoties fideicommittimus (39). Ante vel post testamentum fieri possunt fideicommissa: adeo ut ex iis fideicommissum peti possit, si appareat, testatorem a voluntate, quam in codicillis expresserat, non recessisse (40). Et hæc de testamentis. † Sequitur quintus acquirendi modus jure civili, nempe ab intestato. Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit, aut non jure, cujus testamentum ruptum, irritumve, aut ex quo nemo heres extitit (41). Intestati hereditas primum ad suos heredes pertinet (42). Sui heredes sunt jure civili liberi, qui in potestate positi defuncti cum moritur, (cum iis etiam succedunt filii emancipati jure Prætorio (43): emancipati, inquam, licet ab aliis sint ado-

(1) §. 24.
(2) §. 25.
(3) §. 26.
(4) §. 28.
(5) §. 27.
(6) §. 8.
(7) §. 22.
(8) §. 29.
(9) §. 30.
(10) §. 31.
(11) §. 32. 33.
(12) §. 34.
(13) §. 35.
(14) §. *ult.*
(15) *Tit.* 21. *De ademptione legatorum, et translatione.*
(16) §. *ult.*
(17) *Tit.* 22. *De lege Falcidia.*
(18) §. 1.
(19) §. 2.
(20) §. *ult.*
(21) *Tit.* 23. *De fideicommissariis hereditatibus et ad SC. Trebellianum.*
(22) §. 1.
(23) §. 2.
(24) §. 3.
(25) §. 4.
(26) §. 5.
(27) §. 6.
(28) §. 7.
(29) §. 8.
(30) §. 8. *et* 9.
(31) §. 7.
(32) §. *ult.*
(33) *Tit.* 24. *De singulis rebus per fideicommissum relictis.*
(34) §. 1.
(35) §. 2.
(36) §. *ult.*
(37) *Tit.* 25. *in pr. et* §. *ult. De codicillis.*
(38) §. 1.
(39) §. 2.
(40) §. 1.
(41) *Lib. III. Tit.* 1. *De hereditatibus quae ab intestato deferuntur.*
(42) §. 1.
(43) §. 9.

ptati, idque Constitutione Justiniani (1), exploso ea in parte veteri jure (2)) sive legitimi, sive naturales, sive legitimati, sive adoptivi, sive nati, sive posthumi sint (3): Ii heredes fiunt, etiam ignorantes: et in eos, morte parentis, continuatur dominium ipso jure (4). Suorum numero continetur et is, qui ab hostibus revertitur post mortem patris (5). Suus est etiam cujus pater perduellionis damnatus, ac memoria damnata: sed suus esse desiit, quia bona parentis ad fiscum deferuntur (6). Filii et filiæ æqualiter parentibus succedunt. Cum iis nepotes ex altero filio mortuo concurrentes succedunt, non in capita, sed in stirpes: nec eo casu qui gradu proximior est, posteriorem excludit (7). Nepotes vero et deinceps liberi ex filia concurrentes cum superius enumeratis personis, minus tertia parte accipiunt, quam mater eorum vel avia acceptura fuerat (8). Concurrentes cum agnatis transversalibus eos excludunt (9). Ubi vero nulli sui sunt, vel quasi sui, hereditas ab intestato ad proximum adgnatum olim pertinebat (10): sed hodie agnatis cognati, quoad successiones, sunt exæquati (11). Agnati sunt cognati per viriles personas conjuncti (12). Succedunt sibi invicem agnati, etiamsi gradu (de gradibus vide Tit. 6.) longissimo sint (13), puta decimo (14). Sed hodie soror cum fratre fratri succedit, veteri jure exploso (15): hereditate, non in stirpes, sed in capita dividenda (16). † Olim frater et soror defuncti, filios et filias alterius defuncti excludebant (17): sed hodie non sunt semoti, propter eis concessum jus repræsentationis (18), quo casu cum patruo suo succedunt in stirpes, non in capita (19). Olim etiam cum fratribus defuncti mater non succedebat, sed cum solis sororibus (20): eo etiam casu pater defuncti matrem ejus excludebat (21): sed hodie ex SC. Tertylliano etiam cum masculis fratribus utroque etiam parente conjunctis defuncti pater ac mater concurrit æqualiter (22), ut tantum percipiat, quantum unusquisque fratrum defuncti (23). Cum iis etiam concurrunt filii fratris defuncti: fratris, inquam, qui defuncto fratri ex utroque parente jungebatur. Nov. 127. c. 1. Ubi vero agitur de successione agnati vel cognati sine liberis, vel parentibus vel fratribus aut sororibus mortui: soli fratrum vel sororum liberi, ac deinceps cognati relicti, patruo suo ab intestato succedunt, non in stirpes, sed in capita (24). Hinc constat, magnum judicium adhibendum esse in legendo tit. 2. 3. 4. 5. hujus libri (25). Et quidem quarto ostenditur quemadmodum filii, filiæ, nepotes, neptes matri et aviæ succedant ex SC. Orphitiano: item de jure adcrescendi. Quinto cognatus cognato ut succedat. Sexto de gradibus cognationum. † De servili cognatione, vide tit. 7. (26) de successione libertorum tit. 8. et 9. (27) Quod ad bonorum possessiones attinet, quæ jure Prætorio conceduntur, notandus est ordo qui sequitur, eas scil. dari vel ex testamento, vel ab intestato. Ex testamento dupliciter: contra tabulas liberis præteritis: secundum tabulas scriptis heredibus. Ab intestato, hoc ordine: unde liberi, unde legitimi, unde cognati, unde vir et uxor, et ex legibus, exploso veteri ordine (28). † De sexto adquirendi modo jure civili per adrogationem, vide tit. 11 (29). † De septimo per bonorum addictionem, vide tit. 12 (30). † De aliis modis, qui fiebant per bonorum venditiones, et ex SC. Claudiano sublatis, vide tit. 13 (31) † Qui nunc sequitur adquirendi modus utilissimus est: constat autem obligatione (32): Obligatio vero nihil aliud est, quam juris vinculum quo necessitate adstringimur, alicujus rei solvendæ causa, secundum civitatis Romanæ jura (33). Obligationum prima divisio hæc est: obligationum aliæ Civiles sunt, aliæ Prætoriæ, seu honorariæ. Hæ ex Prætoris jurisdictione: illæ, aut legibus constitutæ, aut certo jure civili comprobatæ (34). Altera divisio in quatuor species deducitur. Aliæ enim sunt ex contractu vel quasi: aliæ ex delicto vel quasi. Quæ sunt ex contractu: aut re, aut verbis, aut literis, aut consensu contrahuntur (35).

† Re, veluti mutui (36), indebiti (37), commodati (38), depositi (39), pignoris acceptione (40). Harum obligationum nomine competit nobis condictio mutui, indebiti, commodati, depositi (41). In mutuo semper dominium transfertur: in commodato, deposito, et pignore nunquam (42): in indebito interdum. In mutuo ab accipiente casus fortuiti præstantur: in commodato, et pignore, exacta diligentia, ac consueta observari a bono patrefamilias (43): in deposito solus dolus præstatur (44). Hinc colligere possis, quid juris sit in indebito. † Verbis contrahitur obligatio ex interrogatione et responsione, quoties aliquid dari fierive (in hujusmodi stipulationibus quæ factum continent, optimum est pœnam subjicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit: ac necesse sit actori probare quid ejus intersit (45)) stipula-

(1) §. 14.
(2) §. 10. 11. 12. 13.
(3) §. 2. 7. 8.
(4) §. 3.
(5) §. 4.
(6) §. 5.
(7) §. 6.
(8) §. 15.
(9) §. *ult.*
(10) *Tit.* 2. *de legitima agnatorum successione.*
(11) *Nov.* 118. *cap.* 4. 5.
(12) §. 1. 2.
(13) §. 3.
(14) *Tit.* 5. §. *ult.*
(15) *d.* §. 3.
(16) §. 4. *in fin.*
(17) *d.* §. 4. *in fin.*
(18) *Nov.* 127.
(19) *Auth. Cessante. C. de legit. heredib.*
(20) *Tit.* 3. *De Senatusconsulto Tertyllian.*
(21) *Tit.* 3. §. 3.
(22) *Nov.* 127. *in fin. princ.*
(23) *Nov.* 22. *c.* 47. *in fin. Nov.* 118. *cap.* 2.
(24) *Caius lib.* 2. *instit. c.* 8. eamque opinionem, uti æquiorem, defendit *Zasius*, 1. *Resp.* 7. Mynsingerus 3. *obs.* 94. Carolus V. quoque Imperator idem statuit.
(25) *Tit.* 2. 3. 4. 5. 6. unde agitur de gradibus cognationum, *De Senatuscons. Orphitiano. De successione cognatorum. De gradibus cognationum.*
(26) *Tit.* 7. *De servili cognatione.*
(27) *Tit.* 8. 9. *De successione libertorum.*
(28) *Tit.* 10. *De bonorum possessionib.*
(29) *Tit.* 11. *De adquisitione per adrogationem.*
(30) *Tit.* 12. *De eo, cui libertatis causa bona addicuntur.*
(31) *Tit.* 13. *De successionibus sublatis, quæ fiebant per bonorum venditiones, et ex Senatusconsulto Claudiano.*
(32) *Tit.* 14. *De obligationibus.*
(33) *d. tit.* 14.
(34) §. 1.
(35) §. *ult.*
(36) *Tit.* 15. *Quibus modis re contrahitur obligatio.*
(37) §. 1.
(38) §. 2.
(39) §. 3.
(40) §. *ult.*
(41) *Toto titulo.*
(42) §. 2.
(43) §. 2. *et ult.*
(44) §. 3.
(45) *Tit.* 16. *De verborum obligationibus.* §. *ult.*

mur: certum, unde condictio certi: vel incertum, unde ex stipulatu actio descendit. Stipulatio a stipulo, id est, firmo, vel a stipite dicitur (1). Et hæc de definitione, effectu et etymo stipulationis. Olim solennia stipulationum verba hæc fuerunt, Spondes? promittis? fideipromittis? fidejubes? dabis? facies? responsionis vero verba superioribus respondentia. Hodie quibuscunque verbis fit. Fit stipulatio omni lingua: sufficit congruenter ad interrogata respondere (2). Fit etiam pure, aut in diem, aut sub conditione. Priori modo, confestim peti potest res promissa (3). Duobus postremis, postquam dies venerit, vel conditione impleta (4). Qui stipulatur annua quoad vivet, heredem suum non juvat (5). Quoties sub conditione stipulamur, in casum seu factum differtur obligatio: ex ea spes est, debitum iri, eamque ipsam spem ad heredem transmittimus, si prius quam conditio extet, mors nobis contigerit: si ita stipulamur, Dabis si non fecero? perinde est ac si stipulati essemus, Cum moriemur (6). Conditiones ad præsens, vel ad præteritum tempus relatæ, aut statim infirmant obligationem, puta si falsæ sint; aut omnino non differunt, puta si veræ sint. Nam quæ per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint (7). Loca interdum inseruntur stipulationibus, veluti Carthagini dabis? talis stipulatio re ipsa, seu tacite habet tempus adjectum, quo promissor Carthaginem ire poterit: ideoque qui Romæ ita stipulatur, Hodie Carthagini dabis? nil agit: est enim inutilis repromissio (8): et hæc de forma stipulationis dicta sint. † Stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt (9). Rei simul quoties vel plures stipulantur, vel promittunt (10): utrovis modo solidum debetur, a quovis eorum solidum præstatur et accipitur (11): Eorum unus pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest. Nec impedimento erit dies aut conditio quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur (12). † Quod liberi in potestate positi (13), et servi etiam hereditarii, quovis modo stipulantur, domino acquirunt (14): nisi factum in stipulatione contineatur (15). Communis servus unicuique dominorum pro portione dominii acquirit: nisi aut uni nominatim, aut unius jussu stipulatus sit: aut alter dominus adquirendi capax non sit: tunc enim ei soli adquiritur (16). et hæc de personis. † Stipulationum divisiones hæ sunt. Aliæ Judiciales, quæ a mero judicis officio proficiscuntur: Prætoriæ et Ædilitiæ, quæ a mero Prætoris officio descendunt (17): Communes, id est, partim Prætoriæ, partim judiciales (18): Conventionales, quæ ex conventione utriusque partis concipiuntur (19). Aliæ inutiles vel utiles, de quibus hoc primum tenendum est. Res omnes mobiles, vel soli, dominio nostro subjectas in stipulationem deduci posse (20). Contra non possumus stipulari utiliter rem, quæ in rerum natura non est, aut esse non potest (21), rem sacram, religiosam, publicam, liberum hominem, rem nostram (22), etiam eo casu quo nostra erit (23), factum turpe, vel ob turpem causam (24), factum alienum seu alium facturum vel daturum (25), alii, cui dari nostra non interest (nisi pœnam stipulemur, quo casu ita factum non erit (26): vel citra stipulationem pœnalem, nisi ei cujus juri subjecti sumus, stipulemur: nisi in extraneam personam solutionem conferamus: nisi eis qui juri nostro subjecti sunt stipulemur; hoc enim ultimo casu nobis acquirimus (27): nisi pupillo vel procuratori; tunc enim nostra interest eis dari (28)) vel ab eo qui nostro juri subjectus est, vel ab eo cujus juri subjecti sumus (29). Inutilis est etiam stipulatio, si ad interrogata non fuerit responsum (30). Exemplo sit is qui de una re interrogatus, de alia respondit (31). Mutus (32), furiosus, neque stipulari, neque promittere possunt (33). Pupillus, sine tutore stipulari potest: at non promittere (34). Pupillum intelligimus, qui proximus est infantiæ, non infantem (35). Sub conditione impossibili (qualis est, cui natura impedimento est, quo minus existat) si stipulati fuerimus, perinde est, ac si pure stipulatio facta esset: ideoque statim peti potest (36). Inter absentes concepta stipulatio inutilis est. Absens fuisse non intelligitur, quem præsentem fuisse scriptura seu instrumentum testatur (hoc enim casu scripturæ creditur et præsumitur pro instrumento): sed tamen reus potest manifestissimis probationibus vel per scripturam, vel per testes idoneos probare, toto eo die quo conficiebatur instrumentum, se vel adversarium suum in aliis locis fuisse (37). Post mortem, sive pridie quam moriamur, dari, stipulari, vel promittere possumus (38): sed et ita, cum moriar, vel ita cum morieris (39), post mortem alterius (40). Possumus etiam præpostere stipulationem concipere, puta hoc modo, Si navis ex Asia venerit, hodie dabis (41)? Item plures res una stipulatione comprehendere: quo casu si ad omnes promissor responderit, ad omnes tenebitur (42). Præterea sub conditione, cujus spem ad heredes nostros, et in heredes promissoris transmittimus (43). Postremo, hoc anno, hoc mense: tunc autem, nisi omnibus anni vel mensis partibus præteritis, non recte petitur (44). Si fundum dari stipulatus fueris, vel hominem, non poteris continuo agere, nisi

(1) *Tit.* 16. *in pr.*
(2) §. 1.
(3) §. 2.
(4) §. 2. *et* §. 4.
(5) §. 3.
(6) §. 4.
(7) §. 6.
(8) §. 5.
(9) *Tit.* 17. *De duobus reis stipulandi et promittendi.*
(10) *d. Tit.* 17.
(11) §. 1.
(12) §. *ult.*
(13) *Tit.* 18. §. 1. *De stipulatione servorum.*
(14) *Tit.* 18. *in pr. et d.* §. 1.
(15) §. 2.
(16) §. *ult.*
(17) *Tit.* 19. *in pr. et* §. 1. 2. *De divisione stipulationum.*
(18) §. 4. *in pr. et* §. 1.
(19) §. 3.
(20) *Tit.* 20. *De inutilibus stipulationibus.*
(21) §. 1.
(22) §. 2.
(23) §. 22.
(24) §. 24.
(25) §. 3.
(26) §. 19. 21.
(27) §. 4.
(28) §. 20.
(29) §. 6.
(30) §. 5.
(31) §. 23.
(32) §. 7.
(33) §. 8.
(34) §. 9.
(35) §. 10.
(36) §. 11.
(37) §. 12.
(38) §. 13.
(39) §. 15.
(40) §. 16.
(41) §. 14.
(42) §. 18.
(43) §. 25.
(44) §. 26.

*

tantum spatium prætererit, quo traditio fieri possit (1). † Stipulationum promissionibus solent fidejussores adjici (2), in omni contractu (3): heredem relinquunt obligatum (4). Obligationem præcedere possunt et subsequi (5). Quovis idiomate obligari possunt (6). † Si plures sint, epistolæ D. Hadriani seu divisionis beneficium habent, de qua vide §. 4. (7). Non possunt obligari, ut plus debeant, quam principalis, ut minus debeant, possunt. Minus intelligimus re vel tempore (8). Si quid rei principalis nomine solverint, pro eo recuperando mandati habent judicium (9). Quem fidejussisse constat, eum solenniter et maturo consilio fidejussisse præsumimus (10). Et hæc de obligatione, quæ verbis perficitur. † Literis sive scriptura quæ constat obligatio, promissorem obligat, sed tamen intra biennium exceptionem pecuniæ non numeratæ objicere potest (11). Et hæc de literarum obligationibus. † Restant quæ fiunt consensu: in quibus neque scriptura, neque præsentia, neque rei traditione opus est. Sufficit ut qui contrahunt, consentiant, etiam absentes per epistolam vel nuncium. In his etiam alter alteri ex æquo et bono obligatur (12). † Ejus generis est emptio et venditio, quæ simulatque de pretio conventum est, contrahitur: quamvis nondum pretium numeratum sit: ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhæ nomine datur, argumentum est emptionis contractæ, non ipsa emptio. Pretium igitur in venditione constitui oportet: nam sine pretio nulla emptio esse potest (13). Certum pretium esse debet (certum illud etiam existimamus, quod tertius existimaverit (14)) et in numerata pecunia (qua in re emptio a permutatione differt (15).) Venditione ita contracta, periculum et commodum rei venditæ statim ad emptorem pertinet: tametsi res emptori tradita non sit (16). Emptio sub conditione, et pure contrahi potest (17). Rem sacram, religiosam, publicam, frustra quis sciens emit: ignarus si emerit, habet actionem ex empto adversus venditorem, ut consequatur quod sua interest non fuisse deceptum (18). Præter superius genus emptionis, aliud est quod scriptura perficitur, quod tunc demum perfectum intelligitur, cum instrumenta venditionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio scripta, et a contrahentibus subscripta, vel a tabellione completa et absoluta. Donec aliquid ex his deest, pœnitentiæ locus est. Potest alteruter contrahentium sine pœna recedere a contractu, nisi arrha data sit: tunc enim pœnitens emptor, arrham: venditor, duplum arrhæ restituere compellitur (19). † Et hæc de venditione et emptione: cui proxima est, locatio et conductio. Utraque contracta intelligitur si merces constituta est (20), etiam alieno arbitrio. Merces in pecunia esse debet. Nam si invicem rem utendam accipimus: non ex locato et conducto, sed præscriptis verbis agimus (21). Si aurum meum dedi aurifici, ut annulos conficeret, mera locatio: si is et aurum, et operas præstitit, auri ratione emptio et venditio: operarum vero, locatio et conductio intelligitur (22).

† Locare possumus alteri prædia perpetuo fruenda, ea lege, ut quamdiu pensio pro his præstabitur, conductor ejusve heres, aut qui ab eo causam habet quocunque modo, expelli non possit: quod genus contractus Emphyteusim vocamus. Particularia hujusmodi prædii damna colonus patitur: universalia, ipse prædii dominus (23). Cæterum conductor legem conductionis servare debet, eamque ex æquo et bono supplere. Qui accepta pecunia, rem custodire promisit: custodiam diligentissimi patrisfamilias debet, de casu fortuito non tenetur (24). Mortuo conductore intra tempus conductionis, heres ejus eodem jure in conductionem succedit (25). Locatori, locati: conductori, conducti actio datur (26). † Sequitur societas, quæ aut totorum bonorum: aut unius alicujus negotiationis est (27). Partes lucri et damni expressæ, servandæ sunt: si non expressæ, æquales erunt (28). Coire ita societatem possumus, ut ego lucri duas partes, damni tertiam feram: tu duas damni, lucri tertiam habeas: quia mea opera ita pretiosa esse potest in societate, ut justum sit me in societatem conditione meliore admitti. Potest etiam conveniri, ut ego pecuniam conferam, tu non conferas, et tamen lucrum sit commune, si modo opera tua pro pecunia valet: ut lucri partem feras, de damno non tenearis, si modo in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit (29): ut compensatione facta quod superest solum intelligatur in lucro esse. Si in una causa (puta lucro) pars expressa est, in altera (puta damno) omissa: in eo quod omissum est, eadem pars servabitur (30). Solvitur societas dissensu legitimo, non fraudulento (31): morte unius socii, nisi in coëunda societate aliter convenerit (32): finito rei negotio (33): publicatione omnium bonorum unius socii (34); vel cessione (35). Socius socio culpæ tenetur et diligentiæ; diligentiam intellige non exactissimam, sed qualem socius in rebus suis adhibere solet (36). † Sequitur mandatum (37) quod fit, vel ut mea tantum (38), vel ut mea et tua (39), vel ut alterius (40), vel ut mea et socii (41), vel ut tua et alterius (42), vel ut tua tantum geras negotia: cujus generis mandatum magis consi-

(1) §. *ult.*
(2) *Tit.* 21. *De fidejussoribus.*
(3) §. 1.
(4) §. 2.
(5) §. 3.
(6) §. 7.
(7) §. 4.
(8) §. 5.
(9) §. 6.
(10) §. *ult.*
(11) *Tit.* 22. *De literarum obligationibus.*
(12) *Tit.* 23. *De obligationibus ex consensu.*
(13) *Tit.* 24. *in pr. De emptione et venditione.*
(14) §. 1.
(15) §. 2.
(16) §. 3.
(17) §. 4.
(18) §. *ult.*
(19) *In pr. hoc tit.*
(20) *Tit.* 25. *De locatione et conductione.*
(21) §. 1.
(22) §. 4.
(23) §. 3.
(24) §. 5.
(25) §. *ult.*
(26) *in pr. hoc tit.*
(27) *Tit.* 26. *De societate.*
(28) §. 1.
(29) §. 2.
(30) §. 3.
(31) §. 4.
(32) §. 5.
(33) §. 6.
(34) §. 7.
(35) §. 8.
(36) §. *ult.*
(37) *Tit.* 27. *De mandato.*
(38) §. 1.
(39) §. 2.
(40) §. 3.
(41) §. 4.
(42) §. 5.

lium est quam mandatum : ob id non est obligatorium, ut et illud quod contra bonos mores est omnimodo (1). Qui mandatum accepit, non debet excedere fines mandati (2). Mandatum revocari potest re integra (3). Intelligitur revocatum morte mandantis, si modo mandatarius mortem ejus intellexit (4). Mandatum non suscipere liberum est : susceptum consummandum est, aut renunciandum (5). In diem differri, et sub conditione fieri potest (6) : gratuitum esse debet. Et hæc de obligationibus quæ ex contractu fiunt, dicta sint. † Sequitur ut videamus quæ obligationes ex quasi contractu nascuntur (7). Inter negotiorum gestorem et eum cujus negotia gesta sunt (8), inter tutorem et pupillum (9), inter eos qui communem rem habent (10), inter heredem et legatarios (11), inter eum qui per errorem non debitum solvit, accepit, ultro citroque nascuntur obligationes ex quasi contractu (12). † Hic dicendum erat de obligationibus ex delicto vel quasi : sed quia Tribonianus interserit tractatum de personis obligationem acquirentibus, et de contrariis obligationis, utrumque caput considerandum nobis erit. Acquirimus obligationem per nos, per servos, per filios in potestate (13), per liberos homines, et per alienos servos quos bona fide possidemus (14), per servum usufructuarium et usuarium (15) et communem (16). Tollitur vero obligatio solutione ejus quod debetur (17), acceptilatione seu imaginaria solutione (18), novatione seu interventu novæ personæ (19), contraria voluntate (20). † Sequuntur obligationes ex delicto, vel quasi: illæ nascuntur ex re, id est, ex ipso maleficio, veluti furto, rapina, damno, injuria (21). † Furtum est contrectatio fraudulosa rei alienæ lucri faciendi causa (22). Dicitur a furvo, id est, nigro (fit enim clam) vel a ferendo (23). Manifestus fur est, qui in ipso furto deprehenditur, vel in eo loco quo furtum fit: quique ibi furtivam rem tenet: Non manifestus est ei contrarius (24) (de concepti, oblati, prohibiti furti antiquis actionibus v. §. 4. (25)) manifestus quadrupli, non manifestus dupli tenetur (26). Qui pignore, aut deposito utitur, furtum committit : ut et commodatarius rem utendam acceptam in alium usum transferens (27): modo intelligat id se invito domino facere (28), nisi domino volente id faciat. Si servum meum, a te de furto mihi faciendo solicitatum, permisi quasdam res mihi surripere ut te in ipso delicto deprehenderem, furti et servi corrupti nomine mihi teneris : utcunque me volente, eo casu videaris rem meam contrectasse (29). Furtum committit, qui liberum hominem surripit (30): qui creditori suo pignus datum subtrahit (31) : sed et is cujus ope et consilio furtum factum est, veluti qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet : qui tibi obstitit, quominus furem adprehenderes : qui boves tuos fugavit, ut alius eos acciperet : qui scalas fenestris supponit, aut sciens commodat ferramenta ad effringendum : vel qui ostium effringit, ut alius furtum faciat. Qui tantum consilium dedit, furti non tenetur (32). Servi dominis, liberi parentibus furti non tenentur (33). Furti actio competit ei, cujus interest rem salvam esse (34) : ideoque et creditori, ob pignus subreptum (35) : et fulloni ob vestimenta subrepta : et bonæ fidei emptori (36) : et certis casibus ei, qui rem commodatam accepit (37) : non idem est in depositario (38). Impubes proximus pubertati furti teneri potest (39). Rem nobis subreptam a quovis possessore vindicare possumus : eam vero ipsi furi condicimus, et præterea dupli, vel quadrupli pœnam exigimus (40) : et hæc de furto. Rapina, furto deterior : cujus nomine intra annum, quadrupli ; post annum, simpli actio nobis competit (41) adversus eum qui non errore ductus, sed dolo malo rapuit. Sed tamen qui rem suam ab ejus possessore per vim rapit, ejus dominio privatur : qui suam existimans, alienam tamen rapit, eam cogitur restituere : præterea ejus æstimationem præstare : quod et in immobilium invasionibus locum habet (42): et hæc de vi et rapina.

† Damni injuriæ actio constituitur per legem Aquiliam: cujus primo capite de servo et quadrupede (quæ pecudum numero sit, quæque gregatim pasci dicitur (43)) alterius occisis agebatur (44). Non injuria occidit qui insidiatorem (45), vel qui casu occidit. Contra, hic injuria occidit, qui culpa (46), vel imperitia (47). Reus eo casu tenetur de occiso, quanti eo anno plurimi fuit (48) : et in id quod præterea perempto illo corpore damni illatum fuit (49). Idem etiam teneri potest lege Cornelia (50). Cap. 2. leg. Aquil. non est in usu. Forte in eo agebatur de intercepta nobis utilitate per injuriam ab alio (51). Tertio capite agebatur de servo et quadrupede vulneratis, de feris occisis, de damno dato rebus inanimatis : ut si quid

(1) §. 6. 7.
(2) §. 8.
(3) §. 9.
(4) § 10.
(5) §. 11.
(6) §. 12.
(7) *Tit.* 28. *De obligationibus quæ quasi ex contractu nascuntur.*
(8) §. 1.
(9) §. 2.
(10) §. 3. *et* 4.
(11) §. 5.
(12) §. 6. *et ult.*
(13) *Tit.* 29. *Per quas personas nobis obligatio acquiritur.*
(14) §. 1.
(15) §. 2.
(16) §. *ult.*
(17) *Tit.* 30. *Quibus modis tollitur obligatio.*
(18) §. 1. 2.
(19) §. 3.
(20) §. *ult.*
(21) *Lib. IV. Tit.* 1. *De obligationibus quæ ex delicto nascuntur.*
(22) §. 1.
(23) §. 2.
(24) §. 3.
(25) §. 4.
(26) §. 5.
(27) §. 6.
(28) §. 7.
(29) §. 8.
(30) §. 9.
(31) §. 10.
(32) §. 11.
(33) §. 12.
(34) §. 13.
(35) §. 14.
(36) §. 15.
(37) §. 16.
(38) §. 17.
(39) §. 18.
(40) §. *ult.*
(41) *Tit.* 2. *De vi bonorum raptorum.*
(42) §. 1. 2.
(43) *Tit.* 3. §. 1. *De lege Aquilia.*
(44) *d. Tit.* 3. *in pr.*
(45) §. 2.
(46) §. 3. 4. 5. 6.
(47) §. 7. 8.
(48) §. 9.
(49) §. 10.
(50) §. 11.
(51) §. 12.

in eis ustum, ruptum, fractum, corruptum, scissum, collisum, effusum, mixtum fuerit (1). Reus tenebatur eo nomine, non quanti eo anno res plurimi fuisset: sed quanti in diebus triginta proximis (2). Porro ex lege Aquilia directa actio datur in eum qui corpore suo damnum dedit. Utilis in eum qui non corpore, sed tamen in corpus aliquod damnum dedit: veluti si hominem, vel pecus inclusit, ut fame necarentur: jumentum egit, ut præcipitaretur: servo persuasit, ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, ut læderetur. In factum, si neque corpore, neque in corpus damnum datum est ab aliquo: veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solvit, ut fugeret (3). Et hæc de damno. † Injuria generaliter dicitur, quod non jure fit: specialiter, ut contumelia (4). Injuriam facit, qui pugno pulsat, fustibus cædit, aut qui verberat. Convicium quis facit, vel voce, vel scripto (5): item is qui procurat injuriam fieri (6). Nihil interest nobis, an liberis, aut uxori fiat injuria (7). Si servis nostris in nostri contumeliam injuria facta est, injuriæ actio nobis competit: non si eis simpliciter convicium factum, aut pugno tantum sint percussi (8). Servum nostrum intelligimus, et quem cum alio habemus communem (9), cujus sumus proprietarii (10), qui bona fide nobis servit (si modo in nostri contumeliam ei injuria facta sit (11).) Qui injuriam intulit, arbitrio judicis punitur pro circumstantiis personarum (12), et rei, et facti atrocitate (13). Civiliter, quanti injuriam passus æstimaverit: vel minoris, prout judici visum erit. Criminaliter, pœna extraordinaria (14). Hæc actio dissimulatione aboletur (15): et hæc de obligationibus ex delicto. † Quasi ex delicto obligatur judex, cum litem suam facit (16): is ex cujus cœnaculo dejectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur (17): exercitor navis, aut cauponæ, aut stabuli, de damno, aut furto, quod in navi aut caupona, aut stabulo factum erit (18): et hæc de personis et rebus dicta sint.

De Actionibus privatis et publicis.

Sequuntur actiones, tertium juris objectum. † Actio nihil aliud est, quam jus persequendi in judicio quod sibi debetur (19). Actionum aliæ in personam sunt (quæ et condictiones:) aliæ in rem (quæ vindicationes dicuntur) corporalem, vel incorporalem ut servitutes (20). Et hæ quidem legitimæ sunt et civiles. Prætoriæ vero in rem et personam sunt variæ. In rem, veluti Publiciana, qua experitur is, cui ex justa aliqua causa res aliena tradita fuit, cujusque possessionem amisit, antequam eam usucaperet: perinde enim eam rem vindicat, ac si usucepisset (21). Rescissoria datur captivo, aut absenti Reip. causa, ad usucapionem suorum bonorum factam rescindendam (22). Pauliana est, qua creditores rescindunt in sui fraudem alienationem factam a suis debitoribus (23). Serviana vero, qua locator de rebus coloni experitur. Quasi Serviana qua creditores pignora, et hypothecas persequuntur (24). † Præjudiciales sunt per quas quæritur, An aliquis liber, An libertus, vel De partu agnoscendo (25). In personam, veluti de pecunia constituta (26): constituit autem quicunque pro se, vel pro alio citra stipulationem se soluturum promittit (27). De peculio adversus patrem et dominum (28). Ex jurejurando (29). Pœnales, in albi corruptorem et alios (30). Secunda actionum divisio. Actionum aliæ sunt rei persequendæ (31). (ut omnes in rem et fere omnes in personam (32)) aliæ pœnæ persequendæ seu pœnales (puta ex maleficiis (33)) aliæ mixtæ. Mixtæ sunt quibus vel rem et pœnam persequimur (34), vel quas in rem et personam dirigimus (35). Tertia divisio. Actionum aliæ in simplum (36) (veluti ex stipulatione, mutuo, empto, locato, et similibus (37)) in duplum (38), in triplum (39), in quadruplum sunt (40). Quarta divisio. Actionum aliæ bonæ fidei sunt, quædam stricti juris (41), quædam arbitrariæ (42). Quinta divisio. Quibusdam actionibus solidum persequimur, quibusdam minus solido (43). De sexta divisione infra dicemus tit. 12. In actionibus danda est opera, ne plus quam oportet, petatur. Plus petitur quatuor modis, re, tempore, loco et causa (44). † Non tantum actione utimur in eum qui ipsemet contraxit, vel deliquit: quod ipse vel contraxerit, vel deliquerit: sed quia ejus servus filiusve nobis vel ex contractu, vel delicto obligatus est. Ex contractu (45), puta si jussu patris vel domini cum filio vel servo contraxero, pater et dominus tenetur etiam directo (46) in solidum (47). Uterque jussisse intelligitur, si navi (hinc exercitoria) vel tabernæ (hinc institoria (48)) vel peculio seu peculiari merci (hinc tributoria (49)) personas sibi subjectas quocunque modo præ-

(1) §. 13.
(2) §. 14. 15.
(3) §. *ult.*
(4) *Tit.* 4. *De injuriis.*
(5) §. 1.
(6) §. 11.
(7) §. 2.
(8) §. 3.
(9) §. 4.
(10) §. 5.
(11) §. 6.
(12) §. 7.
(13) §. 8. 9.
(14) §. 10.
(15) §. *ult.*
(16) *Tit.* 5. *De obligationibus quæ ex quasi delicto nascuntur.*
(17) §. 1. 2.
(18) §. *ult.*
(19) *Tit.* 6. *De actionibus.*
(20) §. 1. 2. 14. 15.
(21) §. 3. 4.
(22) §. 5.
(23) §. 6.
(24) §. 7.
(25) §. 13.
(26) §. 8.
(27) §. 9.
(28) §. 10.
(29) §. 11.
(30) §. 12.
(31) §. 16.
(32) §. 17.
(33) §. 18.
(34) §. 19.
(35) §. 20.
(36) §. 21.
(37) §. 22.
(38) §. 23.
(39) §. 24.
(40) §. 25. 26. 27.
(41) §. 28. 29. 30.
(42) §. 31. 32.
(43) §. 36. 37. 38. 39. 40. *seu ult.*
(44) §. 33. 34.
(45) *Tit.* 7. *Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.*
(46) §. *ult.*
(47) §. 1.
(48) §. 2.
(49) §. 3. 5.

posuerit (1). Interdum etiam hujusmodi personæ tenentur, licet filios vel servos non præposuerint: puta si filii vel servi rem quam nobiscum gesserunt, in rem, et utilitatem patris vel domini necessarie, vel utiliter, verterunt: tunc enim datur nobis de in rem verso actio (2). Nunquam vero in patrem ignorantem datur actio, ob mutuum filio ejus datum, propter Senatusconsulti Macedoniani autoritatem (3). Ex delicto vero servi datur in dominum actio noxalis, per quam ipse dominus servum dedere tenetur, aut litis æstimationem sufferre (4). Ex delicto liberorum pater filium filiamve noxæ dedere non potest. Id enim naturalis amor et pudicitia filiarum non admittit. Conveniuntur ergo ipsimet liberi, si deliquerint (5). Ex delicto seu pauperie animalium, ipsi domini etiam tenentur, si quid lascivia, aut pavore, aut feritate damni dederint: sed tamen liberabitur dominus si ea animalia noxæ dederit (6), nisi canem, verrem, aprum, leonem, ursum ibi habeat, qua vulgo iter fit: tunc enim tanti dominus condemnatur, quanti judex arbitratus fuerit (7). Et hæc de dominis et parentibus. † Possumus quoque per procuratorem, tutorem, curatorem legitimum agere, quia morbus, ætas, et hujusmodi causæ id requirunt (8). Procurator dicitur, cui rem nostram agere permisimus (9). † Rei præsentis onus est (hic omittimus observationes juris veteris) ut vel juret, vel promittat, vel etiam satisdet (si id qualitas ejus personæ exigat) quod in judicio permanebit usque ad terminum litis (10). Absentis vero, satisdare nomine sui procuratoris, judicatum solvi, et tempore recitandæ sententiæ, se in judicium venturum (11). Quod si absens est omnino, et nesciat litem sibi moveri, quivis potest ejus defensionem subire, satisdatione prius, judicatum solvi, præstita (12). et hæc de reo. Procurator vero actoris, carens mandato domini expresso, vel insinuato, cavere debet rem ratam dominum habiturum (13). Sequitur sexta actionum divisio superioribus annectenda. Actionum aliæ temporales, aliæ perpetuæ ac in heredes dantur (14). † Et his quidem actionibus actores utuntur. Exceptionibus vero rei (15). Excipiunt autem de metu, dolo, errore (16), et pecunia non numerata (17), de pacto convento ne petatur (18), de re juramento decisa (19), de judicata (20), et similibus (21). Earum exceptionum quædam ex legibus, quædam ex iis quæ legis vicem obtinent, quædam ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt (22). Aliæ perpetuæ, quæ semper obstant agentibus (23). Aliæ temporales, quæ ad tempus nocent, et temporis (24) vel personæ dilationem tribuunt (25). † Exceptionibus opponuntur replicationes, quibus replicatur atque resolvitur jus exceptionis (26). Ipsas replicationes elidit duplicatio (27): duplicationem, triplicatio (28): de quibus latius in Digestis tractatur (29). Quæ debitoribus principalibus exceptiones prosunt, plerumque accommodari solent etiam fidejussoribus: quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti videtur: ut qui mandati judicio redditurus est iis, quod ii pro eo solverint (30). Actiones, de quibus supra diximus, proprietatis causam definiunt. † Interdicta vero proponuntur maxime, quoties de possessione, aut quasi, agitur (31). Suntque prohibitoria, restitutoria, exhibitoria (32), possessionis adipiscendæ (33), retinendæ (34), recuperandæ (35), simplicia (in quibus alter actor, alter reus) duplicia (in quibus unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet (36)). Possidere dicimur, si ipsi possidemus, vel alii nostro nomine (37). Interdicta hodie non sunt ita in magno usu (38). † Actorum temeritas olim vel pecuniaria pœna, vel jurisjurandi religione, vel infamiæ metu coërcebatur (39). Siquidem actor jurare solebat se non calumniandi animo actionem intendere: Reus se bona instantia uti. Advocati etiam jurabant (40). Ex quibusdam judiciis damnati ignominiosi fiunt (41). Omnium actionum instituendarum principium, ab in jus vocatione sumitur (42). † In iis omnibus, puta noxalibus (43), in rem (44), ad exhibendum (45), familiæ erciscundæ (46), communi dividundo (47), finium regundorum (48), judiciis et actionibus, judicis officium late patet (49). † Sequuntur publica judicia (50), ita dicta, quod cuivis ex populo executio eorum plerumque datur (51). Horum quædam mortem inferunt, quædam infamiam cum damno pecuniario (52). Publica judicia

(1) §. 6.
(2) §. 4.
(3) §. 7.
(4) *Tit.* 8. *in pr.* §. 1. §. 2. §. 3. §. 4. §. 5. §. 6. *De noxalibus actionibus.*
(5) §. *ult.*
(6) *Tit.* 9. *Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.*
(7) §. 1.
(8) *Tit.* 10. *De iis, per quos agere possumus.*
(9) §. 1. *et ult.*
(10) *Tit.* 11. *in pr.* §. 1. 2. 6. *et ult. de satisdationibus.*
(11) §. 4.
(12) §. 5.
(13) §. 3.
(14) *Tit.* 12. *De perpetuis et temporalibus actionibus, et quæ ad heredes et in heredes transeunt.*
(15) *Tit.* 13. *De exceptionibus.*
(16) §. 1.
(17) §. 2.
(18) §. 3.
(19) §. 4.
(20) §. 5.
(21) §. 6.
(22) §. 7.
(23) §. 8. 9.
(24) §. 10.
(25) §. *ult.*
(26) *Tit.* 14. *De replicationibus.*
(27) §. 1.
(28) §. 2.
(29) §. 3.
(30) §. *ult.*
(31) *Tit.* 15. *De interdictis.*
(32) §. 1.
(33) §. 2. 3.
(34) §. 4.
(35) §. 6.
(36) §. 7.
(37) §. 5.
(38) §. *ult.*
(39) *Tit.* 16. *De pœna temere litigantium.*
(40) §. 1.
(41) §. 2.
(42) §. *ult.*
(43) *Tit.* 17. §. 1. *De officio judicis.*
(44) §. 2.
(45) §. 3.
(46) §. 4.
(47) §. 5.
(48) §. 6. 7.
(49) *In pr. hoc tit.*
(50) *Tit. ult. De publicis judiciis.*
(51) §. 1.
(52) §. 2.

sunt crimen majestatis (1), adulterii (2), homicidii (3), parricidii (4), falsi (5), de vi publica, privata, et de raptu (6), peculatus (quo tenentur qui pecuniam publicam, rem sacram, vel religiosam, furati sunt (7)), plagii (in quod incidunt, qui liberos homines surripiunt (8),) ambitus, repetundarum, de annona, de residuis (9). Et hæc de jure in his Institutionibus comprehenso paucis dicta sint (10).

(1) §. 3.
(2) §. 4.
(3) §. 5.
(4) §. 6.
(5) §. 7.
(6) §. 8.
(7) §. 9.
(8) §. 10.
(9) §. 11.
(10) §. *ult.*

DIGESTORUM

SEU

PANDECTARUM

DOMINI NOSTRI SACRATISSIMI PRINCIPIS

JUSTINIANI

JURIS ENUCLEATI,

EX OMNI VETERE JURE COLLECTI

LIBRI L.

AD PANDECTAS FLORENTINAS FIDELITER EXPRESSI.

CUM NOTIS

DIONYSII GOTHOFREDI JC.

REPETITIS, EMENDATIS, AUCTIORIBUS.

ΕΞ ΟΣΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠ ΑΥΤΩΝ ΓΕΝΟΜΕΝΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΥΓΚΕΙΤΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΟΝΤΩΝ ΔΙΓΕΣΤΩΝ ΗΤΟΙ ΤΟΥ ΠΑΝΔΕΚΤΟΥ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑ.

id est :

Ex quot antiquis Auctoribus [1] et Libris ab his factis compositum est Digestorum seu Pandectarum piissimi Imperatoris opus.

1. Budæus et Politianus in *l.* 1. *de just. et jur.* enumerant triginta et septem jurisconsultos, ex quorum libris hæ Pandectæ contextæ sunt. Sed plures fuerunt: enumerantur enim hic triginta quatuor ; desunt autem Terentius Clemens, de quo *in l.* 16. *ff. de probat.* Cerbidius Scævola , *l.* 13. *ff. de usuris.* P. Furius Anthianus , *l. ult. ff. de pact.* Ælius Gallus, *l.* 157. *ff. de verb. signif.* Claudius Triphoninus , *l.* 67. *ff. de rit. nupt.* *l.* 29. *ff. de action. rer. amotar.* *l.* 39. *ff. de pœn.* et Aristot. de quo in *l.* 20. *ff. de jure dot.* Ans.

Iȣλιανȣ

Digeston βιβλια ενενηκοντα
Ad Minicium βιβλια εξ
Ad Urseium βιβλια τεσσαρα
De Ambiguitatibus βιβλιον εν

Papinianu

Quæstionon βιβλια τριακοντα επτα
Responson βιβλια δεκαεννεα
Definitionon βιβλια δυο
De adulteriis βιβλια δυο
De adulteriis βιβλιον εν
Αϛυνομικων βιβλιον εν

Quintu Muciu Scævolu

Ορων βιβλιον εν

Αλφηνȣ

Digeston βιβλια τεσσαρακοντα

Sabinu

Juris civilis βιβλια τρια

Προκȣλȣ

Επιϛολων βιβλια οκτω

Λαβεωνος

Πειθανων βιβλια οκτω
Posteriorum βιβλια δεκα

Νερατιȣ

Regularion βιβλια δεκαπεντε
Μεμβρανων βιβλια επτα
Responson βιβλια τρια

Javolenu

Ex Cassio βιβλια δεκαπεντε
Epistolon βιβλια δεκατεσσαρα
Ad Plautium βιβλια πεντε

Celsu

Digeston βιβλια τριακοντα εννεα

Πομπονιȣ

Ad Quintum Mucium lectionum βιβλια τριακοντα εννεα
Ad Sabinum βιβλια τριακοντα πεντε
Επιϛολων βιβλια εικοσι
Variarum lectionum βιβλια δεκαπεντε
Ad Plautium βιβλια επτα
Fideicommisson βιβλια επτα
Senatusconsultum βιβλια πεντε
Regularion βιβλια εν
Εγχειριδιȣ βιβλια δυο

Βαλεντος

Fideicommisson βιβλια επτα

Μαικιανȣ

Fideicommisson βιβλια δεκα εξ
Publicon βιβλια δεκατεσσαρα

Μαυρικιανȣ

Ad leges βιβλια εξ

Τερεντιȣ Κλεμεντος

Ad leges βιβλια εικοσι

Αφρικανȣ

Quæstionon βιβλια εννεα

Μαρκελλȣ

Digeston βιβλια τριακοντα
Ad leges βιβλια εξ
Responson βιβλιον εν

Κερβιδιȣ Σκαιβολȣ

Digeston βιβλια τεσσαρακοντα
Quæstionon βιβλια εικοσι
Responson βιβλια εξ
Regularion βιβλια τεσσαρα
De quæstione familiæ βιβλιον εν
Quæstionum publice tractatarum βιβλιον εν

Φλορεντινȣ

Instituton βιβλια δεκα δυο

Γαιȣ

Ad Edictum provinciale βιβλια λβ
Ad leges βιβλια δεκαπεντε
Ad Edictum urbicum τα μονα ευρεθεντα βιβλια δεκα
Aureon βιβλια επτα
Δωδεκαδελτȣ βιβλια εξ
Instituton βιβλια τεσσαρα
De verb. obligationibus βιβλια γ
De manumissionibus βιβλια τρια
Fideicommisson βιβλια δυο
De casibus βιβλιον εν
Regularion βιβλιον εν
Dotalicion βιβλιον εν
Υποθηκαριας βιβλιον εν
Ad edictum de publicanis

Βενȣλειȣ

Stipulationon βιβλια δεκαεννεα
Actionon βιβλια δεκα
De officio Proconsulis βιβλια τεσσαρα
De pœnis paganorum βιβλιον εν
Publicon βιβλια τρια
De interdictis βιβλια εξ

Τερτυλλιανȣ

Quæstionon βιβλια οκτω
De castrensi peculio βιβλιον εν

Ιȣϛȣ

Constitutionon βιβλια εικοσι

Ουλπιανȣ

Ad Edictum βιβλια ογδοηκοντα τρια
Ad Sabinum βιβλια πεντηκοντα εν
Ad leges βιβλια εικοσι
Disputationon βιβλια δεκα
Protribunalion βιβλια δεκα
De officio Proconsulis βιβλια δεκα
Πανδεκτȣ βιβλια δεκα
Regularion βιβλια επτα
Fideicommisson βιβλια εξ
Opinionon βιβλια εξ
De adulteriis βιβλια πεντε
De appellationibus βιβλια τεσσαρα
De officio Consulis βιβλια τρια
Instituton βιβλια δυο
Regularion βιβλιον εν
De censibus βιβλια εξ
Respouson βιβλια δυο

Τȣ αυτȣ μονοβιβλια

De sponsalibus
De officio Præfecti urbi
De officio Præfecti vigilum
De officio Curatoris reipublicæ
De officio Prætoris tutelaris
De officio Quæstoris

Παυλȣ

Ad Edictum βιβλια ογδοηκοντα
Quæstionum βιβλια εικοσι εξ
Responson βιβλια ευκοσιτρια
Brevion βιβλια εικοσιτρια
Ad Plautium βιβλια δεκα οκτω
Ad Sabinum βιβλια δεκα εξ
Ad leges βιβλια δεκα
Regularion βιβλια επτα
Regularion βιβλιον εν
Sentention ητοι factom βιβλια εξ
Sentention βιβλια πεντε
Ad Vitellium βιβλια τεσσαρα
Ad Neratium βιβλια τεσσα-α
Fideicommisson βιβλια τριχ
Decreton βιβλια τρια
De adulteriis βιβλια τρια

*

Manualium βιβλια τρια
Instituton βιβλια δυο
De officio Proconsulis βιβλια δυο
Ad legem Æliam Sentiam βιβλια τρια
Ad legem Juliam βιβλια δυο
Regularion βιβλιον εν
De censibus βιβλια δυο

Τȣ αυτȣ μονοβιβλια

De pœnis paganorum
De pœnis militum
De pœnis omnium legum
De usuris
De gradibus et adfinibus
De jure codicillorum
De excusationibus tutelarum
Ad regulam Catonianam
Ad Senatusconsultum Orficianum
Ad Senatusconsultum Tertyllianum
Ad Senatusconsultum Silanianum
Ad Senatusconsultum Velleianum
Ad Senatusconsultum Libonianum seu Claudianum
De officio præfecti vigilum
De officio præfecti urbi
De officio prætoris tutelaris
De extraordinariis criminibus
Υποθηκαρια
Ad Municipalem
De publicis judiciis
De inofficioso testamento
De septemviralibus judiciis
De jure singulari
De secundis tabulis
Ad orationem Divi Severi
Ad orationem Divi Marci
Ad legem Velleiam
Ad legem Cinciam
Ad legem Falcidiam
De tacito fideicommisso
De portionibus quæ liberis damnatorum conceduntur
De juris et facti ignorantia
De adulteriis
De instructo et instrumento
De appellationibus
De jure libellorum
De testamentis
De jure patronatus
De jure patronatus quod ex lege Julia et Papia venit
De actionibus
De concurrentibus actionibus
De intercessionibus fœminarum
De donationibus inter virum et uxorem
De legibus
De legitimis hereditatibus
De libertatibus dandis
De Senatusconsultis

Triphoninu

Disputationum βιβλια εικοσι

Καλλιϛρατȣ

De cognitionibus βιβλια εξ
Edicton monitorion βιβλια εξ
De jure fisci βιβλια τεσσαρα
Instituton βιβλια τρια
Quæstionon βιβλια δυο

Μενανδρȣ

Militarion βιβλια τεσσαρα

Μαρκιανȣ

Instituton βιβλια δεκα εξ
Regularion βιβλια πεντε
De appellationibus βιβλια δυο
Publicon βιβλια δυο

Τȣ αυτȣ μονοβιβλια

De delatoribus μονοβιβλον
Υποθηκαριας μονοβιβλον
Ad senatusconsultum Turpillianum μονοβιβλον

Γαλλȣ Ακυλα

Responsa

Μοδεϛινȣ

Responson βιβλια δεκαεννεα
Πανδεκτȣ βιβλια δεκα δυο
Regularion βιβλια δεκα
Differention βιβλια εννεα
Excusationum βιβλια εξ
De pœnis βιβλια τεσσαρα

Τȣ αυτȣ μονοβιβλια

De præscriptionibus
De inofficioso testamento
De manumissionibus
De legatis et fideicommissis
De testamentis
De eurematicis
De enucleatis casibus
De differentia dotis
De ritu nuptiarum

Ταρρȣντινȣ Πατερνȣ

Militarion βιβλια τεσσαρα

Μακρȣ

Militarion βιβλια δυο
Publicon βιβλια δυο
De officio præsidis βιβλια δυο
Εικοϛων βιβλια δυο
De appellationibus βιβλια δυο

Αρκαδιȣ

De testibus βιβλιον εν
De officio præfecti prætorio βιβλιον εν
De muneribus civilibus βιβλιον εν

Ρȣφινȣ

Regularion βιβλια δεκα δυο

Ανθȣ ητοι Φωριȣ Ανθιανȣ

Μερος ηδικτȣ βιβλια πεντε

Μαξιμȣ

Ad legem Falcidiam

Ερμογενιανȣ

Επιτομων βιβλια εξ

Εχȣσι ϛιχ σλ

EDICTUM PERPETUUM

A

SALVIO JULIANO JURISCONSULTO

COMPOSITUM,

AD ORDINEM DIGESTORUM RESTITUTUM.

[De edicti perpetui auctoritate vid. Epistolam Justiniani Imperatoris de confirmatione Digestorum ad Senatum et populum. §. 18. vers. Et hoc non. *S. L.*]

EX LIBRO II. DIGESTORUM.

De Jurisdictione. Tit. 1.

IN eum, eamve, qui quæve id quod Jurisdictionis perpetuæ causa in albo propositum erit, dolo malo corruperit, quinquaginta aureorum judicium dabo. *l.* 7.

II. Si servus aut filius corrupisse dicantur, de eadem re in solidum adversus singulos actionem dabo. *l.* 9.

III. Si is, qui jurisdictioni præest, extra territorium jus dixerit, aut de pecunia, nomine, opere, locato conducto, aut alia re, quæ jurisdictionis suæ modum excedat, impune non parebitur. *l.* 1. *l.* 11. *et ult. h. t. l.* 4. 5. 6. *ff. de V. S.*

IV. Si jurisdictionem suam mandaverit, ea mandata censebuntur, quæ ei jure magistratus competunt, non vero quæ legibus, senatusconsultis, aut Principum constitutionibus specialiter delata fuerunt. *l.* 6. *h. t. l.* 1. *ff. de offic. ejus, cui mandat. l.* 6. *ff. de V. S.*

Quod quisque juris in alterum statuerit, ut ipse eodem jure utatur. Tit. 2.

I. Quod juris in aliquem statuerit *is, qui jurisdictioni præest*, quodque novi juris quis ab eo obtinuerit, eodem jure utatur quandoque adversario postulante: *præterquam, si quis eorum contra eum fecerit, qui ipse eorum quid fecisset. l.* 1. 3. *et* 4.

Si quis jus dicenti non obtemperaverit. Tit. 3.

I. Si quis jus dicenti non obtemperaverit, quanti ea res erit, intra annum adversus eum judicium dabitur. *ex inscript. et l. unic.*

De in jus vocando. Tit. 4.

I. *Parentem, patronum, patronam, liberos, parentesque patroni et patronæ, in jus sine meo permissu ne quis vocet. l.* 4. §. 1.

II. Si quis adversus ea fecerit, in eum quinquaginta aureorum judicium intra annum dabo. *l.* 11. 12. 24. 25.

Si quis in jus vocatus non ierit, sive quis eum vocaverit, quem ex Edicto non debuerit. Tit. 5.

I. Ex quacunque causa ad eum, qui jurisdictioni præest, in jus vocatus venire debet. *l.* 2.

II. Si quis in jus vocatus non ierit, causa cognita, multa eum coërcebo. *l.* 2. §. 1.

III. Si quis eum vocaverit, quem ex Edicto non debuerit, qui vocatus erit, neque sequatur, neque ducatur. *ex inscript. h. t. et l.* 48. *ff. de V. S.*

In jus vocati, ut eant aut satis vel cautum dent. Tit. 6.

I. In jus vocati aut eant, aut satis vel cautum dent. Fidejussor judicio sistendi causa pro rei qualitate, locuples detur. *ex inscript. et l.* 1.

Ne quis eum, qui in jus vocabitur, vi eximat. Tit. 7.

I. Ne quis eum qui in jus vocabitur, vi eximat, neve faciat dolo malo, quo magis eximatur. *ex inscript. et l.* 4. §. 2.

II. Si quid adversus ea factum fuerit, in factum judicium dabo. *l.* 5. §. 1.

Qui satisdare cogantur, ec. Tit. 8.

I. *Si quis parentem, patronum, patronam, liberos, aut parentes patroni, patronæ, liberosve suos, eumve quem in potestate habebit, vel uxorem vel nurum, in judicium vocabit, qualiscumque fidejussor accipiatur, judicio sistendi causa. l.* 2. §. 2. *h. t. l.* 1. *et* 2. *ff. in jus vocati ut eant.*

II. In eum qui sciens non acceperit, quinquaginta aureorum judicium dabo. *l.* 2. §. 2. *ff. in jus vocati ut eant.*

III. In fidejussorem qui aliquem judicio sisti promiserit, quanti ea res erit, actionem dabo. *l.* 2. §. *final. h. t.*

IV. Possessores immobilium rerum satisdare non cogam: sed vel jurato promittere jubebo, vel suæ promissioni committam. *l. penult.*

V. Si quis cum Romæ satisdare non posset, in municipium ejus rei causa evocaverit; causa cognita ad Magistratus municipales eum remittam, ut apud eos caveat, si prius juraverit, non calumniæ, aut vexandi adversarii causa se id postulare. *l.* 8. §. 5.

Si ex noxali causa agatur, ec. Tit. 9.

I. *Si quis eum de quo noxalis actio est, judicio sisti promiserit, in eadem causa in qua tunc est, eum exhiberi, donec judicium accipiatur, jubebo. l.* 1. *princ.*

De eo, per quem factum erit, quo minus quis in judicio sistat. Tit. 10.

I. Adversus eum qui dolo malo fecit, quo minus in judicium vocatus sistat: Quanti actoris interfuerit, in factum judicium dabo. *l.* 1. *et* 3.

Si quis cautionibus in judicio sistendi causa factis non obtemperaverit. Tit. 11.

I. Ei qui cautionibus in urbe se judicio sisti promiserit, si de die non fuerit conventum, itineri faciundo vicena millia passuum in singulos dies dinumerari jubebo, præter eum diem quo cautum promittitur, et in quem sistere in judicium oportet. *l.* 1. *h. t. l.* 2. *et* 3. *ff. de V. S.*

II. *In bona ejus, qui judicio sistendi causa fidejussorem dedit, si neque potestatem sui faciat, neque defendatur, iri jubebo*, Eaque a creditoribus possideri permittam. *l.* 2. *ff. quib. ex caus. in possess. eat. l.* 10. 11. *et* 12. *ff. de V. S.*

III. Si valetudine, vel tempestate, vel vi fluminis, aut quo alio justo impedimento prohibitus, sine dolo malo, se sistere non potuerit, eo nomine causa cognita exceptionem ei dabo. *l.* 2. §. 2. *seqq. et l.* 4.

De edendo. Tit. 13.

I. Actionem, qua quisque agere volet, itemque instrumenta, quibus in judicio uti oportebit, adversario edere cogam sine die et Consule. *l.* 1. *h. t. l.* 8. *ff. de V. S.*

II. *Argentariæ mensæ exercitores rationes, quæ ad se pertinent, edere debent adjecto die et consule iis omnibus, qui id postulabunt, si prius juraverint, non calumniæ causa petere. l.* 4. *et* 9. §. 3. *h. t.*

III. *Argentario, eive, qui iterum edi postulaverit, causa cognita edi jubebo. l.* 6. §. 8.

IV. Si quis dolo malo non ediderit, quanti agentis interfuit non edidisse, causa cognita in eum actionem dabo. *l.* 6. §. 4. *l.* 8. *et* 10. §. 2.

De Pactis. Tit. 14.

I. *Pacta conventa, quæ neque dolo malo, neque adversus leges, plebiscita, senatusconsulta, edicta, decreta principum, neque quo fraus eorum cuiquam fiat, facta erunt servabo. l.* 7. §. 7.

EX LIBRO III.

De postulando. Tit. 1.

I. Minorem annis decem et septem, qui eos non in totum complevit: surdum quoque qui prorsus non audit: in totum postulare veto. *Si non habebunt advocatum, ego dabo. l.* 1. §. 3. *et* 4.

II. Mulier, cæcus, corpore suo muliebria passus, capitali crimine damnatus, is etiam, qui operas suas, ut cum bestiis depugnaret, locavit, pro aliis in jure apud me non postulent. *l.* 1. §. 5. *seqq.*

III. *Qui lege, plebiscito, senatusconsulto, edicto, decreto, principum placito, nisi pro certis personis postulare prohibentur, hi pro alio quam pro quo licebit in jure apud me ne postulent. l.* 1. §. 8.

IV. *Qui ex his omnibus, qui supra scripti sunt, in integrum restitutus non erit, pro alio ne postulet: præterquam pro parente, patrono, patrona, liberis, parentibusque patroni et patronæ, liberis suis, fratre, sorore, uxore, socero, socru, genero, nuru, vitrico, noverca, privigno, privigna, pupillo, pupilla, furioso, furiosa, fatuo, fatua, cui eorum a parente aut de majoris partis tutorum sententia, aut ab eo, cujus de ea re jurisdictio fuit, ea tutela curatiove data erit. l.* 1. §. 9.

De his, qui notantur infamia. Tit. 2.

I. *Infamia notatur qui ab exercitu causa ignominiæ ab Imperatore, eove cui potestas de ea re statuendi fuerit, dimissus erit: qui artis ludicræ, pronunciandive causa in scena prodierit: qui in publico judicio calumniæ aut prævaricationis causa quid fecisse judicatus fuerit: qui furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, de dolo malo, et fraude suo nomine damnatus erit aut pactus fuerit: qui pro socio, tutelæ, mandati, depositi, suo nomine non contrario judicio damnatus erit: qui eam quæ in potestate ejus esset mortuo genero (cum eum mortuum esse sciret) intra id tempus, quo elugeri virum moris est, antequam virum elugeret, in matrimonium collocaverit, eamve sciens quis uxorem duxerit, non jussu ejus, in cujus potestate est, eamve de qua supra comprehensum est, uxorem ducere passus fuerit: quive suo nomine non jussu ejus in cujus potestate esset, ejusve nomine quem quamve in potestate haberet, bina sponsalia, binasve nuptias eodem tempore constitutas habuerit. l.* 1.

De procuratoribus. Tit. 3.

I. *Procuratorem ad litem suscipiendam datum, pro quo consentiente judicatum dominus solvi exposuit, causa cognita judicium accipere cogam. l.* 8. §. 3.

II. Ante litem contestatam domino libera potestas erit, vel mutandi procuratoris, vel sibi judicium accipiendi: post litem contestatam id causa cognita permittam. *l.* 16. 17. 24.

III. *Cujus nomine quis actionem dari sibi postulaverit, is eum boni viri arbitratu defendat: et ei quo nomine aget, id ratum habere eum ad quem res ea pertinet, boni viri arbitratu satisdet. l.* 33. §. 3.

Quod cujusque universitatis nomine vel contra eam agatur. Tit. 4.

I. Quæ communiter agi fierique oportebit universitatis nomine, Actori sive Syndico, cui lex agere permittit, aut qui ab ordine electus erit, de iis rebus actionem dabo. *l.* 1. §. 1. *l.* 3. *et* 6.

II. Non tamen judicati, nisi in rem suam procurator datus fuerit. *l.* 6. §. *ult.*

III. Eundem actorem, si agat, defendere cogam, ubi adversus universitatem agetur. *l.* 6. §. *ult.*

IV. Si nemo universitatem defendat, quod ejus commune erit possideri: etsi admoniti non excitentur ad sui defensionem, venire jubebo. *l.* 1. §. 2.

V. Si extraneus universitatem defendere velit, id ei permittam. *l.* 1. §. *ult.*

De negotiis gestis. Tit. 5.

I. *Si quis negotia alterius, sive quis negotia, quæ cujusque cum is moritur, fuerint, gesserit, actionem eo nomine dabo. l.* 3.

De calumniatoribus. Tit. 6.

I. In eum qui ut calumniæ causa negotium faceret vel non faceret, pecuniam accepisse depectusve esse dicetur, intra annum in quadruplum ejus pecuniæ quam accepisse depectusve esse dicetur, post annum simpli in factum actionem dabo. *l.* 1. *in princ. et l.* 3.

EX LIBRO IV.

De eo quod metus causa gestum erit. Tit. 2.

I. *Quod metus causa gestum erit, ratum non habebo. l.* 1.

II. Si per metum aliquid ablatum esse dicatur, *Neque ea res arbitrio judicis restituatur*, intra annum quo primum de ea re experiundi potestas erit, in quadruplum: post annum vero in simplum causa cognita actionem dabo. *l.* 14. *in princ. et* §. 11.

De dolo malo. Tit. 3.

I. *Quæ dolo malo facta esse dicentur, si de his rebus alia actio non erit, et justa causa esse videbitur, judicium dabo. l.* 1. §. 1. *et* 4. *l.* 7. *princ.*

II. Qui de dolo aget, certum dicat, quid et cujus dolo factum sit. *l.* 15. *et* 16.

III. Quæ dolo malo ablata esse dicentur, ea nisi arbitrio judicis restituantur, quanti unaquæque res erit, in eum qui abstulisse dicetur intra annum, quo primum de ea re experiundi potestas erit, actionem dabo. *l.* 18. *h. t. et l.* 3. *Cod. eod.*

IV. In heredem eatenus actionem dabo, quatenus ad eum pervenisse dicetur, dolove malo factum erit, quo minus perveniret. *l.* 26. *et* 27.

De minoribus 25. *annis. Tit.* 4.

I. *Quod cum minore quam vigintiquinque annis natu gestum esse dicetur, uti quæque res erit, animadvertam:* Et si justa causa esse videbitur, intra annum, quo primum experiundi potestas erit, postquam is major factus esse dicetur, in integrum restituam. *l.* 1. §. 1. *l.* 11. §. 3. *l.* 13. *et* 16.

De capitis diminutione. Tit. 5.

I. *Qui quæve, posteaquam quid cum his actum contractumve sit, capite diminuti vel diminutæ esse dicentur, in eos easve perinde quasi id factum non sit, judicium dabo. l.* 2. §. 1.

II. Jura quoque atque actiones, quæ ad eos easve pertinebunt, eis servabo. *l.* 8. *et* 10.

Ex quibus causis majores vigintiquinque annis in integrum restituantur. Tit. 6.

I. *Si cujus quid de bonis diminutum erit, cum is metu, aut sine dolo malo reipublicæ causa abesset, inve vinculis, servitute, hostiumque potestate esset: sive cujus actionis eorum cui dies exisse dicetur: Item si quis quid usu suum fecisset, aut quod non utendo amissum est consecutus, actioneve qua solutus ob id quod dies ejus exierit cum absens non defenderetur, inve vinculis esset, secumve agendi potestatem non faceret: aut cum eum invitum in jus vocare non liceret, neque defenderetur cum magistratus de ea re appellatus esset: sive cui per magistratum sine dolo ipsius actio exempta esse diceretur, earum rerum actionem intra annum quo primum de ea re experiundi potestas erit: item si qua alia mihi justa causa esse videbitur, in integrum restituam, quod ejus per leges, plebiscita, senatusconsulta, edicta, decreta principum licebit. l.* 1. §. 1.

De alienatione judicii mutandi causa facta. Tit. 7.

I. Ne qua alienatio judicii mutandi causa fiat. *l.* 8. §. 1. *l.* 4. §. 1. *et* 3.

II. Si dolo malo lis in alium translata, quæve alienatio judicii mutandi causa facta erit, neque arbitrio judicis pristina judicii causa restituatur intra annum, quo primum experiundi potestas erit, in integrum restituam, ut tantum officio judicis consequatur actor, quanti ejus intersit alium adversarium non habuisse. *l.* 1. *princ. l.* 3. §. 4. *l.* 6. *l.* 8.

III. Heredi integrum etiam post annum causa cognita in integrum restitutionem dabo. *l.* 4. §. *ult. h. t. l.* 19. *ff. de minor.* 25. *ann.*

De receptis, qui arbitrium receperunt, ut sententiam dicant. Tit. 8.

I. *Qui arbitrium pecunia compromissa recepit*, sententiam eum dicere cogam. *l.* 3. §. 1. *et l.* 15.

II. Eumque, si ita conventum sit, *Diem compromissi proferre* jubebo. *l.* 25.

Nautæ, caupones, stabularii ut recepta restituant. Tit. 9.

I. *Nautæ, caupones, stabularii, quod cujusque salvum fore receperint, nisi restituant, in eos judicium dabo. l.* 1. *l.* 3. §. 1. *et l.* 5.

EX LIBRO V.

De judiciis, et ubi quisque agere vel conveniri debeat. Tit. 1.

I. Si se subjiciant aliqui jurisdictioni et consentiant facta hac de re sponsione, inter consentientes judicium dabo. *l.* 1. *et* 2. *h. t. l.* 7. *ff. de V. S.*

II. Legatis in eo quod ante legationem contraxerunt, item his, qui testimonii causa evocati sunt, vel si qui judicandi causa arcessiti, aut in provinciam destinati, revocandi domum suam jus dabo. *l.* 2. §. 3.

III. Si judex datus ab iis, qui dandi jus habent, judicium protelaverit, sententiam ferre cogam. *l.* 12.

IV. Si longius spatium intercessurum erit, quominus judex datus operam dare possit, eum mutari jubebo. *l.* 18.

De inofficioso testamento. Tit. 2.

I. Si quis testamentum inofficiosum dicere velit, eo quod injuste se exheredatum aut præteritum esse queratur, neque ei quarta pars debitæ portionis ab intestato relicta fuerit, inofficiosi testamenti intra quinquennium ei actionem dabo. *l.* 3. *l.* 5. *l.* 8. §. 8. 9. *et* 17. *l.* 9.

De hereditatis petitione. Tit. 3.

I. Si hereditas petatur, adversus eum, qui jus vel rem aliquam hereditariam pro herede aut pro possessore possidebit, aut dolo malo fecerit, quominus possideat, heredi legitimo aut testamentario, ad quem ea hereditas pertinere dicetur, actionem dabo. *l.* 9. 10. 11. 13. 16. 18. *h. t. l.* 1. *ff. si pars heredit. pet.*

II. Si rei hereditariæ alienatio postuletur, et possessor hereditatis, aut pro tota hereditate satisdare, aut etiam ejus rei nomine cavere paratus sit, causa cognita diminutionem concedam. *l.* 5.

Si pars hereditatis petatur. Tit. 4.

I. Si pars hereditatis petatur, adversus eum, qui aliquid ex ea hereditate possidebit, dolove malo fecerit, quo minus possideat, legitimo aut testamentario heredi postulanti actionem dabo. *l.* 1.

II. Si pro parte heres, quam partem vindicare debeat, incertus sit, si mihi justa causa esse videbitur, incertæ partis petitionem dabo. *l.* 1. §. *ult.*

De possessoria hereditatis petitione. Tit. 5.

I. Quibus ex edicto bonorum possessio data est, hi si hereditatem partemve ejus petant, non minus atque iis ipsis heredibus eo nomine actionem dabo. *l.* 1.

De fideicommissaria hereditatis petitione. Tit. 6.

I. Qui restitutam suscepit hereditatem ex Senatusconsulto, ex quo actiones transeunt, si hereditatem partemve ejus petat, ei tanquam heredi ex ea re actionem dabo, non tamen adversus eum, qui ei hereditatem restituit. *l.* 1.

EX LIBRO VI.

De rei vindicatione. Tit. 1.

I. Si dominus suæ rei possessionem amiserit, cum eam non alienasse dicatur: neque ea arbitrio judicis ei restituatur, adversus eum, qui eam possidere aut tenere dicetur, rei vindicationem dabo. *l.* 1. *l.* 68. *h. t. l.* 28. *ff. de V. S.*

II. Superficiario causa cognita idem judicium dabo. *l.* 73. 74. 75. *h. t.*

De Publiciana in rem actione. Tit. 2.

I. *Si quis id quod traditur ex justa causa a non domino, et nondum usucaptum petet, judicium dabo. l.* 1.

II. *Qui bona fide emit*, cui res empta eo nomine tradita est, quam postea amiserit, *si ea res possessoris non sit*, neque arbitrio judicis emptori restituatur, nisi res talis sit, ut eam lex, vel constitutio alienari prohibeat, eo nomine actionem dabo. *l.* 7. §. 6. *et* 8. *l.* 11. *l. ult. h. t.* §. 31. *Inst. tit. de actionibus.*

Si ager vectigalis vel emphyteuticarius petatur. Tit. 3.

I. Si ager vectigalis petatur, causa cognita judicium dabo. *Ex inscriptione.*

EX LIBRO VII.

De usufructu, et quemadmodum quis utatur fruatur. Tit. 1.

I. Si de usufructu agatur: judicis, qui de ea re datus erit, arbitrio æstimabitur, quo modo antea ususfruitus sit is, cui ususfructus relictus est, et quemadmodum in posterum utifrui debeat. *l.* 13. §. 1. *et* 2.

Si ususfructus petatur, vel ad alium pertinere negetur. Tit. 6.

I. Si ususfructus petatur vel ad alium pertinere negetur, usufructuario confessoriam, neganti negatoriam in eum actionem dabo. *l.* 5. *h. t. et l.* 2. *ff. si servit. vindicet.*

Usufructuarius quemadmodum caveat. Tit. 9.

I. Si cujus rei ususfructus legatus esse dicatur, usufructuarium se usurum boni viri arbitratu: et cum ususfructus ad eum pertinere desierit, se ei restituturum ad quem ea res pertinebit, satisdare jubebo. *l.* 1.

EX LIBRO VIII.

Si servitus vindicetur, vel ad alium pertinere negetur. Tit. 5.

I. Si servitus vindicetur, vel ad alium pertinere nege-

tur, vindicanti confessoriam, neganti negatoriam in rem actionem dabo. *Ex inscript. et l. 2.*

EX LIBRO IX.

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur. Tit. 1.

I. Si quadrupes *pauperiem fecisse* dicatur, ex lege XII. Tabularum, aut noxam sarcire, aut noxiam dare jubebo. *ex inscriptione, et l. 1. h. t. Ex collat. legis Mosaicæ cum Rom. Tit. de furib. et pœn. eor.*

De his, qui effuderint, vel dejecerint. Tit. 3.

I. *Unde in eum locum quo vulgo iter fiet, vel in quo consistetur, dejectum vel effusum quid erit, quantum ex ea re damnum datum factumve erit, in eum, qui ibi habitaverit, in duplum judicium dabo. Si eo ictu homo liber perisse dicetur, quinquaginta aureorum judicium dabo. Si vivet, nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem æquum judici videbitur, eum cum quo agetur condemnari, tanti judicium dabo. Si servus insciente domino fecisse dicetur in judicio adjiciam, aut noxam dedere. l. 1.*

II. *Ne quis in suggrunda, protectove supra eum locum quo vulgo iter fiet, inve quo consistetur, id positum habeat, cujus casus nocere cui possit, qui adversus ea fecerit, in eum solidorum decem in factum judicium dabo. Si servus insciente domino fecisse dicetur, aut noxæ dedi jubebo. l. 5. §. 6.*

De noxalibus actionibus. Tit. 4.

I. Si servus deliquisse dicatur: Quantum ob eam rem æquum judici videbitur, eum in cujus potestate est condemnari, tanti judicium dabo. *l. 1. et 2. h. t. §. 31. Instit. tit. de actionibus.*

II. Si servus insciente domino fecisse dicetur, noxæ dedi jubebo.

III. *Si is in cujus potestate esse dicetur negavit se in potestate servum habere, utrum actor volet, vel dejerare jubebo, In potestate sua non esse, neque se dolo malo fecisse quo minus esset: vel judicium dabo sine noxæ deditione. l. 21. §. 2.*

EX LIBRO X.

Finium regundorum. Tit. 1.

I. Finium regundorum si controversia fuerit inter vicinos, judicium dabo: Ita ut judex, qui de ea re datus erit, ex æquo et bono controversiam dirimat, ejus habita ratione quod cujusque intersit: eique jus sit rem uni adjudicare, eum invicem certa pecunia alteri condemnando. *l. 2. et 4. h. t. §. 20. Inst. tit. de action.*

Familiæ erciscundæ. Tit. 2.

I. Familiæ erciscundæ judicium inter coheredes dabo: Ita ut judex qui de ea re datus erit, si commode divisio fieri nequeat, uni rem adjudicare, eumque alteri certa pecunia condemnare. Atque præstationum ratione habita, quanto æquius melius ei videbitur, cætera dirimere possit. *l. 1 et 2. et 22. §. ult. h. t. §. 20. Inst. de actionib.*

Communi dividundo. Tit. 3.

I. Communi dividundo judicium inter eos, quibus res communes erunt, dabo. *l. 2. 3. et 4. h. t. §. 20. Inst. de actionib.*

II. Judicem qui de ea re datus erit, si commode divisio fieri nequeat, uni rem adjudicare certa pecunia alteri eum condemnando, atque præstationum ratione habita, quanto æquius melius ei videbitur, cætera dijudicare jubebo.

Ad exhibendum. Tit. 4.

I. Si quis rem quam judicio petiturus erit, sibi exhiberi postulet ab eo qui eam possidet, aut dolo malo fecerit quominus possideret, eam arbitrio judicis exhiberi jubebo. *l. 3. l. 8. h. t. §. 31. Instit. tit. de actionib.*

EX LIBRO XI.

De interrogationibus in jure faciendis, et interrogatoriis actionibus. Tit. 1.

I. *Qui in jure interrogatus responderit*, qua ex parte sit heres aut bonorum possessor: ex sua responsione actionem dabo. *l. 2. 3. 4.*

II. Adversus eum qui *omnino non respondisse* dicetur, in solidum actionem dabo. *l. 11. §. 4.*

De servo corrupto. Tit. 3.

I. *Qui servum, servam, alienum, alienam recepisse persuasisseve quid ei dicetur dolo malo, quo eum, eam deteriorem faceret: in eum quanti ea res erit, in duplum judicium dabo. l. 1.*

De aleatoribus. Tit. 5.

I. *Si quis eum apud quem alea lusum esse dicetur, verberaverit, damnumve ei dederit, sive quid eo tempore domo ejus subtractum est, judicium non dabo. l. 1.*

II. *In eum, qui aleæ ludendæ causa vim intulerit, uti quæque res erit animadvertam. l. 1. §. 4.*

Si mensor falsum modum dixerit. Tit. 6.

I. Si mensor falsum modum dixisse dolo malo: aut cujus alterius rei mensuram falsam renunciasse dicetur: eo nomine adversus eum in factum actionem dabo. *l. 1. in princ. et §. 1. et 2. l. 5. in pr. et §. 2.*

De religiosis et sumptibus funerum, et ut funus ducere liceat. Tit. 7.

I. *Sive homo mortuus, ossave hominis mortui in locum purum alterius, aut in id sepulcrum, in quo jus non fuerit, illata esse dicentur, qui hoc fecit, in factum actione tenebitur, et pœnæ pecuniariæ subjicitur. l. 2. §. 2.*

II. Si locus religiosus pro puro venisse dicetur, adversus venditorem ei ad quem ea res pertinebit, in factum actionem dabo. *l. 8. §. 1.*

III. Si in locum publicis usibus destinatum dolo malo quis mortuum intulerit, in eum judicium dabo, ut extra ordinem plectatur. *l. 8. §. 2.*

IV. Ei, qui mortuum inferre prohibitus est, ossave mortui in eum locum quo ei jus esset inferendi, quique ob eam causam alio inferre coactus est, adversus eum qui prohibuit, quanti interfuit prohibitum non esse, in factum actionem dabo. *l. 8. §. ult. et l. seq.*

V. *Quod funeris causa sumptus factus erit, hujus recuperandi nomine in eum ad quem ea res pertinet, judicium dabo. l. 12. §. 2.*

De mortuo inferendo, et sepulcro ædificando. Tit. 8.

I. *Quo, quave illi mortuum inferre invito te ei jus est, quo minus ille, eo, eave mortuum inferre, et ibi sepelire liceat, vim fieri veto. l. 1. princ.*

II. *Quo illi jus est invito te mortuum inferre, quominus illi in eo loco sepulcrum sine dolo malo ædificare liceat, vim fieri veto. l. 1. §. 5.*

EX LIBRO XII.

De rebus creditis, si certum petatur, et de condictione. Tit. 1.

I. Si certum petatur ex mutui datione, condictionem dabo. *ex inscriptione et l. 6. et 8. h. t. et l. 1. ff. de condict. tritic.*

De jurejurando sive voluntario, sive necessario, sive judiciali. Tit. 2.

I. *Si is, cum quo agetur, conditione delata juraverit, ejus rei de qua jusjurandum delatum fuerit, neque in ipsum, neque in eum, ad quem ea res pertinet, actionem dabo. l. 3. in princ. l. 7.*

II. Quod si actor deferente, aut etiam referente adversario juraverit, vel cum jurare paratus esset, ei jusjuran-

dum remissum fuerit, ex ea re in factum ei actionem dabo. *l.* 9.

III. *Eum a quo jusjurandum petetur, solvere aut jurare cogam*, nisi ei qui aget, jusjurandum referre maluerit: quo casu si jurisjurandi conditione non utatur, ei actionem denegabo. *l.* 34. §. 6. *et* 7.

De condictione causa data, causa non secuta. Tit. 4.

I. Si cui aliquid ex aliqua causa datum fuisse dicatur, causa non secuta, ad id repetendum quod datum erit, adversus eum, qui acceperit, condictionem dabo.

De condictione ob turpem vel injustam causam. Tit. 5.

I. Si quid ob turpem vel injustam rem datum fuisse dicetur, ad id repetendum quod datum erit, adversus eum cui datum fuerit, condictionem dabo. *l.* 1.

De condictione indebiti. Tit. 6.

I. Si ab ignorante indebitum solutum esse dicetur, ad id quod solutum erit repetendum, actionem dabo. *l.*1.*l.*26.§.3.

De condictione sine causa. Tit. 7.

I. Si quid sine causa promissum aut solutum fuisse dicatur, ejus rei nomine condictionem dabo. *l.* 1. *princ.*

EX LIBRO XIII.

De condictione furtiva. Tit. 1.

I. Si qua res furto ablata esse dicatur: ejus persequendæ causa domino adversus furem, heredemve ejus furtivam condictionem dabo. *l.* 1. *et* 7.

De condictione ex lege. Tit. 2.

I. Si obligatio lege nova introducta sit, nec cautum eadem lege, quo genere actionis experiamur, ex lege condictionem dabo. *l. unic.*

De condictione triticiaria. Tit. 3.

I. Si quis triticum, vinum, oleum, aliasve res præter pecuniam numeratam petat, earum rerum nomine condictionem ei dabo. *l.* 1.

De eo quod certo loco dari oportet. Tit. 4.

I. Si pecunia quæ certo loco dari debet, alio loco petatur, utilem actionem dabo, ut per eam arbitrio judicis satisfiat. *l.* 1. *h. t.* §. 33. *vers. plus autem. Instit. de actionib.*

De pecunia constituta. Tit. 5.

I. *Qui pecuniam debitam constituerit: adveniente die solvere debet. l.* 1.

II. *Si appareat eum, qui constituit, neque solvere, neque fecisse, neque per actorem stetisse quominus fieret quod constitutum est: eamque pecuniam cum constituebatur, debitam fuisse*, adversus eum de constituto actionem dabo. *l.* 16. §. 2. *et* 4. *l.* 18. §. 1.

Commodati vel contra. Tit. 6.

I. *Quod quisque commodasse dicetur*, de eo *judicium dabo. l.* 1.

De pignoratitia actione, vel contra. Tit. 7.

I. Si ob creditam pecuniam pignus datum sit, idque soluta demum pecunia aut cum eo nomine satisfactum sit, repetatur, adversus eum a quo petetur, actionem dabo. *l.* 4. *et* 11. §. 4.

EX LIBRO XIV.

De exercitoria actione. Tit. 5.

I. Quod cum magistro navis gestum esse dicetur: ejus rei cujus causa ibi præpositus fuerit, adversus eum, aut exercitorem actionem dabo. *l.* 1. *in pr.* §. 5. 7. *et* 8.

II. Si is, qui navem exercuerit, in alia potestate erit, ejusve voluntate navem exercuerit: quod cum magistro ejus gestum erit in eum, in cujus potestate erit, qui navem exercuerit, in solidum judicium dabo. *l.* 1. §. 19.

De institoria actione. Tit. 3.

I. Quod cum institore gestum esse dicetur, ejus rei cui præpositus fuerit, adversus eum, qui præposuit, actionem dabo. *l.* 1. *et* 5. §. 4.

De tributoria actione. Tit. 4.

I. Si in peculiari merce quis negotiatus fuerit, sciente eo in cujus est potestate, pro ea merce is qui eum habet in potestate, cui aliquid debetur, cum aliis creditoribus in tributum vocabitur. *l.* 1. *et* 5. §. 2.

II. Si cujus dolo malo factum sit, quo minus tribueretur, quanto minus tributum erit, quam debuerit, eum præstare cogam. *l.* 7. §. 1.

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur. Tit. 5.

I. *In eum, qui emancipatus aut exheredatus erit, quive abstinuerit se ab hereditate ejus, cujus in potestate, cum is moritur, fuerit, ejus rei nomine, quæ contracta cum eo fuerit, cum is in potestate esset, sive sua voluntate sive jussu ejus, in cujus potestate erit, contraxerit, sive in ipsius peculium, sive in patrimonium ejus in cujus potestate erit, ea res redacta fuerit, actionem causa cognita, dabo in id quod facere potest. l.* 2.

EX LIBRO XV.

De peculio. Tit. 1.

I. *Quod cum eo, qui in alterius potestate esset, negotium gestum erit*, de eo eatenus adversus eum, in cujus potestate esse dicetur, judicium dabo, quatenus erit in peculio. *l.* 2. §. 2.

Quando de peculio actio est annalis. Tit. 2.

I. *Post mortem ejus, qui in alterius potestate fuerit, posteave quam is emancipatus, manumissus, alienatusve fuerit, duntaxat de peculio, et si quid dolo malo ejus in cujus potestate est, factum erit, quominus actio peculii esset, in anno quo primum de re experiundi potestas erit, judicium dabo. l.* 1.

De in rem verso. Tit. 3.

I. Si quid in rem alicujus versum esse dicetur, ex eo, quod is accepit, qui in ejus est potestate, quatenus versum erit, eatenus actionem dabo. *l.* 1.

Quod jussu. Tit. 4.

I. Quod jussu domini, vel patris gestum esse dicetur, de ea re adversus eos in solidum judicium dabo. *l.* 1.

EX LIBRO XVI.

Depositi vel contra. Tit. 3.

I. *Quod neque tumultus, neque incendii, neque ruinæ, neque naufragii causa depositum sit, in simplum: earum autem rerum, quæ supra sunt comprehensæ, in ipsum in duplum: In heredem ejus, quod dolo malo ejus factum esse dicetur, qui sit mortuus, in simplum: Quod ipsius, in duplum judicium dabo. l.* 1. §. 1.

EX LIBRO XVII.

Mandati. Tit. 1.

I. Qui mandatum alterius suscepisse dicetur, in eum judicium dabo.

Pro socio. Tit. 2.

I. Si societas inter aliquos coita esse dicetur, de ea re judicium dabo.

EX LIBRO XVIII.

De contrahenda emptione. Tit. 1.

I. Si emptio et venditio contracta esse dicetur, de ea re judicium dabo.

De hereditate vel actione vendita. Tit. 4.

I. Si hereditas aut actio venisse dicetur, quidquid pecuniæ ex ea hereditate aut actione, ad venditorem, ejusve heredem pervenisse dicetur, aut dolo malo factum erit, quominus perveniret: item quæcunque actio, petitio, persecutio, inde dari debuit, ea omnia emptori præstari ac

restitui jubebo. *l.* 2. *h. t. l.* 178. *ff. de verb. signif.*

EX LIBRO XIX.

Locati et conducti. Tit. 2.

I. Si locatio et conductio contracta esse dicetur, ex contractu actionem dabo.

De æstimatoria. Tit. 3.

I. Si res æstimata vendenda data fuerit, de æstimato actionem dabo. *l.* 1.

De rerum permutatione. Tit. 4.

I. Si permutatio facta esse dicetur, in factum actionem dabo. *l.* 1.

De præscriptis verbis. Tit. 5.

I. Si propria actio prodita non erit, quæ negotio, quo de agitur, accommodari possit: uti quæque res gesta esse dicetur, præscriptis verbis in factum actionem dabo. *l.* 20. *et* 22.

EX LIBRO XXI.

De Ædilitio edicto. Tit. 1.

I. *Qui mancipia vendunt, certiores faciant emptores, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus, errove sit, noxave solutus non sit: eademque omnia, cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuncianto. l.* 1.

II. *Quod si mancipium adversus ea venisset, sive adversus quod dictum, promissumve fuerit, cum veniret, fuisset, quod ejus præstari oportere dicetur, emptori, omnibusque, ad quos ea res pertinet, judicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur.*

III. *Si quid autem post venditionem traditionemque deterius, opera emptoris, familiæ, procuratorisve ejus factum erit: Sive quid ex eo post venditionem natum, aut acquisitum fuerit, et si quid aliud in venditione ei accesserit, sive quid ex ea re fructus pervenerit ad emptorem, ut ea omnia restituat.*

IV. *Item si quas accessiones ipse præstiterit, ut recipiat.*

V. *Item si quod mancipium fraudem capitalem admiserit, mortisve consciscendæ sibi causa quid fecerit, vel in arenam depugnandi causa ad bestias fuerit intromissum, ea omnia in venditione pronuncianto: ex his enim causis judicium dabimus.*

VI. *Hoc amplius, si quis adversus ea sciens dolo malo vendidisse dicetur, judicium dabimus.*

VII. Nationem præterea cujusque mancipii in venditione pronuncianto. *l.* 31. §. 21.

VIII. Si ita factum non erit, quod ejus præstari oportere dicetur, emptori, omnibusque, ad quos ea res pertinebit, judicium dabimus, ut et mancipium redhibeatur.

IX. Ne veterator pro novitio veneat prohibemus. si quid ignorante emptore ita venierit, judicium dabimus. *l.* 37.

X. A venditore mancipii nomine duplam promitti, jubebimus. *l.* 37. *ff. de eviction.*

XI. Mancipiis autem redhibendis in diebus sexaginta, quibus primum agendi potestas erit, vel quanto minoris essent, venierint in anno, judicium dabimus. *l.* 19. §. 6. *ff. de ædil. edicto.*

XII. Si quid ita venierit, ut nisi placuerit, intra præfinitum tempus redhiberetur, conventionem ratam habebimus. *l.* 31. §. 22. *h. t.*

XIII. Si de tempore nihil convenerit, in sexaginta diebus, quibus primum experiundi potestas erit, in factum actionem dabimus.

XIV. Si intra illud tempus redhibitio facta non erit, causa cognita ei subveniemus.

XV. Si servus fuerit redhibitus, *et quanta pecunia pro eo nomine soluta accessionisve nomine data erit, non tradetur: cujusve pecuniæ quis eo nomine obligatus erit, non liberabitur:* in factum actionem dabimus. *l.* 25. §. 9. *l.* 31. §. 17. *et seq.*

XVI. *Qui jumenta vendunt, palam recte dicunto, quid in quoque eorum morbi, vitiive sit, uti quæ optime ornata vendendi causa fuerint, ita emptoribus tradantur: si quid ita factum non erit, de ornamentis restituendis jumentisve ornamentorum nomine redhibendis in diebus sexaginta, morbi autem vitiive causa inemptis faciendis in sex mensibus, vel quanto minoris cum venirent, fuerint, in anno judicium dabimus. l.* 38.

XVII. *Si jumenta paria simul venierint, et alterum in ea causa fuerit, ut redhiberi debeat, judicium dabimus, quo utrumque redhibeatur: quæ de jumentorum sanitate diximus, de cætero quoque pecore omni venditores faciant. l.* 38. *pr. et* §. 5.

EX LIBRO XXV.

De actione rerum amotarum. Tit. 2.

I. Si uxor constante matrimonio res mariti amovisse dicatur, in eam actionem dabo, vel jusjurandum deferre permittam. *l.* 1. *l.* 11. §. 1. *et ult. l.* 13.

De inspiciendo ventre custodiendoque partu. Tit. 4.

I. *Si mulier mortuo marito prægnantem se esse dicet, his, ad quos ea res pertinebit, procuratorive eorum bis in mense denunciandum curet, ut mittant, si velint, quæ ventrem inspiciant. Mittantur autem mulieres liberæ duntaxat quinque: hæque simul omnes inspiciant: dum ne qua earum, dum inspicit, invita muliere ventrem tangat. Mulier in domu honestissimæ fœminæ pariat, quam ego constituam. Mulier ante dies triginta, quam parituram se putat, denunciet iis, ad quos ea res pertinet, procuratoribusve eorum, ut mittant, si velint, qui ventrem custodiant. In quo conclavi mulier paritura erit, ibi ne plures aditus sint, quam unus. Si erunt, ex utraque parte tabulis præfigantur. Ante ostium ejus conclavis liberi tres, et tres liberæ cum binis comitibus custodiant. Quotiescumque ea mulier in id conclave aliudve quod, sive in balineum ibit: custodes si volent, id ante prospiciant, et eos, qui introierint, excutiant. Custodes, qui ante conclave positi erunt, si volunt, omnes, qui conclave aut domum introierint, excutiant. Mulier cum parturire incipiat, his, ad quos ea res pertinet, procuratoribusve eorum denunciet, ut mittant, quibus præsentibus pariat. Mittantur mulieres liberæ duntaxat quinque: ita ut præter obstetrices duas in eo conclavi ne plures mulieres liberæ sint, quam decem: ancillæ, quam sex. Hæ, quæ intus futuræ erunt, excutiantur omnes in eo conclavi, ne qua prægnans sit. Tria lumina, ne minus, ibi sint: scilicet quia tenebræ ad subjiciendum aptiores sunt. Quod natum erit, his, ad quos ea res pertinet, procuratoribusve eorum, si inspicere volent, ostendatur. Apud eum educetur, apud quem parens jusserit, si autem nihil parens jusserit, aut is, apud quem voluerit educari, curam non recipiet: apud quem educetur, causa cognita constituam. Is, apud quem educabitur, quod natum erit, quoad trium mensium sit, bis in mense: ex eo tempore quoad sex mensium sit, semel in mense: a sex mensibus quoad anniculus fiat, alternis mensibus: ab anniculo, quoad fari possit, semel in sex mensibus, ubi volet, ostendat. Si cui ventrem inspici custodirive, adesse partui licitum non erit, factumve quid erit, quo minus ea ita fiant, uti supra comprehensum est; ei, quod natum erit, possessionem causa cognita non dabo. Sive quod natum erit, ut supra cautum est, inspici non licuerit. Quas utique actiones me daturum polliceor his, quibus ex edicto meo bonorum possessio data sit: eas si*

mihi justa causa videbitur esse, ei non dabo. l. 1. §. 10.

Si ventris nomine muliere in possessionem missa, ec. Tit. 5.

I. Si ventris nomine muliere in possessionem missa, eadem possessio dolo malo ad alium translata esse dicetur: tam adversus mulierem, quam adversus eum, in cujus potestate ea fuerit, quanti actoris interfuerit, in tantum actionem dabo. *ex inscript. et l.* 1.

II. Eum quoque, qui per dolum in possessionem venerit, ab ea decedere cogam. *l.* 1. §. 2.

Si mulier ventris nomine in possessione calumniæ causa esse dicetur. Tit. 6.

I. Si mulier ventris nomine in possessione calumniæ causa esse dicetur, quanti agentis interfuerit, intra annum, quo agendi potestas erit, actionem dabo, etiam adversus parentem, si per eum factum sit, ut in possessionem per calumniam iretur. *ex inscript. et l. un.*

EX LIBRO XXVI.

De testamentaria tutela. Tit. 2.

I. Si quis ex pluribus tutoribus satisdationem obtulerit, ut solus administret, an ille audiri, cæterisque nihilominus eadem conditio deferri debeat, causa cognita constituam. *l.* 17. *l.* 19.

De tutoribus et curatoribus datis ab his, qui jus dandi habent. Tit. 5.

I. Si mulier prægnans esse dicetur, ventri curatorem constituam. *l.* 20.

De administratione et periculo tutorum. Tit. 7.

I. Si plures tutores testamento dati fuerint, ei potissimum tutelæ administrationem committam, quem parens testamento destinaverit. *l.* 3. §. 1.

II. Quod si nullus a testatore electus fuerit, aut qui electus est, gerere nolit, tum eum gerere cogam, cui major pars tutorum tutelam decreverit. *l.* 3. §. 7.

EX LIBRO XXVII.

Ubi pupillus educari vel morari debeat. Tit. 2.

I. Si quis pupillum apud se educare recusaverit, eum non cogam. *l.* 1. §. 2.

De tutelæ et rationibus distrahendis. Tit. 3.

I. Si quid ex bonis pupilli abesse dicetur, adversus eum qui in administranda tutela aliquid abstulerit, in duplum judicium dabo. *l.* 1. §. *penult. et l.* 2.

II. Eum, qui tutelam gessit, rationem eo nomine reddere cogam. *l.* 1. *pr.*

De contraria tutelæ actione. Tit. 4.

I. Si quid ex administratione bonorum pupilli debeatur, eo nomine in eum contrariam actionem dabo. *l.* 1.

De eo qui pro tutore, prove curatore negotia gessit. Tit. 5.

I. Sive tutor aut curator negotia gesserit: sive quis pro tutore aut pro procuratore, ad ea gerenda accesserit, adversus eum qui gessisse dicetur actionem dabo. *l.* 1.

Quod falso tutore autore gestum esse dicatur. Tit. 6.

I. *Quod eo autore, qui tutor non fuerit, gestum esse dicetur, si id actor ignoravit, dabo in integrum restitutionem. l.* 1. §. 1. *et* 6.

II. *In eum qui cum tutor non esset, dolo malo autor factus esse dicetur, judicium dabo, ut quanti res ea erit, in tantam pecuniam condemnetur. l.* 7.

EX LIBRO XXVIII.

De conditionibus institutionum. Tit. 7.

I. Eum cui sub jurisjurandi conditione quid relictum est, ita capere sinam, ut capiunt hi quibus nulla talis jurisjurandi conditio inseritur. *l.* 8. *in pr.*

De jure deliberandi. Tit. 8.

I. Heredem institutum intra certum tempus hereditatem adire jubebo. *Si tempus ad deliberandum petet, dabo. l.* 23. *ff. de hered. inst. et l.* 1. §. 1. *h. t.*

II. Creditoribus instrumentorum inspiciendorum copiam faciam. *l.* 5.

III. Si major sit hereditas, et in ea hereditate res quæ ex tractu temporis deteriores fiant, aut ea quæ nimium sumptuosa sint: aut quæ mora fiant deteriora: ei qui deliberat causa cognita hujusmodi res sine præjudicio justis pretiis distrahere permittam. *l.* 5. §. 1.

IV. *Si pupilli pupillæve nomine postulabitur tempus ad deliberandum an expediat eum hereditatem retinere, et hoc datum sit, si justa causa esse videbitur, bona interea diminui nisi causa cognita, boni viri arbitratu, vetabo. l.* 7. *pr.*

EX LIBRO XXIX.

De acquirenda vel omittenda hereditate. Tit. 2.

I. *Proximus a filio posthumo heres, dum mulier prægnans est, aut putatur esse, adire hereditatem non potest: sed si scit non esse prægnantem, potest. l.* 30.

II. Suo et necessario heredi tam masculo quam fœminæ abstinendi se ab hereditate potestatem faciam: impuberi, etiamsi se immiscuerit hereditati: puberi, si se non immiscuerit. *l.* 57. *h. t.* Ulp. *in lib. reg. tit. qui hered. inst. poss.* 22.

III. *Si per eum eamve factum erit quo quid ex ea hereditate amoveretur*, abstinendi beneficium non dabo. *l.* 71. §. 17.

Testamenta quemadmodum aperiantur. Tit. 3.

I. Quod ad causam supremi alicujus judicii pertinere dicetur inspicere ac describere desideranti, suo vel alieno nomine: si prius de calumnia juraverit, præter eam partem supremarum tabularum quam aperiri defunctus vetuit, vel ad ignominiam alicujus pertinere dicetur, inspiciendi describendique præter diem et consulem potestatem faciam. *l.* 1. 2. *et* 8. *h. t. l.* 3. *C. eod. l.* 163. *ff. de verb. signif.*

Si quis omissa causa testamenti, ec. Tit. 4.

I. Si quis causam testamenti prætermisisse dicatur, ut ab intestato vel alio modo hereditatem partemve ejus possideat quo eos circumveniat, quibus ex judicio defuncti aliquid deberi potuit, in eum causa cognita actionem dabo. *l.* 1. *l.* 6. §. 2. *l.* 13. 26. 27.

De Senatusconsulto Syllaniano. Tit. 5.

I. Quod ad causam testamenti pertinens relictum erit ab eo, qui occisus esse dicetur, id ne quis sciens dolo malo aperiendum, recitandum, describendumve curet, priusquam de ea familia quæstio ex Senatusconsulto habita, suppliciumque de noxiis sumptum fuerit, vetabo. *l.* 3. §. 18.

II. Bonorum quoque possessionem petere non permittam. *l.* 5. §. 1.

III. Quod si quis aperuisse, aut quid aliud eorum quæ supra dicta sunt, fecisse dicetur, in centum aureos eum condemnabo: quorum dimidiam partem ei cujus opera convictus erit, dabo: alteram in publicum cogam. *l.* 25. §. 2.

EX LIBRO XXXV.

Si cui plus quam per legem Falcidiam liceat, ec. Tit. 3.

I. Si cui plus quam per legem Falcidiam liceat, legatum esse dicetur, et dubitari juste possit, utrum lex Falcidia locum habitura sit, necne, causa cognita subveniam heredi: ut ei legatarius satisdet, si apparuerit eum amplius legatorum nomine cepisse quam e lege Falcidia capere licebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam daturum, dolumque malum ab eo abfuturum. *l.* 1. *in pr. l.* 4. *h. t. l.* 71. *ff. de verb. signif.*

*

EX LIBRO XXXVI.

Ut legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur. Tit. 3.

I. Legatorum et fideicommissorum nomine satisdare jubebo, ut quibus testator diebus dari fierive voluit, iisdem detur vel fiat, dolumque malum abesse abfuturumque esse inter se stipulari cogam. *l.* 1. *in pr.*

Ut in possessionem legatorum, ec. Tit. 4.

I. Si per legatarium vel fideicommissarium non stet quominus ei caveatur, eum in possessionem ire jubebo. *l.* 1 §. 1.

EX LIBRO XXXVII.

De bonorum possessionibus. Tit. 1.

I. Iis, qui rei capitalis damnati sunt, neque in integrum restituti sunt, bonorum possessionem non dabo. *l.* 13.

Si tabulæ testamenti extabunt. Tit. 2.

I. Si tabulæ testamenti extabunt, in quibus heredis nomen ita deletum sit, ut penitus legi nequeat, bonorum possessionem non dabo. *l. un.*

II. Si tamen post prolatas tabulas deletum fuerit testamentum, aut tabulæ deinde interierint, secundum eas nihilominus bonorum possessionem dabo.

De bonorum possessione, furioso, ec. Tit. 3.

I. Furioso, infanti, muto, surdo et cæco, si quid agatur intelligant, bonorum possessionem dabo. *ex inscript. tit. et l.* 2.

De bonorum possessione contra tabulas. Tit. 4.

I. Si sui liberi heredes non fuerint instituti aut nominatim exheredati: neque etiam emancipati qui masculi sunt, nec fœminæ vel inter cæteros: iis contra tabulas bonorum possessionem dabo: exceptis iis qui jure *heredes institui non possunt. l.* 1. *l.* 3. §. 9. *l.* 8. *h. t. Instit. de exhered. liber.* §. 3. Ulp. *lib. regular. tit. qui hered. instit. possunt.* 22.

II. Liberos in adoptionem datos, modo heredes instituti sint, a bonorum petitione non submovebo. *l.* 8. §. 11.

De legatis præstandis contra tabulas, ec. Tit. 5.

I. Qui judicia patris rescindunt per contra tabulas bonorum possessionem, ex judicio ejus legata et fideicommissa liberis, parentibus, uxori, nurui quoque dotis nomine relicta, eos præstare cogam: non tamen iis liberis, quibus ex superioribus causis bonorum possessionem polliceor, si ea petierint, aut si quid aliud ex defuncti voluntate obtinuerint. *l.* 1. *l.* 2. 3. *et* 4.

De collatione. Tit. 6.

I. Filios emancipatos, quibus bonorum possessio dabitur, sua bona in medium conferre filiis in potestate existentibus boni viri arbitratu jubebo: ita ut collatio fieri censeatur, si recte eo nomine cautum fuerit. *l.* 1. *in pr.* §. 1. *et* 9. *l.* 3. *in pr.* §. 3. *l.* 5. §. 1. *l.* 8. *h. t.* Ulp. *in lib. reg. tit. de possess. dand.* 28. Paul. *rec. sent. lib.* 5. *tit.* 9. §. *ult. l.* 20. §. 1. *ff. de bonor. possess. cont. tab.*

De dotis collatione. Tit. 7.

I. Filiam, quæ bonorum possessionem petet, dotem conferre cogam. *l.* 1. *in pr.*

De conjungendis cum emancipato liberis. Tit. 8.

I. Si quis ex his, quibus bonorum possessio datur, in potestate parentis, cum moritur, non fuerit, ei liberisque quos in ejusdem parentis familia habet (si ad eos hereditas proprio nomine pertineat, neque notam exheredationis meruerint) bonorum possessionem ejus partis dabo, quæ ad eum pertineret, si in potestate permansisset, ita ut ex parte dimidiam ipse: reliquam liberi habeant, hisque duntaxat bona sua conferat. *l.* 1. *in pr.* §. 7. *et* 13.

De ventre in possessionem mittendo. Tit. 9.

I. Si mulier prægnans esse dicetur mortis tempore, et non sit exheredatus, qui in utero erit, sitque inter suos heredes futurus, cum iis quibus possessio data erit, causa cognita ventrem in possessionem mittam. *l.* 1. §. 1. 2. *et* 7. *l.* 7. *vers. fin.*

De Carboniano Edicto. Tit. 10.

I. Si cui controversia fiat an inter liberos sit, isque impubes esse dicatur, causa cognita intra annum perinde ei bonorum possessionem dabo, ac si nulla de ea re controversia esset: eumque eo nomine satisdare jubebo: Judicium vero causa cognita in tempus pubertatis differam. *l.* 1. *in pr. l.* 3. §. 4. *et* 13. *l.* 4. *l.* 5. *et penult.*

De bonorum possessionibus secundum tabulas. Tit. 11.

I. Si de hereditate ambigitur, et tabulæ testamenti septem testium signis obsignatæ ad me proferantur, secundum tabulas testamenti potissimum hereditatem dabo: Si testator civis Romanus et suæ potestatis cum moritur, fuerit. *l.* 1. *C. Herm. de succ.* Cicer. *lib.* 1. *in Verr. Instit. de test.* §. 1. *l.* 1. *in princ.* §. 2. 3. *et* 5. *h. t.* Ulp. *in lib. reg. tit. quemad. test. rump.* 23. *et tit. de poss. dand.* 28.

II. Si alienus posthumus heres institutus fuerit, ei secundum tabulas bonorum possessionem dabo. *l.* 3. *h. t. et Instit. de bon. poss. in pr.*

Si a parente quis manumissus sit. Tit. 12.

I. *In eo qui a patre avove paterno proavoque paterni avi patre* manumissus erit, idem jus constituam, eandemque contra tabulas bonorum possessionem dabo, quam patrono in liberti bonis. *l.* 1.

De bonorum possessione ex testamento militis. Tit. 13.

I. Si miles testamentum fecisse dicatur: quocunque modo testatus fuerit et qualemcunque hereditatis partem aut legatum cuicunque reliquerit, in scriptis aut sine scriptis, eo in militia defuncto, aut intra annum post missionem, ex Principum constitutionibus juxta eorum voluntatem bonorum possessionem dabo. *l.* 1. 2. 14. 15. 17. 19. 38. *et* 40. *ff. de testam. milit.*

II. Si qui in hostico suprema sua judicia jure militari ordinasse, ibidemque supremum diem functi esse dicantur, etiamsi milites non fuerint, secundum eorum voluntatem bonorum possessionem dabo. *l. un.*

EX LIBRO XXXVIII.

De operis libertorum. Tit. 1.

I. Si operæ a patrono, patrona, liberisque eorum petantur adversus libertos et libertas, de ea re judicium dabo. *l.* 2. *et* 7.

De bonis libertorum. Tit. 2.

I. Libertus qui testamentum faciet, ita testari debet, ut partem dimidiam bonorum suorum patrono relinquat: Si nihil aut minus parte dimidia reliquerit, patrono contra tabulas testamenti, heredi scripto secundum tabulas partis dimidiæ bonorum possessionem dabo. *Instit. tit. de succ. libert.* §. 1. *l.* 6. *ff. de bonor. possess.*

II. Scripto herede non petente, alterius quoque partis patrono bonorum possessionem dabo.

III. Si libertus intestatus mortuus esse dicetur suo herede relicto filio adoptivo, patrono itidem partis dimidiæ bonorum possessionem dabo.

IV. Si naturales liberos reliquerit, sive ii in potestate mortis tempore fuerint, sive emancipati, sive etiam in adoptionem dati, modo ex aliqua parte scripti heredes fuerint, patrono bonorum possessionem non dabo.

V. *Si donum, munus, operas redemerit* libertus, contra tabulas testamenti patrono cui nihil relictum erit, bo-

norum possessionem non dabo. *l.* 37. *h. t. l.* 53. *ff de verb. signif.* vide *Juris notas a Magnone collectas.*

De libertis universitatis. Tit. 3.

I. Quod jus patrono in libertorum et libertarum bonis tributum est, idem municipibus acquisitum esto. *l. un.*

Si quid in fraudem patroni factum sit. Tit. 5.

I. Si quid dolo malo liberti factum esse dicetur: sive testamento facto, sive intestatus decesserit libertus, quominus pars debita bonorum ad eorum quem perveniat, quibus contra tabulas bonorum possessio competit, de ea re cognoscam, operamque dabo ne ea res cuiquam fraudi sit. *l.* 1. *in pr.*

Si tabulæ testamenti nullæ extabunt, unde liberi. Tit. 6.

I. Si tabulæ testamenti nullæ extabunt, unde liberi bonorum possessionem petent: sive sui sint, sive emancipati, aut capite minuti: itemque civitate donati: eis ab intestato bonorum possessionem dabo. *l.* 1. §. 5. *l.* 4. *h. t. Collat. legis Mosaic. cum Rom. tit. ult. vers. fin.*

II. Si quis ex iis in potestate parentis cum is moritur non fuerit, ei liberisque quos in ejusdem familia habebit, si ad eos hereditas suo nomine pertinebit, neque nominatim exheredes scripti erunt, bonorum possessionem ejus partis dabo, quæ ad eum pertineret, si in potestate mansisset, ita ut ex ea parte dimidium ipse habeat, reliquum liberi ejus: hisque duntaxat bona sua conferat. *l.* 5.

Unde legitimi. Tit. 7.

I. Unde legitimi bonorum possessionem petent, si nullæ inde testamenti tabulæ proferantur: tum quem ei heredem esse oporteret, si intestatus mortuus esset, eum bonorum possessorem faciam: ita ut consanguinei cæteris præferantur. *l.* 1. *et* 4. *h. t. Collat. legis Mosaic. cum Rom. tit. ult.* §. 9. *siv. fin. l. un. ff. ut ex legib. Senat.*

Unde X. personæ.

I. Unde X. personæ bonorum possessionem petent, pater, inquam, mater, avus avia paterni: avus avia materni: filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio, quam ex filia, frater, soror, sive consanguinei sive uterini, si nullæ inde tabulæ testamenti proferantur: et non contracta fiducia emancipatio peracta esse dicatur, has decem personas extraneo manumissori anteponam, iisque ab intestato bonorum possessionem dabo. *Instit. tit. de bon. possess.* §. 3. 4. *et Collat. leg. Mosaic. cap. ult. ver. fin.*

Unde cognati. Tit. 8.

I. Unde cognati bonorum possessionem petent, si nullæ inde testamenti tabulæ proferantur, eis, qui defuncto mortis tempore cognati fuerunt, proximitatis nomine usque ad sextum gradum cognationis, bonorum possessionem dabo, et septimo, sobrino sobrinaque nato natæve. *l.* 1 §. 2. *et seqq. h. t. l.* 8. *ff. de suis et legitim. hered.*

II. Agnatis capite minutis, exceptis fratre et sorore emancipatis, nisi sint in adoptiva familia, itemque liberis naturalibus, ex hac parte eandem bonorum possessionem dabo. *Instit. tit. de success. cognat. l.* 1. §. 2. *et seq. h. t.*

Tum quem ex familia.

I. Si libertus intestato mortuus esse dicetur, tum quem ex familia ejus heredem esse oporteret, ad bonorum possessionem vocabo. *Justin. et Theoph. Inst. tit. de bonor. possess.*

Unde liberi patroni.

I. Unde liberi patroni patronæque et parentes eorum bonorum possessionem petent, si nullæ inde testamenti tabulæ proferantur, ab intestato bonorum possessionem dabo. *Justin. cum Theoph. Inst. tit. de bon. poss.*

De successorio Edicto. Tit. 9.

I. Qui ad bonorum possessionem ex superioribus capitibus vocantur, eam petant, liberi et parentes intra annum, cæteri intra centesimum diem. *l.* 1. *in pr. h. t. Inst. de bonor. possess.* §. 2. *vers. adhuc autem.* §. 4. *et* §. *fin.*

II. Si quis eorum eam bonorum possessionem dari sibi noluerit, aut diebus statutis non admiserit, tunc cæteris bonorum possessionem ita dabo, ac si prior ex eo numero non fuisset. *l.* 1. §. 10.

Unde vir et uxor. Tit. 11.

I. Unde vir et uxor bonorum possessionem petent: Si nullæ inde testamenti tabulæ proferantur, ei qui petet, ab intestato bonorum possessionem dabo. *l.* 1. *h. t.* §. 4. *Inst. tit. de bonor possess.*

Unde cognati manumissoris.

I. Unde cognati manumissoris petent bonorum possessionem, si nullæ inde testamenti tabulæ proferantur, eis qui petent, ab intestato bonorum possessionem dabo. *Instit. d. loco.*

De veteranorum et militum successione. Tit. 12.

I. Si miles aut veteranus intestatus mortuus esse dicatur, cui sint castrensia bona: legitimo heredi, aut si is non erit, proximo cognato usque ad quintum gradum bonorum possessionem dabo: post eum gradum fisco vindicabuntur. *l.* 2.

Unde ex legibus Senatusve consultis, ec. Tit. 14.

I. *Uti me quaqua lege senatusve consulto, bonorum possessionem dare oportebit, ita dabo. l. un. pr.*

EX LIBRO XXXIX.

De operis novi nunciatione. Tit. 1.

I. Si novum opus nunciatum fuerit ab eo, qui juraverit se non calumniæ causa id facere: ne quidquam novi operis fiat, vetabo, antequam nunciatio missa facta fuerit, vel vice nunciationis missæ de opere restituendo satisdatum sit. *l.* 5. §. 14. *h. t. l.* 7. *in pr. ff. de damn. infect.*

II. Si quis rivos, vel cloacas velit reficere aut purgare, aut aliud ejusmodi opus facere, cujus mora periculum aliquod allatura sit, operis novi nunciationem ei fieri non permittam. *l.* 5. §. 11. *et.* 12.

III. *Quem in locum nunciatum est, ne quid novi operis fieret, qua de re agitur, quod in eo loco, antequam nunciatio fuerit remissa, aut in ea causa esset ut remitti deberet, factum est, id restituas. l.* 20. *in pr. h. t. l.* 81. *ff. de verb. sign.*

IV. *Quem in locum nunciatum est, ne quid novi operis fieret, qua de re agitur, si de ea re satisdatum est, quod ejus cautum sit, vel per te stat quominus satisdetur, quominus illi in eo loco opus facere liceat, vim fieri veto. l.* 20. §. 9.

De damno infecto. Tit. 2.

I. Si damni infecti nomine agatur, magistratibus municipalibus remittam ut apud eos caveatur damni infecti nomine fidejussoribus datis aut sponsione facta, intra eam diem qui a me constitutus erit. *l.* 1. *et* 4. *h. t. l.* 7. *ff. de verb. sign.*

II. Si intra illum diem non caveatur: ei cui non cavebitur, in possessionem *ejus rei* mitti jubebo, *dum ei qui aberit prius domum denunciari jubeam. l.* 4.

III. In eum magistratum qui non curaverit quæ supra scripta sunt, si ab eo id postulatum fuerit, quanti ea res erit cujus damni infecti nomine cautum non erit, judicium dabo. *l.* 4. §. 7.

IV. *Damni infecti suo nomine promitti, alieno satisdari jubebo ei qui juraverit, non calumniæ causa id se postulare, eumve cujus nomine aget postulaturum fuisse in eam diem quam causa cognita statuero: si controversia erit,*

dominus sit necne qui cavebit, *sub exceptione satisdari jubebo. l.* 7.

V. *De eo opere*, *quod in flumine publico*, *ripave ejus fiet*, *in annos decem satisdare jubebo: eum cui ita non cavebitur*, *in possessionem ejus rei*, *cujus nomine ut caveatur postulabitur*, *ire*, *et cum justa causa esse videbitur*, *etiam possidere jubebo.*

VI. *In eum*, *qui neque caverit*, *neque in possessione esse*, *neque possidere passus erit*, *judicium dabo: ut tantum præstet*, *quantum præstare eum oportet*, *si de ea re ex decreto meo*, *ejusve cujus de ea re jurisdictio fuit*, *quæ mea est*, *cautum fuisset.*

VII. *Ejus rei nomine*, *in cujus possessionem misero*, *si ab eo qui in possessione erit*, *damni infecti nomine non satisdabitur*, *eum cui non satisdabitur*, *simul in possessione esse jubebo.*

De aqua, *et aquæ pluviæ arcendæ. Tit.* 3.

I. Si cui aqua pluvia damnum dabit opere manu facto, aquæ pluviæ arcendæ ei actionem dabo. *l.* 1. *in princ.* §. 1. *et* 12.

I. In concedendo jure aquæ ducendæ, tam eorum in quorum loco aqua oritur, quam eorum ad quos ejus aquæ usus pertinet, voluntas exquiratur. *l. in concedendo.* 8. *et l. seq.*

III. Quod si ii consentiant, secundum eorum voluntatem ductionem fieri jubebo.

De publicanis et vectigalibus, *et commissis. Tit.* 4.

I. *Quod publicanus*, *aut quis publicani nomine vi ademerit*, *quodque familia publicanorum*, *si id restitutum non erit*, *in duplum*, *aut si post annum agetur*, *in simplum judicium dabo. Item si damnum*, *injuria*, *furtumve factum esse dicetur*, *judicium dabo. Si id ad quos ea res pertinebit*, *non exhibebitur*, *in dominos sine noxæ deditione judicium dabo. l.* 1. *et* 12.

EX LIBRO XL.

De liberali causa. Tit. 12.

I. In liberali causa parentibus et liberis aliisque necessariis personis, invito eo qui in servitutem asseritur, causa cognita litigare permittam. *l.* 1.

II. Si qui cum se liberos scirent, dolo malo passi sunt se pro servis venundari, in duplum adversus eos intra annum judicium dabo. *l.* 14. *l.* 16. *l.*18. *l.*20. *l.*21. *et seq.*

EX LIBRO XLII.

De re judicata. Tit. 1.

I. *Condemnatus ut pecuniam solvat*, *ab eo cujus de ea re jurisdictio est:* Si neque solvat intra legitimum tempus, *neque eo nomine satisfaciat*, in eum judicati actionem dabo. *l.* 4. §. 1. *et* 3. *l.* 7.

II. Si victum vel stratum inferri quis judicato non patiatur, in eum uti ea res erit, animadvertam. *l.* 34. *h. t. l.* 43. *et duab. seq. ff. de verb. sign.*

De confessis. Tit. 2.

I. Confessus si intra legitimum tempus pecuniam non solvat, neque eo nomine satisfaciat, in eum ut in condemnatum actionem dabo. *l.* 1. *et* 3.

Quibus ex causis in possessionem eatur. Tit. 4.

I. *In bona ejus*, *qui judicio sistendi causa fidejussores dederit*, *si neque potestatem sui faciat*, *neque defendatur*, *iri jubebo. l.* 2.

III. Si adversus pupillum ex contractu cum eo inito agatur, isque non defendatur, bona ejus quandiu impubes erit, rei servandæ causa possideri jubebo. *l.* 3. *et* 5.

III. *Si pupillus in suam tutelam venerit*, *vel pupilla viripotens fuerit*, *et recte defendantur*, *eos qui bona possident*, *de possessione decedere jubebo. l.* 5. §. 2.

IV. *Et ejus cujus bona possessa sunt a creditoribus*, *veneant*, *præterquam pupilli et ejus qui reipublicæ causa sine dolo malo abfuit. l.* 6.

V. *Qui fraudationis causa latitavit*, *si boni viri arbitratu non defendatur*, *ejus bona possideri*, *vendique jubebo. l.* 7. §. 1.

De rebus autoritate judicis possidendis, *seu vendundis. Tit.* 5.

I. Si qui fructus ex prædio debitoris capi poterunt, eos creditor qui in possessionem bonorum missus est, vendere aut locare necesse habeat. *l.* 8. §. 1.

II. Si tamen a debitore ante venditi aut locati fuerint, venditionem aut locationem a debitore factam, etsi minoris distractum est vel locatum, tuebor. *l.* 8. §. 1.

III. Nisi in fraudem creditorum venditio aut locatio facta esse dicatur, quo casu arbitrium creditoribus dabo, ut ex integro venditionem aut locationem faciant. *l.* 8. §. 1.

IV. *Si quis cum in bonorum possessione esset*, *quod eo nomine fructus ceperit*, *ei ad quem ea res pertinet*, *non restituat: sive quod impensæ sine dolo malo fecerit*, *ei non præstabitur*, *sive dolo malo ejus deterior causa possessionis facta esse dicetur*, *de ea re in factum judicium dabo. l.*9.*pr.*

V. *Quod postea contractum erit quam is cujus bona venierint*, *consilium receperit fraudare sciente eo qui contraxerit*, *ne actio eo nomine detur. l.* 25. *h. t. in vulgatis codicibus est lex* 9. *ff. de privilegiis creditorum.*

Quæ in fraudem creditorum gesta sunt, *ut in integrum restituantur. Tit.* 8.

I. *Quæ fraudationis causa gesta erunt cum eo qui fraudem non ignoraverit*, *de his curatori bonorum*, *vel ei cui de ea re actionem dare oportebit*, *intra annum quo experiundi potestas fuerit*, *actionem dabo: idque etiam adversus ipsum qui fraudem fecit*, *servabo. l.* 1. *pr.*

II. *Quæ Lucius Titius fraudandi causa*, *sciente te in bonis quibus de agitur*, *fecit*, *ea illi*, *si eo nomine quo de agitur*, *actionem ex edicto meo competere*, *esseve oportet*, *et si non plus quam annus est*, *cum de ea re qua de agitur*, *experiundi potestas est*, *restituas*, atque etiam *fructus* qui *fundo cohæsisse* dicentur: *Interdum causa cognita etsi scientia non sit*, *in factum actionem permittam. l.* 10. *et l. ult.* §. 4.

EX LIBRO XLIII.

Quorum bonorum. Tit. 2.

I. *Quorum bonorum ex edicto meo illi possessio data est quod de his bonis pro herede aut pro possessore possides*, *possideresve*, *si nihil usucaptum esset*, *quod quidem dolo malo fecisti*, *uti desineres possidere*, *id illi restituas. l.* 1. *pr. h. t. l.* 68. *ff. pro soc.*

Quod legatorum. Tit. 3.

I. Quod legatorum nomine possides, *aut dolo desiisti possidere*, non ex *voluntate ejus ad quem ea res pertinet*, *si per bonorum possessorem non stat*, *ut satisdetur*, id illi restituas. *l.* 1. §. 2.

Ne vis fiat ei, *qui in possessionem missus est. Tit.* 4.

I. *Si quis dolo malo fecerit quo minus quis permissu meo*, *ejusve cujus de ea re jurisdictio fuerit*, *in bonorum possessione sit*, *in eum in factum judicium quanti res ea fuerit*, *ob quam in possessionem missus erit*, *dabo. l.* 1.

De tabulis exhibendis. Tit. 5.

I. *Quas tabulas Lucius Titius ad causam testamenti pertinentes reliquisse dicetur*, *sive hæ penes te sunt*, *aut dolo malo tuo factum est*, *ut esse desinerent*, *ita eas illi exhibeas. Item si libellus aliudve quid relictum esse dicetur*, *decreto comprehendam. l.* 1. *h. t. l.* 63. *ff. de verb. sign.* Paul. *lib.* 4. *recept. sent. tit.* 7.

Ne quid in loco sacro fiat. Tit. 6.

I. *In loco sacro facere, inve eum immittere quid veto. l.* 1. *pr.*

Ne quid in loco publico vel itinere fiat. Tit. 8.

I. *Ne quid in loco publico facias, inve eum locum immittas, qua ex re quid illi damni detur, prœterquam quod lege, senatusconsulto, edicto, decretove principum tibi concessum est: de eo quod erit factum, interdictum dabo. l.* 2. *in pr.*

II. *In via publica, vel itinere publico facere, immittereve quid, quo ea via iterve deterius sit, veto fiat. d. l.* 2. §. 20.

III. *Quod in via publica itinereve publico factum immissumve habes, quo ea via idve iter deterius sit, fiat, restituas.* §. 35.

IV. *Quominus illi via publica itinereve publico ire agere liceat, vim fieri veto.* §. *ult.*

De loco publico fruendo. T. 9.

I. *Quominus, loco publico, quem is cui locandi jus fuerit, fruendum alicui locavit, ei qui conduxit, sociove ejus, e lege locationis frui liceat, vim fieri veto. l.* 1. *pr.*

De via publica et itinere publico reficiendo. Tit. 11.

I. *Quominus illi viam publicam, iterve publicum, aperire, reficere, liceat, dum ne ea idve iter deterius fiat, vim fieri veto. l.* 1. *princ.*

De fluminibus, ne quid in flumine publico, ripave ejus fiat, quo pejus navigetur. Tit. 12.

I. *Ne quid in flumine publico, ripave ejus facias, ne quid in flumine publico, neve in ripa ejus immittas, quo statio iterve navigio deterius sit, fiat. d. l.* 1. *in pr.*

II. *Ne quid in mari inve litore quo portus, statio, iterve navigio deterius sit, fiat. d. l.* 1. §. 17.

III. *Quod in flumine publico, ripave ejus fiat. Si quid in flumen ripamve ejus factum habes, vel immissum habes, quo statio iterve navigii deterius sit, fiat, restituas.* §. 19.

Ne quid in flumine publico ripave ejus fiat, quo aliter aqua fluat, quam priore œstate fluxit. Tit. 13.

I. *In flumine publico, inve ripa ejus facere, aut in id flumen ripamve ejus immittere: quo aliter aqua fluat, quam priore œstate fluxit, veto. l.* 1. *pr.*

II. *Quod in flumine publico, ripave ejus factum; sive quid in flumen publicum, ripamve ejus immissum habes: si ob id aliter aqua fluat, atque priore œstate fluxit, restituas. d. l.* 1. §. 11.

Ut in flumine publico navigare liceat. Tit. 14.

I. *Quominus illi in flumine publico navem, ratem agere, quove minus per ripam onerare, exonerare liceat: vim fieri veto. l.* 1. *pr.*

II. *Item ut per lacum, fossam, stagnum publicum, navigare liceat, interdicam.*

De ripa munienda. Tit. 15.

I. *Quominus illi in flumine publico ripave ejus opus facere, ripœ agrive qui circa ripam est tuendi causa liceat, dum ne ob id navigatio deterior fiat: si tibi damni infecti in annos decem boni viri arbitratu vel cautum, vel satisdatum est, aut per illum non stat, quominus viri arbitratu caveatur, vel satisdetur, vim fieri veto. l.* 1. *pr.*

De vi et vi armata. Tit. 16.

I. *Unde tu illum vi dejecisti, aut familia tua dejecit: de eo quœque ille tunc ibi habuit, tantummodo intra annum: post annum de eo quod ad eum qui vi dejecit, pervenerit, judicium dabo. l.* 1. *pr.*

II. *Unde tu aut familia tua, aut procurator tuus hominibus coactis armatisque eum dejecisti, eo restituas.* Cicer. *in Orat. pro Cœcin.* Ulp. *in l.* 3. *h. t.*

Uti possidetis. Tit. 17.

I. *Uti eas œdes, quibus de agitur, nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, quominus ita possideatis, vim fieri veto. De cloacis hoc interdictum non dabo, neque pluris quam quanti res erit, intra annum quo primum experiundi potestas fuerit, agere permittam. l.* 1. *in pr.* Festus *in verb. Possessio.*

De superficiebus. Tit. 18.

I. *Uti ex lege locationis, sive conductionis superficie, qua de agitur, nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero fruemini: Quominus ita fruamini, vim fieri veto, si qua alia actio de superficie postulabitur, causa cognita dabo. l.* 1.

De itinere actuque privato. Tit. 19.

I. *Quo itinere actuque privato quo de agitur vel via, hoc anno, nec vi, nec clam, nec precario ab illo usus es: quominus ita utaris, vim fieri veto. l.* 1.

II. *Qui itinere actuque hoc anno non vi, non clam, non precario ab alio usus es: quominus [id] iter actumque, ut tibi jus esset, reficias, vim fieri veto. l.* 3. §. 11.

III. *Qui hoc interdicto uti volet, is adversario damni infecti quod per ejus vitium datum sit, caveat. l.* 5. §. 4.

De aqua quotidiana et œstiva. Tit. 20.

I. *Uti hoc anno aquam qua de agitur, nec vi, nec clam, nec precario ab illo duxisti: Quominus ita ducas, vim fieri veto. l.* 1. *pr.*

II. *Uti priore œstate aquam qua de agitur, nec vi, nec clam, nec precario ab illo duxisti: quominus ita ducas, vim fieri veto. d. l.* 1. §. 29.

III. *Inter heredes, emptores, et bonorum possessores interdicam.* §. 37.

IV. *Quo ex castello illi aquam ducere ab eo, cui ejus rei jus fuit, permissum est: quominus ita uti permissum est, ducat, vim fieri veto.* §. 38.

V. *Quandoque de opere faciendo erit interdictum, damni infecti caveri jubebo.*

De rivis. Tit. 21.

I. *Rivos, specus, septa reficere, purgare, aquœ ducendœ causa, quominus liceat illi: dum ne aliter aquam ducat, quam uti priore œstate, non vi, non clam, non precario, a te duxit, vim fieri veto. l.* 1.

De fonte. Tit. 22.

I. *Uti de eo fonte, quo de agitur, hoc anno aqua, nec vi, nec clam, nec precario ab illo usus es: quominus ita ea utaris, vim fieri veto, de lacu, piscina, puteo, item interdicam. l.* 1. *pr.*

II. *Quominus fontem quo de agitur, purges, reficias, ut aquam coercere utique ea possis: dum ne aliter utaris, atque uti hoc anno non vi, non clam, non precario ab illo usus es, vim fieri veto. l.* 1. §. 6.

De cloacis. Tit. 23.

I. *Quominus illi cloacam quœ ex œdibus ejus in tuas pertinet, qua de agitur, purgare, reficere liceat, vim fieri veto: damni infecti quod operis vitio sit factum, caveri jubebo. l.* 1. *in pr.*

II. *Quod in cloaca publica factum sive immissum habes, quo usus ejus deterior sit, fiat, restituas. d. l.* 1. §. 15.

III. *Item ne quid fiat immittaturve, interdicam.*

Quod vi aut clam. Tit. 24.

I. *Quod vi aut clam factum est: qua de re agitur, id, cum experiundi potestas est, restituas. l.* 1.

De remissionibus. Tit. 25.

I. *Quod jus sit illi prohibere, ne se invito fiat, in eo nunciatio teneat. Cœterum nunciationem missam facio. l.* 1.

De precario. Tit. 26.

I. *Quod precario ab illo habes, aut dolo malo fecisti,*

ut desineres habere, qua de re agitur, id illi restituas. l. 2.

De arboribus cædendis. Tit. 27.

I. *Quæ arbor ex ædibus tuis in ædes illius impendet, si per te stat, quominus eam adimas, tunc quo minus eam illi arborem adimere, sibique habere liceat, vim fieri veto. l. 1. pr. et §. 6.*

II. *Quæ arbor ex agro tuo in agrum illius impendet, si per te stat, quominus pedes quindecim a terra eam altius coerceas, tunc quo minus illi ita coercere, lignaque sibi habere liceat, vim fieri veto. l. 1. §. 7.*

De glande legenda. Tit. 28.

I. *Glandem quæ ex illius agro in tuum cadat, quominus illi tertio quoque die legere, auferre liceat, vim fieri veto. l. un.*

De homine libero exhibendo. Tit. 29.

I. *Quem liberum dolo malo retines, exhibeas. l. 1.*

De liberis exhibendis, item deducendis. Tit. 30.

I. *Qui quæve in potestate Lucii Titii est, si is eave apud te est, dolove malo tuo factum est, quominus apud te esset, ita eum eamve exhibeas. l. 1. pr. h. t. l. 63. ff. de V. S.*

II. *Si Lucius Titius in potestate Lucii Titii est: quominus eum Lucio Titio deducere liceat, vim fieri veto. l. 3. pr.*

Utrubi. Tit. 31.

I. *Utrubi hic homo quo de agitur, majore parte huiusce anni fuit, quominus is eum ducat, vim fieri veto. l. 1.*

De migrando. Tit. 32.

I. *Si is homo quo de agitur, non est ex his rebus, de quibus inter te et actorem convenit, ut quæ in eam habitationem, qua de agitur, introducta, importata, ibi nata factave essent, ea pignori tibi pro mercede ejus habitationis essent: sive ex his rebus esset ea merces tibi soluta, eove nomine satisfactum est, aut per te stat quominus solvatur, ita quominus ei qui pignoris nomine eum induxit, inde abducere liceat, vim fieri veto. l. 1. pr.*

De Salviano interdicto. Tit. 33.

I. Quod de his rebus possides, de quibus inter dominum et colonum convenit, ut quæ in fundum quo de agitur, invecta, ibi nata factave essent, ea pignori domino pro mercede ejus fundi essent, id domino restituas. *l. 1. et 2. h. t. l. 2. §. ult. ff. de interdict. sive extraord. act.*

EX LIBRO XLVI.

De solutionibus et liberationibus. Tit. 3.

I. Si debitor offerat pecuniam, quæ petetur, creditor nolit accipere: ei creditori actiones denegabo. *l. 30.*

Rem pupilli vel adulescentis salvam fore. Tit. 6.

I. Rem pupilli vel adulescentis salvam fore, tutorem vel curatorem satisdare jubebo. *Ex tituli hujus inscriptione. et ex l. 5. §. 1. ff. de legit. tut. et ex §. 4. Instit. de divis. stipul. Instit. Tit. de satisd. l. 5. ff. de legit. tut.*

Judicatum solvi. Tit. 7.

I. Judicatum solvi procuratorem, tutorem, et curatorem causa cognita satisdare jubebo.

Ratam rem haberi. Tit. 8.

I. Ratam rem haberi ab eo, ad quem ea res pertinet, si quis stipulanti promiserit, isque postea ratum non habuerit, in eum qui promiserit, ex ea stipulatione actionem dabo. *ex inscript. h. t.*

EX LIBRO XLVII.

De furtis. Tit. 2.

I. Qui furtum fecisse, aut cujus ope consilio furtum factum esse dicetur: *Quanti eam rem paret esse*, quæ furto ablata esse dicitur, ejus in quadruplum si furtum manifestum fuerit, aut si nec manifestum, in duplum adversus eum judicium dabo. *l. 50. et l. 52. h. t. l. 179. et. 193. ff. de V. S.*

II. Si apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita et concepta sit: adversus eum in triplum actionem dabo. *Inst. Tit. de obligat. quæ ex delict. §. 4.* Gellius *lib. 11. cap. 18.*

III. Si quis rem furtivam alteri obtulerit ea mente, ut apud illum potius quam apud se conciperetur: eaque res apud eum cui oblata est concepta fuerit: ei cui oblata est adversus eum qui obtulisse dicetur, in triplum actionem dabo. *Inst. Tit. de obligat. quæ ex del. §. 4.*

IV. Si quis furtum testibus præsentibus quærere volentem prohibuerit, in eum actionem dabo. *Inst. tit. de obligat. quæ ex del. §. 4.*

Si is, qui testamento liber esse jussus erit. Tit. 4.

I. Si is, qui testamento liber esse jussus erit, post mortem domini ante aditam hereditatem subripuisse aut corrupisse quid dicetur dolo malo, quominus ex his bonis ad heredem aliquid perveniret: adversus eum intra annum, quo primum agendi potestas erit, in duplum actionem dabo. *Ex inscript. et l. 1. in princ. et §. 5. §. 8.*

Furti adversus nautas. Tit. 5.

I. In eos qui naves, cauponas, stabula exercebunt, si quid a quoquo eorum, quosve ibi habebunt, furtum factum esse dicetur, sive furtum ope, consilio exercitoris factum fuerit, sive eorum cujus qui navis navigandæ, cauponæ aut stabuli exercendi causa ibidem erunt, in duplum judicium dabo. *l. 1. pr. h. t. l. ult. et pen. ff. naut. caupon.*

Si familia furtum fecisse dicatur. Tit. 6.

I. Si familia furtum fecisse dicetur ignorante domino, ei arbitrium dabo, aut omnes noxios servos noxæ dedere, aut tantum præstare, quantum si unus liber furtum fecisset. *ex inscript. et l. 1. et. 3.*

Arborum furtim cœsarum. Tit. 7.

I. Si quis arborem furtim cædere, cingere, subsecare ausus fuerit, in duplum adversus eum judicium dabo: facta præterea æstimatione, quanti domini intersit non lædi. *l. 5. 7. 8.*

Vi bonorum raptorum. Tit. 8.

I. *Si cui dolo malo hominibus coactis damni quid factum esse dicetur, sive cujus bona rapta esse dicentur: in eum qui id fecisse dicetur de vi bonorum raptorum intra annum quo primum de ea re experiundi potestas erit, in quadruplum; post annum in simplum judicium dabo. Item si servus fecisse dicetur, in dominum judicium noxale dabo. l. 2. pr.*

II. *Cujus dolo malo in turba damnum quid factum esse dicetur: in eum in anno quo primum de ea re experiundi potestas fuerit, in duplum; post annum in simplum judicium dabo. l. 4. pr.*

De incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata. Tit. 9.

I. *In eum qui ex incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata, quid rapuisse, recepisse dolo malo, damnive quid in his rebus dedisse dicetur: in quadruplum in anno quo primum de ea re experiundi potestas fuerit; post annum, in simplum judicium dabo. Item in servum et in familiam judicium dabo. l. 1. pr.*

De injuriis et famosis libellis. Tit. 10.

I. *Qui injuriarum aget, certum dicat, quid injuriæ factum sit; et taxationem ponat non minorem, quam quanti vadimonium fuerit. l. 7. h. t. Collat. legis Mosaic.*

cum Rom. Tit. de atroc. injur. et §. 7. *Instit. Tit. eod.*

II. Adversus eum qui injuriam fecisse dicetur aut cujus dolo malo factum erit, ut cui injuria fieret, si is cui facta esse dicetur, eam statim in animum revocaverit, judicium dabo. *l.* 11.

III. *Qui adversus bonos mores convicium cui fecisse, cujusve opera factum esse dicetur, quo adversus bonos mores convicium fieret, in eum judicium dabo. l.* 15. §. 2.

IV. Si quis contra bonos mores fœminam appellaverit, assectatusve fuerit, vel ejus comitem abduxerit, in eum judicium dabo. *l.* 15. §. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18.

V. *Ne quid infamandi causa fiat. Si quis adversus ea fecerit, prout quæque res erit, animadvertam. l.* 15. §. 25.

VI. *Qui servum alienum adversus bonos mores verberasse, deve eo injussu domini, quæstionem habuisse dicetur: in eum judicium dabo. Item si quid aliud factum esse dicetur, causa cognita judicium dabo. l.* 15. §. 34.

VII. Si servus injuriam fecisse dicetur, adversus dominum noxalem actionem dabo, ita ut domino facultas præstetur, servum *arbitratu judicis* verberandum dare: Aut si de eo verberibus satis non fiat, noxæ dedere aut litis æstimationem sufferre. *l.* 17. §. 4. *et seq.*

VIII. *Si ei qui in alterius potestate erit, injuria facta esse dicetur: et neque is, cujus in potestate est, præsens erit, neque procurator quisquam existat, qui eo nomine agat, causa cognita, ipsi qui injuriam accepisse dicetur, judicium dabo. l.* 17. §. 10.

De sepulcro violato. Tit. 12.

I. *Cujus dolo malo sepulcrum violatum esse dicetur, in eum in factum judicium dabo: ut ei ad quem pertineat, quanti ob eam rem æquum videbitur, condemnetur. Si nemo erit, ad quem pertineat, sive agere nolet: quicumque agere volet, ei centum aureorum actionem dabo. Si plures agere volent, cujus justissima causa esse videbitur, ei agendi potestatem faciam. l.* 2. *pr.*

II. *Si quis in sepulcro dolo malo habitaverit, ædificiumve aliud, quam quod sepulcri causa factum sit, habuerit: in eum (si quis eo nomine agere volet) ducentorum aureorum judicium dabo. l.* 3. *pr.*

De concussione Tit. 13.

I. Si simulato Prætoris aut Præsidis jussu concussio facta esse dicetur, ablata ejusmodi terrore restitui jubebo. Et in eum qui abstulisse dicetur, ut ea res erit, animadvertam. *l.* 1.

EX LIBRO XLIX.

De jure fisci. Tit. 14.

I. Bona quæ solvendo non sunt, ita demum venire jubebo, si ex his fisco adquiri nihil possit. *l.* 1. §. 1.

EX LIBRO L.

Ad municipalem, et de incolis. Tit. 1.

I. Ubi municipes domicilium habere dicentur, ibi unumquemque eorum conveniri ac publicis muneribus fungi jubebo. *l.* 1. *l.* 27.

II. Incolam et his magistratibus parere apud quos incola est, et illis apud quos civis esse dicetur, atque in utroque loco publicis muneribus defungi jubebo. *l.* 29.

De muneribus et honoribus. Tit. 4.

I. Honores gradatim deferri, certoque ordine jubebo. *l.* 11. *l.* 14. §. 4.

VETERUM EDICTORUM TAM URBANORUM QUAM PROVINCIALIUM FRAGMENTA, QUÆ APUD ALIOS AUTORES LEGUNTUR.

De jure dicundo.

Si perperam judicarit senatus, cognoscam; et ubi cognovero, animadvertam. Cicer. *lib.* 2. *in Verr.*

De feriis.

Die noni Populo Romano, Quiritibus compitalia erunt. quando concepta fuerint, nefas. Gellius *lib.* 10. *c.* 24. Macrob. *lib.* 1. *c.* 4. *et c.* 16. Varr. *lib.* 5. *de ling. Lat.*

Ex quibus causis majores in integrum restituantur.

Si feriæ extra ordinem sint indictæ, ob res puta prospere gestas, vel in honorem Principis, et propterea magistratus jus non dixerit, Cajus Cassius nominatim edicebat restituturum se: quia per Prætorem videbatur factum. Ulpian. *in l. sed etsi* 26. §. *si feriæ.* 7. *ff. ex quibus caus. major in int. restit.*

De jurejurando.

Sacerdotem vestalem, et flaminem dialem in omni mea jurisdictione jurare non cogam. Gellius. *lib.* 10. *c.* 15.

Caput Ædilitii Edicti.

Titulus servorum singulorum ut ei scriptus sit, coerato. Ita ut ei intelligi recte possit, quid morbi vitiive quoique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit. Gellius *lib.* 4. *c.* 2.

De acquirenda vel omittenda hereditate.

Aristo in decretis Frontonianis ita refert: cum duæ filiæ patri necessariæ heredes extitissent, altera se paterna abstinuerat hereditate, altera bona paterna vindicarat, totumque onus suscipere parata erat; Sanctum Cassium Prætorem causa cognita actiones hereditarias utiles daturum recte pollicitum ei, quæ ad hereditatem patris accesserat, denegaturumque ei, quæ se abstinuerat. Pompon. *in l. ult. de acquir. vel omitt. hered. l.* 26. §. *si feriæ. ff. ex quibus caus. major.*

De legitimis hereditatibus.

Cum intelligam legem Voconiam:

Cupiditati hominum me obviam ire.

Qui ab Aulo Postumio, Q. Fulvio censoribus postve ea fecit, fecerit. Cic. *l.* 2. *in Verr.*

Si quis heredem fecit, fecerit: nec petitionem nec possessionem dabo.

De bonorum possessionibus.

Si de hereditate ambigitur, et tabulæ testamenti obsignatæ, non minus multis signis quam lege oporteat, ad me proferentur: secundum tabulas testamenti potissimum hereditatem dabo. Cicer. *lib.* 3. *in Verr.*

Si tabulæ testamenti non proferentur, ei, qui se heredem esse dicet, hereditatem dabo. Cicer. *lib.* 3. *in Verr.*

Si tabulæ testamenti non proferentur, tum uti proximum quemque potissimum heredem esse oporteret, si is intestato mortuus esset, ita secundum eum bonorum possessionem dabo. Cic. *lib.* 3. *in Verr.*

Si de hereditate ambigitur, et possessor sponsionem non faciet. Cicer. *lib.* 2. *in Verr.*

Si mulier *in edicto quod de alterutro est*, cum suam explanaverit optionem, ne pœnitentia possit ad aliud transire: etiam satisdatione cogetur præcavere, nisi si ætatis juvetur auxilio. *Imperat.* Theodosius, *in l. si quis agere.* 7. C. Theod. *de testam. et codicill.*

Sciendum itaque est, *edictum prætoris*, *quod de alterutro* introductum est, in ex stipulatu actione cessare, ita ut uxor et a marito relicta recipiat, et dotem consequatur. Justinian. *l. unic.* §. *sciendum. C. de rei uxor. actione.*

Quibus ex causis in possessionem eatur.

Qui fraudationis causa latitarit. Cic. *in orat. pro Cæcin.*

Cui heres non extabit.

Qui exilii causa solum verterit.

Qui ex edicto meo in possessionem venerint, eos ita videtur in possessione esse oportere. Quod ibidem recte custodire poterunt, id ibidem custodiant. Quod non poterunt,

ad auferre et abducere licebit. Dominum invitum detrudere non placet.

De fluminibus.

Qui flumina retanda publice redempta habent, si quis eorum ad me eductus fuerit, qui dicatur, quod eum ex lege locationis facere oportuerit, non fecisse, judicium dabo. Gellius *lib.* 11. *cap.* 17.

EX VARIIS ET INCERTIS TITULIS.

Interea dies advenit quo die sese ex instituto et lege Rupilia dicas sortiturum Syracusis edixerat. Idem Tullius *lib.* 4. *in Verr.*

De Bibuli Edicto nihil novi præter illam exceptionem de qua tu ad me scripseras, minus gravi præjudicio in ordinem nostrum. Ego tamen habeo *ἰσοδυναμοῦσαν* sed tectiorem ex Q. Mucii P. F. Edicto Asiatico, *extra quam si ita negotium gestum est, ut eo stari non oporteat, ex fide bona.* Multaque sum secutus Scævolæ: in iis illud, in quo sibi libertatem censent Græci datam, *ut Græci inter se disceptent suis legibus.* Breve autem Edictum est propter hanc meam *διαίρεσιν* quod duobus generibus edicendum putavi; quorum unum est provinciale, in quo est de rationibus civitatum, de ære alieno, de usura, de Syngraphis, in eodem omnia de Publicanis: alterum, quod sine Edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessionibus, de bonis possidendis, Magistris faciundis, vendendis, Quæ ex Edicto et postulari et fieri solent; tertium de reliquo jure dicundo *ἄγραφον* reliqui. Dixi, *me de eo genere mea decreta ad edicta urbana accommodaturum. Mox sequitur.* Diem statui satis laxam, quam ante si solverint, dico *me centesimas ducturum, si non solverint ex pactione.* Idem *lib.* 6. *epistol. ad Attic. epist.* 1. *de edicto Proconsulari Ciliciensi.*

Interim cum ego in Edicto tralatitio, *centesimas me observaturum*, haberem cum anatocismi anniversario. Cicer. *epist. ult. lib.* 5. *ad Attic.*

Quid enim reprehendi potest, nisi quod addis visum esse quibusdam edictum meum, quasi consulto ad istas legationes impediendas esse accommodatum? Jam non tam mihi videntur injuriam facere ii, qui hæc disputant, quam si cujus aures ad hanc disputationem patent. Romæ composui Edictum, nihil addidi, nisi quod publicani me rogarent, cum Samon ad me venissent, ut de tuo Edicto totidem verbis transferrem in meum. Diligentissime scriptum caput est quod pertinet ad minuendos sumptus civitatum. Quo in capite sunt quædam nova, salutaria civitatibus, quibus ego magnopere delector: hoc vero ex quo suspicio nata est, me exquisivisse aliquid in quo te offenderem, tralatitium est. Neque enim tam eram desipiens, ut privatæ rei causa legari putarem, qui et tibi non privato et pro re non privata, sed publica, non in privato, sed publico orbis terræ consilio, id est, in Senatu gratias agerent, mittebantur. Neque cum edixi, *ne quis injussu meo proficisceretur*, exclusi eos, qui me in castra et qui trans Taurum persequi non possent. Cicer. *epistol.* 8. *lib.* 3 *ad famil.*

Juris quædam notæ apud Probum et Magnonem quæ ex edictis esse videntur.

Hereditatis bonorumve possessio.
Quod ejus rei factum esse dicetur.
Veteri possessori reditum.
Arbitrium liti æstimandæ.
Convictus esse dicetur.
Juris dicundi causa.
Non calumniæ causa.
Dolo malo fraudisve causa.
Fraudationis causa latitare.
Operæ, donum, munus.
Qua de re.
Causa cognita.
Quod recte factum esse videbitur.

ORDO EDICTI PERPETUI,
UNA CUM SERIE LIBRORUM, QUOS JURISCONSULTI VETERES AD ID SCRIPSERE.

FURII ANTHIANI ad Edictum Liber.	POMPONII ad Edictum Liber.	CALLISTRATI ad Edictum monitorium Liber.	PAULI ad Edictum Liber.		ULPIANI ad Edictum Liber.	CAII ad Edictum Provinciale Liber.	JULIANI Digestorum Liber.	HERMOGENIANI Epitomarum Juris Liber.
			1	*Præfatio Edicti adversus eos qui quid adversus Edictum fecerint.*	1	1	1	
				De actione danda vel deneganda a Prætore.				
				De Magistratibus Municipalibus, eorum potestate et officio.				
				De modo Jurisdictionis eorum.				
				De Vadimonio.	2			
			2	De Vindiciis secundum possessorem interim dandis.				
				De Mandata Jurisdictione et Judice dando.				
	10		3	De Formula Jurisdictionis, deque Albo Prætoris corrupto.	3			
	11			De Edendo.	4	2		
				De Pactis.				
			4	*De in Jus Vocando.*	5			
				Qui neque sequantur, neque ducantur.				
		1	5	De Postulando.	6		2	
			6	De his, qui notantur infamia.				
				De Forma agendi.				
				De plus petendo.				
				De cautione Judicio sisti, et Vadimonio deserto.	7			
				De dote, de muliere, abesse, amisisse.	8	3		
			7					
1				De Cognitoribus.	9		3	1
			8	De Procuratoribus.				
	24		9	De universitatis cujusque causis.				
				De Negotiis gestis.	10			
	26		10	De Calumniatoribus.				
				De in Integrum Restitutionibus.				
				De Dolo malo.	11			
	27		11	De Metu.				
	28			De Minoribus 25 annis.				
				De Capitis diminutione.	12	4		
				De eo quod falso tutore gestum.				
	30		12	Ex quibus causis majores.	13		4	
	31		et Brevium	De Alienatione Judicii mutandi causa.				
			3	De Temporibus in integrum restitutionis.				
	33			*De Receptis qui arbitrium.*				
			13	Nautæ, Caupones, Stabularii, ut recepta restituant.				
	34		14	De Satisdando.				
					14	5		
			15. 16.	*De Judiciis.*				
	36		17. 18.	De Inofficiosi querela.			5	
			19. 20.	De hereditatis petitionibus.	15	6	6	
				De Rei Vindicatione.				
				De Publiciana.				
Hactenus ex Furio Anthiano.	37		21	Si ager vectigalis.	16			
	39			De usufructu, usu, habitatione.				
	40	2		De servitutibus.			7	
					17			

POMPONII.	CALLISTRATI.	PAULI.		ULPIANI.	CAII.	JULIANI.	HERMOGENIANI.
			De Damno dato. Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.	18	7	8	
		22	Ad L. Aquiliam.				
			De Novalibus actionibus.				
			Finium regundorum.	19			
		23	Familiæ erciscundæ.	et		9	
			Communi dividundo.	20			
			De Judice litem suam faciente et mutando.	21			
			De Fraudatoriis actionibus.				
		24	De interrogationibus in jure faciendis.				
			De Jurejurando.	22			
			De his qui effuderunt vel dejecerunt.	23	8		
			De servo corrupto.				
			De aleatoribus.				
		25	Si mensor falsum modum dixerit.				
		26	Ad exhibendum, et de ventre inspiciendo.	24			
		27	De religiosis.	25		10	
		Paulus ad Edictum l. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. Brevium lib. 6. 7.	*De Rebus creditis, et certi Condictione.*				
			De Jurejurando.				
			De Condictionibus, indebiti, et aliis.	26			
			De Condictione furtiva.				
			De Condictione triticiaria.			11	
		28	De eo quod certo loco.				
			De pecunia constituta.	27			
			Commodati.				
			De Pignoratitia actione.				
		29	De Præscriptis verbis et in factum actionibus.	28	9		
			De Exercitoria.				
			De Institoria.				
			De Tributoria.				
			Quod cum eo qui in aliena potestate.				
			De SC. Macedoniano.			12	
		30	Quod jussu — Hic ordo fuit, ut docet lex 1.	29			
			De in rem verso — *Quod cum eo qui etc.* et lex				
			De peculio — 1. *de peculio.*			13	
			Ad SC. Vellejanum.			14	
			De compensationibus.	30			
		31	De deposito.				
			De mandato.				
		32	Pro socio.				
63		33	De emptione, seu Actionibus Empti venditi.	31		15	2
			De locatione, de L. Rhodia de jactu.		10		
			De Æstimatoria.				
		34	De pignoribus.	32			
			De evictionibus.				
		Paulus ad Edictum lib. 35. 36. 37. Brevium 7.	*De Sponsalibus.*				
			De nuptiis.			16	
			De Jure Dotium.				
			De Pactis Dotalibus.	33			
			De Fundo Dotali.				
		35	De Divortiis, soluto matrimonio dos quemadmodum petatur.			17	
	3		De Retentionibus ex dote, ob res donatas, ob impensas.		11	18	
		36	De Donatione inter virum et uxorem.				
			De Mora in dote danda, ac reddenda.	34		19	
			De Actione rerum amotarum.				
		37	Si Ventris nomine.				
			De agnoscendis liberis.				

POMPONII.	CALLISTRATI.	PAULI.		ULPIANI.	CAII.	JULIANI.	HERMOGENIANI.
			De Tutelis.				
69			De satisdatione tutorum.				
			De Excusationibus.	35			
			De Administratione tutorum.		12	20	
			De rebus eorum qui sub tutela.				
		38	De suspectis Tutoribus.				
			De Tutelæ Actionibus.			21	
		Ad Edictum	De Magistratibus conveniendis.	36			
		et Brevium 8.	De Curatore furiosi.				
		39	*De Noxali Furti actione, et in genere.*	37	13		
			De Furto a servo qui testamento liber esse jussus est.		Cajus ad Edictum Prætoris. tit. de Publicanis.	22	
		40	De Publicanis et furto a familia eorum facto.	38			
			De Operis Libertorum.				
			De Bonorum Possessionibus.	39		23	
			De bonorum possess. contra tabulas.				
79			De legatis præstandis.	40	14		
			De collatione bonorum.				
		41	De dotis collatione.				
			De conjungendis cum emancipato liberis.			24	
			De ventre in possess. mittendo.	41			
			De Carboniano Edicto.				
		42	De bonorum possess. secundum tabulas.	42	15	25	
			De bonis libertorum.	43	16	26	
			Si tabulæ testamenti nullæ extabunt.	44			
83 Hactenus Pomponius.		43	Si quid in fraudem patroni.				
			De Testamento militis.				
			De testamentis.	45	Caii libri duo *de Testamentis ad* Edictum Prætoris Urbani.		
			De legitimis seu ab intestato successionibus.			27	3
			Unde liberi.	46			
			Unde legitimi.				
			Unde cognati.				
			Unde vir et uxor.	47			
			De Fisco, et sic de vacantibus, caducis, ereptitiis.	48			
			Si quis aliquem testari prohibuerit.		17	28	
		44	Ut ex Legib. Senatusconsultis bon. poss. detur.				
		45	Quis ordo in bonorum possessione servetur.	49		29	
			De successorio Edicto.			30	
			De heredibus instituendis.				
			De substitutionibus.				
			De conditionibus institutionum.			31	
			Testamenta quemadmodum aperiantur.	50			
			Si quis omissa causa testamenti.				
		46	De SC. Syllaniano.		18	a lib. 12 ad 40 inclus.	4
			De Legatis et Fideicommissis.	51	Caii libri 3 de Legatis ad Edictum Prætoris Urb.		
		47	Ut in possessione Legatorum.				
		48	De novi operis nunciatione.	52	tit. de operis novi nunc.	41 42	
			De damno infecto.	53			
		49	De aquæ pluviæ arcendæ.				
		50	De Causis *Status.*		19	43	
			De liberali causa.	54	Item ejus liber ad Edictum Prætoris Urbani 1. de damno infecto 2. de æq. pl. arc.		
		51	De statuliberis.	55			
			De publicanis.				

CALLISTRATI.	PAULI.		ULPIANI.	CAII.	JULIANI.	HERMOGENIANI.
		De adquirenda possess. de usucapionibus.	56	20 Item libri Caii de Liberali.	44 45	5
	52	Vi bonorum raptorum. De incendio etc.				
		De injuriis.	57	21		
	53	*De Re Judicata* et Executionibus.		22 Cajus lib. ad Edictum Prætoris t. *de re judicata.*		
	54	De confessis.				
	55	De cessione bonorum.				
	56	Quibus ex causis in poss. eatur vel differatur.	58	23		
		De rebus auctoritate Judicis possid.				
	Brevium 57	De creditoribus in possess. mittendis.	62			
	16 58	De privilegiariis creditoribus.	63			
	59	De bonorum venditione.	64	24		
	60	De separationibus.				
	61	De curatore bonis dando.	65			
	62	De his qui in quantum facere poss. cond.				
		De his quæ in fraudem creditorum.	66		47	
		De Interdictis.				
	63	Quorum bonorum.	67			
		Quod legatorum.				
	64	De Interdictis, de divinis rebus, deque publicis, de vi publica, de mortuo inferendo, de tabulis exhibendis.	68			
	65	De interdictis super re privata, retinenda, recuper. possess.	69	25	48	
		De superficiebus.				
	66	De itinere actuque privato.				
		De aqua quotidiana.				
		De rivis.				
		De fonte.	70			
		De novi operis nunciatione.				
		De cloacis.				
		Quod vi aut clam.				
		De remissionibus.				
		De precario.	71			
4	67	De arboribus.		26	49	
		De glande.				
		De libero homine exhibendo.				
		De liberis exhibendis.	72			
		Utrubi.				
		Ne vis fiat ei.				
	68	De Salviano.	73			
		De migrando.				
		De Exceptionibus.	74		50	
	69	De exceptionibus adv. vadimonium desertum.				
	70	De exceptione rei judicatæ.	75	30		
		De doli mali exceptione.				
		De exceptione rei venditæ.			51	
		De litigiosis.	76			
	71	Quarum rerum actio non detur.				
		De exceptione Jurisjurandi.				
		De his quæ onerandæ libertatis.				
	72	*De Stipulationibus*, Cautionibus, Satisdationibus.*				
		De stipulationibus conventionalibus.			52	6
	73	De stipulationibus Prætoriis.			53	
		De satisdatione heredis pendente conditione.			54	
		Judicio sisti.	77			
		Judicatum solvi.	78			
	74	De re defendenda.				

CALLISTRATI.	PAULI.		ULPIANI.	CAII.	JULIANI.	HERMOGENIANI.
		De dolo malo.		27		
		Tutelæ et Testamenti.		28	55	
	75	Legatorum nomine veluti usufr.	79	29		
		Si cui plus quam per L. Falcid.				
		Legatorum conservandorum.				
	76	Rem pupilli salvam fore.	80		56	
		Ratam rem haberi.				
		Stipulatio de operis novi nunciatione.				
	77	De * Duplæ stipulatione.			57	
	78	De stipulatione ob novum opus et de damno infecto.	81		58	

* Vide de hujus tit. hic situ *Constitutionem ad Antecessores*. §. 3. *et ad Senatum et omnes populos*. §. *quartus locus*.

TITULI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM JURIS ENUCLEATI,

EX JURE VETERI COLLECTI, AUCTORITATE DOMINI NOSTRI SACRATISSIMI JUSTINIANI AUGUSTI.

Feliciter Incipit.

L I B. I.

De Jure.

DE justitia et jure, 1. De origine juris et omnium magistratuum et successione prudentium, 2. De legibus Senatusque consultis, et longa consuetudine, 3. De constitutionibus Principum, 4.

De Personis.

De statu hominum, 5. De his qui sui vel alieni juris sunt, 6. De adoptionibus et emancipationibus, et aliis modis quibus potestas solvitur, 7.

De Rebus.

De divisione rerum et qualitate, 8.

De Actionibus, ac primum de ipsorum Judicantium officio autoritate, atque imperio.

De Senatoribus, 9. De officio Consulis, 10. De officio Præfecti prætorio, 11. De officio Præfecti urbi, 12. De officio Quæstoris, 13. De officio Prætorum, 14. De officio Præfecti vigilum, 15. De officio Proconsulis et Legati, 16. De officio Præfecti Augustalis, 17. De officio Præsidis, 18. De officio Procuratoris Cæsaris vel Rationalis, 19. De officio Juridici, 20. De officio ejus cui mandata est jurisdictio, 21. De officio Adsessorum. 22.

L I B. II.

DE jurisdictione, 1. Quod quisque juris in alterum statuerit, ut ipse eodem jure utatur, 2. Si quis jus dicenti non obtemperaverit, 3.

De in jus vocatione.

De in jus vocando, 4. Si quis in jus vocatus non ierit: sive quis eum vocaverit, quem ex edicto non debuerit, 5. In jus vocati ut eant, aut satis vel cautum dent, 6. Ne quis eum, qui in jus vocabitur, vi eximat, 7. Qui satisdare cogantur, vel jurato promittant, vel suæ promissioni committantur, 8. Si ex noxali causa agatur, quemadmodum caveatur, 9. De eo per quem factum erit, quo minus quis in judicio sistat, 10. Si quis cautionibus in judicio sistendi causa factis non obtemperaverit, 11. De feriis et dilationibus, et diversis temporibus, 12.

De Actionis editione, et quemadmodum pacto vel transactione nitatur, aut elidatur.

De edendo, 13. De pactis, 14. De transactionibus, 15.

L I B. III.

Qui pro reo aut actore agere aut excipere in judicio soleant.

DE postulando, 1. De his, qui notantur infamia, 2. De procuratoribus et defensoribus, 3. Quod cujuscunque universitatis nomine vel contra eam agatur, 4. De negotiis gestis, 5. De calumniatoribus, 6.

L I B. IV.

Quibus ex causis amissæ actiones restitui a judice possint.

DE in integrum restitutionibus, 1. Quod metus causa gestum erit, 2. De dolo malo, 3. De minoribus vigintiquinque annis, 4. De capite minutis, 5. Ex quibus causis majores vigintiquinque annis in integrum restituuntur, 6. De alienatione judicii mutandi causa facta, 7.

De foro competente, et quemadmodum apud arbitros aut judices agatur.

De receptis, qui arbitrium receperunt, ut sententiam dicant, 8. Nautæ, caupones, stabularii ut recepta restituant, 9.

L I B. V. *ex ordine: De judiciis lib.* 1.

DE judiciis: et ubi quisque agere vel conveniri debeat, 1.

De actionibus in rem seu vindicationibus rerum universalium, singularium, sive corporales, sive incorporales sint, personarum, sive prædiorum.

De inofficioso testamento, 2. De petitione hereditatis, 3. Si pars hereditatis petatur, 4. De possessoria hereditatis petitione, 5. De fideicommissaria hereditatis petitione, 6.

L I B. VI. *ex ordine: De judiciis lib.* 2.

DE rei vindicatione, 1. De Publiciana in rem actione, 2. Si ager vectigalis, id est, emphyteuticarius petatur, 3.

L I B. VII. *ex ordine: De judiciis lib.* 3.

DE usufructu, et quemadmodum quis utatur fruatur, 1. De usufructu adcrescendo, 2. Quando dies ususfructus legati cedat, 3. Quibus modis ususfructus vel usus amittatur, 4. De usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur, vel minuuntur, 5. Si ususfructus petatur, vel ad alium pertinere negetur, 6. De operis servorum, 7. De usu et habitatione, 8. Usufructuarius quemadmodum caveat, 9.

L I B. VIII. *ex ordine: De judiciis lib.* 4.

DE servitutibus, 1. De servitutibus prædiorum urbanorum, 2. De servitutibus prædiorum rusticorum, 3. Communia prædiorum, tam urbanorum, quam rusticorum, 4. Si servitus vindicetur, vel ad alium pertinere negetur, 5. Quemadmodum servitutes amittantur, 6.

L I B. IX. *ex ordine: De judiciis lib.* 5.

De pauperie, damno, effusis, dejectis, et noxa.

SI quadrupes pauperiem fecisse dicatur, 1. Ad legem Aquiliam, 2. De his, qui effuderint vel dejecerint, 3. De noxalibus actionibus, 4.

L I B. X. *ex ordine: De judiciis lib.* 6.

De mistis in rem et personam actionibus.

FInium regundorum, 1. Familiæ erciscundæ, 2. Communi dividundo, 3.

De præparatoriis judiciorum.

Ad exhibendum, 4.

L I B. XI. *ex ordine: De judiciis lib.* 7.

DE interrogationibus in jure faciendis, et interrogatoriis actionibus, 1. De quibus rebus ad eundem judicem eatur, 2.

De miscellis.

De servo corrupto, 3. De fugitivis, 4. De aleatoribus, 5. Si mensor falsum modum dixerit, 6. De religiosis et sumptibus funerum, et ut funus ducere liceat, 7. De mortuo inferendo, et sepulchro inædificando, 8.

L I B. XII. *ex ordine: De rebus lib.* 1.

De Condictionibus.

DE rebus creditis, si certum petetur, et de condictione, 1. De jurejurando, sive voluntario, sive necessario, sive judiciali, 2. De in litem jurando, 3. De condictione causa data, causa non secuta, 4. De condictione ob turpem, vel injustam causam, 5. De condictione indebiti, 6. De condictione sine causa, 7.

L I B. XIII. *ex ordine: De rebus lib.* 2.

DE condictione furtiva, 1. De condictione ex lege, 2. De condictione triticiaria, 3. De eo, quod certo loco dari oportet, 4. De pecunia constituta, 5. Commodati vel contra, 6. De pigneratitia actione, vel contra, 7.

L I B. XIV. *ex ordine: De rebus lib.* 3.

Si quid cum institore navis, mensæ, tabernæ aut negotiationis alicujus, cum servo, filio, aut uxore alterius gestum erit, an et quæ actio competat.

DE exercitoria actione, 1. De lege Rhodia de jactu, 2. De institoria actione, 3. De tributoria actione, 4. Quod cum eo,

qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur, 5. De SC. Macedoniano, 6.

L I B. XV. *ex ordine: De rebus lib.* 4.

DE peculio, 1. Quando de peculio actio annalis est, 2. De in rem verso, 3. Quod jussu. 4.

L I B. XVI. *ex ordine: De rebus lib.* 5.

AD SC. Vellejanum, 1. De compensationibus, 2. Depositi vel contra, 3.

L I B. XVII. *ex ordine: De rebus lib.* 6.

De obligationibus ex consensu.

MAndati vel contra, 1. Pro socio, 2.

L I B. XVIII. *ex ordine: De rebus lib.* 7.

DE contrahenda emptione, et de pactis inter emptorem et venditorem compositis, et quæ res venire non possunt, 1. De in diem addictione, 2. De lege commissoria, 3. De hereditate vel actione vendita, 4. De rescindenda venditione, et quando licet ab emptione discedere, 5. De periculo et commodo rei venditæ, 6. De servis exportandis, vel si ita mancipium venierit, ut manumittatur, vel contra, 7.

L I B. XIX. *ex ordine: De rebus lib.* 8.

DE actionibus empti et venditi, 1. Locati conducti, 2. De æstimatoria actione, 3. De rerum permutatione, 4. De præscriptis verbis, et in factum actionibus, 5.

L I B. XX. *singularium* 1.

De pignoribus.

DE pignoribus et hypothecis: [et] qualiter ea contrahantur: et de pactis eorum, 1. In quibus causis pignus vel hypotheca tacite contrahitur, 2. Quæ res pignori vel hypothecæ datæ obligari non possunt, 3. Qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur, et de his, qui in priorum creditorum locum succedunt, 4. De distractione pignorum et hypothecarum, 5. Quibus modis pignus vel hypotheca solvitur, vel non, 6.

L I B. XXI. *singul.* 2.

De emptionum consequentiis.

DE ædilitio edicto, et redhibitione, et quanti minoris, 1. De evictionibus, et duplæ stipulatione, 2. De exceptione rei venditæ, [et traditæ,] 3.

L I B. XXII. *singul.* 3.

De usuris.

DE usuris et fructibus et causis, et omnibus accessionibus, et mora, 1. De nautico fœnore. 2.

De probationibus.

De probationibus et præsumptionibus, 3. De fide instrumentorum et amissione eorum, 4. De testibus, 5. De juris et facti ignorantia, 6.

L I B. XXIII. *singul.* 4.

De nuptiis.

DE sponsalibus, 1. De ritu nuptiarum, 2. De jure dotium, 3. De pactis dotalibus, 4. De fundo dotali, 5.

L I B. XXIV. *singul.* 5.

DE donationibus inter virum et uxorem, 1. De divortiis et repudiis, 2. Soluto matrimonio dos quemadmodum petatur, 3.

L I B. XXV. *singul.* 6.

DE impensis in res dotales factis, 1. De [actione] rerum amotarum, 2. De agnoscendis et alendis liberis, vel parentibus, vel patronis, vel libertis, 3. De inspiciendo ventre, custodiendoque partu, 4. Si ventris nomine muliere in possessionem missa, eadem possessio dolo malo ad alium translata esse dicatur, 5. Si mulier ventris nomine in possessione calumniæ causa esse dicatur, 6. De concubinis, 7.

L I B. XXVI. *singul.* 7.

De tutela.

DE tutelis, 1. De testamentaria tutela, 2. De confirmando tutore vel curatore, 3. De legitimis tutoribus, 4. De tutoribus et curatoribus datis ab his qui jus dandi habent, [et qui] et [in] quibus causis specialiter dari possunt, 5. Qui petant tutores vel curatores, et ubi petantur, 6. De administratione et periculo tutorum et curatorum, qui gesserunt, vel non: et de agentibus vel conveniendis uno vel pluribus, 7. De auctoritate et consensu tutorum et curatorum. 8. Quando ex facto tutoris vel curatoris [minores] agere vel conveniri possunt, 9. De suspectis tutoribus et curatoribus, 10.

L I B. XXVII. *singul.* 8.

DE excusationibus, 1. Ubi pupillus educari vel morari debeat, et de alimentis ei præstandis, 2. De tutelæ, et rationibus distrahendis, et utili curationis causa actione, 3. De contraria tutelæ, et utili actione, 4. De eo, qui pro tutore prove curatore negotia gessit, 5. Quod falso tutore auctore gestum esse dicatur, 6. De fidejussoribus et nominatoribus, et heredibus tutorum et curatorum, 7. De magistratibus conveniendis, [et heredibus eorum,] 8. De rebus eorum, qui sub tutela vel cura sunt, sine decreto non alienandis vel supponendis, 9. De curatoribus furioso et aliis extra minores dandis, 10.

L I B. XXVIII. *singul.* 9.

De testamentis vel quasi.

QUi testamenta facere possunt, et quemadmodum testamenta fiant, 1. De liberis et posthumis heredibus instituendis, vel exheredandis, vel præteritis, 2. De injusto, rupto, irrito facto testamento, 3. De his, quæ in testamento delentur, inducuntur vel inscribuntur, 4. De heredibus instituendis, 5. De vulgari et pupillari substitutione, 6. De conditionibus institutionum, 7. De jure deliberandi, 8.

L I B. XXIX. *singul.* 10.

DE testamento militis, 1. De adquirenda vel omittenda hereditate, 2. Testamenta quemadmodum aperiantur, inspiciantur, et describantur, 3. Si quis omissa causa testamenti, ab intestato, vel alio modo possideat hereditatem, 4. De SC. Silaniano et Claudiano, quorum testamenta ne aperiantur, 5. Si quis aliquem testari prohibuerit, vel coegerit, 6. De jure codicillorum, 7.

L I B. XXX.

De legatis.

DE legatis et fideicommissis, Lib. 1.

L I B. XXXI.

DE legatis et fideicommissis, Lib. 2.

L I B. XXXII.

DE legatis et fideicommissis, Lib. 3.

L I B. XXXIII.

DE annuis et menstruis legatis et fideicommissis, 1. De usu, et usufructu, [et reditu] et habitatione, et operis per legatum vel fideicommissum datis, 2. De servitute legata, 3. De dote prælegata, 4. De optione vel electione legata, 5. De tritico, vino, vel oleo legato, 6. De instructo vel instrumento legato, 7. De peculio legato, 8. De penu legata, 9. De supellectile legata, 10.

L I B. XXXIV.

DE alimentis vel cibariis legatis, 1. De auro, argento, mundo, ornamentis, [unguentis, veste, vel vestimentis,] et statuis legatis, 2. De liberatione legata, 3.

De legatorum ademptione, translatione, deminutione, cautione, possessione.

De adimendis vel transferendis legatis, vel fideicommissis, 4. De rebus dubiis, 5. De his, quæ pœnæ causa relinquuntur, 6. De regula Catoniana, 7. De his, quæ pro non scripto habentur, 8. De his, quæ ut indignis auferuntur, 9.

L I B. XXXV.

DE conditionibus et demonstrationibus, et causis, et modis eorum, quæ in testamento scribuntur, 1. Ad legem Falcidiam, 2. Si cui plus quam per legem Falcidiam licuerit, legatum esse dicetur, 3.

L I B. XXXVI.

AD Senatusconsultum Trebellianum et Pegasianum, 1. Quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat, 2. Ut legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur, 3. Ut in possessionem legatorum vel fideicommissorum causa esse liceat, 4.

L I B. XXXVII. *ex ordine: De bon. poss. lib.* 1.

De bonorum possessionibus ex testamento quibus competant, et quemadmodum descendentibus, ex testamento militis et patronis, competant.

DE bonorum possessionibus, 1. Si tabulæ testamenti extabunt, 2. De bonorum possessione furioso, infanti, muto, surdo, cæco competenti, 3. De bonorum possessione contra tabulas, 4. De legatis præstandis contra tabulas bonorum possessione petita, 5. De collatione bonorum, 6. De dotis collatione, 7. De conjungendis cum emancipato liberis [ejus,] 8. De ventre in possessionem mittendo, et curatore ejus, 9. De Carboniano edicto, 10. De bonorum possessionibus secundum tabulas, 11. Si a parente quis manumissus sit, 12. De bonorum possessione ex testamento militis, 13. De jure patronatus, 14. De obsequiis parentibus, et patronis præstandis, 15.

L I B. XXXVIII. *De bon. poss. lib.* 2.

DE operis libertorum, 1 De bonis libertorum, 2. De libertis municipum et aliarum universitatum, 3. De adsignandis libertis, 4. Si quid in fraudem patroni factum sit. 5.

De bonorum possessionibus ab intestato.

Si tabulæ testamenti nullæ extabunt, unde liberi, 6. Unde legitimi, 7. Unde cognati, 8. De successorio Edicto, 9. De gradibus et adfinibus et nominibus eorum, 10. Unde vir et uxor, 11. De

TITULI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

SECUNDUM ORDINEM ALPHABETI.

EPIGRAMMA PANDECTIS
FLORENTINIS PRÆPOSITUM.

Βίβλον Ἰεστινιανὸς ἄναξ τεχνήσατο, τὴν δὲ
Ην ρα Τριβωνιανὸς μεγάλῳ κάμε παμβασιλῆϊ
Οἷά τις Ἡρακλῆϊ πανδαίδαλον ἀσπίδα τεύξας,
Ης ἐπὶ μαρμαίρεσιν ἀγάλματα πάντα θεμίςων.
Ἄνθρωποι δ' Ἀσίης τε δορυκτήτε τε Λιβύσσης
Εὐρώπης τε πίθονται ὅλον σημάντορι κόσμε.

Ita vertit Alciatus:

Justinianus opus hoc princeps edidit, omnis
Quod Tribonianus rectori condidit orbis.
Tanquam aliquis varium componens aspida magno
Alcidæ: namque hic fulgent mira omnia legum.
Ast Europe, Asiæque homines, Libycique subacti
Cuncta gubernantis domini præcepta sequuntur.

INDEX OMNIUM LEGUM
PANDECTARUM,
SEU
DIGESTORUM,
ORDINE ALPHABETICO DIGESTUS.

A.

B.

C.

19

D.

E.

F.

G.

H.

I

L.

N.

O.

*

Q.

R.

S.

*

*

T.

DE RATIONE ORDINIS

A

JURISCONSULTO IN PANDECTIS OBSERVATI.

PRIMA PARS, τὰ πρῶτα,

Continens Judiciorum præparatoria.

PRoœmium est Constitutio ad antecessores juris de docendi juris methodo.

LIBER PRIMUS.

De Justitia et Jure 1. l. 12.

De origine Juris Civilis, omnium Magistratuum, et successione Jurisprudentium 2. l. 2.

De Legibus, de Senatusque Consultis et longa consuetudine 3. l. 41. id est, jure scripto, et non scripto. Quid Lex et Senatusconsultum, effectus legum: contraria.

De Constitutionibus Principum 4. l. 4.

De statu hominum 5. l. 27. id est, jure, qualitate, conditione. Hic autem de liberis, servis, mancipiis, ingenuis, et libertinis agitur.

De his qui sui vel alieni Juris sunt 6. l. 11. Hic de patribusfamilias, et filiisfamilias.

De Adoptionibus, Emancipationibus, et aliis modis quibus Jus patriæ potestatis solvitur 7. l. 46. Adoptantur qui non sunt sui Juris, Arrogantur qui sunt sui. Emancipatio est quasi manumissio, quæ contigit morte patris naturali, et civili, item adeptione dignitatis magnæ.

De rerum divisione et qualitate 8. l. 11. Sunt autem res vel privatæ, publicæ, singulorum, universitatis, corporales, incorporales, Juris divini, humani, sacræ, sanctæ, religiosæ.

De judiciis, in quibus considerandus est Judex, Actor, et Reus.

Judex. De Officio eorum, qui præsunt Judiciis, in specie, præsunt autem vel

In Urbe.

Ordinarii.

De Senatoribus 9. l. 12.

De Officio Consulis 10. l. 1.

De Officio Præfecti Prætorio 11. l. 1.

De Officio Præfecti Urbi 12. l. 3.

De Officio Quæstoris 13. l. 1.

De Officio Prætorum 14. l. 4.

Extraordinarii.

De Officio Præfecti Vigilum 15. l. 4.

Extra Urbem.

De Officio Proconsulis et Legati 16. l. 16. In provincia septem dabantur legati.

De Officio Præfecti Augustalis 17. l. 1. in ægypto.

De Officio Præsidis 18. l. 21.

De Officio Procuratoris Cæs. vel rationalis 19. l. 3.

De Officio Juridici Alexandriæ 20. l. 2.

De Officio ejus cui est mandata jurisdictio 21. l. 5.

Tam in Urbe quam extra.

De Officio Assessorum 22. l. 6. Non erant Magistratus, sed Consiliarii.

LIB. II.

De Jurisdictione, id est officio in genere vel communiter omnium Judicum 1. l. 20. Hic de mero et mixto, et simplici Jurisdictione agitur.

Quod quisque Juris in alium *statuerit* vel obtinuerit, *eodem jure utatur* 2. l. 4.

Si quis Jus dicenti non obtemperaverit. 3. l. 1.

Actor. *De in Jus* (id est, ad ipsum prætorem) *vocando*, (adversario scilicet interdum sine ullo apparitore, et vi deducendo si nolit sequi) et differt a Tit. *de Edendo Infr.* 4. l. 25.

Reus.

Pœna non comparentis. *Si quis in jus vocatus non ierit* (ut si causa sit liberalis famosa, ideo ad alium Judicem eundum sit, vel locus sit inhonestus, vel tempus feriatum) *sive eum vocaverit quem ex edicto non debuerit* 5. l. 3.

Satisdatio. *In Jus vocati ut eant aut satis vel cautum dent* 6. l. 4. sisti scilicet se Judicio.

Ne quis eum qui in jus vocatus est (alias vocabitur) *vi eximat* 7. l. 6. Eximere quocumque modo, eripere per vim: hic tantum Actori consulitur, et hic agitur quanti in litem juratum. Habet locum ante vocationem et satisdationes receptas.

Qui satisdare cogantur, vel jurato promittunt (ob dignitatem, vel quia fidejussores invenire idoneos non possunt) *vel suæ promissioni committuntur* 8. l. 16.

Si ex noxali causa agatur, quomodo caveatur 9. l. 6. Id est pro servis.

De eo, per quem factum erit (vi vel sine vi,) *quominus quis in judicio sistat* 10. l. 3. Hic consulitur reo et vocanti, et agitur ad interesse. Habet locum post vocationes et satisdationes receptas.

Excusatio. *Si quis cautionibus in Judicio sistendi causa factis non obtemperaverit* 11. l. 15. ob casum fortuitum vel absentiam longiorem.

De Feriis et dilationibus et diversis earum temporibus, et ex quibus causis feriæ non impediuntur 12. l. 10.

Actor Uterque.

De Edendo 13. l. 13. De actionis, Instrumenti et rationum editione.

De Pactis 14. l. 62. Pacta sunt rei non litigiosæ sed certæ.

De transactionibus 15. l. 17. rei litigiosæ, incertæ.

LIB. III.

De Postulando 1. l. 11. Postulare prohibentur vel Edicto, vel lege. Edicto pro se et aliis minores 17. annis: surdi, quia Magistratum exaudire non possunt. Pro aliis feminæ, cæci, infames: pro certis personis, veluti pro parente, fratre, sorore, uxore, socero, patrono, patrona, eorumque liberis. Vel lege, Judices, arbitri, et alii sententia Judicis suspensi ab officio.

De his, qui notantur infamia 2. l. 25. Qui scilicet vetantur postulare.

De procuratoribus (actoris scilicet ad Judicia, non ad negotia, de quibus infra mandati) *et defensoribus reorum* 3. l. 78.

Quod cujusque universitatis nomine vel contra eam agatur 4. l. 10. id est, de Syndicis collegiorum, communitatum.

De negotiis gestis (absentis sine mandato, idque bona fide) 5. l. 49.

De Calumniatoribus 6. l. 9. id est, de iniquis et malitiosis actoribus, vel quia nullam habent actionem, vel quia desistant vel arguuntur accepisse pecuniam, aut depecti ut per calumniam raperent aliquem in Jus, ejus vexandi causa, vel ab eo aliquid extorquendi.

LIB. IV.

De Restitutionibus in integrum 1. l. 8. Competunt autem vel

Jure Actionis.

Quod metus causa gestum erit 2. l. 23.

De dolo malo 3. l. 40. non de actione doli mali, in qua dolus actione in factum vindicatur, non restitutione in integrum, ut hic Tit. differat a Titulo de doli mali et metus exceptione.

Officio Judicis.

De minoribus 25. *annis* 4. l. 50. ratione ætatis datur hæc restitutio.

De Capite minutis 5. l. 11. (ob status mutationem scilicet) Consistit caput sive status in libertate, civitate, et familia. Capite minuitur, qui in hujusmodi statu non manet: datur hæc restitutio iis qui propter minimam capitis diminutionem debitoris actiones suas amiserunt rescissa capitis diminutione.

Ex quibus causis majores [25. *annis*] *in integrum restituuntur* 6. l. 46. ob militiam scilicet, absentiam Reipublicæ causa, Justum metum.

Ex Edicto.

De alienatione Judicii mutandi (quo ad se) vel suscipiendi (quo ad emenlem) *causa facta* 7.l.12. qua alienatione adversarius nobis objici potest, vel potentior, vel alienæ provinciæ.

Judices compromissarii.

De receptis, qui arbitrium receperunt, ut sententiam dicant 8. l. 52.

Nautæ, caupones, stabularii, ut recepta restituant 9.l.7. Homonymia vocabuli recepti in priori titulo fecit, ut hic titulus subderetur alieno et quasi deserto loco.

SECUNDA, DE JUDICIIS.

Quibus scilicet res nostras petimus, et quidem civilibus et realibus: in iis enim propter rem movemus controversiam adversus eum, qui nullo nobis contractu est obligatus, sic dicta quia a mero Judicis officio proveniunt.

L I B. V.

De Judiciis: et ubi quisque agere vel conveniri debeat 1. l. 82. id est, de foro competenti et ordinario.

1 Actiones quibus Judices addicuntur, sunt vel

Vindicationes quibus res nostras petimus, suntque vel

Universales seu universitatis, vel

Civiles.

De inofficioso testamento 2.l.32. Hac petitione ex l. Glicia rescinduntur testamenta, in quibus vel pater a filio, vel filius a patre exheredatus: in iis enim utrique videntur esse sui officii obliti, eaque rescissio postulatur a Judice.

De Hereditatis petitione 3.l. 58. Est generalis et assis vindicatio, qua petimus nos heredes declarari et hereditatem nobis restitui ab eo qui pro herede vel possessore eam possidet.

Si pars hereditatis petatur 4. l. 10.

Prætoriæ quæ dantur iis, qui sunt similes heredibus.

De possessoria hereditatis petitione 5. l. 2. Qua bonorum possessor tantum consequitur, quantum heres per superiores: datur autem a Prætore.

De fideicommissaria hereditatis petitione 6.l. 3. quæ datur iis quibus ex SC. Trebelliano restituitur hereditas: nam ii imitantur heredes.

L I B. VI.

Rei singularis.

Corporalis, dantur dominis aut quasi, non tamen possidentibus.

De rei vindicatione 1. l. 80. id est, proprietatis assertione, que datur proprietario civiliter et directo.

De Publiciana, id est, Prætoria, *in rem actione* 2. l. 17. Datur bonæ fidei possessori, qui proprietario similis est, qui amisit possessionem.

Si ager vectigalis, (id est,) *Emphyteuticarius petatur* 3. l. 3. ab Emphyteuticario qui proprietarium imitatur, cui etiam datur vindicatio in rem utilis.

L I B. VII.

Incorporalis, ut servitutum, quæ dantur possessori et domino, suntque

Personarum, ita dictæ, quod res personis serviant.

De usufructu, et quemadmodum quis utatur fruatur 1. l. 74. est autem dividuus.

De usufructu accrescendo, id est, jure nanciscendæ partis ejus, qui non concurrit in usufructu, vel concurrere desiit 2. l. 12.

Quando dies ususfructus legati cedat 3. l. 4. Ab adita scilicet hereditate, proprietatis vero dies a morte testatoris: ut jure veteri diem legati cedere cum dicimus, significamus post eum diem moriente legatario legatum transmitti in heredem ejus.

Quibus modis ususfructus vel usus amittatur 4. l. 31. Capitis deminutione, morte, rei mutatione, non utendo, in jure cessione, dominii acquisitione.

De usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur vel minuuntur 5. l. 12. legatario adjudicando scilicet et tradendo, si prius tamen cautionem ex SC. dederit.

Si ususfructus petatur, confessoria actione scilicet, *vel ad alium pertinere negetur*, negatoria 6. l. 6.

De operis servorum 7. l. 6. quæ imitantur usumfructum, distant tamen: non enim eodem modo amittuntur, sunt individuæ, cedunt ex die petitionis, ad usum accedunt. Idem dicendum de operis animalium, vecturis jumentorum.

De usu et habitatione 8.l.23. individua est.

Usufructuarius et usuarius *quemadmodum caveat* 9. l. 12. se usurum scilicet boni viri arbitratu et domino se restituturum possessionem amisso aut finito jure suo.

L I B. VIII.

Prædiorum: suntque jura, quibus prædia prædiis serviunt.

De servitutibus (prædiorum scilicet) *et quomodo constituantur* 1. l. 20.

De servitutibus urbanorum 2. l. 41. quæ usu, non loco distinguuntur.

De servitutibus rusticorum 3. l. 38.

Communia prædiorum, tam urbanorum, quam rusticorum 4. l. 18.

Si servitus vindicetur confessoria scilicet, *vel ad alium pertinere negetur*, negatoria scilicet actione 5. l. 21.

Quemadmodum servitus amittatur 6. l. 25. confusione, acquisitione dominii et prædii, non utendo, usucapione, cessione.

L I B. IX.

2 Actiones noxales personales, quæ naturam realium induunt, nec ex contractu nec ex maleficio dantur, occasione scilicet rerum citra ullam conventionem, ex aliquo facto seu delicto leviore, quod criminale judicium nequaquam constituat, ideo non ex contractu sicut aliæ actiones, sed facto et culpa aliqua gignuntur, dantur nominis jure, directo adversus dominos et damnum datum persequuntur.

Si quadrupes (est vetustissimum nomen actionis) *pauperiem* (id est, damnum sine injuria: brutum enim quia ratione caret, injuriam facere non potest) *fecisse dicetur* 1. l. 5.

Ad l. Aquiliam (id est, de damno dato, ut puta occiso homine, servo vel pecude, vel usto, fractove, rupto, vel alio damno mihi dato cum injuria tamen, vel si intercepta nobis utilitas) 2. l. 57.

De his, qui effuderint vel dejecerint 3. l. 7.

De actionibus noxalibus 4. l. 43. in genere scilicet, fuisset enim immensum omnes enumerare.

L I B. X.

3 Actiones mixtæ in rem et personam, quibus rerum fieri divisionem petimus.

Finium regundorum (Judicio scilicet et inter affines quod datur pro finibus regundis seu terminandis) 1.l.13.

Familiæ erciscundæ 2. l. 57. judicio scilicet inter coheredes vel similes personas.

Communi dividundo 3. l. 31. judicio scilicet inter eos, cum quibus rem habemus communem; vel ex societate vel sine societate.

4 Actiones Præparatoriæ ad rem vindicandam.

Ad exhibendum 4. l. 20. qua actione rem ipsam non quidem vindicamus, sed ad ejus vindicationem nobis viam facimus et præparamus.

L I B. XI.

De interrogationibus in jure, (ἐν βήματι) *faciendis et interrogatoriis actionibus*, quæ dantur ex responso, sicut ex confessoria: neutra tamen proprie actio

1. l. 22. hodie non est in usu, nam ante judicium nemo cogitur de jure suo respondere.

De quibus rebus ad eundem judicem eatur 2. l. 2. de iis scilicet quas cum aliis habemus dividendas.

De servo corrupto 3. l. 17. id est, de damno servorum animis et moribus dato : nam Supr. tit. ad l. Aquiliam de damno eorum corporibus dato diximus, persequitur autem JC. Judicia, quæ neque ex vero contractu, neque ex ullo insigni maleficio existunt.

De servis fugitivis 4. l. 5. fugitivus servus dicitur, qui animo non redeundi fugit, erro qui animo redeundi.

De Aleæ lusu et aleatoribus 5. l. 4. quo vitio servi potissimum laborant.

Si mensor, id est, finitor, *agrorum falsum modum dixerit* 6. l. 7.

5 Edicta, quæ ad res religiosa et divini juris tectas sartasque conservandas pertinent.

De religiosis, scilicet rebus, *et sumptibus funerum*, *et ut funus ducere liceat* 7. l. 46. qua actione etiam is tenetur, qui in alienum locum mortuum intulit.

De mortuo inferendo et sepulchro ædificando 8. l. 5. estque interdictum prohibitorium, quod veluti causam proprietatis continet.

TERTIA DE REBUS,

Quæ nobis ex contractu debentur, et actionibus quibus petimus et condicimus res nobis debitas quæque nobis competunt ad eas exigendas. Variæ sunt autem causæ, ex quibus nobis quid debetur ex contractu.

LIB. XII.

Contractus autem constant vel

Rei interventu, suntque ii contractus vel

Stricti juris.

De rebus creditis, Id est, *si certum petatur et de condictione*, mutui sc. 1. l. 42.

De Jurejurando sive Voluntario, *sive Necessario*, *sive Judiciali* 2. l. 42. Jusjurandum teste Laberio est remedium et emplastrum æris alieni. Voluntarium illud est quod pars parti in Judicio defert. Necessarium quod refertur, ita dictum quod necessario est præstandum. Judiciale quod a Judice defertur.

De in litem Jurando, Id est, Juramento præstando, quoties aut necessarium aut a Judice delatum est, quo is qui jurat, rem in judicium deductam juxta affectionem æstimat, per quam æstimationem Reus punitur qui contumaciter non restituit 3. l. 11.

De Condictione causa data, Id est, Rei datæ *causa non sequuta* 4. l. 16.

De Condictione ob turpem causam vel injustam 5. l. 9.

De Condictione indebiti, soluti scilicet 6. l. 67. Is autem qui indebitum solvit, distrahendi potius quam contrahendi animo solvit.

De condictione sine causa 7. l. 5. Id est, ejus quod sine ulla causa datum est.

LIB. XIII.

De Condictione furtiva 1. l. 20. quæ ad rem furto sublatam repetendam datur : furti enim actione pœnali, et ad exhibendum vendicatione cum iis agi potest.

De Condictione ex lege 2. l. 1. qua utimur cum lege nova introducitur aliqua obligatio vel actio, nec cautum est, quo genere actionis utamur.

De Condictione triticaria 3. l. 4. alii triticariam legunt : per eam petuntur res omnes certæ, vel incertæ, et incorporales : et in ea Judex servit scripturæ contractus. Dicitur arbitraria, quia pro suo arbitrio Judex æstimat rem petitam ratione loci et temporis, eamque æstimationem recipiunt res omnes præter pecuniam, quæ cæteras res æstimat : sic dicta, quia in antiqua formula hujus condictionis tritici fiebat mentio, propterea quod qui hanc actionem sibi dari primus postulavit, forte ei res erat de æstimando tritico : ut hic notavit Cujacius.

De eo, quod certo loco dari oportet, condicendo scilicet 4. l. 10. qua condictione id petitur quod alio vel loco vel die dari debuit, facta commemoratione ejus diei et loci quo dari debuit, atque ita plus loco vel tempore non petitur, idque introductum, ne creditori illuderet debitor.

De pecunia constituta, 5. l. 31. condicenda scilicet, quoties quis constituit se mihi soluturum id quod alius debebat.

Bonæ fidei.

Nominati, quibus utimur quoties species dari, præstari, restitui, reddi, et alio modo intenditur, utpote non alienato ejus dominio sicut in superioribus. Procedunt autem ex contractibus

Nostris.

Commodati, Id est, rei commodo utendi datæ, *vel contra*, actione 6. l. 23. Commodatum est quasi mutuum ad usum, ut mutuum est commodatum ad abusum. Hac actione utimur, quoties in re commodata aliquid dolo admissum est aut non redditur.

De pignoratitia actione et contra 7. l. 43. qua utimur cum dolus admissus in pignore dicitur. Pignus est proprie mobilium, quia pignus a pugno, quod traditur, dictum est, suntque ejus duæ actiones, directa quæ datur vero domino seu debitori, contraria creditori.

LIB. XIV.

Aliorum, Id est, de condictionibus et actionibus nobis competentibus ob aliquid datum, gestumve cum eo, qui alteri subjectus est, vel quasi.

De exercitoria, adversus scilicet exercitorem vel nauclerum, *actione*, qua tenetur ex contractu magistri, quem navi præposuit, vel ejus, qui a magistro præpositus est 1. l. 7.

Ad l. Rhodiam de Jactu l. 10. quæ lex vult jacturam factam nave laborante in mari sarciri omnium (quorum interfuit jacturam fieri) contributione, ideoque vectores ex eo agere possunt adversus magistrum navis et exercitorem.

De institoria actione 3. l. 10 adversus eum, qui instituit aliquem mensæ, tabernæ aut negotiationi, qui enim cum Institore contrahit, fidem ejus a quo Institor præpositus est, sequi videtur. Ideoque ut is, qui instituit, commodum sentire cupit ejus ministerio, quem instituit, et incommodum ex eodem sentire debet. Datur heredi et in heredes.

De tributoria actione 4. l. 12. si domino sciente cum ejus servo, cui peculium commiserat, contraxi, eique pecuniam credidi, concurram cum eo domino, creditore in peculium ejus servi, quod quidem inter nos pro rata debiti distribuetur, nec do-

minus integrum debitum ex eo consequetur. sed ab eo petam pro rata inter nos distribui. unde tributoria actio dicitur.

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur 5. l. 8. sive is liber sive servus fuerit, datur in dominum vel patrem actio de peculio : et in rem verso, ut infra dicetur. et quod jussu.

Ad SC. Macedonianum 6. l. 20. quo mutuum filiofam. et ei qui est in potestate patris datum, a creditore condici non potest.

L I B. XV.

De peculio 1. l. 58. et ejus actione, quæ mihi competit contrahenti cum tuo servo vel filio peculium habentibus te patre vel domino nolente vel invito, qua actione non teneris mihi ultra vires peculii, quas supra nihil possum condicere.

Quando de peculio actio annalis est 2. l. 3.

De in rem verso 3. l. 21. si id, quod vel servo tuo vel filio credidi, appareat in rem tuam et emolumentum versum esse, possum condicere, etsi uterque nihil in peculio reliquerit.

Quod jussu 4. l. 5. quæ actio datur contrahentibus cum filio vel servo voluntate patris aut domini præcedente vel sequente.

L I B. XVI.

Ad SC. Vellejanum 1. l. 32. quo mihi negatur condictio adversus mulierem, quæ quoquo modo in se recepit alienam obligationem.

Hic erat dicendum de Innominatis : sed quia ordinem Titulorum mutare nolumus, lector animadvertet Jurisconsultum contractus innominatos retulisse in librum XIX.

De compensationibus 2. l. 24. Compensatio est crediti condicti exceptio.

De rebus creditis ad custodiam.

Depositi vel contra 3. l. 34. Duæ depositi actiones competunt, directa ei, qui deposuit, contraria, qua is, apud quem res deposita est, agit ad repetendas expensas utiles, quas in re deposita fecit. affine est deposito sequestrum.

L I B. XVII.

Consensu : qui contractus rei interventum non desiderant ut superiores.

Mandati vel contra 1. l. 62.

Pro socio 2. l. 84.

L I B. XVIII.

De contrahenda emptione et de pactis inter emptorem et venditorem compositis, et quæ res venire non possunt 1. l. 81.

De in diem addictione 2. l. 20. qua res in auctione fit emptoris, nisi quis intra certum diem supra adjecerit ad pretium.

De lege commissoria 3. l. 8. qua intra certum tempus non soluto pretio res inempta esse debet : sic dicta, quod qui in eam legem committit, in universam venditionem committat.

De hereditate vel actione vendita 4. l. 25.

De rescindenda venditione, et quando liceat ab emptione discedere 5. l. 10.

De periculo et commodo rei venditæ 6. l. 19.

De servis exportandis, vel si ita mancipium venierit, ut manumittatur vel contra 7. l. 10.

L I B. XIX.

De actionibus empti vel venditi 1. l. 55.

Locati et conducti 2. l. 62.

Innominati. Hic tractatus pars altera est divisionis superius positæ, qua diximus contractus, qui rei interventu constabant, esse vel stricti juris vel bonæ fidei. Bonæ fidei vero alios esse nominatos, de quibus jam diximus, alios innominatos, quorum hic fit mentio.

De æstimatoria actione 3. l. 2. quæ ei competit, qui rem suam æstimatam vendendam alteri dedit, non autem empti : etsi in ea fit mentio pretii, non locati : etsi rem vendendam locasse videatur, non mandati : ad has actiones defectu verborum, quæ præscriptis in factum verbis dicuntur, decurrendum est, cum negotium tam ambiguum est, ut nesciamus ad quam speciem contractus sit referendum.

De rerum permutatione 4. l. 2.

De præscriptis verbis, actione scilicet, *et in factum actionibus* 5. l. 26. Est actio civilis in factum ex contractibus innominatis descendens. ad hanc veniendum est, quum apparet quidem quale sit factum, sed redigi in ordinem contractuum nominatorum nequit, quia plures sunt res quam vocabula.

Q U A R T A,

In qua agitur de accessoriis contractuum et actionibus ex causa nuptiarum et tutelæ.

L I B. XX.

De accessoriis contractuum quæ pertinent ad eorum securitatem.

De pignoribus et hypothecis : [*et*] *qualiter contrahantur et de pactis eorum* 1. l. 35.

In quibus causis pignus vel hypotheca tacite contrahitur 2. l. 10. Bona ejus qui dotem promittit, marito : mariti vero uxori ad restituendam illi dotem, et coloni fructus locatori, et invecta illo sciente tacite obligantur.

Quæ res pignori vel hypothecæ datæ obligari non possunt 3. l. 5. sacræ etc.

Qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur, et de his, qui in priorum creditorum locum succedunt 4. l. 21.

De distractione pignorum et hypothecarum 5. l. 14.

Quibus modis pignus vel hypotheca solvitur, vel non 6. l. 15.

L I B. XXI.

Complementum seu ipsos contractus bonæ fidei implendos.

De Ædilitio edicto, quo in totum rescindimus venditionem re venditori reddita, et pretio recepto, *et redhibitione et quanti minoris* 1. l. 65. seu æstimatoria, quæ in partem rescindit emptionem pretio emptori reddito, eo quo minoris rem emisset si rei vitium scivisset.

De evictionibus, evictionem præstare emptori venditor tenetur, *et duplæ stipulatione* 2. l. 76. quam olim stipulari moris erat, eo casu, quo res evinceretur.

De exceptione rei venditæ [*et traditæ*] 3. l. 3. opponenda venditori scilicet, aut ejus heredibus rem venditam evincentibus.

L I B. XXII.

De usuris et fructibus et causis et omnibus acces-

sionibus et mora 1. l. 49. id est, de mediterraneis usuris.
De nautico fænore 2. l. 9. id est, de maritimis usuris.

Probationem, qua deficiente inutilis esset contractuum disquisitio.

De probationibus et præsumptionibus 3. l. 31.
De fide instrumentorum et amissione eorum 4. l. 6. Instrumenta dicta sunt ab instruendo, quod instrumentis lis instruatur.
De testibus 5. l. 25.
De Juris et facti ignorantia 6. l. 10. quæ ab onere probandi relevat donec probetur contrarium.

L I B. XXIII.

Actiones inter maritum et uxorem cum omnibus earum antecedentibus, et consequentibus.

De sponsalibus 1. l. 18.
De ritu nuptiarum 2. l. 68.
De jure dotium 3. l. 85.
De pactis dotalibus 4. l. 32.
De fundo dotali 5. l. 18.

L I B. XXIV.

De donationibus inter virum et uxorem 1. l. 67. constante scilicet matrimonio prohibitis.
De divortiis et repudiis 2. l. 11.
Hic titulus finem facit Digesti veteris.
Soluto matrimonio quemadmodum dos petatur 3. l. 67. Causæ reputationis in judicio, seu actione de dote a marito faciendæ sunt impensæ in res dotales factæ quæ actionem dotis minuunt.

L I B. XXV.

De impensis in res dotales factis 1. l. 16.
[*De actione*] *rerum amotarum* 2. l. 30. earum scilicet rerum, quæ celatæ, absconditæ asportatæ, consumptæ dolo malo, et cogitatione divortii interversæ, qua maritus ob eas causas in uxorem dotem repetentem, utitur.
De liberis, natis scilicet facto divortio, *agnoscendis* a parentibus, idque ex senatusconsulto Plautiano, *et alendis vel parentibus vel patronis vel libertis* 3. l. 9. quoties egestate laborant.
De ventre inspiciendo custodiendoque partu 4. l. 4.
Si ventris nomine, (ventrem appellat eum, qui nondum est editus) *muliere in possessionem missa* a Prætore, *eadem possessio ad alium dolo malo translata esse dicatur* 5. l. 2.
Si mulier ventris nomine in possessione calumniæ causa, utpote si sciens prudensque se non esse prægnantem, vel se quidem esse, sed ex alio, *esse dicatur* 6. l. 1.
De concubinis 7. l. 5. Concubinatus matrimonium imitatur et legitimam uxorem: est enim legitima conjunctio et vice conjux etiam appellatur, liberi ex ea suscepti non spurii, sed naturales: pater autem fit contubernio et concubinatu naturaliter, nuptiis et adoptione justus, stupro nullo modo.

L I B. XXVI.

Actiones inter pupillum, tutorem et curatorem cum earum antecedentibus et consequentibus.

Definitio.
De tutelis 1. l. 18.
Species.
De testamentaria tutela 2. l. 34.
De confirmando tutore, vel curatore qui scil. vel ab extraneo vel a patre naturali vel a matre, vel codicillis testamento non confirmatis datus est 3. leg. 11.
De legitimis tutoribus 4. l. 11. quibus locus est deficientibus testamentariis, suntque ipso jure tutores.
De tutoribus et curatoribus datis ab iis, qui jus dandi habent, qui tutores honorarii dicuntur, qui a Magistratibus dati, *et qui et in quibus causis specialiter dari possunt* 5. l. 9.
Qui petant a magistratu scil. et *tutores et curatores et ubi petantur* 6. l. 4. Administratio et ejus effectus, et qui ab ea vel removentur, vel se excusare possunt.
De administratione et periculo tutorum vel curatorum qui gesserunt vel non. et de agentibus vel conveniendis uno vel pluribus 7. l. 61.
De auctoritate et consensu tutorum et curatorum 8. l. 22. Id est, iis quæ a pupillo fiunt, interponendo.
Quando ex facto tutoris vel curatoris minores agere vel conveniri possunt 9. l. 8.
De suspectis tutoribus et curatoribus 10. l. 12.

L I B. XXVII.

De excusationibus tutorum, *et temporibus earum* excusationum scilicet 1. l. 46.
Ubi pupillus educari vel morari debeat, et de alimentis ei præstandis 2. l. 6.
Actiones nomine tutelæ competentes et in quos dentur.
De tutelæ actione scilicet *et rationibus distrahendis*, id est, de accusanda culpa vel fraude tutoris qui rem pupilli abstulit nec in rationes retulit, *et utili curationis causa actione* 3. l. 25. quæ actio pupillis competit, et tutelæ directa dicitur.
De contraria tutelæ et utili actione 4. l. 6. quæ tutoribus et curatoribus competit.
De eo, qui pro tutore prove curatore negotia gessit. 5. l. 5.
Quod falso tutore autore gestum esse dicatur, a pupillo scilicet 6. l. 12. Hæc actio competit ei, qui cum pupillo contraxit eo autore, qui tutor falsus erat.
De fidejussoribus et nominatoribus, Id est, laudatoribus et affirmatoribus, *et heredibus tutorum vel curatorum* 7. l. 8. conveniendis a pupillo scilicet.
De Magistratibus a pupillo *conveniendis et eorum heredibus* 8. l. 9.
De rebus eorum, qui sub tutela et cura sunt, sine decreto non alienandis vel supponendis, id est, obligandis 9. l. 14. Ejusmodi venditio et obligatio jure nulla est, ex qua causa pupillo competit actio adversus earum rerum emptores, vel in eas jus pignoris acquirentes.
Affinia.
De curatoribus furioso et aliis extra minores dandis 10. l. 17.

QUINTA DE TESTAMENTIS,

In qua agitur de Testamentis, codicillis, institutionibus, substitutionibus, legatis, fideicommissis, eorum speciebus, conditionibus, ct.

L I B. XXVIII.

Actiones successoribus vel quasi, ex jure civili heredibus, fideicommissariis, legatariis ex testamento solenni vel minus solenni competentes.

1 Quæ requiruntur ad hoc ut sit ultima testatoris voluntas justa et legitima.
De testamentis et qui testamenta facere possunt, *et quemadmodum*, id est, quibus solennitatibus *fiant* 1. l. 31.
De liberis et posthumis heredibus instituendis vel exheredandis, in testamento scilicet, *vel præteritis*

2. l. 32. alias liberorum præteritio statim injustum testamentum faciet, vel testamentum posthumi nativitate rumpetur.

De injusto, injustum est, in quo desunt solennia, *rupto*, aguatione posthumi præteriti et per alios modos, qui in hoc titulo comprehenduntur, *irrito*, capitis diminutione testatoris vel deserta hereditate, *facto testamento* 3. l. 20. Imperfectum vero dicitur, si non subscriptum vel subsignatum a testibus. Desertum, ex quo nemo adit hereditatem.

De his, quæ in testamento delentur, qualia sunt quæ lituris corrupta sunt, *inducuntur*, quod fit cancellatione, *inscribuntur* 4. l. 4. id est, quæ aliis literis: superscripta enim sunt, quæ in deletorum locum veniunt. his omnibus fit irritum testamentum.

De heredibus instituendis 5. l. 92. extraneis scilicet.

De vulgari, quæ cuilibet et a quolibet, *et pupillari substitutione* 6. l. 48. quæ a patre filio minori 14. annis fit, potest enim filio pater ea ætate substituere.

De conditionibus, quæ suspendunt id, de quo agitur, *institutionum* 7. l. 28. Conditio impossibilis est lege vel natura, quoties a neutra admittitur, ideoque habetur pro non adjecta, possibilis confertur vel in heredis potestatem vel in casum vel in utrumque. Extranei possunt sub his institui, deficiente conditione deficit institutio, existente valet.

De jure, id est, spatio temporis, *deliberandi* 8. l. 11. id est, ad deliberandum et cernendum heredi a testatore dato, ut vel hereditatem adeat vel repudiet.

LIB. XXIX.

De testamento militis 1. l. 44. in quo regulæ juris civilis communes non ita observantur, ut in testamento pagani.

De acquirenda, ubi deliberavero, *vel omittenda hereditate* 2. l. 99. Adire et repudiare extraneorum, immiscere se et abstinere suorum.

Quemadmodum testamenta aperiantur, inspiciantur et describantur 3. l. 12. Id fieri necessarium est deliberationis et aditionis gratia. Cœterum lege vicesimaria et remedio extraordinario utimur adversus confitentem penes se tabulas esse: nullam tamen causam allegantem, ob quam non exhibeat. Item interdicto de tabulis exhibendis si inficiatur vel litigat. idque jure petitur, quia testamenta publicum instrumentum sunt.

Si quis omissa causa testamenti, Id est, si quis proximus vel agnatus omissa hereditate ex testamento sibi delata, quo gravari se perspiciebat ad quædam legatariis restituenda, *ab intestato, vel ut alio modo possideat*, Id est, possidere malit *hereditatem* 4. l. 30. ut ita evitet onera legatorum, legatario adversus eum datur utilis actio, perinde ac si ex testamento adiisset.

2 Totius hereditatis ablatio, vel quando integra hereditas alicui auferri possit.

De SC. Sillaniano, tempore Augusti facto, *et Claudiano*, quo scilicet Sillanianum confirmatum est temporibus Neronis, unde Neronianum et Pisonianum quoque dictum est, *seu quorum testamenta ne aperiantur* 5. l. 27. Id est, ejus, qui in familia interfectus est: ejus enim testamentum ante habitam de servis quæstionem, qui sub eodem tecto fuerunt, et ante sumptum de interfectore supplicium non aperitur: alias ut indigno heredi hereditas auferetur, idque introductum, ne heres propter suum compendium familiæ facinus occultaret.

Si quis aliquem testari prohibuerit vel coëgerit 6. l. 3. illi ut indigno hereditas auferetur.

De jure Codicillorum 7. l. 20. id est, de testamento minus solenni.

LIB. XXX.

3 Quomodo pars hereditatis possit adimi, et de hereditatis ablatione.

1 De legatis in genere, quibus pars hereditatis detrahitur. Est enim legatum hereditatis delibatio.

De legatis et fideicommissis 1. l. 128. Hic tractatur quid et quantum legari possit.

LIB. XXXI.

De legatis et fideicommissis 2. l. 89. Hic l. 9. tractatur quis, quibus, a quo, quibus verbis legare et legari potest, seu de personis legantis et legatariorum.

LIB. XXXII.

De legatis et fideicommissis 3. l. 103. Hic de verborum significatione tam ad personas quam ad res legatas pertinentium agitur.

LIB. XXXIII.

2 De specialibus legatis.

De annuis et menstruis legatis et fideicommissis 1. l. 25.

De usu, usufructu, [*et reditu*], *et habitatione et operis per legatum, vel fideicommissum datis* 2. l. 43.

De servitute legata urbana et rustica 3. l. 7.

De dote prælegata 4. l. 17. sic dicta est quod cum uxori res sua legatur, redditur verius quam legatur.

De optione, quæ publice fieri debet, *vel electione*, quæ erat arbitraria, *legata* 5. l. 22. Cogimur adita hereditate optare, quo subsecuto locus non est pœnitentiæ.

De tritico, vino, vel oleo legato 6. l. 16.

De instructo fundo, vel instrumento legato 7. l. 29.

De peculio legato 8. l. 26. id est, quid peculii legati nomine veniat.

De penu legata 9. l. 7. Penus nomine intelliguntur, quæ ad potum et cibum congregata sunt.

De supellectile legata 10. l. 14.

LIB. XXXIV.

De alimentis, quorum legatum est plenius, *vel cibariis legatis* 1. l. 23.

De auro, argento, mundo, ornamentis, [*unguentis, veste vel vestimentis*], *et statuis legatis* 2. l. 40.

De liberatione legata, debitori scilicet 3. l. 31.

3 Legatorum particularium et universalium diminutio, vel amissio.

De adimendis, vel transferendis legatis vel fideicommissis 4. l. 32.

De rebus dubiis 5. l. 29. scripturæ dubietas legatum nullum reddit. Hic de ambiguo sermone legatorum et cum incertis personis legatum est, agitur.

De his, quæ pœnæ causa relinquuntur 6. l. 2. Hujusmodi legata hodie valent, nisi probrosis et illicitis conditionibus adjecta sint.

De regula Catoniana 7. l. 5. qua non ex apertis tabulis, ut volebant leges caducæ Julia et Papia, sed a morte testatoris cedunt legata.

De his, quæ pro non scriptis habentur 8. l. 5.

De his, quæ ut indignis auferuntur 9. l. 25. quæ vocantur ereptitia.

LIB. XXXV.

De conditionibus et demonstrationibus et causis et

modis eorum, *quæ in testamentis scribuntur* 1. l. 113. deficiunt etiam legata deficiente conditione, sub qua relicta sunt.
Ad leg. Falcidiam 2. l. 96. quæ legatis civilem modum dodrantem videlicet præscripsit, a quibus heres quartam detrahit, quæ Falcidiana dicitur.
Si cui plus quam per leg. Falcidiam licuerit, *legatum esse dicetur* 3. l. 9. Satisdabit scilicet, tantam pecuniam daturum, quanta ea res erit.

LIB. XXXVI.

Ad SC. Trebellianum 1. l. 81. quo heres fideicommissario hereditatem testamento restituere jussus quartam suam retinebit. hoc senatusconsulto minuitur legatum universale, *ut l. Falcidia particularia.*
4 *Quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat* 2. l. 31. id est, utrumque deberi incipit a morte tesatoris.
5 *Ut legatorum*, *seu fideicommissorum servandorum causa caveatur* 3. l. 18. ubi scilicet propter adjectam conditionem vel diem mora solvendi legati injicitur, quod introductum est, ut tutiore loco legatariis res esset.
6 *Ut in possessione legatorum vel fideicommissorum servandorum causa esse liceat* 4. l. 15. alias scilicet edicta Prætorum, quæ jus legatorum tuentur, ridicula essent, si non munirentur executione, quare Prætor voluit vel satisdari legatariis, vel, si satis non detur, in possessionem iri.

SEXTA DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Hic etiam agitur de Præjudicialibus causis, quibus quæritur quis servus an liber, ingenuus vel libertinus: et de possessionibus et earum causis et interdictis seu judiciis possessionum.

LIB. XXXVII.

Actiones successoribus prætoriis competentes: hos enim Prætor facit bonorum possessores, quia heredes non possunt: et bonorum possessio a Prætore defertur, ut hereditas a lege.

De bonorum possessionibus 1. l. 16. quas Judicis officio persequimur, ut actione civili hereditatem. Hoc tit. agit de bonorum possessionibus in genere.
Datur bonorum possessio vel
Testamento: datur autem

Descendentibus.

Si tabulæ testamenti extabunt 2. l. 1. olim dicebatur, proferentur, estque generalis ad successiones testamentarias. Dabatur autem a Prætore bonorum possessio ex testamento ei, qui scriptus erat heres.
De bonorum possessione, *furioso*, *infanti*, *muto*, *surdo*, *cæco competente* 3. l. 2. Quæ personæ antiquitus admittebantur ad bonorum possessionem petendam finito anno propter earum commiserationem.
Contra tabulas.
De bonorum possessione contra tabulas 4. l. 21. quæ datur liberis a patre in testamento præteritis et emancipatis, qui jure civili præteriri poterant, quorum nulla in testamento facta fuit mentio. pertinet quoque ad posthumos. Exheredatis autem non datur, sed actio de inofficioso.
De legatis præstandis 5. l. 25. iis scilicet, quibus est legatum aliquid; *contra tabulas bonorum possessione petita*, a liberis scilicet præteritis.
De collatione (*bonorum*) 6. l. 12. facienda, ab iis liberis, qui petunt possessionem contra tabulas, quales sunt emancipati præteriti, cum iis, qui erant in potestate.
De dotis collatione 7. l. 9. facienda a suis sive præterita, sive aucta eorum portio, sive miscuerint se bonis paternis.
De conjungendis cum emancipato liberis ejus 8. l. 7.
De ventre in possessionem mittendo et curatore ejus 9. l. 10. Hoc tit. Prætor nondum natis prospicit.
De Carboniano edicto 10. l. 16. quo consulitur impuberibus liberis quibus fit et status, id est, an sit inter liberos defuncti, et bonorum paternorum controversia, data illis bonorum possessione quasi liberis, quadam scilicet præsumptione, quæstione status in aliud tempus dilata, quæ causa summatim cognoscitur.
Secundum tabulas.
De bonorum possessione secundum tabulas 11. l. 12. supremas scilicet septem testibus signatas, quæ datur scriptis heredibus secundum voluntatem testatoris in tabulis scriptam.

Ascendentibus.

Si a parente quis manumissus sit 12. l. 5. Id est, emancipatus, tunc parentibus præteritis datur bonorum possessio contra tabulas filii.

Ex testamento militis.

De bonorum possessione ex testamento militis 13. l. 1. cujuscunque scilicet, ut ejus, qui in hostili agro moratur, sola secundum tabulas ejus datur, non contra: eorum enim testamenta quomodocunque facta rata esse debent.

Patronis.

De jure patronatus 14. l. 24. id est, bonorum possessione, quæ competit patronis præteritis contra tabulas liberti.
De obsequiis parentibus et patronis præstandis 15. l. 11. Hæc enim debentur a liberto patronis etiam præter successionem.

LIB. XXXVIII.

De operis libertorum 1. l. 51.
De bonis libertorum 2. l. 51.
De libertis municipum et aliarum civitatum 3. l. 1.
De assignandis libertis 4. l. 13. Uni filiorum a patrono libertus assignari potest, ut is unus et solus jus patronatus in eum consequatur, quod alias æqualiter in liberos transiret.
Si quid in fraudem patroni factum sit 5. l. 13. a liberto scilicet, idque vel testamento vel ab intestato, quo scilicet minus quam pars bonorum possessionis debita ad

patronum perveniret. Dat igitur operam Prætor, ne ea res patrono fr. u li sit.

Ab intestato : *Si tabulæ testamenti nullæ extabunt.*

Unde liberi 6. l. 9.

Unde legitimi, id est, unde agnati 7. l. 6.

Unde cognati 8. l. 10.

De successorio edicto 9. l. 2. quo edicto si parentes vel liberi intra annum, cæteri intra centum dies bonorum possessionem non petierint, vel morientur, ejusdem gradus personis petentibus, pars eorum accrescit : Si vero nullus in eo gradu sit, cæteris in proximo gradu accrescet. Quod edictum appellatur successorium, quia ordinem ordini, gradum gradui, personam personæ quasi per successionem substituti, ut uno repudiante alter admittatur. Introducta est autem, ne bona hereditaria vacua et sine domino diutius jacerent et ita creditoribus longior mora fieret.

De gradibus et affinibus, et nominibus eorum 10. l. 10. hæc nosse oportet, ut intelligamus, quis cuique præferatur, ac proximor sit.

Unde vir et uxor 11. l. 1.

De veteranorum et militum successione 12. l. 2. ab intestato scilicet.

Quibus non competat bonorum possessio 13. l. 1.

Ut ex legibus senatusve consultis bonorum possessio detur 14. l. 5. Hæc bonorum possessio datur iis, quibus datur, lege, vel senatusconsulto comprehensum est.

Quis ordo in bonorum possessione servetur 15. l. 5.

Mixta.

De suis, id est, liberis, parentibus, *et legitimis*, id est, agnatis, patronis, *heredibus* 16. l. 26. ab intestato scilicet succedentibus. Sui non adeunt, ipso enim jure heredes sunt: reliqui adire et bonorum possessionem petere coguntur.

Ad senatusconsultum Tertyllianum, quo matres liberis, et *Orphitianum*, quo filii matri et aviæ succedunt 17. l. 10.

Finis Infortiati.

L I B. XXXIX.

Edicta et interdicta ad conservanda possessionum jura ex variis causis in figuris.

De novi operis nuntiatione 1. l. 23. Novum opus facere videtur is, qui aut ædificando aut detruendo pristinam faciem operis immutat sive intra oppida sive extra, vel in villis aut agris. Nuntiat autem opus novum, qui inhibet ne tale opus fiat, sive per Prætorem, sive per jactum lapilli aut aliam solemnitatem consuetam, sive solis verbis. Expedit tamen ut duobus prioribus utamur. Qui enim verbo tenus nunciat, possessorem eum facit, cui nunciat. Quoties enim alius possessionem ingreditur, nec ullo externo actu testamur jus nostrum, videmur animo possessionem amittere. De remissione nuntiationis Infr. dicetur lib. 43. tit. 25.

De damno infecto 2. l. 48. Infectum est quod futurum timetur, de cujus cautione hic agitur; *suggrundis*, id est, tabulis circum ædificia a summo extensis ad arcendam pluviam, ita appellantur, quod suggrediatur foras, *protectionibus*, id est, tectis projectis.

De aqua et aquæ pluviæ arcendæ 3. l. 26. actione scilicet etiamsi ex publico derivetur.

De publicanis et vectigalibus, et commissis 4. l. 16. id est, vindicatis fisco. Hic titulus agit de damno, quod a publicis conductoribus inferri potest.

De donationibus 5. l. 35. has Prætor ut beneficio constantes tuetur.

De mortis causa donationibus et capionibus 6. l. 44. quæ ut differant a legatis, vide hic Cujacium.

L I B. XL.

Præjudiciales actiones in quibus quæritur, an quis liber vel ingenuus et libertinus.

De manumissionibus 1. l. 26. quæ ut jura libertatum, a Prætore cognoscuntur.

De manumissis vindicta 2. l. 25. Vindicta erat virgula qua lictor Prætoris solennibus verbis præmissis servum tangebat, quem servum mox dominus vertebat, atque ita civitatem ac libertatem consequebatur.

De manumissionibus, quæ servis ad civitatem pertinentibus imponuntur 3. l. 3. Universitas enim et collegium cui jus coëundi competit, ad instar privati manumittere potest.

De manumissis testamento 4. l. 61. ita manumissus Orcinus, id est, ipsius defuncti libertus, dicebatur.

De fideicommissariis libertatibus 5. l. 56. cum jussus est heres a defuncto servum manumittere, ita manumissus heredis libertus erat.

De ademptione libertatis 6. l. 1. quæ ut testamento dari potest, ita adimi.

De statuliberis 7. l. 42. id est, de iis, qui non sunt statim liberi, sed ex certa die et conditione.

Qui sine manumissione ad libertatem perveniunt 8. l. 9.

Qui et a quibus manumissi liberi non fiunt, [*et*] *ad leg. Æliam Sentiam* 9. l. 32. quæ revocat libertates datas a minore 20. annis et a debitore in fraudem creditorum.

De jure aureorum annulorum 10. l. 6. id est, equestri dignitate quam si servus a principe impetraverit, fit ingenuus non libertinus.

De natalibus restituendis 11. l. 5. libertinis scilicet idque a principe, quo facto fiunt perinde ingenui ac si ingenui nati essent jure patronatus extincto.

De liberali causa 12. l. 44. quæ præjudicialis dicitur, in qua de statu et libertate personæ controvertitur.

Quibus ad libertatem proclamare non licet 13. l. 5. majori 20. annis, qui seipsum vendidit etc.

Si ingenuus esse dicetur 14. l. 6. ei licebit se ingenuum dicere, idque proponere intra quinquennium tamen manumissionis.

Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur 15. l. 4.

De collusione detegenda 16. l. 5. per consultum Ninianum, quoties cum servo dominus colludit ut habeatur ingenuus, hujusmodi servus fit ejus, qui collusionem detexit.

L I B. XLI.

De possessionibus, effectu, et causis earum.

Causæ possessionis adquirendæ generales et speciales.

De adquirendo rerum dominio 1. l. 66. quod ut plurimum possessione acquiritur. Hoc tit. modi acquirendi jure gentium et civili explicantur.

De adquirenda vel amittenda possessione 2. l. 53. Possessio est jus retinendi et insistendi rei.

De usurpationibus et usucapionibus 3. l. 49. Usurpatio est usucapionis interruptio. Usucapio est dominii per usum continuum acquisitio. his duabus civili jure acquirimus.

Pro soluto 4. l. 4. Sequuntur causæ justæ usucapionum, quæ sine titulo non valent, pro soluto usucapit, cui res debiti causa tradita est.

Pro emptore, qui revera emit 5. l. 14.

Pro herede vel pro possessore 6. l. 4. qui ex causa hereditatis vel bonorum possessionis rei incumbit.

Pro donato 7. l. 6. qui ex donatione habet.

Pro derelicto 8. l. 8. qui rem derelictam occupavit.

Pro legato 9. l. 9. a quo res legati nomine tenetur.

Pro dote 10. l. 3. cui ex causa dotis.

Pro suo 11. l. 5. qui putat rem se possidere ut suam, cuique nullus alius titulus est.

LIB. XLII.

Quomodo possessionum controversiæ Judicis autoritate explicantur. Hæc autem Judicia sunt vel

Ordinaria, quoties creditores in bonorum debitoris possessionem mitti petunt, ubi æs debitoris declaratum est ex aliqua earum causarum quæ sequuntur.

- *De re judicata et de effectu sententiarum, et de interlocutionibus* 1. l. 64.
- *De confessis* 2. l. 8.
- *De cessione bonorum* 3. l. 9. ad quam faciendam debitor paratus est.
- *Quibus ex causis in possessionem eatur* 4. l. 15. rei servandæ scilicet, ut debiti, legatorum, et ventris nomine.
- *De [rebus] debitoris scilicet, autoritate Judicis possidendis* a creditore, *seu vendundis* 5. l. 39. et de privilegiis creditorum.
- *De separationibus* 6. l. 7. id fit quoties creditores hereditarii, et legatarii postulant bona defuncti a bonis heredis separari.
- *De curatore bonis dando* 7. l. 5. qui bona tueatur, et distrahat et ex redacto creditoribus solvat.
- *Quæ in fraudem creditorum facta sunt, ut restituantur* 8. l. 25.

LIB. XLIII.

Extraordinaria.

- *De interdictis sive extraordinariis actionibus, quæ* hodie *pro his*, id est loco interdictorum *competunt* 1. l. 5. Interdicta sunt formulæ, quibus Prætor vel jubet vel vetat aliquid. Dantur interdicta ei, qui cum alio de possessione contendit. Hodie vero formulæ et impetrationes illæ Prætoriæ sublatæ sunt.
- Universalium rerum interdicta.
  - *Quorum bonorum* 2. l. 2. Est adipiscendæ possessionis, et accommodatur bonorum possessori, qui jus et dominium hereditatis tanquam heres adeptus est, et ejus possessionem corporalem non habet.
  - *Quod legatorum* 3. l. 2. datur heredi adversus eum, qui aliquid legatorum nomine non ex voluntate heredis occupavit, ut id, quod alius occupavit, ipse heres adipiscatur.
  - *Ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit* 4. l. 4.
  - *De tabulis exhibendis* 5. l. 5. datur hoc interdictum omnibus, quibus aliquid ex testamento libello vel codicillo adscriptum est, quorum interest tabulas exhiberi, eoque tenetur is, qui tabulas testamenti supprimit iis, qui aliquid in his adscriptum habent.
- Singularium rerum, quæ sunt vel juris
  - Sacri. *Ne quid in loco sacro fiat* 6. l. 3.
  - Publici. *De locis et itineribus publicis* 7. l. 3. in quibus vetat Prætor quid fieri ad impediendum loci publici usum.
    - *Ne quid in loco publico vel itinere fiat* 8. l. 7.
    - *De loco publico fruendo* 9. l. 2. ab eo, qui eum conduxit. Hoc introductum est ad conservanda vectigalia conductoribus locorum publicorum.
    - *De via publica, et si quid in ea factum esse dicatur* 10. l. 1. Hoc interdictum agit de via urbica et munere ædilium, ut civibus hoc interdictum non competat, quemadmodum interdictum, *Ne quid in loco publico.*
    - *De via publica, et itinere publico reficiendo* 11. l. 3. adversus eum competit, qui specie refectionis viam fecit deteriorem, et immutavit.
    - *De Fluminibus, ne quid in flumine [publico] ripave ejus fiat, quo pejus navigetur* 12. l. 4.
    - *Ne quid in flumine [publico] fiat quo aliter aqua fluat atque priore æstate fluxit* 13. l. 1.
    - *Ut in flumine publico navigare liceat.* 14. l. 1.
    - *De ripa munienda* 15. l. 1. id est, ne vis fiat munienti ripam fluminis agrumve, qui circa ripam est.
  - Privati. Ea interdicta proponuntur vel
    - Rei nostræ conservandæ causa.
      - *De vi et vi armata* 16. l. 20. alias *unde vi* dicitur. Hoc interdicto is, qui dejecit, cogitur possessionem restituere. Est igitur interdictum comparatum recuperandæ possessionis causa.
      - *Uti possidetis* 17. l. 4. est retinendæ possessionis interdictum: competit, cum ab utraque parte de proprietate alicujus rei controversia est, et in eo de ædium aut fundi possessione contenditur.
      - *De superficiebus* 18. l. 2. vel *de superficiis.* Hoc interdictum competit superficiario, qui in alieno solo ædificavit, quod a domino conduxit ea lege, ut in eo ædificaret, et sibi haberet ædificium in perpetuum vel in plures annos sub annuo solario.
    - Juris nostri conservandi causa.
      - *De itinere actuque privato* 19. l. 7.
      - *De aqua cottidiana et æstiva* 20. l. 8.
      - *De rivis* 21. l. 4.
      - *De fonte* 22. l. 1.
      - *De cloacis* 23. l. 2.
      - *Quod vi aut clam* 24. l. 22. factum erit, scilicet clam facit, qui non denuntiavit se facturum: vi, qui contra denuntiationem. Competit omnibus, quorum interest factum non fuisse adversus eum, qui fecit aut jussit fieri.

De remissionibus 25. l. 1. quibus impetratis a Prætore post nuntiationem operis nobis factam (de qua supra diximus lib. 39. tit. 1.) si quid fecerimus ut factum fuisse dicendum non erit. Remissio est nuntiationis abolitio.

De precario 26. l. 22. datur ei, qui precario, id est, rogatus concessit adversus eum, qui ex ea causa detinet.

De arboribus, scilicet vicini *cædendis* 27. l. 2. et coulucandis, sublucandis, adimendis, coërcendis, si in meum agrum aut meam domum emineant.

De glande, quæ scilicet in alienum fundum cadit, *legenda* 28. l. 1. a domino arboris, cui legenti Prætor vetat impedimentum fieri.

Officii causa.

De libero homine exhibendo 29. l. 4. Hoc interdictum cuivis favore libertatis competit. Datur adversus eum, qui liberum detinet, ut eum exhibeat et in publicum producat.

De liberis exhibendis item ducendis 30. l. 5. quod interdictum datur ei, qui eum habet in potestate, ut illi filius exhibeatur, et eum possit deducere.

Utrubi 31. l. 1. competit pro retinenda possessione rei mobilis, ut *Uti possidetis* pro immobili, cui titulo hic subjungendus erat.

De migrando 32. l. 2. id est, ne conductor ex ædibus migrare volens, soluta pensione, impediatur a locatore.

De Salviano interdicto 33. l. 2. creditori datur ad adipiscendam possessionem rerum coloni in agro conducto enatarum vel nominatim pignori obligatarum.

LIB. XLIV.

Exceptiones.

De exceptionibus, præscriptionibus, et præjudiciis 1. l. 24.

De exceptione rei judicatæ 2. l. 31.

De diversis temporalibus præscriptionibus et accessionibus possessionum 3. l. 16. id est, temporum, in quibus quæritur, an accedere tuum tempus meo possit, qui tibi in rem vel in jus successi.

De doli mali et metus exceptione 4. l. 17.

Quarum rerum actio non datur 5. l. 2. post rem jurejurando decisam etc.

De litigiosis 6. l. 3. rebus scilicet, qui sciens rem emit litigiosam, huic petenti possessionem obstat rei litigiosæ exceptio, quam emere non debuit.

De obligationibus et actionibus 7. l. 61. in genere scilicet; hic enim proponuntur multa, quæ sunt communia actionibus vel quasi, de quibus superius dictum est a *tit.* 2. *lib.* 5. Obligatio autem ab obligando seu vinciendo dicta est, ut sit vinculum, quo astringimur ad aliquid solvendum. Actio autem est jus in Judicio persequendi, quod nobis debetur.

SEPTIMA.

LIB. XLV.

Actiones ex stipulationibus et verborum obligationibus in genere descendentes, quæ vel contrahuntur

Proprio nomine: supra enim vidimus de actionibus, quæ veniunt ex iis contractibus, qui vel re vel consensu perficiebantur.

De verborum obligationibus 1. l. 141. id est, stipulationibus. Stipulatio vel a stipulo (quod firmum est) vel a stipe, id est, pecunia, quam stipulari solemus, dicta est. Stipulationes sunt vel prætoriæ, judiciales: dandi, faciendi, certi, incerti: puræ, conditionales. Constant autem interrogatione et responsione: earum effectus est certi condictio et actio ex stipulatu, quas error, dissensus, res turpis stipulata, forma non observata vitiat.

De duobus reis constituendis 2. l. 19. stipulandi scilicet vel promittendi. Reus dictus est, cujus res agitur. Rei stipulandi dicuntur, qui eandem rem sibi dari stipulantur. Rei debendi, qui eandem promittunt.

De stipulatione servorum 3. l. 40. quibus licet stipulari domini sui consideratione, cujus respectu caput habent.

Alieno nomine: *supra* enim dictum est de iis, quæ proprio nomine contrahuntur.

LIB. XLVI.

De fidejussoribus et mandatoribus 1. l. 73. Fidejussor dictus, qui alieno nomine obligatur et alterius obligationem suscipit, et fide sua alteri credi quasi jubet. Mandator is est, qui fidejussorem fidejubere, vel creditorem alteri credere rogat. Exiguntur fidejussores a debitore, ut si creditor a debitore consequi non possit, a fidejussore debitum consequatur.

Quomodo dissolvuntur, nam *supra* dictum est, quomodo actiones ex stipulatione contraherentur.

De novationibus et delegationibus 2. l. 34. Novare est prius debitum in aliam obligationem transfundere. Delegare est vice sua alium debitorem creditori vel cui creditor jusserit dare.

De solutionibus et liberationibus 5. l. 108.

De acceptilationibus 4. l. 23. Acceptilatio dicta est ab acceptum ferendo. Acceptum ferre nihil aliud est, quam fateri se ab aliquo accepisse.

Actiones ex stipulationibus prætoriis descendentes: nam de stipulationibus in genere diximus.

De prætoriis stipulationibus 5. l. 11. Prætoriæ sunt quæ a mero Prætoris officio, ut damni infecti, legatorum, et ædilitiæ proficiscuntur.

Rem pupilli, vel adolescentis salvam fore 6. l. 12. quam ita fore tutores, vel curatores, antequam administrent, satisdare tenentur, exceptis testamentariis.

Judicatum solvi 7. l. 21. alieno nomine conventus tenebatur satisdare de re judicata, de re defendenda, et dolum malum abesse et abfuturum.

Ratam rem haberi et de ratihabitione 8. l. 25. quam procuratores actoris et rei mutuo a se petunt.

LIB. XLVII.

Actiones, seu obligationes ex maleficio, seu Judicia criminalia: nam superius a nobis expositæ sunt actiones, quæ ex contractu descenderent, ea sunt vel privata vel publica.

Privata.

De privatis delictis 1. l. 3. agunt, quibus injuria in privatum illata vindicatur. Et sunt

Ordinaria.

De furtis 2. l. 92.

De tigno, per furtum sublato scilicet, *juncto* 3. l. 2. ædibus, ut ita eludatur actio domini tignum repetentis. Tigni nomine tegulas et lapides etiam intelligimus.

Si is qui testamento liber esse jussus fuerit post mortem domini ante aditam hereditatem subripuisse aut corrupisse quid dicetur 4. l. 3. intra annum utilem dupli scilicet judicium dabitur.

Furti adversus nautas, caupones, stabularios 5. l. 1. nobis competit actio adversus eas personas, si quid in eorum navi, caupona, aut stabulo nobis surreptum.

Si familia furtum fecisse dicatur 6. l. 6. dominus illos aut noxæ dedere tenetur, aut pro singulis litis æstimationem offerre.

Arborum furtim, id est, clam et ignorante domino, *cæsarum* 7. l. 12. Hac actione etiam agemus, si arbores vel succisæ, vel cinctæ sunt.

Vi bonorum raptorum, *et de turba* 8. l. 6.

De incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata 9. l. 12. id est, de his, qui ex hujusmodi causis aliquid rapuisse dicuntur.

De injuriis et famosis libellis 10. l. 45.

Extraordinaria.

De extraordinariis criminibus 11. l. 11. quibus scilicet nullæ pœnæ certæ constitutæ sunt, sed quæ arbitrio judicis commissæ.

De sepulchro violato 12. l. 11.

De concussione 13. l. 2. Concussio dicitur, cum quis quid judicii magistratus aut potestatis, quam habet, metu aut alio terrore pecuniam alicui extorquet.

De abigeis 14. l. 3. id est, iis qui pecora ex pascuis vel armentis subtrahunt, qui hominem surripit, plagium committere dicitur.

De prævaricatione 15. l. 7. ejus scilicet, qui partem adversam adjuvat prodita ejus quem defendit causa.

De receptatoribus, 16. l. 2. quales sunt ii, qui maleficum receptant in suo vel alieno, et præstant ei causam occultandi: pari cum latronibus pœna puniuntur.

De furibus balneariis 17. l. 3. qui scilicet vestes in balneis lavantium surripiunt.

De effractoribus, qui carcere effracto evadunt, *et expilatoribus* 18. l. 2. ædium scilicet aut villarum. Sub hoc titulo comprehenduntur ii, qui domus vel parietes ædium alienarum perfodiunt.

Expilatæ hereditatis 19. l. 6. crimine scilicet vindicando ab iis quorum interest non esse expilatam hereditatem.

Stellionatus 20. l. 4. quo vocabulo utimur ad crimen definiendum, quod speciali alio nomine definitum non est.

De termino moto 21. l. 3. hoc crimen punitur relegatione aut verberibus.

De collegiis et corporibus illicitis 22. l. 4. sine autoritate Senatus vel principis celebratis scilicet.

De popularibus actionibus 23. l. 8. sic dictæ quod cuilibet de populo competant, quales sunt fere extraordinariæ, de quibus Supr. quibus jura publica tuentur.

LIB. XLVIII.

Publica.

De publicis Judiciis 1. l. 14. in quibus de crimine publico, quod omnes tangit, agitur.

Præparatoria hujusmodi judiciorum.

De accusationibus et inscriptionibus 2. l. 22. quibus profitemur scripto, quod crimen intendamus.

De custodia reorum, qui sunt accusati scilicet, *et exhibitione* 3. l. 14. eorum scilicet a Commentariensibus facienda. Commentariensis, si ejus delicto reus aufugit, eadem pœna afficietur, qua is qui aufugit.

Capitalia.

Ad leg. Juliam majestatis 4. l. 11.

Ad leg. Juliam de adulteriis coërcendis 5. l. 44.

Ad leg. Juliam de vi publica 6. l. 12. quæ cum armis scilicet committitur, qua lege tenetur, qui arma præter necessarium usum cogit, qui turbæ et seditionis consilium init, aut eam committit.

Ad leg. Juliam de vi privata 7. l. 8. Id est, sine armis, qua tenetur, qui alium pulsavit; pignus abstulit; obstitit, ne in judicium iretur etc.

Ad leg. Corneliam de sicariis et veneficiis 8. l. 17. Sicarii sunt, qui quocunque telo interficiunt: sica a secando dicta.

Ad leg. Pompejam de parricidiis 9. l. 10. hac etiam tenetur parens, qui filium interfecit.

Ad leg. Corneliam de falsis [*et de SC. Liboniano*] 10. l. 33. quo puniuntur subornatores testium, qui donis promissis, aut pecunia ad id faciendum perducti sunt.

Pecuniaria.

Ad leg. Juliam repetundarum 11. l. 9. Id est, repetundarum pecuniarum, quas quis in magistratu accepit, quo minus ex officio faceret, vel cum gratis facere debuit.

Ad leg. Juliam de annona. 12. l. 3. per monopolia scilicet cariore reddita.

Ad leg. Juliam peculatus. Peculatus est publicæ pecuniæ vel alterius publicæ rei interceptio, *et de sacrilegis et* [*de*] *residuis* 13. l. 14. qua tenentur scilicet, qui pecuniam in usum publicum destinatam retinent.

Ad leg. Juliam de ambitu 14. l. 1. qua tenetur qui in petitione magistratus suffragia, et multitudinem mercede conduxit.

Ad leg. Fabiam de plagiariis 15. l. 7. qua tenetur is, qui liberum hominem vel servum alienum suppressit: differt a furto. Cujac. hic.

Abolitio. *Ad SC. Turpillianum*, quo puniuntur accusatores, qui calumniantur, prævaricantur, aut desistunt ab accusatione, *et de abolitionibus criminum* 16. l. 18. Abolitione reus numero reorum eximitur.

De requirendis vel absentibus damnandis 17. l. 5. quales sunt contumaces.

De quæstionibus 18. *l.* 22. sive tormentis, quibus veritas exquiritur.

De pœnis 19. l. 43. capitalibus.

De bonis damnatorum 20. l. 11. in fiscum scilicet publicandis; *De portionibus*, *quæ liberis damnatorum conceduntur* lex 7. tit. 20.

De bonis eorum, *qui ante sententiam* [*vel*] *mortem sibi consciverunt*, [*vel accusatorem corruperunt*] 21. l. 3.

De interdictis, *relegatis et deportatis* 22. l. 19. Exilium dicitur ab ex et solum, ut exul sit is, qui extra suum solum suamque patriam pulsus sit. horum tria erant genera: interdicti, quibus certi loci aditu, commercioque interdictum erat. Relegati proprie, qui in locum aliquem ab amicis et notis remotum amandabantur. Improprie, qui certo quodam loco veluti concludebantur, ut ii, qui domo, urbe, patria, vicis aliquot egredi vetabantur, vel qui omnibus locis præter certum locum interdicuntur. Deportati, qui civitate sua mulctati, vincti nervo aut compedibus (ut verisimile est) in insulam transferebantur. hos inter et relegatos differentia erat: deportati civitatem et bona amittebant, Relegati neutrum: illi vincti navi

insulam deportabantur, hi exire jubebantur: illi in perpetuum, hi sæpissime ad tempus: interdum tamen hæc duo vocabula confunduntur. Hæc studiosi debeant Hotomano, qui ut alios prætermittam, accuratissime et diligentissime hæc omnia annotavit.
De sententiam passis et restitutis a principe scilicet 23. l. 4.
De cadaveribus punitorum 24 l. 3.

L I B. XLIX.

De appellationibus, quæ sententiam sequuntur et damnationem, seu civilem vel criminalem, quæ aut iniquitatem aut imperitiam litigantis detegit.

De appellationibus, ad Principem vel majorem judicem *et relationibus* Judicum ad Principem, ut princeps æstimet quam velit ex pluribus opinionibus sequendam 1. l. 28.
A quibus appellari non licet, a Principe scil. nec a Senatu 2. l. 2.
Quis, a quo appelletur 3. l. 3.
Quando appellandum sit, et intra quæ tempora 4. l. 3.
De appellationibus recipiendis, vel non 5. l. 7. Id est, quorum appellationes non recipiantur.
De libellis dimissoriis, [qui Apostoli dicuntur] 6. l. 1. Dimissorii dicti, quod per eos causa ad eum, qui appellatus est, dimittatur. Apostoli dicti ἀπὸ τῦ ἀποςέλλειν, quod mittere significat.
Nihil innovari appellatione interposita 7. l. 1. Id est, attentari et ad executionem perduci nihil, post appellationem interpositam debet.
Quæ sententiæ sine appellatione rescindantur 8. l. 3. earum septem sunt species, quæ ipso jure nullæ sunt, quas hic Wesenbecius notat.
An per alium causæ appellationum reddi possunt 9. l. 2. in civilibus per alium appellare possumus, in criminalibus et capitalibus non æque.
Si tutor vel curator vel magistratus creatus appellaverit 10. l. 2. id est, si quis appellaverit a suffragio vel sententia, quo tutela, cura vel magistratus illi delatus est.
Eum, qui appellaverit in provincia defendi 11. l. 2. æquum est scil. si reipub. causa extra provinciam absit, si extra eam causam abfuerit, in provincia conveniri et defendi potest.
Apud eum, a quo appellatur, id est, a quo appellatum est, *aliam causam agere compellendum* 12. l. 1. is, qui appellavit si aliam causam apud illum tanquam iratum, quod ab eo prius appellaverit, agere nolit, non audietur.
Si pendente appellatione mors intervenerit 13. l. 1. an appellatio extincta erit vel continuabitur?

De jure singulari et privilegiis, et causis privilegiatis, quales sunt eæ, quæ sunt contra formam juris communis.

De jure fisci 14. l. 50. Fiscus est Principis ærarium et principis patrimonium.
De captivis, ab hostibus scil. qua captivitate a limine suæ patriæ videntur quasi egressi, *et [de] postliminio*, id est, reditu ab hostibus ad suæ patriæ limen *et redemptis ab hostibus* 15. l. 30. quid scil. de illis ac illorum bonis et statu dici oporteat.
De re militari 16. l. 16.
De castrensi peculio 17. l. 20. et ejus privilegio scil.
De privilegiis veteranorum 18. l. 5. Veterani dicuntur, qui exacto militiæ tempore honeste dimissi et sacramento soluti sunt.

L I B. L.

Ad legem municipalem, quæ scilicet lata est de municipibus. Municipes autem sunt cives Romani, aliorum locorum, quam Romanæ urbis, qui suo jure et legibus utebantur: ita dicti, quod muneris tantum honorarii cum populo Rom. participes essent: fiuntque aut nativitate et origine, aut manumissione et adoptione, *et de incolis* 1. l. 38. qui scilicet in hujusmodi locum vel fines ejus domicilium suum contulerunt.

De decurionibus, Decuriones sunt Senatores municipiorum, ita dicti, quod initio cum Coloniæ deducerentur, decima pars eorum, qui deducebantur, concilii publici gratia conscribi solita sit, *et filiis eorum* 2. l. 14. Horum privilegia erant, ne torquerentur et damnarentur in metallum et pauperes alerentur: quæ privilegia in eorum liberos transmittebantur.
De albo scribendo 3. l. 2. Album nihil aliud est, quam tabula publica, in qua nomina decurionum describebantur.
De muneribus, munus hic onus significat vel administrationem, quam quis necessario in municipiis subire cogitur, vel lege vel more vel imperio Principis, estque vel patrimonii vel personarum vel utriusque, *et honoribus* 4. l. 18.
De vacatione et excusatione munerum 5. l. 14. Id est, quibus causis quis ab hujusmodi oneribus excusetur.
De jure, id est, duratione, conditione, forma *immunitatis* 6. l. 6. quatenus duret scilicet et in heredes, liberos vel libertos extendatur.

De legationibus 7. l. 17. quarum causa vacationem a muneribus quis obtinet etiam biennio post legationem.
De administratione rerum ad civitatem pertinentium 8. l. 19.

De decretis ab ordine decurionum scilicet, de quibus dictum est tit. 2. hujus lib. *faciendis* 9. l. 6.
De operibus publicis. 10. l. 7. quæ quis suo sumptu sine Principis autoritate facere potest, dum tamen seditioni materiam non præbeat.
De nundinis 11. l. 2. dictæ sunt a nono quoque die, quo agricolæ suis rebus vendendis et aliis ducendis in urbem confluebant quasi Novendinæ.
De pollicitationibus 12. l. 15. Pollicitatio est nuda et spontanea offerentis promissio, ex qua etiam quis reip. tenetur.
De variis et extraordinariis cognitionibus, prætoriis videlicet et summariis: nam Prætor non solebat judicare, sed pedanei ejus Judices, unde extraordinaria cognitio dicitur, quoties non ipsi pedanei, ex more, sed ipse prætor cognoscit, *et si Judex litem suam fecisse diceretur* 13. l. 6. litem suam facere dicitur Judex, quoties ejus, quem injuria absolvit, partes suscipere tenetur.
De proxeneticis 14. l. 3. Proxenetica sunt præmia interpretibus vel conciliatoribus nuptiarum et amicitiæ debita. ἀπὸ τῦ προξενεῖν, quod est hospitem conciliare.
De censibus 15. l. 8. Id est, tributis et præstationibus, quæ fisco imperatoris debentur, suntque vel personales, ut Capitatio: vel reales, ut jugatio, quæ a modo Jugerum dicitur.

De verborum significatione 16. l. 246.
De regulis juris antiqui 17. l. 211.

PRÆFATIONES DIGESTORUM IPSIUS JUSTINIANI TRES.

PRIMA,

DE CONCEPTIONE DIGESTORUM (1) AD TRIBONIANUM.

Imperator Cæsar, *Flavius* JUSTINIANUS, *pius*, *felix*, *inclytus*, *victor ac triumphator*, *semper Augustus*, *Triboniano Quæstori suo*, *Salutem :*

DEo (2) auctore nostrum gubernante Imperium, quod nobis a cœlesti majestate traditum est, et bella feliciter peragimus, et pacem decoramus, et statum Reipublicæ sustentamus : et ita nostros animos ad Dei Omnipotentis erigimus adjutorium ; ut neque armis confidamus, neque nostris militibus, neque bellorum ducibus, vel nostro ingenio, sed omnem spem ad solam referamus summæ providentiam Trinitatis, unde et mundi totius elementa processerunt, et eorum dispositio in orbem terrarum producta est.

§. 1. Cum itaque nihil tam studiosum (3) in omnibus rebus invenitur, quam (4) legum auctoritas, quæ et divinas et (5) humanas res bene disponit, et omnem iniquitatem expellit : reperimus autem omnem legum tramitem, qui ab Urbe Roma condita et Romuleis descendit temporibus, ita esse confusum, ut [in] infinitum extendatur, et nullius humanæ naturæ capacitate concludatur : primum nobis fuit studium, a sacratissimis retro Principibus initium sumere, et eorum Constitutiones emendare, et viæ dilucidæ tradere : quatenus in unum Codicem congregatæ, et omni supervacua similitudine, et iniquissima discordia absolutæ, universis hominibus promptum suæ sinceritatis præbeant præsidium.

§. 2. Hocque opere consummato, in uno volumine, nostro nomine præfulgente, coadunato : cum ex paucis et tenuioribus relevati ad summam et plenissimam juris emendationem pervenire properaremus, et omnem Romanam sanctionem et colligere, et emendare, et tot auctorum dispersa volumina uno Codice indita ostendere, quod nemo [alius] neque sperare, neque optare ausus est : res quidem nobis difficillima, imo magis impossibilis videbatur, sed manibus ad cœlum erectis, et æterno auxilio invocato, eam quoque curam nostris reposuimus animis, Deo freti, qui et res penitus desperatas donare, et consummare suæ virtutis magnitudine potest.

§. 3. Et ad tuæ sinceritatis optimum respeximus ministerium : tibique primo et hoc opus commisimus, ingenii tui documentis, ex nostri Codicis ordinatione acceptis : et jussimus, quos probaveris tam ex facundissimis antecessoribus, quam ex viris disertissimis togatis fori Amplissimæ sedis, ad sociandum laborem eligere. His itaque collectis, et in nostrum palatium introductis, nobisque tuo testimonio placitis, totam rem faciendam permisimus : ita tamen, ut tui vigilantissimi animi gubernatione res omnis celebretur.

§. 4. Jubemus igitur vobis antiquorum prudentium (6), quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi Principes præbuerunt, libros ad jus Romanum pertinentes et legere, et elimare : ut ex his omnibus materia colligatur, nulla, secundum quod possibile est, neque similitudine, neque discordia derelicta : sed ex his hoc colligi, quod unum pro omnibus sufficiat. Quia autem et alii libros ad jus pertinentes scripserunt : quorum scripturæ nullis auctoribus receptæ, nec usitatæ sunt, neque nos eorum volumina nostram inquietare dignamur sanctionem.

§. 5. Cumque hæc materia summa nostri numinis liberalitate collecta fuerit, oportet eam pulcherrimo opere extruere, et quasi proprium et sanctissimum templum justitiæ consecrare : et in libros quinquaginta, et certos titulos totum [jus] digerere, tam secundum nostri constitutionem Codicis, quam Edicti perpetui imitationem, prout hoc vobis commodius esse patuerit : ut nihil extra memoratam consummationem possit esse derelictum : sed his quinquaginta libris totum jus antiquum per millesimum et (7) quadringentesimum pene annum confusum, et a nobis purgatum quasi quodam muro vallatum nihil extra se habeat: omnibus auctoribus juris æqua (8) dignitate pollentibus, et nemini quadam prærogativa servanda : quia non omnes in omnia, sed certi per certa vel meliores, vel deteriores inveniuntur.

§. 6. Sed neque ex multitudine auctorum (9), quod melius et æquius est judicatote : cum possit [unius] forsitan et deterioris sententia et multas et majores in aliqua parte superare. Et ideo ea quæ antea in notis Æmilii Papiniani ex Ulpiano et Paulo, necnon Marciano adscripta sunt, quæ antea nullam vim obtinebant propter honorem splendidissimi Papiniani, non statim respuere : sed si quid ex his ad repletionem summi ingenii Papiniani laborum, vel interpretationem necessarium esse perspexeritis, et hoc

(1) Digesta sic dicuntur, ut Græcis *σύμμικτα* vel ut ipsemet Justinianus ait, *διαίρεσις καὶ διατύπωσις*. Digesta etiam dicuntur quæ œconomiam habent. Cur digesta in hunc modum ff. veteres pinxerint, frustra quæritur ab Alciato 3. *dispunct.* 16. notariorum enim inventum est, quod plerumque nullam habet rationem. Cujac. 12. *obs. ult.*

(2) *l.* 1. *C. de veteri jure nucl.*

(3) Id est, expetendum.

(4) Adde *l.* 1. *l.* 2. *ff. de leg. Nov.* 164. *in pr. et Leonis* 36.

(5) *l.* 10. *in fin. ff. de Just. et jur.* olim legum interpretandarum scientia ad collegium Pontificum pertinebat. *l.* 2. §. 6. *in fin. ff. de orig. jur.* ad eos enim de omnibus divinis et humanis etiam referebatur. Cic. 3. *de Orat.*

(6) *l.* 2. §. 47. *vers. et ut obiter. D. de orig. jur.*

(7) Atqui Justiniani Imperium incipit ann. 1280. Urbis. vide *Const. ad senatum in pr.*

(8) Et sic abrogata *l.* 1. *C. Theod. de respons. prudentum.* Cujac.

(9) Communis DD. opinio non semper prævalet. Autoritas enim DD. quamvis olim fuerit necessaria, hodie tantum probabilis est, ut recte notat Vigl. *method. jur. controvers. cap.* 3. §. *De Opinion. Doctor.* vid. Jul. Clar. §. *testamentum quæst.* 77. *verr. contrarium.* Pecc. *ad reg.* 33. *in* 6. *num.* 7. Andr. Gail. *l.* 1. *observ.* 153. *num.* 6. S. L.

ponere legis vicem obtinens non moremini : ut omnes qui relati fuerint in hunc codicem prudentissimi viri habeant auctoritatem, tanquam si eorum studia ex principalibus Constitutionibus perfecta, et nostro divino fuerant ore profusa : omnia enim merito nostra facimus, quia ex nobis omnis eis impertietur auctoritas : nam qui [non] subtiliter factum emendat, laudabilior est eo qui primus invenit.

§. 7. Sed et hoc studiosum vobis esse volumus : ut si quid in veteribus non bene positum libris inveniatis, vel aliquod superfluum, vel minus perfectum : [supervacua] longitudine semota, et quod imperfectum est, repleatis, et omne opus moderatum et quam pulcherrimum ostendatis. Hoc etiam nihilo minus observando : ut, si aliquid in veteribus legibus vel Constitutionibus, quas antiqui in suis libris imposuerunt, non recte scriptum inveniatis, et hoc (1) reformetis, et ordini moderato tradatis : ut hoc videatur esse verum, et optimum, et quasi ab initio scriptum, quod a vobis electum, et ibi positum fuerit. Et nemo ex comparatione veteris voluminis quasi vitiosam scripturam arguere audeat. Cum enim lege antiqua, quæ Regia (2) nuncupabatur, omne jus omnisque potestas populi Romani (3) in imperatoriam translata sunt potestatem : nos vero sanctionem omnem non dividimus in alias et alias conditorum partes, sed totam nostram esse volumus : quid possit antiquitas nostris legibus abrogare? Et in tantum volumus eadem omnia, cum reposita sunt, obtinere : ut etsi (4) aliter fuerant apud Veteres conscripta, in contrarium autem in positione inveniantur, nullum crimen scripturæ imputetur, sed nostræ electioni hoc adscribatur.

§. 8. Nulla (5) itaque in omnibus prædicti Codicis membris antinomia (sic enim a vetustate Græco vocabulo nuncupatur) aliquem sibi vindicet locum, sed sit una concordia, una consequentia, adversario nemine constituto.

§. 9. Sed et similitudinem, secundum quod dictum est, ab hujusmodi consummatione volumus exulare, et ea quæ sacratissimis constitutionibus, quas in Codicem nostrum redegimus, cauta sunt, iterum poni ex veteri jure non concedimus : cum Divalium constitutionum sanctio sufficit ad eorum auctoritatem ; nisi forte vel propter divisionem, vel propter repletionem, vel propter pleniorem indaginem hoc contingerit, et hoc tamen perraro, ne ex continuatione hujusmodi lapsus oriatur aliquid in tali prato spinosum.

§. 10. Sed et si quæ Leges in veteribus libris positæ, jam in desuetudinem abierunt : nullo modo vobis easdem ponere permittimus : cum hæc tantummodo obtinere volumus, quæ vel judiciorum frequentissimus ordo exercuit (6), vel longa consuetudo hujus almæ urbis comprobavit, secundum Salvii Juliani scripturam, quæ indicat debere omnes civitates consuetudinem Romæ sequi, quæ caput est orbis terrarum, non ipsam alias civitates. Romam autem intelligendum est non solum veterem, sed etiam regiam (7) nostram, quæ Deo propitio cum melioribus condita est (8) auguriis.

§. 11. Ideo jubemus, duobus istis Codicibus omnia gubernari : uno constitutionum, altero juris enucleati, et in futurum Codicem compositi : vel si quid aliud a nobis fuerit promulgatum Institutionum vicem obtinens, ut (9) rudis animus studiosi simplicibus enutritus, facilius ad altioris prudentiæ redigatur scientiam.

§. 12. Nostram autem consummationem, quæ vobis Deo adnuente componetur, Digestorum vel Pandectarum nomen habere sancimus : nullis juris peritis in posterum audentibus commentarios illi applicare, et verbositate sua supradicti Codicis compendium confundere ; quemadmodum in antiquioribus factum est, cum per contrarias interpretantium sententias, totum jus pene conturbatum est : sed sufficit per indices (10) tantummodo et titulorum subtilitatem [quæ παράτιτλα nuncupantur,] quædam admonitoria ejus facere, nullo ex interpretatione eorum vitio oriundo.

§. 13. Ne autem per scripturam aliqua fiat in posterum dubitatio : jubemus non per siglorum (11) captiones, et compendiosa ænigmata, quæ multas per se et per suum vitium (12) antinomias (13) induxerunt, ejusdem Codicis textum conscribi, etiam si numerus librorum significatur, aut aliud quidquam : nec enim per specialia sigla numerorum manifestari, sed per litterarum consequentiam explanari concedimus.

§. 14. Hæc igitur omnia Deo placido facere tua prudentia una cum aliis facundissimis viris studeat, et tam subtili quam celerrimo fini tradere : ut Codex consummatus, et in quinquaginta libros digestus offeratur in maximam et æternam rei memoriam, Deique Omnipotentis prudentiæ argumentum, nostrique imperii vestrique ministerii gloriam. Data octavodecimo Kal. Jan. Lampadio et Oreste viris clarissimis Conss. 530. FELICITER.

DE RATIONE ET METHODO JURIS
DOCENDI AD ANTECESSORES.

Imperator Cæsar (14), *Flavius* JUSTINIANUS, *Alemanicus*, *Gothicus*, *Francicus* (15), *Germanicus*, *Anticus*, *Alanicus*, *Vandalicus*, *Africanus*, *pius*, *felix*, *inclytus*, *victor ac triumphator*, *semper Augustus ; Theophilo*, *Dorotheo*, *Theodoro*, *Isidoro*, *Anatolio*, *Thalleleo*, *et Cratino viris illustribus antecessoribus* (16). *Item et Salaminio viro disertissimo antecessori. Salutem :*

OMnem reipublicæ nostræ sanctionem jam esse purgatam et compositam tam in quatuor libris Institutionum seu elementorum, quam in quinquaginta Digestorum

(1) Livor Græculus gloriæ Romanæ ac juri plus detrimenti attulit, quam Gothorum incendia et vastationes. *Salomonius.*

(2) Lex Regia, §. 6. *Instit. de jure naturali. l.* 1. *ff. de constitut. princip.*

(3) Vide *l.* 1. §. *sed et hoc studios.* 7. *vers. et nemo. C. de veteri jure.*

(4) Sic crucis nomen, de quo apud Paulum, 5. *sent.* 17. §. 2. *et tit.* 22. §. 1. Tribonian. in furcæ vocabulum ita commutavit. *l.* 28. §. 19. *l.* 38. §. 2. *ff. de pœn.*

(5) Post Molinæum Cujacius, 8. *ad Afric. fol.* 176. notat, *l.* 11. *et* 15. *ff. de reb. cred.* nulla ratione conciliari posse cum *l.* 34. *ff. mandati.* Idem refert 5. *ob.* 38. *in fin.* errore Triboniani conflatum esse ἐναντίωμα inexplicabile inter *l.* 58. *in fin. ff. de ædilitio Edict. et l.* 7. *D. de probat.*

(6) Adde *l.* 34. *l.* 35. *et seq. D. de legib.*

(7) Constantinopolim, quæ alibi urbs Æterna appellatur, *l.* 5. *in pr. C. de divers. præd. urb. l.* 11. *t.* 69.

(8) Remi necem subinnuit. quod si *Zosimo* credimus, Constantinus Romulo non erit probior ob uxoris et filii necem.

(9) Institutionum scopus.

(10) Per indicem, §. *ult. Inst. de publ. judic.* διὰ συντόμε Theophil. *ibid.* vid. Cujac. 5. *obs.* 25.

(11) De Siglis vid. *const. ad antecess.* §. *illud autem* 8.

(12) Ex eo fonte vitium *l.* 57. *in fin. ff. de judiciis.* prominare tradidit Petrus Faber 1. *Semest.* 13. *in fin.*

(13) Et obscuritates in contractibus et testamentis, vid. quæ not. *ad Nov.* 47. *c.* 2. *in fin.*

(14) Justinianus : Apud omnes terræ populos nominatissimum *Cæsaris* nomen est, et nos præter alias Imperatoriæ majestatis notas eo gloriamur. *Nov.* 30.

(15) Gallis tamen et Francis non imperabat Justinianus, *arg. l.* 2. §. 2. *C. de off. præf. Afr. Agath.* 1.

(16) Qui sint, v. §. 9. *Inf. eod.*

seu Pandectarum, necnon in (1) duodecim Imperialium constitutionum, quis amplius quam vos cognoscit? Et omnia quidem quæ oportuerat et ab initio mandare, et post omnium consummationem, factum libenter admittentes, definire, jam per nostras orationes tam Græca lingua quam Romanorum, quas æternas fieri optamus, explicita [sunt.] Sed cum vos [et omnes postea] professores legitimæ scientiæ constitutos etiam hoc oportuerat scire, quid et in quibus temporibus tradi necessarium studiosis credimus, ut ex hoc optimi atque eruditissimi efficiantur: ideo præsentem divinam orationem ad vos præcipue faciendam existimamus, quatenus tam prudentia vestra quam cæteri antecessores (2), qui eandem artem in omne ævum exercere maluerint, nostris regulis observatis, inclytam viam eruditionis legitimæ possint ambulare. Itaque dubio procul quidem est, necesse esse Institutiones in omnibus studiis primum sibi vindicare locum, utpote prima vestigia ejus scientiæ mediocriter tradentes: ex libris autem quinquaginta nostrorum Digestorum sex (3) et triginta tantummodo sufficere [tam] ad vestram expositionem, quam ad juventutis eruditionem judicamus. sed ordinem eorum et tramites per quos ambulandum est, manifestare, tempestivum nobis esse videtur: et vos in memoriam quidem eorum quæ antea tradebatis, redigere: ostendere autem Novellæ nostræ compositionis tam utilitatem quam tempora, ut nihil hujusmodi artis relinquatur incognitum.

§. 1. Et antea (4) quidem (quemadmodum et vestra scit prudentia) ex tanta legum multitudine, quæ in librorum quidem duo millia, versuum autem tricies (5) centena extendebatur, nihil aliud nisi sex tantummodo libros et ipsos confusos, et jura utilia in se perraro habentes, a voce magistra studiosi accipiebant, cæteris jam desuetis, jam omnibus inviis. In his autem sex libris Gaji nostri (6) Institutiones, et libri singulares quatuor, primus de illa vetere re uxoria, secundus de tutelis, et tertius nec non quartus de testamentis et de legatis connumerabantur: quos nec totos per sequentias (7) accipiebant, sed multas partes eorum quasi supervacuas præteribant. Et primi anni hoc opus legentibus tradebatur non secundum edicti (8) perpetui ordinationem, sed passim, et quasi per (9) saturam collectum, utile cum inutilibus mixtum, maxima parte inutilibus deputata. † In secundo autem anno præpostera (10) ordinatione habita, [prima] pars legum eis tradebatur, quibusdam certis titulis ab ea exceptis: cum erat enorme post Institutiones aliquod legere, quam quod in legibus et primum positum est, et istam nuncupationem meruerit. Post eorum vero lectionem, neque illam continuam, sed particularem, et ex magna parte inutilem constitutam, tituli alii eis tradebantur tam ex illa parte legum quæ de judiciis nuncupatur, et ipsis [non] continuam, sed raram utilium recitationem præbentibus, quasi cætero toto volumine inutili constituto: quam ex illa quæ de rebus appellatur, septem libris semotis, et in his multis partibus legentibus inviis, ut pote non idoneis, neque aptissimis ad eruditionem constitutis. † In tertio autem anno quod ex utroque volumine, id est, de rebus vel de judiciis, in secundo anno non erat traditum, accipiebant secundum vicissitudinem utriusque voluminis: et ad sublimissimum Papinianum, ejusque responsa iter [eis] aperiebatur. Et ex prædicta responsorum consummatione, quæ decimo et nono libro concludebatur, octo tantummodo libros accipiebant: nec eorum totum corpus eis tradebatur, sed pauca ex multis, ea brevissima ex amplissimis: ut adhuc sitientes ab eis recederent. † His igitur solis a professoribus traditis, Pauliana responsa per semetipsos recitabant: neque hæc in solidum, sed per imperfectum, et jam quodammodo male consuetum inconsequentiæ cursum. Et hinc erat in quartum annum omnis antiquæ prudentiæ finis (11): ut (si) quis ea quæ recitabant, enumerare malit, computatione habita inveniat ex tam immensa legum multitudine vix versuum sexaginta millia eos suæ notionis perlegere: omnibus aliis deviis et incognitis: et tunc tantummodo ex aliqua minima parte recitandis, quotiens vel judiciorum usus hoc fieri coëgerit, vel ipsi magistri legum aliquid ex his perlegere festinabatis, ut sit vobis aliquid amplius discipulorum peritia. Et hæc quidem fuerant antiquæ eruditionis monumenta, secundum quod et vestro testimonio confirmatur.

§. 2. Nos vero tantam penuriam legum invenientes, et hoc miserrimum judicantes, legitimos thesauros volentibus aperimus, quibus per vestram prudentiam quodammodo erogatis, ditissimi legum oratores efficiantur discipuli. Et (12) primo (13) quidem anno nostras hauriant Institutiones, ex omni pene veterum Institutionum corpore elimatas, et ab omnibus turbidis fontibus in unum liquidum stagnum conrivatas, tam per Tribonianum virum magnificum magistrum et exquæstorem sacri palatii nostri et exconsulem, quam duos e vobis, id est, Theophilum et Dorotheum facundissimos antecessores. In reliquam vero anni partem secundum optimam consequentiam primam legum partem eis tradi sancimus, quæ Græco vocabulo πρῶτα nuncupatur, qua nihil est anterius: quia quod primum (14) est, aliud ante se habere non potest. et hæc eis exordium et finem eruditionis primi anni esse decernimus. Cujus auditores non volumus vetere tam frivolo quam ridiculo cognomine Dupondios (15) appellari, sed Justinianos novos nuncupari, et hoc in omne futurum ævum obtinere censemus: ut hi qui rudes adhuc legitimæ scientiæ adspirent, et scita prioris anni accipere maluerint, nostrum nomen mereant: quia illico tradendum eis est primum volumen quod nobis emanavit autoribus: antea enim dignum antiqua confusione legum cognomen

(1) Ad instar legum 12. Tabul. *Cujac.*

(2) Antecessores vocat Apostolos Tertullianus, 5. *adversus Marcionem.* unde constat, Antecessores in quolibet genere scientiæ appellari. In hisce constitutionibus dicuntur professores Juris et legum Doctores, vid. Cujac. 12. *obs.* 40. adde rursus Cujacium 7. *observ.* 26. de Jurisconsultorum appellationibus variis.

(3) Ad Titulum usque de bonorum possess.

(4) Antiqua juris docendi ratio.

(5) *v.* §. *et piissimas.* 1. *Inf. constit. ad magnum senatum.*

(6) Quarum quæ fragmenta hodie extant, nihil aliud sunt quam earum Epitome, autore Aniano Alarici consiliario. *Cujac.*

(7) Consequentias.

(8) De quo in *l.* 2. *ff. de statu hom.*

(9) *v. l. un. in pr. C. de Latina libert. toll.*

(10) Præpostera docendi ratio.

(11) Hinc constat, juridico studio *quadriennium* olim statutum fuisse, hodie quinquennium, §. 5. *vers. quibus si bene. Inf. eod.* quod ante tempus consortio advocatorum nemo potest sociari, *l.* 3. §. 4. *l.* 5. §. 4. *C. de advoc. divers. jud.* 2. Pauci id hodie observant parentum vitio, qui, ut Petronius ait, cum ad vota properant, cruda adhuc studia in forum impellunt. adde Cujac. 12. *obs. ult.*

(12) Justinianea et nova docendi juris ratio.

(13) Primus annus.

(14) *l.* 34. *ff. de vulgari et pupillar. l.* 92. *ff. de verb. sign.*

(15) Dupondium duæ drachmæ: vid. Cujac. 12. *obs. ult.* Dupondii ergo duarum quasi drachmarum studiosi, id est, vilissimi ac nullius pretii: eodem sensu apud Fulgentium in expositione sermonum antiquorum, diobolare prostibulum, diobolæ et diobolares meretrices, vilissimæ dicuntur.

habebant; cum autem leges jam clare et dilucide animis eorum tradendæ erant, necesse erat eos et cognomine mutato fulgere.

§. 3. In secundo (1) autem anno, per quem ex edicto eis nomen antea positum, et a nobis probatur, vel de judiciis (2) libros septem, vel de rebus octo (3) accipere eos sancimus, secundum quod temporis vicissitudo indulserit, quam intactam observari præcipimus. Sed eosdem libros de judiciis vel de rebus totos, et per suam consequentiam accipiant, nullo penitus ex his derelicto: quia omnia nova pulchritudine sunt decorata, nullo inutili, nullo desueto in his penitus inveniendo. Alterutri autem eorumdem volumini, id est, de judiciis vel de rebus adjungi in secundi anni audientiam volumus quatuor libros singulares, quos ex omni compositione 14. librorum excerpsimus: ex collectione quidem tripartiti voluminis, quod pro dotibus composuimus (4), uno libro excerpto; ex (5) duobus autem de tutelis et curationibus uno; ut ex gemino volumine de (6) testamentis, uno; et ex septem libris de legatis et fideicommissis, et quæ circa ea sunt, simili modo (7) uno tantum libro. Hos igitur quatuor libros, qui in primordiis singularum memoratarum compositionum positi sunt, tantummodo a vobis eis tradi sancimus, cæteris decem opportuno tempore conservandis: quia neque possibile est, neque anni secundi tempus sufficit ad istorum 14. librorum magistra voce eis tradendorum recitationem.

§. 4. Tertii (8) insuper anni doctrina talem ordinem sortiatur, ut sive libros de judiciis, sive de rebus secundum vices legere eis sors tulerit, concurrat eis tripartita legum singularium dispositio: et in primis liber (9) singularis ad hypothecariam formulam, quem opportuno loco, in quo de hypothecis loquimur, posuimus: ut cum æmula sit pignoratitiis actionibus quæ in libris de rebus positæ sunt, non abhorreat eorum vicinitatem: cum circa easdem res ambabus pene idem studium est. Et post eundem, librum singularem alius (10) liber similiter eis aperiatur, quem ad edictum ædilium, et de redhibitoria actione, et de evictionibus, necnon duplæ stipulatione composuimus: cum enim quæ pro emptionibus et venditionibus legibus cauta sunt, in libris de rebus præfulgent; hæ autem omnes quas diximus definitiones in ultima parte prioris edicti fuerant positæ: necessario eas in anteriorem (11) locum transtulimus, ne a venditionibus, quarum quasi ministræ sunt, vicinitate ulterius devagentur. Et hos tres libros cum acutissimi Papiniani lectione tradendos posuimus, quorum volumina in tertio anno studiosi recitabant, non ex omni eorum corpore, sed sparsim pauca ex multis et in hac parte accipientes. Vobis autem pulcherrimus Papinianus non solum ex responsis, quæ in decem et novem libros composita fuerant, sed etiam ex libris septem et triginta quæstionum, et gemino volumine definitionum, nec non de adulteriis, et pene omni ejus expositione in omni nostrorum Digestorum ordinatione præfulgens propriis partibus praeclarus sui recitationem præbebit. Ne autem tertii anni auditores, quos Papinianistas (12) vocant, nomen et festivitatem ejus amittere videantur, ipse iterum in tertium annum per bellissimam machinationem introductus est: librum enim hypothecariæ ex primordiis plenum ejusdem maximi Papiniani fecimus lectione, ut et nomen ex eo habeant, et Papinianistæ vocentur, et [ejus reminiscentes, et] lætificentur, et festum diem, quem cum primum leges ejus accipiebant, celebrare solebant, peragant: et maneat viri sublimissimi præfectorii Papiniani et per hoc in æternum memoria, hocque termino tertii anni doctrina concludatur.

§. 5. Sed quia solitum, anni quarti (13) studiosos græco et consueto quodam vocabulo (14) λύτας appellari; habeant quidem si maluerint hoc cognomen: pro responsis autem prudentissimi Pauli, quæ antea ex libris viginti tribus vix in decem et octo recitabant, per jam expositam confusionem eos legentes, decem libros singulares, qui ex quatuordecim, quos antea enumeravimus, supersunt (15), studeant lectitare: multo majoris et amplioris prudentiæ ex eis thesaurum consecuturi, quam quem ex Paulianis habebant responsis. Et ita omnis ordo librorum singularium a nobis compositus, et in decem et septem libros partitus eorum animis imponetur: quem in duabus Digestorum partibus posuimus, id est, quarta et quinta secundum septem partium distributionem: et quod jam primis verbis orationis nostræ posuimus, verum inveniatur, ut ex triginta sex librorum (16) recitatione fiant juvenes perfecti, et ad omne opus legitimum instructi, et nostro tempore non indigni, duabus aliis partibus, id est, sexta et septima nostrorum Digestorum, quæ in quatuordecim libros compositæ sunt, eisdem positis, ut possint postea eos et legere, et in judiciis ostendere. † Quibus si bene sese imbuerint, et in quinti (17) anni, quo (18) prolytæ nuncupantur, metas, constitutionum Codicem tam legere, quam subtiliter intelligere studeant: nihil eis legitimæ scientiæ deerit, sed omnem ab initio usque ad finem suis animis amplectantur; et, quod pene in alia nulla evenit arte, cum etsi vilissimæ sint, omnes tamen infinitæ sint, hæc sola scientia habeat finem mirabilem, in præsenti tempore a nobis sortita.

§. 6. Discipuli igitur, omnibus eis legitimis arcanis reseratis, nihil habeant absconditum: sed omnibus perlectis, quæ nobis per Triboniani viri excelsi ministerium, cæterorumque composita sunt, et oratores maximi, et justitiæ satellites inveniantur, et judiciorum optimi tam athletæ quam gubernatores in omni loco ævoque felices.

§. 7. Hæc autem tria volumina a nobis composita tradi eis, tam in (19) regiis (20) urbibus, quam in Berytien-

(1) Secundus ann.
(2) a lib. 5. ad 11.
(3) a lib. 12. ad 19.
(4) Puta, vel 23. vel 24. vel 25. fforum.
(5) Id est, vel 26. vel 27. fforum.
(6) Id est, 28. vel 29. fforum.
(7) Id est, vel 30, 31. 32. 33. 34. 35. 36.
(8) Tertius ann.
(9) Liber 20. fforum.
(10) Liber 21. fforum.
(11) Atqui testatur se velle ordinem perpetui edicti servare, *l.* 2. *ff. de statu hom.*
(12) Papinianistæ.
(13) Quartus ann.
(14) Id est, in solvendis quæstionibus Juris idoneos: sed λύτας male, cum λύτοι dici debeant. *Turneb.*
(15) Utpote non explicati anno secundo. v. §. *in secundo.* 3. *vers. alterutri. Sup. eod.*
(16) Non tamen citra satyram, quod fugere Tribonianum oportuit. §. 1. *Sup. eod,*
(17) Quintus annus.
(18) Πρόλυται, id est, λύτοις doctiores. Hesychus πρόλυτίυς interpretatur παραλελυμένυς, quod dicitur a præfinita lege studiorum solutos. vel sunt prolytæ qui juris nodos et legum ænigmata possunt solvere, ut verbis Juvenalis hic utamur *satyra* 8.
(19) Academias juris observa.
(20) Regiæ urbes, Roma et Constantinopolis.

sium pulcherrima civitate, quam et (1) legum nutricem bene quis appellet, tantummodo volumus: quod jam et a retro principibus constitutum est, et non (2) in aliis locis quæ [a] majoribus tale non meruerint privilegium: quia audivimus etiam in Alexandrina (3) splendidissima civitate, et in Cæsariensium, et in aliis, quosdam imperitos homines devagare, et doctrinam discipulis adulterinam tradere, quos sub hac interminatione ab hoc conamine repellimus, ut si ausi fuerint in posterum in hoc perpetrare, et extra urbes regias, et Berytiensium metropolim hoc facere, denarum librarum auri pœna plectentur, et rejiciantur ab ea civitate, in qua non leges docent, sed in leges committunt.

§. 8. Illud autem quod jam tum ab initio hoc opus mandantes in nostra oratione, et post completum in alia nostri numinis constitutione scripsimus, et nunc utiliter ponimus: ut nemo audeat eorum, qui libros conscribunt, sigla (4) in his ponere, et per compendium ipsi legum interpretationi vel compositioni maximum adferre discrimen: sciturus omnibus librariis, qui hoc in posterum commiserint, quod post criminalem pœnam æstimationem libri in duplum domino ejus, si nescienti dederint, inferre compellentur: cum et ipse qui talem librum comparaverit, pro nihilo eum habebit, nemine judice ex tali libro fieri recitationem concedente, sed pro non (pro) scripto eum haberi disponente.

§. 9. Illud vero satis necessarium constitutum cum summa interminatione edicimus, ut nemo audeat neque in hac splendidissima civitate, neque in Berytiensium pulcherrimo oppido, ex his qui legitima peragunt studia, indignos et pessimos, immo magis serviles, et quorum effectus injuria est, ludos (5) exercere, et alia crimina vel in ipsos professores, vel in socios suos et maxime in eos qui rudes ad recitationem legum perveniunt, perpetrare: quis enim (6) ludos appellet eos ex quibus crimina oriuntur? hoc etenim fieri nullo patimur modo, sed optimo ordini in nostris temporibus et hanc partem tradimus, et toto postero transmittimus sæculo: cum oporteat prius animas, et postea linguas fieri eruditas.

§. 10. Et hæc omnia in hac quidem florentissima civitate vir excelsus præfectus hujus almæ urbis tam observare quam (7) vindicare, prout delicti tam juvenum quam scriptorum qualitas exegerit, curæ habebit. In Berytiensium autem civitate tam vir clarissimus præses Phœniciæ maritimæ, quam beatissimus ejusdem civitatis Episcopus, et legum professores.

§. 11. Incipite igitur legum doctrinam eis Dei gubernatione tradere, et viam aperire quam nos invenimus; quatenus fiant optimi justitiæ et reipublicæ ministri, et vos maximum decus in omne sæculum sequatur, quia vestris temporibus talis legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum patrem (8) omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter se faciunt, dissimilia permutantes.

Χρύσεα (9) χαλκείων ἑκατόμβοια ἐννεαβοίων.
Hoc est,
Aurea æreis, centena novenariis.

Quæ omnia obtinere sancimus in omne ævum ab omnibus tam professoribus quam legum auditoribus, et librariis, et ipsis judicibus observanda. Data 17. Kal. Januarias Constantinopoli, Domino nostro Justiniano perpetuo Augusto ter Consule 533. (10)

(1) ἣ τοις τοιούτοις μήτηρ ὑποκάθηται παιδεύμασι, Eunapius in Juliano. *Cujac.*

(2) Notant tamen interpretes Jus Academiæ tempore præscribi.

(3) Alexandriæ studium etiam medicinæ florebat, hinc Ammianus 22. Pro omni experimento sufficit medico ad commendandum artis autoritatem, si Alexandriæ se dixerit eruditum.

(4) Sigla simpla dicuntur. *const. ad Tribonianum. Sup. §. pen. §. eandem.* 22. *Inf. const. ad Senatum. §. eadem.* 20. *Inf. const. ad magnum Senatum.* de siglis vide Cujac. 12. *obs. ult.* vide quæ scripsi ad *Nov.* 47. c. 2.

(5) De ludis inhonestis studiosorum abrogatis.

(6) Ludus noxius in culpa est. vide *l.* 10. *ff. ad l. Aquil.* ludos autem intelligit quos exerceri mos erat in antecessores et condiscipulos, præsertim novitios. vide Cujac. 6. *obs.* 13. *l.* 1. *C. Th.* de studiis liberal. urbis Romæ.

(7) Vide quæ scripsi ad *Auth. habita. C. ne filius pro patre.*

(8) Laus Homeri. vide *l.* 236. *ff. de verb. sign.*

(9) *Iliad.* 6.

(10) Dicendum est, *tertium Consule*, non *tertio* vel *ter Consule.* 10. Gell. 1.

SECUNDA PRÆFATIO DIGESTORUM

DE CONFIRMATIONE DIGESTORUM (1)

AD SENATUM ET OMNES POPULOS.

IN NOMINE DOMINI ET DEI NOSTRI JESU CHRISTI.

Imperator Cæsar, Flavius Justinianus, Alemanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator, semper Augustus, ad Senatum et omnes populos.

TAnta (2) circa nos divinæ humanitatis est providentia, ut semper æternis liberalitatibus nos sustentare dignetur. Post bella enim Parthica æterna pace sopita, postque Vandalicam gentem ereptam, et Carthaginem, immo magis omnem Libyam Romano imperio iterum sociatam: et leges antiquas jam senio prægravatas, per nostram vigilantiam præbuit in novam pulchritudinem et moderatum pervenire compendium: quod nemo ante nostrum imperium unquam speravit, neque humano ingenio possibile esse penitus existimavit. Erat enim mirabile, Romanam sanctionem ab urbe condita usque ad nostri imperii tempora, quæ pene in mille et quadringentos (3) annos concurrunt, intestinis præliis vacillantem, hocque et in Imperiales constitutiones extendentem, in unam reducere consonantiam: ut nihil neque contrarium, neque idem, neque simile in ea inveniatur, et ne geminæ leges pro rebus singulis positæ usquam appareant: namque hoc cœlestis quidem providentiæ peculiare fuit, humanæ vero imbecillitati nullo modo possibile. Nos itaque more solito ad immortalitatis respeximus præsidium, et summo numine invocato, Deum autorem et totius operis præsulem fieri optavimus: et omne studium Triboniano, viro excelso, Magistro officiorum, et Exquæstore (4) sacri nostri palatii et Exconsule credidimus, eique omne ministerium hujuscemodi ordinationis imposuimus, ut ipse una cum aliis (viris) illustribus et prudentissimis viris nostrum desiderium adimpleret: nostra quoque majestas semper investigando et perscrutando ea, quæ ab his componebantur, quicquid dubium et incertum inveniebatur, hoc numine cœlesti erecta emendabat, et in competentem formam redigebat (5).

§. 1. Omnia igitur confecta sunt, Domino et Deo nostro Jesu Christo possibilitatem tam nobis quam nostris in hoc satellitibus præstante. Et principales quidem Constitutiones duodecim libris digestas, jam ante in Codicem (6) nostro nomine præfulgentem contulimus. Postea vero maximum opus adgredientes, ipsa vetustatis (7) studiosissima opera jam pene confusa et dissoluta, eidem viro excelso permisimus tam colligere quam certo moderamine tradere. Sed cum omnia percontabamur, a præfato viro excelso suggestum est duo pene millia librorum esse conscripta, et plus quam trecenties decem (8) millia versuum a veteribus effusa, quæ necesse [esset] omnia et legere et perscrutari, et ex his si quid optimum fuisset, eligere. † Quod cœlesti fulgore et summæ Trinitatis favore confectum est secundum nostra mandata, quæ ab initio ad memoratum virum excelsum fecimus: et in quinquaginta libros omne quod utilissimum erat, collectum est: et omnes ambiguitates decisæ, nullo seditioso relicto (9), nomenque libris imposuimus Digestorum seu Pandectarum, qui omnes disputationes et decisiones in se habent legitimas, et quod undique fuit collectum, hoc in sinus receperunt: in centum quinquaginta pene millia (10) versuum totum opus consummantes: et in septem (11) partes eos digessimus non perperam, neque sine ratione; sed in numerorum naturam (12) et artem respicientes, et consentaneam eis divisionem partium conficientes.

§. 2. Igitur prima quidem pars totius contextus, quæ Græco vocabulo πρῶτα (13) nuncupatur, in quatuor libros seposita est.

§. 3. Secundus autem articulus (14) septem libros habet, qui de judiciis appellantur.

§. 4. In tertiâ vero congregatione omnia, quæ de rebus nominantur, contulimus (15), octo libris eis deputatis.

§. 5. Quartus autem locus qui et totius compositionis quasi quoddam invenitur umbilicum (16), octo libros suscepit: in quibus omnia, quæ ad hypothecam (17) pertinent, reposita sunt, ut non pignoratitia actione in libris de rebus posita multum distarent. Alio libro (18) eodem inserto volumine, qui ædilitium edictum, et redhibitoriam actionem et duplæ stipulationem, quæ de evictionibus proposita est, continet: quia hæc omnia titulis em-

(1) Digesta, ut fuerint collecta, Justinianus hic tradit et confirmat: septem in partes ea dividit, et singularum partium argumenta recenset.

(2) *l.* 2. *C. de veter. jur. enucleand.*

(3) Lege mille et trecentos. Nam Justinianus solus imperare cœpit anno urbis 1280. Nisi ita legeris, erit error calculi plus quam 100. annorum. Sed fortassis Justinianus secutus est Græcas Chronologias. Sic Harmenopulus in Chronico annum Constantini facit 411. Chr. cum tamen Latinis sit 311. vel 313. vid. *Constit. ad Tribonian.* §. 5.

(4) Græcis *ἀπὸ κοαιςώρων* quæstura functus: quæstorius eadem forma dicitur: Exantistes. *C. Theod. quorum appellat. recip.* Exrex. v. Amm. Marcel. exarchiatros. *C. de Profess.* Exquæstore nomen indeclinabile est S. Augustin. *libr. de Grammat.*

(5) Ad similitudinem LL. 12. Tabul. ut putat Harmenop. *lib.* 1. *in pr.*

(6) Codex Justinianus vel Justinianeus.

(7) Pandectæ.

(8) Τριακοσίων μυριάδων trecies centena millia. vid. §. 1. *Inf. Constit. ad magn. Senat.* vid. Anton. Aug. 2. *Emendationum* 6. qui tamen ait hunc Græcismum ferendum esse.

(9) Contrario, vitioso: nulla antinomia relicta.

(10) Hic locus ostendit versuum vocabulo leges et paragraphos intelligi non posse, sed potius lineas. vid. Contium 1. *lect.* 8. Duar. 2. *disput.* 6.

(11) Septenarius numerus, de quo vide 3. Gell. 10. Philonem *de officio Dei.* Nazianz. *in Orat. de paschate ait*, Numerum esse mundo congenitum et coëlementarem. adde Alciat. 11. *parerg.* 11.

(12) Numeris naturam et artem tribuit Justinianus, *ut hic*

(13) Primordia.

(14) A 5. ad finem 11.

(15) Qui 12. incipientes, 19. finiunt.

(16) Umbilicus Latinis dicitur. Sed Tribonianismus est, Græcis enim dicitur ὄμφαλος καὶ ὀμφάλον.

(17) De qua *lib.* 20.

(18) Nempe 21.

ptionum et venditionum consentanea sunt: et predictæ actiones, quasi pedissequæ illarum ab initio processerunt, in vetustioris quidem edicti ordinatione in loca devia et multo distantia devagantes: per nostram autem providentiam his congregatæ: cum oportuerat ea quæ de eodem pene loquuntur, in confinio ponere.

✝ Alius itaque (1) liber post duo (2) primos nobis excogitatus est de usuris, et trajectitiis pecuniis, et de instrumentis et testibus, et probationibus, [necnon præsumptionibus], et memorati tres singulares libri juxta compositionem de rebus positi sunt. Post hos si qua de sponsalibus vel nuptiis vel dotibus legibus dicta sunt, reposuimus, tribus (3) librorum voluminibus ea concludentes. De tutelis autem et curationibus geminos (4) libros conscripsimus. Et memoratam ordinationem octo librorum mediam totius operis reposuimus, omnia undique tam utilissima quam pulcherrima jura continentem.

§. 6. Quintus autem exoritur nobis Digestorum articulus, in quem de testamentis et (5) codicillis tam privatorum quam militum, omne quidquid antiquis dictum inveniat quis depositum: qui de testamentis appellatur. De legatis autem et fideicommissis quinque (6) librorum numerus adgregatus est. Cumque nihil tam peculiare fuerat, quam (ut) legatis (7) quidem legis Falcidiæ narratio, fideicommissis autem Senatusconsulti Trebelliani, singulis libris (8) utrique eorum applicatis tota pars quinta in novem libros coadunata est. Solum autem Senatusconsultum Trebellianum ponendum esse existimavimus; captiosas etenim et ipsis veteribus odiosas Pegasiani Senatusconsulti ambages, et utriusque Senatusconsulti ad se tam supervacuas quam scrupulosas (9) diversitates respuentes, totum jus super his positum Trebelliano Senatusconsulto adjudicavimus. Sed in(10)his nihil de caducis a nobis memoratum est: ne causa quæ in rebus non prospere gestis, et tristibus temporibus Romanis increbuit calamitatibus, bello coalescens civili, nostris maneat temporibus, quæ favor cœlestis et pacis vigor firmavit, et [super] omnes gentes in bellicis [victori (11)] periculis superposuit: ne luctuosum monumentum læta sæcula inumbrare concedatur.

§. 7. Sexta deinde pars Digestorum exoritur, in quibus omnes bonorum possessiones positæ sunt, quæ ad ingenuos, quæ ad libertinos respiciunt: ut et jus omne quod de gradibus et adfinitatibus descendit, legitimæque hereditates, et omnis ab intestato successio, et Tertullianum et Orphitianum Senatusconsultum, ex quibus mater et filii invicem sibi heredes existunt, in geminos (12) libros contulimus, bonorum possessionum multitudinem in compendiosum et manifestissimum ordinem concludentes. Post hæc ea, quæ de operis novi nunciationibus, damnique infecti, et pro ædificiis dirutis, et eorum insidiis (13), et quæ de aqua pluvia arcenda veteribus auctoribus placita sunt: necnon de publicanis, et donationibus tam inter vivos, quam mortis causa conficiendis cauta legibus invenimus; in librum singularem (14) deduximus. De manumissionibus autem et de liberali causa alius (15) liber respondit: quemadmodum et de adquisitione tam dominii quam possessionis, et titulis qui eam inducunt, multæ et variæ lectiones uni (16) sunt insertæ volumini, alio (17) libro deputato his qui judicati vel in jure confessi sunt, et de bonorum detentionibus et [venditionibus], et ut ne quid in fraudem creditorum fiat. Postque hæc omnia interdicta glomerata (18) sunt: et deinceps exceptiones et de temporum prolixitatibus: et de obligationibus et actionibus liber (19) iterum singularis extenditur: ut præfata sexta pars totius Digestorum voluminis octo libris definiatur.

§. 8. Septimus autem et novissimus articulus Digestorum sex libris formatus est, quos de stipulationibus [seu verborum obligationibus], et fidejussoribus et mandatoribus, necnon novationibus et solutionibus, et acceptilationibus, et de Prætoriis stipulationibus, omne quod jus invenitur (20), gemino volumine inscriptum est, quod in libris antiquis nec (21) numerari possibile fuit. Et post hoc duo (22) terribiles libri positi sunt pro delictis privatis, et extraordinariis, necnon publicis criminibus, qui omnem continent severitatem pœnarumque atrocitatem. Quibus permixta sunt et ea quæ de audacibus hominibus cauta sunt, qui se celare conantur, et contumaces existunt: et de pœnis quæ condemnatis infliguntur, vel conceduntur: necnon de eorum substantiis. Liber autem (23) singularis pro appellationibus nobis excogitatus est contra sententias, tam civiles quam criminales causas finientes. Cætera autem omnia, quæ ad municipales (24), vel de decurionibus, et muneribus vel publicis operibus vel nundinis, et pollicitationibus et diversis cognitionibus, [et censibus], vel significatione verborum veteribus inventa sunt, quæque regulariter definita, in sese recepit (25) quinquagesimus totius consummationis perfectus.

§. 9. Quæ omnia confecta sunt per (26) virum excelsum, necnon prudentissimum Magistrum, Exquæstore et Exconsule Tribonianum qui similiter eloquentiæ et legitimæ scientiæ artibus decoratus, et in ipsis rerum experimentis emicuit, nihilque majus nec carius nostris unquam jussionibus duxit: nec non per alios viros magnificos et studiosissimos perfecta sunt, id est, Constantinum virum illustrem, Comitem sacrarum largitionum, et magistrum scrinii libellorum, sacrarumque cognitionum, qui semper nobis ex bona opinione et gloria sese commendavit: necnon Theophilum virum illustrem, magistrum jurisque pe-

(1) lib. sc. 22. qui ἀντιπαπινιανὲς Græcis dicitur.

(2) Duo dixit non duos, ut Virgil. illo loco. *Si duo præterea tales Idea tulisset Terra viros.*

(3) Nempe 23. 24. 25.

(4) Nempe 26. 27.

(5) Continens *lib.* 28. *et* 29.

(6) Nempe 30. 31. 32. 33. 34.

(7) Et fideicommissis: ita Græci legunt, quod quamvis Anton. August. non probet, ad singularia tamen fideicommissa referri potest.

(8) 35. sc. et 36. quanquam trigesimus quintus initium ducat non a tractatu legis, sed a tit. *de condition. et demonstrat.*

(9) i. e. stipulationes ex SC. Pegasiano descendentes.

(10) Contra quam in Codice, qui hodie extat.

(11) *Lege* victorem *aut* victores: *alii legunt*, in bellicis victoriis: alii, in bellicis victoriæ periculis.

(12) 37. et 38.

(13) Καὶ τῶν ἐν τούτοις κακουργιῶν, i. e. hominum fraudulentis machinationibus adversus ædificia. *vid. l.* 13. *C. de operib. publ.* Olim dicebant cinnum et cinnulum. Græci forte id verbi corruperunt, et ejus loco *insidias* hic posuerunt.

(14) 39.

(15) 40.

(16) 41.

(17) 42.

(18) *lib.* 43. *et* 44. a tit. 1. ad finem 6.

(19) Imo non liber, sed titul. 7. lib. 44.

(20) 45. 46.

(21) De stipulationibus infinita librorum multitudo.

(22) 47. 48.

(23) 49.

(24) vid. Cujac. 9. *obs. lib.* 37.

(25) 50.

(26) Nota de septemdecim viris, electis ad compositionem Digestorum. Quidam tamen sedecim tantum numerant.

*

ritum in hac splendidissima civitate (1) laudabiliter optimam legum gubernationem extendentem: et Dorotheum [virum] illustrem et facundissimum quæstorium, quem in Berutiensium splendidissima civitate leges discipulis (2) tradentem propter ejus optimam opinionem et gloriam ad nos deduximus, participemque hujus operis fecimus: sed et Anatolium virum illustrem magistrum, qui et ipse apud Berutienses juris interpres constitutus ad hoc opus allectus est, vir ab antiqua stirpe legitima procedens, cum et pater ejus Leontius et avus Eudoxius [qui post Patricium inclytæ recordationis quæstorium et antecessorem, et Leontium virum gloriosissimum præfectorium (3) consularem, atque Patricium filium ejus] optimam sui memoriam in legibus reliquerunt: necnon Cratinum virum illustrem et comitem sacrarum largitionum, et optimum antecessorem hujus almæ urbis constitutum: qui omnes ad prædictum opus electi sunt una cum Stephano, Menna, Prosdocio, Eutolmio, Timotheo, Leonide, Leontio, Platone, Jacobo, Constantino, Johanne, viris prudentissimis, qui patroni quidem sunt causarum apud maximam sedem præfecturæ quæ Orientalibus prætoriis præsidet. Omne autem suæ virtutis testimonium undique accipientes, et a nobis ad tanti operis consummationem electi sunt: et cum omnes in unum convenerunt gubernatione Triboniani viri excelsi, ut tantum opus nobis auctoribus possint conficere, Deo propitio in prædictos quinquaginta libros opus consummatum est.

§. 10. Tanta autem [a] nobis antiquitati habita est reverentia, ut (4) nomina prudentium taciturnitati (5) tradere nullo patiamur modo: sed unusquisque eorum qui auctor legis fuit, nostris Digestis inscriptus est: hoc tantummodo a nobis effecto, ut si quid in legibus eorum vel supervacuum vel imperfectum vel minus idoneum visum est: vel adjectionem, vel deminutionem necessariam accipiat, et rectissimis tradatur regulis, et in multis similibus vel contrariis quod rectius habere apparebat, hoc pro aliis omnibus positum est, unaque omnibus auctoritate indulta: ut quidquid ibi scriptum est, hoc nostrum appareat, et ex nostra voluntate compositum: nemine audente comparare ea quæ antiquitas habebat, et quæ nostra auctoritas introduxit: quia multa et maxima sunt, quæ propter utilitatem rerum transformata sunt, adeo ut etsi principalis Constitutio fuerat in veteribus libris relata, neque ei pepercimus, sed et hoc corrigendum esse putavimus, et in melius restaurandum: nominibus etenim veteribus relictis, quidquid legum veritati decorum et necessarium fuerat, hoc nostris emendationibus servavimus: et propter hanc causam et si quid inter eos dubitabatur, hoc jam in tutissimam pervenit quietem, nullo titubante relicto.

§. 11. Sed cum prospeximus quod ad portandam tantæ sapientiæ molem non sunt idonei homines rudes, et qui in primis (6) legum vestibulis stantes intrare ad arcana eorum properant: et aliam (7) mediocrem emendationem præparandam esse censuimus, ut sub ea colorati, et quasi primitiis omnium imbuti, possint ad penetralia eorum intrare, et formam legum pulcherrimam non conniventibus oculis accipere. Et ideo Triboniano viro excelso, qui ad totius operis gubernationem electus est, necnon Theophilo, et Dorotheo, viris illustribus et facundissimis antecessoribus accersitis, mandavimus, quatenus libris quos veteres composuerunt, qui prima legum argumenta continebant, et Institutiones vocabantur, separatim collectis, quidquid ex his utile et aptissimum et undique sit elimatum, et rebus quæ in præsenti ævo in usu vertuntur, consentaneum invenitur, hoc et capere studeant, et quatuor libris reponere, et totius (8) eruditionis prima fundamenta atque elementa ponere: quibus juvenes suffulti possint graviora et perfectiora legum scita sustentare. Admonuimus autem eos, ut memores etiam nostrarum fiant Constitutionum, quas pro emendatione juris promulgavimus: et in confectione Institutionum etiam eadem emendatione ponere non morentur: ut sit manifestum et quid antea vacillabat, et quid postea in stabilitatem redactum est. Quod opus ab his perfectum, ut nobis oblatum et relectum est, et prono suscepimus animo et nostris sensibus non indignum esse judicavimus, et prædictos libros Constitutionum vicem habere jussimus: quod et in oratione nostra, quam eisdem libris præposuimus, apertius declaratur.

§. 12. Omni (9) igitur Romani juris dispositione composita, et in tribus voluminibus (id est, Institutionum, et Digestorum seu Pandectarum, necnon Constitutionum) perfecta et (10) in tribus annis consummata, quæ ut primum separari (11) cœpit; neque in totum decennium compleri sperabatur: omnipotenti Deo et hanc operam ad hominum sustentationem piis obtulimus animis, uberesque gratias maximæ Deitati reddidimus, quæ nobis præstitit et bella feliciter agere, et honesta pace perpotiri, et non tantum nostro, sed etiam omni ævo tam instanti quam posteriori leges optimas ponere.

§. 13. Omnibus itaque hominibus eandem Sanctionem manifestam facere, necessarium [esse] perspeximus: ut sit eis cognitum, quanta confusione et infinitate absoluti, in quam moderationem et legitimam veritatem pervenerunt: legesque in posterum habeant tam directas quam compendiosas, omnibusque in promptu positas, et ad possidendi libros earum facilitatem idoneas; ut non mole divitiarum expensa possint homines supervacuæ legum multitudinis adipisci volumina (12), sed vilissima pecunia facilis eorum comparatio pateat tam ditioribus quam tenuioribus, minimo pretio magna prudentia reparanda.

§. 14. Si (13) quid autem in tanta legum compositione quæ ab immenso librorum numero collecta est, simile forsitan raro inveniatur, nemo hoc vituperandum existimet: sed primum quidem imbecillitati humanæ, quæ naturaliter inest, hoc inscribat: quia omnium habere memoriam, et penitus in nullo peccare, divinitatis magis

(1) Constantinopoli.

(2) Eundem antecessorem vocavit *Sup. constit. ad antecess. circ. princ.* ut et Theophilum, LL. doctorem. §. 1. *Sup. constit. ad Senatum.*

(3) Præfectorem.

(4) Quæ ubique prætendit, et ea quidem nonnunquam sola, licet ex eorum mente sermoneve subsequatur nihil, *Cujac.* et contraria his, quæ aliquando scripserunt posteritati tradat. vide Contium 1. *lect.* 9.

(5) Vide quæ scripsi ad *l.* 5. §. 2. *ff. de præscript. verb.*

(6) De Institutionibus compositis a Justiniano.

(7) Institutionum usus.

(8) Institutionum definitio.

(9) Lætitia et gratiarum actio pro tribus juris voluminibus et eorum emendatione.

(10) Tam breve temporis hoc spatium suspectum hoc Triboniani opus merito nobis reddit. vid. *Wesenb.*

(11) Lege, *sperari.*

(12) Flavius eodem modo laudem meretur, quod cum mysteria juris a Pontificibus, tanquam dies a Chaldæis, peti oporteret, jus in penetralibus Pontificum abditum evulgavit. Cicer. *pro Murena.* Liv. 9. Valer. 2. Plin. 21.

(13) Excusatio similium et contrariorum, quæ per humanam imbecillitatem Triboniani et ejus collegarum in hoc opere sunt relicta.

quam mortalitatis est: quod et a majoribus dictum est: deinde sciat quod similitudo in quibusdam et his brevissimis adsumpta non inutilis est, et nec citra nostrum propositum hoc subsequutum: aut enim ita lex necessaria erat, ut diversis titulis propter rerum cognationem applicari eam oporteat: aut cum fuerat aliis diversis permixta, impossibile erat [eam] per partes detrahi, ne totum confundatur, et in his partibus in quibus perfectissimæ visiones (1) expositæ veterum fuerant, quod particulatim in eas fuerat sparsum, hoc dividere ac separare, penitus erat incivile: ne tam sensus quam aures legentium ex hoc perturbentur. Similique modo si quid principalibus Constitutionibus cautum est, hoc in Digestorum volumine poni nullo concessimus modo: quasi Constitutionum recitatione sufficiente: nisi et hoc raro ex iisdem causis quibus similitudo adsumpta est.

§. 15. Contrarium (2) autem aliquid in hoc Codice positum nullum (3) sibi locum vendicabit, nec invenitur, si quis subtili animo diversitatis rationes excutiet, sed est aliquid novum inventum (4), vel occulte positum, quod dissonantiæ querelam dissolvit, et aliam naturam inducit discordiæ fines effugientem.

§. 16. Sed et si quid forsitan prætermissum (5) est, quod in tantis millibus quasi in profundo positum latitabat, et cum idoneum fuerat poni, obscuritate involutum necessario derelictum est: quis hoc adprehendere recto animo possit? primo quidem propter ingenii mortalis exiguitatem: deinde propter ipsius rei vitium, quod multis inutilibus permixtum nullam sui ad eruendum præbuit copiam: deinde quod multo utilius est pauca idonea effugere, quam multis inutilibus homines prægravare.

§. 17. Mirabile autem aliquid ex his libris emersit, quod multitudo antiqua præsente brevitate paucior invenitur: homines etenim qui antea lites agebant, licet multæ leges fuerant positæ, tamen ex paucis lites perferebant (6), vel propter inopiam librorum quos comparare eis impossibile erat, vel propter ipsam inscientiam, et (7) voluntate judicum magis, quam legitima auctoritate lites dirimebantur. In præsenti autem consummatione nostrorum Digestorum e tantis leges collectæ sunt voluminibus, quorum et nomina antiquiores homines non dicimus nesciebant, sed nec unquam audiebant, quæ omnia collecta sunt substantia amplissima congregata: ut egena quidem antiqua multitudo inveniatur, opulentissima autem brevitas nostra efficiatur. Antiquæ autem sapientiæ librorum copiam maxime *Tribonianus* vir excellentissimus præbuit, in quibus multi fuerant et ipsis eruditissimis hominibus (8) incogniti: quibus omnibus perlectis, quidquid ex his pulcherrimum erat, hoc semotum in nostram compositionem pervenit. Sed hujus operis conditores non solum ea volumina perlegerunt, ex quibus leges positæ sunt, sed etiam alia multa, quæ, nihil vel utile, vel novum eis invenientes, quod exceptum nostris Digestis applicarent, optimo animo respuerunt.

§. 18. Sed quia divinæ quidem res perfectissimæ sunt, humani vero juris conditio semper infinitum (9) decurrit, et nihil est in ea, quod stare perpetuo possit; multas etenim formas (10) edere natura novas deproperat: non desperamus quædam postea emergi negotia, quæ adhuc legum laqueis non sunt innodata (11). Si quid igitur tale contigerit, augustum imploretur remedium: quia ideo Imperialem fortunam rebus humanis Deus præposuit, ut possit omnia quæ noviter contingunt, et emendare, et componere, et modis, et regulis competentibus tradere. Et hoc non primum a nobis dictum est: sed ab antiqua descendit prosapia: cum et ipse *Julianus*, legum et edicti perpetui subtilitissimus conditor, in suis libris hoc retulit, ut si quid imperfectum inveniatur, ab Imperiali sanctione hoc repleatur: et non ipse solus, sed et Divus *Hadrianus* in compositione edicti, et SC. quod eam secutum est, hoc apertissime definivit, ut si quid in edicto positum non invenitur (12), hoc ad ejus regulas, ejusque conjecturas et imitationes possit nova instruere autoritas.

§. 19. Hæc igitur omnia scientes patres conscripti, et omnes orbis terrarum homines, gratias quidem amplissimas agite summæ Divinitati, quæ vestris temporibus tam saluberrimum opus servavit: quo enim antiquitas digna divino non est visa judicio, hoc vestris temporibus indultum est. Hasce itaque leges, et adorate (13), et observate, omnibus antiquioribus quiescentibus: nemoque vestrum audeat, vel comparare eas prioribus, vel si quid dissonans in utroque est, requirere: quia omne quod hic positum est, hoc unicum et solum observari censemus. Nec in judicio, nec in alio certamine, ubi leges necessariæ sunt, ex aliis libris, nisi ab iisdem Institutionibus, nostrisque Digestis et Constitutionibus a nobis compositis, vel promulgatis, aliquid vel recitare, vel ostendere conetur: nisi temerator velit falsitatis (14) crimini subjectus, una cum judice, qui eorum audientiam patiatur, pœnis gravissimis laborare.

§. 20. Ne autem incognitum vobis fiat, ex quibus veterum libris (15) hæc consummatio ordinata (16) est, jussimus et hoc in primordiis (17) Digestorum nostrorum inscribi (18): ut manifestissimum sit, ex quibus legislatoribus, quibusque libris eorum, et quot millibus hoc justitiæ Romanæ templum (19) ædificatum est. Legislatores (20) au-

(1) Theoriæ §. 13. *Inf. Constit. ad magn. Senat. vid. l.* 25. §. 15. *ff. de petit. heredit.* Contius tamen legit *divisiones.*

(2) De Antinomiis.

(3) *vid.* §. 8. *Sup. Constit. ad Tribonianum.*

(4) Cujacius tradit, leges permultas in concordiam redigi posse, si aliæ ad jus constitutionum benignum, aliæ ad leges veteres et jus severum referantur, 7. *observ.* 19. eaque dissolvendi lege, idem 8. *observ.* 8. utitur. His est affine, quod extat in *l* 26. *ff. de LL. l. ult. ff. de Constitut. PP. et* §. 10. *Inf. ad magn. Senat.*

(5) De Prætermissis.

(6) Allegabant, proferebant.

(7) Adde *l.* 2. §. 3. *et* 6. *ff. de orig. jur.*

(8) Huc facere potest, quod Ammianus *lib.* 30. de advocatis loquens scribit. Hi, inquit, ut altius jura callere videantur, Trebatium loquuntur et Cæsellium et Alfenum, et Auruncanorum, Sicanorumque jamdiu leges ignotas, cum Evandri matre abhinc seculis obrutas multis.

(9) *Al. in infinitum*, ut sit sensus, res humanæ perpetuo stare non possunt.

(10) De his formis vide *Novellam* 2. 49. *vel* 50. 60. 66. 74. 84. 93. 101. 111. 127. *Constit. de emendat. Cod.*

(11) *Al.* Innovata.

(12) Novis negotiis emergentibus Augustum implorandum est remedium. adde *l.* 12. *ff. de LL. l.* 7. §. 2. *in fin. ff. de Jurisdict.* vide *l.* 11. *ff. de P. V.* interim nota non alibi extare hanc Hadriani definitionem.

(13) Adorandæ leges, ad laudem scientiæ Juris facit *l.* 1. §. 5. *ff. de extraord. cognit.*

(14) Falsitatis reus est, qui jus abrogatum in causis decidendis allegat. §. 19. *infr. Const. ad magn. Senatum.*

(15) Quibus ex libris Pandectæ excerptæ sunt.

(16) Hoc syntagma.

(17) Primordia hic appellat præfationes.

(18) Indicem librorum, ex quibus sumptæ sunt Pandectæ, præmittit, quem vult in primordiis Digestorum inscriptum esse, scilicet post sequentem metaphrasin.

(19) Templum Justitiæ Romanæ Pandectæ.

(20) Νομοθέται καὶ ἑρμηνευτάς.

tem, vel commentatores eos elegimus, qui digni tanto opere erant, et quos anteriores piissimi Principes admittere non sunt indignati, omnibus uno dignitatis apice impertito, nec sibi cuidam aliquam (1) prærogativam vindicante: cum enim constitutionum vicem, et has leges obtinere censuimus, quasi ex nobis promulgatas: quid amplius, aut minus in quibusdam esse intelligatur: cum una dignitas, una potestas omnibus est indulta?

§. 21. Hoc autem, quod et ab initio nobis visum est, cum hoc opus fieri Deo adjuvante mandabamus, tempestivum nobis videtur, et in præsenti sancire: ut nemo neque eorum qui in præsenti juris peritiam habent, neque (qui) postea fierent, audeat commentarios (2) iisdem legibus adnectere: nisi tantum si velit eas in Græcam vocem transformare sub eodem ordine, eademque consequentia, sub qua, et voce Romana positæ sunt; hoc quod Græci (3) κατὰ πόδα dicunt; et si qui forsitan per titulorum (4) subtilitatem adnotare maluerint, et ea quæ paratitla nuncupantur, componere. Alias autem legum interpretationes, immo magis perversiones, eos jactare non concedimus, ne verbositas eorum aliquod legibus nostris adferat ex confusione dedecus: quod et in antiquis edicti perpetui commentatoribus factum est, qui opus moderate confectum huc atque illuc in diversas sententias producentes (contrahentes), in infinitum detraxerunt, ut pene omnis Romana sanctio esset confusa. Quos si passi non sumus, quemadmodum posteritatis admittatur vana discordia? Si quid autem tale facere ausi fuerint, ipsi quidem falsitatis rei constituantur, volumina autem eorum omnimodo (5) corrumpentur. Si quid vero, ut supra dictum est, ambiguum fuerit visum, hoc ad imperiale culmen per judices referatur, et ex autoritate Augusta manifestetur, cui (6) soli (7) concessum est leges condere, et interpretari.

§. 22. Eandem autem pœnam falsitatis constituimus et adversus eos, qui in posterum leges nostras per siglorum (8) obscuritates ausi fuerint conscribere: omnia enim, id est, et nomina prudentium, et titulos, et librorum numeros per consequentias literarum volumus, non per (9) sigla manifestari: ita ut, qui talem librum sibi paraverit, in quo sigla posita sunt, in qualemcunque locum libri, vel voluminis, sciat inutilis se esse codicis dominum; neque enim licentiam aperimus ex tali codice in judicium aliquid recitare, qui in quacunque sua (10) parte siglorum habet malitias. Ipse autem librarius, qui eas inscribere ausus fuerit, non solum criminali (11) pœna secundum quod dictum est, plectetur: sed etiam libri æstimationem in duplum domino reddat, si et ipse dominus ignorans talem librum vel comparaverit, vel confici curaverit: quod et antea a nobis dispositum est, et in Latina constitutione, et in Græca (12), quam ad legum professores dimisimus.

§. 23. Leges autem nostras, quæ (13) in his codicibus, id est, Institutionum, seu Elementorum, et Digestorum, vel Pandectarum posuimus, suum obtinere robur ex (14) tertio nostro felicissimo sancimus consulatu præsentis duodecimæ indictionis, tertio Kalendas Januarias, in omne ævum valituras, et una cum nostris Constitutionibus pollentes, et suum vigorem in judiciis ostendentes in omnibus causis, sive (15) quæ postea emerserint, sive quæ in judiciis adhuc pendent, nec eas judicialis, vel amicalis forma compescuit: quæ enim jam vel judiciali sententia finita sunt, vel amicali pacto (16) sopita, hæc (17) resuscitari nullo volumus modo. Bene autem properavimus in tertium nostrum consulatum et has leges edere: quia maximi Dei, et Domini nostri Jesu Christi auxilium felicissimum eum nostræ Reipublicæ donavit: cum in hunc et bella Parthica (18) abolita sunt (19), et quieti perpetuæ tradita, et tertia pars mundi nobis adcrevit. Post Europam enim et Asia et tota Libya nostro imperio adjuncta est, et tanto operi legum caput impositum est: omnia cœlestia dona nostro tertio consulatui indulta.

§. 24. Omnes itaque judices nostri pro sua jurisdictione easdem leges suscipiant (20), et tam in suis judiciis, quam in hac regia urbe habeant, et proponant, et præcipue vir excelsus hujus almæ urbis præfectus: curæ autem erit tribus (21) excelsis (22) Præfectis prætoriis, tam Orientalibus, quam Illyricis, necnon Libycis, per suas autoritates omnibus, qui (23) suæ jurisdictioni suppositi sunt, eas manifestare (24). Data septimo decimo Kalendis (25) Januariis, Justiniano domino nostro ter (26) consule 533. FELICITER.

(1) Adde *Constit. ad Tribon. Sup.* §. 5.

(2) Commentarii verbosi legibus non adplicandi, scriptores, falsi libri, corrumpendi, §. 21. *Inf. Constitut. ad magn. Senatum.*

(3) Κατὰ πόδα interpretationes sunt, quæ servant eadem vestigia, quæ iisdem vestigiis insistunt et pedetentim subsequuntur leges. vid. Alciat. 11. *Parerg.* 6. vulgus appellat *Tournez d'une langue en une autre: une Translation.*

(4) Paratitlon, Tituli subtilitas. Hinc interim serva παράτιτλα et τὰ κατὰ πόδα, hæc inquam duo interpretandi tantum genera permittit: inde videmus Græcos in libb. βασιλικῶν, his duobus tantum interpretandi generibus usos fuisse.

(5) Adde *l.* 4. §. 2. *ff. famil. ercisc.*

(6) Vid. quæ notavi ad *l.* 1. *C. de LL.*

(7) Vid. *Novell. Leonis* 94. Atqui Senatus jus facere potest. *l.* 9. *ff. de LL.*

(8) Siglis leges non scribendæ: scriptores falsi tenentur. Sigla porro sive singlæ sunt singulares literæ.

(9) Vide *Constit. ad Antecess. Sup.* §. *illud autem.* 8.

(10) *Al.* sui.

(11) Falsi duplique pœna tenentur, qui libros legum siglis scribunt §. 22. *Inf. Constit ad magn. Senat. argum. l. ult. ff. ad leg. Corn. de falsis.* An ex eo colliges, ratione partis totum fore falsum, ut Accursius censuit? Minime.

(12) Non extat Græca.

(13) *Quas*, et ita quidem in Archetypo scriptum fuerat. Sed hic librarii error fuit.

(14) Digestorum et Institutionum jus ex quo tempore et quibus in causis valere debeat. Cur autem ex eo tempore valere debeat, vid. *in vers. bene autem. Inf. eod.*

(15) adde *l.* 7. *C. de LL.*

(16) Transactio pactum amicabile.

(17) *l.* 16. *C. de Transact.*

(18) Parthica bella, Persica.

(19) Pace cum Parthis facta, *Græci.*

(20) Suspiciant.

(21) Tres excelsi præfecti Prætorio: Orientis sc., Illyrici, Africæ.

(22) Gloriosissimis, *Græci.*

(23) Præfecti hi fuerunt, Romæ, Constantinopolis, Italiæ, Galliæ.

(24) *Ad omnem nostrorum subditorum inexcusabilem notitiam.* Græci hoc addunt.

(25) *Calendas Januarias*, ita legitur in Græca.

(26) Tertium consule, ita scribendum est. v. 10. Gell. 1.

TERTIA PRÆFATIO DIGESTORUM

DE CONFIRMATIONE DIGESTORUM,

AD MAGNUM SENATUM.

IN (1) NOMINE DOMINI ET DEI NOSTRI JESU CHRISTI.

Imperator Cæsar FLAV. JUSTINIANUS, *Alemanicus*, *Gotthicus*, *Francicus*, *Germanicus*, *Anticus*, *Alanicus*, *Vandalicus*, *Africanus*, *pius*, *felix*, *inclytus*, *victor*, *triumphator*, *semper colendus Augustus*, *ad magnum Senatum*, *et populum*, *et omnes orbis nostri civitates.*

DEdit nobis Deus post pacem cum (2) Persis initam, post Vandalica trophæa, et totam Libyæ adquisitionem, postque nominatissimam Carthaginem nostro iterum Imperio (3) sociatam, ut veterum legum renovationis opus ad optatum finem perduceremus: quod nemo principum ante nostrum imperium aut in mentem induci posse, aut humano ingenio possibile esse existimavit. Erat enim mirabile, omnem Romanam sanctionem a condita vetere Roma usque ad nostri imperii tempora, quæ (4) pene in mille, et trecentos annos concurrunt, non solum secum in variis suis partibus, sed in Imperialibus quoque præsertim sanctionibus inter omnem nutare consonantiam pariter, ac discordiam: non tamen id solum, quod secum pugnabat, tollere: sed etiam, quod idem, aut simile reperiebatur, expellere, variamque ipsius pulchritudinis ideam tribuere, ita ut pro singulis rebus singulæ leges constitutæ viderentur. Quod proculdubio superioris numinis, et fluentis inde benignitatis fuit, non humanæ cogitationis, aut incepti, aut potestatis. Nos itaque, more solito manibus ad Deum erectis, eoque, ut nos complecti dignaretur, invocato, et rem aggressi sumus, et omnia tandem confecimus, Triboniano gloriosissimo magistro, et exquæstore sacri nostri palatii, et exconsule, ad omne ministerium usi, necnon aliis quibusdam illustribus et prudentibus viris, inquirentes semper ea, quæ ab eis componebantur: et id, quod erat dubium, perscrutantes; omnibus quoque secundum datam nobis a Domino Deo, et Salvatore nostro Jesu Christo scientiam, et intellectus vigorem, imponentes competentem formam.

§. 1. Et piissimas igitur constitutiones jam ante in duodecim libris comprehensas, Codicem nostræ pietatis cognomine fulgentem composuimus: nunc vero omnium veterum juris conditorum sententias ex multitudine, quæ ad duo millia pene librorum, et trecentas (5) myriadas versuum pertingebat, in moderatum et perspicuum collegimus compendium. Quinquaginta igitur libris omnia complexi nunc sumus cœlesti favore, colligentes omne id, quod erat utile, et omnes ambiguitates decidentes, nullo seditioso relicto. Quos libros Digesta, seu Pandectas appellavimus ex (6) eo, quod legum habeant divisiones (7), et decisiones, itemque ex eo, quod omne in unum congregatum receperint, hanc eis appellationem imponentes: nec ultra quindecim myriadum versuum numerum eis dantes: et in septem eos disponentes tractatus: idque non perperam, neque sine ratione, sed ad numerorum naturam, et harmoniam respicientes.

§. 2. Ea igitur, quæ apud omnes πρῶτα, id est primordia (8) nuncupantur, in (9) quatuor libros seposuimus.

§. 3. Deinceps (10) ea, quæ de judiciis tractant, in alios septem (11) libros.

§. 4. Item ea, quæ de (12) rebus, non in plures, quam (13) octo libros.

§. 5. Sequentem vero operis partem, quæ quarta (14) et media μέσον ἐςὶ τῦ παντός est totius operis, et aliis (15) octo libris deposuimus: in quibus est quidem (16) hypothecaria, non longe admodum a pignoratitia actione distans: est et Ædilitium (17) edictum, et de evictionibus stipulatio; quæ duo accessoria, et consequentia constituta venditionum (18), longe tamen admodum in veteri juris ordinatione ab his devagantia, congregavimus propius propter mutuam inter se cognationem, ne, quæ de eodem pene loquuntur, longe a se distarent. Post hæc introduximus post duos illos libros ea, quæ sunt scripta de usuris, tam terrestribus, quam trajectitiis, seu maritimis, et de probationibus, atque præsumptionibus in unum librum (19) his autem tribus monobiblis (singularibus libris) post tractatum de rebus sibi invicem proximis depositis; et rursum ea, quæ de sponsalibus, et nuptiis, et de dote legibus dicta sunt, congregantes, his etiam (20) tria habere in hac ordinatione volumina concessimus. De tutoribus autem minoribus ætatis (21) geminos libros, eos, inquam, qui de tutelis apud omnes nominantur, et hic etiam in compendium concidimus, memoratam octo librorum ordinationem, et mediam (ut dictum est) hanc partem totius operis confecimus, pulcherrima, et utilissima jura in his describentes.

§. 6. De testamentis (22) autem, et legatis, et fideicommissis omnia congregavimus in novem librorum numerum: quorum principatum obtinent ea, quæ sunt de testamentis, et codicillis, cum omnium, tum etiam mili-

(1) Hæc constitutio Latina facta est ab Antonio Contio.
(2) Vide Procop. *de bello Persico*, adde §. *pen. Inf. eod.*
(3) Calendis Decembribus mensis superioris. Procopius *de bello Vandalico*, Cedrenus, Paul. Aquilegiensis.
(4) Hic numerus annorum emendatur §. 5. *Sup. Const. ad Trib.*
(5) Tricies centena, §. *et antea. Sup. Constit. ad Antecessores.* Trecenties decem millia versuum, §. 1. *vers. sed cum omnia. Sup. Const ad Senatum.*
(6) Pandectarum ἐ-υμον.
(7) Διαιρέσεις, καὶ διατυπώσεις
(8) Prima pars Pandectarum.
(9) *Lib.* 4.
(10) Pars secunda, de judiciis.
(11) A *L.* 5. ad finem 11.
(12) Pars tertia, de rebus
(13) A *L.* 12. ad finem 19.
(14) Pars quarta, quæ et hypothecaria.
(15) A *L.* 20. ad finem 27.
(16) Libro 20.
(17) Libro 21.
(18) Proposuerat tamen hunc ordinem sequi, *l.* 2. *in fin. ff. de statu hominum.*
(19) *Lib.* 22.
(20) *Lib.* 23. 24. 25.
(21) *Lib.* 26. 27.
(22) Pars quinta de testamentis.

tum, qui ea, ut volunt, faciunt (1), duobus libris ordinata, et de testamentis inscripta: quinque (2) autem sequentibus continentur ea, quæ de legatis, et fideicommissis, et omni eorum ambiguitate disputata sunt. Et quoniam Falcidiæ narratio continens, et consentanea erat legatorum, et fideicommissorum proprio tractatui: propterea et ipsum continuo legatorum supposuimus tractationi, libro (3) integro rei applicato, cum brevi quadam adjectione. Et rursum quia ad Falcidiæ imitationem [introductum] erat Trebellianum Senatusconsultum in fideicommissis: et huic ultimum hujus (4) ordinationis tribuimus locum, totum jus super his positum, Trebelliano Senatusconsulto attribuentes, et supervacuam esse Pegasiani Senatusconsulti positionem invenientes, et absurdas horum Senatusconsultorum inter se differentias, et communiones: quas sane et veteres perosi, captiosas, et damnosas, appellarunt: simpliciore quadam narratione omne hoc schema congregantes, et ad unius Senatusconsulti Trebelliani ordinationem applicantes, et hanc quintam partem totius ordinationis novem his perfecimus libris. In quibus novem libris nihil de quondam (5) caducis dictum a nobis est: quia propter usum quendam non prosperum cum increbuissent in republica, et luctuosum monumentum bellorum civilium essent, non oportebat in his manere temporibus, in quibus et Deus dedit pacem nobis agere domi, et foris, et, cum oportuit bellum gerere, facile cum ipsius favore hostes superare, et capere.

§. 7. Sequitur deinde, et exoritur nobis et sexta (6) pars totius compositionis, octo conclusa libris. Pulchre autem incipit ab his, quæ possessiones nominantur, quas nos similiter, ut cætera diligenter considerantes, tam eas, quæ ad ingenuos, quam quæ ad libertinos pertinent, ex multa anteriorum temporum confusione et obscuritate in purum deduximus compendium, geminorum (7) illis librorum numerum sufficere arbitrantes. Adplicavimus autem ipsis et omnes ab intestato appellatas successiones, et ipsos generum ordines eorum gradibus etiam libro inscriptis, et circa omnium finem Tertullianum et Orficianum composuimus Senatusconsultum, ex quibus matres et liberi invicem successores fiunt. Procedit autem post hæc alius liber (8), qui de ædificiorum operibus, et de ea, quæ ob ruinosa et diruta ædificia (datur) satisdatione, et his, qui in his aliquid insidiarum, aut fraudis admiserint, et de his, qui ex aquarum impetu vicinos læserint, et de publicorum vectigalium coactoribus, atque insuper de donationibus, tam indefinitis (seu simplicibus) quam in cogitationem mortis relatis, leges ac jura ordinat. Rursum autem quicquid de quacunque manumissione extat, vel de his, quæ super ipsa agitantur, causis, et hoc uni (9) traditum est libro. Amplius autem et ea, quæ de possessione, et per ipsam adquisitione, et de causis eam introducentibus sunt, in (10) unum seposuimus tractatum (seu librum). Et quidquid etiam de judiciariis extat sententiis, et his, qui in his aliqua contra seipsos confessi sunt, et de bonorum cessione, et creditorum detentione, et venditione, et de bonorum separatione, et curatione, et ne quid patiantur creditores fraudis, et id in unum (11) similiter collatum est librum. Sed et interdictorum modum non pluribus, quam (12) uni dedimus libro. Inde (13) autem et ad præscriptiones seu (exceptiones) et in his ordinata tempora venimus. Et obligationum quidem et actionum seposuimus modos, et coëgimus omnem hanc partem, cui præsunt possessiones, ut dictum est, octo librorum numero descriptam, sextam hanc partem totius voluminis seponentes.

§. 8. Totius autem extrema pars, quæ et septima (14) est totius tractationis, sex librorum numero demandata est, incipiens quidem (15) a stipulationibus, procedens vero ad ea quæ scripta sunt de fidejussione, et debitorum numeratione, solutione, et liberatione ipsorum, et de introductis ex Prætorum jurisdictione stipulationibus: quæ omnia duobus a nobis contracta sunt libris: cum apud veteres nec dici posset, quot essent libri ea de re. Procedit et deinceps (16) ad delictorum narrationem: et omnia recenset, quæ ad minora delicta pertinent, quæ vocant privata: et item quæ ad ea, que necdum ordinaria appellant, sed ipsis extraordinariorum appellationem imponunt: descendit etiam et ad publica crimina, quæ atrocissima sunt, et magnam sibi advocant pœnam. Duo (17) autem et hic sunt libri, qui illa quidem, quæ ad delicta et crimina pertinent, complectuntur: quibus permixta sunt et ea, quæ de reis criminum, qui se celare tamen conantur, scripta sunt, et de eorum bonis, et de ea, quæ infligitur condemnatis, pœna, vel indulgentia. Initium autem nobis alterius rursum (18) libri fit narratio de appellationibus, quæ communis est profecto ad rescindendas, tam pecuniarias (seu civiles) sententias, quam criminales. Quæcunque autem (19) de civibus (seu municipibus), et de decurionibus, et muneribus, et publicis operibus, et nundinis et redituum pollicitationibus, et variis cognitionibus (seu interrogationibus), et publica descriptione, veteribus inventa sunt; et quæcunque de verborum extant significatione, et de his, quæ pro regulis apud veteres dicta sunt: hæc omnia in sese recipit ultimus liber. Hujus igitur compositionis, cujus initium est a stipulationibus, hic liber est sextus quidem, si ad proprium principium comparetur: sed est quinquagesimus, si conferatur ad totam consummationis perfectionem (seu harmoniam).

§. 9. Quæ omnia composita sunt, et elaborata peroptime, et ut nostra jussione dignum fuit, per (20) *Tribonianum* (21) illustrissimum, necnon prudentissimum magistrum, et exquæstore nostrorum Palatiorum, et exconsule, virum, et in ipsis rerum experimentis, et in eloquentia, et in legibus scribendis satis spectatum, et qui nihil unquam nostrarum jussionum contempsit: necnon per alios [viros], qui sub ipso nobis hoc opus elaborarunt, id est, *Constantinum* (22) magnificentissimum comitem sacrarum largitionum, et antigrapharium [seu magi-

(1) *Lib.* 28. 29.
(2) *Lib.* 30. 31. 32. 33. 34.
(3) Trigesimus quintus tamen liber initium non ducit a tractatu legis Falcidiæ, sed a Titulo de condit. et demonstr.
(4) Id est *Lib.* 36.
(5) Cur in Codice potius quam in Digestis Caducorum mentionem fecit?
(6) Pars sexta.
(7) *Lib.* 37. 38.
(8) *Lib.* 39.
(9) *Lib.* 40.
(10) *Lib.* 41.
(11) *Lib.* 42.
(12) *Lib.* 43.
(13) *Lib.* 44.
(14) Pars septima.
(15) *Lib.* 45. 46.
(16) *Lib.* 47.
(17) *D. lib.* 47. 48.
(18) *Lib.* 49.
(19) *Lib.* 50.
(20) Pandectarum compositores.
(21) Tribonianus.
(22) Constantinus.

strum] sacri scrinii, et sacrorum libellorum, et cognitionum imperialium, qui nobis bonam de se opinionem in omnibus præbuit: nec non *Theophilum* (1) magnificentissimum magistrum, et leges [seu jura] in regia hac urbe laudabiliter (2), et cum summis vigiliis, et ut magisteria sedulitate dignum est, docentem: et *Dorotheum* (3) magnificentissimum quæstorem, et doctorem in legum civitate designatum: dicimus autem verendam, et splendidam Berityensium metropolin; quem de ipso optima opinio, et gloria, et ad nos deduxit ipsum, et, ut hujus operis participem faceremus, hortata est: sed et *Anatolium* (4) magnificentissimum magistrum, qui et ipse apud Berytienses ea, quæ ex legibus proficiscuntur, pulchre docet, vir ex tertia stirpe laudabili juris apud Phœnices interpretum descendens (refert enim genus ad Leontium, et Eudoxium, homines in legibus optimæ memoriæ, post Patricium inclytæ recordationis, Quæstorium, et Anticensorem, et Leontium gloriosissimum, exprætecto, et exconsule, atque Patricium ejus filios, summæ admirationis viros): et *Cratinum* (5) magnificentissimum atque prudentissimum comitem sacrarum largitionum (et optimus quoque est is legum enarrator in regia hac urbe): et præter hos etiam *Stephanum*, *Mennam*, *Prosdocium*, *Eutolmium*, *Timotheum*, *Leonidem*, *Leontium*, *Platonem*, *Jacobum*, *Constantinum*, *Joannem*, viros prudentissimos, qui universi Rhetores (6) quidem sunt gloriosissimorum præfectorum sacrorum nostrorum Prætoriorum, gloriam autem seu laudem apud omnes prudentiæ juste habent, et a nobis merito judicati sunt digni, ut eligerentur tanti certaminis participes. Hæc igitur nobis circa Digestorum elaborata sunt conscriptionem per jam dictos gloriosissimos viros.

§. 10. Tanta autem nobis reverentia antiquitatis fuit, ut neque mutari nomina veterum Jurisconsultorum sustinuerimus, sed uniuscujusque illorum appellationem legibus inscripsimus: mutantes quidem, si quid jam habere visum est non recte, partes vero illas nunc tollentes, has nunc addentes, ex multis denique optimum eligentes, et unam (7), atque parem (8) omnibus præbentes potestatis vim, seu robur: ita ut quicquid scriptum est in eo libro, id nostra sit sententia: nemine audente comparare ea, quæ nunc facta sunt, his, quæ prius erant: quia multa, et numeratu non facilia transposuimus in melius, etiam si quid imperiali aliqua antiquorum imperatorum constitutione in aliam dictum fuerit formam. Nam nomina quidem veteribus servavimus, legum autem veritatem nostram fecimus: itaque si quid erat in illis seditiosum, (multa autem talia erant ibi reposita,) hoc decisum est, et definitum, et in perspicuum finem deducta est quæque lex.

§. 11. Sed cum oportebat et aliquam (9) mediocrem (10) Isagogen facere in eorum gratiam, qui recenter leges attingunt, nec majorem doctrinam portare possunt: neque hoc extra nostram providentiam reliquimus, scilicet Triboniano gloriosissimo, qui et ad totius operis legitimi gubernationem electus est, necnon Theophilo et Dorotheo magnificentissimis et prudentissimis anticensoribus accersitis mandavimus: ut seligerent ex his quæ apud veteres erant Isagogarum modo composita, ea quæ essent aptissima, et in ipsis rerum argumentis obtinentia, utque colligerent, et nobis offerrent, et ut mentionem etiam facerent nostrarum Constitutionum, quas pro emendatione veteris juris promulgavimus: et ita componerent libros quatuor futuros prima elementa totius isagoges, quas vocari Instituta visum est, quam sane legitimi operis partem compositam nobis obtulerunt, et nos eam totam consideratam a nobis, et perpensam, recteque habere visam nostris sensibus non indignam esse judicavimus, et pro nostris (11) haberi Constitutionibus, et nostrarum Constitutionum robur habere jussimus: quod et ex his, quæ in prooemiis ejusdem voluminis disseruimus, omnibus manifestum fecimus.

§. 12. Sic itaque omni Romani juris dispositione ordinata, et in tribus integris et voluminibus, et annis, tanto opere perfecto: (quod a nobis ab initio omnem spem excedere: circa finem autem, cum jam penetrabilem esse rem docuimus, ne in decem quidem annis totum absolvi posse videbatur:) tanta ergo trium (12) annorum celeritate consummato opere, et hac opera Domino Deo oblata, qui dedit, et pacem agere, et bella feliciter dirigere, et leges ponere præterito, præsenti, et futuro tempori, justum esse putavimus, omnibus hominibus facere manifestum nostrum in his rebus studium simul, et providentiam: quomodo nempe priore soluti perturbatione, et confusione, et nullum finem habente juris positione, usuri sint posthac legibus rectis, compendiosis, et omnibus ad manum promptis, et litium compendium adferentibus, et paratis atque expositis omnibus (volentibus) ad (13) facilem adquisitionem, nec amplius egentibus multis pecuniis, ut illorum inutilium librorum congerant multitudinem: sed vilissima pecunia tam ditioribus, quam ex tenuiore profectis patrimonio, copiam sui comparandi præbentibus.

§. 13. Si quid autem ex multitudine ea, quæ nunc congesta est, et ex tantis myriadibus collecta, videbitur esse simile [et geminatum (14)] (hoc autem putamus rarum esse) attamen humanæ naturæ [imbecillitatem] considerantibus, non extra justam apologiam ne hoc quidem videbitur esse: in nullo enim aberrare, [seu in omni irreprehensibilem, seu inemendabilem esse,] divinæ utique solius non autem mortalis est constantiæ, [seu roboris,] quemadmodum et a majoribus dictum est. deinde est ubi et similium adsumpsimus positionem: vel rebus subjectis id exigentibus, ut oporteret idem pluribus applicari titulis: vel quia cum extraneo loco esset commixtum id, quod simile superiori videbatur, impossibile fuit eam similitudinem detrahi: vel etiam quia sæpe custodienda fuit integra totius theoriæ (15) [seu visionis] conti-

(1) Theophilus.
(2) Antecessoris munus.
(3) Dorotheus.
(4) Anatolius.
(5) Cratinus.
(6) Ῥήτορες hic sunt advocati, nam apud Præfectum Præt. Illyrici advocatos 50 fuisse constat, *l.* 17. *C. de advoc. divers. jud.* ut et apud Præfectum Orientis 150. *l.* 8. *l.* 11. *C. eod.* ut et apud Præsidem Syriæ 30. *l.* 5. *C. de advoc. divers. jud.* 2. apud Præfectum urbi 80. *l.* 7. *C. eod.*
(7) *v.* §. *cumque* 5. *Sup. Const. ad Trib.*
(8) De autoritate jurisprudentum.
(9) De institutionibus compositis.
(10) Institutionum usus. Institutiones μετρία εἰσαγωγὴ, *ut hic.* prima elementa legitimæ scientiæ. *Sup. de confirmat. Inst.* §. 4. prima legum argumenta, prima fundamenta atque elementa. *Sup. const. ad Senatum.* §. 11.
(11) Paulo aliter Theoph. §. *penult.* Procem. *Inst. serenitas ejus.* ἐπέγνω δεῖν αὐτοῖς διατάξει τὴν ἰσχὺν φιλοτιμήσασθαι.
(12) De Triennio felici Justiniani.
(13) §. 13. *Sup. const. ad Senatum et omnes populos.*
(14) De similibus.
(15) Visiones §. 14. *Sup. constit. prox.*

nentia, nec [separanda aut] divellenda mens et intellectus [legentium] per eorum, quæ jam scripta fuerant, ademptionem. quin et hoc sicubi adsumptum est propter rei necessitatem: tamen id breve est, nec ullum fere sui sensum præbens.

§. 14. Hoc etiam ipsum, et in constitutionibus jam inter Imperiales constitutiones relatis, et jure quod ex his resultat, observavimus: nam quæ in illis jam cauta erant, ea nec in hoc volumine poni concessimus, nisi ob aliquam interdum circumstantiam similitudinis aliqua causa relicta est.

§. 15. Contrariam (1) autem aliis legibus legem ex his, quæ in hoc volumine positæ sunt, non facile quis repererit, si modo ad omnes contrarietatis fines animum intendere festinet. sed (2) inest aliquid diversum: quod adsumptum alterius generis forte hanc, et illam legis positionem apparere faciet.

§. 16. Sed et si quid forte prætermissum (3) est eorum, quæ poni debebant (forte enim et aliquid tale contigit propter humanæ imbecillitatem naturæ,) multo sane melius est nostris subditis multis inutilibus liberari (legibus), dum privantur forte paucis quibusdam, quæ videbantur idonea, myriadibus prope infinitis defossa, et deposita, et nemini forte mortalium animadversa.

§. 17. Hanc enim ob causam tot libris (4) (quos ante scribi oportebat) destituti judices facilius ex paucissimis juris autoribus, et libris ad finem litium perveniebant, et judicia decidebant vel propter inopiam librorum, vel quia non sufficiebant multis laboribus ad invenienda multa utilia necessariis, et viribus erant impares. In præsenti autem consummatione maximus legum obtinentium congestus est numerus ex libris raris, et qui vix inveniri potuerint, et quorum nec nomina nec eruditissimi quidem in legibus complures homines noverant. Quorum sane copiam (seu materiam) nobis uberrimam dictus gloriosissimus Tribonianus præbuit, multorum librorum, et qui vix numerari possunt, suppeditata multitudine, quibus omnibus perfecte lectis, congesta sunt hæc volumina, sed ex horum multis, et variis hi, qui a nobis ad hoc congregati erant, cum nihil invenissent idoneum, aut novum ab his, quæ jam congregata erant, illationem ex his in hoc opere faciendam optimo animo respuerunt.

§. 18. Si vero postea aliquid novi (5) controvertetur, quod non apparebit legibus his inscriptum: (multa (6) enim novare novit natura) sed Imperium Deus propter hoc imposuit hominibus, ut emergentia, et legis egentia lege definiat, et humanæ naturæ incertum repleat, et certis concludat legibus, ac regulis, neque hoc nostrum nunc dicimus: sed jam omnium juris conditorum, qui olim claruerunt, prudentissimus Julianus hoc ipsum videtur dixisse, qui et ab Imperiali autoritate implorat fieri legum repletionem in emergentibus ambiguitatibus, et quæstionibus: sed et divus Adrianus piæ memoriæ, quando ea, quæ a Prætoribus quotannis edicta fuerant, brevi complexus est libello, adsumpto ad id optimo Juliano, in oratione, quam in commune habuit in seniore Roma, hoc ipsum quoque ait: ut si quid præter id quod jam ordinatum est, emerserit, conveniens est, eos, qui in magistratu sunt, illud conari decidere, et remedium imponere secundum eorum, quæ jam ordinata sunt, consequentiam [imitationem.]

§. 19. Hæc igitur omnes (dicimus autem vos, magne Senatus, et omnes nostræ reipublicæ homines,) cognoscentes, gratiam quidem confitemini Deo, qui nostris temporibus tantum bonum servavit: utimini vero nostris legibus, nulli (7) earum, quæ veteribus libris inscriptæ sunt, attendentes: neque ad ea, quæ nunc posita sunt, illas comparantes: quia etsi videantur quædam invicem non consonare, tamen prius (8) illud, et vetustius nobis, ut imperfectum displicuit, nunc autem hoc visum est debere obtinere. Nam prohibemus illis in posterum uti, hæc autem sola observari in republica, et obtinere concedimus, et sancimus, ita ut qui conatus fuerit ex prioribus libris, et non ex his duobus solis, et constitutionum [libro] a nobis compositis, vel factis, uti quibusdam legibus, vel eas in judiciis legere, vel si quis judicaverit ex his, apud se recitari eas passus: falsi (9) reus erit, et publicorum criminum judicatus, et pœnæ addictus; quod etsi non diceremus, vel ex hoc ipso manifestum esset.

§. 20. Sed et hoc optimum fore judicavimus, præponere Digestorum volumini et veteres juris conditores et illorum volumina (10), et unde collectio facta sit legum nunc a nobis congestarum, quod et fieri jussimus, et factum est: et simul ea, quæ de his rebus conscripta sunt, supponi huic divinæ Constitutioni præcepimus, ut omnibus fiat manifestum, et quid prioris inexperientiæ simul, et incertitudinis esset, et quid a nobis sit adinventum. Legislatores autem, seu legum interpretes illos congessimus, qui apud omnes probati et recepti erant, et prioribus Imperatoribus placuerant, et qui ab his nominari meruerunt. Si enim aliquis nondum veteribus Legislatoribus cognitus est: nos et huic interdiximus hujus voluminis communicationem. Omnibus sane his positis unum ordinem, et dignitatem parem dedimus: nulli cuipiam majore, quam cæteris, data prærogativa. Si enim his, quæ ab illis scripta sunt, omnibus imperialium Constitutionum (11) dedimus robur: quid est, quod in his amplius, quodque minus haberi debeat?

§. 21. Illud autem, quod statim, cum hanc compositionem legum congregari mandaremus, jussimus: iterum et nunc sancimus illud confirmando: omnibus similiter interdicimus, ne quis audeat hominum, qui sunt nunc, aut in posterum erunt, commentarios (12) scribere harum legum, præterquam si velit in Græcam linguam hæc transferre, quem etiam volumus sola secundum pedem, seu κατὰ (13) πόδα nuncupata uti legum interpretatione: et si quid secundum nominatorum paratitlorum (ut conveniens est) adscribere voluerint usum: aliud autem nihil omnino, ne tantillum quidem circa ea facere, nec rursum dare seditionis, et dubitationis, aut infinitæ multitudinis

(1) De Antinomiis.

(2) *v.* §. 15. *Const. ad Senatum.* Sed Goveanus legem 9. *in princ. ff. de Jurisdict.* cum lege 32. *in princ. ff. ad l. Aquil.* non potest aliter conciliare, quam si dicat *in d. l.* 9. vel aliter, vel male scriptum fuisse.

(3) De prætermissis.

(4) De libris veterum Jurisconsultorum.

(5) De novis, ac futuris quæstionibus, et constitutionibus.

(6) *Novell.* 7. *c.* 2.

(7) De abrogatis veterum Imperatorum legibus.

(8) *v.* §. 15. *Sup. Constit. ad Senat.*

(9) *Argum. l. ult. ff. de falsis.*

(10) Quænam volumina a veteribus Jurisperitis composita.

(11) *v.* §. 12. *Sup. eod.*

(12) Quales legum commentarios esse oporteat, §. 21. *Sup. const. prox.*

(13) Κατὰ πόδα videtur idem significare hoc loco, quod περιφραστικῶς.

legibus occasionem, id (1), quod antea in antiqui Edicti factum est ordinatione: ita ut illud brevissimum constitutum ex differentium commentariorum differentia, seu diversitate in infinitam extenderetur multitudinem. Si quid enim forte ambiguum fuerit visum vel litium certatoribus, vel his, qui rebus judicandis præsunt, hoc Imperator interpretabitur recte: nam hæc facultas illi soli (2) a legibus permissa est. Itaque quisquis ausus fuerit ad hanc nostram legum compositionem commentarium aliquod adjicere, aliter atque nostræ hujus jussionis forma præscribit: is sciat, quod et ipsi falsi reo legibus futuro, et quod composuerit, eripietur, et modis omnibus corrumpetur.

§. 22. Eadem pœna imposita et adversus eos, qui notis (3) [seu signis] quibusdam in scriptura utentur (quæ signa singlas (4) vocant,) et qui per ea conturbare scripturam tentaverint, nec per totam consequentiam literarum numeros, et nomina veterum prudentum, et totam legum positionem scripserint. Sciant etiam librorum ita scriptorum comparatores se inutilis fore libri dominos: neque enim damus licentiam talibus libris in judiciis uti, et aliquid agere, etiamsi contingat librum in ea ipsa parte, quæ recitatur, nullum habere tale signum, [aut notam] sed in alia quacunque sui parte, quamvis semel tantum id admissum sit. Itaque ipse quidem eum librum pro non scripto prorsus habebit. Is autem, qui eum scripserit, et ignoranti emptori dederit: duplum solvet ejus æstimationis ei, qui ita in quantitate damnum passus fuerit, nihilominus infligenda criminali (5) pœna. Hoc etenim et in aliis constitutionibus ea de re positis scripsimus, tam his, quæ Latina processerunt voce, quam ea, quæ Græcorum lingua, quam quidem ad legum Professores rescripsimus.

§. 23. Hæc igitur volumina (Institutorum, et Digestorum dicimus) ex fine tertii nostri felicissimi consulatus suum robur obtinere sancimus, id est, ex ante tertium Kalend. Januariarum præsentis duodecimæ indictionis, in omne ævum valitura, et una cum imperialibus constitutionibus vigorem et locum habitura tam in his, quæ postea (6) emerserint, quam in his, quæ in judiciis adhuc pendent, needum amicalibus tradita sunt transactionibus: quodcunque enim hactenus vel judicatum, vel transactum est, retractari non sustinemus. Quem quidem consulatum tertium nobis nominatissimum dedit Deus, quando et sub ipso pax (7) cum Persis confirmata est, et hoc tantum legum volumen repositum est: quod a nemine majorum unquam excogitatum fuit, atque ad hæc tertia pars mundi (dicimus autem totam (8) Libyam) nostris adjuncta est sceptris: omnia hæc a summo Deo, et Servatore nostro Jesu Christo dona tertio nostro consulatu indulta.

§. 24. Omnes itaque laudatissimi nostræ Reipublicæ magistratus, hanc divinam nostram suscipientes constitutionem, ut utantur prædictis nostris legibus, unusquisque in suo procurabit judicio. Præponet autem eam in maxima et regia hac urbe et ejus gloriosissimus Præfectus. Curæ autem erit excellentissimo et laudatissimo nostro Magistro, et gloriosissimis atque beatissimis Præfectis sacrorum nostrorum prætoriorum, tam his, quæ ad solem orientem, quam his, quæ in Illyride: necnon his etiam, quæ in Libya sunt, per sua Edicta his, qui sub ipsis ordinati sunt, ista facere manifesta, ad omnium nostrorum subditorum inexcusabilem notitiam. Data 17. Kalendas Januarias, Domino nostro Justiniano perpetuo Augusto III. Consule 533.

(1) Quod vitium videtur Caius summo studio fugere velle, *l.* 1. *ff. de orig. jur.*

(2) Imo et Senatui. *l.* 9. *ff. de legib.* et subditis, atque judicibus, *l.* 12. *l.* 13. *l.* 37. *l.* 38. *ff. de legib.* et Episcopis. *l.* 6. *C. de sacros. Eccles.* et populo, *l.* 9. *circa princ. ff. de just. et jure.*

(3) Libros legum notis non esse describendos.

(4) Vide §. 8. *constit. ad antecess.*

(5) Falsi. §. 22. *Sup. constit. ad Senat.*

(6) Vide *l.* 7. *C. de legib.*

(7) Procopius *de bello Persico.*

(8) Procopius *de bello Vandalico.*

*

DOMINI NOSTRI SACRATISSIMI PRINCIPIS

J U S T I N I A N I,

JURIS ENUCLEATI

EX OMNI VETERE JURE COLLECTI

DIGESTORUM (1) SEU PANDECTARUM (2)

LIBER PRIMUS.

TIT. I.

DE JUSTITIA, ET JURE.

Initium, denominatio et definitio juris. 1. *De officio Jurisconsultorum.* 2. *Principia seu species juris.* 3. *De jure naturali.* 4. *Juris gentium definitio.*

1. Ulpianus lib. 1. Institutionum.

JURI operam daturum prius nosse oportet, unde nomen *juris* descendat. Est autem a justitia (3) appellatum: nam (ut eleganter Celsus definit) Jus est ars boni et æqui (4).

§. 1. Cujus merito quis nos Sacerdotes appellet: Justitiam namque (5) colimus: et boni et æqui notitiam (6) profitemur: æquum ab iniquo separantes: licitum ab illicito discernentes: bonos non solum metu pœnarum, verum etiam præmiorum exhortatione efficere cupientes: veram (nisi fallor) philosophiam, non (7) simulatam affectantes (8).

§. 2. Hujus studii duæ sunt positiones; publicum, et privatum. † Publicum jus est, quod statum rei Romanæ spectat Privatum, quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quædam publice utilia, quædam privatim. Publicum jus in sacris (9), in Sacerdotibus, in magistratibus (10) consistit. Privatum jus tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut civilibus.

§. 3. Jus naturale est (11), quod natura omnia animalia docuit (12). nam jus istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quæ in terra, quæ in mari nascuntur; avium (13) quoque commune est. Hinc descendit maris (14) atque fœminæ conjunctio, quam nos *matrimonium* appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio (15): videmus etenim cætera quoque animalia, feras etiam, istius juris peritia (16) censeri (17).

§. 4. Jus gentium est (18), quo gentes humanæ utuntur: quod a naturali recedere, facile intelligere licet: quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.

Effectus juris gentium primævi.

2. Pomponius lib. singulari Enchiridii.

VEluti (19) erga Deum religio (20): ut parentibus et patriæ (21) pareamus.

(1) *Digesta* sic dicuntur, ut Græcis γράμματα. Digestorum porro libri cur duplici ff. scribantur, dixi *Sup. in notis præfationum.*

(2) *Pandectarum* nomen, an masculinum, ut notat Antonius Augustinus, *initio libri de nominibus Pandectæ Florentini*, alias quoque dixi.

(3) Hoc ἔτυμον e Philosophia, non e Grammatica petitum est. Cont. 2. *lect.* 6. sic Cicero, 3. *de Republica* apud Augustinum 12. *de civitat.* 21. Jus esse dicunt quod de Justitiæ fonte manavit, non a jussu vel utilitate Tyranni, quæ publicæ cedit. *v. Novell.* 69. *in princ.* Alii a jussu seu jubendo deducunt, ut Hieronymus Magius 4. *Miscellaneorum.* Alii, a juvando, ut Galeotus Martius *lib. de promiscua doct. c.* 28. Collectio porro Ulpiani talis est: Ars omnis a subjecto quod tractat denominanda: Jus est ars boni et æqui, et consequenter justitiæ: Est igitur jus a justitia appellandum vel appellatum. vid. Menag. *A. I. C. c.* 39.

(4) Vide *l.* 90. *Inf. de reg jur.* et quæ scripsi *ad l.* 8. *C. de judiciis. l.* 24. §. 1. *Inf. de minorib.* Arist. 5. *Ethic.* 10. Goth. Coras. *lib.* 2. *miscell. cap.* 18. *n.* 4. Conan. *comment. lib.* 1. *cap.* 3. S. L. Cæterum quid bonum, quid æquum sit, et an quatenusque differant, vide *hic* Budæum, et ad legem hanc totam Goveanum *lect. variar. lib.* 1. *cap.* 18. *et* 19. Mod.

(5) Qui justitiam colit, sacris Dei vacare dici potest. vide *l.* 32. §. 4. *Inf. de rec. qui arb. l.* 2. *Inf. de in jus voc. l.* 13. *Inf. de vacat. et excus. mun. l.* 30. *Inf. de excus. tutor. princ. l.* 18. *Inf. de procur. l.* 36. *Inf. de fideicommiss. libert. l.* 2. *Inf. de in jus vocand.* Est hæc altera Ulpiani collectio: Omnis Jurisconsultus est justitiæ sacerdos; et quidem verus et non simulatus: Justitiam enim colit, dum boni et æqui notitiam profitetur, æquumque ab iniquo, licitum ab illicito separat; dum bonos efficere studet præmiis et pœnarum metu. Hoc vere est Justitiam colere et sacris temploque ejus ministrare: adde *Auth. habita. C. ne filius pro patre.*

(6) Exemplum *l.* 31. *Inf. depositi. l.* 91. §. 3. *Inf. de V. O.* §. 1. *Inst. de except.*

(7) Qualem multi Philosophi habitu ipso, pallio, barba ad pubem usque porrecta, crine, vultu, sonituque vocis objurgatorio, futilem, inanem et argutiarum plenam, et nihil ad vitam tuendam et ordinandam promoventem, mentiebantur: in quibus barbam et pallium tantum quis intueri poterat, non philosophum ἄνευ τȣ̃ πράττειν μέχρι τȣ̃ λέγειν. Gell. 5. c. 10. 9. c. 2. 10. c. 22. 13. c. 19.

(8) Sed sanctissimam. *l.* 1. §. 5. *Inf. de variis et extr. cognit.*

(9) τὰ *in sacris* abesse a libris Βασιλικῶν monet opportune eruditissimus Pacius. *Mod.*

(10) Qua voce nonnulli Principem, leges, judicia, res civitatis, et dignitates intelligunt.

(11) Vide Demosthenem *adversus Aristogitonem*, et Ciceronem *in Miloniana*, ac rursum *lib.* 1. *de off.* itemque de recentioribus Forcatulum *Dialog.* 37. et Aviarii *cap.* 2. Mod.

(12) Inclinatione tenus, non ratiocinatione.

(13) Et ita eorum, quæ in cœlo seu aëre.

(14) *v. l.* 1. *Inf. de ritu nupt.*

(15) *v. l.* 3. *l.* 4. *C. de alend. et agnosc. liber.*

(16) *Al.* perita.

(17) *Censeri* hic, estne æstimationem mereri, ut vult Budæus? an vero regi et gubernari, ut Ferrandus 1. *Explicationum* 3? An potius numerari, ut censet Corasius? ad quem modum Juvenal. *sat.* 8. dixit, *sanguine censeri.* Quod mihi verius videtur. Nam et apud Theophil. *Inst. de jure natur.* legitur, ἀναγεγραμμένα.

(18) Adde *l.* 9. *Inf. eod.*

(19) Sic Plotinus *Ennead.* *l.* 9. *c.* 9. ἐρᾷ κατὰ φύσιν ἔχȣσα ψυχὴ Θεȣ̃. Animus in naturali habitu constitutus amat Deum.

(20) Non superstitiosa, *l.* 30. *Inf. de pœnis.*

(21) *v. l.* 1. §. 15. *Inf. de ventre in poss.*

Effectus juris gentium secundarii.

3. FLORENTINUS lib. 1. Institutionum.

UT vim, atque injuriam propulsemus (1). Nam jure hoc (2) evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit (3), jure fecisse existimetur, et, cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse.

4. ULPIANUS lib. 1. Institutionum.

MAnumissiones quoque juris gentium sunt. † Est autem manumissio de manu missio (4), id est, datio libertatis (5): nam, quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est: manumissus, liberatur potestate. † Quæ res a jure gentium originem (6) sumpsit: ut pote cum jure naturali omnes liberi (7) nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam jure gentium servitus invasit, sequutum est beneficium manumissionis: et cum uno naturali nomine *homines* appellaremur, jure gentium tria (8) genera esse cœperunt (9), liberi, et his contrarium servi, et tertium genus liberti, id est, hi qui desierant esse servi.

5. HERMOGENIANUS lib. 1. Juris Epitomarum.

EX hoc jure gentium introducta bella: discretæ gentes: regna condita: dominia (10) distincta (11): agris termini positi: ædificia collocata (12): commercium (13), emptiones (14), venditiones, locationes (15), conductiones, obligationes institutæ: exceptis quibusdam (16), quæ [a] jure civili introductæ sunt.

Juris civilis definitio. 1. Romani divisio.

6. ULPIANUS lib. 1. Institutionum.

JUs (17) civile est, quod neque (18) in totum (19) a naturali (20), vel gentium recedit, nec per omnia ei servit: itaque cum aliquid addimus, vel detrahimus juri communi, jus proprium, id est civile, efficimus.

§. 1. Hoc igitur jus nostrum constat aut ex scripto, aut sine scripto: ut apud Græcos (21) τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι, id est, *legum aliæ quidem scriptæ, aliæ vero non scriptæ.*

Species juris civilis. 1. Juris Prætorii definitio, et honorarii etymologia

7. PAPINIANUS lib. 2. Definitionum.

JUs autem civile est, quod ex legibus (22), plebiscitis, senatusconsultis, decretis Principum, autoritate Prudentium venit.

§. 1. Jus prætorium est (23), quod Prætores introduxerunt (24), adjuvandi (25), vel supplendi, vel (26) corrigendi juris civilis gratia, propter utilitatem publicam: quod et *honorarium* dicitur, ad honorem Prætorum sic nominatum.

Juris honorarii proprium.

8. MARCIANUS lib. 1. Institutionum.

NAm et ipsum jus honorarium viva (27) vox est juris civilis.

Juris divisio.

9. GAJUS lib. 1. Institutionum.

OMnes populi, qui legibus et moribus (28) reguntur, partim suo proprio (29), partim communi omnium

(1) An adversus magistratum? regulariter non licet. Vide tamen exceptiones apud Socinum, *regula* 442. *et* 443. et Aristotelem *in Ethicis et Politicis.* adde quæ a me relata sunt in Pandectas Practicæ civilis, *hoc tit.*

(2) *v. l.* 45. §. 4. *Inf. ad l. Aquil.*

(3) *v. in hanc l.* Cujac. 5. *obs.* 18. Goth. Item quod quis pudicitiæ servandæ causa fecerit. *arg. l.* 8. *Inf. Quod met. caus.* Ans. De moderamine inculpatæ tutelæ, et justa corporis sui defensione, vid. Jacob. Ayrer. *tr. de triplici genere homicidior.* Anton. Rosc. *lib.* 2. *memorabil. c.* 7. Rainald. Cors. *lib.* 2. *indagat.* 2. Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 277. *et seqq.* Jul. Clar. §. *homicidium. n.* 24. et novissime Grammat. *decis. Neapol.* 5. Christin. *decis. Belgic. vol.* 2. *decis.* 168. Carpzov. *prax. criminal. part.* 1. *qu.* 28. S. L.

(4) Malunt alii, *Est autem manumissio de manu datio.* Vide porro ad hanc legem Ant. Roscium *memorabilium lib.* 2. *cap.* 8. Mod.

(5) Non alienæ, sed suæ. Duplex est enim in hero seu domino libertas: una propria; altera, quam habet in servum. Hanc servo suo communicare potest dominus sine ulla diminutione suæ libertatis: scientiam alteri ita communicamus, *arg. l.* 65. §. 3. *Inf. de legat.* 3. ut et lumen, Cic. 1. *offic.* atque ita hunc locum accipit Guilelmus vetus Glossator juris. Aliis, datio libertatis est detectio libertatis illius in servo, quam omnes homines natura habuere ab initio. Aliis vero, detectio libertinitatis: est enim servus manumissione libertinus. Collectio Ulpiani hæc mihi videtur esse: manumitti, est manu et potestate domini sui liberari: ergo manumissio est datio libertatis.

(6) Primum: deinde a jure civili. *l.* 5. §. 1. *Inf. de statu hom. l. un. C. de senat. Silan. et Claud.*

(7) Sine missione (id est, manumissione) nascimur. Sen. 5. *epist.* 57.

(8) *Nov.* 89. *cap.* 1.

(9) Imo liberi sunt a naturali jure. *Sup. eod.*

(10) *l.* 1. *in pr. Inf. de adquir. rer. dom.* Jus gentium a naturali tanquam suo antecedente, hanc consequentiam trahit. Jure naturæ, communicatio hominum inter se mandatur: igitur humanæ communicationis modi quærendi sunt, ejusque contraria tollenda. Modi quæruntur, si contractus admittuntur. Erunt contractus, si dominia distinguentur. Contraria vero tollentur, si sontes punientur. Puniuntur sontes judiciis et bello. Judicia expediuntur, citatione, actione, libello, exceptione, replicatione, duplicatione, etc. litis contestatione, probationibus, testibus, juramento, sententia, appellatione, et executione. Ex bello vero captivitas et servitus nascitur, juri naturæ contraria: non ut tollatur jus naturæ, quod immutabile est; sed, ut societatis humanæ lex superior conservaretur, inferior negligenda fuit. Quin etiam hinc constat, inferioris legis severitatem manumissione, et postliminio temperari.

(11) Dominia distincta jure gentium, *ut hic.* ergo jure naturæ bona omnia communia. Quod si ita sit, quærendum quo sensu furtum lege naturali interdictum esse dicatur *in l.* 1. *in fin. Inf. de furtis.* Goth. De Origine et distinctione dominii, et de communione omnium rerum, quæ inter primos homines fuisse dicitur, vid. Ant. Merend. *controv. jur. lib.* 2. *cap.* 15. Ans.

(12) *Vulgat.* collata.

(13) Commercia. *Haloand.* Commercium est permutatio. *l.* 15. *Inf. de interd.* Ulp. 19. §. 5. Goth. *Commercium* definit Ulpianus, *emendi vendendique invicem jus;* neque aliter utitur hac voce JC. *in l. statuliberi. Inf. de statulib.* apparet ergo hic pro quavis alienatione poni, non pro permutatione tantum, ut minus recte hic censuit Accursius. *Mod.*

(14) *l.* 1. §. *fin. Inf. de contr. empt.*

(15) *l.* 1. *Inf. locati.*

(16) Puta novatione et emphyteusi. 2. *Ecl.* 1. *c.* 14.

(17) De juris civilis definitione, adde Ciceron. *in Topicis.*

(18) Jus civile desciscere a jure naturali potest, etsi non in totum.

(19) τελείως. 2. *Ecl.* 1. *c.* 14.

(20) Atqui naturalia jura mutari non possunt §. *sed nat. Inst. de jure nat.*

(21) Plat. 8. *de Rep. p.* 593. Budæus legit, τὸ μὲν ἄργυφον, τὸ δὲ νομικόν.

(22) Idem Cic. *in Top.*

(23) Definitio accidentalis.

(24) *l.* 22. *Inf. de ventre inspic.*

(25) Arist. 5. *Ethic.*

(26) Lege Lætoria Prætori id juris datum esse, idque reperiri apud Censorinum, negat Cujacius, 18. *obs.* 38.

(27) Viva vox juris civilis jus honorarium, sive prætorium. *l.* 2. §. 13. *infr. de orig. juris.* Judex, δίκαιον ἔμψυχον Arist. 5. *Ethic.* 4. Lex, mutus magistratus: magistratus lex loquens. Cicer. 3. *de legib.*

(28) De moribus v. quæ scripsi *l.* 11. *in fin. Inf. hoc eod. tit.* Goth. Vide Costal. et Vacc. *hic* et Anton. Rosc. *memorabilium c.* 8. Jacob. Ræyard. *lib.* 3. *conject. c.* 9. Ans. Marcus Salomonius reponit, *legibus aut moribus:* quod etiam propter relationis ambages quibusdam probavit. *Mod.*

(29) Jus est aut proprium cujusdam populi, aut commune omnium populorum.

hominum jure utuntur. † Nam quod quisque populus ipse (1) sibi jus constituit, id ipsius proprium civitatis est: vocaturque *jus civile*, quasi jus proprium ipsius civitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peræque custoditur: vocaturque *jus gentium*, quasi quo jure omnes gentes utuntur.

Justitiæ definitio. 1. Juris præcepta. 2. Jurisprudentiæ definitio.

10. ULPIANUS lib. 1. Regularum.

JUstitia (2) est (3) constans (4) et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi (5).

§. 1. Juris præcepta (6) sunt hæc: honeste (7) vivere (8), alterum non lædere (9), suum cuique tribuere (10).

§. 2. Jurisprudentia est divinarum (11), atque humanarum (12) rerum notitia: justi atque injusti scientia.

Jus sex modis dicitur.

11. PAULUS lib. 14. ad Sabinum.

JUs pluribus modis dicitur. † Uno modo, cum id quod semper æquum (13) ac bonum est, *jus* dicitur: ut est jus naturale. † Altero modo, quod omnibus aut pluribus (14) in quaque civitate utile est: ut est jus civile. † Nec minus *jus* recte appellatur in civitate nostra jus honorarium. † Prætor (15) quoque *jus reddere* dicitur (16), etiam (17) cum inique (18) decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod ita Prætor fecit, sed ad illud, quod Prætorem facere convenit (19). † Alia significatione *jus* dicitur locus, in quo jus redditur: appellatione collata ab eo, quod fit, in eo, ubi fit: quem locum determinare hoc modo possumus: ubicunque Prætor (20) salva majestate imperii sui, salvoque more (21) majorum, jus dicere constituit, is locus recte jus appellatur.

12. MARCIANUS lib. 1. Institutionum.

NOnnunquam *jus* etiam pro necessitudine dicimus: veluti, Est mihi jus (22) cognationis, vel adfinitatis.

TIT. II.

DE ORIGINE (23) JURIS, ET OMNIUM MAGISTRATUUM, ET SUCCESSIONE PRUDENTIUM (24).

Scopus et nexus hujus tituli.

1. GAJUS lib. 1. ad legem XII. Tabularum.

FActurus legum vestustarum interpretationem, necessario prius ab Urbis initiis repetendum existimavi: non quia velim verbosos (25) commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum (26) esse, quod ex omnibus suis partibus (27) constaret. Et certe cujusque (28) rei potissima pars principium est. Deinde, si in foro causas dicentibus nefas, ut ita dixerim, videtur esse, nulla præfatione facta, Judici rem exponere: quanto magis interpretationem promittentibus inconveniens erit, omissis initiis, atque origine non repetita, atque illotis (29), ut ita dixerim, manibus, protinus materiam interpretatio-

(1) Proprium jus est quod quisque populus sibi constituit. Atqui soli Imperatori leges condere licet. *v. l. ult. circ. fin. C. de leg.*

(2) Non modo divina, sed et virtus ipsa humana: seu, quæ homini a Deo proposita. *Goth.* De Justitiæ et Jurisprudentiæ definitione, et divisione, vid. Mar. Salomon. Alciat. *lib.* 1. *parerg. cap.* 30. *et* 31. Cont. *subcesiv. lib.* 2. *cap.* 7. Turneb. *advers. lib.* 8. *cap.* 5. S. L.

(3) Proprium hoc justitiæ est quarto modo: convenit enim omni Justitiæ, soli, et semper.

(4) Judicis officium innuit. *de quo v. l.* 15. *in fine. Inf. de jud. v. Inst. eod. in princ.*

(5) Agit enim quæ alteri conducunt aut Principi, aut Reipubl. et sola ex virtutibus alienum bonum spectat. Arist. 5. *Ethic.* 1. *et seqq* Goth. Alii; *jus suum cuique tribuens:* sed vide *tit.* 1. *lib.* 1. *Institut.* statim in principio, et Alciatum *lib.* 1. *parerg. cap.* 49. Jo. Mercerium *lib.* 1. *opinio. cap.* 4. et Pratejum *dicæologiæ cap.* 5. Mod.

(6) Seneca 11. *Epistol.* 82. Hoc justitiæ convenit, suum cuique reddere: beneficio gratiam; injuriæ talionem, aut certe malam gratiam.

(7) *Honeste vivit* non modo qui alterum non lædit, aut qui suum cuique tribuit, sed et qui etiamsi solus sit, virtutis præscripto ac lege vivit.

(8) v. Rob. 3. *sent.* 12.

(9) *v. l.* 3. *§. pen. Inf. de incend.*

(10) *v. l.* 24. *§. pen. Inf. de min.* hoc ultimum præceptum sæpe negligitur, ut secundum impleatur (ut cum furiosus ensem deponit, et repetit, nec redditur, ne lædatur, argumento *l.* 31. *Inf. depositi*) et e contrario, ad hoc enim pœnæ repertæ sunt, ut suum cuique tribuatur.

(11) Recte *divinarum rerum scientiam* jurisprudentiæ tribuit: Conjuncta enim fuit olim juris divini et humani scientia. Ita Scævola 8. *Valer.* 8. dicitur, bene ac diu jura civium et ceremonias ordinasse, *et lib.* 5. *cap.* 8. T. Manlius Torquatus juris civilis et sacrorum Pontificalium peritus. Sic apud Tacitum, *lib.* 3. Ateius Capito, humani, divinique juris sciens, et a Macrobio 7 *cap.* 13. Pontificii juris inter primos peritus, (cui rei et hoc quoque argumento est, quod libros juris Pontificii reliquerit) 4. *Gell.* 6. *Festus.* Extant etiam Labeonis de Jure Pontificio commentarii, *teste Festo, Charisio et Sosipatro.* et Nerva a Tacito, *lib.* 5. dicitur fuisse omnis divini humanique juris sciens. Unde Gellius *lib.* 10. *cap.* 15. in explicandis Flaminum ceremoniis, Massurii Sabini autoritate utitur. Sed nullum apertius testimonium est Ciceroniano, 2. *de legib.* Pontificem neminem bonum esse, nisi qui jus civile cognosset. Inde factum, ut juris nostri autores juris civilis alteram speciem in sacris et Sacerdotibus collocarent. *l.* 1. *§.* 2. *Sup. eod.* ut hinc perspici possit, nullum pene in pretio habitum Jurisconsultum, qui non omnia jura et humana et divina, cognitione fuisset complexus. Docebant itaque iidem nostri, quibus hostiis, quibus diebus, quo ritu, ad quæ templa sacra facienda essent, quæ sepulchrorum et monumentorum jura, quæ justorum funebrium solennia. vide *Inf. tit. de religiosis et de mortuo inferendo.* Sed et prior Codicis liber satis ostendit, quam peritum in jure pontificio ac divino Jurisconsultum esse oporteat. adde Brisson. 4. *select.* 6.

(12) *v. §.* 1. *Sup. constit. ad Tribonianum. De concept. Digest.*

(13) Hoc καλὸν, sequens δίκαιον. 2. *Ecl.* 1. *c.* 11.

(14) Atqui jura non in singulas personas constitui oportet. *l.* 8. *Inf. de legib.*

(15) ἄρχοντο- ψῆφος judicis quoque sententia. 2. *Eclog.* 1. *c.* 11.

(16) *l.* 65. *§. cum Prætor. Inf. ad Treb.*

(17) Immo ne tunc reddit, *l.* 1. *§.* 1. *Inf. de feriis.*

(18) Hoc est contra æquitatem, non contra jus scriptum. *v. l.* 2. *C. quando provocare.*

(19) Ut *in l.* 12. *Inf. de offic. præsid.* Ans.

(20) Et alii judices. *l.* 4. *in fin. Inf. de interrog. in jure.*

(21) Formula usitata et frequens juri nostro. *l.* 5. *Inf. de jurisdict. l.* 11. *§.* 1. *Inf. de his qui notantur infam. l.* 1. *§.* 1. *Inf. de off. ejus, cui mandata est jurisd.*

(22) *v. l.* 34. *infr. de pact.*

(23) Id est, quo progressu jus in eam formam, quæ hodie extat, ad Romanos pervenit: in hac prima parte hujus tituli explicanda occupatur initium *l.* 2. *ad §.* 12. *Inf. hoc tit.* Goth. Vide hic Mar. Salomon. et Ant. Govean. *lect. lib.* 1. *c.* 21. Ans.

(24) Qui et jurisperiti, et autores. *l.* 2. *§.* 13. *Inf. eod.* tertiam porro hujus tituli partem hanc explicat lex 2. §. 35. *et seq. Inf. eod.* Goth. In Archetypo Florentino perscriptum extat, *successione eorum*, unde faciebat flos JC. Jacobus Cujacius, *successsione auctorum*, vide ejus *lib.* 7. *observat. cap.* 26. *et l.* 2. *§.* 2. *infr. eod.* Mod.

(25) Veritas verborum adminicula non desiderat. *l.* 1. *C. si minor ab hereditate se abstineat.*

(26) *Totum* dicitur, quod ex omnibus partibus suis constat: ut ædes, solo et superficie, *l.* 23. *Inf. de usucap.* hereditas 12. unciis, *§. hereditas. Inst. de hered. instituend.* fundus, ipso solo et fructibus, vel ædibus, *l.* 44. *l.* 49. *Inf. de rei vindic.* ususfructus, usu et fructu, *l.* 14. *§.* 1. *infr. de usu et habitat.*

(27) Immo satis est, ut usui essse possit, *l.* 139. *in fin. infr. de verb. signif.* et sit inceptum. *v. l.* 15. *in princ. infr. de diversis temp. præsc.*

(28) Μέγιστον ἀρχὴ παντός Aristot. *Elenchis.* Principium, pars maxima est totius. Dimidium facti, qui bene cœpit, habet.

(29) Proverbii species. de qua vide Erasmum 1. *Chiliad seu Adag.* 9. *adag.* 155.

nis tractare? namque nisi fallor, istæ præfationes (1) et libentius nos ad lectionem propositæ materiæ producunt: et cum ibi venerimus, evidentiorem præstant intellectum.

De Origine *et progressu juris.* 1. *De manu regia.* 2. *De legibus regiis.* 3. *De jure incerto et consuetudine.* 4. *De legibus duodecim tabularum.* 5. *De disputatione fori.* 6. *De legis actionibus.* 7. *De jure civili Flaviano.* 8 *De plebiscitis.* 9. *De Senatusconsultis.* 10. *De jure honorario.* 11. *De constitutionibus.* 12. *Epilogus.* 13. *Transitio ad secundam partem tituli, et sic* 14. *De Regibus.* 15. *De Tribunis celerum.* 16. *De Consulibus.* 17. *De Censoribus.* 18. *De Dictatoribus.* 19. *De Magistris equitum.* 20. *De Tribunis plebis.* 21. *De Ædilibus plebis.* 22. *De Quæstoribus ærarii.* 23. *De Quæstoribus parricidii.* 24. *De Decemviris.* 25. *De Tribunis militum.* 26. *De Ædilibus curulibus.* 27. *De Prætore urbano.* 28. *De Prætore peregrino.* 29. *De Decemviris in litibus judicandis.* 30. *De Quatuorviris, Triumviris monetalibus, Triumviris capitalibus.* 31. *De Quinqueviris.* 32. *De variis Prætoribus, et Ædilibus cerealibus.* 33. *De Præfecto urbi. De Præfecto annonæ. De Præfecto vigilum.* 34. *Epilogus.* 35. *Transitio ad tertiam partem tituli: et sic* De Jurisconsultis.

2. Pomponius lib. singulari Enchiridii.

Necessarium (2) itaque nobis videtur ipsius *Juris originem*, atque processum demonstrare.

§. 1. Et quidem initio civitatis nostræ populus sine lege certa, sine jure certo primum agere instituit (3): omniaque manu (4) a Regibus (5) gubernabantur.

§. 2. Postea aucta ad aliquem modum civitate, ipsum Romulum traditur populum in triginta partes divisisse, quas partes *Curias* (6) appellavit: propterea quod tunc reipublicæ (7) curam per sententias partium earum expediebat. Et ita *Leges* quasdam et ipse *Curiatas* ad populum (8) tulit. † Tulerunt et sequentes Reges (9): quæ omnes conscriptæ extant in libro Sexti Papirii: qui fuit illis temporibus, quibus Superbus (10) Demarati Corinthii (11) filius (12), ex principalibus viris. Is liber, ut diximus, appellatur *jus civile Papirianum*: non quia Papirius de suo quicquam ibi adjecit, sed quod leges sine ordine latas in unum composuit.

§. 3. Exactis deinde Regibus *lege* (13) *Tribunicia*, omnes leges hæ exoleverunt: iterumque cœpit populus Romanus incerto magis jure, et consuetudine ali (14), quam per latam legem: idque prope viginti annis passus est (15).

§. 4. Postea ne diutius hoc fieret: placuit publica autoritate *Decem* constitui *viros*, per quos peterentur leges a Græcis civitatibus (16), et civitas fundaretur legibus: quas (17) in tabulas eboreas (18) perscriptas pro (19) Rostris composuerunt, ut possent leges apertius percipi: datumque est eis jus eo anno in civitate summum, uti leges et corrigerent, si opus esset et interpretarentur: neque provocatio ab eis, sicut a reliquis magistratibus fieret. Qui ipsi animadverterunt aliquid deesse istis primis legibus: ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adjecerunt: et ita ex (20) accidentia appellatæ sunt *leges duodecim tabularum.* quarum ferendarum autorem fuisse decemviris Hermodorum quendam Ephesium, exulantem (21) in Italia, quidam retulerunt.

§. 5. His legibus latis, cœpit, ut (22) naturaliter evenire solet (23), ut interpretatio desideraret prudentium (24) autoritate necessariam esse *disputationem* (25) *fori.* Hæc disputatio, et hoc jus, quod sine scripto venit, compositum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, ut cæteræ partes juris suis nominibus designantur, [datis propriis nominibus cæteris partibus:] sed communi nomine appellatur *jus civile.*

§. 6. Deinde ex his legibus (26), eodem tempore fere, actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent: quas actiones ne populus prout vellet institueret, certas solennesque esse voluerunt: et appellatur hæc pars

(1) Præfationum utilitas.

(2) Hanc legem quidam existimant a Triboniano aut compositam aut certe in multis interpolatam et auctam, quod et ego ex lectionis ejus incertitudine et varietate facile crediderim. *Mod.*

(3) Hoc est, sine certo jure egit: sic Paulus 3. *sent.* 2. §. 2. *libertus duos patronos habere instituit*, id est, habuit: sic apud Catullum: *Quem tu diligere inciperes*, hoc est, diligeres, et apud eundem: *Accipiunt pretium quæ facere instituunt*, hoc est, quæ faciunt: quod et Josephus Scaliger observavit.

(4) Non violenta, sed quæ instar arbitri esset. Justinus *lib.* 1. *cap.* 1.

(5) Alii *: manu regis.* Mod.

(6) Vide Hotomannum 4. *obs.* 33. *et* 2. *Antiquitatum.* 3. *et* 12.

(7) Et eligendorum magistratuum. *arg. l. un. in pr. Inf. de off. Quæstor.*

(8) Id est, non simpliciter promulgavit, sed rogavit si placerent. *Salom.* Fuit etiam a regibus ad populum provocatio. Cic. 1. *de Repub.* apud Senecam 19. *Epist.*

(9) Alibi vox *reges* abest, alibi mutata est in *leges.* Mod.

(10) Id est, Priscus Tarquinius: qui et *Superbus* quoque appellatus est, teste Cassio Hemina apud Servium, Livio, Victore, et Plinio *lib.* 36. ultimus enim Tarquinius Superbus non Demarati Corinthii, sed Tarquinii Prisci filius vel nepos, ut et constat ex oratione Claudii incisa Lugduni; quod addendum Festo, *in voce Tarquinius Priscus.*

(11) Ob seditiones domo profugi. v. *Livium* 1.

(12) Ita vetus liber Taurelli. alii tamen legunt, *Corinthii filii filius.* voce confidenter addita: estque etiam repertus qui non minore audacia *Priscus* pro *Superbus* supponeret, sed in hac varietate Charondæ assentio reponenti ex membranis, *Superbus L. Demarathi Corinthii F. N.* id est, *filii nepos*, sed de his ne historicis quidem ipsis convenit: vide Livium et Halicarnasseum. *Mod.*

(13) v. Goveau. 1. *var.* 21.

(14) Id est, uti. *al.* agi.

(15) Variant hic alii, qui partim *quadraginta*, partim *sexaginta* pro *viginti* reponunt. *Mod.*

(16) Atheniensibus maxime: quorum legislatores Draco et Solon. *Diodor. Livius*, 1. *Harmenopul.* 1. §. 3.

(17) Ut et olim Minos. Plato *in Minoë.* et Athenienses, apud quos hujusmodi Tabulæ κύρβεις et ἄξονες vocabantur. Plut. *in Solon.* adde *Novell.* 9. *cap.* 15. *in fin. edict.* 13. *cap.* 15.

(18) Roboreas primum, deinde æreas. *Halicarn.* 10. *Livius* 3. Quintilianus, *lib.* 4. *in Triumpho Cæsaris* Eborea oppida fuisse translata ait. adde *l.* 52. *Inf. de legat.* 3.

(19) Id est, in rostris. v. Festum, *in Pro sententia.*

(20) Id est, accidenti.

(21) Bannitum ex una civitate, in alia recte fungi dignitate posse, cum in ea bannitus non sit, hinc colligunt: sed nec operam exulis interdum repudiandam.

(22) Hinc collige: Cum natura pugnare statuta, quæ interpretationes legum vetant.

(23) Argumentum a solitis.

(24) Non Grammaticorum tantum.

(25) Sic restituit Goveanus 1. *var.* 24. *cœpit (u. n. e. s. u. i. desideret p. autoritatem) necessaria esse disputatio fori.* sed malo hunc in modum: *necessariam disputationem fori.* hoc sensu: His legibus latis cœpit ut interpretatio desideraret, prudentium autoritate, necessariam disputationem fori: dixit, *prudentium autoritate*, id est, adhibitis in eam rem non quibuscunque, sed peritis juris.

(26) Subaudi 12. Tabularum.

juris, legis (1) actiones, id est legitimæ actiones (2). Et ita eodem pene tempore tria hæc jura nata sunt: leges duodecim tabularum: ex his fluere cœpit jus civile: ex iisdem *legis actiones* compositæ sunt. † Omnium tamen (3) harum et interpretandi scientia (4), et actiones, apud collegium Pontificum (5) erant: ex quibus constituebatur, quis quoquo anno præesset (6) privatis (7): et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est.

§. 7. Postea cum Appius Claudius proposuisset, et ad formam redegisset has actiones: Gnæus Flavius scriba (8) ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit: et adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus plebis fieret, et senator, et ædilis curulis: hinc liber, qui actiones continet, appellatur *jus civile Flavianum*: sicut ille, jus civile Papirianum: nam nec Gnæus Flavius de suo quicquam adjecit libro.

† Augescente civitate, quia (9) deerant quædam genera agendi, non post multum temporis spatium Sextus Ælius alias actiones composuit, et librum populo dedit, qui appellatur *jus Ælianum*.

§. 8. Deinde cum esset in civitate lex duodecim tabularum, et jus civile: essent et legis actiones: evenit, ut plebs in discordiam cum patribus perveniret, et secederet sibique jura constitueret, quæ jura *plebiscita* vocantur. Mox cum revocata est plebs: quia multæ discordiæ nascebantur de his plebiscitis, pro legibus placuit et ea observari, *lege Hortensia* (10): et ita factum est (11), ut inter plebiscita et legem species constituendi interessent: potestas [autem] eadem esset.

§. 9. Deinde, quia difficile plebs convenire cœpit, populus [certe] multo difficilius in tanta turba hominum: necessitas ipsa curam reipublicæ ad Senatum deduxit. Ita cœpit Senatus se interponere: et quidquid constituisset, observabatur: idque jus appellabatur *senatusconsultum*.

§. 10. Eodem tempore et magistratus jura reddebant: et ut scirent cives, quod jus de quaque re quisque dicturus esset, seque præmuniret; *edicta* proponebant: quæ edicta Prætorum, *jus honorarium* constituerunt. † *Honorarium* dicitur, quod ab honore Prætoris venerat.

§. 11. Novissime, sicut ad (12) pauciores juris constituendi via transisse ipsis rebus dictantibus videbatur: per (13) partes evenit, ut necesse esset reipublicæ per unum consuli: nam Senatus non perinde omnes provincias probe gerere poterat. Igitur constituto Principe, datum (14) est ei jus, ut quod constituisset, ratum esset.

§. 12. Ita in civitate nostra, aut jure, id est, lege constituitur: aut est proprium jus civile, quod (15) sine scripto in sola prudentium (16) interpretatione consistit: aut sunt legis actiones, quæ formam agendi continent: aut plebiscitum, quod sine autoritate Patrum est constitutum: aut est magistratuum edictum, unde jus honorarium nascitur: aut senatusconsultum, quod solum Senatu constituente inducitur sine lege (17): aut est principalis constitutio, id est, ut quod ipse Princeps constituit, pro lege servetur.

§. 13. Post (18) originem juris, et processum cognitum, consequens est, ut de magistratuum nominibus et origine cognoscamus: quia, ut exposuimus, per eos, qui juri dicundo præsunt, effectus rei accipitur: quantum (19) est enim jus in civitate esse, nisi sint, qui jura (20) regere possint? Post hoc deinde de autorum successione dicemus: quod constare non potest jus, nisi sit aliquis (21) jurisperitus, per quem possit quotidie in melius produci.

§. 14. Quod ad magistratus attinet, initio civitatis hujus constat, *Reges* omnem potestatem habuisse.

§. 15. Iisdem temporibus et *Tribunum celerum* fuisse constat. Is autem erat qui equitibus præerat, et veluti secundum locum a regibus obtinebat: quo in numero fuit Junius Brutus, qui autor fuit Reges ejiciendi.

§. 16. Exactis deinde regibus, *Consules* constituti sunt duo (22), penes quos summum jus uti esset, lege rogatum est. † Dicti sunt ab eo, quod plurimum reipublicæ

(1) Legis actiones dicuntur, quæ solennes et ex legis actu descendunt. Est enim horum verborum, *lege agere*, latissima significatio, *l.* 3. *Inf. de offic. Prætoris. l.* 123. *Inf. de regulis juris.* Cicer. 1. *de oratore*, *pro Cecinna*, *et* 3. *et* 4. *Verrina.* 7. Valer. 7. 7. Plinius 5. 20. Gell. 9. Ovid. *in Fastis.* Macrob. 1. *Saturn.* 16. Varro 4. *de lingua Lat.* Ulpian. *Instit. de tutelis.* Hinc legis actio, *l.* 1. *Inf. de offic. Jurid. Alex. l.* 2. *in fin. l.* 3. *Inf. de offic. Proconsul. l.* 4. *infr. de adopt. l.* 1. *C. de adopt. Paul.* 2. *senten.* 26. *Novell.* 81. *pr.* Vopiscus *in Aurelian. l.* 123. *infr. de regulis juris.* ubi dixi, *quid sit lege agere:* adde Brissonium 4. *select.* 20.

(2) Hæc verba ut adulterina alii hinc ejiciunt, alii ut legitima et germana mordicus retinent. Vide civem meum Rævard. *de auct. Prudent. c.* 2. *et Protrib. c.* 4. item B. Briss. *lib.* 4. *sel. c.* 20. Mod.

(3) Sic restituit Cuj. 18. *obs.* 11. *O. t.* 12. *Tabb. et interpretandi scientiæ.*

(4) Hæc postea translata ad Prætores. *lib.* 15. §. *eleganter.* 28. *in fin. infr. de damno infecto.*

(5) Respondendi juris et explicandarum religionum munus Pontificium fuit. Cic. 2. *de legib.* adde Cic. *pro Murena. et* 2. Valer. 1.

(6) *Præesse* hic est actiones et judicia dare; a qua formula diversa est hæc, *adesse litigatoribus.* (Aderant enim litigatoribus Jurisconsulti, non præerant. Cicer. 1. *de orat. et in Topicis:* Asconius). Hinc illa: judicare, jurisdictioni *præesse. l.* 1. §. 2. *Inf. de postulando. l.* 81. *Inf. de judiciis. l. ult. Inf. de aqua et aquæ pluviæ.* adde Brissonium *selectar. ult.*

(7) Negotiis scil. ad differentiam forte criminalium. §. *et quia.* 23. *Inf. eod.* de notione Pontificum, vide *l. ult. Inf. de mortuo inferendo.* hinc etiam collige, antiquum delegationis vestigium: sed et hic notandum legi apud Haloandrum, *privatus*, non *privatis.*

(8) Vid. Liv. 9. *in fin.* 2. Valer. 5. Cic. *in Pisonem. et* 6. *ad Attic.* 1. Diodorum 20. 3. Plin. 1. 6. Gell. 9.

(9) *Et qui præerant:* ita legitur in Norica editione: de cujus verbi *præesse* significatione paulo ante dixi.

(10) *Al.* Ortensia. *Noric. edit.* Goth. Connanus *lib.* 1. *cap.* 1. omnibus modis probare nobis conatus est, hic *Horatia* pro *Hortensia* reponendum; sed quam frustra sudaverit facile convincit doctissimus Contius in notis *ad* §. *plebiscita. Inst. de jur. nat. et Civili.* Mod.

(11) Vel potius tandem evenit. 15. Gell. 27. 16. Plin. 10. alii a P. Pisone latam scribunt. Liv. 8. vide Gov. 1. *var.* 22.

(12) *Nov.* 47. *et* 143.

(13) Succedaneas mutationes, vel per factiones. *Zas. hic.* Govean. 1. *var.* 24.

(14) *Ammian.* 14. urbs venerabilis, post superbas efferatarum gentium cervices oppressas, latasque leges, fundamenta libertatis et retinacula sempiterna, velut frugi parens et prudens et dives, Cæsaribus, tanquam liberis suis, regenda patrimonii jura permisit.

(15) Utpote in sola disputatione positum. *arg.* §. *his legib.* 5. *Sup. eod.*

(16) Immo et in potestate inducendæ formulæ ac legis. *arg. l.* 29. *Inf. de liber. et post.*

(17) Quid si legas *sine plebe*? Nam ut plebiscita sine Senatu: ita senatusconsulta sine plebe: quam emendationem adjuvant antecedentia hæc, *quod solum Senatu constituente.*

(18) Secunda pars tituli.

(19) Nullum sane. *l.* 8. *Sup. de justit. et jure: et Nov.* 161. *in pr. l.* 1. §. 1. *Inf. ne vis fiat ei: Nov.* 26. *cap.* 1. *et* 133. *c.* 4.

(20) Id est, accommodare ad usum societatis humanæ. *Old.*

(21) Sic, advocationis officium dicitur vitæ hominum necessarium, *l.* 4. *in princ. C. de advoc. divers. jud.* 2. recte additur Jurisperitus. Juris enim cognitio in Assessore, *l.* 1. *Inf. de assessor.* et Advocato requitur. *l.* 7. *in princ. C. de advoc. divers. judicior.* An in Judice (vel potius Magistratu)? v. Hotom. 26. *Illust.*

(22) Non semper duo fuere Consules: aliquando tres, *l.* 1. §. 2. *Inf. de offic. quæst.* aliquando quatuor, *l.* 25. §. 6. *Inf. de petit. hæred.* aliquando unus tantum fuit Consul, ut liquet ex *l.* 44. *in fin. C. de Episc. et Cler.* Ans.

consulerent: qui tamen ne per omnia regiam potestatem sibi vindicarent, lege lata factum est, ut ab eis provocatio (1) esset, neve possent in caput civis Romani animadvertere injussu populi: solum relictum est iis ut coërcere possent, et in vincula publica duci (2) juberent.

§. 17. Post deinde cum census jam majori tempore agendus esset, et Consules non sufficerent, huic quoque officio *Censores* (3) constituti sunt.

§. 18. Populo deinde aucto, cum crebra (4) orirentur bella, et quædam acriora a finitimis inferrentur, interdum re exigente, placuit majoris potestatis magistratum constitui: itaque *Dictatores* proditi sunt, a quibus nec provocandi jus fuit: et quibus etiam capitis animadversio data est. † Hunc magistratum, quoniam summam potestatem habebat, non erat fas ultra (5) sextum mensem retinere.

§. 19. Et his Dictatoribus *Magistri equitum* injungebantur: sic quomodo regibus Tribuni Celerum: quod officium (6) fere tale erat, quale hodie Præfectorum prætorio: magistratus tamen habebantur [legitimi].

§. 20. Iisdem temporibus cum plebs a Patribus secessisset (7), anno fere septimodecimo post reges exactos: *Tribunos* sibi in monte Sacro creavit, qui essent plebeji magistratus: dicti Tribuni, quod olim in tres partes populus divisus erat, et ex singulis singuli creabantur: vel quia tribuum suffragio creabantur.

§. 21. Itemque ut essent, qui (8) ædibus præessent, in quibus omnia scita [sua] plebs deferebat: duos ex plebe constituerunt: qui etiam *Ædiles* appellati sunt.

§. 22. Deinde cum ærarium populi auctius esse cœpisset (9): ut essent qui illi præessent, constituti sunt *Quæstores* [*qui pecuniæ præessent*]: dicti ab eo, quod inquirendæ (10), et conservandæ pecuniæ causa creati erant.

§. 23. Et quia, ut diximus (11), de capite civis Romani injussu populi, non erat lege permissum Consulibus, jus dicere: propterea Quæstores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus præessent: hi appellabantur *Quæstores* (12) *parricidii*: quorum etiam meminit lex XII. tabularum.

§. 24. Et cum placuisset leges quoque ferri: latum est ad populum, uti omnes magistratu se abdicarent, quo *Decemviri* constituti anno uno, cum magistratum prorogarent sibi, et cum injuriose tractarent, neque vellent deinceps sufficere magistratibus, ut ipsi et factio sua perpetuo rempublicam occupatam retinerent: nimia, atque aspera dominatione eo rem perduxerant, ut exercitus a republica secederet. Initium fuisse secessionis dicitur Virginius quidam, qui (cum animadvertisset, Appium Claudium, contra (13) jus, quod ipse ex vetere jure in duodecim tabulas transtulerat, vindicias (14) filiæ suæ (15) a se abdixisse: et secundum eum, qui in servitutem ab eo suppositus petierat, dixisse: captumque amore virginis omne fas ac nefas miscuisse) indignatus, quod vetustissima juris observantia in persona filiæ suæ defecisset (utpote cum Brutus, qui primus Romæ Consul fuit, vindicias secundum libertatem dixisset in persona Vindicis Vitelliorum servi, qui proditionis conjurationem indicio suo detexerat) et castitatem filiæ vitæ quoque ejus præferendam putaret, arrepto cultro de taberna lanionis filiam interfecit; in hoc scilicet, ut morte virginis contumeliam stupri arceret, ac protinus recens a cæde, madenteque adhuc filiæ cruore, ad commilitones confugit: qui universi de Algido (16) (ubi tunc belli gerendi causa legiones erant) relictis ducibus pristinis, signa in Aventinum transtulerunt: omnisque plebs urbana mox eodem se contulit (populique consensu partim in carcere necati (17)). Ita rursus respublica suum statum recepit.

§. 25. Deinde, cum (18) post aliquot annos, quam XII. tabulæ latæ sunt, et plebs contenderet cum patribus et vellet ex suo quoque corpore consules creare, et patres recusarent, factum est, ut *Tribuni militum* crearentur, partim ex plebe, partim ex patribus consulari potestate. Hique constituti sunt vario numero: interdum enim viginti fuerunt (19), interdum plures, nonnunquam pauciores.

§. 26. Deinde cum placuisset creari etiam ex plebe consules: cœperunt ex utroque corpore constitui. Tunc ut aliquo pluris patres haberent, placuit duos ex numero patrum constitui: ita facti sunt *Ædiles* (20) *curules*.

§. 27. Cumque consules avocarentur bellis finitimis: neque esset, qui in civitate jus reddere posset: factum est, ut *Prætor* (21) quoque crearetur; qui *Urbanus* appellatus est, quod in urbe jus redderet.

§. 28. Post aliquot deinde annos, non sufficiente eo Prætore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem [...]

(1) Appellare licuit civi, a Consule ad populum.

(2) De Consulibus vide *l. un. Inf. de offic. Cons.* Goth. Hanc leg. tulit Valerius Publicola, Liv. *l.* 2. Dionys. *l.* 5. Plutarch. *in vit. Public.* idque factum, ne per omnia regium imperium Consules sibi vindicarent. *Ans.*

(3) Vid. *l.* 111. *Inf. de verb. signif.*

(4) Dixi *ad leges* 12. *tabul.* Cic. 2. *de orat.*

(5) *l. un. in pr. Inf. de off. Præf. præt.*

(6) Quoniam fuit PP. plenior potestas. Molin. 1. *feud.* 20. *n.* 2. *magistratus magistratuum.* Goth. Qui fuerint Magistri equitum, qui celeres, et qui Tribuni celerum, vid. Forster. *histor. jur. civil.* c. 18. Ans.

(7) Vide Ciceronem *in Bruto*: ubi dixi.

(8) *Halic.* 6. *Liv.* 3. adde §. 26. §. 32. *in fin. Inf. eod. l.* 1. *Inf. de off. Pr. vig. l.* 1. *Inf. de ædil. edict. l. un. pr. Inf. de via publ. et si quid.* aliud etymon vide apud Festum in *Ædiles.*

(9) Taurel. legit, *auctum esse cœpisset*, sed mihi magis placet, ut elegantius longe, quod in veteri codice exstare idem fatetur, *cum ærarium populi auctum esse cœpisset.* Mod.

(10) *l. un. Inf. de off. Quæst.*

(11) §. 16. *Sup. eod.*

(12) Vide Festum in *Parricid. et Quæstores.*

(13) Quo cavebatur, ut qui de suo statu litigaret, in possessione libertatis constitueretur. Cujac. 18. *obs.* 23.

(14) *Nov.* 142. *c.* 2. Goth. Dicere vindicias, est postulare, ut quis interim libertate potiatur. Nam dare vindicias secundum libertatem, vel a servitute, est decernere, ut interim dum quæstio agitatur, quis in possessione suæ libertatis sit: cujus contrarium est, dare vindicias secundum servitutem, vel a libertate. *Ans.* Vide plura de Vindiciis apud Turneb. *l.* 13. *advers. cap.* 27. *et l.* 30. *cap.* 35. Rainold. Cors. *l.* 2. *indagat. cap.* 7. et Rævard. *ad leg.* 12. *tab. cap.* 26. S. L.

(15) Adde *l.* 1. §. 2. *Inf. de rei vind.*

(16) Monte scilicet: et post, *in Aventinum*, montem intellige, more Græco. Ant. Aug. 2. *Emend.* 1.

(17) Magni viri, Budæus, Zasius, et Haloander addunt, *partim in exilium acti*, quod admittit Cotta, non admittit Delryo, ampliant alii. ego vero mihi N. L. ut est in vetere formula pronuncio, et jubeo consulere lectorem Hieronymum Magium *Miscell. l.* 1. *c.* 7. et magis necessario etiam Alciatum *l.* 7. *c.* 20. *παρερ.* ubi confidentia quadam Herculea legit, *Ita populi consensu partim decemviris in carcere necatis, partim in exilium actis, rursus respub. suum statum recepit.* Mod.

(18) *Halic.* 2. *Lib.* 4.

(19) Quærant cui hoc persuadeant auctores hujus lectionis: ego interim Budæo potius crediderim reponenti, *interdum enim seni fuerunt*: sic enim Livius passim sex memorat creatos, semel, quod sciam octo. Zasius tamen, vir magnus, vulgatam lectionem tuetur. *Mod.*

(20) De quibus *l.* 1. *in pr. Inf. de ædilit.* et Liv. 6. Cic. 6. *ad Att.*

(21) De origine et potestate Prætorum vide Tholosan. *syntagm. jur. lib. cap.* 30. Ans.

tem veniret, creatus est et alius *Prætor*, qui *Peregrinus* (1) appellatus est, ab eo, quod plerumque inter peregrinos jus dicebat.

§. 29. Deinde cum esset necessarius magistratus, qui hastæ præesset: *Decemviri in litibus* (2) *judicandis* sunt constituti.

§. 30. Eodem tempore et *Quatuor viri*, qui *curam* (3) *viarum gererent*: et *Triumviri* (4) *monetales*, æris, argenti, aurifflatores: et *Triumviri* (5) *capitales*, qui carceris (6) custodiam haberent: ut, cum animadverti oporteret, interventu eorum fieret.

§. 31. Et quia magistratibus, vespertinis temporibus (7) in publicum esse inconveniens erat, *Quinque viri* constituti sunt *cis Tiberim et ultis* (8) *Tiberim*, qui possint pro magistratibus fungi.

§. 32. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia (9), item Hispania, deinde Narbonensi provincia, totidem *Prætores*, quot provinciæ in ditionem venerant, creati sunt: partim qui urbanis rebus, partim qui provincialibus præessent. † Deinde Cornelius Sylla quæstiones publicas constituit: veluti de falso, de parricidio, de (10) sicariis (11): et Prætores quatuor adjecit. † Deinde Gajus Julius Cæsar duos Prætores, et duos Ædiles, qui frumento præessent, et a Cerere Cereales constituit. Ita duodecim Prætores, sex Ædiles sunt creati.

† Divus deinde Augustus sedecim Prætores constituit. † Post deinde divus Claudius (12) duos Prætores adjecit, qui de fideicommisso (13) jus dicerent: ex quibus unum divus Titus detraxit: et adjecit divus Nerva, qui (14) inter fiscum et privatos (15) jus diceret. Ita decem et octo Prætores in civitate jus dicunt.

§. 33. Et hæc omnia, quotiens in republica sunt magistratus, observantur: quotiens autem proficiscuntur, unus relinquitur, qui jus dicat: is vocatur *Præfectus urbi*: qui Præfectus olim constituebatur (16), postea fere Latinarum feriarum (17) causa introductus est, et quotannis observatur: nam *Præfectus* (18) *annonæ*, et (19) *vigilum* non sunt magistratus: sed extra ordinem, utilitatis causa, constituti sunt: et tamen hi, quos *Cistiberes* diximus, postea Ædiles senatusconsulto creabantur.

§. 34. Ergo ex his omnibus decem Tribuni plebis (20), Consules duo, decem et octo Prætores, sex Ædiles, in civitate jura reddebant.

§. 35. Juris (21) civilis scientiam plurimi et maximi viri professi sunt: sed qui eorum maximæ dignationis apud populum Romanum fuerunt, (eorum) in præsentia mentio habenda est, ut appareat, a quibus et qualibus hæc jura orta et tradita sunt. † Et quidem ex omnibus, qui scientiam nacti sunt, ante *Tiberium* (22) *Coruncanium* (23) publice professum neminem traditur: cæteri autem ad hunc vel in latenti jus civile retinere cogitabant, solumque consultatoribus [vacare], potius quam discere volentibus se præstabant.

§. 36. Fuit autem in primis peritus *Publius Papirius*, qui leges (24) regias in unum contulit. † Ab hoc *Appius Claudius*, unus ex Decemviris, cujus maximum consilium in XII. tabulis scribendis fuit. † Post hunc *Appius Claudius* ejusdem generis maximam scientiam habuit: hic *Centemmanus* (25) appellatus est. Appiam viam stravit, et aquam Claudiam induxit, et de Pyrrho (26) in urbe non recipiendo sententiam tulit: hunc etiam actiones scripsisse traditum est; primum de usurpationibus, qui liber non extat. Idem Appius Claudius, qui videtur ab hoc processisse, *R* (27) literam invenit: ut pro Valesii Valerii essent, et pro Fusiis Furiis (28).

§. 37. Fuit post eos maximæ scientiæ *Sempronius*, quem (29) populus Romanus σοφὸν (30), id est, *Sapien-*

(1) Tricesimus liber Prætoris peregrini a Labeone compositus citatur *l.* 9. §. 4. *Inf. de dolo.* adde quæ de Peregrinis scripsi *ad l.* 1. *C. de heredib. instituend.* et quæ de peregrino agro extant apud Varronem 4. *de lingua.* et apud Fest. *in Peregrin. ager.*

(2) Olim dicebatur *litibus judicandis*, ut ex Sexto Pomp. et Valer. Probo notat Cujac. 3. *obs.* 32. Ita malo cum Cotta, Alciato *in l. pupillus.* §. *Decuriones. ff. de verb. signif.* et Goveano *l.* 1. c. 25. quam XV. *viri* cum Charonda, aut *centumviri* cum Budæo, Zasio, et Haloandro, quod hi magistratus non fuerint, sed coërceri et cogi soliti a decemviris. *Mod.*

(3) Vide quæ scripsi de Viocuris *ad l.* 1. *Inf. de via publ.*

(4) Treviri monetales. Cicer. 7. *famil.* 13.

(5) Dixi ad Varronem, 4. *de lingua.* adde Florum, 1. *Epitom.* 11. *Tacit.*

(6) Vid. *l.* 52. §. 12. *Inf. de furtis.*

(7) Noctu latam sententiam non valere, hinc colligunt. *arg. Nov.* 82. *c.* 3.

(8) Varro 5. *de lingua.* dixi ad Festum *in Citimus.*

(9) *Novel.* 24.

(10) Vid. Suet. *in Augusto* de veneficiis. Pithœus *c.* 1. *notar. Mosaicar.*

(11) Quidam addunt *et de injuriis.*

(12) §. 1. *Inst. de fideicommiss.*

(13) 25. Ulp. 12.

(14) Verisimile est, hunc præfectum fuisse ærarii. vide quæ scripsi *ad l.* 42. *Inf. de jure fisc.*

(15) Existimat Brissonius hunc appellatum fuisse ærarii præfectum, vide *l.* 3. *sel. c.* 19. Mod.

(16) Cl. V. Pet. Faber. legit ex Tacito, *Qui profectis olim constituebatur.* Charondas vero ope libri manuscripti sic emendandum arbitratur: *qui profectis aliis olim constituebatur fere Latinarum feriarum causa, postea introductus est quotannis, et observatur.* Mod.

(17) In quibus, Latinis, carnis distributio dabatur. *Halicarn.* 4. *Varr. Liv.* 32. Serv. 1. *Æneid.* eo Magistratu M. Antonius Imperator functus est, teste Capitolino.

(18) Vide vestigium sententiæ hujus Præfecti, *l. ult. infr. quod cum eo, qui in.*

(19) *v. Novell.* 13. *c.* 1.

(20) Ait Charondas in suo manuscripto legi, *decem Trib. mil.* sed mihi juxta atque Delryo illud persuadet recipiendum esse, quid enim isthoc vanius? *Mod.*

(21) Tertia pars tituli.

(22) *Al.* Tit. *Flor. Epitome* 18.

(23) *Al.* Tit. Oratorem. *Cicer. in Bruto.* et Pontificem. 3. *de oratore*: adde §. *post hos.* 38. *infr. eod.*

(24) Codex ergo hic (ut ita loquar) regius, fuit a Papirio compositus, in quo leges regiæ. v. §. 2. *supr. eod.*

(25) Aut potius *Cæcus*: *Fasti consulares, Verrius, Appiani fragmenta de historia Samnitium.* Crassus primum, deinde Cœcus appellatus. Frontin. 1. *de aquæductibus*, et alias *Centemmani* aut *Centemali* cognomen Cn. et M. Fabiis tribuitur a Livio, ut et Tito Claudio, a Cicerone et Valerio. *Goth.* Haloander et Groscius pro *Centemmanus* reponunt *Cæcus*, immensum a lectione omnium librorum antiquorum recedentes, eisque credit Delryo occasione inscriptionis hujus veteris: *Appius Claudius C. F. Cæcus censor. cos. bis dicit. interrex. III. Pr. II. Æd. Cur. II. Q. Tr. Mil. III. complura oppida de Samnitibus cepit, Sabinorum et Tuscorum exercitum fudit, pacem fieri cum Pyrrho rege prohibuit, in censura viam Appiam stravit. et aquam in urbem adduxit, ædem Bellonæ fecit.* Ego vero, ut libere loquar, adduci non possum, ut hanc tantam libertatem probem; quare codicum auctoritatem pone sequens, legerim aut ita ut vulgo quoque, et in ipsis legere est, *Centemmanus* sive *Centummanus*, aut certe, *Centimalus*, quod Cic. 3. *de off.* T. Claudii Centimali meminerit. sed hæc fortasse non sunt tanti. *Mod.*

(26) Adde *l.* 1. §. 5. *vers. quamvis autem. infr. de post.* Flor. *epit.* 13.

(27) *L.* 1. *Quint.* 5. vide Festum *in litera R.*

(28) *Al.* Furii.

(29) Ut et Atilium *sapientem.* §. 38. *infr. eod.*

(30) An propter magiam, ut putat Forcatulus 1. *Necyoman.* 38. an potius ob civilem sapientiam, cujusmodi scientia σοφία; ait Plutarchus *in Themist.*

tem appellavit : nec quisquam ante hunc , aut post hunc, hoc nomine cognominatus est. *Gajus* (1) *Scipio Nasica* , qui *optimus* a senatu appellatus est : cui etiam publice domus in sacra via data est , quo facilius consuli posset. Deinde *Quintus Mucius* (2) : qui ad Carthaginienses missus legatus , cum essent duæ tesseræ positæ , una pacis , altera belli , arbitrio sibi dato , utram vellet referret Romam , utramque sustulit , et ait , *Carthaginienses petere debere* , *utram mallent accipere*.

§. 38. Post hos fuit *Tiberius Coruncanius* , ut (3) dixi , qui primus profiteri cœpit : cujus tamen scriptum nullum exstat , sed responsa complura et memorabilia ejus fuerunt. Deinde *Sextus* (4) *Ælius* , et frater ejus *Publius Ælius* et *Publius Atilius* , maximam scientiam in profitendo habuerunt : ut duo Ælii etiam consules fuerint. Atilius autem primus a populo (5) *sapiens* appellatus est. Sextum Ælium etiam Ennius laudavit, et extat illius liber, qui inscribitur *Tripertita* , qui liber veluti cunabula juris continet. Tripertita autem dicitur , quoniam lege duodecim tabularum præposita , jungitur interpretatio , dein subtexitur legis actio. Ejusdem (6) esse tres alii libri referuntur: quos tamen quidam negant ejusdem esse. Hos sectatus ad aliquid est [*Cato*. Deinde] *Marcus Cato* (7) princeps Porciæ familiæ , cujus et libri extant (8) : sed plurimi filii ejus , ex quibus cæteri oriuntur.

§. 39. Post hos fuerunt *Publius Mucius*, et *Brutus*, et *Manilius*: qui fundaverunt jus civile. Ex his Publius Mucius etiam decem libellos reliquit : Brutus, septem : Manilius , tres : et extant volumina scripta , Manilii monumenta. Illi duo consulares fuerunt : Brutus , prætorius : Publius autem (9) Mucius , etiam Pontifex maximus.

§. 40. Ab his profecti sunt *Publius Rutilius* (10) *Rufus* , qui Romæ Consul , et Asiæ Proconsul fuit : *Paulus Verginius* : et *Quintus Tubero* , ille Stoicus , Pansæ (11) auditor , qui et ipse Consul. Etiam *Sextus Pompejus* Gnæi Pompeji patruus fuit eodem tempore : et *Cœlius Antipater* , qui historias conscripsit : sed plus eloquentiæ , quam scientiæ juris operam dedit : etiam *Lucius Crassus* , frater Publii Mucii , qui *Mucianus* dictus est : hunc (12) Cicero ait jurisconsultorum (13) disertissimum.

§. 41. Post hos *Quintus Mucius* Publii filius , Pontifex (14) maximus jus civile primus constituit , generatim in libros decem et octo redigendo.

§. 42. Mucii auditores fuerunt complures : sed præcipuæ autoritatis *Aquilius Gallus* , *Balbus* (15) *Lucilius* , *Sextus Papirius* , *Gajus Juventius* : ex quibus Gallum maximæ autoritatis apud populum fuisse , Servius dicit : omnes tamen hi a Servio Sulpicio nominantur , alioquin per se eorum scripta non talia extant , ut ea omnes (16) adpetant : denique nec versantur omnino scripta eorum inter manus hominum , sed Servius libros suos complevit : pro cujus scriptura , ipsorum quoque memoria habetur.

§. 43. *Servius* (17) cum in causis orandis primum locum , aut pro certo post Marcum Tullium obtineret , traditur ad consulendum Quintum Mucium de re amici sui pervenisse , cumque eum sibi respondisse de jure Servius parum intellexisset , iterum Quintum interrogasse , et a Quinto Mucio responsum esse , nec tamen percepisse , et ita objurgatum esse a Quinto Mucio : namque eum dixisse , *turpe* (18) *esse patricio* , *et nobili* , *et causas oranti* , *jus* , *in quo versaretur*, *ignorare*, ea velut contumelia Servius tactus , operam dedit juri civili : et plurimum eos , de quibus locuti sumus , audiit : institutus a Balbo (19) Lucilio : instructus autem maxime a Gallo (20) Aquilio , qui fuit Cercinæ (21). Itaque libri complures ejus (22) extant Cercinæ confecti. Hic (23) cum in legatione perisset , statuam ei populus Romanus pro Rostris posuit ; et hodieque extat pro Rostris Augusti. Hujus volumina complura extant ; reliquit autem prope centum et octoginta libros.

§. 44. Ab hoc plurimi profecerunt : fere tamen hi libros conscripserunt : *Alfenus Varus* , *Cajus* (24) , *Aulus Ofilius* , *Titus Cæsius* , *Aufidius Tucca* , *Aufidius Namusa* , *Flavius Priscus* , *Gajus Atejus* , *Pacuvius* , *Labeo* (25) *Antistius* , Labeonis Antistii pater , *Cinna* , *Publicius* (26) *Gellius*. Ex his decem , libros octo conscripserunt , quorum omnes qui fuerunt , libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centum quadraginta libros . ✝ Ex his auditoribus plurimum autoritatis habuit Alfenus Varus, et Aulus Ofilius , ex quibus Varus et Consul fuit : Ofilius

(1) *Al.* P. id est , Publius , et ita apud Ciceronem , *in Bruto* . Liv. 49.

(2) 10. Gell. 27. Polyb. 3. Livius 21. Appian. 1. *de bello Hispanico*. Flor. *Epitome* 18.

(3) §. *juris*. 35. *Sup. eod.*

(4) De hoc Cicero *in Bruto* ita scribit : Sext. Ælius juris quidem civilis omnium peritissimus , sed etiam ad dicendum paratus. et. 1. *Tusc.* ex Ennio hic versus etiam refertur, *Egregie cordatus homo* , *catus Ælius Sextus*.

(5) Ut Sempronius σοφὸς. §. *fuit. Sup. eod.* adde Cicer. *in Lælio* , *Catone* , *et* 2. *de offi.* Ergo hic Latina dictione *sapiens* : ille vero Græca σοφὸς, appellatus fuit.

(6) De Sexto Ælio vid. Cicer. 1. *de orat.* 1. *Tusc.* 1. Varro 6. *de lingua.* 22. Plin. 2.

(7) Cicer. 1. *de orat.* Livius 33. 34. 39. Plutarch. *in Catone.* Goth. Duo fuerunt Catones Jurisconsulti , pater et filius : horum est *tit. de Regul. Caton. D. l.* 34. *tit.* 7. Eorum fit mentio §. *apud Catonem. Instit. de adopt. l.* 44. *Inf. solut. matrimon. l.* 10. §. 1. *infr. de Ædilit. Edict. l.* 18. *infr. de verb. signif.* *et l.* 86. *infr. de cond. et demonstrat.* Ans.

(8) Vide Festum *in verbo placidus*. 3. Gell. 18. l. 4. §. 1. *infr. de verb. oblig.*

(9) Extat ejus responsum *l. ult. in fin. infr. de legationib.*

(10) Ambitus accusatus noluit suam causam ornatius dici, Cic. 1. *ad Brut.* 3. *de natura.* 2. *de finib.* 4. *Tusc.* 2. *Offic.* Valer. 2.

(11) *Al.* Panætii : sed hoc κατὰ ἐκβολὴν , ut referatur ad alium Q. Ælium Tuberonem , de quo *infr.*

(12) Hæc verba ad Q. Mucium Scævolam referenda , de quo proximo §. in cujus fine , quæ huc leguntur , adjungenda sunt.

(13) Jurisperitorum eloquentissimum vocat Cicero , *in Bruto* , *et de oratore.*

(14) Cic. 2. *de legib.* et augur et ædilis , Cic. *in Lælio.* jussu Marii in Tiberim projectus , App. 1. *belli civil.* Lucan. 2.

(15) Frater est Balbi , qui in libris de natura deorum disputat.

(16) In al. et pand. Florent. est *ad omnes*. S. L.

(17) Orator , Cic. *in Brut.* Quæstor , Prætor , Cicer. *pro Murena.* Interrex , *Ascon.* Consul. Athenis reversus in legatione apud M. Antonium periit , Cic. 2. *Philip.* 2. Gell. 10. *et* 6. c. 8.

(18) Idem Cic. *de Orat.* Hi peregrinari in aliena civitate , non in sua magistratum gerere videntur. Cic. *pro G. Rabirio in fin.* adde *l.* 2. *infr. de juris et facti ignorantia.* 12. Quint. 3. *Novell. Leonis* 17. Goth. Minori Jurisconsulto læso , per in integrum restitutionem non succurritur. hic , et *l.* 6. *C. de munerib. patrimon. l.* 9. §. 3. *infr. de jur. et fact. ignor.* Sfort. Odd. *de restit. in integr. part.* 1. *quæst.* 23. *art.* 7. *n.* 21. *et seq.* S. L. Adde Sarmient. *select. l.* 3. *cap.* 11. Et hinc collige in judice omnino requiri juris scientiam. *Ans.*

(19) De quo vide Cic. *de Nat. deor. l.* 2.

(20) Qui doli , Cic. 3. *de Nat.* 3. *off.* et pro *Cecinna* , liberationis §. *est autem.* 1. *Instit. quib. mod. tollitur oblig.* et nepotis posthumi instituendi formulas instituit, *l.*29. *infr. de liber. et posthum.*

(21) Insula Siciliæ vicina.

(22) Galli Aquilii scilicet.

(23) Servius Sulpitius.

(24) Delendum hoc nomen , alioquin 11. essent , non 10.

(25) Ob Syllanam factionem a Marianis interfectus. *App.* 4.

(26) *Publicola Gellius.* Hoto. Cic. *in Bruto.* Censor fuit. 5. Valer. 9.

*

in equestri ordine perseveravit. Is fuit Cæsari familiarissimus: et libros de jure civili plurimos, et qui omnem partem operis fundarent, reliquit: nam *de legibus Vicesimæ* (1) primus conscripsit, de (2) jurisdictione: idem edictum Prætoris primus diligenter composuit. nam ante eum Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos ad edictum subscriptos reliquit.

§. 45. Fuit eodem tempore et *Trebatius*, qui idem Cornelii (3) Maximi auditor: fuit *Aulus Cascellius*, *Quintus* (4) *Mucius* Volusii auditor: denique in illius honorem testamento Publium Mucium nepotem ejus reliquit heredem: fuit autem quæstorius, nec ultra proficere voluit, cum illi etiam Augustus consulatum offerret. Ex his Trebatius (5) peritior Cascellio, Cascellius Trebatio eloquentior fuisse dicitur, Ofilius utroque doctior. Cascellii scripta non exstant, nisi unus liber *Benedictorum*: Trebatii complures, sed minus frequentantur.

§. 46. Post hos quoque *Tubero* (6) fuit, qui Ofilio operam dedit: fuit autem patricius, et transiit a causis agendis ad jus civile; maxime postquam Quintum Ligarium accusavit, nec obtinuit apud Cajum Cæsarem. Is est Quintus Ligarius, qui cum Africæ oram teneret, infirmum Tuberonem applicare non permisit, nec aquam haurire, quo nomine eum accusavit, et (7) Cicero defendit. Exstat ejus oratio [satis] pulcherrima, quæ inscribitur, *pro Quinto Ligario*. Tubero doctissimus quidem habitus est juris publici, et privati: et complures utriusque operis libros reliquit. Sermone etiam antiquo usus affectavit scribere: et ideo parum libri ejus grati habentur.

§. 47. Post hunc maximæ auctoritatis fuerunt *Atejus* (8) *Capito*, qui Ofilium secutus est: et *Antistius Labeo*, qui omnes hos audivit: institutus est autem a Trebatio. ✝ Ex his Atejus, (9) Consul fuit: Labeo noluit, cum offerretur ei ab Augusto consulatus, quo suffectus fieret, [et] honorem suscipere: sed plurimum studiis operam dedit: et totum annum ita diviserat, ut Romæ sex mensibus cum studiosis esset (10), sex mensibus secederet, et conscribendis libris operam daret. Itaque reliquit quadringenta volumina: ex quibus plurima inter manus versantur. ✝ Hi duo primum veluti diversas sectas (11) fecerunt: nam Atejus (12) Capito in his, quæ ei tradita fuerant, perseverabat: Labeo ingenii qualitate, et fiducia doctrinæ, qui et cæteris operis sapientiæ operam dederat, plurima innovare instituit (13), et ita Atejo Capitoni *Massurius Sabinus* successit, Labeoni Nerva: adhuc eas dissensiones auxerunt. [Hinc etiam] Nerva Cæsari (14) familiarissimus fuit. Massurius Sabinus in equestri ordine fuit, et publice primus scripsit, posteaque hoc cœpit beneficium [dari] a Tiberio Cæsare, hoc tamen illi concessum erat. ✝ Et, ut obiter sciamus, ante tempora Augusti publice respondendi jus non a principibus dabatur: sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant (15). Neque responsa utique signata dabant: sed plerumque judicibus ipsi scribebant (16), aut testabantur, qui illos consulebant. Primus divus Augustus, ut major juris auctoritas haberetur, constituit (17), ut ex auctoritate ejus responderent, et ex illo tempore peti hoc pro beneficio cœpit: et ideo optimus Princeps Hadrianus, cum ab eo Viri prætorii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis, *hoc non peti, sed præstari* (18) *solere: et ideo si quis fiduciam sui haberet, delectari se; populo ad respondendum se præpararet*. ✝ Ergo Sabino concessum est a Tiberio Cæsare, ut *populo* responderet; qui in equestri ordine jam grandis natu, et fere annorum *quinquaginta* receptus est: huic nec amplæ facultates fuerunt, sed plurimum a suis auditoribus sustentatus est. ✝ Huic successit *Gajus Cassius* (19) *Longinus*, natus ex filia Tuberonis, quæ fuit neptis Servii Sulpitii: et ideo proavum suum Servium Sulpitium appellat. Hic consul fuit cum Quartino, temporibus Tiberii; sed plurimum in civitate auctoritatis habuit, eousque donec eum Cæsar civitate pelleret: expulsus ab eo in Sardiniam, revocatus a Vespasiano, diem suum obiit. ✝ Nervæ successit (20) *Proculus* (21). Fuit eodem tempore et *Nerva Filius*: fuit et alius *Longinus* ex equestri quidem ordine; qui postea ad Præturam usque pervenit. Sed Proculi auctoritas major fuit. nam etiam (22) plurimum potuit, appellatique sunt partim *Cassiani*, partim *Proculejani*: quæ origo a Capitone, et Labeone cœ-

(1) Iis qui manumittebantur indictæ lege Manlia: et remissæ a Nerone. Cic. 2. *ad Albinum* 16. Liv. 7. Tacit. 13. *Annalium*. inde aurum vicesimarium in sanctiore ærario servatum, *Livius* 37. qui has Vicesimas exigebat, Vicesimarius seu εἰκοστώνης glossis et Arriano 3. *dissertationum Epicteti* 26. *et* 2. *cap*. 1. Fuit et 25. aut potius 50. id est, quinquagesima venalium mancipiorum, instituta ab Augusto ad nocturnos vigiles, et bellum, quam quinquagesimam emptor mancipii præstabat. Dion. 55. et ita legendum apud Tacitum 13. videtur. Huc pertinet quod apud Festum in verbo *Manumitti* legitur. Manumitti dicebatur servus sacrorum causa, cum dominus ejus tenens modo caput, modo membrum aliud ejusdem servi, ita, edicit: *hunc hominem liberum esse volo, ac pro eo auri* 20. *puri, probi, profani mei solvo, ut priusquam digrediar, efficiatur juris sui*. Adde Festum in *Puri*. Inde a Tertulliano dicitur nullam manumissionem non fuisse vectigalem. Zasius tamen Vicesimam intelligit ob hereditatem extraneo delatam, fisco inferendam, *ex Dione* 55. et a Trajano sublatam. Plinius *in Panegyr*. adde Capitolinum in Antonino Philosopho, Paulum 4. *sent. tit*. 6. *l. ult. C. de edicto D. Hadriani tollendo*. De vicesimæ legibus scripsit primus Ofilius, de quo hic: et post eum Æmilius Macer. In lapidibus reperitur, *Procurator* 20. *hereditatium. et Promagister* 10. *hereditatium*. Colligebatur hoc vectigal a publicanis, quorum Magistri et Promagistri. His addendum quæ de Vicesima portoriorum apud veteres exstant, de qua vid. Cic. 2. *Verrina*.

(2) *Al*. Conscripsit et de jurisdictione.

(3) *Goveanus* Quint. Cornelii, idque ex Cicerone 7. *Famil*. 8.

(4) *Anton. Aug*. Quint. Mucii.

(5) Hujus consilio Codicillorum usus est receptus. *princ. Inst. de codicill*.

(6) Cic. 1. *de orat*. Cæsar 1. *de bello civili*.

(7) Etsi Cicero hic inter veteres jurisperitos non enumeratur, ejus tamen autoritas affertur *l*. 7. §. 4. *infr. quibus ex causis in poss. l*. 39. *in pr. infr. de pœnis*.

(8) 2. *Familiar*. Cic. 29.

(9) Tac. 3. 4. Gell. 14. 10. c. 20. 13. c. 12. 7. Macrob. 13.

(10) De Labeone vide Tac. 3. 13. Gell. 10. *et* 12. *c*. 20. Suet. *in Aug*.

(11) *Secta* a sequendo: quo verbo utitur Cic. *pro L. Flacco in fin*. 13. *famil*. 4. *et ad Qu. fratr*. 3. *in fin*. familiam seu familias vocat, 1. *et* 3. *de orat*. nationes, 2. *de Nat. deor. et* 2. *ad Attic*. 16. quæ Aristot. περὶ ἐλέγχων vocat γένη.

(12) *Tacit*. 3.

(13) Hinc colligit *Zas*. communem opinionem non esse sequendam, esse enim instar gregis ovium: nam quo una ovis se confert, statim reliquæ sequuntur. *Ans*. Vide *not. ad l. unic*. §. 7. *supr. de concep. Digest*. S. L.

(14) *Tacit*. 5. et Consul. Tacit. 4. hujus filius anno 18. postulavit. *l*. 1. §. 3. *vers. qua ætate. infr. de postul*.

(15) Adde *l*. 14. §. *ult. C. de assess*.

(16) Inter cætera Jurisconsulti munia, scribere et cavere, ut hinc colligitur: adde Ciceronem *pro Muren. et* 2. *de orat. et* 7. *fam*. 14.

(17) Adde *l*. 11. *C. de advocat. divers. jud*. 1. *l*. 7. *C. de profess. et medicis*.

(18) Meritis scil. non cuivis petenti. *Zas*.

(19) Syriæ præfuit sub Claudio. Tacit. 12. 14. 16. *Suet. in Nerone*.

(20) Suffectus consul videtur fuisse.

(21) Non levis juris auctor, de quo vide *l*. 17. *in pr. infr. de jure patronat*.

(22) Vide *l*. 1. *infr. de contrah. emptione*.

perat. † Cassio *Cælius* (1) *Sabinus* successit, qui plurimum temporibus Vespasiani potuit: Proculo *Pegasus*, qui temporibus Vespasiani Præfectus (2) Urbi fuit: Cælio Sabino *Priscus Javolenus*: Pegaso, *Celsus*, patri Celso, *Celsus filius*, et *Priscus Neratius*: qui utrique consules fuerunt: Celsus quidem, et iterum: Javoleno Prisco *Aburnus* (3) *Valens*, *et Tuscianus*, item *Salvius Julianus*.

TIT. III.

DE LEGIBUS (4), SENATUSQUE CONSULTIS (5), ET LONGA (6) CONSUETUDINE.

Quid sit lex.

1. Papinianus lib. 1. Definitionum.

LEx est (7) commune (8) præceptum, virorum prudentium consultum: delictorum quæ sponte vel (9) ignorantia contrahuntur, coërcitio: communis reipublicæ sponsio (10).

2. Marcianus lib. 1. Institutionum.

NAm et Demosthenes (11) orator sic definit: Τοῦτό ἐστι νόμος, ᾧ πάντας ἀνθρώπους προσήκει πείθεσθαι διὰ πολλά· καὶ μάλιστα ὅτι πᾶς ἐστι νόμος εὕρημα (12) μὲν καὶ δῶρον Θεοῦ, δόγμα δὲ ἀνθρώπων φρονίμων, ἐπανόρθωμα δὲ τῶν ἑκουσίων (13) καὶ (14) ἀκουσίων (15) ἁμαρτημάτων. πόλεως δὲ συνθήκη κοινή, καθ᾽ ἣν ἅπασι προσήκει ζῆν τοῖς ἐν τῇ πόλει. id est, *Lex est, cui omnes obtemperare convenit; tum ob alia multa: tum vel maxime eo, quod omnis lex inventum (12) ac munus Dei est: decretum vero prudentum hominum, coërcitio eorum, quæ sponte (13), vel involuntarie (14) delinquuntur (15): communis sponsio civitatis, ad cujus præscriptum omnes, qui in ea republica sunt, vitam instituere debent.*

Sed et Philosophus summæ (16) Stoicæ (17) sapientiæ Chrysippus sic incipit libro, quem fecit περὶ νόμου: ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θείων τε, καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων· (18) δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν καὶ ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα· καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστατικὸν μὲν ὧν ποιητέων, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιετέων, id est, *de lege: Lex est omnium divinarum, et (19) humanarum rerum regina. Oportet autem eam esse præsidem et bonis et malis, et principem et ducem esse: et secundum hoc, regulam esse justorum, et injustorum, et eorum, quæ natura civilia sunt, animantium, præceptricem quidem faciendorum, prohibitricem autem non faciendorum.*

Quibus de rebus leges constituuntur.

3. Pomponius lib. 25. ad Sabinum.

JUra constitui oportet, ut dixit Theophrastus, in his quæ ἐπὶ (20) τὸ πλεῖστον, id est, *ut plurimum*, accidunt, non quæ ἐκ παραλόγου (21), id est, *ex inopinato*.

4. Celsus lib. 5. Digestorum.

EX his, quæ forte uno aliquo casu accidere possunt, jura non constituuntur.

5. Idem lib. 17. Digestorum.

NAm ad ea potius (22) debet aptari jus, quæ et frequenter, et facile, quam quæ perraro eveniunt.

(1) Cui Otho bimestrem consulatum designavit. *Tacit.* 17.

(2) A quo SC. Pegasianum dici existimatur. §. *sed quia. Inst. de fideicomm. heredit.*

(3) De quo *l.* 78. §. *pen. infr. de legat.* 3.

(4) *L.* 1. *C.* 14.

(5) *L.* 1. *C.* 16. adde *l.* 9. *l.* 10. *infr. eod.*

(6) *L.* 8. *C.* 53. adde *l.* 32. *et seq. infr. h. t.*

(7) Definitio hæc, causalis est: constat enim causa efficiente, materia et fine.

(8) Id est, notitia æqui et boni, a natura omnibus indita. vel ita, generale jussum, non pertinens ad privatos. *Atteius Capito*, apud Gell. *l.* 10. *c.* 20. adde Aristotelem 5. *Ethicor.* 1.

(9) Vide *l.* 11. *infr. de incendio. l.* 2. *in fin. infr. de termino.*

(10) Συνθήκη dicitur *l.* 2. *infr. eod.* hinc legibus obligari dicimur. *l.* 52. §. 5. *infr. de oblig.* sic qui delinquit, eo genere pœnæ obligare se dicitur, quod indictum est eo loco, in quo habitat.

(11) *Oratione* 1. *adversus Aristogiton.*

(12) Adde Platonem *initio* 1. *de legibus.* Diodorum 1. *c.* 5. inde factum, ut veteres legislatores legum suarum originem ad Deos referrent. Plato *illo loco*, *et in Minoe.* Diodorus *illo loco*, 1. Valer. 2. Herodot. 1. Suidas *in Galeno.* Cicero 2. *de legibus.* Ælian. 2. *de varia histor.* Halicarnasseus 2. *Antiquit.* Livius 1. Plutarchus *in Numa.* Lactantius 1. c. 22. quod nec Mahumetes omisit. *v. librum de doctrina Mahumetis.* adde *Glossam ultim.* in verbo *divino. C. de longi temporis præscript.* Tiraquell. *in præfat. tractatus de retract.* 11.

(13) Περὶ ἀκουσίου καὶ ἑκουσίου. vide Aristotelem 3. *Ethic.* 1. *et* 5. *Ethic.* 8. Plotinum 6. *Enneade* 8. Ciceronem *in Topicis.* sane Cicero illo loco, voluntaria ea esse definit quæ fiunt consilio: involuntaria quæ fortuna, ignorantia et necessario: ut et Plotinus superiore loco, τὸ εἰς ἡμῶν, id quod nostræ potestatis est, seu voluntarium, describit, quod nos facimus μὴ δουλεύοντες τύχαις, ἀνάγκαις, πάθεσιν ἰσχυροῖς. Aristoteles vero ἑκούσιον facit eorum, quæ in nostra potestate sunt, quod qui facit εἰδὼς καὶ μὴ ἀγνοῶν μήτε ὃν μήτε ᾧ ἢ τίνι οὗ ἕνεκα, ἢ τίνος ἕνεκα. quod denique facit, qui μὴ κατὰ συμβεβηκὸς μηδὲ βίᾳ, sed προελόμενος, consilio capto. Involuntarium vero seu ἀκούσιον appellat τὸ ἀγνοούμενον, quod ignorantia facimus: aut sane non ignoranter, sed ita tamen ut ejus principium penes facientem seu agentem non sit: et vi impediatur. Quin et *d. c.* 1. ut utrumque recte distinguatur, considerat has circumstantias, τίς, τί, περὶ τί, ἢ ἐν τίνι, τίνι, οἷον ὀργάνῳ, ἕνεκα τίνος, πῶς. Quibus distinctis facile intelligimus, quid ἄδικον, ἀδίκημα, ἁμάρτημα, ἀτύχημα. Prius admittit quisque ἐκ προαιρέσεως· Secundum εἰδὼς μέν, μὴ προβουλεύσας δέ· Tertium μὴ παραλόγως, sed tamen ἄνευ κακίας· ultimum παραλόγως· Quæ summopere nostris distinguenda censeo..

(14) Vid. *l.* 30. *l.* 31. *infr. ad l. Aquil.* in brutis, *Genes.* 9. *v.* 15. *seq. Liv.* 20. Plin. 8. *cap.* 18. *c. mulier.* 4. *caus.* 15. *q.* 1. vide Guidonem Papæ *quæst.* 228. et inanimatis, ut in statua. Demosth. *contra Aristoc.* Suidas *in Nicone.* Pausanias *in Eliacis.* vide Cujac. 16. *observ.* 10. Forner. 1. *select.* 10. Quid si furore? vid. *l.* 13. *infr. de offic. præsid.* ira? vid. *l.* 3. *infr. de divortiis.* ebrietate aut vino? vid. *l. unic. C. si quis imperatori.* imperitia? vid. *l.* 9. §. *pen. infr. locati.* rusticitate? vid. *l.* 3. §. 22. *infr. ad SC. Silanianum.* aut jussu alterius? vide *l.* 157. *l.* 167. *infr. de reg. jur.*

(15) Immo involuntaria non puniuntur. *arg. l.* 16. §. *si propter. infr. de publicanis.*

(16) *Al.* summus, vel dic *summæ*, quia inter sectas Philosophorum est præcipua.

(17) Stoicos philosophos vel ipsi Jurisconsulti laudant: nam et ipsi sectis Philosophorum dediti. Sic citatus a Callistrato parens Academiæ Plato *in lege ultim. infr. de nundinis.* et Academicus quoque Cicero a Tryphonino *in l. Cicero.* 39. *infr. de pæn.* ut et Peripateticæ sectæ princeps Aristoteles a Juliano *in l.* 36. *infr. de solutionibus.* Epicurei vero ab Alfeno *in l. proponebatur.* 76. *infr. de judiciis.* Quin et medicus Hippocrates a Paulo *in l.* 12. *infr. de statu hom.* et alioquin *in l.* 2. §. 40. *Sup. de origine juris*, discimus Q. Tuberonem, Panætii Philosophi auditorem. Apud Ciceronem *in libris de Natura* tres jurisconsulti in tres sectas divisi. Vellejus Epicureus negat deos et deorum providentiam: Lucilius Balbus Stoicus eandem asserit: Cotta Academicus nutat in utramque partem. Trebatium eadem opera apud Ciceronem 3. *fam.* 9. *et* 7. *fam.* 12. Epicureum fuisse reperio, ut et apud eundem *in oratione pro L. Murena*, Catonem Stoicum et Stoicos oratorio more irrideri. Fuerunt ita Jurisperiti omnes nostri, a Philosophis instituti aut philosophiæ studio aliquo imbuti, et juris divini quoque peritissimi, ut dixi *ad l.* 10. §. 2. *Sup. de Justitia.*

(18) Male hæc ab Alciato accepta confirmat Forcatulus; quem vide *Dialogo* 1. *num.* 23. et rursum in *sphæra legali.* et ad. Ulpianum *in l.* 1. *de interdictis et relegat.* Mod.

(19) *Nov.* 163. *in princ.*

(20) *l.* 4. *l.* 5. *l.* 6. *l.* 10. *in fin. infr. eod. l.* 64. *infr. de regulis juris. Nov.* 44. *c.* 1. §. 3. *et Nov.* 94. *c.* 2.

(21) 1. Harmenop. 1. §. 28. Bartolinus legit αὐτόματα.

(22) Non tamen semper. *l.* 12. *C. de leg. hered.*

6. PAULUS lib. 17. ad Plautium.

TO (1) γαρ ἅπαξ ἢ δὶς, id est, *Quod enim semel aut bis existit*, ut ait Theophrastus, παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται, id est, *prætereunt legislatores.*

Virtus legis.

7. MODESTINUS lib. 1. Regularum.

LEgis *virtus* [hæc] est: imperare (2), vetare, permittere (3), punire (4).

In quas personas jura constituuntur.

8. ULPIANUS lib. 3. ad Sabinum.

JUra non in singulas personas, sed generaliter (5) constituuntur (6).

De Senatus autoritate.

9. IDEM lib. 16. ad Edictum.

NOn (7) ambigitur, Senatum (8) jus (9) facere posse.

De imperfectione legum, et ratione eas supplendi.

10. JULIANUS lib. 59. Digestorum.

NEque leges, neque senatusconsulta ita scribi possunt, ut omnes casus (10), qui quandoque inciderint, comprehendantur: sed sufficit [et] ea, quæ plerumque accidunt, contineri.

11. IDEM lib. 90. Digestorum.

ET ideo de his, quæ primo (11) constituuntur, aut (12) interpretatione, aut constitutione optimi Principis (13) certius statuendum est.

12. IDEM lib. 15. Digestorum.

NOn (14) possunt omnes articuli (15) singillatim aut legibus, aut senatusconsultis comprehendi: sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est, is, qui jurisdictioni præest, ad similia (16) procedere, atque ita jus dicere debet.

13. ULPIANUS lib. 1. ad Edictum Ædilium curulium.

NAm, ut ait Pedius, quotiens lege aliquid, unum vel alterum introductum est, bona occasio est, cætera, quæ tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione, vel certe jurisdictione suppleri.

De singularis juris interpretatione.

14. PAULUS lib. 54. ad Edictum.

QUod vero contra (17) rationem juris (18) receptum est, non est producendum ad consequentias (19).

In quibus non sequimur regulam juris.

15. JULIANUS lib. 27. Digestorum.

IN his quæ (20) contra rationem juris constituta sunt, non possumus sequi regulam juris.

Definitio juris singularis

16. PAULUS lib. singulari de jure singulari.

JUs *singulare* (21) est, quod contra tenorem rationis (22) propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est.

Scire leges, Quid sit.

17. CELSUS lib. 26. Digestorum.

SCire leges non [hoc] est, verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

De interpretatione benigna.

18. IDEM lib. 29. Digestorum.

BEnignius (23) leges interpretandæ sunt, quo voluntas earum conservetur.

De legibus ambiguis.

19. IDEM lib. 33. Digestorum.

IN (24) ambigua voce legis ea potius accipienda est significatio, quæ vitio caret: præsertim cum etiam voluntas (25) legis ex hoc colligi possit.

De Ratione legis non inquirenda.

20. JULIANUS lib. 55. Digestorum.

NOn (26) omnium, quæ a majoribus constituta sunt, ratio (27) reddi potest.

21. NERATIUS lib. 6. Membranarum.

ET ideo rationes eorum, quæ constituuntur, inquiri non oportet: alioquin multa ex his, quæ certa sunt, subvertuntur.

Interpretatio legis in præteritum indulgentis.

22. ULPIANUS lib. 35. ad Edictum.

CUm (28) lex in præteritum quid indulget, in futurum vetat (29).

(1) *l.* 3. *in fin. infr. si pars hereditatis*: vide *l.* 3. *Sup. eod. Novell.* 105. *c.* 1. *in fin.* Goth. Ad legem hanc præter leges a Gothofredo allegatas adjunge l. *sed et restituatur.* de judiciis. *Mod.*

(2) *Leon. Nov. in proœm.*

(3) Quædam sunt quæ leges nec vetant, nec jubent facere, Seneca 3. *de benefic.* 21. Aristot. 2. *Ethic.* 3.

(4) Κοινῇ, omnibus scil. *l.* 10. *in princ. C. eodem.* vide Cujacium 15. *observ.* 8.

(5) Κοινῶς id est, communiter. 2. *Eclog.* 1. *c.* 15. in omnes homines et res. Festus, in *Rogatio.* Atque ita quæ de imperio Cn. Pompeii, de reditu Ciceronis, de cæde Clodii lata sunt, lex non fuere, sed privilegium. 10. *Gell.* 20.

(6) Imo interdum uni civitati. *l.* 11. *Sup. de justitia.* interdum singulis jus constituitur. *l.* 16. *infr. eod.*

(7) Hodie *ex Leonis Novell.* 78. senatus jus non facit.

(8) Immo soli Principi id licet. *l. ult. C. eod.*

(9) Formulam senatusconsulti *vide in l.* 2. *infr. ad SC. Vell. et aliis locis: Tit. ad Macedonianum, Trebellianum.*

(10) Θέματα Græci appellant. 21. *Eclog.* 1. *c.* 15.

(11) Ἐν πρώτοις.

(12) *l. ult.* §. *fin. C. eod.* etiam prudentum. *l.* 2. §. 47. *Sup. de orig. jur.*

(13) Laudat hanc Juliani JC. sententiam Justinianus etiam *in l.* 2. §. *sed quia.* 18. *Cod. de vet. jur. enucl.* Mod.

(14) Aristotel. 5. *Ethic.* 10. *l.* 1. §. 2. *infr. quod falso tutore.* . 29. §. 5. *infr. de liberis et posth.*

(15) Casus *l.* 4. *l.* 10. *Sup. eod. l.* 37. *infr. eod.* Θέματα, 2. *Eclog.* 1. *c.* 15. 1. Harmenopulus 1. *in fine.*

(16) *l.* 13. *infr. eod. l.* 7. §. 2. *infr. de jurisdict. vid. l.* 30. *in fin. infr. de negot. l.* 11. *infr. de præscr. verb. l.* 26. §. *fin. infr. ex quibus caus. majores.*

(17) Παρὰ κανόνας *Eclog. d. c.* 15. contra regulas. adde *l.* 12. *in fin. infr. de usufructu. l.* 8. §. 1. *infr. de rebus eorum, qui sub tutel.*

(18) Generalis. *l.* 15. *l.* 16. *l.* 39. *infr. eod. l.* 141. *infr. de R. J.*

(19) Vide *l.* 14. *infr. solut. matrim.*

(20) Conjungatur *l.* 20. *de milit. testam.* ut inde exemplum regulæ colligatur. *Mod.*

(21) Ἰδικὸς νόμος, seu jus singulare, non est lex in singulas personas constituta, *ut in l.* 8. *Sup. eod.* sed quæ paululum aberrat a regulis juris: atque ita non pugnat hæc lex cum *dict. l.* 8. Goth. Petere exemplum jubet Duarenus ex *l. quod. nostrum. de usufr.* et ex *l. Maritum. Solut. matr.* quas videsis cum hac conjungas. *Mod.*

(22) Generalis. *l.* 68. *l.* 80. *infr. de reg. jur.*

(23) Φιλανθρώπως. 2. *Eclog.* 1. *c.* 18. adde *l.* 56. *infr. de regulis juris.*

(24) *v. l.* 3. *l.* 11. *infr. de rebus dubiis.* Goth. Hæc lex varie discutitur apud Tessaur. *decis.* 89. vid. Mar. Salomon. *pag.* 39. Ans.

(25) Voluntas legis, ut pars legis præcipua, spectanda, conservanda. *l.* 18. *supr. eod.*

(26) Exemplum, *l.* 9. *infr. de relig.* Cuj. 8. *obs.* 12. Cur autem? Vide *l.* 51. §. *penult. infr. ad leg. Aquil. l.* 3. *C. de crim. sacril.* Goth. Vid. *in repetit. hujus leg.* Menoch. *de arbitr. judic. l.* 2. *cap.* 82. loquitur lex de habente potestatem condendæ legis, non de Jurisconsultis. *arg. verbi majoribus.* S. L. Necessarias rationes a Jurisconsulto exigere non debemus, ut a Mathematico, sed probabilibus, et civilibus nos contentos esse oportet, vid. Costal. *hic.* Ans.

(27) Quemadmodum sacerdotes victimarii, qui et θύται 1. *Artemidor.* 13. ambigua signa non negant esse vera, sed qualia sunt ex victimis deprehendere se posse negant: sic Jurisconsultus, non protinus iniqua esse ait, quorum ignoratur ratio. Adde Aristotelem 1. *Ethicorum* 7. *l.* 27. §. 1. *infr. ad legem Aquiliam.* junct. *l.* 21 *C. de furtis.* Cujacium 17. *obs.* 15.

(28) *vide l.* 7. *C. eod.*

(29) *Nov.* 129. *c.* 4. *et Nov.* 154. *c.* 1.

Quæ mutari non debent.

23. PAULUS lib. 4. ad Plautium.

MInime sunt (1) mutanda, quæ interpretationem certam semper habuerunt.

De tota lege inspicienda.

24. CELSUS lib. 9. Digestorum.

INcivile est, nisi tota lege (2) perspecta, una aliqua particula ejus proposita judicare, vel respondere.

De interpretatione legis favorabilis.

25. MODESTINUS lib. 8. Responsorum.

NUlla juris ratio, aut æquitatis benignitas patitur, ut quæ salubriter pro utilitate hominum introducuntur, ea nos duriore interpretatione (3) contra ipsorum commodum producamus ad severitatem.

De priorum et posteriorum legum interpretatione.

26. PAULUS lib. 4. Quæstionum.

NOn est novum, ut priores leges (4) ad posteriores trahantur.

27. TERTULLIANUS lib. 1. Quæstionum.

IDeo, quia antiquiores leges ad posteriores trahi usitatum est: et semper quasi hoc legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas, et ad eas res pertinerent, quæ quandoque similes (5) erunt.

28. PAULUS lib. 5. ad legem Juliam et Papiam.

SEd et posteriores leges ad priores pertinent (6): nisi contrariæ sint: idque multis argumentis probatur.

De duabus legibus contrariis.

29. IDEM lib. singul. ad legem Cinciam (7).

COntra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet: in fraudem (8) vero, qui salvis verbis legis, sententiam ejus circumvenit.

30. ULPIANUS lib. 4. ad Edictum.

FRaus enim legi (9) fit, ubi (10), quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit: et quod distat ῥητὸν ἀπὸ διανοίας. id est, *dictum a sententia*; hoc distat fraus ab eo, quod contra legem fit.

Qui legibus soluti sunt.

31. IDEM lib. 13. ad legem Juliam et Papiam.

PRinceps legibus (11) solutus est: Augusta autem, licet legibus soluta non est. Principes tamen eadem illi (12) privilegia tribuunt, quæ ipsi habent.

In quibus causis consuetudo vel aliud jus observatur.
1. *De auctoritate consuetudinis.*

32. JULIANUS lib. 94. Digestorum.

DE (13) quibus causis scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus et (14) consuetudine inductum est: et si qua in re hoc deficeret (15), tunc quod proximum et consequens ei est (16): si nec id quidem appareat, tunc jus, quo (17) urbs Roma utitur, servari oportet.

§. 1. Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur. (et (18) hoc est jus, quod dicitur *moribus constitutum.*) Nam cum ipsæ leges nulla alia ex causa nos teneant, quam (19) quod judicio populi receptæ sunt: merito et ea, quæ sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes: nam quid (20) interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis? Quare rectissime etiam illud (21) receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem (22) abrogentur.

In quibus causis consuetudo observatur.

33. ULPIANUS lib. 1. de officio Proconsulis.

DIuturna (23) *consuetudo* pro (24) jure et lege in (25) his, quæ non ex scripto descendunt, observari solet.

Quomodo probatur consuetudo.

34. IDEM lib. 4. de officio Proconsulis.

CUm de consuetudine civitatis, vel provinciæ confidere quis videtur, primum illud explorandum arbitror (26), an etiam contradicto (27) aliquando judicio consuetudo firmata sit.

De auctoritate consuetudinis.

35. HERMOGENIANUS lib. 1. Juris Epitomarum.

SEd et ea, quæ longa consuetudine comprobata sunt, ac per annos plurimos observata, velut tacita civium con-

(1) *l.* 1. *in princ. infr. de const. pec. l.* 183. *infr. de reg. jur.*

(2) Æschines *in oratione contra Ctesiphontem* Demosthenem accusat, quod non integram legem, sed ejus duntaxat partem proponat. *Mod.*

(3) *vid. l.* 3. *§.* 5. *in fin. infr. de Carb. edicto.*

(4) *l.* 27. *infr. eod. l. ult. infr. Tit. prox.*

(5) *vide l.* 12. *Sup. eod.*

(6) Ubi de interpretatione non de correctione agitur.

(7) Lex Cincia de donis quæ et *Muneralis*, de qua *Ulp.* 1. dixi ad Festum in *Muneralis.*

(8) *l.* 5. *C. eod.*

(9) Hæc sumpta sunt ex rhetorum scholis qui ῥητὸν καὶ διάνοιαν, id est, scriptum et voluntatem inter quæstiones legales ponunt. Vide Alc. *in parerg. c.* 7. Corasium *l.* 2. *Miscell. cap.* 25. Menochium *de arbitr. Jud. l.* 1. *c.* 7. *num.* 70. alios. *Mod.*

(10) Exemplum, *l.* 3. *§. pen. infr. de Macedon. l.* 43. *§. ult. infr. de vulgar. l.* 64. *infr. de cond. et dem.*

(11) Pœnariis, vide Cujacium 26. *obser.* 35. quia non punitur si deliquerit. Harmenop. 1. *tit.* 1. *l.* 23. *infr. de leg.* 3. v. ad hanc l. Cujac. 15. *observ.* 30. Adde quæ de Principis imperio et potestate notavi *ad Nov.* 105. *cap.* 2. adde Aristot. 3. *Polit.* 9. Goth. Adde Coras. *l.* 2. *miscel. c.* 25. *et l.* 4. *c.* 4. Menoch. *de arbitr. judic. l.* 1. *quæst.* 7. *num.* 70. Cravett. *de antiquit. temp. part.* 1. *num.* 46. 47. Vasqu. *illustr. quæst. l.* 1. *c.* 1. *Syntagma Tholosan. l.* 9. *c.* 4. *n.* 10. S. L.

(12) *vide l.* 6. *in fine infr. de jure fisci.*

(13) Consuetudo etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex. Tertull. *lib. de corona militis.*

(14) Adde *l.* 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. *infr. eod.* vid. Cujac. 20. *obs.* 1. Goth. Ad hanc materiam vide Bart. et Albericum, Vaccam et Zasium *hic.* Menoch. 2. *de arbitr. jud. cas.* 83. 84. et Ræverd. *de auctoritate prudentum*, *c.* 16. S. L.

(15) *Al.* defecerit.

(16) Sicut enim non omnia legibus comprehendi possunt, ita nec consuetudine. ut late et eleganter Vasq. *de Success. tom.* 1. *l.* 1. *§.* 5. *n.* 9. *per tot.* Ans.

(17) Videtur tamen illud jus non semper observandum. *l.* 12. *infr. de off. præsidis.*

(18) Consuetudo, jus est moribus constitutum. *ut hic.* moribus inductum. *in pr. hujus legis*: quod sine ullo scripto: quod rebus ipsis et factis, quod tacito consensu probavit populus, *ut hic*: quod per annos plurimos observatum, veluti tacita civium conventio. *l.* 35. *infr. eod.*

(19) Novella Leonis 1. *in princ.*

(20) *l.* 5. *infr. ratam rem.* nihil differt, scriptura an ratione jus consistat, quando et legem ratio commendat. Tertullianus *illo loco.*

(21) Vide horum conciliationem *cum l.* 2. *Cod. quæ sit long. consuet.* apud Duarenum *Disput.* 2. *cap.* 32. et libro Martini Ant. Delryi, cui titulum fecit ψευδαντινομιῶν. consuleque præterea Ræverdum *de auctoritate prudentum c.* 16. et Menochium *de arbit. Jud. l.* 2. *c.* 83. *et* 84. Mod.

(22) Desuetudo, i. e. consuetudo vincit legem, *ut hinc colligi videtur.* Imo non vincit, dixi *ad l.* 1. *C. quæ sit longa consuetudo.*

(23) Inveterata, *l.* 32. *§.* 1. *supr.* longa, *l.* 35. *infr. eod.* hoc arbitrio judicis finiendum.

(24) Vid. *l.* 2. *C. quæ sit longa consuet.*

(25) *l.* 1. *in fin. inf. de vent. inspic. l.* 11. *in fin. infr. de decur. l.* 5. *§. legem. infr. de jur. immunitatis. l.* 20. *C. de agric. et cens.*

(26) Atqui exemplis non est judicandum. *l.* 13. *C. de sententiis et interloc.*

(27) Id est, contentioso contestato. *Olden.* Intellige de consuetudine juri contraria, ut *decis. Ultraject.* 13. *in fin.* aut, *contradicto judicio*, id est, judicio contrario non obstante, observata. vid. Christin. *decis. Belg. vol.* 4. *decis.* 212. *num.* 156. Ans.

ventio, non (1) minus, quam ea, quæ scripta sunt jura, serventur.

36. PAULUS lib. 7. ad Sabinum.

IMo magnæ (2) auctoritatis hoc jus habetur: quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse scripto id comprehendere.

De lege per consuetudinem interpretanda.
37. CALLISTRATUS lib. 1. Quæstionum.

SI de interpretatione legis quæratur; in primis inspiciendum est (3), quo jure civitas retro in ejusmodi casibus usa fuisset: optima (4) enim est legum interpres consuetudo.

38. CALLISTRATUS lib. 1. Quæstionum.

NAm Imperator noster Severus rescripsit, in ambiguitatibus, quæ ex legibus proficiscuntur, consuetudinem, aut rerum perpetuo (5) similiter judicatarum auctoritatem, vim legis obtinere debere.

Quæ consuetudo in similibus non obtinet.
39. CELSUS lib. 23. Digestorum.

QUod (6) non ratione introductum, sed errore (7) primum, deinde consuetudine obtentum est: in aliis similibus non obtinet.

Quæ jus faciunt.
40. MODESTINUS lib. 1. Regularum.

ERgo (8) omne jus aut consensus (9) fecit, aut necessitas (10) constituit, aut firmavit consuetudo.

Jus in quo consistit.
41. ULPIANUS lib. 2. Institutionum.

TOtum autem jus consistit aut in acquirendo (11), aut in conservando, aut in minuendo: aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cujusque fiat, aut quemadmodum quis rem vel jus suum conservet, aut quomodo alienet, aut amittat.

TIT. IV.

DE CONSTITUTIONIBUS PRINCIPUM (12).

De auctoritate. 1. Speciebus et nomine communi constitutionum. 2. De constitutionibus personalibus.

1. ULPIANUS lib. 1. Institutionum,

QUod Principi placuit (13), legis habet vigorem: utpote cum *lege* (14) *regia*, quæ de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.

§. 1. Quodcunque igitur Imperator per epistolam (15) et subscriptionem statuit, vel cognoscens decrevit, vel de plano (16) interlocutus (17) est, vel Edicto præcepit: legem esse constat: hæc sunt, quas vulgo *Constitutiones* appellamus.

§. 2. Plane ex his quædam sunt personales (18), nec ad exemplum trahuntur: nam quod Princeps alicui ob merita indulsit (19), vel si quam pœnam irrogavit (20), vel si cui sine exemplo subvenit (21): personam non egreditur (22).

De novo jure constituendo.
2. ULPIANUS lib. 4. Fideicommissorum.

IN rebus novis constituendis evidens esse utilitas debet, ut (23) recedatur ab eo jure, quod diu æquum visum est.

De interpretatione beneficii imperialis.
3. JAVOLENUS lib. 13. Epistolarum.

BEneficium (24) Imperatoris, quod a divina scilicet ejus indulgentia proficiscitur, quam plenissime (25) interpretari debemus.

De vi priorum et posteriorum constitutionum.
4. MODESTINUS lib. 2. Excusationum.

AI μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρώτεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν, id est, *Constitutiones tempore posteriores, potiores sunt his* (26), *quæ ipsas præcesserunt.*

(1) *l.* 3. *in fin. C. quæ sit long. cons.*
(2) Non ejus tamen, ut vincat rationem et legem. *l.* 2. *C. quæ sit long. cons.* Imo fortior est scriptis omnibus. Seneca 1. *Declamat.* 1.
(3) *l.* 34. *infr. de regul. jur.*
(4) Sed non sola. *l.* 1. *C. quæ sit long. cons.*
(5) Immo et si aliquando ita judicatum sit, videtur sufficere. *l.* 34. *Sup. eod.*
(6) *v. l.* 14. *Sup. eod.*
(7) Immo error jus facit. *l.* 3. §. *ult. infr. de supell. leg.*
(8) Ad hanc l. vid. Cujac. 14. *observ.* 16.
(9) *Subaudi* expressus.
(10) Necessitatis voce Hotomannus, 5. *observ.* 25. intelligit rationem legis ad similes casus ratiocinatione productam: quod admittendum non est. Hac voce potius intelligendus est Senatus. Primum *argum. l.* 2. §. *deinde, quia difficile* 9. *supr. de origine juris.* secundo, quod hæc lex conclusio totius hujusce tituli videtur: quod et satis innuit hoc verbum *Ergo.* Est vero titulus hic *de legibus, senatusconsultis et consuetudine:* ut et superior *de prudentum responsis:* sequens vero *de constitutionibus Principum.* Quanquam nihil vetat etiam hac voce intelligi jura alia necessitate inducta: cujus generis sunt quoque Principum constitutiones. *l.* 2. §. *novissime. supr. de origine juris.* jus gentium, §. *jus autem. ibi: humanis necessitatibus. Inst. de jure naturali.* Porro hanc juris partitionem videtur ex Menandro Jurisconsultus hausisse: *τρία γάρ ἐστι δεσπότα δι᾽ ὧν ἅπαντα γίγνεται, ἢ κατὰ νόμους, ἢ ταῖς ἀνάγκαις, ἤγε τρίτον ἔθει τινί.* adde Cujacium 14. *obs.* 16.
(11) Adde §. 2. 3. 4. *Institutis de interdictis.*
(12) *L.* 1. *C.* 14. *Nov.* 66.
(13) In id ut sit lex generalis. Harm. 1. *tit.* 1. Goth. Ad pleniorem intellectum lege, quæ scribit Alciat. ad *L. bona Civitatis. ff. de V. S.* Corras. *lib.* 6. *miscell. c.* 8. Duaren. *lib.* 2. *disput. cap.* 19. Eman. Zoares. *lib.* 1. *obs. cap.* 37. Charond. *lib.* 1, *verisimil. c.* 2. Mod. S. L.
(14) De lege regia *adde Instit. de jure natur.* §. *sed et quod Princip. l.* 1. §. 7. *vers. cum enim. C. de veteri jure.* Fragmentum ejus Romæ in Lateranensium æde servari notat Ant. August. *de legibus.*
(15) Δι᾽ ἐπιστολῆς ὑπογραφῆς *Græci*, id est, per epistolam a se subscriptam.
(16) *v. l.* 97. *Inf. de legat.* 3.
(17) Immo interlocutiones Principum vim legis non obtinent. *l.* 3. *C. de legibus.*
(18) Quæ ad indulgentiam vel ad pœnam fiunt. Harmen. *d. loco.*
(19) Puta, immunitatem a tributis. Theophil. *Inst. de jure naturali.*
(20) Puta, majorem delicto vel lege. Theoph. *ibid.*
(21) Puta, pœnæ gratiam faciens. Theoph. *ibid.*
(22) Immo egreditur. *l. ult. circa pr. C. de fruct. et litium expens.*
(23) *l.* 23. *Sup. tit. prox.*
(24) Ut et donationem. *l.* 2. *C. de bon. vac.* Goth. Elegans et idoneum exemplum regulæ, quæ hac lege traditur, apud Herodotum habes de Alcmæone et Crœso. *Mod.*
(25) *l.* 2. *C. de bon. vac. l.* 43. *Inf. de vulg. et pupill. c.* 15. *de reg. in* 6. modo non in detrimentum alterius, tunc enim stricte interpretabimur. *v. l.* 2. §. *si quis a principe* 16. *Inf. ne quid in loco publ.* Goth. Vid. Pecc. *ad reg. jur. c. m.* 28. *num.* 9. Ans.
(26) *l.* 26. *Sup. tit. prox. l.* 1. *Inf. ad l. Aquil. l.* 1. *in pr. Inf. ad l. Falcid. l.* 1. § *si serv.* 19. *Inf. de quæst.*

TIT. V.
DE STATU HOMINUM (1).

Objecta juris.

1. GAJUS lib. 1. Institutionum.

OMne jus, quo utimur, vel (2) ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones.

Ordo in hoc opere servandus.

2. HERMOGENIANUS lib. 1. Juris Epitomarum.

CUm igitur hominum causa omne jus constitutum sit: primo (3) de personarum statu, ac post de cæteris, ordinem Edicti Perpetui (4) secuti, et his proximos atque conjunctos applicantes titulos, ut (5) res patitur, dicemus.

Divisio personarum.

3. GAJUS lib. 1. Institutionum.

SUmma (6) itaque de jure personarum divisio hæc est: quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi.

Definitio libertatis. 1. *Servitutis.* 2. *et etymologia servi.* 3. *ac mancipii.*

4. FLORENTINUS lib. 9. Institutionum.

LIbertas est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid vi, aut jure (7) prohibetur.

§. 1. *Servitus* est constitutio juris gentium (8), qua quis dominio alieno (9) contra naturam subjicitur.

§. 2. *Servi* ex eo appellati sunt, quod Imperatores captivos vendere, ac per hoc servare (10), nec occidere solent.

§. 3. *Mancipia* vero dicta, quod ab hostibus manu capiantur.

Divisio liberorum. 1. *Quibus modis servi fiunt.* 2. *Definitio ingenui, et definitionis expositio.*

5. MARCIANUS lib. 1. Institutionum.

ET servorum quidem una est conditio (11): liberorum autem hominum quidam ingenui sunt, quidam libertini.

§. 1. Servi autem in dominium nostrum rediguntur, aut jure civili, aut gentium. Jure civili, si quis se (12) major viginti annis ad pretium participandum venire (13) passus est. Jure gentium servi nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur, aut qui ex ancillis nostris nascuntur.

§. 2. Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt (14); sufficit enim liberam fuisse eo tempore, quo nascitur, licet (15) ancilla concepit: et e contrario si libera (16) conceperit, deinde ancilla pariat, placuit eum, qui nascitur, liberum nasci. Nec interest justis nuptiis concepit, an vulgo: quia non debet calamitas matris nocere ei, qui in ventre est (17).

§. 3. Ex hoc quæsitum est: si ancilla prægnans, manumissa sit, deinde ancilla postea facta, aut expulsa civitate pepererit: liberum, an servum pariat? et tamen rectius probatum est, liberum nasci: et sufficere ei, qui in ventre est, liberam matrem vel (18) medio tempore habuisse.

Definitio libertinorum.

6. GAJUS lib. 1. Institutionum.

LIbertini (19) sunt, qui ex justa (20) servitute manumissi sunt.

De his qui sunt in utero.

7. PAULUS lib. singulari de portionibus, quæ liberis (21) damnatorum conceduntur.

QUi (22) in utero est, perinde (23) ac si in rebus humanis esset, custoditur, quoties de commodis ipsius partus quæritur: quamquam alii, antequam nascatur, nequaquam (24) prosit.

Utrum instrumentum male conceptum liberis officiat.

8. PAPINIANUS lib. 3. Quæstionum.

IMperator Titus Antoninus rescripsit, non lædi statum liberorum ob tenorem instrumenti male (25) concepti.

De sexu.

9. IDEM lib. 31. Quæstionum.

IN (26) multis juris nostri articulis deterior (27) est conditio *feminarum*, quam masculorum.

(1) *L.* 1. *Inst.* 3. 46. *Basil.* 1. *Harm.* 1. *Tit.* 28.

(2) Quid? hæc partitio juris estne hic allata a Jurisconsulto, ut ostendat, nullam esse juris docendi aut discendi aut tractandi commodiorem rationem, quam si de his tribus separatim tractetur? An potius, quod nulla pars juris sit, nullus contractus, nullum negotium, nulla actio, nullum judicium, in quo tractando hi loci simul non incurrant? ut putat Duaren. 1. *Disp.* 5.

(3) Dignioribus prior debetur locus.

(4) Non tamen eum ordinem semper servavit. §. *Tertii.* 4. *Sup. constit ad Antecess.*

(5) Titulorum continuatam inter se seriem non ita scrupulose et anxie inquirendam esse; colligas recte ex hoc loco: quod tamen multi persæpe faciunt frustra. Nam si jus summum spectemus, quæro quæ ratio fuerit, ut ante titulum *de testamentis* tituli *de inofficioso testamento*, et *de testamentaria tutela* ponerentur? Sexcenta talia proferre exempli gratia possumus. Quid, quod una et eadem Pandectarum, Codicis et Institutionum methodus nòn est? Mihi, si quid judicii est, placet, aut sane apud me satis justa ratione recipitur methodus hisce Pandectis observata a Justiniano: ad quam quoque practicorum quæstiones in meas Pandectas practicas referre visum fuit: ut eodem nexu ac tenore, qui jus tractant, jus quod nobis hodie in usu est, una Titulorum consequentia, utiliter legere possint.

(6) Alia est in *l.* 9. *Inf. eod.* alia *in l.* 4. *Sup. de justit. et jur.*

(7) Pœnarum comminatione. *Harmenop.*

(8) Et juris civilis. *l.* 5. §. 1. *vers. jure civili. Inf. eod.*

(9) Atqui interdum nullius esse potest servus, vide *l.* 3. *in pr. Inf. de peculio.*

(10) Vide *l.* 239. §. 1. *Inf. de verb. sign.*

(11) Ut unus alio non sit magis servus, variæ sunt tamen functiones. *l.* 15. §. 1. *Inf. de usufr. l. ult.* §. *fin. Inf. de ædil. edicto.*

(12) Leonis constitut. 59. vetat hujusmodi venditionem.

(13) Miror, veteres restitutionem in integrum saltem non indulsisse hujusmodi venditoribus, puta minoribus 25. annis, cum in aliis rebus restitutionem facile illis concedant. *Inf. de minoribus.* eo magis quod infinita sit libertatis æstimatio, et infamia ordini plerumque vel genti, generi familiæque inuratur. *l.* 1. *l.* 2. *Inf. de liberali causa.* Sed contemptus libertatis id fecit.

(14) Qui servitutis jugum non gustarunt. Harmen. *ib.*

(15) Sic conceptus ex concubinatu, vel in concubinatu, natus in matrimonio, legitimus est, nec legitimatione alia indiget. vide quæ scripsi ad *Novell.* 74.

(16) Vide *l. ult. Inf. de sententiam passis.*

(17) Hoc responsum defectuosum esse, putat Rævard. *var. lib.* 4. *cap.* 13. Ans. et Goveanus *lib.* 2. *variar. lect. cap.* 11. qui cum aliis hunc textum interpolant, emendant et explicant. *Med.*

(18) Vide *l.* 2. §. *si ad tempus.* 5. *Inf. de decurion.*

(19) Quod sit inter libertos et libertinos discrimen, docent inter alios Ant. Aug. *ad l.* 1. *de excusationibus tutorum*, Mercerius *lib.* 1. *opinio. cap.* 10. Vacca *hoc titulo*, Ferrandus *lib.* 2. *explicat. cap.* 18. Mod.

(20) *v. l.* 34. *Inf. de stipul. servor. Theophil. Inst. de libertinis.*

(21) Vel iis qui in útero matris suæ sunt. Cujac. *in l.* 2. *Inf. de excus.*

(22) Conjunge cum *l. ult. de bonis damnat.* veluti conjunctæ inter se quondam fuere; et plenius sensum hujus legis assequeris. *Mod.*

(23) *l.* 2. §. 6. *Inf. de excusat. tut. l.* 9. *in fin. Inf. ad leg. Falcid.*

(24) Matri tamen prodest. vide *l.* 3. *Inf. de pœnis.*

(25) *v. l.* 16. *C. de liberali causa. l. ult. C. de ingenuis manumiss.* ut si servi, si spurii appellati sint. vide *l.*13. *l.*29. *Inf. de probat. l.* 2. *C. de test.*

(26) *v. l.* 1. *Inf. de Senat.*

(27) v. quæ notavi *C. de mulier. tit.* 62. *l.* 10.

De Hermaphrodito.

10. ULPIANUS lib. 1. ad Sabinum.

QUæritur (1) *Hermaphroditum* cui (2) comparamus? et magis puto ejus sexus æstimandum, qui in eo prævalet (3).

Si filia patre ignorante conceperit, eoque mortuo pepererit.

11. PAULUS lib. 18. Responsorum.

PAulus respondit, eum, cui vivente patre et (4) ignorante (5) de conjunctione (6) filiæ (7) conceptus est, licet (8) post mortem avi natus sit, justum filium ei, ex quo conceptus est, [esse] non (9) videri.

De septimestri partu.

12. IDEM lib. 19. Responsorum.

SEptimo (10) mense (11) nasci perfectum partum, jam receptum est propter auctoritatem doctissimi viri Hippocratis (12): et ideo credendum est, eum qui ex justis nuptiis septimo (13) mense natus est, justum filium esse.

Si dominus servum in judicio capitali non defenderit.

13. HERMOGENIANUS lib. 1. Juris Epitomarum.

SErvus in causa capitali, fortunæ (14) judicio a domino commissus, etsi fuerit absolutus, non fit liber.

De ostentis.

14. PAULUS lib. 4. Sententiarum

NOn (15) sunt (16) liberi (17), qui contra formam humani generis converso more procreantur: veluti si mulier monstrosum (18) aliquid, aut prodigiosum (19) enixa sit (20). Partus autem, qui membrorum humanorum officia (21) ampliavit, aliquatenus videtur effectus: et ideo inter liberos connumerabitur.

De partuum dinumeratione.

15. TRYPHONINUS lib. 10. Disputationum.

AReseusa, *si* (22) *tres pepererit*, libera esse testamento jussa, primo partu unum, secundo tres peperit. quæsitum est, an, et quis eorum liber esset? hæc (23) conditio libertati adposita jam (24) implenda mulieri est: sed

(1) Adde *l.* 5. *in fin. Inf. de test. l.* 6. *in fin. Inf. de lib. et posth.*

(2) An fœminæ, an masculo, an monstro? veteribus non in monstris fuisse, id argumento est, quod in deliciis plerumque habiti. *Plin.* adde *l.* 135. *Inf. de verb. signif.* Goth. In dubio pro masculis habentur, et feudorum capaces sunt. Bald. *l. quoties.* 12. *num.* 10. *et seq. C. de suis et legit. hered.* Ans.

(3) Rationem hujus decisionis invenies apud Forcatulum *Dialogo* 68. *in fine.* præter quem vide Aulum Gellium, sive Agellium mavis, *lib.* 9. *c.* 4. et Menoch. *de recuper. possess. remed.* 9. *num.* 15. Mod.

(4) *l.* 5. *C. de nupt.*

(5) Aliud est si sciente. *l.* 25. *in princ. C. de nupt.*

(6) *Hal.* conditione.

(7) Alii quidam, inter quos Aldobrandinus, *de conditione filiæ* legendum putant: non ego. *Mod.*

(8) Ratio dubitandi sumitur ex *l.* 11. *C. de natural. lib.* est vero sensus, licet patre sui juris editus sit. alias qui ita nascitur, liber est.

(9) Quia justæ non erant nuptiæ: in injustis igitur nuptiis, liberi non sunt in potestate parentum.

(10) i. e. 182. die a nuptiis contractis. *l.* 3. *in fin. Inf. de suis et legit. heredib.*

(11) Subaudi, *pleno.* Paul. 4. *sent.* 9. §. 5.

(12) Septemmestrem seu septimenstrem vel septimestrem partum defendit hic jurisconsultus autoritate magni medici: quæ ratio probandi verisimilis. Idem auctor alibi 4. *sentent.* 9. §. 5. eandem nascendi legem defendit ex ratione Pythagorei numeri. Censorinus, c. 10. de die natali, refert, Pythagoram duos partus instituere, unum minorem eumque septemmestrem: alium majorem eumque decemmestrem, quorum ille 210. hic 274. a die conceptionis editur. Conceptus vero formationem his numerorum distantiis perfici: sex primis diebus semen, humorem lacteum fieri: octo sequentibus, sanguineum: novem consequentibus, carnem: duodecim ultimis corpus formari. Proportionem autem sex ad 8. esse Diatessaron seu duorum tonorum et semitonii. Eorundem sex ad novem, Diapente, seu trium tonorum et semitonii. Eorundem sex ad 12. esse Diapason, hoc est, sex vel quinque et duorum semitoniorum. Ex his constare, omnes numeros musicos seu proportiones omnes musicas concurrere ad primam partus formationem. Hæc sane obscure, neque plane dicuntur. Chaldæis alia ratio visa est: nempe, partus et homines regi a sole. Eatenus quemque partum vitalem esse, quatenus potens et ex opposito solis est aspectus ad eum locum, eamque sedem, in qua sol fuit, cum is vel ille conciperetur. Primo mense seu signo, solis conspectum ad illam sedem (concepti puta Titii) nullum esse: secundo mense, imbecillum: tertio κατὰ ἑξάγωνον obliquum, ut qui sextam: quarto κατὰ τετράγωνον, ut qui quartam: quinto, κατὰ τρίγωνον, ut qui tertiam partem sedis illius, in qua fuit cum Titius conciperetur, irradiet. Sexto in signo, destitui aspectu solis. In septimo, esse illi sedi ex opposito ac plene, et sic κατὰ διάμετρον. Octavo, inefficacem ejus aspectum. Nono, κατὰ τρίγωνον, rursum. In decimo, κατὰ τετράγωνον. In undecimo κατὰ ἑξάγωνον. Ex his constare, ἑπτάμηνον fieri κατὰ διάμετρον. ἐννεάμηνον fieri κατὰ τρίγωνον· δεκάμηνον fieri κατὰ τετράγωνον. Plutarch. 5. *de Placitis.* 18. aliam rationem Mathematicis tribuit: octo menses genituræ, ἀσυνδέτους, dissociabiles esse: septem vero, συνδετικοὺς, sociabiles et fœderales, ἀσύνδετα ζώδια, id est, signa mensium dissociata dici quæ stellas οἰκοδεσπότας, (hoc est domicilii dominas) maleficas habeant: ὀκτάμηνον partum, signum ἀσύνδετον nancisci; ἑπτάμηνον καὶ δεκάμηνον, ἀσύνδετον et vitalem. Empedocles apud eundem Plut. *ibid.* ridiculam hanc causam adfert, Diem nati primi hominis ex terra, decem mensium fuisse, idque propter segnitiem solis: procedente tempore, septemmestrem factum: naturam deinde ita consuesse. Et hæc medici, Pythagorei, Chaldæi, mathematici, et Empedocles. In Theologis Philo, *lib.* 1. *legis allegoriarum.* Tertull. c. 19. *de anima.* Ambros. *ep.* 39. *ad Herontianum*, septimenstris partus causam referunt ad primam rerum omnium creatarum hebdomadam: id etiam ut aliquo velut colore vestiant, septenarii numeri rationem et vim in omni pene rerum natura observant. quod et facit Varro *lib.* 1. *Hebdomados seu de imaginibus*, apud Gell. 3. *cap.* 10. cui adde Macrobium 1. *somnii* 6. et quæ scripsi ad *l.* 3. §. 12. *Inf. de suis et legit. ubi fit Hippocratis pariter mentio.* Goth. Quoto mense quis nascatur legitimus, tractant Menoch. *de arbitrar. jud. lib.* 2. *cap.* 89. *num.* 37. *et seqq.* Greg. Tholoson. *Syntagm. jur. lib.* 9. *cap.* 26. *num.* 22. Mynsinger. *cent.* 6. *observ.* 40. Afflict. *decis.* 236. *num.* 4. Boer. *decis.* 220. *in* 2. *part.* Mascard. *de probat. vol.* 3. *conclus.* 1169. et novissime Coler. *part.* 1. *decis.* 99. Gudelin. *de jure Novissimo lib.* 1. *cap.* 12. Joan. Sande *decis. Frisic. lib* 4. *tit.* 8. *defin.* 10. Carpzov. *defin. forens. part.* 4. *const.* 28. *defin.* 13. 15. S. L.

(13) Sed et eum qui decimo mense post mortem patris. *l.* 29. *in pr. infr. de lib. et posthum. Nov.* 39.

(14) Adde *l.* 9. §. 1. *in fin. infr. qui et a quib. manum. l.* 9. *infr. de publ. judic.* vid. *Nov.* 153. *c.* 1.

(15) Vid. Paul. 4. *sentent.* 9. §. 3. ideoque testamentum non rumpunt. v. *l.* 3. *in fin. C. de posthum.* Non sunt autem liberi seu non censentur liberi, ut eorum causa ex senatusconsulto Tertulliano succedatur. Paul. *d. l.* licet prosint in lege Papia, quæ odiosa, ut quæ orbas semisse relictorum seu legatorum multet. *l.* 135. *infr. de verb. signif.* 7. Nicephorus 47. Ambros. *in c.* 3.

(16) Interpolata hic esse verba Pauli a Triboniano monet Pacius; ex cujus consilio vide quæ extant adhuc 4. *sentent. ejus.* §. *mulier.* et adi præterea Vaccam *hoc titulo*, non tantum ad hujus legis, sed ad sequentium quoque intelligentiam facem tibi prælucebit. *Mod.*

(17) Prosunt tamen parentibus. *l.* 135. *infr. de verb. sign.*

(18) Vid. *dictam l.* 135. *infr. de verb. sign.*

(19) Vid. *l.* 38. *Inf. de verb. signif.*

(20) Nec tamen propterea negabitur peperisse, enixave esse, ac conditionem, si pariat, implevisse, *l. quæret aliquis. infr. de verb. signif.* non enim pugnat inter se, quod quibusdam forte videri poterat peperisse, et liberorum numero partum non haberi. *Mod.*

(21) *l.* 10. §. *sed si quis. infr. de ædil. edicto.* Paul. 4. *sent.* 9. §. 4.

(22) Sub hac conditione legare veteres soliti. *Goth.* Quæ possibilis est: tres enim uno partu nasci possunt, ut in *l.* 3. §. 16. *infr. de statulib.* imo quinque nasci possunt. *l.* 36. *infr. de solut.* Ans.

(23) *Coras.* Nam hæc conditio libertati adposita, jam impleta mulieri est.

(24) *l.* 5. *Inf. de condit. et demonst.*

non dubitari debet, quin ultimus liber nascatur. nec (1) enim natura permisit simul uno impetu duos infantes de utero matris excedere: ut ordine incerto nascentium (2) non appareat, uter in servitute, libertateve nascatur. Incipiente igitur partu existens conditio efficit, ut ex libera edatur, quod postea nascitur: veluti si quælibet alia conditio libertati mulieris adposita, parturiente (3) ea, existat: vel manumissa sub hac conditione, *si decem millia heredi Titiove dederit*, eo (4) momento, quo parit, per (5) alium impleverit conditionem: jam libera peperisse credenda est.

16. ULPIANUS lib. 6. Disputationum.

IDem erit, si eadem Arescusa primo duos pepererat (6), postea geminos ediderat (7): dicendum est enim, non posse dici utrumque ingenuum nasci, sed eum, qui posterior nascitur. quæstio ergo facti potius est (8), non juris.

Qui sunt cives Romani.

17. IDEM lib. 22. ad Edictum.

IN (9) orbe (10) Romano qui sunt, ex constitutione Imperatoris Antonini cives Romani effecti (11) sunt.

Si prægnans capitali judicio damnetur.

18. IDEM lib. 27 ad Sabinum.

IMperator Hadrianus Publicio Marcello rescripsit, liberam, quæ prægnans ultimo supplicio damnata est, liberum parere. Sed solitum esse servari (12) eam, dum partum ederet. † Sed si ei, quæ ex justis nuptiis concepit, aqua (13) et igni interdictum est, civem Romanum parit, et in potestate patris.

Quem parentem liberi sequuntur.

19. CELSUS lib. 29. Digestorum.

CUm legitimæ nuptiæ factæ sint, patrem liberi sequuntur: vulgo quæsitus, matrem (14) sequitur.

Quæ furore non tolluntur.

20. ULPIANUS lib. 38. ad Sabinum.

QUi furere cœpit; et statum, et (15) dignitatem, in qua fuit, et magistratum (16), et potestatem (17) videtur retinere, sicut rei suæ dominium retinet (18).

Si liber homo, qui se vendidit, manumittatur.

21. MODESTINUS lib. 7. Regularum.

HOmo liber, qui se vendidit, manumissus non ad suum statum revertitur (19), quo se abdicavit: sed efficitur libertinæ conditionis.

Si quo tempore manumissa esse debuit ancilla, peperit.

22. IDEM lib. 12. Responsorum.

HErennius Modestinus respondit, si eo (20) tempore enixa est ancilla, quo secundum legem donationis manumissa esse debuit: cum ex constitutione libera fuerit, ingenuum ex ea natum.

De vulgo conceptis seu spuriis.

23. IDEM lib. 1. Pandectarum.

VUlgo concepti dicuntur, qui patrem demonstrare (21) non possunt, vel qui possunt quidem, sed cum habent, quem habere non licet: qui et *spurii* appellantur *παρά τὴν σποράν* (22), id est, *a satione*.

Quem parentem liberi sequuntur.

24. ULPIANUS lib. 27. ad Sabinum.

LEx (23) naturæ hæc est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur (24), nisi lex specialis (25) aliud inducit (26).

Si quis judicetur ingenuus.

25. IDEM lib. 1. ad legem Juliam (27) et Papiam.

INgenuum (28) accipere debemus etiam eum, de quo sententia lata est, quamvis fuerit libertinus, quia res judicata pro veritate (29) accipitur (30).

De his qui sunt in utero.

26. JULIANUS lib. 69. Digestorum.

QUi (31) in (32) utero sunt, in toto pene jure civili intelliguntur in (33) rerum natura esse. † Nam et legitimæ hereditates his restituuntur: et si prægnans mulier ab hostibus capta sit; id, quod natum erit, postliminium habet; item patris, vel matris conditionem sequitur. Præterea si ancilla prægnans surrepta fuerit, tanquam furtivum, usu non capitur. His consequens est, ut libertus quoque, quamdiu patroni filius nasci possit, eo jure sit, quo sunt, qui patronos habent.

(1) Dimensionum penetratio natura fieri non potest. adde. *l.* 3. §. 5. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(2) Paria sunt non apparere, et non esse.

(3) *Al.* pariente. Hot. 5. *observ.* 19.

(4) Vel extremo. *l.* 28. *circa pr. infr. de cond. inst.*

(5) *l. ult. supr. de cond. inst.*

(6) *Al.* Peperit.

(7) *Al.* Edidit.

(8) Illa prior et ut incerta, et plena circumstantiarum excusat: hæc secus. vide Hotomanum *illustrium q.* 1.

(9) Vide quæ scripsi ad Ciceronem, *Philipp.* 2.

(10) Humanum quid passos eos, qui hic *urbe* pro *orbe* substituerunt, docet clariss. Alciatus *l.* 2. *dispunct. cap.* 22. Mod.

(11) Ergo quilibet ingenuus cujuscunque provinciæ, vere Romano et Italico exæquatur. vide *Novell.* 78. *c.* 5.

(12) Ut nec humari. *l.* 2. *infr. de mortuo infer.*

(13) Vide quæ scripsi *ad l.* 1. *infr. de legat.* 3. et de aqua et igni, *ad l.* 66. §. 1. *infr. de donat. inter virum et uxorem.*

(14) Id est, patrem quod ad honores: matrem, quod ad ingenuitatem. *Goth.* Nisi privilegium maternæ originis obsit. *l.* 1. §. 2. *infr. ad municipal. l.* 24. *infr. eod.* Ans.

(15) Adde *l.* 8. *in princ. infr. Tit. prox.*

(16) Adde *l.* 8. §. 1. *infr. de tutoribus datis.*

(17) *Potestatem*, patriam puta: quæ furore non tollitur. Theophilus *tit. de nuptiis.* Mod.

(18) Non tamen contrahit. *l.* 5. *infr. de regul. jur.*

(19) Atqui nemini officit in servitute fuisse. §. *ult. Inst. de ingenuis.*

(20) Vide *l.* 53. *in princ. infr. de fideicommiss. libertat.*

(21) Atqui nemo certo patrem demonstrare potest. *l.* 83. *infr. de cond. et demostr.* Goth. Hujus legis materiam vide apud Palæot. *tract. de nothis et spuriis.* Hotoman. *var. disput. l.* 1. *c.* 4. 4. Ræxard. *conject. l.* 2. *c.* 5. S. L.

(22) Vel *παρὰ τὸ σπείρειν, ἢ παρὰ τὴν σποράδην.* *Plutarch.*

(23) 1. Gajus 4. §. 11.

(24) Quod ad libertatem attinet, non ad civitatem.

(25) Ut Mensia, de qua vide Ulpianum *in fragmentis. Tit.* 5. §. 8. quod Balduino displicet, hac ratione, quod hic agatur non de jure civitatis, sed naturæ.

(26) Ut materna origine quis censeatur, etiam natus in legitimo matrimonio. vide *l.* 1. §. 2. *infr. ad municip.*

(27) Lex Julia hæc et Papia vetabat senatorem ducere libertinam. *l. lege Pap.* 23. *infr. de ritu nupt.* Item ut quæ equestri ordine esset, senatori ne nuberet. *Dion.* 44.

(28) Exemplum legis hujus sumatur ex *l. res judicata. infr. de regul. jur.* et videatur Covarruvias *pract. quæst. cap.* 13. Mod.

(29) Vid. *l.* 207. *infr. de regulis jur.* v. *l.* 1. *C. de his, qui propter metum.*

(30) v. quæ notavi *ad l.* 14. *infr. de probat.* et Socinum *reg.* 365.

(31) Conjunge monitore Duareno *l.* 25. *de condit. et demonstr.* et *l.* 23. *infr. de captiv. et postlim. rever.* Mod.

(32) Vide *l.* 7. *supr. eod.* adde *l.* 2. §. 6. *infr. de excusat. tutor.*

(33) Sic alibi, in natura esse dicuntur. *l.* 6. *in fin. C. soluto matrimon.*

Si libertinus a patrono adoptetur.

27. Ulpianus lib. 5. Opinionum.

Eum, qui se libertinum esse fatetur, nec adoptando patronus ingenuum facere (1) potuit (2).

TIT. VI.

DE HIS (3) QUI SUI (4), VEL ALIENI JURIS SUNT.

Divisio personarum. 1. *De potestate dominorum in servos.*

1. Gajus lib. 1. Institutionum (5).

De jure personarum alia divisio sequitur: quod [quædam] personæ sui juris sunt, quædam alieno juri subjectæ sunt. ┼ Videamus itaque de his, quæ alieno juri subjectæ sunt: nam si (6) cognoverimus, quæ istæ personæ sunt, simul intelligemus, quæ sui juris sunt: dispiciamus itaque de his, quæ in aliena potestate sunt.

§. 1. Igitur (7) in potestate sunt servi dominorum. Quæ quidem potestas juris gentium est: nam apud omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos (8) vitæ (9) necisque potestatem fuisse, et quodcumque per servum adquiritur (10), id domino adquiritur.

§. 2. Sed hoc (11) tempore nullis hominibus, qui sub imperio Romano sunt, licet supra modum et sine causa legibus cognita in servos suos sævire. Nam ex constitutione Divi Antonini, qui sine (12) causa servum occiderit, non minus puniri jubetur, quam qui alienum servum occiderit. ┼ Sed et major asperitas dominorum ejusdem Principis constitutione coërcetur.

2. Ulpianus lib. 8. de officio Proconsulis

Si dominus in servos (13) sævierit (14), vel ad impudicitiam, turpemque violationem compellat; quæ sint partes Præsidis, ex rescripto Divi Pii ad Ælium Marcianum Proconsulem Bæticæ manifestabitur. Cujus rescripti verba hæc sunt: *Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum jus* (15) *suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra sævitiam, vel famem, vel intolerabilem injuriam denegetur his, qui juste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Julii Sabini ad statuam confugerunt: et si vel durius habitos, quam æquum est, vel* (16) *infami injuria affectos cognoveris, veniri* (17) *jube, ita ut in potestatem domini non revertantur: qui si meæ constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum severius executurum.* ┼ Divus etiam Hadrianus Umbriciam quandam matronam in quinquennium relegavit, quod ex levissimis causis ancillas suas atrocissime (18) tractasset.

De patria potestate.

3. Gajus lib. 1. Institutionum (19).

Item (20) in potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex justis nuptiis procreaverimus: quod jus proprium (21) civium Romanorum (22) est (23).

Civium Romanorum divisio.

4. Ulpianus lib. 1. Institutionum.

Nam civium Romanorum quidam sunt patresfamiliarum: alii filiifamiliarum: quædam matresfamiliarum: quædam filiæfamiliarum. *Patresfamiliarum* (24) sunt, qui sunt suæ potestatis; sive puberes, sive impuberes: simili modo matresfamiliarum (25). *Filiifamiliarum*, et *filiæ*, quæ sunt in aliena potestate. Nam qui (26) ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est: item qui ex filio meo et uxore ejus nascitur, id est, nepos meus et neptis, æque in mea sunt potestate: et pronepos, et proneptis, et deinceps cæteri.

De liberis, post mortem parentis in alterius potestatem recidentibus.

5. Idem lib. 36. ad Sabinum.

Nepotes ex filio, mortuo avo (27), recidere solent in filii potestatem, [hoc est patris sui]: simili modo et pronepotes, et deinceps, vel in filii potestatem, si vivit et in familia mansit, vel in ejus parentis, qui (28) ante eos in potestate est. Et hoc, non tantum in naturalibus (29), verum in adoptivis quoque juris est.

Qui sit filius vel pro filio habeatur.

6. Idem lib. 9. ad Sabinum.

Filium eum definimus (30), qui ex viro et uxore (31) ejus nascitur. ┼ Sed si fingamus abfuisse maritum, verbi gratia per decennium, reversum anniculum (32) invenisse in domo sua: placet nobis Juliani sententia, hunc non (33) esse mariti filium. ┼ Non tamen ferendum Julianus ait, eum, qui cum uxore sua assidue moratus nolit

(1) Ideoque dominus jus suum non amittit. vide *l.* 49. *infr. de bon. libert.*

(2) Quia jus civitatis temere cuiquam non competit. *l. ult. infr. de adopt.* imo fit ingenuus. *l.* 32. *infr. de ritu nuptiar.*

(3) *L.* 1. *Inst.* 8. *id est*, de servis. *l.* 2. *infr. eod.* et de filiisfamilias. *l.* 3. *et seqq.*

(4) *Sui juris esse* dicuntur, qui sunt in nullius vel domini vel parentis potestate: cujusmodi homines dicuntur Latinis *sui juris*, *et patresfamilias. l.* 4. *infr.* Græcis αὐτεξούσιοι· αὐτεξουσία vero eorum status, qui et dominatio. Festus in *regalia.*

(5) Extat hic locus in fragmentis Gaii *l.* 1. *t.* 2. §. 1.

(6) Finiti cognitione proposita, ultro sequitur infiniti cognitio.

(7) Id est, Gajus 2. §. 2.

(8) Ut et in liberos. tametsi altera potestas ab altera distinguatur: liberi obsequuntur, non serviunt. *l. ult. C. de patr. potest.* liberorum vitam sua cariorem habent parentes. *l.* 8. *in fin. infr. quod metus causa.* unde Aristoteles 8. *Eth.* refert, amorem descendere potius, quam ascendere. Item, a patre filius non possidetur, ut servus. *l.* 1 *infr. de rei vindic. l.* 3. §. 13. *infr. de adquir. vel amittend. possess. l.* 39. *infr. de obligat.* adde *Artemidorum.*

(9) Seneca 3. *de benef.* 23.

(10) Vide *l.* 24. *infr. de adquir. vel amittend. possess.*

(11) *l.* 1. §. 2. *infr. ad L. Corn. de sicariis.*

(12) Aliud erit si juste: puta si servum in facinore deprehenderit, in quo repertum etiam liberum hominem occidere fas est. v. *l.* 96. *infr. de verb. obl. l.* 24. *infr. ad L. Jul. de adult.*

(13) Adde *l. unic. C. de emend. serv.*

(14) Quædam tamen permitti emendatio videtur. v. *l.* 24. §. *si maritus. infr. soluto matr.*

(15) Vide *l.* 8. *C. de Judæis.*

(16) Vide *l.* 11. §. *fin. infr. ad L. Corn. de sicariis. l.* 6. *C. de spectac.*

(17) Vide *l.* 1. §. *ultimo. Inf. de quæstionibus.*

(18) Cum alioqui nulla servis fiat injuria. §. *servis.* 3. *Inst. de injuriis.*

(19) 1. Gajus 2. §. 3.

(20) Præter servos, de quibus dixit *l.* 1. §. 1. *l.* 2. *Sup. eod.*

(21) *l.* 8. *in pr. Inf. eod.*

(22) Etsi enim parentibus liberi ubivis gentium parcant; apud solos tamen Romanos eis acquirunt. *l.* 2. *Sup. de just. et jure. et Instit. tit. de patr. potest.* Vide Vaccam *hoc tit.* hic et *ad l. s. q.* Mod.

(23) Imo et gentium proprium fuit. Fuit enim apud Persas. Aristotel. 8. *Ethic.* 20. Ægyptios. *Diodorus* 2. Hebræos. *Genes.* 21. *Genes.* 43. v. 27. *Judicum* 11. adde *Deuteron.* 21. *vers.* 18. Græcos (quod et jus abdicandi satis ostendit. *Halicar.* 2.) Gallos. Cæsar 6. *de bello Gallico.* ut et hodie apud Moscovitas, Sigismundus Liber Baro a Herberst. *in Commentariis rerum Moscoviticarum.*

(24) Patresfamilias, qui nulli subjecti: matresfamil. quæ in manum viri convenerunt. Cicero *in Topicis.*

(25) *l.* 46. §. 1. *Inf. de verb. signif.*

(26) *l.* 6. *in pr. Inf. eod.*

(27) *In pr. Inst. quibus mod. jus patr. potestatis.*

(28) Ulpian. *in fragment.* 8. §. 2. l. Gaius 6. §. 2.

(29) Et legitimis. *l. causa.* 40. *Inf. de vulg. et pupill.*

(30) Imo definiri non potest, cum non possit demonstrari. *l.* 83. *Inf. de condit. et demonstrat.*

(31) Legitima, *l.* 4. *Sup. eod. l.* 5. *Inf. de in jus voc.*

(32) Proculus is dicebatur. Festus *in Proculum* τηλέγονος.

(33) Imo erit, et quidem suus, *l.* 1. §. *idem Jul.* 14. *Inf. de liber. agnosc. et alend.*

filium adgnoscere, quasi non suum. Sed mihi videtur, quod et Scævola probat, si constet maritum aliquandiu cum uxore non concubuisse infirmitate interveniente, vel alia causa; vel (1) si ea valetudine paterfamilias fuit, ut generare non possit: hunc qui in domo natus est, licet (2) vicinis scientibus, filium non esse.

Quibus casibus nepos loco filii succedat.
7. Idem lib. 25. ad Sabinum.

SI qua (3) pœna pater (4) fuerit affectus, ut vel civitatem amittat, vel servus pœnæ efficiatur: sine dubio nepos filii loco succedit.

An furor parentum obstet patriæ potestati.
8. Idem lib. 26. ad Sabinum.

PAtre furioso liberi nihilominus in patris sui potestate sunt (5). ✝ Idem et in omnibus est parentibus, qui habent liberos in potestate: nam cum jus potestatis moribus (6) sit receptum, nec possit desinere quis habere in potestate, nisi exierint liberi, quibus casibus solent: nequaquam dubitandum est, remanere eos in potestate. Quare non solum eos liberos in potestate habebit, quos ante furorem genuit, verum et si qui ante furorem concepti in furore editi sunt. sed et si in furore agente eo, uxor concipiat: videndum, an in potestate ejus nascatur filius: nam furiosus licet (7) uxorem ducere non possit, retinere (8) tamen matrimonium potest. Quod cum ita se habeat, in potestate filium habebit. ✝ Proinde et *si furiosa sit uxor*, ex ea ante conceptus in potestate nascetur; sed et in furore ejus conceptus ab eo, qui non furebat, sine dubio in potestate nascetur: quia retinetur matrimonium. ✝ Sed et si ambo in furore agant, et uxor et maritus, et tunc concipiat, partus in potestate patris nascetur, quasi voluntatis reliquiis in furiosis manentibus: nam cum consistat matrimonium altero furente, consistet et utroque.

§. 1. Adeo autem retinet jus potestatis pater furiosus, ut et adquiratur illi commodum ejus quod filius adquisivit (9).

Quibus casibus filius pro patrefam. habetur.
9. Pomponius lib. 16. ad Quintum Mucium.

FIliusfamilias in publicis (10) causis loco patrisfamilias habetur (11), veluti si vel magistratum gerat, vel tutor detur.

Utrum pro filio habetur, quem ali oportere pronunciatum est.
10. Ulpianus lib. 4. ad Legem Juliam et Papiam.

SI judex (12) nutriri vel ali oportere pronunciaverit: dicendum est, de veritate quærendum, filius sit, an non: neque enim alimentorum causa (13) veritati facit præjudicium.

De filiis in potestatem redigendis.
11. Modestinus lib. 1. Pandectarum.

INviti (14) filii naturales, vel emancipati, non rediguntur (15) in patriam potestatem.

TIT. VII.

DE (16) ADOPTIONIBUS (17), ET EMANCIPATIONIBUS (18) ET ALIIS MODIS, QUIBUS POTESTAS SOLVITUR.

Continuatio ab effectu adoptionis. 1. *Species adoptionis.*
1. Modestinus lib. 2. Regularum.

FIliosfamilias (19) non solum natura (20), verum et adoptiones faciunt.

§. 1. Quod adoptionis nomen est quidem generale: in duas autem species dividitur: quarum altera *adoptio* similiter dicitur: altera, *adrogatio*. Adoptantur filiifamilias: adrogantur qui sui juris sunt.

1. *De spadone adoptante.* 2. *De liberis adrogati.*
2. Gajus lib. 1. Institutionum.

GEneralis enim adoptio duobus (21) modis fit: aut principis (22) autoritate, aut magistratus imperio (23). ✝ Principis autoritate adoptamus eos, qui sui juris sunt: quæ species adoptionis dicitur *adrogatio*, quia et is, qui adoptat, rogatur (24), id est, interrogatur, *an velit eum, quem adoptaturus sit, justum sibi filium esse*: et is qui adoptatur, rogatur, *an id fieri patiatur*. ✝ Imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentis sunt: sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia: sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

§. 1. Illud utriusque adoptionis commune est: quod et hi, qui generare non (25) possunt, quales sunt spadones (26), adoptare possunt.

§. 2. Hoc vero proprium est ejus adoptionis, quæ per Principem fit: quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit; non solum ipse potestati adrogatoris subjicitur (27), sed et liberi ejus in ejusdem fiunt potestate, tanquam nepotes.

(1) Præsumitur quisque habilis ad generandum, nisi probetur inhabilis. vide Alciatum 1. *præsumption.* 41.
(2) *l.* 9. *C. de nuptiis.*
(3) §. *cum autem* §. *pœnæ. Instit. quib. mod. jus patr.* adde *l.* 4. §. 2. *Inf. de bonis libertorum.*
(4) *Al.* paterfamilias. *Vulgata, et male.*
(5) Sine parente suo tamen licet eis matrimonium contrahere. *l.* 25. *C. de nuptiis.*
(6) *v. l.* 3. *Sup. eod.*
(7) *l.* 16. *in fin. Inf. de ritu nupt.*
(8) *l.* 22. §. *si maritus. Inf. solut. matr. et l.* 4. *Inf. de divortiis. et arg. Novell.* 117. *c.* 12. *in fin. Caus.* 32. *quæst.* 7. *can. hi qui. et can. neque furiosus.* vide tamen *Novellam Leonis* 111. *et* 112.
(9) Alias ipse nec stipulatur nec contrahit. §. *furiosus* 8. *Inst. de inutil. stipul. l.* 5. *Inf. de regul. jur.* v. *l.* 13. *Inf. de offic. præsid.*
(10) Jus familiæ cedit publico.
(11) Ergo filiusfamilias invito patre nuptias contrahere potest. Nuptiarum enim publica causa est. *l.* 1. *Inf. de ritu nupt. l.* 1. *Inf. solut. matr.* Minime: licet Nuptiarum publica causa sit, non tamen ita publica est, ut consensum patris necessarium in nuptiis filii excludat.
(12) *l.* 5. §. *meminisse. Inf. de agnoscend. et alend. liberis.*
(13) Vide *Nov.* 153. *et C. de infantib. exposit.*
(14) *Novell.* 89. *c.* 11. *in pr.* vide Cujac. 10. *observ.* 23.
(15) Connanus contendit *l.* 2. *Comment. cap.* 14. reponendum; *semel emancipati.* cui adversatur merito Cujacius *observ. lib.* 10. *cap.* 23. et Pacius *hic.* vide et Mercerium *l.* 2. *opinio. c.* 7. quod autem ait iterum in potestatem non redigi emancipatos, verum est: nisi sint ingrati. *l. un. C. de ingr. lib.* Mod.
(16) An adoptivi liberi legitimis et naturalibus præferendi, vide apud Plinium *in Panegyrico*: et apud Dionem *in Hadriano*: Spartianum, *in Severo*: adde etiam huic titulo ea quæ extant 5. *Gell.* 19.
(17) *L.* 8. *C.* 48. *et* 49. *L.* 1. *Inst.* 11. *Nov. Leon.* 26. *et* 27. *Har.* 2. *tit.* 8.
(18) *L.* 8. *C.* 49. *L.* 1. *Inst.* 12. *Nov.* 81. facit *Novell. Leonis* 25. 28.
(19) *Al.* Filios.
(20) *In pr. Inst. eod.*
(21) *l.* 2. *in fin. C. eod.*
(22) Olim per populum. Ulp. 8. §. 1. *l.* 2. *in fin. C. eod.*
(23) *l.* 2. *in fin. C. eod.*
(24) Hanc rogationem negat Cujac. esse stipulationem. 9. *obs.* 37.
(25) *Al.* nondum possunt. ita legendum videtur ex *l.* 128. *Inf. de verb. sign.*
(26) Vid. *l.* 40. *in fin. Inf. eod.*
(27) *l.* 40. *in pr. Inf. eod.* Tiberium Augustus sic adrogavit.

3. PAULUS lib. 4. ad Sabinum.

SI Consul (1) vel Præses, filiusfamilias sit: posse eum apud semetipsum (2) vel emancipari, vel in adoptionem dari, constat.

De Magistratu.

4. MODESTINUS lib. 2. Regularum.

MAgistratum (3), apud quem legis (4) actio est (5), et emancipare filios suos, et in adoptionem dare apud se (6) posse (7), Neratii sententia est.

Quorum consensus in adoptionibus requiratur.

5. CELSUS lib. 28. Digestorum.

IN adoptionibus, eorum duntaxat qui suæ potestatis sunt, voluntas (8) exploratur: sin autem a patre dantur in adoptionem, in his utriusque (9) arbitrium spectandum est, vel consentiendo, vel non contradicendo.

6. PAULUS lib. 35. ad Edictum.

CUm nepos adoptatur, quasi ex filio natus; consensus filii exigitur. Idque etiam Julianus scribit.

7. CELSUS lib. 39. Digestorum.

CUm adoptio fit, non est necessaria in eam rem autoritas eorum, inter (10) quos jura adgnationis consequuntur.

8. MODESTINUS lib. 2. Regularum.

QUod, ne curatoris autoritas intercederet in adrogatione, ante tenuerat, sub divo Claudio (11) recte mutatum est.

De Cœco.

9. ULPIANUS lib. 1. ad Sabinum.

ETiam cæcus adoptare vel adoptari potest (12).

Effectus adoptionis in locum nepotis ex filio.

10. PAULUS lib. 2. ad Sabinum.

SI quis nepotem, quasi ex filio natum (13), quem in potestate habet, consentiente filio adoptaverit; non adgnascitur avo suus heres: quippe cum post mortem avi quasi in patris sui recidit potestatem.

11. IDEM lib. 4. ad Sabinum.

SI is qui filium haberet, in nepotis locum adoptasset, perinde atque si ex [eo] filius natus esset: et [is] filius autor factus non esset: mortuo avo, non esse nepotem in potestate filii.

De filiis in potestatem revertentibus.

12. ULPIANUS lib. 14. ad Sabinum.

QUi liberatus (14) est patria potestate, is postea in potestatem honeste (15) reverti non potest, nisi (16) adoptione.

Effectus emancipationis adoptionem dissolventis.

13. PAPINIANUS lib. 36. Quæstionum.

IN omni fere (17) jure, finita patris adoptivi potestate, nullum ex pristino retinetur (18) vestigium: denique et patria dignitas quæsita per adoptionem, finita ea, deponitur.

14. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

SEd etiam nepos ex filio apud adoptatum patrem conceptus, et natus, per emancipationem jura omnia perdit.

De bonis et liberis arrogati. 1. *De adoptione nepotis ex filio, in locum nepotis ex altero filio.* 2. *De ætate arrogantis.* 3. *De numero eorum qui arrogantur etc.*

15. ULPIANUS lib. 26. ad Sabinum.

SI paterfamilias adoptatus sit: omnia (19), quæ ejus fuerunt et acquiri possunt, tacito jure ad eum transeunt (20), qui adoptavit: hoc amplius, liberi ejus, qui in potestate sunt, eum sequuntur: sed et hi, qui postliminio redeunt: vel qui in utero fuerunt, cum adrogaretur, simili modo in potestatem adrogatoris rediguntur.

§. 1. Qui duos filios, et ex altero eorum nepotem habet: si vult nepotem quasi ex altero natum sic adoptare; potest hoc efficere, si eum emancipaverit, et sic adoptaverit, quasi ex altero natum: facit enim hoc (21) quasi quilibet, non quasi avus, et qua ratione quasi ex quolibet natum potest adoptare, ita potest et quasi ex altero filio.

§. 2. In adrogationibus cognitio vertitur (22), num (23) forte minor sexaginta annis sit, qui adrogat; quia magis liberorum creationi studere debeat: nisi forte morbus, aut valetudo in causa sit, aut alia justa causa adrogandi: veluti si conjunctam sibi personam velit adoptare.

§. 3. Item non debet quis plures adrogare, nisi ex justa causa. † Sed *nec* (24) *libertum alienum*: nec majorem minor (25).

16. JAVOLENUS lib. 6. ex Cassio.

ADoptio enim in his personis locum habet, in quibus etiam natura potest habere (26).

(1) Vid. *Nov.* 81.

(2) Atqui vix est, ut unus duorum vicem sustineat, *l.* 9. *Inf. de pact.* Goth. Imo potest, ut in *l.* 59. *in fin. Inf. ad SC. Trebell.* Quando in una persona concurrunt duæ qualitates, quarum una non tollit alteram, de illa persona judicatur, uti de duabus. Roman. *consil.* 422. Ans.

(3) *l.* 1. *C. eod.*

(4) Legis actio erat formula, qua quod debebatur, in judicio petebatur. Coram populo fiebat cessio a patre, vindicatio ab eo cui cedebatur: addictio a magistratu. Hinc lege agere, *l. ult. C. de his, qui a non domino.* et apud Vopiscum *in Aurelio*: Jube ut lege agatur. adde *l.* 2. §. *deinde. Sup. de orig. juris. l.* 1. *Inf. de offic. juridic.* Plura de legis actionibus, vide apud Rævardum *cap.* 2. *de autoritate prudentum.*

(5) De legis actione vide Alciatum *l.* 3. *parerg. cap.* 2. Brissonium *l.* 4. *Select. cap.* 29. Guevarram *ad l.* 2. *num.* 5. *Inf. de officio præsid.* Mod.

(6) Utpote dominum, etiam detracto magistratu. Cujac. 7. *obs.* 18.

(7) Et ita trium personarum vicem sustinere: vendentis, vendicantis, addicentis.

(8) Vid. *l.* 24. *Inf. eod.*

(9) *l.* 10. *C. eod.*

(10) De quibus vid. *l.* 23. *in pr. Inf. eod.*

(11) Vid. *l. ult. in fin. C. de autoritate præst.*

(12) Vide quæ notavi ad *Nov. Leonis* 60.

(13) Vid. *l.* 23. *in fin. Inf. de liber. et post.*

(14) Ad finem hujus legis adjicitur alibi versus integer in hæc verba: *sed si semel fuerit adoptatus, amplius adoptari non potest.* quem cum alii viri docti recte a Florentino archetypo abesse judicent, glossam censentes, qua conciliaretur hoc responsum cum *l. adoptare. Inf. eod.* non est, quod judicium aliud hic ulterius interponam. *Mod.*

(15) Inhoneste potest, quomodo intellige *l.* 37. *Inf. eod. et l. un. C. de ingrat. lib.* Ans.

(16) Nam ob ingratitudinem, citra adoptionem in patriam potestatem revertitur, *l. un. C. de ingrat. liber.*

(17) Hoc ideo addidit, propter nuptiarum inter hasce personas prohibitionem, *l.* 55. *Inf. de ritu nupt.*

(18) Vid. *l.* 55. *in fin. Inf. de ritu nupt.*

(19) Olim pleno jure, hodie usufructu tenus, idque non præcise. v. §. 2. *Inst. de aquis. per arrog.*

(20) 2. Gajus 2. §. 1.

(21) Adde *l.* 6. *in princ. Inf. quod cujusque univers.* Goth. Facit *l.* 45. *Inf. eod.* vid. Cont. *subcesiv. lect.* 6. *et* 7. Donell. *comm.* 2. c. 22. Ans.

(22) Vid. Cujac. 6. *obs.* 20. *et l.* 17. §. 3. 4. *Inf. eod.*

(23) 5. Gell. 19. dixi ad Ulp. 16. §. *ult.* Ciceronem *pro domo.* vid. Mercerium *l.* 1. *opin. c.* 8.

(24) Liberti non tantum proprii (de quo §. *ult. Inst. et l.* 3. *C. eod.*) verum et alieni ab ingenuis adoptari non poterant. *l.* 3. *C. de adopt.* 5. *Gell.* 19.

(25) Cur ita? v. *l. prox.* 16. *l.* 40. §. 1. *Inf. eod.* §. *minorem. Inst. eod.*

(26) Castratis tamen Leo *Nov.* 26. permisit jus adoptandi. *Goth.* Fictio imitatur rei veritatem, *l.* 23. *Inf. de lib. et posthum.* Ita fratris loco nemo adoptari potest, quia natura fratrem non gignit. vid. *l.* 7. *C. de hæred. instit.* §. 4. *Instit. h. t.* Cont. 1. *subcesiv. lect. cap.* 6. Ans.

Si majorem 25. annis arrogare velit, qui ejus tutelam vel curam gessit. 1. De causæ cognitione, cum pupillus arrogatur. 5. De satisdatione a pupilli arrogatore præstanda.

17. ULPIANUS lib. 26. ad Sabinum.

NEc (1) ei permittitur (2) adrogare, qui tutelam, vel curam alicujus administravit: si minor viginti quinque annis sit, qui adrogatur: ne forte eum ideo adroget, ne (3) rationes reddat. † Item inquirendum est, ne forte *turpis* (4) *causa* adrogandi subsit.

§. 1. Eorum duntaxat pupillorum adrogatio permittenda est [his], qui (5) vel naturali cognatione, *vel sanctissima affectione* ducti adoptarent: cæterorum prohibenda, ne (6) esset in potestate tutorum et finire tutelam, et substitutionem a parente factam extinguere.

§. 2. Et primum quidem excutiendum erit, quæ (7) facultates pupilli sint, et quæ ejus, qui adoptare eum velit (8): ut æstimetur, ex comparatione earum, an salubris (9) adoptio possit pupillo intelligi. † Deinde cujus vitæ sit is, qui velit pupillum redigere in familiam suam. † Tertio, cujus (10) idem ætatis sit: ut æstimetur, an melius sit de liberis procreandis cogitare eum, quam ex aliena familia quemquam redigere in potestatem suam.

§. 3. Præterea videndum est, an non debeat permitti ei, qui vel unum habebit, vel plures liberos, adoptare alium: ne aut illorum, quos justis nuptiis procreavit, deminuatur spes, quam unusquisque liberorum obsequio parat sibi: aut, qui adoptatus fuit, minus percipiat, quam dignum erit eum consequi.

§. 4. Interdum et ditiorem permittetur adoptare pauperiori (11), si vitæ ejus sobrietas (12) clara sit, vel affectio honesta, nec incognita.

§. 5. Satisdatio (13) autem in his casibus dari solet.

18. MARCELLUS lib. 26. Digestorum.

NOn aliter enim voluntati ejus, qui adrogare pupillum volet, si causam ejus ob alia probabit, subscribendum (14) erit, quam si caverit servo (15) publico (16), *se restituturum* [*ea*,] *quæ ex bonis ejus consecutus fuerit, illis, ad quos res perventura esset, si adrogatus permansisset in suo statu.*

19. ULPIANUS lib. 26. ad Sabinum.

HIs verbis satisdationis, quæ ab adrogatore præstari debet, *Ad* (17) *quos ea res pertinet*, et libertatibus prospectum esse, quæ secundis tabulis datæ sunt, et multo magis substituto servo, item legatariis, nemo dubitat.

§. 1. Quæ satisdatio si omissa fuerit, utilis actio in adrogatorem datur.

20. MARCELLUS lib. 26. Digestorum.

HÆc autem satisdatio locum habet, si impubes decessit. † Sed et si de pupillo loquitur, tamen hoc et (18) in pupilla observandum est.

De fœminæ adrogatione.

21. GAJUS lib. singul. Regularum.

NAm et fœminæ ex rescripto Principis adrogari (19) possunt (20).

Utrum mortuo impubere post adrogatorem, heredes adrogatoris teneantur. 1. Utrum adrogator impuberi substituere possit. 2. Hypotheoria.

22. ULPIANUS lib. 26. ad Sabinum.

SI (21) adrogator decesserit, impubere relicto filio adoptivo, et mox impubes decedat, an heredes adrogatoris teneantur? Et dicendum est, heredes quoque restituturos et bona adrogati, et præterea quartam (22) partem.

§. 1. Sed, an impuberi adrogator substituere possit, quæritur? Et puto non admitti substitutionem: nisi forte ad quartam solam (23), quam ex bonis ejus consequitur: et hactenus, ut ei usque ad pubertatem substituat. Cæterum (24) si fidei ejus committat, *ut quandoque restituat*: non oportet admitti fideicommissum: quia hoc non judicio ejus ad eum pervenit, sed Principali providentia.

§. 2. Hæc omnia dicenda sunt, sive in locum filii, sive in locum nepotis aliquis impuberem adrogaverit.

Datus in adoptionem, quibus fiat agnatus, vel cognatus.

23. PAULUS lib. 35. ad Edictum.

QUi (25) in adoptionem datur, his quibus adgnascitur, [et] cognatus fit: quibus vero non adgnascitur, nec cognatus fit: adoptio enim, non jus sanguinis, sed jus adgnationis (26) adfert (27): et ideo si filium adoptaverim, uxor mea illi matris loco non est: neque enim adgnascitur ei, propter quod nec cognata ejus fit. Item nec

(1) 5. Harm. 11. §. 36.

(2) Imo permittitur. *l.* 32. §. 1. *Inf. eod.* vid. Cujac. 2. *obs.* 38.

(3) Adrogandi bona considerabantur, ne insidiose appeterentur, 5. *Gell.* 19.

(4) Turpis est, ob turpem amorem, Theoph. §. 2. *Inst. eod.* aut, si Scenicus adoptare velit, *Schol.* 33. *Ecl.* 1. *cap.* 17. aut non idoneus, *l.* 3. *C. eod.*

(5) Ulpian. 8. §. 5. *Schol.* 33. *Ecl. c.* 17.

(6) *l. ult. C. de autoritate præstanda.*

(7) Ἵνα μὴ ἄσωτος ᾖ, ut ne prodigus sit. *Schol.* 33. *Eclog.* 1. c. 17.

(8) Hæc enim animum circumveniendi indicant, *l.* 8. §. 11. *Inf. de transact.*

(9) Σύμφορος, *Græci ib.* hoc est, utilis.

(10) Vid. *l.* 15. §. *pen. supr. eod.*

(11) Pauper enim fidelis esse potest. §. *ult. Inst. de suspect.*

(12) Id est, ut ne sit prodigus, ut *Sup.*

(13) *l.* 2. *C. eod.* v. *l.* 2. *in fin. Inf. rem pupilli salv.*

(14) Id est, consentiendum. Eadem vox reperitur *in l.* 11. *Inf. de exceptionib.*

(15) Notarius alteri potest stipulari. v. *l.* 1. *Inf. rem pupilli salv.*

(16) Ταβουλλαρίῳ Theophil. §. 3. *Inst. eod.*

(17) Vide *l.* 70. *in fin. Inf. de verb. signif.*

(18) Adde *l.* 81. *in princ. Inf. de legatis.* 3.

(19) Fœminæ adoptari poterant, ut loco filiarum haberentur, 1. Gajus 5. §. 3.

(20) Dubitandi ratio hæc est: quod per populum olim fœminæ non adrogabantur. Ulpian. 8. §. 5. 5. Gell. 19. Proinde jure populi in Principem translato, videbatur dicendum, eas nec per Principem posse adrogari. Ex eo apparet, Principis majorem fuisse potestatem, quam populi. vide *l.* 3. *in fin. Inf. de offic. Prætor.*

(21) 5. Harmenop. 8. §. 7.

(22) §. 3. *Inst. eod. l.* 8. §. 15. *Inf. de inoff.*

(23) Vide *l.* 10. §. *in adrogato. Inf. de vulgar. et pupill.*

(24) Hinc collige, substitutionem non æque minori onerosam ac fideicommissum.

(25) Theophil. §. 1. *Inst. de nupt.*

(26) An et nobilitatis? Videri ita possit, *arg. l.* 35. *l.* 44. *h. t. l.* 5. *l.* 10. *infr. de Senatorib. l.* 55. *Inf. de ritu nupt. l.* 11. §. 2. *Inf. de bon. possess. secund. tab. l.* 28. *C. de nupt.* Naturam enim imitatur adoptio. *l.* 16. *Sup. eod.* absurdum præterea esset, patrem nobilem esse, filium ignobilem: res ea ad infamiam adoptantis pertineret maxime. vid. *l.* 2. *Inf. de liberali caus.* Fit et quis præterea adoptione filius, heres, et successor Principis. §. 11. *Inst. eod.* ejusque nominis, id est, nomen adoptantis adsumit. Seneca 15. *de vita beata. l.* 63. §. 10. *Inf. ad SC. Trebell. Insitivus* inde heres dicitur. Seneca 2. *controv.* 1. et proinde ejusdem naturæ et conditionis cum adoptivo, ducta ab arboribus insitis metaphora. Dicitur etiam *commodatus filius.* Seneca *ad Martian.* 13. *Paulus circa illos nobilissimi triumphi dies, quo victum ante currum egit Perseum, duos filios in adoptionem dedit: quos sibi servaverat, extulit. Quales retentos putas, cum inter commodatos Scipio fuisset?* His accedat, onera adoptati ad adoptantem transire. *l.* 45. *Inf. eod.* Ergo et jura privilegiaque adoptantis in adoptatum transferri naturale est.

(27) Imo cognationis jus adfert, *l.* 1. §. *cognationem. infr. unde cognati.*

mater mea aviæ loco illi est: quoniam his, qui extra familiam meam sunt, non adgnascitur: sed filiæ meæ is, quem adoptavi, frater fit, quoniam in familia mea est filia: nuptiis (1) tamen etiam eorum prohibitis.

De absente vel dissentiente non adrogando.

24. ULPIANUS lib. 1. Disputationum.

NEque (2) absens, neque dissentiens adrogari potest.

Utrum absens vel per alium adrogare quis possit.

25. IDEM lib. 5. Opinionum.

POst mortem filiæ suæ: quæ, ut materfamilias, quasi jure emancipata, vixerat, et testamento scriptis heredibus decessit, adversus factum suum, quasi non jure eam nec præsentibus testibus emancipasset, pater movere controversiam prohibetur (3).

§. 1. Neque adoptare, neque adrogare quis (4) absens, nec (5) per alium ejusmodi solemnitatem peragere potest.

De adoptato a filio emancipato.

26. JULIANUS lib. 70. Digestorum.

QUem (6) filius meus emancipatus adoptaverit, is nepos meus non erit.

De nato ex filio adoptivo.

27. IDEM lib. 85. Digestorum.

EX adoptivo natus, adoptivi (7) locum obtinet [in] jure civili.

Qui emancipari, vel in potestate retineri possunt.

28. GAJUS lib. 1. Institutionum.

LIberum arbitrium est ei, qui filium, et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate demittere, nepotem vero in potestate retinere: vel ex diverso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero manumittere: vel (8) omnes sui juris efficere. † Eadem et de pronepote dicta esse, intelligemus.

De muto in adoptionem dante.

29. CALLISTRATUS lib. 2. Institutionum.

SI pater naturalis loqui quidem non possit, alio tamen modo, quam sermone, manifestum facere possit, velle se filium suum in adoptionem dare, perinde confirmatur (9) adoptio, ac si jure facta esset.

De cœlibe adoptante.

30. PAULUS lib. 1. Regularum.

ET (10) qui uxores non habent, filios adoptare possunt.

Utrum pater emancipare compellatur.

31. MARCIANUS lib. 5. Regularum.

NOn (11) potest filius, qui est in potestate patris (12) ullo modo (13) compellere eum, ne sit in potestate: sive naturalis, sive adoptivus.

1. *Utrum tutor privignum adoptare possit.*

32. PAPINIANUS lib. 31. Quæstionum.

NOnnunquam autem impubes, qui adoptatus est (14), audiendus erit, si pubes factus emancipari desideret. Idque causa cognita per judicem statuendum erit.

§. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, privignum suum tutori (15) adoptare (16) permittendum (17).

33. MARCIANUS lib. 5. Regularum.

ET, si pubes factus non expedire sibi in potestatem ejus redigi probaverit, æquum esse emancipari eum a patre adoptivo: atque ita pristinum jus recuperare (18).

De adoptione ad tempus.

34. PAULUS lib. 11. Quæstionum.

[QUæsitum est], si tibi filius in adoptionem hac lege sit datus, *ut post triennium* (puta) *eundem mihi in adoptionem des*, an actio ulla sit? Et Labeo putat nullam esse actionem (19): nec (20) enim moribus nostris convenit filium temporalem habere.

De dignitate filii adoptivi.

35. IDEM lib. 1. Responsorum.

PEr adoptionem dignitas non minuitur, sed augetur (21): unde Senator (22), et si a plebejo adoptatus est, manet Senator: similiter manet et Senatoris filius.

Ubi emancipari, 1. *Vel manumitti, vel in adoptionem dari possit.*

36. IDEM lib. 18. Responsorum.

EMancipari filium a patre quocunque loco posse constat, ut exeat de patria potestate.

§. 1. Apud Proconsulem (23) etiam in ea provincia, quam sortitus non est, et manumitti, et [in] adoptionem dari posse placet.

Si filium non habens nepotis loco adoptet.

1. *De Redadoptione.*

37. IDEM lib. 2. Sententiarum.

ADoptare (24) quis nepotis loco potest, etiamsi filium non habet.

§. 1. Eum, quem quis adoptavit, emancipatum, vel in adoptionem datum, iterum non potest adoptare (25).

De adoptione confirmanda.

38. MARCELLUS lib. 16. Digestorum.

ADoptio non jure facta, a (26) Principe confirmari potest.

39. ULPIANUS lib. 3. de officio Consulis.

NAm ita Divus Marcus Eutychiano rescripsit: *Quod desideras, an impetrare debeas, æstimabunt judices* (27), *adhibitis* (28) *etiam his, qui contradicent*: id est, qui læderentur confirmatione adoptionis.

(1) Vid. *l.* 14. *in pr. Inf. de ritu nupt.*
(2) Vide *l.* 25. *in fin. Inf. eod.*
(3) Non ipsa filia. *l.* 2. *C. si advers. rem judic.*
(4) *l.* 24. *Sup. eod.*
(5) Vid. *l.* 123. *infr. de regulis juris.*
(6) §. 2. *et ibi* Theophil. *Inst. de hered. ab intest.*
(7) Imo patris naturalis manet. *l.* 40. *in pr. infr. eod.*
(8) §. *admonendi.* 7. *Inst. quibus modis jus patr.*
(9) Cur? Ubi sermo non est necessarius, ibi solus sufficit consensus. *l.* 48. *infr. de oblig. et act.*
(10) Ulp. 8. §. 6.
(11) Vide Sccinum ad hanc legem, *reg.* 286.
(12) Ullo pene modo. §. *ult. Inst. quibus modis jus.*
(13) Vide *l.* 12. *C. de Episc. audientia.*
(14) *l.* 3. §. *si quis minor. infr. de minorib.*
(15) Tutor privigni vitricus adoptare eum potest. vide *l. ult. C. de contr. judic. tutelæ.*
(16) Si item est tutori pupillum adoptare non licere nisi subsit causa. *l. nec ei. supr. eodem.* sed hic subest ea, scil. ut conjugalis concordia retineatur: nihil itaque responsa hæc inter se pugnant. *Mod.*
(17) *l.* 5. *C. eod.* Imo non permittendum. *l.* 17. *in pr. supr. eod.* vide Cujac. 2. *obs.* 38. adde *l.* 1. *C. ubi pupilli educari debeant.*
(18) Vide *l.* 3. §. *si quis minor.* 6. *infr. de minoribus.*
(19) Cur ita? vide *l.* 77. *infr. de reg. jur.*
(20) Imo convenire videtur: fragilis enim res est adoptio, ut possit et ipso die filius fieri, et emancipatione extraneus reddi. *l* 10. *in pr. vers. cum enim. C. eod.*
(21) *l.* 7. *C. eod.* adde quæ scripsi *ad l.* 23. *supr. eod.*
(22) Vide *l.* 6. *infr. de Senat.*
(23) *l.* 15. *in fin. l.* 17. *infr. de manumiss. vind.*
(24) Adoptare in locum nepotis etiam is potest, qui filium non habet. Ulpianus 8. §. 7. *et* §. 7. *Inst. eod.*
(25) Imo potest, *l.* 12. *supr. eod.*
(26) Adde *l.* 31. *infr. de ritu nupt.*
(27) Id. est, Consules. *l.* 8. *infr. de pollicit.*
(28) Semper citandus est is, qui lædi potest, *l.* 29. §. *fin. infr. de minor. l.* 47. *in pr. infr. de re judic.* Goth. Vid. *l.* 2. *C. eod.* Cujac. *l.* 13. *obs.* 4. Ans.

De liberis adoptati. 1. *De ætate adoptantis, et adoptati.* 2. *De spadone adoptante.*

40. Modestinus lib. 1. Differentiarum.

ADrogato (1) patrefamilias, liberi, qui in ejus erant potestate, nepotes apud adrogatorem efficiuntur: simulque cum [suo] patre in ejus recidunt potestatem: quod non similiter in adoptione contingit: nam nepotes ex eo in avi naturalis retinentur potestate.

§. 1. Non tantum cum quis adoptat, sed et cum adrogat (2), major esse debet eo, quem sibi per adrogationem, vel per adoptionem filium facit: et utique plenæ pubertatis: id (3) est decem et octo annis [eum] præcedere debet.

§. 2. Spado (4) adrogando, suum heredem sibi adsciscere potest: nec ei corporale vitium impedimento est.

Quibus casibus nepos mortuo avo in potestatem patris non recidit.

41. Idem lib. 2. Regularum.

SI pater filium, ex quo nepos illi est in potestate, emancipaverit, et postea eum adoptaverit, mortuo eo, nepos in patris non (5) revertitur potestatem. Nec is nepos in patris revertitur potestatem, quem avus retinuerit filio dato in adoptionem, quem denuo redadoptavit.

De infantis adoptione.

42. Idem lib. 1. Pandectarum.

ETiam infantem in adoptionem dare possumus.

De gradu in quem fit adoptio.

43. Pomponius lib. 20. ad Quintum Mucium.

ADoptiones non solum filiorum, sed et (6) quasi nepotum fiunt: ut aliquis nepos noster esse videatur, perinde quasi ex filio, vel incerto natus sit.

Utrum nepotes naturalis et adoptivus inter se consanguinei sint.

44. Proculus lib. 8. Epistolarum.

SI is, qui nepotem ex filio habet, in nepotis loco aliquem adoptavit: non puto, mortuo avo, jura consanguinitatis inter nepotes futura esse: sed si sic adoptavit, *ut etiam jure legis* (7) *nepos suus esset* (8), *quasi ex Lucio* (puta) *filio suo, et ex matrefamilias ejus natus esset*, contra puto.

De oneribus adoptati.

45. Paulus lib. 3. ad leg. Juliam et Papiam.

ONera (9) ejus, qui in adoptionem datus est, ad patrem adoptivum transferuntur.

De adoptione liberti.

46. Ulpianus lib. 4. ad legem Juliam et Papiam.

IN servitute mea quæsitus mihi filius, in potestatem meam redigi beneficio (10) Principis potest (11): libertinum tamen eum manere, non dubitatur.

TIT. VIII.

DE DIVISIONE (12) RERUM, ET QUALITATE.

Prima, 1. *et secunda divisio.*

1. Gajus lib. 2. Institutionum.

SUmma rerum divisio in duos articulos (13) deducitur: nam aliæ (14) sunt divini juris, aliæ humani. † Divini juris sunt, [veluti] res sacræ, et religiosæ. Sanctæ quoque res, veluti muri (15), et portæ quodammodo divini juris sunt. † Quod autem divini juris est, *id nullius* (16) *in bonis est*: id vero, quod humani juris est, plerumque *alicujus in bonis* est: potest autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariæ antequam aliquis heres existat, nullius (17) in bonis sunt. † Hæ autem res, quæ humani juris sunt, aut publicæ sunt aut privatæ; quæ publicæ sunt, nullius in bonis esse creduntur: ipsius enim universitatis esse creduntur. Privatæ autem sunt, quæ singulorum sunt.

§. 1. Quædam præterea (18) res corporales sunt, quædam incorporales sunt. † Corporales hæ sunt, quæ tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum (19), et denique aliæ res innumerabiles. Incorporales sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea, quæ in jure consistunt: sicut hereditas (20), ususfructus (21), obligationes quoquo modo contractæ (22). Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: [nam] et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: et quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerunque corporale est: veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum jus successionis, et ipsum jus utendi fruendi, et ipsum jus obligationis incorporale est. Eodem (23) numero sunt [et] jura prædiorum urbanorum, et rusticorum: quæ etiam (24) servitutes vocantur.

Tertia divisio. 1. *De rebus communibus.*

2. Marcianus lib. 3. Institutionum.

QUædam naturali (25) jure communia sunt omnium, quædam universitatis (26), quædam nullius (27), pleraque singulorum (28): quæ variis ex causis cuique adquiruntur.

§. 1. Et quidem *naturali jure omnium communia* sunt illa:

(1) Ulp. 8. §. 8.

(2) Vide *l.* 15. *in fin. supr. eod.*

(3) Plena pubertas ἐφηβότης παντελής, 2. Harm. 8. §. 5. octodecim anni, adde *l.* 14. §. 1. *infr. de alimentis et cibar.*

(4) *l.* 2. §. 1. *supr. eod.* Spado, ut et is qui generare non potest, utroque modo adoptare poterat. Utroque modo, id est, vel per populum, vel per Prætorem aut Præsidem: quod et in cœlibe erat. Ulp. 8. §. 6. et 1. Gaius 5. §. 4.

(5) Imo revertitur: si enim filius meus dignitate sui juris factus fuerit, me mortuo, filius ejus in ejus recidet potestatem. *Novell.* 81. c. 2. *Authent. sed Episcopalis. C. de Episcopis et clericis.* An hanc legem abrogatam esse putabimus? An potius dicemus, emancipationem quæ dignitate aliqua fit, differre a voluntaria, de qua Modestinus hic agit?

(6) *l.* 15. §. 1. *supr. eod.*

(7) Jure, legeque. Duaren. *ex* 5. *Gellii* 19. adde Senecam *de brevitate vitæ. c.* 15. Suetonium *in Julio* c. 83. adde quæ scripsi ad *l.* 13. *et* 35. *supr. eod.*

(8) Probat mihi, probavit aliis ante me Duarenus *l.* 2. *disp. cap.* 1. lectionem in aliis libris repertam; *ut tam jure legeque nepos, etc.* confirmatur enim formula rogationis, cujus mentionem habes apud Gellium *lib.* 5. *cap.* 19. Vide etiam Contium *lect. sub. l.* 1. c. 6. Corasium *Epistol. quæst. cap.* 3. et Vaccam *h. t.* Mod.

(9) Vide *l.* 42. *infr. de pecul.*

(10) Nam invitus non potest. *l. ult. supr. de statu hom.*

(11) Omnino, nisi sit libertus alienus. *l. si paterfam.* 15. *in fin. supr. h. t.* Vide etiam hic Vaccam. *Mod.*

(12) *L.* 2. *Inst.* 1.

(13) Articulos, Stephanus Græcus interpres vocat duo principia: 46. *Basil.* 3. possis etiam species appellare.

(14) 2. Cajus 1. §. 2.

(15) *l.* 8. *in fin. infr. eod.* Cicero 3. *de natura deorum in fin.*

(16) *l.* 6. §. *sacræ. infr. eod.*

(17) *l.* 13. §. 5. *infr. quod vi aut clam.* v. tamen quæ notavi *l.* 31. *in fin. infr. de heredib. instituend.*

(18) 2. Gaius 1. §. 3. §. 4.

(19) Infectum scilicet: signatum enim potius ad res incorporales spectat. *l.* 46. *infr. de condict. indeb. Princ. Inst. quib. mod. re contr. obligat.* Ans.

(20) *l.* 50. *infr. de petit. hered.*

(21) *l.* 1. *l.* 2. *infr. de usufruct.*

(22) Imo contractus facti sunt, non juris. *l.* 7. §. *fin. infr. de curat. furios.*

(23) 2. Gaius 1. §. 5.

(24) De quibus *infr. lib.* 8.

(25) §. 1. *Inst. eod.* §. 1. *infr. h. l.* et *l.* 3. *l.* 4. *infr. h. t.*

(26) *l.* 6. §. 1. *infr. eod.* vel publicæ, *l.* 4. §. 1. *l.* 5. *l.* 6. *infr. eod.*

(27) *l.* 6. §. 2. *l.* 7. *l.* 8. *l.* 9. *l.* 10. *l.* 11. *infr. eod.*

(28) Vide *infr. de adquir. rerum dom.* et hæ quidem res nobis sunt vel propriæ, vel aliis nobiscum communes, vel omnino alienæ. In illis dominium, in his possessio, servitus, hypotheca competit.

aër, aqua profluens(1), et mare: et per hoc littora maris.

De inventis in littore.

3. Florentinus lib. 6. Institutionum.

ITem (2) lapilli, gemmæ, cæteraque, quæ in littore invenimus (3), jure naturali nostra statim fiunt.

De accessu ad littus. 1. *De rebus publicis.*

4. Marcianus lib. 3. Institutionum.

NEmo igitur ad littus maris accedere prohibetur piscandi (4) causa: dum (5) tamen villis, et ædificiis (6), et monumentis abstineatur: quia (7) non sunt juris gentium, sicut et mare: idque et Divus Pius piscatoribus Formianis, et Capenatis rescripsit.

§. 1. Sed et flumina pene (8) omnia, et portus publica sunt.

De casa in littore ponenda vel collapsa.

5. Gajus lib. 2. rerum cottidianarum sive aureorum.

RIparum (9) usus publicus est jure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare (10), retia siccare, et ex mari reducere (11), onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. Sed proprietas illorum est (12), quorum prædiis hærent: qua de causa arbores (13) quoque in his natæ eorundem sunt.

§. 1. In mare piscantibus liberum est casam in (14) littore ponere, qua se recipiant.

1. *De rebus universitatis.* 2. *Nullius.* 3. *Sacris.* 4. *De loco religioso.* 5. *De cenotaphio.*

6. Marcianus lib. 3. Institutionum.

IN tantum (15), ut et soli domini constituantur (16), qui ibi ædificant: sed quandiù ædificium manet: alioquin, ædificio dilapso, quasi (17) jure postliminii revertitur locus in pristinam causam: et si alius in eodem loco ædificaverit, ejus fiet.

§. 1. Universitatis (18) sunt, non singulorum, veluti quæ in civitatibus sunt theatra, et stadia (19), et similia, et si qua alia sunt communia civitatum. † Ideoque nec servus (20) communis civitatis, singulorum (21) pro parte intelligitur, sed universitatis. Et ideo tam contra civem, quam pro eo posse servum civitatis torqueri (22) Divi Fratres (23) rescripserunt. Ideo et libertus civitatis non habet necesse veniam edicti petere, si vocet in jus aliquem ex civibus (24).

§. 2. Sacræ (25) res, et religiosæ, et sanctæ, in (26) nullius bonis sunt.

§. 3. Sacræ autem res sunt hæ, quæ publice consecratæ sunt, non privatæ: si quis ergo privatim sibi sacrum constituerit, sacrum non est, sed profanum. Semel (27) autem æde sacra facta, etiam diruto ædificio, locus sacer manet (28).

§. 4. Religiosum autem locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum (29) infert in locum suum (30). † In commune autem sepulchrum, etiam invitis (31) cæteris, licet inferre. Sed et in alienum locum, concedente domino, licet inferre: et licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus, religiosus locus fit.

§. 5. Cenotaphium (32) quoque magis placet locum esse religiosum: sicut testis (33) in ea re est Vergilius (34).

7. Ulpianus lib. 25. ad Edictum.

SEd (35) Divi Fratres contra rescripserunt.

Sancti definitio. 1. *Et etymologia.* 2. *De muris municipalibus.*

8. Marcianus lib. 4. Regularum.

SAnctum (36) est, quod ab injuria hominum defensum atque munitum est.

§. 1. Sanctum autem dictum est a sagminibus. Sunt autem *sagmina* (37) quædam herbæ, quas legati populi Romani ferre solent, ne quis eos violaret: sicuti legati (38) Græcorum ferunt ea, quæ vocantur *cerycia.*

(1) Τὸ ὕδωρ τὸ ἀένναον. *Goth.* Aqua profluens, id est, fluminis. Vacon. 1. *declar.* 11. *num.* 3. 4. Ejusque usus communis est; ideoque contra prohibentem injuriarum actio. *l.* 2. §. 9. *infr. ne quid in loco publ. l.* 13. §. *fin. infr. de injur.* Hinc pilæ in mari jactæ jacientis, et ædificium in littore positum ædificantis est. *l.* 2. 3. §. 1. *l.* 4. *Infr. ne quid in loco. publ. l.* 14. *Infr. de acq. rer. dom.* Ans.

(2) Vide *l.* 1. §. 1. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(3) Subjungunt hic viri docti, aut potius inserunt, *et occupamus.* ut invenire inquiunt, hic cum effectu accipiatur, ut *l.* 1. *in princ. de acquir. vel amitt. possess.* Mod.

(4) Sed et ambulandi et navis religandæ causa. Theoph. *Inst. de rerum divis.*

(5) Imo quæ in littore ædificamus, nostra fiunt. *v. l.* 50. *infr. de acquir. rerum domin.*

(6) Ab alio ibi positis. *l. pen.* §. 4. *infr. de acquir. rer. dom. l.* 6. *infr. eod.*

(7) Mare et ejus littora non sunt ejusdem juris. Illud juris gentium est, et plus in eo licet privatis, quam in littoribus.

(8) Cur dixit *pene?* vide quæ notavi *ad l.* 1. §. 3. *Infr. de fluminibus.*

(9) *l.* 3. *Infr. de fluminib.*

(10) Rectius putat *Cujac.* hæc quæ sequuntur ad littora referri. 2. *Inst.* §. 1.

(11) Hæc est Florentina lectio, præ qua malunt aliam alii; *et ex mari deducere onus aliquod, et in his reponere,* in quo hactenus ipsis assentio, ut hic quoque veterem ablativum *mare* retinendum putem, perinde atque §. seq. cum ipsis quoque fatentibus Varro dixerit; *Ab Erythræo mare orti.* et alibi; *In mare aquam frigidam eriri.* reliqua legantur sane ut ipsis placet: et videatur Forcatulus *Dialog.* 86. Mod.

(12) Adde *l.* 15. *Infr. de adq. rerum domin.*

(13) *l.* 30. §. 1. *Infr. de adquir. rerum domin.*

(14) Adde *l.* 14. *in princ. Infr. de adquir. rerum dom.* adde *l.* 4. *Infr. ne quid in loco publ.*

(15) Conjunge, si Duarenum audis, *l. si quisquam. de divers. temp. præscript.* quod ex hac quæstione difficilis dependeat antinomia. *Mod.*

(16) Atqui ædificium solo cedit. *l.* 7. §. *cum in suo. Infr. de adquir. rerum domin.*

(17) *l.* 14. *Infr. de adquir. rerum domin.*

(18) Τῆς ὁμάδος. Theoph. §. 6. *Inst. de rerum divis.*

(19) Vide Cicer. 3. *de fin.*

(20) Vel Curialis, vide Fest. *in Curiales.*

(21) Vide *l.* 7. §. 1. *Infr. quod cujusque universit.* adde *l.* 1. §. 15. *Infr. ad SC. Trebell.*

(22) l. 1. §. 7. *Infr. de quæst.*

(23) Marcus Aurelius et Lucius Verus fratres adoptivi. *Ans.*

(24) *l.* 10. §. 4. *Infr. de in jus vocando.*

(25) Vid. Paul. 3. *sent.* 3.

(26) *l.* 1. *in pr. sup. eod.* Goth. §. 7. *Inst. h. t.* alienari nequeunt. *l.* 6. *in pr. Infr. de contrah. empt. l.* 83. §. 5. *Infr. de verb. oblig.* Nisi certis casibus. *d.* §. 7. *l.* 21. *C. de SS. Eccl. Nov.* 120. *c.* 10. *can. aurum.* 70. *c.* 12. *q.* 2. Ans.

(27) Vide *c.* 51. *de regul. in* 6.

(28) Ratio diversitatis inter locum sacrum et publicum est; quod in sacro nihil interveniat, quod pristinam causam mutet; diruto vero ædificio in littore posito, intervenit nova causa, quæ jus mutet; quia mare rursum occupat; *ut hic in princ. et l. penult. infr. eod.* Mod.

(29) Vide Festum *in Religiosum.*

(30) Cujus ipse solus est dominus: *suum locum a communi et alieno* prorsus ita Marcianus hic separat.

(31) An id ita sit, *v. l.* 28. *in pr. Infr. comm. divid.*

(32) De Cenotaphio vide Alciat. 10. *pareng.* 12. Briss. *Select. Antiq. lib.* 2. *cap.* 15. Forcatulum *Dial.* 1. *num.* 28. Vaccam *hoc tit.* quod autem statim præcedit; *Et licet postea ratum habuerit;* eo loci male Haloander negativam inculcabat: ratihabitio enim mandato comparatur. *l. semper. infr. de reg. jur. l. ult. C. ad SC. Macedon.* Mod.

(33) Poëtarum testimonia probare, hoc ex loco et similibus colligunt.

(34) *lib.* 3. *Æneid. versu* 304. *ibi,* Hectoreum ad tumulum viridi quem cespite inanem: ubi Servius, *tumulum inanem* interpretatur *Cenotaphium.*

(35) *l.* 6. *in fin. Infr. de religios.*

(36) *l.* 9. §. 3. *Infr. eod.*

(37) Vide Festum *in Sagmina.*

(38) Vide Festum *in Caduceatores*

§. 2. In (1) municipiis quoque muros (2) esse sanctos, Sabinum recte respondisse, Cassius refert: prohiberique oportere, ne quid (3) in his immitteretur.

Sacri loci definitio. 1. De loco publico consecrando. 2. Quid intersit inter locum sacrum et sacrarium. 3. Quæ proprie dicuntur sancta. 4. De muris municipalibus. 5. De rei sacræ æstimatione.

9. ULPIANUS lib. 68. ad Edictum.

SAcra loca ea sunt quæ (4) publice (5) sunt dedicata: sive in civitate sint, sive in agro.

§. 1. Sciendum est, locum publicum tunc sacrum fieri posse, cum (6) Princeps eum dedicavit, vel dedicandi (7) dedit potestatem.

§. 2. Illud notandum est, aliud esse sacrum locum, aliud sacrarium: *sacer* (8) *locus*, est locus consecratus: *sacrarium* (9) est locus, in quo sacra reponuntur; quod etiam in ædificio privato esse potest; et solent, qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare (10).

§. 3. Proprie dicimus (11) *sancta*, quæ neque sacra, neque profana sunt, sed sanctione (12) quadam confirmata: ut leges sanctæ sunt: sanctione (13) enim quadam sunt subnixæ: quod enim sanctione quadam subnixum est, id sanctum est, etsi Deo non sit consecratum: et interdum in sanctionibus (14) adjicitur, *ut qui ibi aliquid commisit, capite puniatur.*

§. 4. Muros autem municipales nec (15) reficere licet sine Principis, vel Præsidis autoritate: nec aliquid eis conjungere (16), vel superponere.

§. 5. Res sacra (17) non recipit æstimationem.

De ædificato in mari vel occupato a mari.

10. POMPONIUS lib. 6. ex Plautio.

ARisto (18) ait: sicut id, quod in (19) mare ædificatum sit, fieret privatum, ita quod mari occupatum sit, fieri publicum.

Si quis muros violaverit.

11. POMPONIUS lib. 2. ex variis lectionibus.

SI (20) quis (21) violaverit muros (22), capite (23) punitur: sicuti si quis transcendet scalis (24) admotis, vel alia qualibet ratione: nam cives Romanos alia, quam per portas, egredi non licet: cum illud hostile et abominandum sit: nam et Romuli frater Remus occisus traditur ob id, quod murum (25) transcendere (26) voluerit (27).

TIT. IX.

DE (28) SENATORIBUS (29).

Collatio viri et feminæ consularium: item viri Præfectorii, et feminæ Consularis. 1. Quæ sint Consulares feminæ.

1. ULPIANUS lib. 62. ad Edictum.

COnsulari (30) feminæ utique Consularem virum præferendum nemo ambigit. † Sed vir Præfectorius an

(1) Muri municipiorum violatione et alienatione sancti: proprietate, civium sunt. Capicius *in decisionibus Neapol.* 27. *n.* 47. ubi notat, executionem ob debitum civitatis in muris fieri non posse; quoniam sint sancti et extra commercium.

(2) *l.* 1. *in pr. sup. eod.* adde Festum *in Religiosum.*

(3) 2. *Gajus* 1. §. 2. Goth. Sanctarum rerum usus qui civitatis est, ne impediatur, nihil in iis immittere, facere, jungere licet. *hic. et l.* 9. §. 4. *Infr. eod.* nec sine permissu inhabitare. *l.* 3. *Infr. ne quid in loco publico.* Ans.

(4) Permissione Imperatoris. *l. ult. Infr. ut in posses. legat.*

(5) A publica persona, puta Pontifice. *l.* 6. §. 3. *sup. eod.* (publicum bellum ita nuncupatur, quod per feciales indictum. *l.* 18. *Infr. de verb. signific.*) vel principe, §. 1. *hujus legis.*

(6) Amortizandi jus, conforme seu consentaneum esse juri communi, hinc colligunt: quod tamen verum esse negat Peckius, *cap.* 5. *de Amortizatione bonorum n.* 2. Movetur autem *l.* 1. *C. de sacrosanct. Eccles.*

(7) Principes olim dedicandi jus habuere: recte *l. ult. infr. ut in poss. legat.* Nam et iidem plerumque Pontifices. *Tacit. Suet.*

(8) *l.* 1. *infr. ne quid in loco publ.* cujus diminutivum *sacellum* 5. *Gell.* 12.

(9) Sacrarium Glossa ἡρῷον, θυσιαστήριον, ἱεροθήκη, νεισκάριον.

(10) Et transferre. Mos autem Romanis fuit in oppugnationibus urbium, deum in cujus tutela oppidum erat, conceptis carminibus evocare, et inde Romam conferre. Iidem a peregrinis deos plerumque postulabant: sic magna Mater, a Phrygibus: Æsculapius, ab Epidauriis petitus. Festus *in peregrina sacra: et in Nova Curia.* Livius 5. *ubi de Urbe capta a Camillo.* Macrob. 3. *saturnal.* 9. 28. Plin. 2. Servius *ad illa verba* 2. *Æneid.* Excessere omnes, adytis, arisque relictis.

(11) *l.* 8. *sup. eod.*

(12) Id est, verbis conceptis.

(13) Sanctio legum, pars legis erat ultima, qua certa pœna irrogabatur iis, qui præceptis legis non obtemperarent. *l. sanctio legum* 41. *infr. de pœnis.* De sanctione legum adde Ciceronem 3. *ad Atticum, et in fine Verrinæ de signis. et in orat. pro Cornelio Balbo:* Festum, *in Saturnalibus.*

(14) *v. l.* 41. *infr. de pœnis.*

(15) Bald. et Zas. id trahunt ad furcas picasque jurisdictionum.

(16) Neque in iis habitare. *l.* 3. *infr. ne quid in loco publico.*

(17) Ut nec libertas et necessitudo. *l.* 176. *in fin. infr. de reg. jur.*

(18) Confer cum *l.* 50. *infr. de acquir. rer. dom.* Mod.

(19) *Al.* in mari. adde quæ notavi *ad l.* 14. *infr. de adq. rerum dom.*

(20) Lex ea Romuli.

(21) Adde *l.* 1. *in pr. l.* 8. *in fin. sup. eod. l.* 11. *infr. ad l. Juliam pecul.*

(22) Muros civitatis Romanæ transcendens, capite punitur, ut *hic.* adde *l.* 3. §. *in bello.* 15. *infr. de re milit.* Quid si alterius civitatis quam Romanæ? pœna arbitraria punitur. Boerius *n.* 232. et communem refert Rolandus a Valle, 2. *cons.* 8. *num.* 25. Clarus *in pr.* §. *ult. quæst.* 68. *vers. muros.* Menochius, 2. *de arbitrar. cas.* 283.

(23) Ideo muri sacrosancti. adde Festum *in sacrosanct.*

(24) De scala, adde *l.* 54. §. 4. *infr. de furt.*

(25) ὡς ἄβατον καὶ ἱερὸν τόπον. Plutarchus *in Problemat.*

(26) *l.* 18. *infr. de pœn.* id est, transcenderit.

(27) Notandum, primæ rerum divisioni, de qua *in l.* 1. *in pr. h. t.* secundæ, de qua *d. l.* 1. §. 1. tertiæ, de qua *in l.* 2. *et seq.* tractatur, addi posse quartam rerum divisionem, ut aliæ sint mobiles, aliæ immobiles: quæ divisio utilis est, quoties agitur de satisdatione, venditione rerum debitoris et pupilli, de communione inter conjuges, hypotheca, præscriptione, retractu, laudemiis et similibus, de quibus v. quæ notavi *in l.* 22. *C. de adm. tut.*

(28) Transit ad Magistratus, vivam vocem legis, *l.* 8. *Sup. de justitia.* et animatam. *Nov.* 105. *c.* 2. *in fin.* Quinimo a personarum et rerum tractatu ad actiones, quæ coram Senatu et aliis magistratibus vel judicibus institui solent. De senatoribus et senatusconsultis, adde Gell. 14. *cap.* 7. *et* 4. *cap.* 10.

(29) *Senatores* dicti non ab assentiendo, ut putat ipse Hugolinus, Bartolus; sed a senili ætate. Eutrop. 2. Cicero *de senectut.* 1. Flor. 1. Festus. (Ita supremum Lacedæmoniorum consilium γερουσία. Demosthen. *adversus Leptinem.* Ulpian. *ibid.* Pausan. *in Lacon.* in quod consilium cooptari virtutis fuit præmium. Aristotel. 2. *Politic.*) vel a virtute: senes enim olim apud Romanos viri optimi appellati. *Halicarn.* 2. uno vocabulo γερουσίας usi 70 interpretes, *Exod.* 3. *Levit.* 8. 1. *Machab.* 11. pro summo Hebræorum consilio. Inde locus Senatus *Gerusia*, 35. Plin. 14. *Vitruvius.* ut et senatus. Cicer. 1. *Catil. Philip.* 13. 7. *ad Attic.* et senaculum. Fest. *in senaculo.* ubi tria Romæ fuisse scribit: Unum, in æde Concordiæ inter capitolium et forum, in quo solebant magistratus cum senioribus deliberare: alterum, ad portam Capenam: tertium, circa ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Cæterum, quod ad Senatorum et Senatus jura attinet, notandum est. Novella Leonis 78. senatusconsulti faciendi jus abolitum: jure nimirum populi et Senatus in Principem translato. Hodie senatuum Arresta circumferuntur, ex queis vix jus certum quisquam hauriri censuerit: licet rationis vice et æquitatis loco in foris et consultationibus utiliter laudari possint. *Goth.* Senatusconsulta enim hodie pro legibus non sunt. Vide Bus. ad *l.* 2. *ff. de origin. jur.* Christin. *decis. Belg. vol.* 1. *decis.* 1. 2. *vol.* 2. *decis.* 51. *et decis.* 65. Zyp. *Notit. jur. Belg. tit. de legib.* S. L. Ad hunc tit. vid. Mar. Salomon. Vaccam, et Ferrand. *lib.* 1. *explic. cap.* 7. Brisson. *lib.* 3. *select. cap.* 16. Ans.

(30) 4. Gell. 10. Cassiodorus *in formula patriciatus l.* 3. *infr. eod. l.* 2. *infr. de reg. jur. l.* 8. *infr. eod.* Goth. Sumptum hoc totum est *ex titul. infr. de rebus auct. jud. poss.* ubi quærebatur de dignitate creditorum, ut colligere est *ex l.* 9 *et l.* 10. *Sup. de pact.* vide Vaccam *hic.* Ferrandum *lib.* 1. *Explicat. cap.* 7. Brissonium *lib.* 3. *select. Antiq. cap.* 16. Mod.

*

Consulari feminæ (1) præferatur, videndum. Putem præferri: quia *major* (2) *dignitas* [*est*] *in sexu virili.*

§. 1. Consulares autem feminas dicimus Consularium (3) uxores: adjicit Saturninus (4), etiam matres, quod nec usquam relatum est, nec unquam receptum (5).

De Senatu motis.

2. MARCELLUS lib. 3. Digestorum.

CAssius Longinus non putat ei permittendum, qui propter turpitudinem Senatu (6) motus (7) nec restitutus est, judicare, vel testimonium dicere: quia lex Julia repetundarum hoc fieri vetat.

3. MODESTINUS lib. 6. Regularum.

SEnatorem remotum Senatu capite (8) non minui, sed Romæ morari, Divus Severus et Antoninus permiserunt.

De indignis aliquo ordine.

4. POMPONIUS lib. 12. ex variis lectionibus.

QUi (9) indignus est inferiore ordine, indignior (10) est superiore.

Quis dicatur Senatoris filius vel nepos.

5. ULPIANUS lib. 1. ad legem Juliam et Papiam.

SEnatoris filium accipere debemus, non tantum eum, qui naturalis est, verum adoptivum (11) quoque: neque intererit, a quo, vel qualiter adoptatus fuerit: nec (12) interest, jam in Senatoria dignitate constitutus eum susceperit, an ante (13) dignitatem Senatoriam.

6. PAULUS lib. 2. ad legem Juliam et Papiam.

SEnatoris filius est et is, quem in adoptionem accepit: quamdiu tamen in familia ejus manet: emancipatus vero nomen filii emancipatione amittit.

§. 1. A Senatore in adoptionem filius datus ei, qui inferioris (14) dignitatis est, quasi Senatoris filius videtur: quia non amittitur Senatoria dignitas adoptione (15) inferioris dignitatis: non magis quam, ut Consularis desinat esse.

7. ULPIANUS lib. 1. ad legem Juliam et Papiam.

EMancipatum a patre Senatore, quasi (16) Senatoris filium haberi placet (17).

§. 1. Item Labeo scribit, etiam eum, qui post mortem patris Senatoris natus sit, quasi Senatoris filium esse. † Sed eum, qui, posteaquam pater ejus de Senatu motus est, concipitur et nascitur, Proculus et Pegasus opinantur non (18) esse quasi Senatoris filium. Quorum sententia vera est: nec enim proprie Senatoris filius dicetur is, cujus pater Senatu motus est, antequam iste nasceretur. Si quis conceptus quidem sit, antequam pater ejus Senatu moveatur, natus autem post patris amissam dignitatem: magis est, ut quasi Senatoris filius intelligatur: tempus enim conceptionis spectandum, plerisque placuit.

§. 2. Si quis et patrem, et avum habuerit Senatorem: et quasi filius et quasi nepos Senatoris intelligitur. † Sed (19) si pater amiserit dignitatem ante conceptionem hujus; quæri poterit, an quamvis quasi Senatoris filius non intelligatur, quasi nepos tamen intelligi debeat? Et magis est, ut debeat (20): ut avi potius ei dignitas prosit, quam obsit casus patris.

Quæ sint clarissimæ feminæ.

8. IDEM lib. 6. Fideicommissorum.

FEminæ (21) nuptæ (22) clarissimis (23) personis, clarissimarum personarum appellatione (24) continentur. † Clarissimarum feminarum nomine, Senatorum filiæ, nisi quæ viros clarissimos sortitæ sunt, non habentur. Feminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt: parentes vero donec plebeji nuptiis fuerint copulatæ. Tandiu igitur clarissima femina erit, quandiu Senatori nupta est, vel clarissimo: aut separata ab eo, alii inferioris (25) dignitatis non nupsit.

Si pater ejus, quæ libertino nupsit, Senatu moveatur.

9. PAPINIANUS lib. 4. Responsorum.

FIliam (26) Senatoris nuptias (27) liberti secutam, patris casus non (28) facit uxorem: nam quæsita dignitas liberis, propter casum patris remoti a Senatu, auferenda non est.

Qui sunt liberi Senatorum.

10. ULPIANUS lib. 34. ad Edictum.

LIberos Senatorum accipere debemus, non tantum Senatorum filios, verum omnes, qui geniti ex ipsis,

(1) An etiam Consuli? negat Petr. Faber 1. *Semest.* 2. quia Consulatus tanquam illustrior Præfecto prætorio deferebatur. adde Cujac. *Novell.* 62.

(2) V. Aristot. 1. *Polit.* 8.

(3) *Novell.* 105. *cap.* 2.

(4) Ab hoc Saturnino, quem Ulpianus hic notat, Baldus *in l.* 1. *C. de sacrosanct. Eccles.* Saturninos in scholis vocari notat, qui absurdas et improbabiles opiniones defendunt.

(5) Nisi filii voluntate. *Nov.* 105. *c.* 2. *in princ.*

(6) De quo *l.* 12. §. 2. *infr. de judiciis.*

(7) Senatu moti judices, testes esse non possunt.

(8) §. *quibus.* 5. *Inst. de cap. dim.*

(9) *v. l.* 5. *in fin. infr. de serv. export.*

(10) Argumentum a minori ad majus.

(11) Adoptatus a Senatore, Senatoris æque filius habetur, ut a Senatore, ex matrimonio susceptus. adde *l.* 10. *infr. eod.* Goth. Vide Duaren. *lib.* 2. *disput.* 29. Hottoman. *illustr. quæst.* 42. Tholosan. *de republica l.* 7. *c.* 9. Ans.

(12) Imo interest: nam qui ante nati sunt, privati videntur. *l.* 11. *C. de dignit.* v. in hunc locum elegantem tractatum Hott. *quæst. illustr.* 2.

(13) Natus ante Senatoriam patris dignitatem, Senatoris est filius: quod quidam extendunt ad filios natos Principi ante regnum ab eo adeptum. *Goth.* Obst. *l.* 11. *C. de dignitat.* quam conciliat Gloss. per *l.* 23. §. 5. *C. de Nupt.* Ans.

(14) Ab inferioris ordinis patre adoptatus Senatoris filius, vel consularis, Senatoris filius aut consularis esse non desinit, *ut hic.* licet inferioris ordinis marito nubens mulier, privilegia a priore marito quæsita amittat, *l.* 13. *C. de dignitatibus.* nisi forte principis permissu ac speciali privilegio inferiori nubat, salvis privilegiis prioris mariti. *arg. l.* 12. *infr. eod.*

(15) *Al.* adeptione.

(16) Quasi Senatoris filius est, qui emancipatur a patre Senatore. *ut hic*: ut et qui Senatore natus, ab inferioris ordinis patre adoptatus. *l.* 6. *in fin. supr. eod.*

(17) Atqui in familia non est. *l.* 6. *in princ. supr. eod.*

(18) Imo est; Senatu enim motus, quamdiu vivit, privilegiis et immunitatibus Senatoriis fruitur. *l. unic. C. de Comit. qui provincias regunt. l. major. C. de dignit.* Guido Papæ *qu.* 377.

(19) Nobilitatem, gentem, patriam, originem, jus togæ, civitatis, et similia jura nepotes per avos suos retinere, hinc possis colligere: licet patribus ignobilibus atque exteris factis nati atque concepti.

(20) Imo sine aliquo intermedio gradu ea dignitas ad nepotem non transit. *l.* 11. *C. de quæst.*

(21) Sumptum ex *l.* 12. *infr. de judiciis*, ubi clarissimorum est mentio. *Mod.*

(22) Uxores maritorum dignitate et privilegiis fruuntur. *l.* 13. *C. de dign.*

(23) v. *l.* 5. *infr. de curat. furios. l.* 100. *infr. de verb. signif.*

(24) v. *l.* 13. *C. de dignit.*

(25) v. *l.* 1. *C. de dign.*

(26) *l.* 34. §. 3. *Infr. de ritu nupt.*

(27) Cur senatoris filia libertino nubere non possit, colligi potest *ex l.* 8. *C. de dignit.*

(28) Hodie id immutatum. *Novell.* 78. *cap.* 3.

exve liberis eorum dicantur: sive naturales, sive adoptive (1) sint liberi Senatorum, ex quibus nati dicuntur. † Sed si ex filia Senatoris natus sit, spectare debemus patris ejus conditionem.

De Senatorum domicilio.

11. PAULUS lib. 41. ad Edictum.

SEnatores, licet in (2) urbe domicilium habere videantur, tamen et ibi (3) unde oriundi sunt, habere domicilium intelliguntur: quia dignitas, domicilii adjectionem potius dedisse, quam permutasse videtur.

De dignitate ejus quæ secundo nupsit. 1. Qui sunt Senatores.

12. ULPIANUS lib. 2. de Censibus.

NUptæ prius Consulari viro impetrare (4) solent a Principe, quamvis perraro, ut nuptæ iterum minoris dignitatis viro (5), nihilominus in Consulari maneant dignitate: ut scio Antoninum Augustum Juliæ Mamææ consobrinæ suæ indulsisse.

§. 1. Senatores autem accipiendum est eos, qui a Patriciis (6), et Consulibus, usque ad omnes illustres viros descendunt: quia [et] hi (7) soli in Senatu sententiam dicere possunt.

TIT X.
DE OFFICIO (8) CONSULIS.

De consilio manumissuris præbendo. 1. Apud quem consulem manumitti possit.

1. ULPIANUS lib. 2. de officio Consulis.

OFficium Consulis est, consilium (9) præbere manumittere volentibus.

§. 1. Consules (10) et seorsum singuli manumittunt. † Sed non potest is, qui apud alterum nomina (11) ediderit, apud alterum manumittere: separatæ enim sunt manumissiones. Sane si qua ex causa collega manumittere non poterit, infirmitate, vel aliqua justa causa impeditus, collegam posse manumissionem expedire, Senatus censuit.

§. 2. Consules apud se servos suos manumittere posse, nulla dubitatio est. † Sed si evenerit, ut minor (12) viginti annis Consul sit, apud se manumittere non poterit (13), cum ipse sit, qui ex senatusconsulto consilii causam examinat: apud collegam (14) vero, causa probata, potest (15).

TIT. XI.
DE OFFICIO PRÆFECTI PRÆTORIO (16).

De origine et autoritate Præf. prœt. 1. De appellationibus. 2. De restitutione in integrum.

1. AURELIUS Arcadius Charisius, Magister libellorum, lib. singul. de officio Præfecti prætorio.

BReviter commemorare necesse est, unde constituendi Præfectorum (17) prætorio officii origo manaverit. † Ad vicem Magistri equitum (18) præfectos prætorio antiquitus institutos esse, a quibusdam scriptoribus traditum est. Nam cum apud veteres Dictatoribus (19) ad tempus summa potestas crederetur, et Magistros equitum sibi eligerent, qui adsociati participales curæ [admilitiæ (20) gratia] secundam post eos potestatem gererent: regimentis (21) reipublicæ ad Imperatores perpetuos translatis, ad similitudinem Magistrorum equitum Præfecti prætorio a Principibus electi sunt, data est plenior licentia ad disciplinæ publicæ emendationem.

§. 1. His cunabulis Præfectorum autoritas initiata in tantum meruit augeri (22), ut appellari a Præfectis prætorio non possit. Nam cum ante quæsitum fuisset, an liceret a Præfectis prætorio appellare, et jure liceret, et extarent exempla eorum, qui provocaverint: postea publice sententia Principali lecta, appellandi facultas interdicta est: credidit enim Princeps, eos, qui ob singularem industriam, explorata eorum fide, et gravitate, ad hujus officii magnitudinem adhibentur, non aliter judicaturos esse pro sapientia ac luce dignitatis suæ, quam ipse foret judicaturus.

§. 2. Subnixi sunt etiam alio privilegio [Præfecti prætorio]: ne a sententiis eorum (23) minores ætate ab aliis magistratibus, nisi ab ipsis Præfectis prætorio, restitui possint.

TIT. XII.
DE OFFICIO (24) PRÆFECTI (25) URBI.

De quibus criminibus et quo loco admissis cognoscit. 1. Si servus de domino. 2. Vel patronus de liberto queratur. 3. De jure deportandi, vel relegandi. 4. De quibus criminibus et quò loco admissis cognoscit. 5. Si servus in dominam adulterium commisisse dicatur. 6. De interdictis, Quod vi aut clam, aut Unde vi. 7. Si quis male in tu-

(1) *l.* 5. *supr. eod.*
(2) v. *l.* 2. *C. ubi Senatores.*
(3) Imo domicilium mutant. *l.* 23. *in princ. infr. ad municipal.*
(4) v. quæ scripsi ad *l.* 6. §. 1. *supr. eod.*
(5) *Nov.* 22. *cap.* 36.
(6) Patricii Justiniani ætate dicebantur patres reipub. auctore Suida, et toto titulo *de consul. et patriciis lib.* 12. *Cod.* vide autem ad alia hujus legis Bellonum *lib.* 4. *supput. cap.* 10. Hotomannum. *lib.* 1. *observat. cap.* 15. Mod.
(7) Adde *l.* 15. §. 2. *infr. de excus. tut.*
(8) *Lib.* 12. *C.* 3. *Novell.* 105.
(9) *l.* 4. *C. de vindicta.*
(10) Duo simul.
(11) Id est, causas manumittendi. §. *eadem.* 4. *Inst. quib ex causis manumittere.*
(12) Consulatus adipiscendi annos olim 43. dixi ad Ciceronis *Philipp.* 5. ubi de annariis et annalibus legibus notatum a me quoque est.
(13) Imo potest, *l.* 20. *in fin. infr. de manumiss. vind.*
(14) *Apud se præsente collega*, Rebert. reprehensus a Cujac. 18. *Obs.* 38.
(15) Imo non potest apud collegam. *l.* 18. §. 1. *infr. de manumiss. vind.*
(16) *Lib.* 1. *C.* 26. 27. *Novell.* 70. vide in hunc locum Petr. Fab. 1. *semestr.* 1. 2. 3.
(17) Quia interdum duo, interdum tres. Petr. Fab. 1. *semestr.* 1.
(18) Et Tribuni Celerum. *l.* 2. §. 15. *supr. de orig. jur.*
(19) *d. l.* 2. §. 18.
(20) Notæ Contii et Cujacii manuscriptæ quas habeo, ita legunt: *comitiorum habendorum gratia:* vel, *reipublicæ constituendæ gratia:* vel *reipublicæ gerendæ gratia.* Posset et meo judicio ita legi: *qui adsociati participales, curæ militaris gratia* etc. curæ autem militaris verbo intelligit inter cætera, emendationem disciplinæ publicæ. *infr. eod.* vel ita quoque possis legere: *curæ ac militiæ gratia*, id est, curæ cujuscunque sed militiæ tamen maxime gratia.
(21) v. Fest. *in regimen.*
(22) v. *l.* 19. *l.* 20. *C. de appell.*
(23) *l.* 16. *in fin. l.* 17. *inf. de minor.* 25. *annis.*
(24) Cognovit autem de servis adversus dominos conquerentibus, *l.* 1. §. 1. *Infr. eod.* de patronis agentibus adversus libertos, *l.* 1. §. 2. *et* 10. relegatione, deportatione. §. 3. de his quæ intra centesimum milliarium, §. 4. de adulterio, §. 5. de interdictis et causis possessionis, §. 6. de tutela et cura, §. 7. de mancipiis non prostituendis, §. 8. de nummulariis, §. 9. de carne et esculentis, §. 11. quiete popularium et spectaculorum, §. 12. interdicendis, §. 13. collegiis illicitis, §. 14. argentariis, *l.* 2. *infr. eod.* cognovit et de plagio, *l.* 7. *infr. ad l. Fabiam de plagiariis*, ut ex Paul. 5. *sent.* et Ulp. 9. *de off. procons.* refert Rufinus c. 14. *collationis legum Mosaic.* adde Cassiod. *in formula P. Urbi.*
(25) *L.* 1. *C.* 28. v. Cuj. 13. *obs.* 1. Goth. Sueton. *in Augusto cap.* 37. Gell. *lib.* 15. *cap.* 8. Tacit. *ann. lib.* 5. S. L.

tela vel cura versatus esse dicatur. 8. *Si servus de domino queratur.* 9. *De nummulariis.* 10. *Si patronus de liberto queratur.* 11. *De carnis venditione.* 12. *De quiete popularium, disciplina spectaculorum, et militibus stationariis.* 13. *Quibus interdicere potest.* 14. *De collegiis illicitis.*

1. Ulpianus lib. singul. de officio Præfecti Urbi.

Omnia (1) omnino crimina (2) Præfectus Urbis sibi vindicavit: nec tantum ea, quæ intra Urbem admittuntur: verum ea quoque, quæ extra Urbem (*intra* (3) *Italiam*), Epistola (4) divi *Severi* ad Fabium Cilonem (5) Præfectum Urbi missa declaratur.

§. 1. Servos, qui ad statuas confugerint, vel sua (6) pecunia emptos, *ut manumittantur*, de dominis (7) querentes audiet.

§. 2. Sed et patronos *egentes* de suis libertis querentes audiet: maxime (8) si ægros se esse dicant, desiderentque a libertis exhiberi (9).

§. 3. Relegandi, deportandique in insulam, quam (10) Imperator adsignaverit, licentiam habet.

§. 4. Initio ejusdem *Epistolæ* (11) ita scriptum est: *Cum Urbem nostram fidei tuæ* (12) *commiserimus* (13). Quidquid igitur intra Urbem admittitur, ad Præfectum Urbi videtur pertinere: sed et si quid intra centesimum milliarium (14) admissum sit, ad Præfectum Urbi pertinet: si ultra (15) ipsum lapidem (16), egressum (17) est Præfecti Urbi notionem.

§. 5. Si quis servum suum adulterium (18) commisisse dicat in uxorem suam, apud Præfectum Urbi erit audiendus.

§. 6. Sed et ex interdictis *Quod vi aut clam*, aut interdicto *Unde vi* audire potest.

§. 7. Solent ad Præfecturam Urbis remitti etiam tutores, sive curatores (19), qui (20) male in tutela, sive cura versati, graviore animadversione indigent, quam ut sufficiat eis suspectorum (21) infamia: quos probari potetrit, vel nummis (22) datis tutelam occupasse; vel præmio accepto operam dedisse, ut non idoneus tutor alicui daretur; vel consulto circa edendum patrimonium quantitatem minuisse; vel evidenti fraude pupilli bona alienasse.

§. 8. Quod autem dictum est, *ut servos de dominis querentes Præfectus audiat*, sic accipiemus: non (23) accusantes dominos (hoc enim nequaquam servo permittendum est, nisi ex causis receptis) sed si verecunde expostulent: si sævitiam, si duritiam, si famem, qua eos premant; si obscœnitatem (24), in qua eos compulerint, vel compellant, apud Præfectum Urbi exponant. † Hoc quoque officium Præfecto Urbi a Divo Severo datum est, ut mancipia tueatur, ne (25) prostituantur.

§. 9. Præterea curare debebit Præfectus Urbi, ut nummularii (26) probe se agant circa omne negotium suum: et temperent his, quæ sunt prohibita.

§. 10. Cum patronus contemni (27) se a liberto dixerit, vel contumeliosum sibi libertum queratur, vel convicium se ab eo passum, liberosque suos, vel uxorem, vel quid huic simile objicit, Præfectus Urbi adiri solet, et pro modo (28) querelæ corrigere eum, aut comminari, aut fustibus castigare, aut ulterius procedere in pœna ejus solet; nam et puniendi plerumque sunt liberti. Certe si se delatum a liberto, vel conspirasse eum contra se cum (29) inimicis doceat, etiam metalli pœna in eum statui debet.

§. 11. Cura (30) carnis omnis, ut (31) justo pretio præbeatur, ad curam Præfecturæ pertinet: et ideo et forum suarium sub (32) ipsius cura est: sed et cæterorum pecorum, sive armentorum, quæ ad hujusmodi præbitionem spectant, ad ipsius curam pertinent.

§. 12. Quies quoque popularium (33), et disciplina spectaculorum ad Præfecti Urbi curam pertinere videtur: et sane, debet etiam dispositos milites stationarios (34) habere ad tuendam popularium (35) quietem, et ad referendum sibi, quid in Urbe (36) agatur.

§. 13. Et urbe interdicere Præfectus Urbi, et qua

(1) Militaria excipe *l.* 1. *C. de off. magist. mil.*

(2) De falsis v. *l.* 24. *in fin. infr. ad leg. Corn. de falsis.* v. *l.* 3. *infr. expilatæ heredit.*

(3) Et 100. milliarium §. 4. *infr. eod.*

(4) §. 4. *infr. eod.*

(5) v. *l. ultim. infr. de offic. præf. vigilum.*

(6) Servis sua pecunia quoque fuit, sed conniventibus oculis dominorum.

(7) Non manumittentibus, a quibus moram in manumissione patiantur.

(8) Ægroti et alimentorum causa favorabilis.

(9) Id est, alimenta præstari. *l.* 5. *in pr. infr. de agnos. et alend. lib.*

(10) Insulas Principes assignabant, in adsignatas hujusmodi insulas Præfecti relegabant et deportabant. *Goth.* Quibus nunc jus relegandi competat, vid. Pontan. *ad Consuetudin. Blesens. art.* 17. *tit.* 3. Peregrin. *de jure fisci lib.* 3. *tit.* 5. *num.* 13. Ans.

(11) Cujus fit mentio initio hujus legis.

(12) Adde *l.* 3. *infr. expil. her. l.* 8. *de extr. crim.*

(13) Præfecti igitur Urbi summa Romæ auctoritas fuit a Principibus. Latinis feriis primo præfuit, dein servitia coërcuit, ut vice Principis jus in urbe redderet et in argentarios, nummularios, tutores ei jus esset. Tacit. 5. Suet. *in Nerone.* Dion. 25. Ex hac temporis divisione servata, conciliare oportet legem *ult. infr. de in jus voc. l.* 7. *Inf. de jurisd. l. item.* 15. §. *idem.* 30. *l.* 35. *infr. de injuriis.*

(14) De veteri more dimetiendi itinerum spatia per milliaria et lapides, dixi *ad l.* 21. §. 3. *infr. de excus. tut.* Porro hic servandum est: *milliarium* et *lapidem* pro eodem sumi. *infr. eod. ibi: lapidem.* adde *l.* 154. *infr. de verb. signif.*

(15) *l. ult. infr. eod.*

(16) De lapide paulo ante dixi.

(17) Jurisdictionum limites ac fines diligenter custodiendi: facit *l. ult. infr. de jurisdict.*

(18) v. *l.* 5. *infr. de accus.*

(19) Horum etiam Præfectorum munus erat, furiosis curatores constituere. §. 3. *Inst. de curat.*

(20) Tutorum hæc admissa graviora sunt: male in tutela seu cura versari; nummis datis tutelas occupare, aut effecisse ut non idoneus occuparet; in edendo patrimonio pupilli quantitatem minuisse; evidenti fraude pupilli bona alienasse: *ut hic.* Adde: falso, quasi per inopiam, pupillis alimenta negare. §. 10. *Inst. de suspectis tutor.*

(21) *d.* §. 10. *l.* 1. §. 8. *infr. de suspectis tut.*

(22) v. *l.* 9. *infr. de tutelis.*

(23) v. *l.* 20. *C. de his, qui accus.*

(24) v. *l.* 12. *C. de episc. aud.*

(25) Vide *tit. C. si mancipium ita venierit ne prostitueretur.* adde *l.* 24. *in fin. infr. de pignorat. act. l.* 9. *infr. de manumissionibus.*

(26) Et argentarii. *l.* 2. *infr. eod.*

(27) Libertos ad ἀντίδωρα patronis obligari, hinc colligunt.

(28) *l.* 1. *in pr. infr. de jur. patr.*

(29) Vide *l.* 47. *in fin. infr. de reg. jur.*

(30) Formam curæ carnis vide apud Ammianum 26. ubi de Turio Aproniano. Porro carnes ad pondus venisse apud Romanos, et Græcos, ostendi ad *l.* 18. *infr. de instr. vel instrum.*

(31) Adde *l.* 3. §. 1. *infr. ad leg. Jul. de annona. Nov.* 24. *cap.* 2.

(32) Adde *l. ult.* §. 2. *infr. ad l. Jul. de annona.*

(33) Populares, consessus theatralis: dixi *ad l.* 28. §. 3. *infr. de pœnis.* adde Cujac. 8. *obs.* 29. factio agitatorum: quorum alii Venetæ, alii Prasinæ, alii Albulæ, alii Russatæ factionis: Græci δήμους appellant. adde Tacitum *Annalium* 13. Suet. Lips. 3. *epist.* 18.

(34) Ita eos appellat, qui in stationibus dispositi erant, vide Plin. *lib.* 10. *Epist.* Suet. *in Tiberio cap.* 37. *l.* 3. *infr. de re milit.* Mod.

(35) Huc refer *l.* 2. *C. de seditiosis.*

(36) *Al.* ibi: al. *ubicunque.*

alia (1) solitarum regionum potest, et negotiatione (2), et professione, et (3) advocationibus, et foro, ed ad tempus, et in perpetuum (4). Interdicere poterit et spectaculis: et si quem releget ab Italia, summovere eum etiam a provincia sua.

§. 14. Divus Severus rescripsit, eos etiam, qui illicitum collegium coisse dicuntur, apud Præfectum Urbi accusandos.

De argentariis.

2. Paulus lib. singul. de officio Præfecti Urbi.

ADiri etiam ab argentariis, vel adversus eos, ex epistola D. Hadriani, et in pecuniariis causis potest.

Si terminos Urbis exierit.

3. Ulpianus lib. 2. ad Edictum.

PRæfectus Urbi, cum (5) terminos [Urbis] exierit, potestatem non habet: extra (6) Urbem, potest jubere judicare.

TIT. XIII.

DE OFFICIO (7) QUÆSTORIS.

Origo. 1. *Etymologia.* 2. *De sortitione provinciarum.* 3. *Qui Quæstores creari possint.* 4. *De Candidatis Principis.*

1. Ulpianus lib. singul. de Officio Quæstoris.

ORigo Quæstoribus creandis antiquissima est; et pene ante omnes magistratus. Grachanus (8) denique Junius, *libro* (9) *septimo de potestatibus*, etiam ipsum Romulum et Numam Pompilium binos Quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent, refert (10). † Sed sicuti dubium est, an Romulo, et Numa regnantibus Quæstor fuerit: ita Tullo Hostilio rege Quæstores fuisse certum est. Sane crebrior apud veteres opinio est, Tullum Hostilium primum in Rempublicam induxisse Quæstores.

§. 1. Et a genere quærendi (11) *Quæstores* initio dictos, et Junius (12), et Trebatius, et Fenestella scribunt.

§. 2. Ex Quæstoribus quidam solebant provincias sortiri ex senatusconsulto, quod factum est Decimo Druso et Porcina Consulibus. Sane non omnes Quæstores provincias sortiebantur, verum excepti erant Candidati (13) Principis: hi etenim solis libris Principalibus in Senatu legendis vacant.

§. 3. Hodieque obtinuit, indifferenter Quæstores creari (14), tam patricios quam plebejos: ingressus est enim et quasi (15) primordium gerendorum honorum, sententiæque in Senatu dicendæ.

§. 4. Ex his, sicuti diximus, quidam sunt, qui Candidati Principis (16) dicebantur, quique epistolas (17) ejus in Senatu legunt.

TIT. XIV.

DE OFFICIO (18) PRÆTORUM (19).

Si Prætoris pater manumittat.

1. Ulpianus lib. 26. ad Sabinum.

APud filiumfamilias Prætorem (20) potest pater ejus manumittere.

Si Prætor emancipetur, aut in adoptionem detur.

2. Paulus lib. 4. ad Sabinum.

SEd etiam ipsum apud se emancipari, vel in adoptionem dari placet.

Si servus fuerit creatus Prætor.

3. Ulpianus lib. 38. ad Sabinum.

BArbarius (21) Philippus, cum servus fugitivus esset, Romæ præturam petiit, et Prætor designatus est: sed nihil ei servitutem obstetisse, ait Pomponius, quasi Prætor non fuerit (22). Atquin verum est, prætura eum functum, et tamen videamus si servus, quamdiu (23) latuit [in] dignitate prætoria, functus sit: quid dicemus? quæ edixit, quæ decrevit, nullius fore momenti? an fore, propter (24) utilitatem (25) eorum (26), qui apud eum egerunt vel lege (27), vel quo alio jure? Et verum puto, nihil co-

(1) Non urbicaria, sed Italiæ. Cujac. 2. *obs.* 14.

(2) *l.* 9. §. 9. *infr. de pœnis.*

(3) v. *l.* 9. *in pr. infr. de pœnis.*

(4) Imo ultra administrationis suæ tempus non potest. *l. ult. in pr. infr. de pœnis.*

(5) *l.* 1. §. 4. *Sup. eod.*

(6) *Al.* nec extra: et ita reperi in manuscripto Germani Colladonii Jurisconsulti clarissimi. Est qui emendet, *intra urbem.* Hot. 4. *obs.* 13.

(7) *L.* 1. *C.* 30. *L.* 12. *C.* 6. *Nov.* 35. 41. 80. Vide Ant. Rosc. *l.* 3. *memorab. cap.* 7. Brisson. *lib.* 1. *select. cap.* 17. A. Gellium, *l.* 13. c. 13. Tacit. *lib.* 2. *Annal.* Ans.

(8) Grachanus citatur hic. §. 1. *infr. eod.* et a Varrone 5. *de lingua.*

(9) Annales probare hinc colligunt, de quo dixi *ad l.* 10. *infr. de prob.*

(10) Hinc constat, lege Regia populum non omnem omnino potestatem in Regem transtulisse: facit *l.* 2. §. 1. *et* §. 12. *Sup. de orig. jur.*

(11) *l.* 2. §. 22. *Sup. de orig. jur.*

(12) Grachanus, de quo *Sup.*

(13) Lamprid. *in Alex.*

(14) Ant. Augustinus *lib.* 2. *Emend. cap.* 1. ait Florentiæ legi; *ut indifferenter* phrasi Græca. sed ille, an librarii Florentini erraverint, docti viri dubitant. *Mod.*

(15) Primordium enim honorum fuisse videtur Ædilitas, ut ex legibus 12. tabularum colligi potest.

(16) Candidati Cæsaris: eo sensu Vellejus Paterculus usurpat.

(17) Vide Dion. *lib.* 54. Suet. *in Tito* 6. Tacitum, *lib.* 16. et cætera omnia quæ vel absentes vel præsentes Principes, cum laborem recitandi fugiebant, Senatum facere jubebant. Suet. *August.* c. 65.

(18) *L.* 1. *C.* 39. adde *Novell.* 13. 25. 26. 29. 104.

(19) *Prætorum* dixit, potius quam *Prætoris.* Unus enim *Urbanus*, qui major inter cives jus dicebat: Alter *peregrinus*, qui vel inter peregrinos, vel peregrinum et civem jus dicebat, et hoc significat *l.* 7. *C. de appell.* Fuerunt et alii minores, de quibus *l.* 2. *Sup. de orig. jur.* Porro, quanta majorum Prætorum fuerit autoritas, eorum edicta demonstrant, quæ omnes actiones complectuntur, et quod ex eorum edictis jura addiscere postea cœperunt, non ex antiquis legibus. De criminibus horum Prætorum notio non fuit, licet Præsidum et similium fuerit. *l.* 8. *C. Theod. de jurisdictione.*

(20) Cur ita? v. *l.* 77. *infr. de judic. l.* 14. *infr. ad SC. Treb.* secus *in l.* 10 *infr. de jurisd.*

(21) Βαρβάριος Φιλιππικὸς. *Suidas.* vixit sub M. Antonio, tempore Triumviratus. *Goth.* Pomponius hunc, servitute non obstante, Prætorem fuisse putat: rectius tamen Ulpianus ait eum prætura functum esse. neque enim videtur Populus aut Princeps concessisse, qui hujus conditionem ignorabat, *arg. l. si per errorem. infr. de jurisdict.* Aliud autem est esse Prætorem, aliud fungi prætura; sicut esse servum, et esse in servitute, *l. ei quoque. Infr. ex quib. caus. major.* §. *ult. Inst. de ing.* similiter possidere, et esse in possessione. *l.* 3. §. *ult. l.* 10. *infr. de acq. vel amitt. poss.* In hac igitur specie, inquit Pacius, Barbarius Philippus non fuit prætor, sed prætura tantum functus est. *Mod.*

(22) v. Cuj. 18. *obs.* 33. Hot. 17. *illustr.* Cont. 1. *lect.* 21. Rob. 1. *Recept. ult. et* 1. *animadversionum* 18. Ant. Merc. 1. *Notator.* 18.

(23) An gesta ab occulte excommunicato, aut qui excommunicatus lateat, valeant, vide apud Socin. *reg.* 160.

(24) Alias errantes jurisdictionem prorogare non intelliguntur: vide tamen Socin. *reg.* 212. 227.

(25) Hinc Horatius, *lib. sermonum* 2. *Atque ipsa utilitas justi prope mater et æqui.*

(26) Adde quid simile *ex l.* 3. *infr. de senatuscons. Macedon.*

(27) *Lege agere* quid esset, dixi ad *l.* 2. §. 6. *Sup. de origine juris.*

rum (1) reprobari. Hoc enim humanius est : cum (2) etiam potuit populus Romanus servo decernere hanc potestatem : sed et si (3) scisset servum esse, liberum effecisset. Quod jus multo magis in Imperatore observandum est (4).

De Prætore se tutorem vel judicem dante.

4. IDEM lib. 1. de omnibus Tribunalibus.

PRætor neque tutorem (5), neque specialem Judicem ipse se dare potest.

TIT. XV.
DE OFFICIO PRÆFECTI VIGILUM (6).
Origo.

1. PAULUS lib. singul. de officio Præfecti vigilum.

APud vetustiores, incendiis arcendis Triumviri (7) præerant, qui ab eo, quod excubias agebant, *nocturni* (8) dicti sunt.

†. Interveniebant nonnunquam et Ædiles (9), et Tribuni plebis. Erat autem familia publica circa portam et muros disposita, unde, si opus esset, evocabatur. † Fuerant et privatæ familiæ, quæ incendia vel mercede vel gratia extinguerent. Deinde, Divus Augustus (10) maluit per se huic rei consuli.

2. ULPIANUS lib. sing. de officio Præfecti vigilum.

PLuribus uno die incendiis exortis.

1. *De incendiariis.* 2. *Effractoribus*, *furibus*, *raptoribus*, *receptatoribus.* 3. *De urbe noctu peragranda.* 4. *De inquilinis admonendis.* 5. *De capsariis.*

3. PAULUS lib. singulari de officio Præfecti vigilum.

NAm salutem Reipublicæ tueri, nulli magis credidit convenire, nec alium sufficere ei rei quam Cæsarem. Itaque septem cohortes (11) opportunis locis constituit, ut binas (12) regiones Urbis unaquæque cohors tueatur : præpositis eis Tribunis, et super omnes Spectabili Viro, qui *Præfectus vigilum* appellatur.

§. 1. Cognoscit Præfectus vigilum de incendiariis, effractoribus (13), furibus (14), raptoribus : nisi si qua tam atrox, tamque famosa persona sit, ut Præfecto urbi remittatur. Et quia plerumque (15) incendia culpa (16) fiunt inhabitantium : aut fustibus castigat eos, qui negligentius ignem habuerunt, aut severa (17) interlocutione comminatus, fustium castigationem remittit.

§. 2. Effracturæ (18) fiunt plerumque in insulis (19), in horreisque ubi homines pretiosissimam partem fortunarum suarum reponunt: cum vel cella (20) effringitur, vel armarium (21), vel arca : et custodes plerumque puniuntur: et D. Antoninus Erycio Claro rescripsit: ait enim, *Posse eum, horreis effractis, quæstionem habere de servis custodibus; licet in illis ipsius Imperatoris portio esset.*

§. 3. Sciendum est autem, Præfectum vigilum per totam noctem vigilare debere : et coërrare (22) calceatum (23), cum hamis (24), et dolabris (25).

§. 4. Ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne negligentia aliqua incendii casus oriatur : præterea, ut

(1) Est igitur Prætura functus, non tamen fuit liber. vide *l.* 11. *C. de lib. causa :* facit *l.* 2. *infr. de fugitivis.* Sic manumissus a Prætore die nefasto fiebat liber, sed vitio. Varro, 5. *de lingua.* Goth. Gesta per inhabilem personam valent propter utilitatem publicam. *l.* 2. *C. de sent. et interlocut.* §. 7. *Inst. de testam. ordin. can. infamis.* 1. *c.* 3. *q.* 7. Obst. *l. cum prætor. infr. de Judic.* conciliat Govean. *var. lect. c.* 6. Adde *l.* 10. *infr. de decurion.* Ans. Quod an in testibus testamentariis impuberibus pro puberibus communi judicio reputatis obtineat, videndum : Affirmat Mynsing. ad *d.* §. 7. *Instit. de testam. ordin.* Sed male : ipsius enim judicii per naturam defectus est; præsertim moribus, quibus testium solennitas ad eum numerum redacta est, extra quem aut habilitatis, ætatis aut alterius requisitæ qualitatis defectu, nulla facti probatio admittatur. facit *l.* 9. *C. de Testament. junct. l.* 3. *ff. eod.* Cæterum ad hunc text. vid. Govean, *lib.* 1. *lect. cap.* 6. Cont. *lib.* 1. *disp. cap.* 20. Joan. Robert. *lib.* 1. *recept. lect. cap.* 38. Brisson. *lib.* 4. *select. cap.* 20. Turneb. *lib.* 7. *advers. cap.* 7. S. L.

(2) Decreta Barbarii firma esse, hoc argumento ostendit : Populi interest, eique utile est, decreta Barbarii valuisse: Et populum itaque decreta Barbarii (tametsi servi hominis) confirmasse verisimile est. Quidni vero decreta a servo homine lata confirmaverit populus, cum si servum esse scivisset, liberum efficere potuisset : imo liberum effecisset? Quod si populus id potuit, æque imo et multo magis Princeps liberum facere ita potuit.

(3) v. *l.* 7. *C. qui admitti ad bon. possess.*

(4) Utpote qui potestatem omnem populi consecutus, ad hoc etiam legibus solutus sit. *l.* 1. *Sup. de constitut. princip. et l. princeps. supr. de leg.* Mod.

(5) v. *l.* 4. *infr. de tutoribus et curat. datis.*

(6) *L.* 1. *C.* 43. *et Novell.* 13.

(7) Marcus Mulvius, Cn. Lollius, L. Sextilius, Triumviri, quod ad incendium in sacra via ortum extinguendum tardius venerant, a Trib. pleb. die dicta ad populum damnati sunt. 8. *Valer.* 1. Ibidem fit mentio P. Villii Triumviri nocturni, a P. Trib. pleb. accusati, quod vigilias negligentius circumierat.

(8) Νυκτὸς στρατηγοί. *l. ult.* §. *legati. infr. de munerib. et honor. d. Novell.* 13.

(9) Vid. Dionem. 35. Vellejum Paterculum 2.

(10) Dion. 55. Suet. *in Aug. c.* 39.

(11) Ex libertinis conscriptas, dato ex equestri ordine præfecto. *Dion.* 55. *Strabo.* 5. Hujusmodi tamen militia urbana, etiam libertinis gravis visa, verum ad eos alliciendos, lege Viscellia jus Quiritum Latinis datum eis, qui sex annis in cohorte vigilum militassent : quod tempus postea ad triennium redactum. *Ulpian.* 3.

(12) Binas regiones unaquæque ex septem cohortibus tuebatur: igitur quatuordecim urbis regiones fuerunt : Totidem erant Constantinopoli. *Novell.* 44. *cap.* 1.

(13) *vid. l.* 48. *infr. de bonis libertorum. l.* 4. *in fin. C. de locat.*

(14) *vid. l.* 15. *in princ. infr. de cond. causa data.*

(15) Non semper, præsertim si paterfamilias diligens semper fuisse probetur. *l.* 11. *infr. de per. et commodo.*

(16) Levissima: quam conductor præstare non tenetur. *Goth.* Quod incendium præsumatur culpa inhabitantium, adde *l.* 11. *infr. de peric. et commod. rei vend. l.* 30. §. *ult. infr. locati.* Vid. Gram. *decis.* 3. Afflict. *decis.* 57. Socin. *Reg.* 178. et novissime Arnold. Vinn. *Sel. quæst. lib.* 1. *cap.* 33. S. L.

(17) *l.* 59. *infr. de legat.* 1.

(18) De effracturis dixi *l.* 53. *infr. de furt.*

(19) De insulis dixi ad *l.* 58. *infr. locati.*

(20) De cella dixi ad *Festum in Cella.*

(21) *vid. l.* 54. §. 4. *infr. de furtis.*

(22) Conjiciunt alii an si forte legendum sit *coërrare caligatum*, ut ducatur a caliga militari indumento, quod cognomentum indidit Caligulæ Imp. *Mod.*

(23) Calcei ad paraturam militis (et quidem, ut opinor, vigilis) pertinebant. Paulus *Ephes.* 6. *vers.* 15. *State lumbis circumcinctis veritate, induti thoracem justitia, calceatis pedibus præparatione evangelii pacis.* Tertull. *libro de corona militis in pr.* Et nunc russatus sanguine suo, *spe calceatus*, de evangelii paratura succinctus acutiore verbo Dei, totus de Apostolo armatus, et de martyrii candida laurea meliore coronatus donativum Christi in carcere expectat.

(24) Hamæ, vel amæ, hic et *l.* 12. §. 18. *infr. de instruct. vel instrum.* et apud Plinium *in Epistola ad Trajanum*, instrumenta hamata disturbandis ædificiis : aliis, vas. quod minus huic loco convenit. Plura vide ex Æschine *contra Ctesiphontem*, Harmenop. 2. *Titul.* 30. §. 30. Polluce 1. *Onomastici.* Catone *de re Rustica cap.* 135. Suida. Dispositis prædives hamis vigilare cohortem Servorum noctu Licinus jubet. Juvenal. *sat.* 14. *vers.* 304. ubi vetus Scholiastes hos vigiles *Sparteoleos* appellat.

(25) Et Matricariis. quos ξυλουργοὺς vocat Juliani interpres. *Nov.* 13. Cujac. 5. *obs.* 8.

aquam unusquisque [inquilinus] in cœnaculo habeat, jubetur admonere.

§. 5. Adversus capsarios (1) quoque, qui mercede servanda in balineis vestimenta suscipiunt, judex est constitutus: ut si quid in servandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat.

De insulariis, incendiariis, fugitivis.

4. ULPIANUS lib. singulari de officio Præfecti Urbi.

IMperatores Severus et Antoninus Junio Rufino Præfecto vigilum ita rescripserant: *Insularios* (2), *et eos, qui negligenter ignes apud se habuerint, potes fustibus vel flagellis cædi jubere: eos autem, qui dolo fecisse incendium convincentur, ad Fabium Cilonem* (3) *Præfectum urbi, Amicum nostrum remittes: fugitivos* (4) *conquirere, eosque dominis reddere debes.*

TIT. XVI.

DE OFFICIO PROCONSULIS (5) ET LEGATI (6).

Si Proconsul Urbem egressus est. De ejus insignibus et autoritate.

1. ULPIANUS lib. 1. Disputationum.

PRoconsul ubique quidem proconsularia insignia (7) habet, statim atque Urbem egressus est: potestatem (8) autem non exercet, nisi in ea provincia sola, quæ ei decreta est.

De autoritate Legati.

2. MARCIANUS lib. 1. Institutionum.

OMnes Proconsules statim, quam Urbem egressi fuerint, habent jurisdictionem: sed (9) non contentiosam (10), sed voluntariam: ut ecce (11), manumitti apud (12) eos possunt tam liberi, quam servi; et adoptiones fieri.

§. 1. Apud Legatum vero Proconsulis nemo manumittere potest (13), quia (14) non habet jurisdictionem (15) talem.

3. ULPIANUS lib. 26. ad Sabinum.

NEc adoptare potest: omnino enim non est apud eum legis (16) actio (17).

Si iter facit in provinciam. De hospitiis præbendis. 1. De stratoribus. 2. De uxore Proconsulis. 3. De edicto ad provinciales. 4. Et ad decessorem. 5. Si provinciam ingreditur. 6. Si ingressus est. De mandanda jurisdictione, vel adimenda.

4. IDEM lib. 1. de officio Proconsulis.

OBservare autem Proconsulem oportet, ne in hospitiis (18) præbendis oneret provinciam: ut Imperator noster cum Patre Aufidio Severiano rescripsit.

§. 1. Nemo Proconsulum stratores (19) suos (20) habere potest: sed vice eorum milites ministerio in provinciis funguntur.

§. 2. Proficisci autem Proconsulem melius quidem est sine uxore: sed et cum uxore potest: dummodo sciat Senatum, Cotta (21) et Messala Consulibus, censuisse *futurum, ut si quid* (22) *uxores eorum, qui ad officia proficiscuntur* (23) *deliquerint, ab* (24) *ipsis ratio, et vindicta exigatur.*

§. 3. Antequam vero fines provinciæ decretæ sibi Proconsul ingressus sit: edictum debet (25) de adventu suo mittere, continens commendationem aliquam sui: si qua ei familiaritas sit cum provincialibus, vel conjunctio, et

(1) Ἱματοφύλακας, καψαρίους ex Epiphan. Cujac. 5. *obs.* 8.

(2) *vid. l.* 16. §. 1. *infr. de usu et habit.*

(3) *vid. l.* 1. *Sup. de off. Præf. Urb.* sic Græci Κιλῶνα. Aliis *Chilo*, et male. Cilo, angusto capite, προκέφαλος. Glossis. Chilo vero Labeo. dixi ad Festum *in Chilo.* vid. Cujac. 10. *obs.* 26.

(4) *l.* 1. §. *ult. infr. de fugitivis.*

(5) Proconsul consulari imperio in provinciam missus, in qua fungebatur vice et officio omnium Magistratuum urbanorum. *Lib.* 1. *C.* 35. *Nov.* 30. 103. quid a Præside differat, v. Cujac. 20. *obs.* 37.

(6) Legati interdum plures Proconsuli dabantur, *l. pen. infr. de offic. ejus. cui mandat. l.* 2. *infr. quis a quo appelletur.* neque enim legatos deligebant sibi. Eo autem fine dabantur, ut Proconsules eis mandarent jurisdictionem suam.

(7) Τῆς ἀρχῆς ἐπίσημα ἡγεμονίας κοσμήματα. *Dion.*

(8) Contentiosam. nam voluntariam potest exercere extra territorium. de quo tamen vide Socinum *reg.* 211.

(9) Jurisdictio alia contensiosa, alia voluntaria.

(10) Quiæ hæc de plano: illa de tribunali redditur. Cujac. *Novell.* 95.

(11) Jurisdictionis voluntariæ est manumissio, emancipatio, et adoptio.

(12) Vide *Ulpian.* 1.

(13) Imo potest. *l.* 17. *Inf. de man. vind.* Goth. Atqui habemus legem diserte contrariam sub *tit. de manumiss. vind.* 17. *Inf.* in hæc verba: *Apud Proconsulem, postquam urbem egressus est, vindicta manumittere possumus: sed et apud legatum ejus manumittere possumus.* quid igitur dicendum? fateor, torsit me diu hic locus. nam quod alii hic subaudiendum putant, antequam provinciam ingressus sit, ut sit hæc differentia inter Proconsulem et legatum ejus, quod ille statim urbe egressus auctoritatem manumittentibus det, hic non antequam provinciam ingressus sit, id vero auctoritate plane caret, ut nec aliud solidioribus fulcitur rationibus, mandata legato generali jurisdictione hanc potestatem manumittendi in legatum non transferri, secus si specialiter mandetur: omnino enim caret legis actione legatus Proconsulis, ut lege sequenti docet Ulpianus. et is demum potest manumittere, qui legis actionem habet, ut traditur in *l.* 4. *Sup. de adopt. l. ult. C. de vind. lib.* et a Paulo. *l.* 2. *sentent. tit. quemadmodum filii sui jur. effic.* Ad aliud igitur confugiendum est, et reperio omnino duos, qui hunc nodum aut scindant aut solvant, ex quibus vir incomparabilis Jacobus Cujacius 1. *obs.* 1. addita negativa, quam duorum veterum librorum auctoritate niti ait, *sed et apud legatum ejus manumittere non possumus* legit, alter vero novitius et nuperus mestensque scriptor Petrus Burgius in illa *l. Apud Proconsulem* reponit pro *Sed et apud legatum ejus; Sed et apud legatum Cæsaris.* quod inquit τὸ *Cæsaris* antiquitus compendiose *caes.* scribi soleat, unde ejus rei imperiti, cum quid eo facerent aliud non haberent, illud *ejus* interpolarint, maxime quod initio proconsulis mentio facta esset. tu lector judicabis, neque enim nostrum tantas componere lites, nisi quod apud legatum Cæsaris quoque manumitti potuisse docet *l. non est.* 7. *infr. de manumiss. vind.* Mod.

(14) Manumitti non potest, nisi apud eum, qui jurisdictionem habeat.

(15) *vid. l.* 1. *C. de adoptionib.*

(16) De legis actionibus dixi ad *l.* 2. §. 6. *Sup. de orig. jur.*

(17) Suo nomine, alieno non item. Rob. 1. *anim.* 21. Cui contradicit Cujac. 18. *obs.* 38.

(18) *l.* 6. §. 5. *infr. de offic. præsid.* Autor Synopseos seu Eclogæ 6. *tit.* 2. *cap.* 6. ita hunc locum exponit. Proconsul provinciam μιτάτοις, id est, metatis onerare non debet.

(19) Id est, servi, domino suo Proconsuli stratores esse non possunt. v. Cujac. 11. *obs.* 1.

(20) Goveanus *l.* 1. *lect. cap.* 42. pro *suos* reponit *servos*: perindeque in *l.* 11. *loc.* ubi est: *Quod tales habuerint, vel suos vel hospites*: reponunt alii, *vel servos vel hospites*: quorum neutrum viris doctis placet, qui per *suos* ajunt proprios et domesticos, et si ita vis, servos significari suosque. Illud in Florentino archetypo utrobique repertum confirmant posterius Basilica, in quibus est ὁ μισθωτὸς τὴν ἀμέλειαν τῶν ἰδίων καὶ τῶν ξένων ἐπιγινώσκει. Vide Cujacium *observ. l.* 11. *cap.* 1. Mod.

(21) Cottam Messalino consulente censuisse, Cujac. 6. *obs.* 30. consulere enim Consules dicantur Senatum. *l.* 2. *infr. ad SC. Velleianum.*

(22) Atqui maritus pro uxore non tenetur. *l.* 3. *C. ne uxor.* adde Tacit. 3. *annal.*

(23) Ad officia proficisci est ad honores sibi delatos, eosque gerendos proficisci.

(24) Vid. quæ scripsi *ad l.* 2. *C. ne uxor pro marito.*

(25) Hoc hodie abrogatum. *Novell.* 95. *cap.* 1 §. 2.

maxime excusantis, ne publice, vel privatim occurrant (1) ei: esse enim congruens, ut unusquisque in sua patria eum exciperet (2).

§. 4. Recte (3) autem et ordine faciet, si edictum decessori (4) suo miserit: significetque, qua die fines sit ingressurus: pleremque enim incerta [hæc], et inopinata turbant provinciales, et actus impediunt.

§. 5. Ingressum (5) etiam hoc eum observare oportet, ut (6) per eam partem provinciam ingrediatur, per quam ingredi moris est, et (quas Græcia ἐπιδημίας, id est, *accessus ad urbem*, appellat, sive κατάπλουν (7), id est, *adnavigationem* (8)) observare, in quam primum civitatem veniat vel applicet: magni enim facient provinciales, servari sibi consuetudinem istam, et hujusmodi prærogativas. Quædam provinciæ etiam hoc habent, ut per mare in eam provinciam Proconsul veniat: ut Asia scilicet, usque adeo, ut Imperator [noster] Antoninus Augustus ad desideria Asianorum rescripsit, *Proconsuli necessitatem impositam per mare Asiam applicare*, καὶ τῶν μητροπόλεων (9) Ἔφεσον, id est, et *inter matrices* (10) *urbes Ephesum primam attingere*.

§. 6. Post hæc ingressus provinciam, mandare (11) jurisdictionem Legato suo debet: nec hoc ante facere, quam fuerit provinciam ingressus. Est enim perquam absurdum, antequam ipse jurisdictionem nanciscatur (nec enim prius ei competit, quam in eam provinciam venerit) alii eam mandare, quam non habet: sed si et ante fecerit, et ingressus provinciam in eadem voluntate fuerit, credendum est, videri Legatum habere jurisdictionem, non exinde, ex quo mandata est, sed ex quo provinciam Proconsul ingressus est.

5. PAPINIANUS lib. 1. Quæstionum.

ALiquando mandare jurisdictionem (12) Proconsul potest, etsi nondum in provinciam pervenerit: Quid enim si necessariam moram in itinere patiatur, maturissime autem Legatus in provinciam perventurus sit?

2. *Quem legati consulere debent.* 3. *De xeniis et muneribus.*

6. ULPIANUS lib. 1. de officio Proconsulis.

SOlent etiam custodiarum (13) cognitionem mandare Legatis: scilicet ut præauditas custodias (14) ad se remittant (15), ut innocentem ipse liberet: sed hoc genus mandati extraordinarium est: nec (16) enim potest quis gladii potestatem sibi datam, vel cujus alterius coërcitionis ad alium transferre; nec (17) liberandi igitur reos jus, cum accusari apud eum non possint.

§. 1. Sicut (18) autem mandare jurisdictionem vel non mandare, est (19) in arbitrio Proconsulis: ita adimere mandatam jurisdictionem licet quidem Proconsuli: non autem debet inconsulto (20) Principe hoc facere.

§. 2. Legatos non oportet Principem consulere, sed Proconsulem suum: et is ad consultationes Legatorum debebit respondere.

§. 3. Non vero in totum xeniis (21) abstinere debebit Proconsul, sed modum adjicere, ut neque morose (22) in totum abstineat, neque avare modum xeniorum excedat: quam rem Divus Severus et Imperator Antoninus elegantissime epistola sunt moderati: cujus epistolæ verba hæc sunt: *Quantum ad xenia pertinet, audi, quid sentimus. Vetus proverbium* (23) *est*, οὔτε πάντα, οὔτε πάντοτε, οὔτε παρὰ πάντων, id est, *neque* (24) *omnia, neque quovis tempore, neque ab omnibus: nam valde inhumanum* (25) *est, a nemine accipere; sed passim, vilissimum est; et omnia, avarissimum.* † Et quod mandatis (26) continetur, *Ne donum vel munus ipse Proconsul, vel qui in alio officio erit, accipiat, ematve quid, nisi victus cottidiani cau-*

(1) Excepta tamen cohorte. *Novell.* 95. *cap.* 1. §. *illud.*

(2) *Al.* excipiat.

(3) Eadem formula reperitur apud Ulpian. *l.* 2. *de offic. Consulis*, *in l.* 27. §. 1. *infr. de liberali causa.*

(4) Vid. Ciceronem 3. *epist. fam.* 5. *Decessor* autem est is cui succeditur in officio: *antecessor*, qui officio decedit adveniente successore, et ita accipitur ab Ulpiano *l.* 2. *de offic. Procons. in l.* 42. *infr. de minorib.* 25. *annis*, et a Spartiano *in Pescennio.*

(5) *Forte* ingressurum.

(6) Vide Ciceronem *illo loco.*

(7) Κατάπλους non est classis simpliciter, sed appulsus classis ad portum, *la venuë et arrivée de la flotte.* Martialis 12. *Epigr.* 75. *Cum tibi Niliacus portet crystalla Cataplus.*

(8) De adventu seu ingressu Proconsulis et Præsidis in provinciam dixi *in orat. Cicer. pro Rabirio Posthumo.*

(9) *Forte* καὶ τὴν μητρόπολιν Ἔφεσον. *Metropolis*, est caput provinciæ. *l* 7. *infr. eod.* Ammiano *mater urbium.* qualis metrocomia inter vicos, talis metropolis inter urbes. Cujac. *ad l.* 8. *C. de exact. tribut. l.* 10. *tit.* 19. Metropoles *Infr.* matrices: Sallustio, origines: Curtio. major patria.

(10) *Matrices urbes* ea forma dictæ, qua et matrices aquarum, *l. eos.* 3. *C. de aquæductu. l.* 11. *tit.* 42. Matrices libelli, unde matricula, et matricularii, *l.* 3. *C. de agentibus in rebus. l.* 12. *tit.* 20. matrix Ecclesia. *c. venerabili.* 22. *extr. de verb. sign.* matrix cothurnix ortygometra: matrix cicadarum tettigometra apud Plinium.

(11) Ποιείτω τοὺς λεγάτους, id est, legatos faciat. 6. *Eclog.* 7. *cap.* 7.

(12) Ergo eam suo jure habet. *l.* 5. *infr. de jurisdictione.*

(13) *Custodiæ* hic, rei, qui in custodiis servantur. Perperam enim Accursius putat *custodias* esse custodes.

(14) Criminis reos de quibus cognoscunt, *l.* 1. *C. h. t.* adde *l.* 10. *infr. de custodia reorum.*

(15) Cum catenis, ad quod alludit Seneca, *in epistolis*, cum ait, Catena eadem milites vinciri. Hinc illud Suetonii *in Domitiano*: nec nisi secreto atque solus plerumque custodias, receptis quidem in manus catenis, audiebat. unde *liberæ custodiæ*, qui non in carcere, sed in aliqua domo asservantur. Græci vocant liberam custodiam ἄδεσμον φυλακήν.

(16) *l.* 70. *infr. de reg. jur.* Goth. Contra de Jure Canonico. *cap. fin. extr. ne clerici vel monach.* Ans. In hanc legem scripsit Bellon. *l.* 3. *supput. cap.* 17. Joan. Robert. *l.* 4. *sent. cap.* 22. Menoch. *l.* 1. *de arbitr. jud. quæst.* 43. *et* 54. S. L.

(17) Vide *l.* 37. *infr. de reg. jur.* ut sit argumentum a facultate coërcendi, ad liberationem et pœnam remittendam.

(18) Adimere potest, qui dare vel non dare potest.

(19) *Arbitrium* id dicitur, quo quid possumus. Est enim arbitrium duorum pluriumve, non unius.

(20) Principe inconsulto, Proconsul mandatam jurisdictionem adimere non potest.

(21) *Xenia* proprie dona sunt, quæ hospitibus dantur. Plin. 5. *epist.* 14. Suidas, Pollux, Appianus *in Libycis.* 2. *Reg.* 8. 1. *Machab.* 11. (unde Jupiter ξένιος hospitalis Platoni 8. *de legibus.* Homero 1. *Odyss.* ξ ξενηλασία peregrinorum seu exterorum fuga et ejectio. Theoph. *Inst. de jure naturali. in princ.* ubi dixi.) Sed et legativa, quæ dantur legatis. Demosth. *orat.* περὶ παραπρεσβείας. His adde quæ de Xenoparochis scripsi ad *l.* 18. §. 10. *infr. de munerib. et hon.*

(22) Morose abstinens hic opponitur avaro. Medium servandum, quod est inter duo extrema. *l.* 33. *infr. de usuris.*

(23) Proverbia an probent, vide quæ notavi *ad l.* 79. §. 1. *infr. de legat.* 3.

(24) Dii aliter: nec enim considerant, ὅθεν καὶ ἀφ' οὗ καὶ ὁποῖα, unde, a quo et qualia, sed animum. Lucian. *in Phalari.* 2.

(25) Imo non est inhumanum: Nam et munera excæcant oculos sapientum, ac pervertunt verba justorum: *Deut.* 16. 1. *Reg.* 8. 2. *Paral.* 19. Isidor. 2. Ælianus 11. *de varia historia*: quæ vel Deos movere, creditum antiquis: Euripides *Medea*: Ovid. 3. *de arte*: et ἀδωροδόκους judices creari oportere legimus *Exod.* 18. apud Harmenop. *in proœmio* §. 1. Lucianum *in Amoribus.* Verum hic agitur de muneribus, quæ dantur Proconsuli, ut hospiti, non ut judici. Et hic aperte xenia, et ut appellat quoque hic Jurisconsultus, xeniola, distinguuntur a dono et munere seu munerum quantitate.

(26) Alibi plebiscitis. *l.* 18. *infr. de offic. Præsid.* v. *Nov.* 17. c. 1.

sa, ad xeniola (1) non pertinet : sed (2) ad ea , quæ edulium excedant usum. Sed (3) nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem.

De commendatione civitatum, et laudibus suis audiendis. De feriis. 1. *De ædibus sacris , et operibus publicis reficiendis.* 2. *De jurisdictione Proconsulis.*

7. Idem lib. 2. de officio Proconsulis.

SI in aliam quam celebrem civitatem , vel provinciæ caput (4) advenerit : pati debet commendari (5) sibi civitatem , laudesque suas non gravate audire : cum honori suo provinciales id vindicent , et ferias secundum (6) mores et consuetudinem (7) , quæ retro obtinuit , dare.

§. 1. Ædes (8) sacras , et opera publica circumire inspiciendi gratia ., an sarta (9) tectaque sint , vel an aliqua refectione indigeant : et si qua cœpta sunt , ut consummentur , prout vires ejus Reipublicæ permittunt , curare debet : curatoresque operum (10) diligentes solemniter præponere : ministeria quoque militaria (11) , si opus fuerit , ad curatores adjuvandos dare.

§. 2. Cum plenissimam (12) autem jurisdictionem Proconsul habeat , omnium (13) partes , qui Romæ, vel quasi Magistratus , vel (14) extra ordinem jus dicunt, ad ipsum pertinent.

8. Idem lib. 39. ad Edictum.

ET ideo majus imperium (15) in ea provincia habet omnibus , post Principem.

1. *Quæ per decretum vel per libellum expediantur.* 2. *De Advocatis audiendis , et in officio continendis.* 3. *Quæ de plano expediri possunt.* 4. *De ordine in postulationibus observando.* 5. *De Advocatis dandis.* 6. *Communia omnium Præsidum.*

9. Idem lib. 1. (16) de officio Proconsulis.

NEc quicquam est (17) in provincia , quod non per ipsum expediatur. Sane , si fiscalis pecuniaria causa sit , quæ ad Procuratorem (18) Principis respicit , melius fecerit , si abstineat.

§. 1. Ubi decretum necessarium est , per libellum (19) id expedire Proconsul non poterit : Omnia enim , quæcumque causæ cognitionem desiderant , per (20) libellum non possunt expediri (21).

§. 2. Circa Advocatos patientem esse Proconsulem oportet : sed cum ingenio , ne contemptibilis videatur : nec adeo dissimulare , si (22) quos causarum concinnatores (23) , vel redemptores deprehendat : eosque solos pati postulare , quibus per Edictum ejus postulare permittitur.

§. 3. De plano (24) autem Proconsul potest expedire hæc , ut obsequium parentibus (25) , et patronis (26) , liberisque patronorum exhiberi jubeat : comminari etiam , et terrere filium a patre oblatum , qui non , ut oportet , conversari dicatur.

† Poterit de plano similiter et libertum non obsequentem emendare (27) aut verbis , aut fustium castigatione .

§. 4. Observare itaque eum oportet , ut (28) sit ordo aliquis postulationum ; scilicet ut omnium desideria audiantur : ne forte , dum honori postulantium datur , vel improbitati ceditur , mediocres (29) desideria sua non proferant : qui aut omnino non adhibuerunt , aut minus frequentes , neque in aliqua dignitate positos Advocatos sibi prospexerunt.

§. 5. Advocatos quoque petentibus (30) debebit indulgere ; plerumque feminis , vel pupillis , vel alias debilibus ; vel his , qui suæ mentis non sunt , si quis eis petat : vel si nemo (31) sit qui petat , ultro eis dare debebit. † Sed si qui per potentiam adversarii non invenire se Advocatum dicat , æque oportebit ei Advocatum dare. Cæterum opprimi aliquem per adversarii sui potentiam non oportet : hoc enim etiam ad invidiam ejus qui provinciæ præest , spectat : si quis tam impotenter se gerat , ut omnes metuant adversus eum advocationem suscipere.

§. 6. Quæ etiam omnium Præsidum communia sunt : et debent ab his observari.

Ut in adventum successoris Proconsul jus dicat. 1. *Ne legatum ante se dimittat.*

10. Idem lib. 10. de officio Proconsulis.

MEminisse oportebit , usque ad adventum (32) successoris omnia debere Proconsulem agere , cum sit unus proconsulatus , et utilitas provinciæ exigat esse aliquem , per quem negotia sua provinciales explicent : ergo in adventum successoris debet jus dicere.

(1) *Xenioli* verbo usus est quoque Apuleius.

(2) Hoc est, non licet judici a quoquam accipere , quod eduliorum excedat usum : hoc est , non licet etiam eduliorum quidquam accipere , nisi id intra paucos dies possit prodigere seu consumere : non licet accipere , ut revendat : quod tamen fit passim hodie. huic interpretationi favent Græci , apud quos prohibentur Proconsules munera accipere , aut quid emere πλὴν τῆς ἐφημέρου τροφῆς , præter victum quotidianum. 6. *Ecl.* 2. *c.* 8.

(3) Id est , non eadem est qualitas xenii aut xenioli , quæ est muneris. Aliud enim est munus , aliud xenion et xeniolon.

(4) *Caput Provinciæ* , est metropolis. *l.* 4. §. 5. *Sup. eod.*

(5) *Quid si legas* , commendari se a civitate ? Sed nihil mutandum est : ut sit sensus , Proconsul pati debet civitates quasque obvias laudes suas commendare : nec putare debet Proconsul quidquam detrahi laudi Romanæ aut Imperio Romano, si in hujusmodi commendationibus civitas nonnunquam retulerit , a se devictos aut superatos Romanorum exercitus, aut adjutam populi Romani fortunam.

(6) Hæ sunt statæ feriæ.

(7) Nam autoritate sua dare non potest. *l.* 4. *C. de feriis.*

(8) *Nov.* 24. *cap.* 3. *Nov.* 25. *cap.* 4. §. 1. *Nov.* 30. *cap.* 8. v. Theophilum *tit. de libertinis et servis.*

(9) De sartis et tectis vide *l.* 7. §. 2. *infr. de usufructu.* Ciceronem *l.* 1. *in Verrem*, ubi dixi.

(10) Adde *Nov.* 17. *c.* 4. *in fin.*

(11) Militari manu judices ac similes placidi justitiæ ministri adjuvandi. adde *l.* 68. *infr. de rei vindicat.*

(12) Jurisdictionem plenissimam Proconsules habuere.

(13) *l.* 10. *l.* 11. *Inf. de officio Præsidis.*

(14) Magistratus alii ordinario jure , alii extra ordinem jus dicunt, ut hinc potest colligi.

(15) Imo hoc præsidi competit. *l.* 4. *infr. de offic. Præsid.* vide Alciat. 2. *Paradox.* 2.

(16) *Al. lib.* 2. et ita emendat Cuj. *ad l.* 13. *infr. de excus. tut.*

(17) In hanc legem vide Alciat. *l.* 2. *par. c.* 3. Alex. ab Alexandr. *l.* 4. *genial. dier. c.* 19. Coras. *l.* 1. *miscell. c.* 4. Brisson. *l.* 2. *select. c.* 18. Cujac. *l.* 4. *obs.* 40. S. L.

(18) Vide *infr. de offic. Procurat. Cæsaris.* ubi dixi.

(19) *l.* 71. *l.* 105. *infr. de reg. jur.*

(20) Per libellum expedire quid esset , alias dixi.

(21) *Ut in l.* 25. *infr. de excus. tut. l.* 1. §. *abolitio. infr. ad SC. Turpill. l.* 6. *C. de prædiis minor. et l.* 2. *et* 3. *C. de præd. decur.*

(22) Advocato non licet causam concinnare vel redimere.

(23) Vide Festum *in Concinnare.* Alex. ab Alex. 4. *Genial.* 11.

(24) Χαμόθεν. *l.* 13. §. 10. *infr. de excusat. tut.* hæc tribunal non requirunt , ut causæ graviores.

(25) *l.* 1. *infr. de obs. par.*

(26) Adde *l.* 1. *infr. de jure patronatus.*

(27) Emendatio fit aut verbis , aut fuste , *ut hic. l.* 1. §. 10. *Sup. de off. præf. urbi* : ut et admonitio. *l.* 7. *infr. de pœnis.*

(28) Vide Ciceronem *pro Fonteio.*

(29) Mediocres , id est, mediocrium facultatum , pauperes, inopes.

(30) *l.* 1. §. *ait Prætor. infr. de postulando. l.* 5. §. 11. *infr. de rebus eorum , qui sub tutela.*

(31) Eadem ratione procuratores absentibus constituuntur a Prætore. *l.* 7. §. 2. *infr. de minorib.* 25. *ann.*

(32) Post adventum etiam 50. diebus manere illum in provincia oportet. vide *Nov.* 95. *in pr.*

*

§. 1. Legatum suum ne ante se de provincia dimittat, et lege Julia repetundarum, et Rescripto Divi Hadriani ad Calpurnium Rufum Proconsulem Achaiæ admonetur.

De autoritate Legati.

11. VENULEJUS Saturninus lib. 2. de officio Proconsulis.

SI (1) quid erit, quod majorem animadversionem exigat: rejicere (2) Legatus apud Proconsulem debet: neque enim animadvertendi, coërcendi, vel atrociter (3) verberandi jus habet (4).

12. PAULUS lib. 2. ad Edictum.

LEgatus mandata sibi jurisdictione, judicis dandi (5) jus habet.

13. POMPONIUS lib. 10. ad Quintum Mucium.

LEgati Proconsulis nihil (6) proprium habent, nisi (7) a Proconsule eis mandata fuerit jurisdictio.

De fascibus Proconsulis.

14. ULPIANUS lib. 20. ad Legem Juliam et Papiam.

PRoconsules non amplius, quam sex (8) fascibus utuntur.

De tutore a Legatis dando.

15. LICINIUS Rufinus lib. 3. Regularum.

ET Legati Proconsulum tutores (9) dare (10) possunt.

Si Proconsul Romam reversus est.

16. ULPIANUS lib. 2. ad Edictum.

PRoconsul portam Romæ ingressus, deponit imperium (11).

TIT. XVII.
DE OFFICIO PRÆFECTI (12) AUGUSTALIS (13).

ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

PRæfectus Ægypti non prius deponit præfecturam et imperium, quod ad similitudinem Proconsulis (14), lege sub Augusto ei datum est, quam Alexandriam ingressus sit successor ejus: licet in provinciam venerit, et ita mandatis ejus continetur.

TIT. XVIII.
DE (15) OFFICIO PRÆSIDIS (16).

Præsidis appellatione qui contineantur.

1. MACER lib. 1. de officio Præsidis.

PRæsidis nomen generale (17) est; eoque et Proconsules, et Legati Cæsaris, et omnes provincias regentes, licet Senatores sint (18), *Præsides* appellantur: *Proconsulis* appellatio specialis est.

Utrum Præses apud se lege agere possit.

2. ULPIANUS lib. 26. ad Sabinum.

PRæses apud se adoptare potest, quemadmodum et emancipare filium, et manumittere (19) servum potest.

Ubi, et in quos imperium habet.

3. PAULUS lib. 13. ad Sabinum.

PRæses [provinciæ] in suæ (20) provinciæ homines tantum imperium habet: et hoc, dum in provincia est: nam si excesserit, privatus est. Habet interdum imperium et adversus extraneos (21) homines, si quid manu commiserint: nam et in Mandatis Principum (22) est, *Ut curet is qui provinciæ præest, malis hominibus provinciam purgare*: Nec (23) distinguitur, unde sint.

Quale imperium habet.

4. ULPIANUS lib. 39. ad Edictum.

PRæses provinciæ (24) majus imperium in ea provincia habet omnibus post Principem.

Si tutorem aut judicem se dare velit.

5. IDEM lib. 1. de omnibus tribunalibus.

PRæses provinciæ non magis tutorem (25), quam specialem judicem, ipse se dare potest.

De illicitis exactionibus, et contractibus. 1. *De probationibus recipiendis.* 2. *De humilioribus protegendis.* 3. *De illicitis ministeriis, et exactionibus.* 4. *De licitis vel illicitis negotiationibus, et innocentibus non puniendis.* 5. *Ne pauperes sub prætextu adventus officiorum, vel militum vexentur. Ne quid sub nomine militum committatur.* 7. *Utrum medicus ægro mortuo puniendus sit.* 8. *De imperio Præsidis.* 9. *De multis remittendis.*

6. IDEM lib. 1. Opinionum.

ILlicitas exactiones, et violentia factas, et extortas metu venditiones (26), et cautiones, vel sine pretii numeratione prohibeat Præses provinciæ. Item ne quis iniquum lucrum aut damnum sentiat, Præses provinciæ provideat.

§. 1. Veritas rerum erroribus (27) gestarum (28) non vitiatur (29): et ideo Præses provinciæ id sequatur, quod convenit (30) eum ex fide eorum, quæ probabuntur, [sequi (31)].

§. 2. Ne potentiores viri humiliores injuriis adficiant, neve Defensores eorum calumniosis criminibus insectentur innocentes, ad religionem Præsidis provinciæ pertinet.

(1) Adde 6. *Harmenop.* 14.
(2) Hoc est, remittere causam.
(3) Atrociter verberat, quum flagris cædit. dixi ad *l.* 12. *infr. de jure fisci.*
(4) *Al.* non habet: atque ita a quibusdam legi Zasius notat, *ad l.* 4. *n.* 17. *C. de jud.* legerant quoque ita veteres, teste Accur. et Bart.
(5) *l.* 12. §. 1. *infr. de judiciis.*
(6) Imo propriam jurisdictionem habere videntur. *l. pen. infr. de offic. ejus, cui mandata.* vide Cujacium 7. *obs.* 22.
(7) *Al.* nec si: Anton. Vacca *hic.* verum 6. *Eclog.* 2. *cap.* 11. legitur εἰ μὲ.
(8) Vide quæ scripsi ad *l.* 1. §. 5. *infr. de postulando.* adde *Vopiscum.*
(9) *l.* 1. §. 1. *infr. de tutorib. et curat. datis ab his.*
(10) Possunt et apud eosdem tutores suspecti postulari. *l.* 1. §. 4. *infr. de suspectis tutorib.*
(11) Id est, insignia magistratus. *l.* 1. *Sup. eod. l.* 1. §. 5. *infr. de postul.* alii voluntariam jurisdictionem. Cujac. *Nov.* 95.
(12) *Lib.* 1. *C.* 37. vid. *Edict.* 3. *Justin.*
(13) Ab Augusto constituti victa Cleopatra. *Strabo.* 71. Causam constituendi vide apud Tacitum, *l.* 2.
(14) De Præf. Ægypti adde *l.* 35. §. 2. *infr. ex quib. caus. major. l.* 1. *C. de postul. l.* 1. *infr. de tut. et curat. datis. l.* 1. §. *qui in rationib. infr. ad L. Corn. de falsis. l.* 21. *infr. de manum. vind.*
(15) Adde quædam ad officium præsidis, *ex l.* 102. *infr. de solut. l.* 1. *infr. de collegiis et corpor.*
(16) *Lib.* 1. *C.* 40. vid. Zasium 2. *Comment. Nov.* 24. 25. 29. 104. 161.

(17) Quid differat a Proconsule v. Cujac. 20. *obs.* 37.
(18) Non sunt. *Hotom.*
(19) v. *l.* 5. *infr. de manum. vind.*
(20) *l.* 1. *in fin. infr. de tutor. et curat. datis.*
(21) vide *l.* 11. *infr. de custod. reor.*
(22) *Nov.* 17. *c.* 2.
(23) *Nov.* 8. *cap.* 12. *l.* 7. *in fin. infr. de captivis et postlim. revers.*
(24) Ut Proconsul, *l.* 8. *Sup. de off. Procons.*
(25) *l. ult. Sup. de offic. Prǽt. l.* 4. *Inf. de tutorib. et curat. datis.*
(26) *l. ult.* §. *si justo metu. Inf. quod met. caus.*
(27) Vide *l.* 57. *Inf. de obl. et act.*
(28) *Al.* gestorum. Hot. 25. *Illustr.*
(29) Ita plane est, præsumitur tamen verum, quod quasi vere gestum scribitur; nisi veritas alia probetur. *l. ab ea parte. Inf. de probat.* vide Pileum *quæst.* 108. et Vaccam *hic.* Mod.
(30) Id est, quod convenire existimat. Si deprehenderit fidem inesse probationibus, probationes sequatur, sin falsas eas repererit, aliud ejus fides et rerum veritas expostulat, quam ut allegata et probata sequatur.
(31) Hinc colligi solet, Judicem debere judicare secundum probata. vide tamen Cujac. 12. *obs.* 19. vid. *l.* 3. §. *ejusdem in fin. Inf. de testib.* 14. Gellium 2. vid. Hotom. *qu. illustr.* 25. Plane aliud velle videtur Ulpianus. cum enim ait, veritatem erroribus gestorum non vitiari, id innuit: Non esse judicandum secundum allegata et probata, si allegatis veritas rei contraria judici visa fuerit. *Goth.* Vide Coras. 4. *miscell.* 20. Pinell. *de rescind. vend. part.* 3. *c.* 3. *n.* 32. Ans.

§. 3. Illicita (1) ministeria sub prætextu adjuvantium militares viros ad concutiendos homines procedentia prohibere, et deprehensa coërcere Præses provinciæ curet: et sub specie tributorum illicitas exactiones fieri prohibeat.

§. 4. Neque licita (2) negotiatione aliquos prohiberi, neque prohibita exercere, neque innocentibus pœnas irrogari, ad sollicitudinem suam Præses provinciæ revocet.

§. 5. Ne tenuis (3) vitæ homines sub prætextu adventus (4) officiorum, vel militum, lumine unico (5), vel brevi supellectili ad aliorum usus translatis, injuriis vexentur, Præses provinciæ providebit.

§. 6. Ne quid sub nomine militum, quod ad utilitates eorum in commune non pertinet, a quibusdam propria sibi commoda inique vindicantibus committatur, Præses provinciæ provideat.

§. 7. Sicuti Medico (6) imputari eventus mortalitatis non debet, ita quod per (7) imperitiam (8) commisit (9), imputari ei debet: prætextu humanæ fragilitatis delictum decipientis in periculo homines innoxium esse non debet.

§. 8. Qui universas (10) provincias regunt, jus gladii habent: et in metallum dandi potestas eis permissa est.

§. 9. Præses provinciæ, si multam (11), quam irrogavit, ex præsentibus facultatibus eorum, quibus eam dixit, redigi non posse deprehenderit: necessitatem solutionis moderetur (12), reprehensa (13) exactorum illicita avaritia. † Remissa propter inopiam multa a provincias Regentibus, exigi non (14) debet.

De ædificiis reficiendis.

7. IDEM lib. 3. Opinionum.

PRæses provinciæ, inspectis ædificiis, dominos eorum, causa cognita (15), reficere ea compellat: et adversus detrectantem, competenti remedio deformitati auxilium ferat.

De rescripto, Præsidem adire potes.

8. JULIANUS lib. 1. Digestorum.

SÆpe audivi (16) Cæsarem nostrum dicentem, hac rescriptione, *Eum, qui provinciæ præest, adire potes* (17), non imponi necessitatem (18) Proconsuli, vel Legato ejus, vel Præsidi provinciæ, suscipiendæ cognitionis: sed eum æstimare debere, ipse cognoscere an judicem dare debeat.

9. CALLISTRATUS lib. 1. de Cognitionibus.

GEneraliter, quotiens Princeps ad Præsides provinciarum remittit (19) negotia per rescriptiones: veluti, *eum, qui provinciæ præest, adire poteris*: vel, cum hac adjectione, *is æstimabit, quid sit partium suarum*: non imponitur (20) necessitas Proconsuli, vel Legato suscipiendæ cognitionis, quamvis [non] sit adjectum, *is æstimabit, quid sit partium suarum*: sed is æstimare debet, utrum ipse cognoscat, an (21) judicem dare debeat.

De quibus Præses cognoscit.

10. HERMOGENIANUS lib. 2. Juris epitomarum.

EX omnibus causis, de quibus vel Præfectus Urbi, vel Præfectus prætorio, itemque Consules, et Prætores, cæterique Romæ cognoscunt, Correctorum (22) et Præsidum provinciarum est notio.

11. MARCIANUS lib. 3. Institutionum.

OMnia enim provincialia desideria, quæ Romæ varios judices habent (23), ad officium Præsidum pertinent.

Quid spectare debet in jure dicendo.

12. PROCULUS lib. 4. Epistolarum.

SEd licet is qui provinciæ præest, omnium Romæ magistratuum vice et officio fungi debeat, non (24) tamen spectandum est, quid Romæ factum est, quam quid (25) fieri debeat.

De quiete provinciæ, et malis puniendis. 1. De furiosis aut furorem simulantibus.

13. ULPIANUS lib. 7. de officio Proconsulis.

COngruit bono et gravi Præsidi curare, ut pacata atque quieta provincia sit, quam regit: quod non difficile obtinebit, si sollicite agat, ut malis hominibus provincia careat, eosque conquirat (26): nam et sacrilegos (27), latrones, plagiarios, fures (28) conquirere debet: et prout quisque deliquerit, in eum animadvertere: receptoresque (29) eorum coërcere, sine quibus latro diutius latere non potest.

(1) 2. *Feudor.* 53. §. 3. *in fin.*

(2) Vide quæ scripsi *ad l.* 11. §. 3. *Inf. de publicanis et vectig.*

(3) Tenuis vitæ homo, pauper. Cicero *pro Roscio Amerino.*

(4) Vide *l. ult.* §. 19. *Inf. de munerib. et honor.*

(5) Tiraquell. *connub. leg.* 10. *num.* 28. et Zoannettus *restitut. ad ff. c.* 21. legunt *limine unico*. id est, domuncula: hoc sensu *limen* sumi videtur *in oratione Ciceronis pro Milone.* ἀνθ-ογ-ικὰς οἰκήσεις appellat *Novell.* 130. *cap.* 9. adde *Novell.* 17. c. 8. 9. 10.

(6) §. 7. *Inst. ad l. Aquil.*

(7) Vide Paul. 5. *sent.* 23. §. *ult.*

(8) Vide *l.* 132. *Inf. de reg. jur.* Goth. An et quando Medicus de imperitia et neligentia teneatur, vid. Petr. Heig. *part.* 2. *qu.* 26. Ans.

(9) Vide *l.* 9. §. *Celsus. Inf. locati.* vid. *l.* 8. *Inf. ad leg. Aquil.*

(10) Id est, integras. *Zoannet.*

(11) *l. ult. in fin. C. de mod. multarum.* et eodem titulo *Cujacium.*

(12) Aliud in pœna. vide *l.* 45. §. 1. *Inf. de re judicata.*

(13) Repressa *Bulgar.* minus est reprehendere quam reprimere. id est, punire. *l.* 7. §. *ad tempus. Inf. de interdictis et rel.* et condemnare, Cicer. *pro Flacco.*

(14) Imo exigi posse videtur, *l.* 49. *Inf. de administ. et pericul. tutorum.*

(15) *l.* 47. *in pr. Inf. de damno infect. l.* 8. *in fin. C. de ædif. priv. l.* 4. *C. de jure Reip. l.* 11. *t.* 29. *Nov.* 17. *c.* 4.

(16) Testimonium de auditu valere hinc colligitur.

(17) *Potes*, hæc dictio necessitatem non imponit, *ut hic.* Sic verbum *Oportet*, et *Debet*, non necessitatem sed honestatem quandoque innuit, *l.* 1. *Sup. de justit. et jur.*

(18) Cur ita? v: *l.* 40. *in pr. Inf. de jud. et l.* 1. *C. quomodo et quando judex.*

(19) Remitti negotia ad Præsides rescripto Principis solita.

(20) Judex imperium suum ad utilitatem litigantium referre debet. adde *Nov.* 60. *c.* 2.

(21) Præses aut ipse cognoscit, aut judicem dat.

(22) Quibus aliqua pars provinciæ mandata est. *l. un. circ. pr. C. ut omnes judices.*

(23) Sunt quibus placet, *varios indices habent*: de quo cum aliis placere videam. ego sane ἐπέχω. Mod.

(24) Vid. *l.* 13. *in fin. C. de sent. et interloc.*

(25) Vid. *l.* 3. *in fin. Sup. eod. Nov.* 18. *c.* 2.

(26) Huc ergo non pertinet *l.* 6. §. *si quis accusatorem. infr. de munerib. et honor.* quæ negat ibi judicem esse, ubi nullus sit accusator. *Goth.* Hinc colligunt, damnatum ad supplicium capitale non liberari per puellam eum in matrimonium petentem. de quo vide Schneid. *ad tit. Inst. de furt. n.* 3. Vasq. *illustr. controv. parte* 1. *l.* 1. *cap.* 48. *num.* 15. Ans. Adde Nicol. vander Hooch. *Singular.* 59. S. L.

(27) *l.* 4. §. 2. *infr. ad l. Jul. pec.*

(28) *l.* 56. §. 1. *infr. de furt.*

(29) Vid. *l.* 1. *infr. de receptatoribus.*

§. 1. Furiosis (1), si non possint per necessarios (2) contineri, eo remedio per Præsidem obviam eundum est, scilicet, ut carcere contineantur: et ita D. Pius rescripsit. † Sane excutiendum Divi Fratres putaverunt in persona ejus, qui parricidium admiserat, utrum simulato (3) furore facinus admisisset, an vero revera compos mentis non esset: ut si simulasset, plecteretur: si fureret, in carcere contineretur.

14. MACER lib. 2. de Judiciis Publicis.

DIvus Marcus et Commodus (4) Scapulæ Tertyllo rescripserunt in hæc verba: *Si tibi liquido compertum est, Ælium Priscum in eo furore esse, ut continua (5) mentis alienatione omni intellectu careat; nec subest ulla suspicio, matrem ab eo simulatione (6) dementiæ occisam: potes de modo pœnæ ejus dissimulare, cum satis furore ipso puniatur, et tamen diligentius custodiendus erit: ac, si putabis, etiam vinculo coërcendus: quoniam tam ad pœnam, quam ad tutelam ejus, et securitatem (7) proximorum pertinebit. Si vero, ut plerunque adsolet, intervallis (8) quibusdam sensu saniore, non forte eo momento scelus admiserit, [nec morbo ejus danda est venia,] diligenter explorabis: et si quid tale compereris, consules nos, ut æstimemus, an per immanitatem facinoris, si cum posset videri sentire, commiserit, supplicio adficiendus sit. Cum autem ex litteris tuis cognoverimus, tali eum loco atque ordine esse, ut a suis, vel etiam in propria villa custodiatur: recte facturus nobis videris, si eos, a quibus illo tempore observatus esset, vocaveris, et causam tantæ negligentiæ excusseris: et [in] unumquemque eorum, prout tibi levari vel onerari culpa ejus videbitur, constitueris: nam custodes furiosis non ad hoc solum adhibentur, ne quid perniciosius ipsi in se moliantur, sed ne aliis quoque exitio sint: quod si committatur, non immerito culpæ eorum adscribendum est, qui negligentiores in officio (9) suo fuerint.*

Ne Præses extra provinciam agat.

15. MARCIANUS lib. 1. de Judiciis Publicis.

ILlud observandum est, ne (10) qui provinciam regit, fines ejus excedat (11), nisi voti (12) solvendi causa: dum tamen abnoctare (13) ei non (14) liceat.

De quibus Præses jus dicere potest.

16. MACER lib. 1. de officio Præsidis.

SEnatusconsulto cavetur, *Ut de his, quæ provincias* (15) *Regentes, Comites* (16), *aut libertini eorum, antequam in provinciam venerint, contraxerunt, parcissime* (17) *jus dicatur: ita ut actiones, quæ ob eam causam institutæ non essent, postea quam quis eorum ea provincia excesserit, restituantur. Si quid tamen invito accidit, veluti si injuriam aut furtum passus est, hactenus [ei] jus dicendum est, ut litem contestetur, resque ablata exhibeatur* (18) *et deponatur* (19), *aut sisti, exhiberive satisdato promittatur.*

Si præses ignorans successorem advenisse, voluntariam jurisdictionem exerceat.

17. CELSUS lib. 3. Digestorum.

SI forte Præses provinciæ manumiserit, vel tutorem dederit, priusquam cognoverit (20) successorem advenisse, erunt hæc rata.

De donis et muneribus.

18. MODESTINUS lib. 5. Regularum.

PLebiscito (21) continetur, [*Ut*] *ne quis Præsidum munus, donum* (22) *caperet: nisi* (23) *esculentum, potulentumve, quod intra dies proximos prodigatur* (24).

Qualem in adeundo et in cognoscendo se præbere debeat.

19. CALLISTRATUS lib. 1. de Cognitionibus.

OBservandum est jus reddenti, ut in adeundo quidem facilem se præbeat, sed contemni (25) non patiatur: unde mandatis adjicitur, *Ne Præsides provinciarum in ulteriorem* (26) *familiaritatem provinciales admittant*: nam ex conversatione æquali contemptio dignitatis nascitur.

(1) Ex hac lege cum sequenti collige, vere furiosos (non tempore intervalli, non simulatos) non teneri parricidii, *l. penult. in fin. infr. ad L. Pompej. de parricidiis.* homicidii, *l.12. infr. ad L. Corn. de sicariis.* tutelæ male administratæ, *l. ult. in fin. infr. de administ. et peric. tut.* injuriæ, *l.3.§.1. infr. de injuriis.* etiam erga Principem, *l.un. C.si quis imperatori maledixerit.* non facere testamentum, *l. 9. C. qui testamenta.* etiam ad pias causas, Bart. *in l.1. C. de sacrosant. Eccl.* nec codicillos, *l.2.§.3.infr.de jure codicill.* nec sponsalia, *l. 8. infr. de sponsal.* nec matrimonium, *l.16. in fin. infr. de ritu nupt.* nec stipulationem, §. 8. *Inst. de inut. stip.* nec locationem, *l. 14. infr. locati.* nec quid aliud contrahere, *l. 40. infr. de reg. jur.* vel agere: cum nec velle possint, *l. 2. infr. de jure codicill. l. 40. infr. de reg. jur.* cum absentium et quiescentium loco habeantur, *l. 124. infr. de reg. jur. in fin.* (nisi ubi eorum negotia gesta sunt, *l. 3. §. 5. infr. de negotiis.*) et curator eis detur, *infr. de curat. fur.* Præterea furiosi testes esse non possunt, *l. 20. §. 4. Inf. qui testam. facere.* nec judices, *l. 39. Inf. de judiciis.* nec tutores, *l. 11. Inf. de tutelis.* retinent tamen statum, dignitatem, magistratum, potestatem, dominium rei suæ, *l.20. Sup. de statu homin.* uxorem et matrimonium, et jus patriæ potestatis, *l. 8. Sup. de his, qui sunt sui.* quanquam sine eorum consensu liberi contrahere nuptias possunt, *l. 25. C. de nupt.* et dotari moderate a parentum curatoribus. *l. 28. C. de Episc. audient.* Observandum tamen, Leonem, *Novell.* 111. *et* 112. et Nicephorum Botoniatem, his quæ de matrimonio furiosorum diximus, quodammodo derogare.

(2) *Necessarii*, seu *necessariæ personæ*, agnati.

(3) Simulatus furor pœna dignus. *l. 6. Inf. de curat. furios.* Cic. 2. *de Invent.*

(4) Pro *Commodo* alii *Verum* reponunt, ut sint hæc verba rescripti divorum fratrum, de quo *Sup. l. prox. §. 1.* vide et Aurpachium *l. 2. allegat. cap.* 41. Mod.

(5) Furor continuata mentis alienatio, qua quis omni intellectu caret.

(6) *l. 13. in fin. Sup. eod.*

(7) Vid. *l. 7. Inf. de curator. furios.*

(8) Intervalla hæc furoris, *confinia furoris et sanitatis* dicuntur, *l. 6. C. de curatore furiosi. l. 9. C. qui testamenta.*

(9) Diligentiam quisque in officio suo præstare tenetur, *l. 3. C. de off. Præf. Prætor. Orient.*

(10) Idem in Tribuno plebis, 3. *Gell.* 2. et Flamine Diali. Livius *l.* 5.

(11) *Nov.* 24. *c.* 2.

(12) Voti solvendi causa privilegiata.

(13) *l. 66. in fin. Inf. de verb. sign.* adde 3. Gell. 2. Dion. 39. v. quæ scripsi ad *l. 2. §. 1. infr. de verb. sign.* Eodem sensu Tertullianus *ad uxorem*: ejus uxorem sollennibus Paschæ diebus abnoctantem servus sustinebit. Nam erant illis diebus pervigilia.

(14) Quid si abnoctavit? majestatis fit reus, *Nov.* 95. *c.* 1. novissimam pœnam sustinet, id est, ultimo supplicio punitur. *Julianus Patritius, d. Novella.*

(15) Vid. *l. 48. infr. de judiciis.*

(16) De Comitibus Præsidum, adde *l. 4. infr. de off. Adsess.*

(17) Interdum ergo potest. vid. *l. 6. §. pen. infr. de pœnis.*

(18) Cur ita? vid. *l. 7. in fin. infr. qui satisdare.*

(19) Atqui a sequestratione non incipiendum. *l. 1. C. de prohib. sequestr.*

(20) Vid. *l.12. §. 2. Inf. de solution. et liberat.*

(21) Conjunge *l. qui officii.* 62. *Inf. de contr. empt.* Mod.

(22) *Al.* Donumve

(23) Continentior fuit Cicero; qui 5. *ad Atticum* 20. scribit, se in provincia sua non modo fuisse ἀδωροδόκητον, sed ἀπρόσιτον.

(24) *Prodigere*, est consumere. Fest. in *prodigere.* Inde prodigus.

(25) Adde *l.1. in pr. Inf. de postulando.*

(26) *Al.* interiorem. Hot. 2. *obs.* 13.

§. 1. Sed (1) et in cognoscendo neque excandescere (2) adversus eos, quos malos putat, neque precibus calamitosorum inlacrymari oportet: id enim non est constantis et recti Judicis (3), cujus animi (4) motum vultus detegit. Et summatim ita jus reddi debet, ut autoritatem dignitatis ingenio suo augeat.

De abdicatione magistratus.

20. PAPINIANUS lib. 1. Responsorum.

LEgatus Cæsaris, id est Præses, vel Corrector provinciæ, abdicando (5) se, non amittit imperium.

Si quis servum aut servam vitiaverit.

21. PAULUS lib. singulari de officio Adsessorum.

PRæses cum cognoscat (6) de servo corrupto, vel ancilla devirginata (7), vel servo stuprato: si actor (8) rerum agentis corruptus esse dicetur, vel ejusmodi homo, ut non (9) solam jacturam adversus substantiam, sed ad totius domus (10) eversionem pertineat, severissime debet animadvertere.

TIT. XIX.

DE OFFICIO PROCURATORIS (11) CÆSARIS, VEL (12) RATIONALIS.

De his quæ Procurator Cæsaris egit gessitque. 1. De alienatione rei Cæsaris. 2. De acquirenda hereditate.

1. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

QUæ acta (13) [gestaque] sunt a Procuratore Cæsaris, sic ab eo comprobantur, atque (14) si a Cæsare gesta sunt.

§. 1. Si rem Cæsaris Procurator ejus, quasi rem propriam, tradat, non puto eum dominium transferre: tunc enim transfert, cum negotium Cæsaris gerens, consensu ipsius tradit: denique si venditionis, vel donationis, vel transactionis (15) causa quid agat, nihil agit: non (16) enim alienare ei rem Cæsaris, sed diligenter gerere commissum est.

§. 2. Est hoc præcipuum in Procuratore Cæsaris, quod et ejus jussu (17) servus Cæsaris adire hereditatem potest: et si Cæsar heres instituatur, miscendo se opulentæ hereditati (18) Procurator heredem Cæsarem facit.

2. PAULUS lib. 5. Sententiarum.

QUod si ea bona, ex quibus Imperator heres institutus est, solvendo non sint: re perspecta (19), consulitur Imperator: heredis enim instituti, in adeundis, vel repudiandis hujusmodi hereditatibus, voluntas exploranda est.

De jure deportandi. 1. Interdicendi. 2. Restituendi.

3. CALLISTRATUS lib. 6. de Cognitionibus.

CUratores Cæsaris jus deportandi non habent: quia hujus (20) pœnæ constituendæ jus non habent (21).

§. 1. Si tamen, quasi tumultuosum, vel injuriosum adversus colonos Cæsaris prohibuerint in prædia Cæsariana accedere, abstinere debebit (22): idque Divus Pius Julio rescripsit.

§. 2. Deinde, neque redire cuiquam permittere possunt: idque Imperatores [nostri] Severus et Antoninus ad libellum Hermiæ rescripserunt.

TIT. XX

DE OFFICIO (23) JURIDICI.

De adoptione et legis actione.

1. ULPIANUS lib. 26. ad Sabinum.

ADoptare quis apud Juridicum potest: quia data est ei legis (24) actio (25).

De tutoribus dandis.

IDEM lib. 39. ad Sabinum.

JUridico (26), qui Alexandriæ agit, datio (27) tutoris Constitutione Divi Marci concessa est.

TIT. XXI.

DE OFFICIO EJUS, CUI MANDATA EST JURISDICTIO (28).

Quæ mandari possunt. 1. Quæ transferuntur mandata jurisdictione.

1. PAPINIANUS lib. 1. Quæstionum.

QUæcunque specialiter (29) lege vel senatusconsulto, vel constitutione Principum tribuuntur, mandata jurisdi-

(1) Justitiæ ac judicis imaginem Chrysippeam ex libro ejus περὶ κάλλους καὶ ἡδονῆς huc refert ex 14. *Gell.* 4. Facit (inquit) Chrysippus imaginem justitiæ, fierique solitam esse dicit a pictoribus et Rhetoribus antiquioribus ad hunc modum. Forma atque filo Virginali: aspectu vehementi et formidabili: luminibus oculorum acribus: neque humilis neque atrocis, sed reverendæ cujusdam tristitiæ dignitate. Ex imaginis autem istius significatione intelligi voluit, judicem, qui justitiæ antistes est, oportere esse gravem, sanctum, severum, incorruptum, inadulabilem, contra improbos nocentesque immisericordem atque inexorabilem, erectumque et arduum ac potentem, vi et majestate æquitatis veritatisque terrificam.

(2) *Novell.* 17. *c.* 1. *in fin. c.* 5. §. 3. *Nov.* 24. *c.* 2. Senec. *lib. de ira c.* 16. Judicis tum maxime placidus vultus esse debet, cum magna pronunciat.

(3) Sed ejus qui eam, qua usurus est, regulam prius inflectit, Arist. 1. *Rhet. in pr.*

(4) Animi motum vultus detegit: Animus vultu probatur.

(5) Vide *l. ult. C. de Defens. civit.* Obiter notandum ex hoc loco veteres colligere, donare Constantinum urbem Romam non potuisse, hoc est, abdicare a se jurisdictionem Urbis non potuisse.

(6) *Al.* cognoscit.

(7) Vid. *l.* 6. *Inf. ad L. Jul. de adult.*

(8) De quo in *l.* 16. *in pr. Inf. de publican. et vectig.*

(9) *Ita legendum videtur:* ut non ad solam jacturam.

(10) Εἰς οἴκου ἀνατροπήν. *Cujac.*

(11) Qui et curator Cæsaris, *l.* 3. *Inf. eod.* Dion. *lib.* 53. sub Severo primum introductum scribit Spartianus.

(12) Παραλληλισμός. Idem namque est *Procurator Cæsaris* et *Rationalis.*

(13) Formulam actorum apud Procuratorem Cæsaris, vid. *in l. pen. Inf. de autor. et cons. tutor.*

(14) Formulam hanc procuratoriam quidam ex hoc loco eruunt, ut possit procurator facere ea, quæ dominus faceret.

(15) *l.* 13. *Inf. de transact.*

(16) Cur non alienare potest, cum generalem administrationem habeat? *l.* 58. *l.* 59. *Inf. de procur.*

(17) *l.* 46. §. 8. *Inf. de jure fisci.*

(18) Vid. *l.* 90. *Inf. de adquir. vel omitt. hered.*

(19) Veluti, si fidem habuerit de pretio. vid. *l.* 5. *Inf. de jure fisci.*

(20) Et criminalis cognitionis, nisi cum funguntur vice Præsidum, ut Pontius Pilatus. vid. Cujac. 19. *observ.* 13. Rober. 1. *animad.* 21. *in fin.* et Ant. Mercat. *responsorum* 1. *cap.* 1.

(21) Hæc est lectio Florentina, quam defendit jure Russardus: etsi enim deportare non poterant, alias pœnas infligere poterant, quod negant diserte Norici, dum inducto τῷ *hujus* scribunt, *Quia pœnæ constituendæ jus non habent.* et tamen hujus quoque vitiosæ et falsi manifestæ lectionis assertorem habent Aldobrandinum *ad lib.* 1. *Inst. pag.* 79. *col.* 4. Mod.

(22) Quilibet officialis prohibere potest, ne quis accedat ad alienum fundum, si timeatur tumultus *ut hic.* Vid. Gail. *l.* 1. *observ. c.* 5. *c.* 7. Mynsing. *cent.* 2. *obs.* 96. Ans.

(23) *Lib.* 1. *C. ult.*

(24) De legis actionibus, vide *l.* 4. *Sup. de adoptionibus. l.* 3. *Sup. de offic. procons. l.* 1. *C. de adoptionib.*

(25) *l.* 3. *Sup. de offic. procons.*

(26) Juridici fit mentio in *l.* 41. §. *Lucia Titia.* 5. *Inf. de fideic. libert. et* §. *nos autem. Inst. de Attil. tutor.*

(27) Ut et Præfecto Augustali. *l.* 1. *Inf. de tutoribus datis ab his.*

(28) Subaudi omnis, vel pars ejus. *l.* 16. *Inf. de jurisdict.* Priori mandato omnis jurisdictio, quæ Magistratus jure competebat, deferebatur, at non Magistratus, neque jurisdictio speciali jure legeque competens.

(29) Adde *l.* 8. §. *sed nec mandare.* 18. *Inf. de trans. l.* 2. *in fin. C. de pedan. jud.* Goth. Ita merum imperium, ut quid speciale, mandata jurisdictione non transfertur. Cujac. 21. *obs.* 30. Charond. *de jurisdict. c.* 1. Ans.

ctione non transferuntur: quæ vero jure Magistratus competunt, mandari possunt. Et ideo videntur errare Magistratus, qui cum publici judicii habeant exercitionem lege vel senatusconsulto delegatam, (veluti legis Juliæ de adulteriis, et si quæ sunt aliæ similes) jurisdictionem suam mandant. † Hujus rei fortissimum (1) argumentum (2), quod lege (3) Julia de vi nominatim cavetur, *Ut is cui obtigerit exercitio, possit eam si proficiscatur mandare.* Non aliter itaque mandare poterit, quam (4) si abesse cœperit, cum alias jurisdictio etiam a præsente mandetur. Et, si a familia dominus occisus esse dicetur, cognitionem Prætor, quam ex senatusconsulto (5) habet, mandare non poterit.

§. 1. Qui mandatam jurisdictionem suscepit, proprium nihil habet (6): sed [et] ejus, qui mandavit, jurisdictione utitur. Verius est enim, more majorum jurisdictionem quidem transferri, sed merum imperium (7), quod lege (8) datur, non posse transire: Quare nemo dicit, animadversionem Legatum Proconsulis habere mandata jurisdictione. *Paulus notat*: et imperium (9), quod jurisdictioni cohæret, mandata jurisdictione transire verius est.

De consilio exercendo. 1. De prædiis pupillorum aut minorum vendendis.

2. ULPIANUS lib. 3. de omnibus tribunalibus.

MAndata jurisdictione a Præside, consilium non potest exercere is, cui mandatur.

§. 1. Si tutores vel curatores velint prædia vendere, causa cognita (10) id Prætor vel Præses permittat: quod si mandaverit Jurisdictionem, nequaquam poterit mandata jurisdictione eam quæstionem transferre.

Si prætori jurisdictio mandetur.

3. JULIANUS lib. 5. Digestorum.

ETsi Prætor sit is, qui alienam jurisdictionem exsequitur, non tamen pro suo imperio agit (11), sed pro eo cujus mandatu jus dicit, quotiens partibus ejus fungitur.

De suspecti cognitione. 1. Et aliis causis, quæ mandari possint.

4. MACER lib. 1. de officio Præsidis.

COgnitio de suspectis (12) tutoribus mandari potest (13): imo etiam ex mandata generali jurisdictione, propter utilitatem pupillorum, eam contingere constitutum est, in hæc verba: *Imperatores Severus et Antoninus, Braduæ Proconsuli Africæ. Cum propriam (14) jurisdictionem Legatis (15) tuis dederis, consequens est, ut etiam de suspectis tutoribus possint cognoscere.*

§. 1. Ut possessio bonorum detur: vel, si cui damni infecti non caveatur, ut is possidere jubeatur: aut ventris nomine in possessionem mulier, vel is, cui legatum est, legatorum servandorum causa in possessionem mittatur, mandari potest (16).

Qui jurisdictionem mandare possunt vel non. 1. Effectus jurisdictionis privato mandatæ.

5. PAULUS lib. 18. ad Plautium.

MAndatam (17) sibi jurisdictionem mandare alteri non (18) posse manifestum est (19).

§. 1. Mandata jurisdictione privato, etiam imperium, quod (20) non est merum, videtur mandari: quia jurisdictio sine modica coërcitione nulla est.

TIT. XXII.

DE OFFICIO (21) ADSESSORUM (22).

In quibus causis consistit.

1. PAULUS libro singulari de Officio Adsessorum.

OMne officium Adsessoris, quo juris (23) studiosi partibus suis funguntur, in his fere causis constat, in cognitionibus, postulationibus, libellis, edictis, decretis, epistolis.

Qui possunt assidere vel non.

2. MARCIANUS lib. 1. de Judiciis Publicis.

LIberti adsidere possunt (24). † *Infames* autem licet non prohibeantur legibus adsidere: attamen arbitror, ut

(1) *Argumentum fortissimum* hic appellat per auxesin argumentum a contrario sensu, quod tamen plerumque subvertitur. Sic quandoque dicitur *evidentissimum*, quod solis conjecturis constat. *l.* 24. *Inf. solut. matrimon.* Goth. Idem arg. est in *l.* 18. *Inf. de testib. l.* 20. §. 6. *Inf. de testam. l.* 22. *Sup. de legib. l.* 7. §. 7. *et* 8. *Inf. de pact. l.*13. *Inf. de jud.* Vide Fachin. *l.* 13. c.3. Ans.

(2) A contrario sensu hoc argumentum sumptum est, quod an jure valeat, vide apud Soc. *reg.* 28. Everard. *in Topicis loc.* 82.

(3) A contrario sc. sensu, quod tamen non valet, si contradictio, aut aliud absurdum sequatur: ut declarant doctores hic et *in l. conventicula. C. de episc. et cleric.* Cæterum vide Alciatum *l.* 2. *paradox.* c. 1. *et* 6. *lib.* 3. *dispunct. cap.* 4. Cujacium *lib.* 15. *observ. cap.* 39. 40. Robertum *l.* 4. *recept. sentent.* c. 22. Charondam *de jurisdict. lib. singular. pag.* 47. *et* 54. Mod.

(4) Delegari causæ meri et misti imperii non possunt generaliter. *l. imperium. Inf. de jurisdict.* Sed tamen fallit: si qui ea imperia habet, justa de causa abfuturus sit; *ut hic.* alias exceptiones vide apud Socinum *reg. Delegari.* 84.

(5) *l.* 1. *in princ. Inf. de SC. Silan.*

(6) *l.* 3. *Inf. eod.*

(7) *l. ult.* §. 1. *Inf. eod.*

(8) Vel senatusconsulto. *Sup. initio legis.*

(9) De quo *l. ult. in fin. Inf. eod.* Goth. Paulus intelligens verbum *animadversionis* ambigue dici, nunc de qualibet coërcitione, nunc de majore, *l. si quid erit.* 11. *Sup. de off. Procons.* notat mistum imperium transire: frustra enim ei mandaretur jurisdictio sine aliqua coërcitione. *l. ult. Inf. eod.* merum enim imperium, sive major animadversio mandari non potest. *l. solent.* 6. *Sup. de off. Procons.* Mod.

(10) *l.* 2. *C. de officio ejus, qui vicem alic. jud.*

(11) *l.* 1. §. *qui mandatam.* 1. *Sup. eod. l.* 16. *infr. de jurisdict.*

(12) *l.* 1. §. 4. *infr. de suspect. tutor. l.* 4. §. 3. *infr. de dam. infect. l.* 26. *infr. ad municipalem.* v. *l.* 31. *infr. de reb. aut. jud.*

(13) Quæ si mandata non fuerit, solus Præses de ea pronunciabit, *l.* 1. §. *suspecti.* 11. *infr. ad SC. Turpill.* quæ quidem lex, si hoc sensu accipiatur, non tam vehementer pugnabit cum hac nostra, ac vulgo putatur. Vid. autem hic etiam Jo. Robertum *lib. recept. lect.* 4. *c.* 22. et Vaconium *lib.* 6. *declarat.* 80. Mod.

(14) *Propriam jurisdictionem* hic vocat, qua jure quasi proprio uti possit. vide quæ notavi ad *l.* 5. *C. de judiciis.* vide *l.* 13. *Sup. de offic. Proconsulis.*

(15) Plures interdum legati Proconsulibus a Principe attributi, ut hic et *l.* 2. *infr. quis a quo appelletur.* Sic Quintus frater Ciceronis in Asiam Proconsul proficiscens, Tuberonem, Allienum et Gratidium habuit. Suum etiam Quæstorem Proconsules habuere.

(16) Vide *l.* 1. *infr. quib. ex caus. in possess.* Imo non potest. Jubere enim cavere, et in possessionem mittere, magis imperii est quam jurisdictionis. *l.* 4. *infr. de jurisdict.* At enim quæ sunt ejusmodi, magistratus municipalis facere non potest, *l.* 26. *infr. ad municip.* adde, quæ scripsi ad *l.* 4. §. 3. *infr. de damn. infect.*

(17) Mandabant jurisdictionem Magistratus, etiam privatis. *ut hic.* Apud Livium 24. Prætor Peregrinus mandat Urbano. In provinciis vero, Præsides et Proconsules mandabant uni ex Legatis vel omnibus.

(18) Cur igitur Legati et Delegati? cur Legatus judicem dare posse dicitur? *l.* 12. *Sup. de officio Proconsulis.*

(19) Imo non est manifestum. *l.* 12. *l.* 13. *Sup. de offic. Proconsulis.*

(20) Hæc verba, *quod non est merum*, ex glossis in contextum irrepsisse quidam suspicantur.

(21) Vide *l.* 1. *in fin. h. t.*

(22) *L.* 1. *c.* 51. Hic consessor Ciceroni 2. *de finib.* et πάρεδρος, et portio quædam Magistratus, *l. omnis. C. Theodos. de his, qui admin.* certo numero fuere adsessores. *l.* 41. §. 2. *infr. de excus. tut.*

(23) Quo ut juris studiosi. Hi sunt interpretes juris. vide Cujac. *Novell.* 44. *l.* 1. *C. eod. l.* 2. *infr. quod quisque juris. Novell.* 82. *cap.* 11. §. 1.

(24) Et postulare, *l.* 2. *C. de postulando.*

aliquo [quoque] decreto Principali refertur constitutum (1), non posse officio adsessoris fungi (2).

3. Macer lib. 1. de officio Præsidis.

SI eadem provincia, postea (3) divisa, sub duobus Præsidibus constituta est, velut Germania, Mysia: ex altera [ortus, in altera (4)] adsidebit: nec videtur in sua provincia adsedisse.

De salario Comitum Legati Cæsaris.

4. Papinianus lib. 4. Responsorum.

DIem (5) functo Legato Cæsaris (6), salarium Comitibus (7) residui temporis (8), quod [a] Legatis (9) præstitutum est (10), debetur: modo si non postea Comites cum aliis eodem tempore fuerint. Diversum in eo servatur, qui successorem ante tempus accepit.

De Consiliarii negotiis tractandis.

5. Paulus lib. 1. Sententiarum.

COnsiliario eo tempore quo adsidet, negotia tractare in suum quidem auditorium nullo modo concessum est: in alienum autem, non (11) prohibetur.

De adsessore Curatoris Reipub.

6. Papinianus libro primo Responsorum.

IN consilium Curatoris (12) Reipublicæ vir ejusdem civitatis adsidere non prohibetur (13), quia publico salario non fruitur.

(1) Vide *l.* 2. *C. de dignitatib.*

(2) Arbitri tamen esse possunt. *l.* 7. *in pr. infr. de recep. t. qui arbitr.*

(3) Princeps potest provincias dividere, et singulis ita divisis singulos Præsides constituere.

(4) Adsessor Præsidi in sua provincia nemo esse potest, *ut hic.* Ita in ea provincia ex qua quis originem ducit, officium tale (hoc est, provinciale aut advocati fisci) administrare prohibebatur, ne aut gratiosus aut calumniosus apud suos esse videretur. Paul. 5. *sent.* 12. §. 5. sed nec provinciæ suæ Præfectus existere: vid. *constitutionem Græcam Anastasii. l. ult. C. de crimine sacrilegii.* Verum speciali beneficio id interdum a Principe indulgebatur. *l.* 37. *l.* 38. *infr. quibus ex causis majores.* Huc refer legem *ult. infr. eod.* qua dicitur, *Consilio Curatoris Reipublicæ virum ejusdem civitatis adsidere posse, vel hac ratione, quod publico salario non fruatur.*

(5) Ad legem hanc vide Alciatum *l.* 4. *dispunct. cap.* 20. et contra eum streaue rem agentem Forcatulum *Dial.* 61. præterea Charondam *l.* 1. *vers. cap.* 3. et Menochium *de arbitr. jud. quæst. cas.* 254. Mod.

(6) i. e. præside, inquit Contius: quam interpretationem hausit ex *l. pen. Sup. de off. Præsid.* Mod.

(7) Comites Legatorum ac Præfectorum, cohors Prætoria, medici, accensi, aruspices, præcones. Cic. 2. *Ver.* de his comitibus accipe *l.* 16. *Sup. de off. Præsidis.*

(8) Hæc verba *quod a l. p. e.* desunt *l.* 19. *in fin. infr. locati.*

(9) Atqui soli Principi id licet. *l. un. C. de præbend. salario. lib.* 10. *t.* 36.

(10) Multo minus præstitum jam et solutum condici poterit (nam ita Alciatus 4. *dispunt.* 20. legit, et Salomonius) vid. *l.* 1. §. *sed etsi. infr. de extraord. cognit.* Sed *præstitutum* hic nihil aliud est quam præfinitum.

(11) Atqui duobus magistratibus fungi non licet. *l. ult. C. eod.*

(12) De curatore Reipubl. adde *l.* 11. *infr. de pignor. et hypothec. l.* 3. §. 4. *infr. quod vi. qui* et λογιστής *l.* 3. *C. de modo multarum.*

(13) Vid. *l.* 10. *C. eod. l.* 37. *l.* 38. *infr. quib. ex caus. major.* Brisson. 1. *select.* 12.

LIBER SECUNDUS.

TIT. I.
DE JURISDICTIONE (1).

Quam late pateat jus dicentis officium.

1. Ulpianus lib. 1. Regularum.

JUs (2) dicentis (3) officium (4) latissimum est (5): nam et bonorum possessionem dare potest, et in possessionem mittere, pupillis non habentibus tutores constituere, judices litigantibus dare (6).

Effectus mandatæ jurisdictionis.

2. Javolenus lib. 6. ex Cassio.

CUi jurisdictio data est, ea (7) quoque concessa esse videntur (8), sine quibus jurisdictio explicari non potuit.

De mero et mixto imperio, et jurisdictione.

3. Ulpianus lib. 2. de Officio Quæstoris.

IMperium aut merum [est] aut mixtum est. ┼ Merum est imperium, habere gladii (9) potestatem ad animadvertendum facinorosos (10) homines, quod etiam *Potestas* appellatur. ┼ Mixtum est imperium, cui etiam jurisdictio inest, quod in *danda bonorum* possessione consistit. ┼ Jurisdictio (11) est etiam judicis (12) dandi licentia.

Quæ sunt imperii magis quam jurisdictionis.

4. Idem lib. 1. ad Edictum.

JUbere caveri Prætoria stipulatione (13), et in possessionem mittere, imperii magis (14) est, quam jurisdictionis.

Qui jurisdictionem mandare possunt.

5. Julianus lib. 1. Digestorum.

MOre (15) majorum ita comparatum est, ut is demum jurisdictionem mandare possit, qui (16) eam suo (17) jure, non alieno (18) beneficio haberet.

De morte mandantis jurisdictionem.

6. Paulus lib. 2. ad Edictum.

ET (19) quia nec principaliter ei jurisdictio data est, nec ipsa lex (20) defert, sed (21) confirmat mandatam jurisdictionem: ideoque si is, qui mandavit jurisdictionem, decesserit (22), antequam res ab eo, cui mandata est jurisdictio, geri cœperit, solvi mandatum Labeo ait (23), sicut in reliquis causis.

De albo (24) corrupto.

7. Ulpianus lib. 3. ad Edictum.

SI quis id, quod jurisdictionis perpetuæ (25) *causa* (26), *non quod, prout res incidit, in albo* (27), *vel in charta, vel in alia materia propositum erit, dolo malo corruperit; datur in eum quingentorum* (28) *aureorum judicium, quod populare est.*

§. 1. Servi quoque, et filiifamilias verbis Edicti continentur. Sed et utrumque sexum (29) Prætor complexus est.

§. 2. Quod si dum proponitur, vel ante propositionem

(1) Fallitur Accursius *h. t.* dum notat a *ditione* Jurisdictionem esse, cum sit a *jure dicundo.* Goth. Scripserunt de Jurisdictione præter, et post alios, Longovallius, Gillotus, Loriotus, Baro, Goveanus, Duarenus et Charondas, qui dum inter se altercantur, verum illud verbum fecerunt; nimium litigando veritatem amitti. *Mod.*

(2) Ad legem hanc et sequentem vide Corrasii *Miscellanea l.* 3. *cap.* 19. et rursum *epist. quæst. c.* 2. *et c.* 9. Duarenum *l.* 1. *disput. cap.* 53. Jo. Robertum *recept. lect. l.* 4. *c.* 22. alios alibi. *Mod.*

(3) Id est, Magistratus, non delegati. Est vero aliud *jus dicere*, aliud *judicare.* Jus dicebat Magistratus: judex judicabat: et jus dicens, nihil aliud est quam Prætor, *l.* 12. *Inf. de vulgar. et pupill.* judicem dat hac lege, et judicare jubet. *l.* 13. *infr. eod.* Govean.

(4) Officium jus dicentis est, quod facere quis debet, ea causa qua Magistratus est, et cujus causa instituitur. Hic autem officium potestatem significat, ut *l.* 1. §. 4. *infr. de suspect. tutor. l.* 3. §. 2. *infr. de administ. rerum ad civit. pert.*

(5) Subaudi; non tantum cum jus dicit, aut edicit. *l.* 3. *Sup. de offic. Præt.* sed et cum bonorum possessionem dat etc.

(6) Potest et interdum officium non petitum impertiri, de quo v. quæ notavi ad *l.* 4. §. *antepenult. l.* 5. *infr. de damn. infect. et l.* 9. §. 5. *Sup. de off. Proc.*

(7) Puta, lictores, viatores, sententiarum executores: alias, solis magistratibus licuit præsidere et in jus ducere.

(8) *l.* 5. *in fin. Sup. de off. ejus, cui.* vide quæ scripsi *ad l.* 6. *infr. de aliment. vel cib.*

(9) Allegoria, nec enim de materiali gladio, sed ἀλληγορικῶς de jure facinorosos puniendi, hoc intelligendum, adde *l.* 6. §. 8. *Sup. de off. Præsidis.*

(10) *Al.* in facinorosos: verum ita locutus est Varro: repudiandum omnem artem, injiciendum frena.

(11) Varias lectiones hujus loci vide apud Gov. *hic.* et Robert. 4. *sent.* 22.

(12) Juris dicendi licentia. *Quidam ita legunt*, in judicis dandi licentia. *Corrasius ita legit*, consistit, jurisdictio est. Etiam etc. *Curtius Longovalius*, consistit, jurisdictio est. Jurisdictio est etiam, *Govean.*

(13) *l.* 1. *et l.* 4. §. *duas. infr. de damn. infect. l.* 26. *in pr. infr. ad municipal.*

(14) Imo magis non est. dixi ad *l.* 4. *Sup. de officio ejus, cui mandata est jurisdictio. l.* 4. §. 3. *infr. de damn. infect.*

(15) *v. l. pen. in fin. Sup. de justit. et jur.*

(16) Jurisdictio ea proprie est, quæ jure Magistratus competit. Nam quæ mandata a Magistratu, aut a lege ac specialiter ei Magistratui delegata, non jure suo competit: officio quidem Magistratus continetur, sed jurisdictione non continetur. Cujac. *hic.*

(17) Hinc colligitur, falli Lotharium et Alciatum 2. *paradox.* 6. dum negant, Præsidibus ac Magistratibus merum imperium competiisse: contra Azonem facit *l.* 4. *Sup. de off. ejus, cui mandata est jurisd.* Ideoque solum Principem merum imperium non habere. *Goth.* Azonis sententiam contra Lotharium et Alciatum defendit Bronchorst. *miscell. centur.* 1. *assert.* 15. S. L.

(18) Vide *l.* 5. *C. de judic.*

(19) Legendum puto, *Ut quia*: hoc sensu, Qui non suo, sed alieno jure jurisdictionem habet, eam alteri mandare non potest. *l.* 5. *Sup. eod.* Cur ita? quia alieno beneficio habet. Unde colligis jurisdictionem beneficio alieno haberi, vel ex eo ipso, quod principaliter ei jurisdictio data non sit, sed per mediam personam: quod lex ei non defert, sed Proconsul ac Magistratus: non defert, inquam, sed confirmat tantum. Unde ex hac et superiore lege duo colligimus: unum, cum qui alieno beneficio jurisdictionem habeat, eam alteri mandare non posse. Alterum, eo mortuo qui jurisdictionem mandavit, antequam res geri cœperit ab eo, cui jurisdictio mandata sit, solvi mandatum.

(20) An quæ temporibus Cæsarum lata, potestatem fecit Proconsulibus, Legatos sibi eligendi, cum antea a populo Legati darentur? An lex alia?

(21) Aliud est deferre principaliter jurisdictionem: aliud jurisdictionem ab alio concessam confirmare. Qui confirmat, dat quidem, sed non principaliter, cum non sit prima et immediata causa: minor est igitur jurisdictio lege confirmata, quam principaliter a lege delata.

(22) Mandatum regulariter morte mandatoris revocatur. vide Socinum *regul.* 254.

(23) Personalis actio morte solvitur.

(24) *Subint.* Prætoris. Nam alias Album, de quo hac lege agitur, refert Anianus ad album Curiæ, apud Paul. 1. *sentent.* 13. §. 3.

(25) Forte, edicti perpetui.

(26) Erant jurisdictionis perpetuæ, cum Prætor generaliter edicebat, quibus de rebus, aut quomodo in omnibus causis et omnibus personis jus esset dicturus, quamdiu magistratu fungeretur. *l.* 2. *Sup. de orig. jur.* vide Duarenum *l.* 1. *disput. cap.* 48. Cujac. *observ. l.* 10. *c.* 10. Corasium *l.* 4. *Miscell. c.* 6. Mod.

(27) Album quid sit vid. *infr. de albo scrib.*

(28) Alias 50. *ut l. pen. infr. de in jus. et l.* 10. *infr. de accus.* extra ordinem primum apud Paul. 1. *sent.* 13. §. 3.

(29) *vide l.* 195. *in princ. infr. de verb. sign.*

quis corruperit, Edicti quidem verba cessabunt, Pomponius autem ait sententiam Edicti porrigendam esse ad hæc.

§. 3. In servos autem, si non defenduntur a dominis, et eos, qui inopia laborant, corpus torquendum (1) est.

§. 4. *Doli mali* autem ideo in verbis Edicti fit mentio, quod si per imperitiam vel rusticitatem (2), vel ab ipso Prætore jussus, vel casu aliquis fecerit, non tenetur.

§. 5. Hoc vero Edicto tenetur et qui tollit, quamvis non corruperit: item qui suis manibus facit; et qui alii mandat (3): sed si alius sine dolo malo fecit, alius dolo malo mandavit; qui mandavit, tenebitur: si uterque dolo malo fecerit, ambo tenebuntur: nam et si plures fecerint, vel corruperint, vel mandaverint, omnes (4) tenebuntur.

8. GAJUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

ADeo quidem, ut non sufficiat (5), unum eorum pœnam luere.

9. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

SI familia alicujus album corruperit: non (6) similiter hic edicitur, ut in furto, ne in reliquos actio detur, si tantum dominus, cum defendere voluit, unius nomine præstiterit, quantum liber (7) præstaret: fortasse, quia hic et contempta majestas (8) Prætoris vindicatur, et plura facta intelliguntur: quemadmodum cum plures servi injuriam fecerunt, vel damnum dederunt (9), quia plura facta sunt, non, ut in furto, unum. Octavenus hic quoque domino succurrendum ait: Sed hoc potest dici, si dolo malo curaverint, ut ab alio album corrumperetur, quia tunc unum consilium sit, non plura facta, idem Pomponius libro decimo notat.

Ne quis sibi, vel suis jus dicat.

10. ULPIANUS lib. 3. ad Edictum.

QUi jurisdictioni præest (10), neque (11) sibi jus (12) dicere (13) debet (14), neque uxori, vel liberis suis (15), neque libertis, vel cæteris, quos secum habet.

Quantitas ad jurisdictionem pertinens quomodo accipitur.

11. GAJUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

SI (16) idem cum eodem pluribus actionibus agat, quarum singularum quantitas (17) intra jurisdictionem judicantis sit, coacervatio (18) vero omnium excedat (19) modum jurisdictionis ejus, apud eum agi posse Sabino (20), Cassio, Proculo placuit: quæ sententia rescripto Imperatoris Antonini confirmata est.

§. 1. Sed et si mutuæ (21) sunt actiones, et alter minorem quantitatem, alter majorem petat: apud eundem (22) judicem agendum est ei, qui quantitatem minorem petit: ne in potestate calumniosa adversarii mei sit, an apud eundem litigare possim.

§. 2. Si una actio communis (23) sit plurium personarum, veluti familiæ herciscundæ, communi dividundo, finium regundorum: utrum singulæ partes spectandæ sunt circa jurisdictionem ejus, qui cognoscit? quod Ofilio, et Proculo placet: quia unusquisque de parte sua litigat; an potius tota res; quia et tota res in judicium venit, et vel uni adjudicari potest? quod et Cassio et Pegaso placet: et sane eorum (24) sententia probabilis est.

De magistratibus municipalibus.

12. ULPIANUS lib. 18. ad Edictum.

MAgistratibus municipalibus supplicium a servo sumere non licet: modica autem castigatio (25) eis non est deneganda.

Qui judicare jubere, 1. Et in quem diem id conferre possunt.

13. IDEM lib. 51. ad Sabinum.

EUm, qui judicare jubet, Magistratum (26) esse oportet.

§. 1. Magistratus autem, vel is, qui in potestate aliqua sit (ut puta Proconsul, vel Prætor vel alii qui provincias regunt), judicare jubere eo die, quo privati futuri essent, non possunt (27).

De majore vel æquali.

14. IDEM lib. 39. ad Edictum.

ESt receptum, eoque jure utimur, ut si quis major, vel æqualis (28) subjiciat se jurisdictioni alterius (29); possit ei, et adversus eum jus dici.

De Prætore per errorem adito.

15. IDEM lib. 2. de omnibus Tribunalibus.

SI per errorem (30) alius pro alio Prætor fuerit aditus, nihil valebit, quod actum est: nec enim ferendus est,

(1) *vide l. 1. in fin. infr. de pæn. l. 6. in fin. C. de sepulchr. violat.*

(2) Vid. quæ notavi ad *l. 2. infr. de juris et facti ignor.*

(3) *l. 1. §. 1. infr. de eo per quem fact.*

(4) *vid. l. 21. §. 9. infr. de furtis.*

(5) *l. 5. §. 3. infr. ne quis eum qui in jus.*

(6) Imo idem in damno observandum *l. 32. in pr. infr. ad l. Aquil.*

(7) Quantum liber, si furtum fecisset, præstaret. *l. 1. in fin. infr. si fam. furt. fec.*

(8) Majestas Prætori tribuitur, ut et *l. pen. Sup. de justit. et jur.*

(9) Conjunge *l. 32. infr. ad l. Aquil. et l. 1. §. pen. infr. si fam. furt. fec. dicat.* Mod.

(10) Vide quæ scripsi *ad l. 2. §. 6. Sup. de orig. jur.*

(11) Vide *C. lib. 3. tit. ne quis in sua causa judicet.* et Socinum *reg.* 203.

(12) Jus dicitur in invitum.

(13) Judex datus non poterat judicando et cognoscendo recedere ab ea formula, quam ei Prætor præscripserat, qui eum judicem dederat, sed ei parere cogebatur. itaque non erat iniquum nec periculosum, judicem dari patrem filio, aut contra *l. in privatis. infr. de jud.* cum autem is, qui jurisdictioni præest, possit pro sua potestate, quidvis statuere, nec adstringatur certæ formulæ, merito jus dicere prohibetur sibi. *toto tit. C. Ne quis in sua caus. jud. vel jus sibi dic.* vide Duarenum *l. 1. disput. cap.* 31. Loriotum *de consanguinitate axiomate* 33. Vaccam *hic.* Mod.

(14) Vid. *l. ult. §. pen. C. ubi Senatores vel clariss.* Goth. Differunt jus dicere, et judicare, hoc judicis dati, illud magistratus est: atque ita intelligenda est *l. 77. infr. de judic.* A. Guibert. *quæst. memorab. c.* 9. Ans.

(15) Imo liberis potest. *l. 77. infr. de judic.*

(16) *l. 49. C. Th. de appell.*

(17) Adde *l. 19. in fin. infr. eod. l. 1. C. de defensor. civit. Nov. 15. c. 3. in fin.*

(18) Idem est, si consensus litigantium interveniat, *l. 74. §. Judex. 1. Inf. de judiciis. l. inter. 28. Inf. ad municip.* vel reconventio fiat. *§. 1. Inf. eod.* apud eundem enim litigatur.

(19) Ut cum variis temporibus conceptis obligationibus (idem dicendum in insinuatione donationum. *l. 34. §. si quis autem. 4. C. de donat.*) sors petita, cum ejus fructibus, cum expensis litis, cum pœna et multa cumulatur.

(20) Etsi diversæ alioquin sententiæ hoc casu conveniunt, *ut et in l. 1. infr. de act. rerum amotar.*

(21) Vid. quæ scripsi ad *l. 1. C. rerum amot.*

(22) Cur ita? vid. *l. 22. infr. de judiciis. et tit. Inf. de quib. reb. ad eundem judicem eatur.* Senec. *de benefic.* 5. *in fin.*

(23) Quia uterque actor, et reus. vide *l. 2. §. in familiæ. 3. Inf. famil. ercisc.*

(24) Superiorum, *arg. l. pen. in fin. infr. eod.* contra Loth. Joh. Accurs. Barth. Zasius proximiores intelligit.

(25) *v. l. 15. §. adjicitur.* 38. *infr. de injuriis.*

(26) Vel delegatum a Magistratu. *l. 1. C. qui pro sua jurisd.*

(27) Imo in tempus successorum durant. *l. 49. §. 1. infr. de judic.*

(28) Vide *l. 13. §. tempestivum. infr. ad SC. Treb.*

(29) Hoc de jurisdictione contentiosa accipiendum est, non de voluntaria. *l. apud filiumfam. infr. de manum. vind.* vide Pacium et Zasium *l. 2. sing. respons.* 19. Mod.

(30) Vide *l. 80. infr. de jud.*

qui dicat, consensisse eos in Præsidem (1): cum (ut Julianus scribit), non consentiant (2), qui errent. Quid enim tam contrarium consensui est, quam error, qui imperitiam detegit?

De jurisdictione mandanda, et mandatæ effectu.

16. IDEM lib. 3. de omnibus Tribunalibus.

SOlet Prætor jurisdictionem mandare: et aut omnem mandat, aut speciem unam: et is, cui mandata jurisdictio est, fungetur (3) vice ejus qui mandavit, non sua.

17. IDEM lib. 1. Opinionum.

PRætor, sicut universam jurisdictionem mandare alii potest, ita et in personas certas, vel de una specie potest: maxime, cum justam causam (4) susceptæ ante Magistratum advocationis alterius partis habuerat.

De incompetenti Prætore.

18. AFRICANUS lib. 7. Quæstionum.

SI (5) convenerit, ut alius Prætor, quam cujus jurisdictio esset, jus diceret; et priusquam adiretur, mutata voluntas fuerit: proculdubio nemo (6) compelletur ejusmodi conventioni stare (7).

De mutatione fori. 1. Quantitas ad jurisdictionem pertinens, quomodo accipitur.

19. ULPIANUS lib. 6. Fideicommissor.

CUm quædam puella apud competentem judicem litem susceperat, deinde condemnata erat, posteaque ad viri (8) matrimonium alii jurisdictioni subjecti pervenerat; quærebatur, an prioris judicis sententia exsequi possit? Dixi posse (9), quia ante fuerat sententia dicta. Sed et si post susceptam cognitionem, ante sententiam, hoc eveniet, idem putarem: sententiaque a priore judice recte fertur. Quod generaliter et in omnibus hujuscemodi casibus observandum est.

§. 1. Quotiens (de) quantitate ad jurisdictionem pertinente quæritur, semper, quantum petatur (10) quærendum est, non quantum debeatur (11).

Quibus casibus jus dicenti parere non cogimur.

20. PAULUS lib. 1. ad Edictum.

EXtra territorium (12) jus dicenti (13) impune non paretur. † Idem est, et si supra jurisdictionem suam velit jus dicere.

(1) *In præsentem.* Cujac. 1. *obs.*32. *in Prætorem.* Hoth. 4. *obs.* 9. Goth. Charondas vero ait se reperisse in MS. Cod. quo præcipue usus sit grandioribus literis *P. R.* unde *prætorem* facere liceat. *Mod.*

(2) Imo quis nanciscitur possessionem voluntate heredis errantis. *l.* 1. §. *si legatarius.* 11. *infr. ad l. Falc.*

(3) De jurisdictione delegati vide Hotom. 3. *obs.* 4.

(4) Advocatus in causa adversarii qui fuit, in eadem suspectus est judex. vide *l.* 6. *in princ. C. de postulando.*

(5) *l.* 2. §. 1. *l.* 74. §. 1. *infr. de judiciis.*

(6) Imo, qui fori præscriptioni renunciavit, renunciationi stare cogitur, vide *l.* 29. *in pr. C. de pactis.* Goth. Solve quod hic de modo, illic de pacto contractui adjecto agatur. Fachin. *lib.* 1. *controv. cap.* 61. Adde Zanger. *de except. part.* 1. *c.* 2. *num.* 212. Ans.

(7) Imo compelli notat Gothofredus ex *l.* 29. *in princ. C. de pact.* quam antinomiam quidam sic solvunt *in l.* 29. *C. de pact.* consensum enim est in alienum judicem in contractu faciendo: itaque iniquum fuisset, cum judicem recusare, maxime cum adversarius alter contracturus non fuisset. Hic autem nihil est ejusmodi. hoc igitur discrimen docet has leges diversas esse, non pugnantes. Vide Cujacium *ad hanc legem*, et Covarruviam ad *cap. quamvis parte.* 1. §. 1. *num.* 7. *de pact. l.* 6. Mod.

(8) Cujus domicilium assumit. *l.* 32. *infr. ad municip.*

(9) Atqui ibi quisque conveniendus, ubi contraxit, ut *l.* 2. *C. h. t.*

(10) Sigillatim, et deberi post.

(11) Conjunctim, ut *l.* 11. §. *ult. Sup. eod.*

(12) *l.* 11. *Sup. eod.*

(13) Vide *l.* 1. *C. si a non competente. l.* 53. *C. de decurionib.* Et citanti. Sed tamen interpretes citationem extra territorium fieri posse docent, si vel nuncius, vel epistola, aut ab actore ad reum: aut a judice rei controversæ, ad rei conventi judicem mittatur, vel si edicto publico vel præconis voce citetur absens, quod et fieri possit, vide quæ notavi *in l.* 4. §. 5. 6. *Inf. de damn. infect. Novell.* 134. *cap.* 5. Idem, si superior vel Princeps jubeat aliquem ex suis præsidibus exequi, quod alter judex pronunciaverit. *l.* 15. §. 1. *Inf. de re judicata.* illa ex lege originem trahit mandatum illud in foris usitatum, *Pareatis*, et præsidenti et exequenti sententiam factum. Ideoque Jason et Zas. *hic. et in l.* 15. *infr. de re judicat.* ibidem Bart. Specul. *tract. execut. sent.* notant literis remissoriis, seu requisitoriis ac mutui compassus (ita enim eas appellant) judicem condemnati a judice condemnante rogari oportere, ut latam sententiam exequatur, *arg. l.* 12. §. *pen. l.* 15. *infr. de reb. aut. jud. possid. l.* 13. §. 3. *C. de judic. l.* 7. *infr. testam. quemad. aperiantur. l.* 3. *in fin. Inf. de testib. l.* 30. §. 1. *Inf. de excusat. l.* 5. §. 12. *Inf. de reb. eorum qui sub tutela.* omissa hujusmodi rogatione, executionem (quæcunque tandem illa sit) nullam censeri: Rogatione facta et postea omissa, vel neglecta executione adversus judicem negligentem aut ejus subdites jus repressaliarum concedi posse. hæc illi. An et exequenti contractum in alieno territorio conceptum, impune resisti potest? eo casu literas requisitorias non exigi, major pars interpretum docet. Quid? num Lutetiæ, moram et usuras pro consuetudine Romanæ urbis (demus Romæ contractam esse) a judice Parisiensi actori æstimari oportebit? Id videtur. Contractus enim istius initium vitio caret. *l.* 22. *in fin. infr. de reb. cred. l. ult. in fin. infr. de triticiaria. l.* 1. *infr. de usuris.* An idem futurum est, si maximas usuras Capuæ permissas Lutetiæ (ubi minime tolerantur) stipuler? non idem, odio usurarum, dixeris: Talis enim stipulatio neque Lutetiæ valebit, quia ab initio: neque Capuæ, quia ex pos facto non convalescit. *l.* 1. *infr. de reg. Caton. l.* 29. 201. 210 *infr. de reg. jur.* An vero Testamentum in municipio ruri, aut luis tempore, solennitate talium vel locorum, vel temporum factum in Urbe validum erit? non dubito, quin valeat. *l.* 31. *C. de testam.* Quid si municipum lege, non Urbis, universa bona testamento aut contractu, vel extraneo, vel uxori dare liceat: num hujusmodi actus in Urbe omnino valebit, vel omnino inutilis erit, an potius partim valebit, partim corruet? ac si miles sit, qui pro parte testatus, pro parte intestatus mori potest. *l.* 6. 19. 37. *Inf. de mil. test.*? Placet ultima sententia, ut saltem alteruter actus valeat, quo loci valere poterit: exemplo tutorum, qui pro diversarum provinciarum ratione, diversi dari solent, *l.* 27. *princ. infr de tut. et cur.* ita Bart. *in l.* 1. *C. de summa Trinit. num.* 41 ait Romæ legitimatum testamenti, hereditatis et honorum Romæ capacem esse, alibi non esse. Quid? superioribus locis factum testamentum, non illorum locorum solennitate, sed patriæ, num in patria valebit? Id videtur. Jus enim patriæ in testamentorum solennitatibus spectari oportet. *l. si non speciali. C. de testam. l.* 2 *Inf. test. quem. aper.* arg. *l.* 1. §. 2. *Inf. de legat.* 3. Cujac *consult.* 25. *in fin.* Quid si quis in provincia Romana, more apud Gallos satis usitato, uxorem omnium suorum adquisitorum et conquisitorum sociam fecerit: num Præses Romanus ex ea conventione Romæ jus dicet? Dicere poterit: cum ea conventio jure Romano nec directe nec oblique vetita sit, et ad jus privatorum referatur: cum etiam non insubtiliter dici possit, Præterea eo casu, non ut Galli, sed ut minime improbati, aut potius juris gentium conventionem sequi, *arg. l.* 1. *ff. de ritu nupt. l.* 4. *C. de crimin. expil. hered.* Hoc addendum, cuivis alieni territorii homini Lutetiæ delinquenti, Lutetiæ jus dici posse. *l.* 3. *in fin. Sup. de off. Præsid. l.* 1. *C. ubi de crim.* An testes ex alieno territorio vocari possunt? Possunt vocari, si talis sit consuetudo. *v. l.* 3. *in fin. infr de testibus.* An privata scriptura et ἰδιόχειρον, vel etiam instrumentum publicum, Romæ factum, quo Titius omnia sua bona pignoravit Sempronio, Lutetiæ jus pignoris, et πρωτοπραξίας seu prioritatis tribuet, æque ac si vel in regno Galliæ, vel Lutetiæ conceptum, factumve fuisset? Quidam negant, jus tale conferri, nisi a die recogniti judicialiter in Gallia instrumenti. Quod si ita fuerit servanda summa hæc cautio erit peregrinis cum Gallo, aut alio qui in Gallia bona habeat, in peregrino loco contrahentibus. Hi adde Senatusconsultum Spirense, cujus meminit Mynsing. 5. *obs* 19. quo cautum est, ut ne statuta contra jus extra territorium disponentis extendantur.

TIT. II.

QUOD (1) QUISQUE JURIS IN ALTERUM STATUERIT (2), UT IPSE EODEM JURE UTATUR.

Edicti commendatio. 1. Et verba. 2. Si decretum non habuit effectum.

1. ULPIANUS lib. 3. ad Edictum.

HOc (3) Edictum (4) summam habet æquitatem; et sine cujusquam indignatione justa. Quis (5) enim aspernabitur idem jus sibi dici, quod ipse aliis dixit, vel dici effecit?

§. 1. *Qui magistratum potestatemve habebit*, *si* (6) *quid in aliquem novi juris statuerit : ipse, quandoque adversario postulante eodem jure uti debet.* † *Si quis apud eum qui magistratum potestatemque habebit, aliquid novi juris obtinuerit, quandoque postea adversario ejus postulante, eodem jure adversus eum decernetur : scilicet, ut quod ipse* [*quis*] *in alterius persona æquum esse credidisset, id in ipsius quoque persona valere patiatur* (7).

§. 2. Hæc autem verba, *quod statuerit*, [*qui jurisdictioni præest*], cum effectu (8) accipimus, non verbotenus: et ideo, si quum vellet statuere, prohibitus sit, nec effectum decretum habuit, cessat Edictum. Nam *statuit* verbum rem perfectam significat, et consummatam injuriam, non cœptam. Et ideo si inter eos quis dixerit jus, inter quos jurisdictionem non habuit, quoniam pro nullo hoc habetur, nec est ulla sententia, cessare Edictum putamus: Quid enim offuit (9) conatus, cum injuria nullum habuerit effectum?

De dolo jus dicentis, et imperitia Assessoris.

2. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

HOc Edicto dolus debet jus dicentis puniri: nam si Adsessoris (10) imprudentia jus aliter dictum sit quam oportuit: non (11) debet hoc Magistratui officere, sed ipsi Adsessori.

De novi juris postulatione, et usu. 1. De procuratore, tutore, curatore postulantibus. 2. Cui tenetur qui incidit in hoc Edictum. 3. De reo et fidejussore. 4. An pater ex persona filii teneatur. 5. De herede. 6. De actionibus præsentibus, et futuris. 7. De repetitione soluti.

3. ULPIANUS lib. 3. ad Edictum.

SI quis iniquum [ad Edictum] jus adversus aliquem impetravit: eo jure utatur ita demum, si per postulationem ejus hoc venerit: cæterum si ipso non postulante, non coërcetur: sed et si impetravit, sive usus est jure aliquo, sive impetravit, ut uteretur, licet (12) usus non sit, hoc Edicto punitur.

§. 1. Si procurator meus postulavit: quæritur, quis eodem jure utatur: et putat Pomponius, me solum: utique, si hoc ei specialiter mandavi, vel ratum habui. † Si tamen tutor, vel curator furiosi postulaverit, vel adolescentis, ipse hoc Edicto coërcetur. Item adversus procuratorem id observandum est, si in rem suam fuerit datus.

§. 2. Hæc pœna adversus omnem statuitur, qui in Edictum incidit; non solum eo postulante, qui ab eo læsus est, sed omni qui quandoque experitur.

§. 3. Si is pro quo spopondisti, impetraverit, ne aliquis debitor ipsius adversus eum exceptione (13) utatur: deinde tu in negotio, in quo spopondisti, velis exceptione uti: nec te, nec ipsum oportet hoc impetrare: etsi interdum patiaris (14) injuriam, si solvendo debitor non sit. † Sed si tu incidisti in Edictum: reus quidem utetur exceptione, tu non uteris, nec pœna tua ad reum promittendi pertinebit: et ideo mandati actionem non habebis.

§. 4. Si filius meus in Magistratu in hoc Edictum incidit: an in his actionibus quas ex persona ejus intendo, huic Edicto locus sit? Et non puto: ne mea conditio deterior fiat.

§. 5. Quod autem ait Prætor, *ut is eodem jure utatur*, an etiam ad heredem hæc pœna transmittatur? Et scribit Julianus, non solum ipsi denegari actionem, sed etiam (15) heredi ejus.

§. 6. Illud quoque non sine ratione scribit, non solum in his actionibus pati eum pœnam Edicti, quas tunc habuit, cum incideret in Edictum, verum si quæ postea ei adquirentur.

§. 7. Ex hac causa solutum repeti non posse Julianus putat; superesse enim naturalem (16) causam, quæ inhibet repetitionem.

Alia verba edicti de his, qui hujus edicti beneficio utuntur.

4. GAJUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

ILlud eleganter Prætor excepit, *Præterquam si quis eorum contra eum fecerit, qui ipse eorum quid fecisset*: et recte: ne scilicet vel Magistratus, dum studet hoc Edictum defendere, vel litigator, dum (17) vult beneficio hujus Edicti uti, ipse in pœnam ipsius Edicti committat.

(1) Ad hanc sententiam facit 2. *feud.* 33. §. 1. *l. ult. C. de fruct. et litium expensis. l.* 3. *in fin. Inf. mandati. l.* 7. *C. de rescindenda vendit. l.* 13. *C. de Judæis. l.* 6. *C. de quæst.* ut et illud, Patere legem, quam ipse tuleris, et, Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris. Alexander Severus *apud Lampridium*. Talionis æquitas inde quoque manat, de qua vide Aristotelem *in Ethic. et* 20. *Gell.* 1.

(2) Subaudi *vel dici fecerit. l.* 1. §. 1. *l.* 3. §. 1. *Inf. eod.* 1. Harmenopul. 2. §. 3. 34. statuit vero judex, vel adsessor. *l.* 2. *Inf. eod.* dici facit, qui litigat procurator, tutor, omnis denique qui experitur. *l.* 3. §. 1. *l.* 2. *infr. eod.* Imo et heres. *d. l.* 3. §. 5.

(3) Hujus edicti explicationem pete a Duareno *disput. lib.* 1. *cap.* 49. Cujacio in *paratitlis*, Lorioto *axiom.* 44. et Vacca *hic.* Mod.

(4) Exempla vid. *l.* 44. *in fin. infr. de pact. l.* 59. *infr. de admin. et peric. tut. l. ult. C. de sportul.*

(5) Idem Demosthenes *in* 1. *contra Aristogitonem.* et Gylippus *apud Diodorum* 13. Justinus 3. *ubi de Lycurgo.* adde locum insignem Alexandri Severi apud Lampridium.

(6) Magistratibus jus novum statuere licuisse, hoc ex loco colligitur, neque coactos semper fuisse sequi perpetui Edicti regulas, aut potius Edictum perpetuum.

(7) Excipe casus, §. 2. *hæc autem. l.* 2. *l.* 3. *in princ. l.* 4. *infr. eod.*

(8) *l.* 5. §. 2. *in fin. infr. ne quis eum qui in jus.*

(9) Imo sola voluntas sine effectu obest interdum et nocet. *v. l.* 14. *infr. ad leg. Corn. de sicariis. et l.* 3. *in fin. pr. infr. eod.*

(10) Pedanei judices et assessores scientiam legis et morum præstare debent, non magistratus. *v. Nov.* 82. *c.* 11.

(11) Cur non debet? Adsessor pro Jurisperito agit et scientiam juris præstare debet: Prætor vel Præses non item. Et plerumque nec jurisperitus est sed vir militaris ex nobiliori quadam familia, qui arma potius callet quam leges, quod et interpretes Græci hic notant apud Cujacium 23. *obs.* 40. (idem dic in Baltivis Galliæ): Adsessor consilium ipsum, imo et ipsa verba suggerebat sententiæ Præsidi. v. Senecam 1. *de tranquillitate* 3. et quæ scripsi ad *Novell.* 82.

(12) Et sic affectus punitur sine effectu. *l.* 1. §. 6. *vers. bestias. infr. de postul. l.* 3. §. 1. *infr. de calumn. v. l.* 14. *infr. ad l. Corn. de sicar.*

(13) Dilatoria. Oldend. *l.* 2. *C. de precibus Imp. offerend.* peremptoria. *Accurs.*

(14) *v. l.* 88. *in pr. infr. de verb. oblig.*

(15) Adde *l.* 33. *infr. de oblig. et act.*

(16) Solutum repeti non potest, ubi subest causa naturalis obligationis. *l.* 13. *l.* 64. *infr. de condict. indebiti. l.* 17. *infr. de solutionib. et liberat.*

(17) Qui facit aliquid lege permittente, is non incidit in pœnam edicti. *l.* 14. *C. ad l. Jul. de adulter.*

TIT. III.

SI QUIS JUS DICENTI NON OBTEMPERAVERIT.

Qui jurisdictionem suam pœnali judicio defendunt. 1. *Quid sit, jus dicenti non obtemperare.* 2. *De procuratore, tutore, vel curatore.* 3. *De reo, vel petitore non obtemperantibus.* 4. *Quid in hoc judicium veniat. De ejus tempore. De herede.*

1. ULPIANUS lib. 1. ad Edictum.

OMnibus Magistratibus, non tamen (1) Duumviris, secundum (2) jus potestatis suæ concessum est jurisdictionem suam defendere pœnali judicio.

§. 1. Is (3) videtur *jus dicenti non obtemperasse*, qui quod extremum (4) in jurisdictione est, non fecit: veluti, si quis rem mobilem vindicari a se passus non est, sed duci eam, vel ferri passus est: cæterum, si et sequentia recusavit, tunc non obtemperasse videtur.

§. 2. Si procurator tuus, vel tutor, vel curator jus dicenti non obtemperavit: ipse (5) punitur, non dominus, vel pupillus.

§. 3. Non solum autem reum, qui non obtemperavit, hoc Edicto teneri Labeo ait: verum etiam petitorem.

§. 4. Hoc judicium, non ad id quod interest (6), sed quanti ea res est, concluditur: et cum meram (7) pœnam contineat, neque post annum, neque in heredem datur.

TIT. IV.

DE IN (8) JUS VOCANDO.

Quid sit in jus vocare.

1. PAULUS lib. 4. ad Edictum.

IN *jus* (9) *vocare*, est juris experiundi (10) causa vocare.

Qui non possunt in jus vocari.

2. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

IN jus vocari non (11) oportet, neque (12) Consulem, neque Præfectum, neque Prætorem, neque Proconsulem, neque cæteros Magistratus, qui imperium habent, qui et coërcere aliquem possunt, et jubere in carcerem duci: nec Pontificem, dum sacra facit (13): nec eos, qui propter loci religionem inde se movere (14) non possunt. † Sed nec eum qui equo publico in (15) causa publica (16) transvehatur (17). † Præterea in jus vocari non debet, qui uxorem ducat: [aut eam, quæ nubat: nec judicem, dum de re cognoscat: nec [eum], dum (18) quis apud Prætorem causam agit: neque (19) funus du-

(1) *Al.* tantum. *Goth.* Sunt qui legant, *non tantum duumviris*, verum cum hi magistratus municipales sint, *l. dies.* §. *si forte. infr. de damn. infect.* neque judicationem habeant, multam indicere non possunt. *l.* 2. *in fin. infr. de jud. l. aliud. infr. de verb. sign.* Vide Augustinum *Emend. lib.* 3. *cap.* 7. Duarenum *disput. lib.* 1. *cap.* 50. Jo. Robertum *recept. lect. l.* 2. *cap.* 8. *lib.* 4. *cap.* 21. *et* 22. Mod.

(2) Vide Socinum, *regula* 301.

(3) Is non videtur, *Hug. a Porta.*

(4) Id est, qui non paruit addictioni et executioni sententiæ. vid. Zas. 1. *intell.* 2. Duar. 1. *disp.* 50. Oldend. 1. *Clas.* 2. Rob. 4. *sentent.* 21. Cujac. 24. *obs.* 25.

(5) Vide quæ scripsi ad *l.* 1. *C. quando fiscus.*

(6) In veritate. *l.* 5. §. 1. *infr. ne quis eum, qui in jus.* id est, non ad id quod litigantium interest, sed ad contemptum ipsum.

(7) *l.* 7. §. 2 *l.* 9. *quod falso tutore. l.* 5. *infr. ne quis eum, qui in jus.*

(8) *Lib.* 2. *Cod.* 2.

(9) Citatio est principium judicii, §. *ult. Instit. de pœna temere litig.* probationes, medium: sententia vero, finis. Olim fiebat hæc vocatio sine apparitore. vid. Duar. 1. *disp.* 1. interdum cum apparitore, ut notat Rob. 3. *sentent.* 1. postea edebatur libellus et actio. *infr. de edendo.* Hodie jure actionis jam competentis certis de causis sisti corporaliter reus potest: de quo vide quæ notavi in *l.* 34. *C. de decurionibus.* Præsens autem ut ab apparitore, scripto in jus vocari soleat, vide quæ notavi in *l.* 2. *infr. si quis cautionib.* ut citra scripturam, vide Oldend. *tractatu de formul. libelli.* extra territorium, *vide l.* 2. *infr. si quis in jus vocat.* et ut absentibus citatio fieri possit et debeat etiam edictalis, et voce præconis, vide quæ notavi in *l.* 4. §. 6. *infr. de damn. infect.* Quid si nondum actionis dies competat et periculum ingruat ob agendi moram? vide quæ notavi in *l.* 5. §. 10. *infr. de operis novi nunciatione.* Quid si nulla competat actio, nisi a Principe aut Magistratu restituta? vide *infr. tit. de in integrum restit.*

(10) Ut experiatur et sciat actor an jus sibi competat. *Accurs. Bart.* aut potius, ut jus suum consequatur et jure vincat adversarium, ut eum cogat respondere, testimonium ferre, aliquid indicare vel exhibere, aliquid facere, vel dare, vel suscipere, vel restituere. *Goth.* Quid sit in jus vocare, et quomodo id olim fiebat, vide Duaren. *lib.* 1. *disput. c.* 1. Govean. lib. 1. *disput. c.* 47. Joann. Robert. *lib.* 3. *sent. jur. cap.* 1. Petr. Nann. *miscell. lib.* 10. *cap.* 1. Cujac. *lib.* 10. *observ. c.* 10. S. L.

(11) Id est, nullo modo oportet, etiam cum Prætoris venia.

(12) 7. *Eclog.* 8. *c.* 2.

(13) *v. l.* 18. *infr. de procurat.*

(14) *Semoveri:* ut ad sacra loca et asyla hic locus referatur. Verum hanc lectionem Cujacius non probat, 13. *obs.* 29. Nam alibi a munere judicandi excusantur, qui sacerdotium nacti sunt, ut discedere ab eo sine religione non possint. *l. pen. infr. de vacat. munerum.* et in *l.* 36. *infr. de fideicommiss. libert.* Senatusconsulto Rubriano non continentur, quos religio moratur. Præterea si hanc sententiam ad asylum vel locum sacrum retulisset Ulpianus, addidisset forte, nec de domo sua: sed neque hac lege tractat, e quo loco non possit quis in jus vocari, sed quæ personæ, quove tempore non possint in jus vocari. Postremo non *semovendi* verbo fuisset usus, sed abducendi, vel aliquo meliore. Alii, hunc locum non ad sacerdotium referunt, sed ad servos sepulchris adstrictos. *l.* 71. §. 2. *infr. de condit. et demonstr. l.* 44. *Inf. de manumiss. test.* alii, ad eos qui a militibus, statoribusque, vel a municipalibus ministeriis asservantur, ut *l.* 10. *infr. ex quibus causis majores.* male: hic enim agitur de iis qui propter loci religionem se movere non possunt, quorum conditio differt ab iis, qui propter sua facinora vel a militibus vel in lautumiis asservantur. Græci lectionem eusam tuentur. Verum in ora marginis Scholiastes 6. *Eclog.* 8. *cap.* 2. loca, de quibus hic agitur, ita mirifice interpretatur: τόπους οἷς τισιν ἑαυτοὺς περικλείουσιν οἱ λεγόμενοι στυλῖται, id est, *quibus se includunt qui Columnarii dicuntur*, de quibus vix somniavit quidquam ethnicus Ulpianus. Porro de Simeone Stylita, principe et autore hujus vitæ, ac sectæ, vide Evagrium 1. *cap.* 13. *et* 2. *cap.* 9. *in fin.* Cedrenum, *in Theodosio.* Apud eundem Cedrenum, ibidem quidam Daniel in Anaplo (transitus est vel suburbium Constantinopoli). Simeonem imitatur: apud eundem *in Stauratio*, Nicolaus quidam ἐν ἐξωκιονίῳ ψευδερημίτης notatur. Ut res sit, huic loco jungi possunt, quibus testimonii dicendi causa venire non licet, de quibus *l.* 8. *infr. de testibus.* sed et milites qui discedere a signis sine periculo non possunt. *l.* 45. *infr. ex quibus causis majores.* signis enim militaribus inest sua religio, id est, publica devotio.

(15) Cujac. 13. *observ.* 29. legit, *in Capitolium* vel *in Castoris Pollucis.* Nam apud Dionysium hæc transvectio appellatur, πόμπη τῶν ἐχόντων δημόσιον ἵππον. Verum Hotom. 3. *observat.* 21. legit, *in censu publico.*

(16) Accipi hoc potest vel de recognitione, quam Fabius Max. instituit, cum videlicet equites recensentur: vel de his, qui in causa publica, dispositis equis cum diplomate (cujus rei Plinius meminit et Venulejus *in l. continuus. infr. de verb. obligat.*) proficiscuntur. Equi autem publici meminit etiam Ulpianus *in fragmentis tit.* 7. porro de vera hujus legis lectione vide civem meum Rævardum *lib.* 1. *varior. cap.* 6. §. 2. *cap.* 15. itemque *Protribun. cap.* 9. ac præter hunc, Cujacium *observat. l.* 13. *c.* 29. Med.

(17) De transvectionibus equitum vide Livium 9. *in fin.* Valer. 2. *in fin.* Diodorum 20. Plutarchum in Pompeio. 7. *Eclog.* 8. *cap.* 3. Hotom. 3. *observ.* 21.

(18) *vide l.* 54. *in fin. infr. de re judicata.*

(19) Οὐδὲ τὸν θάπτοντα τὸ ἴδιον. Græci. *d. cap.* 2.

centem familiare, justave (1) mortuo (2) facientem.]

3. CALLISTRATUS lib. 1. Cognitionum.

VEl qui (3) cadaver prosequuntur: quod etiam videtur [ex] rescripto Divorum (4) Fratrum comprobatum esse.

1. *Edictum de his qui sine venia vocari non possunt.* 2. *De parentibus.*

4. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

QUique litigandi (5) causa necesse habet in jure vel certo loco sisti: nec furiosos (6) vel infantes (7).

§. 1. Prætor ait: *Parentem* (8), *Patronum* (9), *Patronam* (10), *Liberos*, *Parentes Patroni*, *Patronæ in jus sine permissu meo ne quis vocet.*

§. 2. *Parentem* hic utriusque sexus accipe. Sed an in infinitum, quæritur? Quidam (11), parentem (12) usque ad tritavum appellari ajunt: superiores, *majores* dici. Hoc veteres existimasse Pomponius refert: sed Gajus Cassius omnes (13) in infinitum (14) parentes dicit: quod et honestius (15) est, et merito obtinuit.

§. 3. Parentes etiam eos accipi Labeo existimat, qui in servitute susceperunt: nec tamen, ut Severus (16) dicebat, ad solos justos liberos, sed et si vulgo quæsitus sit filius, matrem in jus non vocabit.

5. PAULUS lib. 4. ad Edictum.

QUia [semper] certa est, etiamsi vulgo conceperit: Pater vero is est, quem nuptiæ demonstrant (17).

De parentibus naturalibus.

6. IDEM lib. 1. Sententiarum.

PArentes naturales (18) in jus vocare nemo potest (19): una (20) est enim omnibus parentibus servanda reverentia.

De parentibus patris adoptivi.

7. IDEM lib. 4. ad Edictum.

PAtris (21) adoptivi parentes impune vocabit: quoniam hi ejus parentes non sunt: cum his tantum cognatus fiat, quibus et adgnatus.

De patronis.

8. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

ADoptivum (22) patrem, quamdiu in potestate est, in jus vocare non potest, jure (23) magis potestatis, quam præcepto Prætoris: nisi sit filius, qui castrense habuit peculium: tunc enim causa cognita permittitur: sed naturalem parentem, ne quidem dum est in adoptiva familia, in jus vocari.

§. 1. *Patronum*, inquit, *Patronam. Patroni* hic accipiendi sunt, qui ex servitute manumiserunt: vel si collusionem detexit, vel si qui præjudicio pronuntietur esse libertus, cum alioquin non fuerit: aut si juravi (24) eum libertum meum esse: quemadmodum per contrarium pro patrono non habebor, si contra me judicatum est: aut si, me deferente, juraverit *se libertum non esse.*

§. 2. Sed si (25) ad jusjurandum adegi, *ne uxorem ducat, ne nubat*, impune in jus vocabor: et Celsus quidem ait in tali liberto jus ad filium meum, me vivo, non transire. Sed Julianus contra scribit. Plerique Juliani sententiam probant (26): secundum quod eveniet, ut patronus quidem in jus vocetur, filius, quasi innocens, non vocetur (27).

De eo qui manumittit ex causa fideicommissi.

9. PAULUS lib. 4. ad Edictum.

IS quoque, qui ex causa fideicommissi manumittit, non debet in jus vocari: quamvis ut manumittat, in jus vocetur.

5. *De liberis parentibusque patroni vel patronæ.* 6. *De deportatione et restitutione patroni.* 7. *De adoptione patroni.* 8. *Vel ejus filii. de nepote patroni.* 9. *De liberis patroni.* 10. *De liberta enixa ex patrono.* 11. *De liberto capitis accusato, vel in servitutem petito.* 12. *De causæ cognitione.* 13. *Si patronus nomine alterius, vel alius nomine patroni interveniat.*

10. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

SEd si hac lege emi, *ut manumittam*, et ex constitutione (28) Divi Marci venit ad libertatem: cum sim patronus, in jus vocari non potero: sed si suis (29) nummis emi, et fidem fregi, pro patrono non habebor (30).

§. 1. Prostituta contra legem venditionis, venditorem (31) habebit (32) patronum, si hac lege venierat, *Ut, si prostituta esset, fieret libera.* At si venditor, qui manus injectionem excepit (33), ipse prostituit: quoniam et hæc pervenit ad libertatem, sub illo quidem, qui vendidit, libertatem consequitur, sed honorem haberi ei æquum non est: ut et Marcellus libro sexto Digestorum existimabat.

§. 2. Patronum autem accipimus, etiamsi capite minu-

(1) *Al.* busta. Sed nihil mutandum: ut in *l.* 20. §. 1. *infr. de adquirend. vel omitt. hereditat.* Græci *d. cap.* 2. ἢ ἐ τὰ συνήθη ποιοῦντα τῷ τελευτήσαντι. *Justorum* autem appellatione intelligit denicales ferias seu operationes quibus mortui familia purgabatur. *Festus*, *Denicales.* quæ inter causas militis, qui condicto die non adesset, excusandi censentur. Cicero apud Gellium 16. *cap.* 4. ubi perperam legitur *Vindemiales.*

(2) Vide *Nov.* 60. *c.* 1. §. *si vero.*

(3) 7. *Eclog.* 7. *c.* 1. *l.* 4. §. 2. *infr. si quis cautionibus. l.* 1. §. 6. *infr. de injur.*

(4) M. Antonini et Ælii Veri. Spart. *in Ælio Vero.*

(5) *l.* 2. §. 2. *infr. si quis cautionibus.*

(6) *d. l.* 2. §. 3.

(7) Septennes. 7. *Eclog.* 7. *c.* 1. *in fin.*

(8) *l. penult. C. eod.*

(9) *l.* 2. *C. eod.*

(10) *l.* 1. *et* 2. *C. eod.*

(11) Et male *infr. eod.*

(12) *l.* 10. §. 9. *infr. eod.*

(13) Ut in *l.* 1. §. *generaliter. infr. de legat. præst.*

(14) Imo ad tritavum tantum. *l.* 10. §. *parentes.* 7. *infr. de gradib. et affin.*

(15) Honestatis ratione verborum significationem extendimus. de honestate adde *l.* 10. §. 2. *Sup. de Justit. et jur. l.* 12. *infr. de ritu nupt. l.* 15. *infr. eod.*

(16) *Forte*, Servius.

(17) *l.* 6. *Sup. de his, qui sunt sui.*

(18) Vide quæ notavi *ad l.*44. §. 3. *infr. de ritu nuptiar.*

(19) Susceptus ex concubina patrem novit, et naturalis vocatur pater. §. *pen. et ult. Inst. de nupt.* Hunc igitur parentem filius in jus vocare non potest. *Mod.*

(20) Imo diversa. *l.* 3. *C. ad l. Jul. de adulter.*

(21) 7. *Eclog.* 8. *c.*2.

(22) *Parentis* itaque hic nomine venit adoptivus: aliter quam *l.* 51. *in fin. infr. de legat.* 2.

(23) *vid. l.* 16. *in princ. infr. de furtis.*

(24) Imo hic non est patronus. *l.*45. §. 1. *infr. de ritu nupt. l.* 14. *infr. de jure patronat.*

(25) Vide tamen *l.*6. §. 3. *infr. de jure patron. l.* 31. *infr. qui et a quibus manum.*

(26) Alii addita conjunctiva *Et plerique I. s.p.* vide autem *l. qui contra legem. infr. de jur. patr.* Mod.

(27) Imo et hoc casu liberi nullum jus habent in libertum. *l.* 15. *infr. de jure patr.*

(28) *l.* 2. *l.* 3. *C. si mancip. ita fuer. alien.*

(29) *l.* 45. §. 2. *infr. de ritu nupt.*

(30) Imo habebor. *l.* 7. *C. de operis libert.*

(31) *v. l.* 7. *in pr. infr. de jure patr.*

(32) Imo emptorem. *l.* 34. *in pr. infr. de evict.*

(33) i. e. vendicatione, nulla exspectata judicis auctoritate, sic *l. pen. infr. de ser. export. et l. si ut manus. C. si ser. export. ven.* Mod.

tus sit, vel si libertus capite minutus, dum adrogetur per (1) obreptionem: cum enim hoc ipso, quo adrogatur, celat conditionem: non (2) id actum videtur, ut fieret ingenuus.

§. 3. Sed si jus annulorum accepit, puto eum reverentiam patrono exhibere debere, quamvis omnia ingenuitatis munia habet. Aliud, si (3) natalibus sit restitutus: nam Princeps (4) ingenuum facit.

§. 4. Qui (5) manumittitur a corpore aliquo, vel collegio, vel civitate, singulos in jus (6) vocabit: nam non est illorum libertus; sed Reipublicæ honorem habere debet: et si adversus Rempublicam, vel universitatem velit experiri, veniam Edicti petere debet, quamvis actorem eorum constitutum in jus vocaturus.

§. 5. *Liberos*, *parentes* [*que*], *patroni*, *patronæque*, utriusque sexus accipere debemus.

§. 6. [Sed] si per pœnam deportationis ad peregrinitatem (7) redactus sit (8) patronus, putat Pomponius eum amisisse honorem: sed si fuerit (9) restitutus, erit ei etiam hujus Edicti commodum salvum.

§. 7. *Parentes patroni* etiam adoptivi excipiuntur (10): sed tamdiu, quamdiu adoptio durat.

§. 8. Si filius meus in adoptionem datus sit, vocari a liberto meo in jus non poterit: sed nec nepos in adoptiva familia susceptus. Sed si filius meus emancipatus adoptaverit filium: hic nepos in jus vocari poterit: nam mihi alienus est.

§. 9. *Liberos* (11) autem secundum Cassium (12), ut in parentibus, et ultra trinepotem accipimus.

§. 10. Si liberta ex patrono fuerit enixa, mutuo se ipsa, et filius ejus, in jus non vocabunt.

§. 11. Sin autem liberi patroni capitis accusaverunt libertum paternum, vel in servitutem petierunt, nullus (13) eis honor debetur.

§. 12. Prætor ait, *in jus nisi permissu meo ne quis vocet*: permissurus enim est, si famosa actio non sit, vel pudorem non sugillat, qua patronus convenitur, vel parentes: Et totum hoc, causa cognita, debet facere: nam interdum etiam ex causa famosa, ut Pedius putat, permittere debet patronum in jus vocari a liberto: si eum gravissima (14) injuria adfecit (15), flagellis forte cæcidit.

§. 13. Semper autem hunc honorem patrono habendum, etsi quasi tutor, vel curator, vel defensor, vel actor interveniat patronus. Sed si (16) patroni tutor, vel curator interveniat: impune posse eos in jus vocari, Pomponius scribit: et verius est.

De pœna edicti moderanda ex bono et æquo.

11. Paulus lib. 4. ad Edictum.

Quamvis non adjiciat Prætor, *Causa cognita se pœnale judicium daturum*: tamen Labeo ait, (17) moderandam jurisdictionem: [veluti] si pœniteat (18) libertum, et actionem remittat, vel si patronus vocatus non venerit, aut [si] non invitus (19) vocatus sit: licet Edicti verba non patiantur.

Si patroni filius patre absente in jus vocetur.

12. Ulpianus lib. 57. ad Edictum.

Si libertus in jus vocaverit contra Prætoris Edictum filium patroni sui, quem ipse patronus in potestate habet: probandum est, absente patre (20) subveniendum esse filio, qui in potestate est: et ei pœnalem in factum actionem, id est, quinquanginta (21) aureorum adversus libertum competere.

De his quibus reverentia præstanda est.

13. Modestinus lib. 10. Pandectarum.

Generaliter (22) eas (23) personas, quibus (24) reverentia præstanda est, sine jussu Prætoris in jus vocare non possumus.

Si magistratus interpelletur.

14. Papinianus lib. 1. Responsorum.

Libertus a patrono reus constitutus, qui se defendere paratus, pro tribunali Præsidem provinciæ frequenter interpellat: patronum accusatorem in jus non videtur (25) vocare.

De libelli oblatione.

15. Paulus lib. 1. Quæstionum.

Libertus adversus patronum dedit libellum (26), non dissimulato se libertum esse ejus: an si ad desiderium ejus rescribatur, etiam Edicti pœna remissa (27) esse videtur? *Respondi*, non puto ad hunc casum Edictum Prætoris pertinere: neque (28) enim qui libellum Principi, vel Præsidi dat, in jus vocare patronum videtur.

Si tutor pupilli nomine patronam suam in jus vocet.

16. Idem lib. 2. Responsorum.

Quæsitum est, an tutor pupilli nomine patronam suam sine permissu Prætoris vocare possit? *Respondi* eum de quo quæritur, pupilli nomine (29) etiam in jus vocare patronam suam potuisse, sine permissu Prætoris.

(1) *v. l. 49. infr. de bon. libert.*

(2) Nunquam etiam fit ingenuus, *l. ult. supr. de statu hom.*

(3) *l. 3. C. de bon. libert. l. 2. l. 3. infr. de natalib. restit.*

(4) Princeps ingenuum facere potest, *ut hic.* potest et nobilem facere, et ut Galli loquuntur, *Il peut faire d' un vilain un chevalier.* Huc referendum illud Dionysii sophistæ de Heliodoro magistro epistolarum facto ab Hadriano: potest, inquit, Cæsar pecunias et honorem tribuere, rhetorem facere non potest. Dion. *in Hadriano.*

(5) Idem, *caus. 12. qu. 2. can. Episcopus.* 58. §. *qui manumittitur.*

(6) Adde *l. 6. §. 1. supr. de rer. divis.*

(7) Suetonius *in Claudio* 16. *non modo albo judicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit.* adde quæ de peregrino scripsi *ad l. 1. C. de heredi inst.*

(8) Id est, ad id juris quod advenis Romæ concessum est, Rob. 3. *sent.* 9.

(9) Si princeps generaliter in integrum restituerit, pristinum statum condemnatus recipit. *hic et l. 1. C. de sent. pass. l. 1. §. pen. infr. de postul.* Quod si cui tantum indulserit, pœnam tantum remisit: non etiam in pristinum restituit. *l. tutor. l. in Insulam. l. generalis. C. de sent. pass. l. ult. C. de gen. abol.* Vide porro ad hunc §. Jo. Rober. *l.* 3. *recept. sent. c.* 9. Et Briss. *lib.* 1. *select. Antiq. cap.* 13. Mod.

(10) Imo non excipiuntur. *l. 7. supr. eod.*

(11) *l. 4. §. 2. Sup. eod.*

(12) Adde *l.* 220. *in princ. Inf. de verb. signif.*

(13) Nulla etiam bonorum possessio. *vide l. 1. infr. de jure patron.*

(14) Gravissima injuria est, flagellis cædi, *ut hic.* adde quæ scripsi ad *l. 12. infr. de jure fisci. et ad l. 7. infr. de pœnis.*

(15) *vide l. 7. §. prœterea. 2. infr. de injuriis.*

(16) *vide l. 7. in fin. infr. de obsequiis parent. vel.*

(17) *vide l. 2. infr. de re judic. l. 15. infr. eod. l. 2. §. 1. infr. tit. prox.*

(18) *vide l. 65. in fin. infr. de furtis.*

(19) Volenti non fit injuria.

(20) *l. 18. §. si filius. infr. de judic.*

(21) *l. 24. infr. eod.*

(22) Ne hæc lex supervacua videatur, accipi eam convenit de iis personis, quæ parentum loco habentur, ut socero, socru, noverca, *arg. §. affines. Instit. de nupt.* vide Eguin. Baronem. *Mod.*

(23) *l. 32. in fin. infr. de injuriis.*

(24) Pone exemplum in redemtore et servatore. Senec. 3. *controv.* 4.

(25) Cur ita? *vid. l. 14. §. si libertus. in fin. infr. de bonis libert.*

(26) Principi. Vide quæ scripsi ad *titulum* 20. *lib.* 1. *C. quando libellus principi datus litis contestationem faciat.*

(27) Commissa. Hotom. 5. *obs.* 19. admissa.

(28) In jus non vocat, qui libellum Principi aut Præsidi dat. vide *d. tit. C. quando libellus.*

(29) An etiam actionem famosam intendere? *vide l. 1. C. si tutor vel curat. non gesserit. l. 1. C. de obsequiis parent. vel.*

Si quis se exhibiturum caverit.

17. IDEM lib. 1. Sententiarum.

EUm (1), pro quo quis apud (2) officium cavit, exhibere cogitur. † Item [eum] qui apud (3) acta exhibiturum se esse quem promisit, et si officio non caveat, ad exhibendum tamen cogitur.

Utrum de domo sua, vinea, balneo, theatro, in jus vocari quis possit.

18. GAJUS lib. 1. ad legem XII. Tabularum (4).

PLerique (5) putaverunt (6), nullum de (7) domo (8) sua in jus vocari licere: quia (9) domus tutissimum cuique refugium atque receptaculum sit: eumque, qui inde in jus vocaret, vim inferre videri.

19. PAULUS lib. 1. ad Edictum.

SAtisque pœnæ subire eum, si non defendatur, et latitet, certum est: quod mittitur (10) adversarius in possessionem bonorum ejus. † Sed si aditum ad se præstet, aut ex (11) publico conspiciatur: recte in jus vocari eum Julianus ait.

20. GAJUS lib. 1. ad legem XII. Tabularum.

SEd etiam a vinea (12), et Balneo (13), et Theatro (14) nemo (15) dubitat in jus vocari licere.

21. PAULUS lib. 1. ad Edictum.

SEd etsi is, qui domi est, interdum vocari in jus potest; tamen de (16) domo sua nemo (17) extrahi debet.

De impuberibus puellis in jus non vocandis. 1. *Quibus casibus vocatus dimitti debet.*

22. GAJUS lib. 1. ad leg. XII. Tabularum.

NEque (18) impuberes puellas, quæ alieno juri subjectæ essent, in jus vocare permissum est.

§. 1. Qui in jus vocatus est, duobus casibus dimittendus est: si quis ejus personam (19) defendet: et si, dum in jus venitur, de (20) re transactum fuerit.

De communi liberto.

23. MARCIANUS lib. 3. Institutionum.

COmmunis libertus, licet plurium sit, debet (21) a Prætore petere, ut ei liceat vel quendam ex patronis [in jus] vocare, ne in pœnam incidat ex Edicto Prætoris.

De pœna hujus judicii. De herede, de tempore.

24. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

IN (22) eum, qui adversus ea fecerit, quinquaginta (23) aureorum judicium datur: quod nec heredi, nec in heredem, nec ultra annum datur.

25. MODESTINUS lib. 1. de Pœnis.

SI (24) sine venia Edicti impetrata libertus (25) patronum in jus vocaverit: ex querela (26) patroni, vel supra dictam pœnam, id est, quinquaginta aureos dat: vel a *Præfecto* urbi, quasi inofficiosus castigatur (27), si inopia dignoscitur laborare.

TIT. V.

SI QUIS IN JUS VOCATUS NON IERIT: SIVE QUIS EUM VOCAVERIT, QUEM EX EDICTO NON DEBUERIT.

De fidejussore non subjecto jurisdictioni illius, ad quem vocatur.

1. ULPIANUS lib. 1. ad Edictum.

SI quis in jus vocatus fidejussorem dederit [in] judicio sistendi causa, non (28) suppositum jurisdictioni illius ad quem vocatur, pro (29) non dato fidejussor habetur: nisi (30) suo privilegio specialiter renunciaverit.

(1) Hoc responsum ideo collocatum est sub hoc tit. quia qui in jus vocabatur non ibat, sed cavebat. *infr. in jus voc. ut eant, vel sat. vel caut. dent.* docet igitur, quomodo agatur cum eo, qui cavit nomine in judicio vocati. vide Loriotum *de Pact. axiom.* 56. Mod.

(2) Vide *l.* 27. *C. de fidejussoribus.*

(3) Apud acta vel Officium, cautio judicio sisti fit. *l.* 56. *infr. de reg. jur.* Goth. Officium, id est, officiales, ex quorum pacto ipsi parti utilis acquiritur actio *l.* 2. *in fin. junct. l.* 4. *in fin. infr. rem pupilli salvam fore.* S. L.

(4) Hæ leges (teste Cornificio seu autore ad Herennium, Plauto et Terentio) jubebant vocatum in jus sequi. de hac lege scripsi in meis fragmentis ad leges 12. Tabul.

(5) Vide in hunc locum Jasonem *hic.* Duenasium *regula* 288. Mynsinger. 4. *obs.* 69. *l.* 4. §. 5. *infr. de damn. infect. l.* 103. *infr. de regul. jur.* Ciceronem *pro domo et in Vatinium.* 8. Quint. 9. Xenophontem 7. *παιδ. Eclog.* 8. *c.* 18.

(6) Hæc lex non servatur in Gallia.

(7) Adde *l.* 19. *l.* 21. *infr. eod.*

(8) Excipe *l.* 19. *in fin. l.* 20. *infr. eod.*

(9) Id sumptum videtur ex notissima testudinis fabula: *οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος*, de qua vide Erasmum 3. *Adagior.* 3. *adagio* 38. vim ideo et injuriam facit, qui invitum domo sua extrahit. *Goth.* Loquitur de extractione violenta, quæ fiebat obtorto collo. *l.* 21. *infr. eod. v.* Gabriel. *de malefic. lib.* 7. *conclus.* 10. Mynsing. *cent.* 4. *obs.* 69. Ans. Adde Pecc. *de jure sistend. c.* 6. *n.* 3. S. L.

(10) *v. l.* 7. §. *Prætor. infr. quibus. ex caus. in possess.*

(11) *ἢ ἐκ τῆς ἀγορᾶς*, ex foro. Autor *Eclog. illo loco.*

(12) *ἀπὸ πυλῶνος*, *Basil.* id est, a janua sive janea, ut veteres loquuntur. Cur enim hoc de vinea potius dicatur, quam de alio agrorum genere, non video. Deinde nec vinea nec alius qualiscunque ager ad domum facere videtur. Cujac. 21. *obs.* 38. nisi dicas hic agi de vinea (ut sæpe accidit) domo alieni adhærente, aut nisi legas, *caupona.*

(13) In jus quis vocari potest ex medio cœtu plurium una lavantium vel spectantium, puta e balneo publico vel theatro.

(14) Cur a theatro? est enim universitatis locus. §. 6. *Inst. de rer. divis.* At a theatro hic est, ab illa ædium parte, ex qua prætereuntes spectare commodissime vel cum aliquo voluptatis genere solent, puta ex pergula aliqua, in qua pictores suas picturas prætereuntibus spectandas proponere solebant. *l.* 5. §. 12. *infr. de his, qui effuder. vel dejecer.* vel etiam ex taberna, horreo, armario, officina vel simili loco, *v. l.* 19. §. 2. *infr. de judiciis.* vel ex fenestra, ex qua Nerva servos ostendens derisus est. *l. penult. infr. in quib. caus. pign.*

(15) Cur? quia si licet in jus vocare eum qui ad se aditum præstat, aut ex publico conspicitur, multo magis licebit eum in jus vocare qui in vinea, balneo aut theatro conspicitur. Est enim hujusmodi in locis major hominum frequentia, et quidem in balneo plus quam in vinea: et in theatro, plus quam in balneo.

(16) V. quæ scripsi *ad l.* 48. *infr. de V. S.*

(17) *v. l.* 4. §. *Prætor* §. *toties. infr. de damn. infect. l.* 103. *infr. de R. J.* v. in hanc l. Mynsing. 4. *obs.* 69.

(18) *Autor Eclog. illo loco. c.* 22.

(19) *v. l.* 5. *in pr. infr. ex quib. caus. in possess.*

(20) *l.* 2. *in pr. infr. si quis caution.*

(21) Imo non cogitur, *arg. l.* 10. §. *qui manumittitur.* 4. *Sup. eod.*

(22) 7. *Eclog.* 7. *c.* 24.

(23) *l.* 12. *Sup. eod. l. ult. infr. eod.* §. *omnis. in fin. Inst. de pœna temere litig.*

(24) Idem caus. 12. *qu.* 2. *can.* 58. *episcopus.* §. *libertus.* adde *l.* 1. *de off. Præf. urb.*

(25) Non idem in vasallo. v. Everard. *in loco a liberto ad vasallum.*

(26) Actio in factum hæc querela dicitur *in l.* 25. §. 1. *in fin. infr. de obligat. et act.*

(27) *vide l.* 1. *in fin. infr. de pœnis. μαστίζεται*, *Eclog. d. c.* 24. Goth. Abrogat. per *l.* 1. *C. de cession. bonor.* Ans.

(28) Adde *l.* 2. §. 1. *in fin. infr. qui satisdare.*

(29) Paria sunt, nullum dare fidejussorem, judicio sisti, et eum dare, qui jurisdictioni jus dicentis non sit suppositus.

(30) Renunciare fori præscriptioni et privilegio fidejussor judicio sisti, potest, *ut hic. et l.* 7. *infr. qui satisd. l.* 51. *C. de Episcopis et cler. l.* 29. *C. de pactis.* Renunciare juri suo quisque potest. *Nov.* 136. *cap.* 1. *Nov. Tiberii cap.* 5.

Ex qua causa in jus venire oportet. 1. De eo qui non venit, puniendo vel excusando.

2. PAULUS lib. 1. ad Edictum.

EX (1) quacunque causa ad Prætorem, vel alios qui jurisdictioni præsunt (2), in jus vocatus venire debet (3); ut hoc ipsum sciatur, an jurisdictio ejus sit.

§. 1. Si quis in jus vocatus non ierit (4): ex causa a competenti Judice multa (5) pro jurisdictione Judicis (6) damnabitur: rusticitati enim hominis parcendum erit. † Item (7), si nihil intersit actoris, eo tempore in jus adversarium venisse, remittit (8) Prætor pœnam: puta, quia feriatus dies fuit.

De actione in eum qui judicio non stitit.

3. ULPIANUS lib. 47. ad Sabinum.

CUm quis in judicio sisti promiserit, neque adjecerit pœnam, *si status non esset*: incerti (9) cum eo agendum esse in id quod interest, verissimum est: et ita Celsus quoque scribit.

TIT. VI.

IN (10) JUS VOCATI UT EANT, AUT SATIS, VEL CAUTUM DENT (11).

Qualis fidejussor judicio sistendi causa dandus, et accipiendus est.

1. PAULUS lib. 1. ad Edictum.

EDicto cavetur, *Ut fidejussor judicio sistendi causa datus, pro (12) rei qualitate locuples detur: exceptis necessariis personis: ibi enim qualemcunque (13) accipi jubet:* veluti, pro parente, patrono.

2. CALLISTRATUS lib. 1. ad Edictum Monitorium.

ITem pro patrona, liberisve (14) suis, vel uxore, nurave: tunc enim (15) qualiscunque (16) fidejussor accipi jubetur: et in eum qui non acceperit, cum sciret eam necessitudinem (17) personarum, quinquaginta aureorum judicium competit.

3. PAULUS lib. 4. ad Edictum.

QUoniam pro locuplete (18) accipitur (19) fidejussor in necessariis (20) personis.

Si quis duos sisti promiserit, et unum exhibeat.

4. ULPIANUS lib. 58. ad Edictum.

QUi duos (21) homines in judicio sisti promisit, si alterum exhibet, alterum non: ex promissione non videtur eos stitisse (22), cum alter eorum non sit exhibitus.

TIT. VII.

NE (23) QUIS EUM QUI (24) IN JUS VOCABITUR, VI EXIMAT.

Ratio edicti. 1. Si servus exemerit. 2. Si is qui vocari non potuit, aut ab alio vocari debuit, exemptus sit.

1. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

HOc (25) Edictum Prætor proposuit, ut metu pœnæ compesceret eos, qui in jus vocatos vi eripiunt (26).

§. 1. Denique Pomponius scribit, servi quoque nomine noxale judicium reddendum: nisi sciente domino id fecit: tunc enim sine noxæ deditione judicium suscipiet.

§. 2. Ofilius putat, locum huic Edicto non esse, si persona, quæ in jus vocari non potuit, exempta est: veluti parens, et patronus, cœteræque personæ: quæ sententia mihi videtur verior: et sane si deliquit qui vocat, non (27) deliquit qui exemit.

2. PAULUS lib. 4. ad Edictum.

NAm cum uterque contra (28) Edictum faciat, et libertus, qui patronum vocat, et is, qui patronum vi eximat: deteriore tamen loco libertus est, qui in simili (29) delicto petitoris partes sustinet. Eadem æquitas est in eo, qui alio quam quo debuerat, in jus vocabatur. Sed et fortius dicendum est, non (30) videri vi eximi eum, cui sit jus ibi non conveniri.

(1) 7. *Eclog.* 8. *ex tit.* 12. *c.* 2.

(2) Horum enim nomen libello apparitoris inseri debet: sed et nomen et cognomen rei et actoris, causa actionis propositæ, locus judicii, dies et terminus citationis, de quibus (ut et de relatione apparitoris et ejus executione facta vel impedita) vide And. Gailium 1. *obs.* 48. *ad fin.* 55.

(3) *vide l.* 5. *infr. de judiciis.*

(4) Modo ex numero eorum sit, quos in jus vocari oportet, alioqui si non debuit omnino vocari, ut magistratus, aut certe sine permissu Prætoris, ut patronus et cæteri, de quib. *l.* 2. 3. *et* 4. *Sup. prox. tit.* venire non debet; ac si ducatur, injuriarum vel in factum agere potest. Vide Baronem et Benedictum Capram *in reg. concl.* 19. Mod.

(5) Atqui is tantum videtur multandus, qui quod extremum est in jurisdictione non fecit. *l. un.* §. 2. *Sup. si quis jus dicenti. l.* 27. *in fin. infr. de recept. qui arbitr.*

(6) *vide l.* 2. *in fin. infr. de judic. l. ult. C. de modo multar.* unde colligitur, Prætoribus et Magistratibus jus multæ indicendæ competisse. *l.* 1. §. 3. *Inf. de ventre inspic. l.* 131. §. 1. *infr. de verb. sign.*

(7) *l.* 5. *in fin. infr. ne quis eum qui in jus etc. l.* 8. *infr. si quis cautionibus.*

(8) Imo non remittit. *l.* 11. §. 6. *infr. ad leg. Jul. de adulteriis.* Goth. Citatio facta in diem feriatum Jure Canonico valet, et obligat citatum, ut proximo die juridico compareat, *cap. cum. dilecti. extr. de dolo et contumac.* et ibi Panormit. *num.* 4. Felin. *ad cap. quoad consultationem. num.* 3. 4. *extr. de accusat.* Ans. Quod in praxi servatur. Vide DD. ad *l.* 1. *C. de offic. civ. jud.* Perez. *ad tit. C. de feriis. num.* 9. Christin. *vol.* 2. *decis.* 158. *n.* 11. S. L.

(9) Hodie pœnam compromitti oportet *Novell.* 82. *c.* 11. §. *et quia.*

(10) Cicero seu autor ad Herennium, lib. 2. cap. 13. lege jus est, ut eas in jus cum voceris; et, Si in jus vocet atque eat. Cicer. 2. *de legib.* de quo dixi *ad leges* 12. *tabularum. tit. de judiciis.*

(11) Judicio sisti, in diem locumque certum, vide *Nov. Leon.* 108.

(12) *l.* 5. §. 1. *infr. qui satisdare.*

(13) *l.* 2. §. 2. *infr. qui satisdare.*

(14) Filiis et nepotibus. Hi omnes contenti esse debent qualicunque fidejussore.

(15) *l.* 2. §. *Prætor ait. infr. qui satisdare.*

(16) Etiam non locuples. *l.* 2. §. 4. *infr. qui satisdare.*

(17) Conjunctionem. *l.* 3. *Inf. eod.*

(18) Qui veteribus *assiduus* dicebatur. 16. Gell. 10.

(19) Cur? inhoneste a tam necessariis personis locuples fidejussor exigitur.

(20) Id est, in hujusmodi personis tam necessariis, et conjunctis: secus in aliis. *l.* 166. *infr. de regulis juris.*

(21) Duos qui debet sistere, unius præstatione non liberatur. *l.* 9. *infr. si quis cautionibus.*

(22) Itaque pœna integra committitur: sed qui pro rata unius pœnam offert, defenditur per doli exceptionem. *l.* 9. *infr. si quis caut.* porro vide hic A. Gellium. *l.* 2. *c.* 14. Mod.

(23) Facit *Nov.* 30. *c.* 1. 2. *Edict.* 13. *c.* 10. *infr.* §. 12. *Inst. de act.* ubi vide Theoph.

(24) Differt hic tit. a 10. *de eo, per quem factum*, quod *hic tit.* is coërcetur, qui fecit, quo minus is, qui in jus vocatus erat, sequeretur; decimo autem is, qui fecit, quo minus is, qui caverat judicio sisti, ad diem sua sponte veniret. Vide Cujacium. *Mod.*

(25) Cujus fragmentum extat in Epigraphe hujus Tituli. *et l.* 4. *in fin. infr. eod.*

(26) Differt hoc edictum ab eo quod est *tit.* 10. quod hic vis, ibi dolus. *l.* 1. §. 3. *eod. tit.* De pœna eorum, qui captum e manibus judicum liberant: vid. Thoming. *decis.* 15. Ans. Adde Alexandr. *consil.* 35. *vol.* 2. Roman. *consil.* 30. Boss. *prax. criminal. tit. de captura. num.* 7. S. L.

(27) Quia in pari delicto potior est causa defendentis. *arg. l.* 2. *infr. eod.*

(28) *vide l.* 102. *infr. de reg. jur.*

(29) Pari in causa deterior est causa petitoris seu actoris.

(30) Adde *l.* 5. *in pr. infr. de judiciis.*

De servo exempto. 1. *De vocato ad judicem pedaneum.* 2. *De vi et dolo eximentis.*

3. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

QUod si servum quis exemit in jus vocatum, Pedius putat cessare Edictum: quoniam non (1) fuit persona, quæ in jus vocari potuit. Quid ergo? ad exhibendum erit agendum.

§. 1. Si quis ad (2) pedaneum (3) judicem vocatum [quem] eximat, pœna ejus Edicti cessabit.

§. 2. Quod Prætor præcepit, *vi eximat*: [vi] an et dolo malo? sufficit vi, quamvis dolus malus cesset (4).

Quid sit eximere. 1. *De eo, qui per calumniam vocabatur, exempto.* 2. *Si quis per alium exemerit.*

4. PAULUS lib. 4. ad Edictum.

SEd *eximendi* verbum generale est, ut Pomponius ait: *eripere* enim est de manibus auferre per raptum: *eximere*, quoquo modo auferre: ut puta, si quis non rapuerit quem, sed moram fecerit, quo minus in jus veniret, ut actionis dies exiret, vel res tempore amitteretur: videbitur eximisse, quamvis corpus non exemerit. Sed et si eo loci retinuerit, non (5) abduxit; his verbis (6) tenetur.

§. 1. Item, si quis eum qui per calumniam vocabatur, exemerit: constat eum hoc Edicto teneri.

§. 2. Prætor ait, *Neve faciat dolo malo, quo magis eximeretur*: nam potest sine dolo malo id fieri: veluti cum justa causa est exemptionis.

1. *Quale sit hoc judicium, et quid in ipsum veniat.* 2. *Et qua causa datur.* 3. *Quale sit de pluribus delinquentibus.* 4. *De successoribus. De tempore hujus judicii.*

5. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

SI per (7) alium quis exemerit, hac clausula tenetur: sive præsens fuit, sive absens (8).

§. 1. In eum autem, qui vi exemit, in factum judicium datur: quo non id continetur quod in veritate est; sed quanti ea res est ab actore æstimata, de qua controversia est: hoc enim additum est, ut appareat, etiamsi calumniator quis sit, tamen hanc pœnam eum persequi.

§. 2. Docere (9) autem debet quis, per hanc exemptionem factum, quo minus in jus produceretur: cæterum, si nihilominus productus est, cessat pœna: quoniam verba cum (10) effectu sunt accipienda.

§. 3. Hoc judicium in factum est, et si plures deliquerint, in singulos dabitur (11): et nihilominus manet qui exemptus est, obligatus.

§. 4. Heredibus autem ita dabitur, si (12) eorum intersit. Neque autem in heredem, neque post annum dabitur.

Si eximens solverit.

6. IDEM lib. 35. ad Edictum.

IS, qui debitorem vi exemit, si solverit, reum non liberat: quia (13) pœnam suam solvit.

TIT. VIII.

QUI (14) SATISDARE (15) COGANTUR (16), VEL (17) JURATO (18) PROMITTANT (19), VEL SUÆ (20) PROMISSIONI COMMITTANTUR.

Etymologia et definitio satisfactionis.

1. GAJUS lib. 5. ad Edictum provinciale.

SAtisdatio eodem modo appellata est, quo (21) satisfactio. Nam (22) ut *satisfacere* dicimur ei, cujus desiderium implemus: ita *satisdare* dicimur adversario nostro, qui (23) pro eo, quod a nobis petiit, ita cavit, ut eum hoc nomine securum faciamus datis (24) fidejussoribus.

Quis dicatur locuples fidejussor. 1. *De personis quæ agere non possunt.* 2. *Edictum de fidejussore in necessariis personis accipiendo.* 3. *et* 4. *Ejus interpretatio.* 5. *Quanti tenetur fidejussor, qui judicio sisti promisit.*

2. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

FIdejussor in judicio sistendi causa locuples videtur dari, non tantum ex facultatibus, sed (25) etiam ex conveniendi facilitate.

§. 1. Si quis his personis (26), quæ agere non potuerunt, fidejussorem judicio sistendi causa dederit, frustra erit datio.

§. 2. Prætor ait (27): *Si quis parentem, patronum, patronam, liberos, aut parentes patroni, patronæ, liberosve suos, eumve quem in potestate habebit, vel uxorem, vel nurum in judicium vocabit* (28), *qualiscunque fidejussor judicio sistendi causa accipiatur.*

§. 3. Quod ait Prætor, *liberosve suos*: accipiemus et ex (29) feminino sexu descendentes liberos: parentique dabimus hoc beneficium, non solum sui juris, sed etiàm si in potestate sit alicujus: hoc enim Pomponius scribit. † Et filius (30) fidejussor pro patre fieri potest, etiamsi in alterius potestate sit. † *Nurum* (31), etiam pronurum, et deinceps accipere debemus.

(1) Servus in jus vocari non poterat. *ut hic.* Imo poterat. *l.* 1. §. 1. *supr. eod.*

(2) Ad quem pertinet titulus *Inf. de eo per quem fact.*

(3) Pedaneum ad judicem qui vocatum eximit, pœnis non tenetur, quibus tenetur qui in jus ad Magistratum scilicet vocatum eximit: dixi in *l.* 1. *supr. de in jus vocando.* Pedaneus autem judex plano pede jus dicebat, neque jurisdictionem, neque tribunal habebat. Quin non potest locus in quo judicat, *jus* appellari nisi improprie.

(4) Atqui qui vi facit, dolo malo facit. *l.* 2. §. *doli. infr. vi bonor. rapt.*

(5) Nec, *Hal.*

(6) Qui alium detinet, is dolum committit. *l.* 1. §. 2. *infr. de eo per quem fact.*

(7) *l.* 1. §. 1. *Inf. de eo per quem fact.*

(8) *vide l.* 15. §. 7. *infr. de injuriis.*

(9) Vide quæ scripsi ad *l.* 19. §. 1. *infr. de probationibus.*

(10) *l.* 1. §. *hæc autem.* 2. *Sup. quod quisque juris.*

(11) Singuli enim ex suo delicto in solidum obligantur. *l.* 7. *in fin. l.* 8. *supr. de jurisdict.* Ans.

(12) *l.* 2. *in fin. supr. si quis in jus.*

(13) Quod quis propter suum delictum solvit, alii non prodest.

(14) Rei scilicet.

(15) Judicio sisti vel stari, *l.* 2. *infr. eod.* et exhiberi litis contestatæ tempore: *satisdare* autem, est idoneum fidejussorem dare.

(16) Satisdare coguntur omnes, quorum juramento vel nudæ promissioni non creditur.

(17) Satisdatio judicio sisti, est varia: interdum enim simplex satisdatio est, interdum ἐξωμοσία et juratoria, interdum nuda promissio.

(18) Jurato promittunt illustres, *l.* 17. *C. de dignit.* et Reipublicæ. *l.* 6. *in fin. infr. ut legatorum nomine caveatur.*

(19) Repromittunt immobilium possessores vel respublicæ.

(20) Suæ promissioni committuntur necessariæ personæ vel dant qualemcumque fidejussorem.

(21) *l.* 5. §. *satis acceptio. infr. de verb. oblig.*

(22) Argumentum a connexis.

(23) *Forte legendum*, quum pro eo quod a nobis petiit, ita cavemus, ut eum etc.

(24) Adde *l.* 1. §. *jubet. infr. de collat.*

(25) *l.* 7. *in princ. infr. eod. l.* 1. *supr. si quis in jus vocatus.* 7. *Eclog.* 14. *c.* 1. *l.* 3. *infr. de fidejussoribus.*

(26) Vide Gœdd. *de contrah. et committ. stipul. cap.* 7. *n.* 60. 61. *et seq.* Ans.

(27) Ad hunc §. et §. *ult.* vide Corasium *Miscell. lib.* 2. *cap.* 2. *et l.* 5. *c.* 10. Cujacium *l.* 7. *observ. c.* 11. et Loriotum *de eo quod interest. axiomat.* 10. Mod.

(28) *l.* 1. *l.* 2. *l.* 3. *supr. in jus vocati ut eant.*

(29) *l.* 10. §. *liberos.* 5. *supr. de in jus.*

(30) *vide l.* 8. *C. de fidejussorib.*

(31) *vide l.* 50. *infr. de verb. signif.*

§. 4. Quod ait Prætor: *Qualiscunque fidejussor accipiatur*: hoc quantum ad facultates, id est, etiam (1) non locuples.

§. 5. *In fidejussorem, qui aliquem judicio sisti promiserit, tanti, quanti* (2) *ea res erit, actionem dat* Prætor. Quod utrum veritatem (3) contineat, an vero quantitatem (4), videamus? et melius est, ut in veram (5) quantitatem fidejussor teneatur; nisi (6) pro certa (7) quantitate accessit.

3. Gajus lib. 1. ad Edictum provinciale.

SIve in duplum est actio, sive tripli, aut quadrupli: tanti eundem fidejussorem omnimodo tenere dicemus, quia tanti res esse intelligitur.

Si decesserit is, qui fidejussorem judicio sistendi causa dedit.

4. Paulus lib. 4. ad Edictum.

SI (8) decesserit, qui fidejussorem dederit judicio sistendi causa: non debebit Prætor jubere exhibere eum (9). Quod si ignorans jusserit exhiberi, vel post decretum ejus ante diem exhibitionis decesserit, deneganda erit actio. Si autem post diem exhibitionis decesserit, aut amiserit civitatem, utiliter agi potest.

Si quis pro condemnato fidejusserit. 1. Si quis locupletem, vel approbatum fidejussorem non acceperit.

5. Gajus lib. 1. ad Edictum provinciale.

SI (10) vero pro condemnato fidejusserit (11), [et] condemnatus decesserit, aut civitatem Romanam amiserit: recte nihilominus cum fidejussore ejus agetur.

§. 1. Qui pro (12) rei qualitate evidentissimum locupletem, vel, si dubitetur, adprobatum fidejussorem judicio sistendi causa non acceperit: injuriarum actio adversus eum esse potest: quia sane non quælibet injuria est, duci in jus eum qui (13) satis idoneum fidejussorem det. Sed et ipse fidejussor, qui non sit acceptus, tanquam de injuria sibi facta queri poterit.

Si vitiose cautum sit.

6. Paulus lib. 12. ad Edictum.

QUotiens vitiose (14) cautum (15) vel satisdatum est, non (16) videtur cautum.

Si fidejussor dicatur habere fori præscriptionem. 1. Ubi satisdandum. 2. Si satisdatio pro re mobili a persona suspecta desideretur.

7. Ulpianus lib. 14. ad Edictum.

SI (17) fidejussor non negetur idoneus, sed dicatur (18 habere fori præscriptionem: [et] metuat petitor, n jure f ri utatur, videndum, quid juris sit? et Divus Piu (ut et Pomponius libro epistolarum refert, et Marcellu lib. 3. Digestorum, et Papinianus lib. 3. Quæstionum Cornelio Proculo rescripsit, merito petitorem recusare ta lem fidejussorem: sed si alias caveri non possit, prædicen dum ei (19), *non usurum eum privilegio, si conveniatu*

§. 1. Si necessaria satisdatio fuerit, et non facile possi reus ibi eam præstare, ubi convenitur, potest audiri, in alia ejusdem provinciæ civitate satisdationem præstar paratus sit: si autem satisdatio voluntaria est, non in aliu locum remittitur: neque enim (20) meretur, qui ipse si necessitatem satisdationis imposuit.

§. 2. Si (21) satisdatum pro re mobili non sit, et pe sona suspecta (22) sit, ex qua satis desideratur: apud O ficium (23) deponi (24) debebit, si hoc Judici sed rit (25), donec vel satisdatio (26) detur, vel lis finem a cipiat.

De die ponenda in stipulatione judicio sisti. 1. Qui f dejubere possunt, vel non. 3. Si fidejussor stipulatori su cesserit vel contra. 4. Qui mittuntur in municipium ut i satisdent. 5. De jurejurando calumniæ ab eis præstand Et 6. de causæ cognitione.

8. Paulus lib. 14. ad Edictum

DE die ponenda in stipulatione (27) solet inter (28) l tigatores convenire (29): si non conveniat (30), P dius putat in potestate (31) stipulatoris esse: moderato sp tio de hoc a judice statuendo.

§ 1. Qui mulierem adhibet ad satisdandum, non vid tur cavere: sed nec miles (32), nec minor vigintiquinq annis probandi sunt: nisi hæ personæ in rem suam fidej beant, ut pro suo procuratore. † Quidam etiam, si marito fundus dotalis petatur (33), in rem suam fideju suram mulierem.

(1) *l.* 1. *l.* 2. *l.* 3. *Sup. in jus vocati.*

(2) Quanti res est, interdum accipitur pro eo quod reipsa interest: interdum pro pœna conventa.

(3) *Veritas* est, quod reapse interest, *l.* 4. §. 7. *infr. de damn. infect.* seu vera quantitas. *infr. eod.* cui opponitur hic quantitas vel certa quantitas.

(4) *Subaudi* certam; et quidem conventam, et pacto promissam.

(5) Superius appellavit *veritatem.*

(6) Majore vel minore, quam revera intersit.

(7) *l.* 4. *in fin. infr. si quis cautionib.*

(8) *l.* 26. *vers. sin autem et secundum. C. de fidejuss. vide l.* 69. *infr. de verb. oblig.* vide Cujac. 19. *obs.* 19.

(9) Plane si dolus malus fidejussoris abest. *l. si cum. §. homo. infr. si quis caut.* Vide Pacium *hic.* et Loriotum *de morte axiom.* 9. Mod.

(10) Qui exhibiturum se aliquem judicio caverit, mortuo eo pro quo caverat, periculo cautionis liberatur. Paul. 1. *sent.* 13. §. 1.

(11) Cautio hæc fiebat apud acta.

(12) Πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, pro causæ ratione. 8. *Eclog.* 7. *ex tit.* 14. *c.* 5. hoc sensu qui fidejussorem citra controversiam pro causæ ratione locupletem et adprobatum ut locupletem, judicio sistendi causa non accipit, in eum tam ipse fidejussor, quam reus, injuriarum actionem habent. Ita Græci hanc legem referunt *illo loco.*

(13) *l.* 19. *infr. de injuriis. l.* 31. *infr. de reb. autor. judic.*

(14) Vitiosa cautio ἐπιλήψιμος. *Eclog. illo loco.* hoc est, captiosa. Goth. *l.* 1. *Sup. si quis in jus voc.* et ibi Goth. Zanger. *de except. part.* 2. *cap.* 21. *num.* 42. Ans.

(15) Cautio ἀσφάλεια. satisdatio ἐγγύη. *Eclog. illo loco.*

(16) *l.* 3. *infr. de fidejussoribus.* adde *l.* 25. *infr. de pignoribu l.* 2. *infr. de aut. tutor.*

(17) Sumpta est hæc lex ex tit. *de pet. her.* ubi de satisdatio agitur et fidejussione. *l. Divus.* Mod.

(18) *l.* 2. *in pr. Sup. eod.*

(19) *l.* 1. *in fin. Sup. si quis in jus vocatus*

(20) *vide l.* 2. §. 8. *infr. si quis cautionibus.*

(21) Ad hunc §. videatur Jo. Robert. *recept. sentent. l.* 3. *ca* 21. et Menochius *de Arbitr. Jud. l.* 2. *c.* 78 Mod.

(22) Suspecta ut sit persona varie, alias dicam.

(23) Deponere apud Officium quid est? sequestrare.

(24) Vide *titulum Codicis de prohibita sequestrat. pecuniæ.*

(25) Id est, visum fuerit.

(26) Fidejussor.

(27) Qua? judicio sisti. Cæterum hujusmodi satisdatio fiebat i terposita stipulatione. *l.* 126. §. 2. *infr. de verb. oblig.*

(28) Imo Prætoris munus est. *l.* 1. *infr. si quis cautionib.*

(29) Cautio judicio sisti duplex est. Una conventionalis et volu taria, *l.* 7. §. 1. *supr. eod.* altera necessaria ex edicto Prætori *d.* §. 1.

(30) Εἰ διχονοῶσιν *Basil.* si dissentiant.

(31) In litis præparatoriis actor reo favorabilior. *vide l.* 66. *inf de judiciis.*

(32) *l.* 31. *C. de locato.*

(33) Evincatur, atqui possessor immobilium non tenetur satisd re. *l.* 15. *infr. eod.*

§. 2. Si servus (1) inveniatur, qui antequam judicium accipiatur, fidejussit judicatum solvi, succurrendum est actori, ut ex integro caveatur. Minori quoque vigintiquinque annis succurrendum est: Fortasse et mulieri, propter imperitiam

§. 3. Si fidejussor judicatum solvi, stipulatori heres extiterit, aut stipulator fidejussori, ex (2) integro cavendum erit.

§. 4. Tutor, et curator, ut rem salvam fore pupillo caveant, mittendi sunt in municipio: quia necessaria est satisdatio. ✝ Item de re restituenda domino proprietatis, cujus ususfructus datus est. ✝ Item legatarius, ut caveat, *evicta hereditate*, *legata reddi*, *et quod amplius per legem Falcidiam ceperit*. ✝ Heres quoque (3), *ut legatorum satisdet*, audiendus est, ut in municipium mittatur. Plane, si misso jam legatario in possessionem, cum per heredem staret, quo minus caveret, heres postulet, uti de possessione decedat, paratumque se dicat in municipio cavere, impetrare non (4) debebit: diversum, si sine culpa aut dolo heredis missus sit in possessionem.

§. 5. Jubetur jurare de *calumnia*, ne (5) quis vexandi magis adversarii causa forsitan, cum Romæ possit satisdare, in municipium evocet. ✝ Sed quibusdam hoc jusjurandum de calumnia remittitur: veluti parentibus et patronis. Sic autem jurare debet, qui in municipium remittitur: *Romæ se satisdare non posse*, *et ibi posse quo postulat remitti: idque se non calumniæ causa* (6) *facere:* nam sic non est compellendus jurare, *alibi se*, *quam eo loco satisdare non posse:* quia si Romæ non potest, pluribus autem locis possit, cogeretur pejerare.

§. 6. Hoc autem [tunc] impetrabitur, cum justa causa esse videbitur: Quid enim, si cum erat in municipio, noluit cavere? hoc casu non debet impetrare: cum per eum steterit, quominus ibi, ubi [ire] desiderat, satisdaret.

De fidejussoribus ab arbitro, 10. *Vel a litigatore probatis.*

9. Gajus lib. 5. ad Edictum provinciale.

ARbitro ad fidejussores probandos constituto; si in alterutram partem iniquum arbitrium videatur, perinde ab eo atque ab Judicibus (7) appellare licet (8).

10. Paulus lib. 75. ad Edictum.

SI [ab] arbitro probati sunt fidejussores, pro locupletibus habendi sunt: cum potuerit querela ad competentem judicem deferri.

§. 1. Qui ex causa improbat ab arbitro prolatos, alios improbatos probat: multoque magis, si sua voluntate accepit fidejussores, contentus (9) his esse debet. Quod (10) si medio tempore calamitas fidejussoribus insignis, vel magna inopia accidit: causa cognita ex integro satisdandum erit.

Si quis post satis acceptionem mandatu domini agere instituerit.

11. Ulpianus lib. 75. ad Edictum.

JUlianus ait, si antequam mandarem (11) tibi, *ut fundum peteres*, satis acceperis (12) petiturus fundum, et postea mandatu (13) meo agere institueris: fidejussores teneri (14).

De cautione ab eo qui sub conditione institutus est, substituto præstanda.

12. Idem lib. 77. ad Edictum.

INter omnes (15) convenit, heredem sub conditione, pendente conditione possidentem hereditatem (16), substituto cavere debere de hereditate: et si defecerit conditio, adeuntem hereditatem substitutum et petere hereditatem posse: et si obtinuerit, committi stipulationem: et plerumque ipse Prætor et ante (17) conditionem existentem, et ante (18) diem petitionis venientem, ex causa jubere solet stipulationem interponi.

13. Paulus lib. 75. ad Edictum.

SEd et si plures substituti sint (19), singulis cavendum est.

Qui judicatum solvi satisdare debent.

14. Idem lib. 2. Responsorum.

FIliusfamilias defendit absentem patrem. Quæro, an *judicatum solvi* satisdare debeat? *Paulus* respondit, eum, qui absentem defendit, etiam (20) si filius, vel pater sit, satisdare petituro ex forma Edicti debere.

Qui judicio sisti satisdare non coguntur.

15. Macer lib. 1. de Appellationibus.

SCiendum est, possessores (21) immobilium (22) rerum satisdare non compelli.

§. 1. *Possessor* autem is accipiendus est, qui in agro, vel civitate rem soli possidet: aut ex asse, aut pro (23) parte. ✝ Sed et qui vectigalem (24), id est, emphyteuticum agrum possidet, possessor intelligitur. ✝ Item, qui solam (25) proprietatem habet, possessor intelligendus est. ✝ Eum vero, qui tantum usumfructum habet, possessorem non esse Ulpianus scripsit.

(1) Cujac. 14. *observ.* 39.
(2) *vide l.* 4. *infr. de Prætor. stipul.*
(3) *l.* 1. *in pr. l.* 5. §. 3. *infr. ut legator.*
(4) Poterit tamen cautionem ubi agit, offerre. *l.* 39. *infr. de condict. indeb.*
(5) Vide quæ notavi *ad Novell.* 49. *cap.* 3.
(6) Sed necessitatis. *l.* 7. §. 1. *supr. eod.*
(7) *l. ult. in fin. C. de judiciis.*
(8) Imo non licet. *l. ult. infr. familiæ. l.* 1. *C. de recept. qui arbitr.*
(9) Habe enim quod sibi imputet. *l.* 1. §. *illud sciendum. infr. de separationibus. l.* 3. *infr. de fidejussoribus.*
(10) Calamitate insigni ex casu superveniente satisdatio exigitur. *vide l.* 4. *infr. de Prætor. stipul.*
(11) Unde petitio principalis, et judicium erat inutile, *l. item si. infr. de neg. gest.* et per consequens accessorium, sc. acceptio satisdationis. *l. cum principalis. infr. de reg. jur.* atque etiam magis, quod vitiosa ab initio, tractu temporis non convalescunt. *l. quod ab initio. infr. de reg. jur.* Respondetur tamen valere fidejussionem propter ratihabitionem, quæ retrotrahitur, et efficit ut perinde sit, ac si mandatum esset ab initio. *l. ult. C. ad. SC. Macedon.* Mod.
(12) Quid si ante mandatum solus accepit? *vide l.* 7. *in fin. infr. judicatum solvi.*
(13) Procurator etiam censetur, qui ante mandatum negotium absentis suscepit: post susceptum vero negotium, mandatum habuit, *ut hic.* sic et si ratum fuerit habitum, videtur procurator. *l.* 3. §. 2. *in fin. infr. judicatum solvi.*
(14) Imo non tenentur: et de integro cavendum erit. *l.* 3. §. *Procuratorem.* 2. *l.* 7. *in fin. infr. judicatum solvi.*
(15) Hanc legem communi interpret. sententia rejectam declarat F. Leonin. *l.* 1. *emendat. c.* 14. Ans.
(16) Atqui is calumniose satisdationem exigit, quem alius antecedit. *l* 8. *Inf. de Prætoriis stipulat.*
(17) *vid. l.* 4. *C. ut in possessionem.* et quæ scripsi ad *l.* 8. *infr. de Prætoriis stipulat.*
(18) *vide l.* 69. §. *pen. infr. de legat.* 1.
(19) *vide l.* 3. *infr. ut leg. servand.*
(20) *l.* 12. *C. de procur.*
(21) Et Rempublicam. *l.* 6. *in fin. Inf. ut legatorum.*
(22) Immobilium rerum possessio relevat, id est, excusat, a satisdatione, *ut hic.* Ita idonei non satisdant. *l. ult.* §. 6. *C. de curatore furiosi.* Per contrarium hinc colligas, Mobilium possessores tantum cavere judicio sisti cogi. Quod tamen Socinus, *regula*, *Cavere.* 45. negat certis casibus verum esse: negat, inquam, custodias, mercatores, mobilium tantum possessores quibus non facilis sit absentia propter multitudinem negotiorum, in summariis denique causis mobilium tantum possessorem cogi satisdare.
(23) *l.* 13 §. 1. *infr. de fundo dotali.*
(24) *vide infr. si ager vectigalis.*
(25) *vide l.* 1. §. 2. *infr. de SC. Silan.*

§. 2. Creditor qui pignus accepit, possessor non (1) est, tametsi possessionem habeat, aut sibi traditam, aut precario debitori concessam.

§. 3. Si fundus in dotem datus sit; tam uxor, quam (2) maritus propter possessionem ejus fundi possessores intelliguntur.

§. 4. Diversa causa est ejus, qui fundi petitionem (3) personalem habet.

§. 5. Tutores, sive pupilli eorum, sive ipsi possideant, possessorum loco habentur. Sed et si unus ex tutoribus possessor fuit, idem dicendum erit.

§. 6. Si fundum quem possidebam, a me petieris; deinde cum secundum te esset judicatum, appellaverim: an possessor ejusdem fundi sim? et recte dicetur possessorem me esse: quia nihilominus possideo: Nec (4) ad rem pertinet, quod evinci [mihi] ea possessio possit.

§. 7. Possessor autem quis, necne fuerit: tempus cautionis spectandum est: nam sicut ei, qui post cautionem possessionem vendidit, nihil obest: ita nec prodest ei, qui post cautionem possidere cœpit.

De vadimonio deserto.

16. Paulus lib. 6. ad Edictum.

QUi (5) jurato promisit *judicio sisti* (6), non (7) videtur pejerasse, si (8) ex concessa (9) causa hoc (10) deseruerit.

TIT. IX.

SI EX NOXALI CAUSA AGATUR, QUEMADMODUM CAVEATUR.

Edictum de servo, pro quo noxalis actio est, exhibendo.

1. *Quid sit in eadem causa sistere.*

1. Ulpianus lib. 7. ad Edictum.

SI quis eum, de (11) *quo noxalis actio est, judicio sisti promiserit:* Prætor ait, *in eadem* (12) *causa eum exhibere* (13), *in qua tunc est, donec* (14) *judicium accipiatur.*

§. 1. *In eadem causa* [*sistere*], quid sit, videamus? et puto verius, eum [videri in] eadem causa, qui ad experiendum non facit jus actoris deterius. † Si desinat (15) servus esse promissoris, vel actio amissa sit, non videri in eadem causa statum Labeo ait: vel si qui pari loco erat in litigando, cœpit esse [in] duriore vel loco, vel persona mutata. † Itaque si [quis] ei, qui in foro promissoris conveniri non potest, venditus, aut potentiori datus sit: magis esse putat, ut non videatur in eadem causa (16) sisti: cum noxæ deditione cæteris noxalem actionem perimi putat.

Si servus absit, dominus præsens sit, vel contra.

2. Paulus lib. 6. ad Edictum.

SEd alio jure utimur: nam ex præcedentibus causis non liberatur noxæ deditus; perinde enim noxa caput sequitur, ac si venisset.

§. 1. Si absens sit servus, pro quo noxalis actio alicui competit: siquidem dominus non negat in sua potestate esse; compellendum putat Vindius (17) vel *judicio* (18) *eum sisti* promittere, vel judicium accipere; aut si nolit defendere, cauturum, cum primum potuerit se (19) exhibiturum: si vero falso neget in sua potestate esse, suscepturum judicium sine noxæ deditione: idque Julianus scribit, et si (20) dolo fecerit, quo minus in ejus esset potestate. † Sed si servus præsens est, dominus abest; nec quisquam servum defendit (21), ducendus erit jussu Prætoris: sed, causa cognita, domino (22) postea dabitur defensio, ut Pomponius et Vindius scribunt: ne ei absentia sua noceat. Ergo et actori (23) actio restituenda (24) est, perempta ea, quod ductus servus in (25) bonis ejus esse cœpit.

De usufructuario non defendente servum.

3. Ulpianus lib. 7. ad Edictum.

SI cum usufructuario (26) noxali judicio agetur, isque servum non defenderit: denegatur ei per Prætorem ususfructus persecutio.

Si cum uno ex dominis agatur.

4. Gajus lib. 6. ad Edictum provinciale.

SI cum uno ex dominis noxalis agetur, an pro parte socii satisdare deberet? Sabinus ait, non (27) debere: quia quodammodo totum suum hominem defenderet, cui in solidum defendendi necessitas esset: nec auditur, si (28) pro parte paratus sit defendere.

Si servum.

5. Ulpianus lib. 47. ad Sabinum.

SI servum in eadem causa sistere (29) quidam promiserit, et liber factus sistatur: si de ipso controversia est

(1) Vide quæ notavi *ad l.* 36. *infr. de adqu. vel amitt. poss.*

(2) *vide d. l.* 13. §. 2.

(3) Atqui is rem habere videtur. *vide l.* 143. *infr. de verb. sign.*

(4) Imo ad rem pertinet, *vide l.* 190. *infr. de reg. jur.*

(5) Immobilium possessor vel Respublica. Hi juratoriæ cautioni committuntur: ut initio hujus tituli dictum est. *vid. l.* 12. *C. de prox. sacrorum. lib.* 12. *tit.* 19.

(6) Verbi gratia, servum pro quo noxali judicio conventum est.

(7) *Pejerare* non videtur, qui ex concessa legibus aut per Principem causa vadimonium deserit. Deserentem vadimonium vis major excusat. Senec. 4. *de beneficiis* 39. *in fin.*

(8) Princeps an jurisjurandi gratiam facere possit, *vide l. ult. infr. ad municipalem.*

(9) εὐλόγως 7. *synops. ex titul.* 14. *c.* 12. §. 6. id est, justa de causa.

(10) Promissionem judicio sisti factam, et sic vadimonium. Deserti vadimonii pœnam non patitur, qui ex concessa causa vadimonium deserit. dixi *l.* 6. *Inf. si quis cautionibus.*

(11) ἐφ' ᾧ ἐνοχὴν ἢ ἀγωγὴν ἔχω. 7. *Eclog.* 8. *ex tit.* 15. *cap.* 1. id est, de quo obligationem vel actionem habeo.

(12) *l.* 11. *infr. si quis cautionibus.*

(13) *Al.* exhibeto. *al.* eum sistere et loco exhibere cogam.

(14) Ἐν τῇ προκατάρξει, etiam in contestatione litis. *d. loco.*

(15) Ob manumissionem. *l.* 5. *in princ. infr. eod.*

(16) Cur ita? *vide l.* 3. §. 1. *in fin. infr. de alienat. judicii.*

(17) De quo vide Capitolinum, *in Antonin.*

(18) Facit *l.* 81. *infr. de verb. oblig.*

(19) Et jus suum cessurum. *l.* 29. *in fin. Inf. de noxalib. act.*

(20) *l.* 131. *Inf. de reg. jur.*

(21) *l.* 6. *infr. de Publiciana in rem act.*

(22) *l.* 26. §. *si absente.* 6. *infr. de noxalibus action.*

(23) Qui servum noxæ nomine abduxerat.

(24) Cur? omnis in integrum restitutio debet esse mutua et reciproca. *l.* 24. §. 4. *Inf. de minoribus* 25. *ann.*

(25) Hinc colligit Accursius, legatarium missum in possessionem rerum hereditariarum ex secundo decreto nancisci dominium rei legatæ: de quo *vide l.* 9. *infr. ut in possess. legatorum.* Verum aliud est in bonis esse, et in dominio esse.

(26) Vel e contra, si cum proprietario, *l.* 17. *in fin. infr. de noxalibus.*

(27) Atque ita in quemvis datur actio. *vid. l.* 5. *infr. de noxalib. action.*

(28) Imo, partem suam cedendo, securitatem consequetur. *l.* 8. *vers. ante. infr. de noxal. action.*

(29) Hoc responsum non pugnat cum *l.* 1. *infr. de pœn.* quod enim hic, *aliter de servo*, et non tam ad genus pœnæ, quam ad cognitionis ordinem et rationem referendum est. nam ob genus pœnæ non fit jus actoris deterius. certum autem est, aliam esse formam cognitionis, cum liber homo, quam cum servus accusatur. *l.* 2. *infr. de custod. reor. l. Domitianus. infr. ad SC. Turpill. et toto tit. de quæst.* vide Duarenum, Cujacium *obs. l.* 10. *cap.* 22. Gilbertum Regium *l.* 2. ἐναντιοφανῶν *cap.* 51. Mod.

capitalium actionum, injuriarumque nomine, non (1) recte sistitur: quia aliter de servo supplicium, et verberibus [de injuria] satisfit, aliter de libero vindicta sumitur, vel condemnatio pecuniaria. Quod autem ad cæteras noxales causas pertinet, etiam in meliorem causam videtur pervenisse.

Aut statuliberum sisti promissum sit, et liber factus sistatur.

6. PAULUS lib. 11. ad Sabinum.

SEd (2) si *statuliberum sisti* promissum sit, in eadem causa sisti videtur, quamvis liber sistatur: quod implicitus (3) ei casus libertatis fuerit.

TIT. X.

DE EO (4), PER (5) QUEM FACTUM ERIT, QUO MINUS QUIS IN JUDICIO SISTAT.

Æquitas edicti. 1. *Quid sit facere dolo malo.* 2. *Quis sit dolus malus.* 3. *Si Reus dolo actoris vel extranei non stiterit.* 4. *Si plures dolo fecerint.* 5. *Si servus fecerit.* 6. *De successoribus, et de tempore hujus judicii.*

1. ULPIANUS lib. 7. ad Edictum.

ÆQuissimum putavit Prætor dolum (6) ejus coërcere, qui impedit aliquem judicio sisti.

§. 1. *Fecisse* (7) autem *dolo malo* non tantum is putatur, qui suis manibus, vel per suos retinuerit: verum (8) qui alios quoque rogavit, ut eum detinerent, vel abducerent, ne judicio sistat: sive scientes, sive ignorantes quid esset, quod comminisceretur.

§. 2. *Dolum* (9) autem *malum* sic accipimus, ut si quis venienti ad judicium aliquid pronunciaverit triste (10), propter quod is necesse habuerit ad judicium non venire, teneatur Edicto: quamvis quidam putent, sibi (11) eum imputare, qui credulus fuit.

§. 3. Si reus dolo actoris non steterit (12), non habebit reus adversus eum actionem ex hoc Edicto: cum contentus esse possit exceptione, si ex stipulatu conveniatur de pœna, quod ad judicium non venerit: aliter atque si ab alio sit impeditus: nam actionem propositam adversus eum exercebit.

§. 4. Si plures dolo fecerint, omnes tenentur: sed si unus (13) præstiterit pœnam, cœteri liberantur (14): cum nihil intersit.

§. 5. Servi nomine, ex hac causa, noxali judicio agendum omnes consentiunt.

§. 6. Et heredi datur, sed non ultra annum: adversus heredem autem hactenus puto dandam [actionem], ut ex dolo defuncti heres non lucretur.

Si servus actoris fecerit.

2. PAULUS lib. 6. ad Edictum.

SI actoris servus, domino sciente, et cum possit, non prohibente, dolo fecerit, quo minus in judicio sistam, Ofilius dandam mihi exceptionem adversus dominum ait; ne (15) ex dolo servi dominus lucretur: si vero sine voluntate domini servus hoc fecerit, Sabinus noxale judicium dandum ait, nec factum servi domino obesse debere: nisi hactenus; ut ipso careat, quando ipse nihil deliquit.

Quale sit hoc judicium, et quid in ipsum veniat. 1. *Si is, qui dolo fecit, solvendo non sit.* 2. *Si stipulator dolo unius, promissor dolo alterius non steterit.* 3. *Si stipulator et promissor se mutuo impedierint.* 4. *Quid veniat in hoc judicium.*

3. JULIANUS lib. 2. Digestorum.

EX hoc Edicto adversus eum, qui dolo fecit, quo minus quis in judicium vocatus sistat, in factum actio competit, quanti (16) actoris interfuit eum sisti. In quo judicio deducitur, si quid amiserit actor ob eam rem: veluti si reus tempore dominium rei interim sibi adquirat, aut actione liberatus fuerit.

§. 1. Plane, si is, qui dolo fecerit, quo minus in judicio sistatur, solvendo non fuerit; æquum erit adversus ipsum (17) reum restitutoriam actionem competere: ne propter (18) dolum alienum reus lucrum faciat, et actor damno adficiatur.

§. 2. Si et stipulator dolo Titii et promissor dolo Mævii impeditus fuerit, quominus in judicio sistatur: uterque adversus eum cujus dolo impeditus fuerit, actione in factum experietur.

§. 3. Si et stipulator dolo promissoris, et promissor dolo stipulatoris impeditus fuerit quominus ad judicium veniret, neutri (19) eorum Prætor succurrere debebit; ab utraque parte (20) dolo compensando.

§. 4. Si a fidejussore quinquaginta stipulatus fuero, *Si in judicium reus non venerit*, petiturus a reo (21) centum, et dolo [malo] Sempronii factum fuerit, ne in judicium reus veniat, centum a Sempronio consequar: tanti enim mea interfuisse videtur: quia si venisset in judicium, actio mihi centum adversus reum, vel adversus heredem ejus competebat: licet fidejussor minorem summam mihi promiserit.

(1) Atqui punitur ut servus. *l.* 1. *in princ. infr. de pœnis.*

(2) Hoc capite non agitur de pœna statuliberi, et an puniatur ut servus, vel ut liber. Itaque non adversatur *l. statuliberi. infr. de statulib.* Quæritur autem, an qui statuliberum sisti promisit, stitisse et satisfecisse promissioni videatur, si liberum stiterit? Et sane videtur, cum non promiserit, quod non potuit facere, ne statuliber ad libertatem perveniat, quæ statuto tempore omnibus invitis illi competit: nec stipulator quoque id a fidejussore stipulatus videtur: cum sciret libertatem ejus impediri non posse. *Mod.*

(3) *v. l.* 26. *in fin. princ. infr. de fideic. libert.*

(4) Extraneo, *l.* 1. §. 3. sive unus sive plures, *l.* 4. §. 4. *Inf. eod.* quid si per actorem factum? *vide l.* 1. §. 3. *infr. eod.*

(5) Cujus dolo malo. *l.* 1. *in pr. et* §. 1. *infr. eod.*

(6) Si res dolo ad aliquem pervenerit, secundario et in subsidium conveniri potest. vide tamen Socinum, *reg.* 340.

(7) Qui per se, vel per suos vel per alios tam ignorantes quam scientes, dolo malo quem impedierit judicio sisti, edicto tenetur. 7. *Eclog.* 13. *c.* 5.

(8) *l.* 4. *Sup. ne quis eum. l.* 7. §. *fin. Sup. de jurisdict.*

(9) Dolo facit et is, qui ad judicium venienti pronunciaverit aliquid triste, atque hac re impedierit. *Eclog. d. loco.*

(10) Triste aliquid nuncians alicui ne judicio se sistat, hoc edicto tenetur. Possis et hoc extendere ad eos qui exercitui triste nunciant, ut fugam faciat et imbellis cedat. *arg. l.* 3. *infr. ad l. Jul. Majest.*

(11) *Nov.* 53. *c.* 5. §. *eo igitur.*

(12) *v. l.* 2. §. *fin. l.* 3. *infr. si quis caution.*

(13) Ex edicto omnes in solidum tenentur, quia omnes deliquerunt. *l. si ita vulneratus. infr. ad l. Aquil.* actor tamen una exactione contentus esse debet, quando quanti sua interest agit, non in pœnam ut hic. Contra si pœnale sit utrinque judicium: nam adversus singulos in solidum experietur. *l. si quis id quod Sup. de jurisdict. et l. item Mela. infr. ad l. Aquil.* Vide Ligrinarium Baronem. *Mod.*

(14) Quia est actio mere rei persecutoria, *l.* 2. 3. *infr. de duob. reis.* et in eo differt a *l.* 4. §. *ult. Sup. ne quis eum qui.* Ans.

(15) *l* 5. *in princ. infr. si quis cautionib. l.* 31. *in pr. infr. de recept. qui arbitr.*

(16) *l.* 3. *infr. tit. prox.*

(17) Obstat *l.* 18. §. 5. *infr. de dol. mal.* vide quæ notavi *ad l.* 10. *in fin. infr. de procuratoribus.*

(18) *l.* 14. §. *aliquando. infr. quod met. caus. l.* 5. §. *si plurium. infr. de novi oper. nunc.*

(19) Vide quæ scripsi *ad l.* 4. §. 13. *infr. de doli mali et met. except.*

(20) *l.* 36. *infr. de dol. mal. l.* 57. *in fin. infr. de contr. empt.* vide *l.* 39. *in fin. infr. soluto matrim.*

(21) Vide quæ notavi ad *l.* 4. §. 3. *infr. de doli mali et met. except.*

T I T. XI.

SI QUIS CAUTIONIBUS IN JUDICIO SISTENDI CAUSA FACTIS NON (1) OBTEMPERAVERIT.

Itinere dinumerato quid judicio sistendi causa faciendum.

1. Gaius lib. 1. ad Edictum provinciale.

VIcena (2) millia (3) passuum in singulos dies dinumerari Prætor (4) jubet præter (5) eum diem, quo cautum promittitur, et in quem sistere in judicium oportet: nam sane talis itineris dinumeratio neutri litigatorum onerosa est.

Quibus ex causis vadimonium deserens excusatur, ac primum de negotio transacto. 1. *De munere municipali.* 2. *De testimonio perhibendo.* 3. *De valetudine, tempestate, vi fluminis.* 4. *De graviditate aut puerperio.* 5. *De furore.* 6. *Interpretatio ejus quod supra dictum est. De tempestate.* 7. *De vi fluminis.* 8. *De eo qui retentus fuit.*

2. Ulpianus lib. 74. ad Edictum.

NOn exigimus (6) reum judicio sisti, si negotium, propter quod judicio sisti promisit (7), fuerit transactum: sed hoc ita, si [(8) non] prius id negotium transactum sit, quam sisti oporteret: cæterum si postea transactum est, exceptio doli opponi debet. Quis enim de pœna promissa laborat post negotium transactum? cum etiam transacti negotii exceptionem putaverit quis nocere, quasi etiam de pœna transactum sit: nisi contrarium specialiter partibus placuerit.

§. 1. Si quis, municipalis muneris causa, sine suo dolo malo impeditus, in judicio secundum suam promissionem non steterit, æquissimum est tribui ei exceptionem.

§. 2. Simili modo et si (9) ad testimonium desideratus, ad judicium occurrere non potuit: erit ei subveniendum.

§. 3. Si quis judicio se sisti promiserit; et (10) valetudine, vel tempestate (11), vel vi fluminis prohibitus se sistere non possit, exceptione adjuvatur (12): nec immerito: cum enim in tali promissione præsentia opus sit, quemadmodum potuit se sistere, qui adversa valitudine impeditus est? et ideo etiam Lex (13) duodecim tabularum, *Si judex, vel alteruter ex litigatoribus morbo sontico* (14) *impeditur*, jubet *diem judicii esse diffisum* (15).

§. 4. Si non propter valitudinem mulier non steterit judicio, sed quod (16) gravida erat, exceptionem ei dandam (17) Labeo ait: si tamen post (18) partum decubuerit (19), probandum erit quasi valetudine impeditam.

§. 5. Idem est, et si quis furere cœperit: nam qui furore impediatur, valetudine impeditur.

§. 6. Quod diximus, succurri (20) etiam ei, qui tempestate, aut vi fluminis prohibitus non venit; *tempestatem* sic intelligere debemus, [sive maritima, sive terrestris sit, tempestatem intelligere debemus] talem, quæ impedimento sit itineri, vel navigationi.

§. 7. *Vis fluminis* etiam sine tempestate accipienda est: *vim fluminis* intelligimus, et si magnitudo ejus impedimento sit, sive pons solutus sit, vel (21) navigium non stet.

§. 8. Si quis tamen, cum posset non incidere in tempestatem, vel in fluminis vim, si ante profectus esset, vel tempore opportuno navigasset, ipse se artaverit: numquid (22) exceptio ei minime prosit? quod quidem, causa cognita, erit statuendum: nam neque sic artandus sit, ut possit ei dici, *Cur non multo ante profectus est, quam dies promissionis veniret.* neque iterum permittendum ei, si quid sit, quod ei imputetur, causari tempestatem, vel vim fluminis: Quid enim, si [quis], cum Romæ esset ipso tempore promissionis sistendi, nulla necessitate urgente, voluptatis causa in municipium profectus sit? nonne indignus est, cui [hæc] exceptio patrocinetur? Aut quid, si tempestas quædam in mari fuit, terra autem iste potuit venire, [vel] flumen circumire? æque dicendum, non semper ei exceptionem prodesse: nisi (23) angustiæ non patiebantur terra iter metiri, vel circumire. Cum tamen vel flumen sic abundasset, ut implesset omnem locum, in quo sisti oportuit; vel aliqua fortuita calamitas eundem locum evertit: vel præsentiam venienti periculosam fecit,

(1) Adde *l.* 2. *infr. quibus ex causis in possess. eatur.*

(2) V. *l.* 3. *infr. de verb. sign.*

(3) Μίλια, *auctor Eclog.* 7. *tit.* 8. *ex tit.* 16. *c.* 121. Harmenop. 2. §. 54. Hinc Cicero *orat. pro Quintio.* Hoc tibi planum est faciendum neminem esse, qui possit biduo, ad summum triduo, septuaginta millia passuum ambulare.

(4) *l.* 8. *in pr. Sup. qui satisdare.*

(5) Dies cautionis interpositæ non computatur in tempore sistendi, et, ut pragmatici loquuntur, Dies termini non computatur in termino, *l.* 41. *in fine pr. infr. de verbor. oblig.* vide tamen exceptiones apud Socinum *regul.* 91. *Dies termini:* ubi hoc locum negat habere in his quæ tempus habent finitum: aut si intersit reum judicio sisti, eo tempore potius adesse, quam adversarii: utroque enim casu diem termini in termino computari.

(6) Sumptum ex tractat. *de except.* et conjungendum cum *l.* 2. *de Transaction.* Vid. Duarenum *hic.* Rævardum nostrum *ad leges* 12. *tab.* Cujacium *obs. l.* 3. *cap.* 40. *et lib.* 12. *cap.* 18. Corasium denique *Epist. quæst. cap.* 34. Mod.

(7) *l.* 22. *in fin. Sup. de in jus vocando.*

(8) *Si modo prius.* Petr. Fab. 1. *Semest.* 14. Hot. 4. *obs.* 9. Cujac. *ad l.* 93. *infr. de verb. oblig.*

(9) V. §. 3. *h. l. et l.* 4. *infr. h. t.*

(10) *l.* 38. *in fin. infr. ex quibus caus. major. l. ult.* §. 1. *in fin. infr. ad l. Rhod.* adde *l.* 11. *infr. de excus. tut.*

(11) Deserentem vadimonium vis major excusat. Senec. 4. *de beneficiis* 33. *et* 39.

(12) Item si carcere inclusus sit. *l.* 1. 9. 10. *Inf. ex quib. caus. major.* et *l.* 4. §. 1. *Inf. h. t.* Ans.

(13) Dixi ad leges 12. Tabularum, *titulo de judiciis.*

(14) V. *l.* 60. *Inf. de re judic.*

(15) Id est, dilatum, id enim *diffindere* est. et ita legendum est apud Gellium 14. c. 2. *diffindi*, non *diem diffundi*, et apud Festum, *in Rom.* 16. *dies diffisus esto*, pro *dies defensus esto.* Livius 9. *legem Curiatam triste omen diffidit.* Goth. *Diffisum* i. e. prolatum ut et *in l.* 27. et *in l.* 33. *de recept. qui arbitr.* JC. ea voce utuntur. Budæus tamen mavult legere: *diem judicii esse diffusum*, ut ita dicatur *dies diffusus*, ut *vinum diffusum*, quod ex dolio in aliud vas transfunditur; cui etsi adstipuletur Hotomannus; ego tamen nihil muto. Ita enim ex JC. more etiam dixit Horatius, *Nihil hinc diffindere possum.* ubi vide veterem interpretem. et memineris a nobis stare Pandectas Florentinas: de quo consulatur Ang. Politianus *Miscellan. cap.* 41. Mod.

(16) Adde *l.* 14. *in princ.* §. 1. *Inf. de ædil. edict.*

(17) Non dandam, *Cujac.*

(18) Decumbere solent mulieres, ut facilius enitantur, et ob partus dolorem. Non omnes sine dolore pariunt, sed quædam tantum, ut Hispanæ, quæ, *teste Strabone* 3. ut primum sunt enixæ, agros colunt et viros decumbere jubent, iisque ministrant, et inter operandum infantem lavant ad alveum amnis alicujus accubantes. Idem de Pygmeis mulieribus Diodorus et Aristoteles, *lib.* 20. *de admirandis* 19. et *Politicon.* 8. de Gallicis mulieribus.

(19) Decumbere autem solent mulieres plerisque in locis ad 40. usque diem. *v. Accurs.* et quæ notavi *ad l. prægnantis.* 3. *infr. de pœnis.*

(20) Vide exemplum apud Ciceronem 2. *de Inventione*, ubi de Lacedæmoniis. Sed quomodo constabit judici de vi fluminis? *v. l.* 19. §. 1. *infr. de probat.*

(21) Veluti ponto, *l. ult. in princ. Inf. de servit. præd. rustic.*

(22) An succuratur ei qui se in necessitatem conjecit. *v. l.* 7. §. *si necessariâ. Sup. qui satisdare. l.* 21. *in pr. Inf. quod metus caus. l.* 3. §. *subvenitur.* 6. *infr. de Silan.*

(23) Quæ etiam stipulationi nocent. *l.* 2. §. *qui ita. infr. de eo, quod cert.*

ex bono et æquo et hic exceptio (1) ei accommodanda est.

§. 9. Simili modo exceptio datur ei (2), qui cum ad judicium venire volebat (3), a Magistratu retentus est, et retentus sine dolo malo ipsius: nam si ipse hoc affectavit (4), vel causam (5) præstitit; non ei proderit exceptio: sed ipsius quidem dolus ei oberit, cæterorum non oberit, qui malo dolo fecerunt, ut retineretur. Sed si (6) privatus eum detinuerit, nullo modo ei proderit hæc exceptio.

3. PAULUS lib. 69. ad Edictum.

SEd actio (7) ei datur adversus eum, qui detinuit, in id (8) quod ejus interest.

De damnato rei capitalis. 1. De capitis accusatione, vinculis et custodia militari. 2. De funere domestico. 3. De captivitate. 4. De conventione, ne exceptio in vadimonio deserto objiciatur. 5. Si satisdatum sit ab eo, qui non tenebatur. Si plus promissum sit.

4. ULPIANUS lib. 74. ad Edictum.

SEd et si quis rei capitalis ante (9) condemnatus judicio sistere se non potuit; merito huic (10) ignoscitur. ┼ *Rei capitalis* (11) *condemnatum* accipere debemus, qui morte, exiliove (12) coërcitus est. ┼ Dixerit aliquis, quo ergo hæc exceptio damnato? sed respondebitur, fidejussoribus ejus esse necessariam: aut si forte in exilium, salva (13) civitate, abiit: ubi defensori ejus exceptio ista proderit.

§. 1. Illud sciendum est: eum, qui idcirco non stetit, quia capitis reus factus est, in ea causa esse, ut exceptione uti non (14) possit: damnato enim datur. ┼ Plane si vinculis, vel (15) custodia militari impeditus ideo non stetit, in ea erit causa, ut exceptione utatur.

§. 2. Præterea si funere (16) quis domestico impeditus non venit, debet ei exceptio dari.

§. 3. Item, si quis in (17) servitute hostium fuerit, ac per hoc in judicium non stetit; debet exceptione adjuvari.

§. 4. Quæsitum (18) est, an possit conveniri, *Ne* (19) *ulla exceptio in promissione* (20) *deserta judicio sistendi causa facta objiciatur?* et ait Atilicinus [conventionem istam non valere]. Sed et ego puto conventionem istam ita valere, si specialiter (21) causæ exceptionum expressæ sint, quibus a promissore sponte renunciatum est.

§. 5. Item quæritur, si quis cum judicio sistendi causa satisdare non deberet, satisdato promiserit; an fidejussoribus ejus exceptio detur? Puto interesse, utrum per errorem satisdato promissum est, an ex conventione: si per errorem, dandam fidejussoribus exceptionem: si ex conventione (22), minime dandam. Nam et Julianus scribit, si judicio sistendi causa pluris, quam statutum est (23), per ignorantiam promissum fuerit, exceptionem dari debere: si autem ex conventione (24) tantæ (25) summæ promissio facta sit: exceptionem (26), pacti conventi replicatione, infirmandam [Julianus ait].

Si ex duobus reis stipulandi uni promissum sit, alter autem impedierit. 1. Si ab uno res petatur, ab altero pœna desertionis.

5. PAULUS lib. 69. ad Edictum.

SI duo rei stipulandi sunt, et uni debitor judicio se sisti cum pœna promiserit; alter autem impedierit: ita demum exceptio adversus alterum danda est, si socii sint: ne (27) prosit ei dolus propter (28) societatem.

§. 1. Item si duo rei promittendi sint, et unus ad judicium non venerit, contempta sua promissione judicio sistendi causa facta: actor autem ab altero rem petat, ab altero pœnam desertionis: petendo [pœnam] exceptione summovebitur.

§. 2. Æque si a patre facta fuerit promissio judicio sistendi gratia ex filii contractu, deinde de re actor egerit cum filio: exceptione summovebitur, si cum patre ex ejus promissione agat. Et contra idem erit, si filius promiserit, et actor egerit cum patre de peculio.

De absentia reip. causa.

6. GAJUS lib. 1. ad Legem XII. Tabularum.

SI is (29), qui fidejussorem dedit, ideo non steterit, quod reipublicæ causa abfuit: iniquum est (30), fidejussorem ob alium (31) necessitate sistendi obligatum esse, cum (32) ipsi liberum esset non sistere.

Quibus excusationibus uti possit qui alieno juri subjectum sisti promisit.

7. PAULUS lib. 69. ad Edictum.

SI quis servum in judicio sisti promiserit, vel alium, qui in aliena potestate est; iisdem exceptionibus uti-

(1) Doli scilicet.
(2) Ut non conveniatur in pœnam quam promisit.
(3) *v. l. 2. C. quibus ex caus. major.*
(4) Affectatum impedimentum pro impedimento non habetur.
(5) Causam præstans impedimento impeditus non videtur.
(6) *l. 3. Inf. eod. l. 1. §. si reus. Sup. de eo, per quem factum.*
(7) Ex edicto de eo per quem factum erit etc.
(8) *l. 3. in pr. Sup. de eo, per quem factum.*
(9) Diem sistendi scilicet.
(10) Adde *l. 1. in fin. Inf. de custodia.*
(11) Capitalium pœnarum gradus adde *ex l. Capitalium.* 28. *Inf. de pœnis.*
(12) Mors hæc civilis naturalem imitatur.
(13) Salva civitate exilium esse potest.
(14) Imo excusandus est. *l. 16. §. 1. infr. de recept. qui arbitr.*
(15) *l. 2. C. quibus ex caus. major.*
(16) *l. 3. Sup. de in jus vocando.*
(17) P. Scipio Africanus, qui Annibalem vicit secundo bello Punico, in Hispania oppidum obsidens, cum quodam die in castris sedens jus diceret, interrogatus *in quem diem locumque vadimonium promitti juberet*, manum ad arcem oppidi obsessi intendens, *Perendie*, inquit, *se sistant illo in loco:* atque ita factum die tertio in quem vadari jusserat, oppidum captum est, ac eodem die in arce ejus oppidi jus dixit.
(18) Quæ ad hunc §. notavit Alciatus *Parerg. lib. 2. cap.* 27. ea reprehendit *lib. 1. Miscellan. cap.* 19. Corasius. Cæterum vide et Molinæum *de eo, quod interest. num.* 190. et Cujacium *lib.* 12. *observ. cap.* 7. itemque Menochium *de arbitr. Jud. lib. 2. casu* 80. et Guterium *resolut. part.* 1. *cap.* 24. Mod.
(19) Generalis renunciatio non valet, nisi specialis aliqua præcedat. de quo vide plura in Praxi nostra civili, *Tit. de pactis.*
(20) *v. l. 5. §. 1. Inf. eod.* Cujac. 14. *observ.* 7.
(21) Adde *l. 24. §. 8. Inf. de damno infect.*
(22) *l. 29. C. de pactis.*
(23) Statutum est, ut fidejussor in veram quantitatem teneatur, nisi pro certa quantitate accesserit. *l. 2. §. ult. Sup. qui satisd. cog.* Mod.
(24) *v. l. 2. in fin. Sup. qui satisdare. l. 43. §. 1. Inf. de damn. infect.*
(25) Id est, majoris quam statutum sit. Unde colligunt, pœnas in conventionibus infinitas esse posse, dixi *ad l. 56. Inf. de evictionibus.*
(26) Fidejussoribus quoque ejus, qui ex publicæ rei causa non steterit, subvenitur. 7. *Eclog. 8. ex tit. 16. c. 6.*
(27) *vide l. 2. circa med. Sup. de eo, per quem factum.*
(28) Id est, ne ei dolus socii prosit.
(29) An et aliæ competunt ei exceptiones? vide Molinæum, *tractatu de interesse, n.* 174.
(30) Et ita quod reo prodest, ejus fidejussori est utile. *l. 2. in pr. Inf. de liberat. legata.*
(31) Reum principalem.
(32) Fidejussorem in duriorem causam obligari quam reus principalis sit, iniquum est.

tur, quibus, si pro libero, vel patrefamilias fidejussit: præterquam si Reipublicæ causa abesse diceretur servus: nam servus Reipublicæ causa abesse (1) non potest. Præter hanc autem exceptionem, cæteræ quia communes sunt, tam in libero homine, quam in servo locum habent.

Si quis post diem præstitutum steterit.

8. GAJUS lib. 29. ad Edictum provinciale.

ET si (2) post tres, aut quinque, pluresve dies, quam judicio sisti se reus promisit, secum agendi potestatem fecerit, nec (3) actoris jus ex mora (4) deterius factum sit: consequens est dici, defendi eum debere per exceptionem.

Si servus se judicio sisti satisdederit. 1. *Si ex pluribus servis unus non sistatur.*

9. ULPIANUS lib. 77. ad Edictum.

SI (5) servus (6) judicio se sisti promittat (7): non (8) committitur (9) stipulatio (10), neque in eum, neque in fidejussores ejus.

§. 1. Si plurium servorum nomine, judicio sistendi causa, una stipulatione promittatur; pœnam quidem integram committi, licet (11) unus status non sit, Labeo ait: quia verum sit, omnes statos non esse: verum, si (12) pro rata unius offeratur pœna; exceptione doli usurum eum, qui ex hac stipulatione convenitur.

Si quis tempore liberatum sisti promiserit. 1. *Si homo sisti promissus, ante diem perierit.* 2. *De successoribus et de morte rei.*

10. PAULUS lib. 1. ad Plautium.

SI eum judicio sisti promisero, qui jam tempore liberatus esse dicebatur, quia jam actione forte non tenebatur; actio in me danda est, ut vel exhibeam eum, vel defendam, ut veritas (13) inquiratur.

§. 1. Homo sisti promissus ante diem dolo promissoris periit (14); certo jure utimur, *non ante pœnam peti posse, quam dies venerit: tota enim stipulatio* (15) *in diem collata videtur.*

§. 2. Qui injuriarum (16) acturus est, stipulatus erat ante litem contestatam, ut adversarius suus judicio sistat; commissa stipulatione mortuus est: non competere heredi (17) ejus ex stipulatu actionem placuit: quia tales (18) stipulationes propter (19) rem ipsam darentur (20): injuriarum autem actio heredi non competit. Quamvis enim hæc stipulatio judicio sistendi causa facta ad (21) heredem transeat, tamen in hac causa danda non est: nam et defunctus si vellet omissa (22) injuriarum actione ex stipulatu agere, non permitteretur [ei]. Idem dicendum esse, et si is, cum quo injuriarum agere volebam, stipulatione tali commissa decesserit: nam non competit mihi adversus heredem [ejus] ex stipulatu actio: et hoc Julianus scribit: secundum quod et si fidejussores dati erant, minime dabitur in eos actio mortuo reo. Idem Pomponius, si non (23) post longum tempus decesserit, quia si ad judicium venisset, litem cum eo contestari actor potuisset.

Ut in eadem causa quis sistatur, et quid sit in eadem causa sistere.

11. ULPIANUS lib. 47. ad Sabinum.

SI quis quendam in judicio sisti promiserit, in (24) eadem causa eum debet sistere. *In eadem* autem *causa sistere*, hoc est, [ita] sistere, ut actori persecutio loco deteriori non sit: quamvis exactio rei possit esse difficilior. Licet enim difficilior exactio sit, tamen dicendum est videri in eadem causa eum stetisse: nam et si novum æs alienum contraxisset, vel pecuniam perdidisset; videtur tamen in eadem causa stetisse. Ergo et qui alii judicatus sistitur, in eadem causa stare videtur.

1. *Ad quod tempus refertur æstimatio ejus quod interest agentis.*

12. PAULUS lib. 11. ad Sabinum.

QUi autem novo privilegio utitur (25), non videtur in eadem causa sisti.

§. 1. Illud tenendum est, æstimationem ejus quod interest agentis, ad (26) illud tempus referendam esse, quo sisti debuit, non ad id, quo agitur, quamvis desierit ejus interesse.

Si servus judicio sisti stipuletur, vel promittat.

13. JULIANUS lib. 55. Digestorum.

QUotiens servus (27) judicio sistendi causa, ut ipse litigaturus, vel ab alio stipulatur, vel ipse promittit nec (28) committitur stipulatio, nec fidejussores tenentur quia servus conveniri, vel convenire non potest (29).

De stipulatione procuratoris.

14. NERATIUS lib. 2. Membranarum.

SI procurator ita stipulatus [est], ut sistat duntaxat eum, quem stipularetur; non (30) etiam pœnam

(1) *l. ult. Inf. de regulis juris.* quæ est ejusdem autoris et libri. atqui servo munus publicum decerni potest. *l.* 3. *circa fin. Sup. de off. Prætorum.*
(2) 7. *Eclog.* 8. *ex tit.* 16. *c.* 6. *vide l.* 105. *infr. de solut.*
(3) *v. l.* 2. *in fin. Sup. si quis in jus.*
(4) *l.* 23. *in fin. infr. de petit. hered.*
(5) *l.* 13. *infr. eod.*
(6) Litigaturus.
(7) Sub pœna.
(8) Cur? servus in jus vocari non potest, servus non potest antestari. *l.* 6. *l.* 7. *C. de judiciis.*
(9) Imo committitur. *l.* 4. *infr. de divers. tempor. præscr.*
(10) Pœnalis.
(11) Imo pro parte tantum committitur. *l.* 18. *in pr. infr. ratam rem.*
(12) Μόνην τὴν ἀναλογίαν τοῦ μὴ παράςαντος δίδωμι. 7. *Eclog.* 14. *ex tit.* 16. *c.* 9. hoc sensu: si plures servos judicio sistere promiserim, et unus status non fuerit, pœna quidem integra committitur, sed per exceptionem pœnam duntaxat do pro illius rata, qui status non fuit.
(13) Incertitudinis veritas ratione inquiri debet.
(14) V. quæ notavi *ad l.* 69. *infr. de verb. oblig.*
(15) *v. l.* 8. *infr. de verb. oblig.*
(16) Vadimonio etiam in actione injuriarum locus erat. vide Paulum *libro singulari sub titulo, Quemadm. injuriarum agatur*, apud Ruffinum. *seu autorem collationis legum Mosaicarum tit.* 2.
(17) Vide quæ dixi *ad l.* 7. *C. de revocand. donationibus.*
(18) Judicio sisti.
(19) Cedunt in vicem rei si res deficit. *l.* 1. §. *communes. infr. de Prætoriis stipulat. l.* 14. §. *Labeo. infr. de doli et met. except.* et ideo re exacta, vel transacta, vel mortua, hæc stipulatio perimitur. *l.* 2. *princ. l.* 5. §. 2. *Sup. eod.*
(20) Imponuntur jussu judicis.
(21) Cur ita? *v. l.* 49. *infr. de oblig. et act.*
(22) *v. l.* 17. §. 1. *infr. de pactis.*
(23) *v. l.* 8. *in pr. Sup. eod.*
(24) *l.* 1. *l.* 5. *l.* 6. *Sup. si ex noxali caus. l.* 83. §. *ult. infr. de verbor. oblig.*
(25) Intellige eum, cui speciali Principis beneficio, præter commune privilegium, ut militare forte concessum est uti privilegio fori, etiam lite contestata. *l. Idem Ulpian. infr. de excus. tut.* alioqui post vocationem in jus, nemo habet jus revocandi forum. *l. si quis postea. infr. de Jud.* Vide Loriotum *de eo quod interest axiom.* 48. Mod.
(26) Et sic ad tempus moræ, non litis contestatæ. *v. l.* 55. *infr. de peculio.*
(27) *vide l.* 81. *infr. de verb. oblig.*
(28) *vide l.* 9. *in pr. Sup. eod. l.* 6. *C. de judiciis.*
(29) Nisi ex certis causis puta, de quib. *vide l.* 53. *infr. de jud. l. ult. C. ubi caus. fisc. l.* 1. *C. si per vim vel alio modo.* Mod.
(30) Id est, nec pœnam stipulatus sit eo casu. *l.* 81. *infr. de verb. oblig.*

si status non esset, stipularetur, propemodum (1) nullius momenti est ea stipulatio; quia procuratoris, quod ad ipsius utilitatem (2) pertinet, nihil interest sisti. Sed cum alienum negotium in stipulando egerit, potest defendi non procuratoris, sed ejus, cujus negotium gesserit, utilitatem in ea re spectandam esse; ut quantum domini litis interfuit sisti, tantum ex ea stipulatione, non stato reo, procuratori (3) debeatur. † Eadem et fortius (4) adhuc dici possunt, si procurator ita stipulatus esset, *Quanti ea res erit*: ut hanc conceptionem (5) verborum, non ad ipsius, sed ad (6) domini utilitatem relatam, interpretemur.

Si tutor promiserit judicio sisti, et desierit posse conveniri.

15. Papinianus lib. 2. Quæstionum.

SI tutor judicio sisti promiserit, et stipulationi non obtemperaverit; et interea (7) pupillus adoleverit, aut mortem obierit, aut etiam (8) abstentus sit hereditate; denegabitur ex stipulatu actio: nam et ipsius rei quæ petebatur, si tutor judicatus fuerit, et eorum quid acciderit, non (9) esse dandam in eum actionem judicati, probatum est.

TIT. XII.

DE (10) FERIIS (11) ET DILATIONIBUS (12) ET DIVERSIS TEMPORIBUS.

Ne quis messium aut vindemiarum tempore in jus venire cogatur. 1. *Si his temporibus sententia dicta fuerit.* 2. *Quibus ex causis, dictis temporibus in jus vocari liceat.*

1. Ulpianus lib. 4. de Omnibus Tribunalibus.

NE (13) quis (14) messium vindemiarumque tempore adversarium (15) cogat ad judicium venire; Oratione Divi Marci exprimitur: quia occupati circa rem rusticam, in forum compellendi non sunt.

§. 1. Sed (16) si Prætor aut per ignorantiam, vel socordiam evocare eos perseveraverit, hique sponte venerint: si quidem sententiam dixerit præsentibus illis, et (17) sponte litigantibus, sententia valebit, tametsi non recte fecerit, qui eos evocaverit: sin vero cum abesse (18) perseveraverint, sententiam protulerit etiam absentibus illis, consequens erit dicere, sententiam nullius esse momenti. neque enim Prætoris factum juri derogare (19) oportet (20). [Et] citra appellationem igitur sententia infirmabitur.

§. 2. Sed excipiuntur certæ (21) causæ, ex quibus cogi poterimus, et per id temporis, cum messes vindemiæque (22) sunt, ad Prætores venire: scilicet si res tempore (23) peritura sit, hoc est, si dilatio actionem sit peremptura. † Sane quotiens (24) res urget (25), cogendi quidem sumus ad Prætorem venire, verum ad hoc tantum cogi æquum est, ut lis contestetur: et ita ipsis verbis Orationis exprimitur: denique alterutro recusante post litem contestatam litigare, dilationem Oratio concessit.

2. Idem lib. 5. ad Edictum.

EAdem Oratione Divus Marcus in Senatu recitata effecit, de aliis speciebus (26) Prætorem adiri etiam diebus feriaticis (27): ut puta (28) ut tutores aut curatores dentur, ut officii admoneantur cessantes (29), excusationes allegentur, alimenta (30) constituantur, ætates (31) probentur, ventris nomine in possessionem mittatur, vel rei servandæ causa, vel legatorum, fideive commissorum, vel damni infecti: item de testamentis exhibendis, ut curator detur bonorum ejus qui an heres exstaturus sit, incertum est: aut de alendis liberis, parentibus, patronis: aut de adeunda suspecta hereditate: aut ut aspectu (32) atrox injuria æstimetur; vel fideicommissaria libertas præstanda.

3. Idem lib. 2. ad Edictum.

SOlet etiam messis vindemiarumque tempore jus dici [de] rebus, quæ tempore, vel morte (33) perituræ sunt: morte, veluti furti, damni, injuriæ, injuriarum atrocium, qui de incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata rapuisse dicuntur, et si quæ similes sunt: item si res tempore perituræ sunt, aut actionis dies exiturus [est].

§. 1. Liberalia quoque judicia omni tempore finiuntur.

§. 2. Item in eum qui quid nundinarum (34) nomine adversus (35) communem utilitatem acceperit, omni tempore jus dicitur.

(1) *v. l.* 39. §. *alieno.* 3. *infr. de damno inf.*
(2) Commodum pecuniarium.
(3) *d. l.* 81. §. 1. *infr. de verb. oblig.*
(4) Ipsi vero domino utilis. *l.* 27. *in fin. infr. de procur.*
(5) Stipulationem: nihil enim aliud est stipulatio quam verborum conceptio. *l.* 5. §. 1. *infr. de verbor. oblig.*
(6) Contrahere ea quisque qualitate præsumitur, quam habet, et quam sustinet, facit *l.* 4. *infr. de in litem jurando. l.* 28. *infr. de procurat. l.* 81. *in fin. Inf. de verb. oblig.*
(7) Adde *l.* 28. *in pr. Inf. de administr. et peric. tut.*
(8) *vide l.* 2. *circa princ. Infr. de administr. et peric. tut.*
(9) *v. l.* 26. *C. de administr. et peric. tut.*
(10) *Lib.* 3. *C.* 12. Plato 2. *de legibus.* 3. Gell. 17. Macrob. 1. *Saturn.* 16. Virg. 1. Georg. ibi *sæpe etiam festis.* Porro quæ hic *feriæ*, autori Eclog. 7. tit. 17. ἡμέραι ἄπρακται ἤτοι σχολάζουσαι dicuntur, dies feriati et vacantes. De feriis solemnibus dixi *l.* 26. §. 7. *Inf. ex quibus causis majores*: de aliis *C. eod. hoc titulo.*
(11) Feriis agere licet, quod noceret præteriisse. Macrob. 1. *Saturn.* 16. Goth. De feriarum exceptione vid. Zancher. *de excep. c.* 7. Ans.
(12) *Lib.* 3. *C.* 11. Dilatio, Græcis ὑπέρθεσις. *Eclog. illo loco cap.* περὶ ὑπερθέσεων.
(13) Tempore messis et vindemiæ nemo ad judicium venire cogitur. 7. *Eclog.* 17. *cap.* 13. 1. Harmenop. 4. §. 5.
(14) *l.* 3. *Inf. eod. l.* 2. *C. eod.*
(15) Etiam non impeditum circa rem rusticam. v. Pilæum *quæstione* 123.
(16) *Eclog. dicto loco.*
(17) *l.* 6. *Inf. eod.*
(18) *l.* 4. *C. quomodo et quando judex.*
(19) *l.* 170. *Inf. de regulis juris.* potest tamen derogari. *l. penult. in princ. Sup. de Just. et jure.*
(20) Prætor judicando nihil juri derogare potuit: sed cum oportuit ex jure statuere, ut hic, proposuit tamen edicta, quibus interpretatus est, ac supplevit, quæ desiderabantur in jure civili, et quibusdam articulis veterum legum derogavit, *l. jus autem. et seq. Sup. de Just. et jur.* §. 1. *Inst. de bon. poss.* deinde ea edicta a populo in honorem Prætoris sunt recepta. Itaque magis auctoritate populi quam Prætoris valuerunt. *l.* 2. *Sup. de orig. Jur.* Vide autem Pilæum *quæst.* 123. Joh. Robertum *lib.* 4. *recept. lect. cap.* 23. Brissonium *lib.* 1. *select. Antiq. cap.* 16. Mod.
(21) Feriæ non observantur, ubi res si differatur, tempore peritura sit. Sic Augustus *apud Suetonium*, Ne quod negotium elaberetur, 30 amplius dies, qui honorariis ludis occupabantur, actui rerum (*id est, juri dicundo*) accommodavit.
(22) Hinc feriæ vindemiales, 16. *Gell.* 4. nisi potius inibi legendum est, *denicales.* de quibus dixi ad Festum *in Denicales.*
(23) *l.* 3. *in pr. Inf. eod.*
(24) Εἰ δὲ μέλλει φθείρεσθαι ἡ ἀγωγή. 7. *Eclog.* 17. *c.* 1. si futurum est ut actio perimatur: hoc sensu, si futurum est ut actio perimatur, convenire coguntur usque dum litis contestatio fiat, non ulterius.
(25) Celeritatem desiderare res dicuntur, quarum periculosa est dilatio. *l.* 1. *Inf. de damn. infect.*
(26) Species hic, pro causa, lite, et negotio.
(27) Feriatici dies, idem quod feriati.
(28) *l.* 3. §. *penult. Inf. de tut.*
(29) Quid si *cessantium* legamus; ut *cessantium* voce ipsos tutores tutelam recusantes intelligamus?
(30) *l.* 1. *in princ. Inf. ubi pupill. educari.*
(31) De probatione ætatis *v. l.* 13. *Inf. de probat.*
(32) Aspectu etiam ipso, atrox injuria æstimatur: nisi *ex aspectu* referas ad *atrox*, potius quam ad verbum *æstimetur*: quod tamen in idem recurrit.
(33) *l.* 1. §. *ult. Sup. eod.*
(34) v. quæ notavi ad *l. unic. C. de nundin. et mercat.*
(35) *l.* 2. *infr. ad l. Jul. de annona.*

De tempore messium et vindemiarum statuendo.

4. Paulus lib. 1. ad Edictum.

PRæsides provinciarum (1), ex consuetudine cujusque loci, solent messis vindemiarumque causa tempus statuere.

Justitium prid. Kal. Jan.

5. Ulpianus lib. 62. ad Edictum.

PRidie Kalendas (2) Januarias Magistratus neque (3) jus dicere, sed nec sui potestatem facere consuerunt.

Si feriatis diebus judicatum fuerit.

6. Idem lib. 77. ad Edictum.

SI feriatis diebus fuerit judicatum: Lege cautum est, ne his diebus judicium sit, nisi (4) ex voluntate partium: et quod aliter adversus ea judicatum erit, ne quis judicatum (5) facere, neve solvere debeat: neve quis, ad quem de ea re in jus aditum erit, judicatum facere cogat (6).

Quoties dilatio dari debeat.

7. Idem lib. 1. de Officio Consulis.

ORatione (7) quidem Divi Marci, amplius quam (8) semel [non] esse dandam instrumentorum dilationem, expressum est; sed utilitatis litigantium gratia, causa (9) cognita, et (10) iterum dilatio tam ex eadem, quam ex alia provincia, secundum moderamen locorum impertiri solet: et maxime (11) si aliquid inopinatum (12) emergat. Illud videndum, si defunctus acceperit aliquam dilationem (13) propter instrumenta, an successori quoque ejus dari debeat: an vero, quia jam data est, amplius dari non possit? et magis est, ut et hic, causa cognita dari debeat.

De die naturali.

8. Paulus lib. 13. ad Sabinum.

MOre (14) Romano (15) dies (16) a media (17) nocte (18) incipit, et (19) sequentis noctis media parte finitur: itaque quicquid in his viginti quatuor (20) horis (21)

(1) Non tamen sua autoritate. *l.* 4. *C. h. t.*

(2) Kalendis Januariis Consules et magistratus magistratum inibant. *v. Nov.* 105. *cap.* 1.

(3) Hinc illud apud Ciceronem 2. *de legibus.* Feriis jurgia amovento. adde *l.* 11. *C. h. t.*

(4) *l.* 1. §. 1. *sup. eod.*

(5) Judicatum facit, qui rebus judicatis paret: et solvit id, quod judicatum est.

(6) i. e. sententiæ satisfacere, non solum si in faciendo sit, ut voluit Accursius, verum etiam si in dando. sicque accipitur *l. et si infr. de noxal. act.* Mod.

(7) Conjunge *l. notionem. infr. de verb. signif.* et alteram ex altera interpretare. videque A. Gellium *Noct. Attic. l.* 3. *cap.* 2. Macrobium *Saturn. l.* 1. *c.* 3. Vigelium *paradox.* 6. Mod.

(8) *v. l.* 1. *C. de dilationibus.*

(9) *l.* 7. *in princ. infr. de edendo.*

(10) Imo, plus semel tribui non potest. *l. ult. infr. eod.*

(11) Ad instrumentorum inquisitionem, sæpius quoque dilatio datur: maximeque si quid inopinatum emergat. Græci ita hunc locum exprimunt 7. *Eclog.* 17. *c.* περὶ ὑπερθέσεων 7.

(12) ἀπροόπτου. *Eclog. illo loco.* improvisum. Improvisa et nova novo auxilio indigent.

(13) Adde *l.* 99. §. 2. *infr. de verbor. significat.*

(14) Mos ille inductus est a sacerdotibus Romanis: qui ita diem civilem definiere, ut et Ægyptii et Hipparchus. 2. *Plin.* 77. ut ex Plinio discamus, hunc morem translatitium, et ab Ægyptiis petitum fuisse. Causas tamen nonnullas adfert Plutarchus *in Romanis quæstionib. c.* 84. hujus moris instituti, has nimirum, quod in prima constitutione Romanæ Reipublicæ (quæ militaris fuit) consilia nocte capi solita: eorum more qui exoriente sole quid acturi: alias causas vide apud eundem.

(15) Romano more cum ait diem a media nocte incipere, et sequenti nocte media finiri, diem civilem, qui est legitimus, Isidorus 5. *c.* 30. definit. Ac præterea ejus initium apud alias gentes diversum fuisse subinnuit, ut mox dicetur plenius.

(16) Dies, ἐκ τοῦ διὸς, id est, a Jove, ut Var. 4. *de lingua* et Festus notavit. Inde Jupiter apud Horat. *Carm.* 1. *od.* 35. dicitur Diespiter i. e. diei pater. Et Cretenses diem δία appellant. 1. *Macrob.* 15. Hinc singuli dies a Diis. Queis addendum, Diei simulachrum cultum fuisse ab Antiocho Epiphane, *teste Athenæo.* Porro quod hic ait, diem inchoari, subintellige non naturalem, sed civilem, ut mox dicam: *Goth.* Anni, diei, et momenti appellatione quid in jure veniat, vid. Govean. *lect. lib.* 1. *cap.* 10. De die naturali et civili vide Alber. *de divers. temp. appell. cap.* 5. Ans. Adde Augustin. *l.* 2. *emendat. cap.* 13. Joann. Robert. *lib. recept. sent. cap.* 1. Cujac. *lib.* 15. *observ. cap.* 32. Aul. Gell. *lib.* 2. *cap.* 3. *et lib.* 3. *cap.* 2. S. L.

(17) Media nox, idem quod sexta noctis. Gellius, Macrobius *illo loco.* septima incipiens. 6. Harmenop. *tit. de verbor. significat.* §. 32. In horas 12 nox, in totidem horas dies Romæ dividebatur. Qui mos noctis et diei per horas dividendorum, Romæ fuit post reperta solaria. (Solarium antiquissimum apud ædem Quirini primum statutum dicunt: alii in Capitolio, alii ad ædem Dianæ in Aventino: et illud constat, nullum in foro prius fuisse, quam id quod Marcus Valerius ex Sicilia advectum ad Rostra in columna posuit: quod cum ad clima Siciliæ descriptum, ad horas Romæ non conveniret, L. Philippus Censor aliud juxta constituit: deinde aliquanto post P. Cornelius Nasica Censor ex aqua fecit horarium: quod et ipsum ex consuetudine noscendi a sole horas, solarium cœpit vocari. Et horarum nomen non minus annos 300. Romæ ignoratum esse credibile est, cum in 12 Tabulis nusquam nominatas horas invenias, sed meridiem, vel solis occasum vel supremam tempestatem. Censorinus c. 23. *de die Natali.* 17. Plin. 60.) Quod ut evidentius intelligamus, partitio alia diei noctisque, alia, inquam, a superiore, nobis subjicienda est junctim ex Macrobio 1. *Saturn.* 3. et Censorino *de die natali cap. ultim.* Vix enim separati illi autores veram præbent. Qua potero utar in eo brevitate simul et diligentia. Primum tempus diei, *mediæ noctis inclinatio.* (nox enim media, principium et postremum diei Romani). Hinc proximum, *de media nocte.* Idem *Gallicinium*, quo galli canere incipiunt. Inde *Conticinium*, quo vel cum conticuerunt, vel cum homines tum quiescunt. Tunc *ante lucem*: et sic *diluculum*, cum sole nondum orto jam lucet. Inde *mane* seu *secundum diluculum*, cum lux videtur solis. Post hoc *ad meridiem*: tum *meridies.* Inde *de meridie.* Post, *tempus occiduum.* Mox, *suprema tempestas* (sicut expressum est in 12 Tabulis, *solis occasus suprema tempestas esto*). Deinde *Vespera.* Inde *Crepusculum* (quod res creperæ, id est, dubiæ, ut nescias dies sit an nox, λυκοφῶς, Galli, *entre chien et loup*). Ab hoc tempore *prima fax* (quod tempus veteribus dicebatur *luminibus accensis, et prima fax*). Deinde *concubia* seu *concubium.* Inde *intempesta*, quæ non habet idoneum tempus rebus gerendis. Ab hoc, *Ad mediam noctem.* Inde *media nox* seu *mediæ noctis inclinatio*, hoc est, id tempus a quo hujus narrationis exordium duximus. Fuit et nox in vigilias, primam, secundam, tertiam et quartam divisa. Censorinus *illo loco.*

(18) A nocte (et quidem media) dies Romanorum civilis initium ducit. *Plinius, Gellius, Macrobius, Censorinus, Plutarchus.* Apud Babylonios vero, ut et Persas, 5. *Isid.* 30. dies ab exorto sole: Umbros, a meridie: Athenienses, a solis occasu. Plinius, Gellius, Macrobius, Censorinus, *ibidem.* a sexta hora diei Athenienses diem suum inchoare scribit Livius, Isidorus *illo loco.* Cæterum quod a nocte Romani diem inceperint, ab Ægyptiis petitum esse supra docuimus. Ita apud Mosen vespere et mane, unus dies dicitur. *Genes.* 1. et in hymno illo, Qui mane junctum vesperi. Unde mihi suspicio est apud Festum *in Æquidiale* manifestum mendum esse, quod ita sanari posse puto: *Æquidiale apud antiquos dictum est, quod nunc dicimus Æquinoctiale, quia nocti dies potius, quam dies nocti adnumerari debet:* Græci quoque in hoc consentiunt; ἰσημερίαν, id est, æquidiale dicentes. Quo ex loco discemus veteres a nocte dies suos incepisse.

(19) Dies igitur a media nocte Romæ cœpit, et eadem finitur. Constat igitur, duabus dimidiatis noctibus et luce media.

(20) Horis vingintiquatuor constat dies Romanus, seu civilis dies, *ut hic.* Babylonii diem duodecim horis, ut et Græci diviserunt. Herodotus *in Euterpe*: quem morem tribuit Trismegisto Fab. Victorinus *in Rhet. Ciceronis.* Verum hæc partitio diei videtur fuisse naturalis diei, non civilis. Porro civilis hic dies constans horis vigintiquatuor, vocatur tempus, quod fit uno cœli circumactu, quo dies verus et nox continetur, Censorinus *capit. ultim.* ut et apud Mosen ex vespere et die unus dies perficitur. *Gen.* 1. Cujus diei civilis, apud gentes varias, varia initia fuisse superius est ostensum.

(21) De horis, et quid quaque hora gestum a Romanis, dixi alio loco. vide interim 4. *Martialis* 8.

(id est (1) duabus dimidiatis noctibus, et luce (2) media) actum est (3), perinde (4) est, quasi quavis hora lucis actum esset.

Quæ possunt tempore feriarum expediri vel non.

9. ULPIANUS lib. 7. de officio Proconsulis.

DIvus Trajanus Minicio Natali rescripsit, ferias a forensibus tantum negotiis dare vacationem: ea autem, quæ (5) ad disciplinam (6) militarem pertinent, etiam feriatis diebus peragenda: inter quæ custodiarum (7) quoque cognitionem esse.

Quoties dilatio danda sit.

10. PAULUS lib. 5. Sententiarum.

IN pecuniariis causis omnis dilatio singulis causis plus (8) semel tribui non potest: In capitalibus autem reo (9) tres dilationes, accusatori duæ dari possunt: sed utrumque, causa cognita.

TIT. XIII.

DE (10) EDENDO (11).

De edenda actione. 1. *Quid sit* actionem edere. 2. *De die et consule.* 3. *Quæ sunt edenda.* 4. *Si quis non totam stipulationem edat.* 5. *Quibus ex causis non edenti subvenitur.*

QUa (12) quisque actione agere volet, eam edere (13) debet: nam æquissimum videtur, eum, qui acturus est, edere actionem, ut proinde sciat reus, utrum cedere (14), an contendere ultra debeat; et si contendendum putat, veniat instructus ad agendum, cognita actione qua conveniatur.

§. 1. Edere (15) est [etiam] copiam (16) describendi (17) facere, vel in libello (18) complecti, et dare, vel dictare. Eum quoque edere Labeo ait, qui producat (19) adversarium suum (20) ad album (21), et demonstret, quod (22) dictaturus est, vel (23) id dicendo, quo uti velit.

§. 2. Editiones sine (24) die et Consule fieri debent, ne quid excogitetur e die (25), et Consule, et prælato (26) die fiat. Diem autem et Consulem excepit Prætor, quo instrumentum conscriptum est, non in quem solutio concepta est: nam dies solutionis, sicuti summa, pars est stipulationis. Rationes tamen cum die et Consule edi debent: quoniam accepta, et data, non alias possunt apparere, nisi dies et Consul fuerit editus.

(1) Diei civilis principium est ab hora sexta noctis, præcedentis lucem: medium, lux: finis reliquæ sex horæ noctis diem seu lucem sequentes. A nocte seu noctis sexta, diem suum Romanos inchoasse, vel ex his Varronis colligimus, quod Romanis sacra diurna dicebantur, quæ sex primis illis horis noctis, lucem præcedentis peragebantur: nocturna sacra, quæ sex aliis horis noctis lucem sequentibus fiebant.

(2) Lux hæc media, dies naturalis, et verus, Censorino appellatur: Isidoro 5. *cap.* 30. abusive dies, qui et pars diei civilis est. Naturalis dies, tempus est ab oriente sole ad solis occasum: cujus contrarium tempus est nox ab occasu solis usque ad exortum. Censorinus *capite ultimo.* Civilis igitur dies, naturalem diem continet et noctem: et ut nox sequitur duas dimidiatas noctes et lucem mediam. Huc refer quæ apud Virgilium occurrunt, de medio cursu noctis, et de medio axe, et medio olympo. His enim locis significatur nox media.

(3) Atqui tempus a momento ad momentum spectandum est. *l.* 3. §. *minorem. infr. de minorib.* 25. *ann.*

(4) Sic Magistratus populi Romani, post mediam noctem auspicabantur, cum illis erat auspicandum: post exortum solem, agebant. Utraque illa duo, auspicium nimirum post mediam noctem, et actio post exortum solem, eadem die fieri dicebantur. 3. *Gell.* 2. Macrob. 1. *Saturnal.* 3. Ita Tribuni plebis, (quos nullum integrum diem abesse Roma licuit), cum post mediam noctem proficiscuntur, et post primam facem ante mediam noctem sequentem revertuntur, non videntur abfuisse diem: quoniam ante horam noctis sextam finitam regressi ac reversi. partem aliquam illius in urbe consumunt. Gell. Macrobius *illo loco.* Huc refer, quæ de sacris diurnis ante dixi, (diurna sane fuisse, quæ a media nocte peragebantur), sed et id, quod de usurpata muliere et trinoctio ex Q. Mutio Jurisconsulto referunt Gellius et Macrob. *illo loco.*

(5) Militaris disciplina ferias non admittit, *ut hic.* Ita Scævola consultus quid feriis agi liceret, respondit, quod omissum noceret. 1. Macrob. *Saturn.* 16. Cujus rei religione Judæi quidam qui in desertum profugerant, ab Antiochi militibus obsessi, die sabbati haud pugnare ausi, misere perierunt. Verum Mathatias, Judæ Maccabæi pater, post eos docuit etiam sabbatis pugnare: qui mos inde ductus ac servatus est apud Judæos, ut si necessitas occurrat, pugnent etiam sabbatis. Josephus 12. *Antiquitatum c.* 8.

(6) Disciplina militaris, militia, vel executio militiæ. *v. l.* 12. *infr. de re militari.*

(7) Eorum, qui in carcere et custodia sunt, ut et latronum. *l.* 10. *C. h. t.*

(8) *l.* 1. *in fine C. de dilat.*

(9) Reo in causis capitalibus plures dilationes dantur quam accusatori, *ut hic.* Ita lege Pompeia de vi, accusatoribus ad dicendum duæ horæ, tres reo concessæ. Cicero *in Bruto*, *et initio lib.* 4. *de finibus.* 13. *Ad Atticum* 47. *Philippica* 1. 7. *Familiar.* 24. Rei igitur melior conditio fuerit, *ut hic.* par certe aut non deterior esse debet. *c. non licet.* 32. *de regul. jur. in* 6.

(10) *Lib.* 2. *Cod.* 1.

(11) Περὶ ἐκδόσεως 7. *Eclog.* 18.

(12) Hujus edicti interpretationem pete ex *l.* 1. *de except. l. actionis. de oblig. et act.* Mod. De hoc edicto v. Cujac. *l.* 10. *observ. cap.* 14. Rævard. *pro tribunal. lib. singul. cap.* 4. et de vera ejus lectione vide Duaren. *disput. Anniv. lib.* 1. *cap.* 3. Forcatul. *Cupid. Jurisperit. l.* 1. *c.* 17. Joan. Robert. *l.* 3. *sent. jur. cap.* 13. Cujac. *l.* 8. *observ. cap.* 15. S. L.

(13) Προεκδοῦναι ἀγωγὴν, edere actionem. *Eclog. illo loco c.* 1.

(14) Διαλύσασθαι ἢ ἕτοιμον ὑπαντῆσαι, id est, *utrum transigere an vero instituere se ad occurrendum seu defendendum debeat.* Græci *illo loco.* Ut illo ex loco videatur hic legendum *decidere* non *cedere.*

(15) *l.* 6. §. *edi.* 7. *l.* 10. §. *edi.* 2. *Inf. eod. l.* 89. §. *fin. Inf. de verb. signif.*

(16) *Edit*, qui describendi copiam reo facit; qui in libello complectitur, qui dat, vel dictat, qui ex libello actionem suam demonstrat vel codicem profert.

(17) Describendi copiam facere Græcis *illo loco* est μεταγράψασθαι.

(18) Græcis χάρτη.

(19) *Quid si legas*, deducat, vel perducat?

(20) *Adversaria sua.* Alciatus 2. *disp. ult.* 8. *Parerg.* 7. id est, qui tabulas rationum tumultuarie confectas extendit in rationum libris: Græci illo loco ita exprimunt: καὶ τὸ ἐπιδεῖξαι ἀπὸ χάρτου (quidam legunt χαρτίου) τὴν ἀγωγὴν ἢ προκομίσαι τὴν πυκτίον, hoc est, *ex albo* (nam ibi interpres negligenter, aut certe nimis simpliciter vertit, *libello*) *actionem demonstrare*, *vel Codicem proferre.* Est igitur producere adversarium suum ad album, partem adversariam, ut *l.* 1. *C. h. t.* ad album Prætoris deducere, et ei digito demonstrare; qua parte edicti sis acturus.

(21) Id est, ad matriculam Prætoris, et ex ea demonstrat quo edicto sit acturus. Duar. 1. *disp.* 13. Cujac. 8. *obs.* 15. χάρτη vel χάρτιον est illis locis. *Gloss.* λευκὸν, et λεύκωμα.

(22) Quod adversario dictaturus sis, nihil aliud est, quam actio, qua in eum usurus sis.

(23) Etiamsi re ipsa non deducas ad album Prætoris: quæ pars Græcis est, προκομίσαι τὴν πυκτὴν, Codicem proferre, aut Codicem ostendere.

(24) Sic in editione testamenti, non patitur Prætor diem et Consulem describi vel inspici, ideo videlicet ne quid falsum fiat. Diei namque et Consulis inspectio materiam falsum admittendi præbere potest. *l.* 2. §. 6. *Inf. testam. quemadmodum aperiantur.*

(25) i. e. ne ex editione diei et consulis nascatur occasio fraudis alicujus excogitandæ, ut forte diei repetendæ. *l. repetita. Inf. de fide instr.* ubi quod *repetita die*, hic *prælato die* dicitur. pro quo male alii *perlato*, alii etiam *prolato* legunt. *Mod.*

(26) Ita legitur *in l.* 28. *infr. ad leg. Corn. de falsis.* *Alius*, prolato die, id est, anticipato: Galli *antidate.*

§. 3. Edenda sunt omnia, quæ quis apud judicem editurus est: non tamen ut et instrumenta, quibus quis usurus non est (1), compellatur edere.

§. 4. Edere non videtur, qui stipulationem totam non edit.

§. 5. Eis qui ob ætatem, vel rusticitatem, vel ob sexum (2) lapsi non ediderunt, vel ex alia justa causa, subvenietur.

Utrum testamentum heredi edi debeat.

2. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

SI legatum petatur, non jubet Prætor verba testamenti edere: ideo fortasse, quia heredes solent (3) habere exemplum testamenti.

Quæ instrumenta fisco a reo edenda sunt.

3. MAURICIANUS lib. 2. de Pœnis.

SEnatus censuit, Ne quisquam eorum, a quibus quid fisco petetur, alia instrumenta (4) delatori cogatur edere, quam quæ ad eam causam pertinerent, ex qua se deferre professus esset.

Edictum de edendis rationibus ab argentario. 1. Et ejus ratio. 2. Si filiusfam. 3. Vel servus argentariam exercet. 4. De eo qui desiit argentariam facere. 5. Ubi edi debet.

4. ULPIANUS lib. 4. ad Edictum.

PRætor ait: *Argentariæ* (5) *mensæ exercitores rationem* (6), *quæ ad* (7) *se pertinet, edant adjecto die, et Consule.*

§. 1. Hujus Edicti ratio æquissima est: nam cum singulorum rationes argentarii conficiant, æquum fuit, id quod mei causa confecit, meum (8) quodammodo instrumentum mihi edi.

§. 2. Sed et filiusfamilias continetur his verbis, ut vel ipse cogatur edere. An et pater, quæritur. Labeo scribit patrem non cogendum, nisi sciente eo argentaria exercetur: Sed recte Sabinus respondit, tunc id admittendum, cum patri quæstum refert.

§. 3. Sed si servus argentariam faciat (potest (9) enim): si quidem voluntate domini fecerit, compellendum dominum edere, ac perinde in eum dandum est judicium, ac si ipse fecisset: sed si inscio domino [fecit], satis esse dominum jurare (10), eas se rationes non habere. † Si servus peculiarem faciat argentariam, dominus de peculio, vel de in rem verso tenetur: sed si dominus habet rationes, nec edit: in solidum tenetur.

§. 4. Etiam is qui desiit argentariam facere, ad editionem compellitur.

§. 5. Sed ibi quis compellitur edere (11), ubi argentariam exercuit: et hoc est constitutum. Quod si instrumentum argentariæ in alia provincia habeat, in alia administraverit: ibi puto cogendum edere, ubi argentariam exercuit: hoc enim primum deliquit (12), quod alio instrumentum transtulit. Quod si in alio loco argentariam exercet, alibi autem ad editionem compelletur: minime hoc facere cogitur, nisi descriptum (13) velis, ubi de ea re agitur, eum tibi dare, tuis videlicet sumtibus.

5. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

SPatiumque ad perferendas eas tribuendum est (14).

1. De successoribus argentarii, et pluribus argentariis, et tutoribus. 2. De jurejurando calumniæ ab eo qui sibi rationes edi postulat, præstando. 3. Rationis *appellatione quid contineatur. 4. Quid veniat in actionem ex hoc edicto. 5. Cui edi ratio debet. 6. Quibus edendus est dies et Consul in initio tabularum inscriptus. 7. Quid sit* rationem edere. *8. Edictum. 9. Et ejus interpretatio. De rationibus edendis argentario. 10. Vel ei qui iterum edi postulat.*

6. ULPIANUS lib. 4. ad Edictum.

SI quis ex argentariis (ut plerique eorum) in villa habeat instrumentum, vel in horreo (15): aut ad locum te perducet, aut descriptas rationes dabit.

§. 1. Cogentur et (16) successores argentarii edere rationes. Quod si plures sunt heredes, et unus habeat (17), solus ad editionem compelletur: sed si omnes habeant, et unus ediderit, omnes ad editionem compellendi sunt. Quid enim, si humilis et deploratus unus edidit, ut (18) dubitare quis merito de fide editionis possit? Ut igitur comparari rationes possint, etiam cæteri edere debent, aut certe unius editioni subscribere (19). † [Hoc] idem erit, et si plures fuerint argentarii, a quibus editio desideratur. Nam et si plures tutores tutelam administraverunt simul (20): aut omnes edere debent, aut unius editioni subscribere.

§. 2. Exigitur autem ab adversario argentarii (21) jusjurandum, *Non calumniæ causa postulare edi sibi:* ne forte vel supervacuas rationes, vel quas habet, edi sibi postulet, vexandi argentarii causa.

§. 3. *Rationem* (22) autem esse Labeo ait (23), ultro citro dandi, accipiendi, credendi, obligandi, solvendi sui causa negotiationem; nec ullam rationem nuda (24) duntaxat solutione (25) debiti incipere: nec si pignus acceperit, aut mandatum, compellendum edere: hoc enim extra rationem esse. Sed et quod solvi constituit, argentarius edere debet: nam et hoc ex argentaria venit.

§. 4. Ex hoc Edicto (26) in (27) id, quod interfuit, actio competit.

§. 5. Unde apparet, ita demum tenere hoc Edictum,

(1) Vide *l.* 10. §. 2. *infr. eod.* Ans.

(2) Ut sunt mulieres. *v. l.* 110. *in fin. Inf. de reg. jur.*

(3) Habenti instrumentum non editur. *l.* 6. §. *pen. Inf. eod.*

(4) Vide *l.* 2. §. 2. *infr. de jure fisci.*

(5) Campsor (id est, argentarius publicus, τραπεζίτης) potest quisque sua voluntate civili jure esse. In regno Franciæ nemo campsor esse potest, nisi Regis permissione. vid. Guidonem Papæ *decis.* 28.

(6) Ratio quid? vide *l.* 6. §. 3. *Inf. eod.* an exemplum, vid. *l.* 11. *infr. eod.* Goth. De argentariis, et fide adhibenda eorum libris, vid. Menoch. *de arbitrar. jud. lib.* 2. *cent.* 1. *cas.* 91. Ans.

(7) *l.* 6. §. *rationem. l.* 10. *Inf. eod. l.* 89. §. *ult. Inf. de verb. sig.*

(8) Meum dici potest, quod mea causa confectum.

(9) Cur ita? v. *l.* 175. *in pr. Inf. de reg. juris.*

(10) Vide quæ notavi ad *l.* 6. §. 4. *C. de his, qui ad Ecclesias.*

(11) *l.* 19. §. 2. *Inf. de judiciis.*

(12) Ideoque tenebitur suis sumptibus illud reducere. *arg. l.* 11. §. 1. *vers. interdum. infr. ad exhibendum.*

(13) *l.* 6. *in pr. Inf. eod.*

(14) Causa cognita. *l. argentarium.* 45. *Inf. de judiciis.*

(15) Hic enim etiam prætiosissima quæque reponebantur. *l. pen.* §. *effracturæ. Sup. de offic. præf. vig.* vide Forcatulum *d. cap.* 17. Mod. Vide quæ de horreo scripsi *ad l.* 7. *Inf. de instruct.* Goth.

(16) *l.* 9. §. *nihil interest.* 1. *infr. eod.*

(17) *l.* 3. §. *heres. infr. commodat. l.* 65. §. *si communis. Inf. pro socio.*

(18) V. *l.* 6. §. 3. *Inf. quod cujusque univ.*

(19) Subscriptio probat adversus subscribentem. vid. *l.* 9. §. 3. *Inf. de jure dot. l.* 14. *C. si certum petatur.*

(20) Vide *l.* 5. *C. arbitr. tut.*

(21) *l.* 9. §. 3. *infr. eod.*

(22) Rationibus continentur ultro citro data, accepta, credita, obligata, soluta.

(23) *l.* 2. *in fin. Inf. de pactis.*

(24) Nuda ratio quid, vide *in l. nuda ratio.* 26. *Inf. de donationibus.*

(25) Rationes non sunt, in quibus soluta tantum continentur.

(26) *l.* 8. *in fin. infr. eod.*

(27) Et sic ex mora.

si ad eum (1) pertineat. ✝ Pertinere autem videtur ad me ratio, si modo eam tractaveris me mandante: sed si procurator meus absente me mandaverit, an mihi edenda sit, quasi ad me pertineat? et magis est, ut edatur. ✝ Procuratori quoque meo edendam rationem, quam mecum habet, non dubito, quasi ad eum pertineat: et cauturum de rato, si mandatum ei non sit.

§. 6. Si initium tabularum (2) habet (3) diem, in quibus Titii ratio scripta est, postmodum mea sine die, et Consule; etiam mihi edendus est dies, et Consul: communis enim omnis rationis est præpositio diei, et Consulis.

§. 7. *Edi* autem est (4), vel dictare, vel tradere libellum, vel (5) codicem proferre.

§. 8. Prætor ait: *Argentario, cive, qui iterum edi postulabit, causa cogita edi jubebo.*

§. 9. Prohibet argentario edi, illa ratione, quod etiam (6) ipse instructus esse potest instrumento (7) suæ professionis: et absurdum est, cum ipse in ea sit causa, ut edere debeat, ipsum petere, ut edatur ei. ✝ An nec heredi argentarii edi ratio debeat, videndum. Et, si quidem instrumentum argentariæ ad eum pervenit, non debet ei edi: si minus, edenda est ex causa: nam et ipsi (8) argentario ex causa [ratio] edenda est: si (9) naufragio, vel ruina, vel incendio (10), vel alio simili casu rationes perdidisse probet, aut in longinquo habere, veluti trans mare.

§. 10. Nec iterum (11) postulanti edi Prætor jubet, nisi [ex] causa.

7. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

VEluti si peregre habere, quod primum editum est, doceat: vel minus plene editum: vel eas rationes, [quas] casu majore, non vero negligentia perdiderit. nam si eo casu amisit, cui ignosci debeat, ex (12) integro edi jubebit.

§. 1. Hæc vox, *iterum*, duas res significat: alteram, qua demonstraretur tempus secundum, quod Græci δεύτερον dicunt: alteram, quæ ad insequentia quoque tempora pertinet, quæ Græce dicitur πάλιν. Quod ita accipitur, quotiens opus erit: nam potest fieri, ut bis editam sibi rationem quis perdiderit, ut verbum *iterum* pro *sæpius* (13) accipiatur.

De dolo et culpa argentarii. 1. Quid veniat in hanc actionem.

8. ULPIANUS lib. 4. ad Edictum.

UBi exigitur argentarius rationes edere, tunc punitur, cum dolo malo non exhibet: sed culpam non præstabit, nisi dolo proximam. Dolo malo autem non edit, et qui malitiose edidit, et qui in totum non edit.

§. 1. Is autem, qui in hoc Edictum incidit, id præstat, quod (14) interfuit mea, rationes edi, cum (15) decerneretur a Prætore, non quod hodie interest: et ideo licet interesse desiit, vel minoris, vel pluris interesse cœpit, locum actio non habebit neque augmentum, neque diminutionem.

De procuratore, socio, tutore. 1. Argentarii patre, domino, legatario, herede, 2. Nummulariis edere compellendis. 3. Quibus edi ratio debet.

9. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

QUædam sunt personæ, quas rationes nobis edere oportet: nec tamen a Prætore per hoc Edictum compelluntur: veluti cum procurator res, rationesve nostras administravit, non cogitur a Prætore per metum (16) in factum actionis rationes edere: scilicet quia (17) id consequi possumus per mandati actionem. Et cum dolo malo socius negotia gessit, Prætor per hanc clausulam non intervenit: est enim pro socio actio. Sed nec tutorem cogit Prætor pupillo edere rationes; sed judicio tutelæ solet cogi edere.

§. 1. Nihil interest, si (18) successores, aut pater, aut dominus argentarii, ejusdem fuerunt professionis: quia cum in locum, et in jus succedant argentarii (19), partibus ejus fungi debent. ✝ Is autem, cui argentarius rationes suas legavit, non (20) videbitur contineri (quia juris successor his verbis significatur): non magis, quam si ei vivus eas donasset. Sed nec heres tenebitur, cum nec possideat, nec dolo malo fecerit. Sed si ei, antequam eas legatario traderet, renunciatum (21) fuerit, ne ante [eas] tradat, tenebitur, quasi dolo fecerit: [Item antequam eas tradat, tenebitur:] Quod si nihil dolo fecerit: causa cognita legatarius cogendus est edere.

§. 2. Nummularios quoque non esse iniquum cogi rationes edere, Pomponius scribit: quia (22) et hi nummularii, sicut argentarii, rationes conficiunt: quia et accipiunt pecuniam, et erogant per partes, quarum probatio scriptura codicibusque eorum maxime continetur: et frequentissime ad fidem eorum decurritur.

§. 3. Cæterum omnibus postulantibus, et (23) jurantibus non calumniæ causa petere, rationes, quæ ad se pertineant, edi jubet.

§. 4. Ad nos enim pertinet, non tantum cum ipsi contraximus, vel successimus ei, qui contraxit, sed etiam si is, qui in nostra potestate est, contraxit.

1. *Qui coguntur edere.* 2. *De ratione a capite edenda.* 3. *Quid veniat in hanc actionem.*

10. GAJUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

ARgentarius (24) rationes edere jubetur: nec interest, cum ipso argentario controversia sit; an cum alio.

(1) *l.* 9. §. *ult. Inf. eod.*
(2) Consule Menochium *de arbitr. Jud. l.* 2. *casu* 64. Mod.
(3) Vide *l.* 4. *in princ. supr. eod.*
(4) Vide *l.* 1. §. *edere.* 1. *supr. eod.*
(5) 7. *Eclog.* 15. *c.* 1. *in fin.*
(6) *l.* 2. *Sup. eod.*
(7) Instrumento professionis suæ argentarii instructi esse debent. Ut hinc etiam colligas, quemque suæ professionis instrumento instructum esse oportere: neque ab alio recte et honeste suæ professionis instrumenta commodato, aut precario, aut etiam jure petere.
(8) Principali.
(9) Ratio? fiunt scripturæ, ut quod actum est, per eas possit facilius probari. v. *l.* 4. *infr. de fide instrum. Nov.* 127. *c.* 2.
(10) Vide *l.* 57. *Inf. de administr. et peric. tut*
(11) De hac voce vide *l.* 7. §. 1. *Inf. eod.*
(12) Id est, de novo, et iterum, adde *l.* 7. *in prin. Sup. de feriis.*
(13) Imo non amplius quam bis, *l.* 15. *in fin. Inf. de reb. autorit. judicis possidendis.* adde *l.* 11. §. 18. *Inf. de leg* 3.
(14) *l.* 6. §. *ex hoc edicto.* 4. *Sup. eod. l.* 10. §. *cum autem. infr. eod.* 7. *Eclog.* 18. *cap.* 8. hoc sensu: Qui non edidit mihi, tenetur in id quod intererat mea, quum de edendo decerneretur, sive postea nihil, sive pluris, sive minoris mea intersit.
(15) Vide *l.* 22. *infr. de reb. creditis.*
(16) Adde *l.* 8. *in pr. Inf. mandati.*
(17) In factum actiones non admittimus, nisi deficientibus nominatis et ordinariis. *l.* 1. *Inf. de præscipt. verbis.*
(18) *l.* 6. §. 1. *Sup. eod.*
(19) Vide *l.* 6. §. 1. *Sup. eod. l.* 177. *Inf. de reg. jur.*
(20) Cur? singularis est successor.
(21) *Al.* Denunciatum. vide *l.* 10. §. 3. *Inf. quæ in fraudem credit.*
(22) Ratio ubi eadem, ibi idem jus esse debet. *arg. l.* 32. *in princ. infr. ad leg. Aquil.*
(23) *l.* 6. §. *exigitur.* 2. *supr. eod.*
(24) Vide. *l.* 4. *in pr. Sup. eod.* vide quæ notavi *ad Nov.* 49. *c. ult.* Goth. Ad hanc leg. vid. Cujac. *l.* 10. *observ. cap.* 14. Naun. *lib.* 1. *miscell. c.* 9. *et not. ad l.* 1. *h. t.* S. L.

§. 1. Ideo autem argentarios tantum, neque alios ullos absimiles [eis (1)] edere rationes cogit : quia officium eorum, atque ministerium publicam (2) habeat causam : et hæc principalis eorum opera est, ut actus sui rationes diligenter conficiant.

§. 2. Edi autem ratio ita intelligitur, si (3) a capite edatur (nam ratio, ni inspiciatur, intelligi non potest): scilicet ut non totum cuique codicem rationum, totasque membranas inspiciendi describendique potestas fiat : sed ut ea sola pars rationum, quæ ad instruendum (4) aliquem pertineat, inspiciatur et describatur.

§. 3. Cum autem in id actio competit (5), quanti agentis intersit editas sibi rationes esse : eveniet, ut sive quis condemnatus sit, sive quod petierit non obtinuerit, eo quod non habuerit rationes, ex quibus causam suam tueri possit ; id ipsum quod ita perdiderit, hac actione consequatur.

† Sed an hoc procedat, videamus. Nam si apud hunc judicem, qui inter eum, et argentarium judicat, potest probare, se illo judicio, quo victus est, vincere potuisse: poterit et tunc probare : et si non probabit, aut probantem judex non curabit, de seipso, aut (6) de judice queri debet ; sed non ita est. Fieri enim potest, ut nunc rationes, vel ipso edente, vel alio modo nactus, aut aliis instrumentis, vel testibus, quibus illo tempore aliqua ex causa uti non potuit, possit probare, potuisse se vincere : sic enim et de cautione subrepta aut (7) corrupta competit condictio, et damni injuriæ actio : quia quod ante non potuimus, intercepta cautione, probare, et ob id amisimus, hoc nunc aliis instrumentis, aut testibus, quibus tum uti non potuimus, probare possumus.

Quomodo exemplum instrumenti edi debet.

11. Modestinus lib. 3. Regularum.

Exempla instrumentorum etiam sine subscriptione (8) edentis, edi posse receptum est.

Utrum femina argentariam facere possit.

12. Callistratus lib. 1. Edicti Monitorii (9).

Feminæ remotæ videntur ab officio (10) Argentarii (11): cum ea opera virilis (12) sit.

De tempore hujus actionis. De successoribus.

13. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

Hæc actio neque post annum, neque (13) in heredem, nisi (14) ex suo (15) facto, dabitur : heredi autem dabitur.

TIT. XIV.
DE PACTIS (16).

Commendatio edicti. 1. Pacti *et* pacis *etymologia.* 2. *Pactionis definitio.* 3. *De significatione verbi* conventio, *seu* consensus. 4. *De nomine* conventionum.

1. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

Hujus (17) Edicti æquitas naturalis est. Quid enim tam congruum fidei humanæ, quam ea, quæ inter eos (18) placuerunt, servare (19)?

§. 1. *Pactum* autem a pactione (20) dicitur : inde etiam (21) *pacis* nomen appellatum est.

§. 2. Et (22) est pactio, duorum (23) pluriumve in idem placitum (24) consensus.

§. 3. *Conventionis* verbum generale est, ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi, transigendique causa consentiunt, qui inter se agunt : nam sicuti *convenire* dicuntur, qui ex diversis locis in unum [locum] colliguntur, et veniunt, ita et qui ex diversis animi motibus in unum consentiunt, id est, in unam sententiam decurrunt. † Adeo autem conventionis nomen generale est, ut eleganter dicat Pedius, nullum esse contractum, nullam obligationem (25), quæ non habeat in se conventionem : sive re, sive verbis fiat : nam et stipulatio quæ verbis fit, nisi (26) habeat consensum, nulla est.

§. 4. Sed conventionum pleræque in aliud nomen (27) transeunt: veluti in emptionem, in locationem, in pignus, [vel] in stipulationem.

(1) Vide Fachin. *l.* 11. *c.* 89. Ans.
(2) *Novell.* 136. *Edict. Justinian.* 7. *cap.* 4. *in fine.*
(3) Vide *l.* 1. §. *edere. supr. eod.* adde exemplum ex *l.* 46. §. *tutelæ. infr. de administr. et peric. tut.*
(4) Vide *l.* 1. *infr. de fide instrum.*
(5) Conciliationem hujus §. cum *l. semper.* §. *hoc interdicto. infr. unde vi*, et *l. qui tabul. infr. de furtis*, pete a Duareno *de in litem jurando num.* 55. Mod.
(6) *vide l.* 51. *in pr. infr. de evict.* §. 1. *in fin. Inst. de oblig. quæ ex quasi delicto.*
(7) Id est, delata. *vide l.* 41. *vers. ibid. infr. ad l. Aquil. et l.* 27. *in pr. infr. de furtis.*
(8) Subscriptio non requiritur in editione exempli.
(9) Monitorio hoc edicto cives monebantur : sic edicto monere dixit Jurisconsultus *in l.* 39. *infr. de religiosis et sumpt. fun.*
(10) Ut et ab intercedendo pro alio. *l.* 2. §. 1. §. 2. *infr. ad SC. Velleianum.*
(11) Ob quam causam removentur a postulando. *l.* 1. §. 5. *vers. sexum. infr. de postul.* adde *l.* 2. *infr. de reg. jur.*
(12) Cur virilis ? an quia intercedere pro alio vetantur, et utriusque rei eadem ratio est?
(13) *vide l.* 6. §. *supr. eod.*
(14) *vide l. un. C. ut actiones et ab heredib. et in heredes.*
(15) Id est, nisi ipse heres post mortem argentarii, rationes defuncti administrare cœperit.
(16) Et *infr.* 23. *tit.* 4. *L.* 2. *C.* 3. *L.* 4. *tit.* 54. *L.* 5. *tit.* 14. *et* 8. *tit.* 35. Paul. 1. *sent.* 1. *extr.* 1. *tit.* 35. *sext.* 1. *tit.* 18. Harmen. 1. *tit.* 9. Goth. Scripsit ad hunc tit. eleganter Duar. Scripsit et Æmilius Ferrettus, qui desinit *in l.* 7. nisi quod postea addidit §. *pactus si peteret. l. Si unus.* optimeque Cujacius; qui quid iste titulus cum præcedentibus commune habeat, docet *observ. lib.* 10. *cap.* 30. Mod.
(17) Quod extat *l.* 7. §. 7. *infr. eod.* Goth. Ad hanc leg. vid. Charond. *l.* 1. *verisimil. c.* 4. Johann. Robert. *l.* 2. *sent. cap.* 1. Hotoman. *l.* 1. *var. disput. c.* 7. Gœd. *de committ. stipul. c.* 2. *n.* 27. S. L.
(18) Elbert. Leonin. *emend. l.* 1. *c.* 16. secundum antiquissimum exemplar legit : *inter homines.* S. L.
(19) Exempla, *l.* 7. *in princ. infr. nautæ, caup. l.* 1. *in pr. infr. de constitut. pec. l.* 24. *in fin. l.* 26. §. 1. *infr. depositi. l.* 74. *in pr. infr. de evict. l.* 1. §. 3. *verb. quoties. infr. uti possidetis. l.* 23. *in pr. infr. de appellat. l.* 1. §. *pen. infr. a quib. app. l.* 84. *in fin. infr. de reg. jur. l.* 9. *C. hoc tit. l.* 10. *C. si certum petat. l.* 5. *C. de oblig. et act.*
(20) Respicit, ait Pacius, ut *in l.* 1. *supr. de Just. et jur.* ad rem ipsam, non ad voces. de reliquo vide Charondam *Verisim. lib.* 1. *cap.* 4. Jo. Robertum *l.* 2. *sent. recept. cap.* 1. Hotomanum *variar. disp. vol.* 1. *c.* 7. Mod. Alii a pacione, alii a pago, alii a paco, vel paceo. vide Festum *in Pacionem.* Goth.
(21) Pacem a pactione conditionum putat dictam Sinnius Capito, quæ utrique inter se populo sit observanda. Festus *in Pacem.*
(22) *l.* 3. *infr. de pollicitat.*
(23) Δύων ἢ τρίων ἢ πλειόνων, id est, duorum, trium aut plurium, 11. *Eclog.* 1. *c.* 1.
(24) Εἰς τὸ ἀρεστὸν, Græci *ibidem.* unde forte *Arresti* nomen in Curiis et Parlamentis Galliæ familiare : *Arresta* namque dici possunt placita Curiæ.
(25) *vide l.* 55. *Inf. de oblig. et act.*
(26) *l.* 3. *in fin. infr. de obl. et act.*
(27) *l.* 7. §. 1. *infr. eod.*

Quibus modis convenire possumus. 1. *De cautione debitori reddita.*

2. Paulus lib. 3. ad Edictum.

LAbeo ait, convenire (1) posse, vel re (2), vel per epistolam, vel per nuncium; inter (3) absentes quoque [posse]: sed etiam tacite consensu convenire intelligitur.

§. 1. Et ideo, si (4) debitori meo reddiderim (5) cautionem (6), videtur (7) inter nos convenisse, *ne peterem*: profuturamque ei conventionis exceptionem placuit.

De pignore reddito.

3. Modestinus lib. 3. Regularum.

POstquam (8) pignus vero debitori reddatur, si pecunia soluta non fuerit (9), debitum peti posse dubium non est (10): nisi specialiter contrarium actum esse probetur.

De invectis illatis in ædes conductas. 1. *De muto.* 2. *De stipulatione dotis.* 3. *De pacto præcedente stipulationem.*

4. Paulus lib. 3. ad Edictum.

ITem, quia conventiones [etiam] tacite valent, placet in urbanis (11) habitationibus locandis *invecta illata* pignori esse locatori, etiamsi nihil nominatim convenerit.

§. 1. Secundum hæc, et mutus (12) pacisci potest.

§. 2. Hujus [rei] argumentum etiam stipulatio dotis causa facta est: nam ante nuptias male petitur (13), quasi si hoc expressum fuisset: et nuptiis non secutis, ipso jure evanescit stipulatio: idem Juliano placet.

§. 3. Ex facto etiam consultus cum convenisset, *Ut donec usuræ solverentur, sors non peteretur*, et stipulatio (14) pure concepta fuisset; conditionem inesse stipulationi (15), atque si hoc expressum fuisset (16).

Conventionis divisio. 1. *Quæ sit publica conventio.*

5. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

COnventionum autem tres (17) sunt species: aut enim ex publica causa fiunt, aut ex privata: privata, aut legitima (18), aut juris gentium (19).

§. 1. Publica conventio est, quæ (20) fit per (21) pacem (22) quotiens inter se duces belli quædam paciscuntur.

Legitimæ conventionis definitio et effectus.

6. Paulus lib. 3. ad Edictum.

LEgitima (23) conventio est, quæ lege (24) aliqua confirmatur: et ideo interdum ex pacto actio nascitur vel tollitur, quotiens lege, vel senatusconsulto (25) adjuvatur.

Conventionis juris gentium divisio ab effectu. 1. *De contractibus nominatis.* 2. *Et innominatis.* 3. *De turpi stipulatione.* 4. *Effectus pactorum.* 7. *Edictum de pactis.* 8. *Divisio pacti.* 9. *De dolo.* 10. *De pacto fraudandi causa.* 11. *De dolo.* 12. *De clausula*, Rogavit Titius, spopondit Mævius. 13. *De actione judicati, vel ædium incensarum.* 14. *De novi operis nunciatione, et cæteris ad edictum pertinentibus. De furto.* 15. *Depositi.* 16. *De pacto, vel legato, vel jurejurando, vel stipulatione contra jus.* 17. *De pacto inter futurum heredem et creditores hereditarios.*

7. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

JUris gentium conventiones (26) quædam actiones pariunt, quædam exceptiones.

§. 1. Quæ pariunt actiones, in suo (27) nomine non stant, sed transeunt (28) in proprium nomen contractus: ut emptio, venditio, locatio, conductio, societas, commodatum, depositum, et cæteri similes contractus.

§. 2. Sed et si in alium (29) contractum res non transeat, subsit tamen causa (30): eleganter Aristo Celso respondit, esse obligationem (31): ut puta, dedi tibi rem *ut mihi aliam dares*, dedi *ut aliquid facias*: hoc συνάλλαγμα, id est, *contractum* esse, et hinc nasci civilem obligationem. Et ideo puto, recte Julianum a Mauriciano reprehensum in hoc: Dedi tibi Stichum, *ut Pamphilum manumittas*: manumisisti: evictus est Stichus: Julianus (32) [scribit] in (33) factum actionem (34) a Prætore dandam:

(1) Expresse an et stipulari? minime. vide tamen *l.* 1. *in prin. infr. de verb. oblig.*

(2) Id est, re ipsa seu re interveniente. *l.* 17. *infr. eod.* aut potius *per se*, id est, inter præsentes tractatu habito. unde hic locus Græcis 11. *Eclog.* 1. *cap.* 2. ita legitur, συμφωνεῖ τις ϗ παρὼν, ϗ ἀπὼν, ϗ δι' ἐπιστολῆς, ϗ δι' ἀγγέλου ϗ σιωπηρῶς· unde hoc loco ita legerem: *Vel præsentes, vel inter absentes, ut per epistolam, vel per nuncium, sed etiam tacite.*

(3) *l.* 14. *in fin. infr. de constitut. pec.*

(4) Vide Socinum *regul.* 183.

(5) *v. l.* 7. *C. de remiss. pign.*

(6) Γραμματεῖον, Græci hic.

(7) Præsumptione quadam. *vide l.* 24. *Inf. de probat.* adde Socinum *reg.* 18.

(8) *l.* 2. *C. de distract. pignorum. l.* 2. *C. de remiss. pignor.*

(9) *l.* 1. *in fin. infr. de liberation. legat.*

(10) Cur ita? collige ex *l.* 6. *in fin. infr. de precario.*

(11) *vide l.* 4. *in pr. infr. in quib. causis pign. tacite.* adde quasdam exceptiones ex Socin. *reg.* 192.

(12) Et surdus. *l.* 48. *infr. de obligationib. et actionib.*

(13) *vid. l.* 21. *infr. de jure dot.*

(14) Sortis non petendæ scilicet.

(15) Usurarum scilicet pacto et præfationi adjectarum.

(16) Id est, tacite in stipulatione repetitam credi. *vide l.* 134. §. 1. *infr. de verb. oblig.*

(17) Vide Cujac. 15. *obs.* 33. Tres sunt sane, si universas ita numeres, hoc est, et genera et species simul. alias duæ. sunt enim generatim pacta, ἢ δημόσια, ἢ ἴδια, *aut publica, aut privata.* 1. Harmenopul. 9. §. 2. 11. *Eclog.* 1. *c.* 5. Goth. Adde Ræward. *l.* 4. *var. c.* 1. S. L.

(18) *l.* 6. *infr. eod.*

(19) *l.* 7. *infr. eod.*

(20) Vel ita, quoties inter se στρατηγοὶ seu belli duces de pace paciscuntur. 11. *Eclog.* 1. c. 5. τὰ περὶ ἐξουσιαστῶν ϗ ἡγεμόνων ἔθνων πρὸς εἰρήνην τυχὸν, ἢ ἄλλοτι τοιοῦτον. 1. Harmenop. 9 §. 4. hoc est, *Publica conventio est, quæ per Principes fit aut belli duces, veluti ad pacem aut quid tale.* Quod ideo adscripsi, ne quis publicam conventionem restringat ad solos belli duces, aut solam pacis conventionem.

(21) Datur enim pax in certas leges, *l.* 12. 20. 28. *Inf. de captivis et postl.*

(22) Id est, pacis causa. Haloand. legit *per Principem.*

(23) Id est, civilis, et quidem privata. §. 1. *Inst. de oblig.* Goth. In hanc leg. vid. Bellon. *l.* 3. *supput. cap.* 7. Govean. *l.* 2. *var. lect. c.* 26. S. L.

(24) Unde hæc conventio dicitur ἐξ ἰδικοῦ νόμου. *Eclog. illo loco.* id est, a privata lege esse. et ab Harmenopulo 1. *Titul.* 9. §. 3. quæ inter singulos particulatim homines initur.

(25) Vel constitutionibus: ut in pollicitatione dotis, *l.* 6. *C. de dot. prom.* in donatione. *l.* 35. §. *ult. C. de donat.*

(26) Vid. hic Conan. *l.* 6. *comment. cap.* 2. Charond. *l.* 2. *verisimil. cap.* 8. Coras. *lib. miscell.* 1. c. 1. Cujac. *l.* 2. *observ. c.* 15. Cont. *l.* 1. *disput. c.* 13. S. L.

(27) *Subaudi* generali.

(28) Id est, propter sui frequentiam inter homines speciale nomen repererunt: Velut actio illa qua pretio rem permutamus, non jam simpliciter ac generaliter *conventio* dicitur, sed nomine speciali *emptio, et venditio.*

(29) Ἰδικὸν Græci *illo loco*: i. e. specialem et nominatum.

(30) Id est, dedi, vel ut dares, aut faceres: et e contra.

(31) Id est, actionem: de eo enim agitur.

(32) Imo Julianus scribit, civilem actionem dari, at non in factum. *l.* 5. §. 2. *infr. de præscriptis verbis.* Goth. Et ideo concluditur hic dari actionem præscriptis verbis, ibi in factum. De conciliatione vid. Accurs. hic. et Salicet. ad *d. l.* 5. Duaren. *hic. vers. Et ideo.* Eguinar. Baro. *hic. vers. Quod vero de actione.* Conan. *l.* 7. *comment. cap.* 15. Stephan. Forcat. *dialog.* 97. *n.* 5. 6. Ans.

(33) Ab actione in factum distinguitur hic præscriptis verbis actio.

(34) Incerti actio, præscriptis verbis actio.

ille ait, civilem incerti actionem (1), id est, præscriptis verbis, sufficere (2): esse enim contractum, quod Aristo (3) συνάλλαγμα dicit, unde hæc nascetur actio.

§. 3. Si ob maleficium, *ne fiat*, promissum sit, nulla est obligatio ex hac conventione (4).

§. 4. Sed cum nulla subest causa propter (5) conventionem, hic constat non posse constitui obligationem. † Igitur nuda (6) pactio obligationem non parit (7), sed parit (8) exceptionem.

§. 5. Quinimo, interdum format (9) ipsam actionem, ut in bonæ fidei judiciis: Solemus enim dicere, *pacta conventa inesse bonæ fidei judiciis*. Sed hoc sic accipiendum est: ut siquidem ex continenti (10) pacta subsecuta sunt, etiam ex parte actoris insint (11): ex intervallo (12), non inerunt, nec valebunt, si agat: ne ex pacto actio nascatur (13). † Utputa, post divortium (14) convenit, *Ne tempore statuto* (15) *dilationis dos reddatur, sed statim*: hoc non valebit, ne ex pacto actio nascatur. † Idem Marcellus scribit: et si in tutelæ actione (16) convenit, *Ut majores, quam statutæ sunt* (17), *usuræ præstentur*, locum non habebit: ne ex pacto nascatur actio: ea enim pacta insunt (18), quæ (19) legem contractui dant, id est, quæ in ingressu contractus (20) facta sunt. † Idem responsum scio a Papiniano, [et] si post emptionem ex intervallo aliquid extra (21) naturam (22) contractus conveniat, ob hanc causam agi ex empto non posse: propter eandem regulam, *ne ex pacto actio nascatur*: Quod et in omnibus Bonæ fidei Judiciis erit dicendum. † Sed ex parte rei locum habebit pactum: quia solent et ea pacta, quæ postea interponuntur, parere exceptiones.

§. 6. Adeo autem bonæ fidei judiciis exceptiones (23) postea factæ, quæ ex eodem sunt contractu (24), insunt, ut constet, in emptione cæterisque bonæ fidei judiciis, re nondum secuta (25) posse abiri ab emptione. Si igitur in totum potest, cur non et pars ejus pactione mutari potest? Et hæc ita Pomponius libro sexto ad Edictum scribit. † Quod cum est, [etiam] ex parte agentis pactio locum habet, ut et ad actionem proficiat, nondum re secuta, eadem ratione: nam si potest tota res tolli, cur non et reformari: ut quodammodo (26) quasi renovatus contractus videatur? quod non insubtiliter (27) dici potest.

† Unde illud æque non reprobo, quod Pomponius libris lectionum probat: posse in parte recedi pacto ab emptione: quasi repetita (28) partis emptione (29). † Sed cum duo heredes emptori exstiterunt, venditor cum altero pactus est, ut ab emptione recederetur: ait Julianus valere pactionem, et dissolvi pro parte emptionem: quoniam et ex alio contractu paciscendo alter ex heredibus adquirere sibi potuit exceptionem. Utrumque itaque recte placet, et quod Julianus, et quod Pomponius.

§. 7. Ait Prætor: *Pacta conventa* (30), *quæ neque dolo malo* (31), *neque adversus leges* (32), *plebiscita, senatusconsulta, edicta Principum, neque* (33) *quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, servato* (34).

§. 8. Pactorum quædam (35) in rem sunt, quædam (36) in personam. † In rem sunt, quotiens generaliter paci-

(1) Si ignorans dedit servum; alioqui si sciens, de dolo actio competit. *l. naturalis. §. sed si dem. infr. de præscr. verb.* Mod.

(2) Ut subsidiariis actionibus de dolo, et in factum Prætoria non sit opus, cum ordinaria competat. *l.* 5. *§.* 2. *in fin. infr. de præscript. verb.*

(3) *Al.* Aristoteles. *vid. l.* 5. *Ethicon.*

(4) Adquisita stipulatori vel mandatori vel socio: aliud erit, si paciscar *ne furem facias. l.* 50. *infr. eod.*

(5) *Al.* præter conventionem: veluti Dabo Stichum tibi, tu mihi Pamphilum.

(6) Nudum pactum ab Harmen. 1. *tit.* 9. §. 11. esse dicitur, cum non præcessit datio, sed solum de dando conventum fuit.

(7) Civilem, *l.* 7. *§.* 2. *supr. eod.* naturalem parit. *l.* 5. *§.* 2. *infr. de solut. et liber. l.* 7. *in pr. supr. eod. l.* 21. *C. de pact. l.* 59. *§.* 2. *infr. ad SC. Trebell. l.* 26. *§. filia. infr. de pact. dot. junct. l.* 41. *infr. de cond. indeb.* Ans.

(8) 11. *Eclog.* 1. *c.* 6. *l.* 2. *§.* 4. *infr. de dol. mal. et met. excep.*

(9) Καινίζει. *Nov.* 136. *c.* 1. ἀμείβει, τυποῖ. 11. *Ecl.* 1. *c.* 6. μεταυποῖ. Harmenop. 1. *tit.* 9. *§.* 21.

(10) Συγχρόνως τῇ συστάσει τοῦ συναλλάγματος, in ingressu, initio et exordio contractus. *l.* 13. *C. h. t.*

(11) Id est, pariant actionem. *l.* 72. *infr. de contrahend. empt.*

(12) Id est, si non in ingressu, si re secuta, si non integris omnibus, si extra naturam contractus interponuntur.

(13) Jure Canonico, de nudo pacto oritur actio. *c.* 1. *et c.* 3. *extr. de pact.* Ans. Sed jus civile in praxi est receptum, secundum quam inutilis etiam est obligatio; quæ nullam continet debiti causam, per *l.* 25. *ff. de probat. l.* 13. *C. de non num. pec.* Costal. *ad l.* 40. *ff. de pact. n.* 24. et ad *d. l.* 25. *ff. de probat.* And. Gail. *l.* 2. *obs. c.* 9. S. L.

(14) Aliud, si ante nuptias *v. l.* 10. *C. de jure dotium.*

(15) *v. l. un. §.* 7. *C. de rei uxoriæ act.*

(16) Administratione et actu. *Ferret.* post inchoatam tutelæ actionem. *Cujac.*

(17) Id est, majores legitimis. *de quib. l.* 7. *§.* 10. *infr. de administr. et pericul. tut.*

(18) Hoc est, prosunt, συμβάλλεται. Græci *hic.*

(19) *Forsan*: Ea pacta insunt, legemque contractui dant, quæ in ingressu contractus facta sunt. *Goth.*

(20) Non significat ab initio, sed dum contractus ingreditur et ambulat, i. e. dum contrahitur. dicitur enim contractus ambulare. *l. sed uti. infr. de minorib.* vide Pacium *hic.* Corasium *l.* 3. *Miscell. cap.* 10. Charondam *Verisim. l.* 2. *c.* 9. Forcatulum *Dialog.* 89. *num.* 1. *et* 5. Mercerium *opinion. l.* 1. *c.* 16. Mod.

(21) Pacta, παρὰ φύσιν τοῦ συναλλάγματος, id est, extra naturam contractus, in continenti non apposita prosunt reo ad exceptionem, at non actori ad actionem: κατὰ φύσιν δὲ τοῦ συναλλάγματος, hoc est, *quæ secundum naturam sunt contractus, utique prosunt. Ecl. illo loco.* Harmen. *ibid. §.* 14.

(22) i. e. Substantiam. Cujac. 2. *obs.* 15. Extra substantiam venditionis erit (substantia est autem sine qua non potest esse venditio) hæc conventio, ut Romam eatur, vel non eatur.

(23) *Al.* pactiones. *Cujac.* depectiones, 2. *obs.* 15. reprehensus a Ravardo, 2. *Variar.* 1. Possis legere, *hæ pactiones*, id est, nudæ postea factæ et additæ.

(24) Puta, quæ super pretio interponuntur, vel alia re simili. Duaren. *hic.* κατὰ τὴν φύσιν τοῦ συναλλάγματος.

(25) Integris omnibus, *l.* 58. *infr. eod.* neque re tradita, *l.* 1. *C. quando liceat ab empt.* neque soluto pretio. *l.* 2. *infr. de rescind. vendit.*

(26) *Quodammodo quasi.* eadem hac formula utitur Jurisconsultus in *l.* 14. *in fin. infr. de usurp. et usucap.* nisi quod tres notæ hic impropriëtatis sunt, *Quodammodo, quasi, videtur:* ibi duæ.

(27) Alias vulgaris opinio est, novum contractum fieri, *l.* 72. *in princ. infr. de contrahenda emptione.*

(28) Id est, reformata et retroacta, *d. l.* 2. *in fin. infr. de rescindend. vend.*

(29) Pacto, emptione. *alii* pacti conventione. *Duar.*

(30) *l.* 6. *C. h. t.* quæ causam continent: et sic non dat Prætor actionem ex nudo pacto.

(31) *vide l.* 5. *C. de inutil. stipul.*

(32) Vel bonos mores.

(33) Fraus in leges, nullius est effectus.

(34) Modo dans actionem, modo formans actionem, modo dans exceptionem, modo negans actionem. tot enim sunt vires pacti, et significationes verbi *servare. §.* 4. *et* 5. *supr. h. l. l.* 10. *C. h. t. l.* 44. *§.* 1. *Inf. fam. ercis. l.* 41. *infr. de acquir. rer. dom.* V. iterum Pacium *hic.* Forcatulum *Dialog.* 69. *n.* 2. *et* 4. Vaconium *l.* 5. *declar.* 67. Mod. Data exceptione; alias, servare est tueri vel exceptione vel actione. *l.* 44. *§.* 1. *infr. famil. ercisc.* Goth.

(35) Et ea γενικὰ τέλειαν ἔχοντα συγχώρησιν, id est, generalia generalem habentia remissionem, Græcis dicuntur, 11. *Ecl.* 2. *c.* 7.

(36) Sunt etiam quædam mixta. *l.* 57. *§.* 1. *infr. eod.*

scor, *ne petam*: in personam, quotiens, ne a persona petam, id est, *ne a Lucio Titio petam*. † Utrum autem in rem, an in personam pactum factum est, non (1) minus ex verbis, quam ex mente (2) convenientium æstimandum est: plerumque (3) enim (ut et Pedius ait) persona pacto inseritur, non ut personale pactum fiat, sed ut demonstretur cum quo pactum factum est.

§. 9. *Dolo malo* ait Prætor *pactum se non servaturum*. *Dolus malus* fit calliditate, et fallacia (4): [et] ut ait Pedius, dolo malo pactum fit, quotiens (5) circumscribendi alterius causa, aliud agitur, et aliud agi simulatur.

§. 10. Sed si fraudandi causa pactum factum dicatur, nihil Prætor adjicit: sed eleganter Labeo ait, hoc aut iniquum esse, aut supervacuum: iniquum, si quod semel remisit creditor debitori suo bona fide, iterum hoc conetur destruere: supervacuum, si deceptus hoc fecerit: inest enim dolo et fraus.

§. 11. Sive (6) autem ab initio dolo malo pactum factum est, sive post pactum dolo malo aliquid factum est, nocebit exceptio, propter hæc verba Edicti, *neque fiat*.

§. 12. Quod fere novissima parte pactorum (7) ita solet (8) inseri, *rogavit Titius, spopondit Mævius*: hæc (9) verba non (10) tantum pactionis loco accipiuntur, sed (11) etiam stipulationis. Ideoque ex stipulatu nascitur actio: nisi contrarium specialiter adprobetur (12), quod non animo stipulantium hoc factum est, sed tantum paciscentium.

§. 13. Si paciscar, *ne* [*pro*] *judicati, vel incensarum ædium* (13) *agatur*, hoc pactum valet.

§. 14. Si paciscar, *ne operis novi nunciationem exequar*: quidam putant non valere pactionem, quasi in ea re Prætoris imperium versetur: Labeo autem distinguit, ut, si ex re familiari operis novi nunciatio sit facta, liceat pacisci: si de re publica, non liceat: quæ distinctio vera est. † Et in cæteris igitur omnibus ad Edictum Prætoris pertinentibus, quæ non (14) ad publicam læsionem, sed ad rem (15) familiarem respiciunt, pacisci licet. † Nam et *de furto* (16) pacisci (17) Lex permittit.

§. 15. Sed et si quis paciscatur, *ne* (18) *depositi agat*: secundum Pomponium valet pactum. † Item si quis pactus sit, *ut ex causa depositi omne* (19) *periculum præstet*: Pomponius ait, pactionem valere: nec quasi contra juris formam factam non esse servandam.

§. 16. Et generaliter, quoties pactum (20) a jure communi (21) remotum est, servari hoc non oportet: nec (22) legari, nec (23) jusjurandum de hoc adactum, *ne quis agat*, servandum, Marcellus lib. secundo Digestorum scribit: et si (24) stipulatio sit interposita de his, pro quibus pacisci non licet, servanda non est: sed omnimodo rescindenda.

§. 17. Si ante (25) aditam hereditatem paciscatur quis cum creditoribus, *ut minus solvatur*, pactum valiturum (26) est (27).

§. 18. Sed si servus sit, qui paciscitur, priusquam libertatem et hereditatem adipiscatur, quia sub conditione heres scriptus fuerat, non (28) profuturum pactum, Vindius scribit: Marcellus autem libro octavo decimo Digestorum, et suum heredem, et servum necessarium pure scriptos, paciscentes, priusquam se immisceant, putat recte pacisci: quod verum est. † Idem et in extraneo herede: qui si mandatu creditorum adierit, etiam mandati putat eum habere actionem. † Sed si quis, ut supra retulimus, in servitute pactus est, negat Marcellus: quoniam non solet ei proficere, si quid in servitute egit, post libertatem: quod in pacti exceptione admittendum est. † Sed an [vel] doli ei prosit exceptio, quæritur? Marcellus in similibus speciebus, licet antea dubitavit, tamen admisit: ut puta filiusfamilias heres institutus, pactus est cum creditoribus, et emancipatus adiit hereditatem: et dicit doli eum posse uti exceptione. † Idem probat, et si filius vivo patre cum creditoribus paternis pactus sit: nam et hic doli exceptionem profuturam. † Imo et in servo doli exceptio non est respuenda.

§. 19. Hodie (29) tamen, ita demum pactio hujusmodi creditoribus obest, si (30) convenerint in unum, et communi consensu declaraverint, quota parte debiti contenti sint: si vero dissentiant, tunc Prætoris (31) partes necessariæ sunt, qui decreto suo sequetur majoris partis voluntatem.

(1) Id est, non magis, ut recté Accursius hic notat. nisi trajectio sit hæc, *non minus ex mente quam ex verbis convenientium*. unde hæc pacta superiore loco *Eclogæ* dicuntur κατὰ πρόληψιν γενικά, ex mente generalia, etiamsi certa persona inseratur.

(2) Duaren. ait hujuscemodi ὑστερολογίας usitatas esse J. C. aliisque Latinis auctoribus. Ulpianus *l.* 3. §. *Labeo. Inf. de incend. ruin. naufrag. l.* 3. §. *si emancipatus. infr. de bon. poss. cont. tab.* Seneca *de tranquillitate vitæ l.* 1. *c.* 8. vide autem Charondam *Verisimil. l.* 2. *c.* 9. et Merçerium *c.* 16. *l.* 1. *opinion.* Mod.

(3) *l.* 40. *in pr. infr. eod.*

(4) Adde *l.* 1. §. *dolum.* 2. *infr. de dol. mal.*

(5) *Eclog. illo loco.*

(6) *l.* 21. §. 3. *infr. de peculio. Autor Eclogæ d. loco.*

(7) Id est, instrumentorum. Pactum enim non tantum sumitur pro conventione et debito, sed pro instrumento. Cujac. *l.* 15. *infr. tit. prox.*

(8) Ut si minus ex pacto, saltem ex stipulatione agi possit. Paulus 2. *sent.* 22. §. *ult.* hæc enim ejus firmandi gratia inducta est. Paul. 5. *sent.* 7.

(9) Forma demonstrat effectum.

(10) Pactum fieri posse interrogatione præcedente, et responsione subsequente, hinc colligitur, ut et *l.* 1. §. 4. *Inf. de pecunia constituta.*

(11) Cur? a forma res denominatur concurrente in eundem actum pacto aliquo et stipulatione; actus denominatur a stipulatione non a pacto, a stipulatione (inquam) veluti digniore.

(12) Id est, factum contra jus commune. non est igitur hic locus contrarius *l.* 27. §. *et in summa. infr. eod.* Mod.

(13) Ex culpa scilicet ad duplum: nam consulto factum incendium morte puniebatur. Paulus 5. *sentent.* 3. §. *ult. vide l.* 9. *infr. de incend. ruin.*

(14) *l.* 27. §. 4. *Inf. eod.*

(15) *vide l.* 29. *in fin. C. h. t.*

(16) Jam facto, *l.* 17. §. 1. *Inf. eod.* secus si de futuro, *l.* 27. §. 4. *Inf. eod.*

(17) Decidere. *v. l.* 7. *in pr. infr. de condict. furtiva.*

(18) Dicta *l.* 27. §. 3.

(19) Etiam culpa datum; cujus nomine vulgariter non tenetur. §. 3. *Inst. quibus modis re.* adde *l.* 1. §. 35. *infr. depositi.*

(20) Contra jura communia neque pacisci, neque legare, neque jurare, neque stipulari licet. 11. *Eclog.* 1. *c.* 7. 1. Harmenop. 1. §. 15. 16.

(21) Naturæ, §. 3. *Sup. eod.* civili, *l.* 28. *infr. eod.* solennitate juris, *l.* 27. *infr. de reg. jur.* at non a privilegio nobis concesso. *l.* 29. *C. h. t.*

(22) *Nec ligat.* Chesnay apud Cujac. 1. *obs.* 24.

(23) *l.* 112. §. *pen. et ult. infr. de leg.* 1. *vide Nov.* 51. *in pr.*

(24) *vid. l.* 35. §. 1. *Inf. de verb. obl.*

(25) Cur hoc pactum creditores interponere solent? ut eo magis incitent heredes ad adeundam hereditatem vel se immiscendum.

(26) *v. l.* 29. §. 2. *infr. de donat.*

(27) Potest etiam eorum mandato adire. v. *l.* 32. *in fin. infr. mandati.*

(28) Proderit tamen de dolo exceptio. *ut supr. eod.*

(29) Id est, post rescriptum D. Marci; de quo in *l.* 10. *infr. eod.* plane de verbo *Hodie* scripsi ad *l.* 32. *infr. ad l. Corn. de falsis.*

(30) *l.* 10. *infr. eod.*

(31) Vide *l.* 5. *Inf. de liberali caus.*

8. Papinianus lib. 10. Responsorum.

MAjorem (1) *esse partem*, pro modo debiti (2), non pro numero personarum placuit. Quod si æquales sint in cumulo debiti, tunc plurium numerus creditorum præferendus est: in numero autem pari creditorum, autoritatem ejus sequetur Prætor, qui (3) dignitate inter eos præcellit. Sin autem omnia undique in unam æqualitatem concurrant, humanior (4) sententia a Prætore eligenda est: hoc enim ex Divi Marci rescripto colligi potest.

9. Paulus lib. 62. ad Edictum.

SI plures sunt, qui eandem actionem habent, unius loco habentur.

† Utputa, plures sunt rei stipulandi, vel plures argentarii, quorum (5) nomina (6) simul facta sunt: unius loco numerabuntur; quia (7) unum debitum est. † Et cum tutores pupilli creditoris plures convenissent, unius loco numerantur: quia unius pupilli nomine convenerant. † Necnon et unus tutor plurium pupillorum nomine (8) unum debitum prætendentium, si convenerit, placuit unius loco esse: nam (9) *difficile* (10) *est, ut unus homo duorum vicem sustineat*: nam nec is, qui plures actiones habet adversus eum, qui [unam] actionem habet, plurium personarum loco accipitur.

§. 1. Cumulum debiti [et] ad plures summas referemus, si uni forte minutæ summæ centum aureorum debeantur, alii vero una summa aureorum quinquaginta: nam in hunc casum spectabimus summas plures: quia illæ excedunt in unam summam coadunatæ.

§. 2. Summæ (11) autem applicare (12) debemus etiam usuras (13).

1. *De pœnæ stipulatione pacto subjecta.* 2. *De doli exceptione. De pacto procuratoris.*

10. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

REscriptum (14) [autem] Divi Marci sic loquitur, quasi omnes creditores debeant convenire. Quid ergo si quidam absentes sint? num exemplum præsentium absentes sequi debeant? Sed an et privilegiariis (15) absentibus hæc pactio noceat, eleganter (16) tractatur: si (17) modo valet pactio [et] contra absentes. Et repeto, ante formam a Divo Marco datam Divum Pium rescripsisse, *fiscum quoque in his casibus* (18), *in quibus hypothecas non* (19) *habet, et cæteros privilegiarios exemplum creditorum* (20) *sequi oportere*. Hæc enim omnia in his creditoribus, qui hypothecas non habent, conservanda sunt.

§. 1. Si (21) pacto subjecta sit pœnæ stipulatio, quæritur, utrum pacti exceptio locum habeat, an ex stipulatu actio? Sabinus putat, quod est verius, utraque via uti posse, prout (22) elegerit qui stipulatus est: si tamen ex causa pacti (23) exceptione utatur, æquum erit accepto eum stipulationem ferre.

§. 2. Plerunque solemus dicere, *doli* (24) *exceptionem subsidium esse pacti exceptionis*: quosdam denique, qui exceptione pacti uti non possunt, doli exceptione usuros, et Julianus scribit, et alii plerique consentiunt: utputa si procurator meus paciscatur, exceptio doli mihi proderit, ut Trebatio videtur: qui putat, sicuti pactum procuratoris mihi nocet (25), ita et prodesse.

11. Paulus lib. 3. ad Edictum.

QUia et solvi ei (26) potest.

12. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

NAm (27) et nocere constat: sive ei mandavi, ut pacisceretur, sive (28) omnium rerum mearum procurator fuit: ut et Puteolanus lib. 1. Adsessoriorum (29) scribit: cum placuit, eum etiam rem in judicium deducere.

13. Paulus lib. 3. ad Edictum.

SEd si tantum ad actionem procurator factus sit, conventio facta domino non nocet: quia nec solvi (30) possit.

§. 1. Sed si in rem suam datus sit procurator, loco

(1) Pars major creditorum quod consentit in venditione bonorum debitoris, Prætori sequendum est. Pars autem major sumitur, non ex numero personarum, sed ex quantitate debiti; ut si uni 1000, duobus 300 debeantur; unus ille majorem partem efficit, *ut hic*. Quid si duo tresve in debiti quantitate æquales sint, personis inæquales? Quod plures personæ consenserint, id sequetur Prætor, *ut hic*. Quid si omnes æquales? humanior sententia sequenda. 11. *Eclog.* 1. §. 8. Goth. Utrum pactum a majori parte initum minori parti noceat, v. Stracham, *de decoctorib. part.* 6. *num.* 5. Ubi id affirmat. Et ita judicatum in Senatu Neapolitan. Math. de Afflict. *decis.* 288. Contrarium tamen judicatum in Senatu Burdigalensi refert Automn. *cens. Gall. hic.* Ans. Quod et in praxi servatur: eo quod hic §. ad certum tantum casum sit restringendus, quo debitore defuncto, heres ejus aliter hereditatem adire nolit, nisi parte debiti a creditoribus remissa. De quo loquitur textus, *juncta l.* 3. §. 1. *ff. ad leg. Aquil.* Quibus addunt casum, si debitor absens aut fugitivus sit, nec reverti velit, aut si propter paupertatem velit cedere bonis, nisi pars debiti remittatur: quo facit *l. fin. C. qui bon. ced. poss.* Extra quos casus major pars minorem dissentientem ad remittendum constringere non potest, per Gloss. et DD. *hic.* vide Trentacinq. *var. resolut. lib.* 3. *resolut.* 3. *n.* 12. Brun. *de cession bonor. quæst.* 22. S. L.

(2) *l.* 14. *Inf. depositi. l.* 16. *Inf. de reb. aut. jud.*

(3) *vid. l.* 3. §. 2. *in med. Inf. de testibus.*

(4) *vide l.* 10. §. 1. *Inf. de rebus dubiis.* Quænam illa? *vide l.* 10. *Inf. de inofficios. testam. l.* 24. *Inf. de manumiss. l.* 38. *Inf. de re judicata.*

(5) Quorum nomina simul eunt. *l.* 34. *Inf. de recept. qui arbitr.*

(6) Nominibus contrahebatur obligatio, cum ex mensæ scriptura, pecunia numerabatur. *l.* 1. *Inf. de annuis legatis. et ibi not. Inst. de literarum obligation. l.* 1. *Inf. ad SC. Macedon.* Cujac. vid. Theophilum, *Inst. de literarum oblig.*

(7) *l.* 3. *in fin. Infr. de duobus reis.*

(8) *l.* 4. *in fin. Inf. de tutel.* §. 5. *Inst. de excus.*

(9) *vid. l.* 27. *C. de procur. Al.* nec.

(10) *vid. l.* 13. §. 4. *Inf. ad SC. Trebellianum.* Imo, non difficile est: *vide l.* 59. *in fin. Inf. ad SC. Trebell.*

(11) Principali, sorti.

(12) Adjungere.

(13) Cumulus debiti hic non tantum ad sortem, sed ad usuras etiam refertur: at non fit cumulatio summarum in casu *l.* 11. *Sup. de jurisd.*

(14) Quod extat *l.* 8. *in fin. Sup. eod.*

(15) Fisco et similibus.

(16) Fuit enim hæc quæstio maxime vexata, et ita quidem, ut Paulus contrarium negaverit, privilegium scilicet auferri. *l.* 58. §. 1. *infr. mandat.* verum videtur Paulus ex juris disciplina respondisse, et ignorasse D. Pii rescriptum, quod hic ab Ulpiano profertur.

(17) Nec enim regulariter valet.

(18) Ut *l.* 6. *infr. de jure fisci.*

(19) Atqui in omnibus habere videtur. *l.* 46. §. *fiscus. infr. de jure fisci.*

(20) Præsentium: idque ex juris ratione: secus ex rescriptis, *l.* 58. §. 1. *infr. mandat.* quæ cum ea sæpius pugnant.

(21) 11. *Eclog.* 1. §. 10. 1. Harmenop. 9. §. 26.

(22) Adde *l. ult. in fin. infr. de eo quod certo loco.*

(23) Conjunge *l.* 17. *C. et l. pen. infr. de transact. l.* 122. *infr. de verb. oblig.* Mod.

(24) *Eclog. illo loc. in fine.*

(25) Si mandatum habuit, si omnium bonorum socius fuit, et aliis certis casibus. *l.* 12. *infr. eod. l.* 63. *Inf. de proc.*

(26) *vid. l.* 34. §. 3. *infr. de solut. et liberat.*

(27) Procurator generalis vel mandatum habens paciscendi, ei nocet cujus res gerit: secus si ad actionem tantum procurator. 11. *Eclog.* 1. *cap.* 8.

(28) *l.* 17. §. *ult. infr. de jurejur.*

(29) *Adsessoria*, libri de rebus in adsessura judicatis: eo sensu adsessorium *in l.* 5. §. *hac lege. infr. de injuriis.*

(30) *l.* 86. *Inf. de solut. et liberat.*

domini habetur : et ideo servandum erit pactum conventum (1).

De pacto magistri societatis.

14. ULPIANUS lib. 4. ad Edictum.

ITem magistri (2) societatum pactum et prodesse et obesse constat.

De pacto tutoris.

15. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

TUtoris quoque (ut scribit Julianus) pactum pupillo (3) prodest.

De pacto emptoris hereditatis. 1. *An pactum domini noceat procuratori.*

16. ULPIANUS lib. 4. ad Edictum.

SI cum emptore hereditatis pactum sit factum , et venditor hereditatis petat , doli exceptio (4) nocet: nam ex quo rescriptum est a Divo Pio , utiles actiones (5) emptori hereditatis dandas , merito adversus venditorem hereditatis exceptione doli debitor hereditarius uti potest.

§. 1. Sed et si inter dominum rei venditæ , et emptorem convenisset , *ut homo* , *qui emptus erat* , *redderetur ei*, *qui pro domino rem vendidit*: petenti ei pretium, doli exceptio nocebit.

De pacto , *ut plus reddatur* , *quam datum sit.* 1. *Effectus pacti de injuria*, *furto.* 2. *Pignore.* 3. 4. *et* 5. *An pactum heredi* , *vel donatario prosit.* 6. *De pacto possessoris hereditatis.* 7. *De pacto filiifamil. vel servi* , *vel bona fide servientis.*

17. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

SI tibi decem dem, et paciscar, *ut viginti mihi debeantur* (6) , non nascitur obligatio ultra (7) decem : re enim non potest obligatio contrahi , nisi (8) quatenus (9) datum sit.

§. 1. Quædam actiones per pactum ipso jure (10) tolluntur : ut injuriarum (11), item furti (12).

§. 2. De (13) pignore jure honorario nascitur (14) pacto actio : tollitur (15) autem per exceptionem , quotiens paciscor , *Ne petam.*

§. 3. Si quis paciscatur , *Ne a se petatur* [*sed ut ab herede petatur*] ; heredi exceptio non proderit (16).

§. 4. Si pactus sim , *Ne a me* , *neve a Titio petatur ;* non proderit Titio , etiamsi heres extiterit : quia ex postfacto (17) id confirmari non potest. Hoc Julianus scribit in patre , qui pactus erat , *Ne a se neve a filia peterentur* : cum filia patri heres extitisset (18).

§. 5. Pactum conventum cum venditore factum , si in rem constituatur , secundum plurium sententiam et emptori prodest : et hoc jure nos uti Pomponius (19) scribit : secundum Sabini autem sententiam , etiamsi in personam conceptum est : et in emptorem (20) valet, Qui hoc esse existimat (21) et si (22) per donationem successio (23) facta sit (24).

§. 6. Cum possessor alienæ hereditatis pactus est , heredi , si evicerit , neque nocere , neque (25) prodesse , plerique putant.

§. 7. Filius , servusve , si paciscantur , *Ne a patre dominove petatur* :

18. GAJUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

(SIve de eo paciscantur , quod cum ipsis : sive de eo , quod cum patre dominove contractum est.)

19. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

ADquirent exceptionem : Idem est et in his , qui bona fide serviunt.

§. 1. Item , si filiusfamilias pactus fuerit, *Ne a se petatur*, proderit ei, et patri quoque , si de peculio [conveniatur.]

20. GAJUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

VEl de in rem verso: vel is quasi defensor filii, si hoc maluerit , conveniatur.

1. 2. *De pacto habentis in potestate.* 3. *Si filiafam. de dote.* 4. *Vel filiusfam. de legato conditionali paciscatur.* 5. *Quibus prodest pactum in rem.*

21. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

ET heredi patris vivo filio : post mortem vero filii nec patri , nec heredi ejus : quia personale pactum est.

§. 1. Quod si servus , *Ne a se peteretur* , pactus fuerit, nihil valebit pactum. De doli exceptione videamus : Et si in rem paciscatur , proderit domino , et heredi ejus pacti conventi exceptio: quod si in personam pactum conceptum est , tunc domino doli superest exceptio.

§. 2. Nos autem his qui in nostra potestate sunt, paciscendo prodesse non possumus : sed nobis id profuturum , si nomine eorum conveniamur , Proculus ait. Quod ita recte dicitur, si in paciscendo id actum sit. Cæterum si paciscar , *Ne a Titio petas* , deinde actionem adversus me nomine ejus instituas , non est danda pacti conventi exceptio : nam quod ipsi inutile est , nec defensori competit. Julianus quoque scribit , si pater pactus sit , *Ne a se neve a filio petatur* , magis est , ut pacti exceptio filiofamilias danda non sit : sed doli prosit.

§. 3. Filiafamilias pacisci potest, *Ne de dote agat*, *cum sui juris esse* (26) *cœperit.*

§. 4. Item filiusfamilias *de eo*, *quod sub conditione* (27) *legatum est*, recte paciscitur.

(1) Ut et jusjurandum ab eo delatum. *d. l.* 17.

(2) Qui et unde dicti , *vide l.* 57. *infr. de verb. sign.* adde Fest. *in Magisterare.* Cicero *ad Crassipedem:* P. Rutilius , qui est magister in ea societate. et *in* 4. *Verrina sæpe.*

(3) *l.* 28. §. *si curat.* 1. *infr. eod.*

(4) Subsidiaria. *l.* 10. §. *ult. supr. eod.* Quem de evictione tenet actio , eundem agentem repellit exceptio.

(5) *vid. l.* 1. *l.* 2. *C. de obligat. et act. l.* 7. *C. de hered. vel act. vend.*

(6) Adde *l.* 27. §. 5. *infr. eod.*

(7) *l.* 11. §. *penult. infr. de reb. cred. et si certum petat. l.* 22. *C. de fidejussorib.*

(8) *v. l.* 9. *C. de non numerat. pec.*

(9) Imo aliud videtur. *l.* 48. *infr. eod.*

(10) Quia lex 12. tabul. pacisci illis casibus permisit.

(11) *l.* 17. §. *si ante.* 6. *Inf. de injuriis.*

(12) *l.* 7. §. 14. *in fin. Sup. eod.*

(13) *l.* 49. *Inf. de solutionibus et liberat.*

(14) *vide l.* 1. *Inf. de pign. act. l.* 9. *Inf. qui potiores.*

(15) *vide l.* 5. *Inf. quibus mod. pig.* Redditio pignoris , debiti remissionem non inducit : nisi specialiter de hoc convenerit. 11. *Eclog.* 1. *c.* 8. *circa fin.*

(16) Cur ita ? *vide l.* 25. §. 1. *Inf. eod.*

(17) Id est , utcunque fiat heres paciscenti.

(18) Doli tamen proderit. *l.* 21. §. 2. *in fin. Inf. eod. l.* 7. *vers. si vero. Inf. de pact. dot.*

(19) *Proculus.* Cujac. 18. *obs.* 2.

(20) *In emtore* , rectius quam *in emptorem.*

(21) Facta mecum pactio, tam generalis, quam personalis, prodest et ei qui per donationem successit. 11. *Eclog.* 1. *c.* 18.

(22) Id est, *etsi :* ut valeat extensio seu argumentum ab emptore ad donatarium.

(23) Successionis genus est donatio. Donatarius successor est donatoris.

(24) Pactum ergo in personam conceptum , emptori et donatario proderit , vivo tamen paciscente. *arg. l.* 21. *in pr. infr. eod.*

(25) Imo prodest juxta *l.* 22. *in fin. infr. de constitut. pecun.* Goth. Quam antinomiam solve ita ut dicas in l. 22. JC. ex sua persona loqui : hic aliorum sententiam referre. *Mod.*

(26) *l.* 8. *l.* 9. *infr. de capite minut.*

(27) Puta si sui juris erit.

§. 5. In his, qui ejusdem pecuniæ exactionem habent in solidum (1), vel qui ejusdem pecuniæ debitores sunt, quatenus alii quoque prosit vel noceat pacti exceptio, quæritur: Et, in (2) rem pacta omnibus prosunt, quorum obligationem dissolutam esse ejus qui paciscebatur, interfuit: itaque debitoris conventio fidejussoribus (3) proficiet (4).

22. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

Nisi hoc actum est, *Ut duntaxat a reo non petatur*, [*a fidejussore petatur*]: tunc enim fidejussor exceptione non utetur.

De pacto fidejussoris, et an pactum unius alii prosit.

23. Paulus lib. 3. ad Edictum.

Fidejussoris autem conventio (5) nihil (6) proderit (7) reo (8): quia nihil (9) ejus interest, a debitore pecuniam non peti: imo nec confidejussoribus (10) proderit: neque enim, quoquo modo (11) cujusque interest. Cum alio (12) conventio facta prodest: sed tunc demum, cum per eum, cui exceptio datur, principaliter ei, qui pactus est, proficiat: sicut in reo promittendi, et his, qui pro eo obligati sunt.

24. Idem lib. 3. ad Plautium.

Sed si fidejussor in rem suam spopondit (13), hoc casu fidejussor pro reo accipiendus est: et pactum cum eo factum, cum reo factum esse videtur.

De pacto correi vel coargentarii. 1. *De pacto personali.* 2. *De pacto fidejussoris.*

25. Idem lib. 3. ad Edictum.

Idem in duobus reis promittendi, et duobus argentariis sociis (14).

§. 1. Personale pactum ad alium non pertinere, quemadmodum (15) nec ad heredem, Labeo ait.

§. 2. Sed quamvis fidejussoris pactum reo non (16) prosit (17), plerumque tamen doli exceptionem reo profuturam Julianus scribit.

26. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

Videlicet si hoc actum sit, *Ne a reo quoque petatur.* † Idem et in confidejussoribus est.

De pacto coargentarii vel correi stipulandi. 1. *De pacto rei ad tempus, vel ne a fidejussore petatur.* 2. *Si posterius pactum priori contrarium sit.* 3. *An pacto effici possit, ne dolus præstetur.* 4. *De quibus pacisci non licet, et ad quæ pactum pertineat.* 5. *Si paciscar ne petam duplum, vel dimidium ejus quod mihi debetur.* 6. *Si stipulatus alternate, paciscatur ne alterum petat.* 7. *Si creditor generis de specie pepigerit.* 8. *Si pactus ne universitatem peteret, singulas res: aut pactus de tota re, partem rei petat.* 9. *De acceptilatione inutili.* 10. *De pacto servi hereditarii.*

27. Paulus lib. 3. ad Edictum.

Si unus (18) ex argentariis sociis cum debitore pactus sit: an etiam alteri noceat exceptio? Neratius, Atilicinus, Proculus, nec (19) si in rem pactus sit, alteri nocere: tantum enim constitutum (20), ut solidum alter petere (21) possit. Idem Labeo: nam nec novare (22) alium posse, quamvis ei (23) recte solvatur. † Sic enim et his, qui in nostra potestate sunt, recte solvi, quod crediderint, licet novare (24) non possint: quod est verum. † Idemque in duobus reis stipulandi dicendum est (25).

§. 1. Si cum reo ad certum tempus pactio facta sit, ultra (26) neque reo, neque fidejussori (27) prodest. Quod si sine persona [sua] reus pepigerit, *Ne a fidejussore petatur*, nihil id prodesse fidejussori quidam putant, quamquam id rei intersit: quia ea demum competere ei debeat exceptio, quæ et reo: Ego didici prodesse fidejussori exceptionem: non sic enim illi per liberam personam adquiri, quam ipsi, qui pactus sit, consuli videmur: quo jure utimur.

§. 2. Pactus, *ne peteret*, postea convenit, *ut peteret* (28), prius pactum per posterius elidetur (29): non qui-

(1) De quibus *l.* 25. *infr. eod.*

(2) *l.* 7. §. 1. *infr. de exceptionibus.*

(3) Vide in hunc locum Socinum, *reg.* 131.

(4) *vid. l.* 32. *Inf. eod. l.* 9. §. *pen. infr. de duobus reis.* adde *cas. l.* 95. §. *pen. infr. de solut. et liberat.*

(5) Etiam in rem. Quid juramentum? prodest reo principali. *l.* 28. §. 1. *l. ult.* §. 1. *infr. de jurejurando.* Cur tam varie? Pactum donationis causa fit, nec solutionis vice habetur, ut jusjurandum.

(6) Imo proficiet, *l.* 13. §. 7. *infr. de acceptilat.*

(7) Aliud si juramento ei delato juraverit, *l.* 28. §. 1. *infr. de jurejur.* aliud si ei accepto latum sit, *l.* 13. §. *si fidejuss. infr. de acceptilat.*

(8) Ad pacti exceptionem, non doli. *l.* 25. *in fin. l.* 26. *infr. eod.*

(9) Imo multum interest: quia hac ratione fidejussori non tenebitur reus.

(10) *l.* 15. *in fin. infr. de fidejussoribus.*

(11) Id est, non quoquo modo interesse debet, sed principaliter, ut in exemplis duobus *infr.* apparet.

(12) Cum alii.

(13) Ut uxor pro marito, quoties ab eo fundus dotalis petitur, *l.* 8. §. 1. *in fin. Sup. qui satisdare.* in rem suam fidejussisse intelligitur.

(14) Quia paciscentis eo casu interest a suo correo non solvi: quia si is solveret, id ei societatis judicio reputaret. Cujac. *l.* 10. *infr. de duobus reis.*

(15) Id est, quia.

(16) Ut dictum est *l.* 23. *supr. eod.*

(17) Directe.

(18) Vide hic Joan. Robert. *l.* 1. *sent. recept. c.* 25. Charond. *l.* 1. *verisim. c.* 21. Cujac. *l.* 22. *observ. c.* 6. Leonin. *Emendat. l.* 5. *c.* 17. *num.* 5. S. L.

(19) Imo nocet. *l.* 2. *l.* 13. *l.* 16. *in fin. infr. de acceptilation. l.* 28. *infr. de jurejur.*

(20) Decisio itaque hæc Pauli petenda est ex constitutionibus, et ex sententia Labeonis, Proculi, Neratii, Atilicini: tentat Venuleius, Paulo in hoc contrarius, contrarium dici posse, adaucto scilicet jure duorum reorum credendi: et fere id inter omnes convenisse, *l.* 31. §. 1. *infr. de novation.*

(21) Exigere et recipere: imo et solidum acceptum ferre.

(22) *Donare*: hic et paulo post ita legit Robert. 1. *sent.* 25. *vide l.* 25. *infr. de novationib.* adde *l.* 10. *eod. tit.*

(23) Puta adjecto solutionis gratia: cui nec donare, nec transfundere in aliam priorem obligationem liceat. *l.* 10. *infr. de novat.*

(24) Priorem obligationem scilicet, idque per se, id est, citra liberam peculii administrationem eis concessam, *l.* 21. *infr. de jurejur.* quæ ut maxime eis sit concessa, donare tamen non possunt. *l. ult. infr. de nov.*

(25) Ut eorum unus jus novandi non habeat, licet ei solvi possit: quod intellige si donat vel pactum facit de non petendo; alias novandi, id est, prius debitum in aliud transfundendi, jus habet: atque ita intelligenda *l.* 31. §. 1. *infr. de novationib.* hoc autem illo facilius est, quia pactum legitimus modus tollendæ obligationis non est, ut novatio. *Cuj.*

(26) §. 10. *Inst. de exception.*

(27) Vide quæ scripsi *ad l. ult. in fin. C. de usuris rei judicatæ.*

(28) Quæstio hic nascitur, an ex hoc posteriore et nudo pacto peti possit? *Goth.* Vid. Zas. *lib. singular. respons. c.* 5. Char. *lib.* 1. *verisim. c.* 4. Revard. *lib.* 2. *var. c.* 6. Bellon. *supput. lib.* 2. *cap.* 1. Alciat. *paradox. lib.* 1. *cap. ult.* S. L.

(29) Omne pactum posteriore pacto dissolvitur, licet pariat exceptionem. Paul. 1. *sent.* 1. §. 2.

dem ipso jure (1), sicut tollitur stipulatio per stipulationem, si hoc actum est (2), quia in stipulationibus jus continetur (3), in pactis factum versatur (4): et ideo replicatione exceptio elidetur. ✝ Eadem ratione contingit, ne fidejussoribus prius pactum prosit (5). ✝ Sed si pactum conventum tale fuit, quod actionem quoque tolleret, velut injuriarum, non poterit postea paciscendo, *ut agere possit*, agere (6): quia et prima actio sublata est, et posterius pactum ad actionem parandam inefficax est: non enim ex pacto injuriarum actio nascitur, sed ex contumelia. ✝ Idem dicemus, et in bonæ fidei contractibus, si pactum conventum totam obligationem sustulerit, veluti empti (7): non enim ex novo pacto prior obligatio resuscitatur, sed proficiet pactum ad novum contractum. ✝ Quod si non ut totum contractum tolleret (8), pactum conventum intercessit, sed ut imminueret: posterius pactum potest renovare primum contractum.

✝ Quod et in specie dotis actionis procedere potest: puta pactam mulierem, *ut præsenti die dos redderetur*: deinde pacisci, *ut tempore ei legibus dato*, *dos reddatur*: incipiet dos redire ad jus suum: nec dicendum est deteriorem conditionem dotis fieri per pactum: quotiens enim ad jus, quod lex naturæ ejus tribuit, de dote actio redit, non fit causa dotis deterior, sed formæ suæ redditur. Hæc et Scævolæ nostro placuerunt.

§. 3. Illud nulla pactione effici potest, *ne dolus* (9) *præstetur*: quamvis si quis paciscatur, *ne depositi agat*, vi ipsa id pactus videatur, ne de dolo agat: quod pactum proderit.

§. 4. Pacta, quæ turpem causam continent, non sunt observanda: veluti si paciscar, *ne furti agam*, *vel injuriarum* (10), *si feceris* (11): expedit (12) enim timere furti, vel injuriarum pœnam. Sed post admissa hæc, pacisci possumus.

✝ Item, *ne experiar interdicto unde vi*, quatenus publicam causam contingit, pacisci non possumus. ✝ Et in summa si pactum conventum a re (13) privata remotum sit, non est servandum. ✝ Ante omnia enim animadvertendum est, ne conventio in alia re facta, aut cum alia persona, in (14) alia re, aliave persona noceat.

§. 5. Si cum decem mihi deberes, pepigero, *ne a te viginti petam*: in (15) decem prodesse tibi pacti conventi vel doli exceptionem placet. ✝ Item, si cum viginti deberes, pepigerim, *ne decem petam*: efficeretur per exceptionem mihi opponendam, ut tantum reliqua decem exigere debeam.

§. 6. Sed [si] stipulatus *decem aut Stichum*, [de] decem pactus sim, et petam Stichum aut decem: exceptionem pacti conventi in totam obstaturam (16): nam ut solutione, et petitione (17), et (18) acceptilatione (19) unius (20) rei tota obligatio solveretur; ita pacto quoque convento de una re non petenda interposito totam (21) obligationem summoveri. Sed si id actum inter nos sit, *ne decem mihi*, *sed Stichus præstetur*, possum efficaciter de Sticho agere, nulla exceptione opponenda. ✝ Idem est et si *de Sticho non petendo convenerit*.

§. 7. Sed si generaliter mihi *hominem* debeas, et paciscar, *ne Stichum petam*: Stichum quidem petendo, pacti exceptio [mihi opponetur] (22): alium autem hominem si petam, recte (23) agam.

§. 8. Item si pactus, *ne hereditatem peterem*, singulas res, ut heres, petam: ex eo quod pactum erit, pacti conventi exceptio aptanda erit: quemadmodum si convenerit, *ne fundum peterem*, et usumfructum petam: aut, *ne navem ædificiumve peterem*, et dissolutis his singulas (24) res petam: nisi specialiter aliud actum est.

§. 9. Si acceptilatio inutilis (25) fuit, tacita pactione id actum (26) videtur, ne peteretur.

§. 10. Servus (27) heredi (28) post adituro nominatim pacisci non potest: quia nondum is dominus sit: sed si in rem pactum conventum factum sit, heredi adquiri potest.

De pacto contra jus. De pacto pupilli. 1. Curatoris. 2. Ejus qui est in potestate.

28. GAJUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

CONtra (29) juris civilis regulas pacta conventa rata non habentur (30): veluti, si pupillus sine tutoris autoritate pactus sit, *ne a debitore suo peteret*, aut, *ne intra certum tempus* (veluti quinquennium) *peteret*: nam nec

(1) Id est, directe, ut actionem pariat æque ac stipulatio: secus per obliquum: nam interdum id potest: quia posterius pactum cum replicatione elidat exceptionem priori pacto acquisitam, necesse est, ut antecedens utrumque pactum obligatio, et ex ea actio saltem per obliquum renascatur. Quod autem directa ea vis stipulationibus insit, hoc a juris civilis dispositione proficiscitur. Nam pactum pacto eladi ipso jure (naturali) constat. sic enim interpretor *l.* 95. §. *naturalis. infr. de solut. et liber.*

(2) Novatio his verbis intelligitur, §. 3. *vers. sed cum h. c. Inst. quibus modis tollitur.*

(3) Id est, dispositione juris civilis, stipulatio posterior non ut nudum factum consideratur, sed ut factum efficax ad anteriorem perimendam: et ea perempta, novam actionem directe producendam.

(4) Id est, juris civilis conditores pacta inter se opposita suæ naturæ reliquerunt, id est, pacta ut nuda facta considerarunt nuda, id est, ut inefficacia ad actionem directo producendam: sic factum et jus opponentur *in l.* 41. *infr. de pecul.*

(5) Imo prodest. *l. ult. h. t.* Solve eadem ratione, id est, si ipsis scientibus pactum interpositum est. *Cujac.*

(6) Ex his constat, pacto per obliquum toties actionem resuscitari, quoties prior actio ex consensu nascebatur: secus si ex delicto, veluti injuria, ut in hac hypothesi.

(7) Emptio tota pacto tollitur, quoties, re integra, ab eodem pacto disceditur.

(8) Pactum totum contractum non tollit, quoties ea tantum minuit quæ sunt ex contractus natura ex forma. Ex natura emptionis est pretium, dotis, dies ejus reddendæ.

(9) *Al.* ne dolus malus. *vide l.* 17. *in princ. infr. commodati.*

(10) Vel de moribus. *l.* 5. *infr. de pactis dotalibus.*

(11) In posterum.

(12) *vid. l.* 70. *in fin. infr. de fidejussorib.*

(13) Id est, super alia re quam privata factum. alii *a republica.* vid. Cujac. 2. *obs.* 24.

(14) *l.* 38. §. *alteri. infr. de verb. oblig.*

(15) *vid. l.* 110. *infr. de reg. jur.*

(16) Ut utra res stipulatione alternata petita fuerit, ita tota obligatio extinguatur.

(17) Actione et exactione.

(18) Conanus ita legit, *petitione*, *acceptilatione*, conjunctim: *petitionis* verbum ad accepti rogationem referens: quod improbat Brissonius *lib.* 2. *de solutionibus.*

(19) Conjung. *l. et per jusjurandum.* §. *si Stichum. infr. de acceptilat.*

(20) Quæ continetur in alternata oratione.

(21) Imo videtur alterum in obligatione remanere. *l.* 4. *infr. de rescindenda. l.* 13. §. *si Stichum.* 6. *infr. de acceptilat.*

(22) Imo non opponetur. *l.* 18. *infr. de obligation. et action.*

(23) Imo, Stichi acceptilatio totam obligationem tollit. *l.* 13. §. *si is qui.* 4. *infr. de acceptilat.*

(24) Adde *l.* 7. §. *sed in cæmentis. infr. de except. rei jud.*

(25) Ut quia in diem vel sub conditione facta est.

(26) Imo, inutilis acceptilatio non valet, ut simplex pactum. *l.* 8. *in pr. infr. de acceptil.*

(27) Vid. Hot. 3. *observ.* 19.

(28) Vide Forcatulum *Dialog.* 5. *n.* 3. Molinæum *ad l.* 1. §. *si quis. n.* 40. *de verb. oblig. Mod.*

(29) Τὰ παράνομα σύμφωνα, id est, *contra jus pacta.* 11. *Eclog.* 1. c. 12. 1. Harmen. 9. §. 27.

(30) Valent tamen contra edictum Ædilium. *l.* 31. *infr. eod.*

solvi ei (1) sine tutoris autoritate potest. † Ex diverso autem si pupillus paciscatur, *ne quod debeat, a se peteretur*, ratum habetur pactum conventum: quia meliorem conditionem suam facere ei etiam sine tutoris autoritate concessum est.

§. 1. Si curator furiosi aut prodigi pactus sit, *ne a furioso, aut prodigo peteretur:* longe utile est curatoris recipi pactiones (2): sed non (3) contra.

§. 2. Si filius aut servus pactus sit, *ne ipse peteret*, inutile est pactum (4). Si vero in (5) rem pacti sunt, id est, *ne ea pecunia peteretur:* ita pactio eorum rata habenda erit adversus patrem dominumve, si liberam peculii administrationem habeant: et ea res, de qua pacti sint, peculiaris sit. Quod et ipsum non (6) est expeditum: nam cum verum est, quod Juliano placet, etiamsi maxime quis administrationem (7) peculii habeat concessam, donandi (8) jus eum non habere: sequitur, ut, si donandi causa *de non petenda pecunia* pactus sit, non debeat ratum haberi pactum conventum. Quod si (9) pro eo, ut ita pacisceretur, aliquid, in quo non minus vel etiam amplius esset, consecutus fuerit: rata habenda est pactio.

29. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

SIn autem dominicam pecuniam crediderit (10): quod (11) credendi tempore pactus est, valere Celsus ait.

1. *Utrum in stipulatione a servo.* 2. *Vel in stipulatione conditionali insit tacitum pactum.*

30. Gajus lib. 1. ad Edictum provinciale.

IN persona tamen filiifamilias videndum est (12), ne aliquando, et si pactus sit, *ne ageret*, valeat pactio: quia aliquando filiusfamilias habet actionem, veluti injuriarum. Sed cum propter injuriam filio factam habeat (13) et pater actionem, quin pactio filii nocitura non (14) sit patri agere volenti, dubitari non oportet.

§. 1. Qui pecuniam a servo stipulatus (15) est, quam sibi Titius debebat, si a Titio petat, an exceptione pacti conventi summoveri et possit et debeat, quia pactus videatur, ne a Titio petat: quæsitum est? Julianus ita (16) summovendum putat, si stipulatori in dominum istius servi de peculio actio danda est: id est, si justam (17) causam intercedendi servus habuit: quia forte tantundem pecuniæ Titio debuit. Quod si quasi fidejussor intervenit, ex qua causa in peculium actio non daretur: non esse inhibendum creditorem, quo minus a Titio petat. † Æque nullo modo prohiberi eum debere, si eum servum liberum esse credidisset.

§. 2. Si sub conditione stipulatus fuerim a te (18), quod Titius mihi pure deberet: an deficiente conditione, si a Titio petam, exceptione pacti conventi et possim et debeam summoveri? Et magis est, exceptionem (19) non esse opponendam (20).

De pacto contra edictum Ædilium.

31. Ulpianus lib. 1. ad Edictum Ædilium curulium.

PAcisci (21) contra Edictum (22) Ædilium (23) omnimodo (24) licet: sive in ipso negotio venditionis gerendo convenisset, sive postea.

An pactum rei prosit fidejussori.

32. Paulus lib. 3. ad Plautium.

QUod dictum (25) est, *si cum reo pactum sit, ut non petatur, fidejussori quoque competere exceptionem:* propter rei personam placuit, ne mandati judicio conveniatur. Igitur si mandati actio nulla sit, forte si donandi animo fidejusserit, dicendum est, non prodesse exceptionem fidejussori (26).

An pactum heredibus prosit.

33. Celsus lib. 1. Digestorum.

AVus neptis nomine, quam (27) ex filio habebat, dotem promisit, et pactus est (28), *ne a se, neve a filio suo dos peteretur:* si a coherede filii dos petatur, ipse quidem exceptione conventionis tuendus non erit: filius vero exceptione conventionis recte utetur (29), quippe heredi consuli concessum est, nec quicquam obstat, uni tantum ex heredibus providere (30), si heres factus sit: cæteris autem non consuli.

De repudiatione adgnationis vel dominii.

34. Modestinus lib. 5. Regularum.

JUs adgnationis (31) non posse pacto repudiari, non magis, quam ut quis dicat, *nolle* (32) *suum esse* (33), Juliani sententia est.

(1) *vide l. 15. infr. de solut. et liberat.*
(2) *l. 22. C. h. t.*
(3) Imo, curator rem furiosi alienare potest. *l. 56. §. pen. infr. de furt.*
(4) Ut affine donationi. *l. 7. in pr. infr. de donationibus.*
(5) Γενικῶς, id est, generaliter. *Eclog. illo loco.*
(6) Imo definitum est, ut filius vel servus liberam peculii administrationem habentes possint pignori dare et alienare. *l. 18. in fin. infr. de pign. act. l. 10. C. quod cum eo.*
(7) Liberam.
(8) *vid. l. 7. in pr. infr. de donationibus. l. 52. §. 26. infr. de furtis.*
(9) Filius vel servus liberam administrationem habentes, pacto rem peculiarem remittere non possunt, nisi non minus aut etiam amplius acceperint, quam pacto remiserint: ut enim liberam habeant peculii administrationem, donandi tamen jus non habent. 11. *Eclog.* 1. *c.* 22.
(10) Servus scilicet dominicis pecuniis credendis præpositus.
(11) Sive ad diem reddendæ pecuniæ, sive ad usuras ejus pertineat: alias pactum de non petendo facere non potest. *l.* 4. §. 17. *infr. de doli mali et metus except.*
(12) Timide et verecunde opinionem suam exprimit: quod parum intelligens Accursius ait eum non exprimere, an filio sit nocitura pactio. Vide Duarenum *l. 2. disput. c.* 11. *et ad* §. 1. Cujac. *lib.* 8. *observ. cap.* 11. Mod.
(13) *vide l. 41. infr. de injuriis.*
(14) *vide l. 23. C. h. t.*
(15) Id est, pactus: ut *infr. stipulatio* pro *pactione* sumitur.
(16) Interventu servi novatio non fit, si extra rem peculiarem intervenit. Cujac. 8. *obs.* 11.
(17) Ut si pro creditore suo solvi mandavit. *l.* 3. §. *Julia. infr. de peculio.*
(18) *vide l. 14. infr. de novat.*
(19) Cur? quæ ducitur ex inutili stipulatione pactio, et ipsa quoque nullius est momenti.
(20) Et ita, novatio vel delegatio inutilis pacti vim non habet. *Cujac.*
(21) Contra edictum ædilium de emptionibus et pacisci et emere possumus tam initio quam postea. 11. *Eclog.* 1. *c.* 25.
(22) Id est, beneficium edicti. *Accurs.*
(23) Puta, ne redhibitoria agatur. *l.* 14. §. *pen. infr. de ædil. edict.* quodque de emptionibus est. Græci *illo loco.*
(24) Id est, sine distinctione. *Cujac.*
(25) *l. 21. in fin. supr. eod.*
(26) Atque ita interdum exceptiones reo competentes non accommodantur ejus fidejussori. Cujac. 19. *obs.* 29.
(27) Dotare neptem ex filio avus paternus cogitur. *vid. l.* 19. *infr. de ritu nupt.* ubi plenius dixi, quibus personis onus dotandi imponatur. *Goth.* Huic l. 33. obstare videtur *l.* 17. §. 4. *supr. eod.* Sed pro earum conciliatione vid. Accurs. *ad d.* §. 4. Conan. *l.* 5. *Comment. c.* 4. Jul. Pac. *Enantioph. Cent.* 1. *quæst.* 92. Cujac. *ad d. l.* 17. §. 4. Anton. Fab. *in rational. hic.* Ans.
(28) *vide l. 10. infr. de pactis dotalibus.*
(29) Imo pro sua parte tenebitur. *l.* 56. §. 1. *infr. de verb. oblig.*
(30) Hoc enim dicitur, *l.* 137. *in fin. infr. de verb. oblig.* Goth. Al. leg. *provideri.* S. L.
(31) Cujus species sunt suitas et consanguinitas. adde *l.* 7. §. *et generaliter.* 16. *Sup. eod. l. 8. infr. de capit. minutis. l. 8. infr. de reg. jur.*
(32) Vulgata editio, *liberum esse*: ubi Accursius exponit filium: quod si ita sit, *liber* pro filio ea ratione hic usurpabitur, ut in *l.* 33. *in pr. C. de inofficios. testament. l.* 8. §. 4. *C. de secund. nupt. adde pr. Inst. de servili cognatione.*
(33) Id est, in suo dominio. Cujac. *arg. l.* 20. *C. h. t.*

Effectus pacti generalis.

35. IDEM lib. 2. Responsorum.

TRes fratres, Titius, et Mævius, et Seja communem hereditatem inter se diviserunt, instrumentis interpositis, quibus *divisisse maternam hereditatem* dixerunt: *nihilque sibi commune remansisse caverunt*: sed postea duo de fratribus, id est, Mævius, et Seja, qui absentes erant tempore mortis matris suæ, cognoverunt pecuniam auream a fratre suo esse subtractam, cujus nulla mentio instrumento divisionis continebatur. Quæro, an, post pactum divisionis, de subrepta pecunia fratribus adversus fratrem competit actio (1)? Modestinus respondit, si agentibus ob portionem ejus, quod subreptum a Titio dicitur, generalis (2) pacti conventi exceptio his, qui fraudem a Titio commissam ignorantes transegerunt, objiciatur: de dolo utiliter replicari posse (3).

Si vindicem a te fundum, cujus possessionem pactus sum, ut alii traderes.

36. PROCULUS lib. 5. Epistolarum.

SI cum fundum meum possides (4), convenisset mihi tecum, *ut ejus possessionem Attio traderes*, vindicantem eum fundum a te non (5) aliter me conventionis exceptione excludi debere, quam (6) si aut jam tradidisses, aut si tua (7) causa id inter nos convenisset, et (8) per te non staret, quominus traderes.

De pacto Curatoris Reip.

37. PAPIRIUS JUSTUS lib. 2. de Constitut.

IMperatores Antoninus et Verus rescripserunt, *Debitori Reipublicæ a Curatore permitti* (9) *pecunias non posse* (10): *et cum Philippensibus remissæ essent, revocandas.*

De jure publico.

38. PAPINIANUS lib. 2. Quæstionum.

JUs (11) publicum (12), privatorum pactis mutari non potest.

De pactione obscura vel ambigua.

39. IDEM lib. 5. Quæstionum.

VEteribus (13) placet, pactionem obscuram (14), vel ambiguam (15), venditori (16), et qui locavit, nocere: in quorum fuit potestate legem apertius conscribere (17).

De pacto, Profiteor te non teneri. 1. *De pacto, Ut nisi intra certum diem pecunia solvatur, judicatis satisfiat.* 2. *De perceptione usurarum.* 3. *An pactum heredi prosit.*

40. IDEM lib. 1. Responsorum.

TAle (18) pactum, *Profiteor* (19) *te non teneri*, non in personam dirigitur; sed, cum generale (20) sit, locum inter heredes quoque litigantes habebit.

§. 1. Qui (21) provocavit, pactus est, *intra diem certum pecunia, quam transegerat, non soluta, judicatis se satisfacturum*, Judex (22) appellationis, nullo alio de principali causa discusso, justam conventionem velut confessi (23) sequetur.

§. 2. Post divisionem bonorum, et æris alieni, singuli creditores a singulis heredibus, non interpositis delegationibus (24), in solidum, ut convenerat, usuras acceptaverunt (25); actiones, quas adversus omnes pro partibus (26) habent, impediendæ non erunt: si non singuli, pro fide rei gestæ, totum debitum singulis offerant (27).

§. 3. Pater, qui dotem promisit, pactus est, *ut post mortem suam in matrimonio sine liberis defuncta filia, portio dotis apud heredem suum fratrem remaneret*, ea conventio liberis a socero postea susceptis, et heredibus testamento relictis per exceptionem doli proderit: cum inter contrahentes id actum sit, ut heredibus (28) consulatur: et illo tempore, quo pater alios [filios] non habuit, in fratrem suum judicium supremum contulisse videatur (29).

De conventione intra illum diem.

41. IDEM lib. 11. Responsorum.

INtra *illum diem debiti partem mihi si solveris, acceptum tibi residuum feram, et te liberabo*: licet actionem (30) non habet (31), pacti tamen exceptionem competere debitori constitit.

De pacto, ut prædii pignorati tributum debitor agnoscat.

42. IDEM lib. 17. Responsorum.

INter debitorem et creditorem convenerat (32), *ut creditor onus tributi* (33) *prædii pignerati non agnosceret*,

(1) *vide l.* 20. §. 4. *infr. fam. erciscund.*

(2) Generalia verba non extenduntur ad ea quæ dolo alterius contrahentis occultata sunt.

(3) Atqui novi instrumenti, *l.* 19. *et* 29. *C. de transact.* et fideicommissi reperti prætextu, transactio divisionis bonorum non est rescindenda. *l.* 122. §. *ult. infr. de verb. oblig.*

(4) *Al.* possideres. vid. Covarruviam 1. *variarum.* 14. *n.* 8.

(5) *l.* 1. *C. de donat. quæ sub modo.*

(6) Igitur si antequam tradideris, vel si non tua causa id convenit, licebit pœnitere ac vindicare.

(7) Ut quia Attio sub pœna fundum promisisti.

(8) *vide l.* 5. *in princ. infr. de condict. causa data.*

(9) *Remitti.* sic et *l.* 4. *in pr. infr. de decretis.*

(10) Expresse: secus tacite. *l.* 5. *C. de usuris.*

(11) 11. *Ecleg.* 1. §. 8. *in fin.* 1. Harmenopul. 9. §. 17.

(12) Κοινωφελὲς, quod publice utile est. vid. Harmenop. *hoc tit.* *v. l.* 20. *infr. de religios.*

(13) Labeoni. *l.* 21. *l.* 34. *infr. de contr. empt.*

(14) *Obscura pactio* est, quæ nullo modo intelligi potest. *Goth.* Conj. *l. si quis intentione. infr. de jud. l. si emptione. pr. infr. de contrah. empt. l. eum qui. princ. infr. de verbor. oblig.* vid. Duarenum *hic.* Forner. *select. l.* 2. c. 18. et Martres. qui proprio et peculiari commentario hanc legem dignatus est. *Mod.*

(15) *Ambigua pactio* est, quæ duobus aut tribus modis potest accipi. In ambiguo, utrum dictum; in obscuro, quid dictum sit, quæritur. Itaque quod ambiguum est, obscurum est, non contra. Quintilian. 7. Aliud est ambiguum, aliud obscurum: ἀσαφὲς καὶ ἀμφίβολον.

(16) *v. l.* 21. *infr. de contrah. empt.*

(17) Aliud tamen in judiciis quam hic in contractibus definitur. *v. l.* 66. *infr. de judic.*

(18) De quo et *vide l.* 7. §. 8. *Sup. eod.* v. Cujac. 18. *obs.* 2.

(19) *Profiteri* plus est, quam confiteri. Cicero pro M. Tullio *apud Nonium: Hic ego non solum confiteor, verum etiam profiteor.* et *pro Cæcina: Ita confitetur, ut non solum fateri, sed et profiteri videatur.* hinc professio solutæ pecuniæ, *l.* 14. *C. de solutionibus.* Profiteor te solvisse. *l.* 5. *infr. de acceptilatione.* v. Cuj. 18. *obs.* 2.

(20) *Generale* hic dicitur, quod non tantum paciscentem, sed et ejus heredes tenet.

(21) Vide in hunc locum Cujac. 20. *observ.* 36.

(22) Judex appellationis Græcis ἐφέτης. *l.* 13. §. 4. *C. de judiciis.*

(23) Et adquiescentis. *v. l.* 5. *C. de re judicata.*

(24) Contra quam in *l.* 77. §. 18. *infr. de leg.* 2.

(25) *l.* 5. *C. de re judicata*: adde 1. Harmenop. 4. §. 92.

(26) Hereditariis. *l.* 23. *C. famil. erciscundæ.*

(27) Quia superior acceptatio absque ulla delegatione facta, tacitam conditionem habet non petituros creditores ab omnibus pro partibus hereditariis, si singuli heredes (uti convenit) singulis creditoribus solidum debitum offerant. *Bart.*

(28) Quos ignorat. *v. l.* 16. §. 3. *infr. de testament. tut.*

(29) Non omissurus filios si nascituros sperasset. *v. l.* 22. *pr. ver. Brasidas. infr. ad SC. Treb.* et sic donatio in extraneum heredem collata revocatur ad utilitatem suorum.

(30) Officium tamen Judicis implorare potest, ut a creditore liberetur.

(31) Atqui hoc pactum traditione partis debiti vestitum est.

(32) Citra conventionem hoc consuetudine interdum admittitur. *l.* 32. §. *pen. infr. de administ. et peric. tut.*

(33) Dixi ad *l.* 27. *infr. de usufructu.*

sed ejus solvendi necessitas debitorem spectaret : talem conventionem, quantum ad fisci (1) rationem, non esse servandam, respondi. Pactis etenim privatorum formam juris fiscalis convelli (2) non placuit (3).

De lege emptionis.

43. PAULUS lib. 5. Quæstionum.

IN (4) emptionibus scimus, quid præstare (5) debitor (6) debeat, quidque ex contrario emptor (7) : Quod si in contrahendo aliquid (8) exceptum fuerit, id servari debebit.

De pacto Tutoris.

44. SCÆVOLA lib. 5. Responsorum.

CUm in eo esset pupillus (9), ut ab hereditate patris abstineretur, tutor cum plerisque creditoribus decidit, *ut certam portionem acciperent.* [Idem curatores cum aliis fecerunt] : Quæro, an et tutor, idemque creditor patris (10) eandem portionem retinere debeat? Respondi, eum tutorem, qui cæteros ad portionem vocaret, eadem (11) parte contentum esse debere.

De placito divisionis.

45. HERMOGENIANUS lib. 2. Juris Epitomarum.

DIvisionis placitum, nisi traditione (12), vel stipulatione (13) sumat effectum, ad actionem, ut nudum pactum (14), nulli prodesse poterit.

De pacto, quo legatarius heredi satisdationem remisit.

46. TRYPHONINUS lib. 2. Disputationum.

PActum inter heredem et legatarium factum, *ne ab eo satis accipiatur* (15), cum (16) in Semestribus (17) relata est constitutio Divi Marci (18), servari in hoc quoque defuncti (19) voluntatem; validum esse constat: nec a legatario remissa heredi satisdatio per pactionem, ex pœnitentia revocari debet : cum liceat (20) sui juris persecutionem, aut spem futuræ perceptionis, deteriorem constituere.

De pacto, quo redditur contractus pristinæ formæ.

47. SCÆVOLA lib. 1. Digestorum.

EMptor (21) prædii viginti caverat *se soluturum*, et stipulanti spoponderat : postea venditor cavit, *sibi convenisse, ut contentus esset tredecim : et ut ea intra præfinita tempora acciperet*, debitor ad eorum solutionem co[...] ventus, pactus est, *si ea soluta intra præfinitum temp[...] non essent, ut* (22) *ex prima cautione ab eo petitio ess[...]* Quæsitum est, an cum posteriore pacto satisfactum n[...] sit, omne debitum ex prima cautione peti potest? Respo[...] di, secundum ea quæ proponerentur, Posse.

§. 1. Lucius Titius Gaium Seium mensularium, cu[...] quo rationem implicitam (23) habebat propter accepta [...] data, debitorem sibi constituit, et ab eo epistolam ac[...] pit in hæc verba : *Ex ratione mensæ, quam mecum h[...] buisti in hunc diem, ex contractibus plurimis remanseru[...] apud me ad mensam meam trecenta octoginta sex, et us[...] ræ, quæ competierint; summam aureorum, quam ap[...] me tacitam* (24) *habes, refundam tibi; si quod instr[...] mentum a te emissum,* [id est scriptum] *cujuscunq[...] summæ ex quacunque causa apud me remansit, vanum et pro cancellato habebitur :* Quæsitum est, cum Luci[...] Titius ante hoc chirographum Sejo nummulario manda[...] rat, uti patrono ejus trecenta redderet, an propter i[...] verba Epistolæ, quibus, *omnes* (25) *cautiones ex quocu[...] que contractu vanæ, et pro cancellato ut haberentur,* ca[...] tum est, neque ipse, neque filii ejus, eo nomine conven[...] possunt? Respondi, si (26) tantum ratio accepti atque e[...] pensi esset computata, cæteras obligationes manere in s[...] causa (27).

De pacto traditioni adjecto.

48. GAJUS lib. 3. ad legem 12. Tabularum.

IN traditionibus (28) rerum quodcunque (29) pactum s[...] id valere manifestissimum est.

De pacto, ut debitor conveniatur quatenus facere potest.

49. ULPIANUS lib. 36. ad Sabinum.

SI quis crediderit (30) pecuniam, et pactus sit, *ut, qu[...] tenus facere possit* (31) *debitor, eatenus agat:* an p[...] ctum valeat? Et magis est, hoc pactum valere (32): n[...] enim improbum est, si quis hactenus desideret convenir[...] quatenus facultates.

(1) Vel domini, cui census, tributum, vel (ut interpretes loquuntur) relevium debetur.

(2) *l. ult. C. sine censu.*

(3) In fisci necem non valebit; sed in contrahentium tantum præjudicium *l.* 52. §. *pen. infr. eod.*

(4) Licet ea pacto minuere, quæ a venditore vel emptore fieri debent. 11. *Eclog.* 1. c. 29.

(5) *l.* 11. §. 1. *infr. de act. empt.*

(6) Venditor. Cujac. *in l.* 14. *infr. quod metus caus.*

(7) *l.* 13. §. 19. *infr. de act. empt.*

(8) *l.* 7. §. 5. *in fin. Sup. eod.*

(9) Conj. *l. tutores* 61. *de condict. indeb.* Mod.

(10) Hoc esse hodie non potest. *Novell.* 72. Vide et Corasium *Miscell. lib.* 4. *cap.* 4. Mod.

(11) *l.* 59. *in fin. infr. de admin. et peric. tut. v. Sup. quod quisque juris.*

(12) *l.* 48. *infr. eod.*

(13) *l.* 21. *C. h. t.*

(14) Vid. not. *ad l.* 7. §. 5. *verb. ne ex pacto actio nascitur. Sup. eod.* S. L.

(15) Legatorum in diem vel sub conditione nomine.

(16) Argumentum ab ultimis voluntatibus ad pacta. Pacto fieri potest, quod testamento potest fieri. dixi *l.* 48. *infr. de jure fisci. v. l.* 44. §. 5. *infr. de legat.* 1. *l.* 24. *infr. de cond. et dem.* vide Everardum *Topicis, loco* 36. *a contractibus*, et Manticam 3. *de conjecturis ultimarum voluntatum*, 18.

(17) Semestria *hic et l. ult. infr. de servis exportandis. l.* 12. *infr. de adquir. vel omitt. hered.* §. 1. *Inst. de excusat. tutorum.* ἑξαμηνιαῖαι διατάξεις Theoph. *d.* §. 1. constitutiones semestres, forte ita dictæ, quod semestribus consiliis fierent. Constat enim Augustum et Tiberium semestria consilia iniisse. Dion. 53. Suet. *in August.* 37. Zon. Xiphil.

(18) *vide l.* 2. *C. ut in possessionem legatorum.*

(19) Testator quemadmodum potest prohibere satisdationem, ne-pe, ut ne satisdet heres nomine legatorum, ita legatarius potest [...]mittere eam satisdationem non vivo quidem testatore. *l.* 15. *in [...] infr. ad l. Falcidiam.* sed mortuo. *ut l.* 46. *infr. et l. ult. C.* [...] *l. Falcidiam :* adde quæ scripsi ad *l.* 15. §. 1. *infr. ad l. Falcidiam* [...] ad *Novell.* 1. *cap.* 2. et ita constat argumentum ab eo quod perm[...]sum est in testamento, ad id quod permissum esse debet inter viv[...].

(20) *vide l.* 29. *C. h. t.*

(21) 11. *Eclog.* 1. *c.* 30.

(22) Quia pactum, quo contractus redditur suæ formæ, v[...] suam exerit, nullis oppositis replicationibus. *l.* 27. §. 2. *in fin. Sup. e[...]*

(23) Ob varias causas variaque nomina.

(24) Non munitam publico vel mensæ testimonio : sic *tacita* [...]*ctio* dicitur *l.* 50. §. 2. *in med. infr. de bonis libertorum.* a[...] 12. Gell. 12. Cujac.

(25) Generali in remissione et liberatione ea non veniunt, [...] quibus non actum est.

(26) Generalia generaliter operantur in pactis, si res ita pa[...]tur : sin minus, specialiter.

(27) *l.* 31. *C. de transact.*

(28) *v. l.* 45. *Sup. eod.*

(29) Imo non quodcunque. *l.* 17. *Sup. eod. l.* 11. *infr. de re[...] et sumpt. fun. l.* 9. *C. de non numerat. pec. l.* 3. *C. de usu[...] l. ult. C. de pact. inter empt.*

(30) Conj. *l.* 12. *infr. sol. matr. l.* 28. *infr. de reg. jur.* M[...]

(31) Hoc enim quibusdam personis concessum, *v. l.* 12. *infr.* [...]*luto matrim. l.* 16. 17. 18. *infr. de re judicata.*

(32) Ut et ejus contrarium pactum. *Accursius* nisi inter co[...]ges. *l.* 14. *infr. soluto matrim.*

Si contractui bonæ fidei adjiciatur pactum, ne servus fur fiat, ne ita negligatur, ut fur evadat.

50. IDEM lib. 42. ad Sabinum.

NOn impossibile puto (1) in contractibus depositi, commodati, [et] locati, et cæteris similibus hoc pactum (2), *Ne facias furem servum meum*: hoc est, ne sollicites, ut fur fiat, ut fugitivus fiat, ne ita negligas servum, ut fur efficiatur: sicut enim servi corrupti actio locum habet, ita (3) potest etiam hæc pactio locum habere, quæ ad non corrumpendos servos pertinet.

De pactis per errorem factis.

51. IDEM lib. 26. ad Edictum.

SI cum te ex causa legati debere [pacisci] debitori tuo existimas, pactus sit *ne ab eo peteres*: neque jure ipso liberatur debitor, neque petentem summovebit exceptione conventionis, ut Celsus lib. xx. scribit.

§. 1. Idem eodem loco scribit, si debitorem tuum jussisti solvere Titio, cui legatum falso (4) debere existimas, et debitor pactus sit cum Titio suo debitore constituto: neque tibi adversus tuum debitorem, neque ipsi adversus suum, actionem peremptam.

Utrum epistola coheres fiat. 1. *De herede paciscentis.* 2. *De pacto, ut prædii pignorati tributa debitor agnoscat.* 3. *De pacto temporali non perpetuando.*

52. IDEM lib. 1. Opinionum.

EPistola (5) qua (6) quis *coheredem sibi aliquem* [*esse*] cavit, petitionem nullam adversus possessores rerum hereditariarum dabit (7).

§. 1. Si inter debitorem, et eum, qui fundum pigneratum a creditore, quasi debitoris negotium gereret, emerit, placuit, *ut, habita compensatione fructuum, solutoque, quod reliquum deberetur, fundus debitori restitueretur*: etiam heres pacto (8) quod defunctus fecit, fidem præstare debet.

§. 2. Pactum, *ut si quas summas propter tributiones* (9) *prædii pignori nexi factas creditor solvisset, a debitore reciperet, et ut tributa ejusdem prædii debitor penderet*, justum, ideoque servandum est.

§. 3. De inofficioso patris testamento acturis, *ut eis certa quantitas quoad* (10) *viveret heres, præstaretur*, pactus est: produci ad perpetuam præstationem id pactum postulabatur (11): rescriptum est, neque jure ullo, neque æquitate tale desiderium (12) admitti.

De pacto, ut pars ejus, quod ex lite datum erit, solvatur.

53. IDEM lib. 4. Opinionum.

SUmptus quidem prorogare (13) litiganti honestum est: pacisci autem, ut non quantitas eo nomine expensa cum usuris licitis restituatur, *sed pars dimidia ejus, quod ex ea lite datum erit*: non (14) licet (15).

Effectus pacti, ne petatur.

54. SCÆVOLA apud Julianum lib. 22. Digestorum notat.

SI pactus sum, *ne Stichum qui mihi debebatur* (16), *petam*: non (17) intelligitur mora mihi fieri (18): mortuoque Sticho puto non teneri reum, qui ante (19) pactum (20) moram non fecerat.

An pactum servi fructuario prosit.

55. JULIANUS lib. 35. Digestorum.

SI debitor sit fructuarius (21), et paciscatur servus (22), in quo usumfructum habet, *ne ab eo petatur*: paciscendo meliorem conditionem ejus facit. ✝ Item (si) creditor esset fructuarius, et pactus esset, *ne peteret*; servus autem fructuarius pacisceretur, *ut peteret*: beneficio pacti, quod servus interposuisset, utiliter ad petitionem admitteretur (23).

De effectu pacti, ne dominus a colono petat.

56. IDEM lib. 6. ad Minicium.

SI convenerit, *ne dominus a colono quid peteret*, et justa causa conventionis fuerit: nihilominus colonus a domino petere potest (24).

De usuris in futurum acceptis. 1. *De pacto mixto.*

57. FLORENTINUS lib. 8. Institutionum.

QUi (25) in futurum usuras a debitore acceperat, tacite pactus videtur (26), ne intra id tempus sortem petat.

§. 1. Si ex altera parte in rem, ex altera in personam pactum conceptum fuerit, veluti, *ne ego petam*, vel *ne a te petatur* (27): heres meus ab omnibus vobis petitionem habebit, et ab herede tuo omnes petere poterimus.

(1) Conj. *l.* 15. *infr. de servit. præd. urban. l.* 31. *infr. de evict. l.* 26. *infr. de verb. obl. l.* 174. *infr. de verb. sign. l.* 32. *infr. de reg. jur.* Mod.

(2) *l.* 31. *in fin. infr. de eviction.*

(3) Dubitationis omnis tollendæ causa hæc verba inseruntur. *l.* 56. *in pr. infr. mandati.*

(4) Debitor, cui per errorem pactum de non petendo factum est a creditore, eum postea agentem exceptione conventionis non potest repellere. *arg. l.* 57 *infr. de oblig. et act.*

(5) *v. l.* 17. *infr. de jure codicillorum*: adde quæ de epistola notavi ad *l.* 29. *infr. de probationibus.*

(6) Pactis adquiri non potest hereditas. adde *l.* 34. *C. de transact. l.* 4. *C. de inutilibus stipulat. l.* 61. *infr. de verb. oblig. l.* 13. *l.* 14. *C. de probat.*

(7) Cur ita? collige ex *d. l.* 13. *C. de probat.* et *l.* 1. *infr. de hered. petit.*

(8) *l.* 37. *in fin. infr. de adquir. vel omitt. hered. l.* 12. *infr. de diversis temporal. l.* 143. *infr. de reg. jur.*

(9) Forte *in tributiones.* vide quæ scripsi *ad l.* 27. §. 3. *infr. de usufructu.*

(10) *vide l.* 4. *infr. de verb. oblig.*

(11) Et male. *l.* 56. §. 4. *infr. de verb. oblig.* §. 3. *Inst. de verb. oblig.*

(12) Id est, preces Principi oblatas. *Cujac.*

(13) *Prorogare* est ante diem erogare, ac repræsentare, *ut l.* 19. §. 6. *infr. locati.* ubi dixi, *l.* 4. §. 5. *infr. de manumiss.* Galli, *avancer et faire les frais*: ut sit sensus, Procurator vel Advocatus. clientis sui aut domini litigantis nomine sumptus de suo in litem erogare potest. hoc est, numerare, eosque sumptus una cum usuris licitis sibi restitui stipulari vel pacisci. Pactum hoc justum ac licitum est: Quod si partem dimidiam ejus quod ex ea lite datum erit, pactus fuerit, pactum iniquum censebitur. Pactum hoc de quota litis injustum est.

(14) Quæ pœna fuerit hujus pacti de quota litis, vide Rolandum a Valle 3. *Consil.* 36.

(15) Hanc l. sic interpretor: Procuratori est honestum sumptus prorogare, (Galli dicunt *advancer, et faire les frais du proces*) in utilitatem litigantis. Licet quoque pacisci, ut quantitas eo nomine expensa cum usuris licitis restituatur, hæc enim sine pacto debentur. *l.* 46. §. *antep. et pen. infr. de procur.* Imo palmarii nomine pacisci potest Advocatus pro singulis causis usque ad 100. aureos. *l.* 1. §. 12. *infr. de extr. cogn.* At pacisci de quota litis non est permissum. *vid. l.* 15. *C. de proc.*

(16) Intra certum tempus vel in perpetuum.

(17) Cur ita? *v. l.* 88. *infr. de regul. jur.*

(18) Nam qui tutus est exceptione, is moram non committit. *l.* 40. *in fin. infr. de R. C. et si certum.*

(19) Ante vel post pactum.

(20) Id est, tempus pacto adjectum.

(21) *vide l.* 63. *infr. de solut. et liber.* adde, de pacto filiifamilias, *l.* 3. *C. de pactis.*

(22) Pactum servi, fructuario, eidemque debitori ad exceptionem: eidem creditori, ad replicationem prodest. *Zasius.*

(23) Compensandi animo pactum interpositum fuisse eo casu non intelligitur.

(24) Imo id videtur actum, ut neuter ab altero petat. *l.* 5. *infr. de rescind.* ut utrimque facta sit liberatio *l. ult. infr. de acceptil. et Sup. quod quisque juris.*

(25) 11. *Eclog.* 1. *cap.* 39.

(26) *vide l.* 2. §. *non male.* 6. *infr. de dol. mal. et met. except.*

(27) Priori casu, heredibus meis: altero, et mihi et heredibus actio dabitur.

*

Utrum contractus pacto dissolvatur.

58. NERATIUS lib. 3. Membranarum.

AB emptione, venditione, locatione, conductione, cæterisque similibus (1) obligationibus, quin integris (2) omnibus consensu eorum, qui inter se obligati sint, recedi possit, dubium non est (3). Aristoni hoc amplius videbatur: si ea, quæ me ex empto præstare tibi oporteret, præstitissem, et cum tu mihi pretium deberes (4), convenisset mihi tecum, *ut rursus* (5) *præstitis* [*mihi*] *a te in re vendita omnibus, quæ ego tibi præstitissem, pretium mihi non dares;* tuque mihi [ea] præstitisses: pretium te debere desinere: quia bonæ fidei, ad quam omnia hæc rediguntur, interpretatio (6), hanc quoque conventionem admittit. Nec quicquam interest, utrum (7) integris omnibus in quæ obligati essemus, conveniret, *ut ab eo negotio discederetur*: an in integrum restitutis his, quæ ego tibi præstitissem, consentiremus, *ne quid tu mihi eo nomine præstares.* † Illud plane conventione, quæ pertinet ad resolvendum id quod actum est, perfici non (8) potest, *ut tu quod jam ego tibi præstiti, contra præstare mihi cogaris:* quia eo modo non tam hoc agitur, ut a pristino negotio discedamus, quam ut novæ quædam obligationes inter nos constituantur.

Per quas personas nobis ex pacto acquiritur.

59. PAULUS lib. 3. Regularum.

PEr (9) quos (10) adquiri nobis stipulatione (11) potest, per eosdem etiam pactis conventis meliorem conditionem nostram fieri posse, placet.

Utrum necessariæ personæ præferantur extraneo, qui cum creditoribus pactus est.

60. PAPIRIUS JUSTUS lib. 8 Constitutionum.

IMperator Antoninus Avidio Cassio rescripsit, *Si* (12) *creditores parati sint partem ex bonis, licet ab extraneo, consequi: rationem habendam prius necessariarum personarum, si idoneæ sint* (13).

De quibus pacisci non licet.

61. POMPONIUS lib. 9. ad Sabinum.

NEmo (14) paciscendo (15) efficere potest, *Ne sibi locum suum dedicare* (16) *liceat*: aut (17) *ne sibi in suo sepelire mortuum liceat:* aut *ne vicino invito* (18), *prædium* (19) *alienet* (20).

Utrum pactum rei noceat fidejussori.

62. FURIUS ANTHIANUS lib. 1. ad Edictum.

SI reus postquam pactus (21) sit *a se non peti pecuniam* (ideoque cœpit id pactum fidejussori quoque prodesse) pactus sit, *ut a se peti liceat:* an utilitas prioris pacti sublata sit fidejussori, quæsitum est? Sed verius est, semel adquisitam fidejussori pacti exceptionem, ulterius [ei] invito (22) extorqueri non posse (23).

TIT. XV.

DE TRANSACTIONIBUS (24).

Differentia Transactionis et pacti gratuiti.

1. ULPIANUS lib. 50. ad Edictum.

QUi transigit, quasi de re dubia (25), et (26) lite incerta neque finita transigit: qui vero paciscitur donationis causa (27), rem certam et indubitatam liberalitate (28) remittit.

Quomodo transigitur.

2. IDEM lib. 74. ad Edictum.

TRansactum accipere quis potest, non (29) solum si Aquiliana stipulatio fuerit subjecta, sed et si pactum (30) conventum fuerit factum (31).

De effectu trasactionis inter scriptum heredem, et matrem defuncti. 1. *De codicillis post transactionem repertis.* 2. *De transactione cum opinato herede.*

3. SCÆVOLA lib. 1. Digestorum.

IMperatores Antoninus et Verus ita rescripserunt: *Privatis* (32) *pactionibus non dubium est, non* (33) *lædi jus cæterorum: Quare transactione, quæ inter heredem, et matrem defuncti facta est, neque testamentum rescissum videri posse* (34), *neque manumissis, vel legatariis actiones suæ ademptæ. Quare quidquid ex testamento petunt* (35), *scriptum heredem convenire debent: qui in transactione hereditatis, aut cavit sibi pro oneribus hereditatis, aut si non cavit, non debet negligentiam suam ad alienam injuriam referre.*

§. 1. Cum transactio propter fideicommissum facta esset, [et] postea codicilli reperti sunt: Quæro, an quanto minus ex transactione consecuta mater defuncti fuerit, quam

(1) Similium idem judicium est.
(2) *l. 1. C. quando liceat ab emptione discedere. l. 12. in fin. C. de contr. empt. l. 5. C. de obligat. et action.*
(3) *vide l.3.Inf.de rescind.vendit.et l.80.Inf.de solut. et liberat.*
(4) Et sic contractu ex una parte impleto.
(5) *l. 1. in fin. C. quando liceat ab empt. disced.*
(6) *l. 61. §. 6. in fin. Inf. de furt.*
(7) *vide l. 2. Inf. de rescind. vendit.*
(8) Imo potest, *v. l. 2. C. de pact. inter empt.*
(9) Argumentum a stipulatione ad pactum.
(10) Verbi gratia filios.
(11) *l. 38. §. hi qui. 6. Inf. de verb. oblig.*
(12) 3. Harm. 5. §. 8.
(13) Εἰς τὸ ἀγοράσαι scilicet, non in jure ipso exigendi crediti. *l. 16. Inf. de rebus autoritate judicis.*
(14) Verbi gratia, venditor aut vicinus.
(15) An stipulatione pœnali id efficere potest? *vid. l. 11. Inf. de relig. et sumpt. fun.*
(16) Dedicationes locorum fiebant autoritate publica vel Principis. *l.9.§.1.Sup. de rerum divis. l.8.in pr.Inf. de religios.et sumpt. fun.*
(17) Utrumque hodie licet. *l.ultim. C.de pactis inter emptorem.*
(18) *vide l. 15. Inf. de servitut.*
(19) Non tamen pignoratum, *l. 7. §. ult. Inf. de distract. pign.* aut alienari a testatore prohibitum, *l. ult. C. de rebus alienis.*
(20) Hodie pactione alienatio prædii inhiberi potest. *d. l. ult. v. l. 122. §. 3. Inf. de verbor. obl.*
(21) Vel transegit. *l. 68. in fin. Inf. de fidejuss.*
(22) *vide l. 19. Inf. de except.*
(23) Imo potest, *l. 27. §. 2. vers. eadem ratione. Sup. eod.* Goth. Sed responde ad hoc: Cum reus solus est pactus ut petere liceat: utilitatem prioris pacti semel quæsitam fidejussori non auferri, ut hic: quod si ipse fidejussor quoque pactus sit, ejus exceptio replicatione doli elidetur, quo in casu loquitur *d. l. 27.* Mod.
(24) *Lib. 2. C. 4. 11. Eclog. 2.* Harmenop. 1.*tit.*10.*Ext.*1.*tit.*36.
(25) *l. 12. C. h. t. l. 6. C. de solut. et liberat.*
(26) *Al.* aut. Hot. *ad l. 2. C. h. t.* verum id non necesse est mutari. Nam et Græci duo autores ita legunt, καὶ δίκης ἀδήλου. 11. *Eclog.* 2. c. 11. 1. Harmenop. 10. §. 14.
(27) Qui vero paciscitur, donationis causa rem etc. *Flor. et Haloand. et Græci.* utra lectio verior? collige ex *l. 41. Sup. de pact.*
(28) Φιλοτίμως, id est, liberaliter.
(29) Transactionibus inserebatur, ut sæpius Aquiliana stipulatio.
(30) Sed hoc ita, si modo prius factum. Petr. Fabr. 1. *Semestr.* 14.
(31) Id est, Transactum videri, non modo lite translata in Aquilianam stipulationem, eaque rursus acceptilatione perempta, sed et pacto nudo subdita acceptilatione. *Cujacius.*
(32) 11. *Eclog.* 2. *c.* 3.
(33) *l. 1. C. h. t. l. 1. C. inter alios acta.*
(34) Transactio scripti heredis, et testamentarii, legatariis, et manumissis non nocet. *l. 29. §. 2. infr. de inoffic. testam.*
(35) Iidem legatarii scilicet et manumissi. nam secus est in creditoribus, qui legitimum heredem, pro parte quæ ei obtigit, convenire possunt. *l. 14. infr. eod.*

pro parte sua est, id ex fideicommissi causa consequi debeat? Respondit, debere (1).

§. 2. Debitor cujus pignus creditor distraxit, cum Mævio, qui se legitimum creditoris heredem esse jactabat, minimo (2) transegit: postea, testamento prolato, Septicium heredem (3) esse apparuit: Quæsitum est, si agat pignoratitia debitor cum Septicio, an is uti possit exceptione transactionis factæ cum Mævio, qui heres eo tempore non fuerit: possitque Septicius pecuniam quæ Mævio, ut heredi, a debitore numerata est, condictione repetere, quasi sub prætextu hereditatis acceptam? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non (4) posse: quia neque cum eo ipse transegit, nec negotium Septicii Mævius gerens accepit.

Effectus stipulationis Aquilianæ et acceptilationis subjectæ.

4. Ulpianus lib. 46. ad Sabinum.

AQuiliana stipulatio omnimodo omnes (5) præcedentes obligationes novat (6), et perimit: ipsaque perimitur per acceptilationem (7): et hoc jure utimur, ideoque etiam legata sub conditione relicta in stipulationem Aquilianam deducuntur (8).

5. Papinianus lib. 1. Definitionum.

CUm Aquiliana stipulatio interponitur, quæ ex consensu redditur, lites (9) de quibus non est cogitatum, in suo statu retinentur. Liberalitatem enim captiosam (10) interpretatio Prudentium fregit (11).

De controversiis ex testamento.

6. Gajus lib. 17. ad Edictum provinciale.

DE (12) his controversiis, quæ ex testamento proficiscuntur, neque transigi, neque exquiri veritas aliter potest, quam (13) inspectis, cognitisque verbis testamenti.

De transactione post rem judicatam. 1. De transactione. 2. De alimentis.

7. Ulpianus lib. 7. Disputationum.

ET (14) post rem judicatam transactio valet, si (15) vel appellatio intercesserit, vel appellare potueris.

§. 1. Si fidejussor conventus, et condemnatus fuisset, mox reus transegisset cum eo, cui erat fidejussor condemnatus; transactio valeat, quæritur? Et puto valere: quasi omni causa et adversus fidejussorem dissoluta: si tamen ipse fidejussor condemnatus transegit, transactione non (16) peremit rem judicatam; tamen (17) eo, quod datum est, relevari rem judicatam oportet.

§. 2. Usque adeo autem, quod datum est, etiamsi non proficit ad transactionem, extenuat (18) tamen rem judicatam, ut inde sit et dictum, et rescriptum circa alimentorum transactionem citra Prætoris autoritatem factam: *Ut quod datum est, proficiat ad alimenta; ita ut, si quid amplius ex causa alimentorum deberi potest, id præstetur, quod autem datum est, imputetur.*

Senatusconsultum de transactione, de iisdem alimentis, et ejus interpretatio.

8. Idem lib. 5. de omnibus Tribunalibus.

CUm hi quibus alimenta relicta (19) erant (20), facile transigerent, contenti modico (21) præsenti; Divus Marcus (22) Oratione (23) in Senatu recitata effecit, *Ne aliter alimentorum* (24) *transactio rata esset, quam* [*si*] *autore* (25) *Prætore facta.* Solet igitur Prætor intervenire, et inter consentientes arbitrari an transactio, vel quæ admitti debeat.

§. 1. Ejusdem Prætoris notio ob transactionem erit, sive habitatio, sive vestiarium, sive de prædiis (26) alimentum legabitur.

§. 2. Hæc Oratio pertinet ad alimenta, quæ testamento vel codicillis fuerint relicta (27) [sive ad testamentum factis, (28) sive ab intestato.] Idem erit dicendum et si mortis causa donata fuerint relicta: vel ab eo, cui mortis causa donata sunt relicta. Sed et si conditionis implendæ gratia relicta sunt: adhuc idem dicemus. ┼ Plane de alimentis, quæ non mortis causa donata sunt, licebit et sine Prætore autore transigi (29).

§. 3. Sive igitur in menses singulos, sive in dies, sive in annos fuerint relicta; Oratio locum habet. Sed et si non fuerint perpetuo (30) relicta, sed usque ad annos certos, idem est.

§. 4. Si integra quantitas alicui fuerit legata, ut ex usuris ejus se alat, et mortis tempore pecunias restituat: non cessabit Oratio, licet non in annos singulos videatur id relictum.

§. 5. Sed et si sit certa quantitas relicta Titio, vel res, ita *ut inde alimenta Seio præstentur;* magis est, ut transigere Titius possit: nec enim transactione Titii minuuntur

(1) *l.* 12. *in fin. infr. eod.* at non idem est, si instrumenta reperta sint post transactionem. *l.* 19. *C. h. t.* si quis causetur se de iis, quæ in prima parte testamenti erant, transegisse. *d. l.* 12.

(2) Minima pecunia numerata.

(3) Verum.

(4) Imo, quæ putativus heres a debitore hereditario exegit, ea verus heres repetere potest. *l.* 25. §. *antep. infr. de pet. hered.*

(5) Quæcunque illæ sint. Imo legata et fideicommissa. *l.* 2. *l.* 8. §. 2. *infr. de novat.* Ideoque juris gentium esse dicuntur. *v. l.* 8. *in fin. infr. de acceptil.*

(6) *l.* 1. *l.* 6. *l.* 8. *infr. de novat.*

(7) Vide *l.* 3. *C. de acceptil.*

(8) Quid ita? vide *l.* 12. *infr. de acceptilationib.*

(9) *l.* 9. §. 1. *infr. eod.* vide *l.* 3. *C. h. t.*

(10) Nam si lites, de quibus non est cogitatum, remitterentur nullo accepto, liberalitas esset, eaque captiosa: quia verba voluntati anteponimus, *arg. l. contra legem. cum seq. Sup. de legibus.* non est autem æquum id auferri, de quo cogitatum non est. Vide hic Ferretum, qui scripsit ad hunc tit. ad l. 9. usque: Cujacium, qui ad totum. Loriotum *in tract. de Pact.* et Pratejum *lib.* 2. *cataped.* Med.

(11) Id est, non admisit, ut et omnes hujusmodi actus. *l.* 14. §. 5. *infr. quod metus caus. l.* 39. *in pr. infr. de auro, argent. mund.*

(12) 1. *Eclog.* 2. *cap* 6. *in princ.*

(13) *arg. l.* 3. §. 1. *Sup. eod. l.* 12. *infr. eod. l.* 1. §. 1. *infr. testam. quemadm. aperiant.* vide quæ notavi ad *l.* 11. *infr. de except. rei judicatæ.*

(14) Tunc enim lis durare intelligitur. *l.* 11. *infr. eod. l.* 32. *C. h. t. l.* 23. §. 1. *infr. de condict. indeb.*

(15) Qui appellat vel appellare potest, recte transigit. 11. *Eclog.* 2. *cap.* 9. *in fin.*

(16) Cur? quia transegit de re certa. *l.* 23. §. 1. *infr. de cond. ind.*

(17) Hinc constat, fidejussorem per reum consequi, quod per se non possit. *l.* 3. *in fin. infr. quæ res pignori.*

(18) *d. l.* 23. §. 1.

(19) Testamento vel codicillis.

(20) In menses, dies, vel annos. §. 3. *infr.*

(21) *v.* §. 8. §. 17. *infr. eod.*

(22) Transactionibus receptum est, ut pro modico magna amittamus, *ut hic.* Proinde negant beneficium, *legis* 2. *C. de rescind. vend.* transigenti competere. de quo dixi plenius *ibid.*

(23) Imo Senatusconsultum hoc induxit *d. l.* 23. §. 2. vide quæ scripsi ad *l.* 16. *infr. de ritu nupt. l.* 7 *C. de prædiis et aliis reb.*

(24) Futurorum, *l.* 8. *C. h. t.*

(25) Baro hoc refert ad jurisdictionem Prætoris: Alii, ad jus extraordinarium.

(26) Id est, re certa. *l.* 7. §. *pen. in fin. infr. de usufr.*

(27) Ut voluntas testatoris servetur: quem veri imile est legatario consultum voluisse. Quæ ratio cessat in his, quæ ex contractu debentur: nam obligatio ex consensu contrahentium orta eorundem consensu rectissime dissolvetur. *l. prout. infr. de sol. l. nihil tam naturale. infr. de reg. jur.* Mod.

(28) *Alii legunt*, sive a testato factis.

(29) Transigere.

(30) Id est, dum vivet. *l.* 1. *infr. pro socio.*

alimenta Seii. ✝ Idemque est et si per fideicommissum alimenta ad hoc (1) legatario fuerint relicta.

§. 6. Eam transactionem Oratio improbat, quæ idcirco fit, ut quis repræsentatam (2) pecuniam consumat (3). Quid ergo, si quis citra Prætoris autoritatem transegerit, ut, quod per singulos annos erat ei relictum, consequeretur per singulos menses? Aut quid, si, quod per singulos menses ei relictum erat, consequeretur per singulos dies? Quid deinde, si quod consummato anno ut acciperet, initio anni consequatur? Et puto eam transactionem valere: quia meliorem conditionem suam alimentarius [tali] transactione facit: noluit enim Oratio alimenta per transactionem intercipi.

§. 7. Nihil autem interest, utrum libertini sint, quibus alimenta relicta sunt, an ingenui (4): satis locupletes, an minus.

§. 8. Vult igitur Oratio, apud Prætorem de istis quæri: in primis *de causa* transactionis: dein, *de modo:* tertio, *de persona* transigentium.

§. 9. In *Causa* [hoc] erit requirendum, quæ *causa* sit transigendi: sine causa enim neminem transigentem audiet Prætor (5). Causæ fere hujusmodi solent allegari: si alibi domicilium heres (6), alibi alimentarius habeat: aut si destinet domicilium transferre alter eorum: aut si causa aliqua urgeat præsentis pecuniæ: aut si a (7) pluribus ei alimenta relicta sint, et minutatim singulos conveniri difficile ei sit: aut si qua alia causa fuit, ut plures solent incidere, quæ Prætori suadeant transactionem admittere.

§. 10. *Modus* quoque pecuniæ, quæ in transactionem venit, æstimandus est: ut puta quantitas (8) transactionis: nam etiam ex modo fides transactionis æstimabitur. Modus autem pro ætate ejus qui transigit arbitrandus est, et valetudine: nam alias cum puero, alias cum juvene, alias cum sene (9) transigi palam est: constat enim alimenta cum vita finiri.

§. 11. Sed et personarum contemplatio habenda est: hoc est, cujus vitæ sint hi quibus alimenta relicta sunt: utrum frugi vitæ [hi sint,] qui alias sufficere sibi possint, an sequioris (10) qui de alimentis pendeant. In persona ejus, a quo alimenta relicta sunt, hæc erunt spectanda: in quibus sit facultatibus, cujus propositi, cujus opinionis: tunc enim apparebit, numquid circumvenire velit eum, cum quo transigit.

§. 12. Qui transigit de alimentis, non videbitur neque de habitatione (11), neque de vestiario transegisse: cum Divus Marcus specialiter etiam de istis transigi voluerit.

§. 13. Sed et si quis de alimentis transegerit, non habebit necesse etiam de habitatione, vel cæteris invitus transigere: poterit igitur vel de omnibus simul, vel de quibusdam facere transactionem.

§. 14. De calciario quoque, arbitrio Prætoris transigendum est.

§. 15. Si uni pluribusve fundus ad alimenta fuerit relictus, velintque eum distrahere; necesse est Prætorem de distractione ejus et transactione arbitrari (12). Sed si pluribus fundus ad alimenta fuerit relictus, et hi inter se transigant: sine Prætoris autoritate facta transactio rata esse non debet. ✝ Idem est et si ager fuerit in alimenta obligatus (13): nam nec pignus ad hoc datum, inconsulto Prætore poterit liberari.

§. 16. Arbitratu Prætoris vel de universis alimentis, vel de parte eorum transigi oportere plus quam manifestum est.

§. 17. Si Prætor aditus, citra causæ cognitionem (14), transigi permiserit, transactio nullius erit momenti (15): Prætori enim ea res quærenda commissa est, non negligenda, nec donanda (16). Sed et si non de omnibus inquisierit, quæ Oratio mandat; hoc est de *causa*, de *modo*, de *personis* transigentium: dicendum est, quamvis de quibusdam quæsierit, transactionem esse irritam (17).

§. 18. Sed nec mandare ex hac causa jurisdictionem vel Præses provinciæ, vel Prætor poterit (18).

§. 19. Transactiones alimentorum etiam apud Procuratorem (19) Cæsaris fieri possunt: [scilicet] si a fisco petantur alimenta, secundum (20) quæ [et] apud Præfectos (21) ærarii transigi poterit.

§. 20. Si cum lis quidem esset de alimentis, transactum autem de lite fuisset, transactio valere inconsulto Prætore non potest: ne (22) circumveniatur Oratio: fingi enim lites poterunt, ut transactio etiam citra Prætoris fiat autoritatem.

(1) *Ab hoc legatario.* Cujac. v. *quæ dixi ad l.* 9. *C. de fideicomm.*

(2) Solutam. *l. ult. C. de Episcop. et cleric.*

(3) Ergo si non consumpsit, valebit transactio. Bart. *hic. arg. l.* 13. *infr. de reb. eorum.*

(4) Quia servis etiam legari possunt. *l.* 11. *et* 17. *infr. de aliment. vel cibar. l.* 3. *infr. de his, quæ pro non scriptis.*

(5) Sed nec testem dicti sui rationem non reddentem. *l.* 4. *C. de testib.*

(6) *vide l.* 38. *Inf. de judiciis.* et ubi sunt solvenda legata.

(7) *vide l.* 3. *Inf. de aliment. vel cibar.* et quemadmodum eo casu alimentariis consulatur.

(8) Eadem collatione quantitatis utitur Jurisconsultus *in l.* 20. *in pr. Inf. de manumiss. vindicta.*

(9) *vide l.* 122. *Inf. de legat.* 1. Goth. Ætatum gradus tres hic constituuntur: pueritia, juventus et senectus, ad imitationem Servii Tullii, de quo Gell. *l.* 10. *cap.* 28. Vide Menoch. *de arbitr. jud. lib.* 2. *cas.* 59. *et* 67. Ans.

(10) Ita legitur apud Amm. 18. Livium 2. et Varronem, *apud Nonium*, Cujac. 1. *obs.* 3. *segnioris*, Duar. 2. *disp.* 31. *nequioris*, Fornerius 2. *select.* 5. *obsequioris*, Zas. *ad l.* 2. *Inf. de re judicata. num.* 9. *in fin. sequioris* vitæ, id est, deterioris: sic apud Apuleium *sequior sexus*, pro muliebri usurpatur. *Goth.* Hæc est Florentina lectio, quam certatim, Budæus, Alciatus, et Cujacius defendunt: ut *sequioris* sit deterioris: quo sensu dixit Livius: *Invitus, quod sequius sit, de meis civibus loquor*, et apud Charisium Afranius: *Si id, quod non spero, ratio talis sequius ceciderit.* eademque locutio præcipue apud Apuleium etiam et Ammianum invenitur: itemque apud Suetonium *in Tito*, ubi ait: *Sed non deerant, qui sequius interpretarentur.* licet frustra quidam hic *secus* reponant. Glossæ veteres: *Sequius* χεῖρον. Contra tamen nituntur hic alii: in quib. Duarenus reponit *segnioris*: Fornerius vero *nequioris*, quæ lectio licet sermonis integritate quibusdam doctis viris ad JC. tempora propius accedere videatur, nihil tamen mutandum censeo. Vide Cujacium *obser. lib.* 1. *cap.* 3. Duar. *disput. lib.* 2. *cap.* 31. Forner. *select. lib.* 2. *cap.* 5. Mod.

(11) Atqui *alimentorum* vocabulo habitatio intelligitur. *l.* 6. *l. ult. Inf. de aliment. vel cibar. l.* 43. *l.* 44. *infr. de verb. signif.*

(12) Ut definiat, legata sit necne proprietas, aut solus ususfructus. *l.* 4. *l. pen. infr. de aliment. vel cibar.*

(13) Nam ita legari potest. *v. l.* 12. *infr. de aliment. vel cibar.*

(14) De plano, de solo, non pro tribunali. *Cujac.*

(15) Non tamen semper solennitatis omissio actum vitiat. *l.* 1. §. 1. *infr. de ventre inspic.*

(16) Transactionem donationis esse speciem: et eum, qui transigat, donare, hinc colligitur.

(17) Sunt enim omissæ solennitates. Omissa vero forma actum vitiat. imo omissio solennitatis non semper vitiat. *l.* 1. *in fin. infr. de ventre inspic.*

(18) Quia id illi lege mandatur. *l.* 1. *Sup. de offic. ejus. l.* 1. §. *ad nutricia. infr. de extr. cogn.*

(19) De quo vide quæ scripsi *Sup. ad Tit. de off. Procuratoris Cæsaris.*

(20) Ut quod liceat in provincia, in urbe sit permissum. *l.* 1. §. *damus. infr. de suspect. tutor.*

(21) De quibus dixi *ad l.* 42. *infr. de jure fisci.*

(22) Prohibitum una via, alia permissum esse non debet. *l.* 21. §. 1. *infr. de tutorib. et curat. dat.*

§. 21. Si eidem alimenta, et præterea legatum præsenti die datum sit, et transactum fuerit citra Prætoris autoritatem : id, quod datum est, imputabitur prius in legatum, quod præsenti die datum est : superfluum, in alimentariam causam.

§. 22. Si quis de alimentis transegerit sine Prætoris autoritate, id quod datum est, in præterita alimenta cedet: nec interest, tantum in quantitate sit debita, quantum datum est, an minus, an plus : nam et si minus sit, adhuc tamen id quod in solutum datum est, in præterita alimenta imputabitur. Sane si is, qui de alimentis transegit, locupletior factus sit ea solutione: in id quod factus sit locupletior, æquissimum erit in eum dari repetitionem (1): nec enim debet ex alieno damno esse locuples.

§. 23. Si in annos singulos certa quantitas alicui fuerit relicta homini honestioris loci; veluti salarium annuum, vel ususfructus : transactio et sine Prætore fieri poterit. Cæterum, si ususfructus modicus (2) alimentorum vice sit relictus, dico transactionem citra Prætorem factam nullius esse momenti.

§. 24. Si cui non nummus ad alimenta, sed frumentum, atque oleum, et cætera, quæ ad victum necessaria sunt, fuerint relicta (3); non poterit de his transigere : sive annua sive menstrua ei relinquantur. Si tamen ita sine Prætore transegerit, ut in (4) vicem eorum nummum (5) quotannis, vel quotmensibus (6) acciperet, et neque diem (7), neque modum permutavit, sed tantum genus : vel ex contrario si pactus fuerit, ut in generibus alimenta acciperet, quæ in nummis ei relicta fuissent: vel si vinum pro oleo, vel oleum pro vino, vel quid aliud commutavit: vel locum permutavit, ut quæ erant ei Romæ alimenta relicta, in municipio, vel in provincia acciperet, vel contra : vel personam [commutavit], ut quod a pluribus erat accepturus, ab uno acciperet : vel alium pro alio debitorem acceperit; hæc omnia habent disceptationem Prætoris, et pro utilitate alimentarii (8) recipienda sunt (9).

§. 25. Si ad habitationem certa quantitas sit annua relicta, et ita sit transactum sine Prætore, ut habitatio præstetur, valet transactio : quia fructus habitationis præstatur, licet ruinæ, vel incendio subjecta transactio est. Per contrarium quoque, si pro habitatione, quæ erat relicta, placuerit certam quantitatem præstari; transactio rata est et citra Prætorem.

Si is, qui transegit, agat ex persona alterius, cui successit. 2. De dolo coheredis transigentis. 3. Ad quæ transactio pertinet.

9. Idem lib. 1. Opinionum.

QUi (10) cum tutoribus suis de sola (11) portione administratæ tutelæ suæ egerat, et transegerat : adversus eosdem tutores ex (12) persona fratris sui, cui heres extiterat, agens, præscriptione factæ transactionis non summovetur (13).

§. 1. Transactio (14), quæcunque sit, de his tantum (15), de quibus inter convenientes placuit, interposita creditur.

§. 2. Qui per fallaciam coheredis ignorans universa, quæ in (16) vero erant, instrumentum transactionis sine Aquiliana stipulatione interposuit (17), non tam paciscitur, quam decipitur (18).

§. 3. Ei, qui nondum certus, ad se querelam contra patris testamentum pertinere, de aliis causis cum adversariis pacto transegit (19); tantum in his interpositum pactum nocebit, de quibus inter eos actum esse probatur. † His (20) tantum transactio obest, quamvis major (21) annis vigintiquinque eam interposuit, de quibus actum probatur : nam ea, quorum actiones competere [ei] postea compertum est, iniquum (22) est perimi pacto, id (23) de quo cogitatum non docetur (24).

An transactio patris noceat filio.

10. Idem lib. 1. Responsorum.

DE re filiorum, quos (25) in potestate non habuit, transigentem patrem minime eis obesse placet (26).

De transactione post rem judicatam.

11. Idem lib. 4. ad Edictum.

POst (27) rem judicatam, etiamsi provocatio non est interposita, tamen si negetur judicatum esse, vel ignorari potest, an judicatum sit, quia (28) adhuc lis subesse possit, transactio fieri potest.

Effectus transactionis generalis.

12. Celsus lib. 3. Digestorum.

NOn est ferendus, qui generaliter in his quæ (29) testamento ei relicta sunt, transegerat, si postea caussetur de eo solo cogitasse, quod prima parte testamenti, ac non etiam quod posteriore legatum sit. Si tamen postea (30) codicilli proferuntur, non improbe mihi dicturus videtur, de eo duntaxat se cogitasse, quo illarum tabularum, quas tunc noverat, scriptura contineretur.

(1) *l.* 23. §. 2. *infr. de cond. ind.*
(2) *l.* 3. §. 4. *infr. si cui plus quam per legem Falcid.*
(3) Ut fit sæpissime. *l.* 3. §. *quamvis. infr. si cui plus quam.*
(4) Permutatio utrum fieri possit cum nummis, dixi *ad l. ult. infr. de condict. causa data.*
(5) Id est, nummos. ut *infr. eod.*
(6) Id est, singulis mensibus, *l.* 12. §. *novissime.* 6. *infr. quando dies legator.*
(7) Mutationum species observa, diei, modi, generis, loci, personæ.
(8) Alimentarius est, cui alimenta relicta, ut *l.* 95. §. 1. *in fin. infr. ad legem Falcid.*
(9) Ut transactio sine Prætore facta valeat, qua conditio alimentarii fit melior. *Cujac.*
(10) 11. *Eclog.* 2. *c.* 8. §. 16.
(11) Cum id actum esset : alias veritati res gesta non officit. *l.*6. §. 1. *supr. de officio Præsidis*, quæ est ejusdem libri.
(12) Adde casum *l. ult. in fin. infr. tit. prox.*
(13) Atqui transactio generalis extenditur ad jus postea ex successione, puta fideicommisso, quæsitum. *l.* 122. *in fin. infr. de verb. oblig.*
(14) *Eclog. ibidem* §. 17. Idem in renunciatione. Utraque est stricti juris. *l.* 35. *l.* 47. §. 1. *supr. de pact.*
(15) Vid. *l.* 5. *supr. eod.*
(16) Τὸ ἀληθὲς, *Eclog. ibid.* §. 18.
(17) Quid si ea fuisset interposita? actione de dolo ageretur. *Accur. Bart.*
(18) Imo ut sit deceptus, videtur ei denegata actio. *l.* 78. *in fin. infr. ad SC. Trebell.*
(19) Transegit: in his tantum transactio obest. q. m. v. a. e. i. d. q. a. p. non quorum actiones etc. *Cujac.*
(20) Sensus est obscurus: sententia tamen apertius ex Græcis peti potest hæc : Majoribus non obest transactio, nisi in his de quibus actum est : non in iis, quæ postea competierunt, de quibus cogitatum esse non docetur. 11. *Eclog.* 2. *c.* 20.
(21) Ἀλλόθετον numerus enim pro numero hic ponitur.
(22) Etiamsi doli clausula sit adjecta, *l.* 135. *in fin. infr. de verb. oblig.* quæ alioqui patet latissime. *l.* 19. *infr. judicatum solvi.*
(23) *l.* 31. *C. h. t. l.* 14. *C. de inofficios. testam.*
(24) *l.* 5. *supr. eod.*
(25) Vide *l.* 11. *C. de jure deliber.* 11. *Eclog.* 2. *c.* 21.
(26) Eodem modo castrensi peculio filiorumfamilias pater servitutem imponere non potest. *l.* 18. §. 3. *infr. de castrensi peculio.*
(27) 11. *Eclog.* 2. *c.* 22. vide Paul. 1. *sent.* 1. §. *ult.*
(28) Vide *l.* 7. *supr. eod.*
(29) Vide *l.* 6. *supr. eod.*
(30) *l.* 3. §. *cum transactio.* 1. *supr. eod.*

De procuratore Principis.

13. Æmilius Macer lib. 1. ad legem vicesimam (1) hereditatum.

NUlli Procuratorum Principis, inconsulto (2) Principe, transigere (3) licet (4).

De transactione inter legitimum et scriptum heredem.

14. Scævola lib. 2. Responsorum.

COntroversia inter legitimum et scriptum heredem orta est, eaque transactione facta, certa lege finita est: quæro, creditores quem convenire possunt? Respondit, si iidem creditores essent (qui transactionem fecissent (5)): si alii creditores essent, propter incertum successionis, pro parte hereditatis, quam uterque in transactione expresserit, utilibus conveniendus est (6).

Si pacto Aquiliana et pœnalis stipulatio subjiciatur.

15. Paulus lib. 1. Sententiarum.

PActo (7) convento Aquiliana quidem stipulatio subjici solet (8): sed consultius est, huic pœnalem (9) quoque stipulationem subjungere: quia rescisso forte (10) pacto, pœna ex stipulatu peti (11) potest.

16. Hermogenianus lib. 1. Juris Epitomarum.

QUi fidem licitæ (12) transactionis rupit (13), non exceptione tantum summovebitur (14), sed et (15) pœnam, quam *si contra placitum fecerit*, *rato* (16) *manente pacto* (17) stipulanti recte (18) promiserat, præstare cogetur (19).

An transactio cum herede facta emptori hereditatis vel fideicommissario noceat.

17. Papinianus lib. 2. Quæstionum.

VEnditor hereditatis, emptori mandatis actionibus, cum debitore hereditario, qui ignorabat venditam esse hereditatem, transegit: si emptor hereditatis hoc debitum ab eo exigere velit, exceptio transacti negotii debitori propter ignorantiam suam accommodanda est (20).

† Idem respondendum est, et in eo, qui fideicommissam recepit hereditatem, si heres cum ignorante debitore transegit.

(1) De vicesima hereditatum vide Cujacium apud Paulum 4. *sent.* 6. dixi *l.* 154. *in fin. infr. de verb. sign.* quæ est ejusdem libri.

(2) Id est, sine speciali mandato. *l.* 8. *C. eod.*

(3) De vicesima hereditatis, ut ex inscriptione legis colligere licet.

(4) *l.* 1. §. 1. *supr. de off. procur. Cæsar.*

(5) Adde ex Haloandri editione: id *observandum esse de ære alieno quod inter eos convenisset.*

(6) Imo solus scriptus heres conveniendus est. *l.* 3. *supr. eod.*

(7) Idem Paul. 1. *sent.* 1. §. 3.

(8) *l.* 2. 4. 5. *supr. eod. l.* 7. §. 12. *supr. tit. prox. l.* 6. *C. de contr. stip. l.* 7. *C. de pact.* quia solo pacto actio non ita tollitur.

(9) Pœnam. Paul. *illo loco. l.* 122. §. *ult. infr. de verb. oblig.*

(10) *Al.* quoquomodo. Paul. *ibid.*

(11) *Al.* repeti. Paulus *d. loco.*

(12) Permissæ: et ab illicita itaque et impermissa legibus licet recedere.

(13) Fidem rumpens etiam fit infamis. *l.* 5. *infr. depositi.*

(14) *l.* 14. *l.* 41. *C. h. t. l.* 96. §. 1. *in fin. infr. de solut. et liberat.* 11. *Eclog.* 2. *cap.* 27.

(15) *l.* 17. *C. h. t.*

(16) Id est non modo quod pactum est, sed et pœnam.

(17) Id est, ut pactum vim suam haberet, ex eoque exceptio competeret, tametsi pœna peteretur. *l. cum proponas. C. eod.* Mod.

(18) De verbo *recte*, v. quæ scripsi *ad l.* 11. *in fin. infr. de duobus reis.*

(19) Id est, quia illa clausula, *Rato manente pacto utraque uti licebit*, inserta fuit stipulationi. adde *l.* 115. *in fin. infr. de verb. oblig.* quæ defuit in casu *l.* 10. §. *si pacto. supr. de pactis.* Quod addit Harmenopulus, eum qui transactionem rescindit, infamia notari, intelligendum est de transactionibus juratis, *ut in l.* 41. *C. h. t.*

(20) Utiliter, non directe, ut utilem habeat exceptionem non directam. Cujac. v. *l.* 16. *supr. de pact.*

LIBER TERTIUS.

TIT. I.
DE POSTULANDO (1).

Ratio. 1. *Et summa Edicti.* 2. *Quid sit* Postulare. 3. *De his qui in totum postulare prohibentur.* 4. *De advocato dando a Prætore.* 5. *De his, qui pro aliis postulare non possunt.* 7. *De his, qui non pro omnibus postulare possunt.* 9. *De restitutis.* 11. *Pro quibus in tertio ordine constituti postulare possunt.*

1. Ulpianus lib. 6. ad Edictum.

Hunc titulum (2) Prætor proposuit habendæ rationis causa suæque dignitatis tuendæ (3), et decoris [sui] causa: ne, sine delectu passim apud se postuletur.

§. 1. Ea propter tres (4) fecit ordines: nam quosdam in totum prohibuit postulare: quibusdam [vel] pro se permisit: quibusdam et pro certis duntaxat personis et pro se permisit.

§. 2. *Postulare* autem est, desiderium (5) suum vel amici (6) sui, in jure apud eum, qui jurisdictioni (7) præest (8), exponere: vel alterius desiderio contradicere.

§. 3. Initium autem fecit Prætor ab his, qui *in totum* prohibentur postulare; in quo Edicto aut pueritiam, aut casum excusavit. † Pueritiam, dum minorem annis decem (9) et septem, qui eos non in totum (10) complevit (11), prohibet postulare: quia moderatam hanc ætatem ratus est ad procedendum in publicum: qua ætate, aut paulo majore fertur Nerva filius, et publice (12) de jure responsitasse (13). † Propter casum, surdum, qui prorsus non audit, prohibet apud se postulare: nec enim erat permittendum ei postulare, qui decretum Prætoris exaudire non poterat; quod etiam ipsi erat periculosum futurum: nam, non exaudito decreto Prætoris, quasi non obtemperasset, pœna ut contumax plecteretur.

§. 4. Ait Prætor, *si* (14) *non habebunt advocatum, ego dabo.* Nec solum his personis hanc humanitatem Prætor solet exhibere, verum et si quis alius sit, qui certis ex causis, vel ambitione adversarii, vel metu, patronum non invenit.

§. 5. Secundo loco Edictum proponitur in eos, qui *pro aliis ne postulent:* in quo Edicto excepit Prætor sexum, et casum: item [notavit] personas [in] turpitudine notabiles. † Sexum, dum feminas prohibet pro (15) aliis postulare (16): et ratio quidem prohibendi, ne contra pudicitiam sexui congruentem, alienis causis se immisceant (17): ne virilibus officiis fungantur mulieres. Origo vero introducta est a Carfania (18) improbissima femina, quæ inverecunde (19) postulans, et Magistratum inquietans, causam dedit Edicto (20). † Casum, dum cæcum (21) utrisque luminibus orbatum Prætor repellit: videlicet quod insignia (22) Magistratus videre, et revereri non possit. Refert etiam Labeo, Publium cæcum, Asprenatis (23) Nonii patrem, aversa sella (24) a Bruto destitutum, cum vellet

(1) *L.* 2. *C.* 6. *ad* 11. περὶ συνηγόρων etc. de Advocatis, et qui postulare prohibentur. 8. *Eclog.*

(2) Hæc lex relata est in *can.* 2. *caus.* 3. *quæst.* 7. Ans.

(3) *l.* 19. *supr. de officio Præsid.* eadem etiam inter privatos conservanda est. *l.* 1. §. *sed etsi. infr. de ventre inspiciendo.*

(4) 8. *Eclog.* 1. c. 1.

(5) *l.* 4. §. *antepen. infr. de dam. infect.*

(6) Vid. *l.* 2. *infr. de fidejussorib. tutorum.*

(7) Præesse jurisdictioni quid sit, dixi ad *l.* 2. §. 6. *Sup. de orig. jur.*

(8) Et apud pedaneos judices. §. 6. *circa pr. infr. eod.*

(9) §. *ult. Inst. quibus ex causis manum.*

(10) Annus cœptus hic non habetur pro completo. *l.* 13. *infr. de manum. vind.* §. *justæ. Inst. quib. ex caus. manum.*

(11) Atqui minor 25. annis non est idoneus defensor. *l.* 51. *infr. de procurat.* ergo nec Advocatus pro alio.

(12) Publice de jure respondendi anno 17. ætatis facultas etiam permissa, *ut hic.* hac ætate etiam forum attingebant.

(13) *Responsitare*, minus est quam respondere.

(14) *l.* 7. *C. h. t. l.* 9. §. *Advocatos. supr. de off. proconsul.* Goth. Non gratis sed salario clientuli. *l.* 1. §. 10. *infr. de extraord. cogn. l.* 4. §. *fin. Sup. de edendo.* Ans.

(15) Pro se potest.

(16) *l.* 2. *infr. de regul. jur.*

(17) Intercedendo. *l.* 2. §. 1. *infr. ad SC. Vellejanum.* vel argentarii munus gerendo. *l.* 12, *supr. de edendo.* vid. *l.* 2. *infr. de regul. jur.*

(18) Gaia Afrania. 8. *Val.* 3.

(19) Fronte perfricta, Θεὰ ἡ ἀναίδεια *dea impudentiæ.* Impudentiæ fanum apud Albanenses fuit. *Theophylact.* Verecundia adolescentem decet, non senem. Arist. 4. *Eth.* Verecundias virtutis color. Diogenes *apud Senecam.* Verecundum decet adolescentem esse. Plaut. Apulejus 9.

(20) Quam hic causam appellat Ulpianus, ratio dici nequit: neque enim dicimus Carfaniam dedisse rationem hujus edicti: sed ratio est, ne contra pudicitiam sexui congruentem alienis, et virilibus fungantur officiis. Vigl. *Inst. de milit. testam.* §. *illis autem.* n. 9. Ans. Vide Alciat. *lib.* 2. *parerg. c.* 37. Val. Max. *l.* 8. c. 3. Petr. Fab. *ad l.* 2. *ff. de reg. jur.* Joann. Rob *recept sent. l.* 3. *c.* 23. S. L.

(21) Judex tamen dari potest. *l.* 6. *infr. de judiciis.* Ans. In hunc §. vid. Duaren. *lib.* 1. *disp. c.* 23. Brisson. *lib.* 3. *select. c.* 14. 15. S. L.

(22) Sellam curulem, fasces. Ea ἐπίσημα τῆς ἀρχῆς καὶ ἡγεμονίας κοσμήματα *Dioni.* κοσμήματα Appiano: et παράσημα καὶ ἐπίσημα, Notitiæ Imperii Romani *ornamenta.* Insignia porro magistratus *hic.* ut consularia insignia, *l.* 2. *in pr. infr de his, qui notantur. l.* 1. *Sup. de offic. Procons.* militaria, *l.* 2. §. 2. *infr. de his qui not.* luctus, *l.* 15. *C. ex quib. caus. infam.* insignia Regum, Liv. 2. 4. Valer. 1. Prudentius: Nonne cursim transeunt fasces, secures, sella, prætexta toga, lictor, tribunal, et trecenta insignia, quibus tumetis? Et Sen. 1. *de benef.* Quid habet corona pretiosum, quid prætexta, quid fasces, quid tribunal et currus? Nihil horum honor est, sed honoris insignia erant. Porro Consulum insignia erant duodecim fasces. Ovid. *in Pisonem.* Martial. 7. *epigram. ep.* 8. *et* 9. Prætorum sex. 1. Valer. 1. Proconsulis totidem. *l.* 14. *Sup. de offic. Procons.* quos deponebant Romam reversi et portam ingressi. *l. ult. Sup. de offic. Procons.* Præsidis quinque. Dion. 53. 57. Fascium autem origo a Romulo, cui 12. fasces insigne. Liv. Halicarnass. Hi deinde ad Consules translati securibus tandem (ad invidiam vitandam) a Publicola nudati. Plut. *in ejus vita.* Halicarnass. 5. 3. Quint. 7. *autor libelli de viris illustrib.* Sumebantur autem virgæ fascium *ex betula Gallica* arbore, teste Plin. 16. *c.* 18. erantque non penes utrumque Consulem, sed apud alterum tantum, idque alternis. Primum quidem ex lege Publicolæ apud majorem natu: postea ex lege Julia de maritandis ordinibus, apud eum qui plures liberos sustulisset. 2. Gell. 15. Quo autem mense Consul fasces non habebat, accensus præibat: lictores pone sequebantur: quem morem renovasse in suo consulatu Julium Cæsarem Sueton. refert, *in ejus vita c.* 20. Suspendebantur autem Proconsulum foribus fasces: iisque inde sumptis, lictores progredientes plebem summovebant, et Consuli apparebant, et fores, si quo ingrediendum Consuli, pulsabant. Liv. 6. 6. Plin. 30. *autor de viris illustribus.* Solinus 6. Brissonius 3. *select.* 14.

(23) Laudatur a Seneca *in Declamationibus.* Declamatores autem in foro causas non agebant. Cæterum Asprenas debilitate lapsus in ludicro Trojæ, aureo torque donatus est.

(24) Mos antiquus hic notandus. Solebant enim Prætores, Consules, Ædiles prætextati in sellis curulibus sedere. Livius 7. *in princ.* Consularium sellarum fit apud multos mentio, Suetonium *in Claudio cap.* 23. Ciceronem 7. *epist. ad Curium.* Prætoriæ, *hic.* apud Varronem. 2. *de vita P. Romani.* apud Nonium. 6. Quintil. 3. 3. Valer. 5. Ædilitiæ, apud Livium 9. 6. Gell. 9. Cæterum sella curulis dicitur, quod et in curru essent, eaque veherentur in curiam, qui curulem Magistratum gessissent. 3. Gell. 18. quod paulo planius Isidorus exponit 20. *cap.* 11. Prætexta ornatos fuisse Prætores, alias constat, Suet. *Julio* 26. 9. Plin. 39. Cicero *contra Vatinium.*

postulare. Quamvis autem cæcus pro alio postulare non possit, tamen et Senatorium (1) ordinem retinet, et judicandi officio fungetur (2). Numquid ergo et Magistratus gerere possit? Sed de hoc deliberabimus. Extat quidem exemplum (3) ejus, qui gessit. Appius denique Claudius cæcus consiliis publicis intererat, et in Senatu severissimam (4) dixit sententiam de Pyrrhi captivis (5). Sed melius est, ut dicamus, retinere quidem jam cœptum Magistratum posse, adspirare autem ad novum penitus prohiberi: idque multis comprobatur exemplis.

§. 6. Removet autem a postulando pro aliis et eum, qui (6) corpore suo muliebria passus est (7). Si quis tamen vi (8) prædonum, vel hostium stupratus est, non debet notari, ut et Pomponius ait. † Et qui capitali crimine damnatus est, non debet pro alio postulare. † Item senatusconsulto etiam apud judices pedaneos (9) postulare (10) prohibetur calumniæ publici judicii damnatus. † Et qui operas suas, ut (11) cum bestiis (12) depugnaret, locaverit (13). † *Bestias* autem accipere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere: nam quid, si leo sit, sed mansuetus (14), vel alia dentata mansueta? ergo qui locavit, solus notatur, sive depugnaverit, sive non (15): Quod si depugnaverit, cum non locasset operas suas, non tenebitur: non enim, qui cum bestiis depugnavit, tenebitur: sed qui operas suas in hoc locavit. † Denique eos, qui virtutis (16) ostendendæ causa hoc faciunt sine mercede, non teneri ajunt Veteres (17); nisi in arena passi sunt se honorari: eos enim puto notam non evadere. † Sed si quis operas suas locaverit, ut feras venetur (18) vel ut depugnaret feram, quæ regioni nocet, extra (19) arenam: non est notatus. † His igitur personis, quæ non virtutis causa cum bestiis pugnaverunt, pro se Prætor permittit allegare (20), pro alio prohibet. Sed est æquissimum, si tutelam, vel curam hujusmodi personæ administrent, postulare eis pro his, quorum curam gerunt, concedi (21). Qui adversus ea fecisse monstretur, et pro aliis interdicta postulatione repellitur, et pro æstimatione Judicis extra ordinem pecuniaria pœna multabitur.

§. 7. Ut initio (22) hujus tituli diximus, tres ordines Prætor fecit non postulantium: quorum [hic] tertius est, quibus non in totum denegat postulandi facultatem, sed *Ne pro omnibus* postularent: quasi minus deliquerint, quam hi, qui, superioribus capitibus notantur.

§. 8. Ait Prætor: *Qui lege* (23), *plebiscito*, *senatusconsulto* (24), *edicto* (25), *decreto principum*, *nisi pro certis personis postulare prohibentur: hi pro alio, quam pro quo licebit, in jure apud me ne postulent.* Hoc edicto continentur etiam alii omnes, qui edicto Prætoris, ut infames notantur, qui omnes, nisi pro se, et certis personis, ne postulent (26).

§. 9. Deinde adjicit Prætor: *Qui ex his omnibus, qui supra scripti sunt, in integrum restitutus non erit.* [eum] *qui ex his qui supra scripti sunt*, sic accipe: si fuerit inter eos, qui tertio Edicto continentur: et, nisi pro certis personis postulare prohibentur. cæterum, si ex superioribus, difficile in integrum restitutio impetrabitur.

§. 10. De qua autem restitutione Prætor loquitur, utrum de ea, quæ a Principe, vel a Senatu, Pomponius quærit: et putat, de ea restitutione sensum, quam Princeps, vel (27) Senatus indulsit. † An autem et Prætor restituere possit, quæritur: et (28) mihi videtur, talia Prætorum decreta non esse servanda: nisi sicubi ex officio jurisdictionis suæ subvenerunt: ut in ætate observatur, si quis deceptus sit; cæterisque speciebus, quas sub Titulo *de in integrum restitutione* exequemur. Pro qua sententia est, quod si quis famoso judicio condemnatus, per in integrum restitutionem fuerit absolutus, Pomponius putat, hunc infamia eximi (29).

§. 11. Deinde adjicit Prætor: *Pro alio ne postulent, præterquam pro parente; patrono, patrona, liberis, parentibusque patroni, patronæ;* de quibus personis sub titulo *de in jus vocando* plenius diximus. † Item adjicit: *Liberisve suis, fratre, sorore, uxore, socero, socru, genero, nuru, vitrico, noverca, privigno, privigna, pupillo, pupilla, [furioso,] furiosa* (30).

(1) Cæcus senatorium ordinem retinet, *ut hic.* ut et sacerdotium. Seneca 4. *controvers.*

(2) *vid. l.* 6. *infr. de judiciis.* et tutoris. *l.* 16. *infr. de aut. tut. l.* 8. *C. de decurion.* Persæ ne luscum quidem ad Principatum admittebant. Procop. Num autem post cæcitatem judex dari poterit? negat Accursius, a quo Duarenus dissentit. 1. *disp.* 2. 3.

(3) Exemplis ad jus decidendum uti possumus.

(4) Hanc sententiam Ennius his verbis exposuit: *Quo vobis mentes rectæ quæ stare solebant Antehac, præcipiti sese flexere ruina.* Cicero *de senectute*, 1. *Officiorum*, *et in Bruto*, *pro Cœlio.* Plutarch. *in Pyrrho* 8. Valer. 12. Livius seu epitome Flori 13. *Autor de viris illustribus* 34. Ovid. 6. *Fastorum.* Est et apud Varronem 6. *de lingua* locus ille celebris de Cynea legato Pyrrhi ad eundem re infecta reverso: *Orator sine pace redit, regique refert rem.*

(5) Ut et de Pyrrho in Urbem pacis componendæ causa non admittendo. *l.* 2. §. 36. *Sup. de orig. jur.* Livii *epitome* 13.

(6) Ο ἑταιρικὸς, ὁ ἐν τῷ οἰκείῳ σώματι τὰ γυναικῶν ὑπομείνας. 8. *Eclog.* 1. c. 1.

(7) Est enim infamis. *l.* 31. *C. ad l. Jul. de adult.*

(8) *l.* 20. *C. ad l. Jul. de adult.*

(9) De pedaneis judicibus vid. Rævard. *conject. lib.* 3. *c.* 10. Ans.

(10) Verbum *postulare*, hic improprie accipitur: nam proprie significat ab eo petere, qui jurisdictioni præest pro tribunali. §. 2. *Sup. h. l.* 4. §. *hoc autem. infr. de damn. infect.* Mod.

(11) *l.* 3. §. 5. *infr. de testib. l.* 4. §. 1. *infr. de legationib.*

(12) Non mansuetis, ut *infr. eod.*

(13) Secus est in eo, qui cum bestiis depugnaverit virtutis causa. *infr. eod.*

(14) Leo mansuetus esse potest, *ut hic.* Quo pertinet illud Plin. 8. c. 16. *Primus hominum leonem manu tractare ausus, et ostendere mansuefactum Hanno e clarissimis Pœnorum traditur: damnatusque illo argumento, quoniam nihil non persuasurus vir tam artificis ingenii videbatur: et male credi ei libertas, cui in tantum cessisset etiam feritas.* de Leone mansueto vide 5. Gell. 14.

(15) Imo, non notabitur. *l.* 3. *infr. de his, qui notantur.*

(16) Id est, fortitudinis: id enim virtus. *Novell.* 69. *in pr.*

(17) Veteres citantur plerunque a Jurisconsultis, estque veterum autoritas eis nonnunquam pro ratione et lege. *l. veteribus placet.* 39. *Sup. de pact.*

(18) Addatur ad hunc alius locus Ulpiani ex *l. qui dolo. ad leg. Jul. de vi publ.* Mod.

(19) Recte hoc addidit, *extra arenam*: nam in arena et circo fuit interdum venatio, cujus exemplum extat elegans apud Gell. 5. *cap.* 14.

(20) Id est, defensor esse. *v. l.* 2. *infr. de legation. l.* 36. *infr. de minorib.* 25. *ann.*

(21) Quia necessario funguntur officio. *l.* 6. *infr. eod.*

(22) §. 1. *Sup. eod.*

(23) *l.* 6. §. 1. *infr. ad leg. Jul. repet.*

(24) *l.* 1. *in princ. infr. ad leg. Jul. de vi privata. l.* 1, §. 1. *infr. ad leg. Jul. de ambitu.*

(25) *l.* 1. *infr. tit. prox.*

(26) Removentur infames a postulando, quia Advocatorum nobile officium est. *l.* 6. *in fin. l.* 7. *C. h. t. l.* 14. *C. de Advoc.* 1. procuratorum vero non item. *v. l.* 34. *C. de decurionib.*

(27) Restituendi jus summum penes Principem et Senatum.

(28) Restituendi jus penes Prætores fuit recisius quam penes Principem et Senatum.

(29) Imo, indulgentia quos liberat, notat, nec infamiam criminis tollit. *l. ult. C. de generali abol. l.* 7. *C. de sentent. passis.*

(30) *l.* 6. *infr. de liberal. caus.*

2. Gajus lib. 1. ad Edictum provinciale.

Fatuo (1), *fatua*: (cum istis quoque personis curator detur (2)).

3. Ulpianus lib. 6. ad Edictum.

Cui eorum a parente, aut de majoris partis tutorum sententia, aut ab eo, cujus de ea re jurisdictio fuit ea tutela curatiove data erit.

§. 1. Adfinitates non (3) eas accipere debemus, quæ quondam fuerunt, sed præsentes (4).

§. 2. Item Pomponius, *Nurus* (5) et *Generi* (6) appellatione, et *Soceri* (7), et socrus, et ulteriores, quibus *pro* (8) præpositio solet accedere, contineri ait.

§. 3. In curatoribus debuisse eum adjicere: [muti] (9) cæterorumque, quibus dare solent: id est: surdo, prodigo, et adulescenti.

4. Paulus lib. 5. ad Edictum.

Item, quibus, propter infirmitatem, curatorem Prætor dare solet.

5. Ulpianus lib. 9. ad Edictum.

Et qui negotiis suis aliquo perpetuo morbo superesse (10) non possunt.

De prohibitis in secundo, vel tertio ordine. 1. De successore ejus qui prohibuit.

6. Idem lib. 6. ad Edictum.

Puto autem omnes, qui non sponte, sed necessario (11) officio funguntur, posse sine offensa Edicti postulare: etiam si hi sint, qui nonnisi pro se postulare possunt.

§. 1. Si quis *advocationem præstare* fuerit prohibitus: si quidem *apud se*, ut solent facere tempore Magistratus sui, puto eum postea apud successorem ejus adesse posse (12).

De permissione adversarii.

7. Gajus lib. 3. ad Edictum provinciale.

Quos (13) prohibet Prætor *apud se* postulare (14), omnimodo (15) prohibet, etiam (16) si adversarius eos patiatur postulare.

De prohibitionis vel exilii tempore finito.

8. Papinianus lib. 2. Quæstionum.

Imperator Titus Antoninus rescripsit (17), *Eum, qui advocationibus in quinquennio interdictum esset, post quinquennium pro omnibus postulare non prohiberi* (18). † Divus quoque Hadrianus rescripserat, *de exilio reversum postulare posse*, nec (19) adhibetur distinctio (20), quo crimine silentium, vel exilium sit irrogatum: ne scilicet pœna tempore determinata, contra sententiæ fidem, ulterius porrigatur.

Si a Præside prohibitus in alia provincia postulet.

9. Idem lib. 1. Responsorum.

Ex ea causa prohibitus pro alio postulare, quæ infamiam non irrogat (21), ideoque jus pro omnibus postulandi non aufert, in ea tantum provincia pro aliis non recte postulat, in qua Præses fuit, qui sententiam dixit: in alia (22) vero non prohibetur, licet *ejusdem* (23) *nominis sit* (24).

De patronis fisci. 1. De decurionibus.

10. Paulus lib. singulari Regularum.

Hi, qui fisci causas agunt, suam, vel filiorum, et parentum suorum (25), vel pupillorum (26), quorum tutelas gerunt, causam et adversus fiscum agere non prohibentur.

§. 1. Decuriones quoque contra patriam suam causas agere prohibentur præter superiores personas.

De tutore. 1. Qui sunt infames.

11. Tryphoninus lib. 5. Disputationum.

A Principe nostro (27) rescriptum est, *non* (28) *prohiberi tutorem adesse pupillo in negotio, in quo* (29) *Advocatus contra patrem ejus fuisset*. † Sed et illud permissum ab eo est, agere tutorem pupilli causa adversus (30) fiscum, in qua adversus patrem pupilli antea Advocatus (31) fisci fuisset.

§. 1. [Qui autem inter infames sunt, sequenti Titulo explanabitur.]

(1) Fatuus, bardus, sine ingenio.

(2) Quia rebus suis superesse non possunt. *l.* 2. *infr. de curat. furios.*

(3) Imo et eas quæ quondam fuerunt. *l. ult. in fin. C. de verb. et rer. signif.*

(4) Aliter quam in nuptiis. §. *affinitatis. Inst. de nuptiis.* adde casum. *l.* 14. *C. de quæstionib.*

(5) *vid. l.* 50. *infr. de verb. signif.*

(6) *vide l.* 136. *infr. de verb. sign.*

(7) *vid. l.* 146. *infr. de verb. sign.*

(8) Ut prosocero. *l.* 15. §. 1. *infr. de action. rerum amot.* progenero. *l.* 4. §. 6. *infr. de gradib. et affin.* Festus *in progenero.*

(9) Muto tamen non datur tutor necessario, nisi intellectu careat. *arg. l.* 43. *infr. de procur. l.* 73. *infr. de jure dotium. l.* 65. §. *pen. infr. ad SC. Trebell.*

(10) Sufficere.

(11) *l.* 1. §. 6. *in fin. Sup. et l.* 11. *infr. eod.*

(12) Cur ita? *vide l.*3. *in fin. l.*4. *infr. de recept. qui arbitr. recep. l.* 13. §. *pen. infr. ad SC. Trebell.*

(13) Sic apud Paulum 1. *sent.* 2. §. 1. Omnes infames qui postulare prohibentur, cognitores fieri non possunt, etiam volentibus adversariis. adde *l.* 8. §. 2. *infr. de procurator.*

(14) Prohibitio enim profecta est non ex privata, sed publica causa; decoris sc. et juris publici servandi gratia. *l.* 1. *Sup. in princ. et l. moris. infr. de pœnis.* Mod.

(15) Adde *l.* 9. *infr. de pœnis.* Paul. 1. *sent.* 2. §. 1.

(16) *vide d.* §. 2. adde *l.* 14. §. 1. *infr. soluto matrimonio.*

(17) *vide l.* 1. *C. de his, qui in exilium dati vel ordine moti sunt. lib.* 10. *tit.* 59.

(18) Quocunque crimine quis fuerit damnatus, si modo judex sententiam mitiorem dixit, ita ut condemnato infamiam non irrogaret: damnatus ad tempus, eo tempore elapso, pristino statui restituitur, ut hic et *l.* 3. *C. ex quib. caus. infam. irrog.* Quoties vero infamiam irrogavit, nec eam judex mitiori sententia sustulit, etiam post tempus elapsum non restituitur pristino statui, sed manet infamis. *l. ordine. infr. ad munic. l. ad tempus. infr. de decur.* Mod.

(19) Imo adhibenda. *l.* 4. §. 4. *infr. de re militari.* An a Triboniano hæc verba videntur adjecta esse? quod et satis sequentia verba, *ne scilicet pœna tempore determinata etc.* ostendere videntur, olent enim Triboniani phrasin.

(20) Imo distinguendum est, exulare quis jussus sit ex crimine leviore, aut delicto graviore: hoc enim casu perpetuum silentium imponitur. *l.* 5. *infr. de decur.*

(21) Nam quæ infamat, ubique infamat. *Bart.*

(22) *l. ult. Sup. de jurisdict.*

(23) Ut Mysia et Germania, *l.* 3. *Sup. de offic. Adsessorum.* Alciat. 8. *παρέργ.* 20.

(24) Vide Alciat. 8. *παρέργ.* 20.

(25) *l. ult. infr. eod.* alias non licet. *l.* 2. *C. de Advoc. div. judicior. l.* 1. 2. *C. de Advoc. fisci. l.* 22. *infr. de inofficios. testam.*

(26) Vide 5. Gell. 13. *ex Sabini lib.* 3. *juris civilis.*

(27) Caracalla, sub quo viguit Tryphoninus. Alii volunt Severum Alexandrum. *Ans.*

(28) Atqui prævaricationis species hæc videtur.

(29) In aliis causis non licet sine prævaricatione. *l.* 3. §. *quod si. infr. de prævaricat.*

(30) Fisco pupillum tutor idemque fisci Advocatus, in pecuniariis causis, præferre potest.

(31) De Advocatis fisci adde *l.*3. *infr. de his, quæ in testamento delentur.*

TIT. II.
DE HIS, QUI NOTANTUR INFAMIA (1).

Edictum, cujus sunt octo partes.

1. JULIANUS lib. 1. ad Edictum.

PRætoris verba dicunt : *infamia notatur, qui ab exercitu* (2), *ignominiæ causa, ab imperatore, eove cui de ea re statuendi potestas fuerit, dimissus erit.* † *Qui artis ludicræ, pronunciandive causa in scenam prodierit* (3). † *Qui lenocinium fecerit* (4). † *Qui* (5) *in judicio publico* (6) *calumniæ prævaricationisve* (7) *causa quid fecisse judicatus erit* (8).

† *Qui furti* (9), *vi bonorum raptorum, injuriarum* (10), *de dolo malo, et fraude suo nomine damnatus, pactusve erit* (11). † *Qui pro socio* (12), *tutelæ* (13), *mandati* (14), *depositi* (15), *suo nomine non contrario judicio damnatus erit* (16). † *Qui eam, quæ in potestate ejus esset, genero mortuo, cum eum mortuum esse sciret* (17), *intra* (18) *id tempus, quo elugere virum moris est, antequam virum elugeret, in matrimonium collocaverit: Eamve sciens* (19) *quis uxorem duxerit, non* (20) *jussu ejus, in cujus potestate est: Et qui eum, quem in potestate haberet, eam, de qua supra comprehensum est, uxorem ducere passus* (21) *fuerit.*

† *Quive suo nomine* (22), *non jussu ejus, in cujus potestate esset: ejusve nomine, quem, quamve in potestate haberet, bina* (23) *sponsalia, binasve nuptias* [*in*] *eodem tempore constitutas habuerit* (24).

Interpretatio Primæ *partis. De eo qui missus est.* 1. *De exercitu.* 2. *De generibus missionum.* 3. *De milite adulterii damnato.* 4. *Effectus ignominiosæ missionis.* 5. *Interpretatio* Secundæ *partis. De prodeuntibus in scenam, et quid sit* scena.

2. ULPIANUS lib. 6. ad Edictum.

QUod ait Prætor (25): *Qui ab exercitu* (26) *dimissus erit: dimissum* accipere debemus, militem caligatum (27): vel si quis alius usque ad Centurionem (28), vel Præfectum cohortis, vel alæ, vel legionis: [vel Tribunum sive cohortis, sive legionis] dimissus est. † Hoc amplius Pomponius ait, etiam eum, qui exercitui præest, licet Consularibus insignibus utitur, ignominiæ causa ab Imperatore missum hac nota laborare. † Ergo et si dux, cum exercitui præest, dimissus erit, notatur. Et, si Princeps dimiserit, et adjecerit (29) *ignominiæ causa se mittere* (30), ut plerumque facit, non dubitabis, et ex Edicto Prætoris eum infamia esse notatum. Non tamen, si citra indignationem Principis successor ei datus est.

§. 1. *Exercitum* autem, non unam cohortem (31), neque unam alam (32) dicimus: sed numeros (33) multos militum: nam *exercitui* (34) *præesse* dicimus eum, qui legionem (35), vel legiones cum suis auxiliis (36) ab Imperatore commissas administrat. † Sed [hic] etiam eum, qui ab aliquo numero militum missus est, quasi ab exercitu missum sic accipiemus.

§. 2. *Ignominiæ causa* [*missum*]: hoc ideo adjectum est, quoniam multa (37) genera sunt missionum. Est honesta, quæ emeritis (38) stipendiis, vel ante, ab Imperatore indulgetur: Est causaria (39), quæ (40) propter valetudinem laboribus militiæ solvit: Est ignominiosa. Ignominiosa autem missio toties est, quoties is, qui mittit, addit (41) nominatim, *Ignominiæ causa se mittere*: semper enim debet addere, cur miles mittatur. Sed et si

(1) *Lib.* 2. *Cod.* 12. *et* 10. *C.* 57. 21. *Eclog.* 2.
(2) *vide l.* 2. *in princ. Inf. eod.*
(3) *d. l.* 2. §. *ult. l.* 3. *l.* 4. *infr. eod.*
(4) *l.* 4. §. *ait Prætor.* 2. *infr. eod.*
(5) Infamia quibus judiciis contrahatur. §. 2. *Inst. de pœna temere litigant.*
(6) Famoso, quia ex delicto, *ut hic*, vel ex contractu vel quasi, *vers. qui pro socio. eod.*
(7) *l.* 4. *infr. de prævaricat.*
(8) *d. l.* 4. §. *pen. infr. eod.*
(9) *l.* 4. §. 5. *infr. eod.* 1. Harmenop. 6. §. 13.
(10) Injuriarum actio famosa. Paulus 5. *sent.* 4. §. 9. *et* 19. *l.* 22. *infr. de his, quæ ut indign. l.* 7. *in pr. infr. de injur.*
(11) *d. l.* 4. §. *ult. l.*5. *l.* 6. *l.*7. Goth. Fateri enim crimen videtur qui paciscitur. *l.* 5. *infr. eod. l. fin. de prævaricat. l.* 4. *de jure fisci.* Confessus autem pro judicato est. *l.* 1. *de confess.* Ans.
(12) §. 2. *vers. item pro socio. Inst. de pœna temere litigantium.*
(13) *l.* 42. *infr. de verb. sign.*
(14) Cicero *pro Roscio Amerino.*
(15) *l.* 6. §. 6. *infr. eod. l.* 10. *C. depositi.* Goth. Depositi damnatus cur sit infamis, tradit Aristoteles *probl.* 29. *parte problem.* 2. Alciat. vero *parerg.* 2. *c.* 36. hanc rationem affert: Quia major fides in depositario requiritur, quem quis sponte elegit, et summæ probitatis fiducia cæteris prætulit. *Mod.*
(16) *d. l.* 6. §. *mandati.*
(17) *l.* 8. *infr. eod.*
(18) *l.* 8. 9. 10. 11. *l.* 23. *l. ult.*
(19) *d. l.* 11. *in fin.*
(20) *d. l.* 11. *in fin. l.* 12.
(21) *l.* 13. *in princ.*
(22) Vide Molinæum *ad princ. l.* 2. *infr. de verb. oblig. num.* 70. Mod.
(23) *l.* 13. §. 1. *infr. eod. l.* 2. *C. de incestis et inutil. nupt. l.* 18. *C. ad l. Jul. de adult.* §. *adfinitatis. et duob. seqq. Inst. de nupt.*
(24) Enumerantur hic causæ ex quibus quis infamiam incurrit: quibus addunt Canonistæ eos, qui grave aliquod peccatum mortale commisisse noscuntur. *can. infam. quæst.* 1. *c.* 6. Ans.
(25) *l.* 1. *supr. eod.* adde *l.* 3. *C. de re milit.*
(26) *vide* §. 1. *infr. eod.*
(27) Caligatus miles, vilis. *v. l.* 9. *infr. de custodia reorum.*
(28) Centurio, qui centuriæ, hoc est, centum militibus præest: ut quinquagenarius, qui quinquaginta: decurio, vel decanus, qui decem: chiliarcha, qui mille militibus præest. Varro 4. *de lingua* 9. Isid. 3.
(29) Imo, ut non adjecerit, non desinit esse infamis. *l.* 13. §. *missionum. infr. de re milit.*
(30) Conj. *l. milites agrum. infr. de re milit.* Mod.
(31) Cohortem quingenti milites faciebant. 9. Isidor. 3. cohortes porro decem in legione. 16. Gell. 4. *in fin.*
(32) Alæ, equitum ordines, quod circum legiones, dextra sinistraque, tanquam alæ in avium corporibus, locabantur. Cincius 6. *de re militari*, apud Gellium 16. *cap.* 4. *in fin.* triginta equitibus constare refert Isidorus, *d. c.* 3. dictasque, quod tegant pedites alarum vice.
(33) Nemo licet lectus, licet tyro, licet publicis expensis iter faciebat, jure militari testari poterat, antequam in numeros relatus esset. *l. antepenult. infr. de milit. testam.* adde *l. un. infr. de bonor. possess. ex test. mil.*
(34) *Exercitus* est legio vel legionum numerus, hoc est, constat etiam una legione exercitus, *ut hic.*
(35) In legione sunt centuriæ 60. manipuli 30, (unde 600. militum dicuntur Isidoro *d. c.* 3.) cohortes decem. Cincius 6. *de re milit.* apud Gell. *d. c.* 4.
(36) Auxilia, qui adjumento adsunt alienigenæ. Varro 4. *de lingua.* ut differant a legionibus, vide 2. Veget. 2.
(37) Missio militaris alia honesta, alia causaria, alia ignominiosa. *l.* 13. §. *missionum. infr. de re militari.*
(38) Hoc est, post emerita stipendia: id est, impleta. Glossæ, emeritis, πλερώσασιν. Emeritus, ἀποςρατισάμενος, Glossis: qui impletis stipendiis, labore militiæ solvitur. *l.* 1. *C. de excusat. veteran. l. ult. C. de his, qui non impletis stip.* inde *emerita*, præmia functæ militiæ. *l.* 3. §. *qui militiæ.* 8. *infr. de re militari.*
(39) De causaria missione, adde *l.* 1. *C. de excusat. veteran.*
(40) Valetudo excusat a militia. Adde *l.* 4. §. 1.
(41) Confer *l.* 13. §. 3. *infr. de re militari. et ibi not. in fin.*

eum exauctoraverit, id (1) est, insignia (2) militaria detraxerit, inter infames efficit, licet non addidisset (3), *Ignominiæ causa se eum exauctorasse* (4). Est et quartum genus missionis, si (5) quis evitandorum munerum causa militiam subiisset: hæc autem missio existimationem non lædit, ut est sæpissime rescriptum.

§. 3. Miles, qui Lege Julia de adulteriis (6) fuerit damnatus, ita infamis est, ut etiam ipsa (7) sententia eum sacramento (8) ignominiæ causa solvat (9).

§. 4. Ignominia [autem] missis neque in Urbe (10), neque alibi (11), ubi Imperator est, morari licet.

§. 5. Ait Prætor: *qui (in) scenam prodierit*, [infamis est.] *Scena* (12) est, ut Labeo definit, quæ ludorum faciendorum causa, quolibet loco, ubi quis consistat moveaturque spectaculum sui præbiturus, posita sit in publico, privatove, vel in vico: quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur. Eos enim, qui quæstus (13) causa in certamina descendunt, et omnes propter præmium in scenam prodeuntes, famosos esse, Pegasus et Nerva filius responderunt (14).

De eo, qui operas suas locavit, ut in scenam prodiret.

3. Gajus lib. 1. ad Edictum provinciale.

Qui autem operas suas locavit, ut prodiret artis ludicræ causa, neque prodiit, non (15) notatur: quia non est ea res adeo turpis, ut etiam consilium (16) puniri debeat.

De athletis, thymelicis, xysticis, agitatoribus, his qui aquam equis spargunt, et cæteris ministeriis. 1. *De designatoribus.* 2. *Interpretatio* Tertiæ *partis, de lenonibus.* 4. Quartæ, *de calumniatore et prævaricatore.* 5. *Interpretatio* Quintæ *partis. De condemnato suo nomine.*

4. Ulpianus lib. 6. ad Edictum.

Athletas (17) autem Sabinus et Cassius responderunt omnino artem ludicram non facere: virtutis enim gratia hoc facere. Et generaliter ita omnes (18) opinantur, et utile videtur: ut neque (19) Thymelici (20), neque exystici (21), neque (22) agitatores (23), nec qui (24) aquam equis spargunt, cæteraque eorum ministeria, qui certaminibus (25) sacris deserviunt, ignominiosi habeantur (26).

§. 1. Designatores (27) autem, quos Græci βραβευτὰς ap-

(1) Quid exauctoratio legionum? fiebat ea vel uno verbo, quoties nimirum Princeps ipsos milites vocabat: Quirites. Lamprid. *in Alexand. Severo.* Dion. 41. *et* 42. Tacit. 1. *et* 19. *annal.* Sueton. *in Julio* c. 70.

(2) Insignia militaria in simplici milite, ipsa arma fuisse existimo: in Præfectis ipsis et militum ductoribus, præter ipsa arma, signorum ademptionem: cujusmodi varia refert Vegetius 3. *de re militari*, 5. Hæc igitur missio ignominiosa fiebat ademptione armorum et insignium. Quin et arma tradere, Sueton. *Vitellio cap.* 10. Dion. 49. Xiphilinus *in Severo*, discinctus esse, Livius 37. Herodianus 2. vestes et sagum militare deponere miles jubebatur. Xiphilin. *ibidem.* Herod. *ibidem.* Jurejurando, seu sacramento, §. 3. *infr. eod.* et stipendio solvebatur, et castris ejiciebatur. *l.* 29. *infr. de liberali causa.* Denique exauctoratio fiebat detractis armis, detracto cinctu, detractis sagulis, et cæteris insignibus militaribus.

(3) Puta per errorem, oblivionem, vel brevitatis, vel alia qualibet de causa.

(4) Vide Petr. Fab. 1. *Semestr.* 17.

(5) *vide l.* 6. *in fin. infr. de curator. furios.* Militiam evitandorum munerum causa subire non licuit: qui subibat, ab exercitu dimittebatur, citra ignominiam tamen, *ut hic.* Ad eundem modum liberale judicium, militiæ professione evitare, *l.* 8. *infr. de re militari. l.* 29. *infr. de liberali causa.* aut litis causa militiam appetere non licuit. *l.* 1. *C. qui militare.*

(6) *vide l.* 11. *in pr. infr. ad l. Jul. de adulteriis.*

(7) Infamia privat ipso jure, *ut hic.* adde *l. infamiæ. C. de decurionib.* Romanum *singulari* 504.

(8) *Sacramentum*, jusjurandum militare, quod a militibus exigebatur, cujus formulam vide apud Vegetium 2. *cap.* 5. Alio significatu, *sacramentum*, militiæ genus est, in quo lectus miles jurabat, se non recessurum a militia, nisi post militiæ tempus, hoc est decennium. Huic secundum genus militiæ erat, *evocatio*, quo in re subita Consul etiam suos milites evocabat hac formula, *Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.* Tertium, *conjuratio*, quoties vicinus urbis tumultus non patiebatur singulos jurare, 9. Isid. 3.

(9) Mulierem vero non sententia, sed ipsa lex notat. *vide l.* 43. §. *penultim. infr. de ritu nuptiarum.*

(10) i. e. Roma, *Urbis* enim appellatione Roma intelligitur. vide tamen *l.* 2. *infr. de verborum significat.*

(11) *l.* 3. *C. de re militari.*

(12) ἀπὸ τῆς σκηνᾶς dicitur.

(13) *l.* 1. §. 6. *vers. et qui operas. Sup. de postul.* Imo et qui sine quæstu: omnes enim scenici probrosi, Augustin. 2. *de civit.* 11. et tribu moveri soliti. Livius 7. eorum imagines et publicis porticibus detrahi, ut et locis, in quibus Jugatorum erant imagines. *l.* 4. *C. de spectac. lib.* 11. *tit.* 40.

(14) Milites vero capite plectendos eo casu testatur *l.* 14. *infr. de pœn.*

(15) Imo ut non prodierit et depugnaverit, notabitur *l.* 1. §. 6. *vers. et qui operas. supr. de postul.*

(16) Consilium, id est, cogitatio, imo et præparatio seu destinatio. ut *l. cogitationis.* 18. *infr. de pœn.*

(17) De quibus *l. un. C. de athletis. lib.* 10. *tit.* 53. Goth. Multa hic mihi non abs re dicenda essent, ni spatiis exclusus iniquis, et institutæ brevitatis memor, notas tantum me scribere professus essem. Omissa igitur explicatione eorum, quæ hic non pauca satis controversa et obscura etiam doctis occurrunt, adire lectorem jubeo ante alios Alciatum *lib.* 2. *prætermiss. et pareg. l.* 6. *cap.* 5. Budæum *hic.* Corasium *lib.* 4. *Miscell. cap.* 24. Brisson. *lib.* 1. *select. Antiq. cap.* 10. Rævardum meum *varior. lib.* 5. *cap.* 20. Mod.

(18) Communis opinio sequenda. dixi *l. un. Sup. de officio Quæstoris.* Goth. Adde arg. ex *l. ult. C. de fideicomm. et l.* 12. §. 27. *de instruct. vel instrum. legat.* Ans. Vide tamen *l.* 1. §. *sed neque.* 6. *C. de vet. jur. enucleand.* Zas. *lib.* 2. *Respons. cap.* 1. Jul. Clar. §. *testamentum. quæst.* 77. *vers. contrarium.* Vigel. *method. jur. controvers. in prolegom.* S. L.

(19) *Thymelicorum* fit mentio *in l.* 10. *infr. de pollicitat.* Cæterum autor *Eclogæ*, 21. *tit.* 2. c. 2. videtur intelligere, τοὺς λέγοντας ἐν τοῖς ὀλυμπίοις τὰ ἐνθύρια, qui in olympiis enthyria dicunt.

(20) De quibus *vide l.* 10. *infr. de pollicitat.* Balsamonem ad 46. *concilii Carthaginensis. c.* 130.

(21) Legendum *xystici*, vel *xustici*: ut *Sulla*, pro *Sylla*. Porro *xystici* a *xysto*, id est, porticu dicti, in qua per hyemem sub tecto exercebantur. 6. Vitruv. 10. *et* 5. *c.* 11. τοὺς ἐν ξυστῷ ἀγωνιζομένους appellat autor Eclogæ, *superiore loco.*

(22) Imo agitatores, seu ἡνίοχοι Theophilo numerantur inter famosos. sic sentio, Theophilum ex sui seculi opinione agitatores et aurigas inter famosos retulisse, non ex Prudentum definitione: cum et alias nobilissimi in circo fuerint, teste Suetonio in *Augusto cap.* 43. *et Caligula cap.* 18.

(23) Agitatores, aurigæ in curuli certamine, et ludis Circensibus quorum factiones variæ, Russata, Albata, Prasina, Veneta: de quibus alias dixi.

(24) Vas aquarium ansatum, quo solebant equi (cursu incalescentes) aqua perfundi et refocillari, veteribus *nassiterna* dicebatur. Festus *in Nassiterna.* Hujus vasis meminit Fulgentius, Nonius, Varro 1. *de re rustica.*

(25) Sacra certamina, ludi sacri (unde sacræ coronæ, *l.* 40. *Inf. de re judicata.* quæ victoribus in iis dabantur); Græcis quatuor, Olympia, Pythia, Nemæa, Isthmia. Archias 1. *epigramm.* Qui ludi ab his fuerint, apud Græcos et Roman. vide apud Alex. ab Alexandro 5. *Genial.* 8. adde *l.* 40. *Inf. de re judicata. l.* 5. *C. quæ res pignori.*

(26) Sed tamen agitatores, et Pantomimi inhonestæ personæ vocantur *l.* 4. *C. de spectacul.* vide Petr. Fab. 1. *Semestr.* 2.

(27) Designatores Donato *in Adelph. act. scen.* 2. sunt, qui ludis funebribus præsunt; unde et libitinariis junguntur Senecæ 6. *de beneficiis cap.* 38. designatio vero, populi in unum conductio. Græcis, βραβευταὶ, *ut hic*, μαστιγονόμοι, ῥαβδοῦχοι. Pollux. Suidas. Virgarii et Mastigophori ministri, *ut hic.* lictores, Plaut. *procem. Pœnuli.* et viatores Agonothetarum et Athlothetarum, *l. ult.* §. 17. *infr. de munerib. et honor.* qui arbitri et judices in sacris certaminibus et etiam sedentes dicti, humi sedebant ludis moderandis. Suetonius *in Nerone* 5. Nisi forte designatorem hic Ulpianus pro ipso certaminis judice accipiat: ut per contrarium Suidæ ῥαβδοῦχος, pro ipso judice sumitur. Interim tamen quid certi statuas vix est. Nam hic minister dici videtur, ibi *ministerium*, ideoque viator, et lictor: Contra judicem fuisse, indicio est honos, qui huic tribuitur in fine hujus §. Hoc tamen mihi verius videtur.

pellant, artem ludicram non facere Celsus probat: quia (1) ministerium, non (2) artem ludicram exerceat. Et sane locus iste hodie a Principe non (3) pro modico beneficio datur.

§. 2. Ait Prætor, *Qui lenocinium fecerit* (4): *Lenocinium facit*, qui quæstuaria (5) mancipia habuerit: sed et qui in liberis hunc quæstum exercet, in eadem causa est. Sive autem principaliter hoc negotium gerat, sive alterius (6) negotiationis accessione utatur (7): utputa si caupo fuit, vel stabularius: et mancipia talia (8) habuit ministrantia, et occasione ministerii quæstum facientia: sive balneator fuerit, velut in quibusdam provinciis fit, in balneis ad custodienda vestimenta conducta habent mancipia, hoc genus observantia in officina: lenocinii pœna tenebitur.

§. 3. Pomponius, et eum, qui in servitute peculiaria mancipia prostituta habuit, notari post libertatem ait (9).

§. 4. *Calumniator* ita demum notatur, si (10) fuerit calumniæ causa damnatus: neque enim sufficit calumniatum. Item prævaricator: *Prævaricator* autem est (11), quasi varicator, qui diversam partem adjuvat, prodita causa sua; quod nomen Labeo a varia certatione tractum ait: nam qui prævaricatur, ex utraque parte constitit; quinimo, ex adversa.

§. 5. Item *si qui furti* (12), *vi bonorum raptorum*, *injuriarum* (13), *de dolo malo suo nomine* (14) *damnatus*, *pactusque erit* (15), *simili modo infames sunt*.

5. Paulus lib. 5. ad Edictum.

Quoniam intelligitur confiteri crimen, qui paciscitur (16).

1. *De provocatione*. 2. *Si quis alieno nomine damnetur*. 3. *De pacto*. 4. *De jurejurando*. 5. *Interpretatio* Sextæ *partis*. *De mandato*. 6. *De herede*. 7. *De contrario judicio*.

6. Ulpianus lib. 6. ad Edictum.

Furti (17) accipe: sive manifesti sive nec manifesti.

§. 1. Sed si furti, vel aliis famosis actionibus quis condemnatus provocavit: pendente judicio nondum inter famosos habetur (18): si autem omnia tempora provocationis lapsa sunt, retro infamis est: quamvis, si injusta appellatio ejus visa sit, hodie (19) notari puto, non retro notatur.

§. 2. Si quis alieno nomine condemnatus fuerit; non laborat infamia: et ideo nec procurator, [meus] vel defensor, vel tutor, vel curator, vel heres (20), furti, vel ex alia simili specie condemnatus, infamia notabuntur: Nec ergo, si ab initio per procuratorem causa agitata est.

§. 3. *Pactusve*, inquit, *erit*: *pactus sit* accipimus: si cum pretio (21) quantocunque pactus est: alioquin et qui precibus impetravit, ne secum ageretur, erit notatus: nec erit veniæ ulla ratio: Quod est inhumanum. † Qui jussu Prætoris, pretio dato pactus est, non (22) notatur.

§. 4. Sed et si jurejurando (23) delato, juraverit quis, *non deliquisse*, non erit notatus: nam quodammodo innocentiam suam jurejurando adprobavit.

§. 5. *Mandati* (24) *condemnatus*: verbis Edicti notatur, non solum qui mandatum suscepit (25), sed et is, qui fidem, quam adversarius secutus est, non præstat: utputa, fidejussi pro te, et solvi, mandati te si condemnavero, famosum facio.

§. 6. Illud plane addendum est, quod interdum et heres suo nomine damnatur, et ideo infamis fit, si in deposito (26) vel in mandato (27) male versatus sit. Non (28) tamen in tutela, vel pro socio (29) heres suo nomine damnari potest: quia heres neque in tutelam, neque in societatem succedit, sed tantum in æs alienum defuncti.

§. 7. Contrario judicio damnatus non erit infamis (30). Nec immerito: nam in contrariis non de perfidia agitur, sed de calculo (31), qui fere judicio solet dirimi.

De pacto.

7. Paulus lib. 5. ad Edictum.

In actionibus, quæ ex contractu proficiscuntur, licet famosæ sint, et damnati notentur, attamen pactus non notatur: merito, quoniam ex his causis non tam turpis est pactio, quam superioribus (32).

Interpretatio Septimæ *partis*. *De scientia et ignorantia.*

8. Ulpianus lib. 6. ad Edictum.

Genero, inquit, *mortuo*: merito adjecit Prætor, *cum eum mortuum esse sciret* (33), ne ignorantia (34) puniatur: sed cum tempus luctus continuum est, merito (35)

(1) Ratio elegans: quasi vilius sit artem ludicram exercere, quam arti ludicræ apparere et ministros et apparatum præbere.

(2) Ministerii et artis differentiam observa.

(3) Designatoris ministerium a Principe pro beneficio dabatur, *ut hic*. Eadem ratione pro beneficio, potestas de jure respondendi a Principe præstabatur. *l.* 2. *in fin. Sup. de orig. jur.* ut et jus togæ, *l.* 32. *Inf. de jure fisci.* Beneficia hujusmodi in peculiarem librum referebantur, qui *liber beneficiorum* dicebatur. Hygenus *lib. de limitibus.* Suet. *tit.* 8. Lamprid. *in Alexand. Severo.*

(4) *vide l.* 43. §. *lenocinium. infr. de ritu nupt. vide Novell.* 14.

(5) *vide l.* 43. §. 7. *infr. de ritu nupt.*

(6) *d. l.* 43. §. 9. *l. ult. C. si mancipium ita venierit.*

(7) Caupo, stabularius, balneator hic lenoni adjunguntur.

(8) Quæstuaria. *Goth.* Vide omnino *l.* 29. *C. ad l. Jul. de adult.* Ans.

(9) Punietur ergo gravius leno, quam meretrix, *arg. l.* 24. *infr. eod.* ac forte non minus. *l.* 43. §. 6. *infr. de ritu nupt.*

(10) *l.* 19. *infr. eod.* Infamis regulariter efficitur, qui actione famosa condemnatur. vide tamen Socinum *regula* 179.

(11) *vide l.* 1. *infr. de prævaricat. l.* 1. §. 6. *infr. ad SC. Turpillianum.*

(12) *l.* 1. *supr. l.* 5. *infr. eod. l.* 7. *in fin. infr. de publ. jud.* §. *ex quibusdam.* 2. *Inst. de pœna temere litig.*

(13) *l.* 5. 18. *C. h. t.*

(14) Non alieno, ut procurator, defensor, curator, tutor, heres, *l.* 6. §. 2. *et* 6. *infr. eod.*

(15) Scilicet post litem contestatam: nam ante pacisci potest de famoso judicio, citra infamiam. *l.* 13. *C. de furt. l.* 14. *infr. eod. l.* 18. *C. de transact.* verb. *accusationem.* Ans.

(16) Accepta pecunia: secus si gratis. *l.* 18. *C. h. t. l. ult. infr. de prævaricat. l.* 4. *l.* 29. *in princ. infr. de jure fisci.*

(17) Vide *l.* 63. *infr. de furtis.*

(18) Cur ita? vide *l.* 1. *in fin. infr. ad SC. Turpillianum.*

(19) Id est, statim, vid. *l.* 17. §. 1. *in fin. infr. de furtis. l.* 7. §. 2. *infr. de injuriis.*

(20) Atqui in heredem ex maleficiis actiones, et furti, non dantur. §. 1. *Inst. de perpetuis et tempor.*

(21) *l.* 18. *C. h. t.*

(22) In gravioribus delictis jussus superioris non excusat. vide *l.* 37. *infr. ad leg. Aquil. l.* 157. *infr. de regul. jur.*

(23) *d. l.* 18.

(24) *l.* 1. *supr. eod. l.* 21. *C. mandati.*

(25) *l.* 1. *in pr. supr. eod.*

(26) *l.* 1. *supr. eod. l.* 10. *C. depositi.*

(27) Mandatum ad heredem transit, *ut hic*. Atqui mandatum morte finitur. *l.* 26. *in pr. infr. mandati.*

(28) Atqui tutela depositi species et mandati est. Tutoribus enim mandantur pupillorum res gerendæ, et apud eos pupillorum personæ quodammodo deponuntur.

(29) Societatis damnatus fit infamis. *l. ult. C. h. t.*

(30) Adde §. 2. *Inst. de pœna temere litig.*

(31) *v. l.* 29. *infr. de dolo.*

(32) Furto, vi, injuria, dolo, et famosis actionibus, quæ ex delictis descendunt.

(33) Ignorantia facti non punienda. adde *l.* 11. §. 4. *infr. eod.*

(34) Facti, *l.* 11. §. *ult. infr. eod.*

(35) Continua tempora ignoranti cedunt.

et ignoranti cedit ex die mortis mariti (1): et ideo si post legitimum tempus (2) cognovit, Labeo ait, ipsa die et sumere eam lugubria (3) et deponere (4).

De uxore. 1. *De sponso.*

9. PAULUS lib. 5. ad Edictum.

UXores (5) viri lugere non compellentur.

§. 1. Sponsi nullus luctus est (6).

De permissione principis. 1. *De sponsa intra tempus luctus*

10. IDEM lib. 8. ad Edictum.

SOlet (7) a Principe impetrari, *Ut intra legitimum tempus mulieri nubere liceat* (8).

§. 1. Quæ virum eluget, intra id tempus sponsam fuisse non (9) nocet.

De liberorum et parentum luctu. 1. *Si maritum lugeri non oportet.* 2. *De ea, quæ intra legitimum tempus peperit.* 3. *Qui lugeri non solent.* 4. *De eo, qui lugentem duxit, aut ducere passus est:* l. 13. *ratumve habuit.*

11. ULPIANUS lib. 6. ad Edictum.

LIberorum autem et parentum (10) luctus impedimento nuptiis non est.

§. 1. Etsi talis (11) sit maritus, quem more (12) majorum lugeri non oportet, non posse eam nuptum intra legitimum (13) tempus collocari: Prætor enim ad id tempus se retulit, quo vir elugeretur, qui solet elugeri (14), propter turbationem (15) sanguinis (16).

§. 2. Pomponius eam, quæ intra legitimum tempus partum ediderit, putat statim posse nuptiis se collocare: Quod verum (17) puto (18).

§. 3. Non solent autem lugeri (19), ut Neratius ait, hostes (20), vel perduellionis (21) damnati: nec suspendiosi, nec (22) qui manus sibi intulerunt, non tædio vitæ (23), sed mala conscientia. Si quis ergo, post hujusmodi exitum mariti, nuptum se collocaverit, infamia notabitur.

§. 4. Notatur etiam, qui eam duxit, sed si sciens: ignorantia (24) enim excusatur non juris, sed facti (25). † Excusatur, qui jussu ejus, in cujus potestate erat (26), duxerit (27): et (28) ipse, qui passus est ducere, notatur. Utrumque recte: nam et qui obtemperavit, venia dignus est: et qui passus est ducere, notari (29) ignominia.

12. PAULUS lib. 5. ad Edictum.

QUi jussu patris duxit, quamvis liberatus potestate patria eam retinuit, non (30) notatur.

Interpretatio Octavæ partis. 1. *De binis sponsalibus alieno nomine constitutis.* 2. *Interpretatio verborum*, Eodem tempore. 3. *De sponsa uni, nupta alteri.* 4. *De nuptiis vel sponsalibus prohibitis.* 5. *De compromisso.* 6. *Si ju-*

(1) Infamia notatur πρὸ πενθίμου γαμηθεῖσα, id est, *quæ ante nupsit, quam luctus tempus exiret.* ut *Eclog.* 21. *t.* 2. *c.* 2.

(2) Olim quidem decem mensium, Cic. *pro Cluent.* Ovid. *primo Fast.* hodie vero duodecim mensium. *l.* 2. *C. de secund. nupt.* Mod.

(3) *Lugubria* hic vestes lugubres sunt, *l.* 15. §. 27. *infr. de injuriis* tristior habitus, insignia luctus, *l.* 15. *C. ex quibus causis infamia.* tristia signa. Ovid. 1. *Fastor.* Insignia autem luctus hæc: abstinere a conviviis, ornamentis, et alba veste. Paulus 1. *sentent.* 21. §. 3. ut hinc colligas, mulieres in luctu aurum, purpuram, et monilia deposuisse, atram vestem sumpsisse. adde Majoragium 3. *Miscellaneorum* 14.

(4) Lugubrium usus hodie remissus est. *l.* 15. *C. eod.*

(5) 21. *Eclog.* 2. *c.* 5. περὶ πενθίμου καὶ τίνες οὐ πενθοῦνται. Seneca *epist.* 64. Annum fœminis ad lugendum constituere majores, non ut tamdiu lugerent, sed ut ne diutius. Viris nullum legitimum tempus est, quia nullum honestum. *Goth.* Ad hanc legem vide ex parte una Emanuelem *Zoares lib.* 1. *observ. cap.* 38. et ex adverso Cujacium *observ. lib.* 9. *cap.* 17. Mod.

(6) Atqui quod de marito, id de sponso dicitur. *l.* 55. *in fin. l.* 16. *infr. de sponsal. l.* 4. *infr. de fundo dotali.*

(7) Hoc negligitur apud Gallos.

(8) Ut ita non incidat in pœnam. *l.* 1. *C. de secundis nuptiis.* vid. Cujac. 6. *obs.* 32.

(9) Quia ratio edicti cessat, nempe turbatio sanguinis, *l.* 11. §. 1. *infr. eod.* quæ certe in sponsa cessat.

(10) Idem Harmenop. 4. *tit.* 4. §. 14.

(11) *vide* §. 3. *infr. eod.*

(12) More majorum facere quid, adde *l. penult. supr. de Justit.*

(13) Duodecim mensium, *l.* 2. *C. de secundis nuptiis.* ut olim decem, ut scripsi ad *l.* 23. *infr. eod.*

(14) Elugere aliud esse, aliud lugere a quibusdam notatur. Lugebatur maritus lugubribus, *l.* 8. *supr. eod.* elugebatur anni spatio etiam sine lugubribus, ob sanguinis perturbationem, *ut hic.* Lugebat maritum mulier intra legitimum tempus, pariens non elugebat. §. 2. *infr. eod.* Lugebantur parentes, et liberi: et non tamen elugebantur, *in pr. hac lege.* Mariti interdum lugentur et elugentur: interdum non elugentur, licet lugeantur: interdum elugentur, licet non lugeantur. Prior casus accidit, quum luctus non minuitur: secundus, quum partus intra luctus legitimum tempus editus est; tunc enim minui luctus solet. Tertius, cum maritus perduellionis damnatus hostis et suspendiosus, aut manus sibi intulit. §. 3. *infr. eod.* Atque ita luctus deminutio, non continuo eluctus deminutio est. Luctus minuebatur dupliciter: populo, vel privatis. Populo, ædis dedicatione, lustro a censoribus condito, voti publice suscepti solutione: Privatis, cum liberi nascerentur, cum honos in familiam veniret, cum pater aut liberi, aut frater ab hoste captus domum rediret, cum propiore quis cognatione, quam is qui lugeretur, natus esset, cum in Castro Cereris constitissent. Festus in *minuebatur.* Paulus 1. *sent.* 21. §. 3. Spartianus *in Adriano et Ælio Vero.*

(15) Sanguinis turbationis rationem, non ipsius luctus habet Prætor, cum intra certum tempus nuptiis interdicit mulieribus. Igitur et eorum qui lugentur, et qui lugeri non possunt, uxores prohibentur intra luctus tempus nubere. 4. Harmen. 6. §. 19. Porro turbationem sanguinis σύγχυσιν τῆς γονῆς, seminis turbationem, autor Eclogæ illo loco appellat: ut et Harmenop. 4. *tit.* 6. §. 62. Quid si quæ turbato sanguine nupserit, ut plane constet partum prioris esse mariti? Proprietate et usufructu antenuptialis donationis privabitur. *Novell. de restitut.* 39. *cap.* 2. §. 1. 4. Harm. 6. §. 63.

(16) Id est, seminis. *Eclog.* et Harmenop. *d. l.* 15. *C. eod. l.* 53. *in fin. C. de Episcop. et cler.*

(17) Ita autor *Eclogæ d. c.* 5. Imo falsum. *Harmenopulus* enim 4. *tit.* 6. §. 60. refert eam, quæ virum eluget, tametsi pepererit, prohiberi adhuc nubere. Idem autor, et apud eum Scholiastes *ibid. num.* 62. rem totam ita conciliat: viduas τῶν ἀτίμων ἀνδρῶν hoc est, *infamium*, et eorum qui elugeri non solent, si intra tempus legitimum luctus pepererint, statim posse nubere: Eorum vero qui lugeri solent, καὶ τῶν ἐντίμων, id est, *qui integræ famæ*, etiamsi intra tempus luctus pepererint, nubere non posse. Cessare quidem hoc casu σύγχυσιν τὴν γονῆς, hoc est, *turbationem seminis:* sed alteram prohibitionis causam superesse, τὴν ὀφειλομένην αἰδῶ καὶ τιμὴν τῷ ἀνδρί, honorem et reverentiam, quæ viro debetur.

(18) Cur? nulla enim turbatio sanguinis metuitur.

(19) §. 1. *supr. eod. l.* 35. *infr. de religiosis et sumpt. fun.*

(20) Id est, transfugæ, αὐτόμολον dixit Eclogæ autor 21. *tit.* 2. *c.* 5. vide Cujac. 6. *obs.* 26. *et* 15. *c.* 24. adde *l.* 8. §. 2. *infr. de pœnis.*

(21) Καὶ ὁ κατακριθεὶς ἐπὶ τυραννίδι καὶ προδότης. *Eclog. d. cap.* 5. perduellionis damnatus et proditor.

(22) Carnificis loco habebatur is, qui se vulnerasset, ut moreretur. Fest. *in Carnif.*

(23) *vide l. ult.* §. *si quis. infr. de bonis eorum, qui ante sentent.*

(24) *l.* 8. *supr. eod.*

(25) *v. l.* 9. *in pr. Inf. de juris et facti ignor.*

(26) *l.* 157. *in pr. l.* 167. §. 1. *l.* 169. *in pr. infr. de reg. jur.*

(27) Aliud est in gravioribus delictis. *l.* 20. *Inf. de obligat. et actionib.*

(28) Legendum est *sed*, hoc sensu: Filiusfamilias jussu patris lugentem ducens, veniam meretur: pater autem notatur.

(29) Notatur, *Hal.*

(30) Imo notari videtur. *l.* 66. *in fin. pr. infr. de ritu nupt.* maxime si retineat, postquam ad legitimos annos pervenerit. *l.* 4. *in fin. C. de incestis et inutil.*

dex causa cognita pronunciaverit, *vel extrinsecus elocutus sit*. 7. *De pœna graviori*. 8. *De crimine stellionatus*.

13. ULPIANUS lib. 6. ad Edictum.

QUid ergo, si non ducere [sit] passus, sed postea quam duxit, ratum habuerit: utputa, initio ignoravit talem esse, postea scit? Non notabitur (1). Prætor enim ad initium nuptiarum se retulit.

§. 1. Si quis alieno nomine *bina sponsalia* constituerit, non notatur: nisi ejus nomine constituat, quem quamve in potestate haberet. Certe qui filium, vel filiam constituere patitur (2), quodammodo ipse videtur constituisse.

§. 2. Quod ait Prætor *eodem tempore*: non initium sponsaliorum eodem tempore factorum accipiendum est, sed si in id tempus concurrant.

§. 3. Item, si (3) alteri sponsa, alteri nupta sit: ex sententia Edicti, punitur.

§. 4. Cum autem factum notetur: etiamsi cum ea quis nuptias vel sponsalia constituat, quam uxorem ducere vel non potest, vel fas non est, erit notatus.

§. 5. Ex compromisso arbiter infamiam non facit: quia non (4) per omnia sententia est.

§. 6. Quantum ad infamiam pertinet: multum interest (5) in causa, quæ agebatur, causa cognita aliquid pronunciatum sit, an quædam extrinsecus (6) sint elocuta: nam ex his infamia non irrogatur.

§. 7. Pœna gravior (7) ultra legem imposita existimationem conservat: ut et constitutum est, et responsum: utputa, si eum, qui parte bonorum multari debuit, Præses relegaverit, dicendum erit duriori (8) sententia cum eo transactum de existimatione ejus: idcircoque non esse infamem (9). Sed si in causa furti nec manifesti in quadruplum judex condemnavit, oneratum quidem reum pœna aucta (nam ex furto non manifesto in duplum conveniri debuit): verum hanc rem existimationem ei non conservasse, quamvis, si in pœna non pecuniaria eum onerasset, transactum cum eo videtur.

§. 8. Crimen stellionatus (10) infamiam irrogat (11) damnato, quamvis publicum non est judicium.

Si quis ex suo facto non suo nomine damnetur.

14. PAULUS lib. 5. ad Edictum.

SErvus, cujus nomine noxale judicium dominus acceperit, deinde eundem liberum et heredem instituerit: ex eodem judicio damnatus, non (12) est famosus: quia non suo nomine condemnatur: quippe cum initio lis in eum contestata non sit.

De ea, quæ ventris nomine per calumniam, l. 18. *vel per ignorantiam*, *in possessionem missa est*, l. 19. *et ex ea causa condemnata*, *vel non*: *et de ejus patre*.

15. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

NOtatur (13), quæ per calumniam ventris nomine in possessionem (14) missa est (15), dum se adseverat (16) prægnantem (17).

16. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

CUm non prægnans esset, vel ex alio (18) concepisset.

17. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

DEbuit enim coërceri, quæ Prætorem decepit (19). Sed ea notatur, quæ, cum suæ potestatis esset, hoc facit.

18. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale.

EA, quæ falsa (20) existimatione decepta est, non potest videri per calumniam in possessione fuisse.

19. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

NOn alia autem notatur, quam (21) ea, de qua pronunciatum est, *Calumniæ causa eam fuisse in possessionem missam*. † Idque et in patre erit servandum, qui calumniæ causa passus (22) est filiam, quam in potestate habebat, in possessionem ventris nomine mitti.

De sententia, Callido commento videris accusationis instigator fuisse.

20. PAPINIANUS lib. 1. Responsorum.

OB hæc verba sententiæ Præsidis provinciæ, *Callido commento videris* (23) *accusationis instigator* (24) *fuisse*: pudor (25) potius oneratur, quam ignominia vi-

(1) Pater scilicet.

(2) *l.* 1. *in fin. supr. eod. l.* 3. *infr. de noxal. action.*

(3) 21. *Eclog.* 2. *cap.* 2.

(4) Sententia arbitri non per omnia sententia est: vim sententiæ effectum non habet, *ut hic*. Cur? arbitri munus non est publicum, ut judicis, *l.* 78. *infr. de judiciis*, et ea de causa, arbitris judices majores dicuntur. *l.* 32. §. 7. *infr. de receptis*, *qui arbitrium recep.*

(5) *l.* 20. *infr. eod. l.* 3. 13. 16. 19. *C. h. t.*

(6) Extrinsecus eloqui, hic est, sine causæ cognitione.

(7) *v. l.* 11. *infr. de pœnis.* Pœnam legitimam regulariter per judicem minui vel mutari posse, hinc colligunt. vide tamen Socinum *reg.* 293. Mynsing. 2. *obs.* 54. plenius dixi *ad l.* 11. *infr. de pœnis.* vide Gandinum, *tract. de maleficiis. Rubrica*, *Utrum pœna possit augeri.* Gail. 2. *de pace publica cap.* 9. ubi notat, majorem Magistratum id posse.

(8) Atqui pœna non judicis autoritati, sed legi servata est. *l.* 1. §. *quorum. infr. ad. SC. Turpill. l.* 131. *l.* 244. *infr. de verb. sign.*

(9) 21. *Eclog.* 3. *cap.* 3. et e contrario, si mitius sit condemnatus. *l.* 3. 4. *C. ex quibus causis infam. l.* 63. *infr. de furtis.*

(10) *l.* 1. *infr. stellionatus.* 21. *Eclog.* 2. *cap.* 21. *in fin.*

(11) Imo non irrogat, ajunt alii juxta *l.* 2. *infr. stellionatus.* quibus respondetur l. 2. ut notant interpretes græci, intelligi cum ob levem causam movetur, hanc autem cum causa famosa est: vel ut alii volunt: Quid si dicamus crimen stellionatus non ipso jure infamem facere, sed per sententiam, si id judici placuerit? quia hoc crimen legitimam pœnam non habet, sed extra ordinem coërcetur. *l.* 3. §. *pænult. infr. illo tit.* Ergo, inquiunt, hic accipitur verbum *irrogat*, pro *irrogare potest:* sic enim accipitur verbum *videbitur*, pro *videri poterit*, et *nocebit*, pro *nocere poterit* in *l. Labeo. infr. de statulib.* et *habebunt*, pro, *habere poterunt* in *l.* 1. §. 4. *Sup. de postul.* vide autem præter alios aliis hic allegatos, Duar. *lib.* 1. *disput. cap.* 22. Gilbertum *lib.* 2. *ἐνχντιοφχνῶν cap.* 3. vid. Cujac. 10. *observ.* 26. Robert. 4. *sent.* 17. Mod.

(12) Casum excipe *l.* 4. §. 3. *supr. eod.*

(13) *l.* 1. §. *per calumniam.* 2. *et* §. 1. *infr. Si mulier ventris nomine. l.* 1. §. 14. *infr. de ventre in possess. l.* 3. §. *fin. infr. ne vis fiat.*

(14) Bonorum defuncti scilicet.

(15) Et quam Prætor pronunciavit missam esse in possessionem per calumniam.

(16) Falso, et ita mentitur Prætori. *l.* 17. *infr. eod.*

(17) Ex defuncto.

(18) Non ex defuncto, de cujus bonis agitur.

(19) Et contumax fuit. *l.* 11. §. *qui tacuit.* 4. *infr. de interrogat.*

(20) Falsa existimatio excusat a calumnia, et sic a pœna calumniæ, puta infamia.

(21) *l.* 4. §. *calumniator. supr. eod.*

(22) Patri sua interdum patientia nocet, *l.* 11. *in fin. l.* 13. §. 1. *supr. eod.*

(23) Hoc verbo constat judicem extrinsecus loqui, non ferre sententiam. *l.* 13. §. 6. *supr. eod. l.* 17. *l.* 19. *C. h. t.* adde quæ de hoc verbo, *videri*, scripsi *ad l.* 1. §. 5. *infr. ad SC. Turpillianum.*

(24) Quo nomine quis incidit in Turpillianum. *l.* 1. §. *pen. infr. ad SC. Turpillian.*

(25) Pudoris et ignominiæ differentia. *Goth.* Pudor, id est, infamia facti. *vid. l.* 2. *infr. de obseq. parent. l.* 13. *l.* 17. *l.* 19. *C. ex quib. caus. infam.* Diss. Donell. qui nullam statuit infamiam facti. *lib.* 18. *comm. cap.* 6. *circa fin.* Ans.

detur irrogari : Non (1) enim, qui exhortatur, mandatoris (2) opera fungitur (3).

De testatione reprobata.

21. PAULUS lib. 2. Responsorum.

LUcius Titius crimen intendit Gaio Seio, quasi injuriam passus, atque in eam rem testationem apud Præfectum Prætorio recitavit : Præfectus, fide non habita testationis, *Nullam injuriam Lucium Titium passum esse a Gaio Sejo*, *pronunciavit*. Quæro, an testes, quorum testimonium reprobatum est, quasi ex falso testimonio, inter infames habentur? Paulus respondit, nihil proponi, cur hi de quibus quæritur, infamium loco haberi debeant: cum non (4) oportet ex sententia, sive justa, sive injusta, pro alio habita alium prægravari (5).

De pœnis.

22. MARCELLUS lib. 2. Publicorum.

ICtus fustium infamiam non (6) importat (7), sed (8) causa (9), propter quam id pati meruit, si ea fuit, quæ infamiam damnato irrogat. In cæteris quoque generibus pœnarum eadem forma statuta est.

De luctu parentum, liberorum, et agnatorum.

23. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

PArentes, et liberi utriusque sexus, necnon et cæteri adgnati vel cognati, secundum (10) pietatis rationem, et animi sui patientiam (11), prout quisque voluerit, lugendi sunt, qui autem eos non eluxit, non notatur infamia (12).

24. IDEM lib. 6. ad Edictum.

IMperator Severus rescripsit, Non (13) offuisse mulieris famæ ejus quæstum in servitute factum.

De luctu parentum, quorum hereditas ad filios non pertinet. 1. De luctu ejus qui in bello cecidit.

25. PAPINIANUS lib. 2. Quæstionum.

EXheredatum quoque filium luctum habere patris memoriæ, placuit (14). Idemque et in matre juris est, cujus hereditas ad filium non pertinet (15).

§. 1. Si quis in bello ceciderit, etsi (16) corpus ejus non compareat, lugebitur.

TIT. III.

DE PROCURATORIBUS (17), ET DEFENSORIBUS.

Definitio procuratoris. 1. Quarum rerum, et quibus modis detur procurator. 2. Usus Procuratoris. 3. De absente.

1. ULPIANUS lib. 9. ad Edictum.

PRocurator est (18), qui (19) aliena negotia mandatu (20) domini administrat.

§. 1. Procurator autem vel omnium rerum, vel unius rei esse potest, constitutus vel (21) coram, vel per nuncium, vel per epistolam : quamvis quidam (ut Pomponius libro vicesimoquarto scribit) non (22) putent (23) unius rei mandatum suscipientem, procuratorem esse : sicuti ne is quidem, qui rem perferendam, vel epistolam, vel nuncium (24) perferendum suscepit, proprie procurator appellatur: sed verius est, eum quoque procuratorem esse, qui (25) ad unam rem datus sit.

§. 2. Usus autem procuratoris perquam necessarius (26) est, ut qui rebus suis ipsi superesse vel nolunt, vel non possunt, per alios possint vel agere, vel conveniri.

§. 3. Dari autem procurator et absens potest.

(1) Exhortari et mandare differunt : qui exhortatur, non continuo mandare intelligitur : multum interest Præses provinciæ pronunciet, *videris instigator fuisse calumniæ* : an vero, *instigator fuisti*, vel *instigator fuisti et mandasti*.

(2) *Damnatoris*. Ita legendum censet Antonius Faber 6. *conjecturar*. 6. nec enim Præses cum ita loquitur, *videris instigator fuisse*, damnat, sed exhortatur ne in posterum callidis commentis abutatur. *Goth*. Fabrum tamen huic textui vim inferre putat Ant. Matth. *de criminib. proleg. c. 1. num.* 10. S. L.

(3) Huic legi videtur contraria *l.* 1. *§. persuadere. infr. de serv. corr.* sed non est ita. nam *exhortari* et *persuadere* diversissima sunt : et maxime eo sensu, quo *persuadere* accipitur *d. §. persuadere* ; præcipua enim causa delicti est, ac potius delictum ipsum. vide Græcos Βασιλικῶν interpr. *ad d. l.* 1. Itemque Briss. *lib.* 2. *select. Antiq. cap.* 2. et Rævardum nostrum *protrib. cap.* 21. Mod.

(4) Gravari alterius sententia etiam justa neminem oportet. *v. C. inter alios acta*.

(5) Cur ita, cum is, qui non probatur, videatur reprobari? *arg. l.* 40. *§. sed et is. infr. de procur.* hoc igitur judicio accusator prægravatur, non testis.

(6) Imo irrogat. *l. penult. §.* 2. *infr. de extr. cognit.*

(7) *l.* 14. *C. h. t.* Goth. Vide Corras. *l.* 1. *miscell. cap.* 16. Ans.

(8) Sic pœna martyrem non facit, sed causa. Augustinus *Epist.* 61. *et* 167. *et lib.* 3. *contra Cresconium ; et in Psalmum* 34. *parte* 2. ; *et in Psalmum* 43.

(9) De qua *l.* 16. *C. eod.*

(10) Hoc est, luctus parentum ac liberorum impedimento non est nuptiis : voluntarius est, non necessarius : non a lege, sed a pietate cujusque et animi sententia indicitur.

(11) Forte legendum est, *parientiam*, ut *animi sui parientia*, sit idem quod sequitur, prout quisque voluerit, quod cuique videbitur atque apparuerit.

(12) *l.* 11. *Sup. eod.*

(13) Atqui lenoni lenocinium in servitute exhibitum post adeptam libertatem nocet. *l.* 4. *§.* 3. *Sup. eod.* Goth. Hinc colligunt, hodie omnes, qui corpore suo quæstum faciunt, esse infames. vide Wesenb. *hic. n.* 5. *in pr.* Ans.

(14) Pietas enim parentibus semper debetur. *l.* 1. *infr. de obsequiis parent. vel. Semper*, id est, etiam ab exheredato, *ut hic*.

(15) Quia forte a matre silentio præteritus est, et alius ab ea heres institutus. *§. mater. Inst. de exher. liber.* alii legunt omissa negativa, *Cujus hereditas ad filium pertinet.* satis confidenter: et non optimo exemplo. *Mod.*

(16) Lugendus est maritus in bello occisus, etiamsi corpus ejus non appareat.

(17) Adde *§.* 1. *Inst. de iis, per quos agere. L.* 2. *C.* 13. *et deinceps.* de defensore *vid. l.* 18. *§.* 13. *infr. de munerib. et honor. l.* 51. *infr. eod.*

(18) Διοικητὴς, actor seu procurator is est, cui mandata est negotiorum absentis administratio, quique tam agit, quam convenitur nomine negotiorum absentis, quæ gerit. Atque hic dicitur ἐκδικητὴς καὶ ἐντολεὺς καὶ συνήγορος, defensor, mandatarius seu Advocatus. 8. *Eclog.* 2. *in Lemmate seu tituli inscriptione.* quid sit Procurator, vide apud Ciceronem *pro Cecinna*. Certe olim per alium nemo agere poterat : hodie potest agi. *pr. Inst. de iis, per quos agere possumus.* dixi ad *l.* 123. *infr. de reg. jur.*

(19) Imo et qui sua, *l.* 34. *infr. eod.*

(20) Imo et qui sine mandato. *l.* 35. *in pr. infr. eod.* Goth. Adde *l.* 24. *infr. de negot. gest. l.* 58. *infr. de solut. et liberat.* non tamen verus procurator est. *l.* 56. *infr. de judic. l.* 1. *in fin. infr. quod jussu. l.* 24. *C. h. t.* sed rectius dicitur gestor. *l.* 2. *infr. de negot. gest.* Ans.

(21) Mandari potest procuratio præsentibus et nudis verbis, et per literas et per nuncium, et apud acta Præsidis et Magistratus. Paul. 1. *sent.* 3. *§.* 1.

(22) Vide Theophil. *Inst. per quas personas agere.* ubi dixi.

(23) Et male. Procurator enim aut ad litem, aut ad omne negotium, aut ad partem negotii, aut ad res administrandas datur. Paul. 1. *sentent.* 3. *§.* 2. Putabant autem procuratorem eum legitimum dici, qui omnium rerum esset procurator. Cicero *pro Cecinna: Utrum me tuus procurator dejecerit is, qui legitime procurator dicitur omnium rerum ejus, qui in Italia non sit, absitve Reipublicæ causa, quasi quidem et pene dominus, hoc est alieni juris vicarius.*

(24) Nuncium perferens vel epistolam, proprie non est procurator.

(25) *l.* 10. *C. h. t. vide l.* 12. *§. contrario. infr. mandati.*

(26) *vide c.* 68. *de reg. jur. in* 6.

De certo. 1. *de furioso.*

2. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

DUmmodo certus sit, qui datus intelligetur, et is [si] ratum habuerit.

§. 1. Furiosus non (1) est habendus absentis loco: quia in eo animus (2) deest, ut ratum habere [non] possit.

De lite futura. Quibus modis procurator datur.

3. ULPIANUS lib. 9. ad Edictum.

ITem [et] ad (3) litem futuram (4): et in (5) diem, et sub conditione et usque ad diem dari potest.

4. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

ET (6) in perpetuum.

Quis dicatur præsens.

5. ULPIANUS lib. 7. ad Edictum.

PRæsens habetur (7), et qui in hortis est.

6. PAULUS lib. 6. ad Edictum.

ET qui in foro, et qui in Urbe, et (8) in continentibus (9) ædificiis.

7. ULPIANUS lib 7. ad Edictum.

ET ideo procurator ejus præsenti esse videtur.

De filio vel filiafam. 1. *An invitus.* 2. *Aut veteranus, aut miles procurator esse possit.* 3. *Edictum de procuratore compellendo judicium accipere, et quibus ex causis non compellitur.*

8. IDEM lib. 8. ad Edictum.

FIliusfamilias (10) et ad agendum dare procuratorem potest, si quæ sit actio, qua ipse experiri potest: non solum (11) si castrense peculium habeat, sed et quivis filiusfamilias: ut puta injuriam passus dabit ad injuriarum actionem, si forte neque pater præsens sit, nec patris procurator velit experiri: et erit jure ab ipso filiofamilias procurator datus. Hoc amplius Julianus scribit: etsi filiofamilias patri per filium ejus in eadem potestate manentem fiat injuria, neque avus præsens sit, posse patrem procuratorem dare ad ulciscendam injuriam, quam nepos absentis passus est. † Ad defendendum (12) quoque poterit filiusfamilias procuratorem dare. † Sed et filiafamilias poterit dare procuratorem ad injuriarum actionem. Nam quod ad dotis exactionem cum patre dat procuratorem, supervacuum esse Valerius Severus scribit (13): cum sufficiat, patrem dare (14) ex filiæ voluntate. Sed puto, si forte pater absens sit, vel suspectæ vitæ (quo casu solet filiæ competere de dote actio), posse eam procuratorem dare. † Ipse quoque filius procurator dari poterit et ad agendum, et ad defendendum.

§. 1. Invitus (15) procurator non solet dari. *Invitum* (16) accipere debemus, non eum tantum, qui contradicit, verum (17) eum quoque, qui consensisse non probatur.

§. 2. Veterani, procuratores fieri possunt. Milites (18) autem, nec (19) si velit adversarius, procuratores dari possunt: nisi hoc, tempore (20) litis contestatæ, quocunque casu prætermissum est: excepto eo, qui in (21) rem suam procurator datus est: vel qui communem causam omnis sui numeri persequatur, vel suscipit: quibus talis procuratio concessa est.

§. 3. *Procuratorem ad litem suscipiendam datum, pro quo consentiente Dominus judicatum solvi, exposuit:* Prætor ait (22): *judicium accipere cogam.* Verum ex causa non debebit compelli: utputa, inimicitiæ capitales intervenerunt inter ipsum procuratorem, et dominum: scribit Julianus debere in procuratorem denegari actionem. † Item si dignitas accesserit procuratori, vel reipublicæ causa abfuturus sit:

9. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale.

AUt si (23) valetudinem, aut si necessariam (24) peregrinationem alleget:

10. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

VEl (25) hereditas superveniens eum occupet, vel [ex] alia (26) justa causa. † Hoc amplius, et si habeat præsentem dominum, non debere compelli procuratorem.

11. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

SI tamen dominus cogi possit.

12. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale.

SEd etiam ex his (27) causis dicitur aliquando cogendum procuratorem judicium accipere: veluti si dominus præsens non sit, et actor adfirmet (28), tractu temporis futurum, ut res pereat.

13. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

SEd hæc neque passim admittenda sunt, neque districte (29) deneganda: sed a Prætore, causa cognita, temperanda.

14. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

SI post datum (30) procuratorem capitales (31) inimicitiæ intercesserunt (32), non (33) cogendum accipe-

(1) Imo furiosus habendus est absentis loco. *l.* 2. §. *penult. infr. de jure codicill. l.* 17. §. 12. *infr. de injuriis. l.* 124. *in fin. infr. de reg. jur.*

(2) Aut mens potius.

(3) Imo ad rem nondum controversam dari non potest. *l.* 6. §. 1. *infr. tit. proximo.*

(4) Atqui Syndicus non potest ad futuram litem constitui. *l.* 6. §. 1. *vers. sed hodie. infr. quod cujuscunque univers.*

(5) Forte legendum est, *ex die.* nam mox sequitur, *usque ad diem.*

(6) Id est, dum vivit. *l.* 1. *in pr. infr. pro socio.*

(7) Quando quis præsumatur præsens quoad sententiæ pronunciationem, vid. Joann. Gall. *quæst.* 156. Menoch. de præsumpt. *lib.* 2. *præsumpt.* 74. *n.* 1. Ans. De multiplici genere absentiæ, *vid. DD. in l. absentem.* 199. *infr. de verb. sign.* S. L.

(8) *vide l.* 173. *in fin. infr. de verb. sign.*

(9) *Continentia* Urbi *ædificia*, suburbia adjacentia. *l.* 2. *l.* 87. *l.* 139. *l.* 147. *l.* 173. §. 1. *infr. de V. S.*

(10) *l.* 33. *in pr. infr. eod.*

(11) Cur ita eo casu? *vide l.* 2. *infr. de SC. Macedon. et l.* 1. §. *nec castrense. infr. de collatione bonorum.*

(12) *vide l.ult.* §. 1. *C. de bonis, quæ liberis.*

(13) Sensus est, Quod ad dotis exactionem attinet, cum patre dare procuratorem filia necesse non habet.

(14) *v. l.*2. §. *quod si in patris. infr. soluto matr.*

(15) *l.*17. *C. h. t. l.* 2. §. *quæritur. infr. de curat. bonis dando.*

(16) *l.*5. *infr. de servit. præd. urban.*

(17) Invitus et pro non consentiente habetur, qui tacet, ubi de eo obligando agitur: et sic taciturnitas ad aliquem obligandum pro consensu non habetur. vide tamen Socinum *reg.* 194.

(18) *l.*5. *C. de condict. ob causam.*

(19) Vide quæ scripsi ad *l.*7. *supr. de postulando.*

(20) *l.* 13. *C. h. t.*

(21) *l.* 9. *C. eod.*

(22) Imo Prætoris nullæ sunt partes in eo. *l.* 45. *in pr. infr. eod.*

(23) *l.* 20. *infr. eod.*

(24) *l.* 23. *l.* 44. *infr. eod.*

(25) *l.* 22. *infr. eod.*

(26) *l.* 44. *infr. eod.*

(27) Ut maxime his causis se impediri dixerit.

(28) *vid. l.* 43. §. *ult. infr. eod. l.* 13. §. *fin. infr. de recept. qui arbitr. l.* 28. §. *sed etsi dies. infr. de judiciis.*

(29) Præfracte, severiter, in omnibus.

(30) Ad defendendum scilicet.

(31) *l.* 8. §. *final. supr. l.* 43. *in fin. infr. eod.* 1. *Feudorum* 32.

(32) Ex parte domini, vel procuratoris, vel utriusque.

(33) *l.* 45. *infr. eod. l. vir bonus* 18. *infr. judic. solvi*

re judicium, nec stipulationem (1) ob rem (2) non defensam committi: quoniam nova causa sit.

De procuratore ad communi dividundo judicium dato.

15. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

SI defunctus sit Dominus ante litem (3) contestatam, *judicatum solvi* stipulatione pro (4) suo procuratore data, procurator compellendus est ad judicium accipiendum: ita tamen, si hoc dominus sciente procuratore, et non contradicente, fecit: quod si aliter actum est, inscium quidem procuratorem teneri, satis incivile est: committitur autem ob rem non defensam stipulationis clausula.

§. 1. Qui ad communi dividundo judicium datus est [ad] agendum, item (5) et ad defendendum videbitur datus, duplici (6) cautela interponenda.

De revocatione procuratoris.

16. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

ANte (7) litem contestatam libera potestas est vel mutandi (8) procuratoris, vel ipsi domino judicium accipiendi.

17. ULPIANUS lib. 9. ad Edictum.

POst litem autem contestatam reus, qui procuratorem dedit, mutare quidem eum, vel in se litem transferre a vivo procuratore, vel in civitate manente, potest; causa tamen prius cognita.

§. 1. Non solum autem ipsi, qui dedit procuratorem, hoc permittitur: sed etiam heredi ejus, et cæteris successoribus.

§. 2. In causæ autem cognitione non solum hæc versantur, quæ (9) supra diximus, in procuratore non compellendo suscipere judicium: verum et ætas (10).

18. MODESTINUS lib. 10. Pandectarum.

AUt (11) religionis beneficium.

19. ULPIANUS lib. 9. ad Edictum.

ITem si (12) suspectus sit procurator; aut in vinculis, aut [in] hostium, prædonumve potestate:

20. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

VEl judicio (13) publico, privatove, vel (14) valetudine, vel majore re sua distringatur:

21. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale.

VEl exilio: vel si latitet, vel inimicus (15) postea fiat:

22. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

AUt adfinitate (16) aliqua adversario jungatur; vel heres ei existat:

23. ULPIANUS lib. 9. ad Edictum.

AUt longa peregrinatio, et aliæ similes causæ impedimento sint:

24. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

MUtari debebit; vel ipso procuratore postulante.

25. ULPIANUS lib. 9. ad Edictum.

QUæ omnia non solum ex parte rei, sed (17) etiam in persona actoris observabuntur. † Sed si adversarius, vel ipse procurator dicat, *Dominum mentiri*; apud Prætorem hæc finiri oportet: nec (18) ferendus est procurator, qui sibi adserit procurationem: nam hoc ipso suspectus (19) est, qui operam suam ingerit invito: nisi forte purgare magis convitium, quam procurationem exequi maluit; et hactenus erit audiendus, si dicat *se procuratione quidem carere velle, se si id inlæsa* (20) *existimatione sua fiat*. Cæterum ferendus erit pudorem (21) suum purgans. † Plane si dicat, *in* (22) *rem suam se procuratorem datum*, et hoc probaverit, non debet carere (23) propria lite. † Item si retentione (24) aliqua procurator uti velit, non facile ab eo lis erit transferenda.

26. PAULUS lib. 8. ad Edictum.

NIsi dominus [ei] solvere (25) paratus sit.

De translatione litis ex parte actoris.

27. ULPIANUS lib. 9. ad Edictum.

IN causæ cognitione etiam hoc versabitur, ut ita demum transferri a procuratore judicium permittatur, si quis omnia (26) judicii (27) ab eo transferre paratus sit: cæterum, si velit quædam transferre, quædam relinquere, juste procurator hanc constantiam (28) recusabit. Sed hæc ita, si mandato domini procurator egit: cæterum, si mandatum non est; cum neque in judicium quicquam deduxerit, nec tu ea comprobasti, quæ invito te acta sunt, tibi non præjudicant: ideoque translatio earum litium non est tibi necessaria, ne alieno facto onereris (29). † Hæc autem cognitio procuratoris mutandi, Prætoris est.

§. 1. Si ex parte actoris litis translatio fiat, dicimus, committi *judicatum solvi* stipulationem a reo factam; idque et Neratius probat, et Julianus; et hoc jure utimur: scilicet si dominus satis accepit.

† Sed et si procurator satis accepit, et transferatur judicium in dominum, verius est committi (30), et ex stipulatu actionem a procuratore in dominum transferri. † Sed (31) et si a domino, vel a procuratore in procurato-

(1) Judicatum solvi.

(2) Id est, ex hac clausula, et ob id desertam a procuratore. *Goth. Stipulationem* dicit judicatum solvi. *l. judicatum solvi. infr. jud. sol.* Mod.

(3) Et judicium acceptum.

(4) Plerumque enim debet dominus pro suo procuratore cavere judicatum solvi. *l.* 8. *in fin. supr. eod.*

(5) *l. unic. C. de satisdando.*

(6) Hæc verba videntur esse Triboniani, ejus enim stylum redolent: *cautelam* enim dicit pro *cautione*.

(7) Seu re integra. *l.* 3. *C. mandati.*

(8) *l.* 55. *infr. eod.*

(9) *l.* 8. *in fin. l.* 9. *et seqq.*

(10) Puta senectus.

(11) *vide l.* 32. *§. sacerdotio.* 4. *infr. de recept. qui arbitrium.*

(12) *Ut l.* 25. *in pr. infr. eod.*

(13) *vide l.* 3. *§.* 5. *in fin. infr. de testibus.*

(14) *l.* 9. *supr. eod. l.* 23. *infr. mandati. l.* 2. *§.* 3. *supr. si quis cautionibus.*

(15) *vide l.* 3. *in princ. infr. de testibus.*

(16) Adfinitas superveniens excusat procuratorem a munere procurationis suscepto perficiendo. adde *l.* 23. *C. de excus. tutor.*

(17) *vid.* 41. *Inf. de reg. jur.*

(18) *vid. l.* 47. *Inf. de judiciis. vide l.* 29. *Inf. de testam. tutel. l.* 5. *§. conductores. Inf. de jure immunit.* adde *l.* 21. *in fin. infr. de tutorib. et curat. datis.*

(19) Suspectus est, qui operam ingerit invito. *vid. l.* 69. *infr. de reg. jur.*

(20) Id est, salva.

(21) Pudorem suum purgare volens, audiendus est, justamque litigandi causam habere intelligitur.

(22) *l.* 29. *infr. eod.*

(23) *v. l.* 55. *infr. eod.*

(24) Ob sumptus factos in lite. *l.* 30. *infr. eod.*

(25) Sumptus litis.

(26) Imo pars judicii transferri potest. *l.* 17. *infr. rem ratam hab.*

(27) Judicia.

(28) Ita quoque *Florent.* sed reponendum liquido, *inconstantiam. vide l.* 75. *infr. de reg. jur.*

(29) *l.* 1. *in princ. infr. de alienat. judicii mutand.*

(30) Imo non tenebuntur fidejussores dati et accepti. *l.* 1. *in fin. infr. quibus mod. pig. vel hypoth. solvit.*

(31) Translatio litis fit vel a procuratore ad dominum, *ut Sup. eod.* vel a procuratore ad alium.

rem judicium transferatur: non dubitat Marcellus, quin committatur stipulatio; et hæc vera sunt. Et licet procuratori commissa sit stipulatio, tamen Domino erit danda utilis (1) ex stipulatu actio, directa penitus tollenda.

Si procurator judicatum solvi satis acceperit, vel dederit: et de actione judicati.

28. Idem lib. 1. Disputationum.

SI procurator meus *judicatum solvi* satis acceperit, mihi ex stipulatu actio utilis (2) est, sicuti judicati actio mihi indulgetur (3). Sed et si egit procurator meus ex ea stipulatione me invito; nihilominus tamen mihi ex stipulatu actio tribuetur (4): quæ res facit, ut procurator meus, ex stipulatu agendo, exceptione debeat repelli: sicuti cum agit judicati non in rem suam datus, nec ad eam rem procurator factus. † Per contrarium autem, si procurator meus judicatum solvi satisdederit, in me [ex] stipulatu actio non datur. Sed et si defensor meus satisdederit (5), in me ex stipulatu actio non datur (6): quia nec (7) judicati mecum agi potest.

Si malit actor reum convenire quam procuratorem.

29. Idem lib. 9. ad Edictum.

SI actor malit dominum potius convenire, quam eum, qui in rem suam procurator est: dicendum est, ei licere (8).

De impensis a procuratore factis.

30. Paulus lib. 1. Sententiarum.

ACtoris (9) procurator, non in rem suam datus, propter impensas (10) quas in litem fecit, potest (11) desiderare (12), ut sibi ex judicatione satisfiat, si dominus litis solvendo non sit.

Si procurator litis domino successit, vel non. 1. *De pluribus procuratoribus unius litis.* 2. *De pluribus procuratoribus.*

31. Ulpianus lib. 9. ad Edictum.

SI quis, cum procuratorio nomine condemnatus esset, heres extiterit domino litis; judicati actionem non recte recusabit: hoc, si ex asse. Sin autem ex parte heres extiterit, et totum solverit: siquidem ei mandatum est hoc quoque, ut solvat, mandati actionem (13) adversus coheredes habebit; si non sit mandatum, negotiorum gestorum actio datur (14). † Quod est, et si heres procurator non exstiterit, et solverit.

§. 1. Unius litis plurium personarum plures dari procuratores, non (15) est prohibitum.

§. 2. Julianus ait, eum, qui dedit diversis temporibus procuratores duos, posteriorem (16) dando priorem prohibuisse videri.

32. Paulus lib. 8. ad Edictum.

PLuribus procuratoribus in solidum simul (17) datis, occupantis (18) melior (19) conditio erit (20): ut (21) posterior non sit in eo, quod prior petit, procurator.

De servi et filiifam. procuratore. 1. *De eo, qui de statu suo litigat.* 2. *De defensione absentium.* 3. *Edictum, ut qui alterius nomine actionem postulat, eundem defendat, et is de rato caveat.* 4. *Æquitas prioris partis suprascripti edicti.* 5. *Qui defendere coguntur, vel non.*

33. Ulpianus lib. 9. ad Edictum.

SErvum quoque, et filiumfamilias (22), procuratorem posse habere aiunt: Et quantum ad filiumfamilias, verum est; in servo, subsistimus. Et negotia quidem peculiaria servi posse gerere aliquem, et hoc casu procuratorem ejus esse, admittimus; quod et Labeoni videtur: actionem autem intendere vetamus (23).

§. 1. Eum vero, qui de statu suo litigat, procuratorem habere (24) posse, non dubitamus, non solum in administratione rerum, sed etiam in actionibus, quæ ei, vel adversus eum competant; ex possessione sive servitutis sive libertatis de suo statu litigat. Ex contrario quoque eum procuratorem dari posse, manifestum est.

§. 2. Publice utile est (25), absentes a quibuscunque defendi: nam (26) et in capitalibus judiciis defensio datur (27). † Ubicunque itaque absens quis damnari potest, ibi quemvis verba pro eo facientem et innocentiam (28) excusantem audiri æquum est, et ordinarium admittere; quod ex rescripto (29) Imperatoris nostri apparet.

§. 3. Ait (30) Prætor: *Cujus nomine quis actionem dari sibi postulabit, is eum viri boni arbitratu defendat: Et ei, quo nomine aget, id ratum habere cum (31), ad quem ea res pertinet, boni viri arbitratu satisdet.*

§. 4. Æquum (32) Prætori visum est, eum (33) qui

(1) Cessis ei actionibus. *l.* 49. *in fin. Inf. de acqu. vel amittend. possess.*

(2) Contrahere enim quisque ea qualitate præsumitur, quam gerit. *l. pen. Sup. si quis cautionib.*

(3) Non procuratori, nisi in rem suam datus sit. *l.* 6. *in fin. infr. quod cujuscunque univers.*

(4) Utilis, *l.* 79. *infr. de verb. oblig.*

(5) *l.* 61. *infr. eod.*

(6) Directa, sed utilis.

(7) *vide l.* 11. §. 7. *infr. de exceptione rei judicatæ.*

(8) Imo non licet. *l.* 55. *infr. eod.*

(9) Et rei.

(10) Idem propter salarium. *l.* 7. *l.* 56. §. *fin. infr. mandati.* Ans.

(11) Potest etiam uti retentione. *l.* 25. *in fin. Sup. eod.*

(12) *l.* 53. *in pr. supr. de pactis. l.* 7. *in fin. infr. mandati. v. l.* 15. *C. hoc titulo.*

(13) *l.* 20. *C. familiæ ercisc.*

(14) *vid. l.* 18. *in fin. C. famil. ercisc.*

(15) Imo, illis necessarium est unum procuratorem dare. *l.* 5. §. *penult. infr. judicatum solvi.*

(16) Posteriore procuratore constituto, prior tacite revocatus intelligitur. *cap.* 14. *extr. eod.*

(17) Eodem tempore. Quid si diversis temporibus dati? Posteriorem dando priorem revocasse quis intelligitur. *l.* 31. *in fin. Sup. eod.*

(18) *l.* 14. *Inf. de noxal. act.* id est, ejus, qui litem contestatus est.

(19) Cur non uterque in solidum convenietur? *l.* 60. §. *duobus. infr. mandati.*

(20) Voto ejus scilicet: quia factus est dominus litis occupando.

(21) Prior diligentia posteriori nocet.

(22) *l.* 8. *in princ. supr. eod.*

(23) Id est, servus ad negotia non ad judicia, procuratorem constituere potest. adde *l.* 15. *in princ. infr. ex quibus caus. majores.*

(24) Hodie non habet *l.* 1. §. 1. *et* 2. *C. de adsertione tollenda.*

(25) *l.* 12. *C. h. t.*

(26) *l.* 3. *C. de accusat.*

(27) Imo in iis procurator non datur. *l. penult.* §. 1. *infr. de publ. jud.* Goth. i. e. non datur, ut absolvatur vel condemnetur reus, sed potest intervenire ad allegandas causas justæ absentiæ, ne reus ut contumax damnetur. Vide autem Jo. Robertum. *l.* 2. *sent. l.* 2. *cap.* 3. Menoch. *de arbit. jud. cas.* 264. Mod.

(28) Forte *absentiam.* et ita legit Cujacius apud Paulum. 5. *sentent.* 16. §. 11. Nam ad absentiam tantum excusandam procurator admittitur, non ad innocentiam, si qua sit, ostendendam. *Goth.* Confer. *l.* 72. *infr. eod. et l.* 26. §. *fin. infr. ex quib. caus. major.* Ans.

(29) *vide l.* 3. *C. de accus.*

(30) Tertium edictum de procuratoribus. Primum vide in *l.* 8. *in fin. supr. eod.* secundum in lege 16. *l.* 17. *supr. eodem.*

(31) §. *sin autem.* 3. *Inst. de satisd.*

(32) Ut servet æquitatem in judiciis, *l.* 21. §. 5. *Inf. de recept. qui arbitr. l.* 1. *infr. quæ sentent. sine appellat. l. ultim. C. de fructibus. l. in sacris.* §. *ult. C. de proximis sacror. scrinior. lib.* 12. *tit.* 19. *c. non licet. de regul. jur. in* 6.

(33) Non tamen tutorem. *l.* 4. *Inf. de administ. et peric. tut.*

alicujus nomine procurator experitur (1), eundem (2) etiam defensionem suscipere.

§. 5. Si quis in rem suam procurator interveniat: adhuc erit dicendum, debere eum defendere: nisi forte ex necessitate fuerit factus (3).

34. Gajus lib. 3. ad Edictum provinciale.

SI quis in rem suam procuratorio nomine agit, veluti emptor hereditatis; an debeat invicem venditorem defendere? et placet, si bona fide, et non in fraudem eorum (4), qui invicem agere vellent, gestum sit negotium, non oportere eum invicem (5) defendere.

1. *De liberti ingrati accusatione.* 2. *Quam ob causam et ubi procurator defendere cogitur.* 3. *Quid sit defendere.*

35. Ulpianus lib. 9. ad Edictum.

SEd et hæ (6) personæ procuratorem (7) debebunt defendere (8), quibus sine mandatu agere licet: utputa liberi (9), licet sint in potestate: item parentes et fratres, et adfines, et liberti.

§. 1. Patronus libertum [et] per procuratorem, ut ingratum, accusare potest: et libertus per procuratorem (10) respondere.

§. 2. Non solum autem si actio postuletur a procuratore; sed et præjudicium, vel interdictum; vel si stipulatione legatorum vel damni infecti velit caveri: debebit absentem defendere in competenti tribunali, et eadem provincia. Cæterum cogi (11) eum etiam in provinciam Roma abire, vel e contrario; vel a provincia (12) in aliam provinciam et defendere (13): durum est.

§. 3. *Defendere* autem est, id facere, quod dominus in litem faceret, et cavere idonee (14): nec debebit durior conditio procuratoris fieri, quam est domini: præterquam (15) in satisdando. ✝ Præter satisdationem procurator ita defendere videtur, si judicium accipiat. Unde quæsitum est apud Julianum, an compellatur, an vero sufficiat, ob rem non defensam, stipulationem (16) committi: et Julianus scribit libro tertio Digestorum, compellendum (17) accipere judicium: nisi et agendum (18) causa cognita recusaverit (19), vel ex justa causa remotus fuerit. ✝ Defendere videtur procurator et si in possessionem venire patiatur (20), cum quis damni infecti satisdari (21), vel legatorum desideret.

36. Paulus lib. 8. ad Edictum.

VEl (22) in operis novi nunciatione (23). Sed et si servum ex causa noxali patiatur duci, defendere videtur. Ita tamen, ut in his omnibus, *Ratam rem dominum habiturum* caveat.

Quarum actionum nomine dominus defendi debet. 1. *De pluribus defensoribus.*

37. Ulpianus lib. 9. ad Edictum.

OMnium (24) autem actionum nomine debet defendere (25), etiam earum, quæ (26) in heredem non dantur.

§. 1. Unde est quæsitum, si adversarius plures intendat actiones, et in singulas singuli existant defensores suscipere parati, videri eum recte defendi Julianus ait: quo jure nos uti, Pomponius scribit.

38. Idem lib. 40. ad Edictum.

NOn tamen eo usque procedendum erit; ut, si decem [millia] petantur, et extant duo defensores parati in quina defendere (27), audiantur.

In quibus causis dominus defendi debet. 1. *Ex quibus causis.* 2. *Et quos ratum habituros caveri debet.* 3. *Si pater de dote.* 4. *Vel filii nomine injuriarum agat.* 5. *De status controversia.* 6. *De procuratore ejus, contra quem restitutio postulatur.* 7. *De suspecto tutore.*

39. Idem lib. 9. ad Edictum.

NOn solum autem in actionibus, et interdictis, et in stipulationibus debet (28) dominum defendere (29), verum in interrogationibus quoque, ut in jure interrogatus ex omnibus causis respondeat, ex quibus dominus. ✝ *An* igitur *heres sit absens*, respondere debebit (30): et, si responderit (31) vel tacuerit (32), tenebitur.

§. 1. Qui alieno nomine agit quamcunque actionem, *id ratum* (33) *habiturum eum, ad quem ea res pertinebit*, cavere debet (34). ✝ Sed interdum, licet suo nomine procurator experiatur, tamen *de rato* debebit cavere, ut Pomponius libro XXIV. scribit: utputa jusjurandum procuratori retulit, juravit *absenti dari* oportere: agit hoc judicio suo nomine propter suum jusjurandum: neque (35) enim hæc actio domino competere potuit (36): sed debebit *de rato* cavere. ✝ Sed et si procuratori constitutum est, et ex ea causa agat; dubitandum non est, quin locus sit *de rato* cautioni; idque Pomponius scribit.

(1) Agit.
(2) Adde *l.* 4. *infr. de tutel.*
(3) Imo ob eam rationem non removetur a defendendo. *l.* 70. *in fin. infr. eodem.*
(4) *l.* 1. *infr. quæ in fraud. credit.*
(5) Adde *l.* 1. *C. rerum amotar.*
(6) Conjunctæ scilicet.
(7) Non tamen sunt veri procuratores, cum mandato carent. *l.* 3. §. *procuratorem. infr. jud. sol.* Mod.
(8) De rato satisdare. *l.* 8. *in pr. infr. de negot. gest.*
(9) *l.* 12. *C. h. t. l.* 3. §. 3. *infr. judicatum solvi.*
(10) *l.* 4. *infr. de obseq. parent.*
(11) *l.* 20. *in fin. infr. de operis libert.*
(12) *vide l.* 21. §. 2. *infr. de excusat. tutorum.*
(13) *vid. l.* 156. *in pr. Inf. de regul. jur.*
(14) Id est, pignore vel fidejussore. *l.* 51. 52. 53. *Inf. eod.* Goth. Judicatum solvi nimirum: *gloss. hic. litt. n.* Casus autem quibus defensor sine satisdatione admittitur, vid. apud Speculator. *lib.* 1. *part.* 3. *Rubr.* 4. Ans.
(15) *vid. l.* 166. *infr. de reg. jur.*
(16) Satisdationem.
(17) *l.* 8. §. 3. *Sup. eod.* hinc colligas, non sufficere id, quod interest, solvere. Imo sufficit. *l.* 45. *infr. eod.*
(18) Et se actorum. Goth. *agere.*
(19) *l.* 7. *C. h. t.*
(20) Defendit procurator etiam, qui patitur, quod dominus pateretur. Imo qui id facit, defendere non videtur. *arg. l.* 2. *in fin. Sup. si ex noxali.*
(21) *Al.* Satis.
(22) Adde *l.* 15. *infr. de operis novi nunciatione.*
(23) Adde *l.* 6. *Inf. de operis novi nunc.*
(24) In procuratore actoris id verum est: nam rei procurator, vel in unam rem defendere potest. *l.* 46. §. 1. *infr. eod.*
(25) Actoris procurator, etiamsi una tantum actione utatur.
(26) Ut sunt, quæ ex maleficiis, *l. cum emancipati.* 2. §. *emancipatus filius.* 4. *infr. de collat. bonor.*
(27) Cur ita? *v. l.* 1. *in fin. l.* 2. *infr. de exercit. l.* 4. *infr. famil. ercisc. l.* 5. §. *pen. infr. judic. solvi.*
(28) *vide l.* 1. *infr. de interrogation.*
(29) Procurator scilicet qui agit nomine alieno.
(30) Eo petente, cum quo experitur.
(31) Confessio procuratoris in judicio, obligat dominum, ut et tutoris pupillum vel adultum. Vide Rolandum a Valle 1. *consil.* 70.
(32) Tacens in obligatione personali pro consentiente non habetur. v. tamen Socinum *reg.* 394.
(33) *l.* 33. §. 3. *supr. eod.*
(34) Cum de mandato incertum est. *l.* 1. *C. h. t.* secus cum certum est. *l.* 65. *infr. eod.*
(35) Imo relati a procuratore jurisjurandi exceptio domino competit. *l.* 9. §. *penult. infr. de jurejur.*
(36) Directa sc. nam utilis competit domino. *l. in causæ.* 27. *in fin. supr.* Mod.

§. 2. Quæritur apud Julianum, utrum dominum solum ratam rem habere debet satisdare, an etiam cæteros creditores; et ait, dumtaxat de domino cavendum; nec illis verbis, *ad quem ea res pertinet* (1), creditores contineri: nam nec ipsi domino hæc incumbebat cautio.

§. 3. Si de dote agat pater, cavere (2) debet *ratam rem filiam habituram:* sed et defendere eam debet, ut et Marcellus scribit.

§. 4. Si pater filii nomine injuriarum (3) agat; (cum duæ sint actiones, una patris, altera filii) cessat (4) *de rato* cautio (5).

§. 5. Si (6) status controversiam (7) cui faciat procurator: sive (8) ex servitute in libertatem adversus eum quis litiget, sive ipse ex libertate in servitutem petat, debet cavere ratam rem dominum habiturum: (et ita edicto scriptum est) ut ex utroque latere quasi actor habeatur.

§. 6. Est et casus, quo quis ejusdem actionis nomine, et *de rato* caveat, et *judicatum solvi:* ut puta, postulata est cognitio de in integrum restitutione, cum minor circumscriptus in venditione diceretur (9): alterius procurator existit; debet cavere hic procurator [et] *ratam rem dominum habiturum:* ne forte dominus reversus velit quid petere: idem, *judicatum solvi;* ut si quid forte propter hanc restitutionem in integrum præstari adolescenti debeat, hoc præstetur; et hæc ita Pomponius lib. XXV. ad Edictum scribit.

§. 7. Item ait, si suspectus (10) tutor (11) postuletur, defensorem ejus oportere, etiam (12) *de rato* cavere, ne reversus ille velit retractare (13) quod actum est. Sed non facile per procuratorem quis suspectus accusabitur: quoniam famæ causa est: nisi constet ei a tutore mandatum nominatim (14): aut si, etiam absente tutore, quasi (15) non defenderetur, Prætor erat cogniturus.

Quæ actiones per procuratorem exerceri possunt. 1. *Quibus casibus de rato caveri debet.* 2. *De satisdationibus a defensore præstandis in actione reali.* 3. *Quando ratihabitionis satisdatio exigitur.* 4. *De his, a quibus mandatum non exigitur.*

40. IDEM lib. 9. ad Edictum.

Pomponius scribit, non omnes actiones per procuratorem posse quem instituere. Denique ut liberi, qui in potestate absentis dicuntur, ducantur, interdictum (16) non posse desiderare ait: nisi, ut Julianus ait, causa cognita: id est, si [et] nominatim ei mandatum sit, et pater valetudine vel alia justa causa impediatur.

§. 1. Si stipuletur procurator *damni infecti*, vel *legatorum;* debebit *de rato* cavere (17).

§. 2. Sed et is, qui (18) quasi (19) defensor, in rem actione convenitur, præter solitam satisdationem *judicatum solvi*, etiam *de rato* debet cavere. Quid enim, si in hoc judicio rem meam esse pronuncietur; reversus ille, cujus defensor extiterat, velit fundum vindicare: nonne ratum non videbitur habere, quod judicatum est? denique si verus procurator extitisset, vel ipse præsens causam suam egisset, et victus esset, si a me vindicaret, exceptione rei judicatæ summoveretur (20); et ita Julian. lib. L. Digest. scribit. nam cum judicatur rem meam esse (21), simul judicatur illius non esse.

§. 3. Ratihabitionis autem satisdatio ante litis contestationem a procuratore exigitur: cæterum semel (22) lite contestata, non (23) compelletur ad cautionem.

§. 4. In his autem personis (24), in quibus mandatum non exigimus, dicendum est, si forte evidens sit contra voluntatem eos experiri eorum, pro quibus interveniunt, debere eos repelli: ergo non exigimus, ut habeant voluntatem, vel mandatum, sed ne contraria voluntas probetur; quamvis *de rato* offerant cautionem.

Si fœminæ pro parentibus agant.

42. PAULUS lib. 9. ad Edictum.

Foeminas pro parentibus (25) agere interdum permittetur causa (26) cognita (27): si forte parentes morbus, aut ætas impediat: nec quemquam, qui agat, habeant.

Ad quas actiones procurator dari potest. 2. *De obligatione domini et procuratoris.* 3. *Si fideicommissarius heredem.* 4. *Aut creditor dominum pignoris.* 5. *Aut reus credendi vel debendi correum procuratorem dederit.* 6. *Utrum in judicio divisorio unus plurium procurator esse possit.* 7. *Quomodo fidejussores reum latitantem defendere debent.*

42. IDEM lib. 8. ad Edictum.

Licet in (28) popularibus (29) actionibus procurator dari non (30) possit (31), tamen dictum (32) est, merito eum, qui de via publica agit (33), et privato damno ex prohibitione adficitur, quasi privatæ actionis dare posse procuratorem. Multo magis dabit ad sepulchri violati actionem is, ad quem ea res pertinet (34).

(1) De vi vocabuli, *pertinere*, vide Menoch. *consil.* 263. *num.* 78. *vol.* 1. Cravett. *cons.* 345. *num.* 10. 11. Roland. a Valle, *consil.* 28. *n.* 23. 26. 28. Ans.

(2) *l.3.in fin.infr.de action.rerum amot.l.2.in fin.infr.solut.matrim.*

(3) *vide l.* 5. §. 6. *infr. de injuriis.*

(4) *d. l.* 5. §. 7.

(5) Secus si alius esset, quam filius qui hac actione uteretur. *l.* 22. §. *pen. infr. ratam rem haberi.*

(6) 8. *Ecl.* 2. *c.* 36.

(7) *l.* 8. §. *ult. infr. ratam rem haberi.*

(8) Status controversiam facit, qui ex servitute in libertatem, vel ex libertate in servitutem petit.

(9) *Ut l.* 24. §. *restitutio. l.* 27. §. 1. *in fine. Inf. de minor.* 25. *ann. et C. si adversus venditionem.*

(10) *l.* 6. *Inf. ratam rem haberi.*

(11) Qui peregre abest.

(12) Non tantum judicatum solvi.

(13) *Retractandi* verbum reperitur *in l.* 12. *in fin. Inf. ratam rem haberi.*

(14) Idem est in restitut. in integrum. *l.* 25. §. 1. *Inf. de minorib.* 25. *ann.* in jurejurando. *l.* 17. §. *fin. Inf. de jurejur.* in matrimonio, *c.* 1. *et* 2. *extr. de desp. impub.* Ans.

(15) Expedit enim defendi. *l.* 33. §. *publice.* 2. *Sup. eod.*

(16) De liberis exhibendis. *l.* 1. §. 2. *Inf. de liberis exhibendis.*

(17) Cur ita? *vide l.* 20. *Inf. ratam rem.*

(18) *vide Inst. de satisdat. in pr.* adde *l. ult. Inf. de fidejuss.*

(19) Quasi defensor, verus defensor non est. *l.* 61. *Inf. eod.*

(20) Vid. quæ in *l.* 30. §. *ult. infr. de except. rei jud.*

(21) In rei vindicatione sc. *Accurs.*

(22) Post litis contestationem a procuratore satisdatio non exigitur. 8. *Eclog.* 2. *c.* 8.

(23) Imo, nisi de rato caverit, non admittetur. *l.* 2. *C. de consortib. ejusdem litis.*

(24) De quibus *l.*35. *supr. eod.*

(25) Secus pro extraneis. *l.*2. *infr. de reg. jur.*

(26) Fœminæ nequidem pro parentibus postulare, aut cognitores fieri possunt sine decreto, *ut hic:* in rem tamen suam, cognitoriam operam, suscipere non prohibentur. Paul. 1. *sent.* 2. §. 2.

(27) Ut quia idoneus non reperitur eorum defensor. *arg. l.*1. *in fin. infr. tit. prox.*

(28) In popularibus actionibus procurator non datur, extra quam in actione sepulchri violati, et quum de vi publica agit privato damno adfectus. 2. *Ecl.* 2. *c.* 41. *in pr.*

(29) Quæ jus suum populo tuentur. *l.* 1. *infr. de popular. act.* ubi dixi quæ proprie sint populares.

(30) *l.* 5. *Inf. de popular. action.*

(31) *d. l.* 5. *infr. de popular. act.*

(32) *Dictum*, id est, receptum apud Jurisconsultos.

(33) *vid. l.* 45. §. 1. *infr. eod.*

(34) *l.* 3. *infr. de sepulcro violato.*

§. 1. Ad (1) actionem injuriarum ex lege Cornelia procurator dari potest (2): nam etsi pro publica utilitate exercetur, privata tamen est.

§. 2. Ea obligatio, quæ inter dominum et procuratorem consistere solet, mandati actionem parit (3): aliquando tamen non contrahitur obligatio mandati: sicut evenit, cum in rem suam procuratorem præstamus, eoque nomine *judicatum solvi* promittimus: nam si ex ea promissione aliquid præstiterimus, non mandati; sed ex vendito (4), si hereditatem vendidimus: vel ex pristina causa mandati agere debemus; ut fit, cum fidejussor reum procuratorem dedit.

§. 3. Is cui hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est, heredem jure dabit procuratorem.

§. 4. Sed et dominum pignoris creditor recte dabit procuratorem ad Servianam.

§. 5. Porro, si uni ex reis credendi constitutum sit, isque alium in constitutam pecuniam det; non negabimus posse dare. Sed et ex duobus reis promittendi, alter alterum ad defendendum procuratorem dabit.

§. 6. Si plures heredes sint, et familiæ herciscundæ, aut communi dividundo agatur: pluribus eundem procuratorem non (5) est permittendum dare (6): quoniam res expediri non potest circa (7) adjudicationes (8), et condemnationes: Plane permittendum dare, si uni coheredi plures heredes existant.

§. 7. Reo (9) latitante post litem contestatam, ita demum fidejussores eum defendere videbuntur, si vel unus ex his eum pro solido defendat: vel omnes, vel qui ex his unum dederint, in quem judicium transferetur.

De muto et surdo. 1. *Qui procuratorem dare possunt.* 2. *In quibus actionibus defensio non præstatur.* 3. *Si curator adulto petatur.* 4. *Pœna non defendentis procuratoris.* 5. *Cui caveri debet, si dominus absit.* 6. *Utrum is, qui judicatum solvi cavit, defendere cogatur.*

43. Idem lib. 9. ad Edictum.

Mutus et surdus per eum modum, qui procedere potest, procuratorem dare non prohibetur: forsitan et ipsi dantur: non quidem ad agendum, sed ad administrandum (10).

§. 1. Cum quæretur, an alicui procuratorem habere liceat, inspiciendum erit, an non prohibeatur procuratorem dare: quia hoc Edictum prohibitorium (11) est.

§. 2. In popularibus actionibus ubi (12) quis quasi unus ex populo agit, defensionem, ut procurator (13), præstare cogendus non est.

§. 3. Is, qui curatorem alicui præsenti petat, non aliter (14) audietur, nisi (15) adulto consentiente: quod si absenti: *ratam rem eum habiturum*, necesse habet dare.

§. 4. Pœna non defendentis procuratoris hæc est, ut denegetur ei actio (16).

§. 5. Si procurator agat, et præsens sit absentis servus: Atilicinus ait servo (17) cavendum, non procuratori (18).

§. 6. Qui non cogitur defendere absentem, tamen (19) si *judicatum solvi* satisdedit, defendendi absentis gratia: cogendum procuratorem judicium accipere, ne (20) decipiatur is, qui satis accepit: nam eos, qui non coguntur rem defendere, post satisdationem cogi. Labeo, causa cognita, temperandum: et, si captio actoris sit propter temporis tractum, judicium eum accipere cogendum; quod si aut adfinitas dirempta sit, aut inimicitiæ (21) intercesserint, aut bona absentis possideri cœperint,

44. Ulpianus lib. 7. Disputationum.

Vel si longinquo (22) sit abfuturus, vel alia (23) justa causa intervenerit:

1. *Ad quas actiones procurator dari potest.* 2. *An procurator utens interdicto*, Ne vis fiat ædificanti, *de rato caveat.*

45. Paulus lib. 9. ad Edictum.

Non cogendum. Sabinus (24) autem nullas (25) Prætoris partes esse ad compellendum defendere; sed ex stipulatu ob rem non defensam agi posse: ac si justas causas habeat, cur judicium accipere nolit, fidejussores non teneri: quia (26) vir bonus arbitraturus non fuerit, ut qui justam excusationem adferret, defendere cogeretur. Sed et si satis non dedit, sed repromittendi ei creditum est; idem statuendum est.

§. 1. Qui ita de publico agunt, ut et (27) privatum commodum defendant; causa cognita, permittuntur procuratorem dare: et postea alius agens exceptione repelletur.

§. 2. Si procuratori opus novum nunciatum sit, isque interdicto utatur, *ne ei vis fiat ædificanti:* defensoris partes eum sustinere (28), nec compelli cavere *Ratam rem dominum habiturum* Julianus ait: Et si satisdederit, non animadverto (inquit Julianus) quo casu stipulatio committatur.

(1) Injuriarum etiam ex lege per procuratorem agitur. 8. *Eclog.* 2. *cap.* 1.

(2) *l.* 11. §. 2. *infr. de injuriis.* Atqui hoc videtur specialiter concessum tantum illustribus. *l. ult. C. de injuriis.*

(3) *l.* 2. *in pr. infr. mandati.* §. *mandantis tantum. Inst. de mandato.*

(4) Adversus emptorem, quia vendita hereditate, et onus et commodum ad emptorem pertinet. *l.* 2. *infr. de her. vel action. vend.*

(5) Adde *l.* 7. *in pr. infr. de reb. eorum.*

(6) Imo necessarium pene est, ut unicum dent. *l.* 48. *infr. fam. ercisc.* adde *l.* 15. *infr. de autorit. et consensu. tutorum.*

(7) *Al.* Citra.

(8) De quibus *l.* 22. §. 2. *infr. familiæ ercisc. et Inst. de offic. judic.*

(9) Qui fidejussorem dedit judicatum solvi.

(10) Non tamen tutor. *l.* 1. §. *mutus.* §. *surdum. infr. de tutelis.*

(11) Proinde, qui ait, se procuratorem dare non potuisse, id probare debet. *l.* 19. §. 2. *infr. de prob*

(12) Formulam libelli in actione populari hinc colligunt. *v. l.* 1. *infr. de popularib. action.*

(13) Qui agit actione populari, non est populi procurator; et ideo non cogitur mutuo agenti quasi in populum respondere. *l. servum.* §. *ait prætor. Sup. eod.* Mod.

(14) Adde *l.* 2. §. *ult. infr. qui petant tutor.*

(15) *l.* 2. §. *ult. infr. qui petant tutores.*

(16) *l.* 5. *C. h. t.*

(17) *l. ult. infr. quod cujuscunque universit.*

(18) Cui sane caveri potest, *l. si procurator. Sup. eod.* verum satius est, ut servo caveatur: quia per hunc directa, *l. stipulatio ista. infr. de verb. oblig.* per illum vero utilis tantum actio quæritur. *l. in causa. supr. eodem.* Mod.

(19) *l.* 76. *infr. eod.*

(20) *vid. l.* 12. *supr. eod.*

(21) De quibus *l.* 14. *supr. eod.*

(22) *vid. l.* 9. *supr. eod.*

(23) *vide l.* 10. *supr. eod.*

(24) Sabinus fuit diversæ scholæ a Labeone, sed tamen hujus Sabini sententia prævaluit, quia hæc sententia refertur secundo loco, et ideo videtur ab Ulpiano probata esse.

(25) Imo sunt ejus partes eo casu. *l.* 35. §. 3. *Sup. eod.*

(26) Vir bonus non arbitratur adversus id, quod justum et bonum est. *l.* 18. *infr. judicatum solvi.*

(27) *Ut in l.* 42. *in princ. Sup. eod.*

(28) *l.* 5. §. *pen. infr. de novi operis nunciat.*

De lite a domino in procuratorem transferenda. 1. *De defensione unius rei.* 2. *De satisdatione ab eo præstanda, qui alium defendit.* 3. *Utrum is, qui judicium restitutionis accepit, cogatur restitutorium judicium accipere.* 4. *Quid procurator præstet.* 5. *Aut recuperet.* 7. *Si quis a comprocuratore conveniatur.*

46. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale.

QUi proprio nomine judicium accepisset, si vellet (1) procuratorem dare, in quem actor transferat judicium; audiri debet, solemniterque pro eo *Judicatum solvi* satisdatione cavere.

§. 1. Ei, qui defendit eum, cujus nomine ipse non agat, liberum est vel in unam (2) rem defendere.

§. 2. Qui alium defendit, satisdare cogitur. *Nemo* (3) *enim alienæ litis idoneus defensor sine satisdatione intelligitur* (4).

§. 3. Item quæritur, si judicium acceperat defensor, et actor in integrum restitutus sit, an cogendus sit restitutorium judicium accipere. et magis placet cogendum (5).

§. 4. Procurator, ut in cæteris [quoque] negotiis gerendis, ita et in litibus [ex] bona fide rationem reddere debet (6). Itaque quod ex lite consecutus erit, sive principaliter ipsius rei nomine, sive extrinsecus ob eam rem; debet mandati judicio restituere: usque adeo, ut [et] si per errorem, aut injuriam (7) Judicis non debitum consecutus fuerit; id quoque reddere debeat (8).

§. 5. Item contra, quod ob rem judicatam procurator solverit, contrario (9) mandati judicio recuperare debet. Pœnam (10) autem, quam ex suo delicto præstitit, recuperare non (11) debet.

§. 6. Litis impendia (12), bona fide facta vel ab actoris procuratore, vel a rei, debere ei restitui æquitas suadet.

§. 7. Si duobus mandata sit administratio negotiorum, quorum alter (13) debitor sit mandatoris; an alter (14) cum eo recte acturus sit? et utique, recte: non enim ob id minus procurator intelligitur, quod is quoque, cum quo agitur, procurator sit.

47. JULIANUS lib. 4. ad Urseium Ferocem.

QUi duos (15) procuratores omnium rerum suarum relinquit, nisi nominatim (16) præcepit, *ut alter ab altero pecuniam petat:* non (17) videtur mandatum utrilibet eorum dedisse.

48. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale (18).

ITaque si hoc specialiter mandatum est, tunc, excipiente eo, cum quo agitur, *Si non mihi mandatum sit, ut a debitoribus peterem;* actorem ita debere replicare, *aut si mihi mandatum est, ut a te peterem.*

De autoritate procuratoris.

49. PAULUS lib. 54. ad Edictum.

IGnorantis domini conditio deterior per procuratorem fieri non debet (19).

Si procurator liberatus sit.

50. GAJUS lib. 22. ad Edictum provinciale.

QUacunque ratione procurator tuus a me liberatus est, id tibi prodesse debet (20).

An minor XXV. *annis idoneus defensor sit.* 1. *De defensore mariti.* 2. *De satisdatione a defensore præstanda.*

51. ULPIANUS lib. 60. ad Edictum.

MInor XXV. annis, si defensor (21) existat, ex quibus causis in integrum restitui possit, defensor idoneus (22) non est (23); quia et ipsi, et fidejussoribus (24) ejus per in integrum restitutionem succurritur.

§. 1. Quoniam tamen *defendere est* (25) *eandem vicem quam reus subire;* defensor mariti [in] amplius, quam maritus facere possit, non est condemnandus.

§. 2. Is, qui suscepit defensionem, etsi locupletissimus (26) est,

52. PAULUS lib. 57. ad Edictum.

ETsi Consularis sit.

53. ULPIANUS lib. 60. ad Edictum.

NOn videtur defendere, nisi (27) satisdare fuerit paratus.

Qui non sunt idonei defensores. 1. *Ubi tutor defendi debet.*

54. PAULUS lib. 50. ad Edictum.

NEque fœmina (28) neque miles (29), neque qui Reipublicæ causa abfuturus est, aut morbo perpetuo tenetur, aut magistratum initurus est, aut invitus judicium pati non potest, idoneus defensor intelligitur.

§. 1. Tutores, qui in aliquo loco administraverunt, eodem loco et defendi debent (30).

(1) Post litem contestatam scilicet. *Accurs. Bart.*
(2) Modo in solidum ejus causam defendat. *v. l.* 20. *C. de neg. gest.*
(3) 8. *Eclog.* 2. *c.* 53. Theophil. §. 5. *Inst. de satisd.*
(4) *l.* 53. *infr. eod. l.* 14. *Sup. qui satisdare. l.* 110. §. 1. *infr. de regul. jur.* §. *si vero reus. Inst. de satisd. l. unic. C. de satisdando:* vid. Socinum *reg.* 83.
(5) Vide Leonin. *Emendat. lib.* 1. *cap.* 15. *num.* 4. Ans.
(6) Rationem reddere procurator debet, *ut hic*: ut et negotiorum gestor. *l.* 2. *infr. de negot. gest.*
(7) Injuria judicis procuratori nocet, non domino.
(8) *vide l.* 8. §. *item si fundum. infr. de negot. gest.*
(9) *l.* 12. §. 9. *infr. mandati.*
(10) *vide l.* 203. *infr. de regul. jur.*
(11) *l.* 9. *in fin. infr. de noxalibus action.*
(12) *vide l.* 53. *Sup. de pactis.*
(13) Alter vero non sit, ut differat a *l.* 29. *l.* 47. *hoc tit.* Goth. Pro conciliatione hujus §. cum *d. l.* 29. *et* 47. vide Accurs. Odofred. Fulgos. *et* Castrens. *hic.* et Anton. Fab. *Rational.* Ans.
(14) Adde *l.* 47. 48. *infr. eodem.*
(15) Debitores suos, ut hic casus a superiore sit diversus.
(16) Imo id tacite videtur permissum *supr. l. prox.* adde casus *l.* 9. *infr. de admin. et peric. tut. l.* 2. *C. de administ. tut.*
(17) Id est, non videtur in id dedisse, ut invicem litigent. Mutua exactio generali mandato non continetur, *ut hic.* simplici continetur. *l.* 46. *in fin. sup. eod.* vid. Cuj. 26. *obs.* 6.
(18) Eadem inscriptio legis 46. et hujus, ostendit utramque esse conjungendam; et addendum ex Juliano l. 47. ut alter mandatariorum ab altero petere possit, ei oportere specialiter mandatum esse. *Mod.*
(19) *vide l.* 10. *in fin. Sup. de pact. l.* 17. §. *ult. infr. de jurejurando.*
(20) *l.* 66. *infr. eod.*
(21) Defensor esse potest etiam minor 25. annis, non passim tamen, sed ex quibus causis in integrum restitui non potest, *ut hic.* An et eodem modo minor 25. annis procurator esse potest? Defensoris quam procuratoris aliam esse causam nonnulli existimant. *arg. l.* 61. *l.* 64. *infr. eod.* Procuratorem enim proprie esse actoris, defensorem vero rei. §. 1. *infr. eod. l. si mater.* §. *hoc jure. infr. de except. rei judicatæ.* Defendere porro quid sit, *v.* §. 1. *infr. eod. et l.* 33. §. 3. *supr. eod.* Ad hanc autem quæstionem de minore 25. annis, utrum procurator ad lites esse possit, vide Cuj. 22. *obs.* 16. *et c.* 5. *de procuratoribus in* 6.
(22) *l.* 12. *C. h. t.*
(23) Potest tamen postulare, *l.* 1. §. *initium.* 3. *supr. de postulando.* et esse procurator. *l.* 13. *infr. de manumiss. vind.*
(24) *vide l.* 89. *infr. de acquir. vel omitt. hered.*
(25) *vide l.* 35. §. 3. *supr. eodem.*
(26) *vide l.* 166. *infr. de regulis juris.*
(27) *l.* 46. §. 2. *supr. eodem.*
(28) *l.* 18. *C. h. t.*
(29) Vide tamen *l.* 8. §. 2. *supr. eodem.*
(30) *l.* 19. §. 2. *infr. de judiciis. l.* 1. *l.* 2. *C. ubi de ratiociniis.*

De procuratore in rem suam.

55. Ulpianus lib. 65. ad Edictum.

PRocuratore in rem suam dato, præferendus (1) non (2) est dominus procuratoris in litem movendam, vel pecuniam suscipiendam: *Qui enim suo nomine utiles actiones habet, rite eas intendit.*

De rei vindicatione; et ad exhibendum.

56. Idem lib. 66. ad Edictum.

AD rem mobilem petendam datus procurator, ad exhibendum recte aget (3).

De procuratore dato, ut confestim agat. 1. *De procuratoria exceptione remissa.*

57. Idem lib. 74. ad Edictum.

QUi procuratorem dat, ut confestim (4) agat; is intelligendus est permittere procuratori, et postea litem peragere.

§. 1. Si quis remisit exceptionem procuratoriam, non (5) poterit ex pœnitentia eam opponere.

De mandato generali.

58. Paulus lib. 71. ad Edictum.

PRocurator cui (6) *generaliter* (7) *libera administratio rerum* (8) *commissa est*, potest (9) exigere (10), aliud pro alio permutare (11).

59. Idem lib. 10. ad Plautium.

SEd et id quoque ei mandari videtur, ut solvat creditoribus.

60. Idem lib. 4. Responsorum.

MAndato generali (12) non contineri etiam (13) transactionem, decidendi (14) causa (15) interpositam (16): et ideo si postea is, qui mandavit, transactionem ratam non habuit, non posse eum repelli ab actionibus exercendis.

De actione judicati.

61. Idem lib. 1. ad Plautium.

PLautius ait: Procuratorem damnatum non debere conveniri, nisi (17) aut in rem suam datus esset, aut obtulisset se, cum sciret cautum non esse (18): omnibus placuit. † Idem erit observandum, et si defensoris (19) loco cum satisdatione se liti obtulerit.

De petitione legati, et de tab. exhibendis.

62. Pomponius lib. 2. ex Plautio.

AD legatum petendum procurator datus, si interdicto utatur adversus heredem *de tabulis exhibendis* (20): procuratoria exceptio, *quasi non et hoc esset ei mandatum*, non obstat.

De mandato generali.

63. Modestinus lib. 6. Differentiarum.

PRocurator totorum bonorum, cui res administrandæ mandatæ sunt, res domini neque mobiles, vel immobiles, neque servus sine speciali domini mandatu alienare (21) potest (22): nisi fructus, aut alias res, quæ facile corrumpi possunt.

De translatione litis.

64. Idem lib. 3. Regularum.

IS, cujus nomine defensor exstitit, si ante (23) litem contestatam in præsentia fuerit, et postulet suo nomine litem suscipere; causa cognita audiendus est.

De literis domini absentis.

65. Idem lib. singulari de Eurematicis.

SI procuratorem absentem dominus satisdatione relevare velit (24), literas (25) suas ad adversarium dirigere debebit, quibus significet, *quem adversus eum procuratorem, et in qua causa fecerit; ratumque se habiturum, quod cum eo actum sit:* hoc enim casu, literis ejus approbatis, velut præsentis procuratorem intervenire intelligendum est. Itaque etsi postea, mutata voluntate, procuratorem esse noluerit, tamen judicium, quo quasi procurator expertus est, ratum esse debet.

De stipulatione alterna.

66. Papinianus lib. 9. Quæstionum.

SI is, qui *Stichum vel Daman, utrum eorum ipse vellet*, stipulatus est: [et] ratum habeat, quod alterum procuratorio nomine Titius petit; facit, ut res in judicium deducta videatur, et stipulationem consumit (26).

Quo casu convenitur, qui desiit esse procurator.

67. Idem lib. 2. Responsorum.

PRocurator (27), qui (28) pro (29) evictione prædiorum, quæ vendidit, fidem suam adstrinxit (30), et-

(1) *l.* 25. *in fin. supr. eod.* adde *l.* 4. *C. h. t. l.* 4. *in princ. infr. de re judic. l.* 1. §. *in proprio.* 11. *infr. quando appellandum.*

(2) Imo præferri potest dominus: et in eum prius agi. *l.* 29. *supr. eod.*

(3) Adde *l.* 62. *infr. eod.* est enim ad exhibendum actio præparatoria vindicationis.

(4) Confestim ad agendum datus procurator, etiam post tempus litem peragere potest.

(5) Semel enim suo juri renunciavit.

(6) Hujusmodi procurator quasi, et pene dominus est. Cicero *pro Cecinna.*

(7) Generaliter liberam administrationem rerum commissam habet procurator, vel si ei dictum sit, ut faceret quicquid faceret ipse dominus, cuique promisit dominus se ratum habiturum quicquid fecerit. Bart. *hic.*

(8) Bonorum vel litium.

(9) *l.* 59. *infr. eodem. l.* 9. §. 4. *infr. de adq. rerum domin.* §. *nihil.* 42. *Inst. de rerum divis.*

(10) Exigere, novare, et aliud pro alio permutare. *vulgata.* sic et Græci, καὶ μετατιθέναι, quod est novare, καὶ ἀνταλλαγὴν ποιεῖν, id est, permutationem facere. Potest et idem solvere creditoribus domini. *l.* 59. *infr. eod.* institorem ponere. *l.* 6. *infr. de institoria.* societati renunciare. *l.* 65. §. *renunciare.* 7. *infr. pro socio.* jusjurandum deferre. *l.* 17. §. 3. *infr. de jurejur.* Hujus etiam dolus anterior et posterior nocet domino, cum particularis procuratoris dolus tantum posterior noceat. *l.* 5. §. 3. *infr. de doli mali et metus except.*

(11) Et alienare et tradere: adde et ut eas faciat accipientis. *l.* 9. §. 4. *infr. de adquir. rer. dominio.* atqui non potest alienare. *l.* 63. *infr. eod.*

(12) Hic quasi defensor, non verus defensor. *l.* 40. §. 2. *supr. eod.* Goth. Ad actionem exercendam. *l. transactionis. C. de transact.* Nam procurator, cui rerum omnium administratio est mandata, transigere potest. *l. Præses. C. de transact.* mox autem pro, *decidendi causa*, legunt alii ex *l. Lucius.* §. *ult. infr. de administ. tut. deminuendi causa.* sed illud Pandectæ Pisanæ approbant. *Mod.*

(13) Generali mandato non continetur transactio.

(14) *Diminuendi.* Cujac. *Inst. de rer. divis.*

(15) Atqui permutare potest. *l.* 58. *supr. eod.*

(16) Nec pignus constituendi. *l.* 7. §. 1. *infr. quibus mod. pign. solvit.*

(17) *l.* 4. *in princ. infr. de re judicata.*

(18) Id est, Præsentem dominum non satisdedisse judicatum solvi.

(19) *l.* 28. *in fin. supr. eod.*

(20) *vide l.* 56. *supr. eod.* Goth. Quia quum aliquid injungitur, videntur ea omnia injuncta, sine quibus res injuncta commode ad exitum perduci nequit. *l.* 2. *Sup. de jurisdict.* Ans.

(21) Cur magis permutare? *l.* 58. *l.* 59. *Sup. eod.*

(22) *l.* 16. *C. h. t.*

(23) *l.* 16. *Sup. eodem.*

(24) *l.* 1. *C. eod. l.* 21. *infr. ratam rem. l. unic. C. de satisdando.* §. *fin. autem.* 3. *Inst. de satisdat.*

(25) Literis alicujus creditur, etiamsi nulli testes in illis sint adscripti: creditur, inquam, sed adversus scribentem. Socinus *reg.* 246.

(26) *l.* 50. *Sup. eod.*

(27) Generalis. *Fulgosius.* privati hominis. An et Cæsaris? *vide l.* 5. *infr. de jure fisci.*

(28) *Ut in l.* 25. *in fin. l.* 30. *l.* 56. *in fin. l.* 61. *in fine. et l.* 76. *eod.*

(29) Atque ita hæc lex loquitur de negotiorum procuratore.

(30) *l.* 3. §. *in eum. infr. de admin. rerum ad civit.*

si (1) negotia agere desierit, obligationis tamen onere Prætoris auxilio non levabitur (2): nam procurator, qui pro domino vinculum (3) obligationis suscepit, onus ejus frustra recusat (4).

An procuratore invito dominus agat.

68. Idem lib. 3. Responsorum.

QUod procurator ex re domini mandato non refragante, stipulatur: invito (5) procuratore, dominus petere potest.

Utrum is, qui procuratorem dedit, suæ causæ adesse possit.

69. Paulus lib. Responsorum.

PAulus respondit, etiam eum (6), qui ad litem suscipiendam procuratorem dedit, causæ suæ adesse non prohiberi (7).

Utrum fideicommissarius heredes, a quibus mandatas actiones suscepit, defendere cogatur.

70. Scævola lib. 1. Responsorum.

PAter filio suo pupillo tutorem dedit Sempronium, creditorem (8) suum, is, administrata tutela, reliquit fratrem suum heredem: qui et ipse decessit, et per fideicommissum nomen debitoris (9) Titio reliquit, eique (10) mandatæ sunt actiones ab heredibus (11). Quæro, cum tam tutelæ actio, quam pecuniæ creditæ, ex hereditate Sempronii descendant, an non aliter mandata actio ei detur, quam si defendat heredes, a quibus ei actiones mandatæ sunt? Respondi, debere defendere (12).

De absentiæ causis per procuratorem reddendis.

71. Paulus lib. 1. Sententiarum.

ABsens reus causas absentiæ (per) procuratorem reddere potest (13).

De jure per procuratorem retinendo.

72. Idem lib. 1. Manualium.

PEr procuratorem non (14) semper adquirimus (15) actiones, sed retinemus (16): veluti si reum conveniat intra legitimum tempus; vel si prohibeat opus novum fieri, ut interdictum nobis utile sit (17), *quod vi aut clam*: nam et hic pristinum jus nobis conservat.

Si debitor conventus, pecuniam offerat.

73. Idem lib. singulari de Officio Adsessorum.

SI reus paratus sit ante litem contestatam pecuniam solvere, procuratore agente, quid fieri oportet (18)? nam iniquum est, cogi eum judicium accipere, propter quod suspectus videri potest, qui præsente domino non obtulit pecuniam. Quid si tunc facultatem pecuniæ non habuit, numquid cogi debeat judicium accipere? quid [enim] si et famosa sit actio? Sed hoc constat, ut ante litem contestatam præses jubeat in (19) æde sacra pecuniam deponi: hoc enim fit et in pupillaribus pecuniis. Quod si lis contestata est, hoc omne officio judicis dirimendum est.

De civitatis actore.

74. Ulpianus lib. 4. Opinionum.

NEc civitatis (20) actor negotium publicum per procuratorem agere potest (21).

Utrum absentem emptorem defendens, venditori, a quo defendi vult, de rato cavere debeat.

75. Julianus lib. 3. Digestorum.

QUi absentem emptorem, eundemque possessorem fundi defendebat, et judicium nomine ejus accipiebat, postulabat a venditore fundi, *Ut* (22) *ab eo defenderetur*: venditor desiderabat caveri sibi, *ratam* (23) *rem emptorem habiturum*. Puto eum venditori *de rato* satisdare debere: quia si fundum agenti restituerit, nihil prohibet dominum rem petere, et cogi venditorem rursus defendere (24).

Si defensor judicatum solvi satisdederit, et reus solvendo esse desierit.

76. Idem lib. 5. ad Minitium.

TItius, cum absentem defenderet, satisdedit, et prius, quam judicium acciperet, desiit (25) reus solvendo esse: quam (26) ob causam defensor recusabat judicium in se reddi oportere. Quæro, an id ei concedi oporteat? Julianus respondit: Defensor, cum satisdedit, domini loco habendus est (27): nec multum ei præstaturus est Prætor, si eum non coëgerit judicium accipere: cum ad fidejussores ejus iri possit: et hi, quidquid præstiterint, a defensore consecuturi sint.

Quomodo defendi debet.

77. Paulus lib. 57. ad Edictum.

OMnis (28) qui defenditur, boni (29) viri (30) arbitratu defendendus est.

1. *Si procurator ad duas res, unam petat.*

78. Africanus lib. 6. Quæstionum.

ET ideo non (31) potest videri viri boni arbitratu litem defendere is, qui actorem (32) frustrando (33), efficiat, ne ad exitum controversia deducatur.

(1) Cur? licet procurator esse desinat, non desinit tamen esse fidejussor.
(2) Aliud videtur in curatore furiosi. *l.* 5. *infr. quando ex facto tut.*
(3) Obligatio, juris est vinculum. *pr. Inst. de oblig.*
(4) Finita negotiorum administratione, non solvitur obligatio procuratoris. Sed si quid ejus nomine solverit, contraria actione mandati recuperabit, *l. servum. infr. mandat.* tutoris vero obligatio finito officio, solvitur: quoniam finita tutela, si quid postea solverit, experiri non possit. *l. ult. Sup. si quis caut. et l. tutor. infr. quando ex fact. tut.* vide Jo. Robert. *lib.* 2. *recept. lect. cap.* 2. Molinæum *ad rub. de verb. oblig. num.* 78. Mod.
(5) *l.* 79. *infr. de verb. oblig.*
(6) Id est, reum.
(7) Potest enim procurator cum adversario colludere, *arg. l.* 29. *infr. de inoff. testam.*
(8) Tutorem filio meo dare possum creditorem meum. vid. tamen *Nov.* 72. et *Authent. Minoris debitor. et ibi Accurs. C. qui dare tutores.*
(9) Pupilti.
(10) Titio.
(11) Ant ab herede.
(12) Cur ita? cum sit necessitate procurator? *l.* 33. *in fin. Sup. eod.*
(13) *l.* 33. *§. publice.* 2. *in fin. Sup. eod.*
(14) Cur? per eos qui sunt in potestate nostra adquirimus actiones procurator autem libera est persona. *vide §.* 5. *Inst. per quas personas cuique adquiritur.*
(15) Adquirimus autem *l.* 68. *supr. eod.*
(16) Jam adquisitas. *l.* 17. *infr. de operis novi nunciat.*
(17) *l.* 17. *infr. de operis novi nunciat.*
(18) Iniquum erit eum conveniri, qui vult solvere. *l.* 21. *infr. de judiciis. l.* 16. *infr. judicatum solvi.*
(19) *vide l.* 9. *C. de usuris. l.* 1. *§.* 36. *infr. depositi.*
(20) Σύνδικος τῆς πόλεως. 8. *Eclog. c.* περὶ ἐκδικητῶν. 74.
(21) Ante litem contestatam. *arg. l.* 11. *C. h. t.*
(22) *vid. quæ not. ad l.* 29. *§. fin. infr. de evict.*
(23) Id est, expensas in lite factas.
(24) Et eidem venditorem magno condemnare. *l. ult. Inf. de fidejuss.*
(25) Vide omnino Pileum, *quæst.* 31. *in fin.* et Accurs. *in l.* 62. *infr. de fidejuss.*
(26) *l.* 43. *in fin. Sup. eod.*
(27) *l.* 43. *§. ult. Sup. eod.*
(28) Hoc sumptum ex edicto Prætoris. *l.* 33. *§.* 3. *Sup. eod. l.* 7. *§.* 1. *infr. quibus ex causis in posses.*
(29) Boni viri arbitratu non defendit, qui calumniosas exceptiones objicit. *l.* 78. *infr. eod.*
(30) *l.* 45. *in princ. supr. eod. l.* 11. *§. proinde. infr. de legat.* 3. adde *l.* 5. *§. ult. infr. quibus ex causis in posses. l.* 137. *§.* 2. *infr. de verb. oblig.*
(31) Adde *l.* 18. *infr. judicatum solvi.*
(32) Frustrator non est vir bonus.
(33) Id est, trahendo negotium, et inferendo judicio moras. *vide l.* 24. *infr. ex quibus causis m jores.* vide Cuj. 6. *ad Afric.*

§. 1. Ad duas res petendas procurator datus, si unam rem petat, exceptione non (1) excluditur: et rem in judicium deducit (2).

TIT. IV.

QUOD (3) CUJUSCUNQUE UNIVERSITATIS NOMINE VEL CONTRA EAM AGATUR (4).

Utrum universitatem habere liceat. 1. *De rerum communione, et actore seu syndico.* 2. *Si nemo.* 3. *Aut aliquis universitatem defendat.*

1. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale.

NEque societas (5), neque collegium, neque hujusmodi corpus (6) passim (7) omnibus habere conceditur: nam (8) et legibus (9), et senatusconsultis, et Principalibus constitutionibus ea res coërcetur: Paucis admodum in causis concessa sunt hujusmodi corpora: ut ecce, vectigalium (10) publicorum sociis permissum est corpus habere: vel aurifodinarum, vel argentifodinarum, et salinarum. ✝ Item collegia Romæ certa sunt, quorum corpus senatusconsultis, atque constitutionibus Principalibus confirmatum est: veluti pistorum (11), et quorundam (12) aliorum (13), et naviculariorum (14), qui [et] in provinciis sunt.

§. 1. Quibus autem permissum est corpus habere collegii, societatis, sive cujusque alterius (15) eorum nomine, proprium est, ad (16) exemplum Reipublicæ (17) habere res communes, arcam communem, et actorem sive Syndicum (18), per quem, tanquam in Republica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur, fiat.

§. 2. Quod si nemo eos defendat, quod eorum commune erit, possideri: et si admoniti non excitentur ad sui defensionem, *Venire* (19) *se jussurum* Proconsul ait. Et quidem non esse actorem, vel Syndicum tunc quoque intelligimus; cum is absit, aut (20) valetudine impedietur, aut inhabilis (21) sit ad agendum.

§. 3. Et, si extraneus defendere velit universitatem, permittit Proconsul, sicut in privatorum defensionibus observatur: quia eo modo melior conditio universitatis fit.

Utrum actor universitatis a pluribus datus esse intelligatur.

2. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

SI (22) municipes (23), vel aliqua universitas ad agendum det actorem, non (24) erit dicendum, quasi a pluribus datum sic haberi: hic enim pro Republica (25) vel universitate intervenit, non pro singulis (26).

Quis possit nomine universitatis vel curiæ experiri.

3. IDEM lib. 9. ad Edictum.

NUlli permittetur nomine civitatis vel curiæ experiri: nisi ei, cui Lex permittit, aut lege cessante ordo dedit, cum duæ (27) partes adessent aut amplius quam duæ.

4. PAULUS lib. 9. ad Edictum.

PLane, ut duæ partes Decurionum adfuerint, is quoque, quem decernent, numerari potest (28).

5. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

ILlud notandum, Pomponius ait, quod et patris (29) suffragium filio proderit, et filii, patri (30).

3. *Collatio actoris universitatis cum procuratore.*

6. PAULUS lib. 9. ad Edictum.

ITem eorum, qui in ejusdem potestate sunt: quasi Decurio enim hoc dedit, non (31) quasi domestica persona. Quod et in honorum petitione erit servandum: nisi lex municipii vel perpetua consuetudo prohibeat.

§. 1. Si Decuriones decreverunt, actionem per eum movendam, quem Duumviri elegerint: is videtur ab Ordine electus: et [ideo] experiri potest: parvi enim refert, ipse Ordo elegerit, an is, cui Ordo negotium dedit. Sed si ita decreverint, *Ut, quæcunque incidisset controversia, ejus petendæ negotium Titius haberet*: ipso jure id decretum nullius momenti esse: quia non possit videri de ea re (32), quæ adhuc in controversia non sit, decreto datam persecutionem. Sed *hodie* hæc omnia per Syndicos solent secundum (33) locorum consuetudinem explicari.

§. 2. Quid, si actor datus, postea decreto Decurionum prohibitus sit, an exceptio ei noceat? Et puto, sic hoc accipiendum, ut ei permissa videatur, cui et permissa durat (34).

(1) Et sic dividi potest mandatum.

(2) Vide Cujac. 4. *ad Afr.* 3.

(3) Περὶ ἐκδικητῶν ἢ συνδίκων ὁμάδος ἢ πόλεως. 8. *Ecl.* 2.

(4) Id est, de syndicis. *l.* 6. §. 1. *in fin. infr. eod.*

(5) Ἑταιρίαι, συστήματα, *societates, collegia, corpora. Eclog. ibid.*

(6) Corpus hoc, seu corporis hoc genus, ex distantibus constat corporibus. *l.* 30. *in princ. infr. de usurp. et usucap.*

(7) *vide l.* 1. *infr. de collegiis et corpor.*

(8) Collegia licita, quibus jus coëundi a Principe vel a Senatu concessum est, *ut hic. l.* 1. *l.* 3. *infr. de collegiis et corpor. l.* 5. §. 6. *infr. de jure communit.* at non quæ a Præsidibus, ut colligi potest ex l. 10. epistolarum Plinii ad Trajan.

(9) *l.* 5. §. *quibusdam. infr. de jure immunit. l.* 20. *in princ. infr. de reb. dub.*

(10) Societas in vectigalibus, aurifodinis, argentifodinis et salinis contrahi potest.

(11) Hi mancipes. 8. *Ecl. t.* 2. *c.* 101. *l. un. C. de privilegiis corporatorum Urbis Romæ. l.* 11. *tit.* 14. 6. Harmenop. *tit. de dignitatib.* 6. *Basil.* 6. *cap.* 1. ἀρτοποιοὶ προεστῶτες τῶν ἀρτοποιητικῶν ἐργαστηρίων, curatores pistrinorum. *Novell.* 80. *c.* 5.

(12) Dinariorum, caligariorum, Lamprid. *in Severo.* Centonariorum, et Dendrophororum. *C. Theodos. l.* 14. *cap.*8. Numerantur apud autorem Synopseos collegia χαρακτῶν, χαλκέων, χρυσεμπόρων, *monetareorum, ærariorum, suariorum.*

(13) *l. ult. infr. de jure immunit.*

(14) *l. pen. in fin. infr. de jure immunit.*

(15) *l.* 7. §. 2. *infr. eod.* municipii. *l.* 2. *infr. eod.* civitatis, curiæ, *l.* 3. *infr. eod.*

(16) Argumentum a Republica ad collegia licita permissaque observa: adde *l.* 20. §. *in privatorum. infr. de pet. hered.*

(17) Romanæ.

(18) *l.* 1. §. 2. *l.* 18. §. 13. *infr. de munerib. et honorib.* qui et defensor Lampridio in *Alexandro* ex ipso corpore, et collegio eligebatur: ac præter eum, patronus: cujus extat mentio in Veteribus inscriptionibus.

(19) Adde *l.* 10. *infr. ut in possessionem legatorum.*

(20) Paria sunt non esse, et inutiliter esse. *l.* 6. *supr. qui satisdare. l.* 1. §. 2. *infr. quod falso tutore.*

(21) Paria sunt abesse, et adesse inhabiliter. Vide Damhouderium, *in Enchiridio parium. in verbo abesse.* Goth. Hinc collige, quod si citatione facta reus non compareat cum cautione et refusione sumptuum, perinde sit ac si non compareat. *l.* 5. *supr. qui satisd. cog.* Inhabiles hic etiam sunt indocti, et imperiti. *arg. l.* 14. *de judic.* Ans.

(22) Vide quæ scripsi ad *l.* 7. *infr. eod.*

(23) Ὁ δοθεὶς σύνδικος ἀπὸ πόλεως ἢ ὁμάδος, *syndicus a civitate datus.* 8. *Eclog.* 2. *cap.* 102.

(24) Universitas unius non plurium vicem sustinet, ut qui ab ea datus fuerit, ab uno non quasi a pluribus datus videatur: corpus unum repræsentat.

(25) Quæ unum corpus constituit.

(26) Idem dicendum esse de vasallis, Bartolus ait.

(27) Partes duæ civitatis, aut amplius quam duæ, quod faciunt, omnes facere videntur, *vide l.* 19. *infr. ad municipal.* adde *l.* 17. §. *item si plures.* 2. *infr. de receptis, qui arbitr.*

(28) Atqui nemo seipsum eligere debet. *l.* 4. *infr. de tutor. et curat. datis.*

(29) Pater filio suffragium dare potest, ut et patri filius.

(30) Cur ita? collige ex *l.* 6. *in pr. infr. eod. et l.* 77. *infr. de judic. l.* 14. *infr. ad SC. Trebellianum.*

(31) Adde *l.* 15. §. *qui duos. supr. de adopt. l.* 50. *in fin. infr. ad SC. Trebellian.*

(32) Imo, et ad litem futuram datur. *l.* 3. *supr. de procurator.*

(33) *vide l.* 3. §. 4. *infr. quod vi aut clam.*

(34) *vide l.* 10. §. *versum. infr. de in rem verso.*

§. 3. Actor universitatis (1) si agat, compellitur etiam defendere: non (2) autem compellitur cavere *de rato*. Sed interdum si de decreto dubitetur, puto interponendam et *de rato* cautionem. Actor (3) itaque iste procuratoris partibus fungitur: et judicati (4) actio ei ex Edicto non datur (5), nisi in rem suam datus sit: et constitui ei potest. ✝ Ex iisdem causis mutandi actoris potestas erit, ex quibus etiam procuratoris. ✝ Actor etiam filiusfamilias dari potest.

De actione in municipes danda. 1. De credito et debito universitatis. 2. Quatenus universitas manet.

7. ULPIANUS lib. 10. ad Edictum.

SIcut municipum nomine actionem Prætor dedit, ita et adversus (6) eos justissime edicendum putavit. Sed et Legato (7), qui in negotium publicum sumptum fecit, puto dandam actionem in municipes.

§. 1. Si quid universitati debetur, singulis non debetur: nec (8), quod debet universitas, singuli debent.

§. 2. In Decurionibus, vel aliis universitatibus nihil refert, utrum (9) omnes idem maneant, an pars maneat, vel omnes immutati sint. Sed si universitas ad (10) unum redit: magis admittitur, posse eum convenire, et conveniri: cum jus omnium in unum reciderit, et stet (11) nomen *universitatis*.

Quomodo creditoribus civitatis satisfit.

8. JAVOLENUS lib. 15. ex Cassio.

[AN] civitates, si per (12) eos, qui res earum administrant, non defenduntur, nec quicquam est corporale Reipublicæ, quod possidetur: per (13) actiones debitorum civitatis, agentibus satisfieri oportet (14).

Quæ actiones in universitatem dantur.

9. POMPONIUS lib. 13. ad Sabinum.

SI tibi cum municipibus hereditas communis erit: familiæ herciscundæ judicium inter (15) vos redditur. ✝ Idemque dicendum est in finium regundorum, et aquæ pluviæ arcendæ judicio.

Ad quæ constituitur actor, et utrum ipsi cavendum sit, an servo.

10. PAULUS lib. 1. Manualium.

COnstitui potest actor etiam (16) ad operis novi nunciationem, et ad stipulationes interponendas: veluti legatorum, damni infecti, judicatum solvi: quamvis servo (17) potius civitatis caveri debeat: sed et si actori cautum fuerit, utilis actio administratori rerum civitatis dabitur.

TIT. V.

DE NEGOTIIS GESTIS (18).

Utilitas Edicti.

1. ULPIANUS lib. 10. ad Edictum.

HOc Edictum necessarium (19) est: quoniam magna utilitas (20) absentium versatur, ne indefensi rerum possessionem, aut venditionem patiantur, vel pignoris distractionem, vel pœnæ committendæ actionem, vel injuria rem suam amittant.

Ratio actionis directæ, et contrariæ.

2. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale.

SI (21) quis absentis negotia gesserit, licet (22) ignorantis: tamen quidquid utiliter in rem ejus impenderit, vel etiam ipse se in re (23) absentis alicui obligaverit (24), habeat eo nomine actionem (25). Itaque eo casu ultro citroque nascitur actio, quæ appellatur *Negotiorum gestorum*. Et sane, sicut æquum est ipsum actus sui rationem (26) reddere: et eo nomine condemnari, quidquid vel non, ut oportuit, gessit, vel ex his negotiis retinet: ita ex diverso justum est, si utiliter gessit, præstare ei, quidquid eo nomine vel abest ei, vel abfuturum est (27).

Edictum, 1. *interpretatio verborum*, Si quis 2. negotia 3. alterius. 4. *Si pupillus gesserit.* 5. *De negotiis furiosi.* 6. *Interpretatio verborum*, Sive quis etc. 7. *De heredibus.* 8. *De executore.* 9. *Quo casu dolus tantum præstatur a negotiorum gestore.* 10. *Si quis sponte vel coactus, vel necessitatis suspicione gesserit.* 11. *Si alio mandante vel fidejubente gestum sit.*

3. ULPIANUS lib. 10. ad Edictum.

AIt Prætor: *Si quis negotia alterius* (28), *sive quis negotia, quæ cujusque, cum is moritur, fuerint, gesserit, judicium eo nomine dabo.*

§. 1. Hæc verba, *si quis*, sic sunt accipienda, *sive* (29) *quæ*: nam et mulieres negotiorum gestorum agere posse, et conveniri non dubitatur.

§. 2. *Negotia*, sic accipe: sive unum, sive plura.

§. 3. *Alterius*, inquit: et hoc ad utrumque sexum refertur.

(1) Qui et civitatis. *l.* 9. *infr. ratam rem haberi.*

(2) 8. *Eclog.* 2. *cap.* 10. Syndicus universitatis quum agit, de rato non cavet, nisi de facto in eum decreto dubitetur.

(3) Actor civitatis defendere cogitur: quippe procuratoris partibus fungitur. Hujus legis hæc sententia est apud autorem *Eclogæ illo loco.*

(4) *καὶ ὁ δίδοται αὐτῷ ἱκανοδοσία*, etc. neque datur ei cautio, nisi in rem suam agat, etiamsi certe ei constituatur. Ita Græci *eodem loco legunt.*

(5) *l.* 28. *in pr. supr. de procur.* Goth. Græci legisse videntur. *judicati cautio.* sic enim reddiderunt: *οὐ δίδοται αὐτῷ ἱκανοδοσία, εἰ μὴ ἐναγωγὴ ἰδία ἐστι.* id est, *non datur ei cautio, nisi in rem suam agat.* Mod:

(6) *l.* 9. *in princ. infr. eod.*

(7) *l.* 2. *in fin. infr. l.* 2. *in pr. C. de legationibus.*

(8) *Repræsalias* in singulos cives alicujus civitatis non dari, ob sponsionem et debitum ipsius civitatis, hinc colligitur.

(9) *vide l.* 76. *infr. de judiciis.*

(10) Universitatis nomen in uno etiam homine consistere, retineri ac servari potest, unde notant, specie remota, removeri genus: nisi tale genus sit, ut vel in una specie conservetur. Bald. *ad l. conventicula.* 15. *C. de Episc. et cler.*

(11) Imo, ut sit collegium, tres saltem esse necesse est. *l.* 85. *infr. de verb. sign.*

(12) Vide quæ notavi *ad l.* 2. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(13) Nomen in solutum dari potest deficientibus rebus corporalibus. *l.* 16. *et Auth. Hoc nisi debitor. C. de solut. Novell.* 4. *cap* 3.

(14) Id est, tunc ad eorum jura descenditur. *l.* 15. §. *in venditione. infr. de re judicata.*

(15) *l.* 7. *supr. eod.*

(16) Res civitatis non ab uno administrabantur: raro enim id munus uni pro indiviso totum injungitur, sed divisum pluribus: ut puta uni, Cura kalendarii; alii, Cura operum publicorum; alii, Cura frumenti coëmendi; a quibus separatur actor. *hac lege.*

(17) *l.* 43. §. *si procurator.* 5. *supr. de procuratoribus.*

(18) *L.* 2. *C.* 19. Harmenopul. 5. *tit.* 11. Paul. 1. *sent.* 4.

(19) Atqui in culpa esse et curiosus is videtur esse, qui rei ad se non pertinenti se immiscet. *l.* 36. *infr. de reg. jur.* Et ita est, si suo tantum commodo id faciat, non ad ejus utilitatem, cujus negotium gerendum in se recepit.

(20) *l.* 6. *in pr. infr. de obligat.* §. 1. *Inst. de oblig. quæ ex quasi contr.* 8. *Eclog.* 2. *ex l.* 17. *c.* 1.

(21) *Eclog. ibid. c.* 2. 5. Harm. 11. §. 61.

(22) *l.* 3. §. 5. *infr. eod.*

(23) *Al.* rem.

(24) Ulpian. *in fragmentis. tit.* 7. §. 3.

(25) Contrariam *l.* 45. *infr. eod.*

(26) Rationem actus sui reddere negotiorum gestor tenetur, *ut hic.* et tutor. *vide l.* 5. §. 7. *infr. de administ. et peric. tut.* ut et procurator. *l.* 46. §. 4. *Sup. de procur.*

(27) Etiam usuras sumptuum. *l.* 18. *C. h. t.*

(28) Absentis, *l.* 1. *l.* 2. *Sup. eod.* masculi, fœminæ, §. 3. *infr. eod.* furiosi. §. 5. *infr. eod.*

(29) *l.* 1. *infr. de verb. sign. l.* 3. §. 1. *infr. de homine libero*

§. 4. Pupillus (1) sane, si negotia gesserit, post rescriptum Divi Pii [etiam] conveniri potest in id, quod factus est locupletior; agendo autem, compensationem ejus, quod gessit, patitur (2).

§. 5. Et si furiosi negotia gesserim; competit mihi adversus eum negotiorum gestorum actio (3). Curatori autem furiosi (4), vel furiosæ adversus eum, eamve dandam actionem Labeo ait (5).

§. 6. Hæc verba, *sive quis negotia*, *quæ cujusque*, *cum* (6) *is moritur*, *fuerint*, *gesserit*: significant illud tempus, quo quis post mortem alicujus negotia gessit: de quo fuit necessarium (7) edicere: quoniam neque testatoris jam defuncti, neque heredis, qui (8) nondum adiit, negotium gessisse videtur. Sed si quid accessit post mortem, utputa partus, et fœtus, et fructus; vel si quid servi adquisierint: etsi [ex] his verbis non continentur, pro adjecto tamen debent accipi.

§. 7. Hæc autem actio, cum (9) ex negotio gesto oriatur, et heredi et in heredem (10) competit.

§. 8. Si exsecutor (11) a Prætore in negotio meo datus dolum mihi fecerit, dabitur mihi adversus eum (12) actio (13).

§. 9. Interdum (14) in negotiorum gestorum actione Labeo scribit dolum solummodo versari: nam, si (15) affectione coactus, ne bona mea distrahantur, negotiis te meis obtuleris: æquissimum esse, dolum duntaxat te præstare. Quæ sententia habet æquitatem.

§. 10. Hac actione tenetur non solum is, qui sponte, et nulla necessitate cogente, immiscuit se negotiis alienis, et ea gessit, verum et is, qui aliqua necessitate urgente (16) vel necessitatis suspicione (17) gessit.

§. 11. Apud Marcellum libro secundo Digestorum quæritur, si, cum proposuissem negotia Titii gerere, tu mihi mandaveris (18), ut geram: an utraque actione uti possim? Et ego puto, utramque locum habere: quemadmodum ipse Marcellus scribit, si fidejussorem (19) accepero negotia gesturus: nam et hic dicit, adversus utrumque esse actionem.

4. Idem lib. 45. ad Sabinum.

SEd videamus, an fidejussor hic habere aliquam actionem possit? et verum est, negotiorum gestorum eum agere posse: nisi donandi (20) animo fidejussit.

De errore gestoris.

5. Idem lib. 10. ad Edictum.

ITem si, cum putavi (21) a te mihi mandatum (22), negotia gessi: et hic nascitur negotiorum gestorum actio, cessante (23) mandati actione. † Idem est etiam, si pro te fidejussero, dum puto mihi a te mandatum esse.

§. 1. Sed (24) et si, [cum] putavi Titii negotia esse, cum essent Sempronii, ea gessi, solus (25) Sempronius mihi actione negotiorum gestorum tenetur.

De negotiis pupilli. 1. *Si procuratori datum sit contemplatione domini.* 2. *De re perferenda.* 3. *De eo qui lucri sui causa gessit.* 4. *Negotium alterius quomodo accipitur.* 5. *Si quis quasi servus gesserit.* 6. *De negotiis peculiaribus.* 7. *De negotiis bona fide servientis.* 8. *De negotio unius nomine alterius gesto.*

6. Julianus lib. 3. Digestorum scribit.

SI pupilli tui negotia gessero, non mandatu (26) tuo, sed ne tutelæ judicio tenearis: negotiorum gestorum te habebo obligatum: sed et pupillum (27): modo si locupletior fuerit factus.

§. 1. Item, si procuratori tuo (28) mutuam pecuniam dedero tui (29) contemplatione, ut creditorem tuum, vel pignus tuum liberet: adversus te negotiorum gestorum habebo actionem: adversus eum, cum quo contraxi, nullam. Quid tamen si a procuratore tuo stipulatus sum? Potest dici superesse mihi adversus te negotiorum gestorum actionem: quia ex abundanti hanc stipulationem interposui.

§. 2. Si quis pecuniam, vel aliam quandam rem ad me perferendam (30) acceperit: quia meum negotium gessit, negotiorum gestorum mihi actio adversus eum competit.

§. 3. Sed et si quis nego'ia mea gessit, non mei contemplatione, sed (31) sui lucri causa: Labeo scripsit, suum eum potius, quam meum, negotium gessisse: qui enim deprædandi causa accedit, suo lucro non meo commodo studet. Sed nihilominus, imo magis, et is tenebitur negotiorum gestorum actione. † Ipse tamen, si circa

(1) Pupilli sane si quis negotia. Cujac. 13. *obs.* 7. *arg.* *l.* 6. *in princ.* *l.* 37. *infr.* *et l.* 2. *C. eod.*

(2) Cur ita? *v. l.* 6. *infr. de compensat.*

(3) Ergo obligatur, sed ex iis causis, ex quibus ignorans obligaretur.

(4) *vide l.* 24. *in fin. infr. de oblig. et action.*

(5) *vide l.* 1. §. 2. *infr. de contraria tutelæ.*

(6) Dixi *l.* 13. *infr. eod.*

(7) Imo, heredis gessit negotium, *l.*28.§. *ult. infr. de stipul. serv.*

(8) *l.* 40. *infr. de oblig. et action. l.* 25. *l.* 70. §. 4. *infr. de fidejussorib.*

(9) Heredi et in heredem dantur, quæ ex negotio gesto oriuntur.

(10) *vide l.* 6. *C. h. t.*

(11) Sententiæ.

(12) Negotiorum. *l.* 21. *in fin. infr. eod.*

(13) Interdum de dolo. *l.* 50. *infr. de eviet.*

(14) Qui aliena negotia gerit, et bonam fidem et exactam diligentiam rebus ejus pro quo intervenit, præstare debet. Paulus 1. *sent.* 4. §. 1. et ut loquitur Theophilus, §. 1. *Inst. de oblig. quæ ex quasi contractu.* ἀκριβεστάτην καὶ ὑπερβάλλουσαν ἐπιμέλειαν, exactissimam et pene modum excedentem diligentiam majorem, quam in suis rebus præstare solet, eam quam alius diligentior adhiberet: ut hinc constet præstari a gestore dolum et omnem culpam, *l.* 20. *C. h.t. l.*24. *C. de usur.* interdum tamen dolum tantum, *ut hic.* interdum casum etiam præstat. *l.*11. *infr. eod. Eclog. ibid. cap.*10.

(15) Deserta negotia qui alterius gerit, dolum et latam tantum culpam præstat.

(16) *l.* 17. *C. h. t. l.* 4. *in fin. C. qui dare tutores. l.* 2. *C. de heredib. tutor.*

(17) Negotiorum actio datur adversus eum, qui gessit necessitate vera vel putativa. *Bart.*

(18) *l.* 16. *C. h. t.*

(19) *vide l.* 30. *infr. de fidejussoribus.*

(20) *l.* 12. *C. h. t. l.* 20. *infr. mandati.*

(21) *l.* 45. §. 2. *infr. eod. l.* 6. *l.* 14. §. 1. *vers. diversum. l.* 29. *infr. communi dividundo.*

(22) Quia tam re quam voluntate geritur negotium: error non omnino infirmat, quod geritur utiliter, *tit. de legat.* §. *si rem. Instit.* cum alioqui quod ex solo animo pendeat, falsa opinione vitietur. *l. is qui. infr. de acquir. vel omitt. her.* Mod.

(23) Quia nullum mihi mandatum negotium est: opinio mea mandatum non facit, nec actionem mandati parit, sed rei gestæ veritas.

(24) Hæc particula *sed*, notat diversitatem facti et juris: *sed etsi*, diversitatem facti, identitatem juris, Alber. *hic.*

(25) Cur? quia adversus Titium actionem non habeo, et sine actione agere non possum.

(26) *vide l.* 4. *C. h. t.*

(27) *l.* 34. *circa finem. infr. eod.*

(28) Ut *l.* 31. *in pr. infr. eod.* pupillus tenetur locupletior factus ex quasi contractu.

(29) Quid si ejus contemplatione? *v. l.* 13. *C. si certum petatur.*

(30) Perferendum ad me qui quid accipit, negotiorum gestorum actione mihi tenetur, *ut hic.* si meo mandato, etiam mandati. *l.* 1. §. *Sup. de procuratorib.* adde *l.* 65. *infr. de adquir. rerum domin.*

(31) *l.* 60. §. 1. *in fin. infr. mandati.*

res (1) meas aliquid impenderit, non in id, quod ei abest, quia improbe ad negotia mea accessit, sed (2) in quod ego locupletior factus sum, habet contra me actionem (3).

§. 4. Si quis ita simpliciter versatus est, ut suum negotium in suis bonis, quasi meum gesserit: nulla ex utroque latere nascitur actio: quia nec fides bona hoc patiatur. Quod si (4) et suum et meum, quasi meum, gesserit: in meum tenebitur. Nam et si cui mandavero, ut meum negotium gerat, quod mihi tecum erat commune: dicendum esse Labeo ait, si et tuum gessit sciens, negotiorum gestorum eum tibi teneri.

§. 5. Si quis quasi (5) servus meus gesserit, cum esset vel libertus, vel ingenuus: dabitur negotiorum gestorum actio.

§. 6. Sed si ego (6) tui filii negotia gessero, vel servi, videamus, an tecum negotiorum gestorum habeam actionem? et mihi videtur verum, quod Labeo distinguit, et Pomponius lib. XXVI. probat: ut, si quidem contemplatione tui, negotia gessi peculiaria, tu mihi tenearis: quod si amicitia (7) filii tui, vel servi, vel eorum contemplatione, adversus patrem vel dominum de peculio duntaxat dandam actionem. † Idemque est et si sui juris esse eos putavi. Nam et si servum non necessarium emero filio tuo, et tu ratum habueris, nihil (8) agitur ratihabitione, eodem loco Pomponius scribit: hoc adjecto, quod putat, et si nihil sit in peculio, quoniam plus patri dominove debetur: et in patrem dandam actionem, in quantum locupletior ex mea administratione factus sit (9).

§. 7. Sed si hominis liberi, qui tibi bona fide serviebat, negotia gessero: siquidem putans tuum esse servum gessi, Pomponius scribit, earum rerum [peculiarium] causa, quæ te sequi debent, tecum mihi fore negotiorum gestorum actionem: earum vero rerum, quæ ipsum sequuntur, non tecum, sed cum ipso: Sed si liberum scivi: earum quidem rerum, quæ eum sequuntur, habebo adversus eum actionem: earum vero quæ te sequuntur, adversus te.

§. 8. Si Titii servum putans, qui erat Sempronii, dedero pecuniam, *ne occideretur*: ut Pomponius ait, habebo negotiorum gestorum adversus Sempronium actionem.

§. 9. Item quæritur apud Pedium lib. VII. Si Titium quasi (10) debitorem tuum, extra judicium admonuero, et is mihi solverit, cum (11) debitor non esset: tuque postea cognoveris (12), et ratum habueris: an negotiorum gestorum actione me possis convenire? Et ait, dubitari posse: quia nullum negotium tuum gestum est, cum debitor tuus non fuerit. Sed ratihabitio (13), inquit, fecit tuum negotium: et sicut ei a quo exactum est, adversus eum datur repetitio (14), qui ratum habuit: ita et ipsi debebit, post ratihabitionem, adversus me competere actio. Sic ratihabitio constituet (15) tuum negotium, quod ab initio tuum non erat, sed tua contemplatione gestum.

§. 10. Item ait, si Titii debitorem, cui te heredem putabam, cum esset Seius [heres], convenero similiter, et exegero; mox tu ratum habueris: esse mihi adversus te, et tibi mutuam (16) negotiorum gestorum actionem (17). Atquin alienum negotium gestum est. Sed ratihabitio hoc conciliat (18): quæ res efficit, ut tuum negotium gestum videatur, et a te hereditas peti possit.

§. 11. Quid ergo (inquit Pedius) si, cum te heredem putarem (19), insulam fulsero hereditariam; tuque ratum habueris? an sit mihi adversus te actio? Sed non (20) fore ait: cum hoc facto meo alter (21) sit locupletatus, et alterius reipsa gestum negotium sit: nec possit, quod alii adquisitum est ipso gestu, hoc tuum negotium videri.

§. 12. Videamus in persona ejus, qui negotia administrat; si quædam gessit, quædam non; contemplatione (22) tamen ejus alius ad hæc non accessit, et si vir diligens, quod ab eo exigimus, etiam ea gesturus fuit: an dici debeat, negotiorum gestorum eum teneri [et] propter ea (23), quæ non gessit? Quod puto verius. † Certe si quid a se (24) exigere debuit, proculdubio hoc ei imputabitur: quamquam enim hoc ei imputari non possit, cur alios debitores non convenerit: quoniam (25) conveniendi eos judicio facultatem non habuit, qui (26) nullam actionem intendere potuit, tamen a semetipso cur non exegerit, ei imputabitur: et si forte non fuerit usurarium debitum, incipit (27) esse usurarium: ut Divus Pius Flavio Longino rescripsit: nisi forte, inquit, usuras ei remiserat.

7. PAULUS lib. 9. ad Edictum.

QUia tantumdem in bonæ (28) fidei judiciis officium judicis (29) valet (30), quantum in stipulatione nominatim ejus rei facta interrogatio.

1. *De fructibus.* 2. *An post directum contrario judicio agi possit.* 3. *Si is gesserit, quem unus ex sociis prohibuit.*

8. ULPIANUS lib. 10. ad Edictum.

SI autem is fuit, qui negotia administravit, a quo mandatum non exigebatur: posse ei imputari, cur oblata

(1) Hic procedit gerens negotium ejus, cujus res est. Itaque consequitur, quod impendit: nec similis est malæ fidei possessori, qui pro domino se gerit: et rem alienam animo donantis occupat. *l.* 7. §. *ex diverso. infr. de acq. rer. dom.* Vide autem Molinæum *in consuet. Paris.* §. 1. *in gloss.* 5. *n.* 89. Mod.

(2) Cur ita? *vide l.* 14. *infr. de condict. indeb.* adde *l.* 38. *in fin. infr. de pet. hered.*

(3) Non mero jure, sed officio judicis: vide quæ notavi ad *l.* 38. *infr. de pet. hered.*

(4) *l.* 14. *C. h. t.*

(5) *l.* 19. §. *si libero.* 2. *l.* 36. *infr. eod.*

(6) Videatur Benedictus Capra *in reg. conclus.* 54. *et ad* §. 10. *mox.* Jo Robertus *recept. sent. lib.* 2. *c.* 6. Mod.

(7) Adde *l.* 44. *infr. eod.*

(8) Cur ita? *vide c.* 9. *de regul. jur. in* 6. *et l.* 60. *infr. de regulis juris.* Imo aliquid agitur. *l. un. C. si in communi eademque.* Goth. Utrum quod alieno nomine gestum sit, ratum haberi possit, vid. Afflict. *decis.* 180. et posse ratum haberi tenet Thomas Grammaticus, *decis.* 103. *num.* 11. 12. 13. *num.* 47. 48. *et* 108. *l.* 56. *infr. de judic.* Vide quædam singularia ad hanc materiam, apud Decium in *l. semper qui.* 60. *ff. de reg. jur.* Ans.

(9) Est hic casus, ubi in actione de peculio non deducitur id, quod patri debetur. ut *l.* 1. §. *si cum impubere. infr. de peculio.*

(10) *vide l.* 23. *infr. eod.*

(11) *vide l.* 23. *infr. eod.*

(12) *vide l.* 14. *in princ. infr. de condict. causa data.*

(13) *vide l.* 12. *in fin. infr. de solutionib. et liberat.*

(14) *l.* 80. §. *si Titius.* 5. *infr. de furtis.*

(15) Imo non constituet. *l.* 22. §. 2. *infr. ratam rem haberi.*

(16) *l.* 8. *in fin. infr. eod.*

(17) Imo mandati. *l.* 60. *infr. de reg. jur.*

(18) Id est, facit ratihabitio, ut tuum negotium gestum videatur.

(19) Cum tu non esses heres.

(20) Contra non obligatum agi non potest, *ut hic.* Imo potest. dixi *l.* 2. *C. de pactis.*

(21) Non tu.

(22) *vide l.* 1. *in fin. infr. de eo, qui pro tutore.*

(23) *l.* 17. §. *sicut. infr. commodati.*

(24) *vide l.* 38. *in pr. infr. eod.*

(25) *vide l.* 39. *infr. eod. l.* 5. §. *penult. infr. de præscr. verb.*

(26) *l.* 20. *C. h. t.*

(27) *vide l.* 38. *in princ. infr. eod.*

(28) Et sic in negotio gesto, quod bonæ fidei judicium est.

(29) Idem in arbitro. *vide l.* 24. *infr. depositi.*

(30) Cum mora. *v. l.* 54. *in princ. infr. locati.*

de rato cautione, cum non convenit: si modo facile ei fuerit satisdare. Certe in (1) sua persona indubitatum est: et ideo si ex causa fuit obligatus, quæ certo tempore finiebatur (2), et tempore liberatus est: nihilominus negotiorum gestorum actione erit obligatus. Idem erit dicendum et in ea causa, ex qua heres non tenetur, ut Marcellus scribit.

§. 1. Item si fundum tuum, vel (3) civitatis per obreptionem petiero, negotium tuum, vel civitatis gerens, et ampliores (4), quam oportuit, fructus fuero consecutus: debebo (5) hoc ipsum tibi, vel Reipublicæ præstare, licet petere non potuerim.

§. 2. Si quocunque modo ratio compensationis habita non est a judice (6): potest contrario judicio agi. Quod si post examinationem reprobatæ fuerint pensationes: verius est, quasi re judicata, amplius agi contrario judicio non posse: quia exceptio rei judicatæ opponenda est.

§. 3. Julianus lib. 3. tractat; Si ex duobus sociis alter me prohibuerit administrare, alter non; an adversus eum, qui non prohibuit, habeam negotiorum gestorum actionem? movetur eo, quod si data fuerit adversus eum actio, necesse erit et eum pertingi, qui vetuit: sed et illud esse iniquum, eum, qui non prohibuit, alieno facto liberari (7): cum, si mutuam pecuniam alteri ex sociis, prohibente socio, dedissem, utique eum obligarem: et puto secundum Julianum debere dici, superesse contra eum, qui non prohibuit, negotiorum gestorum actionem: ita tamen, ut is, qui prohibuit, ex nulla parte, neque (8) per socium, neque per ipsum aliquid damni sentiat.

De comprobatione domini et de negotio utiliter gesto.

9. Scævola lib. 1. Quæstionum.

POmponius scribit (9), si negotium a te, quamvis male gestum, probavero: negotiorum tamen gestorum te mihi non teneri. Videndum ergo ne in dubio hoc, an ratum habeam, actio negotiorum gestorum pendeat: nam quomodo, cum semel cœperit, nuda voluntate tolletur (10)? sed superius ita [verum] se putare, si (11) dolus malus a te absit. [Scævola:] Imo puto, etsi comprobem, adhuc negotiorum gestorum actionem esse: Sed eo dictum, te mihi non teneri, quod reprobare (12) non (13) possim semel probatum: et quemadmodum, quod (14) utiliter gestum est, necessè est (15) apud judicem pro rato haberi: ita (16) omne, quod ab ipso (17) probatum est. Cæterum, si, ubi probavi, non est negotiorum actio, quid fiet, si a debitore meo exegerit, et probaverim? quemadmodum recipiam? item si vendiderit? ipse denique, si quid impendit, quemadmodum recipiet? nam utique mandatum non est: erit igitur et post ratihabitionem negotiorum gestorum actio.

De utiliter gesto, et de fortuito eventu.

10. Ulpianus lib. 10. ad Edictum.

SEd an ultro (18) mihi tribuitur actio sumptuum, quos feci? et puto competere: nisi specialiter id actum est, ut neuter adversus alterum habeat actionem.

§. 1. Is autem, qui negotiorum gestorum agit, non solum si effectum habuit negotium, quod gessit, actione ista utetur: sed sufficit, si utiliter (19) gessit (20), etsi effectum non habuit negotium: et ideo (21), si insulam fulsit, vel servum ægrum curavit (22), etiamsi insula exusta est, vel servus obiit, aget negotiorum gestorum: idque et Labeo probat. ┼ Sed (ut Celsus refert) Proculus apud eum notat, non semper debere dari. Quid enim si eam insulam fulsit, quam dominus quasi impar sumptui dereliquerit (23), vel quam sibi necessariam non putavit? Oneravit (inquit) dominum secundum Labeonis sententiam (24): cum unicuique liceat, et damni infecti nomine rem derelinquere (25). Sed istam sententiam Celsus eleganter deridet (26): is enim negotiorum gestorum (inquit) habet actionem, qui utiliter negotia gessit: non autem utiliter negotia gerit, qui rem non necessariam, vel quæ oneratura est patremfamilias, adgreditur. ┼ Juxta hoc est et quod Julianus scribit: eum, qui insulam fulsit, vel servum ægrotum curavit, habere negotiorum gestorum actionem, si utiliter hoc faceret, licet (27) eventus non sit secutus. ┼ Ego quæro, quod si putavit se utiliter facere, sed patrifamilias non expediebat? Dico hunc non habiturum negotiorum gestorum actionem: ut enim eventum non spectamus, debet utiliter esse cœptum.

De culpa, dolo et casu. De lucri et damni compensatione.

11. Pomponius lib. 21. ad Quintum Mucium.

SI (28) negotia absentis et ignorantis geras: et culpam (29), et dolum præstare debes (30). Sed Pro-

(1) *vide l. 38. in princ. Inf. l. 6. in fin. l. 7. Sup. eod.*

(2) *l. 19. in princ. Inf. eod.*

(3) *vide l. 23. Inf. eod.*

(4) Negotiorum gestor etiam injustum compendium restituit: at non lucrum, quod facere potuit.

(5) *l. 46. §. procurator. 4. Sup. de procuratoribus.*

(6) *l. 7. §. 1. Inf. de compensat.*

(7) Atqui novum non est in jure civili, ut alieno facto liberemur. *l. 39. Inf. eod. l. 23. Inf. de solut. et liberat.*

(8) Directo qui non tenetur, nec per obliquum teneri debet. *arg. l. fin. C. de usuris.*

(9) Vid. Anton. Fab. 4. *conject.* 10. Leonin. *emendat. lib.* 7. *c.* 17. Ans.

(10) Quidni tollitur, cum injuriam dissimulatione tolli constet. *l. 11. §. 1. Inf. et §. ult. Inst. de injuriis.*

(11) Dolus non comprehenditur in remissione simplici. *l. 20. §. 1. Inf. de liberat. legat.*

(12) *l. 47. Inf. solut. matrim. l. 17. §. penult. Inf. ad legem Jul. de adulter.*

(13) Imo possum, *l. 11. §. penult. Inf. de munerib. et honor. l. 2. C. de profess. et med. l. 10. tit. 52.*

(14) Quod utiliter gestum est, dominus ratum habere cogitur. *Eclog. eod. c. 8.*

(15) Imo non est, *l. 4. C. si certum petatur.*

(16) Ratum habere quisque cogitur, quod semel probavit, etiamsi male gestum sit. *Eclog. ibid.* 5. Harmenop. 6. §. 90.

(17) Domino.

(18) Id est, contraria, ut directa, *l. 17. §. 1. Inf. commodati.* id est, antequam, vel, etiamsi dominus non agat directa negotiorum gestorum actione, utrum mihi dabitur etiam actio ad sumptus quos feci? Id enim ultro actionem dare et tribuere est, ut *l. 1. §. 6. infr. uti possidetis.*

(19) In rem domini ejusque commodum.

(20) Utiliter cœpit, ut *l. 17. in pr. infr. de in rem verso. l. 56. in fin. infr. mandati.*

(21) *Eclog. eod. c. 9.*

(22) *l. 10. C. h. t.*

(23) Confer. *l. 25. infr. de pign. act. l. 31. infr. fam. ercisc. l. 27. §. 4. infr. mandat.* Ans.

(24) *l. 27. in pr. infr. eod.*

(25) Quoties stipulanti cavere non vult. *l. 7. §. hoc edictum. infr. de damno infecto.*

(26) Vide Cujac. 17. *obs.* 39. *l. pen. infr. in quib. causis pign. vel hypoth.*

(27) Ut *Sup. in pr. h. §.* adde *l. 12. in fin. l. 13. 22. infr. eod. l. 17. in. pr. infr. de in rem verso. l. 3. §. sufficit. infr. de contrar. tutelæ.* idem in bonæ fidei possessore, ut et tutore et curatore, *vide l. 38. infr. de petit. hered.* vide quæ notavi de impensis ad *Novell.* 6. c. 8.

(28) *Eclog. eod. cap.* 10.

(29) Etiam levem, *l. 20. circ. med. C. h. t.* et levissimam, ut dixi, *l. 3. §. 9. supr. eod.*

(30) Nec movere quemquam debet, quod sola utilitas domini in negotiis gerendis versatur, ut in deposito. *l. 5. §. nunc videndum. infr. commod.* nam præsens eligere potuit, apud quem deponeret. Itaque merito solus dolus præstatur: et ei imputatur, qui hominem negligentem elegit. Absens vero non potuit eligere negotiorum gestorem: qui etiam culpa non caret, quod rei ad se non pertinenti se immiscuerit. *l. culpa. infr. de reg. jur.* Mod.

culus, interdum (1) etiam casum præstare debere, veluti si novum (2) negotium, quod non (3) sit solitus absens facere (4), tu nomine ejus geras: veluti venales novicios (5) coëmendo, vel aliquam negotiationem ineundo: nam si quod damnum ex ea re secutum fuerit, te sequetur: lucrum vero, absentem: quod si in quibusdam lucrum factum fuerit, in quibusdam damnum: absens pensare lucrum (6) cum damno debet (7).

De negotiis captivi. 1. Vel filiifam. militis. 2. Vel hereditariis.

12. ULPIANUS lib. 10. ad Edictum.

SUccessori ejus, cujus fuerunt negotia, qui (8) apud hostes decessit, hæc actio danda erit.

§. 1. Sed si filiifamilias militis defuncti testamento facto gessi; similiter erit danda actio.

§. 2. Sicut autem in negotiis vivorum gestis sufficit utiliter negotium gestum (9): ita et in bonis mortuorum (10), licet diversus exitus sit.

De casu et culpa.

13. PAULUS lib. 9. ad Edictum.

DEbitor meus, qui mihi quinquaginta debebat, decessit: hujus hereditatis curationem (11) suscepi, et impendi decem: deinde redacta ex venditione rei hereditariæ centum in arca reposui: hæc sine culpa mea perierunt: Quæsitum est, an ab herede, qui quandoque extitisset, vel creditam pecuniam quinquaginta petere possim, vel decem, quæ impendi? Julianus scribit, in eo verti quæstionem, ut animadvertamus, an justam causam habuerim seponendorum centum: nam si debuerim et mihi (12), et cæteris hereditariis creditoribus solvere; periculum non solum sexaginta, sed et reliquorum quadraginta [millium] me præstaturum; decem tamen, quæ impenderim, retenturum (13), [id est, sola nonaginta restituenda]: si vero justa causa fuerit, propter quam integra centum custodirentur, veluti si periculum erat, ne prædia in publicum committerentur, ne pœna trajectitiæ pecuniæ augeretur, aut ex compromisso committeretur: non solum decem, quæ in hereditaria negotia impenderim, sed etiam quinquaginta quæ mihi debita sunt, ab herede me consequi posse (14).

De filiofamil. et ancilla.

14. ULPIANUS lib. 10. ad Edictum.

SI (15) filiusfamilias (16) negotia gessisse proponatur: æquissimum erit, in patrem quoque actionem dari, sive peculium habet, sive in rem patris sui vertit (17). † Et, si ancilla, simili modo.

De initio temporis in negotiis gestis. De numero negotiorum.

15. PAULUS lib. 9. ad Edictum.

POmponius lib. XXVI. in negotiis gestis, initio (18) cujusque temporis conditionem spectandam ait: *Quid enim*, inquit, *si pupilli negotia cœperim gerere, et inter moras pubes factus sit? vel servi, aut filiifamilias, et interea liber, aut paterfamilias effectus sit?* hoc et ego verius esse didici: nisi si ab initio quasi (19) unum negotium gesturus accessero, deinde alio animo ad alterum accessero eo tempore, quo jam pubes, vel liber, vel paterfamilias effectus est: hic enim quasi plura negotia gesta sunt: et pro qualitate personarum (20) et actio (21) formatur (22), et condemnatio moderatur (23).

16. IDEM lib. 7. ad Plautium.

SEd et cum aliquis negotia mea gerit, non multa negotia sunt, sed unus (24) contractus: nisi si ab initio ad unum negotium accessit, ut finito eo discederet: hoc enim casu, si nova voluntate aliud quoque adgredi cœperit, alius contractus est.

De eo, quod quis in servitute gessit.

17. ULPIANUS lib. 35. ad Edictum.

EUm actum, quem quis in servitute egit, manumissus non (25) cogitur reddere (26). † Plane si quid connexum (27) fuit, ut (28) separari ratio ejus, quod in servitute gestum est, ab eo, quod in libertate gessit, non possit: constat venire in judicium vel mandati, vel negotiorum gestorum, et quod in servitute gestum est. Denique si tempore servitutis aream emerit, et in ea insulam ædificaverit, eaque corruerit; deinde manumissus fundum locaverit, sola locatio fundorum in judicio negotiorum gestorum deducetur: quia ex superioris temporis administratione nihil amplius judicio deduci potest, quam id, sine quo ratio libertatis tempore administratorum negotiorum expediri non potest.

18. PAULUS lib. 9. ad Edictum.

PRoculus, et (29) Pegasus bonam (30) fidem eum, qui in servitute gerere cæpit, præstare debere (31) aiunt: ideoque quantum (32), si alius (33) ejus (34) negotia gessisset, servare potuisset; tantum eum, qui a semetipso (35) non exegerit, negotiorum gestorum actione

(1) Non communiter, *l.* 23. *infr. de regul. jur.* adde quæ scripsi ad *l.* 3. §. 9. *Sup. eod.*

(2) Nova negotia inchoare gestori non licet.

(3) Insolita haud tentanda seu inchoanda gestori.

(4) Tria sunt genera negotiorum, novum, insuetum, desertum.

(5) *vide l. ult. in fin. infr. de ædilit. edict.*

(6) Vide Gab. Mudæum *in l. qui admittitur. n.* 10. *pro socio.* Mod.

(7) Imo non debet. *l.* 23. *in fin. infr. pro socio.*

(8) *l.* 20. *infr. eod.*

(9) Cœptum, inchoatum, ut *l.* 10. §. 1. *in fin. Sup. eod.* et ita exitum spectari sufficit, et initium utile fuisse.

(10) Mortui negotium geri potest: aut verius eo mortuo, ejus, ad quem bona defuncti perventura sunt. ut *l.* 13. *infr. eod.*

(11) Id est, gestionem et procurationem et voluntariam suscepi: denique procuravi ejus negotia hereditaria, cum nondum ejus hereditas esset. Interdum etiam curator bonis datur, idque fieri solet, variis tamen de causis. *l.* 15. *in princ. infr. quib. ex causis majores. l.* 9. *in princ. infr. de cur. furios. l.* 23. *in princ. infr. de hered. instit.* His adde, de curatore bonis dando, *l.* 1. *in fin. infr. de muner. et honorib. l.* 7. §. 1. *infr. de privilegiis creditorum.* sive *l.* 22. §. 1. *infr. de reb. aut. jud. poss.*

(12) Ut in *l.* 9. §. *sicut autem.* 5. *infr. de administ. et peric. tut.*

(13) Id est, compensaturum. 5. *in bonæ.* 30. *Instit. de act.*

(14) Atque ita gestor casum fortuitum non præstat, nisi casum culpa præcedat. *Bart.*

(15) Filiusfamilias aut servus, si negotium alicujus gerat, in patrem dominumve peculio tenus dabitur actio. Paulus 1. *sent.* 4. §. 5.

(16) *Si filiafam.* Cujac. 13. *obs.* 7. *arg. l.* 3. §. *pen. l.* 27. *infr. de peculio.*

(17) *infr. de in rem verso.*

(18) Ut in delictis. *l.* 1. *in princ. Inf. de pœnis.*

(19) *l.* 16. *Inf. eod.*

(20) Quæ inspicitur. *vide l.* 4. §. *penult. Inf. de in litem jurando.*

(21) Ut et obligatio negotiorum gestorum. *l.* 5. *Inf. de obligat. et action.*

(22) Concipitur, instituitur.

(23) Hoc est, ad modum redigitur.

(24) Sicuti unum legatum est, cum corpus legatur. *l.* 2. *Inf. de legatis.* 2.

(25) *l.* 21. *in fin. C. h. t.* adde *l.* 37. *in fin. Inf. de fideic. libert. l.* 1. 2. *C. an servus pro suo facto.*

(26) Imo cogitur. *l.* 3. *C. an servus pro suo facto.*

(27) *l.* 21. *C. h. t.*

(28) *l.* 13. *Inf. de tutel. et rat. distrahendis.*

(29) Quorum, ut et Neratii sententiam hic positam postea refellit idem Paulus, *l.* 19. *Inf. eod.*

(30) Est enim hoc judicium bonæ fidei.

(31) Etiam in iis, quæ non sunt connexa, et de his, quæ in servitute gessit.

(32) Observa comparationem, qua Proculus utitur.

(33) Liber.

(34) Domini absentis.

(35) Vide *l.* 13. *Sup. eod. l.* 9. §. *sicut. infr. de administ. et peric. tut.*

præstaturum, si aliquid habuit in peculio, cujus retentione id servari potest. [Idem Neratius].

2. *De necessitatis suspicione.* 3. *De gestore rem domini usucapiente.* 4. *De usuris.* 5. *De negotiis captivi.*

19. Idem lib. 2. ad Neratium.

Atqui natura (1) debitor fuit, etiamsi in peculio nihil habuit, [et] sibi postea solvere debet in eodem actu perseverans: sicut is, qui temporali (2) actione tenebatur, etiam post tempus exactum negotiorum gestorum actione id præstare cogitur.

§. 1. Scævola noster ait, putare se, quod Sabinus scribit debere *a capite rationem reddendum*, sic intelligi, ut appareat, quid reliquum fuerit tunc (3), cum primum liber esse cœperit; non ut dolum, aut culpam in servitute admissam in obligationem revocet: itaque si inveniatur vel malo (4) more pecunia in servitute erogata, liberabitur.

§. 2. Si libero (5) homini, qui bona fide mihi serviebat, mandem (6), ut aliquid agat: non fore cum eo mandati actionem, Labeo ait: quia non libera voluntate exsequitur rem sibi mandatam, sed quasi ex necessitate servili: erit igitur negotiorum gestorum actio: quia et gerendi negotii mei habuerit affectionem, et is fuit, quem obligare possem.

§. 3. Cum me absente negotia mea gereres, imprudens rem meam emisti, et ignorans usu (7) cepisti (8): mihi negotiorum gestorum, ut restituas, obligatus non es: sed si antequam usucapias, cognoscas (9) rem meam esse: subjicere (10) debes aliquem, qui a te petat meo nomine, ut et mihi rem, et tibi stipulationem evictionis committat: nec videris dolum malum facere in hac subjectione: ideo enim hoc facere debes, ne actione negotiorum gestorum tenearis.

§. 4. Non (11) tantum sortem, verum etiam usuras ex pecunia aliena (12) perceptas negotiorum gestorum judicio præstabimus: vel etiam quas percipere potuimus. Contra quoque usuras (13), (quas) præstavimus, vel quas ex nostra pecunia percipere potuimus, quam in aliena negotia impendimus, servabimus (14) negotiorum gestorum judicio.

§. 5. Dum apud hostes esset Titius, negotia ejus administravi: postea reversus est, negotiorum gestorum mihi actio competit, etiamsi eo tempore, quo gerebantur, dominum non habuerunt.

20. Ulpianus lib. 10. ad Edictum.

Sin autem apud hostes constitutus decessit, et successori, et adversus successorem ejus, negotiorum gestorum directa et contraria competit.

1. *De negotiis hereditariis.* 2. *De morte domini.* 3. *De eo qui mandavit negotia aliena gerenda.*

21. Paulus lib. 9. ad Edictum.

Nam et Servius respondit (ut est relatum apud Alfenum libro XXXIX. Digestorum): cum a Lusitanis tres capti essent, et unus ea (15) conditione missus, *uti pecuniam pro tribus adferret, et nisi redisset, ut duo pro* (16) *eo quoque pecuniam darent*, isque reverti noluisset, et ob hanc causam illi pro tertio quoque pecuniam solvissent: [Servius respondit] æquum (17) esse, Prætorem in eum reddere judicium.

§. 1. Qui negotia hereditaria gerit, quodammodo sibi hereditatem (18), seque ei obligat: ideoque nihil refert, an etiam (19) pupillus heres existat: quia id æs alienum cum cæteris hereditariis oneribus ad eum transit.

§. 2. Si, vivo Titio, negotia ejus administrare cæpi: intermittere mortuo eo non debeo: nova (20) tamen inchoare necesse mihi non est: vetera explicare, ac conservare necessarium est: ut accidit, cum alter ex sociis mortuus est: nam quæcunque prioris negotii explicandi causa geruntur, nihilum (21) refert, quo tempore consummentur (22), sed quo tempore inchoarentur.

§. 3. Mandatu tuo negotia mea Lucius Titius gessit: quod is non recte gessit, tu mihi actione negotiorum [gestorum] teneris: non (23) in hoc tantum, ut actiones tuas præstes, sed etiam quod (24) imprudenter eum elegeris: [ut] quidquid detrimenti negligentia ejus fecit, tu mihi præstes.

De casu.

22. Gajus lib. 3. ad Edictum provinciale.

Sive hereditaria negotia, sive ea, quæ alicujus essent, gerens aliquis necessario rem emerit: licet ea interierit: poterit, quod impenderit, judicio negotiorum gestorum consequi: veluti si frumentum, aut vinum familiæ paraverit, idque casu quodam interierit (25): forte incendio, ruina. Sed ita scilicet hoc dici potest, si ipsa ruina, vel incendium, sine vitio ejus acciderit: nam cum propter ipsam ruinam, aut incendium damnandus sit: absurdum est (26), eum istarum rerum nomine, quæ ita consumptæ sunt, quicquam consequi.

(1) Natura servus obligatur, etiamsi nihil in peculio habet. *Goth.* V. Goedd. *de contrah. stipulat. c.* 7. *num.* 81. Ans.
(2) *l.* 8. *in princ. supr. eod.*
(3) Adde *l.* 17. *in princ. supr. eod.*
(4) *vide l.* 1. *§.* 12. *infr. de extraordin. cogn.*
(5) *l.* 13. *§.* 2. *infr. commodati.*
(6) *l.* 54. *§.* 3. *infr. de adquir. rerum domin.*
(7) *Suscepisti*, sic in archetypo Flor. non excuso scriptum est. Cujac. 13. *obs.* 16.
(8) Potest enim negotiorum gestor usucapere. *l.* 2. *§. procuratorem.* 9. *infr. pro emptore.* Goth. Singulare est, ut ad usucapiendum non sufficiat ab initio bona fides, nisi perseveret dum compleatur longa possessio, *l. unic. C. de usucap. transfor.* quia utiliter gerere non videtur, qui usucapionem non impedit, ut qui a se ipso non exigit. *l.* 5. *in fin. supr. eod.* vide autem Cujacium ad hunc §. *observ. lib.* 13. *cap.* 16. Mod.
(9) Adde quædam huic loco ex Socino, *regula* 72.
(10) *l.* 24. *§.* 2. *infr. de liberal. caus.*
(11) *l.* 37. *§.* 1. *infr. eod.*
(12) *l.* 31. *§. qui aliena.* 3. *l.* 37. *§. si pecuniæ.* 1. *infr. eod. l.* 20. *C. h. t. l.* 13. *et* 24. *C. de usuris.*
(13) *l.* 18. *C. eod. l.* 37. *infr. de usuris.* Gestor negotiorum etiam usuras præstat, quas percipere potuit: ut et vicissim debentur a domino ei usuræ, quas ex pecunia sua percipere potuisset, *ut hic. Eclog. eod. c.* 18. et 5. Harmenopul. 11. *§.* 64.
(14) Imo non servabimus. *l.* 3. *§.* 2. *infr. de contr. tutelæ.* Goth. Confer. *l.* 2. *in fin. supr. eod. l.* 10. *§.* 9. *infr. mandati.* Ans.
(15) *l.* 12. *in pr. supr. eod.*
(16) Atque ita redimeretur, quo nomine competit actio. *arg. l.* 28. *§.* 1. *vers. sed illud. infr. de donat. inter vir.* quia etiam redemptus redimenti fit pignori. *l.* 15. *infr. de captiv. et postlim. l. ult. C. de postlim. revers.*
(17) Tametsi de vi sibi illata possit conqueri. Verum ut Cicero 3. *offic.* ait, *nulla fit viro forti injuria.* adde *l.* 5. *C. de postlimin. revers.*
(18) Cur ita? collige ex *l.* 31. *in fin. infr. de heredibus instit.*
(19) *l.* 34. *circa fin. infr. eod.*
(20) Nova inchoare negotia mortuo rei domino gestor non debet, ut nec socius socio mortuo: vetera tamen explicare et conservare debet: denique nihil inchoare, sed conservare tantum. *vide l.* 20. *C. h. t.*
(21) Id est, nihil.
(22) *Al.* Consummantur.
(23) *l.* 3. *§. si exsecutor.* 8. *supr. eod.*
(24) *l.* 18. *in pr. infr. de petit. hered. l.* 13. *§. si quis mensuras.* 8. *l.* 60. *§. servum.* 7. *infr. locat.*
(25) *vide l.* 10. *§.* 1. *supr. eod.*
(26) *vide l.* 15. *§. cum quidam. infr. locat. v. l.* 22. *C. h. t.*

De Indebito exacto et soluto.

23. PAULUS lib. 20. ad Edictum.

SI quis negotia aliena gerens indebitum (1) exegerit, restituere cogitur (2): de eo autem quod indebitum solvit, magis est ut sibi imputare debeat.

De pecunia gestori soluta.

24. IDEM lib. 24. ad Edictum.

SI [ergo] (3) hac mente (4) pecuniam procuratori (5) dem, ut ea ipsa creditoris fieret: proprietas quidem per procuratorem non (6) adquiritur (7). Potest tamen creditor, etiam invito me (8) ratum habendo, pecuniam suam facere; quia (9) procurator in accipiendo creditoris duntaxat (10) negotium gessit: et ideo creditoris ratihabitione liberor.

Si gestor plus quam oportet, impenderit.

25. IDEM lib. 27. ad Edictum.

SI quis negotia aliena gerens, plus (11) quam oportet impenderit: recuperaturum eum id (12), quod præstari debuerit.

Si ex pluribus gestoribus unus non solvendo decesserit.

26. MODESTINUS lib. 1. Responsorum.

CUm alicui civitati (13) per fideicommissum restitui jussa esset hereditas; Magistratus actores horum bonorum Titium, et Seium, et Gaium idoneos creaverunt: postmodum hi actores inter se diviserunt administrationem bonorum, idque egerunt sine (14) autoritate, et sine consensu Magistratuum: post aliquod tempus testamentum, per quod restitui civitati hereditas fideicommissa esset, irritum (15) probatum est pro tribunali: atque ita ab intestato Sempronius legitimus heres defuncti extitit: sed ex his actoribus unus non solvendo decessit: et nemo heres ejus extitit. Quæro, si Sempronius conveniet actores horum bonorum, periculum inopis defuncti ad quos pertinet? *Herennius Modestinus* respondit, quod ab uno ex actoribus ob ea quæ solus gessit, negotiorum gestorum actione servari non potest, ad damnum ejus (16), cui legitima hereditas quæsita est, pertinere.

De impensis voluptuariis. 1. Pietatis respectu sorori factis.

27. IDEM lib. 2. Responsorum.

EX duobus fratribus (17), uno quidem suæ ætatis, alio vero minore annis, cum haberent communia prædia rustica, major frater in saltu communi habenti habitationes paternas ampla ædificia ædificaverat: cumque eundem saltum cum fratre divideret, sumptus sibi, quasi re meliore ab eo facta, desiderabat, fratre minore jam legitimæ (18) ætatis constituto (19): *Herennius Modestinus* respondit, ob sumptus nulla re urgente, sed voluptatis causa factos, eum de quo quæritur, actionem non habere (20).

§. 1. Titium, si pietatis (21) respectu sororis aluit filiam (22), actionem hoc nomine contra eam non habere respondi.

Si quis mandato unius alterius negotia gesserit.

28. JAVOLENUS lib. 8. ex Cassio.

SI quis mandatu Titii negotia Seii (23) gessit, Titio mandati tenetur: isque æstimari debet, quanto Seii et Titii interest: Titii autem interest, quantum is Seio præstare debet, cui vel mandati vel negotiorum gestorum nomine obligatus est: Titio autem actio competit cum eo, cui mandavit aliena negotia gerenda, et antequam (24) ipse quicquam domino præstet: quia id ei abesse (25) videtur, in quo obligatus est.

(1) *l.* 6. §. *item quæritur.* 9. *l.* 8. §. *item si fundum.* 1. *Sup. eod. l.* 80. §. *si Titius.* 5. *infr. de furtis.* quod indebitum procurator exegerit, domino restituit: at ejus quod indebitum ipse solverit, damnum ad ipsum pertinet, *ut hic. Eclog. eod. c.* 20. 5. Harmenop. 11. §. 63.

(2) Imo, non cogitur. *l.* 20. §. 18. *vers. nam et Julianus. Inf. de petit. hered.*

(3) Idemque debitor.

(4) Non hoc tamen nominatim verbis expressi.

(5) Gestori creditoris mei. *Goth.* Non habenti mandatum sc. id est, negotiorum gestori. alioqui non fuisset opus ratihabitione, *arg. l.* 8. §. *sed eo. supr.* et proprietas per eum creditori acquireretur. *l.* 13. *infr. de acquir. rer. dom.* Mod.

(6) Imo adquiritur, *l.* 13. *Inf. de adquir. rer. domin.*

(7) Ipsi creditori, nisi consensero.

(8) *l.* 42. *in fin. Inf. de adquir. vel amitt. poss. l.* 58. *in pr. infr. de solut. et liberat.*

(9) Id est, quia hoc in facto proponitur, quia procurator etc.

(10) Non suum.

(11) Plus quam oportet impendens negotiorum gestor, non repetit, *ut hic. Eclog. eod. cap.* 24. *et* 5. Harmenop. 11. §. 63. adde *l.* 31. §. 4. *infr. eod.*

(12) Τὸ δεδοκιμασμένον. *Græci illis locis.*

(13) Ut *l.* 26. *in princ. infr. ad SC. Trebell.*

(14) Adde *l. ult. C. ut in possess. legat.*

(15) Forte ob capitis diminutionem testatoris. §. *alio.* 4. *Inst. quibus mod. testament.*

(16) Imo, ad damnum Magistratus. *l.* 46. §. 1. *infr. de admin. et peric. tut.*

(17) Conjunge *l. tres fratres.* de pact. *Sup.* quod autem sequitur: *suæ ætatis*: designat majorem 25. annis, pro quo tamen reponunt alii *justæ ætatis*: vide Brisson. *lib.* 3. *select. Antiq. cap.* 2. Cujac. *lib.* 6. *observ. c.* 3. Mod.

(18) Legitima ætas, 25. annorum est. *ut hic. et l.* 32. *in fin. infr. de testam. tutel. l.* 1. *infr. de fidejuss. tutor. l.* 20. §. 1. *infr. de liberation. legata. l. ult.* §. 9. *infr. de publicanis et vectigal. l.* 41. *infr. de fidejussorib. l. ult. in fin. infr. de appellat. l. penult. C. quando dies legat.* Unde *status* dicitur in *l.* 77. §. 14. *infr. de leg.* 2. Legitima autem forte dicitur, quod lege aliqua præscriptus sit ejus terminus adolescentibus ad res suas recuperandas: lege aliqua, inquam, fortasse Lætoria, qua de re conjecturam capere possumus ex Cicerone, 3. *officior.* Spartiano in *M. Antonino.* ubi minoribus 25. annis curatores datos ex ea l. testatur: et Suetonio, ubi notatur minores stipulari prohiberi: et ut Priscianus loquitur *lib.* 8. *et* 18. spondendo obligari. Huc referendus est Plautus in *Rudente in fin. Cedo qui, cum habeam judicem, Ni dolo malo instipulatus sis, nive etiam dum siem quinque et viginti natus annos.* ut verisimile sit lege Lætoria administrationem bonorum adolescentibus permissam, cùm ad 25. annum ætatis pervenissent. Ad hanc etiam legem forte respexit Plautus *in Pseudolo Act.* 1. *sc.* 3. *Tum lex me perdit quina vicenaria, metuunt credere omnes.* Ex hac quoque lege creditum est tempus restitutionibus præscriptum descendisse. unde et id tempus legitimum appellatur. *l.* 19. *infr. de minorib.* 25. *ann.* vide Brissonium 3. *selectar.* 2.

(19) Id est, 25. annorum. *l. fin. C. de his, qui veniam ætatis.* vide Cujac. 6. *obs.* 3.

(20) Gestor impensas voluptuarias non repetit. *Goth.* Vide Bart. Bald. et Fulgos. hic. Menoch. *de arbitrar. jud. lib.* 2. *cent.* 3. *cas.* 258. *num.* 17. 19. 20. Ans.

(21) Pietate erogata non repetuntur. vide tamen *l.* 34. *infr. eod.* Goth. Secus erit, si non sit factum pietatis respectu, *l.* 16. *C. hic. l.* 34. *infr. eod. vide l.* 14. §. 7. *infr. de religios. et sumpt. funer.* Vid. Surd. *tract. de aliment. tit.* 6. *qu.* 18. et Joan. Yannez, *rer. quotid. lib.* 1. *cap.* 19. Ans. Respicit hic ad avum, aviamque et fratres sororesve, qui nepotem, et fratrem inopem suum pietatis ratione alere tenentur per *l.* 73. §. 1. *ff. de jure dot. l.* 20. *ff. solut. matrim. l.* 4. *ff. ubi pupillus educari.* De quo vide Bart. in *tract. de aliment. num.* 15. Fachin. *l.* 12. *controvers. cap.* 61. Joann. a Sand. *decis. Frisic. lib.* 2. *tit.* 8. *defin.* 2. *in fin.* S. L.

(22) Idem si privignam. *vide l.* 15. *C. h. t.*

(23) Cui mandati tenebatur. *l.* 8. §. *si quis mandaverit. infr. mandati.*

(24) Adde *l. ult. Inf. de contraria tutelæ et utili actione.*

(25) Abesse id nobis videtur, in quo sumus obligati.

De tutore posthumi.

29. CALLISTRATUS lib. 3. Edicti monitorii.

CUm pater testamento posthumo (1) tutorem (2) dederit; isque tutelam interim administraverit, nec posthumus natus fuerit: cum eo (3) non (4) tutelæ, sed (5) negotiorum gestorum erit (6) agendum. Quod si natus fuerit posthumus, tutelæ erit (7) actio: et in eam utrumque (8) tempus veniet: et quo antequam nasceretur infans, gessit, et quo posteaquam natus sit.

De contutore Magistratus, subcuratore hac actione conveniendis.

30. JULIANUS lib. 3. Digestorum.

EX facto quærebatur: quendam ad siliginem (9) emendam Curatorem decreto Ordinis (10) constitutum, eidem alium Subcuratorem constitutum siliginem miscendo corrupisse, atque ita pretium siliginis, quæ in publicum empta erat, Curatori adflictum (11) esse: quaque actione curator cum subcuratore experiri possit, et consequi, id ut ei salvum esset, quod causa ejus damnum cepisset? Valerius Severus respondit, adversus (12) contutorem negotiorum gestorum actionem tutori dandam. Idem respondit, ut Magistratui (13) adversus Magistratum eadem actio detur: ita tamen, si (14) non sit conscius fraudis. † Secundum quæ etiam in subcuratore idem dicendum est (15).

De literis quas creditor secutus contraxit. 1. *De negotiis unius inter negotia alterius gestis.* 2. *An gestor debeat appellare.* 3. *et* 4. *De usuris et sumptibus.* 5. *Si tutor filii mei, negotia pupillæ meæ gesserit.* 6. *Quæ a matre geri nequeunt.* 7. *De impensis in communi lite factis.*

31. PAPINIANUS lib. 2. Responsorum.

LIberto vel amico mandavit pecuniam accipere mutuam: cujus literas creditor secutus (16) contraxit, et (17) fidejussor intervenit: etiamsi pecunia non sit in rem [ejus] versa, tamen dabitur in eum negotiorum gestorum actio creditori, vel fidejussori: scilicet, ad (18) exemplum (19) institoriæ actionis.

§. 1. Inter negotia Sempronii quæ gerebat, ignorans Titii negotium gessit: ob eam quoque speciem Sempronio tenebitur: sed ei cautionem indemnitatis officio judicis præberi necesse est adversus Titium, cui datur actio. Idem in tutore juris est.

§. 2. Litem in judicium deductam, et a reo desertam frustratoris (20) amicus ultro egit (21), causas absentiæ ejus allegans judici: culpam contraxisse non videbitur, quod sententia contra absentem dicta, ipse non provocavit. Ulpianus notat: Hoc verum est: quia (22) frustrator condemnatus est. cæterum si amicus, [cum] absentem defenderet, condemnatus negotiorum gestorum aget: poterit ei imputari (23), si, cum posset, non (24) appellasset.

§. 3. Qui aliena negotia gerit, usuras (25) præstare cogitur: ejus scilicet pecuniæ, quæ (26) purgatis (27) necessariis sumptibus superest.

§. 4. Libertos certam pecuniam accipere testator ad sumptum monumenti voluit: si quid amplius fuerit erogatum, judicio negotiorum gestorum ab herede non recte petetur (28) de jure fideicommissi: cum voluntas finem erogationis (29) fecerit.

§. 5. Tutoris heres impubes filius ob ea, quæ tutor ejus in rebus pupillæ paternæ gessit, non tenetur: sed tutor proprio nomine judicio negotiorum gestorum convenietur (30).

§. 6. Quamquam mater filii negotia secundum patris voluntatem, pietatis fiducia gerat: tamen jus actoris (31) periculo suo, litium causa constituendi, non habebit (32): quia nec ipsa filii nomine recte agit, aut res bonorum ejus alienat, vel debitorem impuberis accipiendo pecuniam liberat (33).

§. 7. Uno defendente causam communis (34) aquæ, sententia (35) prædio datur: sed, qui sumptus (36) necessarios probabiles in communi lite fecit, negotiorum gestorum actionem habet.

Si fidejussor per errorem alterius quoque contractus pignora suscepit, et utramque pecuniam solvit. 1. *De matre res a sponso filiæ donatas accipiente.*

32. IDEM lib. 3. Responsorum.

FIdejussor imperitia lapsus, alterius quoque contractus, qui personam ejus non contingebat (37), pignora, vel hypothecas suscepit: et utramque pecuniam creditor solvit, existimans indemnitati suæ confusis prædiis consuli posse: ob eas res judicio mandati (38) frustra convenietur, et ipse debitorem frustra conveniet: negotiorum autem gestorum actio utrique necessaria erit: in qua lite culpam æstimari satis est, non etiam casum: *quia prædo fidejussor non videtur*: creditor ob id factum ad restituendum ju-

(1) Nascituro.
(2) Atqui ventri tutor non datur, sed curator.
(3) Id est, tutore dato, *vide l.* 24. *infr. de tut. et rat.*
(4) *vide l.* 19. §. *ult. infr. de test. tut.*
(5) Imo utili. *l. pen. infr. de tut. et rat.*
(6) Per legitimum heredem vel substitutum. *l. pen. infr. de ventre inspic.*
(7) Id est, incipiet esse actio.
(8) Quod gestum est ante natum posthumum et post eum natum. Quid? num bona tutoris obligata sunt eorum nomine, quæ gessit, ante satisdationem? utique si spe futuræ tutelæ gesserit. *l. quæro.* 3. *infr. de eo, qui pro tutore.*
(9) De siligine adde *l.* 52. §. 11. *infr. de furt.*
(10) Adde quæ scripsi ad *tit. de decurion.*
(11) Inflictum esse: quærebatur, qua actione etc. *Al.*
(12) *vide l.*4. *C. de in litem dando tutore.*
(13) *l.*2. §. *jus reipublicæ. et seq. infr. de administr. rerum.*
(14) Dolus enim cum dolo compensatur, *l.*36. *infr. de dol. mal. l.* 39. *infr. solut. matrim.*
(15) *Maistre est respondant de son commis.*
(16) *l.*6. §. *item si procuratori. Sup. eod.*
(17) *Al.* vel.
(18) *l.* 13. §. 25. *infr. de act. empt. l.* 16. *infr. de institoria.*
(19) Adde *l.* 10. §. *idem Papin. infr. mandati.*
(20) Inde frustratio. *l.* 3. *in fin. infr. de usur.*
(21) Id est, defendit. Accurs. ut *l.* 1. *Sup. de edendo.*
(22) Id est, quando. vide Cujac. 9. *obs.* 22.
(23) *v. l.* 8. §. 8. *vers. igitur. infr. mandati.*
(24) *l.* 17. *C. de procuratorib.*
(25) *v. l.* 19. §. *non tantum.* 4. *Sup. eod.*
(26) Hoc est, quæ post sumptus necessarios superest. *Eclog. eod. c.* 3. §. 3. 5. Harm. 11. §. 65.
(27) Id est, putatis. *l.* 9. *in fin. C. de bon. proscript.* vide Cujac. 11. *obs.* 9. *l.* 41. §. 7. *infr. de fideic. libertat.*
(28) Qui expendit ultra quam sit ei injunctum, non repetit. *l.* 25. *supr. eod.*
(29) *Al.* finem erogationi. Quid si minus expenderit? *vide l.* 88. §. 1. *infr. de leg.* 2.
(30) Heres enim in tutelam non succedit. *l.* 6. §. *penult. Sup. de his, qui notant.* adde tamen *l.* 1. *l.* 2. *C. de hered. tut. vel curat.*
(31) Actor quis, dixi ad *l. un. C. de actor. a tutor.*
(32) Quia tutelam in hac specie non gerebat: quamvis certum sit matrem tutelæ officio fungi posse. *l.*2. *et* 3. *C. quand. mul. tut. off.* Mod.
(33) Interdum non liberat. *l.* 88. *infr. de sol. et liberat.*
(34) Adde *l.* 40. *infr. eod.*
(35) Inanimatis rebus sententia dari potest.
(36) Sumptus necessarii gestori debentur, et ei refundendi a domino, *ut hic. et* §. 3. *Sup. eod. l.* 56. *in fin. infr. mandati.* dixi plenius *C. de fructib. et litium expensis.*
(37) Secus, si ex suo contractu solvit et eo nomine pignora accepit. *l.* 2. *C. de fidejuss. v. l.* 2. *infr. de pign. et hypothec.*
(38) *v. l.* 2. *infr. de pign. et hypothec.*

dicio, quod de pignore dato redditur, cum videatur jus suum vendidisse, non tenebitur.

§. 1. Ignorante virgine, mater a (1) sponso filiæ res donatas suscepit: quia mandati vel depositi cessat (2) actio, negotiorum gestorum agitur.

Qua actione uxor a mariti herede conveniatur.

33. IDEM lib. 10. Responsorum.

HEres viri defuncti uxorem, quæ res viri tempore nuptiarum in sua potestate habuit, compilatæ hereditatis postulare non (3) debet (4): prudentius itaque faciet, si *ad exhibendum, et negotiorum gestorum*, si negotia quoque viri gessit, cum ea fuerit expertus.

De alimentis repetendis aut imputandis.

34. PAULUS lib. 1. Quæstionum.

NEsennius Appollinaris (5) *Julio Paulo Salutem:* Avia nepotis sui negotia gessit: defunctis utrisque, aviæ heredes conveniebantur a nepotis heredibus negotiorum gestorum actione: reputabant heredes aviæ alimenta præstita nepoti. Respondebatur, aviam jure pietatis (6) de suo præstitisse: nec enim aut (7) desiderasse, ut decernerentur alimenta, aut decreta essent. Præterea constitutum esse dicebatur, ut si mater aluisset, non posset alimenta, quæ pietate (8) cogente de suo (9) præstitisset, repetere. Ex contrario dicebatur, [tunc] hoc recte dici, ut de suo (10) aluisse mater probaretur: at in proposito aviam, quæ negotia administrabat, verisimile (11) esse de re ipsius nepotis eum aluisse. Tractatum est, nunquid (12) utroque patrimonio erogata videantur? Quæro quid tibi justius videatur? Respondi: Hæc disceptatio in (13) factum constitit. Nam et illud, quod in matre constitutum est, non puto ita perpetuo (14) observandum. Quid enim, si etiam protestata (15) est (16), *se filium ideo alere, ut aut ipsum, aut tutores ejus convenerit?* pone peregre patrem ejus obiisse, et matrem, dum in patriam revertitur, tam filium, quam familiam ejus exhibuisse: in qua specie etiam in (17) ipsum pupillum negotiorum gestorum dandam actionem Divus Pius Antoninus constituit. Igitur in re facti facilius (18) putabo, aviam vel heredes ejus audiendos, si reputare (19) velint alimenta: maxime, si etiam in ratione impensarum ea retulisse aviam apparebit. † Illud nequaquam admittendum puto (20), ut de utroque (21) patrimonio erogata videantur.

Utrum negotiorum gestori imputetur, quod a se non exegerit.

35. SCÆVOLA lib. 1. Quæstionum.

DIvortio facto negotia uxoris gessit maritus: dos non solum dotis actione, verum negotiorum gestorum servari potest. Hæc ita, si [in negotiis gestis] maritus, dum gerit, facere potuit (22): alias enim imputari non potest, quod a se non exegerit. Sed et posteaquam patrimonium amiserit, plena erit negotiorum gestorum actio: quamvis si dotis actione maritus conveniatur, absolvendus est (23). Sed hic quidam modus servandus est: ut ita querelæ locus sit, *quantum facere potuit, quamvis postea amiserit*: si illo tempore ei solvere potuit: non (24) enim e vestigio in officio (25) deliquit, si non protinus (26) res suas distraxit ad pecuniam redigendam: præterire denique aliquid temporis debebit (27), quo cessasse videatur. Quod si interea, priusquam officium impleat, res amissa est: perinde negotiorum gestorum non tenetur, ac si nunquam facere possit. Sed et si facere possit maritus, actio negotiorum gestorum inducitur: quia forte periculum est, ne facere desinat.

§. 1. Illum autem non credimus teneri, qui gerit negotia debitoris, ad reddendum pignus: cum pecunia ei debeatur, nec fuerit, quod sibi possit exsolvere.

§. 2. Sed nec (28) redhibitoriæ speciem venire in negotiorum gestorum actionem, et per hoc sex mensibus exactis perire (29), si vel mancipium in rebus non invenit, vel eo invento, quod accessionum nomine additum est, vel quod deterior homo factus esset, vel quod per eum esset adquisitum non ex re emptoris, nec invenit nec recepisset: nec esset in ipsius emptoris negotiis, quæ gerebat, unde sibi in præsenti redderet.

§. 3. Cæterum si ex alia (30) causa perpetuæ obligationis, cum sit locuples, debeat: non est imputandum, quod

(1) Mater quæ filiorum suorum rebus intervenit, actione negotiorum gestorum, et ipsis et eorum tutoribus tenetur. Paul. 1. *sent.* 4. §. 4. *l.* 24. *C. de usur.* Quid pater? eodem modo tenetur filiis emancipatis. Paul. *ibid.* §. 7. *l.* 37. §. 2. *Infr. ed.*

(2) Imo depositi actio non cessat. *l.* 25. *infr. depositi.*

(3) Imo debet. *l.* 3. *C. de crimine expilatæ heredit.*

(4) *v. l.* 5. *infr. expilatæ hereditatis.* etiamsi post viri mortem habeat in sua potestate, quæ viro superstite habebat. Hæc Græci addunt huic loco.

(5) IC. Paulo familiaris. *l. Nesennius. infr. de re jud.* Mod.

(6) Pietatem erga descendentes in ascendentibus præsuminus: alimenta eam ob causam erogata, an non possunt repeti? *vide vers. respondi. infr. eod.*

(7) *vide l.* 2. *C. de alimentis pupillo præstand.*

(8) Pietate erogata, donari præsumuntur, ut repeti non possint, *ut hic. et l.* 27. §. 1. *Sup. eod.*

(9) *l.* 11. *C. h. t.*

(10) Hic duos casus excipit. *Goth.* Sumptus ad quos parentes pietatis ratione obstricti sunt, si credendi animo collati sint, repetuntur. Hartmann. Pictor. *quæst.* 19. *num.* 4. *lib.* 1. Matth. Coler. *de alimentis. lib.* 3. *cap.* 5. *num.* 8. 9. 10. Mascard. *de probat. conclus.* 727. *num. ult.* Ans.

(11) Κατὰ πρόληψιν avia intelligitur nepotes aluisse de illorum patrimonio, non de suo. Hujusmodi προλήψεις frequentes sunt in jure, ut dixi *Nov.* 126. *cap.* 4.

(12) *Al.* nunquid de utroque? *forte legendum*, quo, utrove patrimonio.

(13) Id est, res est facti, *vers. igitur in re facti.* in facto et facti exacta cognitione consistit.

(14) Duos sane casus hic excipit.

(15) Protestatione idonee facta jus nostrum conservatur.

(16) *l.* 1. §. 11. *l.* 5. *l.* 14. *in fin. infr. de liberis agnoscendis.* in vitrico idem servat *l.* 15. *C. h. t.*

(17) *l.* 6. *in princ. l.* 21. §. *qui negotia.* 1. *supr. eod. l.* 2. *C. eod. l.* 4. *C. de heredit. action.*

(18) Faciliora præsumimus.

(19) Id est, imputare, reputare, computare.

(20) Cur non ex utroque, ut in specie *l.* 25. §. 15. *vers. sed in proposita. infr. de pet. hered.*

(21) De quo igitur? de filii tantum patrimonio.

(22) Solidum scilicet, habita tamen ratione ne egeat. *l.* 173. *in princ. infr. de reg. jur.*

(23) A solidi præstatione: condemnatur tamen in quantum facere potest. *l.* 20. *infr. de re jud.*

(24) Mora tractu tantum aliquo temporis interposito committitur.

(25) Cujus ratione gestor tenetur de lata et levi culpa, *l.* 20. *C. h. t.*

(26) Omnium enim interest non præcipitari. *l.* 6. *in princ. infr de interrogat. in jur. faciend.*

(27) An tempus decem dierum? *l.* 21. §. 1. *infr. de constit. pecun.* an arbitrarium? *l.* 1. *in pr. infr. de jure deliber.* an mediocre? *vide l.* 105. *Inf. de solution.* an quod ejus dignitati congruit? *l.* 125. *Inf. de verb. sign.*

(28) Venditor idemque gestor reddere sibi mancipium debet intra sex menses, nisi in casibus hic exceptis, ut in *l.* 11. §. *quod autem. Inf. de peculio.*

(29) Tandiu durat redhibitoria. *vid. l.* 19. *in fin. Inf. de ædil. edict.*

(30) Quam redhibitoria quæ temporaria est. *Sup. eod.*

non solverit: utique si neque usurarum ratio querelam movet (1).

† Diversumque est in tutore debitore (2): quia ibi interfuit ex priore obligatione solvi, ut deberetur ex tutelæ actione (3).

Si bona fide serviens pecuniam acceperit.

36. PAULUS lib. 4. Quæstionum.

SI liber homo, bona fide mihi serviens, mutuam pecuniam sumserit, eamque in rem meam verterit: qua actione id, quod in rem nostram (4) vertit, reddere debeam, videndum est: non (5) enim quasi amici, sed quasi (6) domini negotium gessit. Sed, negotiorum gestorum actio danda est: quæ desinit competere, si creditori ejus soluta sit (7).

De negotiis pupilli. 1. De negotio pecuniæ. 2. De negotiis filii emancipati.

37. IDEM lib. 1. Sententiarum.

LItis contestatæ tempore (8) quæri solet, an pupillus, cujus sine tutoris autoritate negotia gesta sunt, locupletior (9) sit ex ea re factus, cujus patitur actionem.

§. 1. Si pecuniæ quis negotium gerat, usuras (10) quoque præstare cogitur (11), et periculum (12) eorum nominum, quæ ipse contraxit: nisi (13) fortuitis casibus debitores ita suas fortunas amiserunt, ut tempore litis ex ea actione contestatæ solvendo non essent (14).

§. 2. Pater (15), si emancipati filii res (16) a se donatas (17) administraverit: filio actione negotiorum gestorum tenetur.

De usuris.

38. TRYPHONINUS lib. 2. Disputationum.

QUi sine usuris pecuniam debebat, creditoris sui gessit negotia: quæsitum est, an negotiorum gestorum actione summæ illius usuras præstare debeat. Dixi, si a semetipso (18) exigere eum oportuit (19), debiturum usuras (20): quod si dies solvendæ pecuniæ tempore, quo negotia gerebat, nondum venerat, usuras non debiturum: sed die præterito, si non intulit rationibus creditoris cujus negotia gerebat, eam pecuniam a se debitam: merito usuras bonæ (21) fidei judicio præstaturum. Sed quas usuras debebit, videamus: utrum eas, quibus aliis idem creditor fœnerasset: an et maximas (22) usuras? quoniam ubi quis ejus pecuniam, cujus tutelam negotiave administrat, aut Magistratus municipii publicam in usus suos convertit, maximas (23) usuras præstat, ut est constitutum a Divis Principibus. Sed istius diversa causa est, qui non sibi sumpsit ex administratione nummos, sed ab amico accepit, [et] ante negotiorum administrationem. Nam illi, de quibus constitutum est, cum gratuitam, certe integram et abstinentem omni lucro præstare fidem deberent; licentia, qua videntur abuti, maximis usuris, vice cujusdam pœnæ (24) subjiciuntur: hic bona ratione accepit ab alio mutuum: et usuris, quia non solvit, non quia ex negotiis, quæ gerebat, ad se pecuniam transtulit, condemnandus est (25). Multum autem refert, incipiat nunc debitum, an ante nomen fuerit debitoris: quod satis est ex non usurario facere usurarium.

Si quis pro alio solverit, vel exegerit.

39. GAJUS lib. 3. de Verborum Obligationibus.

SOlvendo quisque pro alio (26), licet invito (27), et ignorante, liberat eum: quod autem alicui debetur, alius sine voluntate ejus non (28) potest jure exigere: naturalis enim, simul et civilis ratio suasit, alienam conditionem meliorem quidem [etiam] ignorantis, et inviti nos facere posse; deteriorem (29) non posse.

De negotio in re communi gesto.

40. PAULUS lib. 10. ad Sabinum.

SI communes ædes tecum habeam, et pro tua parte *damni infecti* vicino cavero (30); dicendum est, quod præstitero, negotiorum gestorum actione potius, quam communi dividundo judicio, posse me petere: quia potui (31) partem meam ita defendere, ut socii partem defendere non cogerer.

De servo ex noxali causa defenso.

41. IDEM lib. 30. ad Edictum.

QUi servum meum, me ignorante, vel absente, in noxali causa defenderit: negotiorum gestorum in solidum mecum, non (32) de peculio aget.

(1) Id est, debitori idemque gestor si locuples est, vel si sub usuris non debet, non tenetur a se exigere.

(2) Imo, non est diversum: nam locuples tutor non tenetur a se exigere. *l.* 9. §. 1. *Inf. de admin. et peric. tut.*

(3) Quæ pupillo est privilegiatæ.

(4) Meam.

(5) Videbatur autem quasi amici gessisse, quia liber fuit qui gessit.

(6) Cur? hoc intuendum est quod mihi bona fide serviat.

(7) Pecunia scilicet.

(8) Adde *l.* 34. *Inf. de minorib.* 25. *ann.*

(9) *l.* 6. *in pr. Sup. eod.*

(10) Quantumvis mater sit, quæ gessit, *l.* 24. *C. de usuris.*

(11) Totius temporis. Paul. 1. *sentent.* 4. §. 3.

(12) *l.* 35. *Inf. de rebus creditis.* Goth. Periculum eorum nominum, quæ tutor vel curator ipse contraxit, ad eum spectat: nomina vero prius contracta ad periculum ejus non pertinent, nisi culpa aut negligentia ejus debitores inidonei facti fuerunt. Hartmann. Pistor. *l.* 1. *quæst. juris.* 49. Ans. Facit *l.* 7. *C. arbitr. tutel. junct. l.* 111. *infr. de cond. et demonstr.* vide Joann. a Sande *decis. Frisicar. l.* 2. *tit.* 9. *defin.* 13. Castrens. Cyn. et Alberic. *ad Auth. novissime. C. de administrat. tutor.* Johann. Papon. *lib.* 15. *tit.* 5. *art.* 10. 15. *in append.* Vall. *de reb. dub. tract.*29. *n.* 24. S. L.

(13) Vid. Paulum 1. *sent.* 4. §. 3.

(14) Cur ita? collige ex *l.* 1. §. 11. *infr. de Magistr. conven.*

(15) Sumptum ex Paul. 1. *sent.* 4. §. 7. Idem *Eclog. eod. cap.* 36. Quid mater? *vide l.* 32. *in fin. supr. eod.*

(16) *Al.* res sine ulla exceptione a se donatas. Paul. *illo loco.* Ubi sine ulla exceptione est, pure ac præcise.

(17) Donare autem solent filiis aliquid patres, cum eos emancipant et sua potestate dimittunt. *l. ult. in fin. C. de bonis quæ liberis. l. ult. C. de emancipat. liberorum. l.* 8. *C. de bonis proscriptorum.*

(18) Tenebitur ut *in l.*6. *in fin. l.* 7. *l.* 8. *supr. eod. l.* 6. §. *apud Julian. in fin. l.* 31. *in fin. infr. mandati.*

(19) Quia dies sortis venit ante gestionem. *Inf. eod.*

(20) Non maximas sed legitimas.

(21) *l.* 7. *Sup. eod. l.* 1. *infr. de usuris.*

(22) Maximæ usuræ *hic* gravissimæ seu centesimæ, ut *l.*7. §. 8. *Inf. de administr. et peric. tutor.* adde quæ scripsi ad *l.* 1. §. 3. *infr. de pign. et hyp.*

(23) Id est, centesimas. *vid. l.*7. §. *quæ sint. infr. de admin. et peric. tut.*

(24) *Maximis usuris,* id est, *centesimis,* secundum Theophil. *Inst. de Act.* §. *plus.* Mod.

(25) Gestor utens pecunia domini usuras præstat non maximas, sed pro modo regionis, ut socius, si communem pecuniam in suos usus vertit, *l.* 1. §. 1. *infr. de usur.* vel ut procurator. *l.*10. §. *si procurator. infr. mandati.*

(26) Invitum et ignorantem solvendo ejus creditori liberare possumus.

(27) Et sic per obliquum invito datur beneficium. *v. l.* 23. *infr. de sol.* secus directo, *l.* 69. *infr. de reg. jur.*

(28) *l.* 6. §. *ult. supr. eod. l.* 4. §. *pen. infr. si servit. vindic. l.* 5. §. *sed si facio. infr. de præscr. verb.*

(29) *v. l.* 2. *infr. quod vi aut clam.*

(30) *l.* 31. *in fin. supr. eod. l.* 19. *C. h. t. l.* 25. §. *non tantum.* 16. *infr. famil.*

(31) *l.* 6. §. *cætera.* 11. *infr. comm. divid.*

(32) Quia tale negotium versatur quidem circa personam servi: sed tamen nemo in sui ipsius peculio est. *v. l.* 16. *in fin. infr. de pecul. legato.*

Si servi mei rogatu negotia mea gesseris.

42. Idem lib. 32. ad Edictum.

Si servi mei rogatu (1) negotia mea susceperis: si dumtaxat admonitus (2) a servo meo id feceris, erit inter nos negotiorum gestorum actio (3): si vero quasi mandatu servi, etiam (4) *de peculio*, *et de in rem verso* agere te posse responsum est.

Si quis pro alio solverit.

43. Labeo lib. 6. Posteriorum Epitomatorum a Javoleno.

Cum pecuniam ejus nomine solveres, qui tibi nihil mandaverat, negotiorum gestorum actio tibi competit: cum (5) ea solutione debitor a creditore liberatus sit; nisi si quid debitoris interfuit, pecuniam non solvi (6).

De facto ob amicitiam paternam.

44. Ulpianus lib. 6. Disputationum.

Is, qui amicitia ductus paterna pupillis tutorem petierit (7), vel suspectos tutores postulavit; nullam adversus eos habet actionem, secundum Divi Severi constitutionem (8).

De sumptibus in honores factis. 1. De eo quod quis in servitute gessit. 2. De negotiis unius, nomine alterius gestis.

45. Idem lib. 4. Opinionum.

Quæ utiliter in negotia alicujus erogantur, in quibus est etiam sumptus honeste ad (9) honores per gradus pertinentes (10) factus, actione negotiorum gestorum peti possunt (11).

§. 1. Qui pure testamento libertatem acceperunt, actus quem viventibus dominis administraverunt, rationem reddere non compelluntur.

§. 2. Titius pecuniam creditoribus hereditariis solvit, existimans (12) sororem suam defuncto heredem testamento extitisse; quamvis animo gerendi sororis negotia id fecisset: veritate tamen filiorum defuncti, qui sui heredes patri, sublato testamento erant, gessisset; quia æquum est in damno eum (13) non versari, actione negotiorum gestorum id eum petere placuit (14).

Si quis quod alii mandatum erat gesserit, aut fidejusserit.

46. Africanus lib. 7. Quæstionum (15).

Mandasti filio meo, ut tibi fundum emeret: quod cum cognovissem, ipse eum tibi emi. Puto referre, qua mente emerim: nam si propter ea, quæ tibi necessaria esse scirem, et te ejus voluntatis esse, ut emptum habere velles, agemus inter nos negotiorum gestorum: sicut ageremus, si aut nullum omnino mandatum intercessisset, aut Titio mandasses, et ego, quia per me commodius negotium possim conficere, emissem. Si vero propterea emerim, ne (16) filius mandati judicio teneatur: magis est, ut ex persona ejus et ego tecum mandati agere possim (17), et tu mecum actionem habeas de peculio: quia etsi Titius id mandatum suscepisset; et ne eo nomine teneretur, ego emissem; agerem cum Titio negotiorum gestorum; et ille tecum, et tu cum illo mandati. Idem est et si filio meo mandaveris ut pro te fidejuberet; et ego pro te fidejusserim.

§. 1. Si proponatur, te Titio mandasse, ut pro te fidejuberet, meque, quod is aliqua de causa impediretur quo minus fidejuberet, liberandæ fidei ejus causa fidejussisse: negotiorum gestorum mihi competit actio.

Cui datur hæc actio. 1. Collatio directæ et utilis.

47. Paulus lib. 1. Sententiarum.

Actio negotiorum gestorum illi datur, cujus interest hoc judicio experiri.

§. 1. Nec refert (18) directa (19) quis, an utili (20) actione agat, vel conveniatur: [quia (21) in extraordinariis (22) judiciis (23), ubi conceptio formularum (24) non observatur, hæc subtilitas (25) supervacua est]; maxime cum utraque actio ejusdem (26) potestatis est, eundemque habet effectum.

De fratre stipulante dotem.

48. Papinianus lib. 3. Quæstionum.

Ignorante quoque sorore, si frater negotium (27) ejus gerens dotem a viro stipulatus sit: judicio negotiorum gestorum, ut virum liberaret, jure convenitur (28).

De negotiis unius nomine alterius gestis.

49. Africanus lib. 8. Quæstionum (29).

Si rem, quam servus venditus subripuisset a me venditore, emptor vendiderit (30), eaque in rerum natura

(1) *Rogationis* seu *Rogandi* verbum generale est: cujus species hæ duæ, admonitio et mandatum.

(2) *Admonitio* non facit mandatum. Verbum *Moneo* mandatum non facit. dixi *l.* 1. §. 1. *infr. mandati. quæ est ex eodem libro* Pauli. ubi plura dixi de hoc verbo.

(3) Non mandati. cur ita? *v. l.* 10. §. *si quis ea.* 7. *infr. mandati.*

(4) Id est, agens mandati actione de peculio vel de in rem verso, non negotiorum gestorum actione.

(5) *l. ult. in fin. infr. eod.*

(6) Ut si exceptionem, retentionemve, aut compensandi jus habuit debitor, aut si dies solvendi nondum venit. *l. si in area. l. qui exceptionem. l. ex quibus. l. nam et. de condict. indeb. et l.* 6. *de compensat.* Mod.

(7) Adde casum *l.* 1. *C. h. t.*

(8) Habiturus est adversus eorum parentes, si eorum intuitu quid erogaverit. *l.* 6. §. *sed si ego.* 6. *supr. eod.*

(9) *v. l.* 41. *infr. de donat. inter virum.*

(10) Qui ordine et gradu certo deferuntur, non, ut Canonici loquuntur, per saltum.

(11) Imo non possunt: sumptus enim in honores vetantur. *l.* 1. §. 1. *infr. ad l. Jul. de ambitu.*

(12) *l.* 5. *supr. eod.*

(13) Quia repetitio cessat. *l.* 44. *infr. de cond. ind.*

(14) Cum liberatus sit *l.* 43. *Sup. eod.*

(15) *v.* in hanc l. Cujac. 7. *ad Africanum.*

(16) Adde *l.* 6. *in pr. supr. eod.*

(17) Nihil enim eo casu tua interest, quis tibi fundum emerit. *arg. l.* 12. §. *si filiofamil. infr. mand.*

(18) *v.* Cujac. 15. *obs.* 11.

(19) Quæ ex verbis et mente certa Edicti.

(20) Quæ voluntatis conjectura et interpretatione inducitur. *l.* 24. *infr. de tut. et ration. distr.*

(21) Inclusa adjecta esse a Triboniano putat Antonius Faber. 4. *conjecturar.* 7. negotiorum gestorum enim judicium extraordinarium non esse, sed ordinarium. *l.* 3. *Sup. eod.* Alii legunt hic *plane*, pro *quia*, quos ibidem refutat idem Antonius Faber. Rævardus sane 3. *de autoritate prudentum*, hinc colligit, Actionem negotiorum gestorum non fuisse bonæ fidei, quod ei formula *æquius melius* non adjiceretur.

(22) Quæ hodie sunt in usu. §. *fin. Inst. de interdict.*

(23) Id est, prætoriis: qualia sunt omnia hodie. §. *ult. Inst. de interdict.*

(24) Formularum conceptio in judiciis non observatur. adde *tit. C. de formulis et impetr. act. subl.*

(25) *vide l.* 8. §. 16. *infr. quib. mod. pign.* Goth. Quando subtilitas observanda, vid. Menoch. *cons.* 415. *num.* 8. *et* 9. *vol.* 5. Geminian. *in cap. præfatus num.* 4. *extr. de sent. et re judic.* Ans.

(26) Directæ et utilis actionis eadem potestas idemque effectus.

(27) *l.* 1. §. 1. *infr. de dotis collat.* 10. *Ecl. ex lib.* 60. *tit.* 1. *c.* 1.

(28) Quoties scilicet uxor maritum vult liberatum iri ea obligatione.

(29) Vide in hac l. Cujac. 8. *ad African.*

(30) *l.* 17. *infr. de rei vind. l.* 23. *infr. de reb. cred.*

esse desierit (1): de pretio (2) negotiorum gestorum actio mihi danda sit: ut dari deberet, si negotium, quod tuum esse existimares, cum esset meum, gessisses: sicut ex contrario in me tibi daretur, si, cum hereditatem, quæ ad me pertinet, tuam putares, res tuas proprias legatas solvisses (3): [quandoquidem ea solutione liberarer (4)].

T I T. VI.
DE CALUMNIATORIBUS (5).

Summa. 1. *In quibus causis hoc Edictum locum habet.* 2. *De pecunia ante vel post judicium accepta.* 3. *De constitutione Antonini.* 4. *Pecunia accipi quomodo intelligitur.*

1. Ulpianus lib. 10. ad Edictum.

IN *eum* (6), *qui* (7) *ut calumniæ causa negotium faceret, vel non faceret, pecuniam accepisse dicetur* (8); *intra annum in quadruplum* (9) *ejus pecuniæ, quam accepisse dicetur; post annum, simpli in factum actio competit.*

§. 1. Hoc autem judicium (10) non solum in pecuniariis causis, sed et ad publica (11) crimina pertinere Pomponius scribit: maxime cum et Lege Repetundarum (12) teneatur, qui ob negotium faciendum (13), aut non (14) faciendum per calumniam pecuniam accepit.

§. 2. Qui [autem] accepit pecuniam sive ante judicium, sive post judicium acceptum, tenetur.

§. 3. Sed et constitutio (15) Imperatoris nostri (16), quæ scripta est ad Cassium Sabinum, prohibuit, judici vel adversario, in publicis (17), vel privatis, vel fiscalibus causis pecuniam dare: et ex hac causa litem perire jussit. † Nam tractari potest, si adversarius, non per calumniam, transigendi animo accepit, an constitutio cessat? Et puto cessare: sicuti hoc quoque judicium: neque enim transactionibus est interdictum, sed sordidis concussionibus.

§. 4. *Pecuniam* (18) autem *accepisse* dicemus, etiam si aliquid (19) pro pecunia acceptum.

2. Paulus lib. 10. ad Edictum.

QUinetiam, si quis obligatione liberatus sit (20), potest videri cepisse.

† Idemque si gratuita (21) pecunia utenda data sit, aut minoris locata venditave res sit. Nec refert, ipse pecuniam acceperit, an alii dari jusserit, vel acceptum suo nomine ratum habuerit.

1. *Si accipiens fecit vel non.* 2. *De depectione.* 3. *Cui datur hæc actio.*

3. Ulpianus lib. 10. ad Edictum.

ET generaliter idem erit, si quid omnino compendii sensit propter hoc, sive ab adversario, sive [ab alio] quocumque.

§. 1. Si igitur accepit, ut negotium faceret, sive fecit, sive non fecit (22); et qui accepit, ne faceret, et si fecit, tenetur.

§. 2. Hoc Edicto tenetur etiam is, qui depectus est. *Depectus* autem dicitur turpiter pactus.

§. 3. Illud erit notandum, quod (23) qui dedit pecuniam, ut negotium quis pateretur, non habebit ipse repetitionem: turpiter enim fecit (24): sed ei dabitur petitio (25), propter quem datum est, ut calumnia ei fiat. Quare si quis et a te pecuniam accipit, ut mihi negotium faceret, et a me, ne mihi faceret, duobus judiciis mihi tenebitur.

De herede.

4. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

HÆc actio (26) heredi quidem non competit, quia sufficere ei debet, quod eam pecuniam, quam defunctus dedit, repetere potest.

De concursu hujus actionis et condictionis ob turpem causam.

5. Ulpianus lib. 10. ad Edictum.

IN heredem autem competit in (27) id, quod ad eum pervenit: Nam est constitutum, *Turpia lucra* (28) *heredibus quoque extorqueri* (29), *licet crimina extinguantur:* utputa, ob falsum (30), vel judici ob gratiosam sententiam datum [et] heredi extorquebitur: et si quid aliud scelere quæsitum.

§. 1. Sed etiam præter hanc actionem condictio competit, si sola turpitudo accipientis versetur: nam si et dantis (31), melior causa erit possidentis. Quare si fuerit condictum, utrum tollitur hæc actio, an vero in triplum danda sit? an exemplo furis et in quadruplum actionem damus, et condictionem? Sed puto, sufficere alterutram

(1) Hoc dicit, si extet res, non competere hanc actionem. nihil enim ejus interest esse venditam [hæc autem actio datur ei, cujus interest. *l.* 46. *supr. eod.*] cum vel rei vindicatione contra possessorem experiri dominus possit, vel condictione contra emptorem servi, vel actione furti, si sciens prudens eam vendiderit. *Mod.*

(2) *l.* 19. *C. h. t. l.* 3. *in fin. C. de rei vind. l.* 1. *C. de reb. alien. non alien.*

(3) Adde *l.* 43. *supr. eod.*

(4) *l.* 31. §. 1. *in fin. infr. de pet. hered.*

(5) *L.* 9. *C.* 46. Paul. 1. *sent.* 5. De calumniatoris pœna, vide quæ scripsi ad *l.* 1. *infr. ad SC. Turpillianum.*

(6) Id est, calumniatorem, *l.* 3. *in fin. l. pen. infr. eod. l.* 233. *Inf. de verb. sign. l.* 24. *C. ad leg. Jul. de adulteriis.*

(7) *Calumniosus* est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat. Paul. 1. *sent.* 5. §. 1.

(8) Vel a reo vel ab alio. *l.* 3. *in fin. infr. eod.*

(9) §. 25. *Inst. de act.*

(10) Hæc actio.

(11) Calumniatoris pœna ordinaria in publicis judiciis ex lege Remmia. *l.* 1. §. 2. *Inf. ad SC. Turpillian.* in privatis et extraordinariis, extraordinaria. Paul. 1. *sent.* 5. §. 2. tametsi hodie omnia crimina extra ordinem puniuntur. *l.* 8. *infr. de publ. jud. l.* 7. *in fin. infr. ad l. Jul. repet.*

(12) *v. l.* 8. *Inf. de accus. l.* 3. *l.* 6. §. *lege. Inf. ad leg. Jul. repetund.*

(13) In lite. *Basil.*

(14) *l.* 8. *infr. eod.* Atqui teneri calumniæ non videtur, qui pecuniam accepit, ne calumniam alicui faceret: vel eo nomine pecuniam accepisse, calumniæ simile est.

(15) *l.* 1. *C. de pœna jud. qui male jud.* Goth. Cujus meminit iterum Ulpianus in *l.* 2. *infr. de condict. ob turp. caus.* Mod.

(16) Antonini.

(17) Ut de sepulchro violato: vel καθολικῶς dicit, corporis forte vel collegii alicujus, *et ita Græci.*

(18) *Eclog. d. tit. cap.* 2.

(19) Adde *l.* 2. §. 1. *in fin. C. de constitut. pecun. l.* 5. *infr. de verb. signif.*

(20) *l.* 3. *infr. eod. l.* 19. *infr. de lib. causa.*

(21) *Calumniator* esse non desinit, etiamsi gratuito calumnietur. Idem in lenocinio. v. *l.* 43. §. 3. *infr. de ritu nup.* et injuria. *l.* 5. §. 2. *infr. de injur.* adulterio, *l.* 9. *infr. ad leg. Jul. de adulteriis.* neque minus Edicto *Nautæ, caupones*, etc. tenetur, qui gratis in caupona aut navigio excipit. *l.* 6. *infr. nautæ, caupon.*

(22) Ut ita puniatur propositum, licet non sequatur effectus, ut *l.* 3. *infr. de jure fisci.* v. *l.* 3. *in pr. supr. quod quisque juris.*

(23) *Eclog. d. l. c.* 4.

(24) *Ut l.* 5. *infr. eod.*

(25) al. *repetitio*, quod confirmatur lib. Βασιλικῶν. ubi interpretatur Græcus interpres: *actionem in factum ex l.* 7. *infr. eod.* ad principium autem hujus legis et §. 1. vide Forcatulum *Dialog.* 57. *num.* 4. Mod.

(26) Utpote pœnalis, §. *non autem. Inst. de perpetuis et temporal. Eclog. d. c.* 4.

(27) Id est, quatenus ad eum pervenit. *l.* 19. *infr. quod metus caus.*

(28) *v. l.* 1. *infr. de privatis delictis. l.* 2. *in fin. infr. vi bonor. rapt.*

(29) *V. l.* 12. *infr. ad leg. Corn. de falsis. Eclog. d. c.* 4.

(30) *l.* 3. *in fin. Sup. eod.*

(31) *V. l.* 3. *Inf. de cond. ob turpem. caus.*

actionem (1). Ubi autem condictio competit, ibi non est necesse post annum dare in factum actionem (2).

Annus in hac actione quomodo accipitur.

6. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

ANnus (3) autem in personam quidem ejus, qui dedit pecuniam, *ne secum ageretur*, ex eo tempore cedit, ex quo dedit: si modo potestas ei fieret experiundi. ✝ In illius vero personam, *cum quo ut agatur*, alius pecuniam dedit, dubitari potest, utrum ex die datæ pecuniæ numerari debeat, an potius, ex quo cognovit datam esse: quia qui (4) nescit (5), is videtur experiundi potestatem non habere, et verius est, ex eo annum numerari, ex quo cognovit (6).

Cui datur actio. 1. De filiofamilias. 2. De publicano.

7. PAULUS lib. 10. ad Edictum.

SI (7) quis ab alio (8) acceperit pecuniam, *Ne mihi negotium faciat*; siquidem mandatu meo datum est, vel a procuratore meo omnium (9) rerum, vel ab eo, qui negotium meum gerere volebat, et ratum habuit: ego dedisse intelligor. Si autem non mandatu meo alius ei, licet (10) misericordiæ (11) causa dederit, *ne fiat*, neque ratum habui; tunc et ipsum repetere, et me in quadruplum agere posse (12).

§. 1. Si, *ut filiofamilias negotium fieret*, acceptum est, et patri actio danda est. ✝ Item si filiusfamilias pecuniam acceperit, *ut faceret negotium*, vel *non faceret*; in ipsum judicium dabitur. Et si alius non meo mandatu ei (13) dederit, *ne fiat*: tunc etiam ipsum repetere, et me (14) in quadruplum agere posse.

§. 2. Cum publicanus mancipia retineret, dataque ei pecunia esset, quæ non deberetur: et ipse ex hac parte Edicti in factum actione tenetur.

De concursu hujus judicii et criminalis extraordinarii.

8. ULPIANUS lib. 4. Opinionum.

SI (15) ab eo, qui innocens fuit (16), sub specie criminis alicujus, quod in eo probatum non est, pecuniam acceptam, is (17), cujus de ea re notio est, edoctus fuerit; id quod illicite (18) extortum est, secundum Edicti formam, quod de his est, qui pecuniam, ut negotium facerent, aut non facerent, accepisse dicerentur, restitui jubeat, et ei, qui id commisit, pro modo delicti pœnam (19) irroget.

De concursu hujus judicii, et actionis in duplum.

9. PAPINIANUS lib. 2. de Adulteriis.

DE servo, qui accusatur, si postuletur, quæstio habetur: quo absoluto, in duplum (20) pretium accusator domino damnatur (21): sed et citra pretii æstimationem quæritur de calumnia ejus. Separatum (22) est etenim calumniæ crimen a damno, quod in servo propter quæstionem domino datum est.

(1) Utraque enim persecutio pecuniæ continetur. Itaque altera alterutram consumit. Ubi vero duæ pœnales actiones concurrunt, altera expertus, altera agit in id, quod amplius est. *l.* 1. *arb. fur. cæs. Inf.* et *l.* 1. *vi bon. rapt. infr.* et actio furti meram pœnam complectitur, nec condictionem ullo modo tollit. *l.* 7. *infr. de condict. furtiv.* Vide Joan. Aurpachum etiam *lib.* 2. *Epist. cap.* 5. Mod.

(2) Atqui pœnalem persecutoria non tollit. *v. l.* 7. *in pr. infr. de condict. furtiva.*

(3) *Eclog. eo loco cap.* 6.

(4) Pone absentem Reipublicæ causa fuisse.

(5) Ignorans non videtur agendi facultatem habere.

(6) Annus in hac actione computatur a tempore scientiæ. *Bart.*

(7) *Ibidem Eclog.*

(8) Quam a me.

(9) Γενικός φροντιστής. id est, generalis procurator Græcis dicitur, *hic.*

(10) Notandum est aliquando repeti quod pietatis et misericordiæ causa datum est. *ut l.* 16. *C. de nupt.*

(11) κατὰ συμπάθειαν.

(12) Nec actio altera consumet alteram, quod diversis dentur, ut hic et *l.* 5. *supr. eod.* qua ratione nec quadruplum ulla ex his actio excedit. §. *omnes. Inst. de action.* Mod.

(13) Filiofamilias alieno.

(14) Qui sum extraneus.

(15) Qui accipit sub specie criminis, ipso non probato intra annum quidem tenetur in quadruplum: post annum vero in simplum, et pro modo delicti punitur. *Basil. synop. d. cap.* 7.

(16) Quid si a nocente pecuniam accepit? non in hanc actionem, sed in Turpillianum incidet. *Accurs.*

(17) Præses.

(18) *V. l. illicitas.* 6. *Sup. de officio Præsidis.*

(19) Ut ita Judex, qui de crimine civiliter cognoscit, eo comperto possit ex officio suo punire criminaliter. *Bart.*

(20) Ex lege Julia. *l.* 6. *C. h. t. l.* 27. *in pr. et fin. infr. ad leg. Jul. de adult. l.* 6. *in princ. infr. de quæstionib.*

(21) Per condictionem vel ad exhibendum vel furti, inquit Stephanus Græcus interpres ex *l.* 15. *infr. de condict. caus. data.* Mod.

(22) *v. l.* 10. *C. de don. inter virum et uxor.*

LIBER QUARTUS.

TIT. I.
DE (1) IN (2) INTEGRUM RESTITUTIONIBUS (3).

Utilitas Edicti.

1. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

Utilitas hujus Tituli non eget commendatione: ipse enim se ostendit. Nam sub hoc Titulo plurifariam (4) Prætor hominibus vel lapsis, vel circumscriptis subvenit; sive (5) metu (6), sive calliditate (7), sive ætate (8), sive absentia inciderunt in captionem (9).

2. Paulus lib. 1. Sententiarum.

Sive per status (10) mutationem (11), aut justum errorem (12).

De causæ cognitione.

3. Modestinus lib. 8. Pandectarum.

Omnes in integrum restitutiones, causa (13) cognita a Prætore (14) promittuntur (15): scilicet ut justitiam earum causarum examinet, an veræ sint, quarum nomine singulis subvenit.

4. Callistratus lib. 1. Edicti monitorii.

Scio illud a quibusdam observatum, ne propter satis minimam (16) rem, vel summam: si majori rei, vel summæ præjudicetur (17); audiatur is, qui in integrum restitui postulat.

Effectus hujus Edicti.

5. Paulus lib. 7. ad Edictum.

Nemo videtur exclusus (18), quem Prætor in integrum se restituturum pollicetur (19).

De successoribus.

6. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Non solum minoris, verum eorum quoque qui Reipublicæ causa abfuerunt; item omnium, qui ipsi potuerunt restitui in integrum, successores in integrum restitui possunt (20): et ita sæpissime est constitutum. Sive igitur heres sit, sive is cui hereditas restituta est, sive filiifamilias militis successor; in integrum restitui poterit. Proinde et si minor in servitutem redigatur, vel ancilla fiat (21), dominis eorum dabitur, non ultra tempus statutum, in integrum restitutio. Sed et si forte hic minor erat captus in hereditate, quam adierit. Julianus libro XVII. Digestorum scribit, abstinendi facultatem dominum posse habere, non solum ætatis beneficio, verum etsi ætas non patrocinetur (22): quia non adipiscendæ hereditatis gratia Legum beneficio usi sunt, sed vindictæ gratia (23).

De absente.

7. Marcellus lib. 3. Digestorum.

Divus Antoninus Marcio Avito Prætori de succurrendo ei, qui absens rem (24) amiserat, in hanc sententiam rescripsit: (25) *Etsi nihil facile mutandum est ex solemnibus: tamen* (26), *ubi æquitas evidens poscit, subveniendum est: itaque si* (27) *citatus* (28) *non respondit, et ob hoc more pronunciatum est* (29), *confestim* (30) *autem pro Tribunali te sedente adiit; existimari potest, non sua culpa, sed* (31) *parum exaudita voce præconis* (32) *defuisse: ideoque restitui potest.*

§. 1. Nec intra has solum species consistet hujus generis auxilium: etenim deceptis sine culpa sua, maxime si fraus ab adversario intervenerit, succurri oportebit: cum etiam de dolo malo actio competere soleat: et boni Prætoris est potius restituere litem, ut et ratio et æquitas postulabit: quam actionem famosam constituere; ad quam tunc demum descendendum est, cum remedio locus esse non potest (33).

Quid intersit inter restitutionem Minoris, et Absentis.

8. Macer lib. 2. de Appellationibus.

Inter minores vigintiquinque annis, et eos qui Reipublicæ causa absunt, hoc interest: quod minores annis

(1) Περὶ ἀποκαταστάσεων. 10. *Eclog.* 1.

(2) Est vero integri restitutio, redintegrandæ rei vel causæ actio. Paul. 1. *sent.* 7. §. 1.

(3) Vid. *L.* 2. *C.* 20. *et sequentes*: Paul. 1. *sent.* 7. Goth. In hunc tit. et tres proxime ex ordine sequentes scripsit elegantissime Cujacius. *Mod.*

(4) Id est, variis ex causis, quæ proximis titulis sequuntur.

(5) Has causas enumerat Paul. 1. *sent.* 7. §. 2. 10. *Eclog.* 1. *cap.* 1. Harmenop. 12. §. 69.

(6) *infr. tit.* 2.

(7) *infr. tit.* 3. *et* 7. *ea* πανουργία Græcis *illo loco.*

(8) *infr. tit.* 4.

(9) *infr. tit.* 6. quæ sine dolo esse potest. *l.* 7. §. *sed si fraudandi.* 10. *supr. de pactis.*

(10) Status mutatio, est capitis minutio. *l.* 1. *infr. de cap. min.*

(11) *infr. tit.* 5.

(12) *l.* 57. *infr. de obl. et act.* §. *si quis agens.* 33. *Inst. de actionib.*

(13) Paulus 1. *sent.* 7. §. 3. *in fin.*

(14) Magistratibus enim municipalibus suo jure non competunt sine mandato Præsidis. *l.* 26. §. 1. *inf. ad municip.*

(15) Id est, tribunal exigunt, et adversarii præsentiam. *l.* 13. *in pr. infr. de minorib.* 25. *ann.*

(16) *l.* 9. *in fin. infr. de dolo. l.* 54. *infr. de contr. empt.*

(17) *l.* 21. *infr. de except.* subaudi maximæ. *Goth.* Vid. *l.* 10. 11. *de dolo malo. l.* 16. §. 4. *infr. de minorib. l.* 4. *l.* 8. *C. de rescind. vend.* vulnusculi modici ratio non habetur. *l.* 1. §. *pen. Inf. ad SC. Silan. l.* 8. *infr. de injur. l.* 1. §. 8. *infr. de ædilit. edict. et ibi not.* Ans. Jung. *l.* 3. §. 11. *infr. de minor.* 25. *ann. et l.* 1. §. 4. *infr. furti advers. naut. caup.*

(18) Al. *Re exclusus*, id est, rei actione. Actionem eodem modo non amisit, qui jus agendi habet. *l. Labeo.* 14. *in fin. infr. de verb. sign.* aut cui promittit Prætor restitutionem. *l.* 9. §. 6. *infr. tit. prox.* Restitutio enim in integrum est actio. *l.* 29. *in fin. infr. de minorib.* 25. *ann.*

(19) Vid. *l.* 14. *in fin. infr. de verb. sign.*

(20) Intra tempus tamen restitutionibus datum. *l.* 3. §. *Pomponius. l.* 18. *in fin. infr. de minor.* 25. *ann. l.* 2. *et* 4. *C. de temp. in integr. l. unic. C. si advers. dotem.*

(21) Puta ingratitudinem. v. *l.* 2. *C. de libertis et eorum liberis.*

(22) Ut si errore justo adierit.

(23) Id est, dum libertum in suam potestatem recipit, non tam quæsita ab eo bona agnoscit, quam ulciscitur ingratum animum liberti. *Cujac.*

(24) Id est, litem, *l.* 8. §. 1. *infr. de inofficios. testam.* Ausonius *in Grammaticomast. Imperium, litem, Venerem cur una notat* Res?

(25) *l.* 183. *infr. de regul. jur.*

(26) V. *l.* 26. §. *ult. infr. quibus ex causis majores.*

(27) 10. *Eclog.* 1. *c.* 7.

(28) Id est, vocatus. *Festus. l.* 3. *infr. de testib. in fin. l.* 10. *infr. de publ. judic. l.* 15. §. *divus. infr. de jure fisci.*

(29) Alii; *et ob hoc de more pronunciatum est.* quidam etiam addita liberaliter voce; *Et ob hoc more solito pronunciatum est,* amplio. Cæterum tu vide Duarenum *l.* 1. *disput. cap.* 7. et Ræverdum *protribun. cap.* 2. Mod.

(30) *l.* 105. *infr. de solut. et liberat.*

(31) Vide *Authent. Qui semel. C. quomodo et quando judex.*

(32) Præconis voce citatio in jure fiebat, *ut hic*: citatio etiam fieri potest edicto publice affixo.

(33) *l.* 16. *infr. de minorib.* 25. *ann.*

etiam, qui (1) per tutores curatoresve suos defensi sunt, nihilominus in integrum contra Rempublicam (2) restituuntur, cognita scilicet causa: ei vero, qui Reipublicæ causa absit, cæteris quoque, qui in eadem causa habentur, si per procuratores suos defensi sunt, hactenus in integrum restitutione subveniri solet, ut appellare his permittatur (3).

TIT. II.

QUOD (4) METUS (5) CAUSA GESTUM ERIT.

Edictum, de Vi mentione Edicto detracta.

1. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

AIt (6) Prætor (7): *Quod* (8) *metus* (9) *causa gestum erit, ratum non* (10) *habebo.* Olim ita edicebatur, *Quod vi, metusve causa.* Vis enim fiebat mentio, propter necessitatem impositam (11) contrariam (12) voluntati (13), metus instantis, vel futuri (14) periculi causa mentis trepidatione: sed postea detracta est *vis* mentio: [ideo] quia quodcumque vi atroci fit, id metu quoque fieri videatur.

Vis quid sit.

2. PAULUS lib. 1. Sententiarum.

VIs autem est majoris (15) rei impetus, qui repelli non potest.

Metus *quomodo accipitur in hoc Edicto.*

3. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

COntinet igitur hæc *clausula* et vim, et metum: et, si quis vi compulsus aliquid fecit, per hoc Edictum restituitur.

§. 1. Sed vim accipimus atrocem (16), et eam, quæ adversus bonos mores fiat: non (17) eam, quam Magistratus [recte] intulit; scilicet jure licito, et jure honoris, quem sustinet. Cæterum si per injuriam quid fecit populi Romani Magistratus, vel provinciæ Præses; Pomponius scribit, hoc Edictum locum habere: *si forte* (inquit) *mortis, aut verberum terrore pecuniam alicui extorserit* (18).

4. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

EGo puto etiam servitutis timorem, similiumque (19) admittendum.

5. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

MEtum accipiendum Labeo dicit, non quemlibet timorem, sed majoris (20) malitatis (21).

6. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

MEtum autem non vani hominis, sed qui merito et in hominem constantissimum (22) cadat, ad hoc Edictum pertinere dicemus.

7. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

NEc (23) timorem infamiæ hoc Edicto contineri (24) Pedius dicit, lib. VII: neque alicujus (25) vexationis timorem per hoc Edictum restitui. † Proinde, si quis meticulosus rem nullam frustra timuerit, per hoc Edictum non restituitur: quoniam neque vi, neque metus causa factum est.

§. 1. Proinde si (26) quis in furto, vel adulterio deprehensus, vel in alio flagitio, vel dedit aliquid, vel se obligavit; Pomponius lib. XXVIII. recte scribit, posse eum ad hoc Edictum pertinere (27): timuit enim vel mortem, vel vincula, quanquam non omnem (28) adulterum, vel furem (29), licet occidere, nisi se telo defendat: sed potuerunt vel non jure occidi, et ideo justus fuerit metus. Sed et si, ne prodatur ab eo, deprehenderit, alienaverit, succurri (30) et per hoc Edictum videtur: quoniam, si proditus esset, potuerit ea pati, quæ diximus.

8. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

ISti quidem et in legem Juliam incidunt, quod pro (31) comperto stupro acceperunt (32). Prætor tamen [etiam,] ut restituant intervenire debet. nam et gestum est malo more (33): et Prætor non respicit, an adulter sit, qui dedit; sed hoc solum, quod hic accipit metu mortis illato.

§. 1. Si is (34) accipiat pecuniam, qui instrumenta status mei interversurus est, nisi dem; non dubitatur, quin maximo metu compellar: utique si jam in servitu-

(1) *Etsi per*: vide *l.* 29. *in pr. infr. de minorib.* 25. *ann.*

(2) *Contra rem judicatam.* Govean. 1. *lection.* 44. Cujac. *arg. l.* 2. *C. si advers. rem judicat.* Goth. Præter allegatum hic a Gothofredo Goveanum vide etiam Ræyard. *variar. lib.* 5. *cap.* 8. Mod.

(3) Vid. Rævard. *lib.* 5. *variar. cap.* 18. Ans.

(4) *Lib.* 2. *C.* 20. Harmen. 1. *titul.* 11. Paul. 1. *sent.* 7. §. 5. *et seq.*

(5) Metus παρὰ τὸ μετιέναι, quod eo amittatur constantia. *Jul. Scaliger.*

(6) Vox hæc Prætoris, vox Dei. Bald. *rubrica de controversia investituræ.*

(7) Hujus Edicti fit mentio *in l.* 13. *C. de transact.* Goth. Conj. *l. creditores. ad l. Jul. de vi pub.* et vide Menochium *de arbitr. Jud. lib.* 2. *cas.* 135. *cum seq.* Mod.

(8) Hæc particula non est referenda ad vim nobis illatam per hostem justum et legitimum. *arg. l.* 21. *Sup. de negot. gest.*

(9) *l.* 116. *infr. de reg. jur.* v. *l.* 9. *C. de contrah. et committ. stipul.*

(10) Id est, nullo tempore. Negativa enim oratio statim effectum suum exerit, et nullo non tempore vera est. *l.* 21. §. 1. *infr. eod. l.* 4. *infr. de manum. testam.* Bart. *l.* 9. §. 4. *infr. eod.*

(11) *l.* 116. *infr. de reg. jur.*

(12) *l.* 4. *infr. de reg. jur.* coacta tamen voluntas, est voluntas. *l.* 21. §. *penult. infr. eod.*

(13) Et juri, Cicero *pro Cæcinna.* Nec juri quidquam tam inimicum est quam vis.

(14) Imo præsentis. *l.* 9. *infr. eod.*

(15) Μεγάλου πράγματος ἐπέλευσις Græcis, est majoris rei impetus. Paul. 1. *sent.* 7. §. 7. adde *l.* 5. *infr. eod.*

(16) Non solam comminationem. *l.* 9. *C. h. t.* neque alterius nudam reverentiam et autoritatem. *l.* 6. *C. eod. l.* 22. *infr. de ritu nupt. l.* 26. §. 1. *infr. de pign. et hypoth.* neque difficultatem onerum publicorum. *l.* 8. *C. h. t.*

(17) Vid. *l.* 11. *infr. de adquir. vel amittend. possess.*

(18) *l. ult. in fin. infr. eod.*

(19) Vinculorum puta, vel carceris. *l.* 22. *infr. eod.*

(20) Μεγάλης κακοθελείας. 19. *Eclog.* περὶ φόβου. Arist. dixit, μειζόνων κακῶν. 3. *Ethic.* 1. Cujac.

(21) *Malitas*, quomodo dicitur bonitas et sceleritas. *l.* 3. *infr. de bon. cor. qui ante sent.*

(22) Vide *l.* 13. *C. de transact.* εἰς ἄνδρα τίμιον. *Ecl. ibid. c.* 5. Goth. Florentini pandectæ; *in homine constantissimo.* de reliquo vide Sarmientum *l.* 2. *select. cap.* 2. Zoannetum *rer. quotidianarum cap.* 44. Mod.

(23) Imo timor infamiæ hoc Edicto continetur: nam timor servitutis et similium admittitur. *l.* 4. *supr. eod.*

(24) Imo, videtur contineri. *l.* 8. §. 2. *infr. eod.*

(25) Levis aut vulgaris.

(26) 10. *Eclog.* περὶ τῶν δεδομένων. *c.* 7.

(27) Condici non potest pecunia turpiter data, *lege quarta de condictione ob turpem causam*: ac repeti potest hac actione, quia metus illatus sit. quod unum ad hanc actionem dandam satis est. Non est autem absurdum diversarum causarum diversos esse effectus. vide vero ad hunc §. supra. Fornerium *l.* 2. *select. cap.* 11. Mod.

(28) Vide tamen *l.* 24. *infr. ad leg. Jul. de adult.*

(29) Vid. *l.* 9. *infr. ad leg. Corn. de sicariis.*

(30) Imo non succurritur. *l.* 4. *infr. de condict. ob turp. causam.*

(31) Ὑπὲρ προφανοῦς τοῦ μοιχοῦ, pro manifesto adulterio. *Eclog. d. loco.*

(32) Vid. *l.* 29. §. *plectitur. infr. ad leg. Jul. de adulteriis.*

(33) *Ut l.* 1. §. 12. *infr. de extraord. cogn.*

(34) *Eclog. ibid. cap.* 8.

tem petor; et illis instrumentis perditis, liber pronunciari non possum.

§. 2. Quod si dederit, *ne stuprum patiatur* vir, seu mulier, hoc Edictum locum habet; cum viris (1) bonis iste metus (2) major, quam mortis, esse debet.

§. 3. Hæc, quæ diximus ad Edictum pertinere, nihil interest, in se quis veritus sit, an [in] liberis suis, cum pro (3) affectu (4) parentes magis in liberis terreantur (5).

1. *Qui tenentur hoc edicto.* 2. *De manumissione. De depositione ædificii.* 3. *De actione et exceptione ex hoc edicto.* 4. *De actione amissa.* 5. *De re reddenda, et doli repromissione.* 6. *De concursu hujus actionis, et rei vindicationis.* 7. *Qualis restitutio fit.* 8. *De vi illata a fidejussore.*

9. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

M*Etum* autem præsentem (6) accipere debemus, non suspicionem (7) inferendi ejus: et ita Pomponius lib. XXVIII. scribit: ait enim, *metum* [*illatum*] *accipiendum*, [id est], si illatus est timor ab aliquo. † Denique tractat, si fundum meum dereliquero, audito quod quis cum armis veniret (8), an huic Edicto locus sit? et refert, Labeonem existimare, Edicto locum non esse, et *unde vi* interdictum cessare (9): quoniam non videor vi dejectus, qui dejici non expectavi, sed profugi (10). Aliter [atque] si posteaquam armati ingressi sunt, tunc discessi: huic enim Edicto locum facere. † Idem ait et si forte adhibita manu in meo solo per vim ædifices, et interdictum (11) *quod vi aut clam*, et hoc Edictum locum habere: scilicet quoniam metu patior id te facere. Sed et si per (12) vim tibi possessionem tradidero; dicit Pomponius huic Edicto locum esse.

§. 1. Animadvertendum autem, quod Prætor hoc Edicto generaliter et in (13) rem loquitur, nec (14) adjicit, *a quo* gestum: et ideo sive singularis sit persona, quæ metum intulit, vel Populus (15), vel Curia, vel Collegium, vel Corpus: huic Edicto locus erit. † Sed licet vim factam a quocumque Prætor complectatur, eleganter tamen Pomponius ait, si (16), quo magis te de vi hostium, vel latronum, vel populi tuerer (17), vel liberarem, aliquid a te accepero, vel te obligavero; non debere me hoc Edicto teneri, nisi ipse hanc tibi vim summisi (18); cæterum si alienus sum a vi, teneri me non debere: ego enim operæ potius meæ mercedem accepisse videor.

§. 2. Idem Pomponius scribit, quosdam bene putare, etiam (19) servi manumissionem (20), vel ædificii depositionem, quam quis coactus fecit, ad restitutionem hujus Edicti porrigendam esse.

§. 3. Sed quod Prætor ait, *ratum se non habiturum*: quatenus accipiendum est videamus. Et quidem, aut imperfecta res est, licet metus intervenerit, utputa stipulationem numeratio non est secuta: aut perfecta, si post stipulationem et numeratio facta est, aut per metum accepto debitor liberatus est, vel quid simile contigerit, quod negotium perficeret: Et Pomponius scribit, in negotiis quidem perfectis et exceptionem interdum, et actionem competere: in imperfectis autem, solam exceptionem. † Sed ex facto scio: cum Campani (21), metu cuidam illato, extorsissent (22) cautionem pollicitationis, rescriptum esse ab Imperatore nostro, posse eum a Prætore in integrum restitutionem postulare: et Prætorem me (23) adsidente interlocutum esse; *ut sive actione vellet adversus Campanos experiri* (24), *esse propositam: sive exceptione adversus petentes, non deesse exceptionem* (25). Ex qua constitutione colligitur: ut, sive perfecta, sive imperfecta res sit, et actio, et exceptio detur (26).

§. 4. Volenti (27) autem datur et (28) in rem (29) actio, et in (30) personam (31), rescissa acceptilatione, vel alia liberatione.

§. 5. Julianus lib. III. Digestorum putat eum, cui res metus causa tradita est, non solum reddere, verum et de dolo repromittere debere.

§. 6. Licet tamen in rem actionem dandam existime-

(1) Stupri metus viro bono major est quam mortis. *Eclog. ibid. cap.* 9.
(2) Atqui timor infamiæ hoc edicto non continetur. *l.* 7. *supr. eod.*
(3) Metus infamiæ in liberis, justus est.
(4) Affectus nullus vincit paternum. *l.* 7. *C. de curatore furiosi.*
(5) §. *ult. Inst. de noxal. action.*
(6) Proximum et instantem, imo, et futurum. *l.* 1. *Sup. eod.* Goth. Et qui in hominem constantissimum cadere potest. *l.* 6. *Sup. eod.* ut mortis, vinculorum. *l.* 7. 8. *Sup. eod.* stupri. *l.* 8. *in fin.* Carcerum. *l. pen. infr.* Cruciatus corporis. Wesenb. *h. t. num.* 3. servitutis. *l.* 4. *Sup. h. t.* fortunarum, pudoris, et infamiæ realis. *l.* 8. §. 2. *h. t.* non verbalis, quia, cum verborum atrocitate factum concurrat, oportet. *l.* 3. *in fin. l.* 9. *C. eod.* Ans.
(7) *Suspicio* est rei futuræ, non præsentis.
(8) In *l. non solum.* §. *si dominus. infr. de usurp. et usucap.* videbat armatos venientes. itaque justior ibi metus causa fuit, quam hic; cum oculi hominum magis quam aures terreantur. sunt igitur diversæ leges, non contrariæ. *Mod.*
(9) Ut qui solo auditu territus fugiat, armis dejectus non censeatur, nec ei interdictum aut restitutio competat. *l.* 3. §. *proinde. infr. de vi et vi arm.* aliam distinctionem probat *l.* 13. §. 7. *infr. locat.*
(10) Secus si non auditis, sed visis jam militibus profugerim. *l.* 33. §. 2. *infr. de usuc. l.* 1. §. 29. *infr. de vi et vi arm.*
(11) *l.* 1. §. 5. §. 6. *l.* 16. §. 1. *infr. quod vi aut clam.*
(12) *l.* 5. *infr. de vi et vi arm.*
(13) Cur? ait enim Prætor, *quod metus causa factum est*: non autem ait, *quod metus causa fecisti.* Idem est in interdicto quod vi. *l.* 6. *infr. quod vi aut clam.*
(14) *l.* 14. §. 3. *infr. eod. l.* 4. §. *metus. infr. de doli mali et met. except.*
(15) Vid. *l.* 4. *infr. de vi et vi arm.*
(16) Si aliquis ut se de vi latronum vel hostium, vel populi liberaret, aliquid mancipavit, vel promisit, ad metum non pertinet: mercedem enim depulsi metus tribuit. Paul. 1. *sent.* 7. §. 5. *Eclog. d. loco c.* 9. *in fin.*
(17) Defensionem aliis interdum debemus, adde *l.* 34. §. 1. *infr. de donat.*
(18) *l.* 5. *C. h. t.*
(19) 10. *Eclog.* 7. *c.* 1.
(20) Puta si vel servus ipse, *l.* 9. vel populus dominum ad libertatem conferendam coëgerit. *l.* 17. *infr. qui et a quibus.* Quid si extraneus? Joannes negat revocari libertatem. hoc certe constat magna ex causa a principe pupillum adversus libertatem posse restitui. *l.* 10. *infr. de minorib.* 25. *ann.*
(21) Municipes vim etiam inferunt, *ut hic*: et dolum. *l.* 1. §. 1. *infr. de dol. mal.*
(22) Cautionem vi extortam exceptione defendimus, et actione etiam revocamus. *Eclog. d. c.* 1. adde *l.* 5. *infr. ad l. Jul. de vi publica.* Goth. Mascard. *conclus.* 1370. vide quædam huc spectantia apud Mynsinger. *cent.* 6. *observ.* 84. et Andr. Gail. *lib.* 1. *observ.* 22. *et lib.* 2. *observ.* 42. Ans.
(23) Ulpianus adsessor Prætoris fuit. Periti autem juris adsessores esse debebant. dixi *l.* 2. *supr. quod quisque juris.*
(24) *Actione* quod metus causa. §. *pen. infr. l. item si cum.* §. *sed et si quis. eod.* Mod.
(25) Quia res adhuc in bonis est. *Eclog. illo loco.*
(26) Ex hoc Edicto.
(27) Id est, spreta actione, Quod metus causa, volenti licet in rem agere rescissa traditione: vel in personam, rescissa liberatione.
(28) Integri restitutio aut in rem competit, aut in personam. In rem actio competit, ut res ipsa, de qua agitur, revocetur: In personam, cum aut quadrupli pœna intra annum, aut simpli post annum peti potest. Paul. 1. *sent.* 7. §. 4. adde §. 6. *infr. eod.*
(29) §. 6. *infr. eod. l.* 3. *C. eod.*
(30) In personam actionem hic negat esse actionem quod metus causa Cujac. *ad illum locum.* Paul. §. 4.
(31) *l.* 2. *infr. quib. ad libert. proclamare.*

*

mus, quia res (1) in bonis est ejus, qui vim passus est; verum non sine ratione dicetur, si in quadruplum quis egerit, finiri (2) in rem actionem, vel contra.

§. 7. Ex hoc Edicto restitutio [talis] facienda est, [id est] in integrum officio judicis, ut, si per vim res tradita est, retradatur, et de dolo (sicut dictum est (3)) repromittatur; ne forte deterior res sit facta. Et, si (4) acceptilatione liberatio intervenit, restituenda erit in pristinum statum obligatio: usque adeo, ut Julianus scribat lib. IV. [Digestorum], si pecunia debita fuit, quæ accepta per vim facta est, nisi vel solvatur, vel restituta obligatione judicium accipiatur, quadruplo eum condemnandum. † Sed et si per vim stipulanti promisero, stipulatio accepto facienda erit. † Sed et si ususfructus, vel servitutes amissæ sunt, restituendæ erunt (5).

§. 8. Cum autem hæc actio in rem sit scripta, nec personam vim facientis coërceat, sed adversus omnes restitui velit, quod metus causa factum est: non immerito Julianus a Marcello notatus est scribens, si fidejussor vim intulit, ut accepto liberetur; in reum non esse restituendam actionem; sed fidejussorem, nisi adversus reum quoque actionem restituat, debere in quadruplum condemnari. Sed est verius, quod Marcellus notat, etiam adversus reum competere hanc actionem, cum in rem sit scripta (6).

De vi illata a debitore.

10. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

ILlud verum est, si ex facto debitoris metum adhibentis fidejussores acceptilatione liberati sunt, etiam adversus fidejussores (7) agi posse, ut se (8) reponant in obligationem.

§. 1. Si metu a te coactus acceptam tibi stipulationem fecerim: arbitratu judicis, apud quem ex hoc Edicto agitur, non solum illud continetur, ut in tua persona redintegretur obligatio, sed fidejussores quoque vel eosdem, vel alios non minus (9) idoneos adhibeas: præterea ut et pignora (10) quæ dederas, in eandem causam restituas.

De vi illata ab alio.

11. PAULUS lib. 4. [Juliani] Digestorum notat.

SI quis alius sine malitia fidejussoris, ut fidejussori accepto fieret, vim fecit, non tenebitur fidejussor, ut rei quoque obligationem restituat (11).

De fructibus et omni causa. 1. *Si is, qui vim fecit, vim passus est.* 2. *Si debitor metu solverit.*

12. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

SEd et partus (12) ancillarum, et fœtus pecorum et fructus restitui, et omnem (13) causam oportet: nec solum eos, qui percepti sunt; verum si plus ego percipere potui, et per metum impeditus sum; hoc quoque præstabit.

§. 1. Quæri poterit, an etiam ei, qui vim fecerat, passo vim, restitui Prætor velit per hoc Edictum ea quæ alienavit? et Pomponius scribit lib. XXVIII., non oportere ei Prætorem opem ferre, *nam cum liceat* (14), inquit, *vim* (15) *vi repellere* (16), *quod fecit, passus est*: quare si metu te coëgerit sibi promittere, mox (17) ego eum coëgero metu, te accepto liberare, nihil esse, quod ei restituatur.

§. 2. Julianus ait eum, qui vim adhibuit debitori suo, ut ei solveret, hoc Edicto non teneri, propter naturam metus causa actionis, quæ damnum (18) exigit: quamvis negari non possit, in Juliam (19) eum de vi incidisse, et jus crediti amisisse (20).

Qui per vim extorquet, quod sibi debetur, jus crediti amittit. Bart.

13. CALLISTRATUS lib. 5. de Cognitionibus.

EXtat enim decretum (21) D. Marci, in hæc verba: *Optimum est, ut si quas putas te habere petitiones, actionibus experiaris.* Cum Marcianus diceret, *vim nullam feci*: Cæsar dixit, *tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? vis* (22) *est et tunc, quotiens quis id, quod deberi sibi putat, non per judicem reposcit. Quisquis igitur probatus mihi fuerit rem ullam* (23) *debitoris, vel pecuniam* [*debitam*] *non ab ipso sibi sponte datam, sine ullo judice temere possidere, vel accepisse, isque sibi jus in eam rem dixisse; jus crediti non* (24) *habebit* (25).

Si exceptione tutus acceptilationem extorserit. 1. *De quadruplo, et simplo, et causæ cognitione.* 3. *Qui tenentur hac actione: et quid probandum sit ab actore.* 4. *Natura hujus actionis.* 5. *De eo qui vim admisit, et eo ad quem res pervenit, et servo qui in fuga est.* 6. *De reo et fidejuss.* 7. *Quid quadruplatur.* 8. *De eo qui sisti promisit, et fidejussore.* 9. *De stipulatione per vim extorta.* 10. *Quadruplum quomodo accipitur.* 11. *Si servus vi ablatus pereat vel fugiat.* 12. *De furto.* 13. *De concursu hujus et de dolo actionis.* 14. *Quid quadruplatur.* 15. *Quatenus plures tenentur.*

14. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

[ITem] Si cum exceptione adversus te perpetua (26) tutus essem, coëgero te acceptum mihi facere, cessare hoc Edictum: quia nihil tibi abest.

§. 1. *Si quis non restituat: in quadruplum in eum ju-*

(1) *Amisisse* rem non videtur is, cui Prætor restitutionem in integrum promittit. dixi *l.* 5. *supr. tit. prox.*

(2) *l.* 14. §. 13. *infr. eod.*

(3) §. 5. *supr. eod.*

(4) *l.* 10. *infr. eod.*

(5) *l.* 15. §. 7. *infr. quod vi aut clam.*

(6) Non in rem simpliciter: quia hæc actio vi ipsa, in personam; scriptura, in rem est: quippe in Edicto, verba ad id, quod gestum est, rescindendum concepta sunt, non in personam ejus qui metum intulit. *Bart.*

(7) Vid. quæ scripsi *ad l.* 45. §. 2. *infr. mandati.*

(8) *l.* 9. §. 7. *supr. eod.*

(9) Vid. *l.* 25. §. 2. *infr. de recept. qui arbitrium.*

(10) *Arg. l.* 27. §. *si minor. infr. de minorib.* 25. *ann.*

(11) Nemo ex alieno metu tenetur, nisi commodum sensit. *l.* 14. §. 3. *infr. eod.*

(12) *l.* 38. §. 6. *infr. de usuris.*

(13) Inde colligitur, servum per metum alienatum, adquirere ei, qui vim passus sit, non ei, qui metum intulit. Paul. 1. *sent.* 7. §. 6.

(14) Omni jure: etiam divino. *l.* 3. *supr. de justit. et jur.*

(15) *l.* 3. §. 9. *infr. de vi et vi arm.* 10. *Eclog.* περὶ βίας. *cap.* 1.

(16) Moderate et cum moderamine inculpatæ tutelæ. *l.* 1. *C. unde vi.*

(17) Quid si non ex continenti, sed ex intervallo? v. *hic* Cujac. *Mox* autem idem quod *confestim*, non *ex intervallo. l.* 3. §. 9. *infr. de vi et vi arm.*

(18) Id est, damni æstimationem.

(19) De vi, de qua §. 8. *Inst. de publ. jud.* v. *l.* 1. §. 2. *infr. de vi et vi arm.*

(20) *l.* 6. *l.* 7. *C. unde vi. l.* 9. *C. de oblig. l. unic.* §. *fin. C. de suffragio.*

(21) Cujus fit mentio *in l. pen. infr. ad l. Jul. de vi privata.* adde huic loco *Deuteron.* 24.

(22) Imo vis non est. *l.* 55. *infr. de furtis.*

(23) An etiam minimam, vel partem? Mitius videtur, ut ea tantum parte debitum amittat, non solidum, *l. sancimus. C. de pœnis.* v. Pileum, *q.* 87.

(24) *d. l.* 6. *et* 7.

(25) Imo, si furi abstulit, jus crediti non amittit, *l.* 48. *in princ. infr. de furtis. l.* 10. §. 16. *infr. quæ in fraud. credit.* adde casum *l.* 54. *C. de decurionib.*

(26) Puta doli. §. *perpetuæ.* 9. *Inst. de except.*

dicium pollicetur (1). Quadruplabitur (2) autem omne, quodcumque restitui oportuit. Satis clementer cum reo Prætor egit, ut (3) daret ei restituendi facultatem, si vult pœnam evitare. *Post annum* vero *in simplum actionem* pollicetur: Sed non semper, sed *causa cognita.*

§. 2. In causæ (4) autem cognitione versatur, ut si [alia] actio non sit, tunc hæc detur: et sane cum per metum facta injuria anno [et] quidem utili exoleverit: idonea (5) esse causa debet, ut post annum actio hæc dari debeat. Alia autem actio esse sic potest. Si is, cui vis admissa est, decesserit, heres ejus habet hereditatis petitionem; quoniam pro possessore, qui vim intulit, possidet (6): propter quod heredi non erit metus causa actio: quamvis, si annus largiretur, etiam heres in quadruplum experiri possit. Ideo autem successoribus (7) datur, quoniam et rei habet persecutionem.

§. 3. In hac actione non quæritur (8), utrum is, qui convenitur, an alius metum fecit: sufficit enim hoc docere, metum sibi illatum, vel vim: et ex hac re eum qui convenitur, etsi crimine caret, lucrum tamen sensisse: nam cum metus (9) habeat in se ignorantiam, merito (10) quis non adstringitur, ut designet, quis ei metum vel vim adhibuit: et ideo ad hoc tantum actor adstringitur, ut doceat metum in causa fuisse, ut alicui acceptam pecuniam faceret, vel rem traderet, vel quid aliud faceret. Nec cuiquam iniquum videtur, ex alieno facto alium in quadruplum condemnari: quia non statim quadrupli est actio, sed si res non restituatur (11).

§. 4. Hæc autem actio cum arbitraria sit (12), habet reus licentiam, usque ad sententiam ab arbitro datam (13), restitutionem, secundum quod supra diximus, rei facere: quod si non fecerit, jure meritoque quadrupli condemnationem patietur.

§. 5. Aliquando tamen, et si metus adhibitus proponatur, arbitrium absolutionem adfert: quid enim, si metum quidem Titius adhibuit me non conscio, res autem ad me pervenit, et hæc in rebus humanis (14) non est sine dolo malo meo, nonne Judicis officio absolvar? aut si servus in fuga est? æque, si cavero Judicis officio, me, si in meam potestatem pervenerit, restituturum; absolvi debebo. † Unde quidam putant (15), bona fide emptorem ab eo qui vim intulit, comparantem non teneri: nec eum, qui dono accepit, vel cui res legata est. Sed rectissime Viviano videtur, etiam hos teneri: ne metus, quem passus sum, mihi captiosus sit (16). Pedius quoque lib. VIII. scribit, arbitrium Judicis in restituenda re tale esse: ut (17) eum quidem, qui vim admisit, jubeat restituere, etiamsi ad alium res pervenit: eum autem, ad quem pervenit, etiamsi alius metum fecit: nam in alterius præmium verti alienum metum non oportet (18).

§. 6. Labeo ait: Si quis per metum reus sit constitutus, et fidejussorem volentem dederit (19); et ipse, et fidejussor liberatur: si solus fidejussor metu accessit, non etiam reus; solus fidejussor liberabitur (20).

§. 7. Quadruplatur (21) autem id, quanti ea res erit, [id est] cum fructibus, et omni causa.

§. 8. Si quis per vim sisti promittendo, postea fidejussorem adhibeat (22): is quoque liberatur.

§. 9. Sed et si quis per vim stipulatus, cum acceptum non faceret, fuerit in quadruplum condemnatus: ex stipulatu eum agentem, adversus exceptionem replicatione adjuvari, Julianus putat: cum in quadruplo et simplum sit reus consecutus. Labeo autem etiam post quadrupli actionem nihilominus exceptione summovendum eum, qui vim intulit, dicebat: quod cum durum videbatur, ita temperandum est, ut tam tripli condemnatione plectatur, quam acceptilationem omni modo facere compellatur (23).

§. 10. Quatenus autem diximus, quadruplo simplum inesse, sic (24) hoc disponendum est, ut in condemnatione quadrupli res quidem omnimodo contineatur, et ejus restitutio fiat (25), pœnæ autem usque ad triplum stetur.

§. 11. Quid si homo sine dolo malo et culpa ejus, qui vim intulit, et condemnatus est, periit? in hoc casu a rei condemnatione ideo relaxabitur (26), si intra tempo-

(1) Prætor Edicto suo.
(2) §. 7. §. *pen. infr. et l.* 21. §. 2. *infr. eod.*
(3) v. *l.* 65. *infr. de furt.* §. 27. *Inst. de action.*
(4) *l.* 16. *in princ. infr. de minorib.* 25. *ann.*
(5) 10. *Eclog.* περὶ φόβȣ. *c.* 13.
(6) Adde *l.* 9. *infr. de petit. hered.*
(7) *l.* 3. *C. h. t. Eclog. eod. c.* 13. *in fin.*
(8) *l.* 9. §. 1. *supr. eod. l.* 5. *C. eod. l.* 15. *in fin. infr. de dol. mal.*
(9) Metus in se ignorantiam habet.
(10) Metum probari sufficit, licet non probetur per quem. Ratio hæc adfertur ab Accursio, quod multa noctu fiant (etiam in hominum frequentia) quæ probari nequeunt. Baldus, Angelus et alii, negant ea quæ noctu fiunt, probari posse, nisi Luna radiis terram illustret, vel ignis splendor affuerit. Bart. *lib. de testib.* Bald. c. 1. §. *porro, quæ fuit prima causa beneficia amittendi.* Decius *cons.* 163. *et* 429. Ideoque Baldus et Angelus hic referunt, Oldradum defendisse quendam, quem duo testati fuerant noctu homicidium admisisse, hoc probato, ea nocte splendorem Lunæ visum non fuisse. Diodorus etiam refert, et Plutarch. *in Alcibiade*, reprobatum testem, cum interrogaretur quomodo noctu vidisset, et respondisset, per Lunæ radios, et probatum fuisset tum interlunium fuisse. Hoc igitur testimonium verum esse potest, in his quæ Luna crescente vel plena visa sunt, non obscura. Idem quoque in nocturnis pugnis est, propter umbras ipsorum pugnantium: cujus exemplum vid. apud Thucydidem *lib.* 6. et Florum *in Mithridate.*
(11) Atque ita in quadruplum contumax punitur. *Bart.*
(12) Id est, ex qua judicis officio satisfactio fit. §. *præterea.* 31. *Inst. de act.*
(13) *Sententiam* definitivam scilicet, quia post sententiam interlocutoriam restituens absolvitur. *l. arbitrio. infr. titulo proxim.* §. *item actio. Institut. de action.* Vide porro ad §. proxime præcedentem Ferrandum *l.* 1. *explicat. cap.* 14. Mod.
(14) Is ad quem res pervenit ex metu illato per alium, rei interitu liberatur. *Bart.*
(15) Et male. *infr. eod.*
(16) Quod esse non oportet. *l.* 5. *supr. de transact.*
(17) Paulus 1. *sentent.* 8. §. 2.
(18) Vide *l. ult.* §. *plane si supr. de eo per quem factum.*
(19) Haloander satis temere τὸ *volentem* in *nolentem* mutavit: in quo reprehenditur merito a viro amplissim. Anton. Augustino, cujus Emendat. *l.* 1. vide capitulum secundum. ut et ad illa mox; *Labeo autem etiam post quadrupli.* Joan. Robertum *l.* 1. *recept. lect. cap.* 23. et Goveanum *variar. lect. l.* 1. *cap.* 11. Mod.
(20) Rescisso principali, accessorium rescinditur: at non ex contrario. *Bart.*
(21) Vid. §. 1. *supr. eod.*
(22) Coactus scilicet. nam si volens, metum sibi illatum videtur dissimulare. *arg. l.* 2. *C. h. t.*
(23) Id est, qui vim intulit, si recusat acceptum ferre, in triplum condemnatur, et acceptum præterea facere tenetur.
(24) §. 25. *Inst. de action.*
(25) Vel, si ea periit, ejus æstimatio.
(26) Transfusa est enim prior actio in actionem rei judicatæ: qua actione nemo tenetur ratione ejus rei, quæ naturaliter periit: cum in judicato faciendo mora facta non sit: Post latam autem sententiam, rem ex causa judicati debere incipere, apparet ex *l. si fundus.* §. *si pluris. et* §. *creditor. et ex l. grege.* §. *etiam. infr. de pignor.* Vide Loriotum *de mora axiom.* 16. Bellonum *supputat. cap.* 12. Goveanum *var. lect. lib.* 1. *cap.* 12. Leonin. *emendat. lib.* 3. *cap.* 13. *n.* 4. Mod.

ra (1) judicati actionis moriatur (2), quia tripli pœna propter facinus satisfacere cogitur.

† Pro eo autem qui in fuga esse dicitur, cautio (3) [ab eo] extorquenda est, *Quatenus et persequatur, et omnimodo eum restituat*: et nihilominus in rem, vel ad exhibendum, vel si qua alia ei competit actio *ad eum recipiendum*, integra ei qui vim passus est, servabitur: ita (4) ut si dominus eum quoquo modo receperit, is qui ex stipulatione convenitur, exceptione tutus fiat. Hæc si post condemnationem: si autem ante sententiam homo sine dolo malo et culpa mortuus fuerit, tenebitur (5), et hoc fit his verbis Edicti: *neque ea res arbitrio judicis restituetur*. Ergo et si in fuga sit servus sine dolo malo et culpa ejus, cum quo agitur: cavendum est per Judicem, ut eum servum persecutus reddat. Sed et si (6) non culpa ab eo, quo cum agitur, aberit: si tamen peritura res non fuit, si metum non adhibuisset, tenebitur reus (7): sicut in interdicto *unde vi*, vel *quod vi aut clam*, observatur. Itaque interdum hominis [mortui] pretium recipit, qui (8) eum venditurus fuit (9), si vim passus non esset.

§. 12. Qui vim intulit, cum possessionem a me sit consecutus (10), fur non est: quamvis qui vi rapuit, fur improbior (11) esse videatur, ut Juliano placet.

§. 13. Eum qui metum fecit, et (12) de dolo teneri certum est (13), (et ita Pomponius): et consumi (14) alteram actionem per alteram exceptione in factum opposita.

§. 14. Julianus ait, quod interest, quadruplari solum; et ideo eum, qui ex causa fideicommissi quadraginta debebat, si trecenta promiserit per vim, et solverit, ducentorum sexaginta quadruplum consecuturum: in his enim cum effectu vim passus est.

§. 15. Secundum hæc, si plures metum adhibuerint, et unus fuerit conventus: siquidem sponte rem ante sententiam restituerit, omnes liberati sunt (15). Sed etsi id non fecerit, sed ex sententia quadruplum restituerit, verius est, etiam sic perimi adversus cæteros metus causa actionem.

15. Paulus lib. 11. ad Edictum.

Aut in id dabitur adversus cæteros actio, quod minus (16) ab illo exactum sit.

1. *Si servi metum adhibuerint.* 2. *De successoribus.*

16. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

Quod diximus, si plures metum adhibuerunt: idem dicendum erit, et si (17) ad alium res pervenit, alter metum adhibuit.

§. 1. Sed si servi metum adhibuerunt, noxalis quidem actio ipsorum nomine erit (18): poterit autem quis dominum, ad quem res pervenerit, convenire: qui conventus sive rem, sive (secundum quod jam dictum est) quadruplum præstiterit, proderit et servis (19). Si vero noxali conventus, maluerit noxæ dedere, nihilominus ipse poterit conveniri, si ad eum res pervenit.

§. 2. Hæc actio heredi (20), cæterisque successoribus datur: quoniam rei habet persecutionem. † In heredem autem, et cæteros in (21) id, quod pervenit ad eos, datur: non immerito: licet enim pœna (22) ad heredem non transeat, attamen quod turpiter (23), vel scelere quæsitum est (ut et est rescriptum) ad compendium (24) heredis non debet pertinere (25).

Si quid ad primum heredem semel pervenit, hæc actio perpetuatur. Bast.

17. Paulus lib. 1. Quæstionum.

Videamus ergo, si heres, ad quem aliquid pervenerit, consumpserit (26) id, quod pervenit, desinat teneri: an vero sufficit semel pervenisse? et si consumpto eo decesserit, utrum adversus heredem ejus omnimodo competit actio: quoniam hereditariam suscepit obligationem: an non sit danda, quoniam ad secundum heredem nihil pervenit? Et melius est, omnimodo competere in heredem heredis actionem: sufficit enim semel (27) pervenisse ad proximum heredem; et perpetuâ (28) actio esse cœpit: alioquin dicendum erit nec ipsum, qui consumpsit, quod ad eum pervenit, teneri.

De eo qui factus est locupletior.

18. Julianus lib. 64. Digestorum.

Si ipsa res, quæ ad alium pervenit, interiit: non esse locupletiorem dicemus. Sin vero in pecuniam aliamve rem conversa sit, nihil amplius quærendum est, quis exitus sit, sed omnimodo locuples [factus] videtur, licet postea deperdat (29). Nam et Imperator Titus Antoninus Claudio Frontino de pretiis rerum hereditariarum rescripsit, ob idipsum peti ab eo hereditatem posse: quia licet res, quæ in hereditate fuerant, apud eum non sint: ta-

(1) Id est, intra quatuor menses. vid. *l.* 2. *l. ult. C. de usuris rei judicatæ.*

(2) Id est, quia priusquam mora fieret, res interiit. vid. *l.* 29. *in fin. infr. de verb. obligat.* Is autem in mora non est, quia dilationem habet a lege: secus erit si post tempora judicati res perierit. vid. Gov. 1. *lect.* 11.

(3) Cautio de persequendo. §. 1. *Inst. de divis. stipulationum.* vid. Theophil. *l.* 69. *in fin. infr. de leg.* 1.

(4) Adde *l.* 15. *in fin. infr. quod vi aut clam.*

(5) *l.* 1. *C. eod.*

(6) Sed etsi culpa. *Cujac.* Goth. Pacio vero probatur scriptura Florentina, dum illud *culpa* non recti, sed sexti sit casus; et ad verbum *aberit* proxime sequens subaudiatur *servus.* Mod.

(7) Ergo a contrario, reus non tenebitur, si peritura res erat, etiamsi metus non fuisset adhibitus. *l.* 14. *in fin. infr. depositi.*

(8) *l.* 15. *in fin. infr. de rei vindic.*

(9) Vid. *l.* 15. *in fin. infr. de rei vind. l.* 47. *in fin. infr. de leg.* 1.

(10) Vid. *l.*38. *in fin. infr. de usurpat. et usucap.*

(11) Vide *l.*1. *l.* 2. §. 10. *infr. vi bonor. l.* 1. §. 1. *infr. de effractorib. et expilat.*

(12) Atqui dolus ex insidiis. *l.* 6. *C. de dol. mal.* vis vero et metus palam admittitur.

(13) Officio tamen prætoris convenit, ut ita det actionem, si alia actione agere non liceat, *l. pen. in fin. Sup. de in integr. restit. l.* 1. §. 1. *infr. de dolo.* vel, cum utraque concurrat, alterius tantum mentio fit, altera suppressa. qua ratione non esse alia actio intelligitur, cum solus dolus allegatur vel solus metus. *Mod.*

(14) *l.* 9. §. 6. *Sup. eod.*

(15) Hæc enim actio ab initio rei persecutoria est: Aquilia vero pœnalis. *l.* 11. §. 2. *infr. ad l. Aquil.*

(16) V. *l.* 1. *in fin. infr. vi bonor.*

(17) *l.* 3. *in pr. C. h. t.*

(18) *l.* 1. *infr. de noxal. action.*

(19) Ne liberi postea conveniantur. *Accurs.*

(20) *Eclog. eod.* *e.* 13. *et* 16.

(21) *l. un. C. ex delict. def.*

(22) *l.* 1. *infr. de privatis delict.*

(23) Turpiter quæsita heredibus adquirentis prodesse non debent.

(24) Lucrum et commodum.

(25) V. *l.* 3. *in pr. infr. de vi et vi arm.*

(26) Id est, si facto ejus interierit, secus si res perierit naturaliter. *l.* 14. §. 5. *Sup. eod.*

(27) Atqui hic consideratur, quod litis contestatæ tempore pervenerit.

(28) Vid. *l.* 19. *infr. eod. l.* 20. *infr. eod.*

(29) Deperéat.

men (1) pretium carum, [quo] locupletem eum vel sæpius mutata specie faciendo, perinde (2) obligat, ac si corpora ipsa in eadem specie mansissent.

De herede.

19. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

QUod autem in heredem eatenus pollicetur actionem Proconsul (3), quatenus ad eum pervenerit, intelligendum est, ad perpetuo (4) dandam actionem pertinere.

20. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

QUantum autem ad heredem pervenerit, litis contestatæ tempore spectabitur: si modo certum sit aliquid pervenisse. † Idem et (5) ipsius, qui vim intulit, [si] sic in corpus patrimonii pervenit aliquid, ut certum sit ad heredem perventurum, id est, si debitor liberatus est (6).

De eo qui sibi metum infert. 1. *Metus causa gestum nullo tempore ratum haberi.* 2. *Quid quadruplatur.* 3. *De dotis promissione.* 4. *Si metu discedatur a contractu bonæ fidei.* 5. 6. *De aditione vel repudiatione hereditatis.*

21. Paulus lib. 11. ad Edictum.

SI mulier contra patronum suum ingrata (7) facta sciens se ingratam, cum (8) de suo statu periclitabatur, aliquid patrono dederit, vel promiserit, ne in servitutem redigatur: cessat Edictum, quia (9) hunc sibi metum ipsa infert (10).

§. 1. Quod metus causa gestum erit, nullo tempore Prætor ratum habebit.

§. 2. Qui possessionem non sui fundi tradidit, non quanti fundus, sed quanti possessio est; ejus quadruplum (11), vel simplum cum fructibus consequetur: æstimatur enim, quod restitui oportet; id est, quod abest: (abest) (12) autem nuda possessio cum suis fructibus: quod et Pomponius.

§. 3. Si dos metu promissa sit, non puto nasci obligationem (13): quia est verissimum, nec talem promissionem dotis ullam esse (14).

§. 4. Si metu coactus sim ab emptione, locatione discedere: videndum est, an nihil sit acti, et antiqua obligatio remaneat? an hoc simile sit acceptilationi, quia nulla ex bonæ fidei obligatione possimus uti, cum finita sit dum amittitur? et magis est, ut similis species acceptilationi sit: et ideo Prætoria actio nascitur.

§. 5. Si metu coactus adii hereditatem, puto me heredem effici (15), quia quamvis, si liberum esset, noluissem, tamen (16) coactus volui (17): sed per Prætorem restituendus sum, ut abstinendi mihi potestas tribuatur.

§. 6. Si coactus hereditatem repudiem, duplici via Prætor mihi succurrit: aut utiles actiones quasi heredi dando, aut actionem metus causa præstando: ut quam viam ego elegerim, hæc mihi pateat (18).

De eo quod in carcere extortum est.

22. Paulus lib. 1. Sententiarum.

QUi (19) in carcerem (20) quem detrusit, *ut* (21) *aliquid* (22) *ei extorqueret*: quidquid ob hanc (23) causam factum est, nullius momenti est (24).

De metus præsumptione et probatione. 1. *De vinculorum metu* 2. *De ancleia a certaminibus prohibito.* 3. *De apparitoribus.*

23. Ulpianus lib. 5. Opinionum.

NOn (25) est verisimile (26) compulsum in Urbe inique indebitum solvisse eum, qui claram (27) dignitatem se habere prætendebat: cum potuerit jus publicum invocare (28) et adire aliquem potestate præditum, qui utique vim eum pati prohibuisset: sed hujusmodi præsumptioni debet apertissimas probationes (29) violentiæ opponere.

§. 1. Si justo metu perterritus cognitionem (30), ad quam ut vinctus iret, potens adversarius minabatur, id

(1) *l.* 22. *in fin. l.* 23. *l.* 25. §. 1. *infr. de petit. her.*

(2) Imo non perinde obligat. *l.* 29. *infr. de donat. inter virum.*

(3) Is enim in proconsulari provincia edicta proponebat, quæ *provincialia* appellantur. *ut l.* 1. *infr. de alien. judicii.* Ant. Aug. *Emendat. lib.* 1. *c.* 5.

(4) Ut *l.* 17. *in fin. supr. eod.*

(5) Et si in ipsius.

(6) Si defunctus vi liberatus est, in corpus patrimonii ejus et ad heredem liberati pervenit.

(7) Ingratitudinis causa, libertus in servitutem revocari potest. *ut hic. l.* 70. *infr. de verb. signif. l.* 1. *C. de libertis et eor.* Ob eandem causam ingratitudinis, revocari potest donatio, *l. ult. C. de revoc. don.* et emancipatio. *l. un. C. de ingratis liber.*

(8) Eum, qui carcere et custodia publica tenetur, contrahere sponte et ultro posse hinc colligunt.

(9) Id est, hic metus justus non fuit.

(10) Unde ei non succurritur. *l.* 2. §. *si quis tamen.* 8. *supr. si quis cautionibus.*

(11) V. *l.* 14. §. 7. *supr. eod.*

(12) V. *l.* 119. *infr. de reg. jur.*

(13) Imo, ex stipulatione per vim extorta nascitur obligatio. *l.* 36. *infr. de verb. obligat. l. penult. C. de inut. stip.*

(14) Quia nempe est bonæ fidei contractus talis promissio. *l.* 1. *C. de rei uxor. act.* porro ad §. seq. *Si metu coactus.* vide Cujaciam *observat. l.* 16. *c.* 40. Mod.

(15) Imo non fio heres. *l.* 6. *in fin. infr. de acq. vel omitt. hered.* nam voluntati vis contraria est. *l.* 1. *supr. eod.*

(16) V. *l.* 22. *infr. de rit. nupt.*

(17) V. *l.* 85. *infr. de acq. vel omitt. hered. l.* 22. *infr. de rit. nupt.*

(18) V. *l.* 1. §. *illud. infr. de separ.*

(19) Paul. 1. *sent.* 7. §. 10.

(20) Privatum vel publicum.

(21) Et sic injuste.

(22) Puta liberationem, vel syngrapham. *Goth.* Pertinet hæc lex non tantum ad obligationes, sed etiam ad confessiones in carcere factas, ut Accursium hic non asse animadvertit Anton. Fab. *in rational. hic.* Ans.

(23) Et sic potest ob alias causas promittere.

(24) Quia ultra quantitatem debitæ pecuniæ extorsit. *arg. l.* 13. §. 2. *infr. eod.* vel debitorem in privatum carcerem, idque injuria et dolo malo, per vim conjecit. *arg. l.* 5. *infr. de vi pub.* Paul. 1. *sent.* 7. §. *ult.* secus si juste in carcerem conjectus promisit. *l.* 21. *in princ. supr. eod.* Alii etiam transactionem, promissionem, conventionem, traditionem in carcere factam improbant, quod is, qui carcere detinetur, omnia metu facere, præsertim cum suo creditore, præsumatur: et ipse carcer, metus justus sit. Imo et ipse metus vinculorum restitutionem parit. *l.* 7. §. 1. *Sup. eod. l. ult.* §. 1. *Inf. eod.* Idem dicendum utcumque extra carcerem custodiri tamen habens contrahat, quia is solutus nondum dicitur. *l.* 48. *infr. de verb. sign.*

(25) Imo est. Clement. *Pastoralis.* 2. *de sententia et re judicata.* nisi quis probet videlicet factum contrarium præsumptioni, veluti si judex subito cum manu armata citet: terror ille armorum efficit, ut citanti, velut hosti, fidem quis non præstet. *l.* 3. *Inf. de vi et vi arm. c.* 4. *accedens.* X. *ut lit. non contest.* Proinde, ex hujusmodi metu relaxatus, etiam sub juramento redeundi, poterit non reverti. Quidam tamen existimant perjurium gravius majusque debere esse homicidio. *l.* 21. *Sup. de negot. gest. l.* 4. *Inf. de captiv. et postlim.*

(26) Id est, præsumptio contraria est: et quo magis contraria, eo durioribus probationibus oneratur: alias metus non præsumitur nisi probetur. *l.* 2. *et* 9. *C. h. t.*

(27) Id est, senatoriam: dixi ad *l.* 5. *C. de curat. furiosi.*

(28) Dixi ad l. 12. Tabul.

(29) V. Menoch. *l.* 3. *præsumpt. c.* 126. Ans. Adde Mascard *de probat. tom.* 2. *conclus.* 1054. *n.* 123. And. Gail. *lib.* 2. *obs.* 93. S. L.

(30) Cognitionis, *Cuj.* Principis scilicet cujus metus justus non est, aut quem metuere injuria est.

quod habere licebat, compulsus vendidit (1): res suæ æquitati per præsidem provinciæ restituitur.

§. 2. Si fenerator inciviliter custodiendo (2) athletam, et a certaminibus prohibendo (3), cavere compulerit (4) ultra quantitatem debitæ pecuniæ: his probatis competens Judex rem suæ æquitati restitui decernat.

§. 3. Si (5) quis, quod adversario non debebat, delegante eo, per vim, apparitione (6) Præsidis interveniente, sine notione Judicis coactus est dare: Judex inciviliter extorta restitui ab eo, qui rei damnum præstiterit, jubeat. Quod si debitis satisfecit simplici jussione (7), et non cognitione habita: quamvis non extra (8) ordinem exactionem fieri, sed civiliter oportuit: tamen quæ solutioni debitarum ab eo quantitatum profecerunt, revocare incivile est.

T I T. III.

DE (9) DOLO MALO (10).

Edicti ratio. 1. *Et verba.* 2. *Quid sit dolus malus.* 3. *Distinctio doli.* 4. *Si alia actio sit vel non: si interdictum sit, vel exceptio vel stipulatio.* 5. *De turpi stipulatione.* 6. *Si in integrum restitui potest. Si alia actio tempore finita sit.* 7. *De actione amissa.* 8. *Si alia actio sit contra eum qui de dolo teneatur, vel contra alium.*

1. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

HOc Edicto (11) Prætor adversus varios et dolosos, qui aliis offecerunt calliditate quadam, subvenit: ne vel illis malitia sua sit lucrosa, vel istis simplicitas damnosa.

§. 1. Verba autem Edicti talia sunt: *Quæ dolo malo facta esse dicentur, si de his rebus alia actio non erit* (12), *et justa causa esse videbitur, judicium dabo.*

§. 2. *Dolum malum* Servius (13) quidem ita definit (14), machinationem (15) quandam alterius decipiendi causa, cum (16) aliud simulatur, et aliud agitur (17). Labeo autem, posse [et] sine simulatione id agi, ut quis circumveniatur: posse et sine dolo malo aliud agi, aliud simulari: sicut faciunt, qui per ejusmodi dissimulationem deserviant (18), et tuentur vel sua vel aliena. Itaque ipse sic definit, dolum malum esse *omnem calliditatem* (19), *fallaciam* (20), *machinationem ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitam.* Labeonis definitio vera est.

§. 3. Non fuit autem contentus Prætor *dolum* (21) dicere, sed adjecit *malum*: quoniam Veteres *dolum* etiam *bonum* dicebant, et pro solertia hoc nomen accipiebant: maxime, si adversus hostem (22) latronemve quis machinetur (23).

§. 4. Ait Prætor, *si de his rebus alia actio non* (24) *erit* (25). Merito Prætor ita demum hanc actionem pollicetur, si alia non sit: quoniam famosa actio non temere debuit a Prætore decerni, si sit civilis, vel honoraria, qua possit experiri. Usque adeo, ut [et] Pedius lib. VIII. scribat: etiam si interdictum sit, quo quis experiri, vel exceptio, qua se tueri possit, cessare hoc Edictum. Idem et Pomponius lib. XXVIII. et adjicit: et si stipulatione tutus sit quis, eum actionem de dolo habere non posse: ut puta si de dolo (26) stipulatum sit.

§. 5. Idem Pomponius ait, et si actionem in nos dari non oporteat, veluti si stipulatio tam turpis (27) dolo malo facta sit, ut nemo daturus sit ex ea actionem (28), non debere laborare (29), ut habeam de dolo malo actionem: cum nemo sit adversus me daturus actionem.

(1) *l. ult. C. h. t. l.* 6. *Sup. de off. Præsid.*

(2) Vim facit qui hominem domo includit, ut sibi rem mancipet aut promittat, Paul. 1. *sent.* 7. §. 8. *l.* 5. *et* 8. *Inf. ad l. Jul. de vi publica.*

(3) Metu reverentiali factum rescindi hinc colligunt. vide Bart. *in l.* 1. §. *quæ onerandæ.* 5. *in fin. infr. quarum rerum actio.*

(4) Ut *l.* 7. *C. h. t.*

(5) Ad hunc §. v. quæ scribunt Guterius *Resolut.* 3. *part. c.* 19. *a num.* 7. et Brisson. *lib.* 4. *sel. Ant. c.* 1. Mod.

(6) V. *l.* 12. *C. eod.* Goth. De Apparitorum falsa, inscio judice, committentium pœna, vid. Peccium *de jure sistendi. c.* 22. *et* 23. Et quatenus hisce licitum sit resistere, vid. Marc. *decis. Delphin.* 772. Et Ant. Fab. *ad C. lib.* 7. *tit.* 20. *defin.* 15. S. L.

(7) Quæ jus crediti non aufert jubenti. *arg. l.* 12. *in fin. Sup. eod.*

(8) Extraordinaria cognitio, exactio, seu executio erat, *hic et in l.* 50. *infr. de evict. l.* 3. *infr. ne vis fiat ei, qui in possess.* quoties Magistratus apparitorem vel viatorem ministrum dabant ad decreti, judicati, vel præcepti sui executionem faciendam: *l. ult. infr. de jud.* sicut ordinarie exequi dicebantur, quoties judicem arbitrum in eam rem dabant. *l.* 75. *infr. de judic. l.* 15. §. 6. 7. 8. *Inf. de re judicata.* Sic ordinario jure interdicto res expediri dicitur, *l.* 1. §. 2. *Inf. si ventr. nomine.* sic ordinaria cognitio appellatur, cum ex formula apud judices datos causa agitur: extraordinaria vero, cum judices notionem adhibent suam. His addatur tuendæ jurisdictionis remedia ea fuisse, pignoris capionem, multæ dictionem, corporis retentionem et coërcitionem. *l.* 1. §. 3. *infr. de ventre inspic.* §. 3. *Inst. de satisdat. tutorum. l.* 4. §. 2. *infr. de damn. infect. l.* 9. *in fin. infr. ad l. Jul. peculatus.* v. Brisson. 2. *select.* 2.

(9) Huic titulo adde titulum *de eo, per quem factum. Sup. et infr. tit. si quid in fraudem patroni.* item titulum *de his, quæ in fraudem creditorum.* item titulum *de doli mali et metus exceptione.* tam varie et tot locis ac titulis *de dolo* in jure agitur. Cæterum hæc doli mali actio subsidiaria est, et extremum juris sui consequendi remedium. vid. Cujacium *l.* 30. *infr. solut. matrim.* quæ est Africani. *lib.* 7.

(10) *Lib.* 2. *C.* 21. Paul. *sent.* 1. *tit.* 8. 10. *Eclog.* 3.

(11) Cujus origo ad C. Aquilium. Cicer. 3. *de off. et* 3. *de natura.* et ante eum, ad l. 12. Tab. et l. Lætoriam, de minoribus defraudatis refertur. *Cujac.*

(12) Ut *l.* 16. *in pr. infr. de minorib.* 25. *ann.* §. 4. *infr. eod.* Goth. Corruptam esse hanc legem censet Hotoman. 1. *obs. cap.* 19. vid. Ant. Fab. *lib.* 4. *conject. c.* 7. Ans.

(13) Et Gallus Aquilius apud Ciceronem 3. *de offic. et in Topicis.*

(14) Non est conj. *l.* 7. §. 9. *supr. de pact.* quoniam ibi definitur pactum dolo malo factum: hic definitur dolus malus universaliter acceptus. porro de doli mali definitione scripsit librum integrum Petrus Vellejus Guevarra. Præter quem vide etiam Pratejum *Invers. cap.* 20. *et ad* §. *seq.* Bossium *in tit. de examinibus reorum num.* 10. *et seq.* Mod.

(15) Hæc verba, *machinationem alterius decipiendi causa*, interpungit Hotom. 1. *obs.* 19. *et* 3. *obs.* 27.

(16) Idem traditur *in l.* 7. §. 9. *in fin. supr. de pactis.*

(17) Paul. 1. *sent.* 8. §. 1.

(18) Al. *serviant*, forte *tempori serviunt:* cujus rei exemplum de Cicerone extat apud Gell. *l.* 12. *c.* 12.

(19) Πανουργίαν, ἀπάτην καὶ μηχανήν. *Eclog. eod. cap.* 1.

(20) Cujus est exemplum *in l.* 13. §. *idem Julianus. infr. de act. empt.*

(21) Festus *in voce doli. l.* 26. *infr. de captivis et postl. Eclog. eod.* Dolus an virtus quis in hoste requirat? veneni tamen usus adversus hostem injustus est, 3. Gell. 8. Seneca 4. *Controv.* 7. Populus Romanus vincere hostem veneno noluit: proditione etiam noluit. *Goth.* De doli definitione vid. Hotoman. 3. *obs.* 27. Paul. 1. *sent.* 8. Pratejum *invers. c.* 20. Ans.

(22) Hosti fides quibus casibus servanda, vide Zas. *in Apol.* 1. *ad Jo. Eckium.*

(23) Dolo non facit qui fraudem excludit. v. *l.* 77. §. *antepenult. infr. de leg.* 2.

(24) §. 1. *supr. eod. l.* 2. *C. h. t.* hæc enim actio subsidiaria est.

(25) Imo cum alia concurrere potest. *l.* 14. §. *eum qui.* 13. *supr. tit. prox.*

(26) Non committendo, ut *l.* 31. *infr. de recept. qui arbitr.*

(27) Turpis stipulatio non parit actionem. *l.* 26. *infr. de verb. oblig.*

(28) Quia turpis stipulatio nullius est momenti, ideoque nullam actionem parit. *d. l.* 26. *infr. de verb. oblig.*

(29) Id est, sollicitum esse.

§. 6. Idem Pomponius refert, Labeonem existimare, etiam si quis in integrum restitui possit, non debere ei hanc actionem competere (1): et si alia actio tempore finita sit (2), hanc competere non debere: sibi imputaturo eo, qui agere supersedit, nisi in hoc quoque dolus malus admissus sit, ut tempus exiret (3).

§. 7. Si quis, cum actionem civilem haberet, vel honorariam in stipulatum deductam, acceptilatione (4), vel alio modo sustulerit: de dolo experiri non poterit, quoniam habuit aliam actionem: nisi in amittenda actione dolum malum passus est.

§. 8. Non solum autem si adversus eum sit alia actio, adversus quem de dolo quæritur,

2. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

VEl ab eo res servari poterit (5),

3. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

NOn habet hoc Edictum locum: verumetiam si adversus alium

4. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

SIt actio: vel si ab alio res mihi servari potest.

5. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

IDeoque si quis pupillus a Titio, tutore autore concludente circumscriptus sit, non debere eum de dolo actionem adversus Titium habere, cum (6) habeat tutelæ actionem, per quam consequatur, quod sua intersit. Plane, si tutor solvendo non sit; dicendum erit, de dolo actionem dari ei.

6. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

NAm is nullam (7) videtur actionem habere, cui propter inopiam (8) adversarii inanis (9) actio est.

Si res alio modo servari possit vel non. 1. *et* 2. *De pœnali vel populari actione.* 3. *Si dubitetur an alia actio sit.* 4. *De servo usuario occiso.* 5. *De servo legato occiso.* 6. *De pauperie.* 7. *De servo soluto.* 8. *De servo, qui pactionis pro libertate reum dedit.* 9. *De dolo procuratoris.* 10. *De eo qui affirmavit, eum qui mutuatus est, idoneum esse.*

7. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

ET eleganter Pomponius hæc verba, *si* (10) *alia actio* (11) *non sit*, sic excipit, quasi (12) res alio modo ei, ad quem ea res pertinet, salva esse non possit. † Nec videtur huic sententiæ adversari, quod Julianus lib. IV. scribit, si minor annis viginti quinque consilio (13) servi circumscriptus, eum vendidit cum peculio, emptorque eum manumisit, dandam in (14) manumissum de dolo actionem: (Hoc enim sic accipimus, carere dolo (15) emptorem, ut ex empto teneri non possit (16);) aut (17) nullam esse venditionem, si in hoc ipso, ut venderet, circumscriptus est: et quod minor proponitur, non inducit in integrum restitutionem: nam adversus manumissum nulla in integrum restitutio potest locum habere (18).

§. 1. Secundum quæ, et si pœnali actione indemnitati ejus consuli possit, dicendum erit, cessare de dolo actionem.

§. 2. Pomponius [autem] etiamsi popularis actio (19) sit, cessare de dolo ait actionem.

§. 3. Non solum autem si alia actio non sit, sed et si dubitetur, an alia sit, putat Labeo de dolo dandam actionem: et affert talem speciem: qui servum mihi debebat, vel ex venditione, vel ex stipulatu, venenum ei dedit, et sic eum tradidit: vel fundum, et dum tradit, imposuit ei servitutem (20), vel ædificia diruit, arbores excidit, vel extirpavit: ait Labeo, sive cavit de dolo (21), sive non, dandam in eum de dolo actionem: quoniam, si cavit, dubium est, an competat ex stipulatu actio: sed est verius, siquidem de dolo cautum est, cessare actionem de dolo, quoniam est ex stipulatu actio: si non est cautum, in ex empto quidem actione cessat de dolo actio, quoniam est ex empto: in ex stipulatu, de dolo actio necessaria est.

§. 4. Si servum usuarium proprietarius occidit (22): legis Aquiliæ actioni et ad exhibendum accidit, si possidens proprietarius occidit: ideoque cessat de dolo actio.

§. 5. Item si servum legatum (23) heres ante aditam hereditatem occiderit: quoniam prius quam factus sit legatarii, interemptus est, cessat legis Aquiliæ actio: de dolo autem actio, quocunque tempore eum occiderit, cessat (24): quia ex testamento actio competit.

§. 6. Si quadrupes tua, dolo (25) alterius, damnum mihi dederit, quæritur, an de dolo habeam adversus eum actionem? Et placuit mihi quod Labeo scribit; si dominus quadrupedis non sit solvendo, dari debere de dolo: quamvis, si noxæ deditio sit secuta, non (26) puto dan-

(1) Cur ita? collige ex *l.* 7. *in fin. supr. de in integr. restit.*

(2) Ut redhibitoria: id est, qui aliam actionem habuit, et tempore amisit, non agit de dolo: sibi enim imputare debet, quod non egerit maturius; nisi dolo adversarii dies actionis exierit. *Cujac.*

(3) Quemadmodum *in l.* 15. *in fin. l.* 23. *in fin. infr. ex quibus causis majores. l.* 24. *infr. quæ in fraud. credit.* quæ tamen sunt huic quodammodo contrariæ.

(4) De vi acceptilationis vide *l.* 3. *C. de acccept.*

(5) Ut *l.* 17. *in pr. infr. eod.*

(6) Hinc colligit Accursius, actionem de dolo non concurrere, nec secum pati actionem æque famosam, qualis est tutelæ directa. *l.* 1. §. *qui pro socio. supr. de his, qui notantur.*

(7) *Inanis* est actio quam excludit inopia debitoris. *ut hic.*

(8) Imo ut sit inopia, non desinit esse actio. *l.* 74. *in fin. infr. de evict.*

(9) Inanis actio, vana et sine effectu: ita inanis actio, *l.* 24. *infr. mandati. l.* 24. §. 2. *infr. de liberal. caus.* et Paul. 2. *sent.* 15. §. 1. inanis obligatio, *l.* 8. §. 9. *infr. ad SC. Vellejan.* inanis stipulatio, *l.* 8. *infr. de condict. ob turpem. l.* 39. *infr. de donat. inter vir. et uxor.* inanis epistola, *l.* 38. *infr. eod.*

(10) *Si* particula exceptiva, ut paulo post innuitur.

(11) *Actionis* verbo intelligitur omne auxilium. *l.* 27. §. 13. *infr. ad l. Aquiliam.*

(12) Pro *quasi*, emendat Grot. Flor. Spars. hic. *sique.* transpositis litteris, et mutatione levi. *S. L.*

(13) Dolo.

(14) Atqui ex dolo in servitute commisso non tenetur liber factus. *l.* 1. *C. an serv. ex suo facto.*

(15) Colligit rem nulla alia actione salvam esse posse, quam actione de dolo. Cum enim emptor non admiserit dolum, ex empto propter dolum incidentem in contractum teneri non potest: vel (quod verius est) in casu proposito venditio ipso jure nulla est: cum minor dolo persuasus est, ut venderet servum. *l. in causæ.* 16. §. *item relatum.* 1. *infr. de minor. et l.* 3. *in fin. infr. pro socio.* Restitutio vero adversus libertatem jam datam non permittitur *t. t. C. Si advers. libert.* Mod.

(16) Alias si emptor in dolo fuit, venditio rescindetur. *l.* 5. *C. de rescind. vendit.*

(17) Electionem habet emptor deceptus utrum stetur contractui. adde *l.* 13. §. 27. *Inf. de act. empt.*

(18) *l.* 9. *in fin. l.* 10. *Inf. de minorib.* 25. *ann.*

(19) Pecuniaria: ut albi corrupti. *l.* 7. *in pr. Sup. de jurisd.* sepulchri violati, dejecti vel effusi, apertarum tabularum ante quæstionem familiæ. *Cujac.*

(20) V. *l.* 8. §. 1. *Inf. de action. empt.*

(21) i. e. dolum abesse, abfuturumque esse: quæ honestatis formula ab Ambrosio dicitur. 3. *offic.*

(22) Vide *l.* 12. *Inf. ad l. Aquil. l.* 27. *Inf. de pignor. et hyp.*

(23) Adde *l.* 14. *Inf. ad l. Aquil.*

(24) Imo alterutra competit. *l.* 5. *in fin. Inf. quibus modis ususfruct. amitt.*

(25) Ut *l.* 1. §. 16. *Inf. si quadrupes.*

(26) Doli actio interdum cessat adversus eum qui admittit.

dam, nec (1) in id, quod excedit (2).

§. 7. Idem Labeo quærit; si compeditum (3) servum meum, ut fugeret, solveris, an de dolo actio danda sit? Et ait Quintus apud eum *notans*: si non misericordia (4) ductus fecisti, furti teneris: si misericordia (5), in factum actionem dari debere.

§. 8. Servus, pactionis pro libertate reum (6) domino dedit ea conditione, *ut post libertatem transferatur in eum* (7) *obligatio* (8): manumissus non patitur in se obligationem transferri: Pomponius scribit, locum habere (9) de dolo actionem: sed si per patronum stabit, quo minus obligatio transferatur; dicendum ait, patronum exceptione a reo summovendum. Ego moveor; quemadmodum de dolo [actio] dabitur, cum sit alia actio? nisi forte quis dicat: quoniam exceptione patronus summoveri potest, si agat cum reo: debere dici, quasi (10) nulla actio sit (11), quæ exceptione repellitur, de dolo decernendam. Atquin patronus tunc summovetur, si nolit expromissorem (12) ipsum manumissum accipere: expromissori plane adversus manumissum dari debebit de dolo: aut si non sit solvendo expromissor, domino dabitur.

§. 9. Si dolo malo procurator passus (13) sit vincere adversarium meum, ut absolveretur, an de dolo mihi actio adversus eum, qui vicit, competat, potest quæri? et puto non competere, si paratus sit reus transferre judicium sub exceptione hac, *si collusum est*: alioquin de dolo actio erit danda: scilicet si (14) cum procuratore agi non possit, quia non esset solvendo.

§. 10. Idem Pomponius refert, Cæcidianum Prætorem non dedisse de dolo actionem adversus eum, qui (15) adfirmaverat (16), *idoneum esse eum, cui mutua pecunia dabatur:* quod verum est: nam nisi (17) ex magna et evidenti calliditate, non debet de dolo actio dari (18).

8. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

QUod si, cum scires eum facultatibus (19) labi, tu lucri gratia adfirmasti mihi *idoneum esse*: merito adversus te, cum mei decipiendi gratia alium falso laudasti, de dolo judicium dandum est (20).

De hereditate vendita. 1. Vel repudiata. De servo optato. 2. De tabulis testamenti suppressis. 3. De sequestro 4. De doli actione noxali, vel de peculio. 5. Ob quam summam hæc actio datur.

9. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

SI quis adfirmavit *minimam esse hereditatem*, et ita (21) eam ab herede emit: non est de dolo actio: cum ex vendito (22) sufficiat.

§. 1. Si autem mihi persuaseris (23), *ut repudiem hereditatem, quasi minus solvendo sit*: vel, *ut optem* (24) *servum quasi melior eo in familia non sit*, dico de dolo dandam, si callide hoc feceris.

§. 2. Item si tabulæ testamenti, ne de inofficioso diceretur, diu suppressæ sint, mox mortuo filio prolatæ: heredes filii adversus eos (25) qui suppresserunt, et lege Cornelia (26) et de dolo posse experiri (27).

§. 3. Labeo libro XXXVII. Posteriorum scribit: si oleum tuum, quasi suum defendat Titius: et tu hoc oleum deposueris (28) apud Seium, ut is hoc venderet, et pretium servaret, donec inter vos dijudicetur, cujus oleum esset neque Titius velit judicium accipere, quoniam neque mandati, neque sequestraria Seium convenire potes, nondum (29) impleta conditione depositionis: de dolo adversus Titium agendum. Sed Pomponius lib. XXVII. posse cum sequestre præscriptis (30) verbis agi: vel, si is solvendo non sit, cum Titio de dolo: quæ distinctio vera esse videtur.

§. 4. Et, si servum pigneratum noxæ mihi dederis pe

(1) V. *l.* 7. §. *hoc edictum. Inf. de damn. infect.*

(2) Etiamsi maximum sit.

(3) Malos servos ac fugæ suspectos nervo ac compedibus coërcebant, ac vinctos continebant, *ut hic. et l.* 5. §. 6. *Inf. commodati.* §. *ult. Inst. de l. Aquil. l.* 43. *Inf. de fideic. libert.* 1. Gajus 1. §. 4. Ac janitores quidem et ostiarii, more antiquo in catena erant. Sueton. *lib. de claris Rhetoribus.* Iidem quoque ruri vincti opus faciebant, ut et fere rustica omnia mancipia, 1. Colum. *ult.* Hinc Plinius 18. *cap.* 3. deplorans immutatam agriculturæ dignitatem: Terram, inquit, vincti pedes exercent. Et Seneca 7. *de beneficiis* 10. Vasta terrarum spatia colenda per vinctos. Ovidius 1. *de Ponto* 7. de spe loquens: *Hæc facit, ut vivat fossor quoque compede vinctus: Liberaque a ferro crura futura petat.* Propert. *Squallidus in magna fastidit compede fossor.* Martialis 9. *Et sonat innumera compede Tuscus ager.* Cæterum hi vincti villarum ac possessionum ergastulis continebantur, unde Plinius 18. *c.* 6. μετωνυμικῶς coli rura ergastulis pessimum ait. et Seneca 3. *controvers.* sonantia laxi ruris ergastula: et Columella 1. *c.* 8. monet patremfamilias in recognoscendis ergastulis diligentem esse oportere. Erant autem et serviles cellæ, quantum conjicere licet, in locis subterraneis, quibus plerumque liberi homines supprimebantur: quarum ideo repurgandarum curam suscepere Augustus et Tiberius, *teste Sueton.* Et hoc quidem loco eaque conditione servi apud Romanos, qua pene εἵλωτες Lacedæmoniis: πενέσται Thessalis: θῆται Atheniensibus. *Halicarnass.* 1. Ita quoque servi vincti apud Persas. Xenoph. 1. παιδ. ut non immerito Cato apud Sallustium *in proœmio*, agriculturam appellet *servile officium.* Ut ad compeditos revertar, eorum deterior fuit Romanis etiam conditio quam aliorum, ut qui manumissione dedititii fierent lege Ælia Sentia, non cives, Ulpian. 1. §. 11. 2. Gajus 1. §. 4. Paul. 4. *sent.* 12. §. 4. 5. 6. 7. 8. *l.* 43. *Inf. de fideicommiss. libert.* Theophil. *de libert. l. un. C. de deditit. libert. toll.*

(4) Misericordia factum excusat a furto: non tamen excusat ab alia pœna. vide quæ scripsi ad *l.* 14. §. 2. *Inf. de custod. reorum.*

(5) §. *fin. Inst. de l. Aquil.* adde *l.* 7. *in princ. Inf. depositi. l.* 14. §. 2. *Inf. de custodia reorum.*

(6) Id est, expromissorem: qui ut differat a fidejussore, vid *l.* 37. *in fin. Inf. de operis libert. et l.* 104. *Inf. de verb. oblig*

(7) Id est, in se.

(8) Hoc enim casu, domino post libertatem teneri potest. *l.* 3 *C. an serv. ex suo facto.*

(9) Imo in factum. *l.* 3. *C. an servus ex suo facto.*

(10) V. *l.* 25. *Inf. de verb. obl.* id est, quia.

(11) *l.* 13. *l.* 66. *l.* 112. *l.* 115. *in fin. Inf. de reg. jur.*

(12) *Expromissor* quid sit, dixi *d. l.* 37. §. 8. *Inf. de operis libert.*

(13) *l.* 9. *infr. de doli mali et metus except.*

(14) *l.* 14. *infr. eod. l.* 8. §. 1. *infr. mandati.*

(15) Adfirmans idonee credi Titio, de dolo non tenetur, nisi i magna et evidenti calliditate affirmaverit.

(16) Imo, qui ita adfirmat, tenetur. *l.* 13. *in pr. infr. de minorib. 25. ann.*

(17) Imo et in non magna datur. *l.* 14. *infr. eod.*

(18) Vide *l.* 2. *infr. de proxeneticis.*

(19) ἄπορον non solvendo. *Eclog. eod. c.* 8.

(20) Quemadmodum et in casu *l.* 20. *in pr. infr. eod.*

(21) *l.* 42. *infr. mandati.*

(22) *l.* 13. §. *per contrarium. infr. de act. empt. l.* 4. *C. de hered. vel act. vendita.*

(23) Vide *l.* 7. *C. h. t.*

(24) Vide *l.* 4. *infr. de optione legata.*

(25) Heredes extranei sc. nam sui heredes possunt agere de inofficioso, etiamsi querela nondum præparata filius decesserit. *l. Scimus. C. de inoff. testam.* Mod.

(26) Ut *l.* 3. §. *si quis dolo. infr. de tab. exhib.*

(27) Ut alia aliam non tollat, *l. un. C. quando civil. actio.* non autem interdicto, quia exhibitæ sunt tabulæ: non furti, quia non animo furandi, sed veritatis occultandæ suppressæ fuerunt.

(28) Volens: id enim potes. *l.* 39. *infr. de acq. vel amitt. possess*

(29) Vide *l.* 7. *C. depositi.*

(30) Facit *l.* 19. *infr. de præscript. verb.*

Judicem, et ita (1) absolutus (2), de dolo teneris (3), si apparuerit esse (4) eum pignori datum (5). Hæc de dolo actio noxalis erit: ideo Labeo quoque lib. XXX. Prætoris Peregrini (6), scribit de dolo actionem servi nomine, interdum de peculio (7), interdum noxalem dari: nam si ea res est, in quam dolus commissus est, ex qua de peculio daretur actio; et nunc in peculio (8) dandam: sin vero ea sit, ex qua noxalis, hoc quoque noxale futurum.

§. 5. Merito *causæ cognitionem* Prætor inseruit: neque enim passim hæc actio indulgenda est. Nam ecce in primis, si modica (9) summa sit,

10. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

ID est, usque ad duos aureos (10),

De parentibus, patronis, his qui dignitate excellunt, et eorum hereditate.

11. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

NOn debet dari.

§. 1. Quibusdam personis non dabitur (11): utputa liberis vel libertis adversus parentes patronosve: cum sit famosa (12). † Sed nec humili (13) adversus eum, qui dignitate excellit, debent (14) dari: puta plebeio (15) adversus Consularem (16) receptæ (17) auctoritatis: vel luxurioso (18), atque prodigo, aut alias vili adversus hominem vitæ emendatioris (19): et ita Labeo. Quid ergo [est]? in horum persona dicendum est, *in* (20) *factum* verbis temperandam actionem dandam (21), ut *bonæ fidei* mentio fiat,

12. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

NE (22) ex dolo suo lucrentur.

De pupillo.

13. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

HEredibus (23) tamen harum personarum, item adversus heredes (24) de dolo actio erit danda.

§. 1. Item in causæ cognitione versari Labeo ait, ne in pupillum de dolo detur actio, nisi forte nomine hereditario conveniatur. Ego arbitror, et ex suo dolo conveniendum, si (25) proximus pubertati est (26): maxime si locupletior ex hoc factus est.

14. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

QUid (27) enim, si impetraverit a procuratore petitoris, ut (28) ab eo absolveretur: vel si de tutore mentitus, pecuniam accepit: vel alia similia admisit, quæ non magnam (29) machinationem exigunt?

1. *De municip. et decurionib.* 2. *De dolo procuratoris.* 3. *De forma libelli.*

15. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

SEd et ex dolo (30) tutoris, si factus est locupletior, puto in eum dandam actionem: sicut exceptio (31) datur.

§. 1. Sed, an in municipes (32) de dolo detur actio, dubitatur? Et puto (33), ex suo quidem dolo non posse dari: quid enim municipes dolo facere possunt (34)? sed si quid ad eos pervenit ex dolo eorum, qui res eorum administrant: puto dandam. De dolo autem decurionum in ipsos decuriones dabitur de dolo actio.

§. 2. Item si quid ex dolo procuratoris ad dominum pervenit, datur in dominum de dolo actio, in quantum ad eum pervenit (35): nam procurator ex dolo suo proculdubio tenetur (36).

§. 3. In hac actione designari oportet, cujus dolo factum sit: quamvis, in *metu* non sit necesse (37).

16. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

ITem exigit Prætor, *Ut comprehendatur* (38), *quid dolo malo factum sit.* Scire enim debet actor, in qua re circumscriptus sit: nec in tanto crimine vagari.

Quatenus plures tenentur. 1. *De successoribus.*

17. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

SI (39) plures dolo (40) fecerint, et unus restituerit; omnes liberantur: quod si unus, quanti ea res est, præstiterit, puto adhuc cæteros liberari.

(1) Ita absolutus *Haloand.* defensus *Revardus*. 3. *Var.* 7.

(2) Absolutus, ire jubebatur, ut condemnatus duci, *l.* 36. *supr. de procurator.* et quidem per judicem vel Prætorem.

(3) Imo judicati, *l.* 69. *infr. de solutionibus.*

(4) Scisse eum. *Cujac.*

(5) Vide ejus usumfructum esse alterius. *l.* 4. *in fin. infr. de re judicata.*

(6) De Prætore peregrino adde *l.* 2. §. 28. *supr. de origine juris.* Theophil. §. 7. *Inst. de jure naturali.*

(7) Ut *l.* 3. §. *antepenult. infr. commodati. l.* 1. §. *filiumfamil.* 12. *infr. depos.*

(8) In peculium. *Cujac.*

(9) Vide *l.* 4. *supr. de in integrum restit. Eclog. eod. cap.* 10.

(10) De aurei æstimatione, vide Cujac. 19. *observ.* 31. et Hotomannum *de aureo Justinianeo.* et *de re nummaria.* Goth. Et quid ære nostro valeat vid. *in not. ad* §. 2. *Inst. de donat.* S. L.

(11) Imo, furti datur filiofam. militi. *l.* 52. §. 6. *infr. de furtis.*

(12) Vide *l.* 4. §. *adversus.* 16. *infr. de doli mali et metus except.*

(13) Quis sit, vid. *l.* 7. *C. de incestis et inutil.*

(14) Debet.

(15) Plebeii qui ex plebe: quibus opponuntur Consulares, *ut hic.* patricii et Senatores. §. 4. *vers. plebiscitum. Inst. de jure natural. gent. et civ.*

(16) Consularis dignitas atque autoritas magna. dixi *l.* 12. *supr. de procuratoribus.*

(17) Receptæ autoritatis consularis, id est, probatæ. hujus vocis fit mentio *l.* 40. *in pr. infr. de damn. infect.*

(18) ἀκολάστῳ καὶ ἀσώτῳ.

(19) Melioris.

(20) *l.* 1. §. 43. *infr. de vi et vi arm.*

(21) Imo, nullo modo filio adversus parentem datur restitutio. vide *Nov.* 155. *c.* 1.

(22) *Eclog. d. c.* 10.

(23) Imo, non danda est adversus heredes: cum patrono etiam defuncto honor sit præstandus. *l.* 4. §. 16. *infr. de doli mali et metus except.*

(24) *Eclog. eod. c.* 13.

(25) ὅτι πληρώσει τὰ ἐγγύτῃ, si 13. annos compleverit. Scoliastes. *Eclog. d. c.* 10.

(26) *l.* 4. §. 26. *infr. de dol. mal. et met. except.* quando id fiat, v. *l.* 17. *in pr. Inf. de excus. tut.*

(27) De dolo actio eo casu dabitur.

(28) Ut *l.* 7. §. 9. *supr. eod.*

(29) Id est, non evidentem. *Accurs.* vel eam, quam pupillus excogitare possit. *Cujac.*

(30) Vide *l.* 3. *in pr. Inf. quando ex facto tutoris.*

(31) *l.* 4. §. *si quis non tutor.* 24. *Inf. de doli mali et met. except.*

(32) Adde *l.* 1. §. *ult. Inf. de acquir. vel amitt. possess. l.* 4. *Inf. de vi et vi arm.*

(33) Cur? universitas, municipium, corpus, nomina sunt juris, animo et intellectu carentia. Ex his universitas delinquere, aut dolum admittere posse non videtur. Innocentius *c. dilectus. de simonia. c. gravamen. de sententia excommunicat.*

(34) Vide *l.* 9. §. 1. *supr. tit. prox.*

(35) Si qui dolum aut metum adhibuit, ut res ad alium transiret, uterque de vi et dolo actione tenetur. Paul. 1. *sentent.* 8. §. *ult.*

(36) Et ita uterque tenetur. Paul. 1. *sent.* 8. §. *ult.*

(37) *l.* 14. §. *in hac actione.* 3. *supr. tit. prox.*

(38) Probatur dolus perspicuis indiciis. *l.* 6. *C. h. t.*

(39) *Eclog. eod. cap.* 17.

(40) Idem si metu, *l.* 14. *in fin. l.* 16. *l.* 17. *supr. tit. prox.*

*

§. 1. Hæc actio in heredem, et cæteros successores datur duntaxat (1) de eo, quo (2) ad eos pervenit.

De arbitrio judicis. 2. *Si proprietarius insulam incenderit.* 3. *De eo, qui falsa pondera commodavit.* 4. *Si lis temporibus legitimis transactis perierit.* 5. *Si quis servum ab alio promissum occiderit.*

18. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

ARbitrio (3) judicis in hac quoque actione restitutio comprehenditur (4): et, nisi fiat restitutio, sequitur condemnatio, quanti ea res est (5). ✝ Ideo autem et hic, et in metus causa actione, certa quantitas non adjicitur (6); ut possit per contumaciam suam tanti reus condemnari, quanti actor in litem juraverit: sed officio Judicis debet in utraque actione, taxatione jusjurandum refrenari (7).

§. 1. Non tamen semper (8) in hoc judicio arbitrio Judicis dandum est: quid enim si manifestum sit restitui non posse? veluti si servus dolo malo traditus, defunctus sit? ideoque protinus condemnari debeat in id, quod intersit (9) actoris.

§. 2. Si dominus proprietatis (10) insulam, cujus (11) ususfructus legatus erat, incenderit; non (12) est de dolo actio: quoniam aliæ (13) ex hoc oriuntur actiones.

§. 3. De eo, qui sciens commodasset pondera, ut venditor emptori merces adpenderet, Trebatius de dolo dabat actionem (14). Atquin si majora pondera commodavit: id quod amplius mercis datum est, repeti condictione potest: si minora, ut reliqua merx detur, ex empto agi potest: nisi (15) si ea conditione merx venit, ut illis ponderibus traderetur: cum ille decipiendi causa adfirmasset, *se æqua pondera habere.*

§. 4. Dolo cujus effectum est, ut lis temporibus legitimis (16) transactis pereat, Trebatius ait de dolo dandum judicium, non ut arbitrio judicis [res] restituatur, sed ut tantum actor consequatur, quanti (17) ejus interfuerit id (18) non esse factum: ne aliter observantibus lex circumscribatur (19).

§. 5. Si servum, quem tu mihi promiseras, alius occiderit: de dolo malo actionem in eum dandam plerique recte putant: quia tu a me liberatus sis: ideoque legis Aquiliæ actio tibi denegabitur.

Si fidejussor promissum animal occiderit.

19. PAPINIANUS lib. 37. Quæstionum.

SI fidejussor promissum animal, ante moram (20) occiderit: de dolo actionem reddi adversus eum oportere Neratius Priscus, et Julianus responderunt: quoniam debitore liberato, per consequentias ipse quoque dimittitur (21).

Si servus, ut domino solvat, mutuatus sit. 1. *de absolutione.*

20. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

SErvus tuus, cum tibi deberet, nec solvendo esset, hortatu tuo pecuniam mutuam a me accepit, et tibi solvit: Labeo ait de dolo malo actionem in te dandam: quia nec de peculio utilis sit, cum in peculio nihil sit: nec in rem domini versum videatur, cum (22) ob debitum dominus acceperit.

§. 1. Si persuaseris mihi, *nullam societatem tibi fuisse cum eo, cui heres sum:* et ob id judicio absolvi te passus sim, dandam mihi de dolo actionem Julianus scribit.

De perjurio.

21. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

QUod si, deferente me, juraveris, et absolutus sis, postea perjurium fuerit (23) adprobatum, Labeo ait de dolo actionem in eum dandam: Pomponius autem per jusjurandum transactum (24) videri. Quam sententiam et Marcellus lib. 8. Digestorum probat: stari enim religioni (25) debet.

22. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

NAm sufficit (26) perjurii pœna (27).

Si per fallaciam legatarii solida legata soluta sint.

23. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

SI legatarius, cui supra modum legis Falcidiæ legatum est, heredi adhuc ignoranti substantiam hereditatis ultro jurando (28), vel quadam alia fallacia persuaserit, tanquam satis abundeque ad solida legata solvenda sufficiat hereditas, atque eo modo solida legata fuerit consecutus: datur de dolo actio.

De dolo ejus, qui pro libertate verba faciebat.

24. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

SI dolo acciderit ejus, qui verba faciebat pro eo, qui de libertate contendebat, quo minus præsente adver-

(1) *l.* 26. *infr. eod. l.* 30. *in fin. infr. de peculio.*

(2) Ita Florent. *al.* quod.

(3) Est enim arbitraria hæc actio. §. 31. *Inst. de act.* Goth. Vide Menoch. 1. *de arbitr. jud. quæst.* 5. Ant. Fab. *lib.* 3. *conject. cap.* 13. Ans.

(4) Id est, ad veram rei æstimationem, *l.* 179. *infr. de verb. sign.* atqui hic in litem juratur, ut *infr. eod. l.* 5. §. 3. *infr. de in litem jur.* quod affectionis est.

(5) Imo pœna est quadrupli. *l.* 14. §. 1. *supr. tit. prox.*

(6) Ut *l.* 3. §. 2. *Inf. ad exhib.*

(7) *l.* 19. *Inf. ratam rem haberi.*

(8) Vid. Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 207. Ans.

(9) Vide *l.* 19. *Inf. ratam rem haberi.*

(10) Vid. Govean. *l.* 1. *var. lect. cap.* 38. Ans.

(11) Vide *l.* 12. *infr. ad l. Aquil.*

(12) Imo est, *l.* 5. *in fin. infr. quib. modis ususfructus.* an hic traditus fuit fundus legatus, ibi non traditus? An hic ex testamento, ibi ab intestato agitur? An ibi rei alienæ ususfructus relictus est, hic testatoris vel heredis ejus? An hic de incendio facto, ibi de ædificio posito in fructuario fundo cujus nomine cessat Aquilia?

(13) Legis Aquiliæ utilis et in factum. *l.* 12. *infr. ad l. Aquil.*

(14) Et extraordinariam. *l.* 37. *infr. de pœn.* Vide quæ notavi ad *l.* 52. §. 22. *infr. de furtis.*

(15) Cur ita? collige ex *l.* 71. *infr. de contr. empt.*

(16) Vide *l.* 13. *C. de judiciis.*

(17) In judicio de dolo venit id quod interest. *l.* 19. *infr. ratam rem haberi.*

(18) Id est, non esse litem prolatam ultra legitima tempora.

(19) *Lex:* quæ vult causas criminales intra biennium terminari *l. ult. C. ut intr. cert. temp.* ut et civilis, *l. properandum. C. de judic.* Porro ad §. 1. hujus legis v. Menoch. *de A. J. cas.* 207. *ad* §. 2. Govean. *var. lect. l.*1. *c.* 38. Mod.

(20) *l.* 88. *in fin. infr. de verb. obl.*

(21) V. *l.* 178. *infr. de reg. jur.*

(22) *l.* 10. §. *si domini..* 7. *infr. de in rem verso.*

(23) V. *l.* 1. *et l. ult. C. de reb. creditis.*

(24) Jusjurandum transactionis vicem sustinet. vide *l.* 2. *l.* 28 *in fin. infr. de jurejur.* Goth. Adde *l.* 27. *et l.* 31. *eod.* Ans.

(25) Religiosa res est juramentum.

(26) Perjurus punitur, licet non retractetur causa in qua pejeravit: stari enim (ut paulo ante dicitur) religioni debet. vide *l. ult. C. de reb. credit.*

(27) Quæ, qualis sit, v. *l.* 2. *C. de reb. creditis.* Goth. Qui calore quodam pejeravit, non ut alterum læderet, a Deo tantum punitur, *d. l.* 2. qui pejeravit in re pecuniaria, fustibus castigatur, *l. si duo.* §. *ult. infr. de jurejur.* Nec recte nostri distinguunt inter jusjurandum per Deum, et jusjurandum per principem, inquit Pacius, V. Jo. Robertum *lib.*2. *recept. sent. c.* 20. Mod.

(28) Id enim firmum non est. *l.* 3. *in pr. infr. de jurejur.*

sario secundum libertatem pronuncietur, puto statim de dolo dandam in eum actionem: quia semel pro libertate dictam sententiam retractari non oportet (1).

De absolutione.

25. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

CUm a te pecuniam (2) peterem, eoque nomine judicium (3) acceptum est, falso mihi persuasisti, *tanquam eam pecuniam servo meo, aut procuratori solvisses:* eoque modo consecutus es, ut consentiente me (4) absolveris: quaerentibus nobis, an in te doli judicium dari debeat; placuit de dolo actionem non dari: quia alio modo mihi succurri potest: nam ex integro agere (5) possum (6); et si objiciatur exceptio rei judicatæ, replicatione (7) jure uti potero (8).

De herede, de tempore actionis.

26. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

IN (9) *heredem* (10) *catenus daturum se eam actionem* Proconsul pollicetur, *quatenus ad eum pervenerit*: id est, quatenus ex ea re locupletior ad eum hereditas venerit.

27. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

DOlove malo ejus factum est, quo minus pervenerit.

28. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

ITaque si accepto lata sit tibi (11) pecunia: omnimodo cum herede tuo agetur (12). At si res tibi tradita sit: si quidem mortuo te, ea res extitit, agetur cum herede tuo: si minus, non agetur. † Sed utique in (13) heredem perpetuo dabitur: quia non debet lucrari ex alieno damno. Cui conveniens est, ut et (14) in ipso (15), qui dolo commiserit, in id, quod locupletior esset, perpetuo (16) danda sit in factum actio.

29. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

SAbinus putat, calculi ratione (17) potius, quam maleficii heredem conveniri: denique famosum non fieri (18): ideoque (19) in perpetuum teneri oportere.

30. IDEM lib. 11. ad Edictum.

NEque causæ cognitio in heredis persona erit necessaria.

Si persuasum familiæ sit, ut de possessione decedat.

31. PROCULUS lib. 2. Epistolarum.

CUm quis persuaserit familiæ meæ, *ut de possessione decedat*, possessio quidem non amittitur (20), sed de dolo malo judicium in eum competit, si quid damni mihi accesserit.

De eo, qui servum ante diem in fraudem coheredum manumisit.

32. SCÆVOLA lib. 2. Digestorum.

FIlius legatum sibi servum per præceptionem, rogatus manumittere post certum tempus, [postea] quam rationes ipsi, et coheredibus fratribus reddidisset; ante diem, et ante redditas rationes, ad libertatem vindicta manumittendo perduxerat (21): quæsitum est, an ex fideicommisso fratribus teneatur, ut rationes eorum pro portionibus redderet? Respondi, cum liberum fecisset, ex causa quidem fideicommissi non teneri (22): verum si ideo properasset manumittere, ne rationes fratribus redderet, posse de dolo actionem in eum exercere.

Si quis litem intendens, rei vendendæ opportunitatem peremerit.

33. ULPIANUS lib. 4. Opinionum.

REi, quam venalem possessor habebat, litem proprietatis adversarius movere cœpit; et postea quam opportunitatem emptoris, cui venundari potuit, peremit, destitit: placuit possessori hoc nomine actionem in (23) factum cum sua indemnitate (24) competere.

Si dominus id, quod ejicere vel fodere permisit, tollere non patiatur.

34. IDEM lib. 42. ad Sabinum.

SI cum mihi permisisses saxum ex fundo tuo ejicere, vel cretam, vel arenam fodere; et sumptum in hanc rem fecerim, et non patiaris me tollere, nulla (25) alia quam de dolo [malo] actio locum habebit.

De tabulis corruptis.

35. IDEM lib. 30. ad Edictum.

SI (26) quis tabulas testamenti apud se depositas, post mortem testatoris delevit, vel alio modo corruperit: heres scriptus habebit adversus eum actionem de dolo (27). Sed et his, quibus legata data sunt, [danda] erit de dolo actio.

De compensatione doli.

36. MARCIANUS lib. 2. Regularum.

SI duo dolo malo fecerint, invicem (28) de dolo non agent.

(1) Vide *l.* 9. *in fin. Inf. de minorib.* 25. *ann.*
(2) Certam.
(3) Id est, actio *si certum petatur.*
(4) Et tamen decepto.
(5) Actione si certum de credita pecunia.
(6) Cur? ut apocha debitorem non liberat, nisi revera pecunia sit soluta, vide *l.* 19. *infr. de acceptilat.* ita nec res judicata quæ emissa est et elicita sub specie solutionis, nisi et revera solutio facta sit.
(7) Si reus paratus est iterum judicium prius suscipere. *l.* 7. *in princ. Sup. h. t.* alioquin datur actio de dolo. *l.* 20. §. 1. *supr. eod.*
(8) Qui ab adversario deceptus sententiæ adquiescit, is suam actionem non amittit: et ita sententia absolutoria non tollit primam actionem ipso jure. *Bart.*
(9) Actio de dolo datur in heredes, in id quod pervenit, id est, quatenus ex dolo quiddam hereditati accessit. 1. *Eclog.* 3. *c.*26.
(10) Imo de dolo actio in heredem non datur. *l.* 7. *in fin. l.* 8. *infr. de tributoria.*
(11) Debitori. *l.* 20. *in fin. supr. tit. prox.*
(12) Vide *l.* 38. *infr. de reg. jur.*
(13) In id quod pervenit.
(14) Qui dolum commisit, perpetuo convenitur actione in factum, quatenus lucratur. *Eclog.* 10. *c.* 29.
(15) In ipsum qui dolum.
(16) Vide *l.* 4. *infr. de interdictis.*
(17) *l. un. C. de errore calculi.*
(18) Cur ita? vide *l.* 6. *in fin. Sup. de his, qui notantur infam.* Goth. Adde *l.* 1. §. 4. *et l.* 13. §. 1. *eod.* Ans.
(19) *Doli actio* non est famosa in heredem, ideoque perpetuo in eum agitur, etiam sine causæ cognitione. *Eclog. d. c.* 29.
(20) Vide *l. ult. C. de acquir. et retin. possess.*
(21) Et ita contra voluntatem testatoris videtur manumisisse, *l.* 31. §. 1. *infr. ad SC. Trebell.* potest enim ante diem manumitti is, cui in diem testamento relicta libertas est.
(22) Vide *l.* 5. *C. de operis libert.*
(23) Cur in factum? vid. *hic Albericum.*
(24) In id enim competit in factum actio, quemadmodum et actio de dolo est de mala fide.
(25) Imo ad exhibendum, vel in rem, vel condictio ex lege. *l.* 16. *Inf. de præscript. verb. l.* 6. *Inf. de donat. l.* 35. §. *sed si quidem. C. de donat.*
(26) *Doli actio* heredi et legatario competit adversus eum, qui depositum apud se testamentum defuncti delevit, vel alio modo corrupit. *Eclog. eod. cap.* 85.
(27) Ante aditam hereditatem: post aditam, et depositi, et ad exhibendum. *l.* 42. *infr. ad l. Aquil. l.* 3. *infr. quemad. test. aperi.*
(28) *l.* 154. *Inf. de reg. jur.* v. *l. fin. Sup. de eo per quem factum. l.* 30. *Sup. de neg.*

De venditore rem laudante.

37. Ulpianus lib. 44. ad Sabinum.

QUod venditor ut (1) commendet (2), dicit: sic habendum, quasi neque dictum, neque promissum est: si vero decipiendi emptoris causa dictum est, æque sic habendum est, ut non nascatur adversus dictum (3) promissumve actio (4), sed de dolo actio.

De liberatione.

38. Idem lib. 5. Opinionum.

QUidam debitor epistolam quasi a Titio mitti creditori suo effecit, ut ipse liberetur: hac epistola creditor deceptus, Aquiliana stipulatione, et acceptilatione liberavit debitorem: postea epistola falsa, vel inani (5) reperta, creditor major quidem annis vigintiquinque de dolo habebit actionem (6): minor autem in integrum restituetur.

Si quis dolo se judicio obtulerit.

39. Gajus lib. 27. ad Edictum provinciale.

SI te Titio obtuleris (7) de ea re, quam non possidebas, in hoc ut alius usucapiat, et *judicatum solvi* satisdederis: quamvis absolutus sis, de dolo malo tamen teneberis: et ita Sabino placet.

De aditione hereditatis.

40. Furius Anthianus lib. 1. ad Edictum.

IS, qui decepit aliquem, ut hereditatem non idoneam adiret, de dolo tenebitur: nisi fortasse [ipse] creditor erat, et solus erat; tunc enim sufficit (8) contra eum doli mali exceptio.

TIT. IV.

DE MINORIBUS (9) VIGINTIQUINQUE (10) ANNIS (11).

Ratio et verba edicti. 3. De rerum administratione minoribus non committenda.

1. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

HOc Edictum Prætor naturalem æquitatem secutus proposuit (12): quo tutelam minorum suscepit: nam cum inter omnes constet, fragile (13) esse et infirmum hujusmodi ætatium consilium (14), et multis captionibus suppositum, multorum insidiis expositum: auxilium eis Prætor hoc edicto pollicitus est, et adversus captiones opitulationem.

§. 1. Prætor edicit: *Quod cum minore quam vigintiquinque annis natu gestum esse dicetur, uti quæque res erit, animadvertam.*

§. 2. Apparet minoribus annis vigintiquinque eum opem polliceri: nam post hoc tempus compleri virilem vigorem (15) constat.

§. 3. Et ideo hodie (16) in hanc usque ætatem adolescentes curatorum auxilio reguntur: nec ante (17) rei suæ administratio eis committi debebit, quamvis bene rem suam gerentibus.

2. Idem lib. 19. ad legem Juliam et Papiam.

NEc per liberos (18) suos rem suam maturius a curatoribus recipiat (19): quod enim legibus cavetur, *Ut singuli anni per singulos liberos demittantur*, ad honores pertinere D. Severus ait (20), non ad rem suam recipiendam (21).

Utrum initium negotii cum minore contracti spectetur, an finis. 3. Minor quis dicatur. 4. De filiofamilias minore. 6. Si adversus arrogationem. 7. Vel liberationem. 8. Vel negligentium restitutio postuletur. 9. De patre ex persona filii defuncti restituendo. 10. De castrensi peculio. 11. De servo minore, et de majore qui per minorem contraxit.

3. Idem lib. 11. ad Edictum.

DEnique Divus Severus, et Imperator noster hujusmodi Consulum, vel Præsidum (22) decreta quasi ambitiosa (23) esse interpretati sunt: Ipsi (24) autem perraro (25) minoribus rerum suarum administrationem extra ordinem indulserunt: et eodem jure utimur.

§. 1. Si quis cum minore contraxerit, et contractus in-

(1) Commendare rem venalem aliud est, et decipere: neque enim qui commendat, continuo decipere videtur. *ut hic. cap.* 19. *Eclog.* 1. *ex lib.* 10. *tit.* 3. *cap.* 36. 3. Harmenopul. 3. §. 25.

(2) Vide *l.* 19. *in pr. infr. de ædilit. edict.*

(3) Dicti, promissive differentia.

(4) Id est, ædilitia. *l.* 1. *infr. de ædilit. edict.*

(5) De *inani* dixi *ad l.* 6. *Sup. eod.*

(6) Hinc colligit *Bartolus*, eum, qui procuratorem constituit et statim revocat, teneri de dolo ei, qui læsus eo facto fuerit.

(7) *l.* 45. *infr. de petit. hered.*

(8) Habet etiam mandati. *l.* 32. *in fin. infr. mandati.*

(9) De ætatum finibus huc referri potest, quod Gellius, *lib.* 10. *cap.* 28. *ex lib.* 1. *historiarum Tuberonis refert*, Servium Tullium regem cum quinque classes juniorum census faciendi gratia institueret, pueros esse existimasse, qui minores essent annis septemdecim, inde ad annum 46. militiæ idoneos, juniores: supra eam ætatem, seniores. Quæ eo notanda sunt, ut discrimina quæ fuerint (judicio, moribusque majorum) pueritiæ, juventæ, senectæ ex ista censione Servii Tullii prudentissimi Regis noscerentur. De ætatis discrimine, qui historias amant, ne hoc quidem improbaturi sunt a Floro traditum, *initio lib.* 1. *Infantiam* populi Rom. 250. annorum constitui, quibus finitimos domuit: *Adolescentiam* 200. annorum, quibus Italiam subegit: *Juventam* 250. annorum, quibus totum orbem paravit: *Senectutem* 200. ab Augusto ad Trajanum. Ammianus paulo aliter *lib.* 14. quem vide.

(10) De ætate *legitima* et minoribus 25. annorum, vide quæ scripsi *ad l.* 27. *Sup. de negot. gest.* vid. et Brissonium. 3. *antiquit. c.* 2.

(11) *Lib.* 2. *C.* a tit. 22. ad 46. Paul. 1. *sentent.* 9. Harmenop. 1. *tit.* 12.

(12) At enim Prætor hic restituit minorem adversus pacta, quæ juris sunt naturæ. *l.* 1. *in pr. supr. de pact.*

(13) *Minoris* ætatis fragile et infirmum est consilium. adde *l.* 48. *infr. de fidejussorib.*

(14) Si ea hujus edicti causa est, cur anno 17. quis manumittere potest? §. *ult. Inst. quib. ex caus. manumitt.*

(15) Unde ea ætas, *status* appellatur. *l.* 77. §. 14. *infr. de legat.* 2.

(16) Ex constitutione scilicet D. Marci. Olim enim et antea non sic. Lege enim Lætoria curatorem non accipiebant minores *inviti*, nisi redditis causis: hodie, causis non redditis: Olim, curator ad *actus legitimos* magis dabatur, quam ætati: hodie magis ætati quam actui, *l.* 3. §. 1. *infr. de tutelis.* dixi ad §. *item inviti. Inst. de curator.*

(17) Imo vicesimo anno committitur, *l.* 2. *C. de his, qui veniam. l.* 1. *C. qui et adversus.* idque etiam constitutione D. Marci, cujus quoque meminit Capitol. *in ejus vita.* Nam antea l. Lætoria non dabantur curatores minoribus, nisi causa cognita malis moribus fuissent deprehensi. Cujac. *hic.*

(18) V. *l.* 6. *Inf. de usurpat. et usucap. l.* 8. *infr. de munerib. et honor.* An legitimos naturales, adoptivos? vide *hic Albericum.*

(19) *Recipiant.* vid. *l.* 11. *C. de administ. tut. vel curat.*

(20) Ad quos alioqui non admittebantur ante 25. annum. *l. ad remp. infr. de munerib. et honor.* quod autem sequitur, *non ad rem suam recipiendam:* id ideo est sic constitutum, ne suo incommodo administrent: Videturque de his sentire qui curatorem acceperunt, quibus non debet committi administratio ante ætatem legitimam. *l.* 1. *in fin. supr. eod.* et hic licet, qui non acceperint curatores, administrent rem et restituantur, *l.* 3. *C. de in integr. restit. minor.* Mod.

(21) Lege Julia et Papia, qui quinque liberos, anno vigesimo; qui tres habebat, vigesimosecundo ad honores admittebatur. Cujac. *hic.*

(22) Hodie Magistratui ea potestas data est. *Nov. Leonis* 28. *in fin.*

(23) Id est, gratiosa. Cujac. *Goth.* Ad intellectum hujus legis vid. Govean. *lib.* 1. *lect. c.* 12. Ans. Adde Forner. *lib.* 1. *select. c.* 17. et Rævard. *lib.* 3. *variar. c.* 16. S. L.

(24) Solus Imperator etiam raro, non etiam Consul aut Præses minoribus administrationem rerum suarum indulget. *Eclog. eod. c.* 3. 1. Harmenop. 12. §. 23.

(25) V. *l.* 2. *C. de his, qui veniam.*

ciderit in tempus quo major efficitur: utrum initium spectamus, an finem? et placet (ut et est constitutum) si (1) quis major factus comprobaverit (2), quod minor gesserat, restitutionem cessare (3). Unde illud non ineleganter Celsus Epistolarum lib. xi. et Digestorum secundo tractat, ex facto a Flavio Respecto prætore consultus: minor annis viginti quinque, annos forte vigintiquatuor agens, judicium tutelæ heredi tutoris dictaverat: mox factum, ut [non] finito judicio, jam eo majore effecto vigintiquinque annis tutoris heres absolutus proponeretur: in integrum restitutio desiderabatur. Celsus igitur Respecto suasit: non facile (4) hunc quendam minorem in integrum restitui: sed, si ei probaretur, calliditate adversarii id actum, ut majore eo facto liberaretur: neque enim extremo, inquit, judicii die videtur solum deceptus hic minor: sed totum hoc fructum, ut majore eo facto liberaretur. Idem tamen confitetur, si levior (5) sit suspicio adversarii quasi dolose versati, non debere hunc in integrum restitui.

§. 2. Scio etiam illud aliquando incidisse: minor vigintiquinque annis miscuerat (6) se paternæ hereditati: majorque factus exegerat aliquid a debitoribus paternis, mox desiderabat restitui in integrum, quo magis abstineret paterna hereditate: contradicebatur (7) ei quasi major factus comprobasset, quod minori sibi placuit: putavimus tamen restituendum in integrum, initio inspecto (8). Idem puto, et si alienam adiit hereditatem.

§. 3. Minorem autem vigintiquinque annis natu, videndum, an etiam diem (9) natalis sui adhuc dicimus, ante horam, qua natus est, ut, si captus sit, restituatur: et, cum nondum compleverit, ita erit dicendum: ut a momento in (10) momentum tempus spectetur (11). Proinde et si bissexto (12) natus est, sive priore, sive posteriore die, Celsus scripsit (13), nihil referre: nam (14) id biduum pro uno die habetur, et posterior (15) dies kalendarum intercalatur.

§. 4. Sed utrum solis patribus familiarum, an etiam filiisfamiliarum succurri debeat, videndum; movet dubitationem, quod, si quis dixerit etiam filiisfamiliarum in re peculiari subveniendum, efficiet, ut per eos etiam majoribus subveniatur, id est, patribus eorum: quod nequaquam fuit Prætori propositum: Prætor enim minoribus auxilium promisit, non majoribus. † Ego autem verissimam arbitror sententiam existimantium, filiumfamilias (16) minorem annis in integrum restitui posse ex his solis causis, quæ ipsius intersint: puta, si sit obligatus. Proinde si jussu patris (17) obligatus sit: pater utique poterit in solidum conveniri (18): filius autem (cum et ipse possit vel in potestate manens conveniri, vel etiam emancipatus, vel exheredatus, in id, quod facere potest: et quidem in potestate manens, etiam invito patre ex condemnatione conveniri) auxilium impetrare debebit, si ipse conveniatur (19). † Sed an hoc auxilium patri quoque prosit, ut solet interdum (20) fidejussori ejus prodesse, videamus: et non puto [profuturum (21)]. Si igitur filius conveniatur, postulet auxilium: si patrem conveniat creditor, auxilium cessat, excepta mutui datione: in hac enim, si jussu (22) patris mutuam pecuniam accepit, non adjuvatur. Proinde et si sine jussu patris contraxit, et captus est: si quidem pater de peculio conveniatur, filius non erit restituendus: si filius conveniatur, poterit restitui: nec eo movemur, quasi intersit filii peculium habere, magis enim patris, quam filii interest: licet aliquo casu (23) ad filium peculium spectet: ut puta si patris ejus bona a fisco propter debitum occupata sunt: nam peculium ei ex constitutione Claudii separatur (24).

§. 5. Ergo etiam filiamfamilias in dote captam (25), dum patri consentit stipulanti dotem non statim quam dedit, vel adhibenti aliquem, qui dotem stipularetur, puto restituendam: quoniam dos ipsius filiæ proprium patrimonium est (26).

§. 6. Si quis minor vigintiquinque annis adrogandum se

(1) Si major effectus, res quas minor egit, facto vel silentio comprobavit, adversus hoc in integrum restitui frustra desiderat. Paul. 1. *sent.* 9. §. 3. silentium olim trium annorum requirebatur. Anianus *ibid. et l.* 2. *C. Theodos. de in integ. restit.* Hodie ex constitutione Justiniani, quatuor annorum: si quid rei alienatum obligatumve sine decreto, quinque: si quid donatum sit, decem inter præsentes: viginti inter absentes. Accursius *hic*.

(2) Facto vel silentio. Paulus *lib.* 1. *sent.* 9. §. 3. vide *l. ult. C. de temp. in integr.*

(3) Ut *C. si major factus ratum habuerit.*

(4) Id est, nullo modo, *l.* 1. *in fin. C. si adversus rem judic.* nisi in casu hic excepto.

(5) *l.* 7. *in fin. supr. tit. prox. l.* 6. *C. de dolo mal.*

(6) Vide *l.* 1. *C. si minor ab hereditate.*

(7) Et recte. *l.* 1. *l.* 2. *C. si major factus.*

(8) Quia res perfecta fuit ante legitimam ætatem: quod si inchoata fuisset, finis inspiceretur. *Cujac.*

(9) An etiam die? Cujac. *hic et ad l.* 6. *infr. de usurp. et usucap.*

(10) Minor est in hoc edicto et l. Julia de adulteriis, is qui agit vigesimiquinti anni extremum diem: a momento in momentum tempore supputato. In honoribus, secus. *Goth.* Ad intellectum hujus §. vid. Bud. *hic.* Joan. Rob. *lib.* 1. *recept. sent. c.* 2. Sarmient. *recept. sent. lib.* 3. *c.* 5. De momento, ejusque significatione, v. Lazar. Tenut. *tract. de moment. temp.* An et quando dies cœptus habeatur pro completo, vid. DD. *ad l. si cui*, 49. *ff. de leg.* 1. *l. ad rempublicam.* 8. *ff. de munerib. et honor. et l.* 74. §. 1. *ff. ad SC. Trebellian.* S. L.

(11) Ut in excusationibus tutelæ. *l.* 74. *in fin. infr. ad SC. Trebell.* aliter autem quam in *l.* 134. *infr. de verb. signif.* et quadam hypothesi, *l.* 74. *infr. ad SC. Trebell.* in testamento faciendo. *l.* 5. *infr. qui testamenta.* in manumissionibus, *l.* 1. *infr. de manumiss.* et honoribus. *l.* 74. *in fin. infr. ad SC. Trebell. l.* 8. *infr. de munerib. et honorib.*

(12) De bissexto vide *l.* 98. *infr. de verb. sign.*

(13) *d. l.* 98.

(14) Bissexto natus, major 25. annis non videtur, nisi anni sui novissimi diem suum natalem 6. Kalend. Mart. compleverit.

(15) Intercalatur dies in bissexto posterior, non prior.

(16) *t. C. de filiofamilias minore.*

(17) Adde *l.* 23. *in pr. infr. eod.*

(18) Si ita est, cur, filio invito, patri restitutio datur? *l.* 27. *infr. eod.*

(19) Ergo quod dicitur *l. cum mandatu. infr. eod.* non habere beneficium restitutionis, accipe, nisi ipse conveniatur ita, ut eventu damnum passurus sit. porro ad legis initium, v. Revardum *varior. libr.* 1. c. 16. et Fornerium *lib.* 1. *select. c.* 17. *ad* §. 1. *ibi: Celsus igitur Respecto suasit.* Goveanum *lib.* 1. *variar. lect. c.* 12. *ad* §. 3. denique Jo. Robertum *recept. sentent. lib.* 1. c. 2. Sarmientum *lib.* 3. *select. c.* 5. Mod.

(20) Cum causæ cognitione, *l.* 13. *infr. eod.* v. quæ notavi *l.* 1. 2. *C. de fidejuss. minor.*

(21) Imo prodest. *d. l.* 27.

(22) *l.* 2. *C. de filiofam. minor.*

(23) Obj. *l.* 1. §. 4. *Inf. quando de pecul. act. ann.* pro solut. et intellectu hujus §. vid. Vigl. *ad tit. Inst. quibus non est permiss. fac. test.* Ans.

(24) Hinc nota, peculium filii non publicari publicatis bonis patris, quod alibi non scriptum existimat post Bartolum Cujac. Bart. *in l.* 15. §. 26. *infr. de damn. infect. num.* 12. 13. 14. Idem esse ait filii bonis confiscatis, ut peculii adventitii neque proprietas, neque ususfructus patri auferatur, sed neque dos nisi in casibus *l.* 3. *de bon. infr. damnat.*

(25) V. *l. un. C. si adversus dotem. et l.* 40. *infr. solut. matrim.*

(26) *l.* 16. *infr. de religios. et sumpt. fun. l.* 4. *infr. de collatione.* igitur non mariti? et in dote filiæ, heres institui non poterit? utrumque negat Accursius et Bartolus.

dedit, et in ipsa adrogatione se circumventum dicat (finge enim a prædone eum hominem locupletem adrogatum) : dico debere eum audiri in integrum se restituentem (1).

§. 7. Si quid minori fuerit filiofamilias legatum post mortem patris, vel fideicommissum relictum ; et captus est, forte dum consentit patri pacisccenti, ne legatum peteretur : potest dici, in integrum restituendum : quoniam ipsius interest, propter spem legati : quod ei post mortem patris competit. Sed et si ei legatum sit aliquid, quod personæ ejus cohæret, puta jus militiæ (2) : dicendum est, posse eum restitui in integrum : interfuit enim ejus non capi, cum hanc patri non adquireret, sed ipse haberet.

§. 8. Et si heres sit institutus, *si a patre in diebus* (3) *centum* (4) *sit emancipatus ;* mox patrem debuerit certiorare, nec fecerit [cum posset], qui eum emancipasset, si cognovisset : dicendum erit, posse eum restitui in integrum, parato patre eum emancipare.

§. 9. Pomponius adjicit, ex his causis ex quibus in re peculiari filiifamilias restituuntur, posse et patrem, quasi heredem (5), nomine filii, post (6) obitum ejus, impetrare cognitionem.

§. 10. Si autem filiusfamilias sit, qui castrense peculium habeat : proculdubio ex his, quæ ad castrense peculium spectant, in integrum restituendus erit, quasi in proprio patrimonio captus.

§. 11. Servus (7) autem minor annis vigintiquinque nullo (8) modo restitui poterit ; quoniam domini persona spectatur, qui sibi debebit imputare, cur minori (9) rem commisit. Quare et si per impuberem contraxerit, idem erit dicendum, ut et Marcellus lib. II. Digestorum scribit. † Et si forte libera peculii administratio minori servo sit concessa, major dominus ex hac causa non restituetur.

4. AFRICANUS lib. 7. Quæstionum (10).

ETenim quodcunque servus ita gerit, voluntate domini gerere intelligendus est : et magis hoc apparebit ; si aut de institoria (11) actione quæratur, aut si proponatur majorem annis vigintiquinque negotium aliquod gerendum minori mandasse, et illum in ea re deceptum esse.

5. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

SI tamen is servus fuit, cui fideicommissaria libertas debebatur, præsens ; et fuit captus, cum re (12) mora ei fit (13), poterit dici Prætorem ei succurrere oportere.

Si adversus bonorum damnationem vel litis et sumptuum vexationem.

6. IDEM lib. 10. ad Edictum.

MInoribus vigintiquinque annis subvenitur per in integrum restitutionem, non (14) solum cum de bonis eorum aliquid minuitur ; sed etiam (15) cum intersit ipsorum, litibus (16) et sumptibus non vexari (17).

Gestum quomodo accipitur. 1. *Si adversus emptionem, venditionem, societatem, mutuum.* 2. *Solutionem sibi factam.* 3. *Interventionem.* 4. *Judicium.* 5. *Successionem.* 6. *Lucrum omissum.* 7. *Legati repudiationem, optionem.* 8. *Venditionem.* 9. *Si restitutioni impetratæ restitutio contraria postuletur.* 10. *De restitutione minoris cui servus substitutus fuit.* 11. *Si adversus appellationem omissam.* 12. *Vel eremodicium.*

7. IDEM lib. 11. ad Edictum.

AIt Prætor, *gestum esse dicetur. Gestum* sic accipimus, qualiter (18) qualiter (19) : sive contractus sit, sive quid aliud contigit (20).

§. 1. Proinde si emit (21) aliquid, si vendidit (22), si societatem coiit (23), si mutuam pecuniam accepit (24), et captus est, ei succurretur.

§. 2. Sed et si ei pecunia a debitore paterno soluta sit (25), vel proprio, et hanc perdidit : dicendum est ei subveniri, quasi *gestum* sit cum eo. Et ideo si minor conveniat debitorem, adhibere debet curatores, ut ei solvatur pecunia : cæterum non ei compellitur solvere. Sed hodie solet pecunia in ædem deponi (26) (ut Pomponius lib. XXIX. scribit :) ne vel debitor ultra usuris (27) oneretur, vel creditor minor perdat pecuniam : aut curatoribus solvi, si sunt. Permittitur etiam ex Constitutione Principum, debitori, compellere (28) adolescentem ad petendos (29) sibi curatores. Quid tamen si Prætor decernat solvendam pecuniam minori sine (30) curatoribus, et solverit ? an possit esse securus, dubitari potest. Puto autem, si allegans (31) minorem esse, compulsus sit ad solutionem, nihil ei imputandum (32) : nisi forte, quasi adver-

(1) Id est, restitui petentem. Imo res non capit restitutionem, cum statum mutat. *l.* 9. §. 4. *infr. eod.*

(2) Ut *l.* 11. §. 16. *infr. de leg.* 3. militia autem quid sit v. Nov. 53. *cap.* 5.

(3) In quibus hereditatem adiri oportet. *l.* 22. §. 1. *Inf. quando dies legat.*

(4) Adeundæ hereditatis hoc tempus est, ut et locus possessionis agnoscendæ.

(5) Ut in castrensi peculio. v. *l.* 6. *supr. de in integr. restitut.*

(6) Hæc verba *post obitum ejus*, delenda esse existimat Antonius Faber, 4. *Conjecturar.* 5.

(7) *Eclog. eod. c.* 8.

(8) Cur? servus ex persona domini sui χαρακτηρίζεται *Theophil.* in his quæ ad dominum pertinent, non quæ ad ejus libertatem. *Bart.* ætatem domini spectamus, non servi, qui nudus est minister. *Bald.*

(9) Servo *l.* 4. *l.* 23. *in pr. infr. eod.* Paul. 1. *sent.* 9. §. 2. Goth. Confer. *l.* 7. §. 1. 2. *et l.* 8. *infr. de institor. act.* S. L.

(10) Vide in hanc legem Cujac. 7. *ad Africanum.*

(11) institoria Græcis ἡ ἐπὶ τῷ ἐργαστηρίῳ προστασία.

(12) *l.* 26. §. 1. *infr. de fideicommiss. libert.*

(13) Cui fideicommissaria libertas relicta est, is nisi manumittatur ab herede cum possit, nulla interpellatione facta, moram intelligitur pati in re, et ideo liber habetur. *l. cum vero. infr. de fideicommiss. libertat.* Qui si inter has moras captus sit, quasi liber restituetur, si minor fuit, quod ejus intersit restitui ex ea causa. *l.* 3. *eod.* Mod.

(14) *Eclog. eod. cap.* 6.

(15) Id est, etiamsi nihil de eorum patrimonio deminuatur.

(16) Et hæc causa est, ut sine tutore lucrosam etiam hereditatem adire non possint. §. *neque. Inst. de autorit. tutorum.*

(17) Id est, litis et sumptuum periculum, causa satis sufficiens est ad concedendam minoribus restitutionem, *arg. l.* 4. *in fin. infr. ad SC. Trebell.*

(18) Ideo hoc edictum *generale* appellatur. *l.* 57. §. 1. *infr. de acquir. vel omitt. hered.*

(19) Imo non passim minori subvenitur. *l.* 11. §. *sciendum.* 3. *l.* 44. *infr. eod.*

(20) Id est, specialius quam in *l.* 19. *in fin. infr. de verbor. signif.*

(21) Vide *l.* 27. §. 1. *infr. eod.*

(22) Vide Cujac. *t. C. si adversus venditionem.*

(23) *l.* 16. §. 1. *infr. eod.*

(24) Vide Cujac. *t. C. si adversus creditorem.*

(25) Vide Cujac. *t. C. si adversus solutionem.* Goth. Adde Zanger. *de except. part.* 3. *cap.* 2. *num.* 99. Ans.

(26) Nec enim sufficit sola oblatio. *l.* 64. *infr. de fidejuss.*

(27) *l.* 9. *C. de usuris.*

(28) Quia et hic species litis timetur. §. 2. *Inst. de curator.*

(29) Vide *l.* 2. §. 3. *infr. l.* 7. *C. qui petant tutores.*

(30) In negotiis pupillorum explicandis tantum facit judicis autoritas, quantum tutor. vid. *l.* 7. *C. qui admitti.*

(31) Alias si non allegat, securus non erit. *Bart.*

(32) Ut sit securus. *l.* 25. *C. de administr. tut.*

sus injuriam (1) appellandum quis ei putet. Sed credo Prætorem, hunc minorem in integrum restitui volentem, auditurum non (2) esse.

§. 3. Non solum autem in his ei succurritur, sed etiam *in* (3) *interventionibus* (4) *:* utputa si fidejussorio nomine s: vel rem suam obligavit. Pomponius autem videtur adquiescere distinguentibus, arbiter ad fidejussores probandos constitutus cum probavit (5), an vero ipse adversarius? Mihi autem, semper succurrendum videtur, si minor sit, et se circumventum doceat.

§. 4. Sed et *in judiciis* (6) subvenitur: sive dum agit, sive dum convenitur, captus sit.

§. 5. Sed etsi hereditatem minor adiit minus lucrosam*:* succurritur ei: *ut se possit abstinere*: nam et hic acceptus (7) est. Idem et in bonorum possessione, vel (8) alia successione (9). † Non solum autem filius, qui se miscuit paternæ hereditati, sed et si aliquis sit ex necessariis minor annis, simili modo restitutionem impetrabit: veluti si servus sit cum libertate institutus: dicendum enim erit, si se miscuit, posse ei subveniri ætatis beneficio, *ut habeat bonorum suorum separationem.* Plane, qui post aditam hereditatem restituitur, debet præstare (10), si quid ex hereditate in rem ejus pervenit, nec periit per ætatis imbecillitatem.

§. 6. Hodie, certo jure utimur, *ut et* (11) *in lucro* minoribus succurratur.

§. 7. Pomponius quoque lib. XXVIII. scribit: Et si sine dolo cujusquam legatum repudiaverit (12) vel in optionis legato captus sit, dum elegit deteriorem, vel si duas res promiserit, *illum aut illam*, et pretiosiorem dederit, debere subveniri: [et subveniendum est].

§. 8. Quæsitum est, ex eo, quod *in lucro quoque minoribus subveniendum* dicitur, si res ejus venierit, et existat, qui plus liceatur (13), an in integrum propter lucrum restituendus sit? et cottidie Prætores eos restituunt, ut rursum admittatur licitatio (14). Idem faciunt [et] in his rebus, quæ servari eis debent. Quod circumspecte erit faciendum. Cæterum nemo accedet (15) ad emptionem rerum pupillarium, nec si bona fide distrahantur. Et districte probandum est, in rebus, quæ fortuitis casibus (16) subjectæ sunt, non esse minori adversus emptorem succurrendum: nisi aut sordes (17), aut evidens gratia tutorum sive curatorum doceatur.

§. 9. Restitutus autem, cum se hereditati misceat, vel eam adeat quam repudiavit, rursus restitui (18) poterit (19) ut se abstineat: et hoc et rescriptum et responsum est.

§. 10. Sed quod Papinianus lib. II. Responsorum ait, minori substitutum servum necessarium, repudiante quidem hereditatem minore, necessarium fore (20): et, si fuerit restitutus minor, liberum nihilominus remanere: si autem prius minor adiit hereditatem, et mox abstentus est, substitutum pupillo servum cum libertate, non posse heredem existere, neque liberum esse: non per omnia verum est: nam si non est solvendo hereditas, abstinente se herede, et D. Pius rescripsit, et Imperator noster, et quidem in extraneo pupillo, locum fore necessario substituto: et quod ait, *liberum manere*, tale est, quasi non et heres maneat, cum pupillus impetrat restitutionem, posteaquam abstentus est: cum enim pupillus heres non fiat, sed utiles actiones habeat, sine dubio heres manebit, qui semel extitit (21).

§. 11. Item si non provocavit intra diem, subvenitur, *ut provocet*: finge enim hoc desiderare.

§. 12. Item et *in eremodiciis* (22) ei (23) subvenitur (24). Constat autem omnis (25) ætatis hominibus restaurationem eremodicii præstari, si (26) se doceant ex justa causa abfuisse.

Si adversus rem judicatam.

8. HERMOGENIANUS lib. 1. Juris Epitomarum.

MInor, etiamsi quasi (27) contumax condemnatus sit, in integrum restitutionis auxilium implorabit (28).

(1) Num debitoris? Atqui nulla in eo est, duabus de causis. *ut hic.* An judicis? qui monitus de ætate minoris creditoris. *arg. l.* 1. §. 6. *infr. de magistr. conven.* solvendum esse minori decrevit quodammodo contra jus constitutum. *arg. l.* 1. §. 2. *infr. quæ sententiæ.* Quod cum ita sit, cur hic negatur restitutio?

(2) Judicis autoritatem a pœna excusare hinc colligunt, de quo tamen vide Socin. *reg.* 202.

(3) Fidejubere tamen et intervenire pro suo procuratore minor potest, ut notat Angelus *in l. de die.* 8. §. *qui mulierem.* 1. *Sup. qui satisdare cogunt.*

(4) *l.* 1. *C. de filiofam. minore.*

(5) V. *l.* 10. *supr. qui satisdare cogant.* Goth. Minor qui pro alio fidejussit, quid probare teneatur, ut restituatur, vid. Ant. Merend. *lib.* 1. *contr. cap.* 48. Ans.

(6) §. *ult. infr. eod. v. l.* 1. *C. si advers. rem judic.*

(7) *Al.* captus*; al.* deceptus. *S. L.*

(8) Minor restituitur adversus hereditatem damnosam aditam, bonorum possessionem, et aliam hujusmodi successionem agnitam.

(9) V. *t. C. si minor ab hereditate se abstineat.*

(10) Id est, restituere. *l.*24. §. *restitutio* 4. *Inf. eod. l. un. C. de reputat. quæ fiunt.*

(11) *l.*44. *Inf. eod. l.* 17. §. 3. *infr. de usuris.* v. *l.* 1. *l.* 2. *C. si ut omissam hereditatem.*

(12) Non dicit, si hereditatem repudiaverit. nam legatum non potest non esse lucrosum: hereditas potest esse damnosa. *l.* 32. *infr. mandati.*

(13) An in re majoris talis admittatur licitatio, collige ex *l.* 4. *C. de fide et jure hastæ. lib.* 10. *tit.* 3.

(14) *l.* 35. *infr. eod.* vid. Simoncellum 2. *de decretis* 1. *p.* 118.

(15) Hinc colligit Bart. subhastationem esse necessariam in venditione bonorum minoris.

(16) Adde *l.* 1. §. *si magistratus. infr. de magist. conven.*

(17) *l. ult. C. si advers. venditionem.*

(18) *l.* 41. *infr. eod.* v: *l.* 1. *l.* 2. *l.* 3. *C. si sæpius in integrum restitutio postuletur.*

(19) *l.* 2. §. 10. *infr. ad SC. Tertull.* hodie non potest: et cur? vide *l. ult.* §. 6. *vers. non autem. C. de bonis quæ liberis.*

(20) Vide *l.* 31. *infr. eod.* Goth. Ad intellectum hujus §. vid. Govean. *lib.* 2. *lect. cap.* 13. quem confutat Leonin. *Emendat. lib.* 5. *c.* 18. *n.* 2. minore adversus hereditatem restituto, an succedat vulgariter substitutus, an venientes ab intestato, vide Ant. Merend. *lib.* 4. *cont. cap.* 9. Ans.

(21) *l.* 88. *in fin. infr. de hered. instit.*

(22) Id est, litis, non vadimonii desertione. Goveanus, 4. *Var.* 39. Sed Cujacius notat, actore vel reo absente contrahi eremodicium. *l.* 13. §. 3. 4. *C. de judiciis.* Eremodicium Galli vocant *Peremption d'instance.*

(23) Minori. *l.* 54. *infr. de re judicata.*

(24) Eremodicium, ut ipsa vox significat, est desertio litis, cum scilicet reus vel actor litem contestatam deserit. Vadimonium autem reus duntaxat, ante judicium acceptum deserere dicitur. Unde apparet male Haloandrum eremodicium desertionem vadimonii interpretari. *Nov.* 68. *v. l. properandum* §. *sin autem.* et §. *cum autem eremodicium. C. de judic. l. cum quærebatur. infr. judicat. solvi*, idemque Goveanum *lib.* 1. *variar. lect. c.* 40. Mod.

(25) Etiam majoribus annis 25.

(26) Vide *l. penult. C. quomodo et quando judex.* 1. *Harmenop.* 12. §. 72.

(27) Nec enim est revera. *l.* 54. *infr. de re judicat.* quis contumax, vide *l.* 53. §. 2. *d. tit.*

(28) Atqui contumax est in dolo. *l.* 199. *infr. de reg. jur.* minor autem adversus dolum non restituitur. *l.* 9. §. 2. *infr. eod.*

1. *Si adversus dotem.* 2. *Delictum.* 3. *Divortium.* 4. *Servitutem.* 5. *Commissum vectigalis.* 6. *Libertatem.*

9. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

SI ex causa judicati (1) pignora minoris capta sint, et distracta: mox restitutus sit adversus sententiam Præsidis, vel procuratoris Cæsaris? videndum, an ea revocari debeant, quæ distracta sunt: nam illud certum est, pecuniam ex causa judicati solutam ei restituendam: sed interest ipsius, corpora potius habere, [et] puto interdum permittendum, id est, si grande damnum sit minoris.

§. 1. In dotis quoque modo mulieri (2) subvenitur (3), si ultra vires patrimonii (4), vel totum (5) patrimonium circumscripta in dotem dedit.

§. 2. Nunc videndum, minoribus utrum in contractibus captis duntaxat subveniatur, an etiam delinquentibus (6): utputa (7) dolo aliquid minor fecit in re deposita, vel commodata, vel alias in contractu: an ei subveniatur, si nihil ad eum pervenit? Et placet, *in* (8) *delictis minoribus non subveniri* (9): nec hic (10) itaque subvenietur. ┼ Nam et si furtum fecit (11); vel damnum injuria dedit. non ei subvenietur. ┼ Sed si, cum ex damno dato confiteri possit, ne dupli teneatur, maluit negare: in hoc solum restituendus sit, ut pro confesso habeatur. ┼ Ergo et si potuit pro fure damnum (12) decidere (13) magis quam actionem dupli vel quadrupli pati, ei subvenietur.

§. 3. Si mulier, cum culpa divertisset, velit sibi subveniri: vel si maritus; puto restitutionem non habendam: est enim delictum non modicum: nam [et] si adulterium (14) minor commisit (15), ei non subvenitur.

§. 4. Papinianus ait, Si major annis viginti, minor vigintiquinque, se in servitutem venire patiatur [id est, si pretium participatus est]: non solere restitui (16): sed hoc merito:, quoniam res nec capit (17) restitutionem, cum statum mutat.

§. 5. Si in commissum (18) incidisse vectigalis dicatur, erit in integrum restitutio (19). Quod sic erit accipiendum, si non dolus ipsorum interveniat: cæterum (20), cessabit restitutio.

§. 6. Adversus libertatem (21) quoque minori a Prætore subveniri impossibile est:

10. Paulus lib. 11. ad Edictum.

NIsi ex magna causa (22) hoc a Principe fuerit consecutus.

1. *Si adversus venditionem, emptionem.* 2. *Curatoris excusationem.* 3. *De causæ cognitione.* 4. *Si adversus casum fortuitum.* 6. *Minorem.* 7. *Filiumfamilias majorem.*

11. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

VErum vel de dolo, vel utilis actio erit in id (23) quod minoris interfuit (24), non manumitti: proinde quicquid hic haberet, si non manumisisset, id ei nunc præstabitur. ┼ Sed et nomine earum rerum, quas dominicas servus manumissus supprimebat, competunt adversus eum actiones ad exhibendum, et furti, et condictio: videlicet quoniam et manumissus eas contrectabat. Cæterum ex delicto in servitutem facto, domino adversus eum (25) post libertatem actio non competit. Et hoc rescripto Divi Severi (26) continetur.

§. 1. Quid, si minor vigintiquinque annis, major viginti, hac lege se vendiderit, ut manumittatur? (ideo proposui majorem viginti; quoniam et Scævola scribit lib. XIV. Quæstionum.) Et magis est, ut sententia constitutionis Divi Marci ad Aufidium Victorinum, hunc, [id est, minorem viginti annis] non complectatur: Quare videndum, an majori viginti annis subveniatur? et si quidem ante desideret, quam libertas competat, audietur: sin vero postea, non possit (27). ┼ Item quæri potest, si is, qui emit hac lege, minor sit, an restitui possit? Et siquidem nondum libertas competit, erit dicendum, posse ei subveniri: sin vero postea quam dies venit, voluntas majoris venditoris libertatem imponit.

§. 2. Ex facto quæsitum est (28): adolescentes quidam acceperant curatorem Salvianum quendam nomine: hic, cum curam administrasset, beneficio Principis (29) Urbicam (30) procurationem erat adeptus, et apud Prætorem se a cura adolescentium excusaverat, absentibus (31) eis: adolescentes adierant Prætorem, desiderantes in integrum adversus eum restitui, quod esset contra Constitutiones (32) excusatus: cum enim susceptam tutelam non alii (33) so-

(1) *l. 1. C. si adversus venditionem pign.*
(2) Etiam majori. *l. 6. in fin. infr. de jure dotium.*
(3) Atqui eo casu ipso jure promissio non valet. *l. 61. infr. de jure dotium. l. 48. in fin. infr. eod.*
(4) *Patrimonium* mulieris quid, dixi *l.* 16. *infr. de religios. et sumpt. fun. et C. de rei uxoriæ act.*
(5) *l. un. C. si adversus dotem.*
(6) Delictis.
(7) Dolus, delicti species.
(8) Minor 25. annorum, si aliquod flagitium admiserit quod ad publicam coërcitionem spectet, ob hoc in integrum restitui non potest, Paul. 1. *sentent.* 9. §. 1. ut nec in delictis et calumnia, *l.* 37. §. 1. *infr. eod.* idem si quid dolo fecerit in re deposita vel commodato, vel alio contractu. *Sup. eod. Eclog. eod. cap.* 9. si dolum in re, aut furtum fecerit, aut damnum injuria dederit. *infr. eod. d. cap.* 9. 1. *Harmenop.* 12. §. 24. At si quum minor in damno dato negasset, in duplum incidit: vel quum in furto transigere posset, et non in duplum vel quadruplum incidere, non transegit, restituitur ad dandum simplum, et quod præstare potuisset si transegisset. *d. c.* 9. quin ἐν ἁμαρτήμασιν in delictis, (a quibus separanda sunt ἐγκλήματα, id est, *atrociora delicta*) minor restituitur, ἐὰν μὴ ἐκ πονηρᾶς ψυχῆς καὶ προαιρέσεως γένηται ἁμάρτημα, id est, *in his, quæ non ex mala mente et instituto admisit.* 1. *Harmenop.* 12. §. 25.
(9) Vide *l. 1. C. si adversus delictum.*
(10) Ubi dolus admissus est.
(11) *l. 5. §. 2. vers. sed etsi. infr. ad l. Aquil.*
(12) Eadem loquendi formula usus est Jurisconsultus. *l. 7. infr. de condictione furtiva. et l. 46. §. 5. infr. de furt.*
(13) Id est, transigere. *Ecl. d. c.* 9.
(14) *l. 37. §. 1. infr. eod.*
(15) Atqui committere adulterium non potest. *l. 37. §. 1. infr. eod.*
(16) Hujusmodi sui ipsius venditio prohibetur, *Nov. Leon.* 59.
(17) Imo capit, *l. 3. §. 6. Sup. eod.*
(18) Et sic in delictum. §. 2. *Sup. eod.*
(19) Imo non est necessaria, cum ipso jure tutus sit. *l. 7. infr. de publican. et vectigal.*
(20) Id est, si dolus interveniat.
(21) *l. 10. l. 11. infr. eod.* v. *tit. C. si adversus libertatem.*
(22) De qua *l. 9. §. idem Pomponius. supr. quod metus causa.*
(23) In factum subsidiaria puta, ad quam decurrit prætor cum aliæ deficiunt. *l. qui servandar. infr. de præscript. verb. l. 7. princ. de pact.* Mod.
(24) *l. 48. §. 1. infr. eod. l. 23. in fin. infr. de act. empt.*
(25) §. *si servus* 6. *Inst. de noxalib. action.*
(26) Id est, Alexandri Severi. *l. 1. C. de noxalib. action.*
(27) Hinc colligit *Bart.* adversus libertatem jam competentem minores non restitui: sed adversus competituram. *l. 1. C. si adversus libert.*
(28) vid. Menoch. *de A. J. q. 7. n.* 69. Mod.
(29) Severi, qui 14. Curatores urbis fecit, teste Lampridio *in Alexandro.*
(30) Id est, Urbis, seu in urbe procurationem aliquam.
(31) v. *l. 1. C. si ex falsis instrum.*
(32) *l. 30. infr. de excus. tut.*
(33) Imo alii, v. *hic Accursium.*

leant (1) deponere, quam qui trans mare Reipublicæ causa absunt, vel hi, qui circa Principem sunt occupati, ut in Consiliarii Menandri Arrii persona est indultum (2): (meruisset autem Salvianus excusationem: adolescentes, quasi capti, in integrum restitui a Prætore desideraverant:) Aëtius Severus, quia dubitabat, ad imperatorem Severum retulit: Ad quam consultationem successor (3) ejus Benidio (4) Quieto rescripsit, Nullas partes esse Prætoris: neque enim contractum proponi cum minore annis vigintiquinque: sed Principes intervenire, et reducere hunc ad administrationem, qui perperam esset a Prætore excusatus.

§. 3. Sciendum est autem, non passim (5) minoribus subveniri, sed *causa* (6) *cognita*, si capti esse proponantur.

§. 4. Item non restituetur, qui sobrie (7) rem suam administrans, occasione damni (8) non inconsulte accidentis, sed fato (9), velit restitui: nec enim eventus damni restitutionem indulget, sed inconsulta facilitas: et ita Pomponius lib. XXVIII. scripsit. † Unde Marcellus apud Julianum notat, si minor sibi servum necessarium (10) comparaverit, mox decesserit, non debere eum restitui: neque (11) enim captus est emendo sibi rem pernecessariam, licet mortalem.

§. 5. Si locupleti heres extitit, et subito hereditas lapsa sit (puta prædia fuerunt, quæ chasmate (12) perierunt, insulæ exustæ sunt, servi fugerunt, aut decesserunt) Julianus quidem lib. XLVI. sic loquitur, quasi possit minor in integrum restitui: Marcellus autem apud Julianum notat, cessare in integrum restitutionem: neque enim ætatis lubrico captus est adeundo locupletem hereditatem: et quod fato (13) contingit, cuivis patrifamilias, quamvis diligentissimo, possit contingere. † Sed hæc res adferre potest (14) restitutionem minori, si adiit hereditatem, in qua res erant multæ mortales, vel prædia urbana (15), æs autem alienum grave: quod non prospexit (16) posse evenire ut demoriantur mancipia, prædia ruant: vel quod non cito distraxerit hæc, quæ multis casibus obnoxia sunt.

§. 6. Item quæritur, si minor adversus minorem restitui desiderat, an sit audiendus? et Pomponius simpliciter scribit, non restituendum. Puto autem inspiciendum a Prætore, quis captus sit: proinde si ambo capti sunt, verbi gratia minor minori pecuniam dedit, et ille perdidit; melior (17) est causa secundum Pomponium ejus qui accepit, et [vel] dilapidavit, vel perdidit.

§. 7. Plane si minor (18) annis cum filiofamilias majore contraxerit (19); et Julianus lib. IV. Digestorum, et Marcellus lib. II. Digestorum scribit, posse in integrum restitui: ut magis (20) ætatis ratio, quam Senatusconsulti habeatur.

Si adversus mulierem.

12. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

SI (21) apud minorem mulier pro alio intercesserit (22), non est ei actio in mulierem danda: sed perinde atque cæteri, per exceptionem summoveri debet: scilicet, quia (23) communi jure in priorem debitorem ei actio restituitur (24). Hæc, si solvendo sit prior debitor: alioquin (25) mulier non (26) utetur Senatusconsulti auxilio.

De his, qui pro minore interveniunt. Si adversus creditorem aut fidejussorem. De causæ cognitione et præsentia vel absentia adversariorum. 1. *De restitutione in rem.*

13. ULPIANUS lib. 11. ad Edictum.

IN causæ cognitione versabitur, utrum soli ei succurrendum sit, an etiam his (27), qui pro eo obligati sunt: utputa fidejussoribus. Itaque si (28) cum scirem minorem, et ei fidem non haberem, tu fidejusseris pro eo (29), non est æquum, fidejussori in necem meam subveniri; sed potius ipsi deneganda (30) erit mandati actio. In summa, perpendendum erit Prætori, cui potius subveniat, utrum creditori, an fidejussori: nam minor captus neutri tenebitur. Facilius (31) in mandatore dicendum erit, non debere ei subvenire: hic enim velut (32) adfirmator fuit et suasor, ut cum minore contraheretur. † Unde tractari potest: minor in integrum restitutionem utrum adversus creditorem, an et adversus fidejussorem implorare debeat? Et puto tutius adversus utrumque. Causa (33) enim cognita, et præsentibus (34) adversariis, vel si per contumaciam desint (35), in integrum restitutiones perpendendæ sunt.

(1) Non tamen coguntur: neque desinunt tutores esse. *l.* 15. *l.* 16. *infr. de tutorib. et curat. datis.*

(2) A Severo et Antonino. *d. l.* 30.

(3) Successori ejus. *Haloand.*

(4) *Al.* Ventidio.

(5) §. 4. 5. *infr. l.* 44. *l.* 24. §. 2. *infr. eod. l.* 1. *C. qui et adversus quos.*

(6) Restitutio causa cognita datur. *l.* 13. *infr. eod. Eclog. c.* 11. §. 4. *l.* 1. *C. de prædiis et aliis rebus minorum.*

(7) Καλῶς, id est, recte. *d.* §. 4.

(8) *ἐναντίον ἀποτέλεσμα* appellat auctor *Eclog. illo loco*, id est, contrarium eventum.

(9) *l.* 1. §. *si magistratus. infr. de magistr. conven.*

(10) *l.* 47. *in fin. infr. de solutionib. et liberat. l. ult. C. de in integrum.*

(11) V. *l.* 116. §. 1. *infr. de regul. jur.*

(12) Chasma, terræ hiatus vel motus. *l.* 15. §. 2. *infr. locati.*

(13) Alibi, vi divina. *l.* 24. §. 4. *infr. de damno infect.*

(14) Causa cognita.

(15) *Ruinosa.* Urbana prædia majoribus sumptibus obnoxia sunt, v. Cujac. *Nov.* 7. Differentiam porro urbani et rustici prædii observa, de qua dixi *l.* 22. *C. de administ. tut.*

(16) Id autem prospicere debet, *arg. l.* 9. §. 1. *vers. idem quærit. infr. locat.*

(17) *l.* 34. *infr. eod. l.* 91. §. 3. *in fin. infr. de verb. oblig.*

(18) *l.* 3. §. 2. *infr. ad SC. Macedonian.*

(19) Pone, mutuum ei dederit. *l.* 9. *infr. de juris et facti ignorantia.*

(20) Privilegium ætatis majus est Macedoniano. Cur? an quia hoc favorabile est, illud vero odiosum? An quod privilegiatus adversus privilegiatum, uti privilegio non possit?

(21) Si apud minorem pro alio mulier intercesserit, siquidem solvendo debitor est, mulier non convenitur: sin solvendo non sit, convenitur. 10. *Eclog.* 4. §. 12.

(22) Παρὰ τὸν νόμον, id est, præter juris præscripta. Hæc enim verba adjicit Harmenopulus huic legi 3. *tit.* 6. §. 17.

(23) Adde *l.* 16. *infr. eod.*

(24) Vel, quia privilegiatus non utitur jure suo adversus privilegiatum. *l. ult. infr. ex quib. caus. major.*

(25) Et ita privilegium ætatis Velleiano potentius est. *Bart.*

(26) Mulier igitur intercedens non semper juvatur Velleiano, ut recte notat *Scholiastes ad illum Eclog. locum.*

(27) Fidejussoribus.

(28) Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id consulto consilio fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurretur. Paul. 1. *sent.* 9. §. 6. *Eclog. eod. cap.* 12. *in fin.*

(29) Consulto consilio. Paul. 1. *sent.* 9. §. 6. *l.* 7. §. *ult. infr. de except.* secus si ignorans. *arg. l.* 48. *infr. de fidejuss.* vel in re ipsa deceptus. *l.* 2. *C. de fidejuss. minor.* Goth. Vide Govean. *l.* 1. *var. lect. cap.* 13. Gilbert. Regium *lib.* 22. *Enantiophan. cap.* 20. Ans.

(30) Vide quæ scripsi *ad l.* 11. *C. de exception.*

(31) Differentiam mandatoris et fidejussoris observa.

(32) Mandans contrahi cum aliquo, pro adfirmatore et suasore habetur.

(33) *l.* 11. §. 3. *supr. eod.*

(34) *l.* 11. *C. de prædiis et aliis reb. minorum. l. de unoquoque.* 47. *infr. de re judicata.*

(35) Hæc enim requiruntur in causæ cognitione. *Bart.* Cujus solennia *vide Novell.* 119. *cap.* 6.

§. 1. Interdum (1) autem restitutio et in (2) rem datur minori, id est, adversus rei ejus possessorem, licet cum eo non sit contractum: utputa rem a minore emisti, et alii vendidisti: potest desiderare interdum adversus possessorem restitui, ne rem suam perdat, vel re sua careat: et hoc vel cognitione (3) Prætoria, vel rescissa alienatione, dato in rem judicio. Pomponius quoque libro vicesimooctavo scribit, Labeonem existimasse, si minor viginti quinque annis fundum vendidit, et tradidit, si emptor rursus (4) eum alienavit, siquidem emptor sequens scit rem ita gestam, restitutionem adversus eum faciendam: si ignoravit, et prior emptor solvendo esset, non esse faciendam: sin vero non esset solvendo, æquius esse minori succurri etiam adversus ignorantem: quamvis bona fide emptor est (5).

14. Paulus lib. 11. ad Edictum.

Plane quamdiu is, qui a minore rem accepit, aut heres ejus idoneus sit, nihil novi constituendum est in eum, qui rem bona fide emerit: idque et Pomponius scribit.

15. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

Sed ubi restitutio datur, posterior emptor reverti ad auctorem suum poterit (6). Per plures quoque personas si emptio ambulaverit (7), idem juris erit.

Si sit alia actio ordinaria, vel gestum sit ipso jure nullum. 4. De pretio emptionis et venditionis. 5. Qui restituere possunt.

16. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

In causæ cognitione etiam hoc versabitur, num forte alia actio possit competere citra in integrum restitutionem: Nam si (8) communi auxilio, et mero jure munitus sit, non (9) debet ei tribui extraordinarium auxilium: utputa cum pupillo contractum est sine tutoris autoritate, nec locupletior factus est.

§. 1. Item relatum est apud Labeonem, si minor circumscriptus societatem coierit, vel [etiam] donationis (10) causa, nullam esse societatem, nec (11) inter majores quidem: et ideo cessare partes Prætoris. Idem et Ofilius respondit: satis enim ipso jure munitus est.

§. 2. Pomponius quoque refert lib. XXVIII. cum quidam heres rogatus esset fratris filiæ complures res dare ea conditione, *ut, si sine liberis decessisset, restitueret eas heredi*: et hæc defuncto herede, heredi ejus cavisset, *se restituturam*: Aristonem putasse in integrum restituendam. Sed et illud Pomponius adjicit, quod potuit incerti (12) condici hæc cautio, etiam a majore: non enim ipso jure, sed per condictionem munitus est.

§. 3. Et generaliter probandum est, ubi contractus non valet, pro certo Prætorem se non debere interponere.

§. 4. Idem Pomponius ait, in pretio emptionis et venditionis naturaliter (13) licere (14) contrahentibus se circumvenire.

§. 5. Nunc videndum, *Qui in integrum restituere possunt?* Et tam Præfectus Urbi, quam alii Magistratus pro jurisdictione sua (15) restituere in integrum possunt, tam in aliis causis, quam contra sententiam suam (16).

17. Hermogenianus lib. 1. juris Epitomarum.

Præfecti etiam prætorio ex sua sententia in integrum possunt restituere: quamvis appellari (17) ab his non possit. Hæc idcirco tam varie, quia appellatio (18) quidem iniquitatis sententiæ querelam (19): in integrum vero restitutio erroris proprii veniæ petitionem, vel adversarii circumventionis allegationem continet.

5. De successore minoris.

18. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

Minor autem magistratus contra sententiam majorum non restituet (20).

§. 1. Sin autem Princeps sententiam dixit, perraro (21) solet permittere restitutionem, et induci in auditorium suum eum, qui per infirmitatem ætatis captum se dicat: dum ea, quæ pro causa sunt dicta, non allegat (22), vel ab Advocatis proditum quæratur. Denique Glabrionem Acilium Divus Severus et Imperator Antoninus non audierunt, incolorate restitui desiderantem adversus fratrem post speciem in auditorio eorum finitam.

(1) Id est, interdum utilius est restitui, quam in personam experiri. adde *l.* 30. *in fin. infr. quibus ex causis majores. l.* 6. *infr. quod falso tutore.*

(2) Adversus quemcunque possessorem. Eo sensu re non exclusus dicitur, qui potest restitui. *l.* 5. *supr. de in integrum restit.* hic autem res est actio. *l.* 29. *in fin. infr. eod.*

(3) *l.* 39. *infr. de evictionibus.*

(4) *l.* 14. *infr. eod.*

(5) Hinc colligit Bartolus, prioris contrahentis bona prius discutienda, quam ad tertium possessorem, quem ignorantia excusat, perveniatur. *v. l. ultim. et Auth. sed hodie. C. de oblig. et action.*

(6) *vide l.* 39. *in princ. infr. de evictionibus.*

(7) *Ambulare emptio* dicitur, cum res empta rursus venditur ac revenditur. Ea ratione pignus alteri pignorari potest. *l.* 18. *infr. de pignoratit. action. l.* 13. §. 2. *infr. de pignoribus. tit. Codicis si pignus pignori datum sit.* et sic, per plures personas ambulare.

(8) *l.* 12. *supr. eodem. l.* 3. *C. de in integrum restit. l.* 4. *C. si advers. rem jud. l.* 3. *C. si advers. libert.*

(9) Imo potest, *l.* 9. *supr. eod.* vide Socinum *regul.* 413.

(10) *vide l. ultim. C. si major fact. alienationem.*

(11) Ut *l.* 32. §. 24. *infr. de donat. inter virum.*

(12) Cur ita? *vide l.* 1. *infr. de condict. sine causa.*

(13) Id est, jure gentium. *v. l.* 22. *in fin. infr. locati.* κατὰ φύσιν, secundum naturam. 3. Harmenopul. 3. §. 18. 19. *Eclog.* 1. *ex libro* 10. *tit.* 4. *cap.* 16. §. 4. Ad eum modum, emptionis et venditionis substantia esse dicitur, ut emptor viliore comparandi, venditor cariore distrahendi votum gerat. *l.* 8. *C. de resc. vendit.* Natura contrahentium omnium hæc est, ut velint in vendendo et emendo lucrum aliquod facere.

(14) Circumscriptio jure civili in contractibus permissa, *ut hic*: at non infinita. *l.* 2. *C. de rescindenda vend.* Jure conscientiæ omnis circumscriptio illicita. Decius *consil.* 111. *et ad l.* 2. *C. de edendo. l. semper.* 197. *infr. de regul. jur.* Hæc tamen circumscriptio, cujus fit hic mentio, non est dolus, sed prudentia et industria quædam tantum œconomica, studiumque aliquod tantum rei familiaris augendæ. *Goth.* Vid. *l.* 22. §. *Inf. locati. l.* 4. *l.* 8. *C. de rescind. vend. l.* 4. *Sup. de in integr. restit.* Fincll. *part.* 1. *cap.* 1. *n.* 32. et *ad l.* 2. *C. de rescind. vend.* Covar. *var. resolut. lib.* 2. *c.* 3. *n.* 2. De jure vero Canonico in universum dolus excluditur. vid. Anton. Merend. *contr. lib.* 1. *cap.* 33. et omnino Caspar. Roderic. *de reditib. lib.* 1. *quæst.* 11. *num.* 5. Ans.

(15) Inter eas personas sc. quibus jus dicere possunt. *infr. eod.* certe magistratibus municipalibus hoc non tribuitur, ut nec ea omnia, quæ magis sunt imperii, quam jurisdictionis. *l.* 4. *Sup. de jurisdict. l. ea, quæ. infr. ad municipalem.* Ad initium hujus legis vid. Waltherum. *l.* 1. *Miscell. c.* 1. *ad* §. 1. Forcatulum *dialog.* 99. *vers.* 4. *ad* §. 5. Rosc. *lib.* 2. *Memorab. c.* 7. *et* 8. Padill. *in l.* 2. *C. de R. V.* Mod.

(16) *l.* 17. *infr. eod. l. unic. in fin. Sup. de off. Præf. præt.*

(17) *d. l. unic.* §. 1. *et l. unic. C. de sententiis P. prætorio. Novell.* 119. *cap.* 5.

(18) Appellationis et restitutionis in integrum hæc est dissimilitudo: Qui appellat, judicem accusat, non seipsum: qui autem restitutionem petit, se, et sui inconsultam facilitatem, et errorem proprium.

(19) Continet interdum novas probationes. *l.* 6. *C. de appellat.*

(20) Facit *l.* 1. §. *pen. in fin. infr. de appellat. et relat.*

(21) Ut *l.* 36. *infr. eod.*

(22) Vid. *l.* 1. *C. de advocat. divers. judicior.*

§. 2. Sed et Perennio Severo contra res bis judicatas (1) in integrum restitui, Divus Severus, et Imperator Antoninus permiserunt in auditorio suo examinari (2).

§. 3. Idem Imperator Licinnio Frontoni rescripsit, insolitum esse, post sententiam vice sua (3) ex appellatione dictam, alium in integrum restitutionem tribuere, nisi solum Principem.

§. 4. Sed et si ab Imperatore judex datus cognoscat, restitutio ab alio, nisi a Principe, qui judicem destinavit, non fiet.

§. 5. Non solum autem minoribus, verum successoribus (4) quoque minorum datur in integrum restitutio, etsi sint ipsi majores (5).

19. Idem lib. 13. ad Edictum.

INterdum tamen successori plus (6) quam annum dabimus, ut est Edicto expressum: si forte ætas (7) ipsius subveniat: Nam post annum vicesimumquintum habebit legitimum (8) tempus: hoc enim ipso deceptus videtur, quod cum posset restitui intra tempus statutum ex persona defuncti, hoc non fecit. † Plane, si defunctus ad in integrum restitutionem modicum tempus ex anno utili habuit, huic heredi minori post annum vicesimumquintum completum, non totum statutum tempus dabimus ad in integrum restitutionem, sed id dumtaxat tempus, quod habuit (9) is, cui heres extitit.

De exule. 1. *Si litem contestatus destitit.*

20. Idem lib. 11. ad Edictum.

PApinianus lib. II. Responsorum ait, exuli (10) reverso non debere prorogari (11) tempus in integrum restitutionis statutum, quia abfuit: cum (12) potuerit adire Prætorem per (13) procuratorem: Nec (14) dixit, *vel Præsidem ubi erat.* † Sed, quod idem dicit, et indignum esse (15) propter (16) irrogatam pœnam: non (17) recte. Quid (18) enim (19) commune habet delictum cum venia ætatis (20)?

§. 1. Si quis tamen major vigintiquinque annis intra tempus restitutionis statutum contestatus (21) postea destiterit, nihil ei proficit ad in integrum restitutionem contestatio (22): ut est sæpissime rescriptum.

Quid sit Desistere

21. Idem lib. 10. ad Edictum.

DEstitisse (23) autem is videtur, non qui distulit, sed qui liti renunciavit in totum.

De effectu restitutionis adversus aditionem vel repudiationem.

22. Idem lib. 11. ad Edictum.

IN integrum vero restitutione postulata adversus aditionem a minore factam, si quid legatis expensum est, vel pretia eorum, qui ad libertatem aditione ejus pervenerunt, a minore refundenda (24) non sunt: Quemadmodum per contrarium, cum minor restituitur ad adeundam hereditatem, quæ antea gesta erunt per curatorem bonorum decreto Prætoris ad distrahenda bona secundum juris formam constitutum, rata esse habenda, Calpurnio Flacco Severus et Antoninus rescripserunt.

Si minor mandatu majoris gesserit vel majori mandaverit.

23. Paulus lib. 11. ad Edictum.

CUm mandatu patris (25) filiusfamilias res administraret, non habet beneficium restitutionis: nam et si alius ei mandasset, non succurreretur: cum eo modo majori potius consideretur; cujus damno res sit cessura. † Sed si eventu damnum minor passurus sit, quia, quod præstiterit, servare ab eo, cujus negotia gessit, non potest, quia is non erit solvendo, sine dubio Prætor interveniet. † Si [autem] ipse dominus minor sit, procurator vero majoris ætatis (26), non potest facile dominus audiri, nisi si mandatu ejus gestum erit (27), nec a procuratore servari res possit. Ergo et si procuratorio nomine (28) minor circumscriptus sit, imputari debet hoc domino, qui tali commisit (29) sua negotia. idque et Marcello placet.

De negotiis gestis. 1. *De causæ cognitione.* 2. *Si adversus repudiationem.* 3. *De dolo servi aut filiifamil.* 4. *De effectu restitutionis.* 5. *De effectu hujus edicti.*

24. Paulus lib. 1. Sententiarum.

QUod si minor sua sponte (30) negotiis majoris intervenerit, restituendus erit, ne majori damnum accidat: quod si hoc facere recusaverit, tunc si conventus fuerit negotiorum gestorum, adversus hanc actionem non

(1) Contra res bis judicatas Princeps indulget restitutionem.
(2) *l.* 3. *C. si advers. rem jud.*
(3) *Novell.* 113. *c.* 1.
(4) *l.* 6. *supr. de in integr. restit.*
(5) *vid. l.* 6. *supr. de in integr. rest.* Quid si minores sint? ex sua persona, non defuncti restituentur. Paul. 1. *sent.* 9. §. 4. ideoque, si minor 20 annis minori 23 successerit, successor habebit ad in integrum restitutionem, non annos sex ex persona defuncti, sed novem ex sua persona. *l. ea quæ.* §. *si quando. C. de temporib. in integ. restitut.* v. Cujac. *d.* §. 4.
(6) Si minor 20 annis, minori 23 annis successerit, successor habebit ad in integrum restitutionem, non annos sex ex persona defuncti, sed novem ex sua persona. Quoties enim minor minori succedit, heres ex sua persona, non ex defuncti in integrum restitui potest. Paul. 1. *sent.* 9. §. 4. Goth. Vid. ad hanc l. Brisson. *l.* 3. *select. cap.* 4. c an restitutio transeat ad heredes, Bart. *hic.* Ans.
(7) Minoris dicet.
(8) Legitimum tempus; annus vicesimus quintus: legitimum, inquam: nempe quia lege aliqua ita statutum ac definitum fuit: vide quæ scripsi *ad l.* 27. *supr. de negot. gest.*
(9) Quod superfuit defuncto.
(10) Adde *l.* 26. §. 1. *infr. ex quibus causis majores.* Goth. Hanc leg. interpretatur Leonin. *Emendat. lib.* 6. *cap.* 15. *n.* 1. Ans.
(11) Prorogatur tempus, cum major datur dilatio.
(12) Exul actiones suas jusve suum agendi amittit, cum per procuratorem agere possit, *ut hic.*
(13) Vide quæ notavi *ad l.* 1. *infr. de diversis temporalib. præscript.*
(14) Id est, Papinianus non adjecit, minorem restitui posse per Præsidem ejus provinciæ in qua exulat: recte: nec enim restitui poterit ex negotio gesto in ea civitate, cujus civis esse non desiit.
(15) Subaudi *minorem restitui.*
(16) Hæc ratio fuit Papiniani: indignum esse exulem restitui, quod tempus pendendæ pœnæ nemini ad excusationem prodesse debeat.
(17) Ulpianus Papinianum reprehendit.
(18) Ratio ea pro ratione non est habenda, quæ nihil ad propositum facit.
(19) Exul in ea causa restitui potest, quæ delicto ejus non est conjuncta.
(20) *l.* 37. *in fin. infr. eod.*
(21) *vide l.* 30. *infr. eod.*
(22) Cur ita? *collige ex l.* 14. § 9. *in fin. infr. de ædilit. edict.*
(23) *vid. l.* 10. *infr. de judiciis.*
(24) *vide l.* 31. *infr. eod. v. l.* 90. *infr. de solutionib. et liberat.*
(25) *l.* 3. *in fin. l.* 4. *supr. eod.*
(26) *l.* 46. *infr. eod.*
(27) Gestum a tutore vel curatore, videtur ab ipso pupillo gestum. itaque cum restituitur pupillus adversus illud, restitui videtur adversus id, quod gessit. *l.* 3. *C. si tut. vel curat. interv.* Sic et *l.* 5. §. *ult. infr. de constit. pecun.* gestum autem a procuratore non censetur a pupillo gestum. Unde nec ejus ei nomine actio pupillo competit, *l.* 1. *infr. de V. O.* sed cum procuratore tantum mandati agit, *l.* 49. §. *ult. infr. de acquir. vel amitt. possess.* Mod.
(28) *vide l.* 4. *C. si advers. rem jud.*
(29) Idem dicendum de eo, qui in aliquem compromisit. *l.* 27. §. 2. *infr. de recept. qui arbitr.*
(30) Paul. 1. *sent.* 9. §. 2. *in fin.*

restituatur: sed compellendus est sic [ei] cedere auxilium in integrum restitutionis, ut procuratorem eum in rem suam faciat: ut possit per hunc modum damnum sibi propter minorem contingens resarcire.

§. 1. Non (1) semper autem ea, quæ cum minoribus geruntur, rescindenda sunt, sed ad bonum et æquum redigenda sunt, ne magno incommodo hujus ætatis homines adficiantur, nemine (2) cum his contrahente: et quodammodo commercio eis interdicetur: Itaque nisi (3) aut manifesta circumscriptio sit, aut tam negligenter in ea causa versati sunt, Prætor interponere se non debet.

§. 2. Scævola noster ajebat (4), si quis juvenili levitate ductus, omiserit, vel repudiaverit (5) hereditatem, vel bonorum possessionem, siquidem omnia in integro sint, omnimodo audiendus est (6): si vero jam distracta hereditate (7), et negotiis finitis ad paratam pecuniam laboribus substituti veniat, repellendus est: multoque parcius ex hac causa heredem minoris restituendum esse.

§. 3. Si servus (8), vel filiusfamilias minorem circumscripserit, pater, dominusve, quod ad eum pervenerit, restituere jubendus est; quod non pervenerit, ex peculio eorum præstare: si ex neutro satisfiet, et dolus servi intervenerit, aut (9) verberibus castigandus (10) aut noxæ dedendus erit.

§. 4. Sed [et] si filiusfamilias hoc fecit, ob dolum suum condemnabitur (11). ✝ Restitutio autem ita facienda est, ut unusquisque in (12) integrum jus suum recipiat. ✝ Itaque si in vendendo fundo circumscriptus restituetur, jubeat Prætor, *emptorem fundum cum* (13) *fructibus reddere* (14) *et pretium recipere* (15): nisi si tunc dederit, cum eum perditurum non ignoraret (16): sicuti facit in ea pecunia, quæ ei consumpturo creditur. Sed parcius in venditione: quia (17) æs alienum ei solvitur, quod facere necesse est, credere autem non (18) est necesse: Nam et si origo contractus ita constitit, ut infirmanda sit, si tamen necesse fuit pretium solvi, non omnimodo emptor damno adficiendus est.

§. 5. Ex hoc Edicto nulla propria actio vel cautio (19) proficiscitur: totum enim hoc pendet ex Prætoris cognitione.

De indebito soluto. 1. De procuratore minoris.

25. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

ILlud nullam habet dubitationem, quin, minor si non debitum (20) solverit ex ea causa, ex qua jure civili repetitio non est danda, sit ei utilis actio ad repetendum: cum et majoribus vigintiquinque annis justis ex causis dari solet repetitio.

§. 1. Si talis interveniat juvenis cui præstanda sit restitutio: ipso postulante præstari debet, aut procuratori ejus (21), cui idipsum nominatim mandatum sit: qui vero generale mandatum de universis negotiis gerendis alleget, non debet audiri.

1. *Si adversus absentem.*

26. Paulus lib. 11. ad Edictum.

QUod si de speciali mandatu dubitetur, cum restitutio postuletur, interposita stipulatione *ratam rem dominum habiturum*, rei potest mederi (22).

§. 1. Quod si is, qui circumscripsisse dicitur, absit, defensor ejus satis (23) judicatum solvi dare debebit (24).

De patre, adgnatis, et affinibus minoris. 1. Si adversus creditorem, emptorem, venditorem. 2. Acceptilationem. 3. Novationem. 4. Eum de cujus dolo agere non licet.

27. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

PAtri pro filio omnimodo præstanda restitutio est (25), licet filius restitui nolit: quia patris periculum agitur, qui de peculio tenetur (26). Ex quo apparet, cæteros adgnatos vel adfines alterius esse conditionis: nec aliter audiri oportere, quam si ex voluntate adolescentis postulent: aut ejus vitæ sit iste adolescens, ut merito etiam bonis ei debeat interdici.

§. 1. Si (27) pecuniam, quam mutuam minor accepit, dissipavit, denegare debet Proconsul creditori adversus eum actionem (28): Quod si egenti minor crediderit, ulterius procedendum non est, quam ut jubeatur juvenis actionibus suis, quas habet adversus eum, cui ipse credidisset, credere creditori suo. ✝ Prædium quoque si ex ea pecunia pluris, quam oporteret, emit (29), ita temperanda

(1) *vide l.* 11. §. 3. 4. *supr. eod.* 2. Harmen. 12. §. 60. *Eclog. cap.* 24.

(2) *l.* 12. §. 1. *infr. de administ. et peric. tutorum. l.* 14. §. 5. *C. de sacros. Eccles.*

(3) Duæ causæ hic indulgent restitutionem, δόλος προφανὴς, καὶ μεγάλη ῥᾳθυμία, circumscriptio adversarii manifesta, et magna minoris negligentia. *Harmenop. illo loco.*

(4) Hoc emendatur *l. ult. in fin. C. de repud. vel abstit. hered.* vid. Covarruviam *lib.* 1. *Resol. c.* 5. Vallam *tract.* 6. Ad §. 4. autem consule Gilbertum Regium *lib.* 2. ἐναντιοφανῶν *c.* 6. et Pilæum *quæst.* 63. Mod.

(5) *vide l.* 1. *et* 2. *C. si ut omissam heredit.* Goth. V. hic Joann. a Sand. *decis. Frisicar. l.* 1. *tit.* 15. *defin.* 1. Ans.

(6) Imo non est, *l.* 79. *infr. ad SC. Trebellianum.*

(7) Eo majore facto, non adhuc minore, *l. ult. in fin. C. de repudiand. vel abst.*

(8) *Eclog. d. cap.* 24.

(9) Id in electione domini est: ut et in actione injuriarum. *l. sed si unus.* 17. §. *cum servus.* 4. *infr. de injuriis.*

(10) *d. l.* 17. §. *cum servus.* 4. *infr. de injur.*

(11) An et dabitur, filius castigandus? Minime. Cur? quia pater ejus nomine noxali judicio non tenetur.

(12) Al. *integrum*, omissa voce *in.*

(13) *vide l.* 27. §. 1. *in fin. infr. eod.*

(14) *l.* 27. §. 1. *infr. eod.* Paul. 1. *sent.* 9. §. 7.

(15) Cum usuris. *l.* 47. *in fin. infr. eod.*

(16) Tunc enim emptor fundum restituere tenetur, nec recuperat pretium. *l.* 32. §. *interposito. infr. de administ. et peric. tut.*

(17) *Forte legendum*, quia ob æs alienum ei solvitur, id est, emptor ei solvit quod debet.

(18) Cur? mutuum voluntarium est.

(19) Quæ instar actionis obtinet. *l.* 1. §. *cautionales. infr. de prætoriis stipulat. l. non solum. infr. ratam rem hab.*

(20) *l.* 2. *C. si adversus solutionem.*

(21) *l. unica C. etiam per procuratorem.*

(22) *Mederi*, passive. Cæterum idem dicendum si de mandato generali dubitabitur. *Bart.*

(23) Tmesis. Fit autem, quoties una et eadem vox in duas dividitur, *ut hic*, *satis* judicatum solvi *dare*: ut alibi, *usu* hominem *cepisse.*

(24) Sustinet enim partes rei: et nihilominus de rato etiam cavebit. *l.* 39. §. *penult. supr. de procur.*

(25) Hic pater nondum tenebatur, nec conveniebatur. Sed futurum erat, ut teneretur, si filius restitutus non esset, et judicatum esset, *l.* 3. §. *idem scribit. infr. de pecul.* Unde quia filius iniquior forte patri nolebat restitui, permissum est patri, qui ut legitimus defensor interveniebat, restitutionem, filii nomine impetrare, etiam eo invito; secus est, cum pater jam de peculio tenetur et obligatus est. *l.* 3. *supr. eod.* v. Covarruviam *Resol. c.* 6. *lib.* 1. Mod.

(26) Datur autem actio ei, cujus interest, præsertim conjunctæ personæ. *vide l.* 1. *infr. de liber. caus.*

(27) Minor, qui pecuniam mutuam accepit, eamque dissipavit, non tenetur, *Eclog. eod. c.* 27. 2. Harmenopul. 12. §. 8.

(28) *l.* 24. §. *pen. supr. eod.*

(29) *l.* 7. §. 1. *supr. eod.* an et quando emptori detur restitutio adversus emptionem? *vide l.* 1. §. *sed si emerit. infr. si quid in fraudem patroni.*

res erit, ut jubeatur (1) venditor reddito pretio recuperare prædium: ita ut sine alterius damno etiam creditor a juvene suum consequatur. Ex quo scilicet simul intelligimus, quid observari oporteat, si sua pecunia pluris, quam oportet, emerit: ut tamen hoc et superiore casu venditor, qui pretium reddidit, etiam usuras, quas ex ea pecunia percepit, aut percipere potuit, reddat, et fructus (2), quibus locupletior factus est juvenis, recipiat: Item ex diverso, si (3) minore pretio, quam oportet, vendiderit (4) adolescens; emptor quidem juberi debebit prædia cum fructibus (5) restituere, juvenis autem eatenus ex pretio reddere, quatenus (6) ex ea pecunia locupletior est.

§. 2. Si minor annis vigintiquinque sine (7) causa debitori *acceptum* (8) tulerit, non solum in ipsum, sed et in fidejussores, et in (9) pignora actio restitui debet: Et, si ex duobus reis alteri acceptum tulerit, in utrumque restituenda est actio.

§. 3. Ex hoc intelligimus, si damnosam sibi novationem (10) fecerit, forte si ab idoneo debitore ad inopem novandi causa transtulerit obligationem, oportere eum in priorem debitorem restitui.

§. 4. Adversus eos quoque restitutio præstanda est, quorum (11) de dolo agere non permittitur: nisi (12) quædam personæ speciali lege exceptæ sint.

De effectu restitutionis adversus Tutorem.

28. Celsus lib. 2. Digestorum.

Cum minor [quam] quinque et viginti annis, adversus eum, cum quo tutelæ egit, restituitur, non ideo tutori contrarium tutelæ judicium restituendum est (13).

De patre eodemque tutore auctore. 1. *De restitutione adversus unum caput sententiæ.* 2. *De creditoribus evocandis.*

29. Modestinus lib. 2. Responsorum.

Etiam (14) si patre, eodemque (15) tutore (16), auctore (17), pupillus captus (18) probari possit, curatorem postea ei datum, nomine ipsius in integrum restitutionem postulare non prohiberi (19).

§. 1. Ex causa curationis condemnata pupilla, adversus unum caput sententiæ restitui volebat: [et] quæ videbatur in cæteris litis speciebus relevata fuisse, actor major ætate, qui adquievit tunc temporis sententiæ, dicebat totam debere litem restaurare. Herennius Modestinus respondit, si species, in qua pupilla in integrum restitui desiderat, cæteris speciebus non (20) cohæret, nihil proponi, cur a tota (21) sententia recedi actor postulans audiendus sit.

§. 2. Si hereditate patris, ætatis beneficio in integrum restitutus, abstinuit se, nemine de creditoribus paternis præsente (22), vel ad agendum a Præside evocato, an ea restitutio recte facta videatur, quæritur. Herennius Modestinus respondit, cum non evocatis (23) creditoribus, in integrum restitutionis decretum interpositum proponatur, minime id creditoribus præjudicasse.

De tacita renunciatione beneficii Prætorii.

30. Papinianus lib. 3. Quæstionum.

Si filius emancipatus, contra tabulas non accepta possessione, post inchoatam restitutionis quæstionem, legatum ex testamento patris major vigintiquinque annis petiisset, liti renunciare videtur (24); cum et si bonorum possessionis tempus largiretur, electo judicio defuncti, repudiatum beneficium Prætoris existimaretur.

De effectu restitutionis adversus aditionem.

31. Idem lib. 9. Responsorum.

Si mulier, postquam heres extitit, propter ætatem abstinendi causa, in integrum restituta fuerit, servos hereditarios ex fideicommisso ab ea recte manumissos, retinere libertatem respondi (25): nec erunt cogendi viginti aureos (26) pro libertate retinenda dependere, quam jure optimo consecuti videntur. Nam et si quidam (27) ex creditoribus pecuniam suam ante restitutionem ab ea recuperassent, cæterorum querela contra eos, qui acceperunt, ut pecunia communicetur, non admittetur.

(1) Atqui id fieri debet creditore consentiente, *l.* 14. §. 3. *infr. de in diem addict.* Goth. De restitutione adversus emptionem minoris, et de fructibus, usuris, et interesse. vid. Fachin. *lib.* 2. *controv. cap.* 89. Odd. *de restitut. part.* 2. *quæst.* 57. *et part.* 1. *quæst.* 45. Covarruv. *de in integr. restit. cap.* 1. S. L.

(2) *l.* 32. §. *interposito. infr. de admin. et peric. tut.*

(3) Minor adversus emptorem restitutus, pretio restituto fundum recipere potest, fructus enim in compensationem usurarum, penes emptorem remanere placuit. Paul. 1. *sent.* 9. §. 7. Quid si fundum repetat cum fructibus? pretium ab eo reddetur cum usuris, ex quibus locupletior est, omissa compensatione. *l.* 24. §. 4. *supr. eod. l.* 47. *in fin. infr. eod.*

(4) Cum decreto: nam si sine decreto vendidit, non indiget hoc beneficio. *l.* 11. *C. de præd. et aliis rebus min.*

(5) *l.* 40. *in fin. infr. eod.*

(6) Ideoque nihil restituet, si non sit locupletior factus. *l.* 32. §. 4. *infr. de administ. et peric. tut.*

(7) Acceptilatio etiam sine causa facta, valet. *vide l.* 1. *C. de acceptilationibus.*

(8) Adversus acceptilationem minor restituitur, *ut hic. et l. ult. infr. de acceptilat.*

(9) *vide d. l.* 1. *C. de acceptilat. l.* 10. *supr. quod metus caus.*

(10) *l.* 40. *in fin. pr. l. ult. infr. eod. l.* 48. *in fin. infr. de fidejussor. l.* 3. *in fin. infr. de novat. l.* 15. *infr. de solution.* §. *præterea. Inst. quibus mod. tollitur oblig.*

(11) Qui illi? *vide l.* 11. *supr. de dol. mal.*

(12) *l.* 2. *C. qui et adversus quos.*

(13) Imo restituendum est. *l.* 1. *l.* 2. *C. si advers. transact.*

(14) Etiamsi autore patre, filii tutelam gerente, pupillus circumscriptus fuerit, tamen postea restituitur, quum curatorem accipit. *Eclog. eod. c.* 29.

(15) Dubium hoc videbatur, quod iniquum sit curatori alicui permitti retractare negotium gestum ab eo, qui pupilli pater et tutor fuerit.

(16) Tutor liberorum suorum pater esse potest. *Inst. de legitim. parent. tutel.*

(17) In contrahendo.

(18) Ab extraneo an et a patre? Negat Accursius dari restitutionem. *l. ult. C. qui et adversus quos. l. etiam. C. si tutor interven.*

(19) Adde *l.* 47. *infr. eod. l. ult. supr. de in integr. l.* 2. 3. 5. *C. si tutor vel curat. l.* 4. *C. si adversus rem jud.*

(20) *Connexitatis* ratione utens literis seu rationibus alterius adversus tertium, iisdem uti cogitur adversus seipsum: atque ita literæ rationum fidem faciunt contra tertium, *ut hinc a nonnullis colligitur.*

(21) *l.* 47. §. 1. *infr. eod.*

(22) *vid. Nov.* 119. *c.* 6.

(23) *l.* 13. *in fin. pr. Sup. eod. vid. l.* 39. *supr. de adopt.*

(24) Contrario actu tacite quis videtur renunciare in integrum restitutioni. *Bart.* adde *l.* 20. *in fin. supr. eod. l.* 7. *C. de his, qui accusare.* Accurs. *in l.* 4. *C. de pactis.*

(25) *l.* 7. §. *antepen. l.* 22. *supr. eod. l.* 30. §. *idem dicendum. infr. de fideic. libert.*

(26) Hoc enim vulgare servorum pretium fuit. vide *l.* 1. §. 5. *C. de com. servo man.*

(27) Vide *l.* 90. *infr. de solutionib. et liberat.*

Si perfecta ætas falso probata fuerit.

32. Paulus lib. 1. Quæstionum.

MInor vigintiquinque annis, adito Præside, ex aspectu (1) corporis falso probavit perfectam ætatem (2): curatores, cum intellexissent esse minorem, perseveraverunt in administratione: medio tempore, post probatam ætatem, ante impletum vicesimumquintum annum solutæ sunt adolescenti pecuniæ debitæ, easque male consumpsit. Quæro, cujus sit periculum: et quid si curatores quoque in eodem errore perseverassent, [ut putarent majorem esse, et abstinuissent se ab administratione], curationem etiam restituissent: an periculum temporis, quod post probatam ætatem cessit, ad eos pertineat? Respondi: Hi, qui debita exsolverunt, liberati jure ipso, non debent iterum conveniri. ✝ Plane, curatores, qui scientes eum minorem esse, perseveraverunt in eodem officio, non debuerunt eum pati accipere pecunias debitas: et debebunt hoc nomine conveniri. Quod si et ipsi decreto Præsidis (3) crediderunt, et administrare cessaverunt, vel etiam rationem reddiderunt, similes sunt cæteris debitoribus: ideoque non conveniuntur.

Si adversus legatum acceptum cum onere manumittendi.

33. Aburnius Valens lib. 6. Fideicommissorum.

SI minor vigintiquinque annis servum suum, qui pluris (4), quam in testamento ei legatum sit, manumittere rogatus fuerit, et legatum acceperit: non (5) cogendum præstare libertatem, si legatum reddere paratus sit (6), Julianus respondit: ut, quemadmodum (7) majoribus liberum sit (8) non accipere, si nolint manumittere, sic huic reddenti (9) legatum necessitas manumittendi remittatur.

Si adversus Minorem. 1. *Si adversus Compromissum.*

34. Paulus lib. 1. Sententiarum.

SI (10) minor vigintiquinque annis filiofamilias minori pecuniam credidit, melior est causa (11) consumentis: nisi locupletior ex hoc inveniatur litis contestatæ tempore is qui accepit.

§. 1. Minores, si in judicem compromiserunt (12), et tutore auctore stipulati sunt; integri restitutionem adversus talem obligationem jure desiderant.

Si adversus Licitationem

35. Hermogenianus lib. 1. Juris Epitomarum.

SI in emptionem (13) penes se collocatam (14) minor adjectione (15) ab alio superetur, implorans in integrum restitutionem audietur, si ejus interesse emptam ab eo rem fuisse adprobetur; veluti quod (16) majorum (17) ejus fuisset: ita tamen, ut id, quod ex licitatione accessit, ipse offerat venditori (18).

Si adversus Allegationem omissam.

36. Paulus lib. 5. Sententiarum.

MInor vigintiquinque annis omissam allegationem (19) per in integrum restitutionis auxilium repetere potest (20).

Si adversus Pœnæ persecutionem. 1. *Vel delictum.*

37. Tryphoninus lib. 3. Disputationum.

AUxilium in integrum restitutionis executionibus (21) pœnarum (22) paratum non (23) est (24): ideoque injuriarum judicium semel omissum (25) repeti non potest.

§. 1. Sed [et] in sexaginta diebus præteritis (26), in quibus jure mariti sine calumnia vir accusare mulierem adulterii potest (27), denegatur ei in integrum restitutio (28), quod jus omissum si nunc repetere vult, quid aliud, quam delicti veniam, id est, calumniæ, deprecatur? et cum neque (29) in delictis, neque in calumniatoribus Prætorem succurrere oportere certi juris sit, cessabit in integrum restitutio. ✝ In delictis (30) autem minor annis vigintiquinque non meretur in integrum restitutionem: utique atrocioribus: nisi quatenus interdum miseratio ætatis ad mediocrem pœnam Judicem produxerit. ✝ Sed, ut ad legis Juliæ de adulteriis coërcendis præcepta veniamus, utique nulla deprecatio adulterii pœnæ (31) est, si se minor annis adulterum fateatur. ✝ Dixi nec si quid eorum commiserit, quæ pro adulterio eadem lex punit: veluti si adulterii damna-

(1) Aspectu ætas probatur. *l.* 3. *C. si minor se majorem.* Livius 1. Numitor comparans eorum ætatem, et ipsam minime servilem indolem tetigerat memoria nepotum. *Goth.* Vid. in hanc l. Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 175. Ans.

(2) Probatur etiam ætas ἐκ τῶν παιδογραφιῶν, id est, natalibus, professionibus, *l.* 2. §. 1. *infr. de excusat. tut.* ex censualibus libris *l.* 3. *infr. de censibus:* item testibus, puta obstetricibus et propinquis vicinis. *l.* 3. §. *duæ. infr. de Carbonian. edict.* Cujac.

(3) Cui etiam potest imponi. *l. ult. C. minor se majorem.*

(4) Valebat scilicet.

(5) Etiamsi pecuniam accepit.

(6) Ante præstitam libertatem scilicet, secus post præstitam. *l.* 11. §. 1. *supr. eod. l.* 8. *infr. de fideic. libert. l.* 8. *C. de fideic. l.* 13. *C. ad legem Falcid.*

(7) Quinimo alia ratio est majorum et minorum. *l.* 42. *infr. eod.*

(8) Ab initio.

(9) Ex postfacto.

(10) Idem *auctor Eclogæ*, 10. *tit.* 4. *cap.* 34.

(11) Vide *l.* 11. §. *pen. supr. eod.*

(12) Vide *l.* 35. *infr. de recept. qui arbitr.*

(13) Cum emit rem ab aliquo.

(14) Collocare emptionem penes aliquem, est rem venalem ei addicere, qui licitatione vicerit. *Cujac.* Hic tamen in Florentinis est *collatam*, non *collocatam.*

(15) In licitando facta. de qua adjectione in *l. a divo Pio.* §. *si pignora. infr. de re judicata.* ne quis hoc referat ad addictionem in diem, de qua *infr. tit. de in diem addictione.*

(16) Affectionis ratio habetur in eo, quod interest minorum, adde *l.* 54. *infr. mandati.*

(17) Id interesse affectionis ab interpretibus dicitur, *l.* 22. *C. de administrat. tut. l.* 14. *C. de contrahend. empt. l.* 36. *infr. de bonis libertorum.*

(18) Ut minori subveniatur non tantum in emptionibus onerosis, sed etiam in affectatis.

(19) *l.* 18. §. 1. *supr. eod.*

(20) Excipe *l.* 37. *infr. eod.*

(21) In executionibus, *id est*, ubi agitur de vindicta et ultione aliqua. *Goth.* Alii *in exemptionibus pœnarum.* Sed rectior videtur Florentina lectio: ut sint executiones persecutiones pœnarum, quemadmodum in *l. centum Capuæ. infr. de eo, quod cert.* Cæterum vide ad hanc legem Corasium *l.* 2. *miscell. c.* 14. Mod.

(22) Vindictæ et ultionis, *l.* 20. §. *si sepulchri. ult. infr. de acq. vel omitt. hered.* alias pœna non vindictam, sed pecuniam continet.

(23) Imo est: lex enim damnatum de ambitu restituit, si alium convicerit. *l.* 1. §. 2. *infr. ad l. Jul. de ambitu.* idque Cicero indicat *oratione pro Cluentio*, tractans de P. Popilii et T. Guttæ judiciis. Verum id præmium legis est, non restitutio.

(24) Minori.

(25) Omittere, est non experiri intra statuta tempora. *l.* 10. §. 2. *supr. si quis cautionibus.*

(26) A divortio.

(27) Imo non potest, vide *l.* 14. *in fin. infr. ad l. Jul. de adult.*

(28) Atqui præscriptiones temporales non currunt adversus minores: quin etiam desertio accusationis minori non nocet. *l.* 1. §. 10. *vers. merito. infr. ad SC. Turpillianum.*

(29) *vide l.* 9. §. 2. *Sup. eod. l.* 6. *C. ad leg. Corn. de sicariis.*

(30) Paul. 1. *sent.* 9. §. 1. *vide l.* 1. *C. si advers. delictum.* Goth. Ætatis intuitu pœnas mitigari, et quando: late Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 329. Ans. Ad text. vide Coras. *lib.* 2. *miscellan. cap.* 14. *num.* 9. Odd. *de restit. part.* 2. *quæst.* 80. *et seq.* S. L.

(31) *l.* 9. §. 3. *in fin. Sup. eod.*

tam (1) sciens uxorem duxerit, aut in adulterio deprehensam uxorem non dimiserit (2), quæstumve de adulterio uxoris fecerit, pretiumve pro comperto stupro acceperit, aut domum (3) præbuerit ad stuprum adulteriumve in eam committendum (4): et non sit ætatis excusatio adversus præcepta legum ei, qui dum leges invocat, contra eas committit (5).

Si adversus solutionem ex contractu defuncti omissam. 1. An filiusfamilias minor post emancipationem restituatur.

38. PAULUS lib. 1. Decretorum.

ÆMilius Larianus ab Obinio fundum Rutilianum lege commissoria emerat, data parte pecuniæ: *ita* (6) *ut si intra duos menses ab emptione reliqui pretii partem dimidiam non solvisset, inemptus esset*: item, *si intra alios duos menses reliquum pretium non numerasset, similiter esset inemptus*: Intra priores duos menses Lariano defuncto Rutiliana pupillaris ætatis successerat, cujus tutores in solutione cessaverunt: Venditor, denunciationibus tutoribus sæpe (7) datis, post annum eandem possessionem Claudio Telemacho vendiderat: Pupilla in integrum restitui desiderabat: Victa, tam apud Prætorem, quam apud Præfectum urbi provocaverat (8): *Putabam*, bene judicatum, quod pater ejus, non ipsa contraxerat (9): *Imperator* autem motus est, quod dies committendi (10) in tempus pupillæ incidisset, eaque (11) effecisset, ne pareretur legi venditionis. *Dicebam*, posse magis ea ratione restitui (12) eam, quod venditor denunciando post diem, quo placuerat esse commissum, et pretium petendo, recessisse (13) a lege sua videretur: Non me moveri (14), quod dies postea transisset: Non magis, quam si creditor pignus distraxisset, post mortem debitoris die solutionis finita. *Quia tamen* lex commissoria displicebat ei (15), pronunciavit, *in integrum restituendam*. Movit etiam illud Imperatorem, quod priores tutores, qui non restitui desiderassent, suspecti pronunciati erant.

§. 1. Quod dicitur, *non solere filiisfamilias post emancipationem adhuc minoribus succurri in his, quæ omisissent manentes in potestate*, tunc (16) recte dicitur, cum patri adquirere possunt (17).

Quo casu restitutionis Tempus non currit. 1. Si adversus Venditionem.

39. SCÆVOLA lib. 2. Digestorum.

INtra utile tempus (18) restitutionis apud Præsidem petierunt in integrum restitutionem minores, [et] de ætate sua probaverunt (19): Dicta pro (20) ætate sententia, adversarii (21), ut impedirent cognitionem (22) Præsidis, ad Imperatorem appellarunt (23): Præses in eventum appellationis cætera cognitionis distulit (24): Quæsitum (25) est, si finita appellationis apud Imperatorem cognitione, et *injusta* (26) *appellatione pronunciata* (27), egressi ætatem deprehendantur, an cætera negotii implere possunt (28), cum per eos non steterit, quo minus res finem accipiat? Respondi, secundum ea quæ proponuntur, perinde cognosci, atque si nunc intra ætatem essent (29).

§. 1. Vendentibus curatoribus minoris fundum, emptor extitit Lucius Titius, et sex fere annis possedit; et longe longeque rem meliorem fecit (30): Quæro, cum sint idonei curatores, an minor adversus Titium emptorem in integrum restitui possit? Respondi, ex omnibus quæ proponerentur, vix esse eum restituendum: nisi [si] maluerit omnes expensas (31), quas bona fide emptor fecisse adprobaverit, ei præstare: maxime, cum sit ei paratum [promptum] auxilium, curatoribus ejus idoneis constitutis.

Si adversus Novationem. 1. Dationem in solutum.

40. ULPIANUS lib. 5. Opinionum.

MInor annis vigintiquinque (32), cui *fideicommissum solvi* pronunciatum erat, caverat (33). *id se accepisse*: et cautionem eidem debitor, quasi creditæ pecuniæ fecerat: In integrum restitui potest: quia partam ex causa judicati persecutionem novo (34) contractu ad initium alterius petitionis redegerat (35).

§. 1. Prædia (36) patris sui minor annis vigintiquinque ob debita rationis tutelæ aliorum, quam pater administraverat, in solutum inconsulte dedit: Ad suam æquitatem (37)

(1) *l.* 13. *infr. de his, quæ ut indign.*

(2) Hodie si castigata adultera fuerit, impune a marito postea intra biennium recipi potest. *Novell.* 134. *c.* 10.

(3) *vide l.* 1. *in fin. infr. de extr. criminib.*

(4) Quid si incestum commisit? *vide l.* 38. §. 4. *infr. ad leg. Jul. de adulteriis.*

(5) *l. ult.* §. 6. *vers. ne ludibrio. C. de bon. quæ liber.* Goth. adde *l.* 22. §. 12. *C. de jure delib.* S. L.

(6) Formula *legis commissoriæ*, de qua *vide l.* 6. §. 1. *infr. de contr. empt.*

(7) Adde *l.* 122. §. 3. *infr. de verb. oblig.*

(8) Ad principem Antoninum. Nota progressum et ordinem appellationum. adde *l.* 122. §. 5. *infr. de verb. oblig.*

(9) *vide l.* 2. *C. si advers. vend. pign.* Goth. Non enim restituitur ex hoc edicto pupillus, nisi cum quo aliquid gestum est, *l.* 2. *et l.* 11. §. *ex facto. Sup. eod. Ad vers. quia tamen lex.* Vid. Sarmientum *l.* 1. *select. c.* 14. Mod.

(10) Id est, legis commissoriæ.

(11) Vel ætas pupillæ.

(12) Contra non dari restitutionem nec ex capite minoris, nec ignorantiæ volunt Ant. Fab. *Decad.* 25. *error.* 5. Tessaur. *decis.* 103. Lovet. *au Recueil des arrests. litt.* P. num. 36. dicuntque Imperatorem hoc titulo magis pronunciasse ex pacti specie, et circumstantiis, quam ex juris regulis. *Ans.*

(13) *vide l.* 4. §. *eleganter. l.* 6. 7. *infr. de lege commiss.*

(14) Paulus refutat argumentum Imperatoris.

(15) Non tamen improbabat. *l.* 4. *in pr. infr. de leg. commiss.*

(16) Filiusfamilias minor in iis quæ manens in potestate gessit, non restituitur: quum quid inde patri adquirit, *Eclog. eod. cap.* 38. secus est si sibi quid adquisivit et in eo læsus sit: potest enim vel post emancipationem restitui.

(17) Et res ejus administrant. *vide l.* 23. *Sup. eod.*

(18) Quadriennii, *l. ult. C. de temporibus in integrum.*

(19) *vide l.* 43. *infr. eod. l.* 9. *C. de probat.*

(20) Id est, cum pronunciasset præses, minores esse, et ideo restituendos.

(21) Minorum.

(22) An ea vox effectum sententiæ, an vero causæ principalis cognitionem notat? ut sententia cujus hic fit mentio, videatur interlocutoria.

(23) Appellatur a præside ad Imperatorem.

(24) Hujus enim officium tunc quiescit.

(25) Cur? Naturam impugnare Principis sententia non potest.

(26) Formam improbandæ sententiæ, a qua appellatum est, observa.

(27) Per Imperatorem.

(28) Id est, an post annum utilem restitutionis causa agi potest?

(29) Quia adversarius minoris, dolo malo moram cognitioni attulit, non minor ipse: frustratoria enim sive moratoria fuit appellatio. *Cujac.*

(30) Hujusmodi melioratio minorem impellit ad petendam restitutionem.

(31) Num voluptuarias? *v. l.* 32. §. *antepen. infr. de administ. et peric. tut.* Goth. Vide hic Pinell. *part.* 2. *c.* 3. *n.* 1. 2. *ad l.* 2. *de rescindend. vend.* Ans.

(32) Hanc legem emendat Leonin. *lib.* 5. *Emendat. cap.* 21. *n.* 7. 8. 9. Ans.

(33) Scriptura vel apocha.

(34) *vide l.* 27. §. 3. *Sup. eod.*

(35) Interest autem ejus, ut ex judicati potius quam crediti titulo pecunia debeatur. Judicatum enim litium finis est: creditum vero initium et origo. *Cuj.*

(36) Minor, qui fundum dedit ob debitum paternum, recte restituitur: et usuras ita præstat, ut et percepti fructus cum eis compensentur. *Eclog.* 10. *tit.* 4. §. 40.

(37) *Ut l.* 27. §. 1. *vers. item ex diverso. Sup. eod.*

per in integrum restitutionem revocanda res est: usuris pecuniæ quam constiterit ex tutela deberi, reputatis, et cum quantitate fructuum perceptorum compensatis.

Si minor restitutione impetrata nolit uti.

41. JULIANUS lib. 45. Digestorum.

SI judex circumvento in venditione adolescenti (1) jussit *fundum restitui*, *eumque pretium emptori reddere*, et hic nolit uti hac in integrum restitutione, pœnitentia (2) acta (3): exceptionem utilem, adversus petentem pretium, quasi ex causa judicati, adolescens habere poterit: quia *unicuique licet contemnere* (4) *hæc*, *quæ pro se introducta sunt.* Nec queri poterit venditor (5), si restitutus fuerit in eam causam, in qua (6) se ipse constituit, et (7) quam mutare non potuisset, si minor auxilium Prætoris non implorasset.

Qui restituere possunt.

42. ULPIANUS libro secundo de officio Proconsulis.

PRæses (8) provinciæ minorem in integrum restituere potest, etiam contra suam (9), vel decessoris (10) sui sententiam: Quod enim appellatio interposita majoribus præstat, hoc beneficio ætatis consequuntur minores (11).

De Ætatis probatione.

43. MARCELLUS lib. 1. de officio Præsidis.

DE ætate ejus, qui se majorem annis viginti quinque dicit, causa cognita (12) probandum (13) est: quia per eam probationem in integrum restitutioni ejusdem adolescentis, et aliis causis præjudicatur.

De causæ cognitione.

44. ULPIANUS lib. 5. Opinionum.

NOn (14) omnia, quæ minores annis viginti quinque gerunt, irrita sunt, sed (15) ea tantum, quæ causa cognita, ejusmodi deprehensa sunt, vel ab aliis circumventi, vel sua facilitate decepti, aut (16) quod habuerunt, amiserunt; aut quod adquirere emolumentum potuerunt, omiserunt: aut se oneri (17) quod non suscipere licuit, obligaverunt.

Si adversus usucapionem. 1. *Vel Sententiam.*

45. CALLISTRATUS lib. 1. Edicti monitorii.

ETiam (18) ei, qui, priusquam nasceretur, usucaptum amisit (19), restituendam actionem Labeo scribit (20).

§. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, eum, qui fraude tutoris adversarium suum diceret absolutum, et agere cum eo ex integro vellet, licentiam habere, prius cum tutore agere (21).

De defensore minoris.

46. PAULUS lib. 2. Responsorum.

EUm (22), qui ex sua voluntate (23) minorem annis in judicio defendit, et condemnatus est, ex causa judicati posse conveniri: nec ejus, quem defendit, ætatem ad restitutionem impetrandam ei prodesse (24), cum causam judicati recusare non possit. Ex quo apparet, nec eum, cujus nomine condemnatus est, auxilium restitutionis propter eam sententiam implorare posse.

Si adversus Venditionem a tutore. 1. *Vel a curatore factam.*

47. SCÆVOLA lib. 1. Responsorum.

TUtor, urgentibus (25) creditoribus, rem pupillarem bona fide vendidit, denunciante tamen matre [et] emptoribus (26): Quæro cum urgentibus creditoribus distracta sit, nec de sordibus (27) tutoris merito quippiam dici potest, an pupillus in integrum restitui potest? Respondi, cognita causa æstimandum (28): nec idcirco, si justum sit restitui, denegandum id auxilium, quod tutor delicto vacaret (29).

§. 1. Curator adolescentium prædia communia sibi, et his, quorum curam administrabat, vendidit (30): Quæ-

(1) Puberi.

(2) *l.* 7. §. 9. *supr. eod.*

(3) Hodie hæc pœnitentia non admittitur, *l. ult.* §. *non autem. C. de bonis, quæ liber.*

(4) *vide l.* 46. *in fin. supr. de pact.*

(5) Id est, emptor, *ut in l. veteres.* 19. *Inf. de action. empt.* ut sit sensus, Adolescens in venditione circumscriptus, restitutus est in integrum, ac propterea jussus emptori pretium restituere: Emptor quasi ex causa judicati pretium petit: Adolescens pœnitentia petitæ restitutionis ducitur, restitutione uti non vult: Quæritur an possit? Posse dicitur: Cur ita? licet ei, ut et unicuique, contemnere ea quæ pro se introducta sunt, hoc est, beneficium restitutionis in integrum semel impetratum potest ipse minor contemnere, eoque non uti. Dices emptorem restitutum esse, minore restituto? Responderi potest, hoc genus restitutionis consectarium, non primarium esse: nec enim emptorem aliter restitui posse, quam si ipse minor restitutus fuisset: emptorem denique restitutum esse ope et interventu minoris, et per consequentias tantum. Proinde minore restitutionis beneficium impetratum abjiciente seu negligente; iniquum esset emptorem beneficio restitutionis uti in eum, cujus ope restitutus sit. *Goth.* Vid. Leonin. *lib.* 1. *emendat. cap.* 18. *num.* 8. Ans. Pari ferme modo in *l. in emptionibus.* 43. *supr. de pactis*, scriptum est *debitor*, pro *venditor.* S. L.

(6) Id est, in qua emptoris partibus fungitur: hic enim agitur non de constituto aut constituta pecunia, sed de emptione et venditione.

(7) Beneficio, quod tui causa consequor, te invito in te uti non possum, *l. amicissimos.* 36. *infr. de excus.*

(8) Et Proconsul, ut hujus capitis sive legis inscriptio ostendit.

(9) Atqui eam amplius corrigere non potest, *l.* 55. *infr. de re judicata.* nec ad eum amplius recurritur. *l.* 6. *in princ. C. de appellat.*

(10) Decessor quis esset, dixi *ad l.* 4. §. 4. *supr. de off. procons.*

(11) Hoc tamen ita intellige, ut liceat minoribus appellare. *l.* 8. *C. quando provocare.*

(12) Quæ requiritur in causis, in quibus magnum præjudicium versatur. *vide repetitionem Bart. ad hanc leg.*

(13) *l.* 39. *supr. eod. l.* 9. *C. de probat.*

(14) *Eclog. eod. cap.* 44. *et* 1. Harmenopul. 12. §. 51.

(15) *l.* 11. §. 1. §. 4. *l.* 13. *in princ. supr. eod. v. l.* 1. *C. qui et adversus quos.*

(16) Decipitur minor cum id quod habet amittit, cum non adquirit, cum se obligat.

(17) Tutelæ, hereditati, causæ.

(18) Id est, non modo jam natis, sed et ventri restituitur actio. Venter restituitur adversus usucapionem: vel ita: usucapio completa adversus eum, qui in utero matris fuit, rescinditur, deturque ei nato et in lumen edito adversus hujusmodi usucapionem restitutio.

(19) Atqui præscriptiones non currunt adversus pupillum, *l.* 3. *C. de præscript.* 30. *vel* 40. *ann.* nec adversus minores, *l. ult. C. qui et adversus quos.* sed scire licet multum interesse inter præscriptionem et usucapionem: qui enim usucapit, non præscribere vel excipere temporali exceptione, sed dominium acquirere dicitur *l.* 3. *infr. de usurpat. et usucap.* Ideo lite contestata perficitur usucapio, et adversus eum, qui natus non est, et jacente hereditate, *l. nunquam.* §. *vacuum. infr. de usurpat. et usucap.* vid. Loriotum *de concept. axiom.* 9. Mod.

(20) An adversus præscriptionem restituitur minor: *v. quæ notavi ad l. unic. C. si advers. usucap.*

(21) Et quia id ei licet, non restituetur in integrum. *Cujac.* adjunge *l.* 13. *in fin. C. de judiciis.*

(22) 8. *Eclog. tit. de defensoribus*, *ex lib.* 10. *tit.* 4. *c.* 46.

(23) Cum necessitate officii ad id coactus non esset. Pone itaque negotium gestum fuisse.

(24) *l.* 23. *in fin. Sup. eod. l.* 4. *C. si tutor vel curator.*

(25) In jure.

(26) Ne emerent, scilicet. Sed quia non habuit jus denunciandi, non constituet ipsos vel tutores vel emptores in mala fide. *Bart.*

(27) *Ut in l.* 7. §. *quæsitum.* 8. *Sup. eod.*

(28) *vide l.* 29. *Sup. eod.*

(29) Ergo, utcumque tutor delicto caruerit, minor restituetur, si circumscriptus reperietur.

(30) Cum decreto.

ro, si decreto Prætoris adolescentes in integrum restituti fuerint, an eatenus (1) venditio rescindenda sit, quatenus adolescentium pro parte fundus communis fuit? Respondi, eatenus rescindi (2): nisi si emptor a toto (3) contractu velit discedi, quod (4) partem empturus non esset: ✝ Item, quæro, emptor utrum a Seio et Sempronio pupillis (5) pretium cum (6) usuris recipere deberet, an vero ab herede curatoris? Respondi, heredes quidem curatoris teneri; verum in Seium et Sempronium pro parte, qua eorum fundus fuit, actiones dandas: utique si ad eos accepta pecunia pro eadem parte pervenisset.

Si adversus Interventionem. Venditionem. 2. Dotis pactionem.

48. Paulus lib. 1. Sententiarum (7).

MInor (8), se in id, quod fidejussit, vel mandavit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat (9).

§. 1. Minor (10) ancillam vendidit, si eam emptor manumiserit (11), ob hoc in integrum restitui non poterit: sed adversus emptorem, quanti (12) sua interest, actionem habebit.

§. 2. Mulier minor vigintiquinque annis, si pactione dotis (13) deterior conditio ejus fiat, et tale pactum inierit, quod (14) nunquam majoris ætatis constitutæ paciscerentur, atque ideo revocare velit, audienda est.

Si adversus venditionem.

49. Ulpianus lib. 35. ad Edictum.

SI res pupillaris vel adolescentis distracta (15) fuerit, quam lex distrahi non prohibet: venditio quidem valet, verumtamen, si grande (16) damnum pupilli vel adolescentis versatur, etiamsi (17) collusio non intercessit, distractio per in integrum restitutionem revocatur.

Si adversus expromissionem.

50. Pomponius lib. 9. Epistolarum [et Variarum lectionum].

INius Diophantus Pomponio suo salutem (18). Minor vigintiquinque annis novandi (19) animo intercessit pro eo (20), qui temporali actione tenebatur tunc, cum adhuc supererant decem dies, et postea in integrum restitutus est: utrum restitutio, quæ creditori adversus priorem debitorem datur, decem dierum sit, an plenior? Ego (21) didici (22), ex tempore in integrum restitutionis tantundem temporis præstandum (23), quantum supererat: Tu quid de eo putas, velim rescribas. Respondit: Sine dubio quod de temporali actione, in qua intercessit minor, sensisti, puto verius esse: ideoque et pignus, quod dederat prior debitor, manet obligatum (24).

TIT. V.

DE (25) CAPITE MINUTIS.

Quid sit capitis deminutio.

1. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

CApitis (26) minutio est, status permutatio (27).

Ad quas capitis deminutiones hoc edictum pertinet. 1. Verba edicti. 2. De causis ante vel post cap. deminutionem. 3. De delictis. 4. De debitore arrogato. 5. De tempore hujus judicii. De heredibus.

2. Ulpianus lib. 12. ad Edictum.

PErtinet hoc Edictum ad eas (28) capitis deminutiones, quæ (29) salva civitate contingunt: cæterum sive amissione civitatis (30), sive libertatis (31) amissione contingat capitis deminutio, cessabit Edictum: neque possunt hi penitus conveniri: dabitur plane actio in eos, ad quos bona pervenerunt eorum (32).

§. 1. Ait Prætor: *Qui quæve, posteaquam quid cum his actum, contractumve sit, capite deminuti deminutæve esse dicentur, in eos easve perinde quasi id factum non sit, judicium dabo.*

§. 2. Hi, qui capite (33) minuuntur, ex his causis, quæ capitis deminutionem præcesserunt, manent obligati naturaliter (34): cæterum si postea, imputare quis sibi debebit, cur contraxerit, quantum ad verba hujus Edicti pertinet: sed interdum, si contrahatur cum his post capitis deminutionem, danda est actio: et quidem, si adrogatus sit, nullus labor (35): nam perinde obligabitur, ut filiusfamilias.

§. 3. Nemo delictis exuitur, quamvis capite minutus sit (36).

§. 4. Ei, qui debitorem suum adrogavit, non restituitur actio in eum, postquam sui juris fiat.

§. 5. Hoc judicium perpetuum est (37), et in heredes, et heredibus datur.

(1) Id est, propter adolescentes tantum.
(2) *l. un. C. si in commun.*
(3) *l.* 13. *in fin. pr. infr. de in diem addict.* adde *l.* 29. §. 1. *Sup. eod.*
(4) Atque ita protestatus est. *l.* 13. *in fin. pr. infr. de in diem addict.* alias non restituitur major minore restituto. *l. un. C. si in communi.*
(5) Id est, adolescentibus. *Cujac.*
(6) *l.* 24. §. 4. *in fin. l.* 27. §. 1. *Sup. eod.*
(7) *tit.* 9. §. 5.
(8) Minor se in his quæ fidejussit, vel fide promisit, vel respondit, vel mandavit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat. Ita hic locus apud Paulum legitur, 1. *sentent.* 9. §. 5.
(9) *vide l. ult. Inf. eod.*
(10) *Eclog. eod. cap.* 48.
(11) *l.* 11. *Sup. eod. l.* 1. 2. 3. *C. si advers. libert.*
(12) Pretium verum servi consequitur.
(13) *l.* 9. §. 1. *Sup. eod.*
(14) *vide l.* 9. §. 1. *l.* 31. *et l.* 41. *Sup. eod.*
(15) Etiam cum decreto.
(16) *l.* 4. *l.* 11. *C. de prædiis minorum.*
(17) Adde *l.* 47. *in princ. et l.* 13. *in fin. Sup. eod.*
(18) Sumptus est hic locus ex epistolis Pomponii.
(19) *v. l.* 27. §. *ex hoc.* 3. *Sup. eod.*
(20) Adde *l.* 48. *in pr. Sup. eod. l. un.* §. *sed etsi. C. de reputat. quæ fiunt.*
(21) Inias Diophantus.
(22) Consultores solent plerunque Jurisconsultis quos consulunt, jus quod notum habent, suggerere.
(23) Adde *l.* 24. *in fin. Inf. ad SC. Vellejanum.*
(24) Et ita minore restituto, restituitur actio in pristinum debitorem in eo statu, in quo erat tempore novationis. *Bart.*
(25) 1. *Inst.* 16. et ibi Theophil. adde Fe.ium *in Deminuti. cap.* 46. *Basilic.* 2.
(26) Capitis minutio Græcis est, ἡ τῆς πρώτης καταστάσεως ἐλάττωσις. 46. *Eclogæ* 2. *ex lib.* 16. *tit.* 8. 33.
(27) At non eodem modo status permutatio est capitis deminutio, quia filius morte patris statum mutat, non tamen capite minuitur. *l.* 3. *in fin. Inf. ad SC. Maced.*
(28) Id est, ad minimas.
(29) Creditori in debitorem, qui minimam capitis deminutionem passus sit, restituitur actio: at non in eum, qui maximam vel mediam.
(30) Est hæc capitis deminutio media.
(31) Hæc maxima capitis deminutio est. *l.* 7. §. *pen. Inf. eod.*
(32) Ita interpretatur Edictum Ulpianus JCt. quasi ad eos duntaxat pertineat, qui adoptione vel emancipatione statum mutarunt, non ut his subveniatur, sed adversus hos. Paulus tamen et Gajus ita producunt, ut emancipatis etiam restituatur actio vel adrogatis, qui in re castrensi contraxerint, *Inf. l.* 7. 8. *et* 9. Mod.
(33) Vid. Cujac. *observ. l.* 7. *c.* 11. Mod.
(34) *v. l.* 8. *infr. eod.*
(35) Cur ita? collige ex §. *in plurimis. Inst. de adop.*
(36) *l.* 7. §. 1. *infr. eod.*
(37) Id est, esse potest. *arg. l.* 21. *Inf. de solutionib. et liber.*

De liberis arrogati. 1. De emancipatione ac manumissione.

3. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

LIbéros, qui adrogatum parentem sequuntur, placet minui caput (1), cum in aliena potestate sint, et cum familiam mutaverint (2).

§. 1. Emancipato filio, et cæteris personis capitis minutio manifesto accedit: cum emancipari nemo possit, nisi in imaginariam (3) servilem causam deductus. Aliter atque cum servus manumittitur: quia servile caput nullum jus habet (4): ideo nec minui potest.

4. MODESTINUS lib. 1. Pandectarum.

HOdie (5) enim incipit statum habere.

De aquæ et ignis interdictione. 1. De his qui deficiunt, et his quos Senatus hostes judicavit. 2. Effectus minimæ capitis deminutionis: et primum de juribus publicis vel privatis.

5. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

AMissione civitatis fit capitis minutio (6), aut in aqua (7) et igni interdictione.

§. 1. Qui deficiunt (8), capite minuuntur: *deficere* autem dicuntur, qui ab his, quorum sub imperio sunt, desistunt, et in hostium numerum se conferunt (9): sed et hi, quos Senatus *hostes* judicavit, [vel] lege lata (10): utique usque eo, ut civitatem amittant.

§. 2. Nunc respiciendum, quæ capitis deminutione pereant: Et primo de ea capitis deminutione, quæ (11) salva civitate accidit, per quam publica jura non interverti constat: nam manere Magistratum, vel Senatorem, vel Judicem, certum est.

6. ULPIANUS lib. 51. ad Sabinum.

NAm et cætera officia, quæ publica sunt (12), in eo non finiuntur: capitis enim minutio (13), privata (14) hominis et familiæ ejus jura, non civitatis, amittit (15).

De tutelis. 1. De actionibus ex delicto. 2. Effectus maximæ. 3. Et mediæ capitis deminutionis.

7. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

TUtelas etiam (16) non amittit capitis minutio: exceptis (17) his, quæ (18) in *jure* (19) *alieno* personis positis deferuntur (20): igitur testamento dati, vel ex lege, vel ex Senatusconsulto, erunt nihilominus tutores. Sed legitimæ tutelæ ex duodecim tabulis intervertuntur, eadem ratione, qua et hereditates exinde legitimæ: quia adgnatis deferuntur, qui desinunt esse, familia mutati. Ex novis autem legibus et hereditates et tutelæ plerumque sic deferuntur, ut personæ naturaliter designentur: ut ecce, deferunt hereditatem senatusconsulta matri, et filio.

§. 1. Injuriarum (21), et actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant (22).

§. 2. Si libertate adempta, capitis deminutio subsecuta sit, nulli restitutioni adversus servum locus est: quia nec Prætoria jurisdictione ita servus obligatur, ut cum eo actio sit: sed utilis actio adversus dominum danda est, ut Julianus scribit: et nisi in solidum defendatur, permittendum mihi est in bona, quæ habuit, mitti.

§. 3. Item cum civitas amissa est, nulla restitutionis æquitas est adversus eum, qui amissis bonis, et civitate relicta, nudus exulat.

De naturali obligatione. De dotis actione.

8. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

EAs obligationes, quæ naturalem (23) præstationem habere intelliguntur, palam est capitis deminutione non perire (24): quia *civilis ratio* (25) *naturalia jura corrumpere non potest* (26). Itaque de dote actio, quia in bonum et æquum concepta est (27), nihilominus durat etiam post capitis deminutionem:

9. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

UT quandoque emancipata agat (28).

(1) *Al.* capite.

(2) §. *sed hodie. Inst. de adopt.* nomine adoptantis adsumpto. Dion. 46. Appian. 3. Vopisc. *in Aurel.* Claud. Panegyr. *in* 6. *Honorii.*

(3) *v. l. ult. C. de adopt.* Goth. Hæc sublata est quidem hodie: sed tamen nihilo secius, qui emancipantur, etiam nunc capite minuuntur juxta Salomonium ad *l. Gallus.* §. *quod si nepos. infr. de liber. et posthum.* V. etiam Brissonium *l.* 1. *select.* c. 11. Mod.

(4) Servi jure civili pro nullis habentur, *l.* 32. *Inf. de reg. jur.* mortuis comparantur, *l.* 59. *in fin. infr. de condit. et demonst.* quadrupedibus, *l.* 2. §. 2. *infr. ad l. Aquil.* nullam personam habent, suntque ἀπρόσωποι. Theoph. *initio de stipulat. servorum.* nullam injuriam patiuntur, §. *servis. Inst. de injur.* nihil sibi adquirunt, sed dominis, *l.* 79. *infr. de adquir. vel omitt. heredit.* non habebant connubium, *l.* 3. *C. de incestis et inutil.* interfici poterant a dominis, *l.* 1. §. 1. *Sup. de his, qui sunt sui.* æstimabantur vulgariter 20. aureis, vide *l.* 1. §. 5. *C. de comm. serv. man.* ob violatum contubernium adulterii crimine accusare non possunt. *l.* 24. *C. ad l. Jul. de adult.*

(5) Id est, ut primum manumissus est. *Heri servus, hodie liber.*

(6) Media.

(7) De aqua et igni interdictis et interdictione, dixi *ad l.* 1. §. 2. *Inf. de leg.* 3.

(8) Deficere dicuntur, qui ab imperio desistunt et ad hostes se transferunt, quique vel senatusconsulto vel lege hostes habiti. vide quæ scripsi *ad l.* 51. *Inf. de adquir. rerum domin.*

(9) *l.* 19. §. *filius. Inf. de captivis et postlim.* Goth. Obst. *l.* 15. *Inf. de tutel.* Solve ex *l.* 5. *et l.* 21. *Inf. de captiv. et postlim. revers. et ibi notat.* Ans.

(10) Νόμου τεθέντος παρ' αὐτοῖς, *Basil.* Cujacius *ad l.* 8. *et sequent. infr. de excusat. tutorum.*

(11) Id est, de minima.

(12) Quæ sunt juris publici, non amittuntur capitis diminutione minima. *Zas.*

(13) Hæc scilicet, id est, minima.

(14) Hoc quid est? Minima capitis diminutio jura hominis et familiæ ejus, jura privata tantum adimit, non publica.

(15) Id est, adimit, ut *l.* 7. *prox. Inf.*

(16) In hanc leg. vid. Anton. Aug. *lib.* 1. *emend.* c. 2. Govean. *lib.* 2. *var. lect. cap.* 12. Cujac. *lib.* 9. *obs. cap.* 17. S. L.

(17) Excepta tutela patronorum. Ulpianus 11. §. 9.

(18) *Quæ jure a. p. p.* id est, *quæ jure agnationis proximis potissimum deferuntur*: sic Tribonianus frequenter labitur in legendis notis veterum. Cujacius *tit.* 11. *et* 12. *notar. Ulp.*

(19) In nomine alieno. Hotom. 3. *obs.* 9.

(20) Quidam legunt: *in jure agnationis*: sed lectio Florentina intelligi potest; *in jure alieno*, i. e. quæ jus ex lege aliena hereditate habent, *l. quo tutela. infr. de R. J.* alii legunt etiam: quæ jure antiquo proximis personis deferuntur, pessime autem Haloander addita de suo negativa interpolabat; *non deferuntur.* V. Ant. Aug. *l.* 1. *Emend.* c. 2. Govean. *variar. lect. l.* 2. c. 12. Emanuelem Zoares *l.* 1. *observ.* c. 16. et qui hunc refellit Cujacium *l.* 9. *observ.* 17. Mod.

(21) Actiones injuriarum et obligationes ex delicto caput sequuntur. 46. *Eclog.* 2. c. 7.

(22) *l.* 2. §. 1. *Sup. eod.*

(23) Naturalem quæ habent præstationem, non amittuntur capitis diminutione. *l.* 2. §. 2. *supr. eod.*

(24) Ut societatem. *l.* 59. §. *penult. infr. pro socio.*

(25) Id est, lex civilis.

(26) *v. l.* 2. *infr. de usufructu earum rerum.*

(27) §. *fuerat.* 29. *Inst. de action.*

(28) *l.* 21. §. *filiafam. Sup. de pactis.*

De annuo legato.

10. MODESTINUS lib. 8. Differentiarum.

LEgatum in annos singulos (1), vel menses [singulos] relictum, vel si habitatio legetur, morte (2) quidem legatarii legatum intercidit, capitis deminutione tamen interveniente, perseverat: videlicet, quia tale (3) legatum in (4) facto potius, quam in jure, consistit (5).

Genera *cap. deminutionum.*

11. PAULUS lib. 2. ad Sabinum.

CApitis deminutionis tria (6) genera sunt (7): maxima, media, minima: tria enim sunt, quæ habemus, libertatem, civitatem, familiam. Igitur, cum omnia hæc amittimus, hoc est, libertatem, et civitatem, et familiam, *maximam* esse capitis deminutionem: cum vero amittimus civitatem, libertatem retinemus, *mediam* esse capitis deminutionem: cum et libertas et civitas retinetur, familia tantum mutatur, *minimam* esse capitis deminutionem constat (8).

TIT. VI.

EX QUIBUS CAUSIS MAJORES [VIGINTIQUINQUE ANNIS] IN INTEGRUM RESTITUUNTUR (9).

Commendatio. 1. *Verba edicti, cujus sunt capita quatuor.*

1. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

HUjus Edicti causam nemo non justissimam esse confitebitur: læsum enim jus per id tempus, quo quis Reipublicæ (10) operam dabat, vel adverso casu laborabat, corrigitur, necnon et adversus eos succurritur: ne vel obsit, vel prosit, quod evenit.

§. 1. Verba autem Edicti talia sunt: *Si cujus quid de bonis* (11), *cum is metu* (12), *aut sine dolo* [*malo* (13)] *Reipublicæ causa abesset: inve vinculis* (14), *servitute* (15), *hostiumque potestate esset* (16): *sive cujus actionis eorum cui dies exisse dicetur* (17). † *Item, si quis quid usu suum fecisset, aut, quod non utendo amisit, consecutus* (18), *actioneve, qua solutus ob id, quod dies ejus exierit, cum absens non defenderetur, inve* (19) *vinculis esset, secumve* (20) *agendi potestatem non faceret: aut cum eum invitum* (21) *in jus vocari non liceret, neque defenderetur:* [*cumve Magistratus de ea re appellatus esset, sive* (22) *cui*] *pro Magistratu, sine dolo ipsius actio exempta esse dicatur, earum rerum actionem intra annum* (23), *quo primum de ea re experiundi potestas erit.* † *Item si qua* (24) *alia mihi justa causa esse videbitur, in integrum restituam, quod ejus per Leges, Plebiscita, Senatusconsulta, Edicta, Decreta Principum, licebit* (25).

De usu hujus Edicti. 1. *Interpretatio primæ partis, et primum, de absentibus metus causa.*

2. CALLISTRATUS lib. 2. Edicti monitorii (26).

HOc Edictum (27), quod ad eos pertinet, qui eo continentur, minus in usu frequentatur: hujusmodi (28) enim (29) personis extra ordinem (30) jus dicitur ex senatusconsultis, et Principalibus constitutionibus (31).

§. 1. Hoc autem capite adjuvantur in primis hi, *qui metus causa abfuissent*: scilicet si non supervacuo timore deterriti abfuissent (32).

De metu.

3. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

MEtus autem *causa* abesse videtur, qui (33) justo timore mortis, vel cruciatus corporis conterritus abest: et hoc ex affectu ejus intelligitur. Sed non sufficit quolibet terrore abductum timuisse, sed hujus rei disquisitio judicis est.

De absentibus reip. causa, et de dolo.

4. CALLISTRATUS lib. 2. Edicti monitorii.

ITem *hi, qui Reipublicæ causa sine dolo malo abfuissent.* † Dolum malum eo pertinere accepi, ut qui reverti potest, neque reverteretur, in eo, quod per id tempus adversus eum factum est, non adjuvetur: veluti, si alterius grandis commodi captandi (34) gratia id egerit (35), ut reipublicæ causa abesset, [et] revocatur ab isto privilegio (36).

(1) *l.* 4. 8. 12. *in fin. Inf. de annuis et menstr.*

(2) *v. l.* 11. *C. de usufr.*

(3) Annui scilicet et habitationis. et sic differentiam innuit inter hoc legatum et usumfructum legatum. de legato habitationis vide Hotom. 3. *observ.* 23.

(4) Vide *l.* 24 *infr. de regul. juris.*

(5) Facti quæ sunt, non pereunt capitis diminutione.

(6) Ulpian. 10. 11. Tria nobis competunt, libertas, civitas, familia. Maxima capitis deminatione, superiora omnia amittimus: media, civitatem, non libertatem: minima, familiam tantum, 46. *Eclog.* 2. *c.* 10. vide quæ scripsi ad *l.* 5. *in fin. infr. de extr. cognit.*

(7) *l.* 6. §. *irritum. infr. de injusto, rupto et irrito.*

(8) Infamis etiam mutat statum. *l. penult.* §. 2. *infr. de extr. cognit.*

(9) *L.* 2. *C.* 54.

(10) *l.* 4. *l.* 30. *in fin. infr. eod.*

(11) *Al.* si cujus quid de bonis erit diminutum, *l.* 3. *C. de restitut. mil.* et in Basilic. ἐὰν μειώθῃ τὰ πράγματα τῇ ἀχρησίᾳ. Cujac. 24. *obs.* 40.

(12) *l.* 2. *in fin. l.* 3. *infr. eod.*

(13) *l.* 4. *l.* 5. *Inf. eod.*

(14) *l.* 9. *l.* 10. *infr. eod.*

(15) *l.* 11. 12. *infr. eod.*

(16) *l.* 14. 15. *infr. eod.*

(17) *l.* 40. *infr. eod.*

(18) *l.* 21. *infr. eod.*

(19) *l.* 23. *infr. eod.*

(20) *d. l.* 23. §. *ult. l.* 24. 25. 26. *infr. eod.*

(21) *l.* 26. §. 2. *infr. eod.*

(22) *d. l.* 26. §. 4. *et seq.*

(23) A die cessantis impedimenti: hodie intra quadriennium. *l. ult. C. de temp. in integ.*

(24) Puta studiorum, *d. l.* 26. §. *ult. arg. Auth. Habita. C. ne filius pro patre.*

(25) Id est, si leges expresse non prohibeant, *l.* 28. §. 2. *infr. eod.* Licere dicimus (ut Cicero Antoniana 13. exprimit) quod legibus, quod more majorum institutisque conceditur. Nec enim quod quisque potest, id et licet: nec si non obligatur, propterea permissum est.

(26) Quo Prætor edicebat de iis, quæ in aliis partibus juris continebantur: quoque cives monebat magis, quam iis edictum proponebat.

(27) Monitorium scilicet. *Baro.*

(28) Id est, privilegiatis. *l.* 4. *in fin. infr. eod.*

(29) Infrequentia, seu non frequentantur edicta, in quibus causis extra ordinem jus dicitur. Simile est argumentum *in l.* 1. §. 2. *infr. de migrando.*

(30) Ut restituantur non ex edicto, cognitione Prætoris, sed a Principe vel Senatu. Cujac. *C. h. t.*

(31) Ut generalius dicatur, si quis absentiâ sua alteri nocuit, vel si cui per absentiam nocitum sit, dabitur restitutio, ne vel absenti, vel ab absente noceatur.

(32) Siquidem minæ sufficientes faciunt justum metum, vide *l. antepen. infr. de extr. crim.*

(33) Definitio metu absentis.

(34) *l.* 36. *l.* 42. *infr. eod.* ut mercator.

(35) Affectata absentia Reipublicæ causa absenti non prodest.

(36) Quod causæ competit, non personæ. *Bart.* Goth. Privilegium hic vocat extraordinarium auxilium, quod est causæ non personæ, nec omnibus jure communi competit, sed absentibus, *l.* 157. *infr. de R. J.* Sunt enim et alia privilegia, de singulis personis lata, quæ non nisi comitiis centuriatis ferri potuere olim. *l.* 8. *supr. de Leg.* et *l.* 1. 2. *supr. de constit. P. P.*

De his, qui Romæ dant reip. operam.

5. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

ET qui data opera et sine lucro (1) hoc affectaverit, vel qui maturius profectus est, vel litis (2) gratia cœpit Reipublicæ causa abesse. Sed hæc adjectio *doli mali* ad Reipublicæ causa absentes refertur, non [etiam] ad eum, qui metus causa: quoniam nullus metus est, si dolus intercedit.

§. 1. Sed qui Romæ, Reipublicæ [causa] operam dant, Reipublicæ causa non absunt.

6. PAULUS lib. 12. ad Edictum.

UT sunt Magistratus (3).

De militibus.

7. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

MIlites plane, qui (4) Romæ militant, pro Reipublicæ causa absentibus habentur (5).

De legatis municipiorum.

8. PAULUS lib. 3. Brevium.

LEgatis (6) quoque municipiorum succurritur (7) ex Principum Marci et Commodi constitutione.

De vinculis.

9. CALLISTRATUS lib. 2. Edicti monitorii.

SUccurritur etiam ei, *qui in vinculis* (8) *fuisset*. Quod non solum ad eum pertinet, qui publica custodia coërcetur, sed ad eum quoque qui a latronibus aut prædonibus, vel potentiore vi oppressus, vinculis coërcebatur. ✝ *Vinculorum* autem appellatio latius accipitur: nam etiam inclusos, vel lautumiis (9), vinctorum numero haberi placet (10): quia nihil intersit, parietibus, an compedibus teneatur. Custodiam autem solam publicam accipi Labeo putat.

10. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

IN eadem causa sunt, et qui a (11) militibus, statoribusque (12), vel a municipalibus ministeriis adservantur, si probentur rei suæ superesse non potuisse. ✝ In vinculis autem etiam eos accipimus, qui ita alligati sunt, ut sine (13) dedecore in publico comparere non possint (14).

De eo, qui est in servitute.

11. CALLISTRATUS lib. 2. Edicti monitorii.

EI quoque succurritur, *qui in servitute fuerit*, sive bona fide serviat homo liber, sive detentus sit.

De eo, qui de statu suo litigat.

12. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

IS autem, qui de statu suo litigat, ex quo lis inchoata est (15), hoc Edicto non continetur: tamdiu igitur in servitute esse videtur, quamdiu non est ejusmodi lis cœpta.

De eo, qui liber et heres scriptus est. 1. *De filiofamilias.*

13. PAULUS lib. 12. ad Edictum.

REcte Labeo ait, eum (16) non contineri, qui liber et heres institutus sit, antequam sit heres (17): quia nec bona habeat, et Prætor de liberis hominibus loquatur.

§. 1. Puto tamen filiumfamilias in castrensi peculio pertinere ad hoc Edictum.

De captivis et transfugis.

14. CALLISTRATUS lib. 2. Edicti monitorii.

ITem ei succurritur (18), *qui in hostium potestate fuit*, id est, ab hostibus captus. Nam transfugis (19) nullum credendum est beneficium tribui, quibus negatum est postliminium. Poterant tamen, qui in hostium postetate essent, illa parte Edicti contineri, qua loquitur de his, qui in servitute fuerint.

De postliminio reversis vel apud hostes defunctis. 1. *De nato apud hostes.* 2. *Si damni infecti missus sit in ædes militis.* 3. *Si actionis dies post reditum exierit.*

15. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

AB hostibus [autem] captis postliminio reversis succurritur, aut ibi mortuis: quia nec procuratorem habere possunt: cum aliis suprascriptis [etiam] per procuratorem (20) possit subveniri, præter eos, qui in servitute detinentur (21). Ego autem, etiam nomine ejus, qui hostium potitus (22) est, si curator (23) (ut plerumque) fuerit bonis constitutus, auxilium competere existimo.

§. 1. Non minus autem ab hostibus capto, quam ibi (24) nato, qui postliminium habet, succursum videtur.

§. 2. Si damni infecti missus sit in ædes militis, si quidem præsente eo jussit Prætor possideri, non restituitur (25): sin vero absente eo, dicendum subveniri ei debere.

§. 3. Sed quod simpliciter Prætor edixit, *Posteave*: ita accipiendum est, ut, si inchoata sit bonæ fidei possessoris detentatio (26) ante absentiam, finita autem reverso, restitutionis auxilium locum habeat: non quandoque, sed ita demum, si intra modicum tempus, quam rediit, hoc con-

(1) *l.* 36. *infr. eod.* vid. Covarr. *lib.* 4. *var. resolut. cap.* 8. Ans.

(2) Vide *l.* 1. *C. qui militare.*

(3) Urbani, an et alii? *l.* 32. 38. *infr. eod.*

(4) Atqui Romæ præsentes sunt: hæc præsentia pro absentia intelligitur. Roma abest singulari jure is, qui Romæ militat.

(5) Quia etiam Romæ in castris agunt, et ea sunt conditione, ut quolibet momento proficisci eos oporteat, et ita destinatione animi absentes intelliguntur. *Zas.*

(6) Vide *l.* 1. *C. h. t.*

(7) Ex verbis edicti non succurritur his legatis, quod Reipubl. causa non absint, quæ per excellentiam Romana intelligitur, non etiam municipii. *l.* 26. §. *ult. infr. eod. arg.* §. *sed jus quidem. Inst. de jur. N. G. et C.* Vid. Covarruv. *Resol.* 4. *lib.* 4. *c.* 8. Mod.

(8) Vide *l.* 22. *l.* 23. *Sup. quod metus caus.* Goth. De carcerum effractoribus, vid. Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 301. Cujac. *lib.* 6. *obs.* 7. S. L.

(9) Ita legitur *in l.* 1. *in fin. infr. de aleatorib.* lapidicinis, Seneca 9. *declam. et* 5. *controv.* alii *latumias* legunt, vid. Cujac. 6. *observ.* 7. et ita apud Festum. Plautus vero *in captivis*, latomias: in latumiis plerumque carcer erat. Livius 3. *l.* 7. *C.* 3. De Latumiis Syracusanis a Dionysio constitutis, vide *Ælianum* 12. Plutarchum 2. *de fortuna Alex.* et in opere πρὸς τοὺς ἀπαιδεύτους et in Nicia, *Thucydidem* 7. *Diodorum* 13. Goth. Latumiæ sunt lapidicinæ et loca cæsis lapidibus execta. vid. autem Cott. *in Memorab.* Ferrandum *l.* 1. *explicat. c.* 15. et Menoch. *de A. I. Q. cas.* 301. Mod.

(10) Et eos, qui sub juramento vel satisdatione sunt, *l.* 28. §. 1. *infr. eod.* vide *l.* 216. *infr. de verb. sign.*

(11) Vide quæ notavi *ad l.* 2. *supr. de in jus vocando.*

(12) Vide quæ notavi *l.* 4. *Sup. de off. Proconsulis.*

(13) Infamia est, alligatum vinculis et catenatum in publico procedere, *ut hic.* Idem si careat vestibus, *c. si qui testium. de testibus.* hujusmodi enim necessitas inevitabilis dicitur. vid. *l.* 21. *supr. de negot. gest.* fugere eodem modo non cogitur vi appetitus, si dedecus ei fuerit fugere. Fugere, ignaviæ et animi abjecti nota est.

(14) Quales sunt, qui compedibus aut manicis vincti. ista autem impossibilia censentur, quæ non nisi cum dedecore fieri possunt, vide *l.* 15. *infr. de condit. instit.*

(15) Id est, ordinata, vide *l.* 24. *infr. de liberal. caus.*

(16) Servum scilicet.

(17) Id est, ante mortem testatoris. §. 1. *Inst. de her. qualit.*

(18) §. 5. *Inst. de actionibus.*

(19) Vide *l.* 19. §. *transfugæ.* 4. *infr. de captiv. et postlim.*

(20) Bonis constitutum, qui agat et conveniatur. Zas.

(21) *l.* 33. *supr. de procur.*

(22) Id est, captus ab hostibus. Alciat. 1. *Par.* 35. Aug. 4. *Emendat.* 10. vide *l.* 11. *infr. de captiv. et postlim.*

(23) Vide *l.* 6. *in fin. infr. de tutel. l.* 3. *C. de postlim.*

(24) *l.* 25. *infr. de captiv. et postlim.*

(25) Miles domi præsens, habetur pro pagano. v. *l. ult. C. de restit. milit. pr. Inst. de milit. test.*

(26) *Al.* detentio, id est, possessio: et ita sumitur *l.* 5. *infr. de impensis in res dotales.* ubi dixi.

tigit : id est (1), dum hospitium quis conducit (2), sarcinulas componit, quærit advocatum (3) : nam eum, qui differt restitutionem, non esse audiendum Neratius scribit.

16. Paulus lib. 12. ad Edictum.

NOn enim negligentibus subvenitur (4), sed necessitate rerum impeditis (5). Totumque istud arbitrio Prætoris temperabitur : id est, ut ita demum restituat, si non negligentia, sed temporis angustia non potuerunt litem contestari.

Adversus quos miles restituitur. 1. *Si adversus conditionem non impletam.*

17. Ulpianus lib. 12. ad Edictum.

JUlianus libro IV. scribit, non solum adversus possessorem hereditatis succurrendum militi, verum adversus eos quoque, qui a possessore emerunt (6), ut vindicari res possint, si miles hereditatem adgnoverit : quod si non adgnoverit, ex post facto usucapionem processisse manifestatur.

§. 1. Eum (7) quoque cui sic legatum sit, [*vel*] *in annos singulos, quibus in Italia esset*, restituendum, ut capiat, atque si in Italia fuisset (8), et Labeo scribit, et Julianus lib. IV. et Pomponius lib. XXXI. probant : non enim dies actionis exiit, ubi (9) Prætoris auxilium necessarium erat, sed conditio (10) in causa est.

De damno et lucro.

18. Paulus lib. 12. ad Edictum.

SCiendum est, quod in his casibus restitutionis auxilium majoribus damus, in quibus rei duntaxat persequendæ gratia queruntur, non cum et lucri (11) faciendi ex alterius pœna, vel damno, auxilium sibi impertiri desiderant (12).

De possessione et usucapione.

19. Papinianus lib. 3. Quæstionum.

DEnique si emptor prius, quam per usum (13) sibi adquireret, ab hostibus captus sit, placet interruptam possessionem (14) postliminio non restitui : quia hæc (15) sine possessione non constitit : possessio autem plurimum facti (16) habet : causa vero facti non continetur (17) postliminio (18).

20. Idem lib. 13. Quæstionum.

NEc (19) utilem actionem ei tribui oportet : cum sit iniquissimum auferre domino, quod usus (20) non abstulit : neque enim intelligitur amissum (21), quod ablatum alteri non est.

Ratio secundæ partis edicti. 1. *Collatio primæ et secundæ partis.* 2. *Si absens per se vel per alium usuceperit, si defensor extitit vel non.* 3. *Quid sit non defendi.*

21. Ulpianus lib. 12. ad Edictum.

ITem ait Prætor : *Si quis usu suum fecisset, aut, quod non utendo sit amissum, consecutus, actioneve, qua solutus ob id, quod dies ejus exierit, cum absens non defenderetur.* Quam clausulam Prætor inseruit, ut quemadmodum succurrit supra scriptis personis, ne capiantur, ita et adversus ipsas succurrit, ne capiant (22).

§. 1. Et erit notandum, quod plus (23) Prætor expressit, cum adversus eos restituit, quam cum ipsis subvenit : nam hic non certas personas enumeravit, adversus quas subvenit, ut supra, sed adjecit clausulam, qua omnes, qui absentes non defenduntur, complexus est.

§. 2. Hæc autem restitutio locum habet, sive per se, sive per subjectas sibi personas usu adquisierunt, qui absentes non (24) defendebantur : et ita, si nemo eorum [erat] defensor. Nam si fuit procurator, cum habueris, quem convenias, non debet inquietari (25). † Cæterum, si non existebat defensor, æquissimum erat subveniri : eo (26) potius, quod [eorum] qui non defenduntur, si quidem latitent, Prætor ex edicto pollicetur (27) *in bona eorum mittere, ut si res exegerit, etiam distrahantur* : si vero non latitent, licet non defendantur, in bona tantum (28) mitti.

§. 3. *Defendi* autem non is videtur, cujus se defensor ingerit (29), sed qui requisitus ab actore, non (est) defensioni defuturus : *Plenaque defensio* (30) accipietur, si et judicium non detrectetur, et judicatum (31) solvi satisdetur.

(1) Modica temporis mora hic definitur, adde *l.* 71. §. 2. *infr. de legat.* 1.

(2) *v. l.* 32. *infr. de usuris.*

(3) *v. l.* 23. *in fin. infr. eod.* hæc qui facit, neque moram committit, neque suam causam negligit.

(4) *v. l.* 24. *in fin: infr. quæ in fraud. credit.*

(5) *l.* 26. *in fin. infr. eod. l.* 63. §. *pen. infr. ad SC. Trebell.*

(6) Eodem pene jure minores utuntur. *l.* 13. *in fin. l.* 15. *supr. de minor.* 25. *ann.*

(7) Militem scilicet, idem in Doctore absente Reipublicæ causa respectu salarii sui, tradit Bart. facit *l.* 14. *C. de prox. sacr. scrinior.* vide Rom. *singul.* 448.

(8) *l.* 41. 43. *infr. eod.* tale legatum non unum est, sed multiplex. Tot enim legata sunt, quot anni sunt : et ideo dies in hac specie non cedit, quibus annis legatarius non fuit in Italia.

(9) Legunt alii : u. P. a. n. sit, sed etc.

(10) Quæ adjecta erat favore heredis, quam impleri per heredem non stabat, sed per alia legatarii impedimenta. vide *l.* 8. *in fin. infr. de condit. et demonstrat.*

(11) Lucrum ex alterius pœna vel damno facere, aut ad id restitui nemo debet, *ut hic.* 10. *Eclog.* 36. *in fin.*

(12) Restitutio non conceditur, ut quis lucretur cum damno alterius. *Bart.*

(13) Continuatum aut per usucapionem. vide. *l.* 20. *infr. eod.*

(14) Id est, usucapionem, *ut l.* 30. *Inf. eod.* et ita legendum monet Faber 2. *semestr.* 25. ut sit πλοκή. Nam alias satis durum loquendi genus est, dicere, *possessionem sine possessione non consistere.*

(15) Id est, præscriptio, nota tres regulas sequentes. *Bart.*

(16) *l.* 29. *infr. de adquir. vel amitt. possess.* Imo plurimum juris. *l.* 49. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(17) *l.* 23. §. 1. *infr. eod. l.* 23. §. 1. *infr. de adquir. vel amitt. posses. l.* 11. *l.* 15. *l.* 44. *in fin. infr. de usurp. et usucap. l.* 12. §. 2. *infr. de captivis et postl.*

(18) De postliminio vide *l.* 19. *Inf. de captiv. et postl.*

(19) Imo utilem. *l.* 21. §. 2. *infr. eod.*

(20) Id est, usucapio, *ut l.* 22. §. 3. *in fin. infr. ad SC. Trebell.* Goth. Vide Brisson. *lexic. in verb. usus.* S. L.

(21) Primus dominus dominium non amittit, nisi alteri adquiratur. *Bart.*

(22) *l.* 22. §. 2. *Inf. eod. l.* 140. *infr. de reg. jur.*

(23) Restituere plus est quam subvenire. adde *l. ult. infr. de heredib. restituendis.*

(24) Cur ? quia si absens defensorem habuit, per quem defenderetur, mihi imputandum erit, quod ejus defensorem non interpellaverim.

(25) Baldus hinc colligit, citationem et judicium a procuratore posse incipere, *l.* 3. *in med. Inf. de alimentis vel cibar.*

(26) Id est, locus est hic potius restitutioni, quam missioni in possessionem : quia potest evenire, ut adversario nulla bona sint : deinde per missionem non continuo quis suum debitum consequitur.

(27) Vide *l.* 7. §. *Prætor ait. infr. quibus ex caus. in possess.*

(28) Sine distractione.

(29) Vide *l.* 25. *Sup. de procurat.*

(30) Et recta, *l.* 63. *infr. de judiciis.* vide *l.* 5. §. *recte. infr. quibus ex caus. in possess.*

(31) Vide *l.* 110. §. 1. *infr. de reg. jur.*

1. *Collatio primæ et secundæ partis edicti.* 2. *De furiosis, infantibus, et civitatibus.*

22. PAULUS lib. 12. ad Edictum.

ERgo sciendum est, non aliter hoc Edictum locum habere (1), quam si amici ejus interrogati fuerint, *an defendant*: aut si nemo sit, qui interrogari potest (2): ita enim absens defendi non videtur, si actor ultro interpellat, nec quisquam defensioni se offerat: eaque testatione complecti oportet.

§. 1. Sicut igitur (3) damno eos adfici non vult, ita (4) lucrum facere non patitur (5).

§. 2. Quod (6) Edictum etiam ad furiosos, et infantes (7), et civitates (8) pertinere Labeo ait.

De vinculis. 1. *De captivis.* 4. *De eo, qui secum agendi potestatem non facit.*

23. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

AIt Prætor, *sive vinculis esset*, [*secumve agendi potestatem non faceret*]. Hæc persona merito adjecta est: fieri enim poterat, ut quis in vinculis præsens esset, vel in publica, vel in privata vincula ductus: nam et eum, qui in vinculis est, si modo non sit in servitute (9), posse usu adquirere constat. Sed et is qui in vinculis est, si defendatur, cessat restitutio.

§. 1. Is autem, qui apud hostes est, nihil per usum sibi adquirere potest, nec cœptam possessionem poterit implere, dum est apud hostes: hoc amplius nec postliminio reversus recuperabit per usum dominii adquisitionem (10).

§. 2. Item ei, qui per captivitatem fundi possessionem, vel ususfructus quasi possessionem amisit, succurrendum esse (11) Papinianus ait: et fructus (12) quoque medio tempore ab alio ex usufructu perceptos debere captivo restitui, æquum putat.

§. 3. Hi plane, qui fuerunt in potestate captivi, usu rem adquirere possunt (13) ex re peculiari: et æquum erit, ex hac clausula præsentibus, [id est, qui non sunt in captivitate] subveniri: si, cum non defenderentur, usucaptum quid sit. Sed et si dies actionis, quæ adversus captivum competebat, exierit, succurretur adversus eum.

§. 4. Deinde adjicit Prætor, *secumve agendi potestatem non faceret*: ut, si, dum hoc faciat, per usum adquisitio impleta, vel quid ex suprascriptis contigit, restitutio concedatur (14): merito. Nec enim sufficit semper in possessionem bonorum ejus mitti: quia [ea] interdum species esse potest, ut in bonis latitantis mitti non possit, aut non latitet: finge enim, dum advocationes postulat (15), diem exisse: vel dum alia mora judicii contingit.

24. PAULUS lib. 12. ad Edictum.

SEd et ad eos pertinet, qui conventi frustrantur (16), et qualibet tergiversatione et solertia efficiunt, ne cum ipsis agi possit.

25. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

QUod quidem simili modo ad eum quoque pertinere dicemus, qui (17) non frustrandi gratia id faceret, sed quod multitudine rerum distringeretur.

1. *De Relegato.* 2. *De his qui inviti aut sine venia in jus vocari nequeunt.* 3. *Interpretatio verborum*, neque defenderetur. 4. *Si cui per Magistratum* 5. *Actio exempta sit* 6. *Sine dolo malo ipsius.* 7. *De feriis.* 8. *Si adversus usucapionem.* 9. *Interpretatio quartæ partis edicti.*

26. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

SEd et si per Prætorem (18) stetit, restitutio indulgebitur.

§. 1. Adversus relegatum restitutionem faciendam ex generali clausula (19) Pomponius ait: sed non et ipsi concedendum; quia (20) potuit procuratorem relinquere; ex causa tamen puto etiam ipsi succurrendum (21).

§. 2. Ait Prætor, *aut cum eum invitum* (22) *in jus vocare non liceret*, [*neque defenderetur*]: hæc clausula ad eos pertinet, quos (23) more majorum sine fraude (24) in jus vocare non licet, ut Consulem, Prætorem, cæterosque, qui imperium, potestatemve quam habent. Sed nec ad eos pertinet hoc Edictum, quos Prætor prohibet sine permissu suo (25) vocari (quoniam aditus potuit permittere): patronos puta, et parentes.

§. 3. Deinde adjicit, *neque defenderetur*: quod ad omnes suprascriptos pertinet, præterquam ad eum, qui absens quid usucepit: quoniam plene supra de eo cautum est (26).

§. 4. Ait Prætor: *sive cui per Magistratus* (27) *sine dolo malo ipsius actio exempta esse dicetur.* Hoc quo? ut si per dilationes judicis effectum sit, ut actio eximatur, fiat restitutio. Sed et si Magistratus copia non fuit, Labeo ait restitutionem faciendam. *Per Magistratus* autem factum ita accipiendum est, si jus non dixit: alioquin si causa cognita (28), denegavit actionem, restitutio cessat: et ita

(1) Nec quem vere contumacem censeri. *Bart.*
(2) Nec prius ad secundum decretum pervenietur. *Bart.*
(3) Primo capite hujus edicti.
(4) Secundo scilicet capite.
(5) *vide l.* 21. *Sup. eod.*
(6) Caput edicti secundum.
(7) *vide l.* 2. *C. de annal. except.*
(8) *vide l.* 4. *C. h. t.*
(9) Nec enim possidere intelligitur, qui ipse possideatur. *l.* 37. *in fin. infr. de adquir. rerum dom.*
(10) Id est, nec adquirit, nec retinet, nec recuperat. *vide l.* 19. *in fin. Sup. eod.*
(11) Imo non est, *l.* 19. *Sup. eod.* Hic restituitur ad possessionem et fructus, ne sit in damno: ibi vero non restituitur ad possessionem alienam, et sic ad lucrum.
(12) *l.* 28. *in fin. infr. eod.*
(13) *l.* 15. *in princ. infr. de usurp. et usucap.*
(14) Qui non patitur secum litem contestari, et eo nomine quid quæsierit, contra eum restitutio conceditur. *Bart.*
(15) *l.* 15. *in fin. Sup. eod. l.* 1. *in fin. C. de dilationibus. vide l.* 21. *infr. de usuris.* et ita dilatio peti potest propter advocati absentiam diutinam.
(16) Tales enim puniuntur. *l. ult. in princ. Sup. de procurator.* Goth. Frustrantur, id est, morantur: ut in *l. si calvitur.* 233. *infr. de verb. signif.* Ans. Seculo Pauli conventio judiciaria non interrumpebat silentium longi temporis, hic: nec contestatio usucapionem, *l. si post. infr. de R. V.* Cui rei medetur. *l.* 3. *et l.* 7. *C. de præscript.* 30. *vel* 40. *annor. et l.* 2. *C. de annal. except.* Mod.
(17) Refer ad hunc locum *l.* 19. *infr. de testib.*
(18) *v.* §. 4. *infr. eod.*
(19) Secundi capitis hujus edicti.
(20) Id est, non ipsi concedendam ex primo capite hujus edicti. vide que notavi *ad l.* 1. *infr. de diversis temporalib. præscript.*
(21) *l.* 40. *in fin. infr. eod.*
(22) *l.* 2. *Sup. de in jus vocando. l.* 12. *infr. judicatum solvi.* Ergo volentes et consentientes in jus vocari possunt. Dec. *d. l.* 2.
(23) Alii legunt, *quos jure magistratus.*
(24) Id est, non impune, *l.* 1. *infr. ad l. Falcid. l.* 32. *infr. de injuriis. l.* 8. *infr. de accusationibus.* et quidem sine pœna 50. aureorum. *vide l.* 2. *et pen. supr. de in jus vocando.*
(25) *l.* 4. §. 1. *d. tit.*
(26) Verba generalia non pertinent ad ea, de quibus nominatim cautum sit. *hic. et l.* 53. *infr. de verb. oblig. l.* 16. §. *basilicæ. infr. de alim. legat.* nec clausula generalis refertur ad specificata. *l.* 119. *Inf. de verb. oblig.* Capell. Tholosan. *qu.* 58. Ans.
(27) *in pr. Sup. eod. l.* 1. *Sup. eod.*
(28) Ut §. 6. *vers. sed et si, infr. eod.*

Servio videtur. † Item, [per] Magistratus factum videtur, si per gratiam (1), aut sordes (2) Magistratus jus non dixerit. Et hæc pars locum habebit: necnon et superior, *secumve agendi potestatem non faciat.* nam id egit litigator, ne secum agatur, dum judicem corrumpit (3).

§. 5. *Actio exempta* sic erit accipienda, si desiit agere posse.

§. 6. Et adjicitur, *sine dolo malo ipsius*: videlicet, ut, si dolus ejus intervenit, ne ei succurratur: ipsis enim delinquentibus Prætor non subvenit (4). † Proinde, si, dum vult apud sequentem Prætorem agere, tempus frustratus est, non ei subvenietur. † Sed et si dum decreto Prætoris non obtemperat, jurisdictionem ei denegaverit (5), non esse eum restituendum Labeo scribit. † Idemque, si ex alia justa causa non fuerit ab eo auditus.

§. 7. Si feriæ extra (6) ordinem (7) sint indictæ, ob res puta prospere gestas, vel in honorem Principis, et propterea Magistratus jus non dixerit, Gajus Cassius nominatim edicebat (8) restituturum se: quia per Prætorem videbatur factum: solennium (9) enim feriarum rationem haberi non debere: quia (10) prospicere eas potuerit, et debuerit actor, ne in eas incidat: quod verius est, et ita Celsus lib. II. Digestorum scribit. Sed cum feriæ tempus eximunt, restitutio duntaxat ipsorum dierum facienda est, non totius temporis: et ita Julianus lib. IV. Digestorum scribit: ait enim, rescissionem usucapionis ita faciendam, ut hi dies restituantur, quibus actor agere voluit, et interventu feriarum impeditus est.

§. 8. Quotiens per absentiam quis non toto tempore aliquem exclusit, ut puta rem tuam possedi, uno minus die, statuto in usucapionibus tempore, deinde Reipublicæ causa abesse cœpi, restitutio adversus me unius (11) diei facienda est.

§. 9. Item, inquit Prætor: *Si qua alia mihi justa causa videbitur, in integrum restituam* (12).

† Hæc clausula Edicto inserta est necessario: multi enim (13) casus evenire potuerunt, qui deferrent restitutionis auxilium, nec singulatim (14) enumerari potuerunt, ut quotiens æquitas restitutionem suggerit, ad hanc clausulam erit descendendum (15): utpula legatione quis pro civitate functus est, æquissimum est, eum restitui (16), licet Reipublicæ causa non abfuit: et sæpissime constitutum est, adjuvari eum debere, sive habuit (17) procuratorem, sive non (18). † Idem puto et si testimonii (19) causa sit evocatus ex qualibet provincia, vel in Urbem, vel ad Principem: nam et hic sæpissime est rescriptum subveniri. † Sed et his, qui cognitionis (20) gratia, vel appellationis (21) peregrinati sunt; similiter subventum. † Et generaliter (22) quotiescunque quis ex (23) necessitate non (24) ex voluntate abfuit, dici oportet, ei subveniendum.

De lucro et damno.

27. PAULUS lib. 12. ad Edictum.

ET sive quid amiserit, vel lucratus (25) non sit, restitutio facienda est, etiamsi non ex bonis quid amissum sit.

De absentia probabili, veluti studiorum causa. 1. *De eo, qui est sub fidejussoris satisdatione.* 2. *Interpretatio verborum*, Quod ejus ec. 3. *De eo, qui sæpius abfuit.* 4. *Si is, qui in provincia domicilium habet, Romæ sit.* 5. *De rescissoria actione et de exceptione.* 6. *Et de fructibus.*

28. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

NEcnon et si quis de causa probabili abfuerit, deliberare debet Prætor, an ei subveniri debeat: puta studiorum (26) causa, forte procuratore suo defuncto, ne decipiatur per justissimam (27) absentiæ causam (28).

§. 1. Item si quis nec in custodia, nec in vinculis sit, sed sub fidejussorum satisdatione, et dum propter hoc recedere non potest (29), captus sit, restituetur: et adversus eum dabitur restitutio.

§. 2. *Quod ejus*, inquit Prætor, *per leges, plebiscita,*

(1) Ut *l.* 65. §. *cum Prætor. infr. ad SC. Trebell.*

(2) Id est, avaritiam: quanquam hoc casu sententia ipso jure nulla sit. *l.* 7. *C. quando provocare.*

(3) Et ideo quia deliquit, ei non subvenitur. §. 6. *infr. eod.*

(4) *l.* 134. *in fin. infr. de reg. jur.*

(5) Contumaciæ seu inobedientiæ in uno casu contemplatione, potest contumaci denegari audientia in omnibus causis aliis. *Bald.*

(6) Extra ordinem indictæ feriæ non ordinariæ, non solemnes. *Goth.* Quid sit extra ordinem ferias indicere. vide Rævard. *variar. lib.* 5. *cap.* 19. Ans.

(7) Id est, repentinæ, ut in *l.* 4. *C. de feriis.* Hujusmodi feriæ, *Imperiales* dicuntur, *d. l.* 4. *C. eod.* olim Imperatoriæ, quod imperarentur seu indicerentur a solis Consulibus aut Prætoribus. *d. l.* 4.

(8) Cur? quia actor prævidere extraordinarias ferias non potuit, et per Prætorem magis impeditus est, quam a sese. Ad eum modum elapso probandi termino poterit ex causa probatio admitti. *l.* 16. *Sup. eod. l.* 1. *Sup. de in integ. restitutionibus. l. divi fratres.* 27. *infr. de pœnis.* vide Socinum, *regula* 285. Goth. Alii: *dicebat*, sed male. Quis enim nescit hoc prætoriorum esse verbum? Similis tamen error est in *l.* 3. *Sup. de offic. præt.* nec tamen soli prætores *edicebant*, sed omnes omnino Magistratus. Sic enim *edicunt* Piso et Gabinius Coss. ut Senatus, qui vestem propter Ciceronem mutarat, ad vestitum rediret. *Edicunt* Censs. apud Gell. *lib.* 15. c. 11. sibi Latinorum Rhetorum scholas non placere. *Edicunt* Tr. pl. ap. Ciceronem *Verrin.* 4. ne quis Romæ esset, qui rei capitalis damnatus esset. Cæterum ad §. 4. *vers. sed et si.* Vid. Jo. Robertum *l.* 4. *sentent.* c. 21. *ad hunc.* §. 7. civem meum Rævard. *l.* 5. *var.* c. 19. Mod.

(9) *l.* 3. *C. de dilationibus.* dixi ad Varron. *lib.* 5. Quæ sint solennes, *v. l.* 7. *C. de feriis.*

(10) Culpa est autem non prævidere quod prævisum oportuit. *l.* 31. *infr. ad l. Aquil.*

(11) Usucapione rescissa solum tempus absentiæ restituitur. *Bart.*

(12) *l.* 1. *in fin. Sup. l.* 28. *in princ. l.* 33. *infr. eod. l.* 7. *Sup. de in integrum.*

(13) Generaliter omnes, qui necessitate absunt, restituuntur, nec in iis tantum, ubi damnum faciunt, verum et ubi non lucrantur. 10. *Eclog.* 30. c. 38.

(14) *Singillatim.*

(15) *vide l.* 12. *Sup. de legib.*

(16) *vide l.* 8. *Sup. eod.*

(17) Imo, si habuit, non restituetur. *l.* 39. *infr. eod.*

(18) In eo ut differat a legato Principis, vide Cujac. 19. *obs.* 14. Goth. Atqui contra videtur facere *l.* 39. *infr. eod.* Sed quidam rejecta Duareni opinione, existimant eum, qui procuratorem reliquit, si per eum non est defensus: uti has leges etiam inter se conciliare videtur Eguinar. Baro, præter quem vid. etiam ad hunc §. Jo. Robert. *l.* 3. *sent. recept. c.* 1. Mod.

(19) *l.* 2. §. 3. *infr. de judiciis.*

(20) Ad Principem. *l. ult.* §. 1. *supr. quod metus causa.*

(21) *l.* 1. *infr. eum, qui appellaverit.*

(22) Adde de justis causis *l.* 5. *C. de repud. et judic.*

(23) *l.* 10. *C. quomodo et quando judex.*

(24) Absentia alia est necessaria et privilegiata, ut militum: alia probabilis tantum, sed tamen privilegiata, (ut studiorum et studiosorum causa,) alia voluntaria et probabilis, non tamen privilegiata, (ut mercatorum): alia necessaria, improbabilis et odio digna, ut damnatorum.

(25) Lucri et ad lucrum etiam datur restitutio majoribus, ex justa causa vel necessitate absentibus.

(26) Adde *Authentic. habita. C. ne filius pro patre.*

(27) Quæ, quod ad munera personalia attinet, durat ad vigesimum quintum annum. *l.* 1. *et* 2. *C. qui ætate vel professione.*

(28) Videtur tamen absens studiorum causa, pro præsente haberi, *vide l.* 78. *in princ. infr. de leg.* 3.

(29) Impossibile censetur, quod non nisi cum dedecore fieri potest. *l.* 15. *infr. de cond. inst.*

senatusconsulta, *Edicta*, *decreta principum licebit.* Quæ clausula non illud pollicetur, restituturum, si leges permittant: sed (1), si leges non prohibeant.

§. 3. Si quis sæpius (2) Reipublicæ causa abfuit, ex novissimo reditu tempus restitutionis esse ei computandum, Labeo putat. Sed si omnes quidem absentiæ annum colligant, singulæ minus anno: utrum annum ei damus ad restitutionem, an vero tantum temporis, quantum novissima ejus absentia occupavit, videndum: et puto, annum dandum (3).

§. 4. Si cum in provincia domicilium haberes, esses autem in Urbe, an mihi annus cedat, quasi experiundi potestatem habeam? Et ait Labeo, non cedere. Ego autem puto, hoc ita verum, si (4) *jus* (5) *revocandi domum* adversarius habuit (6): si minus, videri esse experiundi potestatem: quia et Romæ (7) contestari litem potuit.

§. 5. Exemplo (8) rescissoriæ actionis (9) etiam exceptio ei, qui Reipublicæ causa abfuit, competit: forte, si res ab eo possessionem (10) nacto vindicentur.

§. 6. In actione rescissoria (11), quæ adversus militem (12) competit, æquissimum esse Pomponius ait, ejus quoque temporis, quo absens defensus non est, fructus (13) eum præstare. Ergo (14) et militi debebunt restitui: utraque (15) actio erit.

29. Africanus lib. 7. Quæstionum.

Videlicet ne cui officium publicum (16) vel damno (17) vel compendio sit.

Si adversus usucapionem. 1. *Et venditionem, sententiam.*

30. Paulus lib. 12. ad Edictum.

Cum miles, qui usucapiebat, decesserit, et heres impleverit usucapionem, æquum est rescindi, quod postea usucaptum est: ut eadem in heredibus, qui in usucapionem succedunt, servanda sint: *quia possessio* (18) *defuncti* (19), *quasi juncta, descendit ad heredem* (20): et plerumque nondum hereditate adita completur.

§. 1. Si is, qui Reipublicæ causa abfuit, usucepit, et post usucapionem alienaverit rem, restitutio facienda erit (21): et licet sine dolo abfuerit, et usuceperit, lucro ejus occurri oportet. † Item ex reliquis omnibus causis restitutio facienda erit, veluti si adversus eum (22) pronunciatum sit.

Quo casu actio rescissoria perpetuatur.

31. Idem lib. 53. ad Edictum.

Si (23) is, cujus rem usucepit Reipublicæ causa (24) absens, possessionem suæ rei ab illo usucaptæ nactus sit: et si postea amiserit, non temporalem, sed (25) perpetuam (26) habet actionem.

De eo, qui nondum provinciam accessit, aut ea excessit.

32. Modestinus lib. 9. Regularum.

Abesse (27) Reipublicæ causa intelligitur et is, qui ab Urbe (28) profectus est, licet nondum provincia excesserit (29): Sed is, qui excesserit (30), donec in Urbem (31) revertatur: et hoc ad Proconsules, Legatosque eorum. et ad eos, qui provinciis præsunt, Procuratoresve (32) Principum, qui in provinciis tenentur, pertinet: et ad Tribunos militum, et Præfectos, et Comites legatorum, qui ad (33) ærarium (34) [delati], aut in Commentarium Principis delati sunt.

De patrono fisci. 1. *De notariis.* 2. *De medicis militum.*

33. Idem lib. singul. de enucleatis casibus.

Inter eos, qui ex generali (35) clausula adjuvantur, et fisci patronus connumeratur.

(1) Permissum, quod non prohibitum, atque ita de privatis delictis permissam esse transactionem colligunt, cum nulla lege prohibita reperiatur transactio, dixi *l.* 18. *C. de transact.*

(2) Et ita plurium absentiarum tempora junguntur, ut simul restituantur. *Bart.*

(3) *l.* 2. §. *legatis. infr. de judic.*

(4) Declinatoriam exceptionem habens, conveniri eo in foro non potest, cujus exceptionem habet.

(5) Actori non est imputandum, si reum non citavit, quem sciebat tutum esse exceptione fori. *Bartol.*

(6) Præsens esse videtur, qui est in communi patria. *Bart.*

(7) *vide l. ult. C. quib. ex caus. maj.* et Cuj. 7. *obs.* 32.

(8) *l.* 23. §. 2. *Sup. eod.*

(9) Ut rescissoria actio datur ei, cujus res usucapta est, cum abesset reipublicæ causa, ita etiam, si ejus possessionem nactus fuerit, et ab eo vindicetur, datur ei exceptio, unde falli videtur Govean. *variar. lect. l.* 1. *c.* 46. Vid. etiam Ræward. *l.* 4. *varior.* c. 5. et Cujac. *observ. l.* 7. *c.* 32. Mod.

(10) Possessionemve nacto, *Haloand.* possessionem veterem nacto, *Ræward. l.* 14. *varior.* 5. Veteris porro possessionis verbo intelligit eam possessionem, quam is, qui Reipublicæ causa abfuit, ipso jure per usucapionem amisit.

(11) Rescissoria actio in militem datur ei, cujus rem miles ipse usucepit domino absente nec defenso. Fingit igitur hæc rescissoria seu restitutoria actio militem absentis et indefensi rem non usucepisse: ut per contrarium rescissoria, quæ datur militi, fingit rem militis absentis non usucaptam, ut utraque sit fictitia. *Goth.* Pro interpretatione hujus §. vid. Govean. *lib.* 1. *variar. lect. cap.* 45. Ræward. *lib.* 4. *variar. c.* 5. et Cuj. *lib.* 7. *observ. c.* 32. S. L.

(12) Et quemcunque absentem Reipublicæ causa.

(13) Ne cui officium suum sit damnosum. *v. l.* 7. *Inf. testam. quemad. aper. v. in hanc l.* Cuj. 7. *ad Afric.*

(14) Ut sit eadem æquitatis utrinque ratio.

(15) Et militi et in militem.

(16) Militia dicitur hic officium publicum. Officium publicum nulli damno vel compendio in fraudem alterius esse debet.

(17) Militia compendio militi esse potest, non tamen cum alieno dispendio. *l.* 18. *supr. eod. l.* 140. *infr. de reg. jur.*

(18) Id est, usucapio. *l.* 19. *Sup. eod.*

(19) *vide l.* 40. *Inf. de usurp. et usucap.*

(20) Sic interpretantur alii, *Le mort saisit le vif.* id est, defunctus heredem suum possessorem facit, *vide l.* 11. *infr. de liber. et posth.* heredem extraneum non æque: quo referenda est *l.* 23. *Inf. de adq. vel amitt. possess.* Sed jure Gallico quivis heres, possessor constituitur.

(21) In rem ipsam: ut *l.* 13. §. 1. *supr. de minor.*

(22) Absentem.

(23) v. Cujac. 10. *obs.* 6.

(24) Qui absint Reipublicæ causa, v. *l.* 33. 34. 35. *et* 45. *Inf. eod.*

(25) Exceptio dominii, Publicianæ multis casibus non officit, ut hic unus casus est, vide plures notatos *ad l.* 16. *infr. de Publiciana.*

(26) Id est, Publiciana.

(27) Scripsere ad hanc legem præter alios Leodegarius a Quercu, Cujac. *l.* 12. *obs.* 33. Sigonius *lib.* 1. *de Jur. Civium c.* 15. Brisson. *select. antiq. l.* 4. *c.* 14. Mod.

(28) Vel domo. *l.* 35. §. 8. *Infr. eod.*

(29) Provinciam accesserit. Petr. Faber apud Cujac. 12. *obs.* 33.

(30) *Excessit.*

(31) Metropolim: v. quæ scripsi ad *Nov.* 1. *in fin. l.* 4. §. *pen. Inf. de damn.*

(32) *l.* 35. §. 2. *Inf. eod.* v. quæ scripsi ad *tit. de off. proc. Cæsar.*

(33) Comitum, et eorum, qui Magistratus administrabant, quibus a publico salaria præstabantur, nomina *ad ærarium deferebantur*, uti constat ex Senatusconsulto de Curatoribus aquarum facto, quod extat apud Frontinum, *lib.* 2. *de aquæductibus.*

(34) De ærariis ac præfectis ærarii, vide quæ scripsi ad *l.* 42. *Inf. de jure fisci.*

(35) *Si qua mihi justa causa*, de qua quaa dictum *l.* 1. *in fin. l.* 26. §. *ult. Sup. eod.*

§. 1. Eos, qui notis (1) scribunt acta Præsidum, Reipublicæ causa non abesse (2) certum est.

§. 2. Militum medici (3), quoniam officium, quod gerunt, et publice prodest, et fraudem eis adferre non debet, restitutionis auxilium implorare possunt.

De milite, qui commeatum accepit. 1. *De his, qui operas in publico locant.*

34. Javolenus lib. 15. ex Cassio.

Miles, commeatu (4) accepto, si domi suæ est, Reipublicæ causa abesse non videtur.

§. 1. Qui (5) operas in publico, quod vectigalium causa locatum est, dat, Reipublicæ causa non abest (6).

De his, qui mittuntur, ut milites ducant, aut deducant, aut legendos curent. 1. *Vel ad gratulandum Principi.* 2. *De procuratore Cæsaris.* 3. *De Præfecto Ægypti, et cæteris, qui Reip. causa absunt.* 4. *De Urbicis militibus.* 5. *De eo, qui ad compescendos malos homines missus est.* 6. *De pagano, qui in acie cecidit.* 7. *De eo, qui Reip. causa Romam proficiscitur, vel per Urbem iter facit.* 8. *De profectione, et Reipub. administratione.* 9. *De eo, qui in castra, vel domum it, aut redit.*

35. Paulus lib. 3 ad legem Juliam et Papiam.

Qui mittuntur, ut milites ducerent, aut reducerent, aut legendi (7) curarent (8), Reipublicæ causa absunt (9).

§. 1. Hi quoque, qui missi sunt ad gratulandum Principi.

§. 2. Item Procurator (10) Cæsaris, non solum cui rerum provinciæ cujusque (11) procuratio (12) mandata erit, sed (13) et is, cui rerum (14), quamvis non omnium. Itaque plures ibi procuratores diversarum Reipublicæ causa abesse intelliguntur.

§. 3. Præfectus quoque Ægypti Reipublicæ causa abest, quive aliam ob causam Reipublicæ gratia extra Urbem aberit.

§. 4. Sed et in Urbanicianis (15) militibus idem Divus Pius constituit.

§. 5. Quæsitum est de eo, qui ad compescendos malos homines missus est (16), an Reipublicæ causa abesset. Et placuit, Reipublicæ causa eum abesse.

§. 6. Item Paganum, qui in expeditione Consularis jussu transierat, ibique in acie ceciderat: heredi enim ejus succurrendum est (17).

§. 7. Qui Reipublicæ causa Romam profectus est, abesse Reipublicæ causa videtur. Sed et si extra patriam suam Reipublicæ causa profectus sit, etiamsi per Urbem ei iter competit, Reipublicæ causa abest.

§. 8. Similiter qui in provincia est, ut primum aut domo sua profectus (18) est, aut cum in eadem provincia degit Reipublicæ administrandæ causa: simul agere Rempublicam cœpit, ad similitudinem absentis habetur.

§. 9. Et dum eat in castra, et redeat, Reipublicæ causa abest, quod et eundum sit in castra militaturo, et redeundum. Vivianus scribit, Proculum respondisse, militem, qui (19) commeatu absit, dum domum vadit, aut redit, Reipublicæ causa abesse: dum domi sit, non abesse (20).

De absentia voluntaria aut necessaria.

36. Ulpianus lib. 6. ad legem Juliam et Papiam.

Reipublicæ (21) *causa abesse* eos solos intelligimus, qui non sui commodi causa (22), sed coacti absunt.

De assidentibus ultra tempus statutum.

37. Paulus lib. 3. ad leg. Juliam et Papiam.

Hi, qui in provincia sua, ultra tempus a constitutionibus concessum (23), adsident, publica causa abesse non intelliguntur (24).

De assidentibus in sua provincia. 1. *De officio finito et tempore ad revertendum concesso.*

38. Ulpianus. lib. 6. ad legem Juliam et Papiam.

Si cui (25) in provincia sua Princeps adsidere speciali beneficio permiserit, puto eum Reipublicæ causa abesse: quod si non ex permissu hoc fecerit, consequenter dicemus, cum crimen (26) admisit, non habere eum privilegia eorum, qui Reipublicæ causa absunt.

§. 1. Tamdiu Reipublicæ causa abesse quis videbitur, quamdiu officio alicui præest. Quod si finitum fuerit officium, jam desinit abesse Reipublicæ causa (27). † Sed ad

(1) *Notis* olim excipere solebant acta judicum, cum aliter non possent loquentis celeritatem manu adsequi: quod Ammianus ostendit apertissime *lib.* 14. Idem mos in Senatusconsultis et Edictis scribendis, uti colligitur ex Valerio Probo in notis. Unde Manilius: *Et hic scriptor erit felix, cui littera verbum est, Quique notis linguam superet, cursuque loquentis Excipiat longas nova per compendia voces:* et mox; *Hic etiam legum Tabulas et condita jura Noverit, atque notis levibus pendentia jura.* Hinc *Notarii.* Erant et hujusmodi notis pleni Jurisconsultorum libri, quas sive siglas, sive *biglas* dixeris, utiliter Imperator sustulit. 2. Isidor. 22. Notis etiam scribi testamenta militum permissum erat, *l.* 40. *Inf. de testam. milit. l.* 6. *in fin. infr. de bonor. possess.* Legimus etiam apud Fabium, notis exceptam fuisse orationem Ciceronis *pro Milone.*

(2) Imo absunt, ut hunc locum adfirmative legit *Accurs.* Quibusdam ita videtur, notarios, qui actibus publicis Præsidum adsint, Reipublicæ causa abesse: qui eorum privatis negotiis, non abesse.

(3) *l.* 6. *infr. de jure immunit. vide l.* 1. *C. de professor. et medic.*

(4) Id est, licentia abeundi, *v. l.* 1. *Inf. de re militari.* Μετὰ ἀπολύσεως, post dimissionem, 10. *Eclog.* 1. *c.* 35.

(5) ὁ μισθωσάμενος δημόσια τέλη, qui vectigalia publica conduxit, Reip. causa non abest. 10. *Eclog.* 1. *c.* 35. Possis et hic *stationarios* intelligere, de quibus dixi *ad l.* 5. *C. de vectig. et comm.*

(6) Qui sui commodi causa et volentes occupantur. *vide l.* 36. *Inf. eod.*

(7) *Al.* legendos.

(8) Legendi curam gererent, *Halo.*

(9) Imo non absunt. *l.* 1. *Inf. de re milit.* ubi dixi.

(10) *l.* 32. *Sup. eod.* adde quæ scripsi ad *tit. de officio procur. Cæsaris.*

(11) Alicujus.

(12) Tota *l.* 6. §. *qui universas. supr. de officio Præsidis.*

(13) Plures enim fuerunt in una provincia. *Baro.*

(14) Quarundam tantum. Procuratores itaque Cæsaris non unius tantum generis fuere. Quibusdam enim provinciæ universæ et integræ committebantur: quibusdam vero res nonnullæ tantum, veluti, patrimonium Gildoniacum, res Juliani etc. *vide Notitiam Imperii.*

(15) *vide l.* 8. §. 9. *Inf. de excusat. tut.*

(16) Irenarchæ tales, *vide l.* 18. §. *Irenarchæ. infr. de muneribus.* hæc etiam cura Præfecti Urbi fuit. *l.* 1. *supr. de offic. P. Urbi.*

(17) *l.* 6. *supr. de in integrum.*

(18) *l.* 41. §. 2. *infr. de excusation. tutor.*

(19) Qui cum commeatu, id est, cum licentia.

(20) *vide l.* 34. *supr. eod.*

(21) Non dicimus eos abesse Reipublicæ causa, qui non necessitate, sed commodi sui causa absunt. 10. *Eclog.* 36. *c.* 37.

(22) *l.* 42. *infr. eod.*

(23) Id est, ultra quadrimestre tempus, *l.* 10. *C. de adsessoribus.*

(24) Quin etiam puniuntur. *d. l.* 10.

(25) *l.* 37. *supr. eod.*

(26) Sacrilegii, *vide l. ult. C. de crimin. sacrileg.* id est, violatarum legum.

(27) *l.* 37. *supr. eod.*

revertendum illi tempora computabimus statim atque desiit Reipublicæ causa abesse, [ea], quibus reverti in Urbem potuit: et erit moderatum, tempora ei dare, quæ lex (1) revertentibus præstitit (2). † Quare, si quo deflexerit suæ rei causa, non dubitamus id tempus ei non proficere: habitaque dinumeratione temporis quo reverti potuit, statim eum dicemus desisse Reipublicæ causa abesse. † Plane si infirmitate impeditus, continuare iter non potuit, habebitur ratio humanitatis (3): sicuti haberi solet et hiemis, et navigationis, et cæterorum, quæ casu contingunt.

De absente qui procuratorem reliquit.

39. Paulus lib. 1. Sententiarum.

Is, qui Reipublicæ causa abfuturus erat, si procuratorem reliquerit (4), per quem defendi potuit, in integrum volens restitui non (5) auditur (6).

Si adversus accusationem omissam. 1. *De restitutione damnati, cujus bona alius usurpaverat.*

40. Ulpianus lib. 5. Opinionum.

Si qua militi accusatio competat, tempore (7), quo Reipublicæ operam dedit, non perimitur.

§. 1. Quod eo tempore, quo (8) in insula aliquis fuit ex pœna ei irrogata, cujus restitutionem impetravit, ab alio usurpatum (9) ex bonis, quæ non erant adempta (10), probatum fuerit, suæ (11) causæ restituendum est.

Si adversus conditionem non impletam.

41. Julianus lib. 35. Digestorum.

Si quis Titio legaverit, *si mortis suæ tempore* (12) *in Italia esset: aut in annos singulos, quod in Italia esset*, et ei succursum fuerit, quia ob id (13), quod Reipublicæ causa abfuit, exclusus fuerit a legato, fideicommissum ab eo relictum præstare cogitur. Marcellus notat: Quis enim dubitavit, salva legatorum et fideicommissorum causa, militi restitui hereditatem, quam ob id perdidit, quod Reipublicæ causa abfuit?

De eo, qui sui negotii causa in legatione est.

42. Alfenus lib. 5. Digestorum.

Non vere dicitur Reipublicæ causa abesse [eum], qui sui (14) privati negotii causa in legatione est.

Si adversus conditionem deficientem.

43. (15) Africanus lib. 7. Quæstionum.

Si quis stipulatus sit *in annos singulos, quod* (16) *in Italia esset vel ipse*, *vel* (17) *promissor*, et alteruter Reipublicæ causa abesse cœperit, officium Prætoris est, introducere (18) utilem actionem. † Eadem dicemus et si ita concepta stipulatio fuerit, *Si quinquennio proximo Romæ fuerit*, vel ita, *si [Romæ] non fuerit, centum dare spondes?*

Ex quibus causis Reipub. causa absens non restituitur.

44. Paulus lib. 2. ad Sabinum.

Is qui Reipublicæ causa abest in aliqua re læsus, non restituitur, in qua (19), etiam si Reipublicæ causa non abfuisset, damnum erat passurus.

De militibus.

45. Scævola lib. 1. Regularum.

Milites omnes (20), qui discedere (21) signis (22) sine periculo non possunt, Reipublicæ causa abesse intelliguntur.

Si adversus absentem.

46. Marcianus lib. 2. Regularum.

Qui Reipublicæ causa abfuit, etiam adversus eum, qui pariter Reipublicæ causa abfuerit (23), restituendus est, si aliquid damni juste queritur.

TIT. VII.

DE ALIENATIONE (24), JUDICII MUTANDI CAUSA, FACTA (25).

Ratio et summa Edicti. 1. *Si quis hominem alterius provinciæ vel potentiorem opposuerit.*

1. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

Omnibus (26) modis Proconsul (27) id agit, ne cujus deterior causa fiat ex alieno facto (28). Et, cum intelligeret judiciorum exitum interdum duriorem [nobis] constitui, opposito nobis alio adversario (29), in eam quoque rem prospexit: *ut si quis alienando rem alium nobis adversarium suo loco substituerit, idque data opera in fraudem nostram fecerit, tanti nobis in factum actione teneatur, quanti nostra intersit* (30), *alium adversarium nos non habuisse.*

(1) Julia et Papia, ut inscriptio hujus legis ostendit. vide quæ scripsi *ad l.* 3. *infr. de verb. sign.*

(2) Id est, vicena millia passuum in dies singulos. *vide l.* 1. *supr. si quis cautionib.*

(3) *vide l.* 2. §. 3. *et seq. supr. si quis cautionibus.*

(4) *l.* 8. *in fin. supr. de in integrum.*

(5) Imo, audietur. *l.* 26. §. *ult. supr. eod.*

(6) Hoc pertinet ad posterius caput edicti, et interpretabimur hoc modo: volens restitui contra eum, qui reipublicæ causa abfuit et procuratorem reliquit, non audietur. *l. item ait prætor.* §. *hæc autem restitutio. supr. eod.* Mod.

(7) *l.* 1. *supr. eod. l.* 2. *C. de restit. milit.*

(8) *vide l.* 26. §. 1. *supr. eod.*

(9) Illicite, *vide l. illicitas.* 6. *supr. de officio Præsidis.*

(10) Per sententiam: non omnia itaque bona adimebantur in insulam deportandis.

(11) Ut restitutus in integrum id una cum aliis suis bonis habeat.

(12) Adde *l.* 17. *supr. eod. l.* 43. *infr. eod.*

(13) Imo, ob id, id est, quia emolumentum non habet, legatum præstare non debet. *l.*3. §. *item. infr. de legatis præstandis.*

(14) *l.* 36. *supr. eod.*

(15) Vide in hanc l. Cujac. 7. *tractatu ad Africanum.*

(16) Adde *l.*41. *supr. eod.*

(17) Hoc est, quoad in Italia erit stipulator, quod in Italia erit promissor.

(18) Introducere Prætor dicitur utiles actiones, quæ ex mero officio ejus proficiscuntur, directis deficientibus, §. *introducit.* §. *præterea. Inst. quod cum eo. l.* 11. *infr. quæ in fraudem cred.* vel deficiente edicto, ut in casibus hujus legis edictum deficit; est enim tantum de restituendis actionibus temporalibus, quarum dies exiit absente eo, cui, vel in quem competebant, non de restituendis etiam his, quarum conditio defecit: sed tamen restituentur officio Prætoris, quia Prætori non habetur pro defecta conditio, quæ fuit in potestate stipulatoris vel promissoris, si non sponte ejus defecerit, sed cogente necessitate. Duplex igitur est actio restitutoria: una ex edicto, altera ex decreto sive officio Prætoris. *l.* 20. *supr. l.* 3. *C. h. t.* et utraque utilis, sed ad priorem utilem accommodata est posterior: utilium enim actionum, sæpe in jure aliæ, seu quædam sunt utiles. vide Cujac. 7. *ad Africanum ad hanc legem.*

(19) *l.*14. §. 11. *supr. quod met.causa.l.* 14.*in fin.infr. depositi.*

(20) Et eorum uxores cum maritis peregrinantes. *l.*2. *C. de uxoribus militum.*

(21) Vide quæ scripsi ad *l.*2. *supr. de in jus vocando.*

(22) *Al.* a signis.

(23) Licet absens contra absentem hic restituatur, non tamen consequitur, privilegiatum adversus privilegiatum restitui. Nec enim miles quia absens, ideo privilegium habet: quia sola absentia non est causa privilegii, sed absentia cum læsione. *Bart.*

(24) Ad hunc titul. scripsit Adrianus Pulvæus; et multa Cujacius 10. *observ.* c. 3. ac rursus *in paratit.* Vid. etiam Ludov. Vital. *l.* 1. *variar. lect. c.* 17. *et l.*24. *in fin. infr. comm.divid.* Mod.

(25) *L.* 2. *C.* 55. 1. *Extr.* 42.

(26) Quibus potest.

(27) Cur Proconsulis fit hic mentio? sumpta hæc lex est ex edicto provinciali. Idem tamen sentiendum de Prætore.

(28) Vendendo, *l.*3. §. 2. *infr. eod.* dividendo, *l.* 24. *in fin. infr. comm. divid.* donando, *arg. l.* 2. *C. ne fiscus.* manumittendo, *l.* 3. §. 1. *infr. eod.* restitutionem impetrando, *l.* 29. *supr. tit. prox.* jurando, *l.* 1. *in princ. infr. si mulier ventris nomine in possessione calumniæ causa esse dicetur.*

(29) Puta alterius provinciæ, potentiore, ingenuo, milite, clerico, Ecclesia. *Doctor. hic.*

(30) *l.* 3. §. *pen. l.* 4. §. *pen. infr. eod.*

§. 1. Itaque si alterius provinciæ hominem, aut potentiorem (1) nobis opposuerit adversarium, tenebitur:

2. ULPIANUS lib. 12. ad Edictum.

AUt alium, qui vexaturus sit adversarium:

1. *De manumissione.* 2. *Quod vi aut clam, et aquæ pluviæ arcendæ.* 3. *De operis novi nunciatione.* 4. *Quid veniat in hanc actionem.* 5. *Si is, qui tenetur hoc edicto, paratus sit utile judicium pati, ac si possideret.*

3. GAJUS lib. 4. ad Edictum provinciale.

QUia etiamsi cum eo, qui alterius provinciæ sit, experiar, in illius (2) provincia experiri debeo, et potentiori pares esse non possumus (3).

§. 1. Sed et si hominem, quem petebamus, manumiserit, durior nostra conditio fit, quia Prætores faveant libertatibus (4).

§. 2. Item si locum, in quo opus feceris, cujus nomine interdicto *Quod vi aut clam*, vel actione *aquæ pluviæ arcendæ* tenebaris, alienaveris (5), durior nostra conditio facta intelligitur, quia si tecum ageretur, tuis impensis id opus tollere deberes, nunc vero, cum incipiat mihi adversus alium actio esse, quam qui fecerit, compellor meis impensis id tollere: quia qui ab alio factum possidet, hactenus istis actionibus tenetur, ut patiatur id opus tolli.

§. 3. Opus quoque novum si tibi nunciaverim, tuque eum locum alienaveris, et emptor opus fecerit, dicitur, te (6) hoc judicio teneri: quasi neque tecum ex operis novi nunciatione agere possim, quia nihil feceris: neque cum eo, cui id alienaveris, quia ei nunciatum non sit.

§. 4. Ex quibus apparet, quod Proconsul (7) in integrum restituturum se pollicetur: ut hac actione officio tantum judicis consequatur actor, quantum ejus intersit (8) alium adversarium non habuisse: forte, si quas impensas fecerit, aut si quam aliam (9) incommoditatem passus erit, alio adversario substituto.

§. 5. Quid ergo est, si (10) is adversus quem talis actio competit, paratus sit utile judicium pati, perinde ac si possideret? Recte dicitur, denegandam esse adversus eum ex hoc Edicto actionem (11).

De usucapione rei alienatæ. 1. *De causa alienationis.* 2. *De dominii vel possessionis translatione* 3. *De causa alienationis.* 4. *De servitutibus.* 5. *Quid veniat in hanc actionem: qua ex causa detur: et intra quod tempus: de successoribus.*

4. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

ITem si res fuerint usucaptæ ab eo, cui alienatæ sint, nec peti ab hoc possint, locum habet hoc Edictum.

§. 1. Itemque fieri potest, ut sine dolo malo quidem possidere desierit, verum judicii mutandi causa id fiat. Sunt et alia complura talia. † Potest autem aliquis dolo malo desinere possidere, nec tamen judicii mutandi causa fecisse, nec hoc Edicto teneri: neque (12) enim alienat, qui duntaxat omittit possessionem (13). Non tamen ejus factum improbat Prætor, qui tanti habuit re carere (14), ne propter eam sæpius litigaret: hæc enim verecunda cogitatio ejus, qui lites exsecratur, non est vituperanda (15): sed ejus duntaxat, qui cum rem habere vult, litem ad alium transfert, ut molestum adversarium pro se subjiciat (16).

§. 2. Pedius lib. IX. non solum ad dominii translationem hoc Edictum pertinere ait, verum (17) ad possessionis quoque: alioquin, cum quo in rem agebatur [inquit] si possessione cessit (18), non tenebitur (19).

§. 3. Si quis (20) autem ob valetudinem, aut ætatem, aut occupationes necessarias litem in alium transtulerit; in ea causa non est, ut hoc Edicto teneatur: cum in hoc Edicto *doli mali* fiat mentio (21). Cæterum (22) erit interdictum et per procuratores litigare, dominio in eos plerumque ex justa causa translato.

§. 4. Ad jura etiam prædiorum (23) hoc Edictum pertinet: modo si dolo malo fiat alienatio.

§. 5. Hæc actio in id quod interest, competit: proinde si res non fuit petitoris, aut si is, qui alienatus est, sine culpa decessit, cessat judicium: nisi [si] quid actoris præterea interfuit.

§. 6. Hæc actio non (24) est pœnalis; sed rei persecutionem arbitrio judicis continet: quare et heredi dabitur (25): in heredem autem,

5. PAULUS lib. 11. ad Edictum.

VEl similem,

6. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

VEl post annum (26), non dabitur:

(1) Atqui hoc casu locus esse videtur *l.* 1. *C. ne liceat potent.* An ibi actor, hic reus alienavit, ut vult Accursius?

(2) Actor forum rei sequitur, v. *l.* 2. *C. de jurisd.*

(3) *l.* 1. *in fin. supr. si ex noxali. l.* 4. *in fin. infr. de recept. qui arbitr. l.* 1. §. *sed et si vicinus.* 22. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(4) In re dubia et pari causa vide *l.* 24. *infr. de manumiss.*

(5) *l.* 16. *in fin. infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(6) Imo, emptorem seu possessorem. *l. ult. infr. de novi operis.* Imo alterutrum, *l.* 1. *C. hoc tit.*

(7) In edicto suo provinciali scil.

(8) *l.* 1. *in prin. supr. eod.*

(9) Etiam antequam agam adversus possessorem. dixi. *l.* 1. *supr. eod.*

(10) Similis subjectio est *l.* 7. §. 9. *supr. de dolo.*

(11) Cum nihil intersit actoris, *l.* 4. §. 5. *infr. eod.* et pristinam causam restituat. *l.* 8. *infr. eod.*

(12) *l.* 119. *infr. de reg. jur.*

(13) An cum Placentino ex hoc verbo colligemus, Huic edicto locum non esse, nisi proprietas alienetur? Minime. vide §. 2. *infr. eod.*

(14) Rectum fuisset, ajunt viri docti; *qui tanti habuerit non litigare, ut etiam re ipsa careret.* Sed illo modo dixit etiam Epigrammatographus: *Ignoscas petimus Vacerra, tanti non est, ut placeam tibi, perire.* Atque de illo *tanti*, habuit multa Civis meus Curtius εἰκαστῶν. *l.* 1. *c.* 46. Mod.

(15) Vide *l.* 13. *C. de judic.*

(16) An et ex eo colligemus, Huic edicto locum non esse, nisi res clam alienetur? Minime.

(17) Sive dominium, sive possessio transferatur in alium, hoc edictum locum habet.

(18) Differunt cedere et transferre possessionem.

(19) §. 1. *supr. eod.*

(20) Necessariis de causis licet litem in alium transferre.

(21) In summa, ad hoc edictum tria requiruntur. I. ut judicii mutandi causa. II. ut per fraudem alienetur. III. ut intersit actoris. *Zas.*

(22) Id est, cæteroqui, vel alioqui: estque argumentum ab absurdo. *Baro.* Sed Oldendorpius *Class.* 1. *act.* 11. *num.* 5. putat revera in fraudem hujus edicti procuratorem constitui. Uter verius sensit?

(23) Et ad personales servitutes, et superficiem. *Accurs. hic.*

(24) Vide quæ scripsi *ad l.* 9. *in fin. infr. de reb. autor. judicis possid.*

(25) Excipe §. *non autem omnes.* 1. *Inst. de perpetuis.* Goth. Vide Ant. Fab. *conject. lib.* 4. *cap.* 1. Ans.

(26) *l.* 16. *in fin. infr. de aqua et aquæ pluviæ.* utilem, non continuum. Cujac. *ad l.* 14. *supr. quod metus causa.*

7. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

QUia pertinet quidem ad rei persecutionem, videtur autem ex delicto dari.

Si quis rem exhibeat, non pristinam judicii causam. 1. *De judicio præsenti vel futuro.* 2. *De alienatione rei alienæ.* 3. *De heredis institutione, et legato.* 4. *Si quis alienaverit, deinde receperit.* 5. *De redhibitione.*

8. Paulus lib. 12. ad Edictum.

EX hoc Edicto tenetur et qui rem exhibet, si arbitratu judicis pristinam judicii causam non restituit (1).

§. 1. Ait Prætor: *Quæve alienatio judicii mutandi causa facta erit*. id (2) est, [si] futuri judicii causa, non ejus quod jam sit (3).

§. 2. *Alienare* intelligitur etiam, qui alienam (4) rem vendidit.

§. 3. Sed heredem instituendo, vel legando, si quis alienet, huic Edicto locus non erit (5).

§. 4. Si quis alienaverit (6), deinde receperit, non tenebitur hoc Edicto.

§. 5. Qui venditori suo redhibet, non (7) videtur judicii mutandi causa abalienare (8):

9. Paulus lib. 1. ad Edictum Ædilium curulium.

QUia, redhibito homine, omnia retro aguntur (9): et ideo non videtur Judicii mutandi causa alienare, qui redhibet, nisi si propter hoc ipsum redhibet, non redhibiturus alias.

De solutione debiti. 1. *Si tutor, vel curator alienaverit.*

10. Ulpianus lib. 12. ad Edictum.

NAm et si obligatus solvero, quod a me petere velles, huic Edicto locus non (10) erit (11).

§. 1. Si tutor pupilli vel adgnatus (12) furiosi alienaverint, utilis actio competit: quia consilium (13) hujus fraudis inire non possunt.

De re ab actore militi donata.

11. Idem lib. 5. Opinionum.

CUm miles postulabat, suo nomine litigare de possessionibus, quas sibi donatas (14) esse dicebat, responsum est, si Judicii mutandi causa donatio facta fuerit, priorem dominum experiri oportere: ut rem magis, quam litem in militem transtulisse credatur.

Communi dividundo.

12. Marcianus lib. 14. Institutionum.

SI quis judicii communi dividundo evitandi causa rem alienaverit, ex lege Licinia (15) ei interdicitur, ne communi dividundo judicio experiatur (16): verbi gratia, ut potentior emptor per licitationem (17) vilius eam accipiat, et per hoc iterum ipse recipiat. Sed ipse quidem, qui partem alienaverit, communi dividundo judicio si agere velit, non audietur. Is vero, qui emit, si experiri velit, ex illa parte Edicti vetatur, qua cavetur, ne qua alienatio judicii mutandi causa fiat.

TIT. VIII.

DE (18) RECEPTIS, QUI ARBITRIUM RECEPERUNT (19), UT SENTENTIAM DICANT.

Collatio compromissi cum Judicio.

1. Paulus lib. 2. ad Edictum.

COmpromissum ad (20) similitudinem (21) judiciorum (22) redigitur (23): et ad finiendas lites pertinet.

Effectus *compromissi*.

2. Ulpianus lib. 4. ad Edictum.

EX compromisso placet exceptionem (24) non (25) nasci, sed pœnæ (26) petitionem (27).

(1) Non exhibet, qui inutiliter, dolose, obscure, aut causa mutata rem exhibet. *Bart. Zas.*

(2) Verbum *Erit* futurum tempus denotat.

(3) Tunc enim alienatio nullius momenti existit, nec indiget hac actione. *l.* 1. *l. ult. C. de litig.*

(4) Alienam enim vendere possumus. vide *l.* 28. *infr. de contrah. empt.*

(5) Confertur enim post mortem, et ex necessitate fit. *Bart.*

(6) *Alienandi* verbum hic cum effectu accipiendum est. *Baro.*

(7) Cur? suo jure utitur, et consequenter alteri injuriam non facit. adde *l.* 9. *l.* 10. *infr. eod.*

(8) *l.* 67. *infr. de verb. sign.*

(9) *l.* 21. *infr. de ædilit.*

(10) Cur? quia solvi id, quod debui. *Goth.* Nec dolus intercessit. *l.* 1. *infr. de fund. dotal.* et nemini injuriam facit, qui suo jure utitur. *l.* 55. *infr. de reg. jur. l.* 9. *in fin. infr. de cond. caus. dat. l.* 1. §. *idem ajunt.* 10. *vers. denique. infr. de aq. et aquæ pluv. arcend.* Ans.

(11) In quem? vide *l.* 15. *supr. de dolo. l.* 1. *infr. quando ex facto tutor.*

(12) Agnatorum in cura furiosi.

(13) Consilium fraudis nullum est in furioso.

(14) Vide *l.* 22. §. *lites. infr. de jure fisci.*

(15) Idque ipso jure. *Cujac.*

(16) Tenetur tamen ea actione. *Quod fecisti, ne tecum communi dividundo ageretur. l.* 24. *in fin. Inf. comm. divid.*

(17) *l.* 1. *C. comm. divid.*

(18) *Lib.* 2. *C.* 56. *et* 1. *Extra.* 43. *et* 1. *sexto.* 22. Goth. In hunc tit. vid. Coras. *lib.* 4. *miscell. c.* 18. *et lib.* 5. *miscell. c.* 11. Cujac. *l.* 10. *observ. cap.* 38. *et in parat.* S. L.

(19) De duobus arbitrorum generibus vide *l.* 76. *infr. pro socio.*

(20) Vide *in hunc locum* Socinum *regula* 27. Damhouderium *in praxi civil.*

(21) Dictum est compromissum, quod ultro citroque litigantes promittunt pœnam, si non steterint sententiæ arbitri: quæ promissio cum per stipulationem fieret, Pauli seculo condici non potuit, sed pacti exceptio competiit, *l.* 11. *infr. eod. l. ult. C. h. t.* Vocatur autem receptum, quod a compromissario judice compromissum litigatorum recipiatur. *l. rem non novam. C. de judic.* Vid. Coras. *miscell. l.* 4. *c.* 18. et rursum *l.* 5. *c.* 11. Cujac. *observ. lib.* 10. *c.* 38. Lud. Vitalem *lib.* 1. *lect. variar. c.* 4. Mod.

(22) ἔοικε προσφόρῳ δικαστηρίῳ 7. *Ecl.* 2. *c.* 1. *et* 1. Harmenop. 4. §. 56. judicio competenti simile est.

(23) *l.* 32. §. 9. *in fin. infr. eod. l.* 14. *in med. princ. C. de judic.* Ideoque scriptura requiritur, *l.* 1. 2. 3. *C. de sententiis ex periculo recitandis.* vide Schenckium 1. *Viridar.* 65.

(24) Exceptio nascitur ex re judicata. *infr. de except. rei judic.* at non ex arbitrio.

(25) Multo minus judicati actionem, *arg. l.* 1. *C. h. t.*

(26) In stipulationem deductæ.

(27) Notandum est citra judicia ordinaria, lites, vel ab arbitratoribus (de quibus notavi *l.* 76. *infr. pro socio*) vel ab arbitris componi: horum alii a judicibus dantur, alii ab ipsis partibus eliguntur. Si in hos stipulatione vel nudo pacto sub pœna compromissum est, ex tali compromisso nascetur pœnæ petitio, et pacti exceptio, *ut hic.* et *l. ult. C. eod.* Si sub jurejurando, utilis in rem vel actio in factum, vel condictio, *ex l.* 4. *et pen. C. h. t.* competet. Est tamen ea forma compromittendi a Justiniano sublata, *Nov.* 82. *cap.* 1. Si sine jurejurando vel pœnali stipulatione, ex tali arbitrio datur incerti actio. *l.* 27. *in fin. infr. eod.* Quid si litigatores ei tacite vel expresse adquieverint? superiores actiones ex *d. l.* 4. videntur competere: quas tamen Cujacius *in d. t.* negat in Basilicis reperiri. Est tutius stare formæ compromittendi a Justiniano traditæ. *d. Nov.* 82. ut neque jurejurando, neque citra pœnæ stipulationem pœnalem, compromissum fiat. Sed tamen Leo *Nov.* 72. constituit, ut pacta etiam non constituta pœna valeant.

De sententia arbitri adversus minorem. 1. Ratio edicti de arbitro cogendo. 2. Si magistratus arbitrium receperit. 3. De personis arbitrantium.

3. Idem lib. 13. ad Edictum.

LAbeo ait, si compromisso facto sententia dicta est, *Quo quis a (1) minore vigintiquinque annis tutelæ absolveretur*, ratum id a Prætore non habendum: neque pœnæ eo nomine commissæ petitio dabitur.

§. 1. Tametsi neminem Prætor cogat arbitrium recipere, (quoniam hæc res libera (2) et soluta est, et extra necessitatem jurisdictionis posita,) attamen, ubi (3) semel quis in se receperit arbitrium, ad curam et sollicitudinem suam hanc rem pertinere Prætor putat: non tantum, quod studeret lites finiri, verum quoniam non deberent decipi, qui eum, quasi virum bonum, disceptatorem inter se elegerunt. Finge enim, post causam jam semel atque iterum tractatam, post nudata utriusque intima, et secreta negotii aperta, arbitrum vel gratiæ (4) dantem, vel sordibus (5) corruptum, vel alia [qua] ex causa nolle sententiam dicere; quisquamne potest negare, æquissimum fore, Prætorem interponere se [debuisse], ut officium quod in se recepit, impleret (6)?

§. 2. Ait Prætor, *Qui arbitrium pecunia compromissa receperit.*

§. 3. Tractemus de personis arbitrantium. Et quidem Arbitrum cujuscumque dignitatis coget, officio, quod susceperit, perfungi: etiamsi sit Consularis: nisi forte sit in aliquo Magistratu positus, vel potestate, Consul forte vel Prætor: quoniam in hoc imperium non habet.

4. Paulus lib. 13. ad Edictum.

NAm Magistratus superiore, aut pari imperio nullo modo (7) possunt cogi (8). nec interest, ante, an in ipso Magistratu arbitrium susceperint: inferiores (9), possunt [cogi (10)].

De filiofamilias arbitro.

5. Ulpianus lib. 13. ad Edictum.

SEd et filiusfamilias compelletur.

6. Gajus lib. 5. ad Edictum provinciale.

QUinetiam de re patris (11) dicitur filiumfamilias arbitrum esse: nam (12) et Judicem eum esse posse plerisque placet.

De statu et fama arbitri. 1. Si in Titium et servum compromissum sit.

7. Ulpianus lib. 13. ad Edictum.

PEdius lib. IX. et Pomponius lib. XXXIII. scribunt, parvi referre, ingenuus quis, an libertinus sit, integræ famæ quis sit arbiter, an ignominiosus (13). In servum Labeo compromitti non (14) posse lib. XI. scribit, et est verum.

§. 1. Unde Julianus ait, si in Titium et servum compromissum sit, nec Titium cogendum sententiam dicere, quia cum alio receperit (15): quamvis servi (inquit) arbitrium nullum sit. Quid tamen, si dixerit sententiam Titius? pœna non committitur: quia non, ut receperit, dixit sententiam (16).

8. Paulus lib. 13. ad Edictum.

SEd si ita compromissum sit, *Ut [vel] alterutrius sententia valeat*, Titium cogendum (17).

De statu arbitri. 1. De pupillo, furioso, muto, surdo. 2. Si idem sit judex et arbiter. 3. De sordibus et turpitudine arbitri. 4. Si arbitrum litigatores infamaverint, aut si contempserint, aut ad alium ierint.

9. Ulpianus lib. 13. ad Edictum.

SEd si in servum compromittatur, et liber sententiam dixerit, puto, si liber factus fecerit consentientibus partibus, valere (18).

§. 1. Sed neque in pupillum (19), neque in furiosum, aut surdum, aut mutum, compromittetur, ut Pomponius lib. XXXIII. scribit.

§. 2. Si quis Judex sit, arbitrium recipere ejus rei, de qua Judex est, inve se compromitti jubere prohibetur lege Julia (20). et, si sententiam dixerit non est danda pœnæ persecutio.

§. 3. Sunt et alii, qui non coguntur sententiam dicere: utputa si sordes, aut turpitudo arbitri manifesta sit (21).

§. 4. Julianus ait, si eum infamaverunt litigatores, non omnimodo Prætorem debere eum excusare, sed causa cognita.

§. 5. Idem et si, spreta (22) auctoritate ejus, ad judicium (23),

10. Paulus lib. 13. ad Edictum.

VEl alium arbitrum

1. Si compromissum non sit. 2. Pecunia compromissa quomodo accipitur. 3. De nudo pacto. 4. Si pœna ab uno litigatore. 5. Vel sub conditione promissa sit.

11. Ulpianus lib. 13. ad Edictum.

LItigatores ierint, mox ad eundem arbitrum redierint; Prætorem non debere eum cogere inter eos disceptare, qui ei contumeliam hanc fecerunt, ut eum spernerent, et ad alium irent.

(1) Minor restituitur adversus compromissum. *l.* 35. *infr. eod. l.* 34. §. 1. *supr. de minorib.*

(2) Adde *l.* 9. §. 2. *infr. eod.*

(3) Arbitrium semel receptum arbiter sua voluntate repudiare non potest. v. Paponem, 6. *Arrestorum* 3. §. 3. adde *l.* 5. *C. de oblig. et act.*

(4) Amicitiæ.

(5) Sordes in arbitrio, pecunia vel odio aliquid facere.

(6) Imo si sordes in eo sint, non erit cogendus, *l.* 9. §. 3. *infr. eod.*

(7) *l.* 58. *infr. de judic. l.* 13. §. 4. *infr. ad SC. Trebell.*

(8) *l.* 6. *in fin. supr. de postul.*

(9) Veluti Ædiles Curules, Quæstores, item Consulares: Hi enim nullum habent imperium. Pone etiam Proconsulem Legatum suum cogere: est enim Proconsulis in Legatum suum majus imperium, licet non eadem sit jurisdictio. *l.* 58. *Inf. de judiciis.*

(10) Possunt tamen se subjicere. *l.* 14. *Sup. de jurisd.*

(11) *l.* 12. §. *fin. Inf. de judiciis.*

(12) Argumentum a judicio ad compromissum est, *ut hic.* servus non potest in judicio experiri, *l.* 9. *Sup. si quis cautionib. in pr. et l.* 53. *Inf. de judiciis.* ergo nec compromittere. Idem est in minore. Filiusfamilias de re patris judex esse potest, ergo arbiter, *ut hic.*

(13) Non idem est in Assessore, *l.* 2. *supr. de off. assess.* et Advocato. *l.* 1. §. *supr. de postul.*

(14) *l.* 68. *Inf. de verborum signific.*

(15) Et ita utile per inutile sic vitiatur.

(16) Vide *l.* 32. §. 15. *Inf. eod.*

(17) Inhabilis habili conjunctus totum arbitrium corrumpit, nisi cuilibet in solidum committatur. *Zas.*

(18) Alias servus arbiter esse non potest. *l.* 68. *Inf. de verb. sign.*

(19) Et minorem *l.* 41. *Inf. eod.*

(20) De judiciis privatis: de qua *l.* 41. *Inf. eod. l.* 2. §. *convenire. Inf. de judiciis.* de qua ut et altera, dixi *ad l.* 4. *Inf. de testib.* Goth. Secus jure Canonico, *cap.* 5. *extr. de arbitr.* et in praxi. Vid. Anton. Fab. *ad C. lib.* 2. *tit.* 38. *defin.* 2. Carpzov. *defin. forens. part.* 1. *constit.* 1. *defin.* 15. Tulden. in not. ad Damhoud. *prax. rer. Civil. cap.* 205. *litt. K.* Ans.

(21) Imo eo casu cogi possunt. *l.* 3. §. 1. *in fin. supr. eod.*

(22) *l.* 10. *l.* 11. *Inf. eod.*

(23) *Al.* judicem.

§. 1. Arbitrum [autem] cogendum non esse sententiam dicere, nisi (1) compromissum intervenerit.

§. 2. Quod ait Prætor: *Pecuniam compromissam* accipere nos debere, non si utrimque pœna nummaria, sed (2) si et alia res vice pœnæ, si quis arbitri sententia (3) non steterit, promissa sit: [et ita] Pomponius scribit. Quid ergo, si res apud arbitrum depositæ (4) sunt eo pacto, *Ut ei daret, qui vicerit*, vel, *ut eam* [*rem*] *daret, si non pareatur sententiæ*, an cogendus sit sententiam dicere? et puto cogendum (5). Tantundem et si quantitas certa ad hoc apud eum deponatur. Proinde, et si alter rem, alter pecuniam stipulanti promiserit, plenum compromissum est: et cogetur sententiam dicere.

§. 3. Interdum (ut Pomponius scribit) recte nudo pacto fiet compromissum (6): utputa si ambo debitores fuerunt, et pacti sunt, *Ne petat quod sibi debetur, qui sententiæ arbitri non paruit.*

§. 4. Item Julianus scribit, non cogendum arbitrum sententiam dicere, si alter promiserit, alter non (7).

§. 5. Idem dicit et si sub conditione fuerit pœna compromissa: veluti, *Si navis ex Asia venerit, tot millia*: non enim prius arbitrum cogendum sententiam dicere, quam conditio (8) extiterit: ne sit inefficax, deficiente conditione, et ita Pomponius lib. XXXIII. ad Edictum scribit:

12. PAULUS lib. 13. ad Edictum.

QUo casu ad Prætorem pertinebit, in eo forsitan solo, ut, si possit dies compromissi proferri, proferatur (9).

De acceptilatione pœnæ compromissæ. 1. Si de unius controversiis sit compromissum et alter pœnam promiserit. 2. Quid sit arbitrium recipere. 3. Quibus diebus cogitur arbiter sententiam dicere. 4. De spatio ad pronunciandum dando.

13. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

POmponius ait, et si alteri (10) accepto lata sit pœna compromissi, non debere eum compelli sententiam dicere (11).

§. 1. Idem Pomponius scribit (12): Si de meis (13) solis controversiis sit compromissum, et de te pœnam sim stipulatus, videndum, ne non sit compromissum. Sed cui rei (14) moveatur, non video: nam si ideo, quia de unius controversiis solum compromissum est, nulla ratio est: licet enim et de una re compromittere (15): si vero [ideo], quia ex altera duntaxat parte stipulatio intervenit, est ratio (16). Quanquam si petitor quis stipulatus est (17), possit dici plenum esse compromissum: quia is, qui convenitur, tutus est [veluti] pacti exceptione; is, qui convenit, si arbitro non pareatur, habet stipulationem. Sed id verum esse non puto: neque enim sufficit exceptionem habere, ut arbiter sententiam dicere cogatur (18).

§. 2. *Recepisse* (19) autem *arbitrium* videtur (ut Pedius lib. IX. dicit) qui Judicis partes suscepit, finemque se sua sententia controversiis impositurum pollicetur (20). Quod si (inquit) hactenus intervenit, ut experiretur, an consilio suo, vel autoritate discuti litem paterentur, non videtur arbitrium recepisse (21).

§. 3. Arbiter ex compromisso his diebus non cogitur sententiam dicere, quibus Judex non cogetur: nisi dies compromissi exitura sit, nec proferri possit.

§. 4. Proinde si forte urgeatur a Prætore ad sententiam, æquissimum erit, si juret, (22) *sibi de causa nondum liquere*, spatium ei ad pronunciandum dari.

De compromisso sine die.

14. POMPONIUS lib. 11. ad Quintum Mucium.

SEd si compromissum sine die confectum est, necesse est Arbitro omnimodo dies (23) statuere: partibus [scilicet] consentientibus, et ita causam disceptari: quod si hoc prætermiserit, omni tempore (24) cogendus est sententiam dicere.

Quibus ex causis arbiter excusatur.

15. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

LIcet autem Prætor districte edicat, *Sententiam se arbitrum dicere coacturum*, attamen interdum rationem ejus habere debet, et excusationem recipere causa cognita: utputa si fuerit infamatus (25) a litigatoribus; aut si inimicitiæ capitales (26) inter eum, et litigatores, aut alterum ex litigatoribus intercesserint (27), aut si ætas (28), aut valetudo, quæ postea contigit, id ei munus remittat, aut occupatio negotiorum propriorum, vel profectio urgens, aut munus aliquod Reipublicæ, et id Labeo:

1. *Si arbiter judicium suo nomine habeat.*

16. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

ET si qua alia (29) incommoditas ei post arbitrium susceptum incidat (30). Sed in causa valetudinis similibusve, causa cognita differre (31) cogitur.

(1) *l.* 32. §. 1. *Inf. eod.*

(2) Quia *pecuniæ* vocabulum patet latissime. *l.* 222. *Inf. de verborum signif.*

(3) *Al.* Sententiæ.

(4) Deposita apud arbitrum vim pœnæ et stipulationis obtinent. potest arbiter ea tradere parti obtemperanti, punito eum in modum contumace. *l.* 52. §. 12. *Inf. de furtis.*

(5) Ut exequatur suam sententiam.

(6) *Arg. l.* 1. §. *pen. supr. de pactis.* Goth. Quod valet ad excipiendum, cum rem tenemus: licet non valeat ad agendum in eos, qui rem tenent, *l. juris gentium, infr. de pactis*. ex eo autem competit exceptio pacti, non rei judicatæ, ut *l.*2. *supr. eod.* Mod.

(7) *l.* 13. *Inf. eod.*

(8) *l.* 32. §. 3. *in fin. Inf. eod.*

(9) Ad hanc diei prolationem refer *l.* 21. §. 5. *l.* 22. *l.* 23. *l.* 27. *pr. Inf. eod.*

(10) Rescisso compromisso ex una parte, ex utraque rescinditur. *Bart.*

(11) Ne si ex una tantum parte fiat promissio, sententia eludatur. *l.* 11. §. *penult. supr. eod.*

(12) Et male. *vers. sed cui.*

(13) De meis solis controversiis compromittere possum, licet de tuis non compromittas, *ut hic*: at non possum pœnam promittere, si arbitri sententiæ paritum non erit, nisi et tu quoque pœnam promittas. *vers. si vero.* Arbitrium illo, non hoc modo claudicare jure potest.

(14) Sed qua re moveatur.

(15) *l.* 21. §. *plenum.* 6. *Inf. eod.*

(16) Id est, quia contractus una tantum parte consisteret. *l.* 21. §. *pen. Inf. eod.*

(17) Tanquam si petitor sit, qui stipulatus. *Haloand.*

(18) Imo, sufficit: cum recte nudo pacto, ex quo sola est exceptio, fiat compromissum. *l.* 11. §. 3. *supr. eod.*

(19) Judex compromissarius quis. 7. *Eclog.* 2. *cap.* 13.

(20) In eo discernitur arbiter ab arbitratore, si judicis officium in litis ordinatione et sententia ferenda assumit. Porro, an autoritas ejus pendeat a compromisso, vide *l.* 32. §. 15. *infr. eod.* an ab eo appelletur, vid. *l.* 27. §. 2. *infr. eod.* Quænam actiones dentur ex compromisso, ostensum est *l.* 2. *supr. eod.*

(21) Talis arbitrator dicitur: de cujus effectu vide *quæ notavi in l.* 76. *in fin. infr. pro socio.*

(22) Vide *l.*14. *Gell.* 2.

(23) *Al.* diem, *facit l.*8. *Sup. qui satid.*

(24) Vide *l.*3. §. 1. *Sup. eod.*

(25) *l.*9. §. 4. *l.* 11. *Sup. eod.*

(26) Vide *l.*3. *infr. de testib.*

(27) Eadem causa procuratorem excusat. *l.*8. §. 3. *infr. de procur.*

(28) *l.*41. *infr. eod.*

(29) Ut si lingua ei abscissa sit.

(30) Quæ postea emergunt, novo indigent auxilio, *l.* 11. §. 8. *infr. de interr.*

(31) Diffindere, ut in 12. Tabulis, *l. quæsitum.* 60. *infr. de re judicata. l.* 2. §. *si quis judicio.* 3. *Sup. si quis cautionibus. l. judex.* 46. *infr. de judiciis,*

§. 1. Arbiter judicii sui nomine, quod publicum aut privatum habet, excusatus esse debet a compromisso (1) : utique si dies compromissi proferri non potest : quod si potest, quare non cogat eum, cum potest, proferre? quod sine ulla districtione ipsius interdum futurum est. † Si tamen uterque velit eum sententiam dicere, an quamvis cautum non sit de die proferenda, non alias impetret, quia judicium habeat, ne cogatur, quam si consentiat (2) denuo in se compromitti? Hæc [scilicet], si dies exitura est (3).

Si unus ex litigatoribus bonis cesserit. 1. *Si multo post revertantur litigatores.* 2 *De pluribus arbitris.* 3. *De compromisso, ut, quod uni placet, alter pronunciet.* 4. *De compromisso alternato.* 5. *De duobus arbitris, et tertio eligendo.* 7. *De tribus arbitris.*

17. Ulpianus lib. 13. ad Edictum.

ITem si unus ex litigatoribus bonis suis cedat, Julianus lib. IV. Digestorum scribit, non esse cogendum arbitrum sententiam dicere: cum neque agere, neque conveniri possit (4).

§. 1. Si multo post (5) revertantur ad arbitrium (6) litigatores, non esse cogendum sententiam dicere, Labeo scribit.

§. 2. Item si plures sunt, qui arbitrium receperunt, nemo (7) unus cogendus erit sententiam dicere (8) : sed aut omnes, aut nullus (9).

§. 3. Inde Pomponius lib. XXXIII. quærit, si ita sit compromissum, *ut quod Titio disceptatori* (10) *placet*, *id Seius pronunciet*, quis sit cogendus? Et puto, tale arbitrium non valere, in quo libera (11) facultas arbitri sententiæ non est futura (12).

§. 4. Sed si ita sit compromissum, *arbitratu Titii aut Seii fieri* (13), Pomponius scribit, et nos putamus, compromissum valere: sed is erit cogendus sententiam dicere, in quem litigatores consenserint.

§. 5. Si in duos fuerit sic compromissum, *ut*, *si dissentirent*, *tertium* (14) *adsumant*, puto tale compromissum non valere: nam, in adsumendo possunt dissentire. Sed si ita sit, *Ut* [*eis*] *tertius adsumeretur Sempronius*, valet compromissum: quoniam in adsumendo dissentire non possunt.

§. 6. Principaliter tamen [quæramus], si in duos arbitros sit compromissum, an cogere (15) eos Prætor debeat sententiam dicere; quia res fere sine exitu futura est, propter naturalem (16) hominum ad dissentiendum facilitatem. In impari (17) enim numero idcirco compromissum admittitur, non quoniam consentire omnes facile est, sed quia etsi dissentiant, invenitur pars major, cujus arbitrio stabitur. † Sed usitatum est, etiam in duos compromitti, et debet Prætor cogere arbitros (18), si non consentiant tertiam certam eligere personam, cujus auctoritati pareatur.

§. 7. Celsus, lib. II. (19) Digestorum, scribit, si in (20) tres fuerit compromissum, sufficere [quidem] duorum consensum, si præsens fuerit et tertius: alioquin, absente eo, licet duo consentiant, arbitrium non valere: quia in plures fuit compromissum, et potuit præsentia (21) ejus (22) trahere eos in ejus (23) sententiam:

18. Pomponius lib. 17. Epistolarum [et Variarum lectionum.]

SIcuti (24) tribus judicibus datis, quod duo ex consensu, absente tertio judicaverunt, nihil valet (25) : quia id demum quod major pars omnium judicavit, ratum est, cum et omnes judicasse palam est.

Qualis sententia dicenda. 1. *Quid sit sententiam dicere.* 2. *De mutatione sententiæ.*

19. Paulus lib. 13. ad Edictum.

QUalem (26) autem sententiam (27) dicat arbiter, ad Prætorem non pertinere Labeo ait: dummodo dicat, quod ipsi videtur (28). Et ideo si sic fuit in arbitrum compromissum, *ut certam sententiam dicat*, nullum esse arbitrium, nec cogendum sententiam dicere Julianus scribit, lib. IV. Digestorum.

§. 1. *Dicere* autem *sententiam* existimamus eum, qui ea mente quid pronunciat, ut secundum id discedere eos a tota controversia velit (29). Sed si de pluribus rebus sit arbitrium receptum, nisi omnes controversias finierit, non

(1) Aliud esse videtur in reo capitis, quia non se sistendo judicio excusatur. *l.* 4. *supr. si quis cautionibus.*

(2) *l.* 21. §. 5. *infr. eod. l.* 13. §. *pen. supr. eod.*

(3) *l.* 13. §. 3. *supr. eod.* adde *l.* 1. *in fin. l.* 3. *supr. de feriis.*

(4) Tutus est enim exceptione. §. *ultimo. Inst. de replicat.*

(5) Illud multo post arbitrio judicis æstimandum erit: alias cœpta arbitrandi autoritas triennio finietur. *l.* 13. *C. de judic.*

(6) *Arbitrum.*

(7) Id est, unus eorum tantum non cogendus erit.

(8) *l.* 32. §. 13. *infr. eod.*

(9) Imo si duo adsint, sat esse videntur, *l.* 3. *supr. quod cujuscunque universitatis nomine.* Goth. Si plures simpliciter accepti sint arbitri, non possunt uno, vel aliquibus absentibus, arbitrari præsentes. *hic.* et *l.* 18. *in pr. infr. eod.* Sed contra Jure Canonico indistincte valet sententia a majori parte præsentium arbitrorum lata: quamvis aliqui abfuerint. *c.* 2. *et cap. ult. de arbitr. in* 6. vid. Vivium *decis.* 380. *num.* 13. Blanc. *de compromiss. quæst.* 9. *n.* 53. Ans.

(10) Disceptator est, qui litem et controversiam dirimit et componit, judex vel arbiter. Cicero *in partitionib.* aut auscultator est, modo qui audit, aut disceptator, id est, rei sententiæque moderator.

(11) Libera debet esse arbitri sententia.

(12) *l.* 19. *infr. eod.* nec enim diceret quod ipsi videretur.

(13) Id est, arbitrio Titii aut Seji facere promittis.

(14) Tertius arbiter est velut superarbiter et impar arbiter. vide *c.* 61. *de appellat.* ἐπίτριτος.

(15) Vide *l. ult. in fin. C. de judic.*

(16) Naturalis qualitas in homine est dissentire. de qualitate naturali dixi *ad l.* 1. §. 10. *infr. si quadrupes.*

(17) Imparem numerum antiqui prosperiorem hominibus crediderunt. *Festus.* Cæterum de diversis paribus vel imparibus judicum sententiis vide Cujac. 12. *obs.* 16.

(18) Usu obtinuit ut arbitri cogantur pronunciare vel tertium eligere. Speculator *in tit. de arbitris. in* §. *sequitur.*

(19) *Al.* tertio.

(20) 1. Harm. 4. §. 73.

(21) Hinc colligit Accursius, absentiam plus operari, quam præsentiam cum contradictione.

(22) Unius interdum sententia alios dissentientes in rectam viam retrahit. Sic unus Ephesius persuadet Romanis ut petant leges a Græcis civitatibus. *l.* 2. §. *postea.* 4. *in fin. supr. de origine juris.* Uni ita Gamalieli cæteri omnes Judæi cesserunt. *Act.* 5. uni Paphnutio Nicæna synodus consensum præbuit. Sozomenus 1. *c.* 22.

(23) Id est, *in suam.*

(24) Harmenopul. *dicto loco.*

(25) Vide *l.* 39. *Inf. de re judicat.* cur ita? vide *l.* 26. *Inf. de regulis juris.*

(26) 1. Harmenop. 4. §. 68. id est, æquam vel iniquam: in scriptis, vel voce, præsens, vel per nuncium. Bald. *in c. Quintavallis, extr. de jurejur.*

(27) Ex hoc tractatu sumpta est *l. Si opus. Inf. de novi oper. nunciat.* Ubi Ulpianus hæc sic disseruit de sententia verborum, quæ tamen verba interpretatur Balsamon *ad Can. justam an injustam.* Mod.

(28) *l.* 17. §. 3. *Sup. eod.* alias arbitrium recepisse non videtur, qui quod alii placeat se dicturum pollicitus est: Placeat, inquam, in individuo, non in genere sublaterno. *l.* 26. *Inf. de re jud.* Zas. *Antinom.* 2.

(29) *l.* 13. §. 2. *supr. eod.*

videtur dicta sententia; sed adhuc erit a Prætore cogendus.

§. 2. Unde videndum erit, an mutare sententiam possit? Et alias quidem est agitatum, si arbiter jussit *dari*, mox vetuit, utrum eo quod jussit, an eo quod vetuit, stari debeat? Et Sabinus quidem putavit, posse: Cassius sententiam Magistri (1) sui bene excusat; et ait, Sabinum non de ea sensisse sententia, quæ arbitrium finiat, sed de præparatione causæ: utputa si jussit litigatores Calendis adesse, mox Idibus jubeat; nam mutare eum diem posse (2): cæterum si condemnavit, vel absolvit, dum arbiter esse desierit, mutare [se] sententiam non posse.

20. GAJUS lib. 5. ad Edictum provinciale.

QUia arbiter, etsi erraverit in sententia dicenda, corrigere eam non potest (3).

1. *Quomodo contra sententiam arbitri fit.* 2. *De die solutionis.* 3. *De sententia incerta.* 4. *Si arbiter pœnam peti vetuit.* 5. *De prolatione diei.* 6. *De pleno compromisso.* 7. *Si arbiter aliquid non honestum.* 8. *Vel post diem compromissi adesse jusserit.* 9. *De absentia unius ex litigatoribus.* 10. *De loco arbitrii.* 12. *De die solutionis.*

21. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

QUid tamen (4), si de pluribus controversiis sumptus est nihil sibi communibus, et de una sententiam dixit, de aliis nondum? numquid desiit esse arbiter? Videamus igitur, an in prima controversia possit mutare sententiam, de qua jam dixerat? Et multum interest, *de omnibus simul ut dicat sententiam*, compromissum est, an non: Nam si de omnibus, poterit mutare: nondum enim dixit sententiam (5): Quod si et separatim, quasi plura (6) sunt compromissa; et ideo, quantum ad illam controversiam pertinet, arbiter esse desierat.

§. 1. Si arbiter ita pronunciasset, *Nihil videri* (7) *Titium debere Seio*, tametsi Seium non vetuisset petere, tamen, si (8) quid petiisset, videri contra sententiam arbitri fecisse: et id Ofilius et Trebatius responderunt (9).

§. 2. Solutioni diem (10) posse arbitrum statuere puto: et ita Trebatius videtur sentire.

§. 3. Pomponius ait, inutiliter (11) arbitrum incertam (12) sententiam dicere; utputa, *Quantum* (13) *ei debes, redde: Divisioni vestræ stari placet: pro ea parte, quam creditoribus tuis solvisti, accipe.*

§. 4. Item [si] arbiter (14) pœnam ex compromiss peti vetuerit, in lib. XXXIII. apud Pomponium scriptur habeo, non valere: et habet rationem, quia non de pœ na compromissum est (15).

§. 5. Papinianus lib. III. Quæstionum ait: Si, cum di compromissi finiretur (16), prolato (17) die litigatores d nuo in eum compromiserint, nec secundi compromissi a bitrium receperit, non esse cogendum recipere, si ipse i mora non fuit, quo minus partibus suis fungeretur: Quo si per eum factum est, æquissimum esse, cogi (18) eu a Prætore sequens recipere: Quæ quæstio ita procedit, nihil in priore compromisso de die proferendo caveatur cæterum si (19) caveatur, et ipse protulit, mansit arbite

§. 6. Plenum compromissum appellatur, *quod de reb omnibus controversiisve compositum est:* nam ad omn controversias pertinet: sed si forte de una re sit disputati licet pleno compromisso actum sit, tamen ex cæteris cau sis actiones superesse: id enim venit in compromissum (20 de quo actum est, (ut) veniret (21). Sed est tutius, quis de certa re compromissum facturus sit, de ea sola ex primi re in compromisso.

§. 7. Non debent autem obtemperare (22) litigatores si arbiter aliquid non honestum jusserit (23).

§. 8. Si intra diem compromissi aditus arbiter, po diem compromissi adesse jusserit, pœna non committetu

§. 9. Si quis ex litigatoribus (24) ideo non adfuerit, quo valetudine, vel Reipublicæ causa absentia impeditus sit aut Magistratu, aut alia justa [de] causa, pœnam com mitti Proculus et Atilicinus aiunt: sed, si paratus sit i eundem compromittere, actionem denegari, aut exceptic ne tutum fore. Sed hoc ita demum verum erit, si arbit recipere in se arbitrium fuerit paratus: nam invitum no esse cogendum, Julianus libro quarto Digestorum rec scribit, ipse autem nihilominus pœna absolvitur.

§. 10. Si arbiter jussit (puta) *in provincia adesse litig tores*, cum Romæ esset in eum compromissum, an ei in pune non pareatur, quæritur? Est et verius quod Julia nus ait lib. IV. eum locum compromisso inesse, de (2 quo actum sit, ut promitteretur. Impune igitur ei non pa rebitur, si alio loco adesse jusserit. Quid ergo, si no appareat, de quo loco actum sit? Melius dicetur, eu

(1) Magister hic idem quod professor. Javolenus ita Juliani præceptor fuit. Magistris et præceptoribus opponuntur auditores. *l.* 1. §. 6. *Inf. de aqua et aquæ pluviæ.*

(2) Facit *l.* 14. *Inf. de re judic.*

(3) Quia judex esse desiit, quum sententiam dixit. 7. *Eclog.* 2. c. 13. 1. Harmenop. 4. §. 59. et 60. quia per sententiam expirat compromissum. Ferrariens. *in forma compromissi, in verb. dimittendum* Consensu tamen partium vis ea et potestas ei tribui potest. An vero partibus transigere licet post sententiam arbitri? negat Bartol. *l.* 21. *Inf. eod.* quia per sententiam arbitri desinit esse res dubia, nec super una re possunt ferri plures sententiæ. *l.* 1. *C. quando provocare.* An obscuram sententiam declarare potest arbiter? Ait Baldus *in l.* 4. *in fin. C. eod.* Negat Speculator, *tit. de arbitr. vers. sed nunquid.* et recte: functus enim arbiter officio suo per sententiam censetur.

(4) Vide Cujac. 12. *observ.* 2

(5) Compromisso rerum omnium non satisfacit sententia in unam tantum speciem lata: et quia non satisfacit, nec ideo lata sententia esse intelligitur: ideoque postea arbiter secundam proferre potest.

(6) Tot sunt compromissa, quot res separatim compromissæ: vide quæ notavi *ad l.* 29. *Inf. de verbor. oblig.*

(7) De formula arbitrii ferendi hoc verbo, *videri*, concepta, adde *l.* 27. *Inf. de liberal. caus. l. ult. Inf. de heredib. instituend. l.* 26. *Inf. de jure fisci.*

(8) *l.* 59. §. 1. *infr. de re judicata.*

(9) Judex vel arbiter qui pronunciat reum *non videri debere*, satis vetat ab eo petere, *ut hic.* An testis depositio per dictum *videtur*, valeat; vide *hic* Bart. et quæ notavi *in l.* 18. *C. de t stib.* Goth. Adde Ræward. *protribunal. cap.* 21. Ans.

(10) §. *ult. infr. eod. l.* 22. *l.* 23. *infr. eod.*

(11) Imo utiliter dicit, v. *quæ notavi ad l.* 5. §. 1. *l.*59. §. *infr. de re judic.*

(12) Vid. *l.* 1. *C. de sentent. quæ sine certa quantitate.*

(13) De formulis sententiarum adde quæ scripsi *ad l.* 1. §. *infr. ad SC. Turpillianum.*

(14) Ita *Florentin.* al. *sic arbiter.*

(15) Vid. *l.* 32. §. 15. *infr. eod.*

(16) Exiret. *l.* 13. §. 3. *l.* 16. *in fin. Sup. eod.*

(17) *Prolatus* dies, dilatus, diffusus, prorogatus, et si licet d cere, prolongatus.

(18) Vide quæ scripsi *ad l. ult. in fin. C. de usuris rei jud.*

(19) *Vid.* distinctionem a me notatam *in l.* 27. §. 1. *Sup.* pactis. et quæ scripsi 2. *Feudorum* 102.

(20) Aliud in judiciis. *l.* 51. *infr. de judic.*

(21) Hoc compromissum verbis generale, restringitur ad id, d quo actum intelligitur, *Baro.*

(22) Πειθαρχεῖν τῷ αἱρετῷ δικαστηρίῳ, obtemperare compromiss 7. *Eclog.* 2. c. 22. §. 7.

(23) Compromisso generali sententiæ, tacite continetur *honestat* clausula.

(24) Vid. Joann. Robert. *recept. sent. lib.* 2. c. 12. Ans.

(25) Vide *l.* 5. *C. quomodo et quando judex.*

locum contineri, ubi (1) compromissum est. † Quid tamen, si in eo loco, qui sit circa Urbem, adesse jusserit? Pegasus admittit, valere jussum: Quod puto [ita] verum esse, si [et] ejus sit auctoritatis arbiter [ut] in secessibus (2) soleat agere, et litigatores facile eo loci venire possint (3).

§. 11. Sed si *in aliquem locum inhonestum adesse* jusserit, puta in popinam, vel in lupanarium, ut Vivianus ait, sine dubio impune ei non parebitur (4): quam sententiam et Celsus lib. II. Digestorum probat. Unde eleganter tractat: si is sit locus in quem alter ex litigatoribus honeste venire non possit, alter possit, et is non venerit, qui sine sua turpitudine eo venire possit, is venerit qui inhoneste venerat, an committatur pœna compromissi, [an] quasi opera (5) non præbita? Et recte putat non committi: absurdum (6) enim esse, jussum in alterius persona ratum esse, in alterius non.

§. 12. Intra quantum autem temporis, nisi detur quod arbiter jusserit, committatur stipulatio, videndum est: Et, si quidem dies adjectus non sit, Celsus scribit libro secundo Digestorum, inesse quoddam modicum tempus (7), quod ubi præterierit, pœna statim peti potest: et tamen (inquit) [et] si dederit ante acceptum judicium, agi ex stipulatu non poterit (8).

22. PAULUS lib. 13. ad Edictum.

UTique nisi ejus interfuerit, tunc solvi.

Quid sit sententiæ stare. 3. *De die solutionis.*

23. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

CElsus ait (9), si arbiter *intra Kalendas Septembres dari* jusserit, nec datum erit: licet postea (10) offeratur, attamen semel commissam pœnam compromissi non evanescere: quoniam semper verum est, intra Kalendas datum non esse (11). Sin autem oblatum accepit, pœnam petere non potest, doli exceptione removendus. Contra, ubi dumtaxat *dare* jussus est.

§. 1. Idem ait, si jusserit *me tibi dare*, et valetudine sis impeditus, quo minus accipias, aut alia justa [ex] causa, Proculum existimare, pœnam non committi, nec si post Kalendas, te parato accipere non dem. Sed ipse recte putat duo esse arbitri præcepta: unum, *pecuniam dari*, aliud, *intra Kalendas dari*. Licet igitur pœnam non committas, quod intra Kalendas non dederis, quoniam per te non stetit, tamen committis in eam partem, quod non das (12).

§. 2. Idem ait, nihil aliud esse *sententiæ stare* [*posse*] quam id agere, quantum (13) in ipso sit, ut arbitri pareatur sententiæ.

§. 3. Idem Celsus ait, si arbiter me tibi *certa die pecuniam dare* jusserit, tu accipere noluisti (14), posse defendi, ipso jure pœnam non committi (15):

24. PAULUS lib. 13. ad Edictum.

SEd si postea ille paratus sit accipere, non impune me non daturum: non enim ante feceram.

Si arbiter, de quibusdam rebus dicta sententia, diem protulerit. 1. *De clausula*, Diem compromissi proferre, *et quale debet esse sequens compromissum.*

25. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

LAbeo ait, si arbiter, cum in compromisso cautum esset, *Ut eadem die de omnibus sententiam diceret*, *et ut posset diem proferre*, de quibusdam rebus dicta sententia, de quibusdam non dicta, diem protulit, valere prolationem; sententiæque ejus posse impune non pareri: et Pomponius probat Labeonis sententiam: Quod et mihi videtur: quia officio in sententia functus non est.

§. 1. Hæc autem clausula *Diem compromissi proferre*, nullam aliam dat arbitro facultatem, quam diem prorogandi: et ideo conditionem primi compromissi neque minuere, neque immutare potest: et ideo cætera quoque discutere, et pro omnibus unam sententiam ferre [debebit].

§. 2. Si per fidejussorem fuerit cautum in primo compromisso, et sequens similiter proferendum (16), Labeo dicit. Sed Pomponius dubitat, utrum iisdem, an et aliis tam idoneis: Quid enim, inquit, si iidem fidejubere noluerint? Sed puto, si (17) noluerint fidejubere, tunc alios non absimiles (18) adhibendos:

26. PAULUS lib. 13. ad Edictum.

NE (19) in potestate sit fidejussorum, postea se non obligantium, ut pœna committatur. † Idemque et si decesserint.

Quibus modis dies profertur. 1. *De morte unius ex litigatoribus.* 2. *Quali sententiæ stari debet.* 3. *De diversis sententiis plurium arbitrorum.* 4. *De absentia unius ex litigatoribus.* 5. *Quid sit coram sententiam dicere.* 6. *De quando dies legat.*

(1) Adde *l.* 59. *infr. de judic.*

(2) Secessibus his non passim quique utebantur, sed notæ tantum autoritatis homines. Tali secessu utitur Labeo. *l.* 2. §. 47. *circa princ. supr. de origin. jur.* et Medicus quidam in *l.* 16. *in fin. infr. mandati.* adde Plin. 2. *epistola* 17. vide Symmachum passim, *in epistol.*

(3) Id periculum ut evitetur, cautius est, ut in compromisso arbitro detur facultas sententiæ ferendæ, etiam alio quam compromissi loco.

(4) Ut qui non pareat, non incidat in contumaciam: Si quidem citatio ad locum inhonestum non cogit citatum. *Bart.*

(5) Operam præbet litigator arbitro. dixi *l.* 39. *infr. eod.*

(6) Relatorum in uno quod juris est, idem juris esse debet in altero. vid. *l.* 41. *infr. de reg. jur.*

(7) Vide *l.* 21. *infr. de jud.* an quatuor mensium? v. *l. fin. C. de usur. rei judic.* post hæc, dies interpellat pro homine, et mora, committitur et pœna, *arg. l. ult. infr. eod.*

(8) Et ita mora ante judicium purgari potest, v. *l.* 8. *supr. si quis caut.* Goth. Modo nihil interfuerit, citius paritum esse arbitrio. §. *ult. Inst. de Societ.* Porro ad initium hujus legis, v. Cuj. *observ. l.* 12. *c.* 2. *ad* §. 1. *si arbiter.* Rævardum *Protribunal.* c. 21. *ad* §. 9. *Si quis ex litigatoribus.* Joan. Robert. *recept. sentent. l.* 2. *c.* 12. *ad* §. *fin.* Menoch. *de A. J. lib.* 2. *c.* 8. Mod.

(9) Purgatio moræ non solum liberat reum interitu rei, *l.* 73. *infr. de V. O.* sed a pœna post moram ipso jure debita, *l.* 19. *Inf. quando dies legat.* et purgatur mora usque ad litem contestatam, non solum in faciendi obligationibus, *l.* 84. *l.* 137. *infr. de V. O.* sed etiam dandi. Si modo non intersit prius datum vel factum esse. Vid. etiam Jo. Robert. *recept. sentent. lib.* 2. *cap.* 8. Mod.

(10) Id est, multo post. *Accurs.*

(11) Quid si non multo post, an pœnam committet? non puto: idque humanius videtur, *arg. d. l. ult. d. l.* 8. *et l.* 105 *infr. de solut.* hic interea notandum tempus solutionis et moræ currere a die cognitæ sententiæ arbitrariæ. vid. Bart. *in Cons.* 230.

(12) Ea molestia carebit debitor, si post diem, mox pecuniam creditori offerat: et oblatam legitime consignet, de quo vide *l.* 9. *C. de solut.*

(13) Nam si per jus impedietur, aliud fuerit, *l.* 21. §. 7. *supr. eod. l.* 76. *in fin. infr. pro socio.*

(14) *l.* 40. *in fin. infr. eod.*

(15) Quid si ea pecunia offerenti, sine ejus dolo postea periit, Cui peribit? vide *l.* 39. *infr. de solut. et l.* 73. *in fin. infr. de verb. oblig.*

(16) Perferendum. *vulgat. et male.*

(17) An possint nolle, dixi *ad l.* 45. §. 2. *infr. mandati.*

(18) Id est, non minus idoneus. adde *l.* 10. *in fin. supr. quod metus causa. l.* 2. §. *locum. infr. de religiosis. l.* 14. §. *pen. infr. de constitut. l.* 9. *in pr. Inf. locati.*

(19) Adde *l.* 2. *infr. quod vi aut clam*, adde quæ scripsi in *l.* 20. *infr. judicatum solvi.*

eo qui præsens sententiam dicere prohibuit. 7. Si pœna compromisso adjecta non sit.

27. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

DIem proferre (1) vel præsens, vel per nuncium, vel per epistolam potest.

§. 1. Si heredis mentio, vel cæterorum facta in compromisso non fuerit, morte solvetur compromissum (2): Nec utimur Labeonis sententia, qui existimavit, si arbiter aliquem *pecuniam dare* jusserit, et is decesserit antequam daret, pœnam committi, licet heres ejus paratus sit offerre.

§. 2. Stari (3) autem debet sententiæ arbitri quam de re dixerit, sive (4) æqua, sive iniqua sit (5): et sibi imputet, qui compromisit (6): Nam et Divi Pii rescripto adjicitur: *Vel minus probabilem sententiam æquo animo ferre debet.*

§. 3. Si plures arbitri (7) fuerint, et diversas sententias dixerint, licebit sententiæ eorum non stari: sed si (8) major (9) pars consentiat, ea stabitur, alioquin pœna committetur. Inde quæritur apud Julianum, si ex tribus arbitris unus quindecim, alius decem, tertius quinque condemnent, cui sententiæ stetur? et Julianus scribit, quinque (10) debere præstari: quia in hanc summam omnes consenserunt (11).

§. 4. Si quis litigatorum defuerit (12); quia per eum factum est, quo minus arbitretur, pœna committetur: Proinde sententia quidem dicta non coram litigatoribus non valebit: nisi in compromissis hoc specialiter (13) expressum sit, ut, vel uno, vel utroque absente sententia promatur (14): pœnam autem is, qui defuit, committit: quia per eum factum est, quo minus arbitretur.

§. 5. *Coram* (15) autem *dicere sententiam* videtur, qui sapientibus dicit: cæterum coram furioso vel (16) demente, non videtur dici (17): Item, coram pupillo non videri sententiam dictam, nisi tutor præsens fuit. Et ita de his omnibus Julianus lib. IV. Digestorum scribit.

§. 6. Et, si quis præsens arbitrum sententiam dicere prohibuit, pœna committetur.

§. 7. Sed si pœna non fuisset adjecta compromisso, sed simpliciter *sententiæ stari* quis promiserit, incerti (18) adversus eum foret actio (19).

De certæ, vel incertæ summæ promissione.

28. PAULUS lib. 13. ad Edictum.

NOn autem interest, certa, an incerta summa compromissa sit; ut puta *quanti ea res erit.*

Quomodo contra sententiam arbitri fit.

29. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

ADversus sententiam arbitri fit, si petatur ab eo, a quo arbiter peti vetuit (20). † Quid ergo, si a fidejussore ejus petatur, an pœna committatur? et puto committi (21): et ita Sabinus scribit: nam τῇ δυνάμει (22) id est, *potestate*, a reo petit (23). Sed si cum fidejussor compromisi, et a reo petatur, nisi intersit fidejussoris (24) non committetur (25).

Si quis rem de qua compromissum est, in judicium deducat.

30. PAULUS lib. 13. ad Edictum.

SI quis rem, de qua compromissum sit, in judicium deducat, quidam dicunt, Prætorem non intervenire ad cogendum arbitrum sententiam dicere: quia jam pœna non potest esse: atque si solutum est compromissum. Sed si hoc obtinuerit, futurum est, ut in potestate ejus, quem pœnitet compromisisse, sit compromissum eludere (26). Ergo adversus eum pœna (27) committenda est: lite apud Judicem suo ordine peragenda (28).

De dolo et de pleno compromisso.

31. ULPIANUS lib. 13. ad Edictum.

ITa demum autem committetur stipulatio, cum adversus eam quid fit, si (29) sine dolo malo stipulantis factum est: sub hac enim conditione committitur stipulatio, ne quis doli [sui] præmium ferat (30). † Sed siquidem compromis

(1) Dixi *l.* 21. §. 5. *supr. eod.*

(2) Vid. *l.* 30. *infr. eod.* Ans.

(3) Atque ita non potest ab ea appellari. *l.* [illegible] *C. h. t. ubi dixi.* nec poterit etiam ad arbitrium viri boni redigi. *l.* 76. *infr. pro socio.* Goth. Imo non stari debet. *l.* 13. §. 5. *supr. de his, qui not. infam.* Ans.

(4) 7. *Eclog.* 3. *cap.* 27. 1. Harmenop. 4. §. 56.

(5) Vide *l.* 65. §. 2. *infr. ad SC. Trebell.*

(6) Bartolus tamen appellari posse ait. *in l.* 9. *Sup. qui satisd. cogant.* vide quæ notavi *l.* 2. *Sup. eod.* Idemque esse in arbitratore, si modice quis ejus sententia læsus sit. nam si immodice (id est, ultra sextam partem. *arg. l.* 76. *et seqq. infr. pro socio:* alii ultra dimidiam. *arg. l.* 2. *C. de rescind. vend.*) vel exceptione doli tutus est læsus. *l.* 32. §. 14. *infr. eod.* Ferrar. *hoc tit. in verbo, dimittendam.* vel per actionem petere potest, ut sententia reducatur ad arbitrium boni viri, id est, Judicis. *l.* 80. *infr. pro socio.* Mynsing. 6. *Resp.* 55. *num.* 31. 32. Idem 3. *Resp.* 28. *num.* 37. tradit, vel ideo arbitratoris iniquam sententiam esse, id est, uni rem alterius adjudicare posse, quod concordiam inter partes attendere maxime debeat.

(7) Quid si plures sint judices? vide *l.* 38. *infr. de re jud.* Goth. Vid. Sarmient. *select. lib.* 6. *c.* 4. Ans. Adi Alciatum *l.* 9. *parerg. c.* 14. et Molinæum *ad Consuet. Parisiens. tit.* 3. §. 33. *gloss.* 3. et rursus ad *l.* 1. *si stipulanti. de V. O. n.* 13. Covarr. *lib.* 1. *variar. resolut. c.* 2. et Cujac. *observ. lib.* 12. *cap.* 16. Mod.

(8) Testi uni adfirmanti magis creditur, quam mille negantibus. vide tamen Socinum, *reg.* 426.

(9) Vide *l.* 17. §. 7. *supr. eod.*

(10) Hoc est, minorem, unde colligitur, sententiam, quæ minorem summam contineat, prævalere. vide tamen Socinum. *reg.* 370. Goth. Adde Cabed. *decis.* 7. *n.* 3. Salicet. *ad l. hanc edictali.* §. *his illud. C. de secund. nupt.* et quid in praxi, Autumn. *Censur. Gall. hic.* Ans.

(11) Minor summa majori inest. *l.* 9. §. 3. *infr. de heredib. instituend. l.* 110. *infr. de regul. jur.*

(12) *l.* 2. *C. h. t.*

(13) Specialiter exprimi multa necesse est.

(14) *Al.* proferatur.

(15) Coram litigatoribus dicere sententiam non videtur, qui coram non sapientibus dicit. v. *l.* 209. *infr. de verb. sig.*

(16) Si sapientes non adsint.

(17) Adde *l.* 47. *in fin. l.* 49. *infr. eod.*

(18) Id est, condictione certi ad incertum, interesse scil. *l. ult supr. si quis in jus.* Accurs.

(19) Vide quæ notavi *ad l.* 2. *supr. eod.*

(20) Adde *l.* 23. §. 2. *supr. eod.*

(21) Al. *committi.*

(22) Cum a fidejussore petitur per quandam (ut ita dixerim) possibilitatem a reo petitur, cum, si fidejussor solvat, contra reum actionem habeat. vid. Alciat. *dispunct. l.* 2. *c.* 9. Mod.

(23) Eodem modo traditur, inducias reo concessas, solutioni faciendæ ad ejus fidejussores extendi, ne per medium fidejussorem ipse reus solvere cogatur. *l. ult. in fin. C. de usuris rei judic.*

(24) Ut *l.* 34. *infr. eod.*

(25) Hinc collige, sententiam pro fidejussore latam, ad principalem non porrigi. *Bart.*

(26) Quod esse non debet. *l.* 26. *supr. eod.*

(27) Cui? pœna hæc debetur propter contemptum. vide quæ scripsi *ad l.* 17. *C. de transact.*

(28) Stante compromisso non licere transire ad priorem judicem vult Gratianus *disceptation. forens. tom.* 3. *c.* 557. *num.* 24. *et seq. et tom.* 4. *c.* 672. *num.* 11. 12. 13. 14. *Decis. Cur. Holland.* 40. Cancer. *resolut. tom.* 1. *c.* 21. *n.* 66. Rebuff. *ad Constit. Reg. tract. de arbitr. art.* 1. *gloss.* 14. *n.* 22. Ans.

(29) 1. Harmenopul. 4. §. 57.

(30) *l.* 5. *Sup. si quis cautionibus. l.* 1. §. *penult. infr. de separat. bon. l.* 7. *supr. de dolo.* vide *l.* 38. §. 13. *infr. de verb. obl. l.* 19. *infr. judicatum solvi.*

so adjiciatur (1), [*ut*] *si quid dolo in ea re factum sit*; ex stipulatu conveniri qui dolo fecit, potest: et ideo, si arbitrum quis corrupit vel pecunia, vel ambitione, vel advocatum diversæ partis, vel aliquem ex his, quibus causam suam commiserat, [ex doli clausula poterit conveniri]: vel si adversarium callide circumvenit. ✝ Et omnino si in hac lite dolose versatus est, locum habebit ex stipulatu actio: et ideo, si velit de dolo actionem exercere adversarius, non debebit, cum habeat ex stipulatu actionem. ✝ Quod si hujusmodi clausula in compromisso adscripta non est, tunc de dolo actio, vel exceptio locum habebit. ✝ Hoc autem compromissum plenum est, quod et doli clausulæ habet mentionem (2).

De quantitate pœnæ compromissæ. 1. *Si pœna commissa sit.* 2. *Si mulier nomine alieno compromiserit.* 3. *Si compromissum non valet, aut pendet, an ex eo pœna exigi possit.* 4. *De sacerdotio.* 5. *De transactione et rei controversæ interitu.* 6. *De famoso et publico delicto.* 7. *De liberali causa, de populari actione.* 8. *Si servus compromiserit.* 9. *De legatione.* 10. *Si hereditatem petat is qui cum defuncto compromiserat.* 11. *De prolatione diei.* 12. *Si arbiter se celaverit.* 13. *De pluribus arbitris.* 14. *De doli exceptione adversus arbitri sententiam.* 15. *De officio et potestate arbitri.* 16. *De sententia, quæ finem controversiæ non imponit.* 17. *Si jubeat arbiter sibi alium conjungi.* 18. *De procuratoribus.* 19. *De herede.* 20. *De vacua possessione. De cautione de rato.* 21. *De die proferenda.*

32. PAULUS lib. 13. ad Edictum.

NOn distinguemus in compromissis, minor, an major sit pœna, quam res de qua agitur.

§. 1. Non cogetur arbiter sententiam dicere, si (3) pœna commissa sit (4).

§. 2. Si mulier alieno nomine compromittat, non erit pecunia compromissa, propter intercessionem.

§. 3. Summa rei est, ut Prætor se non interponat, sive initio nullum sit compromissum, sive sit, sed pendeat, an ex eo pœna exigi potest, sive postea deficiat pœna compromisso soluto die, morte, acceptilatione, judicio, pacto.

§. 4. Sacerdotio (5) obveniente (6), videbimus an cogatur arbiter sententiam dicere? id enim non tantum honori personarum, sed et *majestati* (7) *Dei indulgetur*: *cujus sacris vacare sacerdotes oportet* (8). Cæterum si postea suscepit, iste quoque omnimodo sententiam ferre debet.

§. 5. Item non est cogendus, si de negotio transactum est, vel homo mortuus est, de quo erat compromissum: nisi si posteriore casu aliquid litigantium intersit.

§. 6. Julianus indistincte scribit: Si (9) per errorem de famo o delicto ad arbitrum itum est, vel de (10) ea [re] de qua publicum judicium sit constitutum, veluti de adulteriis, sicariis, et similibus (11); vetare debet Prætor sententiam dicere, nec dare dictæ executionem (12).

§. 7. De liberali causa compromisso facto, recte non compelletur arbiter sententiam dicere: quia favor libertatis est, ut Majores (13) Judices habere debeat (14).

✝ Eadem dicenda sunt, sive de ingenuitate, sive de libertinitate quæstio sit: et si ex fideicommissi causa libertas deberi dicatur. ✝ Idem dicendum est, in populari (15) actione.

§. 8. Si servus (16) compromiserit, non cogendum dicere sententiam arbitrum: nec, si dixerit, pœnæ exsecutionem dandam de peculio, putat Octavenus (17). Sed an, si liber cum eo compromiserit, exsecutio adversus liberum detur, videamus: Sed magis est, ut non detur.

§. 9. Item si quis Romæ compromiserit, mox Romam in Legationem venerit, non est cogendus arbiter sententiam dicere: non magis, quam cogeretur, si litem ante contestatus esset, nunc eam exercere: nec interest, tunc quoque in legatione fuerit, an non. Sed si [nunc] in legatione compromittat, puto cogendum arbitrum sententiam dicere (18): quia et, si judicium sponte accepisset, cogeretur peragere (19). Sunt tamen, qui de isto non recte dubitant: qui utique nullo modo dubitabunt, si de ea re in legatione compromisit, quam in legatione contraxit: quia et judicium eo nomine accipere cogeretur. ✝ Illud in prima specie potest dispici, an, si ante compromisit Legatus, cogendus sit arbiter sententiam dicere, si ipse legatus postulet (20)? Quod prima ratione poterit videri iniquum, ut in ipsius potestate sit. Sed hoc tale erit, quale si actionem velit dictare, quod facere ei licet (21). Sed compromissum istud comparabimus (22) ordinariæ actioni, ut non alias audiatur desiderans, ut arbiter sententiam dicat, quam si se defendat.

§. 10. Si is faciat controversiam hereditatis, qui cum defuncto compromiserat, futurum est præjudicium (23)

(1) Quemadmodum solet adjici. *l.* 3. *C. h. t.*

(2) Et stipulationem, *l.* 13. §. 1. *Sup. eod.* quodque de omnibus controversiis interponitur. *l.* 21. §. 6. *Sup. eod.*

(3) Nisi pœna, ut *l.* 11. §. 1. *supr. eod.*

(4) Nam semel commissa pœna, solvitur compromissum, ait Paulus *l. si duo rei.* §. 1. *Inf. eod.* unde sumenda est interpretatio hujus loci. Falluntur igitur, qui hic legunt, *si pœna compromissa sit.* Accursius interpolat: *nisi pœna compromissa sit*: Vid. *l.* 11. §. 1. *supr. eod. Ad* §. 7. *de liberal. caus.* Guilielmum Fornerium *select. l.* 2. *c.* 23. rursusque contra eum Cujacium *observ. l.* 9. §. 37. et *ad* §. 16. *quæsitum.* Pratejum *invers. c.* 29. *et* 30. *Ad c.* 10. *Si is faciat.* Ræsvard. *de præjudiciis l.* 2. *c.* 3. Mod.

(5) Vide *l.* 2. *Sup. de in jus vocand.*

(6) Arbitro scilicet, antequam sententiam ferat.

(7) Dei sacerdotio sibi delato arbiter ut vacet fidelius, ab arbitrio dicendo se excusare potest. Deo enim magis se debet quam hominibus.

(8) *Ut et in l.* 2. *supr. de in jus vocand. l.* 17. *l.* 18. *supr. de procurat. l.* 60. §. 1. *Inf. de donat. inter virum. l.* 36. *Inf. de fideic. libert. l.* 13. *Inf. de vacat. et excus. muner. l.* 33. *C. de Episcopis.*

(9) Arbiter ex compromisso sumptus sententiam dicere vetatur in actione famosa, ex delicto vel crimine publico: quod si etiam dixerit, non competit executio. 7. *Ecl.* 2. *c.* 31. et 1. Harmen. 4. §. 77.

(10) Vide Romanum *consilio* 115.

(11) Civiliter tamen apud eum agi poterit, nec ejus sententia quis infamabitur. *l.* 13. §. 5. *Sup. de his, qui notantur infamia.*

(12) Id enim si permissum esset, nemo puniretur. publice autem interest delicta per judicem puniri. Ideoque in criminibus prohibetur transactio, quibusdam exceptis, *l.* 18. *C. de transact.*

(13) *l. ult. C. ubi causa status.*

(14) *l.* 2. *in fin. C. de pedan. judicibus.*

(15) *Alii* pupillari: et male, *arg. l.* 27. §. 5. *in fin. Sup. eod. l.* 35. *Inf. eod.* et ita doctissimo Cujacio videtur, 11. *observ.* 12. cæterum popularis ideo dicitur, quod ea jus suum populo tueatur, *l.* 1. *Inf. de popular.* non privatis. Sane apud autorem 7. *Eclog.* 2. *c.* 31. *in fin. et* 1. Harmen. 4. §. 77. legitur, ὀρφανικῆς ἀγωγῆς.

(16) Adde *l.* 7. *l.* 8. *Sup. eod.*

(17) Ex compromisso servi non datur de peculio actio. *l.* 3. §. 8. *Sup. de pecul.*

(18) Cur ita? v. *l.* 2. §. 4. *Inf. de judiciis.*

(19) Id est, se defendere. *d. l.* 2. §. 5. *vers. sed si agant.*

(20) Sententiam ab arbitro pronunciari.

(21) Imo non licet. *l.* 8. *in fin. l.* 9. *l.* 10. *l.* 15. *Inf. de legationib.* et ita quidem hic legit et emendat Cujacius. 22. *obs.* 22.

(22) *l.* 2. *Sup. eod.* non tamen compromissum est sententia. *l.* 13. §. 5. *Sup. de his, qui not. infr.*

(23) V. *l.* 16. *Inf. de exceptionib.* Goth. Vid. Ræsvard. *de præjud. lib.* 2. *c.* 5. Ans.

hereditati, si arbiter sententiam dicat: ergo, interea inhibendus est arbiter.

§. 11. Dies compromissi proferri potest, non [cum] ex conventione, sed cum jussu arbitri eam proferri necesse est, ne pœna committatur.

§. 12. Si arbiter sese celare tentaverit, Prætor eum investigare debet: et si diu non paruerit, multa adversus eum dicenda est (1).

§. 13. Cum in plures compromissum est ea conditione, *ut quam quilibet, vel unus dixisset sententiam, eo staretur*, absentibus cæteris nihilominus qui præsens est cogetur: At si ea conditione, *ut omnes dicant*, vel *quod de majoris partis sententia placuerit*, non debet singulos (2) separatim cogere: quia singulorum sententia ad pœnam non facit.

§. 14. Cum quidam arbiter ex aliis causis inimicus manifeste apparuisset, testationibus etiam conventus, *ne sententiam diceret*, nihilominus nullo (3) cogente dicere perseverasset, libello (4) cujusdam id quærentis, Imperator Antoninus subscripsit, *posse eum uti doli mali exceptione*. Et idem, cum a judice consuleretur, apud quem pœna petebatur, rescripsit, *etiamsi appellari non potest, doli* (5) *mali exceptionem in pœnæ petitione obstaturam*. Per hanc ergo exceptionem quædam appellandi species est, cum liceat retractare de sententia arbitri.

§. 15. *De officio arbitri* tractantibus sciendum est, omnem tractatum ex [ipso] compromisso sumendum: nec enim aliud illi licebit, quam quod ibi, ut efficere possit, cautum est: non ergo quodlibet statuere arbiter poterit, nec in qua re libet: nisi de qua re compromissum est, et quatenus compromissum est (6).

§. 16. Quæsitum est de sententia dicenda? et dictum, non quamlibet (7): licet de quibusdam variatum sit: et puto, vere non committi, si dicat *ad judicem de hoc eundum vel se, vel alium*: [(*in*) *se*] *vel in alium compromittendum*: Nam et Julianus, impune non pareri, si jubeat *ad alium arbitrum ire*, ne finis non sit. Quod si hoc modo dixerit, *Ut arbitrio Publii Mævii fundus traderetur, aut satisdatio detur*, parendum esse (8) sententiæ: Idem Pedius probat (9), ne propagentur arbitria, aut in alios interdum inimicos agentium transferantur, sua sententia finem controversiæ eum imponere oportet: non autem finiri controversiam, cum aut differatur arbitrium, aut in alium transferatur: partemque sententiæ esse, quemadmodum satisdetur, quibus fidejussoribus: idque delegari non posse, nisi ad hoc compromissum sit, ut arbiter statueret, cujus arbitratu satisdaretur.

§. 17. Item si jubeat, *sibi alium conjungi*, cum id in compromisso non sit, non dicit sententiam: nam sententia esse debet de re compromissa: de hoc autem compromissum non est.

§. 18. Si domini, qui invicem stipulati sint, procuratores suos agere apud arbitrum velint, potest jubere, ipsos etiam adesse (10).

§. 19. Sed si *et heredis* in compromissis mentio fit, potest jubere, *etiam heredem eorum adesse* (11).

§. 20. Arbitri officio continetur et quemadmodum detur vacua possessio (12). An et *satis ratam rem habiturum?* Sextus Pedius putat: Quod nullam rationem habet: nam si ratum non habeat dominus, committetur stipulatio.

§. 21. Arbiter nihil extra compromissum facere potest: et ideo necessarium est adjici de die compromissi proferenda: cæterum impune jubenti non parebitur.

33. Papinianus lib. 1. Quæstionum.

Arbiter ita sumptus ex compromisso, *ut et diem proferre* (13) *possit*, hoc quidem facere potest: referre (14) autem contradicentibus litigatoribus, non potest (15).

De duobus reis. 1. Si pœna commissa sit.

34. Paulus lib. 13. ad Edictum.

Si duo rei (16) sunt, aut credendi, aut debendi, et unus compromiserit, isque vetitus sit *petere*, aut *ne ab eo petatur*: videndum est, an, si alius petat, vel ab alio petatur, pœna committatur: Idem in duobus argentariis, quorum nomina (17) simul (18) eunt: Et fortasse (19) poterimus ita fidejussoribus conjungere (20), si socii sunt (21): alias nec a te petitur, nec ego peto, nec meo nomine petitur, licet a te petatur.

§. 1. Semel commissa pœna solvi compromissum rectius puto dici; nec amplius posse committi, nisi id actum sit, ut (in) singulas causas toties (22) committatur (23).

(1) Eodem pene modo tutor se occultans, ne alimenta pupillo præstet, punitur. *l.* 3. §. *tutor. infr. de suspect. tut.*

(2) *l.* 17. §. 2. *supr. eod.*

(3) Id est, cum nullus magistratus cum vetaret sententiam dicere.

(4) Vid. quæ scripsi *ad titulum C. Quando libellus Principi datus* etc.

(5) Doli mali exceptio retractationem rei judicatæ inducit: estque appellationis quædam species. *ut hic.* adde *l.* 17. *in fin. Inf. sol. matr.*

(6) Ideoque coram arbitrio non fiet reconventio. Interdum tamen et extra compromissum potest cognoscere arbiter, si ea, de quibus cognoscit, non sunt omnino aliena ab expressis in compromisso, sed eis connexa: aut si principalis causa sine his definiri non possit. Ideoque solutioni diem statuere potest. v. *l.* 21. §. *solution. Sup. eod.* potest etiam super fructibus et expensis condemnare, quod ea veniant, ut et omnia accessoria, ad causam commissam.

(7) Non in quolibet. *vulgat.* non quamlibet valere vel committi.

(8) *Non esse*, Prateius ita legendum monet.

(9) *Al. negat.* et sic Accursius retulit in Pandectis Pisanis legi. Sed falso.

(10) Justa de causa. *l.* 26. *C. de procur.*

(11) Adde *l.* 27. §. 1. *Sup. eod.*

(12) Præstanda a venditore emptori. *l.* 3. §. 1. *Inf. de act. empt.*

(13) Proferre, est producere. Vid. Cujac. *lib.* 3. *obs. c.* 7. Ans.

(14) Antevertere. vid. Cujac. 3. *observ.* 7. *in fine.*

(15) Cur ita? collige *ex l.* 154. §. 1. *Inf. de regul. jur.*

(16) Emendat hanc legem Anton. Fab. *lib.* 11. *conjectur. cap.* 18. Ans. Adde Cujac. *lib.* 13. *Pauli ad edict. tom.* 1. S. L.

(17) *Nominibus* ea obligatio fieri dicebatur, quæ per scripturam mensæ argentariæ contrahebatur sine stipulatione. v. quæ scripsi ad *l.* 1. *Inf. de annuis leg.*

(18) Simul ire nomina dicuntur, quæ simul facta sunt, *l.* 9. *Sup. de pactis.* quod accidit, quoties plures argentarii ἅμα συγγράψωσι. *Basil.*

(19) *Fortasse*, Hæc particula interdum adfirmat: ejusque adminiculo soleat Jurisconsulti persæpe suam fulcire sententiam. vid. Aristotelem, 5. *Ethicor.* Non idem est forsitan virum bonum esse et bonum civem esse. unde Accursius hic, *Sub dubio* forsan *respondent sæpe periti.*

(20) Quibus pactum de non petendo, reo principali factum, prodest. *l.* 29. *supr. eod.*

(21) Id est, uno sociorum compromittente, si is vetitus sit petere, et alter quoque petere prohibetur, si socii erant, hinc constat compromissum unius socii alteri nocere. Objici potest *l.* 27. *in princ. supr. de pactis*, quæ negat pactum unius sociorum alteri nocere.

(22) Infinite pœnam committi expresse stipulari possumus. *l.* 55. *Inf. de fidejussoribus.* ut et in infinitum legare. v. *l.* 22. *C. de legatis.*

(23) Ratio. vid. *l.* 16. *Sup. de transact.*

Si pupillus compromiserit.

35. GAJUS lib. 5. ad Edictum provinciale.

SI pupillus sine (1) tutoris autoritate (2) compromiserit, non est arbiter cogendus pronunciare: quia, si contra eum pronuncietur, pœna non tenetur, præterquam si fidejussorem dederit, a quo pœna peti possit: Idque et Julianus sentit (3).

De diebus feriatis.

36. ULPIANUS lib. 77. ad Edictum.

SI feriatis diebus (4), cogente Prætore, arbiter dicat sententiam, et petatur ex compromisso pœna, exceptionem locum non habere constat: nisi alia (5) lege eadem [dies] feriata, in qua sententia dicta, est excepta.

Si heres adversus arbitri sententiam petat.

37. CELSUS lib. 2. Digestorum.

QUamvis arbiter *alterum ab altero petere* vetuit, si tamen heres petit, pœnam committet (6): non enim differendarum litium causa, sed tollendarum ad arbitros itur.

Si adversarii non intersit sententiæ stari.

38. MODESTINUS lib. 6. Regularum.

CUm pœna ex compromisso petitur, is qui commisit, damnandus est (7): nec interest, an adversarii ejus interfuit, arbitri sententiæ stari, necne.

De autoritate arbitri. 1. De mora post diem prolatum.

39. JAVOLENUS lib. 11. ex Cassio.

NOn ex omnibus causis, ex quibus arbitri paritum sententiæ non est, pœna ex compromisso committitur (8): sed ex his dumtaxat, quæ ad solutionem pecuniæ, aut operam præbendam pertinent. ✝ Idem contumaciam litigatoris arbiter punire poterit, pecuniam eum adversario dari jubendo (9): quo in numero haberi non oportet, si testium nomina ex sententia arbitri exhibita non sunt (10).

§. 1. Cum arbiter diem compromissi proferre jussit, cum hoc ei permissum est, [alterius] mora alterius ad pœnam committendam prodest.

De morte vel absentia arbitri, si per stipulatorem stet, quominus accipiat.

40. POMPONIUS lib. 11. ex Variis lectionibus.

ARbiter *Calendis Januariis adesse* jussit, et ante eum diem decessit (11), alter ex litigatoribus non adfuit, proculdubio pœna minime commissa est: nam et Cassium audisse [se] dicentem Aristo ait, in eo arbitro, qui ipse non venisset, non esse commissam: quemadmodum Servius ait, si per stipulatorem stet, quo minus accipiat, non committi pœnam.

De minore 20. annis.

41. CALLISTRATUS lib. 1. Edicti monitorii.

CUm lege Julia (12) cautum sit, *Ne minor viginti annis judicare cogatur* (13), nemini licere minorem viginti annis compromissarium judicem eligere: ideoque pœna ex sententia ejus nullo modo committitur. Majori tamen viginti annis, si minor vigintiquinque [annis] sit, ex hac causa succurrendum, si temere auditorium receperit, multi dixerunt (14).

De pœna fisco adjudicata.

42. PAPINIANUS lib. 2. Responsorum.

ARbiter *intra certum diem servos restitui* jussit, quibus non restitutis, pœnæ causa fisco secundum formam compromissi condemnavit? Ob eam sententiam fisco nihil adquiritur: sed nihilominus stipulationis pœna committitur: quod ab arbitro statuto non sit obtemperatum.

De pleno compromisso et speciebus omissis.

43. SCÆVOLA lib. 1. Responsorum.

DE rebus controversiisque omnibus compromissum [in arbitrum] a Lucio Titio, et Mævio Sempronio factum est: sed errore quædam species in petitionem a Lucio Titio deductæ non sunt: nec arbiter de his quicquam pronunciavit: quæsitum est (15), an species omissæ peti possint? Respondit, peti posse: nec pœnam ex compromisso committi: quod si maligne hoc fecit, petere quidem potest, sed pœnæ subjugabitur.

De terminis ab arbitro positis.

44. IDEM lib. 2. Digestorum.

INter Castellianum et Seium controversia de finibus orta est, et arbiter electus est, *Ut arbitratu ejus res terminetur*: ipse sententiam dixit, præsentibus partibus, et terminos posuit (16): quæsitum est, an si ex parte Castelliani arbitro paritum non esset, pœna ex compromisso commissa est? Respondi, si arbitro paritum non (17) esset in eo, quod utroque præsente arbitratus esset, pœnam commissam (18).

De compromisso personali.

45. ULPIANUS lib. 28. ad Sabinum.

IN compromissis arbitrium personæ insertum personam non egreditur (19).

De quibus arbiter judicare potest.

46. PAULUS lib. 12. ad Sabinum.

DE his rebus, et rationibus, et controversiis judicare arbiter potest, quæ ab initio fuissent inter eos, qui

(1) *l.* 3. *Sup. eod.*

(2) Imo, utcumque pupillus tutore autore compromiserit, adversus hujusmodi sententiam restitui poterit, *l.* 34. *in fin. supr. de minoribus.*

(3) Vid. *l.* 1. *C. de fidejuss. min.*

(4) *l.* 13. *in fin. Sup. eod.*

(5) Ut *l.* 7. *C. de feriis.* Quidam alii legunt, *aliqua lege*, ut Juliam legem intelligant. de qua *Dion* 38.

(6) Cur ita? vide *l.* 42. *in fin. Inf. de reg. jur.*

(7) An vero pœna simul, et executio peti poterit? Hoc ordinarie non admittitur. Cautius est igitur, ut notarius formulam compromissi ita concipiat, ut pœna peti possit rata manente sententia, *arg. l. pen. Sup. de transact.*

(8) Exemplum v. *l.* 32. §. 16. *Sup. eod.* Goth. Vid. hic Joan. Robert. *l.* 9. *sent. cap.* 21. Menoch. *de arbitr. judic. lib.* 1. *qu.* 74. Ans. Adde Cujac. *l.* 22. *observ. cap.* 25.

(9) Potest igitur multare. an et juramentum in litem deferre? An et multare si permissum ei non fuerit? *ut hic Bart.*

(10) Litigatorem enim cogere, ut contra se testes producat, iniquum est: ideoque non potest arbiter ipsi multam eo nomine dicere. *l.* 21. §. 7. *Sup. eod.*

(11) Vide Sebastianum Medicenm, *tract. de morte. parte* 2. *conclus.* 11.

(12) Subaudi de privatis judiciis. de qua *l.* 9. §. 2. *Sup. eod.* dixi de lege Julia privatorum et publicorum judiciorum, ad *l.* 4. *infr. de testibus.*

(13) V. Cuj. ad *l.* 1. *C. qui ætate se excusant.* Goth. Non cogitur quidem, sed tamen, si velit, Judex esse potest, ejusque sententia valet, modo non sit minor 18. annis, *l. quidam. infr. de re judic.* Mod.

(14) Qui si minor tutelam sibi a majoribus delatam suscepit, num, si forte damnum in tutela senserit, ei adversus pupillos quondam suos de damno conquerentes, subvenietur? collige ex *l.* 5. *C. de test. tut. et* §. *ult. Inst. de fiduciaria tut. Novell.* 118. *c.* 5.

(15) V. *l.* 21. *Sup. eod.*

(16) *l.* 2. §. *judici. infr. finium regundorum.*

(17) Toties quoties debet parere.

(18) Vid. *l.* 13. §. *ult. Sup. eod.*

(19) *l.* 32. § *quæsitum. Sup. eod.* vide *l.* 13. *infr. sol. matr. l.* 43. *infr. de verb. oblig.*

compromiserunt, non quæ postea (1) supervenerunt (2).

Si litigator decesserit, pupillo herede relicto. 1. *Aut furere cœperit.*

47. JULIANUS lib. 4. Digestorum.

SI compromissum ita factum est, *ut præsente utroque, aut heredibus eorum, arbiter sententiam dicat*, et alter ex litigatoribus decesserit, pupillo herede relicto: non aliter videtur sententia dicta esse, nisi tutoris autoritas interposita fuerit.

§. 1. Item, si alter ex compromittentibus furere cœperit,

48. MODESTINUS lib. 4. Regularum.

ARbiter ad ferendam sententiam (3) non (4) compelletur.

Quibus modis arbiter adesse jubere potest. 2. *De morte litigatoris.*

49. JULIANUS lib. 4. Digestorum.

SEd [et] interpellatur, quo minus sententiam dicat, quia nihil coram furioso fieri intelligitur (5). Quod si furiosus curatorem habet, vel habuerit, adhuc litigio pendente, potest præsente curatore sententia dici.

§. 1. Arbiter adesse litigatores vel per nuncium, vel epistolam (6) jubere potest (7).

§. 2. Si ab altera (8) duntaxat parte heredis mentio comprehensa fuerit, compromissum solvetur morte cujusque ex litigatoribus: sicut solveretur altero mortuo, si neutrius heredis persona comprehenderetur.

Si extra compromissum arbiter diem protulerit.

50. ALFENUS lib. 7. Digestorum.

ARbiter (9) ex compromisso sumptus, cum ante eum diem, qui constitutus compromisso erat, sententiam dicere non posset, diem compromissi proferri jusserat: alter ex litigatoribus dicto audiens (10) non fuerat: consulebatur, possetne ab eo pecunia ex compromisso peti? Respondi, non posse: ideo quod non esset arbitro compromissum, *ut id haberet* (11).

De arbitro in re sua.

51. MARCIANUS lib. 2. Regularum.

SI de re sua quis arbiter factus sit, sententiam dicere non potest: quia se facere jubeat, aut petere prohibeat: neque autem imperare sibi, neque se prohibere quisquam potest (12).

De mora in parendo sententiæ et ejus purgatione.

52. IDEM lib. 4. Regularum.

SI qui jussus [est] arbitro ex compromisso solvere pecuniam, moram fecerit, pœnam ex compromisso debet: sed postea (13) solvendo, pœna liberatur.

TIT. IX.

NAUTÆ (14), CAUPONES (15), STABULARII, UT RECEPTA (16) RESTITUANT.

Prior pars edicti, de actione honoraria in factum de recepto. 1. *Ratio et utilitas suprascripti edicti.* 2. *De nautis.* 3. *De navium custodibus, et dietariis.* 4. *De exercitoribus ratium et lintrariis.* 5. *De cauponibus, et stabulariis.* 6. *De mercibus et aliis rebus.* 7. *De rebus nostris vel alienis.* 8. *De rebus illatis in navem, vel in litore existentibus. De facto nautarum, vectorum, viatorum.*

1. ULPIANUS lib. 14. ad Edictum.

AIt Prætor (17): *Nautæ, caupones, stabularii, quod cujusque (18) salvum fore receperint, nisi restituant, in eos judicium dabo* (19).

§. 1. Maxima utilitas est hujus Edicti: quia necesse est plerumque eorum fidem sequi, et res custodiæ (20) eorum committere. Ne quisquam putet graviter hoc adversus eos constitutum: nam est in ipsorum arbitrio, ne quem recipiant (21): et nisi hoc esset statutum, materia daretur (22) cum furibus adversus eos quos recipiunt, coëundi: cum ne nunc quidem abstineant hujusmodi fraudibus.

§. 2. Qui sunt igitur, qui teneantur, videndum est. Ait Prætor, *Nautæ*. *Nautam* accipere debemus eum, qui navem exercet (23): quamvis *nautæ* appellantur omnes, qui navis navigandæ causa in nave sint. sed de exercitore (24) solummodo Prætor sentit: nec enim debet (inquit Pomponius) per remigem, aut mesonautam (25) obligari: sed per se, vel per navis magistrum (26): quamquam si ipse alicui e nautis committi jussit, sine dubio debeat obligari (27).

§. 3. Et sunt quidam in navibus, qui custodiæ gratia navibus præponuntur, ut ναυφύλακες (28), id est, *navium*

(1) Compromissum simpliciter factum non trahitur ad res futuras. v. *l.* 23. *infr. de judic.*

(2) Contrarium tenet Speculator, *tit. de arbit.* §. *sequitur. vers. quid ergo.* et Ferrariens. *in forma compromissi, in verbo, Tunc vertentis.* 4. sed et aliud esse in rebus, seu bonis obligatis: tunc enim futura obligata intelligi. *l. ult. C. quæ res pign.*

(3) Verbi gratia de pignoris distractione, *l.* 8. *infr. de distract. pignor.* vel de usuris *l.* 40. *infr. de usuris. l.* 3. *infr. de nautico fœnore.* Hæ enim omnes leges sunt ejusdem libri.

(4) Imo compelletur. *l.* 3. *l.* 4. *et seq.* adde *l.* 16. *l.* 15. *Sup. eod.*

(5) *l.* 27. §. 5. *Sup. eod.*

(6) Δἰ ἐπιςολῆς ἤτοι πιττακίȣ. 1. *Harmenop.* 4. §. 64.

(7) Interlocutoria, una parte absente interdum ferri potest. *Accurs.*

(8) *Æquitas* inter partes servanda est in arbitriis et compromissis, ut in judiciis dixi, *l.* 21. §. 11. *in fin. Sup. eod.*

(9) V. 7. *Eclog.* 2. *c.* 51.

(10) Id est, obediens non fuerat. *l.* 19. *infr. de ædilitio edicto.*

(11) *Ut id juberet*: adde *l.* 32. *in fin. Sup. eod.* ut id jus haberet.

(12) *l.* 40. *in fin. infr. de fideic. libert.*

(13) V. *l.* 21. *in fin. Sup. eod.*

(14) 53. *Eclog.* 1. Goth. Vid. Peckium *ad tit. ad rem nauticam pertinentes.* Mod.

(15) Hæc hominum genera male audiunt.

(16) Quæ salva fore receperunt. adde *L.* 47. *D.* 5. et 16.

(17) *Eclog. eod. c.* 6. Vid. Lud. Vital. *lib.* 1. *variar. lect. c.* 2. et Alciatum *lib.* 3. *dispunct. c. ult. lib.* 1. *parerg. c.* 43. Mod.

(18) Viatoris.

(19) Id est, in factum actionem. *l.* 3. §. 1. *Inf. eod.*

(20) Vide quæ scripsi ad *l.* 9. *in fin. in vers. quid enim interest. Inf. de jure dotium.*

(21) An idem est, postquam excipere cœperunt? negat Bart. *ex l. un. in fin. Inf. furti adversus nautas. l.* 3. §. 1. *Sup. de recept. qui arbitr.* Goth. Ab initio in eorum arbitrio est non recipere hospitem, vel tenere hospitium, ut hic, nisi in casu advenientis multæ militiæ, ut in *l.* 1. *C. de metat.* sed postquam quis signa hospitii exposuit, tenetur: ut in *l. unic. infr. furti advers. naut. arg. l.* 17. §. 3. *infr. commodat.* Ans. Nisi tamen subsit causa probabilis, ut recte notat Pec. *hic.* post Roman. Bart. Bald. et Alber. *S. L.*

(22) Occasio delicti tollenda. *Accurs.*

(23) *l.* 1. §. *exercitorem.* 15. *infr. de exercit.*

(24) Id est, navis domino, vel ejus conductore. *l.* 1. §. *exercitorem.* 15. *infr. de exercitor.*

(25) *Mesonauta is est*, qui medium locum tenet inter nautas summos et imos: summos, ut proretas et gubernatores: imos, ut remiges: qui denique aliis remigandi signum præbet: Plauto *hortator*: Festo et Nonio *portisculus*, seu hortator remigum, qui perticam tenet, quæ portisculus dicitur, qua excursum et exhortamenta moderatur: qualis quidam Poris apud Liv. 40. His adde Mesonautam non esse ναυτεπιβάτην. vide Cujac. 27. *obs.* 31.

(26) Id est, eum, cui totius navis cura mandata est. *l.* 1. §. 1. *infr. de exercitor.*

(27) Ex jussu.

(28) 53. *Ecl.* 1. *c.* 7. ἄρχοντες ἐπὶ τῆς νεῶν φυλακῆς. *Suidas.*

custodes (1), [et dietarii (2)]. Si quis igitur ex his receperit, puto in exercitorem dandam actionem: quia is, qui eos hujusmodi officio præponit, committi eis permittit: quamquam ipse navicularius (3) vel magister id faciat (4), quod χειρέμβολον (5) appellant. Sed et si hoc non extet, tamen de recepto navicularius tenebitur.

§. 4. De exercitoribus ratium (6), item lintrariis nihil cavetur: sed idem constitui oportere, Labeo scribit: et hoc jure utimur.

§. 5. *Caupones* autem, et *stabularios* æque eos accipiemus, qui cauponam, vel stabulum exercent, institoresve eorum. ✝ Cæterum, si qui opera mediastini (7) fungitur, non continetur, utputa atriarii, et focarii (8), et his similes.

§. 6. Ait Prætor: *quod cujusque salvum fore receperint*: hoc est, quamcunque rem, sive mercem receperint. Inde apud Vivianum relatum est, ad eas quoque res hoc Edictum pertinere, quæ mercibus accederent: veluti, vestimenta, quibus in navibus uterentur, et cætera, quæ ad quotidianum (9) usum habemus.

§. 7. Item Pomponius lib. XXXIV. scribit, parvi referre, res nostras, an alienas intulimus (10), si tamen nostra intersit salvas esse: etenim nobis magis, quam quorum sunt, debent solvi (11): et ideo si pignori merces accepero [ob pecuniam nauticam], mihi magis, quam debitori nauta tenebitur, si ante eas suscepit.

§. 8. *Recipit* autem *salvum fore*, utrum si in navem res missæ, ei adsignatæ sunt, an, etsi non sint adsignatæ, hoc tamen ipso, quod in navem missæ sunt, receptæ videntur? Et puto, omnium eum recipere custodiam, quæ in navem illatæ sunt: et factum non solum nautarum præstare debere, sed et vectorum (12):

2. GAJUS lib. 5. ad Edictum provinciale.

SIcut et caupo, viatorum (13).

1. *Qualis sit hæc actio, et cur introducta. Quid præstet nauta, caupo, stabularius.* 2. *De causa, ex qua recipitur.* 3. *De filiofam. et servo.* 4. *Quid veniat in hanc actionem. De ejus tempore, de herede.* 5. *De concursu hujus actionis et actionis de furto.*

3. ULPIANUS lib. 14. ad Edictum.

ET ita de facto vectorum etiam Pomponius lib. XXXIV. scribit.

✝ Idem ait, etiamsi nondum sint res in navem receptæ (14), sed in litore perierint, quas semel recepit, periculum ad eum pertinere.

§. 1. Ait Prætor: *nisi restituant, in eos judicium dabo.* Ex hoc Edicto in factum actio proficiscitur. Sed, an sit necessaria (15), videndum: quia agi civili actione ex hac causa poterit. Si quidem merces intervenerit, ex locato vel conducto: sed si tota navis locata sit, qui conduxit, ex conducto etiam de rebus, quæ desunt, agere potest: si vero res perferendas nauta conduxit, ex locato convenietur: sed si gratis (16) res susceptæ sint, ait Pomponius depositi agi potuisse. Miratur igitur, cur honoraria actio sit inducta: cum sint civiles? Nisi forte (inquit) ideo, ut innotesceret Prætorem curam agere reprimendæ improbitatis hoc genus hominum: [et] quia in locato conducto culpa, in deposito dolus duntaxat præstatur (17), at hoc edicto omnimodo qui recepit tenetur, etiamsi sine culpa ejus res periit, vel damnum datum est: nisi si quid damno fatali (18) contingit. Inde Labeo scribit, si quid naufragio, aut per vim piratarum (19) perierit, non esse iniquum, exceptionem ei dari. ✝ Idem erit dicendum, et si in stabulo, aut in caupona vis major contigerit (20).

§. 2. Eodem modo tenentur caupones, et stabularii quo (21) exercentes negotium suum recipiunt: cæterum, si extra negotium receperint, non tenebuntur.

§. 3. Si filiusfamilias aut servus receperit, et voluntas patris, domini (22) intervenit (23), in solidum erit conveniendus. ✝ Item si servus exercitoris subripuit, vel damnum dedit, noxalis actio cessabit: quia ob receptum suo nomine dominus convenitur: sin vero sine voluntate exerceant, de peculio dabitur.

§. 4. Hæc autem rei persecutionem continet, ut Pomponius ait: et ideo et in (24) heredem, et perpetuo (25) dabitur.

§. 5. Novissime videndum, an ejusdem rei nomine et de recepto honoraria (26) actione, et furti agendum sit? et Pomponius dubitat: sed magis est, ut vel officio judicis, vel doli exceptione, alterutra esse contentus debeat (27).

1. *Si nauta nautæ, stabularius stabularii, caupo cauponis res receperit.* 2. *De his, quæ mercibus accedunt.*

4. PAULUS lib. 13. ad Edictum.

SEd et ipsi nautæ furti actio competit (28), cujus (29) sit periculo: nisi [si] ipse subripiat, et postea ab eo subripiatur, aut alio subripiente, ipse nauta solvendo non (30) sit.

(1) Ad id præpositi ab exercitore.
(2) Id est, qui annonam navis administrant.
(3) Id est, exercitor.
(4) Id non faciat. *Baro.*
(5) Id est, manus immissionem; sive signum a magistro navis manu datum. Celeusma cani remigibus per symphoniacos solebat, et per assum vocem, id est, ore prolatam, ut in Argo navi per citharam. Pedianus divinat. dixi ad Festum *in assa, et Portisculus.* Ita κελευστής. Glossis *jussor.* Seneca 7. *epist.* 57. Pausan. *Goth.* Adi quoque Alciatum *l.* 1. *parerg. c.* 44. et ad τὸ *Mediastini* Rævardum *l.* 5. *varior. c.* 20. Mod.
(6) Si quid in nave rateve perierit, furti actio in exercitorem datur. Paulus. vid. Cujac. 21. *obs.* 19.
(7) Vilissimi mancipii: ita dicti, quod in mediis ædibus staret, ut ad cujusvis jussum præsto esse posset.
(8) De focariis vide *l.* 12. §. 5. §. 6. *infr. de instruct.*
(9) *l.* 4. *in fin. infr. eod.*
(10) Intulerimus.
(11) Imo domino magis reddi oportet. *l.* 31. §. 1. *infr. depositi.*
(12) Imo vectorum non præstat. *l. un.* §. 6. *infr. furti adversus nautas.*
(13) Imo, caupo viatorum factum non præstat. *l.* 6. §. 3. *infr. eod. l. un.* §. *ult. Inf. furti adversus nautas.*
(14) Imo, non alias, quam si in ipsa nave damnum datum sit, *l. ult. infr. eod.*
(15) V. *l.* 1. §. 1. *supr. eod.*
(16) *l.* 6. *infr. eod.*
(17) Vulgariter. *l.* 1. §. 10. *in fin. l.* 32. *infr. depositi.* quippe ex conventione culpa præstari potest. *d. l.* 1. §. *si convenit.* 6.
(18) Quod alibi Θεοῦ βίαν, *l.* 25. §. *antepen. infr. locati.* vis divina, *l.* 24. §. *Servius. infr. de damno infecto.* alibi *fatum* appellatur, quod cuivis patrifam. etiam diligentissimo potest accidere. *l.* 11. §. *item.* 4. *Sup. de minor.*
(19) De piratis vid. *l.* 18. *Inf. commodati.*
(20) *l.* 15. §. 2. *et seq. infr. locati.*
(21) *Al.* quod. ita legit Accursius, et notat accipi pro quia.
(22) *Al.* vel domini.
(23) *l. ult. in fin. infr. h. t.*
(24) Imo in heredem non datur, est enim pœnalis. §. *ult. Inst. de oblig. quæ quasi ex delict.*
(25) *d. l. ult.* §. *ult.*
(26) *l. ult.* §. *ult. infr. eod.*
(27) *l.* 6. §. 4. *infr. eod.* vide *l.* 130. *infr. de reg. jur.*
(28) V. *l. un.* §. 4. *infr. furti advers. nautas.*
(29) Id est, cum ejus sit periculo.
(30) Tunc enim periculo ejus res non est, cum nihil habeat.

§. 1. Si nauta nautæ, stabularius stabularii, caupo cauponis [res] receperit (1), æque tenebitur.

§. 2. Vivianus dixit, etiam ad eas res hoc Edictum pertinere, quæ post impositas merces in navem, locatasque inferentur, etsi earum vectura non debetur: ut vestimentorum, penoris quotidiani (2): quia hæc ipsa cæterarum rerum locationi accedunt.

De custodia præstanda. 1. *De furto et damno.*

5. Gajus lib. 5. ad Edictum provinciale.

Nauta, et caupo, et stabularius mercedem accipiunt, non (3) pro custodia: sed nauta, ut trajiciat vectores: caupo, ut viatores manere in caupona patiatur: stabularius, ut permittat jumenta apud eum stabulari: et tamen custodiæ nomine tenentur: Nam et fullo et sarcinator non pro custodia, sed pro arte mercedem accipiunt: et tamen custodiæ nomine ex locato tenentur (4).

§. 1. Quæcunque de furto diximus, eadem et de damno debent intelligi: non enim dubitari oportet, quin is, qui (5) salvum fore recipit, non solum a furto, sed etiam a damno (6) recedere (7) videatur.

Altera pars edicti de actione honoraria in factum ex quasi delicto in duplum. Si quis gratis in nave aut caupona fuerit. 1. *Si servus meus vel communis, quo in nave aut caupona utebaris, damnum mihi dederit, aut furtum fecerit.* 2. *Si damnum in eo datum fuerit.* 3. *De habitatione et hospitio repentino.* 4. *De concursu hujus actionis, et de furto vel ex lege Aquilia.*

6. Paulus lib. 22.* ad Edictum.

Licet (8) gratis (9) navigaveris, vel in caupona gratis deverteris, non tamen in factum actiones tibi denegabuntur, si damnum injuria passus es.

§. 1. Si servo meo in nave vel in caupona utaris, et damnum mihi (10) det, vel furtum faciat; quamquam et furti actio et damni injuria mecum sit, hæc tamen actio, quia in factum est, etiam servi mei nomine adversus te competit ✝ Idem dicetur, et si communis sit. ✝ Tu tamen, quod mihi præstiteris ejus nomine, vel communi dividundo, vel pro socio actione, aut, (si partem ejus, vel totum conduxisti,) etiam ex conducto habebis me obligatum.

§. 2. Sed si damnum in eo datum sit ab alio, qui in eadem nave vel caupona est, cujus factum Prætor æstimare solet, non (11) putat Pomponius ejus nomine hanc actionem utilem futuram.

§. 3. In factum (12) actione caupo tenetur pro his, qui habitandi (13) causa in caupona sunt: hoc (14) autem non pertinet ad eum, qui hospitio repentino recipitur, veluti viator (15).

§. 4. Possumus autem furti vel damni injuriæ actione uti cum nautis, ut certi hominis factum arguamus (16): sed una contenti esse debebimus (17): et, si cum exercitore egerimus, præstare ei debemus actiones nostras: quamvis ex conducto actio adversus eos competat exercitori. Sed si absolutus sit exercitor hac actione, deinde agatur cum nauta, exceptio dabitur: ne (18) sæpius de ejusdem hominis admisso quæratur. Et contra, si de admisso unius hominis actum sit, deinde in factum actione agatur, exceptio dabitur.

De nautis, de damno in nave vel extra navem dato. De protestatione exercitoris. 1. *Natura hujus actionis.* 2. *De nauta et mercatore, et nauiepibata.* 3. *De servo nautæ.* 4. *Quatenus tenetur exercitor.* 5. *De pluribus exercitoribus.* 6. *De tempore hujus judicii. De herede, de servo, aut filiofam. exercitore.*

7. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Debet exercitor (19) omnium nautarum suorum, sive liberi, sive servi, factum præstare: nec immerito factum eorum præstat, cum ipse eos suo periculo adhibuerit. Sed non alias præstat, quàm si in ipsa nave damnum datum sit (20): cæterum, si extra navem, licet a nautis, non præstabit. ✝ Item si prædixerit, *Ut unusquisque vectorum res suas servet, neque damnum se præstaturum*, et consenserint (21) vectores prædictioni, non convenitur.

§. 1. Hæc actio in factum, in duplum (22) est.

§. 2. Sed si quid nautæ inter se damni dederint, hoc ad exercitorem non pertinet. ✝ Sed si quis sit nauta et mercator, debebit illi dari: quod si quis, quos vulgo *ναυτεπιβάτας*, id est, *remum* (23) *pro naulo* (24) *et vecturæ pretio solventes*, dicunt, et huic tenebitur: sed hujus factum præstat, cum sit et nauta.

§. 3. Si servus nautæ damnum dederit, licet servus nauta (25) non sit, æquissimum (26) erit, in exercitorem actionem utilem (27) dare.

§. 4. Hac autem actione suo nomine exercitor tene-

(1) Ita Florent. al. *res receperit.*

(2) *l.* 1. §. 6. *in fin. supr. eod.*

(3) Aliud est pecuniam pro arte, et ministerio, aliud pro custodia rei alicujus accipere: Nautæ, caupones, stabularii, fullones, sarcinatores pro arte et opera pecuniam accipiunt, at non pro custodia.

(4) *l.* 25. *in fin. l.* 60. §. 2. *infr. locati. l.* 12. *in pr. infr. de furtis.* ut et depositarii, *l.* 1. §. 13. *infr. depositi.* Interdum etiam venditor de custodia tenetur, utputa si eam suscepit. §. 3. *Inst. de empt.*

(5) Salvum fore qui quid recipit, furtum præstat et damnum.

(6) Et periculo. *l.* 40. *infr. locat.*

(7) Recipere. *et ita vulgata.*

(8) Atqui hoc casu videtur quis, tanquam amicus, non tanquam caupo recepisse.

(9) *l.* 3. §. 1. *supr. eod.* vide quæ scripsi ad *l.* 2. *supr. de calumniatoribus.*

(10) Quid si tibi damnum dederit? vide *l.* 60. §. 7. *infr. locati.*

(11) Cur? Hoc edictum viatoribus prospicit: servus autem, qui cauponæ inservit, cuique damnum illatum est, non est viator, sed domesticus.

(12) In duplum ex secundo capite edicti.

(13) *l. un. in fin. infr. furti advers. naut.*

(14) Habitationis et hospitii repentini differentia.

(15) Idem *l. un.* §. *ult. infr. furti adversus nautas.* Imo de facto viatoris tenetur. *l.* 2. *supr. eod.*

(16) Id est, arguendo convincamus, ut sit Endyadis species.

(17) *l.* 3. *in fin. supr. eod.*

(18) Vide *l.* 2. *infr. de privatis delictis.*

(19) An exercitoris exemplo Magistratus, et dominus familiæ suæ ratione tenebuntur? negat Bartolus. *Goth.* Ad intellectum hujus legis vid. Alciat. *lib.* 1. *parerg. c.*43. Wames. *cent.* 2. *cons.* 86. *n.* 13. Ans. Hic agitur de actione quasi ex maleficio; supra actum fuit de actione ex contractu. Vid. Cujacii *paratitla*, et mox Alciatum *ad* §. *hæc judicia*, Gilbert. Reg. *lib* 2. *ἐναντιοφανῶν c.* 7. Mod.

(20) Imo præstat, etiamsi res nondum in navem receptæ. *l.* 3. *supr. eod.*

(21) Contractus enim legem ex conventione accipiunt. *l.* 1. §. *si convenit.* 6. *infr. depositi.*

(22) *d. l. un.* §. 2.

(23) Id est, qui operam suam in remigando præstant, loco nauli et pretii vecturæ.

(24) Naulum pretium vecturæ.

(25) Id est, ejus conditionis, cujus dominus.

(26) Utiles actiones ex æquo et bono competunt.

(27) Utiles actiones dantur, ubi directæ deficiunt. v. *l.* 1. *l.* 2. *C. de oblig.* Directa enim ex hoc edicto datur in nautam, utilis in servum nautæ.

tur (1) : culpæ scilicet suæ, qui tales adhibuit: et ideo, et si decesserint, non relevabitur. † Servorum autem suorum nomine, noxali (2) duntaxat tenetur : nam cum alienos adhibet, explorare (3) eum oportet, cujus fidei, cujus innocentiæ sint : in suis venia dignus est, si qualesquales ad instruendam navem adhibuerit.

§. 5. Si plures navem exerceant, unusquisque pro (4) parte, qua navem exercet, convenitur.

§. 6. Hæc judicia, quamvis honoraria (5) sint, tamen perpetua (6) sunt : in (7) heredem autem, non dabuntur. Proinde, et si servus navem exercuit, et mortuus est, de peculio non dabitur actio in dominum, nec intra annum. Sed cum voluntate patris (8) vel domini, servus vel filius exercent navem, vel cauponam, vel stabulum, puto etiam hanc actionem in solidum eos pati debere: quasi omnia, quæ ibi contingunt, in solidum receperint.

(1) V. *l.* 1. §. *si cum quolibet.* 2. *infr. de exercitoria.*
(2) *d. l. un.* §. *servi.*
(3) *l.* 3. *infr. de publicanis.*
(4) Imo in solidum. *l.* 1. *in fin. infr. de exercitoria.* An hic delicto : ibi ex contractu ?
(5) *l.* 3. §. 5. *supr. eod.*
(6) *l.* 3. §. 4. *supr. eod.* Goth. Exemplo actionis furti et legis Aquiliæ, cum quibus hæc actio magnam cognationem habet. *l. un. infr. furti advers. naut.* Ut mercatoribus, qui aliquid amissum e mercibus serius deprehendunt, prolixius consulitur. vid. Gilbert. Reg. *lib.* 2. *Enantioph. cap.* 7. Ans.
(7) Vide *l.* 16. *infr. de judiciis.*
(8) *d. l.* 3. §. 3. *Sup. eod.*

DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

PARS SECUNDA.

LIBER QUINTUS.

TIT. I.

DE (1) JUDICIIS (2): ET (3) UBI (4) QUISQUE (5) AGERE VEL CONVENIRI DEBEAT.

De jurisdictione inter consentientes.

1. ULPIANUS lib. 2. ad Edictum.

SI se subjiciant aliqui jurisdictioni, et consentiant (6): inter consentientes cujusvis (7) judicis, qui Tribunali præest (8), vel aliam jurisdictionem habet, est jurisdictio.

Quid sit consentire. 1. *An requiratur consensus Prætoris.* 2. *De prorogatione judicis.* 3. *Qui, et ex quibus causis domum revocare possunt.* 6. *De causæ cognitione, de cautione ab eo præstanda, qui domum revocat.* 7. *Ne prorogatio creditoribus obsit.* 8. *Qui multæ dicendæ jus habent.*

2. IDEM lib. 3. ad Edictum.

COnsensisse autem videntur, qui (9) sciant (10) se non esse subjectos jurisdictioni ejus, et in eum consentiant: cæterum, si putent ejus jurisdictionem esse, non erit ejus jurisdictio: *error enim litigatorum* (ut Julianus quoque lib. I. Digestorum scribit) *non habet consensum* (11): aut si putaverunt alium (12) esse Prætorem pro alio, æque error non dedit jurisdictionem: aut si, cum restitisset quivis ex litigatoribus, viribus Præturæ compulsus est, nulla jurisdictio est (13).

§. 1. Convenire autem utrum inter privatos sufficit, an vero etiam ipsius Prætoris consensus necessarius [est]? lex Julia judiciorum (14) ait: *Quo minus inter privatos conveniat;* sufficit ergo privatorum consensus. Proinde si privati consentiant, Prætor autem ignoret consentire, et putat (15) suam jurisdictionem: an Legi satisfactum sit, videndum est? et puto posse defendi, ejus esse jurisdictionem.

§. 2. Si et judex ad tempus datus, et omnes litigatores consentiant, nisi specialiter Principali jussione prorogatio fuerit inhibita, possunt tempora, intra quæ jussus est litem dirimere, prorogari (16).

§. 3. Legatis (17) in eo, quod ante (18) legationem contraxerunt, item (19) his, qui testimonii (20) causa evocati sunt, vel si qui (21) judicandi causa arcessiti (22) [sunt,] vel in provinciam destinati, *revocandi domum suam jus* datur. ✝ Ei (23) quoque, qui [ipse] provocavit (24), non imponitur necessitas intra tempora provocationis exercendæ, Romæ, vel alio loco, ubi provocatio exercetur, aliis pulsantibus respondere: nam Celsus huic etiam domus revocationem dandam ait: quoniam ob aliam causam venerit: hæc Celsi sententia, et rationabilis est. ✝ Nam et D. Pius Plotio Celsiano rescripsit, eum, qui tutelæ [reddendæ] causa Romam erat a se evocatus, alterius tutelæ [causa] cujus causa non erat evocatus (25), non debere compelli judicium suscipere. ✝ Idem Claudio Flaviano rescripsit, minorem vigintiquinque annis, qui desiderarat in integrum restitui adversus Asinianum, qui alterius negotii (26) causa venerat, non esse Romæ audiendum.

§. 4. Omnes autem isti domum revocant, si non ibi contraxerunt, ubi conveniuntur (27). ✝ Cæterum, si contraxerunt ibi, revocandi jus non habent: exceptis Legatis, qui licet ibi contraxerunt, dummodo ante (28) legationem contraxerunt, non compelluntur se Romæ defen-

(1) De vindiciis. vide Cujac. 7. *observ.* 33. *in fin. et* 15. *obs.* 23. Proponuntur enim hac parte *vindiciæ*, sive vindicationes de universitate singularum rerum: verum hæc lectio minime probanda est. Idem alioqui est ordo in Codice Theodosiano: idem quoque in Pauli sententiis. Præcedit quippe illis omnibus locis Titulus de judiciis, deinde sequuntur tituli de vindicationibus.

(2) *L.* 3. *C. tit.* 1. *ad fin.* 11.

(3) Id est, ubi, et apud quos judices quisque etc.

(4) *L.* 3. *C.* 15. ad finem 27.

(5) Titulum hunc non esse generalem, ut volunt quidam, docet Cuj. *c. l.* Vid. et Pratejum *de inscriptione hac*, *invers. c.* 31. Rainaldum Corsum *l.* 3. *indagat. c.* 4. Rævard. *protribun. c.* 5. Mod.

(6) V. *l.* 1. *C. de jurisdictione.*

(7) *l.* 74. §. 1. *Inf. eod.* qui tamen fit ex decuria judicum. Dicebam: tu condicebas: Magistratus addicebat, judicabat judex addictus. *l.* 39. *l.* 80. *Inf. eod.* Unde in lege Manilia, *ejus Magistratus ea de re jurisdictio, judicisque dato, addictio esto.* Idem jus in municipiis. *l.* 28. *Inf. ad Municipalem.* In causis publicis eligebantur judices, deinde rejectio fiebat: postea, subsortitio. Ascon. 2. *in Verrem.*

(8) Seu judicio. *l.* 3. *C. de jurisdictione.*

(9) Consensus ut sit, scientia præcedere debet.

(10) *Al.* sciunt.

(11) *Error* consensum non habet, *ut hic.* nec vim prorogandæ jurisdictionis, *l.* 15. *Sup. de jurisdictione.* neque obligandi facultatem. vide *l.* 57. *Inf. de obligat. et act.*

(12) Puta fideicommissarium, pro tutelari: vel Titium, pro Mævio. ille error, juris: hic facti dicitur.

(13) Ipso jure: ut et dotis per metum promissio. *l.* 21. §. 3. *supr. quod met. caus.* et ibi *Cujac.* adversus veteres interpretes.

(14) Cujus extat fragmentum *in l.* 9. §. 2. *l.* 41. *Sup. de recept. qui arbitr.* dixi plenius de eadem lege, *ad l.* 4. *Inf. de testib.* Goth. Lata a Julio Cæsare, teste Suetonio in *ejus vita.* vid. Brisson. *select. Antiquit. l.* 4. *c.* 7. Mod.

(15) Putet.

(16) Vide quæ notavi *ad l.* 4. §. 4. *et l.* 5. *Inf. de precario.*

(17) Jus revocandi domum habet omnis, qui in aula Principis est. vide tamen Socinum, *reg.* 120. de jure revocandi domum. vid. Covarruv. 1. *pract.* 5.

(18) §. 4. *infr. eod. l.* 8. *l.* 39. *in fin. Inf. eod. Nov.* 123. *c.* 26. aliud erit, si tempore legationis. *l.* 24. §. 1. *l.* 25. 26. 27. *Inf. eod.*

(19) Abesse necessaria ex causa videtur, qui abest ex causa legationis, aut testimonii dicendi causa: aut si judicandi causa arcessitus sit, id est, vocatus, forte quia tutor, similisve, aut si alicubi, appellationem exerceat. Hi omnes Romæ, vel alio loco conventi jus revocandi domum habent.

(20) *l.* 26. *in fin. supr. ex quibus causis majores.*

(21) In Florentin. est, *quid judicandi.* S. L.

(22) *Al.* Accersiti, id est, vocati: arcessere enim est vocare.

(23) In Florentin. est: *eo quoque.* S. L.

(24) *d. l.* 26. *in fine. l.* 1. *infr. eum, qui appellaverit, in provincia defendi.*

(25) *l.* 1. *C. ubi de ratiociniis.*

(26) Puta studiorum. *arg. l.* 28. *supr. ex quib. causis major.*

(27) Conveniri quis potest ubi contraxit. *l* 19. §. 1. *l.* 36. §. 1. l. 45. *infr. eod. l.* 54. *in fin. supr. de procur. l.* 32. §. 9. *supr. de recept. qui arbitr. l.* 1. 2. *C. ubi de ratiocin. Novell.* 69. *c.* 1.

(28) Vid. §. 3. *supr. eod.*

dere, quamdiu legationis causa hic demorantur: quod et Julianus scribit, et D. Pius rescripsit. ✝ Plane, si perfecta legatione subsistant, conveniendos eos D. Pius rescripsit.

§. 5. Item si extra provinciam suam contraxerunt, licet non in Italia, quæstionis est, an Romæ conveniri possint? et Marcellus, in eo solo, privilegio eos uti domum revocandi, quod in civitate sua, vel certe intra provinciam contraxerunt. Quod est verum. ✝ Sed [et] si agant, compelluntur se adversus omnes defendere (1): Non tamen, si injuriam suam persequantur, vel furtum, vel damnum, quod nunc passi sunt: alioquin (2) (ut [et] Julianus eleganter ait) aut impune contumeliis et damnis adficientur, aut erit in potestate cujusque, pulsando eos, subjicere ipsos jurisdictioni, dum se vindicant.

§. 6. Sed si dubitetur (3), utrum in ea quis causa sit, ut domum revocare possit, necne, ipse Prætor debet causa cognita statuere. Quod si constiterit, in ea eum esse causa, ut domum revocet, debebit cavere *in judicio sisti*: statuente Prætore, in quem diem promittat. ✝ Sed, utrum nuda cautione, an satisdato, Marcellus dubitat? Mihi videtur, sola promissione (4): quod et Mela scribit: alioquin compelletur (5) judicium accipere, quam invenire (6) eos, qui satis pro eo dent.

§. 7. In omnibus autem, in quibus protelatur (7) admonitio, hoc procedere sine temporali damno creditorum oportet (8).

§. 8. His datur multæ (9) dicendæ jus, quibus (10) publice judicium est, et (11) non aliis (12): nisi hoc specialiter eis permissum est.

De eo, qui latitat.

3. IDEM lib. 4. ad Edictum.

NOn videtur frustrandæ actionis causa latitare, qui (13) præsens suscipere judicium non compellitur (14).

De parente et liberis in potestate.

4. GAJUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

LIs (15) nulla (16) nobis esse potest (17) cum eo (18), quem in potestate habemus (19): nisi ex castrensi peculio (20).

Qui in jus vocati venire debent.

5. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

SI quis ex aliena jurisdictione, ad Prætorem vocetur, debet venire (21), ut et Pomponius et Vindius scripserunt: Prætoris (22) est enim æstimare, an sua sit jurisdictio: vocati autem, non contemnere autoritatem Prætoris: nam et legati, cæterique, qui revocandi domum jus habent, in ea sunt causa, ut in jus vocati veniant, privilegia sua allegaturi.

De cæco.

6. IDEM lib. 6. ad Edictum.

CÆcus judicandi officio fungitur (23).

Quo casu privilegium fori locum non habet.

7. IDEM lib. 7. ad Edictum.

SI (24) quis, posteaquam in jus vocatus est, miles, vel alterius fori esse cœperit, in ea causa jus revocandi forum non habebit, quasi præventus (25).

De constituto.

8. GAJUS lib. 2. ad Edictum provinciale.

SI (26) quis in legatione constituerit, quod ante legationem debuerit, non (27) cogi eum ibi judicium pati, ubi constituerit (28).

De insulis.

9. ULPIANUS lib. 9. ad Edictum.

INsulæ (29) Italiæ, pars Italiæ sunt, et cujusque provinciæ (30).

(1) *d. l.* 32. §. 9. *supr. de recept. qui arbitr. l.* 22. *infr. eod.*

(2) Nemo delicto suo jus suum adversario tollere potest.

(3) *l.* 5. *in fin. infr. de legationibus.*

(4) An juratoria? hoc videtur. *arg. l.* 12. *C. de proximis sacrorum scrinior.*

(5) Id est, cogetur potius.

(6) Scil. potius. quæ Phrasis Jurisconsult. perfamiliaris est. Male autem harum rerum imperiti interpolant, hoc totum addito *magis*, de suo. Vid. August. *emend. l.* 2. *c.* 8. et ad sequentia Brissonium *select. antiq. l.* 3. *c.* 4. Cujac. *lib.* 2. *observ. c.* 39. et Menoch. *de A. J. l.* 1. *quæst.* 74. Mod.

(7) Protelare, est protrahere, ut *l. properandum.* §. 1. *C. eod.*

(8) *l. ult. in fin. C. qui bonis cedere.*

(9) Vide *l.* 2. *in fin. supr. si quis in jus vocatus. l. ult. C. de modo multarum.* quæ omnes sunt veteris juris reliquiæ.

(10) Vide quæ scripsi ad *l.* 131. *infr. de verb. sign.*

(11) *d. l.* 131. *in fin. Inf. de verb. sign. l.* 2. 3. *C. de modo multarum.*

(12) Delegatus multam dicere non potest: vide Socinum, *reg.* 82. Atqui arbitri multare possunt. *l.* 39. *supr. de recept. qui arbitr.*

(13) Id est, qui etiamsi adesset. 7. *Eclog.* 5. *cap.* 3.

(14) Ideoque cum illi competat exceptio declinatoria, contra eum non potest interponi secundum decretum.

(15) Vide Cujac. 9. *obs.* 13.

(16) Sive experimur, sive patimur litem.

(17) Imo potest. v. Joan. Fabrum, *in l.* 13. *C. de Episcopali audient.*

(18) Id est, filiofamilias, nam in servo hoc intelligi non potest: quia servus castrense peculium non habet.

(19) *l.* 11. *infr. eod. l.* 7. *infr. de oblig.* vid. *l.* 17. *infr. de furtis. l.* 7. *infr. ad leg. Corn. de falsis. l.* 13. *in fin. C. de transact. l.* 36. *C. de liberali.* §. 6. *Inst. de inut. stipulat.* §. 12. *Inst. de oblig. quæ ex delicto.*

(20) *Eclog. eod.* 4. et in casibus *l.* 53. *infr. eod. l.* 1. *infr. ad l. Jul. de annona. l.* 20. *in fin. C. qui accus.* adde Socinum, *reg.* 244.

(21) Vid. *l.* 2. *supr. si quis in jus. l.* 2. *supr. ne quis eum.*

(22) Judex pronunciat se competentem, vel incompetentem. *Eclog. eod. c.* 5. adde *l.* 2. *supr. si quis in jus vocat. non ierit.* Quod Corsetus *singulari jurisdict.* negat locum habere in domino feudi, cum negatur dominus: deinde si contentio sit inter ipsum litigatorem, et ipsum judicem, non inter ipsos litigatores: tertio locum non habere hanc legem in delegato judice. Item, si citatus quis sit extra territorium citantis. Ad hæc, si ipse judex litiget adversus aliquem. Item si notorie constat eum non esse judicem: item si ab eo appellatum: postremo, si aliquod commodum ex ea causa redeat ad ipsum judicem. vide Corsetum, *ib.*

(23) Cæco quæ sint permissa, vide *in l.* 8. *C. qui testam.*

(24) *Eclog. eod. c.* 7. 2. *Harmen.* 2. Goth. Conciliationem hujus legis cum *l.* 27. §. *ult. infr. ad municipal.* cum *l.* 31. *eod.* et *l.* 30. *h. t.* vid. Edmund. Merill. *lib.* 1. *observ. c.* 33. Ans.

(25) Citatione inducitur præventio. *l.* 30. *infr. eod.* vide quæ notavi ad *l.* 9. *infr. de verb. oblig.* adde *l.* 30. *infr. eod. l.* 19. *supr. de jurisd. l.* 28. 45. *infr. de excus. tut.*

(26) *l.* 33. *infr. de donat.*

(27) Imo cogitur: et ita putat Ulpianus, *l.* 5. *infr. de constitut. pecun.* forte hic non adjectus fuit locus solvendi: ibi vero appositus fuit. vide Cujac. 13. *obs.* 17.

(28) Aliter quam in aliis, *d. l.* 5. *infr. de const.*

(29) An majores? puta Sicilia, Sardinia, Cyrnos, ut Accursius putat, et Benedictus 12. *cap. ult. extr. de censibus.* Boccacius 2. *Decameri* 9. An minores? ut Isichia et Prochyta: has enim Italiæ adjungunt Geographi, Ptolemæus, *lib.* 3. et Strabo, 6. Solinus, Mela 2. Plinius *lib.* 3. et alioquin Sicilia ab Italia separatur. *l.* 99. *infr. de verb. sign.* Plato 10. *Politicorum, et* 2. *de legibus.* Aristoteles 2. *Politic. et libro de mirandis auscult.* Thucydides 1. *et* 2. Halicarnass. 2. Isocrates *de Pace.* Lucianus *in dialogo Mercurii et Charontis, et in libro de historia conscribenda.* Varro *de re rustica.* Cicero *actione* 4. *et* 7. *in Verrem; et pro l. Manilia. et l. Agraria.* Livius 26, Florus 14. *epitom. et* 2. *historiar.* 2. *et* 6. *et* 3. *cap.* 12. *et c.* 20. 7. Plin. 2. *et* 56. *c. sancta. in extrav. de religiosis domibus.*

(30) Adde *l.* 30. *infr. ad municipal. l.* 99. §. 1. *infr. de verbor. signif.*

Quid sit desistere.

10. Idem lib. 10. ad Edictum.

Destitisse (1) is videtur, non qui distulit, sed qui liti renunciavit in totum: desistere enim est, de negotio abstinere, quod calumniandi animo instituerat. † Plane, si quis cognita rei veritate (2), suum negotium deseruerit, nolens in lite improba perseverare, quam calumniæ causa non instituerat, is destitisse non videtur.

De arrogatione adversarii.

11. Idem lib. 12. ad Edictum.

Si a me fuerit adrogatus, qui mecum erat litem contestatus, vel cum quo ego: solvi judicium, Marcellus libro tertio Digestorum scribit: quoniam nec ab initio inter nos potuit consistere (3).

Si Prætor unum ex pluribus judicare vetet. 1. Qui judicem dare. 2. Vel judices dari possunt.

12. Paulus lib. 17. ad Edictum.

Cum Prætor unum ex pluribus (4) judicare vetat, cæteris (5) id committere videtur.

§. 1. Judicem dare possunt, quibus [hoc] Lege, vel Constitutione, vel Senatusconsulto conceditur. Lege, sicut Proconsuli (6). Is quoque, cui mandata est jurisdictio, judicem dare potest (7): ut sunt Legati Proconsulum: item hi, quibus id [more] (8) concessum est propter vim imperii: sicut Præfectus Urbi, cæterique Romæ Magistratus.

§. 2. Non autem omnes judices dari possunt ab his, qui judicis dandi jus habent: quidam enim lege impediuntur, ne judices sint: quidam natura: quidam moribus. Natura, ut surdus, mutus, et perpetuo furiosus (9), et impubes (10), quia judicio carent. Lege [impeditur], qui senatu motus est (11). Moribus (12), feminæ (13), et servi (14): non quia non habent judicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fungantur.

§. 3. Qui possunt esse judices, nihil interest, in potestate, an sui juris sint (15).

Quis actor intelligatur in judiciis duplicibus.

13. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

In tribus [istis] judiciis (familiæ erciscundæ, communi dividundo, et finium regundorum) quæritur, quis actor intelligatur (16), quia par causa omnium videtur? Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad judicium provocasset (17).

14. Ulpianus lib. 2. Disputationum.

Sed cum ambo ad judicium provocant, forte (18) res discerni (19) solet.

Si quis litem suam fecerit.

15. Idem lib. 21. ad Edictum.

Filiusfamilias (20) judex (21), si litem suam faciat (22), in tantam quantitatem tenetur, quæ tunc in peculio fuit, cum sententiam dicebat.

§. 1. Judex tunc (23) litem (24) suam facere intelligitur, cum dolo (25) malo in fraudem legis sententiam dixerit. Dolo malo autem videtur hoc facere, si evidens arguatur ejus vel gratia vel inimicitia, vel etiam sordes; ut veram (26) æstimationem litis præstare cogatur.

16. Idem lib. 5. ad Edictum.

Julianus autem, in heredem judicis, qui litem suam fecit, putat actionem competere: quæ sententia vera non (27) est, et a multis notata est (28).

Si judex litigatori successerit.

17. Idem lib. 22. ad Edictum.

Julianus ait: Si alter ex litigatoribus judicem solum heredem, vel ex parte fecerit, alius judex necessario sumendus est: quia iniquum est, aliquem suæ rei judicem fieri (29).

Si judex impeditus sit. 1. Utrum filiusfam. agere possit.

18. Idem lib. 23. ad Edictum.

Si longius spatium intercessurum erit, quo minus judex datus operam (30) *possit dare, mutari eum* jubet Prætor, hoc [est], si forte occupatio aliqua judicem non patiatur operam judicio dare, incidente infirmitate, vel ne-

(1) *l.* 13. *infr. ad SC. Turpill.*

(2) Et errore suo. *l.* 15. *Inf. de jure fisci. l.* 2. *C. de abolitionib.*

(3) Quia judicium pervenit ad eum casum, a quo non potest incipere. vide *l.* 4. *supr. eod.*

(4) Plures judices dari potuerunt. *l.* 76. *infr. eod.*

(5) Inclusio unius, alterius est exclusio: et contra prohibitio unius, alterius est inclusio. *l.* 58. *infr. eod.* Goth. Adde *l.* 18. *infr. de testib. l.* 12. *infr. de fund. instruct. et l.* 63. *infr. de cond. et demonstrat. junct. l.* 21. *C. de procurat. et l.* 13. *infr. de compensat.* S. L.

(6) *l.* 12. *supr. de off. Procons.* Goth. Ad hunc §. vid. Bellon. *supputat. lib.* 3. *cap.* 10. Joan. Robert. *lib.* 3. *supputat. cap.* 23. Ans.

(7) Adde *l.* 81. *infr. eod.*

(8) Consuetudo potestatem delegandi confert, *ut hic.* et mandatum. *l.* 3. *supr. quod cujuscunque universitatis.*

(9) *l.* 39. *l.* 46. *infr. eod.*

(10) Minor 25. annis. 1. Harmen. 4. §. 4.

(11) *l.* 2. *supr. de senat.*

(12) Vide *l.* 2. *infr. de vulgari.*

(13) Vid, quæ notavi de fœminis 10. *C.* 62.

(14) Vid. Aristotelem *Polit.* 1. *c.* 8. et causam intelliges, cur vetuerit Justinianus mulieres negotii alicujus arbitras constitui, *l. ult. C. de arbitr.* Innocent. tamen 3. contra scripsit. *c. dilect. de arbitr.* adi etiam Joan. Robert. *l.* 3. *sentent. c.* 23. Bellonum, *lib.* 3. *supputat. c.* 10. Gillotum *de jurisd. l.* 2. *c.* 22. *et* 23. Mod.

(15) *l.* 6. *supr. de recept. qui arbitr.*

(16) Vid. *l.* 2. §. *in familiæ. infr. fam. ercisc.*

(17) *l.* 29. *infr. eod.* v. *l.* 1. *supr. de in jus vocando. l.* 2. *in fin. infr. communi dividundo.*

(18) *Sorte* quæ dirimantur, v. *l. ult. C. communia de legatis.*

(19) *Al.* Decerni.

(20) Quidam legunt *filiifamilias judex*, id est, filiofamilias addictus judex, qui de actione peculii instituta cognoscit adversus patrem: sed Græci huic emendationi repugnant, apud quos ita legitur: ὑπεξούσιος ποιῶν παράνομον κρίσιν, *filiusfamilias iniquam sententiam ferens.*

(21) Potest enim dari judex. *l.* 12. *in fin. supr. eod.* Goth. Alii reponunt contra fidem veterum librorum *filiifamilias.* Vid. Cujac. *observ. l.* 13. *c.* 18. *et l.* 8. *c.* 9. Zasium *part.* 1. *antinomiar.* 22. Gilbert. Reg. Nosorinum. *l.* 1. ἐναντιοφανῶν c. 14. Mod.

(22) Vid. quæ notavi *C. de pœna judicis, qui male judicavit.*

(23) Maxime scil.

(24) Adde quæ scripsi de judice litem suam faciente ad Theophilum. *Inst. de obligat. quæ quasi ex delicto. in pr. l. ult. infr. de extr. cognit.*

(25) Interdum enim sola imprudentia peccat: quod cum accidit, litem suam non facit. *l. ult. infr. de extr. cogn.* non ex delicto vero, sed ex quasi delicto. *d. l. ult. junct.* §. 2. *Inst. de obligat. quæ quasi ex delict.* v. Cujac. 13. *obs.* 18.

(26) De vero pretio, v. *l.* 50. *infr. de furtis.*

(27) Pænales actiones, ex quasi delicto in heredem non dantur, *ut hic. et* §. *penult. Inst. de perpetuis et temporalibus. l. ult.* §. *hæc judicia. supr. nautæ. l.* 5. §. *hæc autem. infr. de his, qui effuderint vel dejecerint.* §. *ult. Inst. de oblig. quæ quasi ex delicto.*

(28) Nisi conveniatur heres de eo, quod ad eum pervenit. *arg. l.* 5. *supr. de calumniat.*

(29) *l.* 10. *supr. de jurisd.* etiam ex postfacto sc.

(30) *Operam dat* judex vel arbiter. *ut hic. l. pen. infr. de vacat. munerum.* Operam etiam præstat litigator arbitro, non tamen judici. *l.* 21. §. 11. *l.* 39. *supr. de recept. qui arbitr.*

cessaria profectione (1), vel rei suæ familiaris periculo.

§. 1. Si filiusfamilias ex aliqua noxa, ex qua patri actio competit, velit experiri, ita demum permittimus [ei] agere, si non sit qui patris nomine agat (2). Nam et Juliano placet, si filiusfamilias legationis, vel studiorum gratia aberit, et vel furtum, vel damnum injuria passus sit: posse eum utili judicio agere: ne, dum pater expectatur, impunita sint maleficia (3): quia pater venturus non est, vel dum venit, se subtrahit is, qui noxam commisit. Unde ego semper probavi, ut si res non ex maleficio veniat, sed ex contractu, debeat filius agere utili (4) judicio, forte depositum repetens, vel mandati agens, vel pecuniam (5), quam credidit, petens: si forte pater in provincia sit, ipse autem forte Romæ vel studiorum causa, vel alia justa ex causa agat (6): ne si ei non dederimus actionem, futurum sit, ut impune fraudem patiatur, et egestate Romæ laboret, viaticulo suo non recepto, quod ad sumptum pater ei destinaverat. Et finge Senatorem (7) esse filiumfamilias, qui patrem habet in provincia, nonne augetur (8) utilitas per dignitatem (9)?

De foro heredis. 1. Et ejus qui aliquid gessit per se. 3. Vel per servum. 4. Si quis alio loco solvere obligatus sit, quam ubi domicilium habeat.

19. IDEM lib. 60. ad Edictum.

HEres absens ibi defendendus est, ubi defunctus debuit (10), et conveniendus, si ibi inveniatur, nulloque suo proprio privilegio excusatur.

§. 1. Si quis tutelam (11), vel curam, vel negotia, vel argentariam (12), vel quid aliud, unde obligatio (13) oritur, certo loci administravit (14), et si ibi domicilium non habuit, ibi se debebit defendere: et si non defendat, neque ibi domicilium habeat, bona possideri patietur.

§. 2. Proinde et si merces vendidit certo loci, vel disposuit (15), vel comparavit, videtur, nisi alio loci, ut defenderet, convenit, ibidem se defendere. † Nunquid dicimus eum, qui a mercatore quid comparavit advena, vel ei vendidit, quem scit inde confestim profecturum (16), non oportet (17) ibi bona possideri, sed domicilium sequi ejus? at si quis ab eo, qui tabernam vel officinam certo loci conductam habuit, in ea causa est, ut illic conveniatur: quod magis habet rationem. Nam ubi sic venit, ut confestim discedat, quasi a (18) viatore emptis [vel eo, qui transvehebatur], vel eo, qui παραπλεῖ, id est, *prætennavigat* (19), emit: durissimum est, quotquot locis quis navigans, vel iter faciens delatus est, tot locis se defendi. At si quo constitit, non dico jure domicilii, sed tabernulam, pergulam (20), horreum (21), armarium, officinam conduxit, ibique distraxit, egit: defendere se eo loci debebit.

§. 3. Apud Labeonem quæritur, si homo provincialis (22) servum institorem vendendarum mercium gratia Romæ habeat, quod cum eo servo contractum est, ita habendum (23) atque si cum domino contractum sit, quare ibi se debebit defendere.

§. 4. Illud sciendum est, eum, qui ita fuit obligatus, ut in Italia (24) solveret, si in provincia habuit domicilium, utrobique posse conveniri, et hic et ibi: et ita et Juliano et multis aliis videtur.

Contrahere quomodo hic accipitur.

20. PAULUS lib. 58. ad Edictum.

OMnem (25) obligationem pro contractu habendam (26), existimandum est: ut ubicunque (27) aliquis obligetur [et] contrahi videatur: quamvis [non] ex crediti causa debeatur (28).

De tempore ad solvendum concedendo.

21. ULPIANUS lib. 70. ad Edictum.

SI (29) debitori meo velim actionem edere, probandum erit, si fateatur se debere, paratumque dicat solvere, audiendum eum: dandumque (30) diem (31) cum competenti cautela ad solvendam pecuniam: *neque enim magnum damnum est in mora modici temporis* (32). † Modicum autem tempus hic intelligendum est, quod (33) post condemnationem reis indultum est.

(1) *l. 4. C. de pedan. judicib.*

(2) *l. 12. supr. de in jus vocando.*

(3) Quod esse non debet. *l. 51. in fin. infr. ad l. Aquil. l. 70. in fin. infr. de fidejuss. l. 20. infr. de pœnis. l. 6. C. de defens. civit.*

(4) Quod extraordinarium dicitur in *l. 17. infr. de reb. creditis.*

(5) *l. 17. infr. de reb. creditis.*

(6) Adde *l. 7. §. 3. infr. de donat.*

(7) Senatoria dignitas non liberat filium potestate patris sui.

(8) Utile, quod est studiorum causa, id non minus utile est senatoriæ dignitatis causa.

(9) Vide *l. 21. in fin. infr. de testibus.*

(10) Id est, habitavit. Heres sequitur forum defuncti, nec potest adversus id proprium privilegium (puta *Corpori juris* non insertum) allegare. Bart. *l. 34. infr. eod.*

(11) Vide *l. 1. C. ubi de ratiociniis.*

(12) *l. 4. §. ult. supr. de edendo.*

(13) Forum in loco contractus, seu ubi quisque contraxit, quisque sortitur. v. tamen Socinum, *reg.* 160.

(14) Solet enim ibi conveniri. *l. 2. §. 4. supr. eod. l. 54. in fin. supr. de procurat.*

(15) *Disponere* merces, est vendere. vide Cujac. 11. *obs.* 13. vel forte permutare.

(16) *l. un. C. de nundinis.*

(17) *Al.* oportere.

(18) Forum viator sortitur, ubi contraxit. vide tamen Socinum, *reg.* 159.

(19) Παραπλεῖ *Haloand.* id est, navigio prætervehitur.

(20) Exhedram in superficie vel superiori parte ædium positam. vid. *l. 5. §. 2. infr. de his, qui effuderint vel dejecerint.*

(21) De horreo vide quæ scripsi ad *l. 7. infr. de instructo.*

(22) Vide *l. 21. §. 4. infr. de tutoribus datis.*

(23) *l. 24. §. 1. infr. eod.*

(24) V. *l. 9. supr. eod.*

(25) Sive ex contractu sit, sive ex delicto. Hinc colligit Everardus *in Topicis*, contractus et delicta in eo exæquari, et ab uno ad aliud argumentum duci.

(26) Id est, in loco contractæ obligationis regulariter quis potest conveniri. *Bart.*

(27) *l. 21. infr. de oblig.* Goth. Vide Zanger. *de except. part.* 5. *cap.* 1. *num.* 179. Ans. Adde Ant. August. *lib.* 2. *emend.* c. 17. Cujac. *ad lib.* 58. Paul. *ad edict. tom.* 1. S. L.

(28) Negativam Haloander præter omnium membranarum autoritatem, et quod capitalius est, præter et contra rationem hinc sustulit. *Mod.*

(29) Reus solutionis diem sibi dari recte postulat, si modo caveat se post quatuor menses soluturum. 7. *Eclog.* 5. *cap.* 21.

(30) Prætoria cognitione: de qua dixi *l.* 1. §. 2. *infr. de rei vindicat.*

(31) *l. 31. infr. de re judicata. §. et si 2. Inst. de off. jud.*

(32) V. *l. 105. infr. de solut. l. 21. §. fin. supr. de recept. qui arbitr.* Goth. Modici temporis, id est, decem dierum. Joan. Yanez. *rer. quotid. lib. 2. cap. fin. part.* 1. §. 4. n. 18. 19. Condemnatis autem de jure conceduntur 4. menses ad solvendum, *l. 2. C. de usur. rei judic. h. l.* autem loquitur de confessis. *Ans.*

(33) Hoc est, quatuor mensium. *Eclog. d. loco. l. 2. et 3. C. de usur. rei jud.*

De reconventione , et si is agat , qui judicium pati non cogitur.

22. Paulus lib. 3. ad Plautium.

QUi (1) non cogitur in aliquo loco (2) judicium pati, si ipse ibi agat, cogitur excipere actiones (3), et ad eundem judicem mitti (4).

De eo , quod post judicium acceptum accidit.

23. Idem lib. 7. ad Plautium.

NOn (5) potest (6) videri in judicium venisse id , quod post judicium acceptum (7) accidisset (8) : ideoque alia interpellatione (9) opus est.

De evocatis a Principe. 1. De legatis , et si adversus Legatum actio ex delicto. 2. Vel in rem postuletur.

24. Idem lib. 17. ad Plautium.

NOn alias in eos, quos Princeps evocavit, Romæ competit actio , quam si hoc tempore contraxerint (10).

§. 1. Legati ex delictis in legatione commissis coguntur judicium Romæ pati : sive ipsi admiserunt, sive servi eorum (11).

§. 2. Sed si postulatur in rem (12) actio adversus legatum, numquid danda sit, quoniam ex (13) præsenti (14) possessione (15) hæc actio est ? Cassius respondit , sic servandum , ut , si subducatur ministerium ei , non sit concedenda actio : si vero ex multis servis de uno agatur , non sit inhibenda. Julianus, sine distinctione denegandam actionem. Merito ; ideo enim non datur actio, ne ab officio suscepto legationis avocetur (16).

Si Legatus contrahat.

25. Julianus lib. 1. Digestorum.

SI legationis tempore (17) quis servum, vel aliam rem emerit , aut ex alia causa possidere cæperit, non inique cogetur ejus nomine judicium accipere : aliter enim potestas dabitur Legatis sub hac specie res alienas domum auferendi.

Si legatus hereditatem adeat.

26. Paulus lib. 17. ad Plautium.

DE eo autem , qui adiit hereditatem , Cassius scribit , quamvis Romæ adierit hereditatem , non competere in eum actionem (18), ne impediatur legatio (19): et hoc verum est : sed nec legatariis datur actio , sed , nisi satisdet, mittuntur in possessionem rerum hereditariarum: quod et in hereditariis creditoribus dicendum est.

27. Julianus lib. 1. Digestorum.

QUid enim prohibet , Legatum publico munere fungi, et actorem custodiæ causa in possessione rerum hereditariarum esse (20) ?

Si Legatus fideicommissariam hereditatem acceperit. 1. Vel restituerit. 2. An Legatus jurare , 3. Vel damni infecti cavere cogatur. 4. Si dies actionis exitura est. 5. Si quis filium , et uxorem prægnantem , reliquerit.

28. Paulus lib. 17. ad Plautium.

SEd et si restituatur ei hereditas ex Trebelliano , actio in eum non dabitur: sive sponte, sive coactus (21) heres eam adierit : Commodius enim est , reddi quidem ei hereditatem , perinde autem habendum , ac si ipse adiisset hereditatem.

§. 1. Contra si Legatus tempore legationis adierit , et restituerit , datur in fideicommissarium actio: nec exceptio Trebelliani obstat ex persona Legati: quia hoc Legati personale beneficium est.

§. 2. Ex quibus autem causis (22) non cogitur Legatus judicium accipere , nec jurare cogendus est , *se* (23) *dare non oportere* ; quia hoc jusjurandum in locum litis contestatæ succedit.

§. 3. Ædium nomine Legatus (24) damni infecti promittere debet, aut vicinum admittere in possessionem (25).

§. 4. Sed et si dies actionis exitura erit (26) , causa cognita adversus eum judicium Prætor dare debet , ut lis contestetur (27) , ita ut in provinciam transferatur.

§. 5. Si paterfamilias mortuus esset , relicto uno filio , et uxore prægnante , non recte filius a debitoribus partem dimidiam crediti petere potest, quamvis postea unus filius natus sit : quia poterant plures nasci : cum per rerum naturam certum fuerit , unum nasci. Sed Sabinus , Cassius , partem quartam peti debuisse (28) : quia incertum esset , an tres nascerentur : nec rerum naturam intuendam , in qua omnia certa (29) essent, cum futura utique fierent : sed nostram inscientiam aspici debere.

(1) 7. *Eclog.* 5. *cap.* 22. actor scilicet.
(2) Foro.
(3) Mutuas.
(4) *l.* 11. §. 1. *supr. de jurisd. l.* 14. *C. de sent. et interloc. Novell.* 96. *c.* 2. *Nov.* 123. *c.* 25. v. *l.* 1. *l.* 2. *infr. de quib. reb. ad eundem judicem eatur.*
(5) Nisi judicium sit universale. *l.* 4. *l.* 41 . *infr. de petit. hered.* aut nisi accessorium sit ad prius judicium , *l.* 31. §. 11. *l.* 38. §. 11. *infr. de ædilitio. l.* 1. *C. de judiciis.* aut nisi post rem a me petitam , reus eam possidere cœpisti , *l.* 30. *infr. de peculio. l.* 4. *infr. de hered. pet. l. sin autem.* §. 1. *infr. de rei vind. l. tigni.* §. *si quis. infr. ad exhibendum.* nisi post rem petitam jus mihi supervenit ex præterita causa. *l.* 41. *in fin. infr. de pign. act. l.* 17. *infr. mandati.* secus si ex nova , *ut hic.* (hac enim parte Joannem reprehendit *Bart.*) Quid si non specialiter sed generaliter causa mota sit? alia quæcunque veniunt. *l. ult. C. de annali except.*
(6) Cur ita? quia alia res est. v. *l.* 35. *infr. eod.*
(7) Accipi judicium dicitur litis contestatione. Est enim litis contestatio principium (ut ita loquamur) essentiale ipsius judicii: ideoque ejus tempus inspicitur.
(8) Extrinsecus , nec cohærens rei petitæ. *l.* 11. §. 4. *l.* 14. *in fin. l.* 25. *infr. de except. rei judicat.* In accidentibus post litem contestatam novo judicio , novaque petitione opus est.
(9) Novo libello , nova petitione.
(10) *l.* 2. §. 4. *supr. eod.*
(11) *l.* 19. §. 3. *supr. eod.*
(12) Vindicatio.
(13) In rem actio ex possessione est. *l.un. C. de alienat. judic. mutand.*
(14) V. *l.un. C. de alienat. judic.*
(15) Vindicationis occasio possessio : occasio (inquam) passim : dominium enim principium est vindicationis. *Bald.*
(16) *l.* 26. *l.* 27. *infr. eod.*
(17) *l.* 28. §. 3. *infr. eod.*
(18) Alias vulgariter ubi quis contrahit (nam quasi contrahitur per aditionem hereditatis) ibidem conveniri potest. *l.* 20. *supr. eod.*
(19) *l.* 24. *in fin. supr. eod.*
(20) Cur ita? Vide *l.* 5. *infr. ut in poss. legat.*
(21) Ut *l.* 4. *infr. ad SC. Trebell.*
(22) V. *l.* 35. *in fin. infr. de jurejur.*
(23) V. *l.* 4. *infr. de tutoribus datis.*
(24) Versus hexameter excidit hic Jurisconsulto , ut et alibi , de quo dixi *l.* 46. *infr. de ædilitio.*
(25) *l.* 26. *l.* 27. *supr. eod.*
(26) *l.* 3. *in pr. supr. de feriis. l.* 13. §. *pen. supr. de recept. qui arbitr.*
(27) V. *l.* 12. *supr. de procur.*
(28) *l.* 3. *in fin. l.* 1. *in fin. infr. si pars hered. l.* 36. *infr. de solut.*
(29) Futura etiam , antequam eveniant , natura certa sunt. Hæc est opinio *Diodori* : cui contraria est Aristotelis opinio. de quo v. quæ notavi *ad l.* 100. *infr. de verb. oblig.*

Quis agat.

29. Idem lib. 8. ad Plautium.

QUi (1) appellat prior (2), agit (3).

Ubi judicium finem accipit.

30. Marcellus lib. 1. Digestorum.

UBi acceptum (4) est semel judicium, ibi et finem accipere debet (5).

Si ex pluribus petitoris heredibus unus egerit.

31. Celsus lib. 27. Digestorum.

SI petitor plures heredes reliquerit, unusque eorum judicio egerit, non erit verum, totam rem, quæ in priore judicio fuerit, deductam esse: nec enim quisquam alienam actionem in judicium invito coherede perducere potest (6).

De tempore in persona judicis subrogati tacite repetito.

32. Ulpianus lib. 1. de Officio Consulis.

SI judex (7), cui (8) certa tempora (9) præstita (10) erant (11), decesserit, et alius (12) in locum ejus datus fuerit, tanta ex integro (13) tempora in persona ejus præstituta intelligemus, quamvis Magistratus nominatim hoc in sequentis dationem (14) non expresserit: ita tamen ut legitimum tempus (15) non excedat.

Quidnam sit in judicem consentire.

33. Modestinus lib. 3. Regularum.

NOn videtur in judicem consensisse, qui edi sibi genus apud eundem judicem desiderat actionis (16).

De foro heredis.

34. Javolenus lib. 15. ex Cassio.

SI is, qui Romæ judicium acceperat (17), decessit, heres ejus, quamvis domicilium trans mare habeat, Romæ tamen defendi debet: quia succedit in ejus locum, a quo heres relictus est (18).

Differentia inter judicium et fidejussionem.

35. Idem lib. 10. Epistolarum.

NOn (19) quemadmodum fidejussoris obligatio in pendenti (20) potest esse (21), [et] vel in futurum concipi, ita judicium in pendenti potest esse, vel de (22) his rebus, quæ postea in obligationem adventuræ sunt: nam neminem puto dubitaturum, quin fidejussor ante obligationem rei accipi possit (23): judicium vero antequam aliquid debeatur, non posse.

Quibus ex causis cognitio differtur. 1. Quo casu Senator in provincia recte convenitur.

36. Callistratus lib. 1. Cognitionum.

INterdum ex justis causis et ex certis personis sustinendæ sunt cognitiones (24): veluti, si instrumenta litis apud eos esse dicantur, qui Reipublicæ causa aberunt: idque Divi Fratres (25) in hæc verba rescripserunt: *Humanum est propter fortuitos casus dilationem accipi, veluti quod pater litigator filium vel filiam, vel uxor virum, vel filius parentem amisit, et in similibus causis cognitionem ad aliquem modum* (26) *sustineri.*

§. 1. Senator, si negotiis alienis se obtulerit in provincia, non debet judicium recusare negotiorum gestorum: sed actionem eum excipere oportere, Julianus respondit: cum (27) sua sponte sibi hanc obligationem contraxerit.

De concursu judicii possessorii et petitorii.

37. Idem lib. 5. Cognitionum.

SI de vi (28), et possessione quæratur, prius cognoscendum (29) de vi (30), quam de proprietate rei, Divus Hadrianus (31) τῷ κοινῷ Θεσσαλῶν τῶν (32), id est, *communi* (33) *seu Reipublicæ Thessalorum* [Græce] rescripsit.

Ubi peti, et dari legatum debet.

38. Licinius Rufinus lib. 4. Regularum.

QUod legatur, siquidem per personalem actionem exigetur, ibi dari debet, ubi est (34): nisi [si] dolo

(1) Qui appellat, actor est. 7. *Eclog.* 5. *cap.* 31.

(2) In duplicibus judiciis scil.

(3) Id est, actoris partes sustinet. *Duar.*

(4) Id est, non modo ubi lis contestata est, sed etiam ubi simplex citatio facta est, *l.* 7. *supr. eod.* adde 7. *Eclog.* 5. *cap.* 31. ubi hæc lex refertur ad litis contestationem. *Goth.* Vide tamen hic Edmund. Merill. *lib.* 1. *obs.* 33. et novissime Joann. a Sand. *decis. Frisic. lib.* 1. *tit.* 7. *defin.* 1. Ans.

(5) V. *l.* 7. *supr. eod.*

(6) Cur? v. *l.* 63. *infr. de re judicat.*

(7) Delegatus a Consule, ut inscriptio legis innuit, et *l.* 1. §. 3. *infr. de appell. l.* 15. *infr. de re judic.*

(8) Ut solet interdum fieri.

(9) Ad judicandum.

(10) Præstituta, præscripta, data.

(11) A Consule, ut inscriptio docet. Quid, a quo die hic tempus incipit? a die quo mandatum accepit, non a citeriore. Cur? quia antequam se delegatum cognoverit, causæ cognitionem non habet. *cap.* 12. *extr. de appellat.*

(12) Hic *subditus* appellatur Latinis, *l.* 60. *infr. eod.* et Festus in v. *subditus.*

(13) V. *l.* 15. *infr. de verb. oblig. l.* 11. *C. depositi.*

(14) Ita *Florent.* al. *datione.*

(15) Triennii. *l.* 13. *C. h. t.*

(16) Petens libellum ejusve exemplum sibi edi, non consentit in judicem. At qui exceptione apud judicem utitur, in judicem consentit: (quia videtur velle, ut super ea pronunciet judex:) quem postea declinare non potest. *l.* 52. *in princ. infr. eod.* Ideo fori declinatoria initio opponenda est. *l. ult. C. de except.*

(17) Ubi citatus est, vel litem contestatus. *l.* 9. *infr. de verb. obligat.*

(18) *l.* 19. *supr. eod.*

(19) Obligationis et sententiæ dissimilitudo. Obligatio futuræ rei, et antequam quidquam debeatur, esse potest, at non judicium. Fidejussor ante obligationem recte datur, et in pendenti potest esse ejus obligatio. *l.* 6. *in fin. infr. de fidejuss.* Judicium vero de futura actione existere non potest. 7. *Eclog.* 5. *c.* 34. adde quæ scripsi ad *l.* 30. *infr. de except. rei jud.*

(20) Contraria videtur huic legi *l.* 40. *infr. ad l. Aquil.*, sed Basilicon interpretes sic conciliant, ut non ex contractu conditionali ante conditionem, sed ex delicto admisso agatur. *Mod.*

(21) *l.* 9. *infr. de reb. credit.*

(22) Imo rei futuræ judicium esse potest. *l.* 76. §. 1. *infr. de verb. oblig.*

(23) *l.* 50. *infr. de peculio. l.* 6. *in fin. infr. de fidejussoribus.*

(24) Sed quoties? vide *l. ult. supr. de feriis.*

(25) Marcus Aurelius Antoninus Philosophus, et L. Verus. Hi enim erant fratres adoptivi. vide *l.* 14. *infr. de servit. præd. urban. l.* 17. *infr. de servitut. præd. rustic.* et omnino *l.* 57. *infr. de ritu nupt.* Ans.

(26) Id est, ad tempus novem dierum. *Novell.* 115. *c.* 5. *circa finem.* vide Bart. *in l.* 2. §. *confestim. infr. ad SC. Tertull.*

(27) Similis ratio est in *l.* 7. §. 1. *supr. qui satisdare.*

(28) Et sic ubi de possessione recuperanda agitur. *l.* 5. §. 1. *infr. ad l. Jul. de vi publica.*

(29) Petente actore, v. *l.* 18. *in fin. infr. de vi.*

(30) Imo de possessione. *l.* 1. *C. de appellat. l.* 7. *C. ad l. Jul. de vi publica.*

(31) Alibi D. Pius, *l.* 5. §. 1 *infr. ad l. Jul. de vi publica. l.* 1. §. 4. *infr. uti possidetis. l.* 7. *C. ad l. Jul. de vi publica.* et sic causa possessionis primo terminari debet. Cujac. 5. *obs.* 15.

(32) Haloand. substituit τῶν στρατιωτῶν, sed fide et mente non bona, ut colligere est ex *l. qui cœtu. infr. ad leg. Jul. de vi publ.* ubi tamen, hoc rescriptum tribuitur Divo Pio, Hadriani successori: forte quia idem, quod Hadrianus, Divus Pius quoque rescripsit, qui Hadriano plurimum detulit. Idem autem ab utroque interdum rescriptum fuisse apparet ex *l. Papinianus. in fin. de inoffic. testam.* V. Cujac. *l.* 5. *obs. c.* 15. *et l.* 2. *c.* 32. Itemque Constantium Landum *prætermission. c.* 5. Mod.

(33) Commune Thessalorum est ipsa universitas Thessalorum, ut dixi *l.* 6. §. 2. *infr. de excus.*

(34) V. *l.* 1. *C. ubi fideic.*

modo heredis subductum fuerit (1) : tunc enim ibi dari debet, ubi petitur (2). † Præterea quod pondere, aut numero, aut mensura continetur, ibi dari debet, ubi petitur : nisi [si] adjectum fuerit, *Centum modios ex illo horreo, aut vini amphoras ex illo dolio.* † Si autem per in rem actionem legatum petetur, etiam ibi peti (3) debet, ubi res est (4). Et, si mobilis sit res, ad exhibendum agi cum herede poterit, ut exhibeat rem (5) : sic enim vindicari a legatario poterit.

De judice furioso. 1. *Si legatus fidejusserit.*

39. Papinianus lib. 3. Quæstionum.

CUm furiosus judex (6) addicitur (7) ; non ideo minus judicium erit, quod hodie non potest judicare, ut scilicet suæ mentis effectus, quod sententiæ dixerit, ratum sit : neque enim in addicendo præsentia vel scientia judicis necessaria est.

§. 1. Qui legationis causa Romam venit, ex qualibet causa fidejubere potest : cum (8) privilegio suo, cum sit in Italia contractum, uti non potest (9).

De officio judicis.

40. Idem lib. 4. Quæstionum.

NOn quidquid judicis potestati permittitur, id subjicitur juris necessitati (10).

§. 1. Judex, si quid adversus legis præceptum in judicando dolo malo prætermiserit, legem offendit (11).

Quibus ex causis ante diem solutionis cautio præstatur.

41. Idem lib. 11. Quæstionum.

IN omnibus (12) bonæ fidei (13) judiciis, cum (14) nondum dies præstandæ pecuniæ venit, si agat aliquis ad interponendam cautionem (15), ex justa (16) causa condemnatio (17) fit.

Si dos a legato petatur.

42. Idem lib. 24. Quæstionum.

SI uxor a legato Romæ diverterit, dotis nomine defendendum Romæ virum responsum est (18).

De foro ejus, qui moram fecit.

43. Idem lib. 27. Quæstionum.

EUm, qui *insulam Capuæ* [*fieri*] certo tempore stipulatus est, eo finito, quocunque loco (19) agere posse in id, quod interest (20), constat.

Si ex pluribus reis quidam Reip. causa abesse cœperint. 1. *De servo.*

44. Idem lib. 2. Responsorum.

NOn idcirco (21) judicis officium impeditur, quod quidam ex tutoribus post litem adversus omnes inchoatam Reipublicæ causa abesse cœperunt : cum præsentium, et eorum, qui non defenduntur, administratio discerni et æstimari possit.

§. 1. Cum postea (22) servus apparuit, cujus nomine per procuratorem fuerat actum, absolvi (23) debitorem oportet. Quæ res domino quandoque propriam litem inferenti non obstabit.

De foro argentarii, tutoris, 1. *Vel curatoris.*

45. Idem lib. 3. Responsorum.

ARgentarium (24), ubi contractum est, conveniri oportet : nec in hoc dilationem, nisi ex justa causa, dari, ut ex provincia codices adferantur. Idem in actione tutelæ placuit.

§. 1. Nomine puellæ tutoribus in provincia condemnatis, curatores [puellæ] judicatum Romæ facere coguntur (25), ubi mutuam pecuniam mater accepit, cui filia heres extitit (26).

Si judex furere cœperit.

46. Paulus lib. 2. Quæstionum.

JUdex (27) datus, in eodem officio permanet (28), licet furere cæperit (29) : quia recte ab initio judex addictus (30) est : sed judicandi necessitatem morbus sonticus (31) remittit (32) : ergo mutari debet.

An judex dandus sit, quem altera pars petit.

47. Callistratus lib. 1. Quæstionum.

OBservandum est, ne is judex detur, quem (33) altera pars nominatim petat (id enim iniqui (34) exempli (35) esse, Divus Hadrianus rescripsit) nisi hoc specialiter a Principe ad verecundiam petiti judicis respiciente, permittatur.

(1) *l.* 12. §. 1. *infr. depositi.* *l.* 47. *infr. de legat.* 1. neque reus causari debet majorem partem alibi esse. *l.* 52. §. 3. *infr. eod.*
(2) *l.* 47. §. 1. *infr. de legat.* 1. *l.* 1. *infr. de annuis.*
(3) *Solvi.* Hot. 3. *obs.* 7.
(4) *l.* 3. *C. ubi in rem actio.* *l.* 2. *C. de jurisd.*
(5) *l.* 2. *in fin. infr. de tritico.*
(6) Ut *l.* 12. §. 2. *supr. eod.*
(7) Id est, datur. *l.* 46. *infr. eod.*
(8) *Al.* Quamquam privilegio s. c. s. i. alia contractum, uti non possit.
(9) *l.* 1. §. 4. *supr. eod.*
(10) *l.* 1. *C. quomodo et quando judex. Novell.* 82. *c.*13.
(11) Et litem suam facit. vide quæ notavi *C. de pœna judicis, qui male judicavit.* *l. ult. infr. de extr. cognit.*
(12) Excipe speciem *l.*42. *infr. de donat. causa mortis.* ubi obligatus in diem cavere cogi non potest, si pœnitendi jus habeat.
(13) Secus in strictis judiciis. Num etiam in judicio appellationis? Notat Papon. 5. *Arrest.* 2. §. 1. Recognitionem syngraphæ in causa appellationis peti posse, *Recognoissance de cedule peut estre requise en cause d' appel.*
(14) Ante diem cautio peti potest justa de causa, in bonæ fidei judicio.
(15) V. *l.* 38. *infr. pro socio.*
(16) Ut si paupertatis causa adversarius, seu debitor suspectus sit.
(17) Id est, jubetur aliquis cavere. *Goth.* Vide Pecc. *de jure sist. cap.* 4. *n.* 6. Ans. Adde *l.* 14. *infr. de pignorib.* et ibi Bart. Bald. et Costal. Cujac. *lib.* 17. *obs.* 37. Caccialupi, *de debitore suspecto.* Moss. *de contract. rubr. de pignor. vers. quæ actio. num.* 12. 13. Menoch. *de arbitr. jud. lib.* 2. *cent.* 1. *cas.* 87. Matth. Afflict. *decis.* 208. S. L.
(18) An id speciale est, ut Accursius vult? an potius quod Romæ contrahere videatur is, a quo uxor Romæ divertit, ut Azo sentit ?
(19) *l.* 19. *in fin. supr. eod.*
(20) Quoties factum stipulamur, interesse venit. *Accurs.* est tamen tutissimum, ut primo loco petatur factum fieri, et si factum non fuerit, petatur interesse successive. vide Decium *in l.*24. *num.* 4. *infr. de reg. jur.*
(21) *l.* 1. *C. de consortib. ejusdem litis.*
(22) Id est, post litem contestatam, et sic legitimatam personam.
(23) Ab instantia.
(24) *l.* 19. §. 1. *supr. eod. et l.* 4. §. *ult. supr. de edendo.*
(25) E contrario sententia Romæ dicta interdum in provinciis executioni mandari potest. *l.* 15. §. 1. *infr. de re judicata.*
(26) V. *l.* 34. *supr. eod.*
(27) Idem in Præside et Magistratu : furor enim neutri magistratum abrogat.
(28) Cur ? mens ei redire potest. *l.* 8. §. 1. *infr. de tutor. datis.*
(29) *l.* 20. *supr. de statu homin.*
(30) Id est, datus.
(31) Sonticus morbus quis, vide *l.* 113. *infr. de verb. signifi.*
(32) *l.* 12. §. 2. *supr. eod.*
(33) V. *l.* 2. *Feud.* 15.
(34) Exempli mali res vitanda. *l.* 7. *C. de probat.*
(35) Quemadmodum suspectus est, qui suas operas ingerit, *l.* 25. *supr. de procurat.* qui sibi in testamento adscribit. *l.* 18. *infr. ad leg. Corn. de falsis.*

Ne Magistratus litiget.

48. Paulus lib. 2. Responsorum.

PArs literarum Divi Hadriani : Τὺς ἄρχοντας (1), ἐν ῷ ἄρχωσιν ἐνιαυτῷ, μὴ [τε] εἰσιέναι δίκην ἰδίαν, μήτε διωκόντων, μήτε φευγόντων μήτε περὶ ὧν ἐπίτροποι ἢ κυράτορες εἶεν κρινέτωσαν ἐπειδάν [δέ] ἐξήκῃ ἡ ἀρχή καὶ αὐτοῖς πρός τὺς φεύγοντας. καὶ [τοῖς] φεύγυσι πρὸς αὐτὺς, εἰσαγωγίμυς εἶναι τάς δίκας. id est : *Magistratus, quo anno cum imperio sunt, neque propriam, neque eorum, quorum tutelam vel curam gerunt* (2), *causam in judicio, vel agendo, vel defendendo sustinento. Simul ac vero Magistratus dies exierit, non ipsis tantum adversus reos suos, sed etiam aliis adversus ipsos litem intentare jus fasque esto* (3).

De foro venditoris. 1. *Si Præses, qui judicem dedit, successorem acceperit.*

49. Idem lib. 3. Responsorum.

VEnditor (4) ab emptore denunciatus (5), ut eum evictionis nomine defenderet, dicit se privilegium habere sui (6) judicis. Quæritur, an possit litem ab eo judice, apud quem res inter petitorem et emptorem cœpta est, ad suum judicem revocare? Paulus respondit, venditorem (7) emptoris judicem sequi solere (8).

§. 1. Judices a Præside dati solent etiam in tempus successorum ejus durare (9), et cogi pronunciare (10): easque sententias servari. In eundem sensum etiam Scævola respondit.

Ubi peti, ac solvi debet fideicommissum.

50. Ulpianus lib. 6. Fideicommissorum.

SI fideicommissum ab aliquo petatur (11), isque dicat alibi (12) esse majorem partem hereditatis, non erit ad præstationem compellendus : et ita multis constitutionibus cavetur, *ut ibi petatur fideicommissum, ubi major pars hereditatis est:* nisi [si] probetur, eo loco voluisse testatorem fideicommissum præstari, ubi petitur.

§. 1. Tractatum est de ære alieno, si in ea provincia, ubi fideicommissum petitur, plus esset æris alieni, an, quasi major pars alibi esset, præscriptio locum haberet? Sed [et] hic placuit, nihil facere æris alieni nomen: cum non loci sit æs alienum, sed universarum facultatum (13): æs enim alienum, patrimonium totum imminuere constitit, non certi loci facultates. † Quid tamen, si forte certis oneribus destinatum (14) sit id patrimonium utputa alimentis præstandis, quæ Romæ præstari paterfamilias jusserat, vel tributis, vel quibusdam aliis inexcusabilibus (15) oneribus, an possit præscriptio (16) locum habere? Hic putem justius dici, locum habere.

§. 2. Sed et rescriptum est, ut *illic fideicommissum petatur, ubi* (17) *domicilium heres habet.* Quotiens autem cœpit quis fideicommissum solvere, non potest hac præscriptione (18) uti (19):

51. Marcianus lib. 8. Institutionum.

QUamvis ad eum hereditas fuerit devoluta, qui domicilium in provincia habet. Sed et Divi Severus et Antoninus rescripserunt, si consenserit fideicommissarius (20) alio loco dare, necesse habere secundum consensum dare, ubi consenserit.

1. *De tesseris frumentariis.* 2. *De viris clarissimis fideicommissariis.* 3. *Si res per fideicommissum relicta, ibi sit, ubi petitur.* 4. *Si satis de fideicommisso petatur.*

52. Ulpianus lib. 6. Fideicommissorum.

SEd et si suscepit actionem (21) fideicommissi, et aliis defensionibus usus, hanc omisit : postea, quamvis (22) ante sententiam, reverti ad hanc defensionem non potest (23).

§. 1. Si libertis suis tesseras frumentarias (24) emi voluerit; quamvis major pars hereditatis in provincia sit, tamen Romæ debere fideicommissum solvi, dicendum est: cum apparet (25) id testatorem sensisse ex genere comparationis.

§. 2. Sed et si proponas, quibusdam Clarissimis (26) viris argenti vel auri pondo relicta, et sit sufficiens ad hujusmodi fideicommissa Romæ patrimonium : licet major pars totius patrimonii in provincia sit, dici oportet, Romæ esse præstandum : nec enim verisimile est (27), testatorem qui honorem (28) habitum voluit his, quibus reliquit, tam modica fideicommissa in provincia præstari voluisse.

§. 3. Si ea res, quæ per fideicommissum relicta est,

(1) *Prætores* vertit Haloander, in quo reprehenditur ab Alciato, qui hoc nomen magistratus apud Athenienses fuisse ait. Ant. autem Augustinus vir ampliss. id de omnibus magistratibus provincialibus accipi posse putat, et cum eo doctissimi quique faciunt: Vid. Alciat. *l.* 4. *dispunct. c.* 6. et Augustin. *ad l.* εἰδέναι. *infr. de tutor. et curator. dat. ab his.* Mod.

(2) Aliud in Advocato fisci. *l. pen. et ult. supr. de postulando. l.* 3. *C. ubi senatores.*

(3) Praxim hujus legis vide in *l.* 38. *in fin. infr. ad l. Jul. de adult.* adde *l.* 16. *Sup. de offic. Præsidis.*

(4) Venditor denunciatus, ut emptorem in evictione rei defenderet, litem ad forum suum revocare non potest. 7. *Eclog.* 5. *cap.* 48.

(5) Admonitus, compulsus.

(6) Id est, fori, pone Ecclesiastici, de quo dixi *Authent. Statuimus. C. de Episcopis.* idque ita esse multis probat Covarruvias, 1. *pract.* 8. *n.* 3. Goth. Vide Costal. *h. l.* Afflict. *decis. Neapolit.* 227. *n.* 2. *in fin.* Andr. Gail. 1. *observ.* 37. *n.* 7. Joan. a Sande, *decis. Frisic. l.* 1. *tit.* 1. *defin.* 5. Ans.

(7) Ibi res defendenda, ubi agitur, v. *l.* 2. *C. ubi in rem actio.*

(8) Vide *l.* 1. *in fin. C. ubi in rem actio.*

(9) Imo, nemo judicare jubere potest eo die, quo privatus futurus est. *l.* 13. *in fin. supr. de jurisdict.*

(10) Non ab ipso quidem, qui eum dedit, si sit privatus. *l.* 13. *Sup. de jurisdict.* sed vel ab ipso præside, si in provincia remaneat, vel ab ejus successore. *Mod.*

(11) Vid. Covarruviam, *d. loco n.* 4.

(12) Vid. *l.* 52. §. 3. *Inf. eod. l.* 47. *l.* 108. *Inf. de legat.* 1. vide *l. unic. C. ubi fideicommiss.*

(13) Sic præsens status peculii spectatur. *l.* 32. §. 1. *infr. de peculio.* adde *l.* 1. §. 9. *infr. de dote prælegata.*

(14) Hypotheca sequitur rem ipsam et fundum, *ut hic.* Aliud est in personali actione, quæ adversus heredem instituitur. *l. ult. C. de hered. act. l.* 13. *C. de hered. inst.*

(15) Quæ nullam executionem admittunt.

(16) Exceptio.

(17) *l.* 39. §. 3. *infr. de administrat. et peric. tut.*

(18) Fori.

(19) Nec enim ob litem contestantium conditio deterior fit, sed melior. *l.* 86. *infr. de reg. jur.*

(20) Id est, heres, ut et *Novella* 108. *c.* 2.

(21) Fori exceptioni renunciari videtur, cum quis solvere incipit, vel paciscitur, vel judicium suscipit. *Bart.*

(22) Appellationi renunciare videri eum, qui coram primo judice litigat, hinc colligit Socinus, *reg.* 25. quem vide. adde *l. ult. C. de except.*

(23) *l.* 16. *C. h. t. l.* 4. *C. de jurisd. l.* 13. *C. de except. Novell.* 53. c. 3.

(24) Id est, signa, quibus exhibitis a principe frumentum dabatur. *l.* 49. §. 1. *infr. de legat.* 2.

(25) *l.* 47. *in princ. infr. de leg.* 1.

(26) Id est, senatoribus: vide quæ scripsi *ad l.* 5. *infr. de curat. furios.*

(27) Vide *l.* 22. §. 1. *infr. de usu et habitat.*

(28) Vide quæ ad hunc locum scripsi *in l.* 3. §. 2. *in fin. infr. de legatis præstandis.*

*

eo loci sit, dicendum est, non debere præscribi ei, qui petit quasi major pars hereditatis alibi sit (1).

§. 4. Sed si non fideicommissum petatur eo loci, sed fideicommisso (2) satis: videndum est, an hæc præscriptio locum habeat? et non puto habere. Quinimo, et si nihil sit eo loci, attamen jubendum satisdare: quid enim veretur, cum si satis non dederit, mittatur adversarius in possessionem fideicommissi servandi causa?

Quibus ex causis adversus dominos Servis *consistere licet.*

53. Hermogenianus lib. 1. juris Epitomarum.

VIx (3) ex causis (4) adversus dominos servis consistere permissum est: id est, si qui suppressas tabulas testamenti dicant, in quibus libertatem sibi relictam adseverant (5): Item, arctioris (6) annonæ (7) popul. Rom. (8) census etiam et falsæ monetæ criminis reos dominos detegere servis permissum est (9). Præterea fideicommissam libertatem ab his petent (10). † Sed [et] si qui suis nummis (11) redemptos se, et non manumissos contra placiti fidem adseverent. † Liber etiam [esse] jussus, *si rationes reddiderit*, arbitrum (12) contra dominum rationibus excutiendis recte petet (13). † Sed et si quis fidem alicujus elegerit, ut nummis ejus redimatur, atque his solutis manumittatur, nec ille oblatam pecuniam suscipere velle dicat, contractus fidem detegendi servo potestas tributa est.

De præjudicio.

54. Paulus lib. 1. Sententiarum.

PEr minorem causam majori (14) cognitioni præjudicium fieri non (15) oportet (16): major enim quæstio minorem causam ad se trahit (17).

De edictis, quibus vocantur absentes.

55. Idem lib. singulari de officio Adsessorum.

EDictum, quod ab antecessore datum est, in numero trium Edictorum (18) connumerari debet. Plane, licet [omnis] ab antecessore numerus finitus sit, solet successor unum Edictum dare.

Quis possit rem in judicium deducere.

56. Ulpianus lib. 30. ad Sabinum.

LIcet verum (19) procuratorem in judicio rem deducere verissimum est, tamen, et si quis, cum procurator (20) non esset, litem sit contestatus, deinde ratum (21) dominus habuerit, videtur retro (22) res in judicium recte deducta (23).

Si filiusfam. conveniatur.

57. Idem lib. 41. ad Sabinum.

TAm ex contractibus, quam ex delictis in filiumfamilias (24) competit actio (25): sed, mortuo filio post (26) litis contestationem, transfertur judicium in patrem (27), duntaxat (28) de peculio et quod in rem ejus versum est. Certe si quasi procurator alicujus filiusfamilias judicium acceperit, mortuo eo (29), in eum, quem defenderit, transactio (30) vel judicati datur.

Quibus modis judicium solvitur, et de evocationibus.

58. Paulus lib. 13. ad Sabinum.

JUdicium (31) solvitur vetante (32) eo, qui judicare jusserat: vel etiam eo, qui majus (33) imperium (34) in eadem jurisdictione habet, vel etiam si ipse judex ejusdem imperii esse cœperit, cujus erat, qui judicare jussit.

Ubi judicandum est.

59. Ulpianus lib. 51. ad Sabinum.

SI *locus* (35) in (36) jubendo judicare non est comprehensus, videtur eo loco judicare jussisse, quo solet (37) judicari sine incommodo litigantium (38).

De officio judicis subrogati.

60. Paulus lib. 14. ad Sabinum.

MOrtuo judice, quod eum judicare oportuerat, idem (39) eum, qui subditus (40) est, sequi (41) oportet.

Quid in judicium venire intelligatur. 1. *De latrunculatore.*

(1) *l.* 38. *l.* 50. *Sup. eod. l.* 47. *l.* 108. *infr. de legat.* 1. vide *l. un. C. ubi fideicommissum.*

(2) Relicto in diem, vel sub conditione.

(3) In certis causis, *Halo.* particula *id est*, quæ sequitur, ostendit Haloandri lectionem veriorem esse.

(4) Puta majestatis. *l.* 7. §. 2. *infr. ad legem Jul. majest.*

(5) *l.* 7. *infr. ad l. Corn. de falsis.*

(6) Arctiorem annonam præbere quid esset, dixi *ad l.* 17. *infr. de compensation.* Goth. Vide Rævard. *lib.* 3. *varior. c.* 17. Ans.

(7) Vide *l.* 13. *infr. de accusationibus.*

(8) *l.* 1. *infr. ad l. Jul. de annona.*

(9) *l.* 2. *C. pro quib. caus. servi.*

(10) Et eos in jus vocabunt eo nomine. *l.* 9. *supr. de in jus vocando. l.* 44. *infr. de fideic. libert.*

(11) *l.* 4. *l.* 5. *infr. de manumiss.*

(12) De quo vide *l.* 1. §. 7. *infr. si is, qui testamento liber.*

(13) *l.* 50. *infr. de condit. et demonstrat.*

(14) Atqui *l.* 4. *infr. de publ. judic.* ait interdum evenire, ut præjudicium judicio publico fiat. verum lex illa de judiciis loquitur, in quibus civiliter et criminaliter agi potest, et dictio *interdum* ostendit, illic exceptionem hujus regulæ tradi. vid. interpretes Basilicon, Jo. Robertum *lib.* 1. *sent. cap.* 13. Mod.

(15) Imo fit interdum præjudicium majori causæ per minorem: admittitur enim ejus juramentum, qui postea juravit, et ea sic admissione videtur is, qui prior juravit, perjurus dici. *l.* 28. *in fin. infr. de jurejur.*

(16) Vide *l.* 16. *infr. de except.* Goth. Vid. Rævard. *l.* 1. *de præjudic. cap.* 7. Ans.

(17) Sic inferior superiori fundo servit. *l.* 1. §. *ult. infr. de aqua et aquæ.*

(18) De quibus vide *l.* 68. 69. 70. *infr. eod.*

(19) Aliud in falso. vid. Socinum *regula* 165.

(20) Idem in defensore. *l.* 11. §. 7. *in fin. infr. de except. rei judicatæ.*

(21) Vide *l.* 12. *in fin. infr. de solutionibus.*

(22) c. 10. *de regulis in* 6.

(23) Vide *l.* 12. *in fin. infr. de solutionibus.*

(24) Quid, quatenus de peculio ex delicto servi tenetur dominus? quatenus ejus delicto peculium servi auctum est. *l.* 3. §. 12. *infr. de peculio.* et sic non in solidum.

(25) Vide *l.* 39. *infr. de obligat. et act.*

(26) Vide Socinum *regul.* 101.

(27) Vide *l.* 1. *C. ne fil. pro patre.*

(28) Et sic nulla alia actio.

(29) Vide *l.* 1. *infr. quæ sententiæ sine appellat.*

(30) Judicii translatio datur. *Haloand.* transfertur actio. Petr. Fab. 1. *semest.* 12. 13. id vitii ortum fuisse putat ex scribendi errore per notas. alius legit, *translatio vel judicati.*

(31) *l.* 12. *in pr. supr. eod.* post litem contestatam potest revocari jurisdictio delegati: secus in procuratore. *Bart.*

(32) Et evocante ad se litem pendentem coram inferiore. De evocationibus vide *Novellam* 53. *cap.* 2.

(33) Quis ille sit, vide apud Bart. *hic.*

(34) In eadem jurisdictione quomodo potest alter altero majus imperium habere? Pone exemplum in Proconsule qui majus habet imperium Legato suo, et tamen utriusque eadem est jurisdictio: quod notandum.

(35) Conjunge *l. eum qui. supr. de jurisd. l. judex. infr. de re judic. l. nemo. infr. de reg. jur.* Mod.

(36) Magistratus qui jubebat judicare, plerumque locum inserebat judicii.

(37) Solita et consueta sequi debemus. Quid si duobus locis solitus sit aliquis judicare? In magis consuetum locum sistere se vocatus debebit, *arg. l.* 65. §. 2. *infr. de legat.* 3. *l.* 27. §. 2. *infr. ad municipalem.*

(38) Vide *l.* 21. §. *pen. supr. de rec. qui arbitr.*

(39) *Actorum genus.* scilicet ut interea ex animi sententia judicet. *l.* 19. *supr. de recept. qui arbitr.*

(40) *Subditus* judex dicitur, qui loco mortui datur iis, qui eum habuerunt judicem in aliqua re vel lite. Festus *in subditus.* vide et *l.* 32. *supr.*

(41) Idem tempus ei concedendum. *l.* 32. *supr. eod.*

61. ULPIANUS lib. 26. ad Edictum.

SOlemus quidem dicere (1), *Id venire in judicium*, *de* (2) *quo actum est inter litigantes*: sed Celsus ait, periculose [esse], ex persona rei hoc metiri, qui semper, ne condemnetur, hoc dicet, *non convenisse* (3). Quid ergo? melius est dicere (4), id venire in judicium, non de quo actum est, ut veniret, sed id non venire, de quo nominatim actum est, ne veniret.

§. 1. Latrunculator (5) de re pecuniaria judicare non (6) potest.

Actoris et rei distinctio.

62. IDEM lib. 39. ad Edictum.

INter litigantes non aliter lis expediri potest, quam si alter petitor, alter possessor sit: esse enim debet, qui onera petitoris sustineat, et qui commodo possessoris fungatur (7).

Quid sit recte defendi.

63. IDEM lib. 49. ad Edictum.

REcte *defendi* (8), hoc est, judicium accipere, vel per se, vel per alium, sed cum (9) satisdatione: nec ille videtur defendi, qui (10), quod judicatum est, non solvit.

De æstimatione. De prædone. 1. Judicatum solvi.

64. IDEM lib. 1. Disputationum.

NOn ab judice doli æstimatio ex eo, quod interest, fit, sed (11) ex eo, quod in litem juratur: Denique et prædoni depositi (12), et commodati (13), ob eam causam competere actionem, non dubitatur.

§. 1. Si quis alio judicio acturus, judicatum solvi satis acceperit, deinde (14) et [in] alio judicio agat, non committetur stipulatio: quia de alia re cautum videtur (15).

Ubi dos repetitur.

65. IDEM lib. 34. ad Edictum.

EXigere (16) dotem mulier debet illic (17), ubi maritus domicilium habuit, non ubi instrumentum dotale conscriptum est: nec enim id genus contractus (18) est (19), ut et eum locum spectari oporteat, in quo instrumentum dotis factum est, quam eum, in cujus domicilium et ipsa mulier per conditionem matrimonii (20) erat reditura.

De intentione ambigua.

66. IDEM lib. 2. Disputationum.

SI (21) quis intentione (22) ambigua vel oratione usus sit, id, quod utilius ei (23) est, accipiendum est (24).

Si quis dicat se suis nummis redemptum.

67. IDEM lib. 6. Disputationum.

QUi se dicit *suis* (25) *nummis redemptum*, si hoc probaverit, exinde liber erit, ex quo redemptus est: quia Constitutio non liberum pronunciare præcipit, sed *restitui ei libertatem* jubet. Proinde compellendus erit manumittere eum, qui se suis nummis redemit. † Sed [et] si latitet, exempla Senatusconsultorum ad fideicommissam (26) libertatem pertinentium [debere] induci oportet.

De edicto peremptorio.

68. IDEM lib. 8. Disputationum.

AD (27) peremptorium (28) Edictum hoc ordine venitur (29), ut primo quis petat post absentiam adversarii Edictum (30) primum: mox alterum.

69. IDEM lib. 4. de omnibus Tribunalibus.

PEr intervallum non minus (31) decem (32) dierum;

70. IDEM lib. 8. Disputationum.

ET tertium (33): quibus propositis, tunc *peremptorium* impetret (34): quod inde hoc nomen sumpsit, quod perimeret disceptationem, hoc est, ultra non pateretur adversarium tergiversari.

71. IDEM lib. 4. de omnibus Tribunalibus.

IN peremptorio autem comminatur (35) is, qui Edictum dedit, *etiam absente diversa parte cogniturum se*, *et pronunciaturum*.

72. IDEM lib. 8. Disputationum.

NOnnunquam autem hoc Edictum post tot numero edicta, quæ præcesserint, datur: nonnunquam post unum vel alterum: nonnunquam statim, quod appellatur

(1) Et male. *ut infr.* secus in arbitris, *l.* 21. §. 6. *supr. de recept. qui arbitr.*

(2) Vide *l.* 30. *infr. de peculio.*

(3) *l.* 83. §. *infr. de verb. oblig.*

(4) Imo non est. Id enim in judicium venit, de quo actum est, ut veniret, *l.* 21. §. 6. *supr. de recept. qui arbitr.* Dic aliud ibi esse in arbitrio, quam hic in judicio.

(5) Ληστοδιώκτης dicitur, *Novell.* 8. c. 12. 13. vide Cujac. 19. *obs.* 11.

(6) Imo potest criminalis judex de re pecuniaria et civili quoque cognoscere, si res pecuniaria et civilis in criminalem forte inciderit, *l.* 4. §. *si dicantur.* 4. *infr. finium regund.* *l.* 56. §. 1. *infr. de furtis.* Et ita est, sed id fit incidenter tantum.

(7) *l.* 13. *supr. eod.* *l.* 1. §. 3. *infr. uti possidetis.* §. 4. *Inst. de interdictis.*

(8) Vide *l.* 21. *in fin. supr. ex quibus causis majores.* et *l.* 33. §. *defendere. infr. de rebus autorit. jud.*

(9) Vide *l.* 5. §. 3. *infr. judicatum solvi.*

(10) Id est, qui judicatum solvit, non satisdat. *arg.* *l.* 22. *in fin. supr. de recept. qui arbitr.*

(11) Juramentum in litem aliud est ab eo, quod interest.

(12) *l.* 1. §. *si prædo.* 39. *infr. depositi.*

(13) *l.* 3. §. 2. *l.* 15. 16. *infr. commodati.*

(14) *l.* 3. *infr. judicatum salvi.*

(15) *l.* 13. *in fin. infr. jud. solvi.*

(16) Dos repetitur in viri domicilio, non ubi dotis instrumentum confectum est. adde Tiraquellum in legibus connubialibus. *Gloss.* 1. *n.* 28. 32. 44. Cottam *in memorabilib. in verbis*, *Dos repetatur.* vide omnino Constantinum Rogerium *de dote*, *quæstion.* 20. Decium, *cons.* 19. 284. *et* 402. Jasonem *ad l.* 1. *n.* 60. *C. de summa Trinitate*: et Phanucium *Gloss.* 9. *tract. de lucro dotis.*

(17) Vid. Jo. Robert. *l.* 1. *sent.* *c.* 4. et August. Berojum *qu.* 108. Mod.

(18) Est tamen dos, aut potius dotis promissio, contractus. *l.* 73. *infr. de regulis juris.*

(19) Speciale est in contractu dotis, ut non inspiciatur locus contractus, sed domicilium mariti.

(20) An ut suum amittat? an ut civis in domicilio mariti habeatur? collige ex *l.* 22. §. 2. *l. fin.* §. 3. *infr. ad municip.*

(21) Libelli verba ambigua in edentis favorem interpretanda. vid. tamen tres exceptiones apud Socinum, *regul.* 237.

(22) *Intentio* est actoris, non rei, *l.* 9. §. 6. *infr. ad exhib.* *l.* 1. *infr. si mensor.* §. *si minus.* 34. *Inst. de act.* Imo et rei excipientis.

(23) Qui dixit, sive actori, *l.* 83. §. 1. *infr. de verb. oblig.* id tamen intellige, si actus periret: alias, contra actorem. *l.* 38. §. 18. *infr. de verb. oblig. et l.* 178. *infr. de reg. jur.*

(24) Imo pactio obscura actori nocet, *l.* 39. *supr. de pactis.*

(25) Vid. *l.* 4. *infr. de manumiss.*

(26) Fideicommissariam.

(27) Vid. *hic* Alberic. Cujac. 20. *obs.* 11.

(28) De quo vid. *l.* 70. *infr. eod.* Peremptorio huic qui non respondet, vere est contumax et litis desertor, hoc est, *eremodicium contrahere* dicitur. *l.* 53. §. 1. *infr. de re judicata.*

(29) Consulatur Duarenus *l.* 3. *sent. jur. cap.* 17. Mod.

(30) *Un défaut.*

(31) *l.* 13. §. 2. *C. h. t.*

(32) Hodie triginta. *Novell.* 112. *c.* 3.

(33) *l.* 55. *supr. eod.*

(34) Vid. *l.* 53. §. 1. *Inf. de re judicat.*

(35) Non tantum comminatur, sed condemnat. *l.* 53. *infr. de re judic.*

unum (1) *pro omnibus* (2). † Hoc autem æstimare oportet eum, qui jus dixit (3): [et] pro (4) conditione causæ, vel personæ, vel temporis, ita ordinem edictorum vel compendium moderare.

De absente citando post Edictum peremptorium, et sententia ferenda. 1. *De absentia ejus, qui Edictum peremptorium impetravit.* 3. *An condemnatus ex peremptorio possit appellare.*

73. Idem lib. 4. de omnibus Tribunalibus.

ET post Edictum peremptorium impetratum, cum dies ejus supervenerit, tunc absens citari (5) debet: et, sive responderit, sive non responderit, agetur causa; et pronunciabitur: non utique secundum præsentem, sed interdum (6) vel absens, si bonam causam habuit, vincet (7).

§. 1. Quod si is, qui Edictum peremptorium (8) impetravit, absit die cognitionis (9), is vero, adversus quem impetratum est, adsit, tum circumducendum (10) erit Edictum peremptorium (11): neque (12) causa cognoscetur, nec secundum præsentem pronunciabitur.

§. 2. Circumducto edicto videamus, an amplius reus conveniri possit: an vero salva quidem lis est, verum (13) instantia tantum edicti periit? Et magis (14) est, ut instantia tantum perierit, ex integro autem litigari possit.

§. 3. Sciendum [est], ex peremptorio absentem condemnatum, si appellet, non esse audiendum: si (15) modo per contumaciam defuit: si minus, audietur.

De qua re pronunciare judex cogitur: 1. *Aut potest.* 2. *Si quis mortuum debitorem defenderit.*

74. Julianus lib. 5. Digestorum.

DE (16) qua re cognoverit judex, pronunciare quoque cogendus erit (17).

§. 1. Judex, qui usque ad certam summam judicare jussus est, etiam de re majori judicare potest, si inter litigatores conveniat (18).

§. 2. Cum absentem defendere vellem, judicium, mortuo jam eo, accepi, et condemnatus solvi: Quæsitum est, an heres liberaretur: item, quæ actio [mihi] adversus eum competeret? Respondi, judicium, quod jam mortuo debitore, per defensorem ejus accipitur, nullum esse (19): et ideo heredem non liberari: defensorem autem, si ex causa judicati solverit, repetere quidem non posse, negotiorum tamen gestorum ei actionem competere adversus heredem: qui [sane] exceptione doli mali tueri se possit, si ab actore conveniatur.

De officio executoris a Prætore dati.

75. Idem lib. 36. Digestorum.

SI Prætor jusserit *eum, a quo debitum petebatur, adesse*, et ordine Edictorum peracto, pronunciaverit *absentem debere*, non utique judex (20) qui de judicato cognoscit, debet de Prætoris sententia cognoscere: alioquin lusoria (21) erunt (22) hujusmodi edicta et decreta Prætorum. *Marcellus notat*: Si per dolum sciens falso (23) aliquid allegavit (24), et hoc [modo] consecutum [eum] sententia (25) Prætoris liquido (26) fuerit adprobatum (27), existimo debere (28) judicem querelam (29) rei admittere. *Paulus notat* (30): Si autem morbo impeditus (31), aut Reipublicæ causa avocatus, adesse non potuit reus, puto vel actionem judicati eo casu in eum (32) denegandam, vel exsequi Prætorem ita judicatum non debere.

An mutatione judicum singulorum mutetur judicium.

76. Alfenus lib. 6. Digestorum.

PRoponebatur, ex his judicibus qui in eandem rem dati essent, nonnullos causa audita excusatos esse (33), inque eorum locum alios esse sumptos; et quærebatur singulorum judicum mutatio eandem rem, an aliud judicium fecisset? Respondi, non (34) modo si unus, aut alter, sed et si omnes judices mutati essent, tamen et rem eandem,

(1) Citatio unica regulariter pro tribus sufficit, *ut hic.* nisi tres requirantur præcise. *Gloss. in Clement.* 1. *in verbo requisierit. de hered.* ut in Feudis, Bald. *in c.* 1. *de milite Vasallo*: Socinus *regula* 51.

(2) *d. l.* 53. §. 1. *l.* 8. *C. quomodo et quando judex.*

(3) *Al.* dicit.

(4) *l.* 4. §. *pen. infr. de incendio.*

(5) Iterum. v. *d. l.* 8. Porro citari hoc loco reus dicitur, cum ipsa die cognitionis, quæ ante ei dicta fuit, in foro ac tribunali per præconem evocatur, ut an præsens sit, necne appareat, *arg. l.* 7. *supr. de in integr.* Vid. Duar. 1. *disp.* 7.

(6) *l.* 13. §. 2. *C. h. t. Nov.* 65.

(7) Reus tamen, qui se judicio sistit, non condemnatur in expensas. *d. l.* 13. §. 2. *C. eod.*

(8) De quo *supr. l.* 68.

(9) Die assignationis, *au jour de l' assignation.*

(10) Circumducere edictum Galli practici dicunt, *Rabatre un défaut.*

(11) Harum sex legum, puta 68. *et sequentium*, interpretationem v. *in fin. Nov.* 112. ubi notavi pœnam actoris contumacis.

(12) De lite ipsa judex non cognoscet, nec reum a lite absolvet, sed a sola instantia.

(13) Differentiam observa, instantiæ et litis.

(14) Edictum peremptorium, quod reus impetravit adversus actorem, (*défaut*, *congé*), reum ab instantia tantum, non ab actione liberat, *ut hic.* Quæ vero pragmaticis *forclusio* vel *exclusio* appellatur, vim majorem obtinet, secum enim ipsa trahit absolutionem, non tantum instantiæ, sed et litis, sive actionis.

(15) *l.* 23. §. *fin. infr. de appell.* Contumax fictus appellare potest. An et verus? vid. Socinum, *reg.* 73. 74.

(16) Judex, qua de re cognoverit, de eadem pronunciare debet, *ut hic. c. cum judex. et ibi Glossa. extra. de causa possessionis ac proprietatis.* vide tamen exceptiones apud Socinum, *regul.* 195.

(17) *l.* 13. §. *fin. infr. de vacat. mun.*

(18) *l.* 28. *infr. ad municip.*

(19) Si contra mortuum feratur, v. *l.* 2. *infr. quæ sententiæ.* secus si pro defuncto, v. *l.* 30. *infr. de fid icom. libert.*

(20) Judex de judicato cognoscere is dicitur, qui judicatum exequitur: vide quæ scripsi ad hunc locum *in l. ult.* §. 3. *supr. de eo, quod metus causa.*

(21) Adde *l. ult. in fin. infr. ne quid in loco publ.* De lusoriis judiciis adde *l.* 14. *infr. de appellat.*

(22) Quod esse non debet. Imo possunt esse judicia lusoria. *l.* 7. §. 3. *infr. quib. ex causis in possessionem eatur.*

(23) *l.* 1. *C. si ex falsis instrumentis.*

(24) Actor.

(25) *Sententiam*: ita legit Cujac. 25. *obs.* 38. Consequi sententiam: ita legimus *in l. cum precib. C. de probat. l. ult. C. de bonis autorit. judicis possid.* quam et consequi non is tantum dicitur, qui vicit, sed et qui damnatus est. Ambrosius *ad Romanos* c. 8. In hominibus morte dignis, vel sententiam consequutis.

(26) Hæc vox *liquido* pertinet ad probationem δηλότητα.

(27) Apud Judicem.

(28) Judex itaque ita pronunciat, Non jure sententiam dictam videri, ut *l.* 4. *C. si contra jus.* Et sic judex non tantum cognoscit, an judicatum sit, sed an judicatum sit ex falsis allegationibus.

(29) Exceptionem. An et condictionem soluti? v. *l.* 26. *l.* 60. *infr. de condict. indebiti.* An et restitutionem? Plerique ita putant, si sententia reperiatur lata ex falsa causa. Verum obstare videtur *l.* 35. *infr. de re judic.*

(30) Observa Julianum iterum notari, sed a Paulo: nam paulo ante notatus est a Marcello.

(31) *l.* 53. §. *pen. l.* 60. *infr. de re judicata.*

(32) Reum.

(33) *Ut l.* 18. *supr. eod.*

(34) Eadem res interdum censetur, licet ejus partes commutatæ sint, *ut hic.* Idem judicium censetur, etiamsi judices dati vel omnes, vel eorum quidam sint mutati. Idem in legione, populo, navi: imo in uno et eodem homine cernimus, quorum omnium mutationes horariæ ac momentaneæ, superiores species non perimunt. In id unum totam hancce quæstionem recidere censeas, ut eadem res esse existimetur, cujus species eadem subsistat: Hoc ubi accidat, partium mutationem haud considerari, sed ejusdem speciei, ut ita dicam consistentiam, aut potius durationem. Ea sane ratione iidem, qui ab ævo, fontes, eadem flumina, et in scenis idem chorus, eadem musica. De *eodem*, et quid *idem* dicatur, adde Platonem *in Timæo*: Aristotelem 3. *Politic.* 2. Alexand. ab Alex. 3. *c.* 10. Alciatum 6. *parergon.* 17.

et judicium idem (1) quod antea fuisset permanere (2). Neque (3) in hoc solum evenire, ut partibus commutatis eadem res esse existimaretur, sed et in multis cæteris rebus: nam et *legionem* eandem haberi, ex qua multi decessissent, quorum in locum alii sublecti essent: et *populum* eundem (4) hoc tempore putari, qui abhinc centum annis fuisset, cum ex illis nemo nunc viveret: Itemque *navem* (5) si adeo sæpe (6) refecta esset, ut nulla tabula eadem permaneret, quæ non nova fuisset, nihilominus eandem navem esse existimari. Quod si quis putaret, partibus commutatis aliam rem fieri, fore, ut ex ejus ratione nos ipsi non iidem (7) essemus, qui abhinc anno fuissemus: propterea quod, ut Philosophi (8) dicerent, ex quibus particulis (9) minimis consisteremus, hæ quotidie ex nostro corpore (10) decederent, aliæque extrinsecus in earum locum accederent. Quapropter cujus rei species (11) eadem consisteret (12), rem quoque eandem esse existimari.

De patre et filio.

77. Africanus lib. 3. Quæstionum (13).

IN privatis negotiis (14) pater filium, vel filius patrem judicem habere potest (15):

78. Paulus lib. 16. ad Plautium.

QUippe judicare munus publicum est (16).

De pœna temere vocantis in jus. 1. *De quibus præsides consuli, et respondere debent.*

79. Ulpianus lib. 5. de officio Proconsulis.

EUm, quem temere (17) adversarium [suum] in judicium vocasse constitit, viatica (18), litisque (19) sumptus adversario suo reddere oportebit (20).

§. 1. Judicibus de jure dubitantibus Præsides respondere solent: de facto consulentibus (21) non (22) debent Præsides consilium impertire, verum jubere eos, *prout* (23) *religio suggerit, sententiam proferre:* hæc enim res nonnunquam infamat, et materiam gratiæ vel ambitionis tribuit.

Si judicis nomine erratum sit.

80. Pomponius lib. 2. ad Sabinum.

SI in judicis nomine (24), prænomine erratum est, Servius respondit, si ex conventione litigatorum is judex addictus (25) esset, eum esse judicem, de quo litigatores sensissent (26).

Qui judices esse non possunt.

81. Ulpianus lib. 5. Opinionum.

QUi (27) neque (28) jurisdictioni præest (29), neque (30) a Principe potestate aliqua præditus [est] neque ab eo (31), qui jus dandorum judicum habet, datus est, nec (32) ex compromisso (33) sumptus, vel ex aliqua lege confirmatus est, judex esse non potuit (34).

(1) Sic in casu *l.* 10. *Sup. de offic. proconsul.* dicitur esse unus proconsulatus. adde Hartman. 2. *pract.* 1. *c.* 1. *Nov.* 184. *c.* 6.
(2) Mutatione judicis, non mutatur judicium. *Bart.*
(3) Inductio elegans.
(4) Et universitatem, *l.* 7. *in fin. supr. quod cujuscunque univers.*
(5) De navigio, quo Theseus salvus rediit, hoc Plutarchus *in Theseo* refert, ad Demetrii Phaleræi usque ætatem conservatum fuisse ab Atheniensibus, materiam aliam integram ei sufficientibus: ut Philosophis in disputatione de his, quæ augentur, antiquitatis exemplum hæc navis præbuerit, quod alii eandem manere, alii non eandem contenderent: adde eundem autorem, *libello de sera numinis vindicta.*
(6) Id est, per vices, *l.* 10. §. 7. *infr. quib. mod. ususf. amitt. l.* 83. §. 5. *in fin. infr. de verb. oblig. l.* 98. §. *ult. infr. de solut.* idem in grege, *ut l.* 22. *infr. de leg.* 1. Idem in ædificio, v. *l.* 65. *in fin. infr. de legat.* 1.
(7) Nos iidem sumus, qui ante fuimus, *ut hic.* Imo alii. Plutarchus *in symposiac.*
(8) Epicurei, autores atomorum. Cicero 2. *Academic. de Finibus, de Natura, passim denique.* Pyrrho et Democritus omnia esse in fluxu, nihil idem permanere censebant: adde quæ notavi ad *l.* 3. *infr. de usuris.*
(9) Atomos innuit, quorum autores Epicurei.
(10) Corpus hominis Alphenus hic ipsum hominem appellat. denique corpus hominis pro ipso homine sumit: cum anima homo sit potius, quam corpus, quod et Plato in Alcibiade 1. *et lib.* 12. περὶ νόμων vidit, ut et Apollodorus Megarites, qui dicebat eos, qui credunt homines aliud esse, quam corpus, sine molestia victuros. Et alioqui homo, qua anima est, Dei imitatio, figura et imago, *Genes.* 2. Hinc Cicero 6. *de Republica:* Tu vero enitere, et sic habeto, Te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat, sed mens cujusque est quisque.
(11) Specie eadem manente res eadem manere intelligitur, *l.* 9. §. 3. *infr. ad exhibendum. l.* 7. *infr. de supellectile.*
(12) Adde *l.* 9. §. 3. *infr. ad exhibendum.*
(13) Vide in hanc l. Cujac. 3. *ad Afric.*
(14) Non tamen in contentiosa jurisdictione. *l.* 10. *Sup. de jurisdict.*
(15) Atqui recusari judex potest propter consanguinitatem, affinitatem, amicitiam novam, et familiaritatem, *cap. postremo de offic. deleg.* Goth. Conciliavi hanc legem, inquit Russardus, cum *l. qui jurisd. supr. de jurisd.* Cujacius vero existimat nihil distinguendum esse inter jus *dicere* et *judicare*: sed in eo versari differentiam, quia judicare *potest*, ut hic: sed non *debet*, ut ibi. vide Corasium *lib.* 4. *Miscell. c.* 9. et Duarenum *l.* 1. *disp. c.* 5. Mod.
(16) *l.* 2. *infr. de reg. jur.*
(17) Προπετῶς. 7. *Eclog.* 5. c. 73. 1. Harm. 2. §. 14.
(18) Τὰ τῆς ὁδοῦ καὶ τὰ τῆς δίκης δαπανήματα. *Eclog. et* Harmenop. *ibid.*
(19) *l.* 1. §. 1. *infr. de vacat. muner.* vide tamen Socinum *reg.* 139.
(20) Vide *l.* 4. *C. de fructibus et litium expensis.*
(21) *l.* 3. §. *idem infr. de testibus.*
(22) Imo possunt, et licet. *l.* 14. *supr. de off. præsid.*
(23) Judex ex conscientia judicare debet.
(24) De nominibus et prænominibus veterum, alias dixi.
(25) Litigaturi olim judicem ex decuria judicum eligebant. Dicebam judicem, tu condicebas, judex addicebat, inde judex addictus, *ut hic, et l.* 39. *supr. eod. l.* 4. *in fin. infr. de eo, quod certo. et in lege Manilia*: Cujusvis Judicis datio, addictioque esto. *Goth.* Adde *l.* 30. *infr. famil. ercisc.* ubi familiæ erciscundæ judicio arbiter addictus. et *l.* 59. §. *ult. infr. ad SC. Trebell.* ubi de hereditate dividenda Judex addictus: atque ita emenda *l.* 1. *C. de recept. arbitr. l.* 7. *l.* 16. *C. fam. ercisc. et pr. Inst. de offi. jud.* ubi aditus, pro addictus. *S. L.*
(26) *l.* 15. *supr. de jurisd.*
(27) Judex est vel ordinarius, (hoc est, datus a Principe, vel ab eo, qui jus dandi judicis habet;) vel ex compromisso sumptus, vel aliqua lege confirmatus. adde 1. Harmenop. 4. §. 1. 7. *Eclog.* 3. *ex tit.* 5. *c.* 76. Ita res judicatæ dicuntur ab his, qui imperium potestatemque habent, vel qui ex autoritate eorum inter partes dantur, item a magistratibus municipalibus, itemque ab his, qui ab Imperatore extra ordinem petuntur. Paul. 5. *sent.* 5. §. 1.
(28) Imo privatus potest. *Novell.* 15. *c.* 1. *l. ult. C. de jurisd.*
(29) Δικαιοδοσίαν ἔχειν, est jurisdictioni præesse. *Græci illo loco.* adde quæ scripsi ad *l.* 2. §. 6. *supr. de origine juris.*
(30) Jurisdictione ordinaria, delegata vel arbitraria carens, judicare non potest.
(31) Vide *l.* 12. §. 1. *supr. eod.*
(32) Atqui Paulus *illo loco*, negat ex compromisso judicem sumptum rem judicatam facere.
(33) *l.* 23. *infr. de appellat.*
(34) Cur ita? vide *l.* 3. *de jurisdict.*

De viatore vice arbitri dando.

82. IDEM lib. 1. de officio Consulis.

NOnnunquam solent magistratus populi Romani viatorem (1) nominatim vice arbitri dare (2), quod raro, et nonnisi re urgente faciendum est.

TIT. II.

DE (3) INOFFICIOSO (4) TESTAMENTO (5).

Quibus competit hæc querela.

1. ULPIANUS lib. 14. ad Edictum.

SCiendum est, frequentes (6) esse inofficiosi querelas: omnibus enim, tam parentibus (7), quam liberis de inofficioso licet disputare. Cognati (8) enim proprii, qui sunt ultra fratrem (9), melius facerent, si se sumptibus inanibus non vexarent, cum obtinere spem non haberent.

Color hujus querelæ.

2. MARCIANUS lib. 4. Institutionum.

HOc (10) colore (11) inofficioso testamento agitur, quasi non sanæ (12) mentis fuerunt, ut testamentum ordinarent. Et hoc dicitur, non quasi vere furiosus vel demens testatus sit, sed recte (13) quidem fecit testamentum, sed non (14) ex officio (15) pietatis (16): nam si vere furiosus esset, vel demens (17), nullum est testamentum.

Quid sit dicere inofficiosum testamentum.

3. MARCELLUS lib. 3. Digestorum.

INofficiosum testamentum dicere, hoc est: allegare (18), quare exheredari vel præteriri non debuerit: quod plerumque accidit, cum falso parentes instimulati liberos suos vel exheredant, vel prætereunt.

Ratio hujus querelæ.

4. GAJUS lib. singul. ad legem Glitiam (19).

NOn (20) est enim consentiendum parentibus (21), [qui] injuriam adversus liberos suos testamento inducunt: Quod plerumque faciunt, maligne circa sanguinem suum inferentes judicium, novercalibus (22) delinimentis (23) instigationibusve corrupti.

De descendentibus ex fœminis: 1. Definitio et color hujus querelæ.

5. MARCELLUS lib. 3. Digestorum.

NAm et his, qui (24) non ex masculis descendunt, facultas est agendi: cum de matris testamento agant, et obtinere adsidue soleant.

§. 1. Hujus autem verbi *de inofficioso* vis illa (ut dixi) est, docere immerentem se (25), et ideo et indigne præteritum, vel etiam exheredatione summotum: resque illo colore defenditur apud Judicem, ut videatur ille quasi non sanæ mentis (26) fuisse, cum testamentum inique ordinaret.

De posthumo. 1. De eo, qui non vocatur ad legitimam successionem. 2. De herede.

6. ULPIANUS lib. 14. ad Edictum.

POsthumus (27) inofficiosum testamentum potest dicere eorum, quibus suus heres vel legitimus potuisset fieri,

(1) Vide quæ scripsi ad *l. ult.* §. 3. *supr. de eo quod metus causa.*

(2) Datus autem ut executor, partes judicis sibi non vindicabit. *l.* 6. *C. de execut. rei judicatæ.*

(3) *L.* 3. *C.*28. *Inst.* 2.18. Paul. 4. *sent.*5. 39. *Eclog.* 1. περὶ τῆς κατὰ διαθήκην μέμψεως. Transit autem Jurisconsultus ad Judices Centumvirales.

(4) Inofficiosum testamentum est, in quo liberi vel parentes frustra exheredati sunt, iisque de causis, non ob omissas solemnitates, testamentum impugnatur et infirmatur officio judicis: resque ad intestati causam redit, quod ad institutiones attinet, *Auth. ex causa. C. de liberis præteritis.* An hodie locus sit querelæ, hinc intelligi poterit. Patri intestato succedit filius: testato, pro portione scripta: quæ si minor legitima est, condictione ex *l.* 30. *C. h. t.* ad supplementum utetur. Si præteritus est, testamentum ipso jure nullum esse dicere potest: ad hæc bonorum possessionem contra tabulas habet: Justa exheredationis causa probata, nullo modo testamentum patris impugnat: non probata, adversus heredem scriptum antea non aget, quam hac querela instituta. et ita rarius hoc titulo utimur: vide 7. *Valer.* 7.

(5) In hunc titulum scripsit præter alios Eguinarius Baro *tom.* 3. Pratejus *catapodismat. lib.* 2. et Rævard. *de autoritate prudent. cap.* 13. Mod.

(6) Frequentia titulum commendat.

(7) Atqui filius in potestate, testamentum facere nequit. *l.* 6. *infr. qui testam.*

(8) Cognatis querela non competit, *ut hic*, *Eclog. eod. c.* 1. imo competit. *l.* 6. *infr. eod.*

(9) Datur hæc querela tribus: ascendentibus, descendentibus et collateralibus interdum, ut *l.* 27. *C. h. t. Nov.* 18. *c.* 1.

(10) *Eclog. eod. c.* 2.

(11) *l.*5.*in fin.infr. eod.* Color nihil aliud est, quam falsa expositio, *teste Quintiliano.* Hujusmodi colores in foro etiam recipiuntur. *l.* 7. *infr. ad SC. Macedon.* Datur iniquæ actioni color. Datur incompetenti judici color: sic quæritur color judicationi parium. Cujac. 2. *Feudor.* 20.

(12) *l.* 5. *in fin. l.* 19. *circa med. infr. eod.* vide quæ notavi *in l.* 5. *infr. eod.*

(13) Id est, solenniter.

(14) Imo contra merita. *Ascon.*

(15) Non ex officio pietatis facit, qui liberos injuste exheredat, et ideo frustra exheredat. Paul. 4. *sent.* 5. §. 1.

(16) Quam sibi ipsis parentes et filii invicem debent. *l.* 1. *infr. de obsequ.* cujus oblivisci solent interdum. *l.* 4. *Inf. eod.* Paul. 4. *sent.* 5. §. 1.

(17) *l.* 16. §. 1. *l.* 17. *infr. qui testam. facere.*

(18) Vide quæ notavi *l.*5. §. 1. *infr. eod.*

(19) Lege Glitia introducta fuit quartæ aut inofficiosi querelæ actio seu ratio: quod argumento hujus inscriptionis ac tituli possis colligere, adde *Livium* 19. Aliis *Titia*, aliis *Licia.* Sane *Gliciam* familiam Romæ fuisse non constat: ac præter cognomen M. Claudii, M.F. Glitiæ (qui Suetonio, *in Tiberio c.*2. Flicia: Floro Glaucia. *lib.* 16. *Fast. Capitolini anno urbis* 504.) Dictatoris (qui scriba fuerat, et coactus est abdicare, licet ludis prætextatus interfuit;) nihil comparet: nisi quod meminit Tacitus *lib.* 15. cujusdam Glicii Galli. adde Cujac. 2. *obs.* 21.

(20) Injuriæ liberis inferendæ cupidis parentibus non est concedendum. adde *Novell.* 115. *c.* 3. *et ult. in fine.* hoc etiam non permittit Solon. vide Plutarchum *in Solone.*

(21) Et dominis adversus servos. *l.*3. §. 1. *infr. de SC. Sil.*

(22) Vide quæ notavi de Noverca *in l.*4. §. 6. *in fin. infr. de gradibus.*

(23) Non est tamen vetitum, ut conjuges se in testamentis ad liberalitatem provocent. *l.* 3. *C. si quis aliquem testari.* Goth. Vid. Bald. Alberic. et Castrens. *hic.* Menoch. *lib.* 3. *præsumpt.* 12. *num.* 11. Ans.

(24) Querela inofficiosi competit etiam his, qui ex fœminis descendunt. *Eclog. eod. c.* 4.

(25) Hodie filius non tenetur docere se merentem, sed oportet eum probari ab heredibus scriptis ingratum. *l.* 30. *in pr. C. h. t.* Goth. Adde *Novell.* 115. *cap.* 3. Clar. §. *testamentum. quæst.* 40. *n.* 5. Fachin. 6. *controv.* 76. Alciat. 1. *præsumpt.* 16. S. L.

(26) Bartolus ait, hodie istum colorem non quæri: satis esse, proponi causam exheredationis sive præteritionis non esse veram.

(27) Ut præteritus, nam hodie exheredari non potest. vide quæ notavi *Nov.* 115. *c.* 1. Goth. Vide ad hanc legem Leonin. *lib.* 7. *cap.* 12. *num.* 3. Ans.

si in utero (1) fuerit mortis eorum tempore. Sed et (2) cognatorum : quia et horum ab intestato potuit bonorum possessionem accipere. Quid ergo? eis imputatur, cur intestati non decesserant? sed hoc nemo apud (3) Judicem potest impetrare : non (4) enim interdicitur testamenti factione. Hoc plane ei imputare potest, cur eum heredem non scripserit : potuit enim scriptus heres in possessionem mitti ex clausula *de ventre in possessionem mittendo* (5) : item natus, *secundum tabulas* haberet (6).

† Simili modo et eum, qui post testamentum (7) matris factum, exsecto (8) ventre extractus est (9), posse queri dico.

§. 1. Si quis ex his personis, quæ ad successionem ab intestato non admittuntur, de inofficioso egerit (nemo (10) enim eum repellit), et casu obtinuerit, non ei prosit victoria, sed his, qui habent ab intestato successionem : nam intestatum patremfamilias facit.

§. 2. Si quis instituta accusatione inofficiosi decesserit : an ad heredem suum querelam [illegible] §. 3. Papinianus respondit : (quod et quibusdam Rescriptis significatur,) si post adgnitam bonorum possessionem decesserit, esse successionem accusationis (11). Et si non sit petita bonorum possessio, jam tamen cœpta (12) controversia, vel præparata (13) : vel si, cum venit ad movendam inofficiosi querelam, decessit, puto ad heredem transire.

7. PAULUS lib. singulari de Septemviralibus (14) judiciis.

QUemadmodum *præparasse* (15) litem quis videatur, ut possit transmittere actionem, videamus? Et ponamus in potestate fuisse eum, ut neque bonorum possessio ei necessaria et aditio hereditatis supervacua sit, is, si comminatus (16) tantum accusationem fuerit, vel usque ad denunciationem, vel libelli dationem præcesserit (17), ad heredem suum accusationem transmittet : Idque D. Pius de libelli datione et denunciatione rescripsit. † Quid ergo si in potestate non fuerit? an ad heredem actionem transmittat? Et recte videtur litem præparasse, si ea fecerit, quorum supra mentionem habuimus.

An pater nomine filii queri possit. 1. *Si quis litem dereliquerit.* 2. *De institutione Imperatoris.* 3. *De testamento veterani.* 4. *Vel militis.* 5. *De pupillari substitutione.* 6. *De donatione quartæ partis.* 7. *De impubere, cui pater pupillariter substituit.* 8. *An partem faciat, qui non queritur.* 9. *Quæ minuunt quartam.* 10. *De eo, qui adgnovit judicium defuncti.* 11. *De eo, qui institutus est, et damnatus restituere.* 12. *Si testamentum dicatur irritum vel ruptum, et inofficiosum.* 13. *Si exheredatus possideat hereditatem.* 14. *Pœna actoris succumbentis.* 15. *De quarta ex constitutione D. Pii.* 16. *De effectu sententiæ contra testamentum.*

8. ULPIANUS lib. 14. ad Edictum.

PApinianus lib. V. Quæstionum recte scribit, inofficiosi querelam patrem filii sui nomine instituere non posse invito eo : ipsius enim injuria (18) est (19). † Sequenti loco scribit, si filius post agnitam litis (20) ordinandæ gratia (21) bonorum possessionem decesserit, finitam esse inofficiosi querelam, quæ non patri, sed nomine dabatur filii.

§. 1. Si quis post rem inofficiosi ordinatam litem dereliquerit (22), postea non audietur.

§. 2. Si Imperator (23) sit heres institutus, posse inofficiosum dici testamentum, sæpissime rescriptum est (24).

§. 3. Papinianus lib. II. Responsorum ait, contra veterani patrisfamilias testamentum esse (25) inofficiosi que-

(1) *In utero non fuerit.* Haloan. repreh. ab Ant. Aug. 4. *Emend.* 17.

(2) *Eclog. eod. cap.* 4. Imo querela non competit cognatis. *l.* 1. *vers. cognati. supr. eod.*

(3) Est enim lege interdicendus. *l.* 18. *infr. qui testamenta.*

(4) Imo interdicitur. *l.* 18. *Inf. qui testamenta.*

(5) De quo *infr. lib.* 37. *tit.* 9.

(6) Quæ datur scriptis heredibus, *Inf. de bon. poss. secundum tabulas.*

(7) Querela competit τῷ μετὰ τελευτὴν τῆς μητρὸς ἐξ ἀνατομῆς ἐξενεχθέντι, *Eclog. d. cap.* 4. ei, qui post obitum matris exsecto ventre natus est.

(8) Exsecto ventre nati, quibusdam auspicatiores habentur : ita natus Scipio, Cæsar, et alii plerique. 9. Plin. 3. Tertull. *de anima.*

(9) Talis enim posthumi loco habetur. *l.* 12. *infr. de liberis et posthum. l.* 141. *infr. de verb. sign.* aliud in abortu. *l.* 2. *C. de posthum.*

(10) Exceptio, *tua non interest*, ad litem usque contestatam competit.

(11) Querela inofficiosi estne accusatio, an vero actio? Quidam putant accusationem esse, non actionem, *arg. hujus loci.* Sed Bartolus officium judicis esse existimat. Hac enim querela agentem petere a judice, ut testamentum defuncti rescindat.

(12) Secus, si non cœpta. vide Paul. 1. *sent.* 13. §. *ult.* Goth. In eo differt a suppletoria actione ejus, quod minus legitima relictum est, quod illa ad quoscunque heredes, etiam non præparata, transeat. per ea quæ late Merlin. *de legitima. lib.* 3. *tit.* 3. *q.* 7. Mantic. *de conjectur. ultim. volunt. l.* 7. *tit.* 8. *n.* 10. Boër. *decis.* 250. Andr. Gail. *lib.* 2. *observ.* 120. Arn. Vinn. *ad* §. 3. *Instit. de inoffic. testam. n.* 4. S. L.

(13) Per comminationem, denunciationem, libelli dationem. Hodie ad suos transmittitur, etiam non præparata. *l.* 39. *in fin. C. h. t.*

(14) Centumviralibus. *arg. l.* 13. *infr. eod.*

(15) Προευτρεπίσαι δίκην, præparare litem, est in iis, qui sunt in potestate, tantum accusationem comminari : vel, quod amplius est, denunciare, vel libellum dare. Nam ei, qui est in potestate, neque bonorum possessio necessaria est, et aditio hereditatis supervacua etc. de iis autem loquendo, qui non sunt in potestate, *præparare litem*, est eorum quid facere, quorum habita mentio est : et heredibus eorum querela competit. 39. *Synop.* 1. *cap.* 5.

(16) Qui comminatur se usurum querela, præparasse litem inofficiosi censetur. vide *l.* 25. *l.* 1. *infr. eod.*

(17) Processerit.

(18) Vide *l.* 123. *infr. de reg. jur.*

(19) Exheredatio nota quædam est et injuria, *l.* 22. *Inf. eod. l.* 132. *Inf. de verb. oblig.* adde quæ scripsi *ad l.* 13. *C. ex quib. caus. infamia. et ad l.* 3. §. 2. *Inf. de legatis præstandis.* Imo, quia filii injuria est, eo magis pater agere posse videtur. §. 2. *Inst. de injuriis.*

(20) Vide Grassum *lib. sententiar.* §. *bonorum possessio. quæst.* 31. et Goveanum 2. *observ.* 6.

(21) Quemadmodum ad ordinandum judicium petitionis hereditatis aditio, et bonorum possessio ad bonorum possessorum actionem præcedere debet : ita et ad querelam inofficiosi ordinandam, inventa est hæc bonorum possessio. quæ ob id gratia ordinandæ litis impetrari dicitur, Græci interpretes ad *l. posthumus.* §. *ult.* et *l. seq. Sup. eod.* Viglius *ad tit. de inoffic. Inst.* præter quos vide Cujacium *lib.* 9. *observ. c.* 14. Contium *lib.* 1. *lect. subsiciv. c.* 3. Gilbertum Regium *lib.* 1. ἐναντιοφανῶν. *c.* 27. Brissonium *select. antiq. lib.* 4. *c.* 19. *ad* §. *porro* 3. *Papinianus.* Corasium *lib. Miscell.* 6. *c.* 11. *ad* §. 6. *si quis mortis.* Forcatulum *dialog.* 35. *num.* 4. Mod.

(22) *l.* 1. *C. de in integrum restit.*

(23) *Princeps* non est solutus lege Glicia, v. quæ scripsi ad *l.* 4. *C. ad l. Falcid.* hoc est, inofficiosum id testamentum dici potest, in quo etiam Princeps ipse, vel Imperator heres scriptus est. Eum enim, qui leges facit, pari majestate legibus obtemperare convenit. Paulus 4. *sentent.* 5. §. 3. Quod si ita est, ne quidem *Ecclesia* hac lege soluta fuerit.

(24) Eum enim, qui leges facit, pari majestate legibus obtemperare convenit, Paulus 4. *sentent.* 5. §. 3. vide quæ notavi *ad Nov.* 83.

(25) Imo ne quidem miles eam potest proponere, *l.* 27. §. 2. *Inf. eod.* vide tamen *Auth. presbyteros. C. de Episcopis.*

relam, etsi ea sola bona habuit, quæ in castris quæsierat.

§. 4. Si quis in militia fecerit testamentum, et intra annum post militiam decesserit, dubito, an, quia ad hoc usque temporis jure militari testamentum ejus valet, querela inofficiosi cesset? et potest dici [querelam inofficiosi cessare].

§. 5. Sed nec impuberis filii mater inofficiosum testamentum dicit: quia pater ei hoc fecit: et ita Papinianus respondit: Nec patris, frater: quia filii testamentum est: ergo nec frater impuberis, si patris non dixit. Sed si in patris (1) obtentum est (2), nec (3) hoc (4) valebit: nisi [si] pro parte patris rescissum est: tunc enim pupillare valet.

§. 6. Si quis mortis (5) causa filio donaverit quartam partem ejus, quod ad eum esset perventurum, si intestatus paterfamil. decessisset, puto secure eum testari.

§. 7. Si quis impuberi filio substituit, secundas tabulas faciendo, non ob hoc admittemus ipsum impuberem ad [illegible]

§. 8. Quoniam autem (6) quarta (7) debitæ portionis sufficit ad excludendam querelam (8); videndum erit, an exheredatus partem faciat, qui non queritur (9): utputa, sumus duo filii exheredati? et utique faciet, ut Papinianus respondit, et si dicam inofficiosum, non totam hereditatem debeo, sed dimidiam petere. Proinde si sint ex duobus filiis nepotes; ex uno plures, tres puta, ex uno unus: unicum, sescuncia; unum ex illis, semuncia querela excludit.

§. 9. Quarta (10) autem accipietur (11), scilicet deducto ære alieno, et funeris impensa. † Sed *an et libertates quartam minuant*, videndum [est: et numquid minuant]? nam si cum (12) quis ex asse (13) heres institutus est, ideo non potest dicere inofficiosum, quia (14) habet Falcidiam: Falcidia autem (15) libertates non minuit: potest dici, deductis (16) libertatibus quartam ineundam. Cum igitur placet quartam minui per libertates, eveniet, ut qui servos tantum habet in patrimonio suo, dando eis libertatem, inofficiosi querelam excludat, nisi forte hic filius, si non fuit in potestate, a patre heres institutus, merito omittit hereditatem, et ad substitutum (17) transmittens, querelam inofficiosi instituit; vel ab intestato, citra Edicti pœnam habeat hereditatem.

§. 10. Si conditioni parere testator heredem jussit in persona filii, vel alterius, qui eandem querelam movere potest: et sciens is accepit, videndum, ne ab inofficiosi querela excludatur: agnovit enim judicium. Idem est, et si legatarius ei, vel statuliber dedit: Et potest dici, excludi eum, maxime si heredem ei jusserat dare: cæterum, si legatarium, numquid semel natam inofficiosi querelam non perimat legatarii oblatio? Cur ergo in herede absolute diximus? quoniam ante aditam hereditatem nec nascitur querela (18). Ergo eventum puto sequendum in hac re: ut si forte, antequam judicium (19) moveatur, oblatio ei fiat ejus, quod relictum est, quasi ex voluntate testatoris oblato eo, satis ei factum videatur.

§. 11. Unde si quis fuit institutus forte ex semisse, cum ei sextans ex substantia (20) testatoris deberetur, et rogatus esset, post certum temporis restituere hereditatem, merito dicendum est, nullum judicium movere, cum debitam portionem, et ejus fructus habere possit, fructus enim solere in Falcidiam (21) imputari non est incognitum. Ergo et si ab initio ex semisse heres institutus, rogetur post decennium restituere hereditatem, nihil habet, quod queratur: quoniam facile potest debitam portionem, ejusque fructus (22) medio tempore cogere.

§. 12. Si quis [et] irritum dicat testamentum, vel ruptum, et inofficiosum, conditio ei deferri debet, utrum prius movere volet (23).

§. 13. Si filius exheredatus in possessione sit hereditatis: scriptus quidem heres petet hereditatem, filius vero in modum contradictionis (24) querelam inducat: quemadmodum ageret, si non possideret, sed peteret.

§. 14. Meminisse autem oportebit, eum (25), qui testamentum inofficiosum improbe dixit, et non obtinuit, id quod in testamento accepit, perdere, et id fisco vindicari, quasi indigno ablatum (26): sed ei demum aufertur, quod

(1) Testamentum scilicet.

(2) A fratre impuberis, et quidem in solidum.

(3) Cur? Pupillare testamentum pars est et sequela paterni testamenti. §. *liberis*. 5. *Inst. de pupillari*.

(4) Pupillare.

(5) Cum quarta mortis causa datur, cessat querela. vide *l.* 25. *in princ. infr. eod.*

(6) Hodie triens, si non ultra quatuor liberos reliquit; vel semis, si plures. *Novell.* 18. *cap.* 1. *Novell.* 39. *cap.* 1. *Novell.* 22. *cap.* 48.

(7) Hodie si minus quarta sit relictum, agitur ad quartæ supplementum. de quo vide *l.* 30. *C. h. t.*

(8) *l.* 6. *C. eod.*

(9) i. e. qui tacet, et non agit querela: aliud vero dicendum est, si questus sit, i. e. de inofficioso egerit, et postea non agere constituerit aut tempore exclusus sit. *l. si ponas.* 23. §. *ult. infr. eod.* Mod.

(10) Hodie triens vel semis. *dictis Nov.*

(11) Paul. 4. *sent.* 5. §. 6. Goth. De quarta legitima scripsit Heinemannus *vol.* 1. *disp. cap.* 2. et Martresius *in not. c.* 5. Mod.

(12) Institutis querela tunc quidem non datur, cum legatis onerata est vel exhausta hereditas, vel cum ipsi alteri eam restituere rogati sunt: quia Falcidiam habent. Paul. 4. *sent.* 1. §. 5. Cujac. *ibid.*

(13) Filius ex asse heres institutus, querelam instituere non potest, licet datio libertatum totum defuncti patrimonium absumat.

(14) Querelam inofficiosi movere filius non potest, qui Falcidiam consecutus est.

(15) Vide quæ scripsi *ad l.* 4. *C. ad l. Falcid.*

(16) Legitimam liberorum libertates datæ minuunt, *ut hic.* Jus aliud hodie est, ex *Nov. de triente.* 18. v. Tiraquell. *in tractatu piæ causæ.*

(17) Heres institutus habens substitutum, si de inofficioso dixerit, relictum ei non ad fiscum, sed ad substitutum pertinebit, Paul. 4. *sent.* 5. §. *ult.* repudiata Tryphonini sententia, quia a morte testatoris querelam inofficiosi dabat. *l.* 20. *infr. de B. P. contra tabul.*

(18) Atqui ante aditam hereditatem bonorum possessio contra tabulas nascitur. *l.* 4. *infr. de bonor. possess. contra tabulas.*

(19) *l.* 36. §. 2. *C. h. t.*

(20) *l.* 36. *in fin. pr. C. eod.*

(21) Non in legitimam debitam jure naturæ, quæ hodie a liberis ex substantia hereditatis, non ex fructibus percipitur, *l.* 36. *in pr. vers. repletionem. et Auth. Novissima. C. eod.* adeo ut filiis quarta Trebellianica non competat per imputationem redituum (licet hoc testator jusserit vel rogaverit) sed in ipsis rebus hereditatis. *l.* 6. *C. de Senatuscons. Trebell.* v. *hic* Bartolum.

(22) Querela filius excluditur, Pegasianam ex fructibus consecutus.

(23) Quia ex diversis causis agitur. vide *l.* 16. *C. h. t.*

(24) Id est, exceptionis, ut hoc casu petatur æque testamentum rescindi, sicut in libello querelæ principaliter propositæ. *Bart.*

(25) Pœna est inofficiosum testamentum improbe dicentis, neque obtinentis, ut eo, quod ipsi relictum fuerit in testamento, excidat, resque ea fisco cedat. *ut hic. Eclog. eod. cap.* 7. 5. Harmenop. 5. §. 3. Quid si decessit, vel ante sententiam destitit, vel absens condemnatus est, et ita succubuit? Relictam non amittet. Quid si rogatus sit alteri fideicommissum restituere? secus erit, hoc est, suum emolumentum duntaxat amittet, at non fideicommissarius, *ut hic.*

(26) *l.* 13. §. *pen. infr. de jure fisci.*

testamento datum est, qui usque ad sententiam judicum lite improba perseveraverit (1): cæterum si ante sententiam destitit, vel decessit, non ei aufertur, quod datum est. Proinde, et (2), si absente eo secundum præsentem pronuncietur, potest (3) dici, conservandum ei, quod accepit. † Eo autem solo carere quis debet, cujus emolumentum ad eum pertinet: cæterum, si id rogatus fuit restituere, non debet injuria fieri (4).

† Unde non male Papinianus (5) lib. II. Responsorum refert, si heres fuit institutus, et rogatus restituere hereditatem, deinde in querela inofficiosi non obtinuit, id, quod jure Falcidiæ potuit habere, solum perdere (6).

§. 15. Si quis impubes adrogatus sit ex his personis, quæ et citra adoptionem et emancipationem queri de inofficioso possunt, hunc puto removendum a querela, cum habeat quartam (7) ex constitutione D. Pii. Quod si egit, nec obtinuit, an quartam perdat? et puto, aut non admittendum ad inofficiosum, aut, si admittatur, etsi non obtinuerit, quartam ei, quasi æs alienum, concedendam (8).

§. 16. Si ex causa de inofficiosi cognoverit judex, et pronunciaverit contra testamentum, nec fuerit provocatum, ipso jure rescissum est, et suus heres erit, secundum quem judicatum est: et bonorum possessor, si hoc [se] contendit: et libertates ipso jure non valent: nec legata debentur: sed soluta repetuntur, aut ab eo, qui solvit, aut ab eo, qui obtinuit: et hæc utili actione repetuntur (9). Fere autem, si ante controversiam motam soluta sunt, qui obtinuit repetit; et ita D. Hadrianus (10) et D. Pius rescripserunt.

§. 17. Plane si post quinquennium (11) inofficiosum dici cœptum est, ex magna et justa causa libertates non esse revocandas, quæ competierunt, vel præstitæ sunt, sed viginti aureos a singulis præstandos victori.

9. Modestinus lib. singulari de inofficioso testamento.

SI autem intra quinquennium egerit, libertates non competunt. Sed Paulus ait, præstaturum fideicommissas libertates, scilicet viginti aureis (12) et in hoc casu a singulis præstandis.

De sententiis contrariis. 1. De legato percepto.

10. Marcellus lib. 3. Digestorum.

SI pars (13) judicantium (14) de inofficioso testamento contra testamentum: pars (15) secundum id sententiam dederit, quod interdum fieri solet, humanius (16) erit sequi ejus partis sententiam, quæ secundum testamentum (17) spectavit, nisi [si] aperte judices (18) inique secundum scriptum heredem pronunciasse apparebit.

§. 1. Illud notissimum est, eum, qui legatum perceperit (19), non recte de inofficioso testamento dicturum: nisi (20) id totum alii administravit (21).

De effectu sententiæ contra testamentum.

11. Modestinus lib. 3. Responsorum.

ETiamsi querela inofficiosi testamenti obtinuerit, non (22) ideo tamen donationes (23), quas vivus ei perfecisse proponitur, infirmari, neque in dotem (24) datorum partem vindicari posse respondi.

De legato percepto. De manumissione servi instituti. 1. De petitione a statulibero. 2. De petitione legati adempti. 3. De liberatione per acceptilationem correi.

12. Idem lib. singulari de Præscriptionibus.

NIhil interest, sibi relictum legatum filius exheredatus adgnoverit: an filio, servove relictum consecutus sit:

(1) V. *l.* 8. *C. de his, quibus ut indignis.*

(2) V. quæ notavi *ad l.* 55. *infr. de evictionib.*

(3) Quid ita? sententia lata adversus absentem videtur potius lata ob contumaciam ejus, quam quod malam causam habuerit.

(4) Cui? fideicommissario, id est, ei, cui heres jussus est hereditatem defuncti restituere.

(5) Et Paul. 4. *sent.* 5. §. 9.

(6) Id enim duntaxat ei aufertur, quod apud eum remanere potuisset. *Cujac.*

(7) Querela excluditur, qui quartam habet ex constitutione D. Pii.

(8) Si alio jure venire potest ad patris bona, querela non competet. *Zas.*

(9) Hodie rupto testamento per querelam, omnia in testamento disposita præter institutionem heredis firma manent. *Nov.* 115. *c.* 3. *in fin.*

(10) V. *l.* 28. *infr. eod.*

(11) Id enim minor potest. *l.* 2. *C. in quib. caus. in integrum restit.* forte biennium ut Plin. 5. *epist.* 1. Goth. Condictio tamen qua ad supplementum legitimæ agitur, quinquennio non præscribitur, sed perpetuo ad 30. annos durat, ut reliquæ actiones personales. *l.* 3. *C. de præscript.* 30. *annor.* Guid. Pap. *decis.* 82. Ans.

(12) V. *l.* 1. §. *Ne autem.* 5. *C. de communi servo.*

(13) Hoc est, duo concilia, et, ut Quintil. 11. *c.* 1. videtur appellare, duplicia, adde *l.* 38. *infr. de re judicata*, ubi dixi.

(14) Centumvirorum sc. *l.* 13. *et l.* 17. *pr. Inf. eod.*

(15) Altera *scilicet*: seu duo altera concilia centumvirorum. Quatuor enim conciliis conscribi soliti Centumviri a Decemviris quatuor: unde quadruplici judicio bona paterna repetere, apud Plin. 4. *epist.* est, bona paterna apud Centumviros (qui tempore ejusdem Plin. 180. erant) repetere. Ad hæc concilia referendus est locus Suet. *in Domitiano c.* 8. ubi centumvirorum et conciliorum fit mentio. Centumviri ita in quatuor concilia distributi, in Basilica Julia, una cum suis quatuor Decemviris, ascendebant totidem, id est, quatuor diversa tribunalia in uno tamen et eodem loco, ut qui primo tribunali diceret, facile a reliquis exaudiretur. Quint. 12. c. 5. Quin unam et eandem causam in omnibus conciliis simul actam, cognitam et judicatam indicio est hic locus, et quod apud Valerium 7. *cap.* 7. legitur: sed et in eadem causa interdum divisa tribunalia fuisse, hoc est, diversas fuisse sententias, constat, *l.* 76. *Inf. de legat.* 2. Qui his quatuor conciliis et tribunalibus præerat, Prætor, et quidem Urbanus. Medius autem sedebat inter illa concilia. ut a dextra duo: sinistra totidem essent ei concilia, seu tribunalia. Eoque forte respexit Quintil. 5. *cap.* 2. cum scriberet, partes centumviralium in duas hastas divisas esse, hoc est, unam centumviralem, alteram Prætoriam, seu decemviralem, totidem enim in omnibus centumviralibus judiciis ponebantur. De forma judiciorum centumviralium dixi ad *l. ult. C. de petit. hereditatis*. De causis ipsis Centumviralibus ad *l.* 17. *infr. eod.*

(16) Seneca 11. *epist.* Reus sententiis paribus absolvitur, et semper, quidquid dubium est, humanitas inclinat in melius.

(17) In dubio judicatur pro testamento, *l. Titia.* 34. §. 1. *infr. de leg.* 2. v. Speculatorem *tit. de testam. n.* 83. ut et secundum libertatem. *l.* 38. *infr. de re judicat.*

(18) Centumviri.

(19) Tunc enim censetur defuncti voluntatem approbasse. *l.* 31. *in fin. infr. eod. l.* 5. *in pr. infr. de his, quæ ut indign.*

(20) Cur? qui legatum, quod accepit, alteri restituit, legatum accepisse videri non potest.

(21) Id est, restituit.

(22) Donationem nec dotem amittit, qui querelam inofficiosi instituit. Cur? Testamentum accusans defuncti, jus, quod contractu sibi adquisivit, non amittit. *l.* 21. *in fin. C. de inofficios. testam.* Goth. Adde *l.* 5. §. 1. *et l. pen. infr. de his quæ ut indign.* Balduin. et Cujac. ad *Nov.* 1. Mantic. *de tacit. et ambig. lib.* 2. *tit.* 4. *n.* 69. Menoch. 4. *præsumpt.* 98. S L.

(23) Quia qui mortis causa donationem accepit a testatore, non est similis in hac causa legatario. *l.* 5. §. 17. *infr. de his, quæ ut indign.* Cur? donatio causa mortis pars testamenti non est: contractui enim magis, quam ultimæ voluntati accedit.

(24) Dotem non amittit, qui querelam inofficiosi instituit, *ut hic.* Cur? dotis causa ex testamento non pendet. *l.* 35. *infr. familiæ.* *l.* 3. §. *ergo etiam.* 5. *Sup. de minorib. l. emptor.* 65. §. *ancillam.* 1. *infr. de rei vindicat.*

*

utrobique enim præscriptione summovebitur (1). Quinetiam si idem institutum servum prius quam adire hereditatem juberet, manumiserit, ut ille suo arbitrio adeat hereditatem, idque fraudulento consilio fecerit, summovebitur ab actione.

§. 1. Si a statulibero exheredatus pecuniam petere cœperit, videri adgnovisse parentis judicium.

§. 2. Si cum filius ademptum sibi legatum instituerit petere, summotus repetat inofficiosi querelam, præscriptione removendus non est (2): quamvis enim agendo, testamentum comprobaverit (3), tamen est aliquid, quod testatoris vitio reputetur, ut merito repellendus non sit.

§. 3. Filius testatoris (4), qui cum Titio ejusdem pecuniæ reus fuerat, liberatione Titio legata, per acceptilationem Titii liberatus (5), ab actione inofficiosi non summovebitur (6).

An fideicommissa debeantur rescisso testamento.

13. Scævola lib. 3. Responsorum.

Titia (7) filiam (8) heredem instituit, filio legatum (9) dedit, eodem testamento ita cavit: *Ea omnia, quæ supra dari, fieri jussi, ea dari, fieri volo ab omni herede, bonorumve* (10) *possessore, qui mihi erit etiam* (11) *jure intestato. Item quæ dari jussero, ea uti dentur, fiant* [*que*], *fidei ejus* (12) *committo.* Quæsitum est, si soror (13) Centumvirali (14) judicio obtinuerit (15), an fideicommissa (16) ex capite suprascripto (17) debeantur? [Respondi:] Si hoc quæratur, an jure eorum, quos quis sibi ab intestato heredes, bonorumve possessores successuros credat, fidei committere possit, respondi (18) posse. Paulus notat (19): Probat autem, nec (20) fideicommissa ab intestato data deberi, quasi a demente.

De liberis et parentibus.

14. Papinianus lib. 5. Quæstionum.

Pater filium emancipavit (21), et nepotem ex eo retinuit (22): emancipatus suscepto postea (23) filio, duobus exheredatis, patre præterito, vita decessit: in quæstione de inofficiosi (24) testamenti, præcedenti (25) causa filiorum, patris intentio adhuc pendet (26): quod si contra filios judicetur, pater (27) ad querelam vocatur, et suam intentionem (28) implere potest (29).

1. *De herede.* 2. *De testamento pro parte rescisso.*

15. Idem lib. 14. Quæstionum.

Nam etsi parentibus non debetur filiorum hereditas propter votum (30) parentum, et naturalem erga filios caritatem, turbato (31) tamen ordine mortalitatis, non minus parentibus, quam liberis, pie (32) relinqui debet (33).

§. 1. Heredi ejus, qui post litem de inofficioso præparatam, mutata voluntate, decessit, non datur de inofficioso querela: non enim sufficit litem instituere, si non in ea perseveret (34).

§. 2. Filius, qui [de] inofficiosi actione adversus duos heredes expertus, diversas (35) sententias judicum tulit, et unum vicit, ab altero superatus est, et debitores convenire, et ipse a creditoribus conveniri pro parte (36) potest, et corpora vindicare, et hereditatem dividere: verum enim est, familiæ erciscundæ judicium competere: quia credimus eum legitimum heredem pro parte esse factum: et ideo pars hereditatis in testamento remansit. Nec absurdum videtur, pro parte intestatum videri (37).

An victoria unius prosit alteri. 1. *De patre et filia testatoris.*

16. Idem lib. 2. Responsorum.

Filio, qui de inofficioso matris testamento contra fratrem institutum de parte ante egit, et obtinuit, filia quæ non egit, aut non obtinuit, in hereditate legitima fratri non concurrit (38).

§. 1. Contra tabulas filii (39) possessionem jure manumissionis pater accepit (40), [et bonorum possessionem adeptus est,] postea filia defuncti quam ipse exheredave-

(1) Hodie utcunque simpliciter agnoverit legatum, potest agere ad supplementum quartæ. *l.* 35. §. 2. *C. h. t.*

(2) Quia illa petitio fuit sine effectu.

(3) Tacita minus nocent, quam expressa.

(4) Emancipatus.

(5) Id enim fieri debet. *l.* 3. §. 3. *infr. de liberation.*

(6) Quia quod alicui per consequentiam quæritur absque facto suo, eum non removet a querela. Bart. *hic.*

(7) *Al.* Titia filium heredem instituit, filiæ legatum dedit. Cujac. *ad l. ex ea scriptura.* 29. *infr. qui testamenta.*

(8) Unam, puta Mæviam.

(9) Et alteram filiam exheredavit injuste: puta Cajam. *ut vers. quæsitum. infr. eod.*

(10) Qui heredem imitatur.

(11) Repetitio legatorum facta ab intestato inutilis est, nec vim ullam obtinet, quoties per querelam inofficiosi, testamentum rescinditur. *l.* 29. *C. de fideic.* Quid si Codicillaris clausula apposita? fideicommissa ex inofficioso testamento non debentur: hoc ideo, quia is, cujus testamentum quasi inofficiosum condemnatur, pro demente habetur, nec intelligitur habuisse testamenti factionem, *l. nec fideicommissa. Inf. de legat.* 3. proinde nec fideicommissi neque codicillorum faciendorum jus. Hic igitur solida fideicommissa non debentur, quia pro parte rescinditur testamentum a sorore.

(12) Heredis mei ab intestato.

(13) Filiæ institutæ, quæ erat præterita, vel exheredata. *Bart.*

(14) Non Septemvirali, ut male legitur in inscriptione, *l.* 7. *supr. eod. l.* 28. 31. *infr. eod.* adde quæ de Centumviris scripsi ad *l.* 10. *supr. eod.* et ad *l.* 17. *infr. eod.*

(15) Et sic ad intestati causam rem redegit, et pro parte sua ab intestato successit.

(16) Legata repetita ab intestato.

(17) Repetitione facta ab intestato.

(18) Ego Scævola.

(19) Reprehendendo Scævolam.

(20) Hoc certe constat, ab intestato fideicommitti posse, ut notavi *l.* 4. *C. de Codicill.* Goth. Confer. *l.* 28. *h. t.* correctas per *Novell.* 115. Ans.

(21) Vide quæ scripsi ad *l.* 10. *infr. de suis.* Goth. Hanc legem noviter declarat Vigl. *de inofficios. testam.* §. *quia plerunque. num.* 5. Ans.

(22) Hoc enim potest. §. 7. *Inst. quib. mod. jus patriæ.*

(23) Post suam emancipationem.

(24) *Al.* inofficioso testamento. Vel tollenda est particula *de.*

(25) *Al.* præcedente: recte. In querela inofficiosi testamenti instituenda liberi defuncti patrem ejus præcedunt. Tantisper dum adversus filii mei defuncti testamentum querelam instituere possunt ejus liberi, mea pendet querela.

(26) Potest enim iis exclusis admitti. *l.* 25. *in fin. infr. eod.*

(27) *l.* 15. *infr. eod. Novell.* 118. *cap.* 2. 5. Harmenop. 9. §. 17.

(28) Actionem, querelam.

(29) Hinc collige, In querela inofficiosi adversus testamentum patris filios exheredatos, præponi avo suo præterito, et filiis eo casu exclusis avum admitti.

(30) Vide *l.* 7. *in princ. infr. de bonis damnator.*

(31) Vide quæ notavi ad *l. ult. C. de institut. et substit.* adde Gell. 5. Valer. 9.

(32) Piis causis adnumerari relicta parentibus, et liberis, hinc colligitur, quod Angelus, ut et alii non admittunt. vide quæ scripsi ad *Auth. similiter. C. ad leg. Falcid.*

(33) *l.* 7. *in fin. infr. unde liberi.* Cicero *de senectute*, *in fin.* ubi vide Manutii inscriptionem, adde *Novell.* 115. c. 4. patri præterito quemadmodum subveniatur, v. apud Cujac. 8. *obs.* 23.

(34) Adde *l.* 10. §. *versum.* 6. *infr. de in rem verso.*

(35) Adde *l.* 13. *C. h. t. l.* 76. *infr. de legat.* 2.

(36) Adde *l.* 13. *C. h. t.*

(37) Ex postfacto, ut *l.* 24. *infr.* alias absurdum id erit. *l.* 7. *infr. de reg. jur.* nisi in milite. *l.* 2. *C. de test. milit.*

(38) Qui querela utitur, coheredi non prodest. *Goth.* Confer. *l.* 17. *infr. eod.* Ans.

(39) Emancipati.

(40) Id est, maluit accipere bonorum possessionem ex edicto de manumissoribus. *l.* 1. *infr. si a parente quis manumiss.*

rat, quæstionem inofficiosi testamenti recte pertulit (1): possessio, quam pater accepit, ad irritum recidit (2): nam priore judicio de jure patris, non de jure testamenti quæsitum est (3): et ideo universam hereditatem filiæ cum fructibus restitui necesse est (4).

An partem faciat qui non queritur, et an ei prosit alterius victoria. 1. De effectu sententiæ contra testamentum.

17. PAULUS lib. 2. Quæstionum.

QUi repudiantis animo non venit ad accusationem inofficiosi testamenti (5), partem non facit his, qui eandem querelam movere volunt (6). Unde, si de inofficioso testamento patris, alter ex liberis exheredatis ageret, quia, rescisso testamento, alter quoque ad successionem ab intestato vocatur, et ideo universam hereditatem non recte vindicasset: hic, si obtinuerit, uteretur rei judicatæ autoritate: quasi Centumviri (7) hunc solum filium in rebus humanis esse nunc, cum facerent intestatum, crediderint.

§. 1. Cum contra testamentum, ut inofficiosum (8), judicatur, testamenti factionem habuisse defunctus non creditur. Non idem probandum est, si herede non respondente, secundum præsentem judicatum sit: hoc enim casu non (9) creditur jus ex sententia (10) judicis fieri (11): et ideo libertates competunt, et legata petuntur.

18. IDEM lib. singulari de inofficioso testamento.

DE qua re etiam Constitutio extat Divorum fratrum (12), quæ hujusmodi distinctionem admittit (13).

Si mater extraneum, et filiam heredes instituerit, alteram filiam præterierit.

19. IDEM lib. 2. Quæstionum.

MAter decedens, extraneum ex dodrante heredem instituit, filiam unam ex quadrante (14), alteram præteriit (15), hæc de inofficioso egit, et obtinuit: Quæro, scriptæ filiæ quomodo succurrendum sit? Respondi: Filia præterita id vindicare debet, quod intestata matre habitura esset. Itaque dici potest eam, quæ omissa est, etiamsi totam (16) hereditatem [ab intestato] petat, et obtineat, solam habituram universam successionem (17), quemadmodum si altera omisisset legitimam hereditatem. Sed non est admittendum, ut adversus sororem (18) audiatur, agendo de inofficioso. † Præterea dicendum est, non esse similem omittenti eam (19), quæ ex testamento adiit: et ideo ab extraneo semissem vindicandum, et defendendum, totum semissem esse auferendum, quasi semis totus ad hanc pertineat. Secundum quod non in totum testamentum infirmatur, sed pro parte intestata efficitur: licet quasi furiosæ (20) judicium ultimum ejus damnetur. † Cæterum, si quis putaverit, filia obtinente, totum testamentum infirmari (21), dicendum est, etiam institutam ab intestato posse adire hereditatem: nec enim (22) quæ ex testamento adiit, quod (23) putat valere, repudiare legitimam hereditatem videtur, quam [quidem] nescit sibi deferri: cum et hi, qui sciant, jus suum, eligentes id, quod putant sibi competere, non amittant: quod evenit in patrono, qui judicium defuncti, falsa opinione motus, amplexus est: is enim non videtur bonorum possessionem contra tabulas repudiasse. Ex quibus apparet, non recte totam hereditatem præteritam vindicare: cum rescisso testamento, etiam institutæ salvum jus sit adeundæ hereditatis.

De Carboniana bonorum possessione.

20. SCÆVOLA lib. 2. Quæstionum.

QUi de inofficioso vult dicere, licet negetur *filius*, Carbonianam bonorum possessionem non debet accipere (24): toties enim ea indulgenda est, quotiens, si vere filius esset, heres esset, aut bonorum possessor: ut interim et possideat, et alatur, et actionibus præjudicium non patiatur: qui vero de inofficioso dicit, nec actiones movere debet, nec aliam ullam, quam (25) hereditatis petitionem, exercere, nec ali: ne unquam melioris sit conditionis, quam si confitetur adversarius.

(1) *Perferre causam quid*? vide quæ scripsi ad *l.* 11. *Inf. ad SC. Turpill. et l.* 7. *C. qui accusare.*

(2) Nec filiæ objicietur exceptio rei judicatæ: quia res inter patrem et heredem scriptum acta, filiæ non nocet. *l.* 1. *Inf. de except. rei judic.*

(3) Id est, quia sententia de patre præterito, inter ipsum et scriptum heredem: sententia vero contra testamentum inofficiosum, inter omnes jus facit. *Baro.*

(4) In hanc legem vide Pinell. ad *l.* 2. *de rescind. vend. part.* 2. *c.* 4. *n.* 10. Ans.

(5) Id est, qui non admittitur ad querelam. quia repudiavit, etc. *Accurs.* Goth. Excipe casum *l.* 7. *Inf. famil. erciscund.* adde *l.* 19. *et* 23. *Inf. h. t.* Ans.

(6) Id est, non facit eos, qui querelam instituere volunt, particurales heredes, ut partem tantum habeant: nec impedit, quominus illi totum accipiant; illis enim totum accrescit. *l.* 23. *in fin. infr. cod.*

(7) Centumviri cognoscebant de inofficioso, *ut hic. et l.* 13. *Sup. eod.* quo pertinent quæ a me notata sunt *l.* 10. *Sup. eod. l. ult. C. de liberis præteritis. l. ult. C. de petit. hered.* et ad Ciceronem 1. *de oratore.* Imo et de aliis hereditariis controversiis. Paulus 5. *sent.* 16. §. 2. Judex tutelaris, itemque Centumviri, si aliter de rebus hereditariis, vel de fide generis instrui non possunt, poterunt de servis hereditariis habere quæstionem. Quintil. 7. *c.* 5. Si exheredatum a se filium pater testatus fecerit elogio, propterea quod is meretricem amaverit, omnis hic erit quæstio: an huic delicto pater debuerit ignoscere, et Centumviri tribuere debeant veniam. Idem 3. *c.* 13. Cum apud Centumviros quæritur, uter dignior hereditate sit. Hieron. 2. *epistol.* Hereditariæ vel Centumvirales causæ de barathro crutæ.

(8) Id enim est, quod hac actione peti debet.

(9) Imo semper creditur, jus ex sententia fieri. *l. pen. supr. de justit. et jur. l.* 25. *supr. de statu hom.*

(10) Sententia, quæ jus facit inter omnes, inter absentes jus non facit.

(11) Quoties enim quis contumax condemnatur, de jure ejus, non de jure testamenti pronunciatum intelligitur. Ergo ut sententia contra testamentum inofficiosum lata jus inter omnes faciat, oportet herede præsente pronunciari. *Baro.*

(12) Vid. *l.* 37. *Sup. de judic. et ibi notat.* Contra Gloss. hic. Adde Rævard. *var. lib.* 3. *cap.* 10. Ans.

(13) Non rescinditur ipso jure testamentum, nisi præsente adversario judicetur de inofficioso. *Baro.*

(14) Id est, illum ex 9, hanc ex tribus unciis.

(15) Matris præteritio habetur pro exheredatione. §. *final. Inst. de exhered. lib.* Goth. Manentibus legatis, reliquisque præter institutionem articulis. *l.* 1. *Inf. de legat. præstand. contra tab. bonor. poss. petit. Nov.* 115. *cap.* 3. *in fin.* S. L.

(16) Adversus sororem et extraneum.

(17) Ita ut nihil videatur concedendum sorori, quæ adeundo ex testamento censetur renunciasse hereditati ab intestato.

(18) Id est, institutam sororem.

(19) Filia a matre præterita, si inofficiosi contra sororem agat, non est audienda, sed contra extraneum recte agit pro media parte, rescisso pro ea parte testamento.

(20) Vide *l.* 2. *l.* 5. *in fin. supr. eod.*

(21) Si præterita, adversus sororem institutam, et extraneum, agente, totum testamentum rescissum fuerit, instituta partem mediam hereditatis ab intestato petet.

(22) Id est, qui eligit, quod putat sibi competere, is non amittit id, quod ignorat: quinimo si eligit quod putat sibi competere, non amittit quod scit competere. *Baro.* adde *l.* 8. *Inf. de petit. hered.* Ignorata remittere nemo intelligitur. *l.* 35. *supr. de pactis.* vide Puteum 3. *decisione* 73.

(23) Vide quæ scripsi ad *l.* 2. *in verb. Licere. C. de jure emphyteutico.*

(24) *l.* 1. §. 8. *infr. de Carboniano.*

(25) Vide quæ notavi *l.* 1. *C. de Carb.* Quid? an hæc querela, et petitio hereditatis possunt uno libello concludi? Angelus negat, quia non simul natæ sint. Zasius contra, *hoc tit. num.* 3.

De dolo heredis. 1. De indebito soluto ab herede. 2. De effectu sententiæ contra testamentum.

21. Paulus lib. 3. Responsorum.

Eum, qui inofficiosi testamenti querelam instituit, et a fraude heredis scripti, quasi tertiam partem hereditatis tacite rogatus esset ei restituere, reliquit eam actionem, non (1) videri deseruisse querelam: et ideo non prohiberi eum repetere inchoatam [actionem (2)].

§. 1. Item quæsitum est: an heres audiendus est ante [de] inofficioso querelam actam, desiderans restitui sibi ea, quæ solvit? Respondit, ei, qui sciens indebitum fideicommissum solvit, nullam repetitionem ex ea causa competere (3).

§. 2. Idem respondit (4), evicta hereditate per inofficiosi querelam ab eo, qui heres institutus esset, perinde omnia observari oportere, ac si hereditas adita non fuisset: et ideo et petitionem integram debiti heredi instituto adversus eum, qui superavit, competere, et compensationem debiti.

An factum patris tollat querelam filio. 1. De legatario, qui filii, 2. Vel hereditario, 3. Vel arrogati nomine agens succubuit.

22. Tryphoninus lib. 17. Disputationum.

Filius non impeditur (5), quominus inofficiosum testamentum matris accusaret (6), si pater ejus legatum ex testamento matris accipiet, vel adisset hereditatem, quamquam in ejus esset potestate: nec (7) prohiberi patrem dixi jure (8) filii accusare (9): nam (10) indignatio (11) filii est.

§. 1. Et quærebatur, si non obtinuisset (12) in accusando, an, quod patri datum (13) est, publicaretur (14), quoniam alii (15) commodum victoriæ parat, et in hac causa nihil ex officio patris, sed totum de (16) meritis filii (17) agitur? Et inclinandum est, non perdere patrem sibi datum (18), si secundum (19) testamentum pronunciatum fuisset.

§. 2. Multo magis, si mihi legatum testator dedit, cujus de inofficioso testamento filius agens decessit, me herede relicto, egoque hereditariam causam peregi, et victus sum, id quod mihi eo testamento relictum est, non perdam: utique, si jam defunctus agere coeperat.

§. 3. Item si adrogavi (20) eum, qui instituerat litem de inofficioso testamento ejus, qui mihi legatum dedit, litemque peregero nomine filii, nec obtinuero, perdere me legatum non oportet: quia non sum indignus, ut auferatur mihi a fisco id, quod derelictum est: cum non proprio nomine, sed jure cujusdam successionis egi (21).

De conjungendis cum emancipato liberis ejus. 1. Quibus modis agnoscitur judicium defuncti. 2. De jure accrescendi.

23. Paulus lib. singulari de inofficioso testamento.

Si pones filium emancipatum præteritum, et ex eo nepotem in potestate retentum heredem institutum esse, filius potest contra filium suum, testatoris nepotem, petere bonorum possessionem; queri autem de inofficioso testamento (22) non poterit. Quod si exheredatus sit filius emancipatus, poterit queri (23): et ita jungetur (24) filio suo, et simul cum eo hereditatem obtinebit.

§. 1. Si hereditatem ab heredibus institutis exheredati emerunt (25), vel res singulas, scientes eos heredes [esse,] aut conduxerunt prædia, aliudve quid simile fecerunt, vel solverunt heredi, quod testatori debebant: judicium defuncti agnoscere videntur (26), et (27) a querela excluduntur (28).

§. 2. Si duo sint filii exheredati, et ambo de inofficioso testamento egerunt, et unus postea constituit non agere, pars ejus alteri adcrescit (29).

† Idemque erit, et si tempore exclusus sit.

De effectu diversarum sententiarum.

24. Ulpianus lib. 48. (30) ad Sabinum.

Circa inofficiosi querelam evenire plerumque adsolet, ut in una atque eadem causa diversæ sententiæ proferantur: quid enim, si fratre agente (31), heredes scripti diversi juris fuerunt? quod si fuerit, pro parte testatus, pro parte intestatus (32) decessisse videtur.

(1) Cur? tacita hæc conditio inest actui cuicunque, si fides servabitur agenti. *l. cum proponas. C. de pactis. l. qui fidem. supr. de transact. l.* 3. *C. de donat. ante nuptias. cap.* 2. *extr. de jurejurando.*

(2) Destitisse et renunciasse in totum querelæ non videtur, qui fraude adversarii errans destitit. Baro. vide *l.* 12. *§. penult. supr. eod.*

(3) *l.* 1. *in fin. l.* 24. 26. *§.* 3. 8. *l.* 62. *infr. de condict. indeb. l.* 19. *§.* 6. *Inf. locati. l.* 58. *infr. de solut. l.*53. *Inf. de regul. jur. l.* 9. *C. de cond. indeb.*

(4) Contraria huic responso videtur *l.* 21. *§. si neptis. ad SC. Silan.* videtur, inquam, non est, in illa enim dolus heredis punitus est. vide Cujacium *lib.* 15. *observ. c.* 12. Mod.

(5) Per patrem scilicet. *Goth.* Vide Bellon. *lib.* 4. *supputat. cap.* 4. Ans.

(6) *Al.* Accuset: suo nomine scilicet.

(7) Interest enim patris filii famam purgare, eumque defendere.

(8) Nomine filii: et ita hoc casu non vincens seu non obtinens in querela legatum sibi relictum non amittit: quia non suo, sed filii nomine, cui defensionem debet, querelam instituit: secus si suo nomine inofficiosi egisset, nec obtinuisset. *l. pen. C. h. t. junct. l. ult. C. de impub. et al. substit.*

(9) Pater suo nomine testamentum recte agnoscit, et idem nihilominus filii nomine recte queritur. vide *l.* 30. *Inf. eod. l.* 10. *supr. de postulando. et l.* 15. *§. qui duos. supr. de adopt.*

(10) Vide Hotom. *in quæstion. illustrib. p.* 229. *et* 230.

(11) Et injuria. *l.* 8. *in pr. supr. eod.*

(12) Pater.

(13) Legatum.

(14) Querelam qui movit adversus testamentum, ex quo relictum agnovit, relicti amissione punitur.

(15) Filio, non sibi. hinc colligunt nonnulli jure Digestorum bona filii materna patri non fuisse quæsita. vide quæ notavi *in §.* 1. *Inst. per quas person. cuique.*

(16) Inde testamentum non modo contra officium pietatis vel parentis dicitur factum, *l.* 2. *supr. eod.* sed et contra merita filii. *Ascon.*

(17) Qui injuste exheredatus proponitur.

(18) Legatum.

(19) Adversus filium.

(20) *Inst. de adquisit. per adrogat.*

(21) In hac specie et superiore, quis ut heres potest, quod suo nomine non potest, quia non de suis meritis, sed de alienis disputat. *Bart.*

(22) Hodie sublata suorum et emancipatorum differentia, emancipatos liberos suos non excludit. *Nov.* 118. *c.* 1.

(23) *l.* 8. *infr. de bonorum possess. contra tabul.*

(24) *l.* 1. *Inf. de conjungendis cum emancipato liberis.*

(25) Contrahens cum herede instituto exheredatus, testamentum defuncti probare intelligitur, atque ideo jus querelæ in posterum amittit.

(26) Qui aliquo medio voluntatem defuncti approbavit, querela excluditur, *l.* 7. *supr. eod. l. pen. in fin. l. ult. infr. eod.* vide *l.* 8. *C. h. t.*

(27) Ideo scilicet.

(28) Atque ita, quod ut ipse facere non potest, hoc ut alius facere non potest.

(29) Adcrescendi jus est in querela inofficiosi.

(30) 19. *Haloand.* malim ipse, 51.

(31) Unus forte erat honestus, alter vero infamiæ nota adspersus. *l. fratres. C. de inoff. testam.* unde pro parte hujus rescinditur testamentum. *Mod.*

(32) Ex postfacto. vide *l.* 15. *in fin. supr. eod.*

Utrum donatum inter vivos querelam excludat. 1. *Si is obtinuerit, cui querela non competebat.*

25. Idem lib. 2. Disputationum.

SI non mortis causa fuerit donatum, sed inter vivos, hac tamen contemplatione (1), ut in quartam habeatur, potest dici inofficiosi querelam cessare, si quartam in donatione habet (2): aut, si minus habeat, quod deest viri boni arbitratu repleatur: aut certe conferri (3) oportere id, quod donatum est.

§. 1. Si quis, cum non possit de inofficioso queri, ad querelam admissus, pro parte rescindere testamentum tentet, et unum sibi heredem eligat, contra quem inofficiosi querelam instituat, dicendum est, quia testamentum pro parte valet, et præcedentes (4) eum personæ exclusæ sunt, cum effectu eum querelam instituisse.

De servo manumisso ab herede scripto.

2. Idem lib. 8. Disputationum.

SI sub hac conditione fuerit heres institutus, *si Stichum manumiserit*, et manumisisset, et posteaquam manumisit, inofficiosum vel injustum testamentum pronuncietur, æquum est huic quoque succurri, ut servi pretium (5) a manumisso accipiat: ne frustra servum perdat.

De transactione. 1. *De eo, quem testator filium suum esse negavit.* 2. *De testamento militis.* 3. *De alimentis pendente appellatione victori decernendis.* 4. *De præteritione matris existimantis filium periisse.*

27. Idem lib. 6. Opinionum.

SI, instituta de inofficioso testamento accusatione, de lite pacto transactum est (6), nec (7) fides ab herede transactioni præstatur, inofficiosi causam integram esse (8) placuit (9).

§. 1. Ei, qui se filium ejus esse adfirmat, qui testamento (10) id denegavit, tamen eum exheredavit, de inofficioso testamento causa superest.

§. 2. De inofficioso testamento militis dicere nec (11) miles potest (12).

§. 3. De inofficioso testamento nepos contra patruum suum vel alium scriptum heredem, pro parte egerat, et obtinuerat: sed scriptus heres appellaverat: placuit, interim propter inopiam pupilli (13), alimenta pro modo facultatum, quæ per inofficiosi testamenti accusationem pro parte ei vindicabantur, decerni, eaque adversarium ei subministrare necesse habere usque ad finem litis.

§. 4. De testamento matris, quæ existimans perisse filium, alium heredem instituit, de inofficioso queri potest (14).

28. Paulus lib. singulari de Septemviralibus (15) judiciis.

CUm mater militem filium falso audisset (16) decessisse, et testamento heredes alios instituisset, Divus Hadrianus decrevit (17), *hereditatem ad filium pertinere* (18), *ita ut libertates* (19) *et legata præstentur.* Et illud adnotatum (20) quod *de libertatibus et legatis* adjungitur: nam (21), cum inofficiosum testamentum arguitur, nihil (22) ex (23) eo testamento valet (24).

De collusione. 1. *De spuriis.* 2. *De transactione.* 3. *De adoptato a femina.* 4. *De foro competenti.*

29. Ulpianus lib. 5. Opinionum.

SI suspecta collusio sit legatariis inter scriptos heredes, et eum, qui de inofficioso testamento agit: adesse (25) etiam legatarios (26), et voluntatem (27) defuncti tueri, constitutum est: eisdemque permissum est etiam appellare (28), si contra testamentum pronunciatum fuerit.

§. 1. De inofficioso testamento matris spurii (29) quoque filii dicere possunt.

§. 2. Quamvis (30) instituta inofficiosi testamenti accusatione, res transactione decisa sit, tamen testamentum in suo jure manet: et ideo datæ in eo libertates, atque legata, usque quo Falcidia permittit, suam habent potestatem (31).

§. 3. Quoniam femina nullum adoptare (32) filium sine

(1) *l.* 35. §. *et generaliter. C. h. t.*

(2) Cum mortis causa datur quarta, cessat querela. *l.* 8. §. 6. *Sup. eod.* Idem est, si inter vivos detur ea contemplatione, ut in quartam habeatur, aut si minus, etc.

(3) *l.* 1. *C. de collat.*

(4) Vide *l.* 14. *Sup. eod.*

(5) Verum non 20. aureos, ut *l.* 8. 9. *supr. eod.* Accurs.

(6) *l.* 21. *C. de pactis. l.* 28. *C. de transact.*

(7) c. 33. *de regul. in* 6. *l.* 134. *in fin. Inf. de reg. jur.*

(8) Imo non est, *l. cum mota. C. de transact.* Ibi qui agit, discesserat a lite.

(9) Pugnare hoc videtur cum *l. cum mota. C. de transact.* Verum in ea lege is, qui transegerat, partem bonorum suscipere debebat, et a lite discesserat: In hac vero lege sub alia pactione transactum erat, quæ litem omnino non perimebat, aut certe, si litem terminaret, nullam bonorum partem tribuebat. vid. Covarruviam *pract. quæst.* c. 6. Mod.

(10) Vel actis. *l.* 29. *in fin. Inf. de probat.*

(11) Adversus militis testamentum, ne quidem miles inofficiosi querelam instituit. 39. *Eclog.* 1. c. 8.

(12) *l.* 24. *C. h. t.* Imo quivis potest. *l.* 8. §. 3. *Sup. eod.*

(13) Adde *l.* 14. *Inf. ut in possess. legat.*

(14) Ergo ipso jure matris testamentum, in quo filium præteriit, valebit: quod eo receptum est, quia mater veteri jure non habuit liberos in potestate.

(15) Centumviralibus. *arg. l.* 13. *Sup. eod.*

(16) Si ob falsum rumorem mortis filii mater præterit filium; *ut hic.* vel pater mutat testamentum, filio non nocet. *l. ult. Inf. de hered. inst.* Cicero 1. *de orat.* Goth. Vid. Conciliationem hujus legis cum *l.* 8. §. *pen. Sup. eod.* apud Cujac. *lib.* 10. *observ.* 22. Ans.

(17) Adversus scriptos heredes.

(18) vide *l.* 25. *Inf. de liberis et posthumis.* Cur? mater errore, non consilio filium præteriit: ejus testamentum re tantum inofficiosum, non re et consilio.

(19) vide *l. ult. Inf. de hered. inst.*

(20) Adnotandum. *Goth.* Non tamen reprehensum, ne pugnet hoc responsum cum *l.* 8. §. *ult. Sup. eod.* sed observatum, quomodo usurpatur. *l. debitor. in fin. Inf. de legat.* 2. atque ita quidem Russardus has leges conciliat. Stephanus vero Græcus interpres sic antinomiam hanc tollit, ut dicat: decretum Hadriani tunc locum habere, cum non agit filius de inofficioso testamento, sed cum agit ex tacita voluntate matris. vid. præter Cujacium a Gothofredo hic quoque allegatum Curtium *l.* 3. *δικαστῶν ad fratrem* c. 35. Fornerium *l.* 2. *select.* c. 16. et eundem Cujacium ad *l. Titius. infr. de liber. et posthum.* Mod.

(21) Id est, alioqui.

(22) vide *l.* 8. §. 16. *et* 17. *supr. eod.* exceptis legatis, et libertatibus. id enim ita hic decrevit D. Hadrianus. vide *plura in Authent. ex causa. C. de liberis.*

(23) Tunc enim res ad intestati causam redit. *l.* 17. 19. *supr. eod.* principali expugnato, accessoria expugnantur.

(24) Cujac. 10. *obs.* 22.

(25) *Novell.* 112. c. 1.

(26) Tertii opponentes quemadmodum admittantur, v. *l.* 63. *infr. de re judicat.* Item: an hoc responsum prosit ignorantibus legatariis, v. Covarruv. 1. *pract.* 13.

(27) Ut legatum suum consequantur.

(28) Eorum enim interest. *l.* 5. §. 1. *l.* 14. *infr. de appellationib.*

(29) De spuriis vide quæ notavi ad *Nov.* 74. 89. *Eclog.* 1. c. 20.

(30) Ibid. *Eclog.*

(31) *l.* 3. *supr. de transact.*

(32) Adoptare sine jussu principis femina non potest. Ulpian. 8. §. *ult.*

jussu Principis (1) potest, nec de inofficioso testamento ejus, quam quis sibi matrem adoptivam (2) falso [esse] existimabat, agere potest.

§. 4. In ea provincia de inofficioso testamento agi oportet, in qua scripti heredes domicilium habent (3).

De filio in adoptionem dato. 1. Si tutor legatarius nomine pupillæ egerit.

30. MARCIANUS lib. 4. Institutionum.

ADversus testamentum filii in adoptionem dati pater naturalis recte de inofficioso testamento agere potest.

§. 1. Tutoribus (4), pupilli nomine sine periculo ejus, quod testamento datum est, agere [posse] de inofficioso, vel falso testamento, Divi Severus et Antoninus rescripserunt.

De successorio edicto. 1. Adversus quos datur querela. 2. Si quis ex testamento heredis scripti hereditatem, 3. Vel legatum acceperit: 4. Vel alio modo judicium defuncti agnoverit.

31. PAULUS lib. singulari de Septemviralibus (5) judiciis.

SI is, qui admittitur ad accusationem, nolit, aut non possit accusare, an sequens admittatur, videndum est: et placuit, posse: ut fiat successioni locus (6).

§. 1. Quantum ad inofficiosi liberorum vel parentum querelam pertinet, nihil interest, quis sit heres scriptus, ex liberis, an extraneis, vel municipibus (7).

§. 2. Si heres extiterim ei, qui eo testamento institutus est, quod de inofficioso arguere volo, non mihi nocebit: maxime, si eam portionem non possideam, vel jure suo possideam.

§. 3. Diversum dicemus, si legaverit mihi eam rem, quam quis ex eo testamento acceperat: nam si eam agnoscam, repellar ab accusatione (8).

§. 4. Quid ergo, si alias voluntatem testatoris probaverim? puta in testamento adscripserim post mortem patris consentire me? Repellendus sum ab accusatione (9).

De Advocatione, procuratione ve legatario præstita. 1. De herede legatarii.

32. IDEM lib. singulari de inofficioso testamento.

SI exheredatus petenti legatum ex testamento Advocationem præbuit, procurationemve susceperit, removetur (10) ab accusatione: agnovisse enim videtur (11) qui qualequale judicium defuncti comprobavit (12).

§. 1. Si legatario heres exstiterit exheredatus, petieritque legatum, videbimus, an sit summovendus ab [hac] accusatione: certum est enim judicium defuncti: et rursus, nihil ei ex testamento relictum, verum est: tutius tamen fecerit, si se abstinuerit a petitione legati (13).

TIT. III.

DE (14) HEREDITATIS PETITIONE (15).

Quo jure hereditas ad nos pertinet.

1. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

HEreditas ad nos pertinet aut vetere jure, aut novo: ┼ Vetere (16), e lege duodecim tabularum (17), vel ex testamento, quod jure factum est (18).

2. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

SIve suo nomine (19), [sive per se,] sive per alios (20) effecti sumus.

3. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

VEluti si eam personam, quæ in nostra potestate sit, institutam jusserimus adire hereditatem: sed et si Titio, qui Seio (21) heres extitit, nos heredes facti sumus, sicuti Titii hereditatem nostram [esse] intendere possumus, ita et Seii (22). Vel ab intestato, forte quod sui (23) heredes defuncto sumus, vel adgnati (24), vel quod manumisimus defunctum (25), quodve parens noster (26) manumiserit. ┼ Novo (27) jure fiunt heredes, qui ex Senatusconsultis (28), aut ex Constitutionibus (29) ad hereditatem vocantur.

De eo, quod cœptum est possideri post motam controversiam.

4. PAULUS lib. 1. ad Edictum.

SI hereditatem petam (30) ab eo, qui unam rem possidebat, de qua sola controversia erat, etiam (31) id, quod postea cœpit possidere, restituet.

De alienatione rerum hereditariarum. 1. Si possessor falsum dicat testamentum. 2. Ne fiat præjudicium possessioni hereditatis.

5. ULPIANUS lib. 14. ad Edictum.

DIvus Pius rescripsit, prohibendum possessorem hereditatis, de qua controversia erit, antequam lis inchoaretur, aliquid ex ea distrahere (32): nisi maluerit pro

(1) vid. *l.* 5. *C. de adoptionibus.*

(2) Querela competit adversus testamentum matris vere adoptivæ, hoc est, quæ jussu Principis adoptavit.

(3) *l.* 19. *supr. de judic. l.* 1. *C. ubi in rem.*

(4) vid. *l.* 22. *supr. eod.*

(5) Centumviralibus. *arg. l.* 13. *supr. eod.*

(6) In querela est locus successorio edicto, de quo *l.* 1. *infr. quis ordo.*

(7) Privatus vel princeps. *l.* 8. §. 2. *supr. eod.*

(8) *l.* 10. *in fin. supr. eod.*

(9) vide quæ notavi *l.* 23. *in fin. Sup. eod.*

(10) Imo non removendus, *l.* 14. §. 9. *Inf. de bonis libertorum.* facit *l. ult. supr. de postulando.*

(11) vide *d. l.* 23.

(12) Voluntarie enim quis id sustinet, non necessario, ut tutor. §. *penult. Inst. eod.*

(13) Heres legatarii legatum petens, querelæ proponendæ potestatem sibi eripit. vide tamen *l.*5.§.8. *Inf. de his, quæ ut indignis.*

(14) Generalis hic titulus est. Cujac. ad Paul. 4. *sent.* 5. §. 4.

(15) *L.* 3. *Cod.* 31.

(16) *Veteri jure* hereditas ad nos pertinet lege 12. Tabularum: idque vel testamento vel ab intestato: ab intestato, inquam, quia sui, vel quia agnati, vel quia manumissores sumus aut manumissori successimus.

(17) *l.* 2. *Inf. familiæ. l.* 3. §. 2. *Inf. pro socio. l.* 130. *infr. de verb. sign.* §. 4. *Inst. de bon. poss.* supple autem hic vocem *idque.*

(18) *l.* 4. *infr. qui testamenta facere.*

(19) Sive nostro nomine, sive per alium heredes. *Russard.* et *Hal.*

(20) Puta servum, filium, vel eum, cui succedimus. *infr. l. prox.* v. *l.* 7. *in fin. infr. de adq. vel omitt. hered.* Goth. Quia et heres heredis pro herede est. *l. fin. C. de hered. instit.* Hanc leg. noviter explicat Leonin. *emendat. l.* 2. *cap.* 13. *n.* 5. Ans.

(21) vide *l.* 194. *infr. de reg. jur.*

(22) *d. l.* 7.

(23) vide *infr. de suis et legitimis.*

(24) *l.* 2. *infr. de suis.*

(25) *l.* 3. *infr. de suis.*

(26) *l.* 47. §. 2. *infr. de bon. libert.*

(27) *Novo jure* hereditas ad nos pertinet, non ex 12. tabulis, (id enim *jus vetus* est), sed ex senatusconsultis et constitutionibus Principum. *Novum* ita *jus* hic dicitur, quod post leges 12. Tabularum. v. *l. ult. infr. de regula Catoniana. l.* 1. *infr. de condict. ex lege.*

(28) Tertulliano, Orphitiano, de quibus *infr. lib.* 38. *tit.* 17.

(29) Ut instituti a filiofamilias milite. Cujac. ad *l.* 6. *Inf. de in integrum.* explosis Accursii exemplis.

(30) Aliud dicendum videretur in speciali actione. *l. non potest. Sup. de judic.* Vid. autem ad hanc legem Covarruviam *pract. quæst. cap.* 12. Mod.

(31) *l.* 18. §. *penult. l.* 41. *Inf. eod.* Goth. Obj. *l. non potest.* 23. *Sup. de judic.* Solve: quod ibi de singulari judicio, hic de universali agatur. *Ans.*

(32) Multo magis post litem contestatam. *l.* 13. *infr. familiæ.*

omni quantitate hereditatis vel rerum ejus restitutione satisdare (1). *Causa autem cognita, et si non talis data sit satisdatio, sed solita cautio etiam post litem cœptam, deminutionem se concessurum* Prætor edixit: ne in totum deminutio impedita, in aliquo etiam utilitates alias impediat: utputa, si ad funus (2) sit aliquid necessarium: (nam funeris (3) gratia deminutionem permittit). Item si futurum est, ut, nisi pecunia intra diem solvatur, pignus distrahatur (4): [sed] et propter familiæ cibaria (5), necessaria erit deminutio: sed et res tempore perituras (6) permittere debet Prætor distrahere.

§. 1. D. Hadrianus Trebio Sergiano rescripsit, ut Ælius Asiaticus daret satis de hereditate (7), quæ ab eo petitur: et sic, falsum dicat (8). Hoc ideo, quia sustinetur (9) hereditatis petitionis judicium, donec falsi causa agatur.

§. 2. Eorum judiciorum, quæ de hereditatis petitione sunt, ea autoritas est, ut nihil (10) in præjudicium ejus [judicii] fieri debeat.

De legato in testamento, quod falsum dicitur.

6. Idem lib. 75. ad Edictum.

SI testamentum falsum esse dicatur (11), et ex eo legatum petatur: vel præstandum est (12) oblata cautione (13), vel quærendum, an debeatur. † Et, si testamentum falsum esse dicatur, ei tamen, qui falsi accusat, si suscepta cognitio est, non (14) est dandum (15).

De concursu judicii liberalis, et de inofficioso.

7. Idem lib. 14. ad Edictum.

SI quis libertatem (16) ex testamento sibi competisse dicat, non debebit judex de libertate sententiam dicere, ne præjudicium de testamento cognituro (17) faciat (18): et ita Senatus censuit. Sed et Divus Trajanus rescripsit, differendum de libertate judicium, donec de inofficioso judicium aut inducatur (19), aut finem (20) accipiat.

§. 1. Ita demum autem sustinentur liberalia judicia, si jam de inofficioso judicium contestatum (21) est: cæterum, si non contestetur, non exspectantur [liberalia judicia]. Et ita Divus Pius rescripsit. [Nam] cum quidam Licinnianus (22) de statu suo quæstionem patiebatur (23), et, ne maturius (24) pronunciaretur de conditione sua, nolebat ad liberale judicium ire, dicens, *suscepturum se de inofficioso testamento judicium, et petiturum hereditatem*, quia libertatem, et hereditatem ex testamento sibi defendebat (25), Divus Pius ait, si (26) quidem possessor esset hereditatis Licinnianus, facilius audiendum (27): quoniam esset hereditatis nomine judicium suscepturus, et erat in arbitrio ejus, qui se dominum esse dicit, agere de inofficioso testamento judicium: nunc (28) vero sub (29) obtentu judicii de inofficioso testamento ab ipso Licinniano non suscepti per quinquennium, non debere moram fieri servituti (30). † Plane (31), summatim (32) æstimandum judici concessit, an [forte] bona fide (33) imploretur judicium de testamento: et si id deprehenderit, præstituendum (34) modicum tempus: intra quod si non fuerit contestatum, jubeat judicem (35) libertatis partibus (36) suis fungi.

§. 2. Quotiens autem quis patitur controversiam libertatis, et hereditatis, sed se non ex testamento liberum dicit, sed alias [vel] a vivo testatore manumissum, non debere

(1) Rei hereditariæ alienatio permittitur data satisdatione, et causa cognita. Quo pertinet illud Pauli 1. *sentent.* 11. §. 1. Quoties hereditas petitur, satisdatio jure desideratur: et si satisdatio non detur, in petitorem hereditas transfertur: si petitor satisdare noluerit, penes possessorem possessio remanet. In pari enim causa potior est possessor. adde *l.* 6. *in fin. Inf. de Carboniano. l.* 15. *in fin. Inf. de quæst.*

(2) *l.* 7. §. *ult. Inf. de jure deliber.*

(3) Funeris gratia deminui hereditas permittitur. adde *l.* 14. §. 1. *l.* 16. *Inf. de religiosis.*

(4) *l.* 5. §. *ult. Infr. de jure deliber.*

(5) *d. l.* 5.

(6) *l.* 53. *Inf. eod.*

(7) Non deminuenda.

(8) Ordo cognitionis in petitoriis est, ut de falso prius quæratur, quam de hereditate: in possessorio, secus. *l.* 2. *C. de edict. Div. Hadrian.*

(9) Imo non sustinetur. *l.* 2. *C. de edict. Div. Hadrian.* Dic petitionem hereditatis sustineri, *ut hic.* non autem possessionis causam. v. *ibid.* Atqui falsi hæc quæstio in hereditatis petitionem incidit, ideoque de ea cognosci non potest. *l.* 1. *C. de ordine cognit.* An dicemus hic de falso non cognosci? an potius hic falsi accusationem principaliter motam fuisse?

(10) vide *l.* 16. *infr. de exceptionib.*

(11) Ut *l.* 5. §. 1. §. 16. *infr. de his, quæ ut indignis. l.* 6. *C. ad leg. Corn. de falsis.*

(12) Ab herede.

(13) A legatariis, quibus ea de causa heres legatum negare non potest sub obtentu quæstionis sibi motæ de falso, vide *l.* 8. *infr. si cui plus quam.*

(14) Fructum ex eo quis consequi non debet, quod ausus est impugnare. *c.* 38. *de regul. in* 6. *l.* 8. *C. de his, quibus ut indignis.*

(15) Nemo auditur simul falsum dicens testamentum, et legatum ex eo petens. *arg. l.* 1. *in fin. C. de furtis.*

(16) vide in hanc legem *Bart.* et *Bald.* Ans. Et Martresium *in not. c.* 6. *et ad* §. 1. *ita demum.* Gilbert. Regium ἐναντιοφανῶν *l.* 2. *c.* 20. Mod.

(17) Et aliis, *l.* 5. *infr. de appell.*

(18) Id est, ne ex libertate adjudicata vel negata, cogantur necessario et præpostere testamentum aut officiosum aut inofficiosum dicere.

(19) Reo vel absoluto ab observatione judicii, et instantia, vel lite finita per sententiam.

(20) Prius de testamento, quam de libertate in eo data cognosci oportet.

(21) Aut contestatio ejus præparata. *l. si præteritus. infr. de bonorum poss. contra tabulas. l.* 6. *supr. de inoffic. in fin.*

(22) Servus a domino et liber et heres institutus.

(23) A testatoris filio exheredato.

(24) Maturius pronunciaretur, si contra ejus libertatem dicta esset sententia, et postea actor hereditate indignus reperiretur.

(25) Id est, dicebat prius instituendam esse ab actore petitionem hereditatis et querelam inofficiosi, quam libertatis: se ut heredem et libertum, utrumque judicium excepturum.

(26) Servo hereditatem possidente, libertatis quæstio differtur, nisi prius agatur de testamento et libertate.

(27) Postulantem scilicet: ut cum possideat hereditatem, non prius cognoscatur de libertate, quam de inofficioso, et an actori debeatur hereditas.

(28) Id est, cum heres ab intestato est possessor.

(29) Duobus modis hic versiculus exponitur: uno modo ab Azone: secundo a Joanne. v. *Bart.*

(30) Id est, judicio liberali.

(31) Hic versiculus refertur ad proxime præcedentia, imo et primam hujus legis partem. *Bart.*

(32) Quoties opponitur hæc exceptio, *Causa libertatis differenda est propter speratam litem inofficiosi*, judex summatim æstimare debet, utrum talis exceptio opponatur bona fide, an calumniandi animo, et differendi causa: hoc enim posteriore casu nunquam eam admittet, *l. hæc autem. infr. si cui plus quam per L. Falcid. l.* 2. *C. ad leg. Corn. de falsis.* Summaria cognitione dilationem ad agendum dari, hinc etiam colligit Baldus. *Goth.* De Summariis Judiciis et processibus vid. Saraiin. *ad consuet. Siciliæ in Judice, sub vocabulo Summarium.* Pap. *ad consuet. Borbon. tit. de jurisd.* §. 41. Afflict. *ad consuetud. Neapol. Rubr.* 71. Cavalcan. *part.* 1. *decis.* 20. *num.* 19. Gail. *lib.* 1. *obs.* 6. *num.* 7. Ans.

(33) Nec simulate, ad differendum judicium liberale.

(34) Judex certum tempus statuere potest, intra quod agatur, *ut hic.* An in civilibus? Negat Accursius: ait Bartolus *in l.* 8. §. *si quis post. supr. de inoffic.*

(35) Judex liberalis causæ hic quis censendus? delegatus: hunc enim ordinarius judex jubere potest de libertate judicare, *ut hic.*

(36) Delegatis: Delegari ita potest simplex libertatis causa.

impediri liberalem causam, licet judicium de testamento moveri speretur (1), Divus Pius rescripsit: adjecit plane in rescripto, *Dummodo prædicatur* (2) *judici liberalis causæ, ne ullum adminiculum libertatis ex testamento admittat.*

De legitima hereditate.

8. PAULUS lib. 16. ad Edictum.

Legitimam hereditatem vindicare non prohibetur is, qui cum ignorabat (3) vires testamenti, judicium defuncti secutus est (4).

Qui tenetur hereditatis petitione.

9. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

Regulariter definiendum est, *Eum* (5) *demum teneri petitione hereditatis, qui vel jus* (6) *pro herede* (7) *vel pro possessore* (8) *possidet* (9), *vel rem hereditariam*,

1. *De forma libelli et officio judicis.*

10. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

Licet minimam

§. 1. Itaque qui ex asse, vel ex parte heres est, intendit quidem hereditatem suam esse totam, vel pro parte, sed hoc solum ei officio judicis restituitur, quod adversarius possidet: aut totum, si ex asse sit heres: aut pro parte, ex qua heres est (10).

Quid sit pro herede. 1. *Vel pro possessore possidere.*

11. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

Pro (11) *herede possidet*, qui putat se heredem esse (12). Sed an [et] is, qui scit se heredem non esse (13), pro herede possideat, quæritur? et Arrianus lib. II. de interdictis, putat teneri: quo jure nos uti Proculus scribit. Sed enim et bonorum possessor pro herede videtur possidere.

§. 1. [*Pro* (14) *possessore* vero possidet prædo:]

12. IDEM lib. 67. ad Edictum.

Qui interrogatus, *cur possideat* (15), responsurus sit, *quia possideo* (16), nec contendet se heredem, vel per mendacium:

2. *De eo, qui hereditatem restituit.* 3. *De herede ejus, qui pro herede vel pro possessore possedit.* 4. *De venditore, et emptore hereditatis.* 5. *De venditione ex fideicommisso.* 6. *De hereditate restituta, de pecunia soluta a statulibero.* 7. *De fructibus.* 8. *De emptore malæ fidei.* 9. *De emente a fisco.* 10. *De hereditate in dotem data.* 11. *De herede ejus, qui pro emptore, vel pro herede, vel pro possessore possedit.* 12. *De eo, qui nomine absentis possidet.* 13. *De eo, qui se offert petitioni.* 14. *De eo, qui dolo desiit possidere.* 15. *De debitore hereditario.*

13. IDEM lib. 15. ad Edictum.

Nec ullam causam possessionis possit dicere; et ideo fur, et raptor (17) petitione hereditatis tenentur.

§. 1. Omnibus etiam titulis (18) hic *pro possessore* hæret, et quasi injunctus est (19): † Denique et *pro emptore* titulo hæret: nam si a furioso emero sciens (20), pro possessore possideo. † Item in titulo *pro donato* quæritur, an quis pro possessore possideat; utputa uxor, vel maritus (21)? et placet nobis Juliani sententia, pro possessore possidere eum; et ideo petitione hereditatis tenebitur. † Item, *pro dote* titulus recipit pro possessore possessionem: utputa, si a minore duodecim annis, nupta mihi, quasi (22) dotem sciens accepi. † Et si legatum mihi solutum est ex falsa causa scienti, utique pro possessore possidebo.

§. 2. Is autem, qui restituit hereditatem, teneri hereditatis petitione non potest, nisi dolo fecit (23), id est, si scit, et restituit: nam et dolus præteritus (24) venit in hereditatis petitionem, quasi dolo desierit possidere.

§. 3. Neratius lib. VI. Membranarum scribit, ab herede (25) peti hereditatem posse, etiamsi ignoret, pro herede vel pro possessore defunctum possedisse:

† Idem esse lib. VII. ait, etiam si putavit heres eas res ex [hac] hereditate esse, quæ sibi delata est.

§. 4. Quid, si quis hereditatem emerit: an utilis in eum petitio hereditatis deberet dari, ne singulis judiciis vexaretur (26)? Venditorem (27) [enim] teneri certum est.

† Sed finge non exstare venditorem, vel modico (28) vendidisse, et bonæ fidei possessorem fuisse: an porrigi manus ad emptorem debeant? Et putat Gajus Cassius dandam utilem (29) actionem.

§. 5. Idem erit dicendum, et si parvo (30) [pretio] jussus vendere heres, Titio hereditatem vendidit: nam putat dicendum Papinianus, adversus fideicommissarium dari actionem: ab herede enim peti non expedit perexiguum pretium habente.

§. 6. Sed et si *retenta certa quantitate, restituere* rogatus sit, idem erit dicendum. Plane si, *accepta certa*

(1) Et merito, quia non ex eadem causa libertas defenditur, ex qua petitur hereditas: hæc ex testamento, illa ab actu inter vivos manat.

(2) *Al.* prædicetur.

(3) Vide *l.* 46. *infr. de bonis libertorum.*

(4) Qui ex testamento, quod valere putat, adit, legitimam hereditatem seu jus succedendi ex alia causa non repudiat. *l.* 19. *vers. cæterum. supr. de inofficioso. l.* 97. *in fin. infr. de adquir. vel omitt. hered. l.* 3. *C. hoc titul.*

(5) Hereditatis petitio adversus eum datur, qui nullo jure possidet.

(6) *l.* 13. *in fin. infr. eod.* est enim hereditas successio in universum defuncti jus. vide *l.* 24. *Inf. de verb. signifi.*

(7) *l.* 11. *infr. eod.*

(8) Ut prædo, *l.* 11. *in fin. l.* 13. §. 1. *infr. eod.* et is, qui vim intulit, *l.* 14. §. 2. *supr. quod metus caus.*

(9) Modo non titulo singulari et bona fide: tunc enim tenetur rei vindicatione. vid. *l.* 2. *in fin. C. h. t.*

(10) Ut ex suo, non possessoris jure, jus suum metiatur. *l.* 1. §. 1. *infr. si pars her.*

(11) *l.* 33. §. 1. *infr. de usurp. et usucap.*

(12) §. 3. *Inst. de interdictis.*

(13) Ut is, qui servum corrupit. *l.* 13. *in fin. infr. de servo corrupto.*

(14) Theophil. §. 13. *Institut. de interdictis.*

(15) Eo namque nomine possessor ita interrogari potest, ut cogatur respondere. *l.* 11. *C. h. t.*

(16) Non allegans aliquem titulum specialem.

(17) Et qui dejecit. *l.* 16. §. 4. *infr. eod.*

(18) *Titulus*, est causa justa possessionis.

(19) Id est, quemadmodum is, qui in titulo pro possessore scit causam injustam, non usucapit, ita et in titulo pro emptore, donato, dote et reliquis.

(20) vid. *l.* 2. *C. eod.* secus si nesciens. *l.* 2. §. 16. *infr. pro emptore.*

(21) Quod uxor viro, aut maritus uxori donaverit, pro possessore possidetur. *l.* 16. *infr. de acquir vel amitt. possess.*

(22) Nam quoties minor duodecim annis nubit, matrimonium non est, ideoque nec dos proprie censetur. *l.* 3. *infr. de jure dotium.*

(23) *l.* 25. §. 8. *infr. eod.*

(24) *d. l.* 25. §. 7. *in fin.*

(25) *l.* 2. *C. eod.* ejus scilicet, qui pro herede, prove possessore possedit: sive sciat, sive ignoret mentem defuncti.

(26) i. e. singularum rerum vindicatione, quam heres (in quem omnium rerum dominium a defuncto transit, *l. cum heredes infr. de aquir. vel amitt. possess.*) intendere potest. *l. in rem. infr. de rei vindic.* Mod.

(27) vide *l.* 16. §. 5. *in fin. infr. eod.*

(28) vide *l.* 2. *C. de rescind. vend.*

(29) Quia emptor universitatis quodammodo heres habetur, cum ei actiones utiles competant.

(30) Dixi *ad l.* 4. *in fin. C. in quibus causis præscriptio.*

quantitate restituere rogatus est, non putat Papinianus, ab herede petendam hereditatem: quoniam *pro herede*, *quod conditionis implendæ gratia accepit*, *non possidetur*. Sed Sabinus in statulibero (1) contra: Et id verius est: quia pecunia hereditaria est.

§. 7. Idem et in eo, qui solos fructus ex hereditate retinet, dicendum erit: tenetur enim et is hereditatis petitione.

§. 8. Si quis sciens alienam emit hereditatem, quasi pro possessore possidet: et sic peti ab eo hereditatem quidam putant: quam sententiam non puto veram. *nemo* (2) *enim prædo est*, *qui pretium numeravit* (3): sed, ut emptor universitatis, utili tenetur.

§. 9. Item si quis a fisco (4) hereditatem, quasi vacantem, emerit, æquissimum erit, utilem [actionem] adversus eum dari (5).

§. 10. Apud Marcellum lib. IV. Digestorum relatum est, si mulier hereditatem in dotem dedit, maritum pro dote quidem possidere hereditatem, sed petitione hereditatis utili teneri (6). Sed et ipsam mulierem directa teneri, Marcellus scribit: maxime, si jam factum divortium est.

§. 11. Heredem autem etiam earum rerum nomine (7), quas defunctus pro emptore possedit, hereditatis petitione teneri constat (8), quasi pro herede possideat: quamvis [etiam] earum rerum nomine, quas pro herede, vel pro possessore defunctus possedit, utique teneatur.

§. 12. Si quis absentis nomine possideat hereditatem, cum sit incertum, an ille ratum habeat, puto, absentis nomine petendam hereditatem, ipsius vero nequaquam: quia *non videtur pro herede*, *vel pro possessore possidere*, *qui contemplatione alterius possidet* (9), nisi forte quis dixit, cum ratum non habet, jam procuratorem quasi prædonem esse: tunc (10) enim suo nomine teneri potest (11).

§. 13. Non solum autem ab eo peti hereditas potest, qui corpus hereditarium possidet, sed et si nihil. Et videndum, si non possidens obtulerit tamen se petitioni, an teneatur? Et Celsus lib. IV. Digestorum scribit, ex dolo eum teneri; *dolo enim facere eum*, *qui se offert petitioni* (12). Quam sententiam generaliter Marcellus apud Julianum probat: *omnem*, *qui se offert petitioni*, *quasi possidentem teneri* (13).

§. 14. Item si quis dolo fecerit (14), quo minus possideat, hereditatis petitione tenebitur. † Sed si alius nactus possessionem, quam ego dolo malo amiseram, paratus sit judicium pati, Marcellus lib. IV. Digestorum tractat, [ne] forte evanescit adversus eum, qui desiit [possidere], litis æstimatio? et magis evanescere (15) ait, nisi petentis intersit (16). Certe, inquit, si rem paratus sit restituere, indubitatum erit, evanescere: Sed si is, qui dolo desiit, ante conveniatur, eum, qui possidet, non liberabit.

§. 15. Item a debitore (17) hereditario, quasi a juris (18) possessore: nam et a juris (19) possessoribus posse hereditatem peti, constat.

14. Ulpianus lib. 20. ad Edictum.

SEd utrum ex delicto (20), an ex contractu debitor sit, nihil refert.

† Debitor autem hereditarius (21) intelligitur is quoque, qui servo hereditario promisit, vel qui ante aditam hereditatem damnum dedit,

15. Gajus lib. 6. ad Edictum provinciale.

VEl aliquam rem hereditariam subripuerit.

1. *De possidente pretium rei hereditariæ: de eo*, *qui a debitore hereditario exegit.* 2. *De eo*, *qui petit hereditatem*, *et litis æstimationem consecutus est.* 3. *De debitore defuncti*, *vel hereditatis*, *vel heredis.* 4. *De vi dejecto*, *et eo*, *qui dejecit.* 5. *De venditore rei hereditariæ.* 6. *De rebus in fraudem patroni alienatis.* 7. *De hereditate pretiove rerum hereditariarum*, *quasi ex causa fideicommissi*, *restitutis.*

16. Ulpianus lib. 15. ad Edictum.

QUod si in diem sit debitor, vel sub conditione, a quo petita est hereditas, non debere eum damnari: Rei plane judicatæ (22) tempus spectandum esse secundum Octaveni sententiam, [ut] apud Pomponium scriptum est, an dies venerit. Quod et in stipulatione conditionali erit dicendum. † Si autem non venerit, cavere officio Judicis debeat de restituendo hoc debito (23), cum dies venerit, vel conditio extiterit.

§. 1. Sed et is, qui pretia (24) rerum hereditariarum possidet: item qui a debitore hereditario exegit, petitione hereditatis tenetur.

§. 2. Unde Julianus lib. VI. Digestorum ait, ab eo, qui petit hereditatem, et litis æstimationem consecutus est, hereditatem peti posse.

§. 3. Non solum autem a debitore defuncti, sed etiam a debitore hereditario (25) peti hereditas potest. Denique ab eo, qui negotia hereditaria gessit, et Celso et Juliano videtur peti hereditatem posse. † Sed si heredis negotium gessit, nequaquam: Ab heredis (26) enim debitore peti hereditas non potest.

§. 4. Julianus scribit, si is, qui pro herede possidebat,

(1) vide *l.* 36. *infr. de mortis causa. l.* 29. *in fin. infr. de statuliber.*

(2) *l.* 46. *infr. eod.* Goth. Quis sit prædo, v. Plot. *in l. si quando. C. unde vi. n.* 508. Achil. *personal. tractat. de petit. hered.* Ans.

(3) *l.* 126. *infr. de reg. jur.*

(4) *l.* 54. *infr. eod.* vide *l.* 41. *infr. de jure fisci.*

(5) Mutatum videtur *l.* 2. *C. de quadriennii præscriptione.* Goth. Quo casu fiscus non tenetur; nec conveniri potest, puta si procurator fisci hac lege vendiderit, ne fiscus teneatur. ita nihil repugnabit *l.* 2. *et* 3. *C. de quadrienn. præscript. ad* §. *seq.* porro vide Cujacium *l.* 9. *obs. c.* 25. Mod.

(6) Quia non expedit in mulierem agere, quæ dotem non habet. *l.* 9. *C. de rei vindic.*

(7) vide ad hunc §. Cujac. 9. *obs.* 25.

(8) Heres emptoris hereditatis, pro herede emptam hereditatem possidet.

(9) Is enim præstat nudum ministerium. *l.* 18. *infr. de adquir. vel amitt. poss.*

(10) Facit *l.* 4. *C. si certum. l.* 16. *in fin. infr. de administr. et peric. tut.*

(11) Et hereditatis petitione speciali omnes tenentur, qui habent facultatem restituendi. *l.* 9. *infr. de rei vindic.*

(12) Ut teneatur, quanti interfuit actoris non decipi. *l.* 39. *supr. de dol.*

(13) Ex interpretatione, vide *l.* 25. *infr. de rei vindic.*

(14) vide *l.* 25. §. 8. *infr. eod.*

(15) *l.* 95. §. 9. *infr. de solutionib.*

(16) Quo nomine in litem juratur. *l.* 25. §. 10. *infr. eod.*

(17) Quocumque, sive ex contractu sive ex delicto debeat. *l.* 14. *in pr. et vers. debitor. infr. eod.*

(18) Hereditarii scilicet. Nam ab eo, ut a possessore rei, sive corporis hereditas peti potest. *l.* 9. *supr. eod.*

(19) *l.* 9. *supr. eod. l.* 16. §. 7. *l.* 18. *in fin. infr. eod.*

(20) Puta, servo corrupto. *l.* 13. *in fin. l.* 14. *infr. de servo corrupto.* et sic venit in hereditatis petitionem, quod peti potest actione servi corrupti.

(21) Cur ita? vide *l.* 31. *in fin. infr. de heredib. instituendis.*

(22) v. *l.* 36. §. *penult. infr. eod.*

(23) *l.* 41. *supr. de jud.*

(24) vide *l.* 25. §. 1. *infr. eodem.*

(25) *l.* 13. *in fin. l.* 14. *l.* 15. *supr. eod.*

(26) v. §. 6. *infr. eod.*

vi fuerit dejectus, peti ab eo hereditatem posse, quasi (1) a juris possessore, quia habet interdictum (2) *unde vi*, quo victus cedere debet (3). Sed et eum, qui dejecit (4), petitione hereditatis teneri; quia res hereditarias pro possessore possidet.

§. 5. Idem Julianus ait: sive quis possidens, sive non, rem vendiderit (5), petitione hereditatis eum teneri: sive jam pretium recepit (6), sive petere possit, ut et hic actionibus cedat.

§. 6. Idem scribit, patronum hereditatem petere non posse ab eo, cui libertus in fraudem alienavit (7): quia Calvisiana (8) actione (9) ei tenetur: patroni enim iste debitor est, non hereditarius (10). Ergo nec ab eo, cui mortis causa donatum est (11), peti hereditas potest.

§. 7. Idem Julianus scribit: si quis ex causa fideicommissi restituerit hereditatem, vel singulas res præstiterit, peti ab eo hereditatem posse: quia habet condictionem (12) earum, quæ sunt ex ea causa solutæ, et veluti (13) juris (14) possessor est. Sed et si pretia rerum, quas distraxit, ex causa fideicommissi solvit, peti hereditatem ab eo posse: quia repetere potest. Sed his casibus actiones suas duntaxat eum præstaturum: cum et res extant, et potest petitor [etiam] per in rem actionem eas vindicare.

Si bonæ fidei possessor de suo legata solverit.

17. Gajus lib. 6. ad Edictum provinciale.

QUod si possessor hereditatis ob id, quod ex testamento heredem se [esse] putaret, legatorum nomine de suo solvit, si quis ab intestato eam hereditatem evincat, licet damnum videtur esse possessoris, quod sibi non prospexit stipulatione *evicta* (15) *hereditate legata reddi*, attamen quia fieri potest, ut eo tempore solverit legata, quo adhuc nulla controversia mota (16) sit, et ob id nullam interposuerit cautionem, placet in eo casu, evicta hereditate, dandam ei esse repetitionem. Sed cum, cessante cautione repetitio datur, periculum est, ne propter inopiam ejus, cui solutum est legatum, nihil repeti possit, [et] ideo secundum Senatusconsulti (17) sententiam subveniendum ei est, ut ipse [quidem] ex retentione rerum hereditariarum sibi satisfaciat, cedat autem actionibus petitori, ut suo periculo eas exerceat.

De pecunia apud Argentarium perdita. 1. Si quis post litem contestatam possidere cœperit. 2. Quæ veniunt in hoc judicium: et primum de rebus hereditariis.

18. Ulpianus lib. 15. ad Edictum.

ITem videndum, si possessor hereditatis, venditione per argentarium facta, pecuniam apud eum perdiderit, an petitione hereditatis teneatur (18), quia nihil habet, nec consequi potest? Sed Labeo putat, eum teneri: quia suo periculo male argentario credidit: sed Octavenus (19) ait, nihil eum, præter actiones, præstaturum; ob has igitur actiones petitione hereditatis teneri. Mihi autem in eo, qui mala fide possedit, Labeonis sententia placet: in altero vero, qui bona fide possessor est, Octaveni sententia (20) sequenda esse videtur.

§. 1. *Si quis*, cum peteretur ab eo hereditas, neque rei, neque juris veluti possessor erat, verum postea (21) aliquid adeptus est, an petitione hereditatis videatur teneri? et Celsus lib. IV. Digestorum recte scribit, hunc condemnandum, licet initio nihil possedit.

§. 2. Nunc videamus, *Quæ veniant in hereditatis petitionem*. Et placuit, universas (22) res hereditarias (23) in hoc judicium venire, sive (24) jura, sive (25) corpora (26) sint.

De rebus pigneratis, commodatis, depositis, et his, quarum nomine Publiciana competit. 1. Si heres usucapionem impleverit. 2. De his, quorum datur retentio, non petitio. 3. De servitutibus.

19. Paulus lib. 20. ad Edictum.

ET non tantum hereditaria corpora, sed et quæ (27) non sunt hereditaria, quorum tamen periculum (28) ad heredem pertinet: ut res pignori datæ defuncto (29), vel commodatæ (30), depositæve (31).

† Et quidem rei pignori datæ, etiam specialis (32) petitio est, ut et hereditatis petitione contineatur: sicut illæ, quarum nomine Publiciana competit. Sed licet earum nomine, quæ commodatæ vel depositæ sunt, nulla sit facile actio, quia tamen periculum earum ad nos pertinet, æquum est eas restitui (33).

§. 1. Quod si *pro emptore* usucapio (34) ab herede impleta sit, non veniet in hereditatis petitionem: quia he-

(1) Juris est possessor, qui pro herede possidet. adde *l.* 13. *in fin. supr. eod.*
(2) Interdictum unde vi habet, qui pro herede possidet.
(3) Interdictum unde vi cedit, quia hereditatem cum actionibus restituit: pœnam vero ratione interdicti unde vi exactam non restituit; quia extrinsecus proficiscitur, *l. at ubi. et l. item veniunt. §. non solum. infr. eod.* Mod.
(4) Et furem et raptorem. *l.* 13. *supr. eod.*
(5) *l.* 13. *§.* 4. *supr. eod. l.* 20. *§.* 6. *infr. eod. l.* 2. *C. eod.*
(6) *l.* 25. *§.* 1. *infr. eod.*
(7) Inter vivos. *l.* 3. *§.* 3. *Inf. si quid in fraudem patroni.*
(8) *l.* 1. *§.* 11. *infr. si quid in fraudem patroni.*
(9) De qua *l.* 2. *infr. si quid in fraudem patroni.*
(10) Ideoque hac actione non tenetur. *§.* 3. *supr. eod.*
(11) Citra dolum. *l.* 1. *§.* 1. *infr. si quid in fraudem patroni.*
(12) *l.* 2. 3. 4. *infr. de condict. indeb.* v. *l.* 51. *in fin. infr. de pecul.*
(13) Cur dixit hic, et *l.* 18. *§.* 1. *infr. veluti?* quia juris possessio proprie nulla est. *l.* 13. *in fin. supr. eod.* Hinc interdicta velut possessoria, *l. ult. infr. de servitutib.* et velut longa possessio, *l.* 5. *§.* 3. *infr. de itinere*, quæ scilicet in servitutibus est. Porro de hac particula *veluti*, plura dixi *l.* 2. *§.* 2. *infr. de superficieb.*
(14) A quo hereditas peti potest, *l.* 13. *in fin. supr. eod.*
(15) De hac cautione vid. *l.* 1. *C. eod. l.* 3. *§.* 6. *infr. si cui plus, quam per legem Falcid.* ubi dixi.
(16) Qui mota controversia legata solvit, suo periculo solvit, nisi stipulatione sibi caverit, evicta hereditate legata reddi. *l.* 41. *infr. ad l. Falcid. l.* 4. *in fin. infr. si cui plus, quam per l. Falc.*
(17) Quod extat in *l.* 20. *§.* 6. *infr. eod.*
(18) Et recte: in eo scilicet, qui mala fide possidebat. *infr. eod.*
(19) Idem in negotiorum gestore. *l.* 21. *in fin. supr. de negotiis.*
(20) Cujus sententia in bonæ fidei possessore vera est. *Inf. eod.*
(21) vide *l.* 4. *Sup. eod.*
(22) Est enim hæc petitio de universitate. *l.* 1. *Inf. de rei vind.*
(23) Allodiales. An et feuda? petuntur condictione ex feudis. 2. *Feudor.* 45.
(24) Inventario defuncti adscribendæ res non tantum propriæ defuncti, sed et debitæ. *Bald.*
(25) vid. *l.* 16. *in fin. Sup. eod.*
(26) Hereditas est corpus legitimum compositum ex juribus et corporibus. *l.* 3. *infr. de bon. possess.*
(27) In hereditatis petitionem veniunt etiam res, quas defunctus detinebat, non autem possidebat.
(28) Puta rei hereditariæ amotæ, *l.* 71. *§. pen. infr. de adquir. vel omitt. hered.*
(29) *l.* 10. *C. de pignoratit.*
(30) *l.* 3. *§.* 3. *infr. commodati.*
(31) *l.* 7. *§.* 1. *infr. depositi.* proprie tamen hujusmodi res non sunt hereditariæ, vid. *l.* 5. *§.* 10. *infr. ut in possess. legat.*
(32) Id est, propria. Pignus enim propria actione peti potest, ut *infr. de pignor. act.*
(33) Etiamsi modice intersit. *l.* 2. *§.* 24. *infr. vi bonor. raptor.*
(34) vid. *l.* 9. *infr. familiæ.*

res, id est petitor, eam vindicare potest: nec ulla exceptio datur possessori.

§. 2. Veniunt et hæ res in hereditatis petitionem, in quibus possessor retentionem habuit, non etiam petitionem: veluti si juraverat (1) defunctus petitoris rem non esse, et decesserit: debent hæ quoque restitui (2). Imo et si possessor sua culpa (3) eas amiserit, tenebitur hoc nomine. Idemque erit et in prædone, licet hic propter culpam non teneatur: quia nec hic debet has res retinere.

§. 3. Servitutes (4) in restitutionem hereditatis non venire, ego didici (5): cum nihil eo nomine possit restitui (6), sicut est in corporibus, et fructibus: Sed si non patiatur ire, et agere, propria (7) actione convenietur (8).

De comparatis causa hereditatis. 1. *Vel ex pecunia hereditaria.* 2. *De fundo distracto.* 3. *De augmento hereditatis.* 4. *Quomodo actiones hereditariæ veniunt in petitionem hereditatis.* 5. *De effectu hujus judicii suscepti.* 6. *Senatusconsultum, cujus sunt sex partes, quæ in interiore spatio notatæ.* 7. *Interpretatio secundæ partis, et primum de partibus caducis, vel asse, et de bonis vacantibus, vel ex alia causa ad fiscum pertinentibus.* 8. *Si civitas.* 9. *Vel privatus petat.* 10. *De peculio Castrensi, vel alia universitate.* 11. *Interpretatio sextæ partis.* 12. *Interpretatio secundæ partis: Differentiæ inter bonæ, et malæ fidei possessores.* 13. *De bonorum possessoribus et aliis successoribus.* 14. *Si possessor pecuniam in hereditate inventam non attigerit.* 15. *Pecunia redacta quomodo accipitur.* 16. *De distractione post petitam hereditatem.* 17. *Interpretatio tertiæ partis: et primum, si possessor pretium exegit, vel non.* 18. *De evictione.* *De indebito exacto vel soluto.* 19. *De re redhibita.* 20. *De obligatione ob venditionem.* 21. *De rebus deperditis vel deminutis.*

20. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

ITem veniunt in hereditatem [etiam] ea, quæ hereditatis (9) causa comparata sunt (10): utputa mancipia, [pecoraque, et si qua alia,] quæ necessario hereditati sunt comparata. Et si quidem pecunia hereditaria sunt comparata, sine (11) dubio venient: si vero non pecunia hereditaria, videndum erit: et puto etiam hæc venire, si magna utilitas hereditatis versetur: pretium scilicet restituturo herede.

§. 1. Sed non omnia, quæ ex hereditaria pecunia comparata sunt, in hereditatis petitionem veniunt (12). Denique (13) scribit Julianus lib. IV. Digestorum, si possessor (14) ex pecunia hereditaria hominem emerit, et ab eo petatur hereditas, ita venire in hereditatis petitionem, si (15) hereditatis interfuit eum emi: at si sui causa emit, pretium venire (16).

§. 2. Simili modo (17), et si fundum hereditarium distraxit (18), siquidem sine causa, et ipsum fundum (19), et fructus in hereditatis petitionem venire: quod si (20) æris exsolvendi gratia hereditarii id fecit, non amplius venire, quam pretium (21).

§. 3. Item non solum ea, quæ mortis tempore fuerunt, sed si qua postea augmenta hereditati accesserunt, venire in hereditatis petitionem: nam (22) hereditas et augmentum recipit, et deminutionem.

† Sed ea, quæ post aditam hereditatem accedunt, si quidem ex ipsa hereditate, puto hereditati accedere: si extrinsecus, non: quia personæ possessoris accedunt. † Fructus autem omnes augent hereditatem (23), sive ante aditam, sive post aditam hereditatem accesserint. † Sed et partus ancillarum (24) sine dubio augent hereditatem.

§. 4. Cum prædiximus (25), omnes hereditarias actiones in hereditatis petitionem venire, quæritur, utrum cum (26) sua natura veniant, an contra: utputa [est] quædam actio, [quæ] inficiatione crescit: utrum cum suo incremento, an vero in simplum venit (27), ut legis Aquiliæ? Et Julianus lib. VI. Digestorum scribit, simplum soluturum.

§. 5. Idem recte ait, si noxali judicio condemnatus sit possessor defuncto, non (28) posse eum dedentem noxæ officio Judicis liberari: quia tamdiu quis habet noxæ dedendæ facultatem, quamdiu judicati conveniatur (29): post susceptum judicium non potest noxæ dedendo se liberare: suscepit autem per petitionem hereditatis.

§. 6. Præter hæc, multa reperimus tractata et de petitione hereditatis, de distractis (30) rebus hereditariis, de dolo præterito (31), et de fructibus: [de] quibus cum forma Senatusconsulto sit data, optimum est ipsius Senatusconsulti interpretationem facere, verbis ejus relatis: *Pridie idus Martias, Quintus Julius Balbus, et Publius Iuventius*

(1) Juramento jus quæsitum in heredem transfertur, licet ipsum juramentum non transeat.

(2) Atqui eo casu juranti competit exceptio jurisjurandi. *l.* 11. *infr. de jurejurando.*

(3) Cujus nomine tenetur. *l.* 25. §. 2. *infr. eod.*

(4) Debitæ prædio hereditario.

(5) Competit tamen earum nomine interdictum quorum bonorum. *l.* 1. §. 8. *infr. quod legatorum.*

(6) Nec enim possidetur. *l.* 1. §. 8. *infr. quod legat.*

(7) Confessoria in rem.

(8) Confessoria, *l.* 2. *infr. si servit. vind.*

(9) Secus si pro ipso herede.

(10) Possessor a petitore hereditatis sumptus deducit. *l.* 31. *infr. eod.*

(11) Non tamen omnia. §. 1. *infr. eod.*

(12) Cur ita? vid. *quod notavi ad l.* 48. *in fin. infr. de furt.*

(13) Id est, ideoque.

(14) Malæ fidei, vel prædo. *Gloss. Bart. Bald.*

(15) Adde *l.* 11. §. 4. *Sup. de minor.*

(16) Quæ causa multo utilior est possessori quam prior, possunt enim res emptæ post emptionem, quam cum emptæ fuerunt, meliores esse.

(17) Argumentum a contractu ad distractum.

(18) *Distraxerit.*

(19) *l.* 22. *in fin. Infr. eod.*

(20) Necessitatis ratione prædo excusatur.

(21) Rerum. §. *ult. infr. eod.* adde *l.* 18. *supr. quod met. causa.*

(22) §. 12. *Inf. eod. l.* 51. *infr. eod. l.* 2. *C. h. t. l.* 178. §. 1. *infr. de verbor. sign.*

(23) An a quovis possessore restituentur? vide quæ notavi *ad l.* 22. *C. de rei vind.*

(24) Et fœtus gregum et pecorum. *l.* 25. *in fin. infr. eod.*

(25) *l.* 18. *in fin. supr. eod.*

(26) Id est, in simplum.

(27) vid. *l.* 17. *infr. ad l. Aquil.*

(28) At enim cum unum est in obligatione, alterum in facultate solvendi, unum pro alio solvi potest: Beneficium legis solvendi unum pro alio, litis contestatione in actione judicati amittitur. *Bald.* vid. Socin. *reg. solut.* 137.

(29) Id est, intra quadrimestre tempus, *l.* 2. *C. de usuris rei jud.* facultatem habet noxæ dedendi, hinc nota condemnationem fieri ob damnum, sed noxæ deditionem esse in solutione, v. *l.* 6. §. 1. *infr. de re jud.* Goth. Accursius legit *non conveniatur*, qua super re vid. quæ rescribit Ant. August. *Emend. lib.* 1. *c.* 3. *et ad* §. 6. *pridie Idus.* Alciat. *lib.* 5. *parerg. c.* 10. *et ad* §. *petitam* 11. Menoch. *de A. J. caus.* 229. Mod.

(30) vid. *l.* 16. §. 5. *supr. eod.*

(31) v. *l.* 25. §. 7. *infr. eod.*

Celsus, Titius Aufidius, Oenus Severianus consules (1) *verba fecerunt de his, quæ* [*Imperator*] *Cæsar, Trajani Parthici* (2) *filius, divi Nervæ nepos* (3), *Hadrianus, Augustus* [*Imperator*] *maximusque princeps proposuit quinto nonas Martias, quæ proximæ fuerunt, libello* (4) *complexus* [*esset*]. *Quid fieri placeat. De qua re ita censuerunt: cum antequam partes caducæ* (5), *ex bonis Rustici, fisco peterentur, hi, qui se heredes esse existimant, hereditatem distraxerint* (6), *placere, redactæ ex pretio rerum venditarum pecuniæ usuras non esse exigendas* (7). *Idemque in similibus causis servandum.*

† *Item placere, a quibus hereditas petita fuisset, si adversus eos judicatum esset, pretia, quæ ad eos rerum ex hereditate venditarum pervenissent, etsi eæ ante petitam hereditatem deperissent, deminutæve fuissent* (8), *restituere debere.* † *Item* (9) *eos, qui bona invasissent, cum scirent ad se non pertinere, etiamsi ante litem contestatam fecerint, quo minus possiderent, perinde condemnandos* (10), *quasi possiderent: eos autem, qui justas causas habuissent, quare bona ad se pertinere existimassent, usque eo duntaxat, quo* (11) *locupletiores ex ea re facti essent.* † *Petitam autem fisco hereditatem ex eo tempore existimandum esse, quo primum scierit quisque eam a se peti, id est, cum primum aut denunciatum esset ei, aut litteris* (12), *vel edicto evocatus esset, censuerunt.* † Aptanda est igitur nobis singulis verbis Senatusconsulti congruens interpretatio.

§. 7. Ait Senatus: *Cum* (13) *antequam partes caducæ fisco peterentur.* Hoc (14) evenerat, [ut partes caducæ fisco peterentur (15)]: sed etsi ex asse (16) fiat, Senatusconsultum (17) locum habebit. † Idem (18), et si vacantia (19) bona fisco vindicentur, vel (20) si ex alia quacunque causa bona ad eum pervenerunt.

§. 8. Senatusconsultum hoc locum habebit, et (21) si civitati (22) peteretur.

§. 9. In privatorum (23) quoque petitionibus Senatusconsultum locum habere nemo est qui ambigit: licet in publica causa factum sit (24).

§. 10. Non solum autem in hereditate utimur Senatusconsulto, sed et in peculio castrensi (25), vel alia universitate.

§. 11. *Petitam* autem *hereditatem*, etc. (26) [id est, ex] quo quis scit a se peti: nam ubi scit, incipit esse malæ fidei possessor (27), *id est, cum primum ei denunciatum esset.* Quid ergo, si scit quidem, nemo autem ei denunciavit? an incipiat usuras (28) debere pecuniæ redactæ? Et [puto], debere (29): cœpit enim malæ fidei possessor esse. [Sed] ponamus denunciatum esse, non tamen scit: quia non ipsi, sed procuratori ejus denunciatum est: Senatus ipsi (30) denunciari exigit: et ideo non nocebit: nisi forte is, cui denunciatum est, eum certioraverit: sed non si certiorare potuit, nec fecit.

† A quo denunciatum est, Senatus non exigit: Quicunque ergo fuit, qui denunciavit, nocebit.

§. 12. Hæc adversus bonæ fidei possessores: nam ita Senatus locutus est, *eos, qui se heredes existimassent.* Cæterum si (31) quis sciens, ad se hereditatem non pertinere, distraxit, sine dubio non pretia rerum, sed ipsæ (32) res veniunt in petitionem hereditatis, et fructus earum. Sed Imperator Severus epistola ad Celerem idem videtur fecisse et in malæ fidei possessoribus. Atquin Senatus de his est locutus, qui se heredes existimant: Nisi forte ad eas res referemus, quas distrahi expedierat (33), quæ onerabant magis hereditatem, quam fructui erant: ut sit in arbitrio (34) petitoris, qualem computationem faciat adversus malæ fidei possessorem, utrum ipsius rei, et fructuum (35), an pretii, et usurarum, post motam controversiam.

§. 13. Licet autem Senatus de his locutus sit, qui se heredes existiment, tamen (36) et si bonorum (37) pos-

(1) In hoc senatusconsulto electi consules cum iis, qui jam fungebantur officio, connumerantur. vid. Alciat. 5. *parerg.* 10. quando eligerentur et consulatum ingrederentur, vid. *l.* 36. *infr. de cond. et demonst.* hinc Bald. notat electo consuli jus suffragii, et reformandi cum eo, qui administrat, id est, qui in actu est, competere.

(2) Parthici hoc cognomentum tulit, Nisibi et Ecbatanis potitus. *vide* Dionem *in Trajano.*

(3) Adoptatus, *Dion.*

(4) Oratione. *l.* 22. *l.* 40. *infr. eod.*

(5) §. 7. *infr. eod.*

(6) §. 12. *infr. eod.* al. *distraxerunt.*

(7) §. 17. *infr. eod.*

(8) §. *ult. infr. eod. l.* 21. *infr. eod.*

(9) *l.* 25. §. 2. *infr. eod.*

(10) Hinc Paulus colligit, dolum præteritum in hereditatis petitionem venire. *l.*27. §. 3. *infr. de rei vind.*

(11) *l.* 25. §. 11. *infr. eod.*

(12) Adversus absentem.

(13) *vid.* ad hunc locum Antonium Fabrum, 3. *conjecturarum* 16.

(14) Hoc est, id tum fuerat in quæstione positum, partes peti. Quid si totum petitum sit? idem *infr. eod.* Quid si non fisco, sed civitati aut privato petitum sit? idem §. 8. et 9. *Inf.* Quid si peculium castrense, vel aliam universitatem petierit? idem §. 10. Hinc constat, recte a specie ad genus argumentum duci, cum et eadem ratio sit in genere, quæ in specie.

(15) Quia heredes scripti ex parte, mortui aut peregrini vel servi pœnæ effecti erant, ante apertas tabulas. *Cuj.*

(16) Heres fiscus scilicet.

(17) Superius illud Hadriani §. 6. *Sup. eod.*

(18) *Id est, et si vacantia*, v. Cuj. 18. *obs.* 14.

(19) Non quod heres ex asse, mortuus sit ante apertas tabulas ex l. Papia, sed quia nullus heres existit ex l. Julia. Cujac. *ibid.*

(20) vid. quæ scripsi *ad l.* 46. *infr. eod.*

(21) Imo aliud est in civitatibus, quam in fisco. *l.* 16. *infr. de verb. sign.*

(22) Non tantum fisco. Ad civitates ita extenditur, quod in fisco constitutum. §. 7. *Sup. eod.*

(23) *l.* 1. *C. eod.*

(24) Hoc senatusconsultum vid. *l.* 1. *C. eod.*

(25) Quod pro hereditate interdum habetur, *l.* 2. *infr. de castrens.*

(26) Hæc verba, *et cætera*, complectuntur et repetunt omnia, ideoque sunt relata. Bart. *ad l.* 29. §. 12. *infr. de liberis et posth.*

(27) vide *l.* 25. §. 7. *infr. eod.*

(28) Possessor hereditatis pretium rerum, quas dolo alienavit, cum usuris præstare cogendus est, Paul. 1. *sent.* 13. §. 8. Goth. Denunciatio quatenus sit valida vel non, vid. Socin. *reg.* 121. *verb. denunciatio.* Menoch. *de Arbitr. lib.* 1. *quæst.* 66. *num.* 4. Ans. Quando et quibus casibus ex re et persona mora committatur, adde Menoch. *de arbitr. jud. cent.* 3. *caus.* 220. S. L.

(29) *l.* 2. *in fin. C. eod.*

(30) Durius ergo agitur adversus eum, qui novum opus facit: tunc enim sufficit vel ipsis fabris denunciasse. *l.* 5. §. 3. *infr. de novi operis nunciat.*

(31) Qui alienam hereditatem sciens vendit, non ad pretium sed ad res ipsas, et earum fructus tenetur, *ut hic*, 35. *Eclog.* 20. *ex lib.* 42. *tit.* 1. *arg.* 17.

(32) At enim res distractæ quemadmodum venient? ut in plus, quam pretium, teneatur.

(33) vid. §. 16. *infr. eod.*

(34) Adde *l.* 36. §. 3. *infr. eod.*

(35) Vid. §. *ult. infr. eod.*

(36) Quia bonorum possessor vice heredis habetur. *l.* 2. *infr. de bonor. possess.*

(37) *Si bonos possessores se existiment*, ita Græci. Simile est exemplum *in l.* 2. §. 1. *infr. familiæ.* ubi ἀγχιστὸς νομεὺς Græcis legitur pro bonorum possessore.

sessores se existiment, [vel alios successores justos], vel sibi restitutam hereditatem (1), in eadem erunt conditione.

§. 14. Papinianus autem lib. III. Quæstionum: si possessor hereditatis pecuniam inventam in hereditate non attingat (2), negat eum omnino in usuras conveniendum.

§. 15. *Redactæ*, inquit, *pecuniæ ex pretio rerum venditarum: Redactam* sic accipiemus, non solum jam exactam, verum et si exigi potuit, nec exacta est.

§. 16. Quid, si post petitam hereditatem res distraxerit? hic ipsæ res veniunt, fructusque earum. Sed si forte tales fuerunt, quæ vel steriles erant, vel tempore perituræ, et hæ distractæ sunt [vero pretio (3)], fortassis possit petitor eligere, ut sibi pretia et usuræ præstentur.

§. 17. Ait Senatus: *Placere, a quibus petita hereditas fuisset, si adversus eos judicatum esset, pretia, quæ ad eos rerum ex hereditate venditarum pervenissent, et si ante petitam hereditatem deperissent, deminutæve essent, restituere debere.* † Bonæ fidei possessor, si vendiderit res hereditarias, sive exegit pretium, sive non, quia habet actionem, debebit pretium præstare. Sed, ubi habet actionem, sufficiet eum actiones præstare (4).

§. 18. Sed si vendidit, et evicta (5) re restituit, quod accepit, non videbitur ad eum pervenisse: quanquam possit dici, nec ab initio pretium venire: quia non fuit res hereditaria, quæ distracta est. † Sed etsi Senatus rerum ex hereditate distractarum non hereditariarum fecit mentionem, restitui tamen non debet: quia nihil apud eum remanet (6). Nam [et] Julianus lib. VI. Digestorum scribit, quod indebitum exegit, restituere eum non (7) debere: nec imputaturum, quod non debitum solvit (8).

§. 19. Sed si res sit redhibita, hic utique [et] hereditaria est, et pretium non veniet, quod refusum est.

§. 20. Sed et si ob venditionem obstrictus sit emptori possessor hereditatis, dicendum erit, prospici ei cautione (9).

§. 21. Restituere autem pretia debebit possessor, etsi deperditæ (10) sunt res, vel deminutæ. Sed utrum ita demum restituat, si bonæ fidei possessor est, an et si malæ fidei? Et, si quidem res apud emptorem exstent, nec deperditæ, nec deminutæ sunt, sine dubio ipsas res debet præstare malæ fidei possessor (11): aut si recipere eas ab emptore nullo modo possit, tantum, quantum in litem esset juratum (12): at ubi deperditæ sunt, et deminutæ, verum pretium debet præstari: quia, si petitor rem consecutus esset, distraxisset, et verum pretium rei non perderet.

Definitio deperditi et deminuti.

21. Gajus lib. 6. ad Edictum provinciale.

Deperditum (13) intelligitur, quod in rerum natura esse desiit (14); *deminutum* (15) vero, quod usucaptum esset, et ob id de hereditate exiit.

Si possessor et rem habeat et pretium.

22. Paulus lib. 20. ad Edictum.

Si (16) et rem, et pretium habeat bonæ fidei possessor, puta quod eandem rem emerit (17), an audiendus sit, si velit rem dare, non pretium? In prædone dicimus (18), electionem (19) esse debere actoris: an hic magis possessor audiendus sit, si velit rem tradere, licet deteriorem factam, non petitor, si pretium desideret, quod (20) inverecundum sit tale desiderium, an vero, quia ex re hereditaria locupletior sit, et id, quod amplius habet ex pretio, restituere debeat, videndum: nam [et] in Oratione Divi Hadriani ita est: *Dispicite, Patres* (21) *Conscripti, nunquid sit æquius, possessorem non facere lucrum, et pretium, quod ex aliena re perceperit, reddere, quia potest* (22) *existimari, in locum hereditariæ rei venditæ, pretium ejus successisse* (23) *et quodammodo ipsum hereditarium factum* (24). Oportet igitur possessorem et rem restituere petitori, et quod ex venditione ejus rei lucratus est (25).

Quatenus pretium a bonæ fidei possessore restituitur.

1. *De pœna.*

23. Ulpianus lib. 15. ad Edictum.

Utrum autem omne pretium restituere debebit bonæ fidei possessor, an vero ita demum, si factus sit locupletior, videndum: finge pretium acceptum vel perdidisse, vel consumpsisse, vel donasse; et verbum quidem *pervenisse* (26) ambiguum est: solumne hoc continet, quod prima ratione fuerit, an vero et id, quod durat? Et puto, sequentem (27) clausulam senatusconsulti, et si hæc sit ambigua, ut ita demum, computet, si factus sit locupletior (28).

§. 1. Proinde, si non solum pretium, sed etiam pœna

(1) Nam fideicommissarius heredis loco intelligitur. §. 7. *Inst. de fideicommiss.*

(2) *l.* 62. *infr. de rei vindic.*

(3) Id male positum videtur: Talium enim rerum distractio onerat magis hereditatem, quam fructui est. §. 12. *supr. eod.*

(4) In omnibus, qui tenentur, (quia actionem habent) delegatio pro justa præstatione est, vide *l.* 51. *in fin. infr. de peculio.*

(5) Pervenisse res ad eum non videtur, cui tradita res quidem, sed postea evicta.

(6) Nec durat apud eum pretium. *l.* 2. §. 7. *infr. de hered. vel act. vend.*

(7) Imo debet restituere. *l.* 23. *supr. de negotiis.*

(8) Quia suo nomine exegit, non alieno. *ut in l.* 23. *Sup. de negotiis.*

(9) *l.* 40. §. 3. *infr. eod.*

(10) *Eclog. ibid. cap.* 18. Deperditæ et deminutæ. *hic. et* §. 6. *supr. eod. l.* 21. *infr. eod.* usus et casus, *l.* 58. §. 6. *infr. ad SC. Trebell.*

(11) Si eas eligat hereditatis petitor. §. 12. *in fin. supr. eod.*

(12) *l.* 25. §. 10. *infr. eod.* ut rerum ex hereditate alienatarum æstimatio in arbitrio sit petitoris. Paul. 1. *sent.* 13. §. 9.

(13) Amissum. v. *l.* 14. *infr. de verb. sign.*

(14) Aut conditionem mutavit. *l.* 63. *in fin. infr. pro socio.*

(15) Adde *l.* 70. *in fin. infr. de legat.* 2. *l.* 3. *infr. de damn.*

(16) *Eclog. ibid. cap.* 20.

(17) *Al.* redemerit. Græcis ἀντηγοράσας.

(18) Didicimus, ut *l.* 19. *in fin. supr. eod.*

(19) Facit *l.* 20. §. 12. *supr. eod.*

(20) Vide quæ scripsi ad *l. penult. C. de solut.*

(21) Hac formula vel ipsi Imperatores Senatum alloquebantur. Suet. *in Augusto c.* 58. et *in Tiberio c.* 29. *et* 67. *et in Domitiano. cap.* 11. Capitolinus *in Opilio Macrino.*

(22) Pretium an, et quando succedat in locum rei, vide quæ notavi ad *l.* 48. *in fin. infr. de furtis.*

(23) In hereditatis petitione non res hereditaria vendita petitur, sed hereditas, quæ est universitas et complectitur pretium rei venditæ. Idemque est in aliis rebus universalibus. In rebus autem singularibus sola res debetur, quæ cum abest aut perempta est, jam nihil debetur, itaque pretium non succedit in locum rei, *l. qui vas.* §. *ult. infr. de furt.* et *l. venditor. infr. de hered. vel act. vend.* Mod.

(24) In petitione hereditatis id erit speciale (quamquam videntur huic legi contrariæ, *l.* 20. §. 1. *supr. eod. l.* 25. §. 1. *infr. eod. l.* 9. *infr. titul. proxim.*) et in actione, *quod metus causa. l.* 18. *Sup. quod metus causa.*

(25) Cur ita? vide *l.* 39. *infr. de usufructu.*

(26) *l.* 2. §. 3. *infr. de hereditate vel act. vend.*

(27) *Sequendam.*

(28) v. *l.* 25. §. 11. *infr. eod.*

tardius pretio soluto pervenerit (1), poterit dici, quia locupletior in totum factus est, debere venire: licet de pretio solummodo Senatus sit locutus.

24. PAULUS lib. 20. ad Edictum.

AT ubi vi dejectus fuit, non debet restituere pœnam (2) ex eo commissam, quod eam actor habere non potest. Sic nec pœna restitui debet, quam adversarius ei promisit, *si ad judicium non venerit.*

De lucro ex lege commissoria. 1. *Si possessor ex pretio rei hereditariæ aliam rem emerit.* 2. *Interpretatio quartæ partis. De dolo præterito et culpa.* 3. *De prædonibus.* 4. *De fructibus.* 5. *De mala fide tempore hereditatis apprehensæ, vel postea.* 6. *De errore juris* 7. *De dolo ante vel post litem contestatam.* 8. *De eo qui dolo desiit possidere, aut possessionem non admisit: et de alio possessore.* 9. *De fructibus.* 10. *De jurejurando in litem.* 11. *Interpretatio quintæ partis. Si bonæ fidei possessor ex hereditate sumptum fecerit, dilapidaverit, perdiderit, donaverit, ἀντίδωρα acceperit.* 12. *De lautiore usu rei suæ.* 13. *De mutuo.* 14. *De pignore.* 15. *Si heres ex semisse, putans se heredem ex asse dimidiam partem hereditatis consumpserit.* 16. *Utrum erogatum ex hereditate, totum decedat, an pro rata patrimonii.* 17. *De rei vindicatione adversus eum, qui emit a bonæ fidei possessore.* 18. *Utrum hoc judicium sit in personam, an in rem.* 19. *Familiæ erciscundæ.* 20. *De partu.*

25. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

SEd et si lege (3) commissoria vendidit, idem erit dicendum, lucrum, quod sensit lege commissoria, præstaturum.

§. 1. Item, si rem distraxit, et ex pretio aliam rem comparavit, venit pretium (4) in petitionem hereditatis, non (5) res (6), quam in patrimonium suum convertit. Sed si res minoris valet, quam comparata est, hactenus locupletior factus videbitur, quatenus res valet: quemadmodum, si consumpsisset, in totum locupletior factus non videbitur.

§. 2. Quod ait Senatus: *Eos, qui bona invasissent, quæ scirent ad se non pertinere, etiamsi ante litem contestatam fecerint, quo minus possiderent, perinde condemnandos, quasi possiderent*: Ita intelligendum est, ut et dolus præteritus in petitionem hereditatis deduceretur: sed et culpa (7): et ideo ab eo, qui ab alio non exegit, vel a semetipso, si tempore esset liberatus, peti hereditatem posse: hoc utique si exigere potuit (8).

§. 3. Quod autem ait Senatus, *eos, qui bona invasissent*, loquitur de prædonibus (9): id est, de his, qui cum scirent ad se non pertinere hereditatem, invaserunt bona, scilicet cum nullam causam haberent possidendi.

§. 4. Sed et *fructus*, non quos perceperunt, inquit, sed *quos percipere debuerunt* (10), eos præstaturos.

§. 5. De eo autem loquitur Senatus, qui ab initio mente prædonis res hereditarias adprehendit. † Quod si ab initio quidem justam causam habuit adipiscendæ possessionis, postea vero conscius ad se nihil hereditatem pertinere, prædonio (11) more versari cœpit, nihil Senatus loqui videtur. Puto tamen, et ad eum mentem Senatusconsulti pertinere: parvi (12) etenim refert, ab initio (13) quis dolose in hereditate sit versatus, an postea hoc facere cœpit.

§. 6. *Scire ad se non pertinere* utrum is tantummodo videtur, qui factum scit, an et is, qui in jure erravit: putavit enim recte factum testamentum, cum inutile erat: vel cum [eum] alius præcederet adgnatus, sibi potius deferri? Et non puto hunc esse prædonem, qui dolo caret, quamvis in jure erret (14).

§. 7. *Si ante litem* (15) *contestatam*, inquit, *fecerint*. Hoc ideo adjectum, quoniam post litem contestatam omnes incipiunt malæ fidei possessores esse (16): quinimo (17), post controversiam motam. Quanquam enim litis contestatæ mentio fiat in senatusconsulto, tamen et *post motam controversiam omnes possessores pares fiunt, et quasi prædones tenentur.* Et hoc jure hodie utimur: cœpit enim scire rem ad se non pertinentem possidere se is, qui interpellatur: qui vero prædo est, et ante litem contestatam doli nomine tenebitur: hic est enim dolus præteritus (18).

§. 8. *Perinde*, inquit, *condemnandos, quasi possiderent*: Merito: nam is, qui dolo fecit, quo minus possideret, ut possessor condemnatur (19): accipies, sive dolo (20) desierit possidere, sive dolo possessionem noluerit admittere. Sive autem ab alio res possideatur, sive in totum non exstet, locum habebit hæc clausula. Unde si sit alius possessor, ab utroque hereditas peti possit: et si per multos (21) ambulaverit (22) possessio, omnes tenebuntur.

§. 9. [Sed] utrum is solus, qui possidet, fructus præstabit: an etiam is, qui dolo fecit, quo minus possideret? Et dicendum erit, post senatusconsultum, ambo teneri (23).

§. 10. Hæc verba senatusconsulti etiam adversus eum,

(1) Id est, pœna stipulata quoad tardius pretium solutum esset: quia hujusmodi pœna infligitur ob injuriam illatam personæ, quæ possidet, non rei possessæ. *l.* 43. §. 5. *infr. de ædilit.*

(2) Pœnæ et multæ ita cedunt publicarum rerum conductoribus. dixi *l.* 13. *C. de vectigalibus.*

(3) Legis commissoriæ hæc est formula, *si ad diem pecunia soluta non sit, fundus sit inemptus. l.* 2. *infr. de lege commiss.*

(4) §. 18. *infr. eod. l.* 16. §. 1. §. 6. *supr. eod.*

(5) Cur ita? vide quæ notavi ad *l.* 48. *in fin. infr. de furtis.* vid. etiam *l.* 22. *in fin. supr. hoc tit.*

(6) Quid ita, cum res in pretii locum succedat? vide *l.* 70. *in fin. infr. de legat.* 2.

(7) *l.* 19. §. 2. *supr. eod.*

(8) Nam interdum rerum difficultate impeditur. *l.* 33. *supr. de negotiis.*

(9) *l.* 11. *in fin. l.* 19. §. *pen. supr. eod.*

(10) *l.* 1. *in fin. C. eod.*

(11) Id est, ut prædones solent.

(12) Quantum ad fructus, paria sunt, ab initio malam fidem fuisse, et ex postfacto supervenisse. *Bart.*

(13) vide *l.* 13. *infr. depositi.*

(14) Et ita in jure errans adquirere poterit: quod repugnat *l.* 7. *infr. de jur. et fact.* Goth. Error juris in damnis rei suæ amittendæ non nocet. Itaque non nocere debebit huic bonæ fidei successori, qui damnum tantum vitare studet, non lucrum consequi, nec enim eo, quod b. f. possessor est, fructus suos facit, *l.* 20. *supr. eod.* vid. *ad hunc* §. Vitalem *l.* 1. *variar. lect. c.* 24. et Petrum Peckium *ad C. possess. de reg. jur. in* 6. *et ad* §. 11. *consuluit.* Forcatulum *Aviarii c.* 2. Mod.

(15) Hoc quid? vide *l.* 36. *infr. de verb. sign.*

(16) *l.* 2. *C. de fruct. et litium exp.* post sententiam. *l.* 20. §. 11. *supr. eod.*

(17) Controversia mota intelligitur etiam ante litem contestatam, *ut hic. et in l. nec bona.* 10. *C. de præscriptione longi temporis. et in Titulo, ut lite pendente. et c.* 2. *eod. tit. in Clement.* Sic in quæstione litigiosæ rei, *res religiosa* dicitur, mota controversia ante litis contestationem. *Nov.* 112.

(18) Cujus nomine tenetur, *l.* 13. §. 2. *l.* 14. *l.* 20. §. 6. *supr. eod.* v. *l.* 27. §. 3. *infr. de rei vind.*

(19) §. 9. *infr. eod. l.* 13. §. 2. *supr. eod. l.* 2. §. 42. *infr. ne quid in loco public. l.* 131. *infr. et cap.* 36. *de reg. jur. in* 6. et ita fictione dolus repræsentat possessionem.

(20) Vide quæ notavi ad *l.* 131. *infr. de reg. jur.*

(21) Ambulat possessio, *ut hic.* ut et emptio. *l.* 15. *supr. de minorib.*

(22) Translata fuerit.

(23) v. §. 8. *supr. eod.*

qui non possidet, jusjurandum (1) inducunt: tam enim adversus eum, qui dolo fecit, quo minus possideat, quam adversus possidentem, in litem juratur.

§. 11. Consuluit Senatus bonæ fidei possessoribus, ne in totum damno adficiantur, sed in id duntaxat teneantur, in quo (2) locupletiores facti sunt (3). Quemcunque igitur sumptum fecerint ex hereditate, si quid dilapidaverunt (4), perdiderunt, dum re (5) sua se abuti putant, non præstabunt (6): nec (7) si donaverint, locupletiores facti videbuntur: quamvis ad remunerandum sibi aliquem naturaliter (8) obligaverunt. † Plane si ἀντίδωρα (9), id est, *remunerationes*, acceperunt, dicendum est, eatenus (10) locupletiores factos, quatenus acceperunt: velut genus (11) quoddam hoc esset permutationis.

§. 12. Si quis re sua lautius (12) usus sit contemplatione delatæ sibi hereditatis, Marcellus lib. V. Digestorum putat nihil eum ex hereditate deducturum, si eam non attingit (13).

§. 13. Simili modo et si mutuam pecuniam accepit, quasi dives se deceperit.

§. 14. Si tamen pignori res hereditarias dedit, videndum, an vel sic attingatur hereditas? Quod est difficile, cum ipse sit obligatus.

§. 15. Adeo autem qui locupletior factus non est, non (14) tenetur, ut si quis putans se ex asse heredem, partem dimidiam hereditatis sine dolo malo consumpserit, Marcellus lib. IV. Digestorum tractat, num [non] teneatur: quasi id, quod erogaverit, ex eo fuerit, quod ad eum non pertinebat, sed ad coheredes: nam et si is, qui heres non erat, totum quidquid apud se fuit, consumpsisset: sine dubio non tenetur, quasi locupletior non factus. Sed in proposita quæstione, tribus visionibus (15) relatis, una prima, deinde alia, posse dici totum, quod superest, restituere eum debere, quasi suam partem consumpserit; tertia utrique, quod consumptum est, decedere: ait utique nonnihil restituendum: de illo dubitat, utrum totum, an partem restituendam dicat. Puto tamen residuum integrum non esse restituendum, sed partem ejus dimidiam.

§. 16. Quod autem quis ex hereditate erogaverit, utrum totum decedat, an vero pro rata patrimonii ejus: utputa penum (16) hereditarium ebibit, utrum totum hereditati expensum feratur, an aliquid et patrimonio ejus? ut in id factus locupletior videatur, quod solebat ipse erogare ante delatam hereditatem: ut si quid lautius (17) contemplatione hereditatis impendit, in hoc non videatur factus locupletior: in statutis (18) vero suis sumptibus videatur factus locupletior: utique enim et si non tam laute erogasset, aliquid (19) tamen ad victum cottidianum erogasset. Nam et D. Marcus in causa Pythodori, qui rogatus erat (20), *quod sibi superfuisset ex hereditate reddere*, decrevit, ea, quæ alienata erant, non minuendi fideicommissi (21), nec pretium in corpus patrimonii Pythodori redisse: [et] ex proprio Pythodori patrimonio, et ex hereditate decedere, non tantum ex hereditate (22). Et nunc igitur statuti sumptus utrum ex hereditate decedent exemplo rescripti D. Marci, an ex solo patrimonio, videndum erit: Et verius est, ut ex suo patrimonio decedant ea, quæ etsi non heres fuisset, erogasset.

§. 17. Item si rem distraxit bonæ fidei possessor, nec pretio factus sit locupletior, an singulas res, si nondum usucaptæ sint, vindicare petitor ab emptore possit? et si vindicet, an exceptione non repellatur, *quod præjudicium hereditati non fiat inter actorem, et eum, qui venumdedit*: quia non videtur venire in petitionem hereditatis pretium earum: quamquam victi emptores reversuri sunt ad eum, qui distraxit (23)? Et puto, posse res vindicari, nisi emptores regressum ad bonæ fidei possessorem habent (24). Quod tamen si is, qui vendidit, paratus sit ita defendere hereditatem, ut perinde, atque si possideret, conveniatur?

(1) v. *l.* 20. §. *ult. supr. eod.*

(2) §. 15. *infr. eod. l.* 20. §. 6. *vers. item eos. l.* 23. *supr. eod. l.* 30. *l.* 40. §. 1. *infr. eod. l.* 3. *infr. de cond. ind.*

(3) Quod inspicitur tempore rei judicatæ. v. *l.* 36. §. 4. *infr. eod.*

(4) Quid si in feudum dederunt? scripsi *ad l.* 5. §. 1. *infr. depositi.*

(5) Abuti re sua licet.

(6) Justus possessor sumptus deducit, nec tenetur de re neglecta. *l.* 31. §. 3. *infr. eod.*

(7) Qui donat, non fit locupletior, etiamsi donatarium sibi naturali vinculo ad ἀντίδωρα obstringat. Hoc ideo, quoniam naturale debitum ab invito donatario exigi non potest, et ut Seneca ait 1. *de beneficiis.* Nemo beneficia in Kalendario scribit.

(8) vid. *l.* 5. §. 16. *infr. de agnoscend. et alend. liberis.*

(9) Potestne Ecclesia Romana ἐπὶ ἀντιδώρῳ dare? vid. *l.* 14. *C. de sacrosanctis. et Novell.* 120. *cap.* 1.

(10) Locupletior eatenus donator intelligitur, quatenus a donatario reipsa ἀντίδωρον accipit. *Goth.* Quatenus quis locupletior factus censeatur, et qualiter probandum, vid. Archil. Personal, *tract. de petit. hered. n.* 658. Ans.

(11) Permutationis quoddam genus est, ἀντίδωρον dare.

(12) *Latius.* Duar. 1. *disp.* 5. Goth. Item Jo. Robert. *l.*3. *sent. jur. c.* 5. Martres. *in not. c.* 7. Mod.

(13) *Attigit.*

(14) vid. §. 11. *supr. eod.*

(15) Id est, quæstionibus. idem vocabulum extat §. 14. *in fin. de confirmatione Digestorum. l.* 8. §. 2. *in fin. ad SC. Vell. l.* 29. §. 5. *Infr. mandati. l.* 25. §. 3. *de probat.* Θεωρίαι dicuntur in Græca constitutione confirmationis Digestorum §. 13. alii autem legunt *divisionibus. Halo.* Cæterum *visionis* verbum hoc significat, apud Tertullianum *cap.* 9. *de anima*, *Prout*, inquit, *scripturæ leguntur, aut Psalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur, ita inde materiæ visionibus subministrantur.* Quem locum doctus interpres silentio præteriit, alius perperam retulit ad visiones animæ.

(16) Quid penus sit, vide *l.* 3. *infr. de pen.*

(17) vid. §. 12. *supr. eod.* lautius enim impendere solent illi, quibus hereditas aliqua, maxime opulenta obvenit.

(18) Sumptus statutos et ordinarios, quos ex sua consuetudine fecisset domi suæ bonæ fidei possessor, hereditati imputare non debet, utique enim eos vel sine delata sibi hereditate domi suæ semper fecisset, *ut hic.* Non idem in Episcopo, teste, et similibus. Non enim illis imputantur sumptus, quos domi suæ fecissent, vide *l. quoniam liberi.* 11. *C. de testibus.* Etsi sunt, qui dissentiant certis casibus.

(19) Nemo enim vento vivere præsumitur. *l. ult. C. de alimentis pupillo præstandis.*

(20) vide *l.* 54. *infr. ad SC. Trebell.*

(21) Ita Græca loquendi figura eleganter JCtus, ut sæpe alias, subaudiri voluit, *gratia*, *causa*, *nomine*, aut simile quid. de quo genere abunde multa vid. apud Ant. Augustin. *emendat. l.* 2. *c.* 1. Mod.

(22) Hodie, qui rogatus est restituere, *quicquid ex hereditate supererit*, potest alienare, si fraudem non facit: ita tamen, ut quartam servet ei, cui restituere debet, et certis casibus quartam attingere. *Novell.* 108. *cap.* 1. *et* 2. Goth. Adde Gloss. et DD. in *Auth. contra quum rogatus. C. de Senat. Trebell.* Mantic. *de conjectur. ultim. volunt. lib.* 10. *tit.* 4. *num.* 21. Gomez. *var. resolut. tom.* 1. *cap.* 5. *num.* 16. Peregrin. *de fideicommiss. art.* 40. *num.* 46. *et n.* 50. S. L.

(23) Victus emptor, regressum habet in venditorem. Ideoque pactum *de non petendo*, etiam in personam conceptum, venditori factum, emptori prodest. *l.* 17. §. 5. *Sup. de pactis.*

(24) Atqui is casus pene intelligi, aut certe nunquam accidere potest: cum perpetuo sit iniquum, emptori in venditorem regressum negari: tunc enim venditor pretium retineret, emptor autem rem amitteret, quod est iniquum. *l.* 11. §. *ult. Infr. de act. empt.*

Incipit exceptio locum habere ex persona emptorum. [Certe], si minori pretio res venierint, et pretium quodcunque illud actor sit consecutus, multo magis poterit dici, exceptione eum summoveri. Nam et si id, quod a debitoribus exegit possessor, petitori hereditatis solvit, liberari debitores (1) Julianus lib. IV. Digestorum scribit, sive bonæ fidei possessor, sive prædo fuit, qui debitum ab his exegerat: [et] ipso jure eos liberari.

§. 18. Petitio hereditatis, etsi in rem actio sit, habet tamen præstationes quasdam personales (2), utputa eorum, quæ a debitoribus sunt exactæ (3): item pretiorum (4).

§. 19. Hoc Senatusconsultum ad (5) petitionem hereditatis factum, etiam in familiæ herciscundæ [judicio] locum habere placet: ne res absurda sit, ut quæ peti possint, dividi non possint (6).

§. 20. Augent (7) hereditatem; gregum et pecorum partus (8).

26. Paulus lib. 20. ad Edictum.

QUod si oves natæ sunt, deinde ex his aliæ, hæ quoque, quasi augmentum restitui debent.

De pensionibus ædium locatarum.

27. Ulpianus lib. 15. ad Edictum.

ANcillarum etiam partus (9), et partuum partus, quamquam fructus esse non existimantur (10), quia non temere ancillæ ejus rei causa comparantur, ut pariant, augent tamen hereditatem: quippe cum ea omnia fiunt hereditaria, dubium non est, quin ea possessor, si aut possideat, aut post petitam hereditatem dolo malo fecit, quo minus possideret, debeat restituere.

§. 1. Sed et pensiones (11), quæ ex locationibus prædiorum urbanorum (12) perceptæ sunt, venient, licet (13) a lupanario perceptæ sint (14): nam [et] in multorum honestorum virorum prædiis lupanaria exercentur (15).

De omni lucro.

28. Paulus lib. 20. ad Edictum.

POst senatusconsultum enim, omne lucrum (16) auferendum esse tam bonæ fidei possessori, quam prædoni, dicendum est.

De mercede fundi locati: De operis servorum. De vecturis.

29. Ulpianus lib. 15. ad Edictum.

MErcedes (17) plane a colonis acceptæ loco sunt fructuum (18). † Operæ quoque servorum in eadem (19) erunt causa, qua sunt pensiones.

† Item vecturæ navium, et jumentorum.

De sorte, usuris et periculo nominum.

30. Paulus lib. 20. ad Edictum.

JUlianus scribit, actorem (20) eligere debere, utrum sortem tantum, an et usuras velit cum periculo nominum agnoscere. † Atquin secundum hoc non observabimus, quod Senatus voluit (21), bonæ fidei possessorem teneri, quatenus locupletior sit: quid enim, si pecuniam eligat actor, quæ servari non potest? Dicendum itaque est (22) in bonæ fidei possessore, hæc tantummodo eum præstare debere: id est, vel sortem, et usuras ejus, si [et] eas percepit, vel nomina cum eorum cessione in id facienda, quod ex his adhuc deberetur: periculo scilicet petitoris.

Si possessor solverit creditoribus. 1. et 2. De eo, quod debetur possessori. 3. De sumptibus. 4. Si prædo debitores non convenerit. 5. De eo quod possessor exegit.

31. Ulpianus lib. 15. ad Edictum.

SI quid possessor solvit creditoribus, reputabit (23), quanquam ipso jure non liberaverit petitorem hereditatis: nam quod quis suo nomine solvit, non debitoris, debitorem non liberat (24). Et ideo Julianus lib. VI. Digestorum scribit, ita id imputaturum possessorem, si caverit, *se petitorem* (25) *defensum iri*. † Sed an et bonæ fidei possessor debeat defendendum cavere, videndum erit: quia in eo, quod solvit, non videtur locupletior factus, nisi forte habeat condictionem: et hoc (26) nomine videtur locupletior, quia potest repetere: finge enim eum, dum se heredem putat, solvisse suo nomine? Et videtur mihi Julianus de solo prædone, ut caveat, sensisse: non etiam de bonæ fidei possessore: condictionem tamen præstare debebit. † Sed et petitor (27) si a creditoribus (28) conveniatur, exceptione (29) uti debebit.

§. 1. Sed si ipsi (30) aliquid prædoni debebatur, hoc

(1) *l.* 31. *in fin. infr. eod.* adde *l.* 61. *Infr. de solution.*

(2) Eatenus dicitur mixtam obtinere causam, quum alioquin sua natura realis sit, ideoque et petitio dicitur, quæ significat actionem realem. *l.* 178. §. 2. *infr. de verb. signif.* item vindicatio, *l.* 8. *supr. h. t.* item actor in rem agere dicitur, *l.* 49. *infr. h. t. l.* 3. *C. eod.* Ans.

(3) Et soluta. *l.* 31. *in fin. infr. eod.*

(4) Vide §. 1. *supr. eod.*

(5) *l.* 1. *C. eod.*

(6) Quæ peti possunt, ea possunt dividi, *ut hic.* nisi natura sua individua sint.

(7) Partus pecorum augent hereditatem, ut et partuum partus. 35. *Eclog.* 20. *ex lib.* 42. *tit.* 1. *cap.* 24.

(8) v. *l.* 20. §. 3. *supr. eod.*

(9) *l.* 20. §. 3. *in fin. supr. eod. l.* 12. *supr. quod metus caus.*

(10) Est enim absurdum, hominem in fructu censeri, cum hominis gratia fructus omnes sint comparati, §. 37. *Inst. de rer. divis.* et dignitas hominis repugnet, *arg. l.* 44. *infr. de ædilit.* adde et vide *l.* 68. *infr. de usufr.* et *l.* 28. *in fin. infr. de usuris.*

(11) v. *l.* 29. *Infr. eod.*

(12) *Pensio* proprie urbani prædii est, ut *merces* rustici, *l.* 29. *Infr. eod.* confundit tamen *lex* 3. *C. de obligat.*

(13) Vide quæ scripsi ad *l.* 52. *et l.* 56. *infr. eod.*

(14) Ne honesta interpretatio non honesti quæstus lucrum possessori faciat, *l. si possessor. Infr. eod.* percipiendæ autem ex inhonesto quæstu non venient. *l. generaliter. infr. de usur.* Mod.

(15) Lupanaria etiam in multorum honestorum virorum prædiis exercentur, *ut hic.* et delicta, *arg. l.* 4. *infr. de institoria. l.* 1. *C. de falsa moneta.*

(16) *l.* 55. *Infr. eod.* omnis fructus et extra causam fructuum, legatum, ut in *l.* 23. *in fin. infr. de ædil.*

(17) Mercedes, a colonis: operæ, a servis: vecturæ vero, navium et jumentorum sunt.

(18) Ut pensiones locationum. *l.* 27. §. 1. *supr. eod. l.* 62. *infr. de rei vind. l.* 55. *in fin. infr. de cond. indeb.*

(19) Pensionum et operarum similitudo.

(20) Qui hereditatem petit.

(21) v. *l.* 25. §. 11. *supr. eod.*

(22) Corrigitur hic a Paulo Juliani sententia: ideoque bonæ fidei possessor tenetur restituere sortem et usuras, quas exegit, vel actionem cedere, prout ipse eliget.

(23) *l.* 5. *C. eod.* etiam adversus minorem. vide quæ notavi ad *l.* 13. §. *pen. Infr. de reb. cor.*

(24) *l.* 19. §. 1. *Infr. de cond. indeb. l.* 27. *Infr. mandati. l.* 38. §. 2. *l.* 101. §. 1. *infr. de solutionibus.*

(25) Id est, se verum heredem adversus creditores defensurum, et probaturum illis solutionem factam.

(26) Locupletior factus intelligitur, qui condictionem adquisivit.

(27) Hereditatis.

(28) Quibus satisfactum fuit a possessore hereditatis.

(29) Quod pecuniam petant, quæ penes illos est: ideoque liberatus sit, *l.* 43. *l. ult. in fin. sup. de negotiis.*

(30) Vide Cujacium *lib.* 15. *observ. c.* 12. et *ad* §. 4. *fin.* Jo. Robert. *recept. sent. lib.* 3. *cap.* 5. Mod.

deducere non debebit: maxime si id fuit debitum, quod natura debebatur. † Quid tamen, si expediebat petitori, id debitum esse dissolutum propter pœnam, vel aliam causam? Potest dici, ipsum sibi vel solvisse, vel debuisse solvere.

§. 2. Justus autem possessor dubio procul debebit deducere, quod sibi debetur.

§. 3. Sicut autem sumptum, quem fecit, deducit (1), ita si facere debuit, nec fecit, culpæ hujus reddat rationem (2), nisi bonæ fidei possessor est: tunc enim, quia quasi suam rem neglexit (3), nulli querelæ subjectus est ante (4) petitam hereditatem: postea vero, et ipse prædo est.

§. 4. Illud plane prædoni imputari non potest, cur passus est debitores liberari, et pauperiores fieri, et non eos convenit: cum actionem non habuerit (5).

§. 5. Quod autem possessori solutum est (6), an restituere debeat, videamus? Et, si bonæ fidei possessor fuit, sive non, debere restituere placet: et quidem, si restituerit (ut Cassius scribit, et Julianus lib. VI.) liberari ipso jure debitores (7).

De adquisitis per servum.

32. PAULUS lib. 20. ad Edictum.

PEr servum adquisitæ (8) res heredi (9) restituendæ sunt (10): quod (11) procedit in hereditate [liberti], et cum de inofficioso agitur, cum interim (12) in bonis esset heredis:

1. *De servo distracto a malæ fidei possessore.*

33. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

NIsi ex re (13) heredis scripti stipulatus sit.

§. 1. Julianus scribit, si hominem possessor (14) distraxerit, si quidem non necessarium hereditati, petitione hereditatis pretium præstaturum: imputaretur enim [ei], si non distraxisset: quod si necessarium hereditati, si quidem vivit, ipsum præstandum: si decesserit, fortassis nec pretium: sed non passurum (15) judicem, qui cognoscit, possessorem pretium lucrari scribit, et verius est.

De hereditate filiifam. militis. 1. *De patre filii nomine, et domino servi nomine conveniendis.*

34. PAULUS lib. 20. ad Edictum.

FIliifamilias militis (16) puto peti posse hereditatem ex testamento nobis obvenientem.

§. 1. Si servus (17) vel filiusfamilias res hereditarias teneat, a patre, dominove peti hereditas potest, si facultatem restituendarum rerum habet. Certe si pretium rerum hereditariarum venditarum in peculio servi habeat, [et] Julianus existimat posse a domino, quasi a juris possessore (18), hereditatem peti.

35. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

IDem Julianus ait, etiamsi nondum pretia rerum consecutus sit servus, posse a domino, quasi a juris possessore (19), hereditatem peti: quia habet actionem, qua eam pecuniam consequatur: quæ quidem actio etiam ignoranti adquiretur.

1. *Si a filiofam. petatur.* 2. *De servo occiso a possessore.* 3. *Si res perierit, quam prædo desiit possidere. De re a prædone pluris vendita.* 4. *Quo tempore spectatur, an bonæ fidei possessor sit locupletior.* 5. *De fructibus, et impensis in eos factis.*

36. PAULUS lib. 20. ad Edictum.

SI a domino, vel a patre, qui pretia possidet, hereditas petatur, an filio vel servo mortuo, vel servo manumisso, vel emancipato filio, intra annum agi debeat? et an debitum sibi dominus, vel pater deducere potest? Julianus verius esse ait, id [quod] Proculus quoque respondit, perpetuo (20) actionem dandam: nec deduci oportere id, quod ipsi debetur: quia non de peculio agatur, sed hereditas petatur. Hæc recte, si pretia (21) habeat servus, vel filiusfamilias: Quod si propterea hereditas petatur a domino, quod servus debitor fuit, perinde haberi debebit, atque si de peculio ageretur. † Idem (22) dicendum Mauricianus ait, etiamsi pecuniam ex pretio perceptam servus, vel filius consumpserit: sed alias ex peculio ejus solvi potest.

§. 1. Sed et a filiofamilias (23) peti hereditatem posse, non est dubium: quia restituendi facultatem habet, sicut (24) ad exhibendum.

† Multo magis dicimus, posse peti hereditatem a filiofamilias, qui, cum paterfamilias esset, et possideret hereditatem, adrogandum se præstavit.

§. 2. Si possessor hereditarium servum occiderit (25), id quoque in hereditatis petitione veniet. Sed Pomponius ait, actorem debere eligere, utrum velit sibi eum condemnari, ut caveat, *se non acturum lege Aquilia* (26), an malit integram sibi esse actionem legis Aquiliæ, omissa ejus rei æstimatione a Judice: Quæ electio locum habet, si an-

(1) v. *l.* 25. §. 11. *sup. eod.*
(2) *l.* 54. *in fin. Infr. eod.*
(3) Ut si donavit. v. *d.* §. 11. *supr. eod.*
(4) *l.* 45. *Infr. de rei vindicat.*
(5) Nam adversus alium nemo sine actione experiri potest. *l.* 9. §. 3. *Infr. de adm. et peric. tut. l.* 6. *in fin. supr. de negotiis. l.* 20. *C. de neg.*
(6) Et ab eo exactum. *l.* 25. §. 10. *supr. eod.*
(7) *l.* 25. §. 17. *in fin. supr. eod. l.* 12. §. 16. *in fin. infr. mandati. l.* 28. *l.* 34. §. 9. v. *l.* 61. *infr. de solutionibus.*
(8) v. *l.* 24. *infr. de ædilit.*
(9) Id est, possessori.
(10) *Sub.* petitori.
(11) Petitio hereditatis his duobus casibus datur adversus verum heredem. Regulariter enim non datur adversus heredem justo testamento institutum.
(12) Id est, quia interim hereditas universa, et servus, et res per eum adquisitæ, in bonis possessoris fuerint. Græci ἐν τῷ πῶς γὰρ τὰ γεγραμμένα οὐ κληρονόμου εἰσίν. vide Cujac. 4. *ad Afric. initio.*
(13) *l.* 20. §. 21. *supr. eod.* adde *l.* 50. *Infr.*
(14) Quis? an malæ fidei, ut vult Accursius? an bonæ fidei post motam ei controversiam, ut Fulgosius? *Goth.* De malæ fidei possessore intelligunt communiter Gloss. et DD. hic arg. *l.* 31. §. 3. *supr. eod.* S. L.
(15) *l.* 20. *infr. de rei vindic.*
(16) *l.* 3. §. 5. *infr. de bon. possess. Inst. quibus non est permissum. in pr.*
(17) Quod possidet ex hereditate servus vel filiusfamilias, id possidere intelligitur pater vel dominus: et ideo petitione hereditatis convenitur in solidum, non de peculio.
(18) Hæc verba, *quasi a juris possessore*, irrepsisse ex l. sequenti, notat Cujac. 13. *obs.* 8.
(19) Nam a juris possessoribus hereditas peti potest. *l.* 13. *in fin. supr. eod.*
(20) *l.* 38. *infr. de pecul. l.* 16. *circa med. infr. de in rem verso.*
(21) *l.* 24. §. 3. *supr. de minorib. l.* 28. *Infr. de pecul.*
(22) Pentameter versus hic Jurisconsulto excidit, ut et aliis locis versus. dixi *l.* 46. *Infr. de ædilit.*
(23) Non a servo. *arg. l.* 6. *C. de judiciis.*
(24) v. *l.* 18. §. 4. *Infr. de castrensi peculio.*
(25) *l.* 23. *l.* 91. *infr. de verb. obl.*
(26) Quæ illi competit. *l.* 13. §. *pen. l.* 14. *l.* 15. *infr. ad l. Aquil.*

te aditam hereditatem occisus sit servus : nam (1) si postea, ipsius actio propria (2) effecta est, nec venit in hereditatis petitionem.

§. 3. Si prædo dolo desisset possidere, res autem eo modo interierit, quo esset interitura (3), et si eadem causa possessionis mansisset, quantum ad verba Senatusconsulti, melior est causa prædonis, quam bonæ fidei possessoris: quia prædo, si dolo desierit possidere, ita condemnatur, atque si possideret (4), nec adjectum esset, *si res interierit*: Sed non est dubium, quin non debeat melioris esse conditionis, quam bonæ fidei possessor. Itaque et si pluris venierit res, electio (5) debebit esse actoris, ut pretium consequatur: alioquin lucretur aliquid prædo.

§. 4. Quo tempore locupletior esse debeat bonæ fidei possessor, dubitatur? Sed magis est, rei judicatæ tempus spectandum esse (6).

§. 5. *Fructus* intelliguntur deductis impensis (7), quæ quærendorum, cogendorum, conservandorum [que] eorum gratia fiunt. Quod non solum in bonæ fidei possessoribus naturalis ratio expostulat, verum etiam in prædonibus (8), sicut Sabino quoque placuit.

37. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

QUod si sumptum quidem fecit, nihil autem fructuum perceperit, æquissimum erit, rationem horum (9) quoque in bonæ fidei possessoribus haberi.

De cæteris necessariis et utilibus impensis.

38. PAULUS lib. 20. ad Edictum.

PLane (10) in cæteris (11) necessariis, et utilibus impensis posse (12) separari, ut bonæ fidei quidem possessores has quoque imputent: prædo autem de se queri debeat, qui sciens in rem alienam impendit. Sed benignius (13) est, in hujus quoque persona haberi rationem impensarum (14): non (15) enim debet petitor ex aliena jactura lucrum facere: et idipsum officio (16) judicis continebitur: [nam] nec (17) exceptio doli mali desideratur. Plane, potest in eo differentia (18) esse, ut bonæ fidei quidem possessor omnimodo (19) impensas deducat, licet res non exstet, in quam fecit: sicut tutor, vel curator consequuntur: prædo autem non aliter, quam si res (20) melior (21) sit.

Quæ sint utiles, necessariæque impensæ. 1. De impensis voluptuariis.

39. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

UTiles (22) autem, necessariæque sunt, veluti quæ fiunt reficiendorum (23) ædificiorum gratia, aut in novelleta (24), aut cum servorum gratia litis æstimatio solvitur, cum id utilius sit, quam ipsos dedi. Denique alias complures ejusdem generis esse impensas, manifestum est.

§. 1. Videamus tamen, ne [et] ad picturarum quoque et marmorum, et cæterarum voluptuariarum rerum impensas æque proficiat nobis doli exceptio, si modo bonæ fidei possessores simus: nam prædoni probe dicetur, *non debuisse in alienam rem supervacuas impensas facere*; ut tamen potestas ei fieret tollendorum eorum, quæ sine detrimento ipsius rei tolli possunt (25).

De periculo rei petitæ. 1. De fructibus. 2. De actionibus a possessore restituendis. 3. De cautione possessori præstanda. 4. De noxalibus actionibus.

40. PAULUS lib. 20. ad Edictum.

ILlud [quoque], quod in Oratione (26) Divi Hadriani est: *Ut post (27) acceptum judicium id actori præste-*

(1) In petitionem hereditatis ea veniunt, quæ defunctus mortis tempore reliquit, vel ea, quæ post mortem, ante aditam hereditatem, ex ea adquisita sunt. Paul. 1. *sen.* 13. §. 7. Quæ post aditam hereditatem heres adquisiit, in hereditatis petitionem non veniunt, sed propriis actionibus petuntur.

(2) Hereditariæ res post aditam hereditatem sunt heredis, non defuncti.

(3) Tenebitur. *l.* 40. *Infr. eod. l.* 1. §. 34. *infr. de vi et vi.*

(4) v. *l.* 25. §. 8. *supr. eod.*

(5) *l.* 20. §. 12. *in fin. supr. eod.*

(6) *l.* 16. *supr. eod.* vide *l.* 30. *Infr. de peculio.* Goth. Si scilicet litis contestationis tempore non sit locupletior. Confer. *l.* 41. *infr. eod.* secus si litis contest. tempore locupletior fuerit, ut in *l.* 25. §. 7. *supr. eod.* S. L.

(7) *l.* 46. *infr. de usuris. l.* 4. *in fin. l.* 6. *in fin. infr. de operis serv. l.* 1. *C. de fruct. et lit. exp.*

(8) Sumptus et impensas etiam prædo deducit. vide quæ notavi ad *l. plane.* 38. *infr. eod.* Ergo omnis possessor sumptus deducit fructuum causa factos.

(9) Ideoque colonus eo nomine pensionis remissionem petere potest. *l.* 15. *infr. locuti.* Goth. Adde *l.* 33. *infr. locuti.* S. L.

(10) Vide ad hanc legem Antonium Fabrum 2. *conjecturarum* 1.

(11) Quæ cogendorum, quærendorum, et conservandorum fructuum gratia fiunt, ut *l.* 36. *in fin. supr. eod.*

(12) Stricto jure scilicet: jus enim benignum aliud admittit. *vers. sed benignius. infr. eod.*

(13) Et naturalis ratio id etiam postulat, *l.* 36. *in fin. supr. eod.* Goth. Propter naturam judicii bonæ fidei: nam in stricti juris judicio aliud observatur, *l. domum. C. de rei vindic.* Mod.

(14) Idque plebiscito constitutum fuisse tradit Dionysius. *lib.* 10. v. Cujac. 13. *obs.* 26.

(15) Malæ fidei possessor impensas necessarias, *l.* 5. *C. de rei vindic.* (quibus dominus factus est locupletior), non tantum retentionis jure, *d. l.* 5. *C. de rei vind.* sed et actionis, post restitutionem rei a se factam et post ædificium dirutum, recuperat: non mero jure, (quo referri potest *l.* 33. *in fin. infr. de condict. indeb. l. ult. C. de negotiis. l.* 5. *C. de ædific. privat. l.* 3. §. 4. *C. com. de legatis. l.* 44. *infr. de damn.*) sed ex sola æquitate, ut hic. *l.* 39. *in fin. infr. eod.* facit. *l.* 8. §. 3. *supr. de negot. l.* 2. *C. de rei vind. l.* 37. *infr. de rei vindic. l.* 50. *infr. eod. l.* 14. §. 1. *vers. diversum. infr. comm. divid.* nisi animo donandi ædificavit: nec enim is animus omnimodo præsumitur. *d. l.* 2. *et l.* 14. *infr. de donat.* Itaque *lex* 7. §. *penult. Infr. de acq. rer. dom. et* §. 30. *Inst. de rer. divis.* referri debet ad jus strictum, et rigorem juris. volunt enim scienter ædificantem in alieno amittere proprietatem materiæ, et ne diruto quidem ædificio vindicationem ejus materiæ competere. Ad eundem rigorem referenda est *l.* 33. *in fin. infr. de condict. indeb. et l.* 14. §. 1. *vers. diversum. infr. comm. div. et l. ult. C. de negot.* quæ hoc casu solum beneficium retentionis tribuit. Ea Martini fuit opinio, defensa a Molinæo adversus Bart. *in consuetud. Paris. parte* 1. *tit.* 1. §. 1. *gloss.* 5. *n.* 101. *ad fin.* 110. Eandem probat Cujac. 13. *obs.* 26. *et* 10. *obs.* 1. allato eleganti eam in rem plebiscito Romanorum ex Dionysio Halicarnasseo, cujus paulo ante memini. His adde quæ notavi ad *l. ult. C. de negotiis.*

(16) Cur? Judex ex officio exceptionem doli mali supplere debet, *l. ult. in fin. Infr. eod.* et proinde non coguntur partes τοὺς λεγομένους ἀναπληρωτικοὺς λιβέλλους λοιπόν τινα αὐτῶν ἀποδιδόναι. de his libellis dixi in *l. a Proconsulibus.* 19. *l. ult.* §. *in refutatoriis. C. de appell.*

(17) Officio judicis doli exceptio, quæ inest bonæ fidei judiciis, omissa in arbitrariis, suppleri potest, *ut hic* et *l. ult. infr. eod.* adde quæ scripsi ad *l.* 11. *in fin. infr. de noxalibus act.* Imo doli exceptione uti hic non potest. *l.* 5. *C. h. t.*

(18) Malæ fidei et bonæ fidei possessoris differentia in servandis impensis necessariis: hic, etiamsi res non exstet, servat impensas: ille, non aliter, quam si res exstet.

(19) Hoc non inspecto, an sumptus exstet.

(20) Id est, quam si sumptus exstet.

(21) Cur ita? v. *l.* 14. *Infr. de cond. indeb. l.* 6. §. 3. *sup. de neg. gest.*

(22) *l.* 79. *infr. de verb. sign.*

(23) *l.* 21. *in fin. infr. soluto.*

(24) v. *l.* 6. *infr. de impensis.*

(25) *l.* 5. *in fin. C. de rei vindic.*

(26) Quam non habemus, neque enim exstat hic locus in illa Oratione Hadriani, quæ habetur *l.* 20. §. 6. *supr. eod.*

(27) vide *l.* 2. *infr. de usuris.*

tur, *quod habiturus esset*, *si eo tempore*, *quo petit*, *restituta esset hereditas*, interdum durum est: quid enim, si post litem contestatam mancipia, aut jumenta, aut pecora deperierint (1)? damnari debebit secundum verba Orationis, quia potuit petitor, restituta hereditate, distraxisse ea. Et hoc justum esse in specialibus petitionibus Proculo placet: Cassius, contra sensit: in prædonis persona Proculus recte existimat: in bonæ fidei possessoribus Cassius (2). Nec enim debet possessor aut mortalitatem præstare (3), aut propter metum hujus periculi temere indefensum jus suum relinquere (4).

§. 1. Prædo fructus suos (5) non facit, sed augent hereditatem: ideoque eorum quoque fructus præstabit (6). In bonæ fidei autem possessore hi tantum veniunt in restitutione, quasi augmenta hereditatis, per quos locupletior factus est.

§. 2. Actiones, si quas possessor nactus est, evicta hereditate restituere debet: veluti [si] interdictum *unde vi* (7) aut *quod precario* [concessit].

§. 3. Contra quoque, si possessor caverit damni infecti, cavendum est possessori (8).

§. 4. Ad officium judicis pertinebunt et noxales actiones, ut, si paratus sit possessor noxæ dedere servum, qui damnum dederit in (re) hereditaria, vel furtum fecerit (9), absolvatur: sicut fit in interdicto quod vi, aut clam (10).

Quo tempore possessio spectatur. 1. *De fructibus rei pignoratæ. Inspicitur quantum possideatur tempore rei judicandæ.* Duar.

41. Gajus lib. 6. Ad Edictum provinciale.

SI, quo tempore conveniebatur possessor hereditatis, pauciores res possidebat, deinde aliarum quoque rerum possessionem adsumpsit (11), eas (12) quoque victus restituere debebit: sive ante acceptum judicium, sive postea adquisierit possessionem. Et, si fidejussores, quos dederat, ad litem non sufficiant, jubere eum debebit Proconsul, *ut idonee caveat* (13). † Ex diverso quoque si pauciores postea possidebit, quam initio possidebat, si modo id sine dolo ejus acciderit, absolvi debet, quod ad eas res, quas desiit possidere.

§. 1. Fructus (14) computandos etiam earum rerum, quas defunctus pignori accepit, Julianus ait.

De debitore nolente solvere.

42. Ulpianus lib. 67. ad Edictum.

SI debitor hereditarius non ideo nolit solvere, quod se dicat heredem, sed ideo, quod (15) neget, aut (16) dubitet (17), an hereditas pertineat ad eum, qui petit hereditatem, non (18) tenetur hereditatis petitione.

Si is, *qui legatum accepit*, *hereditatem petat.*

43. Paulus lib. 2. ad Plautium.

POstquam legatum a te accepi, hereditatem peto (19): Atilicinus quibusdam placuisse ait, non aliter mihi adversus te dandam petitionem, quam si legatum redderem. Videamus tamen, ne non aliter petitor hereditatis legatum restituere debeat, quam [ut ei] caveatur, *si contra eum de hereditate judicatum fuerit*, *reddi ei legatum*: cum sit iniquum, eo casu possessorem hereditatis legatum, quod solverit, retinere: et maxime si non per calumniam (20), sed per errorem hereditatem petierit adversarius: idque et Lælius probat. Imperator autem Antoninus (21) rescripsit, ei, qui legatum ex testamento abstulisset, causa cognita hereditatis petitionem negandam esse: scilicet, si manifesta (22) calumnia (23) sit.

44. Javolenus lib. 1. ex Plautio.

CUm is, qui legatum ex testamento percepit, hereditatem (24) petit, si legatum quocunque (25) modo redditum non sit, judicis officio continetur, ut victori, deducto (26) eo, quod accepit, restituatur hereditas.

De eo, *qui se liti obtulit.*

45. Celsus lib. 4. Digestorum.

QUi se liti obtulit, cum rem non possideret, condemnatur (27): nisi [si] evidentissimis probationibus possit ostendere, actorem ab initio litis scire eum non possidere: quippe (28) isto modo non est deceptus: et qui se hereditatis petitioni obtulit, ex doli (29) clausula tenetur: æstimari [scilicet] oportebit, quanti ejus interfuit non decipi.

(1) Natura sua, seu casu: si post litem contestatam res natura sua, aut casu perierit, rem bonæ fidei possessor non præstabit: prædo præstabit etiam.

(2) Mala fides, quæ per litis contestationem inducitur, bonæ fidei possessori, re naturaliter perempta non nocet. vide *l.* 36. §. 3. *supr. eod.*

(3) Cur? talia damna cuivis patrifam. etiam diligentissimo, possunt contingere. *l.* 11. §. 5. *supr de minor.*

(4) Bonæ fidei possessor moram non facit, jus suum defendendo, itaque non tenetur ob interitum rei etiam post litem contestatam. *l. sciendum.* et *l. sed et si. infr. de usuris.* quemadmodum malæ fidei possessor, qui moram fecit. *l. item si. in fin. Infr. de rei vindicat.* et hoc inter se differunt hi possessores. vid. Jo. Robertum *Recept. sentent. lib.* 1. *c.* 13. Mod.

(5) Id est, nullos: hos enim etiam reddere cogitur, quibus non est factus locupletior.

(6) Prædo fructuum fructus præstat. *l.* 26. *l.* 27. *supr. eod.*

(7) *l.* 16. §. 4. *supr. eod.*

(8) *l.* 20. §. 20. *supr. eod. l.* 19. *infr. de rei vindicat.*

(9) Fit enim interdum rei hereditariæ furtum. *l.* 68. *infr. de furtis.*

(10) *l.* 7. §. 1. *infr. quod vi*, *aut clam.*

(11) Ita *Flor. al.* absumpsit.

(12) vide *l.* 4. *supr. eod.*

(13) Etsi semel fuit satisdatum, ex causa tamen iterum satisdari potest. *l.* 3. 4. *infr. ut in possess. legat.*

(14) *l.* 72. *infr. de reg. jur.* fructus est rei pignori dare licere.

(15) Litis contestatio fieri potest per negationem, dubitationem, et confessionem, *ut hic.* quod tamen contra communem doctorum sententiam esse dicitur: *cap.* 1. *de litis contestatione.*

(16) Cur? quia qui negat adversarium heredem esse, non continuo se heredem ait: proinde nec hereditatis petitione tenetur, quia hereditatis controversiam non fecit. *l.* 9. *supr. eod.*

(17) Hinc colligitur litis contestationem non solum per confessionem aut negationem posse fieri, sed per dubitationem. *Bart.*

(18) Dominii non est lis, nisi uterque litigator se dominum adseruerit, *ut hic.* Forma hujus judicii hæc est, ut actor vindicet: reus contra rem etiam vindicet. §. 1. *Inst. de actionib. cap.* 5. *de foro compet.*

(19) Id enim permittitur, si testamentum non jure factum, vel falsum esse propono. *l.* 5. *infr. de his quæ ut indignis.*

(20) Secus si inofficiosum dicerem. *l.* 10. *supr. de inoff.*

(21) Elagabalus. *Ans.*

(22) Calumnia alia manifesta, alia occulta.

(23) vide *l.* 3. §. 1. *infr. ut in possess. legat.*

(24) Ab intestato.

(25) Quod reddi debuit præstita cautione.

(26) Id enim deduci oportet. *arg. l.* 27. §. 6. *infr. de peculio.*

(27) *l.* 25. *infr. de rei vind.*

(28) Sciens decipi non videtur.

(29) *l. penult. supr. de dolo.*

Quis prædonis loco intelligatur.

46. MODESTINUS lib. 6. Differentiarum.

PRædonis loco (1) intelligendus est is, qui tacitam (2) fidem interposuerit, ut non (3) capienti restitueret hereditatem.

Si is, qui in actione falsi non obtinuit, nullum postea dicat.

47. IDEM lib. 8. Responsorum.

LUcius Titius, cum in falsi testamenti propinqui accusatione non obtinuerit, Quæro, an de non jure facto, nec signato testamento querela illi competere possit? Respondit, non ideo repelli ab intentione non jure facti testamenti, quod in falsi accusatione non obtinuerit (4).

De hereditate vendita.

48. JAVOLENUS lib. 3. ex Cassio.

IN æstimationibus hereditatis (5) ita venit pretium venditæ hereditatis, ut id quoque accedat, quod plus fuit in hereditate (6), si ea negotiationis causa (7) veniit: sin autem ex fideicommissi causa (8), nihil amplius, quam quod bona fide accepit.

De actionibus hereditariis.

49. PAPINIANUS lib. 3. Quæstionum.

SI bonæ fidei possessor [hereditatis] velit cum debitoribus hereditariis, aut qui res hereditarias occupaverint, consistere, audietur: utique, si periculum erit, ne (9) inter moras actiones intercidant.

† Petitor autem hereditatis, citra metum exceptionis (10), in rem agere poterit: quid enim si possessor hereditatis negligat: quid, si nihil juris habere se sciat?

Si nullum sit corpus in hereditate. 1. *De sumptibus in monumentum factis.*

50. IDEM lib. 6. Quæstionum.

HEreditas, etiam sine ullo corpore (11), juris (12) intellectum habet (13).

§. 1. Si defuncto monumentum, conditionis implendæ gratia, bonæ fidei possessor fecerit, potest dici, quia voluntas defuncti [vel] in hoc servanda est, utique si probabilem modum (14) faciendi monumenti sumptus, vel quantum testator jusserit (15), non excedat, eum, cui aufertur hereditas, impensas [ratione] doli exceptione (16) aut retenturum, aut actione (17) negotiorum gestorum repetiturum, veluti (18) hereditario negotio gesto (19). Quamvis enim stricto (20) jure nulla teneantur actione heredes ad monumentum faciendum, tamen Principali vel Pontificali (21) autoritate compelluntur ad obsequium supremæ voluntatis.

De fructibus et impensis. 1. *De fructuum usuris.*

51. IDEM lib. 2. Responsorum.

HEres furiosi, substituto (22), vel sequentis gradus cognato fructus medii temporis, quibus per curatorem (23) furiosus locupletior factus videtur, præstabit: exceptis videlicet impensis, quæ circa eandem substantiam tam necessario, quam utiliter factæ sunt. Sed et si quid circa furiosum necessarie fuerit expensum, et hoc excipiatur: nisi alia sufficiens (24) substantia est furioso, ex qua sustentari potest (25).

§. 1. Fructuum post hereditatem petitam perceptorum usuræ non (26) præstantur (27). † Diversa ratio est eorum, qui ante actionem hereditatis illatam percepti hereditatem auxerunt.

De quæstu inhonesto.

52. HERMOGENIANUS lib. 2. Juris Epitomarum.

SI possessor ex hereditate inhonestos (28) habuerit quæstus, eos etiam (29) restituere cogetur (30): ne (31) honesta interpretatio (32) non honesto quæstui (33) lucrum possessori faciat.

De alienatione rerum hereditariarum.

53. PAULUS lib. 10. ad Sabinum.

NOn solum ad æs alienum hereditarium exsolvendum necessaria alienatio possessori est, sed et si impensæ

(1) Differt tamen a prædone. Prædo, usuras præstat a tempore receptæ pecuniæ: hic a tempore motæ litis. *l.* 1. *C. de his, quibus ut indignis.*

(2) De tacito fideicommisso, adde *l.* 17. §. 2. *infr. de usuris.* vide. *l.* 103. *infr. de legat.* 1.

(3) Id est, incapaci.

(4) Qui falsum testamentum asseruit, nec obtinuit, potest idem testamentum, ut inofficiosum accusare, vide *l.* 14. *C. de inofficioso.*

(5) Id est, quoties non res hereditariæ, sed earum pretium petitur.

(6) Id est, verum pretium accedit.

(7) Id est, voluntarie.

(8) Id est, ex causa, necessarie.

(9) vide in hanc *l.* Cujac. 20. *observ.* 35.

(10) Id est, utcunque petitor in rem specialiter agat, non fiet præjudicium petitione hereditatis, nam judicia particularia non differuntur propter universalia. *Bart.*

(11) Id est, etiamsi nullum in ea sit corpus, nulla pecunia, nullæ ædes, nulli fundi. Cur ita? res hujusmodi singulares, partes sunt secundariæ sui totius, id est, hereditatis: Partes primariæ, ac necessariæ, necessario requiruntur ad sui constitutionem, ut est in homine cor, caput, et cætera ejusmodi.

(12) Id est, nomen seu vox est juris. vide *l.* 7. *infr. de except. rei judicatæ.*

(13) *l.* 3. §. 1. *infr. de bon. poss. l.* 119. *l.* 178. §. 1. *l.* 208. *in fin. infr. de verb. sign.*

(14) *l.* 31. *in fin. supr. de neg.* alibi bona fide. *l.* 4. *C. h. t.*

(15) Si modo facultates testatoris fuerint solvendo. *l.* 1. *in fin. et l.* 2. *infr. ad l. Falcid.* vid. Corras. *ad l. qui liberos. infr. de ritu nupt. n.* 24. Molinæum *in consuet. Paris. p.* 1. §. 1. *gloss.* 5. *n.* 94. Ant. Quæsadam *lib.* 1. *quæst. jur. c.* 5. Mod.

(16) *Al.* exceptionis. hunc enim in modum loquitur autor hujus legis. *l.* 67. §. *sed si.* 3. *l.* 69. §. 3. *in fin. infr. de leg.* 2.

(17) vide *l.* 38. *supr. eod.*

(18) Id est, per actionem in factum.

(19) Id est, quasi hereditario, non stricto jure, sed actione in factum ex æquo: de qua actione agitur *l.* 14. §. 11. *l.* 32 *infr. de religiosis.* Molin. *in consuet. Paris. tit.* 1. §. 1. *gloss.* 3. *n.* 109.

(20) Ex æquo itaque tenentur heredes ad has impensas restituendas.

(21) vide *l. ult. infr. de mort. infer.* adde *l.* 28. *C. de episcopis. l.* 8. *infr. de religiosis.*

(22) Potest enim furioso substitui, si in furore decedat. *l.*9. *C. de impuber. et aliis subst.*

(23) Id est, dum res furiosi a curatore fuerunt administratæ. *l.ult.* §. 8. *C. de curat. furiosi.*

(24) Sufficiens substantia est, qua quis se exhibere, id est, alere et sustinere potest, ut aliunde non egeat. vide Corsetum *in verb. sufficiens.*

(25) vide *l.*9. *inf. de jur. deliber.*

(26) *l.* 15. *infr. de usur.*

(27) Imo præstari videntur. *l.* 1. *in fin. C. h. t.*

(28) Puta ex lupanari, *l.*27. *in fin. sup.eod.* vel injuria judicis, *l.* 46. §.4. *Supr. de procurat.* an quos fecit stultitia emptoris? vide *l.* 3. *infr. ad l. Falc.*

(29) vide quæ scripsi ad *l.*56. *infr. eod.*

(30) Atqui bonæ fidei judicium (cujusmodi est petitio hereditatis, *l. ult. in fin. C. eod.*) non recipit præstationes quæ contra bonos mores fiunt. *l.* 5. *infr. de usur.* Præterea quod ex furto, vel alio maleficio quæsitum est, in societatem non confertur, quia delictorum turpis atque fœda communio est. *l.* 53. *infr. pro socio.*

(31) Id est, honestius est inhonestos quæstus quæsitos cedere lucro petitoris hereditatis, quam hereditatis possessoris. Nam vel utrique auferendus est quæstus, vel si alterutri dandus est, innocenti potius, quam nocenti concedendus est: Innocens autem est petitor.

(32) Quæ hic facienda est.

(33) An legendum *quæstu*, id est, per inhonestum quæstum?

necessariæ in rem hereditariam factæ sunt a possessore, vel si mora perituræ (1) deterioresve futuræ erant.

An emptori hereditatis detur hæc actio. 1. *De herede debitoris.* 2. *De rebus a possessore deterioratis.*

54. JULIANUS lib. 6. Digestorum.

EI (2), qui partes hereditarias, vel totam (3) a fisco mercatus fuerit, non est iniquum dari actionem (4), per quam universa bona persequatur: quemadmodum ei, cui ex Trebelliano Senatusconsulto hereditas restituta est, petitio hereditatis datur (5).

§. 1. Heres debitoris id, quod defunctus pignori dederat, quin hereditatem petendo consequi possit, dubium non est (6).

§. 2. Cum prædia urbana et rustica, negligentia possessorum, pejora sunt facta, veluti quia vineæ, pomaria, horti extra (7) consuetudinem (8) patrisfamilias defuncti culta sunt, litis æstimationem earum rerum, quanto pejores sint factæ, possessores pati debent.

De exacto ex lege Aquilia.

55. IDEM lib. 60. Digestorum.

EVicta (9) hereditate (10), bonæ fidei possessor, quod lege Aquilia exegisset, non simplum, sed duplum restituet: lucrum enim ex eo, quod propter (11) hereditatem acceperit, facere non debet (12).

De fructibus.

56. AFRICANUS (13) lib. 4. Quæstionum.

CUm hereditas petita sit, eos fructus, quos possessor percepit (14), omnimodo restituendos (15), etsi petitor eos (16) percepturus non fuerat.

Si duo petant hereditatem.

57. NERATIUS lib. 7. Membranarum.

CUm idem (17) eandem hereditatem adversus duos defendit, et secundum alterum ex his judicatum est, Quæri solet, utrum perinde ei hereditatem restitui oporteat, atque oporteret, si adversus alium defensa non esset: ut scilicet, si mox et secundum alium fuerit judicatum, absolvatur is, cum quo actum est, quia neque possideat, neque dolo malo fecerit, quo minus possideret, quod judicio victus restituerit: an, quia possit et secundum alium judicari, non aliter restituere debeat, quam si cautum ei fuerit *Quod adversus alium eandem hereditatem defendit*? Sed melius est officio judicis, cautione vel satisdatione (18) victo mederi: cum et res salva sit ei, qui in executione tardior venit adversus priorem victorem.

De impensis imputandis.

58. SCÆVOLA lib. 3. Digestorum.

FIlius a patre emancipatus (19), secundum conditionem testamenti, matris adiit hereditatem, quam pater, antequam filium emanciparet, possedit, fructusque ex ea possedit, sed erogationem in honorem (20) filii (21), cum esset Senator, fecit [ex ea]: *Quæsitum* est, cum paratus sit pater restituere hereditatem, habita (22) ratione eorum, quæ in eum erogavit, an filius nihilominus perseverans petere hereditatem, doli mali exceptione summoveri possit? Respondi, et si non exciperetur, satis per officium (23) judicis consuli (24).

TIT. IV.
SI PARS (25) HEREDITATIS PETATUR (26).

Continuatio. 1. *Quid petitur hac actione.* 2. *Si duo a duobus petant. Si et possessor et petitor possideant.* 3. *Si coheres possideat cum extraneo.* 4. *Si heres ex semisse trientem possideat.* 5. *De petitione partis incertæ.*

1. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

POst actionem, quam proposuit Prætor (27) ei, qui ad se solum hereditatem pertinere contendit, consequens fuit et ei proponere, qui partem hereditatis petit (28).

§. 1. Qui hereditatem, vel partem hereditatis petit, is non ex eo metitur, quod possessor occupavit, sed ex suo (29) jure (30): et ideo, sive ex asse heres sit, totam hereditatem vindicabit, licet tu unam rem possideas, sive ex parte, partem, licet tu totam hereditatem possideas.

§. 2. Quinimo, si (31) duo (32) possideant hereditatem, et duo sint, qui ad se partes pertinere dicant, non singuli a singulis petere contenti esse debent, puta primus a primo, [vel] secundus a secundo, sed (33) ambo a primo, et ambo a secundo: neque enim alter primi, alter secundi partem possidet, sed ambo utriusque pro he-

(1) Possessor justa ex causa (qualis est æris alieni liberatio) res hereditarias diminuere potest. *l.* 5. *l.* 31. §. 1. *supr. eod. l.* 7. *in fin. infr. de jur. deliber. l.* 22. *in fin. C. de administr. tut.*

(2) An, in eum? dixi *l.* 13. §. 9. *supr. eod.*

(3) Hereditatem.

(4) vide *l.* 13. §. 9. *supr. eod.*

(5) v. *l.* 1. *infr. de fideicommiss. hered. petit.*

(6) Si debitum solutum sit: nec enim alias pignoratitia nascitur. *l.* 9. §. 3. *infr. de pignorat.*

(7) Id est, non ex consuetudine.

(8) Adde *l.* 10. *in fin. l.* 11. *in pr. sup. de negot.* Qui insolitos defuncto vel absenti sumptus facit, eos non deducit. vide quæ notavi ad *Novell.* 6. *c. ult.*

(9) Id est, petita hereditate, seu post litem hereditatis contestatam.

(10) Idem in rei vindicatione. *l.* 17. §. 1. *vers. sed et fructus. Infr. de rei vindicat.*

(11) An aliud est *aliquid propter hereditatem accipere*, aliud *ut heredem?*

(12) *l.*28. *l.*40.§.1. *sup. eod.* Goth. Contra *l.* 24. *supr. eod.* Sed ibi de pœna quæ personæ cohæret, hic de ea quæ rei accessit. *S.L.*

(13) vid. in hanc leg. Cujac. 4. *ad African.*

(14) Alia ratio est fructuum percipiendorum: hereditatis enim petitione et rei vindicatione, eos tantum fructus restituit possessor petitori, quos ipse petitor honeste percipere potuit. *l.* 62. *in fin. infr. de rei vindic.*

(15) Cur ita? ne lucrum faciat possessor ex re, quæ in lite esse cœperit. *l.* 17. §. 1. *vers. sed et fructus. Infr. de rei vindic.*

(16) Puta inhonestos. *l.* 52. *l.* 28. *supr. eod.*

(17) vide *l.* 57. *infr. de rei vindic.*

(18) *d. l.* 57. *in fin. l.* 5. *in fin. infr. de tributoria.* v. *l.* 9. §. *ult. infr. de peculio.*

(19) Ut *l.* 25. *C. de inofficioso.*

(20) In honorem alicujus sumptus facti, tanquam ex utili negotio gesto repeti possunt: Competit et eo nomine condictio. *l. quæ utiliter.* 45. *supr. de negotiis.*

(21) Ut *l.* 45. *supr. de negotiis.*

(22) *l.* 7. *infr. de compens.*

(23) *l.* 38. *Sup. eod.* Cur? vide *l.* 5. *C. eod.* ubi dixi.

(24) Ideoque quæ pater expendit nomine filii, ea expendere in dubio videtur ex bonis, quæ a filio habet: et ita restringenda est *l.* 1. §. *nec castrense. infr. de collat. bonorum.*

(25) Differt in eo hic titulus a superiore. Superior est de asse: hic, de parte.

(26) *Quænam actio competat* scil.

(27) Prætoria igitur est hæc actio. Alii tamen ex Senatusconsulto esse existimant. *arg. l.* 25. §. 19. *supr. de hered. pet.* alii ex legibus 12. Tabularum.

(28) Hæc actio a superiore differt, non specie, sed numero. *Bart.*

(29) Ut si ex asse sit heres, in solidum: si ex parte, ex ea, ex qua heres est, agat. *l.* 10. §. 1. *supr. de petit. hered.*

(30) Puta, quia ex testamento institutus, *l.* 1. vel intestato succedit. *l.* 3. *supr. tit. prox.*

(31) Si duo sint heredes et duo hereditatis possessores, non singuli a singulis debent petere, sed uterque ab utroque partem petere debet.

(32) Quorum nemo est heres.

(33) vide *l.* 49. *infr. de usufruct.*

rede. † Et si possessor et petitor possideant hereditatem, cum unusquisque eorum partem dimidiam hereditatis sibi adserat (1), invicem (2) petere debebunt, ut partes rerum consequantur: aut, si controversiam sibi non faciunt hereditatis, familiæ herciscundæ experiri eos oportebit.

§. 3. Si ego ex parte me dicam heredem, coheres autem meus possideat hereditatem cum extraneo, cum non plus coheres haberet sua parte; utrum a solo extraneo, an vero et a coherede deberem petere hereditatem, quæritur: et Pegasus fertur existimasse, a solo extraneo, me petere debere (3): eumque restituturum, quidquid possidet: et fortassis hoc officio Judicis debeat fieri: cæterum ratio facit, ut a duobus petam hereditatem (4), hoc est, et a coherede meo; et ille quoque dirigat actionem adversus externum possessorem. Sed (5) Pegasi sententia utilior (6) est.

§. 4. Item si, cum me ex parte dimidia heredem dicerem, trientem hereditatis possiderem, deinde residuum sextantem velim persequi, qualiter agam, videamus? Et Labeo scribit, utique partem dimidiam me petere debere a singulis: sic fieri, ut a singulis sextantem consequar: et habebo bessem: Quod verum puto: Sed ipse tenebor ad restitutionem sextantis ex triente, quem possidebam: et ideo officio Judicis invicem compensatio erit admittenda ejus, quod possideo, si forte coheredes sint, a quibus hereditatem peto.

§. 5. Interdum Prætor incertæ (7) partis (8) hereditatis petitionem indulget, idoneis causis intervenientibus, utputa, est defuncti fratris filius, sunt et uxores defunctorum fratrum prægnantes (9), quam partem fratris filius hereditatis vindicet, incertum est: quia, quot eduntur fratrum defuncti filii, incertum est (10): Æquissimum igitur est, incertæ partis vindicationem ei concedi. Non (11) audenter itaque dicitur, ubicumque merito quis incertus est, quam partem vindicet, debere (12) [ei] incertæ (13) partis vindicationem concedi.

De eo, cujus coheredes deliberant.

2. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

SI ex pluribus, ad quos eadem hereditas pertinet, quidam adierint, quidam adhuc deliberent, eos, qui adierint, si petant hereditatem, non majorem partem petere debere, quam habituri essent cæteris adeuntibus: nec eis proderit, si cæteri non adierint: Non (14) adeuntibus autem cæteris, poterunt tunc partes eorum petere, si modo ad eos pertinerent.

Si quis filium, et uxorem prægnantem, vel quæ existimetur prægnans, reliquerit.

3. PAULUS lib. 17. ad Plautium.

ANtiqui libero ventri (15) ita prospexerunt, ut in tempus nascendi omnia ei jura integra (16) reservarent: sicut apparet in jure hereditatium: in quibus, qui post eum gradum sunt agnationis, quo est id, quod in utero est, non admittuntur (17), dum incertum (18) est, an nasci possit: Ubi autem eodem (19) gradu sunt cæteri, quo et venter, tunc quæ portio in suspenso esse debeat, quæsierunt: ideo, quia non poterant scire, quot nasci possunt: ideo, [nam] multa de hujusmodi re tam varia, et incredibilia creduntur, ut fabulis (20) adnumerentur: Nam traditum est, [et] quatuor pariter puellas a matrefamilias natas esse: alioquin tradidere non leves autores, quinquies quaternos enixam Peloponnensi (21), multas Ægypti (22) uno utero septenos. Sed et tergeminos Senatores cinctos (23) vidimus (24) Horatios. Sed et Lælius (25) scribit, se vidisse in Palatio mulierem liberam (26), quæ ab Alexandria perducta est, ut Hadriano ostenderetur, cum quinque (27) liberis, ex quibus quatuor eodem tempore enixa (inquit) dicebatur: quintum, post diem quadragesimum. Quid [est] ergo? Prudentissime (28) juris autores medietatem (29) quandam secuti sunt, ut quod fieri non rarum (30) admodum potest, intuerentur: id est, quia fieri poterat, ut tergemini nascerentur, quartam partem superstiti filio adsignaverint. τό (31) γὰρ ἅπαξ, ἢ δὶς, id est, *quod enim semel, aut bis existit* (ut ait Theophrastus) παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται, id est, *prætereunt legislatores*. Ideoque et si unum paritura sit, non ex parte dimidia, sed ex quarta interim heres erit.

(1) *Adserant.*

(2) *l. 15. infr. de except. rei judic.*

(3) Si coheres et extranei hereditatem possident pro indiviso, extraneum tantum convenire possum. *Bart.*

(4) Id est, partem hereditatis, puta thesaurum a coherede inventum, quem cum extraneo partitus est. *l. 22. Infr. familiæ.*

(5) Proinde superior ratio, quæ stricti juris est, emendatur. vide *l. ult. C. deposit.*

(6) *Arg. l. 53. infr. de condict. indeb.*

(7) Incertæ partis hereditatis petitio idonea ex causa indulgetur.

(8) Ut *l. 5. infr. eod.*

(9) Et ita hic agitur de duorum fratrum filiis patruo suo concurrentibus.

(10) Sed tamen quarta pars superstiti et jam nato servatur. *l. 3. in fin. infr. eod.*

(11) *Quid si legamus:* Nos audenter itaque dicimus, ubicunque etc. *vel;* Nunc audenter.

(12) Atqui quarta pars ei datur, *l. 3. in fin. infr. eod.* et sic certa, non incerta.

(13) *l. 76. §. 1. infr. de rei vindic.*

(14) *l. 23. in fin. supr. de inoff. test.*

(15) Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus adgnatis non est, velut si uxor defuncti prægnans sit, aut filius apud hostes sit. Ulpian. *in fragmentis.* 26. §. 3.

(16) *l. 7. 26. supr. de statu hom. l. 1. §. 8. infr. unde cognati.*

(17) Obstat enim sequentibus. v. *l. 1. §. 8. infr. unde cognati.*

(18) *l. 1. §. ult. supr. eod. l. 28. in fin. supr. de judiciis.*

(19) Eodem gradu esse intelliguntur, qui pari gradu sint: imo et dispari, si tamen lex eos pari gradu censeat, repræsentationis, verbi gratia, jure.

(20) De numeroso partu vide 7. Plin. 11. 10. Gell. 2. et quæ scripsi ad *l. 36. in fin. infr. de solutionibus.* Goth. De pluribus uno partu editis vid. Leonin. *emendat. lib. 7. cap. 14. n. 4.* Vigl. *de testam. militari num.* 19. Ans. Adde Alciat. *lib. 1. responsor. vers. Penelop.* Tiraquell. *de legib. Connub. gloss. 9. num.* 95. Cagnol. *ad l. Ea quæ raro.* 64. *n.* 6. *ff. de reg. jur.* Menoch. *de præsumpt. lib. 6. præsumpt.* 51. S. L.

(21) In Peloponeso, vid. 7. Plin. 3.

(22) Ac proinde talis partus in Ægypto inter ostenta non ducitur: fætifer enim potu Nilus, ut ait Plin. 7. *cap.* 3.

(23) *Cincios Senatores*, (sic enim emendavit Cujac. in quadam prælectione ad me transmissa), a quibus *Cincia* locus Romæ dicitur, ubi Cinciorum monumentum fuit, teste Festo *in Romanam portam.* et *cincti* Epitheton male Horatio senatori convenit, quia milites, non senatores, *cincti* dicuntur: ut dixi *l. 43. infr. de militari testamento* (ubi tamen legit Cujacius *Susios* et Susiorum familiam Romæ fuisse docet.) Idem Cujacius docet hic tollendum esse hoc emplastrum, *Horatios*: quia *vidimus*, inquit Paulus, quos certe videre non potuit sua ætate: sed Tergeminos Cincios.

(24) Tot enim nasci possunt. *l. 7. infr. de reb. dub.*

(25) Aristoteles quoque scribit, quinque nasci posse, quia vulvæ mulierum tot receptacula habere possunt, vid. quæ notavi *ad l. 36. inf. de solut.*

(26) Serapiam, *d. l.* 7.

(27) Tres igitur partes ventri adsignantur, quoties incertum est, quot nascituri sint. *l. 28. in fin supr. de judiciis. l. 36. infr. de solut.* ventre in lucem emisso, virilis. *l. 30. §. antepen. infr. de acquir. vel omitt. heredit.*

(28) Medium tenere prudentis est, *ut hic.*

(29) Tres enim medium tenent inter quinque et unum.

(30) *Al.* non raro.

(31) *l. 3. 4. 5. 6. supr. de legib. l. 64. infr. de reg. jur.*

4. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

ET, si pauciores fuerint nati, residuum ei (1) pro rata adcrescere: si plures, quam tres: decrescere de ea parte, ex qua heres factus est.

De institutione posthumorum et extranei.

5. PAULUS lib. 17. ad Edictum.

ILlud sciendum est, si mulier prægnans non sit, existimetur autem prægnans esse, interim filium heredem esse ex asse (2), quanquam ignoret (3) se ex asse heredem esse.

§. 1. Idem est in extraneo, si ex certa portione heres institutus sit: ex reliqua, posthumi. ✝ Quod si forte ita institutio facta est, *quotcumque mihi nati erunt*, *et Lucius Titius pro virilibus portionibus heredes mihi sunto*: habebit hæsitationem, numquid adire non possit, atque qui in testamento portionem suam nescit? Sed utilius est, posse eum adire, qui (4) nescit portionem, si cætera, quæ oportet eum scire, non ignoret.

De portione petitori conferenda. 1. De sumptibus.

6. ULPIANUS lib. 6. Opinionum.

SOrori (5), quam coheredem fratribus quatuor in bonis matris esse placuit, quinta portio, pro portionibus, quæ ad eos pertinuit, cedet (6): ita ut singuli in quarta, quam antehac habere credebantur, non amplius ei quintam conferant.

§. 1. Sumptus, qui propter onera totius hereditatis justi fiunt, ei, qui patroni (7) jure portionem (8) evicerit, pro rata computentur.

Quid consequimur hoc judicio.

7. JULIANUS lib. 8. Digestorum.

NOn (9) possumus consequi per hereditatis petitionem id, quod familiæ herciscundæ judicio consequimur, ut a communione discedamus (10): cum ad officium Judicis (11) nihil amplius pertineat, quam ut partem (12) hereditatis pro indiviso restitui mihi jubeat.

Si possessor partem defendat, pro parte cedat.

8. IDEM lib. 48. Digestorum.

PErmittendum erit possessori hereditatis, partem (13) quidem hereditatis defendere (14), parte vero cedere. Nec enim prohibet, aliquem totam hereditatem possidere, et partem scire dimidiam ad se pertinere, de altera parte controversiam non facere.

De procuratore, et herede heredis ante testatorem defuncti.

9. PAULUS lib. 3. Epitomarum Alfeni Digestorum.

CUm multi heredes instituti essent, ex his unus in Asia erat, ejus procurator venditionem fecit, et pecuniam pro parte ejus abstulerat: postea apparuerit, eum, qui in Asia erat, antea decessisse, instituto ex parte dimidia herede procuratore suo, et ex parte, alio: Quæsitum est, quemadmodum pecunia ex hereditate petenda esset? Responsum est, ab eo, qui procurator (15) ejus fuisset, totam hereditatem, quia ex hereditate ea pecunia fuisset, quæ ad procuratorem ex venditione pervenisset, petere eos oportere: et nihilominus partem dimidiam hereditatis a coheredibus ejus. ita fore, sive omnis ea pecunia penes eum, qui procurator fuisset, resideret, ut omnem per Judicem ab eodem recuperarent: sive is partem dimidiam coheredi suo reddidisset, ipsum ex dimidia parte, [et] ex dimidia coheredes ejus condemnarent.

De eo, qui negotia hereditaria nomine absentis gessit.

10. PAPINIANUS lib. 6. Quæstionum.

CUm heredis ex parte instituti filius, qui patrem suum ignorabat vivo testatore decessisse, partem hereditatis, nomine patris, [ut] absentis, administraverit (16), et pecunias, distractis rebus, acceperit, hereditas ab eo peti non potest (17): quia neque (18) pro herede, neque pro possessore pretia possidet, sed ut filius patris negotium curavit: Negotiorum autem gestorum actio cæteris coheredibus, ad quos portio defuncti pertinet, dabitur. Illud [enim] utique non est metuendum, ne etiam patris (a quo forte exheredatus est) teneatur heredibus, quasi negotia hereditaria gesserit: cum id, quod administravit, non fuerit paternæ hereditatis. Nam et si negotiorum gestorum actio sit ei, cujus nomine perceptum est: ei cujus nomine, restitui æquum est. Sed in proposito neque patris negotia fuerunt, qui esse desierat: neque paternæ successionis, quæ fuerunt alterius hereditatis. Quod si filius iste patri suo heres extitit, et movet controversiam, quod pater ejus, postquam heres extitit, mortem obierit, ille tractatus incurrit, an ipse sibi causam (19) possessionis mutare videatur? Quoniam tamen qui negotia hereditaria gessit, et debitor esse cœpit, postea faciens controversiam hereditatis, ut juris possessor, convenitur, idem etiam in hoc filio respondendum erit.

(1) Superstiti.
(2) Si unicus sit.
(3) Et si incertum, quota portio debeatur, *l.* 1. §. 5. *supr. eod.* adde *l.* 30. §. *antepen. infr. de adquir. vel omitt. hered.* *l.* 3. §. *antepenult. infr. de suis.*
(4) Vide *l.* 21. §. *ult. infr. de adquir. vel omitt. hered.*
(5) Posthumæ.
(6) Succedit enim in virilem. *l.* 3. *in fin. C. de inofficioso.*
(7) Adde *l.* 15. *infr. de religiosis.*
(8) Partem hereditatis evincens, partem suam probabilium expensarum agnoscere cogitur.
(9) Cur? petitio hereditatis communicatoria est: familiæ herciscundæ, divisoria.
(10) *l.* 1. *infr. famil. ercisc.*
(11) Et arbitri. Num idem in arbitratore? Putat Baldus arbitratorem posse inter partes transigere. *l.* 13. §. 2. *supr. de recept. qui arbitrium.*
(12) Incerta sententia in petitione hereditatis valet, verbi gratia, ut possessor restituat *quidquid ex hereditate petitoris habet.*
(13) Libellum actionis reus dividere potest: pro parte videlicet cedendo, et pro alia contendendo.
(14) V. *l.* 21. *infr. de rebus cred.*
(15) Procurator possessoris, petitione hereditatis non tenetur, nisi possessori successerit.
(16) Id est, negotiorum gestor actione negotiorum tenetur, et hereditatis petitione, si ei successerit, cujus negotia gessit.
(17) Imo potest, absentis scilicet nomine. *l.* 13. §. 12. *Sup. de petit. hered.*
(18) Neque pro herede, neque pro possessore gerit, qui negotia patris heredis, et quidem mortui, gerit: multo minus pro herede gerit, si ejus exheredatus gerat negotium.
(19) Quod non licet. vide *l.* 3. §. 19. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

TIT. V.
DE (1) POSSESSORIA (2) HEREDITATIS PETITIONE (3).

Continuatio. Cui datur hæc actio.

1. ULPIANUS lib. 15. ad Edictum.

ORdinarium fuit, post civiles actiones heredibus propositas, rationem habere Prætorem etiam eorum, quos ipse velut (4) heredes facit, hoc est, eorum, quibus bonorum possessio data est.

Effectus hujus actionis.

2. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

PEr quam hereditatis petitionem tantumdem consequitur bonorum possessor, quantum (5) superioribus civilibus actionibus heres consequi potest.

TIT. VI.
DE FIDEICOMMISSARIA (6) HEREDITATIS PETITIONE.

Continuatio. Cui datur hæc actio.

1. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

EX ordine occurrit actio, quæ proponitur his, quibus restituta est hereditas. Nam quisquis susceperit (7) restitutam (8) hereditatem ex Senatusconsulto (9), ex quo actiones transeunt, fideicommissaria (10) hereditatis petitione uti poterit.

Quid veniat in hanc actionem.

2. PAULUS lib. 20. ad Edictum.

QUæ actio eadem (11) recipit (12), quæ hereditatis petitio civilis (13).

Quibus datur hæc actio. 1. et adversus quos. 2. quæ actiones fideicommissario competant.

3. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

NEc interest, mihi quis rogatus fuerit restituere, an (14) heres, cui extitisset (15). [Et] si bonorum possessor sim ejus, cui fideicommissaria hereditas relicta est, vel alius (16) successor, per hanc actionem experiri potero.

§. 1. Hanc actionem sciendum est adversus eum, qui restituit hereditatem, non competere (17).

§. 2. Hæ (18) autem actiones mihi dantur, quæ heredi, et in heredem (19) competunt.

(1) Non ita in usu est hic titulus in Francia, ut nec petitio hereditatis directa: quia consuetudine generali totius regni *le mort saisit le vif*, id est Mortuus possessorem facit heredem suum. Et proinde heredes in Francia, interdicto possessorio retinendæ experiuntur, si intra annum a morte defuncti venerint: post id tempus interdicto retinendæ experiri non possunt. Rebuffus *tract. de except. n.* 1028.

(2) Possessoria hæc hereditatis petitio datur bonorum possessoribus, qui stricto quidem jure heredes non sunt, sed similes heredibus. Prætor enim heredem facere non potest (id enim majoris imperii est, puta legis:) sed, quod ei proximum est, bonorum possessorem. *vers. quos autem. in pr. Inst. de bon. possess.* datur, inquam, bonorum possessoribus omnibus excepto Carboniano. Cur ita? vide *l.* 3. §. 13. *infr. de Carboniano.*

(3) Hactenus dictum est de directa hereditatis petitione: deinceps de utili disseretur, cum enim bonorum possessores et fideicommissarii summo jure non essent heredes, re tamen ipsa essent, et in locum heredum in omnibus succederent, §. *quos autem. Inst. de bonor. possess. l.* 1. *princ. Infr. ad SC. Trebell.* æquum fuit dari illis utilem hereditatis petitionem. *Mod.*

(4) Bonorum possessores velut heredes sunt. *l.* 2. *Infr. eod l.* 2. *Infr. de bonor. possess. Inst. de bonor. possess. in pr. vers. quos autem. l.* 138. *Infr. de verb. signif. l.* 117. *Infr. de reg. jur.* adde *l.* 2. *Infr. tit. prox.* ut emancipati, et alii vocati ad possessionem jure prætorio.

(5) *l.* 2. *Infr. tit. prox. Instit. de perpetuis et tempor. in pr. vers. aliquando.*

(6) Fideicommissaria hæc hereditatis petitio datur fideicommissariis, quibus ex Senatusconsulto Trebelliano restituta est hereditas. *l.* 1. *Infr. eod.*

(7) *Al.* Susceperit.

(8) Verbotenus.

(9) Subaudi, Trebelliano.

(10) *l.* 54. *sup. de petit. hered.*

(11) Fideicommissariæ hereditatis et civilis petitionis cognatio est: nam fideicommissarii heredes imitantur bonorum possessores, heredes imitantur, et vice heredum sunt, *l.* 2. *Infr. de bon. possess. l.* 5. *in fin. Infr. quod cum eo qui in aliena. l.* 18. *in. fin. Infr. ad leg. Falcid. l.* 44. *circa fin. l.* 63. *Infr. ad SC. Trebell. l.* 4. *in fin. Infr. de bonis libert.*

(12) Vide *l. ult. Sup. tit. prox.*

(13) De qua dictum est *Sup. tit. de hereditatis petitione.*

(14) *An ei, cui heres extiti: sed et si.*

(15) *l.* 3. *Sup. de petit. hered.*

(16) Verbi gratia, fideicommissarius.

(17) *l.* 27. §. 7. *Inf. ad SC. Trebell.*

(18) Ut civilis actio hereditatis petitionis heredi et in heredem datur, ita et hæc prætoria datur fideicommissario et in fideicommissarium.

(19) *l.* 1. §. 2. *Infr. ad SC. Trebell.*

LIBER SEXTUS.

TIT. I.

DE (1) REI (2) VINDICATIONE.

Continuatio. 1. *De rebus mobilibus et immobilibus.* 2. *De liberis.* 3. *De grege.*

1. Ulpianus lib. 16. ad Edictum.

Post (3) actiones, quæ de universitate (4) propositæ sunt (5), subjicitur actio singularum rerum petitionis.

§. 1. Quæ specialis in rem actio locum habet in omnibus rebus mobilibus (6), tam animalibus (7) quam his, quæ anima (8) carent, et in his, quæ solo (9) continentur.

§. 2. Per hanc autem actionem (10) liberæ (11) personæ, quæ sunt juris nostri, utputa liberi, qui sunt in potestate, non petuntur (12): [Petuntur] igitur, aut præjudiciis (13), aut interdictis (14), aut cognitione Prætoria: et ita Pomponius lib. XXXVII. *Nisi forte*, inquit, *adjecta causa quis vindicet*: Si quis ita petit filium suum (15) [vel] in potestate (16), *ex jure Romano*, videtur mihi [et] Pomponius consentire, recte eum egisse: ait enim, adjecta causa *ex lege Quiritium* (17) vindicare posse.

§. 3. Per hanc autem actionem non solum singulæ res vindicabuntur, sed posse (18) etiam gregem vindicari (19) Pomponius libro lectionum XXV. scribit: Idem et de armento et de equitio, cæterisque, quæ gregatim habentur, dicendum est: Sed enim gregem sufficiet ipsum nostrum esse, licet singula capita nostra non sint (20): grex enim, non singula corpora vindicabuntur.

2. Paulus lib. 21. ad Edictum.

Sed si par numerus duorum interfuerit, neuter solidum gregem, sed ne partem dimidiam totius ejus vindicabit (21). Sed si majorem numerum alter habeat, ut detracto alieno, nihilominus gregem vindicaturus sit, in restitutionem non veniunt aliena capita (22).

1. *De armamentis navis et scaphæ.* 2. *De confusione et commixtione.*

3. Ulpianus lib. 16. ad Edictum.

Marcellus lib. IV. Digestorum scribit: Qui gregem habebat capitum trecentorum, amissis centum redemit (23) totidem aliena capita (24) ab eo, qui dominium eorum habebat, vel [aliena ab eo], qui bona fide ea possidebat: et hæc utique gregis, inquit, vindicatione continebuntur. Sed et si ea sola supersint capita, quæ redempta sunt, adhuc eum posse gregem vindicare (25).

§. 1. Armamenta navis singula (26) erunt vindicanda: Scapha (27) quoque separatim vindicabitur.

§. 2. Pomponius scribit, Si quid, quod ejusdem (28) naturæ est, ita confusum est atque commixtum, ut deduci, et separari non possit, non totum, sed pro parte esse vindicandum: utputa meum et tuum argentum in massam redactum est, erit nobis commune (29), et unusquisque pro rata ponderis, quod in massa habemus, vindicabimus: etsi incertum sit, quantum quisque ponderis in massa habet (30).

4. Paulus lib. 21. ad Edictum.

Quo quidem casu etiam communi dividundo agi poterit. Sed et furti, et ad exhibendum tenebitur, qui dolo malo confundendum id argentum curavit: ita ut in ad exhibendum actione (31) pretii ratio haberi debeat (32): in vindicatione vel communi dividundo actione hoc amplius ferat, cujus argentum pretiosius fuerat.

2. *De nato ex equo unius et ex equa alterius.* 3. *De arbore in alienum agrum translata.* 4. *De errore in nomine rei petitæ.* 5. *De vocabulo ambiguo.*

5. Ulpianus lib. 16. ad Edictum.

Idem (33) Pomponius [scribit]: Si frumentum duorum, non voluntate eorum, confusum sit, competit

(1) *L.* 3. *C.* 32. *et* 15. *Eclog.* 2.

(2) Id est, proprietatis adsertione: nam verbum *rei*, hic significat proprietatem. Ut autem olim fieret vindicatio, v. apud Gellium 20. *c.* 10.

(3) Ordo in titulis servatur.

(4) §. *ult. Inst. per quas personas cuique.*

(5) Libro superiore. *l.* 18. *in fin. l.* 19. *supr. de petit. hered.*

(6) De quibus dixi ad *l.* 22. *C. de administr. tut.*

(7) Moventibus se, servis et brutis, vid. *l.* 66. *l.* 93. *infr. de verb. sign.*

(8) Mobilia hæc propria sunt, quæ non moventur ex se, sed ab alio.

(9) Immobilibus. *l.* 6. *in fin. infr. ad exhibendum.*

(10) Vid. Jo. Robert. *lib. sentent. jur.* 1. *c.* 13. quod autem statim præcedit, *quæ solo continentur*, propria hæc est JCtorum locutio teste Senec. *lib.* 2. *natur. quæst. c.* 1. Mod.

(11) Servi tamen petuntur. *l.* 5. *in fin. infr. eod.*

(12) Cur? quia in rem actio competit ei, qui dominus est, vel jure gentium, vel civili. *l.* 23. *Infr. eod.* neutro jure parens, liberorum est dominus.

(13) Præjudicia quid sint, explicat Robert. 1. *sent.* 13. et Rævardus *lib.* 1. *et* 2. *de præjudiciis.* v. §. 13. *Inst. de act.*

(14) Si invitus ab alio detinetur. *infr. de lib. exhib.*

(15) Hinc nonnulli colligunt eadem ratione uxorem a marito, colonum et vasallum a domino, civem a sua republica vindicari posse adjecta causa.

(16) Vide *l.* 215. *infr. de verb. signif.*

(17) Id est, vi patriæ potestatis, quæ jure Romano competit, vindicare potest.

(18) Atqui hæc actio non est de universitate, *hac l. in princ.* grex autem quiddam universum est. Et ita est: Grex est universum quiddam, si corpora, et capita, ex quibus constat, spectes: sed non est universum quiddam juris, ut hereditas, cum vel in hereditate aliqua grex ipse esse possit.

(19) *l.* 56. *Infr. eod.* id est, corpus seu totum integrale, quod ex cohærentibus, ut domus, sive ex distantibus constet partibus, ut grex. v. *l.* 23. *Infr. eod. l.* 30. *Inf. de usurp. et usucap.*

(20) Id est, licet aliena immixta sint, *l.* 23. §. 5. *Infr. eod.* quæ ut sint immixta, non continuo efficiunt, ut grex sit communis. §. 28. *Inst. de rerum divis.*

(21) Sed singula capita. *Zas.*

(22) Adversus tertium: id est, socius ei aliena capita non restituet.

(23) Id est, sive prima gregis capita remanserint, sive alia substituantur, grex tamen totus vindicabitur.

(24) Id est, alia. Hic enim *alienum* pro alio accipe. vid. *l.* 5. *infr. de duobus reis.* ut per contrarium, *aliud* pro alieno, *l.* 7. §. 1. *Infr. ad l. Jul. majestatis.*

(25) Ut et instrumenta rei instructæ. Cur ita? vide *l.* 49. *in fin. infr. eod.*

(26) Quo jure? vide *l.* 6. *infr. eod.*

(27) Vide *l.* 44. *infr. de evict.*

(28) Si et ejusdem generis confusæ.

(29) *l.* 7. §. 8. *l.* 27. *infr. de adquir. rer. domin.*

(30) An eo casu juranti succurritur? vide *l.* 1. §. 40. *infr. depositi.*

(31) Adde *l.* 6. *infr. ad exhibendum.*

(32) Ex juramento. *l.* 5. *infr. de in litem jur.*

(33) Aridæ res ejusdem generis non confusæ, sed mixtæ, quemadmodum vindicari possint.

singulis in rem actio in id, [in] quantum paret in illo acervo suum cujusque esse. Quod si voluntate (1) eorum commixta sunt, tunc communicata videbuntur (2), et erit communi dividundo actio.

§. 1. Idem scribit, si (3) ex melle meo et vino tuo factum (4) sit (5) mulsum, quosdam existimasse, id quoque communicari: Sed puto verius, ut ipse significat, ejus potius esse, qui fecit (6): quoniam [suam] speciem (7) pristinam non continet. † Sed (8) si plumbum (9) cum argento mixtum sit, quia deduci (10) possit, nec communicabitur, nec communi dividundo agetur, [quia separari potest]: agetur autem in rem [actio]. Sed si deduci, inquit, non (11) possit, [ut] puta, si æs (12) et aurum mixtum fuerit, pro parte esse vindicandum: Nequaquam erit dicendum, quod in mulso dictum est: quia utraque materia etsi confusa, manet tamen.

§. 2. Idem scribit, si equam meam (13) equus tuus prægnantem fecerit, non esse tuum, sed meum, quod natum est (14).

§. 3. De arbore, quæ in alienum agrum translata coaluit, et radices immisit, Varus et Nerva utilem in rem actionem dabant (15): nam si nondum coaluit, mea esse non desinet (16).

§. 4. Cum in rem agatur, si de corpore conveniat, error autem sit in vocabulo, recte actum esse videtur (17).

§. 5. Si plures sint ejusdem nominis servi, puta plures Erotes, nec appareat, de quo actum sit, Pomponius dicit nullam fieri condemnationem (18).

De rei petitæ designatione.

6. Paulus lib. 6. ad Edictum.

Si in rem aliquis agat, debet (19) designare (20) rem: et utrum totam, an partem, et quotam petat: appellatio (21) enim rei non (22) genus, sed speciem significat. Octavenus ita definit, quod infectæ quidem (23) materiæ pondus, signatæ vero numerum (24), factæ autem speciem dici oportet. † Sed et mensura dicenda erit, cum res mensura continebitur. † Et, si *vestimenta* nostra esse, vel dari oportere nobis petamus, utrum numerum eorum dicere debebimus, an et colorem? Et magis est ut utrumque: nam illud inhumanum est, cogi nos dicere, trita sint an nova. † Quamvis et in *vasis* occurrat difficultas, utrum lancem duntaxat dici oporteat, an etiam quadrata, vel rotunda, vel pura, an cælata sint: quæ ipsa in petitionibus quoque adjicere difficile est: nec ita coarctanda res est: licet in petendo homine nomen ejus dici debeat, et utrum puer, an adolescens sit: utique si plures sint: sed, si nomen ejus ignorem, demonstratione (25) ejus utendum erit, veluti, *qui ex illa hereditate est*, *qui ex illa natus est* (26). † Item fundum petiturus, nomen ejus, et quo loci sit, dicere debebit (27).

De possessore, et eo, qui se obtulit.

7. Idem lib. 11. ad Edictum.

Si is, qui obtulit se fundi vindicationi, damnatus est, nihilominus a possessore recte petitur (28), sicut Pedius ait.

Si socius, et extraneus possideant.

8. Idem lib. 12. ad Edictum.

Pomponius lib. XXXVI. probat: si ex æquis partibus fundum (29) mihi tecum communem, tu et Lucius Titius possideatis (30), non ab utrisque quadrantes petere me debere, sed a Titio, qui non sit dominus, totum semissem. † Aliter atque si certis regionibus (31) possideatis eum fundum: nam tunc sine dubio et a te et a Titio partes fundi petere me debere (32): Quotiens enim certa loca possidebuntur, necessario in his aliquam partem meam esse: et ideo te quoque a Titio quadrantem petere debere. † Quæ distinctio neque in re mobili, neque in hereditatis petitione (33) locum habet: nunquam (34) enim pro diviso possideri potest (35).

(1) Ut §. 27. 28. *Inst. de rerum divis.*
(2) Vide *l.* 29. *in pr. infr. com. div.*
(3) Liquida ex diversis generibus mixta, si transeant in aliam speciem, quemadmodum vindicentur.
(4) Sine mea voluntate.
(5) Per confusionem.
(6) Idque jure specificationis. §. 25. *Inst. de rer. divis.*
(7) Species confusione mutantur.
(8) Metalla diversi generis, si misceantur, quemadmodum vindicentur.
(9) Vid. præter Alciat. a Gothofredo allegatum, Forcatulum *dial.* 38. *n.* 2. et cum Ulpiani rationi non sit locus de hac specie, idem statue, quod de superiore. *Mod.*
(10) Id est, separari, *l.* 12. *in fin. infr. de adquir. rer. dom.*
(11) Hanc negationem expungit Avellanus ex vetusto *C.* c. 25. *restitutionum.*
(12) Imo potest æs ab auro deduci: et ita quoque Callistratus, *l.* 12. *in fin. infr. de adq. rer. domin.* et hodie inventa est ars, qua Chrysulcæ aquæ vi, aurum a quocumque metallo separari potest. Alc. 6. *par.* 11.
(13) *l.* 51. §. 20. *infr. de furtis.*
(14) Quia partus matris conditionem sequitur. *l.* 7. *C. h. t.*
(15) Utilis in rem actio datur, directa non datur, *l. adeo.* §. *ult. et l. sed si ex meis. infr. de acquir. rer. dom.* quæ competit ei, in cujus fundo coaluit. *arg.* §. *si quis ex aliena. Inst. de rer. divis.* Mod.
(16) Vide *l.* 7. *in fin. l.* 26. §. *penult. infr. de adquir. rer. dom.*
(17) Adde *l.* 80. *supr. de jud. l.* 4. *infr. de legat.* 1. *l.* 34. *infr. de adquir. vel amitt. possess. l.* 4. *C. de testam.* dubitandi causa in hac specie nascitur ex *l.* 6. *infr. eod.*
(18) Cur ita? vid. *l.* 27. *Infr. de reb. dub.* incertitudinis ratione actus nulla sui parte valet.
(19) Debetne in rem descendere et oculis eam subjicere? vid. *l.* 8. *infr. finium. reg.*
(20) *l.* 1. §. 40. §. 41. *infr. depositi.* vide *l.* 19. *infr. de furtis.*
(21) Res, quæ vindicatur, designanda est non per genus, sed per speciem.
(22) Imo *rei* appellatio generalis est, *l.* 1. *in fin. Infr. de rebus creditis.* Sed hic agitur de vindicatione singularum rerum.
(23) Species designatur pondere, numero, specie, mensura, colore, figura, ætate, nomine, loco.
(24) *l.* 52. §. 25. *Infr. de furtis.*
(25) Quæ vice nominis fungitur. vide *l.* 33. *et l.* 34. *Infr. de condit. et demonst. l.* 6. *Infr. de rebus creditis.*
(26) Vel qui ex adulterio natus, *l.* 3. *Infr. de liberis et posthumis.* hic Bartolus colligit sufficere, ut matris nomine quis appelletur: mater enim patre est certior. *l.* 5. *supr. de in jus vocando.*
(27) Ut adversarius tuto possit respondere, *arg. l.* 1. *supr. de edendo.*
(28) Antequam damnatus solverit, non ut bis exigatur: semel scilicet a damnato, iterum a possessore, id enim est iniquum. *l.* 51. *in fin. infr. de re judic. l.* 34. *infr. de obligat.*
(29) Id est, rem immobilem: est enim secus in mobili. *infr. eod.*
(30) Id est, pro indiviso.
(31) Pro diviso.
(32) Pro rata possidentium sc.
(33) i. e. juris ipsius, quod est temporale, nec possideri potest pro diviso. Nam si hereditas pro rebus hereditatis accipiatur, pro diviso possideri potest. *l.* 1. §. *si ego. supr. si pars hered. pet.* Mod.
(34) *l.* 19. *infr. comm. divid.*
(35) Atqui tignum duorum esse potest, *l.* 36. *infr. de servit. præd. urb.* et hereditas. *l.* 1. §. 1. *et* 2. *supr. si pars hereditatis.*

Qui possessores teneantur.

9. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

OFficium (1) autem Judicis in hac (2) actione [in] hoc erit, ut Judex inspiciat, an reus possideat (3): Nec ad rem pertinebit, ex qua causa possideat: ubi (4) enim probavi rem meam esse, necesse habebit possessor restituere, qui (5) non objecit aliquam exceptionem. † Quidam tamen (6), ut Pegasus, eam solam possessionem putaverunt hanc actionem complecti, quæ locum habet in interdicto *uti possidetis*, vel *utrubi*: Denique [ait], ab eo, apud quem deposita (7) est, vel commodata, vel qui conduxerit, aut qui legatorum servandorum (8) causa, vel dotis (9), ventrisque nomine in possessione esset, vel cui damni infecti nomine non cavebatur, quia hi omnes non (10) possident (11), vindicari non posse. † Puto autem, ab omnibus (12), qui tenent (13), et habent restituendi facultatem, peti posse (14).

Ubi res petita restitui debet.

10. Paulus lib. 21. ad Edictum.

SI res mobilis petita sit, ubi restitui debeat, [scilicet] si præsens non sit? Et [non] malum est, (si) bonæ fidei possessor sit is, cum quo agitur, aut ibi restitui, ubi res sit, aut ubi agitur: sed sumptibus petitoris, qui extra cibaria in iter vel navigationem faciendi sunt (15).

11. Ulpianus lib. 16. ad Edictum.

NIsi [si] malit petitor suis impensis et periculo ibi, ubi judicatur, rem restitui: tunc enim de restitutione cum satisdatione cavebitur (16).

12. Paulus lib. 21. ad Edictum.

SI vero malæ fidei sit possessor, qui in alio loco eam rem nactus sit, idem statui debet. Si vero ab eo loco, ubi lis contestata est, eam subtractam alio transtulerit, illic restituere debet, unde (17) subtraxit, sumptibus suis.

Si res deteriorata restituatur.

13. Ulpianus lib. 16. ad Edictum.

NOn solum autem [rem] restitui, verum et si deterior (18) res sit facta, rationem Judex habere debebit: Finge enim debilitatum hominem, [vel verberatum], vel vulneratum restitui: utique ratio per Judicem habebitur, quanto deterior sit [factus]: Quamquam et legis Aquiliæ actione conveniri possessor possit (19). Unde quæritur, an non alias Judex æstimare damnum debeat, quam si remittatur actio legis Aquiliæ? Et Labeo putat, cavere petitorem opertere, lege Aquilia non acturum (20): Quæ sententia vera est.

14. Paulus lib. 21. ad Edictum.

QUod si malit actor potius legis Aquiliæ actione uti, absolvendus est possessor. Itaque electio actori danda est: non ut triplum, sed duplum consequatur.

1. *De re distracta ex necessitate.* 2. *De agro militibus assignato.* 3. *De animalis petiti interitu.*

15. Ulpianus lib. 16. ad Edictum.

ITem, si verberatum tradidit, Labeo ait etiam injuriarum competere [actionem petitori].

§. 1. Si (21) quis rem ex necessitate (22) distraxit, fortassis huic officio judicis succurretur, ut pretium dumtaxat debeat restituere: Nam et si fructus perceptos distraxit, ne corrumpantur, æque non amplius, quam pretium præstabit.

§. 2. Item, si forte ager fuit, qui petitus est, et militibus (23) adsignatus est (24), modico honoris gratia possessori (25) dato, an hoc restituere debeat? Et puto præstaturum.

§. 3. Si servus (26) petitus, vel animal aliud demortuum (27) sit sine dolo malo et culpa possessoris, pretium non esse præstandum plerique aiunt. Sed est (28) verius, si (29) forte distracturus erat petitor, si accepisset, moram

(1) Ad hanc legem vide quæ scripserunt Ant. Robert. ad *l. naturaliter.* §. 1. *n.* 10. Franc. Viv. *l.* 1. *commun. opin. sub* §. *actio. vers. rei vindic. opin.* 10. Mod.

(2) Secus in hereditatis possessione. *Infr. eod.*

(3) Quippe hæc actio datur contra quemcumque possidentem.

(4) Dominio actoris probato, possessor reus restituere rem cogitur. 5. *Eclog.* 1. *cap.* 9.

(5) Reus non prohibetur exceptionis suæ probationes exequi, post probatam ab actore intentionem, et post cognitas probationes actoris, *l.* 9. *C. de except. l. emptor. C. de præscript.* 10. *vel* 20. *ann.* Igitur cum hac lege non pugnat *Nov.* 90. qua tantum coërcetur multiplex testium productio.

(6) Et male. *Accursius.*

(7) Rei vindicatione dominus experiri potest adversus depositarium. Neque obstat Novella *de deposito.* 88. quia vindicationem non prohibet, sed denunciationem: quæ denique non repellit dominum, sed creditorem. Possum enim rem meam a depositario, id est, ab eo, apud quem deposuisti, vindicare, licet non possim ob pecuniam, quam tu mihi debes, depositario denunciare, *ne rem tibi, quam apud illum deposuisti, restituat:* potest enim depositarius huic denunciationi non obtemperare.

(8) Vide *l.* 3. §. 8. *infr. uti possidetis.*

(9) Vide quæ scripsi ad *l.* 2. *C. qui potiores.*

(10) Sed tenent tantum.

(11) Sunt tamen in possessione, vid. *l.* 1 *in fin. infr. de adquir. vel amitt. poss.*

(12) *l.* 2. *C. ubi in rem actio.* Imo ab his, qui titulo possident, non vindicamus. *l.* 9. *supr. de hered. petit.*

(13) Etsi non possideant: et sic a depositario, commodatario, conductore, missisque in possessionem.

(14) An ab eo, qui rem meam emit a depositario? v. *l.* 8. *in fin. C. depositi. Novell.* 22. *c.* 24. an et a depositario? hoc vult Accursius, *arg. l.* 31. *infr. depositi.* huic igitur loco male opponitur *Novell.* 88. qua non vindicatio, sed denunciatio: non Dominus, sed creditor repellitur. Cujac. *d. Nov.*

(15) Ex hac lege cum duabus seqq. collige, rem, ubi est, a bonæ fidei possessore restitui sumptibus petitoris: a malæ fidei possessore, vel ubi invenitur, vel ubi petitur, idque sumptibus ejus. *Bartol.*

(16) A possessore. §. 2. *Instit. de officio judicis.*

(17) *l.* 12. *in fin. infr. depositi.*

(18) Vel periit. *l.* 36. §. 1. *infr. eod.*

(19) Malæ fidei possessor, et ad rem, et ad ejus interesse hac actione tenetur: præterea ex l. Aquilia. sed una electa, perit altera.

(20) An adversus bonæ fidei possessorem, cui negligentia objici non potest, cum possit abuti? *l.* 31. §. 3. *supr. de petit. hered.* an malæ fidei? cui actor cavere non debet? *l.* 69. *infr. eod.*

(21) Qui rem alienam necessario distraxit, pretium tantum reddit.

(22) Vid. Hadr. Pulvæum *de rei alienæ distract. c.* 2. Pileum *quæst.* 42. Emanuelem Zoares *lib.* 1. *observ. c.* 2. Mod.

(23) *Feudorum* origo hinc videtur initium duxisse.

(24) A Principe, seu præcepto Principali: hostium enim agri partim vendebantur, partim assignabantur militibus. ut *l.* 11. *infr. de evict.* Idque causa legitima. An id Principi in suos cives liceat, vide quæ notavi *ad Novell.* 85. *et hujus legis interpretationem.*

(25) Veteri, eique dudum et antea hosti non subdito. vide *d. Novell.* adde *l.* 16. *in fin. infr. de adquir. rer. domin.* Victores Romani, veteres colonos interdum jubebant migrare. *Goth.* Itaque Apulejus *in Apol.* 2. ad Claudium Maximum: *Rumpi tabulas istas jube, Maxime, invenies filium heredem, mihi vero tenue nescio quid honoris gratia legatum, ne si quid ei humanitus accidisset, nomen, maritus, in uxoris tabulis non haberem.* adi Duarenum *lib.* 2. *disp. c.* 35. Forcatulum *dialog.* 18. *n.* 5. Cujac. *lib.* 2. *observ. c.* 9. Mod.

(26) Faciunt huc, quæ scribit Jo. Robert. *lib.* 1. *sentent. jur. c.* 23. et Pileus *quæst.* 104. Mod.

(27) Vindicata re perempta sine culpa possessoris, non præstatur pretium a possessore, nisi moram fecerit, et distrahi potuisset, 15. *Eclog.* 9. *c.* 5.

(28) *l.* 12. §. 4. *infr. ad exhibend. l.* 5. *infr. de reb. creditis.* Imo non est. *l.* 40. *supr. de heredit. petit.*

(29) *l.* 14. §. 11. *supr. quod met. caus. l.* 14. *in fin. infr. depositi.*

passo debere præstari? nam si ei restituisset, distraxisset, et pretium esset lucratus.

1. Si navis petita perierit.

16. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

UTique (1) autem, etiam mortuo (2) homine, necessaria (3) est (4) sententia propter (5) fructus (6), et partus, et stipulationem de evictione: Non enim post litem contestatam utique et fatum (7) possessor (8) præstare debet.

§. 1. Culpa non intelligitur (9), si navem petitam tempore navigationis (10) trans mare misit, licet ea perierit: nisi [si] minus idoneis hominibus eam commisit.

De interitu rei venditæ. 1. De fructibus, et omnibus accessionibus, et mora.

17. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

JUlianus lib. VII. Digestorum scribit: Si hominem, qui Mævii erat, emero a Titio, deinde, cum eum Mævius a me peteret, eundem vendidero, eumque emptor occiderit, æquum esse me pretium Mævio restituere (11).

§. 1. Idem Julianus eodem libro scribit, si moram (12) fecerit in homine reddendo possessor; et homo mortuus sit, et fructuum rationem usque ad rei judicatæ tempus spectandam esse.

† Idem Julianus ait, non solum fructus (13), sed etiam omnem causam præstandam: et ideo et partum (14) venire in restitutionem, et partuum (15) fructus. † Usque adeo autem et causæ veniunt, ut Julianus lib. VII. scribit, si per eum servum possessor adquisierit actionem legis Aquiliæ, restituere cogendum. Quod si dolo malo ipse possessor desierit (16) possidere, et aliquis hominem injuria occiderit, aut pretium hominis, aut actiones (17) suas præstare cogetur, utrum eorum voluerit actor. † Sed et fructus, quos ab alio possessore percepit, restituere eum oportet: lucrum (18) enim ex eo homine, qui in lite esse cœperit, facere non debet. Sed fructus ejus temporis, quo [tempore] possessus est ab eo (19), qui evicerit, restituere non debet.

† Sed quod dicit de actione legis Aquiliæ, procedit, si post litem contestatam usucepit (20) possessor, quia plenum (21) jus incipit habere.

De re pendente judicio usucapta.

18. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

SI post (22) acceptum judicium possessor usu hominem cepit (23), debet eum tradere (24) eoque nomine *de dolo* cavere (25): periculum est enim, ne cum vel pigneraverit (26), vel manumiserit.

De cautione rei præstanda.

19. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

IPsi quoque reo cavendum esse Labeo dicit, *his* (27) *rebus recte præstari* (28), si forte fundi (29) nomine, *damni infecti* cavit.

De partu et omni causa.

20. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

PRæterea restituere (30) debet possessor et quæ post acceptum judicium per eum, non ex re sua (31), adquisivit: in quo hereditates quoque legataque, quæ per eum servum obvenerunt, continentur: nec enim sufficit, corpus ipsum restitui: sed opus est, ut (32) et causa rei restituatur: id est, ut omne habeat petitor, quod habiturus foret, si eo tempore, quo judicium accipiebatur, restitutus illi homo fuisset. Itaque partus ancillæ restitui debet: quamvis postea editus sit, quam matrem ejus, post acceptum scilicet judicium, possessor usuceperit, quo casu etiam de (33) partu, sicut de matre, et traditio et cautio de dolo necessaria est.

Si servus petitus fugerit.

21. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

SI a bonæ (34) fidei possessore (35) fugerit servus, requiremus, an talis fuerit, ut et custodiri debuerit (36)? nam si integræ opinionis videbatur, ut non debuerit custodiri, absolvendus est possessor: ut tamen, si interea eum usuceperat (37); actionibus suis cedat petitori, et fructus ejus temporis, quo possedit, præstet; quod si nondum eum usucepit, absolvendum eum sine cautioni-

(1) Id est, sed certe. *l. qui repudiantis.* 17. *supr. de inoffic. l. quamquam.* 15. *C. de excusat. tut.*
(2) Vide Cujac. 9. *obs.* 34.
(3) Id est, lis non moritur, non absolvitur aut non absolvendus est reus. *l.* 8. *infr. de re jud.*
(4) Cur? actori propter fructus et pretium: reo vero propter stipulationes, evictiones et regressum.
(5) Mortuo post litem contestatam homine, non omnino moritur lis: superest enim ratio fructuum, id est, operarum. *l.* 8. *infr. de re judic. l.* 11. *infr. judicatum solvi.* Quarum quæ habenda sit ratio, an usque ad mortui, an usque ad rei judicatæ tempus, quæstio est, de qua vide *l.* 33. *infr. eod.*
(6) Id est, operas.
(7) Mors a nullo præstari potest, *l.* 40. *supr. de petit. her. l.* 12. §. 1. *infr. de usufruct. l.* 82. *in fin. infr. de verb. obl. l.* 64. *infr. de reg. jur. Al.* factum.
(8) Bonæ fidei.
(9) Vid. Menochium *de arbitr. jud. lib.* 2. c. 61. et ad præcedentia præter Cujacium, Robertum, ubi *supr. Mod.*
(10) De quo vide 4. Vegetium 39. secus, si non tempore navigandi, *l.* 36. *in fin. infr. eod.*
(11) Vide *l. ult. supr. de negotiis.*
(12) Idque post litem contestatam.
(13) *l.* 5. 17. *C. h. t.*
(14) *l.* 20. *in fin. infr. eod.*
(15) Atque ita partus non modo primus, sed et secundus veniet. *l.* 39. *infr. de usuris.*
(16) *l.* 5. *in fin. infr. de reb. cred. l.* 91. §. 1. *infr. de verb. oblig.*
(17) In rem, et Aquiliam.
(18) Vide quæ scripsi ad *l.* 56. *supr. de heredit. petit.*
(19) Vero domino.
(20) Bonæ fidei possessor tunc legis Aquiliæ actionem habet, cum usucepit servum: secus, si nondum usucepit.
(21) Plenum jus in re habet, qui eam usucepit.
(22) Potuit enim olim: nam usucapio non interrumpebatur litis contestatione, *l.* 2. *infr. pro donato.* hodie interrumpitur. *l. penult. l. ult. C. de annali except.*
(23) Quæ tamen usucapio nihil ei prodest, cum eum reddere debeat, *l. moræ. C. de rei vind. et l. nec bona. C. de præscript. long. temp.* Mod.
(24) *l.* 20. 21. *infr. eod.*
(25) *l.* 40. §. 3. *supr. de heredit. petit.* Goth. Et culpa, post litem contestatam, ut *l.* 27. *infr. eod.* S. L.
(26) Atqui litigiosum pignorari non potest. *l.* 1. *in fin. infr. quæ res pignori.*
(27) Et sic de indemnitate.
(28) De hac formula, *recte præstari*, scripsi ad *l.* 11. *in fin. infr. de duobus reis. l.* 71. *in fin. infr. de verb. signific.*
(29) Id est, urbani prædii. *l.* 38. §. 1. *infr. de damno.*
(30) *l.* 18. *supr. eod.* Goth. Explicationem hujus legis vid. apud Leonin. *emendat. l.* 3. *cap.* 7. *num.* 9. Ans.
(31) Vide *l.* 33. *supr. de petit. hered.*
(32) *l.* 17. §. 1. *supr. eod. l.* 1. *C. eod.*
(33) *l.* 1. *in fin. C. eod.*
(34) Bonæ fidei possessor, si fugerit servus, absolvitur: nisi talis sit, qui custodiri debuerit. 15. *Eclog.* 1. c. 21. Goth. Vide hic Leonin. *emendat. lib.* 1. *cap.* 13. *num.* 7. Ans. Adde Cujac. *lib.* 27. *obs. cap.* 28. S. L.
(35) Puta, a marito servus dotalis, *l.* 25. §. 3. *infr. soluto.*
(36) Ut quia vinctus datus est. *l.* 5. §. 6. *infr. commodati.*
(37) Ut *l.* 18. *supr. eod.*

bus ut nihil caveat petitori, *de persequenda ea re* (1): quo minus (2) enim petitor eam rem persequi potest: quamvis interim, dum in fuga sit, usucapiat (3), nec iniquum id esse, Pomponius lib. XXXIX. ad Edictum scribit. ┼ Si vero custodiendus fuit: etiam ipsius nomine damnari debebit: ut (4) tamen si usu eum non cepit, actor ei actionibus suis cedat. ┼ Julianus autem, in his casibus ubi propter fugam servi possessor absolvitur, etsi non cogitur (5) cavere *de persequenda re*, tamen cavere debere possessorem, *si rem nactus fuerit, ut eam restituat.* Idque Pomponius lib. XXXIV. [variarum] lectionum probat: quod verius est.

22. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

QUod si dolo possessoris fugerit, damnandum eum, quasi (6) possideret (7).

Quibus datur hæc actio. 1. *De locis sacris et religiosis.* 2. *De rebus adjectis* 3. *De scriptura et pictura.* 4. *De doli exceptione.* 5. *De rebus junctis, et rebus commixtis.* 6. *De tigno juncto.*

23. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

IN rem actio competit ei qui aut jure gentium, aut jure civili dominium adquisivit (8).

§. 1. Loca sacra, item religiosa (9), quasi nostra, in rem actione peti non possunt.

§. 2. Si quis rei suæ alienam rem ita adjecerit, ut pars ejus fieret: veluti, si quis statuæ suæ brachium (10) aut pedem alienum adjecerit, aut scypho ansam (11) vel fundum, vel candelabro sigillum, aut mensæ pedem, dominum ejus totius rei effici, vereque statuam suam dicturum et scyphum, plerique recte dicunt.

§. 3. Sed et id, quod in charta mea scribitur, aut in tabula pingitur, statim meum fit (12): licet de pictura quidam (13) contra senserint, propter pretium picturæ: sed necesse (14) est, ei rei (15) cedi, quod sine illa esse non potest (16).

§. 4. In omnibus igitur istis, in quibus mea res, per prævalentiam, alienam rem trahit, meamque efficit, si eam rem vindicem, per exceptionem doli [mali] cogar pretium ejus, quod accesserit, dare.

§. 5. Item quæcumque aliis juncta (17), sive adjecta, accessionis loco cedunt (18), ea quamdiu [illegible] dominus vindicare non potest: sed [illegible] agere potest [illegible], et tunc vindicentur: scilicet excepto eo, quod Cassius de ferruminatione scribit. Dicit enim, si statuæ suæ ferruminationi junctum brachium sit, unitate majoris partis consumi: et, quod semel alienum [factum] sit, etiam si inde abruptum sit, redire ad priorem dominum non posse. Non (19) idem in eo, quod adplumbatum sit: quia *ferruminatio* (20) *per eandem materiam facit* (21) *confusionem*: *plumbatura non* (22) *idem efficit*. Ideoque in omnibus his casibus, in quibus neque ad exhibendum, neque in rem locum habet, in factum actio necessaria est (23).

┼ At in his [corporibus], quæ ex distantibus (24) corporibus essent, constat singulas partes retinere suam propriam speciem: ut singuli homines, singulæ oves: ideoque posse me gregem vindicare, quamvis (25) aries tuus sit immixtus: sed et te arietem vindicare posse. ┼ Quod non idem in cohærentibus corporibus eveniet: nam si statuæ meæ brachium alienæ statuæ addideris, non posse dici brachium tuum esse: quia tota statua uno spiritu (26) continetur.

§. 6. Tignum alienum (27) ædibus junctum, nec (28) vindicari potest, propter legem duodecim tabularum, nec (29) eo nomine ad exhibendum agi, nisi adversus eum, qui sciens alienum junxit ædibus: sed est actio antiqua *de*

(1) Id est, homine petito: sic *res* pro homine sumitur, *l.* 39. *infr. de legat.* 1. pro navi, *l.* 5. *infr. qui potiores.* pro possessione, *l.* 98. *in pr. infr. de solutionibus.*

(2) Comminus. *Hal.* id est, statim, sine cessatione, Cujac. 11. *obs.* 39. *Comminus arva Insequitur*, Virgilius *Georg.* 1. *in fin.* id est, statim, sine intermissione, propere. Hesiodus ἔπιθεν. Lucretius *l.* 4. *Comminus ipse suo contingens fervidus igni.* Goth. *al. nihilominus.* Mod.

(3) *l.* 1. §. 14. *infr. de aquir. vel amitt. possess.*

(4) Vide quæ scripsi ad *l.* 63. *infr. eod.*

(5) *l.* 47. §. 3. *infr. de leg.* 1.

(6) Dolus quasi possessionem repræsentat, *ut hic.* qui dolo desiit possidere, quasi possidere videtur. *l.* 25. *Inf. eod. l.* 131. *infr. de regul. jur.*

(7) *l.* 12. *infr. de noxal.* in quem ideo in litem juratur. *l.* 68. *infr. eod.*

(8) §. 4. *Inst. de act.*

(9) *l.* 43. *infr. eod.*

(10) Vide *l.* 14. *infr. de auro.*

(11) Puta ex plumbo aliene. *l.* 23. *infr. de aquir. rer. dom.* est vero ansa in scypho, pars ea, qua scyphus elevatur commodissime, quæ et nasus: unde Nasiterna *Festo*, *Nonio*, *Fulgentio.* Ita Vatinianis calicibus assignat nasos Martialis, et Juvenalis: *Tu Beneventani sutoris nomen habentem, Siccabis calicem nasorum quatuor.* adde *l.* 7. §. 2. *infr. ad exhib.*

(12) *l.* 9. §. 1. *infr. de acquir. rer. dom.*

(13) Gaius in *l.* 9. §. 2. *infr. de acquir. rer. domin.* Goth. partic. *licet* corrigit: non est igitur contraria *l. qua ratione.* §. *sed non uti. infr. de acquir. rer. dom.* et §. *si quis in aliena. Inst. de rer. divis.* Mod.

(14) Naturali ratione inspecta, a qua Justinianus tamen discedit. §. 34. *Inst. de rer. divis.* propter pretium picturæ apud Romanos.

(15) Tabulæ. *Caj.* 1. *Inst.* 1.

(16) Hodie tabula cedit picturæ. §. 34. *Inst. de rer. divis.*

(17) Vid. Bartol. ad *l. centurio.* 2. *opp.* ubi Ripa *n.* 31. *de vulg. et pupill.* Tiraquell. *tract. de legib. connubialibus part.* 5. *gloss.* 1. *n.* 25. *ibi*: *Ferruminatio.* Alciat. *l.* 4. *de V. S. et lib.* 6. *parerg. cap.* 2. Marian. Socin. *in tract. de obligat. lib.* 18. *n.* 10. *in* 15. *vol. tract.* Mod.

(18) *l.* 19. *infr. de auro et argent.*

(19) Adplumbati et ferruminati, seu plumbaturæ et ferruminationis differentia.

(20) χαλκοκόλλητος, ferruminatus. Glossis, σωμῶ ferrumino: σώμωμα ferrumen.

(21) Cur? hujusmodi junctura seu ligatura, quæ συγκολή, ex ferri excrementis vel ramentis, vel alia materia fit.

(22) Cur? quia fit ex plumbo, μολύβδωσις, et μολύβδωμα dicitur. *l.* 27. *infr. de adquir. rer. dom.* Juvenalis *Satyra* 14. *in fin. Si fregeris, altera fiet Cras domus, atque eadem plumbo commissa manebit.*

(23) Quæ rei vindicationi, tanquam remedium adfine, cohæret. *l.* 52. *infr. eod.*

(24) Corporum alia sunt ex distantibus corporibus, alia cohærentia sunt. Hæc corpora uno spiritu continentur: illa non uno spiritu continentur: sed eorum singulæ partes retinent proprium suam speciem. De corporum generibus adde *l.* 76. *supr. de judiciis. l.* 30. *infr. de usurpat. et usucap.*

(25) *l.* 1. *in fin. supr. eod.*

(26) *l.* 30. *infr. de usurpat. et usucap.* Stoicorum hoc axioma est. Chrysippus enim (ut Aphrodisæus scribit) vim continuationem spirituum vocavit. Spiritum autem hic videtur accipere, pro specie: hoc sensu statuæ partes, uno spiritu contineri, una specie constare: et alioqui hic spiritus opponitur speciei corporum, quæ ex distantibus corporibus constant, singulæ partes proprium spiritum retinent: quæ sunt cohærentia, uno spiritu continentur, non pluribus speciebus constant, sed una.

(27) Adi Rævardum, *ad LL.* 12. *tabul. cap* 20. Mod.

(28) Vide *l.* 6. *infr. ad exhib. l.* 7. §. 10. *infr. de acquir. rer. dom. l.* 98. *in fin. infr. de solutionibus.*

(29) Imo ad exhibendum agi potest. *l.* 1. §. 2. *infr. de tign. junct.*

tigno juncto. quæ in duplum ex lege duodecim (1) tabularum descendit.

§. 7. Item si quis ex alienis cementis in solo suo ædificaverit, domum quidem vindicare poterit, cementa autem resoluta (2) prior dominus vindicabit: etiamsi post tempus usucapionis dissolutum sit ædificium, postquam a bonæ fidei emptore possessum sit: nec enim singula cementa usucapiuntur, si domus per temporis spatium nostra fiat (3).

Collatio judicii petitorii et possessorii.

24. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

IS, qui destinavit (4) rem petere, animadvertere debet, an aliquo interdicto (5) possit nancisci possessionem: quia longe commodius est (6), ipsum possidere, et adversarium ad onera (7) petitoris compellere, quam alio possidente petere.

De eo, qui se obtulit.

25. Ulpianus lib. 70. ad Edictum.

IS, qui se obtulit rei defensioni sine causa, cum non possideret, nec (8) dolo fecisset quo minus possideret, si actor ignoret, non est absolvendus (9), ut Marcellus ait. quæ sententia vera est: sed [hoc] post litem contestatam. Cæterum ante judicium acceptum non decipit actorem, qui *se* negat *possidere*, cum vere non possideret: nec videtur se liti obtulisse, qui discessit.

26. Paulus lib. 2. ad Plautium.

NAm si actor (10) scit, tunc is non ab alio, sed a se decipitur (11): et ideo reus absolvitur.

1. *Quo tempore possessio spectatur. De fructibus.* 2. *De homine deteriorato, deinde ex alia causa mortuo.* 3. *De eo, qui dolo desiit possidere.* 4. *De absentia ejus, per quem possidetur.* 5. *De sumptibus a possessore factis.*

27. Idem lib. 21. ad Edictum.

SIn autem, cum a Titio petere vellem, aliquis dixerit, *se possidere*, et ideo liti se obtulit, et hoc (12) ipsum in re agenda testatione probavero, omnimodo condemnandus est.

§. 1. Possidere autem aliquis debet, utique et (13) litis contestatæ tempore (14), et quo res judicatur. † Quod si litis contestationis tempore possedit, cum autem res judicatur, sine dolo malo amisit possessionem, absolvendus est possessor. Item si litis contestatæ tempore non possedit, quo autem judicatur possidet, probanda est Proculi sententia, ut omnimodo condemnetur (15). † Ergo et fructuum nomine, ex quo cœpit possidere, damnabitur.

§. 2. Si homo petitus, dolo possessoris deterior factus sit, deinde, sine culpa ejus, ex alia causa mortuus sit, æstimatio non fiet ejus, quod deteriorem eum fecerat: quia nihil interest petitoris. Sed hæc, quantum ad in rem actionem: legis autem Aquiliæ actio durat.

§. 3. Sed et is, qui ante litem contestatam dolo desiit rem possidere, tenetur in rem actione: idque ex Senatusconsulto (16) colligi potest, quo cautum est (ut diximus) *ut dolus præteritus in hereditatis petitionem veniat*: cum enim in hereditatis petitione, quæ (17) et ipsa in rem est, dolus præteritus fertur (18), non est absurdum, per (19) consequentias, et (20) in speciali in rem actione dolum præteritum deduci (21).

§. 4. Si per filium, aut per servum pater vel dominus possideat, et is sine culpa patris, dominive, rei judicandæ tempore absit: vel tempus dandum, vel cavendum est de possessione restituenda.

§. 5. In rem petitam si possessor ante litem contestatam sumptus (22) fecit, per doli mali exceptionem ratio eorum haberi debet, si perseveret actor petere rem suam, non redditis sumptibus. Idem est etiam, si noxali judicio servum defendit, et damnatus præstitit pecuniam: aut in area, quæ fuit petitoris, per errorem insulam (23) ædificavit: nisi tamen paratus sit petitor pati, tollere eum ædificium. Quod et in area uxori donata, per judicem (24), qui de dote cognoscit, faciendum dixerunt. Sed si puerum meum, cum possideres, erudisses (25), non (26) idem observandum Proculus existimat, quia (27) neque carere servo meo debeam: nec potest remedium idem adhiberi, quod in area diximus.

28. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

FOrte quod pictorem (28) aut librarium (29) docueris, dicitur non aliter officio judicis æstimationem haberi posse:

29. Pomponius lib. 21. ad Quintum Mucium.

NIsi si venalem (30) eum habeas, et plus ex pretio [ejus] consecuturus sis propter artificium (31).

(1) De actione antiqua tigni juncti dixi ad 12. Tabulas, *tit. de privatis delict.*
(2) *l.* 59. *infr. eod.*
(3) Adde *l.* 30. *infr. de adquir. vel amitt. poss. l.* 23. *in fin. infr. de usurpat. et usucap.*
(4) Animo.
(5) *l.* 12. §. 1. *infr. de adquir. vel amitt. poss. l.* 18. *in fin. infr. de vi et vi.*
(6) §. 4. *vers. commodum. Instit. de interdict.*
(7) Onus est partibus petitoris fungi. adde *l.* 2. *C. de probat.*
(8) Paria sunt, possidere et dolo desiisse possidere. vide *l.* 22. *supr. eod.*
(9) *l.* 13. §. 13. *l.* 45. *supr. de petit. hered. l. ult. infr. si ususfr. petatur.*
(10) Ab initio sc. *l.* 45. *supr. de hered. petit.*
(11) Vide *l.* 1. *in fin. infr. de act. empt.*
(12) Rem meam esse.
(13) *l.* 25. §. 7. *supr. de petit. hered. l.* 4. *infr. de except. et l.* 47. *infr. de solut.* S. L.
(14) Adde *l.* 30. *infr. de peculio.*
(15) Ut possessor hac actione condemnetur sufficit eum possedisse tempore rei judicatæ. *Bart.*
(16) *l.* 20. §. 6. *supr. de petit. hered.*
(17) Hereditatis petitio, in rem est actio.
(18) Vid. *l.* 25. §. 7. *in fin. supr. de petit. hered.*
(19) Locus a consequentibus, ut *l.* 3. §. 1. *infr. de injuriis.* vel ab hereditatis petitione ad rei vindicationem.
(20) Locus ab universali in rem petitione ad specialem valet, *ut hic.* nisi ratio diversitatis adferatur. *Fulgos.*
(21) *l.* 63. *l.* 69. *infr. eod. l.* 157. §. 1. *infr. de reg. jur.*
(22) Lex rationem sumptuum habet, qui a possessore facti sunt ante litis contestationem. *Synopsis Basilic.* 13. περὶ δαπανημάτων. c. 27. §. 6.
(23) *l.* 48. *infr. eod. l.* 11. *C. eod.*
(24) Adde *l.* 11. §. 9. *infr. de Publiciana.*
(25) *l.* 25. *infr. de pign. act. l.* 6. *infr. de impensis. l.* 79. §. 1. *infr. de verb. sign.* de sumptibus et expensis, v. quæ notavi ad *Nov.* 6. *c. ult.*
(26) Imo idem in servo, quod in area. *l.* 45. §. 1. *infr. de act. empt.* Solve, hic dominus non habet unde solvat sumptus: ibi habet. Est et alia manifesta differentia: area plerumque tolli potest, eruditio servi tolli non potest.
(27) Vide *l.* 79. *infr. de verb. sign. l.* 43. *infr. de act. empt.*
(28) Pone et exemplum ex *l.* 43. *in fin. infr. de actionib. empti.*
(29) De cujus munere vide *l.* 92. *infr. de reg. jur.*
(30) *l.* 38. *in fin. infr. eod.* id est, promercalem. *l.* 10. *infr. de impensis.*
(31) Tunc enim dominus tenetur, quia fit locupletior. *l.* 38. *infr. eod. l.* 25. *infr. de pign. act.*

30. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

Ut si ante denunciatum sit actori, ut impensam solveret, et eo disimulante (1) posita sit doli mali exceptio.

De fructibus servi petiti, et impensis in eum factis.

31. Paulus lib. 21. ad Edictum.

Cæterum, cum de fructibus servi petiti quæritur, non tantum pubertas ejus spectanda est: quia (2) etiam impuberis aliquæ operæ esse (3) possunt (4): improbe (5) tamen desiderabit petitor fructus æstimari, qui ex artificio ejus percipi potuerunt, quod artificium sumptibus possessoris didicit:

32. Modestinus lib. 8. Differentiarum.

Quod si artificem (6) fecerit, post (7) vicesimumquintum (8) annum ejus, qui artificium consecutus est, impensæ factæ poterunt pensari (9).

De fructibus.

33. Paulus lib. 21. ad Edictum.

Fructus (10) non modo percepti, sed et (11) qui percipi [honeste] potuerunt, æstimandi sunt; et ideo si dolo (12), aut culpa possessoris, res petita perierit (13), veriorem (14) putat Pomponius (15) Trebatii (16) opinionem, putantis eousque fructuum rationem habendam, quousque haberetur, si non periisset (17): id est, ad rei judicandæ tempus: quod et Juliano placet. Hac ratione, si nudæ (18) proprietatis dominus petierit, et inter (19) moras ususfructus amissus sit, ex eo tempore, quo ad proprietatem ususfructus reversus est (20), ratio fructuum habetur (21).

34. Julianus lib. 7. Digestorum.

Idem est et si per alluvionem pars fundo accesserit (22).

2. *Si possessor rei æstimationem solvat.* 3. *De petitione partis.*

35. Paulus lib. 21. ad Edictum.

[Et] ex diverso, si petitor lite contestata usumfructum legaverit, ex eo tempore, ex quo discessit a proprietate, fructuum rationem non habendam, quidam recte putant (23).

§. 1. Ubi [autem] alienum fundum petii, et judex sententia declaravit *meum esse*, debet etiam de fructibus possessorem condemnare: eodem enim errore et de fructibus condemnaturum: non (24) debere enim lucro possessoris cedere fructus, cum victus sit: alioquin, ut Mauricianus ait, nec rem arbitrabitur judex *mihi restitui*, et quare habeat, quod non esset habiturus, possessor, si statim possessionem restituisset?

§. 2. Petitor possessori de evictione cavere non cogitur (25) rei nomine, cujus æstimationem accepit: sibi enim possessor imputare debet, qui non restituit rem.

§. 3. Eorum quoque, quæ sine interitu dividi non possunt, partem petere posse constat.

Qui tenentur hac actione. 1. *De culpa possessoris.*

36. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

Qui (26) petitorio judicio utitur, ne frustra experiatur, requirere debet (27), an is, cum quo instituat actionem, *possessor sit*, *vel dolo desiit possidere* (28).

§. 1. Qui in rem convenitur, etiam (29) culpæ nomine condemnatur. † Culpæ autem reus est possessor, qui per insidiosa loca (30) servum misit, si is periit: et qui servum a se petitum, in arena (31) esse concessit, et is mortuus sit: sed et qui fugitivum a se petitum non custodit, si is fugit: et qui navem a se petitam adverso tempore (32) navigatum misit, si ea naufragio perempta est (33).

De eo, qui in aliena area ædificavit.

37. Ulpianus lib. 17. ad Edictum.

Julianus lib. viii. Digestorum scribit: si (34) in aliena area ædificassem, cujus bonæ fidei quidem emptor fui, verum eo tempore ædificavi, quo jam sciebam alienam, videamus, an nihil mihi exceptio prosit: nisi forte quis dicat, prodesse de damno solicito? Puto autem, huic exceptionem non prodesse: nec enim debuit, jam alienam certus, ædificium ponere: sed hoc ei concedendum est,

(1) *l. 2. C. si aliena res pignori.*

(2) Operæ, ut puberis, ita impuberis possunt esse aliquæ. *Synopsis Basilic.* περὶ ὑπηρεσίας.

(3) Imo, nullæ esse possunt. *l.* 12. §. 3. *infr. de usufr. l. ult.* §. 1. *infr. de op. servor.*

(4) Utputa, si impubes nomenclator sit, vel histrio. *l. ult. in fin. infr. de liberali causa.*

(5) ἀναισχύντως, impudenter, *Synopsis Basilic. d. tit.* hoc sensu, Dominum servi, impudenter a servi possessore artificis servi fructus desiderare, cum possessor servum suis sumptibus docuit.

(6) Impuberem scilicet, de quo dixi lege proxima.

(7) Artificis servi operæ post 25. annum cum sumptibus compensantur. *Synopsis Basilic. ibid.*

(8) *Post quintum annum* legit Cujac. 9. *obs.* 38. tunc enim operari incipit.

(9) Nam in hoc judicio sumptuum ratione admittitur compensatio. vide *l.* 48. *infr. eod.*

(10) 15. *Synopsis Basilic.* 1. c. 35.

(11) *l.* 62. *in fin. infr. eod.*

(12) *Si sine dolo*, Cujac. 9. *obs.* 34. reprehensus ab Antonio Fabro, 2. *conjectur.* 6.

(13) Vel deterior facta sit. *l.* 13. *supr. h. t.* Restitutio enim fieri debet cum omni utilitate et causa. vide *l.* 20. *supr. eod.* Ans.

(14) Sed quæ ratio fuit contrariæ seu diversæ sententiæ? Licet servus dolo vel culpa periit, fato tamen et necessitate suaque morte periit, periturus alioqui apud ipsum dominum. Cæterum nullæ operæ ejus petendæ sunt, qui natura operas aliquas præstare non potuit.

(15) Tres igitur jurisconsulti in hac sententia sunt, Pomponius, Trebatius, Julianus, mortuo homine de quo agebatur, post litem contestatam dolo aut culpa possessoris, eousque fructuum habendam esse rationem, quousque haberetur, si non periisset, id est, ad rei judicandæ tempus, *ut hic.* Imo ad mortis tantum. *l. pen. infr. eod.* vide Cujacium 9. *obs.* 34.

(16) Contrarium existimat Labeo *in l. pen. infr. eod.* verum Trebatio facilis fuit dissensio a Labeone præceptore.

(17) Perissent.

(18) Ψιλὴν δεσποτείαν Græci appellant.

(19) Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, *Eclog. d. loco.* et interea, vide *l.* 28. *infr. de adm. et peric. tut.*

(20) Ad proprietarium. *l.* 19. *infr. de usuris.*

(21) Ad utilitatem proprietarii.

(22) Ea fit enim proprietarii. §. 20. *Inst. de rer. divis.* v. *l.* 1. *C. de alluvionibus.*

(23) Neque enim nudæ proprietatis ullus fructus intelligitur. *l.* 19. *infr. de usuris.*

(24) Vide *l.* 16. *infr. de except. rei judicatæ.*

(25) Adde *l.* 29. *infr. familiæ. l.* 14. §. 1. *infr. de cond. furt. l.* 10. *infr. rer. amot.*

(26) ὁ θέλων ἐκδικῆσαι, 15. *Eclog.* 1. *cap.* 36. Vindicaturus. Est igitur petitorium judicium hic, rei vindicatio.

(27) Per interrogationem. *l.* 20. §. 1. *infr. de interrog.*

(28) *l. ult. infr. eod. l.* 1. *C. ubi in rem actio.*

(29) V. *l.* 91. *infr. de verb. oblig.*

(30) Aut non idoneo tempore, *arg. l.* 13. *supr. eod.*

(31) ἐκ κυνηγίῳ, *Synops. Basil. d. l.*

(32) Aut sine gubernatore. *l.* 13. §. 2. *infr. locati.*

(33) Confer §. 7. 8. *Inst. de l. Aquil. l.* 2. *C. h. t. l. ult. C. de navicul. l.* 3. *C. de naufrag.* Ans.

(34) Si bona fide aream emero, et postquam scivi alienam esse, ædificavero, sumptus quidem non repeto, sed tamen ædificium sine dispendio domini areæ possum tollere. *Synopsis Basil.* 15. *tit.* 9. *c.* 27. et ibidem c. περὶ δαπανημάτων, ubi scholion hoc adjicit, Non prodest, inquit, possessori doli mali exceptio, qua sumptus repetit, sed retentionem habet. Hoc autem solum illi concedendum est, ut sine dispendio domini areæ tollat ædificium exstructum.

ut sine dispendio domini areæ tollat ædificium, quod posuit (1).

De sumptibus a possessore factis.

38. CELSUS lib. 3. Digestorum.

IN (2) fundo alieno, quem imprudens (3) eméras, ædificasti (4), aut conseruisti (5), deinde evincitur: bonus judex varie ex (6) personis causisque constituet. Finge et dominum eadem facturum fuisse, reddat impensam, ut fundum recipiat, usque eo duntaxat, quo pretiosior (7) factus est (8), [et si plus pretio fundi accessit (9), solum, quod impensum est]. Finge pauperem (10), qui, si reddere id cogatur (11), laribus (12), sepulchris avitis carendum (13) habeat. Sufficit tibi permitti tollere ex his rebus, quæ possis: dum ita, ne deterior sit fundus, quam si initio non foret ædificatum. † Constituimus vero, ut, si paratus est dominus (14) tantum dare, quantum habiturus est possessor, his rebus ablatis (15), fiat ei potestas (16): neque (17) malitiis indulgendum est (18): si tectorium (19) (puta) quod induxeris, picturasque corradere velis, nihil laturus, nisi ut officias. Fingi eam personam esse domini, quæ receptum fundum mox (20) venditura sit: nisi reddit, quantum prima parte reddi oportere diximus, eo deducto, tu condemnandus es.

De redemptoribus, qui suis cæmentis ædificant. 1. *Si mulier intercedens, pignus dederit.*

39. ULPIANUS lib. 17. ad Edictum.

REdemptores (21), qui suis cæmentis ædificant (22), statim cæmenta faciunt eorum, in quorum solo ædificant (23).

§. 1. Julianus recte scribit, lib. XII. Digestorum, mulierem, quæ intercedens (24) fundum pignori dedit, quamvis a creditore distractum, posse (25) in rem actione petere (26):

40. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

QUia nullum pignus creditor vendidisse videtur.

Utrum emptori hæc actio detur.

41. ULPIANUS lib. 17. ad Edictum.

SI quis hac lege (27) emerit, *ut si alius meliorem conditionem attulerit, recedatur ab emptione*, post allatam conditionem, jam non potest in rem actione uti. Sed [et] si cui in diem addictus sit fundus, antequam adjectio sit facta, uti in rem actione potest (28): postea, non poterit.

§. 1. Si servus mihi, vel filiusfamilias fundum vendidit, et tradidit, habens liberam peculii administrationem, in rem actione uti potero. † Sed et si, domini voluntate (29), [domini] rem tradat, idem dicendum erit: quemadmodum cum procurator voluntate domini vendidit, vel tradidit, in rem actionem mihi præstabit.

De herede possessoris.

42. PAULUS lib. 26. ad Edictum.

SI in rem actum sit, quamvis heres possessoris, si non possideat, absolvatur, tamen, si quid ex persona defuncti (30) commissum sit, omnimodo in damnationem veniet.

De his, quæ religiosis adhærent.

43. IDEM lib. 27. ad Edictum.

QUæ (31), religiosis (32) adhærent, religiosa sunt: et idcirco, nec lapides inædificati postquam remoti sunt, vindicari possunt: in factum autem actione (33) petitori extra ordinem subvenitur, ut is, qui hoc fecit, restituere eos compellatur. † Sed si alieni, sine voluntate domini, inædificati fuerint, et nondum functo (34) monumento, in hoc detracti erunt, ut alibi reponerentur (35), poterunt a domino vindicari: quod si in hoc detracti erunt, ut reponerentur (36), similiter dominum eos repetere posse constat.

De fructibus pendentibus.

44. GAJUS (37) lib. 29. ad Edictum provinciale.

FRuctus (38) pendentes pars fundi videntur (39).

(1) *l.* 38. *infr. et l.* 5. *C. h. t. l.* 7. §. 10. *infr. de adquirend. rerum. l.* 2. *C. de fructibus et litium expens. l.* 5. *C. de ædific. privat.* vide quæ notavi ad *l.* 38. *supr. de petit. hered.* si id suo in agro posuit extra civitatem, secus, si in civitate. v. Cujac. 19. *obs.* 20. *in fin.*

(2) 15. *Synopsis Basil.* 1. c. 38. *et ibidem Scholion.* Goth. Ad hanc legem vid. Tiraquell. *de retract.* §. 15. *gloss.* 1. *et seq.* Fælin. *ad c. cum causam. n.* 28. *extr. de Sentent. et re jud.* Cagnol. *ad l. ea est natura. n.* 11. *et* 15. *de reg. jur.* Marsil. *singul.* 177. Mod.

(3) Et sic bona fide.

(4) Et sic impensas necessarias, vel utiles fecisti.

(5) *Al.* consevisti. Florentinam tamen defendit Cujac. 11. *obs.* 39.

(6) *l. ult. in fin. infr. de oblig.* distinguendus est enim dives, *vers. finge et dominum* a paupere, *vers. finge pauperem.*

(7) Quia dives erat melior, utilior.

(8) Fundus.

(9) Quam impensum est.

(10) Vel mediocrium facultatum.

(11) Vide *l.* 25. *infr. de pignoratitia actione.*

(12) Vid. *l.* 1. §. 2. *infr. de liberis agnoscendis.*

(13) Et servis. *l.* 25. *infr. de pignorat. action.* et mergendus sit sumptu. *l.* 3. *infr. de contraria tutelæ.*

(14) Dives.

(15) Si modo auferri possint.

(16) Retinendi se.

(17) Adde *l.* 3. *C. per quas personas.* Non est ferendus, qui vult alteri obesse, nec sibi prodesse.

(18) Adde *l.* 9. *infr. de servitut.*

(19) De *tectorio* dixi ad *l.* 3. §. 9. *infr. uti possidetis.*

(20) *l.* 29 *supr. eod.*

(21) ἐργολάβοι, 15. *Eclog.* 1. *cap.* 38. de quibus adde *l.* 7. §. 3. *Inf. si mensor.* Goth. Redemptor est qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo condixit. *l.* 51. §. *final. infr. locati. l.* 17. §. *pen. infr. de usuris. l.* 23. §. 1. *infr. de reb. auct. jud. possid.* Ans.

(22) In alieno: ut operarum locatores, fabri cæmentarii et lapidarii vel murarii.

(23) Adde *l.* 7. §. 10. *infr. de acquir. rer. dom.*

(24) Contra Vellejanum.

(25) Cur? intercedens mulier contra Vellejanum, et tamen intercessionis causa fundum suum pignori dans, obligatione sua subducitur. *l.* 14. *infr. ad SC. Velleianum.*

(26) *l.* 40. *infr. eod. l.* 11. *C. de distract. pign. l.* 32. §. 1. *infr. ad SC. Velleian.*

(27) Vid. *l.* 1. *infr. de in diem addict.* Goth. Interpretationem hujus leg. vid. apud Leonin. *emendat. l.* 1. *cap.* 12. *n.* 1. Ans.

(28) Medio enim tempore dominus est. *l.* 4. §. 3. *infr. de in diem addict.* Imo non est, sed venditoris. *l.* 38. *in fin. infr. ad l. Falcid. l.* 2. §. 1. *l.* 11. *infr. de in diem addict.*

(29) Vid. *l.* 1. §. 2. *infr. de exceptione rei venditæ.*

(30) Et sua, *l.* 51. *infr. eod.*

(31) Vide quæ scripsi ad *l.* 2. §. 5. *infr. de religiosis.*

(32) Vid. *l.* 23. §. 1. *supr. eod.*

(33) Id est, de qua *l.* 52. *infr. eod.*

(34) Nondum facto religioso: nondum occupato religione: in quem scilicet nondum mortuus illatus est: denique *Puro* monumento. Al. *fracto*: al. *facto.*

(35) Vide *l.* 59. *infr. eod.*

(36) Eodem.

(37) Vide ad hanc legem Covarruv. 1. *Var.* 3. *n.* 2. et Zas. *part.* 2. *antinom.* 6.

(38) Versus hic excidit jurisconsulto, si ita legas, *fructus pendentes, fundi pars esse videntur*, ut a quibusdam legitur. Versus plerumque ita jurisconsultis exciderunt. *ut notavi in l.* 12. *infr. de Publiciana.*

(39) *l.* 22. *C. h. t. l. final.* §. *fructus. infr. quæ in fraudem.* adde *l.* 12. §. 11. *in fin. infr. de instruct. vel instrum. legat. l.* 61. §. 8. *infr. de furtis.* Goth. In hanc legem, et quando fructus pendentes rei immobilis appellatione comprehendantur, vide Sarmient. *l.* 6. *select. cap.* 15. et an petitioni fundi insint. Cabed. *decis.* 68. Ans.

De cautionibus a possessore præstandis.

45. ULPIANUS lib. 68. ad Edictum.

SI homo sit (1), qui post conventionem restituitur, si (2) quidem a bonæ fidei possessore, puto cavendum esse *de dolo solo* debere: cæteros, *etiam de culpa sua*: inter (3) quos erit et bonæ fidei possessor post litem contestatam.

De litis æstimatione.

46. PAULUS lib. 10. ad Sabinum.

EJus rei, quæ per in rem actionem petita, [tanti] æstimata (4) est, quanti in litem actor juraverit, dominium statim ad possessorem pertinet (5): transegisse enim cum eo et decidisse videor eo pretio (6), quod ipse constituit.

47. IDEM lib. 17. ad Plautium.

HÆc, si res præsens sit: si absens, tunc, cum possessionem ejus possessor nactus sit, ex voluntate actoris: et ideo non est alienum, non aliter [item] æstimari a judice, quam si caverit actor (7), *quod per se non fiat, possessionem ejus rei non traditum iri* (8).

De sumptibus a possessore factis, et de fructibus.

48. PAPINIANUS lib. 2. Responsorum.

SUmptus (9) in prædium, quod alienum esse apparuit, a bonæ fidei possessore facti, neque ab eo, qui prædium donavit (10), neque a domino peti possunt: verum exceptione doli opposita (11), per (12) officium (13) judicis æquitatis (14) ratione servantur (15): scilicet si (16) fructuum ante litem (17) contestatam perceptorum summam excedant: etenim, admissa compensatione, superfluum (18) sumptum meliore (19) prædio facto, dominus restituere cogitur.

De solo et ædibus. 1. *De eo, quod superest ex re mea.*

49. CELSUS lib. 18. Digestorum.

SOlum, partem (20) esse ædium existimo (21); nec (22) alioquin (23) subjacere, uti mare navibus.

§. 1. Meum est (24), quod ex re mea superest (25), cujus vindicandi jus habeo (26).

An emptori, 1. *Vel heredi hæc actio competat.*

50. CALLISTRATUS lib. 2. Edicti monitorii.

SI (27) ager ex emptionis causa, ad aliquem pertineat, non recte hac actione agi poterit, antequam (28) traditus sit ager, tuncque possessio amissa sit.

§. 1. Sed heres de eo, quod hereditati obvenerit, recte aget, etiamsi possessionem ejus adhuc non habuerit.

De culpa et dolo heredis.

51. POMPONIUS lib. 16. ad Sabinum.

SI in rem (29) actum sit, et in heredem possessoris judicium datum (30) [sit], culpa (31) quoque, et dolus (32) malus heredis in hoc judicium venit (33).

Utrum in heredem hæc actio detur.

52. JULIANUS lib. 55. Digestorum.

CUm autem fundi possessor ante (34) litem contestatam dolo malo fundum possidere desiit, heredes ejus in rem quidem actionem suscipere cogendi non sunt: sed in factum actio adversus eos reddi debebit, per quam restituere cogantur, quanto locupletes ex ea re facti fuerunt.

De consitis.

53. POMPONIUS lib. 31. ad Sabinum.

SI fundi possessor eum excoluisset, sevissetve, [et postea] fundus evincatur, consita (35) tollere non potest (36).

(1) Ante litem contestatam, bonæ fidei possessor tenetur de dolo: malæ fidei, de culpa: ut post litem contestatam bonæ fidei possessor. *Bart.*

(2) Qui restituit, si bonæ fidei est, etiam de dolo cavet: cæteri, de culpa, post litem tamen contestatam. 15. *Eclog.* 1. *c.* 45.

(3) Bonæ fidei possessores post litem contestatam de culpa quoque cavent: Scholion 15. *Eclog.* 1. *cap.* 45. adde *l.* 31. §. 3. *supr. de hered. petit.*

(4) Æstimatio vim habet emptionis. Igitur æstimatione rei præsentis præstita dominium rei statim transit in possessorem: rei absentis, cum ejus possessionem nactus fuerit voluntate actoris. *hac leg. et l.* 47. *infr. eod.*

(5) *l.* 1. 3. *infr. pro empt.*

(6) Vid. *l.* 7. §. 1. *Inf. de Publiciana.*

(7) Imo actor eo casu cavere non solet. *l.* 59. *infr. eod.*

(8) Etsi cavere non debeat, actiones suas se ei præstiturum. Cautiones autem sunt diversæ. Itaque magis diversa est hæc lex. *l. is, qui. infr. eod.* quam contraria. *Mod.*

(9) Necessarii et utiles. 2. *Gaius* 1. §. 8. *l.* 46. *infr de usur.* Bonæ fidei possessor nullam actionem de sumptibus habet, sed retinere potest, in quantum fundus melior factus est, compensatis fructibus ante litis contestationem perceptis. 15. *Eclog.* 1. *c.* 47. Goth. Vide hic Leonin. *emendat. l.* 4. c. 1. *n.* 35. Joann. a Sande *decis. Frisic. lib.* 3. *tit.* 15. *defin.* 2. Ans.

(10) Nec enim is, qui donavit, tenetur evictionis donatario. vid. *l.* 2. *C. de evict.*

(11) *l.* 27. §. *ult. supr. eod.* §. 30. *Inst. de rer. divis.*

(12) Id est, vel per officium, ut sit ἀσύνδετον· sunt enim hæc duo remedia, non unum.

(13) Vide quæ scripsi ad *l.* 11. *infr. de noxalibus.*

(14) Propterea quod melior factus est fundus.

(15) Adversus actorem: ideoque possessori bonæ fidei eo casu datur non tantum exceptio, sed et actio.

(16) Vide *l.* 65. *infr. eod.*

(17) Alii legunt *a lite contestata.* Ex his lectionibus duæ nascuntur theses: Una, bonæ fidei possessorem fructus ante litem contestatam perceptos imputare sumptibus a se factis. Altera, bonæ fidei possessorem a lite contestata fructus cum expensis, quas fecit, compensare. Et hæc verior est lectio: quanquam prior juvari videatur *l.* 65. *infr. eod.*

(18) Qui excedit fructus perceptos. vide tamen in hunc locum Socinum *regula* 298.

(19) Ratio decidendi in hoc verbo latet.

(20) Pars ædium solum, *ut hic.* pars fundi ita sunt fructus pendentes. *l.* 44. *supr. eod.* ut et villa, *l. si ita. in fin. infr. de instructo.* area insulæ, *l. qui res.* 98. §. *aream.* 8. *infr. de solutionib.* In utero partus, pars est viscerum matris. *l.* 1. §. *ex hoc rescripto. infr. de inspic. ventre.* aqua viva, putei, *l.* 11. *in pr. infr. quod vi aut clam.* ususfructus, dominii, *l.* 4. *infr. de usufr. l. si a reo.* §. *si reo. infr. de fidejussorib.* adde quæ dixi de parte *l.* 44. *supr. eod.*

(21) *l.* 23. *infr. de usurpat. et usucap.*

(22) Cur? naves non ita cohærent mari, ut ædificium solo. Partes itaque rei dicuntur, quæ rei sive corpori constanter cohærent, non quæ momentarie. Proinde qua ratione solum velut pars ædium est, eisque subjacet, eadem mare navibus non subjacet.

(23) Id est, alias non. vel. id est, ita: non ita.

(24) *l.* 12. §. 3. *infr. ad exhibendum.* vide *l.* 25. *infr. de verb. sign.*

(25) Atqui bove mihi legato, eoque mortuo, neque caro, neque corium, utcumque supersint ex re legata, mihi debentur. *l.* 49. *infr. de legat.* 2.

(26) Non tamen semper jus agendi rei ipsi æquipollet. *l.* 204. *infr. de reg. jur.*

(27) Emptor ante traditionem, in rem ipsam actionem non habet, sed heres habet actionem de rebus hereditariis, etiam priusquam possederit. 15. *Eclog.* 1. *c.* 50.

(28) *l.* 40. *infr. de act. empt. l. pen. C. hoc tit.*

(29) Vindicatione.

(30) Contestatum.

(31) Si culpa ejus res deterior facta fuerit.

(32) Si rem alienaverit.

(33) Officio judicis.

(34) Aliud post. *l.* 87. *infr. de reg. jur.*

(35) Τὸν σπόρον. 15. *Eclog.* 1. *c.* 35. Atque ita evicto fundo, possessor consita in eo fundo tollere non potest, etiamsi eum fundum excoluit, et consevit. *l.* 25. *infr. de usuris. l.* 14. *infr. de donat. l.* 9. *infr. de adquir. rerum domin.*

(36) Sunt enim pars fundi, v. *l.* 44. *supr. eod.*

*

De advocato.

54. Ulpianus lib. 6. Opinionum.

INter officium Advocationis (1), et rei suæ defensionem multum interest: nec propterea quis, si postea cognoverit rem ad se pertinere, quod alii eam vindicanti tunc ignorans suam esse adsistebat (2), dominium suum amisit (3).

De pluribus heredibus possessoris.

55. Julianus lib. 55. Digestorum.

SI possessor fundi, ante judicium acceptum, duobus heredibus relictis, decesserit, et ab altero ex his, qui totum fundum possidebat, totus petitus fuerit, quin in solidum (4) condemnari debeat, dubitari non oportet.

De peculio.

56. Idem lib. 78. Digestorum.

VIndicatio non ut gregis (5), ita et peculii (6) recepta est, sed res singulas is cui legatum peculium est, petet.

Si duo vindicent fundum.

57. Alfenus lib. 6. Digestorum.

IS, a quo (7) fundus petitus erat, ab alio ejusdem fundi nomine conventus est: *Quærebatur* si alterutri eorum jussu judicis fundum restituisset, et postea secundum alterum petitorem [res] judicaretur, quemadmodum non duplex damnum traheret? Respondi: uter prior judex judicaret, eum oportere ita fundum petitori restitui jubere, ut possessori caveret (8), vel satisdaret, *si alter fundum evicisset, eum præstare* (9).

Si servus vindicetur, et ejusdem nomine furti agatur.

58. Paulus lib. 3. Epitomarum Alfeni Digestorum.

A Quo servus petebatur, et ejusdem servi nomine cum eo furti agebatur, *quærebat*, si utroque judicio condemnatus esset, quid se facere oporteret, si prius servus ab eo evictus esset? Respondit, non oportere Judicem cogere, ut eum traderet, nisi ei satisdatum esset (quod pro eo homine judicium accepisset) *Si quid ob eam rem datum esset, id recte præstari:* sed si prius de furto judicium (10) factum esset, et hominem noxæ dedisset, deinde de ipso homine secundum petitorem judicium factum esset, non debere ob eam rem judicem, quod hominem non traderet, litem æstimare: quoniam nihil ejus culpa, neque dolo contigisset, quo minus hominem traderet (11).

De his, quæ alienis ædibus imponuntur.

59. Julianus lib. 6. ex Minicio.

HAbitator (12) in aliena ædificia fenestras et ostia imposuit: eadem, post annum, dominus ædificiorum dempsit: Quæro, is, qui imposuerat, possetne ea vindicare? Respondit, posse: nam quæ alienis ædificiis connexa (13) essent, ea, quamdiu juncta manerent, eorundem ædificiorum esse: simul atque inde dempta essent (14), continuo in pristinam causam reverti (15).

De possessore infante vel furioso.

60. Pomponius lib. 29. ad Sabinum.

QUod infans, vel furiosus possessor perdidit, vel corrupit, impunitum (16) est (17).

De nave refecta vel ædificata ex materia aliena.

61. Julianus lib. 6. ex Minicio.

MInicius (18) *interrogatus*, si quis navem suam aliena materia refecisset (19), num nihilo minus ejusdem navis maneret? Respondit, manere (20). Sed si in ædificanda ea idem fecisset, non (21) posse, Julianus notat (22): nam proprietas totius navis (23), carinæ (24) causam sequitur.

De fructibus navis. 1. *De fructibus a malæ fidei possessore restituendis.*

62. Papinianus lib. 6. Quæstionum.

SI (25) navis a malæ fidei possessore petatur, et fructus æstimandi sunt, ut in taberna et area, quæ locari solent (26). Quod non est ei contrarium, quod de pecunia

(1) *l.* 14. §. 9. *infr. de bonis libert. l.* 2. *C. de calumniat.*

(2) Patrocinio.

(3) Est enim aliud vindicare, aliud vindicandi patrocinium præstare. Sententia vindicanti nocet, non ejus Advocato. At enim dices, eum, qui legatum petenti patrocinium præstiterit, removeri eo nomine ab accusatione inofficiosi. *l. ult. supr. de inoffic.* Cur tam varie? vel ideo, quod solus consensus testamentum adprobare potest, qui ad amittendum dominium non sufficit. *l.* 17. §. 1. *infr. de adq. vel amitt. possess.* Huc etiam refer *l.* 13. *in fin. infr. de contrah. empt.*

(4) *l.* 2. §. 2. *vers. sed si unus. infr. de præt. stipulationibus.*

(5) Vide *l.* 1. §. 3. *l.* 2. *l.* 3. *supr. eod.*

(6) Et jurium incorporalium; (petuntur enim confessoria;) nisi per consequentiam rei corporali accedant.

(7) Vid. Fel. *ad cap. cum super. colum.* 3. *n.* 11. *in med. extr. de re judic.* Afflict. *decis.* 15. *n.* 2. Bart. *ad l. si alienam. in fin. infr. solut. matrim.* Jas. et Decium *ad l. nam et si fur. infr. si cert. petat.* Covarruv. *in act. quæst. c.* 16. Mod.

(8) *l.* 57. *in fin. supr. de petit. hered.* hoc enim modo salva res erit ei, qui ad executionem tardior venit.

(9) Vid. Matth. de Afflict. *decis.* 15. *num.* 2. Covarruv. *pract. quæst. c.* 16. Cagnol. *ad l. semper qui.* 60. *ff. de regulis juris. num.* 117. S. L.

(10) Id est, res judicata. *l.* 13. *infr. de exceptionib.* Cicero pro Quintio: ut res facto judicio parata sit, judicatum solvi satisdari. Liv. 38. Tacito assensu auditum decretum, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. et 8. facto judicio, viva sub terram defossa. et 6: Triste judicium factum.

(11) Id est, si servum tuum vindico, et tertius noxali ob eundem utatur, si vicero, servus mihi non prius tradetur, quam præstita tibi cautione, indemnem te futurum adversus tertium agentem noxali: si tertius primo vicerit, mihi non teneberis. est igitur potior noxalis, quam in rem actio.

(12) Inquilinus. v. *l.* 27. *infr. locati. l.* 1. §. 9. *Inf. de his, qui effuder.*

(13) Connexa ædibus, quamdiu connexa manent, ædium sunt.

(14) *l.* 43. *supr. eod. l.* 2. *C. eod.*

(15) Vide *l.* 15. *infr. de usufruct.*

(16) An saltem tenebitur eo nomine ejus tutor, curator, vel custos?

(17) V. quæ notavi ad *l.* 13. *supr. de off. Præsidis.*

(18) Vide ad hanc legem Antonium Fab. 6. *conjectur.* 15. Goth. Adde Anton. August. *emendat. lib.* 1. *c.* 4. S. L.

(19) Secus est, si navem ex alienis tabulis fecero. *l.* 26. *infr. de adqu. rer. dom.*

(20) Quia tabulæ singulares adfixæ navi, per partes navi, quæ totum quoddam efficit, cedunt.

(21) Non fit navis dominus, qui eam ex alienis tabulis confecit, *ut hic.* Imo fit dominus. *d. l.* 26.

(22) Recte: Minicius enim distinctione uti debuit: si ex meis tuisque promiscue tabulis ædifico navem, mea navis est, non tua: at si carinæ tuæ tabulas meas impono, tua navis est. Tua carina instar soli est et fundi, et ideo proprietas totius navis carinæ tuæ causam sequitur, id est, tua est navis proprietas, qui carinæ quasi cujusdam soli dominus es.

(23) Quod factum est ex aliena materia, sequitur dominum materiæ juxta sententiam Sabinianorum, §. *cum ex aliena. Instit. de rer. divis.* quod tamen ex Justiniani emendatione profectum est. porro quæ sit differentia cum in inscriptione hujusmodi capitum reperitur, *ex Minicio*, quæ, cum scribitur *ad Minicium*, docet Ant. August. *emendat. lib.* 1. *c.* 6. Mod.

(24) Cupressi, *l.* 26. *infr. de adq. rer. domin.* quæ aliena est.

(25) Malæ fidei possessor etiam fructus restituit, quos petitor percipere potuisset ex navi, ex taberna, et area, quæ venire solent. 15. *Synops. Basil.* 1. *c.* 61.

(26) Mercedes et pensiones, id est, fructus civiles, rei vindicatione, ut naturales, peti possunt.

deposita, quam heres non attingit, usuras præstare non cogitur (1): nam (2) etsi maxime vectura, sicut usura, non natura pervenit, sed jure (3) percipitur, tamen ideo vectura desiderari potest, quoniam periculum navis possessor petitori præstare non debet, cum (4) pecunia periculo dantis fœneretur (5).

§. 1. Generaliter autem, cum de fructibus æstimandis quæritur, constat animadverti debere, non an malæ fidei possessor fruiturus sit, sed an petitor frui potuerit (6), si ei possidere licuisset: quam sententiam Julianus quoque probat.

De eo, qui culpa possessionem amisit.

63. Idem lib. 12. Quæstionum.

SI culpa, non (7) fraude quis possessionem amiserit, quoniam pati debet æstimationem, audiendus erit a judice, si (8) desideret, *ut adversarius* (9) *actione sua* (10) *cedat*: cum tamen Prætor auxilium (11) quandoque laturus sit, quolibet alio possidente, nulla captione adficietur. Ipso (12) quoque, qui litis æstimationem perceperit, possidente, debet adjuvari: nec (13) facile audiendus erit ille, si velit postea pecuniam, quam ex sententia judicis periculo judicati recepit (14), restituere.

De his, quæ usui, non fructui sunt.

64. Idem lib. 20. Quæstionum.

CUm in rem agitur, eorum quoque [nomine], quæ usui, non fructui sunt (15), restitui fructus certum est.

De emptore pignoris, qui pecuniam creditori solvit, et fructus percepit. 1. De ancilla filiæ concessa.

65. Idem lib. 2. Responsorum.

EMptor (16) prædium, quod a non domino emit, exceptione doli posita, non aliter restituere domino cogetur, quam si (17) pecuniam creditori ejus solutam, qui pignori datum prædium habuit, usurarum quoque medii temporis superfluum recuperaverit: scilicet, si (18) minus in fructibus ante litem perceptis fuit: nam eos usuris novis (19) duntaxat compensari, sumptuum in prædium factorum exemplo (20), æquum est (21).

§. 1. Ancillam, quæ non (22) in dotem data, sed in peculium [filiæ] (23) concessa est (24), peculio filiæ non (25) legato, mancipium hereditarium (26) esse convenit. Si tamen pater dotis ac peculii contemplatione filiam exheredavit, et ea (27) ratione (28) reddita, nihil ei testamento reliquit, aut eo minus legavit: filiam defensio (29) tuebitur voluntatis (30).

De re, quæ conditione exsistente nostra esse desinat.

66. Paulus lib. 2. Quæstionum.

NOn ideo minus recte quid *nostrum esse* vindicabimus, quod abire a nobis dominium speratur (31), si conditio legati vel libertatis extiterit.

De pecunia inventa in domo aliena.

67. Scævola lib. 1. Responsorum.

A Tutore pupilli domum mercatus, ad ejus refectionem fabrum induxit: is pecuniam invenit: Quæritur, ad quem pertineat? Respondi, si (32) non thesauri (33) fuerunt, sed pecunia forte perdita, vel per errorem ab eo ad quem pertinebat, non ablata (34): nihilominus ejus eam esse, cujus fuerat (35).

(1) *l.* 20. §. 14. *supr. de hered. petit.*

(2) Id est, sicut pecuniæ periculum præstat, qui eam fœnori dedit. *Synops. Basil. ibid.*

(3) Non ex aliquo corpore, sed conventione partium.

(4) Fructum et utilitatem alia natura præbent: alia, jure. Jure utilitatem præbent, non natura, navis et pecunia: hæc usuras, illa vecturam seu vecturæ pretium. adde *l.* 121. *infr. de verb. signif.*

(5) Sensus est: Possessor hereditatis, qui pecuniam hereditariam non attingit, usuras, quas non percepit, non debet; (nec enim inventa est pecunia, ut pariat usuras;) alioquin usuræ peterentur contra naturam et originem pecuniæ. At qui nave hereditaria non utitur, vecturas non tantum perceptas, sed eas quas percipere potuit, præstabit: navis enim ad hoc inventa est ut navigetur. *l.* 12. §. 1. *infr. de usufructu.*

(6) Fructus percipiendi intelliguntur, qui a petitore percipi potuerunt. *Bart.*

(7) Dolo seu fraude, et culpa, quis desinat rem alienam post litem contestatam possidere, interest: priore casu, quanti in litem juratum: posteriore, quanti revera interierit, reus condemnabitur: quin priore casu actor, qui litis æstimationem percepit, actiones suas cedere ei non debet: sed neque Publiciana, qui ita desiit dolo possidere, rem persequi poterit. *l.* 25. *supr. eod.* posteriore vero casu actiones ceduntur. *l.* 21. *supr. eod.* quia et non cessis actionibus datur ei Publiciana a Prætore, *ut hac lege.*

(8) Tunc enim secus. *l.* 69. *infr. eod.*

(9) Petitor scilicet.

(10) Quibus adversus novos rei possessores utatur, sed et adversus ipsum petitorem, si res ad eum perveniet.

(11) Auxiliaris hæc Publiciana est, non ordinaria.

(12) Publiciana igitur datur hoc casu adversus dominum, qui rei et litis ipsius æstimationem accepit.

(13) Qui litis æstimationem accepit, non potest rescindere hujusmodi venditionem reddita litis æstimatione, quam condemnatus præstitit suo periculo: utputa sub incerto amissæ rei recuperandæ.

(14) *l.* 22. *C. mandati.*

(15) Id est, quæ usu consumuntur. *l.* 1. 2. *infr. de usufr. earum rerum.*

(16) Qui prædium alienum emit, non aliter domino restituit, quam si pecuniam ejus creditori solutam, qui pignori datum prædium habuerit, recuperaverit. 15. *Eclog.* 1. *c.* 65. 3. Harmen. 3. §. 98. De his vero, quæ sequuntur, apud Eclogæ Scholiasten illo loco, *Si enim pretium solverit, cur non haberet actionem contra venditorem*, quærendum est, quomodo hic cohæreant. *Goth.* Vid. in hanc leg. remiss. ad *l.* 48. *supr. eod.* Ans.

(17) *l.* 89. §. 4. *infr. de legat.* 2.

(18) *l.* 48. *Sup. eod. l.* 1. *in fin. infr. de pignor.*

(19) Id est, *bonis* quæ deberi cœperunt a die solutionis.

(20) *l.* 48. *supr. eod.*

(21) Id est, emptor pignoris aut hypothecæ, non prius cogitur pignus domino restituere, quam pretio recepto. Quid si usuras pretii petit, ab eo vicissim fructus pignoris petentur: quod si hæ usuræ fructus a se perceptos exsuperant, superfluum usurarum juste postulabit.

(22) Quid si in dotem data fuisset? filia exheredata eam haberet. *l. un.* §. *videamus. C. de rei uxoriæ action.*

(23) Nupturæ.

(24) A patre.

(25) *l.* 12. *C. de collation.*

(26) Peculiare mancipium filiæ meæ, si non id ei legavero, me mortuo, peculiare esse desinit, et hereditarium fieri incipit.

(27) Ut si dixero, *filiam meam exheredo, quod a me dotis nomine ancillam habuerit.*

(28) Ratio auget, minuit et constituit legatum. Albericus *hic.* ut et institutionem heredis.

(29) Enunciativa verba, quæ causam continent, exceptionem meram inducunt. *ut hic.*

(30) Ancillam habebit, quando patris ejus voluntas talis fuerit.

(31) Vide *l.* 12. §. *res. Infr. familiæ. l.* 205. *infr. de reg. jur.*

(32) Synopsis Basilicon. 15. περὶ θησαυρῶν εὑρισκομένων, c. 67. Thesaurus igitur inventus, ad emptorem pertinere solet.

(33) Vide quæ notavi ad *Nov. Leon.* 51. *de Thesauro.*

(34) V. *l.* 31. *in fin. infr. de adq. rerum.*

(35) Pecunia inventa in domo per me empta, est venditoris, non mea, nisi sit thesaurus. *Zas.* Igitur thesaurus continuo non est pecunia fortuito effossa: nec enim thesaurus est pecunia perdita, vel per errorem ab eo, ad quem pertinebat, non ablata. 15. Synops. Basil. 1. *ex lib.* 9. *tit.* 3. *c.* 67. περὶ θησαυρῶν εὑρισκομένων.

Si condemnatus non restituit.

68. ULPIANUS lib. 51. ad Edictum.

QUi *restituere* (1) jussus, judici non paret, contendens *non posse restituere*, si (2) quidem habeat rem, manu militari (3), officio Judicis, ab eo possessio transfertur (4): et fructuum duntaxat, omnisque causæ nomine condemnatio fit. ✝ Si vero non potest restituere, si quidem dolo fecit (5), quo minus possit, is quantum adversarius in litem (6) sine ulla taxatione in infinitum juraverit, damnandus est. Si vero nec potest restituere, nec dolo fecit, quo minus possit, non pluris, quam [quanti] res est, id est, quanti adversarii interfuit (7), condemnandus est. Hæc sententia generalis [est (8): et ad omnia,] sive interdicta, sive actiones in rem, sive in personam sunt, ex quibus arbitratu judicis quid restituitur, locum habet.

De eo, qui dolo fecit, quominus possideret.

69. PAULUS lib. 13. ad Sabinum.

IS, qui dolo fecit (9), quominus possideret, hoc quoque nomine punitur, quod actor cavere ei non (10) debet, *actiones, quas ejus rei nomine habeat, se ei præstaturum.*

70. POMPONIUS lib. 29. ad Sabinum.

NEc quasi (11) Publicianam quidem actionem ei dandam placuit: ne in potestate cujusque sit per rapinam ab invito domino rem justo (12) pretio comparare.

71. PAULUS lib. 13. ad Sabinum.

QUod si possessor quidem dolo fecit, actor vero jurare non vult (13), sed quanti res sit, adversarium condemnari maluit, mos ei gerendus est.

Si non dominus, qui rem vendidit, domino successerit.

72. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

SI (14) a (15) Titio fundum emeris Sempronii (16), et tibi traditus sit, pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit (17), et eundem alii vendiderit et tradiderit, æquius est, ut tu potior sis. Nam et si ipse venditor eam rem a te peteret (18), exceptione eum summoveres. Sed et si ipse possideret, et tu peteres, adversus exceptionem, dominii replicatione uteris.

De parte dominii designanda. 1. *De superficiario.*

73. IDEM lib. 17. ad Edictum.

IN speciali actione non cogitur possessor dicere, *pro qua parte ejus sit:* hoc enim petitoris munus est, non possessoris (19). Quod et in Publiciana observatur.

§. 1. *Superficiario* (20),

74. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

(ID est, qui in alieno solo superficiem ita habet, ut certam pensionem præstet,)

75. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

PRætor *causa cognita in rem actionem* (21) pollicetur.

De vindicatione partis. 1. *Incertæ.*

76. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

QUæ (22) de tota (23) re vindicanda (24) dicta sunt, eadem et de parte intelligenda sunt (25), officioque Judicis continetur, pro modo partis ea quoque restitui jubere, quæ simul cum ipsa parte restitui debent.

§. 1. Incertæ (26) partis vindicatio datur, si justa causa interveniat.

✝ Justa autem causa esse potest, si forte legi Falcidiæ locus sit in testamento, propter incertam detractionem ex legatis, quæ vix apud judicem examinatur: justam enim habet ignorantiam legatarius (27), cui homo legatus est, quotam partem vindicare debeat: itaque talis dabitur actio: eadem et de cæteris rebus intelligemus.

Si mulier rem donatam conduxit.

77. ULPIANUS lib. 17. ad Edictum.

QUædam mulier fundum [ita] non marito donavit per epistolam, et eundem fundum ab eo conduxit (28): posse defendi in rem ei competere, quasi per (29) ipsam adquisierit possessionem, veluti per colonum. Proponebatur, quod etiam in eo agro, qui donabatur, fuisset, cum epistola emitteretur: quæ (30) res sufficiebat (31) ad traditam possessionem, licet conductio non intervenisset.

(1) Vid. Duaren. *infr. de in litem jur. n.* 44. Corras. 6. *miscel.* 2. *et ad leg. in action. de in litem jurando. p.* 268. Goth. Adde Gœdd. *de cont. stip. c.* 9. *n.* 60. 61. 68. Ans. Item Loriot. *de action. axiom.* 64. *et de eo, quod interest. axiom.* 17. 69. *et* 74. Alexand. *ad l. si prius. n.* 443 *de nov. oper. nunciat. ad l. in action. n.* 9. *Infr. de in litem jurando. et ad l. naturaliter.* §. *nihil commune. n.*48. *de acquir. possess.* Rimium *ad* §.1. *Inst. de donat. n.* 51. Mod.

(2) Vid. Zas. 2. *respons.* 21.

(3) Vid. *l.* 2. *C. de his, qui latrones.*

(4) Vid. *l.* 36. *Infr. de liberali causa.*

(5) Nam ob eam causam in litem juratur, non etiam ob culpam. *l.* 5. §. 3. *infr. de in litem jur.*

(6) Juratur in litem adversus eum, qui dolo possidere desiit: hæc enim propria ejus est, qui dolo possidere desiit, condemnatio. *l.* 2. *infr. de in litem jur. l. ult.* §. *jussus. infr. de appell.*

(7) Notanda sunt hæc auxilia adversus non restituentem, rei ablatæ, in litem juratio, interesse præstatio, rei vera æstimatio, cautionis exactio. *l.* 69. *infr. eod.*

(8) Id est, locum habet in actionibus bonæ fidei, et interdum stricti juris. *d. l.* 5.

(9) *l.* 63. *sup. eod.*

(10) Imo debet. *l.* 12. *infr. de re jud.* quam vide.

(11) Quasi Publiciana, idem quod utilis.

(12) Injusto pretio. *Halo.* adde *l.* 9. *infr. de rer. amotar.*

(13) Potest enim jurare. *l.* 68. *supr. eod.*

(14) Si fundum Titii mihi vendideris, eumque tradideris alteri, ego sum potior: quippe si ego possideam, et tu petas, exceptione te summoveo: si tu possideas, persequor. Ita Græci hujus faciti speciem ponunt. 15. *Ecl.* 1. *c.* 72.

(15) Vid. *l.* 2. *infr. de except. rei judic.*

(16) Atque ita alienum.

(17) Vid. *l.* 38. §. 4. *infr. de verb. oblig. l.* 4. §. 32. *infr. de doli mali et metus except.*

(18) *l.* 17. *infr. de evictionib.*

(19) *l.* 4. *C. de edendo.*

(20) *l.* 74. *infr. eod. l.* 12. §. 3. *infr. de Publiciana. l.* 1. 2. *infr. de superficiebus.*

(21) Utilem. *l.* 16. *in fin. infr. de pignoratitia.*

(22) Argumentum a toto ad partem. adde quæ scripsi ad *l.* 33. *infr. de legat.* 3. *et ad* §. 12. *Inst. de legatis.* et apud Theoph. *ibid.* Goth. text. in *l.* 7. *de lib. leg.* §. 18. *Inst. de legat.* fallit in *l.* 78. *infr. de leg.* 2. vide omnino Gœdd. *de verb. sign. ad l.* 25. *n.* 22. Ans.

(23) Cum fructibus post litem motam, et omni causa.

(24) A domino scilicet, cum res ab alio possidetur.

(25) *l.* 51. *in fin. Infr. de administr. et peric. tut.* si modo eadem sit ratio; si totum et pars eodem jure deferuntur: secus vero in odiosis. *Bart.*

(26) *l.* 1. §. *fin. supr. si pars hereditatis. l.* 8. §. 1. *infr. comm. divid.* An incertæ pecuniæ votum Deo factum valet? Licinius Pontifex Maximus negabat. aliud tamen, et rectius, collegium Pontificum decrevit, cujus ideo decretum Senatus Consulque sequutus est. vide Liv. *lib.* 31.

(27) Facit *l.* 49. *infr. ad l. Falcid.*

(28) Vide quæ scripsi ad *l.* 28. *C. de donationibus. l.* 32. §. 1. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(29) Vide *l.* 37. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(30) Conductio rei propriæ traditionis vim habet. dixi *l.* 20. *C. de locato.*

(31) Vide *l.* 62. *infr. de evict.* Per eum, qui constituit se alterius nomine possidere, adquiritur possessio, et amplius per eum dominium transfertur.

De fructibus, et bonæ fidei possess.

78. LABEO lib. 4. Pithanon a Paulo Epitomatorum.

SI ejus fundi, quem alienum possideres (1), fructum non coëgisti (2), nihil ejus fundi fructuum nomine te dare oportet. Paulus: Imo quæritur, [si] hujus fructus idcirco factus est, quod is eum suo nomine perceperit. *Perceptionem* (3) *fructus* accipere debemus, non si perfecti (4) collecti, sed etiam cœpti (5) ita percipi, ut terra continere se fructus desierint: veluti, si olivæ, uvæ lectæ, nondum autem vinum, oleum ab aliquo factum sit: statim enim ipse accepisse fructum existimandus est.

De fructibus servi petiti, qui mortuus est.

79. IDEM lib. 6. Pithanon a Paulo Epitomatorum.

SI hominem a me (6) petieris, et is post litem contestatam mortuus (7) sit, fructus, quoad [(8) is] vixerit, æstimari oportet (9). Paulus: Ita id verum esse puto, si non prius is homo in eam valetudinem inciderit, propter quam operæ ejus inutiles factæ sunt: nam, ne si vixisset quidem in ea valetudine, fructus ejus temporis nomine æstimari conveniret.

Si quis neget se possidere.

80. FURIUS ANTHIANUS lib. 1. ad Edictum.

IN rem (10) actionem pati non compellimur: quia licet alicui dicere, *se non possidere* (11): ita ut si possit adversarius convincere (12), rem ab adversario possideri, transferat ad se possessionem (13) per judicem (14), licet suam esse non adprobaverit.

TIT. II.

DE PUBLICIANA (15) IN REM ACTIONE (16).

Edictum. 1. De re usucapta. 2. De traditione et aliis modis acquirendi dominium.

1. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

AIt Prætor: *Si quis id, quod traditur* (17) *ex justa causa non* (18) *a domino, et nondum usucaptum* (19) *petet, judicium dabo.*

§. 1. Merito Prætor ait, *nondum usucaptum*: nam, si usucaptum est, habet civilem (20) actionem (21), nec desiderat honorariam.

§. 2. Sed cur (22) *traditionis* dumtaxat, *et usucapionis* fecit mentionem: cum satis multæ sint juris partes (23), quibus dominium quis nancisceretur (24)? ut puta legatum,

2. PAULUS lib. 19. ad Edictum.

VEl (25) mortis causa donationes factæ: nam (26) amissa possessione, competit Publiciana, quia (27) ad exemplum legatorum (28) capiuntur (29).

De causa traditionis.

3. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

SUnt [et] aliæ pleræque (30).

§. 1. Ait Prætor: *ex justa causa* (31) *petet*. Qui igitur justam causam traditionis habet, utitur Publiciana. † Et non solum emptori bonæ fidei competit Publiciana, sed et aliis: utputa ei, cui dotis nomine tradita res est, necdum usucapta; est enim justissima causa (32), sive æstimata (33) res in dotem data sit, sive non. Item si res ex causa judicati sit tradita;

4. PAULUS lib. 19. ad Edictum.

VEl solvendi causa (34),

5. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

VEl ex causa noxæ deditionis (35): sive vera causa sit, sive falsa.

Si servus ex noxali causa ducatur.

6. PAULUS lib. 19. ad Edictum.

ITem si servum ex causa noxali, quia non defendebatur, jussu Prætoris duxero (36), et amisero possessionem, competit mihi Publiciana.

De re adjudicata. 1. De eo, qui solvit litis æstimationem. 2. De eo, qui emit a furioso. 3. De causis lucrativis. 4. Si quis emerit a minore. 5. De permutatione. 6. Hoc Judicium esse petitorium. 7. De Jurejurando. 8. Collatio hujus actionis et rei vindicationis. 9. De successori-potiores.

(1) Bona fide. *Græci.*

(2) *Cogit fructus*, qui terit frumentum, vel premit uvam. *l. si fructuarius.* 13. *infr. quibus modis ususfructus.* (ut autore Nonio Marcello, *cogitur pecus*, si premantur ubera.) *Percipitur* vero *fructus*, puta frumentum, spica cæsa, nondum trita, vinum vindemiave, uva adempta, nondum expressa. *ut infr. eod.* His distinctis Labeo hic putat, bonæ fidei possessorem vindemiam non restituere, quam non coëgit. Paulus contra putat bonæ fidei possessorem vindemiam restituere, quam percepit, etiamsi non coëgit.

(3) *Percipere* fructus quid, vide Cujac. 11. *observ.* 39.

(4) Perfecte, *Hal.*

(5) Id scitu utile est, bonæ quippe fidei possessor, fructus statim, vel ut quoquomodo a solo separati sunt, lucratur. vide *l.* 25. §. 1. *in fin. infr. de usuris. l.* 48. *infr. de adquir. rer domin.*

(6) Qui dolo non possideo.

(7) Sine dolo et culpa mea. vide ad hanc legem Antonium Fabrum, 2. *conjectur.* 6.

(8) Imo fructuum hic non habetur ratio usque ad diem mortis tantum: sed usque ad rei judicandæ tempus. *l.* 33. *supr. eod.*

(9) *l. penult. infr. de cond. tritic.*

(10) Aliud in personali. *l. ult. in fin. infr. de contrahenda emptione. l. 2. infr. de hereditate, vel act. vendita.* Cur? possessio sola hic actionis in rem causa est, qua teneri desinit, qui sine dolo malo possidere desinit. In personali, aliud est.

(11) Vide *l.* 36. *supr. eodem.* Goth. Qui negat se possidere, non convenitur quidem ille, sed si mendacio negaverit, transfertur possessio in actorem: æque hoc cum specialiter negat. vid. Hippolyt. *singul.* 242. sed quid si dicat se alieno nomine possidere? Adi Afflict. *dec.* 18. Felin. *c. ex tenore. n.* 3. *extr. de rescript.* Jason. *ad §. omnium. Inst. de action. n.* 68. *usque ad n.* 99. Marc. Anton. Cucch. Lapum, qui scripsit ad hanc legem *allegat.* 64. Mod.

(12) Subaudi negantem. vide *Authenticam Item possessor. C. qui* potiores.

(13) Hæc enim pœna mendacis possessoris, *Novell.* 18. *c.* 10. Goth. Reus dicens se alieno nomine possidere, quum tamen proprio possideat, perdit possessionem. Afflict. *decis.* 18. Ans. Adde Marsil. *singul.* 242. Guid. Pap. *consil.* 3. *et sing.* 609. S. L.

(14) Vide *l.* 68. *supr. eodem.*

(15) 2. Harmen. 1. *in fin.*

(16) Quæ et Publicianum judicium. *l.* 13. §. 1. *Infr. eod.*

(17) Id est, quod traditum est.

(18) Id est, a non domino: ab eo, qui non est dominus.

(19) *l.* 13. *infr. eod.* §. 4. §. 31. *Inst. de act.*

(20) Rei vindicationem, de qua *superiore titulo* dictum est.

(21) *l.* 8. *C. de præscr.* 30. *vel* 40. *annor.*

(22) Quæstionem seu dubitationem, at decisionem seu rationem hic nullam adfert Jurisconsultus.

(23) Species, modi, causæ.

(24) Sine traditione.

(25) Vide Cujacium 10. *obs.* 28.

(26) Quidam legunt *in quibus amissa.*

(27) *Al.* quæque.

(28) *l. ult. C. de donat. caus. mort.*

(29) Id est, adquiruntur ipso jure, scilicet sine traditione. vide Cujac. 10. *observ.* 28.

(30) Causæ scilicet, ex quibus dominium transfertur sine possessione, id est, corporali rei præstatione.

(31) Adquisitionis. *l.* 13. *infr. eod.*

(32) *l.* 1. *infr. pro dote.*

(33) *l.* 7. §. 1. *infr. eod.*

(34) *l.* 46. *infr. de usurp. et usucap.*

(35) *l.* 28. *infr. de noxalib.*

(36) *l.* 2. §. 1. *vers. sed si servus supr. si ex noxali causa.*

bus. 10. *Si servus, vel procurator, vel tutor, vel curator, vel negotiorum gestor emerit.* 11. *De bona fide emptoris et dolo venditoris.* 12. *De fide defuncti et heredis.* 13. *Si servus emerit.* 14. *De emptione et bona fide, et rei traditione.*

7. Ulpianus lib. 16. ad Edictum.

SEd et si res adjudicata sit (1), Publiciana actio competit.

§. 1. Si lis (2) fuerit æstimata, similis (3) est venditioni: et ait Julianus, lib. XXII. Digestorum, si obtulit reus æstimationem litis (4), Publicianam competere.

§. 2. Marcellus lib. XVII. Digestorum scribit: eum (5) qui a furioso, ignorans (6) eum furere, emit (7), posse usucapere: ergo (8) et Publicianam habebit (9).

§. 3. Sed et si quis ex lucrativis causis rem accepit, habet Publicianam, quæ etiam adversus donatorem competit: *est* (10) *enim justus possessor, et petitor, qui liberalitatem accepit.*

§. 4. Si a minore quis emerit ignorans eum minorem esse, habet Publicianam.

§. 5. Sed et si permutatio (11) facta sit, eadem actio competit.

§. 6. Publiciana actio ad (12) instar proprietatis (13), non ad instar possessionis (14), respicit.

§. 7. Si petenti mihi rem, jusjurandum detuleris, egoque juravero *rem meam esse*, competit Publiciana mihi, sed adversus te dumtaxat (15): Ei enim soli nocere debet jusjurandum, qui detulit. Sed si possessori (16) delatum erit jusjurandum, et juraverit *rem petitoris non esse*, adversus eum solum petentem exceptione utetur, non ut et habeat actionem (17).

§. 8. In Publiciana actione omnia eadem (18) erunt, quæ et in rei vindicatione diximus.

§. 9. Hæc actio et heredi, et [in] honorariis successoribus (19) competit.

§. 10. Si ego non emero, sed servus meus (20), habebo Publicianam. Idem est et si procurator meus, vel tutor, vel curator, vel quis alius negotium meum gerens emerit.

§. 11. Prætor ait, *Qui bona* (21) *fide emit.* Non igitur omnis emptio proderit, sed ea, quæ bonam fidem habet. Proinde hoc sufficit, me bonæ fidei emptorem fuisse, quamvis non a domino emerim, licet ille callido consilio vendiderit: neque enim dolus venditoris mihi nocebit (22).

§. 12. In hac actione non oberit mihi, si (23) successor sum, et dolo feci, cum is, in cujus locum successi, bona fide emisset: nec proderit si dolo careo, cum emptor cui successi, dolo fecisset.

§. 13. Sed enim si servus meus emit (24), dolus ejus erit spectandus, non meus: vel contra.

§. 14. Publiciana tempus emptionis continet: et ideo neque quod (25) ante emptionem, neque quod postea dolo malo factum est, in hac actione deduci, Pomponio videtur.

§. 15. *Bonam autem fidem solius emptoris* continet.

§. 16. Ut igitur Publiciana competat, hæc debent concurrere: ut et bona fide quis emerit, et ei res empta, eo nomine sit (26) tradita (27). Cæterum ante traditionem, quamvis bonæ fidei quis emptor sit, experiri Publiciana non poterit.

§. 17. Julianus lib. VII. Digestorum scripsit: Traditionem rei emptæ oportere bona fide fieri (28): ideoque si sciens (29) alienam possessionem adprehendit, Publiciana eum experiri non posse: quia usucapere non poterit. Nec quisquam putet, hoc nos existimare, sufficere initio traditionis ignorasse rem alienam, uti quis possit Publiciana experiri: sed oportere et tunc (30) bona fide emptorem esse.

(1) In judicio divisorio. §.5. *Inst. de officio judicis.*

(2) *l.*46. *supr. de rei vindic.*

(3) Æstimatio litis, similis est venditioni. vide *l.* 22. *infr. rerum amotarum. l.* 3. *infr. pro emptore.*

(4) *l.* 3. *in fin. supr. eod.*

(5) Qui a furioso imprudens emit, Publicianam habet, potest enim usucapere, *ut hic.* Idem est si a minore imprudens emerit, vel permutatione vel donatione acceperit. §. 4. 5. *infr. eod.* 15. *Eclog.* 1. *ex tit.* 2. c. 2. 3. Harmenop. 3. §. 105. 106.

(6) Putativus titulus, usucapiendi conditionem inducit, et consequenter Publicianam.

(7) Vide *l.* 2. *C. de contrah. empt.*

(8) Argumentum ab usucapione ad Publicianam: seu a facultate usucapiendi, ad Publicianæ movendæ facultatem.

(9) Imo, non habet, *l.* 2. §. 16. *infr. pro empt.* Cujacius in eadem *l.* 2. putat mendum esse. Antonius Mercator, 2. *not.* 17. tradit ex sententia Cujacii, *d. l.* 2. ad jus strictum et summum referri, quod furiosum tuetur, non emptorem: hanc vero legem utilitatis ratione niti, quæ emptorem, non furiosum tueatur: Emptoris vocabulo, bonæ fidei; furiosi, inumbratæ quietis, *l.* 18. §. 1. *infr. de adquir. vel amitt. possess.* cui languet animus, hominem intelligi. *l.* 44. §. 6. *infr. de usurp. et usucap.* Vel ita: Publiciana non competit adversus furiosum, aut ejus heredem, *ut d. l.* 2. §. 16. competit adversus rei dominum extraneum, *ut hic.* vel ita; Competit Publiciana, si furiosus rem extranei vendidit, ut eorum damnum sit: non competit, si rem propriam vendidit.

(10) Hinc illud nostri, id est, Francici, *il n'y a si belle acquisition, que de don.*

(11) Permutatione qui quid acquisivit, Publiciana uti potest.

(12) Μίμησιν ἔχει δεσποτείας, *Synops. Basilic. illo loco*: adde §. 8. *infr. eod. et* 2. Harmenop. 1. §. 71.

(13) Dominii.

(14) Nudæ.

(15) Vid. *l.* 3. §. 3. *in fin. infr de jurejur.*

(16) *l.* 11. *infr. de jurejur.*

(17) Quod si rem suam esse juraverit, actione in factum experietur, si qui detulit jusjurandum, rem possideat. *l. sed etsi possessor. in princ. §. proinde. Inf. de jurejur.* Mod.

(18) Adde §. 6. *Sup. eod.*

(19) *l.* 12. §. 1. *Inf. eod.*

(20) *l.* 9. *in fin. Inf. eod.*

(21) Publiciana omni emptori bonæ fidei competit, nec ei dolus venditoris nocet. *Eclog. illo loco.*

(22) *l.* 4. §. 31. *Inf. de doli mali.*

(23) Vid. *l.* 6. *infr. de itinere actuque privato.*

(24) Vid. *l.* 12. *infr. de contrah. empt.*

(25) Publicianam nemo habet, antequam per traditionem rem acceperit, quamvis emptor bonæ fidei sit. *Eclog. illo loco.*

(26) In dubio tamen quis præsumitur possidere ex causa præcedentis tituli. *Bart.*

(27) *l.* 10. *l.* 48. *infr. de usurp. et usucap. l.* 2. *infr. pro emptor.*

(28) Adde §. 11. *Sup. eod. l.* 12. §. 4. *Inf. eod.*

(29) Scientia non simpliciter rei alienæ, sed injustæ possessionis, malam fidem constituit: Prior scientia non impedit usucapionem, dummodo justa possessio sit: posterior impedit: unde colligitur, Publicianam non dari nisi de re quæ usucapi possit, et ei qui usucapere possit.

(30) Id est, initio traditionis: ut ait Hagiotheodoretus ἐν ἀρχῇ τῆς συστάσεως τῆς νομῆς, hoc sensu plus est bona fide emptorem esse, tum, cum res empta per traditionem accipitur, quam ignorare alienam. Ut enim mihi emptori, rei emptæ nomine competat Publiciana, non sufficit tempore mihi traditæ possessionis ignorasse rem alienam esse, sed hoc amplius exigitur bona fide me emptorem esse, hoc est, me scivisse alienam possessionem non adprehendere: mala fides est, scire alienam esse possessionem, seu alienam possessionem mihi tradi. Non est mala fides, rem alienam mihi tradi, *ut hic.* Quid, scire rem alienam mihi tradi, estne mala fides? Cujacius negat 6. *ad Africanum. ad l.* 28. *Inf. de noxalibus.* Censet enim malam fidem non esse scientiam rei alienæ, sed injustæ possessionis, et hanc, non illam usucapionem impedire.

De pretii solutione.

8. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

DE *pretio* (1) vero *soluto* nihil exprimitur: Unde potest conjectura capi (2), quasi nec sententia Prætoris ea sit, ut requiratur, *an solutum sit pretium.*

De traditione. 1. *Vel quasi.* 2. *De traditione præcedente.* 3. *De re hereditaria emptori hereditatis tradita.* 4. *Si duo separatim emerint eandem rem.* 5. *De his, quæ usucapi non possunt.* 6. *De servo emptoris.*

9. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

SIve autem emptori res tradita est, sive heredi emptoris, Publiciana competit (3) actio.

§. 1. Si quis rem apud se depositam, vel sibi commodatam emerit, vel pignori sibi datam, pro (4) tradita erit (5) accipienda, si post emptionem apud eum remansit (6).

§. 2. Sed et si præcessit traditio emptionem, idem erit dicendum.

§. 3. Item si hereditatem emero, et traditam mihi rem hereditariam (7) petere velim, Neratius esse scribit Publicianam.

§. 4. Si (8) duobus quis separatim vendiderit bona fide ementibus, videamus, quis magis Publiciana uti possit: utrum is, cui priori res tradita est, an is, qui tantum emit. Et Julianus lib. VII. Digestorum scripsit: ut, si quidem ab eodem non domino emerint, potior sit, cui priori (9) res tradita est: quod si a diversis non dominis, melior (10) causa sit (11) possidentis, quam petentis: Quæ sententia vera est.

§. 5. Hæc actio in his, quæ usucapi non possunt, puta furtivis, vel [in] servo fugitivo (12), locum non habet.

§. 6. Si servus hereditarius ante (13) aditam hereditatem, aliquam rem emerit, et traditam sibi possessionem amiserit, recte heres Publiciana utitur, quasi ipse possedisset. Municipes quoque, quorum servo res tradita est, in eadem erunt conditione:

10. PAULUS lib. 19. ad Edictum.

SIve peculiari nomine servus emerit, sive non.

De re vendita, alii tradita. 1. *De servitutibus.* 2. *De partu ancillæ furtivæ, et partu partus.* 6. *De eo, quod rei emptæ accedit, vel ex ea superest.*

11. ULPIANUS lib. 16. ad Edictum.

SI ego emi, et mea voluntate alii res sit tradita, Imperator Severus rescripsit, Publicianam [illi] dandam.

§. 1. Si de usufructu agatur tradito (14), Publiciana datur. Itemque servitutibus urbanorum prædiorum per traditionem constitutis, vel per patientiam (15), forte si per domum quis suam passus est aquæductum transduci: item rusticorum: nam et hic traditionem, et patientiam tuendam constat.

§. 2. Partus (16) ancillæ furtivæ, qui apud bonæ fidei emptorem conceptus est (17), per hanc actionem petendus est: etiamsi ab eo, qui emit, possessus non est. Sed (18) heres furis hanc actionem non habet: quia vitiorum defuncti successor est.

§. 3. Interdum tamen, licet furtiva mater distracta non sit, sed donata ignoranti mihi, et apud me conceperit, et pepererit, competit mihi in partu Publiciana, ut Julianus ait: si modo eo tempore, quo experiar (19), furtivam matrem ignorem.

§. 4. Idem Julianus generaliter dicit, ex qua causa matrem usucapere possem, si (20) furtiva non esset, ex (21) ea causa partum me usucapere, si furtivam esse matrem ignorabam. Ex omnibus igitur casibus Publicianam habebo.

§. 5. Idem est et si ex partu partus est: et si non natus, sed post mortem matris, exsecto ventre ejus, extractus est, ut [et] Pomponius [lib. XL.] scripsit.

§. 6. Idem ait, ædibus emptis, si fuerint dirutæ, ea, quæ ædificio accesserunt (22), hujusmodi actione petenda.

§. 7. Quod tamen per alluvionem fundo accessit, simile (23) fit ei, cui accedit: et ideo, si ipse fundus Publiciana peti non potest, non hoc petetur: si autem potest, et ad partem (24), quæ per alluvionem accessit (25), et ita Pomponius scribit.

§. 8. Idem adjicit, et si statuæ emptæ partes recisæ petantur, similem actionem proficere.

§. 9. Idem scribit: si aream emero, et insulam (26) in ea ædificavero, recte me Publiciana usurum.

(1) Publiciana emptor agens, non necesse habet probare pretium se solvisse venditori, aut sibi fidem habitam de pretio: atque ita, Quasi dominium in emptorem transfertur, etiamsi non probet solutum pretium, aut sibi fidem habitam de pretio.

(2) Generaliter lex generalis accipi debet. Vide tamen Socinum *regula* 292. Ubi lex non distinguit, neque nos distinguimus. *Bart.*

(3) Quid ita? titulus ad heredem transmittitur, et a defuncto possessionem habet.

(4) Adde *l. ult. Inf. de except. rei venditæ.* v. *l.* 62. *Inf. de evict.* §. 44. *Inst. de rer. div.*

(5) Cur? ficta traditio sufficit ad Publicianam habendam, *ut hic.* at non ad rei vindicationem: pretium enim tum solutum esse oportet, vel fidem habitam de pretio.

(6) Et sic retinuit. Retentione rei adquiritur dominium, *ut hic. et l.* 7. §. 1. *Sup. eod. l.* 77. *Sup. de rei vind. l.* 8. *in fin. Inf. si certum. Auth. sed et si quis. C. de secund. nupt. l.* 42. *Inf. de usuc.* §. *interdum. Inst. de rer. divis.* Lapsus itaque fuit post Joannem Accursius, qui dixit, dominium adquiri sine possessione, debuit enim dicere, sine traditione, retentione vel apprehensione.

(7) Id est, partem hereditatis. *l.* 12. §. 6. *Inf. eod.*

(8) Si duobus eadem res separatim bona fide vendita fuerit, si quidem ab eodem (qui videlicet dominus non sit) potior est, qui traditione primus accipit: sin a diversis non dominis, melior causa possidentis est, *Syn. Basil.* περὶ πραθέντος εἰς δύο πρόσωπα ἀγροῦ. *ex tit.* 2. *c.* 9. §. 3.

(9) Vide *l.* 31. *in fin. Inf. de act. empt.*

(10) Vide *l.* 128. *Inf. de reg. jur.*

(11) Imo non est melior causa possidentis, sed prioris. *l.* 14. *infr. qui potior.*

(12) *l.* 1. *C. de servis fugit.*

(13) Vide *l. ult. in fin. Inf. de usucap.*

(14) Vide quæ notavi *ad l.* 43. *infr. de adq. rer. dom.*

(15) Quæ in servitute constituenda pro traditione habetur. *l.* 1. *in fin. infr. de servit. præd. rust. l.* 3. *infr. de usufr.*

(16) Publiciana petitur partus ancillæ furtivæ, apud emptorem bonæ fidei conceptus, etiamsi ab emptore non sit possessus. 15. *Eclog.* 2. *c.* 11.

(17) Secus in eo, qui jam conceptus, et subreptus est. *l. penult. Sup. de statu hom.*

(18) Publiciana non competit heredi furis. *Eclog. d. loco.*

(19) Quo pariat. *Cujac. ad l.* 4. *infr. de usucap. al.* quo experior. *al.* quo et pariat. Græci hic legunt, ἐν τῷ κινεῖν, id est, si eo tempore, quo experior.

(20) Εἰ καὶ κλοπιμαῖα μὴ ἦν. *Eclog. illo loco.* id est, etiam si furtiva non esset, tametsi ibidem in ora legatur, εἰ κλοπιμαῖα μὴ ἦν, id est, si furtiva non esset.

(21) Vide *l.* 33. *infr. de usucap.*

(22) Vide *l.* 14. *infr. de hered. vel act. vendit.*

(23) Id est, ejusdem est conditionis.

(24) Et pars, quæ per alluvionem. *Hal.* nam Publiciana competit etiam ei, qui partem petit, *l.* 12. §. *pen. infr. eod.*

(25) *Sub.* actio est.

(26) De eo, qui insulam in alieno ædificat, vide *l.* 27. §. 5. *Sup. de rei vindicat.*

§. 10. Item inquit: si insulam emi, et ad arcam ea pervenit, æque potero uti [Publiciana].

De re a sponso sponsæ donata, et in dotem accepta. 1. De fideicommissario universali. 2. De vectigalibus et aliis prædiis, quæ usucapi non possunt. 3. De insula superficiaria. 4. De re, quæ non potest alienari. 5. De servo nondum anniculo. 6. De partis petitione. 7. De momenti possessione.

12. Paulus lib. 19. ad Edictum.

CUm sponsus sponsæ servum donasset, eumque in dotem accepisset ante usucapionem: rescriptum est a Divo Pio, divortio facto restituendum esse servum: nam valuisse (1) donationem inter sponsum et sponsam. Dabitur ergo et possidenti exceptio: et, amissa possessione, Publiciana (2): sive extraneus, sive donator possideat.

§. 1. Is, cui ex Trebelliano hereditas restituta est, etiamsi non fuerit nactus possessionem, uti potest Publiciana.

§. 2. In vectigalibus (3), et in aliis prædiis (4), quæ usucapi non (5) possunt (6), Publiciana competit (7), si forte bona fide mihi tradita sunt.

§. 3. Idem est, et si superficiariam (8) insulam a non domino bona fide emero.

§. 4. Si res talis sit, ut eam Lex (9) aut Constitutio (10) alienari prohibeat, eo casu Publiciana non competit: quia his casibus neminem Prætor tuetur, ne (11) contra (12) Leges faciat.

§. 5. Publiciana actione etiam de infante servo nondum anniculo (13) uti possumus.

§. 6. Si pro parte quis rem petere vult, Publiciana actione uti potest.

§. 7. Sed etiam is, qui momento possedit, recte hac actione experiretur.

De causis hujus actionis. 2. De eo, qui a pupillo emit.

13. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

QUæcunque sunt justæ causæ adquirendarum rerum (14), si ex his causis nacti res amiserimus, dabitur nobis, earum rerum persequendarum gratia, hæc actio.

§. 1. Interdum quibusdam nec ex justis possessionibus competit Publicianum judicium: namque pigneratitiæ, et precariæ (15) possessiones justæ (16) sunt, sed ex his non solet competere tale judicium: illa scilicet ratione, quia neque creditor (17), neque is, qui precario rogavit, eo animo nanciscitur possessionem, ut credat se dominum esse.

§. 2. Qui a pupillo emit, probare (18) debet, *tutore autore, lege non prohibente, se emisse* (19). Sed [et] si deceptus falso tutore [autore] emerit, bona fide emisse videtur (20).

Si procurator rem domino volente vendit, eoque invito tradat.

14. Ulpianus lib. 16. ad Edictum.

PApinianus lib. IV. Quæstionum scribit: Si quis prohibuit, vel denunciavit (21), *ex causa venditionis tradi* (22) *rem, quæ ipsius voluntate a procuratore fuerat distracta* (23), et is nihilominus tradiderit, emptorem tuebitur Prætor, sive possideat, sive petat rem (24): Sed, quod judicio empti procurator emptori præstiterit, contrario judicio mandati consequetur: potest enim fieri, ut emptori res auferatur ab eo, qui venire mandavit: quia per ignorantiam non est usus exceptione, quam debuit opponere: veluti, *si non autor meus ex voluntate tua vendidit.*

De re empta, a servo, qui in fuga est.

15. Pomponius lib. 3. ad Sabinum.

SI servus meus, cum in fuga sit, rem a non domino emat, Publiciana mihi competere debet, licet possessionem rei traditæ per eum nactus non (25) sim (26).

De exceptione dominii Publicianæ opponenda.

16. Papinianus lib. 10. Quæstionum.

PAulus notat: Exceptio (27) justi (28) dominii Publicianæ objicienda (29) est.

17. Neratius lib. 3. Membranarum.

PUbliciana actio non ideo comparata est, ut res domino auferatur (ejusque rei argumentum est primo æquitas, deinde exceptio *si* (30) *ea res possessoris* (31) *non* (32)

(1) *l.* 1. *C de donation. ante nuptias.*
(2) *l.* 7. §. 3. *supr. eod.*
(3) Vectigalis ager quid, vide *infr. tit. prox.* Goth. Vid. Forcatulum *dialog.* 19. *n.* 3. Mod.
(4) Tributariis, et stipendiariis, quæ in provinciis erant.
(5) Imo possunt. *l.* 15. §. 27. *infr. de damno.* vid. Rævardum 1. *Var.* 5. usucapi possunt in præjudicium privati, non fisci.
(6) Longo tempore acquiri possunt *l.*15.§.27. *infr.de damno.*Goth. Nisi dominus etiam misso in possessionem adversario, damni infecti cavere noluerit, et per contumaciam suam passus sit juberi a Prætore eum possidere.*l.si finita.§.si de vectigalibus.infr.de damn.infect.*Mod.
(7) Imo non competit. *l.* 9. §. 5. *supr. eod.*
(8) Vide *l.* 73. *in fin. supr. de rei vind.*
(9) Puta, Julia, de fundo dotali. *Inst. quibus alienare.*
(10) Divi Severi de rebus minorum. *l.* 1. *infr. de rebus eorum.*
(11) Adversus leges Prætor neminem tuetur.
(12) Sed cur contra leges hic faceret Prætor? si rei jure alienabilis daret Publicianam, usucapionem ejusmodi rei concederet. Atqui quod per leges aut constitutiones alienari non potest, id nec usucapi potest.
(13) De quo *l.* 132. *l.* 134. *infr. de verb. signif.* adde quæ scripsi ad *l.* 8. *C. ad leg. Corn. de sicariis.*
(14) Et traditionis. *l.* 3. *supr. eod.*
(15) *l.* 7. §. 4. *infr. communi divid.*
(16) Imo precarii causa non justa est, si actor in vitio fuit. *l.* 13. §. 1. *infr. de acquir. vel amitt. poss.*
(17) *l.* 13. *infr. de usucap.*
(18) *l.* 25. §. 1. *infr. de probat.*
(19) Si scriptum sit *pupillum vendidisse*, non ideo videtur vendidisse, tutore autore: et recte, quia id verbum non significat. Cujac. ad *l.* 30. *in fin. infr. de verb. oblig.*
(20) Non tamen præjudicat pupillo. *l.*4.§.24.*infr. de doli mali.*
(21) Venditori.
(22) Emptori.
(23) Id est, si quis re non integra factum procuratoris revocat. *l.* 6. *infr. de donationibus.*
(24) Imo, si dominus denunciavit procuratori, ne traderet, et res tradita sit, ei non nocebit exceptio rei venditæ. *l.*1.§.2. *infr. de excep. rei vendit.*
(25) Cur? quia servus meus, dum in fuga fuit, ab alio possidebatur mala fide.
(26) Summo jure, licet utilitatis causa receptum sit, ut impleatur usucapio, quamdiu nemo nactus est ejus possessionem. *l.* 1. §. 14. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*
(27) Publicianæ objicitur exceptio justi dominii, cujus formulam vide *l.ult.infr. eod.* Verum ea rursus eliditur replicatione doli mali, si non litis æstimationem exsolverit reus: Ita multis casibus agenti Publiciana, nihil officit exceptio dominii; ut Accursius notat, *l. ult. infr. eod.* adde alios casus ex *l.* 31. *supr. ex quibus causis majores. l.* 57. *infr. mandati. l.* 63. *in fin. supr. de rei vindicat.*
(28) Veri non fictitii: hoc enim dicitur ad differentiam ejus dominii, quod habet bonæ fidei possessor.
(29) Per quem? per verum dominum. Cur? Ne melioris sit conditionis non dominus, quam dominus, aut qui usucapit. Certis tamen casibus non opponitur, seu non admittitur hæc exceptio. *l.* 57. *infr. mandat. l.* 31. *Sup. ex quibus causis majores. l.* 28. *infr. de noxalibus. l.* 63. *supr. de rei vindic. l.* 2. *infr. de except. l.* 24. *infr. de except. rei judicatæ.*
(30) Formula est exceptionis dominii, vid. *l.* 24. *infr. de except. rei judicatæ*: Cujacium *in explicatione 6. ad Afric. legis* 8. *infr. de noxalib. actionib.*
(31) Id est, domini.
(32) Exceptio dominii repellit Publicianam. *Bart.* adde *l.* 24. *infr. de except. rei jud.*

sit); sed ut is, qui bona fide emit, possessionemque [ejus] ex ea causa nactus est, potius rem habeat (1).

TIT. III.

SI AGER (2) VECTIGALIS (3), ID EST, EMPHYTEUTICARIUS (4), PETATUR.

Agrorum divisio. 1. *De perpetua vel temporali conductione.*

1. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

AGri civitatum alii *vectigales* vocantur (5), alii *non*. *Vectigales* vocantur, qui in perpetuum (6) locantur: id est hac lege, ut tamdiu pro illis vectigal pendatur, quamdiu neque ipsis, qui conduxerint, neque his, qui in locum eorum successerunt, auferri (7) eos liceat. *Non vectigales* sunt, qui ita colendi dantur, ut privatim agros nostros colendos dare solemus.

§. 1. Qui in perpetuum fundum fruendum conduxerunt a municipibus, quamvis non efficiantur domini, tamen placuit competere eis (8) in rem actionem adversus quemvis possessorem: sed et adversus ipsos municipes:

2. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

ITa tamen, si vectigal solvant (9).

3. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

IDem est (10) et si ad tempus (11) habuerint conductum, nec tempus conductionis finitum sit.

(1) Quam qui nullum titulum habet.

(2) De ædificiis vectigalibus, vid. *l.* 2. §. 17. *infr. ne quid in loco publ.* De domo vectigali, vid. *l.* 71. *in fin. infr. de legatis.* 1.

(3) *Vectigalia* prædia sunt civitatum prædia emphyteuticaria: Tributaria et stipendiaria, sunt provincialia prædia. vid. Theophil. §. *per traditionem.* 40. *Inst. de rer. divis.* Plura de vectigalibus agris, vide in *l.* 1. *infr. eod. l.* 20. §. 5. *infr. de captivis.* adde *de Emphyteusi, Tit. C. de jure Emphyteutico. et §. adeo.* 3. *Inst. de locato.*

(4) Qui et fructuarius. Cicero 8. *familiarium* 9.

(5) Unde emphyteutæ perpetuarii vocantur *l.* 1. *C. de locat. præd. civil.* et eorum jus perpetuarium *l.* 2. *C. de. offic. com. rer. privat.* potest tamen fundus dari in emphyteusim ad tempus, si in contrahendo hoc exprimatur, *Nov.* 7. §. *alienationis. et §. emphyteusim. et Nov.* 120. §. *licentiam.* vid. Forcatul. *dialog.* 19. *per tot.* Jo. Robert. *lib.* 3. *sentent. jur. c.* 28. Rim. *ad Rubr. Instit. de donation. n.* 295. *et seq.* Ariam Pinell. *in Repetit. ad l.* 1. *C. de bon. matern. n.* 3. *part. solut.* 474. Mod.

(6) *l.* 11. §. 1. *infr. de publican.* adde *l.* 15. §. 26. *infr. de damno. l.* 71. *in fin. infr. de legat.* 1.

(7) *l.* 1. *C. de administ. rerum public. lib.* 11. adde *l.* 2. *C. de locat. prædiorum. eod. libro.*

(8) *l.* 16. *in fin. infr. de pignoratitia.* Goth. Adde *l.* 12. §. 2. *supr. de Publician. in rem act.* Cujac. *lib.* 7. *observ.* 3. Hinc dominium aliud utile, aliud directum. *arg. l.* 3. *l.* 6. *C. de fund. patrimon.* Unde nec illi qui agros vectigales possident, satisdare coguntur. *l.* 15. *supr. qui satisd. cog.* Ans.

(9) *l.* 1. *in fin. infr. de loco publico fruendo.*

(10) Lex hæc est conjungenda cum fine primæ et intelligenda de iis, qui conduxerant a municipio aliquo et civitate, qui tametsi non sint emphyteutæ, nec habeant omnia jura emphyteutica; hoc tamen habent, ut in rem agere possint, *arg. l.* 1. *infr. de loco publ. fruend.* Id quod utilitatis publicæ causa comparatum est. Quod si quis a privato quid conduxerit, sed non ad modicum tempus, eadem actione experietur causa cognita. *l.* 1. §. *quod ait prætor. infr. de superficieb.* vid. Sarmient. *lib.* 3. *select. interpr. c.* 2. Mod.

(11) Non modicum. *arg. l.* 1. §. *quod ait. infr. de superficieb.* vide *l.* 3. §. 4. *infr. de rebus eorum qui sub tutela.* et Cujacium, *Inst. de locatione.*

*

LIBER SEPTIMUS.

TIT. I.

DE USUFRUCTU (1), ET QUEMADMODUM QUIS UTATUR FRUATUR.

Definitio.

1. Paulus lib. 3. ad Vitellium.

Ususfructus (2) est jus (3) alienis (4) rebus utendi fruendi, salva (5) rerum substantia.

Fundamentum.

2. Celsus lib. 18. Digestorum.

Est enim ususfructus jus in corpore: quo sublato (6), et ipsum tolli necesse est (7).

Quibus modis, 1. Et quarum rerum constituitur. 2. De interitu. 3. Quibus modis usus constituitur, et finitur.

3. Gajus lib. 2. Rerum cottidianarum, vel aureorum.

Omnium (8) prædiorum, jure legati (9) potest constitui ususfructus, ut heres jubeatur *dare alicui usumfructum.* Dare autem intelligitur (10), si (11) induxerit in fundum legatarium, eumve patiatur (12) utifrui. Et sine (13) testamento [autem] si quis velit usumfructum constituere, pactionibus (14), et stipulationibus id efficere potest (15).

§. 1. Constitit (16) autem ususfructus non tantum in fundo, et ædibus, verum etiam in servis, et jumentis, cæterisque (17) rebus.

§. 2. Ne (18) tamen in universum inutiles essent proprietates, semper (19) abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum, et (ad) proprietatem reverti (20).

§. 3. Quibus autem modis ususfructus [et] constitit, et finitur, iisdem modis etiam nudus usus solet et constitui (21), et finiri.

An sit pars dominii, de die, ex quo datur.

4. Paulus lib. 2. ad Edictum.

Ususfructus in multis casibus pars (22) dominii (23) est, et exstat (24), quod vel præsens (25) vel ex (26) die (27) dari potest (28).

Ususfructus est dividuus ab initio, et ex postfacto. h. d. cum l. seq. Bart.

De divisione.

5. Papinianus lib. 7. Quæstionum.

Ususfructus [et] ab initio pro parte (29) indivisa vel (30) divisa constitui, et legitimo (31) tempore similiter amitti, eademque ratione per legem Falcidiam minui potest (32). Reo quoque promittendi defuncto, in partes hereditarias (33) ususfructus obligatio dividitur: et, si ex communi prædio debeatur, uno ex sociis defendente, pro (34) parte defendentis fiet restitutio.

(1) *L. 3. Cod.* 33. et 2. *Inst.* 4.

(2) *Inst. eod. in princ.* 16. *Eclog.* 1. *c.* 1. *et* 2. Harmenop. 10.

(3) Constitutum scilicet, vel adquisitum: vel jus in corpore. *l.* 2. *infr. eod.* servitus, *Accurs.*

(4) *l.* 5. *in princ. infr. si ususfruct. pet.*

(5) Id est, donec salva est.

(6) *Inst. eod. in pr.* vide *l.* 23. *infr. quib. mod. ususfruct. amittitur.*

(7) Cur? accidens non est sine subjecto. *l.* 23. §. 3. *supr. de rei vindicat.*

(8) Tam provincialium, quam Italicorum. Cujac. 11. *obs.* 36.

(9) *l.* 6. *infr. eod.* §. 1. *Inst. eod. l.* 69. *infr. ad l. Falc.* Paul. 3. *sent.* 6. §. 17.

(10) Adi Dd. ad *l.* 3. §. *et harum. infr. de verb. obligat.* imprimis Socin. et Aretin. *Inst. de action.* §. *æque in* 2. *col. ver.* 8. *præmittit.* Claud. Marmet. *in Rep. l. naturaliter.* §. *nihil commune. sub n.* 11. *vers. sed tu declara de acquir. possess.* Mod.

(11) Dat usumfructum, qui inducit in fundum, et qui patitur uti frui. Adde quæ notavi ad *l.* 43. §. 1. *infr. de acquir. rer. dom.*

(12) Usus ejus juris pro traditione intelligitur. *l.* 20. *infr. de servitut.* Goth. Vid. Decher. *lib.* 2. *dissert.* 17. *n.* 4. Ans.

(13) §. 1. *Inst. de usufr.*

(14) *l.* 4. *in fin. C. eod.* pactionibus, inquam, contractui vel traditioni adjectis in continenti, non aliis pactionibus.

(15) Constituitur quoque vel ipso jure, vel traditione Prætoris. vide *l.* 1. *infr. quibus modis ususfructus.*

(16) *Al.* constituitur *al.* consistit.

(17) *l.* 7. *infr. eod.*

(18) §. 1. *Instit. de usufruct.*

(19) Locari in perpetuum operas non posse, hinc colligunt. vide *l.* 14. *C. eod. l.* 38. *infr. locat.*

(20) Vide *infr. quib. mod. ususfr. amitt.*

(21) Imo non iisdem modis: usus enim pro parte legari non potest. *l.* 19. *infr. de usu et habitat.*

(22) *l.* 8. *infr. de rebus autorit. judic.* in quibusdam non est. *l.* 33. §. 1. *infr. eod. l.* 43. *in fin. infr. de furtis.* est autem pars, quatenus dominio consolidatus est. Alibi, ususfructus jus fundi dicitur, in *l.* 70. §. 2. *infr. de fidejussoribus.* alibi, in jure, non in parte, consistere, sed tamen emolumentum rei continere. *l.* 66. §. 6. *infr. de leg.* 2. alibi dicitur, non esse dominii pars (id est species, sic enim sumi potest) sed servitutis. *l.* 25. *infr. de verb. signific.* Utcunque sit, re ipsa pars fundi non est, quia fundi partes sunt ὁμογενεῖς. nec fundi dicitur, sed quia omne fundi emolumentum hæc qualitas continet, partis instar est, ac fundo legato vel promisso fructus quoque præstandus est. *d. l.* 66. Idem est, si quis fundi nomine obligatus sit. *d. l.* 70. Cujac. ad *l.* 27. *supr. de pactis.* usufructuarius quoque in multis pene domini loco censetur. *Goth.* Si sit in dominio, ergo multo magis in bonis. Adde *l.* 8. *infr. de reb. aut. jud. possid. l.* 3. *supr. si ususfr. pet. l.* 49. *infr. de V. S.* Goed. ad *l.* 11. 15. *et* 25. *eod.* Adde *l.* 52. *infr. de acq. rer. dom.* vid. Hotom. *l.* 3. *obs.* 22. Ans.

(23) Non servitutis: etsi servitutis sit species.

(24) Id est, superior sententia probatur quinque exemplis, aut potius proprietatibus sequentibus, quæ servitutibus non competunt.

(25) Id est, pure.

(26) Id est, ad diem.

(27) Vide *l.* 16. §. 2. *infr. famil.* at non servitus realis. *l.* 4. *infr. de servitutibus.* Ususfructus pars est dominii utilis, non directi.

(28) Reliquis servitutibus hæ proprietates desunt. *l.* 4. *infr. de servitutib.*

(29) V. *l.* 1. §. 9. *infr. ad l. Falcid.* et ita differt ab usu. v. *l.* 3. *in fin. Sup. eod.*

(30) Aliud in cæteris servitutibus.

(31) Non utendo. *l.* 66. *in fin. infr. de legat.* 2.

(32) Aliud in realibus servitutibus videtur. *l.* 7. *infr. ad l. Falcid. l.* 1. §. 9. *infr. ad l. Falcid. l.* 17. *infr. de servitutibus. l.* 1. *in fin. infr. de aqua et aquæ pluviæ.* sunt enim individuæ.

(33) Secus in realibus, quæ divisionem non recipiunt, in quibus defensor ob eam causam solidum debet restituere. *l.* 4. §. 3. *infr. si serv. vind.*

(34) Non in solidum, ut in cæteris servitutibus. *l.* 4. §. 4. *infr. si servitus.*

De legato. 1. De adjudicatione. 2. Per quas personas ususfructus adquiritur. 3. De nuda proprietate domino heredis legata.

6. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

Ususfructus pluribus modis constituitur: ut ecce, si legatus (1) fuerit. ✝ Sed et proprietas deducto usufructu legari potest, ut apud heredem maneat ususfructus.

§. 1. Constituitur adhuc ususfructus, et in judicio familiæ erciscundæ, et communi dividundo, si Judex alii proprietatem adjudicaverit, alii usumfructum (2).

§. 2. Adquiritur autem nobis ususfructus non solum per (3) nosmetipsos, sed etiam per eas quoque personas, quas juri nostro subjectas habemus.

§. 3. Nihil autem vetat, servo meo herede instituto, legari proprietatem deducto usufructu.

De omni fructu rei. 1. De jure, 2. Et onere ejus, qui ædium usumfructum habet.

7. Ulpianus lib. 17 ad Sabinum.

Usufructu legato omnis (4) fructus rei (5) ad fructuarium pertinet (6). Et aut [rei] soli, aut rei mobilis ususfructus legatur.

§. 1. Rei (7) soli, utputa ædium (8), usufructu legato, quicumque reditus est, ad usufructuarium pertinet: quæque (9) obventiones sunt ex ædificiis, ex areis, et cæteris, quæcunque ædium sunt. Unde etiam mitti eum in possessionem vicinarum ædium causa damni infecti (10), placuit: et jure dominii possessurum eas ædes, si perseveretur non caveri: nec quicquam amittere finito usufructu. Hac ratione Labeo scribit, nec ædificium licere domino (11), te invito, altius tollere: sicut nec areæ usufructu legato, potest in area ædificium poni (12). Quam sententiam puto veram.

§. 2. Quoniam igitur omnis (13) fructus rei ad eum pertinet, reficere (14) quoque eum ædes per arbitrum cogi, Celsus scribit. [Celsus] lib. XVIII. Digestorum. Hactenus tamen, ut sarta (15) tecta (16) habeat: Si qua tamen vetustate corruissent, neutrum (17) cogi reficere: sed si heres refecerit, passurum fructuarium uti. Unde Celsus de modo sarta tecta habendi quærit? Si quæ vetustate corruerunt, reficere (18) non cogitur: modica (19) igitur refectio ad eum pertineat (20), quoniam et alia (21) onera (22) adgnoscit, usufructu legato: utputa stipendium, vel tributum (23), vel salarium (24), vel (25) alimenta (26) ab (27) ea re (28) relicta, et ita Marcellus lib. XIII. scribit.

§. 3. Cassius quoque scribit lib. VIII. juris civilis (29), fructuarium per arbitrum cogi reficere (30), quemadmodum adserere (31) cogitur arbores. et Aristo notat, hæc vera esse. Neratius autem lib. IV. Membranarum ait, non posse fructuarium prohiberi, quo minus reficiat: quia nec arare prohiberi potest, aut colere: nec solum necessarias refectiones facturum, sed etiam voluptatis causa, [ut] tectoria, et pavimenta, et similia [facere]: neque autem ampliare, nec inutile (32) detrahere posse,

8. Idem lib. 40. ad Edictum.

Quamvis melius repositurus sit. Quæ sententia vera est.

De fundo. 1. De apibus. 2. De lapidicinis, cretifodinis, arenis. 3. De metallis. 4. De alluvione et Insula. 5. De aucupiis, venationibus et piscationibus. 6. De seminario. 7. De instrumento fundi. De salicto, sylva, arundineto.

9. Idem lib. 17. ad Sabinum.

Item, [si *fundi*] (33) ususfructus sit legatus, quidquid in fundo nascitur, quidquid (34) inde percipi potest, ipsius fructus est: sic tamen, ut boni viri arbitratu fruatur. Nam et Celsus libro octavodecimo Digestorum scribit, cogi eum posse recte colere (35).

§. 1. Et, si apes (36) in eo fundo sint, earum quoque ususfructus ad eum pertinet.

§. 2. Sed si lapidicinas habeat, et lapidem cædere velit, vel cretifodinas habeat, vel arenas, omnibus his usu-

(1) Aut si stipulanti vel paciscenti promissus. *l.* 3. *supr. eod.* §. 1. *Inst. eod.*

(2) *l.* 6. §. 14. *infr. comm. divid*

(3) *l.* 21. *l.* 22. *l.* 23. *l.* 24. *infr. eod.*

(4) Omnis reditus (quæ Græcis πόρος) ad fructuarium pertinet. 16. *Eclog.* 1. *c.* 7.

(5) Consule Molinæum in *consuet. Paris. p.* 1. §. 1. *gloss.* 1. *n.* 40. *cum seq.* et Cujacium *l.* 9. *observ. c.* 19. Mod.

(6) Non tamen potest pignorare. *l.* 6. alienare proprietatem, vel manumittere, *l.* 9. *C. eod.*

(7) Usumfructum soli dominus habens, qualiacunque lucra sint ex ædificiis, percipit. unde etiam mittitur in possessionem causa damni infecti, et jure dominii possidet ædes vicini, si cautionem non accipiat. Nec usufructu extincto, dominium amittit. 16. *Eclog.* 1. *cap.* 7.

(8) Ædium ususfructus quid contineat.

(9) An thesaurus? minime: dixi *l.* 63. *in fin. infr. de adqu. rer. dom.* An res commissæ constante usufructu, puta feudum, emphyteusis, res censualis? Dicam *in commentariis meis* plenius.

(10) *l.* 13. §. 8. *infr. de damno.*

(11) *l.* 13. §. 7. *in fin. infr. eod.*

(12) *l.* 5. *in fin. l.* 6. 7. *infr. quibus mod. ususfr.* Paul. 3. *sent.* 6. §. 21.

(13) Vid. Guevarram *in Cic. Topica. p.* 27. Mod.

(14) V. *l.* 7. *C. h. t.*

(15) De sartis et tectis, dixi ad Varronem *lib.* 5. *de lingua Latina.* adde *l.* 7. §. 1. *supr. de officio Proconsulis. l.* 7. §. 2. *infr. ad leg. Jul. repetundarum.*

(16) Τὸ καταπίπτειν ὀφείλει ποιεῖν τῆς οἰκίας. 2. Harm. 10. §. 8.

(17) Neutiquam. *Haloand.*

(18) V. Ciceronem *in Topicis*, *loco a similitudine.*

(19) Dixi *l.* 7. *C. h. t.*

(20) Pertinet.

(21) Modica scilicet: nec enim tributa ea præstat, quæ usumfructum absorbent. Quis ea præstabit? proprietarius. *gloss. in l. qui quatuor.* 30. *et qui hortos. infr. de leg.* 3. et ita se obtinuisse Florentiæ refert Bart. *in l. his verbis.* 102. §. *idem testator. infr. de legat.* 3. vide Romanum *singulari* 156.

(22) *l.* 27. §. 3. v. *l.* 52. *infr. eod. l.* 28. *infr. de usu et usufr. legat.*

(23) Δημοσία, 16. *Eclog.* 1. *c.* 7. *in fin.* v. *l.* 13. *infr. de impensis.*

(24) *Al.* solarium. ut *l.* 15. *in fin. infr. qui potiores.*

(25) Usufructuarius relicta ex re alimenta præstat. *Eclog. d. loco.*

(26) Ut sit illud vectigal, quod pro solo penditur, *l.* 2. *Infr. ne quid in loc. pub.* Mod.

(27) Cujac. ad *l.* 8. *Sup. de transact.* legit, *vel a re relicta*: Græci illo loco, καὶ τὰς ἐκ τοῦ πράγματος ἐκθείσας διατροφάς.

(28) Certa scilicet, puta prædio.

(29) vid. Cujac. *lib.* 11. *observ. c.* 36. Mod.

(30) Usufructuarius reficere cogitur, ut et arbores adserere.

(31) *l.* 18. *Inf. eod.* ἐγκεντρίζειν, 16. *Eclog.* 1. *c.* 7. *in fin.* id est, forare medullam arboris sterilis, et in eam fœcundæ calamum immittere. Cujac. 11. *obs.* 36.

(32) V. *l.* 13. §. 4. *et* 7. *Inf. eod. al.* utile.

(33) Fundi usufructu quid comprehenditur?

(34) Fructus omnes fundi pertinent ad fructuarium: adde 16. *Eclog.* 1. *c.* 9. 2. Harmen. 10. §. 5. v. *l.* 13. §. 5. *l.* 59. §. 1. *Inf. eod.*

(35) Ne aliroquin deserta cultura, aut intempestive facta fundum reddat deteriorem. *l.* 25. §. 3. *Inf. locat.*

(36) lapides, *Vul.*

rum Sabinus ait, quasi bonum patremfamilias. Quam sententiam puto veram.

§. 3. Sed si hæc (1) metalla (2) post usumfructum legatum sint inventa, cum totius agri relinquatur ususfructus, non partium, contineantur legato.

§. 4. Huic vicinus tractatus est, qui solet in eo, quod accessit, tractari: et placuit (3), alluvionis (4) quoque usumfructum ad fructuarium (5) pertinere. † Sed si insula juxta fundum in flumine nata sit, ejus usumfructum ad fructuarium non pertinere Pegasus scribit, licet proprietati accedat: esse enim veluti proprium fundum, cujus ususfructus ad te non pertineat: quæ sententia non est sine ratione. Nam ubi latitat incrementum, et ususfructus augetur: ubi autem apparet separatum, fructuario non accedit (6).

§. 5. Aucupiorum quoque et venationum reditum, Cassius ait lib. VIII. juris civilis, ad fructuarium pertinere. Ergo (7) et piscationum (8).

§. 6. Seminarii (9) autem fructum puto ad fructuarium pertinere: ita tamen, ut et vendere ei, et seminare liceat: debet tamen conserendi agri causa, seminarium (10) paratum semper renovare, quasi instrumentum (11) agri: ut finito usufructu, domino restituatur.

§. 7. Instrumenti autem fructum habere debet: vendendi tamen facultatem non habet. Nam et si fundi ususfructus fuerit legatus, et sit ager, unde palo in fundum, cujus ususfructus legatus est, solebat paterfamilias uti, vel salice, vel arundine, puto fructuarium hactenus uti posse, ne ex eo vendat: nisi forte salicti ei, vel silvæ palaris, vel arundineti ususfructus sit legatus: tunc enim et vendere potest. Nam et Trebatius scribit, silvam cæduam (12) et arundinetum posse fructuarium cædere, sicut paterfamilias cædebat: et vendere, licet paterfamilias non solebat vendere, sed ipse uti: ad modum enim referendum est, non ad qualitatem utendi.

10. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

EX silva (13) cædua pedamenta, et ramos ex arbore usufructuarium sumpturum: ex non cædua, in vineam sumpturum (14), dum ne fundum deteriorem (15) faciat.

11. PAULUS lib. 2. Epitomarum Alfeni Digestorum.

SEd, si grandes arbores essent, non posse eas cædere.

De arboribus evulsis, vel dejectis. 1. *De nave.* 2. *Per quos usufructuarius utitur, fruitur.* 3. *De servo fugitivo.* 4. *Cujus possessionem alius nactus est.* 5. *De fructibus a fure decerptis.*

12. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

ARboribus evulsis, vel vi (16) ventorum dejectis, usque ad usum suum (17) et villæ posse usufructuarium ferre, Labeo ait: nec materia (18) eum pro ligno usurum, si habeat, unde utatur ligno. Quam sententiam puto veram: alioquin, et si totus ager sit hunc casum passus, omnes arbores auferret fructuarius: materiam tamen ipsum succidere, quantum ad villæ refectionem, putat posse: quemadmodum calcem (inquit) coquere, vel arenam fodere, aliudve quid ædificio necessarium sumere.

§. 1. *Navis* (19) usufructu legato, navigandum mittendam puto (20), licet naufragii periculum immineat: navis etenim ad hoc paratur, ut naviget.

§. 2. Usufructuarius (21) vel ipse frui ea re, vel alii fruendam concedere, vel locare (22), vel vendere potest (23): nam et qui locat, utitur: et qui vendit, [utitur]. Sed et si alii precario concedat (24) vel donet, puto eum uti (25): atque ideo retineri usumfructum: et hoc Cassius et Pegasus responderunt, et Pomponius lib. V. ex Sabino probat. † Non solum autem, si ego locavero, retineo usumfructum, sed et si alius negotium meum gerens locaverit usumfructum, Julian. XXXV. scripsit, retinere me usumfructum. Quid tamen si non locavero, sed absente et ignorante me, negotium meum gerens utatur quis, et fruatur? Nihilominus retineo (26) usumfructum. Quod et Pomponius lib. V. probat, per hoc, quod negotiorum gestorum actionem adquisivi.

§. 3. De illo Pomponius dubitat: si fugitivus, in quo

(1) Sed si metalla. *Hal. Al.* si et met.
(2) V. *l.* 3. *in fin. Inf. de rebus eorum, qui sub tutela.*
(3) Rejecta Pauli opinione, quæ exstat apud eundem 3. *sent.* 6. §. 12.
(4) Alluvio auget usumfructum, *ut hic.* pignus, *l.* 18. §. 1. *Inf. de pignoratit. l.* 16. *Inf. de pignorib.* hereditatem, *l.* 16. §. 3. *Inf. familiæ.* rem, *l.* 34. *supr. de rei vindicat.*
(5) An et ad vasallum? v. 1. *Feudor.* 4. §. 5.
(6) Id est, latenti incremento augetur ususfructus, non evidenti: atque ita Pauli sententia, 3. *sent.* 6. §. 22. abrogatur: is enim negabat accessionem alluvionum ad fructuarium pertinere, quod fructus fundi non esset. An idem est, si manso aliquid adcreverit? v. *Feud.* 4. *in fin.*
(7) Argumentum observa ab aucupio et venatione ad piscationem.
(8) Fundi usufructuario licet aucupari, venari et piscari. *l.* 62. *Inf. eod.*
(9) Seminaria non sunt semina sed locus subactus, in quo semina, aut vitium, aut arborum panguntur, ut cum ad certam quantitatem excreverint, in vinetum, vel arbustum, vel pomarium transferantur, ut *l.* 12. *Inf. de instruct.* vide hic Budæum. *Goth.* Ulpianum *l.* 4. §. 1. *arb. furt. cæs.* Cott. *in memorab. in voc. Seminarium.* Molinæum *in consuetud. Paris. tit.* 1. §. 1. *gloss.* 8. *n.* 7. et Zoannett. *Restit. ad ff. cap.* 23. Mod.
(10) V. *l.* 3. *Inf. de impensis.*
(11) V. *l.* 2. §. 1. *Inf. de instructo.*
(12) *l.* 40. §. 4. *Inf. de contrah. empt.* usufructuarius ex sylva cædua potest cædere, vendere, ut et pedamenta et ramos ex ea sumere. Quid in non cædua? quid in grandibus arboribus? quid in evulsis? vide *leges sequentes.*
(13) *l.* 30. *Inf. de verb. sign.* Sylva cædua, *bois taillis.*
(14) An etiam intempestive? v. *l.* 48. §. 1. *infr. eod.*
(15) Adde *l.* 13. §. 4. *infr. eod. l.* 7. §. 12. *infr. soluto matrim.* Idem in feudo. 2. *Feudorum* 8. §. 1.
(16) V. *l.* 59. *infr. eod.*
(17) Imo eas arbores vendere cogitur, et earum pretium uxori restituere. *l.* 7. §. 12. *infr. soluto matrim.*
(18) *Materiam* hic distinguit a ligno. Est vero materia lignum, ex quo fiunt ædificia: ut ita *ligni* appellatio pateat latius, *l.* 18. §. 3. *infr. de pignorat. l.* 14. §. 1. *infr. de periculo et commodo rei venditæ. l.* 47. *infr. de act. empt. l.* 55. *l.* 56. *l.* 57. *infr. de legat.* 3. *l.* 167. *l.* 168. *infr. de verb. sign.*
(19) Navis usufructu quid contineatur.
(20) Adde *l.* 16. *in fin. l.* 62. *supr. de rei vindic. l.* 6. *C. de offic. rect. provinc.*
(21) Usufructuarius locare, vendere, precario concedere per se vel per alium potest. *Goth.* Vide *l.* 38. *infr. eod. l.* 8. *infr. de reb. aut. jud. possid. l.* 11. §. 2. *infr. de pign.* Ans.
(22) Imo locare non potest. *l.* 15. §. 4. *infr. eod.* Imo potest. *d. l.* 15. §. 5. *l.* 41. *infr. locati.*
(23) Imo vendere non potest, aut cedere. *l.* 66. *infr. de jure dotium.* §. 3. *Inst. de usufruct.* Dic. jus ipsum ususfructus cedi non posse, sed commoditatem utendi fruendi tantum cedi posse.
(24) *l.* 13. *in fin. infr. eod. l.* 11. §. 1. *infr. de pignoribus.* Imo alii cedere non potest. *l.* 66. *infr. de jure dotium.*
(25) *l.* 38. *infr. eod.*
(26) *l.* 5. 6. *infr. quemad. servit. amitt.*

meus ususfructus est (1), stipuletur aliquid ex re mea, vel per traditionem accipiat, an per hoc ipsum, quasi utar, retineam usumfructum? magisque admittit, retinere: nam sæpe, etiam [si] præsentibus servis non utamur, tamen usumfructum retinemus: utputa ægrotanti servo (2), vel infanti (3), cujus operæ nullæ sunt (4), vel defectæ senectutis homini: nam et si agrum aremus (5), licet tam sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinemus usumfructum: Julianus tamen lib. XXXV. Digestorum scribit, etiam si non stipuletur quid servus fugitivus, retineri [tamen] usumfructum: nam qua ratione (inquit) retinetur a proprietario possessio, etiam (6) si in fuga servus sit, pari ratione etiam ususfructus retinetur.

§. 4. Idem tractat: quid, si quis possessionem ejus nactus sit, an quemadmodum a proprietario possideri desinit, ita etiam ususfructus amittatur? Et primo quidem ait, posse dici amitti usumfructum: sed, licet amittatur, tamen dicendum, quod intra constitutum tempus ex re fructuarii stipulatus est, fructuario adquiri (7) [potest]. Per quod colligit, posse dici, ne quidem si possideatur ab alio, amitti usumfructum, si modo mihi aliquid stipuletur: parvique referre, ab herede possideatur, vel ab alio, cui hereditas vendita [sit], vel cui proprietas legata sit, an a prædone: sufficere enim ad retinendum usumfructum, esse affectum retinere volentis, et servum nomine fructuarii aliquid facere: quæ sententia habet rationem.

§. 5. Julianus lib. XXXV. Digestorum tractat: si fur decerpserit vel desecuerit fructus maturos pendentes, cui condictione teneatur: domino fundi, an fructuario (8)? et putat quoniam fructus non fiunt fructuarii, nisi (9) ab eo percipiantur, licet ab alio (10) terra separantur (11), magis proprietario condictionem competere (12): fructuario autem, furti actionem: quoniam interfuit ejus, fructus non esse ablatos. Marcellus autem (13) movetur eo, quod, si postea fructus istos nactus fuerit fructuarius, fortassis fiant ejus: nam, si fiunt, qua ratione hoc evenit, nisi ea, ut interim fierent proprietarii? mox apprehensi, fructuarii efficientur: exemplo rei sub conditione legatæ, quæ (14) interim heredis est, existente autem conditione, ad legatarium transit: verum est enim, condictionem competere proprietario. † Cum autem in (15) pendenti est dominium, ut ipse Julianus ait, in fœtu (16), qui summittitur, et in eo, quod servus fructuarius per traditionem accepit, nondum quidem pretio soluto, sed tamen ab eo satisfacto, dicendum est, condictionem pendere (17), magisque in pendenti est dominium (18).

De satisdatione a fructuario præstanda. 1. De arbitrio judicis. 2. Quibus actionibus ob damna præterita fructuarius tenetur. De usuario. 3. Si inter duos fructuarios sit controversia. 4. Si proprietatem meliorem, vel deteriorem faciat, qui fundi, 7. Vel ædium usumfructum habet.

13. IDEM lib. 18. ad Sabinum.

SI cujus rei ususfructus legatus erit, dominus potest in ea re satisdationem desiderare (19), ut officio judicis hoc fiat: nam siculi debet fructuarius uti frui, ita et proprietatis dominus securus esse [debet] de proprietate. Hæc autem ad (20) omnem (21) usumfructum pertinere, Julianus lib. XXXVIII. Digestorum probat. [Si ususfructus legatus sit], non prius dandam actionem usufructuario, quam satisdederit, *se boni* (22) *viri arbitratu usurum fruiturum*: sed et si plures sint, a quibus ususfructus relictus est, singulis (23) satisdari oportet.

§. 1. Cum igitur de usufructu agitur, non solum, quod factum est, arbitratur, sed etiam, in futurum, quemadmodum uti frui debet.

§. 2. De præteritis autem damnis fructuarius etiam lege Aquilia (24) tenetur, et interdicto, *quod vi aut clam*, ut Julianus ait: nam fructuarium quoque teneri his actionibus, necnon furti, certum est: sicut quemlibet alium, qui in aliena re tale quid commiserit. † Denique consultus, quo (25) bonum fuit, *actionem polliceri* Prætorem, cum competat legis Aquiliæ actio? Respondit, quia sunt casus quibus cessat Aquiliæ actio: ideo judicem dari, ut ejus arbitratu utatur: nam qui (26) agrum non (27) proscindit (28), qui vites non subserit, item aquarum ductus corrumpi patitur, lege Aquilia non tenetur. † Eadem et in usuario dicenda sunt.

§. 3. Sed si inter duos (29) fructuarios sit controversia, Julianus lib. XXXVIII. Digestorum scribit, Æquissimum esse, quasi (30) communi dividundo (31) judicium dari: vel stipulatione inter se eos cavere, qualiter fruantur: cur enim

(1) Alii legunt auctius longe: *Si fugitivus, nondum ab aliquo possessus, in quo meus etc.* quæ inserunt, ne hic locus pugnet cum *l.* 1. §. *per servum. infr. de acquir. vel amitt. possess.* Sed verisimilius est, compositores Pandectarum huc tantum congerere voluisse, quæ pertinent ad restitutam disputationem de usufructu: quæ autem ad possessionem adquirendam, vel dominium suis locis reservasse: nam illis quoque verbis alia addenda fuissent, ut omnis difficultas tolleretur, ut apparet ex *l. per eum. Inf. de acquir. vel amitt. possess.* Mod.

(2) *l. ult.* §. 1. *infr. de operis servor.*

(3) *l.* 55. *Inf. eod.* vid. Paul. 3. *sent.* 6. §. 18.

(4) Imo quædam esse possunt. *l.* 31. *Sup. de rei vind. l. ult. in fin. infr. de liberali causa.*

(5) Arando etiam agrum sterilem, usumfructum retinemus.

(6) *l.* 3. §. 10. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(7) *l.* 25. *in fin. infr. de liberali causa.*

(8) Est enim in pendenti actio. *l.* 25. §. 1. *infr. eod.*

(9) Vide *l.* 61. §. *pen. infr. de furtis.* vide *l.* 13. *infr. quib. mod. ususfructus. l.* 25. §. 1. *infr. de usuris.* §. 36. *Inst. de rerum divis.*

(10) Idque suo nomine.

(11) *Separentur.*

(12) Quæ soli domino competit. *L.* 1. *infr. de cond. furtiva.*

(13) Dissentiens a Juliano.

(14) *l.* 32. §. 1. *infr. de legat.* 2.

(15) Vide *l.* 169. *in fin. infr. de reg. jur.*

(16) *l.* 70. §. 1. *infr. eod.*

(17) Vide *l.* 25. §. 1. *infr. eod.*

(18) Et condictionem.

(19) *l.* 8. §. 4. *vers. item de re restituenda. supr. qui satisdare.* Goth. An ejusmodi satisdatio remitti possit testamento, v. Gail. *lib.* 2. *obs.* 145. Surd. *de aliment. tit.* 9. *quæst.* 26. *n.* 12. *et seqq.* Ans. Adde Covarruv. *var. resolut. lib.* 2. *c.* 14. *num.* 4. Jul. Clar. §. *testament. qu.* 66. *in fin.* Pecc. *de testam. conjug. lib.* 5. *c.* 24. *n.* 3. 4. S. L.

(20) *l.* 4. *in fin. C. h. t.*

(21) Rei immobilis, vel mobilis. *l.* 1. §. 1. *infr. usufr. quemad. caveat.*

(22) *l.* 9. *supr. eod. l.* 1. *infr. usufr. quemadm. caveat.*

(23) *l.* 9. *in fin. infr. usufr. quemadm. caveat.*

(24) *l.* 15. §. 3. *infr. eod.*

(25) *Quo bonum*, id est, Cui bono. Ita Cicero *in famil.* Martis vero signum, quo mihi pacis auctori? *et in Verr.* Quo tantum pecuniam? *et pro Sextio*: Quo civem importunum reservent. Ita Ulp. in *l.* 1. §. 3. *infr de suis.* Hoc quo?

(26) Culpæ in non faciendo consistentis nomine nemo tenetur in lege Aquilia, adde *l.* 91. *Inf. de verb. oblig.*

(27) Et sic negligit. v. *l.* 21. *infr. de heredit. vel action. vendit. l.* 91. *infr. de verb. oblig.*

(28) Usufructuarius autem recte colere tenetur. *l.* 9. *Sup. eod.*

(29) Vid. ad hunc §. Leonin. *emendat. l.* 6. *c.* 11. *n.* 1. Ans.

(30) Quasi communi dividundo judicium, unde judicium est.

(31) *l.* 7. §. 7. *infr. comm. divid. l.* 4. *in fin. infr. de aqua quotidiana.*

(inquit Julianus) ad (1) arma et rixam procedere patiatur Prætor, quos potest (2) jurisdictione sua componere? Quam sententiam Celsus quoque lib. XX. Digestorum probat: et ego puto veram.

§. 4. Fructuarius (3) causam (4) proprietatis deteriorem facere non debet (5), meliorem facere potest (6). ✝ Et aut *fundi* est ususfructus legatus, et non debet, neque arbores frugiferas (7) excidere, neque villam diruere, nec quicquam facere in perniciem proprietatis. ✝ Et (8) si forte voluptate (9) fuit prædium viridiaria (10) vel gestationes (11), vel deambulationes arboribus infructuosis opacas, atque amœnas (12) habens, non debebit dejicere, ut forte hortos olitorios faciat, vel aliud quid (13), quod ad reditum spectet.

§. 5. Inde est quæsitum, an lapidicinas, vel cretifodinas, vel arenifodinas ipse instituere possit? Et [ego] puto etiam ipsum instituere posse, si non agri partem necessariam huic rei occupaturus est. ✝ Proinde venas quoque lapidicinarum (14), et hujusmodi metallorum (15) inquirere poterit: Ergo et auri, et argenti, et sulphuris (16), et æris, et ferri, et cæterorum fodinas, vel quas paterfamilias instituit, exercere poterit (17), vel ipse instituere, si nihil agriculturæ nocebit. Et si forte in hoc, quod instituit, plus reditus sit, quam in vineis, vel arbustis, vel olivetis, quæ fuerunt, forsitan (18) etiam hæc dejicere poterit, siquidem ei permittitur meliorare (19) proprietatem.

§. 6. Si tamen, quæ instituit (20) usufructuarius, aut cœlum (21) corrumpant agri, aut magnum apparatum sint desideratura, opificum forte, vel legulorum (22), quæ non potest (23) sustinere proprietarius, non videbitur viri boni arbitratu frui. Sed nec ædificium quidem positurum in fundo, nisi quod ad fructum percipiendum necessarium sit (24).

§. 7. Sed, si *ædium* ususfructus legatus sit, Nerva filius, et lumina immittere eum posse, ait: sed et colores, et picturas, et marmora poterit, et sigilla, et si quid ad domus ornatum; sed (25) neque diætas (26) transformare, vel conjungere, aut separare ei permittetur: vel aditus, posticasve (27) vertere: vel refugia (28) aperire: vel atrium mutare: vel virdiaria ad alium modum convertere: excolere enim quod invenit, potest, qualitate ædium non immutata. Item Nerva, eum, cui ædium (29) ususfructus legatus sit, altius tollere non posse: quamvis lumina non obscurentur: quia tectum magis turbatur: quod Labeo etiam in proprietatis domino (30) scribit. Idem Nerva, nec obstruere eum posse.

§. 8. Item si *domus* ususfructus legatus sit, meritoria illic facere fructuarius non debet: nec per cœnacula dividere domum: atquin locare potest (31), sed oportebit, quasi domum, locare: nec balneum (32) ibi faciendum est. Quod autem dicit, *meritoria non facturum*, [ita] accipe, quæ vulgo diversoria, vel fullonica (33) appellant. Ego quidem, et si balneum sit in domo usibus dominicis solitum vacare in intima parte domus, vel, inter diætas (34) amœnas, non recte nec ex boni viri arbitratu facturum, si id locare cœperit, ut publice lavet: non magis, quam si domum ad stationem jumentorum locaverit: aut si stabulum, quod erat domus jumentis et charruchis vacans, pistrino locaverit.

14. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

LIcet multo minus ex ea re fructum (35) percipiat.

Si usufructuarius inædificaverit. 1. *De mancipiis.* 3. *De rebus mobilibus.* 4. *De vestimentis.* 5. *De scænica, vel funebri veste, et aulæis.* 6. *De jure usufructuarii. De in-*

(1) V. Senec. *lib. de brevit. vitæ c.* 3.
(2) Et debet. *l.*21. *infr. de reb. credit.*
(3) Ut et colonus, emptor fructuum et prælatus.
(4) Τὴν αἵρεσιν, conditionem. 16. *Eclog.* 3. *c.*13.
(5) *l.* 10. *supr. eod. l.* 15. §. 3. *infr. eod.*
(6) Imo non potest. *l.* 7. *in fin. l.* 8. *Sup. eod.*
(7) Et grandes. *l.* 11. *Sup. eod.*
(8) Fructuarius arbores, sive sint frugiferæ, sive πρὸς τέρψιν, faciendi quæstus causa excidere non debet. *d. c.* 13.
(9) *Voluptuarium.*
(10) *Al. viridaria.*
(11) Τόπος ἀνθέων καὶ δένδρων ἀκάρπων. Scholiastes *Ecl.* 16. *tit.* 1. *c.* 13. loco florum, et infructuosarum arborum.
(12) *l.* 7. *in fin. Sup. eod.*
(13) Puta vineam, vel olivetum. Scholiastes, *d. loco.*
(14) *l.* 9. §. 2. *supr. eod.*
(15) Vide *l.* 3. *in fin. infr. de rebus eorum, qui sub tutela.*
(16) *Al.* Sulphurariæ. *l.* 52. §. 8. *infr. de furt.*
(17) Hic quæri potest, an tutori imputari possit, quod pupilli facultates in id genus negotii et mercaturæ impenderit, in quo pupilli parens se exercuerit? adde *l.* 9. *in fin. Sup. eod. l.*27. §. 1. *Inf. eod.*
(18) An dubitans hoc ait? an favore ultimæ voluntatis hoc admittitur? an hoc jam instituerat paterfamilias? an non potest in his, quæ certis finibus constant natura (veluti in domo); hic autem de fundo loquitur: videntur enim separanda prædia rustica ab urbanis; eam rationem scilicet, ne urbs ruinis deformetur ædificiis dejectis: et ut ex contrario major annonæ copia sit agris in meliorem conditionem mutatis. Hanc etiam differentiam innuere videtur sequens paragraphus, *sed si ædium* 7. Et vero Ulpianus hanc totam quæstionem ita definit: Utrum meliorem causam proprietatis facere usufructuarius potest? Aut, inquit, fundi est ususfructus legatus, §. 4. *Sup. eod.* aut ædium, §. 7. *Inf.* si fundi, forsitan potest, *ut hic.* si ædium, non potest. *d.* §. 7.
(19) §. 4. *Sup. eod.*
(20) Vid. Charondam *lib.* 1. *verisim. c.* 5. *in fin. et c.* 21. *circ. princ.* Mod.
(21) Vide *l.* 8. §. 5. *Inf. si servitus vindicetur.*
(22) Qui oleas legunt. Cato *de re rustica.* Varr. 4. *de lingua Lat.*
(23) Commode. *l.* 125. *Inf. de verb. sign.* v. quæ notavi *de impensis Novell.* 6. *c. ult.*
(24) Videtur obstare *l.* 61. *infr. eod.* quæ de cœpto ædificio quod ad fructuum perceptionem minime pertinet. v. Char. *verisimil. lib.* 1. *cap.* 5. §. 8. Ans.
(25) *l.* 7. *in fin. l.* 8. *Sup. eod.*
(26) Vide quæ notavi ad *l.* 55. §. 3. *Inf. de legat.* 3.
(27) Dixi ad Festum *in Postica.*
(28) *l.* 1. §. 2. *infr. de servo corrupto*, non κρύπτας, *l.* 3. §. 7. *infr. uti possidetis.*
(29) Eadem Labeonis sententia refertur *in l.* 7. §. 1. *vers. hac ratione. supr. eod.* aliud vero dicendum est, si sint diversæ ædes et alterarum unus proprietatem, alterarum autem usumfructum habeat, *l.* 30. *infr. eod.* et *l. Gaurus Marcello.* §. *Marcellus. infr. de servit. præd. urb.* Mod.
(30) *d. l.* 7. §. 1. *supr. eod.*
(31) *l.* 27. §. 1. *infr. eod.* §. 1. *in fin. Inst. de usu et habit. l.* 9. §. 1. *infr. locati.*
(32) Balnea alia publica, alia privata. *l.* 2. §. 6. *infr. ne quid in loco publ. l.* 13. §. 7. *infr. de injur.* De mercede balneorum vide *l.* 91. *infr. de leg.* 3. de locationibus. *l.* 58. §. *fin. infr. locat. l.* 4. §. 1. *supr. de his qui not. infam.* Ans.
(33) Fullonum officinas, vide *l.* 3. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*
(34) Vide quæ scripsi ad *l.* 43. §. 1. *infr. de legat.* 1. *et l.* 55. *infr. de legat.* 3.
(35) *Fructuum.*

strumento fundi, *vel ædium*. 7. *De servitute imponenda*, *amittenda*, *vel acquirenda*.

15. Ulpianus lib. 18. ad Sabinum.

SEd, si quid inædificaverit, postea (1) eum neque tollere hoc, neque refigere posse: refixa plane posse vindicare.

§. 1. *Mancipiorum* quoque ususfructus (2) legato non debet (3) abuti, sed secundum conditionem eorum uti. Nam si librarium (4) rus mittat, et qualum (5) et calcem portare cogat: histrionem, balneatorem faciat: vel de symphonia (6) atriensem: vel de palæstra stercorandis (7) latrinis præponat, abuti (8) videbitur proprietate.

§. 2. Sufficienter autem alere, et vestire debet; secundum ordinem et dignitatem mancipiorum.

§. 3. Et generaliter Labeo ait, in omnibus rebus mobilibus modum eum tenere debere (9), ne sua feritate vel sævitia ea corrumpat: alioquin etiam lege Aquilia eum conveniri.

§. 4. Et, si *vestimentorum* ususfructus legatus sit, non (10) sicut quantitatis ususfructus legetur, dicendum est, ita uti eum debere, ne abutatur: nec (11) tamen locaturum, quia vir bonus ita non uteretur.

§. 5. Proinde, et si scænicæ vestis ususfructus legetur, vel aulæi, vel alterius apparatus, alibi, quam in scæna, non utetur. Sed an et locare possit, videndum est? Et puto (12) locaturum: et licet testator commodare, non locare fuerit solitus, tamen ipsum fructuarium locaturum, tam scænicam, quam funebrem vestem.

§. 6. Proprietatis dominus non debebit impedire fructuarium [ita] utentem, ne deteriorem ejus conditionem faciat. † De quibusdam plane dubitatur, si eum uti prohibeat, an jure id faciat: utputa doliis, si forte fundi ususfructus sit legatus? Et putant quidam (13), et si defossa sint, uti prohibendum. Idem et in seriis (14), et [in] cuppis, et [in] cadis et amphoris putant: idem et in specularibus (15), si domus ususfructus legetur. Sed ego puto, nisi sit contraria voluntas, etiam instrumentum (16) fundi vel domus contineri.

§. 7. Sed nec servitutem imponere fundo potest proprietarius, nec amittere servitutem. † Adquirere (17) plane (18) servitutem eum posse, etiam invito fructuario, Julianus scripsit. † Quibus consequenter, fructuarius quidem adquirere fundo servitutem non potest, retinere autem potest: et si forte fuerint, non utente fructuario, amissæ, hoo quoque nomine tenebitur.

† Proprietatis dominus ne quidem consentiente fructuario servitutem imponere potest (19):

16. Paulus lib. 3. ad Sabinum.

NIsi qua deterior fructuarii conditio non fiat, veluti si talem servitutem vicino concesserit, jus sibi non esse altius tollere.

De loco religioso faciendo. 1. *De servo coërcendo*, 2. *Vel noxæ dedendo*. 3. *De servo occiso*.

17. Ulpianus lib. 18. ad Sabinum.

LOcum autem religiosum facere potest, consentiente usufructuario (20). Et hoc verum est favore religionis. † Sed interdum et solus proprietatis dominus locum religiosum facere potest: finge enim, eum (21) testatorem inferre, cum non esset tam opportune ubi sepeliretur.

§. 1. Ex eo, *ne* (22) *deteriorem conditionem fructuarii faciat proprietarius*, solet quæri, an servum dominus coërcere possit? Et Aristo apud Cassium notat, plenissimam eum coërcitionem habere, si (23) modo sine dolo malo faciat, quamvis usufructuarius, nec (24) contrariis (25) quidem ministeriis, aut inusitatis, artificium ejus corrumpere possit: nec servum cicatricibus (26) deformare.

§. 2. Proprietarius autem et servum noxæ dedere poterit, si hoc sine dolo malo faciat: quoniam noxæ deditio jure non perimit usumfructum (27): non (28) magis, quam usucapio proprietatis, quæ post constitutum usumfructum contingit (29). † Debebit plane denegari ususfructus perse-

(1) Vide *l.* 12. *infr. de usufr. legat.*
(2) Usufructu. *Hal.*
(3) Vid. quæ not. ad *l.* 48. *infr. eod.*
(4) V. *l.* 92. *infr. de reg. jur.*
(5) Qualus cistæ genus, quo calx deferebatur: Canum, Festo, Græci διυλιστήρ, σώραχος, κόφινος. Cujac. 11. *obs.* 36.
(6) *Symphoniaco.*
(7) Hoc contraria significatione scriptum est pro lavandis et stercore liberandis: ut Græcis κοπρίζειν et ποάζειν exstercorare est, et exherbare, seu runcare, vilissima autem admodum illa mancipii conditio. *Plautus*: Non magis curo, quam ancillam, quæ latrinam lavat. Cuj. 11. *obs.* 36.
(8) Abutendo num amittitur ususfructus? sic videtur: et velut ab ingrato et indigno aufertur: et ita judicatum Lutetiæ adversus rusticos abutentes sylva cædua refert Papenius 14. *Arestor.* 3. §. 3.
(9) *l.* 48. *infr. eod.*
(10) Speciei et quantitatis legatæ diversa ratio est. Quantitate abuti fructuarius potest, specie non potest.
(11) Hoc emendatur §. 5. *infr. eod.*
(12) Locare etiam res fructuarias mobiles, ut vestes, fructuarius potest, licet eas defunctus non solitus fuerit locare. *l.* 12. §. 2. *l.* 13. *in fin. supr. eod.*
(13) Et male. *arg. l.* 21. *infr. de instru to.*
(14) Vide *l.* 206. *infr. de verb. sign.* Terentius *Heaut. act.* 3. *sc.* 1. Belevi dolia omnia, omnes serias.
(15) De quibus *l* 12. §. 16. *et* 25. *infr. de instructo.* Paul. 3. *sent.* 6. §. 56. Sunt autem *specularia*, quibus lumen et sol in ædes admittitur: ut hodie per vitreamina et chartacea fit: sic dicta, quod e speculari lapide fiebant: qui, ut testatur Plin. 36. c. 22. facile vitri modo in quaslibet tenues crustas finditur.
(16) Id est, instrumenti usum habet, equorum puta, boum aratoriorum, fructuum paratorum ad seminandum, ligonum, aratrorum etc. *l.* 9. §. 7. *Sup. eod.*
(17) An constituere, vel imponere? v. *vers. proprietatis. infr. eod.*
(18) Cur? meliorem potest facere fundum.
(19) *Quia non habet totum* jus, ea de re statuendi, ususfructus enim illi deest: nemo autem potest fundo servitutem imponere, nisi qui plene dominus est, *l.* 1. *infr. comm. præd.* nec quidquam refert, quod est dominus proprietarius *l.* 25. *infr. de verb. signif.* et fructuarii causa deterior non fit, qui consentit, *supr.* §. *proprietatis.* et huic quoque pacisci licet, *l. pacisci. supr. de pact.* jus suum vel totum vel pro parte remittere. *l. pen. C. de pact.* hæc enim omnia dominium plenum non transferunt. Sane obligatio personalis contra utrumque hinc nascetur, et si fundus alienatus sit, servitus eum non sequetur. vid. Cujac. ad §. *Religiosa. Inst. de rer. divis. et* Vital. *lib.* 2. *variar. lect. c.* 8. Mod.
(20) Vide *l.* 2. §. *locum. infr. de religiosis.*
(21) Proprietarius potest testatorem in fundum fructuarium inferre invito fructuario, si alius ei locus non fuerit tam opportunus, in quem mortuum testatorem inferret.
(22) Vide *l.* 23. §. 1. *infr. eod.* Paul. 3. *sentent.* 6. §. 23.
(23) Adde *l.* 5. *in fin. l.* 6. *infr. ad l. Aquil.* vide *l.* 23. §. 1. *infr. hoc tit.*
(24) *l.* 15. §. 1. *supr. eod.*
(25) Inusitatis.
(26) *Cicatrices*, notæ, stigmata, vestigia. Ulpian. 1. §. 11. Cicatricibus ita deformati, stigmatiæ et subverbustæ. Hi, si manumittebantur, olim fiebant deditiții. *d.* §. 11.
(27) *l.* 19. *infr. quibus modis ususfr. l.* 44. §. 5. *infr. de usurpat. et usucap.*
(28) Vide *l.* 7. *C. de pignoribus.*
(29) Cur potius servi operæ usucapi possunt? vide Cujac. 19. *obs.* 23.

cutio, si ei, qui noxæ accepit, litis æstimatio non offeratur a fructuario.

§. 3. Si quis servum occiderit, utilem actionem exemplo Aquiliæ (1), fructuario dandam, numquam dubitavi.

De arboribus demortuis.

18. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

AGri (2) usufructu legato, in locum demortuarum arborum aliæ substituendæ sunt: et priores ad fructuarium pertinent.

De usufructu ædium, imposita servitute, legando. 1. *De arboribus dejectis.*

19. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

PRoculus putat (3), *insulam* posse [ita] legari, ut ei servitus imponatur, quæ alteri (4) insulæ hereditariæ debeatur, hoc modo: *Si ille heredi meo promiserit, per se non fore, quo altius ea ædificia tollantur, tum* [*ei*] *eorum ædificiorum usumfructum do, lego:* vel sic: *Ædium illarum, quoad altius, quam* [*uti*] *nunc sunt, ædificatæ non erunt, illi usumfructum* (5) *do, lego.*

§. 1. Si arbores vento (6) dejectas dominus non tollat (7), per quod incommodior [is] sit ususfructus, vel iter: suis actionibus usufructuario cum eo experiundum.

De fructibus annuis legatis.

20. ULPIANUS lib. 18. ad Sabinum.

SI quis ita legaverit: *fructus annuos fundi Corneliani Gaio Mævio do, lego*, perinde (8) accipi debet hic sermo, ac si ususfructus fundi esset legatus.

Cui acquirit servus fructuarius.

21. IDEM lib. 17. ad Sabinum.

SI servi ususfructus sit legatus, quidquid [is ex] opera sua adquirit, vel ex re fructuarii, ad eum pertinet (9), sive stipuletur, sive ei possessio fuerit tradita. Si vero heres institutus sit, vel legatum acceperit: Labeo distinguit, cujus (10) gratia vel heres instituitur, vel legatum acceperit.

22. IDEM lib. 18. ad Sabinum.

SEd et si quid donetur servo, in quo ususfructus alterius est; quæritur, quid fieri oporteat? Et in omnibus istis, siquidem contemplatione (11) fructuarii [aliquid] ei relictum vel donatum est, ipsi adquiret: sin vero proprietarii, [proprietario]: si ipsius servi, adquiretur domino. Nec distinguimus, unde cognitum eum, et cujus merito habuit, qui donavit, vel reliquit. † Sed et si conditionis implendæ causa quid servus fructuarius consequatur, et constiterit, contemplatione fructuarii eam conditionem adscriptam; dicendum est, ipsi adquiri: nam et in mortis causa donatione idem dicendum est.

De servo coërcendo.

23. IDEM lib. 17. ad Sabinum.

SEd sicuti stipulando, fructuario adquirit, ita etiam paciscendo eum adquirere exceptionem (12) fructuario, Julianus lib. XXX. Digestorum scribit. Idemque, et si acceptum rogaverit, liberationem ei parere (13).

§. 1. Quoniam autem diximus (14), *quod ex operis adquiritur, ad fructuarium pertinere:* sciendum est, etiam cogendum eum operari: etenim modicam quoque castigationem fructuario competere (15), Sabinus respondit, et Cassius lib. VIII. juris civilis scripsit, vi neque torqueat (16), neque flagellis (17) cædat (18).

Cui acquirit servus fructuarius.

24. PAULUS lib. 10. ad Sabinum.

SI quis donaturus usufructuario, spoponderit servo, in quem usumfructum habet, stipulanti, ipsi usufructuario obligatur: quia, ut (19) ei servus talis stipulari possit, usitatum est (20).

1. *Ubi pendet causa, pendet causatum.* B. 2. *Pro tempore, quo durat ususfructus, in effectu quæritur fructuario: pro tempore, quo non durat, in effectu proprietario. Hoc dicit cum l. si operas. infra eod.* Alb. de Rosa.

25. ULPIANUS lib. 18. ad Sabinum.

SEd et si quid stipuletur *sibi aut Sticho* servo fructuario, donandi causa, dum vult fructuario præstitum, dicendum, si ei solvatur, fructuario adquiri.

§. 1. Interdum tamen in pendenti (21) est (22), cui adquirat iste fructuarius servus, utputa [si] servum emit, et per traditionem accepit, necdum pretium numeravit, sed tantummodo pro eo fecit (23) satis, interim cujus sit, quæritur? Et Julianus lib. XXXV. Digestorum scribit, in pendenti (24) esse dominium ejus, et numerationem pretii declaraturam, cujus sit. Nam si ex re fructuarii, retro fructuarii fuisse. † Idemque [est] et si forte stipulatus sit servus, numeraturus pecuniam: nam numeratio declarabit, cui sit adquisita stipulatio. Ergo ostendimus, in pendenti esse dominium, donec pretium numeretur (25). † Quid

(1) *l.* 11. *in fin. l.* 12. *infr. ad l. Aquil.*

(2) *Nov.* 64. c. 1.

(3) Materiam hujus textus vide plene tractatam ab Alexandro et aliis ad *l. si constante. solut. matrim.* Bellono *cons.* 6. *n.* 8. *et* 11. Paris. *cons.* 71. *n.* 2. et per totum *vol.* 2. Roman. *cons.* 206. Paul. de Monte Pic. *in repetit. l. Titia cum testamento. §. Titia cum nuberet. n.* 171. *de legat.* 2. latissime contra omnes Pinel. *in repetit. l.* 1. *C. de bon. matern.* 3. *par. n.* 41. 42. *et* 43. Sarmient. *l.* 3. *select. interpr. c.* 2. Mod.

(4) *l.* 34. *infr. de serv. præd. urban. l.* 3. *l.* 6. *Inf. comm. præd.*

(5) Et sic proprietatem. Hinc colligunt, *ususfructus* verbo interdum proprietatem plenam contineri. Unde hoc colligunt? quia qualitas et facultas fructuario hic conceditur, quæ proprietariis solis competit. Testator enim mandat fructuario, ut ne altius tollat ædes fructuarias invito herede testatoris: atqui potestas altius tollendi, nisi proprietario, non competit. Vide Manticam 9. *de conjecturis* 5. Goth. Adde Sarmient. *lect. select. lib.* 3. *cap.* 2. *n.* 41. Pinell. *de bonis maternis. ad l.* 1. *n.* 35. 41. 42. 43. S. L.

(6) Vide *l.* 12. *Sup. eod.*

(7) Sunt enim proprietarii. *l.* 12. *Sup. eod.*

(8) Vide *l.* 41. *Inf. de usu et usufruct. legato.*

(9) *l.* 23. §. 1. *infr. eod.*

(10) An heredis? an fructuarii? *l.* 22. *Inf. eod. l.* 63. §. 4. *Inf. ad SC. Trebell.*

(11) Contemplatione cujus quid fiat, donetur, vel legetur, spectare semper oportet, adde *l.* 60. *in fin. Inf. pro socio.*

(12) Nam pacta valent ad exceptionem.

(13) Vide *l.* 11. *infr. de acceptilat.*

(14) *l.* 21. *Sup. eod. l.* 10. §. 3. *Inf. de acquir. rer. dom.*

(15) *l.* 17. §. 1. *Sup. eod. l.* 5. *in fin. l.* 6. *Inf. ad l. Aquil. l.* 24. *in fin. Inf. de pignorat.* Paul. 3. *sentent.* 6. §. 23.

(16) *l.* 17. §. 1. *Sup. eod. Al.* ut neque torqueat.

(17) Immodica castigatio est, flagellis cædere, dixi ad *l.* 7. *infr. de pœnis. et l.* 12. *infr. de jure fisci.*

(18) Jure cædi potest. *l.* 96. *infr. de verb. oblig.*

(19) Vide *l.* 63. *infr. de solutionib.*

(20) Quæ sunt moris, et consuetudinis, lege permitti solent. *l.* 1. *C. de fidejuss.* vid. *l.* 31. §. 20. *infr. de ædilitio.*

(21) Vide *l.* 43. *in fin. Inf. de acquir. rerum domin.*

(22) Vid. Gabrielem Mudæum ad *l. si servus, in quo usufruct. de act. empt. n.* 3. *et* 4. Mod.

(23) *l.* 12. *in fin. Sup. eod. l.* 5. §. 18. *de tributor. l.* 19. *l.* 53. *infr. de contrah. empt.*

(24) *l.* 12. §. 5. *Sup. eod. l.* 43. *in fin. infr. de adquir. rer. dom. l.* 43. *in fin. infr. de ædilit. ediet.*

(25) *l.* 18. *in fin. infr. de stipul. serv.*

ergo, si amisso usufructu, tunc pretium numeretur? † Julianus quidem lib. XXXV. Digestorum scribit, Adhuc interesse, unde sit pretium numeratum: Marcellus vero, et Mauricianus, amisso usufructu, jam (1) putant dominium adquisitum proprietatis domino. Sed Juliani sententia humanior est. Quod si ex re utriusque pretium fuerit solutum, ad utrumque dominium pertinere, Julianus scripsit: scilicet pro rata pretii soluti. Quid tamen, si forte simul solverit ex re utriusque: utputa decem [millia] pretii nomine debebat, et dena solvit ex re singulorum: cui magis servus adquirat? Si numeratione solvit, intererit, cujus priores nummos solvat: nam, quos postea solverit, aut vindicabit, aut si fuerint nummi consumpti, ad condictionem pertinent (2): si vero simul in sacculo (3) solvit, nihil fecit accipientis: et ideo nondum adquisisse quisquam dominium videtur: quia, cum plus pretium solvit servus, non faciet nummos accipientis.

§. 2. Si operas suas iste servus locaverit, et in annos singulos certum aliquid stipuletur, eorum quidem annorum stipulatio, quibus ususfructus mansit, adquiretur fructuario: sequentium (4) vero stipulatio ad proprietarium transit, semel adquisita fructuario: quamvis non soleat stipulatio semel cui quæsita, ad alium transire: nisi ad heredem, vel adrogatorem (5). Proinde, si forte ususfructus in annos singulos fuerit legatus, et iste servus operas suas locavit, et stipulatus est, ut supra scriptum est, prout capitis minutione (6) amissus [fuerit] ususfructus, mox restitutus, ambulabit (7) stipulatio: profectaque ad heredem, redibit ad fructuarium.

§. 3. Quæstionis est, an id, quod adquiri fructuario non potest, proprietario adquiratur? Et Julianus quidem lib. XXXV. Digestorum scripsit, quod fructuario adquiri non potest, proprietario quæri (8). Denique scribit, eum, qui ex re fructuarii stipuletur nominatim proprietario, vel jussu ejus, ipsi adquirere. Contra autem nihil agit, si non ex re fructuarii, nec ex operis suis fructuario stipuletur.

§. 4. Servus fructuarius, si usumfructum in se dari stipuletur, aut sine nomine, aut nominatim proprietario, [ipsi proprietario] adquirit: exemplo servi communis, qui stipulando rem alteri ex dominis, cujus res est, nihil agit: quoniam rem suam (9) stipulando quis, nihil agit: alteri stipulando, adquirit solidum.

§. 5. Idem Julianus eodem lib. (10) scripsit: Si servo (11) fructuarius operas ejus (12) locaverat, nihil agit: nam, et si ex re mea (inquit) a me stipulatus sit, nihil agit: non magis, quam servus alienus bona fide mihi serviens, idem agendo, domino quicquam adquirit. † Simili modo (ait) ne quidem si rem meam a me fructuario conducat (13), me [non] obligavit. Et regulariter definit: quod quis, ab alio stipulando, mihi adquirit, id a me stipulando nihil agit: nisi forte (inquit) nominatim domino suo stipuletur a me, vel conducat.

§. 6. Si duos fructuarios proponas, et ex alterius re servus sit stipulatus, quæritur, utrum totum, an pro parte, qua habet usumfructum, ei quæratur: nam et in duobus bonæ fidei possessoribus hoc idem est apud Scævolam agitatum libro secundo Quæstionum? Et ait, vulgo creditum, rationemque (14) hoc facere, [ut,] si ex re alterius stipuletur, partem (15) ei duntaxat quæri, partem domino: quod si nominatim (16) sit stipulatus, nec dubitari debere, quin adjecto nomine, solidum ei quæratur.

† Idemque ait, et si jussu ejus stipuletur: quoniam jussum pro nomine accipimus. Idem et in fructuariis erit dicendum: ut quo casu non totum adquiretur fructuario, proprietatis domino erit quæsitum: quoniam ex re fructuarii quæri ei posse ostendimus.

§. 7. Quod autem diximus (17), *ex re fructuarii, vel [ex] operis posse adquirere*, utrum (18) tunc locum habeat, quotiens jure legati ususfructus sit constitutus, an et si per traditionem, vel stipulationem, vel alium quemcumque modum, videndum: Et vera est Pegasi sententia, quam et Julianus libro sextodecimo secutus est, omnia (19) fructuario adquiri.

26. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

SI operas suas locaverit servus fructuarius, et imperfecto tempore locationis, ususfructus interierit, quod superest (20), ad proprietarium pertinebit (21). Sed et si ab initio certam (22) summam propter operas certas stipulatus fuerit, capite deminuto eo, idem dicendum est.

De fructibus pendentibus. 1. *De tabernis locandis.* 2. *Si servum fructuarius instituerit.* 3. *De oneribus a fructuario subeundis.* 4. *De servitutibus.* 5. *De servo empto quibusdam interdictis.*

27. ULPIANUS lib. 18. ad Sabinum.

SI pendentes fructus jam maturos reliquisset testator, fructuarius eos feret, si die (23) legati cedente, adhuc pendentes deprehendisset: nam [et] stantes (24) fructus ad fructuarium pertinent (25).

§. 1. Si dominus solitus (26) fuit tabernis ad merces suas uti, vel ad negotiationem, utique permittetur fructua-

(1) Puta capitis diminutione, adde *l.* 24. *infr. de action. empt.*
(2) *l.* 25. *l.* 26. *infr. de cond. indeb.*
(3) Vel in folle: talis solutio et oblatio admodum est incerta. *l.* 82. *infr. de condit. et demonst.*
(4) Vid. *l.* 26. *infr. eod.*
(5) §. 1. *Inst. de acquisit. per arrogat.* v. *l.* 38. §. 15. *Inf. de verb. oblig.*
(6) §. 3. *Inst. h. t.*
(7) De hoc verbo dixi ad *l.* 15. *Sup. de minorib.*
(8) *l.* 23. *in fin. infr. de adquir. rer. dom. l.* 7. *in fin. infr. de stip. servor.* §. *ult. Instit. eod.*
(9) *l.* 87. *infr. de verb. oblig.* §. 22. *Inst. de inutil. stip.*
(10) Adi Corrasium ad *l. frater a fratre. n.* 4. *de condict. indeb.* Mod.
(11) *Fructuario.*
(12) Id est, suas.
(13) *l.*37. §. 3. *infr. de peculio.*
(14) Consuetudo ratione firmatur
(15) Imo totum. *l.* 27. *in fin. infr. de stipul. servor.*
(16) §. 3. *supr. eod. l.* 37. §. *penult. infr. de adquir. rerum dom. l.* 22. *in fin. l.* 39. *infr. de stipul. servor.*
(17) *l.* 21. *supr. eod.*
(18) Non quæritur, unde ususfructus fructuario adquiratur, sed de potestate utendi fruendi. Et eodem modo non quæritur, unde originem pecunia habuerit, *l. non unde C. si certum.*
(19) *Omni fructuario*, ut Basilicis, παντὶ τῷ τὴν χρῆσιν ἔχοντι. Cujac. 11. *obs.* 36.
(20) *l.*25. §. 2. *supr. eod.*
(21) Hinc colligit Cujacius, finito usufructu, fructus pendentes, vel perceptos dividendos inter dominum et fructuarium pro rata temporis, quo constitit eo anno in persona fructuarii. 4. *Feudor.* 30. vide tamen *l.* 13. *infr. quibus modis ususfruct. et l.* 8. *in fin. infr. de annuis.*
(22) Non ab initio per annos divisam.
(23) Dies legati ususfructus quando cedit? adita hereditate. *l.* 86. §. 2. *infr. de leg.* 1. *l.* 1. *Inf. quando dies ususfr.*
(24) Id est, Fructus inchoati ususfructus tempore pendentes, fructuarii sunt, unde aliud colligi potest, fructus pendentes finito ususfructus tempore proprietarii fieri.
(25) Utcunque heres moram adeundo faciat, *l.* 35. *infr. eod. l.* 53. *infr. de fideicommiss. lib.*
(26) Vide *l.* 13. §. 5. *supr. eod.*

*

rio locare eas, et ad alias merces: et illud solum observandum, ne vel abutatur usufructuarius, vel contumeliose (1) injurioseve utatur [usufructu].

§. 2. Si servi ususfructus legatus est, cujus testator quasi ministerio vacuo utebatur, si eum disciplinis, vel arte (2) instituerit (3) usufructuarius, arte ejus vel peritia utetur.

§. 3. Si (4) quid (5) cloacarii (6) nomine debeatur, vel si quid ob formam (7) aquæductus, quæ per agrum transit, pendatur, ad (8) onus fructuarii pertinebit (9). Sed et si quid ad collationem viæ (10), puto hoc quoque fructuarium subiturum. Ergo et quod ob (11) transitum (12) exercitus confertur ex fructibus (13): sed et (14) si quid municipio: nam solent possessores certam partem fructuum municipio, viliori (15) pretio, addicere: solent et fisco fusiones (16) præstare. Hæc onera ad fructuarium pertinebunt.

§. 4. Si qua servitus (17) imposita est fundo, necesse habebit fructuarius sustinere: unde (18) et si per stipulationem servitus debeatur, idem puto dicendum.

§. 5. Sed et si servus sub pœna emptus sit, interdictis certis quibusdam (19), an, si ususfructus ejus fuerit legatus, observare hæc fructuarius debeat? Et puto debere eum observare, alioquin non boni viri arbitratu utitur [et] fruitur.

De numismatibus.

28. Pomponius lib. 5. ad Sabinum.

NUmismatum (20) aureorum vel argenteorum veterum, quibus pro gemmis uti solent, ususfructus legari potest (21).

De usufructu omnium bonorum.

29. Ulpianus lib 18. ad Sabinum.

OMnium (22) bonorum (23) usumfructum posse legari, nisi (24) excedat dodrantis (25) æstimationem, Celsus lib. XXXII. Digestorum, et Julianus libro sexagesimo primo scribit: et est verius.

Si ædium luminibus obstruatur.

30. Paulus lib. 3. ad Sabinum.

SI is, qui bonas ædes habeat, aliarum usumfructum legaverit, posse heredem, Marcellus scribit, alteras altius tollendo, obscurare luminibus (26): quoniam habitari potest, etiam obscuratis ædibus. Quod usque adeo temperandum est, ut non (27) in totum ædes obscurentur, sed modicum lumen, quod habitantibus sufficit, habeant.

Quæ sunt ex re fructuarii.

31. Idem lib. 10. ad Sabinum.

EX *re fructuarii* etiam id intelligitur, quod ei (28) fructuarius donaverit (29), concesseritve, vel ex administratione rerum ejus compendii servus fecerit.

De jure ab eo, qui rem tradit, excepto.

32. Pomponius lib. 33. ad Sabinum.

SI quis unas ædes, quas solas habet, vel fundum tradit, excipere (30) potest id, quod personæ, non prædii

(1) Vel inhoneste. *l.* 7. *infr. de usu et habitat.*

(2) Adde Senec. 9. *Controvers.* 3.

(3) Cur usufructuarius servum, quo defunctus vacuo utebatur, disciplinis instituere potest, domum ampliare non potest, quamvis melius repositurus sit? v. *l.* 7. *in fin. l.* 8. *supr. eod.*

(4) His oneribus quæ sequuntur, subjecta olim erant patrimonia, fueruntque hæc solemnia patrimoniorum onera. adde quæ scripsi ad *l.* 11. *infr. de vacatione muner.*

(5) Vide *l.* 30. §. 1. *in fin. infr. de leg.* 3. *l.* 39. §. 5. *infr. de legat.* 1. Id Græci appellant, τὸ τέλος τȣ̃ κανάλȣ. 16. *Eclog.* 1. *cap.* 17.

(6) Videantur hoc loco Rævard. *l.* 3. *varior. c.* 13. et Brisson. *lib.* 3. *select. antiq. c.* 11. Mod.

(7) Id τέλος τȣ̃ ὑδραγωγίȣ, *Eclog. illo loco.* Formæ autem aquæductus sunt formæ et meatus aquarum publicarum, ad quarum tutelam et refectionem hi, per quorum agros ea aqua transibat, annuatim tributum conferebant. Hoc verbo utitur Frontinus *lib. de aquæductibus.* et Imperator in *l.* 1. *l.* 3. *l.* 6. *C. de aquæductibus.*

(8) Realia onera ad fructuarium pertinent constante usufructu.

(9) *l.* 7. §. 2. *in fin. supr. eod.*

(10) Hoc τέλος ὁδοστρωσίας Græci appellant, onus viæ refectionis, *Eclog. d. loco.* quod prædiis impositum erat, *ut hic. et l.* 13. §. 6. *Inf. de act. empt. l.* 14. §. 2. *infr. de muner. l.* 11. *infr. de vacatione munerum. l.* 6. *C. de pignor.* Siculus Flaccus *lib. de condit. agror.* Id antiqui dicebant, Exigere viam. Asconius. 3. *Verrina.*

(11) Τέλος τῆς στρατιωτικῆς παρόδȣ. *Eclog. ibid.* Ad hujusmodi transitum annonæ, ligna et stramenta conferebantur. Vide Flaccum *ibid.* et Novellam *quomodo oporteat milites transitum in civitatibus facere, et de introitu.* 138.

(12) Vide quæ scripsi ad *l.* 79. *infr. de leg.* 3. temporarium: vide *l.* 28. *infr. de usufruct. leg.* Goth. De annonis et contributionibus prædiorum, vide Rævard. *conject. lib.* 3. *cap.* 6. Ans.

(13) Lignis et stramentis, ut *Sup.* dixi.

(14) Hoc Græci *ibid.* appellant τέλος τȣ̃ πολιτικȣ̃, onus ob municipium.

(15) Pretium frumenti vilius constitui potest a Magistratu, non modo famis, sed et quovis tempore. *l.* 5. *infr. de administr. rerum ad civit. pert.*

(16) Alii, *functiones* δημόσια τέλη. 16. *Eclog.* 1. *cap.* 27. *in fin.* onera, sive functiones fiscales. Stipendia, annonæ, capitationes: atque hæ sunt tributiones, quæ possessionibus fiunt, *l. penult. infr. de Veteranis. l.* 6. *in fin. infr. de muneribus.* intributiones patrimonii: dixi ad *l.* 22. *in fin. infr. ad municipalem.* tributa prædiorum, *l.* 7. §. 2. *supr. eod. l.* 42. *l.* 52. §. 2. *supr. de pactis. l.* 13. §. 6. *infr. de act. empt. l.* 13. *infr. de impensis. l.* 32. §. 6. *infr. de administr. et peric. tut.* munera rei cohærentia. adde Brissonium 3. *selectar.* 11. Cujacium 18. *observ.* 37. Goth. Adde Rævard. *variar. l.* 3. *cap.* 13. Ans.

(17) Quid si conductor rei conductæ fructus Titio legaverit, herede damnato *sinere legatarium uti frui?* et legatarius utetur fruetur, et heres mercedes domino præstabit, *l.* 30. §. 1. *infr. de legat.* 3. quia si fructuarius eas præstaret, legatum inutile ei foret.

(18) Cur? ne in pœnam incidat proprietarius.

(19) Locis, ut *l.* 9. *infr. de servis exportandis.*

(20) *l.* 9. §. 4. *infr. ad exhibendum*, ut Philippeorum, *l.* 27. §. 4. *in fin. infr. de auro.* hinc collige animi voluptatem, delectationem et recreationem pro fructu haberi. *Zas.* adde *l.* 41. *infr. eod.* ut et lanæ, et odorum, et aromatum. vide *l. pen. Inf. de usufructu earum rerum.* vide Forner. 2. *select.* 2. vide tamen Cujac. 9. *obs.* 37.

(21) Qui inutilis non est, si quo opportuno loco ponantur, *arg. l. statuæ. infr. h. t.* Mod.

(22) *l.* 34. §. 2. *infr. eod.* mobilium, immobilium.

(23) Et nominum. *l.* 3. *infr. de usufructu earum rerum.*

(24) Imo, etsi dodrantem excedat, *l.* 37. *infr. de usu et usufr. legat.* possunt et omnia bona in dotem dari. *l.* 4. *C. de jure dotium.*

(25) Vide quæ notavi ad *Novell.* 18. *c.* 3. quartam enim heredi extraneo relinquere testator debet: liberis vero legitimam cum usufructu. *Authent. novissima. C. de inofficioso.* etiamsi liberis universa proprietas sit relicta, et uxori defuncti ususfructus, ut ea ratione liberi habeant, unde se alere possint. Alberic. *hic.* rejecta sententia eorum, qui putant, filio universam proprietatem habente, solidum usumfructum alteri relinqui posse. Et hunc itaque in modum concludamus: sive filius quartam suam habeat, sive universam proprietatem, pater cogitur quartam ususfructus ei relinquere, ut interim ex illo usufructu alere se possit.

(26) *l.* 10. *infr. de servitut. præd. urban.*

(27) Alioquin ædes non possent habitari. *arg. l.* 1. *in fin. infr. si ususfr. petatur. l.* 10. *in fin. l.* 24. *infr. de serv. præd. urbanorum.*

(28) Servo usufructuario.

(29) Ut habeat in peculio, vid. *l.* 37. §. 1. *infr. de acquir. rer. dom.* secus, si ut ad proprietarium rediret. *l.* 49. *infr. de acquir. rer. dom.*

(30) Id est, pacisci, ut *l.* 39. *infr. de act. empt.*

est (1), veluti usum, et usumfructum. Sed et si excipiat, *ut pascere sibi vel inhabitare liceat*, valet exceptio: cum ex multis saltibus, pastione, fructus perciperetur. Et habitationis exceptione, sive temporali sive usque ad mortem ejus, qui excepit, usus (2) videtur exceptus.

Si fructuarius vivo testatore decesserit. 1. De jure accrescendi.

33. PAPINIANUS lib. 17. Quæstionum.

SI Titio fructus (3), Mævio proprietas legata sit (4) et vivo (5) Testatore Titius (6) decedat (7), nihil (8) apud scriptum heredem relinquetur (9), et id Neratius quoque respondit.

§. 1. Usumfructum in quibusdam casibus (10), non partis effectum obtinere convenit: unde si fundi vel fructus portio petatur, et absolutione secuta postea pars altera, quæ adcrevit, vindicetur, in lite quidem proprietatis, judicatæ rei exceptionem obstare, in fructus vero non obstare (11), scribit Julianus: quoniam portio fundi, velut alluvio, portioni: personæ, fructus adcresceret (12).

De usufructu duobus alternatim legato. 1. Si ususfructus colono legetur. 2. Quid intersit inter usumfructum omnium bonorum et singularum rerum.

34. JULIANUS lib. 35. Digestorum.

QUotiens (13) duobus ususfructus legatur ita, *ut alternis annis utantur, fruantur*, siquidem ita legatus fuerit, *Titio et Mævio*, potest dici priori (14) Titio, deinde Mævio, legatum datum (15): si vero duo ejusdem nominis fuerint, et ita scriptum fuerit, *Titiis usumfructum alternis annis do*: nisi consenserint (16), uter eorum prior utatur, invicem sibi impedient. Quod si Titius eo anno, quo frueretur, proprietatem accepisset, interim legatum non habebit, sed ad Mævium alternis annis ususfructus pertinebit: et si Titius proprietatem alienasset, habebit eum usumfructum, quia et si sub conditione ususfructus mihi legatus fuerit, et interim proprietatem ab herede accepero, pendente autem conditione eandem alienavero, ad legatum admittar (17).

§. 1. Si colono tuo usumfructum fundi legaveris, usumfructum vindicabit: et cum herede tuo aget ex conducto (18): et consequetur, ut neque mercedes præstet, et impensas, quas in culturam fecerat, recipiat.

§. 2. Universorum bonorum, an (19) singularum rerum ususfructus legetur, hactenus interesse puto: quod si ædes incensæ fuerint, ususfructus specialiter ædium legatus peti non potest; Bonorum autem usufructu legato, areæ ususfructus peti poterit: quoniam qui (20) bonorum suorum usumfructum legat, non solum eorum, quæ in specie sunt, sed et substantiæ omnis usumfructum legare videtur: in substantia autem bonorum etiam area est (21).

Si heres in fraudem fructuarii tardius adierit. 1. De usufructu servi legato, ita ut finito usufructu liber sit.

35. IDEM lib. 1. ad Urseium Ferocem.

SI ususfructus legatus est, sed heres scriptus (22) ob hoc tardius adierit, ut tardius (23) ad legatum perveniretur, hoc quoque præstabitur (24), ut Sabino placuit (25).

§. 1. Ususfructus servi mihi legatus est, isque, cum ego uti frui desissem, liber esse jussus est, deinde ego ab herede æstimationem legati tuli: nihilo magis eum liberum fore, Sabinus respondit: namque videri me uti frui homine, pro (26) quo aliquam rem habeam (27): conditionem autem ejus libertatis eandem manere: ita ut mortis meæ aut capitis diminutionis interventu liber futurus esset.

De re extincta et restituta. 1. De morte debitoris nudæ proprietatis. 2. Si post moram heredis moriatur servus, cujus ususfructus legatus est.

36. AFRICANUS lib. 5. (28) Quæstionum.

QUi usumfructum areæ legaverat, insulam ibi ædificavit: ea vivo eo (29) decidit, vel deusta est: usum-

(1) Quia non habet alium fundum, cui servitus realis debeatur. Realem autem constituere nemo potest, nisi qui habet prædium. *l.* 1. *infr. commun. prædior.* §. 3. *Inst. de servitutib.*

(2) Habitationi usus inest. adde *l.* 10. *infr. de usu et habitat.* *l.* 13. *C. h. t.* §. 5. *Inst. de usu et habitat.*

(3) Novam ac singularem hujus legis explicationem vide apud Leouin. *l.* 5. *emendat. cap.* 13. *num.* 4. *et seq.* Ans.

(4) Conjunge *l. Mævius.* §. *fund. infr. de legat.* 2. porro quod ei, quod sequitur. §. 1. *usumfructum in quibusdam casibus non partis effectum obtinere convenit etc.* pugnare videtur *l.* 4. *supr. eod.* nihil est, si rem penitus inspicias, qui enim possunt dici contrariæ hæ leges, cum neutra aliquid generaliter definiatur? *Mod.*

(5) Id est, antequam in ejus persona constitueretur ususfructus.

(6) Id est, legatarius.

(7) Idem dicendum, si incapax.

(8) Ea enim videtur Titii voluntas testatoris, ut ad legatarium proprietatis ususfructus legatus, sive finitus, sive nunquam cœptus rediret potius, quam ad scriptum heredem. Eadem est enim finiti et nunquam cœpti ususfructus ratio. *l.* 3. §. 1. *infr. ususfr. quemadmodum caveat.*

(9) Sed proprietatis legatario is ususfructus adcrescet. vide *l.* 6. *infr. de usufructu adcresc.* nec est in causa caduci, quia lex Papia in usufructu cessat, alioqui perpetuo remaneret apud fiscum. *l.* 9. *infr. de usu et usufruct. legat.* Præterea, si legatarius proprietatis præfertur in usufructu ipsi heredi scripto, consequenter fisco præfertur. Nam lex Papia vindicat tantum ea, quæ remansura sunt apud heredem, non apud legatarium. *l.* 17. *infr. de legat.* 2.

(10) *l.* 4. *supr. eod.*

(11) *l.* 14. §. 1. *infr. de except. rei judicatæ.*

(12) Id est, quia eo casu ususfructus non portioni, sed homini accrescit. *d. l.* 14.

(13) Actus, ajunt Dd. præsumitur factus secundum ordinem scripturæ. Vid. Decium *ad l. in testamento. n.* 12. *C. de testam. milit.* et dum hic probatur, quod incertitudo vitiat legatum ususfructus, Hippolyt. *ad rubr. de probat. n.* 373. ubi multa de materia incertitudinis, Jason. *ad l.* 1. *num.* 4. *solut. matrim.* et ad *l.* 2. §. *prius. supr. de vulgar. et pupill.* Rip. *ad l. ex facto.* §. *si quis rogatus. n.* 11. *et ad l. Heredes mei. in fin. n.* 7. *ad SC. Trebell.* Zas. *cons.* 13. *n.* 15. *et seq. lib.* 2. alios, quos citat Bernard. Alphanus *in collectan. suis.* Mod.

(14) Ut prior nominatus, prior eligat, et præferatur. *l.* 8. §. 4. *infr. de legat.* 2.

(15) Ut ordo scripturæ servetur. vide *l.* 24. §. 17. *infr. de fideicommiss. libert.*

(16) Vide *l.* 2. *in fin. infr. quibus modis ususfruct.*

(17) Vide *l.* 57. *infr. eod.*

(18) *l.* 9. *in fin. l.* 10. *l.* 24. *in fin. infr. locati.*

(19) Differentiam observa universorum bonorum legatorum, a singularum rerum usufructu legato: adde *l.* 22. *infr. de usufructu legato. l.* 69. *infr. ad L. Falcid.*

(20) Totum quamlibet sui partem necessitate infert. vide Everard. *in Top. in loco a toto ad partem. num.* 9.

(21) Alibi dicitur area esse pars insulæ, et quidem maxima, *l.* 98. *in fin. infr. de solut.* adde *l.* 8. 9. *infr. quib. mod. ususfruct.*

(22) Idem si ab intestato sit heres.

(23) Vide *l.* 6. *infr. de usu et usufructu leg.*

(24) Doli actione.

(25) *l.* 36. §. *ult. l.* 37. *infr. eod. l.* 55. *infr. de fideicommiss. lib.*

(26) Æstimatione rei fructuariæ qui utitur, re uti frui intelligitur.

(27) Vide *l.* 39. *infr. eod.* nihil interest quid fiat ex æquipollentibus. Res enim rem aliam repræsentare potest.

(28) Vide Cujac. *lib.* 5. *ad Africanum.* Fornerium 2. *selectio. num.* 6.

(29) *Subaudi*, Testatore.

fructum (1) deberi (2) existimavit (3). Contra (4) autem non idem juris esse, si insulæ usufructu legato, area (5) deinde insula facta sit. † Idemque esse, et si scyphorum ususfructus legatus sit, deinde massa (6) facta, et iterum scyphi: licet enim pristina qualitas scyphorum restituta sit, non tamen illos esse, quorum ususfructus legatus sit (7).

§. 1. Stipulatus sum de Titio fundum Cornelianum, detracto (8) usufructu; Titius decessit: quæsitum est, quid mihi heredem ejus præstare oportet? Respondit, referre (9) qua mente ususfructus exceptus sit: nam si quidem hoc actum est, ut in cujuslibet (10) persona ususfructus constitueretur, solam (11) proprietatem heredem debiturum: sin autem id actum sit, ut promissori duntaxat, ususfructus reciperetur, plenam (12) proprietatem heredem ejus debiturum (13). † Hoc ita se habere, manifestius illis causa legatorum apparere: etenim si heres, a quo detracto usufructu, proprietas legata sit, prius quam ex testamento ageretur, decesserit, minus dubitandum, quin heres ejus plenam proprietatem sit debiturus. Idemque, et si sub conditione similiter legatus sit, et pendente conditione heres decessit.

§. 2. Ususfructus servi Titio legatus est (14): cum per heredem staret, quo minus præstaretur, servus mortuus est: aliud dici non posse ait, quam in id obligatum esse heredem, quanti legatarii intersit (15), moram factam non esse: ut scilicet ex eo tempore in diem, in quo servus sit mortuus, ususfructus æstimetur. † Cui illud quoque consequens esse, ut si ipse Titius moriatur, similiter ex eo tempore, quo mora sit facta, in diem mortis æstimatio ususfructus heredi ejus præstaretur.

Si promissor ususfructus, vel operarum servi per quinquennium nihil dederit.

37. IDEM lib. 7. Quæstionum.

QUæsitum est, si cum *in annos decem proximos usumfructum de te dari* stipulatus essem, per te steterit (16), quominus dares, et quinquennium transierit, quid juris sit? Item, si *Stichi decem annorum proximorum operas de te dari* stipulatus sim, et similiter quinquennium præteriit? Respondit, ejus temporis usumfructum, et operas recte peti, quod (17) per te transactum est, quo minus daretur.

Per quas personas usufructuarius utitur fruitur.

38. MARCIANUS lib. 3. Institutionum.

NOn utitur usufructuarius (18), si nec ipse utatur, nec nomine (19) ejus alius, puta qui emit, vel qui conduxit, vel cui donatus est, vel qui negotium ejus gerit. † Plane illud interest (20), quod si vendidero usumfructum, etiamsi emptor non utatur, videor usumfructum retinere:

39. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

QUia qui pretio fruitur, non minus habere intelligitur, quam qui principali re utitur fruitur (21).

40. MARCIANUS lib. 3. Institutionum.

QUod si donavero, non alias retineo, nisi ille utatur.

De statuis et imaginibus. 1. De agris infructuosis.

41. IDEM lib. 7. Institutionum.

STatuæ et *imaginis* (22) usumfructum posse relinqui magis est: quia et ipsæ habent [aliquam] utilitatem, si quo loco opportuno ponantur.

§. 1. Licet prædia quædam talia sint, ut magis in ea impendamus, quam de illis adquiramus (23), tamen ususfructus eorum relinqui potest.

Si alii usus, alii fructus legetur: quid intersit inter rerum et æstimationis legatum.

42. FLORENTINUS lib. 11. Institutionum.

SI alii (24) *usus*, alii *fructus* ejusdem rei legetur, percipiet fructuarius, quod usuario supererit: nec minus [et] ipse fruendi causa et usum habebit.

§. 1. *Rerum*, an *æstimationis* ususfructus tibi legetur, interest: nam si quidem *rerum* legetur, deducto eo (25), quod præterea tibi legatum est, [ex] reliquis bonis usumfructum feres: sin autem *æstimationis* [ususfructus] legatus est, id quoque æstimabitur, quod præterea tibi legatum est. Nam, sæpius idem legando, non ampliat testator legatum (26): re autem legata, etiam æstimationem ejus legando, ampliare legatum possumus.

(1) Notandum est autem ex areis, præsertim frequenti mercatu, obventiones venire, *l.* 7. §. 1. *Sup. eod. l.* 27. §. 5. *Sup. de rei vindic.* Cicer. 9. *Epistol.* casam in eis licet ponere, *l.* 73. *Inf. eod.* non tamen ædificium, *l.* 7. §. 1. *supr. eod.* vide Cujac. 9. *observ.* 8.

(2) Cur? Areæ ususfructus, est rei informis ususfructus: area quippe res est, quæ forma destituitur. Et in hac itaque specie ususfructus areæ debetur, quia area magis in materia, quam in forma consistit, et areæ hic et illic materia semper est eadem.

(3) Quia tunc censetur area restituta. vide *l.* 71. *infr. eod.*

(4) Quid ita? Insulæ, ædium et similium ususfructus, rei formam habentis ususfructus est: insula quippe suam formam habet. Proinde in hac specie insula ad aream redacta, et sic semel extincta, nova insula in area posita non convalescit: quia insula magis consistit in forma, quam in materia, et secunda non est eadem cum prima: quia prima in rerum natura esse desiit. Nec aliquid hic facit qualitatis similitudo: quia in usufructu requiritur præcise identitas formæ.

(5) Ædibus ad aream redactis, ædium usus extinguitur, *l.* 10. §. 1. *infr. quib. mod. ususfr.* ædium ususfructus semel extinctus nova ædificatione non convalescit. *ut hic.*

(6) V. *l.* 44. §. 2. *infr. de leg.* 1.

(7) Adde *l.* 98. *infr. de solutionibus.*

(8) Exceptus ususfructus, vita excipientis finitur, nisi vel tacite actum sit, ut transiret in heredem. vide *l.* 126. §. 1. *infr. de verb. oblig.*

(9) Vide *l.* 126. §. 1. *infr. de verb. oblig.*

(10) Hoc est, promissoris, et heredis ejus.

(11) Id est, nudam, at non solidam.

(12 Ususfructus enim ea natura est, ut personæ cohæreat: ut qui usumfructum excipit, sibi tantum, non heredi quoque excipiat.

(13) Id est, si ita sum stipulatus, *fundum dabis, ita tamen, ut quandiu vixeris, eo utaris fruaris*, mortuo promissore, ab ejus herede plena proprietas debetur; id autem in dubio præsumetur.

(14) Alii legunt: *Servo Titio legatus est*: sed vidit recte Accurs. priorem scripturam, quæ in Archetypo Pisano extare perhibetur, veriorem esse. Illi autem alii videant quomodo sequendo eam, quam ipsi probant, concilient hanc legem cum *l. ult. C. de usufructu*: vid. Forner. *select. lib.* 2. *c.* 16. Mod.

(15) V. *l.* 35. *Sup. eod. l.* 47. *infr. eod.*

(16) V. *l.* 1. *l.* 6. *infr. de usu et usufruct. legato.*

(17) Vide *l.* 35. *supr. eod.*

(18) *l.* 12. §. 2. *Sup. eod.*

(19) Utimur fruimur, si nostro nomine alius utitur, puta emptor, conductor, donatarius vel negotiorum gestor: Per eos uti frui possumus.

(20) Differentiam venditi et donati ususfructus observa.

(21) Pretium rei rem repræsentat, *l.* 35. §. 1. *supr. eod. l.* 22. *in fin. supr. de petit. hered. l.* 33. *l.* 34. *l.* 35. *infr. de peculio.*

(22) Adde *l.* 28. *supr. eod.*

(23) Talia prædia dicuntur fœnea, ἄτοπα. *Novell.* 7. *cap.* 12.

(24) Vide quæ scripsi ad *l.* 16. §. 1. *infr. familiæ.*

(25) Quia res sua nemini servit. *l.* 26. *infr. de servit. præd. urb. l.* 66. §. 6. *infr. de legat.* 2.

(26) Adde *l.* 18. *infr. de verb. oblig.*

De usufructu partis bonorum legato.

43. ULPIANUS lib. 7. Regularum.

ETiam (1) partis bonorum ususfructus legari potest. Si tamen non sit specialiter facta partis mentio, dimidia (2) pars bonorum continetur.

De tectorio

44. NERATIUS lib. 3. Membran.

USufructuarius novum (3) tectorium (4) parietibus, qui rudes (5) fuissent, imponere non potest: quia, tametsi meliorem, excolendo ædificium, domini causam facturus esset, non (6) tamen id jure suo facere potest: aliudque (7) est tueri quod accepisset, an novum faceret.

De impensis cibariorum et valetudinis.

45. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

SIcut (8) impendia (9) cibariorum in servum, cujus ususfructus ad aliquem pertinet, ita et valetudinis impendia ad eum respicere natura manifestum est.

De bonorum possessione contra tabulas, in quibus nuda proprietas matri legata est. 1. *De insula a proprietario reficienda.*

46. PAULUS lib. 9. ad Plautium.

SI extraneo scripto (10) et emancipato præterito (11), matri defuncti, deducto usufructu, proprietas legata sit, petita (12) contra tabulas bonorum possessione, plena (13) proprietas, pietatis (14) respectu, matri præstanda est (15).

§. 1. Si testator jusserit, *ut heres reficeret insulam*, cujus usumfructum legavit, potest fructuarius ex testamento agere, ut heres reficeret (16).

47. POMPONIUS lib. 5. ex Plautio.

QUod si heres hoc non fecisset, et ob id fructuarius frui non potuisset, heres etiam fructuarii eo nomine habebit actionem, quanti (17) fructuarii interfuisset, non cessasse heredem: licet ususfructus morte ejus interiisset.

Si heres quasi negotium fructuarii gerens ædes refecerit. 1. *De fructibus immaturis.*

48. PAULUS lib. 9. ad Plautium.

SI absente fructuario, heres, quasi negotium ejus gerens, reficiat, negotiorum gestorum actionem adversus fructuarium habet, tametsi sibi in futurum heres prospiceret. Sed si paratus (18) sit recedere ab usufructu fructuarius, non est cogendus reficere: sed actione negotiorum gestorum liberatur.

§. 1. Silvam cæduam (19), etiamsi intempestive (20) cæsa sit, in fructu esse (21) constat: sicut olea immatura lecta: item fœnum immaturum cæsum in fructu est (22).

De usufructu duobus legato a duobus heredibus.

49. POMPONIUS lib. 7. ad Plautium.

SI mihi, et (23) tibi, a Sempronio et Mucio heredibus ususfructus legatus sit, ego in partem Sempronii quadrantem, in partem Mucii alterum quadrantem habebo: tu item in utriusque parte eorum quadrantes partes [habebis] (24).

De impensis ab herede usumfructum restituturo deducendis.

50. PAULUS lib. 3. ad Vitellium.

TItius Mævio fundum Tusculanum reliquit, ejusque fidei commisit, *ut ejusdem fundi partis dimidiæ usumfructum Titiæ præstaret*: Mævius villam, vetustate corruptam, necessariam cogendis et conservandis fructibus, ædificavit: Quæsitum est, an sumptus partem, pro portione ususfructus Titia adgnoscere debeat? Respondit Scævola, si prius, quam ususfructus præstaretur, necessario ædificasset, non alias cogendum (25) restituere, quam ejus sumptus ratio haberetur.

(1) Ulpian. 24. §. 26. *in fin.*

(2) *Partis* appellatione intelligitur dimidia. *l.* 25. *in fin. l.* 164. §. 1. *infr. de verb. sign.*

(3) *l.* 61. *infr. eod.*

(4) Ex hac lege legem 61. *infr. eod.* emendat Cujac. 1. *observ.* 36. alii illinimentum calcis intelligunt: vide quæ notavi ad *l.* 3. §. 9. *infr. uti possidetis.*

(5) Rudis paries, vel novus, vel nondum politus: *hourde* Gallis.

(6) *l.* 7. *l.* 8. *supr. eod.* Imo potest. *l.* 13. §. 5. *supr. eod.*

(7) Differentiam observa inter tueri acceptum, et novum facere.

(8) Usufructuarius servo usufructuario præstare debet stipendia cibariorum, et impendia valetudinis.

(9) *l.* 15. §. 2. *supr. eod. al.* stipendia.

(10) Herede.

(11) Ususfructus deducitur a filio emancipato præterito, qui petita bonorum possessione contra tabulas extraneum heredem exclusit, a quo fundus matri fuerat legatus, detracto usufructu: quia eum detrahi testator ab instituto, non a præterito voluit.

(12) Per præteritum.

(13) *Plena proprietas* est, quæ in se usumfructum etiam continet.

(14) Falsa hæc adjectio et colorata, *ut in l. uxorem. §. codicillis. infr. de leg.* 3.

(15) Ut quod ab extraneo per inofficiosi querelam ereptum est, prosit matri. v. *l.* 5. *in fin. infr. de leg. præstand.*

(16) *l.* 47. *l.* 65. *in fin. infr. eod.*

(17) *l.* 36. §. 2. *supr. eod.*

(18) Vid. *l.* 64. *infr. eod.*

(19) Cædi consuetam. *l.* 10. *supr. eod.* Goth. Vid. Molinæum *in consuetud. Paris. tit.* 1. §. 1. *gloss.* 8. *n.* 30. Mod.

(20) Intempestive cæsa ac lecta, an, et quomodo sint in fructu.

(21) Imo non est: tenetur enim lege Aquilia qui id fecit, *l.* 27. §. 25. §. 26. *infr. ad l. Aquil. l.* 10. *l.* 11. *supr. eod.* An hic intererat fructuarii cædere, quod carius potuit eam vendere?

(22) Et ad fructuarium pertinet, puta beneficiarium, et similes, et ad legatarium, gravatum fideicommisso (si modo ususfructus duraturus erat, vel duravit ad tempus usque inclusionis illorum fructuum) tunc enim nullo modo interest proprietarii: quin fructuarius sibi, non alii, facit injuriam. *l.* 54. *in fin. Inf. ad l. Aquil.* Idem dicendum in patrono, qui fructus vasalli præmature collegit, quoties vasallus elapso tempore maturitatis, aut collectionis, justa obtulerit: secus, si infra tempus maturitatis, nec enim dominus rebus clientis abuti, sed secundum earum conditionem uti debet, *l.* 15. §. 1. *et* 3. *Sup. eod.* ideoque vasallo fructus extantes restituet, et præterea quanti ejus interfuit fructus suos immaturos non colligi. Quid si non extent, aut extent quidem, sed inutiles et corrupti? eorum pretium, deductis tamen impensis in collectionem factis præstabitur. *arg. l.* 35. §. 1. *Inf. loc.* Idem dicendum in legatario, cui ultimo anno legati (finge usque ad decem annos legatum) fructus sequentis anni percipere immature non licet. Idem est etiam in eo, qui restituere fundum gravatus, in fraudem legatarii (cui dies messis, vindemiæ, piscationis, sylvæ cædendæ, vel collectionis intra tempus maturitatis cesserant) fructuum collectionem anticipavit. Idem in colono. *d. l.* 35. Ut interea sciamus, tempus maturitatis non æstimari ex privata coloni affectione, sed boni diligentisque patrisfamilias: sic enim intelligenda est *l. pen. infr. de usufruct. legato.* nam et oliva immatura matura utilior est, *d. l. pen.* Notandum est etiam, immature fructus colligentem teneri etiam Aquilia. *l.* 27. §. 25. *infr. ad l. Aquil.* et communi dividundo. v. *l.* 23. *infr. comm. divid.* et ex locato. vid. *l.* 35. §. 1. *infr. locat.* vid. Molinæum *tit.* 4. §. 1. *gl.* 8. *n.* 32. *ac* 36.

(23) Pro parte constitui ususfructus potest. *l.* 5. *supr. eod.*

(24) Vide quæ notavi *ad Novell.* 18. *cap.* 4.

(25) *l.* 32. §. 5. *infr. de usu et usufruct. legat.*

De usufructu in tempus mortis collato.

51. Modestinus lib. 9. Differentiarum.

Titio, *cum morietur*, ususfructus (1) inutiliter (2) legari intelligitur, in id tempus videlicet collatus, quo a persona discedere (3) incipit.

De tributis præstandis.

52. Idem lib. 9. Regularum.

Usufructu relicto, *si tributa ejus rei præstentur* (4), ea usufructuarium præstare debere dubium non est: nisi specialiter nomine fideicommissi testatori placuisse probetur, hæc quoque ab herede dari.

Si portio insulæ manet.

53. Javolenus lib. 2. Epistolarum.

Si cui insulæ ususfructus legatus est, quamdiu (5) quælibet portio ejus insulæ remanet, totius soli usumfructum retinet.

De venditione fundi, cujus ususfructus sub conditione legatus est.

54. Idem lib. 3. Epistolarum.

Sub conditione ususfructus fundi a te herede, Titio legatus est: tu fundum mihi vendidisti, et tradidisti detracto usufructu: Quæro, si non extiterit conditio: aut extiterit, et interierit ususfructus, ad quem pertineat? Respondit: intelligo, [te] de usufructu quærere, qui legatus est: Itaque si conditio ejus legati extiterit, dubium non est, quin ad legatarium [is] ususfructus pertineat: et, si aliquo casu ab eo amissus (6) fuerit, ad proprietatem (7) fundi revertatur: Quod si conditio non extiterit, ususfructus ad heredem (8) pertinebit: ita ut in ejus persona omnia eadem serventur, quæ ad amittendam usumfructum pertinent, et servari solent. † Cæterum in ejusmodi venditione spectandum id erit, quod inter ementem vendentemque convenerit: ut, si apparuerit legati (9) causa eum usumfructum exceptum esse, etiamsi conditio non extiterit, restitui a venditore emptori debeat.

De usu infantis legato.

55. Pomponius lib. 26. ad Quintum Mucium.

Si *infantis* (10) *usus* tantummodo legatus sit, etiamsi nullus interim sit (11), cum tamen infantis ætatem excesserit, esse incipit (12).

De municipibus fructuariis.

56. Gajus lib. 17. ad Edictum provinciale.

An ususfructus (13) nomine actio municipibus dari debeat, quæsitum est: periculum enim esse videbatur, ne perpetuus fieret: quia neque morte, nec (14) facile capitis deminutione periturus est: qua ratione proprietas inutilis esset futura, semper abscedente usufructu. Sed tamen placuit dandam esse actionem. † Unde sequens dubitatio est, quousque tuendi essent in eo usufructu municipes? et placuit, centum (15) annis (16) tuendos esse (17) municipes (18): quia is finis vitæ longævi hominis est (19).

De consolidatione rescissa. 1. *De morte quorundam ex fructuariis.*

57. Papinianus lib. 7. Responsorum.

Dominus (20) fructuario prædium, quod (21) ei per usumfructum serviebat (22), legavit, idque prædium aliquamdiu possessum legatarius restituere filio, qui causam inofficiosi testamenti recte pertulerat, coactus est: remansisse fructus jus integrum ex postfacto (23) apparuit.

§. 1. Per fideicommissum fructu prædiorum ob alimenta liberis (24) relicto, partium emolumentum ex persona vita decedentium ad dominium proprietatis (25) recurrit (26).

De herede fructuarii. 1. *De legato sextæ partis, ex reductu fructuum.*

58. Scævola lib. 3. Responsorum.

Defuncta fructuaria mense Decembri, jam omnibus fructibus, qui in his agris nascuntur, mense Octobri per colonos sublatis: quæsitum est, utrum pensio heredi fructuariæ solvi deberet: quamvis fructuaria ante Kalendas Martias (27), quibus pensiones inferri debeant, decesserit: an dividi debeat inter heredem fructuariæ, et Rempublicam, cui proprietas legata est? Respondi: Rempublicam quidem cum colono nullam actionem habere: fructuariæ vero heredem sua die, secundum ea, quæ proponerentur, integram pensionem percepturum (28).

§. 1. *Sempronio do lego ex reductu* (29) *fructuum, oleris, et porrinæ* (30), *quæ habeo in agro farrariorum,*

(1) Servitus tamen *Titio cum morietur*, legari potest recte: potest enim in heredem transire. Quod in usufructu non est. Huic differentiæ ususfructus et servitutis hæ pariter adjunguntur: Ususfructus jus est personæ: servitus vero, jus prædii. Ille, dividuus: servitutes vero individuæ. Ille morte, capitis diminutione perit: hæ non item. *l.* 3. *infr. quemadm. servit. amitt.* Ususfructus alternis annis legatus, non utendo non amittitur, quia plura sunt legata. *l.* 28. *infr. quibus mod. ususfruct.* secus in servitute relicta: hic enim legatum unum est. *l.* 13. *infr. de usu et usufruct. legato.*

(2) Cur? quia a mortuo, et sic a non persona incipit. *l.* 5. *Inf. de usu et usufruct. legato.* aliud est in stipulationibus. vide *l.* 11. *C. de contrah. stipul.*

(3) *Al.* decedere.

(4) Vide *l.* 7. §. 2. *Sup. eod. l.* 28. *infr. de usu et usufruct. legato.* Goth. Tributa de Usufructu fructuarius solvit. Menoch. *consil.* 330. *num.* 1. *lib.* 4. Andr. Gail. *lib.* 2. *observ.* 146. Ferron. *ad Burdegal. lib.* 1. *tit.* 2. §. 20. Ans.

(5) Atque ita per partem integer ususfructus retinetur, *argum. l.* 12. *C. de agricolis, et censitis.*

(6) *l.* 46. *in princ. infr. de evict.*

(7) Emptorem.

(8) Venditorem.

(9) *Forte* legatarii.

(10) Vel furiosi, vel ægrotantis.

(11) *l.* 12. §. 3. *supr. eod.*

(12) Potest enim furiosus resipiscere, ægrotus convalescere, et infans crescere. Paul. 3. *sent.* 6. §. 18.

(13) Explicat. h. l. vid. apud Govean. *var. lib.* 2. *cap.* 8. Coras. *lib.* 5. *Miscell. cap.* 18.

(14) Collegia et municipia non facile moriuntur, *ut hic.* ita nec Ecclesia. vide *l.* 1. *Feud.* 13.

(15) *l.* 8. *infr. de usu et usufruct. legato.*

(16) Imo: triginta tantum annis, *l.* 68. *in fin. pr. infr. ad l. Falcid.* vide Cujac. *lib. de præscr. cap. penult.*

(17) Corasius *miscellan. lib.* 5. *c.* 18. Mod.

(18) Nisi prius talis civitas aratrum passa sit. *l.* 21. *Inf. quibus mod. ususfr. amitt.*

(19) Respublica æstimatur, ὡς ὁ μακροχρόνιος ἄνθρωπος, adde *l.* 23. *C. de sacros. Eccles.* adde 7. Plin. 48.

(20) Proprietatis.

(21) Res servit homini per usumfructum.

(22) Servit prædium usufructu in eo constituto. ususfructus est jus, id est, servitus.

(23) *l.* 34. *princ. in fin. supr. eod.*

(24) Et sic pluribus.

(25) Quo nomine caveri proprietario oportet. *l.* 3. *circa finem. infr. de alimentis.*

(26) Imo ad proprietarium non recurrit. *l.* 10. *in fin. infr. de usufr. adcres.*

(27) Martio mense pensiones et mercedes solvi solitæ, Macr. 1. c. 12. adde quæ de pensionibus, mense Julio inferri solitis, dixi ad *l.* 41. *infr. de contr. empt. et ad l.* 9. *infr. qui potiores.*

(28) Si integro anno ususfructus duravit, pensiones integræ heredi fructuarii debentur, licet tardius inferantur. Quid si non integro anno, an pro rata temporis, quo ususfructus constitit in persona usufructuarii, inter dominum et usufructuarii heredes dividentur? vide quæ notavi *ad l.* 26. *supr. eod.*

(29) Id est, reditibus.

(30) *Porrina* hic dicitur, ut et *rapina*, *in l.* 88. §. 16. *infr. de leg.* 2.

partem sextam: Quæritur, an his verbis ususfructus legatus videatur? Respondi, non usumfructum, sed ex eo, quod redactum esset, partem legatam.

† Item quæsitum est, si ususfructus non esset, an quotannis partem sextam redactam legaverit? Respondi, quotannis videri relictum (1): nisi contrarium specialiter ab herede adprobetur.

De arboribus vi tempestatis eversis. 1. *De eo, quod in fundo nascitur, vel inde percipitur. De pensionibus locatorum agrorum.* 2. *De vectigali fundi, quod in compendio cæsæ arundinis vel pali consistit.*

59. PAULUS lib. 3. Sententiarum.

ARbores vi tempestatis (2), non culpa fructuarii, eversas, ab eo substitui non placet (3).

§. 1. Quidquid in fundo nascitur; [vel] quidquid inde percipitur, ad fructuarium pertinet (4): pensiones quoque jam ante locatorum agrorum, si ipsæ quoque specialiter comprehensæ sint. Sed ad (5) exemplum venditionis (6), nisi fuerint specialiter exceptæ, potest usufructuarius (7) conductorem (8) repellere.

§. 2. Cæsa arundinis vel pali compendium, si (9) in eo [quoque] fundi vectigal esse consuevit, ad fructuarium pertinet.

De usufructuario prohibito, vel dejecto. 1. *De usufructu vindicando a non domino. Si de proprietate vel usufructu sit controversia.*

60. IDEM lib. 5. Sententiarum.

CUjuscunque fundi (10) usufructuarius prohibitus, aut dejectus, de restitutione omnium rerum simul occupatarum agit (11): sed et si, medio tempore, alio casu interciderit ususfructus, æque de perceptis antea fructibus utilis actio tribuitur.

§. 1. Si fundus, cujus ususfructus petitur, non a domino possideatur, actio redditur (12). Et ideo si de fundi proprietate inter duos quæstio sit, fructuarius nihilominus in possessione esse debet, satisque ei a possessore cavendum (13) est, *quod non sit prohibiturus frui eum, cui ususfructus relictus est, quamdiu de jure suo probet.* Sed, si ipsi usufructuario quæstio moveatur, interim ususfructus ejus offertur (14): sed caveri de restituendo eo, quod ex his fructibus percepturus est, vel si satis non detur, ipse frui permittitur.

De rivo parietibus imponendo: de ædificio consummando.

61. NERATIUS lib. 2. Responsorum.

USufructuarius novum (15) rivum (16) parietibus non potest imponere (17): ædificium inchoatum, fructuarium consummare non (18) posse, placet, etiamsi eo loco aliter uti non possit: sed nec ejus quidem usumfructum esse: Nisi in constituendo vel legando usufructu hoc specialiter adjectum sit, ut utrumque ei liceat.

De venatione. 1. *Et feris, quæ vivariis inclusæ sunt.*

62. TRYPHONINUS lib. 7. Disputationum.

USufructuarium venari (19) in saltibus vel montibus possessionis, probe dicitur: nec aprum, aut cervum, quem ceperit, proprium domini capit: sed fructus aut jure (civili,) aut gentium (20) suos facit.

§. 1. Si vivariis (21) inclusæ feræ in ea possessione custodiebantur, quando ususfructus cœpit, num (22) exercere (23) eas fructuarius possit, occidere non possit? alias si quas initio incluserit operis suis, vel [post] sibimetipsæ inciderint, delapsæve fuerint, hæ fructuarii juris sint? commodissime tamen, ne per singula animalia facultatis fructuarii propter discretionem difficilem, jus incertum sit, sufficit eundem numerum per singula quoque genera ferarum, finito usufructu, domino proprietatis adsignare, qui fuit cœpti ususfructus tempore.

Qui usumfructum constituere possit.

63. PAULUS lib. singulari de Jure Singulari.

QUod nostrum non (24) est, transferemus (25) ad alios (26): veluti is (27), qui fundum habet, quanquam usumfructum non habeat, tamen usumfructum (28) cedere potest (29).

De domo reficienda.

64. ULPIANUS lib. 51. ad Edictum.

CUm fructuarius paratus est usumfructum (30) derelinquere (31), non (32) est cogendus domum reficere, in quibus casibus [et] usufructuario hoc onus incumbit. † Sed et post acceptum contra eum judicium, parato fru-

(1) Igitur tale legatum, pensio annua, non ususfructus, erit.
(2) Tempestatis vim fructuarius non præstat, sed culpam.
(3) Quia nec earum eversarum sentit omne commodum, *l.* 12. *supr. eod.* Aliud si demortuæ sint. *l.* 18. *supr. eod.*
(4) *l.* 9. *supr. eod.*
(5) Argumentum ab emptore ad fructuarium observa: vide omnino quæ scripsi ad Accursium *hoc loco.*
(6) In qua emptor non necesse habet concedere colono, cui prior dominus locavit, nisi ea lege emit. *l.* 9. *C. locati.*
(7) Secus in usu. *l.* 10. §. 4. *infr. de usu et habit.*
(8) Vide Capellam Tholosanum *quæst.* 420.
(9) *l.* 9. §. *ult. supr. eod.*
(10) Id est, sive provincialis sive Italici: non urbani, vel rustici, nam nullus est fundus urbanus. Cujac. 11. *obs.* 36.
(11) Interdicto de vi. *l.* 3. §. *pen. l.* 10. *infr. de vi et vi arm.*
(12) Datur enim ea actio in quemvis possessorem. *l.* 5. §. 1. *infr. si usufruct. petatur.*
(13) Vide *l.* 7. *infr. de aqua quotidiana.*
(14) Differtur. *Baldus, Haloand.*
(15) Novum tectorium. *l.* 44. *supr. eod.* ex qua hanc emendat Cujac. 1. *obs.* 36. sed Russardus rivi nomine stillicidii genus intelligit. *Goth.* Obst. *l.* 13. *infr. h. t.* sed conciliat Charond. *verisimil. lib.* 1. *cap.* 21. Ans.
(16) *l.* 44. *supr. eod.*
(17) Rivum accipe pro stillicidii genere, quod minus est, leniusque fluit: quemadmodum flumen pro eo, quod copiosius majorique impetu decurrit, *l. servitutes.* §. *stillicidium. et l. foramen. infr. de serv. præd. urban.* non ausim legere *tectorium*, pro *rivum*, quia ita locutus est Neratius *supr. l. usufructuarius*, eo enim ipso hæc lectio mihi displicet, quia in eodem titulo eadem sententia iisdem plane verbis repetita vix reperitur. Russ. *in lib. man. leg. tectorium.* præter quem et Cujac. a Gothofredo allegat. vid. Zoannettum *restit. ad ff. c.* 24. quem consule etiam ad sequentia: *Ædificium inchoatum etc.* ad hæc adde Corras. *lib.* 1. *miscell. c.* 6. M.d.
(18) Imo potest. *l.* 2. *supr. de jurisd.*
(19) *l.* 9. §. 5. *supr. eod.* vide tamen *l.* 26. *infr. de usuris.*
(20) §. 12. *Inst. de rerum divis.*
(21) *De vivariis* dixi *ad l.* 1. §. 14. *infr. de adquir. vel amitt. possess. Vivaria Gallis Parcs.*
(22) Tribonianismum hic esse prodit satis ipsa oratio seu dictio.
(23) *Exercere feras*, est earum operis uti venando.
(24) Hoc est, quod nostrum nondum est.
(25) *Al.* transferimus. Sed *transferemus* rectum est, id est, certis casibus jure singulari transferre quandoque possumus, ut inscriptio hujus l. docet.
(26) Jus hoc valde singulare est, ut ex inscriptione legis apparet.
(27) Id est, nudæ proprietatis dominus. *l.* 72. *infr. eod.*
(28) Id est, jus illud, quod sua die ad proprietatem reverti potest. *l.* 72. *infr. eod.* At non eodem modo transferre potest is, qui usumfructum formalem habet.
(29) Eo plane modo, qui extat in *l.* 55. *Sup. eod.* Imo non potest. §. 3. *Inst. de usufruct.* ubi dixi.
(30) Derelinquere fundum usufructuario licet etiam post acceptum judicium.
(31) *l.* 48. *supr. eod. l.* 65. *infr. eod.*
(32) Derelinquens jure concesso ædificium, id reficere non cogitur.

ctuario derelinquere (1) usumfructum, dicendum est absolvi eum debere a judice.

65. POMPONIUS lib. 5. ex Plautio.

SEd cum fructuarius (2) debeat, quod suo suorumque facto deterius factum sit, reficere, non est absolvendus, licet usumfructum derelinquere paratus sit: debet (3) enim omne, quod (4) diligens paterfamilias in sua domo facit, et ipse facere.

§. 1. Non magis heres reficere debet, quod vetustate jam deterius factum reliquisset testator, quàm (5) si proprietatem alicui testator legasset.

Quæ actiones cum usufructuario competunt.

66. PAULUS lib. 47. ad Edictum.

[CUm] (6) usufructuario non solum legis Aquiliæ (7) actio competere potest: sed et servi corrupti, et injuriarum, si servum torquendo (8), deteriorem fecerit.

De venditione ususfructus.

67. JULIANUS lib. 1. ex Minicio.

CUi ususfructus (9) legatus est, etiam invito (10) herede eum extraneo vendere potest (11).

De partu. 1. *De fœtu.* 2. *De grege, vel armento supplendo.*

68. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

VEtus fuit quæstio (12), *an partus* (13) *ad fructuarium pertineret* (14)? Sed Bruti (15) sententia obtinuit, fructuarium in eo locum non habere: neque (16) enim in fructu hominis homo esse potest (17): hac ratione, nec usumfructum, in eo fructuarius habebit. † Quid tamen si fuerit etiam partus ususfructus relictus, an habeat in eo usumfructum? Et cum (18) possit partus legari, poterit et ususfructus ejus.

§. 1. Fœtus tamen pecorum Sabinus et Cassius opinati sunt ad fructuarium pertinere (19).

§. 2. Plane, si gregis vel armenti sit ususfructus legatus, debebit ex adgnatis gregem supplere (20); id est, in locum capitum defunctorum,

69. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

VEl inutilium, alia summittere (21): ut, post substituta, fiant propria fructuarii, ne lucro ea res cedat domino. Et sicut substituta statim domini fiunt, ita priora quoque, ex natura fructus desinunt ejus esse. Nam alioquin, quod nascitur, fructuarii est: et, cum substituit, desinit ejus esse.

70. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

QUid ergo, si non faciat, nec suppleat? Teneri (22) eum proprietario, Gajus Cassius scribit, lib. x. juris civilis.

§. 1. Interim tamen, quamdiu summittantur et suppleantur capita, quæ demortua sunt, cujus sit fœtus, quæritur? Et Julianus lib. XXXV. Digestorum scribit, pendere (23) eorum dominium: ut, si summittantur, sint proprietarii: si non summittantur, fructuarii: Quæ sententia vera est.

§. 2. Secundum quæ, si decesserit fœtus, periculum erit fructuarii, non proprietarii: et necesse habebit alios fœtus summittere. Unde Gajus Cassius lib. VIII. scribit, carnem (24) fœtus demortui ad fructuarium pertinere.

§. 3. Sed quod dicitur, *debere eum summittere*, toties verum est, quoties gregis, vel armenti, vel equitii, id est, universitatis, ususfructus legatus est: cæterum, si singulorum capitum, nihil supplebit.

§. 4. Item, si forte eo tempore, quo fœtus editi sunt, nihil fuit, quod summitti deberet, nunc [et (25)] post editionem, utrum ex his, quæ edentur, summittere debebit, an ex his quæ edita sunt, videndum est: Puto autem verius, ea quæ pleno grege edita sunt, ad fructuarium pertinere; sed posteriorem gregis casum nocere debere fructuario.

§. 5. *Summittere* autem facti est: et Julianus proprie dicit, dispertire, et dividere, et divisionem (26) quandam facere, quod dominium [illegible] proprietarii.

De re mutata et in pristinam formam restituta.

71. MARCELLUS lib. 17. Digestorum.

SI in area, cujus ususfructus alienus esset, quis ædificasset (27) intra tempus, quo ususfructus perit, superficie (28) sublata, restitui (29) usumfructum, veteres responderunt.

Si proprietarius usumfructum legaverit.

72. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

SI dominus nudæ proprietatis usumfructum legaverit (30), verum est (31), quod Mæcianus scripsit lib. III. quæstionum de fideicommissis, valere legatum: et, si forte in vita testatoris, vel ante aditam hereditatem proprietati accesserit, ad legatarium pertinere. Plus admittit Mæcianus, etiam si post aditam hereditatem accessisset ususfructus, utiliter diem cedere, et ad legatarium pertinere.

(1) Derelinquere Galli dicunt *deguerpir*. Onus reale evitat, qui rem dimittit.
(2) Ut et emptor. *l.* 25. §. 1. *infr. de ædilitio.*
(3) Imo non debet. *l.* 20. *infr. de damno.*
(4) Diligentia patrisfamilias cujusque in usufructuario exigitur.
(5) Adde *l.* 46. *in fin. supr. eod.*
(6) Id est, adversus fructuarium.
(7) *l.* 11. §. *fin. infr. ad l. Aquil.*
(8) *l.* 17. §. 1. §. 2. §. 3. *l.* 23. *in fin. supr. eod.*
(9) §. 1. *Inst. de usufr. l.* 2. *l.* 9. *C. eod.*
(10) Aliud in emphyteuta. *l.* 3. *C. de jure emphyteutico.*
(11) Etiam invito domino vel herede, Græci apud Leunclavium, 1. *synops. Basilicῶn.*
(12) Inter Jurisconsultos. vid. Ciceronem, 1. *de finibus.*
(13) Ancillæ.
(14) Jure dominii. vide Coras. *miscell. l.* 5. *c.* 8.
(15) Idem Cicero, 1. *de finib.*
(16) *l.* 28. *in fin. Infr. de usuris.*
(17) *d. l.* 28. *infr. de usuris.* §. 37. *Inst. de rer. divis.* vid. *l.* 27. *supr. de petit. heredit.* vid. *l.* 66. §. 3. *infr. soluto.*
(18) Argumentum a majori observa.
(19) Paul. 3. *sent.* 6. §. 20.
(20) Submittere, *l.* 70. §. 1. *infr. eod.* substituere. *l.* 69. *infr.* v. Columellam. 8. *de re rust.* et Cuj. *l.* 11. *observ. c.* 36.
(21) Columella et Virg. 3. Georgicon. *Ne post amissa requiras, Anteveni, et sobolem armento sortire quotannis.* Cujac. 11. *obs.* 36.
(22) Puta actione in factum. *arg. l.* 10. *in fin. infr. de præscr.*
(23) *l.* 12. *in fin. supr. eod.*
(24) *l.* 30. *infr. quibus mod. ususfr. amitt.*
(25) Post adeptum usumfructum. alias constat, mortuo bove, qui legatus est, neque corium, neque carnem deberi. *l.* 49. *infr. de legat.* 2.
(26) Utilium ab inutilibus.
(27) Emendationem *h. l.* vide apud Leonin. *Emendationum lib.* 6. *c.* 12. Ans.
(28) Id est, ædificio.
(29) *l.* 36. *Sup. eod. l.* 23. *l.* 24. *infr. quib. mod. ususfr. amitt.*
(30) Potest enim legare. *l.* 63. *supr. eod.*
(31) Cur? quia jus, quod habet, et spem ususfructus legat. *l.* 24. *l.* 72. *infr. de legat.* 1. *l.* 66. §. 6. *infr. de legat.* 2.

Si fructuarius in area casam ædificet.

73. Pomponius lib. 5. ad Sabinum.

SI areæ ususfructus legatus sit mihi, posse me casam (1) ibi ædificare, custodiæ (2) causa earum rerum, quæ in area sint.

De usufructu duobus servis legato.

74. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

SI Sticho servo tuo, et Pamphilo meo legatus fuerit ususfructus, tale est legatum, quale, si mihi, et tibi legatus esset: et ideo dubium non est, quin æqualiter (3) ad nos pertineat.

TIT. II.

DE USUFRUCTU ADCRESCENDO (4).

Si ususfructus legetur duobus conjunctim, vel separatim. 1. *Si communi servo.* 2. *Si communi servo, et separatim Titio. Si duobus conjunctim, et alteri separatim.* 3. *De re conjunctis.* 4. *Si duobus heredibus institutis proprietas legetur.*

1. Ulpianus lib. 17. ad Sabinum.

QUotiens (5) ususfructus legatus est, ita (6) inter fructuarios est jus adcrescendi, si (7) conjunctim (8) sit ususfructus relictus: cæterum, si (9) separatim (10) unicuique (11) partis rei ususfructus sit relictus, sine dubio jus adcrescendi cessat.

§. 1. Denique apud Julianum lib. XXXV. Digestorum quæritur: si communi servo ususfructus sit relictus, et utrique domino adquisitus, an altero repudiante (12), vel amittente (13) usumfructum, alter totum habeat? et putat ad alterum pertinere (14): et licet dominis ususfructus non (15) æquis partibus, sed pro dominicis adquiratur, tamen persona ejus, non dominorum, inspecta, ad alterum ex dominis pertinere, non proprietati accedere.

§. 2. Idem ait, et si *communi* servo, et separatim *Titio* ususfructus legatus sit, amissum ab altero ex sociis usumfructum, non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, quasi solum conjunctum. Quæ sententia vera est: nam quamdiu vel unus utitur, potest dici usumfructum in suo statu esse. Idem est, si duobus conjunctim, et alteri separatim ususfructus esset relictus.

§. 3. Interdum tamen, etsi non sint conjuncti, tamen ususfructus legatus alteri adcrescit: utputa (16) si mihi fundi ususfructus separatim totius, et tibi similiter fuerit relictus. Nam (ut [et] Celsus lib. XVIII. Digestorum, et Julianus lib. XXXV. scribit) concursu (17) partes habemus (18). Quod et in proprietate contingeret: nam altero repudiante, alter [totum] fundum haberet. Sed in usufructu hoc plus est: quia et constitutus, et postea amissus, nihilominus jus adcrescendi admittit. Omnes (19) enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt: et (ut Celsus, et Julianus eleganter aiunt) ususfructus cottidie (20) constituitur (21) et legatur: non, ut proprietas, eo solo tempore, quo vindicatur. Cum primum itaque non inveniet alter eum, qui sibi concurrat, solus utetur in totum, nec refert, conjunctim, an separatim (22) relinquatur.

§. 4. Idem Julianus lib. XXXV. Digestorum scripsit. Si duobus heredibus institutis (23) *deducto usufructu, proprietas legetur*, jus adcrescendi heredes non habere (24): nam videri (25) usumfructum constitutum, non per concursum divisum.

(1) Non ædificium. *l.* 7. §. 1. *supr. eod.* Paul. 3. *sent.* 6. §. 2. Est vero casa *hic et l.* 41. §. 3. *infr. de leg.* 3. *l.* 5. *supr. de rer. divis. l.* 14. *infr. de adquir. rer. domin.* §. 5. *Inst. de rerum divis.* ædificium humile: a cautione deducit Festus.

(2) Casæ usus.

(3) *l.* 4. *in fin. infr. tit. prox. l.* 81. *in princ. infr. ad l. Falcid.* Goth. Vid. Bellon. *supput. l.* 4. *c.* 11. Ans.

(4) Jus adcrescendi locum habet, quoties pars hereditatis aut rei legatæ, quæ deficit in uno ex heredibus vel legatariis, adcrescit alteri. adde *l. re conjuncti.* 89. *infr. de leg.* 3. *l. triplici.* 142. *infr. de verb. sign. l. unic.* §. 10. *et seq. C. de cad. toll.* Vel ita: jus adcrescendi est jus retinendæ (hoc jus *non decrescendi* est potius, quam adcrescendi, *l. unic.* §. 11. *vers. sin vero nemo. C. de caducis*) vel nanciscendæ partis ejus, qui non concurrit, vel concurrere desiit.

(5) Verba Sabini sunt, ut notat Cujac. 5. ad Africanum. *Goth.* Ad hanc l. vid. Duaren. *lib.* 1. *de jure accrescend. cap.* 13. Joan. Robert. *lib.* 2. *sent. cap.* 24. Gilbert. Reg. *Enantioph. lib.* 2. *cap.* 16. Cujac. *lib.* 8. *obs.* 35. Fachin. *lib.* 5. *controv. cap.* 50. Ans.

(6) Vide *l.* 3. *infr. eod.*

(7) *Conjunctim*, pro conjuncta scriptura, ut et *separatim*, pro separatim disjuncta accepit Cujacius 5. *ad Afr.*

(8) Fit autem id variis modis: veluti, *Titio et Seio Stichum do.* §. 8. *Inst. de leg.* hi una oratione ad unam et eandem rem vocantur: et ob eam causam dicuntur *re et verbis conjuncti*: vel ita, *Titio Stichum do, Seio eundem Stichum do.* §. 8. hi duabus orationibus ad eandem rem vocantur, veniunt et concurrunt: ideoque verbis seu oratione disjuncti, *re conjuncti* dicuntur. Additur tertia species conjunctionis eorum, qui *verbis* seu una oratione ad res diversas vocantur: veluti, *Titio et Seio fundum Tusculanum æquis portionibus do, lego.*

(9) Hæc Sabini verba Ulpianus in §. 3. *infr. eod.* ad normam redegit, docens inter usufructuarios locum esse interdum juri adcrescendi, etsi separatim ususfructus relictus sit: modo re conjuncti sint.

(10) Tunc separatim pars rei alicujus relinquitur, quotiens duabus orationibus, duô ad diversas et certas partes unius rei vocantur: ut, *Titio do semissem fundi Tusculani, alterum semissem ejusdem fundi Seio do, lego.* Inter eos jus adcrescendi cessat, *ut hic.* nec inter se mutuo concurrunt.

(11) Hæc verba, *unicuique partis rei*, Cujac. 5. *ad Afr.* putat adjectitia.

(12) Et hæc quoque verba, *repudiante vel*, adjectitia esse notat Cujacius *ibid.* Nam adquisita non repudiantur.

(13) Amittimus adquisita, omittimus delata, et Græci hic vertunt, εἰ μὴ χρήσηται, ut videantur Græci legisse *omittente*. Similis est mutatio in *l.* 119. *infr. de reg. jur.* adde *l.* 28. *infr. de verb. sign.*

(14) Imo alteri non adcrescit. *l.* 20. *infr de leg.* 2. Goth. Non jure accrescendi, sed dominii servus hic acquirit alteri dominorum, itaque nihil obstat *l. et Proculo. infr. de legat.* 2. in qua de jure accrescendi agitur. vid. Duaren. *l.* 1. *c.* 13. *de jur. accresc.* Jo. Robertum *lib.* 2. *sentent. c.* 24. Gilbert. Regium *lib.* 2. ἐναντιοφανῶν. *c.* 16. Cujac. *lib.* 8. *obs. c.* 35. Labitt. *in usu indicis sui fol.* 26. Mod.

(15) Id est, non per concursum. Alii partes habent ab initio, non per concursum.

(16) Cum conjunctim duobus usumfructum do, lego, legatum altero mortuo ad alterum in solidum pertinebit. Paul. 3. *sent.* 6. §. 16. Nam post adquisitionem jus adcrescendi in usufructu durat.

(17) Id est, te non petente, aut te repudiante mihi petenti adquiritur tua portio. *l.* 80. *infr. de legat.* 3.

(18) Eodem modo quoties unus damni infecti nomine mittitur in possessionem, non pro portione damni mittitur, sed in totum. Cum igitur plures mittuntur, æqualiter omnes, quasi in totum missi, concursu partes habent, *l.* 15. §. 18. *infr. de damn.*

(19) Id est utriusque sectæ Jurisconsulti, Sabiniani et Proculiani, qui in jure adcrescendi dando re tantum conjunctis consenserunt, præterquam in specie *legis* 1. §. 2. *infr. quando dies ususfructus.* ubi Julianus dissentit a Celso.

(20) Vide *l.* 1. *in princ. infr. tit. prox.*

(21) Hoc est, si legatus sit, quotidie jure legati constituitur: et quot sunt dies, quotve momenta, tot propemodum sunt legata: quod in perceptione propterea quotidiana consistit. *l.* 1. *infr. quando dies ususfructus.*

(22) §. 8. *Inst. de legat. l. unic.* §. 11. *vers. sin vero non. C. de caducis toll.*

(23) Separatim.

(24) Id est, pars fructuarii, fructuario coheredi non adcrescit, sed ei, cui legata fuerit fundi fructuarii proprietas. *l.* 6. §. 1. *Inf. eod.*

(25) Id est, inter heredes ab initio videtur divisus a testatore: ut in eo haberent partes hereditarias, non æquales: non igitur per concursum. Nam concursus æquales partes facit. In his, qui partes habent, aut habere intelliguntur, locus non est juri adcrescendi: secus in his, qui per concursum partes faciunt.

2. AFRICANUS lib. 5. Quæstionum.

Deoque amissa (1) pars ususfructus ad legatarium, eundemque proprietarium redibit.

1. *Si duo domini proprietatem tradiderint.* 2. *Si uni ususfructus, alteri fundus legetur. Si apud alterum ex fructuariis consolidetur.*

3. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

Idem Neratius putat, cessare jus adcrescendi, lib. I. Responsorum: cui sententiæ congruit ratio Celsi dicentis, totiens (2) jus adcrescendi esse, quotiens in (3) duobus, qui in solidum habuerunt, concursu divisus est.

§. 1. Unde Celsus lib. XIIX. scribit; si duo fundi domini, deducto usufructu, proprietatem tradiderint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire: sed non ad totum: sed cujusque usumfructum ei parti accedere, quam ipse tradiderit: ad eam enim partem redire debet, a qua initio divisus est.

§. 2. Non (4) solum autem, si duobus ususfructus legetur, est jus adcrescendi, verum (5) et si alteri ususfructus, alteri fundus legatus est (6): nam amittente usumfructum altero, cui erat legatus, magis (7) jure adcrescendi ad alterum pertinet, quam redit ad proprietatem. Nec novum: nam, et si duobus ususfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, jus adcrescendi non perit, neque (8) ei, apud quem consolidatus est, neque (9) ab eo: et ipse, quibus modis amitteret ante consolidationem (10), iisdem et nunc amittet, et ita et Neratio et Aristoni videtur, et Pomponius probat.

De duobus fructuariis, et habente plenum dominium, conjunctis.

4. JULIANUS lib. 35. Digestorum.

Si tibi proprietas fundi legata fuerit, mihi autem et Mævio et tibi (11) ejusdem fundi ususfructus, habebimus ego et Mævius trientes in usufructu, unus triens proprietati miscebitur. Sive autem ego, sive Mævius, capite minuti fuerimus, triens inter te (12), et alterutrum nostrum dividetur: ita ut semissem in usufructu habeat is, qui ex nobis capite minutus non fuerat, ad te proprietas cum parte dimidia ususfructus pertineat.

5. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

Et si tradideris alicui proprietatem, *deducto* (13) *usufructu*, nihilominus putat Julianus adcrescere: Nec videri novum, tibi adquiri usumfructum.

Si uni proprietas, alteri pars ususfructus legetur. 2. *Si ususfructus uni pure, alteri sub conditione legetur.*

6. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

Idem et si apud unum ex tribus fructuariis consolidatus sit ususfructus.

§. 1. Sed si cui proprietas, deducto usufructu, legata sit, et mihi pars ususfructus, videndum erit, an inter me et heredem jus adcrescendi versetur? et verum est, ut quisquis amiserit, ad proprietatem (14) revertatur (15).

§. 2. Si mihi ususfructus fundi pure, tibi sub conditione legatus sit: potest dici, totius fundi usumfructum ad me pertinere interim; et, si capite minutus fuero, totum amittere (16): sed, si extiterit conditio, totum usumfructum ad te pertinere, si forte capite deminutus sum: cæterum cum in meo statu maneo, communicandum usumfructum.

De usufructu relicto Attio et heredibus, vel Attio et Seio, cum heredibus suis, vel mulieri cum liberis, vel his cum matre.

7. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

Si quis Attio et heredibus (17) suis (18) usumfructum legaverit, dimidiam Attius, dimidiam (19) heredes habebunt. Quod si ita scriptum sit, *Attio et Seio, cum heredibus meis* (20), tres (21) partes fient: ut unam habeant heredes, alteram Attius, tertiam Sejus. Nec (22) enim interest (23) ita legetur, *illi et illi cum Mævio*: an ita, *illi et illi et Mævio.*

8. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

Si (24) *mulieri cum* (25) *liberis suis* (26) *ususfructus legetur*, amissis liberis, ea usumfructum habet: [sed] et matre mortua, liberi ejus nihilominus usumfructum ha-

(1) Hoc præcipuum est in usufructu. *l.* 10. *infr. eod.*

(2) *l.* 1. *supr. eod.*

(3) A duob. *Hal.*

(4) vid. Zas. 2. *resp.* 29.

(5) *l.* 6. *in fin. pr. infr. de usufr. earum rerum.*

(6) Jus adcrescendi erit: non tamen si ususfructus uni, alteri proprietas adjudicata est, communicabitur ususfructus. *l.* 16. §. 1. *infr. familiæ.*

(7) Hoc novum est, ut proprietario ususfructus non consolidetur, sed adcrescat quasi servitus. Id tamen ideo fit, quod *redire* ea dicuntur, quæ quondam, ac semel olim nostra fuerunt: in hac autem specie, nunquam pertinuit ad proprietarium ususfructus. Adcrescit igitur magis, quam redit.

(8) Quia potest ei adcrescere.

(9) Quia ab eo, si amiserit, adcrescit alteri.

(10) Σώσευσις Theoph. §. 3. *Inst. de usufr.*

(11) Ex hac formula apparet, hos una oratione conjunctos.

(12) Inter eum, qui causalem usumfructum (id est, integram proprietatem et partem ususfructus) habet, et eum, qui formalem (id est, nudum fructuarium), jus est concurrendi in partem deficientis, idque ratione conjunctionis verbalis. *Bald.*

(13) Hæc verba *deducto usufructu* abundare existimat Cujacius 5. *ad Africanum.* Nam idem est non deducto usufructu.

(14) vid. *l.* 1. *in fin. supr. eod.*

(15) *l.* 33. *supr. de usufructu, et quemadmodum. l.* 4. *infr. si ususfr. petatur.*

(16) Nam capitis minutione maxima et media perit ususfructus. *l.* 1. *infr. quib. mod. ususfr. l.* 16. *C. de usufruct.*

(17) Hi heredes legatarii quoque in usufructu.

(18) Extraneis scilicet: alias si liberis suis, Attius totum occuparet: quoniam copula inter personas posita, inter quas gradus affectionis habuit testator, non facit conjunctionem verbalem.

(19) Tantum habet unus nominatus, quantum plures innominati conjuncti per nomen complexivum, v. Decium *consil.* 470. Bald. *ad l. unicam.* §. *ubi. C. de caducis.* Zas. 1. *respons.* 19. *et* 2. *c.* 29.

(20) *Si, cum filiis meis*, dixisset, non fierent tres partes. Sed duæ: quia filii, non autem heredes cum patre una persona esse censentur, *l. ult. C. de impub. et aliis substitut.* vid. Duaren. et Walther. *lib.* 2. *Miscell. c.* 14. Mod.

(21) vid. *l.* 34. *in pr. infr. de legat.* 1.

(22) Conjuncti adversus disjunctos habentur pro una persona. adde quæ notavi *ad Novell.* 18. c. 3. Bart. *in l. Gallus. infr. de liberis et posthum.* et quæ scripsi *ad l.* 6. *C. de jurisdict.*

(23) *l.* 36. §. 2. *infr. de legat.* 1.

(24) Ad hanc legem v. Zasium, 2. *responsorum* 29. Goth. et Pileum *q.* 92. Mod.

(25) Eadem formula extat *in orat. pro Cæcinna.* Porro an sit differentia inter *Et* et *Cum*, vide Bartolum *ad l. Gallus.* §. *quidam recte. infr. de liberis et posthumis.*

(26) *Subaudi*, institutis: et ita hac lege constat, inter legatarium (ut est mater), et non legatarium (ut sunt ejus liberi heredes instituti) esse jus adcrescendi: solis enim filiis heredibus institutis, matri ab eis legatur ususfructus una cum filiis.

bent, jure adcrescendi. Nam et Julianus lib. xxx Digestorum ait, idem intelligendum in (1) eo, qui solos liberos heredes scripserit: licet non, ut legatarios, eos nominaverit, sed ut ostenderet (2) magis velle se, matrem ita frui, ut liberos secum habeat fruentes.

† Sed et Pomponius quærit, quid si mixti fuerint liberi, et extranei heredes? et ait, filios legatarios esse intelligendos. Et per contrarium, si voluerit eos liberos simul (3) cum matre frui, debere dici matrem legatariam esse intelligendam, et per omnia similem esse [et] in hoc casu juris eventum.

Si dominium duobus, ususfructus uni, vel ususfructus duobus, dominium uni legetur.

9. Africanus lib. 5. Quæstionum.

SI proprietas (4) fundi duobus (5), ususfructus uni legatus sit, non trientes in usufructu habent, sed semissem duo, semissem fructuarius. Item contra, si duo fructuarii, et unus fundi legatarius sit.

De usufructu ei, qui partem amisit, adcrescente.

10. Ulpianus lib. 17. ad Edictum.

INterdum (6) pars (7) ususfructus (8) et non (9) habenti partem suam, sed amittenti adcrescit: nam si ususfructus duobus fuerit legatus, et alter lite contestata amiserit usumfructum, mox et collegatarius, qui litem contestatus non erat, usumfructum amisit; partem dimidiam duntaxat, quam amisit, qui litem contestatus est (10) adversus eum, qui se liti obtulit, a possessore consequitur: pars enim collegatarii ipsi adcrescit, non domino proprietatis: ususfructus enim personæ adcrescit, et si fuerit amissus.

De usufructu singulis, a singulis heredibus relicto.

11. Papinianus lib. 2. Definitionum.

CUm singulis, ab heredibus singulis (11), ejusdem rei fructus legatur, fructuarii separati (12) videntur, non minus quam si æquis (13) portionibus, duobus ejusdem rei fructus legatus fuisset: Unde fit, ut inter eos jus adcrescendi (14) non sit:

12. Ulpianus lib. 17. ad Sabinum.

CUm alius ab alio herede usumfructum vindicat.

TIT. III.
QUANDO (15) DIES USUSFRUCTUS LEGATI CEDAT (16).

Quoties dies ususfructus cedit. 1. De fructu, qui quotidie percipi non potest. 2. Quando dies ususfructus, 4. Vel actio de usufructu cedat.

1. Ulpianus lib. 17. ad Sabinum.

QUamquam (17) ususfructus ex fruendo consistat, id (18) est, facto aliquo ejus, qui fruitur et utitur (19), tamen semel cedit dies (20): aliter (21) atque si cui *in menses*, vel [*in*] *dies*, vel [*in*] *annos singulos* (22) quid legetur: tunc enim per dies singulos, vel menses vel annos dies legati cedit. † Unde quæri potest, si ususfructus cui *per dies singulos* legetur, vel *in annos singulos*, an semel (23) cedat? Et puto, non cedere simul (24), sed per tempora adjecta, ut plura legata (25) sint. Et ita lib. iv. Digestorum Marcellus probat in eo, cui *alternis diebus* ususfructus legatus est.

§. 1. Et ideo, si [is] fructus legatus sit, qui cottidie (26) percipi non potest, non erit inutile legatum: sed dies (27) habebunt legatum (28), quibus frui potest.

§. 2. Dies autem ususfructus, item usus, non prius cedet, quam hereditas adeatur (29): Tunc (30) enim constituitur ususfructus, cum quis jam frui potest. Hac (31) ratione et si servo hereditario (32) ususfructus legetur, Julianus scribit, quamvis cætera legata hereditati adquiran-

(1) Nova hæc sententia est: Inter legatarium et non legatarium jus esse adcrescendi. Hic enim soli filii heredes instituti: ab his vero ususfructus legatur matri cum filiis.

(2) Id est, si mulieri et liberis heredibus scriptis ususfructus legetur, isti liberi scripti heredes non veniunt ut legatarii (nec enim a seipsis legari potest) sed ut ostenderet, etc. v. Zas. 2. *singul.* 29.

(3) Ut in *oratione* Ciceronis *pro Cæcinna, et in l. unic. C. si secundo nupserit mulier.*

(4) Id est, plenum dominium, *l. si alii. Inf. de usufr. legato.* proprietas, inquam, non detracto usufructu. Et sic proprietas non intelligitur nuda fuisse. Dicitur *nuda*, si ab ea usus sit detractus.

(5) *l.* 26. *in fin. Inf. de usu et usufr. legat.* hi, ut et quibus conjunctim legatur ususfructus, vel proprietas, in unum corpus coacti videntur, *l. plane. in princ. Inf. de legat.* 1. *l. unic.* §. *his ita.* 10. *C. de caducis tollendis.*

(6) vid. in hanc *l.* Cujac. 9. *obs.* 11.

(7) vid. quæ scripsi *ad l.* 14. *Inf. de except. rei judic.*

(8) Aliud in proprietate. Nam proprietario, si partem suam amiserit, pars alterius amissa non adcrescit.

(9) Modo habuerit quondam.

(10) *Al.* non est.

(11) Ubi diversi heredes rogati sunt diversis restituere, legatarii inter se jus adcrescendi non habent. *Goth.* Intellectum hujus legis pete ex Duareno, *lib.*1. *de jure accrescendi cap.* 10. Ans. Loriott. *de conjunct. axiom.* 2. *et* 10. Mod.

(12) Id est, verbis. *l.* 89. *Inf. de legat.* 3.

(13) Duobus qui æquis portionibus ejusdem rei usumfructum legat, separasse legatum intelligitur: ideoque inter eos jus adcrescendi non est.

(14) Inter verbis conjunctos non est jus adcrescendi, sed non decrescendi.

(15) Dic ab adita hereditate.

(16) Adde *lib.* 36. *Inf. tit.* 2. *Quando dies legatorum, vel fideicommissorum cedat.*

(17) Ratio dubitandi hinc sumitur.

(18) Qui quoties fruitur, toties videtur ususfructus cedere. *l.* 1. §. 3. *in fin. supr. tit. prox.*

(19) Aliud est usumfructum, aliud in menses, in dies, et annos singulos legare. Ususfructus legati dies semel cedit: in dies vel annos singulos, sæpius, *ut hic.* Quid si ususfructus per dies vel annos singulos legetur? dies cedet non semel, sed per tempora adjecta. *vers. unde.* Quid si alternis diebus ususfructus legatus sit? idem *vers. et ita.*

(20) Id est, incipit deberi. *l.* 213. *Inf. de verb. sign.*

(21) Ususfructus ideo magis facti, quam juris esse dicitur: cum in perceptione consistat, nec ante adquiratur fructuario, quam ipse eum perceperit. *l.*1. *Inf. quando dies legatorum.*

(22) Atqui paria sunt, fructus annuos, et usumfructum legari. *l.* 41. *infr. de usu et usufruct. legato.*

(23) *Hal.* simul, *ut Inf. eod.* verum in vulgata infra eodem legitur, *semel*, non *simul*. Ut rem finiam, ut hic, ita *infr. semel* est legendum.

(24) *Vulgat.* semel.

(25) *l.* 10. *Inf. quando dies legatorum.*

(26) Forte *quod diebus*, ut mox dicam.

(27) *Vulgat.* sed dies in legatum habebunt, quibus frui potest. Quod si ita sit, superius est legendum, *quot diebus*, non *quotidie.* Cæterum si hic ulcus non erit, sententia hæc nobis præbebitur: ususfructus alternis diebus legati diem iis diebus legatario cedere, quibus frui poterit.

(28) Per singulos dies, vel, alternis diebus.

(29) Idem de libertate: alia vero legata a morte testatoris cedant. *l. un.* §. 6. *C. de caducis tollend.*

(30) *Legendum puto*, tunc constituitur ususfructus: videtur namque hæc particula *enim*, temere adjecta. Quæ enim consequentia est hæc, quia tunc constituntur ususfructus, cum quis jam frui potest, ususfructus ideo et usus non prius cedat, quam hereditas adeatur? Ne sit igitur hæc oratio antecedentis consecutio, sed novæ initium.

(31) Cum quis frui non potest.

(32) vide *l.* 18. *Inf. titul. prox.*

tur, in usufructu tamen personam domini expectari, qui uti et frui possit.

§. 3. Item si ex die ususfructus legetur, dies ejus nondum cedet, nisi cum dies venit (1): posse enim usumfructum ex (2) die legari, et in diem, constat.

§. 4. Non solum autem ususfructus (3) ante aditam hereditatem, dies non cedit, sed nec actio de usufructu (4). Idemque, et si ex (5) die fuerit legatus ususfructus. Denique Scævola ait, agentem ante diem ususfructus, nihil facere: quamvis (6) alias (7), qui ante diem agit, male (8) agit (9).

TIT. IV.

QUIBUS (10) MODIS USUSFRUCTUS VEL USUS AMITTITUR (11).

De capitis deminutione.

1. ULPIANUS lib. 18. ad Sabinum.

NOn solum usumfructum amitti *Capitis minutione* (12) constat, sed et actionem de usufructu. ✝ Et parvi refert, utrum jure sit constitutus ususfructus, an vero tuitione (13) Prætoris: proinde traditus quoque ususfructus: item in fundo vectigali, vel superficie, [non] jure constitutus, capitis minutione amittitur.

§. 1. Sed ita demum amittitur capitis diminutione ususfructus (14), si jam constitutus est (15): cæterum, si ante aditam hereditatem, aut ante diem cedentem quis capite minutus est, constat non amitti.

§. 2. Si tibi fundus ex die legatus est, et usumfructum mihi rogatus es restituere, videndum erit, si capite minutus fuero intra diem legato tuo insertum, ne forte salvus sit mihi ususfructus, quasi ante diem cedentem, capitis minutio interveniat? quod benigne dici poterit.

§. 3. Usque adeo autem capitis (16) minutio eum demum usumfructum perimit, qui jam constitutus est, ut si *in singulos annos*, vel *menses* vel *dies* legatus sit, is demum amittitur, qui jam processit (17): et si forte *in annos singulos* legatus est, illius duntaxat anni ususfructus amittetur: et si *in menses*, ejus mensis: si *in dies*, ejus diei.

De usufructu alternis annis relicto.

2. PAPINIANUS lib. 17. Quæstionum.

SI duobus separatim, *alternis annis* (18), ususfructus relinquatur, continuis (19) annis proprietas nuda est: cum si legatarium unum substituas (20), cui alternis annis legatus sit ususfructus, plena sit apud heredem proprietas eo tempore, quo jus fruendi legatario non est. Quod si ex duobus illis alter decedat, per vices temporum plena (21) proprietas erit. Neque (22) enim adcrescere alteri (23) quicquam potest: quoniam propria quisque tempora, non concurrente altero, fructus integri habuit.

§. 1. Si non mors (24), sed capitis diminutio intercesserit, quia plura legata sunt, illius anni tantum, si modo jus fruendi habuit, fructus amissus erit. Quod et in uno legatario, qui fructum in singulos annos accepit, defendendum est: ut commemoratio temporum, repetitionis potestatem habeat.

§. 2. Cum singulis fructus alternis annis legatur, si consentiant (25) in eundem annum, impediuntur; quod non id actum videtur, ut concurrerent. Multum etenim refert, *duobus simul alternis annis* legetur (quod sane ultra primum annum procedere non poterit, non magis, quam si uni legatus ita fuisset), *an singulis alternis annis*: nam si concurrere volent, aut impedient invicem propter voluntatem (26), aut si ea non refragabitur, singulorum annorum fructus vacabit.

De repetitione ususfructus et jure accrescendi. 3. De morte.

3. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

SIcut *in* (27) *annos singulos* ususfructus legari potest, ita et capitis (28) minutione amissus legari (29) potest: ut adjiciatur, *quotiensque capite minutus erit, ei lego*: vel sic, *quotiens amissus erit*: et tunc, si capitis minutione amittatur, repetitus (30) videbitur. ✝ Unde tracta-

(1) *l. 2. et 3. Inf. quando dies legat.*
(2) *l. 4. supr. de usufr.*
(3) Legati scilicet.
(4) Confessoria. *l. 2. infr. si servitus.*
(5) Potest enim ususfructus ex die legari.
(6) Id est, quoniam.
(7) In legatis ex die relictis.
(8) Excipe *l. quæsitum.* 14. *infr. de pign.*
(9) *l. 2. §. 6. infr. de eo, quod certo loco.*
(10) Capitis minutione maxima et media, *l. 1. l.2. infr.* (etsi in singulos annos, menses, dies constitutus sit, *l. 1. l. 2. infr. eod.*) morte, *l. 3. in fin. l. 30. infr. eod.* mutatione rei, *l. 5. §. 2. l. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. infr. eod.* interitu pro parte, *l. 14. infr.* heredis facto, *l. 15. l. 16. infr.* vel proprietarii (ut si noxæ dedit servum fructuario, *l. 27. infr. eod.*) An proprietatis adquisitione? v. *d. l. 17.* an mutatione domini*? l. 18. l. 19. infr. eod.* An utendo tantum, non fruendo*? l. 20. infr. eod.* An aratri inductione? *l. 21. infr.* An inundatione? *l. 23. l. 24. infr. eod.* An non utendo? *l. 25. 28. infr.* An occupatione hostili? *l. 26. infr. eod.* An si grex ad unum caput redierit? *l. 31. infr. eod.*
(11) Et amissus repetitur. *l.3. §. 5. infr. eod.* retinetur, *l. 3. §. 1. infr.* restituitur, *l. 24. 26. infr.* et per quas personas: an per familiam? *l. 22. infr. eod.* emptorem, vel fideicommissarium? *l. 29. infr.* De fructibus ususfructus, et qui ad heredem transferuntur, v. *l. 13. infr. eod.*
(12) Maxima et media. *l. 16. C. de usufr. l. 6. in fin. supr. de usufr. ader. §. 3. Inst. de usufr. §. 1. Inst. de adquis. per arrog tionem.*
(13) *l. 9. §. 1. infr. usufr. quemadm.* Paul. 3. *sent.* 6. §. 15.
(14) Etiam minima tempore Jurisconsulti; hodie vero ex constitutione Justiniani media tantum vel maxima, *l. corruptionem. C. de usufr.* Mod.
(15) Nec enim quod non est, amitti potest. v. *l.29. infr. quemad. servit.*
(16) *In princ. h. tit.*
(17) Id est, qui jam inceptus est.
(18) *l. 34. in pr. supr. de usufr.*
(19) In hac hypothesi continuis annis nudam proprietatem habet: in sequente vero, per vices, seu uti alterum legatarium mori continget, proprietatem habiturus est.
(20) Id est, fingas seu ponas, aut in eo facti speciem constituas.
(21) *Plena proprietas* est, quæ conjuncta fructui, cui ususfructus est conjunctus.
(22) Jus adcrescendi non est inter eos, quibus separatim alternis annis ususfructus relictus est: uno enim eorum moriente, pars ejus proprietario adcrescet, non fructuario. Cur ita? quoniam propria quisque tempora ad fructus integros percipiendos, non concurrente altero habuit.
(23) *Subaudi*: fructuario.
(24) *l. 5. infr. eod.*
(25) *l. 34. supr. de usufruct. l. 84. in fin. infr. de legat.* 1. ut et alias, si in eundem locum consentiant. *l. 28. infr. de servitut. præd. rusticorum.*
(26) An utriusque? an testatoris, quæ tamen præsumitur ei favere, qui priore loco nominatus est? *l. 24. §. 17. infr. de fideic. libert.*
(27) In certum tempus. *l. 5. l. 12. C. de usufr.*
(28) Ususfructus capitis diminutione amittitur. *l. 1. supr. hoc tit.*
(29) Seu repeti etc.
(30) v. *l. 23. infr. de usu et usufruct. legat.* adde *l. 62. in fin. infr. de evict.*

tum est, si cui *quamdiu vivat*, ususfructus legatus sit, an videatur repetitus, quotiens amissus est. Quod et Marcianus tentat. Et puto repetitum videri (1). Quare, si *usque ad tempus* sit legatus, ut puta *usque ad decennium*, idem erit dicendum.

§. 1. Hæc autem repetitio (2), quæ fit post amissum capitis minutione usumfructum, quæritur (3), an [et] jus adcrescendi secum [salvum] habeat: ut puta, *Titio* et *Mævio* ususfructus legatus est: et si Titius capite minutus esset eidem usumfructum legavit: Quæsitum est, si Titius ex repetitione usumfructum haberet, an inter eos jus adcrescendi salvum esset: Et Papinianus lib. XVII. Quæstionum scribit, salvum esse, perinde ac si alius esset Titio in usufructu substitutus: hos enim, tametsi non (4) verbis, re tamen conjunctos videri (5).

§. 2. Idem Papinianus quærit, *si Titio et Mævio* usufructu legato, in repetitione ususfructus non totum, sed partem Titio relegasset: an viderentur conjuncti? Et ait, si quidem Titius amiserit, totum socio adcrescere: quod si Mævius amisisset, non totum adcrescere, sed partem ad eum, partem ad proprietatem redire: quæ sententia habet rationem. Neque [enim] potest dici, eo momento, quo quis amittit usumfructum, et resumit, etiam ipsi quicquam ex usufructu adcrescere: placet enim nobis, ei qui amittit usumfructum, ex eo quod amittit, nihil adcrescere.

§. 3. *Morte* (6) quoque amitti usumfructum, non recipit dubitationem: cum jus fruendi morte extinguatur: sicuti si (7) quid (8) aliud, [quod] personæ cohæret.

De usufructu a legatario restituendo.

4. MARCIANUS lib. 3. Institutionum.

SI legatum usumfructum legatarius alii restituere rogatus est, id agere Prætor debet, ut ex fideicommissarii persona (9) magis, quam ex legatarii, pereat ususfructus.

De repetitione ususfructus post mortem. 1. *De usufructu servi, per quem ususfructus est acquisitus, alienato.* 2. *De rei mutatione. De ædibus collapsis, vel exustis.* 3. *De ædificio in area posito.*

5. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

REpeti (10) potest [legatus] ususfructus amissus qualicunque ratione: dummodo (11) non morte: nisi (12) forte heredibus legaverit.

§. 1. Si quis usumfructum solum (13) servi alienaverit, per quem ususfructus ei adquisitus est, dubium non est, quin ususfructus per eum adquisitus retineatur.

§. 2. *Rei mutatione* (14) interire usumfructum, placet: veluti, ususfructus mihi ædium legatus est, ædes corruerunt, vel exustæ sunt: sine dubio extinguitur (15). An et areæ? Certissimum est, exustis ædibus, nec (16) areæ (17), nec cementorum usumfructum deberi. et ita [et] Julianus.

§. 3. Si areæ sit ususfructus legatus, et in ea ædificium sit positum, rem mutari (18), et usumfructum extingui, constat. † Plane si proprietarius hoc fecit, ex testamento, vel de dolo (19) tenebitur (20).

6. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

SEd et interdictum *quod vi aut clam* usufructuario competit.

7. JULIANUS lib. 35. Digestorum.

NIsi sublato ædificio, usumfructum areæ [mihi] cesserit, tempore scilicet, quo ususfructus perit, transacto (21).

Si villa diruta sit.

8. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

FUndi usufructu legato, si villa diruta sit, ususfructus non extinguetur (quia villa fundi accessio est (22)): non magis, quam si arbores deciderint.

9. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

SEd et eo quoque solo, in quo fuit villa, uti frui potero (23).

1. *De ædibus restitutis, vel refectis.* 2. *De inundatione.* 3. *Si stagnum exaruerit.* 4. *De arvo, et vinea. De sylva cæsa.* 5. *De massa et vase.* 6. *De ornamento dissoluto, vel transfigurato.* 7. *De nave refecta, vel dissoluta, et restaurata. De domo restituta.* 8. *Si unus ex equis decesserit.*

10. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

QUid tamen, si fundus villæ fuit accessio? Videamus, ne etiam fundi ususfructus extinguatur? et idem dicendum est, ut non extinguatur.

§. 1. Non tantum, si ædes ad aream (24) redactæ sint, ususfructus (25) extinguitur (26), verumetiam (27), si demolitis ædibus, testator alias novas restituerit. Plane, si

(1) Potest enim ususfructus extinctus certis modis reviviscere. *l.* 5 *infr. eod.*

(2) *Repeti legatum* dicitur, cum legatur eo casu, quo alias amissum esset, nisi ita repetitum esset.

(3) Id est, in quæstione ponitur.

(4) Id est, diversis orationibus.

(5) *l.* 89. *infr. de leg.* 3. et ita copula posita inter duas orationes, non facit verbalem conjunctionem.

(6) *l.* 8. *infr. de annuis. l.* 29. *infr. de usu et usufruct. legato. l.* 3. 10. 12. 16. *C. de usufruct.* §. 3. *Inst. de usufruct.* v. Salvian. 1. *ad Ecclesiam.*

(7) Personalia, seu personæ cohærentia jura morte personæ finiuntur.

(8) Ut conditio implenda. *l.* 48. *l. centesimis.* 46. *infr. de verb. oblig.*

(9) v. *l.* 29. *in fin. infr. eod.*

(10) *l.* 3. *Sup. eod. l.* 23. *infr. de usu et usufr. legato.*

(11) *l.* 2. §. 1. *supr. eod.*

(12) Cautionem observa, qua fit, ut ususfructus morte non finiatur. Remedium est itaque seu cautela, ut testator usumfructum illum, quem legat, ab herede etiam legatarii leget. Transibit itaque ususfructus ad heredes, si hoc actum fuerit. *l. cum antiquitas.* 13. *C. de usufruct.*

(13) Quid si totum servum alienavit? vide *l.* 15. *C. de usufr.*

(14) *l.* 23. 24. *infr. eod.* Paul. 3. *sentent.* 6. §. 31.

(15) *l.* 20 §. 2. *infr. de servitutibus præd. urb.*

(16) Licet postea restituatur. Paulus *d.* §. 31. *l.* 10. §. 1. *infr. eod.* Verum alia distinctio adhibetur: Ædium usufructu specialiter legato, ædibus collapsis usumfructum extingui, neque aream deberi; Bonorum usufructu legato ædibus collapsis in area jus ususfructus superesse. *l.* 34. *in fin. l.* 36. *supr. de usufruct.*

(17) Imo insula legata, eaque exusta, area potest vindicari. *l.* 22. *in fin. infr. de legat.* 1.

(18) *l.* 12. *infr. eod.*

(19) *l.* 2. *infr. si ususfruct. pet.* junct. *l. ult. infr. de usu et habit.*

(20) Ubi jam constitutus fuerit ususfructus scilicet, ante constitutum enim tenetur ex testamento heres. §. *heres. Inst. de obligat. quæ quasi ex contract. nasc.* et alia actio deficit. *l. et eleganter. supr. de dol. mal.* Deficit autem Aquilia (quæ interdum competit, *l. locum. supr. de usufructu.*) quia datur re deteriore facta, *l. si servus.* §. *rupisse. supr. ad leg. Aquiliam.* Hic autem melior facta est ædibus impositis solo, et plerumque etiam deficit interdictum, *Quod vi aut clam*: ut si forte sciente et consentiente fructuario ædificium factum sit, cui heres persuaserat fore, ut ædificio uteretur. vid. Guevarram *in Topica Cicer.* §. 6. *n.* 5. Mod.

(21) *l.* 1. *infr. quemadm. servitutes.*

(22) Vide tamen. *l.* 10. *in princ. infr. eod.*

(23) Atqui rei mutatione ususfructus amittitur. *l.* 5. §. 2. *supr. eod.*

(24) *l.* 36. *supr. de usufructu.*

(25) Ædium.

(26) Vide quæ scripsi ad *l.* 16. §. 2. *infr. de pign. l.* 44. §. 2. *infr. de legat.* 1.

(27) Ususfructus extinguitur facile: nihil eo fragilius est: quavis immutatione extinguitur, (nisi sit modica:) ut si ex vinea agrum, ex agro vineam fecero, ususfructus ad proprietatem recurret.

per (1) partes reficiat, licet omnis nova facta sit, aliud erit nobis dicendum.

§. 2. *Agri* vel *loci* ususfructus legatus, si fuerit inundatus (2), ut stagnum jam sit, aut palus, proculdubio extinguetur.

§. 3. Sed et si stagni ususfructus legetur, et exaruerit sic, ut ager sit factus, mutata re, ususfructus extinguitur.

§. 4. Non tamen, si *arvi* (3) ususfructus legetur, et ibi vineæ sint positæ, vel contra, puto extingui (4). † Certe, *sylvæ* usufructu legato, si sylva cæsa, illic sationes fuerint factæ, sine dubio ususfructus extinguitur.

§. 5. Si *massæ* ususfructus legetur, et ex ea vasa sint facta vel contra, Cassius apud Urseium scribit, interire usumfructum: quam sententiam puto veram.

§. 6. Proinde et ornamentum dissolutum, aut transfiguratum, extinguit usumfructum.

§. 7. In *navis* quoque usufructu Sabinus scribit, si quidem per partes (5) refecta sit (6), usumfructum non interire: si autem dissoluta (7) sit, licet iisdem tabulis, nulla præterea adjecta, restaurata sit, usumfructum extinctum (8): quam sententiam puto veriorem. Nam et si (9) domus fuerit restituta, ususfructus extinguitur.

§. 8. *Quadrigæ* usufructu legato, si unus ex equis decesserit, an extinguatur ususfructus, quæritur? Ego puto, multum interesse, *equorum* (10), an *quadrigæ* ususfructus sit legatus: nam, si *equorum*, supererit in residuis (11): si *quadrigæ*, non remanebit, (quoniam quadriga esse desiit.)

11. Paulus lib. 3. ad Sabinum.

Nisi alius (12) ante diem legati cedentem substitutus sit.

De rei mutatione.

12. Ulpianus lib. 17. ad Sabinum.

Si cui *balnei* ususfructus legatus sit, et testator habitationem (13) hoc fecerit, vel si *tabernæ*, et diætam fecerit: dicendum est, usumfructum, extinctum.

§. 1. Proinde et si *histrionis* reliquerit usumfructum et eum ad (14) aliud ministerium transtulerit, extinctum esse usumfructum, dicendum erit.

Qui fructus pertinent ad heredem fructuarii.

13. Paulus lib. 3. ad Sabinum.

Si fructuarius messem fecit, et decessit, stipulam, quæ in (15) messe (16) jacet, heredis ejus esse Labeo ait: spicam, quæ terra teneatur (17), domini fundi esse (18): fructumque (19) percipi, spica aut fœno cæso, aut uva adempta, aut excussa olea: quamvis nondum tritum frumentum, aut oleum factum, vel vindemia coacta (20) sit. Sed, ut verum est, quod de olea excussa scripsit, ita aliter observandum de ea olea, quæ (21) per se deciderit. Julianus ait, fructuarii (22) fructus tunc fieri, cum eos perceperit (23): bonæ fidei autem possessoris, mox, quum a solo separati (24) sint (25).

De interitu ususfructus pro parte.

14. Pomponius lib. 5. ad Sabinum.

Excepta capitis minutione, vel (26) morte (27): reliquæ (28) causæ vel pro (29) parte interitum ususfructus recipiunt.

De manumissione.

15. Ulpianus lib. 18. ad Sabinum.

Interdum (30) proprietarius ad libertatem perducet; si forte ususfructus fuerit tamdiu legatus, *quamdiu manumittatur*: nam incipiente (31) proprietario manumittere, extinguetur ususfructus.

Si usumfructum, qui sub conditione legatus fuerat, heres pendente conditione legaverit.

16. Idem lib. 5. Disputationum.

Si sub conditione mihi legatus sit ususfructus, medioque tempore (32) sit penes heredem, potest heres usumfructum alii legare: quæ res facit, ut, si conditio extiterit mei legati, ususfructus ab (33) herede relictus finiatur (34). Quid si ego usumfructum amisero, non revertetur ad legatarium, cui ab herede pure legatus fuerat: quia ex diversis testamentis jus (35) conjunctionis non contingit.

De consolidatione.

17. Julianus lib. 35. Digestorum.

Si tibi fundi ususfructus pure, proprietas autem sub conditione Titio legata fuerit, pendente conditione, dominium proprietatis adquisieris (36), deinde conditio extite-

(1) Ut §. 7. *infr. eod. l.* 65. §. 2. *infr. de legat.* 1.
(2) *l.* 23. *infr. eod.*
(3) Alii legunt: *Areæ*. S. L.
(4) E contra *l.* 13. *infr. de servitutib. præd. rusticor.*
(5) Ut §. 1. *supr. eod.*
(6) vide *l.* 83. §. 5. *infr. de verb. obl. l.* 98. *in fin. infr. de solutionibus.*
(7) *l.* 88. §. 2. *infr. de legat.* 3.
(8) Cur extinctus est, cum eadem navis videatur? *l. proponebatur.* 76. *supr. de judiciis.*
(9) Paulus, *dict.* §. 31. Aliud est in stillicidio restituto. *l.* 20. §. 2. *infr. de servit. præd. urban.*
(10) Quatuor.
(11) *l.* 11. *infr. eod. l.* 65. §. 1. *infr. de legat.* 2. adde *l.* 22. *infr. de legat.* 1.
(12) *Sub.* equus.
(13) Balneo in habitationem, vel taberna in diætam mutata, ususfructus balnei et tabernæ extinguitur.
(14) vide *l.* 65. §. 1. *infr. de legat.* 3.
(15) In messe jacet stipula, quæ jacet demessa, quæ terra non tenetur.
(16) Et sic quæ percepta non est.
(17) Est ea pars fundi. *l. fructus pendentes. supr. de rei vindicat.*
(18) v. *l.* 8. *in fin. infr. de annuis.*
(19) Fructuarius spicam cæsam, etsi nondum ex ea frumentum trituraverit: uvam ademptam, licet nondum ex uvis vindemiam coëgerit: expressam oleam, licet nondum ex ea oleum fecerit: fœnum cæsum, licet nondum illud in horreum coëgerit, sua facit. Dubitandi ratio in eo posita est, quod dicantur fructus fructuarii tunc fieri, cum eos perceperit: percepisse autem fructus in superioribus casibus fructuarium non videri: hæc, inquam, dubitandi ratio. Verum hisce modis fructus percepisse vere intelligitur.
(20) *Cogendi* verbo quid hic contineatur, dixi ad *l.* 78. *supr. de rei vind.*
(21) *Percepisse* oleam fructuarius non videtur, qui eam, quæ per se decidit, sustulit.
(22) Fructuarii et bonæ fidei possessoris in percipiendis fructibus differentia.
(23) Opera sua, vel per alium, qui ejus nomine percepit.
(24) Casu vel decidendo, vel a fure, vel ab alio.
(25) *l.* 48. *infr. de adquir. rer. dom.* vide quæ de fructibus scripsi ad *l.* 22. *C. de rei vindic.*
(26) His duobus modis in totum ususfructus amittitur.
(27) *l.* 2. §. 1. *l.* 5. *supr. eod.*
(28) Verbi gratia non utendo, vel capitis diminutione.
(29) vide *l.* 25. *infr. eod.*
(30) Aliud enim in *l.* 1. *C. comm. de manumissionib.*
(31) *d. l.* 1. *C. communia de manumiss.*
(32) Quo rei dominus censetur. adde *l.* 74. *infr. de legat.* 3.
(33) Id est, per heredem.
(34) Nec enim quis plus jure suo legare potest. *l.* 71. *in fin. infr. de legat.* 1.
(35) Jus conjunctionis est jus accrescendi.
(36) Conditionis eventus legari et emi potest.

rit (1), pleno jure fundum Titius habebit: neque interest, quod, detracto usufructu, proprietas legata sit: dum enim proprietatem adquiris, jus omne legati ususfructus amisisti (2).

Si ususfructus servo hereditario legetur.

18. Pomponius lib. 3. ad Sabinum.

SI servo hereditario ante (3) aditam hereditatem legatus ususfructus fuisset, magis placet, adita hereditate, eum usumfructum ad te transire: nec interire, quasi mutato dominio: quia nec dies ante (4) cesserit, quam tu heres extiteris.

De mutatione dominii.

19. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

NEque ususfructus, neque iter, actusve dominii mutatione (5) amittitur.

Si usufructuarius utatur tantum.

20. Paulus lib. 15. ad Plautium.

IS, qui usumfructum habet, si (6) tantum (7) utatur, quia existimet (8) se usum tantum habere, an usumfructum retineat? et, si quidem sciens se usumfructum habere, tantum uti velit, nihilominus et frui videtur: si vero ignoret, puto (9) eum amittere fructum: non enim [ex] eo, quod habet, utitur, sed [ex] eo, quod putavit se habere.

De civitate aratrum passa.

21. Modestinus lib. 3. Differentiarum.

SI ususfructus civitati (10) legetur, et aratrum (11) in eam inducatur (12), civitas esse desinit, ut (13) passa est Carthago (14): ideoque, quasi morte (15) desinit habere usumfructum (16).

Per quas personas usus retinetur.

22. Pomponius lib. 6. ad Quintum Mucium.

SI mulieri usus domus legatus sit, et illa trans mare profecta [sit, et] constituto tempore ad amittendum usum, abfuerit, maritus vero domo usus fuerit, retinetur nihilominus usus (17): quemadmodum, si familiam suam in domo reliquisset, eaque peregrinaretur. Et hoc magis dicendum est, si uxorem in domo reliquerit maritus, cum ipsi marito usus domus legatus sit.

De inundatione et alveo.

23. Idem lib. 26. ad Quintum Mucium.

SI ager, cujus ususfructus noster sit, flumine vel mari inundatus (18) fuerit, amittitur ususfructus: cum etiam ipsa proprietas eo casu amittatur: ac ne piscando (19) quidem retinere poterimus usumfructum. Sed quemadmodum, si eodem impetu discesserit aqua, quo venit, restituitur proprietas, ita et usumfructum restituendum, dicendum est.

(1) Vide *l. ult.* §. 3. *C. comm. de legatis.*

(2) Usufructu scilicet, proprietatis acquisitione confuso, *l. si servus. infr. eod.* vid. Molinæum *ad consuet. Paris. tit.* 1. §. 13. *l.* 5. *n.* 34. *cum seq.* Mod.

(3) *l.* 61. *in fin. infr. de adquir. rer. domin.*

(4) *l. un.* §. 2. *supr. tit. prox. l.* 26. *infr. de stipul. servorum.*

(5) Id est, noxæ deditione, *l.* 17. §. *penult. supr. de usufructu.* usucapione, *l.* 44. §. 5. *infr. si servitus vind. l.* 3. *C. de servitutibus.*

(6) Qui sciens, parte totius sibi competentis utitur, totum retinet, *ut hic.* ergo qui certis annis novæ monetæ solidos acceptarit, vi antiquæ conventionis, veteris monetæ solidos postea petere poterit. *Bart.* Ergo petitione partis, totius præscriptio interrumpetur. *Bald.* adde *l.* 2. *infr. quemadm. servit. amitt.*

(7) Id est, ad modum usuarii, ejusve, qui nudum usum habet.

(8) Falso scilicet: et ita minus ei in opinione est, quam in veritate. vide quæ dixi ad *l.* 15. *infr. de adquir. vel omitt. hereditate.*

(9) Plus igitur nocet opinio, quam prosit veritas.

(10) Quo nomine ei actio competit. *l.* 56. *supr. de usufr.*

(11) *Aratrum* in urbe condenda adhiberi veteribus consuetum, dixi ad Varronem *lib.* 4. *l. pupillus.* 239. §. *urbe* 6. *infr. de verbor. signif.* Cicero *Philipp.* 2. Plutarch. *in Romulo*, *et Romanis*, 15. Idem in evertendis adhibitum fuisse, indicio est hic locus. Sed et Horatius 1. *Carminum* 16. Altis urbibus ultimæ stetere causæ, cur perirent funditus, imprimeretque muris hostile aratrum exercitus insolens. Et Seneca 1. *de Clementia ult.* aratrum vetustis urbibus rabies inducere potentiam putat. Ea ratione templum Hierosolymitanum a Vespasiano exustum, et a Tito Annio Ruffo in gentis oppressæ ignominiam aratum fuisse Josephus et Hieronymus testantur, atque ita solum, quod ante murus; ibi seges, ubi quondam urbs. Ovidius *epist. Penelopes ad Ulyssem.*

(12) In eam inducatur, id est, solo æquetur jussu Principis: tunc enim privilegia sua amittit: secus, si hostium incursu, *cap. privilegium. de regul. jur. in* 6. Innocent. *cap.* 2. *de operis nov.* Archidiac. 6. *qu. ult. et* 7. *q.* 1. *c. pastoralis.*

(13) Carthaginem aratrum passam vix legas alibi: licet ab Æmiliano Scipione Africano expugnatam et deletam constet. Liv. 5. *decad. ult.* 6. *lib.* 1. Plutarch. *in Catone.* Eutrop. 4. Plin. 15. *c.* 18. Themistius *orat.* 10. *de pace ad Valentem.* Velleius Paterculus 1. Zonaras 2. testatur, decreto Senatus cautum fuisse, ut solum Carthaginis veluti sacrum esset, et ut ne cuipiam habitare jus fasque esset. Sane incendium urbis vix per continuos 17. dies extingui potuit. Flor. 2. c. 15. adde quædam ex Horatio 4. *Oda* 8. *v.* 17. Huc tamen referendum est, quod de Carthagine Tertullianus scribit *initio libri de pallio.* Vobis post Gracchi obscœna omnia, et Lepidi violenta ludibria, post trinas Pompeii aras, et longas Cæsaris moras, ubi mœnia Statilius Taurus imposuit, solennia Sentius Saturninus enarravit, cum concordia juvat, toga oblata est. Albericus quoque hos versus de Carthagine refert, *Urbs bona Carthago, cujus non restat imago, Scripta forma patrum, quod passa fuisset aratrum.* Idem de Troia dicitur. Mediolanum ad eum modum aratrum passa dicitur, jussu Friderici Barbarossæ anno 1162. Martio mense, *Chronica Martiniana*, 1168. *v. res gestas Friderici.* In urbe restituenda, eam augures liberabant a prioribus sacris. Id Græcis ἀφοσίωσις· defanare Arnobio: et posteriorum sacrorum effatum, τεμνίζειν, καθιερῶν, fanum sistere, fanare, Varro 4. *de lingua. sistere templum.* Tacit. 5. Cicero 2. *de legibus*, Effata habento.

(14) Eodem, quo Carthago, anno Corinthus eversa fuit. L. Mummius evertit funditus, quod a Corinthiis, legati Romanorum appellati superbius et violati essent, qui eo amplius servi pronunciati et distracti, Cicero *pro lege Manilia.* Patercul. 1. Florus 2. *cap.* 16. Eutrop. 4. Zonar. 2. Idem Byzantiis sub Severo accidit, bonis eorum publicatis, urbe eorum muris, libertate ac jure civitatis destituta, ac tributaria facta, ejusque agro Perinthiis vicinis donato. Xiphilinus *in Severo.* Zonar. 2. Nicephorus Gregoras 6. *historiæ.* Herodianus 3. Idem Brutiorum oppidis, quod partibus Annibalis favissent, factum. Appian. *in Annibalicis.* Idem multis Hispaniæ et Galliæ urbibus a Romanis. Sueton. *in Galba cap.* 12. Appianus *in Annibalicis.* Græciæ, ab Atheniensibus, Thucydides 3. 4. Diodor. 12. 14. sic Antiochiæ, (quod propter indictionem novorum tributorum concitata, statuas uxoris Theodosii in foro positas evertisset) jura civitatis adempta, eaque Laodicenis a Theodosio supposita. Theodor. 5. *histor.* 39. *et* 20. Zonaras 3. Hoc pœnæ genus, aut, si mavis, hanc mortem, infamiam capitis, et status minutionem, vel civitates ipsæ patiuntur, ut et alia, quorum innumera pene exempla in historiis occurrunt, vide interea Cicer. 4. *familiar.* 5. Diodor. 13. *ubi de Himera.* Lucianum *in Charonte.* Tacitum 19. *ubi de Cremona. et eundem* 21. *ubi de Hierosolymis.* Hunc, inquam, in modum, ut verbo Nonii utar, *urbes exfundantur.*

(15) Nam eodem modo quasi mori civitas intelligitur. Idem dicendum, si communicato consilio cives inde discedant. *l. penult.* §. 1. *infr. de collat. bon.* vide Gloss. post Accurs. et Alberic. *hic.* et Pet. Fab. 1. *Semest.* 8.

(16) Contra, morte executoris testamentarii civitas nunquam amittit usumfructum. *l.* 6 *infr. de annuis.*

(17) Usus rei uxori legatæ per maritum, et e contra; ut et per familiam retinetur. Cur? collige ex iis, quæ notavi §. 2. *Inst. de usu.* Goth. Confer. *l.* 41. *Inf. de adquir. vel amitt. poss.* Ans.

(18) *l.* 5. §. 2. *l.* 10. §. 2. *supr. eod.* Inundatio superveniens usumfructum tollit: abscedens, restituit.

(19) Agro inundato ejus ususfructus piscando non retinetur.

24. JAVOLENUS lib. 3. ex Posteriorum Labeonis.

CUm usumfructum *horti* haberem, flumen hortum occupavit, deinde ab eo recessit: jus quoque ususfructus restitutum esse, Labeoni videtur: quia id solum perpetuo ejusdem juris mansisset. Ita id verum puto, si flumen inundatione hortum occupavit: nam, si, alveo mutato, inde manare cœperit, amitti usumfructum existimo, cum is locus alvei publicus esse cœperit: neque in pristinum statum restitui posse (1).

§. 1. Idem juris itinere (2) et actu custodiendum esse, ait Labeo: de quibus rebus ego idem quod in usufructu sentio.

§. 2. Labeo: nec si summa terra sublata ex fundo meo et alia regesta (3) esset, idcirco meum solum esse desinit (4): non magis, quam stercorato agro.

De amissione pro parte.

25. POMPONIUS lib. 11. ex variis lectionibus.

PLacet vel certæ (5) partis (6), vel (7) pro (8) indiviso, usumfructum (9) non utendo (10) amitti.

De postliminio.

26. PAULUS lib. 1. ad Neratium.

SI ager ab hostibus occupatus, servusve captus, liberatus fuerit, jure postliminii restituetur ususfructus (11).

De consolidatione per noxæ deditionem.

27. IDEM lib. 1. Manualium.

SI servus, in quo ususfructus alienus est, noxæ dedatur a domino proprietatis usufructuario, liberabitur, confusa servitute (12), proprietatis comparatione.

An ususfructus alternis annis relictus, non utendo amittatur.

28. IDEM lib. 13. ad Plautium.

SI ususfructus alternis (13) annis legetur, non posse, non utendo, eum amitti: quia plura sunt legata (14).

Per quas personas ususfructus retinetur.

29. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

POmponius (15) quærit: si fundum (16) a me proprietarius conduxerit (17), eumque fundum vendiderit Seio, non deducto usufructu, an usumfructum per emptorem retineam? Et ait, licet proprietarius mihi pensionem solverit, tamen usumfructum amitti (18): quia (19) non meo nomine, sed suo, fruitus est emptor. Teneri plane mihi ex locato proprietarium, quanti mea interfuit, id factum non esse: quanquam, si a me conductum usumfructum quis alii locaverit, retinetur ususfructus (20): sed, si proprietarius eum locasset suo nomine, dicendum amitti: non enim meo nomine fruitur colonus.

§. 1. Sed, si emptum a me usumfructum proprietarius vendidisset, amitterem usumfructum, quærendum est? Et puto amitti: quoniam et hic, non ut a me empto, fruitur fundi emptor.

§. 2. Idem Pomponius quærit, si (21) legatum mihi usumfructum rogatus sim tibi restituere, an per te frui videar, nec amittatur ususfructus? Et ait, dubitare se de hac quæstione. Sed est verius, quod Marcellus notat, nihil hanc rem fideicommissario nocere: suo enim nomine utilem actionem eum habiturum.

De morte pecoris.

30. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

CAro (22), et corium mortui (23) pecoris in fructu non (24) est: quia mortuo eo (25) ususfructus extinguitur (26).

Si grex esse desierit.

31. POMPONIUS lib. 4. ad Quintum Mucium.

CUm *gregis* ususfructus legatus est, et usque eo numerus pervenit gregis, ut grex non intelligatur (27), perit (28) ususfructus.

TIT. V.

DE USUFRUCTU EARUM RERUM, QUÆ USU CONSUMUNTUR VEL MINUUNTUR.

Summa Senatusconsulti.

1. ULPIANUS lib. 18. ad Sabinum.

SEnatus (29) censuit, *Ut omnium rerum, quas in cujusque patrimonio esse constaret, ususfructus legari pos-*

(1) Imo, restitui potest. *l.* 30. §. 3. *in fin. infr. de adquir. rer. dom.* adde *l.* 14. *infr. quemadm. serv. amitt.* Goth. Satis enim est, ut ususfructus amittatur, nec unquam postea restituatur, rem esse mutatam, et si rei substantia supersit, *l. qui usumfruct. in princ. supr. de usufruct. l.* 5. §. *rei mutatione. supr. quib. mod. ususfr.* quod longe diversum est in proprietate. *l. adeo.* 7. §. *quod si toto.* 5. *Inf. de acquir. rer. dom.* Mod.

(2) *In itinere.*

(3) In locum alterius.

(4) Nec ususfructus interit.

(5) Divisæ. Pars certa, divisa.

(6) *l.* 14. *in fin. supr. eod.*

(7) Pars certa, et pro indiviso hic opponitur, ut *l.* 1. §. 7. *infr. uti possidetis.* Cujus rei latum discrimen collige ex his quæ scripsi ad *l.* 6. §. 1. *infr. comm. prædiorum.*

(8) Ut, si, cum meus esset ususfructus, passus sim alium uti parte ususfructus pro indiviso.

(9) Secus est in aliis servitutibus, quæ sunt individuæ.

(10) *l.* 78. §. 2. *infr. de jure dot.* adde *l.* 3. *in princ. infr. si ususfr. petatur.*

(11) Jus postliminii non tantum in liberis personis locum habet, sed etiam in servis et agris.

(12) vide *l.* 4. *infr. usufruct. quemadm. caveat.* Goth. Vid. Edmundum Merill. *lib. sing. c.* 4. Ans.

(13) vide *l.* 13. *infr. de usu et usufruct. legato.* Goth. Conjunge *l.* 7. *infr. quemadm. servit. amitt.* Mod.

(14) vide *l.* 11. *infr. de annuis.*

(15) Adi Cuj. *lib.* 10. *observ. c.* 26. et Pileum *quæst.* 139. Mod.

(16) Id est, fundi usumfructum.

(17) Proprietario usufructuarius fundum usufructuarium locare potest.

(18) Imo, non amitti. *l.* 32. §. 1. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(19) Colonus, qui suo nomine possidet, possessionem dominii in alium transferre potest.

(20) Nec enim locatione, ut venditione, dominium alienatur.

(21) Adde *l.* 4. *supr. eod. l.* 3. *infr. si ususfr. petat.*

(22) *l.* 70. §. 2. *supr. de usufruct.*

(23) Ante legatum adquisitum. Imo post legatum adquisitum, si modo de principali pecore agitur.

(24) Imo est. *d. l.* 7. §. 2. *supr. de usufruct.* Ibi agitur de fœtu pecoris, cujus periculum ad fructuarium pertinuit: Ibi, gregis legatum est, non pecoris: atqui pretium pecoris præstatur legatario. *l.* 53. §. 5. *infr. de legat.* 1. Ibi, legata erat proprietas pecoris, idque heres necaverat.

(25) Pecore.

(26) *l.* 49. *infr. de legat.* 2. vide quæ notavi ad *l.* 53. §. 5. *infr. de legat.* 1.

(27) Grex non intelligitur, si minus sint, quam decem capita, *l. ult. infr. de abigeis.*

(28) Imo non videtur perire, ex his quæ diximus *l.* 5. §. 3. *supr. eod.* et quia grege legato non interit legatum eo casu. §. 18. *Inst. de legat.*

(29) *l.* 24. *infr. de usu et usufr. legato.*

sit : quo Senatusconsulto inductum (1) videtur , ut earum (2) rerum , quæ usu tolluntur, vel minuuntur, possit ususfructus legari.

De cautione ab usufructuario præstanda. 1. *De effectu Senatusconsulti.*

2. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

SEd de pecunia recte (3) caveri (4) oportet his, a quibus ejus pecuniæ ususfructus legatus erit.

§. 1. Quo Senatusconsulto non id effectum est, ut pecuniæ ususfructus proprie esset *:* nec (5) enim naturalis ratio (6) autoritate Senatus commutari potuit : sed, remedio (7) introducto, cœpit quasi (8) ususfructus haberi.

De nominibus.

3. ULPIANUS lib. 18. ad Sabinum.

POst (9) quod omnium (10) rerum ususfructus legari poterit. An et nominum (11)? Nerva negavit : sed est verius , quod Cassius et Proculus existimant , posse legari. Idem tamen Nerva, ipsi quoque debitori posse usumfructum legari scribit, et remittendas ei (12) usuras.

4. PAULUS lib. 1. ad Neratium.

ERgo cautio etiam ab hoc (13) exigenda erit.

De re aliena. 1. *De cautione omissa.* 2. *De usu earum rerum , quæ usu consumuntur.*

5. ULPIANUS lib. 18. ad Sabinum.

HOc Senatusconsultum non solum ad eum pertinet, qui pecuniæ usumfructum , vel cæterarum rerum , quas habuit, legavit , verum et si fuerint alienæ.

§. 1. Si pecuniæ sit ususfructus legatus , vel aliarum rerum , quæ in abusu consistunt , nec cautio interveniat , videndum , finito usufructu , an pecunia , quæ data sit , vel cæteræ res, quæ in absumptione sunt , condici possint (14)? Sed , si quidem, adhuc (15) constante usufructu , cautionem quis velit condicere, dici potest , omissam (16) cautionem posse condici (17) incerti (18) condictione : sed , [si] finito usufructu , ipsam quantitatem Sabinus putat posse condici : quam sententiam et Celsus lib. XVIII. Digestorum probat. Quæ mihi non inarguta videtur.

§. 2. Quæ in usufructu pecuniæ diximus , vel cæterarum rerum , quæ sunt in abusu , eadem et in usu dicenda sunt : nam idem continere usum pecuniæ (19), et usumfructum , [et] Julianus scribit , et Pomponius lib. VIII. de stipulationibus.

Si uni res , alteri ususfructus. 1. *Vel duobus ususfructus legetur.*

6. JULIANUS lib. 35. Digestorum.

SI tibi decem [millia] legata fuerint, mihi eorundem decem [millium] ususfructus, fient quidem tua tota decem [millia] , sed mihi quinque numerari (20) debebunt : ita ut tibi caveam , *tempore mortis meæ aut capitis deminutionis restitu * iri.* Nam et si fundus tibi legatus fuisset, et mihi ejusdem fundi ususfructus, haberes tu quidem totius fundi proprietatem , sed partem cum usufructu, partem sine usufructu: et non heredi , sed tibi (21) caverem boni viri arbitratu.

§. 1. Sed si duobus eorundem decem [millium] ususfructus legatus fuerit, quina [millia] accipient , et invicem [et] heredi satisdabunt (22).

* i. e. restitutum iri.

7. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

SI vini , olei , frumenti ususfructus legatus erit , proprietas (23) ad legatarium transferri debet: et ab eo cautio desideranda est : *ut, quandoque is mortuus aut* (24) *capite deminutus sit , ejusdem qualitatis* (25) *res restituatur ?* aut , æstimatis rebus (26), certæ pecuniæ nomine cavendum est : quod et commodius est. Idem scilicet de cæteris quoque rebus , quæ usu continentur, intelligemus.

De legato cautionis.

8. PAPINIANUS lib. 17. Quæstionum.

TRibus (27) heredibus institutis, usumfructum quindecim millium Titio legavit, et duos (28) ex heredibus jussit pro legatario satisdare (29): placebat, utile esse cautionis (30) quoque legatum : nec refragari Senatusconsul-

(1) Recte *inductum esse*, ait : Nam si potest quis omnium rerum usumfructum legare , potest igitur et earum rerum , quæ usu tolluntur, vel minuuntur. Pone , usumfructum omnium bonorum relictum , poteritne uxor cellas vinarias et olearias plenas relictas , probare ad se pertinere ? Negat Cicero *in Topic. in loco*, *Ex contrario :* Usum enim non abusum legatum esse : quo loco Cicero , cum usum ab abusu distinguit , non negat easce res in abusu consistere: verum hoc tantum negare videtur, proprietatem usufructuariæ ita non esse in illis rebus , ut nunquam quidquam eo nomine restituat: harum enim rerum usum non esse sine abusu.

(2) *l.* 2. *in fin. infr. eod. l.* 64. *supr. de rei vind.*

(3) Id est, utiliter et satisdato , de hac formula , *recte caveri*, dixi ad *l.* 11. *in fin. infr. de duob. reis. et l.* 71. *l.* 73. *infr. de verbor. sign.*

(4) Duobus casibus. *l.* 4. 9. 10. *infr. eod.*

(5) Naturalis ratio quod non audet , id neque lex , neque Senatusconsultum facere audet.

(6) *l.* 8. *supr. de cap. min. l.* 8. *infr. de reg. jur.*

(7) Διὰ τῆς μεθόδου , ἤτοι ἀσφαλείας, §. 2. *in fin.* et ibi Theophilus. *Inst. de usufr.*

(8) §. 2. *in fin. Inst. de usufruct.*

(9) Id est , post quod Senatusconsultum.

(10) *l.* 29. *supr. de usufructu.*

(11) Nominis ususfructus legatum valet.

(12) *Ejus.*

(13) Debitore. *l.* 2. *supr. eod.* An autem hæc cautio remitti potest? Negant quidam , cum hæc cautio formæ loco sit. videtur tamen remitti posse : non enim hic agitur de utendo fruendo viri boni arbitrio , sed de æstimatione rei debitæ restituenda.

(14) Actione in factum. adde *l.* 9. §. 4. *infr. ad exhib. l.* 10. *infr. de præscript. verbis.*

(15) Alii , *et siquidem* , atque ea etiam particula aptior huic responsioni videtur. vid. Molinæum *ad princ. l.* 1. *infr. de verb. obligat. n.* 38. Mod.

(16) Cautio omissa condici potest. Bald. *l.* 3. *in fin. l.* 7. *infr. usufruct. quemadm. caveat.*

(17) Imo , non potest condici. *l.* 69. §. *penult. infr. de legat.* 2.

(18) Hoc prætextu, *si qua mihi justa causa.*

(19) *l.* 10. §. 1. *infr. eod.*

(20) Fructuarius (etiam pecuniæ) de heredis manu legatum suum accipere debet , non propria autoritate id occupare.

(21) *l.* 4. *supr. h. t. l.* 8. *infr. usufruct. quemadm. caveat.*

(22) Tò *et* posterius ab aliis omissum , doctos viros in errorem frustra induxit. Sensus vero est , hos legatarios sibi mutuo satisdare, quia inter eos est jus accrescendi : deinde heredi , juxta *l.* 2. *supr. eod.* Mod.

(23) Ususfructus legato interdum ipsa proprietas continetur, adde *l. ult. infr. eod.*

(24) *l.* 9. *infr. eod.*

(25) Ut in mutuo. *l.* 3. *infr. de reb. cred.*

(26) §. 2. *in fin. Inst. de usufr.*

(27) Primo , secundo , tertio. *Goth.* Vide Goed. *de contrah. stip. cap.* 6. *n* 228. Ans. Ad hanc l. imprimis ad §. *sive. vers. Finito autem usufructu.* ex professo Molinæus. *Mod.*

(28) Primum et secundum.

(29) *Sub.* apud tertium.

(30) Cautionis legatum valet.

tum (1) : quia cautio non impediretur (2) : et esse alterum legatum velut (3) certi (4), alterum incerti (5) : ususfructus itaque nomine partem pecuniæ petendam ab (6) eo, qui satis accepit a coherede, incertique cum eodem (7) agendum, si satis non dedisset : eum (8) vero, qui satis præstitit, ac propter moram coheredis satis non accepit, neque fructus nomine interim teneri propter Senatusconsultum, neque actione incerti, quia coheredi satisdedit. † Illud etiam nobis placet, legatarium cogendum promittere (9). Finito autem usufructu, si coheredes ex causa fidejussoria convenirentur, eos mandati non (10) acturos : non enim suscepisse mandatum, sed voluntati paruisse : denique cautionis legato liberatos (11). De illo nec diu tractandum fuit, secundum legatum, id est, cautionis, non (12) heredum videri, sed ejus cui pecuniæ ususfructus relictus est : cuique testator prospicere voluit, et cujus interesse credidit, fidejussores non (13) suo periculo quærere.

De forma cautionis.

9. Paulus lib. 1. ad Neratium.

In stipulatione de reddendo usufructu pecuniæ, duo soli (14) casus interponuntur, *mortis* (15), *et capitis deminutionis:*

10. Ulpianus lib. 79. ad Edictum.

Quoniam pecuniæ usus aliter amitti non potest, quam his casibus.

§. 1. Si usus tantum pecuniæ legatus sit, quia in (16) hac specie *usus* (17) appellatione etiam fructum (18) contineri, magis accipiendum est, stipulatio ista erit interponenda. Et quidam ajunt, non ante hanc interponi stipulationem, quam data fuerit pecunia : ego autem puto, sive antea (19) sive postea [ea] pecunia data sit, tenere stipulationem.

De lana, odoribus, aromatibus.

11. Idem lib. 18. ad Sabinum.

Si *lanæ* alicui legatus sit ususfructus, vel *odorum* (20), vel *aromatum* (21), nullus (22) videtur ususfructus in istis jure constitutus : sed ad Senatusconsultum erit descendendum, quod de cautione eorum loquitur.

De pecunia ita legata, ut post mortem legatarii ad alium redeat.

12. Marcianus lib. 7. Institutionum.

Cum pecunia erat relicta Titio, ita, *ut post mortem legatarii ad Mævium rediret* : quanquam adscriptum

(1) An quo remitti cautio usufructuario non potest ? de quo in *l. 1. C. de usufruct.* an potius, quo in iis, quæ usu consumuntur, cavet legatarius heredibus, *l. 1. l. 2. Sup. eod.* non ipsi heredes coheredibus? Utrum sumas, nihil periculi : posterius tamen vero similius.

(2) Quia si legatarius non cavet, cavent saltem ejus nomine duo heredes apud tertium, imo ipsi inter se cavent. Quin ipse legatarius, si non cavet, promittit saltem, ut mox dicetur.

(3) Hæc particula *velut*, verum interdum exprimit. *l. 1. §. 2. infr. de superficieb. l. 8. C. de impuberum et aliis substitut.*

(4) Atqui ususfructus etiam certi fundi incertus est. *l. 75. §. 3. infr. de verb. oblig.*

(5) Ad satisdandum.

(6) Pone a primo, qui satis accepit a coherede secundo.

(7) *Sub.* primo. Sed jam tempus, ut obscuram hanc legem apertiore interpretatione explicemus. Primus, secundus, tertius, heredes instituti : ususfructus certæ pecuniæ tertio relictus est : Primus et secundus a testatore damnati cavere seu satisdare pro legatario. Quæritur, an sit utile legatum cautionis? Est sane. Neque enim remittitur usufructuario cautio contra Senatusconsultum, ex *l. 1. C. de usufructu.* sed nec quicquam hic admittitur adversus Senatusconsultum, de quo *l. 1. l. 2. supr. eod.* quo cavent legatarii, non heredes. Nam quod hic duo heredes apud tertium cavent legatarii nomine, id fit jussu testatoris : atque ususfructus nomine remissa non est cautio, cum duo heredes ejus nomine, non modo apud tertium satisdent, sed ipsi inter se mutuo : *ibi*, *si satis non dedisset : ibi*, *Eum vero, qui satis præstitit : ibi*, *satis non accepit*: idque eo magis, quod ipse legatarius primo et secundo, saltem promittere, si non satisdare, teneatur. *vers. illud.* His constitutis, pone primum satis accepisse a coherede secundo : primum, secundo non satisdedisse : quæritur, qua actione legatarius adversus primum et secundum possit experiri ? Adversus primum actio duplex ei competit : *Certi*, ut ab eo partem pecuniæ accipiat, pro qua satis accepit a secundo : *Incerti* vero, ut satisdet secundo : *ibi*, *Ususfructus itaque.* Quid, adversus secundum, qua actione legatarius experietur ? nulla, sive certi dicas, sive incerti. Non certi, seu fructus nomine, quia ex Senatusconsulto certi actione ad fructum consequendum experiri legatarius ante non potest, quam sit præstita ab eodem, vel ab alio ejus nomine cautio. Atqui hic proponitur mora secundo fieri a primo, *ibi*, *Eum vero:* Item, neque incerti agere potest legatarius adversus secundum. Hic enim quæ incerti dicitur actio, ad satisdandum, seu ut satisdetur, comparata est. Atqui hic secundus ponitur, primo satisdedisse. Igitur ne incerti quidem actione secundus convenietur, *versic. neque actione incerti.* Ex his constat in hac facti specie adversus primum utramque certi et incerti : adversus secundum, nullam earum actionum dari. Quid? ipse fructuarius nullane vicissim tenebitur actione primo et secundo? Tenebitur sane, non ut illis satisdet (ut qui pro legatario satisdent jussu testatoris); sed ut promittat, *vers. illud.* Promittat, inquam, pecuniam finito usufructu se restituturum. Unde mox quæritur finito usufructu, fidejussoria ex causa conventi dicti fidejussores legatarii, an et qua actione possint experiri, adversus ipsum legatarium ejusve heredes? Negat Ulpianus eos mandati agere : cum a legatario mandatum fidejubendi non acceperint, sed voluntati testatoris in eo paruerint, *vers. Finito.* Qua igitur actione? An negotiorum gestorum ? Accursius negat, vel eo, quod suum negotium gessisse videantur. Alii negotiorum actionem dari putant. *argum. l. Pomponius. 9. et l. seq. supr. de negotiis. l. qui fide. infr. mand.* Neutrum placet : Placet magis ex stipulatu actionem dari, *ibi ; Legatarium cogendum promittere.* Quod sequitur hac lege manifestum satis, finito usufructu, coheredes cautionis legato seu onere liberatos, *ibi*, *Denique.* Hoc postremum est, ut sciamus cujus contemplatione, cautionis illud legatum fuerit adjectum. Sane non heredum, sed legatarii, cujus interesse credidit testator, fidejussores non suo periculo quærere, *vers. De illo* ; hoc enim continet periculum et molestiam, occupari in quærendis fidejussoribus : nec enim sine molestia plerumque reperiuntur fidejussores. Hunc locum ita accipio, ita interpretor, ne quis alioqui putet, finito usufructu, his fidejussoribus fidejussoria ex causa conventis, nullam adversus legatarium ejusque heredes cautionem superesse. Nam, ut paulo ante diximus, datur etiam eis ex stipulatu actio, *ibi*, *Legatarium cogendum promittere.*

(8) Possis ita commodius rescribere : eum vero, quis satis præstitit, neque fructus nomine certi teneri propter Senatusconsultum, quia satis præstitit, neque actione incerti, quia coheredi satisdedit.

(9) *Al.* non satisdare.

(10) Fidejussor ex ultima voluntate, mandati actionem habet adversus eum, cujus nomine solvit : quia testator ei legasse et prospexisse videtur. Num idem est in fidejussore ex contractu ? Negat Angelus, *§. si quid autem. Instit. de fidejuss.*

(11) Qui ex necessitate (puta jussu testatoris) fidejussit, solvendo pro reo, nihil repetit actione mandati. *Bald.*

(12) Id est, non heredum causa adjectum videri, sed legatarii.

(13) Id est, sine molestia. Nam, ut superius diximus, Fidejussores legatarii non suo periculo cavent, cum legatarius cogatur eis promittere, *ibid. Legatarium cogendum promittere. supr.* Habet igitur hoc adjumenti legatarius, quod fidejussores non suo periculo quærit, id est, sine molestia fidejussores paratos habet : interim tamen cogitur illis promittere : et ex promissione illis obligatur, quanquam alias heres, damnatus a testatore rem legatario emere, sua pecunia emere damnatus intelligatur. *l. si heres jussus. 73. infr. de leg. 1.*

(14) *l. 7. in fin. infr. usufr. quemadm. caveat.* Cur casum non utendi non adjecit ? quia qui pecuniam habet, ea utitur. *l. 2. C. de præscr.* 30.

(15) Vel quasi mortis : veluti si ususfructus pecuniæ relictus sit civitati, et ea aratrum passa sit. *l. 21. supr. quib. mod. ususfruct.*

(16) *l. 5. in fin. supr. eod.* et sylvæ legato. *l. 22. infr. de usu et habitat.*

(17) *Usus* appellatione interdum fructus continetur.

(18) Imo et proprietatem. *l. ult. infr. eod.*

(19) vide §. 3. *Inst. de fidejussorib.*

(20) Odorum et aromatum non est proprie ususfructus, sed quasi.

(21) Adde *l. 28. supr. de usufruct.*

(22) Hoc est, non proprius intelligitur ususfructus, sed quasi.

sit, ut usum ejus Titius haberet, proprietatem (1) tamen ei legatam: et usus mentionem factam, quia erat restituenda ab eo pecunia post (2) mortem ejus, Divi Severus et Antoninus rescripserunt.

TIT. VI.

SI USUSFRUCTUS PETATUR (3), VEL AD ALIUM PERTINERE NEGETUR (4).

De servitute, quæ debetur fundo fructuario.

1. PAULUS lib. 18. ad Sabinum.

SI fundo fructuario (5) servitus debeatur, Marcellus lib. VIII. apud Julianum, Labeonis et Nervæ sententiam probat, existimantium servitutem quidem eum vindicare non (6) posse (7), verum (8) usumfructum vindicaturum: ac per hoc vicinum, si non patiatur eum ire, [et] agere, teneri ei, quasi non patiatur uti frui.

§. 1. Ususfructus legatus adminiculis (9) eget, sine quibus uti frui quis non potest (10): et ideo, si ususfructus legetur, necesse est tamen, ut sequatur eum aditus: usque adeo, ut si quis usumfructum loci leget ita, *ne heres cogatur viam præstare*, inutiliter hoc adjectum videatur (11). † Item si, usufructu legato, iter ademptum sit, inutilis (12) est ademptio: quia semper sequitur usumfructum.

§. 2. Sed si ususfructus sit legatus, ad quem aditus non est per hereditarium fundum (13), ex testamento utique agendo, fructuarius consequetur, ut cum aditu sibi præstetur ususfructus.

§. 3. Utrum autem aditus tantum et iter, an vero et via debeatur fructuario legato ei usufructu, Pomponius lib. V. dubitat. Et recte putat, prout ususfructus perceptio desiderat, hoc ei præstandum.

§. 4. Sed an (14) et alias utilitates et servitutes ei heres præstare debeat, puta luminum, et aquarum, an vero non? Et puto, eas solas (15) præstare compellendum, sine quibus omnino uti non potest: sed (16), si cum aliquo incommodo utatur, non esse præstandas.

De usufructu deteriorato ab herede.

2. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

SI ab herede, ex testamento (17), fundi ususfructus petitus sit, qui arbores dejecisset, aut ædificium demolitus (18) esset, aut aliquo modo deteriorem usumfructum fecisset, aut servitutes imponendo (19), aut vicinorum prædia liberando; ad judicis religionem pertinet, ut inspiciat, qualis ante judicium acceptum fundus fuerit, ut usufructuario hoc, quod interest, ab eo servetur.

De non utendo.

3. JULIANUS lib. 7. Digestorum.

QUi usumfructum traditum sibi ex causa fideicommissi desiit in usu habere tanto tempore (20), quanto, si legitime ejus factus esset, amissurus eum fuerit, actionem ad restituendum eum habere non (21) debet: est enim absurdum, plus (22) juris habere eos, qui possessionem duntaxat ususfructus, non (23) etiam dominium (24) adepti sint.

Si cui fundus, detracto usufructu, et alteri ejusdem fundi ususfructus sub conditione legetur.

4. IDEM lib. 35. Digestorum.

FUndus detracto usufructu, legatus est (25) Titio, et ejusdem fundi ususfructus Sempronio sub conditione: dixi interim cum proprietate usumfructum esse: licet placeat, cum detracto usufructu fundus legatur (26), apud heredem usumfructum esse (27): quia paterfamilias, cum detracto usufructu fundum legat, et alii usumfructum sub

(1) *l. 7. supr. eod. l. 15. infr. de auro.*

(2) Imo videtur ususfructus ille legari non posse. *l. 25. in fin. infr. de usu et usufruct. legato. l. 15. infr. de auro.*

(3) *Confessoria* actione. Hac actione fructuarius utitur, isve, qui usumfructum vel servitutem sibi adserit: quid, fructuarius potestne uti interdicto, Unde vi seu redintegrandæ? potest. *l. 3. §. in id. 13. infr. de vi et vi arm.* Cur? quia naturaliter possidet. *l. 12. l. 49. infr. de adq. vel amitt. possess.* Papo. 14. *Arestor.* 2. §. 6.

(4) *Negatoria* competit actio domino neganti rem suam servire alteri.

(5) vid. Cujac. *lib. 1. observ. c. 16.* Ans.

(6) Quia in rem actio confessoria soli domino competit. *l. 2. §. 1. infr. si servitus.*

(7) Imo fructuario jus vindicandæ servitutis competit. *l. un. §. penult. infr. de remissionibus.*

(8) *l. 5. §. 1. in fin. infr. eod.*

(9) *l. 10. Inf. de servitutibus præd. urb. l. 2. §. 2. infr. si servitus vindicetur. l. 15. §. 1. infr. de usu et usufr. legato.* Porro *adminicula* vocat ea, sine quibus ususfructus consistere non potest.

(10) Cur ergo fructuario ædificium inchoatum reficere non licet, si eo aliter uti non possit? *l. 7. supr. de usufruct.* quia formam rei mutaret.

(11) Cur ita? vide *l. 1. infr. de cond. inst. l. penult. in fin. infr. de legat.* 3.

(12) Inutilis adjectio vitiatur, et non vitiat, *ut hic.* usufructu legato, et adempto ei itinere, hoc est, usufructu legato sine itinere, adjectio adempti itineris inutilis est, et vitiatur, neque tamen vitiat legatum.

(13) Alias: *nisi per hereditarium fundum.* Sed recte abest ab archetypo Pisano particula *nisi.* Supra enim docuit, quomodo consuleretur legatario, cum aditus est ad locum, cujus legatus est ususfructus per hereditarium fundum. Hic vero de ea specie disputat, cum ne per fundum quidem hereditarium sed alienum aditus est, heres autem cogetur eum redimere et præstare, *l. damnas. §. qui duos. infr. de usu et usufr. legat. l. servorum filii. §. ult. infr. de legat.* 1. v. ad hanc legem Cujac. *lib. 1. observ. c. 16.* Mod.

(14) Usufructu legato, iter et aditus ad utendum et fruendum debentur quoque, §. 1. §. 2. *Sup. eod.* interdum et via, si id ususfructus perceptio desiderat. §. 3. *supr. eod.* An et servitus luminis et aquæ præstatur, si fructuarius sine illis omnino uti non possit?

(15) vide *l. 30. in fin. supr. de usufruct.*

(16) *Omnino uti non posse*, aliud est, quam *cum incommodo aliquo uti.*

(17) vid. Corras. ad *l. via. n. 19. de servitut.* et ad *l. seq.* item ad *l. naturaliter. §. nihil commune. de acquir. vel amitt. possess.* Mod.

(18) vide *l. 12. infr. de usu et usufr. legato.*

(19) Id enim proprietario non licet. *l. 15. §. fin. Sup. de usufr.*

(20) Id est, decennio inter præsentes, vicennio inter absentes. *l. 13. C. de servit.*

(21) Ususfructus, quem habet fideicommissarius, tollitur non utendo eo tempore, quo tolleretur, si haberet jus directum, seu directum dominium in usufructu.

(22) Sic prædo melioris esse conditionis non debet, quam bonæ fidei possessor, *l. non solum. 13. infr. de noxalibus.* stultus, quam peritus. *l. Servius. 4. infr. quod vi.* Jus minus validum non magis durat, quam validum. Jus utile non magis durat, quam directum.

(23) Imo fructuarius non nudam possessionem ususfructus habet, sed etiam dominium, *l. 15. §. 8. infr. quod vi.* et potest quisque in re sua se dominum appellare, *l. in venditionem. 8. infr. de rebus autorit. judicis. l. Titia. 48. infr. de solutionibus.* ideoque in confessoria non erraverit, qui dixerit *rem ad se pertinere.*

(24) v. quæ notavi ad *l. 1. C. de inoffic. test.*

(25) Ut *l. 6. in fin. supr. de usufr.*

(26) Conditionaliter, nam pendente conditione heres fruitur legato. vide *l. 12. §. 2. Inf. famil.*

(27) *l. 16. Sup. quibus mod. ususfr. l. 11. §. 1. Inf. quemadm. servitutes. l. 1. §. 4. infr. de SC. Silaniano. l. 74. infr. de legat. 3. l. 18. infr. de servitutib.*

conditione, non hoc agit (1), ut apud heredem ususfructus remaneat (2).

Quibus, 1. Et adversus quos datur actio de usufructu. 2. De usufructu partis fundi. 3. De fructibus. 5. Et omni causa. 6. De cautione evictionis. 7. De fructibus. Si possessor agat.

5. ULPIANUS lib. 17. ad Edictum.

UTi frui (3) jus sibi esse, solus potest intendere, qui habet usumfructum: dominus (4) autem fundi non potest. Quia (5), qui habet proprietatem, utendi fruendi jus separatum non habet: nec enim potest ei suus fundus servire (6): de (7) suo enim, non de alieno jure, quemque agere oportet. Quanquam enim actio negativa (8) domino competat adversus fructuarium, magis tamen de suo jure agere videatur, quam alieno: cum, *invito se*, *negat* (9) *jus esse utendi fructuario*, vel *sibi jus esse prohibendi*. Quod si forte qui agit dominus proprietatis non sit, quamvis (10) fructuarius jus utendi non habet, vincet tamen jure quo possessores sunt potiores (11), licet nullum jus habeant.

§. 1. Utrum autem adversus dominum duntaxat in rem actio usufructuario competat, an etiam adversus quemvis possessorem, quæritur? Et Julianus libro septimo Digestorum scribit, hanc actionem adversus quemvis possessorem ei competere: nam et, si fundo fructuario servitus debeatur, fructuarius non servitutem (12), sed usumfructum vindicare debet adversus vicini fundi dominum.

§. 2. Si partis fundi ususfructus constituatur, potest de eo in rem agi, sive vindicet quis usumfructum, sive alii neget.

§. 3. In his autem actionibus, quæ de usufructu aguntur, etiam fructus (13) venire plus quam manifestum est.

§. 4. Si post litem de usufructu contestatam fuerit finitus ususfructus, an ulterius fructus desinant deberi? Et puto desinere: nam et, si mortuus fuerit fructuarius, heredi (14) ejus actionem præteritorum duntaxat fructuum dandam Pomponius lib. XL. scribit.

§. 5. Fructuario, qui vicit, omnis causa restituenda est: et ideo, si *servi* fuerit ususfructus legatus, quidquid ex re fructuarii, vel ex operis suis consecutus est possessor, debebit restituere.

§. 6. Sed et si forte tempore ususfructus amissus est, alio quidem possidente, alio autem liti se offerente, non sufficit, eum usumfructum iterum renovare: verum cavere quoque eum *de evictione usus fructus* oportet: quid enim, si servum aut fundum is, qui possidebat, pignori dedit: isque ab eo, qui [pignori] accepit, jure uti prohibetur? debebit itaque habere cautum.

§. 7. Sicut fructuario in (15) rem confessoriam agenti (16) fructus præstandi sunt, ita et proprietatis domino, si negatoria actione utatur (17). Sed in omnibus (18) ita demum (19), si (20) non sit possessor, qui agat: nam et possessori competunt (21). Quod si possident, nihil fructuum nomine consequentur. Quid ergo officium erit Judicis, [quam hoc], ut securus consequatur fructuarius fruendi licentiam; proprietatis dominus, ne inquietetur?

De eo, qui desiit possidere, vel liti se obtulit.

6. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

QUi de usufructu judicium accepit, si desierit possidere (22) sine dolo, absolvetur (23): quod si liti se obtulit, et (24) quasi possessor actionem de usufructu accepit, damnabitur.

TIT. VII.

DE (25) OPERIS SERVORUM (26).

Operas in actu consistere.

1. PAULUS lib. 2. ad Edictum.

OPera in (27) actu consistit (28): nec ante in rerum natura est, quam si dies venit (29), quo præstanda est: quemadmodum cum stipulamur (30), *quod ex Arethusa natum erit.*

De capitis diminutione.

2. ULPIANUS lib. 17. ad Edictum.

OPeræ servi legatæ capitis minutione non amittuntur (31).

(1) Atqui is, qui pecuniam dare jussus est, nisi adjectum sit, cui det, heredi dare debet. *l.* 22. *infr. de statulib.*

(2) Sed apud legatarium proprietatis. vide *l.* 6. *supr. de usufr. adcresc.*

(3) Albericus eleganter notat ad hanc legem, usumfructum petenti, confessoriam; neganti, negatoriam dari: in his actionibus venire interesse de præterito: patientiam de præsenti: cautionem de futuro.

(4) Vide *l.* 45. *infr. de regul. jur.*

(5) *Causalis ususfructus* a proprietate non est separatus. Igitur qui agit ad usumfructum, is ad jus a proprietate separatum agere intelligitur. Erit igitur ususfructus formalis proprie ususfructus, non causalis.

(6) *l.* 26. *infr. de serv. præd. urban.*

(7) vide *l.* 123. *infr. de regulis juris.*

(8) *Negatoria* ususfructus actio proprietario competit adversus fructuarium.

(9) *Negatoriæ* de usufructu actionis formula.

(10) *Al.* quamvis jus utendi non habet. Hotoman. 4. *observ.* 22. male. Id enim in hac lege proponitur, Eum, qui negatoria agit adversus fructuarium, qui jus utendi non habeat, in re dubia potiorem esse.

(11) *l.* 4. *C. de edendo. l.* 28. *C. de rei vindic.* §. 4. *vers. commodum. Inst. de interdictis.* vide *l.* 128. *infr. de regulis juris.*

(12) *l.* 1. *supr. eod.*

(13) §. *ult. infr. eod.*

(14) Et in heredem. *l.* 36. §. *ult. supr. de usufruct. l.* 5. *C. de usufruct.*

(15) *Confessoria* in rem actio datur fructuario: negatoria, proprietario sive domino.

(16) *l.* 4. §. 2. *infr. si servit. vindic.*

(17) Fructus præstabuntur scilicet.

(18) Id est, quomodocunque et quandocunque aget fructuarius, vel proprietatis dominus.

(19) Fructus petentur.

(20) Possessor agens confessoria, vel negatoria, fructus petere ab adversario non debet: quia ipsemet possidet.

(21) Hæ duæ actiones: At rei vindicatio nunquam possessori competit.

(22) Tunc, cum res judicabatur.

(23) *l.* 27. §. 1. *supr. de rei vindicatione.*

(24) *l.* 25. *supr. de rei vindicatione.*

(25) Adde 15. *Eclog.* περὶ ὑπηρεσιῶν, ἤτοι καρπῶν δούλων ἀπαιτουμένων.

(26) *L.* 6. *Cod.* 3.

(27) *In actu consistere* ea dicuntur, quæ non consistunt, nisi cum aguntur, quorum essentia in ipso actu, seu dum res aguntur, consistit.

(28) Nec antea incipit, quam cum agitur: unde præsens tantum intelligitur.

(29) Id est, ante peractum diem, operam ejus diei nemo petere potest. *l.* 3. *infr. de operis libertorum.*

(30) vide *l.* 73. *infr. de verb. oblig.*

(31) *l.* 2. *infr. de usu et usufructu legato.*

De hominis usufructu et operis.

3. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

IN (1) hominis usufructu operæ sunt, et ob operas mercedes (2).

De impensis necessariis deducendis.

4. Idem lib. 2. de liberali causa Edicti urbanici (3).

FRuctus hominis in (4) operis consistit, et retro (5), in (6) fructu hominis operæ sunt. ✝ Et, ut in cæteris rebus fructus, deductis necessariis (7) impensis, intelligitur, ita (8) et in operis servorum.

De effectu operarum legatarum.

5. Terentius Clemens lib. 18. ad legem Juliam et Papiam.

OPeris servi legatis, usum datum intelligi (9) et ego didici, et Julianus existimat.

De operarum æstimatione.

6. Ulpianus lib. 55. ad Edictum.

CUm de servi operis artificis agitur, pro (10) modo restituendæ sunt (11): sed mediastini (12) secundum ministerium: et ita Mela scribit.

§. 1. Si (13) minor (14) annis quinque, vel debilis (15) servus sit, vel quis alius, cujus nulla opera esse apud dominum potuit, nulla æstimatio fiet.

§. 2. Item voluptatis (16) vel affectionis æstimatio non habebitur: veluti, si dilexerit eum dominus, aut in deliciis habuerit.

§. 3. Cæterum, deductis necessariis (17) impensis, fiet æstimatio.

TIT. VIII.
DE USU (18), ET HABITATIONE (19).

Continuatio. 1. *Quibus modis usus constituitur.*

1. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

NUnc videndum de usu, et habitatione.

§. 1. Constituitur etiam nudus (20) usus, id est, sine (21) fructu: qui et ipse iisdem (22) modis constitui solet, quibus et ususfructus.

De jure usuarii. 1. *Si marito usus ædium legetur.*

2. Ulpianus lib. 17. ad Sabinum.

CUi usus relictus est, uti potest, frui (23) non potest. Et de singulis videndum.

§. 1. *Domus* (24) usus relictus est aut marito, aut mulieri: si marito, potest illic habitare non solus, verum (25) cum familia (26) quoque sua. ✝ An et cum libertis, fuit quæstionis? Et Celsus scripsit, et cum libertis: posse hospitem quoque recipere: Nam ita lib. XVIII. Digestorum scripsit: quam sententiam et Tubero probat.

✝ Sed an etiam inquilinum recipere possit, apud Labeonem memini tractatum libro posteriorum. Et ait Labeo, eum, qui ipse habitat, inquilinum (27) posse recipere (28): [Idem, et hospites, et libertos suos:]

3. Paulus lib. 3. ad Vitellium.

ET clientes (29).

1. *Si mulieri.*

4. Ulpianus lib. 17. ad Sabinum.

CÆterum sine (30) eo ne hos quidem habitare posse. Proculus autem de inquilino notat, non belle inquilinum dici, qui cum eo habitet.

✝ Secundum hæc, et si pensionem percipiat, dum (31) ipse quoque inhabitat, non erit ei invidendum: quid enim, si tam spatiosæ domus usus sit relictus homini mediocri (32), ut portiuncula contentus sit? Sed et cum his, quos loco servorum in operis habet, habitabit: licet liberi sint, vel servi alieni.

§. 1. *Mulieri* autem si usus relictus sit, posse eam et cum marito habitare (33), Quintus Mucius primus admisit, ne ei matrimonio carendum foret, cum uti vult domo. Nam per contrarium, quin uxor cum marito possit

(1) *l.* 4. *infr. eod.* Goth. Conciliationem h. l. cum præcedenti vid. apud Govean. *lib.* 1. *select. cap.* 7. Ans.

(2) *d. l.* 2. *infr. de usu et usufr. legato.*

(3) *Edictum urbanicum*, quod Prætor urbanus in urbe solus proponebat, ut dixi *l.* 1. *infr. de ædilit. edict.* Idem porro fuit *urbicum*, *urbanicum*, et *urbanum*: estque ad differentiam *provincialis*, quod a Proconsule proponebatur in provinciis, aut quod erat de rebus provincialibus.

(4) Id est, fructus servi sunt operæ ipsius servi. *Eclog. d. loco*, *cap.* 28.

(5) *Retro*, id est, per contrarium.

(6) *l.* 3. *supr. eod.*

(7) *l.* 6. *in fin. infr. eod.*

(8) Argumentum a fructu ad operas.

(9) Imo neque usus, neque ususfructus datus intelligitur. *l.* 1. §. 9. *infr. ad leg. Falcid.*

(10) Operæ artificum et artificiorum, secundum qualitatem, et ministerium exiguntur. *Eclog. ibid. c.* 4.

(11) Earum autem modus facile iniri potest, cum eandem omnibus utilitatem afferant. Cum autem Mediastinis infima tantum ministeria et obviæ quæque rerum functiones attribuerentur, ratio virium et corporis et ætatis in eis habebatur: ministeriumque eorum ex eis æstimabatur: ac etiam ex qualitate domini, cui servierint: alius enim est utilior alio, *l. si pendentes §. si servi. Sup. de usufr.* Mod.

(12) Quorum vilis est opera.

(13) Vide quæ notavi ad *l.* 32. *Sup. de rei vindic.*

(14) Infantis quinquennio majoris, id est, qui ætatis quinquennium excessit, quædam operæ esse possunt: in scena maxime, si sit histrio, vel alterius voluptatis artifex. *l.* 7. §. *dabitur. infr. de operis libert. l. ult. infr. de liberali causa.*

(15) *l.* 7. *infr. de usu et usufr. legat.*

(16) Voluptatis æstimatio non habetur.

(17) Ut *l.* 4. *in fin. supr. eod.*

(18) *Lib.* 3. *Cod.* 33. *et L.* 2. *Inst.* 5.

(19) vide *l.* 10. *infr. eod.*

(20) Nudus usus, qui est sine fructu.

(21) *l.* 2. *l.* 14. §. 1. 2. *infr. eod.*

(22) *l.* 3. *in fin. supr. de usufruct. Instit. eodem in princ.*

(23) ὀ καρπίζεται, ἀλλὰ κέχρηται, 16. *Eclog.* 8.

(24) Ἐπὶ δὲ οἰκήσεως, id est, Habitatione relicta, ita Græci *illo loco.* ut sit sensus, Habitatione relicta, maritum cum uxore, et uxorem cum marito, cum familia sua, cum libertis habitare.

(25) vide §. 2. *Inst. eod.* adde *l.* 111. *infr. de verbor. obligationibus.* vide *l.* 21. *infr. de precario.*

(26) *Familiæ*, id est, cum liberis suis et servis. Nam mox quærit de libertis.

(27) vide *l.* 4. *infr. eod.*

(28) At non locare scorsim. *l.* 8. *pr. infr. eod.*

(29) *Clientes* vocantur *suscepti*, a Paulo 5. *sent.* 15. §. 1. ut ex vetustissimis fragmentis legum notat vir doctissimus ac clarissimus P. Pitheus *ad tit.* 9. *notarum Mosaicarum.* At vero clientes, quos paterfamilias in fidem suam ita suscipit, pars quodammodo familiæ censentur: quam ob causam libertis fere conjungi solent, *ut hic. l.* 5. §. 1. *infr. de his, qui effuderint. l.* 7. §. 1. *infr. de captivis. l.* 89. *infr. de furtis. l.* 3. *C. de novat.* adde *l.* 132. *infr. de verb. oblig.* Inde fit, ut clientis testimonium non admittatur, tanquam domesticum, *l.* 24. *infr. de testibus. l.* 6. §. 5. *C. de his, qui ad Eccles.* Testimonium quoque non admittebatur adversus clientem. 5. *Gell.* 13.

(30) *l.* 8. *in princ. infr. eod.*

(31) Imo quid interest, ipse usuarius, dum locat, habitet, necne? *l.* 16. *C. eod.*

(32) *Mediocris* homo, idem quod pauper. vide quæ notavi ad *l.* 15. §. 15. *infr. de excusat. tutor.*

(33) v. *l. pen. infr. de servit. legat.* utriusque enim una et eadem familia censetur, *l.* 1. §. 15. *infr. de SC. Silaniano:* utriusque ad omnem vitam consortium est, *l.* 1. *infr. de ritu.* ut merito sit culpandus, qui aliquod nuptiis impedimentum inferat. *l.* 72. §. 4. *infr. de condit. et demonstr. l. Titia.* 134. *infr. de verb. oblig.*

habitare, nec fuit dubitatum. † Quid ergo, si viduæ (1) legatus sit? an nuptus contractis post constitutum usum, mulier habitare cum marito possit? Et est verum (ut et Pomponius lib. v. et Papinianus lib. XIX. Quæstionum probat) posse eam cum viro et postea nubentem habitare (2). † Hoc amplius Pomponius ait, et cum socero habitaturam.

Si socero.

5. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

IMo et socer (3) cum nuru habitabit: utique, cum vir una sit.

Si mulieri.

6. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

NOn solum autem cum marito (4), sed et cum liberis libertisque habitare, et cum parentibus poterit. Et ita Aristo notat apud Sabinum. Et hoc usque erit procedendum, ut eosdem, quos masculi, recipere et mulieres possint.

7. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

NOn aliter autem mulier hospitem recipere potest, quam si is sit, qui honeste (5) cum (6) ea, quæ usum habeat, habitaturus sit.

De usu non alienando. 1. *De usu legato, si a viro divertat.*

8. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

SEd neque locabunt seorsum, neque concedent habitationem sine se (7), nec vendent usum.

§. 1. Sed, si usus ædium mulieri legatus sit ea conditione, *si* (8) *a viro divortisset*, remittendam (9) ei conditionem, et cum (10) viro habitaturam. [Quod et] Pomponius libro quinto probat.

De aliarum rerum usu.

9. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

CÆterarum quoque rerum usu legato dicendum est, uxorem (11) cum viro in promiscuo usu eas res habere posse.

Si habitatio, 1. *Vel* χρῆσις, 2. *Vel ædium habitandi causa ususfructus, vel usus legetur.* 3. *Quandiu durat habitatio.* 4. *De usu fundi.*

10. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

SI *habitatio* legetur, an perinde sit, atque si usus, quæritur? et effectu (12) quidem idem pene (13) esse legatum usus et habitationis, et Papinianus consensit lib. XVIII. Quæstionum. † Denique donare non poterit: sed eas personas recipiet, quas et usuarius: ad heredem tamen nec ipsa transit (14): nec, non utendo amittitur, nec capitis diminutione (15).

§. 1. Sed si χρῆσις (16) sit relicta, an usus sit, videndum? et Papinianus lib. VII. Responsorum ait, usum esse, non etiam fructum relictum.

§. 2. Sed [si] sic relictus sit, *illi Domus ususfructus habitandi causa*: utrum habitationem solam, an vero et usumfructum habeat, videndum? Et Priscus, [et] Neratius putant, solam habitationem legatam: Quod est verum. Plane, si dixisset testator, *usum habitandi causa*, non dubitaremus, quin valeret (17).

§. 3. Utrum autem unius anni sit habitatio, an usque ad vitam, apud veteres quæsitum est. Et Rutilius, donec vivat, habitationem competere ait: Quam sententiam et Celsus probat lib. XVIII. Digestorum.

§. 4. Si usus fundi sit relictus, minus (18) utique esse, quam fructum, longeque, nemo dubitat. Sed, quid in ea causa sit, videndum? Et Labeo ait, habitare eum in fundo posse, dominumque prohibiturum illo venire: sed colonum non (19) prohibiturum, nec familiam, [scilicet eam], quæ agri colendi causa illic sit: cæterum, si urbanam familiam illo mittat, qua (20) ratione ipse prohibetur, et familiam prohibendam ejusdem rationis est.

† Idem Labeo ait, et cella vinaria et olearia eum solum usurum: dominum vero invito eo non usurum.

11. GAJUS lib. 2. Rerum cottidianarum, sive aureorum.

INque eo fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento [sit]: nec ulli alii jus, quod habet, aut vendere, aut locare (21), aut gratis concedere potest.

2. *De usu pecoris.* 3. *Armenti boum.* 4. *Equitii.* 5. *Servi vel ancillæ.*

12. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

PLenum autem usum debet habere, si et villæ et (22) prætorii (23) [ei] relictus est. † Venire plane proprietarium ad fructus percipiendos, magis dicendum est: et, per tempora fructuum colligendorum etiam habitare illic posse, admittendum est.

(1) Id est, ei, quæ vidua; secus, si ut viduæ.

(2) Dubitandi ratio esse potuit, quod vidua, nubendo, forum novi mariti sortiatur, *arg. l.* 19. *supr. de jurisdict. l.* 22. §. 1. *l.* 32. *l.* 37. *in fin. infr. ad municip.*

(3) Quia parentis loco habendus est. vide *l.* 16. *infr. solut. matrimon.*

(4) Huc facit *l.* 8. *infr. eod.*

(5) Quid si inhonestum recepit? Baldus putat, mulierem, ut abutentem, suo jure excidere, et sic jus utendi et habitandi amittere: hoc tamen Fulgosius non admittit.

(6) *Argum. l.* 27. §. 1. *supr. de usufruct. l.* 19. *C. de Episcopis.* Goth. Confer. *cap. propter.* §. *verum. extr. locati. in verb. perverse.* Valasc. *de jure emphyteutic. quæst.* 23. Ans.

(7) vide *l.* 4. *in princ. supr. eod.*

(8) *Divortii* conditio adjecta mulieri est inhonesta, ideoque remittenda.

(9) v. *l.* 5. *C. de inst. et subst.*

(10) Adde *l.* 12. §. 5. *infr. eod.*

(11) Adde *l.* 111. *infr. de verborum oblig.*

(12) Habitatio et usus ædium, idem pene est effectu.

(13) Adde *l.* 13. *C. de usufruct.*

(14) *l.* 11. *l.* 12. *in fin. C. de usufruct.*

(15) *l.* 10. *supr. de cap. minut.*

(16) Χρήσεως legatum quid est? estne ususfructus, an vero usus tantum? usus est tantum, non ususfructus, *ut hic.* Quod ut intelligas melius, observa, duplex olim dominium fuisse. *Bonitarium* scilicet (quo rem in bonis quis habebat et χρῆσιν) et Quiritarium. Hoc dominium qui habebat, dominus erat nudo jure Quiritum, et is habere κτῆσιν dicebatur. Cicero. 7. *familiar.* χρήσεως quidem verbo continetur usus et fructus: sed si χρῆσις sit relicta, excepta κτήσει, solus usus, non fructus continebitur. Revardus ita hunc locum explicat, 2. *variar.* 12. Quid si *utilitas* palatii domus vel ædificii relicta fuerit? usus intelligitur relictus. Romanus *singulari* 59. Quid si in *gaudimentum*, (liceat lector hic interpretum nostrorum verbis uti, licet asperioribus) possessio relicta fuerit? Putat Baldus ad heredem transmitti legatum. Hæc enim verba favore legati adjecta, legatum minuere non posse. *Goth.* Quid si χρῆσις, vid. apud Revard. *lib.* 2. *variar. cap.* 12. Alciat. *lib.* 1. *pareig. cap.* 14. Ans.

(17) Ex superioribus collige, Habitationem et usum domus, effectu idem propemodum esse, *in pr. Sup. eod.* χρῆσιν domus, non esse ejusdem usumfructum, §. 1. usumfructum, vel usum habitandi causa, idem esse, quod habitationem. §. 2. *Sup. eod.*

(18) In usu minus est, quam in fructu.

(19) *l.* 15. *in fin. infr. eod.*

(20) Familia eo accedere prohiberi potest, quo ipse paterfamilias accedere potest prohiberi.

(21) Seorsum. *l.* 8. *supr. eod.*

(22) *Prætorium*, villa urbana, a villici habitatione sejuncta. *l.* 2. *infr. de servit. præd. rustic. l.* 91. §. *pater. Inf de leg.* 3. *l.* 13. *in fin. Inf. de injuriis. l.* 198. *infr. de verb. signif.*

(23) Quod quid sit, vide *l.* 198. *Inf. de verb. signif.*

§. 1. Præter (1) habitationem (2), quam habet, cui usus datus est, deambulandi quoque et gestandi jus habebit. ✝ Sabinus et Cassius, et lignis (3) ad usum cottidianum, et horto, et pomis, et oleribus, et floribus, et aqua usurum: non (4) usque ad compendium, sed ad usum scilicet, non usque ad abusum. ✝ Idem Nerva, et adjicit, stramentis etiam usurum; sed neque foliis (5), neque oleo, neque frumento, neque frugibus usurum. Sed Sabinus et Cassius et Labeo et Proculus hoc amplius [etiam] ex his, quæ in fundo nascuntur, quod ad victum sibi, suis sufficiat, sumpturum, et ex his, quæ Nerva negavit. ✝ Jubentius, etiam cum convivis et hospitibus posse uti. Quæ sententia mihi vera videtur: aliquo enim largius cum usuario agendum est pro (6) dignitate ejus, cui relictus est usus.

✝ Sed utetur is (ut puto) dumtaxat in villa (7). Pomis autem et oleribus et floribus et lignis, videndum, utrum eodem loco utatur dumtaxat, an etiam in oppidum ei deferri possint? sed melius est accipere, et in oppidum deferenda: neque enim grave onus est horum, si abundent in fundo.

§. 2. Sed si (8) *pecoris* ei usus relictus est, puta gregis ovilis; ad stercorandum usurum (9) dumtaxat, Labeo ait: sed neque (10) lana, neque agnis, neque lacte (11) usurum: hæc enim magis in fructu esse. Hoc amplius, etiam modico lacte usurum puto: neque enim tam stricte (12) interpretandæ sunt voluntates defunctorum.

§. 3. Sed si *boum armenti* (13) usus relinquatur, omnem usum habebit, et ad arandum, et ad cætera, ad quæ boves apti sunt.

§. 4. *Equitii* quoque (14) legato usu, videndum, ne et domare possit, et ad vehendum sub jugo uti? et (15) si forte auriga fuit, cui usus equorum relictus est, non puto eum Circensibus (16) his usurum: quia quasi (17) locare eos videtur: sed si (18) testator sciens eum hujus esse instituti et vitæ (19), reliquit, videtur etiam de hoc usu sensisse (20).

§. 5. Si usus *ministerii* alicui fuerit relictus, ad suum ministerium utetur, et [ad] liberorum conjugisque, (neque) videbitur alii (21) concessisse, si simul cum ipsis utatur. Quamquam, si filiofamilias usus servi sit relictus, vel servo; patri, dominove adquisitus, ipsius dumtaxat usum exigat, non etiam eorum, qui sunt in potestate.

§. 6. Operas (22) autem servi usuarii non locabit, neque alii utendo concedet: et ita Labeo. Quemadmodum enim concedere alii operas poterit, cum ipse uti debeat? ✝ Idem tamen Labeo putat, si fundum conduxerit quis, usuarium servum posse ibi operari. Quid enim interest, in qua re opera ejus utatur (23)? quare et si lanam conduxerit (24) usuarius expediendam, poterit etiam per usuarias ancillas opus perficere. Idemque, si vestimenta texenda redemerit, vel insulam vel navem fabricandam, poterit ad hæc operis uti usuarii. Nec offendetur illa Sabini sententia, ancillæ usu dato, ad lanificium eam non mitti, nec ex operis mercedem capi; sed sibi lanam facere jure cogere: *sibi* (25) enim *facere* videtur, qui non operas ejus locavit, sed opus, quod conduxit, expediit. Idem et Octavenus probat.

13. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

Sed ipsi servo ancillæve pro opera mercedem imponi posse, Labeoni placet.

Collatio ususfructus, fructus, et usus.

14. Ulpianus lib. 17. ad Sabinum.

Per (26) servum usuarium si stipuler, vel per traditionem accipiam, an adquiram, quæritur, si ex re mea, vel ex operis ejus? et, si quidem ex operis ejus, non valebit: quoniam nec locare operas ejus possumus (27): sed si ex re mea, dicimus servum usuarium stipulantem, vel per traditionem accipientem, mihi adquirere (28), cum hac opera ejus utar.

(1) Usui inest habitatio.

(2) Ad hunc §. consule Forcatulum *in penu juris* c. 5. et *Aviarii* c. 13. Mod.

(3) Qui usum duntaxat habet, ad usum cottidianum lignis utitur, et horto et pomis, et oleribus et foliis, et aqua, non tamen ad quæstum, sicuti nec abutitur. 16. *Eclog.* 8. *cap.* 9. §. 4.

(4) Id est, non ut vendat, sed ut ipse utatur: vendere enim posse est abuti, venditio est abusus.

(5) Id est, unguentis ex foliis confectis, unde foliatum, 12. Plinius 12. 11. Martial. 28. 6. Pollux 9. *apud* Forner. 2. *select.* 2. Juvenal. *satyr.* 6. *Mœchis foliata parantur.* Alii hoc vocabulo folia Barbarica et Indica intelligunt. Conanus legit, *doliis*: sed Cujac. 9. *obs.* 37. ex Columella intelligit folia vulgaria, quibus rustici utuntur hyeme alendo pecori, vel ligandis vineis: quanquam idem autor *Inst. eod.* notet, legendum esse *oleis*. Græci tamen 16. *Eclog. t.* 8. §. 4. legunt φύλλοις, id est, foliis. *Goth.* Vid. Revard. *conject. lib.* 2. *c.* 4. Pancirol. *Rer. Memorabil. tit. de folio Barbarico. et ib. in not.* confer. *l. ult.* §. 7. *infr. de publican. et vect.* Ans.

(6) *l.* 52. §. 2. *supr. de judiciis.*

(7) Non in oppido.

(8) Adde 2. Harmenopul. 10. §. 10.

(9) Est enim utilitas in stercore. *l.* 7. *in fin. C. de cursu publico.* §. 4. *Inst. eod.*

(10) §. 4. *Inst. eod.* Chrysostomus in Matthæum *homil.* 79. πολλὴ τῶν προβάτων πρόσοδος, ἀπότε ἐρίυ, ἀπότε γάλακτος, ἀπότε τῶν τικτομένων.

(11) Nisi modico, ut *mox* sequitur.

(12) *l.* 12. *Inf. de regulis juris.*

(13) *Armenta* boum dicuntur *l.* 89. *infr. de verb. signif.* quasi aramenta, Isid. 12. *cap.* 1. potius, quam quod armis idonea, ut *Verrius Flaccus* scribit.

(14) De intellectu hujus §. vid. Jac. Revard. *variar. lib.* 5. *c.* 13. Ans. v. Alexandr. ab Alexandro *lib.* 5. *Genial. dier. c.* 8. Mod.

(15) Hexameter hic excidit Jurisconsulto: vide quæ scripsi *ad l.* 46. *infr. de ædilitio.*

(16) Circenses ludi, de quibus dixi *l.* 1. §. 2. *infr. de muneribus.*

(17) An quia, cum operas suas locat hujusmodi auriga, equos suos locare intelligitur, ut vult Revardus 5. *var.* 14? Malim id ita accipere, Rarum id esse, ut citra spem quæstus et lucri in Circenses auriga descendat. *l.* 2. *in fin. supr. de his, qui notantur infamia.*

(18) Ex scientia defuncti colligitur ejus voluntas. *l.* 28. *infr. de rebus dubiis. l.* 16. *C. de fideicommiss.*

(19) Legatum interpretamur pro conditione ipsius legatarii.

(20) De quibus vide Isidor. 18. *cap.* 12.

(21) Vir et uxor, liberi et parentes eadem persona censentur. Ita fiet ut uxori relicto servi ministerio, alii ministerium concessisse non videatur, si vel conjugi vel liberis concedat. Alia igitur a marito uxor, a liberis mater esse non videtur. adde *l.* 6. *l.* 8. *in fin. supr. eod.*

(22) §. 3. *Inst. eod.*

(23) Imo aliquid interest, quoniam usuarii servi operas locare non possumus. *l.* 14. *Inf. eod.*

(24) Conductor operis opus facit, et mercedem accipit: in ædificiis et fundis, conductor mercedem et pensionem præstat.

(25) Locare operas ancillæ, non continuo videtur usuarius, si ea utatur ad opus expediendum, quod conduxit.

(26) *l.* 23. *infr. de stipulatione servorum.* Goth. Ad hujus legis initium præter Cujac. a Gothofredo allegatum vid. Gilbert. *Reg. lib.* 2. ἐναντιοφανῶν. *c.* 11. *ad* §. 1. Zasium 1. *par. Antin. n.* 13. Charond. *lib.* 1. *verisim. c.* 21. Cujac. *lib.* 8. *observ. c.* 9. Molin *ad l.* 1. §. *sed initio. de verb. oblig. n.* 70. *cum seq.* Mod.

(27) Imo posse videmur, *l.* 2. *Inf. de usu et usufructu legato.* vide Cujacium 14. *observ.* 23.

(28) *l.* 16. *in fin. l.* 20. *infr. eod.*

§. 1. *Ususfructus* (1) an *fructus* (2) legetur, nihil interest: nam fructui (3) et usus inest: usui, fructus deest: et fructus quidem sine usu esse non (4) potest: usus sine fructu potest. † Denique si tibi fructus, deducto usu, legatus sit: inutile esse legatum (5), Pomponius lib. V. ad Sabinum scribit: et, si forte, usufructu legato, fructus adimatur, totum videri ademptum scribit. † Sed, si fructus sine (6) usu, videri constitutum, qui et ab initio constitui potest. Sed si, fructu (7) legato, usus adimatur, Aristo scribit, nullam (8) esse ademptionem: Quæ sententia benignior est.

§. 2. Usu legato, si eidem fructus legetur, Pomponius ait confundi eum cum usu. † Idem ait et si tibi usus, mihi fructus, legetur, concurrere nos in usu (9), me solum (10) fructum habiturum.

§. 3. Poterit (11) autem apud alium esse usus, apud alium fructus sine usu (12), apud alium proprietas: veluti si, qui habet fundum, legaverit Titio usum, mox heres ejus tibi fructum legaverit, vel alio modo constituerit.

De usu fundi.

15. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

FUndi usu legato, licebit usuario et ex penu (13), quod in annum dumtaxat sufficiat, capere: licet mediocris prædii eo modo fructus consumantur, quia et domo et servo ita uteretur, ut nihil alii fructuum nomine superesset.

§. 1. Sicut is, cui usus fundi legatus est, quominus dominus agri colendi (14) causa ibi versetur prohibere non potest (15), alioquin et frui dominum prohibebit; ita nec heres quidquam facere debet, quo minus is, cui usus legatus est, utatur, ut bonus paterfamilias uti debet.

De usu fundi instructi. 1. *De rei custodia.* 2. *De u[su] servi.*

16. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

SI ita (16) legatus esset usus fundi, *ut instructus* (17) *esset*: earum rerum, quæ in instrumento [fundi] [e]sent, perinde ad legatarium usus pertinet, ac si nominatim ei earum rerum usus legatus fuisset.

§. 1. Dominus proprietatis, etiam invito (18) usufruc[tua]rio, vel usuario, fundum, vel ædes, per saltuarium (19), vel insularium (20) custodire (21) potest: interest e[n]im ejus, fines (22) prædii tueri (23). Eaque omnia dicenda sunt, quolibet modo constitutus ususfructus vel usus fuerit.

§. 2. Servo, cujus usum dumtaxat, non etiam fructum habemus, potest [et] a nobis quid donari (24), vel etiam ex pecunia nostra negotiatum (25) esse: ut, quidquid eo modo adquisierit, in peculio nostro sit.

Si filiofam. vel servo usus legetur.

17. AFRICANUS lib. 5. Quæstionum.

FIliofamilias vel servo ædium usu legato, [et] utile legatum esse existimo (26), et eodem (27) modo [per]secutionem ejus competituram, quo competeret, si fructus quoque legatus esset: Itaque non (28) minus absente, quam præsente filio, servove, pater, dominusve in his ædibus habitabit.

De refectione rei.

18. PAULUS lib. 9. ad Plautium.

SI *domus* usus legatus sit *sine fructu*, communis (29) refectio est [rei] in sartis tectis, (30) tam heredis, quam usuarii. Videamus tamen, ne, si fructum heres acc[ipi]at, ipse reficere debeat: si vero talis sit res, cujus usus legatus est, ut heres fructum percipere non possit, legatarius reficere cogendus est: Quæ distinctio rationem ha[bet].

(1) Fructu legato si usus non adscribatur, magis placet usumfructum videri adscriptum: fructus enim sine usu esse non potest. Paul. 3. *sent.* 6. §. 24.

(2) *Sub.* in singulari *fructum*, non in plurali *fructus*.

(3) Ut in suo toto: vide quæ scripsi ad *l.* 1. *supr. de origin. juris.*

(4) Imo potest, §. *ult. infr. eod. l.* 5. §. 2. *infr. usufruct. quemadmodum caveat.*

(5) Imo est utile, §. *ult. infr. eod. l.* 5. *infr. usufruct. quemadm. caveat.*

(6) Id est, nulla mentione facta *usus*.

(7) *Usufruct.*

(8) Vide *l.* 1. *infr. de adim. leg.*

(9) Quia re conjuncti sumus.

(10) Hanc particulam *solum*, ad vocem *me*, non ad *fructum* refero, hoc sensu, si alteri usus, alteri fructus legatus sit, fructuarius in usum concurrit, quod in fructu usuarius facere non potest. Paul. 3. *sent.* 6. §. 25.

(11) Fructus sine usu esse potest, *ut hic. et l.* 5. §. 1. *Inf. usufruct. quemadm. caveat.* ut hic, Legavi tibi nudum usum: Heres meus postea Titio legavit fructum ejusdem fundi: quia nec tibi legare potuit nudum usum, quem tibi legaveram: non poterit Titius in eo fundo habitare, et a te prohibebitur illo venire, nisi ad fructus percipiendos. adde. *l.* 13. §. 3. *infr. de acceptil.*

(12) *l.* 5. §. 1. *infr. usufruct. quemadmodum caveat.* ita actus sine itinere, *l.* 4. §. 1. *infr. si servitus.* vide Cujac. 13. *obs.* 12.

(13) Hæc lex tractat de usu τῶν ἐν τῷ ἀγρῷ γινομένων κελλαρίων, ut Græci legunt. 16. *Eclog.* 8. c. 2. 2. Harmenop. 10. §. 1. hoc sensu: Qui usum duntaxat habet, ex rebus cellariis in fundo provenientibus capere potest, quod in annum sufficiat, licet omnia consumat. Nam et servo et domo sic utetur qui usum duntaxat habet, ut nihil alii fructus superesset. Fulgosius tamen videtur legisse. ex fœno: hoc sensu: Usuarius potest de fœno fundi sumere, quantum sibi suo anno sufficiat, licet per id fructus prædii consumatur.

(14) *l.* 10. §. *ult. supr. eod.*

(15) Usuarius enim commode fundo uti potest, ut alium frui non prohibeat: ædibus vero utendo ita eas occupat, ut usumfr[uc]tu[m] impediat. Itaque eo utente dominus in illis non versabitur. *l.* [...] §. *licet. infr. eod.* v. Labittum *in usu indicis sui fol.* 20. Id[...]

(16) *Al.* Quod si ita.

(17) *l.* 5. *in fin. infr. de instructo.*

(18) Si modo partem in usufructu et usu habeat, alioqui digna tantum fructuario vel usuario sit, iniquum videtur p[ropriet]ario custodiam rei permitti.

(19) *l.* 60. §. *fin. infr. de leg.* 3.

(20) De *Insulario* vid. *l.* 5. §. 1. *infr. de institoria.* [...] *supr. de offic. præf. vigilum. l.* 166. *infr. de verb. sig.* De [...] dixi ad *l.* 58. *infr. locati.*

(21) Castro fructuarii vasalli dominus custodes et præsidiu[m] ponere, ipso vasallo etiam invito, potest: Quod summopere [...]dum. Hoc enim modo via nimis aperitur dominis ad exp[...] vasallos castris suis. v. Albericum, *l.* 1. *infr. de damno.* sec[...]no Rolandum a Valle, 2. *consil.* 69.

(22) Vel ædes, quarum ususfructus legatus est.

(23) Per saltuarium, vel insularium, *ut Sup.* imo et [...] militarem, si opus sit.

(24) Vide *l.* 37. §. 1. *infr. de adquir. rer. dom.*

(25) Negotiatio permitti. *Hal.*

(26) Ut prosit patri et domino. *l.* 12. §. *ult. supr. eod*[...] patris cum filio una eademque persona intelligitur propter vi[m] potestatis. *l. ult. C. de impub. et aliis subst.*

(27) Argumentum ab usufructu ad usum consistit, *ut hic* [...] ususfructus facti est: cum in percipiendo consistat, ideoque di[...] *l.* 1. *infr. quando dies legatorum.* §. *is vero.* 36. *Inst.* [...] *divis.* usus juris, ideoque individuus.

(28) Id est, non tantum una cum filio vel servo, sed etia[m] [...]que filio servove. Qua de causa mors filii vel servi non ex[tinguit] usumfructum vivo patre vel domino, nec contra mors patris [...] filio. *l. ult. C. de usufruct.*

(29) Distingue, *ut infr. eod.*

(30) Adde *l.* 6. 7. *supr. de usufr.*

Usum non dividi.

19. IDEM lib. 3. ad Vitellium.

USus (1) pars legari non (2) potest (3): nam frui quidem pro parte possumus (4): uti pro parte non possumus (5).

De usu servi.

20. MARCELLUS lib. 13. Digestorum.

SErvus, cujus mihi usus legatus est, acquirit mihi (6), si institor erit, et operis ejus utar in taberna: nam mercibus vendundis emendisque adquirit mihi: sed et si jussu meo, per traditionem accipiet.

De usu aquæ.

21. MODESTINUS lib. 2. Regularum.

USus *aquæ* personalis est: et ideo (7) ad heredem usuarii transmitti non potest.

De usu sylvæ. 1. *Et ædium.* 2. *Si plus usus sit legatarius, quam oportet.*

22. POMPONIUS lib. 5. ad Quintum Mucium.

DIvus Hadrianus, cum quibusdam usus *sylvæ* (8) legatus esset, statuit fructum (9) quoque eis legatum videri: quia (10), nisi liceret legatariis cædere sylvam, et vendere, quemadmodum usufructuariis (11) licet, nihil habituri essent ex eo legato.

§. 1. Licet tam angustus est (12) legatarius, cui domus usus legatus est, ut non possit occupare totius domus usum, tamen eis, quæ vacabunt, proprietarius non utetur: quia licebit usuario, aliis et aliis temporibus, tota domo uti: cum interdum domini quoque ædium, prout temporis conditio exigit, quibusdam utantur, quibusdam non utantur.

§. 2. Usu legato, si plus usus sit legatarius, quam oportet, officio (13) Judicis, qui judicat, quemadmodum utatur, [quid] continetur? ne aliter, quam debet, utatur.

De re non mutanda.

23. PAULUS lib. 1. ad Neratium.

NEratius: Usuariæ rei speciem is, cujus proprietas est, nullo modo (14) commutare potest. [*Paulus*]: deteriorem enim causam usuarii facere non potest: facit autem deteriorem, etiam in meliorem statum commutata (15).

TIT. IX.

USUFRUCTUARIUS (16) QUEMADMODUM (17) CAVEAT (18).

De forma cautionis. 1. *De re mobili, vel immobili.* 2. *De modis constituendi usumfructum.* 3. *De forma cautionis.* 4. *De rei qualitate in testatum redigenda.* 5. *Utilitas cautionis.* 6. *Duæ clausulæ cautionis quando committuntur.* 7. *Quid stipuletur proprietarius.*

1. ULPIANUS lib. 79. ad Edictum.

SI cujus (19) rei ususfructus legatus sit, æquissimum Prætori visum est, de utroque (20) legatarium cavere: *et usurum se* (21) *boni viri arbitratu*: *et* (22), *cum ususfructus ad eum pertinere desinet* (23), *restituturum* (24) *quod inde extabit.*

§. 1. Hæc stipulatio, sive (25) mobilis res sit, sive soli, interponi debet.

§. 2. Illud sciendum est, ad fideicommissa etiam aptari eam debere. † Plane, et [si] ex mortis causa donatione ususfructus constituatur, exemplo (26) legatorum debebit hæc cautio præstari. † Sed et si ex alia quacumque causa constitutus fuerit ususfructus, idem dicendum est (27).

§. 3. Cavere autem debet, *Viri boni arbitratu perceptum iri usumfructum*; hoc est, non (28) deteriorem se causam ususfructus facturum, cæteraque facturum, quæ in re sua faceret (29).

§. 4. Recte autem facient et heres, et legatarius, qualis res sit, cum frui incipit legatarius, si in (30) testatum (31) redegerint, ut inde possit apparere, an et quatenus rem pejorem legatarius fecerit (32).

§. 5. Utilius autem visum est, stipulatione de hoc caveri, ut, si quis non viri boni arbitratu utatur, commit-

(1) Usus individuus (uti enim pro parte non possumus:) ususfructus dividuus. v. *l.* 72. *infr. de verb. obl.*

(2) Atqui pluribus potest usus relinqui, et plures possunt uti. *l.* 15. *supr. eod.*

(3) Nam in facto consistit; nec post factum, quod dividi non potest, *l. via. supr. de servit.* ususfructus autem non solum in facto consistit, sed etiam post factum restant fructus, qui dividi possunt: itaque pro parte legatur, *l.* 1. *supr. de usufr.* Mod.

(4) Ususfructus enim dividi potest. *l.* 1. §. 9. *infr. ad Falc.*

(5) Quæ ratio diversitatis? v. Alc. 1. *parad.* 17.

(6) vid. *l.* 14. *supr. eod.*

(7) Quod personale est, ad heredem non transmittitur. *l.* 68. *infr. de reg. jur.*

(8) Adde *l.* 10. *supr. de usufr.*

(9) Usu legato sylvæ, fructus quoque intelligitur legatus.

(10) *l.* 8. *infr. de verb. oblig.* Hæc ratio sufficere non videtur: nam rustici, domini sylva uti possunt, utcunque ligna cæsa ejus vendere non liceat.

(11) Fructuarius jus cædendi et vendendi habet.

(12) Id est, licet non sit tam opulentus, aut tam ampla familia legatarii.

(13) vid. quæ scripsi ad *l.* 19. *supr. eod.*

(14) Cur ita? vide *l.* 69. *infr. de reg. jur.*

(15) Quod contra usuarii voluntatem fit, utcunque aliis melius sit, illi tamen melius non est.

(16) Num idem in usuario, cui usus relictus est rei alicujus, vel operæ, vel habitatio? vid. *l.* 5. §. 1. *l.* 6. *infr. eod.*

(17) Et quando et quibus.

(18) Cautio fructuaria estne de substantia ususfructus? dixi ad *l.* 1. *C. de usufruct.*

(19) Sive rei mobilis, sive soli. 16. *Eclog.* 9. *c.* 1.

(20) §. 6. *infr. eod.*

(21) *l.* 4. *C. de usufr. l.* 13. *Sup. de usufruct.*

(22) Cautio igitur duplex exigitur ab usufructuario: una, ut utatur boni viri arbitrio: altera ut usufructu finito res restituat. §. 6. *infr. eod.*

(23) Puta morte, vel evictione. *l.* 8. §. 4. *vers. item legatarius. supr. qui satisdare.*

(24) *d. l.* 8. §. 4. *vers. item de re restituenda.*

(25) Dixi ad *l.* 1. *supr. de usufruct.* adde *l.* 6. *infr. ut in poss. legat.*

(26) Donationis causa mortis et legatorum similitudo.

(27) Ut cautio a fructuario exigatur, nihil interest, sive ex testamento, sive ex voluntario contractu ususfructus constitutus sit. *l.* 4. *in fin. C. de usufr.*

(28) *Eclog. d. c.* 1.

(29) *Viri boni arbitratu uti* intelligitur, qui ususfructus causam deteriorem non reddit: quique idem in eo, quod in suis rebus, facit. adde *l.* 13. §. 2. *vers. denique. supr. de usufr.*

(30) De inventario ab usufructuario conscribendo et conficiendo, vide Rolandum a Valle, 1. *cons.* 92. §. 5. Ancharanum, 3. *qu.* 22.

(31) *Testati* voce non nudum inventarium quidam accipiant, sed ipsam rei æstimationem. Hac enim cautione seu cautela recte uti possunt, qui rei deteriorationem a possessore verentur.

(32) Idem in funerante. *l.* 14. §. 8. *infr. de religiosis.* Idem in nunciante novum opus. vide *l.* 8. §. 5. *infr. de nov. oper. nunciat.* Idem in vulnerante, qui a judice petere potest, ut adhibeantur medici ad vulnus videndum, mortale sit, necne. *Bald.* et generaliter quandocumque bona reversura alicui dantur, utile est ea designari, ut eorum numerus et qualitas appareat.

tetur (1) stipulatio statim : nec expectabimus, ut amittatur ususfructus.

§. 6. Habet autem stipulatio ista duas (2) causas: unam si aliter quis utatur, quam vir bonus arbitrabitur : aliam de usufructu restituendo : quarum prior statim committetur, quam aliter fuerit usus, et sæpius committetur : sequens committetur, finito usufructu.

§. 7. Sed quod diximus, *id quod inde extabit, restitutum iri*, non ipsam rem stipulatur proprietarius : inutiliter enim rem suam stipulari videretur (3) : sed stipulatur *restitutum iri, quod inde extabit.* Interdum autem inerit proprietatis æstimatio, si forte fructuarius, cum possit usucapionem interpellare, neglexit (4): omnem enim rei curam suscipit.

2. PAULUS lib. 75. ad Edictum.

NAm fructuarius custodiam (5) præstare debet.

Qui casus hac actione continentur. 1. *Quid sit desinere pertinere usumfructum.* 2. *De usufructu repetito.* 3. *Si eidem ususfructus pure, proprietasque sub conditione legata sit.* 4. *Si heres alienaverit proprietatem, et postea amittatur ususfructus.*

3. ULPIANUS lib. 79. ad Edictum.

OMnes autem casus continentur huic (6) stipulationi, quibus ususfructus amittitur (7).

§. 1. *Desinere pertinere usumfructum* accipiemus, etiam (8) si nec cœperit (9) pertinere (10), quamvis legatus sit : et committetur nihilominus stipulatio, quasi desinat pertinere, quod nec cœpit.

§. 2. Si ususfructus repetitus (11) erit legato (12), *quotiesque* (13) *amissus fuerit* : nisi utiliter fuerit cautum, committetur ista stipulatio, sed exceptione (14) opus erit.

§. 3. Sed et si quis usumfructum tibi legaverit, et sub conditione, *si liberos habueris*, proprietatem : amisso usufructu, committetur quidem stipulatio, sed exceptio locum habebit.

§. 4. Si heres alienaverit proprietatem (15), et postea amittatur ususfructus, an ex stipulatu agere possit, videamus? Et fortius (16) dici potest, ipso jure non committi stipulationem (17): quia neque heredi, successoribusve ejus restitui potest, neque is, cui potest, (id est, ad quem pervenit proprietas) pertinet ad stipulationem. Sed is, ad quem pervenit (18), tempore quæsiti dominii sibi prospicere alia (19) cautione debet, quod etsi non fecerit, nihilominus in rem actione uti potest.

De consolidatione.

4. VENULEJUS lib. 12. Stipulationum.

SI fructuarius proprietatem adsecutus (20) fuerit, desinit quidem ususfructus ad eum pertinere, propter confusionem (21): sed si ex stipulatu cum eo agitur, aut (22) ipso jure inutiliter agi dicendum est, si viri boni arbitrium huc usque porrigitur ; aut in factum excipere debebit.

De doli clausula. 1. *De usu.* 2. *De fructu sine usu.* 3. *De habitatione, et operis.*

5. ULPIANUS lib. 79. ad Edictum.

HUic (23) stipulationi *dolum malum abesse*, abfuturumque esse continetur (24): et, cum (25) in (26) rem sit doli mali mentio concepta, omnium dolum comprehendere videtur successorum, et adoptivi (27) patris.

§. 1. Sed *si usus sine fructu legatus erit* (28), *adempta fructus causa, satisdari* jubet Prætor. Hoc merito : ut de solo usu (29), non etiam de usufructu caveatur.

§. 2. Ergo, et si fructus sine (30) usu obtigerit, stipulatio locum habebit.

§. 3. Et si habitatio (31), vel operæ hominis, vel cujus alterius animalis relictæ fuerint, stipulatio locum habebit ; licet (32) per omnia hæc (33) usumfructum (34) non imitantur.

(1) *Al.* committatur.
(2) *In princ. supr. eod.*
(3) *l.* 29. §. 1. *l.* 82. *Inf. de verbor. oblig.*
(4) Idem dicendum in marito. *l.* 16. *Inf. de fundo dotali.*
(5) Id est, diligentiam. *Goth.* Exemplo commodatarii, et venditoris. *l.* 3. *infr. de peric. et commod. rei vend.* Ans.
(6) Hac stipulatione. *Hal.* Sed ita rursum. *l.* 5. *in pr. infr.*
(7) De quibus §. 3. *Inst. de usufr.*
(8) Finiti et non cœpti ususfructus eadem est ratio. Cautio fructuaria, quæ de usufructu finito est, traditur ad eum usumfructum, qui nunquam cœpit. Quemadmodum ergo finitus ususfructus cedit legatario proprietatis, non heredi scripto : ita nunquam cœptus ususfructus cedet proprietatis legatario, non heredi scripto. *l.* 33. *supr. de usufruct.*
(9) *Desinere* interdum quid potest, quod non cœpit : *ut hic. et l.* 6. *Inf. de condict. causa data.* ut et amitti quod non habetur. *caus.* 23. *q.* 1. alias quod nondum aut nunquam cœpit, fuit, extitit, habitum fuit, desiisse non est dicendum. *l.* 96. *Inf. de condit. et demonst.* vide plura, quæ notavi ad Glos. Accurs. *l.* 6. *Inf. de condict. causa data. l.* 5. *infr. de vulg. l.* 1. *in fin. C. de indicta viduit.* adde Simon. de Pratis 3. *de interpretatione dubitat.* 1. *solution.* 11. *n.* 50. ubi notat, Privationem interdum non requirere habitum aspectualem seu existentem, sed sufficere habitum principii.
(10) *Pertinere* verbum, præsupponit habitum adquisitionis.
(11) v. *l.* 5. *Sup. quib. mod. ususfr.*
(12) Id enim licet, *l.* 5. *Sup. quib. mod. ususfr. l.* 23. *infr. de usu et usufr. leg.*
(13) Quotiescunque. *Hal.*
(14) Una cautio ita sufficiet. *arg. l.* 18. *infr. de verb. oblig.*
(15) Ante proprietatem. *Hal.*
(16) Quid si legas, *fortean.*
(17) Quia alteri nemo stipulari potest. *l.* 38. §. *alteri.* 17. *infr. de verb. oblig.*
(18) *Pervenit proprietas*, etc.
(19) *l.* 7. *infr. eod. l.* 5. §. 1. *Sup. de usufruct. earum rerum.* atque ita usufructuarius debet emptori proprietatis præstare cautionem.
(20) Si ususfructus per consolidationem adquisitus erit proprietario, stipulatio de restituendo aut ipso jure, aut ope exceptionis inefficax est.
(21) *l.* 27. *supr. quibus modis ususfr.* §. 3. *Inst. de usufr.*
(22) Similis alternatio est in *l.* 9. §. 5. *infr. de jurejur.*
(23) Id est, hac stipulatione de utendo boni viri arbitrio et de restituendo, *l.* 1. *supr. eod.* similis locutio *l.* 3. *in princ. supr. eod.*
(24) Id est, hac stipulatione *abesse*, etc. etiam futurus dolus continetur. *Goth.* Videtur obstare *l.* 4. *supr. de usu et habit.* sed conciliat Charond. *verisimil. lib.* 1. *cap.* 21. Ans.
(25) In rem stipulationes conceptæ, omnes complectuntur : et proinde heredes et successores.
(26) Doli mali mentio seu formula in rem concepta est : adde *l.* 38. §. 13. *infr. de verb. oblig.*
(27) *d. l.* 38. §. 15.
(28) vide *l.* 14. *supr. tit. prox.* Goth. Ut si uni legatus fuerit usus, deinde alii fructus. *l. per servum. in fin. supr de usu et habitatione*, qui locus continet exemplum hujus, nec est ἀντινομία, ut Budæus putavit. vid. Alciat. *lib.* 2. *parerg.* c. 3. Cujac. *observat. lib.* 13. c. 12. Gibert. Regium ἐναντιοφανῶν *lib.* 10. c. 11. Mod.
(29) *l.* 5. *in fin. l.* 10. *supr. de usufr. earum rerum.*
(30) Fructus sine usu esse potest, *ut hic.* semotus vindicatur : ita actus sine itinere, *l. loci.* 4. §. 1. *infr. si servit. vindic.* adde speciem *l.* 14. *in fin. supr. de usu et habit.* l. 13. §. 3. *infr. de acceptilation.*
(31) *l.* 11. *infr. eod.*
(32) Ususfructus ab habitatione et operis discrimen.
(33) Habitatio, et operæ servi mancipii, vel animalis.
(34) Differentia est itaque ususfructus ab habitatione, et operis.

De reditu.

6. Paulus lib. 75. ad Edictum.

IDem (1) est (2) [et (3)] in *reditu* prædii : sicuti si vindemia legata esset, vel messis: quamvis ex usufructu ea percipiantur (4), quæ legata morte legatarii, ad heredem redeunt.

De cautione omissa. 1. *De usufructu, seu usu pecuniæ.*

7. Ulpianus lib. 79. ad Edictum.

[ET] si ususfructus nomine, re tradita, satisdatum non fuerit, Proculus ait, posse heredem rem vindicare: et, si objiciatur exceptio, de re ususfructus nomine tradita, replicandum erit: Quæ sententia habet rationem: sed et ipsa stipulatio condici (5) poterit.

§. 1. Cum ususfructus *pecuniæ* legatus esset, exprimi debent hi duo casus in stipulatione: *cum morieris, aut capite minueris, dari*: idcirco hi duo (6) soli casus, quoniam pecuniæ usus aliter amitti non potest, quam his casibus.

Cui cavendum.

8. Paulus lib. 75. ad Edictum.

SI tibi ususfructus, et mihi proprietas legata sit, mihi (7) cavendum est: sed si mihi sub conditione [proprietas] legata sit, quidam, et Marcianus, et heredi, et mihi cavendum esse putant: Quæ sententia vera est (8). Item si mihi legata sit, et, cum ad me pertinere desierit, alii, et hic utrisque cavendum, ut (9) supra, placuit. † Quod si duobus conjunctim ususfructus legatus sit: [et] invicem (10) sibi cavere (11) debebunt, et heredi in casum illum (12), *si ad socium non pertineat ususfructus, heredi reddi.*

Utrum legatarius, an fideicommissarius caveat. 1. *De usufructu constituto jure prætorio.* 2. *Si eidem proprietas ex die, ususfructus pure relictus sit.* 3. *De usufructu vestis.* 4. *De pluribus proprietariis.*

9. Ulpianus lib 51. ad Edictum.

SI ususfructus mihi legatus sit, eumque restituere sim Titio rogatus, videndum est, quis debeat cavere: utrum Titius, an ego, qui legatarius sum? an illud dicimus, mecum heredem acturum, cum fideicommissario me agere debere? et est expeditius, hoc dicere: si mihi spes aliqua durat ususfructus, et, cum tu amiseris, potest ad me recidere, hoc est, ad legatarium, ita rem expediri, ut tu mihi (13), ego domino proprietatis caveam. Quod si fideicommissarii causa ususfructus mihi relictus est, nec est ulla spes ad me revertendi fructus: recta via fideicommissarium cavere oportet domino proprietatis.

§. 1. Illud sciendum est: sive jure ipso quis usumfructum habet, sive etiam per tuitionem (14) Prætoris, nihileminus cogendum esse fructuarium cavere, aut actiones suscipere.

§. 2. Plane si *ex die proprietas alicui legata sit, ususfructus pure*, dicendum esse Pomponius ait, remittendam (15) [esse (16)] hanc cautionem fructuario; quia (17) certum sit, ad eum proprietatem, vel ad heredem ejus perventuram.

§. 3. *Si vestis ususfructus* legatus sit, scripsit Pomponius, quamquam heres stipulatus sit, *finito usufructu, vestem reddi*, attamen non obligari promissorem, si eam sine dolo malo adtritam reddiderit.

§. 4. Si plures domini sint proprietatis, unusquisque pro (18) sua parte stipulabitur.

De usufructu servi communis.

10. Paulus lib. 40. ad Edictum.

SI servi, qui nobis communis erat, usumfructum tibi legavero, necessaria erit hæc cautio heredi meo: quamvis enim de proprietate possit communi dividundo experiri, tamen causa ususfructus, qui tuus proprius est (19), ad officium communi dividundo Judicis non pertinebit.

De usu domus.

11. Papinianus lib. 7. Responsorum.

USu quoque *domus* (20) relicto, viri (21) boni arbitratu cautionem interponi oportet: Nec (22) mutat, si (23) pater heredes filios simul habitare cum uxore legataria voluit.

De usufructu vasorum.

12. Ulpianus lib. 18. ad Sabinum.

SI *vasorum* (24) [ipsorum] ususfructus relictus sit, non erit cautio Senatusconsulti necessaria (25): sed illa so-

(1) Ut caveatur scilicet, ut caveri debeat.

(2) Vid. Francisc. Govean. *l.* 4. *commentar. jur. civil. c.* 5. et contra eum Joan. Robert. *l.* 1. *Recept. jur. Civil. lect.* c. 19. Mod.

(3) Reditus prædii legati habet aliquid simile cum usufructu.

(4) *Non percipiantur.* Conanus 4. *Comment.* 5. reprehensus a Robert. 1. *recept.* 19.

(5) Vide *l.* 3. *in fin. supr. eod.*

(6) *l.* 9. *supr. de usufr. earum rerum.*

(7) *l.* 6. *supr. de usufr. earum rer.*

(8) Imo non est: remittitur enim cautio fructuaria, quoties proprietas ususfructus alicui relicta est ex die, *l.* 9. §. 2. *infr. eod.* multo igitur magis remittenda est eadem cautio, si proprietas alteri sit relicta sub conditione. Minus enim debetur ei, cui sub conditione legatur, quam cui ex die. Nam debiti ex die, dies statim cedit: sub conditione, non cedit, *l. cedere diem.* 213. *infr. de verbor. signif.*

(9) Clausula, *ut supr.* refertur ad supradicta. Alciat. 9. *resp.* 50. *n.* 16. *et cons.* 82. refert, repetit et declarat qualitatem antecedentem. Alciat. 9. *resp.* 7. 72. 82. 85. *et* 142.

(10) Cautiones mutuæ nonnunquam interponendæ.

(11) Idque datis fidejussoribus. *l.* 1. *supr. qui satisd. cog. l.* 4. *C. de usur.* Si fidejussores desint, pignoribus: deinde juratoria cautione. *auth. generaliter. C. de Episcop. et Cleric.* Ans.

(12) De quo *l.* 6. *supr. de usufr. earum.*

(13) Quia ejus obtinendi spem habeo, adde *l.* 9. *in fin. infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(14) Vide *l.* 1. *supr. quib. modis usufr.*

(15) Cautio ususfructus fructuario remittitur, cui pure ususfructus relictus est, proprietas alteri sub conditione.

(16) Imo non est remittenda, vide quæ scripsi ad *l.* 8. *supr. eod.*

(17) Nemo autem sibi ipsi cavere debet.

(18) *l.* 13. *in fin. pr. supr. de usufr.*

(19) Id est, non communis, tunc enim ad officium judicis pertineret. *l.* 13. §. 3. *supr. de usufr.*

(20) *l.* 5. §. 3. *supr. eod.*

(21) *l.* 1. *in princ. et* §. 6. *supr. eod.* id est, architecti, qui in ædibus emendis olim adhiberi solitus fuerit.

(22) Id est, quamvis pater dixerit filios heredes cum ea simul habitare. 16. *Eclog.* 9. *cap.* 10.

(23) Id est, utcumque dominus ædium eas inhabitet, ei tamen usuarius cavebit. *Zas.* In hac specie, mater fructuaria utens ædibus fructuariis una cum liberis suis, idque testatoris seu defuncti mandato, cavere eis cogitur, se nimirum viri boni arbitrio usuram. Matres itaque ab hac cautione non sunt immunes.

(24) Utendorum fruendorum, quæ usu non consumuntur.

(25) De re, finito usu, restituenda: quia hoc casu talis res est, ut usu non consumatur. Cavebitur ergo, ut tanta pecunia restituatur, quanti hæc fuerit æstimata. §. 2. *Inst. de usufruct.* Goth. Vide Bellon. *lib.* 4. *supputat. cap.* 11. Alciat. *lib.* 7. *parerg. cap.* 2. Paul. *lib.* 3. *sentent. tit.* 6. Ans.

la, *boni* (1) *viri arbitratu usurum fruiturum* (2). Si igitur tradita sunt fruendi causa, nemo dubitat, non (3) fieri ejus, qui accepit: non (4) enim ideo traduntur, ut dominium recedat ab eo, qui tradit, sed ut (5) utatur fruatur legatarius: Ergo, cum non fiant fructuarii vasa, vindicari (6) a proprietario possunt, cautione non data. † Videndum est de condictione, an possit locum habere? Et proditum est (7), neminem (8) rem suam, nisi furi (9) condicere posse.

(1) Usufructu legato, de modo utendi cautio a fructuario solet interponi, ideo perinde se omnia facturum, ac si optimus paterfamilias uteretur, fidejussoribus oblatis cavere cogetur. Paul. 3. *sent.* 6. §. 27.

(2) Non quod de iis vasis hic agatur, quæ diutissime servantur, nec facile usu atteruntur: nam eadem ratione idem esset in aliis rebus mobilibus, quæ non facile usu consumuntur, *l.* 1. *supr. eod.* ut in vestibus scenicis, et quæ ad spectacula solum adhibentur, *l. sed si quid. supr. de usufr.* Sed quod cavet se restituturum, quod minus propter usum interim vasa valuerint. Vid. Alciat. *lib.* 7. *parerg.* c. 2. Hunc autem locum fortasse Priscianus intelligit *lib.* 10. dum ait, Ulpianum *in lib. ad Sabinum*; fruiturum non fructurum dixisse. *Mod.*

(3) Cur? usufructus non est species transferendi dominii. *l.* 1. *supr. de usufruct.*

(4) Dominium rei suæ non amittit, qui rem suam utendam fruendam alteri committit.

(5) Finalis causa ususfructus, uti frui.

(6) Vindicatio proprietario competit.

(7) Quid? condictioni locum non esse. Cur? Hic fur non est, cum causam habeat ab agente.

(8) Imo aliæ etiam condictiones dominis dantur, veluti certi, *l. cert. infr. de rebus credit.* indebiti, *l. quoniam. infr. de condict. furtiva.* sine causa, *l. ob res. Inf. rer. amot.* Dic nullam condictionem dari domino, ut rem suam esse dicat, nisi contra furem. atque ita nimis generale est, quod Accursius ait, Nullam condictionem dari domino, nisi furtivam.

(9) §. 26. *Inst. de rerum divis.* §. 13. *vers. plane. Inst. de action.* Hinc illud, omnis condictio in fure degenerat. Bart. *in l.* 4. §. 1. *infr. de rebus creditis.* Cur degenerat? Condicere ideo rem nostram videmur a fure, quod ejus opinione, rei non simus amplius domini. Hac enim mente rem meam contrectat, ut suam, et dominus. vide *l.* 1. *infr. de cond. furtiva.*

LIBER OCTAVUS.

TIT. I.

DE (1) SERVITUTIBUS (2).

Divisio servitutis.

1. MARCIANUS lib. 3. Regularum.

SErvitutes aut personarum (3) sunt, ut (4) usus, et ususfructus: aut rerum (5), ut servitutes rusticorum prædiorum, et urbanorum (6).

De servitute ædibus communibus non imponenda.

2. ULPIANUS lib. 17. ad Edictum.

UNus ex dominis communium ædium servitutem imponere (7) non potest (8).

Divisio servitutum realium.

3. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

SErvitutes prædiorum aliæ in solo (9), aliæ in superficie (10) consistunt (11).

De die, et conditione. 1. De modo. 2. De intervallis temporum.

4. PAPINIANUS lib. 7. Quæstionum.

SErvitutes (12) ipso quidem jure (13) neque (14) ex tempore, neque ad tempus, neque sub conditione (15), neque ad certam conditionem (verbi gratia, *quamdiu volam*) constitui possunt: sed (16) tamen, si hæc adjiciantur, pacti, vel (17) per doli exceptionem occurretur, contra placita servitutem vindicanti: idque et Sabinum respondisse Cassius retulit, et sibi placere.

§. 1. Modum (18) adjici servitutibus posse constat (19): veluti quo genere vehiculi agatur, [vel non] agatur, veluti ut equo duntaxat, vel ut certum pondus vehatur, vel grex ille transducatur, aut carbó portetur.

§. 2. Intervalla dierum (20) et horarum, non ad temporis causam (21), sed ad (22) modum pertinent jure constitutæ servitutis.

Quibus modis servitutes constituuntur. 1. De intervallis temporum.

5. GAJUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

VIa, iter, actus, ductus aquæ iisdem fere modis constituitur, quibus et usumfructum constitui diximus.

§. 1. Usus servitutum temporibus (23) secerni potest: forte, ut quis *post horam tertiam usque in horam decimam* eo jure utatur, vel, ut *alternis* (24) *diebus* utatur.

De certa parte fundi.

6. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

AD certam (25) partem fundi servitus tam remitti, quam constitui (26) potest (27).

De jure cloacæ mittendæ.

7. ULPIANUS lib. 13. ad legem Juliam et Papiam.

JUs *cloacæ* mittendæ servitus (28) est (29).

(1) Hanc materiam optime Cæpolia explicat: Coras. vero hunc titulum potissimum. antiquas autem servitutum recipiendarum formulas persequitur Brisson. *select. Antiq. lib.* 1. *c.* 19. et pluribus etiam *lib.* 6. *de formulis et solennibus populi Romani verbis.* Quoties autem servitutum nomen simpliciter usurpatur, servitutes prædiorum intelliguntur. Cujac. *hic in Paratil.* Vital. *lib.* 2. *variar. lect. c.* 2. Mod.

(2) *Lib.* 3. *Cod.* 34. 2. *Inst.* 3. *et* 1. Paul. 17. *et* 58. *Ecl.* 1. *et* 2. Harm. 4. *c.* περὶ δουλείας.

(3) Hominum. *l.* 15.

(4) ὡς χρῆσις μόνη. 58. *Eclog.* 1. *c.* 1.

(5) Prædiorum. *d. l.* 15. Rerum itaque servitutes sunt, quæ prædiis inhærent inseparabiliter, quia sine prædiis nullomodo consistunt. *l.* 1. *infr. comm. prædior.* §. *ideo. Inst. eod.* rei debentur, non personæ. *l.* 34. *infr. de servit. præd. rusticorum.*

(6) Plenius dici potest, Personas vel res servire: Illas vel personæ, *ut l.* 4. *supr. de statu hom. et supr. tit. de his, qui sui.* vel rei servire (ut monumento alicujus adstando, *l.* 71. §. 2. *infr de conditionib. et demonstrat. l.* 44. *infr. de manumiss. testam.* vel fundo inhærendo, ut *C. de Agricolis et censitis.*) Hæ vero vel personæ serviunt, ut *supr. libro proximo*; vel rei, *ut hic.* Rei, inquam, id est, prædio vel urbano, vel rustico.

(7) Prohibentis ita melior est conditio, id est, ejus, qui vel tacite prohibere intelligitur. *l.* 28. *infr. comm. dividundo.* An adquirere servitutem communi fundo unus ex dominis potest? minime.

(8) *l.* 11. *l.* 34. *infr. de serv. præd. rust. l. ultim. in fin. infr. comm. præd.* etiam in sua parte, quia hæ servitutes non dividuntur. *l.* 72. *infr. de verb. obl.* aliud est in usufructu. *l.* 5. *supr. de usufruct.* vide *l.* 20. *infr. pro socio.*

(9) Quæ domino soli dominantis debentur.

(10) Verbi gratia, si quis aut lata via aut angusta, quæ unum tantum capiat (illa ὁδὸς πλατεῖα altera μονοπάτιος) per alienum agrum transire, aut aquam possit ducere, dicitur hæc servitus ἐδαφική soli: ubi vero lignorum, in ædes vicini immittendorum, aut aquæ ex tegulis effundendæ, hoc est, stillicidii, vel oneris imponendi jus habet, dicitur hæc servitus ἐν τῷ κτίσματι, superficiaria, seu in superficie servitus. 2. Harm. §. 4. 126.

(11) An quæ a superficiario constituuntur, an potius quæ superficiei domino debentur? ut jus tigni vel meniani immittendi, projiciendive, de quo *l.* 74. *supr. de rei vindic. l.* 1. *infr. de superficieb.*

(12) Reales: aliud in usufructu. *l.* 4. *supr. de usufruct.* Goth. Vid. in hanc leg. Joann. Superior. *Ans.* Adde Zas. *lib.* 2. *singular. resp. cap.* 30. Govean. *lib.* 1. *variar. lect. cap.* 9. Paulus. *quæst. quotid. c.* 1. §. 8. S. L.

(13) Aliud ex æquitate.

(14) *l.* 44. §. 1. *infr. de oblig.*

(15) Tametsi sub conditione promitti possint, *l. existimo. infr. de verb. obligat.* inter quæ permultum interest. Nam constituere est imponere. *l.* 2. *supr. eod.* Mod.

(16) Exceptione pacti vel doli quædam servantur, quæ summo jure non consistunt.

(17) Ut *l.* 56. §. 4. *infr. de verb. oblig.*

(18) *Modus* quid est? qualitas utendi.

(19) Nam contractus ex conventione legem accipiunt. *l.* 1. §. 6. *infr. depositi.*

(20) Adi Martresii *notas c.* 9. Mod.

(21) Id est quamvis in hac constituenda servitute convenerit, ut ea suis diebus et horis tantum uti liceat, non continuo tamen dicenda, et ex tempore et ad tempus constitui: quasi plures sint servitutes, ut *in l.* 17. *infr. de aq. et aqu. pluv. arc.* adde *l.* 7. *in fin. infr. quemadm. servitutes.*

(22) Cur ita? *vide l.* 2. *infr. de aqu. quot.*

(23) Vide *l.* 19. *in fin. infr. comm. divid. l.* 5. *infr. de aqua quotid.*

(24) *d. l.* 7.

(25) Servitus ad partem pro diviso imponi et adquiri potest: at pro indiviso non potest. vide quæ scripsi ad *l.* 8. *in fin. infr. eod. l.* 6. §. 1. *infr. comm. prædiorum.*

(26) *l.* 13. *infr. de servitutib. præd. rustic.*

(27) Imo non potest. *l.* 11. *infr. eod.*

(28) Rustici prædii. *l.* 2. *infr. de servit. præd. rust.*

(29) Atqui non est foraminis servitus. *l.* 28. *infr. de servit. præd. urb.*

De jure pomum decerpendi, spatiandi, cœnandi in alieno. 1. *De servitute pro parte retinenda, non acquirenda.*

8. PAULUS lib. 15. ad Plautium.

UT *pomum decerpere liceat* (1), [et], *ut spatiari*, [et] *ut cœnare* (2) *in alieno possimus* (3), servitus imponi (4) non (5) potest.

§. 1. Si (6) prædium tuum mihi serviat, sive ego partis prædii tui dominus esse cœpero: sive tu mei, per partes (7) servitus retinetur (8), licet (9) ab initio per partes (10) adquiri non poterit.

De via simpliciter concessa.

9. CELSUS lib. 5. Digestorum.

SI cui simplicius (11) *via* (12) per fundum cujuspiam cedatur (13), vel relinquatur (14), in infinito (videlicet per (15) quamlibet ejus partem) ire agere licebit (16): civiliter modo. Nam quædam in sermone tacite excipiuntur (17): non enim per villam ipsam (18), nec per medias vineas ire agere sinendus est: cum id æque commode per alteram partem facere possit, minore servientis fundi detrimento. Verum constitit, ut, qua (19) primum viam direxisset, ea demum ire agere deberet, nec amplius mutandæ ejus potestatem haberet: sicuti Sabino quoque videbatur: qui argumento *rivi* (20) utebatur, quem primo qualibet ducere licuisset, posteaquam ductus esset, transferre non liceret: Quod et in *via* servandum esse verum est.

De itinere legato.

10. IDEM lib. 18. Digestorum.

SI *iter* legatum sit, qua, nisi (21) opere facto, iri non possit, licere fodiendo, substruendo, iter facere, Proculus ait.

De servitute pro parte non acquirenda, neque adimenda.

11. MODESTINUS lib. 6. Differentiarum.

PRo parte dominii servitutem (22) adquiri (23) non (24) posse, vulgo traditur. ✝ Et ideo si quis fundum habens, viam stipuletur, et partem (25) fundi sui postea alienet, corrumpit stipulationem, in eum casum deducendo, a quo stipulatio incipere non possit. ✝ Pro parte quoque neque legari, neque adimi via potest: et, si id factum est, neque legatum, neque ademptio valet.

De servo municipum.

12. JAVOLENUS lib. 4. Epistolarum.

NOn dubito, quin fundo municipum per servum (26) recte servitus adquiratur.

Si via nimis angusta constituatur.

13. POMPONIUS lib. 14. ad Quintum Mucium.

SI, tam angusti (27) loci demonstratione facta, *via* concessa fuerit, ut (28) neque vehiculum, neque (29) jumentum ea inire (30) possit, iter magis, quam via, aut actus acquisitus videbitur: sed (31) si jumentum ea duci poterit, non etiam vehiculum, actus videbitur (32) adquisitus.

(1) Conjunge *l.* 16. *infr. de servitut. præd. rustic.* vid. Forner. *lib.* 3. *select. c.* 28. itemque Vital. *lib.* 2. *c.* 3. extat autem in hanc legem etiam peculiaris libellus Jo. Pyrandi Burdegalensis. *Mod.*

(2) Cum mihi videbitur, et commodum erit.

(3) Debere quis potest servitutem constituendam in alieno prædio. *l. heredes. infr. famil. ercisc.* sed imponere et re ipsa constituere non potest: ne de aliena re quid statuat invito Domino. *Mod.*

(4) Prædio sc. cui id deberi non potest. *l.* 5. *in fin. l.* 6. *infr. de servit. præd. rustic.* personæ potest. Quædam servitutes neque personis, neque prædio imponi possunt. *l.* 15. *infr. eod.* et istæ non valent: addit Zasius reales servitutes a personalibus secerni posse, ut si jus concessum sit, realis; si facultas, personalis intelligatur.

(5) Quid ita? in nullam speciem servitutis nominatæ hæc cadunt. *Bald.* non prædii, sed personæ utilitatem spectant. *Fulgos.* Est igitur hæc servitus magis personalis, quam realis et prædii. Estne usus vel ususfructus? minime: quia non iisdem modis extinguitur, ut usus vel ususfructus.

(6) Adde *l.* 30. §. 1. *infr. de serv. præd. urbanorum. l.* 34. *infr. de servit. præd. rusticorum.*

(7) *l.* 11. 17. *infr. eod. l.* 25. *infr. famil. l.* 5. 6. 18. *in fin. infr. comm. præd. l.* 4. §. 3. *infr. si servitus.*

(8) Per exceptionem: Cur? An quia jus quæsitum difficilius extinguitur, quam quærendum? *Bald.*

(9) Servitus pro parte promitti seu constitui non potest, promissa seu constituta retineri potest. *Constitutum* dicimus, quod hæsit fundo semel: cujusmodi servitus non confunditur prorsus communicatione, vel fundi dominantis, vel utriusque, sed conservatur pro parte dominii. Nec interit omnimodo: licet in eum casum inciderit, a quo incipere non potuit. Nec enim perpetua est regula, quæ vult, Ea, quæ ab initio recte constiterunt, resolvi, si in eum casum reciderint, a quo non potuerunt incipere, vel consistere, *l.* 140. *in fin. infr. de verb. oblig.* Atqui obstare videtur *l.* 11. *infr. eod.* In ejus legis specie promissa tantum fuit servitus, at non constituta; inter quæ discrimen est, ut *supr.* dictum est.

(10) Servitus per partes indivisas imponi et adquiri non potest; per divisas, potest. *l.* 6. *supr. eod.* Pars enim pro diviso non est pars proprie, sed totum; id est, prædium, non pars prædii. *l.* 6. §. 1. *infr. comm. præd.*

(11) Al. *simplici usu, via*: Baro, inepte. *Nam simplicitus viam concedere*, est simpliciter, et indefinite viam concedere: non hoc addito, per hunc vel illum agrum.

(12) Alii: *si cui simpliciter via*; quidam etiam, *si cui simplici usu via.* Illud ferri potest, hoc non item, *l. si via. infr. de servit. præd. rust.* v. Charond. *l.* 9. *veris. c.* 5. Mod.

(13) Inter vivos.

(14) Testamento.

(15) *l.* 13. §. 1. *infr. de servit. præd. rustic.* Idem si quacunque parte volet stipulator. *l. ult. infr. de aqua quotidiana.*

(16) Cessionario vel legatario. Atqui heredis videtur esse electio, velut debitoris. *l.* 26. *infr. de servit. præd. rustic.* adde quæ scripsi *l.* 2. §. 3. *infr. de eo quod certo loco.* Num idem in legato simplici? v. *l.* 71. *infr. de leg.* 1.

(17) Quemadmodum honestas, *ut hic. et l.* 26. *Inf. de servit. præd. rust.* tractus temporis, vide *l.* 2. §. 5. *infr. quod certo.* si per rerum naturam, *l.* 35. *infr. de verb. oblig.* legis, aut principis concessionem, et autoritatem licebit: si nuptiæ secutæ fuerint. v. *l.* 21. *infr. de jure dotium.* v. Oldend. *in Top. in loco ab autor. n.* 5.

(18) Vide *l.* 38. *in fin. supr. de rei vindic.*

(19) *d.* §. 1. *l.* 20. §. 4. §. 5. *infr. de servit. præd. urban.*

(20) *l.* 1. §. 15. *infr. de aqua quotid.*

(21) Adde *l.* 20. §. 1. *infr. de serv. præd. urb.*

(22) Conjunge *l. an pars. infr. pro derelict.* et *l.* 140. *infr. de verb. obligat.* vid. Molinæum *in Labyrintho*, 16. *legum.* Mod.

(23) Id est, promitti. Quid? potestne pro parte retineri constituta? potest. dixi ad *l.* 8. *in fin. supr. eod.*

(24) Imo potest. *l.* 6. *supr. eod.* Solvi non potest pro parte divisa, *ut hic.* pro indivisa potest. *d. l.* 6. In eo differt ab usufructu. *l.* 5. *supr. de usufructu.*

(25) *l.* 14. *in fin. infr. de adimend. l.* 136. *in fin. l.* 140. §. *ult. infr. de verb. oblig.*

(26) *l.* 3. *infr. de stipulatione servorum.*

(27) In hanc legem vide Charond. *lib.* 9. *verisimil. cap.* 5. Govean. *lib.* 2. *var. lect. cap.* 17. Vacon. *lib.* 5. *declarat.* 69. Molin. *ad l.* 1. §. *si quis ita. n.* 42. *de verb. oblig.* Loriot. *de pactis axiomat.* 147. Mod.

(28) *l.* 23. *infr. de servitut. præd. rustic. l.* 157. *in fin. infr. de verb. sign.*

(29) *Via* est, qua non jumentum modo, sed et vehiculum iniri potest.

(30) *Al.* iniri, *vel*, inigere.

(31) *Actus* est, qua jumentum duci potest, vehiculum non potest, ut *l.* 7. *infr. de servitut. præd. rusticor.*

(32) Locus est (ab adjiciente quantitate) similis apud Quintilianum 7. *cap.* 6. *in fin.* Qui sestertium, *inquit*, nummum quinque millia legaverat, cum emendaret testamentum, sublatis sestertiis nummis, argenti pondo posuit, quinque millia remanserunt: apparuit, quinque pondo dari voluisse, quia ille in argento legato modus et inauditus erat et incredibilis.

De genere, possessione, usucapione servitutum. 1. De itinere ad sepulchrum. 2. An locus medius impediat servitutem.

14. PAULUS lib. 15. ad Sabinum.

SErvitutes prædiorum (1) rusticorum, etiam (2) si corporibus (3) accedunt (4), incorporales (5) tamen sunt: et ideo usu non (6) capiuntur (7): vel ideo, quia tales sunt servitutes, ut non habeant certam continuamque possessionem: nemo enim tam perpetuo, tam continenter ire potest, ut nullo momento possessio ejus interpellari videatur. † Idem et in servitutibus prædiorum urbanorum observatur.

§. 1. Servitus *itineris ad sepulchrum*, privati juris manet: et ideo remitti domino fundi servientis [potest]: et adquiri etiam post religionem sepulchri hæc servitus potest.

§. 2. Publico loco interveniente (8) vel via publica, *haustus* servitus imponi potest, *aquæductus* non potest: a (9) principe (10) autem peti solet (11), *ut per viam publicam, aquam ducere sine incommodo publico liceat.* † Sacri et religiosi loci interventus (12) etiam *itineris* servitutem impedit: cum servitus per ea loca nulli deberi potest.

Si nihil vicini intersit. 1. De natura servitutum.

15. POMPONIUS lib. 33. ad Sabinum.

QUotiens nec hominum nec (13) prædiorum servitutes sunt, quia (14) nihil vicinorum interest, non valet (15): veluti, *ne per fundum* (16) *tuum eas, aut ibi consistas:* et ideo, si mihi concedas, *jus tibi non esse fundo tuo uti frui*, nihil agitur: aliter atque si concedas mihi (17), *jus tibi non esse in fundo tuo aquam quærere*, minuendæ aquæ meæ gratia.

§. 1. Servitutum non (18) ea natura est, ut aliquid faciat quis (veluti viridia (19) tollat (20), aut amœniorem prospectum præstet, aut in hoc, ut in suo pingat:) sed (21) ut aliquid patiatur, aut non faciat.

De creditore vel emphyteuta petente servitutem.

16. JULIANUS lib. 40. Digestorum.

EI, qui pignori fundum accepit, non est iniquum, utilem petitionem servitutis dari (22), sicuti ipsius fundi utilis petitio dabitur.

† Idem servari convenit et in eo, ad quem vectigalis fundus pertinet.

De servitute non constituenda pro parte.

17. POMPONIUS lib. singul. Regularum.

VIæ, itineris, actus, aquæductus pars in (23) obligationem deduci non potest: quia usus (24) eorum indivisus (25) est (26): et ideo si stipulator decesserit pluribus (27) heredibus relictis, singuli solidam (28) viam petunt, et si promissor decesserit, pluribus heredibus relictis, a singulis (29) heredibus solida petitio est.

De servitutibus aditione confusis.

18. PAULUS lib. 31. Quæstionum.

PApinianus notat. In omnibus servitutibus, quæ aditione confusæ (30) sunt, responsum est, doli exceptionem nocituram legatario (31), si non patiatur eas iterum imponi.

De servitute non utili.

19. LABEO lib. 4. Posteriorum a Javoleno Epitomatorum.

EI fundo (32), quem quis vendat, servitutem imponi, etsi (33) non utilis sit (34), posse existimo (35): veluti, si aquam alicui [debere] ducere non expediret, nihilominus constitui ea servitus possit: quædam enim [debere] habere possumus, quamvis ea nobis utilia non sunt.

(1) Vid. Joann. Superior. *h. l.* et Charond. *verisimil. lib.* 1. *cap.* 5. §. 3. *et* 5. Ans. adde Joann. Rob. *lib.* 4. *sent. c.* 8. S. L.

(2) §. 2. *Inst. de rebus corporal.*

(3) Rebus, quæ tangi et videri possunt. Corpus quid est? quod tangi et videri potest. Lucretius, *Tangere, vel tangi, nisi corpus, nulla potest res.*

(4) Servitutes, accessiones sunt prædiorum: et sic jura et incorporalia accessiones esse possunt corporum.

(5) Servitutes enim jura sunt: non possunt autem jura tangi, vel videri, sed intellectu tantum percipi.

(6) Nec possidentur, sed quasi. *l.* 32. *in fin. infr. de servit. præd. urban.*

(7) Imo usucapiuntur. *l.* 4. *in fin. infr. de usurp. et usucap.* Goth. Servitutes non possunt usucapi. *l. sequitur.* §. *ult. infr. de usurpat. et usucap.* non possunt enim possideri, cum sint res incorporales, *hic*: ac sine possessione eaque continuata nulla est usucapio, *l.* 3. *et* 25. *infr. de usurp. et usucap.* Utilitatis tamen causa receptum est, ut tempore et diuturno usu acquirantur, *l. si quis diuturno. infr. si servit. vindic.* nam usus earum possessionis loco est. *l.* 15. *infr. eod.* Vid. Charond. *lib.* 9. *verisim. c.* 5. Rævard. ad *Scribonian. c.* 1. Jo. Albert. *recept. lect. jur. lib.* 4. *c.* 8. et Martres. *in notis c.* 10. Mod.

(8) *l.* 1. *infr. tit. prox. l.* 7. *in fin. infr. de servit. præd. rust.*

(9) *l.* 18. *infr. de aqua et aquæ pluv.*

(10) *l. quoties. C. de precibus.*

(11) *l.* 18. *in fin. infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(12) *l.* 17. §. 3. *in fin. infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(13) V. *l.* 1. *supr. eod.*

(14) Atqui possum mihi etiam inutilem servitutem adquirere. *l.* 19. *infr. eod.* adde Guidonem, *q.* 298.

(15) Alii: *non valent.* et sic intelligentur servitutes, quæ revera non valent, nisi sint aut hominum aut prædiorum. *l.* 1. *supr. eod.* ubi autem servitus est, tametsi inutilis est, veluti aquæductus, quam prædii servitutem esse constat, licet aquam ducere mihi non expediat, ea constitui potest, *l. pen. infr. eod.* vid. Govean. *lib.* 1. *lect. var. c.* 15. Coras. *de servit. p.* 34. *et seq.* Jo. Robert. *lib.* 3. *sent. jur. c.* 24. Gerald. Lugoll. *de servit. usucap. c.* 19. Mod.

(16) V. *l. pen. Sup. de pactis. l.* 8. *in fin. infr. si servit. vind.*

(17) *l.* 1. §. 28. *infr. de aqua quotid.*

(18) Principaliter scilicet. in consequentiam tamen interdum venit, ut tu aliquid etiam facias. *l.* 33. *Inf. de servit. præd. urban.*

(19) *Viridaria.*

(20) An *auferat*, an *erigat?*

(21) *l.* 6. §. 2. *infr. si servit. vind. l.* 1. *in fin. infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(22) *l.* 9. *infr. de novi operis nunciat. l. un. in fin. infr. de remissionib.*

(23) *l.* 8. *in fin. supr. eod. l.* 13. §. 1. *infr. de acceptil.*

(24) Recte: quia prædium ipsum, cui cohæret servitus, dividi potest.

(25) *l.* 1. §. 9. *infr. ad l. Falcid. l.* 2. §. 1. *infr. de verb. oblig. l.* 4. §. 4. *infr. si servit. vindic.* aliud est in usufructu. *l.* 5. *Sup. de usufr.*

(26) Imo, jus aquæ dividi potest. *l.* 25. *in fin. infr. de servitut. præd. rustic.*

(27) *l.* 25. §. 10. *infr. familiæ.*

(28) *l.* 4. §. 3. *infr. si servit. vind.*

(29) *d. l.* 4. §. 4.

(30) Ut *l.* 30. *infr. de servit. præd. urb. l.* 11. *in fin. infr. comm. præd. l.* 1. *infr. quemadm. servit.*

(31) Conditionali scilicet, quia pendente conditione heres dominium rei legatæ habet. vide *l.* 4. *Sup. si ususfructus petat.* alias, si pure legatum est, dominium recta via transit in legatarium. *l.* 64. *in fin. Inf. de furtis. l.* 116. *in fin. infr de legat.* 1. *l.* 76. §. 2. *infr. de legat.* 2.

(32) V. hic Joann. Superior. et Leonin. *emendat. lib.* 5. *cap.* 9. *num.* 3. Ans. Præter citatos Pratejum *sentent. c.* 10. et Vitalem *lib.* 2. *variar. lect. c.* 2. Mod.

(33) *Eclog. eod. c.* 17.

(34) Prædio venditoris.

(35) Imo aliud existimandum: quoties enim nec hominum, nec prædiorum interest, servitus constituta non valet. *l.* 15. *supr. eod.* Et ita est, servitus non valet, si neque personæ, neque prædio est utilis. *d. l.* 15. at hic agitur de servitute, quæ prædio quidem inutilis est, personæ tamen ad voluptatem prodest.

De quasi servitutis traditione.

20. Javolenus lib. 5. ex posterioribus Labeonis.

Quoties via (1) aut aliquod jus fundi emeretur, cavendum putat esse Labeo, *per te non fieri, quo minus eo jure uti possit*: quia nulla ejusmodi juris vacua traditio esset (2). Ego puto, usum ejus juris pro (3) traditione possessionis accipiendum esse. Ideoque [et] interdicta (4) veluti possessoria constituta sunt (5).

TIT. II.

DE (6) SERVITUTIBUS PRÆDIORUM URBANORUM (7).

Utrum locus medius servitutem impediat. 1. *In quem datur actio confessoria.*

1. Paulus lib. 21. ad Edictum.

Si (8) intercedat (9) solum (10) publicum, vel via publica, neque itineris, actusve, neque altius tollendi, servitutes impedit: sed immittendi (11), protegendi (12), prohibendi (13): item fluminum et stillicidiorum servitutem impedit: quia cœlum (14), quod supra id solum intercedit, liberum esse debet (15).

§. 1. Si ususfructus tuus sit, ædium proprietas mea, quæ onera vicini sustinere debeant, mecum (16) in solidum agi potest: tecum, nullo modo.

Aliquot species servitutum urbanarum.

2. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

Urbanorum prædiorum jura talia (17) sunt: altius (18) tollendi, et officiendi (19) luminibus (20) vicini (21), aut non extollendi (22). † Item stillicidium avertendi in tectum, vel aream vicini (23), aut non avertendi (24). † Item immittendi tigna in parietem vicini: et denique (25) projiciendi, protegendive (26): cæteraque istis similia.

3. Ulpianus lib. 29. ad Sabinum.

Est et hæc servitus, ne prospectui (27) officiatur.

De servitute luminum, vel, ne luminibus officiatur.

4. Paulus lib. 2. Institutionum.

Luminum [in] servitute constituta (28), id adquisitum videtur, ut vicinus lumina nostra excipiat. Cum autem servitus imponitur, *ne luminibus officiatur*, hoc maxime adepti videmur (29), ne jus sit vicino, invitis nobis altius ædificare, atque ita minuere lumina nostrorum ædificiorum (30).

Quis dicatur invitus.

5. Ulpianus lib. 17. ad Edictum.

Invitum autem in servitutibus accipere debemus, non eum (31), qui contradicit, sed eum (32), qui (33) non consentit. Ideo Pomponius lib. XL. [et] infantem et furiosum invitos recte dici ait: non enim ad factum (34), sed ad jus (35) servitutis hæc verba referuntur.

(1) Vid. Jo. Robertum *sent. jur. lib.* 2. c. 26. *et lib.* 1. c. 24. et Lugoll. *de servit. usucap.* c. 19. Mod.

(2) Sed patientia. *l.* 15. *in fin. supr. eod.*

(3) *l.* 1. *in fin. infr. de servit. præd. rust. et arg. l.* 3. *in pr. vers. dare. supr. de usufr.*

(4) *l.* 2. *C. h. t. l.* 8. *§. antepen. in fin. l.* 16. *in fin. infr. si serv. vind.*

(5) Sed et Publiciana. *l.* 11. §. 1. *supr. de Publiciana.*

(6) 58. *Eclog.* 2.

(7) *Lib.* 2. *Inst.* 3.

(8) 58. *Eclog.* 2. c. 1.

(9) V. *l.* 14. *§. fin. supr. tit. prox.* Goth. In editione vulgata lex hæc præcedenti titulo subjiciebatur, sed male, ut docet Anton. August. *emendat. l.* 3. c. 1. præter quem vid. Coras. *de servitut. pag.* 180. Mod.

(10) Via, iter, actus, altius tollendi jus, publici soli, vel viæ publicæ interpositione non impeditur: immittendi, protegendi, avertendi stillicidii, impeditur.

(11) ἐμβάλλειν δοκόν.

(12) ἐξωστὴν ποιεῖν.

(13) Græci ita legunt, ἢ ἐπιπέμπειν ὕδωρ, ἢ σταλαγμὸν κεράμων. Vulgata, *projiciendi.*

(14) *l. ult.* §. 4. *infr. quod vi.*

(15) *l.* 24. *infr. eod.* adde *l. ult. in fin. Inf. quod vi, aut clam.*

(16) De servitute cum domino tantum agitur. *Accurs.*

(17) §. 1. *Inst. eod.*

(18) *Altius tollendi* servitus quid est? estne, ut mihi altius tollere liceat ædes meas? atqui hoc mihi natura conceditur sine servitute et stipulatione. Cujus enim solum est, ejusdem est (ut vulgo dicitur) cœlum. *l.* 8. *l.* 9. *C. h. t.* Quid igitur? altius tollendi servitus estne, ut tu altius ædificium tuum tollas, nempe ut a mea area vel domo ventos frigidissimos, et pestilentes forte avertas, vel, ut solis ἀντανάκλασιν seu refractionem meis ædibus opacis adferas, vel ut meam domum altius tollendo tegas, ne ex longinquo videatur, cum mea intersit tegi, et publicis omnium oculis invidiæque non exponi?

(19) *Officiendi luminibus* servitus duplex constitui potest, activa; vel passiva: activa, ut mihi liceat luminibus tuis officere: passiva, ut tu meis luminibus officias, quia forte id mea interest fieri, puta ad nimium Solis ardorem evitandum. Fulgosius exemplum ponit in artifice, qui *scavozarias* exercet. Potest et id utile esse propter penum, vinum, et alia hujusmodi, quæ opacis locis commodius conservantur, quam soli nimiæque luci expositis. v. *l.* 17. §. 2. *Inf. eod.*

(20) Hæc duo etiam numerantur inter servitutes rusticas. *l.* 2. *Inf. de servitut. præd. rustic.*

(21) Non in infinitum. v. *l.* 12. *infr. eod.*

(22) Ad id citra servitutem nemo tenetur. *l.* 1. *circa finem principii supr. eod.*

(23) Ut aqua vicino potius, quam nobis noceat. v. *l.* 20. §. 2. *et seq. Inf. eod.*

(24) Eoque pacto cisterna mea juvatur, tua minuitur.

(25) Καὶ τὸ ποιῆσαι σωλάριον, ἢ βαστέρνιον, facere solarium, aut basternium, 58. *Eclog.* 2. c. 2.

(26) Quæ immittuntur aliquo loco, requiescunt: quod projicitur, ita projicitur, ut et nusquam requiescat: qualia sunt mœniana et subgrundæ, *l.* 242. §. 1. *infr. de verb. signif.* Græci hic projecta basternas, projecta mœniana et solaria interpretantur.

(27) Quæ a servitute, ne luminibus officiatur, differt. vide *l.* 15. *l.* 16. *Inf. eod.*

(28) Vide Cujac. *lib.* 17. *observ.* 35. et de servitute luminis, et quomodo differat a servitute, ne luminibus officiatur, Bart. Cæpoll. *de servit. urban. præd. cap.* 35. *et seq.* S. L.

(29) Non enim hoc solo fit adversus servitutem luminum, sed quocunque modo quid fiat ad luminis impedimentum. *l.* 15. *infr. eod.* adde Coras. *de servitut. p.* 50. Mod.

(30) Servitute, ne luminibus officiatur, incommodum nostrum propulsamus: servitute luminum, vicini incommodum ad nostrum commodum procuramus.

(31) Id est, non tantum. sic Varro 3. *de re rustica* 9. loquens de gallinis rusticis: *Similes facie non his villaticis gallinis nostris, sed Africanis aspectu.*

(32) Sensus est non tantum eum, qui contradicit; solens est enim hæc JCt. locutio, quam qui interpolant adjecto *solum*, iis neque manus, neque mens sana est, vid. Ant. August. et Zoannett. *Restit. ad ff.* c. 20. Mod.

(33) Invitus est, qui non consentit, licet non contradicat. adde *l.* 45. §. 5. *infr. de ritu.* Unde colligunt, Taciturnitatem, si de tacentis jure minuendo agatur, pro consensu non haberi. de quo tamen vide Socinum, *regula Taciturnitas.* 391.

(34) Id est, nullo hic opus est nostro facto, puta contradictione, ut nobis invitis aliquid altius sublatum esse dicatur.

(35) Quod nobis competit. Interea hic observa, *invitum* dici variis de causis, veluti si contradicit, si non expresse consentit. quod non tantum hoc loco, sed in infante, furioso, et procuratore locum habet, *l.* 8. §. 1. *supr. de procuratorib.* et patrono, si ejus liberta divortium fecerit. *l.* 45. §. 5. *infr. de ritu nupt.* At invitus matrimonium filius non contrahit, qui patre cogente contrahit. *l.* 22. *Inf. de ritu.* Quis *consentire* dicatur, vide *l.* 12. *Inf. de sponsalib.*

Quibus modis hæ servitutes amittuntur.

6. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

HÆc autem jura similiter, ut rusticorum quoque prædiorum (1), certo tempore (2) non utendo pereunt: nisi quod hæc dissimilitudo est, quod non omnimodo pereunt non utendo: sed ita (3), si vicinus simul libertatem (4) usucapiat: veluti si ædes tuæ ædibus meis serviant, ne altius tollantur, ne luminibus mearum ædium officiatur: et ego per statutum tempus fenestras meas præfixas (5) habuero vel obstruxero, ita demum jus meum amitto, si tu per hoc tempus ædes tuas altius sublatas habueris: alioquin, si nihil novi feceris, retineo servitutem (6). † Item si *tigni immissi* ædes tuæ servitutem debent, et ego exemero tignum, ita demum amitto jus meum, si tu foramen unde exemptum est tignum, obturaveris, et per constitutum tempus ita habueris: alioquin, si nihil novi feceris, integrum jus suum permanet.

7. Pomponius lib. 26. ad Quintum Mucium.

QUod autem ædificio meo me posse consequi, ut libertatem usucaperem, dicitur (7), idem me non consecuturum, si arborem eodem loco sitam habuissem, Mucius ait: et recte; quia (8) non ita in suo statu et loco maneret arbor, quemadmodum paries, propter motum naturalem arboris (9).

De pariete communi demoliendo et reficiendo.

8. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

PArietem (10), qui naturali ratione communis est, alterutri vicinorum demoliendi (11) eum, et reficiendi jus non est: quia non solus dominus est (12).

De eo, qui tollendo obscurat ædes vicini.

9. Ulpianus lib. 53. ad Edictum.

CUm eo, qui tollendo obscurat vicini ædes, quibus non serviat (13), nulla (14) competit actio.

Heres non potest in domo, quæ sibi remanet, ædificare ita, ut usus ædium legatarum totaliter perimatur: secus si aliqualiter incommodetur. Bart.

10. Marcellus lib. 4. Digestorum.

GAurus Marcello: Binas ædes habeo, alternas tibi lego: heres ædes alteras altius tollit, et luminibus tuis officit: quid cum illo agere potest? et an (15) interesse putes, suas ædes altius tollat, an hereditarias (16)? et de illo (17) quæro, an per alienas (18) ædes accessum heres ad eam rem, quæ legatur, præstare debet: sicut solet quæri (19), cum ususfructus loci legatus est, ad quem locum accedi, nisi per alienum, non potest? Marcellus respondit: Qui binas ædes habebat, si alteras legavit, non dubium est, quin heres [alias] possit altius tollendo obscurare (20) lumina legatarum ædium. Idem (21) dicendum est, si (22) alteri ædes, alteri aliarum usumfructum legaverit (23). Non autem [semper] simile est itineris argumentum (24): quia sine accessu nullum est fructus legatum: habitare autem potest, et ædibus obscuratis. Cæterum, usufructu loci legato, etiam accessus dandus (25) est: quia, et haustu relicto, iter quoque (26) ad hauriendum præstaretur. Sed ita officere luminibus et obscurare legatas ædes conceditur, ut (27) non penitus lumen recludatur, sed tantum relinquatur, quantum sufficit habitantibus in usus diurni moderatione.

De forma antiquorum ædificiorum servanda. 1. De arbitro accipiendo.

11. Ulpianus lib. 1. de Officio Consulis.

QUi luminibus vicinorum officere, aliudve quid facere contra commodum eorum vellet, sciet se formam (28) ac statum antiquorum (29) ædificiorum custodire (30) debere.

§. 1. Si inter te et vicinum tuum non convenit, ad quam altitudinem extolli ædificia, quæ facere instituisti, oporteat, arbitrum accipere poteritis (31).

(1) Adi Joan. Robertum *lib.* 3. *sent. jur. c.* 8. Mod.

(2) Decennio inter præsentes: vicennio inter absentes. *l.* 13. *C. de servitut.*

(3) Servitute non tollendi, aut luminibus meis non officiendi, non liberaris hoc solo, quod meas fenestras obstruxi vel occlusi: hoc amplius tibi necesse est, ut ea servitute libereris, ut per idem tempus ædes tuas altius sublatas habueris. Unde constat, urbanas servitutes omnimodo non utendo, non perire: sed hoc amplius exigi, ut qui mihi servitutem debet, libertatem usuceperit ædificio posito, *ut hic.* An et arboris positione per id tempus libertatem usucapere quis potest, ut ædificio posito? nôn usucapit. *l.* 7. *infr. eod.*

(4) *l.* 4. *in fin. infr. de usucap.*

(5) Κἀγὼ φράξω, ἢ κατακλείσω, obstruxero, vel occlusero. 58. *Eclog.* 2. *c.* 6.

(6) Id est, rusticam servitutem amittit, qui non utitur. *l.* 4. §. *antepen. infr. de usurp. et usucap.* urbanam non continuo amittit, qui non utitur, nisi et adversarius libertatem usuceperit. *d. l.* 4. *in fin. l.* 18. *in fin. infr. quemadm. servit.*

(7) *l.* 6. *supr. eod.*

(8) Arbor non est, ita ut paries, immobilis. *Eclog. eod. cap.* 6. *in fin.* Arboris enim motus est aliquis, et quidem naturalis: parietis, nullus; non enim tempore augetur, ut arbor.

(9) Id est, quia arboris stipes et frondes crescunt. Nam motus, quo arbores vi ventorum impelluntur, naturalis non est, sed accidentalis. Zoannetus 20. *restitutionum.*

(10) *Eclog. eod c.* 8.

(11) V. *l.* 12. *infr. commun. divid.* quidam hoc ita intelligunt, nisi refectio sit necessaria. *Duar.*

(12) Vide quæ scripsi ad *l.* 20. *infr. pro socio.*

(13) *l.* 15. *in fin. infr. eod. l.* 8. 9. *C. h. t.*

(14) Imo aliqua esse debet: in hoc enim malitiosus est: malitiis autem hominum non indulgendum est. *l.* 38. *supr de rei vind.*

(15) Huic primæ quæstioni respondetur in *vers. Marcellus. infr. eod.*

(16) Heres, hereditarias ædes alius tollendo, potest officere luminibus alterarum ædium, quæ legatæ sunt. *vers. Marcellus respondit. eod. infr. l.* 30. *supr. de usufructu.*

(17) Huic secundæ quæstioni respondetur in *vers. Non autem semper simile est. infr.*

(18) Suas.

(19) *l.* 1. §. 2. *supr. si ususfruct. petatur.*

(20) Non in totum tamen. *vers. sed ita. infr. eod.*

(21) Quia legatarius proprietatis, poterit suas ædes tollere, et officere luminibus earum ædium, in quibus usumfructum habet.

(22) Si alterarum ædium usumfructum legaverit. Cujac. 1. *obs.* 7. ut apud Paulum *l.* 30. *supr. de usufr.*

(23) Aliud est, si heres usufructuario invito velit altius ædes tollere. *l.* 7. §. 1. *supr. de usufruct.*

(24) Argumentum a servitute itineris, ad luminum servitutem non simile est: sine accessu aut itinere, nullum est legatum fructus: sine lumine ædes obscuratæ habitari possunt.

(25) Legatario ædium vel ususfructus, idque ab herede testatoris. An gratuitum accessum præstare cogendus est heres? etiam gratuitum. *l.* 44. §. 9. *infr. de leg.* 1. hoc enim tacite voluisse testatorem præsumptio est.

(26) *l.* 3. §. *ult. infr. de serv. præd. rustic.*

(27) *l.* 24. *infr. eod. l.* 30. *supr. de usufruct. et quemadm.*

(28) *l.* 1. *in fin. l.* 2. *infr. de aqua et aquæ pluviæ. l. ult. in fin. C. de servit. et aqua. l.* 1. *C. de ædificiis privatis.* vide Cujac. 17. *observat.* 35.

(29) Antiquorum ædificiorum formam et statum servare oportet.

(30) Arbiter in eam rem sumetur.

(31) Qui a consule dabatur, *l. ult. supr. de judic. l. sub diversis. infr. de condit. et demonstrat.* vid. Martres. *in not. c.* 12. Mod.

*

De viridariis supra ædificia.

12. JAVOLENUS lib. 10. ex Cassio.

ÆDificia, quæ servitutem patiuntur, *ne* (1) *quid altius tollatur*, viridia (2) supra eam altitudinem habere possunt: at si *de prospectu* est, eaque obstatura sunt, non possunt (3).

De tubulis juxta communem parietem. 1. *De pictura, et incrustatione parietis communis.*

13. PROCULUS lib. 2. Epistolarum.

QUidam (4) Hiberus nomine, qui habet (5) post horrea mea insulam, balnearia fecit secundum (6) parietem communem: non (7) licet (8) autem tubulos (9) habere admotos ad parietem communem, sicuti ne parietem quidem suum per parietem communem. De tubulis eo amplius hoc juris est, quod per eos flamma torretur paries: qua de re, volo (10) cum Hibero loquaris, ne rem illicitam faciat. Proculus respondit: Nec Hiberum pro ea re dubitare puto, quod rem non permissam facit, tubulos secundum communem parietem extruendo.

§. 1. Parietem communem incrustare (11) licet secundum Capitonis sententiam: sicut licet [mihi] pretiosissimas picturas habere in pariete communi: cæterum, si demolitus (12) sit vicinus, et ex stipulatu actione damni infecti agatur, non (13) pluris, quam vulgaria (14) tectoria (15), æstimari debent. Quod observari et in incrustatione oportet.

De area non serviente, et legitimo spatio.

14. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1. (16) de Constitutionibus.

IMperatores (17) Antoninus et Verus Augusti rescripserunt, *in area* (18), *quæ* (19) *nulli servitutem debet* (20), *posse dominum vel alium voluntate ejus ædificare, intermisso* (21) *legitimo* (22) *spatio a vicina insula.*

Discrimen luminis et prospectus.

15. ULPIANUS lib. 29. ad Sabinum.

INter servitutes, *ne luminibus officiatur* (23), et *ne prospectui offendatur*, aliud et aliud observatur: quod in *prospectu* plus quis habet, ne quid ei officiatur ad gratiorem (24) prospectum, et liberum (25): *in luminibus* autem [non officere], ne lumina (26) cujusquam obscuriora fiant; quodcunque (27) igitur faciat ad luminis (28) impedimentum, prohiberi potest, si servitus debeatur: opusque ei novum nunciari potest (29), si modo sic faciat, ut lumini noceat.

16. PAULUS lib. 2. Epitomarum Alfeni Digestorum.

LUmen (30), id est, ut cœlum (31) videretur: et interest inter *lumen*, et *prospectum*: nam *prospectus* etiam ex (32) inferioribus locis est: *lumen* ex inferiore loco esse non potest.

3. *et* 4. *De pacto:* servitutes uti nunc sunt, ut ita sint.

17. ULPIANUS lib. 29. ad Sabinum.

SI arborem ponat, ut lumini officiat (33), æque dicendum erit, contra impositam servitutem eum facere: nam et arbor efficit, quo minus cœli (34) videri possit. Si tamen id quod ponitur, lumen quidem nihil impediat, solem autem auferat, si quidem eo loci, quo gratum erat eum non esse; potest dici, nihil contra servitutem facere: sin vero heliocamino (35) vel solario (36), dicendum erit, quia umbram facit in loco, cui sol fuit necessarius, contra servitutem impositam fieri.

(1) Τȣ̃ μὴ ὑψῶσαι, id est, *non tollendi servitutem debens*, supra conventam altitudinem arborem habere potest: ἀπόψεως δὲ, hoc est, *prospectus servitutem debens*, arbores prospectum impedientes habere non potest. *Eclog. eod. cap.* 12.

(2) Δένδρον, arborem, ita Græci *d. loco. al.* viridaria. adde *l.* 79. *in fin. infr. de verb. signif.*

(3) Ratio diversitatis. vide *l.* 15. 16. *infr. eod. Novell.* 63. *Novell.* 165.

(4) Hæc verba sunt Consultoris, ad Proculum scribentis.

(5) Id est, habitat, ut apud Ciceronem. 7. *famil.* 6. Varr. Nonium.

(6) Id est, juxta et prope. Licet mihi πλησίον τȣ̃ κοινȣ̃ τοίχȣ, secundum parietem communem balneum habere, *ut hic.* quamvis paries humorem capiat, nisi forte per humorem adsiduum ei noceatur. *l.* 19. *infr. eod.* At non eodem modo mihi licet parieti communi σωλῆνας ἐνȣ̃ν, fistulas jungere, *d. l.* 19. ut nec ei τȣ̀ς καπνȣ̀χȣς ἐπιθεῖναι, tubulos fumarios imponere, *ut hic. et* 58. *Synops.* 21. *ex tit.* 2. *cap.* 13. *et* 19.

(7) Non licet κοινωνῷ, socio balneum domi suæ facienti τȣ̀ς καπνȣ́χȣς, tubulos fumarios parieti communi, vel parietem suum imponere. *Eclog. eod. cap.* 13.

(8) *l.* 19. *in fin. eod.* hæc etiam verba sunt consultoris.

(9) Vid. Cott. *in memorabil. in voce tubi.* Cujac. *lib.* 1. *obs. c.* 4. Rom. *sing.* 401. Cæpoll. *caut.* 84. *in libell.* Cagnol. *ad leg. qui in alterius n.* 24. *de reg. jur.* Mod.

(10) Consultor Proculum alloquitur. Hujusmodi monitionibus Jurisconsulti operam dabant, nec minus in eo poterant, quam ipsi Judices. vide Ciceronem *pro Quintio.* Duar. *hic. et* 2. *disp.* 28. Cujac. 18. *obs.* 38.

(11) Μαρμαρȣ̃ν καὶ γράφειν, incrustare, et pingere parietem communem licet. *Eclog. d. cap.* 13. adde *l.* 79. *in fin. infr. de verb. signif.*

(12) Vide quæ notavi ad *l.* 12. *Inf. comm. divid.*

(13) Non pluris æstimantur τὰ ἐπιτερπῆ ἢ αἱ μαρμαρώσεις, id est, voluptuaria. quam incrustationes. Græci *illo loco.*

(14) Ac gregalia. Seneca 13. *Epistolar.*

(15) De tectorio vide *l.* 241. *infr. de verb. signif.*

(16) *Papirius Justus* libros. xx. de constitutionibus scripsit.

(17) Vid. Coras. *ad l. si intercedat. num.* 10. *de servitut.* Brisson. *lib.* 1. *select. antiq. c.* 2. et Vital. *l.* 2. *variar. lect. c.* 7. Mod.

(18) Vide quæ scripsi ad *l. ult. in fin. C. de servit.*

(19) Ut *l.* 9. *supr. eod.*

(20) *Quæ servitutem luminum*, Cujacius 1. *observ.* 4. *arg. l.* 3. *supr. eod.* reprehensus a Roberto 2. *receptarum* 20.

(21) At enim videtur legitimum spatium intermittendo, aliquid de sua area suoque fundo amittere.

(22) Legitimum hoc spatium fuit duorum pedum et semis: quod veteres *Ambitum* appellarunt. Festus *in Ambitus* 15. Isidor. *idt.* Varro 4. *de lingua.* Cicero *Topic.* 1. Victorinus 1. eosque pedes *sestertium pedem* in XII. Tabulis dici autor est Volusianus libro *de asse*: quo verbo veteres vocari duos pedes et semissem intellexerunt. 3. Plin. 3. Fest. *ibid.* Ab horreis publicis ædificia privatorum 100. pedibus: a cæteris publicis ædificiis quindecim distincta. *l.* 4. *l.* 46. *C. Theodos. de operib. publicis.* Postea ab horreis publicis, privatorum ædificia distincta 15, a privatis, 10. *l. si cui. l. Mæniana.* 11. *C. de ædific. privat.* quod imitatus videtur Gundebaldus *in legibus Burgundionum.* sublata lege 12. *C. de ædificiis privatis.* Adde quæ scripsi ad *l.* 15. §. 14. *infr. de damno.* vid. etiam Brissonium 1. *Antiquit.* 2. Cuj. 1. *obs.* 4.

(23) Inter hanc servitutem, et ne altius tollere liceat, num differentia est? non esse putat Cujacius: quem vide 17. *obs.* 35. Goth. add. Charond. *lib.* 1. *verisim. c.* 5. et Jo. Robert. *lib.* 4. *sentent. jur. c.* 7. Mod.

(24) Gratior et liber prospectus quis? ut quaqua versus possis prospicere, non tantum ex alto, sed et ex transverso, vel inferiori.

(25) De prospectu tres leges esse dicunt, maris, hortorum et scripturæ publicæ: adde etiam montium: de quorum prospectuum intervallis, v. Harmenop. 2. *tit.* 4.

(26) Quæ ex alto tantum veniunt. *l.* 16. *infr. eod.*

(27) Imo non quodcunque. *l.* 12. *supr. eod.*

(28) Quod ex alto venit.

(29) *l.* 6. *in fin. infr. si serv. vind.*

(30) *Lumen*, estne servitus ne luminibus officiatur, an servitus luminum? vide Duar. 1. *disp.* 33.

(31) Quod supra nos est.

(32) Et in inferiora loca.

(33) *l.* 7. *l.* 12. *supr. eod.*

(34) Impedit enim arbor, non ut cœlum, sed ut ejus minus videatur.

(35) Id est, solari fornaci, seu vaporario soli opposito. Plin. 2. *epist.* 17.

(36) Id est, loco, quo horæ ad solem, veruto vel pinnula denotantur. Bald. *hic.* Goth. Vid. Alberic. Gentil. *de divers. temporib. appell. c.* 6. Ans.

§. 1. Per contrarium, si deponat ædificium, vel arboris ramos, quo facto locus opacus quondam cœpit solis esse plenus, non facit contra servitutem: hanc enim debuit, *ne luminibus officiat*: nunc, non luminibus officit, sed plus æquo lumen facit (1).

§. 2. Interdum dici potest, eum quoque, qui tollit ædificium, vel deprimit, luminibus officere: si forte κατ' ἀντανάκλασιν (2), *id est, per refractionem, seu repercussionem*, vel pressura (3) quadam lumen in eas ædes devolvatur.

§. 3. Hæc lex traditionis, *Stillicidia* (4), *uti nunc sunt, ut ita sint*, hoc significat, impositam vicinis necessitatem stillicidiorum excipiendorum: non illud, ut etiam emptor stillicidia suscipiat ædificiorum vicinorum: hoc igitur pollicetur venditor, sibi quidem stillicidiorum servitutem deberi, se autem nulli debere (5).

§. 4. Quæ de stillicidio scripta sunt, etiam in cæteris servitutibus (6) accipienda sunt, si in contrarium nihil nominatim actum est (7).

Si fistulæ damnum ædibus dent.

18. Pomponius lib. 10. ad Sabinum.

Si fistulæ (8) per quas aquam ducas, ædibus meis applicatæ, damnum mihi dent, in factum (9) actio mihi competit: sed et damni infecti stipulari (10) a te potero.

Quæ possunt haberi juxta parietem communem.

19. Paulus lib. 6. ad Sabinum.

Fistulam (11) junctam (12) parieti communi, quæ aut ex castello (13), aut ex cœlo aquam capit, non jure haberi, Proculus ait: sed non posse (14) prohiberi (15) vicinum, quominus balneum (16) habeat secundum parietem communem, quamvis humorem capiat paries: non magis, quam si vel in triclinio suo, vel in cubiculo aquam effunderet. Sed Neratius ait, si talis sit usus tepidarii, ut adsiduum humorem (17) habeat, et id noceat vicino, posse prohiberi eum.

§. 1. Juxta communem parietem cameram ex figlino opere (18) factam, si ita retineatur (19), ut, etiam sublato pariete maneat, si modo non impediat refectionem communis parietis, jure haberi licet.

§. 2. Scalas (20) posse me ad parietem communem habere, Sabinus recte scribit: quia removeri hæc (21) possunt.

De possessione servitutum urbanarum. 1. Effectus servitutis concessæ. 2. De ædificio sublato, et restituto. 3. De stillicidio. effectus ejus servitutis.

20. Idem lib. 15. ad Sabinum.

Servitutes (22), quæ (23) in (24) superficie consistunt, possessione retinentur. Nam, si forte ex ædibus meis in ædes tuas tignum immissum habuero, hoc, ut immissum habeam, per (25) causam tigni possideo habendi consuetudinem (26). † Idem eveniet et si mœnianum in tuum immissum habuero, aut stillicidium in tuum projecero: quia in tuo aliquo utor, etsi (27) quasi (28) facto quodam possideo.

§. 1. Si (29) domo mea (30) altior area tua esset, tuque mihi *per aream tuam in domum meam* (31) *ire agere* cessisti, nec (32) ex plano aditus ad domum meam per aream tuam esset, vel gradus (33), vel clivos (34) propius (35) januam meam jure facere possum (36): dum ne quid ultra, quam quod necesse est, itineris causa demoliar.

§. 2. Si sublatum sit ædificium, ex quo *stillicidium* cadit, ut eadem specie et qualitate reponatur, utilitas exigit, ut idem intelligatur: nam (37) alioquin, si quid stri-

(1) Vicini luminibus non officit ædificando, qui plus æquo lumen vicino facit.

(2) ἀνάκλασιν legit Alciat. 2. *parerg.* 25. Goth. Vid. Ant. Augustin. *emendat. lib.* 4. *c.* 16. S. L.

(3) Forte *repercussione* vel pressura lumen fieri intelligitur, quod fit per σύνθλιψιν, et collisionem.

(4) Ita legendum apud Varronem, *l.* 4. *de lingua.* Eadem formula itinera recipiebantur, *l.* 1. *in pr. et* §. 11. *infr. de itinere. l.* 69. §. 5. *infr. de evict.* Cic. 1. *de oratore.* flumina, *l.* 33. *Inf. de contr. empt.* Varro 4. *de lingua.* paries, *l.* 33. *Inf. eod.* et breviter servitutes, *l.* 39. *infr. de act. empt.* adde *l.* 10. *Inf. comm. prædiorum.*

(5) Id est, hujusmodi oratio venditori nocet, quia ambigua. *l.* 33. *infr. de contr. empt.*

(6) Puta flumine. *d. l.* 33.

(7) Quod primo loco spectandum est. *d. l.* 33.

(8) De fistulis vid. Bart. *h. l.* et Anton. Fabr. *lib.* 3. *conject. c.* 1. Ans.

(9) Ex lege Aquilia.

(10) *l.* 29. *infr. eod. l.* 17. *in fin. Infr. si servit. vind.*

(11) *Eclog. eod. cap.* 19. Goth. vid. Coras. *lib.* 6. *miscell. c.* 26. Mod.

(12) *l.* 13. *supr. eod.*

(13) Id est, aquæ publicæ receptaculo. *l.* 1. §. 39. *in fin. Inf. de aqua quot.* an idem in sterquilinio? v. *l.* 17. §. *fin. infr. si servitus vindicetur.*

(14) *l.* 6. §. *fin. infr. si servit. vind.* Ans.

(15) Distingue ut *Inf.*

(16) Vel furnum.

(17) Vide *l.* 57. *infr. locati.*

(18) ἀπὸ βησάλων. *Eclog. eod. c.* 19. id est, ex laterculis. βήσαλον Græcis idem est, quod testa. Vide Cujac. 9. *obs.* 25. adde quæ scripsi ad §. 29. *Theoph. Inst. de rerum divis.*

(19) Secus si ei incumbat. *l.* 13. *supr. eod.*

(20) *Eclog. eod. cap.* 10.

(21) *Hæ.*

(22) Vide Robertum 4. *sent.* 8.

(23) Quid, si legamus, *per ea, quæ in superficie etc.* ut illud cohæreat cum proxime sequentibus *per causam tigni possideo:* ut sit sensus, per causam tigni mœniani, et stillicidii et talium, quæ in superficie consistunt, *l.* 3. *Sup. de servitut.* servitutum possessionem non minus retineri, quam si facto ipso, et corpore nostro possidemus. Eodem modo nonnulli censent, jus molendini retineri posse, si pilæ in flumen defigantur testandi sui juris causa.

(24) αἱ τῶν οἴκων δουλεῖαι, ædium servitutes possessione retinentur, et consuetudo utenti servatur. 58. *Eclog.* 2. *cap.* 20.

(25) *Per causam tigni possidere*, est tigni occasione atque interventu possidere, et ut *infr.* dicitur, quasi facto quodam possidere.

(26) Videtur legendum, *habendi consuetudine.*

(27) *Al.* et sic.

(28) Quasi facto quodam ac proprio possidet, qui per tignum, mœnianum et stillicidium possidet.

(29) Vide 2. Harmen. 4. §. 50. 51.

(30) Vid. Coras. *de servit. p.* 44. *et ad* §. *seq.* Martres. *in not. cap.* 14. Mod.

(31) Quæ tua area inferior est.

(32) Quia tua area altior est domo mea.

(33) Quibus ex tua area in meam domum descendam: aut vice versa, quibus ex mea domo in tuam aream ascendam.

(34) Scalas.

(35) An in tua area? videri possit. Cur? si iter ita fractum et corruptum sit, ut iri non possit, nisi opere aliquo facto, licet fodiendo et aperiendo iter facere. *l.* 10. *supr. de servitutib. l.* 11. §. 1. *infr. comm. prædior.* Contrarium dicendum hic videbatur, nimirum ut per meum tantum ire possim, et in meo gradus vel clivos facere. *l.* 11. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.* Cæpolla 1. *de servitutib.* 43.

(36) Id est, cui servitus conceditur, ei omnia videntur concessa, sine quibus ea uti non potest. *l.* 10. *Sup. de servit. l.* 3. §. 3. *l.* 5. *infr. tit. prox.* vide *l.* 6. *infr. de alim.*

(37) Ratio hæc dubitandi est: Finge stillicidium eadem qualitate et specie repositum esse, jus stillicidii estne amissum? si jus strictum intuemur, amissum videtur: nam jure stricto aliud est stillicidium, quod ante fuit; aliud, quod repositum est. Deinde sublato ædificio fructuario, ususfructus ædificii ita interit, ut ne in ejus quidem area perseveret. Ita jus est, inquam, in usufructu: igitur et in servitute urbani prædii, et stillicidio. Atqui utilitas in servitutibus urbanis aliud exigit. *hac lege.*

etius (1) interpretetur (2), aliud est, quod sequenti loco ponitur: et ideo, sublato ædificio, ususfructus interit (3): quamvis area pars est ædificii.

§. 3. Si servitus *stillicidii* imposita sit, non licet domino servientis areæ ibi ædificare, ubi (4) cassitare (5) cœpisset stillicidium.

§. 4. Si antea ex tegula cassitaverit stillicidium, postea ex tabulato. vel ex alia materia cassitare non potest (6).

§. 5. Stillicidium, quoquo modo adquisitum sit, altius tolli potest: levior enim fit eo facto servitus: cum quod ex alto cadet (7), lenius (8), et interdum direptum (9), nec perveniat ad locum servientem: inferius demitti non potest, quia fit gravior servitus, id est, pro (10) stillicidio flumen. Eadem causa, retro (11) duci potest stillicidium: quia in nostro magis incipiet cadere: produci non potest, ne alio loco cadat stillicidium, quam in quo posita servitus est: lenius facere poterimus, acrius non. † Et omnino sciendum est, *meliorem vicini conditionem fieri posse, deteriorem non posse*: nisi aliquid nominatim, servitute imponenda, immutatum fuerit.

§. 6. Qui in area, in qua stillicidium cadit, ædificat, usque (12) ad eum locum perducere ædificium potest, unde stillicidium cadit, [recte] sed [et] si in ædificio cadit stillicidium, supra ædificare ei conceditur, dum tamen stillicidium recte recipiatur (13).

Si ex duabus servitutibus altera remittatur.

21. Pomponius lib. 33. ad Sabinum.

SI domus (14) tua ædificiis meis utramque (15) servitutem deberet, ne *altius tolleretur*, et *ut stillicidium ædificiorum meorum recipere deberet*, et tibi concessero, *jus esse, invito me, altius tollere ædificia tua*: quod ad stillicidium meum attinet, sic statui debebit, ut, si altius sublatis ædificiis tuis stillicidia mea cadere in ea non possint, ea ratione (16) altius tibi ædificare non liceat: si non impediantur stillicidia mea, liceat tibi altius tollere.

De luminibus præsentibus et futuris.

22. Julianus lib. 2. ex Minicio.

QUi ædificium habet, potest servitutem vicino imponere: ut non solum de his luminibus, quæ in præsentia erunt, sed etiam de his, quæ postea fuerint, caveat (17).

De servitutibus Luminum. 1. *De ædificio futuro.*

23. Pomponius lib. 33. ad Sabinum.

SI servitus (18) imposita fuerit, *lumina* (19), *quæ nunc* (20) *sunt, ut ita sint*, de futuris luminibus nihil caveri videtur (21): quod si ita sit cautum, *ne luminibus* (22) *officiatur*, ambigua (23) est scriptura: utrum ne his luminibus officiatur, quæ nunc sunt, an etiam his, quæ postea quoque fuerint? [Et] humanius (24) est, verbo generali (25) omne (26) lumen (27) significari, sive quod in præsenti, sive quod post tempus conventionis contingerit.

§. 1. Futuro quoque ædificio (28), quod nondum est, vel imponi vel adquiri servitus (29) potest (30).

De ædificio, quod jure superius est.

24. Paulus lib. 15. ad Sabinum.

CUjus ædificium jure superius (31) est, ejus est (32) in infinito (33) supra suum ædificium imponere: dum inferiora ædificia non graviore servitute oneret, quam pati debent.

De servitute immittendi. 1. *Si paries communis altius tollatur.*

25. Pomponius lib. 33. ad Sabinum.

HOc, quod dictum (34) est de *immissis*, locum habet ex ædificio alio in aliud (35): aliter (36) enim supra alienum ædificium superius habere nemo potest (37).

(1) Aliud ex æquo: vide quæ scripsi ad *l. ult.* §. 1. *C. de Judæis*. Unde notant, destructam Ecclesiam non amittere privilegium. Innocent. et Bald. *in c. cum injuncto. ext. de oper. novi nunc.*

(2) *l.* 36. *supr. de usufr. l.* 65. *in fin. infr. de leg.* 1.

(3) *l.* 5. §. 2. *supr. quib. mob. ususfr. vel us. amitt.*

(4) Distingue, ut *infr. eod. in fin.*

(5) *Cassitare* dicuntur, quæ sæpius cadunt: Græcis est, πίπτειν τῶν κεράμων. 58. *Eclog.* 2. *cap.* 20. adde Festum in *Cassabundus.*

(6) Cur ita? collige ex *l.* 9. *supr. de servitut. l.* 13. § 1. *infr. de servit. præd. rustic.*

(7) *Al.* cadit.

(8) Levius, ut *supr.* levior.

(9) *Sub.* vi venti. Nam quo altius stillicidium est, eo ventis magis expositum: eo facilius in alium, quam servientem locum diripitur seu abripitur vi venti, *ut hic.* Sed ea ratione possis quoque dicere, latius quoque in servientem fundum vi venti posse diripi. Porro diripiuntur, quæ de uno loco in alium rapiuntur, quæ sparguntur, sic ut nullum proprie in locum cadant seu cassitent.

(10) Stillicidii et fluminis differentia.

(11) Retro ducimus stillicidium in nostrum et nos versus: producimus, in alienum et vicinum versus. Hoc, προβάινειν εἰς ἕτερον τόπον τοῦ δουλεύοντος. Illud ἀποβάινειν εἰς τὰ ἴδια. *Eclog. eod. c.* 20.

(12) Etiam inclusive, dum tamen stillicidium recipiat.

(13) Ex hoc et superiori paragrapho collige, domino prædii vel superioris, vel servientis non licere quid in damnum servitutis facere.

(14) Vid. Ceras. *lib.* 4. *Miscell. c.* 14. Guidon. Papæ *quæst.* 38. cum sua additione. Tiraquell. *de utroque retract. tit.* 1. §. 1. *gloss.* 9. *n.* 161. Mod.

(15) Ex pluribus servitutibus unam remittens, aliam remittere non intelligitur. adde *l.* 20. *infr. tit. prox. et l.* 91. *infr. de reg. jur.*

(16) Qui unum ex pluribus juribus sibi competentibus remittit, is præcise aliud remisisse non censetur. adde *l.* 20. *infr. tit. prox.*

(17) Quid si nominatim de futuris servitutibus nihil actum est? vide distinctionem *l.* 23. *infr. eod.*

(18) Junge *l. cum in lege. infr. de contrah. empt. et ad l. seq. l.* 2. *infr. de acquir. rer. dom.* vid. Molinæum *in novis intellect.* 4. *legum. num.* 16. Mod.

(19) *Al.* lumina uti nunc sunt, ita sint. adde Ciceronem 1. *de oratore*: et quæ scripsi ad *l.* 17. §. 3. *supr. eod.*

(20) Verbum præsentis temporis non extenditur ad futurum: sed verbum generale et indefinitum.

(21) Adde *l.* 76. §. 1. *l.* 89. *l.* 125. *infr. de verb. oblig.*

(22) Præsentibus, an et futuris? vide *Inf.*

(23) Generalis et indefinita oratio, ambigua est: cum ad præsentia et futura possit extendi.

(24) Humanior sententia in formulis servitutum interpretandis sequenda.

(25) Indefinito, universali. *Goth.* Vide *l.* 44. *infr. de legat.* 2. Ans.

(26) Præsens et futurum.

(27) Etiam futurum: atque ita si Romanus stipulatus a Charthaginiensibus, ne sociis bellum inferretur, tacite videntur excepti Saguntini post hujusmodi conventionem in fœdus Romanorum adsciti. Livius 3. *dec. lib.* 1.

(28) Et templo. vide *l.* 17. *infr. de alimentis. l.* 10. *infr. de serv. præd. rust.* Goth. Adde *l.* 25. §. 50. *infr. famil. erciscund. l.* 46. §. 1. *infr. de evict. l. fin. infr. si servit. vind.* Ans.

(29) Ut et privilegium. vide tamen *c. pen. extra. de Eccles. ædific. c. Cardinalem. c. Abbate. de re judicat. in* 6.

(30) Atqui non entis nullæ qualitates sunt. Præsentes quidem non entis qualitates nullæ sunt: sed tamen aliquæ constitui possunt, quandocunque ex non ente, ens esse cœperit.

(31) Superiora ædificia ἀνώγεα. inferiora, κατώγεα. *Eclog. eod. cap.* 24. 2. Harmenop. 4. §. 80. adde quæ scripsi ad *l.* 3. §. 7. *infr. uti possidetis.*

(32) *Al.* ei jus est. *S. L.*

(33) Vide *l.* 1. *supr. eod.*

(34) *l.* 2. *l.* 20. *supr. eod.*

(35) Subaudi immissio. ut in *l.* 3. §. 7. *infr. uti possidetis.* Goth. De tigni immittendi servitute, ejusque requisitis necessariis, vide Menoch. *de arbitr. jud. l.* 2. *cent.* 2. *cas.* 167. Tholosan. *Syntagm. jur. lib.* 4. *cap.* 8. Ans.

(36) *l.* 13. *supr. eod. l.* 8. *C. de servit.*

(37) Citra servitutem.

§. 1. Si ex (1) tribus ædibus in loco impari positis, ædes mediæ superioribus serviant ædibus, inferiores autem nulli serviant, et paries communis (2), qui sit inter ædes inferiores et medias, altius a domino inferiorum ædium sublatus sit, jure eum altius habiturum Sabinus ait.

An servitus in re communi consistat.

26. Paulus lib. 15. ad Sabinum.

IN re communi nemo dominorum, jure servitutis neque facere quicquam invito (3) altero potest (4): neque prohibere, quo minus alter faciat (5): *nulli enim res sua servit* (6). Itaque propter immensas (7) contentiones plerumque res ad divisionem pervenit (8): sed per communi dividundo actionem consequitur socius, quo minus opus fiat, aut ut id opus, quod fecit, tollat (9): si modo toti societati prodest opus tolli.

De eo, quod fit ex ædibus communibus in ædes proprias, vel contra. 1. Si in area communi ædificetur.

27. Pomponius lib. 33. ad Sabinum.

SEd si inter me et te communes sunt Titianæ ædes, et ex his aliquid non jure in alias ædes meas proprias immissum sit, nempe tecum mihi agere licet (10), aut rem perdere (11). † Item fiet, si ex tuis propriis ædibus in communes meas et tuas ædes quid similiter esset projectum: mihi enim soli tecum est actio.

§. 1. Si in area communi ædificare velis, socius prohibendi jus habet (12), quamvis tu ædificandi jus habeas a vicino concessum: quia, invito socio, in jure communi non habeas jus ædificandi.

De his, quæ perpetuam causam habent, vel non.

28. Paulus lib. 15. ad Sabinum.

FOramen in imo pariete (13) conclavis (14), vel triclinii (15), quod esset proluendi (16) pavimenti causa, id neque (17) flumen esse, neque (18) tempore adquiri placuit (19). Hoc ita verum est, si in eum locum nihil ex cœlo aquæ veniat (20): neque enim perpetuam (21) causam habet, quod manu fit (22): at quod ex (23) cœlo cadit, etsi non assidue fit, ex naturali (24) tamen causa fit: et ideo perpetuo fieri existimatur. Omnes autem servitutes prædiorum perpetuas (25) causas habere debent: et ideo neque ex lacu (26), neque ex stagno (27) concedi aquæductus potest. † Stillicidii quoque immittendi naturalis et perpetua causa esse debet.

29. Pomponius lib. 32. ad Quintum Mucium.

SI quid igitur ex eo foramine (28), ex quo servitus non consistit, damnum vicinus sensisset, dicendum est, damni infecti (29) stipulationem locum habere.

De confusione servitutis. 1. De retentione servitutis pro parte. De acquisitione ususfructus.

30. Paulus lib. 15. ad Sabinum.

SI quis ædes (30) quæ suis ædibus servirent, cum emisset, traditas sibi accepit, confusa (31) sublataque servitus est: et (32), si rursus vendere vult, nominatim imponenda servitus est: alioquin liberæ veniunt.

§. 1. Si partem prædii nactus sim, quod mihi (33), aut cui ego serviam, non confundi servitutem placet: quia pro parte servitus retinetur (34): itaque si (35) prædia mea prædiis tuis serviant, et tuorum partem mihi, et ego

(1) Quum tres ædes essent, mediæ superioribus serviebant; hic dominus inferiorum ædium communem inter suas et medias ædes parietem tollere potest, 58. *Eclog.* 2. *cap.* 25. vel ita: Inferiorum ædium dominus parietem cum vicino communem habens, potest eum parietem altius tollendo, officere vicino vicini, cui vicinus servitutem debeat.

(2) Licet communem parietem domus vicinæ servientis tollere, invito domino fundi dominantis. vel ita: Vicinus, qui est in medio servitutem debens, libertatem vicini inferioris impedire non potest.

(3) *l.* 28. *infr. comm. divid.*

(4) Pars tamen major sociorum potest. *arg. l.* 11. *infr. tit. prox.*

(5) Suæ rei nemo servitutem imponit, *ut hic*. Suam rem nemo præscribit.

(6) *l.* 33. *in fin. infr. de serv. præd. rust. l.* 10. *infr. comm. præd. l.* 45. *infr. de regulis.*

(7) Divisio ob immensas contentiones necessaria: eamque ob causam dividuum fit, quod individuum alias foret. vide *l.* 72. *in pr. infr. de verb. oblig.*

(8) *l.* 77. §. 20. *infr. de leg.* 2. *l.* 4. *in fin. infr. de serv. legat.*

(9) Quod tamen non cogetur tollere, si cum prohibere poterat, socius hoc prætermiserit. *l. Sabinus. infr. comm. divid.* Mod.

(10) *l.* 14. *in fin. infr. si serv. vind.*

(11) Vide *hic* Duar. *Goth.* i. e. opus demoliri ac diruere, *l. quemadmodum.* §. 2. *infr. ad l. Aquil.* in qua significatione *perdere* etiam a Cicerone usurpatur. *Mod.*

(12) Tunc enim melior est causa prohibentis. vide *l.* 28. *infr. comm. divid.*

(13) Pessime alii; *in uno pariete*, quanquam solenni errore, præt. Cujac. vid. Coras. *ad l. servitutes.* 4. *n.* 2. *de servitut.* Vall. *tract.* 7. Vital. *lib.* 2. *variar. lect. c.* 13. Parlador. *quæst. quotid. c.* 1. §. 8. Martres. *in not. c.* 15. Mod.

(14) *Conclave* est locus secretior domus.

(15) *Triclinium* locus est tribus lectis constructus ad discumbendum.

(16) Διὰ τὴν κατάκλυσιν, ad effundendas sordes mearum ædium in tuas.

(17) Cur? quam aquam proluendi mei pavimenti causa in tuum per foramen emitto, ea aqua manu a me immittitur: non est igitur flumen, nisi ex cœlo aliquid aquæ in id foramen veniat. Id si non fuerit, flumen duci non poterit, nec perpetuam causam habere.

(18) Servitutes in quibus longi temporis præscriptio requiritur, continuam vel quasi continuam causam habere debent.

(19) Hoc quidem personæ concedi potest: prædio non potest, cum perpetuam causam non habeat.

(20) Servitutes, in quarum usu requiritur factum hominis, perpetuam causam, vel quasi, non habent: ideoque longo tempore non præscribuntur.

(21) Vide *l.* 7. *supr. de servit. et l.* 33. *infr. eod.*

(22) Quod manu immittitur.

(23) Aqua hæc, jovialis et pluvia dicitur.

(24) Naturæ ordo certus est et perpetuus. Naturæ leges certæ et perpetuæ, veluti Solis et Lunæ defectionis: quæ hominum opera fiunt, omnia incerta sunt, et mutabilia.

(25) Non continuas, assiduas et sine intermissione, sed naturales: quod naturaliter fit, videtur etiam esse perpetuum, tametsi non fiat assidue. Arist. 1. *de demonstr.* 7. propterea quod naturæ causa certa et perpetua est.

(26) Id est, lama vel lacuna, quæ vivam aquam non habeat: nam ex lacu vivo cur non possit, ut jus navigandi? *l.* 23. §. 1. *infr. tit. prox.* An et eodem modo e cisterna, piscina, puteo? vide *l.* 1. §. 4. *infr. de fonte. et l.* 1. §. 5. *et* 6. *infr. de aqua quotidiana.*

(27) Quod in plano continetur, et stagnat: nam et stagnum cogitur, non fluit. vid. Cujac. 11. *obs.* 3.

(28) De quo vide *l.* 28. *supr. eod.*

(29) *l.* 18. *supr. eod.*

(30) Finge, feudum Caii (de quo Caius a Sempronio investitus fuerat, quemque eo nomine dominum agnoscebat) Rex publicavit ob delictum aliquod Caii, verbi gratia, ob crimen majestatis: Feudum illud rex postea donavit Titio: Titius feudum illud recognoscere debebit a Sempronio priore domino: redintegratur ita fidelitas immediato domino, ut dixi plenius, 2. *Feud.* 5. Ad regem (et sic mediatum dominum) feudum hic quidem rediit: non ideo tamen hic reditus feudi ad regem jus immediati domini extinxit.

(31) *l.* 1. *infr. quemadmodum servit. amitt.*

(32) Extinctionis, seu extinctæ servitutis perpetua est natura. Ideoque extincta servitute per adquisitionem fundi servientis, non redintegratur tacite servitus ejusdem fundi servientis venditione. Proinde hoc casu, nominatim servitus imponenda.

(33) Serviat scilicet.

(34) *l.* 8. §. 1. *supr. de servit. l.* 34. *infr. de servit. præd. rustic.*

(35) Adde *l.* 8. *supr. de servit. l.* 34. *infr. tit. prox.*

meorum partem tibi tradidero, manebit servitus. ✝ Item usus fructus in alterutris prædiis adquisitus, non interrumpit servitutem.

De ædificio deposito, et restituto.

31. Idem lib. 48. ad Edictum.

SI testamento damnatus heres (1) *ne officeret vicini luminibus, servitutemque præstaret*, deposuit ædificium, concedenda erit legatario utilis actio, qua prohibeatur (2) heres, si postea extollere supra priorem modum ædificium conabitur.

De usucapione libertatis, et possessione servitutis.

32. Julianus lib. 7. Digestorum.

SI ædes meæ serviant ædibus Lucii Titii, et ædibus Publii Mævii, *ne altius ædificare mihi liceat*, et a Titio precario petierim, *ut altius tollerem*, atque ita per statutum tempus (3) ædificatum habuero, libertatem adversus Publium Mævium usucapiam (4): non enim una servitus Titio et Mævio debebatur, sed duæ (5): Argumentum (6) rei præbet, quod, si alter ex his servitutem mihi remisisset, ab eo solo liberarer, altero (7) nihilominus servitutem deberem.

§. 1. Libertas (8) servitutis usucapitur (9), si (10) ædes possideantur: quare, si is, qui altius ædificatum habebat, ante statutum (11) tempus ædes possidere desiit, interpellata (12) usucapio est: is (13) autem, qui postea easdem ædes possidere cœperit, integro statuto tempore libertatem usucapiet: natura enim servitutum ea est, ut possideri (14) non possint (15): sed intelligatur possessionem earum habere, qui ædes possidet.

De servitute Oneris ferendi.

33. Paulus lib. 5. Epitomarum Alfeni Digestorum.

EUm (16) debere columnam restituere (17), quæ onus vicinarum ædium ferebat, cujus essent ædes, quæ servirent: non eum, qui imponere vellet (18): nam cum in lege ædium ita scriptum esset, *paries oneri ferundo uti* (19) *nunc est, ita sit*, satis aperte significari, in perpetuum parietem esse debere: non (20) enim hoc his verbis dici, *ut in perpetuum idem paries æternus esset*, quod ne (21) fieri quidem posset, sed *uti* (22) *ejusdem modi paries in perpetuum esset, qui onus sustineret*: Quemadmodum si quis alicui cavisset, ut *servitutem præberet*, qui onus suum sustineret, si ea res, quæ servit, et tuum onus ferret, perisset, alia in locum ejus dari debeat (23).

De servitute rei, quæ alienatur, imponenda.

34. Julianus lib. 2. ex Minicio.

ET qui duas areas habet, alteram tradendo, servam alteri efficere potest (24).

35. Marcianus lib. 3. Regularum.

SI binarum ædium dominus dixisset (25) eas, quas venderet, *servas fore*, sed in traditione (26) non fecisset mentionem servitutis, vel ex vendito agere potest, vel incertum (27) condicere, ut servitus imponatur.

De eadem contignatione duarum ædium duobus legatarum, 37. aut cessarum.

36. Papinianus lib. 7. Quæstionum.

BInas (28) quis ædes habebat una contignatione tectas: utrasque diversis legavit: Dixi, quia magis placet tignum posse duorum (29) esse, ita ut certæ (30) partes cujusque sint contignationis, ex regione cujusque domini fo-

(1) Potest enim ad id damnari, *l.* 16. *infr. comm. præd.*

(2) Potest enim prohiberi, si quid faciat ad servitutis impedimentum. *l.* 15. *supr. eod.* potest etiam agi, restituto ædificio, in id, ut servitutem renovet. *l.* 14. *infr. quemadm. serv. amitt.*

(3) Decennii inter præsentes, vicennii inter absentes. *l.* 13. *C. de servit.*

(4) Non adversus Titium, *l.* 10. *in pr. infr. si serv. vind.* Bartolus tamen distinguit, ad conservandum interdictum retinendæ possessionis sufficere, ut ab adversario vitiose non possideam: ut autem adquiratur jus præscriptione, requiri, ut a nemine possideatur. ad *l.* 1. *C. de servit.*

(5) Nam si plura sunt prædia dominantia, plures quoque dicentur servitutes. *Bart.*

(6) Argumentum a pacto ad usucapionem et præscriptionem. adde *l. nam satis.* §. 1. *infr. quemad. serv. amitt.*

(7) Ita *Flor.*

(8) Vide quæ scripsi ad *l.* 4. §. 29. *infr. de usuc.* Libertati servitutis contrarium est jus servitutis, de quo in *l.* 12. *infr. quemadm. serv.* Libertatem porro servitutis usucapere, est eam occidere, perdere, tollere; sic ut serviens fundus, ex serviente fiat liber.

(9) Etiamsi in usucapiente fuerit mala fides. *l.* 4. §. 29. *infr. de usurp. et usucap.*

(10) Atque ita fundus per se non præscribit libertatem, sed is, qui fundum possidet. Cæterum Bartolus hanc legem restringit ad præscriptionem servitutis urbanæ, in qua putat requiri factum hominis cum bona fide, (vel etiam cum mala fide) si sit præscriptio 30. annorum, non decennii tantum: libertatem autem servitutis in rustico prædio, sola non utentis negligentia sine bona fide amitti patet, et ita restringit *l.* 4. §. 29. *infr. de usurp. et usucap.* Eandem opinionem sequitur Cynus in *l.* 2. *C. de servit.* Alexander in *l. ult. supr. de eo, per quem.* Felinus *in c. illud. de præscr.* Baldus *in repetit. l. ult. C. de præscript. long. temp.* Verum opinio Bartoli communiter reprobatur.

(11) Præscribendi et usucapiendi tempus.

(12) Succedente ei altero.

(13) Successor.

(14) Vide quæ notavi ad *l.* 43. §. 1. *Inf. de adquir. rerum dom.*

(15) Sunt enim incorporales. vide *l.* 14. *Sup. de servit.*

(16) Hic casus specialis est. vide *l.* 8. *princ. l.* 17. §. 2. *Inf. si servitus vindicetur. l.* 11. *Inf. comm. prædior.* regulariter enim qui servitutem debet, eam reficere non cogitur. Finge; te debere altius ædes tuas tollere vel luminibus meis officere, *l.* 2. *supr. eod.* onus reficiendi tuum videtur esse: et quidem ab initio, jure conventionis: post constitutam jam servitutem, jure restitutionis.

(17) Speciale esse in hac servitute adnotat Contius *ex l.* 6. §. *etiam. infr. si servit. vindic.* vid. Pileum *quæst.* 4. Mod.

(18) Columnam vel parietem oneri ferendo necessarium qui debet, ea reficere cogitur. *l.* 6. §. 2. *l.* 8. *infr. si serv. vind.* Id ergo speciale est contra naturam servitutum, in quibus non agitur, ut aliquid fiat, sed ut præstetur patientia. *l.* 15. *in fin. supr. de servit.*

(19) Vide quæ scripsi ad *l.* 17. §. 3. *supr. eod.*

(20) Verba legum referenda sunt ad ea, quæ accidere et esse possunt. vide Cynum in *l.* 5. *C. de juris et facti ignor.*

(21) Cicero *in somnio.* Infra Lunam nihil est nisi mortale, præter animos generi hominum munere Deorum datos.

(22) Perpetuum fit aliquid per subrogationem.

(23) Perpetuum nihil potest esse in hoc mundo, nisi per subrogationem. *Bart.* Ita natura ἀθανασίαν immortalitatem quandam hominum excogitavit per matrimonium, et ex eo liberorum procreationem, et rursus eorum, quæ procreata sunt caritatem, educationem, successionem. Theoph. *Inst. de jure naturali. l.* 14. *C. de legitimis heredibus.*

(24) *l.* 19. *supr. de usufruct. l.* 3. *l.* 6. *infr. comm. præd.*

(25) Ante traditionem, et sic tempore contractus. Hoc non sufficit ad realem servitutem constituendam.

(26) Vide *d. l.* 6. §. *ult.*

(27) Condictione indebiti. vide *l.* 5. §. 1. *supr. de usufruct. earum rerum. l.* 39. *infr. de cond. indeb. l.* 8. *infr. de act. empt.*

(28) Si ædes legantur, vel venduntur, videtur actum, ut contignationes uti sunt, ita stent. *Bart.*

(29) Pro indiviso, ut sit cujusque vicini pro rata regionis domusque suæ, quamdiu tignum cohæret: exemptum alioqui commune erit pro diviso. vide Bart. *hic.*

(30) Pro rata ædificiorum, tignum commune duorum vicinorum esse potest.

re tigna: nec ullam invicem habituros actionem, jus non esse immissum habere. Nec interest, pure utrisque, an sub conditione alteri ædes legatæ sint.

37. JULIANUS lib. 7. Digestorum.

IDemque (1) esse, et si duobus ædes cesserint (2).

De ædibus distantibus.

38. PAULUS lib. 2. Quæstionum.

SI ædes meæ a tuis ædibus tantum distent, ut prospici non possint (3), aut medius mons (4) earum conspectum auferat, servitus imponi non potest (5).

39. IDEM lib. 1. Manualium.

NEmo enim propriis ædificiis servitutem imponere potest, nisi et is, qui cedit, et is, cui ceditur, in conspectu habeant ea ædificia, ita ut officere alterum alteri possit.

De fenestris in communi pariete.

40. IDEM lib. 3. Responsorum.

EOs, qui jus (6) *luminis immittendi* non habuerunt, aperto pariete communi (7), nullo jure fenestras immisisse respondi.

De aditu ex præsumpta testatoris voluntate concedendo. 1. *De janua in publico aperienda.*

41. SCÆVOLA lib. 1. Responsorum.

OLympico habitationem et horreum, quod in ea domo erat, quoad viveret, legavit: juxta eandem domum hortus, et cœnaculum, quod Olympico legatum non est, fuerunt: ad hortum autem, et cœnaculum semper per domum, cujus habitatio relicta erat, aditus fuit: Quæsitum est, an Olympicus aditum præstare deberet? Respondi, servitutem quidem non esse: sed heredem transire (8) per domum ad ea, quæ commemorata sunt, posse: dum non noceat legatario.

§. 1. Lucius (9) Titius, aperto pariete domus suæ, quatenus (10) stillicidii rigor, et tignorum protectus competebat (11), januam in publico aperuit (12): Quæro: cum neque luminibus (13) Publii Mœvii vicini (14), neque itineri [vicini] officeret, neque stillicidium, ne (15) vicini domo (16) cadat (17), an aliquam actionem Publius Mævius vicinus ad prohibendum haberet? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, nullam habere.

TIT. III
DE (18) SERVITUTIBUS PRÆDIORUM
RUSTICORUM.

De itinere, actu, via, aquæductu. 1. *Aquæhaustu, pecoris ad aquam appulsu, jure pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ.* 2. *De traditione et patientia servitutum.*

1. ULPIANUS lib. 2. Institutionum.

SErvitutes rusticorum (19) prædiorum sunt hæ: iter (20), actus, via, aquæductus (21). † *Iter* (22), est jus eundi (23), ambulandi homini (24), non etiam jumentum agendi. † *Actus*, est jus agendi (25) vel jumentum (26), vel (27) vehiculum (28). Itaque qui iter habet, actum non habet: qui actum habet, et iter habet (29) etiam (30) sine jumento (31).

(1) Quod de legato dixit, id nunc extendit ad quoscunque alios adquirendi modos.

(2) *Forte*, cessæ erunt.

(3) Id est, longissime distent, ut *l.* 39. *infr. eod.*

(4) Vide *l.* 7. *in fin. infr. tit. prox.*

(5) Tunc scilic. cum distantia unius, vel modus impedit commoditatem prædii venire ad aliud, alias secus: ideo aquæductus servitus non impedietur, recte enim duci potest per montis circuitum. *Bart.* adde casus legis 14. *in fin. de aliment.*

(6) Δίκαιον φωταγωγῶν θυρίδων ἔχειν, est jus luminis immittendi habere, aut potius fenestrarum lumina. *Eclog. eod. cap.* 37. adde Cujac. 1. *observ.* 11.

(7) *Pariete cæco.* Nam hic ita Græci. *Eclog. eod. cap.* 37. 2. Harmenopul. 4. §. 78. *et* 43. οὐ δύναται τυφλὸν τοῖχον ἀνοίγειν, non potest cæcum parietem aperire. Est vero cæcus paries, qui fenestras non habet. Varro 2. *de re rustica.* adde quæ scripsi ad Festum *in Cæcum vallum.* vide Cujac. 1. *observ.* 31. *et* 2. *cap.* 40. *in princ.*

(8) Vide *l.* 44. *in fin. infr. de legat.* 1.

(9) Recte in domo mea (intra stillicidium tecti tamen) januam aperio, modo vicini servitutibus, hoc est, itineri ejus non officiam. 58. *Eclog.* 2. c. 38.

(10) ἐντός τοῦ σταλαγμοῦ τῶν θυρίδων, (κεράμων) hoc est, *intra stillicidium tecti. Eclog. eod. cap.* 38.

(11) Nec enim aliter quisquam potest.

(12) Id est, ita januam in publicum rejecit, ut ejus fores in publicam viam aperirentur, nec tamen egrederentur ambitum ædium. Duar. 1. *disp.* 32. sed Cujacius 13. *obs.* 27. probat, id uni Publicolæ fratri Romæ accidisse. Mavult igitur, hujus causæ statum ita constitui, ut quæratur, an januam de novo adversus vicinum quis aperire possit: multi enim invidentia quadam id non magis ferunt, quam e regione suarum ædes novas construi, e quibus sit prospectus in suas. Respondet autem, hujusmodi invidentiæ actionem non esse paratam.

(13) Quæ de cœlo, forte κατὰ σύνθλιψιν, capiebat.

(14) Vicinum hic Cujacius accipit pro eo, qui ex adverso domum habet: alii pro contiguo, et ad latus proximo.

(15) Ante vicini domum. *Hotom.*

(16) *In vicini domum cadat*, quidam legunt. sed Cujacius ibidem sic interpretatur: novæ januæ apertura, vicini non esse cohibendum stillicidium, nec efficiendum, ut contra, quam solebat, stillicidium a vicini domo cadat.

(17) Sed Harmenop. 2. *tit.* 4. sic interpretatur: Non recte, inquit, quis prohibet, ne vicinus januam suam publicum versus aperiat, modo stillantis aquæ casum apertura non prætergrediatur, intra quem publicæ viæ minime officit. Hæc ille. Et merito, cum locus, quem complectitur aquæ casus, minimum prosit viæ publicæ. Robert. 4. *sent.* 6.

(18) 58. *Eclog.* 3.

(19) Vid. Jac. Rævard. *ad LL.* 12. *tabul. c.* 14. Hotomann. *lib.* 2. *obs. c.* 7. Loriot. *de eo, quod interest. axiom.* 7. Nann. *lib.* 9. *miscell. c.* 5. Mod.

(20) Μονοπάτιον, πάροδος, ὁδὸς πλατεῖα, ὑδραγώγιον. 58. *Eclog.* 3. *cap.* 1. adde 2. *Gaii* 1. §. 5. Imo iter interdum non est servitus. *l.* 2. §. 2. *infr. si servitus vindicetur.*

(21) Imo servitus aquæductus, ut et aquæ haustus, personalis est. *l.* 14. §. 3. *infr. de alimentis. l.* 1. §. *præterea. infr. de aqua.* Utraque servitus prædiorum est, quoties prædio debetur: personalis, quoties personæ debetur.

(22) *Iter*, qua itare homo potest pedes, vel eques.

(23) Imus soli: ambulamus cum alio: ambulare, est ire et reverti vel circumire.

(24) Sive ipse pedibus ambulet, sive a servis suis vehatur sella aut lectica, *l.* 7. denique quo quis pedes, vel etiam eques ire potest. *l.* 12. *infr. eod.*

(25) Actus, qua agi jumentum vel vehiculum potest. *ut hic.*

(26) ὑποζύγιον. *d. c.* 1. Unde colligas perperam hic legi a quibusdam, *armentum*, Hot. 2. *obs.* 7. et alioqui Theophilus, *Inst. de serv.* actum definit jus esse, διὰ τοῦ σοῦ βαδίζειν ἀγροῦ, μετὰ ὑποζυγίου, ἢ ὀχήματος, transire per tuum agrum cum jumento vel vehiculo. Quinetiam hanc lectionem defendit. *l.* 7. *infr. eod.* licet autem actum habens armentum trajicere possit, *l.* 12. *infr. eod.* non continuo tamen sequitur, hic legendum *armentum.*

(27) Non etiam vehiculum, *l.* 23. *infr. eod. l.* 13. *supr. de servit.* ac præterea latitudo actus, vehiculum agi non patitur, et a vehiculo aut vehendo via dicitur: nisi dicas *actum esse*, qua vehiculum corpore agi potest sine equis.

(28) Vel plaustrum, *l.* 7. ad hæc, armenta trajiciendi. *l.* 12. *Inf. eod.*

(29) Per consequentiam. Baro. *Inst. eod.* ex præsumpta mente paciscentium. Duar. 1. *disp.* 31. alias via, et actus ex superioribus non differrent. Differre autem in aliis vult Robertus 4. *sent.* 5. quod viæ certa sit et determinata latitudo: actus, non prius certa sit, quam determinata fuerit.

(30) Hæc verba, *etiam sine jumento*, ex glossa in contextum irrepsisse putat Antonius Faber. 1. *Conject. ult.*

(31) *Al.* sine armento. Hot. *ibid.*

† *Via*, est jus eundi (1), et (2) agendi, et ambulandi (3): nam et iter, et actum, et (4) se via continet. † *Aquæductus*, est jus aquam ducendi per fundum alienum.

§. 1. In rusticis computanda sunt *aquæhaustus*, *pecoris ad aquam adpulsus*, *jus pascendi*, *calcis coquendæ*, *arenæ fodiendæ*.

§. 2. Traditio (5) plane, et patientia (6) servitutum inducet officium Prætoris.

De servitute altius tollendi, et officiendi prætorio vicini, cloacæ, protecti. 1. *De aquæductu vel haustu pluribus concesso.*

2. NERATIUS lib. 4. Regularum.

RUsticorum prædiorum (7) servitutes sunt, licere altius tollere, et officere prætorio vicini, vel cloacam (8) habere licere per vicini domum, vel prætorium, vel protectum habere licere.

§. 1. Aquæductus, et haustus aquæ, per eundem locum ut ducatur, etiam pluribus concedi potest: potest etiam, ut diversis diebus vel horis ducatur.

§. 2. Si aquæductus vel haustus aquæ sufficiens est (9), potest et pluribus (10) per eundem locum concedi, ut et iisdem diebus vel horis ducatur.

De jure pascendi. 1. *Fructus cogendi, coactosque habendi, pedamenta sumendi.* 2. *Lapides projiciendi, provolvendi, et exportandi.* 3. *De itinere ad haustum.*

3. ULPIANUS lib. 17. ad Sabinum.

[ITem] sic possunt servitutes imponi, ut et boves, per quos fundus colitur, in vicino agro pascantur: quam servitutem imponi (11) posse, Neratius lib. II. membranarum scribit.

§. 1. Idem Neratius etiam ut fructus in vicini villa cogantur, coactique habeantur, et pedamenta ad (12) vineam ex vicini prædio sumantur, constitui posse scribit.

§. 2. Eodem libro ait, vicino, cujus lapidicinæ fundo tuo immineant, posse te cedere, jus ei esse terram, rudus, saxa jacere, posita habere, et ut in [tuum] lapides provolvantur, ibique positi habeantur, indeque exportentur.

§. 3. Qui habet haustum, iter quoque (13) habere videtur ad hauriendum et (ut ait Neratius lib. III. membranarum) sive ei jus hauriendi, et adeundi cessum sit, utrumque habebit: sive tantum hauriendi, inesse et aditum: sive tantum adeundi ad fontem, inesse et haustum. Hæc de haustu, et (14) fonte privato. Ad flumen (15) autem publicum, idem Neratius eodem libro scribit, iter debere cedi, haustum non oportere: et si quis tantum (haustum) cesserit, nihil eum agere.

De emptore, et herede.

4. PAPINIANUS lib. 2. Responsorum.

PEcoris pascendi servitutes, item ad aquam appellendi, si prædii fructus maxime in pecore consistat, prædii magis, quam personæ videtur (16).

† Si (17) tamen testator personam (18) demonstravit, cui servitutem præstari voluit, emptori vel heredi non eadem præstabitur servitus.

De servitute vindicanda. 1. *De habente vel non habente vicinum fundum.*

5. ULPIANUS lib. 17. ad Edictum.

ERgo secundum eum et vindicari poterit (19).

§. 1. Neratius [libris] ex Plautio ait, nec haustum pecoris, nec appulsum, nec cretæ eximendæ, calcisque coquendæ, jus posse in alieno esse (20), nisi (21) fundum vicinum (22) habeat: et hoc Proculum et Atilicinum existimasse ait. Sed ipse dicit, ut maxime calcis coquendæ et cretæ eximendæ servitus constitui possit, non (23) ultra posse (24), quam quatenus ad eum ipsum fundum opus sit.

1. *De calce coquenda, lapide eximendo, arena fodienda, sylva cædenda, tugurio habendo.*

6. PAULUS lib. 15. ad Plautium.

VEluti (25) si figulinas haberet, in quibus ea vasa fierent, quibus (26) fructus ejus fundi exportarentur, si-

(1) Lego *vehendi*, via enim a vehendo, ac præterea verbum *eundi* hic inepte positum esset, cum illico addat, *ambulandi*. si *vehendi* legas, via hæc tria complectetur, vehere, agere, ambulare: et sic actum et iter continebit: et eo amplius jus vehendi, quod ejus proprium est.

(2) Ire et ambulare itineris est, et hominis: agere, actus et jumenti: vehere, viæ et vehiculi. Græci ita legunt, περιέναι, διωκνεῖν; ἐλαύνειν.

(3) Et trahendi lapidem vel tignum, et hastam rectam ferendi. *l.* 7. *infr. eod.*

(4) *Al.* in se, quod admitti jure potest. Vix est enim ut se via contineat: et alioqui autor *Synops. Basil. d. c.* 1. simpliciter legit: Viam et iter et actum continere: nisi dicas, *se via* continet, id est, jus vehendi, quod viæ proprium est.

(5) Aut ita legendum, aut hic sensus est: Patientia plane, ut traditione servitutem inducet officium Prætoris. Neque interea displicet, quod a Baldo traditur, servitutes tradi patiendo seu patientia: deberi, officio judicis.

(6) Vide quæ notavi ad *l.* 43. *Inf. de adquir. rer. dom.*

(7) Conciliationem hujus leg. cum *l.* 1. *Inf. commun. præd.* v. apud Govean. *lib.* 1. *c.* 16. Ans.

(8) *l.* 7. *supr. de servitutib.*

(9) Itaque non minuitur jus eorum, ad quos usus aquæ jam pertinet, nec impedire possunt, quo minus ductus aut haustus aliis permittatur, *l. in concedendo. Inf. de aqua et aquæ pluviæ.* vid. Govean. *lib.* 1. *variar. lect. c.* 16. et Loriott. *in usu indicis sui p.* 25. Mod.

(10) Vid. *l.* 3. *Inf. de aqua quotid.*

(11) Et generaliter quoties unius prædii libertas minuitur, ad usum seu utilitatem perpetuam alterius prædii rustici, toties servitus rustica recte dicitur. Duar. *hic.*

(12) Id est, ad pedamenta.

(13) Cur ita? vide quæ notavi ad *l.* 6. *Inf. de alimentis.*

(14) *Al.* Ex.

(15) Quia publica flumina non subjiciuntur privatorum conventionibus.

(16) *Al.* videntur. *S. L.*

(17) Alias secus: transeunt enim servitutes ad quemcunque successorem. *l.* 23. *§.* 2. *et* 3. *infr. eod. l.* 3. *infr. quemadm. servit.*

(18) *l. penult. infr. eod. l.* 6. *in fin. infr. de servit. legat.* v. *l.* 1. *§.* 43. *infr. de aqua quotid.*

(19) Proprium etiam est harum servitutum ut vindicari possint. *l.* 2. *infr. si servitus.*

(20) Pugnare videtur huic responso *l. ei fundo. supr. de servit.* sed ea lex loquitur de eo, qui fundum suum vendens servitutem imposuit, quæ ut alia quævis pactio, aut conditio contractui adjecta, observanda est; in hac vero lege et similib. de constituenda in alieno fundo servitute agitur. *Mod.*

(21) *l.* 1. *§.* 1. *infr. comm. præd.*

(22) Vicinum tantum fundum habenti servitus haustus et appulsus pecoris, cretæ eximendæ, et calcis coquendæ constitui potest. *Goth.* Vide *l.* 7. *§.* 1. *infr. eod.* Ans.

(23) Servitus calcis coquendæ, et cretæ eximendæ, vicinum fundum habenti, in infinitum constitui non potest, sed quatenus ad eum ipsum fundum opus sit. *l.* 29. *in fin. Inf. eod.*

(24) Ipso jure: secus tuitione prætoria, *l.* 2. *Inf. comm. præd.* quæ lex ejusdem autoris et libri est, cujus hæc.

(25) *Cretæ* appellatione generali uti videtur, ut creta comprehendat enim omnem materiam, quæ ad figulina et vasa facienda necessaria est.

(26) Vasis ex figulina confectis ac fictilibus veteres fructus etiam fundi exportabant.

cut in quibusdam fit, ut amphoris (1) vinum evehatur: aut [ut] dolia fiant, vel tegulæ [vel] ad villam ædificandam. Sed si, ut vasa venirent, figulinæ exercerentur, ususfructus (2) erit.

§. 1. Item longe recedit (3) ab usufructu jus calcis coquendæ, et lapidis eximendi, et arenæ fodiendæ, ædificandi ejus gratia, quod in fundo est: Item silvæ cæduæ, ut pedamenta (4) in vineas non (5) desint. † Quid ergo (6), si prædiorum meliorem causam hæc faciant? Non est dubitandum, quin servitutis sit. Et hoc [et] Mæcianus probat: in tantum, ut et talem servitutem constitui posse putet, *ut* (7) *tugurium* (8) *mihi habere liceret in tuo*, si habeam pascui servitutem, aut pecoris appellendi: ut, si hiems ingruerit, habeam, quo me recipiam.

Quid intersit inter iter, actum, viam. Si medium prædium sit liberum.

7. IDEM lib. 21. ad Edictum.

QUi sella (9) aut lectica (10) vehitur (11), *ire* (12), non *agere*, dicitur. Jumentum vero ducere non (13) potest, qui iter tantum habet.

† Qui actum habet, et plaustrum (14) ducere (15), et jumenta (16) agere potest. Sed trahendi lapidem, aut tignum, neutri eorum jus est. Quidam (17), nec hastam rectam (18) ei ferre licere: quia (19) neque eundi, neque agendi gratia id faceret: et possent fructus eo modo lædi. † Qui viam habent, eundi (20) agendique jus habent: plerique et trahendi (21) quoque, et rectam hastam referendi (22), si modo fructus non lædat (23).

§. 1. In rusticis autem prædiis impedit servitutem medium (24) prædium, quod non servit.

De viæ latitudine.

8. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

VIæ latitudo (25) ex lege duodecim tabularum (26) in porrectum (27) octo (28) pedes habet: in anfractum (29), id est, ubi flexum est, sedecim.

De aquæductu vel haustu.

9. PAULUS lib. 1. Sententiarum.

SErvitus aquæ ducendæ, vel hauriendæ, nisi ex capite, vel ex fonte, constitui non (30) potest: hodie tamen ex quocunque loco constitui solet.

De aqua quærenda et ducenda.

10. IDEM lib. 49. ad Edictum.

LAbeo ait (31), talem servitutem constitui posse, *ut aquam quærere* (32), *et inventam ducere liceat*: nam si liceat, nondum (33) ædificato [ædificio], servitutem (34) constituere, quare non æque liceat, nondum inventa aqua eandem constituere servitutem (35)? et, si ut quærere liceat, cedere possumus, etiam ut inventa ducatur, cedi potest.

(1) Amphoræ ex luto factæ.

(2) Id est, jus quoddam personale.

(3) Molinæus *in labyrintho de divid. et individ. part.* 3. *num.* 30. Mod.

(4) *l.* 3. §. 1. *supr. eod.*

(5) Non deesse pedamenta intelligentur, si quantum vineæ satis, fuerint.

(6) Quia, inter cætera, servitutum rusticarum proprium est, ut prædiorum utilitatem respiciant, quod hic fit. *l.* 15. *supr. de servit.*

(7) Pascendi aut jus appellendi pecoris habens, tugurium sibi facere potest hyeme, se eo recipiendi causa. 58. *Ecl.* 3. *c.* 5.

(8) Vel, ut inhabitem. hæc exceptio partem pretii facit. *l.* 21. *in fin. infr. de act. empt.*

(9) *Sella* hic non est curulis, qua Magistratus vehebantur, sed quæcunque gestatoria: cujus fit mentio in *l.* 49. *infr. de leg.* 3. apud Suet. *in Nerone c.* 26. et *in Vitellio* 16. De sella dixi ad Theophilum *de jure naturali.*

(10) *Lecticam* sedem, in qua Magistratus inter jus reddendum, et quandoque alias jura reddere solet, interpretatur Zoanetus, *restit.* 26. Sed si ita est hujusmodi servitus, paucorum erit hominum, nempe Magistratuum. Placet ergo lecticam ad quoscunque ingenuos referri, ut ita hæ duæ voces jungantur. *l.* 49. *infr. de leg.* 3. sex vel octo servis plerumque vehebantur. *l.* 8. §. *si ita legatum. infr. de legat.* 1. Goth. adde Cottam *in voce* Sella. Jo. Robertum *lib.* 4. *sentent. jur. c.* 5. Mod.

(11) A servis.

(12) Iter habens, sella aut lectica vehi potest: at non jumentum ducere, *ut hic.* et *l.* 1. *vers. iter. supr. eod.* Idem pedes et eques ire potest. *l.* 12. *infr. eod.*

(13) Atqui eques ire potest, *l.* 12. *infr. eod.* insidendo forte, non seorsim, non separatim.

(14) Etiam onustum lapidibus et lignis. Atqui paulo post vetatur lapidem, aut tignum trahere.

(15) *Ducit*, qui præcedit et trahit: *agit*, qui sequitur. Virgil. *Eclog.* 1.

(16) *l.* 1. *supr. eod. l.* 9. *supr. de servitutib.* Porro *agere*, est abigere.

(17) Addunt scilicet.

(18) *Al.* erectam. Utro modo legas, merito quæri potest, quid sit *hastam rectam vel erectam ferre vel referre*? Non placent, qui idem esse existimant, quod exercitum vel peditatum per alterius agrum ducere. Id enim juris est publici, ac nomine publico citra jus servitutis fieri id potest per quorumcunque agros. An legemus, *haustoriam rotam?* Demus hastam recta significatione sumi, cum stans soleat ferri. Varro 4. *de lingua.* et sit contus cum ferro, cujus deminutivum hastile, 17. *Isid.* 7. cur non qui actum habeat, hastam rectam feret, cum qui iter habet, sella et lectica vehi possit, *supr. eod.* aut eques commeare. *l.* 12. *infr. eod.* An dicemus lege colonia prohibitum fuisse apud veteres; Ne quis hastam rectam ferret propter adsitas arbores fructiferas, ne minimo ictu perticæ arbor quateretur: ac præter cautionem illam legis, privatos quosque stipulatione sua id nominatim complexos fuisse? In via nihil tale periculi fuit: latior enim via est actu, at in actu angusto et arbitrario, cujus status lege definitus non erat, vel se contingere possunt arbores, *nexis* (ut inquit poëta) *per mutua vincula ramis*; quod fit propter angustiam spatii inter utrasque arbores interjecti. Porro quod ad hastam rectam attinet, eam rectam ferre soliti veteres: idque Romana marmora docere possunt; in quibus expressi milites habitu gestantium hastam rectam. Id etiam poëtarum loci indicant. Ex his patet viæ modum non tantum in rectum ex flexum, sed et cœlum versus fuisse.

(19) Hasta recta in actu dimittenda, quod hasta nihil pertineat ad iter vel actum.

(20) *Al.* vehendi, et ita Conanus 4. *Comment.* 11.

(21) *Subaudi* lapidem et tignum.

(22) *Al.* ferendi. *al.* qui hastam tenet, is occupat viam. vide Bart. 1. *Consult.* 135. mirifice hanc legem ad casum novum inducentem. et Zas. *hic. n.* 24.

(23) *Lædant.*

(24) *l.* 38. *l.* 39. *supr. tit. prox. l.* 14. *in fin. supr. de servit.*

(25) *l.* 13. §. 2. *infr. eod. l.* 6. *circa fin. infr. quemadm. serv. amitt.* Via duos actus continet.

(26) Molinæus in *labyrintho de divid. et individ. part.* 3. et Pardulphum Pratejum *lib.* 4. *vet. jurisprud.* Mod.

(27) In directum dixit Varro 6. *de lingua.* εἰς ὀρθόν. *Synopsis Basilic. d. c.* 1.

(28) *l.* 23. *infr. eod.*

(29) *In anfractum*, est in flexum, *infr. eod.* εἰς κάμψιν. *d. c.* 1. Dixi ad leges 12. Tabularum: Glossis κάμψις ὁδοῦ, flexura, anfractus.

(30) Hæc sententia mox abrogatur.

(31) *l. ult. infr. si servitus.* Imo negat *l.* 21. *Inf. si servitus. in fin.*

(32) In tuo fundo scil.

(33) Vide *l.* 23. *in fin. supr. de servit. præd. urb.* futuro ædificio. Ita servitus non habenti prædium etiam legatur. *l.* 23. *supr. de servit. præd. urb.*

(34) Tigni immittendi, stillicidii.

(35) Atqui idem Labeo negat aqua nondum apparente iter ejus constitui posse. *l. ult. infr. si servit. vindic.* Accursius ait, Labeonem sibi contrarium esse: Goveanus 1. *Variar.* 17. iter aquæ ab aquæductu separat, et ita solvit leges contrarias.

*

De servitute imponenda fundo communi.

11. CELSUS lib. 27. Digestorum.

PEr fundum, qui plurium est, jus mihi esse eundi agendi potest separatim cedi. Ergo subtili (1) ratione non aliter meum fiet jus, quam si omnes cedant (2): et novissima (3) demum cessione superiores omnes confirmabuntur. Benignius tamen dicetur, et antequam (4) novissimus cesserit, eos (5), qui antea cesserunt, vetari uti cesso jure non posse (6).

Quid intersit inter actum *et* iter.

12. MODESTINUS lib. 9. Differentiarum.

INter actum et iter, nonnulla (7) est differentia (8): *Iter* est enim, qua quis pedes vel eques (9) commeare potest: *Actus* vero, ubi et armenta (10) trajicere (11), et vehiculum ducere liceat.

De vineis. 1. *Si totus ager serviat. De servitute determinanda.* 2. *De latitudine actus, itineris, viæ.* 3. *De servitute determinanda.*

13. JAVOLENUS lib. 10. ex Cassio.

CErto (12) generi agrorum adquiri servitus potest, velut vineis (13): quod ea ad solum magis, quam ad superficiem (14) pertinet (15): Ideo sublatis vineis (16), servitus manebit: sed, si in contrahenda servitute aliud actum erit, doli mali exceptio erit necessaria (17).

§. 1. Si totus ager itineri, aut actui servit, dominus in eo agro nihil facere potest, quo servitus impediatur, quæ ita diffusa est, ut omnes glebæ serviant (18). † At si iter actusve sine ulla determinatione legatus [est]: modo determinabitur: et, qua (19) primum iter determinatum est, ea servitus constitit: cæteræ partes agri liberæ sunt. Igitur arbiter (20) dandus [est], qui utroque casu viam determinare debet.

§. 2. Latitudo (21) actus itinerisque (22) ea est, quæ demonstrata est: quod si nihil dictum est, hoc ab arbitro (23) statuendum est.

† In via aliud juris est: nam, si dicta latitudo non est, legitima (24) debetur.

§. 3. Si locus, non adjecta latitudine, nominatus est, per eum qualibet iri poterit: sin autem prætermissus est, æque, latitudine non adjecta, per totum fundum una poterit eligi via, duntaxat ejus latitudinis, quæ lege comprehensa est: pro (25) quo ipso, si dubitabitur, arbitri officium invocandum est.

Asystata.

14. POMPONIUS lib. 32. ad Quintum Mucium.

PEr quem locum *viam* alii (26) cessero, per eundem alii aquæductum cedere non potero (27): sed et si aquæductum alii concessero, alii iter per eundem locum vendere vel aliis cedere non potero (28).

De aquæductu.

15. IDEM lib. 31. ad Quintum Mucium.

QUintus Mucius scribit, cum iter (29) aquæ vel quotidianæ, vel æstivæ, vel quæ intervalla longiora habeat, per alienum fundum erit, [licere] fistulam suam vel fictilem, vel cujuslibet generis in rivo ponere, quæ aquam latius exprimeret (30): et, quod vellet, in rivo facere licere, dum ne (31) domino prædii aquagium (32) deterius faceret.

---

(1) Subtile jus æquitati postponendum.

(2) *Vid.* quæ notavi ad *l.* 19. *infr. ad municip.*

(3) *l. ult. infr. comm. præd.*

(4) Prohibitio unius, vim habet majorem, quam plurium concessio, *l.* 28. *infr. comm. divid. l.* 27. *supr. de servit. præd. urban. c.* 56. *de regulis. in* 6.

(5) Servitutem in fundo communi solus tibi cessi: Subtili ratione hæc servitus tua aliter non fiet, quam si omnes mei socii eandem tibi servitutem confirmaverint. Novissima hac cessione a sociis facta mea anterior confirmabitur, *ut hic. et l.*18. *infr. comm. prædiorum.* Ergo ante eorum cessionem, te utentem servitute prohibere potero? Stricto jure potero, benigno non item, *ut hic.* Et sic adversus factum meum (licet jure nondum teneat) venire non possum.

(6) Imo tenentur de evictione, si ut soli domini servitutem cesserunt. *l.* 46. §. 1. *infr. de evict.* nec allegare poterunt cessionem impossibilem fuisse, *arg. l.* 131. §. 1. *infr. de verb. obligat.*

(7) Id est, aliqua: duo enim abnutiva affirmant. *l.* 237. *infr. de verb. significat.*

(8) Adde *l.* 1. 7. *supr. eod.*

(9) Iter habens, eques ire potest, *ut hic*, sed et sella et lectica vehi. *l.* 7. *supr. eod.*

(10) *Vid.* quæ scripsi *ad l.* 1. *supr. eod.* Armenta autem boum, intellige ab arando. *l.* 81. §. 3. *infr. de legat.* 3. *l.* 89. *infr. de verb. sign.* alii legunt armamenta, quæ Accursius refert ad agros instruendos.

(11) *Al.* trahere, et ita Conanus 4. *Comment.* 11. Armenta *trahit*, qui præcedit: *agit*, qui sequitur: *ducit* vero, qui manu trahit. Virgil. *et ipse capellas Protinus æger ago, hanc etiam vix, Tityre, duco.* Huc referenda est actus definitio. Actum enim ita definit Anianus *ad* 1. Paul. *sent.* 17. §. 1. qua pecora minare consuevimus. Est vero *minare*, ante se agere, ut dixi ad Festum *in verbo Agaso.*

(12) Servitus potest constitui ad partem divisam agri.

(13) Id est, loco vineis consito, adde *l.* 9. *supr. de servit.*

(14) Superficies vineæ, vitis: arvi, seges.

(15) Ideoque partiarius vineæ fructus quoque arborum in ea existentium, communicabit. *Bart.*

(16) Hæc fuit ratio dubitandi: quia itineris vel viæ ad vineas causa perpetua non videtur, cum vineæ possint extirpari.

(17) Licet ipso jure servitus ad tempus non possit constitui. *l.* 4. *supr. de serv.*

(18) Ut qualibet iri possit. §. *ult. infr. eod.* id est, totus fundus tuus serviet. *l.* 21. *infr. eod.* omnes ejus partes servient. *l.* 23. §. 3. *infr. eod.* in infinitum: civiliter tamen, vide *l.* 9. *supr. de servit. l.* 25. *infr. eod.*

(19) *l.* 9. *supr. de servit. l.* 20. §. 4. §. 5. *supr. de servit. præd. urb.*

(20) §. *ultim. infr. eod.*

(21) Actus et itineris latitudo, conventionalis est, aut arbitraria: viæ, legitima.

(22) Junge hic *l. si cui. supr. de servit. et l. si via. infr. eod.* nam harum altera alteram interpretatur. *Mod.*

(23) Imo: actus latitudo seu spatium arbitrarium non est, sed certum ac legitimum; Est enim quatuor pedum. *Festus*, in longitudinem 120. vid. Boërium 2. *de Geometria*: Varronem 4. *de lingua*: Senecam 5. *Epist.* 38.

(24) De qua *l.* 8. *supr. eod.*

(25) In his, quæ lege finita non sunt, ad arbitrium et officium judicis recurrimus. Est igitur officium judicis pro lege, aut loco legis.

(26) Servitutem secundo constituere non possum, per quam impediatur servitus a me primo constituta.

(27) Supra iter alienum arcus aquæ ducendæ causa non jure fit. v. *l.* 11. *infr. de aqua et aquæ pluv.*

(28) Servitus aquæ ducendæ et itineris habendi, loco, id est, simul, non concurrunt: altero enim concesso, alterum constitui non potest. *Zas.*

(29) Ὑδραγώγιον. *Synops. Basil.* 58. *tit.* 3. *c.* 15. infra aquagium Festo, aquæductus. Est vero jus aquæ ducendæ, jus, quo facto rivo, et plerumque fistulis positis uti possumus: ut hinc constet, quam differat aquæductus a rivo et fistulis.

(30) *Forte* exciperet, ut Græcis, ἐφ' ᾧ δέχεται.

(31) Rivalibus scil. *l.* 3. §. *pen. infr. de aqu. quotid.*

(32) Id est, aquæductum: dicitur autem quasi aquæ-agium, *Sext. Pomp.* supra, iter aquæ, Græcis ὑδραγώγιον. adde *l.*9. *infr. quemadm. servit. l.* 3. §. 5. *infr. de aqu. quotid.*

De aucupio.

16. CALLISTRATUS lib. 3. de Cognitionibus.

DIvus Pius aucupibus (1) ita rescripsit: οὐκ ἔστιν εὔλογον ἀκόντων τῶν δεσποτῶν ὑμᾶς ἐν ἀλλοτρίοις χωρίοις ἰξεύειν, id est, *non est consentaneum, ut per aliena prædia* (2), *invitis dominis* (3), *aucupium* (4) *faciatis.*

De aqua ex flumine publico ducenda.

17. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1. de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt, *aquam de flumine publico pro modo possessionum, ad irrigandos agros dividi oportere: nisi* (5) *proprio quis jure plus sibi datum ostenderit.* ✝ Item rescripserunt, *aquam ita demum permitti duci, si sine injuria alterius* (6) *id fiat.*

De via per plures fundos imposita.

18. ULPIANUS lib. 14. ad Sabinum.

UNa est via, etsi per plures fundos (7) imponatur: cum una (8) servitus sit. ✝ Denique quæritur, an si per unum fundum iero, per alium non, per tantum tempus quanto servitus amittitur, an retineam servitutem? et magis est, ut aut (9) tota amittatur, aut tota retineatur. Ideoque si nullo usus sum, tota amittitur: si vel uno (10), tota servatur.

De fundo communi.

19. PAULUS lib. 6. ad Sabinum.

SI unus ex sociis stipuletur iter ad communem fundum, inutilis est stipulatio (11), quia nec dari ei potest: sed si omnes stipulentur, sive communis servus (12), singuli ex sociis, *sibi dari oportere*, petere possunt: quia ita dari eis potest a te: [ne], si stipulator viæ plures (13) heredes reliquerit, inutilis stipulatio fiat.

Si ex duabus servitutibus altera remittatur. 1. Si servitus fundum servientem lædat. 2. De emptione fundi medii. 3. De aquæ haustu.

20. POMPONIUS lib. 33. ad Sabinum.

SI mihi eodem tempore concesseris (14) et ire agere per tuum locum, et uti frui eo jus esse: deinde ego tibi concessero, jus mihi uti frui non esse: non aliter eo loco uteris frueris, quam ut ire agere mihi recte (15) liceat. ✝ Item si et ducere per tuum fundum aquam jure potuero, et in eo tibi ædificare, invito me, jus non fuerit: si tibi concessero, jus esse ædificare, nihilominus hanc servitutem mihi præstare debebis, ne aliter ædifices, quam ut ductus aquæ meus maneat: totiusque [ejus] rei conceptio talis esse debet, qualis esset, si una dumtaxat initio concessio facta esset.

§. 1. Servitus naturaliter (16), non manufacto, lædere potest fundum servientem: quemadmodum si imbri crescat aqua in rivo, aut ex agris in eum confluat, aut aquæ fons secundum rivum, vel in eo ipso inventus postea fuerit.

§. 2. Si fundo Seiano confinis fons fuerit, ex quo [fonte] per fundum Sejanum aquam jure ducebam, meo facto fundo Seiano, manet servitus.

§. 3. Hauriendi jus non (17) hominis, sed prædii est.

De aquæductu simpliciter concesso.

21. PAULUS lib. 15. ad Sabinum.

SI mihi concesseris (18) iter aquæ per fundum tuum, non destinata (19) parte, per quam ducerem, totus fundus tuus serviet (20).

22. POMPONIUS lib. 33. ad Sabinum.

SEd quæ loca ejus fundi tunc, cum ea fieret cessio, ædificiis, arboribus, vineis vacua fuerint, ea sola (21) eo nomine servient.

De latitudine viæ. 1. De servitute navigandi. 2. De fundi publicatione. 3. Servitutem omnibus fundi partibus deberi.

23. PAULUS lib. 15. ad Sabinum.

VIa constitui vel latior octo (22) pedibus, vel angustior potest, ut tamen eam (23) latitudinem habeat, qua vehiculum ire potest: alioquin iter erit, non via (24).

§. 1. Si lacus perpetuus (25) in fundo tuo est, navigandi quoque servitus, ut perveniatur ad fundum vicinum, imponi potest.

§. 2. Si fundus serviens, vel is, cui servitus debetur, publicaretur, utroque casu durant servitutes: quia cum (26) sua conditione quisque fundus publicaretur (27).

§. 3. Quæcunque servitus fundo debetur, omnibus (28) ejus partibus (29) debetur: et ideo, quamvis particulatim

(1) Coras. ad *l.* 1. *de servitut. p.* 63. Forcatul. *Avinii sui* c. 4. Mod.

(2) Vid. *l.* 3. §. 1. *infr. de adqu. rer. dom. l. ult.* §. 3. *infr. quod vi.*

(3) Aliud erit dicendum, si servitutis jus adquisiero, vid. *l.* 13. *in fin. infr. de injur.*

(4) Vel piscationem, aut vindemiam. vid. *l.* 14. *in fin. infr. de alimentis.* adde *l.* 11. *C. de servit.*

(5) Probare is cogitur, qui sibi aliquid ultra jus publicum licere ait. adde *l.* 5. *infr. de probat.*

(6) *l.* 3. §. 1. *infr. de aqua quotid.*

(7) Unius scilicet. Cujac. 14. *observ.* 11.

(8) Vid. *l.* 6. *vers. sed si. infr. quemadm. servit.*

(9) Individuum aut totum amittitur, aut totum retinetur. Igitur indivisibilia et insecabilia, pro parte amitti non possunt.

(10) Usu partis, tota retinetur servitus. *l.* 2. *l.* 6. *l.* 8. §. *fin. l.* 9. *infr. quemadm. servit.*

(11) Vid. *l.* 5. *l.* 6. §. 3. *infr. tit. prox.*

(12) Vid. *l.* 12. *supr. de servit.* Goth. Ubi via legatur testamento servo, legatur ei, qui dominus non est prædii, atqui nemo potest servitutem acquirere, nisi qui dominus est prædii. *l.* 1. *infr. comm. præd. et argum. l.* 15. *supr. de servitut.* frustra ei legatur *l.* 5. *infr. de servit. legat.* at in stipulatione servus non sibi stipulatur viam, sed dominis suis vel prædio dominorum; quod facere potest. vid. Molin. *in Labyr.* 16. *legum.*

(13) Vide *l.* 2. §. 2. *infr. de verb. oblig.*

(14) Adde *l.* 21. *supr. de servit. præd. urban.*

(15) De hac voce *Recte*, dixi ad *l.* 11. *in fin. infr. de duobus reis.*

(16) Id est, ob læsionem servitutis naturaliter contingentem, non tenetur dominus. *Bart.* adde *l.* 1. §. 14. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(17) Imo aquæ haustus est servitus personæ. *l.* 14. *in fin. infr. de alimentis.*

(18) *Concedendi* verbo continetur traditio, *l.* 11. *supr. eod.* translatio juris, *l. pen. infr. de don.* Naturaliter quandoque.

(19) Non definita. 58. *Eclog.* 3. c. 21.

(20) Ubi non est via discreta, totum via est. adde *l.* 23. §. 3. *infr. eod.* vide *l.* 13. §. 1. *supr. eod. l. ult. infr. de aqua quotidiana.*

(21) Indefinita permissio restringitur ad loca minus damnosa. *Bald. l.* 13. §. 1. *supr. eod. l.* 9. *supr. de servit.*

(22) Vid. *l.* 8. *supr. eod.*

(23) Viæ latitudo necessaria ea est, ut eam latitudinem via saltem habeat, qua vehiculum ire possit.

(24) Quod ut via non prodest, ut iter prodest. *l.* 13. *supr. de servit.*

(25) Id est, qui perpetuam causam habeat, ob fontem scil. *ut l.* 28. *in fin. supr. de servitut. præd. urban.*

(26) Publicato fundo dominante, publicantur et in publicum servitutes transeunt. Servitutes fundi, fundum publicatum sequuntur. Denique publicatio servitutem non extinguit.

(27) Vide *l.* 4. *supr. eod. l.* 12. *Inf. comm. præd. l.* 20. §. 1. *Inf. de adquir. rer. l.* 3. *C. de servit. l.* 20. §. 1. *infr. si servit.*

(28) Indivisibilia et incorporalia tota in toto, et in qualibet parte totius sui sunt.

(29) Vide *l.* 13. §. 1. *Sup. eod. l.* 26. *infr. eod.* jus servitutis, totum est in toto, et qualibet ejus parte, civiliter tamen. *Bart.* vid. *l.* 1. §. 16. *infr. de aqua quotid.*

venierit, omnes partes servitus sequitur, [et] ita ut singuli recte agant, *jus sibi esse fundi* (1). Si tamen fundus, cui servitus debetur, certis regionibus inter plures dominos divisus est, quamvis omnibus partibus servitus debeatur, tamen opus est, ut hi, qui non proximas partes servienti fundo habebunt, transitum per reliquas partes fundi divisi (2), jure habeant (3), aut si proximi patiantur, transeant (4).

De aquæductu.

24. Pomponius lib. 33. ad Sabinum.

EX meo aquæductu Labeo scribit, cuilibet posse me vicino commodare: Proculus, [contra (5)] ut ne in meam partem fundi aliam, quam ad quam servitus adquisita sit, uti ea possit (6): Proculi sententia verior est (7).

De aquæ divisione.

25. Idem lib. 34. ad Sabinum.

SI partem fundi mei certam tibi vendidero, aquæductus jus (8), etiamsi alterius partis causa plerumque ducatur, te (9) quoque sequetur: neque ibi aut bonitatis agri, aut usus ejus aquæ ratio habenda est: ita, ut eam solam partem fundi, quæ pretiosissima sit, aut maxime usum ejus aquæ desideret, jus ejus ducendæ sequatur: sed pro (10) modo agri detenti, aut alienati, fiat ejus aquæ divisio.

De servitute simpliciter legata.

26. Paulus lib. 47. ad Edictum.

SI via, iter, actus, aquæductus legetur simpliciter per fundum, facultas (11) est heredi, per quam (12) partem fundi velit constituere servitutem: si modo nulla captio legatario in servitute fit.

De emptione fundi servientis.

27. Julianus lib. 7. Digestorum.

SI communi (13) fundo meo et tuo serviat fundus (14) Sempronianus, et eundem in commune redemerimus, servitus extinguitur (15): quia par utriusque domini jus in utroque fundo esse incipit. At si proprio meo et proprio tuo idem serviat, manebit servitus: quia proprio fundo per communem servitus deberi potest (16).

De itinere ad prædium duorum legato.

28. Idem lib. 31. Digestorum.

ITinere ad prædium commune duorum legato, nisi (17) uterque de loco itineris consentiat, servitus neque adquiritur, neque deperit.

De aqua educenda.

29. Paulus lib. 2. Epitomarum Alfeni Digestorum.

QUi duo prædia confinia habuerat, superiorem fundum vendiderat: in lege ita dixerat, *ut aquam, sulco aperto, emptori educere in fundum inferiorem recte liceat*: si emptor ex alio (18) fundo aquam acciperet, et eam in inferiorem ducere vellet, *quæsitum* est, an possit id suo jure facere, necne? *respondi*, nihil amplius, quam quod ipsius (19) fundi siccandi causa derivaret, vicinum inferiorem recipere debere.

Si venditor fundi aquam, et circa eam late pedes decem exceperit.

30. Idem lib. 4. Epitomarum Alfeni Digestorum.

QUi duo prædia habebat, in unius venditione *aquam*, quæ in fundo nascebatur, et *circa eam aquam late* (20) *decem pedes exceperat*: *Quæsitum* est, utrum dominium loci ad eum pertineat: an, ut per eum locum

(1) Hoc enim fieri posse, is qui servitutem constituit, prospicere debuit: ut, eo non præviso, sibi imputare debeat.

(2) *Al.* divisionis jure, *et ita* Cujac. 9. *ad Afr. in pr.* Divisionis autem jure constituitur servitus, quoties pactum divisionis, traditioni adjicitur in continenti.

(3) Emendant alii: *partes fundi divisionis jure habeant*, sed præter fidem omnium exemplarium, inquit Charondas. Porro ad intelligentiam hujus legis et *l. si tam angusti. Sup. de servit.* vid. cum cura Jason. ad *l.* 1. *§. si quis ita. n.* 14. *de verb. obligat.* Crott. 1. *lectu. n.* 14. Jacob de Nigr. *n.* 47. Molin. *in labyr. de divid. et individ. p.* 3. *n.* 361. Mod.

(4) Ut in venditione non intelligitur servitus concessa, nisi id expressum sit a contrahentibus. *l.* 66. *infr. de contrah. empt.* Ita et in divisione, quæ venditionem imitatur. *l.* 1. *C. comm. utriusque judicii.*

(5) Sic restituo. *Proculus ita: ut nemo in ea parte fundi alia, quam ad aquam, etc. arg. l.* 4. *infr. de aqua quotidiana.* ex qua lege hanc interpretationem sumere debet. adde quæ notavi *ad l.* 1. *§.* 15. *et* 16. *infr. de aqua quotidia.* Sententia igitur hæc fuerit: Ex aquæductu meo, vicino me recte commodaturum, *ut dict. l.* 4. sed non alia parte, quam ad quam servitus constituta sit *hac lege*, hoc est, ex aquæductu meo alii commodare nihil possum, antequam is in meum fundum pervenerit: hac enim ratione servitus esset servitutis: postquam autem ad agrum meum aquæductus pervenit (quia factus sum ejus dominus) recte possum aquæductum commodare, ut ex fundo mihi proprio. Atque ita Proculus Labeonis sententiam non evertit, sed temperat. Nisi si Proculi hæc sententia sit, ut servitutem certæ parti fundi mei debitam derivare in aliam partem non possum: ita nec servitutem aquæductus a te mihi concessam alteri, te invito, concedere possum. Cur? servitutis modum nemo mutare potest, eo invito, cujus interest. *l.* 5. *in fin. supr. eod. l.* 33. *in fin. infr. eod. l.* 11. *supr. de servit.*

(6) Alias: *uti ea possim.* Porro uterer in alteram partem, si vicino commodarem; et uterer ultra quam est opus ad fundum. vid. Molin. *in labyr. de divid. et indiv. p.* 3. *n.* 345. 346. 351. *et* 352. Mod.

(7) Ut nemo scilicet possit ex suo aquæductu (quem habet ex fundo alieno) aquam alteri concedere. *Bart. l.* 33. *in fin. infr. eod.* vid. tamen. *l.* 1. *§.* 1. *§.* 16. *§.* 44. *infr. de aqua quotid.* et quæ superius dixi.

(8) *l.* 23. *§.* 3. *supr. eod.*

(9) Servitus per se indivisibilis: commoditas tamen est dividua.

(10) Emptor partis prædii dominantis, pro rata partis emptæ jus servitutis consequitur a domino prædii servientis, æque ac is, qui optimam partem prædii dominantis acquisierit. Hinc ait Bartolus, divisionem aquæ fieri ad mensuram prædii dominantis, non inspecta partium bonitate vel necessitate.

(11) Indefinita, simplex et indeterminata concessio servitutis, finitur a debitore: et intelligenda est ex debitoris electione. *Goth.* Obst. *l.* 9. *supr. de servit. l.* 21. *supr. h. t. l. ult. infr. de aqua quotid. et æstiv. §.* 22. *Inst. de legat.* Ans. Solve: hic per damnationem, illic per vindicationem res legatur. Cujac. ad *d. l.* 9. *de servitut.* S. L. Vid. Donell. 11. *comment.* 13. Bronch. *cent.* 2. *ass.* 6. *l.* 13. *§.* 1. *h. t.* Ans.

(12) *l.* 13. *§.* 3. *Sup. eod.*

(13) Fundo nobis communi, si fundum servientem emimus, servitutem extinguemus. Quid si non communi, sed meo proprio, ac tuo proprio servientem, in commune emerimus? servitus minime extinguetur.

(14) Contraria videtur *l.* 34. *infr. eod.* sed earum legum species diversæ sunt, ejusque diversitatis ratio satis patet ex ipsis legibus, maxime ex argumento secundæ speciei hujus legis. vid. Molin. *in novo intellectu.* 4. *legum.* Gilb. Regium *lib.* 1. *ἐναντιοφανῶν. c.* 26. Mod.

(15) Si socii fundum emunt, qui communibus prædiis serviat, servitus extinguitur. *Zas.*

(16) Potest servitus a communi fundo propriis sociorum prædiis deberi. Zas. *num.* 21. et ita pars fundi (qui mihi cum altero communis est) ei fundo (qui mihi proprius erit,) servire potest. Idem *n.* 27. *hic.*

(17) Adde *l.* 2. *§. ult. supr. quib. mod. ususfruct.*

(18) Concessio determinata hoc operatur, ut quis ea non possit uti, nisi secundum formam limitationis. *Bald.* Id est, in alio prædio, quam dominante, *ut hic.* et in alium, quam nominatim servientem *l.* 24. *supr. eod.*

(19) *l.* 5. *in fin. supr. eod.*]

(20) In latitudinem.

accedere possit? *Respondit*, si ita recepisset, *circa eam aquam late pedes decem*, iter (1) dumtaxat videri venditoris esse.

Utrum locus medius confusionem servitutis impediat.

31. JULIANUS lib. 2. ex Minicio.

TRia (2) prædia continua (3) trium dominorum adjecta (4) erant: imi prædii dominus, ex summo fundo, imo fundo servitutem aquæ quæsierat: et per medium (5) fundum, domino concedente (6), in suum agrum ducebat: postea idem summum fundum emit (7): deinde imum fundum, in quem aquam induxerat, vendidit: *Quæsitum* est, num imus fundus id jus aquæ amisisset: quia cum (8) utraque prædia ejusdem domini facta essent, ipsa sibi servire non potuissent? Negavit, amisisse servitutem: quia prædium, per quod aqua ducebatur, alterius fuisset, et quemadmodum (9) servitus summo fundo, ut in imum fundum aqua veniret, imponi aliter non potuisset (10), quam ut per medium quoque fundum duceretur, sic eadem servitus ejusdem fundi amitti aliter non posset, nisi eodem tempore (11) etiam per medium fundum aqua duci desiisset, aut omnium tria simul prædia unius domini facta essent (12).

De parte fundi communis socio tradita.

32. AFRICANUS lib. 6. Quæstionum.

FUndus mihi tecum communis est; partem tuam mihi tradidisti (13), et ad eundem viam per vicinum tuum proprium: Recte eo modo servitutem constitutam ait: neque quod dici soleat (14), *per partes nec adquiri, nec imponi servitutes posse*, isto casu locum habere: Hic enim non per partem servitutem adquiri, utpote (15) cum in id tempus adquiratur, quo proprius meus fundus futurus sit.

Si in divisione servitus imponatur. 1. De haustu et aquæductu.

33. IDEM lib. 9. Quæstionum.

CUm essent mihi et tibi fundi duo communes, Titianus, et Seianus, et in divisione convenisset, ut mihi Titianus, tibi Seianus cederet, invicem (16) partes eorum tradidimus, et in tradendo dictum est (17), *ut alteri per alterum aquam ducere liceret*: Recte esse servitutem impositam, ait: maxime si pacto stipulatio subdita sit (18).

§. 1. Per plurium prædia (19) aquam ducis, quoquo modo (20) imposita servitute: nisi pactum, vel stipulatio etiam de hoc (21) subsecuta est: neque eorum cuivis, neque alii vicino poteris haustum ex rivo (22) cedere (23): pacto enim, vel stipulatione intervenientibus, et hoc concedi solet, quamvis nullum prædium ipsum sibi servire, neque servitutis fructus (24) constitui potest (25).

An servitus pro parte imponatur, retineatur, remittatur. 1. Si fons exaruerit.

34. PAPINIANUS lib. 7. Quæstionum.

UNus ex sociis (26) fundi communis permittendo *jus esse ire agere*, nihil agit (27): et ideo, si (28) duo prædia, quæ mutuo serviebant, inter eosdem fuerint communicata (29), quoniam servitutes pro parte retineri (30) placet, ab altero servitus alteri remitti non potest: quamvis enim unusquisque sociorum solus sit, cui servitus debetur, tamen quoniam non personæ, sed prædia * deberent, neque (31) adquiri libertas, neque remitti servitus per partem poterit.

* al. prædio.

(1) Id est, qui fundum vendit, et aquam latam pedes decem excipit, non dominium loci, sed servitutem excipit: adde *l.* 27. §. 32. *infr. ad l. Aquil.*

(2) Vide *l.* 7. §. 1. *Inf. tit. proxim.*

(3) Interpretationem pete a Jason. ad *l. si ita scriptum.* §. *Regula. n.* 10. *et seq. de liber. et posth.* Camill. Plau. *in tract. de not.* Socin. Jun. *cons.* 2. *n.* 25. *l.* 3. Mod.

(4) *Vulgata*, objecta, id est, ita posita, ut ex summo prædio aqua duci posset ad fundum inferiorem. Nam Accursius *objecta* male interpretatur, simul conjuncta.

(5) Medium uti est, ita impeditur adquisitio, aut conceditur retentio.

(6) Alias, sine concessione, medium prædium servitutem rustici prædii impedit. *l.* 7. *in fin. supr. eod.*

(7) Tali emptione videtur servitus extingui, *l.* 27. *supr. eod.* et hinc nascitur ratio dubitandi.

(8) Confusione fundi servientis et dominantis, interit servitus.

(9) Ratio decidendi, a simili sumpta.

(10) *Dict. leg.* 27.

(11) Id est, nisi tempore imi fundi venditi.

(12) Dominus trium prædiorum, in imum fundum venditum, servitutem retinere potest, si tempore imi venditi, in eum, a medio et superiore fundo aqua decurrebat: quod si tunc non decurrebat, jus servitutis amittit, ac si tria ipsa prædia vendidisset. vide *l.* 15. *Inf. quemadmod. servit. amitt.*

(13) Et ita communis esse desiit: proinde hic non stipulor servitutem fundo communi, vel meo futuro (ut hic in fine perperam legitur) sed jam meo, ac proprio facto per traditionem.

(14) *l.* 8. *in fin. supr. de servit.*

(15) Verius fortasse dixisset Africanus in hac specie, fundo mihi proprio plane, ac jam quæsito servitutem a te constitutam: proprio, inquam, ac meo, id est, post traditionem tuæ partis mihi factam, cum nulla amplius tibi pars esset in eo fundo: Traditione partis tuæ mihi facta, partem eam tuam esse desiisse: proinde cum nihil tibi amplius commune esset in fundo. Itaque melius vel Africanus dixisset, aut certe melius apud eum ita legeretur, *utpote*, *cum per id tempus adquiratur*, *quo proprius meus fundus factus sit*: nisi antea legas, *mihi traditurus ad eundem etc.*

(16) Divisio fit permutatione partium: ob id dicitur vicem emptionis obtinere. *l.* 1. *C. de rerum permutat.*

(17) *l.* 6. §. 2. *infr. comm. prædior.*

(18) Vel pœna. vid. *l.* 15. *supr. de transact. l.* 2. *in fin. infr. de rivis.*

(19) Molinæus *in labyrinth. de divid. et individ. p.* 3. *n.* 353. Mod.

(20) Hoc est, vel pacto, vel stipulatione.

(21) Id est, ut possem ex rivo a te mihi concesso, alii etiam haustum concedere.

(22) Rivi recte hic fit mentio: Nam cui jus aquæ ducendæ conceditur, et rivi faciendi conceditur. *l.* 30. *infr. de damno.* Rivus, est iter aquæ: Aquæductus, jus habendi aquam in prædio alieno.

(23) Quia nemo, nisi dominus fundi servitutem constituere potest. *l.* 1. §. 1. *infr. tit. prox.* nisi, ut *Inf. eod.* dicitur.

(24) Vel servitus. *l.* 1. *infr. de usu et usufr. legato.* Servitutis servitus prædialis vel personalis non est. Est enim servitus qualitas prædii. Qualitas autem qualitatis, ut et accidentis accidens non est, Arist. 3. *metaph.* 4. τὸ γὰρ συμβεβηκὸς, οὐ συμβεβηκότι συμβεβηκός. Igitur non possum ex rivo, quem in alieno fundo habeo, jure servitutis, vel domino ejusdem fundi vel alii cedere servitutem haustus, vel prædialem, vel personalem. Hoc tamen loco Antonius Faber, 5. *conjecturarum* 11. legit, *cum servitutis servitus constitui non possit*, *fructus possit*: et reprehendit etiam Castrensem *fructus* nomen accipientem pro commoditatis cessione, quæ servitus quædam esse videtur.

(25) Atque ita constituta servitus vires capiet, non ab eo, qui cessit, sed ab eo, qui cedi permisit. *Duar.*

(26) Hanc legem interpretantur Molin. *in intellect.* 4. *legum.* Vital. *lib.* 2. *variar. lect. cap.* 3. 5. *et* 11. Gilbert. Reg. *lib.* 1. ἐναντιοφανῶν. *cap.* 26. Mod.

(27) *l.* 2. *supr. de servitutib.*

(28) Adde *l.* 8. §. 1. *supr. de servitutib. l.* 30. *in fin. supr. de servit. præd. urban.*

(29) Inter servientem et dominantem prædiis communicatis servitus prædii non extinguitur, *ut hic.* æque ac si in commune emerimus prædium, quod meo ac tuo fundo serviat: et tamen si in societate fundum emerimus, qui communibus prædiis serviat, servitus extinguetur. *l.* 27. *supr. eod.*

(30) *l.* 30. §. 1. *supr. de servit. præd. urbanorum. l.* 8. §. 1. *supr. de servit. l.* 140. §. 2. *infr. de verb. oblig.* licet constitui non possit. *l.* 6. §. 1. *Inf. comm. prædiorum.*

(31) Pro parte indivisa libertas communi fundo adquiri, ut et eadem servitus debita pro parte remitti non potest, *ut hic.* *et l.* 5. *Inf. comm. prædiorum.*

§. 1. Si fons exaruerit (1), ex quo ductum aquæ habeo; isque post constitutum tempus ad suas venas redierit, an aquæductus amissus erit, quæritur?

35. Paulus lib. 15. ad Plautium.

ET Atilicinus ait, Cæsarem Statilio Tauro (2) rescripsisse, in hæc verba: *Hi, qui ex fundo Sutrino aquam ducere soliti sunt, adierunt me, proposueruntque, aquam, qua per aliquot annos usi sunt, ex fonte, qui est in fundo Sutrino, ducere non potuisse, quod fons exaruisset (3): et postea ex eo fonte aquam fluere cœpisse: petieruntque [a] me, ut, quod jus non negligentia aut culpa sua amiserant, sed quia ducere non poterant, his restitueretur: Quorum mihi postulatio cum non iniqua visa sit, succurrendum (4) his putavi. Itaque quod jus habuerunt [tunc], cum primum ea aqua pervenire ad eos non potuit, id eis restitui placet.*

De venditione fundi, cui servitus debetur.

36. Idem lib. 2. Responsorum.

CUm fundo, quem ex duobus retinuit venditor, aquæ ducendæ servitus imposita sit, empto prædio quæsita servitus distractum denuo prædium (5) sequitur: Nec ad rem pertinet, quod stipulatio, qua pœnam promitti placuit (6), ad personam emptoris, si ei forte frui non licuisset, relata est (7).

De usu aquæ personali.

37. Idem lib. 3. Responsorum.

Λούκιος Τίτιος Γα Σεΐῳ ἰῷ τῷ ἀδελφῷ πλεῖστα χαίρειν. ὕδατος τοῦ ῥέοντος εἰς τὴν κρήνην τὴν κατασκευασθεῖσαν ἐν ἰσθμῷ ὑπὸ τοῦ πατρός μου, δίδωμι καὶ χαρίζομαι σοι δάκτυλον εἰς τὴν οἰκίαν σου τὴν ἐν τῷ ἰσθμῷ, ἢ ὅπου δ᾽ ἂν βούλει.

Id est,

LUcius Titius, G. Seio fratri S. P. De aqua fluente in fontem, quem pater meus in Isthmo instruxit, do concedoque tibi gratuito digitum, sive ad domum, quam in Isthmo tenes, sive quocumque tandem volueris: Quæro, an ex hac (8) scriptura usus aquæ etiam ad heredes Gaii Seii pertineat? Paulus respondit, usum aquæ personalem ad heredem Seii quasi usuarii transmitti non oportere (9).

An flumine interveniente, via constitui possit.

38. Idem lib. 1. Manualium.

FLumine interveniente, via constitui potest (10): si aut vado transiri potest, aut pontem habeat. Diversum, si pontonibus (11) trajiciatur (12). Hæc ita, si per unius prædia flumen currat: alioquin si tua prædia mihi vicina sint, deinde flumen, deinde Titii prædia, deinde via publica, in quam iter mihi acquiri volo, dispiciamus, ne nihil vetet, a te mihi viam dari usque ad flumen, deinde a Titio usque ad viam publicam? Sed videamus, num et, si tu eorum prædiorum dominus sis, quæ trans flumen intra viam publicam sint, idem juris sit: quia via (13) consummari solet, vel civitate tenus, vel usque ad viam publicam, vel usque ad flumen (14), in quo pontonibus trajiciatur, vel usque ad proprium aliud ejusdem domini prædium? Quod si est, non videtur interrumpi servitus, quamvis inter ejusdem domini prædia flumen publicum intercedat.

TIT. IV.

COMMUNIA (15) PRÆDIORUM, TAM URBANORUM, QUAM RUSTICORUM.

Quæ sunt prædia urbana. 1. *Cur servitutes prædiorum appellantur, et quibus deberi possunt.*

1. Ulpianus lib. 2. Institutionum.

ÆDificia urbana quidem *prædia* appellamus: cæterum, et si in (16) villa ædificia sint, æque servitutes urbanorum prædiorum constitui possunt.

§. 1. Ideo autem hæ *servitutes prædiorum* appellantur, quoniam sine prædiis constitui non possunt: Nemo enim potest servitutem adquirere, vel urbani, vel rustici prædii, nisi qui habet prædium (17).

De aqua per rotam tollenda ex flumine, vel haurienda, et de servitute castello imposita.

2. Idem lib. 17. ad Edictum.

DE aqua per rotam (18) tollenda ex flumine (19), vel haurienda, vel si quis servitutem castello (20) imposuerit, quidam dubitaverunt, ne hæ servitutes non essent (21): Sed rescripto Imperatoris Antonini ad Tullianum adjicitur, licet servitus jure (22) non valuit, si tamen hac lege comparavit, seu alio quocumque legitimo modo sibi hoc jus adquisivit, tuendum esse (23) eum, qui hoc jus possedit (24).

(1) *l.* 35. *infr. eod.* alia ex causa, quam æstatis: nam ex tali fonte servitus concedi non potest. *arg. l.* 28. *in fin. supr. tit. prox.*

(2) *Al.* Severo, *ut Inst. de milit. testam.*

(3) *l.* 34. *in fin. supr. eod.* vid. Alexand. ab Alex. 4. *genial.* 5.

(4) Id est, qui non sua culpa jus fontis amiserunt, ex æquo et bono juvandi sunt: nam ob justam causam restitutio solet concedi. *l.* 1. *in fin. supr. ex quib. caus. majores.*

(5) vide *l.* 4. *supr. eod.*

(6) Eo casu, quo contra factum esset. *l.* 2. *et pen. infr. de verb. oblig.*

(7) Nec enim tantæ sunt autoritatis privatorum stipulationes, ut naturam servitutis mutent, exque reali personalem faciant: aget ergo in hac specie secundus emptor in primum venditorem confessoria.

(8) Vis, opinor, latet in verbo *volueris* (hoc est, servitus personalis facta eo verbo est) aut potius in verbo *Tibi*, ut ea ratione heres cessionarii non contineatur.

(9) Cur ita? collige ex *l.* 4. *in fin. supr. eod.*

(10) Flumen publicum viam non impedit, si aut vado transiri potest, aut pontem habeat.

(11) *Ponto* genus est Gallici navigii *teste Cæsare, un bac.* Goth. Pontones sunt naves trajiciendis hominibus idoneæ: quarum meminit A. Gell. et Apul. *de aureo asino.* Alii navigium tabularum intelligunt duobus lintribus conjunctum. Vid. plura apud Girald. in libro *de navigiis.* et Lazar. Baïf. *de re navali.* Adde Alciat. *parerg. lib.* 6. *cap.* 13. Edmund. Merill. *lib. sing. cap.* 6. ita dicti, quod iis loco pontis utamur. *Ans.*

(12) Tunc enim magnitudo fluminis est impedimento transeunti. *l.* 17. §. 2. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(13) *l. ult.* §. 1. *infr. de locis et itineribus.*

(14) Ad flumen publicum, in quo etc. Goveanus 1. *Variar.* 36. quo vocabulo intelligit perenne, non aquam torrentem.

(15) 58. *Eclog.* 4.

(16) ἐν ἀγρῷ. 58. *Eclog.* 4. *c.* 1.

(17) Quod non de singulari tantum persona, sed et de municipio, civitate et universitate accipiendum est. *l.* 12. *supr. de servit.*

(18) *l.* 40. *in fin. Inf. de contrah. empt.*

(19) Non quærit Ulp. liceat necne ex privato flumine aquam situlis, urceis, vel urnis haurire: sed an servitus prædio imponi possit, ut aqua ex eo per rotam, tympanum, cocleam, vel aliud quodvis organum hydraulicum hauriatur a privato: nam frustra ceditur aquæ haustus ex flumine publico. *l.* 3. §. *ult. supr. tit. prox.*

(20) In quod, quod rota extulit, infundit. 10. *Vitruv.* 9.

(21) Et merito; quia castellum perpetuam causam non habet, neque naturaliter; sed vel manu, vel organis aqua in illud infunditur. Præterea vix est, ut prædia tanta aquæ copia indigeant, ut adhiberi organa oporteat, vide Cujac. 3. *observ.* 28. ubi etiam selecta de rotæ tormento notat. *Goth.* vid. Vital. *lib.* 2. *var. lect. c.* 9. Mod.

(22) Summo scilicet, ex rationibus superius adductis.

(23) Per Prætorem ex æquo et bono facit. *l.* 1. *in fin. supr. tit. prox.*

(24) Eo scilicet modo, quo id jus possideri potest. Nec enim necesse fuit a Jurisconsultis particulam *quasi* omnibus locis inseri. Res corporales, vere; incorporales, fictione: Illæ et natura et legibus tenentur: hæ prudentum autoritate et imagine, seu fictc. *Goth.* Ræuard. *ad legem Scribonianam c.* 2. Mod.

De prædio, quod alienatur.

3. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

DUorum prædiorum dominus, si (1) alterum ea lege tibi dederit, *ut id prædium, quod datur, serviat ei, quod ipse retinet*, vel contra, jure imposita servitus intelligitur.

De monumento.

4. JAVOLENUS lib. 10. ex Cassio.

CAveri, *ut ad certam altitudinem monumentum ædificetur*, non potest (2): quia id quod humani juris esse desiit, servitutem non recipit: sicut nec illa quidem servitus consistere potest, *ut certus* (3) *numerus hominum in uno loco humetur*.

Si quis sibi et alteri servitutem receperit.

5. IDEM lib. 2. Epistolarum.

PRoprium (4) solum vendo, an servitutem talem injungere possim, *ut mihi et vicino serviat?* Similiter si commune solum vendo, *ut mihi et socio serviat*, an consequi possim? *Respondi:* Servitutem (5) recipere, nisi sibi (6), nemo potest. Adjectio itaque vicini pro supervacuo habenda est: ita ut tota servitus ad eum, qui receperit, pertineat. Solum autem commune vendendo, *ut mihi, et socio serviat*, efficere non possum: quia per unum socium communi solo servitus adquiri non potest.

De prædio, quod totum, vel pro parte alienatur. 3. *De exceptione servitutis.*

6. ULPIANUS lib. 28. ad Sabinum.

SI quis duas ædes habeat, et alteras tradat, potest legem traditioni dicere (7): *ut vel istæ, quæ non traduntur, servæ sint his, quæ traduntur.* vel contra: *ut traditæ retentis ædibus serviant:* parvique refert, vicinæ sint ambæ ædes, an non. † Idem erit et in prædiis rusticis: nam et si quis duos fundos habeat, alium alii potest servum facere tradendo. Duas autem ædes simul tradendo non potest efficere alteras alteris servas: quia neque adquirere alienis (8) ædibus servitutem neque imponere potest.

§. 1. Si quis partem ædium tradat, vel partem fundi, non potest servitutem imponere: quia per (9) partes (10) servitus imponi non potest, sed nec adquiri. † Plane, si divisit fundum regionibus, et sic partem tradidit pro diviso (11), potest alterutri servitutem imponere: quia non est pars fundi, sed fundus: Quod et in ædibus potest dici, si dominus pariete medio ædificato, unam domum in duas diviserit (ut plerique faciunt (12)): nam et hic pro duabus domibus accipi debet.

§. 2. Item, si duo homines binas (13) ædes communes habeamus, simul tradendo, idem efficere possumus, ac si ego solus proprias binas ædes haberem. Sed, et si separatim tradiderimus, idem fiet: sic tamen, ut novissima (14) traditio efficiat etiam præcedentem traditionem efficacem.

§. 3. Si tamen alteræ unius propriæ sint ædes, alteræ communes, neutris servitutem vel adquirere, vel imponere me (15) posse, Pomponius lib. VIII. ex Sabino scripsit. Si in venditione quis dixerit, *servas fore ædes, quas vendidit*, necesse non habet liberas tradere (16): Quare vel suis ædibus eas servas facere potest, vel vicino concedere servitutem, scilicet ante traditionem. Plane si *Titio servas fore* dixit, si quidem Titio servitutem concesserit, absolutum est: si vero alii concesserit, ex empto tenebitur (17). A quo non abhorret, quod Marcellus lib. IV. Digestorum scribit: si quis in tradendo dixerit *fundum Titio servire*, cum ei non serviret, esset autem obligatus venditor Titio ad servitutem præstandam, an agere possit ex vendito, ut emptor servitutem imponi patiatur prædio, quod mercatus est? Magisque putat, permittendum agere. Idemque ait, et si possit venditor Titio servitutem vendere, æque agere permittendum. Hæc ita demum, si recipiendæ servitutis

(1) Vide *l.* 6. *infr. eodem.*

(2) Reperio tamen apud Ciceronem 2. *de legibus*, Atheniensium lege cautum fuisse, ne quis sepulchrum extrueret operosius, quam quod decem homines effecissent triduo, nec id opere etiam tectorio cooperiri, nec Hermas, quos vocant, licebat ei imponi. Demetrius vero noluit super terræ tumulum quid etiam statui, nisi columellam tribus cubitis non altiorem, aut mensam, aut labellum. Plato vetat sepulchrum extrui altius, quam quod quinque homines quinque diebus absolverint, nec e lapide excitari plus, nec imponi, quam quod capiat laudem mortui incisam quatuor heroïcis versibus, quos *longos* appellat Ennius. Hæc Cicero. vide Platonem *ultimo de legibus.*

(3) vide *l.* 11. *infr. de religiosis.*

(4) *Eclog. eod. c.* 5. Goth. vide Anton. Augustin. *Emendat. lib.* 3. *c.* 6. Ans. Conjunge *l. fundus ille. infr. de contrah. empt.* vid. Molin. *in labyrintho* 16. *legum.* Mod.

(5) vide *l.* 34. *supr. de servitut. præd. rustic.* ubi dixi. adde *l.* 6. §. 3. *infr. eod.*

(6) vide *l.* 8. *infr. eod.*

(7) *l.* 3. *supr. eod. l.* 19. *supr. de usufruct. l.* 33. *Sup. titul. proxim.*

(8) vide *l.* 8. *infr. eod.*

(9) vide *l.* 8. *Sup. de servitutibus.*

(10) *Subaudi* indivisas.

(11) Pars divisa, seu pro diviso non est pars proprie, sed totum, id est, prædium, non pars prædii, *ut hic. et l.* 25. *in fin. infr. de verb. signif.* Pars pro diviso, certa est: pars pro indiviso, incerta: pars inquam, pro diviso certa: unde fit, ut certæ parti pars pro indiviso legibus nostris opponatur. *l.* 25. *supr. quib. modis ususfruct. amittitur. l.* 1. §. 7. *infr. uti possidetis.* Pars pro diviso sensu corporis, pars pro indiviso, sensu mentis percipitur. Pars pro indiviso intellectu magis partes habet, quam corpore, *l.* 5. *infr. de stipulat. servorum.* intellectu, hoc est, non, ut quæ pro diviso est, corpore percipitur. Hinc solvi potest quæstio illa nobilis, cur servitus adquiri, vel imponi non possit parti pro indiviso? Finge, fundum inter me et te communem esse, cur ego parti meæ non possum imponere vel adquirere servitutem? cur fundo mihi tecum communi id non imponam, quod saltem valere possit pro parte mea? aut cur jure meo non utar jure communi? possis dicere, quia pars mea non continetur regione certa, sed fusa est per totum fundum, ita ut impositam vel adquisitam parti meæ servitutem necesse sit diffundi in totum fundum: aut certe nullam in partem invito te: quia quælibet gleba est mea, quælibet est tua. Possis et aliter dicere: Servitus, est jus in corpore: Parti pro indiviso nullum subest corpus, nec enim est, sed intelligitur. Possis et ita fortasse apertius: Plus mea parte in re communi uti me non posse: quod fieret, si in re communi mihi jus esset invito socio servitutem imponere. In hac enim specie, ipso uteretur fundo, et servitute in eodem is, cui id jus a me cessum esset. Eadem ratione, neque prædii libertas adquiri, neque servitus remitti potest. *l.* 5. *supr. eod. l.* 34. *supr. de servitut. præd. rusticorum.* Dices, post servitutem in prædio communi a me constitutam, me prohibere non posse eum utentem, cui servitutem cesserim: sic sane. sed meus socius eum utentem prohibere poterit. vide *l. per fundum.* 11. *supr. de servitutib. prædior. rusticor.* ubi plenius dixi. Adde *l.* 86. *infr. ad leg. Falcid.*

(12) Ex uno et eodem, vel fundo, vel ædificio, duo fieri possunt. vide *l.* 36. *supr. de servit. præd. urban.*

(13) *l.* 33. *supr. tit. prox.*

(14) vide *l. ult. in princ. infr. eod.*

(15) Haloander legit, *me non posse*, idque ne incideret in tela Accursiana, quibus facile ab Accursio et aliis liberamur per *l. stipulationes non dividuntur. infr. de verb. obligat.* vid. Ant. August. *emendat. lib.* 4. *cap.* 17. et Molin. *in novo intellect.* 4. *legum.* Mod. Sed posse constat. *l.* 27. *supr. tit. prox.* Goth.

(16) Quid si ignorans ædes servas vel liberas, neutrum dixerit? v. *l.* 59. *Inf. de contrah. empt.* Quid si sciens servas esse, non admonuit emptorem? vide *l.* 39. *Inf. de act. empt.*

(17) Interest enim emptoris non decipi, ac certo scivisse, cui servitutem fundus debeat.

gratia id in traditione expressum est. Cæterum, si (1) quis (inquit) veritus, ne servitus Titio debeatur, ideo hoc excepit, non erit ex vendito actio, si nullam servitutem promisit.

1. *An locus medius impediat servitutem.*

7. Paulus lib. 5. ad Sabinum.

In tradendis unis ædibus ab eo, qui binas habet, species servitutis exprimenda (2) est (3): ne, si generaliter *servire* dictum erit, aut nihil valeat, quia incertum sit, quæ servitus excepta (4) sit, aut omnis (5) servitus imponi debeat.

§. 1. Interpositis quoque alienis ædibus imponi potest (6): [veluti,] *ut altius tollere, vel non tollere liceat*: vel etiam, si iter debeatur, *ut ita* (7) *convalescat, si mediis ædibus servitus postea imposita fuerit*: Sicuti per plurium prædia (8) servitus imponi etiam diversis temporibus potest. Quamquam dici potest, si tria prædia (9) continua habeam, et extremum tibi tradam, vel tuo, vel meis prædiis servitutem adquiri posse: si vero extremo, quod retineam, quia et medium meum sit, servitutem consistere: sed si rursus, aut id, cui adquisita sit servitus, aut medium alienavero, interpellari eum, donec medio prædio servitus imponatur.

De duabus insulis eodem momento duobus traditis.

8. Pomponius lib. 8. ad Sabinum.

Si, cum duas haberem insulas duobus eodem (10) momento tradidero, videndum est, an servitus alterutris imposita valeat: quia alienis quidem ædibus, nec imponi, nec adquiri (11) servitus potest: sed, ante traditionem peractam suis magis adquirit, vel imponit is, qui tradit: ideoque valebit servitus.

De confusione, et restitutione servitutis.

9. Idem lib. 10. ad Sabinum.

Si ei, cujus prædium mihi serviebat, heres extiti, et eam hereditatem tibi vendidi, restitui (12) in pristinum statum servitus debet: quia id agitur, ut quasi tu heres videaris extitisse.

De exceptione servitutis.

10. Ulpianus lib. 10. ad Sabinum.

Quidquid venditor, servitutis nomine, sibi recipere vult, nominatim recipi oportet: nam illa generalis (13) receptio, *quibus* (14) [*est*] *servitus utique* (15) *est*: ad extraneos pertinet, ipsi nihil prospicit venditori ad jura ejus conservanda (16): nulla enim habuit: quia nemo (17) ipse sibi servitutem debet: quinimo, et si debita fuit servitus, deinde dominium (18) rei servientis pervenit ad me, consequenter dicitur extingui servitutem.

Quæ jura tacite sequuntur servitutem.

11. Pomponius lib. 33. ad Sabinum.

Refectionis gratia, accedendi ad ea loca, quæ non serviant, facultas tributa est his, quibus servitus debetur: qua tamen accedere eis sit necesse (19): nisi in cessione servitutis nominatim præfinitum sit, qua accederetur: et ideo nec secundum rivum nec supra eum, si forte sub terra aqua ducatur, locum religiosum dominus soli facere potest, ne servitus intereat: et id verum est: sed et depressurum (20) vel adlevaturum rivum (21), per quem aquam jure duci potestatem habes: nisi si, ne id faceres, cautum sit.

§. 1. Si prope (22) tuum fundum jus est mihi *aquam rivo ducere*, tacita hæc jura sequuntur, ut (23) reficere mihi rivum liceat: ut adire, qua proxime possim ad reficiendum eum ego, fabrique mei: item, ut spatium relinquat mihi dominus fundi, quo, dextra et sinistra, ad rivum adeam, et quo terram, limum (24), lapidem, arenam, calcem jacere possim.

Servitutes sequi prædium. De prædiis urban. et rustic.

12. Paulus lib. 15. ad Sabinum.

Cum fundus fundo servit, vendito quoque fundo, servitutes sequuntur (25). Ædificia quoque fundis, et fundi ædificiis eadem conditione serviunt.

De piscatione thynnaria. 1. *De lapide cædendo.*

13. Ulpianus lib. 6. Opinionum.

Venditor fundi Geroniani, fundo Botroiano quem retinebat, legem dederat, *ne contra eum piscatio thynnaria* (26) *exerceatur.* Quamvis mari (27) quod natura omnibus (28) patet, servitus imponi privata (29) lege non

(1) Servitutem alteri nemo excipere potest, nisi ei, cui certo servitus, non ex opinione debetur.

(2) Genus omne incertum et ambiguum. *l.* 15. §. 1. *infr. ad leg. Corn. de falsis.*

(3) Nominatim. *l.* 10. *infr. eod.*

(4) Qui vult servitutem excipere, debet eam certam excipere. *Bart.*

(5) Congrua tamen prædio dominanti. *Accurs. Bart.*

(6) Secus in rusticis prædiis quæ vicinum prædium exigunt. *l.* 5. §. 1. *et l.* 7. *in fin. supr. de serv. præd. rust.* Ans.

(7) *l.* 4. *in fin. et l.* 5. *Inf. si servitus. l.* 17. *in fin. Inf. de aqua et aquæ pluviæ.*

(8) vide *l. ult. supr. tit. prox.*

(9) vide *l.* 31. *supr. tit. prox.*

(10) Si duobus eodem momento, diversarum rerum fiat traditio, non valet servitus alteri imposita: secus, si separatim. *Bart.*

(11) *l.* 5. 6. *supr. eod. l.* 19. *supr. tit. prox. l.* 64. *infr. de contrah. empt.*

(12) Quæ servitutes civiliter (veluti si hereditatem debitoris mei adii, *l.* 18. *Sup. de servit.*) extinguuntur, eæ, vendita, (sc. ea hereditate) reviviscere possunt. *l.* 2. §. 18. *infr. de heredit. vel act. vend. l.* 7. *C. de pactis.*

(13) Generali sermone loquentis persona non continetur.

(14) Generalis fuit hæc servitutum recipiendarum formula: de qua dixi ad *l.* 39. *Inf. de act. empt.* de speciali vide *l.* 17. §. 3. *supr. de servit. præd. urbanor.*

(15) *Al.* Uti quæ: sic in *l.* 1. §. 1. *supr. de minorib.* uti quæque res erit, animadvertam. et idem infra in edicto de aleatoribus. *Goth.* Vid. August. *Emendat. lib.* 3. *c.* 6. Molin. *in labyrinth.* 16. *legum.* Martres. *in notis c.* 16. Mod.

(16) Id est, qui excipiendo servitutem dixit eis, *manere servitutem debere, quibus constituta sit*: his verbis non sibi, sed extraneis servitutem excipit, *ut hic.* Quid si nemini debita sit? hæc verba nihil conferent. Zas. *hic. n.* 8. 9.

(17) Servitutem nemo sibi debet. *l.* 26. *supr. de servit. præd. urban.*

(18) Servitus confusione dominantis et servientis fundi extinguitur.

(19) Idque, quia servitute concessa, videntur concessa omnia, sine quibus quis uti servitute non potest. *Bart.* nec enim tantum prohibemur quid facere contra servitutem, sed etiam adversus ea, quæ tacite servituti accedunt. §. 1. *infr. eod.*

(20) vide *l.* 1. *in fin. infr. de rivis.*

(21) Atqui illa duo non sunt promissa ei, cui servitus aquæ competit. *l.* 3. §. *pen. infr. de itinere actuque.*

(22) Rivum habenti tacite conceditur rivum reficere, et adire utrinque cum fabris, et ad opus materiam depromere. *Eclog. eod.*

(23) vide *l.* 4. *infr. de itinere.*

(24) Τὴν ὕλην ἐκ τοῦ ὀλκοῦ ἀναφερομένην, materiam, quæ ex rivo educta fuerit. 2. Harmen. 4. §. 122.

(25) Realia jura fundum et emptorem fundi sequuntur. vide *l.* 23. §. 2. *Sup. tit. prox.*

(26) De thynno et ejus captura adde Plin. 9. *c.* 15.

(27) Mare natura omnibus patet, id est, liberum est ad piscandum.

(28) *l.* 1. *in fin. infr. de acq. rer. dom.*

(29) vide *l.* 14. *infr. de injuriis.* Mari servitus imponi a privato non potest. *ut hic.* a principe potest.

potest, quia (1) tamen bona (2) fides contractus legem servari venditionis (3) exposcit, personæ possidentium, aut in jus eorum succedentium, per stipulationis vel venditionis legem obligantur (4).

§. 1. Si constat, in tuo agro lapidicinas esse, invito te (5), nec privato, nec publico nomine (6) quisquam lapidem cædere potest, cui id faciendi jus non est, nisi talis consuetudo (7) in illis lapidicinis consistat, ut, si quis voluerit ex his cædere, non (8) aliter hoc faciat, nisi prius solitum solatium (9) pro hoc domino præstat: ita tamen lapides cædere debet, postquam satisfaciat domino, ut neque usus necessarii (10) lapidis intercludatur, neque commoditas rei, jure, domino adimatur.

De modo itineris.

14. JULIANUS lib. 41. Digestorum.

ITer nihil prohibet, sic constitui (11), *ut quis interdiu duntaxat eat:* quod fere circa prædia urbana etiam necessarium est (12).

De eadem servitute pluribus concessa.

15. PAULUS lib. 1. Epitomarum Alfeni Digestorum.

QUi per certum locum iter, aut actum alicui cessisset, eum pluribus (13), per eundem locum, vel iter, vel actum cedere posse, verum est. Quemadmodum si quis vicino suas ædes servas fecisset, nihilominus aliis, quot vellet, multis eas ædes servas facere potest.

De testamento.

16. GAJUS lib. 2. Rerum cottidianarum [sive aureorum].

POtest etiam (14) in testamento (15) heredem suum quis damnare, *ne altius ædes suas tollat*, *ne luminibus ædium vicinarum officiat*, vel, *ut patiatur eum tignum in parietem immittere*, vel *stillicidia adversus eum habere*, vel *ut patiatur vicinum per fundum suum*, *vel heredis ire*, *agere*, *aquamve ex eo ducere*.

De precario.

17. PAPINIANUS lib. 7. Quæstionum.

SI precario (16) vicinus in tuo maceriam duxerit, interdicto, *quod precario* [*habet*], agi non poterit: nec (17) maceria posita, donatio servitutis perfecta intelligitur (18): nec utiliter intendetur, *jus sibi esse*, *invito te*, *ædificatum habere:* cum (19) ædificium (20) soli conditionem secutum, inutilem faciat intentionem (21). Cæterum, si in suo maceriam precario, qui servitutem tibi debuit, duxerit, neque libertas usucapietur (22), et interdicto, *quod precario* [*habet*], utiliter cum eo agetur. Quod si donationis causa permiseris, et interdicto agere non poteris, et servitus (23) donatione tollitur.

De pluribus dominis servitutem imponentibus, *vel acquirentibus.*

18. PAULUS lib. 1. Manualium.

REceptum est, ut plures domini (24) et non (25) pariter cedentes, servitutes imponant, vel adquirant: ut tamen ex novissimo (26) actu etiam superiores confirmentur: perindeque sit, atque si eodem tempore omnes cessissent, et ideo, si is, qui primus cessit, vel defunctus sit [vel alio genere], vel alio modo partem suam alienaverit, post deinde socius cesserit, nihil agetur: cum enim postremus cedat, non retro adquiri servitus videtur: sed perinde habetur, atque si [post], cum postremus cedat, omnes cessissent. Igitur rursus hic actus pendebit (27), donec novus socius cedat. † Idem juris est, et si uni ex dominis cedatur, deinde [in persona socii] aliquid horum acciderit.

† Ergo et ex diverso, si ei, qui [non] cessit, aliquid [tale] eorum contigerit, ex integro omnes cedere debebunt: tantum enim tempus eis remissum est, quo dare facere [possunt] vel diversis temporibus possint: et ideo non potest uni vel unus cedere. † Idemque dicendum est, [et] si alter cedat, alter leget servitutes: nam, si omnes socii legent servitutes, et pariter eorum adeatur hereditas, potest dici, utile esse legatum, si diversis temporibus inutiliter dies legati cedit: nec enim sicut (28) viventium, ita et (29) defunctorum (30) actus suspendi, receptum est.

(1) Servitutis jure quiddam subsistere non potest, quod jure obligationis possit recte subsistere.

(2) *l.* 4. *C. de obligat.* Goth. vid. Goed. *de contrah. stipulat.* c. 8. *n.* 31. Ans.

(3) *l.* 11. §. 1. *infr. de act. empt.*

(4) Heres enim juris est successor. *l.* 9. §. *heredes. infr. de hered. instit.*

(5) *l.* 2. *in princ. supr. de his*, *qui sunt sui. l. ult. in fin. C. de pactis.*

(6) Vide quæ notavi ad *Novell.* 85. sic Cicero 2. *offic.* videndum, inquit, erit ei, qui Rempublicam administrat, ut sua quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat.

(7) Consuetudo loci tantum præstat, quantum lex ejus, vide *l.* 3. §. 4. *infr. quod vi aut clam.*

(8) Consueto jure uti qui desiderat, id, quod ipse eo nomine debeat, antea præstare cogitur.

(9) Consuetudine quis cogi potest ad res suas distrahendas, honesto tamen pretio. *Bart.* vide Pragmaticam Justiniani, *cap.* 18.

(10) Siquidem publica utilitas privatæ anteponitur.

(11) Id est, temporibus secerni. *l.* 4. *l.* 5. *supr. de servitut.*

(12) Durum enim esset, cuiquam licere noctu per nostras ædes iter facere.

(13) *l.* 2. §. 1. *supr. tit. prox.*

(14) Servitus constitui testamento potest.

(15) *l.* 3. *l.* 6. *supr. de usufruct. junct. l.* 5. *supr. de servitut. l.* 31. *supr. de servitut. præd. urban.* §. *ult. Inst. de servitut.*

(16) Id est, quamdiu volam. *l.* 1. *l.* 15. *l. ult. infr. de precario. l.* 4. *supr. de servitutibus.* ubi dixi.

(17) Qui maceriam (hoc est, murum sine calce) in suo poni patitur, donare servitutem non intelligitur. Unde colligunt, præsumi precarium potius, quam donationem.

(18) Qui in suo, vel serviente prædio maceriam poni precario patitur, jus servitutis ædificanti non concedit: ideoque si ædificans maceriam tollere negligit, qui permisit, eam demoliri potest. *l.* 26. *supr. de servitut. præd. urban. l.* 29. §. 1. *infr. ad leg. Aquil.*

(19) Id est, cum si summo jure velis agere, possis etiam ei objicere ædificium solo cedere. *l.* 2. *C. de rei vindicat.*

(20) Maceriam, seu murum sine calce solo cedere hinc constat.

(21) Id est, actionem.

(22) Precario possidens, adversus concedentem non præscribit. *l.* 10. *infr. tit. prox.*

(23) Donari servitus potest.

(24) Nam si simul cedant, nulla est dubitatio, quin servitus imposita sit. verum cum diversis temporibus cesserunt, dubitatur: quia non videntur pro parte potuisse cedere. *l. pro parte. supr. de servit.* Mod.

(25) Id est, non eodem tempore. *vers. atque si eod. tempore. infr. eod.*

(26) Unus sociorum servitutem cedere potest: sed hujus cessionis vis pendet, donec consocii cedant. *l.* 6. §. 2. *supr. eod. l.* 11. *supr. de servit. præd. rust.*

(27) Imo non pendebit. *l.* 26. *infr. de stipul. servor.*

(28) In pendenti contractus esse possunt: at non voluntates ultimæ. Roman. *singulari.* 28.

(29) Et judiciorum. *l.* 36. *supr. de judic.*

(30) Imo defunctorum actus suspendi possunt. *l.* 26. *infr. de stipul. servorum*

TIT. V.

SI (1) SERVITUS VINDICETUR VEL AD ALIUM PERTINERE NEGETUR.

Cui datur actio de servitute, de sepulchro, et via ad sepulchrum.

1. Ulpianus lib. 14. ad Edictum.

Actiones (2) de servitutibus rusticis, sive urbanis, eorum sunt, quorum prædia sunt. Sepulchra autem nostri dominii non sunt. Atquin viam ad sepulchrum possumus vindicare (3).

De actione confessoria et negatoria. 1. *Cui detur confessoria.* 2. *An fructuario detur confessoria.* 3. *Vel interdictum.*

2. Idem lib. 17. ad Edictum.

De servitutibus (4) in rem (5) actiones competunt nobis (ad (6) exemplum earum, quæ ad usumfructum pertinent) tam confessoria, quam negatoria: *confessoria* ei, qui servitutes sibi (7) competere contendit: *negatoria* domino, qui negat.

§. 1. Hæc autem in rem actio *confessoria* nulli alii, quam domino fundi, competit (8): servitutem enim nemo vindicare potest, quam is, qui dominium in fundo vicino habet, cui servitutem dicit deberi.

§. 2. Recte Neratius scribit, si medii loci ususfructus legetur, iter (9) quoque sequi, per ea scilicet loca fundi, per quæ [qui] usumfructum cessit, constitueret, quatenus est ad fruendum necessarium: namque sciendum est, iter (10), quod fruendi gratia fructuario præstatur, non esse servitutem: neque enim potest soli (11) fructuario servitus deberi, sed si fundo debeatur, et ipse fructuarius ea utetur.

§. 3. Pomponius dicit, fructuarium interdicto (12) de itinere uti posse, si hoc anno usus est: alibi enim de jure, id est, in confessoria actione: alibi de facto, ut in hoc interdicto, quæritur (13), quod et Julianus lib. XLVIII. Digestorum scribit. Pro sententia Juliani facit, quod Labeo scribit, etiam si testator usus sit, qui legavit usumfructum, debere utile interdictum fructuario dari: quemadmodum heredi vel emptori (14) competunt hæc interdict[a]

3. Idem lib. 70. ad Edictum.

Sed, et si partem fundi quis emerit, idem dicendu[m] est (15).

De jure ejus, cui servitus debetur. 1. *De eo, qui ha[bet] iter sine actu, vel contra.* 2. *De fructibus.* 3. *Si plu[rium] fundus dominetur;* 4. *Vel serviat.* 5. *Quibus ex cau[sis] datur confessoria vel affine remedium.* 6. *De haustu* 7. *Cui et adversus quem datur negatoria.* 8. *De servitu[te] ne altius tollatur.*

4. Idem lib. 17. ad Edictum.

Loci (16) corpus non est dominii ipsius, cui servit[us] debetur, sed jus eundi (17) habet (18).

§. 1. Qui iter sine actu, vel actum sine itinere habet actione de servitute utetur.

§. 2. In confessoria actione, quæ de servitute movetu[r] fructus (19) etiam veniunt. † Sed videamus, qui esse *fru[ctus]* servitutis possunt (20)? Et est verius, id demum fru[ctuum] ctuum nomine computandum, si quid [sit, quod] inte[r]sit agentis, servitute non prohiberi. Sed et in negator[ia] actione (ut Labeo ait) fructus computantur, quanti i[n]terest petitoris, non uti fundi sui itinere adversarium, [et] hanc sententiam et Pomponius probat.

§. 3. Si fundus, cui iter debetur, plurium sit, unicu[i]que in solidum (21) competit (22) actio (et ita et Pom[po]ponius lib. XLI. scribit): sed in æstimationem id, quo[d] interest, veniet, scilicet quod ejus interest, qui experi[e]tur. Itaque de jure quidem ipso singuli experientur, victoria et aliis proderit (23), æstimatio autem ad quo[d] ejus interest, revocabitur: quamvis per (24) unum adqu[i]ri servitus non possit.

§. 4. Sed et si duorum fundus sit, qui servit, advers[us] unumquemque poterit ita agi: et (ut Pomponius libro e[o]dem scribit) quisquis defendit, solidum (25) debet rest[i]tuere: quia divisionem (26) hæc res non recipit.

§. 5. Si quis mihi itineris, vel actus, vel viæ contr[o]versiam non faciat, sed reficere, sternere (27) non pati[a]tur, Pomponius libro eodem scribit, confessoria actio[ne] mihi utendum: nam et si arborem impendentem habe[at]

(1) vide *l. 2. infr. de servit. legata.*

(2) Confessoria scilicet et negatoria. §. 2. *Inst. de act. De quibus l. 2. infr. eod.*

(3) Licet in se non recipiat servitutem. *l. 4. supr. comm. prædior.* Illa ad servitutem: altera ad libertatem pertinet, seu dirigitur: de formula utriusque actionis vide *l. 15. in fin. supr. de servitut.* illa intendimus *servitutem nobis deberi*, hac *servitutem nos non debere alteri.*

(4) Realibus scilicet.

(5) vide *l. 7. Inf. eod.*

(6) Imo interdicta magis videntur esse, quam actiones. v. Paponem 14. *arestorum* 1. §. 1.

(7) Ratione fundi, licet fundo potius, quam personæ debeantur. *l. 34. supr. de servitut. præd. rustic.* Goth. Vel aliis qui jus in re habent. *l. 9. infr. de oper. nov. nunciat. l. un. §. 5. infr. de remiss.* Ans.

(8) Directo. Nam utilis datur creditori, *l. 16. supr. de servitutib.* usufructuario, *l. un. §. 4. infr. de remissionib.* superficiario, *l. 1. §. fin. infr. de superfic.* bonæ fidei emptori. *arg. l. 18. infr. de pignor.* Accurs.

(9) Iter sequitur ususfructus legatum. *l. 1. §. 1. 2. 3. supr. si ususfruct. petatur.*

(10) Iter, quod fruendi gratia datur fructuario, non est servitus.

(11) Id est, ei, qui tantum sit fructuarius, proprietarius servitutem debere non potest: si tamen fundo fructuario servitus debetur, ipse fructuarius ea utetur.

(12) *l. 3. §. 5. infr. de itinere.*

(13) Differentiam actionum et interdictorum observa: in actio[ni]bus, de jure quæri principaliter, in interdictis, de facto, s[eu] possessione.

(14) *l. 1. §. 37. infr. de aqua quotidiana.*

(15) Quod de totius emptione. *l. 76. supr. de rei vindic. l. 5 in fin. infr. de administ. et peric. tut.*

(16) Locus serviens non est in ejus dominio, cui servitus deb[e]tur, sed jus eundi habet. *Eclog. lib. 58. tit. 5. c. 3.*

(17) Tantum scil.

(18) vide *l: 30. in fin. supr. de servit. præd. rustic.* hujus t[a]men juris dominus non inepte is dicetur, cui jus tale debetur. *l. 2 infr. de verb. sign.*

(19) *l. 6. §. 6. infr. eod.* ut et in ususfructus petitione, *l.* *§. fin. supr. si ususfr. petatur.*

(20) Imo non possunt. *l. 30. in fin. supr. de servitutib. præ[d.] rusticor.*

(21) *l. 6. §. 4. infr. eod. l. 17. supr. de servitutib. præd. r[u]sticor.* vide *l. 1. §. 5. infr. de arborib. cædendis.*

(22) Aliud in usufructu, qui pro parte potest constitui. *l. supr. de usufruct.*

(23) *l. 10. §. 4. infr. de appellat. l. 10. infr. quemadm. servi[t.]* Imo non proderit. vide *l. unic. C. si in communi eademque caus[a]*

(24) *l. 8. §. 1. supr. de servit. l. 5. l. ult. supr. comm. præ[d.] l. 140. §. ult. infr. de verb. oblig.*

(25) Non pro parte, ut in usufructu. *l. 5. in fin. supr. de usuf[r.]*

(26) *l. 17. supr. de servit.*

(27) vide *l. 4. infr. de itinere.*

vicinus (1), qua viam, vel iter invium, vel inhabile facit, Marcellus quoque apud Julianum notat, iter petendum, vel viam vindicandam: sed de refectione viæ et interdicto uti possumus, quod de itinere actuque reficiendo competit: non tamen, si silice quis sternere velit (2): nisi nominatim id convenit.

§. 6. Sed et de haustu, quia servitus est, competunt nobis in rem actiones.

§. 7. Competit autem de servitute actio (3) domino ædificii, neganti servitutem se vicino debere, cujus ædes non in totum liberæ sunt, sed ei, cum quo agitur, servitutem non debent (4): verbi gratia. Habeo ædes, quibus sunt vicinæ Seianæ, et Sempronianæ: Sempronianis servitutem debeo: adversus dominum Seianarum volo experiri altius me tollere prohibentem, in rem actione experiar: licet enim serviant ædes meæ, ei tamen, cum quo agitur, non serviunt: hoc igitur intendo, habere me jus altius tollendi, invito (5) eo, cum quo ago: quantum enim ad eum pertinet, liberas ædes habeo.

§. 8. Si cui omnino altius tollere non liceat, adversus eum recte agetur, jus ei non esse tollere (6). Hæc servitus, et ei, qui ulteriores ædes (7) habet, deberi poterit.

5. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

ET ideo, si inter meas et Titii ædes tuæ [ædes] intercedant, possum Titii ædibus servitutem imponere, *ne liceat ei altius tollere*, licet tuis non imponatur: quia donec tu non extollis, est utilitas servitutis.

1. *De possessore.* 2. *De servitute oneris ferendi.* 3. *Qualis est hæc actio, cui datur, et adversus quem.* 4. *De ædibus communibus.* 5. *De modo refectionis.* 6. *De fructibus.* 7. *Si paries melioretur, vel deterioretur.*

6. ULPIANUS lib. 17. ad Edictum.

ET si forte qui medius est, quia servitutem non debebat, altius extulerit ædificia sua, ut jam ego non videar luminibus tuis obstaturus, si ædificavero, frustra intendes, *jus mihi non esse ita ædificatum habere invito te*: sed si intra tempus statutum rursus deposuerit ædificium suum vicinus, renascetur (8) tibi vindicatio.

§. 1. Sciendum tamen in his servitutibus possessorem esse eum juris (9), et petitorem: et, si forte non habeam ædificatum altius in meo, adversarius meus possessor est: nam, cum nihil sit innovatum, ille possidet, et ædificantem me prohibere potest, et civili actione, et interdicto, *quod vi, aut clam*. Idem et si lapilli jactu (10) impedierit. Sed et si, patiente eo, ædificavero, ego possessor ero effectus.

§. 2. Etiam de servitute, quæ oneris ferendi causa imposita erit, actio nobis competit, *ut* (11) *et onera ferat, et ædificia reficiat ad eum modum, qui servitute imposita comprehensus est*, et Gallus putat, non posse ita servitutem imponi, *ut quis facere aliquid cogeretur*: sed (12), *ne me facere prohiberet*: nam in (13) omnibus (14) servitutibus refectio ad eum pertinet, qui sibi servitutem adserit: non ad eum, cujus res servit. Sed evaluit Servii sententia in proposita specie, ut possit quis defendere, *jus sibi esse, cogere adversarium reficere parietem ad onera sua sustinenda*. Labeo autem hanc servitutem non hominem debere, sed rem: denique licere (15) domino rem (16) derelinquere (17), scribit.

§. 3. Hæc autem actio in rem magis est, quam in personam: et non alii (18) competit, quam domino ædium, [et] adversus dominum: sicuti cæterarum servitutum intentio.

§. 4. Si ædes plurium dominorum sint, an in solidum agatur, Papinianus lib. III. Quæstionum tractat? et ait, singulos dominos in solidum (19) agere, sicuti de cæteris servitutibus, excepto (20) usufructu (21). Sed non idem respondendum, inquit, si communes ædes essent, quæ onera vicini sustinerent.

§. 5. Modus autem refectionis in hac actione ad eum modum pertinet, qui in servitute imposita continetur: forte, ut reficiat lapide quadrato, vel lapide structili, vel quovis alio opere, quod in servitute dictum est (22).

§. 6. Veniunt et fructus (23) in hac actione: id est, commodum, quod haberet, si onera ædium ejus vicinus sustineret.

§. 7. Parietem autem meliorem quidem, quam in servitute impositum est, facere licet: deteriorem si facit, aut per hanc actionem aut per operis novi nunciationem (24) prohibetur.

Eventus horum judiciorum.

7. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

HArum actionum (25) eventus hic est, ut victori officio judicis aut res præstetur aut (26) cautio: *Res ipsa hæc est*, ut jubeat adversarium judex emendare vitium (27) parietis, et idoneum præstare: *Cautio* [hæc est], *ut eum jubeat de reficiendo pariete cavere: neque se, ne-*

(1) Vel si quod aliud faciat, quo via corrumpatur. *l.* 11. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(2) Nec enim ita restitui debet. *l.* 17. §. 1. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(3) Quæ negatoria. *Bald.* Imo confessoria. *Fulgosius.*

(4) Ut nemo ad agendum admittitur, nisi jus agendi habeat. *l.* 39. *supr. de negotiis.* ita nemo restituere tenetur, nisi ei, qui suam implet intentionem. *l.* 28. *C. de rei vindic.*

(5) Adde quæ notavi ad *l.* 8. *infr. de vi.*

(6) Vide tamen exceptiones hujus regulæ apud Georg. de Cabedo. *decis.* 63. *per tot.* Ans.

(7) vide *l.* 7. §. 1. *supr. comm. præd.*

(8) Renascitur tacite interdum servitus. adde *l.* 9. *supr. comm. præd.*

(9) Possessor is dicitur, contra quem nihil novatum est, *l.* 8. §. *sed si. Inf. eod.* v. *l. pen. Inf. de legat.* 1. Alciat. *l.* 4. *Inf. de verbor. signif.* Forcatul. *dial.* 16. *n.* 7. Mod.

(10) De quo v. *l.* 5. §. 10. *infr. de novi operis nunc.*

(11) Forma libelli in actione confessoria servitutis oneris ferendi.

(12) *l.* 15. *in fin. supr. de servit.*

(13) 58. *Eclog.* 5. *c.* 6.

(14) Est ergo specialis casus *in l.* 33. *supr. de serv. præd. urb.*

(15) Derelinquere prædium serviens, ejus dominus potest, atque ita servitutis præstationem evitare: Galli *deguerpir* appellant.

(16) Dominum derelinquens non reficit. *Eclog. d. c.* 6.

(17) Adde *l.* 48. *l.* 64. *supr. de usufruct. et quemadm.*

(18) vide *l.* 2. §. 1. *supr. eod.*

(19) v. *l.* 4. §. 3. *supr. eod.*

(20) An et excipienda servitus oneris ferendi? vide Cujacium ad *l.* 85. *infr. de verb. oblig.*

(21) Qui dividi potest, cum cæteræ servitutes sint individuæ. *l.* 1. §. 9. *infr. ad leg. Falcid.*

(22) Si id desit, consuetudo servabitur. *l.* 17. §. 1. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(23) v. *l.* 4. §. 2. *supr. eod.*

(24) *l.* 15. *l.* 20. §. *pen. supr. de servit. præd. urb.*

(25) Eventum actionis de servitute oneris ferendi, et altius non tollendi observa.

(26) Cautio rei nomine interposita, rei ipsius loco ac vice est: ut cui cautum sit rei nomine, rem habere videatur. vide *l.* 2. *supr. de usufr. earum rerum, quæ usu consum.*

(27) vide *l.* 33. *cum notat. supr. de servitut. præd. urban.* Ans.

que (1) *successores suos prohibituros altius tollere, sublatumque habere*: et si caverit, absolvetur: si vero neque rem præstat, neque cautionem, tanti condemnet, quanti actor in litem juraverit (2).

De fultura ædificiorum, quibus servitus oneris ferendi debetur. 1. De servitute tigni immittendi, supraque aliquid habendi. 2. Quid intersit inter servitutem oneris ferendi, *et servitutem* tigni immittendi. 3. *Distinctio possessoris et petitoris. 4. De eventu judicii. 5. De servitute fumi, aquæ vel alius rei immittendæ. 6. De servitute, ut quis in suo facere possit, vel non. 7. De cuniculo pergente in ædes vicini.*

8. Ulpianus lib. 17. ad Edictum.

Sicuti autem refectio parietis ad vicinum (3) pertinet, ita (4) fultura ædificiorum vicini, cui servitus debetur, quamdiu paries reficietur, ad inferiorem vicinum non debet pertinere: nam, si non vult superior fulcire, deponat (5): et restituet, cum paries fuerit restitutus (6). Et hic quoque sicut in cæteris servitutibus, actio contraria (7) dabitur: hoc est, *jus tibi non esse me cogere.*

§. 1. Competit mihi actio adversus eum, qui cessit mihi [talem] servitutem, *ut in parietem ejus tigna immittere mihi liceat, supraque ea tigna* (verbi gratia) *porticum* (8) *ambulatoriam facere, superque eum parietem columnas structiles* (9) *imponere, quæ tectum porticus ambulatoriæ sustineant.*

§. 2. Distant autem hæ actiones (10) inter se, quod superior quidem locum habet etiam ad compellendum vicinum (11) reficere parietem [meum (12)]: hæc vero locum habet ad hoc solum, ut tigna suscipiat: quod non est contra genera servitutum.

§. 3. Sed si quæritur (13), quis possessoris, quis petitoris partes sustineat: sciendum est, possessoris partes sustinere, si quidem tigna immissa sint, eum, qui servitutem sibi deberi ait (14): si vero non sunt immissa, eum, qui negat.

§. 4. Et si quidem is obtinuerit, qui servitutem sibi defendit, non debet ei servitus cedi: sive recte pronunciatum est, quia habet: sive perperam, quia per (15) sententiam non debet servitus constitui, sed, quæ est, declarari. Plane si non utendo amisit, dolo malo domini ædium, post litem (16) contestatam, restitui ei oportet, quemadmodum placet in domino ædium.

§. 5. Aristo Cerellio Vitali respondit (17), non putare se, ex taberna casearia (18) fumum (19) in superiora (20) ædificia jure immitti posse, nisi ei rei servitutem talem admittat. Idemque ait, et ex superiore in inferiora non aquam (21), non quid aliud immitti licet: in suo enim alii hactenus facere licet, quatenus nihil in alienum immittat: fumi autem, sicut aquæ, esse immissionem: posse igitur superiorem cum inferiore agere, *jus illi non esse id ita facere.* Alfenum denique scribere ait, posse ita agi, *jus illi non esse in suo lapidem cædere, ut in meum fundum fragmenta cadant:* dicit igitur Aristo, eum, qui tabernam caseariam a Minturnensibus conduxit, a superiore prohiberi posse fumum immittere, sed Minturnenses ei ex conducto teneri: agique sic posse dicit cum eo, qui eum fumum immittat, *jus ei non esse fumum immittere*: ergo per contrarium agi poterit, *jus esse* [*fumum immittere*], quod et ipsum videtur Aristo probare. Sed et interdictum *uti* (22) *possidetis* poterit locum habere, si quis prohibeatur, qualiter velit suo uti (23).

§. 6. Apud Pomponium dubitatur lib. XLI. Lectionum, an quis possit ita agere, *licere fumum* (24) *non gravem, puta ex foco, in suo facere*, aut *non licere?* Et ait, magis non posse agi: sicut agi non potest (25), *jus esse in suo ignem facere, aut sedere, aut lavare.*

§. 7. Idem in diversum probat: nam et in (26) balneis (inquit) vaporibus (27) cum Quintilla cuniculum per-

(1) Nam Mutianæ cautionis utilitas consistit in conditionibus, quæ in non faciendo consistunt. *l.* 7. *infr. de condit. et demonst.* Goth. Adde *l.* 12. *h. t. et l. un. C. uti possidetis.* Ans.

(2) Cur ita? collige ex *l.* 2. *in fin. l.* 5. *inf. de in litem. jur.*

(3) Id est, eum, a quo servitus debetur. vide *l.* 33. *supr. de servit. præd. urban. et l.* 6. *§.* 2. *supr. eod.*

(4) Superior fulcire debet, aut sua diruere, donec uterque parietem suum reficit. 58. *Ecl.* 5. *c.* 7.

(5) Sunt, qui hæc verba per Ironiam dici putent, ut in *l. cum quidam. infr. de legat.* 1. Alciat. *l.* 4. *infr. de verb. signif.* sed illis non assentitur Charondas. *Mod.*

(6) Atque ita reviviscit jus servitutis, ut *l.* 6. *supr. eod. l.* 34. 35. *supr. de servit. præd. rustic.*

(7) Ἀντιθετικὴ ἀρνήσεως, id est, *actio negationem opponens. d. c.* 7.

(8) Διακινητήριον σκεπαστόν. 58. *Ecl.* 5. *cap.* 8. adde *l.* 242. *§.* 2. *infr. de verb. sign.*

(9) Structiles columnæ, ut lapis structilis. *l.* 6. *§.* 5. *supr. eod.*

(10) Oneris tui ferendi, et tigni tui sustinendi.

(11) Id est, eum, qui servitutem debet. *d. l.* 33.

(12) Id est, mihi servientem, *meum* ita accipitur interdum. *l.* 32. *infr. de reb. creditis. l.* 1. *in fin. infr. quod cum eo.*

(13) vid. Cont. *l.* 1. *lect. subsiciv. c.* 1. Mod.

(14) Et hoc quidem speciale est, nam in realibus ordinarium est, ut qui non possidet, agat. *l.* 12. *in fin. infr. de acquir. vel amitt. posses.* vide quæ notavi ad *§.* 2. *Inst. de action.*

(15) Officium judicis arguit antecedentem partium obligationem.

(16) Adde *l.* 18. *supr. de rei vindic.*

(17) Fumum ex fullonica, vel fumario balnei in vicinum immittere, vel sterquilinium, vel aquam projicere non licet. 2. Harmenop. 4. *§.* 83. Goth. vide Duaren. *disp. lib.* 1. *cap.* 24. Brisson. *lib.* 3. *select. cap.* 13. Ans.

(18) In qua solent casei maligni ligni vel culmi fumo colorari, 7. *Columel.* 8. his enim fumus gratiam interdum addit. 21. *Plin.* 42. hujusmodi fumum citra servitutem immittere non licet, *ut hic.* Martialis *in Xeniis: Non quemcunque locum nec fumum caseus omnem, Sed Velabrensem qui bibit, ille sapit.* adde Brissonium 4. *select.* 15.

(19) Multo minus animo injuriæ inferendæ, *l.* 44. *infr. de injur.* adde huic tractatui *§.* 6. 7. *infr. eod. l.* 17. *in fin. infr. eod.* et si aër pestilentiosus reddatur tali odore, vide *l.* 2. *§.* 29. *infr. ne quid in loco publico.* idem dicendum, si ex sterquilinio talis odor reddatur, *l.* 17. *in fin. infr. hoc tit.* Nam in gravi odore idem sentiendum, 1. Harm. 4. *§.* 83. *in fin.*

(20) Adi Duaren. *lib.* 1. *disput. annivers. c.* 24. et Brisson. *lib.* 4. *select. antiq. c.* 15. Mod.

(21) Fumum in superiora: aquam in inferiora loca citra jus servitutis immittere non possumus. *Eclog. eod. cap.* 8. et Harmenop. *d. §.* 83.

(22) Vide quæ notavi ad *l.* 1. *§.* 6. *infr. uti possidetis.* Interdicto uti possidetis seu retinendæ possessionis agens, se possidere ait, et in sua possessione turbari conqueritur. Itaque ut contrarius audiendus non est. vide Socinum *regula* 189. Goth. Adde *l.* 2. *Sup. comm. præd. l.* 1. *§.* 41. *infr. de aqua quotid. et æst. l.* 23. *Sup. de serv. præd. rust.* Ans.

(23) *l.* 1. *§.* 4. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(24) Καπνὸν ἐλαφρὸν, fumum levem ex foco facere licet: sicut et jus est in suo sedere ac lavare. 58. *Eclog* 5. *c.* 8.

(25) Poterit etiam injuriarum agere. vid. *l.* 13. *§. ult. l.* 14. *infr. de injuriis.*

(26) Ἐπὶ δὲ τοῦ καπνοῦ τοῦ λουτροῦ, in balnei fumo servitus imponitur. *d. cap.* 8. Goth. vide Ant. August. *Emendat. lib.* 2. *cap.* 1. Joan. Robert. *recept. sent. lib.* 3. *cap.* 24. Duaren. *lib.* 1. *disp. cap.* 14. Ans.

(27) Adde *l.* 15. *supr. de servit.* forte legendum *vaporiis.*

gentem in Ursi Julii (1) instruxisset, placuit, potuisse tales (2) servitutes imponi.

Si ædificetur in loco serviente. **1.** *Si quis plus utatur, quam debet, aut minus.*

9. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

SI eo loco, per quem iter mihi debetur, tu ædificaveris, possum intendere, *jus mihi esse ire agere* (3): quod si probavero, inhibebo opus tuum. ✝ Item Julianus scripsit: si vicinus, in suo ædificando effecerit (4), ne stillicidium meum reciperet, posse me agere de jure meo, id est, *jus esse immittendi stillicidium* (5): sicut in via diximus. Sed si quidem nondum ædificavit, sive usumfructum, sive viam (6) habet, *jus sibi esse ire agere*, *vel frui*, intendere potest: quod si jam ædificavit dominus, is, qui iter et actum habet, adhuc potest intendere jus sibi esse: fructuarius autem non potest, quia amisit usumfructum: et ideo de dolo (7) actionem dandam, hoc casu Julianus ait. Contra si in itinere, quod per fundum tibi debeo, ædifices, recte intendam, *jus tibi non esse ædificare, vel ædificatum habere:* quemadmodum si in area mea quid ædifices.

§. 1. Qui latiore via vel angustiore usus est, retinet servitutem (8): sicuti qui aqua, ex qua jus habet utendi, alia mixta usus est, retinet jus suum.

De diuturno usu et longa possessione servitutis. **1.** *Qui tenentur confessoria.*

10. ULPIANUS lib. 53. ad Edictum.

SI (9) quis diuturno (10) usu, et longa quasi possessione, jus aquæ ducendæ nactus sit (11), non est ei necesse docere (12) de jure (13), quo aqua constituta est, veluti ex legato, vel alio modo: sed utilem habet actionem, ut ostendat (14), *per annos forte tot usum se, non vi* (15), *non clam* (16), *non precario* (17) [*possedisse*].

§. 1. Agi autem hac actione poterit non tantum cum eo, in cujus agro aqua oritur, vel per cujus fundum ducitur, verumetiam cum omnibus agi poterit, quicumque aquam [non] ducere impediunt, exemplo cæterarum servitutum. ✝ Et generaliter, quicumque (18) aquam ducere impediat, hac actione cum eo experiri potero.

De eo, qui sociis invitis ædificat in loco communi.

11. MARCELLUS lib. 6. Digestorum.

AN unus ex sociis in communi loco invitis cæteris jure ædificare possit, id est, an, si prohibeatur a sociis, possit cum his ita experiri, *jus sibi esse ædificare*: et an socii cum eo ita agere possint, *jus sibi prohibendi esse*, vel *illi* (19) [*jus*] *ædificandi non esse:* et si ædificatum jam sit, non possit cum eo ita experiri, *jus tibi non esse ita ædificatum habere*, quæritur? Et magis dici potest, prohibendi (20) potius, quam faciendi (21), esse jus socio: quia [magis] ille, qui facere conatur [ut dixi] quodammodo sibi alienum quoque jus præripit, si, quasi solus dominus, ad suum arbitrium uti jure communi velit.

De tignis non immittendis.

12. JAVOLENUS lib. 2. Epistolarum.

Egi, *jus illi non esse tigna in parietem meum immissa habere*: an et de futuris non immittendis cavendum est? Respondi, Judicis officio (22) contineri puto, ut de futuro (23) quoque opere caveri debeat (24).

Si fistulæ ruptæ parietem vicini inundent.

13. PROCULUS lib. 5. Epistolarum.

FIstulas, quibus aquam duco, in via publica habeo: et hæ ruptæ (25) inundant parietem tuum: puto, posse te mecum recte agere, *jus mihi non esse flumina ex meo in tuum parietem fluere.*

De tignis non immittendis. **1.** *Si paries opere facto inclinetur.*

14. POMPONIUS lib. 33. ad Sabinum.

SI, cum meus proprius esset paries, passus (26) sim [te] immittere tigna, quæ antea habueris, si nova velis

(1) Alii inferciunt, *hortis vel hortos*, ignari græco more ita loqui JCtos sæpe, ut et apud Cicer. reperies, *per Varronis*, *per Locustæ*, subaudi fundum vel villam. item *in Saturni*, *ad Concordiæ*, ubi similiter utrobique ædes intelligitur, non exprimitur. vid. Anton. August. *lib.* 2. *Emendat. c.* 1. Robert. *lib.* 3. *sentent. jur. c.* 24. Duaren. *lib.* 1. *disp. c.* 24. Mod.

(2) vide *l.* 19. *Sup. de servitut. præd. urb.*

(3) vide *l.* 13. §. 1. *supr. de servitut. præd. rusticor.*

(4) vide *l. ult. supr. de servitut. præd. urban.*

(5) Σταλαγμὸν κεράμων. *Eclog. eod. cap.* 9.

(6) Πλατεῖαν ὁδὸν, viam latam. *d. c.* 9.

(7) Quæ ut subsidiaria dari solet, quoties alia deficit. adde *l.* 5. *in fin. supr. quibus mod. ususfr.*

(8) *l.* 11. *infr. quemadm. servit. amitt.*

(9) Hujus legis explicationem pete a Rævardo in Triboniano *p.* 22. *et ad l. Scribonianam. pag.* 32. Vital. *lib.* 2. *variar. lect. c.* 2. Parlador. *quæst. quotid. c.* 1. §. 8. Mod.

(10) Id est, longo tempore, servitus usu diuturno adquiritur, *ut hic.* at non usucapitur. Nam aliud est usucapere; aliud, usu diuturno adquirere. Vectigalia, tributaria, et stipendiaria prædia usucapi non possunt: longo tempore adquiri possunt. *l.* 12. §. 2. *supr. de Publiciana. l.* 15. §. 27. *infr. de dam.* Usucapio possessionem exigit, longi temporis possessio quasi possessione contenta est. Illa directam, hæc utilem actionem parit. Illa sine titulo non procedit, in hac titulum doceri non est necesse. v. Cujac. ad *l.* 2. *et l.* 4. §. *fin. Inf. de usurp. et usucap.*

(11) Utilitatis causa receptum est, ut servitutes usucaperentur, *ut hic.* et *l.* 1. 2. *C. eod.* alias earum natura id minime patitur, et lex etiam Scriboniana vel Voconia repugnat. *l.* 4. *in fin. infr. de usurp. et usucap.* vide Coras. 5. *Miscell.* 5. *et ad legem Servitutes.* 4. *supr. de servitut. n.* 31. Goth. Conciliationem h. l. cum *l.* 14. *supr. de servit.* v. apud Goveau. *lect. l.* 1. *c.* 15. Ans.

(12) vide *l. ult. infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(13) Id est, de suo titulo. Sic enim Accursius interpretatur, vel saltem necessario allegandum esse titulum, non tamen requiri, ut probetur directo, sed per usum. a quo Duaren. 1. *disp.* 34. dissentit, existimans his verbis significari, non cogi probare sibi adquisitam esse jure servitutem his modis, quibus jure civili adquiritur, puta a domino prædii venditam, donatam, legatam. v. Balbum 4. *de præscript.* 2. *quæst.* 2.

(14) Servitutes diuturno usu, et longa quasi possessione adquiruntur. *l.* 28. *supr. de servit. præd. urban. l.* 1. §. *ult. Inf. de aqua et aquæ pluviæ. l.* 5. §. *penult. Inf. de itinere. l.* 1. *l.* 2. *C. de servit.* vide Balbum *ibid. quæst.* 1. 3. 4. 5. *et deincep.*

(15) His tribus modis servitus mala fide possidetur. Hæc tria vitia si absint, potest servitus adquiri, non ipso jure, sed Prætoris fictione: non decreto judicis, sed utiliter.

(16) Scientia hic non requiritur. *l. ult. C. de præscript. long. temp. l.* 2. *C. de serv. et aqua. l.* 5. §. *sed et. infr. quod vi.* Balbus *d. quæst.* 1.

(17) *l.* 17. *in fin. supr. comm. præd.*

(18) vide *l.* 3. *C. de servitutibus.*

(19) Negatoria potest concipi verbis adfirmativis, vel negativis.

(20) Dissentientis et prohibentis socii potior est conditio. adde *l. Sabinis. infr. comm. divid.* vel sic: Qui consortem habet, liberam potestatem non habet.

(21) *l.* 28. *infr. comm. divid.*

(22) De quo vide *l.* 7. *supr. eod.*

(23) v. *l.* 7. *supr. eod.*

(24) *l.* 18. *supr. de servit. præd. urban.*

(25) Indirecto etiam in alienum quid immittere non licet.

(26) Num simpliciter, ut vetus interpres Richardus putat? an jure servitutis? agitur enim hoc titulo, non de precario, sed de servitute. Prior sententia probabilior videtur: ut patientia in uno, præjudicium in altero non adferat.

immittere, prohiberi a me potes: imo etiam agere tecum potero, *ut ea, quæ nova immiseris, tollas* (1).

§. 1. Si paries communis, opere abs te facto, in ædes meas se inclinaverit (2), potero tecum agere, *jus tibi non esse parietem illum ita habere.*

De tutore vel curatore.

15. Ulpianus lib. 6. Opinionum.

ALtius ædes suas extollendo, ut luminibus domus minoris annis viginti quinque vel impuberis, cujus curator vel tutor erat, officiatur, efficit: quamvis hoc quoque nomine, actione ipse heredesque teneantur: quia quod alium facientem prohibere ex officio necesse habuit, id ipse committere non debuit: tamen et adversus possidentem easdem ædes danda est impuberi vel minori actio, *ut quod non jure factum est, tollatur* (3).

De titulo, et quasi possessione servitutis.

16. Julianus lib. 7. Digestorum.

SI a te emero, ut *mihi liceat ex ædibus meis in ædes tuas stillicidium immittere;* et postea, te sciente, ex causa emptionis immissum habeam, Quæro, an ex hac causa, actione quadam, vel (4) exceptione tuendus sim? Respondi, utroque (5) auxilio me usurum.

De pariete procumbente in domum vicini. 1. *De positis in loco serviente.* 2. *De sterquilinio juxta vicini parietem facto.*

17. Alfenus lib. 2. Digestorum.

SI quando inter ædes binas paries esset, qui ita ventrem faceret (6), ut in vicini domum semipedem aut amplius procumberet (7), agi oportet, *jus non esse, illum parietem ita projectum in suum esse invito se.*

§. 1. Cum in domo Gaii Seii locus quidam ædibus Annii ita serviret, *ut in eo loco positum habere jus Seio non esset*, et Seius in eo silvam (8) sevisset, in qua labra (9), et [tenes] (10) cucumellas (11) positas (12) haberet, Annio consilium omnes Jurisperiti dederunt, ut cum eo ageret, *jus ei non esse, in eo loco ea posita habere invito se.*

§. 2. Secundum (13) cujus parietem vicinus sterculinum (14) fecerat, ex quo paries madescebat, consulebatur, quemadmodum posset vicinum cogere, ut *sterculinum* (15) *tolleret?* Respondi, si in loco publico id fecisset, per interdictum (16) cogi posse: sed, si in privato, de servitute agere oportere: si damni infecti stipulatus esset, posse per eam stipulationem (17), si quid ex ea re sibi damni datum esset, servare.

Si dominus prædii servientis, sui potestatem non faciat.

18. Julianus lib. 6. ex Minicio.

IS, cujus familia vicinum prohibebat aquam ducere, sui potestatem non faciebat, ne secum agi posset, quærit actor, quid sibi faciendum esset? Respondi, oportere Prætorem, causa cognita, jubere *bona adversarii possideri* (18), *et non ante inde discedere, quam is actori jus aquæ ducendæ constituisset: et si quid, quia aquam ducere prohibitus esset, siccitatibus detrimenti cepisset*, veluti si prata arboresve exaruissent.

Si sententia de communi servitute contra unum lata fuerit.

19. Marcianus lib. 5. Regularum.

SI de communi servitute quis bene quidem deberi intendit, et aliquo modo litem perdidit culpa sua, non est æquum, hoc cæteris damno esse: sed, si per collusionem (19) cessit litem adversario, cæteris dandam esse actionem de dolo, Celsus scripsit. Idque ait Sabino placuisse.

De fundo legato, et casis ei junctis. 1. *De jure compascui.*

20. Scævola lib. 4. Digestorum.

TEstatrix fundo (20), quem legaverat, casas junctas habuit: Quæsitum est, si hæ fundo legato non cederent, eumque legatarius vindicasset, an iste fundus aliquam servitutem casis (21) deberet: aut, si ex fideicommissi causa eum sibi dari legatarius desideraret, heredes servitutem aliquam (22) casis excipere deberent? Respondit, deberi (23).

§. 1. Plures ex municipibus, qui diversa prædia possidebant, saltum communem, *ut jus compascendi* (24) *haberent*, mercati (25) sunt: idque etiam a successoribus eorum est observatum (26): sed nonnulli ex his, qui hoc jus habebant, prædia sua illa propria venum dederunt: Quæro, an in venditione etiam jus illud secutum sit prædia, cum ejus voluntatis venditores fuerint, ut [et] hoc alienarent? Respondit, id observandum, quod actum inter contrahentes esset (27): sed, si voluntas contrahentium manifesta non sit, et hoc jus ad emptores transire (28).

† Item quæro, an, cum pars illorum propriorum fundorum legato ad aliquem transmissa sit, aliquid juris se-

(1) *l.* 8. *C. de servitut.*
(2) *l.* 26. *supr. de servit. præd. urban.*
(3) *l.* 5. *l.* 9. *C. de servitutib.*
(4) *l.* 9. *supr. eod.* Ex titulo et quasi possessione servitutis consequimur actionem et exceptionem.
(5) Actionis, cum venditor possidet: exceptionis, cum ipse, id est, emptor possidet.
(6) Hæc vox μεταφορικῶς sumitur, quot autem modis, vid. apud Alciat. *l.* 6. *parerg. c.* 7. Mod.
(7) *l.* 14. *in fin. supr. eod.*
(8) Id est, viridarium. Cuj. 10. *obs.* 15.
(9) Galli, *Cuve, tinette, baignoire.*
(10) Alii terreas vel æreas legunt, Cujac. 10. *obs.* 15. lenes vel lines, ut *l.* 15. *infr. de action. empt.* quid si *tinas* legamus, quibus utebantur Romani ad compluvium? Varro 4. *de lingua.* et in conviviis, idem Varro 1. *de vita pop. Rom.*
(11) Vasis genus est cucumella, *l.* 1. §. *antepenult. infr. ad leg. Corn. de sicar.* Galli, *poelon de fer ou d' airain.*
(12) Cucuma genus est vasis, de quo Petronius Arbiter, *Cucumam grandem foco apposuit:* qua voce usus etiam est Ambrosius *in vita B. Agnetis*, et *in sermone* 90. ubi omnino pro vase æreo videtur posuisse. *Dii ærei*, inquit, *ex quibus Cucumæ melius fiunt ad usus hominum.* it. Martian. *l.* 1. §. 2. *ad L. Corn. de sicariis: Si clavi percusserit, aut cucuma in rixa.* atque hinc per diminutionem *cucumella* dicta est. v. Cott. *in voce* cucuma, et Forcatul. *in cupidine jurisperito. c.* 20. Mod.
(13) Sterculinii a vicino ita facti, ut meus paries madescat, nomine ago ex interdicto. si in publico factum sit, de servitute; in privato, damni infecti, si damni infecti stipulatus sum. *Eclog. eod. c.* 18.
(14) Idem si terram congessit. *l.* 57. *infr. locati.*
(15) v. quæ notavi ad *l.* 8. §. 5. *supr. eod.*
(16) Ne quid in loco publico. *l.* 2. *infr. ne quid in loco publ.*
(17) *l.* 18. *l.* 29. *supr. de serv. præd. urban.*
(18) *l.* 45. *infr. de damn. infect.*
(19) Adde *l.* 7. §. *pen. supr. de dolo.*
(20) Per quem solebat ire ad casas. *Accurs.*
(21) Rusticum prædium urbano servire potest, *ut hic.*
(22) Puta itineris.
(23) vide *l.* 41. *supr. de servit. præd. urban.*
(24) Compascendi jus confessoria peti debet. vide Cæpollam, *lib. de servit. rustic. cap. de jure pascendi.* et Balbum 4. *de præscr.* 2. *quæst.* 3.
(25) Prædium universitatis potest servire prædiis privatorum.
(26) Jus compascendi transit ad successores.
(27) Id est, jus compascendi emptum alteri cedi potest.
(28) Servitutes domini mutatione non pereunt. vide *l.* 23. §. 2. *supr. de servit. præd. rustic.*

cum [hujus] compascui traxerit? Respondit: cum id quoque jus fundi, qui legatus esset, videretur, id quoque cessurum legatario.

De aqua quærenda et ducenda.

21. LABEO lib. 1. Pithanon a Paulo Epitomatorum.

SI qua aqua nondum apparet, ejus interductus constitui non potest (1). Paulus: Imo puto, idcirco id falsum esse, quia cedi (2) potest, *ut aquam quæreres, et inventam ducere liceret.*

TIT. VI.

QUEMADMODUM (3) SERVITUTES AMITTANTUR.

De confusione.

1. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

SErvitutes prædiorum *confunduntur*, si idem utriusque prædii dominus esse cœperit (4).

Si iter et actum habens, tantum ierit.

2. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

QUi iter et actum habet, si (5) statuto tempore tantum ierit, non periisse actum, sed manere, Sabinus, Cassius, Octavenus aiunt: nam ire quoque per se eum posse, qui actum haberet.

De morte et capitis deminutione.

3. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

JUra prædiorum (6) *morte et capitis deminutione* non (7) perire, vulgo traditum est (8).

Si quis itinere ad sepulchrum non utatur.

4. PAULUS lib. 27. ad Edictum.

ITer (9) sepulchro debitum, *non utendo* nunquam amittitur (10).

De socio fructuario, et bonæ fidei possessore.

5. IDEM lib. 66. ad Edictum.

SErvitus (11) et per socium (12), et fructuarium, et bonæ fidei possessorem (13) nobis retinetur:

De divisione fundi.

6. CELSUS lib. 5. Digestorum.

NAm satis est fundi nomine (14) itum esse.

§. 1. Si ego via, quæ nobis (15) per vicini fundum debebatur, usus fuero, tu autem constituto tempore cessaveris, an jus tuum amiseris? et e contrario, si vicinus, cui via per nostrum fundum debebatur, per meam partem ierit, egerit, tuam partem ingressus non fuerit, an partem tuam liberaverit? [Celsus] respondit: si divisus (16) est fundus inter socios regionibus, quod ad servitutem attinet, quæ ei fundo debebatur, perinde est, atque si ab initio duobus fundis debita sit: et sibi quisque dominorum usurpat (17) servitutem, sibi non utendo deperdit: nec (18) amplius in ea re causæ eorum [fundorum] miscentur: nec fit ulla injuria ei (19), cujus fundus servit, imo si quo melior: quoniam alter dominorum, utendo, sibi, non toti fundo, proficit. ┼ Sed si is fundus, qui servierit, ita divisus est (20), plusculum dubitationis ea res habet: nam si certus ac finitus viæ locus est, tunc, si per (21) longitudinem ejus fundus divisus est, eadem omnia servanda erunt, quæ si initio constituendæ ejus servitutis similiter hic duo fundi fuissent (22): si vero per latitudinem viæ fundus divisus [est] (nec multum refert, æqualiter id factum est, an inæqualiter) tunc manet idem jus servitutis, quod fundo indiviso, fuerat (23): nec aut usu (24) detineri, aut non utendo deperire, nisi tota via poterit: nec, si forte inciderit, ut semita, quæ per alterum duntaxat fundum erit, uteretur, idcirco alter fundus liberabitur: quoniam unum atque eo modo individuum viæ jus est. Possunt tamen alterutrum fundum liberare, si (25) modo hoc specialiter convenit. Certe si is, cui servitus debebatur, alterum ex ea divisione fundum redemerit (26), num ideo minus ea re fundi alterius servitus permanebit? nec video, quid absurde consecuturum sit eam sententiam, fundo altero manente servo, si modo et ab initio potuit (27) angustior constitui via, quam lege (28) finita est: et adhuc id loci superest in eo fundo, cui remissa servitus non est, ut sufficiat viæ. Quod si minus loci superest, quam viæ sufficiat, uterque fundus liberabitur: alter propter re-

(1) Hoc mox corrigitur. vide *l.* 10. *supr. de servitutib.* Goth. Non est sibi contrarius Labeo, quod enim dicebat posse constitui, ut aquam quærere et inventam ducere liceat; diversum est ab hoc, ubi agitur de itinere ductus, scil. ad aquæductum. *Mod.*

(2) Futuræ aquæ jus adquiri potest, *ut hic.* Ita, futuro ædificio servitus adquiri potest. *l.* 23. *in fin. supr. de serv. præd. urban.* Goth. Conciliat hanc leg. cum *l.* 10. *supr. de servit. præd. rust.* Govean. *lect. lib.* 1. *cap.* 17. Ans.

(3) 58. *Eclog.* 6. *cap.* 18.

(4) *l.* 30. *supr. de servit. præd. urb. l.* 10. *in fin. supr. comm. præd. l.* 116. *in fin. infr. de legat.* 1. Goth. Et prædium utrumque fuerit conjunctum: si vero inter utrumque est tertium medium, non ideo, quod idem utriusque prædii dominus esse cœperit, servitutes confunduntur. *l. tria. supr. de servit. præd. rust.* Mod.

(5) *l.* 20. *supr. quibus modis ususfruct.*

(6) Aliud in usufructu, usu, et personalibus.

(7) Sunt enim realia. Res diutius durant, quam homines.

(8) Rem enim sequuntur, non personas. *l.* 4. *supr. de servit. præd. rust.*

(9) Ea ratione merum imperium non utendo amitti negant: etiam si quis 100. annis eo usus non sit, *arg. l.* 35. *supr. de servit. præd. rustic.*

(10) Cur ita? An, quia ad sepulchrum raro iter suscipitur, sed tum demum tantum, cum mortuus in id infertur? An potius, quia natura id æquum sit jus, quod non exerceatur, nisi morte, non utendo amitti?

(11) Ut et jurisdictio. *Bald.*

(12) *l.* 12. *l.* 16. *vers. quod si. l.* 20. *infr. eod.*

(13) *l.* 12. §. 2 *supr. de usufruct.*

(14) Adde *l.* 20. 21. *infr. eod.*

(15) v. Coras. *ad l.* 1. *de servit. pag.* 70. Molinæ. *in labyrintho* 16. *legum.* et Martres. *in not. c.* 17. Mod.

(16) Divisi regionibus fundi plures fundi sunt.

(17) Id est, usum retinet. Accurs. ex *l.* 2. *infr. de usurpat. et usucap.*

(18) Separata separato jure censentur. *l.* 3. *supr. de officio adsessorum.*

(19) Occurrit objectioni, atqui fit injuria domino, quia pro una servitute debet duas. Imo eo ipso fit melior ejus conditio, quod ante divisum fundum unus utendo, totam servitutem retinebat, eo autem diviso partem tantum retinet: qui vero non utitur, partem suam amittit. *Mod.*

(20) Qui servierit, semita divisus, *vel* via divisus est. Hotom. 1. *obs.* 31. quam lectionem improbat Cujac. 14. *obs.* 11. recte, *ita divisus*, hoc est, per regiones.

(21) Fundi dividuntur per longitudinem, vel latitudinem.

(22) Nam divisio viæ per longitudinem, duas vias facit, non duas semitas.

(23) Nam divisio viæ per latitudinem duas semitas facit: semita autem est semis via, ἡμιόδιον. Cujacius *d. loco.*

(24) Servitus hoc casu tempore amittitur.

(25) Servitus pacto tolli, et in libertatem mutari potest.

(26) Redemptione servitus hoc casu non amittitur.

(27) *l.* 23. *Sup. de servit. præd. rusticor.*

(28) *l.* 8. *supr. de servitutib. præd. rusticor.*

demptionem: alter, quia (1) per eum locum, qui superest, via constitui non potest. Cæterum si ita constitutum est jus viæ, *ut per quamlibet partem fundi ire agere liceat*, idque vel subinde mutare, [nihil prohibet]. atque ita divisus est fundus, si per quamlibet ejus partem æque ire atque agi possit, tunc perinde observabimus, atque si ab initio duobus fundis duæ servitutes injunctæ fuissent, ut altera retineri, altera non utendo possit deperire. ┼ Nec me fallit (2), alieno facto jus alterius immutatum iri (3): quoniam ante satius fuerat, per alteram partem ire agere, ut idem jus ei in altera parte fundi retineretur. Contra, illud commodum accessisse ei, cui via debebatur, quod per duas pariter vias ire agere possit: bisque (4) octonos in porrectum, et senos denos in anfractum.

De servitute, cujus usus non est continuus.

7. Paulus lib. 13. ad Plautium.

Si (5) sic constituta sit aqua, *ut vel* (6) *æstate ducatur tantum, vel uno mense*, quæritur, quemadmodum non utendo amittatur: quia non est continuum tempus, quo cum uti non potest, non sit usus: itaque et *si alternis annis vel mensibus* quis aquam habeat, duplicato (7) constituto tempore amittitur. Idem et de itinere custoditur (8): si vero *alternis diebus, aut die toto, aut tantum nocte*, statuto legibus tempore amittitur: quia una servitus est. Nam et si alternis horis (9), vel una hora quotidie servitutem habeat, Servius scribit, perdere eum, non utendo, servitutem: quia id, quod habet, cottidianum sit.

Si quis in loco serviente permiserit aliquid facere. 1. *Si quis per partem itineris eat.*

8. Idem lib. 15. ad Plautium.

Si stillicidii immittendi jus habeam in aream tuam, et permisero (10) jus tibi in ea area ædificandi, stillicidii immittendi jus amitto. Et similiter si per tuum fundum via mihi debeatur, et permisero tibi, in eo loco, per quem via mihi debetur, aliquid facere, amitto jus viæ.

§. 1. Is, qui per partem (11) itineris it, totum jus usurpare videtur.

Si aqua per partem aquagii influxerit.

9. Javolenus lib. 3. ex Plautio.

Aqua, si in partem aquagii (12) influxit, etiamsi non ad ultima loca pervenit, omnibus tamen partibus usurpantur (13).

De pupillo, et socio. 1. *Si quis eo tempore, Vel eo modo, quo non debuit, utatur.*

10. Paulus lib. 15. ad Plautium.

Si communem (14) fundum ego et pupillus haberemus (15), licet uterque non uteretur, tamen propter (16) pupillum (17) et ego viam retineo (18).

§. 1. Si is (19), qui nocturnam (20) aquam habet, interdiu per constitutum ad amissionem tempus usus fuerit, amisit (21) nocturnam (22) servitutem qua usus non est (23). Idem est in eo, qui certis horis aquæductum habens, aliis usus fuerit, nec ulla parte earum horarum.

1. *De fundo sub conditione legato.*

11. Marcellus lib. 4. Digestorum.

Is, cui via vel actus debebatur, *ut vehiculi* (24) *certo genere uteretur*, alio genere fuerat usus: videamus, ne amiserit (25) servitutem: et alia sit ejus conditio, qui amplius oneris, quam licuit, vexerit: magisque hic plus, quam aliud egisse videatur: (sicuti) si latiore itinere usus esset, aut si plura jumenta egerit, quam licuit, aut aquæ admiscuerit aliam. Ideoque in omnibus istis quæstionibus servitus quidem non amittitur: non autem conceditur plus, quam pactum est, in servitute habere.

§. 1. Heres, cum legatus esset fundus sub conditione, imposuit ei servitutes (26): extinguentur, si legati conditio existat (27). Videamus, an adquisitæ sequantur legatarium? Et magis dicendum est, ut sequantur.

Quomodo retinetur servitus.

12. Celsus lib. 23. Digestorum.

Qui fundum alienum bona fide emit (28), itinere, quod ei fundo debetur, usus est: retinetur id jus itineris:

(1) *d. l.* 23.

(2) Id est, Non ignoro. hinc concludit Accursius, scientiam non falli. *l.* 1. *in fin. infr. de act. empt.* vel hic *me non fallit*, idem est, quod non me movet id, quod objici potest.

(3) Objectio est, ante divisionem eundo per unam partem fundi retinebat servitutem in toto fundo, *l. una. supr. de servit. præd. rust.* Respondet hoc incommodum in alio compensari, Versic. *contra, illud commodum, etc.* Mod.

(4) *Al.* pedesque.

(5) Junge *l. si prius. infr. de aqua et aquæ pluviæ.* et Martres. *in notis c.* 18. Mod.

(6) Vide quæ scripsi 2. Harmenop. 4. §. 113. *l. ult. C. de servitutib. et aqua.*

(7) Facit *l. ult. C. de servitutib.*

(8) Quod perpetuam causam non habét. *l.* 1. §. 2. *infr. de itinere actuque privato.*

(9) vide *l.* 4. *supr. de servitutib.*

(10) *l.* 17. *supr. comm. prædiorum.* Per actum contrarium videtur quis jus suum deserere. *Baldus.*

(11) *l.* 18. *Sup. de servitut. præd. rusticor.*

(12) Id est, aquæductus. *l.* 15. *supr. de servitut. præd. rustic. l.* 3. §. 5. *infr. de aqua quotidiana.*

(13) *Al.* Usurpatur.

(14) Et individuum, ita hunc locum accipit Covarruv. 1. *practic.* 38.

(15) In individuis retinet quis per socium, quod per se non potest. vid. Ferrat. *caut.* 10. Felin. *ad cap.* 1. *n.* 6. *extr. de præscript.* Jason. et Decium ad *l. si emancipati. n.* 5. *C. de collat.* Marsil. *singul.* 180. Afflict. *decis.* 213. Boer. *decis.* 300. iterum Jason. *ad l. imperium. n.* 3. *C. de jurisdict. omn. judic.* Mod.

(16) Et ita propter minorem major juvatur, *ut hic.* Imo non juvatur. *l. un. C. si in communi.*

(17) Cujus res usucapi non potest. vide *l.* 48. *infr. de adquir. rerum.* Cicero 1. *ad Attic.* 4. Mirabamur te ignorare de tutela legitima (in qua dicitur esse puella) nihil usucapi posse.

(18) Secus est in casibus *l.* 2. *C. si unus ex pluribus.* ut per alium retineam, quod per me retinere non possum. *Accurs.*

(19) Servitute indebita utens, eam neque utendo adquirit, et sibi debitam amittit: secus si laxius jure servitutis sibi debitæ utatur. Est enim differentia inter plus et aliud, *ut hic. et l.* 11. *infr. eod.*

(20) *l.* 17. *in pr. infr. de aqua et aquæ pluviæ. l.* 2. *infr. de aqua quotidiana.* Ita diurna aqua adquiri poterit. *l.* 14. *supr. comm. præd.*

(21) *l.* 18. *infr. eod.*

(22) Accusans de facto diurno, et probans de nocturno nihil agit.

(23) Nisi alteri nocturnam suam aquam cesserit, a quo vicissim diurnam impetraverit: et ita permutatis inter se temporibus aqua utantur: tum enim alter per alterum servitutem retinet, *l. cum constet. infr. de aqua quotid.* Mod.

(24) Actus est etiam jus vehendi. *l.* 1. *l.* 7. *l.* 12. *supr. de serv. præd. rustic.* Imo non est. *l.* 13. *supr. de servitut.*

(25) *l.* 9. *in fin. supr. si servitus vindicetur.*

(26) Id enim potest, quia pendente conditione rei legatæ censetur dominus. vide *l.* 12. §. 2. *infr. familiæ.*

(27) Extinto jure concedentis, extinguitur jus accipientis. *arg. l.* 105. *infr. de conditionib. et demonst.*

(28) Adi Ant. Guibert. *lib.* 1. *quæst. jur. c.* 18. Jac. Labitt. *in usu judicis ipsius fol.* 24. et Rævard. *ad L. Scribonianam c.* 7. Mod.

atque etiam si precario aut vi dejecto domino possidet. fundus (1) enim qualiter (2) se habens, [ita (3)] cum in suo habitu (4) possessus est, jus (5) non (6) deperit: neque refert, juste, necne possideat, qui talem eum possidet. Quare fortius, et (7) si aqua per rivum sua (8) sponte (9) perfluxit, jus aquæ ducendæ retinetur: quod et Sabino recte placuit, ut apud Neratium libro quarto membranarum scriptum est.

Si quis fundi dominantis locum servienti proximum vendiderit, deinde adquisierit.

13. Marcellus lib. 17. Digestorum.

Si quis ex fundo, cui viam vicinus deberet, vendidisset locum proximum servienti fundo, non imposita servitute: et intra legitimum tempus (10), quo servitutes pereunt, rursus eum locum adquisisset, habiturus est servitutem, quam vicinus debuisset.

De impetu fluminis, et ruina.

14. Javolenus lib. 10. ex Cassio.

Si locus, per quem via, aut iter, aut actus debebatur, impetu fluminis occupatus esset, et intra tempus, quod ad amittendam servitutem sufficit, alluvione facta, restitutus est, servitus quoque in pristinum statum restituitur. Quod si id tempus præterierit, ut servitus amittatur (11), renovare eam cogendus est.

§. 1. Cum (12) via publica [vel] fluminis impetu vel ruina amissa est, vicinus proximus viam præstare debet (13).

De medii prædii adquisitione.

15. Idem lib. 2. Epistolarum.

Si, cum servitus mihi per plures fundos deberetur, medium fundum adquisivi, manere servitutem puto: quia toties servitus confunditur, quoties uti ea is, ad quem pertineat, non potest: medio autem fundo adquisito (14), potest consistere, ut per primum, et ultimum, iter debeatur.

De aquæductu debito pluribus fundis, aut fundo communi.

16. Proculus lib. 1. Epistolarum.

Aquam, quæ oriebatur in fundo vicini, plures per eundem rivum jure ducere soliti sunt, ita ut suo quisque die a capite duceret: primo per eundem rivum, eumque communem: deinde, ut quisque inferior erat suo quisque proprio rivo, [et] unus statuto tempore, quo servitus amittitur, non duxit: existimo eum jus ducendæ aquæ amisisse: nec (15) per cæteros, qui duxerunt, ejus jus usurpatum esse: proprium enim cujusque eorum jus fuit: neque per alium usurpari potuit. Quod si plurium fundo (16) iter aquæ debitum esset, per unum eorum omnibus his, inter quos is fundus communis fuisset, usurpari potuisset.

† Item si quis eorum, quibus aquæductus servitus debebatur, et per eundem rivum aquam ducebant, jus aquæ ducendæ non ducendo eam, amisit, nihil juris eo nomine cæteris, qui rivo utebantur, adcrevit: idque commodum ejus est, per cujus fundum id iter aquæ, [quod] non utendo, pro parte unius amissum est: libertate enim hujus partis servitutis fruitur.

Si haustum habens ierit, non hauserit.

17. Pomponius lib. 11. ex Variis lectionibus.

Labeo ait: si is, qui *haustum* habet, per tempus, quo servitus amittitur, ierit ad fontem, nec aquam hauserit, iter quoque eum amisisse (17).

Si quis alia aqua utatur quam qua debet. 1. De tempore autoris successori imputando. 2. De eo, qui non potuit immittere.

18. Paulus lib. 5. ad Sabinum.

Si quis alia aqua usus fuerit, quam de qua in servitute imponenda actum est, servitus amittitur (18).

§. 1. Tempus, quo non est usus præcedens fundi dominus, cui servitus debetur, imputatur ei, qui [in] ejus loco successit (19).

§. 2. Si cum jus haberes *immittendi*, vicinus statuto tempore ædificatum non habuerit, ideoque nec tu immittere poteris (20), non ideo magis servitutem amittes: quia non potest videri usucepisse vicinus tuus libertatem ædium suarum, qui jus (21) tuum non interpellavit (22).

Utrum servitus, qua nunquam uti cœptum est, amittatur?

19. Pomponius lib. 32. ad Sabinum.

Si (23) partem (24) fundi vendendo, lege (25) caverim, *uti per eam partem in reliquum fundum meum aquam ducerem*: et statutum tempus intercesserit, antequam rivum facerem, nihil juris amitto: quia (26) nullum (27) iter aquæ

(1) Jura prædiorum nihil aliud sunt, quam prædia qualiter se habentia, hoc est, πεποιωμένα, id est, *qualitatibus affecta. l.* 86. *infr. de verb. sign.*

(2) *Al.* qualiter qualiter: *al.* qualitercunque.

(3) *Al.* si ita in suo etc.

(4) Habitus fundi duplex, servitus et libertas.

(5) Id est, servitus non amittitur.

(6) Atqui non duxisse aquam videtur, sed natura ipsa aquam fudisse. vid. *l.* 1. *infr. de aqua quotid.*

(7) Hinc colligit Bartolus, per malæ fidei possessorem, et eum, qui Tyrannum ejecit, non adquiri, sed retineri servitutem. adde *l.* 24. *Inf. eod.*

(8) Et ita jus servitutis quæsitum retinetur sine facto hominis: servitutis, inquam, causatæ et formatæ, interveniente aliquo titulo, qui a domino sit comparatus: idque jus facto hominis egere non videtur, etiamsi mille annis eo jure non utatur. Facto ipsius fundi, sine facto hominis id jure retinetur. Aliud erit, si libertas nondum est adquisita, sed adquirenda sit præscriptione: in ea enim requiritur factum hominis. *l.* 32. §. 1. *supr. de serv. præd. urb.* factum hominis, inquam, cum bona fide, quæ rei inanimatæ non tribuitur. vid. Bald. 4. *de præscript. part.* 3. *quæst.* 3.

(9) Servitus retinetur per aquam naturaliter currentem. *l.* 1. §. 21. *infr. de aqua quotid.* et ita fundus ex se præscribit, et retinet jus servitutis: cui obstat *lex* 32. §. 1. *Sup. de serv. præd. urban.*

(10) vide *l.* 13. *C. de servit.*

(11) Alluvio accedens, ut jus servitutis adimit, ita decedens restituit. vide *l.* 23. *l.* 24. *supr. quib. mod. ususfruct.*

(12) *Eclog.* περὶ ὁδοῦ *cap.* 15. *l. ult.* §. 15. *infr. de mun.*

(13) *l.* 2. §. 25. *infr. ne quid in loco publico.* sed impensa publica. *arg. l.* 13. *supr. comm. prædior. l.* 2. *C. pro quib. caus. ser.*

(14) vide *l.* 31. *supr. de serv. præd. rustic.*

(15) Quoties ab uno fundo duorum vel plurium communi, pluribus servitus debetur, plures sunt servitutes: quo casu non utentis pars utentibus non adcrescit, satis est enim si quid eis non decrescat. *Bart.*

(16) Quoties uni et eidem fundo plurium communi servitus debetur, unica censetur servitus, quæ aut tota ab uno eorum retinetur vel amittitur. *Duar.*

(17) Principale qui amittit, perdit accessorium. Bart. *l.* 129. *et l.* 178. *infr. de regul. jur.*

(18) *l.* 10. §. 1. *Sup. eod.*

(19) Tempus negligentiæ autoris, successori imputari. *Bart.*

(20) *Potueris.*

(21) Græcis id est, διακόπτειν δουλείαν. 58. *Eclog.* 6. c.18.

(22) *l.*6. *supr. de servit. præd. urban.*

(23) 2. Harmen. 4. §. 122. *Eclog. lib.* 58. *eod. tit.* 6. *c.* 19. Goth. Hæc lex explicatur a Molin. *in novis intellectibus.* Mod.

(24) Certam. *l.* 6. *supr. de servitut. l.* 6. §. 1. *supr. comm. prædior.*

(25) Id est, pacto.

(26) *l.* 174. *infr. de reg. jur.*

(27) Sed tantum actio personalis ad servitutem: hinc collige, actionem personalem pro servitute, non tolli tempore, quo amittitur servitus constituta. vide Balbum, 4. *de præscript.* 2. *qu.* 7.

*

fuerit (1) : sed manet mihi jus integrum : quod si fecissem iter, neque usus essem, amittam.

§. 1. Si per fundum (2) meum viam tibi legavero (3), et adita mea hereditate, per constitutum tempus ad amittendam servitutem ignoraveris eam tibi legatam esse, amittes viam non utendo : quod si intra [idem] tempus, antequam rescires tibi legatam servitutem, tuum fundum vendideris, ad emptorem via pertinebit, si reliquo tempore ea usus fuerit : quia scilicet tua esse cœperat : ut jam nec jus repudiandi (4) legatum tibi possit contingere, cum ad te fundus non pertineat.

Per quos retinetur servitus.

20. Scævola lib. 1. Regularum.

USu retinetur servitus, cum ipse, cui debetur, utitur, quive (5) in possessione ejus est : aut mercenarius, aut hospes, aut medicus (6), quive ad visitandum dominum venit : vel colonus, aut fructuarius.

21. Paulus lib. 5. Sententiarum.

FRuctuarius, licet suo nomine.

22. Scævola lib. 1. Regularum.

DEnique quicunque quasi debita via usus fuerit.

23. Paulus lib. 5. Sententiarum.

SIve ad fundum nostrum facit, vel ex fundo.

24. Scævola lib. 1. Regularum.

LIcet malæ fidei possessor sit (7), retinebitur servitus.

Quid sit servitute uti.

25. Paulus lib. 5. Sententiarum.

SErvitute usus non videtur, nisi (8) is (9), qui suo jure uti se credidit : ideoque si quis pro via publica vel pro alterius servitute usus sit, nec interdictum, nec actio utiliter competit.

(1) Constituta servitute inter vivos, non constituitur jus in re, nisi secuta quasi traditione. *Bart.*

(2) v. Coras. *ad l. servitutes. n.* 39. *de servitut.* Mod.

(3) Constituta servitute in ultima voluntate, jus reale servitutis constituitur, etiam ignoranti, *l.* 64. *in fin. infr. de fur.* itaque non utendo jus illud amittitur : certis tamen de causis restitui potest. *l.* 1. *supr. ex quib. caus. major.*

(4) Cedens alteri jus legatæ sibi servitutis, legatum agnoscit : qui legatum semel agnovit, in alterius detrimentum repudiare id postea non potest. vide *l.* 81. §. *si Titius. infr. de legat.* 1.

(5) Id est, qui possidet. *Eclog. eod. lib.* 58. *tit.* 6. *c.* 20. v. *l.* 111. *in fin. infr. de verbor. oblig.*

(6) Aut amicus, ut *l.* 41. *infr. de acquir. vel amitt. possess. junc. l.* 1. §. 7. *infr. de itinere actuque.*

(7) vide *l.* 2. *Sup. eod.*

(8) Servitutes non temere adquiruntur.

(9) *l. ult. infr. de itinere, actuque privato.* vide exemplum apud Paponem 14. *Arestor.* 1. §. 5.

LIBER NONUS.

TIT. I.

SI (1) QUADRUPES (2) PAUPERIEM (3) FECISSE (4) DICATUR.

Summa legis XII. *tabularum.* 1. *Quid sit* Noxia. 2. *Ad quas quadrupedes hæc actio pertinet.* 3. *Quid sit* Pauperies. 4. *Si quadrupes commota feritate vel ob aliam causam nocuerit.* 5. *De cane, qui evasit.* 6. *De fera instigatu alterius,* 7. *Vel contra naturam mota.* 8. *Si quadrupes quadrupedem concitavit.* 9. *Si quadrupes corpore suo vel per aliam rem damnum dederit.* 10. *De bestiis.* 11. *Si arietes vel boves commiserint.* 12. *In quem datur hæc actio.* 13. *De morte quadrupedis ante litem contestatam.* 14. *Quid sit* Noxæ dedere. *De quadrupede communi.* 15. *Si dominus quadrupedem suam negaverit.* 16. *Si quadrupes post litem contestatam ab alio occidatur.* 17. *De successoribus.*

1. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Si *quadrupes pauperiem* (5) *fecisse dicetur*, actio ex lege duodecim tabularum descendit: quæ lex voluit, *aut* (6) *dari* [*id*], *quod nocuit, id est, animal, quod noxiam commisit: aut æstimationem noxiæ offerre.*

§. 1. *Noxia* (7) autem est ipsum delictum.

§. 2. Quæ actio ad omnes (8) quadrupedes pertinet.

§. 3. Ait Prætor, *pauperiem fecisse.* Pauperies est damnum sine injuria facientis datum: nec (9) enim potest animal injuriam (10) fecisse, quod sensu caret.

§. 4. Itaque, ut Servius scribit, tunc hæc actio locum habet, cum commota feritate (11) nocuit quadrupes: puta si equus calcitrosus calce percusserit: aut bos cornu (12) petere solitus, petierit (13): aut mulæ propter nimiam ferociam. Quod si propter loci iniquitatem (14), aut propter culpam (15) mulionis, aut si plus justo onerata quadrupes, in aliquem onus everterit, hæc actio cessabit, damnique injuriæ (16) agetur.

§. 5. Sed et si canis, cum duceretur ab alio quo (17), asperitate sua evaserit, et alicui damnum dederit, si contineri firmius ab alio potuerit, vel [si] per eum locum induci non debuit, hæc actio cessabit, et tenebitur (18), qui canem tenebat.

§. 6. Sed et si instigatu (19) alterius fera damnum dederit, cessabit hæc actio.

§. 7. Et generaliter hæc actio locum habet, quoties contra naturam (20) fera mota pauperiem dedit. Ideoque si equus dolore (21) concitatus, calce petierit, cessare istam actionem: sed eum, qui equum percusserit, aut vulneraverit, in factum magis, quam lege Aquilia teneri: utique ideo, quia non ipse suo corpore damnum dedit. At si, cum equum permulsisset quis, vel palpatus est, [et] calce eum percusserit, erit actioni locus.

§. 8. Et, si alia quadrupes aliam concitavit, ut damnum daret, ejus, quæ concitavit, nomine agendum erit.

§. 9. Sive autem corpore suo pauperiem quadrupes dedit, sive per aliam rem, quam tetigit quadrupes, hæc actio locum habebit: utputa, si plaustro bos obtrivit aliquem, vel alia re dejecta.

§. 10. In bestiis (22) autem propter naturalem (23) feritatem, hæc actio locum non habet: et ideo, si ursus fugit, et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri: quia desinit (24) dominus esse, ubi fera evasit: et ideo, et si eum occidi, meum corpus est.

§. 11. Cum arietes vel boves commisissent, et alter alterum occidit, Quintus Mucius distinxit, ut si quidem is periisset, qui adgressus erat (25), cessaret actio: si is, qui non provocaverat, competeret actio: quamobrem eum sibi aut noxam sarcire, aut in noxam dedere oportere.

§. 12. Et, cum etiam in quadrupedibus (26) noxa caput sequitur, adversus dominum hæc actio datur, non cujus fuerit quadrupes, cum noceret, sed cujus nunc est.

§. 13. Plane si ante litem contestatam decesserit animal, extincta erit actio.

§. 14. *Noxæ* autem *dedere* (27), est, animal tradere vivum (28). † Demum, si commune plurium sit animal,

(1) 4. *Inst.* 9. et Paul. 1. *sent.* 15. 19. *Synops. Basil. p.* 268. *ex lib.* 60. *tit.* 2. 6. Harmenop. 1.

(2) Quæ non sit bestia. *l.* 1. §. 10. *infr. eod.* Quid si non quadrupes, sed serpens, vel avis, vel piscis nocuit? Utilis actio ex hac lege dabitur. *l.* 4. *Inf. eod.*

(3) Id diversum a damno et injuria. *l.* 1. §. 3. *infr. eod.*

(4) Commota contra naturam. *l.* 1. §. 7. *infr. eod.*

(5) Vel depastionem: idque ex *l.* 12. *tab. arg. l.* 14. *in fin. infr. de præscrip.* et apud Paul. 1. *sent.* 15. Talem legem tulerat Solon, teste Plutarch. *in ejus vita.* et Plato 11. *de Legib.*

(6) *Formula libelli* in actione legis Aquiliæ innuitur. *Synops. Basil.* 1. *c. eod.*

(7) *Noxia*, delictum, *ut hic. et l.* 238. *in fin. infr. de V. S.* Suet. *Tib.* Nonius, *c.* 5. *v.* 71.

(8) Bestias excipe. §. 10.

(9) Aristot. 5. *Ethic.* 9.

(10) v. quæ notavi *Sup.* ad *l.* 2. *de legib.*

(11) ἀγριότητι. *Synop. Basil. ibi.* 6.1. Harmen. 1. §. 3. Causa efficiens hujus actionis est, genitalis, ac non extrinsecus excitata ipsorum animalium feritas, non si loci iniquitate aut imperitia mulionis damnum dederint.

(12) *l.* 52. §. 3. *Inf. ad l. Aquil.*

(13) ἐκεράτισε, cornu petierit. *Synops. Basil.* et Harmenop. *ibid.*

(14) *l.* 52. §. 2. *Inf. tit. prox.* Græci θέσιν appellant situm loci.

(15) ἀπειρίαν, *Synops. Basilic.* id est, imperitiam.

(16) Id est, lege Aquilia. Græci illo loco intelligunt dupli, ex inficiatione: simpli, ex confessione.

(17) *Aliquo.*

(18) Aquilia, ut Cyrillus ait.

(19) *l.* 11. §. 5. *infr. tit. prox.*

(20) Imo si quadrupes genitali feritate nocuit, cessat hæc actio. *Inst. eod. in princ.* ad hæc, si datur hæc actio, quoties contra naturam fera nocet, dabitur etiam quoties dolore concitata nocuerit (morbus enim et dolor sunt contra naturam) quod tamen hic negatur: Respondeo, dari hanc actionem, quoties fera, genitali, id est, spontanea feritate nocuit, et tamen contra naturam, id est, naturalem consuetudinem omnium ejus generis animalium.

(21) Dolone. *l.* 52. §. 1. *infr. ad l. Aquiliam.*

(22) Bestiæ, quæ natura feræ. *Synops. illo loco.*

(23) Qualitas naturalis in bestiis, feritas, *ut hic.* in homine dissentire, *l.* 17. §. 6. *Sup. de arbitris.* in fœmina, imbecillitas. *l.* 2. §. 2. *Inf. ad SC. Vellejanum.* Accidens qualitas, feritas in equo et cane, *ut hic.* separabilis, ut mansuetudo in bestiis, *l.* 5. §. 5. *Inf. de acquir. rerum domin.* inseparabilis, ut morbus sonticus. *l. ult.* §. 1. *Inf. de ædilitio.*

(24) *l.* 3. *in fin. Inf. de adquir. rer.* §. 12. *vers. plane. Inst. de rer. divis.*

(25) vide *l.* 52. §. 1. *Inf. tit. prox. et l.* 10. *in fin. infr. de servo corrupto.*

(26) Et inanimatis. *l.* 7. §. 1. *inf. de damno.*

(27) Παραδοῦναι et ἐκδοῦναι, *Synops. Basilic. eod.*

(28) Idem est in hominis debitore. *l.* 33. *infr. de solut.* Bart.

adversus singulos erit in solidum noxalis (1) actio, sicut in homine.

§. 15. Interdum autem dominus in hoc non convenietur, ut noxæ dedat, sed etiam in solidum: utputa, si in jure interrogatus (2), *an sua quadrupes esset*, responderit, *non esse suam*: nam si constiterit esse ejus, in solidum condemnabitur (3).

§. 16. Si (4) post litem contestatam, ab alio sit animal occisum: quia domino legis Aquiliæ actio competit, ratio in judicio habebitur [legis Aquiliæ], quia dominus noxæ dedendæ facultatem amiserit. Ergo ex judicio proposito, litis æstimationem (5) offeret, nisi paratus fuerit actionem mandare adversus eum, qui occidit.

§. 17. Hanc actionem nemo dubitaverit, heredi dari cæterisque successoribus: item adversus heredes, cæterosque, non jure successionis, sed eo jure, quo domini sint, [competit.]

De eo, cujus interest. 1. *De Cane.*

2. Paulus lib. 22. Ad Edictum.

HÆc actio (6) non solum domino, sed etiam ei, cujus interest, competit: veluti ei, cui res commodata est, item fulloni: quia eo, quod tenentur, damnum videntur pati.

§. 1. Si quis aliquem evitans, magistratum forte, in taberna proxima se immisisset, ibique a cane feroce læsus esset, non posse agi canis nomine, quidam putant: at, si solutus (7) fuisset, contra.

De libero homine cæso.

3. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

EX hac lege, jam non dubitatur, etiam liberarum personarum nomine agi posse: forte si patremfamilias aut filiumfamilias vulneraverit quadrupes: scilicet, ut non deformitatis (8) ratio habeatur, cum *liberum corpus æstimationem non recipiat* (9): sed impensarum (10) in curationem factarum: et operarum amissarum, quasque amissurus quis esset, inutilis factus.

De actione utili.

4. Paulus lib. 22. ad Edictum.

HÆc actio utilis (11) competit, etsi non quadrupes, sed aliud animal pauperiem fecit.

Si mula, quam equus olfecit, calce percusserit.

5. Alfenus lib. 2. Digestorum.

AGaso cum in tabernam equum deduceret, mulam equus olfecit (12), mula calcem rejeçit, et crus Agasoni fregit: Consulebatur, possetne cum domino mulæ agi, quod ea pauperiem fecisset? Respondi, posse (13).

TIT. II.

AD LEGEM AQUILIAM (14).

De effectu. 1. *Et autore hujus legis.*

1. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

LEx (15) Aquilia omnibus (16) legibus, quæ ante se *de damno injuria* locutæ sunt, derogavit: sive duodecim tabulis, sive alia quæ fuit: quas [leges] nunc referre non est necesse.

§. 1. Quæ lex Aquilia plebiscitum est (17): cum eam Aquilius Tribunus plebis a plebe rogaverit.

Caput primum. 1. *De pœna inficiantis.* 2. *De quadrupedibus, et servis exæquatis. Quæ contineantur appellatione pecudum: an pecudes bestiæ, et quæ mixtæ naturæ sunt.*

2. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

LEge Aquilia capite primo cavetur (18): [ut] *qui servum servamve, alienum alienamve: quadrupedem vel pecudem, injuria occiderit, quanti id in eo anno plurimi fuit, tantum æs dare domino* (19) *damnas esto.*

§. 1. Et infra deinde cavetur, *Ut adversus inficiantem in duplum* (20) *actio esset.*

§. 2. Ut igitur apparet, servis [nostris] exæquat quadrupedes (21), quæ (22) pecudum (23) numero sunt, et gregatim habentur: veluti oves, capræ, boves, equi, muli, asini. † Sed, an sues *pecudum* appellatione continentur, quæritur? Et recte Labeoni placet, contineri: sed canis inter pecudes non est. Longe magis bestiæ (24) in eo numero non sunt, veluti ursi, leones, pantheræ: elephanti autem, et cameli, quasi mixti (25) sunt: nam (26) et jumentorum (27) operam præstant, et natura eorum fera est: et ideo primo capite contineri eas oportet.

Ratio verbi Injuria.

3. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

SI servus servave, injuria occisus occisave fuerit, lex Aquilia locum habet. *Injuria* [occisum esse] merito adjicitur: non enim sufficit occisum, sed (28) oportet injuria id esse factum.

(1) Id est, si quadrupes.
(2) *l. 7. infr. de interrogationib. in jure.*
(3) vide *l. 43. infr. de regulis juris.*
(4) *l. 37. §. 1. infr. tit. prox.*
(5) Id, quod interest. vide *l. 21. in fin. infr. tit. prox.*
(6) Secus in actione legis Aquiliæ. *l. 11. §. eum. 9. infr. tit. prox.*
(7) Canis solutus si noceat, non tenetur ejus dominus directa de pauperie, *ut hic.* sed utili. *Accurs.*
(8) *Deformitatis* ratio non habetur in libero corpore, *ut hic. et l. ult. infr. de his, qui effuderint. Synops. Basil.* 10. *cap.* 2. 6. Harmenop. 1. §. 5. quod in mare interpretes quidem admittunt, at non in fœmina. Ravennas *et* Alber. *hic.*
(9) *l. 1. §. sed cum homo liber. l. final. infr. de his, qui effuderint. l. 2. §. 2. vers. corporum. infr. de l. Rhodia.*
(10) Impensas medicorum repetit, qui vulneratur a cane.
(11) Nam directa competit, si quadrupes nocuit. *Græci.*
(12) ὡσφράνθη, *Synops. Basilic. ibid. cap.* 4. 6. Harmenop. 1. §. 4. honeste eo vocabulo usus est, ut significaret equum coitum appetisse.
(13) Imo non potest: sua enim culpa videtur infortunium sibi quæsivisse. *l. 2. in fin. Sup. eod.*

(14) 4. *Inst.* 3. *et* 3. *Cod.* 35. 36. *Synops. Basilic.* περὶ φόνων, *ex lib.* 60. *tit.* 3.
(15) Cicero *in Bruto.*
(16) Plures enim fuerunt. vide *l.56. infr. de oblig. et act.*
(17) *Novell.* 18. *c.* 8.
(18) Id est, primo capite legis Aquiliæ agitur de homine occiso.
(19) Hæro. *l.11. §. 6. Inf. eod.*
(20) *l. 23. §. penult. infr. eod. l.4. 5. C. eod. Novell.* 18. *cap.* 8. §. 1. *Inst. de pœna temere litigantium.*
(21) vide quæ notavi de servis ad *l. 3. supr. de capite minutis.*
(22) Quadrupedum aliæ pecudes, aliæ bestiæ, aliæ mixtæ, *ut hic.*
(23) vide *l. 65. §. 4. infr. de legat.* 3.
(24) Ulp. 19. §. 1.
(25) *Mixtæ quadrupedes* dicuntur, quæ jumentorum operam præstant, et tamen natura sua feræ sunt.
(26) Plin. 8. *cap.* 18. camelos inter armenta pascit oriens, omnes autem jumentorum in iis terris dorso funguntur, atque etiam equitantur in prædiis.
(27) vide *l. 38. §. 4. infr. de ædilitio.*
(28) *l. 4. infr. eod.*

De latrone, fure, aggressore.

4. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

Itaque (1), si servum tuum latronem, insidiantem mihi occidero, securus ero: *Nam adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere* (2).

§. 1. Lex (3) duodecim tabularum *furem noctu deprehensum occidere* permittit (4): ut tamen id ipsum cum clamore testificetur (5): *interdiu* (6) autem *deprehensum ita permittit occidere, si is se telo defendat*: ut tamen æque cum clamore testificetur.

Injuria *quid significat*. 2. *De furioso*, *quadrupede*, *tegula*, *infante*, *impubere*. 3. *Magistro*.

5. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Sed et si quemcunque (7) alium ferro se petentem quis occiderit (8), non videbitur injuria occidisse: et, si metu quis mortis furem occiderit, non dubitabitur, quin lege Aquilia non teneatur. Sin autem, cum posset adprehendere, maluit occidere, magis est, ut injuria fecisse videatur: ergo et Cornelia tenebitur.

§. 1. *Injuriam* autem hic accipere nos oportet, non quemadmodum circa injuriarum actionem, contumeliam (9) quandam: sed quod non jure factum est, hoc est, contra jus, id est, si culpa quis occiderit: et ideo interdum [utraque] actio concurrit, et legis Aquiliæ, et injuriarum: sed duæ erunt æstimationes, alia damni, alia contumeliæ. Igitur injuriam (10) hic damnum accipiemus culpa datum, etiam ab eo, qui nocere noluit.

§. 2. Et ideo quærimus (11), si furiosus damnum dederit, an legis Aquiliæ actio sit? Et Pegasus negavit: Quæ (12) enim in eo culpa sit, cum suæ mentis non sit (13)? Et hoc est verissimum: cessabit igitur Aquilia actio, quemadmodum (14) si quadrupes damnum dederit, [Aquilia cessat]: [aut] si tegula ceciderit (15). † Sed et si infans damnum dederit, idem erit dicendum. † Quod si impubes (16) id fecerit, Labeo ait, quia furti (17) tenetur, teneri et Aquilia eum: et hoc puto verum, si sit jam injuriæ capax.

(1) Ad hanc legem v. Forner. *select. lib.* 1. *c.* 15. *et* 22. Cuj. *lib.* 11. *obs. c.* 27. *et lib.* 14. *c.* 15. Mod.

(2) *l.* 45. §. 4. *infr. eod. l.* 3. *supr. de justitia. l.* 1. §. *vim vi.* 27. *infr. de vi et vi.* Nemo igitur punietur, quod maluerit resistere, quam fugere: Nec enim lex ea fugam imperat, quæ vim vi repellere, nec tantum protegere, sed et propulsare permittit: etiam ministris, dum sacris vacant. vid. Panorm. *in cap. clerici. de honestate et vita.* An etiam bannitis, et iis, qui lege permittente offendi possunt, lex permittit vim vi repellere? Bartolus negat permitti: quod injusta sit defensio, ubi justa est offensio, quod in hac specie quivis ex populo legis sit minister: quod banniti sint hostes. Verum Salomonius contrariam sententiam defendit: non enim continuo sequi, ut exceptio ei denegetur, in quem actio constituatur: Accursii sententia (*in l.* 10. *C. de his, quæ vi*) evinci, non privatos homines, sed ipsos tantum judices legis ministros esse. Ridicule *hostes* dici, qui ad evitandas legum ignominias, id est, pœnas legibus constitutas, peregrinantes nihil in patriam moliuntur. Hæc illi in defensione licita. Hoc amplius quæritur, an aggressorem interficere liceat? id concedi constat, si modo id metu mortis fecerimus, *l.* 5. vel tuendi nostri causa, non ulciscendi, *l.* 45. §. *penult. hoc. tit. l.* 2. 3. 4. *C. ad leg. Corn. de sicariis.* si aliter ei sine periculo nostro parcere non potuimus, *l.* 9. *infr. ad leg. Corn. de sicariis.* si clamore prius testati fuerimus nobis vim inferri, *hac l.* Non ergo fugientem aggressorem, vel furem res nostras exportantem interficere impune licebit? non licet, cum pœna legis Corneliæ in facientem sit constituta, *l.* 5. *hoc titul.* vide Cujac. 14. *obs.* 15. Sed tamen Salomonius, *in d. l.* 3. *supr. de justitia* scribit, ignoscendum esse ei, qui provocatus se etiam ulcisci voluerit: non hic idem esse, quod in præceptore, qui modum in castigatione excessit: emendationem enim tranquillo animo fieri oportere: defensionem, sine perturbatione non posse fieri. Quid si noctu loco deserto, vel nemine præsente, Titius Sempronium interfecerit? An continuo excusandus est, quod ad sui defensionem interfecisse Sempronium dixerit? An potius ejus confessio dividetur, ut ex delicto damnetur? Bartolus ejus confessionem dividi posse ait: quod adversus interficientem ipsum homicidium faciat (quod regulariter arguit delictum) factique ipsius atrocitas, quæ præsumptione delicti interfectorem onerat. Jus enim male præsumit adversus eum, qui interfecit. Onus ergo probationis in eum, qui dicit, transferendum est. Quid si testibus careat, num continuo, vel torqueri, veritatis eliciendæ causa, aut damnari debet? Judex, eo casu, facti qualitatem æstimabit: cujus si probatio fuerit facilis, nec tamen ea facta fuerit, magna adversus interfectorem suspicio erit: sin secus, puta quod in deserto loco homicidium factum sit, circumstantiam personæ interfectoris cum ipso facto cumulabit. Quid enim si vitæ sequioris homo, rixosus, manuque audax, quædam olim odia in interfectum exercuit: quid si antea homicidii accusatus? his cessantibus exceptionem interfectoris admitti Salomonius (post alios interpretes) putat, ut in hujusmodi dubio homicidium præsumatur factum ad defensionem. Et hæc de sui ipsius defensione dicta sint: adde quæ scripsi ad *l.* 9. *infr. de except.* Quid si Titius Magistratum, parentem, filium, uxorem, maritum, patronum, dominum, fratrem, vicinum, infantem, concivem, quemvis denique defendens, aggressorem earum personarum interfecerit? Solon dictitabat, beatam illam rempublicam fore, in qua quisque alterius injuriam suam existimaret. Apud Ægyptios etiam rei mortis fiebant, qui injuriam patienti opem non tulerant. Alii putant deberi eo casu defensionem, si petatur: Alii eodem casu neminem interfici posse, vide Salomonium *d. l.* 3. De homicidio per imprudentiam admisso alibi dixi: vide etiam Cuj. 5. *observ.* 18. In Gallia, qui cum potest, homicidium non prohibet, literas innocentiæ petere debet. Julius Clarus *lib.* 5. *quæst.* 87.

(3) Dixi ad leges 12. Tabularum plenius.

(4) Verba legis 12. Tabularum, ea sunt. *Si nox furtum faxit, si vim aliquis occidit, jure cæsus esto.* 1. Macrob. 6. 11. Gell. 18. Cicero *pro Muren.* Platonem 9. *de legibus.* August. 2. *quæst. supr. Exod. v.*

(5) Vel testatione uti debet, etiam noctu: ut alicui saltem constet de injuria ei illata, et furi parcere sine periculo suo non potuisse, *l.* 9. *infr. ad leg. Corn. de sicariis.* vel noctu etiam inclamare debet auxilium publicum, vel magistratus. vide Cujac. 11. *observ.* 19. *in fin. et cap.* 27. *eod. lib.* in urbe præsertim, quo referenda est *d. l.* 9. in agris autem non adstringitur: eoque referenda est *l.* 54. *infr. de furtis.* vide Cujac. 14. *observ.* 15.

(6) De interdiario fure, vide *l.* 54. §. 2. *infr. de furtis.*

(7) Occidere licet eum, a quo ferro petimur: sed et furem, quoties ab eo metum mortis patimur, *ut hic.* adde *l. furem. infr. ad leg. Cornel. de sicariis. cap.* 2. *extra. de homicidio.* Clem. *unic. de homicidio. l. si pignore.* §. *furem. infr. de furtis.* Ita marito adulterum uxoris deprehensum licet occidere, si adulter sit vilis persona. *l. marito. l. si adulterium.* 38. §. *antepenult. infr. ad leg. Jul. de adulteriis. l. Gracchus. C. de adult.* Idem patri permissum, dum filiam quoque occidat. *l. patri. l. nec in ea. l. quod ait lex.* §. *penult. et ult. infr. de adult.* Eodem modo maritus suspectum cum uxore sua adulterii si quem habuerit, et contestato ter eum admonuerit, nec si adire vel convenire mulierem cessaverit, poterit eum maritus jure interficere. *Auth. si quis ei quem. C. ad l. Jul. de adult. Nov. ut liceat matri et aviæ.* 117. *cap. his quoque.* Ita licet occidere transfugam, et hostem civitatis. *l.* 3. *in fin. infr. ad l. Corn. de sicariis. c. cum homo.* 23. *quæst.* 5. *l. proditores. infr. de re militari.* nocturnum agrorum depopulatorem, et desertorem militiæ, *l.* 1. 2. *C. quando liceat se sine judice vindicare.* adversarium in duello licito. Bald. et alii, in *cap.* 1. *de pace tenenda.* vide Canonistas *in rubr. de Clerico pugnante.*

(8) Etiam armis imparibus, præsertim si a fortiore, grandiore et robustiore quis provocatus sit.

(9) Adde *l.* 1. *infr. de injuriis.*

(10) *l.* 1. *infr. de injuriis.*

(11) *l.* 49. §. 1. *Inf. eod. et d. l.* 1. §. 2. *Inst. eod.*

(12) Culpam non admittit, qui suæ mentis non est.

(13) vid. *l.* 13. §. 1. *supr. de offic. Præsidis.*

(14) Furiosus nocens, quadrupedi damnum danti, et tegulæ cadenti comparatur.

(15) De tegularum casu, cui is noceat, vide *l.* 43. *infr. de damno.*

(16) Impubes injuriæ capax, furti teneri potest. vide *l.* 23. *Inf. de furtis.*

(17) *l.* 9. §. 2. *supr. de minoribus.* vide *l.* 23. *infr. de furtis.*

§. 3. Si magister in disciplina (1) vulneraverit servum, vel occiderit, an Aquilia teneatur, quasi damnum injuria dederit? Et Julianus scribit, Aquilia teneri eum, qui eluscaverat (2) discipulum in disciplina. Multo magis igitur in occiso idem erit dicendum. † Proponitur autem apud eum species talis: sutor (inquit) puero discenti, ingenuo (3) filiofamilias, parum bene facienti quod demonstraverat (4), forma (5) calcei cervicem percussit, ut oculus (6) puero perfunderetur (7): dicit igitur Julianus, injuriarum quidem actionem non competere: quia non faciendæ injuriæ causa percusserit, sed monendi et docendi causa; an ex locato, dubitat: quia levis (8) duntaxat castigatio concessa est docenti. Sed lege Aquilia posse agi non dubito:

6. Paulus lib. 22. ad Edictum.

PRæceptoris (9) enim nimia sævitia culpæ adsignatur.

1. *Si quis telo vel sine telo occiderit.* 2. *De onere dejecto, de lapsu.* 3. *De impulsu.* 4. *De collutatione, pancratio, pugilatu.* 5. *De servo ægroto percusso.* 6. *De eo, qui causam mortis præstitit.* 7. *Si quis aliquem de ponte præcipitavit, aut puerum saxo illisit.* 8. *De medico.*

7. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

QUa (10) actione patrem (11) consecuturum ait, quod minus (12) ex operis filii sui propter vitiatum oculum sit habiturus: et impendia, quæ pro ejus curatione fecerit.

§. 1. *Occisum* autem accipere debemus, sive gladio, sive etiam fuste, vel alio telo (13), vel manibus, si forte strangulavit eum, vel calce petiit, vel capite, vel qualiter (14) qualiter.

§. 2. Sed si quis plus justo oneratus, dejecerit onus, et servum occiderit, Aquilia locum habet: fuit enim [in] ipsius arbitrio, ita se non onerare. Nam et si lapsus aliquis servum alienum onere presserit, Pegasus ait, lege Aquilia eum teneri: ita demum, si vel plus justo se oneraverit, vel negligentius per lubricum (15) transierit.

§. 3. Proinde si quis alterius impulsu (16) damnum dederit, Proculus scribit, neque eum, qui impulit teneri, quia non occidit, neque eum, qui impulsus est, quia damnum injuria non dedit; secundum quod in factum actio erit danda in eum, qui impulit.

§. 4. Si [quis] in colluctatione (17), vel (18) in pancratio (19), vel pugiles dum inter se exercentur, alius alium occiderit, si quidem in publico certamine [alius alium occiderit], cessat Aquilia: quia gloriæ causa et virtutis non injuriæ gratia videtur damnum datum. Hoc autem in servo non procedit: quoniam ingenui solent certare (20): in filiofamilias vulnerato procedit. Plane, si cedentem vulneraverit, erit Aquiliæ locus: aut si non in certamine servum occidit: nisi [si] domino committente hoc factum sit: tunc enim Aquilia cessat.

§. 5. Sed si quis servum ægrotum leviter percusserit, et is obierit, recte Labeo dicit, lege Aquilia eum teneri: quia aliud alii mortiferum esse solet (21).

§. 6. Celsus autem multum (22) interesse [dicit], occiderit, an mortis causam præstiterit: ut, qui mortis causam præstitit (23), non Aquilia, sed in factum actione teneatur. Unde adfert eum, qui venenum pro medicamento dedit: et [ait], causam mortis præstitisse: quemadmodum eum, qui furenti gladium (24) porrexit: nam nec hunc lege Aquilia teneri, sed in factum.

§. 7. Sed (25) si quis de (26) ponte aliquem præcipita-

(1) vide *l.* 6. *infr. eod.*

(2) De eluscato vide *l.* 3. *in fin. infr. de condict. triticiar. l.* 13. §. 4. *infr. locati.*

(3) Ingenui Romæ etiam discebant serviles artes, ut hic sutrinam, et Alfenus noster Jurisconsultus, relicta tonstrina, factus est. *Horat.*

(4) *Al.* demonstratum erat.

(5) Forma calcei hic, et *l.* 13. §. 4. *Inf. locat.* mustricola dicitur Festo, seu machinula ex regulis, in qua novus calceus suitur. Afranius, Mustricolam in dentes impingam tibi. Alio sensu Glossis mustricola, μυάγρα καὶ πάγις ἐπὶ μυῶν, Muscipulum, et muscipola ad astringendos mures machinula.

(6) De oculo adde *l.* 52. §. 1. *infr. eod. l.* 13. §. 4. *infr. locati. l.* 3. *infr. de extr. cognit.*

(7) *Al.* effoderetur. vide *l.* 13. §. 4. *infr. locati.*

(8) Docenti levis castigatio permissa. adde *l.* 15. §. 38. *infr. de injur.*

(9) *l.* 5. §. *ult. Sup. eod. in pr. et fin. l.* 17. §. 1. *supr. de usufructu. l.* 13. §. 4. *infr. locati. l.* 16. §. 2. *Inf. de pœnis.*

(10) Aquilia. *l.* 5. *in fin. supr. eod.*

(11) Pueri, cui forma calcei oculus perfusus a sutore præceptore.

(12) vide *l. ult. infr. de his, qui effuderint.*

(13) Οἵῳ δήποτε ὀργάνῳ, id est, *quocunque instrumento.* 6. *Synopsis Basil. ex lib.* 60. *tit.* 3. *c.* 7.

(14) Ut qui alimenta denegat. *l.* 4. *infr. de liberis agnosc.*

(15) Promittens per viam atque iter Titium securum deducere, si per viam insolitam duxerit, et spoliatus sit, damnum illatum sarcire ei tenetur. vide tamen Socinum *regul.* 325.

(16) *l.* 52. §. 2. *infr. eod.*

(17) Plato 7. *de legibus.* Demosth. *in oratione contra Aristocratem.* legem Atticam his verbis refert: ἐάν τις ἀποκτείνῃ ἐν ἄθλοις ἄκων, ἢ ἐν ὁδῷ καθελών, ἢ ἐν πολέμῳ ἀγνοήσας· τούτου ἕνεκα μὴ φεύγειν κτείνοντα. Goth. Damhouder. *in pract. crim.* c. 84. *n.* 31. dicit hunc textum in quantum de colluctatione loquitur, non posse dici correctum: Nam etsi equestria certamina (torneamenta vocant alii) et singulares ex provocatione congressus, similiaque spectacula sint prohibita, non tamen reperitur prohibita colluctatio, cum in ea non periclitentur animæ, nec homicidia committantur.

vid. Dec. *cons.* 9. quem sequitur Marsil. *in pract. crim.* §. *ulterius. n.* 9. et Cotta *in Memorabilibus in voce* Pancratium, *et in voce* Xystici. *Mod.*

(18) Ἐν τῷ παλαίειν, ἢ παγκρατιάζειν. *Synops. Basil. illo loco.* illud luctari: hoc pugillari.

(19) Certamine mixto ex pugillatu et lucta. Aristot. 1. *Rhet.* Plutarch. 2. *Synops.* 4. vide Gell. 13. c. 13. Alii, ut Barbarus apud Plinium, putant Παγκράτιον fuisse illos ludos, quorum meminit Jurisconsultus in *l.* 2. *infr. de aleatoribus.* nempe hastæ vel pilæ jactum, cursum, saltum, luctam, pugnam. Verum Lucianus Παγκράτιον pro diversa ludicri specie sumit; dum *palæstram* ludum esse ait, qui lutea aspergine fiebat: qui autem in pulvere fit recto stadio se percutiendo, Παγκράτιον. cujus ludi meminit Synesius libro *de somniis.* Thucydides 5. Propertius in illo carmine: *Dum patitur duro vulnera Pancratio.* Quod optime huic loco convenit. *Pancratii* quoque fit mentio apud Senecam *in declamat. et* 5. *de benefic.* 5. Plin. 35. Gell. 3. 15. *l. un. C. de athletis. in Nov.* 105. *cap.* 1. Παγκάρπον leges, non Παγκράτιον, quod aliud est. A Pancratio, Παγκρατιαστὴς, Pugil, et Pugillator. Pancratiastis mos erat se pulvere inspergere, ut testis est Statius *in pugna Tydei et Achillis*; et Virgilius illo versu, *Fulva luctantur arena.* Et Pollux inter gymnica instrumenta numerat, κόνις σπύρις, *pulveris sportulam.* adde Senecam 7. *epistolar.* 58. *et de brevitate vitæ.* 8. ubi de ceromate.

(20) *Arg. l.* 2. §. *ult. l.* 3. 4. *supr. de his, qui not. infam.* cujus tituli edictum ad servos non pertinet.

(21) Aliud tamen esse, quo ad Aquiliam pertinet, dicitur, sanum quis hominem occidat, aut imbecillem. *l.* 24. §. 5. *in fin. infr. de damno.*

(22) Imò nihil. *l.* 15. *infr. ad leg. Corn. de sicariis.*

(23) Exemplum *l.* 9. *l.* 49. *infr. eod. l.* 4. §. 14. *infr. vi bonorum rapt. l.* 6. *C. ad l. Jul. de vi publica.* vide Hippolytum *consil. n.* 51.

(24) Vel reddidit. habuit enim is, qui reddidit, justam causam non reddendi: quia tacite hæc conventio stipulationi inesse creditur, *Si is, cui promissum est, in eodem statu manserit.* et Cicero 1. *officiorum*, tradit, promissa non esse servanda, si ei, cui promiseris, plus noceant, quam prosint.

(25) Ad hunc §. consule Brisson. *lib.* 2. *select. antiq. c.* 4. Mod.

(26) *d.* §. *ult. vers. Sed si quis alienum. Inst. eod.*

vit, Celsus ait, sive ipso ictu perierit, aut continuo submersus est, aut lassatus vi fluminis victus perierit, lege Aquilia teneri: quemadmodum, si quis puerum saxo inlisisset.

§. 8. Proculus ait, si medicus servum imperite secuerit (1), vel ex locato (2) vel ex lege Aquilia (3) competere actionem.

De mulione, et eo, qui equo vehitur.

8. GAIUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

IDem juris est, si medicamento perperam (4) usus fuerit. Sed et qui bene secuerit (5), et dereliquit curationem, securus non erit: sed culpæ reus intelligitur.

§. 1. Mulionem quoque, si per imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, si eæ alienum hominem obtriverint, vulgo (6) dicitur culpæ nomine teneri. Idem dicitur et si propter infirmitatem sustinere mularum impetum non potuerit. Nec videtur iniquum, si infirmitas (7) culpæ adnumeretur: cum (8) affectare (9) quisque non debeat, in quo vel intelligit, vel intelligere debet, infirmitatem suam alii periculosam futuram. Idem juris est in persona ejus, qui impetum equi, quo vehebatur, propter imperitiam, vel infirmitatem, retinere non poterit.

De obstetrice. 1. De medicamento, et veneno. 2. De fame. 3. De equo concitato. 4. De lusu.

9. ULPIANUS lib. 18. ad Edictum.

ITem si obstetrix (10) medicamentum (11) dederit, et inde mulier perierit, Labeo distinguit: ut, si quidem suis manibus supposuit, videatur occidisse: sin vero dedit, ut sibi mulier offerret, in factum actionem dandam. Quæ sententia vera est: magis (12) enim causam mortis præstitit, quam occidit (13).

§. 1. Si quis per vim, vel suasum, medicamentum alicui infundit, vel ore (14) vel clustere (15), vel si eum unxit malo (16) veneno, lege Aquilia [eum teneri]: quemadmodum obstetrix supponens tenetur.

§. 2. Si quis hominem fame (17) necaverit, in factum actione teneri (18), Neratius ait.

§. 3. Si servum meum equitantem, concitato equo effeceris in flumen præcipitari, atque ideo [homo] perierit, in (19) factum esse dandam actionem Ofilius scribit; quemadmodum (20) si servus meus ab alio in insidias deductus, ab alio esset occisus.

§. 4. Sed si per lusum (21) jaculantibus servus fuerit occisus, Aquiliæ locus est. Sed si, cum alii in campo jacularentur, servus per eum locum transierit, Aquilia cessat: quia non debuit per campum jaculatorium (22) iter intempestive facere: qui tamen data opera in eum jaculatus est, utique Aquilia tenebitur.

10. PAULUS lib. 22. ad Edictum.

NAm lusus quoque noxius in culpa est (23).

Si alius tenuit, alius interemit. 1. Si plures percusserint. 4. Aut trabem dejecerint. 5. De cane irritato. 6. De domino. 7. De homine redhibendo. 8. De bonæ fidei possessore. 9. De commodatario. 10. De fructuario, et usuario.

11. ULPIANUS lib. 18. ad Edictum.

ITem Mela scribit, si (24), cum pila (25) quidam luderent, vehementius quis pila (26) percussa in tonsoris manus eam dejecerit, et sic servi, quem tonsor radebat, gula sit præcisa adjecto cultello, in quocunque eorum culpa sit, eum lege Aquilia teneri: Proculus in tonsore esse culpam. Et sane, si ibi tondebat, ubi ex consuetudine ludebatur, vel ubi transitus frequens erat, est quod ei imputetur: quamvis nec illud male dicatur, si in loco periculoso sellam habenti tonsori se quis commiserit, ipsum de se queri debere (27).

(1) Medicorum munus, inter cætera alia, fuisse secare, hic locus est argumento: quod et alias a me notatum est. *l.* 4. *in fin. infr. ad leg. Cornel. de sicariis.*

(2) Idem dicendum, si aurifex imperitia sua gemmam includendam sibi datam fregerit. *l.* 13. §. 5. *infr. locati.*

(3) Adde *l.* 5. *in fin. supr. eod.*

(4) Non ex artis præceptis. *l.* 6. §. 7. *supr. de off. Præsid.* vide *l.* 9. §. *penult. infr. locati.* idque locum etiam habet, quoties gratis curationem suscepit. Faber *ad* §. 6. *Inst. eod.* vide Paul. 5. *sent.* 23. §. *ult.* Tria sunt autem in curatione medicorum spectanda, eventus, imperitia, vel culpa, et delictum.

(5) Medicos chirurgiam simul exercuisse ostendi ad *l.* 4. *in fin. infr. ad leg. Cornel. de sicariis* §. 6. *Inst. de l. Aquil.*

(6) Imperitia culpæ adnumeratur.

(7) Infirmitas culpæ adnumeratur.

(8) Affectare nemo debet id in quo intelligit vel intelligere debet infirmitatem suam alii periculosam. Punitur igitur adfectatum munus, *ut hic.* ut et adfectata tutela. §. *item tria. Inst. de excusat. tutor. Theoph. ibid.* dixi ad Festum *in Adfectare.*

(9) Vide *l.* 36. *infr. de reg. jur.* §. 6. *Inst. eod.* Eo casu a medico, tanquam iniquo possessore, hereditas auferri debet. *l.* 3. *infr. de his, quæ ut indignis.*

(10) Adde *l.* 15. *infr. ad l. Corn. de sicariis.* et speciem *l. ult. C. de assessoribus.*

(11) Puta, πίσσες, quæ et πρόσθετα et ἐγκολπισμοὶ dicuntur, et ἐνομφάλια, quæ firmandis fœtibus apponuntur, quorum meminit Fulgentius 3. *Myth.* Hujusmodi obstetricibus, medicinæ usus, necessitatis atque pudoris gratia, tandem ab Atheniensibus, teste Hygino *libro fabular.* concessus fuit: ἰατρῖναι vocantur in Basilicis *l. pen. C. de posth. hered.* quibus, ut maribus medicis, culpa imputatur, *ut hic. et* §. 1. *infr. eod.* harum arbitrio æstimabatur, mulier prægnans esset, necne, *l.* 1. *infr. de ventre inspiciendo.* De earum mercedibus extra ordinem jus dicitur. *l.* 1. §. 2. *infr. de extraord. cognit.* vide Cujac. 17. *obs.* 27.

(12) Causam mortis præstans, non tenetur de occiso, et differt ab eo, qui occidit.

(13) Ut interim sciamus alibi dici, nihil interesse, quis occidat, an causam mortis præbeat. *l.* 15. *infr. ad l. Corn. de sicar.*

(14) Ut si ejus generis sit medicamentum, ut ore sumatur.

(15) Ita *Flor. Clystere.* Clysterem homines docuit *Ibis* avis, rostri aduncitate, per eam partem se perluens, qua reddi ciborum onera maxime salubre est. Cic. 2. *de Nat.* Plin. 8. *cap.* 27.

(16) Est enim aliquod bonum. *l.* 3. §. 2. *infr. ad l. Corn. de sicariis.*

(17) V. *l.* 5. *C. h. t.*

(18) Eandem Justinian. utilem vocat et separat ab actione in factum. §. *ult. Inst. de leg. Aquil.* ex quo apparet actionem in factum nunc latius, nunc strictius accipi. Græcus hujus loci interpres sic distinguit: ut directa actio detur, si ex corpore damnum procedat: Utilis si corpori quidem damnum, non autem a corpore datum sit: in factum vero, si damnum quidem datum sit, sed neque a corpore neque corpori: ut si servum meum, quem ob delictum vincieram, aliquis pietate solverit, sciens fugiturum. vid. Cujac. *observ. l.* 17. *c.* 27. et Benedict. Capram *in regul. conclus.* 80. Mod.

(19) Imo utilis Aquilia danda est. §. 16. *Inst. eod.*

(20) Utilis Aquilia datur, quod non occiderit, sed dolo in insidiosa deduxerit.

(21) §. 4. *Inst. eod.*

(22) V. *l.* 7. §. 4. *supr. eod.*

(23) §. 9. *supr. Constit. ad Antecessor. l.* 50. *in fin. infr. de furtis.* §. 11. *Inst. de oblig. quæ ex delicto.*

(24) *l.* 56. *Synops. Basil. ex lib.* 60. *tit.* 3. *c.* 11. ubi pene hæc lex tota continetur, v. *l.* 52. *in fin. infr. eod.*

(25) Pilæ lusus in usu apud veteres Romanos. vide *l.* 52. *in fin. infr. eod.* vide Senec. 2. *de benefic.* 19. 32. §. 5. *de benefic.* 8. *et* 7. *de benefic.* 18.

(26) Veluti Romæ in foro ante lanienas. Varro apud Nonium. c. 2. *v. expulsum.*

(27) Adde *l. final. infr. commodati.*

§. 1. Si alius tenuit (1) alius interemit, is, qui tenuit, quasi (2) causam mortis præbuit, in factum actione tenetur.

§. 2. Sed si plures (3) servum percusserint, utrum omnes, quasi occiderint, teneantur, videamus? et si quidem apparet, cujus ictu (4) perierit, ille, quasi occiderit, tenetur: quod si (5) non apparet, omnes, quasi occiderint, teneri Julianus ait: et, si cum uno agatur, cæteri non liberantur: nam ex lege Aquilia quod alius præstitit, alium non relevat: cum (6) sit pœna.

§. 3. Celsus scribit, si alius mortifero vulnere percusserit, alius postea exanimaverit (7), priorem (8) quidem non teneri, quasi occiderit, sed quasi vulneraverit: quia ex alio vulnere periit: posteriorem teneri, quia occidit, quod et Marcello videtur, et est probabilius.

§. 4. Si plures trabem dejecerint, et hominem oppresserint, æque veteribus placet, omnes lege Aquilia teneri.

§. 5. Item cum eo, qui canem irritaverat (9) et effecerat, ut aliquem morderet (10), quamvis eum non tenuit, Proculus respondit, Aquiliæ actionem esse. Sed Julianus eum demum Aquilia teneri [ait], qui tenuit, et effecit, ut aliquem morderet: cæterum, si non tenuit, in factum agendum.

§. 6. Legis autem Aquiliæ actio hero (11) competit, hoc est, domino (12).

§. 7. Si in eo homine, quem tibi redhibiturus essem, damnum injuria datum esset, Julianus ait, legis Aquiliæ actionem mihi competere, meque, cum cœpero redhibere, tibi (13) restituturum.

§. 8. Sed, si servus bona fide alicui serviat, an ei competit Aquiliæ actio? Et magis in factum (14) [actio] erit danda.

§. 9. Eum, cui vestimenta commodata sunt, non posse, si scissa fuerint, lege Aquilia agere (15), Julianus ait: sed domino eam competere.

§. 10. An fructuarius vel usuarius legis Aquiliæ actionem haberet, Julianus tractat: Et ego puto melius, utile (16) judicium ex hac causa dandum.

12. Paulus lib. 10. ad Sabinum.

Sed et si proprietatis dominus vulneraverit servum, vel occiderit (17), in quo ususfructus meus est, danda est mihi, ad exemplum legis Aquiliæ, actio in eum pro portione ususfructus: ut etiam ea pars anni in æstimationem veniat, qua nondum ususfructus meus fuit.

De libero homine. De servo fugitivo. 1. *De bonæ fidei possessore.* 2. *De servo hereditario.* 3. *De servo legato.*

13. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Liber homo (18), suo (19) nomine utilem Aquiliæ habet actionem: directam enim non habet, quoniam dominus (20) membrorum suorum nemo videtur. Fugitivi (21) autem nomine dominus (22) habet.

§. 1. Julianus scribit, si homo liber bona fide mihi serviat, ipsum lege Aquilia mihi teneri (23).

§. 2. Si servus hereditarius occidatur, quæritur, quis Aquilia agat, cum dominus nullus sit hujus servi? Et ait Celsus, legem domino damna salva esse voluisse: dominus ergo hereditas (24) habebitur: Quare, adita hereditate, heres poterit experiri.

§. 3. Si servus legatus, post aditam hereditatem sit occisus, competere legis Aquiliæ actionem legatario, si non post mortem servi adgnovit legatum: quod si repudiavit, consequens esse ait Julianus dicere, heredi competere.

14. Paulus lib. 22. ad Edictum.

Sed si ipse heres (25) eum occiderit, dictum est, dandam in eum legatario actionem.

1. *Si servus mortifere vulneratus, postea ex alia causa moriatur, vel manumittatur, vel heres a domino instituatur.*

15. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Huic scripturæ consequens est dicere: ut, si ante (26) aditam hereditatem occidatur legatus servus, apud heredem (27) remaneat Aquiliæ actio, per hereditatem adquisita. Quod si vulneratus sit ante aditam hereditatem, in hereditate quidem actio remansit, sed cedere ea (28) legatario heredem oportet.

(1) Occidendum, tenendo ei manus.

(2) Verbum *quasi* non denotat hic fictionem, sed veritatem.

(3) Vid. Ancharan. *cons.* 216. Roman. *consil.* 401. Alexand. *cons.* 15. *lib.* 1. viso processu et *cons.* 50. *lib.* 1. visis. *et cons.* 46. *lib.* 4. Felin. *ad cap. significasti.* 16. *extr. de homicid.* Boer. *decis.* 237. Decium *ad l. semper in obscur. n.* 10. *vers.* 2. *fallit. de reg. jur.* et ibi Cagnolum *n.* 20. Mod.

(4) Ictus enim cujusque contemplari oportet: colliguntur autem ex teli genere. vide *l. ult. infr. ad l. Corn. de sicariis.*

(5) Vide Clarum 5. *sent.* §. *ult. qu.* 60. *n.* 23.

(6) Sic habeto; Titium, si pluribus vulneribus uno impetu Sempronium occiderit, teneri de occiso: si prius vulneraverit, postea occidit, de vulnerato et occiso, *l.*32.§.1.*infr.eod.* at si idem Sempronius post acceptum vulnus ruina aut naufragio periit, Titius de vulnerato tantum tenebitur. *l.*15. §.1. *infr. eod.* Quemadmodum si Titius eundem Sempronium uno ictu exanimaverit, *ut hoc* §. Quod si Titius non uno ictu, sed simpliciter, Sempronium a Titio vulneratum vulneravit, isque postea moriatur, uterque de occiso tenebitur *l.* 51. *infr. eod.* Scio nonnullis videri hic agi de liberis occisis: in *d. l.* 51. de servis. Aliam conciliandi rationem affert Zasius 2. *intellect.* 6. sed meo judicio operosiorem.

(7) *Exanimare* est animam tollere, occidere: hic *exanimus*, occisus. Virgil. *corpus ubi exanimum positum Pallantis*: Exanimatus vero perturbatus, conterritus. Terent. Andr. *exanimatum video.* Donatus et Aruntius Celsus.

(8) Vide Tiraquellum *tract. de pœnis temperandis. causa* 61.

(9) *l.* 1. §. 6. *supr. tit. prox.*

(10) Quid si quis irritatu suo feram bestiam, vel aliam quamcumque quadrupedem, in se proritavit, eoque damnum acceperit (ita legendum, non *dederit*, nisi legas, *sibi dederit*)? neque in ejus dominum, neque in custodem datur actio. Paul. 1. *sent.* 15. §. 3.

(11) *l.* 13. *l.* 43. *infr. eod.*

(12) An in dominum? vide *l.* 17. *l.* 19. *infr. eod.*

(13) Tibi quidquid fuero consecutus. *Haloand.* vide *l.* 24. *infr. de ædilitio edict.*

(14) In duplum. *Basil.*

(15) De pauperie tamen potest. *l.* 2. *supr. tit. prox.*

(16) *l.* 12. *infr. eod. l.* 17. *in fin. supr. de usufruct.*

(17) Interpretationem hujus legis pete a Felin. *ad cap. contingit.* 1. *extr. de sentent. excom. seips. ad l. obligation. n.* 8. *de pign.* Jason. *ad l.* 1. *n.* 5. *C. de serv. fugitiv.* Decio et Dd. *ad C. inter cæteras. de rescript.* Cagnol. *ad l. nemo plus fraudare. post n.* 6 *de reg. jur.* Pratej. *invers. c.* 14. Mod.

(18) *l.* 7. §. 4. *l.* 18. §. 2. *supr. de dolo.*

(19) De damno sibi dato.

(20) Membrorum suorum dominus nemo videtur: vide quæ scripsi ad *Novell. Leon.* 5. *et l.* 4. *infr. de custodia.*

(21) Læsi, vel occisi in fuga.

(22) V. *l.* 11. §. 6. *supr. eod.*

(23) Cur ita? v. *l.* 54. §. 2. *infr. de adquir. rerum dom.*

(24) *l.* 43. *infr. eod. l.* 36. §. 2. *supr. de petitione heredit.* vide *l.* 31. *in fin. infr. de hered. instit.*

(25) *l.* 7. §. 5. *supr. de dolo.*

(26) Legati dominium a die mortis transit in legatarium, ficte: ab adita hereditate, vere. *l. si tibi.* 86. §. *cum servus. infr. de legat.* 1. Fictio requirit duo extrema. *Bald.*

(27) *l.* 66. §. 2. *infr. ad SC. Trebell.*

(28) *Al.* eam.

§. 1. Si (1) servus vulneratus mortifere, postea ruina, vel naufragio, vel alio ictu maturius perierit, de occiso agi non posse, sed quasi de vulnerato (2). Sed si manumissus, vel alienatus, ex vulnere periit, [quasi] de occiso agi posse Julianus ait. Hæc ita tam varie: quia verum est, eum a te occisum tunc, cum vulnerabas: quod mortuo eo, demum apparuit: in superiore non est passa ruina apparere, an sit occisus. Sed si vulneratum mortifere, liberum et heredem esse jusseris, deinde decesserit, heredem ejus agere Aquilia non posse (3):

16. Marcianus lib. 4. Regularum.

Quia (4) in (5) eum casum res pervenit, a quo incipere non potest (6).

De servo bona fide possesso vel pignerato. 1. De servo duobus conjunctim legato.

17. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Si dominus servum suum occiderit, bonæ fidei possessori (7), vel ei, qui pignori accepit (8), in factum actione tenebitur.

§. 1. (Si (9) conjunctim (10) duobus legetur Stichus, et alter eorum occisum repudiaverit, puto, conjunctum solum posse Aquilia agere; quia retro accrevisse dominium ei videtur.)

De servo pignerato.

18. Paulus lib. 10. ad Sabinum.

Sed et si is, qui pignori servum accepit, occidit eum, vel vulneravit, lege Aquilia et (11) pignoratitia conveniri potest: sed alterutra contentus esse debebit actor.

De servo communi.

19. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Sed si communem servum occiderit quis, Aquilia teneri eum, Celsus ait: Idem est et si vulneraverit (12).

20. Idem lib. 42. ad Sabinum.

Scilicet pro ea parte, pro qua dominus est, qui agat.

De damni æstimatione. 1. De anni computatione. 2. De æstimatione corporis, et ejus, quod interest.

21. Idem lib. 18. ad Edictum.

Ait lex, *quanti [is homo] in eo* (13) *anno plurim, fuisset.* Quæ clausula æstimationem (14) habet damnii quod datum est.

§. 1. Annus autem retrorsus (15) computatur, ex quo quis occisus est. Quod si mortifere fuerit vulneratus, et postea post longum intervallum mortuus sit, inde annum numerabimus, secundum Julianum, ex quo vulneratus est (16): licet Celsus contra scribit.

§. 2. Sed utrum corpus ejus solum æstimemus, quanti fuerit, cum occideretur, an (17) potius quanti interfuit nostra, non esse occisum? Et hoc jure utimur, ut ejus, quod interest (18), fiat æstimatio.

22. Paulus lib. 22. ad Edictum.

Proinde, si servum occidisti, quem sub pœna tradendum promisi, utilitas (19) venit in hoc judicium.

§. 1. Item causæ (20) corpori (21) cohærentes æstimantur, si quis ex comœdis (22), aut symphoniacis, aut gemellis, aut quadriga (23), aut ex pari mularum, unum, vel unam occiderit: non solum [enim] perempti corporis æstimatio facienda est, sed et ejus ratio haberi debet, quo cætera corpora depretiata sunt.

8. De successoribus. 9. Si servus dolo occisus sit. 10. De confitente, aut negante. 11. De falsa confessione.

23. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Inde Neratius scribit, si servus heres institutus occisus (24) sit, etiam hereditatis æstimationem (25) venire (26).

§. 1. Julianus ait, si servus liber et heres esse jussus, occisus fuerit, neque substitutum, neque legitimum, actione legis Aquiliæ, hereditatis æstimationem consecuturum, quæ servo competere non potuit. Quæ sententia vera est. Pretii igitur solummodo fieri æstimationem, quia hoc interesse solum substituti videretur. Ego autem puto, nec pretii fieri æstimationem: quia, si heres esset (27), et liber esset.

§. 2. Idem Julianus scribit, si institutus fuero sub con-

(1) *Synopsis Basil. d. loco c.* 16.
(2) Adversus eum, qui prior vulneravit, v. *l.* 11. §. 2. *supr. eod.*
(3) *l.* 16. *l.* 36. §. 1. *infr. eod.*
(4) Theophil. §. 6. *Inst. de noxal.*
(5) Quod in eum casum pervenit, a quo incipere non potest, id irritum est.
(6) *l.* 11. *supr. de servit. l.* 85. §. 1. *infr. de reg. jur.*
(7) *l.* 11. §. 7. *supr. eod.*
(8) *l.* 27. *infr. de pign.*
(9) Hunc paragraphum August. 3. *Emend.* 1. autoritate Florentinorum motus tollit.
(10) *l.* 34. *infr. eod.*
(11) Id est, alterutra, ut in *l.* 27. §. 11. *infr. eod.*
(12) Quid si servus communis mihi nocuerit? vide *l.* 27. §. 1. *infr. eod.*
(13) *l.* 23. §. 2. *infr. eod.*
(14) *Quanti plurimi* clausula, æstimationem rei continet.
(15) *Retrorsus*, hoc est, ante: unde *retrorsior* pro antiquiore (sic enim legi quoque potest, non modo *retrosior*) apud Tertullianum, *cap.* 19. *apologetic.* Cæteri, inquit, quoque Prophetæ, etsi Moysi posthumant, extremissimi tamen eorum non retrorsiores (ita legendum, non *retrosiores*) deprehenduntur primoribus vestris sapientibus, et legiferis, et historicis? ita legendum est cum interrogatione. Quæ duo errata doctissimus sane interpres *Pammelius* non observavit, observavit postea *Junius.* Vult enim Tertullianus, ultimos prophetarum, sapientibus et Philosophis gentilium, tempore antiquiores: nisi (quod non admitto) *retrosiorem* accipias, pro eo, qui sequitur, hoc sensu, Extremissimi prophetarum, non retrosiores sunt Ethnicorum sapientibus, legiferis et historicis, id est, non sunt illis recentiores; vel retrosior est qui retro. denique, nisi (ut in quibusdam libris est) *non* expungitur.
(16) Tunc enim fingitur occisus, *l.* 15. §. 1. *supr. eod.*
(17) Id, quod interest, non metimur ex solo servi occisi corpore, sed ulterius etiam.
(18) *l.* 22. *l.* 23. §. 1. 4. 6. *l.* 37. §. 1. *l.* 51. §. *æstimatio. l.* 55. *vers. quanti igitur. Inf. eod. l.* 1. §. *pen. supr. tit. prox.* Goth. Sc. quod revera interest; affectionis enim nulla æstimatio est. *l.* 33. *l.* 62. *infr. eod. l.* 6. §. 2. *supr. de oper. serv.* Ans.
(19) Seu id, quod interest, *l.* 21. *Sup. eod. Utilitatis* enim verbo hic id quod interest intelligitur.
(20) Causæ corpori cohærentes, utilitates, accessiones. *l.* 37. §. 1. *infr. eod.*
(21) *Corpus* hic non id, quod corpus in homine est, vocat simpliciter, sed id, quod ex distantibus et pluribus corporibus perficitur. Est enim corpus comœdorum, symphoniacorum, gemellorum, quadrigæ, paris mularum.
(22) *l.* 34. *in fin. l.* 38. *in fin. infr. de ædilitio.*
(23) *d. l.* 38.
(24) *Subaudi*, antequam etiam adiret hereditatem jussu domini. §. 10. *Inst. eod.* Goth. Non tantum præsens lucrum, sed etiam futurum damnum hic æstimatur: at in ratione legis Falcidiæ præsens tantum æstimatio spectatur, *l.* 63. *infr. ad leg. Falcid.* vid. Sarmient. *ad* §. *idem Julianus. lib.* 1. *select. interpret. c.* 2. Mod.
(25) *l.* 11. *infr. ad exhib. l.* 52. §. 28. *infr. de furtis.*
(26) Imo non venit. *l.* 63. *infr. ad leg. Falcid.*
(27) §. 1. *Inst. de hered. instit. l. pen. C. de necessariis.*

ditione, si *Stichum manumisero*, et Stichus sit occisus post mortem testatoris, in æstimationem etiam hereditatis pretium me consecuturum: propter occisionem enim defecit conditio. Quod si vivo testatore occisus sit, hereditatis æstimationem cessare; quia retrorsum (1) quanti plurimi fuit, inspicitur.

§. 3. Idem Julianus scribit, æstimationem hominis occisi ad id (2) tempus referri, quo plurimi in eo anno fuit, et ideo, et si pretioso pictori pollex fuerit præcisus, et intra annum, quo præcideretur, fuerit occisus, posse [eum] Aquilia agere: pretioque eo æstimandum, quanti fuit prius, quam artem cum pollice amisisset.

§. 4. Sed et si servus, qui magnas fraudes in meis rationibus commiserat, fuerit occisus, de quo quæstionem habere destinaveram, ut (3) fraudium participes eruerentur, rectissime Labeo scribit, tanti æstimandum, quanti mea intererat, fraudes servi per eum commissas detegi (4), non quanti noxa ejus servi valeat.

§. 5. Sed et si bonæ frugi servus, intra annum mutatis moribus, occisus sit, pretium id æstimabitur, quanto valeret prius, quam mores mutaret.

§. 6. In summa, omnia commoda, quæ intra annum, quo interfectus est, pretiosiorem servum facerent, hæc accedere ad æstimationem ejus, dicendum est.

§. 7. Si infans (5) sit occisus nondum anniculus (6), verius est sufficere hanc actionem: ut æstimatio referatur ad id tempus, quo (7) intra annum vixit.

§. 8. Hanc actionem et heredi (8) cæterisque successoribus dari constat. Sed in heredem vel cæteros hæc actio non dabitur, cum sit pœnalis (9); nisi forte ex damno locupletior heres factus sit.

§. 9. Si dolo servus occisus sit, et lege Cornelia (10) agere dominum posse constat: et, si lege Aquilia egerit, præjudicium fieri Corneliæ (11) non debet (12).

§. 10. Hæc actio adversus confitentem competit in simplum: adversus negantem, in duplum (13).

§. 11. Si quis hominem vivum falso confiteatur occidisse, et (14) postea paratus sit ostendere, hominem vivum esse, Julianus scribit, cessare Aquiliam: quamvis confessus sit se occidisse: hoc enim solum remittere actori confessoriam actionem, ne necesse habeat docere, eum occidisse: cæterum occisum esse hominem a quocunque oportet (15).

24. PAULUS lib. 22. ad Edictum.

HOc apertius est circa vulneratum hominem: nam si confessus sit vulnerasse, nec sit vulneratus, æstimationem cujus vulneris faciemus? vel ad quod tempus recurremus?

1. *De confessione procuratoris, tutoris, curatoris.* 2. *De officio judicis in confitentem.*

25. ULPIANUS lib. 18. ad Edictum.

PRoinde si occisus quidem non sit, mortuus autem sit, magis est, ut non teneatur in mortuo, licet fassus sit.

§. 1. Si procurator, aut tutor, aut curator, aut quivis alius (16) confitetur (17) [aut] absentem vulnerasse, confessoria in eos (18) utilis actio danda est.

§. 2. Notandum, quod in hac actione, quæ adversus confitentem datur, Judex non rei judicandæ, sed æstimandæ datur: nam nullæ partes sunt judicandi (19) in confitentes (20).

26. PAULUS lib. 22. ad Edictum.

PUta enim, quod qui convenitur, fateatur se occidisse, et paratus sit æstimationem solvere, et adversarius (21) magni (22) litem æstimat.

De servo servum surripiente et occidente. 1. *De servo communi.* 3. *Qui tenentur nomine servi.* 4. *Caput secundum.* 5. *Caput tertium.* 6. *De homine, vel pecude, ruptis, fractis, ustis.* 7. *De arbusto, ædificio, et rebus inquilini exustis.* 10. *De furno secundum parietem communem.* 11. *De ædificio exusto.* 12. *De apibus exustis.* 13. *Quid sit* rumpere. 14. *De lolio aut avena in segetem injectis.* 15. *De vino corrupto.* 16. *De fracto vel usto.* 17. *De servo vulnerato vel cæso.* 18. *De vestimentis scissis vel inquinatis.* 19. *De milio vel frumento effuso.* 20. *Si quid frumento immixtum sit.* 21. *De nummis excussis.* 22. *De partu ejecto.* 23. *De mulo nimium onerato.* 24. *De nave perforata.* 25. *De fructibus perceptis.* 26. *De sylva cæsa.* 27. *De salicto.* 28. *De puero castrato.* 29. *De artifice, qui calicem fregit.* 30. *De margaritis ab uxore perforatis.* 31. *De foribus fractis, aut ædificio diruto.* 32. *De aquæductu diruto.* 33. *Si lapis ex plaustro ceciderit.* 34. *De mulo, qui pollicem servi, ad quem erat alligatus, avulsit.* 35. *De lacu pertuso, et vino effuso.*

27. ULPIANUS lib. 18. ad Edictum.

SI servus servum alienum subripuerit, et occiderit, [et] Julianus et Celsus scribunt, et furti et damni (23) injuriæ competere actionem.

§. 1. Si servus communis, id est, meus et tuus, servum meum occiderit, legi Aquiliæ locus est adversus te, si tua voluntate (24) fecit: et ita Proculum existimasse, Ursejus refert. Quod si non voluntate tua fecit: cessare no-

(1) *l.* 21. §. 1. *supr. eod.*
(2) Vide *l.* 21. *supr. eod.*
(3) Vide *l.* 15. §. 41. *infr. de injuriis.*
(4) Sic de cautione subrepta, aut corrupta, et instrumentis competit condictio, et damni injuriæ actio. *l.* 9. §. 2. *Sup. de dolo.*
(5) De infante v. *l.* 70. *infr. de V. O.*
(6) Id est, cum nondum annum complevisset.
(7) Non fit æstimatio totius anni ejus, qui nondum anniculus occisus: sed ejus temporis, quo intra annum vixit.
(8) V. *l.* 36. §. 1. *infr. eod. l.* 1. §. 1. *infr. de privat. delict.*
(9) *l.* 111. *in fin. infr. de reg. jur.* pœnales actiones non dantur in heredes, nisi locupletiores factos.
(10) Vide *l.* 3. *C. h. t.*
(11) *l.* 2 §. 1. *infr. vi bonor. raptor.* Goth. id est, Impedimentum non debet afferre. Interdum autem præjudicium fieri dicitur, cum ad probationem delicti judicium ante finitum confert: quo sensu accepta *l.* 4. *infr. de publ. jud.* nihil cum hoc loco pugnabit. *Mod.*
(12) Imo potest. *l.* 7. §. 1. *in fin. infr. de injuriis.*
(13) Vide *l.* 2. §. 1. *supr. eod.*
(14) Notorietas innocentiæ potest purgari. *l.* 13. *in fin. pr. l.* 14. *in fin. infr. de interrogat.* c. *ult. de confessis.* Bellamera *decis.* 404.
(15) Adde *l.* 24. *infr. eod. l.* 4. *infr. de confessis.*
(16) Veluti defensor. *l.* 9. §. 4. *infr. de interrog.*
(17) Sine mandato, et tamen falso.
(18) Præjudicium non faciunt domino, pupillo, adulto, nisi mandatum speciale confitendi habuerit procurator, tutor, curator, etc. aut confessio ejus rata postea habita fuerit. *l.* 6. §. 4. *infr. de confess. l.* 20. *infr. de interrog.*
(19) *Al.* judicantis.
(20) Nisi in condemnando, idque in civilibus, non in criminalibus. *Bart.*
(21) *Confitentis.*
(22) Cum is, qui confessus est, minus æstimet.
(23) Id est, duas actiones. *Goth.* Notant Græci, una actione aliam extingui, quia servo noxæ semel dedito nulla prior dominus actione tenetur: sed si liber homo surripuit, et occidit, utraque tenetur, *l.* 2. §. 1. *infr. de privat. delict.* Mod.
(24) *l.* 1. §. *quod ergo additur. infr. de vi et vi.*

xalem actionem : ne (1) sit in potestate servi (2), ut tibi soli serviat : quod puto verum esse.

§. 2. Item si servus communis, meus et tuus (3), sit occisus a servo Titii, Celsus scribit, alterum ex dominis agentem, aut litis æstimationem consecuturum pro parte, aut noxæ dedi ei in solidum oportere : quia hæc res divisionem non recipit.

§. 3. Servi autem occidentis nomine dominus tenetur (4) : is vero, cui bona fide servit, non (5) tenetur. Sed an is, qui servum in fuga habet, teneatur nomine ejus Aquiliæ actione, quæritur? et ait Julianus, teneri (6) : Et est verissimum, cui et Marcellus consentit.

§. 4. Hujus legis secundum quidem capitulum in desuetudinem abiit (7).

§. 5. Tertio autem capite ait eadem lex Aquilia, *Cæterarum* (8) *rerum, præter hominem et pecudem occisos, si quis alteri damnum faxit, quod usserit, fregerit, ruperit injuria, quanti ea res erit in diebus triginta proximis, tantum æs domino dare damnas esto.*

§. 6. Si quis igitur non occiderit hominem vel pecudem, sed usserit, fregerit, ruperit, sine dubio ex his verbis legis agendum erit (9). Proinde, si facem servo meo objeceris, et eum adusseris, teneberis mihi.

§. 7. Item, si arbustum meum vel villam meam incenderis (10), Aquiliæ actionem habebo.

§. 8. Si quis insulam voluerit meam exurere, et ignis etiam ad vicini insulam pervenerit, Aquilia tenebitur etiam vicino : non minus etiam inquilinis tenebitur, ob res eorum exustas.

§. 9. Si fornacarius (11) servus coloni ad fornacem obdormisset, et villa fuerit exusta, Neratius scribit, ex locato conventum (12) præstare debere, si negligens in eligendis ministeriis (13) fuit ; cæterum si alius ignem subjecerit fornaci, alius negligenter custodierit, an tenebitur, qui subjecerit? nam, qui custodiit, nihil fecit; qui recte ignem subjecit, non peccavit (14) : quid ergo [est]? Puto utilem competere actionem tam in eum, qui ad fornacem obdormivit, quam in eum, qui negligenter custodiit (15). Nec quisquam dixerit in eo, qui obdormivit, rem eum humanam et naturalem passum : cum (16) deberet vel ignem extinguere, vel ita munire, ne evagetur.

§. 10. Si furnum secundum parietem communem haberes, an damni injuria tenearis? Et ait Proculus, agi non posse, quia nec cum eo, qui focum haberet (17) : et ideo æquius puto, in factum actionem dandam : scilicet, si paries exustus sit : si autem nondum mihi damnum dederis, sed ita ignem habeas, ut (18) metuam, ne mihi damnum des, damni infecti puto sufficere cautionem.

§. 11. Proculus ait, cum coloni servi villam exussissent, colonum vel ex locato vel ex lege Aquilia teneri : ita ut colonus possit servum (19) noxæ dedere (20) : et, si uno (21) judicio res esset judicata, altero amplius non agendum. Sed hæc ita, si culpa (22) colonus careret : cæterum, si noxios servos habuit (23), damni eum injuria teneri, cur tales habuit. Idem servandum et circa inquilinorum (24) insulæ personas scribit : Quæ sententia habet rationem.

§. 12. Si cum apes meæ ad tuas advolassent, tu eas exusseris (25), legis Aquiliæ actionem competere Celsus ait.

(1) Ratio infirma : vide Cujac. 17. *obs.* 15. adde quæ scripsi ad *l.* 21. *C. de furtis.*

(2) Similis est ratio in *l.* 16. §. *servit. infr. de publican. l.* 13. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(3) *l.* 19. 20. *Sup. eod.*

(4) Imo non tenetur. *l.* 11. *infr. de noxalibus.* Solve, ut mox dicetur.

(5) Imo tenetur noxali bonæ fidei possessor. *l.* 13. *et l.* 28. *infr. de noxalib. l.* 8. *infr. de interrogat.* Ne dicas cum Græcis hic non agi de noxali, sed de alia actione : nam de noxali actione hæc lex prorsus loquitur, cum dicat, *servi nomine.* Ne dicas, bonæ fidei possessorem hic bonæ fidei esse desiisse, quo tempore cum eo ageretur noxali judicio ; hæc enim commenta sunt. Dic potius, bonæ fidei possessorem non teneri noxali actione, ut vel æstimationem litis sufferat, vel servum actoris faciat (quia et illud iniquum est, et hoc præstare non potest, cum ipse dominus non sit) : sed teneri ut servum dimittat, et toto suo jure cedat. Dominum autem proprie teneri, ut servum actoris faciat. quia vindicandi servi a bonæ fidei possessore facultatem habet. *arg. l.* 22. *infr. de noxalib.* Atqui negatur dominum servi nomine ab alio bona fide possessi, furti teneri. *l.* 11. *Inf. de noxalib.* Dic dominum ita non teneri, ut electo bonæ fidei possessore non teneatur, cum ab initio liberum sit actori, vel cum domino experiri, ut litis æstimationem præstet : vel cum bonæ fidei possessore, ut eum a se dimittat, si nolit pro eo subire litis æstimationem : quod forte servatur in versiculi sequentis hypothesi.

(6) Imo non tenetur dominus noxali actione de furto a suo servo fugitivo commisso. *l.* 17. §. 3. *Inf. de furtis. l.* 21. §. 3. *Inf. de noxalibus.* Paul. 2. *sent.* 31. §. 23.

(7) Secundum hoc legis Aquiliæ caput videtur fuisse de intercepta nobis utilitate aliqua, cujus exemplum ex 9. Plin. 59. citat Cujac.

(8) *Al.* Cæterarum rerum si quis alteri damnum faxit, quod aliquod animal præter hominem et pecudem occiderit, quod usserit, fregerit. Hotom. 4. *observat.* 2. Verum hæc lectio minime necessaria est : restringitur enim ad animalia contra mentem jurisconsulti, qui ad res etiam inanimatas extendit hanc legem, *ibi : cæterarum rerum :* unde de arbusto, villa, insula, furno dicitur, Aquiliæ quoque actionem competere. §. 7. 8. 9. 10. *infr. eod.*

(9) Primo capite legis agitur de occiso : secundo, de intercepta nobis aliqua utilitate, ut antea exposui : tertio, de usto, fracto, rupto. *ut hic.*

(10) Vide *l.* 30. §. 3. *infr. l.* 1. *et* 2. *C. h. t.*

(11) Exemplum vide apud Festum, *in Salinum.* Cæterum in Florentinis legitur, *Fornicarius* : in Synopsi Basil. φουρνάριος, verum *Fornicarius* rectius est. *Goth.* Vid. in hunc §. Afflict. *decis.* 57. *num.* 9. Menoch. *de arbitr. jud. cent.* 4. *cas.* 390. *num.* 2. 16.

(12) An et sequentium annorum? an vero etiam totius villæ æstimationem?

(13) An hoc ita accipi oportet, ut colonus etiam negligentiæ teneatur? *Goth.* Alias, *in eligendis ministris fuit*, sed eleganter et solenniter JCtus, reliquisque Latinis duntaxat scriptoribus *ministeria* pro ministris ipsis dicuntur, ut *officia* pro officialibus. *l.* 3. §. *tutor. infr. de suspect. tutor.* Mod.

(14) Incendium ergo non imputatur colono, quoties vel a se, vel ab ejus servo ignis camino, vel fornaci recte subjectus fuit : eoque casu, si incendium oriatur, non ex culpa, sed fortuito venit : ideo nec colonus tenebitur. *l.* 11. *infr. de incend.* vide *l.* 3. §. 1. *supr. de off. Præf. vigilum.*

(15) Negligens custos tenetur. Negligere videtur, qui circa ignem commissum obdormit.

(16) Somnus, etsi res humana et naturalis est, imputatur tamen ei, qui vigiliam in se recipit. Somnus an excuset facientem, vide Tiraqu. *tract. de pœnis temperandis. causa* 5. *et c. majores. de baptism. Clement. unic. de homicidio.*

(17) Quisque foco et igne in suo impune uti potest, *l.* 15. *supr. de servitut. l.* 8. *in fin. supr. si servit. vind.* exceptis tubulis : id enim quiddam extraordinarium videtur. *l.* 13. *supr. de servit. præd. urb.*

(18) Fumi vel ignis nomine cautio exigi potest, vide tamen *l.* 24. §. *præterea. infr. de damn.*

(19) *Al.* servos.

(20) Quid juris sit hodie, si minister, qui nobis servit, cujusque deditio noxæ nobis non competit, ignem subjecerit.

(21) *l.* 43. *infr. locati.*

(22) Colonus tenetur de incendio sua culpa dato. vide quæ notavi ad *l.* 11. *infr. de incend.* Quod si culpa careat, dedere ipsum servum qui incendium fecit, potest.

(23) Colonus in culpa quodammodo esse videtur, qui noxiis servis utitur. adde speciem *l.* 25. §. 4. *infr. locati.*

(24) Quod jus est in colono incendii ratione, idem in inquilino esse debet.

(25) Hoc enim tertium caput legis Aquiliæ de exustis agit. §. 5. 6. *supr. eod.*

§. 13. Inquit lex, *ruperit.* [*Rupisse*] verbum fere omnes veteres sic intellexerunt, *corruperit.*

§. 14. Et ideo Celsus quærit, si lolium aut avenam (1) in segetem alienam injeceris, quo eam [tu] inquinares, non solum *quod vi aut clam* dominum posse agere, vel, si locatus fundus sit, colonum, sed et in factum agendum: et si colonus eam exercuit, cavere eum debere, *amplius* (2) *non agi*: scilicet, ne dominus amplius inquietet: nam alia quædam species damni est, ipsum quid corrumpere, et mutare, ut lex Aquilia locum habeat: alia, nulla ipsius mutatione applicare aliud, cujus molesta separatio sit.

§. 15. Cum eo plane, qui vinum (3) spurcavit (4), vel effudit (5), vel acetum fecit, vel alio modo vitiavit, agi posse Aquilia, Celsus ait: quia etiam effusum, et acetum factum, corrupti appellatione continetur.

§. 16. Et non negat fractum et ustum contineri *corrupti* appellatione: sed non esse novum ut lex, specialiter quibusdam enumeratis, generale subjiciat verbum, quo specialia complectatur: Quæ sententia vera est.

§. 17. *Rupisse* eum utique accipiemus, qui vulneravit, vel virgis, vel loris, vel pugnis cecidit, vel telo, vel quo alio, ut scinderet alicui corpus; vel tumorem fecerit: sed ita demum, si damnum injuria datum est: cæterum si nullo servum pretio viliorem deterioremve fecerit, Aquilia cessat: injuriarumque (6) erit agendum dumtaxat: Aquilia enim eas ruptiones (7), quæ damna dant, persequitur. Ergo, etsi pretio quidem non sit deterior servus factus, verum sumptus in salutem ejus et sanitatem facti sunt, in hæc mihi videri damnum datum (8), atque ideo lege Aquilia agi posse.

§. 18. Si quis vestimenta sciderit, vel inquinaverit (9), Aquilia, quasi ruperit, tenetur.

§. 19. Sed et si quis milium (10) vel frumentum meum (11) effuderit in flumen, sufficit Aquiliæ actio.

§. 20. Item, si quis frumento arenam (12) vel aliud [quid] immiscuit, ut difficilis (13) separatio sit, quasi de corrupto agi poterit.

§. 21. Si quis de (14) manu mihi nummos excusserit (15) Sabinus existimat, damni injuriæ esse actionem; si ita perierint, ne ad aliquem pervenirent, puta si in flumen (16), vel in cloacam ceciderunt. Quod si ad aliquem pervenerunt, *ope* (17) *consilio furtum factum* agendum: Quod et antiquis placuit. Idem, etiam in factum dari posse actionem ait.

§. 22. Si mulier pugno vel equa ictu a te percussa ejecerit (18), Brutus ait, Aquilia teneri, quasi rupto.

§. 23. Et si mulum plus justo oneraverit (19), et aliquid membri ruperit, Aquiliæ locum fore.

§. 24. Si navem venaliciarum mercium perforasset, Aquiliæ actionem esse, quasi ruperit, Vivianus scribit.

§. 25. Si olivam immaturam (20) decerpserit, vel segetem (21) desecuerit immaturam, vel vineas crudas, Aquilia tenebitur: quod si jam maturas, cessat Aquilia: nulla enim injuria est, cum tibi etiam impensas donaverit (22), quæ in collectionem hujusmodi fructuum impenduntur. Sed si collecta hæc interceperit, furti (23) tenetur. Octavenus in uvis adjicit: nisi (inquit) in terram uvas projecit, ut effunderentur.

§. 26. Idem et in sylva cædua scribit, ut, si immatura (24), Aquilia (25) teneatur: quod si matura (26) interceperit, furti teneri (27) eum, et arborum (28) furtim cæsarum.

§. 27. Si salictum maturum ita, ne stirpes læderes, tuleris, cessare Aquiliam.

§. 28. Et, si (29) puerum quis castraverit, et pretiosiorem (30) fecerit, Vivianus scribit, cessare Aquiliam: sed injuriarum erit agendum, aut ex edicto Ædilium, [aut] in quadruplum (31).

§. 29. Si calicem diatretum (32) faciendum dedisti, si

(1) ἄγοκςιν Græci vertunt, id est, verbenam. Idem est, si arenam in frumentum, §.20. *infr. eod.* tametsi eo loco legant quidam *avenam*, ut hic, et apud Cicer. 5. *de finibus.* Tertull. *lib. de præscript. c.* 31. Parabola bonum semen frumenti a domino seminatum primo constituit, avenarum autem sterilis fœni adulterium ab inimico Diabolo postea superducit. Huc tamen pertinere versus Virgilianus potest: *Infelix lolium et steriles dominantur avenæ.* Infelix lolium, vel eo dici putat Isidorus, quod sit inutile et infœcundum, *l.* 7. *c.* 9. Goth. vid. Cott. *in memorabil. in voc.* lolium. *Mod.*

(2) De hac formula dixi *ad l.* 15. *infr. ratam rem.*

(3) Theophil. §. 13. *Inst. eod.* vel aquas. vide *l.* 1. *infr. de extraord. crimin.*

(4) Spurcat vinum, qui aquam infundit. adde Festum *in spurcum vinum*: vide proverbium, ἀπώλεσας τόν οἶνον, ἐπιχέας ὕδωρ, perdidisti vinum aqua infusa.

(5) Idem est, si frumentum. §. 19. *Inf. eod.*

(6) *l.* 9. *in fin. Inf. de injuriis.*

(7) Consule Pithœum *in notis ad fragmenta JCtorum. p.* 73. Mod.

(8) Sensus est, lege Aquilia agi posse et sanato vulnerato servo, *l.* 45. §. 1. *Inf. eod.* alias qui servum curavit alienum, sumptus in eo factos recuperare potest. vide *l.* 10. *C. de negotiis.*

(9) Vel si fimo corrupto aliquem perfuderit. *l.* 1. §. 1. *Inf. de extraord. crim.*

(10) An a milio *miliarium*: ut sit vas ad coquendum milium? minime. vid. quæ notav. ad *l.* 19. §. 12. *infr. de auro*: θερμήτιον *Glossis*, v. Cujac. 2. *obs.* 6.

(11) Vel vinum, §. 15. *supr. eod.*

(12) Idem si avenam, ut §. 14. *supr. eod.* id est, lolium.

(13) Vide §. 14. *in fin. supr. eod.*

(14) Manu nummos qui alteri excutit, ita ut ad nullum perveniant, sed pereant, damni injuriæ: si, ut ad aliquem pervenirent, excussit, furti, vel in factum tenetur.

(15) *l.* 52. §. 13. *infr. de furtis.*

(16) Adde *l.* 14. §. 2. *infr. de præscriptis verbis.*

(17) Vid. *l.* 50. §. 1. *infr. de furtis.*

(18) Id est, abortum fecerit. ut *l.* 39. *infr. eod.*

(19) *l.* 30. §. 2. *infr. locati.* Adde de eo, qui immaturam virginem stupravit, *l.* 25. *infr. de injuriis. l.* 38. §. 3. *infr. de pœnis.*

(20) Vide quæ notavi ad *l.* 48. *supr. de usufr.* Goth. Adi Forcatul. *in penu. jur. c.* 10. Sarmient. *lib.* 1. *select. interpr.* §. 5. *c.* 10. Mod.

(21) Vide *l.* 21. *in princ. infr. de furt.*

(22) An id semper præsumatur, collige ex iis, quæ adnotavi ad *d. l.* 48.

(23) *l.* 25. *in fin. infr. de furtis.*

(24) *Al.* immaturam. *l.* 1. *C. h. t. l.* 18. *infr. quod vi aut clam.*

(25) Imo quod vi, aut clam. *l.* 18. *Inf. quod vi.*

(26) *Al.* Maturam: immaturam autem sylvam cæduam interpretor, quæ ante consuetum cædendi tempus cæsa sit.

(27) Vide *l.* 1. *infr. arborum furtim cæsarum.*

(28) Imo nihil præstabit. *d. l.* 18.

(29) 19. *Synops. Basilic.* περὶ ἐνγέχων *c.* 74. §. 2. Goth. Vid. Cujac. *in paratitl.* et Mercer. *lib.* 1. *opin. c.* 17. Mod.

(30) Nam castratis et eunuchis cubiculariis utebantur principes. vide *l.* 4. *C. de præpositis sacri cubiculi, et ibid.* Cujac. Quintilianus 5. *c.* 12. Mancipiorum negotiatores, formæ puerorum virilitate excisa lenocinantur. *et post*: sed mihi naturam intuenti, nemo non vir spadone *formosior* erit, nec tam eversa umquam videbitur ab opere suo providentia, ut debilitas inter optima inventa sit: Nec id ferro *speciosum* fieri putabo, quod, si nasceretur, monstrum erat: libidinem juvet ipsum effœminati sexus mendacium, nunquam tamen hoc continget malis moribus regnum, ut si qua *pretiosa* fecit, fecerit et bona etc.

(31) Vide quæ notavi ad *Novell.* 142. *cap.* 1. *de pœna eorum, qui alios castrant.*

(32) Id est, calicem ex lapillo vel gemma perforandum, cavandumque; unde Diatretarii, qui perforant margaritas, οἱ τρυπῶντες τοὺς μαργαρίτας, *in l.* 1. *C. de excusat. artificum.* vid. etiam Turneb. 27. *advers.* 31.

quidem imperitia (1) fregit, damni injuria tenebitur: si [vero] non imperitia fregit, sed rimas habebat vitiosas, potest esse excusatus: et ideo plerumque (2) artifices convenire solent, cum ejusmodi materiæ dantur, non periculo suo se facere: Quæ res, ex locato tollit actionem: et Aquiliæ.

§. 30. Si cum maritus uxori margaritas extricatas (3) dedisset in usu, eaque invito vel inscio viro perforasset, ut pertusis in linea (4) uteretur, teneri eam lege Aquilia (5) sive divertit, sive nupta est adhuc.

§. 31. Si quis ædificii mei fores confregerit, [vel refregerit,] aut si ipsum ædificium (6) diruit, lege Aquilia tenetur.

§. 32. Si quis aquæductum meum diruerit, licet cæmenta mea sunt, quæ diruta sunt, tamen quia terra mea non sit (7), qua aquam duco, melius est dicere, actionem utilem dandam.

§. 33. Si ex plaustro lapis ceciderit, et quid ruperit, vel fregerit, Aquiliæ actione plaustrarium teneri, placet, si male composuit lapides, et ideo lapsi sunt.

§. 34. Si quis servum conductum (8) ad mulum regendum, commendaverit ei mulum, ille ad pollicem [suum] eum alligaverit de loro, et mulus eruperit sic, ut et pollicem avelleret servo, et se præcipitaret: Mela scribit, si pro perito imperitus locatus sit, ex conducto agendum cum domino ob mulum ruptum vel debilitatum; sed, si ictu aut terrore mulus turbatus sit, tum dominum ejus, (id est, muli, et servi) cum eo, qui turbavit, habiturum legis Aquiliæ actionem: Mihi autem videtur, et eo casu, quo ex locato actio est, competere [etiam] Aquiliæ.

§. 35. Item si tectori (9) locaveris lacum (10), vino plenum curandum (11), et ille eum pertudit, ut vinum sit effusum, Labeo scribit in factum agendum.

De foveis. 1. *De causæ cognitione.*

28. PAULUS lib. 10. ad Sabinum.

QUi foveas ursorum cervorumque capiendorum causa faciunt, si in itineribus (12) fecerunt, eoque aliquid decidit, factumque deterius est, lege Aquilia obligati sunt: at si in aliis locis, ubi (13) fieri solent, fecerunt, nihil tenentur.

§. 1. Hæc tamen actio *ex causa* danda est: id est, si neque denunciatum est (14), neque scierit, aut providere potuerit (et multa hujusmodi deprehenduntur, quibus summovetur petitor, si evitare periculum poterit.)

De laqueis. 1. *De protecto vel aquæductu reciso.* 2. *De navibus.* 6. *De animalibus læsis, quæ pecudes non sunt.* 7. *De magistratibus et pignoribus.* 8. *De verbo plurimi, supplendo in tertio capite.*

29. ULPIANUS lib. 18. ad Edictum.

QUemadmodum si laqueos (15) eo loci posuisses, quo (16) jus ponendi non haberes, et pecus vicini in eos [laqueos] incidisset.

§. 1. Si protectum meum, quod supra domum tuam nullo jure habebam, recidisses, posse me tecum damni injuria agere, Proculus scribit: debuisti enim mecum, *jus mihi non esse protectum* (17) *habere*, agere: nec esse æquum, damnum me pati, recisis a te meis tignis. † Aliud est dicendum ex rescripto Imperatoris Severi, qui ei, per cujus domum trajectus erat aquæductus citra servitutem, rescripsit, *jure suo posse eum intercidere*: et merito: interest enim, quod hic in suo protexit, ille in alieno fecit.

§. 2. Si navis tua impacta in meam scapham, damnum mihi dedit, quæsitum est, quæ actio mihi competeret? Et ait Proculus, si in potestate nautarum fuit, ne id accideret, et culpa eorum factum sit, lege Aquilia cum nautis agendum: quia parvi refert, navem immittendo, aut serraculum (18) ad navem ducendo, an tua manu damnum dederis: quia omnibus his modis per te damno adficior. Sed (19) si fune rupto, aut, cum a nullo regeretur navis, incurrisset, cum domino agendum non (20) esse.

(1) *l.* 13. §. 5. *infr. locati.*

(2) Conventione fieri potest, ut ne Aquiliæ actionis nomine quis teneatur.

(3) ἀτρήτους *Basil.* exaluminatas Plinio, a detracto alumine, nondum tamen pertusas, et conjectas in lineam. vide Cujac. 18. *obs.* 37.

(4) *Linea* margaritarum quid, vid. quæ scripsi *in lineam.* 26. *infr. ad l. Falcid.*

(5) *l.* 2. *C. rerum amot. l.* 37. *infr. de donat. inter virum.*

(6) *l.* 50. *infr. eod.*

(7) Adde *l.* 30. *supr. de servit. præd. rustic.*

(8) Adde *l.* 60. §. 7. *infr. locati.*

(9) Victori, *Bud.* sed Basilica habent, κονιάτῃ, id est, tectori, qualis is est, qui tectorium cisternæ inducit. alias legitur, *victori.* Cujac. 10. *observ.* 9. Porro tectoris fit mentio *l.* 5. §. 7. *infr. commodati.*

(10) Non excipulum musti defluentis e torculari, sed cisternam vini, de qua vid. *l.* 21. §. 5. *infr. de furtis.* meminit Xenophon, *lib.* 4. ἀναβάσεως, et Suidas.

(11) Id est, incrustandum, ἐπὶ τῷ φροντίσαι, vel φιλοκαλῆσαι, vel ἀναχρίσαι τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Vid. Cujac. 10. *obser.* 9.

(12) *l.* 7. §. *antepen. infr. quod vi.*

(13) Ut si quis rete, quo tempore fructus colliguntur, tetenderit, et in illud collapsum animal interierit, indemnis est retis dominus, 6. Harmen. *in Georgicis* 6. §. 5. adde *l.* 29. *infr. eod.*

(14) *l.* 31. *infr. eod.*

(15) *l.* 55. *infr. de acquir. rerum domin.* Goth. Conjunge *l. magistratib. supr. de jurisd. et ad* §. 1. Vid. Vall. *tract.* 8. Pilæum *quæst.* 10. Mod.

(16) Puta in alieno, non in tuo, ut hinc constet laqueos, et retia cuique jure permitti in suo ponere, suorum fructuum ab animalibus conservandorum causa.

(17) Vel murum, *l.* 17. *supr. si servitus.* vel arborem. *l.* 2. *infr. de arboribus.*

(18) Scapham, cui vel interdum nautæ tempestatis tempore se committunt, vel ipsos pisces servandos, Turneb. 27. *advers.* 3. Græci κόντον πηδάλιον. ferraculum, *vulg.* gubernaculum, *Hugo a Porta.* ferriculum, *Haloand. Alii*, verriculum: *Alii*, seraculum: Antonius Augustinus apud Festum *in Soracum*, legisse videtur, sorraculum, *vel* serraculum: a serraco, *vel* sarraco. Cicero *in Pisonem apud* 8. Quintil. 3. Tibi tota cognatio in serraco advehitur. Vitruvius 10. *c.* 1. Portationes eorum non essent, nisi plaustrorum aut sarracorum per terram, navicularum per aquam inventæ essent machinationes. Quibus ex locis sane colligas, non legendum esse *ferraculum* vel *sarraculum*: cum hac lege non agatur de vehiculo, aut machinatione terrestri, sed aquatili, et navigio: et alioquin ex Festo constat soracum esse, quo ornamenta portentur scenicorum. Plaut. *in Persa*: Librorum ecce illum plenum sorracum habeo, et Glossis sarraca, ἅμαξα. Proinde legunt alii Lenunculum *ex Nonio. Alii* remunculum *ex Gell.* Cuj. 9. *obs.* 10. legit serraculum ex Glossis, et 14. *obs.* 13. πηδάλιον, gubernaculum, clavum, serraculum, *Gloss.*

(19) *Sed etsi fune rupto*, ita emendat Antonius Faber 5. *Conject.* 17. Idem monet Cujacius 25. *observ.* 10. Particulam *sed* accipiendam hic esse pro conjunctiva et rationali, ut tamen non conjungat, sed disjungat, et discretiva sit particula: ut sit sensus, superiore casu agendum est cum nautis, qui in culpa fuerunt, hic non item: quia fortuitus casus fuit, non culpa. Eo sensu verbum *sed* interdum accipiatur, ut dixi ad *l.* 32. §. 19. *infr. de donat. inter virum.*

(20) Negationem delet Ant. Fab. 5. *conject.* 17. Dissert. Arum. *Ex.* 17. *th.* 13. Ant. Matth. *Exerc. Pand.* 8. *th.* 4. Ans.

§. 3. Item Labeo scribit (1), si cum vi (2) ventorum navis impulsa esset in funes anchorarum alterius [et] nautæ funes præcidissent, si (3) nullo alio modo, nisi præcisis funibus explicare se potuit, nullam actionem dandam (4). Idemque Labeo, et Proculus, et circa retia piscatorum, in quæ navis [piscatorum] inciderat, æstimaverunt. Plane, si culpa nautarum (5) id factum esset, lege Aquilia agendum. Sed ubi damni (6) injuria agitur, ob retia, non piscium, qui ideo capti non sunt, fieri æstimationem (7), cum incertum fuerit, an caperentur. Idemque (8) et in venatoribus, et in aucupibus probandum.

§. 4. Si navis alteram contra se venientem obruisset, aut in gubernatorem, aut in ducatorem (9), actionem competere damni injuriæ, Alfenus ait. Sed si tanta vis navi facta sit, quæ temperari non potuit, nullam in dominum dandam actionem: sin autem culpa nautarum id factum sit, puto Aquiliæ sufficere.

§. 5. Si funem quis, quo religata navis (10) erat, præciderit, de nave, quæ periit, in factum agendum.

§. 6. [Hac actione] ex hoc legis capite de omnibus animalibus læsis, quæ pecudes non sunt, agendum est, puta, ut de cane. Sed et de apro, et leone, cæterisque feris et avibus idem erit dicendum (11).

§. 7. Magistratus municipales (12), si damnum injuria dederint, posse Aquilia (13) teneri. Nam et cum pecudes aliquis pignori cepisset, et fame eas (14) necavisset, dum non patitur [te] eis cibaria adferre, in factum actio danda est. Item si, dum putat se ex lege capere pignus, non ex lege ceperit, et res tritas (15) corruptasque (16) reddat (17), dicitur legem Aquiliam locum habere: quod dicendum est et si ex lege pignus cepit. Si quid tamen Magistratus adversus (18) resistentem violentius fecerit, non tenebitur Aquilia: Nam et cum pignori servum cepisset, [et] ille se suspenderit, nulla datur actio.

§. 8. Hæc verba, *quanti* (19) *in triginta diebus proximis fuit*, etsi non habent *plurimi*, sic tamen esse accipienda constat.

De adultero, 1. *Aut pignorato servo occiso*. 2. *De vino vel frumento consumpto*. 3. *De dolo et culpa. De segete aut vinea læsa progressu ignis*. 4. *Si servus non mortifere vulneratus, negligenter perierit.*

30. Paulus lib. 22. ad Edictum.

Qui occidit adulterum deprehensum servum alienum (20), hac lege non tenebitur.

§. 1. Pignori datus servus, si occisus sit, debitori (21) actio (22) competit. † Sed an et creditori danda sit utilis, quia potest interesse ejus, quod debitor solvendo non sit, aut quod litem tempore amisit, quæritur? Sed [hic] iniquum est, et domino et creditori eum teneri: nisi si quis putaverit nullam in ea re debitorem injuriam passurum, cum prosit ei ad debiti quantitatem (23), et, quod sit amplius, consecuturus sit ab eo: vel ab initio in id, quod amplius sit, quam in debito, debitori dandam actionem: et ideo in his casibus, in quibus creditori danda est actio propter inopiam debitoris, vel quod litem amisit, creditor quidem usque ad modum debiti habebit Aquiliæ actionem, ut prosit hoc debitori; ipsi autem debitori in id (24), quod debitum excedit, competit Aquiliæ actio.

§. 2. Si quis alienum vinum vel frumentum consumpserit, non videtur damnum injuria dare: ideoque utilis danda est actio.

§. 3. In hac [quoque] actione, quæ ex hoc capitulo oritur, dolus et culpa punitur. Ideoque si quis in stipulam (25) suam, vel spinam (26), comburendæ ejus causa, ignem immiserit, et ulterius evagatus et progressus ignis alienam segetem vel vineam læserit (27), requiramus num imperitia ejus aut negligentia id accidit: nam, si die ventoso id fecit, culpæ reus est: nam et *qui occasionem* (28) *præstat*, *damnum fecisse videtur* (29). In eodem crimine est et qui non observavit, ne ignis longius procederet. At si omnia quæ oportuit observavit, vel subita vis (30) venti longius ignem produxit, caret culpa.

§. 4. Si vulneratus fuerit servus non mortifere, negligentia autem (31) perierit, de vulnerato actio erit, non de occiso.

(1) Vid. Forcatul. *aviarii c.* 5. Mod.

(2) Adde *l.* 15. *l.* 16. §. 8. *infr. de public.*

(3) Vide *l.* 3. §. *pen. infr. de incend.*

(4) An eo casu debetur naulum? vide *l.* 15. *l. ult.* §. *si propter. infr. de public.*

(5) De quo adi Molinæum *de eo quod interest. n.*84. Mod.

(6) De hac formula scripsi ad Ciceronem *in oratione pro Roscio Comœdo.*

(7) In emptione autem jactus retis agitur ad incertum, si piscator rete jacere noluit: si extraxit, nec velit reddere, quod extraxit, æstimabitur, *l.* 12. *infr. de act. empt.*

(8) Argumentum a piscatione ad venationem et aucupium.

(9) *Ductorem.*

(10) Idem in pontone (Galli *Bac* appellant) dicendum est, quod sæpissime occurrit.

(11) Et in omnibus rebus quæ anima carent. §. 13. *Inst. eod.*

(12) Id est, minores, sine imperio. *l.* 32. *in fin. infr. de injuriis.*

(13) *l.* 12. *supr. de jurisd.*

(14) Adde *l.* 9. §. 2. *supr. eod. l.* 4. *infr. de agnosc. liber. l.* 2. §. 20. *infr. vi bonor. rapt.*

(15) Pignus detritum reddens tenetur in id, quod interest domino; Quod notari potest adversus fœneratores, pignora detrita reddentes debitori.

(16) In pignoribus custodiendis, operæ aliquid est et laboris. Fieri enim non potest, ut pignus tempore ipso non alteretur: ut hinc colligas, fidejussoris dandi promissorem, seu debitorem, non posse invito creditori, fidejussoris loco pignus dare: quamvis meliorem conditionem creditoris videatur efficere. Est enim labor, ut superius dictum est, in pignore custodiendo, §. 33. *vers. præterea. Inst. de act. l. ult. supr. de usu.* vide Negusantium *tract. de pignorib. membr.* 1. *part.* 5. *n.* 1.

(17) *l.* 25. *infr. de pignoratitia.*

(18) *l. si servus. C. de his, qui ad Eccles.*

(19) §. 14. *in fin. Inst. eod.*

(20) Vide *l.* 24. *infr. ad l. Jul. de adult.* Goth. Adde *not. ad l.* 20. *ff. ad l. Jul. de adult.* Ans.

(21) Cur? quia pignorati servi occisi dominus est.

(22) *Lege Aquilia.* quia pignoris dominus est. *l.* 11. §. 6. *supr. eod.*

(23) Quod creditor ex pignore consequitur, debitori prodest ad debiti quantitatem extenuandam, ut de superfluo tantum postea teneatur.

(24) Vide *l.* 24. §. 2. *infr. de pignor. act. l.* 21. §. 2. *infr. de pignoribus.*

(25) *Deuteronomii* 22. *et* 6. Harmen. 12. §. 5.

(26) Vide *Exod.* 22. Harmenop. 6. *tit.* 12. et apud eundem in legibus *Georgicis. c.* 8.

(27) *Deuteronomii* 22. id est, si in stipulam igne conjecto (dum quid aliud legit) ignis fugit et processit, non Aquilia, sed in factum actione tenebitur. vide *collationem legum Mosaicarum, tit.* 12. *de incendio.* Igitur tres actiones competere videntur, Criminalis, ex dolo, *l.* 9. *infr. de incendio.* Civilis in factum, *ut hac specie dict. tit.* 2. et dupli, *l.* 1. *C. h. t.* Paul. 5. *sent.* 3. §. *ult.*

(28) Occasio inter causas efficientes numeratur, *l.* 51. *infr. eod.* ut et origo. *l.* 1. §. 5. *vers. sexum. supr. de postulando.*

(29) *l.* 15. *infr. ad l. Corn. de sicariis.*

(30) Vis subita excusat incendium, *ut hic.* adde *l.* 29. §. 3 *supr. eod.*

(31) Sua, ut si non patiatur se a medicis curari. *Bald.*

Si quid putator vel machinarius dejecerit.

31. IDEM lib. 10. ad Sabinum.

SI (1) putator (2), ex arbore ramum cum dejiceret, vel machinarius (3) hominem prætereuntem occidit: ita tenetur, si is in publicum decidat, nec (4) ille proclamavit (5), ut casus ejus evitari possit. Sed Mucius etiam dixit, si in privato idem accidisset, posse de culpa agi: culpam (6) autem esse, quod, cum a diligente provideri poterit, non esset provisum (7), aut dum denunciatum esset, cum periculum evitari non possit. Secundum quam rationem non multum refert, per publicum, an per privatum iter fieret: cum plerumque (8) per privata loca vulgo iter fiat. Quod si nullum iter erit, dolum duntaxat præstare debet, ne immittat in eum, quem viderit transeuntem: nam culpa ab eo exigenda non est: cum divinare (9) non potuerit (10), an per eum locum aliquis transiturus sit.

Si familia damnum dederit. 1. *Qui servum vulneraverit, vel occiderit.*

32. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

ILlud quæsitum est, an quod Proconsul in furto observat, quod a familia factum sit, (id est, ut non in singulos detur pœnæ persecutio, sed sufficeret (11) id præstari, quod præstandum foret, si id furtum unus liber fecisset) debeat et in actione damni (12) injuriæ observari. Sed magis visum est (13), idem esse observandum (14): et merito, cum (15) enim circa furti actionem hæc ratio sit, ne ex uno delicto tota familia dominus careat, eaque ratio similiter et in actionem damni injuriæ interveniat, sequitur, ut idem debeat æstimari: præsertim cum interdum levior (16) sit hæc causa delicti: veluti si culpa, et non dolo, damnum daretur.

§. 1. Si idem eundem servum vulneraverit, postea deinde etiam occiderit, tenebitur et de vulnerato (17), et de occiso: duo enim sunt delicta: Aliter, atque si quis uno impetu pluribus vulneribus aliquem occiderit: tunc enim una erit actio de occiso.

De rei æstimatione. 1. *De actione in factum.*

33. PAULUS lib. 2. ad Plautium.

SI servum meum occidisti, non (18) affectiones æstimandas esse puto (veluti si filium tuum naturalem quis occiderit, quem tu magno emptum velles,) sed quanti omnibus valeret. Sextus quoque Pedius ait, pretia (19) rerum, non ex affectione, nec utilitate singulorum, sed communiter (20) fungi (21). Itaque eum, qui filium naturalem possidet, non eo locupletiorem esse, quod eum plurimo, si alius possideret, redempturus fuit: nec illum, qui filium alienum possideat, tantum habere, quanti eum patri vendere posset: in lege enim Aquilia [damnum] consequimur, et *amisisse* (22) dicemur, quod (23) aut consequi potuimus, aut erogare cogimur.

§. 1. In damnis, quæ lege Aquilia non tenentur, in factum datur actio (24).

Si servus legatus occisus sit.

34. MARCELLUS lib. 21. Digestorum.

TItio et Seio Stichum legavit: liberante (25) Seio, cum Titius vindicasset legatum, Stichus occisus est: deinde Seius repudiavit legatum: Perinde (26) Titius agere possit, ac si soli legatus esset:

35. ULPIANUS lib. 18. ad Edictum.

QUia retro (27) adcrevisse dominium ei videretur.

(1) 36. *Synopsis Basilic. ex lib.* 60. *tit.* 3. *c.* 29. adde 6. Harmenopul. *in Georgicis.* 6. §. 1.

(2) Ligni cæsor, cum arborem putaret. Idem dixeris de fabro ædificante, vel tegulas imponente ædificio.

(3) Machinarius, qui in machina, aut de machina operatur.

(4) Aut signum aliquod, vel perticam signi loco non posuit.

(5) Proclamatio excusat factum machinarii occidentis, ejusve, qui insidiatorem interficit. Cæterum proclamationis hæc formula fuisse videtur, *Cave*, ut ex Ciceronis 2. *de Oratore* colligimus, *l.* 7. *infr. ad l. Corn. de sicariis.* §. 5. *Inst. eod.*

(6) Culpa est non prævidere, quod a diligente prævideri potest, est igitur culpa diligentiæ opposita.

(7) *l.* 26. §. 7. *supr. ex quibus caus. majores. l.* 9. §. 1. *infr. locati.*

(8) Iter vulgo fit plerumque per privata loca.

(9) Divinare nemo cogitur, *l.* 29. §. 2. *infr. mandati.* ideoque qui non divinat, culpam non admittit. Est vero divinatio diversa providentia, quæ in diligentem hominem cadit. Hujus enim, non illius privatio, culpa est. Providentia, ratiocinatione per causas perficitur: Divinatio est citra causam futuri prænotio.

(10) *l.* 29. §. 2. *infr. mandati.* vide *l.* 4. §. 23. *infr. de dol. mal. et met. except.*

(11) Vide *l.* 1. *in fin. infr. si familia furtum.*

(12) Aquilia.

(13) Contra hoc responsum pugnare videtur *l.* 9. *supr. de jurisd.* Sed *l.* 9. quamvis dicat in damno plura esse facta, non tamen definit dominum pro singulis teneri ut in albo corrupto. Nam particula, *hic*, quæ est in illa lege, sic intelligitur i. e. in hac specie, quæ est de albo corrupto. vid. Cujac. *l.* 8. *observat. c.* 20. Mod.

(14) Quod in furto, ut scil. dominus liberetur, si unius nomine damnum præstiterit: sed aliud definitur, quoties familia album corrupit, quoties injuriam intulit. *l.* 9. *supr. de jurisdict.* Ibi igitur plura facta, non unum; hic unum, non plura (interpretatione prudentum scilicet, non a Prætore: sic enim intelligi potest quod extat *in l.* 9. *supr. de jurisd.*) fingimus. Cur tam varie? non ideo placet, quod furti et damni injuria dati nominatæ sint actiones: albi corrupti non item. *Bart.* aut quod in furto animus dolus, in reliquis factum ipsum consideretur. *Alciat.* aut quod in furto res non corrumpatur, utcumque rem eamdem plures contrectent. *Baro.* Placet potius, id ideo constitutum, quod injuria damno pecuniario gravius toleretur. *Goveanus.* quod in furto et Aquilia, licet plures rem contrectent, una res tamen furtiva intelligitur, cujus restitutione domino fit satis. In albo corrupto et injuria aliud sit, quæ gravior est, a pluribus quam si ab uno illata sit, ut merito unius luitione cæteros hic liberari non oporteat. *Zas.* vide Cujac. 8. *observ.* 20.

(15) Ratio ubi eadem, ibi jus idem esse debet. *l. ult. C. de pecunia constituta.*

(16) Levior est causa damni injuria dati, quam furti. Cur levior? damnum injuria culpa dari potest: furtum dolo semper committitur.

(17) Vide *l.* 11. §. 3. *supr. eod.*

(18) Imo affectiones æstimandæ. *l.* 54. *infr. mandati.* Dic, affectionem non considerari in æstimatione, sed in actione; hoc est, ut quis agere possit: Judex me ad agendum admittit ob affectum meum: non tamen sequetur in judicando æstimationem, quam ex affectu meo facio.

(19) *l.* 62. *in fin. l.* 63. *infr. ad l. Falcidiam.*

(20) Vide *l.* 10. §. 1. *infr. de diversis temporalibus præscription.* Porro hoc ex versiculo, *et amisisse. infr.* colligitur, ejus, quod interest communiter, seu communis interesse definitio. adde *l.* 13. *infr. ratam rem haberi.*

(21) *Communiter fungi pretia* dicuntur, quæ ex affectione et utilitate totius populi, non singulorum, petuntur. *d. l.* 62. *et* 63. *infr. ad l. Falcid.*

(22) Damni species est, amisisse. *d. l.* 13.

(23) *Id, quod interest,* ita definiri potest, quod aut consequi potuimus, aut erogare cogimur: Prius lucrum amissum: posterius damnum, *l. ult. infr. de prætoriis stipulat. l. si commissa.* 13. *infr. ratam rem.*

(24) *l.* 11. *in fin. infr. de præscript.*

(25) Ita *Flor.* al. *deliberante.*

(26) Adde *l.* 35. 36. *Inf. eod. l.* 17. *in fin. supr. eod.* Jus adcrescendi etiam retrotrahitur. *Bald.* vide *l.* 44. §. 1. *Inf. de leg.* 1.

(27) Retro dominium adquisitum interdum fingitur. Aquilia retro oculos habet. Idem in alluvione. vide *l.* 17. §. 1. *supr. eod. l.* 2. *infr. quod legatorum.*

1. Si dominus servum vulneratum heredem instituerit.

36. MARCELLUS lib. 21. Digestorum.

NAm sicut repudiante (1) legatario legatum, heredis est actio, perinde (2) ac si legatus non esset, ita hujus actio (3) est, ac si soli legatus esset.

§. 1. Si dominus servum, quem Titius mortifere vulneraverat, *liberum et heredem esse* jusserit, eique postea Mævius extiterit heres, non habebit Mævius cum Titio legis Aquiliæ actionem: Scilicet secundum Sabini opinionem, qui putabat, ad heredem actionem (4) non transmitti, quæ defuncto competere non potuit: Nam sane absurdum accidet, ut heres pretium quasi occisi consequatur ejus, cujus heres exstitit. Quod si ex parte eum dominus heredem cum libertate esse jusserit, coheres ejus mortuo eo, aget lege Aquilia.

Si quis jussu alterius damnum dederit. 1. De quadrupede, cujus nomine actio est, occisa.

37. JAVOLENUS lib. 14. ex Cassio.

LIber homo, si jussu (5) alterius, manu injuriam dedit, actio legis Aquiliæ cum eo est, qui jussit, si modo (6) jus imperandi habuit: quod si non habuit, cum eo agendum est, qui fecit.

§. 1. Si quadrupes, cujus nomine actio esset cum domino, quod pauperiem fecisset (7), ab alio occisa est, et cum eo lege Aquilia agitur, æstimatio non ad corpus quadrupedis, sed (8) ad causam ejus, in quo de pauperie actio est, referri debet: et tanti damnandus est is, qui occidit, judicio legis Aquiliæ, quanti actoris interest, noxæ (9) potius (10) deditione defungi (11), quam litis æstimatione.

Si servum meum bona fide tibi servientem servus tuus vulneraverit.

38. IDEM lib. 9. Epistolarum.

SI eo tempore, quo tibi meus servus, quem bona fide emisti, serviebat, ipse a servo tuo vulneratus est, placuit, omnimodo me tecum recte lege Aquilia experiri (12).

De ejectione. 1. De pecore, quod quis in agro suo deprehendit.

39. POMPONIUS lib. 17. ad Quintum Mucium.

QUintus Mucius scribit: Equa, cum in alieno pasceretur, in cogendo (13) quod prægnans erat, ejecit (14): Quærebatur, dominus ejus possetne cum eo, qui coëgisset, lege Aquilia agere, quia equam in iciendo (15) ruperat (16)? si percussisset, aut consulto vehementius egisset, visum est agere posse.

§. 1. Pomponius: Quamvis alienum pecus in agro suo quis deprehendisset, sic illud expellere debet, quomodo si suum deprehendisset: quoniam, si quid ex ea re damnum cepit, habet proprias actiones (17). Itaque qui pecus alienum in agro suo deprehenderit (18), non jure id includit (19): nec agere illud aliter debet, quam (ut supra diximus) quasi suum: sed vel abigere debet sine damno, vel admonere dominum, ut suum recipiat.

De chirographo, vel testamento, vel instrumento deleto.

40. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

IN lege Aquilia, si deletum chirographum mihi esse dicam, in quo sub conditione mihi pecunia debita fuerit, et interim testibus quoque id probare possim, qui (20) [testes] possunt non esse eo tempore, quo conditio exi-

(1) Legatario repudiante, heredis est actio.
(2) Paria sunt legatum non esse, et legatum repudiari.
(3) Vide *l.* 26. *C. de fideicommissis.*
(4) Legis Aquiliæ. vide *l.* 15. *in fine. Sup. eod.*
(5) Jubens injuriam fieri, injuriæ tenetur. adde quæ scripsi ad *l.* 1. §. 13. *infr. de vi et vi armata.*
(6) *l.* 10. *in fine. infr. de his, quæ ut indignis. l.* 13. *infr. ad legem Falcidiam. l.* 167. *in fin. l.* 169. *infr. de reg. jur.*
(7) *l.* 1. §. *pen. Sup. tit. proxim.*
(8) Corpus et causa rei hic opponuntur. v. *l.* 22. §. 1. *supr. eod.*
(9) Noxæ deditio utilior est actori, quam litis æstimatio.
(10) Noxæ deditio, et litis æstimatio hic opponuntur.
(11) Defungitur noxæ deditione is, qui noxæ dedit animal.
(12) Quid si hereditatem petis? mihi non imputabis, si quid detrimenti servo tuo illatum fuerit, quia re mea me abuti puto, *l.* 25. §. *consuluit.* 11. *supr. de petitione hered.* nec etiam tenebor, si tuus servus eo tempore alium corruperit. *l.* 1. §. 1. *infr. de serv. corrupt.*
(13) Cogit equum, qui icit. *infr. eod.* ibi, *in iciendo*: agit, aut abigit. *infr. eod. ibi, vehementius egisset.* ἀπήλασας, abegisti, *Synopsis Basil.* 19. *tit.* 10. *ex lib.* 60. *tit.* 3. *c.* 35.
(14) *l.* 27. §. 22. *supr. eod. l.* 53. *infr. eod.*
(15) Id est, percutiendo ἐὰν ἔπληξας, ἢ σφοδρῶς ἤλασας, si percussisti et vehementius egisti. vid. Festum *in icit: percussit*: Plaut. *Truculento.* Frendit, icit femur. Idem *Aulularia*, fuscina ici vidulum. Pacuvius *Armorum judicio*, Canis, quando percussa est lapide, non tam appetit illum, qui se icit, quam illum lapidem, quo icta est. Nonius *in Icit.* Alii legunt *hic* ejiciendo: male.
(16) §. *ult. Inst. eod.* adde *l.* 51. *infr. de furtis.*
(17) De pastu sc. de quibus *l.* 14. *in fin. infr. de præscriptis.*
(18) Damni æstimatio quemadmodum hic inibitur? dixi *l.* 8. *infr. arborum furtim cæsarum.*
(19) Quidam tamen volunt, in hac specie locorum consuetudines spectandas, non jus scriptum: quas juri scripto interdum contrarias esse in eo casu scribit Petrus Ratus ad *consuetud. Pict.* et Pyrrhus *ad consuetud. Aurel.* Speculator *in tit. de actore. ver ic. sed pone invento*, tradit pecus in hac hypothesi includi et detineri posse, sed tantisper dum ejus dominus appareat, ut in eum possit actio institui restituto pecore: sed si propius spectemus, leges reperientur, quæ detentionem pecoris tantisper videntur permittere, dum cautio præstita sit. *l.* 9. §. 1. *infr. de damno. l.* 8. *infr. de incendio.* adde *l.* 25. *infr. ad l. Jul. de adulter.* eamque opinionem tuentur Bartolus et Zasius *in dict. l.* 9. Bessianus *ad consuetud. Arver.* Franc. Mingonius *ad consuetud. Andeg.* quod tamen Oldradus autoritate hujus legis non admittit.
(20) Lex est utilissima. Usus autem ita obtinuit, testes ante litis contestationem (ne alioquin lis nulla sit) non esse recipiendos, *argum. c.* 1. *cap. accedens.* 2. *c. quoniam frequenter.* 5. *extr. ut lite non contestata.* Sed quia actoris, vel rei interest, ne sibi suisque successoribus rerum gestarum memoria pereat, vel probationis facultas, in utrisque admissum est, ut ante litis contestationem petere possint testes a se productos interrogari et examinari. De actore prius videamus, quibus ex causis, seu quando, a quo et qua forma id impetrare debeat. Actor, quoties timet de suorum testium morte, aut diuturna ac longinqua absentia (addamus et de eorum oblivione et lenitate) Judicem suum vel testium (apud Gallos Regiæ literæ impetrandæ sunt ad Judices regios eo fine, Papon. 2. *notarior. lib.* 10.), summatim re exposita, interpellabit, ut testes a se productos ob eas causas examinet, ad rei in futurum memoriam. Huic petitioni Judicem subscribere æquum est, *ut hic*: Reus autem (etsi officio Judicis impetrare possit, ut adversarius intra certum tempus agat, et id nisi fecerit, perpetuum illi indicatur silentium. *arg. l.* 5. *C. de ingen. manumiss.*) eodem modo, et iisdem pene de causis testes suos ante litis contestationem producere, ac petere, ut interrogentur, potest: idque tuendæ in futurum exceptionis suæ causa. Demus enim præsentibus testibus liberationem ei legatam, *c. significav.* 41. *extr. de testibus.* demus damnum in re deposita, commodata, locata, vel communi ei datum esse, vel naufragium accidisse. *l.* 2. *C. de naufragiis. lib.* 11. *tit.* 5. Quid si damnatus contumaciæ, innocentiam suam testibus probare cupiverit, num id postulare poterit? Jo. Papo *ibid.* negat posse, idque (hoc nostris Gallis dico) ex Francisci I. constitutione, fore alioquin in potestate rei, ut criminalem causam in civilem convertat. Singulare est, quod notat Imbertus *in Enchiridio*, *in verbo Sim-*

stit (1), et summatim re exposita, ad suspicionem Judicem adducam, debeam vincere: sed tunc condemnationis exactio (2) competit, cum debiti conditio extiterit: quod si defecerit, condemnatio nullas vires habebit.

Pro testamento deleto non competit actio l. Aquil. testatori, sed heredi, vel legatario. Bald.

41. Ulpianus lib. 41. ad Sabinum.

Si quis testamentum deleverit (3), an damni injuriæ actio competat, videamus? et Marcellus lib. v. Digestorum dubitans negat competere: quemadmodum [enim] (inquit) æstimatio inibitur (4)? Ego apud eum notavi, in testatore quidem hoc esse verum: quia quod interest ejus, æstimari non potest: verumtamen in herede vel legatariis diversum, quibus (5) testamenta pene chirographa sunt. † Ibidem Marcellus scribit, chirographo deleto (6), competere legis Aquiliæ actionem. Sed et si quis tabulas testamenti apud se depositas deleverit, vel pluribus præsentibus legerit, utilius est, in factum et injuriarum (7) agi, si injuriæ faciendæ causa, secreta judiciorum publicavit.

§. 1. Interdum evenire Pomponius eleganter ait, ut quis tabulas delendo, furti non teneatur, sed tantum damni (8) injuriæ, utputa (9) si non animo furti faciendi, sed tantum damni dandi delevit; nam furti non tenebitur: cum (10) facto enim etiam animum furis furtum exigit (11).

42. Julianus lib. 48. Digestorum.

Qui tabulas testamenti depositas (12), aut alicujus rei instrumentum ita delevit, ut legi non possit, depositi actione, et ad (13) exhibendum tenetur: quia corruptam rem restituerit, aut exhibuerit. Legis quoque Aquiliæ actio ex eadem causa competit: *Corrupisse* (14) enim tabulas recte dicitur et qui eas interleverit (15).

De damno dato in rebus hereditariis.

43. Pomponius lib. 19. ad Sabinum.

Ob id, quod antequam hereditatem adires, damnum admissum in res hereditarias est (16), legis Aquiliæ actionem habes; quod post mortem ejus, cui heres sis, acciderit: *dominum* (17) enim lex Aquilia appellat, non utique eum, qui tunc fuerit, cum damnum daretur: nam isto modo ne ab eo quidem, cui heres quis erit, transire ad eum ea actio poterit: neque ob id, quod tum commissum fuerit, cum in hostium potestate esses, agere postliminio reversus poteris: et hoc aliter constitui sine magna captione posthumorum liberorum, qui parentibus heredes erunt, non poterit. † Eadem dicemus et de arboribus eodem tempore furtim cæsis. Puto, eadem dici posse etiam de [hac] actione, *Quod vi, aut clam*: si modo quis aut prohibitus fecerit, aut apparuerit eum intelligere debuisse, ab eis, ad quos ea hereditas pertineret, si rescissent, prohibitum iri (18).

De culpa levissima. 1. *Si servus, domino sciente, damnum dederit.*

44. Ulpianus lib. 42. ad Sabinum.

In lege Aquilia et levissima (19) culpa (20) venit.

§. 1. Quoties sciente domino servus vulnerat, vel occidit, Aquilia dominum teneri dubium non est.

Scientia *domini quomodo accipitur.* 1. *Si servus vulneratus convaluerit.* 2. *Si quis servum, quem liberum putabat, occiderit.* 3. *De duobus concurrentibus.* 4. *De damno sui defendendi causa dato.* 5. *De pariete sublato.*

45. Paulus lib. 10. ad Sabinum.

Scientiam (21) hic pro patientia (22) accipimus, ut qui prohibere potuit, teneatur, si non fecerit (23).

§. 1. Lege Aquilia agi potest, et sanato vulnerato servo (24).

§. 2. Si meum servum, cum liberum putares (25), occideris, lege Aquilia teneberis.

§. 3. Cum stramenta (26) ardentia transilirent duo concurrerunt, amboque ceciderunt (27), et alter flamma consumptus est? Nihil eo nomine potest agi, si non intelligitur, uter ab utro eversus sit.

---

plex signatura, vi simplicis signaturæ beneficiarium petere posse, ut argentarii Romani, super signatura concessi beneficii interrogentur: ut ita demum beneficii recreantia impetretur, cum alioquin, molestiæ et dispendii magni sit, ad eam impetrandam Bullas Pontificias authenticas proferre. Silentio non etiam prætereunda differentia duarum interrogationum, ab interpretibus notata, *ex c. quoniam frequenter.* 5. *ut lite non contestata. et cap. significavit.* 41. *ext. de testibus.* Nam et hoc capite omnes: in illo, valetudinarii, et mox abfuturi tantum interrogantur. qui ex hoc cap. deponunt, perpetuo: qui ex illo, intra annum tantum probant. Depositio testium *ex d. c.* 41. facta continuo publicatur: ex illius vero capitis præscripto factas obsignata tantum penes judices manet, nec ante litis contestationem publicatur. vid. Mynsingerum, 4. *observ.* 71. 72. et Gall. 1. *observ.* 92. *et* 93. Hartmannum Hartmanni *tit.* 15. *de Testib. observ.* 10. Wurmserum *tit.* 18. *de testib. observ.* 18. Ferrariens. *in forma* 8. *ad perpetuam rei memoriam.* Adde et illud, Testes parte præsente et non citata regulariter non recipi lite non contestata. *cap. quoniam. in princ. ut lite non contestata.* cujus sententiæ vide plures exceptiones apud Socinum *reg.* 404. 242. *et* 243.

(1) *Al.* exstabit.

(2) Seu actio. *l.* 36. *in fin. infr. de reb. cred.*

(3) *l.* 42. *infr. eod. l.* 31. *infr. de furt.* vide quæ notavi ad *l.* 5. *in fin. infr. de præscript.* Goth. Quando rasura aut deletio vitiet testamentum, vid. Menoch. *remed. possess.* 4. *num.* 707. *et seqq.* Vasq. *Success. creat.* §. 15. *requisit.* 17. Ans.

(4) *Iniri æstimatio* dicitur, cum invenitur modus rei æstimandæ: ita *iniri ratio* dicitur Terentio *Heautontim. act.* 4. *scena* 1. Antea male legebatur hic, *inhibetur.*

(5) *l.* 10. *in fin. supr. de edendo.*

(6) *l.* 27. 28. 29. 30. 31. 32. *infr. de furtis.*

(7) Doli, *l.* 35. *supr. de dolo:* depositi, *l.* 1. §. 38. *infr. depositi*: et falsi, *l.*1. §.6. *infr. ad l. Corn. de falsis.* criminaliter ad metallum vel deportationem. *l.*38. §. 9. *infr. de pœnis.*

(8) Cur ita? Quod actum male semper injuriam continet.

(9) Animus facientis distinguit injuriam a damno.

(10) Furtum non fit ipso ac nudo facto: sed facto simul et animo.

(11) Vide *l.* 53. *infr. de furt.*

(12) Vide *l.* 41. *supr. eod.*

(13) Et suppressarum rerum.

(14) Corrumpit tabulas, qui eas interlevit. Est igitur interletio in tabulis corruptionis species.

(15) Vide *l.* 12. *C. de testam.*

(16) Vid. *l.* 13. §. 2. *supr. eod.*

(17) Cui datur Aquilia. *l.* 11. §. 6. *supr. eod.*

(18) Ne melioris conditionis sint stulti, quam periti. *l.* 4. *in fin. infr. quod vi. l.* 13. *infr. de noxalib.*

(19) Levi ex culpa Aquilia competit. *Basil.* imo ex levissima. *Græci.*

(20) *l.* 13. *infr. de liberali causa.*

(21) Id est, voluntatem, eo sensu *Velle* hic videtur, qui patitur: qui scit, et prohibere potest, nec tamen prohibet.

(22) Qui non prohibet, sed volens patitur quid fieri, pro ignorante non habetur. *l.* 2. *infr. de noxalib.* adde *l.* 4. *C. de noxalib.*

(23) Hinc colligunt, quod in mortis crimine constitutis teneamur succurrere, si commode fieri possit. adde *l.* 50. *infr. de reg. jur.*, *l.* 2. *C. de commerc. et mercator. l.* 3. *infr. de noxal. act.* Vasq. *lib.* 1. *contr. c.* 19. *n.* 5. *et* 6. Gail. *lib.* 2. *obs.* 110. *n.* 19. Cavalcan. *part.* 1. *decis.* 37. *n.* 40. Castrens. *Consil* 422. Ans.

(24) *l.* 27. §. 17. *in fin. supr. eod.*

(25) *l.* 15. §. 45. *infr. de injuriis.*

(26) Pyram, φρύγανα. *Basil.*

(27) Si cum stramenta ardentia transilirent, duo concurrerint, amboque ceciderint. *Hug. a Porta.* Goth. Vid. Gloss. Bart. et DD. ad *l.*1. *ff. si quadrup. paup. fec. dic.* Tiraquell. *de pœn. caus.* 66. Ans.

*

§. 4. Qui, cum (1) aliter tueri se non possunt, damni culpam dederint, innoxii sunt: *Vim enim* (2) *vi defendere omnes leges, omniaque jura permittunt.* Sed si, defendendi mei causa, lapidem in adversarium misero, sed non eum, sed prætereuntem percussero, tenebor lege Aquilia: illum enim solum, qui vim infert, ferire conceditur: et hoc, si tuendi dumtaxat, non etiam ulciscendi (3) causa factum sit.

§. 5. Qui idoneum parietem sustulit, damni injuria domino ejus tenetur.

Si vulnerato servo actum sit, et, eo mortuo, iterum agatur.

46. Ulpianus lib. 50. ad Sabinum.

SI vulnerato servo, lege Aquilia (4) actum sit, postea mortuo ex eo vulnere, agi lege Aquilia (5) nihilominus potest (6).

47. Julianus lib. 86. Digestorum.

SEd si priore judicio æstimatione facta, postea mortuo servo, de occiso agere dominus instituerit, exceptione doli mali opposita compelletur: ut ex utroque judicio nihil amplius consequatur, quam consequi deberet, si initio de occiso homine egisset (7).

De damno dato in re hereditaria.

48. Paulus lib. 39. ad Edictum.

SI servus ante aditam hereditatem damnum in re hereditaria dederit, et liber factus in ea re damnum det, utraque (8) actione tenebitur: quia alterius, et alterius facti, hæ res sunt.

De apibus fumo fugatis, vel necatis. 1. *Quid sit* damnum injuria datum. *De ædibus intercisis incendii arcendi gratia.*

49. Ulpianus lib. 9. Disputationum.

SI quis fumo (9) facto apes alienas fugaverit (10), vel etiam necaverit, magis causam mortis præstitisse videtur, quam occidisse: et ideo in factum (11) actione tenebitur.

§. 1. Quod dicitur (12), *damnum injuria datum Aquilia persequi*, sic erit accipiendum, ut videatur damnum injuria datum, quod cum damno injuriam attulerit: nisi magna vi cogente fuerit factum: Ut Celsus scribit circa eum, qui incendii (13) arcendi gratia, vicinas (14) ædes intercidit: nam hic scribit cessare legis Aquiliæ actionem: justo enim metu ductus, ne ad se ignis perveniret, vicinas ædes intercidit: et, sive pervenit ignis, sive ante extinctus est, existimat, legis Aquiliæ actionem cessare.

De domo demolita et balneis extructis.

50. Idem lib. 6. Opinionum.

QUi domum (15) alienam invito domino demolit (16), et eo loco balneas extruxit, præter naturale jus, quod superficies ad dominum soli pertinet, etiam damni dati nomine actioni subjicitur.

Si institutum servum, mortifere vulneratum, deinde heredem, alius ita percusserit, ut maturius moreretur. Si plures trabem furandi causa sustulerint, quam singuli ferre non possent.

51. Julianus lib. 86. Digestorum.

ITa vulneratus [est] servus, ut eo ictu certum esset moriturum: medio deinde tempore heres institutus est, et postea ab alio ictus decessit: Quæro, an cum utroque de occiso, lege Aquilia agi possit? Respondit: *Occidisse* dicitur vulgo quidem, qui mortis causam (17) quolibet modo præbuit: sed lege Aquilia is demum teneri visus est, qui adhibita vi, et quasi manu, causam mortis præbuisset: tracta videlicet interpretatione (18) vocis a cædendo, et a cæde. ┼ Rursus Aquilia lege teneri existimati sunt non solum, qui ita vulnerassent, ut confestim vita privarent, sed etiam hi, quorum [ex] vulnere certum esset aliquem vita excessurum. Igitur, si quis servo mortiferum vulnus inflixerit, eundemque alius ex intervallo ita percusserit, ut maturius interficeretur, quam ex priore vulnere moriturus fuerat, statuendum est, utrumque (19) eorum lege Aquilia teneri.

§. 1. Idque est consequens autoritati veterum; qui cum a (20) pluribus [idem] servus ita vulneratus esset, ut non appareret, cujus ictu periisset, omnes lege Aquilia teneri (21) judicaverunt.

§. 2. Æstimatio autem perempti non eadem in utriusque persona fiet: nam qui prior vulneravit, tantum præstabit, quanto in anno proximo homo plurimi fuerit, repetitis (22)

(1) Necessitas excusat eum, qui necessitate damnum dedit.

(2) Vide *l.* 4. *supr. eod.*

(3) Vide quæ notavi ad *l.* 3. §. 9. *infr. de vi et vi.* Goth. Interdum tamen *ulciscendi* verbo defensio significatur, ut Cic. *in oratore, quibus te ulcisci lacessitus possit.* quo casu vim inferentem ulciscendi causa ferire licet, *l. devotum. C. de metat. et epidemet. l.* 1. *C. quando liceat unicuique sine.* vide Cujac. *lib.* 5. *observat. cap.* 18. *et ad* §. *cum stramenta.* Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 363. Mod.

(4) Id est, ex 3. cap. legis Aquiliæ. *l.* 27. §. 5. *supr. eod.*

(5) Idque ex 1. *cap. l.* 2. *supr. eod.* An et accusatio in eum institui de occiso potest: ita ut fidejussores priore judicio dati non teneantur? vide Bald. *et* Albericum, *hic.*

(6) *l.* 32. *in fin. supr. eod. l.* 47. *infr. eod.*

(7) Id est, deducto eo quod ex 3. *cap.* præstitum erit. *l.* 11. §. 10. *infr. de action. empt. l.* 32. *in fin. infr. de evict.*

(8) Puta, in factum, ex dolo ante libertatem commisso, *l.* 1. *infr. si is, qui testamento.* et lege Aquilia, ex eo, quod commisit post libertatem: atque ita diversitas factorum exigit diversitatem pœnarum.

(9) Cur fumo? Nam si igne admoto combusserit, directa Aquilia tenebitur. *Græci.*

(10) Id fieri notant interpretes διὰ τὸ στενόχωρον εἶναι αὐτῶν τὴν ὄσφρησιν. vide *in hunc locum* Cujac. 10. *observ.* 26. Livius 4: Dictator flammis occurrit, claraque voce, fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti?

(11) In duplum. *Basil.*

(12) *l.* 1. *l.* 5. *Sup. eod.*

(13) Incendii arcendi causa a suis ædibus, vicinus potest domum vicini diruere, *ut hic, l.* 3. §. *pen. infr. de incendio.* 6. Harmenop. 1. §. 7. *Synopsis Basil.* 19. *tit.* 10. *ex lib.* 60. *tit.* 3. *c.* 46. *in fin.*

(14) Vide *l.* 3. §. *pen. infr. de incendio.*

(15) Idoneam et firmam.

(16) Demolitur. *l.* 27. §. 31. *l.* 45. *in fin. Sup. eod. l.* 2. *C. eod.*

(17) Causam præbens mortis vulgo occidisse dicitur, *l.* 7. §. 6. *l.* 30. §. 3. *supr. eod.* sed lege Aquilia is tantum, qui adhibita vi, et quasi manu. Apud Nicetam, in *Isaacio Angelo* hanc sententiam rex Siciliæ ita usurpat, μὴ διαφέρειν τὸ φονεῦσαι, ἢ φόνου παρασχεῖν πρόφασιν. vide Cujac. 15. *observ.* 26.

(18) Argumentum ab Etymologia et interpretatione vocis.

(19) Vide quæ notavi ad *l.* 11. §. 3. *supr. eod.*

(20) *l.* 21. §. *pen. infr. de furtis.*

(21) Quoad corporis pœnam afflictivam: quoad pecuniariam rata consideratur. Boër. *decis.* 59. *num.* 8. Afflict. *decis.* 215. *num.* 1. 2. Homicidium a pluribus commissum qualiter puniendum, vid. Tesaur. *decis.* 31. Jul. Clar. §. *fin. quæst.* 60. *n.*35. Ans. Adde *Censur. forens. nostram lib.* 5. *cap.* 11. *circa fin.* S. L.

(22) Id est, retrorsum computatis. vide *l.* 3. *Inf. de fid. instr.*

ex die vulneris trecentum (1) sexaginta quinque (2) diebus: Posterior in id tenebitur, quanti homo plurimi venire poterit in anno proximo, quo vita excessit: in quo pretium quoque hereditatis erit. † Ejusdem ergo servi occisi nomine alius majorem, alius minorem æstimationem præstabit: Nec mirum: cum uterque eorum ex diversa causa, et diversis temporibus, occidisse hominem intelligitur (3). Quod si quis absurde a nobis hæc constitui putaverit, cogitet longe (4) absurdius constitui, neutrum lege Aquilia teneri, aut alterum potius: cum neque impunita maleficia esse oporteat (5), nec facile constitui possit, uter potius lege teneatur: Multa autem jure civili, contra rationem disputandi, pro utilitate (6) communi recepta esse, innumerabilibus rebus probari potest: Unum (7) interim posuisse contentus ero. Cum plures (8) trabem alienam furandi causa sustulerint, quam singuli ferre non possent, furti actione omnes teneri existimantur: quamvis (9) subtili ratione dici possit neminem eorum teneri: quia neminem verum sit eam sustulisse.

De servo ex plagis mortuo. 1. *De rixa et mutua percussione.* 2. *De duobus plaustris, quæ in clivo ducebantur.* 3. *Si bos in experiundo servum percusserit.* 4. *De ludo pilæ.*

52. Alfenus lib. 2. Digestorum.

Si ex plagis servus mortuus esset, neque id medici inscientia (10) aut domini negligentia (11) accidisset, recte de injuria occiso eo agitur.

§. 1. Tabernarius in semita noctu supra lapidem lucernam posuerat, quidam præteriens eam sustulerat; tabernarius eum consecutus lucernam reposcebat, et fugientem retinebat: ille flagello, quod in manu habebat, in quo dolon (12) inerat, verberare tabernarium cœperat, ut se mitteret; ex eo majore rixa (13) facta, tabernarius ei, qui lucernam sustulerat, oculum effoderat. Consulebat, num damnum injuria [non] videtur dedisse, quoniam prior flagello percussus esset? Respondi, nisi data opera effodisset oculum, non videri damnum injuria fecisse, culpam enim penes eum, qui prior (14) flagello percussit, residere: Sed, si ab eo non prior vapulasset, sed cum ei lucernam eripere vellet, rixatus esset, tabernarii culpa factum videri.

§. 2. In (15) clivo Capitolino duo plaustra onusta mulæ ducebant: prioris (16) plaustri muliones conversum plaustrum sublevabant, quo facile mulæ ducerent, interim superius plaustrum cessim (17) ire cœpit, et cum muliones, qui inter duo plaustra fuerunt, e medio exissent, posterius plaustrum a priore percussum, retro redierat, et puerum cujusdam obtriverat; dominus pueri consulebat, cum quo se agere oporteret? Respondi, in causa (18) jus esse positum: Nam si (19) muliones, qui superius plaustrum sustinuissent, sua sponte se subduxissent, et ideo factum esset, ut mulæ plaustrum retinere non possint, atque onere ipso retraherentur, cum domino mularum nullam esse actionem; cum hominibus, qui conversum plaustrum sustinuissent, lege Aquilia agi posse: nam nihilominus eum (20) damnum dare, qui, quod sustineret, mitteret sua voluntate, ut [id] aliquem feriret; veluti si quis asellum, cum agitasset, non retinuisset, æque, si quis ex manu telum (21), aut aliud quid immisisset, damnum injuria daret. Sed si mulæ, quia aliquid reformidassent, et muliones timore permoti, ne opprimerentur, plaustrum reliquissent: cum hominibus actionem nullam esse, cum domino mularum esse. Quod si neque mulæ neque homines in causa essent, sed mulæ retinere onus nequissent, aut, cum conniterentur, lapsæ concidissent, et ideo plaustrum cessim redisset, atque hi, quo conversum fuisset, onus sustinere nequissent, neque cum domino mularum neque cum hominibus esse actionem. † Illud quidem certe, quoquomodo res se haberet, cum domino posteriorum mularum agi non posse, quoniam non sua sponte, sed percussæ retro redissent.

(1) Trecentis, *ut in l. 4. §. 5. infr. de statuliber.*

(2) Annus tot diebus constat, ut ostendi *ad l. 4. §. 5. infr. de statuliber.* Cicero 2. *de natura:* Circuitus Solis orbium quinque et sexaginta et 300. quarta fere diei parte addita conversionem faciunt annuam. Constat, inquam, 365. diebus continuis annus continuus; ut utilis, utilibus totidem.

(3) Non eadem æstimatio præstatur, cum diversi ex diversa causa et diversis temporibus occiderunt.

(4) Absurdis ex duobus minus eligendum.

(5) Vide *l. 14. C. de pœnis.*

(6) Utilitas publica ac communis, subtili disputandi rationi, *ut hic.* stricto juri, *l. 8. C. de judiciis.* præsertim in ambiguis quæstionibus religionum, *l. 43. infr. de religiosis.* duriori interpretationi, *l. 25. supr de legibus*, præfertur. de apicibus juris non disputat *l. 29. §. 4. infr. mandati.* sed ἐν πλάτει, id est, solutius. v. *l. 13. infr. de solutionibus.* et pinguius res considerat, *l. 14. infr. de exception. rei judic.* omissis solemnibus juris, subvenit, *l. pen. Inf. ex quib. caus. major.* eadem laxat juris habenas in restitutionibus et in confirmandis servi prætura functi decretis. *l. 3. Sup. de offic. Præt.* filiifamilias mutuum interdum, *l. 3. infr. de senatusc. Maced.* et minoris. *l. 24. §. 1. supr. de minoribus.* et inumbratæ quietis furiosi actiones sustinet, *l. 7. §. 2. Sup. de Publiciana.* utiles actiones parit. *l. 11. Inf. de præscript. verb.* rebus præsentibus se accommodat. *l. 14. infr. de diversis temp. præscript.* ignorantes et absentes obligat. *l. 5. in princ. Inf. de obligat.* inter socios attenditur. vide *l. 21. Inf. comm. divid.* pupillum per institorem obligat. *l. 17. §. 2. infr. de institoria.* Denique paucis ut dicatur, ipsa utilitas justi prope mater et æqui. Hor. 1. *Ser.* 3.

(7) Exemplis res fit manifestior. vide *l. 3. §. 2. Inf. de collat. bon.*

(8) *l. 21. §. 9. infr. de furtis.*

(9) Subtilis hæc ratio non attenditur, singulos ideo furti non teneri, quod singuli trabem non sustulerint, sed conjuncti.

(10) *καὶ μὴ ἐξ ἀμαθείας τοῦ ἰατροῦ, ἢ ἐξ ἀμελείας τοῦ δεσπότου.* 36. *Synopsis Basil. ex lib. 60. tit. 3. cap. 48.* hoc casu de occiso actio competit.

(11) Secus si negligentia. *l. 30. in fin. supr. eod.*

(12) In Florent. *dolor.* male. *Dolon*, id est, flagellum, intra cujus virgam latet pugio. Hesychius: Δώλωνες ξιφίδια ἐν ξύλοις ἀποκεκρυμμένα. et Dolon dicitur ἀπὸ τοῦ δόλου, a fallendo, quod decipiat ferro, cum habeat speciem ligni: hujus vocis fit mentio in *l. 1. §. 7. Sup. tit. prox.* in qua pro dolore *dolone* legendum est: hujus etiam meminit Suetonius *in Claudio c.* 13.

(13) Quando fiat, vide *l. 4. §. 3. infr. vi bonor. raptor.*

(14) *l. 1. §. 11. supr. tit. prox.*

(15) Et sic loco declivi, vel angusto.

(16) *Al.* priores.

(17) *Cessim* quid, vide *l. 43. Inf. de ædilitio.*

(18) Alibi ex re constituendum. *l. 1. §. divus. Inf. ad l. Corn. de sicar.* id est, ex circumstantia negotii controversi apparere, quid pro jure statuendum sit. *Olden.* et breviter jus in causa positum, est jus in facto et facti cognitione positum.

(19) Distinctionis hujus tres partes. Prima *hic* incipit: secunda *in versiculo, sed si mulæ.* Tertia in *vers. Quod si neque.*

(20) Damnum dat, qui plaustrum voluntate sua mittit, quod sustinet.

(21) Id est, ac si cui telum ex manu casu fugerit. Paul. 5. *sent.* 23. §. 2. Onkelos seu Paraphrastes Chaldæus Deut. 19. et Cic. *in Topicis. et 3. de Oratore:* si telum manu fugit magis, quam jecit. et August. *de libero arbitrio:* Cui invito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi videtur peccare, cum hominem occidit. *C. 23. quæst. 5. can. si homicidium.* 41. Adde *l. 45. §. pen. supr. eod.* adde Senecam. 4. *de beneficiis* 34.

§. 3. Quidam boves vendidit ea lege, *uti* (1) *daret experiundos*: postea dedit experiundos, emptoris servus in experiundo percussus ab altero bove cornu est: Quærebatur, num venditor emptori damnum præstare deberet? Respondi, si emptor boves emptos haberet, non debere præstare; sed si non haberet emptos, tum, si culpa hominis factum esset, ut a bove feriretur, non debere [præstari;] si vitio bovis, debere.

§. 4. Cum (2) pila (3) complures luderent, quidam ex his servulum, cum pilam percipere conaretur, impulit, servus cecidit, et crus fregit: Quærebatur, an dominus servuli lege Aquilia cum eo, cujus impulsu ceciderat, agere potest? Respondi, non posse: cum (4) casu (5) magis, quam culpa, videretur factum.

De bobus in angustum locum coactis.

53. Neratius lib. 1. Membranarum.

BOves alienos in angustum locum *coegisti* (6), eoque effectum est, ut dejicerentur (7): Datur in te, ad (8) exemplum legis Aquiliæ, in factum (9) actio.

Si creditor animal sibi debitum vulneraverit, aut occiderit.

54. Papinianus lib. 37. Quæstionum.

LEgis Aquiliæ debitori (10) competit actio, cum reus stipulandi ante moram promissum animal vulneravit: Idem est et si occiderit animal. Quod si post moram promissoris, qui stipulatus fuerat, occidit, debitor quidem liberatur, lege autem Aquilia hoc casu non recte experitur: nam creditor ipse sibi potius, quam alii, injuriam fecisse videtur (11).

Si creditor alterum ex duobus servis sibi alternatim debitis, ante moram occiderit.

55. Paulus lib. 22. Quæstionum.

STichum aut Pamphilum promisi Titio: cum Stichus esset decem [millium], Pamphilus viginti, stipulator Stichum ante moram occidit: Quæsitum est de actione legis Aquiliæ? Respondi, Cum viliorem occidisse proponitur, in hunc tractatum nihilum differt ab extraneo creditor (12). Quanti igitur fiet æstimatio? utrum decem [millium], quanti fuit occisus; an (13) quanti est, quem necesse habeo dare, id est, quanti mea interest? Et quid dicemus, si [et] Pamphilus decesserit sine mora? Jam pretium Stichi minuetur, quoniam liberatus est promissor: et sufficiet fuisse pluris, cum occideretur, vel intra annum. Hac quidem ratione, etiam si (14) post mortem Pamphili intra annum occidatur, pluris videbitur fuisse.

De uxore damnum dante.

56. Idem lib. 2. Sententiarum.

MUlier, si in rem (15) viri damnum dederit, pro tenore legis Aquiliæ convenitur.

Si equus commodatus ab alio equo percussus fuerit.

57. Javolenus lib. 6. ex Posterioribus Labeonis.

EQuum tibi commodavi, in eo tu cum equitares, et una complures equitarent, unus ex his irruit in equum, teque dejecit, et eo casu crura equi fracta sunt: Labeo negat, tecum ullam actionem esse (16): sed si equitis culpa factum esset, cum equite sane, non cum equi domino, agi posse verum puto.

TIT III.

DE (17) HIS, QUI EFFUDERINT (18), VEL DEJECERINT (19).

Edictum de dejectis, vel effusis. 1. *Utilitas suprascripti edicti.* 2. *De loco publico, vel privato, per quem commeari solet, vel non.* 3. *De eo, quod sponte decidit, vel effusum est.* 4. *Qualis sit hœc actio, in quem detur, ob quam causam detur, et quid persequatur.* 5. *De libero homine occiso.* 6. *Si libero homini nocitum sit.* 7. *Si ex cœnaculo conducto a filiofam.* 8. *Vel in quo servus habitat, dejectum, vel effusum sit. Quid sit* habitare. *De hospite.* 10. *De pluribus habitantibus.*

1. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

PRætor ait de his, qui dejecerint, vel effuderint, *unde in eum locum, quo vulgo* (20) *iter fiet, vel in* (21) *quo consistetur, dejectum vel* (22) *effusum quid erit, quantum ex ea re damnum datum factumve erit, in eum* (23), *qui ibi habitaverit, in duplum judicium dabo. Si eo ictu homo liber perisse dicetur, quinquaginta* (24) *aureorum judicium dabo. Si vivet, nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem æquum judici videbitur, eum, cum quo agetur, condemnari, tanti judicium dabo. Si servus insciente domino fecisse dicetur, in judicio adjiciam, aut noxam dedere.*

§. 1. Summa cum utilitate id Prætorem edixisse, nemo est qui neget: publice enim utile est, sine metu et periculo per itinera (25) commeari (26).

§. 2. Parvi autem interesse debet, utrum publicus lo-

(1) Vendebantur interdum boves, hac lege, *ut emptori jus esset, eos experiendi.*

(2) Pila ludere, *hic: et l.* 11. *Sup. eod.* σφαιρίζειν. *Synopsis Basil. d. c.* 48.

(3) Adde *l.* 11. *supr. eod.* ubi de pila plura diximus.

(4) Ludo seu in ludo quod fit, non præsumitur fieri animo nocendi.

(5) Casus Aquilia lege non punitur, sed culpa.

(6) *l.* 39. *Sup. eod. l.* 51. *Inf. de furtis.*

(7) Forte *ejicerent*, ut *l.* 39. *Sup. eod.* vel dejicerentur, id est, præcipitarent se. *Goth.* Magis placet mihi Florentina lectio, ut species tractetur, in qua boves in angustias coacti se præcipitaverint, de qua §. *ult. Inst. eod. Ejicerent* autem non æque convenit, quod de hac specie jam disputatum sit *Sup. l. si servus.* et boves masculi non ejiciant. Hæc Russardus. *Mod.*

(8) Ad exemplum legitimarum actionum dantur in factum actiones.

(9) Utilis et innominata.

(10) *l.* 55. *infr. eod.*

(11) Vide quæ notavi ad *l.* 48. *Sup. de usufructu.*

(12) Qui debitori eo nomine tenetur, *ut l.* 54. *in princ. supr. eodem.*

(13) Vide *l.* 21. *in fin. supr. eod.*

(14) Ratio? vide *l.* 5. *in fin. Inf. de servo corrupto.*

(15) *l.* 27. §. 30. *Sup. eod.*

(16) *l. fin. infr. commodati.*

(17) 60. *Basil.* 4.

(18) Liquida.

(19) Solida.

(20) V. §. 1. *infr. eod.*

(21) ἢ ὅπου τινὲς κατὰ συνήθειαν ἵστανται, ubi ex more quidam consistunt. *Synops. Basilic.* 19. *tit.* 10. *ex lib.* 60. *tit.* 4. c. 1.

(22) §. 3. *infr. eod.*

(23) §. 4. *infr. eod.*

(24) §. 5. *infr. eod.*

(25) Itineri ac viæ securitas a metu et periculo publica debetur.

(26) *in pr. supr. eod.* §. 2. *infr. eod. l.* 6. *infr. eod. l.* 31. *supr. ad l. Aquil.* Goth. Adde *l.* 42. *in pr. infr. de ædilit. edict. l.* 13. *supr. de offic. Præs. l.* 9. §. 5. *infr. de publican.* Vid. Andr. Gail. *lib.* 2. *obs.* 64. Mynsing. *cent.* 5. *obs.* 70. *num.* 9. Ans.

cus sit, an vero privatus: dummodo per eum *vulgo iter fiat*: quia (1) iter facientibus prospicitur, non publicis viis studetur: semper enim ea loca, per quæ vulgo iter solet fieri, eandem securitatem debent habere. Cæterum si aliquando (2) vulgus in illa via non commeabat, et tunc dejectum quid, vel effusum, cum adhuc secreta (3) loca essent, modo cœpit commeari, non debet hoc Edicto teneri.

§. 3. Quod cum (4) suspenderetur, decidit, magis *dejectum* videri: sed et quod suspensum decidit (5), pro dejecto haberi magis est. Proinde et si quid pendens *effusum* sit, quamvis nemo hoc effuderit, Edictum tamen locum habere dicendum est.

§. 4. Hæc in factum actio *in eum* (6) datur, *qui inhabitat*, cum quid dejiceretur, vel effunderetur; non in dominum ædium: culpa enim penes eum est (7). Nec adjicitur culpæ mentio, vel inficiationis, ut *in duplum detur actio*, quamvis damni injuriæ utrumque exigat (8).

§. 5. Sed cum *homo liber periit*, damni æstimatio non fit in duplum: quia in homine (9) libero nulla corporis æstimatio fieri potest (10): sed *quinquaginta aureorum* (11) *condemnatio fit*.

§. 6. Hæc autem verba, *si vivet*, *nocitumque ei esse dicetur*, non (12) pertinent ad damna, quæ in rem hominis liberi facta sunt, si forte vestimenta ejus, vel quid aliud scissum, corruptumve est: sed ea, quæ in corpus ejus admittuntur.

§. 7. Si *filiusfamilias* (13) cœnaculum conductum (14) habuit, et inde dejectum vel effusum quid sit, de peculio in patrem non datur: quia (15) non (16) ex contractu venit (17): in ipsum itaque filium hæc actio competit.

§. 8. Cum *servus* habitator est, utrum noxalis actio danda sit, quia non est ex negotio gesto: an de peculio, quia non ex delicto servi venit: neque enim recte servi dicitur noxa, cum servus nihil nocuerit? Sed ego puto, impunitum servum esse non oportere: sed extra ordinem officio judicis corrigendum.

§. 9. *Habitare* autem dicimus, vel in (18) suo (19), vel in conducto (20), vel gratuito (21). † Hospes (22) plane non tenebitur: quia non ibi habitat, sed tantisper hospitatur: sed is tenetur, qui hospitium dederit. Multum autem interest inter habitatorem (23), et hospitem, quantum (24) interest inter domicilium habentem, et peregrinantem.

§. 10. Si plures in eodem cœnaculo habitent, unde dejectum est, in quemvis hæc actio dabitur (25):

2. Gajus lib. 6. ad Edictum provinciale.

Cum (26) sane impossibile est scire, quis dejecisset, vel effudisset:

3. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

Et quidem, in solidum. Sed, si cum uno fuerit actum, cæteri liberabuntur.

4. Paulus lib. 19. ad Edictum.

Perceptione, non litis contestatione (27) præstaturi partem damni, societatis judicio, vel utili actione ei, qui solvit.

3. *De horreario, conductore apothecæ, et eo, qui locum conduxit, ut ibi opus faciat, vel doceat.* 4. *Qua actione conveniatur dejector ab eo, qui hoc judicio damnatus est.* 5. *Intra quod tempus hæc actio datur, de successoribus.* 6. *Edictum de periculose positis.* 7. *Et ejus ratio.* 8. *Interpretatio verbi*, Ne quis. 9. *De loco, in quo positum est.* 10. *De eo, qui positum patitur.* 11. *Si positum nocere non potuit, aut nocere potuit, aut nocuit.* 12. *Si positum decidit, et nocuit.* 13. *Qualis sit hæc actio. De successoribus.*

5. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

Si vero plures, diviso inter se cœnaculo, habitent, actio in eum (28) solum datur (29), qui inhabitabat eam partem, unde effusum est.

§. 1. Si quis gratuitas (30) habitationes dederit libertis, et clientibus (31), vel suis, vel uxoris, ipsum (32) eorum (33) nomine teneri Trebatius ait: Quod verum est. † Idem erit dicendum, et si quis amicis suis modica (34) hospitiola distribuerit: Nam et si quis cœnaculariam exercens (35), ipse maximam partem cœnaculi habebat, solus tenebitur. Sed et si hospitaculi (36) habeat,

(1) Edictum de effusis non ad itinera, sed ad iter facientes pertinet.

(2) Id est, antea.

(3) *Secreta loca*: quibus hic opponuntur loca, quibus vulgus commeat.

(4) Adde *l.* 7. §. 2. *Sup. de jurisdict.*

(5) *l.* 5. §. 12. *infr. eod.*

(6) *in pr. supr. eod.*

(7) Debet enim suorum culpam præstare. *l.* 6. §. *pen. infr. eod.*

(8) *l.* 2. §. 1. *supr. ad leg. Aquil.*

(9) Liberi hominis nulla æstimatio est.

(10) Vide *l. ult. in fin. infr. eod. l.* 2. §. 2. *vers. corporum. infr. de l. Rhodia.*

(11) *in pr. supr. eod.* tanti ergo æstimatur liber, si periit, alibi in ducentos solidos fit æstimatio ex non valde absimili causa. *l.* 42. *infr. de ædilitio.* quid si non periit? vide *l. ult. infr. eod.*

(12) Personalis injuria ad realem non extenditur.

(13) Filiusfamilias ex omni causa convenitur, puta ex contractu, vel delicto. vide *l.* 39. *Inf. de obligat.*

(14) Et sic non concessum sibi a patre. *l.* 5. §. 1. *infr. eod.*

(15) Id est, quia ex pœnalibus causis actio in patrem non datur. *l.* 58. *infr. de reg. jur.*

(16) Οὐ γάρ ἐστι συνάλλαγμα, ἀλλὰ ὡσανεὶ ἀδίκημα. *Synopsis* §. 1. id est, non contractus est, sed quasi delictum: unde colligitur, filiumfamilias in maleficiis posse in judicio consistere sine consensu patris. facit *l.* 2. *et l. quoties. infr. tit. prox. l filium. infr. de adult. l. ex furtiva causa. infr. de condict. furtiva.*

(17) Secus si ex negotio. *l. ultim.* §. 1. *Inf. de aleatorib.* notandum est tamen, mortuo filio post litis contestationem, transferri judicium in patrem etiam de peculio. *l.* 57. *infr. de judiciis.*

(18) Habitatio multiplex est, aut enim propria, aut conducta, aut gratuita est.

(19) *l.* 18. *Sup. de in jus.*

(20) *l.* 1. §. 2. *Inf. de liberis agnoscendis. l.* 4. §. 5. *Inf. de damno.*

(21) *l.* 5. §. 1. *infr. eod.*

(22) Habitationem in hospitio hospes habere non dicitur.

(23) Habitatoris et hospitis, habitationis et hospitii differentia est. Igitur lege aut vectigali habitatoribus impositis, immunes erant ab iis peregrini.

(24) Domicilium habentis et peregrini differentia: unde colligunt, hospitem in hospitio recte non citari.

(25) Vide *l.* 1. *in fin. Inf. de exercitoria.*

(26) Incertitudinis ratione actiones in singulos dirigimus, quoties videlicet autorem damni ignoramus, et sic in hac actione certi hominis factum argui minime necesse est.

(27) *l.* 18. *in fin. infr. de constituta. l.* 32. *Inf. de peculio.*

(28) §. 2. *infr. eod.*

(29) In quod interest actoris.

(30) *l.* 1. §. 9. *Sup. eod.*

(31) *Clientes* hic junguntur libertis, ut et alias, ideo, quia domestici. *l.* 3. *Sup. de usu.*

(32) Ipse vero in eos habet actionem in factum.

(33) Cur? quia proprie non dicuntur habitare.

(34) Modica hospitiola, infra vocare videtur *hospitacula.*

(35) *Cœnacularius* ex eo dicitur, quia totas domos conducit, ut singula cœnacula inquilinis locet quæstus faciendi causa.

(36) De varietate hujus lectionis vid. Leonin. *emendat. lib.* 1. *cap.* 18. *num.* 1. et Cujac. *lib.* 21. *obs.* 1. Ans.

solus tenebitur. [sed si quis cœnaculi, ipse solus æque tenebitur]. Sed si quis cœnaculariam exercens, modicum sibi hospitium retinuerit, residuum locaverit pluribus, omnes tenebuntur, quasi in hoc cœnaculo habitantes, unde dejectum effusumve est.

§. 2. Interdum tamen, (quod sine captione actoris fiat,) oportebit Prætorem æquitate motum, in eum (1) potius dare actionem, ex cujus cubiculo vel exedra (2) dejectum est, licet plures in eodem cœnaculo habitent: quod si ex mediano cæ..aculi quid dejectum sit, verius est, omnes teneri (3).

§. 3. Si horrearius aliquid dejecerit, vel effuderit, aut conductor apothecæ, vel qui in hoc duntaxat conductum locum habebat, ut ibi opus faciat, vel doceat, in factum actioni locus est: etiam si quis operantium dejecerit, vel effuderit: vel [si quis] discentium.

§. 4. Cum autem legis Aquiliæ actione propter hoc quis condemnatus (4) est, merito ei, qui ob (5) hoc, quod hospes, vel quis alius de cœnaculo dejecit, in factum dandam esse Labeo dicit adversus dejectorem: Quod verum est. Plane, si locaverat dejectori, etiam ex locato habebit actionem.

§. 5. Hæc autem actio, quæ competit *de effusis*, *et dejectis*, perpetua est (6): et heredi competit: [in heredem vero non datur (7)]. Quæ autem de eo competit, quod liber perisse dicitur, intra annum duntaxat competit: neque (in heredem, sed nec heredi, similibusque) personis: nam est pœnalis, et popularis (8): dummodo sciamus, ex pluribus desiderantibus hanc actionem ei potissimum dari debere (9), cujus interest: vel qui adfinitate cognationeve defunctum contingit. Sed, si libero nocitum sit, ipsi perpetua erit actio: sed si alius velit experiri: annua erit hæc actio: nec enim heredibus jure hereditario competit: Quippe quod in corpore libero damni datur, jure hereditario transire ad successores non debet, quasi (10) non sit damnum pecuniarium: nam (11) ex bono et æquo oritur.

§. 6. Prætor ait: *Ne quis in suggruenda* (12) *protect ve* (13), *supra eum locum, quo vulgo iter fiet, inve qu consistetur, id positum habeat, cujus casus nocere cui po sit. Qui adversus ea fecerit, in eum solidorum decem factum judicium dabo: Si servus insciente domino fecis dicetur*, [*aut* (14) *æstimationem dari*] *aut noxæ dec jubebo.*

§. 7. Hoc Edictum superioris (15) portio (16) est: con sequens etenim fuit, Prætorem etiam in hunc casum pro spicere: ut si quid in his partibus ædium periculose pos tum esset, non noceret.

§. 8. Ait Prætor, *ne quis in suggruenda protectove* Hæc verba *ne quis* ad omnes (17) pertinent, vel inquili nos, vel dominos ædium: sive inhabitent, sive non, ha bent tamen aliquid expositum his locis.

§. 9. *Supra eum locum, qua vulgo iter fieret, inv quo consistetur, id positum* [*habeat*]. Accipere debem *positum*, sive in habitationis, sive cænaculi, sive etiam i horrei (18) vel cujus alterius ædificii.

§. 10. *Positum* habere etiam is recte videtur, qui ips quidem non posuit, verum ab alio positum patitur (19) Quare, si servus posuerit, dominus autem positum patiatu non noxali judicio dominus, sed suo nomine tenebitur.

§. 11. Prætor ait, *cujus casus nocere posset*. Ex hi verbis manifestatur, non omne, quidquid positum est, se quidquid sic positum est, ut nocere possit, hoc solum pro spicere Prætorem, ne possit nocere: nec spectamus, u noceat: sed omnino, si nocere possit, Edicto locus sit Coercetur autem, qui positum habuit, sive nocuit id, quo positum erat, sive non nocuit.

§. 12. Si id, quod positum erat, deciderit et nocuerit in eum competit actio, qui posuit, non in eum, qui ha bitaverit, quasi hæc actio non sufficiat, quia positum ha buisse non utique videtur, qui posuit, nisi vel dominu fuit ædium, vel inhabitator. Nam et cum pictor in pergu la (20) clypeum (21), vel tabulam expositam habuisset

(1) *in pr. supr. eod.*

(2) Id est, cella, quales sunt cellæ monachorum. *Goth.* Exedra quid sit, variant DD. vid. Alexandr. *Genial. dier. lib.* 5. *cap.* 11. Cotiam in *memorabil. verb. Exhedra.* Ans.

(3) Cœnaculariam qui exercent, cœnacula habent variis constantia cubiculis, cellis, exedris. *Medianum* est commune et promiscuum cellarum iter euntibus in suas exedras. vide *l.* 17. §. 15. *infr. de ædilit.*

(4) Damnatus est, *Hugo a Porta*: condemnatus est, *Haloand.* Goth. Vid. Leon. *emendat. lib.* 3. *cap.* 18. *num.* 7. *et* 8. Ans.

(5) Repræsaliarum jure pro alio captum et condemnatum, solutum repetere ab eo, cujus nomine solvit, *Baldus* hinc colligit.

(6) An quod rei persecutionem contineat, ut *Accursius* sentit? an cum ex priore parte hujus Edicti agitur, idque iter facientium causa, ut *Zasius* scribit?

(7) Est enim pœnalis, ut *Inf. eod. l.* 16. *Sup. de judiciis.*

(8) *§. ult. infr. eod.*

(9) *l.* 3. *in fin. infr. de popularibus.*

(10) Pecuniaria causa non est, cum libero homini nocetur.

(11) Imo stricta est hæc actio, ut sepulchri violati, quæ datur ex æquo et bono. *l. penult. infr. de sepulchro.*

(12) Ita in Flor. *hic.* §. 8. *et* §. 12. *infr. pro suggrunda*: ἐν ἐξώστῃ κρεμάμενόν τι, in protecto suspensum quid. *Synopsis Basil. d. tit.* 4. *c.* 4. *Gloss.* 15. ἐξώστης, Mœnianum, projectus, projectio. *Subgrundas* dicimus tabulas circum ædificia a summo extensas, quæ ædes tuentur ab injuria imbrium: atque etiam, si larignæ sint, ab incendio, *Palladio et Vitruv.* autoribus: *suggrundæ* autem dictæ, quod ædes extra gradiantur. et Varro 3. *de rust.* 3. apes subter subgrundas, ab initio, villatico usæ tecto: de columna Mœnia vide Pedianum *divinationibus.*

(13) *Protecta* sunt projecta tecta, quæ Græci ἐκθετα. Projectionum nomen latius patet: nam et mœniana complectitur, et stillicidia, et porticus, et quæcunque extra ædes projiciuntur. Cujac. *infr. de damno.*

(14) Inclusa absunt a *Florentin.*

(15) Quod extat in *l.* 1. *supr. eod.*

(16) Cur? in superiore de damno jam facto agitur, dejectione ve effusione: in hoc autem damni infecti curam gerit Prætor, ne qui in supradictis ædium partibus periculose positum habeatur. Igitu huic edicto locus est hoc solo nomine, quod positum habeatur, cu jus casus nocere possit.

(17) Adde *l.* 1. *infr. de verb. sign.*

(18) Habitationibus vel cœnaculis, sive etiam in horreis. *Halo.*

(19) Positum habet, qui positum patitur: adde *l.* 18. *infr. man dati.* Imo non, *l.* 3. *in fin. infr. tit. prox.*

(20) ἐξ ὑπερῴου, ex protecto, *Synops. Basil. d. c.* 4. Glossi ὑπερῷον superficium, superficies, cœnaculum, locus aptus exponen dis et vendendis mercibus. Plin. *lib.* 35. *c.* 10. de Apelle sic loqui tur: *Idem*, inquit, *perfecta opera proponebat in pergula transeunti bus, atque post ipsam tabulam latens, vitia, quæ notarentur, au scultabat.* Ulpianus ista omnia conjungit, tabernulam, pergulam horreum, armarium, seu officinam, *l.* 19. §. 2. *Sup. de judiciis* pergulæ hujusmodi erant magistrales, in quibus magistri artium pro fitebantur, vel indicabant, quid docerent: Vopiscus *in vita Satur nini*; Romæ frequentaverat pergulas magistrales: sic Crassitius in pergula docuit. Suet. *de claris grammat.* Hinc pergulæ meretricia Plauto *Pseudolo*: et *Pergula* Juvenali sat. 11. est coquina, in qua boletaria ponebantur. v. *ibid. interpret.* Dicitur autem pergula a pergendo.

(21) *Clypeus*, *Grammaticis* inter cætera etiam imaginem significat: fortassis inde, quod Clypei imaginibus pingi et inaurari solerent. v. Sosipatrum 1. *Gramm.* ut hic mirum esse non debeat, quod Clypeus pictori tribuatur. Et Varro 6. *de lingua Lat.* notat, Elephantos *lucas* appellari, quod longe relucerent propter inaurato regios clypeos, quibus eorum erant ornatæ turres. Cæterum *Synops Basil.* legit *d. c.* 4. ἐὰν σκεῦος ζωγράφου, si Vas pictoris.

eaque excidisset, et transeunti damni quid dedisset, Servius respondit, ad (1) exemplum hujus actionis, dari oportere actionem: hanc enim non competere palam esse: quia neque in suggruenda (2), neque in protecto (3) tabula fuerat posita. Idem servandum respondit, et si amphora ex reticulo (4) suspensa decidisset, et damni (5) dedisset, quia et legitima et honoraria actio deficit.

§. 13. Ista autem actio popularis (6) est (7), et heredi, similibusque competit, in heredes autem non competit, quia pœnalis est.

Ad quæ loca hoc edictum pertineat. 1. *Si interdiu vel nocte dejectum sit.* 2. *Quorum culpam habitator præstet.* 3. *Si de nave dejectum sit.*

6. Paulus lib. 19. ad Edictum.

HOc Edictum non tantum ad civitates, et vicos, sed et ad vias (8), per quas vulgo iter fit (9), pertinet.

§. 1. Labeo ait locum habere hoc Edictum, si interdiu dejectum sit, non (10) nocte: sed quibusdam locis et nocte iter fit.

§. 2. Habitator (11) suam suorumque (12) culpam præstare debet.

§. 3. Si de nave (13) dejectum sit, dabitur actio utilis in eum, qui navi præpositus sit.

De libero homine cæso.

7. Gajus lib. 6. ad Edictum provinciale.

CUm liberi hominis corpus ex eo, quod dejectum effusumve quid erit, læsum (14) fuerit (15), judex computat mercedes medicis præstitas, cæteraque impendia, quæ in curatione facta sunt: præterea operarum (16), quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est. Cicatricum autem aut deformitatis (17) nulla fit æstimatio: quia liberum (18) corpus nullam recipit æstimationem.

TIT. IV.
DE NOXALIBUS (19) ACTIONIBUS (20).

Definitio.

1. Gajus lib. 2. ad Edictum provinciale.

NOxales (21) *actiones* appellantur, quæ non ex contractu, sed ex noxa (22) atque maleficio (23) servorum (24) adversus nos instituuntur: quarum actionum vis et potestas hæc est, ut, si damnati fuerimus, liceat nobis deditione ipsius corporis, quod deliquerit, evitare litis (25) æstimationem (26).

De scientia domini. 1. *Si dominus maneat, aut in totum, vel in partem esse desinat.*

2. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

SI servus sciente (27) domino occidit, in solidum dominum obligat: ipse (28) enim videtur dominus occidisse: si autem insciente, noxalis est: nec enim debuit ex maleficio servi in plus teneri, quam ut noxæ eum dedat.

§. 1. Is, qui non (29) prohibuit, sive dominus manet, sive desiit esse dominus, hac actione tenetur: sufficit enim, si eo tempore dominus, quo non prohibeat, fuit: In tantum, ut Celsus putet, si fuerit alienatus servus in totum vel in partem, vel manumissus, noxam caput non sequi: nam servum nihil deliquisse, [qui] domino (30) jubenti obtemperavit. Et sane, si jussit, potest hoc dici: si autem non prohibuit, quemadmodum factum servi excusabimus? Celsus tamen differentiam facit inter legem Aquiliam, et legem duodecim tabularum. nam in lege Antiqua (31), *si servus sciente domino furtum fecit, vel aliam noxam commisit, servi nomine actio est noxalis*, nec dominus suo nomine tenetur: at in lege Aquilia (inquit) dominus suo nomine tenetur, non servi. Utriusque legis reddit rationem: duodecim tabularum, quasi voluerit servos dominis in hac re non obtemperare: Aquiliæ, quasi ignoverit servo, qui domino paruit, periturus (32) si non fecisset. Sed si placet, quod Julianus libro octogesimosexto scribit, si servus furtum faxit, noxiamve nocuit, etiam ad posteriores (33) leges pertinere, poterit dici, etiam servi nomine cum domino agi posse noxali judicio: ut, quod detur Aquilia adversus dominum, non servum excuset, sed dominum oneret. Nos autem secundum Julianum probavimus: quæ [sententia] habet rationem, et a Marcello apud Julianum probatur.

(1) Ad exemplum edicti de suspensis ex suggrunda et protecto datur actio de suspensis ex pergula.

(2) §. 6. *Sup.*

(3) Sed in pergula.

(4) Forte *resticulo.*

(5) *Al.* damni quid.

(6) Καθολική. *Synops. Basil. d. c.* 4.

(7) Adde §. 5. *Sup. eod.* ut et pauperiei. *l.* 1. *in fin. supr. si quadrupes.*

(8) *l.* 1. §. 2. *Sup. eod. l.* 20. §. 5. *infr. quod vi.*

(9) *Sit.*

(10) Urinam itaque de nocte si quis in aliquem dejecerit, edicto de effusis minime tenebitur. *Fulgos.*

(11) ἔνοικος. *Synops. Basil. d.* 3. *c.* 4. *in fin.*

(12) Vid. *d. l.* 1. §. 4. *supr. eod.*

(13) Navem in mobilibus rebus censeri hoc ex loco notatur: adde quæ scripsi ad *l.* 20. §. 4 *infr. quod vi, aut clam.*

(14) Quid si interfectum? vid. *l.* 1. §. 5. *supr. eod.*

(15) Vulnerato igitur per incuriam homini libero, hæc, quæ sequuntur, sunt præstanda. adde *l.* 3. *supr. si quadrupes. l.* 7. *in pr. et* §. 4. *l.* 13. *supr. ad l. Aquil.*

(16) Ingenui et liberi suas etiam operas locabant Romæ. Varro *de lingua. l.* 38. *infr. locati.*

(17) Deformitatis nulla fit æstimatio, *ut hic.* In masculo hoc interpretes admittunt: in fœmina vero negant, Ravennas et Albericus ad *l.* 3. *Sup. si quadr.*

(18) Vide *l.* 1. §. 5. *supr. eod. l.* 106. *infr. de regulis jur.*

(19) *L.* 3. *Cod.* 41. *et* 4. *Inst.* 8. *et* 18. *Synops. Basil. ex lib.* 60. *t.* 5. De noxalibus actionibus v. quæ scripsi ad *l.* 1. §. 8. *Sup. de his, qui effuderint.*

(20) In genere: sunt enim plures. *l.* 3. *infr. eod.*

(21) *Synops. Basil. dict. tit.* 5. *c.* 1.

(22) Forte *noxia*: est enim noxia, ipsum delictum. *l.* 1. §. 1. *supr. si quadrup.* Adde Theophilum §. 1. *Inst. de noxalib.*

(23) *Inst. eod. in pr.*

(24) Nec enim dantur liberi hominis causa. vide *l.* 21. *in fin. C. de furtis.* §. *ult. Inst. de noxalib.*

(25) Est igitur *noxæ deditio*, litis æstimationis subsidiaria: unde talis actoris petitio erit, ut ob servi maleficium, aut litis æstimatio ei præstetur, aut ipse servus noxæ ei dedatur. Hinc illa formula sententiæ in hac actione, *P. Mævium Lucio Titio in decem aureos condemno, aut noxæ dedere.* §. 1. *Inst. de offic. judic.* hinc in *l.* 6. §. 1. *infr. de re jud.* post pecuniariam condemnationem noxæ deditio sequitur.

(26) Ante latam sententiam scilicet. *l.* 40. §. 4. *supr. de petitione hered.*

(27) Vide *l.* 3. *infr. eod.*

(28) *Occidisse* dominus videtur, qui servum scivit occisurum. *Synops. Basil. d. tit.* 5. *c.* 2.

(29) *Subaud.* cum posset. *l.* 6. *Inf. de jure patronatus. l.* 50. *infr. de reg. jur.*

(30) Vide tamen *l.* 157. *infr. de reg. jur.* Hic interim subintellige et supple *qui, qui domino.*

(31) *Lex antiqua* pro lege XII. Tabularum. v. *l.* 1. *supr. de hered. pet.* ubi jus vetus appellatur, et *l.* 7. *supr. de capite min.* ubi rescribendum *in jure antiquo*, ut alibi docebo. J. G.

(32) Vide *l.* 157. *infr. de reg. jur.*

(33) Ἐκ τῶν προγενεστέρων νόμων οἱ μεταγενέστεροι κανονίζονται, ex legibus prioribus posteriores reguntur. *Synopsis. d. c.* 2.

De scientia domini.

3. Idem lib. 3. ad Edictum.

IN omnibus noxalibus actionibus, ubicunque *scientia* exigitur *domini*, sic accipienda est, si (1), cum prohibere posset, non prohibuit. Aliud (2) est enim, autorem esse servo delinquenti: aliud, pati delinquere.

1. *Si extraneus servus, sciente me, fecit, eumque redemero.* 2. *De concursu actionis in solidum et noxalis.*

4. Paulus lib. 3. ad Edictum.

IN delictis servorum, *scientia* (3) *domini* quemadmodum accipienda est? utrum cum consilio, an et si viderit tantum, quamvis prohibere non potuerit? Quid enim, si ad libertatem proclamans, domino sciente faciat? aut qui (4) contemnat dominum? vel, cum trans flumen sit servus, vidente quidem, sed invito domino, noxiam noceat? Rectius (5) itaque dicitur, scientiam ejus accipiendam, qui prohibere potest (6): et hoc in toto Edicto intelligendum est circa *scientiæ* verbum.

§. 1. Si extraneus servus sciente me fecerit, eumque redemero, noxalis actio in me dabitur: quia non videtur domino sciente fecisse, cum eo tempore dominus non fuerim.

§. 2. Cum (7) dominus ob scientiam teneatur, an servi quoque nomine danda sit actio, videndum est; nisi forte prætor unam pœnam a domino exigi voluit. Ergo dolus servi impunitus erit (8)? quod est iniquum: imo utroque modo dominus tenebitur: una autem pœna exacta, quam actor elegerit, altera tollitur.

§. 3. Si (9) detracta noxæ deditione (10), quasi cum conscio domino actum sit, qui non erat conscius, absolutione facta, et finito judicio, amplius agendo cum noxæ deditione, exceptione rei judicatæ summovebitur: quia res in superius judicium deducta, et finita est. Donec autem prius (11) judicium agitatur, licentia agenti est, si eum de scientia domini arguenda pœniteat, tunc ad noxalem causam transire (12). Contra quoque, si cum eo, qui scit, cum noxæ deditione actum sit: amplius in dominum, detracta noxæ deditione, danda actio non est. In ipso autem judicio, si voluerit et scientiam domini arguere, non est prohibendus.

De servo plurium. 1. *Differentia actionis noxalis, et non noxalis. De herede. De servo manumisso.*

5. Ulpianus lib. 3. ad Edictum.

SI plurium servus deliquerit omnibus ignorantibus, noxale judicium in quemvis (13) dabitur (14). Sed si omnibus scientibus, quivis eorum tenebitur, detracta noxæ deditione: quemadmodum si plures deliquissent, nec altero convento alter liberabitur. Sed, si alter scit, alter ignoravit (15), qui scit, detracta noxæ deditione, convenitur: qui nescit, cum noxæ deditione.

§. 1. Differentia autem harum actionum non solum illa est, quod qui (16) scit, in solidum tenetur, verum illa quoque, quod sive alienaverit (17) servum, qui scit, sive manumiserit, sive decesserit servus, dominus tenetur: sed, si ipse dominus decesserit, heres ejus non tenetur.

6. Idem lib. 18. ad Edictum.

SEd [et] ipse servus manumissus tenetur.

De eo, apud quem est servus. 1. *De emptore, venditore.*

7. Idem lib. 3. ad Edictum.

NOxalis [autem] non alias datur, nisi (18) apud me sit servus: et si apud me sit, licet eo tempore non fuit, quo delinquebat, teneor, et heres meus tenetur, si noxius vivat.

§. 1. Pomponius ait, si emptor servi noxali conventus sit, venditorem, quo sciente factum est, conveniri jam non posse.

De servo communi, vel familia communi.

8. Idem lib. 37. ad Edictum.

SI servus communis furtum fecerit, quivis (19) ex dominis in solidum noxali judicio tenetur, eoque jure utimur. Sed non alias poterit (20) [is], qui conventus est, evadere litis æstimationem, nisi in solidum noxæ dederit servum: nec ferendus, etsi partem (21) dedere fuerit paratus. Plane, si propter hoc, quod socii dedere parati non fuerint, in solidum fuerit condemnatus, communi dividundo (22), vel familiæ erciscundæ judicio, adversus eos experietur: Ante noxale sane judicium acceptum poterit sua parte cedendo securitatem consequi (23), ne necesse habeat suscipere judicium: quanquam quis possit dicere evenire,

(1) Si servus sciente domino occidit, in solidum dominum obligat. *l.* 2. *supr. eod.* Scit dominus, qui cum prohibere potest, non prohibet, *l.* 4. *infr. eod.* hinc illud Senecæ *in Troade*: Qui non vetat peccare, cum possit, jubet. adde *l.* 13. *Sup. de his, qui notant.*

(2) Pati, et autorem esse delicti, differunt. Imo non differunt. *l.* 5. §. 10. *supr. de his, qui effuderint.*

(3) Scire in delictis utrum is dicatur, qui consilium dat: an vero qui vidit tantum, nec prohibere potuit; an potius is, qui vidit, et potuit prohibere.

(4) *Al.* aut quid si contemnat dominum?

(5) In omnibus noxalibus scientiam domini dicimus, si quum posset, non prohibuit. *Synopsis Basil. eod. cap.* 3.

(6) *l.* 50. *l.* 109. *infr. de reg. jur.* vide *l.* 3. § 2. *Inf. de SC. Silaniano.*

(7) Dominus cum scit, tam suo nomine, quam noxali judicio, convenitur. Una vero pœna exacta, quam actor elegerit, altera tollitur. *Synopsis eod. c.* 4. *in princ.*

(8) Vide *l.* 6. *infr. de except. rei judicatæ.*

(9) Sive quis noxali actione dominum convenit, sive altera, qua suo nomine dominus tenetur, ante sententiam quidem, alterutram relinquere potest, et experiri altera: verum post sententiam, toti actio res judicata obest, quæ actorem excludit. *Synops. Basilic.* *v.* 4.

(10) quod noxæ deditio posteriore judicio additur, quæ beneficio legis tribuitur *l.* 1. *miles. infr. de re judic.* non alia causa neque actio est. Itaque adversus exceptionem rei judicatæ potest replicari, quasi sit alia actio. *Mod.*

(11) Quod quasi cum conscio domino institutum est.

(12) Ante sententiam licet errorem corrigere. vid. *l. ult. C. de errore advoc.*

(13) *l.* 8. *l.* 10. *l.* 26. §. 1. *l.* 39. *infr. eod. l.* 4. *supr. si ex noxali. l.* 11. §. 3. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(14) In solidum.

(15) Agetur igitur cum altero, si quid amplius est in damni persecutione. *l. si ex duobus. infr. eod.* alioqui si totum damnum ab uno exegerit, non aget, *l. in edictis.* §. *cum dominus. supr.* Mod.

(16) Sciens dominus servum delinquere, in solidum tenetur, etiam post servi ipsius alienationem, manumissionem et mortem.

(17) Alienationis et mortis differentia.

(18) *l.* 14. §. 1. *l.* 42. §. *ult. infr. eod.* §. 5. *Inst. eod.*

(19) vide *l.* 5. *supr. eod.*

(20) *Scilicet non alius.* Cujac. 17. *observ.* 15.

(21) Noxæ deditio partem non recipit, *ut hic.* litis tamen æstimatio potest nonnunquam pro parte præstari: et hoc etiam modo utrique satisfieri. *l.* 27. §. 2. *supr. ad l. Aquil.* ubi dixi.

(22) vide *l.* 61. *infr. de furtis.*

(23) Imo non videtur audiendus, si pro parte tantum velit defendere. *l.* 4. *supr. si ex noxali.*

ut, dum pars ei cedatur, amittat actionem: dominus enim pro parte factus, non potest cum socio noxali experiri (1): fortassis nec communi dividundo agere possit ejus maleficii nomine, quod ante communionem admissum est: Quod si non potest, evidenti injuria adficietur. Sed melius est dicere, competere ei communi dividundo judicium (2).

Sui facti nomine solvens, non repetit a socio.

9. PAULUS lib. 39. ad Edictum.

SI communis familia vel communis servus furtum fecerit, altero ex dominis sciente, is, qui scit, omnium nomine tenebitur: et conventus, alterum quoque liberat: nec a socio quicquam debebit consequi (3): sui enim facti (4) nomine pœnam meruit. Quod si is, qui ignoravit, duplum præstiterit, a socio simplum consequetur:

10. IDEM lib. 22. ad Edictum.

SEd et eo nomine agere cum socio poterit, quod servum communem deteriorem fecit: quemadmodum cum quolibet alio, qui rem communem deteriorem fecisset. Cæterum, si nihil præterea post noxæ deditionem commune habebit, pro socio, vel si socii non fuerint, in factum agi poterit.

De servo bona fide possesso.

11. ULPIANUS lib. 7. ad Edictum.

BOna fide servi possessor (5), ejus nomine, furti actione tenebitur: dominus non (6) tenetur: sed noxæ (7) dedendo non facit quidem actoris. Cum autem cœperit istum servum dominus vindicare (8), doli (9) exceptione summovebitur: vel officio (10) judicis consequetur, ut indemnis maneat.

Si bonæ fidei possessor servum dimiserit.

12. PAULUS lib. 6. ad Edictum.

SI bona fide possessor eum servum, quem bona fide possidebat, dimiserit, ne agi cum eo ex noxali causa possit, obligari eum actione, quæ datur adversus eos, qui servum in potestate habeant, aut dolo fecerint (11), quo minus haberent: quia per hoc adhuc possidere videntur.

De servo mala fide possesso.

13. GAJUS lib. 13. ad Edictum provinciale.

NOn solum adversus bona fide possessorem (12), sed etiam adversus eos, qui mala fide possident, noxalis actio datur. Nam [et] absurdum videtur, eos quidem, qui bona fide possiderent, excipere actionem, prædones vero securos esse (13).

De pluribus delictis ejusdem servi. 1. De statulibero. De servo legato sub conditione. De cautione actori præstanda.

14. ULPIANUS lib. 18. ad Edictum.

SI (14) quis a multis conveniatur ex noxa ejusdem servi, vel [si] ab uno, ex pluribus tamen delictis, non necesse habet, quia omnibus dedere non potest, litis æstimationem offerre his, quibus dedere non potest. Quid ergo [est], si a pluribus conveniatur? si quidem unus occupavit, an melior sit conditio, ut ipsi soli dedatur? an vero vel omnibus dedi debeat, vel cavere debeat *defensum iri adversus cæteros?* et verius est, *occupantis* (15) *meliorem esse conditionem.* Ei itaque debetur, non qui prior egit, sed qui (16) prior ad sententiam pervenit: et ideo ei, qui postea vicerit, actionem denegari judicati.

§. 1. Sed et (17) si statuliber sit, et ante deditionem extiterit conditio, per fideicommissum libertas fuerit ante præstita, vel existente conditione legati dominium fuerit translatum, arbitrio judicis absolvi eum oportet. Et officii judicis (18) hoc quoque erit, ut (19) caveatur ei, cui deditur, ob evictionem ob suum factum contingentem.

15. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

PRætor decernere debet (20) translationem (21) judicii in statuliberum (22) fieri. † Si vero rei judicandæ tempore adhuc in suspenso (23) sit statuta libertas, Sabinus et Cassius liberari heredem putant, tradendo servum: quia (24) toto suo jure cederet. Quod et verum est.

(1) Pro sua parte. *l.* 43. *in fin. infr. de furtis.*

(2) *l.* 61. *in pr. infr. de furtis.*

(3) Ex eo, quod pœnæ nomine præstatur. Partem enim ejus, quanti servus est, præstat, *l. si ex duobus. infr. eod.* nam ob furtum a servo factum, etiam dominus ignorans noxali actione tenetur, *l.* 1. *Inf. si famil. furt. feciss.* qui cum plerumque eligat servum noxæ dedere potius, quam pœnam, quæ pretium servi excedit, præstare, iniquum non est, id cum socio præstare, quod ab invito extorqueri potest. *Mod.*

(4) vid. *l.* 17. *in fin. pr. infr. eod.*

(5) vid. *l.* 21. *C. de furtis, et servo corrupto.*

(6) Imo tenetur, *l.* 27. §. 3. *supr. ad l. Aquil.* solve, ut ibidem notatum est.

(7) Atqui bonæ fidei possessorem noxæ dedere non posse videtur: cum dominium servi, quod non habet, transferre non possit: nulla fit autem noxæ deditio, quæ dominium in actorem non transferat? Dic, quali quali noxæ deditione liberari. vide quæ scripsi ad *l.* 28. *infr. eod.*

(8) Ab eo, cui noxæ deditus fuit a bonæ fidei possessore.

(9) vide quæ scripsi ad *l.* 28. *infr. eod.*

(10) Cur officio judicis? quia vindicatio rei, arbitraria actio est; et doli exceptio, quæ inest bonæ fidei judiciis, in arbitrariis omissa, officio judicis suppleri potest. *l.* 48. *supr. de rei vind. l.* 38. *l. ult. supr. de petit. hered.*

(11) *l.* 21. *in pr. infr. eod.* vid. *l.* 22. *supr. de rei vindic.*

(12) Imo, servi occidentis nomine non tenetur is, cui bona fide servit. *l.* 27. §. 3. *supr. ad l. Aquil.*

(13) *l.* 36. §. *antepen. supr. de petit. hered.* sic absurdum est, melioris esse juris stultos, quam peritos. *l.* 4. *infr. quod vi aut clam.* qui vi rapuerunt, quam qui clam. *Inst. vi bonorum. in princ.* sic mali bonis, pauperes ditioribus non præferendi. *infr. arg. l.* 3. *de donat. inter virum.* adde *l.* 43. *in fin. supr. ad l. Aquil.*

(14) Si a pluribus actione noxali ex ejusdem servi delicto conveniar, qui prior vicerit, accipit eum: nec illis obligatus sum, qui postea vicerint, quamvis priores egerint. *Synops. Basil. eod. cap.* 13. Goth. vid. Ant. August. *lib.* 1. *emendat. cap.* 2. Ans.

(15) Ejus, qui prior meruit sententiam, *ut hic.* procuratoris, *l.* 32. *supr. de procuratorib.* agentis de peculio, *l.* 10. *l.* 52. *Inf. de pecul.* de legato et fideicommisso, *l.* 33. *in fin. infr. de legat.* 1. at non in tributoria, *l.* 6. *Inf. de tributoria.* si quis privilegiarius veniat. *l.* 3. *infr. quod cum eo qui in aliena.*

(16) Occupantis in sententia obtinenda melior est conditio. *l.* 10. *Inf. de peculio.* vide. *l.* 9. *infr. de verb. oblig.*

(17) Statuliber si nocuit, et ante sententiam, existente conditione manumisero eum, vel legatario dedero, liberor: quemadmodum si et ante sententiam ei fideicommissariam libertatem præstitero. *Synops. Basil. d. cap.* 13.

(18) vide *l.* 5. *infr. de verb. oblig.*

(19) Qui servum noxæ dedit, de evictione ob suum factum contingente alteri cavere debet. *d. cap.* 13. *in fin.*

(20) Cur? noxa caput sequitur.

(21) Translatio judicii plerumque fit in extraneum, qui videlicet neque heres sit universalis, neque specialis.

(22) Id est, in quondam statuliberum, nunc liberum. vide Petr. Fabr. 1. *semestr.* 13. *in fin.*

(23) Pendens libertas, esse nondum videtur: et ideo statuliber recte noxæ deditur, cum adhuc servus sit. vide *l.* 16. *l.* 25. *l.* 26. *l.* 39. *infr. de statulib.*

(24) Ex sententia rem, qualiscunque ea sit, præstari sufficit.

Dolus casu non purgatur. Bald.

16. Julianus lib. 22. Digestorum.

SI (1) heres dolo malo fecerit, ne statuliberum in potestate haberet, et propter hoc judicium sine noxæ deditione acceperit: [et] impleta conditione statutæ libertatis, condemnari debebit: sicuti (2) mortuo servo (3), condemnaretur.

De servo communi, 1. *Vel fructuario.*

17. Paulus lib. 22. ad Edictum.

SI ex duobus dominis uno sciente (4), altero ignorante, servus delinquit, si ante cum altero, qui nesciebat, actum sit, et noxæ dederit servum, iniquum (5) est, vilissimi (6) hominis deditione alterum quoque liberari. ┼ Igitur agetur et cum altero: et, si quid amplius est in damni persecutione, consequetur, computato pretio hominis noxæ dediti: ipsi tamen inter se [sic] debent pensare communi dividundo judicium, ut (si) ille, quo sciente fecit, præstiterit, non totius partem ferat, sed partem ejus, quanti servus est: sic, et si alter aliquid præstiterit, ejus partem fieri. ┼ Illud iniquum est, eum, qui jussit servum facere, consequi aliquid a socio (7), cum ex suo delicto damnum patiatur.

§. 1. Si plures, ejusdem servi nomine, noxali mecum agere velint, vel [si] unus pluribus judiciis ejusdem servi nomine agat, in quo usussfructus tuus, proprietas mea sit, officio judicis continebitur, cum eum noxæ dedero, ut etiam usumfructum actoris faciam: sed per Prætorem id consequar ego dominus proprietatis, ut aut cogat Prætor te pro æstimatione ususfructus conferre ad litis æstimationem, aut usufructu cedere, si hoc expediat: et, si ego dominus proprietatis eum servum nolui defendere (8), defensio tibi permittenda est: et, si damnatus hominem tradas, [et] adversus me tuetis (9).

18. Pomponius lib. 18. ad Sabinum.

IS, qui usumfructum in servo habet, perinde (10) cum domino habet actionem furti, atque si quilibet alius esset: sed cum eo non est, quamvis serviat ei: et ideo dominus damnatus fructuario noxæ dedens liberabitur.

De re communi. 1. *De servo, in quo ususfructus alienus est.* 2. *De servo vicario nauta.*

19. Paulus lib. 22. ad Edictum.

SI in re communi mea et tua damnum nobis dederit Titii servus, si cum eo agemus, erit noxali Aquiliæ actioni locus: ne damnatus in solidum singulis noxæ dedere cogatur. Sed potest dici, quasi unius damnum sit et una obligatio, aut (11) utrisque (12) pecuniam offerendam, aut officio judicis simul utrisque noxæ dedendum. Sed et si alterutri nostrum in solidum noxæ deditus fuerit, et ob id ab utroque dominus sit absolutus (13), recte dicitur, eum, cui noxæ deditus sit, alteri teneri communi dividundo judicio (14), ut communicet servum noxæ sibi deditum, cum ob rem communem [aliquid] ad socium pervenerit.

§. 1. Si servi, in quo ususfructus alienus est, dominus proprietatis operas conduxerit, verba efficiunt, ut cum noxæ deditione damnetur.

§. 2. Si servus tuus navem exercuerit, ejusque vicarius (15) et idem nauta in eadem nave damnum dederit, perinde in te actio danda est, ac (16) si is exercitor liber, et hic vicarius servus ejus esset, ut de peculio servi tui ad noxam dedere vicarium (17) damneris: ut tamen si servi tui jussu, vel sciente et patiente eo, damnum vicarius dederit, noxalis actio servi tui nomine esse debeat. Idemque sit etiam, si nautam facere jusserit.

De servo, qui sæpius deliquit.

20. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

QUi ex pluribus noxis, diversis temporibus experitur, ex una noxia servi dominium nactus, nullam amplius actionem habet adversus eum, qui dominus fuerat: cum actio noxalis caput sequatur. ┼ At si maluit dominus priori judicio litis æstimationem sufferre, vel eidem, vel alii ex alio maleficio agenti nihilominus tenetur (18).

Si dominus judicium recuset. 1. *De servo absente.* 2. *Edictum de eo, qui negat se habere in potestate.* 3. *Verbum* in potestate *quomodo accipitur.* 4. *Si reus jurare nolit.* 5. *De tutore, curatore, et procuratore.* 6. *Utrum post jusjurandum detur actio noxalis.*

21. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

QUoties dominus ex noxali causa convenitur, si nolit suscipere judicium, in ea causa res est, ut (19) debeat noxæ dedere eum cujus nomine judicium non suscipitur, aut, si id non faciat, judicium suscipietur (20) omnimodo (21): sed (22) non alias condemnabitur, quam si in potestate habeat (23), dolove malo fecerit (24), quominus haberet.

§. 1. Eos, quorum nomine noxali judicio agitur, etiam absentes defendi posse placuit (25): sed hoc ita demum, si proprii sint servi: nam, si alieni, præsentes esse oportet; aut si dubitetur, utrum proprii sint, an alieni. Quod ita puto accipiendum, ut, si constet, vel bona fide servire, etiam absentes possint defendi.

§. 2. Prætor ait: *Si is, in cujus potestate esse dicetur, negavit se in [sua] potestate servum habere: utrum actor*

(1) *Synops. Basil. eod. c.* 20.
(2) Dolus casu non purgatur.
(3) Post judicium acceptum, post moram. vide *l.* 26. §. 4. *infr. eod.*
(4) Ut *l.* 5. *infr. si familia furtum fecisse.* Goth. vide in hanc leg. Cujac. *l.* 22. *obs.* 36. Leonin. *emendat. lib.* 4. *cap.* 9. *num.* 6. Ans.
(5) Beneficium unius non elevat alterius delictum.
(6) *Subaud.* qui nocuit.
(7) *l.* 9. *supr. eod. l.* 46. §. *antepen. supr. de procur.*
(8) Vel e contra.
(9) Eodem modo, usufructuario non defendente servum usufructuarium, ususfructus persecutionem fructuarius amittit. *l.* 13. *supr. si ex noxal.*
(10) *l.* 17. §. 9. *infr. de injuriis.*
(11) Adde *l.* 26. *in fin. infr. de condict. indeb.*
(12) Communia, in communionem referenda.
(13) Uni socio si noxæ servum dominus dederit, ab alio socio liberatur.
(14) *l.* 8. §. 3. *infr. comm. divid.*
(15) *Vicarius servus* est quem servus ordinarius in peculio suo habet: et sic servus servi est. servus aliquis eo casu servum alium sub se habet: ejus quasi dominus est.
(16) Vicarii servi nomine tenetur ipse dominus.
(17) Vicarius est in peculio ordinarii, ideoque ex ejusdem vicarii delicto cum teneatur dominus, vicarium ipsum dedere tenetur.
(18) *l.* 1. *in fin. l.* 2. *supr. si ex noxal.*
(19) *l.* 29. *Inf. eod.*
(20) *l.* 31. *l.* 32. *infr. eod.*
(21) *Omnimodo*: hæc, inquam, particula præcisa est. Unde colligit Baldus, Reum cogi præcise litem contestari.
(22) Defensiones salvas habet, qui litem contestari cogitur: Nemo igitur litem contestari cogitur, nisi salvis defensionibus.
(23) *l.* 42. *in fin. infr. eod.*
(24) *l.* 12. *in fin. supr. eod.*
(25) Excipe casum *l.* 1. *et* 2. *Inf. de publicanis.*

volet (1), *vel dejerare* (2) *jubebo* (3), *in potestate sua non esse*, *neque se dolo malo fecisse*, *quominus esset*; *vel judicium* (4) *dabo sine noxæ deditione*.

§. 3. *In potestate* (5) sic accipere debemus, ut facultatem et potestatem exhibendi ejus habeat, cæterum, si in fuga sit, vel peregre, non (6) videbitur esse in (7) potestate (8).

§. 4. Quod si reus *jurare* nolit, similis (9) est ei, qui neque defendit absentem, neque exhibet: qui condemnantur quasi contumaces.

§. 5. Si tutor vel curator extent, ipsi jurare debent, in potestate domini non esse: si autem procurator sit, dominus ipse juret, necesse est.

§. 6. Si jusjurandum exegit actor, reusque juravit, deinde postea noxali velit actor experiri: videndum est, an exceptio jurisjurandi debeat adversus actorem dari? et Sabinus putat, non esse dandam: quasi de alia re sit juratum, hoc est, tunc non fuisse in potestate: modo vero (10), cum in potestate deprehendatur, de facto ejus posse agi. Neratius quoque dicebat, post exactum jusjurandum posse actorem, detracta noxæ deditione, experiri: si modo hoc contendat, posteaquam juratum est, cœpisse in potestate habere.

De servo deposito, *commodato*, 1. *Pignori dato*, *precario concesso*. 2. *Quid sit* habere facultatem repetendi. 3. *Si dominus fateatur*, 4. *Aut neget se habere in potestate*.

22. PAULUS lib. 18. ad Edictum.

SI servus depositus vel commodatus sit, cum domino agi potest noxali actione: ei enim servire intelligitur (11): et quod ad hoc Edictum attinet, in potestate ejus est: maxime si copiam habeat recuperandi hominis (12).

§. 1. Is, qui pignori accepit, vel qui precario (13) rogavit, non (14) tenetur noxali actione: licet enim juste possideant (15), non (16) tamen opinione (17) domini possident (18): sed hos quoque in potestate domini intelligi, si facultatem repetendi eos dominus habeat.

§. 2. Quid est *habere facultatem repetendi?* habeat (19) pecuniam, ex qua liberari potest: nam non debet cogi vendere res suas, ut solvat pecuniam, et repetat servum (20).

§. 3. Dominus, *qui servum in sua potestate esse* confitetur, aut exhibere eum debet, aut absentem defendere: quod nisi faciat, punitur (21), atque si præsentem non noxæ dederit.

§. 4. *Si negavit dominus in sua potestate esse servum*, permittit Prætor *actori arbitrium*, *utrum jurejurando id decidere* (22), *an judicium dictare sine noxæ deditione velit*: per quod vincet, si probaverit eum in potestate esse, vel dolo ejus factum, quo minus esset: qui autem non probaverit in potestate adversarii esse servum, rem amittit.

De eo qui postea cœpit habere in potestate.

23. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

SEd etsi postea (23) adversarius ejus in potestate habere cœperit servum, tenetur ex nova possessione, denegata ei exceptione.

De eo, *qui dolo desiit habere in potestate.*

24. PAULUS lib. 18. ad Edictum.

DE illo videndum, utrum adversus eum tantum, qui dolo fecit, quominus in potestate haberet, actio locum habeat noxalis (24), si ex dolo ejus acciderit, ut cesset noxalis actio, forte si servo suo fugam mandavit: an et [si] possit nihilominus cum alio agi (25): quod accidit, cum alienatus manumissusve est? Quod est verius: in quo casu electio est actoris, cum quo velit agere. ✝ Julianus autem ait de eo, qui manumisit, si paratus sit defendere se manumissus, exceptionem dandam ei, qui manumisit. Hoc et Labeo.

25. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

IDem est, et si novus dominus servi judicium patiatur.

1. *Si plures dolo desierint habere in potestate*. 2. *Si ex pluribus dominis quidam dolo desierit possidere*. 3. *Si quis servum alienum suum esse responderit*. 4. *De morte servi delinquentis*. 5. *Si quis falso negaverit se habere in potestate*. 6. *De servo ducto jussu Prætoris*.

26. PAULUS lib. 18. ad Edictum.

ELectio vero alterum liberabit (26): id enim Prætor introduxit, ne eluderetur actor: non ut etiam lu-

(1) *l.* 34. §. *ait Prætor. Inf. de jurejurand.*

(2) Id est, jurare. §. 4. §. 5. §. 6. *infr. eod. l.* 22. *in fin. Inf. eod. l. ult. supr. qui satisdare.*

(3) §. 4. *Inf. eod. l.* 22. *in fin. infr. eod.*

(4) Directum.

(5) In potestate habet, qui potest exhibere.

(6) Imo videbitur: nam ejus nomine tenetur. *l.* 27. §. 3. *supr. ad l. Aquil.*

(7) Qui in fuga sunt, vel peregre, in potestate non esse intelliguntur. *l.* 5. *in fin. infr. ad exhibendum.* Paul. 2. *sent.* 31. §. 23. ut non tam dominium servorum, quam facultas eos habendi spectetur, *l.* 1. §. *ult. infr. de peculio.* adeoque, et si per eos inhibeatur usucapio, non tamen eorum dominus furti tenebitur. *l.* 17. *in fin. infr. de furt.* Quare potestatis verbum in noxali actione, præsentis corporis copiam facultatemque significat. *l.* 215. *in fin. infr. de verb. signif.*

(8) Ad hoc solum tenebitur, ut caveat se exhibiturum, si in potestatem ejus pervenerit. *l.* 5. *in fin. infr. ad exhibendum.*

(9) Sic alibi legimus, manifestæ turpitudinis esse et confessionis, nec jurare, nec jusjurandum referre. *l.* 38. *infr. de jurejur.*

(10) vide *l.* 23. *infr. eod.*

(11) Deponendo et commodando, dominium rerum nostrarum non amittimus.

(12) Eoque casu cavere tenetur. *l.* 2. §. *ult. supr. si ex noxali. l.* 5. *in fin. Inf. ad exhibend.*

(13) Precaria possessio justa est, donec revocetur. *infr. de precario.*

(14) Tenetur tamen creditor servum defendere, aut pignus amittit.

(15) *l.* 1. §. 15. *infr. de adquirend. vel amitt. possess.*

(16) Excipe casum *l.* 101. *in fin. princ. infr. de legat.* 3.

(17) Ψυχῇ τοῦ δεσπόζοντος. *Synops. Basil.* 50. *tit.* 2. *cap.* 60. *in fin.* adde *l.* 21. *C. de furtis.*

(18) Qui pignori accepit, vel qui precario rogat, possidere quidem intelligitur, sed citra opinionem dominii. *ut hic. l.* 27. *in fin. infr. eod.*

(19) Si habeat. *Hal.* Solvendi facultatem habere non intelligitur, qui pecuniam non habet, licet plura latifundia habeat.

(20) Facultatem rei repetendæ habere intelligitur, qui pecuniam habet, non qui pecuniam ex rerum suarum distractione reparare potest: nec enim fieri posse videtur, quod incommode tantum fieri potest. *l.* 125. *in fin. infr. de verbor. signif.*

(21) Εἰς τὸ διαφέρον καταδικάζεται, damnatur in id, quod interest. *Eclog. eod. cap.* 21.

(22) vide *l.* 21. *in fin. supr. eod.* forte jusjurandum deferre, ut in *Synops. Basil. d. c.* 21. ἢ ὅρκον ἐπιφέρειν, ἢ ἐνάγειν εἰς τὸ διαφέρον, aut jusjurandum deferre, aut ad id, quod interest, agere.

(23) *l.* 21. *in fin. supr. eod.*

(24) Nam qui dolo desiit, in potestate habere intelligitur: dolus enim possessionem repræsentat. *Goth.* vox, *noxalis*, hic abundare videtur Cujacio *l.* 22. *observ. cap.* 9. S. L.

(25) Qui dolo desiit possidere, tenetur, etiamsi in alium sit regressus. *l.* 32. §. 2. *infr. eod.*

(26) *l.* 9. *supr. eod.* imo non liberabit. *l.* 13. §. 14. *supr. de heredit. petit. l.* 95. §. 9. *infr. de solut.* Goth. Quatenus eligens unum in altero liberato sibi præjudicet. vide Menoch. *de arbitr. jud. lib.* 1. *qu.* 65. *num.* 9. 10 11. Ans.

crum faceret: ideoque exceptione a sequenti summovebitur.

§. 1. His consequens est, ut si plures (1) dolo fecerint, quo minus in potestate haberent, eligere debeat actor, quem velit convenire.

§. 2. Item, si ex pluribus dominis quidam dolo malo partes suas desierint possidere, electio erit actoris, utrum directo agere velit cum eo, qui possidet, an Prætoria cum eo (2), qui desiit possidere.

§. 3. Si servum alienum alius in jure *suum esse* responderit, altero solvente, alter liberatur.

§. 4. Si is, quem desieris dolo possidere, decesserit (3) prius, quam hac actione conveniris (4), liberaris (5): quia hæc actio in locum directæ actionis succedit. Diversum dicemus, si moram feceris (6) in judicio accipiendo.

§. 5. Neque (7) heredi, neque in heredem, quod defunctus mentitus est, actio danda est: nec in ipsum quolibet tempore, nam liberum esse debet defendenti absentem servum, hujus Edicti pœnam evitare, id est, ut sine noxæ deditione conveniatur. ✝ Et ideo, si negaveris servum in tua potestate esse, postea fateri poteris: nisi si jam lis adversus te contestata est; nam tunc audiri non debebis (8), ut Labeo ait. Octavenus, ex causa etiam lite contestata tibi succurrendum: utique, si ætas tua ea sit, ut ignosci tibi debeat.

§. 6. Si absente domino ductus sit servus, vel etiam præsente, et in eadem (9) causa sit, ut in integrum restitui possit, defensio permittitur ejus nomine, qui ductus est: postulantibus enim exhiberi eum ad defendendum, indulgere Prætor debet. ✝ Idem concedendum est fructuario, vel cui pignoris nomine obligatus est, si præsens dominus defendere noluerit: ne alterius dolus aut desidia aliis noceat. Idem præstandum est in servo communi, quem alter ex dominis [præsens] noluit defendere. Sed et actori his casibus succurrendum est (10); quia placet dominii (11) adquisitione extingui actionem: jussu enim Prætoris ductus (12), in bonis fit ejus, qui duxit.

De servo pignorato, vel cujus usufructus alienus est. 1. De eo, qui servum alienum suum esse respondit.

27. Gajus lib. 6. ad Edictum provinciale.

Si noxali judicio agitur de servo, qui pignoris jure tenetur, aut de eo, cujus ususfructus alterius est, admonendi sumus, si creditor vel usufructuarius præsens defensionem suscipere noluerit (13), Proconsulem interventurum, et pignoris persecutionem, vel ususfructus actionem negaturum. Quo casu dici potest, ipso jure pignus liberari: nullum (14) enim pignus est, cujus persecutio negatur. Ususfructus autem, etiamsi persecutio [ejus] denegetur, ipso jure durat, eousque donec non utendo, constituto tempore pereat (15).

§. 1. Ex his, quæ diximus de servo, qui alicui pignoris jure obligatus est (16); deque statulibero (17), et [de eo] cujus ususfructus (18) alienus est, apparet, eum, qui alienum servum in (19) jure *suum esse* responderit, quamvis noxali judicio teneatur, non (20) tamen posse noxæ deditione ipso jure liberari: quia nullum ad actorem dominium transferre possunt, cum (21) ipsi domini non sint (22). Certe tamen, si ex ea causa traditum postea dominus vindicet, nec litis æstimationem offerat, poterit per exceptionem doli mali repelli.

De servo bona fide possesso.

28. Africanus lib. 6. Quæstionum.

Et generaliter (23) si alieni servi nomine, qui tibi (24) justam (25) servitutem serviret (26), noxali (27) tecum egerim, tuque eum mihi noxæ dederis, sive, me possidente, dominus eum vindicet, exceptione (28) doli mali, nisi litis æstimationem offerat, eum summovere possum: sive (29) ipse possideat, Publiciana mihi datur: et adversus

(1) *l.* 5. *supr. eod.*

(2) Alii legendum contendunt, *an præterea cum eo*, sed hi ignorant videlicet, ex jure honorario hanc actionem proficisci, *l. si plurium. in princ. infr. eod.* Mod.

(3) vide *l.* 45. *infr. de obligat.*

(4) vide *l.* 13. §. 3. *infr. de publicanis.*

(5) Imo condemnari debes. *l.* 16. *supr. eod.*

(6) vid. Bart. in *l. quanquam. §. Julianus. de aqua et aquæ pluv. arc.* Mora perpetuat magis actionem quam culpa. *Bald.* De mora non admittente purgationem post litem contestatam, sed perpetuante actionem, vid. Socin. *regul.* 329. Port. *cons.* 5. *num.* 39. Boer. *cons.* 22. *n.* 4. Ans.

(7) Differt in eo prætoria a civili, ut dixi *l.* 39. *infr. eod.*

(8) *l.* 25. *in fin. supr. de rei vindicat.* ratio? vide *l.* 11. *in fin. infr. de interrogation.*

(9) Id est, necessitatis, *l.* 2. *in fin. supr. si ex noxali.*

(10) Ut pristina actio restituatur. *d. l.* 2.

(11) Missus in possessionem ex secundo decreto, statim fit dominus. v. quæ scripsi ad *l.* 5. *infr. de damno infecto.*

(12) Ductio facit eum dominum, qui ducit, si dominus non defendat, *ut hic. et l.* 2. *in fin. supr. si ex noxali.* (quia pro traditione dominii cedit. *l.* 32. *eodem.*) Contra ductio non facit dominum, si bonæ fidei possessor non defendat, sed tuetur tamen eum Prætor, quasi dominum: data adversus dominum, et alium quemlibet actione Publiciana, *l.* 6. *supr. de Publiciana.* et exceptione vel replicatione doli mali.

(13) Usufructuarius servum non defendens, privatur usufructu. *l.* 3. *supr. si ex noxali.*

(14) Pignus inutile est, cujus persecutio negatur, *ut hic.* ut et cujus venditio non permissa. vide *l.* 4. *infr. de pignoratitia. l.* 9. *l.* 14. *C. de distract. pign.*

(15) vide *l.* 69. *infr. de solutionib.*

(16) *l.* 22. §. 2. *supr. eod.*

(17) *l.* 14. §. 1. *supr. eod.*

(18) *l.* 19. §. 1. *supr. eod.*

(19) *l.* 8. *infr. de interrogat.*

(20) Noxæ deditio nulla est, quæ dominium in actorem non transfert.

(21) Dominium rei transferre non potest, qui dominium rei non habet.

(22) vide *l.* 22. §. 1. *supr. eod.*

(23) Scientiam rei alienæ non esse malam fidem, vide Cujac. *tract.* 6. *ad African. et lib.* 18. *observ. cap.* 25. S. L.

(24) Noxalis Aquilia non datur adversus bonæ fidei possessorem.

(25) Justa servitute utitur, qui bona fide servo utitur: adde de justa servitute quæ scripsi ad *l.* 34. *infr. de stipul. servorum.*

(26) Hinc colligit Cujac. 18. *observ.* 25. Scientiam rei alienæ non esse malam fidem: nec malæ fidei possessorem esse, qui servum, quem scit alienum, noxæ accipit: adde et in causa damni infecti *l.* 15. §. 26. *Inf. de damn.*

(27) Noxali actione adversus bonæ fidei servi possessorem agi non posse ex eo videbatur, quod noxæ dedere non posse videatur: nulla enim noxæ deditio est, quæ dominium in actorem non transferat. Verum placet magis, ut teneatur, et qualicunque noxæ deditione fungi possit: quæ etsi bonæ fidei possessorem non liberat ipso jure, tamen eundem usum actori præbet, atque si dominus factus esset. Nam domino servum vindicante, nec offerente æstimationem litis, opponit exceptionem doli mali, *l.* 27. *in fin. supr. eod.* vel (ut *l.* 11. *supr. eod.* dicitur) officio judicis consequitur, ut indemnis maneat, ut *ibidem* dixi. Atqui videtur, noxali etiam agi non posse adversus bonæ fidei possessorem, cum servi corrupti bonæ fidei possessor non conveniatur: vide quæ scripsi ad *l.* 1. §. 1. *Inf. de serv. corrupt.* Quin ne noxali quidem omnino agi posse videtur ex *l.* 27. §. 3. *supr. ad l. Aquil.* vide quæ ibidem scripsi.

(28) *l.* 11. *supr. eod.*

(29) Noxalis servi amissa possessione, et eadem ad dominum reversa, non minus Publiciana contra dominum competit, quam contra alium, *ut hic. et l.* 5. *supr. de Publiciana.*

excipientem (1) *si dominus ejus sit* (2), utilem mihi replicationem doli mali profuturam: et secundum hæc, usu quoque me capturum, quamvis sciens alienum possideam (3): alioquin, si aliter constituatur, futurum, ut summa iniquitate bonæ fidei possessor adficiatur, si, cum ipso jure noxalis actio adversus eum competit, necessitas ei imponatur, ut litis æstimationem sufferat. † Eademque dicenda sunt et si, cum ab eo non defenderetur, jussu Prætoris eum (4) duxerim (5): quoniam isto quoque casu justam causam possidendi habeo.

De judicio noxali recusando.

29. Gajus lib. 6. ad Edictum provinciale.

NOn (6) solum autem qui in potestate non habet, recusare potest noxale judicium, verum etiam habenti in potestate liberum est (7) evitare judicium, si indefensam eam personam relinquat: sed huic necesse est, jus suum ad actorem transferre, perinde ac si damnatus esset.

An sententia noceat absentibus.

30. Idem lib. ad Edictum Prætoris urbani, titulo de damno infecto.

IN noxalibus actionibus, eorum qui bona fide absunt, jus non corrumpitur, sed reversis (8) defendendi ex bono et æquo potestas datur, si domini sint, sive aliquid in ea re jus habeant: qualis est creditor, et fructuarius (9).

Si familia furtum fecerit.

31. Paulus lib. 7. ad Plautium.

QUod ait (10) Prætor, *Cum* (11) *familia* (12) *furtum faciat, ad eum modum se actionem daturum, ut tantum actor consequatur, quantum, si liber fecisset* (13), *consequeretur*: quæritur, utrum ad pecuniæ præstationem respiciat, an etiam ad noxæ deditionem, utputa [si] ex pretiis noxæ deditorum duplum colligatur, sequentes actiones inhibeantur? Sabinus et Cassius putant, pretium quoque noxæ deditorum imputari debere: quod Pomponius probat: et est verum: nam, et si servus indefensus ductus sit, æstimatio ejus imputanda est. Certe non tantum duplationis, sed et conditionis (14) rationem habendam, Julianus putat: furti (15) faciendi tempus spectandum esse, an ejusdem familiæ sint servi: nam si hi, qui plurium dominorum erunt, unius esse postea cœperint, locus Edicto non erit.

Si servus non defendatur.

32. Callistratus lib. 2. Edicti monitorii.

IS, qui in aliena potestate est, si noxam commisisse dicatur, si non defendatur, ducitur (16): et si præsens est dominus, tradere eum, et de dolo malo promittere debet.

De eo, qui non vult defendere. De liberis, qui sunt in potestate.

33. Pomponius lib. 14. ad Sabinum.

NOxali judicio invitus nemo cogitur alium defendere (17), sed carere debet eo, quem non defendit (18), si servus est: quod si liber est, qui in potestate sit, indistincte ipsi sui defensio danda est (19).

34. Julianus lib. 4. ad Urseium [Ferocem].

QUoties enim nemo filiumfamilias ex causa delicti defendit, in eum judicium datur.

35. Ulpianus lib. 41. ad Sabinum.

ET, si condemnatus fuerit filius, judicatum facere debet (20): tenet enim condemnatio: quinimo etiam illud dicendum est, patrem quoque post condemnationem filii, duntaxat de (21) peculio (22) posse conveniri.

De eo, cui potest servus avocari.

36. Idem lib. 37. ad Edictum.

SI quis servum pignoratum, deinde a debitore subreptum, emerit a debitore, nomine ejus furti tenebitur, dominio servi adquisito: nec oberit, quod Serviana (23) potest ei homo avocari. Idemque et si a minore quis viginti quinque annis emerit, vel in fraudem creditorum sciens: hi enim, quamvis auferri eis dominium possit, interim tamen conveniendi sunt.

Si servum, qui furtum fecit, actor vel extraneus emerit.

37. Tryphoninus lib. 15. Disputationum.

SI alienus servus (24) furtum mihi fecerit, qui postea in meum dominium pervenerit, extinguitur furti actio, quæ mihi competierat, nondum in judicium deducta; nec si postea alienavero (25) eum, quem ante litem contestatam emeram, furti actio restaurabitur: quod si post litem contestatam eum redemero, condemnandus erit venditor.

---

(1) Formula exceptionis justi dominii (Cujac. tamen 6. ad Africanum putat, hic legendum esse, *si non dominus ejus sit*, ut *l. ult. supr. de Publiciana. l. 24. infr. de except. rei judicatæ*) quæ vulgo dicitur obstare agenti Publiciana, *l. penult. l. ult. supr. de Publiciana.* ut et elidi replicatione doli mali, si litis æstimatio non solvitur. vide quæ scripsi ad *l. 16. supr. de Publiciana.*

(2) Alii, *si non dominus ejus sit*, quidam etiam *si dominus ejus non sim.* quorum neutrum fieri potest: Frustra enim mihi objiceretur exceptio, quod dominus non sim, cum ego id non contendam: et agens Publiciana me dominum non esse satis fatear. *Mod.*

(3) Est igitur hic casus specialis: nec enim ordinario jure usucapit, qui sciens rem esse alienam possidet. *l. 7. §. 4. Inf. pro emptore.* diversitatis rationem eam affert Bartolus, quod in hac specie a non domino nihil fit, quod non esset ab ipso vero domino, si adesset, præstandum.

(4) Nam is juste possidet, qui autore Prætore possidet. *l. 11. infr. de acquir. vel amitt. possess.*

(5) Id enim justa de causa impetrare potest. *l. 32. infr. eod. 2. in fin. supr. si ex noxali.*

(6) Noxali judicio experiri non cogitur, qui servum non habet in potestate. Quid si habet, sed jus suum actori cessit? idem *Synops. Basil. eod. c. 25.*

(7) Quia nemo invitus noxali judicio alium defendere cogitur. *33. infr. eod.*

(8) *l. 26. §. ult. supr. eod.*

(9) Creditor et fructuarius jus in re habent.

(10) In edicto suo. *tit. de l. Aquil.*

(11) Si familia furtum fecit, neque eam noxæ dedere voluero, tantum præsto, quantum si unus homo liber furtum fecisset, hoc est, duplum, et rei pretium. *Synops. Basil. eod. cap. 27.*

(12) Omnis, scilicet alicujus.

(13) vide *l. 1. in fin. Inf. si familia furtum fecisse dic.*

(14) *l. 2. infr. si familia.*

(15) Sed et furti. *Hal.*

(16) *l. 21. l. 27. in fin. supr. eod.*

(17) *l. 29. supr. eod. l. 156. infr. de regal. jur.* et arbitrari, vide tamen *l. 32. §. 1. et sequent. supr. de recept. qui arbitr.* et esse procurator. vide tamen *l. 8. §. ult. et l. 9. et seq. supr. de procuratorib.* et socius. vide *l. ult. C. comm. divid.*

(18) *l. 17. in fin. supr. eod. l. 3. supr. si ex noxali.*

(19) *l. 34. infr. eod. §. ult. Inst. eod.* neque noxæ deditur, atque ita actio furti directe datur in filiumfamilias a patre non defensum.

(20) De castrensi, vel quasi peculio, forte consentiente patre, Accursius *hic.* adde Socin. *reg.* 358.

(21) Filio condemnato, executio fit in ejus peculium. *l. 3. §. idem scribit. 11. infr. de peculio.* potest tamen filius eo casu peculio cedere. *l. penult. C. qui bon. ced.*

(22) Profectitio. *l. 3. §. 12. infr. de peculio.*

(23) Hypothecaria. *§. 7. Inst. de act.*

(24) *§. 6. vers. unde si alienus. Inst. eod.* Goth. Exceptio superveniens post litem contestatam nihil operatur in hoc judicio. vide Gabriel. *comm. conclus. lib. 2. tit. de except.* Ans.

(25) *d. §. 6. vers. ideoque. l. 18. in fin. infr. de furtis.*

De servo habito pro derelicto. 2. Si quis nummos ex re sibi a servo subtracta redactos ei excusserit. 3. Si servus creditoris nummos sibi solutos interceperit.

38. Ulpianus lib. 37. ad Edictum.

Quemadmodum, si alii vendidisset: parvi enim refert, cui vendiderit, adversario, an alii: suaque culpa litis æstimationem sublaturum (1), qui vendendo, noxæ deditionem sibi ademit.

§. 1. Julianus autem lib. XXII. Digestorum scribit, si servum pro derelicto (2) habeam, qui tibi furtum fecerat, liberari me: quia statim (3) meus esse desinit, ne ejus nomine, qui sine domino sit, furti sit actio.

§. 2. Si servus meus rem tuam subtraxerit, et vendiderit, tuque nummos, quos ex pretio habebat, ei excusseris (4), locus erit furti actioni ultro citroque: nam et tu adversus me furti ages noxali servi nomine, et ego adversus te nummorum nomine.

§. 3. Sed et si servo creditoris mei solverim nummos, ut is eos domino suo det, æque locus erit furti actioni, si is nummos acceptos interceperit (5).

Si omnes domini dolo desierint habere in potestate. 1. An reus satisdare debeat. 2. Si dominus dolo desiit habere in potestate. 3. Si post judicium acceptum cum domino servus ductus sit. 4. De morte servi.

39. Julianus lib. 9. Digestorum.

Si plurium servum furtum fecerit, et omnes dolo fecerint (6), quo minus eum in potestate haberent, subsequi debet Prætor juris civilis actione (7), et judicium (8) honorarium, quod ex hac causa pollicetur, in eum [dare], quem actor elegerit (9): neque enim amplius præstare actori debet, quam ut detracta noxæ deditione agere possit cum eo: cum noxali judicio experiri potuisset, si servus exhiberetur.

§. 1. Qui alienum servum, *suum esse* fatetur, quamvis noxali actione obligetur, nihilo minus, causa cognita, satisdare (10) debet. Qui autem pro servo convenitur, satisdatione onerandus non est: non enim offert se defensioni alieni servi.

§. 2. Si quis dicet dominum dolo fecisse, quo minus in potestate ejus servus esset, ille autem contendat (11), eum servum ab alio defendi cum satisdatione, doli mali exceptioni locus erit.

§. 3. Sed et si post judicium acceptum cum domino servus apparuerit, et quia non defendebatur (12), ductus sit, exceptione doli mali posita (13) dominus absolvetur.

§. 4. Sed [et] mortuo servo (14), antequam judicium accipiatur, omnino hac actione non tenebitur dominus.

Si servus legatus ante aditam hereditatem furatus sit.

40. Idem lib. 22. Digestorum.

Si servus legatus, ante aditam hereditatem, rem heredis futuri subtraxerit, poterit is cum legatario, si legatum agnoverit, furti agere: sed, si idem servus hereditariam rem subtraxerit, furti actio cessabit: quia (15) hujusmodi rerum furtum non fit: ad exhibendum autem actio competit.

De servo communi.

41. Idem. lib. 2. ad Urseium Ferocem.

Cum servus communis (16) alteri dominorum damnum injuria (17) dedit, idcirco legis Aquiliæ actio non est (18), quia, si extraneo damnum dedisset, cum altero in solidum lege Aquilia agi posset: sicuti cum servus communis furtum fecerit, cum altero (19) domino furti agi non potest, sed communi dividundo [agi potest].

Si ad libertatem proclamaverit is, cujus nomine noxaliter agebatur. 1. De judicio accepto pro servo mortuo. 2. Quando, quibus, et adversus quos actio noxalis competit.

42. Ulpianus lib. 37. ad Edictum.

Si ad libertatem proclamaverit (20) is, cujus nomine noxale judicium susceptum (21) est, sustineri (22) debet judicium, quoad de statu ejus judicetur (23): et [sic] si quidem servus fuerit pronunciatus, noxale judicium exercebitur: si liber (24), inutile videbitur.

§. 1. Si quis pro servo mortuo, ignorans eum desessi

---

(1) Alias: *æstimationem subiturum*, quod placet Russardo, aut certe, *æstimationem subiturus est.* Nam venditor vendendo non tollit, inquit, sed subit litis æstimationem. Charondas vero nihil mutat, sed Florentinam lectionem ex interpretatione τῶν βασιλικῶν defendi posse confirmat. *Mod.*

(2) *l.* 1. *l.* 2. *l. ult. infr. pro derelicto. l.* 36. *infr. de stipulat. servorum.*

(3) Pro derelicto rem habens, rei dominium statim amittit, unde notat Baldus paria esse tradere possessionem, et rem vacuam dimittere.

(4) *l.* 27. §. 21. *supr. ad l. Aquil. l.* 52. §. *si quis de manu.* 13. *Inf. de furtis.* §. 11. *Inst. de oblig. quæ ex delicto.*

(5) vide *l.* 7. *C. de furt.*

(6) Alii: *et omnes domini dolo fecerint*: sed hoc supernumerarie et superforanie adjectum est ab aliquo glossographo. *Mod.*

(7) *Al. actionem*; id est, noxalem. Noxalis enim est civilis, *ut hic*. et directa, *l.* 26. §. 2. §. 4. *supr. eod.* hæc, quæ sequitur, prætoria et honoraria. Noxalis datur heredi et in heredem, *l.* 42. §. 2. *infr. eod. l.* 1. *in fin. Sup. si quadrupes.* hæc non, *l.* 26. §. 1. §. 5 *supr. eod.*

(8) De quo dixi *l.* 24. *l.* 26. §. 2. §. 4. *supr. eod.*

(9) *l.* 5. *supr. eod.* Goth. Quatenus pœna ab uno correorum soluta alios liberet, tradit Public. *ad Cons. Arvern. tit.* 28. *art.* 8. Ans.

(10) *Satisdare judicatum solvi* debet, qui servum alienum defendit

(11) vide *l.* 24. *in fin. supr. eod.*

(12) Est enim liberum domino non defendere, *l.* 29. *supr. eod.*

(13) *Opposita.*

(14) *l.* 15. *in fin. infr. de interrogat.*

(15) Quia hereditariæ rei furtum non fit, nisi pignori data sit aut commodata, aut cujus ususfructus est alienatus. *l.* 68. 69. 70 *infr. de furtis.*

(16) vide Cujac. *lib.* 17. *observ.* 15. Ans.

(17) Vel furtum fecit. *Basil.*

(18) vide *l.* 27. §. 1. *supr. ad leg. Aquil. l.* 16. *in fin. infr. familiæ erciscund.*

(19) *l.* 61. *infr. de furtis.*

(20) Vide in hanc leg. Joann. Robert. *lib.* 1. *sent. cap.* 12. Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 567. Ans.

(21) Et sic post litem contestatam: ante sententiam tamen.

(22) Judicium liberale, præjudiciale est aliis judiciis et futuris et inceptis.

(23) Fieri enim potest, ut liber pronuncietur. *l.* 14. *infr. de interrogat.*

(24) *l.*23. 24. *supr. eod. l.*13. *in fin. Infr. de interrogat. l.* 21 *in fin. C. de furtis.*

se, noxale judicium acceperit, absolvi debet: quia desiit verum esse, propter eum dare oportere.

§. 2. Hæ (1) actiones perpetuæ sunt (2), locumque habebunt tamdiu, quamdiu (3) servi dedendi facultatem habemus. † Nec tantum nobis, verumetiam successoribus nostris competunt. † Item adversus successores: sed (4) non quasi in successores, sed jure dominii. Proinde et, si servus ad alium pervenisse proponatur, jure dominii noxali judicio novus dominus convenietur.

Ubi servus defendi aut exhiberi debet. Si dominus defendere nolit.

43. Pomponius lib. 8. Epistolarum.

Servi, quorum noxa caput sequitur, ibi (5) defendendi sunt, ubi (6) deliquisse arguentur: itaque servos dominus eodem loco exhibere debet, ubi vim intulisse dicentur: et carere (7) omnium dominio potest (8), si eos non defendat.

(1) Noxales civiles, non prætoriæ, ut dixi *l.* 26. §. 5. *l.* 39. *supr. eod.*

(2) Imitantur naturam earum actionum, ex quibus proficiscuntur: ergo si perpetuæ sunt, ut furti manifesti actio, §. 1. *Inst. de perp. et tempor. action.* noxales quoque perpetuæ sunt; si annales, ut rapinæ, actio in triplum, §. 1. *Inst. vi bon. rap.* annales quoque sunt. ad hanc leg. vid. Jo. Robert. *lib.* 1. *sentent. jur. c.* 12. Menoch. *de arbitr. jud. c.* 567. Mod.

(3) *l.* 7. *supr. eod.*

(4) Noxales actiones heredibus et in heredes competunt, non ut in heredes, sed ut in dominos: unde post alienationem novus quoque dominus convenitur. *Synopsis Basilic. eod. c.* 38.

(5) Ubi servi deliquerunt, ibi exhiberi et defendi debent.

(6) *l.* 1. *l.* 2. *C. ubi de criminibus.*

(7) Πάντων στερεῖται, *omnes amittit. Synops. Basil. d. c.* 38. Fuerit igitur hac lege, τὸ *potest* idem, quod *debet.*

(8) *Potest*, pro debet.

LIBER DECIMUS.

TIT. I.

FINIUM (1) REGUNDORUM.

Qualis sit hæc actio.

1. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

FInium regundorum (2) actio in personam (3) est, licet (4) pro vindicatione rei (5) est (6).

Ad quæ prædia pertinet. 1. De adjudicatione.

2. ULPIANUS lib. 19. ad Edictum.

HÆc (7) actio pertinet ad prædia rustica (8), quamvis ædificia interveniant: neque enim multum interest, arbores quis in confinio an ædificium ponat (9).

§. 1. Judici finium regundorum permittitur, ut, ubi non possit dirimere fines, adjudicatione (10) controversiam dirimat: et si forte, amovendæ veteris obscuritatis gratia, per aliam regionem fines dirigere judex velit, potest hoc facere per adjudicationem, et (11) condemnationem.

3. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

QUo casu opus est, ut ex alterutrius prædio alii adjudicandum sit: quo nomine is, cui adjudicatur, [invicem pro eo, quod ei adjudicatur,] certa pecunia condemnandus est.

1. *De eo, quod interest.* 2. *De fructibus.* 3. *De eo, qui judici non paret.* 4. *De terminis dejectis vel exaratis.* 5. *Si alter fundus duorum, alter trium sit.* 6. *De his, qui communem fundum habent.* 7. *Si ex duobus sociis alter vicinum fundum habeat.* 8. *Inter quot fundos hæc actio locum habet.* 9. *De agris vectigalibus, fructuariis, pigneratis.* 10. *De prædiis urbanis et rusticis.* 11. *Si via publica, vel flumen, L. 6. vel rivus interveniat.*

4. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

SEd et loci (12) unius controversia in partes scindi adjudicationibus potest, prout cujusque dominium in eo loco judex compererit.

§. 1. In judicio finium regundorum etiam ejus ratio fit, quod interest (13). Quid enim, si quis aliquam utilitatem ex eo loco percepit, quem vicini esse appareat? inique damnatio eo nomine fiet. Sed et si mensor ab altero solo conductus (14) sit, condemnatio erit facienda ejus, qui non conduxit, in partem mercedis.

§. 2. Post litem autem contestatam (15) etiam fructus venient (16) in hoc judicio: nam et culpa et dolus exinde præstantur: sed ante judicium percepti non omnimodo hoc in judicium venient: aut bona fide percepit, et lucrari eum oportet, si eos consumpsit: aut mala fide, et condici oportet.

§. 3. Sed et si quis judici non pareat in succidenda arbore, vel ædificio in fine posito deponendo, parteve ejus, condemnabitur (17).

§. 4. Si dicantur termini dejecti (18) vel exarati (19), judex, qui de crimine cognoscit, etiam de (20) finibus cognoscere potest.

§. 5. Si alter fundus duorum, alter trium sit, potest Judex uni parti adjudicare locum, de quo quæritur, licet plures dominos habeat: quoniam magis fundo, quam personis (21) adjudicari fines intelliguntur: hic autem, cum fit adjudicatio pluribus, unusquisque portionem habebit, quam in fundo habet, et pro indiviso.

§. 6. Qui (22) communem fundum habent, inter se non condemnantur; neque enim inter ipsos accipi videtur judicium (23).

(1) *Lib.* 3. *Cod.* 39. et §. 6. *Inst. de officio judicis. Synops. Basil.* 58. περὶ ὅρων. *tit.* 9. 1. Paul. *sent.* 16. vide Siculum Flaccum, Frontonem, et Aggenum Urbicum, *et in universum, omnes autores finium regundorum.*

(2) De materia finium regundorum vid. Leonin. *emend. lib.*2. c. 8. Et huc spectat quodammodo actio de termino moto, quæ criminalis potest esse, quum contineat pœnam corporalem. *l.* 2. *infr. de term. mot. l.* 1. *C. de accus.* Et hæc quidem actio finium regundorum actionem termini moti tollit, et vice versa, *l.* 4. §. 4. *h. t.* alterutro tamen judicio pendente, æquum est, alterum ad finem usque prioris differri. *l.* 4. *Inf. de publ. judic. l. un. C. quando civ. act. præjud. crimin.* Diss. Hotoman. *ad* §. 5. *Inst. de furt.* Ans.

(3) Id est, mixta est in rem, et personam. *Bart. Fulgos.* Quinimo magis est in rem, quam in personam. *l.* 29. *Inf. comm. dividundo. l. furiosus.* 46. *Inf. de obligat.* ubi dixi.

(4) Hoc est, judicium finium regundorum προσωπικόν ἐστι, *personale est*, licet rei vindicationem contineat. *Synops. Basil. eod.c.*1.

(5) Id est, hæc actio mixtam causam obtinet. *l.* 10. *infr. eod.* §. 20. *Inst. de actionib.*

(6) Et fructuum. adde *d. l.* 10.

(7) *d. c.* 1.

(8) Et cur, vide *l.* 4. §. 10. *infr. eod.*

(9) Ædificio enim posito actio finium regundorum utilis competit, tametsi directam deneget Paulus *l. sed et loci.* §. *ult. infr. eod.* ad §. *proximum autem* vid. Cujacium *lib.* 10. *observ.* c. 2. Mod.

(10) Adjudicatio in mixtis judiciis fit officio judicis. §. 6. *Inst. de officio judicis.*

(11) Adjudicatio et condemnatio uti fieri debeat, mox *l.* 3. *infr.* exponit.

(12) v. *l.* 5. *C. eod.*

(13) Id est, utilitatis perceptæ, ut *Inf. eod.* quæ interesse dici potest. Baldus, *arg. l.* 4. §. 1. *supr. si servitus vindicetur.*

(14) Impropric tamen dicitur conduci. *l.* 1. *infr. si mensor fals.*

(15) Adde *l.* 8. §. 6. *infr. de precario.* Goth. Fructus tam naturales quam industriales, *l.* 7. §. *non solum. infr. solut. matrimon. l.* 75. *supr. de rei vind. l.* 48. *infr. de adquir. rer. dom. l. in pecudum. infr. de usur.* Ans.

(16) *l. pen. infr. tit. prox.*

(17) Hinc colligit Bartolus, quod ubicunque quis non paret judici, ei juramentum in litem deferatur.

(18) vid. Constant. Land. *enarrat. in tit. de just. et jur. c.* 24. Mod.

(19) *Turbantur fines*, si terminus exaretur, vel dejiciatur, *ut hic.* succidatur, aut in iis ædificium ponatur, §. 3. *supr. eod. Confunduntur*, fluminis irruptione, *l.* 8. *infr. eod.* varietate successionum, et arbitrio possessorum. *l.* 11. *infr. eod.* In eum etiam, qui terminum movet, extra ordinem animadvertitur. *l.* 1. *C. de accusat.* vid. *l.* 3. *infr. de termino moto.*

(20) Judex maleficiorum, potest cognoscere etiam civiliter. *Bart.* si ita res incidat. *Zas.* incidenter cognitio permittitur interdum, quæ non permitteretur directo.

(21) Hinc Quintus Fab. Labeo, arbiter Nolanis et Neapolitanis datus, malitiose intermedium locum Romanis adjudicavit. Cic. 1. *offic.*

(22) Sabini verba hæc videntur esse: quibus mox subjicitur interpretatio Pomponii *in* §. 7.

(23) Imo accipi potest. *l.*27. *supr. de servitut. præd. urban.*

§. 7. Si communem fundum ego et tu habemus, et vicinum fundum (1) ego solus, an finium regundorum judicium accipere possumus? Et scribit Pomponius, non posse [nos accipere]: quia ego et socius meus in hac actione adversarii esse non possumus: sed unius loco habemur. Idem Pomponius, ne utile quidem judicium dandum dicit, cum possit, qui proprium habeat, vel communem vel proprium fundum alienare, et sic experiri.

§. 8. Non solum autem inter duos fundos, verumetiam inter tres pluresve fundos accipi judicium finium regundorum potest: utputa, singuli plurium fundorum confines sunt, trium forte, vel quatuor.

§. 9. Finium regundorum actio et (2) in agris vectigalibus (3), et inter eos, qui usumfructum habent (4), vel fructuarium et dominum proprietatis vicini fundi, et inter eos, qui jure pignoris possident, competere potest.

§. 10. Hoc judicium locum habet in confinio prædiorum rusticorum (5): urbanorum, displicuit: neque enim confines (6) hi, sed magis vicini dicuntur, et ea communibus parietibus plerunque disterminantur: et ideo etsi (7) in agris ædificia juncta sint, locus huic actioni non erit: et in urbe hortorum latitudo contingere potest, ut etiam finium regundorum agi possit.

§. 11. Sive (8) via (9) publica intervenit, confinium non intelligitur (10): et ideo finium (11) regundorum agi non (12) potest (13):

5. IDEM lib. 15. ad Sabinum.

QUia magis in confinio meo via publica, vel flumen sit, quam ager vicini.

6. IDEM lib. 23. ad Edictum.

SEd, si rivus privatus intervenit, finium regundorum agi potest.

De suo loco cuique tribuendo.

7. MODESTINUS lib. 10. Pandectarum.

DE modo agrorum (14) arbitri (15) dantur: et is, qui majorem locum in territorio habere dicitur (16), cæteris, qui minorem locum possident, integrum locum adsignare compellitur (17). Idque ita rescriptum est.

1. De mensoribus. De officio judicis.

8. ULPIANUS lib. 6. Opinionum.

SI (18) irruptione fluminis fines agri confudit (19) inundatio, ideoque usurpandi quibusdam loca, in quibus jus non habent, occasionem præstat: Præses provinciæ *alieno eos abstinere* (20), *et domino suum restitui, terminosque per mensorem declarari* jubet.

§. 1. Ad officium de finibus cognoscentis pertinet, mensores mittere, et per eos dirimere (21) ipsam finium quæstionem, ut æquum est, si ita res exigit, oculisque (22) suis subjectis locis.

Si socii communi dividundo egerint, aut alienaverint fundum.

9. JULIANUS lib. 8. Digestorum.

JUdicium finium regundorum manet, quamvis socii communi dividundo egerint, vel alienaverint fundum.

De judiciis duplicibus.

10. IDEM lib. 51. Digestorum.

JUdicium communi dividundo, familiæ erciscundæ, finium regundorum, tale est, ut in eo singulæ personæ duplex (23) jus habeant: agentis, et ejus, quo cum agitur.

De veteribus monumentis, et census autoritate.

11. PAPINIANUS lib. 2. Responsorum.

IN (24) finalibus quæstionibus vetera (25) monumenta, census (26) autoritas ante litem inchoatam ordinati sequenda est: modo si non varietate (27) successionum, et (28) arbitrio possessorum, fines, additis vel detractis agris, postea permutatos probetur (29).

Qui termini sunt observandi.

12. PAULUS lib. 3. Responsorum.

EOs terminos, quantum ad dominii quæstionem pertinet, observari oportere (30) fundorum, quos demonstravit (31) is (32), qui utriusque prædii dominus fuit, cum alterum eorum venderet: Non (33) enim termini, qui singulos fundos separabant (34); observari debent, sed demon-

(1) Proprium.

(2) Agrorum alii vectigales, alii fructuarii, alii proprii, alii pignori possidentur.

(3) *l. 5. in fin. infr. arborum furtim. ut supr. si ager vectigalis.*

(4) Imo, illi non habent. *d. l.* 5. §. *pen.*

(5) *l. 2. supr. eod.*

(6) Confines et vicini distinguuntur: *Vicini*, in urbanis: *confines*, in rusticis prædiis dicuntur.

(7) Forte legat quis, *ut si*: et post *ita*, pro *et*, hoc sensu, finium regundorum actio in agris et prædiis rusticis proprie locum habet, non in urbe. Imo in urbe: Nam ut hæc actio interdum locum non habet in prædiis rusticis, puta in ædificiis urbanis in agro positis: ita in urbe, si de hortis urbanis quæretur, hæc actio locum habebit. Sed nil mutandum, ut alibi docebo.

(8) Confinium impeditur, si flumen, rivus, vel via publica intercedit, *ut hic.* et *l.* 5. *infr. eod.* secus si rivus privatus.

(9) Si vero flumen vel via. *Hal.* recte. Nam mox in *l.* 6. *infr. eod.* sequitur, Sed si rivus.

(10) Regiones tamen et provinciæ ita dividi plerumque solent.

(11) Quo igitur jure? officio judicis.

(12) Etsi plus occupet de via, quam oporteat.

(13) Directa, sed utili forte, quia periculum talis viæ ad nos pertinet. *l.* 14. *in fin. supr. quemadmodum servit.*

(14) Adsignatorum scilicet, quorum certus modus formis et ære continetur.

(15) Tres scil. agrimensores. *l.* 3. *C. h. t.* vide Cujac. 5. *observ.* 21. *in fin.*

(16) Quam ære continetur.

(17) Controversia scilic. modi revocata ad æs, sive publicam formam; quæ vicinos obligat inter se. vide Cujac. 10. *observ.* 2.

(18) Si fines inundatio confuderit, per præsidem provinciæ mensore dato demonstrantur. Nam judicis est mensorem dare: Ita Synopsis Basilic. *eod. cap.* 8. ubi confundit ἄρχοντα καὶ δικαστὴν, Præsidem et judicem. Verum judicem sumit pro eo, cujus officium est de finibus cognoscere. §. 1. *infr. eod.*

(19) vide *l.* 4. §. 4. *supr. eodem.*

(20) Et suo contentos esse. *l.* 4. *C. eod.*

(21) vide *l.* 44. *supr. de recept. qui arbitr.*

(22) *l.* 3. *C. h. t.*

(23) Mixtam inde habere naturam dicuntur. *l.* 1. *supr. eod.* §. 20. *Inst. de actionibus. l.* 37. *in fin. infr. de obligat.*

(24) In finalibus quæstionibus censum sequimur: nisi probetur a possessoribus, immutationem in agris per adjectionem vel detractionem factam esse. *Synops. Basilic. eod. c.* 11. Goth. Intellectum hujus leg. vid. apud Leonin. *Emendat. lib.* 2. *c.* 8. *n.* 5. Edmund. Meriil. *lib.* 1. *observ. cap.* 17. Ans.

(25) *l.* 6. *C. de religiosis.*

(26) vide *l.* 4. *infr. de censibus.*

(27) *l.* 2. *C. h. t.*

(28) vide *l.* 4. §. 4. *supr. eod. l.* 2. *C. eod.*

(29) Ex terminis finium testimonia sumuntur. Cujac. apud Paulum *hoc tit.*

(30) Inter venditorem, et emptorem, ac ejus successores.

(31) *Sub.* venditor.

(32) Testis inter duos emptores venditor admitti potest, cum parem in utrumque affectionem et obligationem habeat.

(33) Id est, hoc casu non veteres termini, sed novi, et qui nove demonstrati sunt a venditore, sunt sequendi.

(34) Olim scilicet.

*

stratio adfinium (1) novos (2) fines inter fundos constituere (3).

De lege Solonis.

13. Gajus lib. 4. ad Legem duodecim Tabularum.

SCiendum (4) est, in actione finium regundorum illud (5) observandum esse, Quod ad exemplum quodammodo ejus legis scriptum est, quam Athenis Solon dicitur tulisse: Nam illic ita est, Εάν τις αἱμασιάν (6) παρ' ἀλλοτρίῳ χωρίῳ ὀρυγῆ, τὸν ὅρον μὴ παραβαίνειν· ἐάν τειχίον (7), πόδα ἀπολείπειν· ἐάν δὲ οἴκημα, δύο (8) πόδας· ἐάν δὲ τάφον ἢ βόθρον ὀρύττῃ, ὅσον τὸ βάθος ᾖ, τοσοῦτον ἀπολείπειν· ἐάν δὲ φρέαρ, ὀργυιάν (9). ἐλαίαν δὲ, καὶ συκὴν, ἐννέα (10) πόδας ἀπὸ τοῦ ἀλλοτρίου φυτεύειν· τὰ δ' ἄλλα (11) δένδρα πέντε (12) πόδας, id est, *Si quis sepem ad alienum prædium fixerit, infoderitque, terminum ne excedito: Si maceriam, pedem relinquito: Si vero domum, pedes duos: Si sepulchrum (13) aut scrobem foderit, quantum profunditatis habuerint, tantum spatii relinquito: Si puteum, passus latitudinem: At vero oleam, aut ficum, ab alieno ad novem pedes plantato: cæteras arbores, ad pedes quinque.*

TIT. II.
FAMILIÆ (14) ERCISCUNDÆ.

Origo et Ratio hujus actionis. 1. *De eo, qui partem suam possidet, vel non: et de eo, qui negatur esse coheres.*

1. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

HÆc actio proficiscitur a (15) *Lege duodecim* (16) *tabularum* (17). Namque coheredibus volentibus (18) a communione discedere, necessarium videbatur (19) aliquam actionem constitui, qua inter eos res hereditariæ distribuerentur.

§. 1. Quæ quidem actio nihilominus ei quoque ipso jure competit, qui suam partem non possidet (20): sed si is, qui possidet, neget eum sibi coheredem esse, potest eum excludere per hanc exceptionem (21), *si in ea re qua de agitur, præjudicium hereditati non fiat:* Quod si possideat eam partem, licet negetur esse coheres, non nocet talis exceptio: quo fit, ut eo casu ipse Judex, apud quem hoc judicium agitur, cognoscat, an coheres sit: nisi enim coheres sit, neque adjudicari quicquam ei oportet neque adversarius ei condemnandus est (22).

Quæ hereditas hoc judicio dividitur. 1. *De quarta ex constitutione divi Pii.* 2. *De peculio castrensi.* 3. *De actore et reo.* 5. *De creditis et debitis.*

2. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

PEr (23) familiæ erciscundæ actionem dividitur hereditas, sive ex testamento, sive ab intestato, sive ex lege duodecim tabularum, sive ex aliqua (24) lege deferatur hereditas, vel ex Senatusconsulto, vel etiam (25) Constitutione. Et generaliter eorum dumtaxat dividi hereditas potest, quorum peti potest [hereditas].

§. 1. Si (26) quarta ad aliquem ex constitutione D. Pii (27) adrogatum deferatur (28), quia hic (29) neque heres, neque bonorum possessor sit, utile (30) erit familiæ erciscundæ judicium necessarium.

§. 2. Item si filiifamilias militis peculium sit, fortius de-

(1) Vide Festum *in Adfines.*

(2) Quæ novos fines inter fundos constituit. *Halo.* Sensus est autem, in contractu emptionis et venditionis simplex demonstratio finium vim pacti habet, et constituit novos fines etiam contra antiquum modum: constat enim, in traditionibus quodcunque pactum valere. *l.* 48. *supr. de pact.* et nostra destinatione fundos augeri et minui. *l.* 24. §. *pen. infr. de legat.* 1. vide Zas. 2. *intell.* 4.

(3) Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ *debet.* Interim vide *l.* 5. *C. h. t. l.* 12. *C. de ædific. priv.* Alciat. 1. *Parerg.* 18. *et* 2. *disp.* 6. Cujac. 10. *observ.* 2. Cicer. 1. *de legibus.*

(4) Lex hæc 13. longe et emendatius et auctius reperitur in Basilic. Ecl. quam in ullis Exemplaribus extet, teste Leunclavio; præter quem vid. Alciat. *lib.* 1. *parerg. cap.* 18. *lib.* 2. *dispunct.* c. 6. et ad *L. quinque pedum. C. fin. regund.* Crinit. *de quinque pedibus.* Mod.

(5) Quod leg. 12. Tabularum continetur: cujus interpretationi Gajus hæc subjicit. *Goth.* Adde pro explicatione hujus l. Vall. *de reb. dub. tract.* 8. *num.* 12. et Tholosan. *Syntag. lib.* 4. *cap.* 7. *n.* 18. S. L.

(6) *Alias* δημόσιον τόπον, ἢ ὁδὸν, ἢ πηγὴν. locum publicum, aut viam, aut fontem. 2. Harm. 4. §. 101.

(7) τοῖχον, murum. *Harmenop.*

(8) ἕξ, *sex. Harm.*

(9) Addit Harmenopul. εἰ μήπω φρέαρ προϋπάρχει τοῦ γείτονος, καὶ διὰ τοῦ καινοῦ ἔργου βλάπτεται. id est, si needum antea vicini eo loco puteus erat, neque novo lædatur opere.

(10) Cur novem, cum in aliis quinque pedes tantum requirantur? Nempe quod radices hæ agant longius: neque sit omnibus earum innocens vicinia: sed et alimentum eripiant, et halitum præstent aliquibus infestum. Plutarchus *in Solone.*

(11) Quid alvearia? Idem Solon constituit, ut ab alieno pedibus 300. ponerentur. Plutarchus *illo loco.* quod spatium sane maximum est.

(12) Ita Plutarchus, ita Harmenopulus: Quidam legunt δύο. vide Alciatum *tractatu de quinque pedum præscriptione.* Hotom. 5. *obs.* 3.

(13) vide *Novellam Leonis* 71.

(14) *L.* 3. *Cod.* 36. Paul. 1. *sent.* 18. *et* §. 4. *Inst. de oblig. ex quasi contract.* §. 4. *Instit. de officio judicis.* Goth. Rectius legi voluit Salmas. in Solon. *familiæ ercti ciscundæ*· quod *erctum* significet patrimonium, *citum*, divisum, quasi dicas, familiæ, et reliquorum bonorum quæ *Herciti* nomine comprehendebantur, dividundorum. Atque ita in 12. tab. scriptum fuisse putat; quod *herctum*, sive *erctum*, antiquitus fuerit idem quod patrimonium, *citum*, divisum, et *cisco* pro *cio*, *ciscunda*, pro *ciunda*, dividenda. vid. etiam Grot. *flor. spars. hic.* S. L.

(15) v. *l.* 2. *infr. eod.*

(16) Dixi ad leg. 12. Tab. *tit. familiæ erciscund.*

(17) Ut et hereditates ex iisdem deferantur. *l.* 1. *supr. de pet. hered.*

(18) Ut antea non nascatur hæc actio, quam cum velint dividere. An etiam post 30. annos audietur socius dividere volens? Martinus, Placentinus et Zasius ajunt: alii negant, *arg. l.* 1. §. 1. *C. de annal. except.* Priorum sententia videtur verior, quia nemo invitus in communione, et societate detinetur. vide *l. ultim. C. communi divid.* Nec societatis in æternum coitio est. *l.* 70. *infr. pro socio.* Deinde, cum pactum id non possit efficere, ergo nec tempus.

(19) Quia communio discordiam parit. *l.* 26. *supr. de servit. præd. urban. l.* 77. §. 20. *infr. de leg.* 2. *l. fin. C. comm. dividund.*

(20) *l.* 25. §. 2. *infr. eod.*

(21) Nota exceptionem, qua quis negatur esse heres, *ut hic.* et socius: adde *l.* 16. *l.* 18. *Inf. de exception.*

(22) Quamvis autem non sit hoc judicium, nisi inter coheredes, ad impediendam tamen repetitionem sufficiet, quod quis se putet condemnatum. *l.* 36. *Inf. eod.*

(23) Omnis hereditas, quæ peti potest per familiæ erciscundæ judicium, dividitur. *Synops. Basilic.* 35. *ex lib.* 42. *tit.* 3. *c.* 2.

(24) *Alia qua.*

(25) vide *l.* 1. *supr. eod. l.* 3. *in fin. supr. de petit. hered.*

(26) *Dict. c.* 2. εἰ τὸ τρίτον τῆς οὐσίας, id est, si tertia bonorum pars. sic Græci apud Leunclavium.

(27) Alii legunt, *si quarta ex Constitutione Divi Pii, arrogatum ad aliquem deferatur:* quod ut concinnius, etiam viris doctis probari video: nam arrogatio, inquiunt, ex constitut. D. Pii non est profecta, sed ex ea delata est arrogatis quarta. *Mod.*

(28) *Ut l.* 22. *supr. de adopt. l.* 8. §. *antepen. supr. de inoffic.*

(29) Adrogatus ab adrogatore quartam ex constitutione D. Pii consequutus, neque heres est, neque bonorum possessor.

(30) Utile judicium familiæ erciscundæ datur ei, qui neque heres, neque bonorum possessor, veluti ei, qui quartam tantum ex lege aliqua sibi debitam petit.

fendi potest, hereditatem effectam (1) per Constitutiones: et ideo hoc judicio locus erit.

§. 3. In familiæ erciscundæ judicio unusquisque heredum, et rei et actoris partes sustinet (2).

§. 4. Dubitandum autem non est, quin familiæ erciscundæ judicium et inter (3) pauciores heredes ex pluribus accipi possit (4).

§. 5. In hoc judicium, etsi *Nomina* non veniunt (5), tamen si stipulationes interpositæ fuerint de divisione eorum, ut stetur ei, et [ut] alter alteri mandet actiones, procuratoremque eum in suam rem faciat, stabitur divisioni.

3. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

PLane ad officium Judicis nonnunquam pertinet, ut debita et credita singulis pro solido (6), aliis alia adtribuat: quia sæpe et solutio et exactio partium non minima incommoda habet (7). Nec tamen scilicet hæc adtributio illud efficit, ut quis solus totum debeat, vel totum alicui soli debeatur: sed ut sive agendum sit, partim (8) suo, partim procuratorio nomine agat (9), sive cum eo agatur, partim suo, partim procuratorio nomine conveniatur. Nam licet libera potestas [esse] maneat creditoribus cum singulis experiundi, tamen et his libera potestas est, suo loco substituendi eos, in quos onera actionis officio Judicis translata sunt.

De venenis, *et libris improbatæ lectionis*. 2. *De injustis lucris*. 3. *De tabulis testamenti*.

4. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

CÆteræ itaque res præter nomina (10) veniunt in hoc judicium. Sin autem nomen uni ex heredibus legatum sit, judicio familiæ erciscundæ hoc heres consequitur.

§. 1. *Mala medicamenta* et *venena* (11) veniunt quidem in judicium, sed Judex omnino interponere se in his non debet: Boni (12) enim et innocentis viri officio eum fungi oportet: Tantundem debebit facere [et] in *libris* (13) *improbatæ lectionis* (Magicis forte, vel [his] similibus); hæc enim omnia protinus corrumpenda sunt.

§. 2. Sed et si quid ex peculatu (14), vel ex sacrilegio adquisitum erit, vel vi, aut latrocinio, aut adgressura (15), hoc non dividetur.

§. 3. Sed et *tabulas testamenti* debebit aut apud eum, qui ex majore (16) parte heres est, jubere manere, aut in æde deponi. Nam et Labeo scribit vendita hereditate tabulas testamenti descriptas deponi oportere: heredem enim exemplum debere dare, tabulas vero authenticas ipsum retinere (17), aut in æde (18) deponere.

De cautionibus hereditariis.

5. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

SI quæ sunt *cautiones* (19) *hereditariæ*, eas Judex (20) curare debet, ut apud eum maneant, qui (21) majore ex parte heres sit: cæteri (22) descriptum et recognitum (23) faciant, cautione interposita, *Ut*, *cum res exegerit*, *ipsæ* (24) *exhibeantur*. † Si omnes iisdem ex partibus heredes sint, nec inter eos conveniat, apud quem potius esse debeant, sortiri (25) eos oportet: aut ex consensu vel suffragio eligendus est amicus, apud quem deponantur: vel in æde sacra (26) deponi debent.

6. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

NAm ad licitationem (27) rem deducere, ut, qui licitatione vicit, hic habeat instrumenta hereditaria, non placet (28) neque mihi, neque Pomponio.

An victoria heredis prosit coheredi.

7. Venulejus lib. 7. Stipulationum.

SI heres unus (29), cum sub conditione adjectum coheredem, aut apud hostes adjectum [eo] haberet, dixerit *se heredem esse*, et actione expertus vicerit, deinde conditio heredis extiterit, vel postliminio redierit, an victoriæ commodum debeat cum eo communicari (30)? nam indubi-

(1) Peculium castrense (mortuo milite filiofamilias) post aditionem scripti heredis obtinet. *l.* 18. *infr. de stipulat. servor.*

(2) vide *l.* 44. §. 4. *infr. eod.*

(3) vide *l.* 43. *Infr. eod.*

(4) Quod tamen absentibus et ad divisionem non vocatis nullum creat præjudicium. *l.* 17. *C. eod. l.* 44. §. 2. *infr. eod.* Ans.

(5) vide *l.* 25. §. 1. *infr. eod.*

(6) v. *l.* 11. *in fin. supr. de jurisdict.*

(7) *l.* 22. §. 1. *infr. eod. l.* 8. §. 9. *Sup. de transact. l.* 7. *infr. commun. divid. l.* 17. §. *penultim. infr. commodat. l.* 3. *infr. de aliment.*

(8) In eodem libello potest quis agere partim suo nomine, partim alieno. vide *l.* 9. *C. si certum petatur.*

(9) Uno libello agi potest, partim nomine proprio, partim jure cesso. *Baldus.*

(10) vide *l.* 25. §. 1. *infr. eod.*

(11) Venena mala dixit; quædam enim bona dicuntur. *l.* 236. *infr. de verb. significat.*

(12) Judex, bonus et innocens vir esse debet.

(13) vide quæ notavi ad *l.* 6. *C. de hæreticis.* vide et *Acta Apostolorum*, *cap.* 19. Paul. 5. *sent.* 21. §. 4. *ibid. tit.* 23. §. 12. Livium 29. dixi quædam ad Ciceronem 3. *de officiis.* adde eundem *libro de universitate*, qua parte colligitur veteribus fuisse periculosum de natura deorum dicere adversus vulgi opinionem.

(14) Quid si ex usura? dividendum erit. Est enim in hereditate et dominio heredum. *Malumbr. Bald.*

(15) Aut falso: hoc non dividitur: quia ejus heredibus eripitur. *l.* 26. *infr. ad l. Corn. de fals.*

(16) vide *l.* 5. *infr. eod.*

(17) Heres majori ex parte, cautiones hereditarias (δικαιώματα τῆς κληρονομίας appellant Græci, hoc est, instrumenta hereditatis, *Synopsis eodem c.* 5.) retinet, et cæteris dat exempla (Græci ἴσον, Galli dicerent, *autant*) ut cum res exegerit, etiam principales (Græce αὐθεντικὰ) exhibeat. Quid si æquis partibus heredes sint, neque inter eos conveniat, apud quem sint tabulæ? sortiri eos oportet, aut ex consensu, vel suffragio apud amicum, aut in æde sacra deponuntur, *hac l.* adde quæ scripsi *ad l. ult. Infr. de fide instrumentorum. et C. de edendo.*

(18) Vendita *hereditate* tabulæ testamenti authenticæ apud heredem manere debent. *Bald.* Quid si *nomen* sit venditum? idem dici potest. Bald. *argum. l.* 43. *in princ. infr. de pignor. act.* vide tamen *l.* 2. *in fin. supr. eod.* Sed Lucius 9. *Placitor.* 1. senatusconsultum Parisiense omnino contrarium refert, moderatum tamen ea parte, *l.* 5. *infr. eod.* in qua de cautione agitur exhibendi authentici, si res exegerit.

(19) Idem in testamenti scriptura. *l.* 4. *in fin. supr. eod.* vid. *l.* 6. *infr. de fide instr.* Goth. Ad hanc leg. vid. Leonin. *emend. l.* 4. *c.* 2. *num.* 1. Ans.

(20) Potest etiam id fieri heredum consensu, *in fin. infr. eod.* et jure legati. *l.* 8. *infr. eod.*

(21) vide *in fin. infr. eod. h. t.*

(22) *Cæteris descriptum, et recognitum faciat. Halo.* id est, det coheredibus exemplum testamenti, et cautionum hereditariarum, authentica apud se retineat, *dict. l.* 4. *supr. eod.*

(23) Descriptio et recognitio instrumenti fidem facit, si diem, quantitatem, et causam continet, *l. ult. Infr. de probat. Authent. si quis in aliquo. C. de edendo.*

(24) Id est, authenticæ. *l.* 8. *Inf. eod. l.* 43. *Inf. de pign. act. l.* 48. *in fine. l.* 52. *Inf. de act. empt. l.* 15. *infr. de rebus autorit. judic.* vide *l.* 24. *C. de fideicommiss.*

(25) Sorte quæ dirimi possunt, vide quæ notavi *ad l. ultim. in princ. C. commun. de legat.*

(26) De depositione in æde vide *l.* 4. *in fin. supr. eod.* vide *l.* 1. §. 36. *vers. sed etsi. in fin. infr. depositi. l.* 19. *C. de usuris.* Ciceronem 5. *ad Atticum. ultimo.*

(27) ὑπερθεματισμὸν, *Synopsis Basilic. dict. c.* 5. *in fin.*

(28) Licitationes enim sunt odiosæ. Zas. *hic n.* 29.

(29) Vid. Leonin. *Emendat. lib.* 2. *cap.* 15. *num.* 1. Ans

(30) Sic est, *arg. l.* 19. *supr. de noxal.* id est, communicabitur.

tate judicati actio ei in solidum competit: Et electionem coheredi dandam, [id est] aut communicandam eam, aut experiundi faciendam potestatem huic, qui post victoriam coheredis effectus sit heres, aut reversus sit in civitatem. ✝ Idemque observandum, si postea natus sit posthumus: non enim his personis silentium (1) imputari potest, cum ad hereditatem post victoriam coheredis pervenerint (2).

De rationibus heredi vel servo actori prælegatis. 1. *De columbis. De apibus.* 2. *De pecore a bestia erepto.*

8. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

POmponius scribit, si uni ex heredibus prælegatæ (3) fuerint *rationes*, non prius ei tradendas, quam coheredes descripserint. Nam et si servus actor (inquit) fuerit legatus, non alias eum tradendum, quam rationes reddiderit. Nos videbimus, numquid et cautio sit interponenda: *ut quoties desideratæ fuerint rationes, vel actor prælegatus, copia eorum fiat*: plerumque enim authenticæ (4) rationes sunt necessariæ actori (5) ad instruenda (6) ea, quæ postea emergunt, ad notitiam ejus spectantia? Et necessarium est, cautionem ab eo super hoc coheredibus præstari: Idem [Pomponius].

§. 1. Pomponius ait, *columbas* (7), quæ emitti solent de columbario, venire in familiæ erciscundæ judicium: cum nostræ sint tamdiu, quamdiu (8) consuetudinem (9) habeant ad nos revertendi: Quare si quis eas adprehendisset, furti nobis competit actio. ✝ Idem et in *apibus* dicitur (10): quia in patrimonio nostro computantur.

§. 2. Sed et si quid e pecoribus nostris *a bestia ereptum* sit, venire in familiæ erciscundæ judicium putat, si feram evaserit: nam magis esse, ut non desinat nostrum esse, inquit, quod (11) a lupo eripitur, vel alia bestia, tamdiu, quamdiu ab eo fuerit consumptum.

De rebus usucaptis ab heredibus.

9. Paulus lib. 23. ad Edictum.

VEniunt in hoc judicium res, quas heredes usuceperunt (12), cum defuncto traditæ essent: Hæ quoque res, quæ heredibus traditæ sunt, cum defunctus emisset: *De prædiis nostris, vel vectigalibus, vel superficiariis. De rebus bona fide possessis.*

10. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

ITem *prædia*, quæ nostri patrimonii sunt: sed et vectigalia, vel (13) superficiaria (14). Nec minus hæ quoque res, quas *alienas* defunctus bona fide possidet.

De partu.

11. Paulus lib. 23. ad Edictum.

PArtum quoque editum et post aditam hereditatem:

1. *De rebus datis servo hereditario.* 2. *De re sub conditione legata. De statulibero.*

12. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

ET post litem contestatam, Sabinus scribit in familiæ erciscundæ judicium venire, et adjudicari posse.

§. 1. Idem erit et si servis hereditariis ab extraneo aliquid datum sit.

§. 2. *Res, quæ sub conditione legata est*, interim heredum est (15): et ideo venit in familiæ erciscundæ judicium, et adjudicari potest: cum sua scilicet causa (16), ut existente conditione eximatur ab eo, cui adjudicata est, aut deficiente conditione ad eos revertatur, a quibus relicta est. ✝ Idem et in statulibero (17) dicitur: qui interim (18) est heredum: existente autem conditione ad libertatem perveniat.

De alienationibus post judicium acceptum.

13. Papinianus lib. 7. Quæstionum.

ALienationes enim post (19) judicium acceptum interdictæ sunt, duntaxat voluntariæ (20): non quæ vetustiorem causam, et originem juris habent necessariam.

De re usucapta. 1. *De usufructu.*

14. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

SEd et si usucapio fuerit cœpta ab eo, qui heres non erat (21) ante litem contestatam, et postea impleta fuerit, rem de judicio subducit.

§. 1. Ususfructus (22) an in judicium deducatur, quæ-

(1) Et solutio facta ab herede scripto. *l.* 3. *infr. de condict. indeb.*

(2) Heredi, qui sub conditione scriptus erit, aut apud hostes fuerit, item posthumo silentium imputari non debet, si ad hereditatem post victoriam coheredis pervenerit, vel agnascendo heres apparuerit.

(3) Rationes, cautiones, tabulæ hereditariæ authenticæ, apud unum heredum, non tantum sortitione, aut consensu coheredum, aut quia ex majori parte heres est, *l.* 4. 5. *supr. eod.* sed et si prælegatæ ei sint, remanent, *ut hic.*

(4) vide *l.* 5. *in verb. ipsæ exhibeantur. supr eod.* de authenticis instrumentis vide *l. fin. infr. testament. quemadmod. aper. l.* 3. *C. de divers. rescript.*

(5) *Actor servus*, qui actum domini gerit, de quo *l.* 82. *infr. de cond. et demonstr. l. ult. Sup. de off. præsid.* vid. Cujac. 3. *observ.* 33.

(6) vide *l.* 1. *infr. de fide instrumentorum.*

(7) *Columbas* ex alieno columbario evolantes etiam in nostro fundo capere non possumus: furtum enim ea ratione committitur, et furti actio nascitur, *ut hic*: adde Cæpollam *tract. de serv. urbanor. prædior. c. de columbario.* 77.

(8) *l.* 5. §. 5. *versic. cervos. infr. de adquir. rerum dom.*

(9) Consuetudo hæc, alibi *animus* dicitur, et λογισμὸς et διάνοια. §. 15. *Inst. et ibi* Theoph. *de rerum divis.*

(10) Imo, non idem dicitur, nec enim apes nostræ amplius censentur, cum in conspectu non sunt, et earum difficilis est persecutio: item ab alio alveo includi possunt. *l.* 5. §. 2. 3. 4. *infr. de adquir. rer. dom.*

(11) Lupus quod nobis eripit, tamdiu nostrum manet, quamdiu ab eo consumptum non est. *l.* 44. *infr. de adqu. rerum dom.*

(12) Quod coheres ante judicium familiæ ex re hereditaria usucapit, non sibi tantum, sed etiam coheredibus usucapit, *ut hic.* at heres scriptus, quod pro emptore ex re hereditaria usucepit, heredi ab intestato non usucapit, sed sibi. *l.* 19. §. 1. *Sup. de petit. hereditatis.*

(13) Hinc colligi potest, Vectigalia et superficiaria prædia, proprie non esse in nostro patrimonio.

(14) *Superficiei* nomine in rem actio de superficie datur. *l.* 1. §. 6. *infr. de superfic.*

(15) *l.* 66. *Sup. de rei vindicat. l.* 1. §. 4. *infr. de SC. Silan.* vide *l.* 4. *supr. si ususfructus petatur. l.* 11. *in fin. supr. quemadmod. servitut.*

(16) Res transit cum suo onere, suaque conditione, licet adjudicetur, et publicetur. vide *l.* 23. §. 2. *supr. de servit. præd. rusticor.*

(17) Quis sit, vide *l.* 1. *infr. de statuliber.*

(18) vide *l.* 45. §. 2. *infr. de fideic. libert.* Item dicitur statuliberam, quidquid pepererit, servum parere, et partum heredis fieri. *l.* 16. *infr. de statuliber. l.* 26. §. 5. *infr. de fideic. libertat. l.* 3. *C. de fideic. libertat.* adde *l.* 13. *infr. de pignoribus.*

(19) vide *l.* 1. *C. comm dividund.*

(20) Alienatio, quæ alias probibetur, si ex necessitate fiat, recipitur: Nam et necessitatis causa etiam venditiones excusat, vid. *l.* 49. *Inf. eod.* Quare etsi lite pendente res voluntarie alienari non possunt, necessario tamen possunt. Unde vitium litigiosi non pertinet ad alienationem necessariam. Baldus, Zas. *hic*, *n.* 30. adde *l.* 5. *supr. de petit. heredit.* et sic intellige *l.* 1. *in fin. C. commun. divid.*

(21) Puta a genero defuncti: idque dotis causa. *l. ult. infr. pro dot.*

(22) Adde *l.* 15. *l.* 16. *Inf. eod.* id est, ususfructus inter coheredes aut adjudicatur uni aut alterna fruitione communicatur. Zas. *hic*, *num.* 16. adde *l.* 7. §. 10. *infr. tit. prox.* idem in usu. *arg. l.* 10. §. 1. *infr. tit. proxim.*

ritur: utputa si, deducto usufructu, fundus fuit ab heredibus legatus.

15. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

VEl si servo hereditario ususfructus legatus sit? nec enim a personis discedere sine interitu sui potest:

1. *Si alii fundus, alii ususfructus adjudicetur.* 2. *De tempore adjudicationi ususfructus adjecto.* 3. *De eo, quod amnis fundo illuit.* 4. *De dolo et culpa coheredis.* 5. *De rationibus deletis a coherede.* 6. *Si servus hereditarius rem propriam heredum unius surripuerit.*

16. ULPIANUS lib. 19. ad Edictum.

ET puto officio Judicis contineri, ut, si volent heredes a communione ususfructus discedere, morem eis gerat cautionibus interpositis (1).

§. 1. Julianus ait, si alii fundum (2), alii usumfructum fundi Judex adjudicaverit, non (3) communicari usumfructum.

§. 2. Ususfructus et ex certo tempore et usque ad certum tempus, alternis (4) annis adjudicari (5) potest.

§. 3. Id quod amnis fundo (6) post litem contestatam illuit (7), æque venit in hoc judicium.

§. 4. Sed et si dolo vel culpa quid in usumfructum ab uno ex heredibus factum sit, hoc quoque in judicium venire, Pomponius ait. Nam [et] omnia, quæ quis in hereditate dolo aut culpa fecerit, in judicium familiæ erciscundæ veniunt: sic tamen, si quasi heres fecerit. Et ideo, si vivo testatore unus ex heredibus pecuniam sustulerit, in familiæ erciscundæ judicium ea non (8) venit: quia tunc nondum heres erat (9): ubi autem quasi (10) heres fecit, etsi aliam præterea quis actionem habeat, tamen teneri eum familiæ erciscundæ judicio, Julianus scribit.

§. 5. Denique ait, si unus ex heredibus rationes hereditarias deleverit, [vel interleverit], teneri quidem lege Aquilia (11), quasi corruperit: non minus autem etiam familiæ erciscundæ judicio.

§. 6. Item si servus hereditarius propriam rem heredum unius subripuerit, Ofilius ait, esse familiæ erciscundæ actionem, et communi dividundo, furtique actionem (12) cessare; Quare, agentem familiæ erciscundæ judicio consecuturum, ut aut ei servus adjudicetur, aut litis æstimatio in (13) simplum offeratur.

De damno dato a coherede.

17. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

DAmno commisso ab uno herede, conveniens est dicere, simpli (14) habendam æstimationem in familiæ erciscundæ judicio.

Si optetur servus, qui tabulas hereditarias corrupisse dicitur. 1. *De quæstione. De morte testatoris, vel uxoris, vel liberorum ejus.* 2. *De his, quæ testator jussit.* 3. *De usuris sumptuum a coherede factorum.* 4. *De eo, quod creditoribus,* 6. *Aut legatariis solvendum est.* 7. *De debito soluto, ne pignus veneat.*

18. ULPIANUS lib. 19. ad Edictum.

HIs consequenter Julianus ait: Si ex pluribus heredibus uni servus sit generaliter per optionem legatus, et heredes Stichum tabulas hereditarias interlevisse dicant, vel corrupisse, et propter hoc renunciaverint, *ne optaretur servus*, deinde optatus vindicetur; poterunt, si eis vindicetur, doli mali exceptione uti (15), et de servo quæstionem habere.

§. 1. Sed an in familiæ erciscundæ judicium de morte testatoris, vel de morte uxoris liberorumque suorum habebunt quæstionem heredes, quæritur? Et rectissime Pomponius ait, hæc ad divisionem rerum hereditariarum non pertinere (16).

§. 2. Idem quærit, si quis testamento caverit, *ut* (17) *servus exportandus veneat*, officio familiæ erciscundæ Judicis contineri, ut voluntas defuncti non (18) intercidat. Sed et, cum *monumentum* jussit testator *fieri*, familiæ erciscundæ agent (19), ut fiat. Idem tamen tentat, quia heredum interest, quos jus monumenti sequitur, præscriptis (20) verbis posse eos experiri, ut monumentum fiat.

§. 3. Sumptuum (21), quos unus ex heredibus bona fide fecerit, usuras quoque consequi potest a coherede, ex die moræ, secundum rescriptum Imperatorum Severi et Antonini.

§. 4. Celsus etiam illud eleganter adjicit, coheredem, etsi non solvit, habere familiæ erciscundæ judicium, ut (22) cogatur coheres solvere: cum alias non sit liberaturus rem creditor, nisi in solidum ei satisfiat.

§. 5. Si filiusfamilias patri heres pro parte extitisset, et a creditoribus peculiaribus conveniretur, [cum] paratus sit solvere id omne, quod debetur, per doli exceptio-

(1) Qualiter fruantur. *l.* 13. §. 3. *supr. de usufr.*

(2) *l.* 6. §. *antepen. infr. tit. prox.*

(3) Atqui amittente usumfructum legatario, jure adcrescendi ususfructus proprietario adcrescit. *l.* 3. §. 2. *supr. de usufructu adcrescendo.* est igitur inter fructuarium, et proprietarium quædam communicatio.

(4) *l.* 4. *in fin. supr. de usufructu. l. unica.* §. *penult. supr. quando dies ususfructus. l.* 13. *infr. de usu et usufr. legato.* vel divisis regionibus. *l.* 7. §. 10. *infr. tit. proxim.*

(5) Potest enim eo modo constitui. *l.* 6. §. 1. *supr. de usufructu et quemadmodum.*

(6) Idem est in pignore. vide *l.* 16. *infr. de pignoribus.*

(7) *Alluvio* auget hereditatis partes. *Goth.* Hæc est lectio Florentina a Charonda retenta. Russard. autem, quia alia exempla referunt *alluit*, mutabat hoc in *attulit*, ut *l. adeo.* §. *præterea. infr. de adquir. rer. dom. et* §. *præterea. Inst. de rer. div.* Mod.

(8) Imo venit. *l.* 25. §. 19. *infr. eod.* Goth. Solv. quod ibi mortuo testatore ante aditam hereditatem, ut in *l.* 49. *in fin. infr. eod.* S. L.

(9) Nec enim hereditas est viventis. *l.* 1. *infr. de heredit. vel action. vendit. l.* 1. *infr. pro herede.*

(10) Oportet enim eum gessisse tanquam heredem. *l.* 44. §. 3. *l.* 49. *in fin. infr. eod.*

(11) *l.* 42. *supr. ad l. Aquil.*

(12) Et Aquiliæ. *l.* 41. *supr. de noxalibus.*

(13) vid. quæ notavi ad *l.* 61. *infr. de furtis.*

(14) Alias, *conveniens esse dicetur*, ut lubet: quod autem ait simpli habendam æstimationem, verum est, quoties fam. ercisc. jud. agitur. nam si lege Aquilia agatur, duplum consequetur actor. quo pertinet lex, *item veniunt.* §. *cum prædiximus. supr. de petit. heredit.* Mod.

(15) Legatarius servum dolo malo vindicat, cui, antequam eum servum optaret, heredes denunciarunt tabulas hereditarias ab eo deletas vel corruptas esse: hinc sequitur, frustra servum optari a legatario, si justam causam contra denunciandi heredes habuerint.

(16) Puto id innui, jus vindicandæ necis defuncti, uni heredum non attribui vel assignari, sed omnibus heredibus ex æquo id onus incumbere. *l.* 1. *C. de his, quibus ut indignis.*

(17) Adde *l.* 5. *C. h. t.*

(18) Nisi iram mutaverit. *l.* 5. *C. eod.*

(19) Invicem: ab extraneo non possunt cogi, nisi a Pontificibus vel Prætore, *l.* 50. *in fin. supr. de heredit. petit.* vide quæ notavi *ad l.* 42. *in fin. infr. de legat.* 3.

(20) Censetur enim esse inter testatorem, et heredem gravatum, contractus innominatus, *do, ut facias.* Zas. *hic*, *n.* 33.

(21) vide *l.* 18. *in fin. C. eod.*

(22) *l.* 20. §. 3. *l.* 44. §. 7. *infr. eod.*

nem (1) consequetur a creditoribus mandari sibi actiones (2): sed etiam familiæ erciscundæ judicium cum coheredibus habet (3).

§. 6. Cum unus ex heredibus (4) legatum exsolvit ei, qui missus fuerat in possessionem legatorum servandorum causa, putat Papinianus, et verum est, familiæ erciscundæ judicium ei competere adversus coheredes: quia non aliàs discederet legatarius [a] possessione, quam vice pignoris erat consecutus, quam si (5) totum [ei] legatum fuisset exsolutum.

§. 7. Sed et si quis Titio debitum solverit (6), ne pignus veniret, Neratius scribit, familiæ erciscundæ judicio eum posse experiri.

De eo, quod heres percepit, aut stipulatus est.

19. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

ITem ex diverso similiter prospicere Judex debet, ut quod unus ex heredibus ex re hereditaria percepit (7), stipulatusve est, non (8) ad ejus solius lucrum pertineat. Quæ ita scilicet consequetur Judex, si aut reputationes inter eos fecerit, aut [si] curaverit cautiones interponi, quibus inter eos communicentur commoda et incommoda (9).

De dotis collatione. 1. *De filiofamil. obligato.* 2. *De dote præcipienda.* 3. *De divisione facta a patre.* 4. *Si semel hoc judicio actum fuerit.* 5. *De onere uni ex heredibus injuncto.* 6. *De reliquatione filiifam.* 7. *De impensis a filio factis in honorem suscipiendum.* 8. *De onere dotis solvendæ uni ex heredibus injuncto.* 9. *De eo, quod statuliber uni ex heredibus dedit.*

20. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

SI filia nupta, quæ dotem conferre debuit (10), per errorem coheredum ita cavit (11): *ut, quod a marito recuperasset* (12), *pro partibus hereditariis, solveret*: nihilominus arbitrum familiæ erciscundæ sic arbitraturum Papinianus scribit, ut etiam si constante matrimonio ipsa diem suum obierit (13), conferatur dos: nam imperitia (inquit) coheredum, jurisdictionis (14) formam mutare non potuit.

§. 1. Si (15) filiusfamilias jussu patris obligatus sit, debebit hoc (16) debitum præcipere.

† Sed et si (17) in rem patris vertit, idem placet; et si (18) de peculio, peculium præcipiet: et ita Imperator noster rescripsit.

§. 2. Hoc amplius, filiusfamilias heres institutus dotem (19) uxoris suæ præcipiet (20): nec immerito, quia ipse (21) onera matrimonii sustinet: Integram igitur dotem præcipiet et cavebit (22), *defensum iri coheredes, qui ex stipulatu possunt conveniri* (23). Idem, [et] si alius dotem dedit, et stipulatus est. Nec solum uxoris suæ dotem, sed (24) etiam filii sui uxoris: quasi hoc quoque matrimonii onus ad ipsum spectet: quia filii onera et nurus ipse adgnoscere necesse habet. Præcipere autem non solum patri datam dotem filium oportere, verum etiam ipsi filio Marcellus scribit: sed filio datam tamdiu, quamdiu peculium patitur, vel in rem patris versum sit.

§. 3. Si pater in (25) filios, sine scriptura, bona divisit (26), et onera æris alieni pro modo possessionum distribuit, non videri simplicem donationem, sed potius supremi judicii divisionem Papinianus ait. Plane inquit, si creditores eos pro portionibus hereditariis conveniant, et unus placita detrectet (27), posse cum eo (28) præscriptis verbis agi, quasi certa lege permutationem fecerint, scilicet, si omnes res divisæ sint.

§. 4. Familiæ erciscundæ judicium amplius, quam semel (29) agi non potest: nisi causa cognita (30): Quod si quædam res indivisæ (31) relictæ sunt, communi dividundo de his agi potest.

§. 5. Papinianus ait: Si uni ex heredibus onus æris alieni injungitur citra speciem legati, officio Judicis familiæ erciscundæ cognoscentis suscipere eum id oportere: sed non ultra dodrantem portionis suæ, ut quadrantem (32) illibatum habeat, indemnes igitur coheredes suos præstare cavebit.

§. 6. Idem scribit, [et] si filius in muneribus publicis,

(1) Eadem doli exceptione uti potest adversus coheredes hoc judicio agentes, partem sumptuum solvere detrectantes. *l.* 39. *infr. eod.*

(2) vid. *l.* 95. §. *antepen. infr. de solut.*

(3) vid. *l.* 38. *in pr. vers. idque maxime. infr. de condict. indebiti.*

(4) vid. Molin. *in Labyrinth. de divid. et individ. p.* 2. *n.* 328. Mod.

(5) Licet Prætoriæ stipulationes omnes sint dividuæ, ita ut heredes ex eis tantummodo in partem teneantur. vid. *l.* 2. *in fin. infr. de prætoriis stipulat.* In prætorio tamen pignore tuendo et redimendo, totum exsolvi debebit: alias heres non liberabitur, *ut hic.*

(6) Missus in possessionem ex secundo decreto, non potest cogi pignus omittere, nisi ei solvatur. *l.* 11. *ibid.* Bart. §. 1. *infr. de pignorat.*

(7) §. 4. *vers. eo quoque. Inst. de offic. judicis.*

(8) Aliud sentire videtur Cicero in *oratione pro Roscio Comœdo, in fin.*

(9) *l.* 47. *Inf. eod.* Goth. Idem *l.* 22. *h. t.* Adde *l.* 8. 9. 10. 11. 12. *h. t.* Item res quas defunctus pignori habuit. *l.* 29. *h. t.* Adde *l. pen. eod.* Idem ea quæ vel dolo vel culpa coheredis amissa vel deteriora reddita sunt. *l.* 25. §. *non tantum. l.* 16. §. 4. *h. t.* nomina autem in hoc judicium non veniunt. *l.* 4. *h. t. l.* 51. *in fin. eod.* Ans.

(10) Si filia vult succedere patri ab intestato, vel ex testamento, dotem conferre debet: nisi pater expressim designaverit se nolle, collationem ab ea fieri. *Novell.* 18. *c.* 6.

(11) Dixi ad *l.* 5. *C. de collat.*

(12) Ipsa scil. et sic nullam in cautione coheredum ejus mentionem fecit.

(13) Alias constante matrimonio dos vel ab ipsa uxore peti non potest. *l.* 5. *C. de collationibus.*

(14) De dote scilicet, quæ talis est, ut dotem conferat filia, vel minus accipiat. *d. l.* 5. *Accursius.*

(15) Hereditatis judicio filiusfamilias præcipit id, in quod jussu patris obligatus est, sed et id quod in rem patris vertit, *ut hic.* ut et dotem uxoris. §. 2. *infr. eod.*

(16) Cur ita? vide *l.* 18. *in fin. C. eod.*

(17) ϗ ἐὰν δανεισάμενος εἰς πρᾶγμα τοῦ πατρὸς δαπανήσῃ, id est, sed et si fœneratus in rem patris verterit, *Synopsis Basil. eod. c.* 17.

(18) vide *l.* 13. *C. eod.*

(19) *l.* 2. *C. eod.*

(20) Hoc est, ante capiet, præcipui jure capiet.

(21) vide *l.* 65. *in fin. infr. pro socio.*

(22) *l.* 25. §. 13. *infr. eod.*

(23) *Subaudi* de dote reddenda, ut *in Synops. Basil.*

(24) vide *l.* 85. *infr. ad l Falcidiam.*

(25) Al. *inter*: Sed *in* rectum est, ut et *l.* 39. §. *ult.*

(26) Adde *l.* 33. *l.* 39. *in fin. infr. eod. l. ultim. C. eod.* Goth. Num revocetur divisio paterna inter liberos facta, vid. Fachin. *lib.* 6. *controv. c.* 69. Ans.

(27) *l.* 18. §. 4. *supr. eod.*

(28) vide *l.* 69. §. 2. *infr. de legat.* 1.

(29) Et ideo arbiter familiæ erciscundæ plus, quam semel dari non poterit. Paul. 1. *sent.* 18. sed petitio hereditatis plurifariam ac pluries institui potest. Ferrar. *in forma libelli* 15.

(30) *Ut in l.* 35. *Sup. de pactis.*

(31) vide *l.* 1. *C. h. t.*

(32) Lege Falcidia quadrans illibatus apud heredem remanere debet. vide Cujac. *Paratitlo. infr. de legat.* 1.

in quibus pater ei consentit, reliquatus (1) est, et pro parte heres scriptus est, hoc quoque debere præcipere (2), quia et hoc patris æs alienum fuit (3). Sed si qua munera post mortem patris suscepit, ab his heredes patris soluti sunt (4).

§. 7. Neratius autem respondit, eum, qui plures filios haberet, unum ex filiis ἀγωνοθεσίαν, id est, *constituendi designandique certaminis munus*, suscepturum professum esse: et prius, quam honore fungeretur, mortuum esse omnibus filiis heredibus institutis: et *quæsitum* esse, an is filius, quod in eam rem impendisset, familiæ erciscundæ (5) consequatur? [eique] *respondisse*, nulla actione id em (6) consequi posse. Quod merito displicet. Debet itaque hoc in familiæ erciscundæ judicium venire (7).

§. 8. Item Papinianus scribit, si maritus alterum ex heredibus onus dotis solvendæ, quæ in stipulationem venit, suscipere jussit: et mulier adversus utrumque dirigat dotis petitionem, coheredem esse defendendum (8) ab eo, qui suscipere onus jussus est: Sed legata, quæ ab utroque pro dote data electa dote retinentur, in compendio coheredis [esse], qui debito levatur, non oportet (9): videlicet ut coheres, qui onus æris alieni suscepit, officio judicis legatum consequatur. Et verum est hoc, nisi aliud testator edixit.

§. 9. Idem scribit: quod uni ex coheredibus statuliber conditionis implendæ nomine dedit de peculio (10), in hoc judicium non venire, nec communicari debere.

21. Paulus lib. 23. ad Edictum.

IDem et in communi dividundo.

De thesauro effosso. 1. *De adjudicatione.* 3. *Et servitutibus imponendis.* 4. *De rebus, et præstationibus.* 5. *De re, quæ est apud hostes.*

22. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

ITem Labeo scribit, si unus heredum thesaurum (11) relictum a testatore effodit, familiæ erciscundæ judicio eum teneri (12), etsi cum extraneo conscio partitus sit.

§. 1. Familiæ erciscundæ Judex [ita] potest pluribus eandem rem adjudicare, si aut (13) pluribus fuerit unius rei præceptio relicta (ubi etiam necessitatem facere Pomponius scribit, ut pluribus adjudicetur) vel si certam partem unicuique coheredum adsignet: sed potest (14) etiam licitatione (15) admissa uni rem adjudicare.

§. 2. Sed et regionibus divisum fundum posse adjudicare secundum divisionem, nemo dubitaverit.

§. 3. Sed etiam, cum adjudicat, poterit imponere aliquam servitutem (16), ut alium alii servum faciat ex iis, quos adjudicat: sed si pure alii adjudicaverit fundum, alium adjudicando, amplius servitutem imponere non poterit.

§. 4. Familiæ erciscundæ judicium ex duobus constat, id est rebus, atque præstationibus, quæ sunt personales actiones (17).

§. 5. Papinianus de re, quæ apud hostes est, Marcellum reprehendit, quod non putat præstationes (18) ejus rei venire (19) in familiæ erciscundæ judicium, quæ apud hostes est: Quid enim impedimentum est, rei præstationem venire, cum et ipsa veniat,

23. Paulus lib. 23. ad Edictum.

PRopter spem postliminii (20): scilicet cum cautione: quia possunt non reverti (21): Nisi si tantum æstimatus sit dubius eventus (22).

De re extincta. 1. *De successoribus.*

24. Ulpianus lib. 19. ad Edictum.

SEd et ejus rei, quæ in rebus humanis (23) esse desiit, veniunt præstationes: Et ego Papiniano consentio.

§. 1. Familiæ erciscundæ judicium, et inter bonorum possessores (24), et inter eum, cui (25) restituta est hereditas ex Trebelliano senatusconsulto, et cæteros honorarios (26) successores, locum habet.

De eo, qui apud hostes decessit. 1. *De divisione facta a milite. De nominibus. De possessione.* 3. *De pluribus hereditatibus.* 6. *Si pars rei veniat in hoc judicium.* 7. *De eo, quod coheres possidet titulo singulari.* 8. *De fundo, cujus partem pro emptore, partem pro herede coheres possidet.* 9. *De stipulatione individua.* 11. *De via legata.* 12. *De stipulatione*, Neque per se, neque per heredem suum fieri. 13. *De pecunia promissa a testatore sub pœna.* 14. *De pignore luendo.* 15. *De his, quæ pro parte expediri non possunt.* 16. *De dolo, culpa et negligentia.* 17. *De electione impedita.* 18. *De servitutibus amis-*

(1) *Reliquatio*, λοιπογραφία. Reliquari porro is dicitur, apud quem initis subductisque accepti expensique rationibus, pecuniæ supersunt aliquæ, quique æs alienum ex reliquis rationibus contrahit. *l.* 6. §. 1. *infr. de munerib.*

(2) Id est, præcipuum habiturus est: vide distinctionem *in l.* 1. § 16. *Inf. de collation.* Goth. Ut in sumptibus post mortem patris continuatis. Adde *l.* 40. *Inf. pro socio. l.* 1. §. 16. *Inf. de collat.* Dyn. *ad l. Lucius.* 21. §. 2. *ad municipal.* Diss. Bronchorst. *miscell. cent.* 2. *assert.* 34. Treutl. *part.* 2. *ex.* 17. *thes. fin. lit. fin. et th.* 1. *litt. h.* Ans.

(3) Cœptum munus perficiendum de communi. *Ferrar.* cur ita? vide *l.* 2. *Inf. ad municip.* sed eo casu partem impensarum faciendarum coheres sustinebit. *dict. l.* 1. §. 16.

(4) Nec enim fratres, morte patris effecti sui juris, dignitates et honores mutuo sibi debent, nec debita sigillatim contracta dissolvere tenentur. *l.* 39. §. 3. *infr. eod.*

(5) Judicio scil.

(6) Id em, id est, id eum, vide Cujac. 3. *observ.* 38. veteres ita plerumque sunt locuti.

(7) Idque jure professionis paternæ; alias non tenerentur coheredes. *d. l.* 39.

(8) *l.* 53. *infr. de legat.* 2. *l.* 7. §. 3. *infr. de liberat. legata,*

(9) Cur enim commodum sentiat sine onere?

(10) Id enim statulibero licet. *l.* 3. §. *ult. infr. de condict. causa data. l.* 3. §. 1. *infr. de statuliberis.*

(11) Thesaurus hic improprius est. *l.* 31. §. 1. *infr. de adq. rerum dominio.* ut et *l.* 15. *infr. ad exhib.*

(12) Secus est, si solenniter a depositario partem suam accepit. vide *l. ult. C. depositi. l.* 1. §. 36. *infr. depositi.*

(13) vide *l.* 3. *supr. eod.*

(14) Rarius tamen, *arg. l.* 6. *supr. eod.*

(15) Dixi ad Festum *in Licitare.*

(16) *l.* 7. §. 1. *l.* 18. *infr. tit. prox.* Servitutem imponere potest arbiter familiæ erciscundæ.

(17) Id est, rerum fit divisio: quæ si commode fieri non poterit, attributio earum, seu adjudicatio necessaria erit in personam. His adde *l.* 4. §. 3. *infr. commun. dividund.*

(18) Factas in eam rem ab uno coheredum expensas.

(19) Interim sc.

(20) Per quam alio casu, parens hostium potitus, obstat liberis suis in petenda bonorum possessione liberti. *l.* 4. §. 2. *infr. de bonis libert.*

(21) Reversi vero omnem dubietatem in eo tollunt. *l.* 16. *infr. de interrogationibus.*

(22) Dubius eventus quoties emptus est, si postea non contigit, emptori nihil redditur. vide *l.* 11. *infr. de her. vel action. vendit. l.* 12. *infr. de act. empt.*

(23) *l.* 31. *infr. eod. l.* 11. *Inf. comm. divid.*

(24) Hi enim in omnibus vice heredum sunt. *l.* 2. *infr. de bonorum possessionib.*

(25) Id est, fideicommissario, *l.* 2. §. 1. *supr. eod. l.* 40. *infr. eod.*

(26) Honorarii successores, *hic. et in l.* 9. §. 6. *infr. de interrogat. act. l.* 10. *infr. ad SC. Vellejanum. l.* 1. §. 8. *infr. ut legatorum nomine caveatur*, successores juris prætorii sunt.

sis culpa coheredis. 19. *De filio condemnato patris nomine.* 20. *Ne quid indivisum relinquatur.* 21. *De cautione his, quibus adjudicatur, præstanda.* 22. *De pecunia prælegata, quæ in hereditate non est inventa.*

25. Paulus lib. 23. ad Edictum.

Heredes ejus, qui apud hostes decessit, hoc judicium (1) experiri possunt (2).

§. 1. Si miles alium castrensium, alium cæterorum bonorum heredem fecerit, non est locus familiæ erciscundæ judicio: divisum est (3) enim per constitutiones inter eos patrimonium. Quemadmodum cessat familiæ erciscundæ judicium, cum nihil in corporibus, sed omnia in (4) nominibus sunt.

§. 2. Quantum vero ad accipiendum (5) familiæ erciscundæ judicium; nihil interest (6), possideat quis hereditatem, necne.

§. 3. De pluribus hereditatibus, quæ inter eosdem ex diversis causis communes sint, unum (7) familiæ erciscundæ judicium sumi potest.

§. 4. Si inter me et te Titiana hereditas communis sit, inter me autem, et te et Titium Sejana, posse unum judicium accipi inter tres, Pomponius scribit.

§. 5. Item, si plures hereditates inter nos communes sunt, possumus de una familiæ erciscundæ judicium experiri.

§. 6. Si (8) testator rem communem cum extraneo habebat, sive rei suæ partem alicui legavit, aut heres ante judicium familiæ erciscundæ acceptum partem (9) suam alienavit, ad officium judicis pertinet, ut eam partem, quæ testatoris fuit, alicui jubeat tradi.

§. 7. Quod pro emptore, vel pro donato (puta) coheres possidet (10), in familiæ erciscundæ judicium venire (11) negat Pomponius.

§. 8. Idem scribit: Cum ego et tu heredes Titio extitissemus, si tu partem fundi, quem totum hereditarium dicebas, a Sempronio petieris, et victus fueris, mox eandem partem a Sempronio emero, et traditus mihi fuerit, agente te familiæ erciscundæ judicio, non veniet non solum (12) hoc, quod pro herede possidetur, sed nec id, quod pro emptore (13). Cum enim per judicem prius rem apparuit, totam (14) non esse hereditatis, quemadmodum in familiæ erciscundæ judicium veniat?

§. 9. An ea stipulatio (15), qua singuli (16) heredes in solidum habent actionem, veniat in hoc judicium, dubitatur: veluti si is, qui viam, iter, actum stipulatus erat, decesserit (17): quia talis stipulatio per legem duodecim tabularum non dividitur (18), quia nec potest? Sed verius est, non venire eam in judicium, sed omnibus in solidum competere actionem: et, si non præstetur via, pro (19) parte hereditaria condemnationem fieri oportet.

§. 10. Contra, si promissor viæ decesserit pluribus (20) heredibus institutis, nec dividitur obligatio, nec dubium [est], quin duret: quoniam viam promittere et is potest (21), qui fundum non habet (22). Igitur, quia singuli in solidum (23) tenentur, officio judicis cautiones interponi debere, ut si quis ex his conventus litis æstimationem præstiterit, id pro parte a cæteris consequatur (24).

§. 11. Idem dicendum est, et si testator viam legaverit.

§. 12. In illa quoque stipulatione prospiciendum est coheredibus, si testator promiserat, *Neque per se, neque per heredem suum fieri, quo minus ire a ere possit*, quoniam uno prohibente in solidum committitur stipulatio (25): ne unius factum cæteris damnosum sit (26).

§. 13. Idem juris est in pecunia [promissa] a testatore, si sub pœna promissa sit, nam licet hæc obligatio dividatur (27) per legem duodecim tabularum, tamen, quia nihilum prodest ad pœnam evitandam, partem suam solvere (28): sive nondum soluta est pecunia, nec dies venit, prospiciendum est per cautionem, ut de indemnitate caveat, per quem factum fuerit, ne omnis pecunia solveretur: aut ut caveat, *se ei, qui solidum solverit, partem præstaturum*: sive etiam solvit unus universam pecuniam, quam defunctus promittit, ne pœna committeretur, familiæ erciscundæ judicio a coheredibus partes recipere poterit (29).

§. 14. Idem observatur in pignoribus solvendis (30), nam nisi (31) universum, quod debetur, offeretur, jure pignus creditor vendere potest.

§. 15. Si unus ex coheredibus noxali judicio servum hereditarium defenderit, et litis æstimationem obtulerit, cum

(1) *Al.* Judicio.
(2) Sunt enim fictione heredes. *l.* 28. *infr. de vulgari.*
(3) Licet enim militibus patrimonia separare. *l.* 16. §. 6. *infr. ad SC. Treb.*
(4) *l.*51. *in fin. Inf. eod.* Nomina per se in hoc judicium non veniunt; quia ipso jure divisa sunt per legem 12. Tabularum, *l.* 6. *C. eod.* quia singulis heredibus, pro portione hereditaria competit actio in singulos debitores: Quandoque tamen uni heredum assignantur, si vel præcessit stipulatio, *l.* 2. *in fin. supr. eod.* vel si uni sit legatum nomen. *l.* 4. *supr. eod.*
(5) vid. Bellon. *lib.* 2. *supput. c.* 5. Mod.
(6) *l.* 1. §. 1. *supr. eod. l. pen. infr. commun. dividund.*
(7) Plures actiones uno libello possunt proponi.
(8) vide Cujacium 22. *observ.* 40.
(9) *l.* 52. §. 14. *infr. pro socio.*
(10) Potest enim res ex pluribus causis a nobis possideri. *l.* 9. *supr. cod. l.* 3. §. 4. *infr. de adquirend. vel amitt. possess.*
(11) Hinc colligit Accursius, familiæ erciscundæ judicium non dari contra titulo possidentem.
(12) Non solum non veniet.
(13) Ordo hic inversus Petro Fabro videtur, 1. *Semestr.* 23. sic itaque legendum existimat, *non veniet, n. s. h. q. pro emptore possidetur, s. n. id quod pro herede.*
(14) *Al.* totum.
(15) Adi Molin. *in labyrinth. de divid. et individ. part.*3. *num.* 97. et Vall. *tract.* 18. Mod.
(16) *l.*2. §. 2. *infr. de verborum obligat.*
(17) *l.*17. *supr. de servitutibus.*
(18) *l.*2. §. 1. *infr. de verb. oblig.*
(19) *l.* 1. *C. de heredit. act.*
(20) *l.* 17. *supr. de servitutib. l.*2. §. 2. *infr. de verbor. oblig.*
(21) Et tenetur actione personali ex stipulatu ad id, quod interest, si viam præstare non possit, nec est contraria *l.* 1. *supr. comm. præd.* ut credidit Accurs. quia ibi de diversa specie tractatur. *Mod.*
(22) *l.* 46. §. 1. *infr. de evict.*
(23) vide tamen *l.* 2. *in fin. infr. de verb. oblig.* nam ubi unus ex heredibus prohibetur, non potest coheres ex stipulatu agere, cujus nihil interest, nisi pœna sit subjecta.
(24) *l.* 2. §. 2. *vers. sed quo casu. Inf. de verb. oblig.*
(25) Prohibet ubi unus ex heredibus, omnes heredes tenentur: Interest enim prohibiti a nemine prohiberi, *l.* 3. *in fin. infr. de verb. oblig. l.* 11. §. *antepenult. infr. de legat.* 3. quoniam licet ab uno prohibeor, non tamen in parte prohibeor. *l.* 85. §. 3. *infr. de verb. oblig.*
(26) Quibus ideo competit adversus coheredem prohibentem actio. *l.* 44. §. 5. *infr. eod. l.* 5. *in fin. l.* 85. §. 3. *infr. de verb. oblig.*
(27) Ratione sortis, et pœnæ. *l.* 44. §. 6. *infr. eod.*
(28) *l.* 5. *in fin. infr. de verbor. oblig.*
(29) *l.* 44. §. *fin. infr. eod.*
(30) *Al. luendis.* in quibus omnibus pecunia exsoluta esse debet, aut eo nomine satisfactum. *l.* 9. §. 3. *infr. de pigneratit.*
(31) *l.* 6. *C. de distract. pignorum.*

hoc expediret, id pro parte hoc judicio consequatur (1). ✝ Idem est et si unus legatorum nomine caverit, ne in possessionem mitterentur: et omnino (2) quae pro parte expediri non possunt, si unus cogente necessitate fecerit, familiæ erciscundæ judicio locus est.

§. 16. Non tantum dolum (3), sed et culpam in re hereditaria præstare debet coheres; quoniam cum coherede non contrahimus, sed incidimus in eum (4): non tamen diligentiam præstare debet, qualem diligens paterfamilias; quoniam hic propter suam partem causam habuit gerendi: et ideo negotiorum gestorum ei actio non competit (5). Talem igitur diligentiam præstare debet, qualem in suis rebus. ✝ Eadem sunt, si duobus res legata sit: nam et hos conjunxit ad societatem (6) non consensus sed res.

§. 17. Si incerto homine legato, et postea defuncto legatario, aliquis ex heredibus legatarii non consentiendo impedierit legatum (7), is, qui impedit, hoc judicio cæteris, quanti intersit eorum, damnabitur. ✝ Idem est, si e contrario unus ex heredibus, a quibus generaliter homo legatus est *quem ipsi elegerint* (8), noluerit consentire, ut præstetur, quem solvi omnibus expediebat, et ideo conventi a legatario judicio, pluris damnati fuerint.

§. 18. Item culpæ nomine tenetur, qui, cum ante alios ipse adiisset hereditatem, servitutes prædiis hereditariis debitas passus est non utendo amitti (9).

§. 19. Si filius, cum patrem defenderet, condemnatus solverit (10), vel vivo eo, vel post mortem, potest æquius dici, habere petitionem a coherede in familiæ erciscundæ judicio.

§. 20. Judex familiæ erciscundæ nihil debet indivisum relinquere.

§. 21. Item curare debet (11), ut *de evictione* caveatur his, quibus adjudicat.

§. 22. Si pecunia, quæ domi relicta non est, per præceptionem (12) relicta sit, utrum universa a coheredibus præstanda sit, an pro parte hereditaria: quemadmodum si pecunia in hereditate relicta esset, dubitatur? et magis dicendum est, ut id præstandum sit, quod præstaretur, si pecunia esset inventa (13).

26. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

OFficio (14) [autem] judicis convenit, jubere rem hereditariam venire unam, pluresve, pecuniamque ex pretio (15) redactam ei numerari, cui legata sit.

De condemnationibus, absolutionibus, in omnium persona faciendis.

27. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

IN (16) hoc judicio condemnationes et absolutiones in omnium persona faciendæ sunt (17): et ideo si in alicujus persona omissa sit damnatio, in cæterorum quoque persona quod fecit judex, non valebit: quia non (18) potest [ex] uno judicio res judicata in partem valere, in partem non valere.

Si res pignorata per præceptionem legetur.

28. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

REm pignori creditori datam, si per præceptionem legaverit testator, officio judicis continetur, ut ex communi pecunia luatur (19), eamque ferat is, cui eo modo fuerat legata.

De re, quam defunctus pignori acceperat.

29. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

SI pignori res data defuncto sit, dicendum est in familiæ erciscundæ judicium venire: sed is, cui adjudicabitur (20), in familiæ erciscundæ judicio pro parte (21) coheredi erit damnandus: nec cavere debet coheredi, indemnem eum fore adversus eum, qui pignori dederit: quia pro eo erit, ac si hypothecaria vel Serviana actione petita litis æstimatio oblata sit (22), ut et is, qui obtulerit, adversus dominum vindicantem exceptione tuendus sit (23). ✝ Contra quoque, si is heres, cui pignus adjudicatum est (24), velit totum reddere, licet debitor nolit, audiendus est. ✝ Non idem dici potest, si alteram partem creditor emerit: adjudicatio enim necessaria est: emptio, voluntaria: nisi si objiciatur creditori, quod animose licitus (25) est, sed hujus rei ratio habebitur, quia quod creditor egit, pro eo habendum est, ac si debitor per procuratorem egisset (26): et ejus, quod propter necessitatem impendit, etiam ultro est actio creditori (27).

De loco religioso.

30. MODESTINUS lib. 6. Responsorum.

FUndus mihi communis est, [et] pupillæ coheredi: in eo fundo reliquiæ sunt conditæ, quibus religio ab utrisque partibus debebatur: nam parentes quoque ejusdem pupillæ ibi sepulti sunt: sed tutores distrahere fundum volunt? ego non consentio, sed portionem meam possidere malo, cum universitatem emere non possim, et velim pro meo arbitrio exsequi jus religionis: Quæro, an recte arbitrum communi dividundo ad hunc fundum partiendum pe-

(1) Sumptus enim repeti possunt. vide *l.* 18. *in fin. C. h. t.*

(2) Omnino in iis, quæ.

(3) *l.* 16. *§. 4. supr. eod.*

(4) Adde §. 4. *Inst. de oblig. quæ quasi ex contract.*

(5) Imo competit. vide *l.* 40. *supr. de negot.*

(6) Impropriè sumptam, nam inter eos res communis est sine societate, §. 3. *Inst. de obligat, quæ quasi ex contract.* quinimo alibi nullam inter se habere societatem dicuntur. *l.* 15. *infr. de pecul.* Igitur collegatarii non consensu, sed re inter se obligantur.

(7) Atqui hoc casu judicem fortunam et sortem esse receptum est. *l.* 3. *C. comm. de legat.*

(8) Alioquin si testator id non dixerit, electio legatarii erit. §. 22. *Inst. de legat.*

(9) Hoc tamen ei non imputabitur, si paucissimi supererant dies ad perficiendam usucapionem. vide *l.* 16. *in fin. infr. de fundo dotal.*

(10) v. *l.* 18. *in fin. C. h. t.*

(11) *l.* 14. *C. eod.* adde *l.* 5. *infr. de verbor. oblig.*

(12) Paul. 3. *sentent.* 6. §. 1.

(13) Quod juris est pecunia inventa, idem erit ea non inventa. *l.* 23. *in fin. infr. de adimendis.*

(14) Paul. 3. *sentent.* 6. §. 1. *in fin.*

(15) Id est, ex venditione, ut *l.* 12. *infr. de legat.* 2.

(16) vide Cujac. 23. *obs.* 1.

(17) Qui quidem hoc judicio egerint: nam aliquos tantum ex coheredibus, non autem omnes agere posse hoc judicio constat, *l.* 2. §. *dubitandum. supr. eod.* Mod.

(18) Imo potest. *l.* 41. *in fin. infr. eod. l.* 25. *supr. de recept. qui arbitr.*

(19) Solvatur *l.* 33. *infr. eod. l.* 57. *infr. de legat.*

(20) Pignori res defuncto data venit in judicium familiæ erciscundæ, non dividenda, sed adjudicanda. *Bart.*

(21) An rei ipsius? an ejus æstimationis? v. hic Bart. *n.* 2.

(22) Is cui pignus defuncto datum, adjudicatum est, similis est possessori convento hypothecaria; qui noluit rem restituere, sed litis æstimationem.

(23) Nisi restituat id omne, quod solvit etiam ultra debitum. *Bart.*

(24) Debitor pignus integrum ab eo herede, cui adjudicatum est, tenetur luere: nec audiendus est heredi offerens eam tantum partem, quæ jure successionis illi competit.

(25) *Al.* licitatus. vide *l.* 19. §. 1. §. 3. *infr. comm. divid.*

(26) Procurator justa de causa litis retentione uti potest. *l.* 25. *in fin. l.* 26. *Sup. de procurator.*

(27) Id est, is, cui pignus adjudicatum est, adversus debitorem jus retentionis et actionis habet pro omnibus impensis in rem necessario vel utiliter factis.

tam: an etiam is arbiter, qui familiæ erciscundæ datur, iisdem partibus fungi possit, ut hanc possessionem, exemptis cæteris corporibus hereditariis, pro jure cuique nobis partiatur? Herennius Modestinus respondit: nihil proponi, cur familiæ erciscundæ judicio addictus arbiter officium suum etiam in ejus fundi, de quo agitur, divisionem interponere non possit: sed (1) religiosa loca in judicium non deduci, eorumque jus singulis heredibus in solidum competere (2).

De luitione et morte servi.

31. Papinianus lib. 7. Quæstionum.

SI servus pignori obligatus luatur ab uno ex heredibus, quamvis postea decedat (3), officium tamen arbitri durat: sufficit enim communionis causa, quæ præcessit, quæque hodie duraret, si res non intercidisset (4).

De divisione non facta a defuncto.

32. Idem lib. 2. Responsorum.

QUæ pater inter filios non divisit, post datas (5) actiones vice divisionis, ad singulos pro hereditaria (6) portione pertinent: modo si cætera, quæ non divisit, in unum generaliter non contulit, vel res datas non (7) sequuntur.

Quod uni ex heredibus obvenit ex divisione, si est obligatum pro omnibus, est luendum. Bart.

33. Idem lib. 7. Responsorum.

SI paterfamilias, singulis heredibus fundos legando, divisionis (8) arbitrio fungi voluit, non aliter partem suam coheres præstare cogetur, quam si vice mutua (9) partem nexu pignoris liberam consequatur.

De servis æstimatis et mortuis.

34. Idem lib. 8. Responsorum.

SErvos (10) inter coheredes tempore divisionis æstimatos, non emendi sed (11) dividendi animo pretiis adscriptos videri placuit: quare suspensa conditione mortuos, tam heredi, quam fideicommissario deperisse (12).

De prædiis, dotis causa, filiæ traditis.

35. Idem lib. 12. Responsorum.

POmponius Philadelphus (13), dotis causa, prædia filiæ, quam habebat in potestate, tradidit: et reditus eorum genero solvi mandavit: an ea præcipua filia retinere possit, cum omnes filios heredes (14) instituisset, quærebatur? Justam causam retinendæ possessionis habere (15) filiam, quoniam pater prædia, de quibus quærebatur, dotis esse voluit, et matrimonium post mortem quoque patris steterat, respondi: filiam etenim, quæ naturaliter agros tenuit, specie dotis, cujus capax fuisset, defendi.

De divisione facta cum opinato herede.

36. Paulus lib. 2. Quæstionum.

CUm putarem (16) te coheredem meum esse, idque verum non esset, egi tecum familiæ erciscundæ judicio: et a judice invicem adjudicationes et condemnationes factæ sunt: Quæro, rei veritate cognita, utrum conditio invicem competat, an vindicatio: et an aliud in eo, qui heres est; aliud in eo, qui heres non sit, dicendum est? Respondi: Qui ex asse heres erat, si, cum putaret se Titium coheredem habere, acceperit cum eo familiæ erciscundæ judicium, et condemnationibus factis solverit pecuniam, quoniam ex causa judicati solvit, repetere non potest (17). Sed tu videris eo moveri, quod non est judicium familiæ erciscundæ, nisi inter coheredes (18) acceptum: sed, quamvis non sit judicium, tamen sufficit ad impediendam repetitionem, quod quis se putat condemnatum (19). Quod si neuter eorum heres fuit, sed, quasi heredes essent, acceperint familiæ erciscundæ judicium, de repetitione idem in utrisque dicendum est, quod diximus in altero. Plane si sine judice (20) diviserint res, etiam condictionem earum rerum, quæ ei cesserunt, quem coheredem esse putavit (21), qui fuit heres, competere dici potest: non enim transactum inter eos intelligitur, cum ille coheredem esse putaverit (22).

De effectu hujus actionis.

37. Scævola lib. 12. Quæstionum.

QUi familiæ erciscundæ judicio agit, [non (23)] confitetur (24) adversarium sibi esse coheredem (25).

Si quis de divisione quæratur.

38. Paulus lib. 3. Responsorum.

LUcius et Titia fratres (26) emancipati a patre, adulti curatores acceperunt: hi communes pecunias ex reditibus redactas singulis subministraverunt: postea [omne] patrimonium diviserunt, et post divisionem Titia soror Lucio fratri suo cœpit quæstionem movere, quasi amplius ac-

(1) Fundus, in quo locus est religiosus, venit in hoc judicium, loco religioso excepto. *Bart.*

(2) Hanc legem explica ex *l.* 53. §. 1. *infr. de act. empt.*

(3) *l.* 9. *in princ. infr. comm. divid.*

(4) Fuit enim utiliter cœptum negotium: quod hic sufficit, licet eventus non respondeat. *l.* 10. *in princ. et fin. l.* 12. *in fin. l.* 22. *supr. de negot.* adde *l.* 11. §. 3. *supr. de minorib.*

(5) Adsignatas unicuique.

(6) v. *l.* 11. 21. *C. h. t.*

(7) Dixi *ad l.* 21. *C. eod.*

(8) De qua vide *l.* 20. §. 5. *supr. eod.*

(9) *l.* 28. *supr. eod.*

(10) vide Cujac. 24. *obs.* 27.

(11) Divisionis et emptionis differentia hæc est. In emptione periculum est emptoris: In divisione ante traditionem periculum non est ejus, cui res divisione tradi debuit, seu omnium coheredum.

(12) Si pendente conditione res extinguuntur, perimitur emptio, stipulatio, et legatum conditione, *ut hic. et l.* 8. *infr. de peculio.*

(13) Explicationem hujus legis pete ex Socino Jun. *consil.* 44. *retro actis. et cons. præced. lib.* 1. Decio *consil.* 414. *n.* 13. et Jason. *ad l.* 1. *n.* 52. *solut. matrim.* Mod.

(14) Æqualiter, ut *l.* 14. *Inf. de dot. prælegata.*

(15) Olim dos præcipua filiæ manebat, si ejus nulla facta fuerat mentio in testamento patris, *l.* 14. *in fin. Inf. de dote prælegata.* hodie dotem filia conferre tenetur, *l.* 8. *C. de collationibus.* nisi expressim testamento ei legata sit. vide *Novell.* 18. *c.* 6.

(16) Vide Molin. ad *consuetud. Paris. tit.* 1. §. 16. *num.* 16 Joann. Aurpach. *l.* 2. *epist. c.* 4. Alciat. *lib.* 1. *disp. cap.* 4. Ans. Adde Pileum *quæst.* 106.

(17) Opinato heredi quod solutum est autoritate sententiæ judicis non repetitur, ut indebitum. *Bart.* vide tamen *l.* 27. *in fin. Inf. de except. rei judicatæ. l.* 35. *Inf. l.* 4. *C. de re jud.* Quod autem solutum est coheredi in divisione apud arbitrum celebrata, hoc repetitur. *l.* 8. *in fin. C. de collationib.*

(18) *l.* 1. *in fin. supr. eod.*

(19) Hæc exceptio, *Tibi non competit jus agendi*, post sententiam objici non potest: nec judicium retro nullum reddit. *Bart.*

(20) Vel arbitri sententia. *d. l.* 8.

(21) In aliis codicibus, *quem coheredem esse putaverint.* in quibus iisdem etiam libris reliqua hujus legis verba absunt, et desunt neque enim otiosa ea censent docti. vid. Alciat. *lib.* 1. *dispunct.* c. 8. Mod.

(22) Adde *l.* 51. 52. *Sup. de pactis.*

(23) In Basilicis deest negatio. vide Cujac. 9. *obs.* 36. utrumque verum est. vide Hotom. 4. *obs.* 21.

(24) Sed supponit.

(25) Non fatetur, qui errat, nisi jus ignoravit. *l.* 2. *Inf. de confess.* adde *l.* 52. *supr. de pact. l.* 13. *C. de probat.* vide *l.* 9. *Inf. de exception.* ubi dixi.

(26) *Fratrum* appellatione sorores contineri, hinc collige, ut *l.* 35. *in princ. Sup. de pact. l.* 93. §. 3. *Inf. de leg.* 3. Goth. Vid. ad hanc leg. Pinell. *ad l.* 2. *de rescind. vend. part.* 1. *c.* 1. *n.* 20. Ans.

cepisset, quam ipsa acceperat: cum (1) Lucius frater ejus non amplius sua (2) portione, imo minus, quam dimidiam consecutus sit: Quæro, an Titiæ competat adversus fratrem actio? Paulus respondit, secundum ea, quæ proponuntur, si Lucius (3) non amplius ex reditu prædiorum communium accepit, quam pro hereditaria portione ei competeret, nullam sorori ejus adversus eum competere actionem (4). † Idem (5) respondit, cum ex decretis alimentis a Prætore amplius fratrem accepisse diceretur, quam sororem; non tamen ultra partem dimidiam.

De sumptibus a coherede in litem communem factis. 1. *De divisione facta a patre, et de dotis collatione.* 2. *De alimentis relictis statulibero.* 3. *De debitis a fratre coherede post mortem patris contractis.* 4. *Si servus prælegatus cum peculio, vivo testatore manumissus decesserit.* 5. *De divisione facta a patre, et de eo, quod frater coheres debet.*

39. Scævola lib. 1. Responsorum.

Ex parte heres institutus, causam de totis bonis, quam omnes heredes patiebantur [ob inultam mortem (6)] suscepit, et obtinuit, coheres ab eo partem suam petebat, nec partem sumptuum factorum in litem præstare volebat: Quæsitum est, an doli exceptio noceret? Respondi, si idcirco amplius erogatum esset, quod ipsius quoque causa defensa esset, habendam rationem sumptuum (7): sed, et si omiserit doli exceptionem, agere potest de recipienda portione sumptuum.

§. 1. Intestato (8) moriens codicillis (9) prædia sua omnia et patrimonium inter liberos divisit: ita ut longe amplius filio, quam filiæ relinqueret: Quæsitum est, an soror fratri dotem conferre deberet? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, si nihil indivisum reliquisset, rectius dici ex voluntate defuncti collationem dotis cessare (10).

§. 2. Servo libertatem dedit, qui erat annorum quindecim, *Cum* (11) *erit annorum triginta*: eidem ex die mortis suæ quoad viveret, cibariorum nomine, denarios denos; vestiarii, denarios vigintiquinque præstari se velle significavit: Quæsitum est, an utile esset cibariorum et vestiariorum legatum, cum Stichus ante libertatis tempus decesserit: et an, si non est utile, heres, qui præstiterat, a coherede repetere possit, apud quem morabatur? Respondi, non quidem debita fuisse (12): sed si id, quod datum est in alimenta, consumptum sit, repeti non posse.

§. 3. Filius Reipublicæ debita, quæ post mortem patris contraxit, fratri suo pro parte hereditaria reputare non potest (13), si non in omnibus socii essent: licet hereditatem paternam communem haberent, et pater pro altero filio in patria Magistratu functus decessit.

§. 4. Duos filios scripsit heredes, et certos homines (14) unicuique eorum prælegavit, in quibus uni Stephanum cum peculio: is vivo testatore manumissus decessit (15): deinde pater: Quæsitum est, an id, quod in peculio habuit Stephanus prius, quam manumitteretur, ad utrosque filios pertineat: an vero ad eum solum, cui cum peculio prælegatus fuerat? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, ad utrosque (16).

§. 5. Pater in (17) filios divisit (18) bona, et eam divisionem testamento confirmavit, et cavit, *ut æs alienum, quod unusquisque eorum habet, sive habebit, solus sustineret*: postea, unus ex filiis cum pecuniam mutuaretur (19), intervenit pater, ejusque consensu prædia, quæ filio adsignaverat, pignori data sunt: post mortem patris eadem prædia idem filius possedit, usuras solvit: Quæro an familiæ erciscundæ judicio, si prædia pignori data distrahat creditor, aliquid ei a coherede præstandum sit? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, non esse præstandum.

De herede, et fideicommissario.

40. Gajus lib. 2. Fideicommissorum.

Si ex asse heres institutus, rogatus (20) sit mihi partem aliquam restituere, veluti dimidiam, utile familiæ erciscundæ judicium recte inter nos agetur.

De libertorum et alimentorum eis debitorum divisione.

41. Paulus lib. 1. Decretorum.

Quædam mulier ab judice appellaverat (21), quod diceret, *eum de dividenda hereditate inter se et coheredem, non tantum res, sed [et] libertos divisisse, et alimenta, quæ dari testator certis libertis jussisset: nullo enim jure id eum fecisse*: Ex diverso respondebatur, *consensisse eos divisioni, et multis annis alimenta secundum divisionem præstitisse*: Placuit, standum esse alimentorum præstationi (22). Sed et illud adjecit, nullam (23) esse libertorum divisionem.

De eo, quod defuncto debetur, prælegato.

42. Pomponius lib. 6. ad Sabinum.

Si ita legatum fuerit uni ex heredibus (24): *Quod mihi debet præcipito*, officio judicis familiæ erciscundæ continetur, ne ab eo coheredes exigant: nam et si quod alius deberet, præcipere unus jussus fuerit, officio judicis actiones ei præstari debebunt pro portione coheredis.

(1) Si non amplius mea portione accepero a meis, et fratris mei curatoribus, ex communibus reditibus, aut alimentis nobis decretis, non recte frater meus mecum experitur, quasi me minus acceperit. *Synops. Basil. eod. c.* 14.
(2) Vide quæ scripsi ad *l. ult. C. depositi.*
(3) Adultus scil. Hinc collige, minores inter se dividere posse prædia, quoad culturam, et reditus: non quoad proprietatem.
(4) Cur ita? collige ex *l. ult. circ. finem. C. depositi.*
(5) Non *idem Paulus*, sed *idem Juris.*
(6) Vide *l.* 1. *Inf. de SC. Silan.* Goth. Desunt quidem hæc verba, sed quæ non esse otiosa aut recte expuncta putanda sint: continent enim istam causam hereditatis auferendæ ab heredibus, *l. heredem. Inf. de his, quæ ut indign. aufer.* Mod.
(7) Vide *l.* 18. *in fin. C. h. t.*
(8) Dixi ad *l.* 1. *C. de collat.*
(9) Idem, si sine scriptura. *l.* 20. §. 3. *supr. eod.*
(10) Vide quæ notavi ad *l.* 35. *supr. eod.* hinc colligit Bartolus, bona divisa a testatore per prælegata, vim portionis hereditariæ assumere. *Goth.* Dos quando donata censeatur, et conferenda non sit, v. Menoch. *de præsumpt. lib.* 3. *c.* 79. *n.* 75. *et seqq.* Gail. *l.* 2. *obs.* 116. Ans.
(11) Vide *l.* 46. *Inf. de manum. test.* vide Ulpianum *tit.* 1. §. 12.
(12) Civiliter, sed tamen naturaliter: qua ex causa, per officium judicis recte petuntur. vide *l.* 17. *in fin. Inf. de alimentis.*
(13) Vide *l.* 20. §. 6. 7. *Sup. eod.*
(14) *Homines* pro servis hic accipe.
(15) *l.* 1. *l.* 2. *Inf. de pecul. legat.*
(16) Cur ita? vide *l.* 1. 2. *Inf. de pecul. legat.*
(17) Al. *inter*, sed *in* rectum est, ut *l.* 20. §. 3. *supr. eod.*
(18) Adsignatione singulis facta certarum rerum mobilium et immobilium, de hac divisione vide *l.* 20. §. 3. *supr. eod.*
(19) Pecuniam mutuam acciperet.
(20) Vide *l.* 2. §. 1. *l.* 24. *in fin. supr. eod.* Goth. Adde Cujac. *lib.* 3. *obs.* 41. Ans.
(21) Vide *l. ult. Inf. de jure patronatus.*
(22) Nullitatis causam pertinere ad judicem, qui possit sententiam pro parte confirmare, pro parte nullam pronunciare, hinc colligit *Bart.*
(23) Cur liberti in judicium familiæ erciscundæ non veniunt? an quia in bonis non censentur?
(24) *l.* 4. *supr. eod.* Goth. Adde *l.* 8. *h. t. l.* 20. §. 1. *l.* 50. *et l.* 51. *eod.* Ans.

De arbitro petendo.

43. Ulpianus lib. 30. ad Sabinum.

Arbitrum (1) familiæ erciscundæ vel unus (2) petere potest: nam provocare apud (3) judicem vel unum heredem posse, palam est: igitur et præsentibus (4) cæteris et invitis (5) poterit vel unus arbitrum poscere (6).

De communi dividundo. 1. *De effectu adjudicationis.* 2. *De dolo coheredis.* 3. *De fructibus ante aditam hereditatem a coherede perceptis.* 4. *De actore, et reo, et de jurejurando calumniæ.* 5. *Si ob factum unius heredis commissa sit stipulatio.* 6. *De stipulatione*, Titium heredemque ejus ratum habiturum. 7. *De usufructu uxori legato, donec ei dos solvatur.* 8. *De sumptibus a coherede factis.*

44. Paulus lib. 6. ad Sabinum.

Inter coheredes etiam communi dividundo agi potest (7), ut res duntaxat (8), quæ eorum communes sint, et causæ ex his rebus pendentes in judicium veniant: de cæteris vero in integro sit familiæ erciscundæ judicium.

§. 1. Si familiæ erciscundæ vel communi dividundo actum sit, adjudicationes Prætor tuetur, exceptiones aut actiones dando (9).

§. 2. Si coheredes, absente uno coherede, rem vendiderunt, et in ea re dolo malo fecerunt, quo plus ad eos perveniret; vel familiæ erciscundæ judicio præstabunt ei, qui abfuit, vel hereditatis petitione (10).

§. 3. Fructus, quos ante aditam hereditatem ex fundo hereditario heres capit, non aliter familiæ erciscundæ judicio præstare eum (11) Julianus ait, quam (12) si, cum sciret hereditarium fundum esse, ceperit.

§. 4. Qui familiæ erciscundæ, et communi dividundo, et finium regundorum agunt, et actores sunt et rei (13): [et] ideo jurare debent non calumniæ causa litem intendere, [et] non (14) calumniæ causa ad (15) inficias ire.

§. 5. Quod ex facto suo unus ex coheredibus ex stipulatione hereditaria præstat, a coherede non repetet: veluti si, *a se heredeque suo dolum malum abfuturum defunctus spopondit*: vel *neque per se neque per heredem suum fore, quo minus quis eat, agat*: Imo et si reliqui (16) propter factum unius teneri cœperint, quasi conditio stipulationis hereditariæ extiterit, habebunt familiæ erciscundæ judicium cum eo, propter quem commissa sit stipulatio.

§. 6. Si quis stipulatus fuerit, *Titium heredemque ejus ratum habiturum* (17), et Titius pluribus heredibus relictis decesserit, eum solum teneri (18), qui non habuit ratum: et solum ex heredibus stipulatoris acturum, a quo fuerit petitum.

§. 7. Usufructu uxori legato, *donec ei dos solvatur*, per arbitrum familiæ erciscundæ tam id, quod coheredis nomine ex dote solutum sit, recuperare (19) [potest], quam (20), ut (21) coheres solvat, effici posse, Cassius ait: et verum est.

§. 8. Si duo coheredes damnati sint *statuam* (22) *ponere*, et altero cessante, alter eam fecerit, non esse iniquum Julianus ait, familiæ erciscundæ judicium dare, ut pars (23) impendiorum boni viri arbitratu præstetur.

Si possessor neget rem esse hereditariam. 1. *De dolo admisso a servo heredis.*

45. Pomponius lib. 13. ad Sabinum.

Si quid (24) contendis ex hereditate mihi tecum commune esse, quod (25) ego ex alia causa meum proprium esse dico, id in familiæ erciscundæ judicium non venit (26).

§. 1. Dolus, quem servus heredis admisit, in judicium familiæ erciscundæ non venit (27): nisi si domini culpa in hoc erat, quod non idoneum (28) servum rei communi applicuerit.

De præceptione dotis.

46. Paulus lib. 7. ad Sabinum.

Si maritus sub conditione a patre [heres] institutus sit, interim uxoris de (29) dote actionem pendere: plane, si post mortem soceri divortium factum sit, quamvis pendente conditione institutionis (30), dicendum est præceptioni [dotis] locum esse: quia mortuo patre, quædam (31) filios sequuntur, etiam antequam fiant heredes: ut matrimonium, ut liberi (32), ut tutela (33). Igitur et dotem præcipere debet (34), qui onus matrimonii post mortem patris sustinuit: et ita Scævolæ quoque nostro visum est.

De actionibus intentandis pendente judicio divisorio.

47. Pomponius lib. 21. ad Sabinum.

In (35) judicio familiæ erciscundæ vel communi dividundo, si, dum res in arbitrio sit, de jure prædii

(1) *l.* 52. §. 2. *l.* 57. *Inf. eod.* v. Cujac. *observ. l.* 9. *cap.* 14. Ans.
(2) *l.* 2. §. *pen. Sup. eod. l.* 8. *Inf. tit. prox.*
(3) *Apud* pro *ad*, ut *hic*, ut *ad* pro *apud*: dixi ad *l.* 41. §. 10. *Inf. de leg.* 3.
(4) Adde *l.* 13. *supr. de minoribus.*
(5) Vide *l. ult. C. commun. divid.*
(6) Vide in hanc leg. Cujac. 9. *observ.* 14.
(7) Communi dividundo judicio requiri majores probationes dominii vel quasi, quam in judicio familiæ erciscundæ, hoc ex loco notat *Baldus.*
(8) *l.* 34. *in fin. Inf. pro socio.*
(9) Tuetur, qui vel exceptionem, aut actionem dat.
(10) Vid. *l.* 20. *in fin. C. h. t.*
(11) Directo scilicet. Nam utili præstare debet exemplo ejus, qui bona fide hereditatem possedit, *l. sed et si lege.* §. *pen. et ult. supr. de petit. hered.* Mod.
(12) Vide *l.* 16. §. 4. *Sup. eod.*
(13) *l.* 2. §. 3. *supr. eod. l.* 11. *in fin. Sup. de jurisdict. l.* 13. *supr. de judiciis. l.* 10. *Sup. tit. prox. l.* 37. *in fin. Inf. de obligat. et act.*
(14) Vide quæ scripsi ad *Nov.* 49. *c. ult.*
(15) *Ad inficias ire*, est negare.
(16) Vide *l.* 25. §. 12. *Sup. eod.*
(17) Stipulatio facti dividui contra heredem facientem tantum committitur. *Bart.* adde *l.* 4. §. 1. *Inf. de verb. oblig.*
(18) Vide *d. l.* 25. §. 10. 12. *supr. eod.* adde *l.* 4. §. 1. *Inf. de verbor. oblig.*
(19) Vid. *l.* 18. *C. h. t.*
(20) Ususfructus relictus uxori, donec ei dos solvatur, dote soluta amittitur.
(21) Vide *l.* 18. §. 4. *Sup. eod.*
(22) Statuam ponere interdum heredes damnabantur a testatore: de quo *l.* 7. *Inf. de annuis legatis.*
(23) Ut *d. l.* 18. §. 1. *C. h. t.*
(24) *Al.* quod.
(25) Familiæ erciscundæ judicium excludit titulus singularis.
(26) Hoc enim judicium non datur, nisi inter eos, qui coheredes sunt. *l.* 1. *in fin. supr. eod.*
(27) Hoc enim judicio convenitur quis de eo quod gessit, ergo non de dolo servi sine ulla culpa commisso. *l. qui erat heres. Inf. eod.* Goth. Imo venit. *l.* 16. *in fin. supr. eod.* Goth.
(28) Et negligentem. *l.* 25. §. *ult. Inf. pro socio.*
(29) Vide *l.* 2. *C. h. t.*
(30) Quamvis filii institutio pendeat, tamen mortuo patre interim dotem a suis coheredibus præcipiet.
(31) Vide Cujac. 14. *obs.* 31.
(32) *l.* 56. §. 2. *Inf. de jure dot.*
(33) Legitima. *l.* 16. *in fin. Inf. de tut.*
(34) *l.* 20. §. 2. *supr. eod. l.* 65. *in fin. Inf. pro socio. l.* 2. *C. hoc tit.*
(35) De hujus textus intellectu vid. Bartol. ad *l. non solum.* §. *morte.* 1. *col. de nov. oper. nunciat.* et contra eum Præpositum Senensem 7. *cas. quæst.* 3. Lud. Bolognin. *ad l. qui viam n.* 10. *item de nov. oper. nunciat.* Mod.

controversia sit, placet omnes eos, inter quos arbiter sumptus sit, et agere, et opus novum nunciare pro sua quemque parte posse: et cum adjudicationes ab arbitro fiant, si uni adjudicetur totus fundus, caveri oportet (1), *ut, quæ ex his actionibus recepta fuerint, reddantur: aut quæ in eas impensæ factæ fuerint, præstentur*: et si, cum res in judicio esset, eo nomine actum non fuerit, eum consequi integram actionem, cui totus fundus adjudicatus (2) [fuerit]: aut pro quacunque parte adjudicatus erit.

§. 1. Item quæ res moveri possint, et in ea judicia veniant, si interea subreptæ sint, furti agere eos, quorum istæ res periculo fuerunt, posse.

De pluribus heredibus unius litigatoris.

48. Paulus lib. 12. ad Sabinum.

SI (3) familiæ erciscundæ, vel communi dividundo, vel finium regundorum actum sit, et unus (4) ex litigatoribus decesserit pluribus heredibus relictis, non potest in partes judicium scindi: sed aut omnes heredes accipere id debent, aut dare unum procuratorem (5), in quem omnium nomine judicium agatur.

An repetitio detur adversus coheredem.

49. Ulpianus lib. 2. Disputationum.

QUi erat heres ex parte institutus, *testatorem* jussus a (6) Prætore *sepelire*, servum, cui erat testamento data libertas, ideo distraxit, duplamque promisit, et ex ea cautione conventus præstitit: Quæsitum est, an familiæ erciscundæ judicio consequatur, quod ex duplæ stipulatione abest? Primo (7) videamus, an hic debuerit duplam cavere? Et mihi videtur non debuisse (8): hi enim demum ad duplæ cautionem compelluntur, qui sponte sua distrahunt (9): cæterum si officio distrahentis fungitur, non debet adstringi: non magis, quam si quis ad exsequendam sententiam a Prætore datus, distrahat (10): nam et hic in ea conditione est, ne cogatur implere, quod coguntur hi, qui suo arbitrio distrahunt: nam *inter officium suscipientis, et voluntatem* (11) *distrahentis, multum interest.* Quapropter re quidem integra stipulationem duplæ interponere non debuit. Sed decernere Prætor debet, esse (12) actori adversus heredem existentem actionem ex empto, si res distracta fuisset evicta: si autem heres erravit, et cavit, et servus perveniat ad libertatem, stipulatio committetur (13): quæ si fuerit commissa, æquum erit, utilem actionem ei adversus coheredem dari, desecto (14) judicio familiæ erciscundæ, ne in damno moretur: nam ut familiæ erciscundæ judicio agere quis possit, non tantum heredem esse oportet, verum ex ea causa agere, [vel conveniri,] quam gessit, quodque admisit, posteaquam heres effectus sit: cæterum (15) cessat familiæ erciscundæ actio: et ideo si (16), antequam quis sciret se heredem esse, in hereditate aliquid gesserit, familiæ erciscundæ judicio non erit locus: quia non animo heredis gessisse videtur. Quare, qui ante aditam hereditatem quid gessit, veluti si testatorem sepelivit (17), familiæ erciscundæ judicium non habet (18). Sed si post aditam hereditatem id fecit, consequenter dicemus, familiæ erciscundæ judicio consequi eum posse sumptum, quem fecit in funus.

De eo, quod pater filio studiorum causa subministravit.

50. Idem lib. 6. Opinionum.

QUæ (19) pater filio emancipato studiorum causa peregre agenti subministravit, si non credendi (20) animo pater misisse fuerit comprobatus, sed pietate debita ductus, in rationem portionis, quæ ex defuncti bonis ad eumdem filium pertinuit, computari æquitas non patitur.

De dotis præceptione. 1. De concursu hujus judicii, et petitionis hereditatis.

51. Julianus lib. 8. Digestorum.

FUndus, qui dotis (21) nomine socero traditus fuerit, cum socer filium ex aliqua parte heredem instituerit, per arbitrum familiæ erciscundæ præcipi ita debet, ut ea causa filii sit, in qua futura esset, si dos per præceptionem legata fuisset: quare (22) fructus post litem contestatam percepti, ad eum redigendi sunt, habita ratione impensarum: qui vero ante litem contestatam percepti fuerint, æqualiter (23) ad omnes heredes pertinebunt: et impensarum ratio haberi debet: quia nullus casus intervenire potest, qui hoc genus deductionis impediat (24).

§. 1. Si ego a te hereditatem petere vellem, tu mecum familiæ erciscundæ agere, ex causa utrique nostrum mos gerendus est (25). nam si ego totam hereditatem possideo, et te ex parte dimidia heredem esse confiteor, sed a communione discedere volo, impetrare debeo familiæ erciscundæ judicium (26): quia aliter dividi inter nos hereditas non potest.

(1) *l.* 19. *in fin. supr. eod.*
(2) In successorem singularem necessarium instantia judicii transit.
(3) Ad hunc textum, cujus summa est: *Plures heredes unius hereditatis delere unum procuratorem constituere, non separatim agere.* vid. Cæpoll. *ad l. quod si nolit.* §. *si plures. de ædil. edict. n.* 15. et Galian. *ad l.* 4. §. *Cato. de verb. obligat. n.* 110. et ibid. Ruin. *n.* 86. Socin. Jun. *n.* 245. et Bologn. *n.* 188. Mod.
(4) Plures heredes unius coheredis decedentis, pendente judicio familiæ erciscundæ, vice unius personæ habentur.
(5) Imo pluribus in judicio familiæ erciscundæ non est permittendum unum procuratorem dare. *l.* 42. §. 6. *supr. de procurator.*
(6) Sepelire testatorem prætor heredum ejus uni mandare potest.
(7) Decisionis et disputationis Ulpiani initium.
(8) Qui vendidit necessitate, de dupla promittere non tenetur, *Bart.* quod in licitationibus valde notandum est. vide *l.* 13. *Sup. eod.*
(9) Adde *l.* 13. *l.* 19. *Sup. eod. l.* 14. *Inf. de condict. furtiva.*
(10) Vel cesset a tutela, *l.* 32. *in fin. Sup. de minoribus.* vel solvat minori. *l.* 7. §. 2. *supr. de minor.*
(11) Voluntate. *Haloand.* Sensus est, multum interest voluntate quis distrahat, an officii suscepti necessitate ac munere.
(12) *Emptori.*
(13) Atqui ei, qui per errorem cavet, datur adversus agentem exceptio. vide *l.* 4. *in fin. supr. si quis cautionibus.*
(14) Destituto: quia destituitur judicio familiæ erciscundæ.
(15) Alioquin.
(16) Sepeliens mortuum, sumptus donare non videtur. *ut hic.* adde *l. pro herede.* §. 1. *Inf. de adquir. vel omitt. heredit.*
(17) *l.* 16. §. 4. *supr. eod.*
(18) Sed aliud. *l.* 14. §. 12. *Inf. de relig.*
(19) Studiorum causa sibi subministrata a patre, filius in portionem legitimam non imputat. Filius emancipatus in portionem suam non computat, quod ei a patre subministratum est peregre literis operam danti: nisi probatum fuerit, quod animo credendi subministraverit, non pietate ductus. *Synops. Basil. eod. c.* 30. adde *l.* 79. *Inf. de verb. sign.*
(20) Ut quia filio aliunde facultates suppetebant. tunc enim præsumitur parens de filii bonis has impensas potius fecisse, quam de suis, *arg. l.* 34. *supr. de negotiis.* non ut pater, sed ut administrator: adde *l. fin. Sup. de petit. hered.* Interdum ergo impensæ filii causa in studiis factæ, conferendæ sunt, interdum non conferendæ. vide *l.* 17. *C. de collat.* ubi dixi.
(21) Vid. *l.* 2. *C. h. t.*
(22) *l.* 38. §. 14. *Inf. de usuris.*
(23) *l.* 11. *C. h. t.*
(24) *l.* 7. *Inf. soluto matrimonio.*
(25) Ut utrumque simul admitti possit, si præjudicium alteri non fiat. *Bart.*
(26) *l.* 1. *supr. eod.*

† Item si tu justam causam habes, propter quam per hereditatis petitionem potius, quam familiæ erciscundæ judicium, negotium distrahere velis, tibi quoque permittendum erit hereditatem petere: nam quædam veniunt in hereditatis petitionem, quæ in familiæ erciscundæ judicio non deducuntur, veluti si ego debitor hereditarius sim, judicio familiæ erciscundæ non (1) consequeris id, quod defuncto debui: per hereditatis petitionem consequeris.

De re, quam defunctus cum alio communem habuit. 1. *De eo, quod ex rationibus penes se retinet is, quem testator liberum et heredem esse jusserit.* 2. *De compensatione condemnationum.* 3. *De rerum æstimatione.*

52. IDEM lib. 2. ad Urseium Ferocem.

MÆvius, qui nos heredes fecit, rem communem habuit cum Attio, si cum Attio communi dividundo egissemus, et (2) nobis ea res adjudicata esset, venturam eam in familiæ erciscundæ judicio, Proculus ait.

§. 1. Servus *liber* (3) *et heres esse* jussus, id, quod ex rationibus, quas patrifamilias gessisset, [et] penes se retineret, judicio familiæ erciscundæ, coheredibus suis præstabit (4).

§. 2. Arbiter familiæ erciscundæ, inter me et te sumtus, quædam mihi, quædam tibi adjudicare volebat: pro his rebus alterum alteri condemnandos esse intelligebat: quæsitum est, an possit pensatione (5) ultro citroque condemnationis facta, eum solum, cujus summa excederet, ejus duntaxat summæ, quæ ita excederet, damnare? Et placuit, posse id arbitrum facere.

§. 3. Cum familiæ erciscundæ, vel communi dividundo agitur, universæ res æstimari debent, non singularum rerum partes (6).

De pecunia a filio credita.

53. ULPIANUS lib. 2. Responsorum.

PEcuniam, quam filius emancipatus ita credidit, ut patri solveretur, ita demum in hereditatem patris numerari, si patri adversus filium ejusdem quantitatis nomine actio competebat (7).

De re, cujus partem suam coheres alienavit.

54. NERATIUS lib. 3. Membranarum.

EX hereditate Lucii Titii, quæ mihi et tibi communis erat, fundi partem meam alienavi: deinde familiæ erciscundæ judicium inter nos acceptum est: neque ea pars quæ mea fuit, in judicio veniet, cum alienata de hereditate exierit (8), neque tua, quia etiamsi remaneat in pristino jure, hereditariaque est, tamen alienatione meæ partis exit de communione. Utrum autem unus heres partem suam non alienaverit, an plures, nihil interest: si modo aliqua portio alienata ab aliquo ex heredibus, hereditaria esse desiit.

De difficili divisione.

55. ULPIANUS lib. 2. ad Edictum.

SI familiæ erciscundæ, vel communi dividundo judicium agatur, et divisio tam difficilis (9) sit, ut pene impossibilis esse videatur, potest (10) judex in (11) unius personam totam condemnationem conferre, et adjudicare omnes res.

De fructibus.

56. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

NOn solum in finium regundorum, sed et familiæ erciscundæ (12) judicio, præteriti quoque temporis fructus veniunt.

Si fratres hoc judicio pendente hereditatem diviserint.

57. PAPINIANUS lib. 2. Responsorum.

ARbitro (13) quoque accepto, fratres communem hereditatem consensu dividentes, pietatis (14) officio funguntur, quam revocari non oportet (15), licet arbiter sententiam jurgio perempto non dixerit, si non intercedat ætatis (16) auxilium.

TIT. III.

COMMUNI (17) DIVIDUNDO.

Ratio hujus actionis. de rebus non communibus.

1. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

COmmuni dividundo judicium ideo necessarium fuit (18), quod *pro socio* actio magis (19) ad personales invicem præstationes pertinet, quam ad communium rerum divisionem (20). Denique cessat communi dividundo judicium si res communis non sit (21).

De societate, 1. *de actore et reo.*

2. GAJUS lib. 7. ad Edictum provinciale.

NIhil autem interest, cum societate, an sine (22) societate res inter aliquos communis sit: nam utroque casu locus est communi dividundo judicio. Cum societate res communis est, [veluti] inter eos, qui pariter (23)

(1) Cur ita? vide *l.* 35. *Sup. eod.*
(2) Quod fuit defuncti, vel ejus occasione obvenit, in hoc judicium venit. *Bart.*
(3) Vide *l.* 41. *Inf. de rebus creditis.*
(4) Dummodo gessisset ante mortem testatoris; quæ enim post mortem ejus gessit, judicio negotiorum gestorum præstat, *l. ejus qui. in princ. Inf. de reb. credit.* Mod.
(5) Potest arbiter portiones heredum compensare, et eum, qui plus habeat cæteris, condemnare.
(6) Æstimanda res est, prout valet tota, non prout valet divisa. *Bart.*
(7) Adde *l.* 9. *§. penult. Inf. de rebus creditis.*
(8) Imo, etsi alienata sit, ad officium tamen judicis pertinebit, ut eam partem, quæ testatoris fuit, tradi jubeat. *l.* 25. *§.* 6. *Sup. eod.*
(9) §. 5. *vers. quod si commode. Inst. de officio judicis.*
(10) *l.* 22. *§.* 1. *supr. eod.*
(11) Ενὶ προσκυροῦται. uni res addicitur. *Synops. Basil. eod. c.* 51.
(12) *l.* 44. §. 3. *Sup. l.* 9. *l.* 17. *C. h. t.*
(13) Post litem contestatam apud arbitrum familiæ, fratres inter se possunt hereditatem dividere, eaque divisio non rescinditur, nisi quis eorum minor sit: ita Græci hanc legem reddunt. *Synops. Basil. eod. c.* 53. non rescinditur, inquam, hujusmodi divisio, etiamsi arbiter sumptus sententiam non dixerit.
(14) Pii sunt fratres qui hereditatem paternam inter se dividunt, vel nullo petito, aut adsumpto arbitro, vel etiam adsumpto antequam tamen arbiter ipse dividat. Pii sunt, et cum præveniunt arbitri sumpti sententiam.
(15) Atqui ab ea sententia appellari posse videtur. *l.* 9. *l.* 10. *Sup. qui satisdare.*
(16) *l.* 34. *in fin. Sup. de minoribus.*
(17) *L.* 3. *Cod.* 37. *§.* 3. *Inst. de oblig. quæ quasi ex contr. Synops. Basilic.* 12. *tit.* 2. περὶ κοινῶν πραγμάτων etc.
(18) Præter judicium familiæ erciscundæ scilicet, quo dividuntur res universæ, *l.* 4. *Inf. eod.* et præter actionem pro socio etc.
(19) Personales præstationes hic dicuntur, quæ in *l.* 22. *§.* 4. *Sup. familiæ.* præstationes, et personales actiones.
(20) Id est, nominum rationem habet, et adjudicationem non admittit. *l.* 43. *Inf. pro socio.*
(21) *l.* 9. *C. communia utriusque jud.* et e contra, si res communis sit inter aliquos, sine societate tamen, hoc judicium orietur. §. 3. *Inst. de obligat. quæ quasi ex contractu.* Goth. Nec fuit: sed si fuit, non tamen sit, util. comm. divid. judicium competit, *l. si quis putans. in princ. infr. eod.* Mod.
(22) §. 3. *Inst. de oblig. quæ quasi ex contractu.*
(23) Animo societatis contrahendæ.

eandem rem emerunt (1): sine societate communis est, [veluti] inter eos, quibus eadem res testamento legata est (2).

§. 1. In tribus istis duplicibus (3) judiciis, familiæ erciscundæ, communi dividundo, finium regundorum, quæritur, quis actor intelligatur? quia par causa omnium videtur (4). Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad judicium provocasset (5).

De re, et præstationibus. 1. De pactis.

3. ULPIANUS lib. 30. ad Sabinum.

IN communi dividundo judicio nihil pervenit ultra (6) divisionem rerum ipsarum, quæ communes sint: et si quid in his damni datum factumve est, sive quid eo nomine aut abest alicui sociorum (7), aut ad eum pervenit ex re communi (8).

§. 1. Si quid ipsi sine dolo malo (9) inter se pepigerunt, id in primis et familiæ erciscundæ et communi dividundo judex servare debet.

De rebus corporalibus nostris, de hereditate. 1. De puteo. 2. Quale sit hoc judicium. De re omissa, et hoc judicio iterando. 3. De re et præstationibus. 4. De damno infecto.

4. IDEM lib. 19. ad Edictum.

PEr hoc judicium (10) corporalium rerum fit divisio, quarum rerum dominium habemus: non etiam hereditatis.

§. 1. De puteo quæritur, an communi dividundo judicio agi possit? Et ait Mela, ita demum posse, si (11) solum ejus commune sit.

§. 2. Hoc judicium bonæ fidei est (12): Quare, si una res indivisa relicta sit, valebit utique [et] cæterarum divisio, et poterit iterum (13) communi dividundo agi de ea, quæ indivisa mansit.

§. 3. Sicut autem ipsius rei divisio venit in communi dividundo judicio, ita etiam *præstationes* (14) veniunt: et ideo si quis impensas (15) fecerit, consequetur. Sed et si non cum ipso socio agat, sed cum herede socii, Labeo recte existimat, impensas et fructus a defuncto perceptos venire. † Plane, fructus ante (16) percepti, quam res communis esset, vel sumptus ante facti, in communi dividundo judicium non veniunt.

§. 4. Ea propter scribit Julianus, si missi in possessionem damni infecti simus, et, antequam *possidere* juberemur, ego insulam fulsero, sumptum istum communi dividundo judicio consequi me non posse (17).

5. JULIANUS lib. 2. ad Urseium Ferocem.

SEd si res non defenderetur, et ideo jussi sumus a Prætore *eas ædes possidere*, et ex (18) hoc dominium earum nancisceremur (19), respondit Proculus, communi dividundo judicio partem ejus impensæ me servaturum esse.

De errore in persona socii. 1. Si quis partem suam alienaverit. 2. De locatione et cultura fundi communis. Quid intersit inter hanc et negotiorum gestorum actionem. 3. De impensis. 4. De partu. 5. De accessione et decessione post judicium acceptum. 6. De illatione mortui. 7. De cautione damni infecti. 8. De oppigneratione rei communis. 9. Si socius socio partem suam pignori dederit. 10. De adjudicatione. 11. Collatio familiæ erciscundæ et hujus judicii. 12. De novi operis nunciatione.

6. ULPIANUS lib. 19. ad Edictum.

SI quis putans (20) sibi cum Titio fundum communem esse, fructus perceperit, vel sumptum fecerit, cum esset cum alio communis, agi poterit [utili] communi dividundo judicio.

§. 1. Quare et si fundum Titius alienaverit, licet hic communi dividundo judicio locus non sit, quia a communione discessum est, utili tamen locum futurum (21): quod datur de præstationibus quoties communis esse desiit.

§. 2. Sive autem locando fundum communem, sive colendo, de fundo communi quid socius consecutus sit, communi dividundo judicio tenebitur (22): et si quidem communi nomine id fecit, neque lucrum neque damnum sentire eum oportet: si vero non communi nomine, sed ut (23) lucretur (24) solus, magis esse oportet, ut et damnum ad ipsum respiciat. Hoc autem ideo præstat communi dividundo judicio, quia videtur partem suam non potuisse expedite locare. Cæterum, non alias communi dividundo judicio locus erit (ut et Papinianus scribit) nisi id demum gessit, sine quo partem suam recte administrare non potuit: alioquin, si potuit, habet negotiorum gestorum (25) actionem, eaque tenetur.

§. 3. Si quid, post acceptum communi dividundo judicium, fuerit impensum, Nerva recte existimat, etiam hoc venire.

(1) *l.* 31. *infr. pro socio.*
(2) *d.* §. 3.
(3) Duplicia judicia, in quibus uterque actor est, et uterque reus.
(4) Cum dominio, tum possessione.
(5) vide *l.* 13. *l.* 29. *supr de judic.* quod si ambo provocant, sorte res decerni solet.
(6) *l.* 3. *l.* 4. *C. h. t.*
(7) Ut sumptus, impensæ et impendia. *l.* 4. §. 3. *l.* 14. §. 1. *infr eod. l.* 4. *in fin. C. eod.*
(8) Ut fructus: idque maxime, si dolo et culpa. *d. l.* 4. *in fin.*
(9) Puta, ut æqualiter lucrentur. *arg. l.* 6. §. 2. *infr. eod.* Pacta autem nuda in hoc judicio valebunt ad exceptionem. *l.* 45. *supr. de pact.*
(10) Directum: nam utili judicio res incorporales veniunt. *l.* 19. *in fin. infr. eod.* vid. *l.* 13. *infr. eod.*
(11) Quorum commune solum est, eorum et res solo cohærentes sunt communes.
(12) *l.* 14. §. 1. *Infr. eod.* §.28. *Inst. de act.*
(13) Id non est in judicio familiæ erciscundæ, quod semel competit. *l.* 20. §. 4. *supr. tit. prox.*
(14) *l.* 22. §. 4. *supr. tit. prox.*
(15) Vide *l.* 14. §. 1. *infr. eod.*
(16) Adde §. 4. *infr. eod.* facit *l.* 49. *in fin. supr. familiæ.*
(17) Quia stricto jure, qui ex primo decreto mittuntur in possessionem, umbram potius communionis, quam communionem habent: ex æquo et bono aliud est: eoque pertinet *l.* 15. §. 20. *infr. de damno.*
(18) Dominium transfertur ex secundo decreto. vide *l.* 5. *Infr. de damno.*
(19) Ex Decreto secundo sententia dominium transfert. *d. l.* 5. *Infr. de damno.*
(20) *l.* 14. §. 1. *vers. diversum. l.* 29. *Infr. eod.*
(21) Utile communi dividundo judicium datur, quoties communis esse res desiit, pertinetque ad præstationes. Datur itaque hoc judicium principaliter ad petendam divisionem, sed tamen in illud incidunt præstationes: ita ex contrario actio pro socio principaliter ad præstationes personales refertur, interim tamen divisionis effectum adfert.
(22) Fructus in hoc judicium veniunt, sive immediate percipiantur a socio, sive locentur colono nomine communi. *Bart.*
(23) Vide *l.* 5. *C. de ædific. privat.*
(24) Si fructus rei communis locantur nomine proprio, damnum ad locantem spectat, lucrum vero est commune. *Bart.*
(25) Communi dividundo judicium exerceri non potest, nisi demum gesserit socius aliquid, sine quo partem suam recte administrare non potuit, si potuit, tunc negotiorum gestorum aget. *l.* 40. *in fin. Sup. de negot.*

§. 4. Sed et partum venire, Sabinus et Atilicinus responderunt.

§. 5. Sed et accessionem et decessionem hoc judicium accipere iidem existimaverunt.

§. 6. Si quis in communem locum mortuum intulerit, an religiosum fecerit, videndum [est]? Sane jus quidem inferendi in sepulchrum unicuique in solidum competit (1): locum autem purum alter non potest facere religiosum. Trebatius autem, et Labeo, quamquam putant non esse locum religiosum factum, tamen putant in factum agendum (2).

§. 7. Si damni infecti in solidum prædibus (3) caveris, Labeo ait, communi dividundo judicium tibi non esse: cum necesse tibi non fuerit in solidum cavere (4): sed sufficere pro parte tua. Quæ sententia vera est.

§. 8. Si fundus communis nobis sit, sed pignori datus a me, venit quidem in communi dividundo: sed jus pignoris creditori manebit (5), etiamsi adjudicatus fuerit: nam et si pars socio tradita fuisset, integrum maneret. Arbitrum autem communi dividundo hoc minoris (6) partem æstimare debere, quod ex pacto vendere eam rem creditor potest, Julianus ait.

§. 9. Idem [Julianus] scribit, si is, cum quo servum communem habebam, partem suam mihi pignori (7) dederit, et communi dividundo agere cœperit, pignoratitia exceptione eum summoveri debere: sed, si exceptione usus non fuero, officium judicis erit, ut, cum debitori totum hominem adjudicaverit, partis æstimatione eum condemnet: manere enim integrum jus pignoris. Quod si adjudicaverit judex mihi, tanti duntaxat me condemnet, quanto pluris pignus sit, quam pecunia credita, et debitorem a me jubeat liberari.

§. 10. Officio judicis etiam talis adjudicatio fieri potest, ut alteri fundum, alteri usumfructum adjudicet (8).

§. 11. Cætera eadem (9) sunt, quæ in familiæ erciscundæ judicio tractavimus (10).

§. 12. Urseius ait, cum in communi ædificio vicinus nunciavit, *ne quid operis fieret*, si unus ex sociis ex hac causa damnatus fuisset (11), posse eam pœnam a socio pro parte servare. Julianus autem recte notat, ita demum hoc verum esse, si interfuit ædium hoc fieri.

De agro vectigali. 1. De adjudicatione et servitute imponenda. 2. De eo, cui competit Publiciana. 3. De eo, cui non datur vindicatio. 4. De prædone, de precaria vel clandestina possessione. 5. Si is, qui provocat, dicatur vi, aut precario, aut clam, possidere. 6. De pignore. 7. De usufructu. 8. De his, qui missi sunt in possessionem legatorum servandorum causa, de duobus ventribus. 9. Damni infecti. 10. De usufructu. 11. De colonis, et depositariis. 12. De pignore. 13. De parte prædii communis pignerata aut vendita, et de cæteris judiciis.

7. IDEM lib. 20. ad Edictum.

COmmuni dividundo judicium locum habet et in vectigali agro. † Vectigalis (12) ager an regionibus dividi possit, videndum? Magis autem debet judex abstinere hujusmodi divisione: alioquin (13) præstatio vectigalis confundetur (14).

§. 1. Neratius scribit: arbitrum, si regionibus fundum non vectigalem divisum duobus adjudicaverit, posse, quasi in duobus fundis, servitutem imponere (15).

§. 2. Qui in rem Publicianam habent, etiam communi dividundo judicium possunt exercere.

§. 3. Ex quibusdam autem causis vindicatio cessat: si tamen justa causa est possidendi, utile communi dividundo competit: utputa si ex causa indebiti soluti res possideatur (16).

§. 4. Inter prædones autem hoc judicium locum non habet (17): nec, si precario possideant, locum habebit: nec, si clam: quia injusta est possessio ista (18): precaria vero justa quidem, sed quæ non pergat ad judicii vigorem (19).

§. 5. Julianus scribit, si alter possessor provocet, alter dicat eum vi possidere, non debere hoc judicium dari, nec post annum quidem: quia placuit, etiam (20) post annum in eum, qui vi dejecit, interdictum reddi, et si precario (inquit) dicat eum possidere, adhuc cessabit hoc judicium: quia et de precario interdictum datur (21). Sed et si clam dicatur possidere qui provocat, dicendum esse ait, cessare hoc judicium: nam de clandestina possessione competere interdictum inquit.

§. 6. Si duo sint, qui rem pignori acceperunt, æquissimum esse, utile communi dividundo judicium dari (22).

§. 7. Sed et si de usufructu sit inter duos controversia, dari debet (23).

§. 8. Idem si duo a Prætore missi sint in possessionem legatorum: est enim justa causa possidendi, custodiæ gratia (24). Ergo, et si duo ventres (25), idem erit dicendum. Quod habet rationem.

§. 9. Plane, si jam damni infecti missus, jussus sit pos-

(1) Quoniam sepulchro ad hoc utimur. *l.* 2. §. 2. *l.* 6. *Inf. de religiosis.*
(2) Alibi pro socio. *l.*39. *Infr. pro socio.* alibi familiæ et communi dividundo, *l.* 2. §. 1. *Infr. de religiosis.*
(3) Pro ædibus. *Haloand.*
(4) Imo in solidum caveri oportuit. vide *l.* 23. *Inf. de damno.*
(5) Vide *l.* 7. *in fin. Inf. quibus modis pignus.*
(6) Res eo ipso minoris æstimatur, quod ab extraneo, puta creditore, vendi potest, *ut hic.* per contrarium, res majoris eo æstimabuntur, quod nulli extraneo jus sit earum distrahendarum.
(7) Creditor habens pignus debitoris non potest a debitore ad judicium communi dividundo provocari: distinctionem tamen, quæ hic proponitur, observa.
(8) *l.* 16. §. 1. *supr. tit. prox. l.* 6. §. 1. *supr. de usufruct.*
(9) Excipe *l.* 4. §. 2. *Sup. eod.*
(10) *l.* 19. *in fin. infr. eod.*
(11) Ut quia citra voluntatem socii: alias uni facta denunciatio, omnibus facta intelligitur. *l.* 5. §. *si plurium. infr. de novi operis.*
(12) De quo *supr. tit. si ager vectigalis, vel emphyteuticarius.*
(13) Vide *l.* 3. *supr. familiæ.*
(14) Id est, agi potest non solum, ut dividatur res privata, verum etiam publica, veluti vectigalis ager: solum hoc interest, quod fundus non vectigalis regionibus possit dividi: vectigalis, non item: ne confundatur census præstatio, propter varietatem partium, quæ plerumque est incommoda. *l.* 3. *supr. tit. prox. l.* 3. *infr. de aliment.*
(15) *l.* 22. §. 3. *supr. familiæ.*
(16) Bona fide: tunc enim res usucapi potest. vide *l.* 3. *infr. pro socio.*
(17) Res in hoc judicio communes esse oportet ex honesta causa. facit *l.* 3. *in fin. supr. eod.*
(18) Clam possessio injusta est. *arg. l.* 3. *infr. uti possidetis.*
(19) Nam qui precario possidet, non est dominus, *l.* 13. §. 1. *supr. de Publiciana*, agere tamen potest interdicto *uti possidetis*, quia ex justa causa possidet. *d. l.* 3.
(20) *l.* 1. *l.* 3. §. 12. *infr. de vi et vi.*
(21) Non datur provocanti hæc actio, nisi causa possessionis prius cognita.
(22) Duo creditores communi dividundo judicio agere possunt, ut *hic.* vide §.12.*infr. eod.* et familiæ erciscundæ. *l.*29. *supr. familiæ.*
(23) Inter duos fructuarios hoc judicium redditur. *l.* 13. §. 3. *Sup. de usufruct. l.* 4. *in fin. Inf. de aqua quotidian.*
(24) Possident enim prætore autore. Talis possessio justa est. *l.* 11. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*
(25) Si uni et eidem Titio duæ sint gravidæ uxores, ambæ mittuntur in possessionem.

sidere, non erit huic utili judicio locus, cum vindicationem habere possit.

§. 10. Cum de usufructu (1) communi dividundo judicium agitur, judex officium suum ita diriget, ut vel regionibus (2) ejus uti frui permittat, vel locet usumfructum uni [ex illis], vel tertiæ personæ, ut hi pensiones sine ulla controversia percipiant (3): vel si res mobiles sint, etiam sic poterit, ut inter eos conveniat, caveantque, per tempora (4) se usuros et fruituros: hoc est, ut apud singulos mutua vice certo tempore sit ususfructus (5).

§. 11. Neque colonis (6), neque eis, qui depositum susceperunt, hoc judicium competit, quamvis naturaliter possideant (7).

§. 12. Inter eos, qui pignori acceperunt, talis (8) divisio fieri debet, ut non vero pretio æstimetur pars, sed in tantum duntaxat, quantum pro ea parte debetur, et adsignetur quidem pignus uni ex creditoribus, licentia tamen non denegetur debitori, debitum offerre, et pignus suum luere. ✝ Idemque dicitur et [si] possessor pignoris, litis æstimationem pigneratitiam (9) in rem agenti offerat (10).

§. 13. Si debitor communis prædii (11) partem pignori dedit, et a domino alterius partis provocatus creditor ejus, aut ab alio creditore alterius debitoris, licendo superavit, et debitor ejus, cui res fuit adjudicata, velit partem suam prædii recuperare, soluto eo quod ipse debuit, eleganter dicitur, non esse audiendum, nisi et eam partem paratus sit recuperare, quam creditor per adjudicationem emit. Nam et (12) si partem vendideris rei, et prius quam traderes emptori, communi dividundo judicio provocatus fueris, aliaque pars tibi adjudicata sit, consequenter dicitur, ex empto agi non posse: nisi totam rem suscipere fuerit paratus: quia hæc pars beneficio alterius venditori accessit. Quinimo etiam ex vendito posse conveniri emptorem, ut recipiat totum. Solum illud spectandum erit, num forte fraus aliqua venditoris intervenit. ✝ Sed et si distracta parte, cesserit victus licitatione venditor, æque, pretium ut restituat, ex empto tenebitur. Hæc eadem et in mandato cæterisque hujus generis judiciis servantur.

Si non omnes dividere desiderant. 1. De parte incerta. 2. De re communi deteriorata. 3. De causa noxali. 4. De peculio.

8. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

Etsi non omnes (13), qui rem communem habent, sed certi ex his dividere desiderant, hoc judicium inter eos accipi potest.

§. 1 Si incertum sit, an lex Falcidia locum habeat, inter legatarium et heredem communi dividundo agi potest: aut incertæ (14) partis vindicatio datur.

✝ Similiter fit, et si peculium legatum sit: quia, in quantum res peculiares deminuit, id quod domino debetur, incertum est.

§. 2. Venit in communi dividundo judicium, etiam si quis rem communem deteriorem fecerit (15): forte servum vulnerando, aut animum ejus corrumpendo, aut arbores ex fundo excidendo.

§. 3. Si communis servi gratia, noxæ nomine plus præstiterit (16), æstimabitur servus, et ejus partem consequetur.

§. 4. Item si unus in solidum de peculio conventus (17), et damnatus sit, est cum socio communi dividundo actio, ut partem peculii consequatur.

9. AFRICANUS lib. 7. Quæstionum.

Sed postquam socius, servi communis nomine, de peculio in solidum damnatus esset, si apud socium res peculiares intercidant (18), nihilominus utile erit judicium communi dividundo, ad recuperandam partem pecuniæ: alioquin iniquum fore, si tota ea res ad damnum ejus, qui judicium acceperit, pertineat, cum utriusque (19) domini periculum in rebus peculiaribus esse debeat: Nam et eum, qui mandatu domini defensionem servi suscepit, omne, quod bona fide præstiterit, servaturum, quamvis peculium postea interciderit (20). Hæc ita, si neutrius culpa intervenerit. Etenim dominum, cum quo de peculio agitur, si paratus sit rebus peculiaribus petitori cedere (21), ex causa audiendum putavit: scilicet, si sine dolo malo et frustratione id faciat.

De eo, quod defunctus in re communi admisit. 1. De usu. 2. De æstimatione, de evictione.

10. PAULUS lib. 23. ad Edictum.

Item (22), quamvis legis Aquiliæ actio in heredem (23) non competat, tamen hoc judicio heres socii præstat (24), si quid defunctus in re communi admisit: quo nomine legis Aquiliæ actio nascitur

§. 1. Si usus tantum noster sit, qui neque venire (25) neque locari potest, quemadmodum divisio potest fieri in communi dividundo judicio, videamus? Sed Prætor interveniet, et rem emendabit: ut, si judex alteri usum adjudicaverit, non videatur alter, qui mercedem accepit, non uti: quasi plus faciat, qui videtur frui: quia hoc propter necessitatem fit.

(1) V. *l.* 13. *infr. eod.*
(2) *l.* 3. *C. h. t.*
(3) Potest enim pensio annua inter eos commode dividi, vel etiam divisim solvi.
(4) *l.* 4. *l.* 5. *infr. de aqua quotid.*
(5) Per hanc autem divisionem ususfructui nihil adimitur, sed commoditas ejus unicuique distribuitur quoad ejus fieri potest.
(6) De *colono* adde *l.* 2. §. 1. *infr pro emptore.*
(7) Coloni, inquilini, et depositarii naturaliter possident, id est, rem detinent et habent, *ut hic. et l.* 3. *in fin. l.* 4. *infr. ad exhibend.* alias non sibi, sed alteri possident, et licet sint in prædio, non possident tamen, *l.* 9. *in fin. supr. de rei vind. l.* 52. *Infr. de adq. vel amitt. possess. l.* 6. §. 2. *Infr. de precario.* adde *l.* 38. §. 10. *Infr. de usur. l.* 2. *C. de præscr. triginta.* et coguntur dominum nominare. *l.* 2. *C. ubi in rem.*
(8) De qua vide *l.* 50. *infr. de furtis.*
(9) *Al.* pignoratitia.
(10) Hoc judicio pignus uni creditorum adsignari potest, ut ab eo debitor pignus luat, utque eo soluto correo credendi pars crediti sui restituatur. *Goth.* Pigneratitia proprie in personam competit: Itaque pigneratitia pro hypothecaria posita hic est, ut et *l.* 3. §. *est autem. infr. ad exhibend.* Mod.

(11) Quod Ulpiano, idem visum est Celso in eadem specie, *l. Idem Julianus.* §. *idem Celsus. infr. de act. empt.* Mod.
(12) Vide *l.* 13. §. 17. *infr. de act. empt.*
(13) *Unus* etiam arbitrum communi dividundo petere potest. vide *l.* 43. *supr. tit. prox.*
(14) *l.* 76. §. 1. *supr. de rei vind.*
(15) Ut *Sarciat* damnum, qui rem communem fecit deteriorem, agi potest hoc judicio.
(16) Actori scilicet, quam pro sua parte, superfluum illud socius a socio repetet. vide *l.* 15. *infr. eod.* si unus sociorum condemnatus plus parte sua solvit, id judicio communi dividundo a socio potest repetere. *l.* 27. *in fin. infr. de pecul.*
(17) Potest enim in solidum conveniri. *l.* 4. *Sup. si ex noxali.*
(18) *l.* 25. *infr. eod.* vide *l.* 31. *supr. famil.*
(19) Peculii communis periculum commune.
(20) *arg. l.* 37. *l.* 50. *infr. mandati.*
(21) Potest autem cedere ante judicium noxale acceptum. *l.* 8. *supr. de noxalib.*
(22) *Synops. Basil. eod. c.* 10. 3. Harmen. 10. §. 13.
(23) *l.* 23. §. 8. *supr. ad l. Aquil.*
(24) *Al.* præstat.
(25) Vide *l.* 8. *supr. de usu.*

§. 2. In communi dividundo judicio, justo (1) pretio rem æstimare debebit judex : et *de evictione* (2) quoque cavendum erit.

De præstationibus personalibus, re communi extincta.

11. Gajus lib. 7. ad Edictum provinciale.

IN summa admonendi sumus : quod, si post interitum rei communis is, cui aliquid ex communione præstari oportet, eo nomine agere velit, communi dividundo judicium utile datur (3) : veluti si actor impensas aliquas in rem communem fecit, sive socius ejus solus aliquid ex ea re lucratus est, velut operas servi mercedesve, hoc judicio eorum omnium ratio habetur.

De ædibus ; aut pariete.

12. Ulpianus lib. 71. ad Edictum.

SI ædes communes sint, aut paries communis (4), et eum reficere, vel demolire (5), vel in eum immittere quid opus sit, communi dividundo judicio erit agendum (6), aut interdicto (7) *uti possidetis* experimur.

De rebus exceptis, vel non.

13. Idem lib. 75. ad Edictum.

IN judicium communi dividundo omnes res (8) veniunt : nisi si quid fuerit ex communi consensu exceptum nominatim, ne veniat.

De eo, qui scit aut ignorat se habere socium. 2. De pacto.

14. Paulus lib. 3. ad Plautium.

IN hoc judicium [hoc] venit, quod communi nomine actum est aut agi debuit ab eo, qui scit se socium habere.

§. 1. Impendia (9) autem, quæ, dum proprium meum fundum existimo, feci, quæ scilicet, si vindicaretur fundi pars, per exceptionem doli retinere possem, an etiam, si communi dividundo judicio mecum agetur, æquitate ipsius judicii retinere possim, considerandum est? Quod quidem magis puto : quia bonæ fidei judicium est communi dividundo (10) : Sed hoc ita, si mecum agatur. Cæterum, si alienavero partem meam, non erit unde retinere possim. Sed is, qui a me emerit, an retinere possit, videndum est : nam [et] si vindicaretur ab eo pars, impendiorum nomine, quæ ego fecissem ; ita, ut ego, poterat retentionem facere? et verius est, ut et in hac specie expensæ retineantur (11). Quæ cum ita sint, rectissime dicitur, etiam impendiorum nomine utile judicium dari (12) debere mihi in socium, etiam manente rei communione. † Diversum est enim, cum quasi in rem meam impendo, quæ sit aliena, aut communis : hoc enim casu, ubi quasi (13) in rem meam impendo, tantum retentionem (14) habeo (15) : quia neminem mihi obligare volui. At cum puto rem Titii esse, quæ sit Mævii, aut esse mihi communem cum alio, quam est ; id ago, ut alium mihi obligem : et sicut negotiorum gestorum actio datur adversus eum ; cujus negotia curavi, cum putarem alterius ea esse ; ita et in proposito. Igitur et si abalienavero prædium, quia in ea causa fuit, ut mihi actio dari deberet, danda mihi erit (ut Julianus quoque scribit) negotiorum gestorum actio.

§. 2. Si conveniat, *ne omnino* (16) *divisio fiat* (17), hujusmodi pactum nullas vires habere, manifestissimum est (18). Sin (19) autem *intra* (20) *certum tempus*, quod etiam ipsius rei qualitati prodest, valet.

§. 3. Si inter socios convenisset, *ne intra certum tempus societas divideretur*, quin vendere (21) liceat ei, qui tali conventione tenetur, non est dubium : Quare emptor quoque communi dividundo agendo, eadem exceptione summovebitur, qua auctor ejus summoveretur.

§. 4. Si paciscatur socius, *ne partem suam petat*, effectu tollitur societas (22).

De solutione ob servum communem.

15. Idem lib. 5. ad Plautium.

SI socius servi communis nomine conventus, et condemnatus sit, aget communi dividundo, et antequam (23) præstet : nam, et si noxali judicio cum uno actum sit, statim aget cum socio, *ut ei pars traderetur* (24) : cautionibus interpositis, *ut, si non dederit, reddat* (25).

De eo, quod sub conditione debetur.

16. Idem lib. 6. ad Plautium.

CUm socii dividunt societatem, de eo, quod sub conditione deberetur (26), cautiones intervenire solent.

(1) De justo pretio dixi ad *l.* 50. *infr. de furtis.*

(2) In hac actione judex ex officio suo, justo pretio rem æstimari et alterum alteri de evictione cavere jubet.

(3) Post interitum rei communis, agitur utiliter ad expensas : vel ad id, quod socius ex ea, antequam periret, lucratus est.

(4) Vid. Guevarr. *in Topica Ciceronis* §. 14. *n.* 5. et Berojum *qu.* 26. Mod.

(5) *Al.* demoliri : et sic in rem communi invito socio ea agere licet, quæ pertinent ad eum usum, ad quem res communis destinata est, *ut hic.* secus, si ad abusum, ut *l.* 28. *infr. eod.*

(6) Ex necessaria causa, ut quia non erat idoneus, *l.* 35. *infr. de damno.* eamque ob causam socius expensas repetet. *l.* 4. *C. de ædif. privatis.* quas minuit veteris parietis pretium. *l.* 38. *in fin. l.* 39. *in fin. infr. de damno.*

(7) *l.* 3. §. 9. *Infr. uti possidetis.* adde *Synops. Basil.* 58. *tit.* 17. c. 3. 2. Harmenop. 4. §. 81.

(8) Corporales. *l.* 8. *Sup. eod.* idque directo : servitus vero personalis, *l.* 7. §. 10. *Sup. eod.* et realis, *l.* 19. §. 4. *Infr. eod.* judicio utili : nam incorporalia per se dividi non possunt.

(9) *l.* 3. *l.* 4. §. 3. *Sup. eod. l.* 4. *in fin. C. eod. l.* 11. *in fin. Sup. eod.*

(10) Vide *l.* 4. §. 2. *Sup. eod.*

(11) Singularis successor retentionem habet propter expensas factas a suo autore. *Zas.* et a seipso. *l.* 45. §. 1. *Infr. de act. empt.*

(12) Recte *utile*, quia ita species proponitur, ut impendia facta sint ab eo, qui proprium suum esse fundum tantum existimabat, ac proinde verus dominus non erat. Id quod indicant quoque sequentia, *diversum est enim.* ad quæ vid. Molin. *tit.* 1. §. 1. *gloss.* 5. *n.* 59. *in consuetud. Paris.* Mod.

(13) Idem vide *l.* 29. *vers. diversa. infr. eod.*

(14) Imo, quoties proprium negotium gerimus, retentione non utimur. *l.* 58. §. 2. *in fin. infr. ad SC. Trebell.*

(15) Si merum jus spectamus scilicet : alias ex æquo datur competitque actio. Molin. in *consuet. Paris. tit.* 1. §. 1. *gloss.* 5. *n.* 110.

(16) Quid? valetne pactum, ut non fiat divisio ad 30, 40. vel 100. annos? Albericus valere putat, quem vide *hac lege.*

(17) Vel societas dissolvatur. *l.* 70. *infr. pro socio.* Goth. Scitum est, pactum ne perpetuo dividatur, non valere. Vid. notata per Decium *Cons.* 265. et extende hunc textum ad casum, quo juramentum intervenerit : Alexand. *cons.* 18. *visis. col.* 1. *lit.* 2. et amplia, ut non producat naturalem obligationem. Angel. *Consil.* 225. *col.* 1. Roman. *Cons.* 13. Idem videtur mihi. *Mod.*

(18) Secus, si quis paciscatur, ne socius partem suam petat. vide §. *ult. infr. eod.*

(19) *Fortassis commodius legitur*, sin autem, ut ne infra certum tempus. Vel dic, de illo pacto hic agitur, ut intra certum tempus diviso fiat.

(20) *l.* 14. *Infr. pro socio.*

(21) Vide *l.* 16. *in fin. Infr. pro socio.*

(22) His verbis inducitur remissio totius juris, quod socius habet in parte sua.

(23) Nam post condemnationem, et solutionem eo nomine factam, potest. *l.* 8. §. 3. 4. *Sup. eod.*

(24) *Al.* Tradatur.

(25) *Al.* reddat.

(26) *l.* 27. *l.* 28. *Infr. pro socio.*

Si coheres fundum comparavit a creditore.

17. MODESTINUS lib. 9. Regularum.

QUi coheredes habet, si fundum pignori datum a testatore suo comparaverit a creditore (1), non debet a coheredibus judicio communi dividundo conveniri.

De servitute imponenda, et de potestate judicis.

18. JAVOLENUS lib. 2. Epistolarum.

UT fundus hereditarius fundo non hereditario serviat, arbiter disponere non potest (2): quia ultra id, quod in judicium deductum est, excedere potestas judicis non potest (3).

De his, quæ sunt in confinio. 1. De vestibulo. 2. De via, et impensis in eam factis. 3. De servo, qui in fuga est. 4. De aquæductu.

19. PAULUS lib. 6. ad Sabinum.

ARbor, quæ in confinio nata (4) est: item lapis, qui per utrumque fundum extenditur, quamdiu cohæret fundo, e regione cujusque finium, utriusque sunt: nec in communi dividundo judicium veniunt: sed cum aut lapis exemptus, aut arbor eruta, vel succisa est, communis pro indiviso fiet: et veniet in communi dividundo judicium: nam quod erat finitis partibus, rursus confunditur. Quare duabus massis duorum dominorum conflatis, tota massa communis est (5), etiam si aliquid ex prima specie separatum maneat: ita arbor et lapis separatus a fundo, confundit jus dominii.

§. 1. De (6) vestibulo (7) communi binarum ædium arbiter communi dividundo invito utrolibet dari non debet: quia qui de vestibulo (8) liceri cogitur, necesse habet interdum totarum ædium pretium facere, si alias aditum non habet (9).

§. 2. Si per eundem locum via nobis debeatur, et in eam impensa facta sit, durius ait Pomponius communi dividundo vel pro socio agi posse: Quæ enim communio juris (10) separatim intelligi potest? Sed negotiorum gestorum agendum (11).

§. 3. Judex communi dividundo, item familiæ erciscundæ, de servo, qui in fuga est (12), jubere debet liceri eos, inter quos judex est: et tunc eum adjudicare (ei), penes quem licitatio remansit: nec erit periculum, ne ex Senatusconsulto pœna legis Faviæ committatur.

§. 4. Aquarum iter (13) in judicium communi dividundo non venire, Labeo ait: nam aut ipsius fundi est; et ideo in judicium non venit: aut separatum a fundo, divisum tamen aut mensura, aut temporibus (14). Sed possunt jura, interdum et separata a fundo esse: [et] nec mensura (15) nec temporibus divisa: veluti cum is, cujus fuerunt, plures heredes reliquit. Quod cum accidit, consentaneum est et ea in arbitrio familiæ erciscundæ venire: nec videre inquit Pomponius, quare (16) minus in communi dividundo, quam familiæ erciscundæ judicium veniat. Igitur in hujusmodi speciebus [etiam] in communi dividundo judicio venit, ut præfata jura aut mensura aut temporibus dividantur (17).

De damno, quod culpa socii contigit.

20. POMPONIUS lib. 13. ad Sabinum.

SI is, cum quo fundum communem habes, ad delictum (18) non respondit, et ob id motu (19) judicis villa diruta est, aut arbusta succisa sunt, præstabitur tibi (20) detrimentum (21) judicio communi dividundo. *Quidquid enim culpa socii amissum est, eo judicio continetur.*

De officio Judicis.

21. ULPIANUS lib. 30. ad Sabinum.

JUdicem in prædiis dividundis, quod omnibus utilissimum (22) est, vel quod malint litigatores, sequi convenit.

Si quis suo et vicini nomine ædificet.

22. POMPONIUS lib. 33. ad Sabinum.

SI (23) meo et vicini nomine parietem ædificem, vel repetiturus ab eo pro parte impensam, vel donationis gratia (24), communis fiet paries.

(1) Cui testator vendendi potestatem fecerat: potest autem quilibet cum tota re etiam partem suam emere. vide *l.* 13. *in fin. infr. de in diem.*

(2) *l.* 22. §. 3. *supr. famil.*

(3) Id est, sententia naturæ petitionis, et libelli aptanda est. alias non hoc innuitur, judicem juxta petitionem judicare cogi. Si igitur libellus, et sententia discrepent, sententia nulla fuerit. *l. ult. C. de fideicommiss. libert.* discrepant autem, si judex actori plus tribuit, quam petiit. §. 34. *Inst. de action.* vide Oldend. *in tract. de sent. c.* 7. An id locum habet in criminalibus? non habet. vide Mynsing. 4. *obs.* 81. In plus enim vel minus potest judex condemnare in illis causis. Alii præterea sunt casus, in quibus fallit superior regula: de qua vide Socinum, *regula* 357.

(4) Vide *l.* 83. *infr. pro socio.*

(5) *l.* 5. *supr. de rei vind.* §. 27. 28. *Inst. de rer. divis.*

(6) Commune vestibulum binarum ædium, utrolibet dominorum invito non dividitur, si alias aditus nullus sit. *Synops. Basil. eod. cap.* 19. Harmenopulus diverso paulo sensu hunc locum profert. 3. *tit.* 10. §. 31. Commune vestibulum binarum ædium, vel invito altero ex dominis dividitur, ubi alias non pateat aditus. Quæ lectio mihi videtur apertior.

(7) Vestibulum, πυλεών, *Synops.* Harmenop. *illo loco.* πρόθυρον, *Novell. Leon.* 56. 104. Goth. Iniquum enim esset tam vilis accessionis nomine, scilicet, vestibuli, cogi totas ædes distrahere. Itaque contra Regul. *l. arbitrium. supr. famil. ercisc.* vetitum est uno etiam poscente dari arbitrium; add. Aul. Gell. *lib.* 16. *Noct. Attic. c.* 5. Mod.

(8) *Liceri*, est in mercando pugnare, atque contendere. Festus *in Licitari.* vide *l.* 29. *supr. familiæ.*

(9) Id est, aditus, qui est communis pluribus ad diversas domos, dividi non potest: nec in licitationem venit. *Zas.*

(10) Id est, rei incorporalis.

(11) Quantum quis vicino præstat, tantum ab eo consequitur. *l.* 39. *infr. de damno.*

(12) Vide *l.* 6. *C. ad l. Fab. de plagiariis.*

(13) V. *l.* 13. *supr. eod.* Goth. Ad hunc §. vid. Butrigar. *Ans.* Adde Cujac *lib.* 9. *observ. c.* 37. et Martres. *in not. c.* 22. Mod.

(14) Circa servitutes hoc observandum est medium, ut secundum mensuram prædiorum, aut pro ratione temporis earum usus dividatur. *l.* 5. §. 1. *supr. de servit. l.* 5. *infr. de aqua quotid.*

(15) V. *l.* 5. *supr. de aqua quotidiana.*

(16) Vide *l.* 6. §. *penult. supr. eod.*

(17) Dic ut *supr. eod.* §.

(18) Edictum, delectum. *l.* 4. §. 10. *Infr. de re militari.* Duar. 1. *disp.* 4. *al.* Dilectum. *Goth.* Vide Cujac. *observ. lib.* 13. *cap.* 29. Ræward. *lib.* 1. *variar. cap.* 7. Joann. Robert. *lib.* 3. *sent. cap.* 4. S. L. Adde Vult. *in discept. cap.* 9. Leonin. *emendat. lib.* 1. *cap.* 21. *num.* 1. Ans.

(19) Id est, indignatione, ut *l.* 12. *C. de offic. rect. pr. l.* 14. *C. de testibus.* qua impulsus judex, non respondentis ad delectum domum evertit: ut alias accidisse legimus apud Halicarnass. *lib.* 8. his verbis: τὸν στρατιωτικὸν ἐποίουν κατάλογον, καὶ τοὺς μὴ ὑπακούοντας τοῖς νόμοις εἰς χρήματα ἐζημίουν, ὅσοις μὲν χώρα ὑπῆρχεν ἐγκόπτοντες ταῦτα, καὶ τὰς αὐλὰς καθαιροῦντες. vide Cujac. 13. *observ.* 29. Possunt itaque propter contumaciam, villæ, domus, vineæ, arces destrui. 2. *Feudorum* 53. §. 2. adde quæ scripsi ad *l.* 41. §. 5. 6. 7. *infr. de leg.* 1. *et ad l.* 24. *de pœnis.*

(20) Si culpa socii mei res communis, judicis indignatione, seu motu diruitur, actio in socium mihi competit: non contra diruentem, si modo res divisionem non recipiebat. Zas. *hic num. ult.*

(21) Id est, detrimenti æstimatio.

(22) Vide *l.* 65. §. 5. *infr. pro socio.*

(23) Si meo et vicini nomine parietem ædificem, communis fit, sive repetiturus impensæ partem, sive gratuito feci. *Synops. Basil. c.* 22.

(24) *Arg. l.* 2. *in fin. C. de rei vind.*

Si convenerit inter socios, ut fructus alternis annis perciperent.

23. ULPIANUS lib. 32. ad Edictum.

SI convenerit inter te et socium tuum, *ut alternis annis fructum perciperetis*, et non patiatur te socius tui anni fructum percipere, videndum, utrum ex conducto sit actio, an vero communi dividundo? ✝ Eadem quæstio est et si socius, qui convenerat, *ut alternis annis frueretur*, pecus immisit (1), et effecit, ut futuri anni fructus, quos socium percipere oportuit, corrumperentur? Et puto magis communi dividundo judicium, quam ex conducto locum habere: Quæ enim locatio est, cum merces non intercesserit (2)? aut certe actionem incerti civilem reddendam.

De acquisitis a servo communi. 1. *De alienatione judicii mutandi causa.*

24. JULIANUS lib. 8. Digestorum.

COmmunis servus si ex re alterius dominorum adquisierit, nihilominus (3) commune id erit: sed is, ex cujus re adquisitum fuerit, communi dividundo judicio eam summam percipere (4) potest: Quia fidei bonæ convenit, ut unusquisque præcipuum (5) habeat, quod ex re ejus servus adquisierit.

§. 1. Cum agere tecum communi dividundo vellem, partem tuam Titio tradidisti, mutandi (6) judicii causa: Teneris mihi Prætoria actione, quod fecisses, ne tecum communi dividundo ageretur.

De solutione servi communis nomine.

25. IDEM lib. 12. Digestorum.

SI Stichus communis meus et tuus servus habuerit Pamphilum vicarium aureorum decem, et mecum actum de peculio fuerit, condemnatusque decem præstitero, quamvis (7) postea Pamphilus decesserit, nihilominus actione communi dividundo vel pro socio quinque [millia] præstare debebis: quia te hoc ære alieno liberavi. Longe magis consequar, si Stichus post mortem Pamphili alium vicarium adquisierat.

Si servus apud alterum ex dominis crus fregerit.

26. ALFENUS Varus lib. 2. Digestorum.

COmmunis servus, cum apud alterum esset, crus fregit (8) in opere: *Quærebatur*, alter dominus quid cum eo, penes quem fuisset, ageret? *Respondi*, siquidem (9) culpa illius magis, quam casu, res communis damni cepisset, per arbitrum communi dividundo posse recuperare.

De quæstione de communi servo.

27. PAULUS lib. 3. Epitomarum Alfeni Digestorum.

DE communi servo unus ex sociis quæstionem habere (10), nisi communis negotii causa, jure non potest.

De eo, quod unus ex dominis facere vult, aut fecit in re communi.

28. PAPINIANUS lib. 7. Quæstionum.

SAbinus (11), *in re communi neminem dominorum jure facere quicquam* (12), *invito altero, posse*. Unde manifestum est, prohibendi (13) jus esse: in re enim pari potiorem causam esse prohibentis constat (14). Sed etsi in communi prohiberi socius a socio, *ne quid faciat*, potest, ut tamen factum opus tollat, cogi non potest (15), si, cum prohibere poterat, hoc prætermisit: et ideo per communi dividundo actionem damnum sarciri poterit. Sin autem facienti consensit, nec pro damno habet actionem (16). Quod si quid absente socio, ad læsionem ejus fecit, tunc etiam tollere cogitur.

De eo, qui scit aut ignorat se habere socium. 1. *De judice poscendo. De socio muto.*

29. PAULUS lib. 2. Quæstionum.

SI quis (17), cum existimaverit fundum communem sibi cum Mævio esse, quem cum Titio communem habebat, impendisset, recte dicitur etiam communi dividundo judicium ei sufficere: hoc enim est (18), si sciam rem communem esse, ignorem autem, cujus socii: neque enim negotia socii gero, sed propriam rem tueor: et magis ex re, in quam impenditur, quam ex persona socii, actio nascitur. Denique ea actione pupillum teneri dicimus (19), ut impendia restituat officio Judicis. ✝ Diversa causa est ejus, qui putat se in rem propriam impendere, cum sit communis: huic enim nec communi dividundo judicium competit, nec utile dandum est: Ille enim, qui scit rem esse communem, vel aliena negotia, eo animo gerit, ut aliquem sibi obliget, et in persona labitur.

§. 1. Pomponius scripsit, posci (20) judicem posse a quolibet sociorum: sed, etiam si unus ex sociis mutus (21) erit, recte cum eo communi dividundo agi.

(1) Vide *l.* 35. §. 1. *infr. locat.* adde quæ notavi ad *l.* 48. *supr. de usufruct.*

(2) Locatio non est, ubi nulla merces constituta est. *l.* 52. *infr. de donat. inter virum. Inst. de locat. in princ.*

(3) *l.* 45. *infr. de adquir. rer. dom.*

(4) *Al.* præcipere.

(5) Vide *l.* 19. *infr. de stipul. serv.*

(6) Prohibitio alienationis mutandi judicii causa factæ locum etiam habet in judiciis divisoriis, hoc est, in iis alienationibus, quæ fiunt in judiciis divisoriis, vide *l.* 1. *supr. de alienatione judicii.*

(7) Vide *l.* 9. *supr. eod.*

(8) Adde *l. pen. infr. de act. empt.*

(9) *Quid.*

(10) Ex causis variis. vide *l.* 1. *infr. de SC. Silaniano.*

(11) Vide Zas. 1. *intell.* 1. *num.* 12. Goth. Adde pro intellectu hujus leg. Johann. a Sand. *decis. Frisic. lib.* 3. *tit.* 8. *defin.* 1. Ans.

(12) Alienum sc. ab usu rei communis. vide *l.* 12. *supr. eod.* ideoque mortuum in commune sepulchrum, invito socio, quis inferre potest. *l.* 6. §. 4. *supr. de rer. divis.*

(13) Observandæ sunt hac lege socii quatuor actiones: prohibitio, *ut hic.* patientia, *ibi*, *hoc prætermisit.* consensus, *ibi*, *consensit.* ignorantia, *ibi*, *absente socio.* Priore casu factum opus destruitur: Secundo, agitur ad interesse: Tertio nullo modo agitur: Quarto, opus destruitur, ut priore casu.

(14) Prohibentis conditio in re communi potior est, *ut hic*, et *l.* 11. *supr. de servitutibus prædiorum rusticorum.* c. 56. *de regulis. in sexto.* adde quæ scripsi ad *leges duodecim Tabularum*, ubi de justis imperiis agitur. nisi prohibentis non intersit: nisi res eo fine a sociis comparata fuit, ut opus fieret: nisi ædificium reficiatur: nisi de sepeliendo mortuo agatur: nisi inter donatorem, et donatarium res agatur. vide *hic Accurs. et Alber.*

(15) Imo potest, præsertim si agentis intersit. *l.* 26. *in fin. supr. de servitut. præd. urban.*

(16) Qui opus facienti consensit, de damno postea conqueri non potest.

(17) Vide *l.* 6. *l.* 14. §. 1. *vers. divers. supr. eod. l.* 5. *l.* 45. §. *ultim. supr. de negotiis.*

(18) Id est, hoc enim judicium competit.

(19) Nam pupillus, ubi ex re actio venit, obligatur. *l.* 46. *inf. de oblig. et act.*

(20) *l. fin. C. h. t.*

(21) Alii: *si unus ex sociis invitus erit*, perperam; mutus enim et pupillus, ubi ex re actio venit, obligatur, *l. furiosus. infr. de obligat. et action.* Mod.

Si neuter vel alter sociorum possideat.

30. SCÆVOLA lib. 1. Responsorum.

COmmuni dividundo judicio recte agi, sive neuter possideat, sive alter sociorum fundum non possideat (1).

De mancipiis, quæ ministerii causa pupillis reservata sunt.

31. PAULUS lib. 15. Responsorum (2).

BIna mancipia quæ ex hereditate paterna jussu Prætoris, pupillis, ministerii causa, reservata essent, divisa non videri, sed omnium communia (3) permansisse.

TIT. IV.
AD EXHIBENDUM (4).

Utilitas hujus actionis et usus.

1. ULPIANUS lib. 24. ad Edictum.

HÆc actio perquam necessaria (5) est, et vis ejus in usu cottidiano est: et maxime propter (6) vindicationes (7) inducta est.

Quid sit exhibere.

2. PAULUS lib. 21. ad Edictum.

EXhibere (8) est facere in publico (9) potestatem, ut ei, qui agat, experiundi sit copia.

1. *De forma libelli.* 2. *De jurejurando in litem.* 3. *Qualis sit hæc actio, de vindicatione.* 4. *De usufructu.* 5. *De interdictis.* 6. *De optione legata.* 7. *De noxali actione.* 8. *De tabulis exhibendis.* 9. *De eo, cujus interest exhiberi.* 10. *Quamvis vindicationem non habeat.* 11. *De causa exhibitionis.* 12. *Si plures agant.* 13. *De exceptionibus.* 14. *De actione in factum.* 15. *De civili vel naturali possessione. De pignore.*

3. ULPIANUS lib. 24. ad Edictum.

IN hac actione actor omnia nosse debet, et dicere (10) argumenta rei, de qua agitur (11).

§. 1. Qui ad exhibendum agit, non utique *dominum se* dicit, nec debet ostendere: cum multæ sint causæ ad exhibendum agendi (12).

§. 2. Præterea, in hac actione notandum est, quod reus (13) contumax per in litem jusjurandum (14) petitoris damnari possit ei, Judice (15) quantitatem taxante.

§. 3. Est autem personalis hæc actio (16): et ei competit, qui (17) in rem acturus est, qualicunque in rem (18) actione: etiam pignoratitia (19), Serviana, sive hypothecaria, quæ creditoribus competunt.

§. 4. Sed et usumfructum (20) petituro competere ad exhibendum Pomponius ait.

§. 5. Sed et si quis interdicturus (21), rem exhiberi desideret, audietur.

§. 6. Item, si optare velim servum, vel quam aliam rem, cujus optio mihi relicta est (22), ad exhibendum me agere posse constat, ut exhibitis possim vindicare.

§. 7. Si quis noxali judicio experiri velit, ad exhibendum ei actio est necessaria: Quid (23) enim, si dominus quidem paratus sit defendere, actor vero designare (24) non possit, nisi (25) ex præsentibus: quia aut servum non recognoscit, aut nomen non tenet: nonne æquum est ei familiam exhibere, ut noxium servum adgnoscat? Quod ex causa debet fieri, ad designandum eum, cujus nomine (26) noxali quis agit, recensitione servorum facta.

§. 8. Si (27) quis extra heredem (28) tabulas testamenti, vel codicillos, vel quid aliud ad testamentum pertinens exhiberi velit, dicendum est, per hanc actionem agendum non esse: cum sufficiunt [sibi] interdicta (29) in hanc rem competentia: Et ita Pomponius.

§. 9. Sciendum est autem, non solum eis, quos diximus, competere ad exhibendum actionem, verum ei (30) quoque, cujus interest exhiberi. Judex igitur summatim debebit cognoscere (31), an ejus intersit: non, an ejus

(1) Quantum ad accipiendum hoc judicium, nihil interest, possideat quis, necne. vide *l.* 25. §. 2. *supr. familiæ.* Goth. Pro intellectu hujus leg. vid. Bellon. *lib.* 1. *supput. cap.* 5. Ans.

(2) Respondit *scil.*

(3) Sociorum adhuc communia sunt, quæ divisa non reperiuntur.

(4) *L.* 3. *C.* 42. §. *si ad exhib. Inst. de officio judicis. Synopsis Basilic.* 15. *tit.* 4. περὶ παραστάσεως ἤτοι ἐπιδείξεως πραγμάτων, καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῶν καὶ ἀγωγῆς, id est, De exhibitione seu demonstratione rerum, earumque restitutione, ac persecutione. Huc etiam facit *libri* 43. *tit.* 5. *de tabulis exhibendis. tit.* 29. *de libero homine exhibendo. tit.* 30. *de liberis exhibendis.*

(5) *l.* 3. §. 7. *infr. eod.*

(6) Vide *l.* 3. §. 1. *Infr. de liberis exhibendis. l.* 1. *Infr. de privatis delictis.*

(7) *l.* 3. §. 3. *Infr. eod. l.* 1. *C. eod.* quarum est præparatoria, *arg. l.* 56. *l.* 62. *Sup. de procurat.* atque ita hic titulus differt a titulo *de edendo*, quo non dominium instrumenti, sed ex eo tantum probationes petuntur: propter alios etiam contractus datur, puta depositi, locati, commodati, *l.* 4. *infr. eod.* propter res mobiles etiam datur, non propter immobiles, quæ seipsas sua natura ostendunt et exhibent.

(8) *Synopsis Basil. eod. c.* 2. *l.* 3. §. 8. 9. *infr. de tabulis exhibendis. l.* 22. *l.* 246. *infr. de verb. signific.*

(9) Dic, ut *in l.* 1. §. 6. *infr. de fugitivis.*

(10) Si ea non ignoret. §. 7. *infr. eod.*

(11) Ex hac lege et superiore collige formulam libelli hujus actionis. adde *l.* 6. *supr. de rei vindic.*

(12) Sufficiet, ut ejus intersit. §. 9. *infr. eod.*

(13) *Synops. Basilic.* 22. *tit.* 6. *ex lib.* 15. *tit.* 4. c. 3.

(14) *l.* 18. *in princ. Sup. de dolo.* Goth. Adde *l.* 5. *Inf. de in litem jurando. l.* 4. §. *pen. infr. eod.* S. L.

(15) Est enim actio ad exhibendum arbitraria. §. 31. *in fin. Instit. de actionib.*

(16) Cur hæc actio dicatur personalis, vid. Johann. Zang. *de except. part.* 2. *cap.* 1. *num.* 273. Ans.

(17) Ad exhibendum actio competit ei, qui habet in rem actionem, et pignoratitiam, *ut hic.* et qui usumfructum, §. 4. interdictum aliquod, §. 5. optionem, §. 6. vel noxalem ad exhibendam familiam, §. 7. Ita Synopsis Basilicon in unum coëgit has omnes sententias. *c.* 3.

(18) *l.* 1. *supr. eod.*

(19) Pignoratitia directa agit debitor, soluto pignore pignus repetens: Contraria, creditor impensas circa pignus factas: Serviana vero, creditor tacitas hypothecas; quasi Serviana seu hypothecaria expressas persequitur.

(20) Ex hoc §. et 5. 6. 7. collige actionem ad exhibendum competere vindicaturo, interdicturo utrubi, optaturo, et noxali judicio acturo. Cujac. 9. *observ.* 7. *in princ.*

(21) Non precario, sed utrubi. vide Cujac. 5. *obs.* 23.

(22) Datur enim in rem actio legatario, igitur et ad exhibendum. v. quæ notavi *ad l.* 6. *Infr. de optione. l.* 80. §. 2. *infr. de furtis.*

(23) Actio ad exhibendum familiam competit ei, qui noxalem adversus servum actionem habet: nam forte servum, qui deliquit, non novit, aut nomen ejus non tenet. *Synops. Basilic. dict. c.* 3.

(24) Florentini archetypi *destinare* referunt, quod nihil aliud est, quam designare. Verum illud non intelligentes alii, pro germana adulterinam vocem substituerunt: ignari ita quoque accipi *in l. triticum. infr. de verb. sign.* ubi reperies: *Alioquin si cum destinare genus et modum vellet, non fecit: nihil stipulatus videtur.* Mod.

(25) Vide quæ notavi *ad Novell.* 90. *cap.* 1.

(26) Sive civiliter, sive criminaliter: nam utrovis modo agatur, Cujacius notat ad exhibendum agi posse. 20. *observ.* 10.

(27) Extra heredem, testamentum, vel codicillos, vel quam aliam supremam voluntatem nemo exigit per actionem ad exhibendum, sed per interdicta. *Synopsis. Basil. dict. c.* 3.

(28) Competit enim heredi. *l.* 2. 3. *infr. testam. quem. aper.*

(29) Vide *l.* 3. §. 10. *infr. de tabulis exhib.*

(30) Adde *l.* 3. §. 10. *Infr. de tabulis exhib.*

(31) Summaria cognitio locum habet in actione ad exhibendum, *ut hic.* ubi de alimentis, de possessione filio vel ventri danda, et similibus agitur. vide *hic Accurs.*

res sit, et sic jubere vel exhiberi, vel non, quia nihil interest.

§. 10. Plus dicit Julianus, etsi (1) vindicationem non habeam, interim (2) posse me agere ad exhibendum, quia mea interest (3) exhiberi: utputa, si mihi *servus* legatus sit, *quem Titius optasset*: agam enim ad exhibendum, [quia mea interest exhiberi,] ut Titius optet, et sic vindicem: quamvis exhibitum ego optare non possim.

§. 11. Si mecum (4) fuerit actum ad exhibendum, ego ob hoc, quod conventus sum ad exhibendum actione, agere ad exhibendum non possum: quamvis videatur interesse mea ob hoc, quod teneor ad restituendum. Sed hoc non sufficit: alioquin et qui dolo (5) fecit, quo minus possideret, poterit ad exhibendum agere, cum neque vindicaturus, neque interdicturus sit (6): et fur vel raptor poterit (7): Quod nequaquam verum est. Eleganter igitur definit Neratius, Judicem ad exhibendum hactenus cognoscere: *an* (8) *justam et probabilem causam habeat* [*actionis*], *propter quam exhiberi sibi desideret.*

§. 12. Pomponius scribit, ejusdem hominis nomine recte plures ad exhibendum agere posse: forte, si homo primi sit: secundi in eo ususfructus sit: tertius possessionem suam contendat: quartus pigneratum sibi eum adfirmet (9): Omnibus igitur ad exhibendum actio competit: quia omnium interest exhiberi hominem.

§. 13. Ibidem subjungit, Judicem per arbitrium sibi ex hac actione commissum etiam exceptiones æstimare, quas possessor objicit: et si qua tam evidens sit, ut facile repellat agentem, debere possessorem absolvi: si obscurior, vel quæ habeat altiorem quæstionem (10), differendam in directum judicium, re exhiberi jussa. De quibusdam tamen exceptionibus omnimodo ipsum debere disceptare, qui de ad exhibendum actione judicat: veluti pacti conventi, doli mali, jurisjurandi, rei, [quæ] judicata est.

§. 14. Interdum æquitas (11) exhibitionis efficit, ut, quamvis ad exhibendum agi non possit, in factum tamen actio detur, ut Julianus tractat. Servus (inquit) uxoris meæ rationes meas conscripsit: hæ rationes a te possidentur: desidero eas (12) exhiberi. Ait Julianus, si quidem (in) mea charta scriptæ sint, locum esse huic actioni: quia et vindicare eas possum (13): nam cum charta mea sit, et quod scriptum est, meum est (14): Sed si charta mea non fuit, quia vindicare non possum, nec ad exhibendum experiri. In factum igitur mihi actionem competere.

§. 15. Sciendum est (15), adversus possessorem hac actione agendum: non solum eum, qui civiliter (16), sed et eum, qui naturaliter incumbit possessioni. † Denique (17) creditorem, qui pignori rem accepit, ad exhibendum teneri placet (18).

De re deposita, commodata, locata.

4. Pomponius lib. 6. ad Sabinum.

NAm et cum eo, apud quem deposita, vel cui commodata vel locata res sit, agi potest.

De mercibus, quas in horreo posuit, qui eas vehendas conduxit. 1. *De eo, qui est in possessione rerum vel legatorum servandorum causa. De usufructuario.* 2. *De rutis cæsis.* 3. *De stercore in alia area congesto.* 4. *De rate in agrum alterius vi fluminis delata.* 5. *De iis, quæ ruina in alterius aream vel ædes ceciderunt.* 6. *De eo, qui possidet, sed restituendi facultatem non habet.*

5. Ulpianus lib. 24. ad Edictum.

CElsus scribit, Si quis merces, quas exvehendas conduxit, in horreo posuit, cum conductore ad exhibendum agi potest. Item, si mortuo conductore heres existat, cum herede agendum (19): Sed, si nemo heres sit, cum horreario agendum; nam si a nullo (inquit) possidentur, verum est, aut horrearium possidere, aut certe ille est, qui possit exhibere, idem ait: Quomodo autem possidet, qui vehendas conduxit? an quia pignus tenet (20)? Quæ species ostendit, etiam eos, qui facultatem exhibendi habent, ad exhibendum teneri (21).

§. 1. Julianus autem ita scribit, ad exhibendum actione teneri eum, qui rerum vel legatorum servandorum causa in possessione sit; sed et eum, qui ususfructus nomine rem teneat: quamvis nec hic (22) utique possideat. † Inde Julianus quærit, quatenus hos oporteat exhibere? Et ait, priorem quidem sic, ut actor possessionem habeat: is autem, cum quo agetur, rei servandæ causa sit in possessione: eum vero, qui usumfructum habeat, sic, ut actor rem possideat: is, cum quo agetur, utatur fruatur.

§. 2. Idem Julianus scribit, emptorem, qui ruta cæsa (23) non restituit, ad exhibendum teneri, in quantum

(1) Ad exhibendum actio competit iis, quorum interest, etsi res ipsorum non sit, nec vindicationem habeant, ut puta, si mihi servus legatus sit, quem Titius sit optaturus, agam ad exhibendum, ut optet. *Synops. Basilic. dict. c.* 3.

(2) Qui vindicare, idem et ad exhibendum agere potest: at non e contra. *ut hic.*

(3) Ad exhibendum agit, cui probabilis aliqua agendi causa competit: probabilis videtur, si ejus intersit.

(4) Vide Cujac. *lib.* 9. *obs. cap.* 7. et *lib.* 5. *cap.* 23. S. L.

(5) Vide *l.* 131. *infr. de regul. jur.*

(6) Qui possessionem petit, non vindicatione, sed interdicto agit.

(7) Furti actio malæ fidei possessori non datur, quamvis intersit ejus rem non subripi. *l.* 12. §. 1. *infr. de furtis.*

(8) Ad exhibendum non quivis, cujus interest, agit; sed is, cujus ex justa causa interest. *Synops. Basil. dict. c.* 3.

(9) Id est, ratione dominii, fructus possessionis, pignoris: et ita pluribus competit hæc actio ob eandem rem exhibendam. Hinc colligunt unum a pluribus in carcere detineri posse.

(10) Exceptiones, quæ requirunt altiorem quæstionem, et, ut loquuntur, indaginem, in causis summariis non admittuntur, sed in causam principalem reservantur. *Bart.*

(11) *l.* 7. *C. h. t.*

(12) Instrumenta sua sibi exhiberi quisque recte postulat. *l.* 4. *l.* 6. *C. eod. l.* 3. §. 5. *infr. de tabulis.*

(13) Vide §. 12. *supr. eod.*

(14) Scriptura chartæ cedit. *l.* 9. §. 2. *infr. de adquir. rer. dom.*

(15) Ad intellectum hujus §. vid. Johann. Decher. *lib.* 1. *dissert.* 15. *num.* 3. Ans.

(16) Civiliter possidet, qui animo: naturaliter, qui corpore possidet: hinc colligit Bartolus, rem posse vindicari ab eo, qui civiliter tantum possidet.

(17) ἔνθεν, id est, proinde, Synopsis Basilicon *eod. cap.* 2. ut sit sensus, Actionem ad exhibendum dari, etiam adversus eos, qui naturaliter tantum possident: proinde, et adversus creditorem pignus tenentem, depositarium, commodatarium, conductorem.

(18) *l.* 16. *infr. de usurp. et usucap.*

(19) Heres possessoris, suo nomine hac actione tenetur. *l.* 12. *in fin. infr. eod.*

(20) Alii: an quia pignori tenet? pignori autem obligatæ sunt, nomine vecturæ, *l. hujus. infr. qui potior. in pign. hab.* Mod.

(21) Ab omnibus, qui tenent, et habent, exhibendi et restituendi facultas peti potest. *l.* 9. *in fin. supr. de rei vind.*

(22) Ut non computatur fructus, si alter possidet, ita non impeditur possessio, si alter fruatur. vide *l. pen. infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(23) *Ruta* sunt, quæ eruta, ut arena, creta, et similia: cæsa, ut arbores cæsæ, carbones et similia. In iis ea regula prodita est, Ruta, cæsa, si non specialiter venierunt, ad exhibendum de his agi potest. *l.* 17. §. 6. *infr. de act. empt.*

n litem juravero: Sed ibi adjicit, si emptor possideat, ut dolo fecit, quo minus possideat.

§. 3. Item Celsus scribit, stercus, quod in aream meam ongessisti, per ad exhibendum actionem posse te consequi, *ut tollas* (1): sic tamen, *ut totum tollas*: cæterum lias non posse.

§. 4. Sed et si ratis (2) delata sit vi fluminis in agrum lterius, posse eum conveniri ad exhibendum, Neratius cribit. ✝ Unde quærit Neratius, utrum de futuro dumtaat damno, an et de præterito, domino agri cavendum t? Et ait, etiam de præterito (3) caveri oportere.

§. 5. Sed et si de ruina aliquid in tuam aream, vel in ıas ædes deciderit, teneberis ad exhibendum, licet non ossideas.

§. 6. Item, si quis facultatem restituendi non habeat (4), cet possideat; tamen ad exhibendum non tenebitur: t (5) puta, si in fuga servus sit, ad hoc plane solum tebitur, ut caveat *se exhibiturum* (6), *si in potestatem ius pervenerit*: sed et (7) si non sit in fuga, permiseris utem ei, ubi velit, morari, idem erit dicendum; aut regre a te missus sit, vel in prædiis tuis agat, ad hoc lum teneberis, ut caveas.

De rebus inclusis, de tigno juncto.

6. PAULUS lib. 14. ad Sabinum.

Emma inclusa auro alieno, vel sigillum candelabro, vindicari non potest: sed (8), *ut excludatur*, ad hibendum agi potest:

✝ Aliter atque in tigno juncto ædibus: de quo nec ad hibendum agi potest, quia Lex duodecim (9) tabularum vi vetaret: sed actione de tigno juncto ex eadem lege duplum agitur.

1. *De rota vehiculo aptata.* 2. *Et aliis rebus junctis.* *De municipibus, et cæteris corporibus.* 4. *Quo tempo- possessio,* 7. *Vel interesse spectatur.*

7. ULPIANUS lib. 24. ad Edictum.

Igni (10) appellatione omnem materiam in Lege (11) duodecim tabularum accipimus, ut quibusdam recte detur (12).

§. 1. Sed, si rotam meam vehiculo aptaveris, tenebe- ad exhibendum. Et ita Pomponius scribit: quamvis tunc viliter non possideas.

§. 2. Idem et si armario vel navi tabulam meam, vel sam (13) scypho junxeris, vel emblemata (14) phialæ: l purpuram vestimento intexeris (15), aut brachium staæ (16) coadunaveris.

§. 3. Item municipes (17) ad exhibendum conveniri possunt: quia facultas est restituendi: nam et possidere (18), et usucapere eos posse constat. Idem [et] in collegiis, cæterisque corporibus dicendum erit.

§. 4. Si (19) quis non possideat litis contestatæ tempore, [sed] postea ante sententiam possidere cœperit, oportere dici putamus, debere condemnari, nisi restituat.

§. 5. Si quis, cum judicii accepti tempore possideret, postea sine dolo malo possidere desierit, absolvi eum oportet: quamvis sit, (inquit Pomponius) quod ei imputetur, cur non statim restituit: sed passus est secum litem contestari.

§. 6. Idem scribit, si quis litis contestatæ tempore possederit, deinde desierit possidere, mox cœperit sive ex eadem causa, sive ex alia, condemnari eum oportere, nisi restituat.

§. 7. Ibidem non male Pomponius jungit, ejus, qui ad exhibendum egit, utroque tempore interfuisse (20) oportere, rem ei restitui: hoc est, et quo lis contestatur, et (21) quo fit condemnatio. Et ita Labeoni placet.

De herede.

8. JULIANUS lib. 9. Digestorum.

SI ad exhibendum actum est cum eo, qui neque possidebat, neque dolo malo fecerat, quo minus possideret, deinde (22) eo defuncto heres ejus possidet rem, exhibere eam cogendus erit (23): Nam si fundum vel hominem petiero, et heres ex eadem causa possidere cœperit, restituere cogitur.

De eo, qui dolo desiit possidere. 1. *De glande, vel materia, quæ decidit in agrum alienum.* 2. *De eo, qui fecit rem ad alium pervenire.* 3. *De rei mutatione.* 4. *Si uni decem sub conditione, alteri eorundem decem ususfructus pure legetur. Quid sit* exhibere. 7. *De omni causa.*

9. ULPIANUS lib. 24. ad Edictum.

JUlianus scribit, Si quis hominem, quem possidebat, occiderit, sive ad alium transtulerit possessionem, sive ita rem corruperit, ne haberi possit, ad exhibendum tenebitur: quia dolo (24) fecit, quo minus possideret.

✝ Proinde et si vinum, vel oleum, vel quid aliud effuderit (25), vel confregerit, ad exhibendum tenebitur.

§. 1. Glans ex arbore tua in fundum meum incidit, eam ego immisso pecore depasco, qua actione possum teneri? Pomponius scribit, competere actionem ad exhibendum, si dolo pecus immisi, ut glandem comederet: Nam et si glans extaret, nec (26) patieris me tollere, ad exhi-

(1) Vide quæ notavi ad *l.* 15. *in fin. infr. eod. l.* 9. §. 1. *r. de damno.* Goth. Adde *l.* 7. §. *ult. infr. de damno. l.* 16. *r. de administr. et peric. tutor.* S. L.

(2) V. *l.* 9. §. 3. *infr. de damno.*

(3) V. *l.* 8. *infr. de incendio.*

(4) *l.* 11. *in fin. infr. eod.* vide *l.* 21. §. 3. *supr. de noxal.*

(5) ὡς ἐπὶ τοῦ φυγάδος, ut est in servo fugitivo. *Synops. Basil. l. cap.* 5.

(6) Adde *l.* 12. §. *pen. infr. eod.*

(7) Κἂν μὴ ἐστι φυγὰς, etiamsi non sit fugitivus. *Synops. Ba- d. c.* 5.

(8) Gemma non vindicatur auro inclusa, nisi separata exhibea- . Inde Baldus: quando, inquit, obstaculum in medio est, de- prius agi ad remotionem obstaculi. Hinc interea notanda est a- , qua petimus separari rem nostram alteri conjunctam. *l.* 23. § *supr. de rei vind.*

(9) Vide *l.* 1. *infr. de tigno.* Goth. adde Ræyard. *ad l.* 12. *ta- l. p.* 68. Mod.

(10) V. *l.* 1. §. 1. *infr. de tigno. et l.*62. *infr. de verb. sign.*

(11) Dixi ad leges 12. Tabularum.

(12) Gajo *l. adeo.* §. *cum in suo. infr. de acquir. rer. dom.* et *l. tigni. infr. de verb. signif.* Mod.

(13) Quæ et nasus. vide Festum *in nasiterna.*

(14) Vide *l.*3. §. 1. *Infr. de tritic.*

(15) *Al.* intexueris.

(16) Vid. *l.* 23. §. 2. *Sup. de rei vind.*

(17) Universitas ad exhibendum teneri potest.

(18) *l.* 2. *Infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(19) Id est, exceptio, *tua non interest*, actori etiam post litem contestatam opponi non potest, si juri opponatur, secus si personæ. *Zas.*

(20) Et quidem peculiariter. *l.* 13. *infr. l.* 6. *et l.* 3. §. 7. *supr. h. t.* Ans.

(21) Actoris in hoc judicio interesse debet, et litis contestatæ et condemnationis tempore.

(22) Hinc colligunt, possessionem heredi supervenientem parere condemnationem ex instantia cœpta cum defuncto.

(23) Heres possessoris, suo nomine tenetur. *l.* 12. *in fin. Infr. eod.*

(24) *l.* 5. *C. eod.*

(25) Vide *l.* 27. §. 15. *supr. ad l. Aquil.*

(26) Vide quæ notavi *ad l.* 15. *in fin. infr. eod.*

bendum teneberis. Quemadmodum si materiam meam delatam in agrum suum quis auferre non pateretur? Et placet nobis Pomponii sententia, sive glans extet, sive consumpta sit: sed si extet, etiam interdicto *de glande legenda*, *ut mihi tertio* (1) *quoque die legendæ glandis facultas esset*, uti potero, si damni infecti cavero.

§. 2. Si quis rem fecit (2) ad alium pervenire, videtur dolo fecisse, quo minus possideat: si modo hoc dolose fecerit.

§. 3. Sed si quis rem (3) deteriorem exhibuerit, æque ad exhibendum eum teneri, Sabinus ait. Sed [hoc] ibi utique verum est, si dolo malo in aliud corpus res sit translata, veluti, si ex scypho massa facta sit: Quanquam enim massam exhibeat, ad exhibendum tenebitur: nam mutata (4) forma prope interemit substantiam (5) rei (6).

§. 4. Marcellus scribit, si tibi decem numismata sint sub conditione legata, et mihi decem ususfructus (7) pure, deinde heres pendente conditione, non exacta cautione, decem fructuario solverit, ad exhibendum eum actione teneri (8): quasi dolo fecerit, quo minus possideret: dolus autem in eo est, quod cautionem exigere supersedit a fructuario (9): effectumque, ut legatum tuum evanesceret (10), cum jam nummos vindicare non possis. Ita demum autem locum habebit ad exhibendum actio, si conditio extiterit legati. Potuisti tamen tibi prospicere stipulatione (11) legatorum: [et,] si prospexisti, non erit tibi necessaria ad exhibendum actio (12). Si tamen ignarus legati tui, a fructuario satis non exegit, dicit Marcellus, cessare ad exhibendum: scilicet quia nullus dolus est: Succurrendum (13) tamen legatario, in factum adversus fructuarium actione, ait.

§. 5. Quantum [autem] ad hanc actionem attinet, *Exhibere* est (14), in eadem causa præstare, in qua fuit, cum judicium acciperetur: ut quis copiam rei habens possit exsequi, actione (15), quam destinavit, in nullo casu (16), quam intendit, læsa: quamvis non de restituendo, sed de exhibendo agatur.

§. 6. Proinde si post litem contestatam usucaptum exhibeat, non videtur exhibuisse (17): cum petitor intentionem suam perdiderit: et ideo absolvi eum non oportere, nisi paratus sit, repetita (18) die, intentionem suscipere: ita ut fructus secundum legem æstimentur.

§. 7. Quia tamen causa petitori in hac actione restituitur, Sabinus putavit, partum quoque restituendum: sive prægnans fuerit mulier, sive postea conceperit: Quam sententiam et Pomponius probat.

§. 8. Præterea utilitates (19), si quæ amissæ sunt ol hoc, quod non exhibetur, vel tardius [quid] exhibetur æstimandæ a Judice sunt: Et ideo Neratius ait, utilitatem actoris venire in æstimationem, non (20) *quanti res sit* Quæ utilitas, inquit, interdum minoris (21) erit, quam res [erit].

De optione intra certum tempus data.

10. Paulus lib. 26. ad Edictum.

Si optione intra certum tempus data judicium in id tempus extractum est, quo frustra exhibetur, utilitas petitoris conservetur: Quod si per heredem non stetit, quo minus exhiberet tempore judicii accipiendi, absolvendus est heres.

De hereditate amissa ob servum non exhibitum. 1. *Quo loco et cujus sumptibus exhiberi debet.* 2. *De pluribus rebus*

11. Ulpianus lib. 24. ad Edictum.

Sed et si hereditas amissa sit ob (22) hoc, quod servus non exhibeatur, æquissimum est æstimari officio Judicis damnum hereditatis (23).

§. 1. *Quo* autem *loco* exhiberi rem oporteat, vel cujus sumptibus, videamus. Et Labeo ait, ibi (24) exhibendum ubi fuerit, cum lis contestaretur (25): periculo et impendiis actoris perferendam perducendamve eo loci, ubi actum sit: Pascere plane servum, vestire, curare (26), possessorem (27) oportere ait. Ego autem arbitror interdum etiam hæc actorem agnoscere oportere, si forte ipse servus e operis, vel artificio suo solebat se exhibere: nunc vero co gitur vacare. Proinde et si apud officium fuerit deposit exhibendus, cibaria debebit adgnoscere, qui exhiberi des deravit, si non solebat possessor servum pascere: nam

(1) *l.* 1. *infr. de glande.* adde quæ scripsi *ad l. ult. C. de errore advoc.*

(2) Vide *l.* 5. *C. h. t.*

(3) Puta a se vulneratum hominem. v. *l.* 23. *in fin. infr. de verb. oblig. l.* 7. *C. h. t.*

(4) V. *l.* 76. *Sup. de judiciis.*

(5) *Substantia* hic species est composita ex materia et forma: quæ interit abeunte forma. significatur et *materia*, ut in *l.* 9. §. 2. *infr. de contrahend. empt.* more Stoicorum, qui *materiam* dicebant dupliciter appellari, materiam et substantiam, ut Laërtius scribit *in Zenone*: hæc, abeunte forma, non interit simpliciter, sed secundum quid, ut quæ subeat aliam formam: Ideoque *hic*, et in *d. l.* 9. §. 2. adjicitur vox *prope*.

(6) Si est indentitas materiæ, diversitas formæ, res *diversa* esse dicitur, *l.* 18. §. *pen. infr. de pignoratit.* hinc legatum non durat, quod in sua specie non permanet, *l.* 6. *in fin. infr. de auro.* e contrario, quando species eadem consistit, res eadem esse existimatur. *l.* 76. *in fin. Sup. de judiciis.*

(7) Improprie sumptus. *l.* 28. *supr. de usufruct.*

(8) Cautio apud eum, cui interposita est, pro re ipsa (cujus restituendæ nomine cautio interponitur) aut vice rei est.

(9) Heres, qui unius ejusdemque rei nomine, uni legatario sub conditione, alteri pure tenetur, uni rem legatam solvere non debet, nisi exacta cautione. *l.* 5. §. 1. *Sup. usufr. quemad. cav. argum. l.* 9. *in fin. infr. de tributor. l.* 41. *infr. ad l. Falcid.*

(10) Ususfructus pecuniæ proprietatem ejus, forma ipsa, secum trahit, adeo ut fructuarius pecuniæ ejus proprietatem adipiscatur quoque, neque tamen ex eo sequitur, proprietatis esse legatarium, cum cautio, quæ ab eo interponitur, seu præstatur ipsi proprietario, proprietatis loco sit apud ipsum proprietarium.

(11) Vide *l.* 9. *C. de leg.*

(12) Cum agere possis ex stipulatu. *arg. l.* 75. §. 7. *infr. de verb. oblig.*

(13) *l.* 63. *infr. de leg.* 2.

(14) *l.* 48. *infr. de leg.* 1. Goth. Adde *l.* 2. *h. t. et l. fin. infr. de verb. significat.* Ita res commodata deterior reddita non videtur reddita, *l.* 3. §. 1. *infr. commodat.* Ans.

(15) Est qui legat *actionem suam.*

(16) Hal. *nulla causa.* Sane hic locus parum sincerus videri possi

(17) §. 3. *Inst. de offic. jud.* vid. *l.* 2. *Sup. eod.*

(18) Id est, retrorsum petita.

(19) *l.* 10. *l.* 11. *infr. eod.*

(20) *Quanti res*, et *utilitas actoris*, hic separantur: nam utilitas interdum minoris est, quam res est.

(21) Interdum majoris, *l. fin. infr. de act. empt. l.* 11. *inf de re judicata.*

(22) Id est, ob hoc, quod servus meus heres institutus, hereditatem sibi relictam meo jussu adire non potuit hoc ipso, quod a adversario non fuit exhibitus.

(23) *l.* 9. *in fin. l.* 10. *supr. eod. l.* 23. *Sup. ad l. Aquil.*

(24) Vide *l.* 12. §. 1. *infr. depositi. l.* 10. *supr. de rei vind.*

(25) Sive res ibi extet: sed hoc casu, actor sumptus itineris navigationis, et alimenta debet, *ut hic.* quemadmodum et is, qu deposuit, *d. l.* 12. et qui commodatum accepit, *l.* 5. §. 12. *in fi Infr. commodati.* qui testes advocavit ad actionem, vel accusatio nem, *l.* 11. *C. de test.* sumptus debet.

(26) Hæc omnia visus est Paulus complecti nomine cibariorum *l. si res. supr. de rei vindicat.* exemplo Ulpiani, qui victus nomine contineri ait, *l. verbo victus. infr. de verb. signif.* Mod.

(27) ἐγκαλούμενον, id est, reum. *Synops. Basilic. eod. cap.* 1 unde mox sequitur *actorem.*

solebat, sicuti pascit, ita et cibaria potest non recusare. Interdum (1) tamen eo loci exhiberi debet suis sumptibus: si forte proponas, data opera eum in locum abditum (2) res contulisse, ut actori incommodior esset exhibitio: nam in hunc casum, suis sumptibus et periculo, debebit exhiberi in eum locum, ubi agatur: ne ei calliditas sua prosit.

§. 2. Si (3) de pluribus rebus quis conveniatur, et litis contestatæ tempore omnes possedit, licet postea quasdam desierit, quamvis sine dolo [malo], possidere, damnandum nisi exhibeat eas (4), quas potest.

De eo, quem quis in libertatem vindicare vult. 1. De filiofamilias. 2. Si sæpius agatur. 3. De specie facta ex aliena materia. 4. De homine mortuo post judicium acceptum. 5. Cautio de re exhibenda. 6. De herede.

12. Paulus lib. 26. ad Edictum.

DE (5) eo exhibendo, quem quis in libertatem vindicare velit, huic actioni locus esse potest (6).

§. 1. Et filiusfamilias ea actione tenetur, si facultatem rei exhibendæ habet.

§. 2. Sæpius ad exhibendum agenti, si ex eadem causa (7) agat, obstaturam exceptionem, Julianus ait. Novam autem causam intervenire, si is, qui vindicandi gratia egisset, post (8) acceptum judicium eam ab aliquo accepit: et ideo exceptionem ei non officere. † Item, si ei, qui furti acturus, ad exhibendum egisset, iterum furtum factum sit. † Denique, si quis optandi (9) gratia ad exhibendum egisset, et post litem contestatam, alterius testamento (10) optio data sit, ad exhibendum agere potest.

§. 3. Si quis ex uvis meis mustum fecerit, vel ex olivis oleum, vel ex lana vestimenta, cum sciret hæc aliena esse: utriusque nomine ad exhibendum actione tenebitur: quia quod ex re nostra fit, nostrum esse verius est (11).

§. 4. Si (12) post judicium acceptum (13) homo mortuus sit, quamvis sine dolo malo, et culpa possessoris, tamen interdum tanti damnandus est, quanti actoris interfuerit per eum non effectum, quo minus tunc, cum judicium acciperetur, homo exhiberetur: Tanto magis, si apparebit, eo casu mortuum esse, qui non incidisset, si tum exhibitus fuisset.

§. 5. Si justa (14) ex causa statim exhiberi res non possit, jussu Judicis cavere debebit, *se illo die exhibiturum*.

§. 6. Heres, non quasi heres, sed suo nomine hac actione uti potest. Item heres possessoris suo (15) nomine tenetur (16). † Igitur non procedit quærere, an heredi et in heredem danda sit. Plane, ex dolo defuncti danda est in heredem hæc actio, si locupletior hereditas eo nomine facta sit, veluti quod pretium rei consecutus sit.

De libero homine exhibendo.

13. Gajus lib. ad Edictum Prætoris Urbani, titulo De liberali causa.

SI liber homo detineri ab aliquo dicatur, interdictum adversus eum, qui detinere dicitur, de exhibendo eo potest quis (17) habere: nam (18) ad exhibendum actio in eam rem inutilis videtur (19): quia hæc actio ei creditur competere, cujus peculiariter (20) interest.

De nummis mala fide impensis.

14. Pomponius lib. 14. ad Sabinum.

SI Vir nummos ab uxore (21) sibi donatos sciens suos factos non esse (22), pro re empta dederit, dolo malo fecit, quo minus possideat: et ideo ad exhibendum actione tenetur.

De thesauro, qui est in fundo alterius.

15. Idem lib. 18. ad Sabinum.

THesaurus (23) meus in tuo fundo est, nec eum pateris me effodere: cum eum loco non moveris, furti quidem, aut ad exhibendum, eo nomine agere recte non posse me, Labeo ait: quia neque possideres eum, neque dolo feceris, quo minus possideres: utpote cum fieri possit, ut nescias [eum] thesaurum in tuo fundo esse: Non esse autem iniquum, juranti mihi *non calumniæ causa id postulare*, vel interdictum, vel judicium ita dari, ut si per me non stetit, quo minus damni infecti tibi operis nomine caveatur, *ne vim facias mihi* (24), *quo minus eum thesaurum effodiam, tollam, exportem*. Quod si etiam furtivus iste thesaurus est, etiam furti agi potest.

Si quid servus tenet, aut dolo fecit, quo minus habeat.

16. Paulus lib. 10. ad Sabinum.

CUm servus tenet aliquid (25), dominus ad exhibendum suo (26) nomine tenetur: si autem servus, citra scien-

(1) Possessor, si dolo malo rei possessionem transtulit, debet suis sumptibus rem ibi exhibere, ubi petitur, *ut hic*, *l.* 12. *Sup. de rei vind. l.* 47. *infr. de leg.* 1.

(2) Id est, translatum.

(3) Si quis etiam sine dolo malo post contestationem possidere desinat, condemnatur ad restituendum ea, quæ apud ipsum extant. *Synops. Basil. dict. c.* 11. *in fin.*

(4) *l.* 5. *in fin. supr. eod.*

(5) Qui vindicare quem in libertatem, suamve potestatem velit, actionem ad exhibendum habet. *Synopsis Basil. eod. cap.* 12.

(6) Si pecuniariter interest: alias interdicto agitur. *l.* 13. *infr. eod.*

(7) Secus si ex nova. *l.* 3. *C. eod.*

(8) *l.* 3. *C. eod.*

(9) *l.* 3. §. 10. *in fin. supr. eod.*

(10) Notarum vitio, hujus vocis loco, *testimonio* apud aliquos legi notat Petrus Faber, 1. *semestr.* 14. *fol.* 125. sed *testamentum* interdum pro testimonio sumitur.

(11) *l.* 49. *in fin. Sup. de rei vind.* vid. *l.* 25. *infr. de verb. sign.*

(12) Si post litis contestationem. *Synops. Basilic. eod. c.* 12. Goth. Ad intellectum hujus §. vid. Bellon. *supput. lib.* 4. *cap.* 8. Ans. Adde Robert. 2. *sentent. jur. cap.* 23. S. L.

(13) Vid. modo citatos autores, porro quod præcedit, quod ex re nostra fit, nostrum esse: verum est, nisi is, qui fecit, rem non esse suam scivit. alioqui si putavit se ex re sua facere, quæ revera mea esset, factorem sequitur, *l. idem Pomponius.* §. *idem scribit. supr. de rei vindicat.* Mod.

(14) *l.* 5. §. *fin. supr. eod.* §. 3. *Inst. de offic. judic.*

(15) In solidum: quoniam realis possessio sequitur possessorem.

(16) *l.* 5. *l.* 8. *Sup.*

(17) *l.* 3. §. 9. *Infr. de homine libero.*

(18) Differentia interdicti de exhibendo, et actionis ad exhibendum.

(19) Nisi peculiariter intersit. vide *l.* 12. *Sup. eod.*

(20) *Pecuniariter.*

(21) Vel e contra. *l.* 3. §. 12. *Infr. de donat. inter virum.*

(22) Nam quæ inter virum et uxorem donationis causa geruntur, ipso jure nullius sunt momenti. *l.* 3. §. 9. 10. *Infr. de donat. inter virum.*

(23) Impropric hæc vox usurpatur, ut in *l.* 22. *supr. familiæ.* proprie, ut in *l* 31. *in fin. Infr. de adquir. rerum dom.*

(24) Actio ad præstandam patientiam competit, si, ut id, quod factum non est, fiat, agatur: eaque petitur, ut possessor loci patiatur me rem tollere et auferre, puta thesaurum effodere, *ut hic.* stercus, quod in aream ejus congessi, *l.* 5. §. 3. *Sup. eod.* glandem meam, quæ in ejus fundum decedit, *l.* 9. §. 1. *supr. eod. l. unic. Infr. de gland. legend.* res meas, quæ vi fluminis in ejus agrum importatæ sunt, *l.* 9. §. 1. *Infr. de damno.* fructus in ejus fundo satos, cretam, lapidem exemptum ejus voluntate tollere, *l.* 34. *Sup. de dolo. l.* 16. §. *fin. Infr. de præscrip.* ire agere per ejus fundum, aut alia servitute uti. *l.* 15. *in fin. supr. de servit.*

(25) Voluntate domini.

(26) Quia dominus tenere intelligitur.

tiam domini, dolo fecit, quo minus habeat, vel furti actio vel de dolo malo noxalis, servi nomine danda est: ad exhibendum autem utilis nulla (1) constituenda est (2).

De re deteriorata.

17. Ulpianus lib. 9. de omnibus Tribunalibus.

SI quis hominem debilitatum exhibeat, vel eluscatum, ad exhibendum quidem absolvi debet: exhibuit enim, et nihil impedit directam actionem talis exhibitio: poterit tamen agere actor ex lege Aquilia de hoc damno.

De instrumentis.

18. Idem lib. 6. Opinionum.

SOlutione chirographo inani (3) facto, et pignoribus liberatis (4), nihilominus creditor (5), ut (6) instrumenta ad eum contractum pertinentia ab alio, quam debitore (7) exhibeantur, agere potest.

De eo, quod interest

19. Paulus lib. 4. Epitomarum Alfeni.

AD exhibendum possunt agere omnes, quorum interest. Sed quidam consuluit, an possit efficere hæc actio, ut rationes adversarii (8) sibi exhiberentur, quas exhiberi magni ejus interesset? Respondit, non oportere jus civile calumniari (9), neque verba captari, sed, qua mente quid diceretur, animadvertere convenire: Nam illa ratione etiam studiosum alicujus doctrinæ posse dicere, sua interesse, illos aut illos libros sibi exhiberi: quia, si essent exhibiti, cum eos legisset, doctior et melior futurus esset (10).

De servo quæstionis causa exhibendo.

20. Ulpianus lib. 2. Regularum.

QUæstionis habendæ causa (11) ad exhibendum agitur ex delictis servorum ad (12) vindicandos (13) conscios suos.

(1) Atqui exhibendi servi facultatem habet: hic non agitur de exhibitione servi, sed de rei exhibitione.

(2) Cur? servus voluntate domini non tenuit, nec ejus consensu tenere desiit.

(3) Inane fit chirographum solutione debiti facta creditori. vide *l. ult. C. h. t.*

(4) Etsi debiti solutione chirographum inane redditur, et pignora liberantur, potest tamen creditor agere cum extraneo, ut chirographum exhibeatur: cum de eo restituendo debitori teneatur. vide *l. ult. C. eod.* eoque judici possit probare pecuniam non fuisse indebitam. *l. 27. Infr. de furtis.*

(5) *Debitor.* Cujac. 9. *observ.* 7. et merito ita legendum est. Debitor enim eo soluto, quod debet, ad exhibendum actionem habet adversus creditorem: nempe, ut exhibeat et chirographum, et instrumenta cætera, quæ ad contractum et obligationem debitoris pertinent, ac non modo, ut ea exhibeat, sed ut exhibita restituat. *Synops. Basil. eod. cap.* 18.

(6) *l. 27. Infr. de furtis.*

(7) *Creditore.* Cujac. *ibid.*

(8) Vide *l.* 11. *C. de petit. hered.*

(9) Id est, falso et scienter impugnare.

(10) Hic ergo id, quod cujusque interest, non attenditur, nisi honesta et probabilis causa videatur. *l.* 3. §. 11. *in fin. Sup. eod.* Goth. De librorum affectione, vid. Tholosan. *de republic. lib.* 16. *cap.* 10. Ans.

(11) *l. 2. C. eod.*

(12) Adde *l. 6. infr. de custod. reor. l. 6. C. de servis fugit. l. 5. C. ad ad l. Jul. majest. l. 12. C. de malef. et Mathematicis. l. 1. C. de falsa moneta. l. ult. C. de accusat. l. 10. C. de testibus.* adde Oldend. *cap.* 4. *de testibus.*

(13) *Al.* indicandos.

LIBER UNDECIMUS.

TIT. I.

DE (1) INTERROGATIONIBUS IN JURE (2) FACIENDIS, ET INTERROGATORIIS (3) ACTIONIBUS (4).

De herede interrogando. 1. *De usu interrogationis.*

1. CALLISTRATUS lib. 2. Edicti monitorii.

TOtiens heres [in jure] interrogandus est, *qua* (5) *ex parte heres sit*, quotiens adversus eum actio instituitur (6), et dubitat (7) actor, qua ex parte is, cum quo agere velit, heres sit. Est autem interrogatio tunc necessaria, cum in personam sit actio (8), et ita, si certum petetur: ne dum ignoret actor, qua ex parte adversarius defuncto heres extiterit, interdum plus (9) petendo aliquid damni sentiat.

§. 1. Interrogatoriis autem actionibus hodie (10) non utimur: quia nemo cogitur ante judicium (11) de suo jure aliquid respondere (12): ideoque minus frequentantur, et in desuetudinem abierunt: sed tantummodo (13) ad probationes litigatoribus sufficiunt ea, quæ ab adversa parte expressa (14) fuerint apud judices, vel in hereditatibus, vel in aliis rebus, quæ in causis vertuntur.

Ratio hujus edicti.

2. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

EDictum de interrogationibus ideo Prætor proposuit, quia sciebat difficile (15) esse ei, qui heredem, bonorumve possessorem convenit, probare aliquem esse heredem, bonorumve possessorem (16).

3. PAULUS lib. 17. ad Edictum.

QUia plerumque difficilis probatio [aditæ] hereditatis est.

1. *Interpretatio verbi* in jure.

4. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

VOluit Prætor adstringere eum, qui convenitur, ex sua in judicio responsione, ut vel confitendo vel mentiendo sese oneret: simul etiam portionis, pro qua quisque heres extitit, ex interrogatione certioretur.

§. 1. Quod ait Prætor (17): *Qui in jure interrogatus responderit*: sic accipiendum est, apud Magistratus populi Romani, vel Præsides provinciarum, vel alios Judices: *Jus* enim (18) eum solum locum esse, ubi juris dicendi vel judicandi gratia consistat; vel si domi (19) vel itinere hoc agat.

De tempore petendo ad interrogandum.

5. GAJUS lib. 3. ad Edictum provinciale.

QUi interrogatur, *an* (20) *heres, vel quota ex parte sit*, vel *an in potestate habeat eum, cujus nomine noxali judicio agitur*, ad deliberandum tempus (21) impetrare debet: quia si perperam confessus fuerit, incommodo adficitur (22).

1. *Quo casu interrogatus non cogitur respondere.*

6. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

ET quia hoc defunctorum interest, ut (23) habeant successores, interest et viventium, ne præcipitentur, quamdiu juste deliberant.

§. 1. Interdum interrogatus quis, *an heres sit*, non cogitur respondere: utputa, si controversiam hereditatis ab alio patiatur (et ita D. Hadrianus constituit) ne aut negando [se] heredem, præjudicet sibi, aut dicendo heredem, illigetur (24) etiam ablata sibi hereditate.

Interrogatio de quadrupede.

7. IDEM lib. 18. ad Edictum.

SI quis in jure interrogatus, *an quadrupes* (25), *quæ pauperiem fecit*, *ejus sit*, responderit: tenetur.

(1) Περὶ τῶν ἐν δικαστηρίῳ ἐρωτωμένων, ϗ ἀποκρινομένων. 42. *Synops. Basil.* 4. Goth. Ad titulum hunc vid. Duaren. *lib.* 1. *Disput. annivers. c.* 43. Ræward. *protribunalium c.* 5. Rainaldum Corsum *lib. indagation. c.* 6. Mod.

(2) Vid. *l.* 4. §. 1. *infr. eod.* ἐν δικαστηρίῳ, *Synopsis Basil. eod.* alias, ἐν βήματι.

(3) Interrogatoria actio, quæ adversus interrogatum ex responso datur actio: ut confessoria, quæ datur adversus sponte confitentem.

(4) Non quibus cogitur respondere adversarius, sed quæ ex interrogati responsione dantur, perinde ac si obligatus esset, *l.* 11. §. 9. *l. ult. infr. eod.* confessoriæ ob hanc causam vocantur. *l.* 25. §. 1. *supr. ad legem Aquil.* vide Duaren. 1. *disp.* 43.

(5) *l.* 10. *Infr. eod.*

(6) Adi Loriotum *de hered. instituend. axiom.* 1. Brisson. *l.* 4. *select. antiqu. c.* 1. Hotomann. *in Ciceron. orationem pro Cæcin.* Menoch. *de arbitr. jud. quæst. lib.* 2. *c.* 51. Mod.

(7) Propter periculum plus petitionis, ut *infr. eodem.* Vicissim spatium reo dabatur, antequam interrogatus responderet. Sen. 9. *de benef.* 26. Permitte me interloqui, ne interrogatione insidiosa capiar.

(8) Qua procurator etiam tenetur. *l.* 9. *Sup. de procuratoribus.*

(9) De plus petitionibus, et earum periculo, dixi *ad rubricam tituli C. de plus petitionib. l.* 36. *infr. de solutionibus.*

(10) Frequentur sc. vide Robertum, 4. *sent.* 18. Zasius sic interpretatur: Interrogationes hodie non more actionis, ut olim, sed summatim proponuntur. Verisimile est autem hanc particulam, *hodie*, non esse Callistrati, sed Triboniani vetera jura ad tempus suum accommodantis.

(11) Nisi interrogetur, an sit heres, et pro quā parte, *l.* 5. et qualiter, *l.* 9. §. 6. an fundum, et pro qua parte. *l.* 20. §. *penult.* an ædes possideat, quarum nomine caveri sibi postulet, et pro qua parte, *l.* 10. an sua sit quadrupes, *l.* 7. an peculium penes se habeat, *l.* 9. *in fin.* an eum in potestate habeat, de quo noxaliter agitur, *l.* 5. cujus ætatis sit, *l.* 11. nisi denique æquitas judicem moverit, ut interroget. *l. pen. infr. eod.*

(12) Vide *l.* 11. *C. de petit. hered.*

(13) Ad solam probationem sufficit adversæ partis interrogatio, tam in hereditatibus, quam in aliis rebus. *Synops. Basil.* 42. *tit.* 4. *c.* 2. Harmenop. 1. *tit.* 2. §. 31.

(14) Et confessa. *l.* 6. §. 2. *infr. de confessis.*

(15) Probatio hereditatis aditæ, et bonorum possessionis, difficilis est, *ut hic.* sic alibi dicitur esse difficilis probatio ejus, quod interest. *l. ult. infr. de prætor. stipul.*

(16) Cum extraneus heres nuda voluntate fiat, et contraria voluntate repellatur. §. *ult. in fin. Inst. de hered. qualit.*

(17) Reprehenditur hic Hotom. a Joann. Robert. *lib.* 1. *sent. cap.* 13. et Jacob. Cujac. *lib.* 14. *obs. cap.* 11. S. L.

(18) Adde *l. pen. in fin. supr. de justit. et jur.*

(19) *Non si domi*, Hotom. 1. *obs.* 40. reprehensus a Cujac. 14. *obs.* 11. *in fin.* et a Robert. 1. *recept.* 13.

(20) *l.* 1. §. 12. *infr. de successor. edict.*

(21) *l.* 1. §. 12. *in fin. infr. de successor.*

(22) V. *l.* 11. §. 3. *infr. eod.*

(23) *l.* 1. *in pr. infr. de successor.* §. 2. *vers. adhuc. Inst. de bonor. possess.*

(24) Qui laqueum timet captionis, non cogitur respondere. *Zas.*

(25) *l.* 1. §. *antepen. supr. si quadrupes.*

Interrogatio de servo.

8. Paulus lib. 22. ad Edictum.

Si quis interrogatus de servo, qui damnum dedit, respondit, *suum* (1) *esse servum*: tenebitur lege Aquilia, quasi dominus (2): et si cum eo actum sit, respondit, dominus ea actione liberatur (3).

Responsio sine interrogatione. 1. *Si prætor vel adversarius interroget.* 2. *De servo.* *Si quis pro alio interrogetur.* 4. *De defensore.* 5. *Interpretatio responsionis.* 6. *Quid respondendum.* 7. *De fideicommissario universali.* 8. *Si de peculio agatur.*

9. Ulpianus lib. 22. ad Edictum.

Si sine interrogatione quis responderit *se heredem*, pro interrogato (4) habetur (5).

§. 1. Interrogatum non solum a Prætore accipere debemus, sed et ab adversario.

§. 2. Sed si servus interrogetur, nulla erit interrogatio: non magis, quam si servus interroget.

§. 3. Alius pro alio non debet respondere cogi, *an heres sit:* de se (6) enim debet quis in judicio interrogari: hoc est, cum ipse convenitur.

§. 4. Celsus lib. v. Digestorum scribit. Si defensor in judicio interrogatus, *an is, quem defendit, heres, vel quota ex parte sit*, falso responderit: ipse quidem defensor adversario tenebitur (7); ipsi autem quem defendit, nullum facit præjudicium. Veram itaque esse Celsi sententiam dubium non est. † An ergo non videatur defendere, si non responderit, videndum? Quod utique et consequens erit dicere: quia non plene defendit.

§. 5. Qui interrogatus, *heredem se* responderit, nec adjecerit, *ex qua parte*, ex asse (8) respondisse dicendum (9) est: nisi forte ita interrogatur, *an ex dimidia parte heres sit*, et responderit, *heres sum*: hic enim magis [eum] puto ad interrogatum respondisse.

§. 6. Illud quæritur, an quis cogatur respondere, *utrum ex testamento heres sit, et utrum suo nomine ei quæsita sit hereditas, an per eos, quos suo juri subjectos habet, vel per eum, cui heres extitit?* Summatim igitur Prætor cognoscere debebit, cum quæratur, an quis respondere debeat, quo jure heres sit: ut, si valde interesse compererit, plenius responderi jubeat (10): quæ obtinere debent non solum in heredibus, sed etiam in honorariis (11) successoribus.

§. 7. Denique Julianus scribit, eum quoque, cui est hereditas restituta, debere in jure interrogatum respondere, *an ei hereditas sit restituta.*

§. 8. Si de peculio agatur, non oportere responderi a patre, vel domino (12), *an in potestate habeat filium vel servum:* quia hoc solum quæritur, *an peculium apud eum, cum quo agitur, est.*

Interrogatio de ædibus.

10. Paulus lib. 48. ad Edictum.

Non alienum est, eum (13), a quo damni infecti stipulari velimus, interrogare in jure *an ædes ejus vel locus sit, ex quo damnum timeatur: et pro* (14) *qua parte:* ut, si negat (15) suum prædium esse, nec caveat damni infecti, aut (16) cedere aut resistendum putaverit, quasi dolo versatus, tradere compellatur.

Interrogatio de ætate. 1. *De falsa responsione.* 4. *De silentio.* 5. *De inepta responsione.* 6. *De eo, qui respondit se heredem esse ex parte.* 7. *De negatione, silentio, et obscura responsione.* 8. *Quibus casibus succurritur ei, qui respondit.* 9. *Effectus interrogationis.* 10. *De errore,* 11. *Et culpa.* 12. *De pœnitentia.*

11. Ulpianus lib. 22. ad Edictum.

De *ætate* quoque interdum interrogatus respondere debebit (17).

§. 1. Si quis (18), cum heres non esset, interrogatus responderit, *ex parte heredem esse:* sic convenietur (19), atque si ex ea parte heres esset: fides enim ei contra se habebitur (20).

§. 2. Qui ex quadrante heres, vel omnino cum heres non esset, responderit *se heredem ex asse*, in assem instituta actione convenietur.

§. 3. Si cum esset quis ex semisse heres, dixerit se *ex quadrante:* mendacii hanc pœnam feret, quod in solidum (21) convenitur (22): non enim debuit mentiri (23), dum se minoris portionis heredem adseverat. † Interdum tamen justa ratione potest opinari esse (24) heredem ex minore parte. Quid enim, si nescit sibi partem adcrevisse, vel ex incerta parte fuit institutus, cur ei responsum noceat?

§. 4. Qui tacuit [quoque] apud Prætorem, in ea causa est, ut instituta actione in solidum conveniatur, quasi negavit se heredem esse: nam qui omnino non respondit, contumax est (25): contumaciæ autem pœnam hanc ferre debet, ut in solidum conveniatur, quemadmodum si negasset; quia Prætorem contemnere videtur (26).

(1) *l.* 27. §. 1. *supr. de noxalibus.* hoc est, bona fide a se possessum. Ut hinc constet, noxali lege Aquilia facto servi, bonæ fidei possessorem conveniri, de quo vide plura, quæ scripsi ad *l.* 27. §. 3. *supr. ad l. Aquil.*

(2) Adde *l.* 6. §. 2. *vers. et alia. infr. de confessis.*

(3) *l.* 20. *infr. eod.*

(4) Interrogatus quis nonnunquam fingitur.

(5) Qui ultro respondet non interrogatus, se obligat: idem est in tutore. *l.* 3. *infr. de autor. tut.*

(6) Ideoque filius de patre interrogari non debet. *l.* 19. *infr. eod.*

(7) Ut in eum detur ex hoc titulo confessoria actio. *l.* 25. §. 1. *supr. ad l. Aquil.*

(8) Qui simpliciter respondet, super toto respondisse censetur; nisi prius de parte interrogatus, postea simpliciter respondeat. *Zas.*

(9) Licet appellatio *rei*, non genus, sed speciem significet, *l.* 6. *supr. de rei vind.* licet meum aliquid pro parte esse possit. *l.* 2. *infr. de condit. inst.*

(10) Ubi majus vertitur interesse, ibi plenius, et distinctius est respondendum. *Zas.*

(11) Honorarii successores, Prætorii. Dixi ad *l.* 29. *in fin. supr. familiæ.*

(12) Hinc colligit Zas. impertinenti interrogationi non esse respondendum; cum tamen, qui responderit, obligari. Addit etiam hinc emergere practicam peritorum procuratorum, qui cum respondent, protestantur de salvo jure impertinentium positionum. Hæc ille *n.* 10. 11.

(13) *l.* 20. *in fin. infr. eod.*

(14) *l.* 1. *supr. eod.*

(15) Damni infecti non cavet, qui interrogatus prædium suum esse negavit.

(16) *Al.* aut si cedere.

(17) Adde *l.* 32. *supr. de minoribus.* ideoque sua ex confessione tenebitur, nisi restituatur. *l.* 6. §. *pen. infr. de confessis.*

(18) *Synops. Basil. eod. c.* 11.

(19) *l.* 12. *infr. eod.*

(20) Vid. *l.* 7. *C. de probat. Novell.* 48. *c.* 1. §. 1.

(21) *l.* 1. §. 3. *infr. de ventre inspiciendo.*

(22) Mentientis hæc est pœna, ut si primo pro parte tenebatur, postea in solidum teneatur. *Bart.*

(23) Confer *l.* 2. *C. si contra jus vel utilitat. publ.* et *l.* 29. *in fin. infr. ad leg. Cornel. de fals.* Ans.

(24) Esse, id est, *esse scil.*

(25) Vide *l.* 19. *eod. l.* 18. §. 2. *infr. de prob.*

(26) Baldus addit: Tacentem injuste post judicis interrogationem, aliquando pro contumace, aliquando pro confesso, sæpe pro negante haberi.

§. 5. Quod autem ait Prætor: *Omnino non respondisse*: posteriores sic exceperunt, ut omnino non respondisse videatur, qui ad interrogatum non respondit, id est, πρὸς (1) ἔπος.

§. 6. Si interrogatus quis *an ex asse heres esset*, responderit *ex parte*: si ex dimidia esset, nihil ei nocere responsum: quæ sententia humana est.

§. 7. Nihil (2) interest, neget quis, an taceat interrogatus, an obscure respondeat, ut incertum dimittat interrogatorem (3).

§. 8. Ex causa succurri ei, qui interrogatus respondit, non dubitamus: nam et si quis interrogatus, *an patri heres esset*, responderit; mox probato (4) testamento, inventus sit exheredatus, æquissimum est succurri ei (5): Et ita Celsus scribit. Hic quidem et alia ratione, quod *ea, quæ postea emergunt, auxilio indigent* (6). Quid enim, si occultæ tabulæ, et remotæ, postea prolatæ sunt? cur noceat ei, qui id responderit, quod in præsentiarum videbatur? Idem dico et si, qui (7) *heredem se* responderit, mox falsum, vel inofficiosum vel irritum testamentum fuerit pronunciatum: non enim improbe respondit, sed scriptura ductus.

§. 9. Qui interrogatus responderit, sic (8) tenetur, quasi ex contractu obligatus, pro quo pulsabitur (9), dum ab adversario interrogatur. Sed et si a Prætore fuerit interrogatus, nihil facit Prætoris autoritas: sed ipsius responsum, sive mendacium (10).

§. 10. Qui justo errore ductus negaverit, *se heredem*, venia dignus est (11).

§. 11. Sed et si quis sine dolo malo, culpa tamen responderit, dicendum erit, absolvi eum debere: nisi (12) culpa dolo proxima sit.

§. 12. Celsus scribit, licere (13) responsi pœnitere, si nulla captio ex ejus pœnitentia sit actoris (14). Quod verissimum mihi videtur: maxime si quis postea plenius instructus quid faciat, instrumentis, vel epistolis amicorum juris sui edoctus.

De filio, qui se abstinuit paterna hereditate. 1. *De exceptionibus.*

12. Paulus lib. 17. ad Edictum.

Si filius, qui abstinuit se paterna hereditate, in jure interrogatus responderit *se heredem* [*esse*], tenebitur: nam (15) ita respondendo, *pro herede gessisse* videtur. † Sin autem filius, qui se abstinuit, interrogatus tacuerit, succurrendum est ei: quia hunc, qui abstinuit, Prætor non habet heredis loco.

§. 1. Exceptionibus (16), quæ institutis in judicio contra reos actionibus opponuntur, etiam is (17) uti potest, qui ex sua responsione convenitur, veluti pacti conventi, rei judicatæ, et cæteris.

De falsis confessionibus.

13. Idem lib. 2. ad Plautium.

Confessionibus (18) falsis respondentes, ita obligantur, si ejus nomine, de quo quis interrogatus sit, cum aliquo sit actio: quia quæ cum alio actio esset, si dominus esset, in nosmet confessione nostra conferemus. Et si eum, qui in potestate patris esset, respondissem, *filium meum esse*, ita me obligari, si ætas (19) ejus pateretur, ut filius meus esse possit: quia falsæ (20) confessiones naturalibus convenire deberent: propter quæ fiat, ut patrisfamilias nomine respondendo, non obliger (21).

§. 1. Eum, qui patremfamilias, *suum esse* responderit *servum*, non teneri noxali actione: ac ne si bona fide liber (22) homo mihi serviat, mecum noxali judicio agi potest: et si actum fuerit, manebit integra actio cum ipso, qui admisit (23).

14. Javolenus lib. 9. ex Cassio.

Si is, cujus nomine noxæ judicium acceptum est, manente judicio liber judicatus est, reus absolvi debet: nec quidquam interrogatio in jure facta proderit: quia ejus personæ, cujus nomine quis cum alio actionem habet, obligationem transferre non potest in eum, qui in jure suum esse profitetur; velut alienum servum, *suum esse* confitendo: liberi autem hominis nomine, quia cum alio actio non est, ne per interrogationem quidem aut confessionem transferri poterit. Quo casu eveniet, ut non recte hominis liberi nomine actum sit cum eo qui confessus est.

§. 1. In totum autem confessiones ita ratæ sunt, si id, quod in confessionem venit, et jus et naturam recipere potest (24).

(1) Πρὸς ἔπος, id est, ad verbum, non respondet, qui factæ sibi interrogationi congruenter non respondet. Est vero species parœmiæ, dixi ad §. 21. *constitut. de confirmatione Digestorum.* Cicero pro *Flacco* dixit, respondere ad rogatum.

(2) Negare, tacere, obscure respondere, paria sunt.

(3) Obscure, et nihil respondere, paria sunt. *Bart.*

(4) Ita *Flor.* al. *prolato.*

(5) Ex causa justi erroris potest quis suam confessionem revocare. §. 10. *Infr. eod.* vide *l.* 57. *infr. de oblig. et act.*

(6) Emergentia, novo egent auxilio. *l.* 10. *in fin. Sup. qui satisdare. l.* 7. *in fin. Sup. de feriis. l.* 12. *in fin. Sup. de transact. l.* 8. *in fin. l.* 9. *et seq. Sup. de procurat. l.* 16. *Sup. de recept. qui arbitr. l.* 19. *circa fin. Sup. de inoffic. l.* 12. *Infr. de cond. indeb. l.* 1. *in fin. Infr. quando actio de peculio. l.* 4. *in fin. Infr. de testam. tut. l. fin. in fin. Infr. de hered. inst. l.* 3. *in fin. infr. de adimendis. l.* 13. *infr. ad SC. Treb. l.* 11. *infr. de except. rei judic. l.* 1. §. *ult. infr. de quæstionib. l.* 27. *in princ. infr. de pœnis. l. fin. C. de rebus cred. l.* 1. 2. 3. *C. si ex falsis instrumentis.* §. 5. *in fin. Inst. de heredum qualitate. cap. nulli. de electionibus. in* 6.

(7) *Al.* quis.

(8) Respondens interroganti, contrahere videtur.

(9) *l.* 4. *Sup. eod.*

(10) Confessio judicialis obligat: extrajudicialis, habens causam, probat, non obligat: causam non habens, nec probat, nec obligat. *Bologn.*

(11) V. §. 8. *Sup. eod.*

(12) Adde *l.* 11. *in fin. infr. de incendio.*

(13) *Synops. Basil.* §. 32. *tit.* 4. *cap.* 12. vid. *Nov.* 18. *c.* 15. Goth. Vide Ant. Aug. *lib.* 1. *emendat. c.* 6. *S. L.*

(14) Pœnitere, re integra, interrogato licet, id est, si actori jus non fiat deterius. vide tamen Accurs. *hic.*

(15) *Pro herede gerit*, qui interrogatus in jure respondet *se heredem.*

(16) Vide Cujac. 22. *obs.* 27.

(17) Et ita quisque sua confessione uti quadam ex consequentia potest.

(18) *Synops. Bas. eod. cap.* 13.

(19) Vid. *l.* 14. *in fin. infr. eod.*

(20) Falsæ confessiones naturalibus convenire debent, *ut hic.* Ita confessiones non aliter ratæ sunt habendæ, quam si jus et naturam recipiant. *l.* 14. *in fin. infr. eod.*

(21) Male quidam hinc tollunt negativam: ætas enim non patitur ut filius meus esse possit. Anton. August. *emendat. lib.* 1. *c.* 3. Mod.

(22) *l.* 21. *in fin. C. de furtis.*

(23) Adde *l.* 42. *supr. de noxalib.*

(24) *l.* 13. *supr. eod.* confessio, quæ actu et potentia falsa est, non præjudicat. *Zas.*

De servo hereditario. 1. *De morte servi.*

15. POMPONIUS lib. 18. ad Sabinum.

SI ante aditam hereditatem, servum hereditarium *meum esse* respondeam, teneor: quia domini (1) loco habetur hereditas (2).

§. 1. Mortuo servo, quem in jure interrogatus *suum esse*, confessus sit, non tenetur is, qui respondit: quemadmodum, si proprius ejus fuisset, post mortem ejus non teneretur (3).

De servo capto ab hostibus. 1. *Si servus respondentis esse non potuit.*

16. ULPIANUS lib. 37. ad Edictum.

SI servus ab hostibus captus sit, de quo quis in jure interrogatus responderit, *in sua potestate esse*, quamvis jura postliminiorum possint efficere dubitare nos (4), attamen non puto locum esse noxali actioni: quia non est in nostra potestate (5).

§. 1. Quanquam autem placet, etiam eum teneri, qui *alienum servum suum* fassus esset, attamen rectissime placuit, eum demum teneri, qui suum potuit (6) habere: cæterum, si dominium quærere non potuit, non (7) teneri.

De plurimis dominis.

17. IDEM lib. 38. ad Edictum.

SI servus non sit unius, sed plurium, et omnes mentiti sunt, *eum in sua potestate non esse*: vel quidam ex illis: aut dolo fecerunt, quo minus sit in potestate; unusquisque illorum tenebitur in solidum (8): quemadmodum tenerentur, si haberent in potestate. Is vero, qui nihil dolo fecerit, quo minus in potestate haberet, vel non negavit, non tenebitur.

An confessio unius liberet alium.

18. JULIANUS lib. 4. ad Urseium Ferocem.

QUi ex parte (9) dimidia heres erat, cum absentem coheredem suum defendere vellet, ut satisdationis onus evitare possit, respondit *se solum heredem esse*, et condemnatus est: quærebat actor, cum ipse solvendo non esset, an, rescisso superiore judicio, in eum, qui revera heres erat, actio dari deberet? Proculus respondit, rescisso judicio posse agi (10). Idque est verum.

Si filius pro patre agens non responderit.

19. PAPINIANUS lib. 8. Quæstionum.

SI filius, cum pro patre suo ageret (11), taceat interrogatus, omnia perinde observanda erunt, ac si non esset interrogatus (12).

An confessio unius liberet alium. 1. *Interrogatio de fundo, vel de ædibus.*

20. PAULUS lib. 2. Quæstionum.

QUi servum alienum responderit *suum esse*, si noxali judicio conventus sit, dominum liberat (13): aliter atque si quis confessus sit, *se occidisse servum*, quem alius occidit: vel *si* quis responderit *se heredem*: nam his casibus non liberatur, qui fecit (14), vel qui heres est. Nec hæc inter se contraria sunt: nam superiore casu ex persona servi duo tenentur: sicut in servo communi dicimus, ubi altero convento alter quoque liberatur (15): at is, qui confitetur (16) *se occidisse* vel vulnerasse, suo nomine tenetur. nec debet impunitum esse delictum ejus, qui fecit, propter eum, qui respondit: nisi quasi defensor ejus, qui admisit, vel heredis litem subiit, hoc genere (17); tunc enim in factum exceptione data, summovendus est actor: quia ille negotiorum gestorum vel mandati actione recepturus est quod præstitit.

† Idem est in eo, qui mandatu heredis *heredem se esse* respondit, vel cum eum alias defendere vellet.

§. 1. In jure interrogatus, *an fundum possideat*: quæro, an respondere cogendus sit, et quota ex parte fundum possideat? Respondi: Javolenus scribit possessorem fundi (18) cogi debere respondere, *quota ex parte fundum possideat*: ut, si minore ex parte possidere se dicat, in aliam partem, quæ non defenderetur (19), in possessionem actor mittatur.

§. 2. Idem et si damni infecti (20) caveamus: nam et hic respondere debet, *quota ex parte ejus sit prædium*, ut ad eam partem stipulationem accommodemus. Pœna autum non repromittentis hæc est, ut in possessionem eamus: et ideo [eo] pertinet scire an possideat.

(1) Domini loco hereditas habetur.
(2) Vid. *l.* 31 *in fin. infr. de heredib. instituend.*
(3) *l.* 39. *in fin. supr. de noxalib.*
(4) Et quia spem postliminii habemus, *l.* 22. 23. *supr. familiæ.* jusque absentis pendet. *l.* 15. *infr. de usurp. et usucap.* Goth. Accursius omisso τῷ *dubitare* legebat, *reficere*, unde non mirum, si hic hæsitarit. nec tamen melius expedivit rem Hervagius, nequicquam addendo negativam. Augustin. *lib.* 1. *emendat. c.* 2. Mod.
(5) Est enim hostium.
(6) Simplex confessio minime nos dominos constituit, sed ut res ipsa in nostro dominio esse possit, amplius exigitur.
(7) Cur? falsæ confessiones naturalibus convenire debent. *l.* 13. *supr. eod.*
(8) Vide *l.*5. *supr. de noxalib.*
(9) *l.* 24. *infr. de fidejussoribus.*
(10) Qui confessioni tuæ adhæret in uno judicio, potest ab ea recedere in alio judicio, quod fuerit cum aliquo tertio intentatum. Imo fortius, confessio tua in uno judicio facta, tibi ipsi non nocebit in alio judicio, respectu eorum, quos prius judicium non tangebat: non enim prodest confessio tua tertio absenti a judicio. *l. fin. infr. eod.* si tamen aliud judicium inter easdem personas sit, noceret. hæc Zas. *hic. num. ult.*
(11) *Al.* agens.
(12) Vide *l.* 9. §. 3. *supr. eod.*
(13) Vid. *l.* 23. *infr. de solutionib.*
(14) Homicidium in uno punitum, verum homicidam non excusat a pœna. *Bald.*
(15) *l.* 14. §. 2. *infr. de servo corrupto.*
(16) Ex duobus Seiis unus Stichum interfecit: qui re ipsa non interfecit, quasi verus homicida capite plexus est: an verus homicida liberatur? non liberatur, ut argumento hujus legis colligit Bald. *c.* 1. §. *injuria. de pace juramento firmanda in feudis. et l. in duobus.* §. 2. *infr. de jurejur.* Angelus et Imola, in *l. quoties. infr. soluto.* Corsetus, *singulari Homicid.*
(17) Potest enim procurator nostro nomine interrogari et respondere. *l.* 39. *supr. de procuratorib.*
(18) *l.* 36. *supr. de rei vindic.* vid. *l.* 11. *C. de petit. heredit.*
(19) *l.* 7. §. 17. *infr. quibus ex causis in possess.*
(20) *l.* 10. *supr. eod.*

Quibus casibus interrogari oportet.

21. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

UBicunque (1) judicem æquitas (2) moverit, æque oportere fieri interrogationem (3), dubium non est.

De effectu responsionis.

22. SCÆVOLA lib. 4. Digestorum.

PRocuratore Cæsaris ob debitum fiscale (4) interrogante, unus ex filiis, qui nec bonorum possessionem acceperat, nec heres erat, respondit, *se heredem esse*: an quasi interrogatoria creditoribus cæteris teneatur? Respondit, ab his, qui in jure non interrogassent, ex responso suo conveniri non posse (5).

TIT. II.

DE (6) QUIBUS REBUS AD EUNDEM JUDICEM EATUR.

De judiciis, quibus res dividuntur, aut distinguuntur.

1. POMPONIUS lib. 13. ad Sabinum.

SI inter (7) plures familiæ erciscundæ agetur, et inter eosdem communi dividundo, aut finium regundorum, eundem judicem sumendum. Præterea, quo facilius coire coheredes vel socii possunt (8), in eundem locum omnium præsentiam fieri oportet.

De tutoribus.

2. PAPINIANUS lib. 2. Quæstionum.

CUm ex pluribus (9) tutoribus unus, quod cæteri non sint idonei, convenitur, postulante eo, omnes ad eundem judicem mittuntur (10): et hoc rescriptis Principum continetur.

TIT. III.

DE SERVO CORRUPTO (11).

Edictum. 1. *De bonæ fidei possess.* 2. *Quid sit recipere.* 3. *Quid sit persuadere. De dolo persuadentis.* 4. *De servo bono, vel malo.* 5. *Quibus modis servus corrumpitur.*

1. ULPIANUS lib. 23. ad Edictum.

AIt Prætor: *Qui* (12) *servum, servam, alienum, alienam recepisse* (13), *persuasisseve quid ei dicetur dolo malo, quo eum, eam deteriorem faceret, in eum, quanti* (14) *ea res erit, in duplum judicium dabo.*

§. 1. Qui bona fide servum emit, hoc Edicto non (15) tenebitur (16): quia nec ipse poterit servi corrupti agere: quia nihil ejus interest, servum non corrumpi: et sane, si quis hoc admiserit, eveniet, ut duobus actio servi corrupti competat: quod est absurdum. Sed nec eum, cui bona fide homo liber servit, hanc actionem posse exercere opinamur.

§. 2. Quod autem Prætor ait, *recepisse* (17), ita accipimus, si susceperit servum alienum ad se: et est (18) proprie *recipere*, refugium (19) abscondendi causa servo præstare, vel in suo agro, vel in alieno loco, ædificiove.

(1) Judex in quacunque parte judicii, etiam post conclusionem in causa, ex officio suo nobili et principali, mere in persona ejus residente, potest facere positiones et interrogationes. Bart. *interpretatione hujus legis num.* 7.

(2) Utilitas publica, causæ cognitio, æquum et bonum, quod judici semper ob oculos esse debet, *l.* 4. *infr. de eo, quod cert. loco.* non cerebrinum tamen, sed jure informatum, et stricto juri præferendum. *l. placuit.* 8. *C. de judiciis.*

(3) *l.* 9. *C. de judiciis.* ut et satisdari et caveri, etiam ante diem et conditionis eventum, *l.* 12. *in fin. supr. qui satisdare. l.* 41. *supr. de judiciis. l.* 31. *infr. de reb. aut. jud.* facta per restitutionem revocari, *l.* 3. *l.* 7. *in princ. supr. de restit. in integr.* restitutiones concedi etiam majoribus, *l.* 3. *in fin. l.* 26. §. *ult. l.* 27. *l.* 28. *supr. ex quib. caus. major.* edi instrumenta, rationes, tabulas, ἀναγραφὴν adversario, vide *l.* 1. *C. de edend.* vel ex iis describi, *l.* 15. *Infr. de reb. aut. jud.* vel eorum editionem differri etiam pluries, *l.* 7. *l. ult. supr. de feriis.* excusari quem judicio sistendi causa, *l.* 2. 3. 4. 5. *supr. si quis caution. in judicio. l.* 7. *supr. de restit.* transactiones alimentorum probari, vel improbari, *l.* 8. *supr. de transact.* et pacta, *l.* 7. §. 7. *supr. de pactis.* absentium nomine gestores admitti, eoque nomine absentes obligari. vide *l.* 5. *infr. de obl. et act.* restitui, si læsi sint: in possessionem mitti legatorum servandorum causa, ventris nomine, damni infecti, si non caveatur, *l.* 1. 2. *infr. quibus ex caus. in possess.* bona pupillorum vendi, *l.* 22. *C. de administ. tutor.* et contumacium bona distrahi et everti, *l.* 7. §. 1. *Infr. quib. ex caus. in possess. l.* 20. *supr. comm. divid.* impartiri judicem officium suum non petitum: vide quæ notavi ad *l.* 4. §. *antepen. Infr. de damno.* adjudicationes fieri bonorum coheredi, socio, vicino, v. §. 4. 5. 6. *Inst. de off. jud.* bonorum possessionem dari, in possessionem bonorum mitti, tutores pupillis, judices litigantibus, *l.* 1. *supr. de jurisd.* et Advocatos dari. vide *l.* 1. §. 4. *supr. de postul.* et quæ hujusmodi Advocatis desunt, suppleri. *C. ut quæ des. Adv. part.* posse me aggerem in agro alieno restituere, qui factus mihi prodesse poterit, domino vero fundi nihil nociturus, *l.* 2. §. 5. *Infr. de aqu. et aquæ pluv.* condemnati nomine pecuniam reclusam in arca capi, ut judicato satisfiat, *l.* 15. *in fin. infr. de re judicata.* testes et subsignatores testari volentibus dari, *l.* 22. *infr. de testib. l.* 37. *Infr. de verb. signif.* adde de officio judicis, *l.* 25. §. 8. *l.* 31. §. 13. *infr. de ædilitio edicto.*

(4) Frustra hoc non adjectum: Procuratoris enim Cæsaris erat, debita fiscalia exigere, *l.* 47. *in fin. infr. de jure fisci.* adde quæ scripsi ad *tit. de officio procurator. Cæsaris.*

(5) Confessio præjudicat quoad personam interrogantis, non quoad alios: vel, Responsio facta in judicio non præjudicat respondenti, nisi respectu interrogantis. *Bart.* Confessio per errorem facta, probato errore revocari potest. vide tamen Socinum, *regula* 69.

(6) De reconventione et mutuis actionibus, adde *l.* 11. *supr. de jurisd. et l.* 22. *supr. de judiciis.* Goth. De actorum cumulatione, et ne continentia causæ dividatur, v. Jo. Yanes. *rer. quotid. lib.* 2. *c.* 9. Ans. Adde Rebuff. ad *const. reg. in proœm. gloss.* 5. *num.* 117. Cujac. ad *Novell.* 96. *cap.* 2. *et in fin. Nov.* 99. S. L.

(7) Connexæ natura ubi sunt causæ, ut in familiæ erciscundæ, communi dividundo, finium regundorum judicio, hujusmodi negotia coram uno judice explicari debent, etiamsi personæ sint diversæ jurisdictionis, seu fori: vel ideo, quod continentia causæ dividi non debeat, *l.* 10. *C. de jud.* quod reconventio ejusdem causæ eundem judicem efflagitet, utpote jam antea de causa instructum: ut denique evitetur absurditas, ne in quo unus judex condemnat, alter absolvat, et contrariæ sententiæ ferantur in una et eadem causa. *l.* 14. *C. de sent.* tum etiam, quod omnibus præsentibus sententiam ferri magis expedit: quinetiam causa conventionis et reconventionis eadem sententia terminanda est. vide Socin. *reg.* 41.

(8) *Possint.*

(9) *l.* 5. *C. arbitr. tutelæ.*

(10) Cur? ut sciatur quatenus locupletes sint; facit *l.* 6. §. 1. *in fin. supr. de edend.*

(11) *L.* 6. *Cod.* 2. §. 8. *Inst. de obligat. quæ ex delicto. Synops. Basil.* 60. *tit.* 6.

(12) *Synops. eod. c.* 1.

(13) V. §. 2. *infr. eod.*

(14) *l.* 9. §. 2. *infr. eod.*

(15) Bonæ fidei possessor non tenetur actione servi corrupti, *ut hic.* Imo tenetur noxali. *l.* 28. *Sup. de noxalib.* Dic, bonæ fidei possessorem servi corrupti actione non conveniri, quia sua re abuti se existimavit: neque dolo malo servum corrupit in fraudem domini: noxali vero conveniri ex facto ipsius servi.

(16) Atqui tenetur lege Aquilia. *l.* 38. *supr. ad l. Aquil.*

(17) *In princ.* §. 1. *supr. eod. l.* 2. *l.* 9. *C. ad l. Fab. de plagiar.*

(18) *l.* 13. §. 7. *supr. de usufruct.*

(19) Recepti servi tenetur, qui abscondendi causa servum recepit in suo vel alieno. *Synops. eod. cap.* 1.

§. 3. *Persuadere* autem est plus (1), quam (2) compelli, atque cogi sibi parere. Sed (3) persuadere τῶν μέσων (4) ἐστὶν (5), id est, *ex mediis* (scilicet verbis) *est*: nam et bonum consilium quis dando potest suadere, et malum: et ideo (6) Prætor adjecit, *dolo malo*, *quo eum deteriorem faceret*: neque enim delinquit, nisi qui tale aliquid servo persuadet, ex quo eum faciat deteriorem. Qui igitur servum sollicitat (7) ad aliquid vel faciendum vel cogitandum improbe, hic videtur hoc Edicto notari.

§. 4. Sed utrum ita demum tenetur, si bonæ (8) frugi servum perpulit ad delinquendum, an vero et si malum hortatus est, vel malo monstravit, quemadmodum faceret? Et est verius, etiamsi malo monstravit, in quem modum delinqueret, teneri eum. Imo et si erat servus omnimodo fugiturus, vel furtum facturus, hic vero laudator hujus propositi extitit, tenetur: *Non enim oportet laudando augere malitiam.* Sive (9) ergo bonum servum fecerit malum, sive malum fecerit deteriorem, corrupisse videbitur.

§. 5. Is quoque deteriorem facit, qui servo persuadet, ut injuriam faceret, vel furtum (10), vel fugeret, vel alienum servum ut sollicitaret vel ut peculium intricaret, aut amator existeret, vel erro (11), vel malis (12) artibus esset deditus, vel in spectaculis nimius (13), vel seditiosus, vel si actori (14) suasit verbis, sive (15) pretio, ut rationes dominicas intercederet (16), adulteraret (17), vel etiam ut rationem sibi commissam turbaret:

2. Paulus lib. 19. ad Edictum.

VEl luxuriosum (18) vel contumacem (19) fecit: quive, ut stuprum (20) pateretur (21), persuadet.

De dolo persuadentis, et lusu. 1. Si quis persuaser servo in tectum ascendere, vel in puteum descendere.

3. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

DOlo *malo* adjecto calliditatem (22) notat Prætor ejus qui persuadet. Cæterum, si quis sine dolo deteriore fecerit, [non notatur]: Et si lusus (23) gratia fecit, no tenetur (24).

§. 1. Unde quæritur, si quis servo alieno suaserit *tectum ascendere*, vel *in puteum* (25) *descendere*: et il parens ascenderit vel descenderit, et ceciderit, crusque (2 vel quid aliud fregerit, vel perierit, an teneatur? Et, quidem sine dolo malo fecerit, non tenetur: si dolo ma lo, tenebitur.

4. Paulus lib. 19. ad Edictum.

SEd commodius est, utili lege Aquilia eum teneri (27)

De dolo recipientis. 1. Si quis persuaserit servo, que liberum putabat. 2. De confitente. 3. Si servus fecisse d cetur. 4. Ad quod tempus refertur hæc actio.

5. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

DOli verbum etiam ad eum, qui recepit (28), referen dum est: ut non alius teneatur, nisi qui dolo ma fecerit (29). cæterum si quis, ut (30) domino custodiret recepit, vel humanitate vel misericordia (31) ductus, v adprobata atque justa ratione, non tenebitur.

§. 1. Si quis dolo malo persuaserit quid servo, que liberum putabat, mihi videtur, teneri (32) eum oporter majus enim delinquit, qui liberum putans corrumpit: ideo, si servus fuerit, tenebitur.

§. 2. Hæc actio etiam adversus fatentem *in duplu* est (33), quamvis (34) Aquilia inficiantem duntaxat coë ceat (35).

(1) *Subaud.* quam recipere.

(2) *Persuadere* plus est, quam recipere, qui recipit servum, refugium tantum præstat, qui persuadet, impellit. atque cogit sibi obtemperare. Plus est etiam persuadere servo aliquid mali, quam eum vi ad malum compellere et cogere: hoc enim casu servus animo innocens esse potest: Imo est, quia vi cogitur: priore casu, prorsus corruptus est.

(3) *Al.* Sed persuadet etiam bonum consilium quis dando, potest suadere et malum. Budæus ita conatur emendare: sed persuadet. Græce κατ απείθει, etiam bonum consilium. quam lectionem jejunis velut jejunam et inanem relinquo.

(4) Vocabula hæc Gellius 12. *cap.* 9. appellat *media*, *communia*, quæ significare et capere possint duas intra se res contrarias: ancipitia. ex utroque versu. Hujus generis sunt tempestas, valetudo, facinus, dolus, gratia, industria, periculum, venenum, contagium. honor. Gellius *dicto loco.* Ita jure nostro, dolus, *l.* 1. *supr. de dolo.* Festus *in Doli voc.* Venenum, *l.* 35. §. 2. *infr. ad leg. Corn. de sicariis. l.* 236. *infr. de verb. signif. ubi ad eam rem citatur Homeri versus.* et apud autorem *Synops. Basil.* 2. *t.* 2. *c.* 236. τῶν μέσων ἐστὶ τὸ ὄνομα τοῦ φαρμάκου, καὶ δεῖ προστίθεσθαι καλὸν ἢ κακόν.

(5) Hæc verba frustra multi tentarunt interpolare: adi Plazam *lib.* 1. *miscell. c.* 7. Alciat. *lib.* 2. *prætermissorum*, Budæum, Catellian. Cottam, et Benedict. Capram. *in Reg.* Mod.

(6) Adde *l.* 52. §. 19. *in fin. infr. de furt.*

(7) *l.* 4. *C. de furt.*

(8) Καλὸν, *bonum. Synops. Basil. eod. c.* 1. Porro frugi dicebantur, consummate probi. Ita L. Calpurnius Piso, Frugi appellatur ob mores, Pedianus *in Pisonianum*, Cicero *in Verrem.* Porro a fruendo, frux frugis est.

(9) Corrumpit, qui facit deteriorem, ut si quis fugituro modum monstret, aut fugam ejus laudet. *Synops. eod. cap.* 1. Corrumpit denique, qui vel ex bono malum, vel ex malo deteriorem facit.

(10) *d. l.* 52. §. 19.

(11) Vide *l.* 225. *infr. de verb. signif.*

(12) Κακότεχνος. *Synops. Basil. ibid. cap.* 1.

(13) *Minus.*

(14) *Subaudi*, servo. Actoris enim servi munus rationes dominicas conficere, *ut hic.* vid. *l. ult. supr. de offic. Præf.*

(15) Suasio fit pretio, vel verbis.

(16) ἀπαλείψῃ, ἢ πλαστεύσῃ, ἢ φυρσάσῃ, hoc est, *deleat*, *adu teret*, *turbet. d. c.* 1.

(17) *Adulterare* dicit μεταφορικῶς, pro corrumpere (ad met phoras autem, vel necessitatis et penuriæ, vel elegantiæ causa d scendimus) sic, adulterina moneta, nummi adulterini, pro falsi ambulatoria voluntas, pro libera: cunabula, pro initiis, et sexce ta alia in jure, de quibus v. Alciatum, *tr. de verb. sign.* et C dend. *in fin. oper.*

(18) ἄσωτον, id est, *prodigum. Synops. Basil. ibid.* vide *l.* 1. *infr. de curat. furios.*

(19) Erga dominum. *arg. l.*5. *infr. de extraord. crim.*

(20) ἢ αἰσχρουργηθῆναι. *Synops. ibid.* ubi Scholiastes ita exponit τῶν γυναικῶν ὑπομεῖναι.

(21) *l.* 6. *infr. ad l. Jul. de adult.*

(22) *l.* 1. §. 2. *supr. de dolo.*

(23) Lusus gratia quod fit delictum, non obligat eum, qui faci *ut hic.* alias nemo ex lusu et joco obligatur. dixi ad *l.* 3. *in fi infr. de oblig. et act.*

(24) Si modo lusus non fuit perniciosus. *l.*10. *supr. ad l. Aqu*

(25) §. *ult. Inst. de l. Aquil.*

(26) Adde *l.* 54. *infr. de act. empt.*

(27) *d.* §. *ult.*

(28) *l.* 1. *infr. de receptatoribus.*

(29) *Recepit.*

(30) *Synops. eod. cap.* 3. adde *l.* 43. §. 3. *infr. de furtis.*

(31) Misericordia qui alienum servum retinet, non tenetur, *hic.* at is, qui misericordia ductus solvit compeditum, in factu actione tenetur, *l.* 7. §. 7. *supr. de dolo.* §. *ult. in fin. Inst. l. Aquil.* et qui eadem miseratione custodiam mittit, militiam m tat. *l. ult* §. 2. *infr. de custod. reor.*

(32) *Synops. Basil. eod. c.* 4. *de servo corrupto. et lege Aqu lia. l.* 45. §. 2. *supr. ad l. Aquil.*

(33) Vide *l.* 9. §. 2. *infr. eod.*

(34) Servi corrupti actio in duplum coërcet confitentem: Aq lia, inficiantem, *ut hic. d. c.* 4.

(35) Simplo. *l.* 23. §. 10. *supr. ad l. Aquil.*

§. 3. Si servus servare fecisse (1) dicetur, judicium cum noxæ deditione redditur.

§. 4. Hæc actio refertur ad tempus servi corrupti, vel recepti: non ad præsens: et ideo [et] si decesserit, vel alienatus (2) sit, vel manumissus, nihilo minus locum habebit actio: nec extinguitur manumissione semel nata actio (3):

6. Paulus lib. 19. ad Edictum.

PRæteritæ enim utilitatis æstimatio in hoc judicium versatur:

7. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

NAm et mali servi forsitan consequuntur libertatem (4): et posterior causa interdum tribuit manumissionis justam rationem.

An heres agat.

8. Paulus lib. 19. ad Edictum.

SEd et heres ejus, cujus servus corruptus est, habet hanc actionem (5): non solum si manserit in hereditate servus, sed et si exierit, forte legatus (6).

De servo communi, 1. Aut cujus ususfructus alienus est, recepto vel corrupto. 2. De duplo. 3. De servo depretiato.

9. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

SI quis servum communem meum et suum corruperit (7), apud Julianum lib. IX. Digestorum quæritur, an hac actione teneri possit? Et ait, teneri eum socio (8): præterea, poterit et communi dividundo, et pro socio, si socii [sint], teneri, ut Julianus ait. Sed cur deteriorem facit Julianus conditionem socii, si cum socio agat, quam si cum extraneo agit? nam qui cum extraneo egit, sive recepit, sive corruperit, agere potest: qui cum socio, sine (9) alternatione, id est, si corrupit: nisi forte non putavit Julianus, hoc cadere in socium (10): nemo enim suum recipit: sed si celandi animo recepit, potest defendi, teneri eum.

§. 1. Si in servo ego habeam usumfructum, tu proprietatem, si quidem a me sit deterior factus, poteris mecum experiri: si tu id feceris, ego agere utili actione possum: ad omnes (11) enim corruptelas hæc actio pertinet: et interesse fructuarii (12) videtur, bonæ frugi servum esse, in quo usumfructum habet. Et si forte alius eum receperit, vel corruperit, utilis actio fructuario competit.

§. 2. Datur autem actio, *quanti* (13) *ea res erit, ejus dupli* (14).

§. 3. Sed quæstionis est, æstimatio utrum ejus duntaxat fieri debeat, quod servus in corpore vel in animo damni senserit, hoc est, quanto vilior servus factus sit, an vero et cæterorum? Et Neratius ait, tanti (15) condemnandum corruptorem, quanti (16) servus ob id, quod subreptus sit, minoris sit.

De rebus, quas secum servus abstulit.

10. Paulus lib. 19. ad Edictum.

IN hoc judicium etiam rerum æstimatio (17) venit, quas secum abstulit: quia omne damnum duplatur (18): neque interest, ad eum perlatæ fuerint res, an ad alium: sive etiam consumptæ sunt: etenim justius est, eum teneri, qui princeps (19) fuerit delicti, quam eum quæri, ad quem res perlatæ sunt.

De furtis postea factis. 1. De instrumentis corruptis. 2. De concursu hujus, et aliarum actionum.

11. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

NEratius ait, postea furta facta in æstimationem non venire: Quam sententiam veram puto: nam et verba Edicti, *quanti* (20) *ea res erit*, omne detrimentum recipiunt.

§. 1. Servo persuasi, *ut chirographa debitorum corrumpat*, videlicet tenebor. Sed si consuetudine peccandi postea rationes (21), cæteraque similia instrumenta subtraxerit vel interleverit (22), deleverit, dicendum erit, corruptorem horum nomine non teneri.

§. 2. Quamvis autem, rerum subtractarum nomine, *servi corrupti* competat actio, tamen et (23) *furti* agere possumus: *ope* enim *consilio* sollicitatoris videntur res abesse (24): nec sufficiet, alterutra actione egisse: quia altera alteram non minuit. Idem et in eo, qui servum recepit (25), et celavit, et deteriorem fecit, Julianus scribit: Sunt enim diversa (26) maleficia furis, et ejus, qui deteriorem servum facit. Hoc amplius, et *condictionis* nomine tenebitur. Quamvis enim condictione hominem, pœnam autem furti actione consecutus sit, tamen et quod interest, debebit consequi actione servi corrupti:

12. Paulus lib. 19. ad Edictum.

QUia manet reus obligatus, etiam rebus redditis.

(1) Hoc est, sollicitasse alium, ὑπονοθεύειν, Græcis, *d. c.* 4.
(2) Vide *l. ult. infr. arborum furtim cæsarum.*
(3) *l.* 56. *infr. de oblig. et act.* adde *l.* 55. *in fin. supr. ad l. Aquil.*
(4) Ut et nequam liberi a patre interdum cum convicio instituuntur heredes, et ex ejus testamento aliquid percipiunt. *l.* 48. §. 1. *Infr. de heredib. inst. l.* 13. *C. quib. ex caus. infamia.*
(5) *l.* 13. *in pr. et* §. 1. *infr. eod.*
(6) Idem in actione furti. *l.* 47. *infr. de furt.*
(7) Contraria huic legi videtur *l.* 14. §. *si servus. infr. eod.* sed Græci sic conciliant: quia hic ponit socium communem servum corrupisse: ibi vero servum communem corrupisse servum proprium unius ex dominis. *Mod.*
(8) Socius, si quid in re communi commisit, tenetur socio. *l.* 16. §. 4. *supr. famil. l.* 10. *supr. commun. divid. l.* 47. *infr. pro socio.*
(9) Socius non agit adversus socium servi recepti, sed corrupti tantum. Cur? quia socius recepti vix teneri potest, qui suum servum recepit: nisi celandi animo receperit.
(10) Vide *l.* 51. *Infr. pro socio.*
(11) Ergo et adulteria. vide *l.* 6. *infr. ad leg. Jul. de adulteriis*. adde *l.* 1. *in fin. l.* 2. *supr. eod.* adde et exempla ex *l.* 52. §. 23. *et* 24. *infr. de furtis.* tametsi apertius hic legeretur *omnium*, quam *omnes*: omnium inquam, ut referas ad proprietarium, et fructuarium, de quibus in hac facti specie agitur.
(12) *l.* 11. *in fin. supr. ad l. Aquil.*
(13) *l.* 1. *in pr. supr. eod.*
(14) *d. l.* 1. *l.* 5. §. 2. *supr. eod. l.* 13. *l.* 14. *in princ.* §. 5. *infr. eod.*
(15) *Synops. Basil. eod. c.* 8.
(16) *l.* 1. *supr. eod. l.* 14. §. 8. *inf. eod.*
(17) V. *l.* 8. *infr. arborum furtim cæsarum.*
(18) V. *l. un. C. de sent. quæ pro eo, quod interest.*
(19) Facit *l.* 1. §. 11. *Sup. si quadrupes. l.* 52. §. 1. *Sup. ad leg. Aquil.*
(20) *Quanti res est* formula omne detrimentum continetur.
(21) *l.* 1. §. 5. *supr. eod.*
(22) V. *l.* 12. *C. de testament. ordin.*
(23) *l.* 16. *in fin. infr. eod.*
(24) V. *l.* 36. *infr. de furtis.*
(25) V. *l.* 14. *C. de furtis.*
(26) Id est, duo: facit *l.* 2. §. *penult. infr. de privatis delict. l.* 4. *C. hoc tit.*

De tempore hujus actionis, de successoribus. 1. *De servo hereditario corrupto.*

13. ULPIANUS lib. 23. ad Edictum.

HÆc actio perpetua (1) est, non temporaria, et heredi (2), cæterisque successoribus competit: in heredem non dabitur, quia pœnalis est.

§. 1. Sed et si quis servum hereditarium corruperit, hac actione tenebitur, sed et petitione (3) hereditatis (4), quasi prædo, tenebitur:

1. *De filiofam. corrrupto.* 2. *Si communis*, 3. *Vel fructuarius servus corruperit.* 4. *De servo pignerato corrupto.* 5. *De duplo.* 6. *De furto.* 7. *De damno, de servo locato.* 8. *De servo depretiato*, 9. *Vel facto inutili.*

14. PAULUS lib. 19. ad Edictum.

UT tantum veniat in hereditatis petitionem, quantum in hanc actionem.

§. 1. De filio filiave familias corruptis huic Edicto locus non est (5): quia *servi corrupti* constituta actio est, qui (6) in patrimonio nostro esset: et pauperiorem se factum esse dominus probare potest, dignitate et fama domus integra manente: sed (7) utilis (8) competit, officio judicis æstimanda: quoniam interest nostra (9), animum liberorum nostrorum non corrumpi.

§. 2. Si servus communis, meus et tuus, proprium meum servum corruperit (10), Sabinus, non posse agi cum socio: perinde atque si proprius meus servus corrupisset conservum. Item, si servus communis extraneum corruperit, videndum est, utrum cum duobus agi debeat, an et cum singulis, exemplo cæterarum noxarum? Et magis est, ut unusquisque in solidum teneatur, altero autem solvente, alterum liberari (11).

§. 3. Si is, in quo usumfructum habeo, servum meum corruperit, erit mihi actio cum domino proprietatis.

§. 4. Pignoris dati nomine debitor habet hanc actionem (12).

§. 5. In hac actione non (13) extra rem duplum est: id enim, quod damni datum est, duplatur (14).

§. 6. His consequenter et illud probatur, [ut], si servo meo persuaseris, ut Titio furtum faciat, non (15) solum in id teneris, quo deterior servus effectus est, sed et in id, quod Titio præstaturus sim.

§. 7. Item non solum, si mihi damnum dederit consilio tuo, sed etiam (16) si extraneo, eo quoque nomine mihi teneris, quod ego lege Aquilia obnoxius sim: aut si ex conducto (17) teneor alicui (18), quod ei servum locavi, et propter te deterior factus sit, teneberis et hoc nomine. Et si qua talia sint.

§. 8. Æstimatio autem habetur in hac actione, quanti (19) servus vilior factus sit: quod officio judicis expedietur.

§. 9. Interdum tamen et inutilis sit, ut non expediat talem servum habere. Utrum ergo et pretium cogitur dare sollicitator, et servum dominus lucrifaciat? an vero cogi debet dominus restituere servum, et pretium servi accipere? Et verius est, electionem domino dari: sive servum detinere cupit, et damnum, quanti deterior servus factu est, in duplum accipere: vel, servo restituto, si copiam hujus rei habeat, pretium consequi: quod si non habeat pretium quidem simili modo accipere debet: cedere autem sollicitatori, periculo ejus, de dominio servi actionibus. Quod tamen de restitutione hominis dicitur, tunc locum habet, cum de homine vivo agitur. Quid autem si manumisso eo agatur? non facile apud judicem audietur, dicendo, ideo se manumisisse, quoniam habere noluerat domi: ut et pretium habeat, et libertum.

De contemptione domini.

15. GAJUS lib. 6. ad Edictum provinciale.

COrrumpitur (20) animus servi, et si persuadeatur ei ut dominum contemneret (21).

De servo manumisso.

16. ALFENUS [Varus] lib. 2. Digestorum.

DOminus servum dispensatorem (22) manumisit: postea rationes ab eo accepit: et, cum eis non constaret comperit apud quandam mulierculam pecuniam eum consumpsisse: Quærebatur, possetne agere servi corrupti cum ea muliere, cum is servus jam liber esset? Respondi, posse sed etiam (23) furti de pecuniis, quas servus ad eam detulisset.

(1) *Synops. Basil. eod. cap.* 11.

(2) *l.* 8. *supr. eod.*

(3) *l.* 11. *l.* 14. *supr. de petit. hered.*

(4) In quam tantum venit, quantum in hanc actionem; servi corrupti scil. et ita in duplum actio hereditaria servi corrupti datur, cum tamen actio legis Aquiliæ in petitionem hereditatis ad simplum veniat, *l.* 20. §. 4. *supr. de petit. heredit.* non ad duplum, quod ex inficiatione crescit. Cur tam varie? vel ideo quod hæc, servi corrupti sc. ab initio pœnalis est, illa non item. Hæc igitur in hereditatem inventa est: illa non æque. Reus enim a defuncto nondum conventus, negare nihil potuit, et ita hereditati dupli nomine teneri non debuit, cum Aquilia in duplum adversus solum inficiantem sit concepta. Est autem receptum, ut quæ in corpore hereditatis non includuntur, ea heredem non respiciant. Vid. *Zas.* 1. *Resp.* 14.

(5) Cur potius, quam servi? vel ideo, quod servo corrupto minuitur solum domini patrimonium, dignitate salva familiæ: in filio omnino secus. Prætor autem neminem sanum existimavit provulgaturum suam infamiam: poterit tamen parens in corruptorem filii utili actione experiri verbis obscuris, temperatis, mollioribus, ut non faciat mentionem probri, quod suæ contigit domui, in qua officio judicis æstimabitur quidquid ex filio commodi perciperet pater, si esset bonus et frugi: adde *l.* 14. §. 13. *infr. de furt.* vide Cujac. 17. *observ.* 11.

(6) Servi corrupti actio constituta est de servo, qui sit in nostro patrimonio: unde constat ob filium, et filiam corruptam, directam saltem non competere servi corrupti actionem: ut qui non sint in nostro patrimonio, sed utilem. adde *Synops. Bas. eod. c.* 11

(7) Actio utilis de filiofamilias corrupto competit, *ut hic.* u et Aquilia de eo vulnerato. *l.* 5. *in fin. supr. ad l. Aquil.*

(8) V. *l.* 11. *infr. de præscriptis.*

(9) Ex eo tentat *Zas.* hic probare, hanc actionem hodie lo cum habere in iis, qui nobis serviunt.

(10) V. *l.* 27. §. 1. *supr. ad l. Aquil.*

(11) *l.* 20. *supr. de interrog.*

(12) *l.* 30. §. 1. *supr. ad l. Aquil.*

(13) Id est, duplum, seu dupli pœna non præstatur ultra rem ipsam: sed res ipsa tantum duplatur.

(14) V. *l.* 9. §. *penult. supr. eod.*

(15) *Synops. Basil. d. c.* 18.

(16) *d. c.* 11.

(17) V. *l.* 52. §. 8. *infr. de furtis.*

(18) Adde *l.* 45. *in fin. Infr. locati.*

(19) V. *l.* 9. *in fin. supr. eod.*

(20) *Synops. Basil. eod. cap.* 13.

(21) Puta ut contumax esset, peculium intricaret, rationes dominicas intercideret, adulteraret, turbaret, *l.* 1. *in fin. l.* 2. *supr eod.* ad infamandum dominum confugeret ad statuam, *l.* 5. *Infr de extr. crim.*

(22) *Dispensator* is dicebatur, cujus munus διοικεῖν, ἢ δανείζειν τὰ δεσποτικὰ χρήματα, administrare, vel fœnori occupare pecuniam domini. *Synops. Basil. eod. c.* 14.

(23) *l.* 11. §. 2. *supr. eod.* nec enim manumissione extinguitur semel nata actio. *l.* 5. *in fin. supr. eod.*

Si uxor conveniatur.

17. Marcianus lib. 4. Regularum.

SErvi corrupti nomine, et constante matrimonio, marito in mulierem datur actio: sed, favore (1) nuptiarum, in simplum (2).

TIT. IV.

DE FUGITIVIS (3).

De eo, qui fugitivum celat. 1. *De his, qui fugitivum admittunt, aut protegunt, et de his, qui reddunt vel exhibent.* 2. *De fugitivo inquirendo*, 3. *Et in publicum deducendo*, 4. *Et custodiendo.* 5. *Qui dicuntur* fugitivi. 6. *Quid sit* in publicum deducere. 7. *De fugitivo custodiendo.* 8. *Et ad Magistratum deducendo, ejus nomine, et notis, domino edendis.*

1. Ulpianus lib. 1. ad Edictum.

IS, qui fugitivum celavit, fur est (4).

§. 1. Senatus censuit: *Ne fugitivi* (5) *admittantur in saltus* (6) *: neque protegantur a villicis* (7), *vel procuratoribus possessorum :* [*et*] *multam* statuit: *his autem, qui intra viginti* (8) *dies fugitivos vel dominis reddidissent, vel apud Magistratus exhibuissent, veniam in ante actum dedit.* ✝ Sed et *deinceps* eodem Senatusconsulto *impunitas* (9) *datur ei, qui intra præstituta tempora, quam repperit fugitivos in agro suo, domino vel Magistratibus tradiderit.*

§. 2. Hoc autem Senatusconsultum *aditum* (10) etiam *dedit militi vel pagano, ad investigandum fugitivum in prædia Senatorum vel paganorum* (11). Cui rei etiam lex Favia prospexerat, et Senatusconsultum Modesto (12) Consule factum, *Ut fugitivos inquirere volentibus literæ* (13) *ad Magistratus dentur: multa etiam centum solidorum in Magistratus statuta, si, literis acceptis, inquirentes non adjuvent. Sed et in eum, qui quæri apud se prohibuit, eadem pœna statuta.* ✝ Est etiam generalis Epistola Divorum Marci et Commodi, qua declaratur, et Præsides, et Magistratus, et milites stationarios (14) dominum adjuvare debere in inquirendis fugitivis: et ut inventos redderent, et ut hi, apud quos delitescant, puniantur, si crimine contingantur (15).

§. 3. Unusquisque eorum, qui fugitivum adprehendit, in publicum deducere debet.

§. 4. Et merito monentur Magistratus, eos diligenter (16) custodire, ne evadant.

§. 5. *Fugitivum* accipe, et si quis erro sit. Fugitivi autem appellatione, ex fugitiva natum non contineri, Labeo lib. 1. ad Edictum scribit.

§. 6. *In publicum deduci* intelliguntur, qui (17) Magistratibus municipalibus traditi sunt, vel publicis ministeriis.

§. 7. Diligens custodia etiam vincire permittit.

§. 8. Tamdiu autem custodiuntur, quamdiu ad Præfectum Vigilum (18), vel ad Præsidem deducantur: eorumque nomina, et notæ, et cujus se quis esse dicat, ad Magistratus deferantur: ut facilius adgnosci et percipi fugitivi possint. *Notæ* (19) autem verbo etiam cicatrices continentur. Idem juris est, si hæc (20) in scriptis publice vel in ædes proponas.

Pœna fugitivi.

2. Callistratus lib. 6. Cognitionum.

FUgitivi simplices (21) dominis reddendi sunt: sed si pro libero se gesserint, gravius (22) coërceri solent.

De fugitivo inquirendo.

3. Ulpianus lib. 7. de officio Proconsulis.

DIvus Pius rescripsit, eum, qui fugitivum vult requirere in prædiis alienis, posse adire Præsidem, literas (23) ei daturum, et si ita res exegerit, apparitorem quoque, ut ei permittatur ingredi (24), et inquirere: et pœnam eundem Præsidem in eum constituere, qui inquiri non permiserit. ✝ Sed et Divus Marcus Oratione, quam in Senatu recitavit, facultatem dedit ingrediendi tam Cæsaris, quam Senatorum (25), et paganorum prædia volentibus fugitivos inquirere: scrutarique cubilia atque vestigia occultantium.

(1) Favor is est nuptiarum, aut potius matrimonii, ut actio conjugi in alterum conjugem detur in simplum, quæ in alium daretur in duplum.

(2) Id est, de damno in factum, *l.* 2. *C. rerum amotarum.*

(3) *L.* 6. *Cod.* 1. *Synops. Basilic. lib.* 60. *tit.* 7. *c.* 1. Goth. Adde Cujac. *l.* 21. *observ.* 11. S. L.

(4) *l.* 6. *infr. ad leg. Fab. de plagiar.*

(5) *l.* 12. *C. de agricolis.*

(6) Inde saltuarius, qui Glossis ἀγροφύλαξ et ὀρεοφύλαξ.

(7) Mulctatur οἰκονόμοι καὶ προκουράτορες τῶν κτητόρων, id est, œconomi et procuratores possessorum, qui fugitivum recipiunt, et celant. *Synops. Basil. eod. l.* 1. Fuerint igitur Villici, de quibus *hic*, οἰκονόμοι unde Glossis Villicus, οἰκονόμος, ἐνοικολόγος, καὶ ὁ κατὰ ἀγρόν οἰκονόμων.

(8) *Synopsis Basil. d. c.* 1.

(9) Vide *l.* 65. *Infr. de furtis.*

(10) *l.* 3. *in fin. infr. eod.*

(11) Et hoc speciale est, nam hodie requisitio rei furtivæ non admittitur, ut olim, §. 4. *circa fin. Inst. de obl. quæ ex delicto.* vide tamen *l.* 3. *infr. eod.*

(12) Senatusconsultum Modestinum observa. adde *l.* 3. *infr. cod.*

(13) *l.* 3. *infr. eod.*

(14) *l.* 4. *infr. eod.*

(15) Contingi crimine, est criminis conscium, aut participem esse.

(16) ἀσφαλῶς, tuto. *Synops. d. c.* 1.

(17) *l.* 3. §. 9. *infr. de tab. exhib.*

(18) *l. ult. in fin. supr. de off. præf. vig.*

(19) Solebant fugitivi notis, vel literis compungi. Tales *stigmatiæ*, seu *subverbustæ* dicebantur: subverbustæ, inquam, quasi verubus usti, seu subverubustæ. *Festus*, *Plautus.* Tertull. de *pallio*: Libertinos, in equestribus: subverbustos, in liberalibus: dedititios, in ingenuis: rupices, in urbanis: scurras, in forensibus: paganos, in militaribus. Hinc illud τὸν δραπέτην (inquit Clemens Alexand. 3. παιδείας) στίγματα δείκνυσι· et Petronius Arbiter, *Notum fugitivorum epigramma:* et Quintilianus: *si quis fugitivo stigmata scripserit.* Solebant interdum pedum amputatione multari, si ad barbaricum confugissent. *l.* 3. *C. hoc tit.* ita desertoribus crura et poplites incidi jussit Cassius, Volcatius Gallicanus *in ejus vita.* Plerique reorum in cruribus, suris et frontibus notabantur, veluti lege Remmia, quorum postremum sublatum fuit. vide *l.* 17. *C. de pœnis.* Porro, ut ad στίγματα revertar, stigmata etiam fabricensibus et aquariis inurebantur. vid. quæ notavi ad *l.* 3. *C. de fabricensib.* vid. Ans. *Epist.* 5. adde Ulpianum *in fragmentis* 1. *tit. de libertis.* §. 11. et tironibus: qua de re alias dixi ex Vegetio. Huc refer Phocylidis versum: στίγματα μὴ γράψῃς ἐπονειδίζων θεράποντα.

(20) Fugitivis conquirendis, domini publice, vel in ædes fugitivum sibi esse proscribebant.

(21) Fugitivi simplices opponuntur fugitivis, qui pro liberis se gerunt *hac lege.*

(22) *l.* 5. *in fin. infr. de manum.*

(23) *l.* 1. §. 2. *supr. eod.*

(24) Fugitivos nostros, vel in alienis ædibus invito domino conquirere possumus, *ut hic.* Quod jus Tholosæ et Biturigibus non servatur, ubi servi ipso ingressu civitatis, speciali privilegio, fiunt liberi: ita ut non possint vindicari a suis dominis. Boerius §. 1. *cons. Bituricensium.*

(25) *d.* §. 2.

De fugitivo custodiendo, et ad Præsidem transmittendo.

4. Paulus lib. 1. Sententiarum.

LImenarchæ (1), et stationarii (2) fugitivos deprehensos recte in custodia retinent. Magistratus municipales ad officium Præsidis provinciæ vel Proconsulis comprehensos fugitivos recte transmittunt.

Si fugitivus in arenam se dederit.

5. Tryphoninus lib. 1. Disputationum.

SI in arenam fugitivus servus se dederit, ne isto quidem periculo discriminis (3) vitæ tantum (4) sibi irrogato potestatem domini evitare poterit: nam Divus Pius rescripsit, omnimodo eos dominis suis reddere (5), sive ante pugnam ad bestias, sive post [pugnam], quoniam interdum, aut pecunia interversa, aut commisso aliquo majore maleficio, ad fugiendam inquisitionem, vel justitiam animadversionis, in arenam se dare mallent. Reddi ergo eos oportet.

TIT. V.

DE ALEATORIBUS (6).

Edictum. 1. *De mutuis rapinis collusorum.* 2. *De loco et tempore.* 3. *Quæ actiones furto facto negantur.* 4. *De eo, qui compulit ludere.*

1. Ulpianus lib. 23. ad Edictum.

PRætor ait: *Si (7) quis eum, apud quem alea lusum esse dicetur, verberaverit, damnumve ei dederit: sive quid eo tempore dolo (8) ejus subtractum est, judicium non dabo (9): In eum qui aleæ ludendæ causa vim intulerit, uti quæque res erit, animadvertam.*

§. 1. Si rapinas fecerint inter se collusores, vi bonorum raptorum non denegabitur actio: *susceptorem* enim duntaxat prohibuit vindicari, non et collusores, quamvis et hi indigni videantur.

§. 2. Item notandum, quod susceptorem *verberatum* quidem, et *damnum passum*, ubicunque, et quandocunque, non vindicat: verum furtum factum domi, et eo tempore, quo alea ludebatur, licet lusor non fuerit, qui quid eorum fecerit, impune fit. *Domum* autem pro habitatione et domicilio (10) nos accipere debere, certum est.

§. 3. Quod autem Prætor negat, *se furti actionem daturum*, videamus, utrum ad pœnalem actionem solam pertineat: an et si ad exhibendum velit agere, vel vindicare, vel condicere? Et est relatum apud Pomponium, solummodo pœnalem actionem denegatam, quod non puto verum (11): Prætor enim (12) simpliciter ait, *si quid subtractum erit, judicium non dabo.*

§. 4. *In eum*, inquit, *qui aleæ ludendæ causa vim intulerit, uti quæque res erit, animadvertam.* Hæc clausula pertinet ad animadversionem ejus, qui compulit ludere, ut aut multa multetur, aut in lautumias (13), vel in vincula publica ducatur.

De ludis tam concessis, quam vetitis.

2. Paulus lib. 19. ad Edictum.

SOlent enim quidam et cogere ad lusum, vel ab initio, vel victi, dum retinent.

§. 1. Senatusconsultum vetuit in pecuniam ludere: præterquam (14) si quis certet hasta (15), vel pilo jaciendo, vel currendo, saliendo (16), luctando (17), pugnando: quod virtutis causa fiat:

3. Marcianus lib. 5. Regularum.

[IN] quibus rebus ex lege Titia, [et Publicia] et Cornelia etiam sponsionem (18) facere licet: Sed ex aliis (19), ubi pro virtute certamen non fit (20), non licet.

1. *Si servus, aut filiusfamilias luserit.* 2. *De parente et patrono.*

4. Paulus lib. 19. ad Edictum.

QUod in convivio (21) vescendi causa ponitur, in eam rem familiæ ludere permittitur.

§. 1. Si servus, vel filiusfamilias victus fuerit, patri, vel domino competit repetitio (22). Item si servus acceperit pecuniam, dabitur in dominum de peculio actio, non noxalis: quia ex negotio gesto agitur. Sed non amplius cogendus est præstare, quam id, quod ex ea re in peculio sit.

§. 2. Adversus parentes et patronos repetitio ejus, quod in alea lusum est, utilis ex hoc Edicto danda est.

(1) Portuum maritimorum (ex quibus frequens erat trajectus ad exteras nationes) custodes, *l.* 18. §. 10. *infr. de munerib. l.* 38. *C. de liberali.* Aristoteles eos vocat, 6. *Politic.* λιμενοφύλακας. horum munus videtur adumbrari in *l.* 2. §. 2. *C. de off. Præf. Præt. Af.*

(2) Et hoc speciale est: nam utcunque crimina deferrent judicibus, vetiti sunt tamen aliquem (licet pro manifesto crimine) apud se habere in custodia. *l.* 1. *in fin. C. de curiosis. l.* 1. *C. de chortalib. lib.* 12. forte quod eorum officium abjectum esset. *l.* 6. *C. de dignitatibus.* hoc interea constat, limenarchis adfuisse suos stationarios, ita dictos a portuum statione. *arg. l.* 59. *infr. de verb. sign.*

(3) Quod subit in arenam se dando.

(4) Lego *tanto*: magnum enim periculum vitæ sibi irrogat, qui se dat in arenam.

(5) Id est, reddendos.

(6) *L.* 3. *C.* 43. ubi de aleatoribus quædam notavi. adde *Nov. Leon.* 87. et *Synops. Basil.* περὶ κοττιστῶν ἤτοι κυβιστῶν. 3. *tit.* 2. *ex lib.* 60. *tit.* 8. *p.* 34.

(7) Vide quæ scripsi *ad l.* 1. *C. de furtis. l.* 12. *C. ad L. Fab. de plagiariis;* adde *Synops. Basil. eod. cap.* 1.

(8) Ita quoque *Flor.* sed male: scribendum enim *Domo*, ut docet §. 2. *infr.* et *Synops. Basil. lib.* 3. *tit.* 2.

(9) Susceptori aleatorum impune furtum et injuria fieri potest.

(10) *l.* 5. §. 2. *infr. de injuriis. l.* 8. *in fin. l.* 22. §. 2. *infr. ad l. Jul. de adulter.* §. 8. *vers. domum. Inst. de injur.*

(11) Temere hic negativam a quibusdam sublatam arguit ratio sequens, vid. Anton. August. *lib.* 4. *Emendat. c.* 17. et ad §. *seq.* Cottam *in memorabil. in voc.* Latomiæ. *Mod.*

(12) Generaliter et sine distinctione prolata, generaliter et sine distinctione accipiuntur. *Accurs.*

(13) Alii *latumias*, et ita legitur 5. *in Verr.* duobus locis, quos vide; sed aliter apud Senecam: *ne nunc quenquam vestrum*, inquit, *decipiat nomen latumiæ: illa animo meo lauta res est.* Seneca 9. *decl.* vide Cujac. 6. *observ.* 7. adde quæ scripsi *ad l.* 9. *supr. ex quib. caus. major. Græci legunt* εἰς λιθοτομίας, 3. *Synops. Basil.* 2. *ex lib.* 60. *tit.* 8.

(14) Vide *l.* 2. *C. h. t. et quæ ibid. notavi.*

(15) *Al.* disco: et ita Forcatulus legit, *c.* 20. *Cupidinis Jurisperiti.* Et vero Festus *in voce Pentathlum, et Quinquertium*, πένταθλον, seu Quinquertium, his quinque artibus constare scribit, jactu disci, jaculatione, cursu, saltu, lucta. Isidorus 18. *c.* 18. *et seq.* jactum, virtutem, cursum, saltum, luctationem numerat; *l.* 1. *et ultim. C. h. t.* totidem ludos recenset, hos nimirum, μονόβολον, κοντομονόβολον, κύντακον, κοντάκια χωρὶς τῆς πόρπης, περὶ χύτην, ἱππικήν. Hic totidem numerantur, hasta vel pili jactus, cursus, saltus, lucta, et si voce *pugnando*, quæ in hac lege est, pugilatum intelligimus, aut sextus ludus erit, aut idem erit hastam et pilum jacere. Quod si ita fuerit, vix superiora conciliari poterunt.

(16) *Al.* saltando.

(17) Luctabantur toto corpore, pugnabant ipsis tantum pugnis.

(18) Adde *l.* 108. *infr. de verb. obl.*

(19) Sponsionem facere (*gager, parier*) non in omnibus ludis licet.

(20) Adde *l.* 18. *in fin. infr. de præscr.*

(21) Alea ludere convivii causa licet.

(22) *l.* 26. *infr. de injur. l.* 225. *infr. de verb. sign.*

TIT. VI.

SI (1) MENSOR (2) FALSUM MODUM DIXERIT.

1. *De dolo*, *culpa*, *imperitia mensoris.* 2. *De renunciatione.*

1. ULPIANUS lib. 24. ad Edictum.

ADversus (3) mensorem agrorum Prætor in factum actionem proposuit, a quo falli nos non oportet: nam interest (4) nostra, ne fallamur in modi renunciatione: si forte vel (5) de finibus contentio sit, vel emptor scire velit vel venditor, cujusmodi ager veneat. Ideo autem hanc actionem proposuit, quia non crediderunt Veteres, inter talem personam (6) locationem [et (7) conductionem] esse: sed magis operam beneficii loco præberi, et id, quod datur, ei ad remunerandum dari, et inde *honorarium* appellari; si autem ex locato [conducto] fuerit actum, dicendum erit, nec tenere intentionem.

§. 1. Hæc actio *dolum* (8) *malum* dumtaxat exigit: visum est enim, satis abundeque coërceri mensorem, si dolus malus solus conveniatur ejus hominis, qui civiliter obligatus non (9) est: proinde, si imperite versatus est, sibi (10) imputare debet, qui eum adhibuit: sed et si negligenter, æque mensor securus erit. Lata culpa plane dolo comparabitur (11). Sed et si mercedem accepit, non omnem culpam eum præstare, propter verba Edicti: utique enim scit Prætor, et mercede eos intervenire.

§. 2. Is autem tenetur hac actione, qui *renunciavit*: sed renunciasse et eum accipere debemus, qui per (12) alium renunciavit,

1. *De dolo ejus*, *cui mensor mandavit.*

2. PAULUS lib. 25. ad Edictum.

VEl (13) per literas (14).

§. 1. Sed si ego tibi, cum esses mensor, mandaverim, ut mensuram agri ageres, et tu id Titio delegaveris (15), et ille dolo [malo] quid in ea re fecerit, tu teneberis: quia dolo malo versatus es, qui tali homini credidisti (16).

De dolo plurium mensorum. 1. *De eo*, *cujus interest.* 2. *Si emptor*, 3. *Aut venditor plus dederit.* 4. *De mensore propter judicium adhibito.* 5. *De successoribus.* 6. *De servo mensore.*

3. ULPIANUS lib. 24. ad Edictum.

SI duobus mandavero, et ambo dolose fecerint, adversus singulos in solidum agi poterit: sed altero convento, si satisfecerit, in alterum actionem denegari oportebit.

§. 1. Competit autem hæc actio ei, cujus interfuit falsum modum renunciatum non esse, hoc est, vel emptori, vel venditori (17), cui renunciatio obfuit.

§. 2. Pomponius tamen scribit, si emptor plus dederit venditori propter renunciationem, quia condicere potest quod plus dedit, agi cum mensore non posse: nihil enim emptoris interesse, cum possit condicere: nisi solvendo venditor non fuit, tunc enim mensor tenebitur (18).

§. 3. Sed si venditor majorem modum tradiderit fraudatus a mensore, consequenter dicit Pomponius, non esse actionem adversus mensorem: quia est ex vendito actio adversus emptorem: nisi et hic emptor solvendo non sit.

§. 4. Idem Pomponius scribit, si propter judicium adhibitus mensor fraudaverit me in renunciatione, teneri eum, si ob hoc de judicio minus tuli. Plane si a Judice adhibitus, contra me renunciaverit dolo malo, dubitat, an teneri mihi debeat. Quod magis admittit (19).

§. 5. Hanc actionem heredi, similibusque personis dandam, Pomponius scribit: Sed in heredem, similesque personas denegandam, ait (20).

§. 6. Servi autem nomine magis noxale, quam de peculio, competere ait: quamvis civilis actio de peculio competat.

De tempore hujus actionis.

4. PAULUS lib. 25. ad Edictum.

HÆc actio perpetua est: quia initium rei non a circumscriptione, sed a suscepto negotio originem accepit (21).

De renunciatione dilata. 1. *Si cum venditore actum sit.* 2. *Quibus in rebus hæc actio locum habet.*

5. ULPIANUS lib. 24. ad Edictum.

SI mensor non falsum modum renunciaverit, sed traxerit (22) renunciationem, et ob hoc evenerit, ut venditor liberetur (23), qui adsignaturum se modum intra certum diem (24) promisit, hæc actio locum non habet. Sed nec dari utilem debere, Pomponius ait. Erit ergo ad actionem de dolo decurrendum (25).

(1) περὶ μετρητῶν ψευσαμένων περὶ τὸ μέτρον. *Synops. Basil.* 60. *tit.* 9. *p.* 507.

(2) De mensore machinario agitur. *l.* 7. §. 1. *infr. eod.* de architecto *ibid.* §. 3.

(3) Vid. Alciat. *lib.* 3. *dispunct.* c. 15. Zoannett. *lib. restit. ad ff.* c. 6. Vacon. *lib.* 6. *declar. jur. civil.* c. 246. Decium *ad l. edita. C. de edendo.* Mod.

(4) Interest nostra non falli in renunciatione modi.

(5) Mensor assumitur in finalibus quæstionibus, aut si quæstio sit, cujusmodi ager veneat.

(6) Agriculturam et rem rusticam maximo honore inter veteres habitam fuisse hinc constat: hic enim mensoris opera beneficii loco accipitur. idem esse, ait Bartolus in advocato, doctore, et medico, ut illis non locati, sed in factum competat actio.

(7) Mensor, qui falsum modum agri litigiosi, aut venditi dixerit, in duplum tenetur. Nec enim est locatio, sed et in eum inutiliter locati conducti agitur. Nam quod mensori datur, non est merces, sed remuneratio, seu ἀντίδορον. *Ita Synopsis Basilic.* c. 1.

(8) Mensor ex dolo tantum, et magna negligentia tenetur, etiam si mercedem accepit. *Synops. Basilic. eod.*

(9) Sed ex delicto ob dolum et latam culpam.

(10) Negligenti qui quid committit, si damnum accidat, de se queri debet. §. 3. *in fin. Inst. quib. mod. re.* §. *ultim. in fine. Inst. de societat.*

(11) *l.* 29. *Infr. mandati.* adde *l.* 8. §. 3. *infr. de precario.*

(12) Per alium qui modum agri renunciat mensor, ipse renunciasse videtur.

(13) Renunciat igitur modum mensor per se, per alium, per literas, hoc est, præsens vel absens.

(14) Literis quod agimus, ipsimet reapse fecisse intelligimur.

(15) Id est, mandaveris. *Synops. d.* c. 1.

(16) Electio mala culpæ species est. *l.* 21. *in fin. supr. de negotiis.*

(17) Vide *l.* 40. *infr. de contr. empt.*

(18) In residuum. adde *l.* 5. §. 1. *infr. eod.*

(19) Adde *l.* 18. §. 3. *supr. de dolo.*

(20) Quatenus est pœnalis.

(21) Id est, hæc actio rem persequitur, et ex negotio originem habet.

(22) Trahit renunciationem, qui eam differt.

(23) Zoannett. *lib. restit. ad ff.* c. 6. legit, *læderetur*, quæ scriptura comprobatur a *lib.* Βασιλικῶν et placet Cujacio *lib.* 7. *observ.* c. 36. Mod.

(24) Adde *l.* 40. *infr. de contr. empt.*

(25) Est igitur huic affinis de dolo actio. Eodem modo tradunt interpretes, officii judicis implorationem huic actioni affinem, per quam imploratur emendari renunciatio modi, et postulatur exactius judicium peritiorum in ea arte: quod ad relationem medicorum extendit Jason *in l.* 9. *num.* 10. *supr. qui satisd.*

§. 1. Si, cum falsus modus renunciatus esset, emptor cum venditore ex empto egisset: agere poterit etiam cum mensore. Sed, si nihil ejus interest, condemnari mensorem non oportet. Quod si non de toto modo, qui deerat, cum venditore egerit, sed de minore: consequenter scribit Pomponius, de residuo cum mensore agi posse.

§. 2. Hoc judicium latius (1) Prætor porrexit: nam, et si cujus alterius rei (2) mensuram falsam renunciavisse dicetur, hæc actio competit. Proinde, si in ædificii mensura fefellit, vel [in] frumenti, vel [in] vini;

6. PAULUS lib. 24. ad Edictum.

SIve de itineris latitudine, sive de servitute immittendi projiciendique quæratur, sive aream, vel tignum, vel lapidem metiendo mentitus fuerit;

1. *De mensore machinario.* 2. *De non mensore.* 3. *De architecto redemptore.* 4. *Tabulario.*

7. ULPIANUS lib. 24. ad Edictum.

VEl cujus alterius rei: tenebitur.

§. 1. Et si mensor machinarius (3) fefellerit, hæc actio dabitur.

§. 2. Necnon illud quoque Pomponius dicit, etiam in eum, qui mensor non fuit, fefellit tamen in modo, competere hanc actionem.

§. 3. Hoc exemplo etiam adversus architectum [actio] dari debet, qui fefellit: nam et Divus Severus, adversus architectum (4) et redemptorem (5) actiones dandas, decrevit.

§. 4. Ego etiam adversus tabularium (6) puto actiones dandas, qui in computatione fefellit.

TIT. VII.

DE RELIGIOSIS (7) ET SUMPTIBUS FUNERUM (8) ET UT FUNUS DUCERE LICEAT.

De eo qui in funus impendit.

1. ULPIANUS lib. 10. ad Edictum.

QUi propter funus (9) aliquid impendit, cum defuncto contrahere creditur, non cum herede (10).

De servo sepulto. 1. *De illatione in locum alienum. De fructuario, de socio.* 2. *Edictum de eo, qui mortuum, ossave intulit, quo non debuit.* 3. *Definitio* illationis. 4. *Loci puri.* 5. *Sepulchri.* 6. *Monumenti.* 7. *De loco, in quo ususfructus alienus est.* 8. *De loco serviente.* 9. *De agro pignerato.*

2. IDEM lib. 25. ad Edictum.

LOcum, in quo *Servus* (11) sepultus est, religiosum esse, Aristo ait (12).

§. 1. *Qui mortuum in locum alienum intulit, vel inferre curavit, tenebitur in factum actione: In locum alterius* accipere debemus, sive in agro, sive in ædificio (13). Sed hic sermo (14) *domino* dat actionem, non bonæ fidei possessori (15): nam cum dicat, *in locum alterius*, apparet de domino eum sentire, id est, eo, cujus locus est. Sed et fructuarius inferendo tenebitur domino proprietatis. † An et socius teneatur, si ignorante socio intulerit, tractari potest? Est tamen verius familiæ erciscundæ, vel communi dividundo, conveniri eum posse.

§. 2. Prætor ait, *Sive homo mortuus, ossave hominis mortui, in locum purum alterius, aut in [id] sepulchrum, in quo jus non fuerit, illata esse dicentur: qui hoc fecit, in factum actione tenetur: et pœnæ pecuniariæ subjicietur.*

§. 3. De ea autem *illatione* Prætor sensit, quæ sepulturæ causa fit.

(1) Non tantum in agro locus est huic in duplum actioni, sed et in aliis rebus, veluti domo, vino, frumento, servitutibus, et lapide. *Synopsis eod. c.* 5.

(2) *l.* 7. §. 1. *infr. eod.* non male hoc referri potest ad mensores frumentarios, quorum meminit lex. 26. *infr. de excusat. tutorum.*

(3) Hæc actio competit, κατὰ μηχανικὸν, adversus mechanicum fallentem dolo malo, et adversus non mensorem, qui tamen in modo fefellit, et adversus architectum, et redemptorem, et tabularium, qui in computatione fefellit. *Synopsis Basil. dict. cap.* 5. *Mechanicus* vero est, qui machinula, norma seu quadra utitur, ad designandum agrum quadratum aut trigonum: sicut mensor decempedator nuncupatur, quod decempeda, seu pertica ad hoc uti soleat. De controversiis agrorum, quæ per mensores dirimuntur, vide Cujac. 10. *observ.* 2. adde *titulum de mensoribus.* 12. *Cod.* 28.

(4) Architectus. Hic enim divisiones partium omnium, incisionesque servat, et mensuris, et institutis operam fabricationibus stringit. vide *l.* 2. *C. de excusat. artif.*

(5) κατὰ ἐργολάβους, *Synops. Basilic. d. c.* 8. qui sint ἐργολάβοι, vide *l.* 39. *sup. de rei vindic.*

(6) Qui et calculator, *l.* 1. §. 6. *Infr. de variis et extraord.* Græci διαψηφιστὴν vocant, qui pueros computandi artem docet.

(7) *Subaudi* locis. 3. *Cod.* 44. et 13. *quæst.* 2. *et* 3. *Extr.* 28. *et* 3. *sex.* 17. *Synopsis. Basilic.* 69. *tit.* 1. *cap.* 2. περὶ μνημείων καὶ δαπάνης ταφῆς, de monumentis et sumptu funeris, apud Paul. 1. *sent.* 21. *de sepulchris et lugendis.* Sane sepulchra, loca religiosa; imo et sacra, lege duodecim Tabul. inde mortui sacri Plutarcho *in Numa*, *et* Plin. 2. inde etiam factum esse suspicio est, ut thesauri in sepulchro, velut in sacro conderentur. Apulejus 4. *Metarmorph.* Plautus *in Pseudolo.* inde etiam natum proverbium ἀκίνητα κινεῖς, id est, non movenda moves, Zenodotus opinatus est. Cæterum, de ratione sepulturæ, quando mortuus diceretur esse super terram, de ustrina, funere denicali sacro, humatione, sepultura, et sito cadavere, dixi *ad l.* 28. *in fin. infr. de stipulat. servorum. et* Varronem 5. *de lingua Lat.* adde Platonem. 1. περὶ νόμων.

(8) Id est, de actione funeraria, Paul. 1. *sent.* 21. *de sepulchris et lugendis. l.* 14. §. 6. *infr. eod.* Goth. Adde Joan. Baptist. Asin. *hic*, Aul. Gell. *lib.* 4. *c.* 9. Cæl. Rhodigin. *lib.* 9. *antiq. lect. c.* 44. Alexand. ab Alexandr. *lib.* 3. *Genial. dier. c.* 2. *et c.* 7. Rævard. *ad LL.* 12. *tabul. c.* 15. Vanderan. *in prolegom. lib. de privileg. credit. c.* 1. Brisson. *lib.* 2. *select. antiq. c.* 15. Rebuff. *de sentent. provisionalibus in præfat. n.* 39. præsertim de actione funeraria, ut de quadruplici antiquorum funere Wolfgang. Lazium *l.* 3. *de republ. c.* 18. Mod.

(9) εἰς ταφὴν, *Synops. eod. c.* 1. et morbum. *l.* 3. *C. eod.*

(10) Ab eo tamen recipit, ut et a patre, vel domino. Paul. *d. loco.* §. *ultim. l.* 12. §. 2. *l.* 14. *in fin. l.* 31. §. 1. *infr. eod.* idque primo loco deducitur. *l. pen. infr. eod.*

(11) *Servus* tametsi jure civili nullius sit, sepultura tamen ejus, locus fit religiosus.

(12) Dubitandi rationem præbebat abjecta servorum conditio, de qua vide *l.* 3. *in fin. sup. de capite minutis.*

(13) Adde *l.* 7. §. 1. *l.* 8. §. 3. *infr. eod.*

(14) Edicti. *scil.*

(15) Hinc constat, aliud esse bona fide rem possidere: et ejus dominium habere.

§. 4. *Purus* (1) autem *locus* (2) dicitur, qui neque sacer, neque sanctus [est], neque religiosus: sed ab omnibus hujusmodi nominibus vacare videtur.

§. 5. *Sepulchrum* est (3), ubi corpus ossave (4) hominis condita sunt. Celsus autem ait: Non totus, qui sepulturæ destinatus est, locus religiosus fit, sed quatenus (5) corpus humatum est.

§. 6. *Monumentum* (6) est (7), quod memoriæ (8) servandæ gratia existat.

§. 7. Si usumfructum quis habeat, religiosum locum non facit. Sed et si alius proprietatem, alius usumfructum habuit, non faciet locum religiosum: Nec proprietarius; nisi forte ipsum, qui usumfructum legaverit, intulerit, cum in alium locum inferri tam opportune non posset: Et ita Julianus scribit. Alias autem invito fructuario, locus religiosus non fiet: sed si consentiat fructuarius, magis est, ut locus religiosus fiat (9).

§. 8. Locum, qui servit, nemo religiosum facit; nisi consentiat is, cui servitus deberetur. Sed si (10) non minus commode per alium locum servitute uti potest, non videtur servitutis impediendæ causa id fieri: et ideo religiosus fit: Et sane habet hoc rationem.

§. 9. Is, qui pignori dedit agrum, si in eum suorum (11) mortuum intulerit, religiosum eum facit: sed et si ipse inferatur, idem est: Cæterum alii concedere non potest;

3. Paulus lib. 27. ad Edictum.

Ex consensu tamen omnium, utilius est dicere, religiosum posse fieri: idque Pomponius scribit.

De loco defuncti hereditario, vel legato.

4. Ulpianus lib. 25. ad Edictum.

Scriptus heres prius, quam hereditatem adeat, patremfamilias mortuum inferendo, locum facit religiosum. Nec quis putet, hoc ipso *pro herede* (12) eum gerere: finge enim, adhuc eum deliberare de adeunda hereditate: Ego, etiamsi non heres eum intulerit, sed quivis alius, herede vel cessante, vel absente, vel verente ne pro herede gerere videatur, tamen locum religiosum facere puto: plerumque enim defuncti ante sepeliuntur, quam quis heres eis existet. Sed tunc locus fit religiosus, cum defuncti fuit: naturaliter enim videtur ad mortuum pertinere locus, in quem infertur: præsertim si in eum locum inferatur, [in] quem ipse destinavit. Usque adeo, ut, etiamsi in legatum locum sit illatus ab herede, illatione tamen testatoris fit religiosus: si modo (13) in alium locum tam opportune inferri non potuit.

De sepulchris familiaribus, et hereditariis.

5. Gajus lib. 19. ad Edictum provinciale.

Familiaria (14) sepulchra dicuntur, quæ quis *sibi familiæque suæ* constituit: *Hereditaria* (15) autem, quæ quis *sibi*, *heredibusque suis* constituit:

1. *De monumento et cenotaphio.*

6. Ulpianus lib. 25. ad Edictum.

Vel quod paterfamilias jure hereditario adquisiit (16). Sed in utroque (17), heredibus quidem, cæterisque successoribus, qualescunque (18) fuerint, licet sepeliri (19), et mortuum inferre: etiam si ex minima parte heredes ex testamento vel ab intestato sint: licet non consentiant alii. Liberis (20) autem cujuscumque sexus vel gradus, etiam filiisfamilias, et emancipatis, idem jus (21) concessum est: sive extiterint heredes, sive sese abstineant (22). Exheredatis autem, nisi (23) specialiter testator justo odio commotus eos vetuerit, humanitatis gratia tantum sepeliri, non etiam alios præter suam posteritatem inferre, licet. † *Liberti* (24) autem nec (25) sepeliri, nec alios inferre pote-

(1) Vide Macrob. 3. *Saturnal.* 3.

(2) *l.* 1. §. 2. *Infr. tit. prox.* *l.* 6. §. 6. *sup. comm. divid.* id est, in quem nemo illatus, *l.* 6. ager purus, *l.* 9. pura possessio, *l.* 2. *C. eod.* purum monumentum, *l.* 6. *in fin. infr. eod.* alias interdum *purus locus* ædificato opponitur: hinc etiam puræ areæ Varroni 4. *de lingua.*

(3) *l.* 3. §. 2. *infr. de sepulchro.*

(4) *Sepulchrum*, religiosum fit corpore aut ossibus hominis conditis.

(5) Vide *l.* 4. *C. h. t.* Non fit locus religiosus, nisi in eum mortuus sit re ipsa illatus. *l.* 4. §. 6. *infr. ad leg. Jul. peculat.* Ideoque κενοτάφιον, non est locus religiosus. dixi ad *l.* 6. *in fin. infr. eod.* quinimo, locus omnis, ubi mortuus quis erat, non erat religiosus, sed is tantum, cui injecta gleba. Cicer. 2. *de legibus.* Si purus ager monumenti, profani juris est, *l.* 4. *l.* 9. *C. eod.* et lapides, quibus monumentum ædificatum, etiam exempti, religiosi, *l.* 43. *supr. de rei vindic.* at non spatium circa sepulchrum, *l.* 73. *infr. de contr. empt.* *Siculus Flaccus*, nisi speciatim testator designabat monumentum, quantum terræ spatium religioni cederet. Vide Cic. *Philip.* 9. Hinc illæ notæ IN. FR. P. X. IN. AGR. P. XX. id est, in fronte pedes decem: in agrum, pedes 20. patere. Hinc Horatius 1. *Satyr.* 8. *Mille pedes in fronte, trecentos cippus in agrum, His dabit: heredes monumentum ne sequeretur.* Quibus locis *in fronte*, est in latitudine: *in agrum*, est in longitudine. Atque ita certo ambitu sepulchri locus titulo id testante, concludebatur. Sic Aggenus Urbicus *in lib. de limitibus agrorum cap. de locis sacris.* Mœsilea vero habent juris sui hortorum modum circumjacentem, vel præscriptum agri finem. adde 2. Briss. *select.* 15.

(6) μνημεῖον. *Synopsis eodem cap.* 2.

(7) Vide *l.* 42. *infr. eod.*

(8) Ut sunt fana, porticus, scripta carmina, quæ quamvis mortui causa facta sint, non tamen significant ibi sepultum. Festus *in Monumentum.*

(9) Proprietarius invito usufructuario, et e contra, purum locum non facit religiosum, *ut hic. et l.* 3. *l. ult. infr. eod.* dominus fundi servientis facit, si jus servitutis non impedit. §. 8. *infr. eod.* et is, qui pignori dedit, si vel ipse, vel ejus familia inferatur. §. 9. *infr. eod.*

(10) Vide quæ scripsi *ad l.* 45. §. 2. *Infr. mandati.*

(11) *Al.* suum.

(12) Sepeliens mortuum, non se gerit pro herede. *Bart.* vide *l.* 14. §. 8. *infr. eod.* adde *l.* 49. *in fin. supr. famil. erciscund.* *l.* 20. §. 1. *infr. de adq. vel omitt. hered.*

(13) *l.* 53. §. 7. *infr. de legat.* 1.

(14) *l.* 4. *l.* 8. *l.* 13. *C. h. t.* Sepulchra habere communia magnum est. Cicero 1. *Officiorum.*

(15) *l.* 3. §. 3. *inf. de sepulchro.*

(16) Ergo per alium aperiri non debent sepulchra, nec alius in iis sepeliendus est domino invito.

(17) An id significatur, tam in eo, quod sibi, suisque heredibus constituit, quam in eo, quod hereditario jure adquisiit? vide Brissonium 2. *selectar.* 14. Imo tam in familiari, quam in hereditario.

(18) Ut si eis bona addicta sint, aut bonorum sint possessores. *l.* 4. §. 21. *infr. de fideic. libert.*

(19) *Al.* Sepelire.

(20) An ad adgnatos et cognatos familiaria sepulchra transeunt? Minime, nisi heredes instituti sint. *l.* 8. *C. h. t.*

(21) *l.* 8. *C. eod.*

(22) Renuncians hereditati paternæ, jus sepulchri paterni non amittit, *ut hic.* sed nec is, cui ut indigno aufertur hereditas, jus sepulchri amittit. *l.* 33. *Infr. eod.*

(23) *Exheredati* liberi retinent jus hereditarii sepulchri, quamvis jus heredum et filiorum amiserint, nisi testator speciali odio commotus eos jure sepulchri quoque uti vetuerit, *ut hic.* Cæterum testatores cavere interdum solebant, *Ne monumentum heredes sequeretur*, idque his notis scribebatur, H. M. H. N. S. quæ a Valerio Probo in antiquis inscriptionibus exponuntur, Heredes monumentum hoc ne sequatur. Horatius 1. *Satyr.* 8. *heredes monumentum ne sequeretur.* Idem probatur ex veteri inscriptione, quæ in Italia visitur, quæque ralata a Brissonio 2. *select.* 16.

(24) *l.* 6. *C. eod.*

(25) Cur? liberti in familia patroni sui ea parte esse non censentur.

runt (1), nisi heredes extiterint patroni: Quamvis (2) quidam inscripserint (3), *monumentum sibi libertisque* (4) *suis fecisse*: et ita Papinianus respondit: et sæpissime idem constitutum est.

§. 1. Si adhuc monumentum purum (5) est, poterit quis hoc et vendere et donare. Si (6) Cenotaphium sit, posse hoc venire, dicendum est: nec enim esse hoc religiosum, Divi Fratres rescripserunt.

De eo, qui mortuum intulit in locum, 1. *Aut monumentum alienum.*

7. Gajus lib. 19. ad Edictum provinciale.

IS (7), qui intulit mortuum in alienum locum, aut tollere id, quod intulit, aut loci pretium præstare cogitur per in factum actionem, quæ tam heredi, quam in heredem competit, et perpetua est.

§. 1. Adversus eum, qui in alterius arcam (8) lapideam (9), in qua adhuc mortuus non erat conditus, mortuum intulerit, utilem (10) actionem in factum Proconsul (11) dat: quia non proprie vel in sepulchrum, vel in locum alterius, intulisse dici potest.

Si loci dominus ossa aut corpus illatum effodiat. 1. *De eo, qui locum religiosum pro puro vendidit.* 2. *De illatione in locum publicis usibus destinatum.* 3. *Quid sit* locus purus. 4. *Quibus datur hæc actio* 5. *De eo, qui prohibitus est inferre, quo jus inferendi habuit.*

8. Ulpianus lib. 25. ad Edictum.

OSsa (12), quæ ab alio illata sunt, vel corpus, an liceat domino loci effodere vel eruere sine decreto Pontificum (13), seu jussu Principis, quæstionis est? Et ait Labeo, expectandum (14) vel permissum Pontificale (15), seu jussionem Principis (16): alioquin injuriarum (17) fore actionem adversus eum, qui ejecit.

§. 1. Si locus religiosus pro (18) *puro* venisse dicetur, Prætor in factum actionem in eum dat ei, ad quem ea res pertinet: quæ actio et in heredem competit, cum quasi ex empto actionem contineat.

§. 2. Si in locum publicis usibus (19) destinatum intulerit quis mortuum, Prætor in eum judicium dat, si dolo fecerit: [et] erit extra ordinem plectendus, modica tamen coërcitione: sed, si sine dolo, absolvendus est.

§. 3. In hac autem actione, *loci puri* appellatio et (20) ad ædificium producenda est.

§. 4. Nec solum domino hæc actio competit, verum ei quoque, qui ejusdem loci habet usumfructum, vel aliquam servitutem (21): quia jus prohibendi etiam hi habent.

§. 5. *Ei* (22), *qui prohibitus* (23) *est inferre in eum locum, quo ei jus inferendi esset, in factum actio competit*, et interdictum: etiam si non ipse prohibitus sit, sed procurator ejus (24): quia intellectu (25) aliquo ipse prohibitus videtur.

9. Gajus lib. 19. ad Edictum provinciale.

LIberum est ei, qui prohibetur, mortuum [ossave mortui] inferre, aut statim interdicto (26) uti, quo prohibetur ei vis fieri, aut alio inferre, et postea in factum agere: per quam consequitur actor, quanti ejus interfuerit, prohibitum non esse: in (27) quam computationem cadit loci empti pretium, aut conducti merces: item sui loci pretium, quem quis, nisi coactus [est], religiosum facturus non est. Unde miror (28), quare constare videatur, *Neque heredi, neque in heredem dandam hanc actionem* (29): nam (30), ut apparet, pecuniariæ quantitatis ratio in eam deducitur: Certe, perpetuo (31) ea inter ipsos competit.

De via ad sepulchrum.

10. Ulpianus lib. 25. ad Edictum.

SI venditor fundi exceperit (32) locum sepulchri ad hoc, *Ut ipse, posterique ejus illo inferrentur*, si via uti prohibeatur, ut mortuum suum inferret, agere potest: videtur enim etiam hoc exceptum inter ementem et venden-

(1) Imo poterunt: quia *Familiæ* appellatione continentur liberti, *l. ult. C. de verb. signif.* deinde gentilitium nomen patronorum ferunt, et eorum originem sequuntur, *l.* 108. *infr. de condit. et demonstrat.*

(2) Hic vult Ulpianus testatorem id nominatim cavere debere: Itaque respondet hac objectione: *Et si quidem etc.*

(3) Probant publice in æs inscripta, seu inscriptiones publicæ. vide quæ notavi ad *l.* 10. *infr. de prob.*

(4) Hinc illa inscriptio, *Telaunius Genetlius nummularius, de Basilica Julia natione Bess. sibi et conjugi, liberis, libertis, libertabusque deinceps de domo sua descendentibus posuit.* vid. Brissonium 2. *select.* 14.

(5) *Purum* monumentum, in quod nullus adhuc illatus est. *l.* 5. §. 10. *infr. de donat. inter virum.*

(6) *l.* 42. *in fin. infr. eod. l.* 6. *in fin. l.* 7. *supr. de rerum divis.*

(7) Synopsis Basilicon, 59. *tit.* 1. *c.* 4.

(8) Adde *l.* 39. *infr. eod.* plebeium sepulchri genus. *Lucanus* 8. Da vilem Magno plebeii funeris arcam. *et Horatius*, Conservus vili portanda locabat in arca. vide Cujacium, 11. *observat.* 21. Et tamen Scipionis corpus arca conditum legimus apud Senecam *lib.* 13. *epistolarum.* De hoc sepeliendi genere in arca vide Cassiodorum, *Variarum* 3. Frontinum *de mensuris agrorum.* Cæterum hunc locum Græci *d. cap.* 4. interpretantur de eo, qui sepultus sit ἐν ἀλλοτρίῳ σορῷ, in alterius ossuario.

(9) Vide *l.* 2. §. 1. *in pr. supr. eod.*

(10) Scholiastes *d. c.* 4. notat hanc actionem esse συναπτων, ἐντὸς ἐνιαυτοῦ κινουμένην, continuam, et intra annum institui.

(11) Proconsulis cur fit hic mentio? scribit Gajus ad Edictum provinciale.

(12) Adde *l.* 38. *Infr. eod.* et Cic. 2. *de legibus.*

(13) *Pontifices* de sepulturis cognovere. Fuit igitur lis et causa Pontificalis, sepultura. adde *l.* 1. §. 6. *l. ultimam. infr. de mortuo.* Paulum 1. *sent.* 21. §. 2. *l.* 2. *C. Theod. de sepulch. viol.*

(14) Idque favore religionis. secus in aliis causis. vide *l.* 29. §. 1. *supr. ad legem Aquiliam.*

(15) Vide *l. ult. in fin. infr. tit. prox.*

(16) *l.* 14. *C. h. t.* adde *l. ult. infr. ut in possess. legat.* adde *l.* 44. *in fin. infr. hoc tit.*

(17) Adde *l.* 1. §. 6. *infr. de injur.*

(18) Purus enim locus est, qui neque sacer, neque sanctus, neque religiosus. *l.* 2. §. 4. *l.* 6. §. 1. *supr. eod.*

(19) His affine, in urbem, apud veteres, corpus inferri non licuisse, ne (ea fuit persuasio Gentilibus) sacra civitatis funestarentur, de quo dixi *l.* 12. *C. eod.*

(20) Adde *l.* 2. §. 1. *in pr.* §. 4. *supr. eod.*

(21) *l.* 2. §. 7. §. 8. *supr. eod.*

(22) Edictum secundum.

(23) *l.* 1. §. 1. *infr. de mortuo inferendo.*

(24) Vel emptor, vel colonus, vel inquilinus, *l.* 12. *l.* 18. *l. ult. infr. de vi et vi.*

(25) *Intellectu aliquo* prohiberi, est vi ipsa, effectu ipso, per consequentias.

(26) De mortuo inferendo. *l.* 1. §. 4. *infr. de mortuo inferendo*

(27) Id, quod interest in hac actione, aut specie, quemadmodum computetur.

(28) Hinc constat, non omnium, quæ a majoribus constituta essent, rationem a prudentibus redditam fuisse. vide *l.* 20. *supr. de legibus.*

(29) *Subaudi*, funerariam.

(30) Heredibus, et in heredes dantur pecuniariæ actiones.

(31) *l.* 31. *in fin. infr. eod.*

(32) Vide *l* 5. *infr. de sepulchro.*

tem, *Ut ei* (1) *per fundum sepulturæ causa ire liceat.*

De lege Venditionis, ne mortui inferantur.

11. Paulus lib. 27. ad Edictum.

QUod si locus monumenti hac lege venierit, *Ne in eum inferrentur, quos jus est inferri*, pactum quidem ad hoc non sufficit (2): sed stipulatione (3) id caveri oportet (4).

Si via ad sepulchrum non sit. 1. *De usu sepulchri.* 2. *Edictum de actione* Funeraria. 3. *Et ejus ratio.* 4. *Qui funus facere debent.* 5. *De* Quantitate *sumptus funeris.* 6. *De* magistratu *sumptus decernente. Qua pecunia funus fit.*

12. Ulpianus lib. 25. ad Edictum.

SI quis sepulchrum habeat, viam autem, ad sepulchrum non habeat, et a vicino ire prohibeatur, Imperator Antoninus cum patre rescripsit (5), *Iter ad sepulchrum peti precario* (6), *et concedi solere*: *ut quoties non debetur, impetretur ab eo, qui fundum adjunctum habeat.* Non tamen hoc rescriptum, quod impetrandi dat facultatem, etiam actionem civilem inducit: sed extra ordinem interpelletur (7). Præses etiam compellere debet, justo pretio (8) iter ei præstari: ita tamen, ut Judex etiam de opportunitate loci prospiciat, ne vicinus magnum patiatur detrimentum.

§. 1. Senatusconsulto cavetur, *Ne usus sepulchrorum permutationibus* (9) *polluatur*, id est, ne sepulchrum aliæ (10) conversationis usum accipiat.

§. 2. Prætor ait (11): *Quod funeris causa sumptus factus erit, ejus recuperandi nomine, in eum, ad quem* (12) *ea res pertinet, judicium dabo.*

§. 3. Hoc Edictum justa ex causa propositum est: ut (13) qui funeravit, persequatur id (14), quod impendit. Sic enim fieri, ne insepulta corpora jacerent: neve quis de alieno funeretur.

§. 4. Funus autem eum facere oportet, quem decedens elegit: sed si non ille fecit, nullam esse hujus rei pœnam, nisi (15) aliquid (16) pro hoc emolumentum ei relictum est: tunc enim, si non (17) paruerit voluntati defuncti, ab hoc repellitur. Sin (18) autem de hac re defunctus non cavit, nec ulli delegatum id munus est, scriptos heredes ea res contingit: si nemo scriptus est, legitimos, vel cognato quosque suo ordine, quo succedunt.

§. 5. Sumptus funeris arbitrantur pro facultatibus (19), vel dignitate (20) defuncti (21).

§. 6. Prætor vel Magistratus municipalis ad funus sumptus decernere debet; si (22) quidem est pecunia in hereditate, ex pecunia: si non est, distrahere debet ea, quæ tempore peritura sunt, quorum retentio onerat hereditatem (23): si minus, si quid auri, argentique (24) fuerit, distrahi, aut pignerari jubebit, ut pecunia expediatur:

13. Gajus lib. 19. ad Edictum provinciale.

VEl a debitoribus, si facile exigi possit.

2. *Si is, cui testator mandavit, funus non duxerit.* 3. *Qui sunt sumptus funeris.* 5. *Quæ non debent cum corporibus condi.* 6. *Qualis sit actio funeraria*: *quid in eam veniat.* 7. *Et quibus competit.* 8. *De his, qui testantur se pietatis causa facere.* 9. *De parte sumptus recuperanda.* 10. *De modico sumptu.* 11. *De eo, qui se heredem putat, funerante.* 12. *An actio funeraria cum aliis concurrat.* 13. *Si quis herede prohibente*, 15. *Vel mandato alicujus*, 16. *Vel quasi negotium heredis gerens funeraverit.* 17. Adversus quos datur *funeraria*, *et primum de successoribus.*

14. Ulpianus lib. 25. ad Edictum.

ET (25) si quis impediat eum, qui emit, quo minus ei res tradantur, Prætorem intervenire oportere, tuerique hujusmodi factum, si quid impediat, quo minus ei res venditæ tradantur.

§. 1. Si colonus, vel inquilinus sit is, qui mortuus est, nec sit, unde funeretur, ex invectis illatis eum funerandum Pomponius scribit: et, si (26) quid superfluum remanserit, hoc pro debita pensione teneri. ┼ Sed et si res legatæ sint a testatore, de cujus funere agitur, nec sit, unde funeretur, ad eas quoque manum mittere oportet: *Satius* (27) *est enim, de suo testatorem funerari, quam aliquos legata consequi.* ┼ Sed (28) si adita fuerit [postea] hereditas, res emptori auferenda non est: quia bonæ fidei possessor est, et dominium habet, qui auctore Judice comparavit (29). Legatarium tamen legato carere

(1) *l.* 12. *infr. eod.* vide *l.* 53. §. 1. *infr. de act. empt.*

(2) At enim quodcunque pactum traditioni appositum valet. *l.* 48. *supr. de pactis.*

(3) Pœnali, sc. ex qua etiam agit, cujus nihil interest, *l.* 38. §. 2. *infr. de verb. obligat.* adde *l.* 7. *infr. de servis exportandis.* *l.* 48. *supr. de pact.*

(4) Sed si ita sit, cur alibi dicitur illa servitus consistere non posse, ut certus hominum numerus in uno loco humetur? *l.* 4. *supr. comm. præd.*

(5) Hinc colligunt, pro his qui possessiones habent in medio aliorum bonorum immobilium, vicinos cogi in loco minus damnoso iter præstare, quo illi ad possessionem suam accedant, si aliunde accedere non possint. ut in *l.* 81. §. 3. *Infr. de leg.* 1. *l.* 23. §. *fin. supr. de serv. præd. rust.* v. Corn. Benincas. *tract. de paupertate.* 7. *special. num.* 13. Ans. Adde *l.* 1. §. *fin. infr. de via publ.* et de moribus Censur. Forens. nostr. *lib.* 2. *cap.* 14. *n.* 34. S. L.

(6) Vide *l.* 10. *supr. eod. et l.* 53. §. 1. *infr. de act. empt.*

(7) *Interpelletur Præses, et is etc.*

(8) Id est, vero rei pretio, non ejus dimidio. idem in communi dividundo, *l.* 10. *in fin. infr. commun. divid.* an idem est, ut rescindatur venditio? vide quæ notavi ad *l.* 2. *et* 8. *C. de rescind. vend.*

(9) Et venditionibus, obligationibus, *l.* 2. *in fin. C. h. t.* sic legari non possunt monumenta, sed jus inferendi mortui, *l.* 14. *C. de legat.* Græci in *Synops. Basil.* 59. *tit.* 1. *c.* 9. hunc locum ita paucis explicant: sepulchra in alium usum non commutantur.

(10) *Al.* Alienæ: *al.* alius.

(11) Quæ sequuntur usque ad *l.* 33. optime cohærent, et pertinent ad actionem funerariam, seu sumptuum repetitionem.

(12) Successorem, patrem, dominum. vide *l.* 1. *supr. eod.*

(13) Funeraria ad sumptus funeris recipiendos datur.

(14) *l.* 1. 2. *supr. eod.* adde *l.* 12. *in fin. infr. mandati.*

(15) Funus non faciens ex præscripto testatoris relictum amittit. adde *l.* 14. §. 2. *infr. eod.*

(16) *Aliquod.*

(17) Vide *l. pen. in fin. C. de legatis.*

(18) Funus facere is debet, qui a testatore electus est: si nullus sit electus, heres scriptus: si nullus sit scriptus, heres legitimus.

(19) *l.* 14. §. 6. *in medio et fine. infr. eod.*

(20) *d. l.* 14. §. 6. *in princ. l.* 21. *infr. eod.* v. *l.* 12. *infr. de administr. et peric. tut.*

(21) In aliis causis, præter hæc attenditur consuetudo defuncti in sumptibus faciendis. *l.* 54. *in fin. supr. de petit. heredit.*

(22) Ordinem elegantem distrahendorum bonorum alienorum observa et vide in *l.* 15. §. 2. *infr. de re judicata.*

(23) Retentio eorum, quæ tempore peritura sunt, onerat hereditatem.

(24) Infecti scil.

(25) *Al.* At.

(26) Atque ita funeris impensa pignori tacito præfertur, *ut hic.* quin etiam doti: et generaliter omni credito sive creditori. *l.* 45. *infr. eod.*

(27) §. 13. *infr. eod.*

(28) *Sed*, id est, *sed et.* Pertinet enim versiculus hic ad initium.

(29) Et qui eo autore possidet. *l.* 11. *infr. de acquir. vel amitt. possess.*

*

non oportet, si potest indemnis ab herede præstari: Quod si non potest, *melius* (1) *est legatarium non lucrari, quam emptorem damno adfici.*

§. 2. Si (2) cui funeris sui curam testator mandaverit, et ille accepta pecunia, funus non duxerit, de dolo actionem in eum dandam Mela scripsit: Credo tamen, et extra ordinem eum a Prætore compellendum funus ducere.

§. 3. *Funeris causa sumptus factus* videtur is demum, qui ideo (3) fuit, ut funus ducatur, sine quo funus duci non possit, utputa si (4) quid impensum est in delationem (5) mortui: sed et si quid in locum fuerit erogatum, in quem mortuus inferretur, funeris causa videri impensum Labeo scribit: quia necessario locus paratur, in quo corpus conditur.

§. 4. Impensa peregre (6) mortui, quæ facta est, ut corpus perferretur, funeris est, licet nondum humo funeretur. ┼ Idemque et si quid ad corpus custodiendum, vel etiam commendandum (7) factum sit, vel si quid in marmor, vel vestem (8) collocandam (9).

§. 5. Non (10) autem oportet ornamenta cum corporibus condi (11): nec quid aliud hujusmodi, quod homines (12) simpliciores (13) faciunt.

§. 6. Hæc actio, quæ *funeraria* dicitur, ex bono et æquo oritur: continet (14) autem *funeris causa* tantum *impensum*, non etiam cæterorum sumptuum. ┼ *Æquum* (15) autem accipitur ex dignitate (16) ejus, qui funeratus est, ex causa, ex tempore, et ex bona fide: ut neque plus imputetur sumptus nomine, quam factum est: neque tantum, quantum factum est, si immodice factum est: deberet enim haberi ratio facultatum ejus, in quem factum est: et ipsius rei (17), quæ *ultra modum* sine causa consumitur. Quid ergo, si ex voluntate testatoris impensum est? Sciendum est, nec voluntatem sequendam (18), si res egrediatur *justam* sumptus rationem: pro modo autem facultatum sumptum fieri.

§. 7. Sed interdum is, qui sumptum in funus fecit, *sumptum non recipit*, si pietatis (19) gratia fecit, non hoc animo, quasi recepturus sumptum quem fecit: et [ita] Imperator Noster rescripsit. Igitur æstimandum erit arbitro, et perpendendum, quo (20) animo sumptus factus sit: utrum negotium quis vel defuncti, vel heredis gerit, vel ipsius humanitatis (21): an vero misericordiæ, vel pietati tribuens, vel affectioni. Potest tamen distingui et misericordiæ modus, ut in hoc fuerit misericors, vel pius, qui funeravit, ut eum sepeliret, ne insepultus jaceret, non etiam, ut suo sumptu (22) fecerit: quod si judici liqueat, non debet eum qui convenitur, absolvere: *Quis* (23) *enim sine pietatis intentione alienum cadaver funerat?* Oportebit igitur testari (24) quem, quo animo funerat: ne postea patiatur quæstionem.

§. 8. Plerique filii, cum parentes suos funerant, vel alii, qui heredes fieri possunt, licet ex hoc ipso neque pro herede geritio (25), neque aditio præsumitur, tamen ne vel *miscuisse* se necessarii, vel cæteri *pro herede gessisse*

(1) Vide *l.* 41. *infr. de regul. jur.*

(2) Adde *l.* 12. §. 4. *sup. eod.*

(3) Al. *qui ideo fit, ut;* adde *l.* 37. *infr. eod.* vel, *qui ideo fuit*, factus scil.

(4) Funeris hæc sunt impensæ, elatio mortui, loci sepulturæ pretium, delatio mortui ex peregrino loco, cadaveris custodia, vestitus, arca, depositio, *hic. et* §. 4. *Infr. eod. Synops. eod. cap.* 10.

(5) *Elationem*, ἐκκομιδὴν. *Synopsis. Basil.* Porro delatio mortuorum fiebat lectica, ut ex Asconio, Martiali 2. *et* 6. et Gellio probat Lipsius, 1. *Elector.* 19. honestiorum lectica hexaphoros: tenuiorum sandapila, cui subjuncti saltem homines quatuor.

(6) *l.* 112. §. *pen. infr. de condit. et demonstr.*

(7) Commundandum 12. Columell. 18. hinc *pollinctorum* munus. vide Cujac. 2. *obs.* 17. καὶ τὸ παρατεθῆναι αὐτὸ, *Basil.* Cujac. 11. *obs.* 11. Potest tamen apte dici commendare, nihil aliud esse, quam deponere, quoad justæ sepulturæ tradatur. Cujac. 2. *obs.* 17.

(8) Καὶ τὴν ἔνδυσιν. 59. *Synops.* 1. *c.* 10. Cadavera honestissima veste efferri mos erat, quæ in vulgo civium et eorum munere, vulgata: in Magistratibus, toga prætexta: in censoribus, purpurea tota. Polyb. 6. Adde Sueton. *in Augusto c.* 100. cum purpura crematos fuisse mortuos testatur Livius 34. Adde de vestibus funerariis, et mortuorum. §. 5. *Infr. eod. l.* 113. *in fin. Infr. de legatis.* 1. *l. ult. in fin. infr. de auro.*

(9) *Elocandam.*

(10) Rebuffus tamen hoc permittit Episcopis.

(11) Vestes una cum mortuo cremari superius ostendi ex Livii 34. De vestium mortuis injectione adde *l.* 113. *in fin. infr. de legat.* 1. *l. ult. in fin. infr. de auro.* Plutarch. *de doctrina Epicuri.* Solon apud Plutarchum, οὐκ εἴασεν συντιθέναι πλέον ἱματίων τριῶν. Cicer. 2. *de legibus*, extenuatum sumptum tribus riciniis dicit.

(12) Ineptæ voluntates defunctorum circa sepulturam non valent, *ut hic. et l.* 113. *in fin. infr. de legatis.* 1. (talis jussus testatoris extat in *l. ult. in fin. infr. de auro.* adde Lactantium 2. *Inst.* 4.) idem dicendum, si testator jusserit, ne mancipium, ne domus, ne vestis, ne res aliæ periculo subjectæ vendantur, *l.* 6. §. *pen. infr. de admin. et peric. tut.* ut reliquiæ ejus in mare abjiciantur ab herede, *l.* 27. *Infr. de condit. inst.* ut sumptus fiat in fraudem creditorum, §. 6. *in fin. infr. eod. arg. l.* 1. *in fin. Infr. ad leg. Falcid.* ut spectaculum edatur in civitate, quod ibi non liceat edere, pura inhonestum. *l.* 16. *Infr. de usufruct. leg.* Quod diligenter heredibus, legatariis, executoribus, curatoribus notandum est. Ut obiter dicam, lectori diligenter spectandum esse, quod in casu *d. l.* 16. refertur, hujusmodi legatum, heredum lucro non cedere: sed consensu et judicio primorum civitatis in rem aliam converti debere, ut memoria testatoris alio et licito genere celebretur: adde, non semper pupillum morari teneri; ubi mater jusserit. vide *l.* 7. *in fin. infr. de annuis.*

(13) Simplicior, superstitiosus: est autem superstitio vitanda in omni religione. *arg. l.* 30. *infr. de pœnis.*

(14) *Funeraria* actio funeris impensas petit, non cæteras: neque plus petit, quam sit impensum. Æquum ergo sumptum spectat ex dignitate, facultatibus, tempore, et bona fide, 59. *Synops.* 1. *cap.* 10.

(15) Æquum (quod Græcis hic δίκαιον) circumstantias admittit dignitatis, causæ, temporis, bonæ fidei, facultatum, modi.

(16) Dignitatis, id est, τῆς ἀξίας. vide *l.* 12. §. 5. *supr. eod.*

(17) Id est hereditatis.

(18) Adde *l.* 1. *in fin. Infr. ad l. Falcidiam.*

(19) Vel humanitatis et misericordiæ gratia, *ut Infr. eod.* vel rei, quæ insumi jubetur. *Goth.* Vid. text. in *l.* 27. §. 1. *de negot. gest. l.* 32. §. *pen. de condict. indebit.* Ans.

(20) Donare sumptus etiam funeris, nemo præsumitur. adde *l.* 20. §. 1. *infr. de adq. vel omitt. hered.*

(21) Heraldus legit, *hereditatis*, quam lectionem probat Grot. *Flor. Spars. hic.* S. L.

(22) Sed defuncti. *l.* 14. §. 1. *supr. eod.*

(23) *Pius* esse præsumitur, qui cadaver funerat. Ita Christus *Marci* 14. *v.* 6. defendens mulierem, a qua nardo pistica delibutus, καλὸν ἔργον, inquit, εἰργάσατο εἰς ἐμέ. et post προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν, bonum opus operata est erga me, prævenit enim ungere corpus meum in sepulturam.

(24) Protestatio nostræ voluntatis sententiam arguit, ut et contestatio, seu inventarii confectio, non modo impedit, ut in majorem summam non obligemur, sed ut etiam nobis obligetur alius, facit *l.* 1. §. 3. *supr. de usufruct. et quemadm.* sic testatione referre debet, qui novum opus nunciat, quid jam operis factum sit, cum nunciat: ut appareat, quid postea factum erit, *l.* 8. §. 1. testatum facit, qui modulis sumptis opus factum dimensus est, §. 5. *de novi operis nunc.* tales protestationes efficiunt, ut avia a nepotibus, mater a liberis, *l.* 34. *sup. de negotiis. l.* 11. gener a socero, *l.* 13. vitricus a privignis, *l.* 15. frater a sorore, *l. eod.* factos sumptus repetere possit, *l.* 16. *C. de negotiis gestis.* et impensas ab alio factas ne lucremur. *l. ult. C. de negotiis gestis.*

(25) Vide *l.* 4. *Sup. eod. l.* 20. §. 1. *Infr. de adq. vel omitt. heredit.*

videantur, solent testari; *Pietatis gratia facere se sepulturam.* Quid si supervacuo fuerit factum? ad illud se munire videntur, ne miscuisse se credantur: ad illud non, ut sumptum consequantur, quippe protestantur, *pietatis gratia id se facere*: plenius igitur eos testari oportet, *ut et sumptum possint servare.*

§. 9. Fortassis quis possit dicere, interdum partem sumptus facti posse recuperari, ut quis pro parte quasi negotium gerens, pro parte pietatis gratia id faciat. Quod est verius: partem igitur sumptus consequetur, quem non donandi animo fecit.

§. 10. Judicem, qui de ea æquitate cognoscit, interdum sumptum omnino non debere admittere modicum factum, si (1) forte in contumeliam defuncti hominis locupletis modicus factus sit (2): nam non debet hujus rationem habere, cum contumeliam defuncto fecisse videatur, ita eum funerando (3).

§. 11. Si quis, dum se heredem putat, patremfamilias funeraverit, funeraria actione uti non poterit: quia non hoc animo fecit, quasi alienum negotium gerens: et ita Trebatius et Proculus putat. Puto tamen, et ei ex causa dandam actionem funerariam (4).

§. 12. Labeo ait, quoties quis aliam (5) actionem habet de funeris impensa consequenda, *funeraria* eum agere non posse: et ideo, si *familiæ erciscundæ* agere possit (6), funeraria non acturum: plane, si jam familiæ erciscundæ judicio actum sit, posse agi.

§. 13. Idem Labeo ait, si prohibente (7) herede funeraveris testatorem, ex causa competere tibi funerariam: Quid enim, si filium testatoris heres ejus prohibuit? Huic contradici potest, *Ergo pietatis gratia funerasti*: sed pone me testatum: *Habiturum me funerariam actionem*: de suo (8) enim expedit mortuos funerari: et quid, si testator quidem funus mihi mandavit, heres prohibet, ego tamen nihilominus funeravi: nonne æquum est, mihi funerariam competere? et generaliter puto, judicem [justum] non meram (9) negotiorum gestorum actionem imitari, sed solutius æquitatem sequi, cum hoc ei et actionis natura indulget.

§. 14. Divus autem Marcus rescripsit, *Eum heredem, qui prohibet funerari ab eo, quem testator elegerit, non recte facere*: *pœnam tamen in eum statutam non esse* (10).

§. 15. Qui mandatu alterius funeravit, non habet funerariam actionem, sed is scilicet qui mandavit funerandum, [sive] solvit ei, cui mandavit, sive debet. Quod si pupillus mandavit, sine tutore autore, utilem funerariam dandam adversus heredem ei, qui impendit: lucrari enim heredem iniquum est. Si autem pupillus funus ad se pertinens sine tutoris autoritate mandavit, dandam in eum actionem arbitror, si et heres extitit ei, qui funeratus est, solvendoque hereditas est. Contra si quis mandatu heredis funeravit, non posse eum funeraria agere, Labeo scribit: quia habet mandati actionem.

§. 16. Si tamen quasi negotium heredis gerens funeraverit, licet ratum non habeat, tamen funeraria eum agere posse, Labeo scribit.

§. 17. Datur autem hæc actio *Adversus eos, ad quos funus pertinet*, ut puta adversus heredem, bonorumve possessorem, cæterosque successores (11).

De Patrono, *qui petit bonor. possess. contra tab.*

15. Pomponius lib. 5. ad Sabinum.

FUneris impensam et patronus (12), qui bonorum possessionem petit contra tabulas, præstat.

Si mulier funeretur.

16. Ulpianus lib. 25. ad Edictum.

IN eum, ad quem (13) dotis nomine quid pervenerit, dat Prætor funerariam actionem: æquissimum enim visum est veteribus, mulieres, quasi de (14) patrimoniis suis, ita de dotibus funerari: et eum, qui morte mulieris dotem lucratur, in funus conferre debere: sive pater mulieris est, sive maritus.

De patre.

17. Papinianus lib. 3. Responsorum.

SEd si nondum pater dotem recuperaverit, vir solus convenietur: reputaturus patri, quod eo nomine præstiterit.

18. Julianus lib. 10. Digestorum.

IMpensa enim funeris, æs alienum (15) dotis est.

19. Ulpianus lib. 15. ad Sabinum.

IDeoque etiam dos sentire hoc æs alienum debet.

20. Idem lib. 25. ad Edictum.

NEratius quærit, si is, qui dotem dederat pro muliere, stipulatus est duas partes dotis reddi, tertiam apud maritum remanere, pactus sit, *ne quid maritus in funus conferret*, an funeraria maritus teneatur? Et ait, si quidem ipse stipulator mulierem funeravit, locum esse pacto, et inutilem ei funerariam fore: si vero alius funeravit, posse eum maritum convenire: quia pacto hoc publicum jus infringi non possit (16). Quid tamen, si quis dotem hac lege dederit pro muliere: *Ut ad ipsum rediret, si in matrimonio mortua esset, aut quoquo modo soluto matrimonio?* numquid hic (17) in funus non conferat (18)? Sed cum

(1) *Synops. eod. c.* 10. *in fin.*

(2) Diviti fit injuria, si modico sumptu sepeliatur, *ut hic.* Etsi de ea re superius quædam notavi ad *l.* 4. *Sup. commun. prædior.* Hoc tamen addo; recte scripsisse Senecam, Non defunctorum causa, sed vivorum, inventam esse sepulturam: ut corpora et visu et odore fœda amoverentur: in eo non defunctis, sed nostris oculis parci. *lib. de remed. fortuit.*

(3) An ut eo casu heredi et exceptio, *ut hic.* et actio competat, *arg. l.* 1. §. 6. *Infr. de injur.* hoc extremum improbatur: satis est enim, si in amici defunctique rebus vel in paucis consulamus, *l.* 20. *C. de negot. gest.* nec cuiquam homini, utcunque locupleti, si prout potuit, amicum hominem sepeliit, imputatur.

(4) *l.* 32. *Infr. eod.* vide *l.* 50. *sup. de petit. hered.*

(5) Puta mandati. §. 15. *in fin. Infr. eod.*

(6) Ut *l.* 49. *in fin. sup. familiæ.*

(7) Aliud est in aliis causis non piis. *arg. l. ult. C. de negot. gest.*

(8) §. 1. §. 7. *in fin. supr. eod.*

(9) Mera negotiorum gestorum actio est, stricte et exacte considerata, cui opponitur id, quod solutius, ex æquitate, et actionis natura, indulgere possumus.

(10) Leges, quæ quid prohibent, et factum non coërcent, *imperfectas* vocat Ulpian. *in fragm. tit.* 1. id est, inutiles: ut quas nemo metuat: Pœnæ, sanctiones et minæ legum efficiunt, ut eas quisque metuat, et a vitio saltem metu abstineat. Justinian. *in proœmio Instit. l. sanctio.* 41. *infr. de pœnis.*

(11) Patrem etiam et dominum. Paul. 1. *sent. ult.* §. *ult.* et patronum. *l.* 15. *infr. eod.*

(12) *l.* 6. *in fin. supr. si pars heredit.*

(13) *l.* 17. 18. 19. 20. §. 2. *infr. eod. l.* 13. *C. de negot.*

(14) Dos ipsius filiæ proprium patrimonium est. v. *l.* 3. §. 5. *supr. de minoribus. l.* 4. *infr. de collat.*

(15) Funeris impensa, dotis, æris alieni loco habetur. *Goth.* Exigendi privilegium habet, qui in funus impendit: sive funeraria sive quacunque alia experiatur. *l.* 17. *infr. de reb. aut. jud.* Duaren. *de privileg. credit.* Ans.

(16) *l.* 38. *Sup. de pactis. l.* 1. §. 9. *infr. de Magistr. conveniendis. l.* 15. §. 1. *infr. ad l. Falcid.*

(17) Qui dotem dedit.

(18) *Al.* conferet.

dos morte mulieris ad eum pervenerit, potest dici, conferre eum.

§. 1. Si maritus (1) lucratur dotem, convenietur funeraria: pater autem non. Sed in hunc casum puto, si dos, quia permodica fuit, in funus non sufficit, in superfluum in patrem debere actionem dari (2).

§. 2. Cum materfamilias decedit, nec [est] ejus solvendo hereditas, funerari eam ex dote tantum (3) oportet: et ita Celsus scribit.

De patre funerati.

21. PAULUS lib. 27. ad Edictum.

IN patrem (4) cujus in potestate fuerit is, cujus funus factum erit, competit funeraria actio, pro dignitate et facultatibus (5).

Si mulier funeretur.

22. ULPIANUS lib. 25. ad Edictum.

CElsus scribit: Quoties mulier decedit, ex dote, quæ penes virum remanet, et cæteris (6) mulieris bonis, pro portione (7) funeranda est.

23. PAULUS lib. 27. ad Edictum.

VEluti si in dote centum sint, in hereditate ducenta, duas partes heres, unam vir conferet.

24. ULPIANUS lib. 25. ad Edictum.

JUlianus scribit, non deductis legatis,

25. PAULUS lib. 27. ad Edictum.

NEc pretiis manumissorum,

26. POMPONIUS lib. 15. ad Sabinum.

NEc ære alieno deducto.

27. ULPIANUS lib. 25. ad Edictum.

SIc pro rata et maritum et heredem conferre in funus oportet.

§. 1. Maritus funeraria non convenietur, si (8) mulieri in matrimonio dotem solverit, ut Marcellus scribit: Quæ sententia vera est: in his tamen casibus, in quibus hoc ei facere legibus permissum (9) est.

§. 2. Præterea maritum puto funeraria in id demum teneri, quod facere potest: id enim lucrari videtur, quod præstaret mulieri si conveniretur.

28. POMPONIUS lib. 15. ad Sabinum.

QUod si nulla dos esset, tunc omnem impensam patrem (10) præstare debere, Atilicinus ait: aut heredes ejus mulieris, puta emancipatæ. Quod si neque heredes habeant, neque pater solvendo sit, maritum in quantum facere potest, pro hoc (11) conveniri: ne injuria ejus videretur, quondam uxorem ejus insepultam (12) relinqui.

29. GAJUS lib. 19. ad Edictum provinciale.

SI mulier post divortium alii nupta decesserit, non putat Fulcinius priorem maritum, licet lucri dotem faciat, funeris impensam præstare.

§. 1. Is, qui filiamfamilias funeravit, antequam (13) dos patri reddatur, cum marito recte agit: reddita dote patrem obligatum habet. Utique autem, si cum marito actum fuerit, is eo minus patri mulieris restituturus est.

30. POMPONIUS lib. 15. ad Sabinum.

COntra quoque, quod pater in funus filiæ impendit, aut alio agenti secum funeratitia præstitit, ipse actione de dote a marito recipit (14).

§. 1. Sed si emancipata in matrimonio decedat, collaturos heredes, bonorumve possessores, et patrem, [pro portione dotis quam recipit, et virum (15)] pro portione dotis quam lucratus est.

Si funeretur filiusfamilias miles. 1. De Domino funerati, funeratæve. 2. De tempore hujus actionis. De successoribus.

31. ULPIANUS lib. 25. ad Edictum.

SI filiusfamilias miles sit, et habeat castrense peculium, puto successores ejus ante teneri: sic deinde ad (16) patrem venire.

§. 1. Qui *servum* alienum vel *ancillam* sepelivit, habet adversus dominum (17) funerariam actionem.

§. 2. Hæc actio non est annua, sed perpetua (18): et heredi, cæterisque successoribus, et in successores datur.

Si possessor hereditatis funus fecerit. 1. De viro et uxore eodem momento mortuis.

32. PAULUS lib. 27. ad Edictum.

SI possessor hereditatis funus fecerit: deinde victus, in restitutione non deduxerit quod impenderit, utilem esse ei funerariam (19).

§. 1. Si eodem momento (20) temporis vir et uxor decesserit, Labeo ait, in heredem viri pro portione (21) dotis dandam hanc actionem: quoniam id ipsum dotis nomine ad eum pervenit.

(1) *l.* 16. *supr. eod. arg. l.* 29. *in fin. infr. eod.*

(2) Aut eo non solvendo existente, in maritum. *l.* 28. *infr. eod.*

(3) Ut ita funeris impensa omne creditum excludat. *l.* 45. *infr. eod.* et ex superfluo satisfiat creditoribus defunctæ.

(4) *l.* 16. 17. 18. *supr. eod. l.* 28. *l.* 31. *infr. eod.*

(5) Vid. *l.* 12. §. 5. *supr. eod.* id est, pro dignitate familiæ et patris: ut sic immodici sumptus ne serventur.

(6) Quæ præter dotem habet. *l.* 16. *Sup. eod.* Uxor cujus sumptibus funeranda sit, dixi ad *l.* 4. *C. soluto matrimonio.*

(7) Quando maritus lucratur dotem. *l.* 23. 24. 25. 26. 27. *l.* 30. *in fin. infr. eod.*

(8) Adde *l.* 29. *in fin. infr eod.*

(9) Ut si maritus dote abutatur: tunc enim dotis administrationem ei auferri, eamque sequestrari oportet, exque ea uxorem cum familia ali. *l.* 22. §. 8. *in fin. infr. soluto.*

(10) *l.* 20. §. 1. *l.* 21. *supr. eod.*

(11) Hæc lex regulæ exceptio est, quæ continetur in *l.* 13. *supr. de negot.*

(12) Insepultum relinqui, injuria est. *l.* 43. *infr. eod.* Hac tamen injuria adfecti patriæ proditores. Xenophon. 1. ἑλλην. Thucydid. 1. Sane sepulturæ actionem, pium opus esse omnibus confessum, idque testatur Pausanias *in Atticis*; Ammianus Marcellinus, *lib.* 31. Autor dialogi, qui *Palinurus* inscribitur, tradit, Charontem insepultos ultra Acherontem fluvium minime trajicere. Hinc laudi datum Herculi: quod hostium cadavera sepeliri primus permiserit. Ælian. *l.* 12. *de varia historia.* Proinde merito detestandi, qui sepulturam contemnunt, quales apud veteres Diogenes et Demosthenes, teste Stobæo et Luciano.

(13) Adde *l.* 17. *l.* 20. §. 1. *l.* 27. §. 1. *supr. eod.*

(14) Statim, pro ea parte, qua funeravit: superfluum dotis, statuta die. v. *l.* 60. *infr. solut. matr.*

(15) Hæc desunt in multis exemplaribus, sed male: nam pater non dicitur dotem lucrari, sed maritus. *l. Neratius.* §. *si maritus. supr. eod.* Mod.

(16) Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus ejus aliquid impenderit, recipere id ab herede, vel a patre, vel a domino potest. Paul. 1. *sent. ult.* §. *ult.*

(17) Paul. 1. *sent. ult.* §. *ult.*

(18) *l.* 9. *in fin. supr. eod.*

(19) Quia ignorans sepeliit. Vide *l.* 14. §. 11. *supr. eod.*

(20) Vide *l.* 9. §. 3. *infr. de rebus dubiis.*

(21) Vid. *l.* 22. *supr. eod.*

Cui erepta, ut indigno, hereditas, retinet jus sepulchri.

33. Ulpianus lib. 68. ad Edictum.

Si quis fuerit heres, deinde hereditas ablata sit ei, quasi indigno, magis est, ut penes eum jura sepulchrorum remaneant (1).

Si heres in locum sub conditione legatum intulerit.

34. Paulus lib. 64. ad Edictum.

Si locus sub conditione legatus sit (2), interim heres inferendo mortuum, non facit locum religiosum.

Qui lugeri non debent, seu de non LUGENDIS (3).

35. Marcellus lib. 5. Digestorum.

Minime majores lugendum (4) putaverunt eum (5), qui ad patriam delendam (6); et parentes, et liberos interficiendos venerit: quem (7) si filius patrem, aut pater filium occidisset (8), sine scelere, etiam præmio adficiendum omnes constituerunt.

De locis captis ab hostibus, et postliminio.

36. Pomponius lib. 26. ad Quintum Mucium.

Cum loca capta sunt ab hostibus (9), omnia desinunt religiosa vel sacra (10) esse: sicut homines liberi in servitutem perveniunt. Quod si ab hac calamitate fuerint liberata, quasi [quodam] postliminio reversa pristino statui restituuntur (11).

Qui sunt sumptus funeris. 1. De monumento.

37. Macer lib. 1. ad legem xx. hereditatum.

Funeris sumptus accipitur, quidquid (12) corporis causa, veluti unguentorum (13), erogatum est: et pretium loci, in quo defunctus humatus est: et si qua vectigalia (14) sunt, sarcophagi (15), et vectura (16): et quidquid corporis causa, antequam sepeliatur, consumptum est, funeris impensam esse existimo.

§. 5. *Monumentum* (17) autem sepulchri id esse, Divus Hadrianus rescripsit, quod (18) monumenti (19), id est, causa muniendi ejus loci factum sit, in quo corpus impositum sit. Itaque si amplum (20) quid ædificari testator jusserit, veluti in circum (21) porticationes (22), eos sumptus funeris causa non esse.

Mora ne fiat sepulturæ, Præsidis officium est.

38. Ulpianus lib. 9. de omnibus Tribunalibus.

Ne corpora aut ossa mortuorum detinerentur (23), aut vexarentur (24), neve prohiberetur, quo minus via publica transferrentur, aut quo minus (25) sepelirentur, Præsidis provinciæ officium est.

De corpore condito non inquietando, id est, non commovendo, transferendo.

39. Marcianus lib. 3. Institutionum.

Divi Fratres (26) Edicto (27) admonuerunt, *Ne justæ* (28) *sepulturæ traditum, id est* (29), *terra conditum, corpus inquietetur* (30). Videtur autem terra conditum, et si in arcula (31) conditum hoc animo sit, ut

(1) Quemadmodum et penes eum, qui hereditate se abstinuit. v. *l.* 6. *supr. eod.*

(2) Id est, quamvis pendente conditione heres dominus habeatur. *l.* 12. §. 2. *supr. famil.*

(3) Ita habet titulus apud Paul. *in sent. de sepulchris et lugendis.*

(4) *l.* 11. §. 3. *supr. de his, qui notantur.* Huc pertinere potest, quod legimus, unum Horatiorum, sororem sponsum suum Curiatium ab hoste interfectum lugentem, interemisse. Liv. 1.

(5) Proditor suæ patriæ non lugetur: sed et absque vituperatione filius patrem, qui talis sit, interficit: ac vice versa: quinetiam præmiis dignus censetur. *Synops. Basil. eod. c.* 37. Goth. De luctu hostium, perduellium, et capite damnatorum v. Edm. Merill. *lib.* 1. *observ. c.* 32. Ans. Adde Menoch. *de arbitr. judic. lib.* 1. *qu.* 90. *num.* 46. S. L.

(6) Idem habet locum in bannito, qui irrueret contra patriam, Decius ad *c. quæ in ecclesiarum. num.* 61. *extr. de constit.* an autem habeat locum, si filius occideret patrem bannitum, Angelus *ad l. si adult. cum incest. §. liberto. ff. ad leg. Jul. de adult.* negat, Bartolus ait. porro vide ad hanc legem ulterius Nellum *in tractatu bannitorum in* 2. *part. secundi temporis quæst.* 10. Veronem *consil.* 5. *et cons.* 48. *col.* 3. *et* 4. *num.* 15. *cum seq.* Socinum Jun. *cons.* 54. *col. pen. in fin. lib.* 3. Mod.

(7) *Quin.*

(8) Quod olim duos nobiles de Falckenstein fecisse, ait Zas. *hic. n.* 12.

(9) Lex hæc est de locis, quæ *hostes* ceperunt: *lex* 4. *infr. de sepulchro viol.* est de his, quæ *ab hostibus* cepimus.

(10) Ideoque lapides inde sublatos in quemcunque usum convertere possumus: nec sepulchri violati competit actio. *l.* 4. *infr. de sepulchro violato.* Id Christianos invalescente religione Christiana fecisse in Gentilium lucis et sepulchris, testatur Aggenus Urbicus, *lib. de limit. agror.*

(11) Vide apud Quintilianum 5. *c.* 10. Hot. 5. *illust.* elegantissimam et doctissimam quæstionem: An scilicet civitas bello capta, si in libertatem vindicetur, jura quoque sua pristina omnia recuperet?

(12) V. *l.* 14. §. 3. 4. 5. *supr. eod.* Goth. Vide Leon. *emendat. lib.* 3. *cap.* 10. *num.* 1. Ans. Adde Cujac. *lib.* 11. *obs. c.* 21. *et lib.* 5. *cap.* 40. S. L.

(13) Ungebantur mortuorum corpora. v. *l.* 7. §. 3. *infr. de in rem verso.*

(14) *Vestiaria:* sed Cujac. 4. *obs. ult.* ex Basilic. legi ait, ϗ τέλη, ϗ ἡ σορὸς, ϗ ἡ στολή. Intelligit autem vectigalia, quæ in itinere præstantur, dum corpus ex uno loco in alium defertur: quæ sublata esse testatur *l. ult. C. h. t.* vide Cujac. 11. *obs.* 21.

(15) Vide *l.* 18. *in fin. infr. de aliment.* Sarcophagus lapis, in quo condita corpora quadragesimo die absumuntur, exceptis dentibus: cui contrarius est Chernites, qui cadavera a putredine vindicat. Plin. 2. *c.* 96. *et* 37. *c.* 17. *et* 16. Isidor. 4. Nonio sarcophagus est sepulchrum *c.* 1. *in v. capulum.*

(16) Ἡ στολή, Græci ita legunt, id est, vestiaria. Circumpotationum non meminit, an quod legibus. XII. Tabularum sublatæ? De hujusmodi compotationibus Varro ita loquitur: Funus exequiati laute ad sepulchrum antiquo more silicernium confecimus, id est, περίδειπνον, quo pransi discedentes dicimus alii aliis, Vale. et Tertullianus: Quo differt ab epulo Jovis silicernium? vide Cujac. 11. *obs.* 21. Adde, in circumpotationibus funebribus leguminibus usos fuisse, ut et in mortuorum evocationibus: cum alias castimoniam servantes leguminibus abstinerent. vide Plutarch. *in Romanis qu.* 95.

(17) *Munimentum.*

(18) *l.* 2. §. 6. *Sup. eod. l.* 24. *Infr. eod.*

(19) *Munimenti.*

(20) *l.* 27. *Infr. de condit. et demostr.*

(21) *Circuitum.*

(22) Porticus *l.* 5. *C. de sepulchro.* Goth. Lege, *Circumpotationes*: solebant enim veteres uncto et delibuto cadavere potationes circa illud instituere, ordineque omnes invitare. vide Pancirol. *rer. memorab. tit. de exequiis mortuorum. in notis.* Ans.

(23) *l.* 3. §. 4. *Infr. de sepulchro.* vide *Novell.* 60. *c.* 1. 115. *c.* 5.

(24) Puta eruantur, extrahantur. *l. ult. infr. de sepulchro.* contrectentur. *l.* 4. *in fin. C. de sepulchro.* Imo hic *vexandi* appellatione intelligo moram, quam injiciebant forte creditores.

(25) *l.* 8. *infr. de sepulchro.* vide *l.* 9. *C. de sepulchro.*

(26) Hi fuere Marcus Aurelius Philosophus, et Lucius Verus, fratres adoptivi. *Ans.*

(27) vide *l.* 3. *infr. de sepulch. violat.*

(28) *Justæ* sepulturæ traditus dicebatur, qui terra conditus erat. Imo qui perpetuæ sepulturæ traditus, non temporariæ.

(29) Terra conditi, aut sepulti, aut humati: *sepulti* dicebantur, qui quoquo modo contecti: *humati*, qui humo. Plin. 7. c. 54.

(30) Id est, commoveatur, atque ita quies defuncti turbetur.

(31) vide quæ scripsi ad *l.* 7. §. 1. *supr. eod.*

non alibi (1) transferatur. Sed arculam ipsam, si (2) res exigat, in locum commodiorem licere transferre, non est denegandum.

40. PAULUS lib. 3. Quæstionum.

SI quis [enim] eo animo corpus intulerit, quod cogitaret inde alio postea transferre, magisque temporis gratia deponere, quam quod ibi sepeliret mortuum, et quasi æterna sede (3) dare destinaverit: manebit locus profanus.

De Communi pluribus loco religioso.

41. CALLISTRATUS lib. 2. Institutionum.

SI plures sint domini ejus loci, ubi mortuus infertur, omnes consentire debent, cum extranei inferantur: nam ex ipsis dominis quemlibet recte ibi sepeliri constat, etiam sine cæterorum consensu (4): maxime, cum alius non sit locus, in quo sepeliretur.

Definitio monumenti, sepulchri, cenotaphii.

42. FLORENTINUS lib. 7. Institutionum.

M*Onumentum* (5) generaliter (6) res est memoriæ causa in posterum prodita: in qua si corpus *vel reliquæ* (7) inferantur, fiet *sepulchrum*: si vero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriæ causa factum: quod Græci κενοτάφιον (8), id est, *inane sepulchrum* appellant.

De his, qui religiosum locum facere non possunt, interdicto tamen de mortuo inferendo utiliter agunt, puta de proprietario et socio.

43. PAPINIANUS lib. 8. Quæstionum.

SUnt personæ, quæ quanquam religiosum locum facere non possunt, interdicto tamen *de mortuo inferendo* utiliter agunt: utputa dominus proprietatis (9), si in fundum, cujus fructus alienus est, mortuum inferat, aut inferre velit: nam, si intulerit, non faciet justum sepulchrum: sed, si prohibeatur, utiliter interdicto, qui (10) de jure dominii queritur, aget. Eademque sunt in Socio, qui in fundum communem invito socio mortuum inferre vult: nam *propter* (11) *publicam utilitatem* (12), *ne insepulta* (13) *cadavera jacerent*, *strictam rationem insuper habemus* (14): *quæ nonnunquam* (15) *in ambiguis religionum quæstionibus omitti solet: nam summam* (16) *esse rationem*, *quæ pro religione facit.*

De sepulto in diversis locis. 1. *Si reliquiæ transferantur.*

44. PAULUS lib. 3. Quæstionum.

CUm in diversis locis sepultum est, uterque quidem locus religiosus non fit: quia una (17) sepultura plura sepulchra efficere non potest: mihi autem videtur, illum religiosum esse, ubi, quod est principale, conditum est, id est, caput (18), cujus (19) imago (20) fit (21), inde cognoscimur.

§. 1. Cum autem impetratur (22), ut reliquæ (23) transferantur, desinit (24) locus religiosus esse.

Privilegium funerarium, seu funerariæ actionis.

45. MARCIANUS lib. 8. Fideicommissorum.

I*Mpensa funeris* semper ex hereditate deducitur, quæ etiam omne creditum (25) solet præcedere, cum bona solvendo non sint.

Si defunctus omnium prædiorum usumfructum separatim legaverit. 1. *De herede, et marito defunctæ.* 2. *Si vestimenta legata in funus erogentur.*

46. SCÆVOLA lib. 2. Quæstionum.

SI plura prædia quis habuit, et omnium usumfructum separatim legaverit, poterit in unum inferri: et electio erit heredis et gratificationi (26) locus: sed fructuario utilem actionem (27) in heredem dandam ad id recipiendum, quod propter eam electionem minutus est ususfructus.

§. 1. Si heres mulieris inferat mortuam in hereditarium

(1) Id est, alio.

(2) Plerumque enim, ob incursum fluminis vel metum, corpus etiam perpetuæ sepulturæ traditum transferri in alium locum poterat. Poterat, inquam, per noctem, et solennibus redditis sacrificiis. Paul. 1. *sent.* 21. §. 1. Huc referri potest hoc Epitaphium vetus Crestinæ: *Ne quis nos inquietet ex arca nostra, neque ante alium ponat, aut commutet.*

(3) Et quasi æternam sedem daret. *Halo.* *Æternam* sedem hic appellat, quæ *perpetua* alibi dicitur. *l.* 10. *C. h. t. l.* 3. §. 4. *infr. de sepulchro.*

(4) Religionis favore in communi fundo invito socio sepelire socium licet: ut et ex causa necessitatis, adde *l.* 2. *C. de commun. rerum. l.* 1. *C. de communi servo.*

(5) *l.* 2. §. 6. *supr. eod.*

(6) *Monumentum* vox generis est et speciei, est enim aliud sepulchrum, aliud monumentum, seu κενοτάφιον.

(7) Ita hic, et *l.* 44. §. 1. *infr. et l. ult. infr. tit. prox.* pro reliquiæ. vide *l.* 1. *C. h. t.*

(8) *l.* 6. *in fin. supr. eod.* Ex hujusmodi cenotaphiis templa initium sumpsisse suspicio est. Nam ex sepulchris templa initium sumpsisse tradit Eusebius et Lactantius, et Clemens Alexandrinus, ἐν τῷ προτρεπτικῷ, ex 9. historiarum Antiochi.

(9) *l.* 2. §. 8. *supr. eod. l.* 1. §. 2. *infr. tit prox.*

(10) *Al.* quo.

(11) Præter. *Halo.*

(12) De qua v. *l.* 51. *in fin. supr. ad l. Aquil.*

(13) De insepultis dixi *l.* 28. *supr. eod.*

(14) Insuper habemus. *Haloand.* Sed Balduinus *ad l. Falcid.* unicam esse vocem ait, quæ idem sit, quod *negligimus.* Eum reprehendit Robertus 2. *recept.* 5. sed tamen eo sensu Cujacius 3. *obs.* 2. ait dici insuperhaberi fructus. *l.* 17. *infr. de his, quæ ut indign.* et lacrymas. Apulejus 4. *de Asino.* judicium defuncti. *l.* 2. *C. si omissa sit causa.* Quo nomine ab eodem Roberto 3. *Animad.* 15. notatur, defenditur tamen ab Anton. Mercatore 3. *not.* 15. Omiseram, eundem Cuj. 11. *observ.* 11. ex Basilicis id confirmare, quæ sic habent, παροράται τὸ ἀκριβές. ut insuper habere, παρορᾷν vel πλημμελεῖν. addit. Hieronym. 19. *Eccles.* Agellium 1. et Symmachum hoc verbo uti.

(15) Quæ nunquam. *Haloander. Hugo a Porta.* eamque lectionem defendit Robertus 2. *recept.* 5.

(16) Religionem quæ conservat ratio, summa ratio est.

(17) Unius. *Hal.*

(18) Caput, id est, unde qualis cujusque imago sit, cognoscitur. ita legit *Haloand.* Hinc capiunt initium sensus, et nervi (inde *caput* dictum, ut Varro *ad Cicer.* scribit apud Lactant. 1. *de opificio*). et ut Plinius 11. *c.* 37. scribit, hanc habent sensus arcem: huc venarum omnis a corde vis tendit: hic desinit; hic culmen altissimum: hic mentis est regimen: Omnium animalium, in priora pronum, quia et sensus ante nos tendunt. Ab eo proficiscitur somnus, hinc capitis nutatio.

(19) His, quæ de capite diximus, adde quæ de facie et ejus commendatione extant *l.* 17. *C. de pænis.*

(20) Hinc Ambrosius: sola ære fusa Principum capita, et ducti vultus de ære vel marmore adorantur. v. Cujac. 21. *obs.* 4.

(21) *Fit et inde*: fit, id est, fieri assolet a pictoribus et statuariis: vel, *sit*; *sic inde*; vel, *cujus cum imago fit, inde cognoscimur*; vel, *cujus imago si fit.*

(22) Reliquiarum seu cadaveris translatio impetratur, adde *l.* 39. *Sup. eod.*

(23) *Al.* reliquiæ.

(24) Religiosus locus esse desinit cadaveris in alium locum translatione.

(25) Pignoris taciti, *l.* 14. §. 1. *supr. eod.* et dotis: est enim actio funeraria privilegiata, *l. ult. in fin. infr. eod.* et breviter quidquid in funus erogatur, inter æs alienum primo loco deducitur. Paul. 1. *sent. ult.* §. 4.

(26) Gratificationi interdum locus est: ita ut uni ex legatariis possit interdum heres gratificari magis, quam alteri.

(27) *l.* 17. *supr. de usufruct. l.* 66. §. 4. *infr. de legat.* 2.

fundum, a marito, qui debet in funus conferre, pro æstimatione loci consequatur.

§. 2. Ei, cui vestimenta legantur, si in funus erogata (1) sint, utilem actionem in heredem dandam placuit: et privilegium funerarium.

TIT. VIII.

DE MORTUO (2) INFERENDO (3) ET SEPULCHRO ÆDIFICANDO.

Interdictum de mortuo inferendo. 1. *Quid sit prohibere inferre.* 2. *De domino proprietatis.* 3. *Si quis via prohibeatur, et de aliis servitutibus.* 4. *Quale sit hoc interdictum.* 5. *Interdictum* de sepulchro ædificando. 6. *Et ejus ratio.* 7. *De sepulchro vel monumento faciendo.* 8. *Quid sit prohibere ædificare.* 9. *Quid sit ædificare.* 10. *De eo, qui agit, ut labatur sepulchrum.*

1. ULPIANUS lib. 68. ad Edictum.

PRætor (4) ait: *Quo quave illi mortuum inferre invito te jus est, quo minus illi eo eave mortuum inferre, et ibi sepelire liceat, vim fieri veto.*

§. 1. Qui inferendi mortuum jus habet, non prohibetur inferre (5). Prohiberi autem inferre videtur, sive in locum inferre prohibeatur, sive itinere arceatur.

§. 2. Hoc interdicto (6) de mortuo inferendo dominus proprietatis (7) uti potest: quod etiam de loco puro competit.

§. 3. Item si mihi in fundum via debeatur, in quem fundum inferre volo, et via prohibear (8), hoc interdicto posse me experiri, placuit, quia inferre prohibeor, qui via uti prohibeor: idque erit probandum, et si alia servitus debeatur.

§. 4. Hoc interdictum prohibitorium (9) esse palam (10) est.

§. 5. Prætor (11) ait: *quo illi jus est invito te mortuum inferre, quo minus illi in eo loco sepulchrum sine dolo malo ædificare liceat, vim fieri veto.*

§. 6. Interdictum hoc propterea propositum est, quia religionis interest (12), monumenta exstrui et exornari.

§. 7. Facere sepulchrum, sive (13) monumentum in loco, in quo ei jus est, nemo prohibetur.

§. 8. *Ædificare* (14) videtur *prohibere*, et qui prohibet eam (15) materiam convehi, quæ ædificio necessaria sit: proinde et, si operi necessarios prohibuit quis venire, interdictum locum habet: et si machinam alligare quis prohibeat, si tamen eo loci prohibeat, qui servitutem debeat: cæterum si in meo solo velis machinam ponere, non tenebor interdicto, si jure (16) te non patiar.

§. 9. Ædificare (17) autem non solum, qui novum opus molitur, intelligendus est, verum is quoque, qui vult reficere.

§. 10. Is, qui id agit, ut labatur sepulchrum, hoc interdicto (18) tenetur.

De prægnante defuncta non ante humanda, quam partu exciso.

2. MARCELLUS lib. 28. Digestorum.

NEgat lex Regia (19), mulierem, quæ prægnans (20) mortua sit, humari, antequam partus ei excidatur: qui (21) contra fecerit, spem animantis (22) cum gravida peremisse videtur.

Si propius ædificium alienum aut ædificetur sepulchrum. 1. *Aut mortuus inferatur.*

3. POMPONIUS lib. 9. ad Sabinum.

SI propius (23) ædes tuas quis ædificet [et] sepulchrum, opus novum [tu] nunciare poteris: sed facto opere (24), nullam habebis actionem, nisi *quod vi, aut clam.*

§. 1. Si propius ædificium alienum intra legitimum (25) modum mortuus illatus sit, postea eum prohibere non poterit ædificii dominus, quo minus alium mortuum eo in-

(1) Vestimenta.
(2) 3. *Extr.* 28. *et* 59. *Synops. Basil.* 2.
(3) *Subaud.* in sepulchrum.
(4) Primum Edictum.
(5) *l.* 8. *in fin. supr. tit. prox.*
(6) *l.* 8. *in fin. supr. de religios.*
(7) vid. *l.* 45. *supr. tit. prox.*
(8) *Al.* prohibeatur.
(9) *l.* 9. *Sup. de religiosis.* §. 1. *Inst. de interdict.*
(10) Ait enim Prætor in edicto, *Vim fieri veto.*
(11) Secundum Edictum.
(12) Interest religionis monumenta extrui, et exornari, *ut hic.* Causæ igitur sepulchrorum Pontificiæ, et ad jus Ecclesiasticum pertinent. v. *l.* 8. *supr. de religiosis.*
(13) Sepulchrum aliud fuit a monumento. v. *l.* 42. *supr. tit. prox. l.* 4. *C. de religiosis.*
(14) Ædificia fieri vetare is videtur, et qui convectam jam materiam ædificio imponi vetat: sed et qui nondum convectam, convehi non patitur.
(15) Eo. *Haloand.* adde *l.* 4. *l.* 5. *infr. de itinere, actuque privato.*
(16) Sed jure. *Hal.* si ire. *Hugo a Porta.*
(17) Ædificare is etiam videtur, qui reficit tantum, licet novum ædificium non posuerit. hoc quid comprehendatur, vide *in l.* 3. §. *pen. infr. de itinere.*
(18) Et sepulchri violati. *l.* 2. *l.* 3. *infr. de sepulchro.*
(19) Lex Regia de Regis imperio et potestate est. *l.* 1. *supr. de constitut. Principum. Instit. de jure naturali.* §. *sed et quod Principi. l.* 1. §. 7. *vers. cum enim. C. de veteri jure enucleando. l.* 2. §. *noviss. supr. de origine jur.* Hic autem videtur lex Regia dici, quæ ab aliquo Regum lata fuerit: et fortassis hæc lex Regia Numæ fuerit, Regis nimirum religiosi. eo etiam refero Numæ Regis posthumiam legem (fortassis eo dicta fuit, quod ad posthumos, hoc est, mortuos et humatos pertineret) quæ est apud Plin. 14. *c.* 12. Vino rogum ne respergito: quam legem funerariam fuisse colligimus ex Festo in *Respersum*, Respersum, inquit, vinum dicebant, quia vino sepulchrum spargebatur, unde sepulchralis illa lex apud Cicer. 2. *de legib. Ne sumptuosa respersio fieret.*
(20) *l.* 18. *supr. de statu homin. l.* 3. *infr. de pœnis.* v. quæ notavi *infr. tit. de ventre in poss.*
(21) Prægnantem qui mortuam humat prius, quam ei partus excidatur, perimere partum videtur, *Synops. Basil.* 16. *tit.* 2. *c.* 3.
(22) Refert enim Valer. 1. *c. ult.* Gorgiam quendam Epirotam in funere matris suæ utero elapsum, et inopinato vagitu suo, lectum ferentes consistere coëgisse: et ita matrem fato functam peperisse: Gorgiam ante elatum, quam natum fuisse.
(23) *l.* 9. *l.* 11. *C. de ædific. privat.*
(24) Multa enim facta tolerantur, quæ fieri non permittuntur, *l.* 8. *Sup. de his qui sui vel alien. jur. sunt.* et ibi Jason *n.* 11. et favent Prætores jam factis operibus. *l.* 3. §. 1. *Sup. de alien. jud. mut. caus. fact.* Alciat. ad *l.* 1. *infr. de oper. nov. nunciat. n.* 3. Surd. *decis. Mantuan.* 168. Quædam huc spectantia vide apud Thoming. *decis.* 54. Ans.
(25) vide *l. ult. supr. finium regundorum.*

ferat, vel monumentum ædificet; si ab initio domino sciente hoc fecerit.

De jure sepulchri acquirendo.

4. Ulpianus lib. 2. Responsorum (1).

Longa (2) possessione jus sepulchri non tribui ei, cui jure non competit (3).

De monumento perficiendo, 1. De loco religioso reficiendo.

5. Idem lib. 1. Opinionum.

Si in eo monumento, quod imperfectum esse dicitur, reliquæ hominis conditæ sunt, nihil (4) impedit, quo minus id perficiatur (5).

§. 1. Sed si religiosus locus jam factus (6) sit, Pontifices (7) explorare debent, quatenus, salva (8) religione, desiderio reficiendi operis medendum sit.

(1) Respondit sc.

(2) In sepulchris longa possessio non prodest ei, qui nullum jus habet, *Synops. eod. c.* 4.

(3) Imo, præscriptio libertos in eo jure tuetur. *l.* 6. *C. de religiosis.*

(4) Non enim videtur sepulchrum violari perfectione, aut *refectione*, si quis id reficiat vel etiam perficiat.

(5) Reficere sepulchra sine notione Pontificum non licuit: de potestate Pontificum in causis sepulchralibus, et funerum, vide *l.* 8. *supr. de religiosis.*

(6) Id est, perfectus.

(7) Ad quos cura sepulchrorum pertinebat. *l.* 8. *supr. tit. prox. l.* 50. *in fin. Sup. de petit. hered.* et huc refer *l.* 3. §. 4. *vers. divus. Infr. de sepulchr.*

(8) Clausulam observa, *salva religione sepulchri*, *id refici permitto.* Salva religione, id est, ne piaculum admittatur.

LIBER DUODECIMUS.

PARS TERTIA (1).

TIT. I.
DE REBUS CREDITIS (2), SI CERTUM (3) PETETUR, ET DE CONDICTIONE (4).

Expositio tituli de rebus creditis.

1. ULPIANUS lib. 26. ad Edictum.

ERe est, prius quam ad verborum (5) interpretationem perveniamus, pauca de significatione ipsius Tituli (6) referre. Quoniam igitur multa ad contractus varios pertinentia jura sub hoc Titulo (7) Prætor inseruit, ideo *rerum creditarum* titulum præmisit. omnes enim contractus, quos alienam fidem secuti instituimus, complectitur: nam, ut lib. 1. Quæstionum Celsus (8) ait, *credendi* generalis appellatio est: ideo (9) sub hoc titulo Prætor, et de commodato, et de pignore edixit: nam cuicunque rei adsentiamur alienam fidem secuti, mox recepturi quid ex hoc contractu, *credere dicimur.* † *Rei* (10) quoque verbum, ut generale (11), Prætor elegit.

Mutuum quomodo, 1. *Et quibus in rebus contrahitur.* 2. *De Etymologia, et effectu mutui.* 3. *Quid intersit inter creditum, et mutuum.* 4. *Qui mutuum dare possunt.* 5. *Si verbis credatur.*

2. PAULUS lib. 28. ad Edictum.

MUtuum (12) damus recepturi non eandem speciem (13), quam dedimus (alioquin commodatum erit, aut depositum): sed idem genus (14): nam (15) si aliud genus, veluti, ut pro tritico vinum recipiamus, non erit mutuum.

§. 1. Mutui datio consistit in his rebus, quæ (16) pondere, numero, mensura consistunt: quoniam eorum (17) datione possumus in (18) creditum ire: quia (19) in ge-

(1) Quam Græci Αντιπαπινιανȣ appellabant, quod ea traderetur juris discipulis, vice librorum Papiniani, ex constitutione Juliani, vid. Cujac. 7. *obs* 33. Quarta pars incipit *Infr. a lib. 20. tit. de pignor.*

(2) Ad Rubric. et singulas leges, v. Loriot. Zas. Purpurat. et P. Corn. *h. t.* Ans. Hunc titulum non esse generalem, neque ullos in Pandectis generales titulos inveniri docet Cujac. *l.* 7. *observ.* c. 33. et *in paratitl. p.* 54. contra Ant. Contium *l.* 1. *Disp. subsecivar. c.* 4. vide etiam Ant. Augustin. *lib.* 3. *emendat. c. fin.* Bellonum *lib.* 2. *supput. c.* 20. Gilbertum Regium *lib.* 1. ἐναντιοφανῶν c. 4. Mod.

(3) *L.* 4. *Cod.* 2. *et Inst. quib. modis re contrah. in princ.* 2. Paul. 1. 5. Harm. 5.

(4) *Condictionem* Græci definiunt τὸν ἀπαιτητικὸν λόγον τȣ̃ οἰκείȣ δανείȣ.

(5) Mutui, *l.* 2. certi *l.* 6. *infr. eod.*

(6) Titulorum juris significationes, juris interpretibus non negligendæ.

(7) Tituli seu Rubricæ juris num vim legis obtinent? Sic videtur: modo perfectam orationem habeant, nec a textu restringantur, amplientur, suppleantur. vide Everard. *in loco a Rubro.* 92.

(8) Artifici sua in arte credi oportere hinc colligunt, de quo vide quæ notavi ad *l.* 36. *infr. de solut.*

(9) An id innuit, hunc titulum esse generalem? Negat Cujacius 7. *observ.* 33. ut et passim in Pandectis ullum titulum generalem reperiri. Idem sentit 2. *ad African.* sed Robertus 2. *animadversion.* 6. eum reprehendit. Idque etiam sentit Hugo Donellus *hic*, *num.* 11. *et seqq.* Cujacium defendit Antonius Mercator, 2. *notab.* 26. Certe si propius spectemus, qui de in integrum restitutionibus, tutelis, legatis, bonorum possessionibus, manumissionibus, exceptionibus, prætoriis stipulationibus, privatis delictis, et publicis judiciis inscripti sunt, specierum suarum tractationem antecedunt. Hic autem titulus, et de pignoribus, mixti sunt: in quibus vox crediti, mutui pignoris expressi tractationem antevertit, ut merito mixti videantur.

(10) Et debiti, τὸ χρέος καθολικώτερόν ἐστι τȣ̃ δανείȣ. 3. Harm. 5. §. 1.

(11) *Rei* verbum generale. Quid enim in hac universa natura reperiri potest, quod *res* non sit? Quare ut vocabulum transcendens pecuniam, *l.* 5. *infr. de verbor. signif.* delicta, *l.* 4. *infr. de obl. et act.* contractus, obligationes, *l.* 6. *infr. de verb. signific.* mancipia et homines, *l.* 32. §. 2. *in fin. infr. de legat.* 2. et negotia, *arg. l.* 36. *infr. de reg. jur.* complectitur, et quæ sunt extra patrimonium, *Inst. de rer. divis.* sed in rei vindicatione res corporales, *l.* 1. §. 1. *supr. de rei vindicat.* in legato, et donatione rerum, immobilia, *l.* 79. §. 1. *infr. de legat.* 3. et contra legato rerum, quæ sunt in domo, *l.* 86. *infr. de leg.* 2. et rerum mearum actiones, *l.* 27. §. 2. *infr. de auro.* et servitutes, *l.* 73. *infr. de legatis.* 3. non continentur, secus est in universali rerum mearum fideicommisso, *l.* 30. §. 1. *infr. ad SC. Trebellian.* tunc enim fideicommissarius personam defuncti repræsentat. Porro de latissima rei significatione v. Franciscum de las Caldas, *in repetitione legis si minorem. in verbo* Res. *C. de in integrum restit. minorum.*

(12) Vide Theophilum, §. 2. *Inst. quibus alienare. et in princ. Inst. quib. mod. re contr.*

(13) *Species* hic aliter, quam apud Philosophos sumitur: Philosophis species est id, quod de pluribus individuo differentibus prædicatur: hic species, est ipsum individuum. Contra genus, de quo mox, species est, non genus Philosophis. Docendi causa genus et speciem sumamus, ut a jurisconsulto hic usurpatur. Species eadem est id ipsum triticum, quod mutuum datum est: Idem genus triticum Africanum pro Africano: genus, triticum pro vino: his positis, tritico mutuo dato, non id agitur, ut idem ipsum, quod mutuo datum est, reddatur, sed ut idem genus, non aliud: idem Africanum pro Africano: non idem vinum pro tritico. *Goth.* Ad legis hujus pleniorem intelligentiam vide Bellon. *l.* 1. *supputat. cap.* 5. 6. Curtium Brugensem *lib.* 3. εἰκαστῶν *ad fratrem cap.* 30. Anton. August. *lib.* 4. *emendat. cap.* 8. Zasium *singular. intellect. lib.* 1. *c.* 1. Vaconium *lib.* 3. *declarat.* 46. Alciatum *lib.* 2. *paradox. cap.* 20. Duaren. *lib.* 1. *annivers. disput. c.* 14. Charondam *lib.* 3. *verisimil. c.* 13. Waltherum *lib.* 2. *miscell. c.* 11. Joan. Robertum *lib.* 3. *sentent. jur. cap.* 14. Forcatulum *in penu juris c.* 13. Hotomanum *lib.* 1. *observ. in pandectas cap.* 6. *et lib.* 1. *de usu. cap.* 2. *in volum.* 1. *variar. disput.* Socin. *ad reg.* 377. Aretinum *ad l. lecta.* 2. *not. inf. eod.* Mod.

(14) Id est, non eadem res est in individuo, sed in eadem specie.

(15) Nota, Rerum traditiones fieri, vel ut *nihil* (hinc donatio); vel ut *idem* (hinc commodatum, precarium, depositum, pignus, mandatum, locatio); vel ut *aliud* in diverso genere (hinc permutatio, emptio): vel ut aliud in eodem genere nobis reddatur, ut mutuum, *ut hic.*

(16) Consistit igitur in omnibus rebus mutuum, in veste, supellectile, lapidibus, et lignis. Nihil enim dici fingique potest in hoc universo, quod non vel pondere, vel mensura constet. Sic censeo, *Res pondere, numero, et mensura consistentes*, hic appellari, non res omnes passim, sed quæ usu hominum exigente, et commerciis. dari nominatim ad pondus, ad numerum, et mensuram solent, hoc est, pondere, numero, et mensura expressis: ut si quis mutuo det certum olei pondus, mille solidos, tot frumenti modios: sunt enim quædam, quæ aliis damus nullo neque pondere, neque numero, nulla denique mensura expressis.

(17) An *earum*: nam loquitur de rebus? sed nil necesse.

(18) *In creditum ire*, hic est in mutuum ire, mutuum contrahere: sic alibi, in creditum ire, pro mutuum dare, *l.* 19. §. 5. *circa finem. infr. ad SC. Velleian.* et creditum, pro mutuo, *l.* 3. §. 3. *infr. de Senatusc. Macedon.* sic credita pecunia, pro mutuo data. *l.* 6. §. 6. *infr. mandati.*

(19) In genere suo magis, quam specie functionem ea per solutionem, seu cum solvuntur, recipere dicuntur, quorum genus si solverit debitor, speciem non solverit, statim liberatur: vel, quorum ea natura est, ut si idem eorum genus præstetur, liberatio contingat debitori. Hunc locum ita interpretor vere, et, ut opinor, facillime, qui a multis aliis misere tractatus est. Nec enim placet, quod Forcatul. *cap.* 13. *penus.* ita dispungit, eorum datione possumus in creditum ire (quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem) quam specie.

nere (1) suo functionem (2) recipiunt (3) per solutionem, quam (4) specie (5): nam in (6) cæteris rebus ideo in creditum (7) ire non possumus, quia aliud pro alio (8) invito (9) creditori solvi non potest.

§. 2. Appellata est autem *mutui datio* ab eo quod de meo tuum fit (10): et ideo si non fiat tuum, non nascitur obligatio.

§. 3. *Creditum* ergo a (11) *mutuo* differt, qua (12) genus a specie: nam creditum consistit extra eas res (13), quæ pondere, numero, mensura continentur; sicut, si eandem rem recepturi sumus, creditum est. † Item mutuum non potest esse, nisi proficiscatur (14) pecunia (15): creditum autem interdum, etiamsi nihil proficiscatur, veluti si post nuptias dos promittatur (16).

§. 4. In mutui datione oportet dominum esse dantem (17): nec obest, quod filiusfamilias et servus, dantes peculiares nummos, obligant: id enim tale est, quale, si voluntate mea tu des pecuniam: nam mihi actio adquiritur, licet (18) mei nummi non fuerint.

§. 5. Verbis quoque credimus (19); quodam actu (20) ad obligationem comparandam interposito: veluti stipulatione.

(1) Id est, in rebus ejusdem naturæ, nominis, et usiæ. Cicer. 1. *de oratore*. Roscius in suo genere.

(2) *Functionem recipere*, est alterius loco et vice fungi, commutari, *l.* 2. *Infr. de Senatusc. Macedon.* vice mutua funguntur, quæ tantundem præstant. *l.* 6. *Infr. eod.* Hujus locutionis exemplum Tertullianus quoque totus quantus jurisconsultus suppeditat.

(3) Id est, solutio non idem, quod acceptum est (nisi eventu, occasione, accidenti, præter primum propositum, debitor, reparatis aliunde pecuniis eosdem nummos, quos accepit, creditori restituat) reddit, sed tantundem, Seneca 6. *de benef.* 5. tantundem, inquam, quia id, quod ex causa mutui redditur, substantia, quantitate, genere, seu qualitate, *l.* 1. §. 2. *infr. de oblig.* vi, bonitate, usu et valore subit, sustinet et repræsentat rem ipsam, quæ mutuo data fuit.

(4) *Al.* magis, quam per speciem; qua ex lectione Zasius colligit, mutuum etiam in specie consistere, sed minus frequenter, quam in genere. In specie, inquam, mutuum consistere existimat, dummodo solutio uniformis sequatur: hoc est, ut id, quod datum est, numero ad numerum, mensura ad mensuram reddatur. Atqui non hic quæstio est, an species mutuo dari, sed an eadem species solvi possit. Species sane, in mutuo esse, seu mutuo dari potest, at non eadem solvi potest: speciem damus, idem genus solvimus. An ideo aliud? Non aliud, quia genus solutum fungitur plane loco speciei mutuo datæ. Ita res in mutuo comparatæ sunt, ut si loco speciei mutuo datæ genus solvas, idem solvas: imo magis idem solvas, quam si speciem eandem solveres. Vix enim fit, aut raro, ut eadem species mutuo accepta, dum mutuo debitor ipse utitur, aut abutitur, ad eundem debitorem revertatur, et eandem omnimodo creditor reddat. Est igitur τȣ̃ *Magis* particulæ, quæ hic ab aliquibus reponitur, ab aliis recte subintelligitur, hoc loco vis ea, ac potestas, ut non comparet, sed eligat, ut in *l.* 1. *supr. comm. divid.* æque ac in illo, magis volo esse dives, quam pauper. Plautus *in Persa. Adolescens vis vendere istum? S. magis lubet, quam perdere*, dixi ad *l.* 31. §. 23. *Infr. de ædilitio.*

(5) Per solutionem, in genere suo, quam in specie res functionem recipiunt, quarum species magis, quam individuum; forma, quam materia; quantitas, vis, et valor, quam corpus respicitur: quæque vel natura, vel hominum artificio ad hoc formatæ reperiuntur, ut in iis altera (sine cujusquam injuria, aperte et evidenter, et citra fictionem aut imposturam) alterius loco et vice fungatur, ac tantundem præstet homini in eodem usu, quantum altera: quia in iis pondus ponderi, quantitas quantitati, qualitas qualitati, usus usui exæquatur.

(6) Cur in cæteris rebus, quæ non ad pondus, numerum et mensuram dantur, in creditum ire, seu mutuum dare non possumus: hoc est, cur si speciem in illis acceperis, genus reddere non possis, ut in mutuo? quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest, *ut hic.* hoc est, hæ res ita comparatæ sunt natura, ut eadem species accepta restitui debeat. In his rebus genus non fungitur loco speciei: si genus redderetur pro specie, aliud pro alio solveretur creditori. Vel ita: in cæteris rebus, hoc est, in negotiis, et contractibus cæteris damus quidem res, quæ pondere, numero et mensura consistunt: quia tamen eas non ad pondus, non ad numerum, aut mensuram damus, ut fiant accipientis, sed ut usum, et utilitatem aliam ei præbeant, non in creditum imus, seu mutuum contrahitur, sed aliud negotii genus: cujus ea lex est, et natura, ut eadem omnino species reddi debeat: cujus loco etiamsi genus idem redderes, aliud tamen redderes: Ut ecce, libros non ad pondus, numerum, aut mensuram tibi dedi ut tui essent, sed ut essent tibi pignori, deposito, commodato, precario, locato: in hac hypothesi eosdem libros reddere teneris, neque liberari poteris ejusdem generis præstatione. Cur tam varie? in his negotiis, quia res semper mea mansit, nunquam tua fuit, si non eandem, sed idem genus reddas, aliud reddas. In mutuo res mea esse desiit, tua facta est non ea lege, ut eandem speciem redderes (id enim fieri non potest, cum jus rei a me tibi mutuo datæ, alienandæ habeas, et eo fini rem a me accipias, ut eam in alium transferas) non ut pro tritico pecuniam redderes (id enim venditio est) sed ut idem genus, id enim superest in rerum natura quo liberari possis, cum rem tibi donare noluerim.

(7) Id est, in mutuum.

(8) Ut pro pecunia, nomen, *l.* 16. *C. de solut.* vide *l.* 3. *Infr. eod.*

(9) Secus si consentiat: tunc enim pro pecunia numerata, res, vide *l.* 17. operæ, *l.* 20. *C. de solutionib.* pecora in solutum dari possunt. *l.* 9. *C. de rescindenda vendit.*

(10) Ita tamen, ut idem a te sim recepturus (alias hæc definitio donationi competeret) ejusdem bonitatis, et qualitatis. *l.* 1. §. 2. *Infr. de obligat. et actionib.*

(11) Τὸ χρέος καθολικώτερόν ἐστι δανείου. *Crediti* appellatio latius patet, quam mutui. Creditum, genus est: mutuum, species, *ut hic.* In credito aliud interdum non recipimus: in mutuo aliud recipimus, *ut hic.* Creditum, extra pecuniam etiam consistit: mutuum vero, nisi pecunia intervenerit, non consistit, *vers. Item mutuum.* Creditum est interdum, etsi nihil proficiscatur: in mutuo a nobis aliquid proficisci oportet, *vers. creditum.* In credito dantem dominum esse oportet: in mutuo necesse non est. §. 4. *Infr.* Credimus etiam verbis: mutuum damus non item. §. 5. *Infr.* adde 3. Harmenopul. 5. §. 1.

(12) *Ita populus a plebe* differt. §. 4. *Inst. de jure naturali.*

(13) *l.* 10. *infr. de verb. signif.*

(14) Id est, nisi re ipsa fiat numeratio; mutuum naturale non contrahitur. vide quæ notavi ad *princ. Inst. quib. mod. re.*

(15) *Pecunia*, id est, res pondere, numero et mensura consistens. §. 1. *supr. eod. l.* 30. *Infr. de leg.* 1. (de hac dictione vide *l.* 2. §. 1. *in fin. C. de constit. pecun.*) vel loco pecuniæ res æstimata. *l.* 4. *l.* 11. *infr. eod. et l.* 8. *C. si cert. pet.*

(16) Id enim licet. vide *l.* 1. *infr. de pactis dotalibus.* eoque casu maritus creditor jure civili censetur, licet ab eo nihil sit profectum. *l.* 21. *infr. de verb. oblig.* Paulus scripserat, *dicatur.* vide Cujac. 23. *obs.* 18.

(17) Nec enim de non meo, mutuum fieri potest. Sed tamen utilitatis causa receptum est, ut certis casibus mutuum, et si ab initio non constitit, convalescat, puta, conditionis eventu (quando mutuum sub conditione datum est) *l.* 7. *l.* 8. *in princ. infr. eod.* si dominium rei mutuatæ adipiscamur, *d. l.* 8. *in fin.* si dominus pecuniæ mutuatæ ratum habeat, *arg. l.* 6. *infr. de condict. indeb.* si mandet mihi suas actiones, *l.* 2. *C. si cert. pet.* si is, cui credidi, pecuniam consumpsit. *l.* 13. *infr. eod. l.* 56. §. 2. *infr. de fidejuss.* vel usucepit. *l.* 15. §. 1. *infr. de condictione indebiti.*

(18) v. *l.* 2. *C. per quas personas.* Tale mutuum civile dicitur. Quæ vox, ne quem turbet, sciendum est, *mutuum naturale* dici, quoties res intercedit: *civile*, quoties numeratio non intervenit, sed spes ejus. Illud, vel merum ac nudum est, vel adjutum a jure civili: mere naturali mutuo mihi obligaris, cum meos nummos a me accipis: adjuto a jure civili, cum paternos vel dominicos a me accipis. Civiliter vero tantum mihi obligaris, quoties spe futuræ numerationis mihi chirographum tradis (huc que pertinent *tit. C. de non numer. de dote cauta. si pignoris conventionem*); vel verbis fateris debitum. § *ult. infr. eod.* Civiliter vero, et postea naturaliter, quoties traditionem chirographi pecuniæ numeratio sequitur.

(19) Et mutuum damus civiliter scil. *ut supr. eod.*

(20) Id est, præcedente interrogatione, et subsequente congrua responsione. v. *l.* 52. §. 2. *infr. de oblig. et act.*

Qualis res in mutuo reddi debet.

3. POMPONIUS lib. 27. ad Sabinum.

CUm quid mutuum dederimus, etsi non cavimus, *ut æque bonum nobis redderetur*, non (1) licet debitori deteriorem rem (2), quæ ex eodem genere sit, reddere: veluti, vinum novum pro vetere (3): nam *in* (4) *contrahendo quod agitur* (5), *pro cauto* (6) *habendum est* (7): id autem agi intelligitur, ut ejusdem generis, et eadem bonitate solvatur, qua datum sit.

De deposito futuri mutui causa contracto. De eo, qui rem vendendam accepit, ut pretio uteretur. 1. *De pignore et fructibus.* 2. *De his, quæ flumen abstulit.*

4. ULPIANUS lib. 34. ad Sabinum.

SI quis nec causam, nec propositum fœnerandi habuerit, et tu empturus prædia, desideraveris mutuam pecuniam, nec volueris (8) creditæ nomine, antequam emisses, suscipere, atque ita creditor, quia necessitatem forte proficiscendi habebat, deposuerit apud te hanc eandem pecuniam, *ut*, *si emisses*, *crediti nomine obligatus esses*, hoc depositum periculo est ejus, qui suscepit. Nam et qui rem vendendam acceperit, *ut pretio uteretur*, periculo (9) suo rem habebit.

§. 1. Res pignori data, pecunia soluta, condici potest (10): et fructus ex injusta (11) causa percepti condicendi sunt. Nam et si colonus post lustrum (12) completum, fructus perceperit, condici eos constat (13), ita demum, si non ex voluntate domini percepti sunt: nam si ex voluntate, proculdubio cessat condictio.

§. 2. Ea, quæ vi (14) fluminum importata sunt (15), condici (16) possunt (17).

De re perempta, et de mora.

5. POMPONIUS lib. 22. ad Sabinum.

QUod te mihi dare oporteat (18), si id postea perierit, quam per te factum erit, quo minus id mihi dares,

(1) *Apertius legerimus.* non licet tamen debitori; *ut sit sensus*: In mutuo, ex eodem genere, seu idem genus debitor potest solvere, at non ex eodem genere rem deteriorem. Vinum novum et vetus, genere ipso eadem: sed usu Romano genus deterius reddit, qui pro veteri vino, novum reddit. Itaque idem genus quidem reddiderit, sed quia deterius sit, non idem genus videbitur: non idem, inquam, id est, non eadem bonitate seu qualitate genus.

(2) Deteriorem rem in mutuo reddit, qui aliud pro alio, *l.* 2. §. 1. *supr. eod.* partem pro toto, *l.* 13. §. 8. *infr. de act. empt.* vide Hotom. *quæst. illustr.* 20. nomen pro pecunia, *l.* 16. *C. de solut.* acetum pro vino; æs pro auro; plumbum pro argento, *l.* 9. *in fin. infr. de contrah. empt.* vinum pro tritico, et e contra, *l.* 2. *supr. eod.* novum vinum pro vetere, *ut hic.* (non idem e contrario esse putat Accurs.) vetus acidum, pro veteri vino, quod optimum datum est. *l.* 15. *in princ. infr. de periculo.* (Non idem est in novo frumento, quod veteris loco solvi potest, at non e contra: novum enim melius est, *l.* 1. *C. de conditis in publ. hor.*) invito creditori offert. Aureos debes? ærosam pecuniam, et edicto publico sublatam, creditori offerens, nihil agis. *l.* 102. *infr. de solutionib.* Æstimatos debes? æstimatione liberaris, *arg. l.* 7. *in fin. supr. de usufruct. earum rerum. l.* 1. *in fin. infr. de æstimatoria.* vide *l.* 22. *infr. rerum amotarum.* et Arestum Parisiense apud Lucium 10. *Placit.* 6. *num. ult.* Nominatim in specie aureos debes? speciem redde, non æstimationem: lex enim contractus servanda est. *l.* 1. §. 6. *infr. depositi.* Atqui a tempore contracti mutui, aureorum potestas excrevit? poterat et eadem lege communi rerum omnium utilitate, vel edicto Principis decrescere creditoris detrimento, quod commodum cum adversarii damno consequi potueris, æquissimum est, ut talionis æquitate ipse quoque utatur. *supr. quod quisque jur.* Hucque refero *l.* 99. *infr. de solution.* quæ negat creditorem in alia forma cogendum nummos accipere. At neque æstimatos, neque nominatim in specie debes, sed decem aureos simpliciter? Puto te æstimationem offerentem creditori, audiendum: sibi enim creditor imputet, qui legem contractui non dixit apertius, *l.* 21. *infr. de contrah. empt. l.* 97. *infr. de solutionib. l.* 39. *supr. de pactis.* adversus debitorem, cui nominatim leges favere in ambiguis scire potuit. vide *l.* 47. *infr. de obligationibus*, eaque interpretatio, non unius contrahentis desiderio, sed communi omnium hominum usui consentanea est: inter quos, quacunque in provincia, aureos certa lege æstimatos passim cum sua ac publica æstimatione permutari constat: tales autem interpretationes, præsertim in rerum pretiis recipiendæ sunt, quæ communiter intelliguntur. vid. *l.* 63. *infr. ad l. Falcid.* At hic quæritur, a quo tempore æstimatio sit ducenda, an contractus, quo minimi: an solutionis, quo majoris pretii aurei sunt? an et sententiæ? si dictum sit, quo tempore reddantur, quanti nunc fuisset: si non, quanti tunc, cum petitum esset, *l.* 22. *infr. eod.* Tentari potest, ut in aliis rebus, quam pecunia, id verum sit, et in pecunia (cujus valor et æstimatio non a privatis, sed a magistratibus pendet) contractus initium spectandum esse æquius sit. In hoc enim, quod præsens fuit, magis consensisse contrahentes verisimilius est, quam in id, quod sub incerto esse potuit, *arg. l.* 7. *infr. de auro.* idque in legatis locum habet, ut in iis legati mancipii æstimatio, a tempore facti testamenti, non mortis testatoris, ducatur, *l.* 41. §. 4. *infr. de legatis.* 3. *et d. l.* 7. excipe tamen casum *l. penult. infr. de instructo.* et vid. Hotomann. *quæst. illustr.*

(3) *Vetus vinum* est anni prioris: nisi aliud ex usu testatoris colligatur: dixi ad *l.* 9. *in fin. l.* 10. *l.* 11. *l.* 12. *infr. de tritico, et vino legato.* Decipitur itaque hac lege Bartolus, qui putat vinum vetus dici, cum primum clarum esse incipit, si modo ultra annum servari non possit.

(4) In contrahendo quod agitur, pro cauto habendum est, hoc est, Cum contrahimus, quædam, etsi non sine verbis nominatim expressa, subintelliguntur tamen ex natura ipsius actus, quem agimus, seu gerimus: ea pro cautis et expressis habenda sunt: perinde præstantur ea, ac si cauta et expressa fuissent.

(5) *Sub.* tacite, ut *tit. C. Plus valere quod agitur, quam quod simulate concipitur.* Verbis interdum quædam extrinsecus exprimimus, aliud tamen agimus re ipsa. Id quod ita agitur, seu subintelligitur, plus valet, quam quod simulate conceptum: τὸ itaque *agitur* hic, idem est, quod *subintelligitur.*

(6) Hoc est, pro expresso, pacto, convento, promisso.

(7) De tacito vide quæ notavi ad *tit. in quibus causis pign. Infr.*

(8) Nec voluerit crediti nomine accipere. vide *l.* 11. *Infr. eod.*

(9) An, ut præstet etiam casum fortuitum? Sic puto, casus enim fortuiti ad dominum rei pertinent, *l.* 6. *C. de pignoratit.* qualis est in hac hypothesi is, qui accipit: ideoque non obstabit *l.* 1. §. 35. *infr. depositi.* quæ negat eum, qui deposito se obtulit, de casu fortuito teneri: nec enim depositarius in ea lege dominus est. Sed demus in hac specie, accipientem dominum non fuisse, quod hic venditio non antea contracta fuisse videatur, quam res vendita fuerit, quod minime successit: id tamen constabit, hoc negotium, de quo nunc quæritur, innominatum esse, *l.* 20. *Infr. de præscr.* in contractibus innominatis deperditæ rei, ante venditionem, periculum ad eum pertinere, qui deposito se obtulit, *l.* 17. *in fin. infr. de præscript.* depositum autem (de quo in *d. l.* 1. agitur) nominatus est contractus: et ita cum Lorioto adversus Zasium sentire possis.

(10) Quia creditor, qui soluto debito pignus non restituit, fur est. vide *l.* 54. *Infr. de furtis.* atqui furi res etiam nostras condicimus. vide *l.* 1. *in fin. Infr. de condict. triticiaria. l.* 1. *Infr. de condict. furti.*

(11) Justa. *Haloand.* et male.

(12) Id est, quinquennium, ut *l.* 13. *in fin. Infr. locati. l.* 67. *in fin. Infr. de furtis. l.* 30. §. 1. *Infr. de legat.* 3. dixi ad Varronem et Festum.

(13) Tunc enim, qui invito domino percipit, furtum facit. *l.* 67. *in fin. Infr. de furtis.*

(14) Aliud si non vi, sed per latens incrementum, seu alluvionem. *l.* 7. §. 1. *Infr. de adquir. rer. dominio.* Cur ita? an quia vis videtur, non alluvio? an potius quod vim fluminis repellere non ita quis possit, ut latens incrementum facto fluminis impedire?

(15) *Sub.* in alienum fundum.

(16) Et interdicto peti: quale datum fuit a Prætore, cum Tiberis abundasset, et res multas multorum in aliena prædia importasset, *l.* 9. §. 1. *infr. de damno.*

(17) Licet nostra remaneant, quod speciale est.

(18) Actione personali scilicet, §. 15. *Inst. de actionibus.*

tuum fore id detrimentum constat (1). † Sed cum quæratur, an per te factum sit, animadverti debebit, non solum in potestate tua fuerit id, necne, aut dolo (2) malo feceris, quo minus esset vel fuerit, necne, sed etiam, si aliqua justa causa sit, propter quam intelligere deberes te dare oportere.

Certi *definitio*.

6. Paulus lib. 28. ad Edictum.

Certum est (3), cujus species vel quantitas, quæ in obligatione versatur, aut nomine suo, aut ea demonstratione, quæ nominis vice (4) fungitur, qualis quantaque sit (5), ostenditur. Nam et Pedius libro primo de stipulationibus nihil (6) referre ait, proprio nomine res appelletur, an digito (7) ostendatur, an vocabulis quibusdam demonstretur: quatenus (8) mutua vice fungantur, quæ tantundem præstent (9).

Quæ inseri mutuo possunt. De mutuo conditionali.

7. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

Omnia, quæ inseri stipulationibus possunt, eadem possunt etiam numerationi pecuniæ: [et] ideo et (10) conditiones (11).

8. Pomponius lib. 6. ex Plautio.

Proinde mutui datio interdum pendet, ut ex post facto confirmetur (12): veluti, si dem tibi mutuos nummos, *ut si conditio* (13) *aliqua extiterit, tui fiant, sisque mihi obligatus:* Item, si legatam pecuniam heres crediderit, deinde legatarius eam noluit ad se pertinere: quia heredis (14) ex die aditæ hereditatis videntur nummi fuisse, credita pecunia peti possit. Nam Julianus ait, et traditiones ab herede factas ad id tempus redigi, quo hereditas adita fuerit, cum repudiatum sit legatum aut adpositum (15).

Quibus ex causis certi condictio competit. 2. De obl gatione suo vel alieno nomine. 4. Si numerationem sequ tur stipulatio inutilis. 8. De pecunia credita nomine ali no. 9. Si depositario permittatur uti re deposita.

9. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

Certi condictio competit ex omni causa (16), ex om ni obligatione (17), ex qua certum petitur: sive e certo (18) contractu petatur, sive ex incerto: licet enir nobis ex omni contractu certum condicere, dummodo præ sens sit obligatio: cæterum si in diem sit vel sub conditio nem obligatio, ante diem (19) vel conditionem (20) no potero agere.

§. 1. Competit hæc actio etiam ex legati causa et e lege Aquilia: sed et ex causa furtiva (21) per hanc actio nem condicitur. Sed et si ex Senatusconsulto agetur, com petit hæc actio: veluti si is, cui fiduciaria (22) heredita restituta est, agere volet.

§. 2. Sive autem suo nomine quis obligatus sit, siv alieno, per hanc actionem recte convenitur.

§. 3. Quoniam igitur ex omnibus contractibus hæc cer ti condictio competit, sive re fuerit contractus factus, siv verbis, sive conjunctim (23), referendæ sunt nobis quædam species, quæ dignum habent tractatum, an hæc actio ad petitionem eorum sufficiat.

§. 4. Numeravi tibi decem, et hæc alii (24) stipulatu sum (25): nulla est stipulatio (26). An condicere decem per hanc actionem possim (27), quasi duobus (28) contractibus intervenientibus: uno, qui re factus est, id (29) est, numeratione: alio, qui verbis, id est, inutiliter; quoniam alii (30) stipulari non potui? Et puto, posse (31).

§. 5. Idem erit, si a pupillo fuero sine tutoris autorita te stipulatus, cui tutore (autore) credidi: nam et tunc manebit mihi condictio ex numeratione (32).

§. 6. Item quæri potest, et si, quod tibi numeravi,

(1) Debitor, qui moram admisit, rei peremptæ æstimationem præstat, *ut hic.* sed et omnes accessiones, quales sunt fructus, usuræ, et id, quod interest, vide *l.* 23. *l.* 82. *in fin. infr. de verb. obligat.* nisi præstationis difficultas, aut alia justa causa eum excuset. v. *hic interpretes de mora tractantes.*

(2) *l.* 17. §. 1. *vers. quod si dolo. supr. de rei vindicat.*

(3) *Certum* est, quod ex se, vel ex circumstantiis suis apparet, quid, quale quantumque sit. *l.* 74. *l.* 75. *infr. de verb. oblig.*

(4) vide *l.* 34. *infr. de cond. et demonstr.*

(5) *Certum censeri* etiam dicendum est, quod ad aliud refertur, puta ad testamentum, *l.* 5. §. 1. *infr. de re jud.* ad locum certum. *l.* 75. §. 5. *infr. de verbor. obligat.*

(6) Certa res fit proprio nomine, digiti demonstratione, aut vocabulo, quod mutua vice, hoc est, proprii nominis vice fungatur. Digito quod monstratur, certum est.

(7) Ad rei certitudinem sufficit digito demonstrari, *ut hic.* et ad certam possessionem adprehendendam, oculo percipi. *l.* 18. §. *antepenult. infr. de adq. vel amitt. poss.*

(8) Quatenus, id est, quia, ut in *l. Antæus. infr. de aqua et aquæ pluv.*

(9) Æquipollentibus aliquid fiat interdum nihil interest. adde *l.* 11. *infr. de leg.* 3.

(10) Mutuum non tantum pure, sed et sub conditione potest contrahi.

(11) Nam pure, vel in diem stipulamur. §. 2. *Inst. de verb. obligat.*

(12) vide *l.* 19. *infr. eod.* Item pendet mutuum, cum is qui dat, consensu caret, ut furiosus, pupillus: vel quum error intervenit. quibus casibus non consistit initio mutuum, sed consumptione. *l.* 12. *l.* 19. §. 1. *l.* 32. *infr. eod.* Sed tamen utilis condictio competit, *l.* 4. *C. si cert. pet. d. l.* 32. Cujac. 5. *obs.* 29. Ans.

(13) In conditionali mutuo, res ex futuro eventu fieri potest mea. vide quæ notavi ad *l.* 2. §. 4. *supr. eod. l.* 19. *infr. eod.*

(14) *l.* 44. §. 1. vide *l.* 86. §. 2. *infr. de legat.* 1.

(15) Agnitum, *Baro.* adquisitum, *Duarenus.* adquisitum, Cujac. 2. *observ.* 7. vide *l.* 15. *infr. de rebus dubiis.*

(16) Et contractu. §. 3. *infr. eod.*

(17) Contractu, maleficio vel quasi, *Accurs. Bart. Zas.* §. 3. *infr. eod.* facto, *Alciat.* æquo et bono. *Loriot.*

(18) vide *l.* 74. *infr. de verb. obligat.*

(19) vide *l.* 46. *infr. de verb. oblig.*

(20) *l.* 36. *l.* 40. *in fin. infr. eod. l.* 213. *infr. de verbor. sign. l.* 169. *in fin. infr. de reg. jur.*

(21) vide *l.* 1. *in fin. infr. de condict. triticiaria.*

(22) *Fiduciaria hereditas* est, quæ ex fideicommisso restituitur.

(23) Re et verbis.

(24) *Sub.* reddi.

(25) Hic præcedit numeratio, sequitur stipulatio.

(26) *l.* 3. *C. de contrah. stipul.*

(27) Possum, ut una obligatio videatur. vid. *l.* 126. §. 2. *infr. de verb. oblig.*

(28) Uno utili, altero inutili. Ex hoc loco apparet, utilem stipulationem per inutilem non vitiari.

(29) Re fit contractus per numerationem.

(30) v. *l.* 38. §. 17. *infr. de verb. oblig.*

(31) Rei condictione agere, ubi scilicet numeratio præcessit. vide *d. l.* 126. Obligatio nascitur ex numeratione, ubi inutilis est stipulatio. *l.* 126. §. 2. *infr. de verb. oblig.*

(32) Non ex stipulatione: atque ita pupillus solus promittendo id, quod etiam tutore autore debet, non obligatus est: vel ideo, ne plurium actionum damno afficiatur. Alii hinc notant, pupillum non obligari *hic*: etiamsi res ejus facta non sit deterior.

sub impossibili conditione stipuler: cum enim nulla sit stipulatio, manebit condictio (1).

§. 7. Sed et, si ei numeravero, cui postea bonis interdictum est, mox ab eo stipuler, puto pupillo eum comparandum: quoniam et stipulando sibi adquirit (2).

§. 8. Si nummos meos tuo nomine dedero, velut tuos absente te et ignorante, Aristo scribit, adquiri tibi condictionem (3). Julianus quoque de hoc interrogatus libro x. scribit, veram esse Aristonis sententiam: nec dubitari, quin, si meam pecuniam tuo nomine, voluntate tua, dedero, tibi adquiratur obligatio: cum quotidie (4) credituri pecuniam mutuam, ab alio poscamus, ut nostro nomine creditor (5) [meus et] futuro debitori nostro.

§. 9. Deposui apud te decem, postea permisi tibi uti (6): Nerva, Proculus, etiam antequam moveantur, condicere, quasi (7) mutua, tibi hæc posse aiunt: Et est verum, ut et Marcello videtur: animo enim cœpit possidere (8): ergo transit (9) periculum ad eum, qui mutuum rogavit, et poterit ei condici.

10. Idem lib. 2. ad Edictum.

QUod si ab initio (10), cum deponerem, *uti tibi, si voles*, permisero, creditam non esse antequam mota sit: quoniam debitum iri non est certum.

Si res vendenda detur futuri mutui causa. 1. *De credito, ut minus vel plus debeatur.* 2. *Si servus crediderit.*

11. Idem lib. 26. ad Edictum.

ROgasti me, *ut tibi pecuniam* (11) *crederem*, ego cum non haberem, lancem tibi dedi, vel massam auri, ut eam venderes, et nummis utereris: si vendideris, puto (12) mutuam pecuniam factam (13). Quod si lancem, vel massam sine tua culpa perdideris prius, quam venderes, utrum mihi, an tibi perierit, quæstionis est? mihi videtur Nervæ distinctio verissima, existimantis, multum interesse, venalem habui hanc lancem, vel massam, necne; ut, si venalem habui, mihi perierit; quemadmodum si alii dedissem vendendam: quod si non fui proposito hoc, ut venderem, sed hæc causa fuit vendendi, ut tu utereris, tibi eam periisse; et maxime, si sine usuris credidi.

§. 1. Si tibi dedero decem [sic], *ut novem debeas*: Proculus ait, et recte, non amplius te ipso jure debere, quam novem (14). Sed si dedero (15), *ut* (16) *undecim debeas*, putat Proculus, amplius, quam decem condici non posse.

§. 2. Si fugitivus servus nummos tibi crediderit, an condicere tibi dominus possit, quæritur? Et quidem si servus meus, cui concessa est peculii administratio, crediderit tibi, erit mutua (17): Fugitivus autem, vel alius servus, contra voluntatem domini credendo, non facit accipientis (18). Quid ergo? Vindicari nummi possunt, si extant: aut, si dolo malo desinant possideri, ad exhibendum agi: Quod si sine dolo malo consumpsisti, condici tibi poterunt (19).

An furioso detur hæc actio.

12. Pomponius lib. 6. ex Plautio.

SI a (20) furioso, cum eum compotem mentis esse putares, pecuniam quasi mutuam acceperis, eaque in rem tuam versa fuerit, condictionem furioso adquiri (21), Julianus ait: nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones adquiruntur, ex iisdem etiam furioso adquiri.

† Item si is, qui servo crediderat, furere cœperit: deinde (22) servus in rem domini id verterit, condici furiosi nomine posse. † Et si alienam pecuniam (23) credendi causa quis dederit, deinde furere cœperit, et consumpta sit ea pecunia, condictionem furioso adquiri.

Si fur crediderit. 1. *De nummis alienis.* 2. *Si servus communis crediderit, de pecunia communi.*

13. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

NAm et si fur nummos tibi credendi (24) animo dedit, accipientis non facit: sed consumptis (25) eis, nascitur condictio (26).

(1) Aliud est in testamentis, in quibus conditio impossibilis non vitiat legatum, sed rejicitur. *l.* 1. *infr. de cond. inst.*

(2) Is cui bonis est interdictum, non potest se obligare, quia regitur ad instar furiosi. vide *l.* 6. *infr. de verb. oblig.*

(3) Qui suam pecuniam absentis nomine, mutuo dat, absenti adquirit condictionem. *l.* 2. §. *penult. supr. eod.* vide *l.* 2. *C. per quas personas. l.* 126. §. 2. *vers. plane. infr. de verb. oblig.*

(4) Argumentum a solitis et consuetis valet. adde *l.* 6. *in fin. infr. de precario. l.* 2. *in fine. infr. de eo, quod certo loco. l.* 30. §. 2. *infr. de legatis.* 3. *l.* 4. §. 2. *infr. de penu legata.* licet interdum ab eo, quod usitatum est, discedi possit ex æquo et bono. *l.* 21. *in fin. infr. de appellat.*

(5) *Hal.* creditor numeret futuro debitori nostro. *quæ lectio mihi non ita placet: quid enim hic confert vox creditor? Rescribo potius*, credamus futuro debitori nostro, *vel*, credatur futuro debitori nostro.

(6) vide *l.* 24. *infr. depositi:* Hotom. 4. *observ.* 1.

(7) Si deposita pecunia vel commodata postea tibi uti permisero, iam antequam mota sit, dicitur mutua.

(8) Idque facile est, cum pecuniæ corporalis adprehensio prius erit penes depositarium: alias, solo animo nemo possidere incipit. *l.* 8. *infr. de adquirend. vel amitt. possession.* quia in specie non apprehensio pecuniæ mutatur, sed ejus causa. §. 44. *Inst. de rerum divis.*

(9) v. *l.* 4. *supr. eod.*

(10) Qui initio depositæ rei, ejus usum accipientis arbitrio permittit, depositum non mutat, aut vertit in mutuum, antequam accipiens deposito utatur, *ut hic.* At si post contractum depositum accipiens usum petit, solo illo consensu, depositum naturam mutui accipit, etiam antequam depositarius re deposita usus fuerit. *l.* 10. *supr. eod.*

(11) Alia etiam in re, quam pecunia, mutuum consistere potest, *ut hic. et l.* 4. *supr. eod.* vide *l.* 8. *C. si cert. pet. l.* 12. 23. 25. *C. de usur. l.* 1. *infr. de æstimatoria. l.* 20. *infr. de præscript.*

(12) Lex enim celeritate conjungendarum inter se actionum unam actionem occultat. *l.* 3. §. 12. *infr. de donat. inter virum et uxor.* et me *brevi manu* pretium ab emptore accepisse, tibique illud credidisse fingit. *l.* 15. *infr. eod. l.* 43. §. 1. *infr. de jure dot.*

(13) Imo, qui cum mutuam pecuniam dare vellet, argentum vendendum dedit, nihilo magis pecuniam creditam petet, *l.* 34. *infr. mandat.* vide quæ notavi *ad l.* 15. *infr.* similem hic esse dissidii rationem Cujacius *tractatu* 8. *ad African. fol.* 176. scribit, quæ fuit *in d. l.* 15.

(14) v. *l.* 9. *C. de non numerata.*

(15) Decem sc.

(16) Dixi *ad l.* 9. *C. de non numerata pecunia.*

(17) Servus peculiatus mutuum dare potest. *l.* 28. *in fin. supr. de pact.*

(18) Quia fugitivus amittit liberam peculii administrationem. *l.* 48. *infr. de pecul.* Goth. *l.* 18. *l.* 16. *infr. eod. l.* 54. *infr. de reg. jur.* Ans.

(19) Tui nummi apud Titium extant? vindica. Dolo malo desiit possidere? age ad exhibendum. Consumpti sunt? condicere potes.

(20) vide *l.* 24. *infr. de oblig.*

(21) Id est, licet furiosus pecuniam credendo non faciat accipientis, si tamen ea consumpta est, mutuum convalescit. vide quæ notavi *ad l.* 2. §. 4. *supr. eod.* vide *l.* 24. *in pr. infr. de oblig. et act.*

(22) *d. l.* 24. §. 1.

(23) vide *d. l.* 24. §. *penultim.*

(24) Idem si pignorandi animo, *l.* 22. §. 2. *infr. de pignorat.* vel commodandi, *l.* 16. *infr. commodati.* deponendi, *l.* 1. §. 39. *infr. depositi.* vel si juratum est in litem. *l.* 64. *supr. de judic.*

(25) vide *l.* 94. §. 2. *infr. de solut.*

(26) Tenetur enim furti. vide *l.* 1. *in fin. infr. de condict. triticiaria.*

§. 1. Unde Papinianus lib. VIII. Quæstionum ait: Si alienos nummos tibi mutuos dedi, non ante mihi teneris, quam eos consumpseris: Quod si per partes eos consumpseris, an per partes tibi condicam, quærit? Et ait, condicturum, si admonitus alienos nummos fuisse, ideo per partem condico, quia nondum totos consumptos compereram.

§. 2. Si servus communis decem crediderit, puto, sive administratio servo concessa est, sive non, et consumantur nummi, quinum (1) competere actionem: Nam et si communes (2) tibi nummos credidero centum, posse me quinquaginta (3) condicere, lib. VIII. Quæstionum Papinianus scribit: etiamsi singula corpora communia fuerint.

Si filiusfamilias pecuniam mutuatus solverit.

14. IDEM lib. 29. ad Edictum.

SI filiusfamilias contra Senatusconsultum (4) mutuatus (5) pecuniam solverit (6), patri nummos vindicanti nulla exceptio objicietur (7): sed si fuerint consumpti a creditore (8) nummi, Marcellus (9) ait, cessare condictionem: quoniam toties condictio datur, quoties ex ea causa numerati sunt, ex qua actio esse potuisset, si dominium ad accipientem transisset: in proposito autem non esset. Denique per errorem soluti (10) contra Senatusconsultum crediti magis est cessare repetitionem.

Quibus modis contrahitur mutuum.

15. IDEM lib. 31. ad Edictum.

SIngularia (11) quædam recepta (12) sunt circa pecuniam creditam: Nam si tibi debitorem meum jussero dare pecuniam, obligaris mihi, quamvis (13) meos nummos non acceperis. Quod (14) igitur in duabus personis recipitur, hoc et (15) in eadem persona recipiendum est: ut cum ex causa mandati pecuniam mihi debeas, et convenerit (16), *ut crediti nomine eam retineas*, videatur mihi data pecunia, et a me ad te profecta.

Si socius crediderit.

16. PAULUS lib. 32. ad Edictum.

SI socius propriam pecuniam mutuam dedit, omnimodo creditam [pecuniam] facit; licet cæteri dissenserint: Quod si communem numeravit, non alias creditam efficit, nisi cæteri quoque consentiant: quia suæ (17) partis tantum alienationem habuit (18).

Si filiusfamilias viaticum suum crediderit.

17. ULPIANUS lib. 1. Disputationum.

CUm filiusfamilias viaticum (19) suum (20) mutuum dederit, cum studiorum causa Romæ ageret, responsum est a Scævola, extraordinario (21) judicio esse illi subveniendum.

De dissensu in specie contractus.

18. IDEM lib. 7. Disputationum.

SI ego pecuniam tibi quasi donaturus dedero, tu quasi mutuam accipias: Julianus scribit, donationem non esse: Sed an mutua sit, videndum: Et puto (22), nec mutuam esse: magisque nummos accipientis non fieri, cum (23) alia opinione acceperit. Quare, si eos consumpserit, licet condictione teneatur, tamen doli exceptione uti poterit: quia secundum voluntatem dantis nummi sunt consumpti.

§. 1. Si ego quasi deponens tibi dedero, tu quasi mutuam accipias: nec depositum, nec mutuum est. Idem est, et si tu quasi mutuam pecuniam dederis, ego quasi commodatam ostendendi (24) gratia accepi. Sed in utroque casu, consumptis nummis, condictioni sine doli exceptione locus erit.

(1) *Al.* in quinum.
(2) *l.* 94. §. 1. *infr. de solut.*
(3) Adde *l.* 62. *in fin. infr. pro socio.*
(4) Macedonianum: de quo *infr.* suo titulo *de senatusconsulto Macedoniano.*
(5) Id est, mutuam accepit.
(6) Creditori suo.
(7) Cur ita? vide *l.* 19. *infr. de cond. indebiti.*
(8) Cui pecuniam solvit.
(9) Julianus rei vindicationem videtur concedere. *l.* 9. §. 1. *infr. de Senatusconsult. Macedon.*
(10) vide *l.* 9. §. 1. *l.* 10. *infr. de Senatusconsult. Macedoniam.*
(11) ἐπὶ τȣ̃ δανείȣ τινὰ παρὰ τὴν ἀκρίβειαν ϗ παρὰ κανόνας ἐδέχθησαν, In mutuo quædam contra jus strictum, et regulas generales recepta sunt: ita Basilica *apud Cujacium* 8. *ad Africanum.* Porro *singularia* recepta, idem quod benigna. *ut l.* 23. §. 3. *Infr. de fideicommiss. libert.* Goth. Ad hanc leg. vid. Goedd. *de contr. stipulat. cap.* 5. *num.* 67. Leonin. *Emendat. lib.* 3. *c.* 16. *n.* 9. Charond. *verosimil. lib.* 3. *c.* 14. Ans.
(12) *Al.* præcepta, *male.* nam mox sequitur, *recipiendum est.*
(13) Ratio hæc dubitandi sumitur ex *l.* 2. §. 2. *Sup. eod.* Nam mutuum hoc casu fit, etiamsi tuum fiat non ex meo, sed ex alieno.
(14) Singularia duo hac lege proponuntur in mutuo. Mutuum proprie est, quod ex meo tuum fit, *l.* 2. §. 2. *supr. eod.* Atqui si jussero tibi debitorem meum dare pecuniam, mutuum mihi debebis: licet quod meo jussu tibi datum fuit, meum non fuerit, sed alienum, *ut Sup. eod.* Hoc in duabus personis cernitur: Idem in una esse potest: Pecuniam ex aliqua causa mihi debes, convenit inter te et me, ut eam crediti nomine retineres, mutuum debes, licet id, quod crediti nomine accepisti, neque meum, neque alienum fuerit, sed tuum. Sunt hæc singularia: et tamen recepta. Videtur enim, vel potius fingitur, utroque casu mihi data pecunia a meo debitore, vel a te ipso, et a me eodem momento ad te profecta, tibique numerata.
(15) Vide Robert. 2. *sent.* 5. ac si diceret Ulpianus: Africanus perperam ait, si debitorem meum jussero, sibi ipsi retinere pecuniam, quasi creditam, creditam non fieri, *l.* 34. *Infr. mand.* Cur? nam si per alium possum pecuniam, non meam, tibi credere, et per te ipsum, igitur etiam tuam, nulla etiam interposita persona: Quinimo facilior fictio, breviorque manus ibi est, ubi una tantum est manus, ut tu scilicet videaris mihi solvisse, et brevi manu protinus a me accepisse. *arg. l.* 43. §. 1. *Infr. de jure dot.* At Africanus accipit benigne receptum illud esse, ut per alium possim pecuniam tibi credere: ideoque non esse simile in hac hypothesi, vel trahendum in exemplum. *d. l.* 34. Ulpianus, qui post eum scripsit, fatetur non esse producendum ad ea, quæ minus sunt probabilia, sed ad ea, quæ sunt verisimilia et probabilia: magis probabilius esse, fictionem induci in una persona, quam in duabus. Et breviter, audentior est Ulpianus, qui, quod uno casu receptum est, vult etiam recipi in altero: Africanus religiosior juris: Sed tamen Ulpiani opinio prævaluit. Unde possis generaliter constituere, hodie ex quolibet contractu, nuda pactione, creditam pecuniam fieri posse, admissa in omnibus fictione brevis manus. Et recte Fulgosius et Molinæus censent, nullam esse quærendam inter interpretes rationem componendi dissidii inter Ulpian. et Africanum: Quam dant enim interpretes, quis probaverit? Hoc ideo ex Cujacii doctissimis in Afric. commentariis, *tract.* 8. *fol.* 175. 176. scripsi, quod disertissime, verissime, ac breviter, ex omnibus visus est mihi hanc legem explicasse.
(16) Vide *l.* 1. *infr. de novationibus.*
(17) Non majoris: *l.* 68. *Infr. pro socio.*
(18) *l.* 1. §. 1. *Infr. de succ. edict.* vide elegans exemplum apud Ciceronem, *oratione pro Roscio Comœdo.*
(19) Pecuniam sibi datam ad alimenta. vide *l.* 36. *Infr. ad municip.*
(20) Sibi datum a patre.
(21) An utili? in factum? judicis officio? Principis beneplacito? vide Loriotum *hic*, ubi notat, filium sine patre agere posse, actione in factum, depositi, commodati, bonorum possessionis, castrensis peculii, patris absentiæ causa. vide *l.* 9. *l.* 13. *l.* 39. *infr. de obligat.*
(22) Imo fiunt, et proprietas transit in accipientem. *l.* 36. *infr. de adquir. rer. dom.*
(23) Vide *l.* 57. *infr. de oblig. et act.*
(24) *Ostentandi. l.* 3. *in fin. infr. commodati.*

An numeratio obliget accipientem. 1. Si pupillus crediderit, aut solverit.

19. JULIANUS lib. 10. Digestorum.

NOn omnis numeratio eum, qui accepit, obligat, sed quoties idipsum agitur, ut confestim obligaretur: Nam et is, qui *mortis causa* pecuniam donat, numerat pecuniam, sed non aliter obligavit (1) accipientem, quam (2) si extitisset casus, in quem obligatio collata fuisset: veluti si donator convaluisset (3), aut is, qui accipiebat, prior decessisset. Et cum pecunia daretur, *ut aliquid fieret*, quandiu in pendenti esset, an id futurum esset, cessabit obligatio: cum vero certum esse cœpisset futurum id non esse, obligabitur, qui accepisset: veluti, si Titio decem dedero, *ut Stichum intra Kalendas manumitteret*, ante Kalendas nullam actionem habebo, post Kalendas ita demum agere potero, si manumissus non fuerit.

§. 1. Si pupillus (4) sine tutoris autoritate crediderit (5), aut solvendi causa dederit, consumpta (6) pecunia condictionem habet, vel liberatur: non alia ratione, quam quod facto ejus intelligitur ad eum, qui acceperit, pervenisse: quapropter si eandem pecuniam is, qui in creditum vel in solutum acceperat, alii porro in creditum vel in solutum dederit, consumpta ea, et ipse pupillo obligatur, vel eum a se liberabit; et eum, cui dederit, obligatum habebit, [vel se ab eo liberabit:] nam omnino qui alienam pecuniam credendi causa dat, consumpta ea habet obligatum eum, qui acceperit: item qui in solutum dederit, liberabitur ab eo, qui acceperit.

De pecunia donata, ut donatori credatur.

20. IDEM lib. 18. Digestorum.

SI tibi pecuniam donassem (7), *ut tu mihi eandem credere*s, an credita fieret? Dixi, in hujusmodi propositionibus non propriis verbis nos uti: nam talem contractum neque donationem esse, neque pecuniam creditam: donationem (8) non esse, quia non ea mente pecunia daretur, ut omnimodo penes accipientem maneret; creditam (9) non esse, quia exsolvendi causa magis daretur, quam alterius obligandi. Igitur si is, qui pecuniam hac conditione accepit, ut mihi in creditum daret, acceptam dederit, non fore creditam: magis enim meum accepisse intelligi debeo. Sed hæc intelligenda sunt propter subtilitatem verborum: Benignius tamen est, utrumque valere.

De partis solutione.

21. IDEM lib. 48. Digestorum.

QUidam (10) existimaverunt, neque eum, qui decem (11) peteret, cogendum quinque accipere, et reliqua persequi: neque eum, qui fundum suum diceret, partem dumtaxat judicio persequi: sed in utraque causa humanius (12) facturus videtur Prætor, si actorem compulerit ad accipiendum id, quod (13) offeratur: cum ad officium ejus pertineat (14), lites diminuere (15).

Cujus temporis et loci æstimatio fit.

22. IDEM lib. 4. ex Minicio.

VInum, quod mutuum datum erat (16), per judicem petitum est: quæsitum est, cujus temporis æstimatio fieret: utrum cum datum esset, an cum litem contestatus fuisset, an cum res judicaretur? Sabinus respondit, si (17) dictum esset, quo tempore redderetur; quanti tunc (18) fuisset: si (19) non; quanti tunc, cum petitum esset (20). † Interrogavi, cujus loci pretium sequi oporteat: Respondit, si convenisset, *ut certo* (21) *loco redderetur*, quanti eo loco esset: si dictum non esset (22), quanti ubi (23) esset petitum.

De servo alieno vendito, et mortuo.

23. AFRICANUS lib. 2. Quæstionum (24).

SI eum servum, qui tibi legatus sit, quasi mihi legatum possederim, et vendiderim: mortuo eo, posse te mihi pretium condicere, Julianus ait: quasi (25) ex re tua locupletior factus sim (26).

De stipulatione certi.

24. ULPIANUS lib. sing. Pandectarum.

SI quis *certum* (27) stipulatus fuerit, ex (28) stipulatu actionem non (29) habet (30): sed illa condictitia actione id persequi debet, per quam certum petitur.

(1) Ad restituendam pecuniam acceptam mortis causa.
(2) *l.* 8. *supr. eod.*
(3) *l.* 30. *infr. de mort. causa donat.*
(4) §. 2. *et ibi* Theophil. *Inst. quib. alienare licet.*
(5) Vide *l.* 9. *infr. de aut. tut.*
(6) *l.* 94. §. 2. *infr. de solut.*
(7) *l.* 1. §. 1. *Infr. de donationibus.*
(8) Donatoris ea mens est, ut res donata omnimodo penes accipientem maneat.
(9) Creditor ea mente credere intelligitur, ut sibi alium obliget, non ut se liberet, hoc est, obligare alium sibi, non se ab alio liberare intelligitur: et breviter mutuum quidem numeratio pecuniæ est, at non solutio.
(10) Creditor partem debiti accipere non cogitur, *ut hic.* vide tamen exceptiones apud Socinum *regula creditor.* 75. et Negusantium 3. *de pignorib. membr.* 5. *n.* 17.
(11) Vide Antonium Guibertum *lib.* 1. *quæst. jur. cap.* 9. Molinæum *in labyrintho de dividuis et individuis part.* 2. *num.* 13. *et* 47. Mod.
(12) Quid enim si partem debiti fateatur, alteram neget? Seneca 2. *de beneficiis* 17. Male audire solet fœnerator, si acerbe exigit, æque si in recipienda tardus ac difficilis, moras quærit.
(13) Id est, partem, *l.* 8. *in fin. Sup. si pars hereditatis. l. ult. Infr. quib. mod. pign.*
(14) Imo non pertinet. vid. *l.* 41. §. 1. *Infr. de usuris.*
(15) Dirimere. vid. *l.* 1. §. 10. *Infr. de operis novi nunciatione.*
(16) Adi Bellonum *lib.* 1. *supput. c.* 17. et Hotomannum qui ad legem hanc ex professo scripsit. Item Loriotum *de eo quod interest. axiomat.* 52. Corasium *in epistolicis quæstion. cap.* 5. et rursum post easdem. *Mod.*
(17) Imo aliud est. *l.* 22. *Infr. de oblig. et act.*
(18) In re dubia, vini debitor æstimationem vini a se debiti præstare tenetur, non ex die contractus, vel sententiæ, sed petitionis, et litis contestationis: An in pecunia id verum sit, vide quæ notavi ad *l.* 14. *supr. eod.*
(19) Vini pretium, si nullum sit conventum, quanti cum petitur eo loco, ubi dari vinum convenit, præstatur. Quid si locus nullus adjectus fuit? quanti eo loco est, ubi petitur, *ut hic.*
(20) Vide *l.* 3. *Infr. de condict. triticiaria.*
(21) Vide *l.* 1. *Infr. de usur.*
(22) Vide *l. ult. in fin. infr. de condict. triticiaria.*
(23) Imo non ibi. *l.* 3. *in fin. infr. de act. empt.*
(24) Vide ad hanc *l.* Cujac. 2. *ad Africanum.*
(25) Quia pretium rei tuæ habui.
(26) Ergo condictione, ex obligatione naturali: an indebiti? ob rem dati sine causa? de bene depensis? sine causa? Cujac. *ibid.*
(27) Vide *l.* 74. *infr. de verb. obl.*
(28) Vide *Instit. de verborum oblig.*
(29) Atqui certum sipulatus est, cur non certi ex stipulatu aget? *arg. l.* 14. *C. de pactis. l. unica.* §. 1. *C. de rei uxoriæ act.* §. *fuerat. Inst. de act. l.* 28. *infr. de act. empti.* Dic, ibi agere certi condictione ex stipulatione, et actionem ex stipulatu plerumque accipi pro certi condictione. *l.* 83. §. 6. *infr. de verb. oblig.*
(30) Actione ex stipulatu, incertum: ex stipulatione certum stipulanti promissum petitur. *Zas.*

De pecunia credita ob stipulationem ædificii.

25. Idem lib. sing. [de officio] Consularium.

Creditor, qui ob restitutionem (1) ædificiorum crediderit, in pecuniam, quam crediderit, privilegium exigendi habebit (2).

Si procurator militis crediderit.

26. Idem lib. 5. Opinionum.

Si pecuniam militis, procurator ejus mutuam dedit, fidejussoremque accepit: exemplo eo (3), quo si tutor pupilli, aut curator juvenis pecuniam alterutrius eorum creditam stipulatus fuerit, actionem dare militi (4), cujus pecunia fuerit, placuit.

An civitas mutui datione obligetur.

27. Idem lib. 10. ad Edictum.

Civitas mutui (5) datione (6) obligari potest, si ad utilitatem ejus pecuniæ versæ sunt (7): alioquin (8) ipsi soli, qui contraxerunt, non civitas, tenebuntur

De pignore non idoneo.

28. Gajus lib. 21. ad Edictum provinciale.

Creditor (9), qui non idoneum pignus accepit, non amittat (10) exactionem ejus debiti quantitatis, in quam pignus non sufficit (11).

De contractu cum servo institore.

29. Paulus lib. 4. ad Plautium.

Si institorem servum dominus habuerit, posse dici Julianus ait, etiam condici ei (12) posse: quasi jussu ejus contrahatur, a quo præpositus sit.

De promissione ob pecuniam accipiendam.

30. Idem lib. 5. ad Plautium.

Qui pecuniam creditam accepturus, spopondit creditori futuro (13), in potestate (14) habet (15), ne accipiendo se [ei] obstringat (16).

Quid restituendum sit hoc judicio. 1. Si servus furtivus bona fide emptus, ex peculio, quod ad dominum pertinebat, hominem emerit.

31. Idem lib. 17. ad Plautium.

Cum fundus vel homo per condictionem petitus (17) esset, puto, hoc nos jure uti, ut post (18) judicium acceptum (19) causa omnis restituenda sit: id est, omne quod habiturus esset actor, si litis contestandæ (20) tempore solutus fuisset.

§. 1. Servum tuum imprudens (21) a fure bona fide emi; is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem paravit, qui mihi traditus est: Sabinus, Cassius, posse te mihi hominem (22) condicere: sed, si quid mihi abesset ex negotio, quod is gessisset, invicem me tecum acturum. Et hoc verum est: nam et Julianus ait, videndum, ne (23) dominus integram ex empto actionem habeat, venditor autem condicere possit bonæ fidei emptori. Quod ad peculiares nummos attinet, si exstant, vindicare eos dominus potest, sed actione de peculio tenetur venditori, ut pretium solvat: si consumpti sint, actio de peculio evanescit. Sed adjicere debuit Julianus, non aliter domino servi venditorem ex empto teneri, quam si (24) ei pretium solidum et quæcumque, si cum libero contraxisset, deberentur dominus servi præstaret. Idem dici debet, si bonæ fide possessori solvissem: si tamen actiones, quas adversus eum habeam, præstare domino paratus sim.

Si quis a debitore unius, quasi a debitore alterius, mutuum acceperit.

32. Celsus lib. 5. Digestorum.

Si [et] me, et Titium mutuam pecuniam rogaveris et ego meum debitorem tibi promittere jusserim, tu stipulatus sis, cum putares eum Titii debitorem esse, an mihi obligaris? Subsisto: si quidem nullum negotium mecum contraxisti: Sed propius est, ut obligari te existimem: non (25) quia pecuniam tibi credidi (hoc enim nisi inter consentientes fieri non potest); sed quia pecunia mea, [quæ] ad te pervenit (26), eam mihi a te reddi bonum et æquum est.

(1) *l. 1. infr. in quibus causis pign. l. 1. infr. de cess. bon. l. 24. §. 1. infr. de rebus aut. jud.* ad rem conservandam, puta ad navem armandam, reficiendam, et nautas ejus alendos, *l. 5. 6. infr. qui potiores.* navem exstruendam, instruendam, emendam, *l. 26. Infr. de reb. aut. jud. poss.* fabricandam, vel ob venditam, vel quoquo modo credidit, *l. 34. infr. de rebus aut. jud.* vel si domino mandante redemptori nummos administravit. *d. l. 1. infr. in quibus caus. pign. l. 24. §. 1. Infr. de reb. aut. jud. possid.*

(2) Temporis, ut quamvis sit posterior tempore, priores excludat, *d. l. 5. et 6.* et post fiscum tamen *d. l. 34.* succedat, quia fiscus tacitam semper hypothecam habet.

(3) Tutor, pupillo: curator, juveni: procurator, militi mutui condictionem et fidejussorem adquirere possunt.

(4) In cujus personam obligatio collata fuit: idque sine cessione: quæ omnia in pagano non sunt. vide Zas. *hic.*

(5) Et pignoris. *l. 11. infr. de pign. l. 3. §. 4. infr. quod vi.*

(6) Et delicto. *l. 9. §. 1. supr. quod met. caus.*

(7) *l. 13. C. h. t.* nemo igitur civitatis creditor prius existimabitur, quam probaverit creditum in utilitatem civitatis versum, *Novell. 120. c.6.§.2. circa finem. et c. 1. Authent. hoc jus. in fine. C. de sacrosanctis Eccles.* quod tamen secus esse arbitratur Zasius, si per eos, qui civitatem repræsentant, pecunia fuerit accepta.

(8) Si pecuniæ ad utilitatem ejus versæ non sunt.

(9) Creditor pignus minoris vendens, residui petitionem habet, *ut hic.* Quid si pluris vendidit pignus? superflui petitio competit debitori. *l. 24. §. 2. infr. de pignorat.*

(10) Ita *Flor.* al. *amittit.*

(11) Ut debitor eo casu non audiatur, pignori cedens creditoribus. *l. 1. C. de pign.* vide *l. 26. infr. de solut.*

(12) *l. 17. in fine. infr. de institoria. §. fin. Inst. quod cum eo*

(13) Futuro creditori spondere possumus pecuniam ab eo mutuam nos accepturos: in potestate tamen nostra est pœnitere, et eam non accipere mutuam: quod notandum propter *l. 5. C. de oblig.* ubi contractus ex postfacto dicuntur necessitatis esse.

(14) *l. 11. infr. qui potiores.*

(15) Vide *l. 4. in fin. infr. quæ res pign.* Idem, ex doctrina correlativorum, servandum esse in creditore, post Jasonem tradit Zasius.

(16) At, inquit, creditor, nisi tua causa pecuniam bona fide tibi servassem, aliis eam credendo lucrum fecissem: Jason et Zasius tradunt, id, quod interest, hic agenti solvendum esse.

(17) Vide *l. 8. §. 6. infr. de precario.*

(18) In bonæ fidei judiciis a tempore moræ, veniunt accessiones et fructus, et commoda, *l. 32. §. 2. infr. de usuris.* in stricti juris judiciis, paucis exceptis, secus est. Jason tamen et Zasius, hodie omnes contractus esse bonæ fidei scribunt: idque ex æquo bonoque: præsertim, si cum Principe habiti fuerint.

(19) *l. 2. infr. de usuris.*

(20) *Judicium acceptum* dicitur, cum lis est contestata.

(21) *l. 24. §. 1. infr. de act. empt.*

(22) Id est, servum.

(23) ἀποσιώπησις, de qua dixi in *l. 48. infr. de legatis. 2.*

(24) *l. 13. §. 8. infr. de act. empt. l. 8. in fin. C. de act. empt.*

(25) Id est, non ex mutuo.

(26) Qui rem meam sine causa detinet, mihi condictione tenetur: adde *l. 4. in fin. C. si certum.*

De præside, et his, qui circa eum sunt, et officialibus.

33. MODESTINUS lib. 10. Pandectarum.

PRincipalibus constitutionibus cavetur, *Ne* (1) *hi, qui* (2) *provinciam regunt, quive circa* (3) *eos sunt, negotientur* (4), *mutuamve pecuniam dent, fœnusve exerceant.*

34. PAULUS lib. 2. Sententiarum.

PRæsidis provinciæ officiales (5), quia perpetui (6) sunt, mutuam pecuniam dare, et fœnebrem exercere possunt.

§. 1. Præses provinciæ mutuam pecuniam fœnebrem sumere non prohibetur (7).

De periculo nominum.

35. MODESTINUS lib. 3. Responsorum.

PEriculum (8) nominum ad eum (9), cujus culpa deterius factum probari potest, pertinet.

Si pecunia debita promittatur alteri sub conditione, voluntate creditoris.

36. JAVOLENUS lib. 1. Epistolarum.

PEcuniam, quam mihi sine conditione debebas, jussu meo promisisti Attio *sub conditione* (10): cum, pendente conditione, in eo statu sit obligatio tua adversus me, tanquam sub contrariam conditionem (11) eam mihi spopondisti: si pendente conditione petam, an nihil acturus sum? Respondit: Non dubito, quin mea pecunia, quam ipse sine conditione stipulatus sum, etiamsi conditio in persona Attii, qui ex mea voluntate eandem pecuniam sub conditione stipulatus est, non extiterit, credita esse permaneat: perinde est enim, ac si nulla stipulatio intervenisset: pendente autem causa conditionis (12), idem petere non possum (13): quoniam cum incertum sit, an ex ea stipulatione deberi possit, ante tempus petere videor.

An conditio stipulationem suspendat.

37. PAPINIANUS lib. 1. Definitionum.

CUm ad præsens (14) tempus conditio confertur, stipulatio non suspenditur (15): et, si conditio vera sit, stipulatio tenet: quamvis (16) tenere contrahentes conditionem ignorent, veluti, *si* (17) *rex Parthorum vivit, centum* [*millia*] *dare spondes?* Eadem sunt, et cum in præteritum conditio confertur.

38. SCÆVOLA lib. 1. Quæstionum.

REspiciendum enim esse, an, quantum in natura (18) hominum sit, possit scire eam debitum iri.

39. PAPINIANUS lib. 1. Definitionum.

ITaque tunc (19) potestatem conditionis obtinet, cum in futurum confertur (20).

De pacto ex continenti stipulationi adjecto.

40. PAULUS lib. 3. Quæstionum.

LEcta est (21) in Auditorio Æmilii Papiniani, Præfecti Prætorio, Jurisconsulti, cautio (22) hujusmodi: *Lucius Titius scripsi* (23) *me accepisse a Publio Mœvio quindecim mutua numerata mihi de* (24) *domo: et hæc quindecim* (25) *proba* (26) *recte* (27) *dari* (28) *Kalendis fu-*

(1) Vide quæ scripsi ad Novellam 95. *c.* 1. §. 1. vide *l.* 3. *C. h. t.*

(2) *οἱ ἄρχοντες τῶν ἐπαρχιῶν*, provinciarum præsides. 3. Harmen. 1. §. 2. *Synops. Basilic.* 6. *tit.* 1. *ex lib.* 23. *tit.* 1. *c.* 3.

(3) An Adsessores? an domestici? vide *C. de contract. judicum.*

(4) Præsidibus provinciarum in suis provinciis tria hæc interdicta, negotiatio, mutuum, fœnus: quod Græcis *πραγματεύεσθαι, δανείζειν, τοκίζειν*, hoc loco. adde legem Thebanorum, cujus meminit Aristoteles, 3. *Politic.* 3.

(5) *Ταξεῶται*, *Synops. ibid.* unde constat, hæc verba apud Harmenopulum loco superiore, *οἱ δὲ εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ τάξεις*, perperam ab interprete reddita, nimirum cum vertit, *magistratus*: cum sint nihil aliud illi, quam *ταξεῶται*, seu officiales præsidum.

(6) Officiales perpetui possunt mutuo dare, ut et accipere, etiam sub usuris: temporales non possunt, nisi casus, vel necessitas aliud suadeat, *ut hic.* Ideoque hæc lex Gallis parum utilis est, apud quos perpetui sunt magistratus, utpote pretio comparati.

(7) Imo eo casu creditor, quasi emptor legum atque provinciæ intelligitur. *l.* 16. *C. h. t.*

(8) Non casus fortuitus.

(9) Puta ad negotiorum gestorem, si quædam nomina contraxit, *l.* 37. §. 1. *supr. de negot.* ad tutorem, si chirographis pupillaribus exustis debitores non convenit, aut ad solutionem, aut ad novationem faciendam, *l.* 57. *infr. de administ. et peric. tut.* vide *l.* 2. *C. arbit. tutelæ.*

(10) *Ut in l.* 30. *in fine supr. de pactis.*

(11) Tanquam sub contraria conditione. Haloand. *l.* 13. *in fin. infr. de statuliberis.*

(12) Vide *l.* 9. *supr. eodem.* Puta obligatio, sub conditione in personam tertii ex intervallo collata, interea suspenditur, nec peti ex ea poterit: at vero existente conditione, novatur.

(13) Fiscus tamen ob necessitatem publicam, *l.* 1. *C. de condict. ex lege*: privatus, ob fugam debitoris, *arg. l.* 14. *infr. de pignoribus.* ante diem agere et cautionem exigere potest. vide quæ notavi ad *l.* 21. *supr. de interrog. in jure.* Non tantum autem agi, sed etiam quis sisti corporaliter potest ante diem et conditionem justa de causa, *arg. l.* 54. *C. de decurionibus. l.* 10. §. 16. *Infr. quæ in fraudem creditor.*

(14) *Præsens conditio* actum non suspendit. Cur? improprie conditio est. *l.* 39. *infr. eod.*

(15) Est enim jam vera vel falsa: ideoque statim agi potest. Hinc constat, conditionem de præterito et præsenti mutuum non suspendere: cum tamen de futuro conditio suspendat. adde *l.* 38. 39. *infr. eod. l.* 16. *Infr. de injusto. l.* 80. *Infr. de condit. et demonst. l.* 100. *l.* 120. *Infr. de verborum oblig.* §. 6. *Inst. de verb. oblig.*

(16) Dubitandi ratio ab errore contrahentium ducitur. vide *l.* 57. *infr. de oblig.*

(17) Conditiones hujusmodi *de vita regis Parthorum* in usu Romanis fuisse suspicio est, cum Romanis bellum esset adversus Parthos.

(18) Ratio decidendi ea est: In affirmatione de præsenti, aut præterito, ad naturam, id est, ad facti veritatem recurrendum est, *ut hic.* in ea, quæ de futuro est, naturæ occulta et secreta non sunt intuenda, sed id, quod fieri aliquando solet. Atque ita hanc legem concilia cum *l.* 28. *in fin. supr. de judiciis.*

(19) *Conditiones* proprie dicuntur, quæ in futurum, non in præsens tempus conceptæ, *ut hic. et l.* 37. *supr. eod.* nam quæ in præsens tempus conceptæ, aut statim perimunt obligationem, aut non differunt: Perimunt, si ita non sit: non differunt, si ita sit.

(20) *Conditio* proprie dicitur, quæ futurum tempus respicit.

(21) Vide in hanc legem Petr. Loriot. et Jul. Pac. *Synops.* 46. Goedd. *de contr. stipulat. cap.* 8. *n.* 58. *et seqq.* Charond. *verisimil. lib.* 2. *cap.* 9. Alciat. *lib.* 3. *dispunct. cap.* 2. Zas. Philipp. Corn. et Butrigar. *Ans.*

(22) Debitoris: cavebat enim creditori suo, qui pecuniam accipiebat. vide *l. Titius.* 4. *infr. quæ res pign.*

(23) Sortis mutuo datæ in hoc casu quantitatem observa. Porro hoc verbum *scripsi*, usitatissimum in cautionibus, *l. eum qui.* 5. §. *Julianus.* 6. *infr. de pecunia constituta.*

(24) De domo, *ut hic.* et ex arca, *l. quidam.* 26. *infr. de constituta pecunia.* pecuniam se numerasse creditores profitebantur, ad differentiam ejus pecuniæ, quam debitoribus plerique numerabant ex mensæ scriptura. Donat. *in Adelph. Terent. act.* 2. *scena* 4. *et in Phormionem. Act.* 5. *scena* 8. Seneca 1. *Epistolar.* 26. Expecta pusillum, et de domo fiet numeratio.

(25) Subaudi millia denariorum, *ut in l.* 40. §. 3. *infr. de statuliberis.* *εἴκοσι χιλιάδας*, Græci exponunt.

(26) Probos nummos reddi promittebant debitores, ut *l.* 24. *Infr. de pecunia constitut.*

(27) *Recte dari* quid, et de hac voce scripsi, *ad l.* 11. §. 2. *infr. de duob. reis.*

(28) Stipulationem sortis reddendæ observa.

*

turis stipulatus est Publius Mævius, spopondi ego Lucius Titius: Si (1) *die* (2) *suprascripta summa Publio Mævio, sive ad quem ea res pertinebit, data, soluta, satisve eo nomine factum non erit, tunc* (3) *eo amplius, quo post solvam, pœnæ nomine, in dies* (4) *triginta, inque* (5) *denarios centenos, denarios singulos dari stipulatus est Publius Mævius, spopondi ego Lucius Titius: Convenitque* (6) *inter nos, uti pro Mævio* (7) *ex summa suprascripta menstruos* (8) *refundere debeam denarios tricenos ex omni summa ei, heredive* (9) *ejus.* Quæsitum (10) est de obligatione usurarum: quoniam numerus mensum (11), qui solutioni competebat, transierat? *Dicebam*, quia pacta incontinenti facta stipulationi inesse creduntur (12), perinde esse, ac si per singulos menses certam pecuniam stipulatus, quoad tardius (13) soluta esset, usuras adjecisset: igitur, finito primo mense, primæ pensionis usuras currere: et similiter post secundum et tertium tractum usuras non solutæ [pecuniæ] pensionis crescere: nec ante sortis non solutæ usuras peti posse, quam ipsa sors peti potuerat. ✝ Pactum autem, quod subjectum est, quidam dicebant ad sortis solutionem tantum pertinere, non etiam ad usurarum, quæ priore parte simpliciter in stipulationem venissent: pactumque id tantum ad exceptionem prodesse: et ideo, non soluta pecunia statutis pensio[nibus], ex die stipulationis usuras deberi, atque si id no[minatim] esset expressum. ✝ Sed cum sortis petitio dilat[a] sit, consequens est, ut etiam usuræ ex eo tempore, qu[o] moram fecit, accedant; et, si (ut ille putabat) ad ex[ceptionem] tantum prodesset pactum (quamvis sententia di[versa] obtinuerit), tamen usurarum obligatio ipso jure no[n] committetur; non (14) enim in mora est is, a quo pecu[nia] propter exceptionem peti non potest. Sed [si] quanti[tatem], quæ medio tempore colligitur, stipulamur, cum conditio exstiterit, sicut est in fructibus, idem et in usu[ris] potest exprimi, ut ad diem non soluta pecunia, quo (15) competit (16) usurarum nomine, ex (17) die interposit[æ] stipulationis præstetur.

Si dispensator ignorans se a domino liberum, et ex parte heredem scriptum, pecunias exigat, vel credat.

41. AFRICANUS lib. 8. Quæstionum (18).

EJus qui in provincia Stichum servum (19) Kalenda[rio] (20) præposuerat, Romæ testamentum (21) reci[tatum] erat, quo idem Sticus liber, et ex parte heres era[t]

(1) Stipulatio usurarum ob moram sortis non solutæ hic observetur.

(2) Si ea die. Cujac. *in quadam prælectione.*

(3) *l.* 1. §. 3. *infr. de pignorib. l.* 13. §. 26. *Infr. de action. empt. l.* 9. §. 1. *Infr. de usuris.* Cæterum hanc pactionem esse usurariam, notat Paponius 12. *Arestorum.* 7. §. 8.

(4) Stipulari usuras in dies 30. veteribus mos interdum fuit, *ut hic, et l. si ita quis promiserit.* 135. *infr. de verb. oblig.*

(5) Usura hæc centesima est, et legitima, *l. si pro mutua.* 8. *C. si certum petatur. et C. Theod. de usuris.*

(6) Pactum de sorte per menses solvenda observa.

(7) Ut P. Mævio, *vulgat.* quam lectionem probat Cujac.

(8) Solutionem plerumque per menses promittebant, *ut in l.* 122. *infr. de verb. oblig.* per tres menses, *ut in l. Seja.* 12. *Infr. de usuris.*

(9) Heredibus suis quoque solvi stipulantur plerumque creditores: ne forte videatur personalis stipulatio. In dubio tamen sibi suisque stipulari præsumuntur.

(10) Quæritur, an et a quo tempore usuræ debeantur.

(11) Ita *Flor.* al. mensium.

(12) Paulus Papiniani, Præfecti Prætorio, adsessor, prior forte interrogatus, sententiam suam ita profert, reo, eidemque debitori utilem: Pacta, inquit, incontinenti stipulationi adjecta, stipulationis antecedentis vim obtinent: adeo ut stipulatione in scripturam redacta, scriptæ cautionis partem, non diversam, aut aliam cautionem efficiant: Posteriorum stipulationum eam esse vim, atque naturam, ut prioribus detrahant, easque immutent: hinc consequi, ut hujusmodi pacto sortis solutione per vices, inque singulos menses distributa, ante primum mensem nullæ usuræ: finito vero primo mense, ejus tantum summæ debeantur, quæ ex lege cautionis creditori præstanda fuit, non sortis ipsius integræ ac universæ. Nam si integra sors priori mense, nec debita fuit, nec peti potuit, sequitur sortis integræ usuras non recte peti, cum in sorte solvenda nulla mora a debitore fuerit commissa. Nec enim mora fieri dici potest, ubi est quidem actio, sed inanis. *l.* 127. *Infr. de verb. oblig.* Præpostere igitur hic usuras peti ante sortem, cum usuras hac in lite, ex mutua partium conventione, non ex mora, venire constet, *vers. igitur. infr. eod.* Quidam autem (forte *Ulpianus*) creditoris partes, ejusdemque actoris sustinens dicebat, superioris pacti longe aliam vim esse, quam Paulus ipse dicebat: Pactum enim illud, sortis integræ solutionem in singulos menses distribuisse: usuras vero, earumque legem secunda stipulatione comprehensam minime sustulisse: ideoque tale pactum debitori ad exceptionem tantum profuturum, si creditor finito primo mense integram sortem petiisset, et statutæ pensionis illationem antevertere voluisset: Id cum non evenerit, sequi, a debitore (ex lege ac die prioris stipulationis) deberi integræ sortis usuras, non autem pro rata portionis atque pensionis ab eo inferendæ. *versic. Pactum autem.* Atqui, inquit Paulus, hoc interim semper constat, pacto hujusmo[di] sortis solutionem dilatam esse, igitur et usurarum, quæ sort[is] solutionem sequerentur. Sortem integram primo mense indebitam non recte peti potuisse, et ideo nec usuras. Quinetiam, si tale pa[c]ctum reo ad exceptionem tantum prodesset, ut ipse Ulpianus dic[e]ret, non recte tamen usuras peti ab eo, qui exceptione tutus si[t]. Porro reum creditori agenti ad integram sortem post primum me[n]sem, pacti legem objicere posse: Moram sortis solvendæ ab eo no[n] committi, a quo peti non possit. Se interea largiri, in cautione[m] hoc deduci posse, ut si conditio extiterit, usuræ et fructus cred[i]tori præstentur, non a die conditionis, sed contractæ stipulationi[s]. *l.* 64. *infr. de verbor. obligat.* Quid juris sit? Pauli sententiam ut veriorem hic referri constat. Hinc consequitur, Pactum incont[i]nenti appositum, quo differtur dies solutionis in stipulatione mu[]tui antecedente adjectus, et in sorte, et in usuris moram commit[ti] impedire, nisi natura conventionis aliud exegerit.

(13) Quo tardius, *vulgat.*

(14) Moram in solvendo non admittit is, a quo pecunia pr[o]pter exceptionem peti non potest. vide *l.* 88. *Infr. de regul[is] juris.*

(15) *Al.* quod.

(16) *Alii* quod competit.

(17) Vide *l.* 64. *Infr. de verborum oblig.*

(18) Vide doctissimam et elegantem hujus legis interpretatione[m] apud Cujacium 8. *tractatu ad Africanum, fol.* 150. *et seq.*

(19) Dispensatorem scilicet, cujus officium erat credere et exig[e]re: unde hic nascitur quæstio de creditis et exactis ab eo post mo[r]tem domini pecuniis. adde *l.* 62. *Infr. de solutionibus.*

(20) Id est, fœneratitiis cautionibus, et pecuniis destinatis fœn[o]ri: solebant enim creditores stipulari usuras *in kalendas singulas* ut hac scilicet ratione usuræ duplum excederent: nam per part[es] solutæ supra duplum deberi poterant. *l.* 10. *C. de usuris.* Quod t[a]men est sublatum a Justiniano *in Novellis*: et eam ob rem mens[es] a Basilio dicuntur τόκων πατέρες. et fœneratores, menstrui exact[o]res: et ait Lactantius, similes esse fœneratores dæmonibus, qui, r[e]currente Luna, morbo comitiali homines quosdam affligant: et i[n] Comœdiis Aristophanis, quidam debitor optat Lunæ carcerem [] vincula, quod si nunquam redierit ea in orbem, nunquam sit d[e]biturus. Solebant enim veteres differre usurarum exactionem in Idu[s] *argum. l.* 89. *in fin. infr. de solution.* Cicero *in Catil.* 4. *et* 1 *ad Attic.* 2. *in Ant.* Hinc Horat. *Epod.* 2. *Omnem relegit Id[i]bus pecuniam, quærit Calendis ponere.* inde etiam *Calendarium Iduarium* dicitur. Calendarium, ex conventione: Iduarium vero ab exactione. Cujac. *ibid.* De Idibus adde quæ scripsi *ad l.* 2. *Infr. de pecunia constituta.*

(21) Testari fœneratores et usurarios Romæ potuisse hinc coll[i]git Covarruvias 3. *Resolutionum* 3. *n.* 8. Grassus §. *Testamentum quæst.* 23.

scriptus; qui status sui ignarus (1), pecunias defuncti aut exegit, aut credidit, ut interdum stipularetur, et pignora acciperet; consulebatur, quid de his juris esset? Placebat, debitores quidem, ei qui solvissent, liberatos (2) esse: si modo ipsi quoque ignorassent (3) dominum decessisse (4); earum autem summarum nomine, quæ ad Stichum pervenissent, familiæ erciscundæ quidem actionem non (5) competere coheredibus (6), sed negotiorum gestorum dari debere (7); Quas vero pecunias ipse credidisset, eas non ex majore parte, quam ex qua ipse heres sit, alienatas esse. Nam et si tibi in hoc dederim nummos, *ut eos Sticho credas*, deinde, mortuo me, ignorans dederis, accipientis non facies (8): Neque enim sicut illud receptum est, ut debitores solventes ei liberentur, ita hoc quoque receptum, ut credendo nummos alienaret. Quare si (9) nulla stipulatio intervenisset, neque, [ut] creditam pecuniam, pro parte coheredis peti posse, neque pignora teneri. Quod si stipulatus quoque esset, referret, quemadmodum stipulatus esset; nam si nominatim, forte *Titio domino suo*, mortuo jam, *dari* stipulatus sit (10), proculdubio inutiliter esset stipulatus. Quod si *sibi* (11) *dari* stipulatus esset, dicendum hereditati eum adquisisse; Sicut enim nobismetipsis ex re nostra per eos, qui liberi, vel alieni servi bona fide serviunt, adquiratur, ita hereditati quoque ex re hereditaria adquiri; post aditam vero a coheredibus hereditatem, non æque idem dici [potest]; utique si scierint eum sibi coheredem datum; quoniam tunc (12) non possunt videri bonæ fidei possessores esse, qui nec possidendi animum haberent. Quod si proponatur, coheredes ejus id ignorasse, quod forte ipsi quoque ex necessariis fuerint; potest adhuc idem responderi; Quo quidem casu illud eventurum, ut si suæ conditionis coheredes iste servus habeat, invicem bona fide servire videantur.

De promissione quanto minus a debitore exigi poterit. 1. *De stipulatione* decem curari.

42. CELSUS lib. 6. Digestorum.

SI ego decem stipulatus a Titio (13), deinceps stipuler a Seio, *quanto minus* (14) *a Titio consequi possim*, si decem petiero a Titio (15), non liberatur Seius: alioquin nequicquam mihi cavetur: at si judicatum fecerit Titius, nihil ultra Seius tenebitur. Sed si cum Seio egero, quantumcumque est, quo minus a Titio exigere potuero eo tempore, quo judicium inter me et Seium acceptum est, tanto minus a Titio postea petere possum.

§. 1. Labeo ait, cum *decem curari* (16) stipulatus sis, ideo non posse te decem dari oportere intendere, quia etiam reum locupletiorem (17) dando promissor liberari possit: quo scilicet significet, non esse cogendum eum accipere judicium, si reum locupletem offerat.

TIT. II.

DE JUREJURANDO (18), SIVE VOLUNTARIO, SIVE NECESSARIO, SIVE JUDICIALI.

Usus et effectus jurisjurandi.

1. GAJUS lib. 5. ad Edictum provinciale.

MAximum remedium expediendarum litium (19) in usum venit jurisjurandi religio (20): qua vel ex (21) pactione ipsorum litigatorum, vel ex auctoritate (22) Judicis, deciduntur controversiæ.

2. PAULUS lib. 18. ad Edictum.

JUsjurandum (23) speciem transactionis (24) continet: majoremque (25) habet auctoritatem, quam res judicata (26).

Prima verba Edicti, de reo, qui juravit. De eo, cum quo agetur, de delatione. 1. *Quæ actiones jurejurando tolluntur.* 2. *De conditione personæ.* 3. *De ventre.* 4. *Quibus modis juratur.*

3. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

AIt Prætor, *Si is, cum quo agetur, conditione delata juraverit. Eum, cum quo agetur*, accipere debemus

(1) Et ita post manumissionem. *l.* 18. *infr. de solutionibus.*
(2) *l.* 32. *infr. de solut.*
(3) Vide *l.* 12. §. 2. *infr. de solutionib.*
(4) Ita Flor. *al.* discessisse.
(5) Imo competit, *l.* 52. §. 1. *Supr. familiæ erciscundæ.* vide *hic* Zas. *n.* 20. Cujac. 8. *ad Afr.*
(6) Quia non gesserunt. *l.* 16. §. 4. *l.* 49. *in fin. supr. famil. erc sc.*
(7) *l.* 31. *supr. de procurat.*
(8) *l.* 2. §. 6. *infr. de donat.*
(9) Qualitas et accidens sine subjecto esse non potest. vide *l.* 83. *infr. de reg. jur.*
(10) *l.* 2. *C. si certum.*
(11) Vide *l.* 16. *infr. de stipul. serv.*
(12) Argumentum a toto accidentis: non possidet, nec igitur quidem bona fide.
(13) *l.* 21. *infr. de solut.* Goth. Conciliationem hujus *l.* 42. *cum l.* 36. *infr. de acq. rer. dom.* vide apud Leonin. *Emendat. lib.* 3. *cap.* 4. S. L.
(14) *l.* 116. *infr. de verbor. oblig.*
(15) Molinæus *in labyrintho de dividuis et individ. part.* 2. *num.* 349. Guterius *part.* 1. *resolut. cap.* 23. *num.* 22. Mod.
(16) *l.* 67. §. 1. *infr. de verb. oblig.*
(17) *l.* 21. *infr. de constitut. pecunia.*
(18) *L.* 2. *Cod.* 59. *et L.* 4. *C.* 1. *Synops. Basilic.* 22. *tit.* 5. 1. *Harmen.* 7. Goth. Ad hunc tit. vid. Loriot. Purpur. Philipp. Corn. et Butrigar. *Ans.* Duaren. Constantin. Land. *prætermissorum cap.* 13. Cottam *in voce* Jusjurandum, et Emanuelem Zoarem *lib.* 1. *observ. cap.* 7. Alexand. ab Alexandro *genial. dier. lib.* 5. *cap.* 10. Mod.
(19) vide *l. rem non novam.* 14. *C. de judiciis. et tit. C. de jurejurando propter calumniam dando.* Suet. *in Julio* 85. Apud eam longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam interposito per Cæsarem jurejurando distrahere perseveraverit. Mimo sane dicitur, Jusjurandum emplastrum æris alieni, 16. *Gell.* 17. et Pacuvio, jusjurandum esse traditur nihil aliud, quam mantile, quo noxæ quotidianæ extergantur. Talis apud Aristoph. *in Nebulis* Strepsiades, et apud Plautum Ballio: Hesychius ἀρδεύητας appellat faciles ad jurandum.
(20) Religio sua jurijurando inest.
(21) Jusjurandum etiam privatus deferre potest.
(22) Compendium litium, *l.* 3. §. 8. *C. de jurejurando propter calumn.* Paulus 2. *sent.* 1. §. 1. εἰς βεβαίωσιν πάσης ἀντιλογίας πέρας ὁ ὅρκος. *Hebr.* 6. *v.* 16. τὴν μεγίστην τῶν παρ' ἀνθρώποις πίστιν vocarunt Ægyptii. *Diodor.* finis dicitur, *l.* 4. *vers. curatores. infr. tit. prox.* Definitur autem ab Aristotele μετὰ θείας παραλήψεως φάσις ἀναπόδεικτος. a Clemente Alexandrino ὁμολογία καθοριστικὴ μετὰ προσπαραλήψεως θείας. a Cicerone, adfirmatio sancta. adde. *Novell.* 73. *c.* 3. adde *l.* 3. *C. hoc tit.*
(23) Jusjurandum, vel ab adversario vel a judice delatum, controversiam decidit. Nam similitudinem transactionis habet, et majus quiddam est, quam res judicata, *Synops. Basil.* 12. *tit.* 2. *c.* 1. 1. Harmenop. 7. §. 3.
(24) Jusjurandum, transactionis species: qui jurat, transigit: ut transactione, ita jurejurando exceptionem adquirit, *hic*, qui jurat, solvisse intelligitur. *l.* 27. *infr. eod.* quasi sententiam obtinet, *ut hic.*
(25) Jusjurandum majorem vim obtinet, quam res judicata, *ut hic.* denique vim habet pacti, solutionis, judicii. *l.* 35. §. 1. *Infr. eod.* acceptilationis. *l.* 40. *Infr. eod.*
(26) *l.* 13. *in fin. infr. quib. mod. pign. solvitur. l.* 1. *Infr. quarum rerum actio.*

ipsum reum. Nec frustra adjicitur *conditione delata* (1) : nam si reus juravit, nemine (2) ei jusjurandum deferente, Prætor id jusjurandum non tuebitur : sibi enim juravit : alioquin (3) facillimus quisque ad jusjurandum decurrens, nemine sibi deferente jusjurandum oneribus actionum se liberabit.

§. 1. Quacumque (4) autem actione quis conveniatur, si juraverit, proficiet ei jusjurandum : sive (5) in personam, sive in rem, sive in factum, sive pœnali actione, vel quavis alia agatur : sive de (6) interdicto.

§. 2. Sed et si de conditione personæ fuerit juratum, Prætor jusjurandum tuebitur : utputa, detuli jusjurandum, et jurasti, *in potestate mea te non esse* : tuendum erit jusjurandum.

§. 3. Unde Marcellus scribit, etiam de eo jurari posse, *an* (7) *prægnans sit mulier*, vel *non sit* : et jurijurando standum. Denique, ait, si de possessione erat quæstio, servari oportere : si forte quasi prægnans ire in possessionem volebat, et cum ei contradiceretur, vel ipsa juravit *se prægnantem*, vel contra eam juratum est : nam si ipsa, ibit in possessionem sine metu : si contra eam, non ibit, quamvis vere prægnas fuerit ; proderitque, inquit Marcellus, mulieri juranti jusjurandum, ne conveniatur, quasi calumniæ causa ventris nomine fuerit in possessionem, neve vim patiatur in possessione : Sed an jusjurandum eo usque prosit, ut post editum partum non quæratur, ex eo editus, an non sit, cujus esse dicitur, Marcellus tractat ? Et ait, veritatem esse quærendam : quia *jusjurandum alteri* (8) *neque prodest, neque nocet ;* matris igitur jusjurandum partui (9) non proficiet : nec nocebit, si mater detulerit, et juretur ex eo prægnans non esse.

§. 4. Jurare autem oportet, ut (10) delatum est jusjurandum : cæterum, si ego detuli, ut *per* (11) *Deum* jurares, tu *per* (12) *caput tuum* jurasti,

4. Paulus lib. 18. ad Edictum.

VEl *filiorum tuorum* (13),

1. *De effectu jurisjurandi.* 3. *De jurejurando illicito.* 4. *Si neque juratum sit, neque remissum jusjurandum.*

5. Ulpianus lib. 22. ad Edictum.

NOn erit juratum (14) habendum jusjurandum : Quod si exegi, ut *per* (15) *salutem tuam* jurares, et jurasti, stabitur : omne (16) enim omnino licitum jusjurandum, per quod voluit quis sibi jurari, idoneum est : et, si ex eo fuerit juratum, Prætor id tuebitur.

§. 1. Divus Pius jurejurando, quod propria (17) superstitione (18) juratum est, standum rescripsit.

§. 2. Dato jurejurando, non aliud quæritur, quam an (19) juratum sit : remissa (20) quæstione, an debeatur : quasi satis probatum sit jurejurando.

§. 3. Sed si quis illicitum jusjurandum detulerit, scilicet improbatæ (21) publice religionis, videamus, an pro eo habeatur, atque si juratum non esset? Quod magis existimo dicendum.

§. 4. Si neque juratum est, neque remissum jusjurandum, pro eo debet haberi, atque si res in jusjurandum admissa non esset : proinde si (22) postea jurare paratus sit, nihil ei hoc jusjurandum proficiet : quia ex eo, quod delatum est, juratum non est.

Quid sit remittere jusjurandum.

6. Paulus lib. 19. ad Edictum.

REmittit (23) *jusjurandum*, qui deferente se, cum paratus esset adversarius jurare, gratiam (24) ei facit, contentus voluntate suscepti jurisjurandi. Quod si non suscepit jusjurandum, licet postea (25) parato jurare actor nolit deferre, non videbitur remissum : nam, quod (26) susceptum est, remitti debet.

(1) *l.* 25. §. 1. *Infr. de constituta pecun.*

(2) Id est, ultro, *l.* 23. *Supr. de dolo.* Jusjurandum nemine deferente præstitum, nihil proficit, *ut hic. Synops. eod.c.*1. *in fin.*

(3) Suspectus est, qui ad jurandum se offert : sic alibi, Suspectus, qui operas ingerit.

(4) *l.* 34. *in pr. Infr. eod.* Jurans, in quacunque actione juraverit, liberatur. *Synops. ibid. c.* 3.

(5) Juramentum in actione præstatur, sive in personam, sive in rem, vel in factum sit.

(6) Juratur etiam in interdictis, *ut hic.* ut et de possessione.§.3. *Infr. eod.*

(7) *l.* 10. *Infr. de Carboniano edict.*

(8) *l.* 9. *in fin.* vide *l.* 10. *l.* 11. *l.* 12. *in fin. Infr. eod. l.* 7. *C. de reb. cred. l.* 7. §.7. *supr. de Publiciana.*

(9) vide *l.*1. *Infr. si mulier ventris nomine.*

(10) Jurare ita oportet, uti jusjurandum delatum est, *ut hic. Synops. Basilic. eod. c.* 3. *l.* 33. *infr. eod.*

(11) Jurare per Deum veteres quoque soliti, licet multitudinem Deorum faterentur, ut et *l.* 33. *infr. eod.* Tertull. *de testimonio animæ*, Lactantius 2. *cap.* 1.

(12) Jurare *per caput suum*, ut et *per caput alterius*, veteres soliti. Ovid. 5. *Tristium* 8. *et in epistola Briseidis*, *et* 3. *de Ponto* 3. Martial.9. *epigr.* 49. Silius Italicus 16. Juvenalis *Satyr.* 6. Apulejus 3. *de Asino.* Goth. Jure Canonico per creaturas jurare non licet, *can.*8.9. *C.* 22. *q.* 1. Juratur nihilominus per sanctas scripturas, per altaria et reliquias sanctorum, *can.* 11. 12. *eadem.* Adde quæ scripsi in commentariis ad *Edict.* 1611. *art.* 10. §. 7. Ans.

(13) Per caput filiorum tuorum.

(14) *Al.* ratum.

(15) Jurabant interdum veteres *per salutem suam*, ut hic, *et l.* 33. *infr. eod.* ubi dixi.

(16) Jusjurandum non omne licitum, sed id demum licitum, quod delatum, ab adversario probatum est,

(17) Jurant enim aliter Judæi, aliter Ethnici. Denique cuique genti sua in jurando religio et formula est.

(18) *Superstitio* pro religione, et secta religionis cujusque hic sumitur : ut sit sensus, Juramentum cujusque sectæ et religionis sit, inter eos, qui ita juraverint, ratum haberi oportere : et breviter, Propria superstitio jurantem eo casu, vel obligat, vel excusat. Judæis in Camera Spirensi quemadmodum jusjurandum deferatur, ut jurare tacto Decalogo debeant, vide apud Minsingerum 5. *observ.* 6. *et* 6. *obs.* 20.

(19) *l.* 29. *in fin. infr. eod.* §. 11. *Inst. de act.*

(20) *l.* 9. *l.* 28. *in fin. infr. eod.*

(21) Religionis publice improbatæ jusjurandum, pro juramento non habetur : ut hinc quoque constet, Religionum quasdam publice probatas, quasdam improbatas : facit *l.*4.§.1. *supr. famil. erciscund.* Imo non alii dii admissi, quam qui a Senatu probati, Tertull. c.5. *Apologetici.* Unde novos Deos et advenas non admittit suis in legibus Cicero *lib.* 2. *de legibus.*

(22) Non admittitur juramentum, quod delatum, incontinenti non susceptum est. *Zas.* inest ergo juramento voluntario et judiciali tacite hæc conditio, si incontinenti juretur, *idem Zas.* ideoque si reus, cui jusjurandum defertur, deliberandi tempus impetraverit, actor poterit interea, si voluerit, revocare delationem juramenti. Tutius itaque erit reo, si juramentum protinus susceperit, et deliberandi spatium postulaverit, ut de modo jurandi cogitet, et negotii, quo de agitur, circumstantias spectet diligentius. *Bart. Zas.*

(23) *Remittit jusjurandum*, qui ejus a se delati jurare parato gratiam facit. *Goth.* Quid sit gratiam jurisjurandi facere, vid. Revard. *Var. lib.* 5. *c.* 2. S. L.

(24) *Gratiam jurisjurandi facere* quid. adde. *l.*32. *l.*41. *infr. eod.*

(25) *l.* 5. *in fin. Supr. eod.* Paulus 2. *sent.* 1. §. 3.

(26) Et e contrario, si non fuit susceptum, non potest dici remissum. *Zas.*

Reliqua verba Edicti de reo, qui juravit.

7. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

AIt Prætor: *Ejus rei, de qua jusjurandum delatum fuerit, neque in ipsum, neque in eum, ad quem ea res pertinet, actionem* (1) *dabo*. *Ejus rei* sic (2) erit accipiendum, sive tota de re, sive de parte sit juratum: Nam de (3) eo, quod juratum est, pollicetur se actionem non daturum: neque in eum, qui juravit, neque in eos, qui in locum ejus, cui jusjurandum delatum est, succedunt (4),

8. PAULUS lib. 18. ad Edictum.

ETiamsi in rem successerint.

De actione, vel exceptione ex jurejurando. 2. De condemnatione post jusjurandum. 3. De actione perpetuanda. 4. De jurejurando delato a minore. 5. Vel in fraudem creditorum. 6. De jurejurando defensoris, vel procuratoris. 7. De jurejurando petitoris. Quibus nocet jusjurandum.

9. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

NAm, postquam juratum est, denegatur actio: aut si controversia erit, id est, si ambigitur, an jusjurandum datum sit, exceptioni locus est.

§. 1. Jurejurando dato, vel remisso, reus quidem adquirit exceptionem (5) sibi, aliisque: actor vero actionem adquirit: in qua hoc solum quæritur, *an juraverit, dari sibi oportere*: vel, cum jurare paratus esset, jusjurandum ei remissum sit.

§. 2. Si damnetur quis post (6) jusjurandum (7) ex (8) famoso judicio, famosum esse magis est (9).

§. 3. Si is, qui temporaria (10) actione mihi obligatus erat, detulerit jusjurandum, ut jurem *eum dare oportere*, egoque juravero, tempore non liberatur: quia post (11) litem contestatam cum eo perpetuatur adversus eum obligatio.

§. 4. Si (12) minor vigintiquinque annis detulerit, et hoc ipso captum se dicat, adversus exceptionem jurisjurandi replicari debebit, ut Pomponius ait. Ego autem puto, hanc replicationem non (13) semper esse dandam; sed plerumque ipsum Prætorem debere cognoscere, an captus sit, et sic in integrum restituere: nec (14) enim utique, qui minor est, statim et circumscriptum (15) se docet. Præterea exceptio ista, sive cognitio, statutum tempus (16) post (17) annum XXV. non debet egredi.

§. 5. Sed et si quis in (18) fraudem creditorum jusjurandum detulerit debitori, adversus exceptionem jurisjurandi, replicatio fraudis creditoribus debet dari. Præterea si fraudator detulerit jusjurandum creditori (19), ut juret *sibi decem dari oportere*, mox, bonis ejus venditis, experiri volet, aut denegari debet actio, aut exceptio opponitur fraudatorum creditorum.

§. 6. Jusjurandum defensoris (20) vel procuratoris, si ab adversario delatum, prodesse, exceptionemque domino parere (21), Julianus scribit. ✝ Idem ergo dicendum erit, et si datus ad petendum procurator, reo deferente, juraverit *dari mihi oportere*: nam actionem mihi parit. Quæ sententia habet rationem.

§. 7. Si petitor (22) juravit, possessore deferente, *rem suam esse*, actori dabitur actio: Sed hoc dumtaxat adversus eum, qui jusjurandum detulit; eosque, qui in ejus locum successerunt: cæterum adversus alium, (23) si velit prærogativa jurisjurandi uti, nihil ei proderit.

10. PAULUS lib. 18. ad Edictum.

QUia (24) non deberet alii nocere, quod inter alios actum esset (25).

De jurejurando possessoris, rem petitoris non esse. 1. *Aut* suam esse. 2. *De usufructu*. 3. *De hereditate, quibus noceat jusjurandum.*

11. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

SEd si possessori (26) fuerit jusjurandum delatum, juraveritque *rem petitoris non esse*, quamdiu quidem possidet, adversus eum, qui detulit jusjurandum, si petat, exceptione jurisjurandi utetur; si vero amiserit possessionem, actionem non habebit, ne quidem si is possideat, qui jusjurandum detulit; non enim *rem suam esse* juravit, sed *ejus non esse* (27).

(1) Dat etiam exceptionem. *l.* 40. *Infr. eod.*

(2) *Rei* appellatione res tota: imo et pars intelligitur.

(3) Jurans liberat se ab actione adversarii. Postquam juratum est, denegatur in eum, qui juravit, actio. *ut hic. l.8. l.9. infr. eod.*

(4) Ex jurejurando actoris. *l.* 1. §. 2. *Infr. quarum rerum actio.*

(5) *l.* 40. *infr. eod.*

(6) Id est, si ultra id, quod juratum est adversus eum, contigerit, ut judicium, in quo juratum est, famosum sit.

(7) Reus enim potuit quodam errore emittere exceptionem jurisjurandi a se quondam præstiti.

(8) Recte: nam si damnetur actione in factum ex jurejurando, famosus non efficitur.

(9) Sententia contra juramentum lata, valet: et in causa famosa, famosum reddit. *Zas.*

(10) vide *Inst. de perpetuis et temporalibus actionibus.*

(11) vide *l.* 8. §. 1. *Infr. de fidejuss. tut. l.* 29. *Infr. de novationibus.* juramentum vim habet litis contestationis. dixi *l. sed etsi restituatur.* 28. §. *ex quibus.* 2. *Supr. de judiciis. l.* 26. *in fin. infr. eod.*

(12) Jusjurandum, quod non debebat, si minor per circumscriptionem detulerit, intra statutum tempus restituitur. *Synops. eod. c.* 7.

(13) Restitutio in integrum datur minori causa cognita; neque statim restituitur, quod minor fuerit, sed quod captus, et deceptus. vide *l.* 1. *C. si adversus venditionem. l.* 3. *circa fin. C. si minor se majorem.*

(14) Minor non ideo restituitur, quod minor, sed quod captus et deceptus.

(15) Probare circumscriptionem debet, qui se deceptum conqueritur.

(16) Quadriennii. *l.* 7. *C. de temporibus in integr. l.* 4. *C. de in integr. restit. minor. Nov.* 155. *c.* 1.

(17) Adversus jusjurandum minor potest restitui.

(18) Jusjurandum in fraudem creditorum deferre debitori suo non licet: quod si juratum sit; habent creditores replicationem fraudis adversus eum, qui juravit. *Synops. eod. c.* 8.

(19) Jusjurandum ei, qui non est creditor, debitor deferre non potest in fraudem veri creditoris, *ut hic. et Synops. ibid. c.* 8.

(20) vide *l. ult.* §. *pen. infr. eod.*

(21) Imo exceptionem domino non parit. *l.* 39. §. 1. *Supr. de procuratoribus.*

(22) Jurans *rem suam esse* petitor, actionem tantum habet adversus possessorem, qui detulit juramentum, ejusque successores, at non adversus alium. Nam quæ inter aliquos acta sunt, aliis non nocent, *ut hic. l.* 10. *infr. eod. Synopsis eod. c.* 8.

(23) *l.3.* §. *pen. supr. eod.*

(24) Juramentum uno deferente præstitum, aliis, qui non id detulere, non nocet.

(25) Id est, juratum. vide *d. l.3.* pactum, *l.* 27. §. 4. *in fin. Supr. de pactis. l.7. C. de reb. cred. l.* 19. *C. de jure dotium* stipulatum, *l.38.* §.17. *infr. de verb. oblig.* actam, *l.1. C. res inter alios gestas.*

(26) *l.7.* §. 7. *vers. sed si possessori. supr. de Publiciana.*

(27) Cum possessor jurat *rem non esse petitoris*, eo non infert rem ad eum pertinere. Hinc colligit Zasius, ab oratione negativa argumentum a contrario sensu non sumi.

§. 1. Proinde si, cum possideret, [et] deferente petitore *rem suam* juravit, consequenter dicemus, amissa quoque possessione, si is, qui detulit jusjurandum, nactus sit possessionem, actionem in factum ei dandam: et fructus perceptos ex re, quam *meam esse* juravi, restitui mihi placuit: sed et partum editum, fœtusque pecorum restituendos constat post jusjurandum delatum.

§. 2. Item si juravero, *usumfructum alicujus rei* vel *meum esse*, vel *dari mihi oportere*, eatenus mihi competit actio, quatenus (1), si vere (2) usumfructum haberem, duraret (3): quibus vero casibus amitteretur, non competit mihi actio. Sed si (4) rerum, in (5) quibus ususfructus propter abusum constitui non potest, juraverit *usumfructum se habere*, vel *sibi deberi*, effectum (6) jurisjurandi sequendum arbitror (7): ideoque tunc quoque videri eum recte jurasse: puto et ex eo jurejurando posse petere usumfructum, cautione oblata (8).

§. 3. Si, cum de hereditate inter me et te controversia esset, juravero *hereditatem meam esse*, id consequi debeo, quod haberem, si secundum me de hereditate pronunciatum esset (9): et non solum eas res restituere debes, quas tunc possidebas, sed et si quas postea cœpisses possidere: perindeque haberi, quod juratum est, atque si probatum esset: idcirco utilis (10) actio mihi competit. Quod si ego ex eadem hereditate possiderem, tuque cœpisses petere eam a me, cum adversus te jurassem, exceptione me uti debere jurisjurandi.

† Plane si alius a me hereditatem petere cœperit, dubium non erit (ut et Julianus scribit) nihil mihi jusjurandum prodesse (11).

12. JULIANUS lib. 9. Digestorum.

IDem est et si ego [a] quolibet alio possidente res hereditarias petere velim: quia et si petissem a te hereditatem, et probassem meam, nihilominus ab altero petendo, idipsum probare necesse haberem.

De duobus patronis. 1. *De longi temporis præscriptione.* 2. *De furto.* 3. *De venditione.* 4. *De societate.* 5. *De pignore, de dote.* 6. *De perjurii pœna.*

13. ULPIANUS lib. 22. ad Edictum.

SI duo patroni essent, et libertus altero deferente (12) jurasset, *se* (13) *libertum ejus non esse*, utrum alteri [totius] debitæ patronis portionis, an vero dimidiæ debitæ eis partis bonorum possessio competeret? Et ait, si is, cui juratum est, patronus fuisset, alteri suæ partis bonorum possessionem competere: nec ei prodesse, quod adversus alterum libertus jurasset (14): multum tamen fidei et auctoritatis apud judicem patronum habiturum, quo magis solum se patronum probaret, quod libertus jurasset, alterum patronum non esse.

§. 1. Julianus ait, eum, qui juravit *fundum suum esse* (15), post longi temporis præscriptionem (16) etiam utilem actionem habere debere.

§. 2. Idem Julianus scribit, eum, qui juravit *furtum se non fecisse*, videri de toto jurasse (17): atque ideo neque furti (18), neque (19) condictitia tenetur: quia condictitia (inquit) solus fur tenetur. † Numquid ergo, qui juravit *se furtum* (20) *non fecisse*, hoc solo nomine, condictione si conveniatur, exceptione utatur? cæterum si contendat, qui condicit, quasi cum herede se furis agere, non debet repelli, et quasi (21) μονομερὴς, id est, *unimembris* (22) condictio dari debet adversus furis heredem (23): nec pati eum judex debet, si cœperit (24) tentare (25), probare furem.

§. 3. Si quis juraverit, *vendidisse me ei rem centum*, ex (26) empto agere poterit, ut ei cætera (27) præstentur: id est (28), res tradatur, et de evictione caveatur. An (29) tamen ad pretium consequendum, ex vendito conveniri possit, videndum? Et si quidem [et] de hoc ipso juratum est, quod pretium solutum est, nulla pro

(1) Juramentum occasione ususfructus, vel quasi, delatum, vivit, et moritur ad veri ususfructus similitudinem. *Zas.*

(2) Juramentum habetur pro veritate ficta, vel præsumpta.

(3) Sicut ususfructus verus finitur morte et capitis diminutione, et aliis modis; ita etiam juratus tanquam fictus et præsumptus non latius durat, quam si esset verus. *Zas.*

(4) Juramentum intelligitur secundum actus, cui interponitur, naturam. *Zas.*

(5) Ususfructus verus non constituitur in rebus, quæ abusu consumuntur.

(6) Sententia super inepto libello lata, ipso quidem jure nulla est. *Gloss. Inst. de act. in pr.* verum hoc fallit, nisi libellus servata improprietate verborum defendi possit. *ut hic.* Tres alias exceptiones vide apud Socinum, *reg.* 368.

(7) Atque ita appellatione ususfructus venit quasi ususfructus commentitius et improprius: hinc etiam concludit Zasius, libelli, id est, actionis verbis propriam interpretationem non admittentibus, ad impropriam decurrendum, et improprie saltem verba interpretanda esse. Præterea, non solum verba improprie sumi, ut juramentum sustineant, sed etiam, ut probent: duo enim operatur juramentum: accipitur improprie, et vim probationis nihilominus habet.

(8) vide *l.* 2. *supr. de usufr. earum rer.*

(9) Juramentum vim sententiæ obtinet. *l.* 2. *Supr. eod.* tantum igitur eo, quantum sententia definitiva consequemur: proinde et fructus hic venient. §. 1. *supr. eod.*

(10) Ex juramento oritur utilis vindicatio, vel petitio hereditatis: sum enim dominus præsumptus, postquam juravi.

(11) An probationes unius causæ in altera valeant, alibi dicam.

(12) Adde *l.* 30. §. *pen. infr. eod.*

(13) Jurabat libertus deferente patrono, se libertum ejus non esse, *ut hic. et l.* 30. §. 4. *Infr. eod.*

(14) Si plures ejusdem liberti se patronos in solidum adserunt, unius ex iis per juramentum facta exclusio, alteri, quod ad jus adcrescendi, non prodest, nisi quod ad præsumptionem. *Zas.*

(15) vide Rævard. *Triboniano pag.* 22. Coras. *ad l. servitutes.* 4. *num.* 14. *de servitut.* Grammatic. *decis.* 45. *num.* 4. Mod.

(16) Præscriptionis effectus concurrere cum effectu juramenti potest. Alterum igitur ab altero non tollitur: et sic poterit post juramentum præscriptio, et e contra, currere.

(17) Jurans negative super facto, conveniri non potest aliqua actione, quæ ex illo facto fluat. Nam cum factum removetur, intelligitur remota omnis actio inde descendens. *Zas.*

(18) Bifariam enim pro furto agitur.

(19) Imo condictitia tenetur. *l.* 52. §. 27. *Infr. de furtis.*

(20) *Al.* Non fuisse.

(21) Μονομερὴς causa dicitur, quod ex hac tantum parte condicitur, qua furis est heres: non ex illa, qua et fur est ipse, remque dolo malo contrectavit. v. Cujac. 4. *obs.*32. *l.ult.infr.ad SC.Treb.*

(22) Id est, qui absolutus est, ut principalis, adhuc teneri potest, ut heres defuncti.

(23) Apud quem res furtiva resedit: alias ex delictis in heredes non agitur. *l. unic. C. ex delict. defunctorum.*

(24) Judex controversiam, de re juramento decisa, admittere non debet. *Zas.*

(25) Judex positiones impertinentes admittere non debet: nec testes ultra productos articulos examinare. *Zas.*

(26) Cur non actionem in factum de jurejurando. *ut l.* 8. *C. de jurejur.* §. *item si quis postulante.* 11. *Inst. de actionibus?* Hic causa adjecta juratum est. vide quæ scripsi *ad d. l.* 8. *ubi* Cujacius. *et l.* 25. §. 1. *infr. de pecunia constituta. l.* 7. §. 7. *Supr. de Publiciana.*

(27) Verbum, *Et cetera*, in jure et apud Notarios, includit ea, quæ naturalia sunt contractus et dispositionis. adde *l.* 5. §. 7. *infr. de rebus eorum.*

(28) Ex juramento secundum formam contractus venditionis præstito, venit in consequentiam rei traditio, et evictio.

(29) Ex juramento præstito secundum formam contractus (nam informiter præstatur, cum nulla causa contractus exprimitur,) datur actio utilis ex eo contractu, ex quo, si esset vere probatus contractus, daretur actio directa. *Alexand.*

pretio actio superest: si vero hoc non fuerit juratum, tunc consequens est, de pretio eum teneri.

§. 4. Idem dicemus, et si quis *societatem fecisse* juraverit: nam et is pro socio poterit conveniri.

§. 5. Marcellus etiam scribit, si quis juraverit *ob decem pignori dedisse fundum*, non alias eum pignoratitia agere posse, quam si decem solverit (1): sed et illud adjicit, fortassis eum etiam in decem ex jurejurando suo posse conveniri. Quod magis probat: cui Quintus Saturninus consentit: argumentoque utitur ejus, qui juravit, eam, *quæ uxor sua fuerit*, *rem sibi in dotem dedisse*: nam et hic uxori ait utilem de dote actionem dandam: quæ non esse extra æquitatem posita, non negaverim.

§. 6. Si quis juraverit in re pecuniaria *per* (2) *genium Principis* (3), *dare se non oportere*, et pejeraverit: vel, *dari sibi oportere*: vel *intra certum tempus* juraverit *se soluturum*, nec solvit: Imperator noster cum Patre rescripsit (4), fustibus (5) eum castigandum (6) dimittere; et ita ei superdici (7) προπετῶς μὴ ὄμνυε, id est, *temere ne jurato*.

De jurejurando propter rem non remittendo.

14. PAULUS lib. 3. ad Edictum.

QUoties (8) propter rem juratur, nec parenti, nec patrono remittitur jusjurandum: *propter* (9) *rem* autem jusjurandum exigitur, veluti de pecunia credita, cum jurat actor, *sibi dari oportere*; vel reus, *se dare non oportere*. Idem est, cum de pecunia constituta jusjurandum exigitur.

Ad quos domum mittitur jurandi causa.

15. IDEM lib. 6. ad Edictum.

AD personas (10) egregias (11), eosque, qui valetudine (12) impediuntur, domum mitti oportet (13) ad jurandum.

An patronus jurare cogatur.

16. ULPIANUS lib. 10. ad Edictum.

SI *Patronus* libertam suam uxorem duxerit, non compelletur (14) jurare de rerum amotarum judicio: sed et si ipse deferat jusjurandum libertæ suæ, de calumnia non debet jurare.

De jurejurando extra judicium delato. 1. Si jusjurandum detulerit pupillus, 2. Vel tutor, vel curator, 3. Vel procurator.

17. PAULUS lib. 18. ad Edictum.

JUsjurandum (15), quod ex conventione extra judicium defertur, referri non potest (16).

§. 1. *Pupillus* tutore autore jusjurandum deferre debet: quod si sine (17) tutore autore detulerit, exceptio quidem obstabit, sed replicabitur (18): quia rerum administrandarum jus ei non competit.

§. 2. Si tutor (19), qui tutelam gerit, aut curator furiosi prodigive, jusjurandum detulerit, ratum id haberi debet: nam et alienare res, et solvi eis potest: et agendo, rem in judicium deducunt.

§. 3. *Procurator* quoque quod detulit, ratum habendum est: scilicet (20), si aut (21) universorum bonorum administrationem sustinet, aut si illipsum nominatim mandatum sit, aut si in (22) rem suam procurator sit.

18. ULPIANUS lib. 26. ad Edictum.

ALias autem procuratorem deferentem jusjurandum non esse audiendum, Julianus lib. x. Digestorum scribit: nec (23) postea reus, qui semel juravit, a domino conveniatur: nec multum ei proficere, si fuerit ei de rato cautum: sive enim dominus petat, cogetur docere reus *liquido* (24) *se jurasse*, posita scilicet exceptione: sive ex stipulatione de rato agat, necesse habebit ipse de perjurio suo docere.

(1) Qui jurat se rem pignori ob certam summam dedisse, vel dotem accepisse, pignus fatetur: nec solutionem factam esse jurat: et de dote restituenda ex eo juramento tenetur.

(2) Jurabant nonnunquam veteres *per Genium principis*. de quo dixi *ad l. 2. C. de reb. creditis*. adde Senecam 1. *Epistol.* 11. Tertull. 28. *apologetici in fin.* Minutium Felicem *in Octavio*: Suetonium *in Julio c.* 85.

(3) Forcatulus *in Cupidine jurisper. cap.* 18. Joan. Robertus *lib. 2. sentent. jur. c.* 20. Rævardus *lib. 1. varior. cap.* 3. Cujacius *lib.* 8. *observ. c.* 7. Daurenus *de in litem jurando. num.* 54. Mod.

(4) *l. 16. C. ex quibus causis infamia.*

(5) Ex quadam novella Leonis et Constantini, perjuro lingua abscinditur. vide Cujac. 7. *observ.* 13. vide Harmenopul. 1. *tit.* 7. §. 21.

(6) Imo perjurii nulla pœna est. *l. 2. C. de reb. cred.* Goth. Si sc. quodam calore pejeratum sit; alias si præmeditate, secus, ut hic. *S. L.*

(7) *Superindici*, est ne scripto, ut putat Daurenus, utque crucis Christi inscriptio innuit? an vero per præconem, ut Contius existimat? *arg. d. l.* 16. utrumque factum videtur. vide quæ notavi *ad d. l.* 16. Posterius tamen verius est, et huic loco aptius. Similis vox est Præconis, ἐσυκοφάντησας. *in l. Fustibus. C. ex quibus causis infamia*. Legatum P. Romani homo plebius temere amplecti noli, *apud Spartianum*. Quod tibi non vis fieri, alteri non feceris. Lamprid. *in Alexandro*. Fumo punitur, qui fumum (aulicum scil.) vendidit. *ibid.* Imposturam fecit et passus est, Trebell. Pollio *in Gallieno*. Polycarpus tertio confessus est se Christianum esse. Euseb. 4. c. 5. Agnes sacrilega virgo, Diis blasphemiam inferens, scortum lupanaribus data. Ambros. *sermon.* 90. adde Zonaram 3. *Annalium in Valentiniano*, ubi de Rhodano præposito, mosque ille superdicendi præconianus adumbratur. Præter id genus superindictionis, *Titulus* nonnunquam appensus vel affixus erat, qui causam pœnæ indicaret: qui inde αἰτία *Matthæo*, 27. ἐπιγραφὴ *Marco*, 15. *et Luc.* 23. τίτλος *Joanni*, *cap.* 19. Titulus, Suetonio *in Caligula* 33. πίναξ Eusebio, 5. *histor.* 1. Formula vero hujusmodi fuit: Hic est rex Judæorum: Rex Judæorum: Jesus Nazarenus Rex Judæorum. *Matth. Marc. Luc. Joan. ibid.* Impie locutus parmularius. Suet. *ibid.* Hic est Attalus Christianus. Euseb. *d. loco.*

(8) Jusjurandum de re, non remittitur.

(9) Jusjurandum de re, est de mutuo, seu pecunia credita.

(10) *Egregias personas* Græci appellant ἐνδόξους, hoc sensu, Jurare domi illustres, et valetudinarios. *Synopsis Basilic.* 22. *tit.* 5. *cap.* 11. *in princ.*

(11) Puta Episcopos. *Novell.* 123. *cap.* 7. adde et mulieres honestas, *Novell.* 124. *c.* 1. *vers. si vero mulier.* Publicanos. *l.* 19. *Infr. de testibus.* adde *l.* 2. §. 1. *C. de jurejur. propter calumniam.* vide plura apud Menochium. 2. *de arbitrar. judic.* 1. *casu* 70.

(12) Adde et senes. *arg. Novell.* 1. *c.* 2. §. 1.

(13) Imo non oportet. *l.* 37. *in fin. C. de episcopis.*

(14) *l.* 34. §. 4. *Infr. eod.*

(15) Jusjurandum, quod extra judicium defertur, non refertur. *Synops. eod. c.* 11. *in fin.*

(16) Quidni? *arg. l.* 38. *Infr. eod.*

(17) *l.* 1. §. 1. *Infr. quarum rerum actio.*

(18) Idem dicendum est, si tutori detulerit. *l.* 4. *C. h. t.*

(19) *l.* 35. *Infr. eod.*

(20) Procuratoris universorum bonorum speciale mandatum habentis, et in rem suam dati.

(21) *l.* 58. *l.* 63. *Supr. de procurat.*

(22) Adde *l.* 33. *in fin. Supr. de procurat.*

(23) *Al.* ne postea.

(24) Aperte. *Accurs.* quod non debeat: σαφῶς, Cujac. 5. *observ.* 33. ex Demosthen. 2. *in Aphobum.* et notis Petr. Diac. Q. D. R. P. L. JU. id est, qua de re peto, liquido jures: *et libro Magnonis ad Carolum.* Duarenus vero, *liquido jurare* idem esse ait, quod vere. 1. *disp.* 2. *ex* 4. *in Verrem.* 37. Plin. 2. Ovidio. 3. *de Ponto* 3. 4. *Eleg.* 6. Senec. 7. *de benef.* 9. hinc liquida fides apud Valer. 6. c. 5. liquido dicere, Cicero 3. *Verr.* Sed Robertus Accursium defendit, quem v. 3. *sent.* 2. Glossis εὐορκῶ, liquido juro.

74

19. Idem lib. 26. ad Edictum.

Si itaque mandatum fuit procuratori, ut petat, ille jusjurandum detulit, aliud (1) fecit, quam quod mandatum est.

De servo, et filiofam.

20. Paulus lib. 18. ad Edictum.

Servus quod detulit vel juravit, servetur (2), si peculii administrationem habuit.

21. Gajus lib. 5. ad Edictum provinciale.

Huic (3) enim solvi (4) quoque recte potest: et (5) novandæ (6) obligationis jus habuit.

22. Paulus lib. 18. ad Edictum.

Quidam (7) et de peculio actionem dandam in dominum, si actori detulerit servus jusjurandum. ✝ Eadem de *filiof. milias* dicenda sunt.

23. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

Si servus juraverit, *dominum dare non oportere*, exceptio domino (8) indulgenda est, sibique adversarius imputabit, qui servo detulit jusjurandum.

24. Paulus lib. 28. ad Edictum.

Multo magis proderit patri (9) religio (10) filii, cum quo etiam judicium consistere potest. ✝ Ipsi autem referentes, conditionem eorum, quibus subjecti sunt, non faciunt deteriorem.

25. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

Sed et si servus (11) meus, delato vel relato [ei] jurejurando, juravit *rem domini esse*, vel *ei dari oportere*, puto dandam mihi actionem vel pacti exceptionem propter religionem et conventionem.

De sexu, et ætate jurantis. 1. *De effectu jurisjurandi.*

26. Paulus lib. 18. ad Edictum.

Qui (12) jurasse dicitur, nihil refert, cujus sexus (13) ætatisve (14) sit: omni enim modo custodiri debet jusjurandum adversus eum, qui contentus (15) eo, cum deferret, fuit: quamvis pupillus non videatur pejerare: quia (16) sciens (17) fallere non videatur (18).

§. 1. Si pater, *filium dare non oportere* juraverit, Cassius respondit, et patri et filio dandam exceptionem jurisjurandi. Si pater juraverit, in peculio nihil esse, filius conveniri poterit: sed et pater ita convenietur, ut post adquisiti peculii ratio habeatur.

§. 2. Jurisjurandi conditio ex numero esse potest videri novandi (19), delegandive: quia proficiscitur ex conventione: quamvis habeat et instar judicii (20).

27. Gajus lib. 5. ad Edictum provinciale.

Jusjurandum etiam loco (21) solutionis cedit (22).

De duobus reis stipulandi. 1. *De reo et fidejussore.* 2. *De eo, qui debitorem exhibere promisit.* 3. *De duobus reis promittendi.* 4. *Quæ actiones jurejurando tollantur.* 9. *De furto et condictione furtiva.* 10. *De actione et exceptione jurisjurandi, si et actor, et reus juraverit.*

28. Paulus lib. 18. ad Edictum.

In (23) duobus reis stipulandi, ab altero delatum jusjurandum etiam alteri nocebit.

§. 1. Quod reus juravit (24), etiam fidejussori proficit. a fidejussore exactum jusjurandum, prodesse etiam (25) reo, Cassius et Julianus ajunt: nam quia in locum (26) solutionis succedit, hic quoque eodem loco habendum est: si modo ideo interpositum est jusjurandum, ut de ipso contractu, et de re, non de persona jurantis ageretur.

§. 2. Si ei (27), qui debitorem meum in judicium exhibere promisit, jusjurandum detulerim, isque juraverit, *se omnino exhibitionem ejus non promisisse*, prodesse debitori (28) meo id non debet: si vero juraverit, *se nihil mihi præstare oportere*, distinguendum sit, et replicatione emendandum, utrum ideo juraverit, [an] quia post promissionem exhibuerit, an vero quia solverit. Quod et in fidejussore debiti distinguendum est.

§. 3. Ex duobus reis (29) promittendi ejusdem pecuniæ alter juravit? alteri quoque prodesse (30) debebit.

§. 4. Exceptio jurisjurandi, non tantum si ea actione quis utatur, cujus nomine exegit jusjurandum, opponi debet: sed (31) etiam si alia, si modo (32) eadem quæstio in [hoc] judicium deducatur, forte si ob actionem man-

(1) Vide *l.* 13. *supr. de pactis.*
(2) v. *l.* 23. *l.* 24. *Infr. eod.*
(3) Peculii administrationem habens solutum accipere potest, et ideo novare, de quo dixi plenius *l.* 25. *infr. de novationib.*
(4) *l.* 35. *infr. de solut.*
(5) *l. ult. Infr. de novationib.*
(6) Imo novandæ obligationis jus non habet. *l.* 27. *Supr. de pactis. l.* 10. *Infr. de novat.*
(7) Ex Proculianis scilicet. vide Cujac. 8. *obs.* 11.
(8) v. *l.* 20. *supr. eod.*
(9) *l. ult. infr. de exceptionibus.*
(10) *Religio* pro jurejurando hic sumitur.
(11) vide *l.* 20. *supr. eod.*
(12) Idem autor Synopseos, *Basil. eod. c.* 20. Harmenop. 1. *tit.* 7. *c.* 1.
(13) Jurare mulier potest.
(14) Jurare pupillus potest.
(15) Volenti non fit injuria, *l.* 9. *infr. de aqu. et aquæ pluv.* et quod semel placuit, amplius displicere non potest. *l.* 9. *Supr. de negot.*
(16) Pejerare non videtur, qui sciens non fallit. Pejerare igitur is videtur, qui sciens decipit.
(17) Jurisjurandi hæc interdum solennis formula, Si sciens fallo, ita me diespiter salva urbeque arceque, bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem. Cic. 7. *famil. et* 1. *Acad.* Livius 2. *et* 21. Plaut. 3. *Amphit.* 2. Seneca *de consolatione ad Albinam.* Ovid. 5. *Fast.* Tacit. 1. *Annal.* Propert. 2. *Eleg.* 15. *et* 4. *eleg.* 7. *et ult.* Apul. 10. *de asino.* Plinius *in Panegyrico.* Eumenius Rhetor *in oratione pro scholis instaurandis.* Festus *in Feretrius.* Polyb. 3. *hist.* et in execrationibus addebatur, ut dii irati essent fallentibus. Halicarnass. 6. Plutarch. ἐν αἰτίοις. adde Cujac. 1. *observ.* 21. adde *l.* 2. §. 2. *C. de jurejur. propter calumniam. l. ult. infr. de. jur. et fact. ignor.*
(18) Nam is demum perjurii reus est, qui sciens fefellit.
(19) Juramentum vim habet novationis, *ut hic.* facit *l.* 21. *Supr. eod.* et delegationis, *ut hic.* transactionis, *l.* 2. *Supr. eod.* judicii, *ut hic.* solutionis, acceptilationis. *l.* 40. *infr. eod. l.* 27. *l.* 28. §. 1. *infr. eod.* actionem et exceptionem inducit. *l.* 28. §. 10. *infr. eod.*
(20) An quod deferatur invito, ut in invitum judicium redditur? *l.* 83. §. 1. *Infr. de verb. obl.*
(21) *l.* 28. §. 1. *infr. eod.*
(22) Substitutum vel subrogatum ejus naturæ est, cujus est id, cui substituitur. vid. Socin. *reg.* 23. Goth. Adde quod negotium jurejurando voluntario decisum detecto etiam perjurio, et repertis novis instrumentis, non retractetur. *l.* 1. *C. de reb. cred. l.* 31. *Infr. h. t. l.* 21. *et* 22. *supr. de dolo malo.* Ans.
(23) *Al.* Duobis reis.
(24) *l.* 42. *in fin. infr. eod.*
(25) vid. *l.* 23. *in pr. supr. de pactis.*
(26) *l.* 27. *supr. eod.*
(27) Id est, fidejussori, ut in *l.* 1. §. 3. *Infr. quarum rerum actio.*
(28) Juramentum ab uno reorum stipulandi delatum, alteri correo nocet, *ut hic.* quemadmodum per contrarium, juramentum præstitum ab uno reorum promittendi, alteri prodest. §. 3. *infr. eod.*
(29) *l. ult.* §. *antepen. infr. eod. l.* 1. §. 3. *infr. quarum rerum actio.*
(30) Et non reo: adde quæ scripsi *initio hujus legis.*
(31) §. 7. *infr. eod.*
(32) Adde *l.* 22. *Infr. de except. rei judicatæ.*

dati, negotiorum gestorum, societatis, cæterasque similes (1) jusjurandum exactum sit: deinde ex iisdem causis certum condicatur: quia per alteram actionem altera quoque consumitur.

§. 5. Si quis juraverit, *se non rapuisse*, non (2) debet adjuvari hoc jurejurando in actione furti, aut condictione: quia aliud est furtum fecisse, quod vel clam fieri potest.

§. 6. Colonus, cum quo propter succisas (3) forte arbores agebatur ex locato, si juraverit *se non succidisse*, sive (4) e lege duodecim tabularum de arboribus succisis, sive e lege Aquilia damni injuria, sive interdicto *quod vi aut clam* postea convenietur, per exceptionem jurisjurandi defendi poterit.

§. 7. Quæ juravit, *divortii causa rem se non amovisse*, non debet defendi per exceptionem, si cum ea in rem agatur: et, si contendat *suam esse*, alio jurejurando opus est: contra, si juraverit *suam esse*, debet in actione rerum amotarum defendi. Et omnino hoc observandum est, licet (5) per aliam actionem eadem quæstio moveatur, ut exceptio jurisjurandi locum habeat.

§. 8. Igitur si quis juravit, *se non esse condemnatum*, etiamsi ex stipulatu judicatum solvi ob rem judicatam conveniatur, defendetur per exceptionem. Contra, si cum ex stipulatu judicatum solvi conveniretur, juravit, *se dare non oportere*, agenti judicati non utique obstabit exceptio: potest enim fieri, ut non sit commissa stipulatio, licet res judicata sit: nisi ideo jurasset, quod nec damnatum se esse diceret.

§. 9. Item Pomponius ait, eum qui *furtum sibi factum alicujus rei* juravit, non statim (6) etiam condictionis causam nancisci.

§. 10. Item cum ex hac parte jusjurandum et (7) actionem et exceptionem inducat: si forte reus extra judicium, actore inferente, juraverit, *se dare non oportere*, et actor, reo deferente, *dare sibi oportere*, vel contra: posterior (8) causa jurisjurandi potior habebitur: nec tamen præjudicium perjurio alterius fiet: quia non quæretur, *an dare eum oportet* (9), sed *an actor juraverit*.

29. Tryphoninus lib. 6. Disputationum.

Quod si juravi te deferente, *non jurasse te*, *dare tibi oportere*, [et] adversus utilem actionem qua hoc quæritur, an juraveris, *tibi dari oportere*, opponenda est exceptio jurisjurandi perimentis quæstionem actione comprehensam.

De actione, quæ inficiando crescit. 1. *De servo mortuo.* 2. *De dote.* 3. *De popularibus actionibus.* 4. *De liberto.* 5. *De usufructu.*

30. Paulus lib. 18. ad Edictum.

Eum, qui juravit, ex ea actione, quæ inficiando crescit (10), aliquid sibi deberi, simpli, non dupli persecutionem sibi adquirere (11) Pedius ait: abunde enim sufficere, exonerare petitionem probandi necessitate: cum, omissa hac parte Edicti, dupli actio integra maneat: et potest dici, hoc judicio non principalem causam exerceri, sed jusjurandum actoris conservari.

§. 1. Si juravero, *te Stichum mihi dare oportere*, qui non sit in rerum natura, nec æstimationem mihi præstare reus debet, nisi ex causa furtiva vel propter moras: tunc enim etiam post mortem servi æstimatio præstatur.

§. 2. Si mulier juraverit, *decem dotis sibi deberi*, tota ea summa præstanda est: sed si juravit, *decem se dedisse in dotem*, hoc solum non erit quærendum, an data sint, sed, quasi data sint, quod ex eo reddi oportet, præstandum erit.

§. 3. In popularibus (12) actionibus jusjurandum exactum ita (13) demum adversus alios proderit, si bona fide exactum fuerit: nam et si quis egerit, ita demum consumit publicam (14) actionem, si non per collusionem actum sit.

§. 4. Si libertus (15), deferente patrono, juravit *se* (16) *libertum non esse*, ratum habendum est jusjurandum: ut nec operarum petitio, nec bonorum possessio contra tabulas dari debeat.

§. 5. Si juravero *usumfructum mihi dari oportere*, non aliter dari debet, quam si caveam *boni viri arbitratu me usurum*, *et finito usufructu restituturum*.

An causa post jusjurandum retractetur.

31. Gajus lib. 30. ad Edictum provinciale.

Admonendi (17) sumus, interdum (18) etiam post jusjurandum exactum permitti Constitutionibus Principum, ex integro (19) causam agere, si (20) quis nova instrumenta (21) se invenisse dicat, quibus nunc solis usurus sit: sed hæ constitutiones tunc videntur locum habere, cum a judice aliquis absolutus fuerit: solent (22) enim sæ-

(1) Pro *similes.*

(2) Quia a remotione speciei, non sequitur remotio generis. *Bart.*

(3) vide Cujac. 9. *obs.* 12. *in fin.*

(4) vide *l.* 1. *infr. arbor. furtim cæsar.*

(5) §. 4. *supr. eod.*

(6) Qui juravit furtum factum sibi fuisse, non semper habet condictionem furtivam. *Jason.*

(7) Jusjurandum actionem et exceptionem inducit.

(8) Ultimo juramento stari oportet: ultimum enim primo derogat. *Jas.*

(9) *l.* 5. §. 2. *supr. eod. l.* 29. *Infr. eod. l.* 1. *C. eod. l.* 21. *Supr. de dolo.*

(10) Id est, quæ inficiando duplatur, hac sententia, Si juravero mihi deberi ex actione, quæ inficiando duplatur, simplum duntaxat ex jurejurando petam. Possum autem et post jusjurandum præstitum causam principalem exercere, probatoque aliunde debito, duplum persequor. *Synops. Basil. eod. cap.* 26. *et* 1. Harmen. 7. §. 16

(11) In actionibus, quæ in duplum inficiando crescunt, licet reus primo negaverit, si tamen postea detulit actori juramentum, non fit condemnatio ad duplum: vel ideo, quod actor non est gravatus onere probandi, sed relevatur potius per juramentum. *Jas.*

(12) Velut de albo corrupto, *l.* 7. *supr. de jurisd.* vel sepulchri violati. *l.* 3. *in fin. infr. de sepulch. viol.*

(13) v. Socinum *regula* 566.

(14) Adde *l.* 27. §. 4. *supr. de pact.*

(15) v. *l.* 13. *in pr. supr. eod.*

(16) Idem in *l.* 13. *supr. eod.*

(17) Hanc legem diffuse tractat Jason, Ripensis, et alii. vide Cujac. 18. *obs.* 35. et Accurs. *in l.* 3. *C. de rebus creditis.* Lanfranc. *in repet. hujus legis.* Goth. Adde Coras. *tom.* 1. Duaren. *lib.* 1. *disput. annivers. cap.* 33. Gutierr. *part.* 3. *resol. c.* 6. *num.* 10. Menoch. *de arbitr. jud. l.* 2. *cas.* 193. S. L.

(18) Non regulariter; ut sciamus hanc litis decisionem esse contra juris regulas. *l. interdum.* 29. *Infr. de condict. indebit. l, sub specie. C. de re judicata.*

(19) Imo, ex integro agi non debet. *l.* 1. *C. de rebus creditis.*

(20) 1. Harmen. 7. §. 2. *Synops. Basil. eod. c.* 28.

(21) Imo, eo prætextu non debet. *l.* 29. *C. de transact.*

(22) Jusjurandum inopia probationum a judicibus defertur, idque in actionibus iis, quæ aliunde veritatem certam non habent. 1. Harmenopul. 7. §. 1.

*

pe (1) judices in dubiis (2) causis, exacto (3) jurejurando, secundum eum judicare, qui juraverit. Quod si alias (4) inter ipsos jurejurando transactum sit negotium, non conceditur eandem causam retractare.

De remissione jurisjurandi.

32. Modestinus lib. 3. Differentiarum.

JUrisjurandi gratiam (5) facere pupillus non potest.

33. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

QUi *per salutem* (6) *suam* jurat, *licet per* (7) *Deum* jurare videtur (respectu enim divini numinis ita jurat); attamen, si non ita specialiter jusjurandum ei delatum est, jurasse non videtur (8): et ideo ex integro solemniter jurandum est (9).

Quibus de rebus juratur, si promissor Stichi putet eum decessisse. 1. *De defensore universitatis.* 2. *De pupillo.* 3. *De procuratore et defensore.* 4. *De jurejurando calumniæ.* 5. *De forma juramenti.* 6. *Edictum, ut reus solvat, aut juret.* 7. *De relatione jurisjurandi.* 8. *Et ejus forma.* 9. *De absolutione vel condemnatione.*

34. Idem lib. 26. ad Edictum.

JUsjurandum (10) et *ad pecunias* et *ad omnes res* (11) locum habet. † Etiam *de operis* jusjurandum deferri potest: nec de injuria queri adversarius potest, cum possit jusjurandum referre. † Quid tamen, si ideo dicat reus se liberatum, quoniam Stichum, quem promiserat, putat decessisse? Non erit tutus per relationem: et ideo ex hac causa putat Marcellus, et recte, aut remittendum ei jusjurandum, aut spatium (12) dandum, ut certioretur, et sic juret.

§. 1. Defensor municipum vel cujusvis corporis, jusjurandum deferre potest, si super hoc mandatum (13) habeat.

§. 2. Pupillo (14) non defertur jusjurandum.

§. 3. Procurator (15) non (16) compellitur jurare, nec defensor: et ita Julianus scribit lib. x. Digestorum, defensorem jurare non compelli (17): sufficereque ad plenam defensionem, si paratus sit judicium accipere.

§. 4. Qui (18) jusjurandum defert, prior (19) de calumnia debet jurare, si hoc exigatur: deinde sic ei jurabitur. Hoc jusjurandum de calumnia neque (20) patrono (21);

(1) Igitur non semper.

(2) Id est, cum iis non liquet, et eo redacti sunt propter paritatem probationum, ut hæsitent, et in utramque partem propendeant, et inclinent. Duaren. 2. *disput.* 33. alii volunt his verbis innui, ob semiplenam probationem (puta ei, qui unum testem habeat) jusjurandum a judice deferri, idque vel actori, vel reo supplendæ probationis causa, quod, ut iniquum, reprehendit ibid. Duaren. et observari tamen id, et fieri hodie plerumque solet.

(3) Jusjurandum hoc inde *suppletorium* dicitur interpretibus.

(4) Jusjurandum hoc voluntarium et extrajudiciale.

(5) Gratiam jurisjurandi pupillus facere non potest. *Synops. eod. cap.* 29. adde *l.* 6. *supr. eod. l.* 41. *Infr. eod.* Princeps potest. *l. ult. infr. ad municipalem.*

(6) Jurabant *per salutem suam* quoque veteres, *l.* 5. *supr. eod. Synops. eod. cap.* 30. Harmenopul. 7. §. 11. Plinius 2. *epistol. ultim.* Per salutem filii qui pejeravit. *et post*, Iram deorum in caput infelicis pueri detestatur. Religiosissimum vero erat parentum jusjurandum, ut superstites filios relinquerent. Terent. *Heautont. act.* 5. *scena* 4. Seneca, 9. *controvers.* 4. *lib.* 5.

(7) De juramento per Deum dixi ad *l.*3. *in fin. supr. eod.* Goth. Quid sit jurare per salutem, et quid per Jovem, vide Rævard. *var. lib.* 5. *c.* 5. Ans.

(8) Forma delati juramenti adeo præcise servanda est, ut non sufficiat jurare per æquipollens: ideoque de novo jurandum est. *Jason.* vide *l.* 3. *in fin. supr. eod.*

(9) Vide Paul. de Castro *singul.* 26. Tiraquell. *post leges connub. gloss.* 6. *num.* 26. *et gloss.* 7. *num.* 188. Jason. *ad l.* 2. *num.* 18. *ff. de liber. et posth.* Paris. *cons.* 41. *num.* 15. *lib.* 4. Latissime Felin. ad *cap. ad aures. num.* 12. *et* 13. *de rescript. et ad c. sedes. colum.* 8. *conclus.* 2. *eod. tit.* Socin. Jun. *consil.* 37. *num.* 14. *et seq. lib.* 2. Mod.

(10) Jusjurandum deferre ac referre licet de pecuniis, de rebus, de operis. *Synops. eod. c.* 31.

(11) De omni re potest juramentum deferri. *Jason.*

(12) In juramento veritatis deferendo potest quis petere tempus seu dilationem ad deliberandum. *Jason.*

(13) *l.*17. §. 3. *supr. eod.*

(14) *Synops. eod. cap.*31. 1. Harmenopul. 7. §. 12. adde *l.* 32. *supr. eod.*

(15) Procurator hic συνήγορος, id est, advocatus, dicitur autori Synopseos *eod. cap.* 31. et Harmenopul. 1. *titul.* 7. §. 13. Defensor vero ἐκδικητὴς et διοικητὴς.

(16) Compellitur tamen, si mandatum non habeat, intra certum tempus efficere, principales ut personæ jurent. *l.* 2. §. 5. *C. de jurejur. propter calumn.*

(17) *l.* 11. §. 2. *Infr. rerum amot.*

(18) *Synops. eod. c.* 33. Goth. Hunc §. emendat Leonin. *emendat. lib.* 5. *n.* 1. *et* 3. Ans.

(19) Jurare prior de calumnia cogitur, qui jusjurandum defert. *l.* 37. *in fin. infr. eod. l.* 9. *C. eod. Novell. Leonis* 99. De quo jurejurando hoc notandum est, veteres olim decima parte litis multasse eum, qui temere egisset. §. 1. *Inst. de pœna temere litigantium.* Postea id visum conducibilius, ut de calumnia jurisjurandi religione deterrerentur a temere litigando. *d.* §. 1. *l.* 9. *C. hoc tit. l.* 37. *Infr. eod. l.* 11. §. 1. *infr. rerum amotar. l. de pupillo.* §. *qui opus. Infr. de operis novi nunciat. l. qui bona.* 13. §. *qui damni.* 3. *Infr. de damno infecto. l. thesaurus. supr. ad exhibend. l.* 44. §. 4. *supr. familiæ erciscundæ. l. cum plures.* §. *ult. Infr. de rebus autor. jud. possidend.* Paul. 2. *sent.* 1. §. 2. Cujus jurisjurandi formula conditioque a Justiniano postea perpolita. *l.* 1. *l.* 2. *C. de jurejurando propter calumniam dando. et Novell.* 49. *c.* 3. 124. *c.* 1. Hac nimirum sententia, ut qui scripturas, aut probationes ab alio exigit, id jusjurandum præstet, ut et is, qui servum alienum ad quæstionem postulat, ut ejus confessione res hereditariæ detegantur. Idque quotiescunque exigebat actor, præstare cogebatur, *d. l.* 1. Hodie sufficit actorem initio litis jurasse, nihil se calumniose in toto negotio exacturum. *d. c.* 1. *Authentica Hoc sacramentum. C. de jurej. propter. calum.* Ita restricta laxitas superioris jurisjurandi: strictius coërcita est jure Feudistico, ut quo vasallus a domino, ut per contrarium dominus a vasallo id jusjurandum non exigat. 2. *Feudor.* 33. §. 1. quemadmodum etiam jure civili non id exigit a patrono libertus, non a parente filius, *hac lege. et l.* 16. *supr. eod. l. licet. Infr. de obsequiis.* quemadmodum et usu Galliæ id genus jurisjurandi non exigitur. Rebuff. *in proœmio Gallic. constitut. Gloss.* 5. *n.* 50. Hoc deinde distinctius adjecit Justinianus, ut scripturis ante judicem propositis, id jusjurandum prius præstetur ab actore, deinde ab reo, postremo ab Advocatis actoris et rei. *d. l.* 2. §. 1. *Inst. de pœna temere litig.* Cujus formula elegans extat apud Julianum Patricium, *constit.* 44. *cap.* 183. Quin eo jurejurando vult Justinianus litigatores hoc complecti, Nullam in tota lite se exacturos probationem nisi necessariam. *Authent. in isto. C. de jurejurand. propter calumn. Novell.* 49. *cap.* 3. ut hinc constet, in notoriis de calumnia non jurari, quod et a Castrense notatum est, *dict. l.* 1. Quin et hoc litigatores jurare debent, Nihil judici aut alii patrocinii nomine dedisse, promisisse, aut post daturos per se, vel per alium, his exceptis, quæ jure licet judici vel patrono dare. *Authent. principales personæ. C. de jurejur. propter calumn. Novell.* 124. *c.* 1. Quin hoc jusjurandum non apud judices tantum, sed etiam in consistorio Principis præstari ab eo, qui in consistorio Principis litigat vel consulit. *dict. Auth. principales.* §. 1.

(20) *Al.* æque.

(21) Imo patrono remittitur, *l.* 16. *supr. eod.* vide quæ scripsi ad *l.* 13. §. 14. *Infr. de damno.*

neque parentibus remittitur (1).

§. 5. Si de qualitate (2) juramenti fuerit inter partes dubitatum, conceptio (3) ejus in arbitrio judicantis est.

§. 6. Ait Prætor: *Eum, a quo jusjurandum petetur, solvere, aut jurare* (4) *cogam.* Alterum (5) itaque eligat (6) reus, aut solvat, aut juret: si non jurat, solvere cogendus erit a Prætore.

§. 7. Datur autem et alia facultas reo, ut, si malit, referat jusjurandum: et si (7) is, qui petet, conditione jurisjurandi non utetur, judicium ei Prætor non dabit: æquissime enim hoc facit, cum non deberet displicere conditio jurisjurandi ei, qui detulit: sed (8) nec jusjurandum de calumnia referenti defertur: quia non est ferendus actor, si conditionis, quam ipse detulit, de calumnia velit sibi jurari.

§. 8. Non (9) semper autem consonans est, per omnia referri jusjurandum, quale (10) defertur: forsitan ex diversitate rerum (11) vel personarum, quibusdam emergentibus, quæ varietatem inducunt: ideoque, si quid tale inciderit, officio (12) judicis conceptio (13) hujuscemodi jurisjurandi terminetur.

§. 9. Cum res in jusjurandum demissa sit, judex jurantem absolvit (14): referentem audiet, et, si actor juret, condemnet reum: nolentem jurare reum, si solvat, absolvit: non solventem condemnat: ex relatione, non jurante actore, absolvit reum.

De tutore. 1. De prodigo, et simil. 2. Qui jurare non coguntur.

35. PAULUS lib. 28. ad Edictum.

TUtor pupilli, omnibus probationibus aliis deficientibus, jusjurandum deferens (15) audiendus est: quandoque (16) enim pupillo denegabitur actio.

§. 1. Prodigus (17), si deferat jusjurandum, audiendus non est (18). † Idemque in cæteris similibus ei dicendum est, nam sive pro (19) pacto convento, sive pro solutione, sive pro judicio hoc jusjurandum cedit, non ab aliis delatum probari debet, quam qui ad hæc habiles sunt (20).

§. 2. Qui (21) non compelluntur Romæ (22) judicium accipere, nec (23) jurare compellendi sunt: ut Legati provinciales (24).

De constituta pecunia, et priore obligatione.

36. ULPIANUS lib. 27. ad Edictum.

SI actor deferat jusjurandum de sola constituta pecunia, et reus juraverit, exceptione utetur, si de constituta conveniatur: sed, si de sorte, id est, de priore obligatione, conveniatur, exceptio cessabit (25): nisi de hac quoque juraverit, adversario deferente.

De jurejurando calumniæ.

37. ULPIANUS lib. 33. ad Edictum.

SI non fuerit remissum jusjurandum ab eo, qui detulerit, sed (26) de calumnia non juratur (27), consequens est, ut debeat denegari ei actio (28): sibi enim imputet, qui processit ad delationem jurisjurandi, nec prius de calumnia juravit: ut sit iste remittenti similis (29).

Si quis nec juret, nec referat.

38. PAULUS lib. 39. ad Edictum.

MAnifestæ turpitudinis, et confessionis (30) est (31),

(1) An quia de re est, et tale non remittitur? *l.* 14. *supr. eod.* Sane Cujacio id displicet, ait enim juramentum de calumnia esse de persona, non de re. Et tamen Leunclavius et Cujac. 9. *observat.* 37. notant, in Basilicis contrarium legi his verbis, ὃν οὐκ ὄμνυσι πατὴρ, ἢ πάτρων. et ita vero legitur apud autorem Synopseos Basilic. *eod. cap.* 32. quod non jurat pater, et patronus: et Noricus Codex ita legit, *hoc jusjurandum de calumnia æque patrono et parentibus remittitur.* et ita legit Baldus, *in l.* 2. *C. de jurejur. propter calumn.* idque confirmat *l.* 16. *in fin. supr. eod. l.* 7. §. 3. *Infr. de obseq.*

(2) Verbi gratia, an tactis scripturis, an in Ecclesia, an domi apud se? *l.* 12. §. 5. *C. h. t. l.* 2. §. 1. *C. de jurejur. propter calumn.*

(3) Juramenti deferendi forma a judice petenda, si de ejus qualitate dubitabitur, *ut hic.* Eadem ratione, relati jurisjurandi disceptatio in arbitrio judicis fuit. §. 8. *infr. eod.*

(4) *l.* 38. *Infr. eod. l.* 9. *C. h. t. l.* 21. §. 2. *supr. de noxal.*

(5) Jurare, aut solvere, aut referre jusjurandum reus cogitur, *ut hic. Synops. eod. cap.* 31.

(6) vide *l.* 10. *in fin. infr. de jure dot.*

(7) Jusjurandum relatum recusans condemnatur. *Synops. ibid. cap.* 32.

(8) Jusjurandum relatum præstans, jusjurandum de calumnia non exigit. *Synops. ibid. cap.* 32.

(9) Jusjurandum uti defertur, non per omnia ita refertur. Itaque judex hujusmodi quæstionem definit. *Synopsis Basil. d. c.* 31.

(10) Ex causa potest juramentum referri aliter, quam delatum sit. *Jas.*

(11) Adde *l.* 4. §. 1. *in fin. infr. de incend.*

(12) Officio judicis relati jurisjurandi forma concipitur, *ut hic.* ut et ejus delatio. §. 5. *supr. eod.*

(13) §. 5. *supr. eod. l.* 12. *circa fin. C. h. t.*

(14) Adde *l.* 40. *infr. eod.*

(15) *l.* 17. §. 2. *supr. eod.*

(16) Id est, quandocunque.

(17) Jusjurandum non deferunt prodigi, et eis similes. Cur? illi duntaxat deferunt, qui pacisci, vel solvere, vel experiri possunt. *Synops. Basil. eod. c.* 32. *in fin.*

(18) Quia rerum suarum administrationem non habet. *arg. l.* 17. §. 1. §. 2. *supr. eod.*

(19) Jusjurandum vim pacti, solutionis, judicii habet, *ut hic.* vid. *l.* 1. *l.* 2. *supr. eod.*

(20) Licet juramentum habeat executionem paratam, adeo ut omnis exceptio intelligatur exclusa, potest tamen, his non obstantibus, semper opponi de inhabilitate personæ, quæ detulit juramentum. *Jason.*

(21) Verbi gratia, legati provinciales Romam missi publici negotii causa.

(22) *l.* 28. §. 2. *supr. de jud.*

(23) Exceptionem fori habens, non cogitur jurare, nec respondere interrogationi judicis, nec positionibus adversarii. *Jason.*

(24) *l.* 21. §. 4. *infr. de tutorib. datis.*

(25) Juramentum restringitur ad eam causam super qua juratum est. *Jas.*

(26) *Al.* nec de. sed præstat legi, *et de*, hac sententia, qui defert juramentum, vel id remittere delatum debet, vel prior de calumnia jurare: si neutrum præstat, denegatur ei actio, et remittenti similis est, hoc est, perinde ac si jusjurandum delatum remisisset. adde *l. delata.* 9. *C. h. t.* vel ita, jusjurandum remittere videtur, et actione cadit, qui jusjurandum detulit, neque de calumnia juravit. *Synops. Basil. eod. c.* 34. 1. Harm. 7. §. 10.

(27) Nec de calumnia juretur, consequens est etc. *Halo.*

(28) Deferre jusjurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia reo competit. Paul. 2. *sentent.* 1. §. 2.

(29) Deferens juramentum: et de calumnia non jurans, remittenti similis est.

(30) Pro confesso est, qui nec jurat, nec jusjurandum refert, *Synops. Basil.* 12. *tit.* 5. *c.* 35. non tamen habetur pro confesso, nisi secuta super hoc sententia. *l.* 29. *vers. sed enim. in fin. infr. de jure fisci.*

(31) Imo non est: quia nemo cogitur referre jusjurandum. *l.* 17. *l.* 31. *supr. eod.* Sed ibi de voluntario, et judiciali: hic de necessario agitur. Verum his opponitur *l.* 12. *l.* 13. *l.* 14. *infr. rerum amotarum.* dixi *ibid.*

nolle (1) nec jurare (2), nec jusjurandum referre (3).

De causa in jusjurandum deducta.

39. Julianus lib. 10. Digestorum.

SI quis cum debitore suo pepigerit, ne ab eo pecunia peteretur, si jurasset *se Capitolium non ascendisse*, vel aliud quodlibet fecisse, vel non fecisse, isque juraverit, et exceptio jurisjurandi dari debebit, et solutum repeti poterit: est enim (4) justa (5) conventio, si quælibet causa in conditione jurisjurandi deducta fuerit.

De jurejurando debitoris.

40. Idem lib. 13. Digestorum.

JUsjurandum a debitore exactum efficit, ut pignus liberetur (6): est enim hoc acceptilationi (7) simile: perpetuam certe exceptionem parit: idcirco pœnam quoque petentem creditorem exceptione summoveri oportet: et solutum repeti potest: utpote cum interposito eo, ab omni controversia discedatur.

De remissione jurisjurandi.

41. Pomponius lib. singul. Regularum.

LAbeo, etiam absenti (8), et ignoranti jurisjurandi gratiam (9) fieri posse, respondit: sed et per epistolam (10) gratia jurisjurandi fieri potest.

De jurejurando pupilli. 1. *Fidejussoris.* 2. *Defensoris.* 3. *Rei.*

42. Idem lib. 18. Epistolarum.

CReditore, qui de mutua pecunia contra pupillum contendebat, jusjurandum deferente, pupillus juravit, *se* (11) *dare non oportere*: eandem pecuniam a fidejussore ejus petit: an excludendus sit exceptione jurisjurandi? Quid tibi placet, rescribe mihi. Eam rem apertius explicat Julianus: nam si controversia inter creditorem et pupillum fuerit, an omnino pecuniam mutuam accepisset, et convenit, ut ab omni conditione discederetur, si pupillus jurasset, isque juraverit *se dare non oportere*, naturalis (12) obligatio hac pactione tolletur, et soluta pecunia repeti poterit: sin vero creditor quidem se mutuam dedisse contendebat, pupillus autem hoc solo defendebatur, quod tutor ejus non *intervenisset* (13), et hoc tale jusjurandum interpositum est, hoc casu fidejussorem Prætor non tuebitur. Si autem liquido probari non potest, quid actum sit, et in obscuro erit (ut plerumque [fit]) de facto (14) an de jure, inter creditorem et pupillum controversia fuerit, deferente creditore pupillum jurasse, intelligere debemus, id actum inter eos, ut si jurasset se dare non oportere, ab omni conditione discederetur (15): atque ita et solutam pecuniam repeti posse: et fidejussoribus exceptionem dari debere existimavimus.

§. 1. Si fidejussor juraverit, *se dare non oportere* (16), exceptione jurisjurandi reus promittendi (17) tutus (18) est. Atquin si (19), quasi omnino idem non fidejussisset, juravit, non debet hoc jusjurandum reo promittendi prodesse.

§. 2. Sed et si actore deferente, defensor (20) absentis vel præsentis juravit, eum, quem defendit, *dare non oportere*, exceptio jurisjurandi ei, cujus nomine juratum fuerit, dari debebit. ✝ Eadem ratio est et, si fidejussoris defensor juraverit: reo enim detur exceptio.

§. 3. Item, si reus juravit (21), fidejussor tutus sit: quia et res judicata secundum alterutrum eorum, utrique proficeret.

TIT. III.

DE (22) IN LITEM (23) JURANDO (24).

De effectu jurisjurandi.

1. Ulpianus lib. 51. ad Sabinum.

REm in judicio deductam non (25) idcirco pluris esse opinamur, quia crescere [condemnatio] potest, [ex]

(1) Interdum tamen juramentum recusari potest, puta ratione deferentis, *l.* 17. §. 1. *et ult. l.* 26. *supr. eod.* ejus, cui defertur, *l.* 34. §. 2. 3. *supr. eod.* loci ubi defertur, *l.* 35. *in fin. supr. eod.* actionis, super qua defertur, *l.* 16. *supr. eod.* exceptionis propositæ, *l.* 14. §. 3. *C. de non numerata.* ignorantiæ, et erroris, *l.* 34. *in princ. vers. quid tamen. supr. eod.* metus perjurii, *l.* 18. *supr. eod.* damni actoris, *l.* 30. *supr. eod.* qualitatis, ac modi delati juramenti, *l.* 34. §. 5. §. *pen. supr. eod.* Bart. ad. de Socin. *reg.* 205. Bessianum *in consuet. Arverniæ. c.* 3. *art.* 1.

(2) Plato *dialog.* 12. *de leg.* turpe esse censuit jusjurandum, et omnino prohibuit illud exigere. Porro vide ad legem hanc Forcatulum *dialog.* 54. Menchacam *lib.* 1. *illustrium controversiarum c.* 31. Rodericum Zoares ad *titul. de tract. juris post allegationes.* Mod.

(3) Hæc lex restringitur per *l.* 12. §. 2. *C. h. t.* non autem tollitur, *d. l.* 12. ait cuique liberum esse recusare juramentum, si causas habeat non jurandi: hæc autem manifestæ turpitudinis esse, si cum nullam recusandi juramenti causam habeas, jurare nolis.

(4) Ut in *l.* 6. *C. comm. utriusque.*

(5) Imo, injusta videtur. *l.* 8. *infr. de cond. inst.*

(6) *l.* 13. *Infr. quib. mob. pign. solv.*

(7) *l.* 7. 9. *l.* 34. *in fin. supr. eod.* §. 4. *Inst. de exception.*

(8) *l.* 12. §. 4. *C. h. t.*

(9) vide *l.* 6. *l.* 32. *Supr. eod.*

(10) Epistola, seu absens per epistolam jurisjurandi gratiam facere quis potest, *ut hic.* ut hinc constet, præcise non exigi præsentiam remittentis, in ejus generis actu, sic per contrarium, absenti gratia jurisjurandi fieri potest. *Supr. eod.* ut nec ejus quoque præsentia exigatur.

(11) Ex his verbis nascitur causa dubitandi: talis enim formula juramenti, nunc in solam personam pupilli jurandi, (ideoque ejus fidejussori non utilis, *arg. l.* 7. §. 8. *supr. de pact.*) nunc in rem concepta, et ita utilis videri potest. *l.* 40. *in princ. Supr. de pact.*

(12) *l.* 95. §. 4. *infr. de solut.* vid. *l.* 59. *infr. de oblig.*

(13) Distinguendæ sunt in hac lege duæ illæ responsiones pupilli: Una, non deberi: Altera, non deberi, quia tutor non intervenit: Prior, liberat fidejussorem jurando: Altera, non æque: illa facti, hæc juris est: ideoque pupillus liberatur, non ejus fidejussor. vid. *l.* 25. *infr. de fidejussorib. Inst. de autor. tutor. in princ.*

(14) Controversiæ et causæ, aliæ facti, aliæ juris.

(15) Nam in dubio favendum est reo. *l.* 47. *infr. de oblig. et act.* et juramentum in rem præsumitur potius, quam in personam.

(16) Se dare oportere, *Hal.* vide August. 4. *emend.* 17.

(17) Promittentis. Ant. August. 4. *cap.* 17.

(18) vide *l.* 28. §. 1. *supr. eod.*

(19) Adde *l.* 28. §. 2. *supr. eod.*

(20) *l.* 9. §. *penult. supr. eod. l.* 12. §. 4. *C. eod.*

(21) *l.* 28. §. 1. *supr. eod.*

(22) ὅρκον ἐκδικούμενον ϗ ἔκδικον appellat *Synops. Basil.* 22. *tit.* 6. adde speciem *l.* 5. *infr. si quid in fraudem patroni.*

(23) *L.* 5. *C.* 53. Id est, de jurejurando actori a judice delato, ejus rei, quæ in judicium deducta est, æstimandæ causa. Cujac. *hic.* Porro, per in litem jusjurandum, interdum res ipsa controversa æstimatur ex affectione agentis, *ut hic.* Interdum vero secundum justam æstimationem rei: interdum etiam præter veram rei æstimationem, utilitas quædam petitur: primum, affectionis: secundum, veritatis, quod persequitur extra rem interesse: tertium commune, ac veritatis dicitur. *Zas.* Goth. Ad hunc tit. vid. Coras. *lib.* 6. *miscellan. cap.* 1. 2. 3. Charond. *lib.* 3. *verisimil. cap.* 8. Petr. Loriot. et Philipp. Corn. *Ans.*

(24) In hunc titulum etiam scripserunt Baro *tom.* 3. Duarenus et Phannucius, nec pauca tradidere ad eundem pertinentia Joan. Baptista Plotus *in repetit. l. si quando. Cod. unde vi.* et Menochius *de arbitr. jud. cas.* 207. *et* 208. Mod.

(25) Non quia res pluris æstimari potest per jusjurandum in litem, et rei contumacia, ideirco et pluris fit. *Synops. eod. cap.* 1.

contumacia non restituentis, per jusjurandum in litem (1): non enim res pluris fit per hoc, sed ex contumacia æstimatur ultra rei pretium.

1. *De culpa*, *et dolo*, *aut contumacia.*

2. PAULUS lib. 13. ad Sabinum.

SIve nostrum quid petamus, sive ad exhibendum agatur. §. 1. Interdum (2) quod intersit agentis, solum æstimatur, veluti cum culpa non restituentis, vel non exhibentis punitur (3): cum vero dolus, aut contumacia non restituentis, vel non exhibentis; quanti in litem juraverit actor.

De nummis depositis.

3. ULPIANUS lib. 30. ad Edictum.

NUmmis depositis, judicem non (4) oportet in litem jusjurandum deferre, ut juret quisque, quod sua interfuit: cum (5) certa (6) sit nummorum æstimatio: nisi (7) forte de eo quis juret, quod sua interfuit (8), *nummos sibi sua die redditos esse*: quid enim, si sub pœna pecuniam debuit, aut sub pignore, quod, quia deposita ei pecunia adnegata (9) est, distractum est.

De pupillo, *et ejus tutore vel matre. De adolescente*, *et ejus curatore.* 1. *De delatione jurisjurandi.* 2. *De modo.* 3. *De effectu jurisjurandi.* 4. *De culpa.*

4. IDEM lib. 36. ad Edictum.

VIdeamus in tutelari causa quis jurare, et adversus quem possit? Et quidem ipse pupillus, si impubes est, non potest (10): hoc enim sæpissime rescriptum est. Sed nec tutorem cogendum, vel matrem pupilli admittendam (11), etsi parata esset jurare, D. Fratres rescripserunt: grave enim videbatur, et ignorantes (12), et invitos tutores, sub alieni (13) compendii emolumento, etiam perjurium anceps subire.

✝ Curatores quoque pupilli vel adolescentis non esse cogendos in litem jurare, rescriptis Imperatoris nostri, et D. Patris ejus continetur: si tamen tantam affectionem pupillo suo, vel adolescenti, tutores vel curatores præstare volunt, auctoritas juris non refragabitur, quin judicio, quod inter ipsos acceptum est, finis ejusmodi possit adhiberi (14): non (15) enim ad suam utilitatem jurisjurandi referenda æstimatio est, sed ad domini: cujus nomine tutelæ ratio postuletur (16). Adolescens vero, si velit jurare, potest.

§. 1. Deferre (17) autem jusjurandum judicem oportet (18): cæterum si alius detulerit jusjurandum, vel non delato juratum sit, nulla erit religio: nec ullum jusjurandum. Et ita constitutionibus expressum est Imperatoris nostri et Divi Patris ejus.

§. 2. Jurare autem in (19) infinitum (20) licet. Sed, an judex modum jurijurando statuere possit, ut intra certam quantitatem juretur, ne arrepta occasione, in immensum juretur, quæro? Et quidem in (21) arbitrio esse judicis, deferre jusjurandum, necne, constat. An igitur, qui possit jusjurandum [non] deferre, idem possit et taxationem jurijurando adjicere, quæritur? Arbitrio tamen bonæ fidei judicis etiam (22) hoc congruit.

§. 3. Item (23) videndum, an possit judex, qui detulit jusjurandum, non sequi id: sed vel prorsus absolvere, vel etiam minoris condemnare, quam juratum est? Et magis est, ut ex magna causa, et postea repertis probationibus possit.

§. 4. Ex (24) culpa autem non esse jusjurandum deferendum, constat: sed æstimationem a judice faciendam (25).

(1) Ideoque fidejussores rei contumacis in amplius non tenentur, quam fidejusserint. *l. ult. infr. de fidejuss.*

(2) Si culpa non restituit, aut exhibet reus, rei vindicatione, vel ad exhibendum actione condemnatur actori ad id, quod interest: sin autem dolo, quanti juraverit in litem actor. *Synops. Basilic. eod. cap.* 2. Priore igitur casu ita punitur culpa: posteriore, dolus non restituentis vel non exhibentis.

(3) Si culpa quis non restituit, ad interesse: si dolo, aut contumacia, in litem juratur.

(4) Si nummi depositi non restituuntur, juratur in litem a deponente, non ex affectione: est enim certa nummorum æstimatio. Ei tamen permittitur præter veram nummorum æstimationem, quanti sua vere intersit, petere. *infr. eod.* Goth. vid. Ant. Fabr. *de re nummar. c.* 10. *n.* 14. Ans.

(5) Jurari in litem, in re certa non solet.

(6) Certa *nummorum* æstimatio est, *l.* 42. *in fin. infr. de fidejuss.* vide Theophilum §. 2. *Inst. de usufruct.*

(7) Pecunia, licet certa sit, incertam tamen ex accidenti æstimationem complecti potest, veluti si sua die non sit reddita ei, qui pecuniam alteri debuit sub pœna vel pignore.

(8) In damno, et etiam in lucro, si deponens mercator fuit, et negotiari solitus: tunc enim etiam venit interesse lucri. *Goth.* Adi Loriotum *de eo quod interest. n.* 23. Molinæum *de eo, quod interest. n.* 47. *et n.* 98. Bellon. *lib.* 3. *supput. c.* 16. Duaren. *de in litem jurando. n.* 5. Coras. *miscellan. lib.* 6. *c.* 3. *et ad l. in actionibus. n.* 269. *infr. eod.* Menoch. *d. cas.* 207. Rebuff. ad *l. unic. Cod. de sentent. quæ pro eo quod inter. n.* 421. Plot. *in repetit. l. si quando. C. unde vi. n.* 417. et plurib. seq. Menoch. *in tract. de arbit. jud. lib.* 2. *centur.* 3. *cas.* 207. *n.* 8. Mod.

(9) *Al.* abnegata, *ul.* negata.

(10) Adde *l.* 9. *infr. de adquir. vel omitt. hered.*

(11) An quia nimia est affectio matris in filium, ut Glossa ait? An quia nemo juramentum in litem præstat, nisi litis dominus vel quasi, *l.* 7. *Infr. eod.* ut Zas. scribit?

(12) Hinc fit, ut heredi ejus, cum quo contractum est, jusjurandum deferri non possit; quoniam, ut inquit Paulus, contractum ignorare potest, *lib.* 2. *sent.* 1. §. 4. vide *l.* 11. §. *penultim. Infr. rerum amotar.* Jurare autem oportet scientem animo suo. Jusjurandum heredis differt admodum a principali.

(13) Pupillus perjurio tutoris locupletari non debet: nec eo adigere debet tutorem suum, ut juret, si tutor pejerare metuat.

(14) Sunt enim quasi domini litis. vide quæ notavi ad *l.* 7. *Infr. eod.*

(15) vide quæ scripsi ad *l. penult. Supr. si quis cautionibus.*

(16) Sed qua forma jurabunt? An pupillum tali summa nolle carere? *ut Accurs.* An si essent loco pupilli, se tanti rem æstimaturos? *ut Bart.* An id tantum pupillo prodesse potuisse, idque se certo æstimare, cum pupilli facultates notas habeant? *ut Zas.*

(17) Jusjurandum in litem solus judex defert, in cujus arbitrio est deferre vel differre. *Synops. Basil. eod. c.* 4. adde *l.* 5. §. 1. *Infr. eod.*

(18) Jusjurandum in litem a judice defertur, non ab adversario.

(19) Infinitum in jurejurando in litem nonnunquam admittitur.

(20) Jurare in infinitum licet, modo tamen prius a judice adjecto, intra quem juretur. *Infr. eod.* alias, ut in naturalibus, sic in moralibus infinitas vitanda, *l.* 11. §. 18. *Infr. de leg.* 3. ideoque ususfructus municipibus relictus centum annis finitur: ne admisso infinito usufructu proprietas sit inutilis. *l.* 8. *Infr. de usu et usufr.* præstatio tamen rei perpetua legari potest. *l.* 20. *in fin. Infr. de annuis.*

(21) *l.* 5. §. 1. *infr. eod.*

(22) Cur? si potest non deferre, potest et modum jurandi deferre.

(23) Jurejurando in litem exacto, potest judex ex magna causa, et postea repertis reprobationibus, reum vel ex parte, vel prorsus absolvere. *Synops. eod. cap.* 4.

(24) Jusjurandum in litem ex culpa non defertur: sed judex æstimationem facit. *Synops. d. c.* 4. *in fin. l.* 5. §. 3. *Infr. eod.*

(25) Quæ per testes, non per juramentum, probabitur. *Zas.*

De actionibus in rem, et ad exhibendum, et bonæ fidei. 1. De modo, 2. Et effectu jurisjurandi. 3. De dolo, et culpa. 4. De judiciis strictis.

5. MARCIANUS lib. 4. Regularum.

IN actionibus (1) in (2) rem (3), et in ad exhibendum (4), et in bonæ fidei judiciis (5) in litem juratur.

§. 1. Sed judex potest præfinire certam summam, usque ad quam juretur: licuit (6) enim et a primo nec deferre.

§. 2. Item et si juratum fuerit, licet judici vel absolvere, vel minoris condemnare.

§. 3. Sed in his omnibus ob (7) dolum solum in litem juratur, non (8) etiam ob culpam: hæc enim judex æstimat.

§. 4. Plane interdum et in actione stricti judicii (9) in litem jurandum est: veluti, si promissor Stichi moram fecerit, et Stichus decesserit: quia judex æstimare, sine relatione jurisjurandi, non potest rem, quæ non extat.

6. PAULUS lib. 26. ad Edictum.

ALias, si ex stipulatu vel ex testamento (10) agatur, non solet in litem jurari.

Qui jurant.

7. ULPIANUS lib. 8. ad Edictum.

VUlgo præsumitur, alium in litem non debere jurare, quam dominum (11) litis: denique Papinianus ait, alium non posse jurare, quam eum, qui litem suo nomine contestatus est.

Si tutor rem adulto restituere nolit.

8. MARCELLUS lib. 8. Digestorum.

TUtor rem adulti, quam possidet, restituere ei non vult; Quæro, utrum, quanti res est, an quanti in litem juratum fuerit, condemnari debet? Resp. Non est æquum pretio (id est, quanti res est) litem æstimari: cum (12) et contumacia (13) punienda sit: et arbitrio potius domini rei pretium statuendum sit, potestate petitori in litem juranti concessa.

De actione furti, et forma jurisjurandi.

9. JAVOLENUS lib. 15. ex Cassio.

CUm (14) furti agitur, jurare ita oportet, tanti rem fuisse, cum furtum factum sit; non (15) adjici, eo, plurisve (16), quia (17) quod res pluris est, utique tanti est.

De instrumentis exhibendis.

10. CALLISTRATUS lib. 1. Quæstionum.

IN instrumentis (18) quæ quis non exhibet, actori permittitur in litem jurare, quanti sua interest ea proferri: ut tanti condemnetur reus: idque etiam Divus Commodus rescripsit.

De perjurio.

11. PAULUS lib. 3. Responsorum.

DE (19) perjurio ejus, qui ex necessitate (20) juris in litem juravit, quæri facile (21) non solere.

TIT. IV.

DE CONDICTIONE (22) CAUSA (23) DATA CAUSA NON SECUTA.

De emancipatione, manumissione, discessione a lite. 1. De conditione hereditatis vel legati.

1. ULPIANUS lib. 26. ad Edictum.

SI ob rem non inhonestam data sit pecunia, ut filius emanciparetur, vel servus manumitteretur, vel a lite discedatur, causa secuta repetitio cessat.

§. 1. Si parendi conditioni causa, tibi dedero decem (24), mox repudiavero hereditatem vel legatum, possum condicere.

2. HERMOGENIANUS lib. 2. Juris Epitomarum.

SEd et si falsum testamentum sine scelere ejus, qui dedit, vel inofficiosum pronuncietur, veluti causa non secuta, decem repetentur.

(1) Legem hanc exposuerunt Curt. Jun. Bolognet. Francisc. Duaren. et Coras. *tom.* 1. *pag.* 264. *et lib.* 6. *miscellan. c.* 4. Menoch. denique *de arbitr. jud. lib.* 1. *cap.* 3. Mod.

(2) Et sic in actione furti. vide *l.* 38. *Supr. de jurejur.*

(3) In rei vindicatione, *l.* 68. *Supr. de rei vind. l.* 16. §. 3. *in fin. Infr. de pignorib.* ergo et in Publiciana. *l.* 7. §. 8. *supr. de Publiciana.* et hypothecaria. *l.* 16. §. 3. *infr. de pignorib.*

(4) *l.* 3. §. 2. *supr. ad exhib.*

(5) *l.* 3. *C. de reb. cred.* quæ enumerantur in §. 28. *Inst. de act.* ut in deposito, *l.* 1. §. 26. *l.* 5. *infr. depositi.* petitione hereditatis. *l.* 25. §. 16. *supr. de pet. hered.* et in venditione, si venditor potestatem restituendi habet, nec restituit: sic enim potest intelligi *lex* 1. *infr. de act. empt.* in obligatione facti post sententiam. Zas. *hic.*

(6) *l.* 4. §. 2. *supr. eod.*

(7) *l.* 41. §. 1. *infr. de re judicata.*

(8) *l.* 4. *in fin. supr. eod.* Goth. Levem scilicet. Duaren. *hic.* Coras. 4. *miscell. cap.* 5. *num.* 11. Ans.

(9) Ut in obligatione facti post sententiam in Faviana, *l.* 5. *in fin. infr. si quid in fraud. patr.* contra eum, qui vocatum in jus eximit. *l. penult.* §. 3. *supr. ne quis eum, qui in jus.*

(10) *l.* 60. §. 1. *infr. ad l. Falcid.* Actio testamenti actioni ex stipulatu comparatur, *ut hic.* quæ stricti juris est: habet tamen multa accidentia cum judiciis bonæ fidei. *l.* 3. *C. in quib. caus. in integrum restit. et C. de usuris, et fructibus legatorum.*

(11) Vel quasi: exemplum pone in tutore, *arg. l.* 21. §. 5. *supr. de nox. l.* 7. §. 4. *in fin. infr. pro empt. et l.* 4. *in princ. supr. eod.*

(12) Pupillus pubes factus, contra tutorem suum rem non restituentem, jurat in litem.

(13) *l.* 68. *et seqq. supr. de rei vindicat.*

(14) Jurare in actione furti oportet, tanti rem fuisse, quum furtum fieret, non pluris fuisse. *Synops. Basil. eod. c.* 9.

(15) Oportet scilicet: potest tamen cautionis majoris gratia. *l.* 17. *C. de testam.*

(16) Certa tamen reddenda est in processu hæc clausula. vid. *l.* 19. §. 3. *Infr. de furt.*

(17) Sensus est; cum furti agitur, non juratur rem pluris valuisse, sed tanti: vel ideo, quod qui jurat rem minus valere quam valeat, perjurus non sit.

(18) Contra non exhibentem instrumenta juratur in litem. vide *l.* 4. *C. h.t.* vel ita: Jusjurandum in litem etiam is præstat, qui de instrumentis agit, interesse sua scilicet ea proferri: et tanti reus condemnatur. *Synops. eod. cap.* 10.

(19) De perjurio ejus, qui juravit in litem, non facile quæritur. *Synops. Basil. eod. cap.* 11.

(20) Atqui unicuique favori suo, et sic, ut non juret in litem, renunciare licet. *l.* 29. *C. de pactis.*

(21) Sed ex magna tantum causa.

(22) *Lib.* 4. *Cod.* 6.

(23) *Causa* hic quibusdam idem videtur esse, quod res, *arg. l.* 1. *infr. eod.* Atqui contra potius videtur *res* ibi esse idem, quod causa vel factum: *causa* nihil aliud est hic, quam res, cujus intuitu datur aliquid, puta, ut tu invicem des vel facias aliquid.

(24) Si dedi tibi pecuniam ob aliquam causam eventuram, et per me stat, quo minus eveniat (puta quia repudio hereditatem) possum repetere. *Zas.*

De pecunia data, ne ad judicem eatur. 1. *De manumissione.* 5. *De eo, qui bona fide servit.* 6. *De statulibero opinato, aut vere statulibero. De spe remunerationis vel amicitiæ.*

3. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

DEdi tibi pecuniam, *ne ad judicem iretur*: quasi (1) decidi. An possim condicere, si mihi non caveatur, ad judicem non iri? Et est verum, multum interesse, utrum ob hoc solum dedi, *ne eatur*, an *ut et mihi repromittatur, non iri*, si ob hoc, *ut* [*et*] *repromittatur*, condici poterit, si non repromittatur: si, *ut ne eatur*, condictio cessat (2), quamdiu non itur.

§. 1. Idem (3) erit, et si tibi dedero, *ne Stichum manumittas*: nam secundum distinctionem supra scriptam, aut admittenda erit repetitio, aut inhibenda.

§. 2. Sed si tibi dedero, *ut Stichum manumittas*, si non facis, possum condicere: aut si me (4) pœniteat, [condicere possum].

§. 3. Quid, si ita dedi, *ut intra certum tempus manumittas?* si nondum tempus præteriit, inhibenda erit repetitio, nisi pœniteat (5): quod si præteriit (6), condici poterit. ✝ Sed si Stichus decesserit, an repeti, quod datum est, possit? Proculus ait, si post id temporis decesserit, quo manumitti potuit, repetitionem esse: si (7) minus, cessare.

§. 4. Quinimo et si nihil tibi dedi, ut manumitteres, placuerat tamen, ut darem, ultro tibi competere actionem, quæ ex hoc contractu nascitur, id est, condictionem, defuncto (8) quoque eo.

§. 5. Si liber homo, qui bona fide serviebat, mihi pecuniam dederit, *ut eum manumittam*, et fecero: postea liber probatus, an mihi condicere possit, quæritur: Et Julianus lib. XI. Digestorum scribit, competere manumisso repetitionem. Neratius etiam libro Membranarum refert, Paridem Pantomimum a Domitia Neronis filia (9) decem, quæ ei pro libertate dederat, repetisse (10) per judicem: nec fuisse quæsitum, an Domitia sciens liberum accepisset.

§. 6. Si quis, quasi statuliber, mihi decem dederit, cum jussus non esset, condicere eum decem Celsus scribit.

§. 7. Sed si servus, qui testamento heredi jussus erat *decem dare*, *et liber esse*, codicillis pure libertatem accepit, et id ignorans dederit heredi decem, an repetere possit? Et refert, patrem suum Celsum existimasse, repetere eum non posse. Sed ipse Celsus naturali æquitate motus, putat repeti posse. Quæ sententia verior est: quamquam (11) constet (ut et ipse ait) eum, qui dedit ea spe, quod se ab eo, qui acceperit, remunerari existimaret, vel amiciorem sibi esse eum futurum, repetere non posse, opinione falsa deceptum.

§. 8. Subtilius quoque illud tractat, an ille, qui se statuliberum putaverit, nec (12) fecerit nummos accipientis: quoniam heredi dedit, quasi ipsius heredis nummos daturus, non quasi suos, qui utique ipsius fuerunt, adquisiti scilicet post libertatem ei ex testamento competentem? Et puto, si (13) hoc animo dedit, non fieri ipsius: nam et cum tibi nummos meos, quasi tuos do, non facio tuos. ✝ Quid ergo, si hic non heredi, sed alii dedit, cui putabat se jussum? Si quidem peculiares dedit, nec fecit accipientis: si autem alius pro eo dedit, aut ipse dedit jam liber factus, fient accipientis.

§. 9. Quamquam permissum (14) sit statulibero, etiam de peculio dare implendæ conditionis causa, si tamen vult heres nummos salvos facere, potest eum vetare dare: sic enim fiet, ut [et] statuliber perveniat ad libertatem, quasi impleta conditione, cui parere prohibitus est: et nummi non peribunt: sed is, quem testator accipere voluit, adversus heredem in factum actione agere potest, ut testatori pareatur.

De acceptilatione.

4. Idem lib. 39. ad Edictum.

SI quis accepto tulerit (15) debitori suo, cum (16) conveniret, *ut* (17) *expromissorem* (18) *daret*, nec ille det, potest dici, condici posse ei, qui accepto sit liberatus.

Si per accipientem non stetit, quo minus iret. 1. *De manumissione.*

5. Idem lib. 2. Disputationum.

SI pecuniam ideo acceperis, *ut* (19) *Capuam eas*, deinde parato tibi ad proficiscendum conditio temporis vel

(1) Id est, perinde est, ac si transegissem.

(2) Imo, cautio Mutiana videtur admittenda. *l.* 7. *Infr. de cond. et demonst.*

(3) Datum, ne ires ad judicem, *in princ. Supr. eod.* vel, ne Stichum manumitteres, *ut hic.* repeti non potest, licet mihi non caveris, de non eundo, aut de non manumittendo: nisi et, ut caveretur, datum sit.

(4) Si dedi, ut manumitteres, *ut hic.* vel, ut intra certum tempus manumitteres, licet mihi pœnitere re integra, et datum condicere. Res non est integra, si post tempus conditionis mortuus est. §. 3. *infr. eod.* An idem erit, si dedero Ecclesiæ piæ alicujus causæ gratia? Ludovicus Romanus ita censet exemplo libertatis, *ut hic.* quam piam causam esse constat: Zasius contra.

(5) Pœnitentiæ re integra locus est in contractibus innominatis: imo locus pœnitentiæ esse non videtur. *arg. l.* 4. *C. si mancip. ita fuerit alien.*

(6) Nec sit manumissus sc.

(7) Id est, si manumissus ante id tempus.

(8) Quoties causa per casum fortuitum non potest impleri, tantum abest, ut dati competat condictio, *l.* 10. *C. h. t.* ut si non datum sit, promissum tamen condici possit, *ut hic.*

(9) Amita, Tacit. 13. Dion. *in Nerone.* vide Cujac. 18. *obs.* 23.

(10) Qui bona fide mihi serviens vel quasi, non vere tamen statuliber pretium manumittendi sui causa dedit, liber detectus pretium repetit.

(11) Quod spe mei favoris consequendi solvitur, non repetitur. Hinc Zas. propositum animo retentum propter captandam benevolentiam repetitionem non inducit. Ita verba honorifica non inducunt obligationem.

(12) Errans non transfert dominium.

(13) Dominium traditione non transfertur, quoties error intervenit, *ut hic.* Quid, si traditio facta est autoritate judicis? *l. Pomponius.* 13. §. *si jussu.* 9. *infr. de adquir. vel amitt. possess.* vel arbitri? *l. cum specialis. l.* 18. *C. de jud.* aliud. Quid, si a lege? idem, *l. si is cui.* 19. *infr. de leg.* 2. Quid, si ea traditione aliqua liberatio contigerit? Idem quoque, *l. si ego.* 18. *supr. de reb. cred.* Quid, si error in recipiente, non in tradente? Æque idem. *l. regula.* 9. §. *qui ignoravit.* 4. *infr. de jur. et fact. ignorant. l. ejus, qui.* 41. *supr. de reb. cred.* Cætera vide apud Socinum, *regul.* 98.

(14) *l.* 20. *in fin. supr. fam. ercisc.*

(15) Liberatio facta ob causam, causa non secuta, condicitur. *l.* 10. *Infr. eod.*

(16) Id est, cum convenisset, et sic hæc acceptilatio facta fuerat sub conditione.

(17) Acceptilatio fieri potest sub modo: An in diem? an sub conditione? vide quæ notavi ad *l.* 5. *infr. de accept.*

(18) *Expromissor* est, qui pro non obligato, veluti pro servo, *l.* 7. §. 8. *Supr. de dolo.* ut fidejussor, qui pro obligato datur. Interdum tamen illa duo confunduntur. Conjunge huic legi *l.* 9. *Infr. de præscript.*

(19) Id est, si dedi, ut faceres. An hic contractus est innominatus, an potius nominatus, locatio sc. et conductio? v. *l.* 5. §. 2. *Infr. de præscr.*

valetudinis impedimento fuerit, quo minus proficiscereris, an condici possit, videndum (1)? Et, cum per te non steterit, potest dici repetitionem cessare: sed cum liceat pœnitere (2) ei, qui dedit, proculdubio repetetur id quod datum est: nisi forte tua intersit, non accepisse te ob hanc causam pecuniam: nam si ita res se habeat, ut licet nondum profectus sis, ita tamen rem composueris (3), ut necesse habeas proficisci, vel sumptus, qui (4) necessarii fuerunt ad profectionem, jam fecisti, ut manifestum sit te plus forte, quam accepisti, erogasse, condictio cessabit: sed si minus erogatum sit, condictio locum habebit: ita tamen, ut indemnitas tibi præstetur ejus, quod expendisti.

§. 1. Si servum quis tradiderit alicui ita, *ut ab eo intra certum tempus manumitteretur*, si pœnituerit (5) eum, qui tradiderit, et super hoc eum certioraverit (6), et fuerit manumissus post pœnitentiam, attamen actio propter pœnitentiam competit ei, qui dedit. Plane si non manumiserit, constitutio succedit facitque eum liberum, si nondum pœnituerat eum, qui in hoc dedit.

§. 2. Item si quis dederit Titio decem, *ut servum emat, et manumittat*, deinde pœniteat, si quidem nondum emptus est, pœnitentia dabit condictionem, si hoc ei manifestum fecerit: ne (7), si postea emat, damno adficietur (8): si vero jam sit emptus (9), pœnitentia non facit injuriam ei, qui redemit, sed pro (10) decem, quæ accepit, ipsum servum, quem emit, restituet: aut si ante decessisse proponatur, nihil præstabit: si modo per eum factum non est: quod si fugit, nec culpa ejus contigit, qui redemit, nihil præstabit: plane repromittere eum oporteret, *si in potestatem suam pervenerit, restitutum iri.*

§. 3. Sed si accepit pecuniam, *ut servum manumittat*, isque fugerit prius, quam manumittatur, videndum an condici possit, quod acceperit? Et, si quidem distracturus erat (11) hunc servum, et propter hoc non distraxit, quod acceperat, ut manumittat, non oportet ei condici. Plane cavebit, *ut, si in potestatem suam pervenerit servus, restituat id, quod accepit*, eo minus, quo vilior (12) servus factus est propter fugam. † Plane si adhuc eum manumitti velit is, qui dedit, ille vero manumittere nolit propter fugam offensus (13), totum, quod accepit, restituere eum oportet. Sed si eligat is, qui decem dedit, ipsum servum consequi: necesse est, aut ipsum ei dari, aut quod dedit, restitui. Quod si distracturus non (14) erat eum, oportet id, quod accepit, restitui: nisi forte diligentius (15) eum habiturus esset, si non accepisset, ut manumitteret: tunc enim non est æquum, cum et servo, et (16) toto pretio carere.

§. 4. Sed ubi accepit, *ut manumitteret*, deinde servus decessit, si quidem moram fecit manumissioni, consequens est, ut dicamus refundere eum, quod accepit: quod si moram non fecit, sed, cum profectus esset ad Præsidem, vel apud quem manumittere posset, servus in itinere decesserit, verius est, si quidem distracturus erat, vel quo ipse usurus, oportere dici, nihil eum refundere debere: enimvero si nihil eorum facturus, ipsi adhuc servum obiisse: decederet enim et si non accepisset, ut manumitteret: nisi (17) forte profectio (18) manumissionis gratia, morti causam præbuit: ut vel a latronibus sit interfectus, vel ruina in stabulo oppressus, vel vehiculo obtritus, vel alio quo modo, quo non periret, nisi manumissionis causa proficisceretur.

De eo, quod datum est nomine dotis.

6. Idem lib. 3. Disputationum.

Si extraneus pro muliere dotem dedisset, et pactus esset, *ut quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur* (19), nec fuerint nuptiæ (20) secutæ, quia de his casibus solummodo fuit conventum, qui matrimonium sequuntur, nuptiæ autem secutæ non sint, quærendum erit, utrum mulieri condictio, an ei, qui dotem dedit, com-

(1) In contractibus innominatis ei, qui implevit, licet pœnitere altero invito, antequam is sua ex parte impleat, idque jure civili, *ut hic.* et Canonico. *Jas. Zas.* nisi agatur de pia causa, de dote, libertate, de lite renovanda, nisi post dationem aliquid fieri ex intervallo convenit, nisi pœnitendi facultati renunciatum sit, nisi de permutando, nisi sub conditione, nisi de contractu aliquo innominato, non respectivo actum sit, nisi talis contractus vestitus publica scriptura, aut juramento partium. *Jas. Zas.*

(2) In contractibus innominatis datum condicimus, vel ex pœnitentia, vel si causa non sit secuta.

(3) Itineris causa in contractu innominato ab uno contrahentium parata et erogata ea non faciunt, ut res non sit integra: ideoque, datum eo nomine condici non potest, nisi hujusmodi res emptæ, pecuniam acceptam faciendi causa consumant, *ut hic.* et nisi nuptiarum, reipublicæ, vel necessitatis causa agatur.

(4) Ut si equum, ocreas, vestes, pileum, bulgam, ensem et his similia emerit.

(5) Pœnitere etiam licet in causa libertatis, et sic in negotio favore digno, ut *l.* 3. §. 1. *supr. eod.*

(6) Quoties mandatum revocatur, certiores faciendi sunt ii, quorum interest scire mandatum revocatum. vide tamen *l.* 1. §. 1. *Infr. de actionib. empti.*

(7) Denuncianda animi, seu voluntatis mutatio est ei, cujus interest, qui nisi admonitus esset, damnum pateretur, *ut hic. l. si pater.* 4. *infr. de manumissis vindicta.*

(8) *Al.* Adficiatur.

(9) Pœnitentiam seu condictionem dati ob causam non impediunt sumptus in ipsam rem jam facti, et instituti ab eo, qui ob causam accepit.

(10) Id est, non ipsa decem, quæ accepit, restituturus est, sed servum ipsum, quem emit: atque ita condictio ob causam in id non competit, quod datum non fuit, sed in aliud. Cur ita? servus, quasi datus videtur.

(11) Accepta pecunia, ut venalis servus manumittatur, non potest repeti servo fugiente. *Zas.*

(12) Fugitivus alio servo vilior est. *Zas.*

(13) Offensa, non est justa causa recedendi a contractu. *Zas.*

(14) Si rem distracturus eram, nisi tibi commodassem, eaque periit, casus fortuitus te respicit: Zasius id tentat his ex verbis colligere.

(15) Excusatur a negligentia is, qui custodire debet hominem, si præsumptio erat hominem istum non fugiturum. *Zasius.* nec enim tanta custodia necessaria est in persona servi manumissionem expectantis, quam alterius, *Jason.* non etiam tam arcte custodiendus est is, qui in carcere est, mox tamen absolvendus: aut qui genere vel dignitate conspicuus sit, vel nobilis, aut miles. Ideoque judex satisfacere videtur statuto disponenti, ut accusatus delicti causa in carcerem conjiciatur, si ei ut nobili, integrum palatium, vel totam civitatem, carceris custodiæque loco destinaverit vel adsignaverit. *Jason.*

(16) vide *l. ult. in fin. Infr. quarum rerum actio.*

(17) Non omnis igitur, qui in itinere moritur, semper præsumitur ex itinere mortuus, nisi rei isti aliud probationis adminiculum accedat.

(18) Damnum in profectione aut itinere alterius causa institutis acceptum, condici ab eo potest, cujus causa instituta profectio est. Unde notant, jacturam in altero defendendo acceptam, ab eo sarciri oportere. Bart. *in l. quoniam multa. C. ad l. Juliam de vi.* Bald. *in l. fidejuss. C. mandati.* Butrigar. *in cap. olim. de restitutione spoliat.*

(19) Qui tenetur dotem restituere soluto matrimonio, eandem matrimonio nunquam secuto restituere tenetur: Nam casus finiti morte vel divortio matrimonii, casum etiam nunquam contracti matrimonii continent.

(20) Dotis promissioni tacita hæc inest conditio, si nuptiæ sequantur. *l.* 4. §. 2. *supr. de pactis.*

petat? Et verisimile (1) est (2), in hunc (3) quoque casum, eum, qui dat, sibi prospicere: nam (4), quasi causa non secuta, habere potest condictionem, qui ob matrimonium dedit, matrimonio non copulato (5): nisi forte evidentissimis probationibus (6) mulier ostenderit, hoc eum ideo fecisse, ut ipsi magis (7) mulieri, quam sibi prospiceret.

§. 1. Sed et si pater pro filia det, et ita convenit, nisi evidenter aliud (8) actum sit, condictionem patri competere (9) Marcellus ait.

Error dantis facit, ut ei competat condictio, non mulieri. Duarenus.

7. JULIANUS lib. 16. Digestorum.

QUi se debere pecuniam mulieri putabat, jussu ejus, dotis nomine promisit sponso, et solvit: nuptiæ deinde non intercesserunt: quæsitum est, utrum ipse potest repetere eam pecuniam, qui dedisset, an mulier? Nerva et Atilicinus responderunt, quoniam putasset (10) quidem debere pecuniam, sed exceptione doli mali tueri se potuisset, ipsum repetiturum: sed si (11) cum sciret se nihil mulieri debere, promisisset, mulieris esse actionem: quoniam pecunia ad eam pertineret: si autem vere debitor fuisset, et ante nuptias solvisset, et nuptiæ secutæ non fuissent, ipse possit condicere: causa debiti integra mulieri ad hoc solum manente, ut ad nihil aliud debitor compellatur, nisi ut cedat ei condictitia actione.

§. 1. Fundus dotis nomine traditus, si nuptiæ insecutæ non fuerint, condictione repeti potest: fructus (12) quoque [condici] poterunt. Idem juris est de ancilla, et partu ejus.

Datum causa dotis non repetitur, donec matrimonium putatur subesse, vel spes est, quod contrahetur. Bartolus.

8. NERATIUS lib. 2. Membranarum.

QUod Servius *in libro de dotibus* scribit, *si inter eas personas, quarum altera nondum justam ætatem* (13) *habeat, nuptiæ factæ sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse*, sic intelligendum est, ut si divortium (14) intercesserit prius, quam utraque persona justam ætatem habeat, sit ejus pecuniæ repetitio: donec autem in eodem (15) habitu matrimonii permanent, non magis id repeti possit, quam quod sponsa sponso dotis nomine dederit, donec maneat inter eos (16) adfinitas (17): quod enim ex ea causa, nondum coito matrimonio datur (cum sic detur, tanquam in dotem perventurum) quamdiu (18) pervenire potest, repetitio ejus non est.

De eo, quod promissum est per errorem nomine dotis.

9. PAULUS lib. 17. ad Plautium.

SI donaturus mulieri, jussu ejus sponso numeravi (19), nec nuptiæ secutæ sunt, mulier (20) condicet. Sed si ego contraxi cum sponso, et pecuniam in hoc dedi, *ut si nuptiæ secutæ essent, mulieri dos adquireretur: si non essent secutæ, mihi redderetur*, quasi ob rem datur, et re non secuta, ego a sponso condicam.

§. 1. Si quis indebitam (21) pecuniam, per errorem, jussu mulieris, sponso ejus promisisset, et nuptiæ secutæ fuissent, exceptione doli mali uti non potest (22), maritus enim suum (23) negotium gerit: et nihil dolo facit nec decipiendus (24) est: quod fit, si cogatur indotatam (25) uxorem habere: itaque adversus (26) mulierem condictio ei competit, ut aut repetat ab ea quod marito dedit: aut ut liberetur, si nondum solverit. Sed si, soluto matrimo-

(1) Verisimilia in causis definiendis sequimur: ut per contrarium, non verisimilia non sequimur, ut falsa, vel falsi imaginem. Unde colligunt: verisimilia ea jure censeri, in quibus par, aut major sit ratio. Quid enim verisimilius, quam ut extraneus, qui dotem dedit, ea mente fuerit, ut dotem non secuto matrimonio reciperet, qui ea mente fuit, ut eam reciperet secuto etiam matrimonio? facit *l. Titius.* 25. *§. Lucius. infr. de liberis et posthumis. l. ult. C. de posthumis.*

(2) Expressum in casum qui sibi prospicit, idem et in omissum sibi prospexisse intelligitur, si par sit ratio, vel major, *Zasius.* quem si in specie cogitasset, sine dubio non omisisset: tunc enim talis casus omissus habetur pro expresso: vel ita, Omissus casus, omissus quidem intelligitur, verum dispositioni juris communis committitur: ad ejus decisionem, jus commune quærimus: facit *lex commodissime.* 10. *infr. de liberis et posthumis.* Bart. *in l. Gallus. §. et quid, si tantum. d. tit. de liber. et post.* unde rursus notant, Cautionem hominis, cautionem legis ordinariam non impedire. adde *l. ult. C. de pactis conventis.*

(3) Id est, in eum casum, quo nunquam matrimonium secutum fuerit: atque ita, matrimonium finitum fingitur, quod nunquam fuit contractum: qua fictione dicitur id desinere, quod nunquam cœpit. *l.* 3. *§.* 1. *supr. usufr. quemadm. caveat.*

(4) Argumentum a contrario sensu constare hinc colligunt. adde *l. inter socerum.* 26. *§. cum inter.* 2. *infr. de pactis dotalibus.*

(5) Qui ob matrimonium dedit, matrimonio non secuto datum condicere potest, quasi causa non secuta.

(6) Quia oneratur præsumptionibus juris. Probationibus igitur evidentissimis utendum est adversus eum, qui pro se juris præsumptionem habet. facit *l. ult. supr. quod metus causa.*

(7) Vide quæ scripsi ad *l.* 31. *§.* 23. *infr. de ædilit. edict.*

(8) Potest enim filiæ dotem donare, etiamsi matrimonium non sequatur. Eaque dos veræ dotis privilegium habitura est. v. *l.* 17. 18. 19. *infr. de rebus autorit. judic.*

(9) Cur competit? nempe quia donare filiæ in potestate pater non potest. *Gloss. et Doctores in l. si donatione. C. de collat.* nisi donet filiæ pro dote. *l. Pomponius.* 8. *supr. familiæ.*

(10) Qui se putans debitorem, jussu mulieris, ejus marito dotis nomine solvit, nuptiis non secutis repetit, non mulier.

(11) *Donare* videtur, qui scienter indebitum solvit. v. *l.* 53. *infr. de reg. jur.*

(12) Condictione causa dati repetitur non modo res ipsa, sed omnis etiam fructus, et naturalis accessio. Cur ita? Condictiones hæ, licet re contrahantur et stricti juris sint, *§. Item. Inst. quib. mod. re contrah.* æquitate tamen constant: ut id condicamus, quo adversarius factus locupletior est. *l.* 26. *§.* 6. *infr. de condict. indebiti. l.* 12. *in fin. infr. eod. l.* 38. *infr. de usuris.*

(13) V. *l.* 4. *infr. de ritu nupt.*

(14) Id est, repudium: sponsa dotem numeratam non repetit, nisi misso repudio: nec uxor, nisi facto divortio.

(15) Idem habitus matrimonii, idem matrimonium.

(16) Improprie sumpta, v. *l.* 4. *§.* 3. *infr. de gradibus.* huc refer *l.* 5. *C. de hered. instituendis.*

(17) Adfinitatem inter sponsum et sponsam, virum et uxorem esse hinc colligitur.

(18) Dos data non repetitur, donec matrimonium seu sponsalia sperantur effectum suum consecutura. *Zas.*

(19) Condictio ob causam mulieri adquiritur per liberam personam, dotem ei constituentem animo donandi. An id receptum favore dotis, ut Baldus putat? An potius jure seu vi ipsius nominationis, ut Jason, *arg. l.* 1. *C. de adquir. vel amitt. possess. l.* 1. *C. per quas personas. l. traditio.* 20. *in fin. infr. de adquir. rer. dom.*

(20) *l.* 7. *vers. sed si cum. supr. eod.*

(21) Vid. *l.* 78. *in fin. infr. de jure dotium.*

(22) Exceptio, quæ obstat deleganti, non obstat ei, cui facta est delegatio ex causa onerosa. *Angel.*

(23) Vid. *l.* 55. *infr. de reg. jur.*

(24) Lucrum dotis merum lucrum non est, cum oneris in matrimonio sustinendi causa concedatur.

(25) Quod esse non oportet. *l.* 4. *§.* 21. *infr. de doli mali et metus except.*

(26) *l.* 57. *in fin. infr. l.* 1. *C. de condict. indebit.*

nio, maritus peteret, in eo duntaxat exceptionem obstare debere, quod mulier receptura esset.

De acceptilatione.

10. Javolenus lib. 1. ex Plautio.

SI mulier ei, cui nuptura erat, cum dotem dare vellet, pecuniam, quæ sibi debebatur, acceptam (1) fecit, neque nuptiæ insecutæ sunt, recte ab eo pecunia condicetur: quia nihil interest (2), utrum ex numeratione pecunia ad eum sine causa, an per (3) acceptilationem (4) pervenerit.

De monumento faciendo.

11. Julianus lib. 10. Digestorum.

SI heres *arbitratu* (5) *liberti certa summa monumentum* jussus *facere*, dederit liberto pecuniam, et is accepta pecunia monumentum non faciat, condictione tenetur (6).

De mortis causa donatione.

12. Paulus lib. 6. ad legem Juliam et Papiam.

CUm quis mortis causa donationem, cum convaluisset donator, condicit (7), fructus (8) quoque (9) donatarum rerum, et partus, et quod adcrevit rei donatæ, repetere potest.

De collatione.

13. Marcianus lib. 3. Regularum.

SI filius contulerit (10) fratri, quasi adgniturus bonorum possessionem, et non adgnovit (11), repetere eum posse, Marcellus lib. v. Digestorum scribit.

De indebito soluto falso procuratori.

14. Paulus lib. 3. ad Sabinum.

SI procuratori falso indebitum solutum sit, ita demum a procuratore repeti non potest, si dominus ratum habuerit (12): sed ipse dominus tenetur, ut Julianus scribit. Quod si (13) dominus ratum (14) non habuisset, etiam si debita pecunia soluta fuisset, ab ipso procuratore repetetur: non enim quasi indebitum datum [repetetur], sed quasi ob rem datum, nec res secuta sit, ratihabitione non intercedente: vel quod furtum faceret pecuniæ falsus procurator: cum quo non tantum furti agi, sed etiam condici (15) ei posse.

Si res data perierit.

15. Pomponius lib. 22. ad Sabinum.

CUm servus tuus in suspicionem furti Attio venisset, dedisti (16) eum in quæstionem sub ea causa, *ut, si id repertum in eo non esset, redderetur tibi:* is eum tradidit (17) Præfecto (18) Vigilum, quasi in facinore deprehensum: Præfectus Vigilum eum summo (19) supplicio adfecit. Ages cum Attio, *dare eum tibi oportere:* quia et ante mortem dare tibi eum oportuerit: Labeo ait, posse etiam ad exhibendum agi, quoniam fecerit, quominus exhiberet: sed Proculus dari oportere ita ait, si fecisses ejus hominem: quo casu ad exhibendum agere te non posse: sed si tuus mansisset, etiam furti te acturum cum eo: quia re aliena ita sit usus, ut sciret se invito domino uti, aut dominum, si sciret, prohibiturum esse.

De pecunia data, ut Stichus detur.

16. Celsus lib. 3. Digestorum.

DEdi tibi pecuniam, *ut* (20) *mihi Stichum dares*, utrum id contractus genus (21) pro (22) portione emptionis et venditionis est? an nulla (23) hic alia obligatio est,

(1) *Donat*, qui debitum remittit. *l.* 4. *supr. eod.*

(2) Numerationis, et acceptilationis similitudo. Remittere, et dare, paria, *cap. veniens. extr. de testibus.*

(3) Purum debitum accepto latum statim exigi potest, si causa non fuerit secuta.

(4) Qui fert accepto, *dare* intelligitur. v.*l.*115.*infr. dereg. jur.*

(5) Arbitratu heredis aut liberti testatores plerunque sibi funus, epulum, aut monumentum fieri jubebant, *l.* 6. *l.* 40. §. 5. *infr. de conditionib. et demonstrat.* unde arbitrium seu arbitria, pro funeris impensa: dixi ad Ciceronem *in Oratione post reditum; et in Pisoniana.*

(6) Executores testamentarios cogi reddere rationem administrationis suæ, hinc Zasius colligit: et ab ea regula ne quidem excipi fratres, qui vivo parente res paternas administrarunt: super expensis tamen credi eorum juramento, ubi probatio sit difficilis. *arg. l. fin.* §. *in computatione. C. de jure delib.*

(7) Et etiam vindicat. *l.* 29. *infr. de mortis causa donat.*

(8) Aliud est in eo, cui inter vivos donatum est, et a quo postea donatio propter ingratitudinem revocatur. Titulus enim mortis causa donationis, vel a suo fonte revocabilis est: inter vivos autem donatio a principio simplex, et sine conditione est.

(9) Donator mortis causa convalescens, non modo rem ipsam, sed et fructus rei ita donatæ condicit, *ut hic.* In donatione inter vivos aliud est: nec enim iis casibus, in quibus permissa est rerum donatarum revocatio, fructus ipsi quoque revocantur. *l. ult. C. de revocand. donat.*

(10) Conferre bona sua fratribus, non est bonorum possessionem adgnoscere: non hoc facit, qui illud facit. Causa hæc est, Bonorum possessio, judicis præsentiam exigit. *l. ult. C. qui admitti.* Quid, censeturne adire? non censetur: cum adire nemo possit, nisi qui jus et nomen heredis habeat. Bald. Angel. Salicet. Alex. Jas. *hic.* Quid, si non contulit, sed vel condictionem implevit, ut *l.* 1. *supr. eod.* vel querelam inofficiosi proposuit, ut *l. qui de inofficios.* 20. *supr. de inoffic.* testamentum falsum vel nullum dixit? Idem Bart. *in l. cum quidam.* 14. *infr. de bonorum possess. l. cum falsum.* 46. *infr. de adq. vel omitt. heredit.*

(11) Vide *l.* 3. §. *penult. infr. de collat. bonor.*

(12) *l.* 6. §. 9. 10. *supr. de negotiis. l.* 57. *in fin. infr. de condict. indebit. l.* 80. §. 5. *infr. de furtis.*

(13) Ea lege sc. vide *l.* 14. *infr. de solutionib.*

(14) *l.*6.§.1.*infr.de condict.indebit.* vide *l.*58.*infr. de solutionib.*

(15) Adde *l.* 22. §. 2. *infr. de pignorat.*

(16) *l.* 15. *in pr. infr. de præscriptis.*

(17) Sine ulla probatione scilicet: cum alius ei imposuisset, servum illum suum esse.

(18) *Præfectus vigilum* imperium habuit in servos, *ut hic. et l.* 3. §. 2. *supr. de officio Præfecti vigilum.* et viles personas. *l.* 3. §. 1. *supr. de officio Præfecti vigilum.*

(19) Id est, morte: hinc constat falli eos, qui negant jure civili pœna mortis interdum fures affectos fuisse: huc facit *l.* 56. §. 1. *infr. de furtis.* vide Cujac. 9. *obs.* 37. Vetat certe Justinianus, *Novell.* 134. *c.* 13. furi mortem infligi, aut membrum aliquod abscindi; sed aliter puniri: nec ibi furis nomine raptor intelligitur.

(20) Datur hic pecunia, non ut pretium, sed ex mutuo quodam officio: nam si ut pretium daretur, emptio et venditio esset omnimodo. *l. ult. C. de prædiis decurionum.*

(21) Adi Molin. *in labyrintho de divid. et individ. in prin. n.* 22. Forcat. *dial.* 40. *n.* 2. Bartol. *ad l.* 2. *in fin. pr. n.* 7. *ff. si certum petat.* Afflict. *decis.* 108. Fortun. Garz. *ad l. juris gentium. in pr. n.* 17. *Supr. de pact.* Jason. *ad* §. *sic itaque. num.* 12. *Instit. de donat.* Alciat. *l.* 1. *de eo quod interest.* Mod.

(22) *Pro portione* quid hic est? an symmetria, seu analogia servata, ut quidam obscure volunt? an pro parte, ut alii? *l.* 2. §. *adeo. infr. locati.* An quia species pro quantitate promittitur, non genus? ut Bart. *l.* 2. *supr. si certum.* Corasius 2. *Miscell.* 6. An idem, quod emptio, aut emptionis species? quod magis censeo: uam proportione (sic lego conjunctim) contractus emptionis et venditionis est, qui alterutrius species est.

(23) Cur in hac specie nulla alia obligatio, quam ob rem dati? An non pecunia data est, ut Stichus daretur, et sic emptio contracta? Putant nonnulli promitti hic speciem pro quantitate, et ita contractum esse innominatum: secus fore, si genus pro quantitate promittatur. Atqui verisimilius est, ut ante dixi, pecuniam hic non numerari, ut pretium, sed ex mutuo quodam officio. Unde rursus observatur, permutationem interdum nummis fieri, *l.* 8. §. 24. *supr. de transactionib. l.* 26. *infr. de jure dotium. l.* 21. *infr. de pactis dotalibus.* §. *constituitur. Inst. de usufructu.* 31. Plin. 8. et eodem modo emptionem sine nummis. vide Forcatulum 49. *Necyomant.*

quam ob rem dati re non secuta? In quod (1) proclivior sum: et ideo, si mortuus est Stichus, repetere possum (2), quod ideo tibi dedi, ut mihi Stichum dares (3). Finge alienum esse Stichum, sed te tamen eum tradidisse: repetere a te pecuniam potero, quia (4) hominem accipientis non feceris: et rursus si tuus est Stichus, et pro evictione ejus promittere non vis, non liberaberis, quo minus a te pecuniam repetere possim (5).

TIT. V.

DE CONDICTIONE (6) OB TURPEM VEL INJUSTAM CAUSAM.

De datis ob causam *vel* rem. 1. *De dato, ob rem honestam.* 2. *De turpitudine accipientis.*

1. Paulus lib. 10. (7) ad Sabinum.

OMne (8), quod datur, aut ob rem datur, aut ob causam: et ob rem, aut turpem aut honestam: turpem autem, aut ut dantis sit turpitudo, non accipientis: aut [ut] accipientis duntaxat, non etiam dantis: aut utriusque.

§. 1. Ob rem (9) igitur honestam datum ita repeti potest, si res, propter quam datum est, secuta non est.

§. 2. Quod si turpis (10) causa accipientis fuerit, etiamsi res secuta sit, repeti potest.

2. *De eo, quod datur judici.*

2. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

UT puta dedi tibi, *ut sacrilegium facias*, *ne furtum*, *ne hominem occidas*: in qua specie Julianus scribit, si tibi dedero, *ne hominem occidas*, condici posse.

§. 1. Item si tibi dedero (11), *ut rem mihi reddas depositam apud te*, vel *ut instrumentum* [*mihi redderes*].

§. 2. Sed si dedi, *ut secundum me in bona causa judex* (12) *pronunciaret*, est quidem relatum, condictioni locum esse: sed hic quoque crimen contrahit: judicem enim corrumpere videtur: et non ita pridem Imperator noster constituit, litem eum perdere.

De turpitudine dantis, et accipientis.

3. Paulus lib. 10. ad Sabinum.

UBi autem et dantis (13) et accipientis turpitudo versatur, non posse repeti dicimus, veluti si pecunia detur, *ut* (14) *male judicetur.*

2. *De turpitudine accipientis.* 3. *De meretrice.* 4. *De indicio.*

4. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

IDem, si *ob stuprum* datum sit, vel si quis in adulterio deprehensus, redemerit se: cessat (15) enim repetitio, idque Sabinus et Pegasus responderunt.

§. 1. Item si dederit fur, *ne proderetur*, quoniam utriusque turpitudo versatur, cessat repetitio.

§. 2. Quoties autem solius accipientis turpitudo versatur, Celsus ait, repeti posse, veluti, si tibi dedero, *ne mihi injuriam facias.*

§. 3. Sed quod meretrici datur, repeti non potest, ut Labeo et Marcellus scribunt: sed nova ratione (16), non ea, quod utriusque turpitudo versatur, sed solius dantis: illam enim turpiter facere, quod sit meretrix, non turpiter accipere, cum sit meretrix.

§. 4. Si tibi indicium (17) dedero (18), *ut fugitivum meum indices* vel *furem rerum mearum*, non poterit repeti (19), quod datum est: nec enim turpiter accepisti. Quod si (20) a fugitivo meo acceperis, *ne eum indicares*, condicere tibi hoc, quasi furi, possim: sed si ipse fur indicium a me accepit, vel furis, vel fugitivi socius, puto condictionem locum habere.

(1) Imo id genus contractus emptio est; et venditio, *l.* 5. §. 1. *Infr. de præscriptis.* vide Zas. 2. *Antinom.* 3. vide Forcatulum, 49. *Necromantiæ* 5.

(2) Imo tuo periit periculo. *l.* 5. §. 1. *Infr. de præscriptis verbis.*

(3) Id est, meum faceres, quod in emptione non requiritur. *l.* 11. §. 2. *Infr. de act. empt.*

(4) Vide *l.* 167. *Infr. de reg. jur.*

(5) Atque ita tria consequuntur contractum dandi: quod scil. casus fortuitus non liberet ab interitu speciei: quod alienam rem dando nihil agatur: quod proprie res non censeatur data, nisi de evictione caveatur. *Zas.*

(6) *Lib.* 4. *Cod.* 7.

(7) *Al.* vicesimo.

(8) Condictio, re in causam honestam collata, locum habet causa non secuta, *ut hic.* in turpem vero causam collata si fuerit, non repetetur pecunia, nisi accipientis duntaxat versabitur turpitudo, §. 2. *Infr. eod.* Zas.

(9) *l.* 23. *l.* 52. *l.* 65. §. 4. *Infr. de condict. indeb.*

(10) *l.* 4. *C. h. t.*

(11) *l. final. Infr. depositi. l.* 5. *Infr. de tutela et rationibus distrahendis.*

(12) Dic idem in teste. *Zas.*

(13) *l.* 4. §. 3. *l.* 8. *in fin. Infr. eod. l.* 2. *C. eod. l.* 5. §. 1. *supr. de calumniator. l.* 9. *Infr. de doli mali et metus exceptione.*

(14) Vide Socin. *regul.* 3. Goth. Adde *l.* 1. *et aut. seq. C. de pœn. jud. qui male jud.* et Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 343. Ans.

(15) Imo non cessat. *l.* 7. §. 1. *l.* 8. *Supr. quod metus causa.*

(16) Id est, quamvis ignominiosa conditio turpiter suscipiatur, merces tamen ejus conditionis non turpiter accipitur, ideoque nec condici poterit, *ut hic.* et de hujusmodi quæstu quis testari poterit, ut olim Flora meretrix testata est. Ad hæc, ejusmodi conditio non eam personam repellit a successionibus testamentariis, et ab intestato. Zas. *hic.* Idem tamen negat, ex promissione stupri causa facta, eam agere posse: quinimo eo nomine datum pignus ait non retineri, cum pignus non possit adjici obligationi, quæ per se nulla sit.

(17) *Indicium*, præmium est, quod indici præstatur, *l.* 43. §. 8. §. 9. *Infr. de furtis.* ubi dixi, *l.* 15. *in fin. Infr. de præscipt.* Adde quæ de mercedulis scripsi ad Edictum Justiniani *de Alexandrinis.*

(18) Ob indicium comprehendendi furis præmium promissum, jure debetur. Paulus 2. *sent.* 31. §. 10.

(19) Indicium accipere licet. *d. l.* 15.

(20) Hinc colligi posse videtur, jure civili neminem teneri furem indicare, *ut hic.* non igitur furti conscius erit, si non indicaverit. *l.* 48. §. 1. *Infr. de furtis.* Atque illud est, quod Julius Clarus, *lib.* 5. *sent.* §. *fin. quæst.* 87. tradit, hanc quæstionem examinans, regulariter solam scientiam non esse punibilem. Zasius addit, ne quidem jure Canonico et conscientiæ, Episcopo furtum alicujus denunciandum. An judici, vel domino ex officio inquirentibus delictum indicandum est? indicandum est. An etiam non inquirentibus? quid si in eos conjuretur, aut crimen sit publicum? Bartolus detegendum putat maleficium. Quod multis non placet: dicam quod sentio: in primis spectandum esse, quibus legibus vivas: ut si lege municipali denunciatio delicti cujusque a quovis exigatur, id præstetur: sin minus, non passim judicis inquisitionem antevertas, *arg. l.* 31. *in princ. Inf. depositi*, nec in omnibus alterum deferas, sed in gravioribus, *l.* 2. *l.* 7. *infr. ad l. Pompeiam de parricid.* et futuris præsertim delictis. *arg. l.* 6. *infr. de pœnis.* Item, ne solus, sed cum alio teste deferas: quid enim si solus denuncias; et reus (verus alioquin, sed non manifestus) actione *l.* 5. *C. de ingen.* te convenire velit? Et indignum quoque est, te invidiam ac pœnam pati, legis præscripto servientem. Ex contrario, si denunciasse, vel alium detulisse sufficerit, quis innocens tandem futurus erit?

5. Julianus lib. 3. ad Urseium Ferocem.

SI a servo meo pecuniam quis accepisset, *ne* (1) *furtum ab eo factum indicaret*, sive indicasset, sive non, repetitionem fore ejus pecuniæ (2), Proculus respondit.

De eo, quod ex injusta causa apud aliquem est.

6. Ulpianus lib. 18. ad Sabinum.

PErpetuo Sabinus probavit veterum opinionem existimantium, *id quod ex injusta causa apud aliquem sit, posse condici.* In qua sententia etiam Celsus est.

De stipulatione per vim extorta.

7. Pomponius lib. 22. ad Sabinum.

EX ea stipulatione, quæ per vim extorta esset, si exacta esset pecunia, repetitionem esse constat.

De promisso ob turpem causam.

8. Paulus lib. 3. Quæstionum.

SI ob turpem causam promiseris Titio, quamvis, si petat, exceptione doli mali, vel in factum summovere eum possis, tamen, si (3) solveris, non posse [te] repetere: quoniam sublata proxima causa stipulationis, quæ propter exceptionem inanis (4) esset, pristina causa, id est, turpitudo, superesset: porro autem si et dantis et accipientis turpis causa sit, possessorem (5) potiorem esse: et ideo repetitionem cessare, tametsi ex stipulatione solutum est.

De dato, ut reddatur, quod gratis reddi debuit.

9. Idem lib. 5. ad Plautium.

SI vestimenta utenda tibi commodavero (6), deinde pretium, *ut reciperem*, dedissem, condictione me recte acturum (7), responsum est: quamvis enim propter rem datum sit, et causa secuta sit, tamen turpiter datum est.

§. 1. Si (8) rem locatam tibi, vel venditam a te, vel mandatam, ut redderes, pecuniam acceperis, habebo tecum ex locato, vel mandati actionem: quod si, ut id, quod ex testamento (9), vel ex stipulatu debebas, redderes mihi, pecuniam tibi dederim, condictio duntaxat (10) pecuniæ datæ eo nomine erit: idque et Pomponius scribit.

TIT. VI.

DE (11) CONDICTIONE INDEBITI (12).

Continuatio. 1. De ignorantia et scientia solventis.

1. Ulpianus lib. 26. ad Edictum.

NUnc videndum de indebito soluto.

§. 1. Et quidem, si (13) quis indebitum ignorans solvit, per hanc actionem condicere potest: sed si sciens (14) se non debere solvit, cessat repetitio.

De soluto, ut, si appareat indebitum, reddatur. 1. De soluto ex testamento.

2. Idem lib. 16. ad Sabinum.

SI quis sic solverit, *ut* (15), *si apparuisset esse indebitum vel Falcidia emerserit*, *reddatur*, repetitio locum habebit: negotium enim contractum est inter eos.

§. 1. Si quid *ex testamento* solutum sit, quod postea falsum (16), vel inofficiosum, vel irritum, vel ruptum apparuerit, repetetur (17): vel si post multum temporis emerserit æs alienum, vel codicilli (18) diu celati, prolati, qui ademptionem continent legatorum solutorum, vel deminutionem per hoc, quia aliis quoque legata relicta sunt: Nam Divus Hadrianus circa inofficiosum et falsum testamentum rescripsit, actionem (19) dandam (20) ei, secundum quem de hereditate judicatum est.

3. Papinianus lib. 28. Quæstionum.

IDem est, et si solutis legatis nova et inopinata causa hereditatem abstulit: veluti nato (21) posthumo, quem heres in utero fuisse ignorabat: vel etiam ab hostibus reverso filio, quem pater obiisse falso præsumpserat: nam utiles actiones posthumo vel filio, qui hereditatem evicerat, dari oportere in eos, qui legatum perceperunt (22), Imperator Titus Antoninus rescripsit: scilicet quod bonæ (23) fidei possessor, in quantum locupletior factus est, tenetur, nec periculum hujusmodi nominum ad eum, qui sine culpa solvit, pertinebit.

(1) *l. 4. in fin. supr. eod. l. 1. 2. Infr. de receptatoribus.*

(2) Quinimo rem si evulgaverit, suspendi possit, Bartolus existimat.

(3) Solutio spontanea (etiam usurarum, *Jas.*) post metum adhibitum, metum purgat, et turpitudinem commissam in contractu, *l. 2. C. de his, quæ vi metusve caus.* etiam residui ratione, ut in illud competat actio. An et Principis voluntaria coronatio ejusdem meticulosam electionem purgat? Sic putat Jason.

(4) De inani dixi ad *l. 6. supr. de dolo.*

(5) In pari causa turpitudinis potior est causa possidentis.

(6) *Al.* commendavero.

(7) Gratuitam qui restitutionem debet, turpiter pecuniam restituendi causa accipit.

(8) *Al.* si ob rem. *Hal.*

(9) Actio ex testamento stricti juris est. Jason ex *l. 6. Supr. de in litem jurando.* in eam tamen veniunt fructus et usuræ a tempore moræ, nec angustiis temporis vitiatur, ad instar actionum bonæ fidei, quas in eo imitatur. Jason, ad *l. 5. de eo, quod certo.*

(10) Non usuræ, ut in bonæ fidei judiciis, *in pr. supr. eod.* nec actio ex eo contractu, *Accurs.* cum tamen actio quoque bonæ fidei detur, si debitum ex bonæ fidei contractu non dederis. Alberic. *hic.*

(11) *Lib. 4. Cod. 5.*

(12) Indebitum est quadruplex. Naturaliter, et civiliter: naturaliter, non civiliter; civiliter, non naturaliter: ope exceptionis, non naturaliter, et civiliter.

(13) Indebitum qui per ignorantiam non sciens et prudens solvit, condicit. *Synops. Basil. 52. tit 3. ex lib. 24. tit. 6. c. 1.*

(14) Sciens qui indebitum solvit, non repetit. vide *l. 9. C. eod.*

(15) Id est, si quis dubitans solverit. vide *l. 11. C. eod.* aut potius animo conferendi alterius juris. *l. 15. Infr. de bonor. possess. contra tab.*

(16) Testamenti hæc vitia: falsum, inofficiosum, irritum, ruptum.

(17) Hoc in legato ad pias causas non admittit Baldus, *l. 2. C. de fideicommissar. libert.* quod Jasoni displicet *hic.* cum non sit eadem semper ratio libertatis, et piæ causæ.

(18) Prolatis codicillis, vel alio testamento, quibus ademptum est legatum, vel certe rescissum, perperam soluta repetuntur. Paul. 3. *sent.* 6. §. *ult.*

(19) Condictionem indebiti. Unde colligas, testamento ob falsum vitiato, seu falso pronunciato, legatorum futuram solutionem non tantum impediri, sed etiam præteritam jam revocari, *ut hic.* Quid, si libertas bona fide ex testamento præstita, et id testamentum post falsum pronunciatum est? hic casus excipitur: libertas non retractatur. *l. 2. C. de fideicommiss. libertat.*

(20) *l. 5. in fin. infr. eod.*

(21) *l. 7. in fin. supr. familiæ.*

(22) Repetitur enim legatum. *l. Papinianus. §. si ex causa. Supr. de inoffic. test.* Nam quod dicitur *l. cum mater. eod. tit.* ex hujusmodi testamento libertates et legata præstari, nota, et reprehensione dignum visum Paulo. Ita enim illic accipiendum est τὸ *annotare.* porro vide præterea ad hanc legem Joann. Robert. *l. 1. sentent. jur. cap. 7.* et Curt. Brug. *l. 3.* εἰκαστῶν *ad fratrem cap.* 35. Mod.

(23) Locupletior factus bonæ fidei etiam possessor, tenetur. Dicamus apertius; bonæ fidei possessor, et legatarius, quibus bona fide soluta legata sunt, non tenentur, nisi, quatenus facti locupletiores sunt. Ideoque legatis consumptis non tenentur, *ut hic.* Cur ita? indebiti condictio eatenus datur, quatenus accipiens factus locupletior est. *l. 26. §. 12. l. 65. §. 6. hoc tit.*

4. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

IDem Divus Hadrianus rescripsit, et si (1) aliud testamentum proferatur.

5. ULPIANUS lib. 16. ad Sabinum.

NEc novum, ut (2), quod alius solverit, alius repetat: nam et cum minor vigintiquinque annis, inconsulte (3) adita hereditate, solutis legatis (4), in integrum restituitur, non ipsi repetitionem competere, sed ei (5), ad quem bona pertinent, Arrio Titiano rescriptum est (6).

De procuratore, et tutore.

6. PAULUS lib. 3. ad Sabinum.

SI procurator tuus indebitum solverit, et tu ratum non habeas, posse repeti, Labeo libris posteriorum scripsit: quod si debitum fuisset, non (7) posse repeti. Celsus: ideo, quoniam (8) cum quis procuratorem rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, ut solvat (9) creditori: neque (10) postea expectandum sit, ut ratum habeat.

§. 1. Idem Labeo ait, si procuratori indebitum solutum sit, et dominus (11) ratum non habeat, posse repeti.

§. 2. Celsus ait, eum, qui procuratori debitum solvit, continuo liberari: neque ratihabitionem considerari: quod si indebitum acceperit, ideo exigi ratihabitionem, quoniam (12) nihil de hoc nomine exigendo mandasse videretur: [et] ideo, si ratum non habeatur, a procuratore repetendum.

§. 3. Julianus ait, neque (13) tutorem, neque (14) procuratorem solventes (15), repetere posse: neque interesse, suam pecuniam, an pupilli vel domini solvant.

Quid repetitur.

7. POMPONIUS lib. 9. ad Sabinum.

QUod indebitum per errorem solvitur, aut ipsum (16), aut tantundem (17) repetitur.

De eo, quod mulieri debetur a marito, qui non est solvendo.

8. PAULUS lib. 6. ad Sabinum.

QUod nomine mariti, qui solvendo non sit, alius mulieri solvisset, repetere non potest: adeo debitum esset mulieri.

9. ULPIANUS lib. 66. ad Edictum.

NAm et maritus, si (18), cum facere nihil possit, dotem solverit (19), in ea causa est, ut repetere non possit (20).

(1) Legata ex primo testamento soluta possunt per heredem in secundo testamento institutum repeti.

(2) *l. 2. in fin. l. 3. 4. supr. eod. l. 46. Infr. eod.*

(3) Minor in integrum restituitur adversus hereditatem inconsulte aditam: ut eam nimirum omittat. *C. si minor ab hereditate se abstineat. l. 44. infr. de re judicata. l. 44. infr. de adquir. vel omitt. heredit.*

(4) *Subaudi*, indebitis: nam debita soluta non repeterentur. *l. in integ. Supr. de minorib.*

(5) *d. l. 2.* hic minor heres solvit, cognati repetunt.

(6) Hoc notandum, datas ab eo interim libertates, ex fideicommisso, non revocari, *l. 31. supr. de minorib. l. 30. §. 10. §. 11. Infr. de fideicomm. libert.* nec pretium servorum manumissorum a minore acceptum restitui. *l. 22. Supr. de minorib.* Sed nec ea pecunia, quæ quibusdam creditoribus hereditariis soluta erit, communicabitur cæteris creditoribus. *d. l. 31.*

(7) *l. 87. Infr. de solutionib.*

(8) *d. l. 87. infr. de solut.* adde *l. 46. infr. de pecul.*

(9) Procurator generale mandatum habens, mandatum quoque solvendi habere intelligitur, *ut hic.* solvendi, inquam, quod civiliter debetur, non quod natura tantum. *l. si is, cui. 94. §. Favius. 3. infr. de solut.*

(10) Procurator secutus mandatum, quod facit, ratum per se est, neque indiget alia ratihabitione: unde notant clausulam rati mandato adjectam, supervacuam esse, cum tacite intelligatur. At Angelus putat superiore clausula concedi generalem et liberam administrationem, eo effectu, ut possit transigere, compromittere, et procuratorem constituere. *l. quam Tuberonis. 7. §. 1. infr. de peculio.* Verum communiter explosa ea opinio est, hac sententia: liberam potestatem procuratori nunquam concessam intelligi, nisi expressa concessa sit, *d. l. 7. §. 1.* ut post Glossas juris Canonici, Cuneum, Bartolum, Baldum, Salicetum, Geminianum, Ludovicum, tenet Jason.

(11) *l. 14. supr. de condictione caus. dat.*

(12) Mandato quantumcunque generali, et cum libera, et irrevocabili, nunquam intelligitur mandatum procuratori, ut indebitum recipiat, *ut hic. et l. 57. §. 1. infr. eod.* aut illicitum faciat, aut id, quod dominus incidat in pœnam: item, ut opponat exceptiones calumniosas, et articulos criminosos: ut possit compromittere, appellare ab executione sententiæ, recusare judicem, in carcerem conjicere debitorem mandantis, indignum eligere suo loco, negare, aut facere aliquid in præjudicium mandantis, et ejus famæ: et breviter, Procurator generaliter datus non censetur datus ad illicita, Jason *hic.* apud quem v. *de limitat. hujus regulæ.* v. etiam *l. 46. infr. de pecul. l. 6. infr. de pign.* Canonistæ addunt, generali mandato, et concessione, non intelligi ea concedi, quæ mandanti reservata sunt, jure privilegii. Quæ omnia obtinent, etiamsi procurator mandatum habeat cum libera, *l. si pater. 12. infr. de his, quæ in fraudem.* etiamsi dominus juraverit ratum habiturum gestum a procuratore: nam cum juramentum juris sit divini, merito extendi non debet ad res juri divino contrarias, hoc est, iniquas, et injustas. Quid, si procurator, quod temere litigaret, quod contumax esset, quod peteret eam rem, quam non peti dominus ipse sub pœna promisit, in pœnam incidit? Quid, si gestum a procuratore dominus ratum habuit, tacite vel expresse? Quid si procuratorem injusta postulantem dominus ipse sciens vel præsens non prohibuit? Quid, si consuetam pœnam promisit? Quid, si justo errore ductus indebitum sine ulla culpa sua, et diligentissimus alias, recepit? Procuratoris facto dominum in pœnam incidere, ipsum denique procuratorem recte indebitum recipere, notat Jason *hic.*

(13) *Synops. Basil. 37. tit. 11. ex lib. 24. tit. 7. c. 4. 5.* Harmenop. 11. §. 46. adde *l. 13. §. 2. infr. de administr. et peric. tutorum.*

(14) Imo potest, si ratum non habeat dominus, *l. 6. C. h. t.* Dic, directa non posse, *ut hic.* utili et subsidiaria posse, *ut hic.*

(15) Indebitum scilicet.

(16) Si species est.

(17) Si quantitas. *l. 26. in fin. infr. de præscr.*

(18) Dotis nomine non convenitur maritus in solidum, sed quatenus possit facere, ne egeat. *l. maritum. 12. et seq. Infr. soluto matrim. l. non tantum. 20. Infr. de re judicata. l. in condemnatione. 173. Infr. de regulis.* Quid, si pauper maritus totam dotem solvit? non repetit: superius enim beneficium maritus habet retinendo, non repetendo, *ut hic.* Quid, si dos in re immobili consistat, eaque exstet? ut extraneus conveniri potest. *l. 1. §. eum autem. C. de rei uxor. act.* Quid, si mulier ipsa æque inops? Quid, si maritus ideo inops, quod decoxerit? Quid, si cum dotem reciperet, se idoneum, et solvendo professus est? in solidum conveniri posse, notat hic Jason. Quid, si dote fisco vindicata, a fisco conveniatur? Bartolus putat in solidum recte conveniri: a quo Alexander et Jason dissentiunt. Recte: nihil enim speciale fingendum est in fisco, nisi lex id nominatim adjiciat. *Gloss. in l. 1. C. de petit. hered.* Deinde fiscus succedens privato, privati jure utitur. *l. fiscus. 6. infr. de jure fisci.* Postremo textus apertus est in *l. si marito. 31. Infr. soluto.*

(19) *l. 5. §. 2. in fin. Infr. de liberat. legat.*

(20) Eo neglecto, quod egere possit: An quod deducendi privilegium marito tantum competat retinendo, non autem repetendo, ut post Baldum ait Jason?

De debito in diem.

10. Paulus lib. 7. ad Sabinum.

IN (1) diem debitor, adeo debitor est, ut ante (2) diem solutum (3) repetere non possit (4).

Si de peculio condemnatus plus, quam in eo sit, solverit.

11. Ulpianus lib. 35. ad Sabinum.

SI is (5), cum quo de peculio (6) actum est, per imprudentiam plus (7), quam in peculio est, solverit (8), repetere (9) non (10) potest (11).

De herede.

12. Paulus lib. 7. ad Sabinum.

SI fundi mei usumfructum tibi dedero, falso existimans me eum tibi debere, et, antequam repetam, decesserim, condictio ejus (12) ad heredem quoque meum transibit.

De naturali obligatione servi, 1. Vel pupilli.

13. Idem lib. 10. ad Sabinum.

NAturaliter (13) etiam servus obligatur: et ideo si quis nomine ejus solvat, vel ipse manumissus (14) (ut Pomponius scribit) ex peculio, cujus liberam administrationem habeat, repeti non (15) poterit: et ob id et fidejussor pro servo acceptus [tenetur (16)]: et pignus pro eo datum tenebitur; et si servus, qui peculii administrationem habet, rem pignori in id, quod debeat, dederit, utilis pigneratitia reddenda est.

§. 1. Item quod pupillus sine tutoris autoritate mutuum accepit, et locupletior (17) factus est, si pubes factus solvat, non repetit.

14. Pomponius lib. 21. ad Sabinum.

NAm hoc natura (18) æquum est, neminem cum alterius detrimento fieri locupletiorem (19).

Quid repetitur. 1. De nummis alienis. De possessione. 2. De re, cujus ususfructus alienus est.

15. Paulus lib. 10. ad Sabinum.

INdebiti soluti condictio naturalis (20) *est:* Et ideo etiam quod rei solutæ accessit, venit in condictionem: ut puta partus (21), qui ex ancilla natus sit; vel quod alluvione accessit; imo et fructus, quos is, cui solutum est, bona fide percepit, in condictionem venient.

§. 1. Sed et si nummi alieni dati sint, condictio competet, ut vel possessio eorum reddatur: quemadmodum si falso existimans possessionem me tibi debere alicujus rei, tradidissem (22), condicerem. Sed et si possessionem tuam fecissem, ita ut tibi per longi temporis præscriptionem avocari non possit, etiam sic (23) recte tecum per indebitam (24) condictionem agerem.

§. 2. Sed et si ususfructus in re soluta alienus sit, deducto usufructu a te condicam.

De debito sub conditione, 1. vel sub die incerto.

16. Pomponius lib. 15. ad Sabinum.

SUb conditione debitum, per errorem solutum (25) pendente (26) quidem conditione repetitur, conditione autem existente repeti non potest.

(1) Exceptione temporali et sic dilatoria tutus per errorem solvens repetit: quod non modo verum in exceptione quamvis aperta, sed etiam in tacita, et a lege præsumpta, seu quum lex dilatoriam præsumit, Jason *hic*.

(2) Quid, num ante diem solvere cogi quis potest? in genere non est cogendus, nisi debitor sit fisci, et magnæ fisco necessitates immineant. *l. 1. C. de condict. ex lege.*

(3) Pone ante diem solvisse eum, qui 40. post annos summam certam sive quantitatem solvere debuit; num interusurium quoque temporis repetet: Negat Bart. *in l. 1. supr. eod. et in l. cum quis. 10. C. de jur. et fact. ignorant. arg. l. nam si cum moriar. 17. Infr. eod.* ut et Baldus hoc argumento, quod cum sortem ipsam repetere non possit, non possit et usuras. *l. eo. 26. C. de usuris.* In eadem sententia est Angelus et Salicetus *hic.* et Alexander in *l. 1. Supr. eod.* Jac. Butrigarius et Albericus communem esse putant. Contra Jason putat posse repeti, post Glossam in *d. l. Cum quis.* Butrigarium quoque, Baldum, Raphaelem, Fulgos. Martinum Silium, Albericum, Imolam, imo et Bartolum in ea sententia sibi varios fuisse, in *l. si socer. 44. §. Lucius. infr. soluto.* Movetur autem, quod plus tempore solutum æque repeti debeat, ut plus quantitate, seu re, solutum, cum dies pars sit obligationis, *l. 1. §. editiones. supr. de edendo. l. 19. in fin. l. 23. in fin. l. 25. l. 40. Infr. eod.* cum argumentum a re ad tempus valeat, *l. miles. 41. infr. de testam. milit.* eo magis, quod indebiti condictio æquitate et natura consistat. *l. 14. infr. eod. l. non debet. 41. §. in re. 1. Infr. de reg. jur.* Et alias interusurium temporis deduci, quoties quis coactus aut per errorem solvit, jure constare. *l. si constante. 24. §. quoties. 2. infr. soluto. l. ait. 10. §. si cum. 12. l. omnes. 17. in fin. infr. quæ in fraud. cred.* Gloss. et Bart. *in l. 1. C. de condict. ex lege. l. 39. infr. eod. l. si mandavero tibi, ut pro me in diem fidejubeas. 22. infr. mandati. l. mulier. 7. l. rerum. 29. infr. rerum amot.* Postremo indebiti condictione id omne repeti, quo quis factus est locupletior. *l. 26. §. 12. infr. eod.*

(4) Non idem est in debito conditionali, quia pendente conditione solutum repeti potest. *l. 16. infr. eod.*

(5) Dominus, vel pater.

(6) Servi, vel filii.

(7) Cum fini peculii tantum conveniri deberet. *l. 44. infr. eod.*

(8) Nomine filii, non suo.

(9) Imo potest. *l. 19. §. 1. infr. eod.* Goth. Videtur obstare *l. 44. infr. h. t.* Sed conciliat Charond. *verisimil. lib. 2. c. 15.* Ans.

(10) Cur? an quia creditor suum recepit? an sufficit debitum, ex parte fuisse debitum? an potius nomine filii solvit, non suo? adde *l. 1. C. ne filius pro patre.*

(11) Dominus ultra peculium solvens non repetit.

(12) Condictio indebiti, puta ususfructus, transit ad heredem solventis. *Jason.* per quam fructus præteriti percepti repetuntur. *l. 6. infr. de usu et usufr. legat.*

(13) Naturalis obligatio (quæ in servum cadit) impedit repetitionem soluti: quinetiam ei accedere potest fidejussor, et pignus, *ut hic.* et *l. 14. infr. de oblig.*

(14) *l. 21. §. 2. infr. de fidejuss. l. 83. infr. de solut.*

(15) Vide *l. 21. §. 2. infr. de fidejuss.*

(16) *l. 16. infr. de fidejuss.*

(17) Id autem accidit, quoties illud solvit, quod de suo fuisset soluturus, ut *l. 4. §. 4. infr. de doli mali et metus excepti.*

(18) *l. 66. infr. eod. l. 206. infr. de regulis juris.* vide *l. 2. §. 10. infr. ne quid in loco publ. l. 12. §. 1. infr. de distract. pignor. l. 3. in fin. C. communia utriusque judicii. l. 6. in fin. infr. de jure dotium. l. 7. l. 25. infr. rerum amotarum. l. 17. §. 4. infr. de institoria. l. 6. §. 3. supr. de negotiis.*

(19) Quo igitur jure usucapiones introductæ? an, ut negligentia dominorum puniatur? an, ut ne in incerto dominia sint? an quod rigor in specie, æquitati, si ea in genere tantum est, præferendus sit? *Jas.*

(20) *l. 66. infr. eod.*

(21) *l. 26. §. 12. l. 65. §. 5. infr. eod. l. 38. §. 2. infr. de usuris. l. 27. in fin. infr. de usu et usufr. legato.*

(22) *l. 16. in fin. supr. de petit. hered.*

(23) *l. 2. §. 4. supr. de rebus credit.*

(24) *Al.* indebiti. *Indebita condictio*, pro *condictio de indebito*, seu *indebiti.*

(25) *l. 48. infr. eod. l. 38. §. 3. infr. de solution.*

(26) Debitum conditionale solutum pendente conditione, potest repeti tanquam obligatione nondum nata.

§. 1. Quod autem (1) sub incerto die debetur, die existente (2) non repetitur:

17. Ulpianus lib. 2. ad Edictum.

Nam si, *cum moriar*, dare promisero, et antea solvam, repetere me non posse, Celsus ait: Quæ sententia vera est (3).

18. Idem lib. 47. ad Sabinum.

Quod si ea conditione debetur, quæ omnimodo exstatura est, solutum repeti non potest: licet sub alia conditione, quæ an impleatur, incertum est, si ante solvatur, repeti possit.

De debitore ob pœnam creditoris liberato. 1. Si non debitor creditori solvat. 2. De communi pecunia soluta. 3. De soluto quasi ex alternata obligatione. 4. De duobus reis. De reo, et fidejussore.

19. Pomponius lib. 22. ad Sabinum.

Si pœnæ (4) causa ejus, cui debetur, debitor liberatus est, naturalis obligatio (5) manet: et ideo solutum repeti non potest.

§. 1. Quamvis debitum sibi quis recipiat, tamen si is, qui dat, non debitum dat, repetitio competit (6): veluti si (7) is, qui heredem se, vel bonorum possessorem, falso existimans, creditori hereditario solverit: hic enim neque (8) verus heres liberatus erit, et is, quod dedit, repetere poterit: quamvis enim debitum sibi quis recipiat, tamen si is, qui dat, non debitum dat, repetitio competit (9).

§. 2. Si falso (10) existimans debere, nummos solvero, qui pro parte alieni, pro parte mei fuerunt, ejus summæ partem dimidiam, non (11) corporum, condicam.

§. 3. Si putem, me Stichum aut Pamphilum debere, cum Stichum debeam, et Pamphilum solvam, repetam (12) quasi indebitum solutum: nec enim pro eo, quod debeo, videor id solvisse.

§. 4. Si duo rei, qui decem debebant, viginti pariter solverint: Celsus ait, singulos quina repetituros: quia, cum decem deberent, viginti solvissent, et quod amplius ambo solverint, ambo repetere possunt.

20. Julianus lib. 10. Digestorum.

Si reus et fidejussor solverint pariter, in hac causa non differunt a duobus reis promittendi: quare omnia, quæ de his dicta sunt, et ad hos (13) transferre licebit.

21. Paulus lib. 3. Quæstionum.

Plane si duos reos non ejusdem pecuniæ, sed alterius obligationis, constitueris, ut puta Stichi, aut Pamphili, et pariter duos datos, aut togam, vel denaria mille, non idem dici poterit in repetitione, ut partes repetant: quia nec solvere ab initio sic (14) poterunt (15): Igitur hoc casu electio est creditoris, cui velit solvere, ut alterius repetitio impediatur.

Si quis quasi adjecto solverit. 1. De itinere.

22. Pomponius lib. 22. ad Sabinum.

Sed et si me putem tibi aut Titio promisisse, cum aut neutrum factum sit, aut Titii persona in stipulatione comprehensa non sit, et Titio (16) solvero, repetere a Titio potero.

§. 1. Cum iter excipere deberem, fundum liberum per errorem tradidi, incerti condicam (17), ut iter mihi concedatur.

De transactione. 4. De actione dupli vel quadrupli.

23. Ulpianus lib. 43. ad Sabinum.

Eleganter Pomponius quærit: si (18) quis suspicetur transactionem (19) factam [vel] ab eo, cui heres est, vel ab eo, qui (20) procurator est, et quasi ex transactione dederit, quæ facta non est; an locus sit repetitioni? Et ait, repeti posse: ex falsa enim causa datum est. † Idem puto dicendum, et si transactio secuta non fuerit, propter quam datum est. † Sed et si resoluta sit transactio, idem erit dicendum.

§. 1. Si post (21) rem judicatam quis transegerit, et solverit, repetere poterit: idcirco, quia placuit transactionem nullius esse momenti: Hoc enim Imperator Antoninus cum D. Patre suo rescripsit: retineri tamen (22), atque compensari in causam judicati, quod ob talem transactionem solutum est, potest. † Quid ergo, si appellatum sit: vel hoc ipsum incertum sit, an judicatum sit, vel an sententia valeat? Magis est, ut transactio vires habeat: tunc enim rescriptis locum esse credendum est, cum de sententia indubitata, quæ nullo remedio adtemptari (23) potest, transigitur.

§. 2. Item si ob transactionem alimentorum testamento relictorum datum sit, apparet posse repeti, quod datum est: quia transactio Senatusconsulto (24) infirmatur.

§. 3. Si quis post transactionem nihilominus condemnatus fuerit, dolo quidem id fit, sed tamen sententia valet:

(1) Item. *et ita forte legendum* censet Antonius Faber 4. *conjectur.* 20.

(2) Die non existente, vel die pendente, Cujac. 13. *observ.* 20. *ut* §. 1. *Inst. de Attiliano.* alioquin nulla esset differentia inter debitum sub conditione, et debitum ex die incerto: idem Cujac. *in quadam prælectione ad me transmissa.*

(3) Quia licet dies mortis in individuo sit incerta, tamen in genere certa est. adde *l.* 1. §. 1. 2. *infr. de condit. et demonstrat.* Incertum est, quando morituri simus, et certum tamen est nos aliquando morituros.

(4) *l.* 40. *infr. eod.*

(5) *l.* 10. *infr. de SC. Macedon.*

(6) Imo non competit. *l.* 11. *supr. eod.*

(7) *l.* 65. *in fin. infr. eod.*

(8) *l.* 31. *supr. de petit. heredit.*

(9) Imo non competit, *l.* 5. *C. de petit. hered. l.* 5. *C. de condict. ind. l.* 44. *infr. eod.* Sed hanc legem intellige de eo, qui errore solvit, quod se debere existimabat, quamvis non deberet: qui ideo potest indebitum repetere. vid. Charondam *lib.* 2. *verisimil. cap* 15. Cujacium *lib.* 8. *observ. cap.* 9. Gilbertum Regium *lib.* 1. ἐναντιοφανῶν *cap.* 12. Mod.

(10) Putativus heres, vel bonorum possessor, quod hereditario creditori solvit, repetere potest.

(11) Vide quæ scripsi ad *l.* 94. §. 1. *infr. de solutionibus.*

(12) Imo non repetet. *l.* 19. *infr. de legat.* 2.

(13) Hodie tamen reus principalis ante fidejussorem conveniri debet. *Novell.* 4. *c.* 1.

(14) Adde *l.* 34. §. 1. *infr. de solutionib.*

(15) *Al.* potuerunt.

(16) Puta falso procuratori creditoris. *l.* 8. *C. h. t.*

(17) *l.* 35. *supr. de servitut. præd. urbanor. l.* 6. §. *fin. supr. commun. prædior.*

(18) Transactio post rem judicatam, et ratam habitam nullius est momenti. Itaque si quis ex tali transactione solverit, repetit, vel potius, quod solutum est, in satisfactionem compensatur: si vero post sententiam sequuta sit appellatio, vel incertum sit, an omnino judicatum sit, vel an sententia valeat, vires habet transactio, *Synopsis Basil.* 11. *tit.* 2. *ex lib.* 24. *tit.* 6. *c.* 18. adde 1. Harmen. 10. §. 4.

(19) Aut compromissum. *l.* 26. §. 10. *infr. eod.*

(20) *Cui.*

(21) Vide *l.* 32. *C. de transactionib.*

(22) *l.* 7. §. 1. 2. *supr. de transact.*

(23) Ita *Flor. al.* temperari. *al.* adtemperari.

(24) Imo oratione Divi Marci, *l.* 8. *in princ. Supr. de transact.* Dic utrumque verum, vel ideo quod orationes principum in senatu recitatas senatusconsulta sequebantur, *Cujac.* dixi plenius ad *l.* 16. *infr. de ritu nuptiar. l.* 7. *C. de prædiis minor.*

potuit autem quis, si quidem ante litem contestatam transegerit, volenti litem contestari opponere doli exceptionem: sed si post litem contestatam transactum est, nihilominus poterit exceptione doli uti post secuti (1): dolo enim facit, qui contra transactionem expertus, amplius petit: et ideo condemnatus repetere potest, quod ex causa transactionis dedit. Sane quidem (2) ob causam dedit: neque repeti solet quod ob causam datum est, causa secuta: Sed hic non videtur causa secuta, cum transactioni non stetur. Cum igitur repetitio oritur, transactionis exceptio locum non habet: neque (3) enim utrumque debet locum habere, et repetitio, et exceptio.

§. 4. Si qua lex ab initio dupli, vel quadrupli statuit actionem, dicendum est, solutum ex falsa ejus causa repeti posse.

De exceptione perpetua.

24. IDEM lib. 46. ad Sabinum.

SI is, qui perpetua exceptione tueri se poterat, cum sciret (4) sibi exceptionem profuturam, promiserit aliquid, ut liberaretur: condicere non potest.

De reo, et fidejussoribus.

25. IDEM lib. 47. ad Sabinum.

CUm duo pro reo fidejussissent decem, deinde reus tria solvisset, et postea fidejussores (5) quina, placuit eum, qui (6) posterior solvit, repetere tria posse: hoc merito, quia tribus a reo solutis septem sola debita supererant, quibus persolutis, tria indebita soluta sunt.

De usuris. 3. *De exceptione perpetua.* 4. *Si plus solutum sit.* 7. *De exceptione perpetua.* 8. *De peculiari debitore, et peculio adempto.* 9. *Si filiusfamilias mutuatus solverit.* 10. *De opinata condemnatione ex compromisso.* 11. *De successoribus.* 12. *De operis libertorum.* 13. *De obligatione alternata.*

26. IDEM lib. 26. ad Edictum.

SI (7) non sortem quis sed usuras indebitas solvit, repetere (8) non poterit, si sortis debitæ solvit: sed si supra legitimum modum solvit, D. Severus rescripsit (quo jure utimur) repeti quidem non posse, sed sorti imputandum (9); et si postea sortem solvit, sortem quasi indebitam repeti posse. Proinde et si ante (10) sors fuerit soluta, usuræ (11) supra legitimum modum solutæ, quasi sors indebita, repetuntur. Quid, si simul solverit? Poterit dici, et tunc repetitionem locum habere.

§. 1. Supra (12) duplum (13) autem usuræ, et usurarum (14) usuræ, nec in stipulatum deduci nec exigi possunt: et solutæ repetuntur: quemadmodum futurarum usurarum usuræ.

§. 2. Si quis falso se sortem debere credens, usuras solverit, potest condicere: nec videtur sciens indebitum solvisse.

§. 3. *Indebitum* autem *solutum* accipimus, non solum si omnino non debeatur, sed et si per aliquam exceptionem perpetuam (15) peti non poterat: quare hoc quoque repeti poterit: nisi sciens (16) se tutum exceptione, solvit.

§. 4. Si centum debens (17), quasi ducenta deberem, fundum ducentorum solvi: competere repetitionem Marcellus lib. xx. Digestorum scribit, et centum manere stipulationem. Licet enim placuit, rem (18) pro pecunia solutam parere liberationem; tamen si ex falsa debiti quantitate majoris (19) pretii res soluta est, non fit confusio partis rei cum (20) pecunia: nemo enim invitus (21) compellitur ad communionem: sed et condictio integræ rei manet, et obligatio incorrupta: ager autem retinebitur, donec debita pecunia solvatur.

§. 5. Idem Marcellus ait, si pecuniam debens, oleum dederit pluris pretii, quasi plus debens, vel cum oleum deberet, oleum dederit, quasi majorem modum debens, superfluum olei esse repetendum, non totum: et ob hoc peremptam esse obligationem.

§. 6. Idem Marcellus adjicit, si cum fundi pars mihi deberetur, quasi totus deberetur æstimatione facta, solutio pecuniæ solidi pretii fundi facta sit, repeti posse non totum pretium, sed partis indebitæ [pretium].

§. 7. Adeo autem perpetua (22) exceptio parit condictionem, ut Julianus lib. x. scripsit, si emptor fundi damnaverit heredem suum, ut venditorem nexu venditi liberaret, mox venditor ignorans rem tradiderit, posse eum fundum condicere. Idemque, et si debitorem suum damnaverit liberare, et [ille] ignorans solverit.

§. 8. Qui filiofamilias solverit, cum esset ejus peculiaris debitor, si quidem ignoravit (23) ademptum ei peculium, liberatur: si scit (24), et solvit, condictionem non habet: quia sciens (25) indebitum solvit.

§. 9. Filiusfamilias contra Macedonianum mutuatus (26) si solverit, et patri suo heres effectus, velit vindicare nummos, exceptione summovebitur a vindicatione nummorum.

§. 10. Si quis quasi ex compromisso condemnatus, falso solverit, repetere potest.

§. 11. Hereditatis (27) vel bonorum possessori, si qui-

(1) Cur ita? vide *l.* 2. *C. sententiam rescindi.*
(2) *Al.* sane si quid ob causam.
(3) Duæ lucrativæ causæ non concurrunt.
(4) Vide *l.* 26. §. 3. *infr. eod.*
(5) Singuli sc.
(6) *l.* 67. §. 2. *infr. eod.*
(7) Indebitas usuras qui solvit, cum sortem deberet, non repetit. Quod si supra legitimum modum usuras solvit, non repetit quidem, sed sorti imputat. Quod si sortem quoque solverit, repetet solutas, ut qui sortem non debeat: sive adeo ante sortem usuras solverit, sive post, sive simul. *Synopsis Basilic.* 52. *tit.* 3. *ex lib.* 24. *tit.* 6. *c.* 20.
(8) *l.* 3. *in fin. C. de usuris.*
(9) *l.* 102. *in fin. infr. de solutionibus.*
(10) *l.* 18. *C. de usuris.*
(11) Usuræ, quæ centesimam excedunt, per errorem solutæ repeti possunt. Paul. 2. *sent.* 14. §. 4.
(12) *l.* 4. *in fin. infr. de nautico fœnore.* v. Paul. 2. *sent.* 14. §. 2. *et ibidem* Cuj.
(13) Usuris sortem adæquantibus, usurarum ratio finitur. Ea ratione, in centesimas Kalendas recte stipulari usuras licuit: hoc enim temporis spatio sortem adæquabant usuræ centesimæ. *l. centesimis.* 46. *infr. de verb. oblig.* Goth. Adi Alciat. *lib.* 6. *parerg. c.* 15. Mod.
(14) *l.* 28. *C. de usuris.*
(15) *l.* 40. *infr. eod.*
(16) *l.* 24. *supr. eod. l.* 21. §. 1. *supr. de inofficioso.*
(17) Vide Joan. Aurpach. *l.* 2. *epistol. cap.* 4. Mod.
(18) Vide *l.* 17. *C. de solutionibus.*
(19) *l.* 84. *infr. de regulis juris.*
(20) Hæc verba, *cum pecunia*, Hotomanus expungit, 3. *observ.* 5.
(21) Vide *l. ult. C. commun. dividund.* 2. *Feud.* 55. §. 2. excipe casum *Novellæ Leonis* 102.
(22) Perpetuam qui exceptionem habet, solutum per errorem repetere potest. *l.* 40. *infr. eod.*
(23) Ignorantia, ac justus error, solutionem factam filiofamilias excusat. *l.* 27. *in pr. supr. de pactis.* adde *l.* 14. §. *pen. infr. quando dies legat.*
(24) *l.* 21. §. 1. *supr. de inofficioso.*
(25) Ideoque videtur donare: proinde non repetit.
(26) *Mutuatus* dicitur, qui mutuum accepit.
(27) Al. *heredi.*

dem defendat hereditatem, indebitum solutum condici poterit: si vero is non defendat, etiam debitum solutum repeti potest.

§. 12. Libertus, cum se putaret *operas* (1) patrono debere, solvit; Condicere (2) eum non (3) posse, quamvis putans se obligatum solvit, Julianus lib. x. Digestorum scripsit: Natura (4) enim operas (5) patrono libertus debet. ✝ Sed et si (6) non operæ patrono sunt solutæ, sed, cum officium ab eo desideraretur, cum patrono decidit (7) pecunia, et solvit, repetere non potest. ✝ Sed si *operas* patrono exhibuit, non officiales (8), sed fabriles (9), veluti pictorias (10), vel alias, dum putat se debere, videndum, an possit condicere (11)? Et Celsus lib. vi. Digestorum putat, eam esse causam operarum, ut non sint eædem, neque ejusdem hominis, neque eidem exhibentur (12): nam plerumque (13) robur hominis, ætas temporis (14), opportunitasque naturalis (15) mutat causam operarum: et ideo nec volens quis reddere potest. Sed hæ (inquit) operæ recipiunt æstimationem (16), et interdum licet aliud (17) præstemus (inquit) aliud condicimus: ut puta fundum indebitum dedi, et fructus (18) condico: vel hominem indebitum, et hunc sine fraude modico distraxisti: nempe hoc solum refundere debes, quod ex pretio habes: vel meis sumptibus pretiosiorem hominem feci: nonne (19) æstimari hæc debent? Sic et in proposito ait, posse (20) condici, quanti operas essem conducturus: Sed si (21) delegatus (22) sit a patrono officiales (23) operas, apud Marcellum lib. xx. Digestorum quæritur? Et dicit Marcellus, non (24) teneri eum: nisi (25) forte in artificio (26) sint: hæ enim, jubente patrono, et alii edendæ sunt: Sed si solverit officiales delegatus, non potest (27) condicere, neque ei, cui solvit, creditori (28) (cui alterius contemplatione solutum est, quique suum recipit) neque patrono: quia natura ei debentur.

§. 13. Si *decem aut Stichum* (29) stipulatus, solvam quinque: quæritur, an possim condicere? Quæstio ex hoc descendit, an liberer in quinque: nam, si (30) liberor, cessat condictio: si non liberor, erit condictio? Placuit autem (ut Celsus lib. vi. et Marcellus lib. xx. Digestorum, scripsit) non perimi partem dimidiam obligationis: ideoque eum qui quinque solvit, in (31) pendenti habendum, an liberaretur, petique ab eo posse reliqua quinque, aut Stichum: et, si præstiterit residua quinque, videri eum et in (32) priora (33) debita solvisse: si autem Stichum præstitisset, quinque eum posse condicere, quasi indebita: Sic posterior solutio comprobabit, priora quinque utrum debita, an indebita solverentur. Sed et si post soluta quinque, et Stichus solvatur, et malim ego habere quinque, et Stichum reddere, an sim audiendus, quærit Celsus? Et putat, natam esse quinque (34) condictionem: quamvis utroque simul soluto, mihi (35) retinendi, quod vellem, arbitrium daretur.

§. 14. Idem ait, et si duo heredes sint stipulatoris, non sic posse, alteri quinque solutis, alteri partem Stichi solvi. Idem et si duo sint promissoris heredes. Secundum quæ liberatio non contingit, nisi aut utrique quina, aut utrique partes Stichi fuerunt solutæ.

(1) De operis libertorum vide *hic.* Bartol. Jason. et Zasium 1. *Resp.* 3.

(2) Si per errorem operæ indebitæ datæ sunt, ipsæ repeti non possunt. *l.* 25. *seu pen. infr. de præscriptis.*

(3) Facta repeti regulariter non possunt. *arg. d. l. penult. infr. de præscriptis.* Quin et illud notant: Obligationem antidoralem, id est, qua ad *ἀντίδωρα* patrono obligatus est, in liberto ita potentem esse, ut si operas officiales patrono præstiterit, quas sola natura ei debet, non repetat. Vide interea hic Jasonem, sedecim effectus enumerantem naturalis seu antidoralis obligationis.

(4) Cur natura? quia lex est naturæ, beneficio beneficium pensare, *l. sed et si.* 25. *§. consuluit.* 11. *supr. de petit. hered.*

(5) Operas patrono libertus natura debet, *ut hic.* operas officiales, *in fin. §.*

(6) Operarum et officii discrimen.

(7) Transigere et compromittere de operis cum patrono suo libertus potest.

(8) Operarum aliæ officiales, aliæ fabriles.

(9) Operæ fabriles, an eæ sunt, quæ sine ulla disciplina præstantur? Bartolus ita putat: Jason contra sentit, argumento hujus loci.

(10) Vel pictorias. Cujac. *ad tit. de adquisit. per adrogationem.* ut *in l.* 23. 24. *infr. de operis libert.*

(11) Dic posse condicere, quando esset conducturus. *vers. sic in proposito. infr.*

(12) *Al.* exhibeantur.

(13) Varietate circumstantiarum variantur ejusdem hominis operæ, ut nec eædem, neque ejusdem sint, neque eidem præstentur. adde *l. nemo.* 5. *infr. de duobus reis. l.* 31. *infr. de solutionibus.* vide tamen *l.* 15. *in fin. C. de contr. stipulat.*

(14) Alias tempus. operæ unius, et ejusdem hominis uno die præstitæ, ab operibus ejusdem alterius diei distinguuntur. Sed et hoc notant, quæ tempore distinguantur, eadem semper non esse.

(15) *Al.* naturalem.

(16) Æstimatio rei condicitur, quoties res ipsa condici non potest, *l. pen. infr. de præscript. verb. l. ult. Sup. de offic. præsid. l. non amplius.* 26. *§. cum bonor.* 2. *infr. de legat.* 1.

(17) Indebitum ipsum non semper condicimus, sed nonnunquam ejus loco aliud.

(18) *l.* 15. *supr. eod. l.* 65. *§.* 5. *infr. eod.*

(19) *Alias* non æstimari hæc debent. *et ita est in vulgata editione.* Unde colligunt, eum, qui indebitum servum acceperit, et eum pretiosiorem fecerit, sumptus non posse repetere, aut retinere æstimationem ejus, quo pretiosior est: hac nimirum ratione, quod hujusmodi conditio intrinseca sit.

(20) Indebitum omni jure, solutum condici potest.

(21) *Al.* sed si delegat: *alii*, sic a patrono: *mallem ita*, sed si delegatus sit a patrono ad officiales operas.

(22) Delegari operæ officiales non possunt, *ut hic. et l.* 4. *infr. de novat.* Quid ita? cohærent personæ patroni. *l. operæ.* 9. *infr. de operis libert.*

(23) *Alias* in officiales: *sed et ita*, ad officiales.

(24) Cur non tenetur: cum liberto consentiente fiat delegatio, *l.* 11. *infr. de novationib.*? Operæ officiales a persona patroni separari non possunt. *l.* 41. *Infr. de operis libert.* adde tamen *l. si libertus.* 27. *infr. de operis libert.* Goth. Interpretationem hujus §. vide apud Rodericum, *de reditibus. quæst.* 17. *num.* 86. Ans.

(25) Operæ artificiales, sicut reales operæ, transeunt ad filios, imo et ad extraneos. *Jason.* et sic delegari possunt.

(26) Operæ artificiales delegari possunt, *ut hic.* cur possunt? nempe quia personæ patroni non cohærent: sed ab eo possunt separari.

(27) *Al.* non poterit.

(28) Delegatio creditori fieri solet.

(29) Molinæus *in labyrintho de divid. et individ. part.* 2. *num.* 133. Cujacius *lib.* 8. *observat. cap.* 35. Mod.

(30) Eadem solutio non potest operari liberationem, et inducere repetitionem: *l.* 32. *§.* 3. *in fin. infr. eod. l.* 34. *in fine. infr. de solut.*

(31) *l.* 2. *§.* 1. *infr. de verb. oblig.*

(32) Alibi abest hæc particula.

(33) vide *l.* 51. *infr. de fidejussoribus.*

(34) *Al.* in quinque.

(35) Creditori scilicet: verum id abrogatur *l.* 10. *in fin. C. h. t.* data ei electione recipiendi, qui et dandi habuit. vide *l.* 32. *infr. eod.*

*

Ubique condicitur.

27. Paulus lib. 28. ad Edictum.

QUi loco certo debere existimans indebitum solvit, quolibet (1) loco repetet : non enim existimationem solventis eadem species repetitionis sequitur.

Si debitor absolutus solverit.

28. Idem lib. 32. ad Edictum.

JUdex si male absolvit (2), et absolutus (3) sua (4) sponte solverit (5), repetere non (6) potest.

De pupillo, furioso, prodigo.

29. Ulpianus lib. 2. Disputationum.

INterdum (7) persona locum facit repetitioni : utpute si pupillus (8) sine tutoris auctoritate, vel furiosus, vel is, cui bonis interdictum est solverit : nam in his personis generaliter repetitioni (9) locum esse non ambigitur : Et, si quidem extant nummi, vindicabuntur (10) : consumptis vero, condictio locum habebit.

De eo, qui creditor et debitor est.

30. Idem lib. 10. Disputationum.

QUi invicem creditor, idemque debitor est, in [his] casibus, in (11) quibus (12) compensatio locum non habet, si solvit, non habet condictionem, veluti indebiti soluti, sed sui crediti petitionem.

De indebito promisso.

31. Idem lib. 1. Opinionum.

IS, qui plus, quam hereditaria portio efficit, per errorem creditori caverit (13), indebiti promissi habet condictionem.

De obligatione alternata. 1. De fidejussore. 2. De eo, quod mulier dedit nomine dotis. 3. De obligatione generis.

32. Julianus lib. 10. Digestorum.

CUm is, qui *Pamphilum aut* (14) *Stichum* debet, simul utrumque solverit, si posteaquam utrumque solverit, aut uterque, aut alter ex his desiit in rerum natura esse, nihil repetet (15) : id enim remanebit in soluto, quod superest.

§. 1. Fidejussor cum paciscitur, *ne ab eo pecunia petatur*, et per imprudentiam solverit, condicere stipulatori poterit : et ideo (16) reus quidem manet obligatus, ipse autem sua exceptione tutus est : nihil autem interest, fidejussor an heres ejus solvat : Quod si huic fidejussori reus heres extiterit et solverit, nec repetet (17), et liberabitur.

§. 2. Mulier (18), si (19) in ea opinione sit, ut credat se pro dote obligatam, quicquid dotis nomine dederit, non repetit : sublata enim falsa opinione, relinquitur pietatis (20) causa (21), ex qua solutum repeti non potest.

§. 3. Qui *hominem generaliter* (22) promisit (23), similis (24) est ei, qui *hominem aut decem* debet (25) : et ideo, si, cum existimaret se Stichum promisisse, eum dederit, condicet (26) : alium autem quemlibet (27) dando liberari poterit.

(1) Et etiam in eo, in quo solvit indebitum : et sic non tantum ratione contractus, sed quasi forum sortimur. Gloss. Jason, et quos ille vocat Citramontanos, a quibus dissentiunt Ultramontani. Hi moventur, quod errantes non tribuant jurisdictionem : quod qui repetit, ante gesta improbet, et ita quodlibet forum attributum reo : quod in loco domicilii rei, res sit petenda, *l.* 65. *supr. de judiciis. l.* 2. *C. de jurisd. omn. jud.* Illi vero, et ex quasi contractu (puta negotiorum gestorum) sortiri quemque forum probant. *l.* 33. *infr. eod. l.* 1. 2. *C. ubi de ratiociniis opor.* ut ubicunque quis obligetur, ibi contrahere videatur. *l.* 20. *supr. de judiciis.*

(2) Debitorem meum scilicet. *Goth.* Intellectum hujus l. vide apud Zanger. *de Except. part.* 3. *cap.* 1. *num.* 46. Ans.

(3) Absolutus per sententiam injustam debitor, si solvit, non repetit ; licet indebitum solverit. *Indebitum* etiam dici potest, quod quis injusta sententia judicis solvere jussus est.

(4) Id est, non coactus in judicio.

(5) Creditori suo, cui reipsa debebat, quique cum provocare seu appellare a sententia absolutoria deberet, ab ea non appellaverat.

(6) *l.* 60. *infr. eod. l.* 1. *C. h. t.* Imo potest, *l.* 2. *infr. de condict. sine causa.* et res judicata, pro veritate accipitur, *l.* 207. *infr. de regulis juris.*

(7) Vox *interdum*, a regula excipit. vide *l.* 78. *infr. de verb. signific.*

(8) *l.* 14. *in fine. infr. de solut.* §. *fin. Inst. quibus alienare.*

(9) Quid repetitio, hæc, daturne per in integrum restitutionem, ut Ultramontanis videtur? an sine restitutione, ut Placentino et Citramontanis? Et si per in integrum restitutionem datur, an ad ipsam conditionem indebiti datur, ut quidam putant? an ad ipsam rem omnimodo, ut Butrigarius? an ad obligationem naturalem, ut Jacobus Aretinus? An ad id, quod civiliter tantum debitum solutum est, ut Jacobus Arena et Ultramontani? An ad ipsam solutionem, quam consecuta est consumptio : ut Ray. et Sal.? Placentini et Citramontanorum opinionem sequitur Bartolus et Jason, hoc sensu, Personas hic enumeratas indebiti solutum, condictione indebiti repetere, ubi aliæ personæ non repeterent.

(10) *l.* 46. *in fine. l.* 53. *in fin. infr. eod.*

(11) Qui tutus exceptione compensationis solvit, condicere solutum, ut indebitum, non potest : ut creditum, potest : crediti, non vero indebiti condictionem habet.

(12) Ut puta debebas decem ex mutuo, ego decem ex causa depositi. *l. ult. in fin. C. de compensationibus.* vide *l.* 2. *C. de compensat.*

(13) Cautiones factæ per errorem, condici possunt. *l.* 3. *C. h. t. l.* 5. *in fin. infr. de act. empt. l.* 2. §. 3. 4. *infr. de donat.*

(14) Alternationis debitor, si rem utramque solverit, et una res apud accipientem perierit, eam, quæ superest, ut indebitam condicere non poterit. Quæ perierit, illi solventi perierit ; quæ supererit, in soluto apud eum, qui accepit, manebit, *ut hic.* Ut ea ratione præsumatur periisse res indebite soluta potius, quam debita. Quid si sub alternatione non species, sed speciem et quantitatem debuit? Speciem eum repetere posse notant : cum quantitas perire non possit. *arg. l. incendium. C. si certum.* Quid si creditor in mora recipiendi fuerit? vide *l. Stichum aut Pamphil.* 95. *infr. de solut.* Quid, si utraque species non eodem momento soluta? vide *l. cum duo. supr. eod.* Quid, si creditor mala fide utramque accepit? Aliud : hoc est, ubi superiora occurrent, re una perempta, ea, quæ supererit, poterit condici.

(15) Quid, si neuter desiit in rerum natura esse, cuinam jus eligendi erit? Hæc lex Julianum habet autorem, quem lex 10. *C. h. t.* testatur dedisse electionem debitori, vide Cujac. 8. *observ.* 35. vide etiam quæ notavi ad *l.* 26. §. *pen. in fin. supr. eod.*

(16) Eadem solutio non inducit repetitionem fidejussori, et liberationem reo principali : pareret enim effectus contrarios, quod nulli actui tribuitur. *l.* 26. §. 4. §. 13. *supr. eod.*

(17) Vide quæ notavi ad *l.* 26. §. 13. *in princ. supr. eod.*

(18) *Mater. arg. l.* 34. *supr. de negot.* sic emendat Cujac. *in quadam prælectione ad me transmissa.*

(19) Vide quæ scripsi ad *l.* 26. *infr. de donat. inter virum.*

(20) Pietatis ratio efficit, ut indebiti soluti cesset repetitio. Ex hoc quoque loco notant, Dotis causam piam esse, non ex se, sed si a matre vel sorore promissa fuerit.

(21) vide *l.* 5. *supr. de servo corrupto. l.* 14. §. 7. *supr. de religiosis.*

(22) *l.* 2. §. 1. *infr. de verb. oblig.*

(23) Quilibet dandi facultatem habet. Nam electio, in obligatione generis, est debitoris : æque ac in stipulatione alternativa. *l.* 2. §. 1. *infr. de verb. oblig.*

(24) Generalis obligationis et alternativæ similitudo, *ut hic. et l.* 2. §. 1. *infr. de verb. oblig.* Interdum tamen differunt, de quo vide Zasium 2. *Responsor. ult.*

(25) Is enim (utpote debitor sub disjunctione) electionem habet solvendi, quem velit.

(26) Imo, nihil repetet, *l.* 19. *in fin. Infr. de legat.* 2. vide Cujac. 8. *observ.* 35.

(27) *l.* 52. *infr. mandati.* adde *l.* 35. *C. de donat.*

Si quis in alieno solo ædificaverit, aut insulam alienam fulserit.

33. Idem lib. 39. Digestorum.

SI in area tua ædificassem, et (1) tu ædes possideres, condictio locum non habebit (2): quia (3) nullum negotium inter nos contraheretur: nam is, qui (4) non debitam pecuniam solverit, hoc ipso aliquid negotii gerit: cum autem ædificium in area sua ab alio positum dominus occupat, nullum negotium contrahit. † Sed [et] si is, qui in aliena area ædificasset, ipse possessionem tradidisset, condictionem non (5) habebit: quia nihil accipientis faceret, sed suam rem dominus habere incipiat: Et ideo constat, si quis, cum existimaret se heredem esse, insulam hereditariam fulsisset, nullo (6) alio modo, quam per retentionem (7) impensas servare posse.

De condictione fideicommissi.

34. Idem lib. 40. Digestorum.

IS, cui hereditas tota per fideicommissum relicta est, et præterea fundus (8) *si* (9) *decem dedisset heredi*, et heres suspectam (10) hereditatem dixerit, et eam ex Trebelliano restituerit, causam dandæ pecuniæ non (11) habet: et ideo quod eo nomine, quasi implendæ conditionis gratia dederit, condictione repetet.

De soluto ob rem non defensam.

35. Idem lib. 45. Digestorum.

QUi ob rem non defensam (12) solvit (13), quamvis (14) postea defendere paratus est, non repetet, quod solverit.

Si servus, qui rem commodavit creditori, cui commodatarius eam rem pigneravit, pecuniam dederit.

36. Paulus lib. 5. Epitomarum Alfeni Digestorum.

SErvus cujusdam, insciente domino, *magidem* (15) commodavit: is, cui commodaverat, pignori eam posuit, et fugit; qui accepit, non aliter se redditurum aiebat, quam si pecuniam accepisset (16): accepit a servulo, et reddidit magidem: *Quæsitum* est, an (17) pecunia ab eo repeti possit? *Respondit*, si is, qui pignori accepisset magidem, alienam scit (18) apud se pignori (19) deponi, furti eum se obligasse: ideoque, si pecuniam a servulo accepisset redimendi furti causa, posse repeti (20): sed si nescisset alienum (21) apud se deponi, non esse furem. † Item si pecunia ejus nomine, a quo pignus acceperat, a servo ei soluta esset, non posse ab eo repeti.

De eo, qui suum servum emit.

37. Julianus lib. 3. ad Urseium Ferocem.

SErvum meum (22) insciens a te emi (23), pecuniamque tibi solvi; Eam me a te repetiturum, et eo nomine

(1) Impensas in alieno faciens, eas servat non condicendo, sed retinendo, *ut hic.* Atqui indebitum qui accipit, tenetur condictione: cur non eodem jure qui fundum suum occupavit, in quo alius expensas fecit, expensarum ratione condictione indebiti non tenebitur? Is, cui non debitam pecuniam solvi (ita hic legendum videtur) hoc ipso quod indebitum accipit, aliquid negotii gerit: Cum autem ædificium in sua area ab alio positum, occupat, nullum negotium contrahit. *vers. nam is.* Cur tam varie? Cui indebitam pecuniam solvi, hoc ipso, quod omnimodo indebitum accipit, negotium gerit, contrahere et contractu obligari videtur. Posteriore casu haud omnino non suum nec omnino indebitum accipit: Nam etsi ædificium quidem ab alio positum accipit, quia tamen in area sua positum occupat, non tam indebitum, quam suum occupasse intelligitur: Quidquid enim areæ alienæ inædificatur, solo cedit. Ponamus areæ dominum ejus possessionem non occupasse, sed ab eo, qui ædificium posuit, accepisse. Ne hoc quidem casu qui ædificium posuit, condictionem habiturus sit. Quo jure? condicere ea quisque solet, quæ accipientis fecit. In hac specie qui possessionem tradidit, nihil accipientis fecit, cum rem suam dominus habere cœperit. *vers. sed etsi.* Ex his constat, eum, qui cum se heredem existimaret, insulam hereditariam fulserit, impensas nullo alio modo, quam per retentionem servare posse, *vers. et ideo.* Quod uti verum sit, stricto, an æquo jure, mox explanabo.

(2) Qui in alieno ædificat, si possidet, repetit: si non possidet, non condicit stricto jure, *ut hic.*

(3) Ut competat condictio indebiti, requiritur, ut aliquod negotium gestum sit inter partes: et merito, quia condictiones sunt actiones personales, quæ præsupponunt obligationem inter partes. *Jason.*

(4) *Forte legendum*, cui non debitam pecuniam solvi, ut *Supr. notatum est.* nisi dicas indebitam pecuniam solventem obligare sibi accipientem.

(5) Imo habebit. vide *l.* 40. §. 1. *infr. eod.*

(6) Ad expensas factas bona fide in rem alienam nullum aliud habeo remedium ad eas consequendas, quam retentionis. *Jason.* nisi ex æquo et bono, *arg. l.* 32. *supr. de reb. cred. Castrens.* Sed Molinæus *ad cons. Par. tit.* 1. §. 1. *gloss.* 5. *n.* 101. *et seq.* ait etiam malæ fidei ædificatorem ad eos sumptus repetendos (quibus scil. domini fundi conditio facta est melior) actionem habere: idque probat, *l.* 6. §. 3. *supr. de negot. l.* 38. *supr. de petit. her. l.* 2. *in fin. C. de rei vind. l.* 14. *infr. de donationibus.* et leges omnes contrarias ad jus strictum et juris rigorem refert.

(7) Retentione tantum quædam servantur.

(8) *Subaudi*, ipsius heredis proprius.

(9) Hereditate relicta ex causa futura, condictione ob causam: ex causa præterita, indebiti condictione agitur.

(10) Heres, qui invitus hereditatem fideicommisso obnoxiam adit, neque incommodum, neque lucrum ex ea hereditate consequitur. *l. quia poterat. infr. ad SC. Treb.*

(11) Cur non habet? nempe quia decem dare jussus est, non hereditatis, sed fundi nomine, ac præterea hereditatem fideicommisso obnoxiam ab herede invito, et adire coacto accepit: ut ea de causa decem quoque præstare ei non debuerit. Non fundi quoque nomine decem dedit, quem hic subintelligere debemus ab herede non præstitum. adde *l.* 65. §. 3. *infr. eod.*

(12) Adde *l.* 14. §. *ult. infr. jud. solvi.*

(13) Facta executione a lege, *l.* 19. *infr. de leg.* 2. vel ab homine, non admittitur purgatio moræ, *ut hic. Jas.*

(14) Moræ purgatio non admittitur post executionem factam a lege, vel homine. *d. l. si is, cui.* 19. *infr. de leg.* 2. *l. trajectitiæ. vers. de illo. infr. de oblig.* Bart. *in l. insulam. infr. de verb. oblig.*

(15) Id est vas, quo farina subigitur. Pollux, 6. *c.* 12. alias μαγὶς, vel lancem, Plin. 13. *c.* 11. (dictam magidem a magnitudine Varro testatur 4. *de lingua*:) vel mensam significat. Pollux 6. *c.* 12.

(16) Qui rem alienam pignori sciens accipit, is furtum committit, *ut hic. et arg. l.* 12. *in fin. C. de furtis.* An aliud erit, si nesciens accipit? Sic putat Castrensis (ut merito Jason statutum Judæorum reprehendat, apud quos nemo cogitur pignus furtivum restituere), atque ita videtur retineri pignus posse, quousque credita pecunia restituatur: si ita est, hoc casu restringitur *l.* 2. *C. de furt.*

(17) Vide quæ dixi ad *l.* 1. *C. de furt.*

(18) Furti tenetur, qui scit rem alienam apud se pignori deponi: qui sciens rem alienam pignori accipit. Quod quidam extendunt ad eos, qui alea pecuniam alienam scientes lucrantur, puta dominicam a servo vel institore, patriam seu paternam a filio.

(19) Depositi species est pignori positum, *ut hic.* et apud Paulum 2. *sent.* 5. §. 1. Quid ita? Pignus est contractus, quo res apud creditorem deponitur: hypotheca vero, quo res tantum ei obligatur.

(20) Si tamen consumpta est; vel ratum habuit dominus, vel solvi noluit: alias, si extaret, vindicatur. *Albericus.*

(21) Al *alienam.*

(22) Suæ rei emptio non valet, eoque nomine solutum pretium repetitur.

(23) *l.* 16. *l.* 34. §. 4. *infr. de contrah. empt.*

condictionem mihi esse, omnimodo puto: sivi scisses meum esse, sive ignorasses.

De eo, quod frater fratri, 1. Vel filius patri, 2. Vel pater filio naturaliter debet. 3. De fidejussore.

38. AFRICANUS lib. 9. Quæstionum (1).

FRater (2) a fratre (3), cum (4) in ejusdem potestate

(1) Legem hanc luculenter sane explicat, et supra quam notarum et scholiorum ratio postulabat Gothofredus: quia tamen pervagata ejus est fama, multaque sæpe fuit inter præclarissimos quosque Jurisconsultos de ejus vera sententia velitatio; non pigebit admonere, qui primi nominis in eam commentati sint. Fecerunt igitur id imprimis Cujacius *ad Africanum tract.* 9. a quo tamen longe discedit Hotomannus, hanc legem ex professo explicans, post illustres quæstiones, *et in fin. lib.* 1. *observat. ad ff.* rursumque *in scholiis Valentinis.* Item Corasius *tom.* 1. *pag.* 307. Loriot. *de consanguinitate n.* 28. Zasius *in scholiis tom.* 5. Joan. Roberti. *lib.* 1. *Receptar. lect. c.* 30. Mod.

(2) Non pigebit post tot Interpretes, ad hanc legem, satis involutam, aliquid etiam proferre. Statum ejus ad usum fori accommodasse nunc sufficiet: et vero paucis: Nam sentio me voluminis hujus brevitate circumscriptum: Et extant alioquin doctissimorum antecessorum selectissimi ad hanc legem commentarii. Secundus filius, mortuo Tertio patre (cui duodecim solidos facto Primi fratris debebat) peculium profectitium (aliud est enim in castrensi, vel quasi, *l.* 12. *C. de collation.*) totidem solidis constans, hereditati intulit, Primo fratri coheredi communicandum, *l.* 13. *C. familiæ erciscundæ.* Dividitur hereditas. Primus, unum semissem: Secundus, alterum capit: Eidem primo Secundus ignoratione summa illa duodecim, quæ patri quondam ita debuerat, integra solvit; quæ postea juris sui admonitus, Primo ut indebite accepta condicit. Hujus actionis *prima* sit hæc *intentio*: Primus, semissem unum recte repeti a Secundo, pro qua parte is patri heres extitisset, non negat: sed alterum injuste; cum eum habeat a Secundo, dissolvendæ obligationis naturalis causa: Naturalis enim obligationis eam esse vim, ut a patre semel adquisita non tantum in ejus persona consistat, sed ut in ejus hereditate relicta, vel in eam reflexa, ipsis liberis, ideoque, et ipsi Primo, pro sua parte communicata censeatur: Juris dispositione receptum esse, ut quæ dissolvendæ naturalis obligationis causa soluta sint, minime repetantur. Hujus exceptionis substantia, ex replicatione Secundi nunc sequente colligitur: « Hic obiter monebo, magnas controversias, hujusce *Naturalis obligationis* ratione, inter doctissimos interpretes motas fuisse. Alii filium patri naturaliter obligari posse, ajunt: alii negant: quod sit una persona cum patre: Alii peculiatum filium patri obligari posse naturaliter per alterum filium peculiatum negant, quod inde sequatur, unum et eundem patrem sibi pecuniam credere, et accipere: alii fieri posse ajunt, puta Accursius inter veteres et inter Neotericos Zasius: Nec enim esse ἀδύνατον, ut unus et idem pater, distinctis filiorum peculiis uni per alterum obligetur, et unum per alterum sibi obliget; sibi, inquam, ac maxime quidem, si filiorum peculia separarit: Nihil impedire, quominus in una, et eadem persona, unius ejusdemque rei ratione, actio et passio reperiatur; utque unus et idem pater unius filii ministerio alterum sibi obliget naturaliter: unum et eundem avum neptis suæ ministerio, progenerum; pronepotis vero sui, pronurum accipere: unum et eundem, uxorem pronepoti accipere, pronepotem autem eidem nepti matrimonio conjungere. vide *l.* 67. §. 1. *infr. de ritu nuptiarum:* Nullam conventionem esse, in qua quis seipsum voluntarie non obliget, ac alteri volens etiam non obligetur: Nihil obstare, quominus destinatione patris distincta filiorum peculia, conventiones et obligationes juris naturæ mutuas admittant: perinde ac si a diversis et extraneis hominibus contractæ fuissent; utque ipse pater in sua persona, inque filiorum distinctis peculiis hujusmodi conventiones servet, quas in aliorum personis admitteret: pacta juris naturæ talia esse, ut etiam inter parentes et liberos sint servanda: Æquitatis eam esse vim et potestatem, ut solutius et ἐν πλάτει res ipsas consideret, et sic destinatione patris, distinctis filiorum peculiis in iis eundem naturaliter obligari permittat. Fictione juri non inimica, duos, si fas est dicere, homines in uno homine, ob diversa filiorum ejus peculia considerari posse, licet ad eundem, eumque unum, dati et accepti jus integrum, brevi manu, redeat: Medii civilis interventu naturalem obligationem contrahi posse: Tribus locis hac in lege naturalis obligationis inter parentem et filios mentionem fieri, eamque a fratre fratri objici: frustra et male sublatam, et remanere dici, nisi quædam extiterit: cum nec manere, nec tolli quidquam possit, nisi antea fuerit: Ad hæc, vel ipso jure nascendi, ac re ipsa, filium non esse eundem, qui sit pater: patrem non eum esse, qui sit filius: inde constare identitatem personæ parentis ac filii, non tam naturalem esse, quam civilem, ac fictitiam. Et cum pater ac filius duo ita sint, hujusmodi nascendi legem nihil obstare, quominus inter ipsos naturalis obligatio recte contrahatur: Duas enim reipsa personas esse, quarum una alteram obligare, altera obligari possit: Id etiam magis perspici, quod alter alteri pietatem et alimenta debeat: Neminem debitorem esse, nisi vel jure naturæ, gentium, vel civili: Quod si receptum sit, ut unus liberorum patri obligari possit, admittendum esse, ut reliqui liberi eidem obligari possint: Fratrem fratri mutuum dando, facto ipso eum sibi obligare, utcunque patri res credita acquiratur. Hinc sequi, ut frater, qui mutuum accipit, patri obligetur, cum eum nemo patri obligare possit, quin pariter obligetur. Sed hæc plus satis: nam si licet dicere, plus utilitatis esse puto, si, neglectis hujusmodi controversiis, quæsiverimus potius, ecquid hodie filii parentibus adquirant, usu reducto *l.* 6. *C. de bon. quæ lib.* Sed ad rem redeo. » Secundus duo illa priora enunciata fratri Primo ultro concedit, saltem in his non disputat: sed interea, cuique hoc constare ait, frustra naturalem obligationem a Primo fratre sibi objici, quæ sit extincta, quæque ideo nullas vires habeat. Extinctam ex eo animadverti, quod ipse Primus, non minus isto semisse (contentioso scilicet ac controverso) ex peculio Secundi consequutus sit (his verbis innuens se una solutione satis liberatum esse). Hæc sit replicatio Secundi, quam expressit Jason his versibus, *Ad reliquam partem Mævio* (id est, Primo) *manet actio* (id est, obligatio) *salva: Sed perit obventu secti cum fratre peculii.* Quid hic Primus faciat, nisi forte respondeat, debiti præstatione naturalem obligationem generaliter extingui, sed in causa peculii, ac judicio familiæ erciscundæ, præsertim inter fratres, jus quoddam esse singulare? Hæc sit Primi duplicatio. Si pater (inquit Secundus) mihi duodecim vel assem credidisset, peculiumque asse constans mihi prælegasset, ex eo prælegato atque asse semissem, ut heres patris creditoris mei, dividi tibi postulasses (hinc constat, legato peculio a patre non censeri liberationem filio legatam). Quod si tui semissis conservandi causa, tibi de meo peculio satisfieri postulasses, æquum quoque nunc eadem ratione fuerit, ut idem semis peculii mei a te perceptus, extinguat in hac specie naturalem obligationem, quam tu mihi paulo ante opponebas. Quorsum enim ex peculio meo semissem postulasses, nisi ut aliquam obligationem extingueres? Præterea, si extraneo quid debuissem (res ita habet, filiumfamilias peculiatum, patre mortuo, a creditoribus peculii nomine conveniri, *l.* 18. §. 5. *supr. familiæ erciscundæ.* et iisdem condemnari posse, *l.* 13. *C. famil.* condemnatum actiones sibi cedi a creditoribus recte postulare, *dict. l.* 18. ut a coheredibus tantum judicio familiæ erciscundæ recuperet, quantum creditores ab iis actione de peculio fuissent consecuti, *ut hac l.* i. e. tantam quantitatem, in quantam creditoribus condemnatus fuerit, *dict. l.* 13.) et a me post mortem patris exactum esset, tantum judicio familiæ erciscundæ a te coherede meo recepturus fuissem, quantum a me creditor actione de peculio consequi potuisset. Unde constat mutuum a filiofamilias peculiato contractum ex ejus peculio solvendum esse: Atque ita ejus perceptione obligationem filiifamilias extingui. Igitur cum semissem ex eo perceperis, sequitur naturalem illam ac meam obligationem extinctam esse. Quod si iterum contendas, nihil ex superioribus sequi, quod nullus in hac specie extraneus debitor reperiatur, hoc tamen honestatis et æquitatis ratione evincetur, me non deterioris conditionis adversus fratrem esse oportere, quam adversus extraneum. Extraneus si ageret, de peculio satisfieret. Ex peculio igitur, si experiri cœperis, tibi satisfieri necesse fuerit: Si extraneo ex peculio fuisset semel satisfactum, extincta ejus obligatio diceretur. Quinetiam et adversus patrem, extraneus, imo, ipse emancipatus, peculio tale mutuum imputassem. §. 1. et 2. *infr. eod.* Quod cum hic sit, constat semissem alterum, de quo mota quæstio est, apud te esse ex nulla obligatione, ne quidem naturali, cum ea sit extincta, eumque tibi tanquam indebitum, a me juste condici: Jason his id versibus sic expressit, *Namque profectitio sic sunt affixa peculo* (id est, peculio) *Jura*, (id est, onera) *quod id semper, velut ægrum lepra, sequatur.* Goth. Ad hanc legem vid. Zas. et Donell. 14. *comm.* 19. Charond. *verisimil. lib.* 1. *cap.* 9. Bellon. *supputat. lib.* 4. *cap.* 9. Ans.

(3) Quid? hæc lex num locum tantum habet in duobus fratribus? an etiam locum habitura est in pluribus? Bartolus et Angelus hic negant in pluribus locum habere. Quid, locumne habet in duobus servis unius et ejusdem domini? Baldus in *l. ult. C. quod cum eo.* ita putat: contrarium vero existimat Jason, ex *l.* 1. *in. fin. C. an servus ex suo facto.*

(4) Mutuum frater in potestate, a fratre in potestate quoque

essent, pecuniam mutuatus (1), post mortem patris ei solvit: *quæsitum est*, an repetere possit? *Respondit*, utique quidem pro (2) ea parte, qua ipse patri heres extitisset repetiturum (3): pro ea vero, qua frater heres extiterit, ita (4) repetiturum, si (5) non minus ex peculio suo ad fratrem pervenisset: naturalem (6) enim obligationem, quæ (7) fuisset, hoc ipso sublatam videri, quod (8) peculii partem frater sit consecutus: adeo ut, si prælegatum (9) filio, eidemque debitori [id] fuisset, deductio hujus debiti a fratre ex eo fieret: idque maxime consequens esse ei sententiæ, quam Julianus probaret, si extraneo quid debuisset, et ab eo post mortem patris exactum esset, tantum judicio eum familiæ (10) erciscundæ recuperaturum a coheredibus fuisse, quantum ab his creditor actione (11) de peculio consequi potuisset. Igitur, [et] si (12) re integra familiæ erciscundæ agatur, ita peculium dividi (13) æquum esse, ut ad quantitatem ejus indemnis (14) a coherede præstetur: porro (15) eum, quem adversus extraneum defendi oportet, longe magis in eo, quod fratri debuisset, indemnem [esse] præstandum.

§. 1. *Quæsitum* est; si (16) pater filio crediderit, isque emancipatus (17) solvat, an repetere possit? *Respondit*, si nihil ex peculio apud patrem remanserit, non repetiturum: nam manere naturalem (18) obligationem, argumento esse, quod extraneo agente intra annum de peculio, deduceret pater, quod sibi filius debuisset.

§. 2. Contra (19) si pater, quod filio debuisset, eidem emancipato solverit, non repetet: nam hic quoque manere naturalem (20) obligationem, eodem argumento probatur: Quod si extraneus intra annum de peculio agat, etiam quod pater ei debuisset, computetur. Eademque erunt et si extraneus heres exheredato filio solverit id, quod ei pater debuisset.

posito, mutuum, inquam, accipere potest. Atqui in potestate filius, nihil suum habere posse videtur? Imo potest, idque varie. Primum enim, peculium castrense vel quasi castrense habere potest: quod si habeat, et usumfructum, et dominium quoque habet, *l. ultim. C. de inofficioso. l. advocati. C. de advocatis divers. jud. l. 1. et titul. de castrensi peculio. infr.* Deinde peculium adventitium habere potest, hoc est, quod neque castrense, neque quasi castrense, neque a patre profectum, sed aliunde, *l. cum oportet. 6. C. de bonis quæ liberis.* cujus proprietas veteri jure patris erat: hodie, nudus ususfructus. *dict. l. cum oportet. l. placet. 79. infr. de adquir. vel omitt. hereditate.* Præterea profectitium peculium, hoc est, a patre acceptum, habere potest: Imo et pecuniam paternam. Hæc a rationibus patris separata non est, peculium profectitium separatum est. *l. peculium. 39. infr. de peculio.* In pecunia paterna patrem non obligat: in peculio obligare potest. *infr. de peculio.* unde publicatis bonis patris, separatur peculium profectitium, tanquam filii fuerit. *l. 3. §. sed utrum. 4. in fin. supr. de minoribus.*

(1) Frater mutuam pecuniam ex suo peculio profectitio (cujus dominium est patris) mutuans fratri, dominium transfert: id enim mutui naturæ est, *l. 2. §. appellata. supr. de reb. creditis.* Imo non transfert dominium in fratrem: aut certe momentarie tantum transfert: Nam qui eam pecuniam accipit frater statim adquirit patri. Quid, num dicemus hic pecuniam non peculii sed ex peculio partam mutuo dari? An momentaneam illam dominii amissionem, et recuperationem, vi legis, non hominis fieri dicemus? An potius momentaria illa omnia a lege non negligi, quod secum trahant utilitatem suam, hoc est, jus pecuniæ ita acceptæ commodius administrandæ per unum filium, quam per alium? An vero momentariam illam translationem pecuniæ a seipso in seipsum tollerari, cum expresse ita contrahatur, non tacite? An ejus dominium adquiri per accipientem, non per eum, qui mutuum dedit, si modo pater id habeat? An potius adquiri, si pecunia ipsa ab accipiente consumpta?

(2) Creditore debitori succedente, vel e contra, obligatio simul et actio permiscetur, *l. Uranius. 71. infr. de fidejussoribus. l. debitori tuo. 7. C. de pactis.* Nam cum obligatio sit vinculum, quo quis adstringitur, *Inst. de oblig.* constat, neminem seipsum sibi recte obligare posse, sive initium, sive consequentia omnia, seu postfacta spectemus, *l. pen. supr. de recept. qui arbitr.* ne idem inveniatur creditor et debitor.

(3) *Non repetiturum.* Hotom. reprehensus a Roberto 1. *recept.* 30. et Cujac. 9. *ad Africanum.*

(4) Obligatio naturalis non parit actionem, sed restitutionem. *l. si pœnæ. 19. l. si non sortem. 26. supr. eod.*

(5) Peculium enim filii, patre mortuo, inter omnes liberos defuncti dividitur, et sic, pro ea quantitate, qua peculium ad aliquem venit, pro eadem transit onus debitorum et creditorum: Transit autem, non pro quota hereditatis, sed quatenus est peculium, et in eo differt utilitas ex peculio percepta, ab utilitate hereditatis.

(6) Obligationem naturalem tantum inter patrem et filium esse hinc colligunt: civilem vero nullam recte contrahi putant, *l. interpositas. C. de transact.* cum jure civili pater et filius sint una et eadem persona. *l. nam civium. 4. supr. de his, qui sunt sui. l. ult. C. de institut.* sed et hoc colligitur, naturalem obligationem nasci inter fratres in eadem potestate existentes, si inter se contraxerint.

(7) Quid, quæ naturalis obligatio esse potest inter patrem et filium? Peculii ratione, patrem naturaliter obligat. Obligatio ita contracta, peculii onus est, peculium adficit, æs contractum a filio peculiato, ex eo solvendum est.

(8) Peculium a patre acceptum, eo mortuo, fratribus conferendum, seu communicandum: quo nomine judicio familiæ erciscundæ, qui peculium habet conveniri potest, *l. certum est. 13. C. familiæ. l. 12. C. de collat.*

(9) *l. 12. C. de collat.* Prælegato peculio uni liberorum omne peculium ejus est, non aliorum heredum.

(10) *l. 13. C. familiæ.* Heres quidquid necessitate solvit, id judicio familiæ repetit a reliquis coheredibus. Hoc amplius notatur. Heredibus pluribus uni existentibus quemque heredem pro sua parte posse solvere, licet defunctus pro parte solvere non potuisset. *l. 2. §. 1. infr. de verb. oblig.*

(11) Qui extraneus cum filio contrahit, filium ipsum in solidum obligatum habet, ac præterea patrem ipsum, non in solidum, sed de peculio, *l. si quis cum filiofamilias. 44. infr. de peculio.* Ea ratione fit, ut filius ita peculiatus indemnis sit servandus per heredes coheredis.

(12) Retentio facilius re integra conceditur, quam actio post rem non integram.

(13) Peculium dividi inter heredes potest, ut et quævis alia res hereditaria. *l. filiæ licet. 12. C. de collat. l. certum. C. familiæ.*

(14) Heres unus damnatus aliquid ex ipsa hereditate solvere tempore divisionis, id ex ipsa hereditate deducere non potest, sed a coheredibus indemnitatem tantum exigere. vide Jasonem *hic.*

(15) Qui quem adversus extraneum defendere et indemnem præstare debet, cum multo magis a se indemnem præstare debet. *l. venditrici. 3. C. de reb. alienis non alien.* Nam qui defendere debet, impugnare non debet.

(16) Mutuum filio peculiato pater dare potest, atque ita sibi filium obligare naturaliter.

(17) Mutuum, quod quis a patre filiusfamilias accipit, si id emancipatus solverit, repetet, si peculium apud patrem remansit: si nihil peculii apud patrem remansit, non repetit, *ut hic.* Cur non repetet? quia semel naturali jure patri debuit, id debitum nulla peculii redditione sustulit, si peculium pater occupasset; naturale et id debitum sustulisset. Cum igitur in hac specie filius patri solvit, quod ex naturali obligatione debuit, non repetet, *ut hic. ibi, si nihil ex peculio.* Possis quærere, quo jure constet obligationem illam naturalem manere inter patrem et filium post ipsius filii emancipationem? manere hinc constat, quod filio emancipato, occupans ejus peculium pater, creditoribus filii agentibus teneatur intra annum. *infr. quando actio de peculio est annalis.* quod ea actione pater mihi deducere posset, quod mihi filius debuit. *ut hic in fine.*

(18) Si pater filio peculiato, *ut hic.* et e contra, mutuum crediderit, contrahitur inter eos naturalis obligatio, quæ etiam post emancipationem filii durat, si nihil apud patrem ex peculio remanserit. *§. prox. infr. eod.*

(19) Mutuum quod pater a filiofamilias suo accepit, si id emancipato solverit, non repetit. *Goth.* Vide Anton. Merend. Controv. *lib. 1. cap. 26.* Ans.

(20) Pater filio naturaliter obligatur ex mutuo.

§. 3. Legati (1) satis accepi (2), et cum fidejussor mihi solvisset, apparuit, indebitum fuisse legatum: Posse eum repetere existimavit.

De cautione omissa.

39. Marcianus lib. 8. Institutionum.

SI quis (3), cum a fideicommissario sibi cavere poterat, non caverit (4), quasi indebitum (5) plus debito eum solutum repetere posse, Divi Severus et Antoninus rescripserunt.

De exceptione perpetua. 1. *De impensis deducendis.* 2. *De operis liberti.*

40. Idem lib. 3. Regularum.

QUi *exceptionem* (6) *perpetuam* (7) *habet, solutum per errorem repetere potest* (8). Sed hoc non est perpetuum: nam si quidem ejus (9) causa exceptio datur cum quo agitur, solutum repetere potest: ut accidit in Senatusconsulto (10) de intercessionibus (11): ubi (12) vero in odium ejus cui debetur, exceptio datur, perperam solutum non repetitur; veluti si filiusfam. contra Macedonianum mutuam pecuniam acceperit, et paterfamilias factus solverit, non repetit.

§. 1. Si pars domus, quæ in diem per fideicommissum relicta est, arserit ante diem fideicommissi cedentem, et eam heres sua impensa refecerit, deducendam esse impensam ex fideicommisso constat: et si (13) sine deductione domum tradiderit, posse incerti (14) condici (15), quasi plus debito dederit.

§. 2. Si pactus fuerit patronus cum liberto, *ne operæ ab eo petantur*, quidquid postea solutum (16) fuerit a liberto, repeti potest (17).

De pupillo.

41. Neratius lib. 6. Membranarum.

QUod pupillus (18) sine tutoris autoritate stipulanti promiserit (19), solverit, repetitio est: quia (20) nec natura debet (21).

De pœnis.

42. Ulpianus lib. 68. ad Edictum.

POenæ (22) non solent repeti, cum depensæ sunt (23).

De exceptione jurisjurandi.

43. Paulus lib. 3. ad Plautium.

SI (24) quis jurasset *se dare non oportere*, ab omni contentione discedetur (25): atque ita solutam pecuniam repeti posse dicendum est.

De eo, qui suum recepit.

44. Idem lib. 14. ad Plautium.

REpetitio nulla est ab eo, qui suum (26) recepit, tametsi ab alio (27), quam vero debitore, solutum est.

De eo, quod debetur venditori hereditatis.

45. Javolenus lib. 2. ex Plautio.

SI is, qui hereditatem vendidit, et emptori tradidit, id, quod sibi mortuus debuerat (28), non retinuit, repetere poterit (29): quia plus debito solutum per condictionem recte recipietur.

De eo, qui legata solvit nomine heredis.

46. Idem lib. 4. ex Plautio.

QUi heredis nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis solvit, ipse quidem repetere non potest (30), sed si ignorante herede nummos ejus tradidit, dominus [ait] eos recte vindicabit. ✝ Eadem causa rerum corporalium est (31).

Si fidejussor indebitum solverit.

47. Celsus lib. 6. Digestorum.

INdebitam pecuniam per errorem promisisti; eam, qui pro te fidejusserat, solvit: Ego existimo, si nomine tuo solverit fidejussor, te fidejussori, stipulatorem tibi obligatum fore, nec expectandum est (32), ut ratum habeas: quoniam (33) potes videri idipsum mandasse, ut tuo nomine solveretur: sin autem fidejussor suo nomine solveret, ex ea causa solverit, recte condicet.

(1) Id est, mihi satisdatum fuit ab herede legati nomine. *l.* 8. §. 4. *supr. qui satisdare.*

(2) Fidejussori indebitum suo nomine solventi competit repetitio. *l. indebitam.* 47. *infr. eod.*

(3) *Sub.* heres.

(4) Id est non consecutus est cautionem: unde notant, solventem non recepta cautione, solutum repetere.

(5) Cautio omissa, seu non petita per errorem, condici potest. *l.* 3. §. 5. §. *ult. infr. si cui plus, quam.*

(6) Vide hic Albericum.

(7) Aut quasi perpetuam, ut infra dicetur.

(8) *l.* 26. §. 3. *supr. eod. l.* 54. *infr. eod. l.* 34. *in fin. infr. de solutionib.*

(9) Velleiani exceptio inducta est ejus causa, cum quo agitur, hoc est, mulieris, seu mulierum gratia: Macedoniani vero ejus causa, qui agit, hoc est, fœneratoris.

(10) De quo dixi *l.* 10. *C. et l.* 15. *infr. ad SC. Velleianum.*

(11) Mulierum sc. seu Velleiano: hinc collige Senatusconsultum Velleianum constitutum esse favore ejus personæ, cum qua agitur, *ut hic.* Macedonianum vero in odium ejus, qui agit. *infr. eod.* priori casu, solutum repetitur: Altero, non repetitur, *ut hic. et l.* 19. *in princ. supr. eod. l.* 9. §. *pen. et ult. infr. de SC. Macedon.*

(12) Præsumimus quid odio singulariter indictum esse, quoties dolo alicui lex occurrit: Contra, favore inductum præsumimus, quoties aliquid lex constituit, mota imbecillitate ejus, cui fit concessio.

(13) Omissa deductio impensarum condici potest.

(14) Id est, possessio condicitur. adde *l.* 21. *infr. ad SC. Trebell.* condictione incerti repetit heres, quod retinere potuit.

(15) Imo non condicetur. *l.* 33. *supr. eod.*

(16) Facti jurisque ignorantia. *l.* 5. *in fin. C. de pactis.*

(17) *l.* 32. §. 1. *supr. eod.*

(18) Infantiæ proximus.

(19) Ne quidem naturaliter in eo se obligaverit: ideoque quod ex ea causa solverit, recte condicet.

(20) *l.* 1. §. 2. *infr. de constituta. l.* 59. *infr. de obligationibus.*

(21) Imo, natura debet. *l.* 21. *infr. ad l. Falcidiam.*

(22) Pœna depensa non repetitur. *Synops. Basil.* 52. *tit.* 3. *ex lib.* 24. *tit.* 6. *cap.* 37. *l.* 35. *supr. eod.*

(23) *l.* 46. *infr. de regul. jur.* vide Cujac. 8. *observ.* 39. *l.* 22. *infr. de pignorat.*

(24) Qui juravit se non debere, si jam solvit, repetit. *Synopsis, ibid.* Quid ita? Juramenti vis hæc est, ut qua in re juratum sit, ea parte naturalem obligationem tollat. Igitur, si quid inde, hoc est, a præstito jurejurando solutum erit, indebitum fuerit, ut indebitum merito condicetur.

(25) *l.* 3. §. 2. *supr. de jurejurand.*

(26) An rem propriam, ut Stella sentit? An suum debitum, ut Albericus ut Zasius, *tract. adversus Stellam. et* 1. *Antinom.* 14. *l.* 5. §. 5. *infr. de doli mal. et met. except. l.* 21. *Infr. de donat?*

(27) Imo si ab eo repetit, condicet. *l.* 19. §. 1. *supr. eod.* vide Zasium *in tractatu adversus Stellam.* Goth. Videtur obstare *l.* 19. §. 1. *h. t.* conciliat Del Rio. *h. l.* Zas. *part.* 1. *antinominar. num.* 14. Charond. *verisimil. lib.* 2. *cap.* 15. Cujac. *lib.* 8. *obs.* 9. Ans.

(28) Venditor hereditatis si sibi debitum (etiam naturaliter, ut notat Bartolus, *argum. l. Stichum.* 95. §. 2. *vers. aliquando. infr. de solutionib.*) non retinuit, id ab emptore potest petere.

(29) *l.* 2. §. *pen. et ult. infr. de hered. vel act. vend.*

(30) Quod quis meo nomine, sciente me indebitum solvit, condico, quod ignorante, vindico. priori casu dominium, altero non transfertur.

(31) Res corporales a nummis (quorum superius mentionem fecit) distinguere hic videtur. Nummos autem esse rem incorporalem ex eo constat, quod is, qui nummos debeat, quantitatem debeat, non corpora. adde *l.* 94. *infr. de solut.*

(32) Ratihabitio in his, quæ vi expressi vel taciti mandati gesta sunt, non exigitur. *Jason.*

(33) Mandatum habens, ut se obliget, is etiam habere mandatum, ut solvat, intelligitur. *Bald.*

rit quod non debebat, ipsum a stipulatore repetere posse: quoniam indebitam jure gentium pecuniam solvit: quo minus autem consequi poterit ab eo, cui solvit, a te mandati judicio consecuturum; si modo per ignorantiam petentem exceptione non summoverit.

De eo, quod sub conditione vel sub die incerto debetur.

48. Idem lib. 6. (1) Digestorum.

QUi promisit, *si aliquid a se factum sit*, vel (2), *cum aliquid factum sit*, *dare se decem*, si prius (3), quam id factum fuerit, quod promisit, dederit, non videbitur fecisse, quod promisit: atque ideo repetere potest (4).

Quibus condicitur.

49. Modestinus lib. 3. Regularum.

HIs solis pecunia condicitur, quibus quoquo (5) modo soluta est (6): non quibus proficit (7).

De eo, qui sciens solvit.

50. Pomponius lib. 5. ad Quintum Mucium.

QUod quis sciens (8) indebitum dedit hac mente (9), ut postea repeteret, repetere non potest.

De his, quæ retineri, non peti possunt.

51. Idem lib. 6. ad Quintum Mucium.

EX quibus causis retentionem (10) quidem habemus, petitionem autem non habemus, ea, si solverimus (11), repetere non possumus.

Quid intersit inter datum ob causam, et datum ob rem.

52. Idem lib. 27. ad Quintum Mucium.

DAmus (12) aut ob causam, aut ob rem. † Ob causam præteritam: veluti cum ideo do, *quod* (13) *aliquid a te consecutus sum*, vel *quia aliquid a te factum est*; ut etiam si falsa causa sit, repetitio ejus pecuniæ non sit. † Ob rem vero datur, *ut aliquid sequatur*: quo non sequente (14), repetitio competit.

De conditione libertatis legatæ.

53. Proculus lib. 7. Epistolarum.

DOminus testamento servo suo libertatem dedit, *si decem det* (15); servo ignorante id testamentum non valere, data sunt mihi decem (16); Quæritur, quis repetere potest? Proculus respondit: Si ipse servus peculiares (17) nummos dedit, cum ei a domino id permissum non (18) esset, manent nummi domini, eosque non per condictionem, sed in rem actione petere debet: si autem alius rogatu servi suos nummos dedit, facti sunt mei, eosque dominus servi, cujus nomine dati sunt, per condictionem petere potest. Sed tam benignius, quam utilius (19) est, recta (20) via (21) ipsum, qui nummos dedit, suum recipere.

Quibus ex causis condictio competit.

54. Papinianus lib. 2. Quæstionum.

EX his omnibus (22) causis, quæ jure non valuerunt (23), vel (24) non habuerunt effectum, secuta per errorem solutione, condictioni locus erit.

Si prædoni solutum sit.

55. Idem lib. 6. Quæstionum.

SI urbana prædia locaverit prædo, quod mercedis (25) nomine ceperit, ab eo qui solvit, non repetetur (26): sed domino erit obligatus. † Idemque juris erit in vecturis navium, quas ipse locaverit, aut exercuerit: Item mercedibus servorum, quorum operæ per (27) ipsum fuerint locatæ: nam si servus non locatus, mercedem, ut domino, prædoni retulit, non fiet accipientis pecunia: quod si vecturas navium, quas dominus locaverat, item pensiones insularum acceperit, ob indebitum ei tenebitur, qui non est liberatus solvendo. Quod ergo dici solet, *prædoni fructus posse condici*, tunc locum habet, cum domini fructus fuerunt.

(1) *libr.* 26. Petr. Fabr. apud Cujac. *l.* 38. *infr. de verbor. obligat.*

(2) Dictiones *Si* et *Cum* faciunt conditionem. *Jason.* obstat *l.* 100. *infin. infr. de verb. oblig.*

(3) vid. *l.* 38. §. 16. *infr. de verb. oblig.*

(4) Incertum in diem, quod promissum est, ante diem tuto vel irrevocabiliter non solvitur: potest enim condici, quia debitum iri non est certum. *l.* 56. *infr. eod.*

(5) vide *l.* 75. *in fin. infr. de verb. oblig.*

(6) Condictio indebiti est personalis, non in rem scripta. Oritur enim ex quasi contractu.

(7) *l.* 44. *supr. eod.* vid. *l.* 13. *C. de oblig. et act.*

(8) *l.* 9. *C. h. t.*

(9) *l.* 7. *C. de condict. ob caus.* Solvens scienter indebitum non repetit, etiamsi animum repetendi habuerit. Unde notant, propositum seu intentionem animi intrinsecam, repetitionem non inducere: facit *l. si repetendi.* 7. *C. de condict. ob caus.*

(10) Facti, non juris: nam ex quibus causis retentionem ipso jure habemus, petitionem non habemus, ea, si solverimus, certi condictio est. *l.* 30. *infr. de act. empt. l.* 5. §. *penult. infr. de impens.* Cujac. *instit. de rer. div.*

(11) Per errorem scilicet.

(12) *Causa*, præteritum et præsens: *Res*, futurum respicit. vide Bartolum in *l. demonstratio falsa.* 17. *infr. de conditionib. et demonstrat.* Ex hac differentia causæ et rei nascitur condictionis indebiti et ob rem quoque dissimilitudo. Indebiti condictio datur ob causam præteritam: ob rem vero datur ex causa futura.

(13) *l.* 65. §. 2. *infr. eod.*

(14) *l.* 1. §. *pen. supr. de condict. ob turp.*

(15) Tertio cuidam, non heredi.

(16) Ea repeti possunt. *l.* 54. *infr. eod.*

(17) Peculiares nummos, si conditionis libertatis testamento sibi relictæ adimplendæ causa servus extraneo dederit, heres eos vindicabit: sin vero extraneus suos nummos, rogatus ab ipso servo, extraneo dedit, servi quidem ipsius dominus jure stricto: extraneus ipse, ex æquo et bono eos nummos repetet.

(18) Cur hic dicimus servo non fuisse permissum conditionis implendæ causa nummos peculiares solvere? An quia testamentum in hac facti specie non valuit, *Ibi testamentum non valere. supr. eod.* ut putat Baldus? An potius, quod nulla ejusce rei facta mentio est, ut Jason refert?

(19) Ex æquo et bono.

(20) Circuitus vitandi sunt, æquo et bono id nobis ita præscribente. adde *l. si ita.* 37. *infr. de statuliber. l.* 4. §. 6. *C. de arbitris. l. ult. C. de adopt. l.* 1. §. 3. *supr. si pars hereditatis petatur. l.* 15. *supr. si certum.*

(21) Ut vitentur circuitus, Jas. *arg. Nov.* 39. *in pr.*

(22) Junge *l.* 27. *infr. de obligat.*

(23) *l.* 40. *in pr. l.* 53. *supr. eod.*

(24) Paria sunt jure nullum, et inefficax, *ut hic.* unde dicitur, obligationi, quæ nulla sit, pignus accedere non posse. *Gloss. l.* 2. *supr. de condict. ob turpem.* vide Jas. *in l. ult. supr. de offic. ejus, cui mandata est jurisdict.*

(25) Furtum facit prædo, hoc etiam ipso, quod fructus et mercedes rei alienæ percipit.

(26) Solutum prædoni ex ejus contractu, liberat solventem bona fide, nec repetitur ut indebitum, *l.* 88. *infr. de solution.* nec solvens convenietur a domino, quia cum eo nullum contractum habuit. vide quæ notavi ad *l.* 3. *infr. de Senatusc. Macedon.*

(27) Solutæ mercedes et vecturæ prædoni, eidemque locatori rei alienæ, an conductorem solventem liberant? si conductor contraxit cum ipso prædone, eaque ex causa prædoni solvit, liberatur conductor, nisi sciens prædonem ei solverit. Sin vero, cum contraxisset seu conduxisset ab ipso domino ejusve servo, prædoni solvit, non liberatur. *facit l. filiæ.* 88. *infr. de solutionibus.* Cur tam varie? priore casu contraxit cum ipso prædone, licet in re aliena; suo ex contractu prædoni obligatus fuit, nec ipsi domino. adde *l. servus.* 33. *infr. depositi. l. commodare.* 15. *cum l. seq. infr. commodati. l. si pignore.* 22. §. *si prædo.* 2. *infr. de pignoratitia. l.* 2. §. *si rem.* 32. *infr. depositi.*

Si incertum sit, temporaria sit an perpetua exceptio.

56. IDEM lib. 8. Quæstionum.

SUfficit ad causam indebiti, incertum (1) esse (2), temporaria sit an perpetua exceptionis defensio (3): nam si quis, *ne conveniatur*, *donec* (4) *Titius Consul fiat*, paciscatur (5), quia potest Titio decedente (6) perpetua (7) fieri exceptio, quæ ad tempus est, Titio Consulatum ineunte, summa ratione dicetur (8), quod interim solvitur, repeti: ut (9) enim pactum (10), quod in tempus certum collatum est, non magis inducit condictionem, quam si ex (11) die debitor solvit, ita (12) prorsum defensio (13) juris, quæ causam incertam habet, condictionis instar obtinet.

De tutore, de procuratore.

57. IDEM lib. 3. Responsorum.

CUm indebitum (14) impuberis nomine tutor numeravit, impuberis (15) condictio est.

§. 1. Creditor, ut procuratori suo debitum redderetur, mandavit: Majore (16) pecunia soluta, procurator indebiti (17) causa convenietur: quod si nominatim, ut major pecunia solveretur, delegavit, indebiti cum eo (qui) delegavit, erit actio: quæ non (18) videtur perempta, si frustra cum procuratore lis fuerit instituta.

De conditione impossibili.

58. IDEM lib. 9. Responsorum.

SErvo manumisso fideicommissum ita reliquit, *si* (19) *ad libertatem ex testamento* (20) *pervenerit*; post acceptam (21) sine judice pecuniam, ingenuus (22) pronunciatus est: indebiti fideicommissi repetitio erit (23).

De fidejussore, et reo.

59. IDEM lib. 2. Definitionum.

SI fidejussor jure (24) liberatus, solverit errore pecuniam, repetenti non oberit: si vero reus promittendi, per errorem et ipse postea pecuniam solverit, non repetet: cum prior (25) solutio (26), quæ fuit irrita, naturale (27) vinculum non dissolvit, nec civile, si reus promittendi tenebatur.

Si debitor post litem contestatam solverit. 1. De debito pure, et sub conditione.

60. PAULUS lib. 3. Quæstionum.

JUlianus (28) verum debitorem post litem contestatam, manente adhuc judicio, negabat solventem repetere

(1) Dubia et incerta exceptio soluti condictionem parit.

(2) vide quæ notavi ad *l.* 48. *supr. eod.*

(3) *Subaudi*, cujus eventus vinculum naturale dissolvit.

(4) *Donec* particula an et quomodo inducat conditionem, et suspendat, vide *hic* apud Jason.

(5) Hæc dictio conditionem facit. vide Jas. *hic*.

(6) *Subaudi*, ante consulatum.

(7) Dubia et incerta (ut sunt dispositiones, dignitates, honores et similia) præsumuntur esse peremptoria, et perpetua.

(8) In re dubia magis favendum repetitioni, quam adventitio lucro. *Jas.* et causæ magis impedienti. *Bart. l. non debet.* 41. §. *in re obscura.* 1. *infr. de reg. jur.*

(9) Similitudo a contrariis, ut quemadmodum dies certus in obligatione contrahenda et dissolvenda repetitionem non parit, ita et incertus.

(10) *Subaudi*, de non petendo: ut hinc colligatur, diem incertum in contractibus, ut in ultimis voluntatibus pro conditione haberi. *l. dies incertus.* 75. *Infr. de condit. et demonstrat.*

(11) *Al.* Ex ea die.

(12) Hinc Jason colligit: ea, quæ fine, effectu et forma conveniunt et differunt, simpliciter convenire vel differre.

(13) Id est, exceptio.

(14) vide *l.* 13. §. 2. *infr. de administ. et peric. tutor.*

(15) In hac igitur specie tutor solvit, impubes condicit.

(16) Indebitum solutum procuratori non habenti mandatum, repetitur ab ipso procuratore, non a domino.

(17) vide *l.* 7. §. 1. *supr. eod.*

(18) In electione personarum conveniendarum non nocet mala actio: secus in electione remediorum vel actionum. Jas. *l. quod in herede.* 9. §. *eligere.* 1. *Infr. de tributor.* vel ita, male instituta adversus unum actio, non efficit, ut ne adversus verum debitorem agi possit.

(19) Conditio, quæ possibilis visa est testatori, impossibilis tamen erat, pro possibili habetur, et vitiat dispositionem, seu legatum, *ut hic.* secus si putaret testator possibilem, cum impossibilis esset: hoc enim casu, vitiatur dispositio legati, non legatum. *l.* 3. *infr. de cond. et demonstr.* §. 10. *Inst. de heredib. inst.* Quid, si τῷ ἴσῳ, seu per id, quod tantundem valeat vel efficiat, impleri possit ea conditio? ut *l. hujusmodi.* 84. §. *si ita. infr. de leg.* 1. Quid, si finem honestum et licitum conditioni adjecit testator? ut *l. legatum civitati.* 16. *infr. de usufruct. legato.* Quid si post impossibilem scivit, et tamen eam factis codicillis confirmavit, ut post Angel. et Aretinum tenet Jason? Quid si incertus fuit impossibilem esse eam conditionem? ut Bartolus notat in *l. ab omnibus.* 104. §. *in testam. infr. de legat.* 1. (a quo Raphaël dissentit.) Quid si de libertate? ut *l. cum tale.* 72. §. *falsam. Infr. de condit. et demonst. l. Stichus.* 24. *infr. de statulib.* Quid, si de pia causa agatur? *arg. l.* 1. *in fin. C. de commun. servo.* Aliud esse dicitur. *Goth.* Intellectum hujus l. vid. apud Zarmient. *lib.* 2. *cap.* 1. et 2. et quando impossibilis conditio vitiet dispositionem. Goedd. *de contrah. stipul. cap.* 8. *num.* 191. Ans.

(20) *Subaudi*, in quo relictum erat fideicommissum.

(21) *Subaudi*, ab herede.

(22) Ingenuus legatum non capit, quod ei, ut liberto relictum est: et si ceperit, tenetur condictione indebiti.

(23) Cur erit? nempe quod testatoris verba interpretari nos oporteat ex ejusdem testatoris sententia et opinione. *l. quo loco.* 20. §. 1. *infr. de hered. inst.* Unde notant testimonia inter se contraria, una parte sustineri posse; si una parte, id quod verum sit, spectabitur: altera vero id, quod in opinione. *Goth.* Quia hic non est conditio impossibilis, et quæ natura existere non possit: cujus demum nulla in testamentis habetur ratio, *l.* 3. *de condit. et demonstr.* v. Emanuelem Costam *lib.* 1. *selectior. c.* 9. Gilbert. Regium *lib.* 1. ἐναντιοφανῶν. *c.* 6. Mod.

(24) Non acceptilatione, non in rem pacto, sed in personam. Accurs. *l.* 32. §. 1. *supr. eod.* alias liberatur reus. *l.* 13. §. 7. *infr. de acceptilat.*

(25) Quod fidejussor solvit jure liberatus, id ipse condicere potest. Quod reus promittendi principalis post eidem creditori solvit, non potest. At solutio facta jam erat creditori per fidejussorem? facta quidem, sed contra jus: unde irrita. Solutio autem irrita fidejussoris, nullam dissolvit rei principalis obligationem: Nullam, hoc est, neque naturalem, neque civilem. Natura debuit, qui accepit: civili jure debuit, quia stipulanti promisit.

(26) Pacto liberati fidejussoris per errorem solutio, rei principalis debito non est imputanda.

(27) Stipulationi inesse vinculum etiam naturale hinc colligitur, seu ex stipulatione etiam oriri naturalem obligationem, licet stipulatio sit juris civilis. §. *de constituta.* 9. *Inst. de actionib.* hoc ideo, quod stipulatio sine consensu fieri non possit, et quæ consensu perficiuntur, ea juris sint gentium et naturæ. *l.* 1. *supr. de pactis.*

(28) Diffuse hanc legem interpretantur Bart. Albericus et Jas. vide etiam ad hanc legem Antoninum Fabrum 4. *conjecturar. ult.*

posse: quia (1) nec absolutus, nec condemnatus repetere posset: licet enim absolutus sit, natura (2) tamen debitor permanet: similemque esse ei dicit, qui ita promisit (3), *sive navis ex Asia venerit, sive non venerit*: quia ex (4) una causa alterius solutionis origo proficiscitur.

§. 1. Ubi autem quis, quod pure debet, [sub conditione] novandi animo promisit, plerique putant, pendente novatione solutum repetere posse: quia, ex qua obligatione solvat, adhuc incertum sit: idemque esse, etiam si diversas personas ponas eandem pecuniam pure, et sub conditione, novandi animo promisisse: sed hoc dissimile est: in stipulatione enim pura et conditionali, eundem debiturum certum est.

De tutore, qui plus solvit, deinde pupillum abstinuit.

61. SCÆVOLA lib. 5. Responsorum.

TUtores pupilli quibusdam creditoribus patris ex patrimonio paterno solverunt: sed postea, non sufficientibus bonis, pupillum abstinuerunt (5): Quæritur, an quod amplius creditoribus per tutores pupilli solutum est, vel totum quod acceperunt, restituere debeant? Respondi, si nihil dolo factum esset, tutori quidem vel pupillo non deberi: creditoribus autem (6) aliis in id, quod amplius sui debiti solutum est, teneri.

De fideicommisso in stipulationem deducto.

62. MÆCIANUS lib. 4. Fideicommissorum.

FIdeicommissum in stipulatione (7) deductum (8), tametsi non debitum fuisset (9), quia (10) tamen a sciente (11), fidei (12) explendæ (13) causa promissum esset, debetur.

Si hominem debens, statuliberum dederit.

63. GAJUS lib. singulari de casibus.

NEratius casum refert, ut quis id, quod solverit, repetere non possit: quasi debitum dederit, nec tamen liberetur: velut, si is, qui cum certum hominem deberet, statuliberum (14) dederit: nam ideo (15) eum non (16) liberari, quod non (17) in (18) plenum stipulatoris hominem fecerit: nec tamen repetere eum posse, quod debitum dederit.

De naturali obligatione.

64. TRYPHONINUS lib. 7. Disputationum.

SI quod dominus servo debuit, manumisso solvit, quamvis existimans ei [se] aliqua teneri actione, tamen repetere non poterit: quia naturale (19) adgnovit debitum: ut (20) enim libertas (21) naturali jure continetur, et dominatio (22) ex gentium jure introducta est (23), ita debiti vel non debiti ratio in condictione naturaliter intelligenda est.

In quibus causis de repetitione quæritur. 1. *De dato ob transactionem.* 2. *Ob causam.* 3. *Propter conditionem.* 4. *Ob rem.* 5. *De accessionibus.* 6. *De frumento.* 7. *De habitatione.* 8. *De servo manumisso ab eo, cui indebite solutum est.* 9. *Quid sit* indebitum.

65. PAULUS lib. 17. ad Plautium.

IN summa (24), ut generaliter de repetitione tractemus, sciendum est dari, *aut* (25) *ob transactionem* (26),

(1) Quod lite contestata, et adhuc manente judicio, verus debitor solvit, repetere non potest: quia sive absolutus sive condemnatus solverit, repetere non possit. At iniquum dixeris eum, qui sententia judicis absolutus solverit, solutum repetere non posse: iniquum non est: cum id, quod natura (hic enim agitur de vero debitore, *ibi*, *verum debitorem. supr. eod.*) debuit, solverit. At sententia judicis absolutus fuit? sententia, qua verus debitor absolvitur, naturalem obligationem non tollit. *arg. l.* 1. *C. de legib. l. placuit. C. de judiciis. l.* 1. *infr. si is qui testamento.* Solutum non repetitur, quod vel sola natura debitum fuit, licet jure civili indebitum. Id ut melius intelligamus, jungendus est superiori is, qui ita promisit: Centum dabo, sive navis ex Asia venerit, sive non venerit, *vers. similemque.* promissio hæc duabus conditionibus contrariis constat. Quod ita promittitur, pure debetur, ut si solvatur, repeti non possit. *l. necessario.* §. 1. *infr. de periculo et commodo rei venditæ.* ex una causa alterius solutionis origo proficiscitur, *ut hic.* hoc est, quod ex una earum solutum ante diem dicetur, ex altera recte solutum intelligetur: si ex priore perperam solutum dixeris, ex posteriore non inutiliter solutum dixeris: quod ex una deficit, ex altera suppletur. Utravis causa solutum fuerit, si non ex hac subsistet solutio, ex illa recte substiterit.

(2) Civilis tolli per se sola potest, manente naturali, *ut hic.* et naturalis, manente sola civili, veluti pacto de non petendo. Duplex itaque civilis obligatio, ut et naturalis. Naturalis civilis, quæ actionem parit: et naturalis, quæ inhibet repetitionem. Cujac. *ad l.* 127. *infr. de verb. oblig.*

(3) An idem in testamentis? non idem. *Gloss. d.* §. 1. Jason. *hic. num.* 4. *et* 27.

(4) Hæc verba paulo ante interpretatus sum.

(5) vide *C. si minor ab hered.*

(6) Non solum ipsi solventi (puta tutori ejusque pupillo) datur indebiti condictio, sed et iis, ad quos ex postfacto (ut sunt etiam creditores patris pupilli) negotium cœpit pertinere. *Jas.* facit *l.* 5. *supr. eod.*

(7) Stipulationi inesse etiam naturalem obligationem hinc colligitur.

(8) Potest enim deduci in stipulationem. *arg. l.* 23. *C. de fideicommiss.*

(9) *Subaudi*, cum effectu.

(10) Debitum natura a sciente promissum vel solutum debetur, et non repetitur.

(11) *l.* 21. §. 1. *supr. de inofficioso.*

(12) *l.* 5. §. 15. *Infr. de donat. inter virum.*

(13) Fidem bonam qui agnoscit, licet non sit obligatus, non repetit: sed et hoc additur, Æquum esse bonam fidem etiam præstare in iis, ad quæ præstanda jure stricto non sis obligatus. Inde fieri, ut ex æquo bono, ex nudo pacto obligatio et actio oriatur, licet aliud sit stricto jure. *l. juris gentium.* 7. § *sed cum nulla. supr. de pactis.*

(14) *l.* 72. §. *pen. et ult. infr. de solut.*

(15) Speciei non integræ solutio liberationem non inducit.

(16) Imo liberatur. *l.* 92. *in fin. infr. de solutionibus.*

(17) Quid ita? qui dat statuliberum hominem, eum non in plenum facit accipientis, quia statuliber eveniente conditione libertatis, libertatem adipiscitur. vide *l.* 5. *l.* 25. *l.* 33. *infr. de statulib.*

(18) In plenum alicujus hominem facere, est totum facere alterius.

(19) Dominus obligatur servo naturaliter: eaque obligatio sequitur servum etiam manumissum. *Jas.*

(20) Servo natura obligatur dominus: jure gentium, neque obligari neque debere potest, nec civili. vide Senec. 2. *de beneficiis.* 19.

(21) Libertas a natura cuique est: unde Natura omnes liberi sumus. *l.* 4. *supr. de just. et jure. l.* 4. *supr. de statu hom. pr. Inst. de libertinis.* Natura omnes æquales sunt. *l. quod attinet.* 32. *infr. de reg. jur.* Varro apud Nonium, *Natura, humana omnia sunt paria.* Natura est omnibus communis: et ideo parricidii tenetur, qui parentes naturales, seu servos occidit, ac si legitimos occidisset. *l.* 12. §. 3. *infr. de accusation.*

(22) Dominatio, κυριότης, dominica potestas, vel domino subjici, quod est δουλεία, servitus, jus servitutis.

(23) Libertas ut jure naturali continetur, et servitus jure gentium (quod et ipsum naturale est;) ita et in condictionum quæstione, debitum et indebitum naturaliter accipitur, id est, jure gentium, non civiliter: et indebitum quidem natura condicitur: debitum natura non condicitur. Cujac. ad *tit. de jure personarum.*

(24) In summa, seu qui summarie dicit, an dicere jussus est, omnia membra, omnes præcipuas partes complecti, nullas denique id genus omittere debet.

(25) Transactionis, causæ, conditionis, rei, sive litis et indebiti differentia.

(26) §. 1. *infr. eod.*

aut ob causam (1), *aut propter conditionem* (2), *aut ob rem* (3), *aut indebitum* (4): in quibus omnibus quæritur de repetitione.

§. 1. Et quidem quod transactionis nomine datur, licet res (5) nulla media fuerit, non repetitur (6): nam si (7) lis fuit, hoc ipsum, quod a lite disceditur, causa videtur esse. Sin (8) autem evidens calumnia (9) detegitur, et transactio (10) imperfecta est, repetitio (11) dabitur.

§. 2. Id quoque, quod ob causam datur, puta quod negotia mea adjuta ab eo putavi, licet non sit factum: quia donari (12) volui, quamvis falso (13) mihi persuaserim, repeti non posse.

§. 3. Sed agere per condictionem propter conditionem legati vel hereditatis (14), sive non sit mihi legatum, sive ademptum legatum, possum, ut repetam, quod dedi, quoniam (15) non contrahendi animo dederim: quia causa propter quam dedi, non est secuta. ✝ Idem et si hereditatem adire nolui (16) vel non potui. Non idem potest dici, si servus meus sub conditione heres institutus sit, et ego dedero; deinde manumissus adierit: nam hoc casu secuta res est.

§. 4. Quod ob rem (17) datur, ex bono et æquo habet repetitionem: veluti, si dem tibi, *ut aliquid facias* (18), nec feceris.

§. 5. Ei qui indebitum (19) repetit, et fructus (20) et partus restitui debent, deducta (21) impensa.

§. 6. In frumento indebito soluto et bonitas (22) est: et, si consumpsit frumentum, pretium repetet.

§. 7. Sic, habitatione data (23), pecuniam condicam: non quidem quanti locare potuit, sed quanti tu conducturus fuisses (24).

§. 8. Si servum indebitum tibi dedi, eumque manumisisti, si sciens hoc fecisti, teneberis ad pretium ejus: si nesciens, non (25) teneberis: sed propter operas ejus liberti, et ut hereditatem ejus restituas.

§. 9. *Indebitum* (26) est non tantum, quod omnino non debetur, sed et quod alii debetur; si alii solvatur: aut si id, quod alius debebat, alius (27), quasi ipse debeat, solvat.

Ratio et effectus hujus condictionis.

66. PAPINIANUS lib. 8. Quæstionum.

HÆc condictio (28) ex bono (29) et æquo (30) introducta, quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare consuevit.

De conditione libertatis legatæ. 1. *Si tutor plus solverit.* 2. *Cui ex duobus idem debitum solventibus repetitio datur.* 3. *De pacto pariationi adscripto.* 4. *An restitutio minoris, ne solvat, prosit, ut solutum repetatur.*

67. SCÆVOLA lib. 5. Digestorum.

STichus testamento ejus, quem dominum suum arbitrabatur, libertate accepta, *si decem annis ex die mortis annuos decem heredibus præstitisset*, per octo (31) annos præfinitam quantitatem, ut jussus erat, dedit: postmodum se ingenuum comperit: nec reliquorum annorum dedit: et pronunciatus est ingenuus: Quæsitum est, an pecuniam, quam heredibus dedit, ut indebitam datam repetere, et qua actione possit? Respondit, si eam pecuniam dedit, quæ neque ex operis suis neque ex re ejus, cui bona fide serviebat, quæsita sit, posse (32) repeti (33).

§. 1. Tutor creditori pupilli sui plus (34), quam debebatur, exsolvit (35): et tutelæ judicio (36) pupillo non imputavit (37). Quæro, an repetitionem adversus creditorem haberet? Respondit, habere.

§. 2. Titius, cum multos creditores haberet, in quibus

(1) §. 2. *infr. eod.*
(2) §. 3. *infr. eod.*
(3) §. 4. *infr. eod.*
(4) §. 8. *infr. eod.* quia debitum putavi, debitum tamen non fuit.
(5) *Res*, id est, lis: hinc apparet verbum transactionis hic improprie sumi: est enim transactio rei litigiosæ. *l.* 1. *supr. de transact.* Alii, ut Accursius *rei* vocabulo debitum hic intelligunt. Quin, ex hoc loco notant, beneficium *l.* 2. *C. de rescind. vendit.* in transactionis contractu non dari. de quo vide Socin. *reg.* 210. *et* 436. Goth.
(6) Adde Pinell. proximo casu. v. *l.* 2. *C. h. t.*
(7) Transactionis causa datum, ideo non repetitur, quod dari intelligatur ob causam veram: nempe ut a lite discedatur.
(8) Transactio ipso jure nulla est, quæ evidenti adversarii calumnia interposita est, *ut hic.* secus si tacita calumnia intercessit, aut non ita evidens. *l. sub prætextu.* 19. *C. de transactionib.*
(9) Ambitio. *l.* 12. *C. de transact.*
(10) Transactio stricti quidem juris est, si tamen dolus transigentis evidens in ea fuerit, ipso jure nulla fuerit.
(11) Et repetitio. *Hal.* alias quæri potest, quando transactio imperfecta dicatur.
(12) *Al.* donare.
(13) Etiamsi dandi falsa causa sit, condictio impeditur. *l.* 52. *supr. eod.*
(14) Vel testamenti. *l.*2. *supr. de condict. causa dat.*
(15) *Quamquam non contrahendi*: ut sit sensus: Ea, quæ dantur conditionis implendæ causa, ab herede scripto omissa hereditate, quasi ob rem data, re non secuta condici, Cujac. ad *l.* 19. *infr. de usurp. et usucap.* adde *l.* 34. *Supr. eod.*
(16) Adde *l.* 61. *sup. eod.*
(17) Futuram: quæ non secuta, quæque vel mihi vel alteri utilis. *l.* 52. *supr. eod.*
(18) *l.* 1. *§. pen. supr. de cond. ob turp.*
(19) Vide Molinæum *in labyrintho de divid. et individ. part.* 2. *num.* 105. Mod.
(20) *l.* 15. *l.* 26. §. 12. *supr. eod.*
(21) Cur? fructus sunt, qui deducta impensa supersunt.
(22) Bonitas in frumento indebite dato spectatur, non sola mensura vel quantitas. *l.* 3. *supr. de reb. cred.*
(23) Indebite sc. idque vel a me, vel alio concedente. Si ab alio habueris, eique solveris, satis tutus es, *l.* 55. *supr. eod.* si a me, sub spe tamen recipiendæ pensionis, recurretur ad arbitrium boni viri. *arg. l.* 2. *infr. de extraord. cognit.* Quid, si ab inquilino, pignori domum meam habeas: an tanti mihi teneberis, quanti conducturus fuisset, ut vult Speculator? An quanti locari communiter potuisset, ut alii volunt? v. Jas. *hic.* In summa, qui indebite domum meam inhabitat, ex bona fide pensionem restituere debet: non quanti locaturus fuissem, sed quanti ipse fuisset ab alio conducturus. *ut hic.*
(24) Quod ex persona et qualitate habitantis judex æstimabit.
(25) Vide quæ scripsi ad *l.* 91. §. 2. *infr. de verb. oblig.*
(26) *Indebitum* variis modis tibi solvo, vel quod omnimodo tibi non debetur, vel quod alii debetur, non tibi, vel quod alius tibi debet, non ego. Est igitur indebitum simplex, et secundum quid.
(27) Puta heres. *l.* 5. *C. h. t.*
(28) An indebiti? an sine causa? indebiti, ut hæc lex titulo respondeat: indebitum a me si accepisti, sine causa etiam accepisti.
(29) Condictio ex æquo et bono introducta revocat, quod alterius sine causa apud alterum deprehenditur.
(30) *l.* 65. §. 4. *supr. eod.* vid. *l.* 25. *in fin. infr. rerum amotar.*
(31) Octo qui etiam annis indebitum solvit, repetere potest. *Jason.*
(32) Datum pro libertate, seu pro conditione implenda relictæ sibi libertatis, ab eo, qui reperitur ingenuus, repetitur. *Bart.*
(33) An condictione ob causam futuram, ut Accursius et Castrensis putant? An indebiti, ut Bartolus, Albericus, Fulgosius, Jason? hoc verius, et ad titulum magis.
(34) Vide *l.* 13. §. 2. *infr. de administ. et peric. tut.*
(35) Pecunia sua vel pupilli, ejusque nomine.
(36) Contrario vel directo.
(37) Quod per tutorem non est rationibus pupilli adscriptum, ad rationem tutoris pertinet: et sic quod indebitum pupilli nomine solvit tutor, neque imputavit pupilli rationibus, id ipse tutor exigere potest. *Jas.*

et Sejum, bona sua privatim facta venditione Mævio concessit, ut satis creditoribus faceret (1): sed Mævius solvit pecuniam Seio, tanquam debitam, quæ jam a Titio fuerat soluta: Quæsitum est, cum postea reperiantur apochæ (2) apud Titium debitorem partim solutæ pecuniæ, cui magis repetitio pecuniæ indebitæ solutæ competit, Titio debitori, an Mævio, qui in (3) rem suam procurator factus est? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, ei (4), qui postea solvisset.

§. 3. Idem quæsiit (5), an pactum, quod in pariationibus (6) adscribi solet (7) in hunc modum, *ex* (8) *hoc contractu nullam* (9) *inter se controversiam amplius esse*, impediat repetitionem? Respondit, nihil proponi, cur impediret (10).

§. 4. Lucius Titius Gaio Seio minori annis vigintiquinque pecuniam certam credidit, et ab eo aliquantum usurarum nomine accepit (11): [et] Gaii Seii minoris heres adversus Publium (12) Mævium a Præside provinciæ in integrum restitutus est, ne debitum hereditarium (13) solveret: [et] nec (14) quicquam de usuris ejusdem sortis, quas Sejus minor annis vigintiquinque exsolverat, repetendis tractatum apud Præsidem (15), aut ab eo est pronunciatum. Quæro, an usuras, quas Gaius Seius minor annis vigintiquinque, quoad viveret, creditori exsolveret, heres (16) ejus repetere possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, condici id (17), quod usurarum nomine defunctus solvisset, non posse.

† Item quæro, si existimes repeti non posse, an ex (18) alio debito heres retinere eas possit? Respondit, ne hoc quidem.

TIT. VII.

DE CONDICTIONE SINE CAUSA (19).

De promissione sine causa, et solutione indebiti. 1. *De causa non secuta.* 2. *De promissione sine causa. De causa finita vel non secuta.* 3. *De non justa causa.*

1. ULPIANUS lib. 43. ad Sabinum.

EST et hæc species condictionis, si quis sine causa promiserit, vel si solverit quis indebitum (20): Qui (21) autem (22) promisit sine causa, condicere quantitatem non (23) potest, quam (24) non dedit: sed ipsam (25) obligationem.

§. 1. Sed etsi ob causam promisit, causa tamen secuta non est, dicendum est, condictionem locum habere.

§. 2. Sive ab initio sine causa promissum est, sive fuit causa promittendi, quæ finita est vel secuta non est, dicendum est, condictioni locum fore.

§. 3. Constat id demum posse condici alicui, quod vel non ex justa causa ad eum pervenit, vel (26) redit (27) ad non justam causam.

De fullone.

2. IDEM lib. 32. ad Edictum.

SI fullo (28) vestimenta lavanda (29) conduxerit (30), deinde, amissis eis domino pretium, ex locato con-

(1) Et superfluum accipientis esset.

(2) *Apocha*, solventi: *antapocha*, recipienti datur. vide *l. plures apochis.* 19. *C. de fide instrum.*

(3) Procurator in rem suam etiam a reo potest constitui, adde Accurs. in *l. si actor.* 29. *supr. de procuratoribus.*

(4) Ex duobus idem debitum solventibus, ultimo solventi competit condictio. adde *l.* 25. *supr. eod.*

(5) Vide Covarruviam *lib.* 2. *variar. resolut. c.* 4. Mod.

(6) *Pariationibus*, id est, computationibus hinc et inde ita factis, ut nihil debeatur. adde *l.* 81. *infr. de condit. et demonst. l.* 40. *in fin. infr. de statulib. Pariatio* est, cum par est summa accepti et dati. *Goth.* Quid sit pariatio, pariare, et pariator, explicat Anton. Augustin. *emendat. lib.* 4. *c.* 12. S. L.

(7) Ab eo qui solvit indebitum per errorem. *d. l.* 40. §. 3.

(8) *l.* 13. *C. de solution.*

(9) Generalis remissio non extenditur ad ea, de quibus non est cogitatum.

(10) Quia in omni promissione et renunciatione, verbi gratia, exceptionis non numeratæ pecuniæ, clausula *salvo jure erroris* intelligitur. Nec enim actus agentium ultra eorum intentionem valere debent: quin etiam nullus consensus errantis est. Dices, renunciantem, condictionem indebiti in genere non ignorasse, cum renunciaret: Respondeo, eandem causam erroris, quæ principales promissiones irritas facit et solutiones, eandem quoque renunciationes erroris proponendi in ipsis principalibus irritas facere. Verum ætas pejor avis mox datura progeniem vitiosiorem, remedium istis attulit: dum plus æquo vigilantes Notarii, instrumentis inserunt unam et alteram clausulam. Talis: *Sciens* (v. *l.* 76. *infr. de regul.*) *se ad infra scripta non teneri, promisit.* Item: *Si posthac apparuerit prædicta indebite, vel sine causa soluta, ex nunc, prout tunc dedit et donavit. l.* 6. *C. de solutionib. quicquid per condictionem indebiti, vel sine causa, vel prætextu cujuscunque erroris posset repetere.* Jas.

(11) Hinc duæ nascuntur quæstiones: Una, an minori, ejusque heredibus detur restitutio adversus creditores? respondetur dari. vide *C. si adversus credit. l.* 6. *supr. de in integr.* Altera, an restitutio adversus sortem heredibus concessa, ad usuras sortis jam illatas condicendas aut compensandas extendatur? respondetur non extendi.

(12) *L. Titium.* Hotom. 5. *observ.* 13.

(13) Seu principale vel sortem.

(14) Judex nihil ex suo officio in judicio restitutionis in integrum supplere potest.

(15) Cognoscentem de causa restitutionis in integrum.

(16) Restitutionis beneficium competens minori, transit ad ejus heredem. *l. non solum.* 6. *supr. de in integrum.*

(17) Restitutio legitima rei principalis, ad ejus accessiones extenditur: *Authent. Idem. C. de hæreticis.* An idem in restitutione hominis? non idem. Romanus *singulari* 545, *vel* 543.

(18) Restitutio in integrum ad usuras consequendas impetrari potest: antequam tamen impetrata sit restitutio, earum nomine compensatio objici non potest: cum nullo jure debeantur, licet deberi sperentur. Unde notant, restitutionem in integrum incidenter, jure compensationis opponi non posse. Sed et id colligunt, Quæ speciali jure impetrari solent, ea negligi, antequam impetrata sint. *arg. l.* 4. *in fin. infr. de fideic. l. exceptiones, quæ personæ.* 7. *in fin. infr. de exceptionibus.*

(19) *L.* 4. *Cod.* 9.

(20) Condictio sine causa generalissima est: cum contineat in se condictionem indebiti, *ut hoc tit.* et condictionem ob causam, quæ sequuta postea non est. §. 1. *infr. eod.*

(21) Condicimus sine causa quantitates, et obligationes: quantitates, numeratas: obligationes, quantitatis non numeratæ.

(22) Ex hac adversativa quidam colligunt, condictionem indebiti non dari ad promissa non soluta, hoc est, non ad incerta, cum hic locum habeat condictio sine causa.

(23) Cur? Privatio habitum præsupponit. *l.* 116. *infr. de verb. oblig. l. manumissiones. supr. de justitia.*

(24) Condici pecunia non potest, nisi data sit.

(25) V. *l.* 3. *Infr. eod.*

(26) *l.* 54. *Supr. de cond. indeb. l.* 16. *Infr. de donat. inter virum.*

(27) Causa redacta ad non causam, jus retinendi non parit, adde §. 2. *Supr. eod.*

(28) *l.* 13. §. 6. *Infr. locati.* γναφεύς, *l.* 1. §. *penult. Infr. de via publ. l.* 12. *l.* 82. *infr. de furt.* adde *l.* 13. §. *fin. supr. de usufr. l.* 3. *infr. de aqua et aquæ pluviæ.*

(29) Lavantur autem creta, quo ordine, quoque modo præscripsit lex Metella, de fullonibus dicta: nam et hæc res curæ fuit majoribus autore Plinio, *lib.* 35. v. Cujac. 11. *obs.* 8. *Cogere et conciliare* verba fullonibus usitata, τὸ συμπιλεῖν, πιέζειν, ἰπεῖν καὶ συμπατῆσαι. Titinnius apud Nonium, *Terra hæc, non aqua est, quasi ubi tu solitus pedibus argutarier, dum compescis cretam, et vestimenta eluis.* Hinc saltus fullonius Senecæ, *epist.* 15. Joseph. Scalig. *ad Varron.* 5. *de ling.*

(30) Conduxerit, id est, in se receperit, ut mercedem acciperet, et ita in operis conductor mercedem accipit: in rerum et fundorum conductionibus, mercedem numerat.

ventus (1), præstiterit, posteaque dominus invenerit (2) vestimenta: qua (3) actione debeat consequi pretium (4), quod dedit? Et ait Cassius, eum non solum ex conducto agere, verum condicere domino posse: Ego puto ex conducto (5) omnimodo eum habere actionem. An autem et condicere possit, quæsitum est: quia non indebitum dedit? Nisi forte, quasi sine causa datum, [sic] putamus condici posse: etenim vestimentis inventis, quasi sine causa datum videtur (6).

De obligato sine causa.

3. Julianus lib. 8. Digestorum.

QUi sine causa obligantur, incerti condictione consequi possunt, ut (7) liberentur: nec (8) refert, omnem quis obligationem sine causa suscipiat, an majorem (9) quam suscipere eum oportuerit: nisi (10) quod alias condictione id agitur, ut omni obligatione liberetur (11), alias, ut exoneretur (12). veluti qui decem promisit: nam si quidem nullam causam promittendi habuit, incerti condictione consequitur, ut tota stipulatio accepto fiat: at si, cum quinque promittere deberet, decem promisit, incerti condictione consequetur, ut [in] quinque liberetur.

De dato sine causa, et de causa non secuta.

4. Africanus lib. 8. Quæstionum (13).

NIhil (14) refert (15), utrumne ab initio sine causa quid datum sit, an causa, propter quam datum sit, secuta non sit.

De pecunia in dotem ob nuptias illicitas, quæ secutæ non sunt, data.

5. Papinianus lib. 11. Quæstionum.

AVunculo (16) nuptura (17), pecuniam in dotem dedit (18), neque nupsit, an eandem repetere possit, quæsitum est? Dixi, cum ob turpem causam dantis et (19) accipientis pecunia numeretur, cessare condictionem: et in delicto (20) pari potiorem esse possessorem: quam rationem fortassis aliquem secutum respondere, non habituram mulierem condictionem. Sed recte defendi, non [tam] turpem causam in proposito (21), quam (22) nullam fuisse: cum pecunia, quæ daretur, in dotem converti nequiret (23): non (24) enim stupri, sed matrimonii (25) gratia datam esse.

§. 1. Noverca privigno, nurus socero pecuniam dotis nomine dedit, neque nupsit: cessare condictio prima facie videtur, quoniam jure (26) gentium incestum (27) committitur: Atquin [vel] magis ea in specie nulla (28) causa dotis dandæ fuit. Condictio igitur competit.

(1) Solutum per sententiam, cujus causa reducta est ad non causam, repeti potest: qua in specie in ipsa sententia iniquitas non notatur, sed causæ cessatio.

(2) Pretio vestimentorum amissorum recepto a fullone, potest etiam ipse dominus vestimenta reperta furi condicere.

(3) An ex conducto? an condictione sine causa? An utraque, seu alterutra?

(4) In contractibus bonæ fidei venit ex æquo et bono etiam id, de quo cogitatum non est. Hoc enim in contractu fullo de mercede a domino vestimentorum accipienda tantum cogitaverat, et tamen pretium vestimentorum, quod locatori dedit, condicit. adde *l. si is, qui.* 13. *in fin. l. in commodato.* 17. *in fin. infr. commodati.* de quo contractus ipsius initio non cogitavit.

(5) Ad resolvendum contractum, agi potest actione ex eo contractu descendente.

(6) Vel potius ratio redit ad non justam causam. *l.* 1. *in fin. supr. eod.*

(7) *l.* 1. *supr. eod.*

(8) Totius ad totum eadem, quæ partis ad partem, ratio est, *l. quæ de tota.* 76. *supr. de rei vind. l. an pars.* 3. *infr. pro derelicto. l. si servus.* 14. *infr. de adquir. vel amitt. possess.* et divisio. *l. tres.* 55. *infr. de administr. et peric. tut.* Cujus sententiæ sex exceptiones vide *hic* apud Jasonem.

(9) *l.* 4. *C. de cond. ob caus. dat.*

(10) Libelli alia ratio est in totius, et partis petitione.

(11) Quoties totum sine causa promisit.

(12) Quoties partem sine causa promisit.

(13) Vide Cujac. *in hanc leg.* 8. *ad African.*

(14) In condictione sine causa scilicet, quia hæc semper datur: ad hæc paria sunt ab initio tale esse, vel ex postfacto tale fieri. *l.* 1. §. 2. *supr. eod.*

(15) Ex causa, quæ non sit secuta, et sine causa aliquid habere, paria sunt.

(16) Datum ob causam jure impossibilem, quæ tamem secuta non fuerit, repetitur, si ab ignorante datum. *c. et si necesse. extr. de donat. inter virum.*

(17) Contra juris regulas. vide *l.* 39. *infr. de ritu nupt.* Hi tamen factum sciverunt, et jus ignorarunt.

(18) Ei scil.

(19) *l.* 3. *supr. de condictione ob turpem.*

(20) V. *l.* 2. *C. de cond. ob turpem.*

(21) Id est, quæ destinavit avunculo nubere, eique pecuniam eo nomine in dotem dedit, non tamen ex turpi, quam ex nulla causa, id facere videtur. Ideoque hæc dandi species non est comparanda cum ea causa, ex qua datur aliquid turpiter.

(22) Causæ turpis, et nullius differentia. Turpe et nullum separantur.

(23) Quia nuptiæ prohibitæ dotem non habent. §. 12. *Inst. de nupt.*

(24) Titulus coloratus excusat maleficium, verbis tantum contractum, non tamen re ipsa perfectum. adde *l. si adulterium cum incestu.* 38. *infr. ad l. Jul. de adulteriis.*

(25) Id est, alia ob turpem causam, alia ob matrimonium dandi et repetendi causa est.

(26) *l. ult. infr. de ritu nupt.*

(27) Inter hujusmodi personas. *l.* 17. *C. de nupt.*

(28) Id est, hic idem dicendum est, quod in casu superiore hujus legis dictum est.

LIBER TERTIUS DECIMUS.

TIT. I.

DE CONDICTIONE FURTIVA (1).

Cui datur hæc actio.

1. ULPIANUS lib. 18. ad Sabinum.

IN furtiva re, soli domino (2) condictio competit.

De furiosis, et infantibus.

2. POMPONIUS lib. 16. ad Sabinum.

COndictioni (3) ex causa furtiva, et furiosi, et infantes obligantur (4), cum (5) heredes necessarii exstiterunt: quamvis cum eis agi non possit (6).

De servo condicendo.

3. PAULUS lib. 9. ad Sabinum.

SI condicatur servus ex causa furtiva, id venire in condictionem certum est, quod intersit agentis: veluti si heres sit institutus (7), et periculum subeat dominus hereditatis perdendæ: Quod [et] Julianus scribit. † Item si mortuum hominem condicat, consecuturum ait pretium hereditatis (8).

De servo, et filiofamilias.

4. ULPIANUS lib. 41. ad Sabinum.

SI servus vel filiusfamilias furtum commiserit, condicendum est domino (9) id, quod ad eum pervenit: in residuum, noxæ servum dominus dedere potest.

5. PAULUS lib. 9. ad Sabinum.

EX furtiva (10) causa filiofamilias (11) condici potest (12): nunquam (13) enim ea condictione alius, quam qui fecit (14), tenetur, aut heres ejus.

6. ULPIANUS lib. 38. ad Edictum.

PRoinde et si ope (15) consiliove alicujus furtum factum sit, condictione non tenebitur (16): etsi furti (17) tenetur.

De furti decisione. 1. De concursu hujus actionis, et aliarum. 2. De herede furis. De interitu rei furtivæ.

7. IDEM lib. 42. ad Sabinum.

SI pro fure damnum decisum (18) sit, condictionem non impediri (19) verissimum est: decisione (20) enim furti quidem actio, non autem condictio tollitur.

§. 1. Furti (21) actio pœnam (22) petit legitimam: condictio, rem ipsam: ea res facit, ut (23) neque furti actio per condictionem, neque condictio per furti actionem consumatur. Is itaque, cui furtum factum est, habet (24) actionem furti, et condictionem, et vindicationem: habet et ad exhibendum actionem.

§. 2. Condictio rei furtivæ, quia (25) rei habet persecutionem, heredem (26) quoque furis obligat: nec tantum, si vivat servus furtivus, sed etiam si decesserit: sed et si apud furis heredem diem suum obiit servus furtivus vel non apud ipsum, post mortem tamen furis, dicendum,

(1) *L. 4. Cod. 8.* condictio hæc dominis datur odio furum: alias dominus rem suam non condicit. §. *sic itaque discretis.* 14. *Inst. de actionibus.* Datur heredi, *l. 10. in fin. l. 11. Infr. eod.* facit *l. cum heredes. 23. infr. de adquirend. vel amit. possess.* datur et tutoribus nomine pupilli: datur et quasi dominis, seu utile dominum habentibus. *l. 1. Supr. si ager vectigal.* Interim nota hanc actionem differre ab actione furti. vide *l. 7. §. 1. infr. eod.*

(2) V. *d. l. 11. infr. eod.*

(3) *Al.* condictione.

(4) Imo, non obligantur, *l. quod infans. 60. supr. de rei vindic.* Dic in delictis, quæ ex re descendunt, obligari, *l. furiosus. 46. infr. de obligat.* vel obligantur, ut heredes, non ex proprio facto. *l. impuberem. infr. de furtis.*

(5) Licet alias furtum non committere intelligantur.

(6) Sed cum eorum tutoribus et curatoribus. *l. 48. in fin. infr. de leg. 2.*

(7) Id, quod interest nostra lucri ratione, seu extra rem, consideratur. Imo non consideratur. *l. 2. §. portio. 4. infr. ad l. Rhodiam. l. ratio. 3. §. si per venditorem. 3. infr. de action. empt.* An hic casus specialis: ille generalis? An potius hic id, quod interest, certum est: ibi incertum? An id, quod hic interest, circa rem est? An quia hic agitur adversus furem non ex non facto, sed ex re furto subtracta? An quia in re mea aliquid facit me invito?

(8) *l. 52. §. 28. infr. de furtis.* adde *l. 23. §. 2. 3. supr. Ad l. Aquil.*

(9) Vel patri. *l. 19. infr. eod.*

(10) Obligatur etiam filiusfamilias, non tantum ex delicto, *ut hic.* sed etiam ex contractu, vel quasi, præterquam ex mutuo et voto. *l. filiusfam. 39. infr. de obligat. l. 1. infr. de Senatuscons. Macedon. l. 2. §. 1. infr. de pollicitat.*

(11) Filiusfamilias obligari ex delicto potest. *l. 3. §. pen. infr. de peculio.*

(12) *Subaudi*, in solidum: non patri, ad quem nihil pervenit.

(13) *Subaudi*, etiam noxaliter: licet in domino secus. *§. ult. Inst. de noxalib.*

(14) *Subaudi*, furtum.

(15) Vide *l. 53. §. 2. infr. de verb. sign.*

(16) Condictio furtiva strictior est furti actione: Furti actio datur adversus eum, cujus ope consiliove furtum factum est: condictio vero furtiva, non datur. Contrarium videbatur dicendum, hoc est, furti actionem utpote pœnalem, et magis odiosam, non dari adversus eum, cujus ope vel consilio furtum factum esset: contra, hanc dari, cum rei persecutoria sit. Differentiæ causam vide apud Accursium, in *l. sed nec legatarius. 11. infr. eod.*

(17) Is, cujus ope et consilio furtum committitur, furti tenetur. adde *l. 52. §. 19. infr. de furt.*

(18) Hinc illud legis 12. Tab. *Duplone damnum decidito.* licebat enim de furto pacisci, *l. 7. §. 14. in fin. l. 17. §. 1. supr. de pact.* hinc *l. 13. C. de furt.* post decisionem furti leges agi prohibent. Porro, quod lex 12. Tab. furem domino addixerit, 11. *Gell. ult.* intellige nisi quis pro fure damnum deciderit. v. Cujac. 10. *obs.* 11.

(19) Id est, extingui.

(20) Pacto tollitur ipso jure furti actio, at non condictio. Qui de furto paciscitur, ut ne furti teneatur, hoc tantum sibi adquirit, ut ne fur habeatur, at non hoc adquirit, ut ne rem furtivam restituat: A pœna furti liberat se: at non a rei furtivæ restitutione: hæc enim distant, *§. 1. infr. eod.* Ut hinc constet, pactum in actione furti interpositum, non extendi ad furtivæ rei condictionem. Cæterum *decisionis* verbo, quidam recte transactionem: alii male sententiam interpretantur.

(21) Furti actionis, et condictionis furtivæ differentia: Prior pœnam, posterior rem ipsam tantum persequitur.

(22) *l. ult. in fin. C. de noxalibus. l. 12. C. de furt. l. 1. infr. de privat. delictis.*

(23) Persecutoria actio pœnali, et contra, non tollitur, quoties ex delicto descendunt (cum utrumque peti possit, et res, et pœna): secus si ex contractu: tunc enim alterutrum petendum, *l. rescriptum. 10. §. 1. supr. de pactis. l. apud Celsum. 4. §. item Labeo. 5. Infr. de doli mali et met. except.* nisi dictum fuerit, rato manente pacto. *l. qui fidem. 16. supr. de transact.*

(24) Furto facto, ei, cui furtum factum est, variæ competunt actiones, actio furti, condictio, vindicatio, ad exhibendum actio.

(25) Ad heredes transeunt actiones rei persecutoriæ.

(26) Heres furis furti actione tenetur. adde *l. 1. infr. de privatis delictis.* adde *l. 9. infr. eod.* Goth. Vide *l. ult. infr. ad leg. Jul. peculat.* Dissentit Cujac. *obs. lib. 7. cap. 38. et lib. 13. c. 37.* Ans.

est condictionem adversus heredem durare. ┼ Quæ in herede diximus, eadem erunt et in cæteris successoribus (1).

De interitu, 1. *Et æstimatione rei furtivæ*. 2. *De fructibus.*

8. Idem lib. 27. ad Edictum.

In re furtiva (2) condictio ipsorum corporum competit: sed utrum tamdiu, quamdiu exstent: an vero et si desierint esse in rebus (3) humanis? Et si quidem obtulit fur, sine dubio nulla erit condictio: si non obtulit, durat condictio æstimationis (4) ejus: corpus enim ipsum præstari non potest.

§. 1. Si ex causa furtiva res condicatur, cujus temporis æstimatio fiat, quæritur. Placet tamen, id tempus spectandum, quo (5) res unquam plurimi fuit: maxime, cum deteriorem rem factam fur dando non liberetur: semper (6) enim moram fur facere videtur (7).

§. 2. Novissime dicendum est, etiam fructus in hac (8) actione venire.

Quatenus heres tenetur.

9. Idem lib. 30. ad Edictum.

In condictione ex causa furtiva non pro parte, quæ pervenit, sed in solidum (9) tenemur, dum soli heredes sumus; pro parte autem heres, pro ea parte, pro qua heres est, tenetur.

De fure. 1. *De bonorum raptore*. 2. *De re alienata*, 3. *Vel legata.*

10. Idem lib. 38. ad Edictum

Sive manifestus fur, sive nec manifestus sit, poterit ei condici. Ita demum autem manifestus (10) fur condictione tenebitur, si deprehensa non fuerit a domino possessio ejus. Cæterum nemo furum condictione tenetur, posteaquam (11) dominus [possessionem] adprehendit: et ideo Julianus, ut procedat in fure manifesto tractare, de condictione, ita proponit; furem deprehensum aut occidisse, aut fregisse, aut effudisse id, quod interceperat.

§. 1. Ei quoque (12), qui vi bonorum raptorum (13) tenetur, condici posse Julianus lib. XXII. Digestorum significat.

§. 2. Tamdiu (14) autem condictioni locus erit, donec domini facto dominium ejus rei ab eo recedat: et ideo si eam rem alienaverit (15), condicere non poterit.

§. 3. Unde Celsus lib. XII. Digestorum scribit, si rem furtivam dominus pure (16) legaverit furi, heredem ei condicere non posse. ┼ Sed et si non ipsi furi, sed alii, idem dicendum est, cessare condictionem, quia dominium facto testatoris, id est, domini, discessit.

11. Paulus lib. 39. ad Edictum.

Sed nec legatarius condicere potest: ei enim competit condictio, cui (17) res subrepta est, vel heredi ejus: sed vindicare rem legatam ab eo potest.

Si res mihi subrepta, tua maneat vel non. 1. *De re communi*. 2. *De pignore subrepto.*

12. Ulpianus lib. 38. ad Edictum.

Et ideo eleganter Marcellus definit lib. VII; ait enim: Si res mihi subrepta, tua remaneat, condices (18): sed et si dominium non tuo facto amiseris, æque condices.

§. 1. In communi igitur re eleganter ait interesse, utrum tu provocasti communi dividundo judicio, an provocatus es: ut si provocasti communi dividundo judicio, amiseris condictionem: si provocatus es, retineas.

§. 2. Neratius libris membranarum (19) Aristonem existimasse refert, eum, cui pignori res data sit, incerti condictione acturum, si ea subrepta est (20).

Etiam species facta ex materia mea venit in hac condictione, et in ea habetur ratio meliorationis factæ, etiam sumptibus furis. Bart.

13. Paulus lib. 39. ad Edictum.

Ex (21) argento subrepto pocula (22) facta (23) condici posse Fulcinius ait: Ergo in condictione poculorum (24), etiam cælaturæ (25) æstimatio fiet, quæ impensa furis facta est: quemadmodum, si infans (26) subreptus adoleverit, æstimatio fit adolescentis: quamvis cura et sumptibus furis creverit.

(1) Furis successores furti tenentur, *ut hic. l. 9. §. 1. supr. de edendo.*

(2) Vid. Goedd. *de contrah. stipul. c.* 11. *n.* 107. Ans.

(3) *l. ult. infr. eod.*

(4) Restitui clausula, factum et quidem primo continetur: deinde id, quod interest. Zas. 2. *Responsor.* 20.

(5) *l. pen. in fin. infr. rerum amotar. l. 2. §. 3. infr. de privatis delictis.*

(6) Excipe *leg. 29. in fin. infr. de verb. obl.*

(7) *d. l. ult. in fin.*

(8) *In hanc actionem.*

(9) Tentat Cujacius probare 7. *obs.* 38. condictionem furtivam in heredem in solidum non dari; hoc tamen improbat Antonius Faber, 4. *conjectur.* 1.

(10) *Fur manifestus* dicitur, qui in furto deprehensus est, licet ei res prærepta non fuerit a domino. vide *l. 2. l. 3. et seq. infr. de furtis.*

(11) *l. 54. §. 3. infr. de furtis.*

(12) Cur? quia fur est, et quidem improbissimus. *Inst. vi bonor. raptorum.*

(13) *l. 1. in fin. infr. de condict. tritic.*

(14) *Tamdiu* particula quam vim habeat, vide Castrens. *in l. sufficit. 56. supr. de cond. indeb.*

(15) *l. 56. in fin. infr. de oblig. et actionib.*

(16) Secus, si sub conditione. *l. 14. infr. eod.*

(17) *l. 1. supr. eod. l. 14. §. 16. in fin. infr. de furtis.* Differentiam interim observa successoris universalis, et particularis: huic condictio furtiva non datur: illi datur.

(18) Datur enim condictio furtiva dominis contra naturam condictionis. vide *l. 1. supr. eod. l. 1. in fin. infr. de condiction. triticiar. l. 2. §. 26. infr. vi bonorum raptorum.*

(19) Membranarum libros septem hic Neratius scripsit.

(20) Quia ejus interest rem salvam esse, *l. 22. infr. de pignorat.* depositario vero, commodatario, et similibus rei detentatoribus in factum actione, vel officio judicis consulitur: bonæ fidei possessoribus, triticiaria. *l. 2. infr. de condict. tritic.* Accurs.

(21) Furtiva actione condicitur res facta ex materia furtiva: quod si res non restituitur, petitur æstimatio. Sed et habetur ratio rei melioris factæ furis opera.

(22) Subaudi contrectata, *l. 52. §. 14. infr. de furtis.*

(23) Musto quoque ex alienis uvis facto, locum habet hæc actio, *d. l. 12. §. 14.* modo qui mustum fecerit, sciverit alienas esse uvas; ita enim mustum pertinebat ad eum, qui dominus fuit uvarum, *l. de eo. §. si quis. supr. ad exhibend.* porro vide Franc. Sarmientum *lib. 1. select. cap.* 10. Mod.

(24) *Subaudi*, peremptorum ante moram purgatam.

(25) *l. 19. §. 11. infr de auro.*

(26) v. *l. 67. §. 2. infr. de furtis.*

De servo furtivo sub conditione legato. 1. *An reo cavendum sit.* 2. *De bove, et ejus corio, carne, cornibus.* 3. *De uvis, mustoque, et vinaciis.*

14. JULIANUS lib. 22. Digestorum.

SI servus furtivus sub conditione legatus fuerit, pendente ea heres (1) condictionem habebit: et si lite contestata, conditio exstiterit, absolutio sequi debebit, perinde ac si idem servus sub conditione liber esse jussus fuisset, et lite contestata conditio exstitisset: nam nec petitoris jam interest hominem recipere, et res sine dolo malo furis ejus esse desiit. † Quod si pendente conditione judicaretur, judex æstimare debebit, quanti emptorem (2) invenerit.

§. 1. Cavere autem ex hac actione petitor ei, cum quo agitur, non debebit.

§. 2. Bove subrepto, et occiso, condictio (3) et bovis, et corii, et carnis domino competit: scilicet si et corium, et caro contrectata fuerunt: cornua quoque condicentur (4). Sed si dominus condictione bovis pretium consecutus fuerit, et postea aliquid eorum, de quibus supradictum est, condicet, omnimodo exceptione summovetur. † Contra si corium condixerit, et pretium ejus consecutus, bovem condicet, offerente fure pretium bovis, detracto pretio corii, doli mali exceptione summovebitur.

§. 3. Idem juris est, uvis subreptis (5): nam et mustum, et vinacia (6) jure condici possunt.

De fure manumisso.

15. CELSUS lib. 12. Digestorum.

QUod (7) ab alio servus subripuit, ejus nomine liber furti tenetur (8): condici autem ei non potest (9), nisi liber contrectavit.

De commodatario, et depositario.

16. POMPONIUS lib. 38. ad Quintum Mucium.

QUi furtum (10) admittit, vel re commodata (11), vel deposita (12) utendo, condictione quoque ex furtiva causa obstringitur: quæ differt (13) ab actione commodati hoc, quod etiamsi (14) sine dolo malo et culpa ejus interierit (15) res, condictione [tamen] tenetur: cum in commodati actione non facile (16) ultra culpam, et in depositi [non (17)] ultra dolum (18) malum teneatur is, cum quo [depositi] agetur.

De oblatione, et novatione.

17. PAPINIANUS lib. 10. Quæstionum.

PArvi refert ad tollendam (19) condictionem, offeratur (20) servus furtivus, an in (21) aliud nomen, aliumque statum obligationis (22) transferatur. Nec me movet, præsens (23) homo fuerit, necne: cum mora, quæ eveniebat ex furto, veluti quadam delegatione finiatur.

De procuratore solvente indebitum scienti.

18. SCÆVOLA lib. 4. Quæstionum.

QUoniam furtum fit, cum (24) quis indebitos nummos sciens acceperit, videndum, si procurator suos nummos solvat, an ipsi furtum fiat? Et Pomponius Epistolarum lib. VIII. ipsum condicere ait ex causa furtiva: sed et me condicere, si ratum habeam, quod indebitum datum sit: sed altera condictione altera tollitur.

De filia, quæ res amovit.

19. PAULUS lib. 3. ad Neratium.

JUlianus ex persona filiæ, quæ res amovit, dandam in patrem (25) condictionem in peculium respondit.

De rei interitu.

20. TRYPHONINUS lib. 15. Disputationum.

LIcet fur paratus fuerit excipere condictionem, et per me steterit, dum in rebus humanis res fuerat, condicere eam, postea autem perempta est (26), tamen durare condictionem *Veteres* voluerunt: quia videtur qui primo invito domino rem contrectaverit, semper in restituenda ea, quam nec debuit auferre, moram (27) facere.

(1) Nam pendente conditione heres rei legatæ dominium habet. *l.* 12. §. 2. *supr. famil. l.* 45. §. 1. *infr. de legat.* 2. *l.* 66. *supr. de rei vindic. l.* 34. *supr. de relig. l.* 36. *supr. de rebus creditis.*

(2) Id est, quanti vendi potest, *l.* 1. §. 16. *infr. ad SC. Trebell.* Valere res quæque dicitur, quantum vendi potest.

(3) Vide *l.* 53. §. 5. *infr. de legat.* 1.

(4) Aliud est in usufructu: nec enim caro, et corium mortui pecoris in fructu est. *l.* 30. *Supr. quib. modis ususfruct. l.* 49. *in princ. infr. de legatis.* 2.

(5) *l.* 52. §. 14. *Infr. de furtis.*

(6) *Vinacia*, granula uvarum: interdum et reliquiæ uvæ tortæ. Colum. et Varro.

(7) Furtum si servus alii fecit actione furti in duplum post libertatem tenetur, non condictione furtiva, nisi liber contrectaverit. *Synops. Basil.* 15. *tit.* 2. *ex lib.* 60. *tit.* 10. *cap.* 12.

(8) Quia interest maleficia puniri, et ne cum aliena jactura locupletetur. *Bart.*

(9) Quia condictio furtiva similitudinem habet cum contractibus, servus autem ex contractibus post manumissionem non tenetur. *Bart.*

(10) Furtum facit, qui commodato vel deposito in alium usum utitur.

(11) V. *l.* 5. §. 8. *infr. commodati.* Goth. Bellon. *lib.* 4. *supputat.* c. 11. Menoch. *de arbitr. jud. cas.* 298. Mod.

(12) §. 6. *Inst. de oblig. quæ ex delict.*

(13) Furtum committit, qui re commodata abutitur. Quid, qua actione in hac specie tenebitur? furtiva condictione, *ut hic.* An eadem illa fuerit, quæ commodati? non eadem; nam commodati actione non facile ultra culpam agitur: furtiva vero condictione, etiam si sine culpa commodatarii, qui ea abusus est, res perierit, peti potest.

(14) Si prius, quam fur rem offerat, rem perire contigerit, furis periculum est. *Synops. d. tit. cap.* 17.

(15) V. *l. ult. infr. eod.*

(16) Commodatarius non facile ultra culpam tenetur, *ut hic.* ut tamen ultra culpam teneatur; et sic, ut casum etiam præstet, paciscendo fieri potest. *l.* 7. §. 15. *l.* 27. §. 3. *supr. de pact.*

(17) *l.* 13. §. 1. *infr. depositi.* Depositarius non facile ultra dolum malum tenetur.

(18) Imo depositarius tenetur, etiamsi sine dolo malo res perierit. *l.* 1. §. 25. *infr. depositi.*

(19) Fur non liberatur condictione furtiva, nisi rem præsentem domino offerat. vide *l.* 72. §. 3. *infr. de solutionib.* Atqui absentis servi potest fieri novatio, *ut hac l.* Vide quæ scripsi *ad l.* 1. *infr. de contr. empt.* Cur non eadem opera liberari poterit, servum absentem domino offerendo?

(20) *l.* 9. *C. de furtis.*

(21) *Novare* dicitur, qui in aliud, novum et nomen, veterem obligationem mutat. v. *l.* 1. *infr. de novat.*

(22) Puta stipulationis. *l.* 29. §. *fin. infr. de verb. oblig.*

(23) Vide Cujac. ad *l.* 29. *in fin. infr. de verb. oblig.*

(24) *l.* 38. §. 1. *infr. de solution.* adde *l.* 21. §. 1. *infr. de furtis.*

(25) Vide *l.* 4. *supr. eod.*

(26) *l.* 7. §. 2. *l.* 8. *l.* 16. *supr. eod. l. ult. C. h. t. l.* 30. *infr. de act. empt. l.* 1. §. 34. *infr. de vi, et vi armata. l.* 46. *l.* 67. *in fin. infr. de furtis. l.* 7. *C. de condict. ob turpem.*

(27) *l.* 8. §. 1. *in fin. supr. eod.*

TIT. II.

DE CONDICTIONE EX (1) LEGE (2).

PAULUS lib. 2. ad Plautium.

SI obligatio lege nova (3) introducta sit, nec cautum eadem lege, *quo genere actionis experiamur*, ex lege (4) agendum est (5).

TIT. III.

DE CONDICTIONE TRITICIARIA (6).

De pecunia numerata, et aliis rebus. 1. *De re sua. De re furtiva vel vi rapta.*

1. ULPIANUS lib. 27. ad Edictum.

QUi (7) certam pecuniam numeratam petit, illa actione utitur, *si certum petetur.* Qui (8) autem alias res, per triticiariam condictionem petet. † Et (9) generaliter dicendum est, eas res per hanc actionem peti, [si] quæ sint præter pecuniam numeratam (10): sive [in] pondere, sive [in] mensura constent: sive mobiles sint, sive (11) soli. Quare fundum quoque per hanc actionem petimus, et si vectigalis sit, sive jus stipulatus quis sit, veluti usumfructum (12) vel servitutem utrorumque prædiorum.

§. 1. Rem autem suam (13) per hanc actionem nemo petet, nisi ex causis [ex] quibus potest, veluti ex causa furtiva (14) vel re mobili vi abrepta (15).

De fundo vi possesso.

2. IDEM lib. 18. ad Sabinum.

SEd et ei (16), qui vi aliquem de fundo dejecit, posse fundum (17) condici Sabinus scribit. Et ita etiam Celsus: Sed ita si dominus sit, qui dejectus condicat; cæterum, si non sit, possessionem (18) eum condicere Celsus ait.

De rei petitæ æstimatione.

3. IDEM lib. 27. ad Edictum.

IN hac actione (19) si quæratur, res (20), quæ petita (21) est, cujus temporis æstimationem recipiat, verius (22) est, quod Servius ait, condemnationis (23) tempus spectandum (24). Si vero desierit esse in rebus humanis (25), mortis (26) tempus (27), sed ἐν πλάτει (28), secundum Celsum, erit spectandum: non (29) enim debet novissimum vitæ tempus æstimari: ne ad exiguum pretium æstimatio redigatur in servo forte mortifere vulnerato (30). † In (31) utroque autem, si post moram deterior res facta sit, Marcellus scribit lib. xx. habendam æstimationem, quanto deterior res facta sit. Et ideo, si quis post moram servum eluscatum (32) dederit, nec liberari (33) eum: Quare ad tempus moræ (34) in his erit reducenda æstimatio.

(1) Condictiones ex legibus quædam nasci solent. Theophilus, §. 24. *Inst. de act.*

(2) *Lib.* 4. *Cod.* 9. Actiones in personam, aut civiles sunt, aut Prætoriæ, aut ex legibus vel constitutionibus, *l.* 2. *C. de quad. præscript. circa finem princip.* adde et ex moribus, et statutis: quales sunt hodie actiones feudales, retractus, municipales, ut statuta, quibus fœminæ masculis extantibus a successione excluduntur, adde nonnunquam ex mente legis dari actionem utilem vel in factum. Item ex Principis rescripto vel constitutione, Theoph. *d.* §. 24. quinetiam ex iniquo jure, quale est, *ut quod quisque juris in alium statuerit, eodem ipse jure utatur.*

(3) *Lex nova* dicitur, quæ de novo introducta. Aliis lex Nova, quæ post legem 12. Tabularum lata sit, vide *l.* 1. *supr. de hered. petit.* Goth. Exemplum est in *Novell.* 162. *c.* 1. Ans.

(4) Talis est condictio ex lege Julia, et Cincia, et legibus Talariis, quibus condictio est ejus, quod in aleam lusum est. Cujac. *hic. et C. h. t.* adde *l.* 35. §. 5. *C. de donat.* adde *l.* 46. §. 6. *C. de Episc.* Tales quoque sunt actiones, quæ ex novo statuto vel consuetudine nova competunt.

(5) Nova scilicet, sed tamen vetere actione etiam uti possumus: nisi nova nominatim id vetuerit. *l.* 41. *infr. de oblig.*

(6) *Triticiaria* sic dicta, quod qui hanc actionem primus dari sibi postulavit, forte res ei fuit de æstimando tritico. Cujac. *hic.* et Stephanus, *Græc. interpr.*

(7) Condictio si certum petetur, datur ex pecunia numerata: triticiaria ex aliis rebus numeratis, hæc prima differentia observetur.

(8) Differentiam secundam hujus actionis, sive condictionis a condictione si certum petetur, observa. Illa condictione certum petimus: hac, incertum.

(9) Differentiam tertiam hujus actionis a condictione si certum petetur, observa: condictione si certum petetur, quantitas pecuniæ petitur: hac condictione, omnis alia quantitas præter pecuniam.

(10) Quarta differentia: per hanc actionem, res immobiles, incertæ, et incorporales petuntur: actione si certum petetur, non æque. Quinta differentia: In illa judex inservit contractui, arbitrii inops: in hac triticiaria rem petitam æstimat habita ratione loci et temporis. Cujac. *hic.* ut merito condictionis hujus usus hodie non sit supervacuus.

(11) Differentiam sextam observa. Condictione si certum petetur, pecunia, quæ est res corporalis, et mobilis, petitur: hac vero condictione, etiam immobilis, *ut hic.* et incorporales, ut jura, *vers. sive jus.*

(12) Quia, qui usumfructum stipulatur, incertum stipulatur, *l.* 75. §. 3. *infr. de verb. oblig.*

(13) Differentiam septimam observa. Condictione si certum, rem debitam nobis poscimus: hac condictione, interdum propriam, *ut hic.* ejusve possessionem. *l.* 2. *inf. eod.*

(14) Odio furum receptum est, ut furibus etiam res nostras condicamus, *l.* 1. *supr. de condict. furt. l.* 9. §. 1. *supr. de rebus credit.* et creditori, qui pignus non reddit, *l.* 4. §. 1. *supr. de reb. credit.* tunc enim fur habetur, *l.* 54. *Infr. de furtis.* et prædoni, *ut hic. et l.* 10. §. 1. *supr. de condict. furtiva.* et malæ fidei possessori, *d. l.* 4. et colono, qui post tempus conductionis finitum fructus percipit: item si quid vi fluminis nobis ablatum, *d. l.* 4.

(15) V. *l.* 2. §. 26. *infr. vi bonor. raptor. l.* 25. §. 1. *infr. de furtis.*

(16) Id est, ab eo.

(17) Id est, possessionem: nec enim fundi dominium amissum condici potest.

(18) Quam non habet, ut *l.* 56. §. 6. *infr. de verb. oblig.* seu rei possessionem.

(19) Subaudi *triticiaria*. adde huic legi, quæ dicturus sum ad *l.* 4. *infr. eod.* Goth. V. ad hanc legem Goed. *de contrah. stipulat. c.* 11. *n.* 92. *et seqq.* Ans.

(20) Id est, species: et vero hic agitur de mancipio, ut ex sequentibus constat.

(21) Subaudi dari ex contractu bonæ fidei vel stricti juris.

(22) Id est, verum. *l. ult. C. de furtis. l.* 1. §. 2. *supr. de dolo.*

(23) V. *l.* 4. *infr. eod.*

(24) *Subaudi*, si tunc res pluris valuit, nec culpa, nec mora præcessit.

(25) *Subaudi*, culpa possessoris.

(26) Si tunc pluris fuit a mora: idque si culpa præcessit, non dolus.

(27) Nec enim rei æstimatio unquam crescit post ejus interitum. Bald. adde *l. pen. supr. de rei vind.*

(28) ἐν πλάτει spectari aliquid, est solutius latiusque id spectare, non ita exacte. *l.* 28. *infr. de prob. l.* 13. *infr. de solut. l.* 12. §. 2. *infr. ratam rem.*

(29) Tempus mortis ἐν πλάτει, non ipsum momentum mortis, sed quod circa mortem paulo ante.

(30) Vel longo tempore infirmo, ut postea perierit.

(31) Nisi mora præcessit.

(32) De eluscato adde *l.* 5. §. *ult. in princ. supr. ad leg. Aquil.*

(33) Ab actione de dolo.

(34) Judicandæ per litis contestationem.

De tempore ad locum idem est judicium. Bart.

4. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

Si merx (1) aliqua (2), quæ certo die dari debebat, petita (3) sit, veluti vinum, oleum, frumentum: tanti (4) litem æstimandam Cassius ait, quanti fuisset eo die (5), quo dari debuit: si de die nihil convenit, quanti tunc (6), cum judicium acciperetur. ✝ Idemque juris in loco esse: ut primum æstimatio sumatur ejus loci (7), quo dari debuit: si de loco nihil convenit, is locus spectetur (8), quo peteretur. Quod et de cæteris rebus juris est.

TIT. IV.

DE (9) EO, QUOD CERTO LOCO DARI OPORTET (10).

Ratio hujus actionis.

1. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

Alio (11) loco (12), quam in quem sibi dari quisque stipulatus esset, non videbatur agendi facultas competere: sed quia (13) iniquum erat, si promissor ad eum locum, in quem daturum se promisisset, nunquam accederet, (quod vel data opera faceret, vel quia aliis (14) locis necessario distringetur (15)) non posse stipulatorem ad suum pervenire; ideo (16) visum est, utilem actionem (17) in eam rem comparare (18).

De utilitate actoris, et rei. 1. De causa hujus actionis. 2. De forma libelli in obligatione alternata. 3. De effectu promissionis alternatæ. 4. De stipulatione Ephesi, et Capuæ. 5. De insula facienda. 6. De die expresso vel subaudito. 7. De adjecto. 8. De utilitate rei, et de officio judicis.

2. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

Arbitraria (19) actio utriusque (20) utilitatem continet, tam actoris, quam rei. Quod si (21) rei interest, minoris fit pecuniæ condemnatio, quam intentatum est: aut si actoris (22), majoris [pecuniæ] fiat.

§. 1. Hæc (23) autem actio ex illa stipulatione venit, ubi stipulatus sum a te, *Ephesi decem dari.*

§. 2. Si quis *Ephesi decem, aut Capuæ hominem dari* stipulatus experiatur, non debet, detracto altero loco, experiri: ne auferat loci utilitatem reo.

§. 3. Scævola lib. xv. Quæstionum ait, non (24) utique ea, quæ tacite (25) insunt stipulationibus, semper in rei esse potestate, sed quid debeat, esse in ejus arbitrio:

(1) *Al.* res.

(2) Ut vinum, oleum, frumentum, *infr. eod.* et breviter res aliqua quantitate consistens.

(3) Post moram debitoris: et quidem hac actione.

(4) Solutio fit rei ipsius vel æstimationis: hæc, illius subsidiaria est: de cujus forma tota hæc quæstio est: in qua finienda, nobis hæc duo maxime spectanda: tempus, et locus. Quod ad tempus attinet, priore loco æstimationem rei metimur ex eo die, quo dari res debuit, hoc est, quo rem dari convenit, *ut hic.* Quid, si de die nihil convenit? tanti res æstimanda, quanti tunc fuit, cum judicium acciperetur, hoc est, quanti tunc fuit, cum res peteretur, *l.* 22. *supr. de reb. cred. l.* 18. *infr. de constituta.* imo verius est tempus condemnationis spectari, et ad id tempus æstimationem referri rei. *l.* 3. *supr. eod.* Sic sentio, tempus litis contestatæ spectari, si tunc plurimi res fuit, *ut hic.* sin minus, tempus condemnationis et sententiæ, *d. l.* 3. Quid, si non quantitas, sed species debebatur, et culpa possessoris res esse desiit? æstimationem a rei peremptæ tempore, seu a morte rei vel speciei ducemus: ut quanti tunc fuerit, cum esse desiit, tanti præstetur ejus æstimatio. *l.* 3. *vers. si vero desierit. supr. eod.* Quid, mortis tempus ipsumne moriendi momentum accipimus, an potius quoddam tempus non ita strictum, sed latius, quod ante mortem fuerit? non ipsum momentum mortis inspicimus, sed id, quod etiam paulo ante, ne ad exiguum pretium æstimatio redigatur: Periniquum est enim æstimari servum mortifere vulneratum tunc, cum mortuus fuerit, ac non potius qualis fuit, antequam vel vulneraretur, vel morêretur ex vulnere. *d. l.* 3. *vers. mortis tempus.* Et breviter in utroque, id est, sive condemnationis, sive mortis tempus spectemus, habenda semper æstimatio est, quanto res deteriores factæ sint. Quid enim, si post moram debitor servum eluscatum det? utique eum liberari non dicemus. Ut hinc constet, ad tempus moræ reducendam semper esse æstimationem. *vers. in utroque.* Et hæc de die ac tempore. De loco videamus: nam pro locorum varietate rerum varia sunt pretia. Si de loco convenit, æstimatio sumetur ejus loci, si nihil de loco convenit, ex eo loco inibitur æstimatio, quo res petita fuerit. *ut hac l.*

(5) *l. vinum.* 22. *supr. de reb. cred.* De æstimatione mercis ad certum diem promissæ nec traditæ v. Johann. a Sande, *decis. lib.* 3. *tit.* 4. *defin.* 8. Ans.

(6) *l.* 3. *supr. eod. l.* 22. *supr. de reb. cred.*

(7) Vide *l.* 1. *in princ. infr. de usuris.*

(8) *l.* 22. *in fin. supr. de reb. cred. l.* 22. *infr. de verb. oblig.*

(9) Actio hæc arbitraria est. *l.* 2. *l.* 4. *in fin. infr. eod.*

(10) *Lib.* 3. *Cod.* 18. Id est, num id, quod certo loco debetur, alio loco peti potest?

(11) Qui certo loco dari sibi stipulatus est, alio quoque loco actione utili experiri potest, *ut hic.* spectante tam ad rei, quam ad actoris utilitatem, eaque de causa quantitas augetur vel minuitur. *l.* 2. *infr. eod. Synops. Basil.* 24. *tit.* 9. *c.* 1.

(12) *l.* 8. *C. de solut.* hinc constat, Solutionis destinatæ ratione forum sortiri nos in alio, quam domicilii loco. *Goth.* Ad intellectum hujus legis et materiæ vid. Zanger. *de except. part.* 2. *cap.* 1. *num.* 137. Ans.

(13) Stipulationem quamque ita interpretari nos oportet, ut non inutilis sit. *l. quoties.* 80. *infr. de verb. oblig.* Præsumptiones in dubio non ducimus ad ea, quæ acta gesta dicuntur impugnanda. adde *l. Divus.* 22. *infr. de usur.*

(14) Debitor alio, quam destinato loco potest conveniri ex mora, neque eum excusat, quod aliis locis distringatur: moram enim committit, etiamsi aliis locis distringatur.

(15) Ut debitor possit alibi conveniri, non est necesse, ut is in mora fuerit ad locum destinatum solutioni accedendi, alioqui carcere vel custodia qui continetur, moram nunquam committeret, ut qui carcere sive custodia necessario distringatur. *l.* 23. *infr. de usuris.* Jason *l.* 80. *infr. de verb. obligat.*

(16) Ne alioquin stipulatio reddatur inutilis, id enim in dubio est.

(17) Arbitrariam. *l.* 2. *l.* 3. *in princ. l.* 4. *in fin. infr. eod.* §. 33. *vers. loco. Inst. de act.*

(18) Ut ubicunque repertus fuerit, in eum agi possit. Potestne reus petere, suo aut ex domicilio destinatæ solutionis ad locum remittatur? non potest, nisi reus juramento interposito certo loco solutionem promisit, nisi lis loco destinato inchoata, nisi fori privilegio renunciavit, nisi promisit se judicio sistere, petente quandocunque adversario, seu creditore, nisi junctim certo loco, die certa adjecta solutionem promiserit. *Jas.*

(19) Arbitraria actio est hæc, de eo, quod certo loco. *l.* 3. *l.* 4. *in fin. infr.*

(20) Id est, ἑκατέρου. in hanc actionem venit æstimatio ejus, quod alterutrius interfuit. *l.* 8. *infr. eod. l. un. C. eod.* In arbitrariis actionibus ratio habetur ejus, quod interest actoris, et rei.

(21) §. *ult. in princ. infr. eod.* id est, in hac actione habetur ratio utilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solvisset, quo se soluturum spopondit. §. 33. *vers. propter quam causam. Inst. de act.*

(22) *l. un. C. ubi conveniatur, qui certo loco.*

(23) Actio, loci ratione, arbitraria est, si est stricti juris (ut si ex stipulatione, mutuo, testamento:) secus est, si est bonæ fidei. *Jas.*

(24) Tacite quæ insunt stipulationi, non semper sunt in rei potestate.

(25) *Inesse* dicuntur, quæ verbis non expressa, ut electio, tempus, locus.

*

an debeat, non esse. Et ideo eum (1), qui (2) *Stichum* (3) *aut* (4) *Pamphilum* promiserit, eligere (5) posse, quod solvat, quamdiu ambo vivunt: cæterum ubi (6) alter decessit, extingui ejus electionem (7): ne sit in arbitrio ejus, an debeat, dum non vult vivum præstare, quem solum debet. Quare et in proposito eum, qui promisit *Ephesi*, *aut* (8) *Capuæ*, si fuerit in ipsius arbitrio, ubi a eo petatur, conveniri non potuisse: semper enim alium locum electurum: sic evenire, ut sit in ipsius arbitrio, an debeat: quare putat posse ab eo peti altero loco, et sine loci adjectione: damus igitur actori electionem (9) petitionis. Et generaliter definit Scævola, petitorem electionem habere (10), ubi petat: reum, ubi solvat: scilicet ante petitionem. Proinde mixta (11) (inquit) rerum alternatio (12) locorum alternationi, ex necessitate facit actoris electionem, et in rem propter locum: alioquin tollis ei actionem, dum vis reservare reo optionem.

§. 4. Si quis stipulatur, *Ephesi, et Capuæ*, hoc ait (13) ut Ephesi partem et Capuæ partem petat.

§. 5. Si quis *insulam fieri* stipuletur, et locum (14) non adjiciat, non valet stipulatio.

§. 6. Qui ita stipulatur, *Ephesi decem dari*, si ante diem, quam Ephesum pervenire possit, agat: perperam ante diem agi: quia et Julianus putat, diem tacite (15) huic stipulationi inesse. Quare verum puto, quod Julianus ait, eum, qui Romæ stipulatur, *hodie Carthagine dari*, inutiliter (16) stipulari.

§. 7. Idem Julianus tractat, an is, qui *Ephesi sibi aut Titio dari* stipulatus est, si alibi Titio solvatur, nihilominus possit intendere, sibi dari oportere? Et [Julianus] scribit, liberationem non contigisse (17): atque ideo posse peti, quod interest. Marcellus autem et alias tractat, et apud Julianum notat, posse dici, et si mihi alibi solvatur, liberationem contigisse, quamvis invitus accipere non cogar; plane, si non contigit liberatio, dicendum ait, superesse petitionem integræ summæ; quemadmodum si quis insulam alibi fecisset, quam ubi promiserat, in nihilum liberaretur. Sed mihi videtur summæ solutio (18) distare a fabrica insulæ: et ideo, quod interest, solum petendum.

§. 8. Nunc *de officio judicis* hujus actionis loquendum est: utrum quantitati contractus debeat servire (19), an vel excedere vel minuere quantitatem debeat: ut si interfuisset rei, Ephesi potius solvere, quam eo loci, quo conveniebatur, ratio ejus haberetur? Julianus Labeonis opinionem secutus, etiam actoris habuit rationem, cujus interdum potuit interesse, Ephesi recipere. Itaque utilitas quoque actoris veniet: quid enim, si trajectitiam (20) pecuniam dederit, Ephesi recepturus, ubi sub pœna debebat pecuniam, vel sub pignoribus: et distracta pignora sunt, vel pœna commissa mora tua, vel fisco aliquid debebatur, et res stipulatoris vilissimo distracta est? in hanc arbitrariam, quod interfuit, veniet: et quidem ultra legitimum (21) modum usurarum. Quid (22), si merces solebat comparare? et an et lucri ratio habeatur, non solius damni? Puto et lucri (23) habendam rationem.

3. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

Ideo in (24) arbitrium (25) judicis refertur hæc actio, quia scimus, quam varia (26) sint pretia rerum per singulas civitates, regionesque: maxime vini, olei, frumenti. pecuniarum quoque, licet videatur una et eadem potestas ubique esse, tamen aliis locis facilius, et levibus usuris inveniuntur, aliis difficilius et gravibus usuris.

(1) In *alternatione rerum* (puta cum quis *Petrum aut Paulum* promittit) quamdiu superstites ambo sunt, reus electionem habet, utrum præstare velit: Cæterum ubi decessit alter, alterum præstare cogitur. In alternatione vero locorum, electionem reus habet, ut, ubi velit, solvat: cum autem non solvit, actor, ubi vult, petit. Quod si mixta fuerit alternatio rerum, et locorum, actor electionem habet, quid, et quo loco petere velit. et ita quidem *Synops. Basil.* 24. *tit.* 9. *c.* 2.

(2) Antea legebatur, *cum qui*. August. 1. *Emend.* 9.

(3) Alternatio hæc rerum est. Cæterum hic notandum, alternativas non unius esse generis, sunt enim rerum, personarum, temporis, locorum. Est mixta ex loco, et tempore, vel ex rebus, locis, et personis: ut, *promittis mihi dare Stichum aut Pamphilum*, *mihi Titiove*, *Lutetiæ vel Lugduni*. Est et mixta ex rebus, personis, loco, et tempore simul.

(4) In alternativa rerum, quamdiu utraque res superest, debitoris electio est, *l.* 10. *in fin. infr. de jure dotium.* in locorum vero, (*vers. quare. infr. eod.*) et in mixta (*vers. proinde*, *infr. eod.*) rerum et locorum alternativa, creditori electio competit.

(5) In alternativa rerum, electio est debitoris, quamdiu utraque superest: una perempta, desinit ejus esse electio. *l. plerumque.* 10. *in fin. infr. de jure dotium.*

(6) *l.* 95. *in princ.* §. 1. *infr. de solutionibus.*

(7) Postquam una res alternativæ promissionis sublata est, tollitur debitori electio, et altera præcise remanet in obligatione.

(8) *Locorum alternatio* hæc est. In hac alternativa electio est semper creditoris: quia posset reus alioqui semper variare. Eadem ratione in pluribus judicibus defensoris seu rei, creditoris electio est, nisi reus vel juris studiosus sit. *Authent. habita. C. ne filius pro patre.* vel judicium antevertit, ex *l. diffamari. C. de ingenuis.*

(9) *l.* 19. §. *fin. supr. de judic.* contra est arg. *l.* 5. §. 1. *in fin. infr. depos.* Ans.

(10) Interdum reo fit potestas agendi, ubi velit, puta si privilegium habeat, ut scholaris: item si alium prævenit, ut in specie *d. l.* 5. *C. de ingen. manumiss.*

(11) *Alternatio mixta* est, quæ ex rebus et locis est. In hac alternatione electio est creditoris: ut cum loci electionem habeat, idem et rei quoque electionem consequatur.

(12) Alternativam rerum et locorum mixtam observa.

(13) Copula, *et*, posita inter plura loca, dividit solutionem pro rata. *l. reos.* 11. §. *cum tabulis.* 1. *infr. de duobus reis. Jason.* Goth. vide Zanger. *de except. part.* 3. *cap.* 2. *n.* 31. et Butrigar. *h. l.* Ans.

(14) vide *l.* 84. 115. *infr. de verb. oblig.* sic incertitudo loci vitiat stipulationem insulæ faciendæ; ut et alias relictum. *arg. l.* 71. *infr. de leg.* 1. nisi pia causa sit.

(15) Tempus tacite inest promissioni certo loco dandi. *l.* 2. §. *penult. supr. si quis caut. l.* 1. *in fin. infr. de cond. et demonst. l.* 24. *infr. de oper. libert. l.* 41. §. *pen. l.* 73. *l.* 137. §. 2. *infr. de verb. obligat.* §. *loca etiam.* 5. *Inst. de verb. oblig.*

(16) Angustiæ temporis vitiant stipulationem. *Jas.*

(17) Debitor solvens adjecto alibi, quam in loco destinato, non liberatur.

(18) Quia factum certo loco promissum, substantialiter vitiatur ex locorum diversitate: præstatio autem summæ, non æque: quia quocunque loco præstatur, recipiendi commodum præbet, et continet. *Bart.*

(19) Officium judicis interdum actioni deservit, interdum eam excedit, interdum minuit.

(20) Usurarum centesimarum ratio in trajectitiis pecuniis non servatur: quin etiam duplum in iis excedi potest; secus ac in eo, quod interest.

(21) De quo dixi ad *l.* 1. §. 3. *infr. de pignoribus.*

(22) Hinc colligunt, interesse lucri cessantis per locum a solitis probari. *Jas.* vide quæ scripsi ad *l.* 9. §. 8. *supr. si certum.* De loco a solitis vide Everardum *in loco a solitis.* 104.

(23) vide *l.* 13. *infr. rat. rem hab.* vide *l.* 8. §. 1. *supr. de negot. l.* 36. *infr. mandati.*

(24) *l.* 2. *supr. eod.*

(25) Ex hac lege modum articulandi circa valorem rerum colligunt. *Bald.* Articulandus rerum valor uti quove modo fiat, ex hac lege colligas.

(26) vide *l.* 63. *infr. ad l. Falcid.* §. 33. *Inst. de act.*

De reo absolvendo.

4. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

QUod si Ephesi petetur, ipsa sola summa petetur, nec amplius quid: nisi si quid esset stipulatus, vel si temporis (1) utilitas intervenit.

§. 1. Interdum judex, qui ex hac actione cognoscit, cum sit arbitraria (2), absolvere reum debet, cautione ab eo exacta de *pecunia ibi solvenda*, *ubi promissa* est: quid enim, si ibi vel oblata pecunia actori dicatur, vel deposita, vel ex facili solvenda? Nonne debebit interdum absolvere? In summa, æquitatem (3) [quoque] ante oculos habere debet judex, qui huic actioni addictus (4) est.

De jussu testatoris.

5. Paulus lib. 28. ad Edictum.

SI heres a testatore jussus sit, *certo loco quid dare*, arbitraria (5) actio competit (6):

De mutuo.

6. Pomponius lib. 22. ad Sabinum.

AUt mutua pecunia [sic] data fuerit, ut certo loco reddatur.

7. Paulus lib. 28. ad Edictum.

IN (7) bonæ fidei judiciis, etiam (8) si [in] contrahendo convenit, *ut certo loco quid præstetur*, ex empto vel vendito vel depositi actio competit (9): non (10) arbitraria actio.

§. 1. Si tamen *certo loco traditurum se* quis stipulatus sit, hac actione utendum erit.

De bonæ fidei judiciis. De stipulatione.

8. Africanus lib. 3. Quæstionum.

CEntum Capuæ dari stipulatus, fidejussorem accepisti: ea pecunia ab eo (11) similiter, ut ab ipso promissore peti debebit: id est, ut si alibi (12), quam Capuæ petantur, arbitraria agi debeat, lisque tanti æstimetur, quanti (13) ejus vel actoris interfuerit eam summam Capuæ potius, quam alibi solvi. Nec oportebit, quod forte per reum steterit, quo minus tota centum Capuæ solverentur, obligationem fidejussoris augeri (14): neque (15) enim hæc causa recte comparabitur obligationi usurarum; ibi enim duæ (16) stipulationes sunt, hic autem una pecuniæ [creditæ] est: circa cujus exsecutionem, æstimationis ratio arbitrio judicis committitur. Ejusque differentiæ manifestissimum argumentum esse puto, quod si post moram factam pars pecuniæ soluta sit, et reliquum petatur, officium judicis tale esse debeat, ut æstimet quanti actoris intersit, eam duntaxat summam, quæ petetur, Capuæ solutam esse.

Ubi solvi debet.

9. Ulpianus lib. 47. ad Sabinum.

IS, qui certo loco dare promittit, nullo (17) alio loco, quam in quo promisit, solvere invito stipulatore potest.

De fidejussore post moram accepto.

10. Paulus lib. 4. Quæstionum.

SI post moram factam, quo minus Capuæ solveretur, cum arbitraria vellet agere, fidejussor acceptus sit ejus actionis nomine, videamus, ne ea pecunia, quæ ex sen-

(1) vide *l.* 24. *infr. de reg. jur.*

(2) *l.* 2. *l.* 3. *supr. eod.*

(3) Jure informatam, et quæ ex jure possit colligi, non cerebrinam, Abbas *apud Jason.* de æquitate. vide *l.* 21. *supr. de interrog.*

(4) Interdum judex actioni inservit, interdum eam excedit, interdum minuit.

(5) Actiones arbitrariæ propter locum, sunt quatuor: ex stipulatione, ex testamento, ex mutuo, *l.* 6. *infr. eod.* ex constituto. *Jas.*

(6) *Sub.* si agatur alio loco.

(7) In bonæ fidei judiciis actio arbitraria quod certo loco, locum non habet.

(8) Loci adjectione bonæ fidei actio non fit arbitraria, nec eo judicis potestas restringitur.

(9) Id enim, quod interest, ex earum actionum natura consequitur.

(10) Nulla actio bonæ fidei, propter adjectionem loci potest fieri arbitraria. Jas. *in pr.* nisi contractus bonæ fidei deducatur in stipulationem: tunc enim assumit naturam contractus stricti juris, *ut hic.* §. 3. *infr. eod.* Jas. *n.* 4. ubi notat Bartolum ea in re fuisse sibi contrarium: additque, eam in rem utile esse, ut tabelliones et notarii suis instrumentis stipulationem inserant.

(11) Fidejussore. vide *l.* 3. *infr. de fidejussorib. tutorum.*

(12) Loco certo qui debet, invitus alibi conveniri potest: sic ut arbitraria actione tanto minus solvat, quanti interest ejus condicto potius loco, quam quo convenitur, solvere. vide *l.* 2. §. 3. *supr. eod.*

(13) Is sit causæ nostræ status: Secundus centum Capuæ se mihi Primo, Kalend. Martiis daturum promisit: et eam ob causam mihi fidejussorem Tertium dedit: Neuter Kal. Martiis Capuæ satisfacit: Hic Ephesi Tertium offendo, cui sortem supradictam condico: eoque amplius, quanti mea interfuit eam summam Capuæ potius, quam hic Ephesi solutam esse. Non disputabo (inquit Tertius) tibi jus sit, necne, principali debitore neglecto, in me unum agere: Item, recte necne postules sortem, quodque tua intersit: hoc unum postulo, ut eo minoris tibi tenear, quo mea intersit, eam summam potius Capuæ, quam alibi solvi, cum mihi libertas Capuæ solvendi sit prærepta, ubi levioribus usuris pecuniæ mutuo possunt accipi, quam hic Ephesi; idque eo magis, quod in hac actione, non tui, sed et mei, meæque utilitatis habenda sit ratio. vid. *l. un. C. h. t.* Ac, si præterea nimium urges, tanti me ulla obligatione tibi teneri, negari potest, cum per me non steterit (impeditum sc. reipubl. causa, et adversa valetudine graviter afflictum), sed per ipsum reum principalem, quo minus tibi Capuæ satisfactum fuerit: Notum quippe, non omnem dilationem moræ adnumerari, *l.* 12. *infr. de usuris.* sed justis de causis moram excusari. *l.* 5. *supr. de reb. cred.* Ut res ita sit (inquit Primus) hoc tamen constat, moram principalis, ejus fidejussori nocere, ut in usuras ipse quoque teneatur. *l.* 54. *infr. locati. l.* 49. *infr. de verb. signif.* Hæc ita sint (inquit Tertius) sed nihil ad me pertinent: cum hæc causa valde dissimilis ab eo sit casu, quem nunc profers: Porro, quæ dissimilia sunt, eundem effectum non obtinent, sed eorum diversa decisio est. Non recte comparari hanc præsentem causam, in qua agis ad interesse, cum obligatione usurarum, id est, ei negotio, in quo usuræ petuntur a fidejussore, eo constat, quod illo casu duæ obligationes reperiuntur: una sc. sortis, altera usurarum. *l.* 4. *C. depositi.* Hic autem una tantum stipulatio et obligatio, sortis sc. et usurarum nulla: quod si dixeris hic interesse peti, non repugnabo: sed adde, id genus interesse sive utilitatis a solo judicis arbitrio, *l.* 49. *in fin. infr. de act. empt.* non ab ulla obligatione, descendere. Sint igitur ista arbitrio judicis dijudicanda ex æquo et bono: ut ne putes judicem ulli tuæ obligationi adstrictum: petatur id quanti tua interest judicis arbitrio, non ex obligatione: non hoc enim, sed illo tibi teneor. Hæc eo quoque manifestiora his erunt, si partem sortis acceptasses, ad residuum egisses, et officio judicis postulasses æstimari, quanti tua interfuisset residuum illud Capuæ tibi solutum esse. *infr. eod. in fin.* Quod si id jus in residui petitione servatum fuisset, idem sane nunc quoque fuerit nulla parte debiti soluta, toto ac integro manente debito: ut quod jus in parte recipi potuisset, idem totius ratione, et in toto recipi debeat.

(14) Mora rei obligatio fidejussoris non augetur, *ut hic.* licet perpetua reddatur. v. *l.* 91. §. 4. *infr. de verb. oblig.*

(15) Instantia seu objectio hæc est: mora rei crescit quidem usurarum adversus fidejussorem obligatio: et tamen mora, de qua hic agitur, non augetur fidejussoris obligatio. Cur tam varie? usuræ stipulanti promissæ, a reo debentur: igitur et a fidejussore. Id vero, quod interest, in arbitrariis actionibus, non stipulatione, non promissione rei, sed officio tantum judicis debetur: ut hinc colligas, id ipsum, quod intersit, a fidejussore promissum non esse.

(16) Vide *l.* 4. *C. depositi. l.* 18. *infr. de acceptilat. l.* 9. §. 4. *supr. de reb. cred.*

(17) *l.* 2. §. 2. *supr. eod. l.* 5. §. 1. *infr. depositi. l.* 122. *Infr. de verb. oblig. l.* 16. §. 1. *infr. de fidejuss. l.* 9. *C. de solut.*

tentia judicis accedere potest, non debeatur: nec sit in obligatione, adeo ut nunc quoque sorte soluta vel si Capuæ petatur, arbitrium judicis cesset: Nisi [si] quis dicat, si judex centum et viginti condemnare debuerit, centum solutis ex universitate (1), tam ex sorte, quam ex pœna, solutum videri: ut supersit petitio ejus, quod excedit sortem, et accedat pœna pro eadem quantitate. Quod non puto admittendum: tanto magis, quod creditor accipiendo pecuniam (2) etiam remisisse pœnam videtur.

TIT. V.

DE (3) PECUNIA (4) CONSTITUTA (5).

Ratio, 1. *Et verba edicti. De muliere.* 2. *De pupillo.* 3. *De filiofam.* 4. *De stipulatione inutili.* 5. *Si aliud pro debito constituatur.* 6. *De debito ex contractu*, 7. *Vel naturaliter*, 8. *Vel jure prætorio. De his, qui de peculio tenentur.*

1. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

HOc Edicto Prætor favet naturali (6) æquitati, qui constituta ex consensu facta custodit: quoniam grave est (7) fidem (8) fallere.

§. 1. Ait Prætor: *qui pecuniam debitam* (9) *constituit. Qui* (10) sic accipiendum est, *quæve*: nam et mulieres (11) de constituta tenentur, si non intercesserint.

§. 2. De pupillo (12), etsi nihil sit expressum Edicto, attamen sine tutoris autoritate constituendo non obligatur (13).

§. 3. Sed si filiusfamilias constituerit, an teneatur, quæritur? Sed puto verum, et ipsum constituentem teneri, et patrem de peculio.

§. 4. Eum, qui inutiliter (14) stipulatus est, cum stipulari voluerit, non constitui sibi, dicendum est de constituta experiri non posse: quoniam non (15) animo constituentis, sed promittentis factum sit.

§. 5. An potest aliud (16) constitui, quam quod debetur, quæsitum est? Sed cum (17) jam placet, rem (18) pro re solvi posse (19), nihil prohibet, et aliud pro debito constitui: denique si quis centum debens, frumentum ejusdem pretii constituat, puto valere constitutum (20).

§. 6. *Debitum* autem ex quacunque causa (21) potest constitui, id est, ex quocunque contractu (22), sive certi (23), sive incerti (24): et si ex causa emptionis quis pretium debeat, vel ex causa dotis, vel ex causa tutelæ, vel ex quocunque alio contractu.

§. 7. Debitum autem vel (25) natura sufficit (26).

§. 8. Sed et is, qui honoraria (27) actione, non (28) jure civili (29) obligatus est (30), constituendo tenetur: videtur enim debitum, et quod jure honorario debetur: et ideo et pater et dominus de peculio obstricti, si constituerint, tenebuntur usque ad eam quantitatem, quæ tunc fuit in peculio, cum constituebatur: cæterum, si plus suo nomine constituit, non tenebitur in id, quod plus est.

2. Julianus lib. 11. Digestorum.

QUod si filii nomine constituerit se decem soluturum, quamvis in peculio quinque fuerint, de constituta in decem tenebitur.

(1) Centum solutis ex universitate etc. sic emendavit Cujac. in *quadam prælectione ad me transmissa.*

(2) Vel hominem, *l.* 4. §. 7. *in fin. infr. de doli mali et met. except.* sic qui usuras accipit, sortis petitionem differt. v. *l.*2. §.6.*d.t.* e contrario qui pecuniam sub pœna promissam accipit, venditioni sub pœna contractæ renunciat. *l.*28.*l.*49.*infr.de act.empt.*Goth. Vide Surd. *de aliment. tit.* 6. *quæst.* 3. *num.* 12. Ans.

(3) *L.* 4. *C.* 18. *et* §. 9. *Inst. de actionib.* Paul. 2. *sent.* 2.

(4) Pecuniæ appellatione in hoc edicto continentur omnes res, quæ pondere, numero et mensura constant. *l.* 88. *l.* 122. *l.* 178. *infr. de verb. signif.* Ans.

(5) *Constitutum* est conventio, qua quis respondet citra stipulationem se soluturum, quod ipse vel alius debet. Cujac. *hic.* Porro, constitutum a fidejussione differt, quod quis et pro se, et nudo pacto, et absens, et aliud pro alio constituere possit, fidejussio vero ista non admittat. vide Oldend. *class.* 4.*act.*8.*in princ.* et quod constituti reus decem dies ad solvendum habeat, *l.* 21. §. 1. *infr. eod.* cum qui stipulanti promisit, statim possit exigi. *l.* 118. §. 1. *Infr. de verb. oblig.*

(6) A naturali ratione edicta Prætorum commendantur plerumque, *ut hic. et l.* 1. *supr. de pactis.*

(7) Imo non est grave certis casibus fidem fallere: dixi ad *l.* 38. *supr. de rei vindic.*

(8) Fidem fallere grave est. *l.* 25. *infr. eod. l.* 1. *supr. de pact. l.* 1. §. 4. *infr depositi.*

(9) *Subaud.* ab alio. Paul. 2. *sentent.* 2. §. *un.* si id, quod mihi Lucius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniæ constitutæ.

(10) Vide *l.*1.*infr.de verb.sign. l.*3. §.1. *infr. de homine libero.*

(11) *Mulier* constituere pro alio potest, si tamen non intercesserit, *ut hic. Synops. Basil.* 26. *tit.* 7. *c.* 1.

(12) *Pupillus* constituere tutore autore potest: eo non autore, non potest.

(13) Ne quidem natura. vide *l.* 41. *supr. de condict. indebit. l.* 1. *Infr. de novat.*

(14) Inutilis stipulatio vim non habet constituti. *l.* 1. §. 2. *infr. de verb. oblig.* Goth. Loriot. *de pact. axiomat.* 147. Forcatulus *dialog.* 5. *num.* 6. Baldus Novell. *ad. l.* 1. §. *si quis ita. Infr. de verb. oblig. n.* 28. *ibidemque* Jac. Nigr. *n.* 79. Fortunius Garzia *ad l. leg. Supr. de pact. num.* 50. Mod.

(15) Intercessit quidem stipulatio et promissio, at non constituendi animus. Unde notant, Constitutum fieri posse, ex interrogatione et responsione. adde *l.* 7. §. 12. *Supr. de pactis.*

(16) Constitui aliud potest, quam quod debetur. Nihil interest, an id, quod constituitur, sit debitum, dummodo constituatur nomine debiti.

(17) Argumentum a solutione ad constitutum.

(18) Solvi res una pro alia re potest.

(19) Creditori volenti, non invito.

(20) At non fidejussio. *l.* 42. *infr. de fidejussorib.*

(21) Constitui potest debitum ex quocunque contractu.

(22) Etiam delicto, *l.* 29. *infr eod.* vide quæ notavi ad *l.* 26. *Infr. eod.*

(23) Contractuum alii certum, alii incertum continent. adde *l.un. C. de sentent. quæ pro eo, quod interest.*

(24) Incertum etiam potest constitui. v. quæ scripsi ad *l.* 14. *Infr. eod.*

(25) Id est, saltem. Constitui potest etiam id, quod natura tantum debetur.

(26) Naturaliter eodem modo legata debentur, propter testatoris voluntatem, etiamsi testamentum non sit solenne. vide *l.* 12. *l.* 17. *infr. de injusto.* ideoque debitum ex testamento constitui potest. Zas. *ad. d.* §. 9. *n.* 8.

(27) Constitui potest id, quod jure tantum honorario debetur.

(28) Jus honorarium aliud a civili. Porro *honorarium* jus, prætorium.

(29) Nam quod jure civili tantum debetur, constitui non potest: quia dici potest indebitum, quod est jure tantum civili debitum. vide *l.* 3. §. 1. *infr. eod.*

(30) Quid ita? cum civili debito fidejussor possit accedere: cur non et eadem ratione civile debitum constitui poterit? omnes pene tradunt nullam rationem afferri posse. Sed Zas. *ibid.* ait, constituti eam esse naturam, ut confirmet: nihil autem confirmari posse, nisi id, quod firmabile sit: confirmat, inquam, id est, adjicit alias qualitates, monetam, tempus, locum, et his similia: fidejussionis non eam esse vim, ut ita firmet, cum in ea plus esse non possit, quam in debito sit. *Zas.* Mynsing. *ad. d.* §. 9. *Inst. de actionib.*

De marito. 1. *De obligatione civili tantum.* 2. *De obligatione in diem.*

3. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

Quod si maritus plus (1) constituit ex dote, quam facere poterat, quia debitum constituerit, in solidum quidem tenetur, sed mulieri, in quantum facere potest, condemnatur.

§. 1. Si quis autem constituerit, quod jure civili debebat, jure (2) prætorio non debebat, id est, per (3) exceptionem, an constituendo teneatur, quæritur? Et est verum, ut [et] Pomponius scribit, eum non teneri: quia *debita juribus* (4) non est pecunia, quæ constituta est.

§. 2. Si is, qui [et] jure civili, et prætorio debebat, in diem (5) sit obligatus, an constituendo teneatur? Et Labeo ait, teneri [constitutum]: quam sententiam et Pedius probat: et adjicit Labeo, vel propter (6) has potissimum pecunias, quæ nondum peti possunt, constituta inducta: quam sententiam non invitus probarem: habet enim utilitatem, ut ex die obligatus, constituendo se eadem die soluturum, teneatur.

4. Paulus lib. 29. ad Edictum.

Sed et, si citeriore (7) die constituat se soluturum, similiter tenetur.

De loco. 1. *De legato.* 2. Debitum *quomodo accipitur.* 3. *De epistola.* 4. *De persona solutura*, 5. *Et cui solvendum est.* 6. *De procuratore, tutore, actore municipum, curatore.* 10. *De servo.*

5. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

Eum, qui Ephesi promisit se soluturum, si constituat alio (8) loco se soluturum, teneri constat.

§. 1. Julianus Legatum Romæ constituentem, quod in provincia acceperat, putat conveniri debere (9): quod et verum est. Sed [et] si non cum Romæ esset, sed in provincia adhuc, constituit se Romæ soluturum, denegatur in eum actio de constituta.

§. 2. Quod exigimus (10), ut sit debitum, quod constituitur, in rem exactum est: non utique ut is, cui constituitur, creditor sit: nam et quod ego debeo (11), tu constituendo teneberis (12), et quod tibi debetur, si mihi constituatur, debetur.

§. 3. Julianus quoque lib. XI. scribit: Titius epistolam (13) ad me talem emisit: *Scripsi* (14) [*me*] *secundum* (15) *mandatum Seii, si* (16) *quid tibi debitum adprobatum erit, me tibi cauturum, et soluturum sine controversia:* tenetur Titius de constituta pecunia.

§. 4. Sed si quis constituerit *alium soluturum*, non se pro alio, non (17) tenetur: et ita Pomponius lib. VIII. scribit.

§. 5. Item, si mihi constituas te soluturum, teneberis. Quod si mihi constitueris, *Sempronio te soluturum*, non teneberis.

§. 6. Julianus lib. XI. Digestorum scribit, procuratori (18) constitui posse (19): quod Pomponius ita interpretatur, ut ipsi (20) procuratori constituas te soluturum, non domino (21).

§. 7. Item (22) tutori (23) pupilli constitui potest, et actori municipum, et curatori furiosi.

§. 8. Sed et ipsi constituentes tenebuntur (24).

§. 9. Si actori (25) municipum, vel tutori (26) pupilli, vel curatori furiosi, vel adolescentis ita constituatur, *municipibus solvi*, vel *pupillo*, vel *furioso*, vel *adolescenti*, utilitatis gratia puto dandam municipibus, vel pupillo, vel furioso, vel adolescenti utilem (27) actionem.

(1) Constituere uxori solidam dotem maritus quidem potest: ut ex constituto in solidum teneatur; non tamen in solidum condemnatur. Solida quidem obligatio est, condemnatio non est. Ut his constet, paria non esse promittere, et solvere. contra *l. ult. C. ad l. Falcid.*

(2) Debentur quædam civili jure, quæ prætorio jure non debentur, *ut hic. et l.* 30. *infr. eod.* Dedi tibi mutuo decem, pactus sum postea ea abs te non peti. Civili jure manes obligatus, *l.* 3. *l.* 27. §. 2. *l.* 51. *in fin. supr. de pact. l.* 5. *C. de pactis.* §. 3. *Inst. de except.* at non prætorio ob pactum, et naturalem pacti æquitatem. Eodem sensu legimus nihil interesse, ipso jure quis actionem non habeat, sic tamen, ut per exceptionem infirmetur. *l.* 112. *infr. de reg. jur.* Per jocum qui spopondit, jure civili obligatus est, at non prætorio, vid. tamen *l.* 3. *in fin. infr. de oblig.* Jurasti me deferente, vel servus in suo peculio contraxit: Prætorio jure obligatus sum.

(3) *l.* 14. *infr. de compensationib.* Constitui debitum non potest, cujus petitio exceptione elidi potest.

(4) *Vulg.* viribus. Quid si legas? *quia debita jure prætorio non est pecunia, quæ constituta est.*

(5) Non solum debitum purum, sed etiam in diem, constitui potest, *ut hic.* de quo tamen a veteribus dubitatum fuit, *l.*2. *vers. et dubitaretur. C. de constituta pecunia.*

(6) Constitutum tenet, licet in eo plus sit tempore vel loco, *ut hic.* At fidejussor in duriorem causam obligatus, quam reus ipse obligatus sit, teneri non potest. *l. Græce.* §. *illud. infr. de fidejuss.* An hoc ideo fit, quod fidejussor accessionis locum magis subeat, quam qui constituit, (nec enim potest esse sine principali, *l. si heres pecuniam.*73. *infr. ad SC. Treb.*) ut ea ratione naturam sui principalis eo magis consequatur, quam qui constituit?

(7) *Citerior* dies, qui nobis vicinior.

(8) Constitui alio loco potest, quod alio loco debetur.

(9) Imo, non est conveniendus. *l.* 8. *supr. de judiciis.* vide Cujacium 13. *obs.* 17.

(10) *l.*2. *C. h. t.*

(11) Non solum debitum proprium, sed etiam alienum constitui potest.

(12) An hoc casu constituenti beneficium discussionis postulare permittitur? Post Fabrum ita tenet Zasius, *d.* §. 9. *Instit. de act. arg. Nov.* 4. *cap.* 1. *et Authent. Præsent. C. de fidejussorib.* qua beneficium discussionis, cuivis pro alio intercedenti permittitur, et nominatim constituentibus id beneficii datur, *l. ult. C. hoc. tit.* hinc Faber, omne quod in jure de fidejussore disponitur, habere etiam locum in constituente. *l.*2. *C. h.t.* Quid, si constituta sit pecunia incerti debiti, et debitor moriatur: antequam putatis rationibus debitum certum appareat, num constituens tenebitur? Non teneri videtur. v. *l.* 122. §. *antepen. infr. de verb. oblig.*

(13) V. *l.* 24. *infr. eod.*

(14) *Scripsi* particula, seu vox hæc *scripsi* usitata in cautionibus debitorum, ut *l.* 40. *supr. de rebus creditis.* Possis ex hoc loco colligere, quibusvis verbis et scripto constitutum fieri posse, de quo dixi ad *l.* 14. *in fin. infr. eod.*

(15) Idem si sine mandato. *l.*27. *infr. eod.*

(16) Constitutum verbis futuri temporis concipi hinc colligunt: hac tamen parte mentem potius, quam verba spectari.

(17) V. *l.*38. *Infr. de verb. oblig.* sed omnium maxime *Authent. Si quando. C. h. t. et Novell.* 115. *c.* 6.

(18) Procuratori creditoris constitui potest.

(19) Voluntate domini.

(20) Id est, ut etiam ipsi.

(21) Qui consentit suo procuratori solvi.

(22) Differentiam observa procuratoris vulgaris a tutore, procuratore, aut proprie magis ut loquaris, actore municipum, et curatore furiosi. Huic constituimus recte etiam ignorantibus dominis; illi non recte constituimus, nisi consentiente domino.

(23) Constituatur tutori, an pupillo, utrum intersit, vide Albericum *in l. quoties.* 9. *Infr. de admin. et peric. tutor.*

(24) Utili actione. §. 9. *infr. eod.*

(25) *Actori municipum* constitui potest, quod municipibus debetur.

(26) *Tutori et curatori* constitui potest, quod pupillo, furioso vel adolescenti debetur.

(27) V. *l.* 2. *infr. quando ex facto tutoris.*

§. 10. Servo quoque constitui posse constat (1): et si servo constituatur, *domino solvi* vel *ipsi servo*, qualem qualem (2) servum domino adquirere obligationem.

De eo, qui bona fide servit.

6. Paulus lib. 2. Sententiarum.

IDem est et si ei (3), qui bona fide mihi servit, constitutum fuerit.

De filiofam. 1. *De adjecto.*

7. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

SEd et si filiofamilias (4) constituatur, valet constitutum.

§. 1. *Si mihi aut* (5) *Titio* stipuler, Titio constitui suo nomine non posse, Julianus ait: quia (6) non habet petitionem (7), tametsi (8) solvi (9) ei possit.

8. Paulus lib. 29. ad Edictum.

SI vero *mihi*, *aut Titio* constitueris *te soluturum*, mihi competit actio. Quod si posteaquam soli (10) mihi te soluturum constituisti, solveris Titio, nihilominus mihi teneberis (11).

9. Papinianus lib. 8. Quæstionum.

TItius tamen indebiti condictione tenebitur: ut quod ei perperam solutum est, ei, qui solvit, reddatur.

De duobus reis stipulandi.

10. Paulus lib. 29. ad Edictum.

IDem (12) est et si ex duobus reis stipulandi post alteri constitutum, alteri postea solutum est: quia loco ejus, cui jam solutum est, haberi debet is, cui constituitur.

Si non apparet debitor. 1. *Si plus L.* 13. *vel minus constituatur, quam debitum sit.*

11. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

HActenus igitur constitutum valebit (13), si quod constituitur, debitum sit, etiam (14) si nullus apparet, qui interim debeat: utputa, si ante aditam hereditatem debitoris (15), vel capto eo ab hostibus (16), constituat quis se soluturum: nam et Pomponius scribit valere constitutum, quoniam debita pecunia constituta est (17).

§. 1. Si quis centum aureos debens, *ducentos* constituat, in centum tantummodo (18) tenetur: quia (19) ea pecunia debita est: ergo et is, qui sortem, et usuras, quæ (20) non debebantur, constituit, tenebitur in sortem duntaxat.

12. Paulus lib. 13. ad Edictum.

SEd et si decem debeantur, *et decem et Stichum* constituat, potest dici, decem tantummodo (21) nomine teneri.

13. Idem lib. 29. ad Edictum.

SEd si quis viginti debens, *decem* constituit se soluturum, tenebitur (22).

De certa vel incerta quantitate. 1. *De pignore*, 2. *Vel fidejussore dando.* 3. *Quibus modis*, *per quas personas constituitur.*

14. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

QUi autem constituit se soluturum, tenetur, sive adjecit certam quantitatem, sive non (23).

§. 1. Si quis constituerit *se pignus* (24) *daturum*, cum utilitas pignorum irrepserit (25), debet etiam hoc constitutum admitti.

§. 2. Sed et si quis *certam personam fidejussuram pro se* constituerit (26), nihilominus tenetur, ut Pomponius scribit.

† Quid tamen, si ea persona nolit fidejubere? puto teneri eum, qui constituit: nisi aliud actum est. Quid, si ante decessit? Si mora interveniente, æquum est teneri eum, qui constituit, vel in id, quod interest (27), vel ut aliam (28) personam (29) non minus idoneam fidejubentem præstet: si nulla mora interveniente, magis puto non teneri.

§. 3. Constituere autem et præsentes et absentes (30) pos-

(1) *Servo* constitui potest, quod domino debetur.

(2) Qualisqualis servus hic dicitur, qualiscunque, sive ordinarius (qui et actor dicitur, et dispensator) sive vicarius: nec enim idem de constituta, quod de soluta pecunia dicimus; actori namque solvi potest, non vicario, *arg. l.* 19. *C. de solut.* constitui autem potest tam actori, quam vicario. v. Cujac. 11. *obs.* 35.

(3) *Bonæ fidei possessori* constitui potest, quod ei debetur, qui bona fide possidetur.

(4) *Filiofamilias* constitui potest, quod ejus patri debetur.

(5) *Adjecto* constitui non potest, quod quis præsens sibi et adjectis stipulatur.

(6) Constitui non potest iis, qui neque petitionem habent neque obligationem.

(7) Facit *l.* 56. §. 2. *infr. de verb. oblig. subaudi*, nec aliquam obligationem. *l.* 1. *in pr. supr. eod. l. is, qui promisit.* 33. *infr. de pignorib.*

(8) Constituti et solutionis non est eadem ratio.

(9) Adjecto potest solvi, non tamen constitui.

(10) Aliud erit, si mihi tantum fuerit constitutum, tunc enim poterit adhuc adjecto solvi. *l.* 59. *infr. de solution.*

(11) V. *l.* 59. *infr. de solut.*

(12) *Subaudi*, ut liberatio non contingat, et ut solvens repetere possit.

(13) Hinc constat, scienter constituentem indebitum, nunquam actione de constituta pecunia teneri: quod constitutum non valeat, nisi præcedat debitum. *l.* 2. *C. h. t.*

(14) Constitutum valet, etiamsi nulla adhuc persona appareat, quæ debeat. v. tamen *Nov.* 115. *cap.* 6. *Auth. si quando. C. de constit. pecunia.*

(15) *Subaudi*, defuncti.

(16) Pendente, id est, vacante per mortem dignitate quæ fiunt, valere hinc colligitur, cum et præscriptio jacente hereditate currat, *l. si servus.* 4. *infr. de diversis temporalibus præscription.*

(17) An vero constituens scienter indebitum, donare intelligitur? sic videtur. *arg. l.* 53. *infr. de reg. jur. l.* 9. *C. de condict. indeb.* Et Dynus ait, constitutum super indebito, si a sciente fiat, donatum præsumi. Id tamen negant Faber, Jason, et Zasius.

(18) Utile constitutum per inutile non vitiatur.

(19) *Quantitas* ea constitui tantum potest, quæ debetur, *hac l. in pr. et l.* 2. *vers. ut pro jam debito. C. h. t.*

(20) Constitui non possunt, quæ non debentur.

(21) Et sic utile per inutile non vitiatur. *l.* 1. §. *pen. Infr. de verb. obl.*

(22) V. *l. cum furti.* 9. *Supr. de in litem jurando.* Cur ita? in eo, quod plus est, minus est.

(23) Incertum constitui etiam potest, *ut hic.* si tamen relatio fiat ad certum. *l. Quintus.* 28. *Infr. depositi. l. cum post.* 69. §. *gener.* 4. *Infr. de jure dot.* Nec obstat *l.* 1. §. *debitum.* 6. *supr. eod.* quia debitum ibi erat certum.

(24) Hoc est, constituti actione qui pignus constituit, *ut hic.* Pignus enim si non sorti accedit, sortis firmandæ gratia adjicitur. Dicamus apertius: in constituto plus esse potest, quam in debito principali, si modo plus illud ad cautionem obligationis refertur, non ad eam augendam: enimvero constitui possunt debiti accessoria, licet principaliter non sint debita. *Bart.* Pignus, licet non debeatur, accedit tamen debito, et ideo potest constitui. *Goth.* Vid. Bellon. *supput. lib.* 3. *c.* 13. Ans.

(25) Id est, in usum venit ex edicto Prætoris. *l. si tibi decem dem.* 17. §. *de pignore.* 2. *supr. de pact.*

(26) Id est, se curaturum certam personam pro se fidejussuram: alias nemo factum alienum promittendo obligatur. *l.* 38. *infr. de verb. oblig.*

(27) *Subaudi*, creditoris.

(28) *l.* 25. *in fin. supr. de recept. qui arbitr.* vide quæ scripsi ad *l.* 45. §. 2. *infr. mandati.*

(29) Idoneum æque qui præstat, conventioni satisfacere videtur.

(30) *Absens* constituere potest. *l.* 27. *Infr. eod.*

sumus: sicut (1) pacisci (2), et per nuncium (3), et per nosmetipsos, et quibuscunque (4) verbis (5).

15. Paulus lib. 29. ad Edictum.

Et licet libera (6) persona sit, per quam tibi constitui, non erit impedimentum, quod per liberam personam adquirimus (7): quia (8) ministerium (9) tantummodo hoc casu præstare videtur.

De duobus constituentibus. 1. *De loco, et tempore.* 2. *Verba edicti.* 3. *Si per rerum naturam stetit, quo minus fieret.* 4. *Quo tempore consideratur, an reus fecerit.*

16. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

Si duo, quasi (10) duo rei, constituerimus, vel cum altero agi poterit in solidum (11).

§. 1. Sed et certo (12) loco et tempore constituere quis potest: nec solum eo loci [posse eum] petere, ubi ei constitutum est: sed, exemplo arbitrariæ actionis, ubique potest.

§. 2. Ait Prætor, *si appareat, eum, qui constituit, neque solvere, neque* (13) *fecisse, neque* (14) *per actorem stetit, quominus fieret, quod constitutum est.*

§. 3. Ergo, si non stetit per actorem, tenet actio: etiam (15) si per rerum naturam (16) stetit: sed magis dicendum est, subveniri reo debere (17).

§. 4. Hæc (18) autem verba Prætoris, *neque fecisse reum*, [*quod constituit*], utrum ad tempus constituti pertinent, an vero usque ad litis contestationem trahimus (19), dubitari potest? Et puto, ad tempus constituti (20).

17. Paulus lib. 29. ad Edictum.

Sed et si alia die offerat, nec (21) actor accipere voluit, nec ulla causa justa fuit (22) non accipiendi, æquum est, succurri reo aut exceptione, aut justa (23) interpretatione: ut factum actoris usque ad tempus judicii (24) ipsi noceat: ut illa verba, *neque fecisse*, hoc significent, ut neque in diem, in quem constituit, fecerit, neque postea (25).

Quo tempore consideratur, an per actorem steterit, 1. *Vel an debitum sit.* 2. *Quid persequitur hæc actio.* 3. *An qui hac actione egit, sortis obligationem consumat.*

18. Ulpianus lib. 27. ad Edictum.

Item illa verba Prætoris, *neque per actorem stetisse*, eandem recipiunt dubitationem: Et Pomponius dubitat, si forte ad diem constituti per actorem non steterit, ante stetit vel postea? et puto, et hæc ad diem constituti referenda: proinde si (26) valetudine impeditus, aut vi, aut tempestate petitor (27) non venit, ipsi nocere Pomponius scribit.

§. 1. Quod adjicitur, *eamque pecuniam, cum constituebatur, debitam* (28) *fuisse*, interpretationem pleniorem exigit. Nam primum illud efficit, ut si (29) quid tunc debitum fuit, cum constitueretur, nunc non sit, nihilominus teneat constitutum: quia retrorsum se actio refert. Proinde temporali actione obligatum constituendo, Celsus et Julianus scribunt teneri debere: licet post constitutum dies temporalis actionis exierit. Quare et si post (30) tempus obligationis se soluturum constituerit, adhuc idem Julianus putat: quoniam eo tempore constituit, quo erat obligatio, licet in id tempus, quo non tenebatur.

§. 2. E re autem est hic subjungere, utrum pœnam contineat hæc actio, an rei persecutionem? Et magis est, ut etiam Marcellus putat, ut rei (31) sit persecutio (32).

§. 3. Vetus fuit dubitatio, an, qui hac actione egit, sortis (33) obligationem consumat? Et tutius est dicere, so-

(1) Argumentum a pacto ad constitutum.

(2) *l.* 2. *supr. de pactis.*

(3) Nuncio uti possumus in constituto faciendo, seu constituenda alteri pecunia. adde *l.* 24. *infr. eod.*

(4) *Subaudi*, idoneis: generale enim ad id tantum, quod idoneum sit, tacite restringere debemus.

(5) Verborum solennitas non exigitur in constituto, *ut hic.* potest et alio verbo, quam *constituendi* fieri: et si vox ea omissa sit, constitutum tenet. *arg. l.* 5. §. 3. *supr. eod. l.* 24. *l.* 26. *infr. eod. l. si sub una.* 136. *infr. de verb. oblig.*

(6) *l.* 24. §. 2. *infr. de usur. l.* 3. *Infr. quod vi, aut clam.*

(7) Non adquirimus, Hotom. 4. *obs.* 12. *l. judicium.* 58. *Supr. de judiciis.*

(8) Nuncii et procuratoris differentia hæc est: Nuncius in persona domini conventionem concipit: procurator in suam, et propriam. Ille nudum ministerium præstat, alter præter ministerium, quod præstat, ipse quoque intervenit: de hac differentia procuratoris et nuncii, adde *cap. bonæ memoriæ ad ipsum. extr. de elect. cap. cum delicti. extr. de dolo. l. multum.* 6. *C. si quis alteri, vel sibi.*

(9) *l.* 18. *Infr. de adquir. vel amitt. possess.*

(10) Constitui duo rei promittendi possunt.

(11) Stricto jure, si pro alio constituerint: alias habent beneficium Epistolæ Divi Adriani, *l. ult. C. h. t.* sin autem pro se constituerint, opponere possunt beneficium *Novell.* 99. *cap.* 1. ut sic pro rata parte conveniantur.

(12) Constituente se aliquo certo loco soluturum, nascitur actio arbitraria. *Goth.* Vide Zanger. *de except. part.* 2. *cap.* 1. *num.* 107. Ans.

(13) Solvere et facere differunt. Hinc tamen colligit Joannes, constitui factum pro dato posse.

(14) *Subaudi*, neque per eum, ut mora admittenti noceat.

(15) Vide quæ notavi ad *l.* 23. *infr. de verbor. obligat.*

(16) Natura justas excusationes præstat.

(17) Re perempta nisi fuerit in mora.

(18) De quibus §. 2. *supr. eod.*

(19) Cur ita? ne reus de interitu teneatur, nisi lite adversus eum contestata.

(20) *Subaudi*, ut si tunc creditori non offerat, inde constituatur in mora.

(21) Mora constituta, quemadmodum purgetur.

(22) Vide Alexandrum *ad l. qui Romæ.* §. *coheredes. num.* 6. *de verb. oblig.* Jacobum Nigr. *ad l. si insulam. infr. de verbor. oblig. num.* 199. Antonium Rub. *ad l. vinum. supr. si certum petat. num.* 176. Joan. Robertum denique *lib.* 2. *sent. jur.* c. 18. Mod.

(23) Id est ipso jure, quando species erat in obligatione, quæ oblata periit.

(24) Id est, usque ad litem contestatam, *l. in tribus istis judiciis.* 13. *supr. de judic.* ut in *l.* 17. §. *ultim. Infr. de damno.* vide Cujac. ad *l.* 84. *infr. de verbor. obligat.* quasi diceret, mora constituentis ad litem usque contestatam purgari potest: post contestationem, secus: nisi intra paucos dies moram suam purgare velit.

(25) Cum quodam scilicet temperamento. *l.* 105. *infr. de solutionibus.*

(26) Difficultas non excusat creditorem a mora, *ut hic.* Debitorem excusat. *l. quod te.* 5. *supr. si certum.* Cur tam varie? hic de damno, ille de lucro sollicitus est.

(27) Solutionem offerre creditori debitor debet, si ejusdem sit fori: sin diversi fori, creditor in foro debitoris solutionem exigere debet. *Interpretes hic. arg. l. juris ordinem.* 2. *C. de jurisd.*

(28) Hactenus enim constituta pecunia valet, si id, quod constituitur, debitum sit. *l.* 11. *supr. eod. l.* 2. *in princ. circa med. C. h. t.*

(29) Constituti tempore sufficit esse debitum, licet postea desinat esse debitum. Actio de constituta pecunia adjicit, non novat.

(30) Vide *l.* 37. *infr. de fidejussorib.*

(31) Tantum, non pœnæ.

(32) Si prima rei persecutoria fuit: secus, si pœnalis, ut *l.* 29. *infr. eod.*

(33) Id est, principalem actionem.

lutione (1) potius ex hac actione facta liberationem contingere, non (2) litis contestatione: quoniam solutio ad utramque obligationem proficit.

1. *De conditione.* 2. *De peculio.*

19. Paulus lib. 29. ad Edictum.

ID, quod sub (3) conditione (4) debetur, sive pure (5), sive certo die constituatur, eadem conditione suspenditur: ut existente conditione teneatur (6): deficiente, utraque actio depereat.

§. 1. Sed is, qui pure debet, si sub conditione constituat, inquit Pomponius, in hunc utilem (7) actionem esse.

§. 2. Si pater vel dominus constituerit se soluturum, quod fuit in peculio, non minuetur peculium, eo quod (8) ex ea causa obstrictus esse cœperit: et licet interierit peculium, non tamen liberatur.

20. Idem lib. 4. ad Plautium.

NEc enim, quod crescit peculium, aut decrescit, pertinet ad constitutoriam (9) actionem.

De pretio rei peremptæ post moram. 1. *De constituto sine die.* 2. *Quomodo satisfaciendum est constituto.*

21. Idem lib. 29. ad Edictum.

PRomissor Stichi, post moram ab eo factam, mortuo Sticho, si constituerit se pretium (10) ejus soluturum, tenetur.

§. 1. Si sine die constituas, potest quidem dici, te non teneri, licet verba Edicti late pateant; alioquin et confestim agi tecum poterit, si statim, ut constituisti, non solvas: sed modicum tempus statuendum est, non minus decem (11) dierum (12), ut exactio celebretur (13).

§. 2. Constituto satis non facit, qui (14) soluturum se constituit, si offerat satisfactionem. ┼ Si quis autem constituat *se satisdaturum*, fidejussorem (15) vel pignora det, non tenetur: quia nihil intersit, quemadmodum satisfaciat.

De hereditate restituta vel evicta.

22. Idem lib. 6. Brevium.

SI post constitutam (16) tibi pecuniam, hereditatem (17) ex Senatusconsulto Trebelliano restitueris, quoniam sortis petitionem transtulisti ad alium, deneganda est tibi pecuniæ constitutæ actio. ┼ Idem est in hereditatis possessore post evictam (18) hereditatem. Sed magis est, ut fideicommissario, vel ei, qui vicit, decernenda esset (19) actio (20).

De re post moram perempta.

23. Julianus lib. 11. Digestorum.

PRomissor hominis (21), homine mortuo (22), cum per eum staret, quo minus traderetur, etsi hominem daturum se constituerit, de constituta pecunia tenebitur (23), ut pretium ejus solvat.

De epistola.

24. Marcellus lib. singul. Responsorum.

TItius (24) Seio (25) epistolam emisit in hæc verba: *Remanserunt* (26) *apud me* (27) *quinquaginta ex credito tuo, ex contractu pupillorum meorum, quos* (28) *tibi reddere debebo Idibus* (29) *Maiis probos* (30): *Quod si ad diem suprascriptum non dedero, tunc dare debebo usuras* (31) *tot.* Quæro, an Lucius Titius in locum pu-

(1) Sola.

(2) Petitione sola ex hac actione non tollitur vetus actio, sed solutione. *l.* 4. *supr. de his, qui effud.*

(3) Constitutum accedens conditionali debito, nihil ei adjicit: nam si conditio extabit, valebit, si non extabit, non valebit etiam.

(4) Constitui non solum re, sed etiam spe debitum potest, ut conditionale: sed tunc constitutum naturam primi debiti imitatur, et recipit omnes conditiones, et qualitates admittit, quæ principali contractui insunt. Alciat. *ad l.* 18. *infr. de adquir. posses. num.* 20. ut antea non competat hujus actionis exercitium, quam principalis actio possit exerceri. Oldendorp. *class.* 4. *act.* 8. *num.* 8.

(5) Constitui pure potest, quod sub conditione debetur, *ut hic.* et e contra sub conditione quod pure debetur. §. 1. *infr. eod.* adde *l.* 2. *vers. et dubitaretur, an pro debito sub conditione. versic. et liceat pro debito pure. C. h. t.*

(6) Hac actione et principali.

(7) Id est, efficacem.

(8) Constituti tempus consideratur.

(9) Constitutoria actio datur ex constituto, sive antiphona, quoties quis alieno nomine se soluturum constituit: tametsi interdum locus esse possit huic actioni, si suo nomine constituit. Græcis constitutoria actio, ἐπὶ τῇ ἀντιφωνήσει ἀγωγή. *Synops. Basil.* 26. *tit.* 3. *c.* 1. 3. Harm. 6. §. 2. *et* 5. Theoph. §. 9. *Inst. de action.*

(10) Constitui pretium hominis mortui potest ab eo, cui is homo post moram mortuus est, *ut hic.* Quid homo mortuus? vide *l.* 23. *infr. eod.*

(11) Constitutum factum sine die, in decimum diem collatum videtur. Constituens sine die, seu pure, decendium ad solvendum habet. Omne enim constitutum est ad diem, idque *constituendi* verbum significat. Aliud est in stipulatione: hac enim die promissum potest etiam statim exigi. *l.* 118. §. 1. *infr. de verb. oblig. l.* 14. *infr. de reg. jur.*

(12) Ut petatur sc. nam quatuor mensium spatium datur judicato satisfaciendo. *l.* 3. *in fin. C. de usur. rei judic.* Bart.

(13) Nec enim creditor cum sacco debitorem adire debet. vide *l.* 105. *infr. de solut.*

(14) *Solvere* non videtur, qui satisfactionem offert. Aliud igitur est satisfacere; aliud, solvere.

(15) Constituens se satisdaturum, pignus aut fidejussorem dare debet, *ut hic. Synops. Basil.* 26. *tit.* 3. *ex tit.* 7. *cap.* 22.

(16) A debitore hereditatis.

(17) V. quæ scripsi ad *l.* 37. *infr. ad SC. Trebell.* Hereditatis restitutione facta, actiones heredi ex proprio contractu quæsitæ, ex æquo et bono transeunt in fideicommissarium. Idem est in eo, qui hereditatem evicit possessori.

(18) A substituto directe vel herede legitimo testatoris.

(19) *Al.* sit.

(20) Utilis ex facto possessoris: atqui ejus conventio, neque nocet, neque prodest evincenti. *l.* 17. *in fin. supr. de pact.* Solve, constitutum est accessio principalis obligationis: sequitur ergo heredem, penes quem est sortis obligatio. Pactum autem accessio dici nullo modo potest. vide Cujac. *d. l.* 17.

(21) Certi.

(22) Mortuus homo, licet in stipulationem deduci non possit, quia tamen post moram remanet in obligatione, ideo in constitutum deduci potest. *Bart.*

(23) Constitui etiam mortuus homo potest ab eo, cui is post moram mortuus sit, *ut hic.* homo, inquam, certus. Quid pretium ejus? v. *l.* 21. *sup. eod.*

(24) Tutor.

(25) Creditori pupillorum.

(26) Vide quæ scripsi ad *l.* 14. *in fin. supr. eod. et l. Lucius.* 24. *infr. depositi.*

(27) Qui sum tutor tuorum debitorum.

(28) Epistola inducit obligationem, si verbis dispositivis concepta sit, *ut hic.* secus si enunciativis. *l. Publia.* 26. *in fin. infr. depositi.*

(29) Idus veteribus solutionis dies fuit usitatus, ut in quem solutionis diem conferrent. *l. ex pluribus.* 89. *in fin. infr. de solut.* Cic. 10. *ad Attic.* 5. *et* 14. *ep.* 20. Sed et pueri, qui in ludum ibant, singulis Idibus octonos asses æris referebant pro disciplinæ mercede. Horat. 1. *Satyr.* 6.

(30) Probos nummos creditori dari, et solvi, debitores plerique in cautionibus promittebant. v. *l.* 40. *supr. de reb. cred.* Plaut. *Persa act.* 3. *sc.* 3. Nummi sexcenti hic erunt, Probe numerati. et *ib. act.* 4. *sc.* 3. Probum et numeratum argentum, ut accipiat, face. Idem Bacchid. *act.* 4. *sc.* 8. Ducentos nummos aureos Philippos probos, Dabin? Probi autem nummi redduntur, qui sunt ejusdem bonitatis.

(31) *Subaudi*, certas, ne obstet *l. tutor.* 41. *in fin. l. quod in stipulatione.* 31. *infr. de usuris.*

pillorum hac cautione (1) reus successerit? Marcellus respondit, si intercessisset stipulatio (2), successisse (3). ✝ Item quæro, an, si non successisset (4), de constituta teneatur? Marcellus respondit, in sortem teneri (5): est enim humanior et utilior ista interpretatio.

De obligatione alternata. 1. De jurejurando.

25. Papinianus lib. 8. Quæstionum.

Illud aut (6) illud debuit, et constituit alterum: an vel alterum, quod non constituit, solvere possit, quæsitum est? Dixi, non esse audiendum, si velit hodie fidem (7) constitutæ rei frangere.

§. 1. Si, jurejurando (8) delato, *deberi tibi* juraveris, cum habeas eo nomine actionem, recte de constituta agis. Sed et si non ultro detulero jusjurandum, sed referendi necessitate (9) compulsus id fecero: quia nemo (10) dubitat, modestius facere qui referat, quam ut ipse juret: nulla distinctio adhibetur, tametsi ob tuam facilitatem ad meam verecundiam subsecuta sit referendi necessitas.

De epistola.

26. Scævola lib. 1. Responsorum.

Quidam ad creditorem literas ejusmodi (11) fecit: *Decem; quæ Lucius Titius* (12) *ex arca tua mutua acceperat, salva ratione usurarum* (13) *habes* (14) *penes me, Domine:* Respondit, secundum (15) ea, quæ proponerentur, actione de constituta pecunia eum teneri (16).

De debitore præsente, vel absente, vel invito.

27. Ulpianus lib. 14. ad Edictum.

Utrum præsente debitore, an absente (17), constituat quis, parvi refert: Hoc amplius, etiam invito (18) constituere eum posse, Pomponius lib. XXXIV. scribit. Unde falsam putat opinionem Labeonis existimantis, si postquam qui constituit pro alio, dominus ei denunciet, ne solvat, in factum exceptionem dandam: nec immerito Pomponius: nam cum semel sit obligatus, qui constituit, factum debitoris non debet eum excusare.

De effectu constituti.

28. Gajus lib. 4. ad Edictum provinciale.

Ubi quis pro alio constituit se soluturum (19), adhuc (20) is, pro quo constituit, obligatus manet.

De obligatione ex delicto.

29. Paulus lib. 24. ad Edictum.

Qui injuriarum (21), vel furti, vel vi bonorum raptorum tenetur actione, constituendo tenetur (22).

De adjecto.

30. Idem lib. 2. Sententiarum.

Si quis (23) duobus pecuniam constituerit, *tibi, aut Titio*, etsi stricto jure propriæ (24) actioni (25) pecuniæ constitutæ manet obligatus, etiamsi Titio solverit, tamen per exceptionem adjuvatur.

De errore constituentis.

31. Scævola lib. 5. Digestorum.

Lucius Titius (26) Seiorum debitor decessit: hi persuaserunt Publio Mævio, quod hereditas (27) ad eum pertineret (28), et fecerunt, ut epistolam (29) in eos exponeret (30), debitorem sese esse, quasi heredem patrui sui (31), confitentem: qui et addidit epistolæ suæ, *quod in* (32) *rationes* (33) *suas eadem pecunia pervenit:* Quæsitum est, cum ad Publium Mævium ex hereditate Lucii Titii nihil (34) pervenerit, an ex scriptura proposita de constituta pecunia conveniri possit? et an doli exceptione uti possit? Respondit, nec civilem eo nomine actionem competere, sed nec de constituta, secundum ea, quæ proponerentur. ✝ Idem quæsiit, usurarum nomine quod ex causa suprascripta datum sit, an repeti possit? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, posse (35).

(1) Epistolam prius vocavit. vide *l. ult. infr. eod.* Sed tamen Bart. hinc colligit, Epistolam inducere obligationem in his, quæ geri possunt per epistolam, ut inter mercatores, non in aliis. *l.* 26. *in fin. infr. depositi.*

(2) Atqui per epistolam non contrahitur stipulatio. *l.* 1. *infr. de verb. obl. l.* 52. *supr. de pactis.* Ut id sit, probatur tamen inducta. *Bart.*

(3) In sorte, et usuris.

(4) Per stipulationem: quia nulla stipulatio interposita fuit.

(5) Vide tamen *l. ult. infr. de institoria.*

(6) Constitui pars una potest obligationis sub alternatione conceptæ, quia in alternativis utrumque est in obligatione.

(7) V. *l.* 1. *in pr. supr. eod.*

(8) Constitui potest, quod ex jurejurando delato vel relato debetur.

(9) *l.* 3. *l.* 38. *sup. de jurejur. l.* 12. *§.* 1. *C. de reb. cred.*

(10) Jusjurandum *relatum*, Modestino est *delatum.*

(11) Formulam constituendæ pecuniæ observa. Sic Paulus Epist. ad Philemonem, v. 18. 19. *Qua re læsit te Philemo, aut quod is tibi debet, mihi imputato: ego Paulus manu mea scripsi, ego reddam.* adde *l.* 5. *§.* 3. *supr. eod. Auth. si quando. C. h. t.*

(12) *Ex arca sua numerasse* ii dicebantur, qui ex domo sua numeraverant, ut *l.* 40. *sup. de reb. cred.* ad eorum differentiam, quæ quis numeraverat ex mensa, seu ex mensæ scriptura, *ut ibid.* dixi.

(13) Quæ debebantur ex primo contractu.

(14) V. quæ scripsi ad *l.* 14. *in fin. supr. ead.*

(15) Constitutum per epistolam potest contrahi. vide *l.* 24. *supr. eod.*

(16) Etiam ad usuras.

(17) Constitui debitum potest absente ipso debitore, *ut hic.* Imo et invito, *vers. hoc amplius. infr. eod.* ut absentia vel dissensus obligationem impedire non possit. *Goth.* Hinc collige, cambii literas acceptantem acceptationem suam revocare non posse. *Ans.*

(18) Debitore scil. *l.* 91. *infr. de solutionib.* Atqui beneficium in invitum non confertur, *l.* 19. *§.* 2. *infr. de donation.* non confertur, quoties ejus solum commodum spectatur, *ut ibi.* secus quoties alterius, *ut hic. l.* 39. *sup. de negot.*

(19) Nisi solutum sit debitum. *l.* 18. *in fin. supr. eod.*

(20) Constitutum primam actionem non tollit, sed potius aliam adjicit. *l.* 15. *infr. de in rem verso.*

(21) Constitui debitum ex delicto potest.

(22) Quia debitum ex quacunque causa constitui potest. *l.* 1. *§. antepen. supr. eod.*

(23) *Sub.* Obligatus tibi principali creditori simpliciter, non sub alternatione: hac enim postrema parte Accursius peccat.

(24) Priori actioni, Cujac. 13. *obs.* 20. *in fin.* verum reprehenditur ab Ant. Fabr. 5. *Conject.* 3.

(25) Actio pecuniæ constitutæ ea est, in quam venit pecunia in constitutum deducta.

(26) Patruus P. Mævii, de quo *infr.*

(27) *Subaudi*, L. Titii.

(28) *Subaudi*, quæ non pertinebat.

(29) Id est, cautionem, ut *l.* 24. *supr. eod.* quæ inter præsentes etiam perficitur. *l.* 1. *C. de contrahend. stipul.* Talibus epistolis nomen suum veteres præponere soliti videntur, vide *l.* 26. *§. ult. in princ. infr. depositi.* sed et diem et consulem. vide et notata *l.* 34. *infr. de pignorib.* vide Duar. 1. *Disput.* 45.

(30) Hoc est, ut constitueret se debitorem esse.

(31) Lucii Titii.

(32) Vide quæ scripsi *ad l. Lucius.* 24. *infr. depositi.*

(33) Hoc est, utilitatem suam.

(34) Constituens alienum debitum, tanquam debitum proprium, non tenetur.

(35) Qua condictione? indebiti. *l. si non sortem.* 26. *sup. de cond. indeb.*

*

TIT. VI.

COMMODATI (1) VEL CONTRA.

Edictum. 1. *De commodato*, *et utendo dato. De rebus mobilibus*, *et immobilibus. De habitatione.* 2. *De pupillo*, *et furioso.*

1. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

Ait Prætor (2), *quod quis commodasse dicetur*, *de eo judicium* (3) *dabo* (4).

§. 1. Hujus Edicti interpretatio non est difficilis: Unum solummodo notandum: quod qui Edictum concepit, *commodati* fecit mentionem, cum Pacuvius (5) *utendi* fecit mentionem. Inter commodatum (6) autem, et utendum datum Labeo (7) quidem ait tantum interesse, quantum inter genus (8) et speciem: commodari enim rem mobilem, non etiam soli: utendam dari etiam (9) soli: Sed, ut apparet, proprie commodata res dicitur, et (10) quæ soli est (11), idque [et] Cassius (12) existimat: Vivianus [amplius] etiam (13) habitationem (14) commodari posse ait (15).

§. 2. Impuberes commodati actione non tenentur (16): quoniam nec (17) constitit commodatum in pupilli persona sine tutoris auctoritate: usque adeo, ut, etiam (18) si pubes factus dolum aut culpam admiserit, hac actione non tenetur (19), quia ab (20) initio non constitit (21).

2. Paulus lib. 29. ad Edictum.

Nec in furiosum commodati actio danda est (22), sed ad exhibendum adversus eos dabitur, ut res exhibita vindicetur.

De rei deterioratione. 2. *De in litem jurando. De tempore æstimationis ineundæ.* 3. *De herede.* 4. *De his, qui sunt in aliena potestate.* 6. *De eo, quod usu consumitur.*

3. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

Sed mihi videtur, si locupletior (23) pupillus factus sit (24), dandam utilem commodati actionem, secundum D. Pii rescriptum.

§. 1. Si reddita quidem sit res commodata, sed deterior reddita, non videbitur reddita, [quæ deterior facta (25) redditur], nisi quod interest, præstetur: proprie enim dicitur *res* (26) *non reddita*, quæ deterior (27) redditur.

§. 2. In hac actione, sicut in cæteris bonæ fidei judiciis, similiter in litem (28) jurabitur: et rei judicandæ (29) tempus, quanti res sit, observatur: quamvis in stricti, litis contestatæ tempus spectetur.

§. 3. Heres (30) ejus, qui commodatum (31) accepit, pro ea parte, qua heres est, convenitur: nisi (32) forte habuit (33) facultatem totius rei restituendæ, nec faciat: tunc enim condemnatur in solidum; quasi hoc boni judicis arbitrio conveniat.

§. 4. Si filiofamilias servove commodatum sit, dumtaxat de peculio agendum erit: cum filio autem familias ipso et directo quis poterit (34). † Sed et si ancillæ vel filiæfamilias commodaverit, duntaxat (35) de peculio [erit] agendum (36).

§. 5. Sed non tantum ex causa doli earum personarum pater vel dominus condemnetur, sed et ipsius quoque domini vel patris fraus dumtaxat venit: ut Julianus lib. XI. circa pigneratitiam actionem distinguit.

(1) *L.* 4. *Cod.* 23. §. 2. *Instit. quib. mod. re.* Paul. 2. *sent.* 4.

(2) Quid? actio commodati estne Prætoria? non est, sed civilis, Accurs. et Dinus, *Inst. de act.* §. *sed ista.*

(3) Directum, et contrarium. Nam ex commodato datur directa commodanti, et contraria actio ei, qui commodatum accepit, *ut in rubrica Commodati*, *vel contra.*

(4) Hoc ad approbationem, non ad originem referendum est, quia actio commodati ex contractu juris gentium descendit.

(5) *Al.* Pacunnius.

(6) Commodati et utendum dati differentia: hoc, generis: illud speciei vicem sustinet.

(7) Inter tres Jurisconsultos hæc pugna est. Labeo putabat non commodari res soli: Cassius contra: Vivianus hoc amplius, servitutes etiam commodari posse.

(8) Generis et speciei differentia.

(9) *Etiam* particula inclusiva, quasi diceret, Dari utenda, non modo quæ mobilia sint, sed etiam immobilia.

(10) Commodantur res etiam soli, fundi, immobilia, habitationes.

(11) Mobilia, immobilia, et incorporalia commodari possunt.

(12) Notans Labeonem.

(13) Commodari etiam servitutes possunt, *ut hic.* ut et precario concedi. *l.* 3. *l. et habet.* 15. §. *precario.* 2. *infr. de precario.*

(14) Non ut domus transeat in commodatarium, sed commodum habitandi. Quid, quæ actio eo nomine competit? Commodati, *ut hic.* non præscriptis verbis, ut male sentit Accursius, *arg. l. si gratuitam.* 17. *infr. de præscriptis.* datur enim præscriptis verbis actio, cum alia deficit. *l.* 1. 2. *infr. de præscript.* Datur autem hic commodati. Quid, qui habitationem gratis habet, qui usum habet, qui servitutem urbanam vel rusticam habet, potestne eam commodare? Prior non potest. Secundus potest. Tertius rusticam servitutem commodare potest. *l. si habitatio.* 10. *supr. de usu. l. arboribus.* 12. §. *usufruct.* 2. *supr. de usufruct.* vide Alberic. *hic.* Quid, cui habitatio commodatur, habetne servitutem vel jus servitutis? hoc velle videtur Accurs. contra Guilielmus et Andreas apud Albericum *hic.*

(15) Ergo et commodati agi poterit. Idem tamen Vivianus ait, tutius esse eo casu præscriptis verbis agi. *l.* 17. *infr. de præscript.*

(16) Nisi facti locupletiores sint. *l.* 3. *infr. eod.*

(17) Impubes commodati non tenetur, sine tutoris autoritate.

(18) Atqui paria sunt dolum admittere, et locupletiorem factum, *l.* 1. §. *an in pupillum.* 15. *infr. depositi.* posteriore casu tenetur pupillus. *l.* 3. *infr. eod.* ergo et priore maxime in delictis. *l.* 1. *l.* 2. *C. si advers. delict.* An hic locus corrigitur per dictam *l.* 3. *infr. eod.* An potius hic de infante: ibi de majori infante agitur?

(19) Imo doli tenetur, *l.* 1. *C. si adversus delictum.* etiam in commodato. *l.* 2. *infr. de fidejussorib.*

(20) Nullum ab initio, ex postfacto non fit validum.

(21) Quoties contractus ab initio ratione inhabilitatis personæ non tenet, nunquam consummatur, aut reconvalescit. *Bald.*

(22) Etiamsi sit locupletior. *l. in negotiis.* 5. *infr. de regulis.*

(23) *l.* 13. *in fin. supr. de condict. indeb. l.* 10. *infr. de institoria. l.* 5. *in pr. et* §. 1. *infr. de autoritate tutor.*

(24) Vere, non ficte.

(25) *Subaudi*, culpa commodatarii. *l.* 10. *infr. eod.*

(26) Deterior redditur res, cui jus aliquod deest: quæ evictioni obnoxia, cujus forma mutata.

(27) Res reddita, quæ non deterior redditur, Hotom. 5. *obs.* 3. Atqui res eodem redit, ut necessaria non sit mutuatio. Non solvit, qui deterius reddit: solvit, qui deterius non reddit. *l.* 18. §. 1. *infr. eod. l.* 1. §. 16. *infr. depositi.*

(28) V. *l.* 5. *supr. de in litem jurando.*

(29) V. *Novell.* 115. Imo obligationis. *l. hominem* 37. *infr. mandati.* Imo moræ vel litis contestatæ. *l. in hac. supr. de condict. triticiaria.*

(30) Idem in deposito.

(31) Commodati actio in heredem datur. *l.* 17. §. 2. *infr. eod. l.* 3. *C. h. t.* Goth. Vide Molinæum *in labyrintho de dividuis et individ. part.* 2. *num.* 232. 233. 237. *et part.* 3. *num.* 230. *cum sequent.* Vaconium *declarat.* 191. Alciatum *ad l.* 4. §. *Cato. de verbor. oblig. a n.* 85. *usque ad num.* 88. item *ib.* Angel. de Perigiis *num.* 12. 111. *et* 113. Mod.

(32) Ob eandem causam unus heres interdum cogitur rationes solus reddere. *l.* 6. §. 1. *supr. de edendo.*

(33) Ante litem contestatam.

(34) *Sub.* in solidum, at non cum servo.

(35) *l.* 28. *infr. de peculio.*

(36) *Sub.* adversus patrem vel dominum ratione doli, vel culpæ.

§. 6. Non (1) potest commodari id, quod usu consumitur (2): nisi forte ad pompam (3) vel ostentationem quis accipiat.

De pecunia numerata.

4. Gajus lib. 1. de Verborum Obligationibus.

SÆpe etiam ad hoc commodantur pecuniæ, ut dicis (4) gratia numerationis loco intercedant.

De loco, et tempore. 1. *De litis æstimatione soluta.* 2. *De dolo, culpa, diligentia.* 3. *De re æstimata.* 4. *De senectute, morbo, vi latronum, incendio, ruina, damno fatali.* 5. *De custodia.* 6. *Hominis commodati.* 7. *De morte. De servo, qui de machina cecidit.* 8. *De usu rei commodatæ.* 9. *De re, quæ sequitur rem commodatam.* 10. *Quibus casibus dolus tantum præstatur.* 11. *In quibus speciebus agitur commodati.* 12. *De re data, ut pignori detur, vel pro alio pignorata.* 13. *De servo commodato cum lance.* 14. *De triclinio strato, et argento ibi relicto.* 15. *De re duobus commodata.*

5. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

SI, *ut certo loco vel tempore reddatur commodatum*, convenit, officio (5) Judicis inest, ut rationem loci vel temporis (6) habeat.

§. 1. Si quis hac actione egerit, et oblatam (7) litis æstimationem (8) susceperit, rem offerentis facit (9).

§. 2. Nunc videndum est, *Quid* (10) *veniat in commodati actione*: utrum dolus, an et culpa? an vero et omne (11) periculum? Et quidem in contractibus (12) interdum dolum solum, interdum et culpam præstamus: dolum (13), in deposito: nam, quia (14) nulla *utilitas* ejus versatur apud quem deponitur, merito dolus præstatur solus (15), nisi forte et merces (16) accessit: tunc enim (ut est et constitutum) etiam culpa (17) exhibetur, aut si hoc ab initio convenit (18), ut et culpam, et periculum præstet is, penes quem deponitur (19). Sed ubi utriusque utilitas vertitur, ut in empto (20), [ut] in locato, [ut] in dote, [ut] in pignore, [ut] in societate, et dolus et culpa (21) præstatur. † Commodatum autem plerumque (22) solam utilitatem continet ejus, cui commodatur: et ideo verior est Quinti [Mutii] sententia existimantis, et culpam (23) præstandam, et diligentiam (24).

§. 3. Et si forte res æstimata (25) data sit, omne periculum (26) præstandum ab eo, qui æstimationem se præstaturum recepit.

§. 4. Quod vero senectute contigit, vel morbo, vel vi latronum ereptum est, aut quid simile accidit, dicendum est, nihil (27) eorum esse imputandum ei, qui commodatum accepit: nisi aliqua culpa interveniat. Proinde et si incendio (28), vel ruina aliquid contigit, vel aliquod damnum fatale (29), non tenebitur: nisi (30) forte, cum possit res commodatas salvas facere, suas (31) prætulit.

§. 5. Custodiam plane commodatæ rei etiam diligentem (32) debet præstare.

§. 6. Sed, an etiam hominis commodati custodia præstetur, apud *veteres* dubitatum est (33): nam interdum et hominis custodia præstanda est, si (34) vinctus (35) commodatus est, vel ejus ætatis (36), ut custodia indigeret:

(1) Commodari non dicitur, quod usu consumitur: nisi non consumendi, sed ostentandi potius animo accipiatur.

(2) Quia in commodato res eadem restituenda est. *l.* 2. §. 1. *in fin. supr. de reb. cred. l.* 16. *C. de solut.* sed quæ usu consumuntur, eadem reddi non possunt.

(3) Ad pompam et ostentationem accipere, est idem, quod dicis gratia accipere, *l.* 4. *infr. eod.* ut quasi fucum facias, et imponas spectatori, ut eo utaris ad breve admodum tempus.

(4) *l.* 1. §. 34. *infr. de SC. Silan.* Varr. 5. *de ling. Lat.* ex Græcis, et in Lexico B. Germani νόμε χάριν, id est, ut satisfiat legis solennitatibus: alii λόγε χάριν, id est, verbi gratia, id est, ut se dicere possint numerasse. Cuj. 10. *obs.* 37. adde eundem 5. *obs.* 33. Molest. ἀφοσιώσεως χάριν, *l.* 13. §. 6. *infr. de excus. tut.* et ἐσίκς χάριν v. *l.* 2. *infr. qui pet. tut.* vid. Aug. 1. *Emend.* 2. Varr. 5. *de ling. Lat.* dicis ergo, dicis causa. Ambr. 3. *et* 4. *contra gentes.* hanc vocem casu genitivo reperiri docet Charis. 1. *Gramma.* apud Duar. 1. *disp.* 47. v. etiam Turneb. 11. *Advers.* 12. Cic. *Ad Attic.* 1. *epist.* 15. et Corn. Nep. *in Attici vita.* Ditis gratia, *Halo.* et male: quæ res effecit, ut Accursius pro divite eam vocem usurpet. Dantis gratia, *Alciat.* 4. *disp.* 15. adde Pet. Pith. 2. *advers.* 8. Certe hic, *dicis gratia*, nihil aliud, quam vel ad pompam et ostentationem, *l.* 3. *in fin. sup. eod.* ut publice ac palam paucissimas ad horas vel aliquot tantum momenta utaris. Sic dicis causa epulari apud Plin. 28. *c.* 2. est publice pro populo. Hoc ipso dicendi genere usus Apulei. *lib. de Philosophia.* adde quæ scripsi ad Varronem 5. *de ling.*

(5) Officium judicis deservit actionibus bonæ fidei.

(6) Moræ. In bonæ fidei judiciis moræ habetur ratio. *l.* 7. *supr. de eo, quod certo.*

(7) Æstimationem rei commodatæ recipiens, dominium rei ipsius transfert in commodatarium.

(8) Litis æstimatio similis est emptioni. Vide *l.* 3. *infr. pro empt.*

(9) Cur ita? vide *l.* 3. *infr. pro emptore.*

(10) Commodati actione commodatarius præstat regulariter dolum, culpam latam, et levissimam. Quid, si commodatum utriusque gratia factum est? levem tantum præstabit. Quid, si commodantis tantum? latam. Quid? casum nunquam præstabit? Imo præstabit, si ejus mora, culpa, vel conventio in id concepta casum præcessit.

(11) Etiam casus fortuiti.

(12) In contractibus, qui dantis tantum gratia habentur, venit dolus, et lata culpa: qui accipientis tantum, levis, et levissima: qui utriusque, lata et levis; de casu fortuito quis non tenetur, nisi conventio, æstimatio, vel culpa præcedens aliud inducat. *Bart.*

(13) *l.* 1. §. 8. *in fin. infr. depositi. l.* 23. *infr. de regul. jur.*

(14) Depositum non fit gratia depositarii.

(15) *Sub.* et lata culpa. *l. quod Nervæ.* 32. *infr. depositi.*

(16) Non proprie, sed improprie; tunc enim esset locatio. *d. l.* 1. §. 9.

(17) *Sub.* levis.

(18) *d. l.* 1. §. 6. *l.* 7. §. 15. *supr. de pactis.*

(19) Idem in commodatario. *l.* 1. *in fin. C. h. t.*

(20) *l.* 23. *infr. de regul. jur.*

(21) *Sub.* levis.

(22) Id est, regulariter. *l. tutela plerumque.* 16. *infr. de tutelis.*

(23) *Sub.* levissimam.

(24) Vide *l. si cum.* 13. *in fin. infr. de pignorat. l.* 8. §. 3. *infr. de precario.*

(25) Vide *l.* 1. *in fin. infr. de æstimatoria.*

(26) Ex culpa proveniens.

(27) Sunt enim casus fortuiti, quos nullum humanum consilium prævidere potest, *l.* 32. §. 1. *l.* 50. *infr. de admin. et pericul. tut. l.* 4. *C. de peric. tut.* quos nullus regulariter præstat. *l.* 23. *in fin. infr. de regul. jur. l.* 6. *C de pignorat.* Paul. 2. *sent.* 4. §. 2.

(28) *l.* 1. §. 4. *infr. de oblig.*

(29) Fatale damnum non imputatur commodatario.

(30) Culpa est, si quis res suas salvas fecit, et commodatas amisit. adde *l.* 13. §. 1. *infr. de admin. et peric. tut.*

(31) Commodatarius res commodatas non minus custodire debet, quam suas, hoc est, rerum commodatarum custodiam suis præferre debet. adde *c. bona fides. extr. depositi.* Verum id usu prævaluisse videtur, ut suas præferre possit. *l. qui servandarum.* 14. *infr. de præscriptis. l. præses.* 6. *C. de servitutibus.*

(32) Sed quæ diligens custodia, vide *l.* 1. §. *diligens.* 7. §. 8. *supr. de fugitivis.*

(33) Id est, minus quis tenetur de custodia in homine, quam in alia re: potest enim seipsum custodire. *Bart.*

(34) Custodia majore digni sunt, qui vincti commodantur.

(35) *d. l.* 23. *l.* 21. *in pr. sup. de rei vind.* adde quæ *de vinctis* scripsi *ad l.* 7. §. 7. *supr. de dolo.*

(36) Custodiendi sunt diligentius juvenes, quam senes. adde *l. si hominem.* 7. *infr. depos. l. qui petitorio.* 36. §. 1. *supr. de rei vindic.*

Certe si (1) hoc actum est, ut custodiam is, qui rogavit, præstet, dicendum erit, præstare.

§. 7. Sed interdum et mortis (2) damnum ad eum, qui commodatum rogavit, pertinet: nam si tibi equum commodavero, *ut ad villam adduceres*, tu (3) ad bellum duxeris, commodati teneberis. Idem erit et in homine. † Plane, si sic commodavi, *ut* (4) *ad bellum duceres*, meum erit periculum. Nam et si servum tibi tectorem (5) commodavero, et de machina ceciderit, periculum meum esse Namusa ait: Sed ego ita hoc verum puto, si tibi commodavi, *ut* [*et*] *in machina operaretur*: cæterum si, ut de plano (6) opus faceret, tu eum imposuisti in machina, aut si machinæ culpa factum minus diligenter non (7) ab ipso ligatæ, vel funium, perticarumque vetustate, dico periculum, quod culpa contigit rogantis commodatum, ipsum præstare debere. Nam et Mela scripsit, si servus lapidario commodatus sub machina perierit, teneri fabrum commodati, qui negligentius machinam colligavit.

§. 8. Quinimo et qui alias re commodata utitur, non solum commodati, verum furti (8) quoque tenetur, ut Julianus lib. XI. Digestorum scripsit. † Denique ait, si tibi *codicem* (9) commodavero, et in eo chirographarium debitorem tuum cavere feceris, egoque [hoc] interlevero, si quidem ad hoc (10) tibi commodavero, ut caveretur tibi in eo, teneri me tibi contrario judicio (11): si minus, neque me certiorasti (12) ibi (13) chirographum esse scriptum, etiam teneris mihi (inquit) commodati: Imo (ait) etiam furti (14): quoniam aliter re commodata usus es: Quemadmodum qui equo (inquit) vel vestimento aliter, quam commodatum est, utitur, furti tenetur.

§. 9. Usque adeo autem diligentia in re commodata præstanda est, ut etiam in ea (15), quæ sequitur (16) rem commodatam (17), præstari debeat; utputa, Equam tibi commodavi, quam pullus (18) comitabatur: etiam (19) pulli [te] custodiam præstare debere, *Veteres* (20) responderunt.

§. 10. Interdum plane dolum solum (21) in re commodata (22), qui rogavit, præstabit; utputa si quis ita convenit: vel si sua duntaxat causa commodavit, sponsæ (23) forte suæ, vel uxori, quo honestius (24) culta ad se deduceretur (25): vel si quis ludos edens Prætor scenicis commodavit (26), vel [ipsi] Prætori quis ultro commodavit.

§. 11. Nunc videndum, *In quibus* (27) *speciebus commodati actio locum habeat?* Et est apud *veteres* de hujusmodi speciebus dubitatum.

§. 12. Rem tibi dedi, *ut creditori tuo pignori dares*: dedisti: non repignoras (28): ut mihi reddas, Labeo ait, commodati actionem locum habere (29): Quod ego puto verum esse, nisi (30) merces (31) intervenit, tunc enim, vel in factum (32), vel ex locato (33) conducto agendum erit: Plane, si ego pro te rem pignori dedero tua voluntate, mandati erit actio. Idem Labeo recte dicit, si a me culpa absit *repignorandi*; creditor autem nolit reddere pignus, competere tibi adhuc duntaxat commodati, ut tibi actiones (34) adversus eum (35) præstem. Abesse autem culpa a me videtur, sive jam solvi pecuniam, sive solvere sum (36) paratus. Sumptum plane litis (37) cæteraque æquum est (38) eum agnoscere, qui commodatum accepit (39).

§. 13. Si me rogaveris, *ut servum tibi cum* (40) *lance commodarem*, et servus lancem perdiderit, Cartilius ait, periculum ad te respicere: nam et lancem videri commodatam: quare culpam in eam quoque præstandam. Plane, si servus cum ea fugerit, eum qui commodatum accepit, non teneri, nisi fugæ præstitit culpam.

§. 14. Si de (41) me petiisses, *ut triclinium* (42) *tibi*

(1) Pacto custodiæ legem dicere possumus.
(2) Mortis damnum quemadmodum præstet commodatarius.
(3) Commodatarius casum præstat quoties culpa præcessit casum. *Bart.*
(4) Vide quæ not. §. 10. *in fin. infr. eod.*
(5) Vide *l.* 27. *in fin. supr. ad l. Aquil.*
(6) Id est, æquo loco, non edito, ut *l.* 9. §. 3. *supr. de off. procons.* χχμόθεν, *l.* 13. §. 10. *infr. de excus. tutor.* vide *l.* 11. §. 8. *infr. de institoria.*
(7) Fabri male reficientes machinam vel pontes tenentur.
(8) *l.* 16. *sup. de condict. furtiva. l.* 34. §. 1. *infr. de obligat. et act. l.* 76. *infr. de furtis.*
(9) Furti etiam tenetur, qui codice utitur alium ad usum, quam concessum, *ut hic. juncto vers. imo. infr. eod.*
(10) Id est, ad cautionem.
(11) Non furti.
(12) Certiorandus est, qui ignorat. v. *l.* 1. *in fin. infr. de act. empt.*
(13) Chirographum, rationum libro inscribi potest.
(14) Furti tenetur, qui commodato abutitur.
(15) Vel quæ ei adgnata, ut est servo vestis. *l.*14. §. 15. *infr. de furt.*
(16) In accessionibus quoque commodati custodiam præstare commodatarius tenetur.
(17) Vel precario datam. v. *l.* 10. *infr. de precario.* An idem in deposito? v. *l.* 1. §. *quæ depositis. infr. depositi.*
(18) V. *d. l.* 14.
(19) Pullus an censeatur venditus equa vendita, vide *hic. Alber.*
(20) *Veteres* illi, qui fuere? Forte Brutus, Sabinus, Cassius, *l. vetus.* 68. *supr. de usufr.* Labeo, *l. veterib.* 39. *supr. de pact. l. Labeo.* 21. *infr. de contr. empt.* §. 11. *infr. eod.* Veterum appellatione hi solent intelligi.
(21) Commodatarius dolum tantum et latam culpam præstat, quoties quis sua ipsius causa rem commodavit, §. 2. *supr. eod. l.* 12. *infr.* vel ita convenit.
(22) Aliud est in re dotali. *l.* 6. *infr. de pact. dotalib.*
(23) Jocalia, et vestes heredibus mariti uxorem restituere cogi, hinc colligitur.
(24) Vide *l.* 9. *C. de don. ante nupt.*
(25) More vetusto novæ nuptæ deducebantur in domum mariti: de quo more dixi *ad leg. pen. infr. de don. inter vir. l.* 15. *infr. de cond. et demonst.*
(26) Quid, si quis alicui equos et arma ad bellum commodaverit, et is ibidem ea amiserit, an commodati competet in eum actio? non competit, §. 7. *supr. eod.* neque enim commodatarius eo casu fines commodati excessit, cum eo usu arma et equos acceperit. Idem dicendum, si eodem fine arma et equos conduxero, et in acie perierint. *l.* 13. §. 3. *in fin. infr. locati.*
(27) Commodati, an alia actio detur certis casibus dubitatur.
(28) *l. pen. C. h. t.* repigneras.
(29) In id, quod revera interest.
(30) *l.* 19. *in fin. infr. de præscriptis verbis.*
(31) Atqui debet esse gratuitum commodatum.
(32) Id est, præscriptis verbis, quoties scilicet merces est vel incerta, vel non in pecunia numerata.
(33) Quando merces certa est, et in pecunia numerata consistit.
(34) Directas.
(35) Creditorem.
(36) *l.* 6. §. 1. *infr. quibus modis pignus.*
(37) Movendæ contra ipsum creditorem.
(38) Nempe commodatarium: aliud est in deponente. vide *l.* 12. §. 1. *infr. depositi. l.* 11. §. 1. *supr. ad exhib.*
(39) At non commodantem, qui agit jure cesso.
(40) Commodatarii periculo est servus, cum lance commodatus.
(41) Id est, a me, ut *l. hujusmodi.* §. *Stichum. infr. de legat.* 1.
(42) *Triclinium*, locus tribus lectis constructus, seu in quo tres lecti constructi. *l.* 28. *supr. de servit. præd. urban.* Nemo, inquit Varro, 8. *de lingua*, facit triclinii lectos, nisi pares et materia, et altitudine, et figura. κλίνη Græce lectus est. Isidor. 15. *Orig.* 3. potest et accipi pro tribus ipsis lectis. vide Forcat. c. 16. *penus,*

sternerem, *et argentum ad ministerium* (1) *præberem*, et fecero: deinde petiisses, ut idem sequenti die facerem, et cum commode argentum domi referre non possem, ibi hoc reliquero, et perierit: qua actione agi possit, et cujus esset periculum? Labeo de periculo scripsit (2), multum interesse (3), custodem posui, an non: si posui, ad me periculum spectare: si minus, ad eum, penes quem (4) relictum est. Ego puto commodati quidem agendum, verum (5) custodiam eum præstare debere, penes quem res relictæ sunt: nisi aliud nominatim convenit.

§. 15. Si (6) duobus vehiculum commodatum sit, vel locatum simul, Celsus filius scripsit lib. VI. Digestorum, quæri posse, utrum unusquisque eorum in solidum, an pro parte teneatur? Et ait, duorum quidem in solidum (7) dominium (8), vel (9) possessionem (10) esse non posse, nec quemquam partis corporis dominum esse: sed totius corporis pro indiviso (11) pro parte dominium habere: Usum autem balnei quidem, vel porticus, vel campi uniuscujusque in solidum esse: neque enim minus me uti, quod et alius uteretur: Verum in (12) vehiculo commodato, vel locato pro parte quidem effectu (13) me usum habere, quia non omnia loca vehiculi teneam, sed esse verius ait, et dolum et culpam (14), et diligentiam (15), et custodiam in totum me præstare debere: Quare duo quodammodo (16) rei habebuntur (17): et si alter conventus præstiterit, liberabit (18) alterum: et ambobus competit furti actio (19).

6. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

UT (20) alterutro agente, alterius actio contra furem tollatur (21).

7. ULPIANUS lib. 28. ad Edictum.

UNde quæritur, si alter furti egerit, an ipse solus debeat commodati conveniri? Et ait Celsus, si alter conveniatur, qui furti non egit, et paratus sit periculo suo convenire alterum, qui furti agendo lucrum sensit ex re commodata, debere eum audiri (22), et absolvi.

§. 1. Sed si legis Aquiliæ (23) adversus socium ejus habuit commodator actionem (24), videndum erit, ne cedere debeat (25), si forte damnum dedit (26) alter, quod hic, qui convenitur, commodati actione sarcire compellitur: nam et si adversus ipsum habuit Aquiliæ actionem commodator, æquissimum est, ut commodati agendo remittat actionem: Nisi forte quis dixerit (27), agendo eum e lege Aquilia, hoc minus consecuturum, quam ex causa commodati consecutus est: Quod videtur habere rationem.

De possessione et proprietate rei commodatæ.

8. POMPONIUS lib. 5. ad Sabinum.

REi (28) commodatæ et possessionem, et proprietatem retinemus (29).

9. ULPIANUS lib. 2. ad Edictum.

NEmo enim commodando, rem facit ejus (30), cui commodat.

De usu rei. De culpa. De deterioratione. 1. *De re inspectori data.*

10. IDEM lib. 29. ad Sabinum.

EUm, qui rem commodatam accepit, si in (31) eam rem usus est, in quam accepit, nihil præstare, si eam in nulla parte culpa sua deteriorem (32) fecit, verum est: nam si culpa [ejus] fecit deteriorem, tenebitur.

§. 1. Si rem inspectori (33) dedi (34), an similis (35)

(1) Triclinii forte, vel aliud.
(2) Male secundum Azonem: bene, secundum Joannem.
(3) *l.* 51. *infr. de adq. vel amitt. possess.*
(4) Non penes custodem. An quia nullus fuit, ut Martinus putat? an quia aliquis, ut Accursius?
(5) Appositio custodis facta, ex postfacto onus custodiæ commodatario non remittit. *Bart.*
(6) Duo in solidum non habent ejusdem rei dominium, vel possessionem: usum habere possunt.
(7) Domini in solidum plures ejusdem rei vel juris esse non possunt, *ut hic. et l.* 3. §. *ex contrario. infr. de adquir. vel amitt. poss.* Imo possunt, si res communis sit, *l. ea, quæ.*6. *C. famil. l. in rebus.* 30. *C. d. jur. dot.* sed et unus vere, alter ficte, *l. in suis.* 11. *infr. de liberis et posth.* unus natura, alter jure civili, seu diverso respectu, *l.* 1. *supr. si ager vectig.* unus actu, alter habitu, *l.*1. *C. comm. de leg. l. cum filius.* 76. §. *variis.* 8. *infr. de leg.* 2. Quatuor alios casus vide apud Socin. *regula* 99. adde *hic. Alber.* Goth. item Molin. *in labyrintho de divid. et individ. part.* 3. *n.* 190. 208. *et* 216. Joan. Robert. *l.* 3. *sent. jur. c.* 18. Martres. *in notis.* Vacon. *declarat.* 72. Doctores *ad l.* 4. §. *Cato. supr. oppos.* Bart. *infr. de verb. obl.* Ar. Pinel. *in repet. ad l.* 1. *C. de bon. mater.* 3. *part. n.* 10. *et seq.* Mod.
(8) Atqui duobus in solidum pecunia dari potest. *l.* 5. *C. de reb. cred. l.* 19. §. 3. *infr. de castrens. pec.*
(9) Ligius vasallus duorum eodem modo quis esse non potest: quia impossibile est, duos esse in solidum dominos, eodem jure. *Laudensis*, 1. *feudorum.*
(10) Civilem, seu naturalem eandem. *l.* 3. §. 5. *infr. de adquir. vel amitt. possess.*
(11) *Pars pro indiviso*, quid sit, alias dixi.
(12) Sic duo rei locationis esse possunt. *l.* 13. §. 9. *infr. locati.*
(13) *Al.* evectus, *id est*, evectionis. *Hot.*
(14) Levem.
(15) Id est, culpam levissimam.
(16) *Quodammodo*, improprietatis nota: nec enim vere sunt duo rei.
(17) Vehiculo amisso. dixi. *l.* 9. *infr. de duobus reis.*
(18) Bona enim fides non patitur idem bis exigi. *l.* 57. *infr. de regulis juris.*
(19) In solidum: quia cum uterque teneatur in solidum, utriusque interest in solidum.
(20) *Al.* Et.
(21) Quia cum utrique in solidum ex una, eademque causa defertur furti actio, uni per alterum præjudicatur. *Accurs.*
(22) Ex æquo. *Goth.* An, qui cum alio principaliter se obligavit, nec tamen ad eum pecunia pervenit, beneficium ordinis habeat, vide Casp. Roderic. *de ann. redit. lib.* 2. *cap.* 5. *num.* 5. 8. *et* 15. Ans.
(23) Vide quæ notavi ad *l.* 18. §. 1. *infr. eod.*
(24) Ob damnum ab eo datum in re commodata.
(25) *Sub.* actionem Aquiliæ.
(26) Culpa, vel negligentia.
(27) Et male. *Jacob. de Arena*, ut verba hæc, in fine hujus legis, *quod videtur habere rationem*, huc non referantur, sed ad superiora.
(28) Seneca *epist.* 63. Rebus non me trado, sed commodo. Commodans rei proprietatem, et possessionem non amittit: contra commodatarius neutrum habet, sed detentionem tantum.
(29) In eo commodatum differt a mutuo. *l.* 2. *supr. de reb. cred.*
(30) *l.* 8. *supr. eod.* §. 2. *Inst. quib. mod. re.* adde *l.* 2. §. 1. *infr. pro herede. l.* 1. *in fin. infr. de precario.*
(31) Commodato qui ad sui et verum usum utitur, interitum rei non præstat.
(32) *l.* 18. §. 1. *infr. eod.*
(33) *Inspector* est is, cui rem inspiciendam trado, ut rei verum pretium ab eo explorem, vel qui ultro rem a me petiit, ut eam inspiceret.
(34) Vide *l.* 18. *in princ. infr. de præscriptis.*
(35) Commodatarii, et inspectoris, an, et quæ similitudo sit, seu, an idem sit rem commodare, et inspiciendam dare? utilis enim hæc eo quæstio est, ut sciatur, an, et quatenus inspector teneatur.

sit ei, cui commodata res est, quæritur? Et, si quidem mea (1) causa dedi, dum volo pretium exquirere, dolum mihi tantum præstabit: si sui, et custodiam: et ideo (2) furti habebit actionem. Sed et si, dum refertur (3), periit, si quidem ego mandaveram per (4) quem remitteret, periculum meum erit: si vero ipse, cui voluit, commisit, æque culpam mihi præstabit, si sui causa accepit:

11. Paulus lib. 5. ad Sabinum.

Qui non tam idoneum (5) hominem elegerit, ut recte id perferri possit.

De eo, qui missus est, ut rem commodatam repeteret.

12. Ulpianus lib. 29. ad Sabinum.

Si mei causa, dolum tantum.

§. 1. Commodatam rem missus qui repeteret, cum (6) recepisset, aufugit: Si (7) dominus ei dari jusserat, domino perit: si commonendi (8) causa miserat, ut referretur res commodata, ei, qui (9) commodatus est.

De re non apparente. 1. *De quæstu.* 2. *De eo, qui bona fide servit commodanti.*

13. Pomponius lib. 11. ad Sabinum.

Is, qui commodatum accepit, si non (10) apparentis (11) rei nomine, commodati condemnetur, cavendum ei est, *ut repertam dominus ei præstet.*

§. 1. Si quem quæstum fecit is, qui experiendum (12) quid accepit, veluti si jumenta fuerint, eaque locata sint, id ipsum præstabit, qui experiundum dedit: neque (13) enim ante eam rem quæstui cuique esse oportet, [prius] quam periculo ejus sit.

§. 2. Si libero homini, qui mihi bona fide serviebat, quasi servo rem commodavero, videamus, an habeam commodati actionem: Nam et Celsus filius ajebat, si jussissem (14) eum aliquid facere (15), vel mandati cum eo vel præscriptis verbis experiri me posse. Idem ergo et in commodato erit dicendum. ✝ Nec obstat, quod non hac mente cum eo, qui liber bona fide nobis serviret, contraheremus, quasi eum obligatum habituri: plerumque (16) enim id accidit, ut (17) extra id, quod ageretur, tacita obligatio nascatur, veluti, cum per errorem indebitum solvendi causa datur.

De servo commodante.

14. Ulpianus lib. 48. ad Sabinum.

Si servus meus rem meam tibi, scienti (18) nolle me tibi commodari, commodaverit, et commodati (19) et furti nascitur actio, et (20) præterea condictio ex causa furtiva.

De re aliena.

15. Paulus lib. 29. ad Edictum.

Commodare possumus (21) etiam alienam rem, quam possidemus: tametsi scientes alienam, possidemus.

16. Marcellus lib. 5. Digestorum.

Ita ut, et si fur (22) vel prædo (23) commodaverit, habeat commodati actionem (24).

De pacto, ne dolus præstetur. 1. *Si contraria actio moveatur sine principali.* 2. *De herede commodatarii.* 3. *De effectu commodati.* 4. *De duabus rebus commodatis.* 5. *De pretio soluto.*

17. Paulus lib. 29. ad Edictum.

In commodato (25) [hæc] pactio (26), *ne dolus præstetur*, rata non est (27).

§. 1. Contraria commodati actio etiam (28) sine principali moveri potest (29), sicut et cæteræ, quæ dicuntur *contrariæ* (30).

§. 2. Si ex facto heredis (31) agatur commodati, in (32) solidum condemnatur, licet ex parte heres (33) est.

§. 3. Sicut (34) autem voluntatis et officii magis, quam necessitatis est, commodare, ita modum commodati, finemque præscribere, ejus est, qui beneficium tribuit. Cum autem id fecit (id est, postquam commodavit) tunc finem præscribere, et retro agere, atque intempestive (35) usum commodatæ rei au-

(1) Inspiciendas res nostras alteri damus, vel nostra causa, vel accipientis. Nostra causa, quoties per accipientem exquirimus nostræ rei pretium.
(2) Inspiciendam rem qui accepit suo periculo, furti agere potest. *l.* 78. *infr. de furtis.*
(3) Remittens rem domino, an et quomodo teneatur de interitu rei, si res, dum remitteretur, perierit? Dic remitti periculo mandantis: si nihil sit mandatum, periculo remittentis, si modo sui causa accepit.
(4) *l.* 12. *infr. eod.*
(5) Electio mala culpæ tribuitur.
(6) Vide quæ scripsi ad *l.* 7. *C. de furtis.*
(7) Nuncio commodatum impune redditur, si recipiendi, non commonendi tantum mandatum habuit: commonendi tantum mandatum habet, qui jussus est monere commodatarium, ut remitteret, *ut hic.* Quid, si ad recipiendum commodatum se missum dixerit? non statim ei credere commodatarius debebit.
(8) Tantum scil.
(9) Cui commodata res est. *Hal.*
(10) Commodata re non apparente, commodatarius recte conveniri potest.
(11) *Subaud.* culpa ejus.
(12) *l.* 20. *in princ. infr. de præscript.*
(13) Lucrum et quæstum ex re commodata commodatarius facere non potest, nisi cum periculum commodati ad eum spectat.
(14) Vide *l.* 54. §. 3. *infr. de adquir. rer. dom.*
(15) Puta, ut gereret mea negotia. *l.* 19. §. 2. *supr. de negot.*
(16) *Plerumque* vox, regulæ index.
(17) Tacita plerumque obligatio nascitur extra id, quod agimus.
(18) Vide *l.* 14. *C. de furtis.*
(19) Ut hæc verba accipienda sint, vide Cujac. 17. *observ.* 12.
(20) Actiones exercitio non origine contrariæ, ex eodem facto nasci possunt. vide Dynum, *cap. nullus pluribus. de regulis.*
(21) Commodare rem etiam alienam, qui non dominus est, potest. *l.* 16. *infr. eod.*
(22) Fur commodare rem furtivam potest.
(23) Prædo commodati actionem adquirit, cum rem a se raptam commodat.
(24) Ad æstimationem rei, vel id, quod sua intersit. *l.* 64. *supr. de judiciis. l.* 13. *supr. de reb. cred. l.* 31. *circa fin. infr. depositi.*
(25) Idem in deposito. *l.* 1. §. 7. *infr. depositi.*
(26) Pactum, *ne dolus futurus præstetur*, non valet: occasio enim delicti pacto adquiri non potest.
(27) *l.* 27. §. 3. *supr. de pact. l.* 1. §. 7. *infr. depositi.* vide *l.* 23. *infr. de regulis juris.*
(28) Commodati contraria agi potest, etiam sine directa. Porro directæ, et utiles actiones propria non sunt nomina actionum, sed qualitates tantum. vide *l.* 47. *supr. de negot.*
(29) Pro expensis factis in re commodata. *l.* 18. §. 3. §. 4. *infr. eod.*
(30) *l.* 18. *in fin. infr. eod. l.* 10. *supr. de negot.* vide *l.* 1. *in fin. infr. de cont. tutel.*
(31) Commodatarii: puta, quod rem deteriorem fecerit.
(32) Heres ex suo facto convenitur in solidum.
(33) Alias datur in heredem. *l.* 3. §. 3. *supr. eod.*
(34) Commodatum ab initio officii est, et voluntatis, ex postfacto necessitatis.
(35) Commodatum (quia in eo certus usus præfinitus est) non potest ante tempus expletum revocari: in quo differt a precario, *l.* 1. *in fin. infr. de precario.* hoc est, commodatum a precario differt in revocatione, seu revocandi facultate: Precarium enim, vel intempestive revocari potest, nec contraria pactione impediri. *l.* 12. *infr. de precario.*

ferre, non officium tantum impedit, sed et suscepta obligatio inter dandum accipiendumque: geritur enim negotium invicem: et ideo invicem propositæ sunt actiones, ut appareat, quod principio beneficii ac nudæ voluntatis fuerat, converti in mutuas præstationes actionesque civiles (1): ut accidit in eo, qui absentis negotia gerere inchoavit: neque (2) [enim] impune peritura deseret: suscepisset enim fortassis alius, si is non cœpisset: *voluntatis est enim suscipere mandatum*, *necessitatis* (3) *consummare*. † Igitur si pugillares (4) mihi commodasti, *ut debitor mihi caveret*, non recte facies importune repetendo: nam si negasses, vel emissem, vel testes adhibuissem. † Idemque est, si ad fulciendam insulam tigna commodasti, deinde protraxisti, aut etiam sciens vitiosa (5) commodaveris: *adjuvari quippe nos*, *non decipi*, *beneficio oportet*. Ex quibus causis etiam contrarium judicium utile esse dicendum est.

§. 4. Duabus rebus commodatis, recte de (6) altera commodati agi posse Vivianus scripsit: Quod ita videri verum, si separatæ sint, Pomponius scripsit: nam eum, qui carrucham puta, vel lecticam commodavit, non (7) recte (8) acturum de singulis partibus.

§. 5. Rem commodatam perdidi (9) et pro ea pretium dedi, deinde (10) res in potestate (11) tua venit: Labeo ait, contrario judicio aut (12) rem mihi præstare te debere, aut, quod a me accepisti, reddere.

De dolo, *culpa*, *diligentia*, *casibus*, *quibus resisti non potest*. 1. *De re deteriorata*. 2. *De impensis a commodatario factis*. 3. *De vasibus vitiosis*. 4. *De contrario judicio*, *et jure pensationis*.

18. GAJUS lib. 9. ad Edictum provinciale.

IN (13) rebus commodatis talis (14) *diligentia* præstanda est, qualem (15) quisque diligentissimus (16) paterfamilias suis rebus adhibet: ita ut tantum eos casus non præstet, quibus resisti non possit; veluti mortes servorum, quæ sine dolo et culpa ejus accidunt, latronum hostiumve incursus, piratarum insidias, naufragium, incendium, fugas servorum (17) qui custodiri non solent. Quod autem de latronibus, et piratis et naufragio diximus, ita scilicet accipiemus, si in hoc commodata sit alicui res, ut eam rem peregre secum ferat: alioquin si cui ideo argentum commodaverim, quod (18) is amicos ad cœnam invitaturum se diceret, et id peregre secum portaverit, sine ulla dubitatione, etiam piratarum (19), et latronum, et naufragii casum præstare debet. Hæc ita, si dumtaxat accipientis gratia commodata sit res: † At si utriusque, veluti si communem amicum ad cœnam invitaverimus, tuque ejus rei curam suscepisses, et, ego tibi argentum commodaverim, scriptum quidem apud quosdam invenio, quasi dolum tantum præstare debeas. Sed videndum est, ne et culpa præstanda sit: ut ita culpæ fiat æstimatio, sicut in rebus pignori datis et dotalibus æstimari solet.

§. 1. Sive autem pignus, sive commodata res, sive deposita, deterior (20) ab eo, qui acceperit, facta sit, non solum istæ sunt actiones, de quibus loquimur: verum etiam legis Aquiliæ (21): sed, si qua earum actum fuerit, aliæ tolluntur (22).

§. 2. Possunt justæ causæ intervenire, ex quibus cum (23) eo, qui commodasset, agi deberet (24), veluti de impensis in valetudinem (25) servi factis, quæve post fugam requirendi, reducendique ejus causa factæ essent: nam cibariorum (26) impensæ, naturali scilicet ratione, ad eum pertinent, qui utendum accepisset. Sed et id, quod de impensis valetudinis (27) aut fugæ diximus, ad majores impensas pertinere debet: modica (28) enim impendia verius est, ut, sicuti cibariorum (29), ad eundem pertineant.

(1) Commodati actio an civilis? dixi *ad l.* 1. *supr. eod.*
(2) *l.* 6. *in fin. supr. de negot.*
(3) Vide *l.* 5. §. 1. *et seq. l.* 22. §. *fin. infr. mand.*
(4) *Pugillares*, tabellæ ceræ. Instrumentum tabulis cereis scribi posse hinc colligunt: et ita perscriptum instrumentum a tabellione, successor ejus in mundum referre tenetur, ut et edere contrahenti.
(5) Adde *l.* 18. §. *pen. infr. eod.*
(6) Separatæ res commodatæ, separatim peti possunt.
(7) Adde *l.* 3. *supr. famil. l.* 5. §. 7. *infr. judic. sol.*
(8) Cur? quia lectica, vel carruca, corpus est, cujus partes separatæ nullum usum præstant. vide *l.* 3. *supr. fam. ercisc.*
(9) *Sub.* culpa mea.
(10) Facit *l.* 21. *infr. eod.*
(11) *Al.* potestatem.
(12) Commodatarius pretio rei commodatæ soluto commodanti, ad rem commodatam varias actiones habet: in rem utilem, *l. si culpa.* 63. *supr. de rei vind.* ad æstimationem, condictionem sine causa, *l.*2. *supr. de condictione sine causa.* ad rem vel æstimationem alternative, commodati contrariam, de qua hic: ut ea parte sit electio commodatarii. Nam cum habeat electionem actionum, rerum quoque ipsarum electionem habere debet. *l. rescriptum.* 10. §. *si pacto.* 1. *supr. de pact. l.* 3. §. 1. *supr. de eo, quod certo.*
(13) *Synopsis Basil.* 13. *tit.* 1. *cap.* 17.
(14) In commodato commodatarius præstat dolum, et culpam omnem, hoc est, latam, levem, levissimam (nisi utriusque gratia commodatum factum sit, tunc enim levis tantum culpa præstatur): casum vero, si culpa ejus præcessit casum. Porro *lata culpa* est omittere, quod omnis: *levis*, quod diligens: *levissima*, quod diligentissimus quisque faceret. *l. si merces.* 25. §. *pen. infr. locati.*
(15) Imo majorem. *l.* 1. §. 4. *infr. de oblig. et act.*
(16) Vide quæ scripsi *ad l.* 35. *infr. de contrah. empt.* et sic levissimam culpam præstat.
(17) Qui custodiri non solent. adde *l.* 5. §. 13. *supr. eod. l.* 1. §. 4. *infr. de oblig.*
(18) *d.* §. 4. *in fin.*
(19) *l.* 3. §. 1. *supr. nautæ, caup. Novell.* 134. *cap.* 13. πειρατὰι ἐν ὕδασι λῃστὶ, Seneca 4. *de benefic.* 25. si deos imitaris, da et ingratis beneficia: Nam et sceleratis sol oritur, et piratis patent maria. Vox autem piratæ vel a πεῖρα, quod deceptionem significat: vel a περᾶν, id est, pererrando, deducitur. De piratarum crudelitate Seneca 2. *de clement. cap.* 4. nec contènti interficere sæviunt, ut Busiris ille, et Procrustes, et piratæ, qui captos verberant, et in ignem vivos imponunt. *et alibi* 1. *declam.* 2. ita raptæ pepercere piratæ, ut lenoni venderent. et Cic.3.*off.* Pirata, *inquit*, non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium: cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commune.
(20) *l.* 3. §. 1. *l.* 10. *supr. eod.*
(21) *l.* 7. §. 1. *supr. eod.*
(22) Nisi forte aliquid supersit, quod per alteram actionem non fuerit consecutus commodator. *d. l.* 7. *in fin. supr. eod. l.* 71. *infr. de furt.*
(23) Commodati contraria datur adversus eum, qui commodavit.
(24) Restituendo. vide *l. ult. C. h. t.*
(25) Et curationem. vide *l.* 22. *infr. eod.*
(26) Alimentorum expensas naturali ratione præstare is debet, ad quem usus vel hominis vel equi pertinet. adde *l. eos.* 6. §. 2. *C. de appell.* Quid libertus et vasallus; num suo sumptu operas præstant? dixi *l. suo victu.* 18. *infr. de oper. libert.*
(27) Adde *l.* 30. *infr. de ædilitio.*
(28) Imo modica curantur, *l. si proprietarius.* 22. *infr. de damno.* §. *gallinarum.* 16. *Inst. de rer. divis. l. id est.* 10. *supr. de dolo. l. scio.* 4. *supr. de in integrum.*
(29) *l.* 17. §. 3. *in fin. supr. eod.*

§. 3. Item qui sciens *vasa vitiosa* (1) commodavit, si ibi infusum vinum, vel oleum corruptum effusumve est, condemnandus eo nomine est.

§. 4. Quod (2) autem contrario (3) judicio consequi quisque potest (4), id etiam recto (5) judicio, quo cum eo agitur, potest salvum habere jure (6) pensationis (7): Sed fieri (8) potest, ut amplius (9) esset, quod invicem aliquem (10) consequi oporteat (11), aut Judex pensationis (12) rationem non habeat, aut ideo de restituenda re cum eo non agatur, quia ea res casu intercidit, aut sine Judice restituta est: dicemus necessariam esse (13) contrariam (14) actionem.

De damno injuria dato.

19. JULIANUS lib. 1. Digestorum.

AD eos, qui servandum aliquid conducunt (15), aut utendum accipiunt (16), damnum injuria ab alio datum non pertinere, proculdubio est: Qua (17) enim cura aut diligentia consequi possumus, ne aliquis damnum nobis injuria det?

De re ei, qui perferebat, intercepta.

20. IDEM lib. 3. ad Urseium Ferocem.

ARgentum (18) commodatum (19) si tam idoneo (20) servo (21) meo (22) tradidissem ad te perferendum, ut (23) non debuerit quis æstimare futurum, ut a quibusdam malis hominibus deciperetur, tuum, non meum, detrimentum erit, si id mali homines intercepissent.

De domino, 1. Aut ejus servo rem commodatam surripiente.

21. AFRICANUS lib. 8. Quæstionum.

REm mihi commodasti, eandem subripuisti: deinde, cum commodati ageres, nec a te scirem esse subreptam, Judex me condemnavit, et solvi: postea comperi te esse subreptam. *Quæsitum* est, quæ mihi tecum actio sit? *Respondit*, furti quidem non esse, sed (24) commodati (25) contrarium judicium utile mihi fore.

§. 1. In exercitu contubernalibus (26) vasa utenda communi periculo dedi: ac deinde meus servus, subreptis his, ad hostes profugit: et postea sine vasis receptus est: Habiturum me commodati actionem cum contubernalibus constat, pro cujusque parte: sed (27) et illi mecum furti servi nomine, agere possunt: quando et noxa caput sequitur: Et si tibi rem periculo tuo utendam commodavero, eaque a servo meo subripiatur, agere mecum furti possis servi nomine.

Si servus commodatus commodatario furtum fecerit.

22. PAULUS lib. 22. ad Edictum.

SI servus, quem tibi commodaverim, furtum (28) fecerit, utrum sufficiat (29) contraria commodati actio, quemadmodum competit, si quid in curationem (30) servi impendisti: an furti agendum sit, quæritur? Et, furti quidem noxalem habere, qui commodatum rogavit, proculdubio est: contraria autem commodati tunc teneri, cum sciens (31) talem esse servum, ignoranti commodavit.

De equo deteriorato.

23. POMPONIUS lib. 21. ad Quintum Mucium.

SI (32) commodavero tibi equum, quoutereris, usque ad certum locum, si (33) nulla (34) culpa tua interveniente, in ipso itinere deterior equus factus sit, non teneris commodati: nam ego in culpa ero, qui in tam longum iter commodavi, qui eum laborem sustinere non potuit.

(1) Vitiosa res commodata a commodatore ignorante, si noceat commodatario, commodator non tenetur: fit enim commodatum accipientis causa, *ut hic. et l. pen. infr.* Quid, si deposita res vitiosa ab ignorante? tenetur deponens, fit enim depositum ejus causa, et officium depositario noxium esse incivile est. *l. si servus.* 61. *§. quod vero.* 5. *infr. de furt.* Quid, si res vendita vitiosa nocuit emptori? Venditor indistincte tenetur, quia vitiosam vendere non debuit, etiam ignorans, cum pretium recipiat: si tamen ignorans vendidit, quanto minoris emptor empturus fuisset: si sciens, id omne, quod emptoris interest, præstat. *l. tenetur.* 6. *§. si vas.* 4. *l. Julianus.* 13. *in princ. et* 1. *infr. de act. empt.* Quid, si locata? si vitiosum mancipium sciens locavit, in id omne, quod interest: si ignorans, noxaliter tantum tenetur, *l. si domum.* 45. §. 1. *l. cum in plures.* 60. *§. servum.* 7. *infr. locati.* si res alia a mancipio, id omne, quod interest, præstabit, *l. sed addes.* 19. §. 1. *infr. locati.* Cur tam varie? fugitivi vitium facilius ignoramus, quam doli.

(2) Commodatarius actione commodati conventus, quod sibi debetur, compensare potest: sin illud amplius sit, aut judex compensationem non admittit, aut commodatum casu interciderit, aut extra judicium restitutum sit, actioni contrariæ locus est. *Synopsis Basilic.* 13. *tit.* 1. *c.* 57.

(3) Contraria commodati actio, quibus ex causis introducta, vide Oldendorp. *Classe* 4. *actione* 15. *c. adfin. remedia. n.* 6.

(4) Ut expensas magnas.

(5) *Rectum* judicium, directum.

(6) *l. ult. C. h. t.* vide *l.* 20. *in fin. infr. de adquir. vel amitt. poss.*

(7) Opponendæ ab homine.

(8) Id est, fieri potest, ut commodator commodatario plus debeat, quam ei debeatur a commodatario.

(9) Atque ita commodatarius sibi compensare non potest: ut ea de causa necessaria sit illi contraria commodati actio.

(10) *Sub.* commodatarium.

(11) *Sub.* ratione expensarum.

(12) Petitæ, *l.* 7. §. 1. *infr. de compensat.*

(13) Vide *l.* 17. §. 1. *supr. eod.*

(14) Contraria agi potest, etiamsi non agatur directa. *l.* 17. §. 1. *supr. eod.*

(15) Damnum, quod prævideri non potest, conductor, et commodatarius non præstat.

(16) *Sub.* gratis.

(17) *l.* 41. *infr. locati.*

(18) In massa: alias mutuum esset.

(19) A te mihi.

(20) Vide *l.* 11. *supr. eod.*

(21) Eligi communi opinione idoneum sufficit ad commodatum perferendum commodatori.

(22) Vel tuo, *l.* 20. *in fin. infr. de præscript.*

(23) Communis opinio excusat.

(24) Vide *l.* 17. *in fin. supr. eod.*

(25) Cur non furti? an quia ejus non intersit, cum sit liberatus actione commodati: ut aliud futurum sit, si ejus interesset? An quia nemo furtum rei suæ facit? Prima verior videtur.

(26) *Contubernium*, teste Vegetio 1. *de re militari*, significat decem milites sub uno papilione degentes: *contubernales* autem dicuntur a tabernis, quæ fiebant ex tabulis: unde et *tabernacula* dicta sunt, licet extentis pellibus fiant: sic enim legit apud Festum Joseph. Scaliger. Quin Isidorus 9. *orig. ult.* Contubernium ad tempus coëundi conventionem appellat, et tabernacula, quæ modo huc et illuc præfigantur. Contubernales itaque sunt commilitones, qui eodem tabernaculo utuntur, *qui sont camarades ensemble.*

(27) Atque ita dolus servi non præjudicat commodatori, licet pro eo noxaliter teneatur. *Bart.*

(28) Vide *l.*61. §. 1. *infr. de furt. et l.* 45. §. 1. *infr. locati.* quæ est ejusdem libri, ut ibi dixi.

(29) Id est, competat: hoc enim sensu verbum *sufficere* sumitur *in l.* 29. *supr. comm. divid. l. Titius.* 43. *infr. de act. empt. l. si domum.* 45. §. 1. *infr. locati.* Cui contrarium est, *deficit.*

(30) Quidquid in rem commodatam ob morbum, vel aliam rationem, impensum est, a domino recipi potest. Paul. 2. *sent.* 4. adde *l.* 18. §. 2. *supr. eod.*

(31) Adde *l.*31. *infr. tit. prox.*

(32) *Synops. Basil.* 13. *tit.* 1. *c.* 20. §. 4. *et* 1. Harmen. 10. §. 4.

(33) Commodatarius non est in culpa, qui re commodata ad usum sibi concessum utitur.

(34) Ut in casu *l. ult. supr. ad l. Aquil.* adde *l.* 27. *§. pen. d. tit.*

TIT. VII.

DE PIGNERATITIA (1) ACTIONE, VEL CONTRA (2).

De traditione, et nudo consensu. 1. *Si æs pro auro obligetur.*

1. ULPIANUS lib. 40. ad Sabinum.

PIgnus contrahitur non (3) sola traditione (4), sed etiam (5) nuda (6) conventione (7), etsi non traditum est.

§. 1. Si igitur contractum (8) sit pignus nuda conventione (9), videamus, an si (10) quis aurum ostenderit, quasi pignori daturus, et æs (11) dederit, obligaverit aurum pignori? Et consequens est, ut aurum obligetur, non autem æs: quia in hoc non consenserint.

§. 2. Si quis tamen, cum æs (12) pignori daret, adfirmavit (13) hoc aurum esse, et ita pignori dederit, videndum erit, an æs pignori obligaverit: et nunquid, quia in corpus consensum est, pignori esse videatur? Quod magis est: tenebitur tamen pigneratitia contraria actione qui dedit: præter (14) stellionatum (15), quem fecit.

Si pignus venditum oppignoretur secundo creditori.

2. POMPONIUS lib. 6. ad Sabinum.

SI [debitor] rem pignori datam vendidit, et tradidit, tuque ei nummos credidisti, quos ille solvit ei creditori, cui pignus dederat, tibique cum eo convenit, *ut ea res, quam jam vendiderat, pignori tibi esset*, nihil te egisse constat: quia (16) rem alienam pignori acceperis (17): ea enim ratione emptorem pignus liberatum habere cœpisse: neque ad rem pertinuisse, quod tua pecunia pignus sit liberatum.

De dolo debitoris in solutione.

3. IDEM lib. 18. ad Sabinum.

SI quasi recepturus a debitore tuo cominus pecuniam, reddidisti ei pignus, isque per fenestram id misit (18) excepturo eo, quem de industria ad id posuerit, Labeo ait, furti te agere cum debitore posse (19), et ad exhibendum: et si agente [te] contraria pigneratitia, excipiat debitor de pignore sibi reddito, replicabitur de dolo et fraude, per quam nec redditum, sed per fallaciam ablatum id intelligitur.

De venditione pignoris.

4. ULPIANUS lib. 41. ad Sabinum.

SI (20) convenit de distrahendo pignore, sive ab initio, sive postea, non (21) tantum venditio valet, verum incipit emptor dominium rei habere. ✝ Sed etsi non convenerit de distrahendo pignore, hoc tamen jure utimur, ut (22) liceat distrahere: si modo non convenit, *ne liceat*. Ubi (23) vero convenit, *ne distraheretur*, creditor, si distraxerit, furti (24) obligatur: nisi ei ter fuerit denunciatum, ut solvat, et cessaverit.

5. POMPONIUS lib. 19. ad Sabinum.

IDque juris est, sive omnino fuerint pacti, *ne veneat*, sive in summa, aut conditione, aut loco contra pactionem factum sit (25).

(1) *L. 4. C. 24. §. ult. Inst. quib. mod. re.* Paul. 2. *sen.* 5. huic actioni æmulam esse hypothecariam (de qua *Infr. de pignor.*) testatur Justinianus, *l. 2. §. 5. C. de veteri jure.* sunt tamen diversæ: hac debitor adversus creditorem soluto debito directe agit, in eum vero creditor ob sumptus, contraria: hypothecaria autem creditor in quemlibet possessorem directo experitur.

(2) De qua, *l.16. §. 1. infr. eod.*

(3) Id est, non solum: sic Græci, ὀ μόνον παραδόσει. *Synops. Basil.* 25. *tit.* 1. *cap.* 1.

(4) Rei sc. *l. 1. §. 6. infr. de obligat.*

(5) *l. 4. infr. de pignorib. l. 17. §. 2. supr. de pact.*

(6) Imo non solo consensu perficitur pignus. *l. 26. infr. eod.*

(7) Quid? pignore nudo consensu contracto, num jus in re, vel actio realis adquiritur? Guilielmus ita putat. *arg. l.1. l. grege.* 13. *§. et in superficiariis. infr. de pign. l. cum, qui.* 14. *infr. de furtis. et infr. tit. de Salviano interdicto.*

(8) Contractum pignus, nihil aliud est, quam hypotheca: atque ita improprie pignus. Pignus enim traditur: hypotheca constituitur, sive sit mobilis, sive immobilis. *l. sciendum.* 15. *§. creditor.* 2. *supr. qui satisdare.* Nam quod ait Jurisconsultus, pignus, rei mobilis proprie esse, *l.* 238. *§. 2. infr. de verb. signif.* propriissime dicere voluit.

(9) Idque jure honorario, ita ut contrarium judicium detur creditori, *l. si tibi. §. de pignore. supr. de pact.* directa vero actio creditori non competit, nisi re contracta sit obligatio. *§. ult. Inst. quib. mod. re contr. oblig. et l. 42. infr. eod. tit.* Mod.

(10) Æris pro auro subjector, stellionatus crimine tenetur, *ut hic.* apud Paul. 5. *sent.* 25. §. 4. qui æs inauravit, argentavit, quive cum argentum vel aurum poneret, æs stannumve subjecerit, falsi pœna coërcetur.

(11) *l. 36. infr. eod.*

(12) Qui ostenso auro, quasi hoc pignori daturus, æs dederit, non æs, sed aurum obligatum est: si vero quis æs, quod aurum adfirmavit esse, pignori dederit, et actione pigneratitia tenetur, et ea lege, quæ stelliones, (δολιευομένους) punit. *Synops. Basil.* 25. *tit.* 1. *cap.* 1.

(13) Et ita sciens dedit. v. *l. 22. infr. de verb. oblig.*

(14) *Præter* dictio an includat, vel excludat, vide *l. nullum.* 9. *infr. de divort. et repud.*

(15) Stellionatus crimine tenentur æris pro auro subjectores, *ut hic. l. 16. §. 1. infr. eod.* Imo falsi, ut paulo ante dixi ex Paulo: et eo quidem magis, quod stellionatus crimen subsidiarium sit, et ei locus sit, ubi nulla alia pœna lege constituta sit. An hoc scripsit Ulp. nondum ea edita superiore constitutione? an potius ignorata?

(16) *l. 2. l. 6. in fin. l. 7. l. 8. C. si aliena res pignori. l. 6. C. quæ res pignori. l. 13. in fin. C. de donat. inter virum.* vide *l. ult. in fin. C. de pactis.*

(17) Potest tamen res aliena obligari sub conditione. *l.16. §. antep.* adde *l.18. Infr. de pignoribus.* voluntate domini. *l. 20. Infr. eod.* Num vero rem alienam mihi inscienti pignoratam, retinere possum adversus dominum, donec mutuam pecuniam recepero? vide *l. 36. supr. de cond. indeb.*

(18) Id est, dimisit pecuniam.

(19) Fidem de pretio non habet, qui putat statim sibi solvi. *Bart.*

(20) Pignus creditor vendere potest, si ita convenit, ut liceret vendere, *ut hic.* Quid, si nihil convenit de venditione? Recte creditor distrahit, et emptorem dominum facit, *ut hic.* Quid, si nominatim convenit, *ne distraheretur*, et tamen creditor distraxerit? furti tenebitur, nisi quum ter debitori denunciatum esset, ut solveret, is cessaverit: sive omnino convenerit, ne distractio fiat, sive in conditione, sive in summa, sive in loco contra pactionem fecerit. *Synops. Basil.* 25. *tit.* 1. *c.* 4.

(21) Vide *l. 3. C. de jure dominii impetr. l. 1. C. de pactis pignorum.*

(22) *l. 9. l. 14. C. de distr. pign.* Creditor si simpliciter (id est, nulla distrahendi vel non distrahendi stipulatione interposita) sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante debitori suo denunciare debet, ut pignus luat, ne a se distrahatur. Paul. 2. *sent.* 5. *c.* 1.

(23) Si inter creditorem et debitorem convenerit, ut fiduciam sibi vendere non liceat, non solvente debitore, creditor denunciare ei solenniter potest et distrahere. Nec enim ex tali conventione fiduciæ actio nasci potest. Paul. 2. *sent.* 13. §. 5. vide quæ scripsi ad *l. 1. l. 3. C. de jure dominii impetr.*

(24) *l. 66. infr. de furt.* id est, eo nomine creditor debitori fiduciæ actione non tenetur.

(25) Et si conventum est de non vendendo pignore, pignus tamen vendi poterit, trina denunciatione præmissa. *Bart.* vide Paul. 2. *sent.* 5. §. 1. *et tit.* 13. §. 5.

*

Creditor non cogitur vendere pignus, sed cogitur ostendere, cautione accepta.

6. Idem lib. 35. ad Sabinum.

QUamvis convenerit, *ut fundum pigneratitium tibi vendere liceret*, nihilo (1) magis cogendus es vendere, licet solvendo non sit is, qui pignus dederit: quia tua causa id caveatur. Sed Atilicinus, ex causa cogendum (2) creditorem esse ad vendendum, dicit: Quid enim, si multo minus sit, quod debeatur, et hodie pluris venire possit pignus, quam postea? Melius autem est dici, eum (3), qui dederit pignus, posse vendere, et accepta pecunia solvere id, quod debeatur; ita tamen, ut creditor necessitatem habeat ostendere rem pignoratam, si mobilis sit; prius idonea cautela (4) a debitore pro indemnitate (5) ei præstanda: invitum (6) enim creditorem cogi vendere, satis inhumanum est.

§. 1. Si creditor (7) pluris (8) fundum pignoratum vendiderit, si id (9) fœneret (10), usuram ejus pecuniæ præstare debet ei, qui dederit pignus: Sed et si ipse usus (11) sit ea pecunia, usuram præstari oportet: Quod si (12) eam depositam (13) habuerit (14), usuras non debet (15).

7. Paulus lib. 2. Sententiarum.

SI autem tardius superfluum restituat creditor [id], quod apud eum depositum est, ex mora [etiam] usuras debitori hoc nomine præstare cogendus est.

De impensis a creditore factis. 1. *De venditione pignoris.*

8. Pomponius lib. 35. ad Sabinum.

SI necessarias (16) impensas fecerim in servum, aut in fundum, quem pignoris causa acceperim, non tantum retentionem (17), sed etiam contrariam (18) pigneratitiam actionem habebo: Finge enim medicis (19), cum ægrotaret servus, dedisse me pecuniam, et eum decessisse: item insulam fulsisse, vel refecisse, et postea deustam esse: nec (20) habere, quod possem retinere (21).

§. 1. Si pignori (22) plura mancipia data sint, et quædam certis pretiis ita vendiderit creditor, *ut evictionem eorum præstaret*, et creditum suum habeat, reliqua mancipia potest (23) retinere, donec ei caveatur, quod evictionis nomine promiserit, indemnem eum futurum.

§. 2. Si unus ex heredibus portionem suam solverit, tamen tota (24) res pignori data venire poterit: quemadmodum si ipse debitor portionem solvisset (25).

§. 3. Si annua, bima, trima die (26), [triginta] stipulatus, acceperim pignus, pactusque sim, *ut, nisi sua (27) quaque die pecunia soluta esset, vendere eam mihi liceret*, placet, antequam omnium pensionum dies veniret, non posse me pignus vendere: quia eis verbis omnes (28) pensiones demonstrarentur: Nec verum est, sua quaque die non solutam pecuniam, antequam omnes dies venirent: sed omnibus pensionibus præteritis, etiam (29) si una portio soluta non sit, pignus potest venire. Sed si ita scriptum sit, *si qua pecunia sua die soluta non erit*, statim (30) competit ei pacti conventio.

§. 4. De vendendo pignore in (31) rem pactio concipienda est (32), ut omnes contineantur: Sed et si creditoris dumtaxat persona fuerit comprehensa, etiam heres ejus jure vendet, si nihil in contrarium (33) actum est.

§. 5. Cum (34) pignus ex pactione venire potest, non solum ob sortem non solutam venire poterit, sed ob cætera quoque, veluti usuras (35), et quæ in id impensa sunt (36).

De re aliena. 1. *Ob quam causam pignus dari potest.* 2. *Quid intersit inter pignus et hypothecam.* 3. *De solutione, et satisfactione.* 4. *De re aliena.* 5. *Si ante solutionem agatur.*

9. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

SI rem alienam mihi debitor pignori dedit, aut malitiose (37) in pignore versatus sit, dicendum est, locum (38) habere contrarium judicium.

(1) *l.* 51. §. *antepen. infr. de fidejuss. et mand.* id est, non cogitur pignus vendere, cum possit, si velit, uti actione personali. vide *l.* 4. §. 4. *infr. de re judicata.*

(2) *l.* 15. §. 5. *infr. de re judicata.*

(3) *Novell.* 112. *c.* 1.

(4) *l.* 8. §. 10. *infr. quib. modis pignus.*

(5) Et superfluo debiti, de quo *l.* 36. *infr. mandati.*

(6) Invitus creditor, hoc est, sine causa cogi non potest, pignus, quod habet, divendere.

(7) Privatus, quinimo et fiscus. *ut l.* 45. §. 12. *infr. de jure fisci.*

(8) *l.* 7. *l.* 24. §. 2. *infr. eod. l.* 4. *C. eod. l.* 21. *in fin. infr. de pignorib.*

(9) *Al.* si id, quód plus est, fœneret.

(10) Quid, si rem emit? vide *l. ult. C. de distract. pignor.*

(11) Usuras præstat pecuniæ ex pignoris venditione redactæ creditor, si eo usus sit: usus igitur ratio usuram parit.

(12) Uti re non videtur, qui eam tantum apud aliquem deposuit.

(13) Nomine debitoris.

(14) Imo, ut depositam habuerit, usuras debet. *l.* 2. *C. de usuris.*

(15) Nisi ex mora.

(16) Vide *l.* 25. *infr. eod.* aliud in non necessariis. *l.* 7. *in fin. C. eod. l.* 6. *C. de pignoribus.* Idem tamen in utilibus.

(17) Retentio pignoris datur creditori, *l.* 25. *infr. de pignorib. l. unica. C. etiam ob chirographariam pecuniam pignus retineri posse.*

(18) Contraria pigneratitia actio plus tribuit, quam jus retinendi.

(19) Impensa *necessaria* est, quod quis pro ægroto medicis præstat, vel pro insula fulcienda, vel reficienda.

(20) *l.* 3. *C. de distr. pign.*

(21) *l.* 12. *infr. de vi, et vi armata. l.* 65. *supr. de rei vindicat.*

(22) *l.* 7. *in fin. C. h. t. l.* 6. *C. de pignor.*

(23) Pignus retinere creditor potest, non modo propter impensas in ipso pignore factas, sed ob futurum imminens periculum evictionis rei pignoratæ.

(24) Individua est pignoris liberatio. *l.* 11. §. 4. *in fin. infr. eod. l.* 65. *infr. de eviction.*

(25) Qui pro parte heres extitit, nisi totum debitum solvat, suam portionem pignoris recipere non potest, *l.* 1. *C. de luitione pign.* vel ita, Unus ex heredibus debitoris, id solvendo, quod ab eo actione personali peti potuit, facultatem distrahendi res obligatas creditori non adimit. *l.* 16. *C. de distract. pignor.*

(26) Covarruvias *lib.* 1. *variar. resolut. cap.* 13. Mod.

(27) Vide *l.* 12. *infr. de usuris.*

(28) Oratio universalis, unius falsitate, tota falsa redditur: particularis, non item, vide *l.* 29. *infr. de hered. inst.* adde *l. si is, qui ducenta.* 13. §. *utrum.* 3. *infr. de reb. dub.*

(29) Quandiu non est integra pecunia creditori numerata, distrahendi facultatem creditor non amittit. *l.* 6. *C. de distr. pign.*

(30) Ut initio primi diei possit vendere. vide *l.* 122. *in fin. pr. infr. de verb. oblig.*

(31) Pactum in rem transit ad heredes.

(32) Pacti in rem efficacia ad heredes transit, *l.* 7. §. 8. *l.* 40. *supr. de pactis.*

(33) Dic, ut *l.* 4. *in fin. l.* 5. *supr. eod.*

(34) *Synopsis Basil.* 25. *tit.* 1. *c.* 8. Goth. Cujacius *lib.* 5. *observ. c.* 28. Mod.

(35) Facit *l.* 11. §. 3. *Infr. eod. et l.* 13. *in fin. infr. de pign.*

(36) Vide 3. Harmenop. 5. §. 14.

(37) Vide *l.* 54. *infr. de fidejussorib.*

(38) Id est, actione pigneratitia tenetur. *Synops. Basil. ibid. cap.* 8.

§. 1. Non tantum autem ob pecuniam, sed (1) et ob aliam causam pignus dari potest; veluti si (2) quis pignus alicui dederit, *ut pro se fidejubeat*.

§. 2. Proprie (3) *pignus* (4) dicimus, quod ad creditorem transit: *hypothecam*, cum non transit, nec possessio ad creditorem.

§. 3. Omnis (5) pecunia exsoluta esse debet, aut eo nomine satisfactum (6) [esse], ut nascatur pigneratitia actio: *Satisfactum* (7) autem accipimus, quemadmodum voluit creditor, licet non sit solutum: sive aliis (8) pignoribus sibi caveri voluit, ut ab hoc recedat (9), sive fidejussoribus, sive reo dato, sive pretio aliquo, vel nuda conventione, nascitur pigneratitia actio. Et generaliter dicendum erit, quoties (10) recedere voluit creditor a pignore, videri ei satisfactum, si, ut ipse voluit, sibi cavit, licet in hoc deceptus sit.

§. 4. Is quoque, qui rem alienam pignori dedit, soluta pecunia potest pigneratitia experiri.

§. 5. Qui ante solutionem egit pigneratitia, licet non recte egit, tamen, si offerat in judicio pecuniam, debet rem pigneratam, et quod sua interest, consequi.

10. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

Quod si non solvere (11), sed alia ratione satisfacere paratus est, forte si expromissorem dare vult, nihil ei prodest.

De litis contestatione. 1. De novatione. 2. De pecunia non credita. De acceptilatione. De conditione deficiente. De pacto. 3. De sorte, et usuris. 4. De pluribus heredibus creditoris. 5. Cui solvendum. 6. De procuratore, et tutore.

11. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

Solutum non videtur, si lis (12) contestata (13) cum debitore sit de ipso debito, vel si fidejussor conventus fuerit.

§. 1. Novata (14) autem debiti obligatio, pignus perimit: nisi (15) convenit, ut pignus repetatur.

§. 2. Si quasi daturus tibi pecuniam, pignus accepero, nec dedero, pigneratitia actione tenebor, et nulla (16) solutione facta: Idemque, et si accepto (17) lata sit pecunia, vel conditio defecit, ob quam pignus contractum est, vel si pactum (18), cui standum est, de pecunia non petenda factum est.

§. 3. Si in sortem dumtaxat (19), vel (20) in usuras obstrictum est pignus, eo soluto, propter quod obligatum est, locum habet pigneratitia. Sive autem usuræ in stipulatum sint deductæ, sive non (21); si tamen pignus et in eas obligatum fuit, quamdiu quid ex his debetur, pignoratitia (22) cessabit. Alia causa est earum, quas (23) quis supra licitum (24) modum promisit: nam hæ penitus illicitæ sunt.

§. 4. Si creditori plures heredes exstiterint, et uni (25) ex his pars ejus solvatur, non debent cæteri heredes creditoris injuria adfici: sed possunt totum (26) fundum vendere, oblato debitori eo, quod coheredi eorum solvit: Quæ sententia non est sine ratione.

§. 5. *Solutam* [autem] pecuniam accipiendum (27), non solum si ipsi, cui obligata res est, sed et si alii (28) sit soluta voluntate ejus, vel ei, cui heres extitit, vel procuratori ejus, vel servo pecuniis exigendis præposito. ✝ Unde si domum conduxeris, et (29) ejus partem mihi locaveris, egoque locatori tuo pensionem solvero (30), pigneratitia adversus te potero experiri: Nam Julianus scribit, solvi ei posse: et si partem tibi, partem ei solvero, tantumdem erit dicendum. Plane in eam (31) dumtaxat summam invecta mea et illata tenebuntur, in quam cœnaculum (32) conduxi: non enim credibile est hoc convenisse, ut ad universam pensionem insulæ frivola (33) mea tenerentur. Videtur autem tacite et cum domino ædium hoc convenisse, ut non pactio cœnacularii proficiat domino, sed sua propria.

(1) Res hypothecæ dari potest, pro quacumque obligatione. *l.* 5. *infr. de pignorib.*

(2) Pignus pro facto obligari potest. facit *l.* 5. *infr. de pignoribus. ibi, vel mandatum. l.* 19. *in fin. infr. de præscriptis verbis.*

(3) *Pignus* est, quod creditori traditur: *hypotheca*, quod non est traditum, sed quod tantum convenit. *Synops. Basilic. eod. c.* 9. 3. Harmenop. 5. §. 7.

(4) Vide *d. l.* 5. §. 1.

(5) Pignoratitia nascitur soluto debito, vel satisfacto. vide *l.* 2. *C. debitor. vendition. pignor.*

(6) Vide *l.* 13. §. 4. *infr. de pignorib.*

(7) Adde *l.* 5. §. 17. *Infr. ut in poss. legat.*

(8) Repudiata Atilicini sententia. *l.* 6. *in fin. infr. quib. mod. pign. solvit. l.* 50. *in fin. infr. de jure dotium.* Goth. Hinc collige, etiam si debitor æque idoneum pignus offerat, invito tamen creditori, prius pignus non liberari. Junge interpretationem *l.* 59. §. 1. *infr. mandati.* et facit *l.* 14. §. 1. *de constit. pecun.* Ans.

(9) Vide Romanum *singulari* 552 *incipiente, Ego legi.*

(10) Vide *l.* 5. *infr. quib. mod. pign. solvit.*

(11) Vide *l.* 6. §. 1. *infr. quib. mod. pign. solvit.*

(12) Solvisse non videtur, qui super debito litem contestatus est.

(13) Dic amplius, etsi judicatus sit debitor. *l.* 13. §. 4. *infr. de pignoribus. l. unic. C. etiam ob chirographar.*

(14) Pignus tollitur novatione, nisi dictum fuerit, ut nihil in causa pignoris novatum esset, hoc est, ut pignus maneret. *l.* 18. *infr. de novationib.*

(15) Novatione, seu in novanda obligatione pignus antiquum pacto retineri potest.

(16) Pignus citra ullam solutionem repetere a creditore potest debitor, cui nihil creditum fuerit ab adversario.

(17) Acceptilatio quippe vim naturalis solutionis habet.

(18) *l.* 5. *Infr. quib. mod. pign. solvit.*

(19) Pignus limitatum fines suos non excedit: ut dissoluta una speciali causa pignoris, pignus ipsum ob aliam causam retineri non possit.

(20) Nec in usuras: Cujac. 5. *observ.* 28. reprehensus a Roberto 1. *Receptæ lectionis* 27. vide ejusdem Cujac. *replicationem in* 19. *obs.* 27. et ejusdem Roberti *duplicationem* 1. *animadvers.* 26. triplicationem vero pro Cujac. apud Anton. Mercat. 1. *Notator.* 26.

(21) Pignus etiam pro debito tantum naturali obligari potest.

(22) Directa.

(23) *l.* 1. §. 3. *infr. de pign.*

(24) Usurarum licitus modus, centesima usura: dixi ad *d.* §. 3.

(25) Individua est, ut debitori, ita creditori, pignoris liberatio.

(26) Vide *l.* 8. §. 2. *supr. eod.*

(27) Adi Gilbert. Regium *l.* 2. ἐναντιοφανῶν *cap.* 20. Vitalem *lib.* 2. *Variar. lect. cap.* 18. Mod.

(28) Pignus liberatur solutione debiti, sive ipsi creditori, sive alii ejus voluntate expressa, vel tacita, solvatur.

(29) Conductor relocare potest, *ut hic.* nisi aliud convenit. *l.* 6. *C. de locato.*

(30) Conductor secundus, solvendo suam pensionem primo locatori, liberatur.

(31) Imo, in nullam. *l.* 5. *infr. in quib. caus. pignus.*

(32) Cœnacula Festo dicuntur, ad quæ scalis ascenditur.

(33) Vasa fictilia, *Festus.* Fribola, Isidor. 9. *orig. in fin.* Glossis σκευάρια, frivola; σκευάριον vascellium. Seneca 3. *controvers.* [illegible] illos in frivola invitavi nostra. Quibusdam videntur vocari lumen unicum, et brevis supellex, *in l.* 6. §. 5. *supr. de offic. præs.* Malim tamen illo loco lumen unicum accipere, pro habitatione unam fenestram habente. Frivola sunt aliquæ res minimi momenti. Ea forma fribusculum, in *l.* 32. §. 12. *infr. de donat. inter vir.* videtur sumendum pro ira leviuscula.

§. 6. Per liberam autem personam (1) pignoris obligatio nobis non (2) adquiritur : adeo, ut ne per procuratorem plerumque (3) vel tutorem (4) adquiratur : et ideo ipsi actione pigneratitia conveniuntur. Sed nec mutat, quod constitutum est ab Imperatore (5) Nostro, *posse (6) per liberam personam possessionem adquiri* : nam hoc eo (7) pertinebit, ut possimus pignoris nobis obligati possessionem per procuratorem vel tutorem adprehendere; ipsam autem obligationem libera persona nobis non semper adquiret.

§. 7. Sed si procurator meus, vel tutor rem pignori dederit, ipse agere pigneratitia poterit. Quod in procuratore ita procedit, si (8) [ei] mandatum fuerit pignori dare.

12. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

VEl (9) universorum bonorum administratio ei permissa est ab eo (10), qui sub pignoribus solebat (11) mutuas pecunias accipere.

De pacto creditoris cum emptore. 1. De dolo, culpa, custodia, vi majore.

13. Ulpianus lib. 38. ad Edictum.

SI, cum venderet creditor pignus, convenerit inter ipsum, et emptorem, *ut* (12), *si solverit debitor pecuniam pretii emptori, liceret ei recipere rem suam* : scripsit Julianus, et est rescriptum, ob hanc conventionem pigneratitiis actionibus teneri creditorem, ut debitori mandet ex vendito actionem adversus emptorem : sed et ipse debitor aut vindicare rem poterit, aut in factum actione adversus emptorem agere.

§. 1. Venit autem in hac actione (13) et dolus (14), et culpa (15), ut (16) in commodato; venit et (17) custodia: vis major (18) non venit.

De diligentia.

14. Paulus lib. 29. ad Edictum.

EA (19) igitur, quæ diligens (20) paterfamilias in suis (21) rebus præstare solet, a creditore exiguntur.

De repromissione creditoris restituentis pignus.

15. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

CReditor (22), cum pignus reddit (23), de dolo debet debitori repromittere (24) : et si prædium fuit pigneratum, et de jure ejus repromittendum [est], ne forte servitutes (25), cessante uti creditore, amissæ sint.

De tutore, et curatore. 1. Si res aliena, vel obligata, vel morbosa pignori detur. 2. De vectigali vel superficiario prædio.

16. Paulus lib. 29. ad Edictum.

TUtor, lege non refragante (26), si dederit rem pupilli pignori, tuendum (27) erit: scilicet (28) si in (29) rem pupilli pecuniam accipiat. Idem [est] et in curatore adolescentis, vel furiosi.

§. 1. *Contrariam* (30) pigneratitiam creditori (31) actionem competere (32) certum est: Proinde si rem alienam, vel alii pignoratam, vel in publicum obligatam dedit, tenebitur : quamvis et stellionatus (33) crimen committat. Sed utrum ita demum si scit, an et si ignoravit? Et quantum ad crimen pertinet, excusat (34) ignorantia : quantum ad contrarium judicium, ignorantia [eum] non excusat : ut Marcellus lib. VI. Digestorum scribit. Sed si (35) sciens creditor accipiat, vel alienum, vel obligatum, vel morbosum, contrarium ei non competit.

§. 2. Etiam (36) vectigale (37) prædium pignori dari potest: Sed et superficiarium (38); quia hodie utiles actiones (39) superficiariis dantur.

(1) Joan. Robertus *lib. 2. sentent. jur. cap.* 1. Cujacius *ad tit. Inst. Per quas personas nobis acquir.* Mod.

(2) Vide *l. 1. C. per quas person. nob. adquir.* imo adquiritur. Potest enim pignoribus obligatis inter absentes contrahi. *l.* 23. *in fin. infr. de pignoribus.*

(3) *Plerumque* dixit, quoniam certis casibus obligatio nobis adquiritur per procuratorem.

(4) *l. ult. C. quando ex fact. tut.*

(5) Alexandro Severo. *l. 1. C. de adquir. et retin. possess.*

(6) Vide *l. 20. in fin. infr. de adquir. rer. dom.*

(7) Possessionem pignoris nobis jam obligati per alium (puta per procuratorem, vel tutorem) adquirimus.

(8) Procurator pignori dare potest, si mandatum habuerit, *ut hic.* vel si universorum bonorum administrationem habuerit ab eo sibi commissam, qui sub pignoribus solebat mutuas pecunias accipere. *l. 18. in fin. infr. eod.*

(9) Procuratoris mandatum habentis, et universorum bonorum similitudo.

(10) Id est, Ex consuetudine mandantis. *l. 13. in fin. infr. de usuris.*

(11) Consuetudinem domini in pignore dando procurator sequi, seu imitari potest, *ut hic.* adde *l. 3. C. de episcop. aud.*

(12) Pignus vendens creditor, potest stipulari debitori pignoris ita venditi redhibitionem, quoties debitor petierit. *l. 7. §. 1. infr. de distract. pignor.*

(13) *Sub.* directa.

(14) Vide *l. 19. C. de pignorib.*

(15) Vide *in hanc l.* Cujac. 19. *obs.* 24.

(16) Al. *sicut*, et ita Albericus legit, notans hanc particulam *sicut* non innuere omnem omnino similitudinem.

(17) Quatuor hic considerantur : custodia, dolus, culpa, vis major.

(18) Cui resisti non potest. adde *l. 30. infr. eod. l. 2. supr. quod metus.*

(19) Culpam levem in pignore præstat creditor.

(20) Diligens paterfamilias quis. adde *l. 35. §. 4. infr. de contrah. empt.*

(21) Ergo non exactissimam, quam alii exactissimi præstant.

(22) Ut et emptor, qui redhibet. *l. 21. §. 1. infr. de ædilit.*

(23) Et maritus cum dotem. *l. 25. §. 1. infr. soluto matrimon.*

(24) Pignus debitori reddens creditor, cavere debet pignus suo facto suave negligentia deterius factum non esse.

(25) Debitæ ipsi prædio.

(26) Adde *l. 7. §. 5. infr. de reb. eorum, qui sub tutela.*

(27) *Al.* tuendus, *l. 7. §. 1. infr. de reb. eorum, qui sub tutela.*

(28) *l. 3. C. si aliena res pignori.*

(29) Pignus pro pupillo accipere tutor potest : dare pupilli nomine non potest, si lex refragetur. Hodie necessaria est inquisitio, tam in rebus mobilibus, pretiosis præsertim, quam soli. *l. 22. C. de administ. tut.*

(30) De qua, *l. 9. supr. eod. l. 32. infr. eod.*

(31) Contraria pigneratitia creditori competit, si a debitore in pignore deceptus sit.

(32) In id, quod interest.

(33) Stellionatus tenetur, qui sciens pignorat rem alienam, vel alii obligatam, vel in publicum obligatam. *l. 1. in fin. supr. eod. l. 36. infr. eod. l. ultim. infr. stellionat. l. 2. C. de crimine stellionat.*

(34) Ignorantia excusat a crimine stellionatus eum, qui rem alienam, vel obligatam, pignorat.

(35) Scienti dolus non infertur.

(36) Quasi diceret, non solum directum sed et utile dominium pignorari potest.

(37) Pignorare potest etiam is, qui utile tantum dominium habet, salvo tamen jure directi dominii. *l. 31. infr. de pign. l. 1. C. de fundis patrimon.* vide quæ notavi *ad. l. 1. C. de pactis inter empt. l. 1. et passim. supr. si ager vectigalis.*

(38) Superficiarium prædium. v. *l. 13. infr. de pignorib. et tit. de superficiebus. infr.*

(39) *l. 74. et l. 75. supr. de rei vindicat.*

17. MARCIANUS lib. singulari ad Formulam (1) hypothecariam.

SAne Divi Severus et Antoninus rescripserunt, ut sine (2) deminutione mercedis soli obligaretur.

De nomine debitoris. 1. *De eo, quod accedit rei pignoratæ.* 2. *De venditione pignoris.* 3. *De navi facta ex silva pignorata.* 4. *De servo, et filiofam.*

18. PAULUS lib. 29. ad Edictum.

SI convenit, ut *nomen* (3) *debitoris mei pignori tibi sit*, tuenda est a Prætore hæc conventio: ut et te in exigenda pecunia, et debitorem adversus me, si cum eo experiar, tueatur. Ergo, si (4) id nomen pecuniarium fuerit, exactam pecuniam tecum pensabis: si vero corporis alicujus, id, quod acceperis, erit tibi pignoris loco.

§. 1. Si nuda (5) proprietas pignori data sit, ususfructus, qui postea adcreverit, pignori erit. Eadem causa est alluvionis (6).

§. 2. Si fundus pignoratus venierit (7), manere (8) causam pignoris: quia cum sua causa (9) fundus transeat; sicut in partu (10) ancillæ, qui post (11) venditionem natus sit.

§. 3. Si quis caverit, *ut silva* (12) *sibi pignori esset*, navem, ex ea materia factam, non esse pignoris, Cassius ait: quia aliud (13) sit materia (14), aliud navis: et ideo nominatim in dando pignore adjiciendum esse ait, *quæque ex silva facta nata [ve] sint.*

§. 4. Servus rem peculiarem (15) si pignori dederit, tuendum (16) est (17), si liberam (18) peculii administrationem habuit: nam (19) et alienare eas res potest (20).

19. MARCIANUS lib. singul. ad Formulam hypothecariam.

EAdem et de filiofamilias dicta intelligemus.

De re aliena pignori data. 1. *Si pluribus simul pignori detur.* 2. *Quibus ex causis pigneratitia competit.* 3. *Vel non.*

20. PAULUS lib. 29. ad Edictum.

ALiena res pignori dari voluntate (21) domini potest: sed et si ignorante eo data sit, et ratum (22) habuerit (23), pignus valebit (24).

§. 1. Si pluribus res simul pignori detur, æqualis (25) omnium (26) causa est.

§. 2. Si per creditorem stetit (27), quo minus ei solvatur, recte agitur pigneratitia.

§. 3. Interdum et (28) si soluta sit pecunia, tamen pigneratitia actio inhibenda est, veluti si creditor pignus suum emerit (29) a debitore.

De domo, et area.

21. IDEM lib. 9. Brevium (30).

DOmo pignori data, et area (31) ejus tenebitur: est enim (32) pars ejus: et contra (33), jus soli sequetur ædificium.

De eo, quod creditor ob pignus subreptum, 1. *Aut metus causa traditum, percepit.* 2. *De prædone, et fructibus.* 3. *Si debitor possessionem distracti pignoris non restituat.* 4. *De creditore, qui duplam, vel simplam præstitit.*

22. ULPIANUS lib. 30. ad Edictum.

SI pignore subrepto, furti (34) egerit creditor, totum (35) quicquid (36) percepit, debito [eum] imputare Papi-

(1) Formula hypothecaria, est actio hypothecaria, vel actionis hypothecariæ formula hujusmodi, Si paret convenisse, ut ea res mihi pignori esset, nec solutam mihi esse pecuniam, neque res restituatur, aut pecunia solvatur, condemnat eum judex. Cujac. *infr. de pignoribus.*

(2) *l.* 42. *supr. de pactis*, id est, id pignus non nocet directum dominium habenti.

(3) *l.* 13. §. 2. *in fin. infr. de pignorib. l.* 4. *C. quæ res pignori.* eodem modo rem mihi pignoratam, alteri pignorare possum. *l.* 13. §. 2. *infr. de pignorib.*

(4) Pignoris nomen obligari potest. Hujus obligationis effectus is est, ut quod ex eo creditor exegerit, in suum debitum imputare, vel loco pignoris retinere teneatur. Indebitum imputare, si pecunia sit: loco pignoris retinere, si species sit, vel corpus aliud.

(5) Pignorata proprietate, ususfructus ei adcrescens, imo quidquid proprietati alluvione adcrevit, pignoratum quoque intelligitur: ut proprietas augetur, ita et pignus.

(6) Ut scilicet alluvione ager major factus, totus obligetur. Alluvio pignus auget. *l.* 16. *infr. de pignorib.*

(7) A debitore.

(8) Cum suo pignore aut pignoris onere vendita res transit. *l.* 35. §. *penult. in fin. infr. de donationibus. l.* 14. *l.* 15. *C. de pignorib. l.* 3. *l.* 10. *C. de remiss. pignor. l.* 12. *C. de distract. pignor. Novell.* 112. *c.* 1.

(9) Causa pignoris, ejus accessio: sic partus ancillæ, causa est, *ut hic.*

(10) V. *l.* 1. *C. de partu pignoris.*

(11) Partus pignoratæ ancillæ apud debitorem conceptus, est in causa pignoris, *ut hic. et l.* 1. *C. de partu pignoris.* apud extraneum non est. *l.* 29. §. 1. *infr. de pignorib.*

(12) Pignorata silva, navis ex ea silva facta non est pignori: nisi illa ita pignorata sit, quæque ex silva facta natave sint.

(13) Imo, non est aliud. *l.* 7. *in princ. infr. de except. rei judicatæ.*

(14) Si est identitas materiæ, diversitas formæ, res diversa esse dicetur: de materia dixi ad *l.* 12. *supr. de usufruct.*

(15) Rem peculiarem obligare creditori suo servus peculiatus potest, si liberam peculii administrationem habuerit.

(16) *Al.* tuendus.

(17) Imo, non est tuendus, cum non possit pignori dare. *l.* 1. §. 1. *infr. quæ res pignori.*

(18) *l.* 10. *C. quod cum eo.*

(19) Vide *l.* 9. §. 1. *infr. de pignorib.* Pignorare potest, qui potest alienare: plus enim est in alienatione, quam in pignore.

(20) Non tamen donare. *l.* 28. §. *ult. supr. de pactis.*

(21) *l.* 27. *in fin. infr. eod.*

(22) Pignorare rem alienam possumus voluntate ipsius domini præcedente vel sequente.

(23) *l.* 16. §. 1. *infr. de pignorib.*

(24) Ab eo tempore, quo convenit. v. *l.* 25. *in fin. C. de donat. inter virum.*

(25) Pares tempore, pares jure. Imo pares non sunt. v. *l.* 16. §. 8. *infr. de pignorib.*

(26) Potest ergo res pluribus esse obligata: non tamen pluribus esse in dominio. *Bart.*

(27) Pignus tollitur oblatione debiti judiciaria facta a debitore creditori, sic ut ab ea oblatione, pignus pigneratitia actione possit persequi. Atqui consignatio et depositio præterea requiritur. *l. acceptam.* 19. *C. de usuris.* Quid, num dicemus legem contrariam ad oblationem extra judicium factam pertinere? *ut in l.* 34. *infr. eod.*

(28) Pigneratitia etiam soluto debito debitor experiri non potest, si pignus ipsum creditori ipse vendidit.

(29) V. *l.* 11. *in fin. infr. de pignoribus.*

(30) Al. *Brevis edicti.*

(31) Area pignorata intelligitur domo pignorata, *l.* 29. §. *pen. infr. de pignorib.*

(32) Toto pignorato, pars pignorata intelligitur.

(33) Ædificio pignorato, area: area pignorata ædificium pignoratum intelligitur. Prioris ratio est, quod pars totius sui rationem sequatur: posterioris, quod ædificium soli conditionem sequatur. vide *l.* 29. §. 2. *infr. de pignorib.*

(34) Creditori furti actio pignoris nomine competit, *ut hic.* Aquilia non competit, *l. qui occidit.* 30. §. 1. *supr. ad l. Aquil.* hoc ideo, quia Aquilia soli domino datur.

(35) Pignoris causa quidquid (sive id sit rei æstimatio, vel pœna) ab extraneo creditor consequitur, idipsum debito imputat: sed et superfluum debitori reddit. Quid, si pœnam ab ipso debitore consequutus sit? neque debito imputat, neque reddit.

(36) *l.* 24. §. *pen. infr. eod.*

nianus (1) confitetur (2) : Et est verum , etiamsi culpa creditoris furtum factum sit (3). Multo magis hoc erit dicendum in eo , quod ex condictione (4) consecutus est. Sed quod ipse debitor furti actione præstitit creditori, vel condictione (5) , an debito sit imputandum , videamus ? Et quidem non (6) oportere id ei restitui (7) , quod ipse ex furti actione præstitit, peræque relatum est, et traditum. Et ita Papinianus lib. IX. Quæstionum ait.

§. 1. Idem [Papinianus ait] , et si metus causa servum pignoratum debitori tradiderit, quem bona fide pignori acceperat: nam si egerit (8), quod metus causa factum est, et quadruplum sit consecutus , [nihil] neque restituet ex eo, quod consecutus est , nec debito imputabit.

§. 2. Si prædo (9) rem pignori dederit , competit ei et de fructibus pigneratitia actio , quamvis ipse fructus suos non faciet : a prædone enim fructus et vindicari extantes possunt , et consumpti condici (10) : proderit (11) igitur ei, quod creditor bona fide possessor fuit.

§. 3. Si post distractum (12) pignus debitor , qui precario (13) rogavit, vel conduxit pignus, possessionem non restituat, contrario judicio tenetur (14).

§. 4. Si creditor , cum venderet pignus , duplam promisit (nam usu (15) hoc evenerat , [et] conventus ob evictionem [erat] , et condemnatus) : an haberet regressum pigneratitiæ contrariæ actionis ? Et potest dici , esse regressum , si modo sine dolo et culpa sic vendidit; et ut paterfamilias diligens (16) id gessit : si vero nullum emolumentum talis venditio (17) attulit, sed tanti venderet , quanti vendere potuit , etiamsi hæc non promisit , regressum non habere.

Creditor usuras a debitore stipulatus , si duplum præstet, eas consequetur; si simplum tantum, nequaquam. Hot.

23. TRYPHONINUS lib. 8. Disputationum.

NEc enim amplius a debitore , quam debiti summam , consequi poterit (18). Sed si stipulatio usurarum fuerat , et post quinquennium forte , quam pretium ex re obligata (consecutus est) , victus eam emptori restituit , etiam medii temporis usuras a debitore petere potest : quia nihil ei solutum esse, ut auferri non possit, palam factum est : sed si simplum præstitit , doli exceptione repellendus erit ab usurarum petitione: quia habuit usum pecuniæ pretii , quod ab emptore acceperat.

De jure dominii impetrato , et de evictione. 1. *De reprobis nummis solutis.* 2. *De pignore pluris vendito, quam debitum erat.* 3. *De pignore deteriorato a creditore.*

24. ULPIANUS lib. 30. ad Edictum.

ELeganter apud me quæsitum est , si (19) impetrasset creditor (20) a Cæsare, *ut* (21) *pignus possideret* (22), idque evictum (23) esset , an habeat contrariam pigneratitiam ? Et videtur finita (24) esse pignoris obligatio (25) ; et a contractu (26) recessum: Imo utilis (27) ex empto accommodata est, quemadmodum si pro soluto ei res data fuerit, ut in quantitatem debiti ei satisfiat, vel in quantum ejus intersit: et compensationem habere potest creditor, si forte pigneratitia, vel ex alia causa cum eo agetur.

§. 1. Qui reprobos (28) nummos solvit creditori , an habet pigneratitiam actionem , quasi soluta pecunia , quæritur ? Et constat , neque pigneratitia eum agere , neque liberari posse: quia reproba pecunia (29) non liberat solventem , reprobis videlicet nummis reddendis (30).

§. 2. Si (31) vendiderit quidem creditor pignus pluris , quam debitum erat , nondum autem pretium ab emptore exegerit : an pigneratitio judicio conveniri possit (32) ad

(1) Adde *l.* 15. *infr. de furt. l.* 1. *l.* 2. *l.* 3. *l. ult. C. h. t.*

(2) Imo , id videtur non imputare. Nam commodatarius non imputat , *l. ult.* §. *sed.* 3. *vers. tamen. C. de furtis.* §. *item. Inst. de oblig. quæ ex delicto.* differunt : commodatarii , usus rei est. non creditoris.

(3) vid. Corasium *lib.* 6. *miscell. c.* 7. Bellon. *lib.* 2. *supputat. c.* 14. Vitalem *lib.* 2. *variar. lect. c.* 17. Mod.

(4) Furtiva.

(5) Incerti : hæc enim etiam datur non domino : furtiva , soli domino. *l.* 1. *supr. de condict. furt.*

(6) Pœnæ depensæ repeti non possunt. *l.* 42. *supr. de cond. indebiti. l.* 1. §. 2. *infr. ad leg. Juliam de ambitu. l.* 3. §. *condemnatio. Infr. de tabulis exhibend. l.* 79. 87. *infr. de furtis.* Imo possunt , *l.* 23. §. 8. *infr. de ædilitio.* sed ibi de redhibitoria actione agitur , quæ ejus est naturæ , ut in ea omnia in integrum restituantur.

(7) Nec enim pœnæ repeti solent , cum depensæ sunt. *l.* 42. *supr. de condict. indeb.* depensæ a debitore , lucro creditoris cedunt. *l.* 74. *infr. de solut.* nullo modo recipiuntur. *l.* 79. *Infr. de furtis.* non restituuntur debitori. *l.* 46. *infr. de reg. jur.*

(8) Atqui agere posse non videtur. *l. sed et partus.* 12. §. 1. *supr. quod metus causa.*

(9) Adde *l.* 9. §. *pen. supr. eod.*

(10) l. 13. *supr. de rebus creditis. l.* 14. *in fin. supr. de cond. causa dat. l.* 3. *C. de condict. ex lege.*

(11) Imo , prodesse non videtur. *l. si navis.* 62. *supr. de rei vindicat.*

(12) Contractum. Hot. 5. *observ.* 12.

(13) Precario habere, et conducere rei nostræ possessionem possumus ab eo , cujus ea possessio est.

(14) In id, quod interest : jurare etiam in litem hoc casu actorem posse quidam existimant : et cum de fide rupta agat , reum fieri infamem , *l. furti.* §. *mandati. supr. de his , qui notantur infamia.* Habet etiam possessor hoc casu interdictum de precario , hypothecariam , et interdictum unde vi , quasi expulsus , Azo , et Accursius *hic.*

(15) Non est in culpa , qui facit , quod consuetum est fieri.

(16) *l.* 9. *in fin. C. h. t.*

(17) Conditio. Hot. 5. *observ.* 12.

(18) Quare si quid a creditore , plus debito receptum fuerit , non ei proficiet , sed debitoris lucro erit. *l.* 12. §. 1. *Infr. de distract. pignorum.*

(19) Vide quæ scripsi ad *l.* 8. *C. de sententiis , et interlocutionibus.*

(20) Vide *l.* 2. *C. de jure dominii impetr. l.* 59. *infr. ad SC. Trebell. l.* 63. *in fin. infr. de adqu. rer. dom.*

(21) Princeps dominium rei privatis auferre potest legem condendo , vel rescribendo , *l. omnes.* 2. *C. de quadr. præscr.* judicando , *ut hic.* contrahendo. *l. bene a Zenone.* 3. *C. de quadr. præscr.*

(22) *Ut in l.* 59. *infr. ad SC. Trebell.*

(23) Atqui res vendita a principe evinci non potest. *d. l. bene a Zenone.*

(24) Imo non videtur finita , sed prima competere. *l. libera.* 8. *C. de sent. et int. l. si plus.* 74. §. 1. *infr. de evict.*

(25) Propter confusionem , quia res pignorata effecta fuit creditori. *Bart.*

(26) Imo non videtur a contractu recessum. *l. debit.* 59. *infr. ad SC. Trebell. l. ex sextante.* 30. §. *Latinus. infr. de except. rei judic.*

(27) Qui pignus ex judicati causa habet , emptoris loco est , ideoque eo evicto in debitorem non pignoratitia , sed utili ex empto experietur.

(28) Solvere non videtur, qui reprobos nummos solvit.

(29) Et res. *l.* 3. §. 1. *supr. commodati. l.* 1. §. 16. *Infr. depositi. l.* 33. *in fin. Infr. de solut.*

(30) Ut eos donasse non videatur. *l.* 50. *infr. de solution.*

(31) Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo adversus eum habet actionem. Paul. 2. *sent.* 13. §. 1. Quid , si minoris vendidit ? residui petitio creditori superest. *l.* 28. *supr. de rebus credit.*

(32) Debitor distractis fiduciis a creditore , de superfluo adversus eum habet actionem. Paul. 2. *sent.* 13. §. 1. *l.* 22. *supr. eod. l.* 30. §. 1. *supr. ad l. Aquil. l.* 21. *in fin. infr. de pign. l.* 15. *Infr. de furtis. l.* 20. *C. de distr. pignorum.*

superfluum reddendum? an vero vel expectare debeat, quoad emptor solvat, vel suscipere actiones adversus emptorem? Et arbitror, non esse urgendum ad solutionem creditorem; sed aut expectare debere debitorem, aut si non expectat, mandandas ei actiones adversus emptorem, periculo tamen venditoris. Quod si accepit jam pecuniam, superfluum (1) reddit.

§. 3. In pigneratitio judicio venit et si res pignori datas male (2) tractavit creditor, vel servos debilitavit. Plane si (3) pro maleficiis suis coërcuit, vel (4) vinxit, vel obtulit Præfecturæ (5), vel Præsidi, dicendum est, pigneratitia creditorem non teneri: quare si (6) prostituit ancillam, vel aliud improbatum facere coëgit, illico pignus ancillæ solvitur.

De pignore meliorato a creditore.

25. IDEM lib. 31. ad Edictum.

SI servos pigneratos artificiis (7) instruxit (8) creditor? si quidem jam (9) imbutos, vel (10) voluntate debitoris, erit actio contraria; si vero nihil horum intercessit, si quidem artificiis necessariis (11), erit actio contraria, non tamen sic, ut (12) cogatur servis carere pro quantitate sumptuum debitor: sicut enim negligere creditorem (13) dolus, et culpa, quam præstat, non patitur, ita nec talem efficere rem pigneratam, ut gravis sit debitori ad recuperandum (14); puta, saltum grandem pignori datum ab homine, qui vix luere potest, nedum excolere, tu acceptum pignori excoluisti sic, ut magni pretii faceres: Alioquin non est æquum, aut quærere me alios creditores, aut cogi distrahere, quod velim receptum, aut tibi penuria coactum (15) derelinquere. [Medie] (16) igitur hæc a Judice erunt dispicienda, ut neque delicatus debitor, neque onerosus (17) creditor audiatur.

De prætorio pignore.

26. IDEM lib. 3. Disputationum.

NOn est mirum, si ex quacunque causa Magistratus (18) in possessionem aliquem miserit, pignus (19) constitui: cum (20) testamento (21) quoque pignus constitui posse, Imperator noster cum Patre sæpissime rescripsit.

§. 1. Sciendum est, ubi jussu (22) magistratus pignus constituitur, non alias constitui, nisi (23) ventum fuerit in possessionem.

De re data, ut pignori detur.

27. IDEM lib. 6. Opinionum.

PEtenti mutuam pecuniam creditori, cum præ manu debitor non haberet, species (24) auri dedit, ut pignori apud alium creditorem poneret; Si jam solutione liberatas receptasque eas is, qui susceperat, tenet, exhibere jubendus est: Quod si etiam nunc apud creditorem creditoris sunt, voluntate (25) domini nexæ videntur: sed, ut liberatæ tradantur, domino earum propria actio adversus suum creditorem competit.

De possessore, qui litis æstimationem solvit creditori. 1. De servo pignus accipiente.

28. JULIANUS lib. 11. Digestorum.

SI creditor, qui rem pignori acceperat, amissa ejus possessione, Serviana actione petierit, et litis æstimationem consecutus sit, postea debitor eandem rem petens exceptione summovetur, nisi (26) offerat ei debitor, quod pro eo solutum est.

§. 1. Si servus [pro] peculiari nomine pignus acceperit, actio pigneratitia adversus dominum debitori competit.

Si is, cui competit Publiciana, pignori dederit, et creditor domino successerit.

29. IDEM lib. 44. Digestorum.

SI rem alienam bona fide emeris, et mihi pignori dederis, ac precario (27) rogaveris, deinde me dominus heredem instituerit, desinit (28) pignus esse: et sola precarii rogatio supererit: idcirco usucapio tua interpellabitur.

(1) Dixi ad *l. ult. C. de distract. pignorum.*

(2) Vide *l. 8. in fin. l. 7. C. h. t.*

(3) Vide *l. 23. §. 1. supr. de usufruct.* vide *l. 96. Infr. de verb. oblig.*

(4) Castro pignori accepto, jus esse creditori jurisdictionem exercere, hinc colligit Romanus *singulari* 554. *incipiente, quæritur a me.*

(5) Urbanæ. *l. 1. §. 5. supr. de officio præfect. urb.* vel vigilum. *l. 15. supr. de condict. causa data.*

(6) Adde *l. 12. C. de episc. audientia. l. 6. C. de spectaculis.*

(7) *l. 8. supr. eod.* vel disciplinis. v. *l. 13. §. 22. infr. de act. empt.*

(8) Si creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, ob ea recuperanda, quæ impendit, judicio fiduciæ debitorem habebit obnoxium. Paul. 2. *sent.* 13. §. 7.

(9) Consuetudo superstitis domini in impensis ejus, in rebus faciendis servatur. adde *l. 1. §. si defunctus. infr. de rebus eorum.*

(10) Impensas in pignore factas creditor repetit, si cœptas a debitore ipse ejus voluntate expressa, vel tacita perfecit, vel si necessarias fecit, non tamen immodicas.

(11) Vide *l. 7. in fin. C. h. t.*

(12) Vide *l. 38. supr. de rei vindicat.*

(13) Creditor pignus negligere non debet. *l. 29. §. pen. supr. ad l. Aquil.*

(14) Vide *l. 10. de negot. gest. l. 31. famil. erciscund. l. 7. §. 13. infr. ad SC. Macedonian.* Ans.

(15) Vide quæ notavi ad *l. 15. §. 34. infr. de damn.*

(16) Hoc est, temperamento servato, *facit l. 137. §. 3. infr. de verb. oblig.* Virtus est medium vitiorum utrinque reductum, *Horatius.* Medium, est virtus inter duo extrema. *l. 6. §. 3. supr. de officio proconsul.*

(17) *l. si bene. 33. infr. de usuris. l. 1. C. de commerciis.* Cujus extat exemplum in *l. 105. infr. de solut.*

(18) Ob causam judicati pignus teneri potest. *l. 3. §. 1. infr. de rebus eorum. l. 1. C. si in causa judicati.*

(19) Vide *l. 5. infr. ut in possessionem.*

(20) Argumentum a testamento ad contractum. vide *l. 46. infr. de leg. 1.*

(21) *l. 12. infr. de alimentis.* Quin, qui legat tacite, pignori ea obligat legatariis. *l. 1. C. comm. de legatis. l. creditoribus. l. 4. infr. de separat. l. heres. serv. 58. infr. de evict.*

(22) Pignus prætorium jussu magistratus constituitur. vid. *l. 1. l. 2. C. de prætorio pignore.*

(23) Imo, etsi ventum non sit in possessionem, sed solus jussus intercesserit. c. *contingit. extr. de dolo.*

(24) Species auri, est aurum factum, puta vas aureum vel quid tale: alio sensu species auri est id, quod auri speciem refert, non tamen aurum est: Aurum accepisti, aurum redde: nolo, mihi alia pro aliis subjicias: nolo pro auro, aut impudenter plumbum, aut fraudulenter æramenta supponas: nolo auri speciem, sed naturam plane. Vincen. Lirin. *adv. profanas novat.*

(25) *l. 20. Supr. eod.*

(26) *l. 65. Supr. de rei vindic. l. 2. Infr. quib. mod. pign. vel hypothec. l. 7. §. 12. Supr. comm. divid. l. 1. in fin. C. si vendito pign.*

(27) Potest enim precario rogare. *l. 35. in fin. infr. eod.*

(28) Vide *l. 45. infr. de regul. jur.* Imo desinere posse non videtur, cum ab initio non tenuerit. *l. 1. in fin. supr. quibus modis ususfructus. l. Titio. 71. infr. de condition. et demonstrat.* Dicendum est hic tenuisse pignus, cum debitor bona fide rem emisse hic dicatur, et eo nomine Publicianam habuisse. *l. ult. supr. de Publiciana, l. si ab eod. 18. infr. de pignor.*

De rate a creditore in flumine retenta.

30. Paulus lib. 5. Epitomarum Alfeni Vari Digestorum.

QUi ratiario crediderat, cum ad diem pecunia non solveretur, ratem in flumine sua auctoritate (1) detinuit; postea flumen crevit, et ratem abstulit: Si invito ratiario retinuisset, ejus periculo ratem fuisse, respondit; sed si (2) debitor sua voluntate concessisset, ut retineret, culpam duntaxat ei præstandam, non vim (3) majorem.

De furto admisso, servo pignorato.

31. Africanus lib. 8. Quæstionum.

SI servus pignori datus, creditori furtum faciat, liberum est debitori servum pro noxæ (4) deditione relinquere: Quod si sciens (5) furem, pignori mihi dederit, etsi paratus fuerit pro noxæ dedito apud me relinquere, nihilominus habiturum me pigneratitiam (6) actionem, ut indemnem me præstet. † Eadem (7) servanda esse Julianus ait, etiam cum depositus (8) vel commodatus (9) servus furtum faciat.

De re aliena.

32. Marcianus lib. 4. Regularum.

CUm debitore, qui alienam rem pignori dedit, potest creditor contraria pigneratitia agere, etsi (10) solvendo debitor sit (11).

De antichresi.

33. Idem lib. singul. ad Formulam Hypothecariam.

SI pecuniam debitor solverit (12), potest pigneratitia actione uti ad recuperandam ἀντίχρησιν (13): nam, cum pignus sit (14), hoc verbo (15) poterit uti.

Si creditor pignus emerit.

34. Marcellus lib. singul. Responsorum.

TItius (16), cum credidisset pecuniam Sempronio, et ob eam pignus accepisset, futurumque esset, ut distraheret id [eam] creditor, quia pecunia non solveretur, petit a creditore, *ut* (17) *fundum certo pretio emptum haberet;* et, cum impetrasset, epistolam (18), qua se vendidisse fundum creditori significaret, emisit: *Quæro*, an hanc venditionem debitor revocare possit, offerendo sortem, et usuras, quæ debentur? *Marcellus respondit*, secundum ea, quæ proposita essent, revocare (19) non posse.

De pecunia redacta ex venditione pignoris. 1. *De proprietate et possessione pignoris.*

35. Florentinus lib. 8. Institutionum.

CUm et sortis nomine, et usurarum aliquid debetur ab eo, qui sub pignoribus pecuniam debet, quidquid ex venditione pignorum recipiatur, primum (20) usuris, quæ jam tunc deberi constat, deinde, si quid superet, sorti accepto ferendum est; nec audiendus est debitor, si, cum parum idoneum se esse sciat, eligit, quo nomine exonerari pignus suum malit.

§. 1. Pignus (21), manente (22) proprietate debitoris, solam (23) possessionem transfert (24) ad creditorem: potest tamen et precario (25), et pro conducto (26) debitor re sua (27) uti.

De ære subjecto pro auro. 1. *De re aliena, vel alii obligata.*

36. Ulpianus lib. 11. ad Edictum.

SI quis in pignore pro auro æs (28) subjecisset creditori, qualiter teneatur, quæsitum est? In qua specie rectissime Sabinus scribit, si quidem dato auro æs subjecisset, furti (29) teneri: quod si in dando æs subjecisset, turpiter fecisse, non furem esse: sed [et] hic puto pigneratitium judicium locum habere: Et ita Pomponius scribit. Sed et extra ordinem stellionatus (30) nomine plectetur: ut est sæpissime rescriptum.

(1) Quod esse non debet, nisi conventio, vel jussus magistratus præcedat. *l.* 11. *C. h. t.* Quid, si ex pacto propria auctoritate pignus detinuit creditor, utrum culpæ tenebitur? Accursius negat: hoc tamen Albericus non probat.

(2) Pactum valet, ut creditori liceat propria auctoritate pignus capere.

(3) Vis enim major a nemine præstatur. *l.* 13. *in fin. supr. eod.*

(4) Pignoratus servus furtum faciens, dominum obligat: liberatur tamen ipse dominus noxæ deditione: nisi sciens furem pignoravit: hoc enim casu debitor pignoratitia actione creditorem indemnem præstare cogitur.

(5) *l.* 22. *in fin. supr. tit. prox.*

(6) *Subaudi*, contrariam.

(7) Pignoris, depositi, et commodati similitudo.

(8) Vide *l.* 61. §. 5. *infr. de furt.*

(9) *d. l.* 22.

(10) Adde *l. si quis stipulatus.* 112. *in fin. Infr. de verb. oblig.*

(11) Potest enim postea solvendo non esse, eamque ob causam actio illi permittitur, *arg. l.* 35. *Supr. de negotiis.* est autem plus cautionis in rem, quam in personam. *l.* 25. *infr. de reg. jur.*

(12) Pignoratitia competit, soluto debito.

(13) ἀντίχρησις, pignoris species. Pignus enim aliud simplex, cujus usum creditor non habet: aliud ἀντίχρησις, cujus usum habet. vide *l.* 11. §. 1. *Infr. de pignorib. l.* 39. *Infr. eod.* Goth. ἀντίχρησις autem est res data ea lege, ut fructus pro usuris percipiat creditor; vide Alciatum *lib.* 2. *dispunct. c.* 3. et Cujac. *lib.* 3. *observ. c.* 35. Mod.

(14) Imo ἀντίχρησις non est pignus, sed quiddam diversum. *l.* 11. §. 1. *Infr. de pignorib.* Dic, non idem esse proprie: vel ἀντίχρησις conditio est pignori adjecta, vel est pignus utilitatem utendi fruendi in vicem debiti continens.

(15) Id est, hac pignoratitia actione.

(16) Si debitor pignus creditori vendiderit, non potest post solvendo sortem, et usuras, venditionem rescindere. *Synops. Basil.* 25. *titul.* 1. *cap.* 27. Goth. Vide ad hanc l. Pinell. *ad l.* 2. *de rescind. num.* 20. Zanger. *de except. part.* 3. *c.* 1. *n.* 149. Roderic. *de reditib. lib.* 2. *quæst.* 2. *num.* 23. *et* 37. Ans.

(17) Vide *l.* 20. *in fin. supr. eod.*

(18) Vide *l. ult. supr. de constitut. pecunia.*

(19) Aliud erit, si pignus debitoris creditor per suppositam imaginarii emptoris personam emit, et ita semper possessionem tenuit. *l.* 10. *C. de distract. pignorum.* adde *l. ult. infr. de contrah. empt.*

(20) Pecunia ex pignore redacta, primo in usuras: secundo in sortem imputatur. *l.* 5. §. *pen. in fin. l.* 101. *in fin. infr. de solut.*

(21) Conventionale.

(22) *l.* 9. *C. h. t.*

(23) *l.* 16. *infr. de usurp.*

(24) Imo non transfert: cum ipse possideat. *l.* 36. *infr. de adq. vel amitt. possess.*

(25) Precario re sua pignorata uti debitor ipse potest, consentiente ita creditore. vide *l.* 6. *in fin. infr. de precario.*

(26) Conducere rem suam pignoratam debitor potest. vide *l.* 16. *infr. de peculio.*

(27) Alii pignori obligata.

(28) *l.* 1. §. *ult. l.* 9. *Supr. eod. l.* 54. *infr. de fidejuss. l.* 20. *Infr. de furtis.* vide quæ notavi *ad. l.* 27. *supr. eod.*

(29) Ut et pignoratitia contraria.

(30) Vide *l.* 16. §. 1. *supr. eod. l.* 3. §. 1. *vers. sed et si. infr. stellionatus.*

§. 1. Sed et si quis rem alienam mihi pignori dederit sciens prudensque, vel si quis alii obligatam (1) mihi obligavit, nec me de hoc certioraverit, eodem crimine plectetur. Plane si ea res ampla est, et ad modicum æris fuerit pignorata, dici debebit, cessare non solum stellionatus crimen, sed etiam pigneratitiam, et de dolo actionem: quasi in nullo captus sit, qui pignori secundo loco accepit.

Si debitor pignus conduxerit.

37. PAULUS lib. 5. ad Plautium.

SI pignus mihi traditum locassem domino, per (2) locationem retineo possessionem (3): quia, antequam conduceret debitor, non fuerit ejus possessio: cum et animus mihi retinendi sit, et conducenti non (4) sit animus possessionem adipiscendi.

De pupillo pignus accipiente.

38. MODESTINUS lib. 1. Differentiarum.

PUpillo capienti pignus, propter metum pigneratitiæ actionis, necessaria est tutoris auctoritas (5).

Si debitor signaverit testamentum creditoris, in quo se emisse pignus creditor expressit.

39. IDEM lib. 4. Responsorum.

GAius Seius ob pecuniam mutuam fundum suum Lucio Titio pignori dedit; postea pactum inter eos factum est, *ut creditor pignus suum* (6) *in compensationem pecuniæ suæ certo tempore possideret;* Verum ante expletum tempus creditor cum suprema (7) sua ordinaret (8), testamento cavit, *ut alter ex filiis suis haberet eum fundum*, et addidit, *quem de Lucio* (9) *Titio emi*, cum non (10) emisset; hoc testamentum inter cæteros signavit et Gaius Seius, qui fuit debitor: Quæro, an ex hoc, quod signavit (11), præjudicium (12) aliquod sibi fecerit, cum nullum instrumentum venditionis proferatur, sed solum pactum, *ut creditor certi temporis fructus caperet?* Herennius Modestinus respondit, contractui pignori non obesse, quod (13) debitor (14) testamentum creditoris, in quo se emisse pignus expressit, signasse proponitur (15).

Si debitor, 1. Aut ejus filius pignus emerit a creditore. 2. De effectu solutionis.

40. PAPINIANUS lib. 3. Responsorum.

DEbitor a creditore pignus, quod dedit, frustra (16) emit, cum *rei suæ nulla* (17) *emptio sit:* nec si minoris emerit, et pignus petat, aut dominium vindicet, ei non totum debitum offerenti creditor possessionem restituere cogetur.

§. 1. Debitoris filius, qui manet in patris potestate, frustra pignus a creditore patris peculiaribus nummis comparat: et ideo si patronus debitoris contra tabulas ejus possessionem acceperit, dominii partem obtinebit: nam pecunia, quam filius ex re patris in pretium dedit, pignus liberatur.

§. 2. Soluta (18) pecunia, creditor possessionem pignoris, quæ corporalis (19) apud eum fuit, restituere debet: nec quicquam amplius præstare cogitur. Itaque si medio tempore pignus (20) creditor pignori dederit, domino solvente pecuniam, quam (21) debuit, secundi pignoris neque persecutio dabitur, neque retentio relinquetur.

De re aliena.

41. PAULUS lib. 3. Quæstionum.

REm alienam (22) pignori (23) dedisti (24): deinde dominus (25) rei ejus esse cœpisti: Datur utilis (26)

(1) Vid. *l.* 3. *infr. stellionat.* Imo falsi, non stellionatus. *l. qui duob.* 21. *infr. ad. l. Corn. de falsis.*

(2) Et per debitorem possidere videor, *l.* 37. *infr. de adquir. vel amitt. possess.* ut condictio idem præstet, quasi apud creditorem res esset. *l.* 33. *in fin. infr. de usurp.*

(3) Possessionem rei retinet, qui rem locat.

(4) Deficiente animo possidendi (qui causa possessionis est) deficit possessio.

(5) Si factus sit locupletior. *arg. l.ult. C. de usucap. pro empt.*

(6) Id est, pignoris fructus, quod tacite intelligitur. *l.* 2. *l.* 3. *C. h. t. l.* 1. *C. de distract. pign.* nisi forte hic de ἀντιχρήσει agatur. Goth. Vide *l.*9. §. *fin. de supell. leg. l.*11.§.1. *de pignorib. l.* 14. 17. *C. de usur.* Treutler. *de pign. thes.* 6. Johann. Decher. *lib.* 1. *dissert.* 1. *n.* 51. Jacob. Butrigar. *h. l.* Ans.

(7) *Suprema* vocat ultimam voluntatem, testamentum.

(8) Ordinat testamentum qui id vel scribit, vel nuncupat.

(9) *Legendum videtur*, C. Seio. Hot. 5. *observ.* 13.

(10) Sed ut fructibus debitum compensaret.

(11) Subscribens, seu signans instrumentum, vel testamentum non voluntate, sed quasi necessitate, vel ut testis, sibi non præjudicat, *l.* 34. §. 2. *infr. de legat.* 2. non id signat, quasi contrahens, aut ut se contrahendo obliget: unde notant, Quæ nobis invitis possunt fieri, ea consensum, nobis etiam præsentibus, non inducere: et breviter: Qui ut testis subscribit, probare ea non intelligitur, quibus subscripsit. vide *l.* 14. *C. si certum petetur. l.* 6. *C. de fidejussoribus.* vide Socinum *regula Subscribens.* 385.

(12) Potest enim minus esse in pignore, quam in debito. adde *l.* 26. §. 1. *infr. de pign.*

(13) *l.* 8. *in fin. infr. de rescind.*

(14) Putant quidam hic esse ἀπόνοιαν. et hic vocari debitorem, qui prius vocatus sit creditor: male. adde *l.* 65. *infr. de verb. oblig.*

(15) Filio tamen obest, cum patris jussu, pignori, manu sua subscribendo, domum suam subjicit. *l.* 26. §. 1. *infr. de pign.*

(16) Nullum ipso jure, nullum effectum habet: ideoque actus nullus, alium actum tollere non potest.

(17) *l.* 22. §. 3. *infr. mandati. l.* 16. *infr. de contrah. empt.*

(18) *l.* 13. §. 2. *infr. de pign. l.* 6. *infr. quib. mod. pignus.*

(19) Pignus corporaliter possidet creditor. *l.* 9. §. 2. *supr. eod.*

(20) Pignus pignori dare creditor potest. *l.* 1. *C. si pignus pignori datum sit. l.* 13. §. 2. *infr. de pignorib.*

(21) Pignus acceptum creditor alteri majorem in quantitatem pignori dare non potest, quam ipse debitori crediderit: eam igitur solvente debitore, pignus liberatur: neque jus est creditori creditoris pignus vel retinere, vel actione persequi.

(22) Ad hanc legem vide præter Alciatum et Robertum, allegatos ad oram, Pulvæum *de alienæ rei distract.* c. 26. Martresium *in notis.* c. 25. Mod.

(23) *l.* 20. *supr. eod.* idem, si vendidisti. *l.* 46. *infr. de act. empt.* Goth. Conciliationem hujus l. cum *l.* 22. *infr. de pignorib.* apud Aurpach. *epist. jurid.* 8. Charond. *verisimil. l.* 1. c. 20. Ans. Adde Alciat. *l.* 7. *parerg. cap.* 14. Duar. *lib.* 1. *disp.* c. 4. Joh. Rob. *recept. jur. civ. lect. lib.* 2. c. 1. S. L.

(24) *Sub.* Ignoranti.

(25) Contractu inter vivos, ut differat a specie §. seq.

(26) *l.* 1. *Inf. de pign.*

*

actio pigneratitia creditori. ✝ Non (1) est (2) idem dicendum, si ego Titio, qui rem meam obligaverat sine mea voluntate, heres exstitero: hoc enim modo pignoris persecutio concedenda non est creditori (3): Neque utique sufficit ad (4) competendam utilem pignoratitiam actionem, eundem esse dominum, qui etiam pecuniam debet: sed si convenisset de pignore, ut ex suo mendacio arguatur, improbe resistit, quo minus utilis actio moveatur.

De pignore pluris vendito, quam debitum erat.

42. Papinianus lib. 3. Responsorum.

CReditor judicio, quod de pignore dato (5) proponitur, ut superfluum (6) pretii cum usuris (7) restituat, jure cogitur: nec audiendus erit, si velit emptorem delegare: cum in venditione, quæ fit ex facto (8), suum creditor negotium gerat.

Si debitor ob Instrumenta *sibi a creditore non tradita damnum passus sit.* 1. *De* Intertritura *rei pigneratæ.*

43. Scævola lib. 5. Digestorum.

LOcum purum (9) pignori creditori obligavit: eique instrumentum (10) emptionis tradidit: et, cum eum locum inædificare vellet, mota sibi controversia a vicino de (11) latitudine, quod alias probare (12) non poterat, petit a creditore, *ut instrumentum* (13) *a se traditum auctoritatis* (14) *exhiberet:* quo non exhibente, minorem (15) locum ædificavit: atque [ita] damnum passus est: Quæsitum est, an si creditor pecuniam petat, vel pignus vindicet, doli exceptione posita, judex hujus damni rationem habere debeat? Respondit, si operam non dedisset, ut instrumenti facultate subducta, debitor caperetur, posse debitorem, pecunia soluta, pigneratitia agere: opera autem in eo data, tunc et ante pecuniam solutam in id, quod interest, cum creditore agi.

§. 1. Titius [cum] pecuniam mutuam accepit a Gaio Seio sub pignore culleorum (16), istos culleos cum Seius in horreo haberet, missus ex officio (17) annonæ Centurio culleos ad annonam sustulit: [ac] postea instantia (18) Gaii Seii creditoris recuperati sunt: Quæro, intertrituram (19), quæ ex operis (20) facta est, utrum Titius debitor, an Seius creditor, adgnoscere debeat? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, ob id, quod eo nomine intertrimenti (21) accidisset, non teneri.

(1) Si heres extitero ei, qui rem meam me ignorante obligavit, ex postfacto pignus non convalescet directo, sed utilis tantum actio in me dabitur. Modest. in *l. si Titio.* 22. *Infr. de pign.* Imo hoc modo, seu in hac specie pignoris persecutio concedenda non est creditori, *hac leg.* Varias ad hanc antinomiam solvendam rationes adferunt varii, Accurs. Bart. *hic.* Conan. 4. *Comm.* 13. Alciat. 7. *parerg.* 14. Duar. 2. *disp.* 4. Rob. 2. *receptar.* 1. Cuj. 19. *obs.* 26. Hot. 5. *obs.* 7. Sic censeo, Tribonianum Pauli verba nonnihil hic immutasse: nec tamen ad conciliandam hanc *l.* 22. *de pignorib.* necessarium esse dicere Modestini sententiam velut recentioris juriscons. tandem prævaluisse, et usu obtinuisse, ut qui sub Gordianis vixerit. *l.* 5. *C. ad exhibend.* Hoc potius nobis tentandum est, ut dicamus Modestinum a Paulo non dissentire, quod ex Pauli speciebus hic subjectis, et expositis fidelius liquido patere poterit. Rem meam Titio pignori dedisti: tu mihi postea successisti: quæ pignoratitia Titio ab initio non competit, ea ex postfacto in te convalescit, qui dominium rei pignoratæ mihi succedendo consecutus es, *h. l. in pr.* Tua voluntate initio pignus constitit: at nunc dominium rei consecutus es: hic concursus dominii et voluntatis tuæ facile efficit, ut pignus convalescat, ut in te utilis pignoratitia detur. Num idem dicendum est, si me invito rem meam Titio pignorasti, et postea tibi successi? Prima facie dixerit aliquis, Titio creditori pignoratitiam adversus me actionem non convalescere: nec enim utique sufficere (ut Paulus hic ait) ad competendam utilem pignoratitiam actionem, eundem esse dominum, qui etiam pecuniam debet, id est, aut sane ita legendum est, non utique sufficit, dominum (rei pigneratæ sc.) heredem esse ejus, qui pecuniam debuit. Cur? quia hic, seu in hoc casu, ne quidem initio inspecto obligatio in me constitit: defuncto rem me invito obligante. Si tamen æquum bonumque quis intuebitur, dicendum est, etiam hoc casu utilem in me pignoratitiam Titio creditori concedendam esse, nam si defunctus convenit de pignore rei meæ, improbe sane resisto, quominus utilis actio pignoratitia in me moveatur: quia sic resistendo Titio efficio, ut defunctus, cui successi, ex mendacio suo arguatur, *vers. sed si convenis.* Qui defuncto debitori successi, factum ejus probare debeo, obligationem rei meæ per eum factam improbare non debeo, ne mendacii arguatur, qui rem meam obligando, suam esse adseveravit: salvam defuncti, cui successi, æstimationem tueri et conservare debeo, ideoque in hac specie eam ob causam utilis pignoratitia in me actio creditori defuncti dabitur. Hæc est Pauli sententia: a qua sane sententia non dissentit Modest. in *l.* 22. *Infr. de pign.* ait enim in hac specie (me succedente ei, qui rem meam alteri obligavit) ex post facto (cum ita videlicet debitori succedo) pignus quidem directo non convalescere: sed utilem pignoratitiam tamen dari creditori. Ergo Modestinus a Paulo non dissentit: ait enim Modestinus in me utilem dari, non directam: Paulus ait improbe me facere, creditori defuncti agenti in me pignoratitia, resistendo, et contradicendo, quia efficio, ut defunctus, qui me heredem fecit, mendacii sui arguatur. His verbis Paulus satis innuit creditori defuncti utilem in me pigneratitiam actionem dari. Et ita re nunc melius perspecta, quam olim ad hunc locum feci, Modestinum Paulo conciliandum existimo.

(2) Num est idem dicendum? Alciat. 7. *parerg.* 14. reprehensus a Roberto, 2. *recept.* 1.

(3) Datur tamen utilis. *l.* 22. *infr. de pign.* vide Cujac. 19. *obs.* 26. Hotom. 5. *obs.* 7. Canon. 4. *Comm.* 13.

(4) Vel hic stilus prodit satis, Tribonianum in hanc legem adtentasse, et scripturam Pauli interpolasse.

(5) *Videtur legendum*, vendito. Nam hic species ponenda est in pignore vendito: ex cujus pretio creditor, primo quidem loco pecuniam sibi debitam deducere: postremo, quod plus erit, debitori cum usuris restituere cogitur: vel judicium, quod de pignore dato proponitur, est judicium pignoratitium, actiove pignoratitia, qua ago adversus creditorem, qui pignus meum vendidit, et ejus venditione plus pretii consecutus est, quam ei deberetur, ut videlicet illud superfluum cum usuris reddat.

(6) *l.* 3. §. 4. *vers. sin autem minus. C. de jure dominii.*

(7) *l.* 40. *infr. de usuris.*

(8) Pacto, ita legit Cujacius, *C. de distract. pignor. arg.* §. *creditor. Inst. quibus alienare.* quia fit ex pacto. *l.* 7. *C. de distract. pignorum.*

(9) Purus locus hic opponitur ædificato. Fuerit igitur purus locus, non ædificatus.

(10) Ut *l.* 20. *Infr. de pignor.*

(11) Sine ædificio probantur fines et spatia prædiorum per instrumenta. adde *l. Titius. Infr. de act. empt.*

(12) Vide *l.* 5. *Supr. famil. erciscund.*

(13) Originale, id est, Authenticum instrumentum interdum exhiberi necesse est. *l.* 10. *in princ. supr. de edend. l.* 5. *in princ. supr. fam. ercisc.*

(14) Auctoritatis instrumentum, est venditionis instrumentum.

(15) Hoc est, minus spatium ædificio occupavit.

(16) Frumentariorum scilicet. ut *l.* 12. §. 1. *in fin. infr. de instructo.* Est autem culleus uter ex corio factus, Isidor. 6. *cap.* 27. erant alii vinarii, de quibus *l.* 17. *infr. de annuis.* Varro 4. *de lingua*: cum in dolium aut culeum vinum addunt rustici, prima urna addita, dicunt etiam nunc, multa. et Columella 3. *cap.* 3. in prædiis Senecæ vinearum jugera singula culleos octonos reddidisse compertum est. Alias significat vasculum parricidale, ut *l.* 9. *infr. ad l. Pompej. de parricid.*

(17) Officium annonæ, officiales Præfecti annonæ, in cujus cura annona. vide *l.* 102. *infr. de solut.*

(18) *Instantia* hic, opera, cura, sollicitudo.

(19) *Intertritura* idem, quod intertrimentum, *infr. eod.* utrumque est rei deminutio: sed cum loquatur de culleorum intertrimento, cur mentionem facit intertrituræ ex operis factæ? aut operas referemus ad culleos, ut operarum intertrimentum sit usus deminutio, ac depretiatio culleorum: aut legendum erit, intertritura, quæ culleis facta est.

(20) Usu, vel utendo, id est, ex subvectione horum culleorum. *de l' employ.*

(21) *Intertrimentum*, cum de argento agitur, est evanida argenti pars, quæ in excoctione deperit. Livius, 42. *cap.* 54. Terentius *Heaut.* 3. *scen.* 1. Galli, *empiranee*, *ture.* Hic vero est depretiatio, seu deminutio rei ob usum.

LIBER QUARTUSDECIMUS.

TIT. I.

DE (1) EXERCITORIA ACTIONE.

Utilitas hujus edicti. 1. *Magistri navis definitio.* 2. *De contractibus et delictis nautarum.* 3. *Quibus rebus magister imponitur.* 4. *De conditione et ætate magistri.* 5. *Qui magistrum præponunt.* 6. *De navi.* 7. *Quibus ex causis datur exercitoria.* 13. *De pluribus magistris.* 15. *Exercitoris definitio.* 16. *Sexus, conditio, ætas.* 17. *De concursu actionis exercitoriæ, et directæ.* 18. *An detur actio exercitori.* 19. *Si exercitor sit in alterius potestate.* 24. *De concursu actionis exercitoriæ, et directæ.* 25. *De pluribus exercitoribus.*

1. PAULUS lib. 28. ad Edictum.

Utilitatem (2) hujus Edicti (3) patere, nemo est, qui ignoret: nam cum interdum ignari (4), cujus sint conditionis vel quales, cum magistris (5) propter navigandi necessitatem contrahamus, æquum fuit, eum (6), qui magistrum navi imposuit, teneri: ut (7) tenetur, qui institorem tabernæ vel negotio præposuit: cum (8) sit major necessitas contrahendi cum magistro, quam institore: quippe res patitur, ut de conditione quis institoris dispiciat, et sic contrahat: in navis magistro non ita: nam interdum (9) locus (10), tempus (11) non patitur plenius deliberandi consilium.

§. 1. *Magistrum* (12) *navis* accipere debemus, cui totius navis cura mandata est (13).

§. 2. [Sed] si cum (14) quolibet nautarum sit contractum, non datur actio in exercitorem (15): quamquam ex delicto cujusvis eorum, qui navis (16) navigandæ causa in nave sint, detur actio in exercitorem: alia enim est contrahendi causa, alia delinquendi: siquidem qui magistrum præponit, contrahi cum eo permittit, qui nautas adhibet, non contrahi cum eis permittit, sed (17) culpa et dolo carere eos curare debet.

§. 3. Magistri autem imponuntur locandis navibus, vel ad merces, vel vectoribus conducendis, armamentisve (18) emendis: sed etiam si mercibus emendis vel vendendis fuerit præpositus, etiam hoc nomine obligat exercitorem.

§. 4. Cujus autem conditionis (19) sit magister iste, nihil interest: utrum liber, an servus: et utrum exercitoris, an alienus: sed nec, cujus ætatis sit, intererit: sibi imputaturo, qui præposuit.

§. 5. *Magistrum* autem accipimus, non solum quem (20) exercitor præposuit, sed (21) et eum, quem magister: et hoc consultus Julianus in ignorante exercitore respondit. Cæterum si scit (22), et passus est, eum in nave magisterio fungi, ipse eum imposuisse videtur (23): quæ sententia mihi videtur probabilis: omnia enim facta magistri debet præstare, qui (24) eum præposuit: alioquin contrahentes decipientur: et facilius (25) hoc in magistro, quam institore, admittendum propter utilitatem. Quid tamen, si sic magistrum præposuit, ne alium ei liceret præponere? an adhuc Juliani sententiam admittimus, videndum est? finge enim et nominatim eum prohibuisse, *ne Titio magistro utaris?* Dicendum tamen erit, eo usque producendam utilitatem navigantium.

§. 6. *Navem* accipere debemus, sive (26) marinam (27), [sive fluviatilem (28)], sive in aliquo stagno naviget, sive schedia (29) sit.

§. 7. Non (30) autem ex omni causa Prætor dat in exercitorem actionem, sed (31) *ejus rei nomine, cujus ibi præpositus fuerit*, id est, [si] in eam rem præpositus sit, utputa, si [ad] onus vehendum locatum sit, aut aliquas res

(1) *L.* 4. *C.* 25. Paul. 2. *sent.* 6. §. 2. *Inst. quod cum eo, qui in aliena.* Exercitoria hæc actio nomen habet ab eo, qui præposuit: institoria, ab eo, qui præpositus est. Ratio diversitatis esse potest, quia a magistro, quem exercitor navi præposuit, magisterianæ actionis nomen inelegans videbatur. Cuj. *C. h. t.* Goth. Ad tit. et materiam v. Stracch. *de mercatura. tit. de mandato. n.* 25. Afflict. *decis.* 82. Tholosan. *Syntagmat. lib.* 29. *c.* 9. Ans.

(2) Pertinet enim ad summam Rempublicam. §. 20. *infr. eod.*

(3) Formula hujus edicti hæc, vel similis videtur fuisse: Quod cum magistro navis gestum esse dicetur, in exercitorem, qui eum præposuit, in solidum judicium dabo.

(4) Adde *l.* 1. *infr. quod falso tutore.*

(5) V. §. 1. §. 3. §. 5. *infr. eod.*

(6) Id est, exercitorem dominum, vel possessorem navis, ad quem quotidiani navis quæstus et obventiones pertinent: quique navem per magistrum et præsidem exercet.

(7) Quid enim interest navi aliquem præponas, an tabernæ, an negotio?

(8) Dic, ut *in versiculo quippe. Infr. eod.*

(9) Ut in specie *l.* 1. §. 2. *infr. depositi.*

(10) Mare ipsum.

(11) Ipsa tempestas.

(12) Magister navis, Græcis πιστικὸς τοῦ πλοίου. *Synops. Basilic.* 53. *tit.* 1. c. 16. 2. Harmenop. 11. §. 7. *et lib.* 6. *tit.* 2. §. 15.

(13) Estque exercitoris institor, πιστικός. Harmenop. 2. *tit.* 11.

(14) Ex contractu nautarum exercitor non tenetur: ex delictis autem ipsorum tenetur: Nam facere debet, ut dolo, et culpa, hoc est, ut malitia careant. *Synops. Basil.* 53. *tit.* 1. *cap.* 15. 2. Harmenop. 11. §. 5. 6.

(15) Dominum vel possessorem navis.

(16) Simile dicendi genus in *l.* 3. *Infr. de nautico fœnore.*

(17) *l.* 7. §. 4. *supr. nautæ, caupones.* vide *l.* 45. *in fin. supr. famil. ercisc.* §. *ultim. Inst. de oblig. quæ ex quasi delict.*

(18) Nonnulli strenue fabricant navigia, nec consummata perinde instruunt armamentis, ministrisque. Columell. 4. *cap.* 3. *in princ.* Porro armamenta sunt navium instrumenta. *l.* 3. §. 1. *supr. de rei vindic. l.* 6. *Infr. de l. Rhodia.* Hic obiter notandum, patres civitatum, armamentariorum curam habuisse, quæ Novell. 85. *cap.* 2. δημοσίας ὁπλοθήκας vocat: et ab Isidor. 5. *orig.* 5. armamentarium vocari locum, ubi tenentur tela armorum. Cæterum armamentum Græci ἐξαρτία appellant, Harm. 2. *tit.* 11. exarmatur navis, cum armamentis spoliatur. *l.* 2. §. 1. *infr. de l. Rhodia.*

(19) In conditione cujusque hæc spectantur, ut sæpius, utrum liber, an servus sit: an hujus vel illius: cujus ætatis.

(20) Magistri navium ab exercitoribus præficiebantur.

(21) Magister navis a magistro ejusdem navis primo secundarius constitui poterat.

(22) Sciens et patiens exercitor submagistrum a magistro imponi, ipse submagistrum imposuisse intelligitur.

(23) *l.* 18. *infr. mandati.*

(24) *l.* 4. *C. h. t.*

(25) Qui magistrum navi præposuit, tenetur, velut is, qui institorem tabernæ vel negotiationi præposuit. *Synops. Basil.* 53. *tit.* 1. *c.* 16.

(26) Navium aliæ marinæ, fluviatiles, stagnorum, schediæ.

(27) De qua *l.* 5. §. 5. *Infr. de jure immunitatis.*

(28) Quales piscatoriæ, actuariæ, voluptatis causa paratæ, et similes. *l.* 2. *infr. de captivis* rates. *l.* 1. §. 14. *Infr. de fluminibus.* Goth. Cott. *in memorabil. in voce Liburnum.* Aul. Gell. *lib.* 10. *noct. Attic. cap.* 25. Mod.

(29) *Schedia* navis, genus navigii inconditum, trabibus inter se tantum nexis factum, vide Festum in *schedia.*

(30) Ex iis magistri contractibus exercitor tantum tenetur, qui ad eam rem pertinent, cui præpositus fuit.

(31) *l.* 7. *vers. ita illud. infr. eod.*

emerit utiles naviganti, vel si quid reficiendæ navis causa contractum vel impensum est, vel si quid nautæ, operarum nomine, petent.

§. 8. Quid (1), si mutuam pecuniam sumpserit? an ejus rei nomine videatur gestum? Et Pegasus existimat, si ad usum ejus rei, in quam præpositus est, fuerit mutuatus, dandam actionem: quam sententiam puto veram. Quid enim, si ad armandam instruendamve navem, vel nautas exhibendos, mutuatus est?

§. 9. Unde quærit Ofilius, si ad reficiendam (2) navem mutuatus, nummos in suos usus converterit, an in exercitorem detur actio? Et ait, si hac (3) lege acceperit, quasi in navem impensurus, mox mutavit voluntatem, teneri exercitorem, imputaturum sibi, cur talem præposuerit: quod si ab initio consilium cepit fraudandi creditoris, et hoc specialiter non expresserit, *quod ad navis causam accipit*, contra esse: quam distinctionem Pedius probat.

§. 10. Sed et si in pretiis rerum emptarum fefellit magister, exercitoris erit damnum, non creditoris.

§. 11. Sed si ab alio mutuatus, liberavit eum, qui in navis refectionem crediderat, puto etiam huic dandam actionem, quasi in navem crediderit.

§. 12. Igitur præpositio (4) certam (5) legem (6) dat contrahentibus (7). Quare si eum præposuit navi ad hoc solum, ut (8) vecturas exigat, non ut locet, quod forte ipse locaverat, non tenebitur exercitor, si magister locaverit (9): vel si (10) ad locandum tantum, non ad exigendum, idem erit dicendum, aut si ad (11) hoc, ut vectoribus locet, non ut mercibus navem præstet, vel contra: modum (12) egressus, non obligabit exercitorem. † Sed et, si, ut certis mercibus eam locet, præpositus est, puta legumini, cannabæ (13), ille marmoribus, vel alia (14) materia locavit, dicendum erit, non teneri: quædam (15) enim naves onerariæ, quædam (ut ipsi dicunt) ἐπιβατηγοὶ (16) id est, *vectorum ductrices*, sunt, et plerosque mandare scio, *ne vectores recipiant*: et sic, *ut certa regione*, *et certo mari negotietur*: ut ecce sunt naves, quæ Brundusium a Cassiopa (17), vel a Dyrrachio vectores trajiciunt, ad onera inhabiles: item quædam fluvii capaces, ad mare non sufficientes.

§. 13. Si plures sint magistri, non (18) divisis officiis, quodcumque cum uno gestum erit, obligabit exercitorem: si divisis, ut alter locando, alter exigendo, pro cujusque officio obligabitur exercitor.

§. 14. Sed et sic (19) præposuit, ut plerumque faciunt, *ne* (20) *alter sine altero quid gerat*, qui contraxit cum uno, sibi imputabit.

§. 15. *Exercitorem* (21) autem eum dicimus, ad quem obventiones (22), et reditus omnes perveniunt, sive is dominus navis sit, sive a domino navem per aversionem (23) conduxit, vel ad tempus, vel in perpetuum.

§. 16. Parvi autem refert, qui exercet, masculus sit, an mulier (24), paterfamilias, an filiusfamilias (25) vel servus: pupillus autem si navem exerceat, exigemus tutoris auctoritatem.

§. 17. Est autem nobis electio, utrum exercitorem an magistrum convenire velimus.

§. 18. Sed ex contrario, exercenti navem adversus eos, qui cum magistro contraxerunt, actio non pollicetur (26): quia non eodem auxilio indigebat. Sed aut ex locato (27) cum magistro, si mercede operam ei exhibet: aut, si gratuitam, mandati agere potest. † Solent plane præfecti propter ministerium annonæ, item in provinciis Præsides provinciarum, extra ordinem (28) eos juvare ex contractu magistrorum.

§. 19. *Si* (29) *is* (30), *qui navem exercuerit* (31), *in*

(1) Magister si mutuam pecuniam sumpserit reficiendæ navis causa vel ad alendos nautas, et pecuniam in suos usus converterit, exercitor tenetur, *ut hic.* non itidem, si ab initio fraudulentum animum adhibuit, nec expressit se ad navis causam accipere, §. 9. sed et si in rerum emptarum pretiis fefellerit, exercitorem damno adfecit. §. 10. *infr. eod. Synops. Basil.* 53. *tit.* 1. *cap.* 16.

(2) Vide quæ notavi ad *l.* 25. *Supr. de reb. cred.*

(3) *d. l.* 7. *in pr.*

(4) Præpositio exercitoris certam legem dat contrahentibus cum magistro, et ita lex præpositionis spectanda.

(5) Certa indefinite accipi non debent, ne incerta efficiantur.

(6) Formam præpositionis egressus magister, exercitorem non obligat.

(7) V. Afflictum *decision.* 82. *n.* 9. Anconit. *in tract. de mercatoribus in tit. mandati. n.* 25. Mod.

(8) Præpositus ad navis vecturas tantum exigendas, navem locare non potest.

(9) Cur ita? collige ex *l.* 5. §. 10. *infr. de instit.*

(10) Præpositus ad locandum, mercedem ipsam locationis exigere non potest.

(11) Præpositus ad navem locandam vectoribus, eandem mercibus præstare non potest, vel contra.

(12) Mandatarius modum mandati egredi non debet. *Goth.* Unde sequitur, quod non habenti mandatum ad solvendum non recte solvatur pretium. Rom. *singular.* 23. *l.* 86. *ff. de solut. l.* 12. *ff. eod.* Sarmient. *l.* 3. *select. cap.* 12. *n.* 9. vid. *not. ad l.* 12. 35. 88. *infr. de solut.* Ans.

(13) Canaba, *ut hic.* vel cannabum. 3. Paul. 5. κάνναβος, *canabum*, Isidor. 16. *orig.* 27. unde Canabetum in vetere inscriptione sepulchri, *Retro usque ad Canabetum, huic areæ cedent.* vide Brissonium, 2. *select.* 16.

(14) *Al.* alii materiæ.

(15) Navium aliæ ad onera ferenda, aliæ ad vecturas, aliæ marinæ, quibus certo tantum mari negotiantur homines, aliæ fluviatiles. adde §. 6. *supr. eod.*

(16) ἐπιβάδες, *Haloand. Bud.* ἐπιβάται, quasi scansiles, et vectoribus trajiciendis aptæ: hinc dici ναυτεπιβάται, *l.ult.* §.2. *supr. nautæ:* videntur. Florentina lectio probatur ab Ant. Aug. 4. *emend.* 16. Budæus legit emphractæ. Sunt igitur naves onerariæ, et ἐπιβατηγοὶ, utiles, comparatæ, et destinatæ tantum ad devehendos homines, oneribus ferendis plerumque inhabiles, *basteaux passagers*, *ut hic.* aliæ sunt etiam ξυληγαὶ, de quibus *l.* 55. §. 5. *infr. de legat.* 3.

(17) Alii Cassopa, vel Capua: et male, cum apud Strabonem constet *lib.* 7. Κασσιόπην, portum Epiri a Brundusio distare stadiis 1300, et totidem a Tarento, idem Ptolomæus testatur.

(18) Individuis in officiis, quod unus gerit, alterum obligat: in dividuis, secus, *ut hic. et* §. 14. *infr. eod.*

(19) Id est, si sic. *Goth.* Ad hunc §. vide Cottam, *in memorab. verb. legatus. et in verb. Emphrastæ.* Alciat. *lib.* 1. *parerg. c.* 43. Ans.

(20) Consilium adjuncti sui quemque sequi cogi, hinc colligunt. de quo vide Alberic. *hic.*

(21) Exercitor quis dicatur.

(22) Obventiones hic separantur a reditibus.

(23) ἐν ἐμάδι, id est, *in universo.* vide quæ notavi ad *l.* 4. §. 1. *infr. de peric. l.* 62. *in fin. infr. de contrah. empt.* Goth. Aversio quid sit, vid. *l. fin.* §. *fin. infr. tit. prox. l.* 62. §. 2. *et ibi not. infr. de contrah. empt.* Ans.

(24) *l.* 4. *C. h. t.*

(25) §. 19. §. 21. *infr. eod.*

(26) Passive, hoc est, non promittitur: nisi hic legas, actionem non pollicetur.

(27) *l.* 5. *infr. eod.*

(28) Imo, officio judicis id fit. *l. cum filiusfam.* 17. *supr. de reb. cred. l. salar.* 7. *infr. mandati.*

(29) Videntur hæc verba edicti fuisse. *Goth.* Vid. hic Bart. et Bald. Afflict. *decis.* 82. *n.* 1. Bellon. *supputat. lib.* 4. *cap.* 14. Ans.

(30) Quid, si plures exercuerint? v. §. 25. *l.* 2. *l.*3. *l.*4. *infr. eod.* quid, si servus plurium? *l.*4. §. 2. quid, si ut mas, ita fœmina? §. 21. *infr. eod.* Goth.

(31) Bellonus *lib.* 4. *supputat. c.* 14. Mod.

aliena (1) *potestate* (2) *erit*, *ejusque* (3) *voluntate navem exercuerit*, *quod cum magistro* (4) *ejus gestum erit*, *in* (5) *eum*, *in cujus potestate is erit*, *qui navem exercuerit*, *judicium* (6) *datur* (7).

§. 20. Licet autem detur actio in eum, cujus in potestate est, qui navem exercet, tamen ita demum datur, *si voluntate ejus exerceat*. Ideo autem ex voluntate in solidum tenentur, qui habent in potestate exercitorem: quia ad summam (8) Rempublicam (9) navium exercitio pertinet. At institorum non idem usus est: ea propter in tributum duntaxat vocantur, qui contraxerunt cum eo, qui in merce peculiari sciente domino negotiatur: sed si sciente duntaxat, non etiam volente, cum magistro contractum sit, utrum quasi in volentem damus actionem in solidum, an vero exemplo tributoriæ dabimus? In re igitur dubia melius est, verbis (10) Edicti servire: et neque scientiam solam, et nudam patris dominive in navibus onerare: neque in peculiaribus mercibus voluntatem extendere ad solidi obligationem. Et ita videtur et Pomponius significare: si sit in aliena potestate, si quidem voluntate gerat, in solidum eum obligari: sin minus, peculium.

§. 21. *In potestate* autem (11) accipiemus utriusque sexus, vel filios, vel filias, vel servos, vel servas.

§. 22. Si tamen servus peculiaris, volente filiofamilias, in cujus peculio erat, vel servo, vicarius ejus navem exercuit, pater, dominusve, qui voluntatem non accommodavit, duntaxat de peculio tenebitur: sed filius ipse in solidum. Plane, si voluntate domini vel patris exerceant, in solidum tenebuntur: et præterea et filius, si et ipse voluntatem accommodavit, in solidum erit obligatus.

§. 23. Quamquam autem, *si cum magistro ejus gestum sit*, duntaxat polliceatur Prætor actionem, tamen (ut Julianus quoque scripsit) etiam si cum ipso exercitore sit contractum, pater (12) dominusve in solidum tenebitur.

§. 24. Hæc actio ex (13) persona magistri in exercitorem dabitur: et ideo, si cum utro eorum actum est, cum altero agi non potest: sed si quid sit solutum (14), si quidem a magistro, ipso (15) jure minuitur obligatio: sed et si ab exercitore, sive suo nomine, id est, propter honorariam obligationem, sive magistri nomine solverit, minuetur obligatio: quoniam et alius (16) pro me solvendo me liberat.

§. 25. Si (17) plures navem exerceant, cum quolibet (18) eorum in solidum agi potest:

2. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

Ne in (19) plures (20) adversarios distringatur, qui cum uno contraxerit.

3. Paulus lib. 29. ad Edictum.

Nec quicquam facere, quotam quisque portionem in nave habeat: eumque qui (21) præstiterit, societatis judicio a cæteris consecuturum.

2. *De servo plurium exercitore.* 3. *De alienatione aut morte servi exercitoris. De morte magistri.* 4. *De tempore harum actionum. De heredibus.*

4. Ulpianus lib. 29. ad Edictum.

Si tamen plures per se navem exerceant, pro portionibus exercitionis conveniuntur: neque enim invicem sui magistri videntur.

§. 1. Sed si plures exerceant, unum autem de numero suo magistrum fecerint, hujus nomine in solidum poterunt conveniri.

§. 2. Sed si servus plurium (22), navem exerceat voluntate eorum, idem placuit, quod in pluribus exercitoribus: plane si unius ex omnibus voluntate exercuit, in solidum ille tenebitur: et ideo puto, et in superiore casu in solidum omnes teneri.

§. 3. Si servus sit, qui navem exercuit voluntate domini, et alienatus (23) fuerit, nihilominus is, qui eum alienavit, tenebitur: proinde, et si decesserit servus, tenebitur: nam et magistro defuncto tenebitur.

§. 4. Hæ actiones (24) perpetuo, et heredibus, et in heredes dabuntur: proinde et si servus, qui voluntate domini exercuit, decessit, etiam post annum dabitur hæc actio, quamvis de peculio ultra annum non detur.

Si quis cum servo suo exercitore alterius, vel cum servo communi, 1. *Vel cum servi sui magistro contraxerit.* 2. *Si unus ex multis exercitoribus cum Magistro contraxerit.*

5. Paulus lib. 29. ad Edictum.

Si eum, qui in mea potestate sit, magistrum navis habeas, mihi quoque in te competit actio, si quid cum eo contraxero. Idem [est], si communis servus nobis erit: ex locato (25) tamen mecum ages, quod operas servi mei conduxeris: quia et si cum alio contraxisset, ageres mecum, ut actiones, quas eo nomine habui, tibi præstarem:

(1) Ut filius, v. §. 23. *infr. eod.* vel servus.
(2) V. §. 21. *infr. eod.*
(3) In cujus potestate est.
(4) V. §. 24. *infr. eod.* quid, si cum ipso exercitore contractum? idem §. 23. *infr. eod.*
(5) §. 20. *infr. eod.*
(6) Quatenus? in solidum. *l.* 1. *l.* 2. *C. de inst.* §. 2. *Instit. quod cum eo.* Diversum est in institoria. Nam si voluntate patris filius merces peculiares exercet, tum ex ejus contractu vel institoris a filio præpositi, pater non tenetur in solidum, sed vocatur in tributum, id est, tenetur actione tributoria, *ut hic.* §. 22. *infr. eod. l.* 3. §. *si filiusfam. Supr. nautæ.* Paul. 2. *sent.* 6. §. *un.*
(7) Quousque? etiam post annum. *l.* 4. §. 4. *Infr. eod.*
(8) De hoc genere loquendi, ad summam rempublicam pertinere, alias scripsi.
(9) Reipublicæ: ideo hujus tituli utilitas summa est, *l.* 1. *in pr. Supr. eod.* hanc tamen lectionem defendit ingeniosissime et doctissime Cujac. 12. *observ.* 32.
(10) *l.* 69. *Infr. de legat.* 3. *l.* 12. §. 1. *Infr. qui, et a quibus manumiss.* non tamen id semper verum est.
(11) §. 16. *Supr. eod.*
(12) §. 19. *Supr. eod.* filiusfamilias si voluntate patris navem exercet, patrem in solidum, ob ea, quæ salva recepit, obligat. §. 19. *supr. eod.* Paul. 2. *sent.* 6.
(13) Exercitoriæ origo est ex persona magistri: objectum, exercitor ipse.
(14) *l.* 33. *infr. de solut.*
(15) Ipso jure obligatio tollitur per solutionem.
(16) *l.* 39. *supr. de negotiis. l.* 91. *infr. de solut. Inst. quibus modis tollitur obligatio. l.* 8. *in fin. infr. de novationib.*
(17) Ubi plures ex contractu unius conveniuntur, quilibet convenitur in solidum: secus si plures ex suo contractu proprio.
(18) *l.* 2. *l.* 4. *Infr. eod. l.* 1. *in fin. supr. de his, qui effuderint.*
(19) *l.* 38. *Supr. de procuratorib.*
(20) Domino moriente relictis pluribus heredibus vasallos non cogi hominium nisi uni præstare, hinc colligitur. vid. tamen Accurs. in *l. si cujus.* 13. §. 1. *supr. de usufructu.*
(21) *l.* 13. *in fin. Infr. de institoria.*
(22) *l.* 6. §. 1. *infr. eod.*
(23) Exercitoria actio durat, servo exercitoris etiam alienato vel mortuo.
(24) Exercitoria, *ut hic.* institoria, *l.* 15. *Infr. de institoria.* tributoria, *l.* 8. *infr. de tributoria.* de in rem verso. *l.* 1. *in fine. infr. quando actio de peculio.*
(25) *l.* 1. §. 18. *supr. eod.*

quemadmodum cum libero, si quidem conduxisses, experieris: quod si gratuitæ operæ fuerint, mandati ages.

§. 1. Item si servus meus navem exercebit (1), et cum magistro ejus contraxero, nihil obstabit (2), quominus adversus magistrum experiar actione (3), quæ mihi vel jure civili (4) vel honorario competit: nam et cuivis alii non obstat hoc Edictum, quo minus cum magistro agere possit: hoc enim Edicto non transfertur actio, sed adjicitur (5).

§. 2. Si unus ex his exercitoribus cum magistro (6) navis contraxerit, agere cum aliis exercitoribus poterit (7).

Si servus non voluntate domini exerceat. 1. *De servo communi.*

6. Paulus lib. 6. Brevium.

Si servus non (8) voluntate (9) domini navem exercuerit; si sciente (10) eo quasi (11) tributoria: si ignorante, de peculio actio dabitur.

§. 1. Si communis (12) servus voluntate dominorum exerceat navem, in singulos dari debebit in solidum actio.

Si quæratur, an creditum sit in id, cui magister, 2. *Vel institor præpositus erat.*

7. Africanus lib. 8. Quæstionum.

Lucius Titius Stichum magistrum navis (13) præposuit: is pecuniam mutuatus, cavit, *se* (14) *in refectionem navis eam accepisse*: Quæsitum est, an non aliter Titius exercitoria teneretur, quam si creditor probaret (15), pecuniam in refectionem navis esse consumptam? Respondit, creditorem utiliter acturum (16), si (17), cum pecunia crederetur, navis in ea causa fuisset, ut refici deberet: etenim ut non oportet creditorem ad hoc adstringi, ut ipse reficiendæ navis curam suscipiat, et negotium domini gerat (quod certe futurum sit, si necesse (18) habeat probare, pecuniam in refectionem erogatam esse); ita illud exigendum, ut sciat in hoc se credere, cui rei magister quis sit præpositus: quod certe aliter fieri non potest, quam si illud quoque scierit, necessariam refectioni pecuniam esse: quare etsi in ea causa fuerit navis, ut refici deberet, multo tamen major pecunia credita fuerit, quam ad eam rem esset necessaria, non debere in solidum adversus dominum navis actionem dari.

§. 1. Interdum etiam illud æstimandum, an in eo loco pecunia credita sit, in quo id, propter quod credebatur, comparari potuerit: quid enim (inquit) si ad velum emendum in ejusmodi insula pecuniam quis crediderit, in qua omnino velum comparari non potest? Et in summa aliquam (19) diligentiam in ea creditorem debere præstare.

§. 2. Eadem fere (20) dicenda ait, et si de institoria actione quæratur: Nam tunc quoque creditorem scire debere, necessariam esse mercis comparationem, cui emendæ servus sit præpositus, et sufficere, si in hoc crediderit: non etiam illud exigendum, ut ipse curam (21) suscipiat, an in hanc rem pecunia eroganda est.

TIT. II.

DE LEGE RHODIA (22) DE JACTU.

Summa hujus legis.

1. Paulus lib. 2. (23) Sententiarum.

Lege Rhodia cavetur, *Ut* (24) *si levandæ* (25) *navis gratia jactus mercium factus est, omnium contributione sarciatur, quod* (26) *pro omnibus datum est.*

Quæ actiones dantur pro contributione. 1. *De nave deteriorata, aut armamentis spoliata.* 2. *Qui, et quantum, et pro quibus rebus conferunt.* 3. *De navi a piratis redempta, de rebus ablatis a prædonibus.* 4. *Quantum conferri debet.* 5. *De servis, qui in mari perierunt.* 6. *Si quis ex vectoribus solvendo non sit,* 7. *Et res jactæ apparuerint.* 8. *De dominio rei jactæ.*

2. Idem lib. 34. ad Edictum.

Si laborante nave, jactus factus est, amissarum mercium domini, si merces vehendas locaverant, ex locato cum magistro navis agere debent; is deinde cum reliquis, quorum merces salvæ sunt, ex conducto, ut detrimentum pro portione communicetur, agere potest. Servius

(1) *Al.* exercuerit.
(2) *l.* 1. *infr. de institoria.*
(3) *Subaudi*, competente ex contractu cum eo celebrato.
(4) Non tamen in ipsum servum meum. *l.* 11. *in fine. infr. de institoria.*
(5) Augmenta, quæ inducunt, deminutionem inducere non debent. *l. cum tale.* 72. *in fin. infr. de condit. et demonst.*
(6) *Subaudi*, communi.
(7) *Subaudi*, pro iis partibus, quas habeat in merce navis.
(8) *l.* 42. *infr. de furtis.*
(9) *Subaudi*, expressa.
(10) *l.* 1. §. 20. *vers. sed si sciente. supr. eod.*
(11) Quasi tributoria tenetur, qui scit servum suum navem exercere.
(12) *l.* 4. §. 2. *supr. eod.*
(13) *Al.* navi.
(14) Ut *l.* 1. §. 9. *supr. eod.*
(15) Probare an et quando teneatur creditor, pecuniam a se mutuo datam, in rem utilitatemque accipientis, vel ejus domini versam fuisse.
(16) Quatuor ei, qui credidit ad refectionem navis, consideranda sunt: ut nominatim mutuet ad refectionem, ut res in ea causa sit, ut necessario debeat refici, ut ei, qui sit ad eam rem præpositus, credat: ne plus necessario credat: ut autem curam suscipiat, ut in eam rem pecunia credita erogetur, non est necessarium, *ut hic.* vide tamen *l.* 5. *infr. qui potiores.*
(17) Credens pecuniam ad refectionem navis, hæc observare diligenter debet. Primo, ut cum eam pecuniam credit, navis in ea causa sit, ut refici debeat. Non autem cogitur ipse navis reficiendæ curam suscipere, *ut hic.* Deinde ut sciat se credere magistro navis ad eam rem præposito. *vers. ita illud exigendum.* Tertio ut sciat necessariam refectioni pecuniam esse, *vers. quod certe.* Quarto, ut non majorem pecuniam credat, quam quæ ad eam rem necessaria sit, *vers. quare etsi.* Interdum etiam requiritur, ut sciat se credere ad eas res, quæ in ea provincia, ubi credit, comparari possint. §. *interdum.* 1. *infr. eod.*
(18) Aliud est in minorum causa, *l.* 2. *C. si advers. credit.* et civitatis interdum. vide *l.* 27. *supr. de rebus credit.*
(19) Curiosum creditorem esse oportet, quoties pecuniam credit ad navis refectionem.
(20) *Fere*, hæc particula, inquam, non est παρέλκον· temperat enim comparationem, quæ fit institoris, et magistri, qua non licet semper uti. *l.* 1. §. 5. §. 19. *supr. eod.* unde hæc particula ab Accursio temperamentum vocatur. Macrob. 1. *in somnium.* Vocem, inquit, quæ hanc definitionem temperat, adjecit, *Fere.*
(21) Id est, ut sit curiosus. vide *l.* 3. §. 9. *infr. de in rem verso.*
(22) *Al.* ad legem Rhodiam, *Haloan.* adde Paul. 2. *sentent.* 7. *Synops. Basil.* 53. *tit.* 3. 2. Harmenop. 11. 13. *C. Theod.* 9. Tertull. 3. *adversus Marcionem*: scilicet Nauclero illi, non quidem Rhodia lex, sed Pontica caverat, Errare Judæos. *Goth.* Ad hunc tit. v. Pecc. *tract. de re naut.* Tholosan. *Syntagm. lib.* 29. c. 10. Ans.
(23) *Tit.* 7. §. 1.
(24) Extat hæc sententia apud Paulum, *d.* §. 1.
(25) Vexatam fluctibus navem jactura levis defendit. *l.* 4. *C. Theodos. eod.*
(26) τὸ ῥιφθὲν, id, quod abjectum est. *Synops. Basil. eod.* c. 1.

quidem respondit, ex locato agere cum magistro navis debere, ut cæterorum vectorum merces retineat, donec portionem damni præstent. Imo, etsi retineat (1) merces magister, ultro (2) ex locato habiturus est actionem cum vectoribus: quid enim, si vectores sint, qui nullas sarcinas habeant? plane commodius est, si sint, retinere eas. † At, si non [et] totam navem conduxerit, ex conducto aget (3): sicut vectores, qui loca (4) in nave conduxerunt: æquissimum enim est, commune detrimentum fieri eorum, qui propter amissas res aliorum, consecuti sunt, ut merces suas salvas haberent.

§. 1. Si conservatis mercibus deterior facta sit navis, aut si quid exarmaverit (5), nulla facienda est collatio: quia dissimilis earum rerum causa sit, quæ navis gratia parentur, et earum, pro quibus mercedem aliquis acceperit: nam et si faber incudem aut malleum fregerit, non imputaretur ei, qui locaverit opus: sed si voluntate vectorum vel propter aliquem metum id detrimentum factum sit, hoc ipsum sarciri oportet.

§. 2. Cum in eadem nave varia mercium genera complures mercatores coegissent, prætereaque (6) multi vectores servi liberique in ea navigarent, tempestate gravi orta, necessario jactura facta erat: Quæsita deinde sunt hæc: an omnes (7) jacturam præstare oporteat: et si qui tales merces imposuissent, quibus navis non oneraretur, velut gemmas, margaritas? et quæ portio præstanda est? et an etiam pro liberis capitibus dari oporteat? et qua actione ea res expediri possit? *Placuit*, omnes, quorum interfuisset, jacturam fieri, conferre oportere, quia id tributum observatæ (8) res deberent: itaque dominum etiam navis pro portione obligatum esse: jacturæ summam pro rerum pretio distribui oportet: corporum liberorum æstimationem (9) nullam fieri posse: ex (10) conducto dominos rerum amissarum cum nauta, id est, cum magistro, acturos. † Itidem *agitatum* est, an etiam vestimentorum cujusque, et annulorum æstimationem fieri oporteat? Et omnium visum est, nisi si qua consumendi causa imposita forent: quo in numero essent cibaria, eo magis, quod, si (11) quando ea defecerint in navigationem, quod quisque haberet, in commune conferret.

§. 3. Si navis a piratis redempta sit, Servius, Ofilius, Labeo, omnes conferre debere ajunt. Quod (12) vero prædones abstulerint (13), eum perdere, cujus fuerint: nec conferendum ei, qui suas merces redemerit.

§. 4. Portio autem pro æstimatione rerum, quæ salvæ sunt, et earum, quæ amissæ sunt, præstari solet: nec (14) ad rem pertinet, si hæ quæ amissæ sunt, pluris veniri (15) poterunt (16): quoniam detrimenti (17), non lucri, fit præstatio. Sed in his rebus, quarum nomine conferendum est, æstimatio debeat haberi, non quanti emptæ sint, sed quanti venire possunt.

§. 5. Servorum quoque, qui in mari perierunt, non magis æstimatio facienda est, quam si [qui] ægri in nave decesserint, aut aliqui sese præcipitaverint.

§. 6. Si quis ex vectoribus solvendo non sit, hoc detrimentum magistri navis non erit: nec enim fortunas cujusque nauta excutere debet.

§. 7. Si res quæ jactæ sunt, apparuerint (18), exoneratur collatio: quod si jam contributio facta sit, tunc hi, qui solverint, agent ex locato cum magistro, ut is ex conducto experiatur, et quod exegerit reddat.

§. 8. Res autem jacta domini manet, nec fit adprehendentis: quia pro derelicto non habetur.

De instrumento navis dejecto.

3. PAPINIANUS lib. 19. Responsorum.

CUm arbor (19), aut aliud navis instrumentum, removendi communis periculi causa, dejectum est, contributio debetur.

De mercibus in scapham trajectis. 1. *De mercibus per urinatores extractis.* 2. *De mercibus, quæ in navi remanserunt, deterioratis.*

4. CALLISTRATUS lib. 2. Quæstionum.

NAvis (20) onustæ levandæ causa, quia intrare flumen vel portum non potuerat cum onere, si quædam mer-

(1) Alii legendum volunt, *etsi non retineat*. Arn. Vin. *ad Pecc. hic.* contra Cujac. *lib.* 3. *obs.* 2. Ita etiam Haloander, sed reprehensus a Russardo. *S. L.*

(2) Id est, prior, ut in *l.* 1. §. 6. *in fin. infr. uti possidetis.* sic ultro accusare. Liv. 1. ultro arridere, Donat. Cujac. 3. *observ.* 2. et in *l.* 10. *in princ. supr. de negotiis*. sed an ultro? etc. id est, num gestor negotiorum prior agere potest?

(3) Conduxerint, ex conducto agent. Cujac. *ibid.* 11. *observ.* 11. id confirmat ex Basilicis, εἰ δὲ μὴ τὸ πλοῖον ὅλον. *Goth.* Malim tamen hunc locum ita salvari, ut hic conductio pro locatione sit, et locatio pro conductione, quo verbo veteres promiscue uti solebant, *l.* 20. *infr. de act. empt.* vide Brisson. *in verb. locationis.* S. L.

(4) Hinc locarium Varro 4. *de lingua.* et locare Martiali. vide quæ notavi ad *l.* 15. *in fin. infr. qui potiores.*

(5) Armamentis spoliaverit. de armamentis dixi ad *l.* 1. §. 3. *supr. tit. prox.*

(6) Omnibus contribuentibus sarcientur res jactæ: quin et navis ipsa pro rerum jactarum æstimatione contributioni subjacet, exceptis liberis captibus, et cibariis.

(7) Omnes res, etiam eæ, quibus navis non oneratur, et ipsa quoque navis pro æstimatione sua, nomine contributionis obligatæ sunt, exceptis liberis capitibus, et annona. Nam ea confertur in commune pro iis, qui sunt in navi, et victu destituuntur. *Synops. Basil. eod. c.* 1. adde 2. Harmenopul. 11. §. 16.

(8) *Al.* ob servatas res.

(9) *l.* 3. *supr. si quadrupes pauperiem.*

(10) Datur adversus magistrum navis actio dominis amissarum mercium. *Synops. ibid. c.* 1.

(11) Hinc colligit Bartolus in caritate annonæ, id est, arctioris annonæ tempore, omnia esse communia. Baldus paulo lepidius negat furtum committi, si quis eo casu panem vescendi causa subripiat.

(12) Differentia piratæ et prædonis.

(13) Pretium redemptionis, non rerum perditarum, ab omnibus conferendum.

(14) In contributione, res amissæ, quanti emptæ sunt, æstimantur, non quanti venire potuerunt: non enim lucri, sed detrimenti habetur ratio. Res salvæ, quanti venire possunt, æstimantur. *Synops. ibid. cap.* 3. Cur tam varie? Damnum, quoad ejus fieri potest, minuendum, lucrum vero propagandum. Ita denique utrisque consulitur, et iis, qui jacturam fecerunt, et iis, qui res suas salvas habent. 2. Harm. 11. §. 11. *et* 17.

(15) *Al.* venire.

(16) *Al.* poterant.

(17) Contra quam in *l.* 2. *in fin. supr. de eo, quod certo loco.*

(18) Hæ dominorum permanent. *l.* 9. *in fin. infr. de adquir. rer. domin. l.* 43. §. *penult. infr. de furtis.*

(19) *l.* 5. *in fin. infr. eod.* sic expressit Paulus, nave vel arbore vi tempestatis amissa, vectores ad contributionem non tenentur, nisi, ipsis arborem salutis causa eruentibus, navis salva sit. 2. *sent.* 7. §. 3.

(20) Levandæ navis gratia merces in scapham trajectas, atque ideo amissas, in tributione earum, quæ in nave salvæ sunt, refici convenit; nave autem perdita, conservatæ cum mercibus scaphæ ratio non habetur, Paulus 2. *sentent.* 7. §. 4. ut sit sensus: Mercibus trajectis in scapham (navis levandæ causa) scapha submersa, nave salva, contributioni locum esse: Nave amissa, scapha salva, contributioni non esse locum, quia naufragium factum est.

res in scapham (1) trajectæ sunt, ne aut extra flumen periclitetur, aut in ipso ostio vel portu, eaque scapha summersa est, ratio haberi debet inter eos, qui in nave merces salvas habent, cum his, qui in scapha perdiderunt: proinde tanquam si jactura facta esset. Idque Sabinus [quoque] lib. II. Responsorum probat. † Contra, si scapha cum parte mercium salva est, navis periit, ratio haberi non debet eorum, qui in navi perdiderunt: quia jactus in tributum nave salva venit.

§. 1. Sed si navis (2), quæ in tempestate, jactu mercium unius mercatoris, levata est, in alio loco submersa est, et aliquorum mercatorum merces per urinatores extractæ sunt data mercede, rationem haberi debere ejus, cujus merces in navigatione levandæ navis causa jactæ sunt ab his, qui postea sua per urinatores (3) servaverunt, Sabinus æque respondit (4): Eorum vero, qui ita servaverunt, invicem rationem haberi non debere ab eo, qui in navigatione jactum fecit, si quædam ex his mercibus per urinatores extractæ sunt: eorum enim merces non possunt videri servandæ navis causa jactæ esse, quæ periit.

§. 2. Cum autem jactus de nave factus est, et alicujus res, quæ in navi remanserunt, deteriores factæ sunt, videndum, an conferre cogendus sit: quia non debet duplici (5) damno onerari: et collationis, et quod res deteriores factæ sunt? Sed defendendum est, hunc conferre debere pretio præsente rerum: itaque (verbi gratia) si vicenum merces duorum fuerunt, et alterius (6) aspargine (7) decem esse cœperunt, ille, cujus res integræ sunt, pro viginti conferat, hic pro decem. Potest tamen dici etiam illa sententia, distinguentibus nobis deteriores ex qua causa factæ sunt, id est, utrum propter jacta nudatis rebus damnum secutum est, an vero alia ex causa: veluti quod alicubi jacebant merces in angulo aliquo, et unda penetravit: tunc enim conferre debebit. † An (8) ex priore causa, collationis onus pati non debet, quia jactus etiam hunc læsit? Adhuc numquid et si aspergine propter jactum [res] deteriores factæ sunt? Sed distinctio subtilior adhibenda est, quid plus sit, in damno, an in collatione: [si] (verbi gratia) hæ res viginti fuerunt, et collatio quidem facit decem, damnum autem duo: deducto hoc, quod damnum passus est, reliquum conferre debeat. † Quid ergo, si plus in damno erit, quam in collatione? Utputa decem aureis res deteriores factæ sunt: duo autem collationis sunt? Indubitate utrumque onus pati non debet. Sed hic videamus, num et ipsi conferre oporteat: quid enim (9) interest, jactatas res meas amiserim, an nudatas deteriores habere cœperim? Nam sicut ei, qui perdiderit, subvenitur: ita et ei subveniri oportet, qui deteriores propter jactum res habere cœperit: hæc ita Papirius Fronto (10) respondit.

De mercibus ex naufragio liberatis. 1. De arbore cæsa.

5. HERMOGENIANUS lib. 2. juris Epitomarum.

Amissæ (11) navis damnum, collationis consortio non (12) sarcitur per eos (13), qui merces suas naufragio liberaverunt: nam hujus æquitatem tunc admitti placuit, cum jactus remedio cæteris in communi periculo, salva navi, consultum est.

§. 1. Arbore cæsa (14), ut navis cum mercibus liberari possit, æquitas contributionis habebit locum.

De sumptu instruendæ navis causa facto.

6. JULIANUS lib. 86. Digestorum.

Navis (15), adversa tempestate depressa, ictu fulminis deustis armamentis (16) et arbore (17), et antenna, Hipponem (18) delata est, ibique tumultuariis (19) armamentis ad (20) præsens comparatis, Ostiam (21) navigavit, et onus integrum pertulit. Quæsitum est, an hi, quorum onus fuit, nautæ pro damno conferre debeant? Respondit, non debere: hic enim sumptus instruendæ magis navis, quam conservandarum mercium gratia factus est.

De servatis ex nave depressa vel dejecta.

7. PAULUS lib. 3. Epitomarum Alfeni Digestorum.

Cum (22) depressa navis aut dejecta esset, quod quisque ex ea suum servasset, sibi servare respondit, tanquam ex incendio.

(1) Quæ vulgo βάλκα, et κοντέλλας dicitur, Harmenopul. 2. *tit.* 11. §. 9. Barcæ meminit Isidorus 19. *c.* 1. a qua cuncta navis commercia ad littus portari ait.

(2) Vide Anton. August. *emendat. lib.* 1. *cap.* 3. Ans.

(3) Urinatores sunt, qui subter aqua natantes, tempore in illo continent spiritum, et in ea urinantur, id est, emergunt. Varro *de lingua Latina.* Plinius.

(4) Paulus autem sic exprimit, 2. *sentent.* 7. §. 2. Jactu navis levata si perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, ejus quoque rationem haberi placuit, qui merces salva nave jactavit.

(5) Sic punitus satis, non debet ex ea causa iterum puniri, *l.* 43. *in fin. infr. de vulgari et pupillari substitut.* huc referri possunt *l.* 14. *supr. de officio præsidis. l.* 23. *C. de pœnis.*

(6) *Al.* Alterius merces adspergine.

(7) Adspergine, *Haloand.* est autem vitium ex pluvia vel unda contractum, quibusdam περίκλυμα ὑγρασία. et aspergines parietum, guttæ sunt illæ, quæ ex humiditate contractæ sunt. Hinc Virgil. 3. *Æneid. Salsa spumant aspergine cautes.* hæc vox uti pingi solita sit, vide apud Cujacium, 12. *observat. ult.*

(8) *Al.* At.

(9) Æquipollentibus aliquid fiat, nihil interest. vide *l.* 6. *supr. de reb. cred.*

(10) Cujus meminit *l.* 220. §. 1. *Infr. de verb. sign.*

(11) Amissa nave qui res suas naufragio liberaverunt, non conferunt. Tunc enim fit contributio, quum salva nave fit jactus, ut cætera serventur. *Synops. eod. c.* 12.

(12) Cur? quod quisque ex naufragio sibi servat, id sibi servat, velut ex incendio, *l.* 7. *Infr. eod.*

(13) *l.* 7. *infr. eod.*

(14) V. *l.* 3. *supr. eod.* Contributio fit, malo cæso servandæ navis et mercium causa. *Synops. ibid. cap.* 12.

(15) Quum instrumentum navis tempestate periit, et aliud exercitor comparavit, atque ita navigans merces integras pertulit, domini cum eo conferre debent. *Synops. ibid. cap.* 12. Si nova navis armamenta ab exercitore comparata sunt, collationi locus non est. 2. Harmenop. 11. §. 13.

(16) *l.* 2. §. 1. *supr. eod.* vide quæ de armamentis notavi ad *l.* 1. §. 3. *supr. de exercitoria.*

(17) Id est, malo. vide *l.* 242. *infr. de verb. sign.*

(18) Quidam volunt esse Locrorum coloniam, cujus meminit 3. Plin. 5. quam Strabo 6. vocat Ἱππώνιον, a qua Hipponiates sinus. non male tamen potest intelligi altera duarum Hipponum Africæ, cujus meminit Polybius 1. quarum in una, quæ Diarthitos Medæ 1, Tritos Straboni 7, dicitur, præfuit episcopatui D. Augustinus. Fuit et hæc memorabilis Delphini mansuetudine ex hominis manu cibum capientis, 9. Plin. 8. refert Augustin. 16. *de civit.* 8. in ea fuisse natum hominem, quasi lunatas habentem plantas, et in eis binos tantummodo digitos, similes et manus.

(19) Subitis.

(20) Id est, ad præsentem usum.

(21) ὄστια, Strab. 3. ab Anco ædificata, Romæ navale fuit.

(22) Nave depressa, quod ex ea quisque de suis rebus servaverit, sibi servat, tanquam ex incendio. *Synops. Basil. ibid. c.* 14. Goth. Vide Sebast. Medic. *tract. de cas. fort. p.* 1. *q.* 11. *n.* 51. Santern. *de spons. merc. p.* 4. *n.* 42. Ans.

De rei jactæ dominio.

8. JULIANUS lib. 2. ex Minicio.

QUi levandæ navis gratia res aliquas projiciunt, non (1) hanc mentem habent, ut eas pro (2) derelicto habeant; quippe si invenerint eas ablaturos; et si suspicati fuerint, in quem locum ejectæ sunt, requisituros: ut perinde sint, ac si quis onere pressus, in (3) viam rem abjecerit, mox cum aliis reversurus, ut eandem auferret.

De his, qui naufragium fecerunt, direptis a Publicanis. De auctoritate legis Rhodiæ.

9. VOLUSIUS MÆCIANUS ex lege Rhodia (4).

AΞίωσις (5) Εὐδαίμονος Νικομηδέως πρὸς Ἀντωνῖνον βασιλέα. Κύριε βασιλεῦ Ἀντωνῖνε, ναυφράγιον (6) ποιήσαντες ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσίων τῶν τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκούντων. Ἀντωνῖνος εἶπεν Εὐδαίμονι. Ἐγὼ μὲν τοῦ (7) κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης (8). τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μήτις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται, τοῦτο δὲ αὐτὸ ὁ θειότατος Αὔγουστος ἔκρινεν. *Id est*, Deprecatio Eudæmonis Nicomediensis ad Antoninum Imperatorem. *Domine Imperator Antonine, naufragium in Italia facientes, direpti sumus a Publicanis Cyclades insulas habitantibus.* Respondit Antoninus Eudæmoni: *Ego quidem mundi Dominus (9), lex autem maris: lege id Rhodia, quæ de rebus nauticis præscripta est, judicetur, quatenus (10) nulla nostrarum legum adversatur. Hoc idem Divus quoque Augustus judicavit.*

De morte mancipii in navem impositi. 1. De rebus, quæ cum nave perierunt, aut die statuto non sunt eo loci, quo vehi debuerunt, expositæ.

10. LABEO lib. 1. Pithanon a Paulo Epitomatorum.

SI vehenda (11) mancipia conduxisti, pro eo mancipio, quod in nave mortuum est (12), vectura tibi non debetur. Paulus: Imo (13), quæritur, quid actum est: utrum [ut] pro his, qui impositi, an pro his, qui deportati essent, merces daretur: quod si hoc apparere non potuerit, satis erit pro nauta, si probaverit impositum esse mancipium.

§. 1. Si ea conditione navem conduxisti, *ut ea merces tuæ portarentur*, easque merces nulla nauta necessitate coactus, in (14) navem deteriorem, cum id sciret, te fieri nolle, transtulit, et merces tuæ cum ea nave perierunt, in qua novissime vectæ sunt, habes ex conducto [locato (15)] cum priore nauta actionem. Paulus: Imo contra, si modo ea navigatione utraque navis periit, cum id sine dolo et culpa nautarum factum esset. † Idem juris erit, si prior nauta publice retentus, navigare cum tuis mercibus prohibitus fuerit. Idem juris erit, cum ea conditione a te conduxisset (16), *ut certam pœnam tibi præstaret, nisi ante constitutum diem merces tuas eo loci exposuisset, in quem devehendas eas merces locasset* (17), nec per eum staret, quo minus remissa (18) sibi [ea] pœna spectaret. † Idem juris in eodem genere cogitationis (19) observabimus: si probatum fuerit (20), nautam morbo impeditum, navigare non potuisse. † Idem dicemus, si navis ejus vitium fecerit sine dolo malo, et culpa ejus.

§. 2. Si conduxisti navem amphorarum duo millium, et ibi amphoras portasti, pro duobus millibus amphorarum pretium (21) debes. Paulus: Imo si (22) aversione (23)

(1) *l. 2. in fin. supr. eod. l. 9. in fin. Infr. de adquir. rer. l. 21. §. 1. Infr. de adqu. vel amitt. possess. l. 7. infr. pro derelicto. l. 43. §. pen. Infr. de furtis. §. ult. Inst. de rer. divis.* Imo aliquando habent. *l. 43. §. pen. Infr. de furtis.*

(2) Vide *Authent. Navigia. C. de furtis.* 2. Harmen. 11. §. 19.

(3) *Al.* unam rem.

(4) Leges nauticas complures a Rhodiis (quorum disciplina navalis et gloria tunc maxime excellebat) Romani sumpsere. Et Harm. 2. *tit.* 15. testatur nauticarum omnium legum Rhodias esse vetustissimas. *Strabo* 1. maris imperium eos habuisse testatur. Idem *l.* 14. Rhodum omnibus maritimis urbibus anteponit, et Rhodiorum in maritimis legibus εὐνομίαν, καὶ ἐπιμέλειαν, puta de architectis, instrumentis, armamentariis, Massiliensibus et Cyzicenis comparat. Rhodi apellatione Cyclades intelliguntur. *Nov.* 41. earum enim caput erat. Claram fuisse testatur Horat. in *Odis*, id est, quod soli exposita, Porphyr. *ibid.* aut, ut apertius id exponamus, quod Rhodi (ut et Syracusis) nunquam tanta nubila obducantur, ut non aliqua hora sol cernatur, 2. Plin. 62. Fuit porro Rhodus nobilis ob studia, et in ea professores, in quibus Apollonius clarissimus dicendi magister, cujus auditores Julius Cæsar, et Cicero, teste *Plutarch. et Sueton.*

(5) Hujus legis explicationem pete ab Forcatulo in *Cupidine jurisperito c.* 9. Menchaca *l.* 1. *illustr. quæst. c.* 20. *cum. seq.* Copiose Igneus multa disputat huc pertinentia in suo tract. *An Imperatori subsit rex Franciæ.* et Bartholomæus de las Casas *in tract. An Princeps subditos alienare possit.* §. 3. Mod.

(6) *Al.* ναυάγιον. *Goth.* V. ad hanc leg. Selden. *de mare claus. lib.* 1. *cap.* 25. 26. Alciat. *lib.* 2. *disp. cap.* 5. Ans.

(7) ὑπερβολή. Nec enim Scythis, Persis, et Sarmatis Antoninus imperavit, de hyperbole dixi ad *l. ult. C. de probat.*

(8) Legendum est ita, θαλάσσης, ut sit sententia, Mundi sive terræ lex, Princeps ipse quidem est; lex maris, ex lege Rhodia petenda, in his, in quibus nulla ipsius Principis lex contraria est. Hunc locum ita nobis exprimit Harm. 2. *tit.* 11. §. 1. Nautica omnia, et quæcunque in mari controversiæ incidunt, lege Rhodia decidantur, et ex præscripto legum Rhodiarum disceptantur atque judicantur, ubicunque lex alia non extiterit, quæ Rhodiis adversetur. Sunt enim legum nauticarum omnium leges Rhodiæ vetustissimæ.

(9) V. quæ notavi de Principis jure ad *Nov.* 85. *et* 105. Num quicumque reges sunt, Imperatori subsint, quæstionis est? v. Bart. ad *l.* 1. §. *ex hac. supr. de rei vindic.* Goth. Mundi dominus dicitur quoad protectionem et generale imperium, non quoad proprietatem rerum. v. Bronchorst. *cent.* 2. *assert.* 63. Tholosan. *lib.* 6. *de republica. c.* 13. *n.* 14. Ans.

(10) Quod et nos Galli de Romanorum jure prorsus censemus, eo sc. uti nos, quatenus ei lex Gallica non adversatur, Cujac. apud Paul. 2. *sent.* 7.

(11) Hujus legis interpretationem vide apud Cujac. 3. *obs.* 2.

(12) Et e contrario natum: idem pro infante. *l.* 19. §. 7. *infr. locati.*

(13) Conduxisti vehenda mançipia: mancipium unum in navi mortuum est: quæritur, num vectura debeatur? si de mancipiis vehendis inita conventio est, non debetur: si de mancipiis tantum navi imponendis, debetur: quemadmodum et si dubitetur de verbis conventionis, *ut hic.* Romanus *singulari* 555. *incipiente, Conduxi mulionem.*

(14) *l.* 13. §. 1. *infr. locati.*

(15) Sic enim appellatur actio ex conducto. Cujac. 3. *obs.* 2. ex Varr. 2. *de re rust.*

(16) Difficultas enim superveniens excusat a pœna; Bellonus *lib.* 3. *supputat. c.* 13. *textus in l.* 2. §. 1. *supr. si quis cautionibus.* porro vide Decium *cons.* 439. *n.* 8. Afflictum *decis.* 295. Grammaticum *quæst.* 2. Feder. de Sen. *cons.* 122. Aretinum *cons.* 142. *col.* 3. Parisiens. *cons.* 110. *num.* 25. *cum seq. lib.* 1. Joan. Laur. de presbyt. *cons.* 147. et Joan. Ant. Cont. *cons.* 148. *n.* 8. *inter cons. divers. ad caus. crim. com.* 1. Mod.

(17) Locasses. *Cujac.*

(18) Remissam sibi eam pœnam. *Cujac.*

(19) Cognitionis. *Cujac.*

(20) Vide *l.* 2. §. 3. *supr. si quis cautionib.*

(21) Id est, mercedem. vide *l.* 2. *infr. locati.*

(22) Differentiam observa conductæ navis per aversionem, et pro numero impositarum amphorarum.

(23) Aversione conducere et vendere quid, dixi ad *l.* 62. §. 2. *infr. de contrahend. emption.*

*

navi conducta est, pro duobus millibus debetur merces (1): si pro numero impositarum amphorarum merces constituta est, contra se habet: nam pro tot amphoris pretium debes, quot portasti.

TIT. III.

DE (2) INSTITORIA (3) ACTIONE.

De actionibus ei, qui institorem præposuit, aut in eum competentibus.

1. Ulpianus lib. 18. ad Edictum.

Æquum (4) Prætori visum est, sicut (5) commoda sentimus ex actu institorum, ita (6) etiam obligari nos ex contractibus ipsorum, et conveniri. † Sed non idem facit circa eum, qui institorem præposuit, ut experiri possit: sed si quidem servum proprium institorem habuit, potest esse securus, adquisitis sibi actionibus: si autem vel alienum servum, vel etiam hominem liberum, actione deficietur; ipsum tamen institorem vel dominum ejus convenire poterit, vel mandati, vel negotiorum gestorum. Marcellus autem ait, debere dari (7) actionem ei, qui institorem præposuit, in eos, qui cum eo contraxerint.

2. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

Eo nomine, quo institor contraxit, si modo aliter rem suam servare non potest.

Institoris etymologia. Qui dicuntur institores.

3. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

Institor appellatus (8) est ex eo, quod negotio gerendo instet: nec multum facit, tabernæ sit præpositus, an cuilibet (9) alii (10) negotiationi:

4. Paulus lib. 30. ad Edictum.

Cum interdum etiam ad homines honestos adferant merces, et ibi vendant (11). Nec mutat causam actionis (12) locus (13) vendendi, emendive, cum utroque modo verum sit, institorem emisse, aut vendidisse.

8. *De libitinario, et pollinctore.* 9. *De servo pistori vendente panem.* 10. *De discipulo fullonis.* 11. *Quibus ex causis hæc actio competit.* 16. *De fidejussore institoris.* 17. *Si decesserit is, qui præposuit.* 18. *Si procurator, tutor, curator præposuerit.*

5. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

Cuicunque (14) igitur negotio præpositus sit, institor recte appellabitur.

§. 1. Nam et Servius libro primo ad Brutum ait, si quid cum insulario (15) gestum sit, vel eo, quem quis ædificio præposuit vel frumento coëmendo, in solidum eum teneri.

§. 2. Labeo quoque scripsit, si quis (16) pecuniis fœnerandis, agris colendis, mercaturis, redempturisque (17) faciendis præposuerit, in solidum eum teneri.

§. 3. Sed et si in mensa habuit quis (18) servum præpositum, nomine ejus tenebitur.

§. 4. Sed etiam eos institores dicendos placuit, quibus vestiarii, vel lintearii (19), dant vestem circumferendam et distrahendam; quos vulgo *circitores* (20) appellamus.

§. 5. Sed et muliones quis proprie institores appellet.

§. 6. Item fullonum et sarcinatorum præpositus, stabularii quoque loco institorum habendi sunt.

§. 7. Sed et si tabernarius servum suum peregre mitteret ad merces comparandas, et sibi mittendas, loco institoris habendum Labeo scripsit.

§. 8. Idem ait, si libitinarius (21), quos Græce νεκροθάπτας (22), id est, *mortuorum sepultores*, vocant, ser-

(1) Id est, merces, de qua convenerit, integra debebitur, etiamsi parum aut nihil in navem conductor immiserit. *Cujac.*

(2) *L.* 4. *Cod.* 25. Paul. 2. *sent.* 8.

(3) *Synops. Basil.* 8. *tit.* 1. ab institore negotio præposito sic dicta, ut exercitoria a præponente, quia magisteriæ actionis nomen inelegans videbatur, ut dixi *Supr. de exercitoria.*

(4) Qui præposuit institorem tabernæ, conveniri quidem potest ab iis, qui cum eo contraxerunt, *ut hic.* non autem experiri potest adversus eos, nisi proprium servum tabernæ præposuerit, *vers. sed non idem. Synops.* 8. *tit.* 1. *c.* 1. 1. Harmen. 2. §. 57. si vero servus alienus, aut homo liber est, habet adversus ipsum ante dominum actionem mandati, vel negotiorum gestorum. *vers. si autem.* Habet et actionem in eos, qui cum tabernæ præposito contraxerunt. *vers. Marcellus.* si aliter rem suam servare non potest. *l.* 2. *infr. eod. Synops. Basil.* 8. *tit.* 1. *cap.* 1.

(5) Sicut commoda sentimus ex actu præpositi institoris, ita et incommoda sentire debemus. Et ideo qui servum, sive filium, filiamve familias, sive ancillam præposuit negotiis, vel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum conveniuntur. Paul. 1. *sent.* 8. §. 1.

(6) *l.* 149. *infr. de reg. jur.*

(7) Cur ita? vide *l.* 79. *infr. de verbor. oblig.* *l.* 5. *Infr. de præt. stipul.*

(8) Institor, qui negotio instat. *l.* 18. *infr. eod.*

(9) Institor, qui præest tabernæ, vel cuilibet alii negotiationi, *ut hic. et l.* 5. *infr. eod.* Cuilibet, puta insulæ, ædificio, frumento coëmendo, pecuniis fœnerandis, agris colendis, mercaturis, redempturis, mensæ, vestibus, et linteis circumferendis, mulis, fulloniæ, sarciendis vestibus, stabulo, mercibus emendis, libitinæ, pani. *l.* 5. §. 1. *et seq. infr.*

(10) Etiamsi tabernæ alicui præpositus.

(11) Adde *l.* 27. *in fin. supr. de petit. hered.*

(12) Locus non mutat causam actionis.

(13) Locus vendendi et emendi non mutat causam actionis institoriæ. adde *l.* 18. *infr. eod.*

(14) Facit *l.* 16. *infr. eod.*

(15) Insularius, insulæ custos. v. quæ scripsi ad *l.* 16. §. 1. *supr. de usu, et habit.*

(16) V. Paul. 2. *sent.* 8. §. 2.

(17) Forte captivorum.

(18) Argentarius sc.

(19) Ita junguntur vestiarii, et lintearii, in *l.* 7. *C. de excusat. muner.*

(20) Circuitores, sive Circitores, qui vestem circumferunt distrahendam.

(21) Libitina, (quæ alia est a Libentina, cujus meminit Varro 5. *de Ling.* Aug. 4. *de civit.* 8.) de dea Venere dicitur: in cujus templo vendebantur ea, quæ ad sepulturam pertinebant. v. Plut. in *Probl. Roman.* *n.* 23. an tu Aruntium, et Aterium, et cæteros, qui captandorum testamentorum artem professi sint, non putas, eadem habere, quæ designatores, et libitinarios, vota? Sen. 6. *de benef.* 38. Hinc Romæ Libitinensis porta. Lamprid. in *Commodo*, per quam efferebantur cadavera: quoniam lege cautum erat, ne quis in urbe sepeliretur. Libitina sumitur etiam pro sepulturæ impensis: vix libitina suffecit, Liv. 40. pro arte sepeliendi, hinc libitinam exercere, 5. Val. 2. libitinæ quæstus. Horat. 2. *serm.* 6. pro lecto mortuorum. Horat. 3. *Carm.* 30. Goth. Vide Cottam in memorabil. verb. *libitinarii*: et verb. *pollinctores.* Ans.

(22) Κτερίστην legit *Halo.* quem Græci ταφέα. Alciat. ad *l. Maximarum. C. de excus. muner.* Glossis νεκροθάπτης, vespillo, Libitinarius, νεκροκαύστης, rogarius, bustuarius: alibi ἐνταφιαστής Libitinarius.

vum pollinctorem (1) habuerit, isque mortuum spoliaverit, dandam in eum quasi institoriam actionem: quamvis et furti et injuriarum actio competeret.

§. 9. Idem Labeo ait, si quis pistor servum suum solitus fuit in certum locum mittere ad panem vendendum, deinde is pecunia accepta præsenti, *ut per dies singulos eis panem præstaret*, conturbaverit, dubitari non oportet, quin, si permisit ei ita dari summas, teneri debeat.

§. 10. Sed et cum fullo peregre proficiscens rogasset: *ut discipulis suis* (2), *quibus tabernam instructam tradiderat*, *imperaret*, post cujus profectionem vestimenta discipulus accepisset, et fugisset, fullonem non teneri, si quasi procurator fuit relictus: sin vero quasi institor, teneri eum: plane si (3) adfirmaverit mihi, recte me credere operariis suis, non institoria, sed ex locato tenebitur.

§. 11. Non tamen omne, quod cum institore geritur, obligat eum, qui (4) præposuit: sed (5) ita, si ejus rei gratia, cui præpositus fuerit, contractum est, id est, duntaxat ad id, ad quod eum præposuit.

§. 12. Proinde si præposui *ad mercium distractionem*, tenebor nomine ejus ex empto actione. ✝ Item si forte *ad emendum* [eum] præposuero, tenebor duntaxat ex vendito. Sed neque, si *ad emendum*, et ille vendiderit: neque, *si ad vendendum*, et ille emerit, debebit teneri. Idque Cassius probat.

§. 13. Sed si pecuniam quis crediderit institori, *ad emendas merces* præposito, locus est institoriæ.

✝ Idemque (6), et si *ad pensionem* (7) *pro* (8) *taberna exsolvendam*: quod ita verum puto, nisi prohibitus fuit mutuari.

§. 14. Si ei, quem *ad* (9) *vendendum emendumve oleum* præposui, mutuum oleum datum sit, dicendum erit institoriam locum habere.

§. 15. Item si (10) institor, cum oleum vendidisset, annulum (11) arrhæ nomine acceperit, neque eum reddat, dominum institoria teneri: nam ejus rei, in quam præpositus est, contractum est: nisi (12) forte mandatum ei fuit, præsenti pecunia vendere. ✝ Quare (13) si forte pignus (14) institor ob pretium acceperit, institoriæ locus erit.

§. 16. Item fidejussori (15), qui pro institore intervenerit, institoria competit: ejus enim rei sequela est.

§. 17. Si [ab alio] institor sit præpositus, is tamen decesserit, qui præposuit, et heres (16) ei exstiterit, qui eodem institore utatur, sine dubio teneri eum oportebit: nec non si ante aditam hereditatem cum eo contractum est, æquum est ignoranti dari institoriam actionem.

§. 18. Sed et si procurator meus (17), tutor, curator, institorem præposuerit, dicendum erit, veluti a me præposito, dandam institoriam actionem.

6. Paulus lib. 30. ad Edictum.

SEd et in ipsum procuratorem, si (18) omnium rerum procurator est, dari debebit institoria.

Si negotiorum gestor præposuit. 1. *De institoris et præponentis sexu*, *conditione*, 2. *Et ætate.*

7. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

SEd et si quis meam rem gerens præposuerit, et ratum (19) habuero, idem erit dicendum.

§. 1. Parvi (20) autem refert, quis sit institor: masculus, an fœmina; liber (21), an servus proprius vel alienus: Item, quisquis (22) præposuit: nam et si mulier præposuit, competet institoria, exemplo (23) exercitoriæ (24) actionis: et si mulier (25) sit præposita, tenebitur etiam ipsa. ✝ Sed et si (26) filiafamilias sit, vel ancilla præposita, competit institoria actio.

§. 2. Pupillus autem institor obligat eum, qui eum præposuit (27), institoria actione: quoniam sibi (28) imputare debet, qui eum præposuit.

8. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

NAm [et] plerique pueros puellasque tabernis (29) præponunt.

9. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

VErum si ipse pupillus præposuerit, si quidem tutoris auctoritate, obligabitur: si minus (30), non.

(1) *Vulg.* pollicitator, male. Pollinctor Nonio est, qui pollincit, lavat, et abluit corpora mortuorum, de quo v. *l.* 14. §. 4. *supr. de relig.* et Tertull. *in Apologet.* mortuis parari silicernium, obbam, pollinctorem, scripsit, unde pollinctorum negotiatio. Alciat. *in l. Maximarum. C. de excusat. muner.* pollinctores eos esse putat, qui in funeribus cœnas opiparas, et panes, ex polline comparant, quique Polluci, et Græcis ἐντaφιοπώλαι, Glossis Pollinctor, ἐνταφιαστής.

(2) Huc refero Pauli sententiam 2. *sent.* 8. §. *ult.* Quod cum discipulis, inquit, eorum, qui officinis vel tabernis præsunt, contractum est, in magistros vel institores tabernæ in solidum actio datur.

(3) V. *l.* 12. §. 13. *infr. mand.*

(4) Qui præposuit, non eorum omnium nomine tenetur, quæ ab institore contracta, sed quæ ab eo ita contracta, ut ad id pertinerent, ad quod ipse institor præpositus. *Synops. Basil. eod. c.* 3.

(5) *L.* 11. §. 5. *infr. eod.*

(6) Præposito ad emendum pecunia credi potest ad pensionem tabernæ solvendam. Qui ita credidit, institoriam actionem habet etiam adversus eum, qui præposuit, nisi prohibitus fuit mutuari. *Synops. ibid. cap.* 3.

(7) ἐνοίκιον Græcis *illo loco.*

(8) Id est, pro pensione tabernæ solvenda.

(9) Præposito ad vendendum et emendum oleum mutuo oleum dari potest: eoque nomine institoria actione tenebitur, qui eum præposuerit oleo vendendo et emendo. Cur ita? qui permittit emere, idem mutuum accipere quoque permisisse dicendus est.

(10) Præpositus ad vendendum arrham accipere seu fidem de pretio habere potest, nisi mandatum sit, ut præsenti pecunia venderet, ut statim pretium acciperet. *Synops. ibid.*

(11) Annulus interdum dabatur arrhæ gratia, ut in *l.* 11. §. 6. *vers. ego illud. infr. de act. empt.*

(12) Fidem de pretio habere non potest, qui jussus est præsenti pecunia vendere.

(13) Ut idem jus sit in pignore dato, quod in arrha data.

(14) Præpositus ad vendendum, pignus ob pretium accipere potest.

(15) Præpositus ad vendendum vel emendum, fidejussorem rei venditæ vel pretii nomine dare potest: qui ita fidejussit, actionem institoriam habet adversus eum qui præposuit. *Synops. ibid.*

(16) *l.* 15. *Infr. eod.*

(17) *l.* 1. *in fin. infr. quod jussu.*

(18) Ut *l.* 58. 59. *supr. de procurat.*

(19) Ratihabitio tantundem facit post negotium, quantum mandatum ante.

(20) *l.* 1. §. 16. *supr. de exercitoria.* Institoria actione tenetur mulier, si præposuerit vel præposita fuerit, et pupillus si modo id fecerit auctoritate tutoris. 1. Harmen. 2. §. 58.

(21) §. 2. *in fin. Inst. quod cum eo.*

(22) Quilibet etiam præponit. *Synops. Basil.* 18. *tit.* 2. *c.* 4.

(23) Institoriæ et exercitoriæ actionis similitudo.

(24) *l.* 1. §. 16. *supr. de exercitoria.* quia tenetur is, qui servum suum magistrum navi præposuit. *Synops. dict. cap.* 4.

(25) *d.* §. 16.

(26) Institoria tenetur, qui quem præposuit tabernæ, etiam filiumfamilias, ancillam, pupillum. §. 2. *et l.* 8. *infr. eod. Synops. dict. c.* 4.

(27) Is autem non obligatur. *d.* §. 16. *in. fine.*

(28) Ut in *l.* 27. §. 2. *supr. de recept. qui arbitr.*

(29) Procuratores eodem modo esse possunt liberi, et puellæ.

(30) *d.* §. 16.

10. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

Eatenus tamen dabitur in eum actio, quatenus (1) ex ea re locupletior est.

2. *De proscriptione, ne contrahatur.* 7. *An concurrant institoria, et tributoria.* 8. *Si vicarium servi tui institorem fecero, tuque cum eo contraxeris.*

11. Ulpianus lib. 28. ad Edictum.

Sed si pupillus heres (2) extiterit ei, qui præposuerat, æquissimum erit, pupillum teneri, quamdiu præpositus manet: removendus (3) enim fuit a tutoribus, si nollent opera ejus uti.

§. 1. Sed et si minor vigintiquinque annis erit, qui præposuit, auxilio (4) ætatis utetur non sine causæ (5) cognitione.

§. 2. De quo palam (6) proscriptum fuerit, *ne cum eo contrahatur*, is præpositi loco non habetur: non enim permittendum erit cum institore contrahere: sed, si quis nolit contrahi, prohibeat: cæterum, qui præposuit, tenebitur ipsa præpositione.

§. 3. *Proscribere palam* (7) sic accipimus, claris (8) literis, unde de plano (9) recte legi possit, ante (10) tabernam scilicet vel ante eum locum, in quo negotiatio exercetur, non in loco remoto, sed in evidenti. Literis, utrum Græcis, an Latinis? Puto secundum (11) loci conditionem: ne (12) quis causari possit ignorantiam literarum: Certe si quis dicat, ignorasse (13) se literas vel non observasse, quod propositum erat, cum multi (14) legerent, cumque palam esset propositum, non audietur.

§. 4. Proscriptum (15) autem (16) perpetuo (17) esse oportet. Cæterum si [per] id temporis, quo propositum non erat, vel obscurata (18) proscriptione contractum sit, institoria locum habebit. Proinde si dominus quidem mercis proscripsisset, alius (19) autem sustulit, aut vetustate vel pluvia, vel quo simili (20) contingit, ne proscriptum esset, vel non pareret, dicendum, eum, qui præposuit, teneri. ✝ Sed si ipse institor decipiendi mei causa detraxit, dolus (21) ipsius præponenti nocere debet, nisi (22) particeps doli fuerit, qui contraxit.

§. 5. Conditio (23) autem præpositionis servanda est: quid enim, si (24) certa lege vel interventu cujusdam personæ, vel sub pignore voluit cum eo contrahi, vel ad certam rem? Æquissimum erit, id servari, in quo præpositus est. ✝ Item si plures habuit institores, vel cum omnibus simul contrahi voluit, vel cum uno solo; sed et si denunciavit (25) cui, ne cum eo contraheret: non debet institoria teneri: nam et certam personam possumus prohibere contrahere, vel certum genus hominum vel negotiatorum; vel certis hominibus permittere. Sed si (26) alias cum alio contrahi vetuit, continua (27) variatione (28), danda est omnibus adversus eum actio: neque enim decipi (29) debent contrahentes.

§. 6. Sed si (30) in totum prohibitur cum eo contrahi, præpositi loco non habetur: (31) cum magis (32) hic cu-

(1) Notanda est hæc regula, ut hic in institoria, in venditione, *l. ult. C. de usucap. pro empt.* in indebito accepto, *l. 3. in fin. supr. de condict. indeb.* commodato, *l. 3. in princ. supr. commodati.* in solutione, *l. 4. §. 4. infr. de doli mal. et met. except. l. 47. infr. de solut.* et generaliter in quocunque contractu facto a pupillo. *§. ult. circa finem. Inst. quib. alienare non licet.* Idem in heredibus dicendum. vide *l. 7. in fin. infr. de tribut.*

(2) *l. 17. §. 2. infr. eod.*

(3) Institoria tenetur pupillus, si heres extiterit ei, qui præposuit, donec eum tutores removeant. *Synops. ibid. c. 4.*

(4) Id est, restituetur in integrum, non sine justa causa. *Synops. ibid.*

(5) Nec enim passim minoribus subvenitur, sed causa cognita. *l. 11. §. 3. supr. de minoribus.*

(6) Institoria tenetur, qui præposuit, nisi proscriptione prohibuit, ne cum præposito contraheretur. *Synops. ibid. cap. 5. §. 3. Infr. eod. §. 5. vers. sed et denunciavit. Infr. eod. l. 17. §. 1. in fin. §. penult. Infr. eod.*

(7) Palam proscribit, qui has sequentes conditiones in proscribendo servat, qui videlicet claris literis, qui quod de plano recte legi possit, qui ante tabernam vel locum, in quo negotiatio exercetur, qui ibidem, non in loco remoto, sed evidenti, qui literis eo loco frequentius usitatis, seu idiomate eo loco usitato proscribit, *ut hic.* quippe si hæc observentur, dicere non potest is, qui contraxit, non propositas fuisse literas, aut eas se non vidisse. *Synops. Basil. 17. tit. 2. cap. 5. et ibi Scholiastes.*

(8) Claræ literæ, hic opinor, quæ non per notas scriptæ.

(9) ἐξ ἐπιπέδου. *Synops. ibid.* vide *l. 5. §. 7. supr. commodati.* Ex antiquo ære regiæ Francorum, et incomparabilis Bibliothecæ, hæc verba citat Cujacius, *apud forum palam, unde de plano recte legi possitur, proscriptam habuerint.* et ex Josepho 19. ὅθεν ἐξ ἐπιπέδου καλῶς ἀναγνωσθῆναι δύναται Hæc est proponendarum legum conditio vulgaris: unde apud Suetonium *in Caio cap. 41.* Cajus Cæsar Caligula culpatur, quod minutissimis literis et angustissimo loco, legem de vectigalibus proposuit, uti ne cui describere liceret. Cujac. 7. *observ.* 29. vide quæ notavi ad *l. 13. §. 10. infr. de excus. tut.*

(10) *l. 47. infr. de peculio.*

(11) Loci consuetudo in proscriptionibus publicis spectanda.

(12) Ignorantia supina non toleratur. Supina est, id ignorare, quod propositum eo loco sit, ubi contrahas, quodque ibidem multi legunt.

(13) Ignorantia an præsumatur, et toleretur, dixi ad *l. 6. C. qui militare.* Sane hic scientia (quæ animi invisibilis qualitas est) signis aut conjecturis colligitur.

(14) Præsumitur nemo ignorare, quod multi legunt, quodque palam propositum. At id mihi generalius, quam par sit, videtur. Tutius ita loquamur, Præsumitur nemo proscriptum id ignorasse, quod eo loco propositum est, ubi contrahas, quodque ibidem multi legerunt. v. *l. 9. §. 2. Infr. de juris et facti ignor.*

(15) Proscriptio semper proposita esse debet, ac lectu facilis. Proinde si quum vetustate, vel pluvia, vel qua re alia (fumo scilicet vel pulvere) fuerit obscurata, vel ab ipso præposito sublata, contraxerit cum eo quispiam, doli minime particeps, actionem adversus eos, qui præposuerunt, habet. *Synops. Basil. c. 5.*

(16) Hinc et ex §. superiori collige, quinque necessaria in hac proscriptione: ut proscriptio claris literis, quæque intelligi possit, ante locum negotiationis, de plano posita, perpetuo maneat.

(17) Vide Accursium *in l. 2. in fin. infr. quibus ex caus. in possess.*

(18) Idem si vetustate, pluvia vel fumo contigit, ne proscriptum esset, *infr. eod.*

(19) Tertius.

(20) Fumo, vel luto.

(21) Dolus institoris nocet præponenti.

(22) Dolus dolo compensatur, verbi gratia, emptoris cum venditore.

(23) ὅρος, modus, finis, potestas, lex. *Synops. ibid.* Conditio, in qua quis præponitur, servanda.

(24) *l. 5. §. 11. supr. eod.*

(25) De eo dixi *§. 2. supr. eod.*

(26) Institoria actione qui præposuit institorem, tenetur, si interdum cum institore contrahi permittit, interdum prohibet: idque propter continuam variationem. *Synops. ibid.*

(27) Variationis continuæ exemplum hoc profertur a Græcis. Hodie proscribendo vetuit quis de vino cum institore contrahi, cras de oleo, hoc modo varie proscriptio mutatur. Scholiastes apud auctorem *Synops. ibid.*

(28) Variatio continua in homine seu præponente institorem non ferenda.

(29) Deceptio contrahentibus nocere non debet.

(30) Qui cum institore in totum contrahi prohibet, non præpositus, sed custos est: nec alienare quidquam potest. *Synops. ibid.*

(31) Anco. *in tract. de mercat. in tit. de contract. mercium. n. 14.* Cagn. *ad l. qui cum alio. post n. 3. de reg. jur.* Fel. *ad cap. ex parte. de rescript.* Mod.

(32) Custodis et institoris differentia: Custos tabernæ, vendere mercem non potest, institor potest.

stodis sit loco, quam institoris: Ergo nec vendere mercem hic poterit, nec modicum quid ex taberna.

§. 7. Si (1) institoria recte (2) actum est, tributoria ipso jure locum non habet: neque enim potest habere locum tributoria in merce dominica: quod si non fuit institor dominicæ mercis, tributoria superest actio.

§. 8. Si a servo tuo operas vicarii ejus conduxero, et eum merci meæ institorem fecero, isque tibi mercem vendiderit, emptio est: nam, cum (3) dominus a servo emit, est emptio, licet (4) non sit dominus obligatus, usque adeo, ut etiam pro emptore et possidere et usucapere (5) dominus possit.

12. JULIANUS lib. 11. Digestorum.

ET ideo utilis (6) institoria actio adversus me tibi competet: mihi vero adversus te, vel de peculio dispensatoris, si ex conducto agere velim: vel de peculio vicarii, quod ei mercem vendendam mandaverim: pretiumque quo emisti, in rem tuam versum videri poterit, eo quod debitor servi tui factus esses.

Si sæpius agitur institoria. 1. *De novatione.* 2. *De pluribus præponentibus.*

13. ULPIANUS lib. 28. ad Edictum.

HAbebat quis servum merci (7) oleariæ (8) præpositum Arelatæ (9): eundem et mutuis pecuniis accipiendis: acceperat mutuam pecuniam: putans creditor ad merces eum accepisse, egit proposita (10) actione: probare non potuit (11), mercis gratia eum accepisse: Licet consumpta est actio, nec amplius agere poterit (12), quasi pecuniis quoque mutuis accipiendis esset præpositus, tamen Julianus utilem ei actionem competere ait.

§. 1. Meminisse autem oportebit, institoria dominum ita demum teneri, si non novaverit (13) quis eam obligationem, vel ab institore, vel ab alio novandi animo, stipulando.

§. 2. Si duo pluresve tabernam exerceant, et servum, quem ex disparibus partibus habebant, institorem (14) præposuerint, utrum pro dominicis partibus teneantur, an pro æqualibus. an pro portione mercis, an vero in solidum, Julianus quærit? Et verius esse ait, exemplo exercitorum, et de peculio actionis, in solidum unumquemque conveniri posse: et quidquid is præstiterit, qui conventus est, societatis judicio (15), vel communi dividundo consequetur: quam sententiam et supra probavimus.

14. PAULUS lib. 4. ad Plautium.

IDem erit, et si alienus servus communi merci præpositus sit: nam adversus utrumque (16) in solidum actio dari debet, et quod quisque præstiterit, ejus partem societatis, vel communi dividundo judicio consequetur: certe ubicunque actio societatis vel communi dividundo cessat, quemque pro parte sua condemnari oportere constat, veluti si is, cujus servo creditum est, duobus heredibus institutis, ei servo libertatem dederit: nam heredum (17) quisque pro sua parte conveniendi sunt, quia cessat inter eos communi dividundo judicium.

De tempore harum actionum. De herede.

15. ULPIANUS lib. 28. ad Edictum.

NOvissime sciendum est, has (18) actiones perpetuo (19) dari, et in heredem (20), et heredibus.

De villico.

16. PAULUS lib. 29. ad Edictum.

SI (21) cum villico (22) alicujus contractum sit, non datur in dominum actio (23): quia villicus propter (24) fructus percipiendos, non (25) propter quæstum præponitur. Si tamen villicum distrahendis quoque mercibus præpositum habuero, non erit iniquum, exemplo (26) institoriæ actionem in me competere.

Si quis mancipiis vel jumentis, pecoribusve emendis, vendendisve præpositus sit. 1. *De servo alieno præposito.* 2. *De morte ejus, qui præposuit.* 4. *De denunciatione, ne institori credatur.* 5. *De actione directa.*

17. IDEM lib. 30. ad Edictum.

SI quis mancipiis vel jumentis, pecoribusve emendis vendendisque præpositus sit, non solum institoria compe-

(1) Institoria qui agit, ex contractu in merces dominicas experitur: Tributoria vero in peculio datur, non in merce dominica. Priore qui recte agit, ad aliam redire non potest. Unde notant contrarias actiones simul non oriri: sed et eum, qui priore loco, justa actione experiatur, ad ineptam recurrere non posse: qui inepta utatur, apta, ut subsidiaria, uti posse. *arg. l. 1. C. de furtis.*

(2) Quia contraxerunt in merce dominica.

(3) Vide *l. 5. §. 1. supr. de exercitoria.*

(4) Facit *l. 4. supr. de judiciis.*

(5) Usucapionem perfici ex contractu, qui jure civili non valeat, hinc colligunt.

(6) *l. 19. Infr. eod. l. penult. C. eod.*

(7) Servos etiam præficiebant veteres mercibus et mutuis pecuniis dandis.

(8) *l. 5. §. 14. supr. eod.*

(9) Arelati. *Halo.* urbs ea Αρελάται Straboni dicitur *lib.* 3. in quam pater Tiberii Cæsaris colonias deduxit, teste Suetonio in *Tiberio*: in eadem Constantinus magnus Synodum convocavit. Euseb. 10. *Histor. Eccles.* 5. Junius Constantinus Theatrales ludos sumptuosissime edidit anno imperii sui 30. teste Ammiano 14. Justinianus Germanis eam attribuit, ut iis adversus Gothos uteretur. Procop. 3. *de bello Got.* Plinius Coloniam Sextanorum eam vocat: quoniam ex sexta legione coloni eo deducti sunt: Reipublicæ Arelatensium meminit *l. 34. infr. de usu et usufruct. legato.*

(10) Institoria.

(11) Agens ex certa causa non obtinet ea non probata, licet aliam probet. Pinell. ad *l. 2. C. de rescind. vend.* *p. 3. c. 3. n. 28. et seq.* Radelant. *decis. Ultraject.* 17. *num.* 20. Gail. *de pace publica lib. 1. cap. 13. num.* 14. E contra, agentem ex una et probantem ex alia obtinere debere tenent. Surd. *decis.* 284. *n.* 14. Cravet. *consil.* 198. *n.* 7. Parlador. *rer. quotid. lib.* 2. *cap.* 10. Ans.

(12) Adi Menochium *de arbitr. jud. lib.* 1. *quæst.* 31. Felin. *ad c. 2. col. 12. de rescript.* et ad *ca. licet. col.* 20. *de probat.* Socin. *ad l. naturaliter. §. nihil commune. n. 2. et 3. de acquir. poss.* Mod.

(13) Vide Bartol. in *l. civitas.* 27. *supr. de reb. cred.*

(14) Institoria contra dominum non competit, ubi prima actio novatur.

(15) *l. 3. supr. de exercitoria.*

(16) *l. 4. §. 1. supr. de exercitoria.*

(17) *l. 15. infr. eod.*

(18) Institorias et exercitorias.

(19) Etiam mortuo institore vel magistro.

(20) *l. 5. §. pen. supr. eod.*

(21) Ex villici contractibus non datur in præponentem actio: est enim fructuum tantum susceptor: nisi forte permissum ei sit aliquid distrahere, *Synops. Basil.* 18. *tit.* 1. *c.* 9.

(22) Villicus, qui Græcis διοικητὴς χωρίυ, actor fundi. *Synops. Basil. eod. c.* 9. est præpositus rationibus rusticis, fructibus percipendis, universoque operi rustico. *l. 8. infr. de instructo. l. 31. infr. de adimend. leg.* Sed Poëtæ transferunt eam appellationem ad præfectos quoslibet, ut Juvenal. ad Præfectum urbi, *Satyr.* 4. et Pataviana inscriptio, ad præfectum ærarii. v. Cuj. 10. *obs.* 37.

(23) *Subaudi*, institoria. Est enim villicus alius ab institore.

(24) Villicus propter fructus percipendos præponitur, non propter quæstum.

(25) Custodes castrorum fundos in emphyteusim dare non posse, ex hoc loco colligit vetus interpres Guilielmus Cuneus.

(26) Cur ita? collige ex *l. 5. supr. eod.* v. *l. 19. infr. eod.*

tit adversus eum, qui præposuit, sed etiam redhibitoria vel ex stipulatu duplæ simplæve in solidum actio danda est.

§. 1. Si servum Titii institorem habueris, vel tecum ex hoc Edicto, vel cum Titio ex inferioribus Edictis agere potero: sed si tu cum eo contrahi vetuisti (1), cum Titio duntaxat agi poterit.

§. 2. Si impubes patri habenti institores, heres extiterit, deinde cum his contractum fuerit, dicendum est, in pupillum dari actionem, propter utilitatem promiscui usus (2): quemadmodum ubi post mortem tutoris, cujus auctoritate institor præpositus est, cum eo contrahitur (3).

§. 3. Ejus contractus certe nomine, qui ante aditam hereditatem intercessit, etiam si furiosus heres existat, dandam [esse] actionem etiam Pomponius scripsit: non enim imputandum est ei, qui sciens (4) dominum decessisse, cum institore exercente mercem contrahat.

§. 4. Proculus ait, si denunciavero tibi, *ne servo a me præposito crederes*, exceptionem dandam (5), *si ille illi non denunciaverit*, *ne illi servo crederet*. Sed si ex eo contractu peculium habeat (6), aut in rem meam versum sit, nec velim, quo locupletior sim, solvere, replicari de dolo [malo] oportet: nam videri (7) me dolum [malum] facere, qui ex aliena jactura lucrum quæram.

§. 5. Ex hac causa (8) etiam condici (9) posse verum est.

Definitio institoris.

18. Idem lib. singul. De Variis lectionibus.

Institor (10) est, qui tabernæ, locove (11) ad emendum, vendendumve præponitur (12), quique sine loco (13) ad eundem (14) actum præponitur.

De procuratore accipiendis pecuniis præposito. 1. *De manumissione institoris.* 2. *Si pater pro filio institore fidejusserit.* 3. *Quibus ex causis institoria competit.*

19. Papinianus lib. 3. Responsorum.

In eum, qui (15) mutuis accipiendis pecuniis procuratorem præposuit, utilis ad (16) exemplum institoriæ dabitur actio: quod æque faciendum erit et si procurator solvendo sit, qui stipulanti pecuniam promisit.

§. 1. Si (17) dominus, qui servum institorem apud mensam pecuniis accipiendis habuit, post libertatem quoque datam, idem per libertum negotium exercuit, varietate status (18) non mutabitur periculi causa.

§. 2. Tabernæ præpositus a patre filius, mercium causa mutuam pecuniam accepit: pro eo pater fidejussit: Etiam (19) institoria ab eo petetur, cum (20) acceptæ pecuniæ speciem (21) fidejubendo negotio tabernæ miscuerit.

§. 3. Servus (22) pecuniis tantum (23) fœnerandis præpositus, per intercessionem æs alienum suscipiens, ut institorem (24), dominum in solidum jure Prætorio non adstringit: quod autem pro eo, qui pecuniam fœneravit (25), per delegationem (26) alii promisit, a domino recte petetur: cui pecuniæ creditæ contra eum, qui delegavit, actio quæsita est.

De morte præponentis.

20. Scævola lib. 5. Digestorum.

Lucius Titius mensæ nummulariæ, quam exercebat, habuit libertum (27) præpositum, is Gaio Seio cavit in hæc verba: *Octavius* (28) *Terminalis*, *rem agens Octavii* (29) *Felicis*, *Domitio Felici salutem. Habes* (30) *penes mensam patroni mei denarios mille*, *quos denarios vobis numerare debebo pridie Kalendas Maias:* Quæsitum

(1) V. *l.* 11. §. 2. 3. *supr. eod.*

(2) Commerciorum. Liv. 34. 38. adde *l.*24. §. 1. *supr. de minor. l.* 12. §. 1. *in fin. infr. de administr. et peric. tut.*

(3) Hinc collige, morte ejus, qui institorem præposuit mercaturis faciendis, non finiri præpositionem, et institoris officium, sed institorem removendum esse. *l.* 11. *supr. eod.* Interim notandum, si tibi in hoc dederim nummos, ut Sticho crederes, et me mortuo ignorans dederis, te non eos facere accipientis. *l. pen. supr. de reb. cred.* Cur tam varie? an quod institor a dispensatore separandus sit? Qua in re tandem? quod illius negotium ad rempub. spectet. *l.* 1. §. 20. *supr. de exercit.* hujus autem mandatum privatæ potius accedit, quam præpositioni publicæ. v. Cujac. 8. *ad Af.*

(4) Nesciens: et ita emendandum putat Ant. Fab. 2. *conject.* 11.

(5) *Subaudi*, si velis me in solidum convenire institoria.

(6) Id est, in peculium vertat.

(7) Dolo facit, qui aliena jactura lucrum quærit. v. *l.* 14. *supr. de cond. indeb.*

(8) *l.* 29. *supr. de reb. cred.*

(9) Directo. v. *l.* 5. *supr. de exercitoria.*

(10) Institor est, qui ad emendum vendendumve præpositus est loco alicui, vel sine loco. *Synops. Basil. eod. c.* 11.

(11) Alicui, sc. alteri.

(12) Quique insistit. *l.* 3. *l.* 5. *supr. eod.* §. 2. *vers. institoria. Inst. quod cum eo qui in aliena.*

(13) Facit *l.* 4. *supr. eod.*

(14) Emendi, vendendi.

(15) Ut *l.* 5. *l.* 6. *C. eod.*

(16) *l.* 16. *in fin. supr. eod. l.* 5. *C. eod. l.* 10. §. 5. *infr. mandati.*

(17) Si præpositus a me servus post libertatem quoque datam permanserit in negotiatione, institoria obligatus maneo. *Synops. ibid. cap.* 12.

(18) *l.* 58. §. 2. *infr. pro socio.*

(19) *Etiam*, dictio implicativa.

(20) Institoriam actionem fidejussoria obligatio non tollit, id est, etiamsi pro filio in causa mercium paternarum contrahente, ipse fidejusserit pater, datur institoria etiam actio in patrem non tantum ex fidejussione. Qui ita fidejubet, non tollit naturam institoriæ, seu actionem institoriam.

(21) Id est, causam.

(22) Atqui pro seipso fidejussisse pater videtur. *l. heres.* 21. §. *servo.* 2. *infr. de fidejuss.* Imo pro filio. *l. item si.* 7. §. *interdum.* 11. *infr. ad SC. Macedon.*

(23) *l. ult. infr. quod cum eo qui in alien.*

(24) Ut institor. *Hal.* id est, institor non obligat dominum, nisi in id, ad quod præpositus est. *Bart.* Contrahens apposito nomine officii, in dubio contemplatione officii, non suo nomine contrahere videtur. *Bart.* ideoque, si curator, citra fraudem, dotem nomine pupillæ, ut curator pollicetur, post æs alienum pupillæ emergens, supra vires patrimonii ejus non tenebitur, *l.* 43. §. 1. *Infr. de adm. et peric. tut.* idem dicendum est, si eo, quem diximus, modo curator vel tutor pecuniam se soluturum cavit, vide *l.* 5. *in pr. et fin. infr. quando ex facto tut.* secus, si ut procurator, et proprio nomine se obligavit. *l. servum.* 49. *infr. mandati.*

(25) An fœnori recepit? an potius fœnori dedit? Illud verius.

(26) Fœnerandis tantum pecuniis præpositus fidejubendi pro alio mandatum habere non intelligitur: neque si fidejusserit, institoria dominum obligabit. Quid, si cum fœnori pecuniam dare vellet Titio, ab eodem delegatus fuerit Seio? recte Seius pecuniam petierit ab institoris domino: cui vicissim actio datur adversus Titium: quo delegante institor Seio pecuniam promisit.

(27) Octavium Terminalem, de quo *infr.*

(28) Prænomen patroni liberti adsumebant, *ut hic.* Octavius Terminalis libertus rem agens Octavii Felicis.

(29) Qui et paulo ante Lucius Titius dictus est: ut hinc colligas, veteres interdum quadrinomios fuisse.

(30) Vide quæ scripsi ad *l. Lucius.* 24. *infr. depositi. l.* 64. *supr. de procurat.*

est, Lucio Titio defuncto sine herede, bonis ejus venditis, an ex epistola jure conveniri Terminalis possit? Respondit, nec jure his verbis obligatum (1), nec æquitatem conveniendi cum superesse: cum id institoris officio, ad fidem mensæ præstandam (2), scripsisset.

TIT IV.

DE TRIBUTORIA (3) ACTIONE.

Utilitas edicti. 1. *Mercis appellatione quid contineatur.* 2. *Differentia mercis peculiaris, et peculii.* 3. *De scientia et patientia domini.* 4. *Potestatis verbum quomodo accipitur.* 5. *De his, qui bona fide serviunt vel in quibus usumfructum habemus.*

1. ULPIANUS lib. 29. ad Edictum.

HUjus (4) quoque (5) Edicti non minima utilitas est: Ut (6) dominus, qui alioquin in servi (7) contractibus privilegium (8) habet (quippe cum de peculio duntaxat teneatur, cujus peculii æstimatio, deducto (9), quod domino debetur, fit); tamen si scierit (10) servum peculiari merce negotiari, velut extraneus creditor, ex hoc Edicto in (11) tributum vocatur (12).

§. 1. Licet *mercis* (13) appellatio angustior sit, ut neque ad servos fullones, vel sarcinatores, vel textores, vel venaliciarios (14) pertineat, tamen Pedius lib. XV. scribit, ad omnes negotiationes porrigendum Edictum.

§. 2. *Peculiarem* autem *mercem*, non (15) sicuti *peculium* accipimus: quippe peculium deducto (16), quod domino debetur, accipitur; merx peculiaris, etiamsi (17) nihil sit in peculio, dominum tributoria obligat: ita demum, si sciente eo negotiabitur.

§. 3. *Scientiam* (18) hic eam accipimus, quæ habet et voluntatem. Sed (ut ego puto) non voluntatem, sed patientiam (19): non (20) enim velle debet dominus, sed non nolle: si igitur scit, et non protestatur, et contradicit, tenebitur actione tributoria.

§. 4. *Potestatis* (21) verbum ad omnem sexum, item (22) ad omnes, qui sunt alieno [juri] subjecti, porrigendum erit.

§. 5. Non solum ad servos pertinebit tributoria actio, verum ad eos quoque, qui (23) nobis bona fide serviunt: sive liberi, sive servi alieni sunt, vel in quibus usumfructum habemus:

2. PAULUS lib. 30. ad Edictum.

UT tamen merx, qua (24) peculiariter negotietur, ad nos pertineat.

De servo communi. 1. *De servo pupilli vel furiosi.*

3. ULPIANUS lib. 29. ad Edictum.

SEd si (25) servus communis sit, et ambo sciant domini, in utrumlibet ex illis dabitur actio: At si alter scit, alter ignoravit, in eum, qui scit, dabitur actio: deducetur tamen solidum, quod ei, qui ignoravit, debetur. Quod si ipsum quis ignorantem convenerit, quoniam de peculio convenitur, deducetur etiam id, quod scienti debetur: et quidem in solidum: nam et si ipse de peculio conventus esset, solidum, quod ei deberetur, deduceretur. Et ita Julianus lib. XII. Digestorum scripsit.

§. 1. Si servus pupilli vel furiosi sciente tutore, vel curatore, [in] merce peculiari negotietur, dolum quidem tutoris vel curatoris nocere pupillo (26) vel furioso non debere puto: nec tamen lucrosum esse debere: Et ideo hactenus eum ex dolo tutoris tributoria teneri, si quid ad eum pervenerit. Idem et in furioso puto: quamvis Pomponius lib. VIII. (27) Epistolarum, si solvendo tutor sit, ex dolo ejus pupillum teneri scripsit. Et sane hactenus tenebitur, ut actionem, quam contra tutorem habeat, præstet.

§. 2. Sed et si ipsius pupilli dolo factum sit, si ejus

(1) Textus hic locum tantum habet in persona privata, non in privilegiata, ut in ecclesia, civitate et simili: Bartol. hic et Doct. *ad l. Civitas. de reb. cred. ad fin.* ubi Jason dicit communem *num.* 28. vide et Alexandrum *cons.* 4. *lib.* 3. Adde Ancon. *in tract. de mercat. in tit. de nautis in* 5.*part. vers.scio.num.*2.Mod.

(2) *Alii* protestandam.

(3) Sic enim legendum est, non Tributaria. §. 2. *infr. eod.* §. 3. *Inst. quod cum eo.* Cur ita appellatur? vide *l.* 1. *infr. eod.*

(4) Quod sequitur.

(5) Hic sermo ad superiores titulos refertur. *l.* 1. *in princ. supr. de exercit. l.* 1. *supr. de institor.*

(6) Actione de peculio mota, deducit dominus, quod sibi debetur, siquidem ignorabat: si vero sciebat servum negotiari in merce peculiari, veluti extraneus creditor, venit id in actionem (quæ tributoria διαιρετική dicitur) quæ inter dominum, et eos, qui cum servo contraxerunt, pro rata lucrum dividit, qualiscunque sit tandem negotiatio, sive terra, sive mari, verbi gratia, si contigerit servum diversis, atque etiam domino suo debere, cogitur in medium proferre merces suas, quarum pro rata æris alieni fit divisio: nec in ulla dominus potior est, sed debitum æqualiter dividitur. *Synops. Basil.* 18. *tit.* 2. *c.* 1. *et ibid. Scholiastes.*

(7) Vide §. 2. *Infr. eod. l.* 3. *Infr. eod.*

(8) Ut sit prior. *l.* 52. *in pr. infr. de pecul.*

(9) Peculium æstimatur deducto eo, quod domino debetur, *ut hic. et* §. 2.

(10) Differt hæc actio in eo ab exercitoria. Nam in exercitoria, voluntate domini servum contrahere oportet: hic *patiente* tantum. *l.* 1. §. *licet.* 20. *l.* 6. *supr. de exercit.*

(11) ἀναλόγως διαιρεῖται τὰ φορτία. *Syn. dict. c.* 1. Tributoria actio ab institoria differt: Institoria agitur in solidum adversus eum, qui præposuit: Tributoria ad peculium. Et institoria quidem semper agitur adversus eum, qui præposuit: Tributoria vero ad merces peculiares servi, qui magnum æs alienum contraxit, quæ quidem inter creditores atque dominum merces pro rata dividit. Scholiastes *apud auctorem Synops.* 1. *Basil.* 18. *tit.* 1. *c.* 1.

(12) Ad æquam tributionem primum vocatur. si inique partitus fuerit, hac etiam actione tenebitur, quæ correctoria est iniquæ tributionis mercium peculiarium a patre vel domino factæ dolo malo inter eum et alios mercium creditores, in quibus eo sciente filiusfam. vel servus negotiabatur. Cujac. *hic.*

(13) Mercis appellatione proprie non continentur mancipia, sed lata significatione. adde *l. Mercis.* 66. *et l. Mercis.* 207. *infr. de verb. sign.*

(14) *l.* 5. §. 14. *Infr. eod. l.* 207. *Infr. de verbor. sign.*

(15) Peculii et peculiaris mercis differentia.

(16) Peculium dicitur, quod superest, eo deducto, quod domino debetur.

(17) Tributoria actio locum habet, etiamsi nihil sit in peculio. *Synops. ibid. cap.* 1.

(18) Scientiam in tributoria actione accipimus, non pro voluntate, sed pro patientia, quippe si dominus sciat, nec protestetur, aut contradicat, actione tributoria tenetur. *Synops. ibid.* Goth. Bellon. *lib.* 4. *supputat. cap.* 14. Alciat. *lib.* 5. *parerg. cap.* 17. Mod.

(19) Patientia quid est? nec est velle expresse, sed non nolle, non protestari, aut contradicere.

(20) Nolle est scienter et palam refragari. Velle ei contrarium: non nolle, medium est, et patientiam denotat, et factum tacendo comprobare. vide quæ notavi ad *l.* 4. *Infr. de reg. jur.*

(21) *l.*215. *infr. de verb. sign.*

(22) Tributoria actio competit de quovis, qui juris alieni est, bonaque fide servit, *ut hic.* tam libero, quam servo alieno, et in quo usumfructum habemus, §. 5. *infr. eod.* si tamen peculiaris merx, qua negotiatur, ad reum pertineat. *l.*2.*infr.eod. Synops.Basil.ibid.*

(23) *l.* 1. *in fin. infr. de peculio.*

(24) *Al.* in qua.

(25) vide *l.* 11. §. *ult. infr. de peculio.*

(26) vide *l.* 3. *infr. quando ex facto tut.*

(27) vide *l.* 60. *l.*61. *infr. de admin. et peric. tut.* quæ sunt ex eodem libro.

ætatis (1) sit, ut doli capax sit, efficere, ut teneatur: quamvis scientia ejus non (2) sufficiat ad negotiationem. Quid ergo est? Scientia quidem tutoris et curatoris debet facere locum huic actioni: dolus autem, quatenus noceat, ostendi (3).

4. Paulus lib. 30. ad Edictum.

Si pupillus, cujus tutor scierit, pubes factus, vel furiosus sanæ mentis (4), dolo admittant (5), tenentur ex hoc Edicto.

De scientia et dolo procuratoris. 1. *De servo vicario.* 2. *De ancilla.* 3. *De institore servi.* 4. *De merce, et eo, quod est extra mercem.* 6. *Qui vocantur in tributum.* 7. *De causa, ex qua domino debetur.* 8. *De merce pignerata.* 9. *Si domino vel eis debeatur, qui sunt in ejus potestate.* 10. *De pluribus dominis.* 11. *De peculio, et merce, et pretio mercis.* 13. *De instrumento tabernæ, et cæteris, quæ servus habet extra peculium.* 14. *De mancipiis.* 15. *De pluribus creditoribus separatis.* 16. *De duabus tabernis ejusdem negotiationis.* 17. *Qui sunt potiores vel non.* 19. *De tribuendo pro rata, si unus agat tributoria.*

5. Ulpianus lib. 29. ad Edictum.

Procuratoris (6) autem scientiam et dolum nocere debere domino, neque Pomponius dubitat, nec nos dubitamus.

§. 1. Si vicarius servi mei negotietur, si quidem me sciente, tributoria tenebor: si me ignorante, ordinario sciente, de peculio ejus actionem dandam, Pomponius libro sexagesimo scripsit: nec deducendum (7) ex vicarii peculio, quod ordinario debetur: cum id, quod mihi debetur, deducatur. † Sed si uterque scierimus, et tributoriam, et de peculio actionem competere ait: tributoriam, vicarii nomine: de peculio vero, ordinarii: eligere tamen debere agentem, qua potius actione experiatur: sic tamen, ut utrumque tribuatur, et quod mihi et quod servo debetur: cum, si servus ordinarius ignorasset, deduceretur integrum, quod ei a vicario debetur.

§. 2. Sed et si ancilla (8) negotiabitur, admittendam tributoriam dicimus.

§. 3. Item parvi refert, cum ipso servo contrahatur, an cum institore ejus.

§. 4. *Mercis* (9) *nomine* merito adjicitur (10), ne (11) omnis negotiatio cum eo facta tributoriam inducat.

§. 5. Per hanc actionem tribui jubetur, quod (12) ex ea merce, et quod eo nomine receptum est.

§. 6. In (13) tributum autem vocantur, quia in potestate habent, cum creditoribus mercis.

§. 7. Sed est quæsitum, dominus utrum ita demum partietur ex merce, si quid ei mercis nomine debeatur, an vero et si ex alia causa? Et Labeo ait, ex quacunque causa (14) ei debeatur: parvique referre, ante mercem, an postea ei debere quid servus cœperit: sufficire enim, quod privilegium deductionis perdidit.

§. 8. Quid tamen, si qui contrahebant, ipsam mercem pignori acceperint? Puto debere dici præferendos (15) domino jure pignoris.

§. 9. Sive autem domino, sive his, qui in potestate ejus sunt, debeatur, utique erit tribuendum.

§. 10. Sed si duo pluresve domini sint, utique omnibus tribuetur pro rata debiti sui.

§. 11. Non (16) autem totum peculium venit in tributum: sed (17) id duntaxat, quod ex ea merce est, sive merces manent, sive pretium earum receptum, conversumve est in peculium.

§. 12. Sed et si adhuc debeatur mercis nomine a quibusdam, quibus solebat servus distrahere, hoc quoque tribuetur, prout fuerit receptum.

§. 13. Si præter mercem servus iste in taberna (18) habeat instrumentum, an hoc quoque tribuatur? Et Labeo ait, et hoc tribui, et est æquissimum: plerumque enim hic apparatus (19) ex merce est: imo semper (20). Cætera tamen, quæ extra hæc in peculium habuit, non tribuentur: ut puta argentum habuit vel aurum: nisi si hæc ex merce comparavit.

§. 14. Item si (21) mancipia in negotiatione habuit ex merce parata, etiam hæc tribuentur.

§. 15. Si plures habuit servus (22) creditores, sed quosdam in mercibus certis (23), an omnes in iisdem confundendi erunt (24), et omnes in tributum vocandi: utputa, duas negotiationes exercebat, puta sagariam (25), et linteariam, et separatos habuit creditores? Puto, separatim eos in tributum vocari: unusquisque enim eorum merci magis, quam ipsi, credidit.

(1) vide *l.* 2. §.19. *infr. de vi bon. rapt.*
(2) vide *l.* 110. §.2. *infr. de reg. jur.*
(3) Debet sc. ab eo, qui dolo dicit factum esse. *l.* 18. §. 1. *infr. de probat.*
(4) Factus sc.
(5) De malitia et dolo pupillorum supplente ætatis defectum, quatenus in contractibus et delictis considerentur, v. *cap. de illis. extr. de despons. impub.* Cravett. *cons.* 936. *num.* 11. *et consil.* 336. *n.* 53. Ans.
(6) Generalis, *l.* 58. *supr. de procur.* cui omnium rerum administratio data est, *l.* 5. *in fin. l.* 6. *supr. de institor.* alias, si talis non sit procurator, dolus ejus minime nocebit, *l.* 4. §. 18. *in fin. infr. de doli mal. et met. except.*
(7) Imo deducendum est. *l.* 17. *in fin. infr. de peculio.*
(8) v. *l.* 7. §. 1. *l.* 8. *supr. de instit. l.* 27. *infr. de pecul.*
(9) Tributoriam actionem inducit non omnis contractus, sed is, qui mercis nomine initur. *Synops. eod. cap.* 9.
(10) *l.* 1. §. 1. *supr. eod.*
(11) vide *l.* 1. §. 2. *supr. eod.*
(12) Tributoria actione tribuitur, quod ex mercibus et quod eo nomine servus habet. *Synops. ibid.*
(13) Μεριζεται, partitur ex merce is, qui habet in potestate contrahentem, cum creditoribus, *ut hic.* sive mercis nomine debeatur, sive quacunque alia ex causa, sive tam ipsi domino, quam aliis, qui in ejus potestate sunt, deberi cœperit, antequam negotiaretur is, qui est in potestate, sive postea. §. 7. §. 9. §. 10. *infr. eod.* quod si merces extraneis oppignoratæ sunt, domino præferuntur. §. 8. *infr. eod. Synops. ibid.*
(14) Sive ex contractu, sive ex rationum libris, sive ex delicto. *l.* 9. §. 6. *infr. de peculio.*
(15) Creditorem, qui semen ad seminandum dedit, aliis etiam anterioribus creditoribus præferri hinc colligunt, cum sit causa fructuum percipiendorum. Petr. de Ferrariis, *in forma libelli.* §. *sub ea. vers. quid autem.*
(16) Non totum peculium, sed quidquid ex merce est, tribuitur: tum, quod ex ea receptum est, quodque comparatum est ex ea peculium, quæque sunt in taberna instrumenta. Hæc enim semper domini esse creduntur, *ut hic.* §. 11. 12. 13. 14. *Synops. ibid.*
(17) §. 5. *supr. eod.* §. 13. *infr. eod. l.* 11. *infr. eod.*
(18) *Al.* in tabernam.
(19) vide *l.* 12. *infr. de instructo.*
(20) Dixit paulo ante *plerumque*, nunc mutata oratione dicit *semper.*
(21) *l.* 1. §. 1. *supr. eod.*
(22) Cujus nomine dominus tributoria convenitur.
(23) Et quosdam in aliis.
(24) Ut omnes simul merces contribuant.
(25) Hinc sagaria communio, *l.* 52. §. 4. *infr. pro socio.* sagarius, sagorum venditor.

§. 16. Sed si (1) duas tabernas ejusdem negotiationis exercuit, et ego fui tabernæ (verbi gratia) quam ad Bucinum (2) habuit, ratiocinator: alius ejus, quam trans Tiberim, æquissimum puto, separatim (3) tributionem faciendam: ne ex alterius re merceve alii indemnes fiant, alii damnum sentiant.

§. 17. Plane, si in eadem (4) taberna merces deferebantur, licet hæ, quæ existent, ex (5) unius creditoris pecunia sint comparatæ, dicendum erit, omnes in tributum venire, nisi fuerint creditori pigneratæ.

§. 18. Sed si dedi mercem meam vendendam, et exstat, videamus, ne iniquum sit, in tributum me vocari? Et si quidem in creditum ei abii, tributio locum habebit: enimvero si non abii, quia res venditæ non alias desinunt esse meæ, quamvis vendidero, nisi (6) ære soluto vel fidejussore dato, vel alias satisfacto, dicendum erit, vindicare (7) me posse.

§. 19. Tributio autem fit pro (8) rata ejus, quod cuique debeatur: et ideo, si unus creditor veniat desiderans tribui integram portionem, consequitur: sed quoniam fieri potest, ut alius quoque vel alii existere possint mercis peculiaris creditores, cavere (9) debet creditor iste, *pro rata se refusurum, si forte alii emerserint creditores.*

6. Paulus lib. 30. ad Edictum.

NOn (10) enim hæc actio, sicut de peculio, occupantis (11) meliorem causam facit, sed æqualem (12) conditionem quandoque agentium.

1. *Si dominus tribuere nolit.* 2. *Si minus tributum sit.* 3. *Si dominus mercem perire passus est, aut avertit, aut vilius distraxit, aut pretium non exegit.* 4. *Si negaverit cuiquam deberi.* 5. *De tempore hujus actionis. De successoribus.*

7. Ulpianus lib. 29. ad Edictum.

ILlud quoque cavere debet, *si quid aliud domini debitum emerserit, refusurum se ei pro rata*: Finge enim conditionale debitum imminere vel in occulto esse; hoc quoque admittendum est: nam injuriam dominus pati non debet, licet in tributum vocatur.

§. 1. Quid tamen, si (13) dominus tribuere nolit, nec hanc molestiam suscipere: sed peculio vel mercibus cedere paratus sit? Pedius refert, audiendum eum: Quæ sententia habet æquitatem: et plerumque arbitrum in hanc rem Prætor debebit dare, cujus interventu tribuantur merces peculiares.

§. 2. Si cujus dolo malo factum est, quo minus ita tribueretur, in eum tributoria (14) datur, ut quanto minus tributum sit, quam debuerit, præstet: quæ actio dolum malum coërcet domini.

† *Minus* (15) autem *tribuere* videtur, etiam si nihil tributum sit.

† Si tamen ignorans in merce servum habere, minus tribuit, non videtur dolo minus tribuisse, sed (16) re comperta si non tribuat, dolo [nunc] non caret: proinde si sibi ex ea merce solvi fecit, utique dolo videtur minus tribuisse.

§. 3. Sed et si mercem perire passus est, aut eam avertit, aut vilioris data opera distraxit, vel si ab emptoribus pretium non exegerit, dicendum erit, teneri eum tributoria, si dolus intervenit.

§. 4. Sed etsi negaverit dominus cuiquam deberi, videndum erit, an tributoriæ locus sit? Et est verior Labeonis sententia, tributoriam locum habere: alioquin expediet domino negare (17).

§. 5. Hæc actio et perpetuo (18) et in heredem datur, de (19) eo duntaxat, quod ad eum pervenit.

8. Julianus lib. 11. Digestorum.

QUia (20) non de (21) dolo est, sed rei persecutionem continet: Quare etiam mortuo servo dominus, item heres ejus, perpetuo teneri debebit, propter factum defuncti: quamvis non aliter, quam dolo interveniente, competat.

De concursu actionis de peculio et tributoriæ. De herede.

9. Ulpianus lib. 29. ad Edictum.

QUod in herede dicimus, idem erit et in cæteris successoribus.

(1) Duas si quis negotiationes exercet, vel in diversis locis tabernas habet, quarum diversi sunt ratiocinatores, ac separatim earum nomine mutuum sumit: alterius negotiationis aut tabernæ creditores in tributionem mercium alterius non vocantur, *ut hic.* si in eandem tabernam omnia deferantur, vocantur omnes: etiamsi videantur ex unius pecunia omnia comparata, nisi forte pignorata illi fuerunt. §. 17. *infr. eod.* Quod si mercium vendendarum nomine dedi, siquidem dominium transtuli, vocantur in tributum omnes: sin minus, non tribuuntur: sed ego eas vindico, quippe res venditoris esse non desinunt, nisi vel pretium, vel satisdationem, vel fidejussorem acceperit, *ut hic. Synops. ib.*

(2) Buccinum, *Hal.* quod magis placet, nam Publius Victor in quarta urbis Romæ regione Buccinum auream, vel Buccinum aureum collocat.

(3) Separata conjungi non oportet. *Accurs.*

(4) *Al.* eandem tabernam.

(5) Meum statim non est, quod ex mea pecunia comparatum est, *l.* 1. *C. si quis sibi, vel alteri.* nisi sim miles. *l.* 8. *C. de rei vind.* Quid, si pupilli, vel minoris pecunia res comparata est? vide *l.* 52. *vers. plane. infr. de peculio. l.* 88. *infr. de solut. l.* 3. *C. arbit. tutel. l.* 2. *C. quando ex facto tut.* Quid, si pecunia Ecclesiæ res empta sit? vide *l.* 32. *C. de Episc.* Quid, si pecunia uxoris? vide *l.* 12. *C. de jure dotium. l. ult. C. de servo pignori dato manum. l.* 54. *infr. de jure dotium.* Quid, si pecuniam apud mensam argentarii vel mensarii sub fide publica deposui, et ea pecunia rem tibi emeris? vide *l.* 24. §. 2. *infr. de reb. auct. judicis.* vid. etiam quæ notavi ad *l.* 48. *in fin. Infr. de furtis.*

(6) §. 41. *Inst. de rer. divis.*

(7) vide quæ notavi ad *l.* 24. §. 2. *in fin. Infr. de reb. auctor. jud.*

(8) *l.* 7. §. 2. *infr. eod.* §. 3. §. 5. *vers. is quoque. Inst. quod cum eo.*

(9) Adde *l.* 57. *in fin. supr. de petit. hered.*

(10) Tributoriæ et de peculio actionis differentia.

(11) Occupantis non semper melior est conditio. *l.* 10. *l.* 12. *Infr. de peculio.*

(12) Cur æqualem? An quia merci videntur credidisse, non personæ?

(13) Cedere bonis posse cum etiam, qui solvendo sit, hinc colligunt: hac nimirum ratione, ne in bonis suis dividendis laborem insumere cogatur: Quod ut falsum, merito rejiciendum est. Est enim cessionis beneficium inductum in subsidium, et inopis tantum bono. *l. cum et filiifam.* 7. *C. qui bonis cedere.*

(14) §. *pen. infr. eod. l.* 1. *in fin. supr. eod. l.* 10. *l.* 12. *infr. eod. l.* 1. *infr. tit. prox.* §. 3. *Inst. quod cum eo.* non tributaria, ut in Epigraphe Florentina hujus tituli. *Goth.* vide Ant. August. *emendat. l.* 3. *cap.* 6. et Zeraphin. *de privileg. juram. c.* 10. *n.* 16. *Ans.*

(15) Minus etiam facit, qui nihil facit: atque ita comparativus non semper facit comparationem, *l.* 12. *in fin. l.* 32. *l.* 82. *l.* 117. *infr. de verb. signif.* unde notant pœnam committendam ei, qui ex duobus minus cucurrerit, præstari etiam ab eo, qui omnimodo non cucurrerit.

(16) *l.* 13. *infr. depositi.*

(17) Negatione melioris conditionis quem fieri hinc notant: sane interdum qui negat, deterioris est conditionis, et a lege punitur. *l.* 10. §. 1. *Infr. de fidejuss. l. cum de indebito.* 25. *infr. de prob. Auth. Contra qui propr. C. de non numerata.*

(18) Tributoria actione perpetuo dominus tenetur, *ut hic.* actione vero de peculio, intra annum. *Scholiastes apud auctorem Synops. Basilic.* 18. *tit.* 2. *c.* 3.

(19) *l.* 26. *supr. de dolo.*

(20) Doli actio perpetuo non datur.

(21) Est tamen propter dolum. *Cust.*

§. 1. Eligere (1) quis debet, qua actione experiatur, utrum de peculio, an tributoria: cum scit (2) sibi regressum ad aliam non futurum (3). Plane, si quis velit ex alia causa tributoria agere, ex alia causa de peculio: audiendus erit.

§. 2. Si (4) servo testamento manumisso peculium legatum sit, non debere heredem tributoria teneri, quasi neque ad eum pervenerit, neque dolo fecerit, Labeo ait: Sed Pomponius lib. LX. scripsit, heredem, nisi curaverit caveri sibi a servo vel deduxit a peculio, quod tribuendum erat, teneri tributoria: Quæ sententia non est sine ratione: ipse enim auctor doli est, qui [id] egit, ne intribueret: Totiens (5) enim in heredem damus de eo, quod ad eum pervenit, quotiens ex dolo defuncti convenitur, non quotiens ex suo.

De emptore servi.

10. PAULUS lib. 30. ad Sabinum.

DE peculio actione etiam (6) cum emptore servi agi potest, tributoria non potest.

Collatio actionis de peculio et tributoriæ.

11. GAJUS lib. 9. ad Edictum provinciale.

ALiquando (7) etiam agentibus expedit potius (8) de peculio agere, quam tributoria: nam in [hac] actione, de qua loquimur, hoc (9) solum in divisionem venit, quod in mercibus est, quibus negotiatur: quodque eo nomine receptum est. at in actione de peculio totius peculii quantitas spectatur, in quo et merces continentur, et fieri potest, ut dimidia forte parte peculii, aut tertia vel etiam minore negotietur: fieri præterea potest, ut patri dominove nihil debeat.

Si quis ab uno de peculio, ab alio tributoria, conveniatur.

12. JULIANUS lib. 12. Digestorum.

ALius duntaxat de peculio, alius tributoria, servi nomine cum domino agit: Quæsitum est, an deducere dominus de peculio debeat, quod tributoria agenti præstaturus sit? Respondit, Tributoria actione tunc demum agi potest, cum (10) dominus, in distribuendo pretio mercis, Edicto Prætoris non satisfecit, id est, cum majorem partem debiti sui deduxit, quam creditoribus tribuit, veluti si cum in merce triginta fuissent, in quam ipse quidem quindecim credīderat, duo autem extranei triginta, tota quindecim deduxerit, et creditoribus reliqua quindecim dederit, cum deberet sola decem deducere, extraneis dena tribuere: cum igitur hoc fecit, nec intelligendus est servum a se liberasse: eo quod quinque adhuc nomine ejus tributoria actione præstaturus sit: Quare si agi de peculio cœperit, cum forte extra mercem peculium esset, quinque tanquam adhuc creditor servi deducere debebit.

TIT. V.

QUOD (11) CUM EO QUI IN ALIENA (12) POTESTATE (13) EST, [NEGOTIUM] GESTUM (14) ESSE DICETUR.

Actiones competentes ex contractibus eorum, qui in aliena potestate sunt.

1. GAJUS lib. 9. ad Edictum provinciale.

OMnia Proconsul (15) agit, ut, qui contraxit cum eo, qui in aliena potestate sit, etiamsi deficient superiores actiones (id est, exercitoria, institoria, tributoriave), nihilominus tamen, in quantum ex bono et æquo res patitur, suum consequatur: sive (16) enim *jussu* ejus, cujus in potestate sit, negotium gestum fuerit, in solidum eo nomine judicium pollicetur: sive non jussu, sed tamen in *rem* ejus *versum* fuerit, eatenus introducit actionem, quatenus in rem ejus versum fuerit: sive neutrum eorum sit, *de peculio* actionem constituit.

Edictum. 1. De filio citra emancipationem sui juris effecto, vel in adoptionem dato, vel ex minima parte instituto.

2. ULPIANUS lib. 29. ad Edictum.

AIt Prætor, *In eum, qui emancipatus* (17), *aut exheredatus* (18) *erit, quive* (19) *abstinuit se hereditate ejus, cujus in potestate, cum moritur, fuerit, ejus* (20)

(1) Electionem creditor habet, utrum actione de peculio, an tributoria, velit experiri. Regredi quidem ad alteram non potest: diversis autem ex causis utraque potest agere. *Syn. Basil. tit.* 2. *c.* 3. vel ita: Quoties actiones plures eidem, eadem de causa ad idem et in eundem competunt, cogitur actor alteram eligere · qua electa ad alteram redire non potest: secus, si ex diversis competant. Electionem actori nonnunquam competere hinc etiam colligunt. *l. est in arbitrio.* 14. *C. de oblig.* dixi *l.* 2. §. 3. *supr. de eo quod certo loco.*

(2) vide *l.* 6. *infr. de except. rei jud.*

(3) Nisi contrarium antea fuerit protestatus, *l.* 1. §. 4. *infr. quod legatorum.* nisi errore fuerit deceptus. *l.* 4. *in fin. infr. tit. prox.*

(4) Heres ex dolo proprio, vero, vel præsumpto, tenetur, etiamsi nihil ad eum pervenit, vel apud eum reperiatur: ex dolo defuncti non convenitur, nisi quatenus ad eum pervenit.

(5) vide *l.* 44. *infr. de reg. jur.*

(6) *l.* 32. §. *pen. infr. de peculio.*

(7) Tributoria actione interdum expedit agere potius, quam actione de peculio: et e contra. Nam in tributoriam merces negotiationis veniunt, et quod ex iis receptum est. At in actionem de peculio, totum peculium pariter, et merx: atque etiam usu venire potest, ut patri dominove nihil debeatur. *Synops. Basil. ibid. c.* 4. §. 5. *vers. is quoque. Inst. quod cum eo.*

(8) §. 5. *vers. rursus. Inst. quod cum eo.*

(9). *l.* 5. §. 11. *supr. eod.*

(10) *l.* 7. §. 2. *supr. eod.* nec enim scientia sola huic actioni dominum subjicit, sed dolus, id est, iniqua divisio. *l.* 3. §. *pen. et ult. l.* 4. *l.* 5. *l.* 6. *supr. eod. l.* 3. *infr. quando ex facto tutoris.*

(11) *Lib.* 4. *Cod.* 26. *et* 4. *Inst.* 7.

(12) Patris vel domini: est enim hic Titulus generalis ad utrosque. *l. penult. et ult. infr. eod.*

(13) vide *l.* 215. *infr. de verbor. signif.*

(14) Id est, contractum.

(15) Cur *Proconsul*? sumpta hæc est lex ex Gaji libris ad edictum provinciale.

(16) Filius tuus negotiatione sua in rem tuam aliquid vertit? de in rem verso. Jussisti quacunque in re filium negotiari? quod jussu: in rebus maritimis? exercitoria: in taberna? institoria: in peculio suo negotiari passus es? de peculio creditoribus, et contrahentibus in te dabitur actio. Quid, se ipsemet ei peculiato credidisti? Tributoria uti potes. Nec peculium habuit, nec in rem tuam vertit, nec jussu tuo mutuum accipit? non teneris. *infr. ad SC. Macedon.*

(17) Emancipatus non tenetur ex contractu ante emancipationem habito, *ut hic.* Quid si post contracta debita illico in fraudem creditorum emancipatus sit? Aliud, *arg. l.* 1. *infr. si is qui testam. lib. esse juss. l.* 32. §. 3. *infr. de legat.* 2. Quid, si pro parte heres sit, vel non ex contractu, sed ex delicto obligatus? Aliud, *l.* 4. §. 2. *infr. eod.* vid. Socin. *reg.* 157. Quid, si cum contraheret, se patremfamilias mentitus est? Non juvatur hoc edicto. *l.* 4. §. 1. *infr. eod.*

(18) vide *l.* 49. *infr. de re judic.*

(19) *l.* 2. *l.* 4. *C. h. t.*

(20) Renunciare huic beneficio ut sæpius solent filiifam. quoties se una cum parente obligant, et eodem momento renunciant huic legi. Hanc formulam refert Alberic. *renunciavit ipse filius beneficio, quo factus sui juris non tenetur in solidum, sed quatenus facere possit.*

rei nomine, *quæ cum eo contracta erit*, *cum* [*is*] *in potestate esset*, *sive sua voluntate*, *sive jussu ejus*, *in cujus potestate erit*, *contraxerit*, *sive in peculium ipsius*, *sive in patrimonium ejus*, *cujus in potestate fuerit*, *ea res redacta fuerit*, *actionem*, *causa cognita*, *dabo* (1) *in quod facere potest.*

§. 1. Sed et si citra (2) emancipationem sui juris factus sit, vel in adoptionem datus, deinde pater naturalis (3) decesserit: item, si quis ex minima (4) parte sit institutus, æquissimum est, causa cognita etiam in hunc dari actionem in id, quod facere potest.

An in hac actione detrahi debeat, *quod debetur aliis*, *vel postea contrahentibus non aliis.* Bart.

3. Idem lib. 3. Disputationum.

SEd an hic detrahi debeat, quod aliis debetur, tractari potest? Et si quidem sint creditores, qui, cum esset alienæ potestatis, cum eo contraxerunt, recte dicetur, occupantis (5) meliorem esse conditionem: nisi si quis privilegiarius veniat: hujus enim non sine ratione prioris ratio habebitur. Quod si qui sint, qui, posteaquam sui juris factus est, cum eo contraxerunt, puto horum rationem habendam.

De filio ex parte non modica instituto. 1. *De eo*, *qui patremfamilias se mentitus est.* 2. *De delicto.* 3. *De herede filii.* 4. *Si ex continenti vel post multos annos agatur.* 5. *Si is*, *qui de peculio egit*, *quod jussu agere velit.*

4. Idem lib. 29. ad Edictum.

SEd si ex parte (6) non modica sit heres scriptus filius, in arbitrio est creditoris, utrum pro portione hereditaria, an in solidum eum conveniat. Sed et hic judex æstimare debet, ne forte in id, quod facere potest, debeat conveniri.

§. 1. Interdum autem, et si exheredatus filius vel emancipatus sit, in solidum actio adversus eum dabitur: utputa, si (7) patremfamilias se mentitus (8) est, cum contraheretur cum eo: nam libro secundo Digestorum Marcellus scripsit, etiamsi facere non possit, conveniendum propter mendacium (9).

§. 2. Quamquam autem ex contractu in id, quod facere potest, actio in eum datur, tamen ex delictis (10) in solidum convenietur.

§. 3. Soli autem filio succurritur, non (11) etiam heredi (12) ejus: nam [et] Papinianus lib. IX. Quæstionum scribit, in heredem filii in solidum (13) dandam actionem.

§. 4. Sed an etiam temporis haberi debeat ratio, ut si (14) quidem ex continenti cum filio agatur, detur actio in id, quod facere potest: sin vero post multos annos, non debeat indulgeri? Et mihi videtur rationem habendam esse: in hoc enim causæ cognitio vertitur.

§. 5. Is, qui de peculio egit, cum posset quod jussu, in ea causa est, ne (15) possit quod jussu postea agere. Et ita Proculus existimat. Sed si deceptus de peculio egit (16), putat Celsus succurrendum ei: quæ sententia habet rationem.

Si filiusfam. vivo patre condemnatus fuerit 1. *Si fideicommissum acceperit*, 2. *Aut restituerit.*

5. Paulus lib. 30. ad Edictum.

SI filiusfamilias, vivo patre, conventus et condemnatus sit; in emancipatum, vel exheredatum, postea judicati (17) actio in id, quod facere potest, danda est.

§. 1. Si filio exheredato, ex Senatusconsulto Trebelliano hereditas patris restituta (18) sit, non debebit in quantum facere potest, sed in solidum condemnari: quia effectu (19) quodammodo heres est.

§. 2. Sed si coactus (20) immiscuerit se, ut restituat hereditatem, perinde observandum, ac si se abstinuisset.

De eo, *qui se patremfam. simulavit.*

6. Ulpianus lib. 2. Disputationum.

EUm, qui se patremfamilias simulavit (21), et mandante aliquo stipulatus est, mandati teneri, Marcellus scripsit, quamvis rem præstare non possit: et sane verum est, teneri eum debere, quia dolo fecit. Hoc et in omnibus bonæ fidei judiciis dicendum erit.

Si pater filio permiserit, *ut mutuam pecuniam acciperet*, *et creditori mandavit*, *ut ei crederet.*

7. Scævola lib. 1. Responsorum.

PAter filio permisit mutuam pecuniam accipere: et per epistolam creditori mandavit (22), *ut ei crederet*: filius ex minima parte (23) patri heres extitit: Respondi, esse in potestate creditoris, utrum filium, cui credidisset,

(1) Adde *l.* 2. *C. eod.*

(2) Ut *l.* 1. §. 4. *infr. quando actio de peculio.* idque vel sacerdotio Vestali, vel sacerdotio Diali. 1. *Gell.* 12.

(3) Pater adoptivus, *ut hic.*

(4) Heres in minima parte institutus, heres non videtur. *Minima autem pars* videtur, quæ minor legitima. vide *l.* 4. *infr. eod.*

(5) Occupantis melior conditio. vide *l.* 10. *infr. de peculio.*

(6) *l.* 2. *in fin.* *l.* 7. *infr. eod.*

(7) *l.* 6. *infr. eod.*

(8) Mendacium punitur. *l.* 6. *infr. eod.* dixi *l.* 3. *infr. de Senatuscons. Macedon.*

(9) Mendacii nomine quis interdum in solidum convenitur, qui non in solidum poterat alias conveniri. Mendacium ut puniatur, vide *Nov.* 18. *cap.* 10.

(10) Emancipatus, post emancipationem tenetur ex delictis, cum sui juris non esset, a se admissis.

(11) Ut in casu *l.* 63. §. 2. *infr. pro socio.*

(12) Heredi filii non datur beneficium hujus edicti. *l.* 12. *l.* 13. *infr. solut. matrimon.*

(13) Et ita quædam accuratius observantur in herede, quam in defuncto.

(14) Emancipatus, ob contractus a se initos, cum esset in potestate, factus sui juris non convenitur, nisi quatenus facere potest. Imo etiam quatenus facere potest, non convenitur, nisi in continenti: post multos annos ab emancipatione, non potest in id, quod facere possit, conveniri, nisi causa cognita.

(15) Cur ita? collige ex *l.* 22. *infr. de except. rei judic.*

(16) Existimans eam actionem tantum sibi competere.

(17) Utrum exceptio hujus edicti possit in executione sententiæ objici.

(18) Hereditatem paternam non obtinere, aut nudo tantum nomine, seu sine re, vel effectu obtinere, paria sunt. ideoque alteri restituta hereditate patris filius effectu heres non est, unde non convenitur factus sui juris eorum nomine, quæ in potestate patris positus contraxerit jussu patris.

(19) *Novell.* 1. *cap.* 1. §. 1. id est, qui per successionem quamvis longissimam defuncto heredes exstiterunt, non minus *heredes* intelliguntur, quam qui principaliter heredes exstiterint. *l.* 194. *infr. de regul. jur.*

(20) *l.* 21. *in fin. supr. quod metus caus.* Ans.

(21) *l.* 4. §. 1. *supr. eod.* adde *tit. C. si minor se major. dixer.* vide *l.* 10. *infr. de re judic.*

(22) *l.* 9. *C. h. t.*

(23) Adde *l.* 4. *supr. eod.*

in solidum (1), an heredes, pro qua parte quisque successisset, mallet convenire, sed filius condemnatur in quantum facere potest.

Si dispensator pro emptore debitum susceperit.

8. PAULUS lib. 1. Decretorum.

TItianus primus præposuerat (2) servum mutuis pecuniis dandis, et pignoribus accipiendis: is servus etiam negotiatoribus hordei solebat pro emptore suscipere debitum, et solvere: cum fugisset servus, et is, cui delegatus fuerat dare pretium hordei, conveniret dominum nomine institoris, negabat, eo nomine se conveniri posse: quia (3) non in eam rem præpositus fuisset: cum autem et alia quædam gessisse, et horrea conduxisse, et multis solvisse idem servus probaretur, Præfectus annonæ contra dominum dederat sententiam: Dicebamus, quasi (4) fidejussionem [esse] videri, cum pro alio solveret debitum [non pro aliis suscipit debitum]: non solere autem ex ea causa in dominum dari actionem: nec videtur (5) hoc dominum mandasse: sed quia (6) videbatur in omnibus eum suo nomine substituisse, sententiam conservavit (7) Imperator.

TIT. VI.

DE (8) SENATUSCONSULTO (9) MACEDONIANO (10).

Senatusconsulti verba. 1. *Si pendeat jus potestatis.* 2. *De emancipatione arrogati.* 3. *De dignitate filiifam. De castrensi peculio.*

1. ULPIANUS lib. 29. ad Edictum.

VErba Senatusconsulti Macedoniani hæc sunt: *Cum* (11) *inter cæteras sceleris causas Macedo, quas illi natura* (12) *administrabat* (13), *etiam æs alienum adhibuisset, et sæpe materiam peccandi malis moribus præstaret, qui pecuniam (ne quid amplius diceretur) incertis* (14) *nominibus crederet: Placere* (15), *ne cui, qui filiofamilias* (16) *mutuam pecuniam* (17) *dedisset, etiam* (18) *post mortem parentis ejus, cujus in potestate fuisset, actio petitioque daretur: ut scirent* (19), *qui pessimo exemplo* (20) *fœnerarent, nullius posse filiifamilias bonum* (21) *nomen* (22) *expectata patris morte fieri.*

§. 1. Si pendeat, an sit in potestate *filius*, utputa quoniam patrem apud hostes habet, in pendenti (23) est, an in Senatusconsultum sit commissum: nam si reciderit in potestatem, Senatusconsulto locus est: si minus, cessat: interim igitur deneganda est actio.

§. 2. Certe (24), si adrogatus mutuam pecuniam acceperit, deinde sit restitutus, ut emanciparetur, Senatusconsultum locum habebit: fuit enim filiusfamilias.

§. 3. In filiofamilias nihil (25) dignitas (26) facit, quo minus Senatusconsultum Macedonianum locum habeat: nam etiamsi Consul sit (27), vel cujusvis dignitatis, Senatusconsulto locus est: nisi forte castrense (28) peculium habeat, tunc enim Senatusconsultum cessabit.

2. IDEM lib. 64. ad Edictum.

USque ad quantitatem castrensis peculii: cum filiifamilias in (29) castrensi peculio vice patrumfamiliarum fungantur (30).

De filiofamilias, qui paterfamilias existimabatur. 1. *Puta, quia vectigalia conducta habebat.* 2. *Si minor, vel pupillus, vel filiusfamilias crediderit.* 3. *De mutuo, et aliis contractibus.* 4. *Si quis a filiofamilias stipuletur, et patrifamilias facto numeret.*

3. IDEM lib. 29. ad Edictum.

SI quis patremfamilias esse credidit (31), non vana simplicitate deceptus, nec juris ignorantia, sed quia pu-

(1) *l. 1. infr. quod jussu.*

(2) Cujacius putat, hanc legem fugitivam esse, id est, aberrare a titulo *de institoria.* ut et *l. penult. infr. quæ res pignori.* a titulo seq. *qui potiores in pignore.*

(3) *l. 19. §. ult. supr. de institoria.*

(4) Paria sunt fidejubere, expromittere, et judicium pro alio suscipere. Cujac. 13. *obs.* 35. *in fin.*

(5) *Nec videri.*

(6) Qui servum, aut alium in omnibus suo nomine substituit, de ejus contractibus tenetur.

(7) Confirmavit. *Hal.* sed Florentinam lectionem defendit Cujac. 17. *obs.* 20. *in fin.*

(8) *Lib.* 8. *Synops.* 4. Theoph. §. 7. *Inst. quod cum eo.* Ducnaz.*reg.*369. Goth. De exceptione Senatusconsulti Maced. vide Zanger. *de except. part.* 3. *cap.* 12. Ans.

(9) *Lib.* 4. *C.* 28. §.7. *Inst. quod cum eo.* Paul. 2. *sentent.* 10.

(10) A Macedone quodam, *l. 1. in pr. infr. eod.* unde constat, non omnia Senatusconsulta (ut nec omnes leges, cujus rei exemplum exstat in lege Scantinia, et Senatusconsulto Papyriano) denominari ab eo Consule, qui ea referebat, sed ab eo, in cujus odium lex facta est, vel qui legi causam dedit. Porro hoc Senatusconsultum latum fuisse sub Claudio 4. et Vitellio 3. Coss. anno urbis 799. tradit Petrus Faber, 1. *Semestr. ult.*

(11) Ex præfatione Legis vel Senatusconsulti colligitur ratio et mens legislatoris, vel statuentis. adde *l. ult. infr. de hered. inst.*

(12) *Natura* hic pro impetu naturæ.

(13) Suggerebat.

(14) *Nomen incertum*, num est cautio in qua causæ ac tituli credendi particulares non exprimuntur, ne si tituli expressi essent, eorum turpitudo detegeretur, cui contrarium sit, *nominibus certis* pecuniam debere, Cic. 3. *Ver.* ? An vero cautio in mortem parentis concepta, cujus dies incerta est. *infr. eod. in fin.* ?

(15) Qui filiofamilias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo, quod vivo patre crediderit, cum eo agere non potest. Paul. 2. *sent.* 10.

(16) Vel nepoti, vel pronepoti. *l. 6. C. eod.*

(17) Imo et alias res. *l. 7. §. 3. infr. eod.* Ans.

(18) Mutuam pecuniam dans filiofamilias, nequidem post mortem parentis ejus pecuniæ petitionem habet. *Synops. eod. cap.* 1.

(19) Macedonianum inductum, non favore filiorumfamilias, sed odio fœneratorum.

(20) Exempli pessimi contractus in Republica non ferendi.

(21) *Nomen bonum*, est debitor idoneus, (ut *l. 26. §. 2. infr. mandati. l. 19. §. 4. infr. ad SC. Vell.*) *l. 13. §. 1. l. 35. l. 44. infr. de administr. et peric. tut. l. 21. §. Lucius. infr. de ann. leg. l. 89. infr. ad l. Falcid. l. 101. in pr. infr. de solut. l. 2. infr. de custodia.* Columella, Alphius fœnerator optima nomina non appellando fieri mala dixit; Nomini bono malum et deterius opponitur, *l. 36. Supr. si certum. l. 30. infr. ad leg. Falcid. l. ult. in fin. infr. de administ. rer.*

(22) Filiusfam. non est idoneus pecuniæ mutuæ debitor, et sic filiofam. credere, prope perdere est.

(23) *§. 5. Inst. quib. mod. jus patr. potest.*

(24) Hic agitur de restitutione in integrum, quæ retro non ducit; sed novum jus inducit: superiore paragrapho agitur de postliminio, quod fingit retro fuisse jus. Et hæc differentia fictionis et restitutionis in integrum est.

(25) Nec enim dignitate quavis jus patriæ potestatis solvitur.

(26) Mutuam accipere prohibetur filiusfam. cujuscunque dignitatis sit. *ut hic. Synops. eod.*

(27) Hodie id abrogatum est. *Novell.* 81. Nam his et aliis quibusdam dignitatibus patria potestas hodie tollitur. *Goth.* vide Ascan. *Clement. de patr. potestat. c. ult.* Ans. Adde Censur. Forens. nostr. *lib.* 1. *c.* 9. *n.* 16. S. L.

(28) Mutuam pecuniam ad castrensis usque peculii quantitatem filiusfamilias sumere potest, *ut hic. et l. 2. infr. eod. Synops. eod. l. ult. §. 1. C. eod.*

(29) Filiusfamilias in castrensi peculio, vice patrisfamilias fungitur. *d. l. ult.*

(30) *Fungi vice alterius*, est vicem alterius obtinere, τάξιν ἔχειν. *Synops. eod. l. 6. supr. de rebus cred.*

(31) Adde *l. 52. §. 15. infr. de furtis.*

blice (1) paterfamilias plerisque (2) videbatur, sic agebat, sic contrahebat, sic (3) muneribus fungebatur: cessabit Senatusconsultum.

§. 1. Unde Julianus lib. XII. in eo, qui vectigalia conducta habebat, scribit, et est sæpe constitutum, cessare Senatusconsultum.

§. 2. Proinde et in eo, qui scire non potuit, [an] filiusfamilias sit, Julianus lib. XII. cessare Senatusconsultum ait: utputa (4) in pupillo vel minore (5) vigintiquinque annis. Sed (6) in minore, causa (7) cognita, et a Prætore succurrendum. In pupillo autem etiam alia ratione debuit dicere cessare Senatusconsultum: quod mutua pecunia non fit, quam sine tutoris auctoritate pupillus dat: quemadmodum ipse dicit Julianus lib. XII: Si filiusfamilias crediderit (8), cessare Senatusconsultum: quod mutua pecunia non fit, quamvis liberam peculii administrationem habuit: non (9) enim perdere (10) ei peculium pater concedit, cum peculii administrationem permittit: et ideo vindicationem nummorum patri superesse ait.

§. 3. Is autem solus (11) Senatusconsultum offendit, qui *mutuam pecuniam filiofamilias dedit*: non (12) qui alias contraxit, puta vendidit, locavit, vel alio modo contraxit (13): nam pecuniæ datio perniciosa parentibus eorum visa est: et ideo etsi in creditum abiit (14), filiofamilias (15), vel ex causa emptionis, vel ex alio contractu, in quo pecuniam non numeravi, et [si] stipulatus sim, licet cœperit esse mutua pecunia, tamen quia pecuniæ numeratio non concurrit, cessat Senatusconsultum. Quod ita demum erit dicendum, si non fraus (16) Senatusconsulto sit cogitata: ut (17), qui credere non potuit, magis ei venderet, ut ille rei pretium haberet in mutui vicem.

§. 4. Si a filiofamilias stipulatus sim, et patrifamilias facto crediderim, sive capite diminutus sit, sive morte patris, vel alias sui juris sine (18) capitis diminutione fuerit effectus, debet dici cessare Senatusconsultum: quia mutua jam (19) patrifamilias data est.

4. SCÆVOLA lib. 2. Quæstionum.

Quia quod vulgo dicitur, filiofamilias credi non licere, non (20) ad verba (21) referendum est, sed ad numerationem (22).

5. PAULUS lib. 3. Quæstionum.

Ergo hic, et in solidum damnabitur (23), non in id, quod facere potest.

Si quis a patrefamilias stipuletur, et filiofamilias facto numeret.

6. SCÆVOLA lib. 2. Quæstionum.

Contra etiam recte dicitur, si a patrefamilias stipulatu [sis], credas postea filiofamilias facto, Senatus potestatem exercendam, quia expleta est (24) numeratione substantia obligationis.

De filiofamilias fidejussore, 1. *Vel correo.* 2. *Si patre absente dotem pro filia promiserit, et rem patris pignori dederit.* 3. *De re mutuata.* 4. *Si filiusfamilias post mutuum acceptum in alterius potestate esse cœperit.* 5. *Si pater in civitate esse desierit.* 6. *De successoribus mutuantis.* 7. *Si alius mutuum dedit, alius stipulatus est.* 8. *De duobus filiisfamilias reis.* 9. *De mutuo, et fœnore.* 10. *De herede et patre mutuati.* 11. *De filiofamilias institore.* 12. *De in rem verso.* 13. *De eo, qui mutuatus est studiorum causa*, 14. *Vel ut creditori suo solveret.* 15. *Si quid solutum sit mutuanti.*

7. ULPIANUS lib. 29. ad Edictum.

Item si filiusfamilias fidejusserit (25), Neratius lib. I. et II. Responsorum cessare Senatusconsultum ait. Idem Celsus lib. IV. Sed Julianus adjicit, si color (26) quæsitus sit, ut filiusfamilias, qui mutuam accepturus erat, fidejuberet, alio reo dato, fraudem Senatusconsulto factam nocere, et dandam exceptionem tam filiofamilias quam reo: quoniam et fidejussori filii subvenitur.

§. 1. Idem ait, si duos reos accepero, filiumfamilias, et Titium, cum ad filiumfamilias esset perventura pecunia, ideo autem reum Titium acceperim, ne quasi fidejussor auxilio Senatusconsulti uteretur, utilem esse exceptionem adversus fraudem dandam.

(1) Juste creditur, quod communiter creditur. Communis, atque publica opinio excusat in mutuo dando, *l.* 7. §. 8. *l.* 19. *Infr. eod. l.* 1. *C. eod. l.* 10. *Infr. de admin. et peric. tut.* sententias latas a servo sustinet, *l.* 3. *Supr. de off. Præt.* confugium ad asylum, *l.* 17. §. 12. *Infr. de ædilit.* solutionem factam institori, *l.* 17. §. 2. *supr. de instit.* servo, *l.* 19. *Infr. de solut.* matrimonium contractum contra leges, *l.* 4. *C. de incestis.* contractum cum furioso, *l.* 7. §. 2. *supr. de Publ.* vel putativo possessore initum, *l.* 55. *supr. de cond. indeb.* aditionem hereditatis, *l.* 30. §. 4. *infr. de adqu. vel omitt. hered.* sustinet.

(2) *Fama* est, quod a plerisque, aut a majore parte, dicitur, vel vox totius populi inveterata. v. *l.* 3. §. 2. *infr. de testib.* fama excusat.

(3) Frequentia actuum publicorum facit, ut personæ habilitas præsumatur. v. *Bald.* 1. *C. eod.*

(4) Mutuum dans pupillus dominium pecuniæ non transfert, ut *Supr. eod. et vers. in pupillo. infr. eod.* minor seu pubes transfert: unde non alias juvatur, quam si restitutus sit in integrum, *ut hic.*

(5) *l.* 11. *in fin. supr. de minor. l.* 9. *infr. de juris et facti ignor.*

(6) Præsumitur ignorantia facti in pupillo et minore.

(7) *l.* 44. *supr. de minor.*

(8) Id est, mutuum dederit. *l.* 2. *supr. de rebus credit.*

(9) Administrationem rei habens jus perdendi non habet.

(10) Filiusfamilias, qui credit, mutuum perdere dicitur.

(11) *l.* 7. §. 3. *infr. eod.*

(12) *l.* 3. *C. eod.*

(13) Puta fidejussit, *l.* 7. *in princ. infr. eod.* novavit, *l.* 13. *infr. eod.*

(14) In creditum ire generaliter hic usurpatur, non specialiter pro mutuum contrahere, ut *l.* 2. *supr. si cert. pet.* v. Duaren. *lib.* 1. *annivers. disput. c.* 14. Mod.

(15) *Al.* filiusfamilias. *Abire in creditum filiusfamil.* dicitur, qui ex credito obligatur; vel, *abire in creditum filiofamilias ex causa emptionis* dicor, si ei credidi ex causa emptionis.

(16) *l.* 7. §. 3. vel color. *d. l.* 7. *infr. eod.*

(17) *Fraus* fit, de contractu ad contractum. Prohibetur autem hic venditio in fraudem mutui: ut si quis vendat filiofamilias rem aliquam, ut ea rursus alteri vendita pretium consequatur.

(18) Puta Flaminio diali, aut Vestali sacerdotio. 1. Gell. 12. *l.* 2. *in fin. supr. quod cum eo, qui in al. pot.*

(19) Tempus numerationis, non stipulationis, aut mutui, in Macedoniano inspicitur.

(20) *Credendi* verbum ad verba et numerationem refertur.

(21) Cur ita? vide *l.* 5. *C. de legib.*

(22) *d. l.* 7. §. 3. *infr. eod.*

(23) Quia cum patrefamilias facto contraxit. *l.* 3. *in fin. Supr. tit. prox.*

(24) vide *l.* 7. *infr. de novat.*

(25) Fidejubendo filiusfamilias obligatur, nisi in fraudem Macedoniani fidejusserit.

(26) *Color quæsitus*, id est, fraus quæsita. *l.* 3. §. *pen. in fin. supr. eod.* Porro *color*, hoc loco prætextum, et rationem significat. *l.* 2. *supr. de inoff. l.* 49. *infr. de donat. inter virum.* sic apud Senecam 10. *Controvers.* 5. colorem facere: Colorem quærere, est factum dissimulare, ac tegere, *l.* 2. *supr. de inoff.* vel, sub titulo facere, *l.* 21. *infr. de captivis.*

§. 2. Sed [et] si filiusfamilias patre suo relegato vel longo tempore absente, dotem pro filia (1) promiserit (2), et rem (3) patris pignori dederit, Senatusconsultum cessabit: patris tamen res non tenebitur. ✝ Plane, si patri heres exstiterit filius, et pignus persequatur, exceptione doli summovebitur.

§. 3. *Mutui dationem*, non solum numeratæ pecuniæ, verum omnium, quæ mutuo dari possunt, an accipere debeamus, videndum? Sed verba videntur mihi ad numeratam (4) pecuniam referri: ait enim Senatus, *mutuam pecuniam dedisset*: sed (5) si fraus sit Senatusconsulto adhibita, puta frumento, vel vino, vel oleo mutuo dato, ut his distractis fructibus uteretur pecunia, subveniendum est filiofamilias.

§. 4. Si filius in alterius erat potestate, cum mutua daretur, nunc in alterius, mens Senatusconsulti non cessat: dabitur itaque exceptio.

§. 5. Sed et si patri ejus non mors, sed alia (6) causa inciderit, quo minus sit in civitate, dicendum Senatusconsulto locum esse.

§. 6. Non solum ei, qui mutuam dedisset, sed et successoribus (7) ejus, deneganda est actio.

§. 7. Proinde et si alius mutuam dedit, alius stipulatus est, dabitur adversus eum exceptio, licet hic non dederit. Sed et si alteruter eorum ignoravit in patris esse potestate se, verius * (8) dicendum est, utrique nocere. [Idem est et in duobus reis stipulandi].

* al. severius.

§. 8. Item, si duos filiosfamilias accepero reos, sed alterum putavi (9) patremfamilias, intererit, ad quem pecunia pervenit, ut si eum scivi filiumfamilias, ad quem pervenit pecunia, exceptione summovear: si ad eum, quem ignorem, non summovear (10).

§. 9. Sive autem sub (11) usuris mutua data sit, sive sine usuris, ad Senatusconsultum spectat.

§. 10. Quamquam (12) autem non declaret Senatus, cui exceptionem det, tamen sciendum est, et heredem (13) filii, si paterfamilias decesserit, et patrem ejus, si filiusfamilias decesserit, exceptione uti posse.

§. 11. Interdum tamen (14), etsi Senatusconsulto locus sit, tamen in alium datur actio: ut puta (15), filiusfamilias institor (16) mutuam pecuniam accepit: scribit enim Julianus lib. XII. ipsum quidem institorem exceptione Senatusconsulti usurum, si conveniatur, sed institoriam actionem adversus eum, qui præposuit, competere: Quanquam (inquit) si ipse pater eum præposuisset merci suæ, vel peculiarem exercere passus esset, cessare Senatusconsultum: quoniam patris voluntate contractum videretur: nam si scit eum negotiari, etiam hoc permisisse videtur, si non nominatim prohibuit merces accipere.

§. 12. Proinde (17) si acceperit pecuniam, et (18) in rem patris vertit, cessat Senatusconsultum: patri enim, non sibi accipit. ✝ Sed et si ab initio non sic accepit, verum postea in rem patris vertit, cessare Senatusconsultum lib. XII. Digestorum Julianus ait: intelligendumque (19) ab initio sic accepisse, ut in rem verteret. Non tamen vertisse videbitur, si mutuam pecuniam acceptam patri in proprium debitum solvit: et ideo, si pater ignoravit, adhuc Senatusconsulto locus erit.

§. 13. Quod dicitur, *in eo, qui studiorum* (20) *causa absens mutuum acceperat, cessare Senatusconsultum*, ita locum habet, si probabilem (21) modum in mutua (22) non excessit: certe eam quantitatem, quam pater solebat subministrare.

§. 14. Si filius accepit mutuam pecuniam, ut (23) eum liberaret, qui, si peteret, exceptione non summoveretur, Senatusconsulti cessabit exceptio.

(1) Ut et pro furore. *l.* 17. *infr. eod.*

(2) Adde *l.* 5. §. 8. *infr. de jure dot.*

(3) Filiusfamilias mutuum in rem patris accipere potest, licet non possit res patris obligare: et ideo pignoratitia pater non tenebitur, sed personali tantum.

(4) *Pecuniæ* verbum in Macedoniano stricte sumitur, pro pecunia, patet alias latissime pecuniæ verbum. *l.* 5. *l.* 88. *l.* 97. *l.* 178. *l.* 222. *Infr. de verb. sign.*

(5) Ut *l.* 3. §. 3. *in fin. supr. eod.*

(6) Puta deportatio. §. 1. *Inst. quibus modis jus patr. potest.*

(7) Macedoniani exceptio est in rem, ex parte ejus, cui opponitur, hoc est, opponi successoribus et creditoribus potest.

(8) *Severius*, id est, durius, et acerbius. durum enim et acerbum est cuiquam scientiam alterius nocere. *l. iniquissimum. de jur. et fact. ign. infr. l. ult. quib. ad lib. proclam. non lic. et l. liberis. §. si duo. de liberal. caus.* Itaque additum est *severius*, ut ostenderetur hoc summo jure comparatum esse in odium eorum, qui filiisfamilias adversus SC. credunt. *Mod.*

(9) Dic, *ut supr. eod. in princ.*

(10) Ignorantia hic ita prodest, nec nocet. v. *l.* 3. *supr. eod.* adde *l.* 3. §. *pen. Infr. de SC. Silanian. l.* 18. §. *pen. Infr. de injuriis.*

(11) vide *l.* 3. *C. h.t.*

(12) Exceptio in dubio præsumitur realis, hoc est, heredibus etiam competere.

(13) §. 6. *supr. eod.*

(14) Hæc particula, *tamen*, bis hic repetitur, ut *l.* 1. §. 3. *supr. de usufr. accresc.* et particula *si*, in *l.* 1. §. 3. *infr. de extr. cognit.* et particula *eos*, in *l.* 79. *infr. de legat.* 3.

(15) *l.* 9. §. 3. *in fin. infr. eod.* adde *l.* 7. §. 1. 2. *l.* 19. §. 1. *Supr. de institoria. et l.* 1. §. 16. *supr. de exercitoria.*

(16) Macedoniano non juvatur filiusfamilias, ejusve pater, quoties ipsi filiofamilias, ut institori patris mutua pecunia data est, *ut hic.* Vel ita, si filiusfamilias institor mutuam pecuniam acceperit, ille quidem, qui eum præposuit, actione institoria convenitur: ipse vero senatusconsulti exceptionem habet, nisi pater eum merci suæ præposuit, vel in peculio negotiari passus est. Nam si scit eum negotiari, etiam hoc permittere videtur, nisi nominatim prohibuerit. *Synops. Basilic.* 18. *tit.* 4. *c.* 3. §. 7.

(17) Filiusfamilias mutuum in rem patris vertit: Quamvis hoc animo mutuum non acceperit, Senatusconsultum cessat. Sin pecuniam ignoranti patri mutuatam in proprium debitum solvit, in rem patris vertisse non videtur, et Senatusconsulto locus est. *Synops. ibid.*

(18) *l.* 17. *infr. eod.*

(19) Præsumitur animus contrahendi ab initio fuisse ex postfacto, seu ex iis, quæ quis post facit: vel ita, Præsumitur pecuniam quisque in eam causam sumpsisse, in quam ea pecunia versa reperitur.

(20) *Studiorum* is est favor, ut Macedoniani Senatusconsulti auctoritas petitionem ejus pecuniæ non impediat, quæ filiofamil. studiorum causa credita est. *l.* 2. *et* 5. *C. eod.* Unde colligitur: mutuum filio studioso factum posse ab ejus patre repeti: Macedoniani exceptionem cessare, quoties filiofam. credita pecunia est studiorum causa, *ut hic. et d. l. Macedoniani.* 5. *C. eod.* nisi invito patre studiis det operam: hoc tamen casu credi in ejus alimenta posse putant, pro ea parte, quam domi apud patrem expensurus erat, *l.* 3. §. *proinde. infr. de in rem vers. l. Stichus.* 12. *infr. de legat.* 3. nisi quantitatem a patris consuetudine destinatam creditor excessit, *ut hic.* nisi ultra vires patrimonii patris credidit, *ut hic.* nisi sumptus jam præstiti a patre filio fuerint: qua tamen in specie mutuum ab ignorante creditore factum, peti a patre quidam existimant, *l. sed si pupillus.* 11. §. *proscribere.* 3. *supr. de institor. l. ult. infr. pro soc.* Duenaz. *reg.* 370. notat lege Regia apud Hispanos mutuum studioso datum ipsi filio condici, non patri.

(21) Id est, si necessarios sumptus, quos pater filio non recusavit, crediderit. *d. l.* 6.

(22) *Al.* in mutua pecunia non excessit maxime eam *etc.*

(23) Macedoniani exceptio cessat, quoties filiusfamilias pecuniam mutuam accipit in causam necessariam.

§. 15. Hoc amplius cessabit Senatusconsultum, si pater solvere (1) cœpit, quod filiusfamilias mutuum sumpserit: quasi (2) ratum habuerit.

§. 16. Si (3) paterfamilias factus solverit (4) partem (5) debiti (6), cessabit Senatusconsultum: nec (7) solutum repetere potest.

8. Paulus lib. 30. ad Edictum.

CUm tamen a curatore per ignorantiam solutum sit, repeti debet.

Si paterfamilias factus rem pignori dederit. 1. Si filius pecuniam sibi donatam solverit. 2. De filiofam. 3. Quibus succurritur. 4. An solutum repetatur, de exceptione post sententiam opponenda.

9. Ulpianus lib. 29. ad Edictum.

SEd si paterfamilias factus rem pignori dederit (8), dicendum erit, Senatusconsulti exceptionem ei denegandam usque ad pignoris quantitatem.

§. 1. Si (9) ab alio donatam sibi pecuniam filius creditori solverit, an pater vindicare vel repetere possit? Et ait (10) Julianus, si quidem hac conditione ei donata sit pecunia; *ut creditori solvat*, videri a donatore profectam protinus ad creditorem, et fieri (11) nummos accipientis: si vero simpliciter ei donavit, alienationem eorum filium non habuisse, et ideo, si solverit, condictionem patri ex omni eventu (12) competere.

§. 2. Hoc Senatusconsultum [et] ad (13) filias quoque familiarum pertinet. Nec (14) ad rem pertinet, si adfirmetur, ornamenta ex ea pecunia comparasse: nam et ei quoque, qui filiofamilias credidit, decreto amplissimi ordinis actio denegatur: nec interest, consumpti sint nummi, an extent in peculio. Multo igitur magis, severitate (15) Senatusconsulti, ejus contractus improbabitur, qui filiæfamilias mutuum dedit.

§. 3. Non solum filiofamilias et patri (16) ejus succurritur, verum fidejussori (17) quoque, et mandatori ejus, qui et ipsi mandati (18) habent (19) regressum: nisi (20) forte donandi animo intercesserunt: tunc (21) enim, cum nullum regressum habeant, Senatusconsultum locum non habebit. Sed (22) [et] si non donandi animo, patris tamen voluntate (23), intercesserunt, totus (24) contractus a patre videbitur comprobatus.

§. 4. Et hi tamen, qui pro filiofamilias sine voluntate patris ejus intercesserunt, solvendo (25) non repetent. Hoc enim et Divus Hadrianus constituit, et potest dici, non repetituros: Atquin perpetua (26) exceptione tuti sunt, sed et ipse filius: et tamen non repetit; quia hi demum solutum non repetunt, qui (27) ob (28) pœnam (29) creditorum actione liberantur, non quoniam exonerare eos lex voluit.

§. 5. Quanquam autem solvendo (30) non repetant (31),

10. Paulus lib. 30. ad Edictum.

QUia naturalis (32) obligatio manet;

11. Ulpianus lib. 29. ad Edictum.

TAmen (33), si (34) non opposita exceptione condemnati (35) sunt, utentur Senatusconsulti exceptione. Et ita Julianus scribit in ipso filiofamilias, exemplo (36) mulieris intercedentis (37).

(1) Macedoniani exceptio non competit ei, qui partem mutui accepti solvere jam cœpit: Partis solutio Macedonianum impedit. Partis solutione, an quis teneatur alteram partem solvere. v. *in l. 4. C. ne uxor pro marito.* adde *l. 9. §. 4. infr. eod.*

(2) Quasi ratum mutuum habet, qui mutui partem solvit: partis approbatione totum adprobamus. v. *l. 7. C. eod.*

(3) Filiusfamilias sc.

(4) Vel rem pignori dederit. *l. 9. infr. eod.*

(5) Adde *l. 4. C. de non numerata.*

(6) Contracti, cum esset filiusfamilias.

(7) An nondum solutam alteram partem solvere cogitur? id non videtur.

(8) Vel solverit, *l. 7. in fin. supr. eod.* vel se obligaverit. *l. 2. C. eod.*

(9) Si filiusfamilias donatam sibi pecuniam creditori solverit, omnimodo pater eam repetit. Non enim filius ejus alienationem habebat: nisi donator ea conditione donaverit, ut creditori solveret. *Synops. ibid.*

(10) Multi juris auctores, cum quid verissimum esse significare volunt, et Julianum id dicunt scribere, et verissimum esse, cum et Marcellus dissentiat, *l. 27. §. 3. supr. ad leg. Aquil. l. 2. in fin. supr. de noxalib.* dissentit autem Marcellus *in l. 14. supr. de reb. cred.* ab hoc responso Juliani. vid. Cujac. 14. *observ.* 35.

(11) *l. 22. §. 8. infr. mandati.*

(12) Id est, ad extremum omnimodo condictionem competere. Cujac. 14. *observ.* 35.

(13) *Filiorumfamilias* appellatione in Macedoniano filiæfam. quoque continentur.

(14) Macedonianum locum habet etiam in filiafamilias, quamvis ex pecuniis creditis ornamenta comparaverit. Nam et in filio, sive mutuum consumptum sit, sive in peculio exstet, senatusconsulto locus est. *Synopsis et Scholiastes, ibid.*

(15) vid. *l. 7. §. 7. supr. eod.*

(16) Exceptio Macedoniani etiam patri competit.

(17) Macedoniani exceptio etiam fidejussoribus et mandatoribus filiorumfam. competit, et ea parte realis est: nisi fidejusserint animo donandi. *l. 7. §. 1. Infr. de except.*

(18) Mandati regressum habent adversus reum principalem fidejussor, et mandator.

(19) Id est, habere possunt.

(20) Macedoniani exceptio competit fidejussoribus et mandatoribus filiifamilias, *εἰ μὴ ὁλοψύχῳ προθέσει παρενέβαλον ὅλον τὸ συνάλλαγμα βεβαιῶσαι*, id est, nisi toto animi proposito intercesserunt, ut totum contractum ratum facerent. *Scholiastes apud auctorem Synopseos* 18. *Tit.* 4. *c.* 3. §. 7.

(21) Donator nullum regressum mandati adversus donatarium habet.

(22) *Al.* sed si non donandi.

(23) Ut si fuit institor patris, *l. 7. §. 11. supr. eod.*

(24) Contraxisse ipse pater videtur, quod filiusfamilias ejus i. e. ejus voluntate contraxit.

(25) Macedoniano renunciat filiifamilias fidejussor solvendo. adde *l. 7. §. 15. supr. eod.*

(26) Macedoniani exceptionem quidem perpetuam habet ipse filiusfam. mutuum accipiens, et qui pro eo intercedit: si tamen solverint, non repetent. Nam talis exceptio, non eorum favore, sed actoris odio introducta est, et naturaliter tenentur. *Synops. Basil.* 18. *tit.* 4. *c.* 6.

(27) *l. 40. supr. de condict. indeb.*

(28) Macedonianum inductum in odium creditorum.

(29) Exceptio Macedoniani pœnalis est.

(30) Id est, si soluta pecunia sit. *l. 19. infr. eod. l. 40. in fin. supr. de cond. indeb. l. 10. infr. de oblig. et act.*

(31) Ipsi filiifamilias.

(32) *l. 16. §. 4. infr. de fidejussorib.*

(33) Id est, ipso quidem jure est actio, sed opponenda est exceptio SC. ne sequatur condemnatio. Cujac. apud Paul. 2. *sent.* 10.

(34) Tamen etsi. *Hal.* male. *arg. l. 9. supr. eod.*

(35) Macedoniani, ut et Vellejani exceptio, etiam post sententiam objici potest, quia utraque exceptio peremptoria est. dixi *l. 14. in fin. infr. de fidejuss.*

(36) Macedoniani, et Vellejani similitudo, seu argumentum a muliere, eove, quod in muliere constitutum ad filiosfamil.

(37) Sed mulier potest renunciare Vellejano, ergo et filiusfamil. Macedoniano: idque maxime, cum renunciatio non sit donatio. *arg. l. 28. in fin. supr. de pact.* vide Zas. 2. *resp.* 28.

De scientia, jussu et pœnitentia patris.

12. Paulus lib. 30. ad Edictum.

SI, tantum sciente (1) patre, creditum sit filio, dicendum est, cessare Senatusconsultum. Sed si jusserit (2) pater filio credi, deinde ignorante (3) creditore mutaverit (4) voluntatem, locus Senatusconsulto non erit: quoniam initium (5) contractus spectandum est.

Si filiusfam. novandi causa promiserit.

13. Gajus lib. 9. ad Edictum provinciale.

SI, quod alii mutuum dedimus, a filiofamilias novandi causa stipulemur, non (6) esse impedimento Senatusconsultum, Julianus scribit.

Si nepos jussu patris mutuum acceperit.

14. Julianus lib. 12. Digestorum.

FIlium habeo, et ex eo nepotem: nepoti meo creditum est jussu patris ejus: Quæsitum est, an contra Senatusconsultum fieret? Dixi, etiamsi verbis Senatusconsulti filii (7) continerentur, tamen et in persona nepotis (8) idem servari debere. Jussum autem hujus patris non efficere, quominus contra Senatusconsultum creditum existimaretur, cum ipse in ea causa esset, ut pecuniam mutuam invito patre suo accipere non possit.

Si civitas crediderit.

15. Marcianus lib. 14. Institutionum.

NIhil interest, quis filiofamilias crediderit, utrum privatus, an civitas (9): nam in civitate quoque Senatusconsultum locum habere D. Severus et Antoninus rescripserunt.

De scientia patris.

16. Paulus lib. 4. Responsorum.

SI filiusfamilias, absente patre, *quasi ex mandato* (10) *ejus pecuniam acceperit*, cavisset, et ad patrem literas (11) emisit, *ut eam pecuniam in provinciam* (12) *solveret*, debet (13) pater, si actum [filii sui] improbat, continuo (14) testationem interponere contrariæ voluntatis.

Si filiusfam. pecuniam mutuatus sit, ut eam pro sorore sua in dotem daret.

17. Idem lib. 2. Sententiarum.

FIliusfamilias si in id acceperit mutuam pecuniam, *ut eam pro sorore* (15) *sua in dotem* (16) *daret*, pater ejus de in rem verso actione tenebitur: ipsi enim, mortua (17) in matrimonio puella, repetitio dotis (18) datur.

De fidejussore post mortem filiifam. accepto.

18. Venulejus lib. 2. Stipulationum.

CReditorem filiifamilias, mortuo eo, fidejussorem (19) accipere non (20) posse, Julianus scribit: quia (21) nulla obligatio aut civilis aut naturalis supersit, cui fidejussor accedat: Plane a patre, ejus actionis nomine, quæ de peculio adversus eum competat, fidejussorem recte accipi.

De scientia vel ignorantia creditoris.

19. Pomponius lib. 7. ex Variis lectionibus.

JUlianus scribit, exceptionem Senatusconsulti Macedoniani nulli obstare, nisi (22) qui sciret (23), aut (24) scire potuisset, filiumfamilias esse eum, cui credebat.

De novatione.

20. Idem lib. 5. Senatusconsultorum.

SI is, cui, cum in potestate patris esset, mutua pecunia data fuerat, paterfamilias (25) factus, per (26) ignorantiam facti, novatione facta, eam pecuniam expromisit, si petatur ex ea stipulatione, in factum excipiendum erit (27).

(1) Macedoniano non juvatur pater, quo sciente vel juvante filiusfamil. contrahit.

(2) *l. ult. C. h. t.*

(3) vid. *l.* 12. §. 2. *infr. de solut.*

(4) Mutare vel voluntatem nemo potest, eo ignorante, qui lædi possit.

(5) *l.* 1. §. 13. §. 30. *infr. depositi. l.* 8. *infr. mandati. l.* 58. §. 2. *Infr. pro socio.*

(6) Cur ita? collige *ex l.* 3. §. 3. *supr. eod.*

(7) *Filii* appellatio in Macedoniano extenditur ad nepotes, ut utrisque competat Macedoniani exceptio.

(8) *l.* 6. *in fin. C. eod.*

(9) Macedoniani exceptio potest objici ut creditori privato, ita et civitati. Quod adversus eos facit, qui putant contractus civitatis vim legis habere.

(10) Aliud est in minore: minor enim adversus filiumfamilias restituitur, *ut in l.* 11. *in fin. supr. de minor.* unde colligitur, civitates ipsis minoribus minus esse privilegiatas. *Goth.* Adi Marsil. *singul.* 344. Mathes. *n.* 22. Cæpol. *caut.* 9. Jas. *in repet. l. admonend. n.* 142. *de jurejur.* Rip. *ad d. l. admonend. n.* 137. *cum seq.* Zuccard. *ad rubr. C. de pact. num.* 72. Crot. *ad. l. non solum.* §. *morte. infr. de nov. oper. nunc. n.* 94. *et seq.* Rimin. *ad princ. Inst. quib. alien. lic. vel non. num.* 190. Ant. Rub. *ad l. vinum. num.* 71. *infr. si cert. pet.* Jac. Menoch. denique *in tract. de arbitr. jud. lib. centur.* 1. *cas.* 21. *num.* 3. Mod.

(11) Literas qui recipit, conjunctionis favore, præsumitur probare ea omnia, quæ in literis comprehensa, nisi continuo seu illico contradicat. adde *l.* 34. *infr. mandati.*

(12) *Al.* in provincia.

(13) Probare enim actum is videtur, qui non rejicit, qui contra non protestatur. v. *l. unic. infr. furti adversus nautas.*

(14) *Continuo*, hoc arbitrio judicis finitur, ut recipienti literas non denegetur legendi, cogitandi, et consulendi peritiores tempus: verisimilis enim consensus esse debet, qui præsumptioni legis innititur. Pone, cum, ad quem literæ scriptæ sunt, literas ipsas recepisse, mortuo jam scribente: potest enim id casu evenire. Ancharanus 1. *qu.* 48. negat, recipientem teneri, cum mortuo scribente defendi possit scripturam ejus non loqui. Quid si literæ, de quibus agitur, neque scriptæ manu propria mittentis, aut ejus signo signatæ? Qui literas id genus recipit, non obligatur. Anchar. *ibid.* Quid, si testibus præsentibus literæ traditæ, receptæ, lectæ? Recipientem et legentem obligari, nisi contra protestetur, putat Cæpolla, *cautela* 24.

(15) Ut et pro filia. *l.* 7. §. 2. *Supr. eod.*

(16) Dotem sorori si filius recepta pecunia mutuo dederit, tenetur pater, quasi creditum in rem ejus versum esset. Nam filia in matrimonio moriente, patri dotis repetitio datur. *Synops. Basil.* 18. *Tit.* 4. *cap.* 10. *et ibi Cyrillus et Scholiastes.*

(17) *Sub.* sine liberis, unde a contrario notant, Dotem profectitiam mortua muliere ad ejus liberos pertinere, non ad eum, qui dedit, reverti. dixi ad *Ulpianum* 6. §. 4.

(18) *Sub.* profectitiæ.

(19) *l.* 11. *l.* 12. *Infr. de fidejuss.*

(20) Cur non potest? quia hoc jure filiusfamilias non habebat heredem: hodie habet, et ita fidejussor potest accipi. Bald. *hic.*

(21) Fidejussor esse non potest, nisi civilis aut naturalis aliqua supersit obligatio.

(22) *l.* 3. *Supr. eod.*

(23) Macedoniani exceptio recte objicitur creditori, qui sciens filiofamilias credidit.

(24) Paria sunt scire, aut scire potuisse.

(25) Macedoniani exceptio competit ei, qui cum filiusfamilias mutuum accepisset, paterfamilias factus per errorem mutuum confirmavit: per errorem, hoc est, cum nesciret Macedoniani exceptionem sibi competere.

(26) *l.* 8. *supr. eod.* secus si scienter. *l. ultim. C. eod.* Quid, si ignorans solvit? non idem, *l.* 9. *l.* 19. *supr. eod.*

(27) Quia imprudenter, non ut heres, et sciens, quemadmodum in *l.* 2. *C. eod.* ut ita hæc lex cum *d. l.* concilietur.

FINIS TOMI PRIMI.

INDEX TITULORUM

QUATUOR LIBRORUM INSTITUTIONUM.

*

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

EPITOME INSTITUTIONUM.

INDEX
LIBRORUM ET TITULORUM,
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM,
QUI IN HOC PRIMO TOMO CONTINENTUR.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

LIBER SEXTUS.

LIBER SEPTIMUS.

LIBER OCTAVUS.

LIBER NONUS.

LIBER DECIMUS.

LIBER UNDECIMUS.

LIBER DUODECIMUS.

LIBER TERTIUSDECIMUS.

LIBER QUARTUSDECIMUS.